

శ్రీ వేదాంత పంచదశి



mohanpublications.com
granthanidhi.blogspot.in

శ్రీ రస్తు

శ్రీ దాంతపంచదశి

శ్రీ పద్మారణ్యప్రణీతము

శ్రీ రామకృష్ణనిరచితవ్యాఖ్యాన

ఆంధ్ర టీకా తాత్పర్య విశేషార్థసహితము

22/5/60
K. G. G.



చిన్న పురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

వారిచే బ్రకటితము.

1965

All Rights Reserved

భూ మి క

“వేదాంతపంచదశి” యను పేరుతో సుప్రసిద్ధి వహించియున్న ఈ గ్రంథరత్నమును మహర్షి కల్పద్రుమ “శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి” రచించెను. ఉపనిషత్తులందును, బ్రహ్మసూత్ర, తద్భాష్యాది గ్రంథములందును ప్రాథమముగ చర్చించి నిర్ణయింపబడిన వేదాంతశాస్త్రసిద్ధాంతము లన్నియు నిందు అతి సులభశైలిలో సుకుమారమతులకుఁగూడ తెలియునటుల విశదీకరింపబడియున్నవి. ఈ గ్రంథమునందు తత్త్వవివేకము, పంచభూతవివేకము, పంచకోశవివేకము మున్నగు గగి ప్రకరణములలో ఆయావిషయములను ప్రధానముగా గ్రహించి చర్చించి నిర్ణయించియుండుటచేత “వేదాంతపంచదశి” అను నామ మి గ్రంథమునకు సార్థకనామ మయి ఒప్పుచున్నది. ఏతద్గ్రంథకర్తయగు విద్యారణ్యస్వామి గర-వ శతాబ్దప్రారంభమునం దవతరించి దాదాపు ఆశతాబ్దము చివరి వఱకు జీవించి శ్రీశృంగేరి జగద్గురుపీఠమునధిష్ఠించి బ్రహ్మభూయమునందిన మహనీయ పురుషుఁడు. ఇతఁడు పూర్వాశ్రమమునందు మాధవాచార్యుఁ డను పేరుతో విఖ్యాతిని గాంచెను. మఱియు సకలశాస్త్రపారంగతుఁ డగుటచేత “సర్వజ్ఞస్సహి మాధవః” అని సర్వజ్ఞ బిరుదవిరాజితుఁడయి వేదభాష్యాద్యనేక గ్రంథరాజముల నొనర్చి వన్నెకెక్కెను. దక్షిణహిందూస్థానమునందు పదునాల్గవశతాబ్దియందు ఏర్పడిన “విజయనగరసామ్రాజ్య” మీమహనీయుని మంత్రాలోచనబలమువలననే జగద్విఖ్యాతిని గడించెను. ఈ ‘వేదాంత పంచదశి’ అను గ్రంథమునకు విద్యారణ్యశిష్యుఁడగు రామకృష్ణపండితునిచేత విరచిత మయిన సంస్కృతవ్యాఖ్యానమును చేర్చి ఆంధ్రప్రదేశ్ కాలాత్పర్యవివరణసహితముగ మే మిప్పుడు దీనిని ముద్రించియున్నారము. ఈ గ్రంథము శ్రీవిద్యారణ్యవిరచిత మని సర్వ సాధారణముగ అందఱు తలంచుచున్నను వ్యాఖ్యాతయగు శ్రీరామకృష్ణుఁడును, మఱి కొందఱును భారతీతీర్థుఁడును, విద్యారణ్యుఁడును గలిసి యీ గ్రంథమును రచించి రని తలంచుచున్నారు. పరమేశ్వరుని యనుగ్రహము సరిగా నున్నయెడల శ్రీవిద్యారణ్య కృతములగు అనుభూతిప్రకాశము వివరణప్రమేయసంగ్రహము మున్నగు వేదాంత గ్రంథములను ఆంధ్రప్రదేశ్ కాలాత్పర్యవివరణములతో త్వరలో ముద్రించి పాఠకులకందఁ జేయఁగలము.

తండయా ర్షేట }
 చెన్న పట్టణము }
 1-4-1934 }

ఇట్లు,
 వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు ఆండ్ సన్స్.



విషయసూచిక



| ప్రకరణము. | పుటసంఖ్య. |
|---------------------------|-----------|
| ౧. తత్త్వవివేక ప్రకరణము | 1 |
| ౨. మహాభూతవివేక ప్రకరణము | 99 |
| ౩. పంచకోశవివేక ప్రకరణము | 205 |
| ౪. దైవతవివేక ప్రకరణము | 235 |
| ౫. మహావాక్యవివేక ప్రకరణము | 274 |
| ౬. చిత్రదీప ప్రకరణము | 282 |
| ౭. తృప్తిదీప ప్రకరణము | 461 |
| ౮. కూటస్థదీప ప్రకరణము | 645 |
| ౯. ధ్యానదీప ప్రకరణము | 689 |
| ౧౦. నాటకదీప ప్రకరణము | 771 |
| ౧౧. యోగానంద ప్రకరణము | 789 |
| ౧౨. ఆత్మానంద ప్రకరణము | 879 |
| ౧౩. అద్వైతానంద ప్రకరణము | 931 |
| ౧౪. విద్యానంద ప్రకరణము | 992 |
| ౧౫. విషయానంద ప్రకరణము | 1020 |



విషయ సూచిక



| ప్రకరణము. | ... | ... | పుటసంఖ్య. |
|---------------------------|-----|-----|-----------|
| ౧. తత్త్వవివేక ప్రకరణము | ... | ... | 1 |
| ౨. మహాభూతవివేక ప్రకరణము | ... | ... | 99 |
| ౩. పంచకోశవివేక ప్రకరణము | ... | ... | 205 |
| ౪. ద్వైతవివేక ప్రకరణము | ... | ... | 235 |
| ౫. మహావాక్యవివేక ప్రకరణము | ... | ... | 274 |
| ౬. చిత్రదీప ప్రకరణము | ... | ... | 282 |
| ౭. తృప్తిదీప ప్రకరణము | ... | ... | 461 |
| ౮. కూటస్థదీప ప్రకరణము | ... | ... | 645 |
| ౯. ధ్యానదీప ప్రకరణము | ... | ... | 689 |
| ౧౦. నాటకదీప ప్రకరణము | ... | ... | 771 |
| ౧౧. యోగానంద ప్రకరణము | ... | ... | 789 |
| ౧౨. ఆత్మానంద ప్రకరణము | ... | ... | 879 |
| ౧౩. అద్వైతానంద ప్రకరణము | ... | ... | 931 |
| ౧౪. విద్యానంద ప్రకరణము | ... | ... | 992 |
| ౧౫. విషయానంద ప్రకరణము | ... | ... | 1020 |

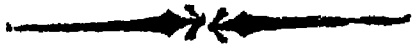


ఉ పో ధ్వా త ము

యః సాక్షాత్ భువనేశ్వరీం భగవతీమారాధ్య భక్త్యా పున
 స్తస్యాస్సత్కృపయా పరై రసులభం లభ్యా మహాన్తం నిధిం,
 సౌవర్ణీం విరచయ్య వృష్టిమపి యః ప్రాదాత్ ప్రజాభ్యో ముదం
 సోఽయం శ్రీశశిఖండమాళికృపయా జీయాచ్ఛిరం మాధవః.

శ్రీవిద్యారణ్యమునీంద్ర ప్రణీతంబగు నీవేదాంతపంచదశి యను గ్రంథరాజము శ్రీమచ్ఛంకరాచార్యకృతమగు నుపదేశసాహస్రి యను గ్రంథరత్నమువలె ముముక్షువులకుఁ బెన్నిధియై విజ్ఞానధనమును అవిచ్ఛిన్నముగ నొనఁగూర్చుచున్నది. ఏతద్గ్రంథవిషయమై ముచ్చటించుటకు ముందు గ్రంథకర్తయొక్కజీవితమునుగూర్చి ప్రస్తావించుట వాంఛనీయము కాని, యిమ్మహాత్ముని దివ్యచరిత్రము గ్రంథస్థముగ నున్నటులు కనఁబడదు. ఎంతటి పండితుల నడిగినను బెలియ దను వారలు, లేక, యేవో రెండుమాటలతో సరిపెట్టువారలేకాని సమగ్రముగఁ బెలిసినవార లేయాంధ్ర దేశమునఁ గానరాదు. బ్రహ్మశ్రీ మంత్రి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారిచే 1895-వ సంవత్సరమునఁ బ్రకటింపఁబడిన పంచదశీగ్రంథములో దీపికాపంచ మనెడి ద్వితీయభాగారంభమున వ్రాయఁబడిన పీఠికలోమాత్రము శ్రీవిద్యారణ్యస్వామిజీవితము విషయమై కొంత ప్రస్తావము గలదుగాని యది సమగ్రముగను విశ్వసనీయముగను లేదు. 1926-వ సంవత్సరములో శ్రీవావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారిచే ముద్రణపొందిన 'జీవను క్షిప్రకాశిక' యను గ్రంథములో 'శ్రీవిద్యారణ్యస్వామిజీవితము' అని కొంత వ్రాయఁబడెను గాని, అది యసంపూర్తిగ నున్నది. తుదకు నాకత్యంత ప్రయమిత్రులును కర్ణాటబ్రాహ్మణులును ప్రస్తుతము కాశీపురనివాసులు నగు బ్రహ్మశ్రీ యం. యస్. శ్రీకాంతశాస్త్రిగారికి వ్రాయఁగా ఆయన నింఁప దయతో విశేషపరిశ్రమమొనర్చి అనేక గ్రంథములనుండి కొన్ని విషయములను (Notes) ఇంగ్లీషు కర్ణాటభాషలలో వ్రాసిపంపిరి. దాని ననుసరించి ఈ క్రిందివిషయములను వ్రాయఁగలిగితిని.

శ్రీవిద్యారణ్యస్వామిజీవితము



1. జన్మభూమి:—

ఈమహాత్ముని జన్మభూమి కర్ణాటదేశమున తుంగభద్రానదీతీరమున (రామాయణ కాలమున కిక్కింధానగరమని ప్రసిద్ధిగాంచిన) 'విజయ'పురము లేక విజయనగరము.

2. జననాది కాలము:—

శ్రీశంకరాచార్యులవారి జననాదికాలమువలె వీరి జననాదికాలముగూడ ఇంత వఱకు నిదమిత్రుని నిశ్చయింపఁబడలేదు. అయినను గొన్ని తామ్రశాసనములనుబట్టి యిట్లు నిర్ణయింపవచ్చును.

| | శాలివాహనశకము | క్రీస్తుశకము |
|----------------------------------|--------------|--------------|
| జననము | | 1267 A. D. |
| సన్నాతసాశ్రమస్వీకారము | } 1253 | 1331 A. D. |
| శ్రీశారదా పీఠాధిపత్యము. | | |
| సిద్ధి (బ్రహ్మైక్యము) | 1308 | 1386 A. D. |
| పూర్ణాయుర్దాయము 129 సంవత్సరములు. | | |

[శ్రీవిద్యాతీర్థులును, శ్రీశంకరాచార్యుల గురువులు నగు శ్రీగౌడపాదాచార్యులువారును, 120 సం॥ రములు జీవించిరి. వర్తమానకాలమందుఁగూడ 120; 130 సంవత్సరములు జీవించిన వారలు గలరు కనుక శ్రీవిద్యారణ్యులు 120 సంవత్సరములు జీవించిరా యని శంకింపఁబనిలేదు.]

శ్రీ శృంగేరీమఠములో వీరి ఆరాధన ప్రతిసంవత్సరము జ్యేష్ఠ శుద్ధ త్రయోదశి తిథియందు జరుగుచున్నది. ఈపీఠముయొక్క జగద్గురు పరంపరనుబట్టి వీరి గురువగు శ్రీవిద్యాతీర్థులు (లేక శ్రీవిద్యాశంకరులు) 1228 A. D. మొదలు, 1333 A. D. పర్యంతము శృంగేరీపీఠాధిపత్యమును వహించినట్లు కనఁబడుచున్నది. కావున మాధవాచార్యులవారు ఈకాలమందు ఉండిరనుట సంగతమే.

3. కుటుంబము:—

“శ్రీమతీ జననీయస్య సుకీర్తిరాయణః సితా
సాయణః స్సోమనాథశ్చ మనోబుద్ధిసహోదరా,

యస్య బోధాయనం సూత్రం శాఖా యస్యచ యాజుషీ

భారద్వాజం యస్య గోత్రం సర్వజ్ఞస్సహి మాధవః.”

అని పరాశరస్మృతి వ్యాఖ్యానపీఠికయందు శ్రీమాధవాచార్యులవారు వ్రాసినట్లొక ముల ననుసరించి, ఈయన తల్లి శ్రీమతి, తండ్రి మాయణుడు, సోదరులు సాయణసోమ నాథులను వారలు, బోధాయనసూత్రము, తైత్తిరీయ యజుశ్శాఖ, భారద్వాజన గోత్రము అని స్పష్టమగుచున్నది. ✓

ఈయనకుఁ బూర్వాశ్రమమందు మాధవుడు, మాధవార్యుడు, మాధవా మాత్యుడు, మాధవాచార్యుడు ననెడినామము లొప్పారెను. సన్న్యాసాశ్రమస్వీకారమున “విద్యారణ్యస్వామి” యనబడె నని కొందఱు మతము.

4. శైశవావస్థ, ఉపనయనాది సంస్కారములు:—

తండ్రి మాయణుఁ డీయనకు మాధవుఁ డని నామకరణం బొనర్చి, ‘సర్వజ్ఞ విష్ణు’ వనెడి పండితునియొద్ద విద్యాభ్యాసమునకై యొప్పగించెను. మాధవాచార్యులు మేధాసంపన్నుడై అత్యల్పకాలములోనే నాలుగు వేదములును సకలశాస్త్రములను, ఇతర విద్యలను సర్వజ్ఞ గురువునొద్ద నభ్యసించెను. ✓

“పారంగతం సకలదర్శనసాగరాణా
మాత్తోపకారచరితార్థిత సర్వలోకమ్,
శ్రీశార్ఙ్గపాణితనయం నిఖిలాగమజ్ఞం
సర్వజ్ఞవిష్ణు గురుమన్వహమాశ్రయేహమ్.”

అని శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి తనచే రచియింపబడిన ‘సర్వదర్శనసంగ్రహ’ మను గ్రంథమున వక్కాణించెను. కనుక సర్వజ్ఞవిష్ణు వీయనకుఁ బూర్వాశ్రమమందు విద్యాగురువు. ✓

5. నివాహము:—

మాధవాచార్యులు విద్యాభ్యాసకాలమంతయు బ్రహ్మచర్యవ్రతనిష్ఠతో వేద శాస్త్రాది సకలవిద్యల నభ్యసించినమీఁద గుర్వాజ్ఞంగొని స్వస్థలమునకుం జనెను. తల్లిదండ్రుల కోరికప్రకారము గృహస్థాశ్రమ స్వీకారమున కంగీకరించినవాడై, ‘బాదాలి’ లేక ‘బాదామి’ యనెడి ప్రస్తుతనామముగల ‘వాతాపిఠరము’ న కధీశుఁడగు చాళుక్యరాజునకు మంత్రియగు వీతిహోత్రుని ప్రియనందనయగు ‘వీతిహోత్రి’ యను కన్యారత్నమును పరిణయమాయెను. అప్పటికి యీయన వయస్సు 40-50 సంవత్స

✓

రములైనను బ్రహ్మచర్య నిష్ఠాగరిష్ఠుఁడు గనుక, 25 సంవత్సరముల బాలునివలె నుండె నని వాడుక.

6. తపశ్చర్య:—

మాధవాచార్యులు హంపియందు భువనేశ్వరీ దేవతాలయములో గాయత్రీ మంత్రోపాసనముజేయుచు లక్ష్మీప్రాప్తికై చిరకాలము ఘోరతపస్సు చేసెను. ఎంత కాలము తపస్సొనరించినను లక్ష్మీ ప్రసన్నురాలు కాకపోవుటచే తీవ్రతపస్సుచేసెద నని దీక్షవహించి మూఁడుమాసములు పరిపక్వఫలములను దినుచు ఆఱుమాసములు జలపానము మాత్రమే చేయుచు ఒక వత్సరము వాయుభక్షణముచేసియు పిమ్మట నాలుగేండ్లు నిరాహారియయ్యును తన దారిద్ర్యమహాంబుధిని లక్ష్మీపదపంకజ నౌకాసహాయమున దాటవలె ననెడి సంకల్పముతో అత్యంతభక్తితో తీవ్రతపంబు సల్పెను. పంకజాసన సంతుష్టచిత్తయై నిజరూపమున దర్శన మిచ్చెను. అప్పుడు మాధవాచార్యులు శరీరము గగుర్పొడువ ఆనందబాష్పపూరితలోచనుడై వినయ భయభక్తులతో నాలక్ష్మీదేవిని అనేకవిధములఁ బ్రస్తుతించెను. పద్దాలయ మందస్థితముఖారవిందయై మృదుమధుర వచనముల “ఓయీ! విబుధాగ్రగణ్యా! నీతపస్సునకు మెచ్చితి. కాని నీమనోరథ మీజన్మమున సిద్ధింపదు. పరజన్మమందు సిద్ధించును.” అనెను. మాధవాచార్యు లాపలు కులను విని బద్ధాంజలియై యిట్లనెను. “తల్లీ! యత్యాశ్రమస్వీకారము పరజన్మ మగు నని శ్రుతిస్తోతిపురాణాదులు ఘోషించుచున్నవి. యతికి ఆత్మవిజ్ఞానమే పరమధనము. కావున నేను యత్యాశ్రమమును స్వీకరించి, శృంగగిరిపురమున నివసించుచు, శిష్య వర్గముతో అధ్యాత్మవిద్య నభ్యసించెదను.” లక్ష్మీ దర్శనప్రభావమున క్షణభంగురమగు ధనమునందు ఆభిమానముతోలఁగి, యిట్లు వైరాగ్యము గలిగి అధ్యాత్మ విద్యాసక్తుఁ డగు మాధవాచార్యునిఁగూర్చి లక్ష్మీ యిట్లానతిచ్చెను. “ఓవిద్వాంసుఁడా! ముల్లో కములందును ప్రజలు విశ్వర్యకాములై అనన్యభక్తితో నన్నుం గొలుచుచుందురు. లక్ష్మీప్రసన్నత గలవారలేకదా ధన్యులు, నాకొఱకై యింత యుగ్రతపం బొనర్చి యిప్పుడు ధనమువలదనెదవేల? నావరమ మోఘము. నీవు సన్న్యాసాశ్రమము స్వీకరించి నను నీతపఃఫలముగ యత్యాశ్రమమందే నీకు సకలైశ్వర్యముల నొనఁగూర్చెదను.” పద్దాలయయొక్క సుధామధుర వచనములను విని, “జననీ! పరోపకారార్థమై ప్రయత్న పూర్వకముగ నీపదసరోజముల నెఱుడు ధ్యానింతునో యపుడుమాత్రమే నాకు ధనము నొసంగుము” అనెను. ఈవచనమును విని లక్ష్మీ మోదమొంది “వత్సా! నీవు ఎఱుడు, ఏదేశమందు నన్ను ధ్యానింతువో యపుడు ఆదేశమందంతటను సువర్ణవృష్టి గురిపించె దను. ఈ నావచనము సత్యము. నీకు శాశ్వతఖ్యాతి కలుగును.” అని యాశీర్వదించి అంత

ర్థానమందెను. అంతట మాధవాచార్యులు నిజగ్రహమునకుఁ బోయి, మాతావీతరుల యనుజంగొని, శృంగగిరిపురమునకుం జనెను.

7. సన్న్యాసాశ్రమస్వీకారము - పీఠాధిపత్యము:—

ఆకాలమందు (శా. శ. 1253. క్రీ. శ. 1331 A.D.) శ్రీవిద్యాతీర్థులవారు శ్రీశృంగేరీపీఠాధిపత్యమును వహించియుండిరి. మాధవాచార్యు లాయతిసార్వభౌముని వలన సన్న్యాసాశ్రమమును స్వీకరించి, “విద్యారణ్యస్వామి” యను ఆశ్రమనామముం బడసి, ప్రజోత్పత్తినంపత్సర (1331 A. D.) కార్తికశుక్లసప్తమి శుభదినమున శ్రీశృంగేరీపీఠాధిపత్యమును వహించెను. అంతనుండి మాధవాచార్యులు “శ్రీజగద్గురు విద్యారణ్యస్వామి” యని జగత్ప్రఖ్యాతిం గనెను. (శ్రీవిద్యాతీర్థులవారికి విద్యా శంకరులని నామాంతరము గలదు.)

8. విజయనగర (విద్యానగర) ప్రతిష్ఠ:—

1336 A.D. సంవత్సరమున బళ్లారిజిల్లాలో తుంగభద్రానదీతీరమున శ్రీవిరూపాక్షస్వామివారిక్షేత్రమందు విజయనగర మని ప్రఖ్యాతినొందిన విద్యానగరమును నిర్మించి దానికి శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి శంకుస్థాపన మొనరించెను. ఆవిజయనగరసామ్రాజ్యమునకు బుక్కభూపాలుని పట్టాభిషేక మొనర్చెను. ఆబుక్కరాయల కోరికపై శ్రీవిరూపాక్షక్షేత్రమునకును అచటి శ్రీచక్రమునకును శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి ఆధిపత్యమును వహించెను. ఈ శ్రీచక్రయంత్రము విద్యారణ్యస్వామిచేతనే ప్రతిష్ఠింపబడెను. మహాత్తరమైన యీయంత్రమునకు నెనిమిదిదిశలను నెనిమిది ఏనుంగులును, ఎనిమిది సర్పములును చిత్రింప బడెను.

శ్రీచక్రమునున్న విజయనగరమునున్న ప్రతిష్ఠించు ముహూర్తమందు ఆవశకునమగుటచేత ఆపట్టణమునకును శ్రీచక్రమునకును భవిష్యత్కాలమున ననర్థము వాటిల్లు నని శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి తలంచెను. ఆయనచే రచియింపబడిన ‘కాలజ్ఞాన’ మనెడి గ్రంథములో నీభవిష్యదనర్థములు వక్కాణింపబడినవి.

ఈవిద్యానగర (విజయనగర) రాజ్యమును బరిపాలించిన భూపతులకును వారల సంతతి రాకొమరులకును శ్రీవిద్యారణ్యులు రమారమి ఏబదిసంవత్సరములు ప్రధానమంత్రిగా నుండి రాజ్యమును సమర్థతతోఁ బరిపాలించుచు, విశేషాభివృద్ధికిఁ దెచ్చిరి. ఆకాలమందు విజయనగరముయొక్క వైభవవృద్ధియు దిగంతవిఖ్యాతిం గాంచి యుండుటచేత విదేశీయు లనేకు లీపట్టణమును జూడవచ్చి దాని విభవవృద్ధియును ననేకవిధముల గ్రంథరూపమున వర్ణించిరి.

9. సువర్ణవృష్టిగురిపించుట:—

ఒకానొకకాలమందు విజయనగరసంస్థానమున ధనము శూన్యమయ్యెను. ప్రజలును మిగుల దారిద్ర్యముచే బొక్కుచుండిరి. అప్పుడు రాజు శ్రీవిద్యారణ్యము నీశ్వరునితో నీదురవస్థను విన్నవింపగా, పూర్వము లక్ష్మీదేవి తన కొసంగిన వరమును జ్ఞప్తియందుంచుకొని, రాజుతో “రాజా! శ్రీగాయత్రీదేవిని బ్రార్థించి సువర్ణవర్షమును గురిపించెదను. నీ ప్రజల గృహవివరణమునందును వారల పొలములలోను గురిసిన సువర్ణము ప్రజలదే. నీకోటయావరణములోను బాటలలోను గయాళుభూములలోను వర్షించు సువర్ణము నీయది. ఇందున కంగీకరింతువేని సువర్ణవృష్టికురియును” అనెను. రాజు సంతోషముతో నంగీకరించెను. అంతట విద్యారణ్యులు గాయత్రీదేవిని ఒక ముహూర్తకాలము స్వర్ణవృష్టి గురిపింప బ్రార్థింపగా నపారమగు సువర్ణము వర్షించెను. దానివలన బృధ్వీశునకును బ్రజలకును నపారమగుధనము లభించెను. ✓

10. శ్రీవిద్యారణ్యస్వామికి బ్రహ్మరక్షస్సు సమావేశమగుట:—

ఒకానొకకాలమందు శ్రీవిద్యారణ్యులు శిష్యులతో నుత్తరదేశమునకు బోవుచుండ దారిలో నొక యశ్వత్థవృక్షముమీఁద నివసించుచుండిన బ్రహ్మరక్షస్సు శ్రీవిద్యారణ్యునిఁజూచి, “నిలువుము, కదలకుము. నీవు నాప్రశ్నములకు తృప్తికరముగ నుత్తరము లొసంగుదువేని నీకు నేను స్వాధీనుఁడ నయ్యెద. లేదేని నీ వీవృక్షమునందు నాతోడ నివసింపవలెను” అని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. విద్యారణ్యులు బ్రహ్మరక్షస్సు అడిగిన ప్రశ్నము లన్నిటికి తృప్తికరముగ నుత్తరము లొసంగెను. అప్పుడు బ్రహ్మరక్షస్సు చెట్టుచుండి దిగివచ్చి విద్యారణ్యులపాదములకు సాష్టాంగనమస్కారముచేసెను. అంతట ఆయన రక్షస్సు నావాహనముచేసి యొక సంపుటమందుంచి తనతోఁ గొనిపోయి శృంగేరీపీఠమునొద్ద నొక శిలావిగ్రహమును స్థాపించి దానియందు బ్రహ్మరక్షస్సును ఆవాహనముచేసి, దానికి నిత్యనైవేద్యాదులు జరుగుటకు తగిన స్థిరవసతి నేర్పఱచెను. ఆశిలావిగ్రహము ఇప్పటికినిఁ గలదు. శృంగేరీపీఠాధిపతు లగు నే జగద్గురువునకై నను వేదశాస్త్రాదులలో నెట్టి సందేహముకలిగినను ఆ బ్రహ్మరక్షస్సు స్వప్నమందుఁ గనఁబడి సంశయముల నివారణ సేయునఁట.

శ్రీవిద్యారణ్యస్వామికి బ్రహ్మరక్షస్సు చెప్పిన పూర్వవృత్తాంతము:—

శ్రీరామచంద్రుఁడు త్రేతాయుగమున రావణాసురుని వధించినకారణమున నతనికి బ్రహ్మహత్యాదోషము ఘటించెను. తద్దోషపరిహారార్థము కాలపురుషదానము జేయవలెనని శ్రీరాముని కులగురువగు వసిష్ఠముని యానతిచ్చెను. అట్లొక కాలపురుషవిగ్రహమును స్వర్ణముతోఁ జేయించి దాని ప్రతిగ్రహముచేయుట కనేక విస్తోతముల రప్పించిరి.

దానమును గ్రహించుట కెవ్వరును సాహసింపరైరి. నే పూర్వజన్మమున శృంగి భట్టను బ్రాహ్మణుడను. వేదములను సమస్తశాస్త్రములను సంపూర్ణముగ నభ్యసించి నాడను. శ్రీరామచంద్రుడు నన్ను జూచి యాకాలపురుషదానమును గ్రహింపు మని ప్రోత్సహించెను. దానమును గ్రహించితిని. దాన ప్రతిగ్రహానంతరము ధారవిడిచిన తత్క్షణమే శ్రీరామచంద్రుడు గుర్వాజ్ఞాప్రకారము వెనుమొగముచేసి సభనుండి వెడలెను. అందువలన నే నిట్లు బ్రహ్మరక్షస్సునైతిని. ప్రతిగ్రహానంతరము నేను శ్రీరాముని మోముం జూచియుంటినేని నా కీరాక్షసత్వము కలుగకుండెడిది. ఇది నా పురాకృతకర్మఫలము. ✓

11. శ్రీవిద్యాతీర్థులవారి బ్రహ్మోక్తము:—

శ్రీవిద్యాతీర్థులు (శ్రీవిద్యాశంకరస్వామి) లంబికాయోగసిద్ధుడు. 1333 A.D. సంవత్సరములో కార్తీకశుద్ధసప్తమినాడు లంబికాయోగనిష్ఠుడై తనను సమాధి యందు సజీవునిగాఁ గప్పివేయుఁ దనియు పదిరెండు వత్సరములవఱకు సమాధినిఁ దెలువ రాదనియు శిష్యుల కాజ్ఞాసింప వార లట్లొనర్చిరి. కాని, మూఁడేండ్లతరువాత కొందఱు శిష్యులు సమాధిని తెఱచిచూడఁగా తీర్థులవారిశరీరమందు కొంతమార్పు కలుగుటం జూచి వారి అజ్ఞోల్లంఘనవలన నేమిప్రమాదము ఘటించునో యను భయముతో సమాధిద్వారము నెప్పటియట్లు గప్పివేసిరి. ఆనాటిరాత్రి తీర్థులవారు శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి కిని మఱికొందఱు శిష్యులకును స్వప్నమందుఁ గనఁబడి తమ యాజ్ఞ నుల్లంఘించి సమాధిని తెఱవఁగూడ దనియు విజయనగరపురాధీశుని సహాయముఁగొని తన సమాధిపైని నొక ఆలయమును గట్టింపవలె ననియు నాజ్ఞాపించిరి. శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి వారియాజ్ఞాను సారముగ తీర్థులవారి సమాధిపై “శ్రీవిద్యాశంకరమందిర” మను పేరిడి యొక దివ్య మందిరమును నిర్మించిరి. ఇప్పటికిని శ్రీతీర్థులవారు సమాధియందు సజీవులై యోగనిష్ఠ నున్నారని వాడుక. ఆయాలయము అయిదువందల సంవత్సరములక్రిందట గట్టఁబడిన దయ్యును ఇప్పటికిని నూతనముగ నిర్మింపఁబడినదానివలె గనఁబడును.

ఆ యాలయముయొక్క ముఖమండపముచుట్టును పదిరెండు తాలిస్తంభములు గలవు. ఆ స్తంభములు శాస్త్రపద్ధతుల ననుసరించి మేషాది పండ్రెండురాసులలో నొక్కొక స్తంభ మొక్కొక రాశియొక్క నామమును వహించియున్నవి. సూర్యుడు పండ్రెండు మాసములలో నొక్కొక్కమాసమం దొక్కొక్కరాశియందుఁ బ్రవేశించు ననుట లోక విదితమే. ఈమండపవిశేషమునగల అద్భుతము ఏమనఁగా, ఆయామాసములలో సూర్యుఁ డేయేరాశియందుఁ బ్రవేశించియుండునో యాయారాశియొక్క పేరుగల స్తంభము

మీదనే సూర్యకిరణములు ప్రసరించునుగాని యితర స్తంభములమీదఁ బ్రసరింపవు. ఇదియే అత్యద్భుతమును దురవగాహమును. ఈయద్భుతమును గనుటకే యనేకులగు షాశ్చాత్యులును (Europeans) ఇంజనీయర్లును నీమందిరమును నిప్పటికినిఁ జూచి పోవుచుందురు.

12. శృంగేరియందు శారదాప్రతిష్ఠః—

శ్రీ ఆదిశంకరాచార్యులవారు కాశ్మీరదేశమునుండి శారదామూర్తిని శృంగేరి మఠమునకుఁ గొనితెచ్చినప్పడు చందనవిగ్రహముయగాఁ బ్రతిష్ఠించిరి. శ్రీవిద్యారణ్య స్వామి శృంగేరిపీఠాధిపత్యమును వహించినప్పటి పంచలోహములతో శారదావిగ్రహమును నిర్మించి ప్రతిష్ఠించి కుంభాభిషేక మొనరించిరి. ఆ శారదాంబావిగ్రహమే యిపు డర్చింపఁబడుచున్నది.

శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి తన పీఠాధిపత్యకాలములో శృంగేరివిరూపాక్షమఠములలో ముఖ్యమగు ప్రతికాగితముమీదను మఠములకుఁ జెందిన పాత్రలు మున్నగు సామానుల మీదను “శ్రీవిద్యాశంకర” అనెడి తమ గురువుగారి పేరుగల ముద్రను వేయుటకు నేర్పాటుచేసెను. ఆముద్రయే యిపుడును నుపయోగింపఁబడుచున్నది.

శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి తమ తల్లిగారి ప్రీతికొఱకు కొన్నిభూములను ఈనాము లుగా నొసంగెను. ‘కచర’ యను పూర్వనామముగల గ్రామమును ‘మాధవపుర’ మని తనపేర అగ్రహారముగ బ్రాహ్మణుల కొసంగెను. తుంగభద్రానదియొక్క యొక భాగమునకు “మాధవతీర్థ” మని పేరిడెను. శృంగేరిమఠముఁగాని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులవారి శిలావిగ్రహము శ్రీవిద్యారణ్యస్వామిచేతనే నిర్మింపఁబడినది. మఱియు శృంగేరివిరూపాక్షపీఠములలో నిపుడు ఉపయోగములోనున్న బిరుదులు విభువగల భూషణములును శ్రీవిద్యారణ్యస్వామిచేతనే సుపాదింపఁబడినవి. వీరిగురువగు శ్రీవిద్యా తీర్థులవారియొక్కయు శ్రీవిద్యారణ్యస్వామియొక్కయు ప్రఖ్యాతి భారతదేశమందంతటను వ్యాపించియున్నది.

శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు అమాత్యమాత్రుడయ్యును రాజ్యతంత్రమందు సార్వభౌమాధికారము గలిగియుండెను. ఇండియాదేశపు సార్వభౌములలో నెవ్వరును రాజ్యపరిపాలనాసామర్థ్యమందును బుద్ధికౌశలమందును విద్యారణ్యస్వామికి సరికారు. ఈమహాత్ముడు “కర్ణాటక సింహాసనస్థాపనచార్యులు” అనెడి బిరుదు వహించెను. ఆధ్యాత్మికజ్ఞానమందును రాజకీయవ్యాపారమందును మేధాశక్తియందును సకల కలాకౌశలమందును నీయన అద్వితీయుడు.

13. శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి నిర్వాణము:—

ఇట్లు దిగంతవిఖ్యాతిగాంచి 1386 A. D. సంవత్సరమున జ్యేష్ఠ శుద్ధ త్రయోదశి సోమవారమున పంపాక్షేత్రమందు శ్రీవిరూపాక్షేశ్వరసన్నిధియందు శ్రీవిద్యారణ్యస్వామిలు బ్రహ్మైక్యమును బొందిరి. వీరి నిర్వాణానంతరము బుక్కరాయల పుత్రుడు రెండవ హరిహరరాయలు నాలుగు వృత్తులు దైవములకును, తొంబదియాలు వృత్తులు బ్రాహ్మణులకును మాన్యములుగ నొసంగి తమ కులగురువగు శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి గౌరవార్థము “విద్యారణ్యపుర” మనెడి అగ్రహారమును నిర్మించెను. ఆయగ్రహార మిప్పటికిని శృంగేరికి దక్షిణమందుఁ గలదు. ✓

శ్రీవిద్యారణ్యులగురువులు శ్రీవిద్యాతీర్థులు, శ్రీభారతీ కృష్ణతీర్థులు, శ్రీశంకరా నందులు, శ్రీకంతనాథులు అనువారలు అన్నిఁకొందఁ జూడఁబడరు. హంపియందుఁ గల శ్రీవిరూపాక్షేశ్వరాలయము వెనుకతట్టున నొక మందిరము కలదు. అందు రెండడుగుల యెత్తుగల శ్రీవిద్యారణ్యస్వామివారి శిలావిగ్రహము కూర్చుండి కుడిచేతితో తత్త్వ బోధజేయుచున్నట్లు గలదు. ✓

మహారణ్యమువంటి వేదవేదాంగ తర్కవ్యాకరణ మీమాంసా జ్యోతిషాది సమస్తవిద్యలయందును పారంగతుఁ డగుటచేత ‘విద్యారణ్య’ లనెడినామ మిచ్చుహాత్తు నకు సార్థకమయ్యెను. ఈమహాత్ముఁడు రచించిన గ్రంథములు 1800 లకు మైగా నుండు నని కింవదంతి. వానిలో ముఖ్యమైనవి:—

౧. వేదభాష్యము:—ఇందు నాలుగు వేదములకు సంహిత, బ్రాహ్మణము/ఆరణ్యక భాగముల కన్నిటికి సమగ్రమయిన వ్యాఖ్యానము గలదు. దీనికి ‘మాధవీయ వేదార్థ ప్రకాశ’ యని నామాంతరము.

౨. అధికరణరత్నమాల:—ఇందు 192 అధికరణములతో ఉత్తర మీమాంసకు వ్యాఖ్యయు టీకయుం గలవు. (ఇది విద్యారణ్యకృతము కా దని కొందఁ జూడఁబడరు.)

౩. సర్వదర్శనసంగ్రహము:—వేదాంతవిషయము. (ఇదియుఁ బైయట్లే.)

౪. అనుభూతిప్రకాశిక:—300 శ్లోకములు గలిగి ద్వాదశోపనిషత్తులయొక్క సారాంశము గలది.

౫. బ్రహ్మగీత:—ఇందు శ్రీశంకర మధ్వ రామానుజ సిద్ధాంతములు చర్చింపఁ బడి, అద్వైతము స్థాపింపఁబడినది. దీనికి ‘ప్రకాశిక’ యను టీకయుం గలదు. (ఇది వేటొకరిచేఁ జేయఁబడిన దనువాదము కలదు.)

౬. శ్రీ వేదాంతపంచదశి:—(క్రింది వివరణమును జూడుడు.)

౭. జీవన్ముక్తివివేకము:—ఇందు సన్న్యాసాశ్రమవిధులు వ్యక్తీకరింపబడినవి.

౮. దృగ్దృశ్యవివేక టీక:—శ్రీశంకరభగవత్పాదులవారి దృగ్దృశ్యవివేక మను గ్రంథమునకు టీక.

౯. అపరోక్షానుభూతి, టీక:—శ్రీశంకరాచార్యప్రణీతం బగు అపరోక్షాను భూతి యను గ్రంథమునకు టీక.

౧౦. ధాతువృత్తి 2500 శ్లోకములతో క్రియాపదములయొక్క 2200 మూలధాతువులకు వివరణము. ✓

౧౧. కాలమాధవీయము:—ధర్మశాస్త్రము.

౧౨. శతప్రశ్నకల్పలతీక:—1000 శ్లోకములతో 100 ప్రశ్నముల కుత్తర ములుగ పంచద్రావిడ, పంచగౌడ బ్రాహ్మణశాఖలవిషయమై వివరింపబడినది.

౧౩. పరాశరమాధవీయము:—పరాశరస్మృతికి వ్యాఖ్యానము.

౧౪. జైమినీ న్యాయమాలావిస్తరము :—జైమినీయ పూర్వ మీమాంసా వ్యాఖ్యానము.

౧౫. ఆచారమాధవము:—బ్రాహ్మణాచారవిధులు.

౧౬. వ్యవహారమాధవము:—న్యాయశాస్త్రము.

౧౭. విద్యారణ్యకాలజ్ఞానము:—భవిష్యద్విషయములకు దెల్పుజ్యోతిషము.

౧౮. శంకరద్విగ్విజయము :—ఆదిశంకరాచార్యచరిత్ర —16 అధ్యాయములు గలది. (ఇది విద్యారణ్యకృతమా యను శంక కలదు.)

౧౯. వేదాంతాశీర్వాదము:—బ్రహ్మశీర్వాదపద్ధతి.

మఱియు వివరణప్రమేయసంగ్రహము మున్నగు ననేకగ్రంథములు గలవు. మహమ్మదీయులదండయాత్రలు జరగుకాలమున నీమహాత్మునిగ్రంథములు దుర్మార్గులగు తురుష్కులకుఁ జిక్కు ననుభీతిచే కొన్నిగ్రంథములు పర్వతగుహలందును, కొన్ని భూమి లోపలను భద్రపఱుపఁబడినవి. వానిలో ననేకగ్రంథములు 70—80 సంవత్సరముల క్రిందట పైకిఁదీయఁబడినవి అని చెప్పుదురు.

శ్రీ వేదాంతపంచదశి యను నీగ్రంథమును మూఁడుభండములుగ భాగించి, పఠ మాత్మయొక్క.



సత్ స్వరూపమును వివేకపంచకమందును

చిత్ స్వరూపమును దీపపంచకమునందును

ఆనందస్వరూపమును ఆనందపంచకమునందును

పదియేను ప్రకరణములుగ అతిస్ఫుటముగ వివరించి గ్రంథనామమును సార్థకము చేసిరి.

శ్రీవిద్యారణ్యులు పంచదశీ మంత్రోపాసకు లనియు, అందుచే మంత్రబీజములు పదునేనింటికి పదునేను ప్రకరణములను గల్పించి పరబ్రహ్మముయొక్క సచ్చిదానంద స్వరూపమును వ్యక్తీకరించి రనియుఁ గొందఱి యభిప్రాయము. ✓

ఈగ్రంథము శ్రీవిద్యారణ్యప్రణీత మని పేరొందినను ఇందలి మొదటి ఆఱు ప్రకరణములు మాత్రమే విద్యారణ్య ప్రణీతము లనియు, మిగత తొమ్మిది ప్రకరణము లును వీరిగురు పగు శ్రీభారతీతీర్థులచే రచియింపబడె ననియు తోచెడిని. ✓

వృత్తిప్రభాకర మనెడి గ్రంథములో నీపంచదశీ మొదటి పదిప్రకరణములు శ్రీ విద్యారణ్యులచేతను, మిగత ఐదుప్రకరణములు శ్రీభారతీ కృష్ణతీర్థులచేతను రచియింపఁ బడె నని చెప్పబడినది. ✓

ఏది యె ట్లున్నను నీపంచదశీ ప్రత్యేకము శ్రీవిద్యారణ్యులచేత రచియింపబడ లే దనుట నిర్వివాదాంశ మనవచ్చును. ✓

ఈ పంచదశీగ్రంథమునకు సమగ్రముగ సంస్కృతవ్యాఖ్యానము శ్రీరామకృష్ణ పండితునిచే రచియింపబడినది. ఈ రామకృష్ణకవి గొప్ప సంస్కృతపండితుఁడు, “వేదాంతవీరభూమి” యను గ్రంథమును రచియించిన ధర్మరాజాధ్వర్యుని పుత్ర రత్నము. ఈయన వేదాంతపరిభాషకుఁ గూడ వ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను. ఈవ్యాఖ్యా నములందు ప్రతిప్రకరణాంతమున “ఇతి శ్రీమత్సరమహాంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీ భారతీతీర్థ విద్యారణ్యమునివర్యకింకరేణ శ్రీరామకృష్ణాభ్యేన విదుషా విరచితే” అని వ్రాయబడియుండుటచేత, నీరామకృష్ణపండితుఁడు శ్రీభారతీ తీర్థులకును శ్రీవిద్యారణ్యస్వామికిని శిష్యుఁ డనియు, వార లిరువురికాలమందు నున్నవాఁడనియు స్పష్టమగు చున్నది. ✓

ఇదివఱలో ముద్రణమైన పంచదశీప్రతులందు ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యములలోని లోపము లీప్రతియందు సవరణ చేయబడుటయేకాక కొన్నివివరణములుకూడ నిందుఁ జేర్పబడినవి. మోక్షాసక్తు లగు వారలలో మందాధికారులకు సయితము నీగ్రంథము సుబోధముగ నున్నది. ముముక్షువు లీగ్రంథమును సమగ్రముగఁ జదివి సారగ్రాహకు

లగుదురేని వారలు అవిద్యాంధకార వినిర్దుక్తులై మోక్షసామ్రాజ్యమును జూఱగొనుటకు
సందియము లేదు.

శ్రీ. శే|| బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలవారికిఁ బుత్రరత్నమగు శ్రీ
వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారు వ్యయప్రయాసములకు వెనుదీయక ననేకాముదిత
గ్రంథములను ముద్రించి ఆంధ్రలోకమునకు మహోపకార మొనర్చుచున్నారు.
ఆంధ్రమహాశయు లెల్లరు వీరియుద్యమమునకుఁ దోడ్పడుట యుచితము. శ్రీవావిళ్ల
వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారికిఁ గిరి ఆచంద్రార్కస్థాయిగ వర్ధిల్లుఁగాక !

పేరూరు పేట
తూర్పుగోదావరిజిల్లా. }
13-6-1934

ఇట్లు,
సుజనవిధేయుఁడు,
కామర్షి వేంకటసుబ్బయ్య.



శ్రీ రస్తు

శ్రీ గణేశాయ నమః.

శ్రీ వేదాంతపంచదశి

ప్రథమ ప్రకరణము

తత్త్వవివేక ప్రకరణము

అవతారిక. శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి అతిగంభీర మగు వేదాంతశాస్త్రతాత్పర్యము సర్వసామాన్యముగ బోధయగుటకై పంచదశి యను పేర నొక గ్రంథమును నిర్మింపఁ దలంచి శిష్టాచారానుసారముగఁ దొలుదొల్త మంగళాచరణమును గావింపుచు ననుబంధచతుష్టయమును సూచింపుచున్నాఁడు. గురువులకును దేవతలకును ప్రత్యక్షముగ పూజానమస్కారాదుల నాచరించుటయే మంగళాచరణ మైనను శిష్యులకు నీవిషయము (గ్రంథము నారంభింపఁ బోవునప్పుడు గురుదేవతానమస్కారముల నాచరింపవలయు నను విషయము) తెలియుటకై దానిని గ్రంథారంభమున శ్లోకముచే వివరింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నమః శ్రీశక్తిగ్రానందగురుపాదాంబుజన్దనే,
సవిలాసమహామోహగ్రాహగ్రాస్తై కకర్షణే.

1

వ్యాఖ్యానమ్

నత్వా శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునీశ్వరా,
ప్రత్యక్షత్వవివేకస్య క్రియతే పదదీపికా.

ప్రారీప్సితస్య గ్రంథస్యావిఘ్నేన పరిసమాప్తిప్రచయగమనాభ్యాం శిష్టాచార పరిప్రాప్తమిష్టదేవతాగురునమస్కారలక్షణం మంగళాచరణం స్వేనానుష్ఠితం శిష్య వేదాంత—1

శిక్షార్థం శ్లోకేనోపనిబధ్నాతి. అర్థాద్విషయప్రయోజనే చ సూచయతి నమఇతి. శం
 సుఖం కరోతీతి శంకరః సకలజగదానందకరః పరమాత్మా*విషహ్యేవానందయాతీతి
 శ్రుతేః. ఆనందః నిరతిశయ ప్రేమాస్పదత్వేన పరమానందరూపః ప్రత్యగాత్మా. శంకర
 శ్చాసావానందశ్చేతి శంకరానందః ప్రత్యగభిన్నః పరమాత్మా. సవీవ గురుః పరిపక్వమలా
 యే తాన్ ప్రతిబంధకపాపాత్సాదన హేతుశక్తిపాతేన యోజయతి పరే తత్వే*
 స దీక్షయాచార్యమూర్తిస్థ ఇత్యాగమాత్. శ్రీమాంశ్చాసౌ శంకరానందగురుశ్చేతి
 గంధద్విప ఇత్యాదివత్సమాసః. అనేన శ్రీగురోరణిమాద్యైశ్వర్యసంపన్నత్వం సూచితం.
 యద్వా శ్రియా భూత్యా శం కరోతీతి శ్రీశంకరః *“రాతే ర్ధాతుః పరాయణ”
 మితి శ్రుతేః. అనేన శ్రీగురోర్భక్తేషు సంపాదనే సామర్థ్యం సూచితం భవతి. తస్య
 గురోః పాదావేవాంబుజన్త కమలం తస్మై నమః ప్రహ్నిభావోఽస్తు. కిం విధాయ.
 సవిలాసమహామోహ గ్రాహ గ్రాహైక కర్తణే—విలాసః కార్యవర్తనేన సహ వర్తత
 ఇతి సవిలాసః ఏవంవిధో యో మహామోహో మూలాజ్ఞానం సవీవ గ్రాహః మక
 రాదివత్స్వవశం ప్రాప్తస్యాతీవ దుఃఖహేతుత్వాత్తస్య గ్రాహో గ్రసనం స ఏవైకం
 ముఖ్యం కర్త వ్యాపారో యస్య తత్తథా తస్మా ఇత్యర్థః. అత్ర చ శంకరానంద పద
 ద్వయసామానాధికరణ్యేన జీవబ్రహ్మణోరేకత్వలక్షణో విషయః. జీవస్య భూమ
 బ్రహ్మరూపతయాఽపరిచ్ఛిన్న సుఖావిర్భావలక్షణం ప్రయోజనం సూచితం. సవిలా
 సేత్యాదినా నిశ్చేషానర్థనివృత్తిలక్షణం ప్రయోజనం ముఖత ఏవాభిహితం.

టీక. సవిలాస...కర్తణే - సవిలాస=స్వకార్యములతో (తనచే సృజింపబడిన
 ప్రపంచముతో) గూడిన, మహామోహ=మూలాజ్ఞాన మనెడు, గ్రాహ=మొసలియొక్క,
 (మొసలి తనయొద్దకు వచ్చినజంతువులను నీటిలోని కీడ్చికోనిపోవునట్లు ఈయజ్ఞానము
 కూడఁ దనవైపునకు మఱివినవారిని బంధించివైచుచు గావున నిట్లు పోల్పబడెను.) గ్రాస=
 మ్రింగుటయే (జయించుటయే లేక ధ్వంసము చేయుటయే), ఏక=ప్రధానమైన, కర్తణే=
 పనిగాఁగల, శ్రీ...అంబుజన్తనే-శ్రీ = శోభాయుక్తుడైన, శంకర=సర్వలోకములకు
 నానందమును కలిగించునట్టి పరమేశ్వరుడే స్వరూపముగాఁగల, ఆనంద=పరమానంద
 రూపుడగు జీవుడై యొయున్న (జీవుఁ డానందరూపుఁ డను విషయము ల-వ శ్లోకమున
 స్పష్టమగును. గురు=గురువుయొక్క, (పరమేశ్వరుఁడు పరిపక్వచిత్తులను గురురూప
 ముతో స్వయముగనే యుగ్రహించు ననియు, శక్తిపాతవిద్యచే వారిజ్ఞానమును దృఢము
 సేయు ననియు, శాస్త్రములు ఘోషింపుచుండుటచే నిట్లు చెప్పబడెను. మఱియు పద
 ప్రయోగసామర్థ్యముచే నిది [శంకరానందపదము] గురునామధేయమే యగునేమొ

యని తోచుచున్నది.) పాద = పాదము లనెడు, అంబుజస్త్నే = కమలమునకు (ఇది జాత్యేకవచనము), నమః=నమస్కారము.

తాత్పర్యము. ఈ ప్రపంచ మంతయు నజ్ఞానమువలన జనించి నది. అజ్ఞాన మనఁగా భ్రాంతి. దానిచే జీవులు స్వయముగ పరబ్రహ్మమున కంటె నభిన్నులె యయ్యు, భిన్నులుగాను తమకంటె భిన్నమగు ప్రపంచము మఱియొకటి యుండి తమ్ము బంధించుచున్నట్లును తలంచు చున్నారు. ఇదియె బంధము. ఇట్టిబంధమును బోధనశక్తిచే ధ్వంసము చేసి శిష్యుల సదా యనుగ్రహించుచుండు శంకరానందగురువుయొక్క పాదపద్మములకు నమస్కరించెదను. అభేదవిజ్ఞానముచే బరమేశ్వర రూపునిఁగా నెఱింగి మ్రొక్కెదను.

విశేషాంశము. ఇచ్చట శంకరానందపదసారస్యముచే జీవబ్రహ్మైక్యము చూపింపబడెను. వేదాంతశాస్త్రమునకు విషయప్రయోజనము లివియె. తెలియఁబడ కుండునంతవఱకు నిదియె ప్రతిపాద్యవిషయ మగును. తెలియఁబడినపిదప మోక్షరూప మగుటచే నిదియె ఫలమగును. మఱియు “సవిలాసమహామోహ” అను విశేషణముచే బ్రత్యక్షముగనే అజ్ఞాననివృత్తిరూపమగు శాస్త్రఫలము వర్ణింపఁబడియున్నది. ఈసూచనలవలన “మోక్షేచ్ఛగలవాఁడే యీశాస్త్రమున కధికారి” యనియు, “బోధ్యబోధక భావమే (బోధ్యుఁ డనఁగా బోధింపఁబడఁదగువాఁడు. బోధకుఁ డనఁగా బోధించు వాఁడు) శిష్యునకును శాస్త్రమునకు గలసంబంధము” అనియు తేటపడుచున్నది. కావున, అధికారి సంబంధము విషయము ఫలము అను నాలుగు అనుబంధములు నీళ్లొకముచేతనే సూచింపఁబడెను.

అవ. ఇట్లు శాస్త్రమునకుఁ గల యనుబంధముల నిరూపించి నూతనగ్రంథము నారంభించుటలోఁ దనకుఁ గల యుద్దేశము నెఱింగించుచు గ్రంథారంభమును సమర్పించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తత్పాదాంబురుహద్వంద్వనేవానిర్తలచేతసామ్,

సుఖబోధాయ తత్త్వస్య వివేకోఽయం విధీయతే.

2

వ్యా. ఇదానీ మవాంతరప్రయోజనకథనపురస్కరం గ్రంథారంభం ప్రతిజానీతే—తత్పాదేతి. తస్య గురోః పాదావేవాంబురుహే కమలే తయోర్ద్వంద్వం తస్య సేవతూ పరిచర్యయా స్తుతినమస్కారాదిలక్షణయా నిర్తలం రాగాది రహితం

చేతోఽంతఃకరణం యేషాం తే తథోక్తాస్తేషాం సుఖబోధాయానాయాసేన తత్వజ్ఞానో
త్పాదనాయాయం వక్ష్యమాణప్రకారః తత్త్వస్య అనారోపితస్వరూపస్య * “అఖండం
సచ్చిదానందం మహావాక్యేన లక్ష్యత” ఇతి వక్ష్యమాణస్య వివేకః ఆరోపితాత్పంచ
కోశాదిలక్షణాజ్జగతో వివేచనం విధీయతే క్రియత ఇత్యర్థః.

టీ. తత్ ... చేతసాం-తత్ = ఆగురువుయొక్క (బ్రహ్మ భిన్న జీవరూపుఁ డగు
జగద్గురువుయొక్క), పాద అంబురుహా=కమలములవంటి పాదములయొక్క, ద్వంద్వ=
జతయొక్క, సేవా = పరిచర్యచేత (స్తుతినమస్కారాదులచేత), నిర్తల = పరిశుద్ధ
మైన, చేతసాం=మనస్సుగల యధికారులకు; (ప్రథమశ్లోకమున గ్రంథకర్త తన గురు
వునే యభివర్ణించియున్నను, ఆయనను పరమేశ్వరరూపునిగ నభివర్ణించెను. కావున,
నిచ్చట గుర్వారాధన యనఁగాఁ బరమేశ్వరారాధన మనియె యూహింపవల
యును. “పరమేశ్వరానుగ్రహముచే జితశుద్ధికలవారలకు” అని సమాసార్థము), సుఖ
బోధాయ = అనాయాసముగఁ దెలియుటకై, ఆయం = ఈ, తత్త్వస్య = యథార్థ
స్వరూపముయొక్క (బ్రహ్మముయొక్క జీవునియొక్క యనికూడఁ జెప్పవచ్చును.
అతఁడును బ్రహ్మమే కదా!) వివేకః=వివేచనము (ఇతర పదార్థములనుండి [ప్రపంచము
నుండి] విభాగించుట. అనఁగా, ఈవిభాగము నుపదేశించు నీ క్రొత్తగ్రంథము), విధీ
యతే = చేయఁబడుచున్నది.

తా. వేదాంతశాస్త్రము మిగుల గంభీరమై సామాన్యులకు
దుర్బోధమై యున్నది. ఇట్లగుటచే దానిని సమగ్రముగ విచారింప
లేకను, విచారించియు బుద్ధిమాంద్యమువలన నర్థనిర్ణయము చేయనేర
కను ననేకు లాయాసపడుచున్నారు. చిత్తశుద్ధి లేనివారలవిషయ
మటుండ చిత్తశుద్ధి కలవారలు కూడ శాస్త్ర గాంభీర్యమువలన నాయాస
పడవలసివచ్చుచున్నది. కావున, నీయాసమును దీర్చుటకై శాస్త్ర
తాత్పర్యమును సవిమర్శముగను సంక్షేపముగను బోధించుటకై యీ
క్రొత్తగ్రంథము నారంభించుచున్నాను. జీవుఁడు బ్రహ్మరూపుఁడయైనను
అజ్ఞానమువలన నాబ్రహ్మమందు పంచకోశము లారోపింపఁబడి (పంచకోశ
ములు వి.వ ప్రకరణమున వివరింపఁబడును.) యుండుటచే బ్రహ్మ భిన్నుఁ
డుగఁ దోచుచున్నాఁడు. ఆయనకు నాకోశములతో సంబంధము లేని
తెఱంగు సుఖతరముగ విమర్శింపఁబడును; “జీవుఁడును ప్రపంచా
తీతుఁడే” యను విషయము నిరూపింపఁబడి జీవ బ్రహ్మైక్యము స్థాపింపం
బడును.

అవ. ఇట్లు గ్రంథారంభమును సమర్థించి విషయనిరూపణమును ప్రారంభించుచున్నాఁడు. — పరబ్రహ్మము సత్యజ్ఞానానందరూప మని శ్రుతులయందు స్పష్టముగ నే చెప్పబడి యున్నది. జీవుఁడును అట్టివాఁడే యైనంగాని వారలకు నైక్యము సంభవింపదనుట నిర్వివాదాంశము కదా! కావున జీవబ్రహ్మైక్యము నుపదేశింపఁబోవువాఁడగుటచే నీగ్రంథకర్త మొట్టమొదట “జీవుఁడును సత్యజ్ఞానానందరూపుఁడే” యని నిరూపింపవలసినవాఁడై యున్నాఁడు. ప్రపంచ మంతయు జీవుని సుఖదుఃఖాత్తకునిగనే కదా చూచుచున్నది. ఈ కారణమువలన జీవుని యథార్థరూపమును నిరూపింపఁదలంచి కవి మొట్టమొదట “జ్ఞానము నిత్యము” అను విషయమును సాధించుచున్నాఁడు. వేదాంత మతమునందు ఆత్మ జ్ఞానరూపుఁడే యగుటచే నీ నిరూపణమే సర్వోపదేశములకు నాధార మని తెలిసికొనవలయును. అందు మొట్టమొదట సర్వానుభవసిద్ధంబును ప్రత్యక్షంబును సుఖముగ బుద్ధికి గోచర మగునదియు నగు జాగ్రదవస్థనే కైకొని యీ విషయము (జ్ఞాననిత్యత్వమును) చూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శబ్దస్పర్శాదయో వేద్యా వైచిత్ర్యా జాగరే పృథక్,
తతో విభక్తా తత్సంవి దైకరూప్యా న్న భిద్యతే. 3

వ్యా. జీవబ్రహ్మణోరేకత్వలక్షణవిషయసంభావనాయ జీవస్య సత్యజ్ఞానాది రూపతాం దిదర్శయిషురాదౌ జ్ఞానస్యా భేదప్రతిపాదనేన నిత్యత్వం సాధయతి—శబ్దస్పర్శాదయ ఇత్యాదినా. తత్ర తావద్విస్పష్టవ్యవహారవతి జాగరే జ్ఞానస్యా భేదం సాధయతి—శబ్దేతి. జాగరే ఇంద్రియైర్థోపలబ్ధి ర్జాగరితమిత్యుక్తలక్షణేఽవస్థావిశేషే వేద్యాః సంవిద్విషయభూతాః శబ్దస్పర్శాదయః ఆకాశాదిగుణత్వేన ప్రసిద్ధాస్తదాధారత్వేన ప్రసిద్ధా ఆకాశాదయశ్చ వైచిత్ర్యాత్పరస్పరం గవాశ్వాదివద్వైలక్షణ్యోపేతత్వాత్పృథక్ పరస్పరం భిద్యంతే తతః తేభ్యో విభక్తా బుద్ధ్యా విపేచితా తత్సంవిత్తేషాం శబ్దాదినాం సంవిత్ జ్ఞానం ఏకరూప్యాత్సంవిది త్యేకాకారేణావభాసమానత్వాద్దగనమివ న భిద్యతే. అత్రాయం ప్రయోగః. వివాదాధ్యాసితా సంవిత్స్వాభావిక భేదశూన్యా ఉపాధిపరామర్శమంతరేణావిభావ్యమాన భేదత్వాద్దగనవత్ శబ్దసంవిత్స్పర్శసంవిదో న భిద్యతే. సంవిత్త్వాత్స్పర్శసంవిద్విదితి ఏకస్యా ఏవ సంవిదో గగనస్యేవోపాధిక భేదేనాపి భిన్నవ్యవహారోపపత్తౌ వాస్తవభేదకల్పనాయాం గౌరవం బాధకమున్నేయమ్.

టీ. జాగరే = జాగ్రదవస్థయందు, వేద్యాః = తెలియఁదగిన, శబ్దస్పర్శాదయః = శబ్దము స్పర్శము మొదలుగాఁగల, (శబ్దాదిగుణములును, వాని కౌశల్యము

ములగు నాకాశాదిభూతములును, వానివలన జనించిన స్తంభకుడ్యాదులు ననుట). భావాః=పదార్థములు, వైచిత్ర్యత్ = విరుద్ధధర్మములు కలిగియుండుటవలన, పృథక్ = పరస్పరభిన్నములై యున్నవి. తత్సంవిత్ = ఆపదార్థములను గ్రహించు జ్ఞానము మాత్రము, తతః = ఆపదార్థములనుండి (చూడబడు పదార్థములనుండి), విభక్తా = (చూచునదియగుటచే) వేరుచేయబడినదై, (కంటికిని గంటిచే జూడబడు పదార్థమునకు సంబంధము లేనట్లు చూచువానికిని, చూడబడువానికిని సంబంధ ముండ దని తాత్పర్యము.) ఐకరూప్యాత్ = తన ఏకస్వరూపముచుండి, న భిద్యతే=భిన్నము కాదు. తా. ఇంద్రియములచే బదార్థములను గ్రహించుట యేది గలదో యది జాగ్రదవస్థ యనబడుచున్నది. ఈ అవస్థ మిగుల విస్పష్టముగనే యున్నదికదా! దీనియందు మన మనేక పదార్థములను గుణములను జూచుచున్నాము; “ఇది శబ్దము. ఇది స్పర్శము. ఇది యాకాశము. ఇది వాయువు. ఇది స్తంభము” అని వానిని పరస్పరభిన్నములనుగాఁ గూడ నెఱుంగుచున్నాము. వానియాకారములయందును గుణములయందును అనంతమగు భేదము కానవచ్చుచుండుటచే “ఈ పదార్థములయందు భేదము కలదు” అనుట యెంతయు యుక్తియుక్తముగా ననుభవానుసారముగా నున్నది. ఈ విషయమున వర్ణించిన కారణములచే మనకుఁ బ్రమాద మేమియు లేదు. ఇకను బ్రమాదస్థానమునుగూర్చి కొంత చెప్పవలసి యున్నది. మనము పదార్థజ్ఞానస్వరూపమును గూడ నిట్టిభేదములు కలదానినిగానే తలంచుచున్నాము. పరస్పరభిన్నము లగు రెండు పదార్థములను గ్రహించినప్పుడు పదార్థములతోఁ బాటు జ్ఞానమునకుఁగూడ భేదము కలిగె ననుకొనుచున్నాము. శబ్దజ్ఞానమునకంటె స్పర్శజ్ఞానము భిన్న మని భ్రాంతి నొందుచున్నాము. ఇదియే మన ప్రమాదము. ఇదియే జీవుని యధార్థస్వరూపము తెలియకుండుటకుఁ గారణము. ఇదియే మఱల మఱల సంసారదుగ్గిము ననుభవించుటకు మూలకారణము.

వి. కొంచెము విచారించినచో మీతలంపు భ్రాంతి యని తెలియకపోదు. పదార్థములకు భేదము కల దను విషయము సర్వప్రమాణసిద్ధమైయున్నది. దీనికి పదార్థములయందుఁ గానవచ్చు ఆకారాది భేదములే కదా, కారణము. ఇట్టి కారణము ఆ జ్ఞానముల

వీషయమున లేదు. శబ్దజ్ఞానమైనను స్పర్శజ్ఞానమైనను ఘటజ్ఞానమైనను పటజ్ఞానమైనను జ్ఞానమే. ఒక జ్ఞానమునకు నేది స్వరూపమో యేది కార్యమో రెండవదానికిఁగూడ నదియే స్వరూపము. అదియే కార్యము. జ్ఞానము లన్నియుఁ జైతన్యాత్మకములే. అవి తమకు గోచరములగువానిని గ్రహించునవియే. ఇదియు సర్వానుభవసిద్ధమగు విషయమే. భ్రాంతివలన నొకవేళ నాజ్ఞానముల భిన్నములనుగా భావించుచున్నను స్వరూప విచారము చేయునప్పుడు పై నిర్ణయము నెవ్వఁడును నిరాకరింప సాహసింపఁడు. వస్తుస్వరూప మిట్టిదియై యుండ దీనికి విరుద్ధముగా భేదమును భావించుట భ్రాంతి యనుటలో సంశయ మేమి? మఱియొక విశేషము. చూడఁబడు పదార్థమునకంటెఁ జూచుపదార్థము భిన్నముగా నుండి తీతవలయు ననుట నియమము. మనము స్తంభమును జూచునపుడు దానికంటె వేఱుగనే యున్నా మనుట నిస్సంశయ మగు విషయమే కదా! వ్రేలు తన యగ్రమును తాను స్పృశింపలేనట్లు ఖడ్గము తన యంచును తాను శోశింపలేనట్లు ఏపదార్థముగాని తన్ను తాను చూచికొన నేర దనుటయు నపూర్వ విషయము కాదు. కావున చూడఁబడు శబ్దాదులకంటె చూచుచున్న జ్ఞానము అవశ్యముగా భిన్నమై తీతవలయును. ఇట్లుండ పదార్థ భేదమువలన జ్ఞానమునకు భేదము కలుగుట ఎట్లు? ఈవిధముగా స్వరూపముచేతఁగాని కార్యముచేతఁగాని స్వభావముచేతఁగాని సాధింపఁబడుటకు వీలులేనిభేదము లున్నట్లు తలంచుట భ్రాంతి కాక మఱియే మగును? కావున నీ భ్రాంతిని వదలి “పదార్థములు భిన్నములైనను జ్ఞానము ఏకరూపమే” యని నిశ్చయింపవలయును. ఎన్ని పదార్థములఁ జూచినను కన్నొక్కటిగనే యుండవచ్చు ననుటలో వివాదము లేదుకదా! ఈకారణమువలన జాగ్రదనుభవము విచారదృష్టి గలవారికి జ్ఞానముయొక్క ఏకరూపత్వమును విస్పష్టముగాఁ జూపుచున్నది యనుటలో సందియ మింతయైనను లేదు.

ఇది యంతయు యథార్థమే యని తోచుచున్నను ప్రత్యక్షానుభవానుసారముగా మఱియొక విధముగాఁ గూడ నిర్ణయింపవచ్చును. పదార్థభేదమును ఎఱివే జ్ఞాన భేదమునుగూడఁ గల్పింపవచ్చును. “మీరు చూపినది యనుమానము; మేము చూపినది ప్రత్యక్షము కదా.” అనియెద వేము వినుము. ప్రత్యక్షము భ్రాంతిగాఁగూడ నుండు ననుటకు వీలు కలిగియుండ, దాని నాధారము చేసి లేనిదానిని కల్పింప నేల సాహసింపవలయును? జ్ఞాన మొక్కటియే యనుటకంటె (జ్ఞానము లనేకములు) అని వాని భేదమును సాధింపఁజూచుట భారమగును కదా. రజ్జుసర్పజ్ఞానము మొదలగునవి భ్రాంతులే యయ్యును ప్రత్యక్షములే యగుచున్నవికదా. మీ యనుమానముకూడ నిట్టిదియే కావచ్చును అనియెదవేము వినుము. మాయనుమానము మీ ప్రత్యక్షమువలె

స్వతంత్రముగా విషయనిర్ణయమును చేయుట లేదు. వేదతాత్పర్యమును మాత్రమే యనువాదము చేయుచున్నది. తత్త్వమసి “= ఆ బ్రహ్మమే నీవు” అను మొదలగు వాక్యములచే శ్రుతి జీవబ్రహ్మైక్యమును బోధింపుచున్నది. ఆ యొక్కము స్వరూపైక్యము లేకున్న సంభవింపనేరదుకదా. ఈ కారణమువల్ల శబ్దప్రమాణ మంగీకరింపఁ బడునంతవఱకు మా యనుమానము భ్రాంతిరూపము కానేరదు. కావున నెట్లు చూచినను పదార్థములయం దెన్ని భేదము లున్నను జ్ఞానమునకు భేదము కలుగదు. విచారము లేక పోవుటయే కాని మేము నిర్ణయించిన విషయముగూడ వాస్తవస్థితిలోఁ బ్రత్యక్షగోచరమే కాని యనుమానసాధ్యము కాదు. అనుమానసాధ్యమే యని పట్టుపట్టినను దానికిని (ఆయనుమానమునకును) ప్రత్యక్షసహాయము కావలసియే యుండును, కావున నా ప్రత్యక్షమునకును మీరు చూపిన ప్రత్యక్షమునకును విరోధ ముండు ననుటలో సంశయము లేదు. ఈ ప్రత్యక్షము అనుమానమూలము జ్ఞానముయొక్క యభేదమును సాధించును. మీ ప్రత్యక్షము భేదమును సాధించును. సమానబలమునకు విరోధము కలిగినప్పు డెయ్యది బహుప్రమాణముల కనుకూల మై యుండునో యెయ్యది ప్రమాణాంతరముచే బాధింపఁబడకుండునో దానినేకదా విచారపరాయణులు గ్రహింపవలయును. ఈ కారణమువలనఁ బ్రత్యక్షాంతరముచేతనే బాధనొందునది యగుటచే మీ ప్రత్యక్షము ఆదరణీయముకాదు. శబ్ద ప్రమాణమునకు ననుకూలమైనది యగుటచే మా యనుమానంబును దాని కాధార మగు ప్రత్యక్షంబును మాత్రమే ప్రమాణములు. కావున జాగ్రదవస్థయందుఁ జూడఁబడు పదార్థము లేన్ని యున్నను వానికంటె భిన్నమగుటచే చూచుజ్ఞానము మాత్ర మొక్కటియే. దానిస్వరూపమునందు భేదము లే దని ఇదివఱకే నిరూపించి యున్నాముకదా.

అవ. ఇట్లు జాగ్రదవస్థయందు జ్ఞానముయొక్క యేకత్వమును సాధించి స్వప్నావస్థయందును ఈ న్యాయమునే అతిదేశించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తథా స్వప్నేఽత్ర వేద్యం తు న స్థిరం జాగరే స్థిరమ్,
తద్భేదోఽత స్తయో స్సంవిదేకరూపా న భిద్యతే. (4)

వ్యా. ఉక్తాన్యాయం స్వప్నేఽప్యతిదిశతి—తథేతి. యథాజాగరే వై చిత్ర్యా ద్విషయాణాం భేదః ఐకరూప్యాత్సంవిదోఽభేదశ్చ తథా తేనైవప్రకారేణ స్వప్నే కరణేమాపసంహృతేషు జాగరితసంస్కారజః ప్రత్యయః సవిషయః స్వప్న ఇత్యుక్త లక్షణాయాం స్వప్నావస్థాయామపి విషయావప భిన్నానసంవిదితి. నను యది స్వప్న జాగరయో రేకాకారతావిషయతత్సంవిదో ర్భేదాభేదాభ్యాం తర్హి స్వప్నా జాగర ఇతి భేదవ్యవహారః కిన్నిమిత్తక ఇత్యాశంక్యాహ—అత్ర వేద్యంత్వితి. అత్ర స్వప్నే

వేద్యం పరిదృశ్యమానం వస్తుజాతం న స్థిరం న స్థాయి. ప్రతీతిమాత్రశరీరత్వాత్. జాగరే తు పరిదృశ్యమానం వస్తుజాతం స్థిరం స్థాయి. కాలాంతరేఽపి ద్రష్టుం యోగ్య త్వాదతః. స్థిరాస్థిరవిషయత్వలక్షణ వైలక్షణ్యాత్తద్భేద స్తయోః స్వప్నజాగరయో ర్భేద ఇత్యర్థః. నను స్వప్నజాగరయోర్భేద శ్చేత్తత్సంవిదోరపి భేదః స్యాత్ ఇత్యా శంక్యాహ—తయోరితి. ఏకరూపేతి హేతు గర్భవిశేషణమ్.

టీ. తథా=ఆవిధముగానే (జాగ్రదవస్థయందువలెనే), స్వప్నే = స్వప్నావస్థ యందును, వేద్యం = తెలిసికొనవలయును (జాగ్రదవస్థ యందుఁ బదార్థము లెన్ని యున్నను వానిని చూచుజ్ఞానమునకు భేదము లేనట్లు స్వప్నావస్థయందును బదార్థము లెన్నియైనను జ్ఞానమునకు భేదము లేదని గ్రహింపవలయు ననుట). అత్ర=ఈస్వప్నా వస్థయందు, వేద్యం తు = తెలిసికొనఁబడుపదార్థమైతే, న స్థిరం = స్థిరమయినది కాదు (సంకల్పమునకు మాత్రమే గోచర మగుటవలనను, సంకల్పమే స్వరూపముగా కలిగి యుండుటవలనను మఱునాఁడు గానవచ్చునది కా దనుట). జాగరే=జాగ్రదవస్థయం దన్ననో, స్థిరం = స్థిరమైనది (మఱునాఁటికిఁగూడఁ గానఁబడునది యనుట). అతః= ఈకారణమువలన (పదార్థములలోని స్వభావభేదములవలన), తద్భేదః-తత్=ఆ స్వప్న జాగ్రదవస్థలకు, భేదః=భేదము కలిగినది. తయోః=ఆ స్వప్నజాగ్రత్తలయొక్క (స్వప్న జాగ్రత్తలను గ్రహించు), సువిత్=జ్ఞానము, ఏకస్వరూపా = ఏకస్వరూపము గలది యగుటచే, న భిద్యతే=పరస్పరము భిన్నము కాదు.

తా. చూడఁబడుపదార్థములకంటెఁ జూచునట్టి జ్ఞానము భిన్నము కావలయు ననియు, దానిస్వరూపస్వభావములకు భేదము గానరాక పోవుటచే నది యేకమే యనియు, పదార్థములకు మాత్రమే భేదము కల దనియు, నాభేదముతో జ్ఞానమునకు సంబంధ ముండ దనియు సవిమర్శ ముగఁ బూర్వశ్లోకమున వివరించి యున్నాము. ఈసీద్ధాంతము జాగ్ర దాద్యవస్థలు మూఁడింటిలో దేనినిబట్టి చూచినను సరిపడును. సుషుప్తి వస్థవిషయ ము టుండనిండు. జాగ్రత్స్వప్నములు మాత్రము సమాన ములే. ఈ రెండవస్థలయందును అనేక పదార్థములు పరస్పరభిన్నములగు స్వరూపములతోఁ గానవచ్చుచున్నవి యనుట యనుభవసిద్ధమేకదా! కావున జాగ్రదవస్థయందువలెనే స్వప్నావస్థయందును పదార్థములు మాత్రమే భిన్నములుగాని జ్ఞానము భిన్నము కా దని నిర్వివాదముగా గ్రహింపవచ్చును.

వి. “ఇట్లు చెప్పినచో నిది స్వప్నావస్థ. ఇది జాగ్రదవస్థ” అను భేదవ్యవహార మేమికారణమునఁ గలుగును? దృశ్యపదార్థములకును ద్రవ్య యగుజ్ఞానమునకును స్వభావ మొక్కటియే కదా! “జాగ్రదవస్థయందును పదార్థములు మాత్రమే భిన్నములు; స్వప్నావస్థయందును బదార్థములే భిన్నములు. జాగ్రదవస్థయందును జ్ఞానము ఏక రూపము; స్వప్నావస్థయందు నది యట్టిదియే కదా!” అనియెదవేమొ వినుము. సమ స్తేంద్రియములు నుపసంహరింపఁబడినప్పుడు కేవలమనస్సుచే జాగ్రదవస్థయందలి సంస్కారములవలనఁ బదార్థముల నెదుట నున్నట్లు భావించుటయే స్వప్నము. ఇదియొ కల. ఈ కలయందలిపదార్థములకు సంకల్పమే స్వరూపము. ఏకాంతముననుండి తత్ప రుడై యేదేని యొక పదార్థమును ధ్యానించుచుండిన నది యెదుర నిలిచినట్లు తోఁచు టయు చిత్త మన్యాయ త్త మైనచో నది యడంగుటయు బహుజనులకు ననుభవములో నున్న విషయమే. స్తంభకుడ్యాదిపదార్థము లట్టివి కా వసుటయు చిత్త మెట్లున్నను వానికి నాశము లే దనుటయుఁ గూడఁ బ్రత్యక్షమే. ఈయనుభవములనుబట్టి చూచిన స్తంభాదిజాగ్రత్పదార్థములయొక్క స్వరూపములకును స్వప్నపదార్థములయొక్క స్వరూ పములకును భేద ముండవలయు నని తోఁచుచున్నది. రెండింటియాకారములు నొక్క టియే యైన రెండు నొక్కవిధముగానే యుండవలసివచ్చును కదా! కావున స్వప్నము నందలి పదార్థము లస్థిరములు. వానిని కాలాంతరమునందుఁ జూచుటకు వీలులేదు. ఒక నాఁటి కలయందుఁ గలిగిన సంకల్పమే మఱియొకనాఁడును కలుగవచ్చు నని సాధించి నను సంకల్పములు క్షణికము లగుటచే నప్పటి కప్పుడు క్రొత్తపదార్థము తోఁచు చున్నది యనియే చెప్పవలయునుగాని మొట్టమొదటి పదార్థమే యంతవఱకు నిలిచి యున్నది యనుటకు వీలు లేదు కదా! ఇక జాగ్రదవస్థయందలి పదార్థము లన్ననో స్థిరములు. ఎప్పుడు చూచినను కానవచ్చునవి; కొంతకాలమువఱకు నిలిచియుండునవి; ఈవిధముగ పదార్థస్వభావములు భిన్నము లగుటచే జాగ్రత్స్వప్నావస్థలకు భేదవ్యవ హారము కలిగినది. పదార్థములయందు మాత్రమే పరస్పరభేదము కలదు అను నంశము మాత్రము రెండవస్థలయందును సమానమే యైనను నిప్పుడు బాధ లేదు కదా! పదార్థ ములు మాత్ర మట్టివే యయినను వానియందు స్థిరత్వాస్థిరత్వము లుభేదము కలదు. అని చెప్పవచ్చు ననుటలో వివాదము లేదు కదా! జ్ఞానము మాత్రము ఏకస్వభావము కలదియే యైనను అంతమాత్రమున నవస్థలకు నైక్యము సంభవింప నక్కఱ లేదు. ఇంచు కంత భేద మున్నను నది భేదవ్యవహారమునకు చాలును కదా!

“ ఇట్లయిన జ్ఞానము అవస్థాభేదము నాశ్రయించి భిన్నము కావలయును. ఏ యవస్థకు నాయవస్థయందు జ్ఞానము ఏకరూపమే యైనను జాగ్రదానము స్వప్నజ్ఞానము

ననియెనను భేదము కలిగి తీరవలయును” అనియెదవేమొ అట్లును బనిలేదు. అవస్థ తెన్ని తీరుల మాటినను జ్ఞాన మొక్కటియే కావచ్చును. జ్ఞానమునకు రూపభేదము కలుగనేర దని యిదివఱకే వివరించియున్నాము. జాగ్రదానమైనను స్వప్నజ్ఞానమైనను జ్ఞానమే కదా! కావున జ్ఞానమునకు నెట్లును భేదము సంభవింపదు. మఱియు రాత్రి యీ పాన్నువై పవ్వళించి నిదురించితిని. చెన్నపట్టణమున విహరించినట్లు కల గాంచితిని. మఱల మేల్కనునప్పటికి మీ రెదుట నున్నారు. అను మొదలగు వ్యవహారములు సర్వానుభవసిద్ధములు. వీనినిబట్టి చూచిన జాగ్రత్స్వప్నావస్థలు రెండు నొక్క ద్రష్టకే గోచరము లగుచున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ద్రష్టయు జ్ఞానమే యనుటలో వివాదము లేదు. ద్రష్టకును దృశ్యమునకును పంబంధ ముండ దచుటయు దృఢముగ నిరూపింపఁ బడెను. కావున జాగ్రత్స్వప్నములఁజూచుటయు పరస్పరభిన్న పదార్థములఁ జూచినంత మాత్రమే కాని యధికము కాదు. కావున పదార్థములకు భేద మున్నను జ్ఞానమునకు భేదము లేనట్లు ప్రస్తుతసందర్భమునఁ గూడ జాగ్రత్స్వప్నములకు భేద మున్నను జ్ఞానమునకు భేదము లేదు. కావున నీరెండవస్థలయందును జ్ఞాన మొక్కటియే.

అవ. ఈవిధముగ జాగ్రత్స్వప్నావస్థలయందు జ్ఞాన మొక్కటియే యని సాధించి సుషుప్త్యవస్థయందు నీవిషయ మిట్టిదియే (జ్ఞాన మేకరూప మైనదియే) యని స్థాపింపఁబోవుచు మొట్టమొదట సుషుప్త్యవస్థయందు జ్ఞానము కలదా? లేదా? యను సంశయమును నివారించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సుప్తోత్థితస్య సౌషుప్తతమోబోధో భవేత్స్మృతిః,
సా చావబుద్ధవిషయావబుద్ధం తత్తదా తతః.

౮

వ్యా. ఏవమవస్థాద్వయే జ్ఞానస్యైకత్వం; ప్రసాధ్యసుషుప్తికాలీనస్యాపి తస్య తేనైక్య ప్రసాధనాయ తత్ర తావత్ జ్ఞానం సాధయతి—సుప్తేతి. పూర్వం సుప్తః పశ్చాదుత్థితః సుప్తోత్థితః. సుప్తం సుషుప్తిః తస్మాదుత్థిత ఇతివా. తస్య సౌషుప్తతమో బోధః సుషుప్తి కాలీనస్య తమసోఽజ్ఞానస్య యో బోధో జ్ఞానమస్తి న కించిదవేదిష మితి, సాస్మృతి రేవ భవేన్నానుభవః. తత్కారణస్యేంద్రియసన్నికర్షవ్యాప్తిలింగాజేర భావాదితి భావః. తతః కిం తత్రాహ—సా చేతి. సా చ స్మృతిరవబుద్ధవిషయా అహ బుద్ధోఽనుభూతో విషయో యస్యాః సా తథోక్తా. యాస్మృతిః సాఽనుభవపూర్వికేతి వ్యాప్తిర్ణోకే దృష్టేతి భావః. తతోఽపి కిం తత్రాహ—అవబుద్ధమితి. తత్తస్మాత్ కారణాత్తస్మాత్ సుప్తం తమస్తదా సుషుప్తౌ అవబుద్ధం అనుభూతమిత్యభ్యుపగంతవ్యం. అత్రాయం ప్రయోగః. విమతం న కించిదవేదిషమితి జ్ఞానం అనుభవపూర్వకం భవతు మర్హతి స్మృతిత్వాత్సా మే మాతేతి స్మృతివదితి.

టీ. సుప్తాత్థితస్య-సుప్త = నిదురనుండి; లేక నిద్రించి, ఉత్థితస్య = మేల్కొనిన వానికి, సౌఖ్యస్త...బోధః - సౌఖ్యస్త=సుషిష్టిసమయమునందలి, తమః = అజ్ఞానము యొక్క (ఏమియుఁ దెలియ లే దను విషయముయొక్క), బోధః=జ్ఞానము (నిదుర యందు నే నేమియు నెఱుంగను అను జ్ఞానము). [యః=నీది కలదో], [సా = అది], స్మృతిః=స్మరించుటయే (ఒకమా అనుభవింపఁబడిన విషయమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనుటయే), భవేత్ = అగును. (సుఖ స్థియందలి యజ్ఞానము మెలఁకువయందు కానవచ్చుట లేదు. కావున దానినిగూర్చి కలుగు జ్ఞానము అనుభవరూపమైనది. [అనుభవము లనఁగా బ్రత్యక్షాదులు] కానేర వనుట). సా చ=ఆస్మృతియు, అవబుద్ధవిషయా - అవబుద్ధ = అనుభవింపఁబడిన, విషయా=అజ్ఞానము కలది (భవేత్ = కావలయును). (సుఖ స్థికాలమున నజ్ఞానము ననుభవింపకుండిన దానినిగూర్చిన యాస్మృతి కలుగనేర దనుట. తత్ = ఆకారణమువలన, తదా = ఆసుఖ స్థ్యవస్థయందు, తమః=అజ్ఞానము, అవబుద్ధం=అనుభవింపఁబడినది (జ్ఞానమునకు గోచరమైనది) (భవేత్ = అగును).

తా. ఇంక మూడవది యగుసుఖ స్థ్యవస్థనుగూర్చి కొంత విచారింపవలసి యున్నది. స్థూలదృష్టితోఁ జూచిన నాయవస్థయందు విషయానుభవము లేకపోవుటచే నందు జ్ఞానము కలదో లేదో యని సంశయము జనించుచున్నది. విచారించినచో నీసంశయమునకు నవకాశమే దొఱకదు. నిదురనుండి మేల్కొంచినపుడు “నాకు నిదురలో నేమియుఁ దెలియలేదు” అని వ్యవహరించుట సర్వసామాన్యముగ ననుభవములో నున్నవిషయమే. ఈవ్యవహారము విమర్శించి చూచిన సుఖ స్థ్యవస్థయందును గ్రహించువాఁ డొక్కఁ డున్నాఁ డనుట విశదమగుచున్నది. ఎట్లనిన.—

వి. అనుభవ మనియు స్మృతి యనియు జ్ఞానము ద్వివిధము. అనుభవములు ప్రత్యక్షాదులు. ఇంద్రియములతో విషయములను గ్రహించుట గుఱుతుచేతఁగాని పోలికచేతఁగాని పదార్థముల నూహించుట, వరుని యుపదేశముచే నొక విషయమును నిర్ణయించుట యను నీ మొదలగునవి యనుభవములు. ఇట్టి యనుభవములవలన జనించిన చిత్తమునందు దృఢమై యున్న సంస్కారము కాలాంతరమువ సంకల్పరూపమై ప్రకటమగుట స్మృతి. ప్రత్యక్షాదులచే గ్రహింపఁబడినవిషయమును తగిన సమయమున జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనుటయే స్మృతి యని తెలిసికొనవలయును. వ్యవహారము లన్నియు జ్ఞానలాభములే యగుటచే ప్రతివ్యవహారంబును (ఈయనుభవస్మృతులలో) నొదేని యేకీ

భవింపవలయును. ప్రస్తుత వ్యవహారము దేనిలో నేకీభవించె నని కొంచెము విచారితము. అనుభవమునకు నిందియవిషయసంయోగమయినను గుఱుతయినను పరోపదేశమయిన నుండవలయును కదా! ప్రస్తుత వ్యవహారమును విమర్శించిన నిట్టి వేవియు లే వనుట స్పష్టమే. “నాకు నిదురలో నేమియుం దెలియకుండెను” అను వాక్యమునకు “నిదుర యందలి అజ్ఞానమును నే నెఱుంగుదును” అనియె కదా యర్థము; “నేను కలలో పదార్థము లెవ్వియుం గానలేదు—అనఁగా పదార్థముల విషయమున నజ్ఞానము కలదు. దానిని నేను చూచుచున్నాను” అనియె కదా తాత్పర్యము. ఇట్లగుటచే వ్యవహారించు కాలమున నా అజ్ఞానము ఎదుట లేదు; దాని నూహించుటకు గుఱుతుగాని సుషుప్త్య వస్థలో నజ్ఞాన ముండును అను పరోపదేశము కాని లేదు. పరోపదేశమువలన కలిగిన వ్యవహార మైనచో సుషుప్త్యవస్థయం దజ్ఞాన ముండును అని మాత్రమే కదా యుండ వలయును. ఈ కారణమువలన ప్రస్తుత వ్యవహార మనుభవములలోఁ జేరలేదు. ఇఁక దీనిని స్మృతి యని మాత్రమే చెప్పవలసియున్నది. స్మృతి యైన దానికిఁ బూర్వమున ననుభవ మొక్కటి యుండి తీరవలయు నని యిదివఱకే నిరూపించి యున్నాము. ఈవిషయము లోకసిద్ధముగఁ గూడ నున్నది. కావున కొంచెము విచారించినచో సుషుప్త్య వస్థయందుఁ గూడ నప్పటి అజ్ఞానమును ప్రత్యక్షముగ ననుభవించుచు (చూచుచు) జ్ఞానమున్నది యని యంగీకరించి తీరవలసి వచ్చుచున్నది. ఇట్టి యనుభవము నంగీకరించినచో నాయనుభవమువలనఁ బ్రస్తుతస్మృతి కలిగె ననవచ్చును. లేకున్నఁ గారణము లేకయే కార్యము జనించె ననవలసివచ్చుటచే సర్వప్రమాణములకును నిరర్థకత్వము కలుగును కదా! కావున సూక్ష్మదృష్టిచే విచారించిన సుషుప్త్యవస్థయందును జ్ఞానము కలదు; అది యిందియాదిసర్వపదార్థములను తనయందు లీనము చేసికొనియున్న యవిద్యను (ఇదియే అజ్ఞానము) చూచుచుండును. వ్యవహారవాక్యార్థమును విమర్శించినప్పుడె యీ విషయము స్పష్ట మయ్యెనుకదా! మఱియును సుషుప్త్యవస్థలో నేదియు లేదు అని సాధింపఁజూచిన మాసిద్ధాంతమునకు భంగము రాదు. కల దనుటకుఁగాని లే దనుటకుఁ గాని సాక్షి యొక్కఁ డుండి తీరవలయు ననుట నిర్వివాదాంశము. చూచువాఁడేకదా యెదుట పదార్థ మున్నపుడు “ఇది యిచ్చట నున్నది” యనియును, లేనప్పుడు “ఇది యిచ్చట లేదు” అనియును చెప్పఁగలఁడు! కావున నెట్లు చెప్పఁజూచినను సాక్షి నంగీకరింపక తప్పదు. జాగ్రత్స్వప్నములయందువలెనే సుషుప్త్యవస్థయందును సాక్షి కలఁడు. జాగ్రత్స్వప్నములయందు పదార్థములను చూచును; సుషుప్తియందు వాని యభావమును చూచును. సాక్షియే జ్ఞానము. కావున నిర్వివాదముగ సుషుప్త్యవస్థయందును జ్ఞాన మున్నది.

అవ. ఇట్లు సుషుప్త్యవస్థయందు జ్ఞానము కల దని నిరూపించి “ఆ జ్ఞానముకూడ జాగ్రత్స్వప్నజ్ఞానములకంటె భిన్నము కాదు” అని నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స బోధో విషయా ద్భిన్నో న బోధా త్స్వప్నబోధవత్,

వ్యా. తస్యానుభవస్యస్వవిషయాదజ్ఞానాద్భేదం బోధాంతరాదభేదం చాహ:--
సబోధ ఇతి. స బోధః సోషుప్తాజ్ఞానానుభవః విషయా దజ్ఞానాద్భిన్నః పృథగ్భవతు
మర్హతి. బోధత్వాద్భటబోధవత్. బోధాంతరాన్న భిద్యతే. బోధత్వా త్స్వప్నబోధ
వత్. ఫలితం కథయన్నుక్తస్యాయమన్యత్రాప్యతిదిశతి—ఏవమిత్యాదినా. స్థాన
త్రయేఽపి ఏకదినవర్తిని జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయేఽపి సంవిదేకైవ. సర్వం వాక్యం
సావధారణమితి న్యాయాత్ తద్వద్దినాంతర ఇతి.

టీ. సః=ఆ (అజ్ఞానానుభవరూపమైన), బోధః=జ్ఞానము (సుషుప్తిసౌఖీ యగు
జ్ఞానము), విషయాత్=తనకుగోచర మగు నజ్ఞానమునకంటె, భిన్నః=వేఱై యుండును.
(సౌఖీ యగుటచే దృశ్యమునకంటె భిన్న మగు నచుట). స్వప్నబోధవత్=స్వప్నము
నందలి జ్ఞానమువలె, బోధాత్ = మఱియొక జ్ఞానమునుండి, న (భిన్నః) = వేఱైనది
కానేరదు (జ్ఞానముల కన్నింటికిని స్వరూపస్వభావము లొక్కటియే కదా యనుట).

తా. ఈవిధముగ సుషుప్త్యవస్థయందు జ్ఞానము కల దనుట
సిద్ధాంత మయ్యెను. కావున నదియు జాగ్రత్స్వప్న జ్ఞానములకంటె
భిన్నము కానేరదు. ఆజ్ఞానములు తమచే చూడఁబడుపదార్థములకంటె
మాత్రమే భిన్నము లైనట్లు ఇదియు (సుషుప్త్యవస్థయందలిజ్ఞానంబును)
తనచే గ్రహింపఁబడు నజ్ఞానముకంటె మాత్రమే భిన్న మగును; అవి
(ఆజ్ఞానములు) తమలో భిన్నములు కాన నిదియు వానికంటె భిన్నము
కానేరదు. అన్నియు జ్ఞానములే కదా!

అవ. జ్ఞానమునందు భేదము లే దని నిరూపించి యిప్పుడు దానికి ఫలభూతమగు
జ్ఞాననిత్యత్వమును సాధించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం స్థానత్రయేఽప్యేకా సంవి త్తద్వ ద్దినాంతరే. 6

మాసాబ్దయుగకల్పేషు గతాగమ్యే ష్వనేకథా,

నోదేతి నాస్తమే త్యేకా సంవి దేషా స్వయంప్రభా. 7

వ్యా. యథైకస్తికా దివసేఽవస్థాత్రయేఽపి జ్ఞానస్యాభేదః ఏవమన్యస్తిన్నపి దివ
సేఽనేకథాఽనేక ప్రకారేణ గతాగమ్యేష్వతీతాగామిషు మాసేషు చైత్రాదిషు,

అద్వైత ప్రభవాదిషు, యుగేషు కృతాదిషు, కల్పేషు బ్రహ్మాదిషు చ జ్ఞానస్యా భేద ఏవే త్యర్థః. సంవిద ఏకత్వసమర్థనే ఫలితమాహః—నో దేతీతి. యతః సంవిదేకాఽతో నో దేతి నో త్పద్యతే. నాస్తమేతి న వినశ్యతి చ. అసాక్షికయోరుత్పత్తివినాశయోరసిద్ధేః స్వోత్పత్తివినాశయో స్తయేవ సంవిదా గ్రహీతుమశక్యత్వాత్సంవిద స్తరాభావాచ్ఛేతి భావః. నను సంవిద స్తరాభావే గ్రాహకాభావాదస్యా అప్యభావే జగదాంధ్యం ప్రసజ్యే తేత్యత ఆహః—ఏషేతి. ఆత్రాయం ప్రయోగః. సంవిత్స్వయం ప్రకాశా అవేద్యత్వే సత్య పరోక్షత్వాద్వ్యతిరేకేణ ఘటవత్. నచాయం విశేషణాసిద్ధో హేతుః సంవిదః స్వసం వేద్యత్వే కర్తృకర్తృత్వవిరోధాత్పరవేద్యత్వే 2నవస్థానాదతః స్వప్రకాశత్వేన భాస మానాయాః సంవిదః సర్వావభాసకత్వసంభవాన్న జగదాంధ్యప్రసంగ ఇతి భావః.

టీ. ఏవం=ఇట్లు విచారించిన, స్థానత్రయే అపి=మూడవస్థలయందును, సంవిత్ = జ్ఞానము, ఏకా = ఒక్కటియే (సర్వం వాక్యం సావధారణం = “వాక్యములన్నియు నవధారణముతోఁ [నిశ్చయమును సూచించు ఏవశబ్దముతోఁ] గూడినవియే” అను లోకన్యాయము ననుసరించి యీవిధముగ నర్థము చెప్పబడెను). తద్వత్ = అట్లే, దినాంతరే = మఱియొక దినమునందును గ్రహింపవలయును. అనేకధా=అనేకవిధము లుగా, గతాగమ్యేషు-గత = కడచిపోయినట్టియు, ఆగమ్యేషు = రాబోవునట్టియు, మాస...కల్పేషు - మాస = నెలలయందును, అబ్ద=సంవత్సరములయందును; యుగ = యుగములయందును, కల్పేషు = కల్పములయందును, [తద్వత్] సంవిత్ = జ్ఞానము, ఏకా=ఒక్కటియే. ఏషా=ఈజ్ఞానము, న ఉదేతి = ఉదయింపదు (ఒకప్పుడు పుట్టునది కా దనుట.) న అస్తం ఏతి=అస్తమింపదు (నశింపదు). స్వయంప్రభా=తనంతటదానే ప్రకాశించును.

తా. పై చేసిన నిరూపణవలన “ఒక్కదినమున నున్న మూడవస్థల యందును జ్ఞానమునకు భేదము లేదు” అనుట స్పష్టమైనది కదా! ఈ సిద్ధాంతమును విమర్శించిన నొక దినమునందువలెనే మఱియొకదినము నందును జ్ఞానమునకు భేద ముండ దనుట నిస్సంశయముగ స్పష్టమగును. ఇట్లే విచారించినచో నెన్నిదినములు గడచినను మాసములు పోయినను సంవత్సరము లతిక్రమించినను యుగములు చెల్లినను కల్పములు గడచినను జ్ఞానముమాత్ర మొక్కటియే యనుటలో వివాదముండదు. భవిష్యత్కాలమున నెట్లో యట్లే భూతకాలమునందును ఎన్నిదినములకు ముందైనను, ఎన్నిమాసములకు పూర్వముననైనను,

ఎన్నిసంవత్సరములకు ముంగల నయినను, ఎన్నియుగములకుఁ బూర్వమున నయినను, ఎన్నికల్పములకు దిగువనైనను జ్ఞాన మొక్కటియే యగును. కావున నేదే దెట్లెట్లు మాటినను జ్ఞానమునకు మాన్పు లేదు.

“ఇట్లు చెప్పుట యుక్తము కాదు. ఇప్పుడు జ్ఞానమునకు నుత్పత్తివినాశములే లేవని చెప్పిన టైనది. ఇట్టి పదార్థమొక్కటి కల దనుట ప్రత్యక్షవిరుద్ధము. అన్నిపదార్థములకు నుత్పత్తి కానవచ్చుచుండ నొక్కదానికి మాత్ర మేల లేకపోవును?” అని యెదవేమొ విచుము. అన్నిటికి నుత్పత్తి కల దనుట నిక్కమే కాని జ్ఞానమునకు మాత్రము లేదు. అది సర్వసాక్షి యని మున్నే వివరించి యున్నాము కదా! సర్వసాక్షి యగువాఁ డుత్పత్తివినాశములకుఁ గూడ సాక్షిగ నుండవలయును. దృశ్యపదార్థముల కంటెఁ బూర్వకాలమున నుండనివాఁడు వానిని చూడలేఁడు కదా! కావున నీజ్ఞానముత్పత్తికంటెఁ బూర్వమున నుండవలయును. మఱియు నొకదాని వినాశమును జూచువాఁ డావినాశమునకంటెఁ బిదప నుండిననే కాని “ఆపదార్థము నశించినది” అని చెప్పనేరఁడు. కావున నీజ్ఞానము వినాశమునకంటె నావల గూడ నుండవలయును. ఇట్లైన దీనికి నుత్పత్తివినాశములు సంభవించుటకు నవకాశ మెక్కడిది? త్రికాలముల యందు నేకరూపముతో నుండిననే కాని సాక్షిత్వము సంభవింపదు.

“ఇట్లు చెప్ప నేల? ఈజ్ఞానము ప్రపంచమునకంటె ముందు జనించి ప్రపంచోత్పత్తిని చూడవచ్చును; వినాశమునకంటె నావల కొంతకాలము నిలిచి వినాశమును గ్రహింపవచ్చును” అనియెదవేమొ. అది సరి కాదు. అప్పుడు జ్ఞానమునకుఁ గూడ నుత్పత్తివినాశము లుండును గావున వానిని చూచుటకు మఱియొకసాక్షి కావలసివచ్చును. వానికిని నుత్పత్తివినాశము లుండునేని వానిని చూచుటకు మఱియొకసాక్షి యుండవలసివచ్చును. ఇట్లు వరుసగా సాక్షులను గ్రహింపఁబోయిన నెప్పటికిని ముగింపు కలుగదు. ఇది దోషము కదా! మఱియు నుత్పత్తి గల పదార్థము లన్నియు నచేతనము లనుట ప్రత్యక్షమై యున్నది. పంచభూతములు మొదలు మనయెదురఁ గానవచ్చు సర్వప్రపంచము లచేతనములుగనే యున్నవి. మనుష్యులు పశువులు మొదలగుభూతములు జనించుచుండుటయు చేతను లగుటయుఁ గానవచ్చుచున్నను, అచ్చట సూక్ష్మదృష్టితో విచారించిన వైసిద్ధాంతమే స్పష్టమగును. అచ్చట శుక్ర శోణితపరిణామముచే జనించినది దేహమేకాని మఱియేదియుఁ గాదు. దేహ మచేతన మనుటలో నెవరికిని వివాదము లేదు కదా! కావున నుత్పత్తియుండినచో నాజ్ఞానము జ్ఞానమే కాకపోవలసివచ్చును. ఇది సర్వానుభవవిరుద్ధముకదా! కావున జ్ఞాన మెప్పటికి నొకటియే. ఒకప్పుడును జనిం

పదు మఱియొకప్పుడును నశింపదు. సర్వసాక్షియై యెప్పటికి నేకరూపముతో ప్రకాశించుచుండును.

“ఇట్లు చెప్పిన మఱియొక దోషము వచ్చును. సాక్షి లేకున్న నేవిషయముగూడ ఓర్థింప దని మీరే యంగీకరించి యున్నారు. ఆయంగీకారమువలననే కదా యుత్పత్తినినాశములమున జ్ఞాననిత్యత్వమును సాధించితిరి! మీమాట కిచ్చటనే భంగము కలిగింది. అన్నిటికి సాక్షి కావలసియున్న జ్ఞానమునకుమాత్ర మక్కఱ లేదా?” అనియెదవేమొ వినుము. జ్ఞానమునకు నితరసాక్షి యుండుటకు వీలులేదు. ఉండవలయు నని పట్టుపట్టిన నది చేతనమా? చేతనమా? అచేతనమైనను సమమా? హీనమా? అధికమా? ఇం దేవక్షంబును యుక్తము కాదు. అచేతనము చేతనమును గ్రహించు ననుట హాస్యాస్పదము కదా! ఇక చేతనము సమ మైనచో సమకాంతి గలదీపము రెండవదీపమును ప్రకాశింపఁజేయలేనట్లు జ్ఞానమును ప్రకాశింపఁజేయనేరదు; హీనమయినచో దానినిగూర్చి చెప్పవలసినపనియే లేదు. అధికమైనచో నొక్కదానికంటె నధికమైనది మఱియొక్కటి యుండ దానికంటె నధికమైనది వేఱొక్కటిమాత్ర మేల యుండరాదు? అట్లుండుట నంగీకరింతు మేని సాక్షిపరంపరకు నంత మెన్నఁడో? ఈకారణము వలన సాక్షి యొక్కఁడే కలఁ డని మాత్రమే యంగీకరించి తీరవలయును. లోకమున చేతనాచేతనములు రెండే కలవు గాని యితరములు లేవు. అందును స్వరూపాదిభేదములచే నచేతనములు భిన్నము లగును కాని చేతనములు కా వని మున్నే పలుమాఱు వివరించియున్నాము. కావునఁ జేతనవదార్థ మొక్కటియే. అది నిత్యము. న్వయంప్రకాశము. దీపము తనంత వెలుఁగుచు చుట్టు నున్న పదార్థములఁ బ్రకాశింపఁజేయునట్లు ఈజ్ఞానమును తనంత తానే వెలుఁగుచు సర్వప్రపంచమును ప్రకాశింపఁజేయుచున్నది.

“ఇట్లు చెప్ప నేల? ఈజ్ఞానమును పరుఁడు గ్రహింపలే కున్నను తనంత తానే తెలిసికొనవచ్చును” అనియెదవేమొ. అదియు సంభవింపదు. అప్పుడు తెలిసికొనుట యనుక్రియకు తానే కర్త తానే కర్త కావలసివచ్చును. ఇది విరుద్ధము. వ్రేలు తనయగ్రమును తాను స్పృశింపలేనట్లు భిద్దము తనయంచును తాను గోసికొనలేనట్లు ఏ పదార్థంబును తన్నుఁ దా నేమియు చేసికొననేర దని తనకార్యమునకు తనను కర్తగా చేసికొననేర దని యిదివఱకే సవిమర్శముగఁ జూపియున్నాము. వాఁడు తన్నుఁదాను భండ్రించుకొనియెను అనుమొదలగు ప్రయోగము లనేకములు గలవు; వీనికి గతి యేమి? అనియెదవేమొ వినుము. శరీరమునకు నవయవములు కలవు. కావున నొక యవయవము చేయుకార్యమునకు మఱియొక యవయవము కర్త కావచ్చును. జ్ఞానమున కన్ననో యెట్టి యవయవములు కాని క్రియలు కాని లేవు. కావున నవయవభేదము నాశ్రయించి

ప్రవర్తించు కర్తృకర్తరి ప్రయోగము. “తన్ను తానే ఖండించుకొనియెను” అను మొదలగు ప్రయోగములు శుజ్ఞానవిషయమున కార్యసాధకములు కానేరవు. కావున నెట్లు చూచినను సర్వసాక్షి యగునీజ్ఞానము స్వయముగఁగాని పరులచేతఁగాని యెఱుంగఁబడఁ దగినది కాదు; అపరోక్షమై (ఆత్మరూపమై) ప్రకాశించునది; నిత్యము.

అవ. జీవబ్రహ్మైక్యము నుపదేశించువాఁడు కావున మొట్టమొదట నీగ్రంథకర్త జీవుని సత్యజ్ఞానానందరూపునిగ సాధింపఁ దలంచుచున్నాఁడని మూఁడవశ్లోకముయొక్క యవతారికయందు వివరించియున్నాము. ఇప్పటికి జ్ఞాననిత్యత్వము సయుక్తికముగ సాధింపఁబడెను. నిత్యత్వ మనినను సత్యత్వ మనిన నొక్కటియే. ఇక నీక్రిందిశ్లోకమున జ్ఞానమునకు జీవునకుఁ గలసంబంధమును, జీవుఁ డానందరూపుఁడగుటయు వివరింపఁ బడును:—

శ్లో. ఇయ మాత్తా పరానందః పరప్రేమాస్పదం యతోః,
మా న భూవం హి భూయాస మితి ప్రేమాత్త నీక్ష్యతే. 8

వ్యా. భవత్వేవం సంవివో నిత్యత్వం స్వప్రకాశత్వం చ. తతః కిమిత్యత ఆహ:-
ఇయమితి. అత్త్రాయంప్రయోగః. ఇయం సంవిదాత్తా భవతుమ్లాతి. నిత్యత్వే సతి
స్వప్రకాశత్వాద్యనైవం న త దేవం. యథా ఘట ఇతి ఆత్మనో నిత్యసంవిద్రూపత్వ
ప్రసాధనేన సత్యత్వ మపి సాధితం భవతి. నిత్యత్వాతిరిక్తసత్యత్వాభావాత్ నిత్యత్వం
సత్యత్వం. తద్యస్యాస్తి తన్నిత్యం సత్యమితి వాచస్పతిమిశ్రై రుక్తత్వా దితి భావః.
ఆత్మన ఆనందరూపత్వం సాధయతి. పరానంద ఇతి. ఆత్మేత్యనుషజ్యతే. పరశ్చాసావా
నందశ్చేతి పరానందః నిరతిశయసుఖస్వరూప ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుమాహ:-పరేతి.
యతో యస్తాత్కారణాత్పరస్య నిరుపాధికత్వేన నిరతిశయస్య ప్రేమ్యః స్నేహస్య
ఆస్పదం విషయస్తస్తాదత్రేద మనుమానం ఆత్తా పరమానందరూపః పరప్రేమాస్పద
త్వాత్, యః పరమానందరూపో న భవతి నాసౌ పరప్రేమాస్పదం. యథా ఘటః.
తథా చాయం పరప్రేమాస్పదం న భవతీతి న. తస్తాత్పరమానందరూపో న భవతీతి న.
నన్వాత్త ని ధిచ్ఛామితి ద్వేషస్యోపలభ్యమానత్వా త్ప్రేమాస్పదత్వ మేవాసిద్ధం. కుతః పర
ప్రేమాస్పదత్వ మిత్యాశంక్య తస్య దుఃఖసంబంధనిమిత్తకత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వా త్ప్రేమ్య
శ్చాత్తన్యనుభవసిద్ధత్వా నైవమితి పరిహారతి—మా న భూవమితి. హి యస్తాత్కారణా
దాత్త ని విషయే మా న భూవ మహం మా భూవమితి న మమాసత్వం కదాపి మాభూ
త్కింతు భూయాసమేవ సదా సత్వమేవ మమ భూయాది త్యేవంవిధం ప్రేమేక్ష్యతే
స్త్వైరనుభూయతే. అతో నాసిద్ధి రిత్యర్థః.

టీ. ఇయం = ఈజ్ఞానమే, ఆత్మా = స్వస్వరూపము (జ్ఞానమే జీవుఁ డనుట).
 యతః = ఏకారణమువలన, పరప్రేమాస్పదం - పర=అధికమైన (ఉపాధి లేకుండుటచే)
 నిరతిశయమైన, నిరతిశయ మనఁగా నన్నింటికంటె నధికమైనది), ప్రేమ = ప్రీతికి,
 ఆస్పదం=స్థానమగుచున్నాఁడో [తతః = ఆకారణమువలన], [ఆత్మా=జీవుఁడు], పరా
 నందః = పరమానందరూపుఁడు (ఆనందరూపము కానిపదార్థమునం దెవ్వరికిని ప్రేమ
 యుండ దనుట). ఆత్మ ని = తనయందు (జీవునియందు) మా భూవం [ఇతి] న = నేను
 భూమిపై నుండ నక్కఱి లేదు. అను నుద్దేశము కలుగదు. భూయానం ఇతి=ఎప్పటికిని
 జీవించియే లేక నిలిచియే యుండవలయు నని, ప్రేమ=ప్రీతి, ఈక్ష్యతే = సర్వానుభవ
 సిగ్గమై కానవచ్చుచున్నది. తన నాశము నెవ్వఁడును కోరఁడు కదా యనుట. ఏది యెట్లు
 పోయినను తానుమాత్రము చక్కఁగా నుండినఁ జాలు నని ప్రతివాఁడును కోరుచుం
 డునుగదా యని తాత్పర్యము.

తా. వై నిరూపణమువలన జ్ఞానము సత్య మని తేలినది. ఆ
 జ్ఞానమే జీవుఁడు, అదియే స్వస్వరూపము. జ్ఞాన మొక్కటితప్ప తక్కిన
 వేవియు నిత్యములు కావు. స్వప్రకాశములును కావు, స్వస్వరూప
 భూతములును కావు. ఘటమును స్వస్వరూపముగ నెవ్వఁడైన భావిం
 చునా? “దేహము నట్లు భావించుచున్నారు కదా” యనియెదవేమొ,
 అది భ్రాంతి. దేహము పాంచభౌతికము; జడము. మనచుట్టు నున్న
 పదార్థము లన్నియు నిట్టివే. ఇట్లుండఁ దక్కినవానియందు లేనియాత్మ
 భావనను దేహమున నుంచిన నది భ్రాంతి యనుటలో సంశయ మేమి?
 మఱియు “ఇది నాచేయి, నాకాలు” అను మొదలగువ్యవహారము
 లనేకములు లోకమున నున్నవి. వీనితాత్పర్యమును విమర్శించిన “నా
 యిల్లు” అను మొదలగువాక్యములయొక్క తాత్పర్యమువలె “నేను
 వేఱు, చేయి వేఱు” అనిమాత్రమే కదా తేలును. ఈ కారణము
 వలనఁగూడ ఆత్మ దేహముకంటె భిన్నుఁడే. ఇదియునుగాక దేహ
 మచేతనము. ఆత్మ యట్టివాఁ డని యెవ్వరు నంగీకరింపరుకదా! కావున
 దేహము నాత్మగా భావించుట భ్రాంతి యనుటలో వివాదము లేదు.
 ఈకారణమువలన నేది జడమో యనిత్యమో యది యాత్మ కాదు.
 స్వప్రకాశంబును నిత్యంబు నగుటచే జ్ఞానమే యాత్మ. ఈనిరూపణ
 వలన జీవుఁడు సత్యజ్ఞానరూపుఁ డనుట సిద్ధాంత మైనది.

వి. ఇట్లై జీవుఁ డానందరూపుఁడుగాఁ గూడ నున్నాఁడు. ప్రతివానికి తన యందు ప్రేమ కల దనుట నిర్వివాదముకదా! ఏ యేపదార్థములయందు ప్రేమ యుండునో అనియెల్ల నియతముగ నానందరూపములై యుండవలయును. తన కానందము కలుగు ననియె కదా ప్రతివాఁడును పదార్థములఁ బ్రేమించుట. ఇందును మఱియొక విశేషము కలదు. లోకమున నన్ని పదార్థములు నొక్కవిధముగ నానందమును కలిగించుట లేదు; ప్రేమయు వానియం దొక్కతీరుగ నుండుట లేదు. ఆనందమునందును ప్రేమయందు ననేక తారతమ్యములు గానవచ్చుచున్నవి. కావున నేపదార్థ మెంత యానందము నొసంగఁగలదో దానియం దంతప్రేమ యుండు నని సిద్ధాంతము చేయవలసి యున్నది. ఇది సర్వారుభవసిద్ధ మగువిషయమే. ఈకారణమువలన దేనియందలి ప్రేమకంటె నధిక మగుప్రేమ మఱియొకదానిపై నుండదో యది (ప్రేమాస్పదవస్తువు) పరమానందరూపము కావచ్చు ననుటలో సుశయము లేదు. కావున జీవుఁడు సామాన్యముగ నానంద రూపుఁడే కాదు; పరమానందరూపుఁడుగూడ నై యున్నాఁడు. “ఇట్లు చెప్ప నేల ? ఆత్మ కంటె నధికముగ పురుషుఁడు దేనిని కాని ప్రేమింపఁ డనుట నిశ్చయమే కాని అంతమాత్రమున వాఁడు (ఆత్మ) పరమానందరూపుఁడు కానేరఁడు. పరమానందరూపుఁ డనిన నాతనియందు దుఃఖసంస్పర్శ మించుకంతయు నుండక పోవలసివచ్చును. అప్పుడు అతనియందు ద్వేష మెప్పటికిని కలుగఁగూడదు కదా. అట్లు కలుగుట లేదు. లోక మున సాధారణముగ ప్రతిమనుష్యుఁడు నొక్కొకమాఱు ‘చీ నాబ్రతుకేల?’ యని తన్నుఁ దాను ద్వేషించుకొనుచున్నాఁడు కదా” యనియెదవేమొ వినుము. ఇది తన మీఁద నున్న ద్వేషమువలన వచ్చినది కాదు. తాను మృతినొందవలయు నని యెవ్వనికి నుండదు కదా! దుఃఖమువలన కలుగుబాధను సహింపలేక మాత్రమే యట్టి వ్యవహారము జరుగుచున్నది. “ఈబాధకంటె మృతియైనను మేలు” అని మాత్రమే యావ్యవహార మునకు తాత్పర్యము. ఏవి యెట్లు పోయినను తాను మాత్రము నుఖముగ నభివృద్ధి నొందవలయు ననియే కదా ప్రతివానికిని ఊరిక. కావున నింతమాత్రమున జీవుఁడు పరమానందరూపుఁడు కాకపోఁడు. ఇట్టివానికి దుఃఖసంబంధ ముండదు కదా !” యందువేమొ. అది లేకున్నను భ్రాంతిచే నున్నట్లు భావింపబడుచున్నది యనియు నదియే బంధ మనియు నిదివఱకే నూచించియున్నాము. ఇకముందు గ్రంథమునందును ఈవిషయము స్పష్టము కాఁగలదు. కావున నిప్పటికి జీవుఁడును సత్యజ్ఞానానంద రూపుఁడే పరమేశ్వరుని యట్టివాఁడే యని తేలినది.

“అగునుగాక. ఆనందమును కలిగించువానిపై లోకమునఁ బ్రీతి ప్రతివానికి నున్నది యనుట నిస్సంశయమే. అధికముగ నానందమును కలిగింపఁగలవి యధికమగు

ప్రేమకు నాస్పదము లగుచున్నవి యనుటయు సత్యమే. ఇట్లైనను జీవునకు ఆనందరూపము కలదనుట యుక్తియుక్తము కానేరదు. పదార్థములన్నియు తమ తమ సామర్థ్యము కొలది యానందమునకుఁ గారణములే కావలయునుగాని మఱియొకవిధముగ (ఆనందరూపములుగ) నుండనేరవు కదా!” అనియెదవేమో అట్లుకాదు. ఆనందమును గలిగించుననుటయే మొట్టమొదట సంభవింపదు. జీవుఁడైనను మఱియేపదార్థమైనను ఆనందరూపము కావలసినదియే కాక తజనకము కానేరదు. ఆనందములలో తారతమ్యము గాన వచ్చుచున్నది; దుఃఖములలో కూడ నట్లే తారతమ్యము గానవచ్చుచున్నది. ఈయానంద దుఃఖములకు పరస్పరము విరోధము కల దనుట నిర్వివాదము కదా! ఇక వీనికి జనకము లగు పదార్థము లుండునేని యవి నియతములుగ నుండవలయును. ఆనందమును కలిగించునవి దుఃఖమును కలిగింపఁగూడదు. దుఃఖమును కలిగించునవి యానందమును కలిగింపఁ గూడదు. మఱియు నీయానందదుఃఖములలోఁ దారతమ్యములు కలవు గావున “ఇంత పరిమాణము గల యానందాదుల నిట్టిపదార్థము జనింపఁజేయును” అను నియమము కూడ నుండవలయును. “దేశకాలభేదములవలన మార్పులు కలుగవచ్చును కదా!” యని యెదవేమో. ఇచ్చటవచ్చు స్వభావమునుగూర్చి మాటలాడుచున్నాముగాని లోకానుభవసమన్వయమునుగూర్చి కాదు. మఱియు దేశకాలభేదమువలన నధికసామర్థ్యము గలది యల్పమగుటచే వీలు కలదు కాని యల్పసామర్థ్యము కలది యధికమగుటకు వీలు లేదు. ఏదియు నియతి నతిక్రమింపదు కదా! అల్పసామర్థ్యమే నియతమై యుండ నధికసామర్థ్య మెట్లు కలుగును. దేశకాలము లెంత యనుకూలములుగ నున్నను పొన్నగంటికూర మహావృక్షముకాదుకదా! అధికసామర్థ్యముగలవి యల్పసామర్థ్యములు కావచ్చు ననుటకును నిట్లే నియమము కలదు. దేశకాలము లెంత యనుకూలములు కాకున్నను వటవృక్షము నేలవైఁ బ్రాకులాడ నేరదు. కావున నేపదార్థములకైనను దేశకాలములవలన నధికభేదము కలుగ నేరదు. కావున నానందదుఃఖము లొకదాని వలన జనించు ననుపక్షము నంగీకరించినచో వైనఁజూపిననియమము లవశ్యముగ నుండవలయును. లోకమున వానిలో నొక్కటి యైనను గానవచ్చుట లేదు. పదార్థ మొక్కటియే యయ్యు నొకనికి నధికము గాను మఱియొకనికి నల్పముగాను ఆనందమును కలిగించుచుండుటను ప్రత్యక్షముగఁ జూచుచున్నాము. వృక్షచ్ఛాయ ప్రచండాతపము నుండి వచ్చినవానికి నెంత యానందమును కలిగించునో యితరులకు నెంత యానందమును కలిగింపదనుట నిస్సంశయము. ఇచ్చట కొంచెము విచారింపుఁడు. ఈవృక్షచ్ఛాయకు నల్పానందమును కలిగించుట స్వభావమా? లేక యధికానందమును కలిగించుట స్వభావమా? లేక దేశకాలభేదమువలన నాస్వభావములకు నెట్లేని మార్పు కలిగినా? ఇం

దేవక్షము నంగీకరించినను నిలువదు. దేని కేది స్వభావమో దాని కెన్నటికిని ధ్వంసము కలుగదు. దేశకాలభేదమువలనఁ గూడ దానికి మార్పు రాదు. వచ్చినను ఆమార్పు వస్తువునందును దానిమూలమున ఫలమునందునుఁగూడ గానవచ్చుటచే నొకనికి నొకవిధముగాను మఱియొకనికి మఱియొకవిధముగాను తోఁచుటకు వీలులేదు. దేశకాలభేదముచే ఊణించిన వటవృక్షము ఊణించిన ట్లొకఁడును వృద్ధిఁజేందినట్లు మఱియొకఁడు చూచుట కలదా? కావున ననేకతారతమ్యములతోఁ గానవచ్చు ఆనందములకు ప్రత్యేకకారణములు లేవని తేలినది. ఇదియునుగాక ఆనందమును కలిగించుపదార్థము దుఃఖమును కలిగింపఁగూడ దనునియమమైనను లోకమున లేదు. కొందఱిచే నాదరింపబడుచున్న పదార్థములే మఱికొందఱిచే ద్వేషింపబడుచున్నవి. కొందఱి కిష్టమైన యాహారపదార్థములు మఱికొందఱికు రుచింపవనుట సుప్రసిద్ధము. కావున నెట్లును ఆనందదుఃఖములు పదార్థములవలన కలుగు ననువాదము యుక్తము కాదు.

ఇట్లే యీయానందదుఃఖములు పదార్థములకు గుణము లనుటకును వీలు లేదు. అవి రెండును విరుద్ధధర్మములు గలవియగుటచే నొకదాని కాశ్రయమైన పదార్థమును మఱియొక్కటి ఆశ్రయింపదు. అన్నియందుఁగల వేడిమితోఁగూడఁ జల్లఁదన ముండదు కదా! కావున నీపక్షమునుబట్టి చూచినను ఆనందగుణకపదార్థమువలన దుఃఖానుభవము కలుగఁగూడదు. మఱియుఁ దారతమ్యములను గూర్చి విచారింపఁబోయిన నవి నిత్యము లనినచో గుణమునకు విభాగము సంభవింపదు. కావున నాపక్షము యుక్తియుక్తము కానేరదు. గుణములకు నవయవము లుండవు. “ఇది కొంచెము తెల్లగా నున్నది. ఇది మిక్కిలి తెల్లగా నున్నది.” అను మొదలగు వ్యవహారములు మాఠిన్యము మొదలగువానిచేఁ గలిగిన తిరస్కారమువలన జనించినవియే కాని గుణముయొక్క యల్పాధికభావమువలన జనించినవి కావని సర్వవాదులు నంగీకరించి యున్నారు. ఇక నాతారతమ్యముల ననిత్యములనుగాఁ జెప్పినచో మాపక్షమునే యంగీకరించిన ట్లగును. అపుడు ఆనంద మొక్కటియే యనియు నది తారతమ్యములతో చూడఁబడుచున్నది యనియు మాత్రమేకదా చెప్పవలయును. అపుడు లేనితారతమ్యములు తోఁచుటకుఁ గారణ మేమి యనవలెను? భ్రాంతియే యనవలయును. భ్రాంతివలననే కాని లేనివి యున్నట్లు తోఁపవు. ఎండమావులయందు నీరు మొదలగువానిని సృజింపఁగలదిభ్రాంతియే కదా. మఱియు నిది చేతనునకు మాత్రమే కలుగునది యగుటచేత “పురుషునిభ్రాంతివలన ఆనందదుఃఖములు ఏకస్వరూపములే యైనను తారతమ్యములు కలవిగఁ దోఁచుచున్నవి” యనవలయును. ఈవిషయము నంగీకరించిన నిక చెప్పఁబడు పదార్థములకును

ందమునకును గలసంబంధ మేమిగ నుండవలయును? ఆనందాదులు కార్యము లగుటకుఁ

గాని గుణము లగుటకుఁగాని వీలు లే దని సయ్యక్తికముగా నిరూపింపఁబడుటవలనను మూఁడవపదార్థము లేకపోవుటవలనను అవి పదార్థములకు స్వరూపములే యైతీరవలయు ననియే చెప్పవలయును కదా !

ఇట్లయినను దుఃఖానుభవము కలుగుటకు వీలు లేదు, సర్వపదార్థములవలనను ఒక్కొక్కప్పు డొకానొకని కైనను ఆనందానుభవము కలుగుచునే యున్నది గావున సర్వపదార్థములును ఆనందరూపములే యనవలసియున్నది. ఇట్లుండ దానికి విరుద్ధముగ లోకమున దుఃఖానుభవ మెటునుండి కలుగును? అనియెదవేమొ విచుము. ప్రపంచమున వాస్తవస్థితిలో దుఃఖ మనునదియే లేదు. సర్వమును ఆనందమే. ఎంతదుఃఖమైనను క్రమ క్రమముగ క్షీణించి యల్పకాలములోనే యడంగుట యీవిషయమున ననుభవ దృష్టాంతము. పురుషుఁ డెప్పుడును స్వస్థచిత్తుఁడయ్యె యుండును. దుఃఖము నడుమనడుమ వచ్చుచుఁ బోవుచుండును. ఈయనుభవమును విమర్శించినచో పురుషస్వభావ మేది యగును? ఆనందమే. దుఃఖాభావ మానందమే కదా. ఈతత్వమును గ్రహించియే లోకులు సర్వసాధారణముగ “ఆపదలు కావురము చేయునా?” అనున్వాయమును వాడుకొను చున్నారు. కావున దుఃఖము కేవలము భ్రాంతిసిద్ధ మైనదియే. సర్వప్రపంచమును కల్పించిన అజ్ఞానమే యేకస్వరూపునియందు జీవపరభేదమును సంపాదించిన అవిద్యయే యేకజీవునియందు స్వపరభేదమును నిర్మించిన మిథ్యాజ్ఞానమే యానందరూపము లగు పదార్థములనే దుఃఖరూపములనుగ భావించునట్లు చేయుచున్నది. అనాదినుండియు మనసునందు నిలిచియున్న రాగద్వేషాదులే (భేదదృష్టియే) దీనికిఁ గారణము. ఏయే పదార్థములయందు ద్వేష ముండునో ఆయాపదార్థములు దుఃఖరూపములుగాఁ గానం బడును. “తనకు దుఃఖానుభవము కలిగినపిదప ద్వేషము జనించు ననుట యుక్తియు క్తముకాని, ముందే జనించు ననుట యెట్లు” అనియెదవేమొ విచుము. సంసార మనాది యగుటచే నేది ముందో నిర్ణయించుటకు వీలు లేదు. ఏపదార్థమునకును దుఃఖరూప ముండుటకు వీలు లే దని పూర్వముననే యానందరూపత్వసిద్ధాంతముచే నిరూపింపఁ బడెను కదా! ‘ఇట్లు చెప్ప నేల? ద్వేష మానందరూపపదార్థమును దుఃఖరూపమునుగఁ గనుపఱచిన ట్లీరాగము దుఃఖరూపమగు పదార్థమును ఆనందరూపముగఁ గనుపఱచె నన రాదా? పదార్థములకు దుఃఖమే నై జస్వరూప మనరాదా?’ అనియెదవేని ఈపూర్వపక్ష మిదివఱకే ఖండింపఁబడెను. సుఖము నిత్య మనియు, దుఃఖ మాగంతుక మనియుఁ గలు లోకానుభవమును సదృష్టాంతముగ సన్వాయముగ నిదివఱకే వివరించియున్నాము. దేనికైనను నిత్యమగునదియే స్వరూప మగును గాని యాగంతుక మట్లు కానేరదుకదా ! కావున దుఃఖము భ్రాంతిసిద్ధము. సర్వపదార్థములకు ఆనందమే స్వరూపము. కావున

జీవునకును ఆనందమే స్వరూపము. జీవబ్రహ్మములకు భేదము లేదు గావునను బ్రహ్మము సర్వవ్యాపక మగుటచేతను వానియందు కలయానందమే సర్వపదార్థములయందు నున్నది. ఈపదార్థములన్నియుఁగూడ త్రాటియందు సర్పమువలె నజ్ఞానముచే వానియందే యారోపింపఁబడినవి. యగుటచే వానికంటె భిన్నములు కావు. ఆయినను అనాదినుండి వచ్చుచున్న అజ్ఞానమువలన వీనిని బ్రహ్మభిన్నములుగాఁ జూచుచున్నాము. వీనికి స్వరూప భూతమగు పరమానందమును గూడఁ బరిచ్ఛిన్నానందముగఁ జూచుచున్నాము. ఏపదార్థము నందు బహుజనులకు వారివారి చిత్తపరిపాకము ననుసరించి యాదర మధికముగ నుండునో, వాని నధికానందమును కలిగించువానినిగాను ఇతరముల నల్పానంద జనకము లనుగాను తలచుచున్నాము. ఇదియే ఆనందతారతమ్యానుభవమునకుఁ గారణము. ఇందువలననే జీవునియందు మాత్రము పరిపూర్ణానందము గోచర మగుచున్నదని చెప్పుటకు వీలు కలిగినది. ఆతఁడు బ్రహ్మమున నారోపితుఁడు గాక శుద్ధుఁడే యగుటచే నిట్టి యనుభవము కలుగుటలో విరోధము లేదు. కావున సర్వపదార్థములకంటె ఆత్మయందే యధిక ప్రేమ కలదు. కావున నాతఁడు పరమానందరూపుఁడే. ఆనంద తారతమ్య మెట్లు భ్రాంతిసిద్ధమో ప్రీతితారతమ్యముకూడ నట్లే భ్రాంతిసిద్ధ మని తెలిసికొనవలయును. తత్వజ్ఞులకు నన్నియు పరమానందరూపములే. పరప్రేమాస్పదములే. కావున సర్వవిధముల జీవుఁడును పరమేశ్వరునివలెనే సత్యజ్ఞానానందరూపుఁ డని సిద్ధాంత మైనది! ఈ సిద్ధాంతమువలన “జీవబ్రహ్మములకు భేదము లేదు” అనుట సిద్ధించినది.

అవ. “ఆత్మయందు ప్రేమ కల దనుట నిర్వివాదమే కాని యదియే సర్వాధిక మనుటకుఁ బ్రమాణ మేమి?” యనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. త త్ప్రే మాత్కార్థ మన్యత్ర నైవ మన్యార్థ మాత్తని,
అత స్త త్పరమం తేన పరమానంద తాత్తనః. 9

వ్యా. నను మా భూత్స్వరూపాసిద్ధిః ప్రేక్ష్యః పరత్వే మానాభావాద్విశేషణా సిద్ధిరే తో రిత్యాశంక్యాహః—త త్ప్రేమేతి. అన్యత్ర స్వాతిరిక్తే పుత్రాదౌ య త్ప్రేమ తదాత్కార్థం తేషామాత్మ శేషత్వనిమిత్తకమేవ న స్వాభావికం. ఏవమాత్మ ని విద్యమానం ప్రేమాన్యార్థం న. ఆత్మనోఽనన్యశేషతయాన్యశేషత్వనిమిత్తకం న భవతి. కిన్వాత్మ త్వనిమిత్తకమేవాతో నిరుపాధికత్వాత్ త్పరమం నిరతిశయం ఫలితమాహః—తే నేతి. తేన నిరతిశయప్రేమాస్పదత్వేనాత్మనః పరమానందతా నిరతిశయసుఖరూపత్వం సిద్ధమ్.

టీ. అన్యత్ర = ఇతర పదార్థములయందుఁ (పుత్రమిత్రకళత్రాదులయందు) గల, తత్ = సర్వలోకప్రసిద్ధమయిన, ప్రేమ=స్నేహము, ఆత్మార్థం=తనకొఱకై మాత్రమే యున్నది (తనకు నుపయోగింతు రను కారణమువలన మాత్రమే భార్యాపుత్రాదుల యందు ప్రీతి కలుగుచున్నది యనుట.) ఆత్మని=తనయందుఁ గల (ప్రేమ), ఏవం = పైన వర్ణించిన విధముగ (ఒకనిపై నుడు ప్రేమ తనకొఱకై నట్లు), అన్యార్థం = ఇతరుల కొఱకై నది (ఇతరులకు తా నుపయుక్తుఁ డగు ననుకారణమువలన కలిగినది). న=కాదు. అతః = ఈకారణమువలన (ప్రేమకు తానే ముఖ్యధార మగుటవలన), తత్ = ఆ ప్రేమ (తనయందుఁ [జీవునియందు] గల ప్రేమ), పరమం = సర్వాధిక మైనది. తేన = ఆకారణమువలన, ఆత్మనః=జీవునకు, పరమానందతా = పరమానంద స్వరూపము కలదు.

తా. మఱియు జీవునకు పరమానందస్వరూపము కల దనువిషయము లోకానుభవముచేతఁ గూడ బాగుగ స్థిరపఱపవచ్చును. సర్వాధిక మగుప్రేమ దేనియం దుండునో అది పరమానందరూపము కావలయు ననియు, అట్టిప్రేమ జీవునియందే కల దనియుఁ గదా పూర్వము వివరించితిమి. ఈవిషయమున లోకానుభవము కలదు. ప్రతివాఁడును భార్యాపుత్రపశుమిత్రధనాదులఁ జేమించుచున్నాఁడు కదా! ఈ ప్రేమకుఁ గారణ మేమి? ఈభార్యాపుత్రాదులలో నేపదార్థమైన దుష్టమై తనకు నుపయోగింపనిచో దానియం దెవ్వఁడైన ప్రేమమును జూపుచున్నాఁడా? లోకమున స్త్రీపురుషాదులును పశుపక్ష్యాదులు ననేకములున్నను వానియందు సర్వసాధారణముగ ప్రేమను చూపుచున్నాఁడా? లేదు. తనకు నుపయోగించువానినిమాత్రమే ప్రతిపురుషుఁడును స్త్రీయును ప్రేమించుచున్నారు. పశుపక్ష్యాదులవిషయము కూడ నిట్టిదియే. తమ్ము నెవ్వఁ డాహారదానాదులచే రక్షించునో వానిని మాత్రమే యవి ప్రేమించుచున్నవి. వానివలన తమకు నుపయోగము కలదు కావున వాని నభిమానింపుచున్నవి. ఇది సర్వానుభవసిద్ధ మగు విషయము. ఇప్పుడు విచారింపుఁడు. ప్రతిజంతువునకును సర్వాధిక మగుపదార్థ మెయ్యది? దేనికొఱకై సర్వంబును ప్రేమింపఁబడుచున్నదో అట్టియాత్మయే కదా సర్వపదార్థములయందు నున్నప్రేమ తనకొఱకే యనుట మాత్రమేకాని తనపై నున్నప్రేమ మఱియొక దానికొఱకై యెప్పుడును పరిణమించుట లేదు. ఒకనికి తనవలన

ప్రయోజనము కలుగవలయు నను నుద్దేశముతో నెవ్వఁడును పదార్థాంతరమును ప్రేమింపఁడు. “ఇది యేమి? పరోపకారు లగుమహానుభావులు ప్రతిఫలమును కోరకయే పరులకు మహాోపకారములఁ గావింపుచున్నారు కదా!” యనియెడవేని, వారును పరలోకములయందు తమకు సుఖభోగములు కలుగవలయు నను నుద్దేశముతోనే యాచరించుచున్నారు. ఇహమున ప్రతిఫలము లేకపోయినంతమాత్రమున తనపై నున్న ప్రేమ పదార్థము కానేరదు. పరలోకమును విశ్వసించని వారు సహిత మిహలోకముననే మహాకీర్తిని గోరి పరోపకారము నాచరించుచున్నారు. మనస్సున కట్టి యుద్దేశము లేదని సాధించినను దాని వలనఁ గలుగు ప్రతిఫలము కర్తకు వచ్చియే తీరును. అప్పుడు “ఆత్మ పరులకు నుపయుక్తుఁ డగుచున్నాఁడు” అనుట భ్రాంతియే యగును కదా! మఱియు నాత్మయొకప్పుడు పదార్థుఁడు కావలసివచ్చును; మఱియొకప్పుడు స్వతంత్రుఁడు కావలసివచ్చును. ఇతరభూతములను స్వయముగా నుపయోగించుకొనునప్పుడు స్వతంత్రుఁడు, ఇతర భూతముచే నుపయోగించుకొనఁబడునప్పుడు పరతంత్రుఁడును కావలసివచ్చును. ఈ రెండు ధర్మములును పరస్పరవిరుద్ధములు. కావున నొక్కనియందే యుండుటకు వీలు లేదు. “పరులచే నుపయోగించుకొనఁబడుటకుఁ దగినవాఁడు” అనుట మొట్టమొదట సిద్ధించినఁగదా “ఆత్మ యందుఁ గలప్రేమ పరార్థ మగునా? కాదా?” యని విచారించుటకు నవకాశము కలుగుట. కావున నెప్పటికిని ఆత్మయందు కల ప్రేమ పరార్థము కానేరదు.

వి. ఇట్లు చెప్ప నేల? ఆత్మ పరులచేతఁ గూడ నుపయోగించుకొనఁబడుచునే యున్నాఁడు. భృత్యుఁడు ప్రభువుచే నుపయోగించుకొనఁబడుచున్నట్లే అన్నవస్త్రాది గ్రహణము మూలమున ప్రభువు కూడ భృత్యునిచే నుపయోగించుకొనఁ బడుచునే యున్నాఁడు కదా! అనియెడవేమొ వినుము. వాస్తవస్థితిలో ఆత్మ యనేకులుగ నున్నాఁడని తలంచుటయే భ్రాంతి. విచారించిన నందఱి యాత్మయు నొక్కటియే. రెండవది యని యొక పదార్థ ముండిననే కదా యాత్మ పరార్థుఁ డగుట. మఱియు కొంచెము విమర్శించిన నీపూర్వపక్షమే రాదు. ప్రభువు పనిచెప్పిన దానిని నిర్వహించునది భృత్యునిదేహమే కాని యాత్మ కానేరదు. ఆత్మ సర్వసాక్షి యగుటచే దేహముకంటె భిన్నుఁ డని మున్నే వివరించి యున్నాము కదా! మఱియు భృత్యుఁ డడిగిన యన్న

వస్త్రాదుల నొసంగునది ప్రభువుయొక్క దేహమే కాని యాత్మ కాదు. ఆత్మ తన స్వయంజ్యోతిచే నిందియాదులఁ బ్రవర్తింపజేయువాఁడే కాని యెప్పటికిని స్వయముగ ప్రవర్తించువాఁడు కాఁడు. ఈవిధముగ విమర్శించినచో మీరు చూపిన దృష్టాంతమునందును దేహ మాత్మచేత నుపయోగించుకొనబడునది కాని ఆత్మ యన్య మగు నేపదార్థముచేతను ఉపయోగించుకొనబడుట లేదు.

కావున ఆత్మయందలి ప్రేమ స్వార్థమే కాని పరార్థము కానేరదు. ఇతర పదార్థములయందలి ప్రేమయును ఆత్మార్థమే యని వివరించితిమి. కావున నీ ప్రేమయందు (ఆత్మవిషయక మగు ప్రేమయందు) కొఱతయేమియు లేదు. ఇది పరిపూర్ణమైనదియే; సర్వాధిక మైనదియే. ఇట్లగుటచే నిట్టి ప్రేమకు నాస్పదుఁ డగుటచే ఆత్మ పరమానంద రూపుఁడనుటలో సాశయము లేదు. ఆత్మకంటె నధికముగ మఱియొక్కదానిని ప్రేమించుటకు వీలు లేదు. కావున ఆత్మకంటె నధికముగ మఱియొక్కటి పరమానందరూపము కలది యగుటకు వీలు లేదు. కావున నెట్లు చూచినను జీవుఁడు పరమానందరూపుఁడు. ఈతనికి సత్యజ్ఞానరూపములు కల వని మున్నే వివరించి యున్నాము. శ్రుతియందును పరమేశ్వరుండు సత్యజ్ఞానానందరూపుఁ డని చెప్పబడియున్నాఁడు. జీవుఁడును నట్టి వాఁడే యని నిరూపింపబడుటచే వారిరువురకు నైక్యము సిద్ధించినది.

అవ. ఇట్లు సర్వార్థమును వివరించి యుపసంహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇత్థం సచ్చిత్పరానంద ఆత్మా యుక్త్యా తథావిధమ్,

పరం బ్రహ్మ తయో శ్చైక్యం శ్రుత్యంతే షూపదిశ్యతే. 10

వ్యా. ఏతేః సప్తభిః శ్లోకైః ప్రతిపాదితమర్థం సంక్షిప్య దర్శయతి:—ఇత్థమితి. శబ్దస్పర్శాదయ ఇత్యాదినా జ్ఞానస్య నిత్యత్వం ప్రసాధ్య తస్యై వేయమాత్మే త్యాత్మత్వ ప్రసాధనేనాత్మనః సచ్చిద్రూపత్వం సాధితం. పరానంద ఇత్యాదినా చ పరమానంద రూపత్వం సమర్థితమతః ఆత్మా మహావాక్యే త్వంపదార్థః సచ్చిదానంద రూపః సిద్ధః. ననూ క్తలక్షణస్యాత్మనో యుక్త్యైవావగతా వుపనిషదాం నిర్విషయత్వే నాప్రామాణ్య ప్రసంగ ఇత్యాశంక్యాహః:—తథా విధమితి. తథా తాదృగ్విధా ప్రకారో యన్య తత్తథావిధం సచ్చిదానందరూపం పరంబ్రహ్మ తత్పదార్థస్తయో స్తత్వంపదార్థయోరైక్య మఖండైకరసత్వం గ శ్రుత్యంతేషు వేదాంతేషు ఉపదిశ్యతే ప్రతిపాద్యతే. ఆతో న వేదాంతానాం నిర్విషయత్వమిత్యర్థః.

టీ. ఇత్థం = ఈవిధముగ, యుక్త్యా = యుక్తులతోఁజూచిన, ఆత్మా = జీవుఁడు, పరానందః = పరమానందస్వరూపుఁడు (సత్యజ్ఞానస్వరూపుఁడు అని కూడ గ్రహింపవలయును). పరం బ్రహ్మ = పర బ్రహ్మము కూడ, తథావిధమ్ = అట్టిదియే, శ్రుత్యంతేషు =

వేదాంతములయందు (ఉపనిషత్తులయందు), తయో శ్చ = ఆయిర్వరకును, ఐక్యం = అభేదము, ఉపదిశ్యతే = ఉపదేశింపబడును.

తా. ఈవిధముగ శ్లోకసప్తకముచే జీవుఁడు సత్యజ్ఞానానంద రూపుఁ డని యుక్తులచే సాధింపబడెను. “శబ్దస్పర్శాదయః” అను శ్లోకము మొదలు “సంవి దేషా స్వయంప్రభా” అను శ్లోకమువఱకు సత్యజ్ఞానరూపములును, తర్వాత “పరమానంద తాత్తనః” అను నంతవఱకు ఆనందస్వరూపంబును అభివర్ణింపబడెను. పరబ్రహ్మము కూడ నిట్టివాఁడే యనుట శబ్దప్రమాణమువలన గోచర మగుచున్నది. తెలియనివిషయమును ప్రకటించినసేకాని శాస్త్రమునకు ప్రామాణ్యము కలుగదు. ప్రత్యక్షాదులకంటె భిన్నముగ గ్రహింపబడినప్పుడు శబ్ద ప్రమాణము ప్రమాణాంతరముల కగోచర మగువిషయమును చెప్పి తీరవలయును. అదియును ప్రత్యక్షాదిగోచర మగువిషయమునే చెప్పు నేని యనువాదమాత్రమే యగునుకాని ప్రత్యక్షప్రమాణము కానే రదు కదా! కావున పరబ్రహ్మమును గూర్చియు నాతని లక్షణములను గూర్చియు వేద మెట్లు చెప్పిన నట్లే యంగీకరించి తీరవలయును. మఱియు నావేదము జీవ బ్రహ్మములకు నభేదమునే యుపదేశించు నను విషయ మునుబట్టి చూచినను ఈవిషయమే సిద్ధాంత మగును. జీవుఁడు సత్య జ్ఞానానందరూపుఁ డను విషయము కేవలములగు ననుభవములతోనే నిరూపింపబడెనుకదా! ఆతనికి నభిన్నమగు బ్రహ్మము మాత్రము భిన్నస్వరూప మగుట యెట్లు? కావున పరబ్రహ్మము కూడ సచ్చిదానంద రూప మనుట నిర్వివాదాంశము. ఉపనిషత్తులును ఈకారణమువలన “తత్త్వ మసి” ఇత్యాది మహావాక్యములమూలమున నీజీవ బ్రహ్మము లకు భేదము లే దని యేకవాక్యముగఁ జెప్పుటయెకాక “నేను బ్రహ్మ భిన్నుఁడను; దుగ్ధిరూపుండను; సంసారిని.” అను మొదలగు భ్రాంతి లనుగూడ నివారింపుచున్నవి. ఇదియే శాస్త్రార్థసంగ్రహము.

అవ. ఈరీతిగ సర్వశాస్త్రార్థమును సంక్షేపముగఁ జెప్పి దానిని విస్తరించువాఁడై యాక్షేపసమాధానములతో బంధస్వరూపమును వివరింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అభానే న పరం ప్రేమ భానే న విషయే స్పృహః,
అతో భానే ప్యభా తాఽసౌ పరమానందతాఽత్తనః. 11

వ్యా. ఆత్మనః పరమానందరూపత్వమాక్షిపతి.—అభాన ఇతి. పరమానంద రూపత్వం న భాసతే భాసతేవా. అభానేఽప్రతీతో న పరం ప్రేమాత్మ నిరతిశయ స్నేహోసస్యాద్విషయసౌందర్యజ్ఞానజన్యత్వా త్స్నేహస్య భానే ప్రతీతోతు విషయే సుఖసాధనే స్రగాదౌ తజ్జన్యే సుఖేవా స్పృహః ఇచ్ఛా న స్యా త్ఫలప్రాప్తౌ సత్యాం సాధనేచ్ఛానుపపత్తేః నిత్యనిరతిశయానందలాభే సతి క్షణికే సాధనపారతంత్ర్యాదిదోష దూషితే వైషయికే సుఖే స్పృహఽయోగాచ్చ తస్మాన్నానందరూపతాత్తన ఉప పన్నేతి ప్రకారాంతరస్యాత్త సంభవాన్జైవమితి పరిహరతి.—అత ఇతి. యతోనాభాన పక్షయో రుభయోరపి దోషోఽస్యతః కారణాదాత్మనోఽసౌ పరమానందతాభానేఽపి ప్రతీతో సత్యామపి అభానతా న ప్రతీతా భవతి.

టీ. అభానే=ప్రకాశింపకపోయినయెడల (ఆత్మ స్పష్టముగ తెలియబడకుండిన యెడల), పరం = పూర్వము చెప్పినట్లు సర్వోత్కృష్టమైన, ప్రేమ=ప్రీతి, న=ఆత్మ యందు కలుగుటకు వీలు లేదు (విషయము స్పష్టముగఁ బ్రకాశించిననే కదా దాని యందు రాగద్వేషములు కలుగు ననుట). భానే=ఆయాత్మ ప్రకాశించునేని, విషయే= ఇతర పదార్థములయందు, స్పృహః=ఆశ (వీనివలన మన మానందము ననుభవింపవలయు నను నాశ), న = కలుగదు (ఆత్మ పరిపూర్ణానందరూపుఁడు కావునను, విషయములు ఆత్మ భిన్నములుగాను, పరిచ్ఛిన్నానందరూపములుగాను భావింపబడుచున్నవి కావునను ఆత్మను చూచిన పిదప విషయములపై నిచ్చ జనింప దనుట.) అతః=ఈ కారణమువలన, ఆత్మనః = జీవునియొక్క, అసౌ=ఈ, పరమానందతా=ఆనందరూపము, భానే అపి = ప్రకాశించుచున్నను, అభాతా=ప్రకాశింపకున్నది యనవలయును.

తా. ఇప్పటికి సంక్షేపముగ శాస్త్రార్థము వివరింపఁ బడెను. ఇంక నిదియే సవిస్తరముగ విమర్శింపఁబడును. పైనఁ జూపిన యుక్తుల వలన జీవుఁడు సత్యజ్ఞానానందరూపుఁ డనుట స్పష్టమయ్యెను కదా ! దీనిపై నొక యాక్షేపమునకు నవకాశము కలదు. ఈజీవరూపము స్పష్టముగ ప్రకాశించునా? లేదా? ప్రకాశించు ననినచో నప్పుడు అల్పానందమును కలిగించు నితర పదార్థములపైఁ బ్రేమ యుండుటకు వీలు లేదు. సామ్రాజ్యము దొరకినవెనుక చిన్న యుద్యోగముల నర్థించువాఁ డెవ్వఁడైనఁ గలఁడా? తానే పరమానందరూపుఁడైనచో, బహు ప్రయాససాధ్యము లగు నల్పసుఖముల నెవ్వఁడైనఁ గోరునా ? ఇంక ప్రకాశింప దనినచో సర్వానుభవసిద్ధమై సర్వాధికముగ ఆత్మ

యందుఁ గన్పట్టు ప్రేమకు గతి లేకపోవలసివచ్చును. వస్తువు రమ్యమని తెలియకున్న దాని నెవ్వఁడును ప్రేమింపనేరఁడు కదా ! ఈ వస్తుప్రేమసంబంధ మనాదియే యైనను పరస్పరకార్యకారణభావమునకు మాత్రము భంజక మేదియు లేదు. కావున ఆత్మ (జీవుఁడు) ప్రకాశించుచున్నాఁ డనినను దోషమే, లేదనినను దోషమే యగుచున్నది.

వి. కావున నీసంశయమును నివారించుట యావశ్యకము. ఆత్మకు సత్వరూపము జ్ఞానరూపము ఆనందరూపము అని మూఁడురూపములు కలవు. అందు తత్త్వజ్ఞానరూపములు ప్రకాశించుచునే యున్నవి. ప్రకాశింప కున్నను వానివలన దోషోద్భావన చేయుటకు వీలు లేదు. కావుననే కేవల మానందరూపమునుబట్టియే యాత్మప్రకాశా ప్రకాశముల నిర్ణయించుటకై దోషోద్భావన చేయఁబడెను. దీనికి సమాధానము లేకపోలేదు. అగుటయు కాకపోవుటయు నని రెండుమాత్రమే నియతము లనియు, వాని యందు దోషము కలిగినచో నిక సమాధానమునకు నవకాశ ముండ దనియు భావించుట తగదు. సంపూర్ణముగఁ గాకయు, కాకపోవకయు మధ్యస్థమై యుండుస్థితులు కూడఁ గొన్ని కలవు. అర్థసిద్ధము లగు కార్యము లన్నియు నీజాతిలోనివే కావున జీవస్వరూపము కూడ నిట్టిదియే యనవచ్చును. అది ప్రకాశించుచుండియు ప్రకాశింపకున్నది.

అవ. “ఇది యెట్లు? ఒక్కనియందు విరుద్ధధర్మము లుండునా” అనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆధ్యేత్యవర్గమధ్యస్థపుత్రాధ్యయనశబ్దవత్,
భానేఽప్యభానం భానస్య ప్రతిబంధేన యుజ్యతే. 12

వ్యా. నన్వేకస్య యుగపద్భానాభానే న యుజ్యేతే ఇత్యాశంక్య కిమిదమ యుక్తత్వం అదృష్టచరత్వ ముపపత్తిరహితత్వం వా ! నాద్య ఇత్యాహ—ఆధ్యేత్యవర్గేతి. ఆధ్యేత్యాణాం వేదపాఠకానాం వర్గః సమూహస్తస్య మధ్యే తిష్ఠతీత్యధ్యేత్యవర్గమధ్యస్థః. సచాసౌ పుత్రశ్చేతి తథా. తస్యాధ్యయనం తత్కర్తృకం పఠనం తస్య శబ్దోద్భవనిర్యథా బహిష్కన్య వితుర్భాసమానోఽపి సామాన్యతోభాసతేనవిశేషతోఽయం మత్పుత్రధ్వనిరితి, తథానంద స్యాపి భానేఽప్యభానం భవతీత్యర్థః. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—భానస్యేతి. భానేఽప్యభాన మిత్యేతదత్రాప్యనుషంజనీయం. భానస్య స్ఫురణస్య ప్రతిబంధేన వక్ష్యమాణలక్షణేన భానేఽప్యభానం సామాన్యతః ప్రతీతావపి విశేషా కారణాప్రతీతిర్యుజ్యతే, ఉపపద్యత ఇత్యర్థః.

టీ. అధ్యేత్య...శబ్దవత్-అధ్యేత్య = అధ్యయనము చెప్పువారియొక్క, వర్గ= సమూహముయొక్క, మధ్య=నడుమ, స్థ=ఉన్న, పుత్ర = పుత్రునియొక్క, అధ్యయన శబ్దవత్ = అధ్యయనము చెప్పుధ్వనివలె, భావస్య=ప్రకాశముయొక్క (జీవుని యానంద స్వరూపము ప్రకాశించుటయొక్క), ప్రతిబంధేన=తిరస్కారముచే, భానేఅపి=ప్రకాశించుచున్నను (సామాన్యముగ ప్రకాశించుచున్నను), అభానం = ప్రకాశింపకుండుట (విస్పష్టముగఁ బ్రకాశింపకుండుట), యుజ్యతే = యుక్తియుక్త మగును.

తా. పైన చేసిన సిద్ధాంతములో నాక్షేప మేమియు లేదు. ఆత్మ స్వరూపము ప్రకాశించియు ప్రకాశింపకున్నది యనవచ్చును. ఒక్క పదార్థమునందు విరుద్ధధర్మము లుండఁగూడ దనుట యిదట సిద్ధాంత భంగమును కలిగింపనేరదు. ఈయాక్షేపమున నీయభిప్రాయ మేమి విరుద్ధధర్మములు గలపదార్థములు లోకమునఁ గానవచ్చుట లేదనియా? లేక నాపక్షమును సిద్ధాంతము చేయుటకుఁ దగిన యుక్తులు లేవనియా? ఇందు మొదటిపక్షము యుక్తము కాదు. విరుద్ధధర్మములు కలపదార్థము లనేకములు లోకమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. విరుద్ధధర్మము లనఁగా శీతోష్ణాదులవంటివి కావు. సామాన్యవిశేషభేదములచే భిన్నములైన ధర్మములే యని తెలిసికొనవలయును. జీవునిఁగూర్చి చెప్పిన ప్రకాశా ప్రకాశములు నిట్టివే. “జీవుఁడు సామాన్యముగ ప్రకాశించుచున్నను విశేషముగఁ బ్రకాశింపకున్నాఁడు” అని మాత్రమే పై సిద్ధాంతము చేయఁబడె నని గ్రహింపవలయును. విచారించిన నివి విరుద్ధధర్మములే కానేరవు. సామాన్యవిశేషభావములే పరస్పరభిన్నములు కాని ప్రకాశమునకు విరుద్ధగుణ మేదియు రాలేదుకదా!

వి. ఇట్టిపదార్థములు లోకములో ననేకములు ప్రత్యక్షగోచరము లైయున్నవి. పలువురు బాలు రధ్యయనము చెప్పుచున్నసమయమున వారలతోఁగూడి యొకనిపుత్రుఁ డుచ్చైచ్ఛ్వరముతో నధ్యయనమును చెప్పుచున్నను వెలుపలనున్నతండ్రికి ఇది నా పుత్రునికంతధ్వని యని స్పష్టముగఁ దెలియదు కదా! ఇంతమాత్రమున నాపుత్రకంత ధ్వని యచ్చట లేదా? ఉన్నది. ఉన్నను విశేషముగఁ దెలియఁబడుట లేదు. శబ్దసామాన్య జ్ఞానము మాత్రమే యచ్చట కలదు గాని ఇది పుత్రకంతధ్వని యిది యితరుల కంతధ్వని యనువిశేషజ్ఞానము మాత్రము లేదు. ఇట్లే జీవునియానందరూపముగూడ సామాన్యముగఁ బ్రకాశింపవచ్చును; విస్పష్టముగఁ బ్రకాశింపక పోవచ్చును. కావున మొదటిపక్షము

నాశ్రయించిన మాసిద్ధాంతమునకు భంగము కలుగదు. ఇక రెండవపక్షము నాశ్రయించుటకును వీలు లేదు. లోకానుభవసిద్ధ మైనసిద్ధాంతమును స్థాపించుటకు యుక్తులు లేకపోవునా? సామాన్యముగఁ బ్రకాశించియు విశేషముగఁ బ్రకాశింపకుండుట నేదియైన నొక ప్రతిబంధ ముండవచ్చును. ప్రకాశమునకు ప్రతిబంధము కలిగినచో నది స్పష్టము కాకపోవచ్చును; మిగుల మాలిన్యము గలయద్ధమునం దున్న దీపమువలెఁ బ్రకాశస్వభావము కలవాఁడగుటచేఁ గొంతవఱకు నాతఁడు (జీవుఁడు) ప్రకాశింపవచ్చును. కావున మాసిద్ధాంతమునకు నెట్లును భంగము లేదు. జీవరూపము ప్రకాశించియుఁ బ్రకాశింపకున్నది.

అవ. జీవప్రకాశమునకు ప్రతిబంధము కల దంటిరి కదా. దానికి స్వరూపమేమి? యనిన సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రతిబంధోఽస్తి భాతీతి వ్యవహారార్హ వస్తుని,
తన్నిరస్య విరుద్ధస్య తస్యోత్పాదన ముచ్యతే.

13

వ్యా. కోఽసౌ ప్రతిబంధ ఇత్యత ఆహ:—ప్రతిబంధఇతి. అస్తి భాతీతి వ్యవహారార్హ వస్తుని అస్తి విద్యతే భాతి ప్రకాశత ఇత్యేవంప్రకారం వ్యవహారమర్హ తీత్యస్తిభాతీతివ్యవహారార్హం తచ్చ తద్వస్తు చేతి యథా తస్మిన్ తం పూర్వోక్తం వ్యవహారం నిరస్య నిరాకృత్య విరుద్ధస్య నాస్తి న భాతీత్యేవరూపస్య తస్య వ్యవహారస్యోత్పాదనం జననం ప్రతిబంధ ఇత్యుచ్యతే.

టీ. అస్తి=కలదు, భాతి = ప్రకాశించుచున్నది. ఇతి = అని, వ్యవహారార్హ వస్తుని-వ్యవహార = వ్యవహరించుటకు, అర్హ = తగిన, వస్తుని = బ్రహ్మభిన్న జీవరూపముగు పదార్థమునందు (వాస్తవస్థితిలో స్పష్టముగనే ప్రకాశించుచు నున్న జీవుని యందు), తత్=ఆవ్యవహారమును, నిరస్య = త్రోసివేసి, విరుద్ధస్య=దానికి విరుద్ధమైన (లేదు ప్రకాశించుటలే దనుస్వరూపము గల), తస్య=ఆవ్యవహారముయొక్క, ఉత్పాదనం = పుట్టించుట (అట్లు వ్యవహరించుట). ప్రతిబంధ = ప్రతిబంధ మని (ప్రకాశమునకు నాటంక మని), ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. వాస్తవస్థితిలో నీ జీవుఁడు స్పష్టముగనే ప్రకాశించుచున్నాఁడు. మనుజులు వానిని ప్రకాశింపనివానిగ భ్రాంతిచే భావించుచున్నారు. ఈవిధముగ చేయు భావన యేది కలదో అదియే ప్రతిబంధము. “కలదు; ప్రకాశించుచున్నది.” అని వ్యవహరింపఁదగిన పదార్థమును విరుద్ధముగ “లేదు; ప్రకాశించుట లేదు” అని వ్యవహరించుటయే ప్రతిబంధము. ఈప్రతిబంధమువలననే జీవప్రకాశ మాటంక

పఱపఁబడి యున్నది. ప్రకాశస్వరూపుఁ డగుటచే నాతఁడు మనోహంకారాదులతోఁ గలసి విభాగము చేయరాకుండఁ గొంత ప్రకాశించుచున్నాఁడు. ఇదియే యాతని సామాన్యప్రకాశప్రకారము. “వీఁడు జీవుఁడు; ఇవి ఇంద్రియములు.” అని ప్రత్యేకముగా నెఱుంగుటయే కదా విశేషప్రకాశ మనఁగా నర్థము కావున నీప్రతిబంధ ముండుటచే జీవరూపము ప్రకాశించియు ప్రకాశింప కున్నది. “జీవుఁడు కలఁ డని యంగఱకును తెలియును కదా! ఇం దప్రకాశ మేది కలదు. ఆయనయొక్క యానందరూపము మాత్రము ప్రకాశింపకుండిన ప్రకాశింపకుండ నిండు; దానికి పైఁజెప్పిన ప్రతిబంధ ముండిన నుండనిండు.” అనియొక వేమొ వినుము. జీవస్వరూపము కల దనిమాత్రమే కాక ప్రకాశించుచున్నది యని కూడ సామాన్యముగఁ దెలియుచున్నది యని మేమును చెప్పుచునే యున్నాము. విశేషముగ మాత్రము దెలియలే దనుచున్నాము. విచారింపఁగా జీవుని యథార్థస్వరూపము దేహదులకంటె వేతైనది; సుఖదుఃఖాదిసంబంధములు లేనిది. ఇంత యేల? ఆతఁడే పరమేశ్వరుఁడు. ఈ యథార్థరూప మెవ్వరికైన స్పష్టమగుచున్నదా? లేదు కదా! ఇట్లగుటచే కేవలసామాన్యజ్ఞాన మున్నను లాభకారి కానేరదు. మఱియు నీసామాన్యజ్ఞానముకూడ వివేకవంతులకు మాత్రమే కలదు. కాని సర్వసామాన్యముగ నెల్లరకు లేదు. దేహమునే యాత్మగా భావించి వాదించువారలు కూడఁ గలరు కదా! కావున జీవస్వరూప మంతయు ప్రకాశాప్రకాశములతోనే యున్నది యనవలయును. ఈవిచారణ యానందరూపము నొక్కదానినే కూర్చినది మాత్రమే యనుట తగదు. అది వాదముకొఱకై మాత్రమే యుపలక్షణార్థముగ (“ఈయానందరూపప్రకాశమును గూర్చి చేయఁబడిన నిర్ణయము నాశ్రయించి సత్యజ్ఞానరూపములయొక్కయు స్వభావమును నిర్ణయింపవలయును” అని యూహించుటకు సాధనముగ) గ్రహింపఁబడె నని మున్నే వివరించి యున్నాము. కావున నెట్లు చూచినను “విపరీతభావనారూపప్రతిబంధమువలన జీవరూపము తదభిన్న మగుటచే బ్రహ్మరూపంబును ప్రకాశించుచుండియు ప్రకాశింపకున్నది” యనుటయే సిద్ధాంతము.

అవ. ఈవిధముగ విపరీతజ్ఞానమే ప్రతిబంధ మని చెప్పి దానికి హేతువును చూపుచున్నాడు:—

శ్లో. తస్య హేతు స్సమానాభిహారః పుత్రధ్వనిశ్రుతౌ,
 ఇ హానాది రవిద్యైవ వ్యామోహైకనిబంధనమ్. 14

వ్యా. ఉక్తలక్షణస్య ప్రతిబంధస్య కారణం దృష్టాంతదార్ఠాంతికయోః క్రమేణ దర్శయతి—తస్యేతి. పుత్రధ్వనిశ్రుతౌ పుత్రధ్వని శ్రవణలక్షణే దృష్టాంతే తస్య ప్రతిబంధస్య హేతుః కారణం సమాన అభిహారః బహుభిః సహ పఠనం. ఇహ దార్ఠాంతికే వ్యామోహైకనిబంధనం వ్యామోహానాం విపరీతజ్ఞానానామేకనిబంధనం ముఖ్య కారణమనాదిరుత్పత్తిరహితా విద్యా. వక్ష్యమాణలక్షణా ప్రతిబంధస్య హేతు రిత్సర్థః.

టీ. పుత్రధ్వనిశ్రుతౌ - పుత్ర = పుత్రునియొక్క, ధ్వని = కంఠధ్వనిని, శ్రుతౌ = వినుటయందు (“అధ్యేతృవర్గమధ్యస్థ” అను శ్లోకమునందు చెప్పబడిన దృష్టాంతమునందు), తస్య=ఆప్రతిబంధమునకు (పుత్రునికంఠధ్వని వినబడకుండుటకుఁ గారణమైన యాటంకమును), హేతుః=కారణము, సమానాభిహారః - సమాన=పలువురి తోకలసి, అభిహారః = పలుకుటయే (అనేకుల కంఠధ్వనితో గలసివచ్చుచుండుటచే, పుత్రకంఠధ్వని విభాగించి యెఱుంగుటకు వీలు కాకున్నది యనుట). ఇహ = ఈజీవుని విషయమునందన్ననో, వ్యామోహైకనిబంధనం - వ్యామోహ=విపరీతజ్ఞానమును, ఏక=ముఖ్యముగ, నిబంధనం=కూర్చునట్టి (విపరీతజ్ఞానమును కలిగించు), అనాదిః=ఉత్పత్తి లేని, ఆవిద్యా ఏవ=ఆవిద్యయే, (దీనిలక్షణము క్రిందచెప్పబడును.) హేతుః=కారణము.

తా. ఈ ప్రతిబంధము దేనివలన కలిగెనో చెప్పెదను వినుము. అన్యయనము చేయుచున్న బాలురనడుమ నున్న పుత్రునియొక్క కంఠ ధ్వని ప్రత్యేకముగ గ్రహింపరాకుండుటకుఁ గూడఁ బ్రతిబంధమే కారణమగు ననుట నిర్వివాదాంశము. ప్రకాశాప్రకాశములు కల ప్రతిపదార్థమునందును సీ ప్రతిబంధమే విశేషజ్ఞానాభావమునకుఁ గారణమగుచుండు నని యిదివఱకే వివరించి యున్నాము కదా! ప్రతిబంధ లక్షణ మిచ్చటఁగూడ (పుత్రుని కంఠధ్వనిని వినుట యను దృష్టాంతము నందుఁగూడ) సమన్వయించును. పుత్రునికంఠధ్వనియు కలదియే; వాస్తవ స్థితిలో చక్కగాఁ బ్రకాశించుచున్నదియే. లేనిదానివలెను ప్రకాశింపనిదానివలెను విపరీతజ్ఞానముచే భావింపఁబడుచున్నది. కావున

దృష్టాంతమునందును ప్రకాశాప్రకాశములకు ప్రతిబంధమే కారణము. ప్రతిబంధ మనఁగా విపరీతజ్ఞానమే యని యిదివఱకే వివరించి యున్నాము. దృష్టాంతమున నీవిపరీతజ్ఞానమునకుఁ గారణము తోడి బాలురకంతధ్వనియే. పలువురతోఁ గూడి చదువుచుండుటచే నొక్కని కంతధ్వని విభాగించుటకు వీలు లేకున్నది యని యెల్లరకుఁ దెలిసిన విషయమే కదా! అట్లే జీవుని విషయమునందును విపరీతజ్ఞానమున కొక్కకారణము కలదు. అదియే సర్వలోకమోహినియగు నవిద్య (అజ్ఞానము.) దీనిస్వరూపము క్రింది శ్లోకములలో సవిమర్శముగ నిరూపింపఁ బడును.

వి. “ఈపక్షము యుక్తియుక్తముగ నుండలేదు. జీవబ్రహ్మములకు భేదము లేదంటిరి. ఆతత్త్వము ప్రకాశించియు ప్రకాశింపకున్నది.” యంటిరి. దానికిఁ గారణ మజ్ఞాన మంటిరి. లోకమున చేతనజడపదార్థములు రెండు మాత్రమే కల వంటిరి. అందును చేతనపదార్థము జీవబ్రహ్మతక్తమైనది యొక్కటియే యంటిరి. ఇం దీయజ్ఞాన మెవ్వనికిఁ గలదు? జీవున కనిన నాతనికిని బ్రహ్మమునకును భేదము లేకపోవుటచే బ్రహ్మమునకే యనవలయును. ఇది యిట్టము కాదుకదా? ఇక జడమునకు నజ్ఞాన ముండు ననుట సంభవింప దనుటయే నిర్దివాదము. తెలిసికొనఁగలవాఁడేకదా తెలిసికొనకుండు ననఁదగియుండును. మనోధర్త మగుజ్ఞానము మనోరహితము లగు జడముల కెట్లు కలు గును?” అనియెదవేమొ వినుము. వాస్తవస్థితిలో జీవబ్రహ్మములకు భేదము లేకపోయినను లోకానుభవము ననుసరించి చూచిన భేదము కలదు. పరమార్థమునందు లేకపోయిన వ్యవహారమునందు భేదము కలదు. ఈభేదము నాశ్రయించి యా అజ్ఞానము జీవునకు కల దనవచ్చును. దానివలన నాతఁడు స్వస్వరూపభూతుఁ డగుపరమేశ్వరునిఁ దన కంటె భిన్నునిగఁ దలంచుచున్నాఁ డనవచ్చును. “ఇట్లు చెప్పిన ‘జీవుఁడు అజ్ఞానము వలన తన్నే తనకంటె వేఱుగఁ దలంచుచున్నాఁడు’ అనిన యట్లైనది. బ్రహ్మమునకుఁ గూడ నజ్ఞానసంబంధము నంగీకరించినట్లైనది.” అనియెదవేమొ అట్లు గాదు. వ్యావ హారికభేదమువలన జీవబ్రహ్మము లభిన్నులై నను భిన్నులుగా భావింపబడుచున్నారు కదా! మఱియు తన్నుతానే తనకంటె భిన్నునిగఁ దలంచుటయు నప్రసిద్ధము కాదు. అవివేకులు పదుగు రొక కార్యమును సాధింపఁబోయి మఱల తమ్ము లెక్కించుకొనవలసి వచ్చినచో నందు లెక్కించువాఁడు తన్ను విడిచి తక్కినవారిని మాత్రమే లెక్కించు కొనుటయుఁ గల దని లోకమున ప్రసిద్ధి కలదు. (ఈదృష్టాంతము గ్రంథమునందే మున్నుండు స్పష్టము కాఁగలదు.) అప్పు డాలెక్కించిన వాఁడు తన్నే యశ్యునిఁగ భావిం

చిన వాడగుచు కదా! మఱియు నున్నట్లు విచారపరాయణులు మొదలగువారు తమ తోఁ దా మే సంభాషించుకొనుచుండుటను జూచుచున్నాము. స్వప్నమునందును సంస్కార వశమున తనయందే కల్పింపబడి తానే యయున్న వివిధపదార్థములఁ దానే తనకంటె భిన్నములుగ భావించి పురుషుఁడు వ్యవహరించుచున్నాఁ డనుటలో వివాదములేదు. ఇట్లగుటచేఁ దగినకారణ మున్నప్పుడు తన్ను తనకంటె నన్యునిగ భావించుట యొక విరుద్ధాంశము కాదు. “జీవబ్రహ్మములకు వ్యావహారికభేదము కల దని తన్నే యాధారము చేసికొని వాదించుచున్నారు. పరమార్థస్థితి యొకవిధముగ నుండఁ గేవల వ్యావహారికస్థితి కార్యసాధక మగుట యెట్లు?” అనియెదవేమొ వినుము. ప్రపంచము నందలి సర్వవిషయములును ఈవ్యావహారికస్థితి నాశ్రయించియే ప్రవర్తించుచున్నవి. సర్వశాస్త్రములును దీని నాశ్రయించియే యుపదేశింపుచున్నవి. సర్వకార్యములును దీని నాశ్రయించియే జరుగుచున్నవి. కావున ప్రస్తుతజీవబ్రహ్మభేదవిషయమునుగూర్చి ఈ యాక్షేపము చెల్లదు. చూడుఁడు. పరమార్థస్థితి ననుసరించిన దేనికి నవకాశము కలదో? బ్రహ్మము సత్యజ్ఞానానందరూప మనియు, నిర్వికార మనియు శ్రుతి చెప్పుచున్నది; జీవుఁడు కూడ నట్టివాఁడే యని నిరూపించియున్నాము. ఆతఁడు సాక్షి యగుటచే నితరపదార్థములతో సంబంధము కలుగ దని నిరూపించియే యున్నాము కదా! ఇప్పటికి చేతనతత్వ మొక్కటియైనది. ఇప్పుడు శాస్త్రము లెవ్వనిఁగూర్చి ధర్తముల నుపదేశించును? నీతుల నెఱింగించును? చికిత్సాదుల బోధించును? గ్రహతారకాదుల వివరించును? సృష్టిస్థితి ప్రళయముల నిర్ణయించును? ఆత్మజ్ఞానము ప్రకటించును? సర్వ శాస్త్రములును హితప్రాప్తినిఁ గూర్చియు నహితనివృత్తినిఁగూర్చియు మాత్రమే కదా ప్రవర్తించుచున్నవి. నిత్యశుద్ధుఁడై యానందరూపుఁడై యుత్పత్తి వినాశములు లేని వాఁడై యున్న పరమేశ్వరునకు హిత మెయ్యది? అహిత మెయ్యది? ఆయన దేనిని పరిగ్రహింపవలయును? దేనిని విడువవలయును? ఎవ్వఁడైనను తనకుఁ గల సుఖమునకంటె నధికసుఖమును సంపాదించఁ బ్రయత్నించును. పరమేశ్వరుఁడన్ననో స్వయముగనే పరమానందరూపుఁడు. ప్రతివాఁడును దుఃఖమును పరిత్యజింపఁజూచును; ఆదుఃఖము భ్రాంతిసిద్ధ మగుటచే నెప్పటికిని బొత్తిగనే లేదు కావున దానివలనఁ బరమేశ్వరునకు సంబంధ మెట్లు కలుగును. కావున పరమార్థస్థితి నాశ్రయించినచో నేశాస్త్రమునకును ప్రవృత్తియే కలుగదు? అన్ని శాస్త్రములును వ్యావహారికస్థితి నాశ్రయించియే ప్రవర్తించుచున్నవి. ఇట్లుండ వేదాంతశాస్త్ర మొక్కటి మాత్ర మట్లు ప్రవర్తించఁగూడ దను నిర్బంధ మేమి? “ఇట్లైన నీపరమార్థస్థితియే యసత్యమేమో? ఇదియు వేదాంతశాస్త్రము చేత నిర్ణయింపఁ బడినదియే కదా అనియెదవేమొ. ఈవాదము నిలువదు. జీవబ్రహ్మైక్య

మును గూర్చి నవిమర్శముగ మున్నే వివరించియున్నాము. శాస్త్రమంతయుఁ గూడ దానిని గూర్చియే వివరింపఁబోవుచున్నది. మఱియు నితరశాస్త్రములు నిర్ణయించిన భేదము ప్రమాణము కాఁగా యథార్థమైన యభేదము మాత్ర మట్లేల కా రాదు? “భేద మనుభవములో నున్నదికదా!” యనియెదవేమొ. అనుభవ మంతయు యథార్థముగనే యుండవలయు నను నియమ మెచ్చట నున్నది? త్రాటియందు సర్పమును చూచుటయు ప్రత్యక్షానుభవమే కదా! మఱియుఁ బ్రమాణాంతరసిద్ధము లగు విషయములఁ దెల్పిన శాస్త్రములే కా వని యిదివఱకే నిరూపించి యున్నాము. కావున విచారించినచో వేదాంతశాస్త్ర మొక్కటియే శాస్త్రము (పరమార్థమును దెల్పు శాస్త్రము). తక్కినవి స్వర్గాదిరూపము లగు కొన్ని యపూర్వవిషయముల బోధించుచుండుటచే నాయావిషయములయందు శాస్త్రములే (ప్రమాణములే) యైనను ప్రస్తుతవిషయమున (జీవబ్రహ్మ భేదాభేదవిషయమున) మాత్రము శాస్త్రములు (ప్రమాణములు) కానేరవు. ఆది యట్లుండె. వైవిమర్శము ననుసరించి చూచిన వ్యావహారిక భేదము నాశ్రయించి అజ్ఞానమునకు జీవునితో సంబంధమును చెప్పటవలన విరోధ మించుకయు లేదు.

“ఇట్లయినను మీపక్షము నిలువదు. ఈయజ్ఞాన మెప్పుడు పుట్టినది? జీవుఁ డెప్పుడు జనించెను? అజ్ఞానము లేకున్న జీవబ్రహ్మభేదము లేదు; జీవబ్రహ్మభేదము లేకున్న నజ్ఞానమున కాశ్రయము లేదు.” అనియెదవేమొ వినుము. ఈయజ్ఞాన మనాది. జీవుఁడును అనాదియె. అజ్ఞానవశమున నాతఁ డనుభవించు సంసారంబును అనాదియె. చక్రమునకు నారంభ మిది యని లేనట్లు ఈసంసారచక్రమునకుఁగూడ నారంభ మిది యనిలేదు. అట్లుండకపోయిన నయు క్తమగునుకదా యనియెదవేమొ. ఏదేని యొకదాని నారంభముగఁ గైకొని మాత్ర మే వ్యహారమును సమర్థించుకొనవచ్చును. ఇట్లుకాక యొకటి యవశ్యముగ నారంభ ముండితీరవలయునన్నచో ననేకవిరోధములు వచ్చును. బహుకాలమునుండియు నిర్తలమై నిర్వికారమైయున్న బ్రహ్మమునుండి యాకస్మికముగ జీవుఁ డొక్కఁడు తదభిన్నుఁ డయ్యును సంసారియై యుదయించె ననిన నాకస్మికత్వము వచ్చును. ఉన్నట్లుండి కారణములేకయే యేదియో యొకటి కలిగె ననిన నది యుక్తికి నిలువదు కదా! మఱియు నాజీవుఁడు నిర్ర్థకముగ తా సేమియుఁ జేయకయే బహువిధ సుఖదుఃఖముల ననుభవించె ననియుకూడ ననవలసివచ్చును. మొట్టమొదట జీవునకు సుఖ దుఃఖహేతువు లగు పూర్వకర్మములు లేవుకదా! ఇదియు నసిద్ధమే. ఇట్లు చేయనిదె వచ్చె ననిన నంతకంటె నయు క్తమేది కలదు? ఇదియునుగాక, ఆది కలిగినపదార్థములకు నంతము కూడ నుండవలయును. అప్పు డొకప్పటికి జీవుఁ డాకస్మికముగా నశించు ననవలసివచ్చును. అప్పుడు అంత్యజన్తమున చేసినకర్మలు ఫలశూన్యములై పోవలసివచ్చును. ఇదియు అయు క్తమే కదా! కావున జీవునకుఁగాని, ఆతనిచే ననుభవింపఁబడు జన్తమరణ

రూప మగు సంసారమునకుఁగాని, అందలి సుఖదుఃఖాదులకుఁ గారణ మగు కర్మకుఁగాని సర్వమునకును మూలకారణ మగు నజ్ఞానమునకుఁ గాని యాది లేదు. అజ్ఞాన మనఁగా భ్రాంతియే యగుటచేతను, జీవాదిభేదము దానివలన జనించినది మాత్రమే యగుట చేతను, దానికి (అజ్ఞానాది సర్వప్రపంచమునకు) నంతము మాత్రము కలదు. త్రాటిని చూచి భ్రాంతివలన సర్వ మని గ్రహించినపుడు దీపముతెచ్చి “ఇది పాము కాదు త్రాడు” అని చూపఁగానే యాభ్రాంతి నశించునట్లే సద్గురుజ్ఞానదీపమువలన “ఇది ప్రపంచము కాదు; నీవు జీవుడవు కావు. సర్వము పరబ్రహ్మమే” అని చూపిన నప్పు డీభ్రాంతియు తొలగు నని తెలిసికొనవలయును. కావున జ్ఞానోదయపర్యంతము అనాదిగ నీజీవునకు నజ్ఞానసంబంధము కలదు. ఆ అజ్ఞానము జీవు నాశ్రయించి పరమేశ్వరు నాచ్ఛాదించుచున్నది. జీవపరమేశ్వరులు పరమార్థస్థితిలో నొక్కటియే యైనను వ్యావహారికభేదము నాశ్రయించి యిట్లు చెప్పబడె నని గ్రహింపవలయును.

ఈహేతువు కూడ చక్కఁగా నుండలేదు. ఊహకు నందనివిషయముల నన్నిటి నిట్లే సమన్వయింపవచ్చును. ప్రమాణముల కగోచర మగుటచే నీహేతువు అంగీకార్యము కాదు. దీనికి దృష్టాంతమే లేదు. ఇట్టిహేతువు నంగీకరించువా రెవ్వరు? అని యెదవేమొ వినుము. మీవాదము మాకును సమ్మతమే. ఈహేతు వప్రామాణికమైనను మాసిద్ధాంతమునకు కొఱత లేదు. మీఁదు మిక్కిలి దీని కప్రామాణ్యము కలుగుటయే మీకు నభ్యర్థనీయము. వాస్తవస్థితిలో బ్రహ్మభిన్న మగు పదార్థ మొక్కటియును లేదనియు సర్వమును కల్పితమే యనియుఁగదా మామతము. ఇప్పుడు విచారింపుఁడు. మేము అనాదిత్వహేతువుతో దేనిని సాధింపవలయునో? “జీవాజ్ఞానసంబంధము నట్లే సాధించితిరి కదా?” యనియెదవేమొ. జీవాజ్ఞానములే పరమార్థస్థితిలో లే వనిన వాని సంబంధముచు సాధించుట మతములో నెట్లు ప్రవేశింపఁగలదు? “అట్లైన దానిని మహాప్రయాసతో సాధించితి రేల?” యందువేమొ. ఆపని అనాది యగు సంసారవాసనచే మోహితులై “దీని కుత్సత్తి యెన్నఁడు?” అని విచారింపఁ దలంచువారికొఱకై చేయఁబడెను. సిద్ధాంతమునకు మాత్రము దీనిని సాధించుటవలనఁ బ్రయోజనము లేదు. కావున నీయనాదిత్వహేతు వప్రామాణిక మైనను మాసిద్ధాంతమునకు హాని లేదు. ఏమతస్థు లీహేతువుచే తమ సిద్ధాంతముల సమర్థింపఁజూతురో వారికే కదా యీ దోష యుక్త మైన సిద్ధాంతభంగము కలుగుట. కావున నవిద్యాజీవులకుఁ గల సంబంధ మనాది యనుటలో సంశయము లేదు. ఇట్టి యవిద్యయే జీవునకు భ్రాంతిని కలిగించుచుఁ దనకుఁదానే సామాన్యముగఁ బ్రకాశించుచుండియు విశేషముగఁ బ్రకాశింపకుండినట్లు చేసినది; తనయందు తనకే విపరీతజ్ఞానమును కలిగించినది.

అవ. ఇక నవిద్యాస్వరూపమును సోపాన్ధాతముగ సహేతుకముగ వివరింపు చున్నాడు:—

శ్లో. చిదానందమయ బ్రహ్మ ప్రతిబింబసమన్వితా,
 తమోరజస్సత్త్వగుణా ప్రకృతి ద్వివిధా చ సా. 15
 సత్త్వశుద్ధ్యవిశుద్ధిభ్యాం మాయాఽవిద్యే చ తే మతే,

వ్యా. ఇదానీం ప్రతిబంధహేతుభూతా మవిద్యాం ప్రతిపాదయితుం తస్మాల భూతాం ప్రకృతిం వ్యుత్పాదయతి—చిదానందేతి. యచ్ఛిదానందరూపం బ్రహ్మ తస్య ప్రతిబింబేన ప్రతిచ్ఛాయయా సమన్వితా యుక్తా తమోరజస్సత్త్వగుణా సత్త్వ రజస్తమోగుణానాం సామ్యావస్థాయా సా ప్రకృతి రిత్యుచ్యతే. సా చ ద్వివిధా ద్వి ప్రకారా భవతి. చకారాద్వక్ష్యమాణం ప్రకారం సూచయతి. సహేతుకం ద్వైవిధ్య మేవ దర్శయతి.—సత్వేతి. సత్త్వస్య ప్రకాశాత్తకస్య గుణస్య శుద్ధిః గుణాంతరేణా కలుషీకృతతా అవిశుద్ధిః గుణాంతరేణ కలుషీకృతత్వం తాభ్యాం సత్త్వశుద్ధ్యవిశు ద్ధిభ్యాం. తే చ ద్వివిధే మాయాఽవిద్యే మాయేత్యవిద్యేతి చ మతే సంమతే. విశుద్ధ సత్త్వప్రధానా మాయా. మలినసత్త్వప్రధానా అవిద్యేత్యర్థః.

టీ. చిత్ ... సమన్వితా—చిదానందమయ = జ్ఞానానందరూపుడైన, బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మముయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిబింబముతో (అద్దమునందు ప్రతిఫలించినముఖ ప్రతిబింబమువలె దనయందుఁ బ్రతిఫలించిన బ్రహ్మప్రతిబింబముతో), సమన్వితా = కూడి నట్టిదియు, తమోరజస్సత్త్వగుణా = సత్త్వరజస్తమోగుణములే రూపముగఁగలదియు (సత్త్వ రజస్తమోగుణము లెక్కువతక్కువలు గాక సమానముగ నుండుస్థితియే స్వరూపముగఁ గల), ప్రకృతిః = మూలప్రకృతి కలదు (ఇదియే తనయందలి ప్రతిబింబముయొక్క సామర్థ్యమువలన ప్రపంచమును నిర్మించి యందు జీవులను బహువిధములుగ సంచ రింపఁజేయుచున్నది.) సా చ = అదియు, ద్వివిధా = రెండువిధములైనది, తే = ఆ రెండువిధ ములును, సత్త్వశుద్ధ్యవిశుద్ధిభ్యాం—సత్త్వ = ప్రకాశరూప మగు సత్త్వగుణముయొక్క, శుద్ధి = నిర్మలత్వముచేతను (ఇతరగుణములతో సంబంధము లేకపోవుటయే శుద్ధి యనఁబడును). అవిశుద్ధిభ్యాం = మాలిన్యముచేతను (ఇతరగుణములతో కలియుటయే మాలిన్యము), మాయావిద్యే = మాయయు నవిద్యయు నని (శుద్ధసత్త్వగుణము మాయ యనియు, అపరి పక్వగుణ మవిద్య యనియు), మతే = అంగీకరింపఁబడుచున్నవి.

తా. అవిద్య యనఁగా నజ్ఞాన మని సామాన్యముగ నిదివఱకే తెలుపఁబడి యున్నది. ఇక దాని విశేషస్వరూపమును వినుఁడు. సర్వ ప్రపంచమునకును మూలకారణమై మూలప్రకృతి యను నొక తత్త్వము

కలదు. ప్రపంచమున బహుభేదములతో ననుభవములో నున్న సత్వ రజస్తమోగుణములు సమానములై యొక్కవ తక్కువలు లేక యుండుటయే దానికి స్వరూపము. ప్రపంచమునఁ గానవచ్చు శాంతవృత్తి సత్వగుణ మనియు, కామక్రోధాదియు క్షమై మనస్సును సంక్షోభింపఁ జేయు ఘోరవృత్తి రజోగుణ మనియు, మూఢవృత్తి తమోగుణ మనియు తెలిసికొనవలయును. ఈవృత్తులకు గుణములు కారణము లని యొనను చెప్పవచ్చును.

వి. ఇట్టి యీ ప్రకృతి యనాదినుండియు పరమేశ్వరునియం దున్నది; పరమేశ్వరుని నాధారము చేసికొనియే ప్రవర్తింపుచున్నది. దీనికి నద్దమువంటి స్వభావము కలదు. పరమేశ్వరుఁడు దీనియందుఁ బ్రతిబింబించియున్నాఁడు. ఆప్రతిబింబముయొక్క సామర్థ్యమువలననే యిది కార్యముల నాచరించుచున్నది. ఇంతమాత్రమువలన నద్వైత సిద్ధాంతమునకు భంగము వచ్చు నని తలంపవలదు. బ్రహ్మాభిన్నమగు పదార్థము లన్నియు శూన్యరూపములే యనియు, సంసారనిమగ్నులకొఱకై మాత్రమే వ్యావహారిక భేద మంగీకరింపఁబడుచున్నది యనియు జ్ఞప్తియం దుంచుకొనవలయును. మఱియు “ఉనికి” యనునది యొక్కటిగ మాత్రమే యుండవలయు ననుట సామాన్యజ్ఞానమునకుఁగూడ గోచరమగు విషయమే. అవి రెండు కల వనినచో వానికి భేదము కల దనువిషయమును నిరూపించుట యశక్యము కదా. స్వరూపభావములు సమానములై యుండ భేదము కలుగుట సంభవింప దని మున్నే వివరించి యున్నాము. ఈకారణమువలన బ్రహ్మ ప్రకృతులయొక్క సత్తలు (ఉనుకులు) భిన్నములుగ నుండుటకుఁ గూడ వీలు లేదు. కావున నివియన్నియు “ప్రకృతి పురుషులు వేఱువేఱుగా నున్నారు. పురుషుఁడు ప్రకృతియందుఁ బ్రతిబింబించెను” అను మొదలగు విషయములన్నియు కేవలవ్యావహారికము లగుచుఁ బౌరమార్థికతత్వమునకు బాధను కలిగింపనేరవు.

ఇట్టి ప్రకృతి రెండువిధములుగ నున్నది. ఒకటి మాయ; రెండవది యవిద్య. ప్రకృతి యనఁగా సత్వరజస్తమోగుణముల సామ్యస్థితియే యని యిదివఱకే చెప్పితిమి. అందు సత్వగుణము ప్రకాశరూప మని స్పష్టము చేసితిమి. అది నిర్మలముగ నున్నప్పుడు మాయ యనఁబడును. నిర్మలముగ నుండుట యనఁగా రజస్తమోగుణములతోఁ గలియ కుండుటయే. మఱియు నది యపరిశుద్ధమైనప్పుడు అవిద్య యనఁబడును. అపరిశుద్ధ మగుట యనఁగా రజస్తమోగుణములతోఁ గూడుటయే యని తెలిసికొనవలయును. ఇట్లు చెప్పటచే ప్రకృతియందు కల దని చెప్పఁబడిన బ్రహ్మప్రతిబింబ మీరెండింటియందు నుండవలయు నని తేలుచున్నది కదా.

అవ. ఇట్లు అవిద్యాప్రస్తావమువలన మాయాస్వరూపమును గూడ వివరించి దానికిఁ (ఆవివరణమునకుఁ) బ్రయోజనమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాయాబింబో వశీకృత్య తాం స్యా త్సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః. 16

అవిద్యావశగ స్త్విన్య స్తద్వైచిత్ర్యా దనేకథా,

వ్యా. యదర్థం మాయాఽవిద్యయో ర్భేద ఉక్తస్తదిదాసీం దర్శయతి—మాయా బింబ ఇతి. మాయాబింబః మాయాప్రతిఫలితశ్చిదాత్తాతాం మాయాం వశీకృత్య స్వాధీనీ కృత్య వర్తమానః సర్వజ్ఞః సర్వజ్ఞ త్వాదిగుణకః ఈశ్వరః స్యాత్. అవిద్యేతి. అవిద్యావశ గోఽవిద్యాయాం ప్రతిబింబత్వేన స్థితః తత్పరతంత్రస్తు చిదాత్తాఽన్యోజీవః. స్యాత్ సచ తద్వైచిత్ర్యా తస్యా అవిద్యాయా ఉపాధిభూతాయా వై చిత్ర్యా దవిశుద్ధితారతమ్యా దనేకథా నేకప్రకారో దేవతిర్యగాదిభేదేన వివిధో భవతీత్యర్థ. * 'యథాముంజాదిపీ కైవమాత్తా యుక్త్యా సముద్భృతః, శరీర త్రితయాద్ధీర్మైః పరం బ్రహ్మైవ జాయత' ఇత్యు త్తరత్ర శరీర త్రితయా ద్వివేచితస్య జీవస్య పరబ్రహ్మత్వం వక్ష్యతి—తత్ర తాని కాని త్రీణి శరీరాణి? తత్తదుపాధికో వా జీవః కిం రూపో భవతీత్యాకాంక్షాయాం తత్సర్వం క్రమేణ వ్యుత్పాదయతి సా కారణశరీరమిత్యాదినా—

టీ. మాయాబింబః = శుద్ధసత్వరూపిణి యగుమాయయందుఁ ప్రతిబింబించిన బ్రహ్మప్రతిబింబము, తాం=తనకు నుపాధి యైనయామాయను, వశీకృత్య = స్వాధీనము చేసికొని (ఆమాయ శుద్ధప్రకృతి యగుటచే నిర్మల మగునద్దము దీపము నావరింపనట్లు బ్రహ్మప్రతిబింబము నావరింప దనుట). సర్వజ్ఞః = సర్వజ్ఞ త్వసర్వేశ్వరత్వాదిగుణములు కల, ఈశ్వరః = ఈశ్వరుఁడు (ఈశ్వరశబ్దముచే వ్యవహరింపఁబడునది.) స్యాత్ = అగును (శుద్ధసత్వమున నున్న పరమేశ్వరబింబము నీశ్వరశబ్దముచే వ్యవహరించుచున్నా మనుట). అన్యః తు = రెండవప్రతిబింబమైతే (మలినసత్వరూపిణి యగునవిద్యయందు ప్రతిబింబించియున్న రెండవప్రతిబింబమైతే), అవిద్యావశగః-అవిద్యా=ఆ యవిద్యకు, వశగః=స్వాధీనమైనది (ఆయవిద్య మురికితోఁ గూడినయద్దము దీపప్రకాశమును గూడ తగ్గించునట్లు తనయందలిప్రతిబింబము నాచ్ఛాదించుచున్నది యనుట). తద్వైచిత్ర్యాత్ - తత్ = ఆ యవిద్యయొక్క, వైచిత్ర్యాత్ = విచిత్రస్వభావములవలన (ఆవిద్య రజ స్తమోగుణములతోఁ గూడిన సత్వమే యగుటచే నాగుణములయొక్క సంయోగ భేద ములవలన ననుట). అనేకథా=నానావిధములుగ నున్నది (ఆసంయోగములో సత్వగుణ మధికముగ నున్నప్పుడు దేవరూపముతోను, రజోగుణ మధిక మైనప్పుడు మనుష్య రూపముతోను, తమోగుణ మధికమైనప్పుడు పశుపక్ష్యాదిరూపములతోను నున్నది. ఈ ప్రతిబింబమే జీవశబ్దముచే జెప్పఁబడుచున్నది యని తెలిసికొనవలయును).

తా. ఇచ్చట నొక విశేషాంశము చెప్పవలసియున్నది. మూల ప్రకృతియందు పరమేశ్వరప్రతిబింబము కల దని చెప్పియున్నాము. ఈ కారణమువలన ప్రకృతిభేదము లగుమాయావిద్యలయందును, ఆప్రతిబింబ ముండవచ్చు నని సుఖముగనే యూహింపవచ్చును. బింబప్రతిబింబములకు భేదము కలుగదు. కావున పరమేశ్వరుని యేకరూపమునకు నెప్పటికిని హాని లే దనియు నిర్ణయింపవచ్చును. ఇక ప్రకృతము వినుఁడు. ఆమాయావిద్యలు తమయందుఁ గల ప్రతిబింబములకు పాధు లనఁబడును. ఉపాధి యనగా నావరణము. అద్దమునందలి యవస్థా భేదములవలన ముఖ ప్రతిబింబము దీర్ఘముగాఁగాని, వ్రాస్వముగాఁగాని, మలినముగాఁ గాని గానవచ్చినట్లు లీబ్రహ్మ ప్రతిబింబంబును మాయావిద్యోపాధుల నాశ్రయించి బహువిధములుగఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇంతమాత్రమువలన ముఖ్యబింబమునకుఁ గాని తుదకు ప్రతిబింబమునకైననుగాని ఆవికారములతో సంబంధము కలుగ దని మఱియొకమాట చెప్ప నక్కఱలేదు. అద్దములో నున్న యవస్థాభేదములతో ముఖమునకుఁగాని తత్ప్రతిబింబమునకుఁగాని సంబంధ ముండ దనుటలో నెవ్వరికిని వివాదము లేదుకదా! అయినను ఇచ్చట నొక్క విశేషము కలదు. ముఖ మచేతన మగుటచే నుపాధిగతవికారములఁ దనవిగా నది యభిమానించుట లేదు. బ్రహ్మము చేతనుఁ డగుటచే నట్లభిమానించుచున్నాఁడు. ఈయభిమానమే బంధ కారణము. “ఇది యెట్లు సరిపడును? బింబము చేతనమైనను అచేతనమైనను ప్రతిబింబమునకు దానివలనఁ గలుగు నుపకార మేసియు లేదు. అది మాత్ర మెప్పుటికి నచేతనమేకదా. ఇట్లుండ ముఖ ప్రతిబింబ ముపాధిధర్మములఁ దనవిగ నభిమానింపలేకున్న బ్రహ్మ ప్రతిబింబము మాత్ర మెట్లభిమానింపఁగలదు?” అనియెదవేమొ. వినుము. ఇచ్చటఁ బ్రతిబింబ మనఁగా లొక ప్రతిబింబమువంటిదే యని తలంపవలదు. కొన్ని విషయములయందు దీనితో పోలిక యున్నను మఱికొన్ని విషయములయందు లేదు. ప్రతిబింబ మయ్యను బింబధర్మముల సచ్చిదానందాదుల సమగ్రముగఁ గలిగి యుండుటయే. ఈవిషయమున దృష్టాంతము. “దృష్టాంత మనిన సర్వ విషయములయందును సమానమై యుండవలయును కదా!” యని యెదవేమొ. అట్టి నియమము లేదు. ముఖము చంద్రునివలె నున్నది యనిన,

దానియందు (ముఖమునందు) జంద్రునకుఁ గల ప్రకాశాది గుణములు కొన్నిమాత్రమే యుండునుగాని, వెన్నెలకాయుట భూమికి ప్రదక్షిణము సేయుట కలంకము మొదలగు నన్నిగుణములును లేవు. వాడు మన్తధుని వలె నున్నాఁడనిన నంత సౌందర్యవంతుఁడని మాత్రమే యర్థమగును గాని శరీరవిహీనుఁడని యర్థమగునా? కావున దృష్టాంతదార్ఠాంతికములకు నేయంశమున పోలిక కావలయు నని యుద్దేశింపఁబడెనో, యాయంశమునమాత్రమే పోలిక కలుగునుగాని తక్కిన యంశములయందు కలుగదు. ప్రస్తుతవిషయమునందును “అద్దము మొదలగునుపాధులయందలి ధర్మములతో నందలి ప్రతిబింబములకు నెట్లు వాస్తవస్థితిలో సంబంధము లేదో, అట్లు లేకున్నను ఉన్నట్లు మనుష్యులచే నెట్లు భావింపఁబడుచున్నదో, అట్లే యీ బ్రహ్మమునకును మాయావిద్యాసంబంధము లేదు; లేకున్నను ఉన్నట్లు భావింపఁబడుచున్నది.” అను నంశమున మాత్రమే ప్రతిబింబముతో పోలిక యుద్దేశింపఁబడెను. ఈయర్థము సిద్ధించుటకై మాత్రమే “బ్రహ్మము మాయావిద్యలయందు ప్రతిబింబించియున్నాఁడు” అని చెప్పఁబడెను. (విశేషము వలయువారు నాచే రచింపఁబడిన బ్రహ్మసూత్రార్థచంద్రిక, అంశాధికరణము, అ. ౨. పా. 3. సూ. ౪3. ౫3 చూచుకొనునది.) ఇక ప్రకృతము ననుసరింతము. ఈమాయావిద్యలలో మొట్టమొదటిదానికిఁ గారణోపాధి యనియు, రెండవదానికిఁ గార్యోపాధి యనియుఁ బేర్లు. మాయా నిర్మలమైనది యగుటచే నందలి ప్రతిబింబము దానిధర్మములఁ (మాయాధర్మము లగు స్వచ్ఛత్వాదులఁ) దనవిగ భావించినను స్వస్వరూపస్థితినుండి భ్రంశము నొందలేదు; సత్యగుణము జ్ఞానరూప మగుటచే సర్వాధిక మగుటచే సర్వనియామక మగుటచే సత్యగుణము చిత్తమునకు శాంతిని కలిగించి చక్కని యాలోచనను పుట్టించును. కావున దానివలన నేయేవిషయముల నెట్లెట్లు నిర్వహింపవలసినదియు కరతలామలకముగ గోచర మగుచున్నది యనుట యనుభవసిద్ధము. ఇట్టి సామర్థ్యమునకుఁ గారణ మగుటచే నదియే సర్వనియామక మని చెప్పఁబడెను (సర్వశక్తియుక్త మగుటచే సత్యమున నిలిచినయోగులు గూడ జగత్సృష్టిప్రళయములందు సహితము సామర్థ్యము కలిగియున్నారనిన శుద్ధతత్వముయొక్క ప్రభావమునుగూర్చి

యేమి చెప్పవలయును). ఇది సర్వజ్ఞము, సర్వాధికము, సర్వనియామకము, సర్వశక్తియుక్తము మాత్రమే యై సర్వప్రపంచమును నిర్మింపఁగలుగుచున్నది. ఆమాయాసహితపరమేశ్వరప్రతిబింబమే పాలు పెరుఁగుగా మారినట్లు అసహాయమై ప్రపంచరూపముతోఁ బరిణమించినది. ఇందును పరిణామ ముపాధి యగుమాయకే గాని యందలి ప్రతిబింబమునకుఁ గా దని తెలిసికొనవలయును. (ఈవిషయము మున్నుండు వివరింపఁబడును) ఈవిధముగ మాయయందలి ప్రతిబింబము జగత్కారణ మగుటచే దానికిఁ (మాయకుఁ) గారణోపాధి యని పేరు కలిగినది. ఇందలి ప్రతిబింబమునకుఁ బైన వర్ణించినవిధముగ మాయాసంబంధము స్వరూపభ్రంశ కారణము కాకుండుటచే “ఆప్రతిబింబము మాయను వశపఱచుకొని యెను.” అని చెప్పఁబడెను. ఈబింబమునకే యీశ్వరుఁ డని పేరు. ఇక రెండవది యగువిద్య కార్యోపాధి. కార్య మనఁగా సృజింపఁబడినది. ఈయుపాధియం దున్నప్రతిబింబమునకు జీవుఁ డని పేరు. వాస్తవస్థితిలోఁ గార్య మనునదియే లే కున్నను మూలప్రకృతియొక్క ప్రభావము వలన నది తోఁచుచున్నది యని యిదివఱకే చెప్పియున్నాము. ఈజీవుఁడు తానును శుద్ధబ్రహ్మమే యైనను సృజింపఁబడినవానివలె (పరతంత్రుని వలె) భ్రాంతిచే తనను భావించుకొనుచున్నాఁడు. ఈయవిద్య యపరిశుద్ధ సత్వగుణమే రూపముగఁ గలది యగుటచే దీనిధర్మములఁ దనవిగ భావించుటవలన నందలి ప్రతిబింబమునకు స్వస్వరూపచ్యుతి కలిగినది; పరమార్థస్థితిలో లే కున్నను కలిగినట్టైనది. అందలిసత్వగుణము రజస్తమోగుణ సంసర్గముచే శుద్ధము కాకపోవుటచేతను తన జ్ఞానశక్తి నత్యల్పముగ మాత్రమే వెల్లడింపఁగలది యగుటచేతను ఆప్రతిబింబము అపరిశుద్ధంబును కించిద్జంబును కామరాగాదియుక్తంబు నైనది. ఇట్లు స్వరూపస్థితి మార్పునొందుటచే “అవిద్యాప్రతిబింబ మవిద్యకు లోపడినది” యని చెప్పఁబడెను. ఈవిధముగ జీవుఁ డవిద్యావశగతుఁ డై సంసారచక్రమునఁ బరిభ్రమించుచున్నాఁడు. ఆయవిద్య గుణత్రయసంబంధమువలన వచ్చినది కావున నాసంయోగములోని భేదములవలన నానాభేదముల నొందుచున్నాఁడు. ఆసంయోగమునందు జీవుఁడు సత్వగుణ మధికమైనచో దేవత యనియు, రజోగుణ మధికమైనచో మనుష్యుఁ డనియు,

తమోగుణ మధిక మైనచో పశుపక్ష్యాదు లనియుఁ బలువఁబడు చున్నాఁడు. ఇట్లు ఆజీవుఁడు తనను కార్యభూతునిగఁ (పరమేశ్వరునిచే సృజింపఁబడినవానిగఁ) దలంచుకొనుచుండుటచేఁ గార్య మయ్యెను; ఆతని యుపాధి గావున నవిద్యయుఁ గార్యోపాధి యయ్యెను. సర్వ వ్యవహారములును భ్రాంతిసిద్ధము లనువిషయమును బాగుగ జ్ఞప్తియం దుంచుకొనవలయును.

వి. ఇది యుక్తముగ నుండలేదు. ప్రతిబింబము కావలయు ననిన రెండు పదార్థ ములును (బింబమును ప్రతిబింబమును గ్రహించు దర్పణాదులును) దూరదూరముగ నుండ వలయును. ఇచ్చట రెండును సర్వవ్యాపకములే. ఇట్లుండ ప్రతిబింబ మెట్లు కలుగును? మఱియు నీ ప్రకృతికి “పరమేశ్వరుని యునికికంటె భిన్న మగునునికియే లే దని కూడఁ జెప్పితిరి కదా!” అనియెదవేమొ వినుము. ఈ ప్రతిబింబవిషయమును గూర్చి యిదివఱకే చాలినంతవఱకు వివరించియున్నాము. దృష్టాంతదార్ఠాంతికములకు సంపూర్ణ మగు పోలిక యుండవలసినపని లే దనికూడ నిరూపించి యున్నాము. “బ్రహ్మము ప్రతిబిం బించెను” అనుటకు “లోకమున ప్రతిబింబములకు నుపాధివికారములు లేకున్నను కలిగి యున్నట్లు భావింపఁబడుచున్నవిధంబుననే పరమేశ్వరునకును నుపాధివికారములు లేకున్ననుసంబంధమాత్రమువలన నని యధార్థముగనే కల వని భ్రాంతిచేఁ దలంపఁబడు చున్నవి” అనుటయే తాత్పర్య మని చెప్పియున్నాము. గావున నీ ప్రశ్నమునకు నిచట నవకాశము బొత్తిగనే లేదు. ఉపాధులవలె బ్రహ్మము ఆత్మభిన్న మగుపదార్థమునం దెప్పటికిని ప్రతిబింబించినవాఁడు కాఁడు కదా! అయినను ఈపూర్వపక్షము ఖండించు టకు యుక్తులు లేకపోలేదు. ప్రతిబింబించునప్పుడు పరిచ్ఛిన్నప్రమాణములు కల రెండు పదార్థములు పరస్పరము భిన్నస్థానములలో నుండవలయు ననుట యొక నియ మము కాదు. ఆకాశము సర్వవ్యాపక మనుట యందఱు నంగీకరించిన విషయమే. వాయ్వాది సర్వభూతములు నాయాకాశమునందే నిలిచియున్నవి యనుటయుఁ బ్రత్యక్షమే. అవకాశ మిచ్చునది యంతయు నాకాశమే కదా! ఇట్టి యీయాకాశము తన యందే నిలిచియున్న జలములలో ప్రతిబింబించుచుండుటను మనము చూచుచున్నాము. “నక్షత్రాదులు మాత్రమే ప్రతిబింబించుచున్నవిగాని యాకాశము ప్రతిబింబించుట లేదు” అనియెదవేమొ అట్లు కాదు. ఆకాశమున నక్షత్రాదు లెట్లు గానవచ్చుచున్నవో అట్లే జలమునందును గానవచ్చుచున్నవి గావున, వానిమధ్యమున నున్నయాకాశముఁ గూడ జలమున గానవచ్చుచున్న దనియే చెప్పితిరవలయును. లేకున్న నచ్చట నవకాశము గాన వచ్చుటకుఁ గారణ మేమి? “ఆకాశమునకు శబ్దము మాత్రమే గుణ

మనియు, నది కన్నులకు గానరా దనియు నందఱు నంగీకరించి యున్నారు. ఇట్లుండ దానికి ప్రతిబింబ మెక్కడిది? బింబమే కానరాకుండైన దానికి ప్రతిబింబ ముండునా?" అనియెదవేమొ. ఇప్పుడు మేము పారమార్థికాకాశమును గూర్చి మాటలాడుట లేదు; "ఇది యాకాశము, నల్లగా నున్నది" అని సర్వసాధారణముగ వ్యవహరింపఁబడుచున్న భ్రాంతిసిద్ధాకాశమును గూర్చియే మాటలాడుచున్నాము. "ఇట్లైన నది సర్వవ్యాపకము కాదు కదా!" అనియెదవేమొ వినుము. విచారదృష్టిచే నారసిన నీవిషయము తెలియవచ్చుచున్నది కాని సామాన్యులదృష్టికి నాభ్రాంతిసిద్ధాకాశముగూడ సర్వవ్యాపకమే. సామాన్యులు ఆకాశమును నీలవర్ణము కలదానినిగాను, పూర్వభాగమున మాత్రమే యున్నదానినిగాను తలచియు దాని సర్వవ్యాపకత్వము నంగీకరించి యున్నారు; సమీపమున నున్నప్పు డేమియుఁ గానరా దనియు, దూర మగుకొలఁది కొంచెము గోచర మగు ననియుఁ గూడఁ జెప్పుచున్నారు. కావున నిట్టి యీసామాన్యుల పక్షము నాశ్రయించియే యట్లు చెప్పఁబడెను. బ్రహ్మప్రతిబింబవిషయము కూడ నిట్టిదియే. అదియు సామాన్యుల యభిప్రాయము నాశ్రయించి చెప్పఁబడునదియే. విచారించిన బ్రహ్మభిన్న పదార్థమే యుండ దని యనేకపర్యాయములు నిరూపించియున్నాము. కావున సర్వవ్యాపక మయ్యు నాకాశము తనయందున్న జలములలో నెట్లు ప్రతిబింబించెనో యట్లే పరమేశ్వరుండును తనయందే యున్నప్రకృతియందు ప్రతిబింబించి యున్నాఁడు. మఱియొక విశేషము. ఆయాకాశము మేఘములయందలి జలములయందును, వానిచే కలిగిన ఘటస్థిత జలములయందును ప్రతిబింబించినట్లు, ఆ యీశ్వరుండును శుద్ధసత్వరూపిణి యగు మాయయందును తత్పరిణామభేద మగు నవిద్యయందును ప్రతిఫలించి యున్నాఁడు. (మాయ తన శుద్ధసూక్ష్మస్వరూపమును [సత్యగుణ మొక్కటియే స్వరూపముగ కలిగి యుండుటను] విడిచి రజస్తమస్సంసర్గచే స్థూలభావమును జేందుటయే కదా యవిద్యకు స్వరూపము. ఇది మాయాపరిణామ మనుటలో సంశయమేమి?) మేఘజలము ఘటజలమునకుఁ గారణమైనట్లు మాయ యవిద్యకుఁ గారణము. ఘటజలము మేఘజలమునకుఁ గార్య మైనట్లు అవిద్య మాయకుఁ గార్యము. ఈకారణము వలనఁగూడ మాయ కారణోపాధి (కరణభూత మగునుపాధి). అవిద్య కార్యోపాధి..-

అవ. ఈవిధముగ జీవేశ్వరతత్వములను బోధించి జీవోపాధిని సవిమర్శముగ విమర్శింపుచున్నాఁడు. ఈవిమర్శవలన జీవునియందు భ్రాంతిచే నారోపింపఁబడుచున్న యుపాధిధర్మము లన్నియు తేటపడు ననియు, దానిచే ముముక్షువులు ఆధర్మముల భ్రాంతికల్పితములుగ నెఱిగి పరిహరించి జీవుని ప్రత్యేకముగ విభాగించి యెఱుంగఁ గలుగుదు రనియు నభిప్రాయము.

శ్లో. సా కారణశరీరం స్యాత్ ప్రాజ్ఞస్త త్రాభిమానవాన్. 17

వ్యా. సావిద్యా కారణశరీరం స్థూలసూక్ష్మశరీరాదికారణభూతం ప్రకృత్యవస్థావిశేషత్వా త్కారణముపచారాచ్ఛీర్ష్యతే తత్త్వజ్ఞానాద్వినశ్యతి చేతి శరీరం స్యాత్తత్ర కారణశరీరేభిమానవాన్ తాదాత్మ్యాధ్యాసేనాహ మిత్యభిమానవాన్ జీవః ప్రాజ్ఞః ప్రజ్ఞా అవినాశిస్వరూపానుభవరూపా యస్య స ప్రజ్ఞః—ప్రజ్ఞా ఏవ ప్రాజ్ఞః ఏతన్నామకః స్యాదిత్యర్థః.

టీ. సా = ఆయవిద్య, కారణశరీరం = జీవునకు గారణశరీరము ప్రపంచము నకుఁ గారణంబును ఆవరణ మగుటచే శరీరమువంటిదియుఁ గావున దానికిఁ గారణశరీర మనుపేరు కలిగెను. ప్రకృతి యంతయు నొక్కటియే కావున నవిద్యయు జగత్కారణమే, [ద్వైతవివేక మను నాల్గవప్రకరణమున జీవేశ్వరస్పృహలు ప్రత్యేకముగఁగూడ వివరింపఁబడి యున్నవి]. స్యాత్ = అగును. తత్ర = దానియందు, అభిమానవాన్ = అత్తాభిమానము కలజీవుఁడు, ప్రాజ్ఞః=ప్రజ్ఞాఁ డనఁబడును. (అదియే జీవత్వమునకు నారంభము. కావున జ్ఞానశక్తి సంపూర్ణమై యెన్నటికిని నశింపకపోవుటచే నీ పేరు కలిగినది.)

తా. వైన జీవోపాధిగా వర్ణింపఁబడిన యవిద్య యాతనికిఁ గారణశరీర మగును. ప్రపంచమునకుఁ గారణమై శరీరమువలె నాతని నావరించునదియై యుండుటచే దాని (అవిద్యను) నిట్లు వ్యవహరించు చున్నాము. మాయావిద్యలు రెండును ప్రకృతియే. కావున రెండింటి కిని జగత్ కారణత్వము కల దని తెలిసికొనవలయును. అవిద్య మాయా పరిణామభూత యని చెప్పఁబడియున్నను జగత్కారణ మగుటకు విరోధము లేదు. పరిణామ మని చెప్పుట కూడ స్థూలసూక్ష్మవస్థల నాశ్రయించియే యని వివరించియే యున్నాము. ఈవిధముగఁ దనకుఁ గారణ శరీర మగు నవిద్యను ఆత్మగా నభిమానించుచు దానిధర్మములఁ దనవిగ భ్రాంతి నొందుచు నున్నప్పుడు జీవుఁడు ప్రాజ్ఞఁ డనఁబడును. ఇది (అవిద్యావరణము) ఇతని స్వరూపభ్రంశమునకు ప్రథమసోపాన మగుటచే నట్లు వ్యవహరింపఁబడుచున్నాము. ప్రాజ్ఞఁ డనఁగాఁ బండితుఁడు. యథార్థస్వరూపము జ్ఞానమే. కావున నిట్లు వ్యవహారము గలిగెను.

మఱియు “నేను సంసారిని, దుఃఖిని” అను సంకల్పములకంటె “నేను సృష్టికర్తను, సర్వవిభాగముల నేర్పఱచితిని” అను సంకల్పములు శ్రేష్ఠములు కదా! కారణాభిమానికి నిట్టిసంకల్పములే కలుగవలసి యుండుట చేతఁ గూడ నీతనిని ప్రాజ్ఞశబ్దముతో వ్యవహరింపవచ్చును. ఈతఁడు తక్కినవారల కంటె (సంసారులకంటె) బుద్ధిమంతుఁడే కదా!

అవ. ఇట్లు కారణశరీరోపాధిని వివరించి సూక్ష్మశరీరమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తమఃప్రధానప్రకృతే స్తద్బోధోగా యేశ్వరాజ్ఞయా,
వియత్పవన తేజోఽంబుభువో భూతాని జజ్ఞి రే. 18

సత్వాంశైః పంచభి స్తేషాం క్రమా ద్ధింద్రియపంచకమ్,
శ్రోత్రత్వగక్షిరసనఘ్రాణాఖ్య ముపజాయతే. 19

తై రంతఃకరణం సర్వై ర్వృత్తిభేదేన త ద్ద్విధా,
మనో విమర్శరూపం స్యా ద్బుద్ధిః స్యాన్నిశ్చయాత్మికా. 20

రజోంశైః పంచభి స్తేషాం క్రమా త్కర్తేంద్రియాణి తు,
వాక్పాణిపాద పాయూపస్థాభిధానాని జజ్ఞి రే. 21

తై స్సర్వై స్సహితైః ప్రాణో వృత్తిభేదా త్స పంచధా,
ప్రాణోఽపాన స్సమాన శ్చోదానవ్యానౌ చ తే పునః. 22

బుద్ధికర్తేంద్రియప్రాణపంచకై ర్తనసా ధియా,
శరీరం సప్తదశభిః సూక్ష్మం త ల్లింగ ముచ్యతే. 23

ప్రాజ్ఞస్త త్రాభిమానేన తై జసత్వం ప్రపద్యతే,
హిరణ్యగర్భతా మీశ స్తయో ర్వ్యష్టిసమష్టితా. 24

వ్యా. క్రమప్రాప్తం సూక్ష్మశరీరం తదుపాధికం జీవం వ్యుత్పాదయితుం తత్కారణాకాశాదిసృష్టిమాహ—తమఃప్రధానేతి. తద్బోధోగాయ తేషాం ప్రాజ్ఞానాం భోగాయ సుఖదుఃఖసాక్షాత్కారసిద్ధయే తమఃప్రధానప్రకృతేస్తమోగుణ ప్రధానాయాః ప్రకృతేః పూర్వోక్తాయా ఉపాదానకారణభూతాయాః సకాశాదీశ్వరాజ్ఞయా ఈశనాదిశక్తియుక్తస్య జగదధిష్ఠాతురాజ్ఞయా ఈక్షాపూర్వకసర్జనేచ్ఛా రూపయా నిమిత్తకారణభూతాయా వియదాదిపృథివ్యంతాని పంచభూతాని జజ్ఞి రే ప్రాదుర్భూతా న్యుత్పన్నానీత్యర్థః.

భూతస్పృష్టి మభిధాయ భౌతికస్పృష్టి మభిదధాన ఆదౌ జ్ఞానేంద్రియస్పృష్టి మాహ—సత్వాంతైరితి. తేషాం వియదాదీనాం పంచభిః సత్వాంతైః సత్వగుణభాగై రుపాదానభూతైః శ్రోత్రత్వగక్షీరససఘ్రాణాఖ్యం ధీంద్రియపంచకం ధీంద్రియాణి. తేషాం పంచకం క్రమాదుపజాయతే. ఏకైకభూతసత్వాంశా దేకైకమింద్రియం జాయత ఇత్యర్థః. 19.

సత్వాంశానాం ప్రత్యేకమసాధారణకార్యాణ్యభిధాయ సర్వేషాం సాధారణం కార్యమాహ—తైరితి. తైః సహ సత్వాంతైః సర్వైః సంభూయ వర్తమానై రంతఃకరణం మనోబుద్ధ్యుపాదానభూతం ద్రవ్యముపజాయత ఇత్యనుషంగః. తస్యా వాంతరభేదం సనిమిత్తమాహ—వృత్తీతి. తదంతఃకరణం వృత్తిభేదేన పరిణామభేదేన ద్విధాద్విప్రకారం భవతి. వృత్తిభేదమేవ దర్శయతి—మన ఇతి. విమర్శరూపం విమర్శః సంశయాత్కి కా వృత్తిః సా స్వరూపం యస్య తత్తథా తన్ననః స్యాత్. నిశ్చయాత్కి కా నిశ్చయోఽధ్యవసాయస్స ఆత్మా స్వరూపం యస్యాస్సా నిశ్చయాత్కి కా సా వృత్తి ర్బుద్ధిః స్యాత్. 20.

క్రమప్రాప్తానాం రజోంశానాం ప్రత్యేకమసాధారణకార్యాణ్యాహ— రజోంశైరితి. తేషాం వియదాదీనామేవ పంచభి రజోంశై రజోభాగైస్తూపాదాన భూతై ర్వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాభిధానాని ఏతన్నామకాని కర్తేంద్రియాణి క్రియాజనకాని ఇంద్రియాణి జ్ఞజి రే. 21.

రజోంశానామేవం సాధారణం కార్యమాహ—తై స్సర్వైరితి. సహితైః సంభూయ కారణతాం గతైః ప్రాణో జాయత ఇతి శేషః. తస్యావాంతరభేద మాహ—వృత్తిభేదాదితి. స ప్రాణో వృత్తిభేదాత్ప్రాణనాదివ్యాపారభేదాత్ పంచ ప్రకారో భవతి. వృత్తిభేదానేవ దర్శయతి—ప్రాణ ఇతి. తే పునస్తే తు భేదాః ప్రాణాదిశబ్దవాచ్యా ఇత్యర్థః. 22.

యదర్థమాకాశాదిప్రాణాంతానాం సృష్టిరుక్తా తదిదానీం దర్శయతి:—బుద్ధీతి. బుద్ధయో జ్ఞానాని కర్తాణి వ్యాపారాస్తజనకానీంద్రియాణి బుద్ధీంద్రియాణి కర్తేంద్రియాణి చేత్యర్థః. బుద్ధికర్తేంద్రియాణి చ ప్రాణాశ్చ బుద్ధికర్తేంద్రియప్రాణాః తేషాం పంచకాని తైర్తనసా విమర్శాత్త కేన ధియా నిశ్చయరూపయా బుద్ధ్యా చ సహ సప్త దశభిః సప్తదశసంఖ్యాకైః సూక్ష్మశరీరం భవతి తస్యైవ సంజ్ఞాంతరమాహ—“తల్లింగ” మితి ఉచ్యతే వేదాంతేష్యిత్యర్థః. 23.

ఏవం సూక్ష్మశరీర మభిధాయ తదభిమానిత్వప్రయుక్తం ప్రాజ్ఞేశ్వరయోరవ సాంతరం దర్శయతి—ప్రాజ్ఞ ఇతి. ప్రాజ్ఞో మలినసత్వప్రధానాఽవిద్యోపాధికో జీవః వేదాంత—4

తత్ర తేజశ్శబ్దవాచ్యాంతఃకరణోపలక్షితలింగశరీరేఽభిమానేన తాదాత్మ్యాభిమానేన
 తైజసత్వం తైజసనామకత్వం ప్రపద్యతే ప్రాప్నోతి ఈశః విశుద్ధసత్వప్రధానమాయో
 పాధికః పరమేశ్వరస్తత్ర శరీరేఽహమిత్యభిమానేన హిరణ్యగర్భతాం హిరణ్యగర్భ
 సౌజ్ఞకత్వం ప్రపద్యత ఇత్యనుషంగః తైజసహిరణ్యగర్భయోర్లింగ శరీరాభిమానే
 సమానే సతి తయోః పరస్పరం భేదః కిం నిబంధన ఇత్యత ఆహ—తయోరితి. తయోః
 తైజస హిరణ్యగర్భయో ర్వ్యప్తిత్వం సమప్తిత్వం భవతి. అతఏవ భేద ఇత్యర్థః. 24.

టీ. తద్భోగాయ - తత్=ఆజీవునకు, భోగాయ = కర్తృఫలభోగము కలుగుట
 కొఱకు (జీవునకు కర్తృఫలము పూర్వకల్పమునుండి వచ్చె నని గ్రహించునది.) ఈశ్వ
 రాజ్ఞయా-ఈశ్వర=మాయయందు ప్రతిబింబించియున్న బ్రహ్మముయొక్క, ఆజ్ఞయా=
 ఆజ్ఞ చే, తమఃప్రధానప్రకృతేః - తమఃప్రధాన = తమోగుణమే ముఖ్యముగఁ గల,
 ప్రకృతేః=మూలప్రకృతినుండి(తమోగుణము మిగుల నధికముగనున్న గుణసంయోగము
 నుండి), వియత్ ... భువః-వియత్=ఆకాశము, పవన=వాయువు, తేజః=అగ్ని, అంబు=
 జలము, భువః=భూమి, అను, భూతాని=భూతములు (పంచభూతములు. ఇవి సూక్ష్మభూత
 ములు.) జ్ఞోతే=జనించెను (త్రాటియందు సర్పము జనించునట్లు భ్రాంతివలన జనించె ననుట
 జీవుఁడు పూర్వకర్త సంస్కారమువలన పరమేశ్వరుని పంచభూతరూపునిగ సంభావించె
 ననుట.) 18. తేషాం=ఆసూక్ష్మభూతములయొక్క, పంచభిః=అయిదైన, సత్త్వాంశైః=
 సత్త్వగుణభాగములచే (ఈభూతములు త్రిగుణసంయోగమువలన జనించినవి. కావున నందు
 సత్త్వరజోభాగములు కూడఁ గొంత యుండవలయు నని గ్రహింపవలయును). క్రమాత్ =
 వరుసగ, శ్రోత... ఆఖ్యం-శ్రోత=చెవి, త్వక్ = చర్మము, అక్షి=కన్ను, రసన =
 నాలుక, ఘ్రాణ = నాసిక, ఆఖ్యం=అను పేర్లుగల, ధీంద్రియపంచకమ్ = జ్ఞానేంద్రి
 యము లైదును (శబ్దస్పర్శాదులను గ్రహించును కావున వీని కీపేర్లు కలిగెను.) ఉప
 జాయతే=పుట్టుచున్న (ది) వి, (భూతసత్త్వాంశములలో నాకాశాదిసత్త్వాంశములవలన
 శ్రోత్రాదులు కలిగె ననుట. ఇదియు పరమేశ్వరు నాయారూపములతో భావించుటయే
 యని తెలిసికొనవలయును. సృష్టియంతయు నిట్లు భావనామాత్రమే యని గ్రహించు
 నది.) 19. తైః=ఆసత్త్వాంశములు, సర్వైః=మొత్తముగకూడి(సత్త్వభాగ మంతయుఁ గలసి
 యనుట.) అంతఃకరణం=అంతఃకరణము (లోపలనుండి యింద్రియములమూలమున సర్వ
 విషయముల గ్రహించుపదార్థము) [ఉపజాయతే]. తత్ = ఆయంతఃకరణము, వృత్తి
 భేదేన=కార్యభేదములచే, ద్విధా = రెండువిధము లగుచున్నది. (భూతములయందలి
 సత్త్వభాగములలో కొంత సముదాయముగాను, కొంత ప్రత్యేకముగాను గ్రహించినచో
 సముదాయ మంతఃకరణ మనియు ప్రత్యేకభాగము లింద్రియము లనియుఁ జెప్పఁబడు నని

గ్రహింపవలయును. ఇంతయేకాని అంతఃకరణ మింద్రియసముదాయరూపము కాదు.) విమర్శరూపం=విచారముచేయుటయే స్వరూపముగాఁ గల అంతఃకరణము (వీవిషయము సైన విమర్శించునమయమున ననుట). మనః=మనస్సు, స్యాత్=అగును. నిశ్చయాత్మికా=నిశ్చయించు నంతఃకరణము (ఇచ్చట ప్రధాన మగుబుద్ధి శబ్దమునుబట్టి స్త్రీలింగము ప్రయోగింపబడెను.) బుద్ధి=బుద్ధి [స్యాత్] [తేషాం] [పంచభిః]. 20. రజోంశైః తు=రజోగుణభాగములచేతనై తే (ప్రత్యేకముగ గ్రహింపబడిన భాగములచేత), వాక్... అభిధానాని-వాక్=వాక్కు, పాణి=హస్తములు, పాద=పాదములు, పాయు = గుదము, ఉపస్థ, అభిధానాని=అనుపేర్లుగల, కర్తేంద్రియాణి=కర్తేంద్రియములు (ఇవి పనిచేయు నవి కావున నీపేరు వీనికిఁ గలిగెను), [జ్జిరే] 21. తైః=ఆరజోగుణభాగములు, సర్వైః=అన్నియు, సహితైః=కూడినచో (మొత్తముగ గ్రహింపబడిన రజోగుణభాగములు), ప్రాణిః=శరీరధారణ హేతు వగు వాయువు [ఉపజాయతే] (ఇచ్చటఁగూడ మునుపటివలెనే ప్రాణము నింద్రియసముదాయరూపముగ గ్రహింపఁగూడదు). సః = ఆవాయువు, వృత్తిభేదాత్ = కార్యభేదమువలన, పంచధా = అయిదువిధములుగ నుండెను. తే పునః = ఆవాయువులు వరుసగా, ప్రాణిః=ప్రాణవాయువు, అపానః = అపానవాయువు, సమానః చ = సమానవాయువు, ఉదానవ్యానౌ చ = ఉదానవ్యాన వాయువులు అగుచున్నవి. (ఇందు ప్రాణవాయువు హృదయమున నుండి యుచ్ఛ్వాస రూపముగ వెలికి వచ్చుచు పోవుచుండును. అపానవాయువు గుదస్థానమున నుండి మల మూత్రాదుల వెడలించుచుండును. సమానవాయువు నాభియందుండి యాహారమును పచనముచేయువిషయమున జతరాన్నికి తోడుపడుచుండును. ఉదానవాయువు కంఠమున నుండి యాహారమును లోనికిఁ గొనుచుండును. వ్యానవాయువు సర్వశరీరము వ్యాపించి రక్తమును ప్రసరింపజేయుచు నాహారరసము నన్నియవయవములకును బంచించుచు చుండును.) 22. బుద్ధి...పంచకైః-బుద్ధి = జ్ఞానసాధనములును, కర్త = కర్త సాధనములును, అగు, ఇంద్రియ=జ్ఞానకర్తేంద్రియములయొక్కయు, ప్రాణ = ప్రాణవాయువులయొక్కయు, పంచకైః = అయిదింటితోఁగూడిన సముదాయములచేతను (జ్ఞానేంద్రియము లైదు, కర్తేంద్రియము లైదు, ప్రాణాదివాయువు లైదుఁ గలసి పదునేనింటితోడను), మనసా=మనసుతోడను, ధియా=బుద్ధితోడను గూడి, సప్తదశభిః = పదునేడు తత్త్వములతో, సూక్ష్మం శరీరం = సూక్ష్మశరీరము (సూక్ష్మభూతములవలన కలిగినది యై కన్నులకు గానరానిది యగుటచే దీని కీ పేరు కలిగెను). [ఉపజాయతే] తత్=ఆసూక్ష్మ శరీరమే, లింగం = లింగశరీర మని, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది. (సృష్టియంతయు భావనామాత్రమే యని మఱియొకమాటు విన్నవించుచున్నాను). 23. తత్ర =

ఆసూక్ష్మశరీరమునందు, ఆభిమానేన = ఆత్మాభిమానముచేత (ఇదియే నేను. ఆకలి దప్పి మొదలగునవి నాకే గలవు. సర్వేంద్రియకార్యముల నేనే చేయుచున్నాను అను నభిమానమువలన), ప్రాజ్ఞః=ఇదివఱకు కారణశరీరోపాధిచే బ్రాజ్ఞః డని వ్యవహారింపఁ బడుచున్న జీవుఁడు, తైజసత్వం=తైజసుఁడను పేరును (ఈసూక్ష్మశరీరము తేజోరూప మగుటచే నిందలి జీవున కీపేరు కలిగెను.) ప్రపద్యతే=పొందుచున్నాఁడు. ఈశః = ఈశ్వరుఁడు (మాయయం దున్న ప్రతిబింబము), తత్ర-ఆభిమానేన (ఆయాశ్వరుఁడే మాయాసహితుఁడై ప్రపంచరూపముగఁ బరిణమించుచున్నాఁడు గావున నాతనికిఁగూడ సూక్ష్మశరీరమునందు ప్రవేశము కలదు. ఆత్మాభిమానము సర్వసాధరణ మని యిదివఱకే వివరించియున్నాను). హిరణ్యగర్భతాం=హిరణ్యగర్భఁ డను పేరును (ఈతఁడే చతుర్ముఖుఁడు. ఈతఁడే జీవసృష్టికి మొట్టమొదటివాఁడు), ప్రపద్యతే. తయోః=ఆజీవేశ్వరులకు, వ్యష్టిసమష్టితా = క్రమముగ వ్యష్టి యనియు, సమష్టి యనియు వ్యవహారము కలదు. (ఇదియే చారికి భేదకారణము. పూర్వకల్పమున ననుభవించియున్న యనుభవము నాశ్రయించి తత్సంస్కారమువలన జీవులచే నీకల్పమున పరమేశ్వరుఁడే నానావిధములుగఁ జూడఁబడుచున్నాఁ డనుటయే సృష్టికి తాత్పర్యము). 24.

తా. మాయాబింబ మగు నీశ్వరుఁడు మాయాసహితుఁడై ప్రపంచరూపమునఁ బరిణమించుచున్నాఁ డని సూచించియున్నాము. ఇది కేవల జీవేశ్వరవిభాగజ్ఞానార్థమై చెప్పఁబడెను కాని ప్రకృతియందు మాయ యను విభాగము ప్రత్యేకముగను, అవిద్య యను విభాగము ప్రత్యేకముగను చీల్చఁబడియుండలేదు. కావున “ప్రకృతియందలి ప్రతిబింబము దానితోఁ గూడి ప్రపంచరూపముగఁ బరిణమించుచున్న దనుటయే దాని కభిప్రాయము. వాస్తవస్థితిలోఁ బ్రకృతికే పరిణామము కాని ప్రతిబింబమునకు లేదు కావున నీసిద్ధాంతమువలన లోప మేమియు రాదు. ఈశ్వరుని శుద్ధత్వమునకును జీవుని యశుద్ధత్వమునకును భంగము రాదు. బ్రహ్మ ప్రతిబింబముయొక్క సహాయముచేఁ బ్రకృతి ఏయేరూపములతోఁ బరిణామమును జెందుచుండునో ఆయా రూపమునందెల్ల వీరలు (ఈజీవేశ్వరులు) తమ స్వభావములతోనే (శుద్ధ్యశుద్ధులతోనే) ప్రవేశింపవచ్చును. వాని నెల్లఁ దమ యాత్మలుగ నభిమానింపవచ్చును. ప్రకృతి యెల్లెట్లు పరిణమించినను దానియందుండు శుద్ధసత్వమలినసత్త్వాదులకు నాశము కలుగదు కదా!

వి. ఈ యీశ్వరుఁడు శుద్ధుఁ డగుటచే నీతనిసంకల్పములు నియతముగ సిద్ధించుచుండును. యోగిశక్తిసామాన్యలవిషయమే యట్లుండ నిక ప్రథమప్రతిబింబ మగుపరమేశ్వరునిగూర్చి యేమి చెప్పవలయును? ఉపాధివశమున నాతనికి సర్వజ్ఞత్వాదులు కలిగినతెఱంగు మున్నే వివరించితిని. సంకల్పముకూడ నట్లే కలుగవచ్చును కదా! ఇదియే యీశ్వరాజ్ఞ. మాయాప్రతిబింబమునకు నుపాధిసంసర్గవలన కలిగిన సప్తత్వాభిమానమే యీశ్వరాజ్ఞ. బ్రహ్మము ప్రకృతికి సృష్టియందు సహాయ మాచరించుటయే యీశ్వరాజ్ఞ యని పరస్పరస్థితిలో నుపచరింపబడుచున్నది. ఈశ్వరుఁడు సర్వనియామకుఁడుకదా!

ఇట్లాపరమేశ్వరునిచే నియమింపబడి ప్రకృతి సర్వస్థూలనూత్నప్రపంచమును నిర్మించును. పూర్వకల్పమునందు నేదియేది యెట్లెట్లుండెనో అట్లెట్లే నిర్మించును. ప్రపంచమనాది యని సవిమర్శముగ వివరించి యున్నాము కదా. ఇదియే సృష్టి. దీనికిఁ కారణము పూర్వకల్పాంతమున పరిపాకదశకు నుపక్రమించి ఫలోస్తుభిములు కాకుండునట్టి జీవకర్తలే. జీవులు సంసారబద్ధులై బహువిధకర్తల నాచరింపుచు ననేకజన్మములయందు కాలానుసారముగ వారిఫలముల ననుభవించుచు నున్నారు. ప్రతికర్తకును ఫలము లిచ్చుసామర్థ్యము గలుగునప్పటికి కొంతకాలము పట్టుచుండును. ఏల యనిన:— (కర్తలు శుభరూపము లైనట్టి కాని యశుభరూపము లైనట్టి కాని సంకల్పముల మనసునందు నెలకొల్పును. శుభకర్తల (ధర్మముల) నాచరించువానికి శుభసంకల్పములును అశుభకర్తల (అధర్మముల) నాచరించువానికి నశుభసంకల్పములును కలుగు ననుట సర్వప్రత్యక్షసిద్ధ మగువిషయమే. ఈసంకల్పములు మనసున నాటియుండుటచే నాతఁడు రెండవజన్మమునందు వీని కనుగుణముగనే కర్తాచరణము గావించును. ఈజన్మమున పుణ్యాకర్తములఁ జేసి పుణ్యసంకల్పములు దృఢములయ్యెనేని రెండవజన్మమునందును ఆసంకల్పముల నాశ్రయించి పుణ్యాకర్తములనే యాచరించును. అప్పుడు స్థిరపడిన సంకల్పముల నాశ్రయించి యెవ్వరి జన్మమునందును అప్పటి సంకల్పముల నాశ్రయించి తర్వాతి జన్మములందును ఇట్లు పరంపరగా పుణ్యాకర్తములనే యాచరించుచుండును. పాపకర్తములగతికూడ నిట్టిదియే. మఱియు సంకల్పములు దృఢము లగుకొలఁది తద్విషయమునఁ బురుషప్రయత్నము కూడ నధికమైనచో మఱింత యభివృద్ధికిఁ గారణ మగును. శాస్త్రాభ్యాసాదినియమము లిందుకొఱకే యేర్పడినవి. శాస్త్రాదులఁ బఠించి కార్యకార్యముల నెఱిగి బలవంతముగనైన నకార్యములఁ బరిత్యజించెనేని మిగుల నభివృద్ధి దొరకును. పరంపరగ వచ్చుచున్న పుణ్యసంకల్పములకు నీ పురుషప్రయత్నము తోడుపడునుగదా. ఇట్లే శ్రద్ధావిరహితులై పాపకర్త

ములఁ దొలఁగించుకొనుటకుఁ బ్రయత్నము సేయకుండినచోఁ గ్రమక్రమముగ పాప మభివృద్ధియై వానిని జేఱుచును. ఇదియే కర్మఫలప్రకారము. ఈసంకల్పములే వాసనలని చెప్పఁబడుచున్నవి. ఇఁక నాలోచింపుఁడు. మనసునందు నిలుచుటకు నుపక్రమించినవాసన స్థిరపడి తన కనుగుణముగఁ గర్మను చేయించుటకు నెంతకాలము పట్టునో? ఈవిషయమును నిర్ణయించుటకు నపూర్వయుక్తులతోఁ బని లేదు; ప్రత్యక్షానుభవమే కలదు. ఒక సత్పురుషుఁడు అధర్మముల చేయుటకై పరులచే ప్రేరేపింపఁబడునేని యెంతకాలమునకు దాని నంగీకరించునో? ఎంతకాలమునకు మనసున సమాధానపఱుచుకొనును? ఎంతకాలమునకు లజ్జాభయములఁ బరిత్యజించును? మఱియెంతకాలమునకుఁ గార్యోన్ముఖుఁ డగును? ఎంతకాలమునకుఁ దన యంతరాత్మను జయించి కార్యము నొనర్చును? పిదపనైన నెంతకాలమునకు పశ్చాత్తాపబాధను తప్పించుకొనును? ఇప్పటికిఁగదా సంకల్పము దృఢమైనది యనవలయును. ఇట్లే దుష్టునకు మంచినసంకల్పము కలుగవలయు ననినను బహుకాలము పట్టును. వాఁడు తన పరివారమునుండి తప్పించుకొనుటకే మొట్టమొదట నెంతయో కాలము పట్టును కదా! కావున నీలోకానుభవమునుబట్టి చూచిన “సంకల్పము దృఢమై తన కనుకూలముగఁ గార్యములఁ చేయించుటకు నెంతయో కాలము కావలయును” అని తేలుచున్నది. కర్మవాసనావిషయముకూడ నిట్టిదియే. దానికిని తన కనుకూలముగఁ గర్మల నాచరింపఁజేయుట బహుకాలము పట్టును. ఇట్లగుటచేతనే పురాణములయందు “ఏడుజన్మములనాఁడు చేసినపుణ్యకర్మ నేఁడు ఫలము నొసంగెను” అనుమొదలగు వాక్యము లనేకము లున్నవి. కావున సర్వజీవులకర్మలును కొంతకాలము ఫలము నొసంగకపూర్వము పరిపాకావస్థలలో నుండవలసినవియే. ఈవిధముగ నేసమయమున ఫలోన్ముఖ మగుకర్మ యొక్కటియు లేక ప్రపంచమునందలి సర్వజీవులయొక్క కర్మలును పరిపాకస్థితినే యారంభించునో యాసమయమున భోగార్థ మగుప్రపంచముతో నుపయోగము లేదు కావున మహాప్రళయము కలుగును. అప్పుడు జీవులు తమ తమ కర్మవాసనలతోఁ గూడిన అంతఃకరణములతోనే పరమేశ్వరునియం దడంగి యుందురు. ప్రకృతియే ప్రపంచరూపముగఁ బరిణమించినది. కావున బ్రపంచాంతర్భాగ మగు నంతఃకరణములయందలి కర్మవాసనలు దానియందే (ప్రకృతియందే) యడంగు ననియు, జీవులు బ్రహ్మరూపులే కావున నుపాధిభంగము లేకున్నను నుషుష్ట్యవస్థయందువలె నాయుపాధిచే బాధింపఁబడక పరమేశ్వరమాత్రు లే యగుదురనియు గ్రహింపవలయును. ఈవిధముగ విచారించిన ప్రళయము మహాసుషుప్తి యనియే చెప్పఁదగియున్నది. ఈసుషుప్తి పూర్వకర్మలు ఫలోన్ముఖము లగునంతవఱకు నుండును. అవి ఫలోన్ముఖములు కాఁగానే జీవులకు మఱిల మెలఁకువ వచ్చును. జాగ్ర

దపస్థయందువలె మఱల వారి నుపాధి బాధింప నారంభించును. అప్పుడు నిదురనుండి మేల్కొంచినవారికి పూర్వదినమున నున్న పదార్థము లట్లే కానవచ్చినట్లు ఈజీవులకును పూర్వకల్పమున నున్న పదార్థములట్లే కానవచ్చును. ఇదియే సృష్టి. పూర్వకల్పాంతమున నిలిచియున్నకర్త లే పైన వర్ణించినవిధముగ దీనికిఁ గారణములు.

ఇక సృష్టిస్వరూపము నాకర్ణింపుఁడు. ఆ ప్రకృతిలో తమోగుణ మధికముగాను తక్కినగుణములు స్వల్పములుగాను గల సంయోగమునుండియే భూతములు జనించు నని తెలిసికొనవలయును. సత్వగుణము ఇతరగుణములతో సంసర్గము నొందుకొలఁది నపరి శుద్ధ మగుచు నుండు ననుట నిస్సంశయము. అందు తమోగుణమే యధికమైన నిక దాని స్థితి నేమని వర్ణింపవలయును? జ్ఞాన ప్రకాశము క్షీణ మగుటచే నాసంయోగమును అజ్ఞాన మనియే చెప్పవచ్చును. ఆసంయోగమునే యన నేల? పురుషునకు బంధక మగుటచేఁ బ్రకృతి యంతయు నజ్ఞానిరూపిణియే. ఇంతకు ముందు వివరించినవివరణముల నాశ్రయించి యీ ప్రకృతి స్వయముగ లేనిదయ్యు నున్నట్లు తోచుచున్నది యని తేలినదికదా! ఇట్టిది భ్రాంతిరూపముకాక మఱి యేమగును. సత్వగుణము జ్ఞానరూపమే యైనను అది తక్కినగుణములకంటె మాత్రమే శ్రేష్ఠ మగునుగాని పరమేశ్వరుఁడు కానేరఁడు. అట్లే యగు ననిన నది బంధకము గానేరదుకదా! కావున నదియు నజ్ఞానరూపమే. ఆయజ్ఞానముతో నది మూఢత గాక కొంచె ముత్తమస్థితిలో నున్నది మాత్రమే యగును. కావున ప్రకృతి అజ్ఞానము. ప్రపంచ మజ్ఞానపరిణామము. త్రాటియందు తోచు సర్పమునకు వలె దీనికి నజ్ఞానముకంటె భిన్నమగుస్వరూపము లేదు. భ్రాంతి యున్నంతకాలము మాత్రమే రజ్జుసర్పము కానవచ్చును. కావున దానికి నదియే స్వరూప మనుట నిర్వివాదవిషయము కదా! కావున నజ్ఞానము స్వయముగ సర్పరూపమునఁ బరిణమించి యాసర్పమును త్రాటిపై నెట్లారోపించుచున్నదో, యట్లే యచ్చటఁ గూడ మూలప్రకృతి యనఁబడునజ్ఞానము ప్రపంచరూపమునఁ బరిణమించి దానిని పరమేశ్వరునియం దారోపించుచున్నది. అనఁగా పురుషుఁడు అజ్ఞానమువలన త్రాటిని సర్పముగఁ దలంచినట్లే అవిద్యాప్రతిబింబ మగుజీవుఁడు కల్పిత భేదభిన్న మగు స్వస్వరూపమునూ (బ్రహ్మమును) ప్రపంచముగఁ దలంచుచున్నాఁడు. ఇదియే సృష్టిస్వరూపము.

ప్రపంచ మనాదియగుటచే ననేక కల్పములయందు సమానమగు క్రమ మనుభవింపఁ బడియుండెను. కావున నాసంస్కారము ననుసరించి ప్రపంచభ్రాంతియు సేక క్రమము ననుసరించియు కలుగును. ఉత్తరకల్పసృష్టి పూర్వకల్పసృష్టి ననుసరించియే యుండు ననుటకు నిది యొక ప్రబలకారణము. మఱియు నొకానొకకాలమున నొకానొక పూర్వ సంస్కారము బలవంతమై యొకానొక యపూర్వసృష్టినిఁ గూడఁ గలిగింపవచ్చును.

కావునఁ గొన్ని గ్రంథములయందు (ముఖ్యముగ వాసిష్ఠరామాయణమునందు భుశుండో పాఖ్యానమున) బహువిధము లగు విచిత్రసృష్టులు కూడ వర్ణింపబడి యున్నవి. అది అట్లుండె. ప్రకృతము నాకర్ణింపుఁడు. ప్రపంచభ్రాంతికి నారంభమున సూక్ష్మపంచభూత భ్రాంతి కలుగును. శుద్ధపరబ్రహ్మమున నాకాశభ్రాంతియు, నాకాశరూపముగ భావింపఁ బడిన బ్రహ్మమునందు వాయుభ్రాంతియు, వాయురూపముగఁ దలంపఁబడిన పరమేశ్వరునియం దగ్నిభ్రాంతియు, నా అగ్నిత కునియందు జలభ్రాంతియు, నందు పృథివీ భ్రాంతియు కలుగును. ఇదియే పంచసూక్ష్మ భూతసృష్టిప్రకారము. ఇట్లే సర్వమును తత్తత్కారణరూపముగ భావింపఁబడిన పరమేశ్వరునియందు తత్తత్కార్యభ్రాంతి కలుగుచుండు నని తెలిసికొనవలయును.

ఈసూక్ష్మభూతములు గుణత్రయసంయోగమువలన జనించినవే కావున నిందు సత్త్వగుణాంశములును రజోగుణాంశములును తమోగుణాంశములునుగూడఁ గలవు. ఇందుఁ దమోగుణాంశములు స్థూలము లగుటచే వానినిఁగూర్చి స్థూలశరీరవివరణమునందు వివరింపఁబడును. ఇఁక నీసత్త్వాంశములను ప్రత్యేకముగ రెండుగా విభాగించి యందొక్కొక్క భాగమును బ్రత్యేకముగను గ్రహించినఁ గ్రమముగ శ్లోత్రాదిజ్ఞానేంద్రియము లగును. తక్కినయర్థభాగముల నన్నిటిని మొత్తముగ గ్రహించిన నంతఃకరణ మగును. అది విచారము చేయునప్పుడు మన స్సనియు, నిశ్చయించునప్పుడు బుద్ధి యనియుఁ జెప్పఁబడును గాని పదార్థముమాత్ర మొక్కటియే. ఇట్లే రజోంశముల రెండేసిగా విభాగించిన ప్రత్యేకముగ గ్రహింపఁబడిన యర్థభాగములు వాగాదికర్తేంద్రియములును సముదాయముగ గ్రహింపఁబడినవి ప్రాణము నగును. ఈప్రాణము హృదయస్థానమున నిలుచుట యుచ్ఛ్వాసరూపముగ వెలికివచ్చుట మొదలగు స్థానక్రియాభేదములచే నైదునామములతో వ్యవహరింపఁబడుచున్నది కాని వస్తు వొక్కటియే.

ఇది సూక్ష్మసృష్టి. ఇప్పుడు వర్ణింపఁబడిన జ్ఞానేంద్రియము లైదును, కర్తేంద్రియము లైదును, ప్రాణాదు లైదును మనోబుద్ధులు రెండును గలిసి పదునేడుతత్త్వములతో సూక్ష్మశరీర మేర్పడెను. అవిద్యావశగతుఁడై స్వరూపచ్యుతి నొందియున్న జీవునకు సంసారపాతమును కలిగించుటకు నివి రెండవసోపానము. దీనిని బ్రవేశించిన జీవుఁడు దీనినే ఆత్మగా నభిమానించుచు, జ్ఞానేంద్రియధర్మము లగు వినుట, తాఁకుట, చూచుట, రుచిచూచుట, మూర్కొనుట యను కార్యములను తన కార్యములను గానే భావించుచు కర్తేంద్రియకృత్యము లగుమాటలాడుట మొదలగువానిని తన పనులుగానే యభిమానించుచు, ప్రాణధర్మము లగు నాఁకలిదప్పులఁ దనవిగానే భ్రాంతినొందుచు, మనోధర్మము లగు కామక్రోధాదులును సంకల్పాదులును బుద్ధిధర్మము లగునిశ్చయ ధైర్యాదులును గూడ తనయవిగానే గ్రహించుచు, “నేను వినుచున్నాను, మాటలాడు

చున్నాను, ఆకలిగొనియున్నాను, ఆలోచించుకొనుచున్నాను, నిశ్చయించుచున్నాను” అని వ్యవహారము చేయుచుండును. కారణశరీరావరణమునందుకంటె నిం దీతనికి భ్రాంతి యధికమయ్యెను. కావున నీశరీరము నభిమానించునప్పు డీతనికి ప్రాజ్ఞనామము పోయి నది. ఈశరీరము తేజోరూపము కావునను, ఆతనికి దీనియం దాత్మాభిమానము కలిగెను కావునను ఇప్పుడు తైజసుఁ డని పేరు వచ్చినది. అవిద్యాప్రతిబింబమువలెనే మాయా ప్రతిబింబ మగునీశ్వరుఁడును ఇప్పుడు తన మొదటి సోపానమును దిగి సూక్ష్మశరీరమును ప్రవేశించును. ఇప్పటికిని నీతనిశుద్ధత్వమునకు హాని యుండదు. మొట్టమొదట నున్నంత శుద్ధుఁడుగ నుండకున్నను జీవునికంటె శుద్ధుఁడే యగును. ఈతనికి పారిశుద్ధ్యము తగ్గుటచే నీశ్వరనామము పోయి హిరణ్యగర్భుఁ డనుపేరు కలిగినది. ఈతఁడే చతుర్ముఖ బ్రహ్మ. మఱియు నీజీవేశ్వరోపాధులకు క్రమముగ వ్యష్టిసమష్టి యని పేర్లు.

అవ. ఇట్లు జీవేశ్వరోపాధులకు వ్యష్టిసమష్టి సంజ్ఞల విధించి వానికి హేతువులఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సమష్టి రీశ స్సర్వేషాం స్వాత్త తాదాత్మ్యవేదనాత్,
త దభావాత్త తోఽన్యే తు కథ్యంతే వ్యష్టిసంజ్ఞయా. 25

వ్యా. ఈశ్వరస్య సమష్టిరూపత్వే జీవానాం వ్యష్టిరూపత్వే చ కారణమాహ —సమష్టిరితి. ఈశః ఈశ్వరో హిరణ్యగర్భః సర్వేషాం లింగశరీరోపాధికానాం తైజసానాం స్వాత్త తాదాత్మ్యవేదనాత్స్వాత్త తాదాత్మ్యనైకత్వస్య వేదనాత్ జ్ఞానాత్సమష్టిర్భవతి. తత ఈశ్వరాదన్యే జీవాస్తు తదభావా త్తస్య తాదాత్మ్యవేదనస్యా భావాద్వ్యష్టిసంజ్ఞయా వ్యష్టిశబ్దేన కథ్యంతే.

టీ. సర్వేషాం = అన్నిటిని, ప్రపంచము నంతయు ననుట (ఇది కర్తార్థకమున షష్టి). స్వాత్త... వేదనాత్ -స్వాత్త =తనతో, తాదాత్మ్య = ఒక్కటియే యని, వేదనాత్ = తెలిసికొనుటవలన (కారణశరీరమున నున్నప్పుడు కారణప్రపంచమును, సూక్ష్మశరీరమున నున్నప్పుడు సూక్ష్మప్రపంచమును, స్థూలమున నున్నప్పుడు స్థూల ప్రపంచమును గూడ నాత్మగా భావించుటవలన), ఈశః=ఈశ్వరుఁడు, సమష్టిః = సమష్ట్యుపాధికుఁ డనఁబడును. (సమష్టి యనఁగా మొత్త మగుటచే నీ పేరు వచ్చెను.) తతః = ఆయాశ్వరునికంటె, అన్యే తు = ఇతరు లగుజీవులైతే, తదభావాత్ = అది లేకపోవుటవలన (ప్రపంచము నంతయు నాత్మగఁ దలఁపక తన యుపాధి నొక్క దానినే యట్లు తలంచుటవలన), వ్యష్టి సంజ్ఞయా =వ్యష్ట్యుపాధికుఁ డను పేరుతో (వ్యష్టి యనఁగా విభాగము కావున జీవుల కీపేరు వచ్చెను). కథ్యంతే = చెప్పఁబడుచున్నారు.

తా. జీవేశ్వరు లిరువురును తమ యుపాధుల నాత్మలుగ భావించు వారే యని యిదివఱకే వివరించియున్నాము కదా! అందు జీవుఁడు తన యుపాధిని మాత్రమే యాత్మగా భావించి తక్కినవాని నన్యము లుగఁ జూచును. ఈశ్వరుఁడు ఏయుపాధియం దున్నపుడు దానితోఁ గూడిన ప్రపంచమునంతయును ఆత్మనుగ భావించును. ఉపాధులలోని శుద్ధత్వాశుద్ధత్వములే యిందుకుఁ గారణములు. ఇట్లుగుటచే జీవుఁడు వ్యష్టి యనియు, నీశ్వరుఁడు సమష్టి యనియుఁ జెప్పఁబడెను. వ్యష్టి యనఁగా నొక్కటి. సమష్టి యనఁగా మొత్తము. ఒక్క వృక్షమునుమాత్రమే గైకొని మాటలాడిన వ్యష్టి. వనమును గైకొనిన సమష్టి యని తెలిసికొనవలయును. భావములయందు మాత్రమే భేదముగాని యింద్రియ ధర్మాదుల నాత్మధర్మములుగ భావించుట మొదలగువ్యాపారములు మాత్రము జీవేశ్వరులకు సమానమే యని గ్రహింపవలయును. ఈశ్వరుఁడు తన యుపాధికి లోబడఁడు. కావున నీభావన లున్నను బద్ధుఁడు కాఁ డనియు, జీవుఁ డుపాధివశుఁడు కావున బద్ధుఁ డయ్యె ననియు తెలిసికొనవలయును. ఇట్లుగుటచేతనే యీసూక్ష్మప్రపంచము స్థూల ప్రపంచముతోఁగూడ జీవునకు భోగసాధన మగుచున్నది. జీవుఁడు దాని సత్యముగ భావించి కామక్రోధాధివశగతుఁడై సుఖదుఃఖముల ననుభవించుచు నవి తనవిగానే యభిమానించి సంక్షోభించుచు నున్నాఁడు. ఈశ్వరుఁడు శుద్ధుఁ డగుటచే లీలామాత్రముగఁ జూచు చున్నాఁడు. జీవుని భోగమే సృష్టికిఁ బ్రయోజనము.

అవ. ఇట్లు సూక్ష్మప్రపంచమును వివరించి యింక స్థూలప్రపంచమును వివరింపు చున్నాఁడు:—

శ్లో. తద్బోగాయ పున ర్భోగ్యభోగాయతనజన్తనే,
పంచీకరోతి భగవాన్ ప్రత్యేకం వియదాదికమ్. 26

వ్యా. ఏవం లింగశరీరం తదుపాధికా తైజసహిరణ్యగర్భా చ దర్శయిత్వా స్థూలశరీరాద్యుత్పత్తిసిద్ధయే పంచీకరణం నిరూపయితుమాహ—తద్బోగాయేతి. భగవా నైశ్వర్యాదిగుణషట్కసంపన్నః పరమేశ్వరః, పునః పునరపి తద్బోగాయ తేషాం జీవానాం భోగాయైవ భోగ్యభోగాయతనజన్త భోగ్యస్యాన్న పానాదేర్బోగాయ తనస్య జరాయుజాదిచతుర్విధశరీరజాతస్య చ జన్తనే ఉత్పత్తయే వియదాదికమాకా

శాది భూతపంచకం ప్రత్యేకమేకైకం పంచీకరోతి, అపంచాత్కం పంచాత్కం సంపద్యమానం కరోతి.

టీ. తద్భోగాయ = ఆజీవుని యనుభవముకొఱకై, పునః = తిరిగి (సూక్ష్మసృష్టి యైన పిదప). భోగ్య...జన్తనే - భోగ్య = అనుభవింపదగిన గృహారామాదుల యొక్కయు, భోగాయతన = భోగస్థాన మగుస్థూలదేహముయొక్క, జన్తనే = పుట్టుక కొఱకై, భగవాన్ = షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుఁ డగునీశ్వరుఁడు, వియదాదికం = ఆకాశాది పంచభూతములను (సూక్ష్మభూతములలో మిగిలియున్న తమోగుణాంశముల ననుట). ప్రత్యేకం = వేఱువేఱుగా, పంచీకరోతి = అయిదైదుగఁ జేయుచున్నాఁడు. (భూతసామాన్యము నందు లట్. అయిదైదుగఁ జేసె ననుట).

తా. ఇట్లు సూక్ష్మసృష్టి ముగిసినపిదప నది జీవభోగమునకు చాలకపోవుటచే గృహారామాదిపదార్థములును వానియందలి సుఖదుఃఖముల ననుభవింపఁగలస్థూలశరీరమును నిర్మింపఁదలంచి సృష్టికర్తయగు నాపరమేశ్వరుఁడు (ఆయనయొక్క సహాయమువలననే ప్రకృతి సర్వకార్యముల నాచరించుచున్నది. కావున నిట్లు చెప్పఁబడెను). సూక్ష్మభూతములలోని తమోగుణాంశములఁ గైకొని పంచీకరణము నీక్రిందివిధముగఁ గావించెను. సత్త్వరజోంశలచేత మాత్రమే సూక్ష్మసృష్టి జరిగె నని వివరించితిమి కదా!

అవ. ఇట్లు పంచీకరణము నుద్దేశించి తత్ప్రకారము నెఱింగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ద్విధా విధాయ చైకైకం చతుర్థా ప్రథమం పునః,

స్వస్వేతరద్వితీయాంశై ర్యోజనాత్వం చ పంచతే.

27

వ్యా. కథమేకై తస్య పంచపంచాత్కకత్వమిత్యత ఆహ. — ద్విధేతి. వియదాదికమేకైకం ద్విధా ద్విధా తంత్రేణోచ్ఛారితో ద్విధాశబ్దః. విధాయ కృత్వా భాగద్వయోపేతం కృత్యేత్యర్థః. పునశ్చ పునరపి ప్రథమం భాగం చతుర్థా భాగచతుష్టయోపేతం విధాయేత్యనుషజ్యతే. స్వస్వేతరద్వితీయాంశైః స్వస్వాత్స్వస్వాదితరేషాం చతుర్ణాం భూతానాం యో యో ద్వితీయః స్థూలో భాగస్తేన తేన సహ ప్రథమప్రథమభాగాంశానాం చతుర్ణాం చతుర్ణాం మధ్యే ఏకైకస్య యోజనాత్తే వియదాదయః ప్రత్యేకం పంచపంచాత్కకా భవంతి.

టీ. ఏకైకం = ఒక్కొక్క భూతమును (ఒక్కొక్క భూతములోని తమోగుణాంశమును, ద్విధా = రెండుగా, విధాయ = చేసి, పునః = మఱి, ప్రథమం = మొదటి

దానిని, (అందొక్క భాగమును), చతుర్థా=నాలుగు విధములుగ, విధాయ=చేసి, స్వ... అంశైః-స్వస్వ=తమతమకంటె, ఇతర=ఇతరములైన భూతములయొక్క, ద్వితీయాంశైః =రెండవ భాగములతో (నాలుగుగ భాగింపబడని భాగములతో), యోజనాత్ = చేర్చుట వలన, తే=ఆయాకాశాదులు, పంచ పంచ = అయిదైదు భూతములతో కలిసినవిగ, (భవంతి = అగుచున్నవి).

తా. పంచీకరణ మనఁగా నొక్కొక్క భూతము నైదుగ చేయుట. అది యెట్లైర్పడు ననిన, సూక్ష్మభూతములలోని తమోగుణాంశముల నైదింటిని ప్రత్యేకముగ రెండుగ భాగించి యొక భాగము నట్లయించి తక్కిన భాగమును మఱల నాల్గు భాగములుగ విభజింపవలయును. అప్పుడు ప్రతిభూతమునందును అర్థభాగ మొక్కటియు పరక భాగములు నాల్గును కలిసి యైదుభాగము లేర్పడును. పిదప వరుసగ నొక్కొక్కభూతమునందలి పరకభాగముల నాల్గింటిని తక్కిననాల్గుభూతములలో జేర్చుచుండవలయును. ఆకాశమునందలి పరకభాగముల వాయ్వాధులయందును, వాయువునందలి పరకభాగముల నాకాశాన్ని జలపృథ్వులయందును ఇట్లే యన్ని భూతములయొక్క పరకభాగములను మిగిలిన భూతములు నాల్గింటిలో జేర్చుచు రావలయును. ఇట్లు చేసిన ప్రతిభూతమునందును తన యంశమర్థంబును తక్కిన భూతములలోని పరక భాగములు నాల్గును కలిసి యొక యర్థంబు నుండును. ఇప్పుడు ప్రతి భూతమునందును అయిదు భాగములు (ఒక సగభాగము నాల్గు పరకభాగములు) కలవుకదా! ఇదియే పంచీకరణము. ఆపరమేశ్వరుఁడు స్థూల ప్రపంచము నుత్పత్తిచేయఁ దలంచి మొదటనే స్థూలము లయియున్న తమోంశముల మఱింత స్థూలములఁ గావించును. ఇట్లు చేయుటచేతనే మనము ప్రతిభూతమునందును అల్పముగ నైన నధికముగ నైన పంచ భూతగుణముల ననుభవించుచున్నాము.

అవ. పంచీకరణప్రయోజనమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తై రండ స్తత్ర భువనం భోగ్యభోగాశ్రయోద్భవః,
 హిరణ్యగర్భస్థూలే ఽస్తి దేహే వైశ్వానరో భవేత్. 28
 తై జసా విశ్వతాం యాతా దేవతిర్యజ్నురాదయః,

వ్యా. ఏవం పంచీకరణ మభిధాయ తైర్భూతై రుత్పాద్యం కార్యవర్గం దర్శయతి.—తైరండ ఇతి. తైః పంచీకృతై రుపాదానకారణభూతై రండో బ్రహ్మాండ

ఉత్పద్యతే. తత్ర బ్రహ్మాండాంతర్భవనాన్యపరిభాగే వర్తమానా భూమ్యాదయః సప్త
 లోకా భూమేరథః స్థితాన్యతలాదీని సప్తపాతాళాంతాని. తేషు చ భువనేషు తైస్త్వైః
 ప్రాణిభిరోక్తుం యోగ్యాన్యన్నాదీని తత్తల్లోకోచితశరీరాణి చ. తై రేవం పంచీకృతే
 ర్భూతై రీశ్వరాజ్ఞయా జాయంతే. ఏవం స్థూలశరీరోత్పత్తిమభిధాయ, తేషు స్థూలశరీ
 రేషు ఆభిమానవతో హిరణ్యగర్భస్య సమష్టిరూపస్య వైశ్వానరసంజ్ఞకత్వం ఏకైకస్థూల
 శరీరాభిమానవతాం వ్యష్టిరూపాణాం తైజసానాం విశ్వసంజ్ఞకత్వం చ భవతీత్యాహ—
 హిరణ్యగర్భఇతి. ఆస్తిక్ స్థూలదేహే వర్తమానో హిరణ్యగర్భో వైశ్వానరో భవేత్.

టీ. తైః=ఆపంచీకృతమహాభూతములచే, అండః = బ్రహ్మాండము, [జాయతే=
 పుట్టును.] తత్ర=ఆ బ్రహ్మాండమునందు, భువనం = చతుర్దశభువనములును, [జాయంతే]
 భోగ్య...ఉద్భవః - భోగ్య = ఆయాలోకములయందు అనుభవింపదగినపదార్థముల
 యొక్కయు, భోగాశ్రయ = ఆయాలోకములయందలి సుఖదుఃఖముల ననుభవించు
 టకు యోగ్యము లైనబహువిధదేహములయొక్కయు (భూలోకమున పృథివీమయ
 దేహము, చంద్రలోకమున జలమయదేహము, వాయులోకమున వాయుమయదేహము,
 అగ్నిలోకములయందు తేజోమయదేహము. ఇట్లు దేహభేదములఁ దెలిసికొనవలయు.)
 ఉద్భవః=పుట్టుక [భవతి = కలుగుచున్నది.] (వీని కన్నిటికిని పంచీకృతభూతములే
 యుపాదానకారణ మనుట.) ఆస్తిక్=ఈ, స్థూలే=స్థూలమైన (కంటికిఁ గానవచ్చునది
 కావున దీని కీపేరు కలిగినది.) దేహే=దేహమునందు (ఈ ప్రపంచమును ఆత్మగా నభి
 మానించుటవలన ననుట.) హిరణ్యగర్భః = సూక్ష్మప్రపంచాభిమాని యగునీశ్వరుఁడు,
 వైశ్వానరః = వైశ్వానరనామము కలవాఁడు (నరు లనఁగా జీవులు వారల నందఱ
 నాత్మగా భావించువాఁడు కావున నితని కీపేరు కలిగినది.) భవేత్=అగును. తైజసాః=
 సూక్ష్మశరీరాభిమాను లగుజీవులు, దేవతిర్యక్న రాదయః = దేవపశుపక్షిమనుష్యాది భేద
 ములతో, విశ్వతాం = విశ్వనామమును (నానారూపములు కలవార లగుటచేతనే యీ
 నామము కలిగెను.) యాతాః = పొందిరి.

తా. ఇట్లు పంచీకరణము చేయఁబడిన స్థూలభూతములనుండి
 బ్రహ్మాండము జనించెను. అందు పదునాలుగులోకములును, అంకలి భోగ్య
 పదార్థములును, భిన్నభిన్నస్వభావములు కల శరీరములును కలిగెను.
 ఇదియంతయు తత్కారణరూపముతో నున్నబ్రహ్మమును తత్కార్య
 రూపముతో భావించుట మాత్రమేకాని బ్రహ్మభిన్నపదార్థ మొక్క
 టియు జనింపనే లే దని తెలిసికొనవలయును.

వి. ఈస్థూలప్రపంచము సంసారపాతమునకు మూడవసోపానము. ఇందు ప్రవేశించిన యీశ్వరుడు స్థూలప్రపంచము నంతయు నాత్మగా భావించువాఁడగుటచే మఱి కొంత యపరిశుద్ధుడై తన హిరణ్యగర్భనామమును కోల్పోయి వైశ్వానరనామముచేఁ బిలువబడుచున్నాఁడు. జీవుఁడును ఈశరీరమును (స్థూలశరీరమును) ఆత్మగా నభిమానించి దానికిఁ గలుగు శీతోష్ణాదులఁ దనవిగ భావింపుచు “నాకు చలిగా నున్నది. తాపముగ నున్నది” అని వ్యవహరించు చున్నాఁడు. మఱియు దానియందుఁ గల దేవతిర్యజ్ఞుష్యాదిభేదముల (రూపభేదముల)ఁ దనకే యున్నట్లు భావింపుచు “నేను దేవతను. మనుష్యుఁడను.” అని భావించుచున్నాఁడు. ఇట్లు నానాభావన యుండుటచేతనే యీతనికి విశ్వుఁడనుపేరు కలిగినది.

అవ. ఇట్లు సర్వమును వర్ణించి జీవస్థితిని నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తే పరాగ్దర్శినః ప్రత్యక్తత్వబోధవివర్జితాః,
కుర్వతే కర్మభోగాయ కర్మ కర్తుం చ భుంజతే. 29

నద్యాం కీటా ఇ వావర్తా దావర్తాంతర మాశు తే,
వ్రజంతే జన్తనో జన్త లభంతే నైవ నిర్వృతిమ్. 30

వ్యా. తత్రైవ వర్తమానాస్తేజసా విశ్వా భవంతి. తేషామవాంతరభేదమాహ—
దేవతిర్యగితి. ఇదానీం తేషాం విశ్వసంజ్ఞాం ప్రాప్తానాం జీవానాం తత్వజ్ఞానరహితత్వే
న సంసారాపత్తిప్రకారం సదృష్టాంతం శ్లోకద్వయేనాహ—తే పరాగితి. తే దేవా
దయః పరాగ్దర్శినః బాహ్యనేవ శబ్దాదీకౌ పశ్యంతి. నతు ప్రత్యగాత్మానం* “పరాంచి
ఖాని వ్యతృణ త్వయంభూ స్తస్మాత్పరాజ్వుశ్యతి నాంతరాత్మ” న్నితి శ్రు తేః. నను
తార్కి కాదయో దేహవ్యతిరిక్తమాత్మానం జానంతీత్యాశంక్య యద్యప్యాత్మానం తే
జానంతి, తథాపి శ్రు తిసిద్ధం తత్త్వం న జానంతీత్యాశయేనోక్తమిత్యాహ—ప్రత్య
గితి. కుర్వత ఇతి. అతఏవ భోగాయ సుఖాద్యనుభవాయ మనుష్యాదిశరీరాణ్యధిష్ఠాయ
కర్మ తత్తచ్ఛరీరోచితాని కర్మాణి కుర్వతే జాతావేకవచనం. పునశ్చ కర్మ కర్తుం
దేవాది శరీరై స్తత్తత్ఫలం భుంజతే. చ. ఫలానుభవాభావే తత్తత్సజాతీయేచ్ఛానుపపత్త్వా
తత్తత్సాధనానుష్ఠానానుపపత్తేః, ఏవం వర్తమానాస్తే జీవాః నదీప్రవాహపతితాః
కీటా ఆవర్తాదావర్తాంతరమాశు వ్రజంతః యథా నిర్వృతిం సుఖం న లభంతే. ఏవ
మాశుజన్తనో జన్త వ్రజంతః సుఖం నైవ లభంత ఇతి.

టీ. తే=ఆజీవులు, పరాగ్దర్శినః-పరాక్=పెలువలికి (తనకంటె భిన్నముగ నున్నవి
యని తలంపబడుపదార్థముల మాత్రమే), దర్శినః = చూచుచు, ప్రత్యక్...
వివర్జితాః-ప్రత్యక్=లోపలనున్న, తత్త్వ = తమ యధార్థస్వరూపముయొక్క (ఉపాధి

వశమున మఱుగు పడియున్న యథార్థ స్వరూపముయొక్క యనుట.) బోధ=జ్ఞానము చేత, వివర్జితాః = శూన్యములు, కర్త = బహువిధపుణ్యాపాపకర్తలను, భోగాయ = సుఖదుఃఖానుభవమునకై, కుర్వతే=చేయుదురు. (బహువిధకర్తల నాచరించి తత్ఫలముల ననుభవించుచుండు రనుట.) కర్త కర్తుం చ=చేయుటకై, భుంజతే=సుఖదుఃఖముల ననుభవించుదురు. (సుఖదుఃఖానుభవముకొఱకు జన్మ రాగా దానియందు పూర్వవాస నాను గుణముగ మఱికొన్ని కర్తల నాచరింతు రనుట.) తే=ఈవిధముగ కర్త వశగతులగు నా జీవులు, నద్వాం=నదియందుఁబడిన, కీటాః=పురుగులు, ఆశు=శీఘ్రముగ, ఆవర్తాత్ = ఒక సుడినుండి, ఆవర్తాంతరం ఇవ=మఱియొక సుడినివలె (ప్రవాహ వేగమున నొక సుడిలో నుండి మఱియొక సుడికిఁ బోయినట్లు), జన్మ తః=ఒక జన్మ నుండి, జన్మ =మఱియొక జన్మ ను గూర్చి, ప్రజంతః = పోవుచున్నవారై (జన్మ మరణపరంపర నొందుచు) నిర్వృతిష్ఠ = సుఖమును (శాంతిని), న ఏవ లభంతే = పొందనే పొందరు.

తా. ఇప్పటికి జీవుఁడు సంపూర్ణముగ స్వరూపమునుండి భ్రష్టుఁడయ్యెను. స్థూలదేహమునందలి ఆత్మాభిమానమువలన నాజీవునకు నానాత్వము కలిగె నని చెప్పియున్నాము. సూక్ష్మదేహముకూడ నిట్టి నానాకత్వమును కలిగించునదియే యైనను స్థూలదేహము వచ్చునంత వఱకు నది దృఢము కాదు. కావున సూక్ష్మశరీరభేదము కానరాని దగుటచే “ఈజీవుఁడు వీనికంటె వేఱు” అను వ్యవహార మేర్పడుటకు వీలు లేదు కావున నిట్లు చెప్పబడె నని గ్రహించునది. ఇట్టి యారోపిత నానాత్వమువలనను, నింద్రియములు బాహ్యపదార్థములను మాత్రమే గ్రహించుచుండ వానిపై నాత్మాభిమాన ముండుటచేతను, జీవుఁడు వెలుపలిపదార్థములను మాత్రమే చూడఁగలఁడు కాని యుపాధివశమున మఱుగుపడియున్న స్వస్వరూపమును చూడనేరఁడు. తాను సర్వ శక్తియుక్తుడే యైనను, అవిద్య నాత్మగా భావించుటవలన సీతని కిట్టి దురవస్థ కలిగెను. ఏకరీతమును ఆత్మగా భావించునో యాశరీరమే తా నయ్యెను. ఇట్లే మనస్సును ఆత్మగా భావించుటచే మనోమాత్రుడై బహువిధశుభాశుభకర్తల నాచరించుచు దానిఫలముల ననుభవించును. (కర్తలు ఫలము నిచ్చువిధము పదునెనిమిదవశ్లోకము మొదలు ఇరువది నాలుగవ శ్లోకమువఱకు వ్రాసిన తాత్పర్యమునఁ జూచుకొనునది.) అనుభవ మనఁగా మనస్సునకుఁ గలుగు సుఖదుఃఖములఁ దనవిగ భావించు

టయే. వాసనావశమున మఱలఁ గర్తముల నాచరించుచున్నాఁడు. ఇట్లు కర్తవశగతులై జీవులు ఒక జన్మమునుండి మఱియొక జన్మము నెత్తుచు సంసారచక్రమున విడుదలలేక పరిభ్రమించుచున్నారు. నదియందుఁబడి ప్రవాహవేగమువలన నొక సుడినుండి మఱియొక సుడికిఁ బోవుచు గిర గిరఁ దిరుగుచు శ్రమనొందు పురుగులవలె శ్రమలనొందుచున్నారు. ఎప్పు టికిని విముక్తిని గానలేకున్నారు.

అవ. ఇక బంధమోక్షము కలుగువిధమును సదృష్టాంతముగ వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్కర్త పరిపాకా త్తే కరుణానిధి నోద్ధృతాః,
 ప్రాప్య తీరతరుచ్ఛాయాం విశ్రామ్యంతి యథాసుఖమ్. 31
 ఉపదేశ మవా ప్యైవ మాచార్యా త్తత్వదర్శినః,
 పంచకోశవివేకేన లభంతే నిర్వృతిం పరామ్. 32

వ్యా. ఏవం సంసారాపత్తి మభిధాయ తన్నివృత్త్యుపాయం దర్శయితుం దృష్టాంతం తావదాహ—సత్కర్తేతి. తే కీటాః సత్కర్త పరిపాకాత్పూర్వోపార్జిత పుణ్యకర్త పరిపాకాత్కృపాభునా కేన చిత్తురుపవిశేషేణోద్ధృతా నదీప్రవాహో దృహి ర్నిస్సారితాః సంతస్తీరతరుచ్ఛాయాం ప్రాప్య సుఖం యథా భవతి తథా యద్వ ద్విశ్రామ్యంతి. 31.

ఇదానీం దృష్టాంతసిద్ధమర్థం దార్ఢ్యంతికే యోజయతి—ఉపదేశమితి. ఏవ ముక్తేన ప్రకారేణ పూర్వోపార్జితపుణ్యకర్త పరిపాకవశాదేవ తత్వదర్శినః ప్రత్యగ భిన్న బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః ఆచార్యాద్గురోః సకాశాదుపదేశం తత్త్వమస్మాది వాక్యార్థజ్ఞానసాధనం శ్రవణం వక్ష్యమాణమవాప్య సంపాద్య పంచకోశవివేకేనాన్నా దీనాం పంచానాం కోశానాం వివేకేన వక్ష్యమాణవివేచనేన పరాం నిర్వృతిం మోక్ష సుఖం లభంతే ప్రాప్నువంతి. 32.

టీ. [తే=ఆపురుగులు], సత్ ... పరిపాకేన-సత్=శుభములైన, కర్త=పురాకృత కర్తలయొక్క, పరిపాకేన=ఫలముచే, కరుణానిధినా=దయామయుఁడగు నొకానొకపురు షునిచేత, ఉద్ధృతాః=నదినుండి వెలుపలికి తీయఁబడినవై, తీర...చ్ఛాయాం-తీరతరు= నదీతీరమున నున్న వృక్షములయొక్క, ఛాయాం=నీడను, ప్రాప్య=పోంది, సుఖం=సుఖ ముగ, యథా=ఏవిధముగ, విశ్రామ్యంతి = విశ్రమించునో, ఏవం=ఈవిధముగ, [తే=ఆ జీవులు], తత్వదర్శినః=బ్రహ్మవేత్తయగు, ఆచార్యాత్ =గురువువలన, ఉపదేశం=స్వస్వరూ పోపదేశమును ("నీవు జీవుఁడవు కావు. పరమేశ్వరుఁడవు" అను సుపదేశమును), అవాప్య=

పొంది, పంచకోశవివేకేన-పంచకోశ = క్రింద వర్ణింపబడఁబోవు నన్నమయాదికోశ ములనుండి, వివేకేన = తన స్వరూపమును విభాగించుకొనుటచే, పరాం=అత్యధికమైన, నిర్వృతిం = ఆనందమును (బ్రహ్మనందమును), లభంతే = పొందెదరు.

తా. ఇంక వీరలకు ముక్తి కలుగు తెఱంగు నాకర్ణింపుము. ఇప్పటికి నొకదానిపై నొకటిగ మూఁడుపాధు లావరించియుండుటచే జీవులు తమ శక్తిని సంపూర్ణముగఁ గోలుపోయిరికదా! నదీప్రవాహవశ గతములై తమశక్తిని గోల్పోయిన పురుగువలె నిరాధారులై యున్నారు కదా! కావున వీరికి నన్యసాహాయ్యము కావలయును. ఆపురువులను నేదయామయుండైనను వెలుపలికి తీసివేయవలసినట్టు వీనినిఁ గూడ నేమహాత్ముడైన సంసారనదినుండి వెలుపలికిఁ దీసివేయవలయును. ఆపురుగులకు పోవుటకు సిద్ధముగ నున్నజీవము మఱల నిల్చుటకు పురాకృతసుకృతపరిపాక మొక్కటియే కారణము. అట్లే వీరిబంధవినాశమునకుఁ గూడ సుకృతపరిపాకమే కారణము. అనేకజన్మముల నుండి చేయఁబడుచు వచ్చుచున్న పుణ్యాకర్తలవలన కలిగిన సంస్కారములు మనసును నిర్మలము చేసిననేగాని గురూపదేశమును గ్రహించు సామర్థ్యము కలుగదుగదా! ఈవిధముగ సద్గురూపదేశము కలిగిన చిత్తము (జీవుఁ డనియే చెప్పవచ్చును. అభిమానమువలన జీవచిత్తములకు భేదమే పోయినదికదా!) జీవస్వరూపమునుగూర్చి విచారింప నారంభించునప్పుడు క్రమక్రమముగ నుపాధులకును జీవస్వరూపమునకును భేదము గ్రహింపఁబడును. ఈయుపాధులు పంచకోశములుగ విభాగింపఁబడియున్నవి. ఇట్లు పంచకోశములనుండి విభాగింపఁబడినచో నదినుండి వెలుపలికి తీయఁబడి యొక చెట్టునీడక్రింద నిలిచి సుఖించు పురుగులవలె జీవులును మోక్షము నొంది సుఖింతురు.

అ. ఇప్పుడు పంచకోశస్వరూపమును వివరించువాఁడై మొట్టమొదట నుద్దేశ పూర్వకముగ లక్షణమును చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్నం ప్రాణో మనో బుద్ధి రానంద శ్చే తి పంచ తే,
కోశా నై రావృతః స్వాత్మా విస్తృత్యా సంసృతిం వ్రజేత్. 33
వేదాంత—5

వ్యా. కే తేన్నాదయః పంచకోశా ఇత్యాకాంక్షాయాం తానుపదిశతి—
 అన్నం ప్రాణ ఇతి. అన్నం ప్రాణో మనో బుద్ధిరానందశ్చేతి పంచకోశాః. బుద్ధిర్విజ్ఞానం
 తేషా మన్నాదీనాం కోశశబ్దాభిధేయత్వే కారణమాహ—తైరితి. తైః కోశై రావృత
 ఆచ్ఛాదితః స్వాత్తా స్వస్వరూపభూత ఆత్తా విస్తృత్యా స్వస్వరూపవిస్తరణేన
 సంసృతిం జననాదిప్రాప్తిరూపం సంసారం ప్రజేత్ స్వప్నం. కోశో యథా కోశకార
 క్రిమేరావరకత్వేన క్లేశహేతురేవ మన్నాదయోఽప్యద్వయానందత్వాద్యావరకత్వే
 నాత్మనః క్లేశహేతుత్వాత్కోశా ఇత్యుచ్యంత ఇత్యర్థః.

టీ. అన్నం = అన్నము, ప్రాణః = ప్రాణము, మనః=మనస్సు, బుద్ధిః = బుద్ధి,
 ఆనందశ్చ = ఆనందము, ఇతి=అని, తే=ఆ, కోశాః=కోశములు (ఆవరణములు), పంచ=
 అయిదు అగుచున్నవి; స్వాత్తా = స్వస్వరూపము (జీవుఁడు లేక బ్రహ్మము), తైః =
 ఆకోశములచే, ఆవృతః = ఆవరింపబడి, విస్తృత్యా = స్వస్వరూపమును మఱచుట
 చేత, సంసృతిం = సంసారమును, ప్రజేత్ = పొందును.

తా. అన్నప్రాణ మనోబుద్ధ్యానందము లైదును కోశములు. కోశము లనగా నావరణములు. ఇవియే సర్వప్రపంచము ననువిషయము క్రమముగ నిరూపింపబడును. ఈకోశములచే నావరింపబడి ఆత్మ స్వస్వరూపమును మఱచి సంసారమున మునింగియున్నాఁడు.

అవ. ఇట్లు పంచకోశముల నుద్దేశించి ప్రత్యేకముగ వానిస్వరూపమును వెల్లడించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్యా త్పంచీకృతభూతోత్థో దేహా స్థూలోఽన్న సంజ్ఞకః,
 లింగే తు రాజసైః ప్రాణైః ప్రాణః కర్తేంద్రియై సహ. 34

సాత్వికై ర్ధింద్రియై స్సాకం విమర్శాత్తా మనోమయః,
 తై రేవ సాకం విజ్ఞానమయో ధీ ర్ని శ్చయాత్తి కా. 35

కారణే సత్త్వ మానందమయో మోదాదివృత్తిభిః,
 తత్తత్తోశై స్తు తాదాత్త్యా దాత్తా తత్తన్తయో భవేత్. 36

వ్యా. తేషాం కోశానాం స్వరూపాణి క్రమేణ వ్యుత్పాదయతి—స్యాత్పంచీ
 కృతేత్యాదినా మోదాదివృత్తిభిరిత్యంతేన సార్థశ్లోకద్వయేన. పంచీకృతేభ్యో
 భూతేభ్య ఉత్పన్నః స్థూలో దేహోఽన్నసంజ్ఞకః అన్నమయశబ్దితః కోశః స్యాత్.
 ప్రాణస్తు ప్రాణమయకోశస్తు లింగశరీరే వర్తమానై రాజసై రజోగుణకార్యభూతైః
 ప్రాణైః ప్రాణాపానాదిభిర్వాయుభిః పంచభిర్వాగాదిభిః కర్తేంద్రియైః సహ దశభిః
 స్యాత్. 34.

వ్యా. విమర్శాత్తా సంశయాత్క కం పంచభూతసత్వకార్యం యన్నన ఉక్తం తత్సాత్వికైః ప్రత్యేకం భూతసత్వకార్యభూతైర్ధీంద్రియైశ్చోక్తాదిభిః పంచభిర్రానేంద్రియైః సాకం సహితం మనోమయః కోశః స్యాదితి పూర్వేణ సంబంధః. నిశ్చయాత్తి కా ధీస్తేషామేవ సత్వకార్యరూపా బుద్ధిసైరేవ పూర్వోక్తైర్జ్ఞానేంద్రియైరేవ సాకం సహితా సతీ విజ్ఞానమయః విజ్ఞానమయాఖ్యః కోశః స్యాత్. 35.

వ్యా. కారణే కారణశరీరభూతాయా మవిద్యాయాం యన్నలినసత్వమస్తి తన్నోదాదివృత్తిభిః ప్రియమోదప్రమోదాఖ్యైరిష్టదర్శనలాభభోగజన్యైః సుఖవిశేషైః సహితమానందమయః ఆనందమయాఖ్యః కోశః స్యాదితి. నను స్థూలశరీరాదీనాం “మన్నమయాదిశబ్దవాచ్యత్వే స వా ఏషపురుషోఽన్నరసమయ” ఇత్యుపక్రమ్య “తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాదన్యోంతర ఆత్మా ప్రాణమయోఽన్యోంతర ఆత్మా మనోమయః” ఇత్యాది శ్రుతత్వాదాత్త నోఽన్నమయాదిశబ్దవాచ్యత్వం కథముచ్యత ఇత్యా శంక్య దేహాదీనామన్నాదివికారత్వేనాన్నమయాదిశబ్దవాచ్యత్వమ్. ఆత్మనస్తు తేన తాదాత్మ్యాభిమానాదిత్యాహ—త త్తదితి. ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా త త్తతోక్తైః తేన తేన కోశేన సహతాదాత్మ్యాత్ తాదాత్మ్యాభిమానా త్తత్తన్యస్తత్తతోక్తశమయః స్యాద్వ్యవహార కాలేఽన్నమయాదికోశ ప్రాధాన్యాదన్నమయాదిశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః. తుశబ్ద శ్చాత్తనః కోశేభ్యో వైలక్షణ్యద్యోతనార్థః. 36.

టీ. పంచీకృతభూతోక్తః = పంచీకరణము చేయఁబడిన మహాభూతములనుండి జనించిన, స్థూలః=స్థూలమైన, దేహః=దేహము, అన్నసంజ్ఞకః = అన్న మను పేరుగల కోశము, స్యాత్ = అగును. లింగే తు=సూక్ష్మశరీరమునందైతే, రాజస్యైః = రజోభూత సమప్తివలన పుట్టిన, ప్రాణైః పంచాత్క మగుప్రాణవాయువుతో, కర్తేంద్రియైః = కర్తేంద్రియములతో, సహ=కలసి, ప్రాణిః=ప్రాణ మను కోశంబును, సాత్వికైః=సత్వ భూతవ్యప్తివలన కలిగిన, ధీంద్రియైః = జ్ఞానేంద్రియములతో, సాకం = కూడిన, విమర్శాత్తా=విచారించు స్వభావము కల మనస్సు స్వరూపముగాగల, మనోమయః = మనోమయకోశంబును, తైః ఏవ = ఆజ్ఞానేంద్రియములతోనే, సాకం=కూడిన, నిశ్చయాత్తి కా=నిశ్చయరూపిణి యగు, బుద్ధిః = బుద్ధియే స్వరూపముగాగల, విజ్ఞానమయః=విజ్ఞానమయకోశంబును, స్యాత్ = అగును (ప్రత్యేకాభిప్రాయమున నేకవచనము ప్రయోగింపఁబడెను). కారణే = కారణశరీరమగు నవిద్యయందు, సత్వం = మలినసత్వ మేది కలదో యదియే, మోదాదివృత్తిభిః = ప్రియమోద ప్రమోదరూపవృత్తులతోఁగూడి (ప్రియ మనఁగా నిష్టవస్తువును చూచుటవలన కలిగినసుఖము. మోద మనఁగా దానిని సంపాదించుట వలన కలుగునానందము. ప్రమోద మనఁగా దాని ననుభవించుటవలన

జనించుత్పత్తి). ఆనందమయః = ఆనందమయకోశమగును. ఆత్మా=జీవుడు, తత్తత్కోశైః = ఆయాకోశములతో, తాదాత్మ్యాత్తు = తాదాత్మ్యసంబంధము (“అదియే నేను” అను భావనయే స్వరూపముగఁ గలసంబంధము) వలన, తత్తన్మయః=ఆయాకోశములే స్వరూపముగఁ గలిగి యన్నమయాదిశబ్దములచే వ్యవహరింపఁదగినవాఁడు, భవేత్ = అగును.

తా. వైపంచకోశములయందు స్థూలశరీర మొక కోశముగాను, సూక్ష్మశరీరము మూఁడు కోశములుగాను, కారణశరీర మొక కోశముగాను విభాగింపఁబడెను. ప్రపంచమంతయు స్థూలసూక్ష్మకారణాత్మకమే కావున నీవిభాగము ప్రపంచవిభాగమే యని తెలిసికొనవలయును. బంధమును కలిగింపలేకపోయినను ఈశ్వరునకుఁగూడ నీకోశములచే నావరణము కలదనియే గ్రహింపవలయును. అందు స్థూలదేహ మన్నము వలనఁబుట్టి దానిచేత నభివృద్ధి నొందినది యగుటచే నన్నమయకోశమని చెప్పఁబడుచున్నది. సూక్ష్మశరీరమున నున్న మూఁడుకోశములును ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయకోశములు. అందు సూక్ష్మ భూతములలోని రజోభాగ మంతయు అనఁగా రజోవ్యప్తిచే జనించిన కర్మేంద్రియములును తత్సమ్మిచే జనించిన ప్రాణంబును గలసి ప్రాణమయకోశము. సూక్ష్మభూతములలోని సత్త్వాంశ మంతయు మనోమయ విజ్ఞానమయకోశములై యున్నవి. జ్ఞానేంద్రియములతోఁ గూడినమనస్సు మనోమయకోశము. అట్టి బుద్ధి విజ్ఞానమయకోశము. కారణశరీర మగు నవిద్యయందుఁ గల మలినసత్వము తన ప్రియమోదాదివృత్తులతోఁ గూడి ఆనందమయకోశము.

వి. “ఇట్లు చెప్పిన దోషము వచ్చును. అన్నమయాదిశబ్దములు కోశములకే నామ ధేయంబు లైనచో శ్రుతికి విరోధము వచ్చును. ‘అన్యోఽంతర ఆత్మాప్రాణమయః = అన్నమయాత్మకు లోపల ప్రాణమయాత్మ గలఁడు’ అని శ్రుతియందు అన్నమయాది పదము లాత్మవాచకములుగానె చెప్పఁబడి యున్నవి కదా!” యనియెదవేమొ. ఇది యొక దోషము కాదు. జీవునకు నాయాకోశములయం దాత్మాభిమానము కలదని యిదివఱకే చెప్పఁబడెను. ఇట్లగుటచే శ్రుతి యాతని నట్లు వ్యవహరించినది. కోశములును అన్నాదిరూపములే యగుటచే నట్లు చెప్పఁబడవచ్చును. ఆయాకోశములకు నాయన్నాదులే కదా స్వరూపము. కావున నిందు విరోధ మేమియు లేదు.

అవ. ఇట్లు పంచకోశస్వరూపమును నిరూపించి ఫలమును చెప్పుచు నుపసంహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం పంచకోశవివేకతః,
స్వాత్తానం తత ఉద్ధృత్య పరం బ్రహ్మ ప్రపద్యతే. 37

వ్యా. కథం తర్హి ఏవంవిధస్యాత్త్వో బ్రహ్మాత్వం భవతీత్యాశంక్య కోశేభ్యో వివేచనాద్భవతీత్యాహ.—అన్వయేతి. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వక్ష్యమాణాభ్యాం పంచకోశవివేకతః పంచానాం కోశానా మన్నమయాదీనాం వివేకతః ప్రత్యగాత్త్వో వివేచనేన పృథక్కరణేన. యద్వా కోశేభ్యోఽన్నమయాదిభ్యః ఆత్మనః పృథక్ కరణేన స్వాత్తానం ప్రత్యగాత్తానం తతస్తేభ్యః కోశేభ్యః ఉద్ధృత్య బుద్ధ్యా నిష్కృప్య చిదానందస్వరూపం నిశ్చిత్య పరం బ్రహ్మ పూర్వోక్తపంచకోశవిలక్షణం ప్రపద్యతే ప్రాప్నోతి. బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః.

టీ. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం=అన్వయవ్యతిరేకములచేత (వీనిస్వరూపము దిగువ వ్యోకమునుండి వర్ణింపబడును.) పంచకోశవివేకతః = పంచకోశములనుండి వేఱుచేయుట వలన, ఆత్తానం=జీవుని, తతః = ఆపంచకోశాత్తక ప్రపంచమునుండి, ఉద్ధృత్య=ఉద్ధరించి (గురూపదేశమువలన ననుట.) పరం బ్రహ్మ = శుద్ధపరబ్రహ్మమును, ప్రపద్యతే = పొందును (స్వస్వరూపజ్ఞానముచే బ్రహ్మమే యగు ననుట.)

తా. ఈవిధముగ పంచకోశస్వరూపము నెఱింగి గురూపదేశ సహాయమువలన నేజీవుఁడు నిర్మలచిత్తముతో నన్వయాతిరేకముల విచారించి పంచకోశములనుండి స్వస్వరూపమును వేఱుపఱచునో వాఁడు పరమేశ్వరుఁడే యగును. బంధము పైన వర్ణించినవిధముగ భ్రాంతికల్పితమే, (లేకయు నుండునట్లు తోచునదియే) కావున యథార్థ సిద్ధిని తెలిసికొనఁగానే యదృశ్యమై పోవును.

అవ. ఇట్లు ఫలమును వర్ణించి అన్వయవ్యతిరేకస్వరూపమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అభానే స్థూలదేహస్య స్వప్నే య ద్భాన మాత్మనః,
సోఽన్వయో వ్యతిరేక స్తద్భానేఽన్యానవభాసనమ్. 38

లింగాభానే సుషుప్తాస్యా దాత్మనో భాన మన్వయః,
వ్యతిరేక స్తు తద్భానే లింగ స్యాభాసముచ్యతే. 39

తద్వివేకా ద్వివిక్తా స్స్యుః కోశాః ప్రాణమనోధియః,
 తే హి తత్ర గుణావస్థా భేదమాత్రా త్పుథక్కృతాః. 40

సుషుప్త్యభానే భానం తు సమాధా వాత్ నోఽన్వయః,
 వ్యతిరేక స్వాత్తభానే సుషుప్త్యనవభాసనమ్. 41

యథా ముంజా దిషీ కైవ మాత్తా యుక్త్యా సముద్భృతః,
 శరీరత్రితయా దీరైః పరం బ్రహ్మైవ జాయతే. 42

వ్యా. ఇదానీం వివక్షితాన్వయవ్యతిరేకా దర్శయతి.—ఆభాన ఇతి. స్వప్నే స్వప్నా వస్థాయాం స్థూలదేహస్యాన్నమయకోశస్యాఽభానేఽప్రతీతౌ సత్యాం. ఆత్మనః ప్రతీచో యద్భానం స్వప్నసాక్షిత్వేన యత్స్ఫురణమస్తి స ఆత్మనోఽన్వయస్తస్యామేవ స్వప్నావస్థాయాం తద్భానే తస్యాత్మనః స్ఫురణే సతి అన్యానవభాసనమన్వయస్థూలదేహస్యానవభాసనమప్రతీతిః వ్యతిరేకః స్థూలదేహస్యేతి శేషః. ఆస్మిన్ ప్రకరణేఽన్వయవ్యతిరేకశబ్దాభ్యామనువృత్తివ్యావృత్తీ ఉచ్యేతే. 38.

ఏవం స్థూలదేహస్యానాత్త్వానబోధకాన్వయవ్యతిరేకా దర్శయిత్వా లింగదేహస్య తథాత్వావగమకౌ తౌ దర్శయతి.—లింగేతి. సుషుప్తౌ సుషుప్త్యవస్థాయాం లింగాభానే లింగస్యసూక్ష్మదేహస్యాఽభానేఽప్రతీతౌ ఆత్మనో భానం తదవస్థాసాక్షిత్వే స్ఫురణమాత్మనోఽన్వయః స్వాత్తద్భానే ఆత్మభానే లింగస్యాభానం లింగదేహస్యాస్ఫురణం వ్యతిరేక ఉచ్యతే. 39.

నను పంచకోశవివేచనముపక్రమ్య లింగదేహవివేచనం ప్రకృతాసంగతమిత్యాశంక్య ప్రాణమయాదికోశ త్రితయస్య తత్రైవాంతర్భావాన్న ప్రకృతాసంగతి రిత్యాహ.—తద్వివేకాదితి. తస్య లింగశరీరస్య వివేకాద్వివేచనా త్ప్రాణమనోధియవితన్నామకాః కోశా వివిక్తా ఆత్మనః పృథక్ కృతాః స్యుః కుత ఇత్యత ఆహః—తే హీతి. హి యస్మాత్ కారణాత్ తే ప్రాణమయాదయః తత్ర తస్మిన్ లింగశరీరే గుణావస్థా భేదమాత్రాద్గుణయోః సత్స్ఫురణసోరవస్థా భేదమాత్రా ద్గుణప్రధానభావేనావస్థా విశేషా దేవ పృథక్ కృతాః భేదేన నిర్దిష్టా ఇత్యర్థః. 40.

ఇదానీ మానందమయకోశత్వేన వివక్షితస్య కారణశరీరస్య వివేచనోపాయమాహ.—సుషుప్తీతి. సమాధౌ వక్ష్యమాణలక్షణాయాం సమాధ్యవస్థాయాం సుషుప్త్యభానే సుషుప్తిశబ్దోపలక్షితస్య కారణదేహరూపస్యాజ్ఞానస్యాప్రతీతౌ ఆత్మనస్తు. తుశబ్దోఽవధారణే ఆత్మన ఏవభానం స్ఫురణం యదస్తి స ఆత్మనోఽన్వయః ఆత్మభానే ఆత్మనః స్ఫూర్తౌ సత్యాం సుషుప్త్యనవభాసనం సుషుప్త్యుపలక్షితస్యాజ్ఞానస్యాప్రతీతి

రేవ వ్యతిరేక స్తస్యేతి. అత్రాయం ప్రయోగః ప్రత్యగాత్వా అన్నమయాదిభ్యో భిద్యతే తేషు పరస్పరం వ్యావర్తమానేష్వపి స్వయమవ్యావృత్తత్వాత్ యద్యేషు వ్యావర్తమానేష్వపి న వ్యావర్తతే. తత్. తేభ్యో భిద్యతే యథా కుసుమేభ్యః సూత్రం యథా వా ఖండాదివ్యక్తిభ్యో గోత్వమితి. 41.

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం కోశపంచకాద్వివిక్తస్యాత్తనో బ్రహ్మప్రాప్తి ర్భవతీ త్యుక్తం. తత్ప్రతిపాదికామంగుప్యమాత్రః పురుషోంతరాత్తేత్యాదికాం, తం వింద్యా చ్ఛుక్రమమృతమిత్యంతాం కఠశ్రుతిమర్థః పఠతి:—యథేతి. యథా యేన ప్రకారేణ ముంజాదేతన్నామకాత్ప్రణవిశేషాదిషీకాం గర్భస్థం కోమలం తృణం యుక్త్యా బహిరావరకత్వేన స్థితానాం స్థూలపత్రాణాం విభజనలక్షణోపాయేన సముద్ధ్రియతే, ఏవమాత్వాపి యుక్త్యాన్వయవ్యతిరేకలక్షణోపాయేన శరీరత్రితయాత్పూర్వోక్తా చ్ఛరీరత్రితయాద్ధీరైః బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంపన్నై రధికారిభిః సముద్భృతః పృథక్ కృతశ్చేత్స పరం బ్రహ్మైవ జాయతే చిదానందరూపస్య లక్షణస్యోభయోరవిశిష్టత్వా దిత్యభిప్రాయః. 42.

టీ. స్వప్నే=స్వప్నా వస్థయందు, స్థూలదేహస్య=స్థూలదేహము, అభానే [సతి]= ప్రకాశింపకుండగా, ఆత్మనః=జీవునియొక్క, భానం=సాక్షిరూపముగ ప్రకాశించుట, యత్=ఏది కలదో, సః=అది (అన్వయశబ్దము ననుసరించి యీపదము పుంలింగమునఁ బ్రయోగింపఁబడెను.) అన్వయః=అన్వయ మనఁబడును. (స్థూలదేహము లేనప్పుడు కూడ నుండుట నాత్మవిషయమున నన్వయ మనుట.) తద్భానే=ఇట్లాస్వప్నావస్థయందే ఆత్మ ప్రకాశించుచుండగా, అన్యానవభాసనమ్-అన్య=రెండవదియగు స్థూలశరీరముయొక్క, అనవభాసనమ్=ప్రకాశాభావమే, వ్యతిరేకః = దేహపక్షమున వ్యతిరేకము. సుషుప్తా= సుషుప్త్యవస్థయందు, లింగాభానే = సూక్ష్మశరీరము ప్రకాశింపకుండగా, ఆత్మనః = స్వస్వరూపముయొక్క, భానం=ప్రకాశించుట, అన్వయః = అన్వయము, తద్భానే = ఆలింగశరీరప్రకాశమునందు, లింగస్య=సూక్ష్మశరీరముయొక్క, అభానం తు=ప్రకాశింప కుండుటయైతే, వ్యతిరేకః ఉచ్యతే=వ్యతిరేక మని చెప్పఁబడును. తద్వివేకాత్-తత్ = ఆసూక్ష్మశరీరము, వివేకాత్=వేరుచేయుటవలన, ప్రాణమనోధియః=ప్రాణమయ మనో మయ విజ్ఞానమయములైన, కోశాః=కోశములు, విభక్తాః=విభజింపఁబడినవి, స్యుః=అగును. తే=ఆమూఁడుకోశములును, తత్ర = ఆసూక్ష్మశరీరమునందు, గుణ...మాత్రాత్-గుణ = సత్త్వరజోగుణములయొక్కయు, అవస్థా=విచారనిశ్చయరూప భృత్తులయొక్కయు, భేద మాత్రాత్=భేదమువలన మాత్రమే, పృథక్ = వేరువేరుగ, కృతాః హి=చేయఁబడినవి (గణింపఁబడినవి) కదా. సమాధౌ = సమాధియందు, (దీనిస్వరూపము మున్నుండు ప్రక

టింపబడును.) సుషుప్త్యభానే [సతి] = సుషుప్తిశబ్దముచే నెఱుగఁబడెడి కారణశరీర రూపమగు అజ్ఞానముయొక్క, అభానే (సతి) = స్ఫురణములేకపోవుచుండఁగా, ఆత్మనస్తు=ఆత్మయొక్కయే, భానం=స్ఫురణము, అన్వయః=ఆత్మకన్వయమగును. ఆత్మభానే (సతి)=ఆత్మయొక్క స్ఫురణము గలుగుచుండఁగా, సుషుప్త్యనవభాసనం తు=సుషుప్తిచే నెఱుగఁబడెడి కారణశరీరరూపాజ్ఞానముయొక్క, ఆనవభాసనంతు = అస్ఫురణత్వమే, వ్యతిరేకః = కారణశరీరరూపాజ్ఞానమునకు వ్యతిరేక మగును. ముంజాత్ = ముంజగడ్డినుండి, ఇషీకా = లోపల నున్నపుల్ల (మోవు లేక డోచ), యథా = ఎట్లో, ఏవం = ఈవిధముగానే, ధీరైః=పండితులచే, శరీరరత్రియాత్ =స్థూలసూక్ష్మకారణశరీరమునుండి, యుక్త్యా=ఉపాయముచే (వైనచూపబడిన యన్వయవ్యతిరేకములచే, సముద్భృతః = ఉద్భరింపబడిన (విభాగించి గ్రహింపబడిన), ఆత్మా=స్వస్వరూపము (జీవుఁడు), పరంబ్రహ్మ ఏవ = పరబ్రహ్మమే, జాయతే=అగును.

తా. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థలు మూఁడింటియందును జ్ఞానమొక్కటియే యనియు, జ్ఞానరూపుఁడగుటచే జీవుఁడు నీమూఁడవస్థలయందు నేకరూపముతో నున్నాఁడనియు నిదివఱకే వివరించి యున్నాము. దేహములు మాత్ర మిట్లు లేవు కదా! స్థూలశరీరము జాగ్రదవస్థయందు మాత్రమే ప్రకాశించునుగాని స్వప్నావస్థయందు ప్రకాశింపదు. జాగ్రదవస్థయందు మాత్రమే కదా! “నేను రాముఁడను. కృష్ణుఁడను” అనుచుఁ దన శరీరముచే వివిధకార్యముల నాచరించుట. స్వప్నావస్థయందు కూడ దేహము కానవచ్చినను సర్వవ్యవహారములును జాగ్రదవస్థయందువలెనే జరుగుచున్నను అప్పటి దేహమిఁస్థూలదేహము కా దనుట యందఱు నెఱింగినదియే. ఇట్లుగుటచే స్థూలశరీర మాత్ర కానేరదు. అట్లయైనచో ఆత్మ యెచ్చట నుండునో అచ్చటనెల్ల స్థూలశరీర ముండవలయును కదా. స్వప్నావస్థయందట్లు లేదని వివరించియే యున్నాము. (ఈకారణమువలననే యన్నమయకోశమాత్ర కాదు. స్థూలశరీరమే కదా యన్నమయకోశము.) ఇట్లే సుషుప్త్యవస్థయందు మనస్సు మొదలగునవి లేకుండుటచే లింగశరీరము లేదు. అప్పుడు సర్వేంద్రియాదులును తమకు కారణ మగు నవిద్యయందు లీనము లైనవి కదా! ఆత్మమాత్ర మప్పుడును అజ్ఞానసాక్షియై యున్నాఁడని యిదివఱకే యెఱింగించియున్నాము. ఈకారణమువలన సూక్ష్మశరీరముకూడ ఆత్మ కానేరదు. అదియును ఆత్మ యున్నస్థలమునం దెల్ల

లేదు కదా! ఈశరీరమునందు ప్రాణమయమనోమయ విజ్ఞానమయము లను మూడుకోశము లుండుటచే నవి యన్నియును ఆత్మ కావు. సత్త్వ రజోగుణభేదము నాశ్రయించి ప్రాణమయకోశంబును, విచారనిశ్చయ వృత్తుల నాశ్రయించి మనోమయవిజ్ఞానమయకోశములును కల్పింపఁబడి నవేకాని యాశరీరమంతయు నొక్కటియే కదా! ఈవిధముగానే కారణశరీరము కూడ ఆత్మ కాదు. సుషుప్త్యవస్థకంటె నవ్వల తురీ యావస్థ యను నొక యవస్థ కలదు. అందు నింది యాదులే కాక వానికి లయస్థానమగు నవిద్యయు సర్వకారణమగు పరమేశ్వరునియందు లయము నందును (దీనిస్వరూపము మునుందు వివరింపఁబడును.) ఆయవస్థ యందు సుషుప్తియు లేదుకదా. ఆత్మ మాత్రము సర్వాధిష్ఠాన మగు టచే నప్పుడుగూడ నుండవలయును. ఇట్లగుటచేఁ గారణశరీరముకూడ ఆత్మ కా దనుటయే సిద్ధాంతము. కారణశరీరమే యానందమయ కోశము కావున నాయానందమయకోశముకూడ ఆత్మ కాదు. ఇప్ప టికి ఆత్మ పంచకోశములకంటెను శరీరత్రయమునకంటెను భిన్నుఁ డని తేలినది. వైనున్నపొటలను మెలపున తొలఁగించి ముంజగడ్డినుండి లోపలియూచను వెలికిఁ దీయునట్లు వైన వర్ణించినవిధముగ శరీర త్రయమునుండియు (పంచకోశములనుండియు) విభాగింపఁబడియెనేని ప్రత్యగాత్మ కేవలబ్రహ్మమే యగును. భ్రాంతిమాత్రమేకాని ఎప్పటికిని స్వస్వరూప బ్రహ్మమునకు మాప్పు లేదుకదా!

ఆవ. ఇప్పటికి వేదాంతశాస్త్రార్థమంతయు ప్రకటింపఁబడెను. ఇట్లు చేయఁబడు టచే నుత్తరగ్రంథమునకుఁ బ్రయోజనము కలుగకపోవు నను శంక రాఁగా ఆప్రయోజన మును తాత్పర్యనిరూపణమూలమున సమర్థించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరాపరాత్తనో రేవం యుక్త్యా సంభావి తైకతా,
తత్త్వమస్యాదివాక్యై స్సా భాగత్యాగేన లక్ష్యతే. 43

వ్యా. ఏతావతా గ్రంథసందర్భేణ సఫలస్య తత్త్వజ్ఞానస్య నిరూపితత్వాదుత్తర గ్రంథభాగస్యానారంభ ప్రసంగ ఇత్యాశంక్య తదారంభసిద్ధయే వృత్తానుకథనపూర్వక ముత్తరగ్రంథస్య తాత్పర్యమాహ:—పరాపరేతి. ఏవము క్తప్రకారేణ పరాపరాత్తనో స్తత్త్వం పదార్థయోః పరమాత్తజీవాత్తనో రేకతాభిన్నతా యుక్త్యా లక్షణసామ్య ప్రదర్శనాద్యుపాయేన సంభావితా అంగీకారితా. సా ఏకతా తత్త్వమస్యాదివాక్యైః స్పష్టం భాగత్యాగేన విరుద్ధాంశపరిత్యాగేన లక్ష్యతే లక్షణయా వృత్త్యా బోధ్యతే.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగ, యుక్త్యా=యుక్తులతో (జాత్యేకవచనము); పరా పరాత్తనోః - పర=మాయోపాధియందుండి శుద్ధుఁ డైనట్టియు (పరమేశ్వరునకును), అపర = అవిద్యోపాధియం దున్నట్టియు (జీవునకు), ఆత్తనోః = ఆత్మల కిరువురకు, ఏకతా = ఏక్యము, సంభావితా = నిశ్చయింపబడినది. సా = అది, తత్త్వమస్యాది వాక్యై శ్చ=తత్త్వమసి అను మొదలగు మహావాక్యములచేతఁ గూడ, భాగత్యాగేన- భాగ = పరస్పర విరుద్ధము లగునుపాధులను, త్యాగేన=విడుచుటచే (విడిచి యనుట), లక్ష్యతే = ఊహింపబడుచున్నది.

తా. పైన వర్ణించినవిధముగ యుక్తులవలన జీవేశ్వరై క్యము సిద్ధించినది. ఈశ్వరుఁడును శుద్ధుఁడే కావున జీవునకు నాతనితో నై క్యము చెప్పినంతనే పరమేశ్వరునితో నై క్యము చెప్పిన ట్లగును. ఈవిషయ మునే “తత్త్వమసి, అహం బ్రహ్మసి” అను మొదలగు మహావాక్య ములు విరుద్ధాంశముల విడిచి జహదజహల్లక్షణచే బోధింపుచున్నవి. ఈబోధను తెల్పుట కయ్యే యుత్తరగ్రంథ మారంభింపబడెను.

అవ. అట్లు మహావాక్యప్రస్తావమును తెచ్చి వానిని విమర్శింపుచున్నాఁడు. అందు మొదట తత్పదార్థమును జెప్పచున్నాఁడు. (తత్త్వమసి యను మహావాక్యమునే వివరించుచున్నాఁ డని గ్రహింపవలయును):—

శ్లో. జగతో య దుపాదానం మాయా మాదాయ తామసీమ్,
నిమిత్తం శుద్ధసత్త్వాం తా ముచ్యతే బ్రహ్మ తద్గిరా. 44

వ్యా. తత్త్వమసీతి వాక్యర్థజ్ఞానస్య తదాదిపదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్తత్పదస్య వాచ్యార్థం తావదాహ.—జగత ఇతి. యత్సచ్చిదానందలక్షణం బ్రహ్మ, తామసీం తమోగుణప్రధానాం మాయామాదాయ ఉపాధితేన స్వీకృత్య జగత శ్చరాచరాత్మ కస్య కార్యవర్గస్య ఉపాదానమధ్యాసాధిష్ఠానం శుద్ధసత్త్వాం విశుద్ధసత్త్వప్రధానాం తాముపాధితేన స్వీకృత్య నిమిత్తముపాదానాద్యభిజ్ఞం కర్తృ భవతి తద్బ్రహ్మ నిమిత్తోపాదానోభయరూపం బ్రహ్మ తద్గిరా తత్త్వమసీతి వాక్యస్థేన తత్పదేనోచ్యతే.

టీ. యః = ఏసచ్చిదానందలక్షణబ్రహ్మ, తామసీం = తమోగుణప్రధానమైన, మాయాం=ప్రకృతిని, ఆదాయ=గ్రహించి(దానియందు ప్రతిబింబించి యనుట),యత్ = ఏది, జగతః=ప్రపంచమునకు, ఉపాదానం=ఉపాదానకారణమై యున్నదో, (తమః ప్రధాన యగుప్రకృతి ప్రపంచరూపముగఁ బరిణమించునప్పుడు, దానితోఁ గూడి ప్రపంచరూపమైన ట్లేది తోఁచుచున్నదో) శుద్ధసత్త్వాం = శుద్ధసత్త్వప్రధాన మగు, తాం = ఆ ప్రకృతిని, ఆదాయ = కైకొని, నిమిత్తం = నిమిత్తకారణమైయున్నదో,

[తల్ = ఆ] బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మము, తద్గిరా = మహావాక్యమునందలి తచ్ఛబ్దముచే, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. మూలప్రకృతికి సత్వాదిగుణములే స్వరూప మనియు, అందుఁ బరమేశ్వరుఁడు ప్రతిబింబించియున్నాఁ డనియు, నాప్రకృతి యందలి తమోగుణప్రధానసంయోగమువలనఁ బ్రపంచము జనించు చున్నది యనియు నిదివఱకే చెప్పియున్నాము. పరమేశ్వరుని ప్రతి బింబము ప్రకృతియందంతటను కలదు కావున ఆయన ప్రతి ప్రకృతి పరిణామమునందును జీవేశ్వరాదిరూపములతో నట్లే వచ్చుచుండు ననియు వివరించితిమి. ఆజీవేశ్వరులు తాము ప్రవేశించిన యుపాధినెల్ల నాత్మ గా భావించుచున్నారనియుఁ జెప్పితిమి, కావున తమోగుణప్రధాన మగు ప్రకృతిసంయోగమున నున్న ప్రతిబింబముయొక్క స్వభావము కూడ నిట్టిదియే యని తెలిసికొనవలయును. జీవుఁ డనఁబడు ప్రతి బింబము మలినసత్త్వమునందుమాత్రమే ప్రతిబింబించినది. సంయోగ మెట్లు మాఱినను అందు సత్త్వగుణమే కొంత యధికముగ నుండును. ఇక ప్రస్తుత ప్రతిబింబ మన్ననో తమోగుణమునందు ప్రతిబింబించినది. ఈయుపాధియందును తక్కినగుణము లున్నను అవి మిగుల స్వల్పము లుగ నుండును కదా! కావున నీప్రతిబింబము ఆరంభస్థితిలోనే జీవుని కంటె నధికముగ స్వరూపభ్రంశమును పొంది జడప్రాయ మై యున్నది. తమోగుణప్రధానప్రకృతి పరిణామము నొందినప్పుడు స్వయముగనే పరిణమించినట్లు తలంచుచున్నది. ఇట్లుగుటచేతనే దీనిని ప్రత్యేకముగ నింతకుముందు వర్ణింపలేదు.

వి. ఈవిధముగ తమోగుణప్రధాన యగుమాయయందు తాదాత్మ్యాభిమానము కలిగి యే బ్రహ్మము ప్రపంచమున కుపాదాన కారణ మగుచున్నదో (మట్టి కుండరూపము నొందునట్లు ఏకారణము తానే కార్యరూపము నొందునో అది యుపాదానకారణము.) శుద్ధసత్త్వప్రధాన యగుప్రకృతినే యాశ్రయించి ఏ బ్రహ్మము ఈప్రపంచము నకు నిమిత్తకారణ మగుచున్నదో (ఈశ్వరుఁడు శుద్ధుఁడు గావున నాయనకు “నేనే ప్రపంచరూపము నొందుచున్నాను” అను తాదాత్మ్యభ్రాంతి లేదు. “నావలన నీప్రకృతి ప్రవర్తించుచున్నది” యను జ్ఞానము కలదు. నిమిత్తకారణ మనఁగా కుండకు కుమ్మరివానివలెనే సాక్షిమాత్రమై యుండుకారణము.) ఆయభిన్ననిమిత్తోపాదాన కారణ (ప్రతిబింబ మంతయు నొక్క బింబమే యగుటచే నిట్లు చెప్పబడెను.) మగుపరబ్రహ్మమే

తచ్ఛబ్దముచే జెప్పబడును. ఈశ్వరుఁడు శుద్ధుఁ డగుటచేతను తమఃప్రధానప్రకృతి యందలి ప్రతిబింబము మిగుల హీనమై కల దనియే గోచరము కాకపోవుటచేతను వానిని గూర్చి విచారింపక సిద్ధ మైనట్లే యొక్కము వర్ణింపబడెను. జీవుఁడుమాత్రము సంసారి యని లోకమునఁ దోచుచుండుటచేతను శుద్ధబ్రహ్మ మని వేదముచే జెప్పబడుచుం డుటచేతను నుపదేశార్థమై మిగుల్పబడెను. ఇట్లు కాకున్న తమోగుణప్రతిబింబితుఁడు కాని జీవుఁ డీశ్వరునకు చేరికయేకదా !

అవ. ఇప్పుడు సర్వసంశయకారణ మగు త్వంపదార్థమును నిర్ణయింపు చున్నాఁడు:—

శ్లో. యదా మలినసత్త్వాం తాం కామకర్తాదిదూషితామ్,

అదత్తే త త్పరం బ్రహ్మ త్వంపదేన త దోచ్యతే.

45

వ్యా. త్వంపదవాచ్యార్థమాహ.—యదేతి. తదేవ బ్రహ్మ యదా యస్యా మవ స్థాయాం మలినసత్త్వాం ఈషద్రజస్తమోమిశ్రణేన మలినసత్వప్రధానాం అత ఏవ. కామ కర్తాదిదూషితాం తా మవిద్యాశబ్దవాచ్యాం మాయామాదత్తే ఉపాధిత్యేన స్వీకరోతి, తదా త్వంపదేనోచ్యతే.

టీ. తత్=ఆ, పరం బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మము, యదా=అప్పుడు, మలినసత్త్వాం = మలినసత్వప్రధాన యగు నట్టియు, కామ...దూషితామ్ - కామ=కోర్కెలు, కర్త = కర్తము, ఆది = మొదలగువానిచే, దూషితాం=దుష్టమైన (కలుషమైన)ట్టియు, తాం= ఆమూలప్రకృతిని, అదత్తే = స్వీకరించునో, తదా=అప్పుడు, త్వం పదేన=త్వంశబ్దముచే, ఉచ్యతే = చెప్పబడును.

తా. మలినసత్వప్రధాన యగు ప్రకృతినిఁగూర్చిగాని దాని యందలి ప్రతిబింబమును గూర్చిగాని క్రొత్తగాఁ జెప్పవలసినది యేమియు లేదు. రజస్తమోగుణసంసర్గచే సత్వగుణమే ప్రధానముగా కలది యయ్యును కలుష యై కామక్రోధాదులచేతను బహువిధకర్మలచేతను దుష్టముగ చేయబడిన యాయవిద్యయందు ప్రతిబింబించియున్న జీవుఁడే త్వంశబ్దమున కర్థము. ఈత త్వంశబ్దములు ఉపాధిసహిత ప్రతి బింబములనే చెప్పు నని గ్రహంపవలయును. తమః ప్రధానప్రకృతియుఁ దత్ప్రతిబింబంబును శుద్ధసత్వప్రధానప్రకృతియు దత్ప్రతిబింబంబును కలసి తచ్ఛబ్దమున కర్థము. మలినసత్వప్రధానప్రకృతియుఁ దత్ప్రతి బింబంబును కలసి త్వంశబ్దార్థము.

ఆవ. ఇక “అసి” యను పదముయొక్క యర్థము స్పష్ట మగుటచే వాక్య తాత్పర్యమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. త్రితయీ మపి తాం ముక్త్యా పరస్పరవిరోధినీమ్,
అఖండం సచ్చిదానందం మహావాక్యేన లక్ష్యతే. 46

వ్యా. ఏవం తత్త్వంపదార్థానభిధాయ వాక్యార్థమాహ.—త్రితయీ మితి. త్రితయీమపి త్రిప్రకారామపి తమఃప్రధానవిశుద్ధసత్త్వప్రధాన మలినసత్త్వప్రధానత్వ భేదేనోక్తా మతఏవ పరస్పరవిరోధినీం తాం మయాం ముక్త్యా పరిత్యజ్య అఖండం భేదరహితం సచ్చిదానందం బ్రహ్మ మహావాక్యేన లక్ష్యత ఇతి ఉక్తమ్.

టీ. పరస్పరవిరోధినీమ్ = ఒకదానికొకటి విరోధముగా నున్న, త్రితయీంఅపి = మూఁడువిధములైన, తాం = ఆప్రకృతిని, ముక్త్యా = విడిచి, అఖండం = ఉపాధికృత విభాగములులేని, సచ్చిదానందం = సత్యజ్ఞానానందస్వరూప మగు శుద్ధపరబ్రహ్మము, మహావాక్యేన = మహావాక్యముచే, లక్ష్యతే = ఊహింపఁబడును. (అసి = అగు చున్నావు అను పద మాతత్త్వంశబ్దార్థములకు నైక్యమును చెప్పుచున్నది కావున నందు ఆయా యుపాధులు పరస్పరవిరుద్ధము లగుటచే వానిని పరిత్యజించిననే కాని వాక్యార్థము కుదుర దనుట.)

తా. అసి పదమునకు “అగుచున్నావు” అని యర్థ మనుట స్పష్టము. ఇందువలన “తత్త్వమసి” యను మహావాక్యమునకు “నీవు ఆ బ్రహ్మము వగుచున్నావు” అని యర్థ మేర్పడును. ఈతత్త్వంశబ్దము లుపాధులతోఁ గూర్చియే కల్పితభేదభిన్నము లగు ప్రతిబింబములఁ జెప్పు నని యిదివఱకే వివరించి యున్నాము. ఇట్లగుటచే నిచ్చట నుపాధులకుఁగూడఁ బరస్పర మైక్యము సంభవింపవలసి వచ్చినది. ఇది తాత్పర్యమునకు విరుద్ధ మగుటచే నిచ్చటను లక్షణావృత్తి యంగీకరింపఁబడవలయును. సామాన్యముగఁ బదార్థములచే తాత్పర్యము సమన్వితము కానప్పుడు తాత్పర్యానుకూలముగ నాపదములనుండియే వానికి సంబంధించిన మఱియొక యర్థము గ్రహించుట ‘లక్షణావృత్తి’ యనఁబడును. “దేశము ఊఁభించుచున్నది” యను మొదలగువాక్యములయందు దేశఊఁభ యనఁగా గృహారామాదులు కదలుచు నుండుటకు వీలు లేక పోవుటచే ఆదేశపదమునే యనుసరించి యందలి జనులకు ఊఁభ కలుగుచున్నది యని యర్థమును చెప్పుట యేది కలదో ఇదియే లక్షణావృత్తి. ఇది జహల్లక్షణ యనియును అజహల్లక్షణ

యనియు జహదజహల్లక్షణ యనియు త్రివిధము. (ఇది వేదాంతుల మతము. ఇతర శాస్త్రములయందు మూఁడవలక్షణ లేదు.) అందు వాక్యమునఁ బ్రస్తాపింపఁబడినపదార్థమును సంపూర్ణముగ వదలి దానికి సంబంధించిన యితర పదార్థములను మాత్రమే గ్రహించుట జహల్లక్షణ. ప్రస్తాపింపఁబడినపదార్థమును సంపూర్ణముగ విడువక తత్సంబంధియగుపదార్థము గ్రహించుట యజహల్లక్షణ. ఆపదార్థముల కొంత విడిచి కొంత విడువక తత్సంబంధమగు పదార్థమును గ్రహించుట జహదజహల్లక్షణ. “ఆ గ్రామముమీఁదుగ పోయిన నీవు గమ్యస్థానమును చేరుదువు” అను మొదలగువాక్యములు వినఁబడినప్పుడు గ్రామముపై నెక్కి పోవుట సంభవింపదు. కావున నా గ్రామపదార్థమును బొత్తుగనే విడిచి దానిప్రక్క నున్న త్రోవను పరిగ్రహించి “ఆ గ్రామమునకు ప్రక్కగా నున్న త్రోవ ననుసరించిన గమ్యస్థానమునకు చేరఁగలవు” అని యన్వయించుకొనుచున్నాము. ఇది జహల్లక్షణ కుదాహరణము. అజహల్లక్షణ యిదివఱకే యుదాహరింపఁబడెను. “దేశము ఊఁభించుచున్నది” అనువాక్యమున దేశపదార్థమును విడువకయే యందలి ప్రజలు గ్రహింపఁబడిరి కదా! ఇక మూఁడవలక్షణముఁగూర్చి కొంత విచారితము. అందు ప్రస్తాపితపదార్థములోఁ గొంతభాగమే విడువఁబడుచుండుటచే శేషించినభాగము పరిగ్రహింపఁబడును; ఇంతయే కాని ప్రస్తాపితపదార్థభిన్న మగునది ఏదియు గ్రహింపఁబడదు. తక్కిన లక్షణలలో నిట్లు కా దనుట స్పష్టమే. “నాఁడు నాతో మాటలాడిన రాముఁడే వీఁడు” అను మొదలగువాక్యములు దీని కుదాహరణములు. ఇచ్చట “ఆతఁడే యీతఁడు” అను రెండుశబ్దములచేతను దేశకాలాది యుక్తుఁడగు రాముఁడొక్కఁడే చెప్పఁబడుచున్నాఁడు కదా! నాఁటికిని నేఁటికిని దేశకాలాదిభేదము లనేకము లుండఁ బదార్థములు రెండు నైక్యము నొందుట యెట్లు? ఈకారణమువలనఁ నిట్టి వాక్యములయందు దేశకాలాదులు పరిత్యజింపఁబడి రాముఁడు మొదలగు వారు మాత్రమే గ్రహింపఁబడుచున్నారు. ఇం దొక భాగము విడువఁబడియే మఱియొక భాగము మాత్రము గ్రహింపఁబడుటచే నిది మూఁడవది యగు జహదజహల్లక్షణ.

వి. ప్రస్తుతవాక్యమునందును ఈమూఁడవలక్షణమే గ్రహింపబడి యున్నది. తత్త్వంశబ్దార్థములలో నొక్కభాగ మగు త్రివిధ ప్రకృతులును (శుద్ధసత్వ మలినసత్వ తమఃప్రకృతులు మూఁడును) పరిత్యజింపబడినవి. అని పరస్పరవిరుద్ధస్వభావములు కలవి కదా! వానిని విడువఁగా శేషించిన బ్రహ్మ ప్రతిబింబ మేది కలదో అదియే ఏకముగ గ్రహింపబడినది. ఉపాధులు లేకపోయిన బ్రహ్మమునకు పారమార్థికవిభాగ మింతయు లేదు కదా! ఇట్లు మహావాక్యముచే జీవేశ్వరైక్య మూహింపబడుచున్నది. ఇంతకు ముందు చూపబడినయుక్తులకు నీ శ్రుతివాక్యములే యవలంబములు. వాక్య మనునది అభిధావృత్తిచేతఁగాని లక్షణావృత్తిచేతఁగాని వ్యంజనావృత్తిచేతఁగాని తన తాత్పర్యమును వెల్లడింపవచ్చును. అభిధావృత్తి యనఁగా ప్రసిద్ధపదములచేతనే తాత్పర్యమును చెప్పుట. లక్షణావృత్తి యనఁగా నూహచేత తాత్పర్యమును తెలుపుట. దీనిస్వరూపాదులు మున్నే వివరింపబడెను. వ్యంజనావృత్తి యనఁగా నొక యర్థమును చెప్పుచు మఱియొక యర్థమును స్ఫురింపఁజేయుట. ఇది సాధారణముగ ప్రాధికావ్యములయందు మాత్రమే శోభను కలిగించుటకై యుపయోగింపబడుచున్నది. కావున లక్షణావృత్తిచే దాత్పర్యమును ప్రకటించినంత మాత్రమున వాక్యమున కప్రామాణ్యము రాదు. ప్రత్యక్షానుభవము నాధారముగఁ గైకొని ప్రవర్తించు యుక్తులును బహువిధముల నీయైక్యమును స్థిరపఱచినవి కదా! విషయమును చెప్పునది వేదము. యుక్తులు దాని ననువాదముచేసినవి యని మాత్రమే ఎఱుంగునది. ఇట్లు కాకున్న శబ్దప్రమాణమే లేకపోవలసివచ్చు నని యిదివఱకే వివరించియున్నాము.

అవ. ఈయర్థమునే గ్రంథకర్త స్వయముగ వివరింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సోఽయ మిత్యాదివాక్యేషు విరోధా త్తదిదంతయోః,
 త్యాగేన భాగయో రేక ఆశ్రయో లక్ష్యతే యథా. 47
 మాయాఽవిద్యే విహా యైవ ముసాధీ పరజీవయోః,
 అఖండం సచ్చిదానందం పరం బ్రహ్మైవ లక్ష్యతే. 48

వ్యా. నన్వేపం లక్షణావృత్త్యా వాక్యార్థబోధనం క్వ దృష్టమిత్యాశంక్యా హా:—సోఽయమితి. సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదివాక్యేషు తదిదంతయోః తదేతద్దేశ కాలవైశిష్ట్యలక్షణయో ర్థ్యయా ర్విరోధాదైక్యానుపపత్తేర్భాగయో ర్విరుద్ధాంశ యోస్త్యాగేనైక ఆశ్రయో దేవదత్తస్య రూపమేక మేవ యథా లక్ష్యతే. 47.

ఏవం దృష్టాంత మభిధాయ దార్ణాంతిక మాహ.—మాయాఽవిద్యే ఇతి. ఏవం సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదివాక్యే యథా తద్వత్పరజీవయో రుసాధీ ఉపాధిభూతే

మాయాఽవిద్యే పూర్వోక్తే విహాయాఖండం భేదరహితం సచ్చిదానందం పరంబ్రహ్మైవ మహావాక్యేన లక్ష్యతే.

టీ. సోఽయం=వాఁడే వీఁడు, ఇత్యాదివాక్యేషు=అను మొదలగు వాక్యముల యందు, తదిదంతయోః = ఆ ఈ యను (ఆ దేశకాలాదులకును ఈ దేశకాలాదులకు ననుట), విరోధాత్ = విరోధ ముండుటవలన, భాగయోః = విరుద్ధాంశములయొక్క, త్యాగేన = విడుచుటచేత (విడిచి యనుట). ఏకః=ఒక్కటైన, ఆశ్రయః = వాని కాధార మగు పురుషుఁడు, యథా=ఎట్లు, లక్ష్యతే=గుఱుతింపబడునో, ఏవం = ఈ విధముగానే, పరజీవయోః=జీవేశ్వరులకు, ఉపాధి = ఆవరణములైన, మాయాఽవిద్యే= మాయావిద్యలను, విహాయ = విడిచి, అఖండం = భేదములేని, సచ్చిదానందం = సత్యజ్ఞానానందరూపమైన, పరం బ్రహ్మ ఏవం=పరబ్రహ్మమే, లక్ష్యతే=గుఱుతింపబడును.

తా. “వాఁడే వీఁడు” అను మొదలగువాక్యములను సమన్వయించునప్పుడు లోకులు పరస్పరవిరుద్ధములై యున్న “ఆ, ఈ” అను పదములయొక్క యర్థములను (దేశకాలాదులను) పరిత్యజించి ముఖ్యుడగు పురుషుని మాత్రమే ఎట్లు గ్రహించుచున్నారో అట్లే తత్త్వమస్యాది వాక్యములయందును జీవేశ్వరులకు నుపాధులై యున్న మాయావిద్యలను విడిచి కల్పితభేదరహిత మగు బ్రహ్మమును మాత్రమే గ్రహింపవలయును.

అవ. ఇక నీవాక్యార్థమును దృఢపఱచుటకై పూర్వపక్షము ననువాదము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సవికల్పస్య లక్ష్యత్వే లక్ష్యస్య స్యా దవస్తుతా,
నిర్వికల్పస్య లక్ష్యత్వం న దృష్టం న చ సంభవి. 49

వ్యా. నను కిం మహావాక్యేన లక్ష్యం సవికల్పముత నిర్వికల్పమితి వికల్పస్య ప్రథమే పక్షే దోష మాహ పూర్వవాదీ.—సవికల్పస్యేతి. సవికల్పస్య వికల్పేన విపరీతత్వేన కల్పితేన నామజాత్యాదినా రూపేణ వర్తత ఇతి సవికల్పం తస్య లక్ష్యత్వే వాక్యేన బోధ్యత్వే లక్ష్యస్య వాక్యార్థత్వే లక్ష్యస్యావస్తుతా స్యాత్ మిథ్యాత్వం స్యాత్. ద్వితీయే దోషమాహ.—నిర్వికల్పస్యేతి. నిర్వికల్పస్య నామజాత్యాదినా రహితస్య లక్ష్యత్వం న దృష్టం లోకే. న క్వాపి దృష్టం న చ సంభవి ఉపపద్యమాన మపి న భవతి లక్ష్యత్వ ధర్మవతోనిర్వికల్పత్వవ్యాఘాతా దితి యావత్.

టీ. సవికల్పస్య=వికల్పముతోఁగూడిన, బ్రహ్మమునకే (వికల్ప మనఁగా కల్పిత నామరూపాదులు), లక్ష్యత్వే = మహావాక్యముచే నూహింపబడఁదగినస్థితి కల దనిన;

లక్ష్యస్య = లక్ష్యమగుపదార్థమునకు, అవస్తుతా=భౌతిసిద్ధత్వము, స్యాత్ = అగును. (కలితనామరూపాదులు బ్రహ్మమునకు నిత్యములే యగునేని యప్పు డాయనయు నామ రూపములవలె మిథ్యాభూతుఁడే కావలయు ననుట). నిర్వికల్పస్య = నామరూపాది శూన్యనకు, లక్ష్యత్వం=ఊహింపఁదగినస్థితి, న దృష్టం=లోకమునఁ గానరాదు. (నామ రూపాదులు లేనివాని నూహించుటయే లే దనుట). న చ సంభవి=అట్లూహింపవచ్చు ననుటకును వీలు లేదు. (“అట్లు చెప్పిన ఊహింపఁ దగియుండుట” యను ధర్మమైనను వానియం దుండును కదా! ఇక నాతఁడు వికల్పశూన్యం డెట్లగు ననుట).

తా. ఇచ్చట నొక సంశయము కలదు. మహావాక్యమును బ్రహ్మము నూహించి చెప్పు నని కదా పైన సిద్ధాంతము చేయఁబడెను. అది యెట్లు చేయుటకు వీలు లేదు? లోకమున నేవిషయము నోటితో చెప్పఁబడినను మనస్సుతో నూహింపఁబడినను, అదియెల్ల నామరూపాత్మకముగానే యున్నది. ఈనామరూపములు కల్పితములే కాని పారమార్థికములు కానంటిరి కదా! వాస్తవస్థితిలో నివి బొత్తుగనే లే వంటిరి కదా! ఇట్లు ననిక నీయూహ యెట్లు పొసంగును? ఈమహావాక్యములు కల్పితనామరూపసహితుఁ డగు బ్రహ్మము నూహించిచెప్పునా? లేక శుద్ధబ్రహ్మము నూహించి చెప్పునా? వికల్పసహితునే యూహించు నందురేని యప్పు డది మీమతమున పరమార్థవస్తువు కానేరదు. వేద మట్టి వస్తువునే కదా యుపదేశింపవలయును. ఇక రెండవపక్షము నవలంబించినను, అది సరిపడదు. ఈపక్షము నెంత ప్రయాసపడి సాధించినను పరమేశ్వరునకు వికల్పశూన్యత్వము రాదు. ఏవికల్పము లేకున్నను మహావాక్యములచే నూహింపఁబడువాఁ డను ధర్మమైన నుండక పోదుకదా! ఇదియు నిర్వికారునకు వికారమే యనుటలో సంశయ మేమి? కావున నెట్లును మీసిద్ధాంతము సరిపడ లేదు.

అవ. ఇట్లు వాక్యమునకును పరమేశ్వరునకును గలసంబంధమును గూర్చి పూర్వ పక్షమును గావించి “సర్వమును కల్పితమే; మహావాక్యముచేత బ్రహ్మ మూహింపఁ బడుచున్న దనుటయుఁ గల్పితమే” యను నభిప్రాయములతో నాపూర్వపక్షమును ఖండింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వికల్పో నిర్వికల్పస్య సవికల్పస్య వా భవేత్,

ఆద్యే వ్యాహతి రన్యత్రానవస్థాత్తాశ్రయాదయః.

వేదాంత—6

వ్యా. సిద్ధాంతీ జాత్యుత్తరత్వాన్నేదం చోద్యమితి వికల్పపూర్వకం దోష
 మాహ—వికల్ప ఇతి. సవికల్పస్య వా నిర్వికల్పస్య వా లక్ష్యత్వమితి తయో ర్వికల్ప
 స్త్వయా కృతః. స కిం నిర్వికల్పస్య? ఉత, సవికల్పస్య భవేత్? ఆద్యే ప్రథమే పక్షే
 వ్యాహతి స్త్వయోక్తో వ్యాఘాత ఏవ. అప్యత్ర ద్వితీయే పక్షే అనవస్థాదయః, తథాహి
 సవికల్పస్య వికల్ప ఇత్యత్ర వికల్పేన సహ వర్తత ఇత్యత్ర తృతీయాంతక వికల్ప
 పదేన ప్రథమాంత వికల్పపదేన చైక ఏవ వికల్పాభిధీయతే. ద్వౌ వా? ఏక ఏవ
 చేత్స్వయమేక ఏక వికల్పాశ్రయ విశేషణతయాశ్రయ స్తదాశ్రితో వికల్ప శ్చేత్త
 దాత్తాశ్రయతా. ద్వౌ చేత్తదా తృతీయాంతశబ్దనిర్దిష్టస్యాపి వికల్పస్య సవికల్పరూప
 త్వాత్తదాశ్రయస్యాపి సవికల్పత్వాత్తద్విశేషణభూతో వికల్పః కిం ప్రథమాంతశబ్ద
 నిర్దిష్ట ఏవ వికల్పః? ఉత తాభ్యామన్యః? ఆద్యే అన్యోన్యాశ్రయతా ద్వితీయేపి
 ధర్మవిశేషణీభూతో వికల్పః కిం ప్రథమాంతశబ్దనిర్దిష్టః? ఉత తేభ్యోన్యః? ఆద్యే
 చక్రకాపత్తి ర్ద్వితీయే తస్యాప్యన్యస్తస్యాప్యన్య ఇత్యనవస్థాపాత ఇతి.

టీ. వికల్పః = కల్పితనామరూపములు లేక పూర్వపక్షీచే జేయఁబడినవికల్పము
 (“వాక్యమెవ్వనిఁ జెప్ప” అను వికల్పము). నిర్వికల్పస్య=నిర్వికల్పానికి, భవేత్ వా=
 ఉండునా? సవికల్పస్య=సవికల్పానికి, భవేత్ వా=ఉండునా? ఆద్యే=మొదటిపక్షమున,
 వ్యాహతిః = చెప్పినమాటకే భంగము వచ్చును. లేక పూర్వపక్షి వైశ్లోకమునందే చెప్పి
 యున్న దోషము వచ్చును. అన్యత్ర=రెండవపక్షము నవలంబించిన, అనవస్థా... ఆదయః-
 అనవస్థా=ముగింపు లేకపోవుటయు, ఆత్తాశ్రయ = తన్ను తానే యాశ్రయించుటయు,
 ఆదయః=అను మొదలగు దోషములు (అన్యోన్యాశ్రయచక్రకాపత్తిదోషములు) కలు
 గును. (కావున వికల్ప మొకనికి కల దని తలంచుట భ్రాంతియే యగును. కాని
 యెప్పటికిని యథార్థము కానేర దనుట).

తా. ఈపూర్వపక్షము యుక్తమయినది కాదు. పరమేశ్వరుని
 యందు సర్వమును కల్పితమై యున్నది. ఏదియు బొత్తిగ లేకున్నను
 అన్నియు పరిపూర్ణముగ నున్నవి. ఈపక్షము నంగీకరించిననే సరి యగును
 గాని లేకున్న నెట్లును కుదురదు. ఈవిధముగఁ గాక మఱియేవిధముగ
 నైనను వస్తురూపమును సాధింపఁబోయిన నది సరిపడదు. ఈ కార
 ãమువలన నీపూర్వపక్షమే చేయఁదగినది కాదు. పూర్వపక్షి యెట్లు
 పూర్వపక్షమును కావించెనో సిద్ధాంతియు నట్లే సిద్ధాంతము కావింప
 వచ్చును. లక్ష్యత్వమును (ఊహింపఁబడఁదగినస్థితిని) గూర్చి పూర్వపక్షి

యెట్టి యాక్షేపములఁ గావించెనో, వాఁ డొనర్చిన వికల్పమును (వికల్ప ల్పమనఁగా రెండు పక్షములును గైకొని యాక్షేపించుట) గూర్చియు నట్టియాక్షేపములనే కావింపవచ్చును. ఎట్లనిన:

వి. పూర్వపక్షీ వికల్పమును కావించెనుగదా! ఆవికల్పము నిర్వికల్పమని గూర్చియా? లేక సవికల్పమని గూర్చియా? నిర్వికల్పమనకు నేదియు (విధర్తంబును) లే దని యాతఁడే యంగీకరించి యున్నాఁడు. ఇట్లుండ నీవికల్పముమాత్ర మాతనిఁ జెందుట ఎట్లు? వికల్పింపఁదగియుండుట యనునదియు నొక్క ధర్త మే కదా! మఱియు నిర్వికల్పమని గూర్చి వికల్పించితి ననుటకంటె వెఱ్ఱితనము వేఱొక్కటి లేదు. నిర్వి కల్పమఁ డనఁగా వికల్పము లేనివాఁడు కదా! వానిని వికల్పించుట ఎట్లు? కావున నిర్వి కల్పమనిగూర్చి వికల్పము జరిగె ననుట సంభవింపదు.

ఇక “సవికల్పమని గూర్చియే పూర్వపక్షీ వికల్పించెను” అనుటయు యుక్తికి నిలు వదు. సవికల్పమఁ డనఁగా వికల్పముతోఁ గూడినవాఁ డని కదా యర్థము. ఇట్టివానికే వికల్పము కల దనిన ననేక దోషములు వచ్చుచు. ఎవ్వనికి వికల్పము లేదో వానిని గూర్చి వికల్పము సంభవింప దని యిదివఱకే తెలిసికొనియున్నాము కదా! కావున నొక వికల్ప ముండిననేకాని దాని నాశ్రయించి రెండవవికల్పము రా దని తెలియు చున్నది. కావున నాశ్రయముగ నుండవలసిన వికల్పంబును దాని నాశ్రయించి వచ్చు వికల్పంబును నొక్కటియే యందురా? లేక భిన్నము లందురా? ఒక్కటియే యనిన “ఒక వికల్పమే తనకుఁ దానే యాశ్రయ మగుచున్నది” యనియుఁ “దన్ను తానే యాశ్రయించుచున్నది” యనియుఁ జెప్పవలసి వచ్చును. ఇది సరికాదుకదా. ఒక్క పదార్థమే ఆశ్రయముగ నాశ్రయముగఁగూడ నుండుట యెట్లు? ఇదియే ఆత్మా శ్రయ దోషము.

ఇక నావికల్పములు పరస్పరభిన్నము లనినచో నప్పటికిని దోషములు నివర్తిం పవు. “వికల్పముతోఁ గూడినవానికి వికల్పము కలదు” అని కదా చెప్పఁబడెను. “ఒక వికల్పముండిననే కాని మఱియొక వికల్పము రాదు” అని దీనివలననే నిశ్చిత మగు చున్నది) ఇట్లైన తృతీయావిభక్తితోఁ జెప్పఁబడిన వికల్పము కూడ వికల్పమే కావున నిది పదార్థము నాశ్రయించుటకుఁ బూర్వమునఁగూడ నాపదార్థమున మఱియొక వికల్ప ముండవలయును. ఒక వికల్పము లేనిది రెండవ వికల్పము రాదు కదా! ఇప్పుడు నిర్ణ యింపుఁడు. ఈమూఁడవవికల్పము కూడ ప్రస్తావములోనున్న రెండు వికల్పములలోఁ జేరునా? చేరదా? చేరునేని యన్యోన్యాశ్రయదోషము వచ్చును. అప్పుడు ప్రథమా విభక్తితోఁ జెప్పఁబడిన వికల్పము తృతీయావిభక్తితోఁ జెప్పఁబడినదానికిని, తృతీయా

విభక్తితోఁ జెప్పఁబడినది ప్రథమావిభక్తితోఁ జెప్పఁబడినదానికిని ఆశ్రయము లగుచుండును కదా! ఇట్లుకాక మూఁడవవికల్పము నొక్కదాని నంగీకరించిన నది ప్రస్తుతవికల్పద్వయములో ప్రథమావిభక్తితోఁ జెప్పఁబడినవికల్పమేనా? లేక యామూడింటికంటె ఆన్యమా? మొదటిపక్షమున చక్రకదోషము వచ్చును. చక్రకదోష మనఁగా చక్రమువలె నియమము లేకుండ నంగీకరింపఁబడిన పదార్థములే పరస్పరము కార్యకారణ భావమును జెందుట. అంగీకరింపఁబడిన మూఁడవవికల్పము కూడ వికల్పమే కావున నది పదార్థము నాశ్రయించుటకుఁగూడ ముస్తుండుగ నాపదార్థము నొక వికల్పమాశ్రయించి యుండవలయును. కావున నీవికల్పము ప్రస్తుతవికల్పత్రయమునకంటె భిన్న మగునేని యనేకవికల్పముల నంగీకరింపవలసివచ్చును. నాల్గవవికల్పము కూడ వికల్పమే కావున దానికై హేతువుగ నైదవవికల్పంబును దానికి హేతువుగ నాఱవవికల్పంబును నిట్లే లెక్కకు మిక్కిలి యగువికల్పముల నంగీకరింపవలసి వచ్చును. ఇదియే యనవస్థాదోషము. (ఎప్పటికిని ముగింపు లేకుండుట యను దోషము.)

కావునఁ బూర్వపక్షి చేసినవికల్పమే యుక్తము కానేరదు. మఱియు వికల్పమనఁగా కల్పితనామరూపాదులు. కావున నానామరూపాదులు తత్సహితునకుఁగాని తద్రహితునకు నుండవు. ఈవాద మీవిషయమునఁ గూడ నుపయోగపడు నని తెలిసికొనవలయును. “కల్పన కల్పనాసహితునియందు యుండునా? తద్రహితునియందుండునా?” యని విచారింప నారంభించినఁ బైయుక్తు లన్నియు నిందుపయోగపడును. కల్పన యనునది విశేషమేమియును లేకుండ నిర్వికారుఁ డగుశుద్ధుని నాశ్రయింపదు కదా!

అవ. ఇట్లు పూర్వపక్షమును దూషించి మఱికొన్ని విషయములనుగూడ నీవాదము చేతనే నిర్ణయింపవచ్చు ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇదం గుణక్రియాజాతిద్రవ్యసంబంధవస్తుషు,

సమం తేన స్వరూపస్య సర్వ మేత ది తీష్యతామ్. 51

వ్యా. న కేవలమత్రైవేదం దూషణమపితు సర్వత్రైవంవిధ వికల్పపూర్వకం సూషణం ప్రసరతీత్యాహ.—ఇదమితి. ఇదం వికల్పదూషణజాతం గుణక్రియాజాతిద్రవ్యసంబంధ వస్తుషు గుణాదిసంబంధాంతేషు పంచసు వస్తుషు సమం. తథాపి గుణాకిం నిర్గుణే వర్తతే? అణవా గుణవతి? క్రియాపి క్రియారహితే వర్తతే? క్రియావతివా? ఆద్యే వ్యాఖ్యాతోఽన్యత్రాత్తాశ్రయాదయ ఇతి. సర్వత్ర చైవమూహ్యం. నన్విదమసదుత్తరం చేత్కిం సదుత్తర మిత్యాశంక్యాహ—తేనేతి. తేనైవం వికల్పస్యా సంగతత్వేనైతద్గుణాదికం సర్వం స్వరూపస్యేతి ఇష్యతాం గుణాదయః సర్వే వస్తుస్వరూపే వర్తంత ఇత్యభిప్రాయః.

టీ. ఇదం=ఈన్యాయము, గుణ...వస్తువు - గుణ=గుణము (శబ్దస్పర్శాదులు), క్రియా = వ్యాపారము, జాతి = జాతి, ద్రవ్య = ద్రవ్యములును (పృథివ్యాధులు), సంబంధం=సంయోగాదులు అనియెడు, వస్తువు = పదార్థములయందు, సమం=సమానమే, (ఈన్యాయము నాశ్రయించియే గుణాదులు కూడ నెవ్వరికిని నుండ వని నిర్ణయింప వచ్చు ననుట). తేన=ఈకారణమువలన, ఏతత్ సర్వం=ఇదియంతయు, స్వరూపస్య= స్వరూపమునకే కలదు. (ఈగుణాదులన్నియు కల్పితములై స్వరూపమునందే యున్నవి యనుట.) ఇతి=అని, ఇష్యతాం = అంగీకరింపఁబడుఁ గాక.

తా. మఱియు వై యుక్తులను గుణాదివ్యవస్థనుగూర్చి నిర్ణయింప వలసినప్పుడుగూడ నుపయోగింపవచ్చును. “గుణము సగుణునికిఁ గలదా? లేక నిర్గుణునికి కలదా?” అని ప్రశ్నించి దానికి సమాధానము చెప్పఁదలఁచినప్పుడు ఇదియు వికల్పమే కావున పైశ్లోకమున వివరింపఁ బడిన యుక్తియంతయు నట్లే యుపయోగపడును. ఇదియును గాక నీపూర్వపక్షమును నాశ్రయించి కూడ నట్టియుక్తులతోనే సమాధానము ప్రత్యక్షముగఁ జెప్పవచ్చును. ఎట్లనిన:—గుణము నిర్గుణున కుండదు. అట్లుండుటకును వీలు లేదు. నిర్గుణపదమునకు గుణాభావము కలవాఁడని కదా యర్థము. తనకు విరోధి యగు నభావ (స్వప్రతియోగి కాభావ) మున్నచోట నేపదార్థముగాని స్వయముగ నుండుట ఎట్లు? మఱియు గుణాభావము కూడ గుణమే కావున లేక విశేషమే కావున (విశేష మనఁగా దేనినాశ్రయించి పదార్థమును గుఱుతింతురో యట్టి ధర్మ మని తెలిసికొనవలయును. ఎవ్వనియొద్ద గుణము లేదో అనఁగా గుణాభావము కలదో వాఁడు నిర్గుణుఁడని కదా నిర్గుణపదార్థము తక్కిన వానినుండి వేఱుచేయుదుము.) అదియు నిర్గుణునియం దుండరాదు. ఇంక సగుణునికే గుణము కల దనుటయు సంభవింపదు. “వీనికి స్వభావము కలదు.” అనిన “ఇట్లు కలుగుటకుఁ గారణ మేమి?” అను ప్రశ్న ముప యించును. దానికి లోకమున “అది దానియందలి విశేషము” అని మాత్రమే సమాధానము కలదు. ఇది యందఱకును ప్రసిద్ధ మగు విష యము. విశేష మనఁగా సాధారణముగ గుణమే యగును. కావున నొక్క గుణము లేనిది మఱియొక గుణ మాశ్రయింపదు. ఇట్లగుటచే వైనఁ జూపినట్లు విమర్శించినచో నిచ్చుటఁ గూడ నాత్మాశ్రయాదిసర్వ దోషములను జూపవచ్చును.

వి. ఇట్లే “క్రియ క్రియాసహితునకుఁ గలదా? క్రియారహితునకుఁ గలదా? జాతి జాతిసహితునకుఁ గలదా? తద్రహితునకుఁ గలదా? ద్రవ్యత్వము తత్సహితునికేఁ గలదా? తద్రహితునికేఁ గలదా? సంబంధము సంబంధసహితునకుఁ గలదా? తద్రహితు నకుఁ గలదా? అనువాదముల నన్నిటిని నిట్లే పరిష్కరింపవచ్చును. “ఇది సరిగా నుండ లేదు. ద్రవ్యత్వాదు లాశ్రయించుటకు నొక విశేష ముండవలయు ననుట యధార్థమే కాని యావిశేషము గుణకర్తాదిరూపమే. (అనఁగా గుణాశ్రయమగుపదార్థమునందు గుణ రూపముగానే యుండు ననియు, కర్తాశ్రయమగు పదార్థమునందు కర్త రూపమునే యుండు ననియు) యనుటకు వీలు లేదు. గుణాశ్రయ మగు పదార్థమునందు గలవిశే షము కర్త రూపముగ నుండిన నుండవచ్చును కదా?” అనియెదవేమొ. వినుము. ఇట్లు నియమించుటకు వీ లెట్లు కలుగును? విశేష మనునది నానారూపములతో నుండు ననుట యధార్థమే యైనను గుణాదులలో నేది పదార్థముల నాశ్రయింపఁబోవుచున్నదో విశే షముకూడ తద్రూపముగ నుండు ననియుఁ గల్పింపవచ్చును కదా! కావున నీవాద మంత దృఢము కాదు. వైశ్లోకమున నంతమునందు వివరింపఁబడిన కల్పనావాదమునందు కూడ నిట్లే విషయనిర్ణయమును కావింపవలయును. కల్పనాశ్రయమగుపదార్థమునకుఁ గూడ నున్నవిశేషము కల్పనారూపముగనే యుండవచ్చు నని నిర్ణయింపవలయును.

“ఇది చక్కనివాదము కాదు. దీనియందు వంచన మాత్రమే ప్రధానముగ నున్నది; విషయనిర్ణయమునకుఁ జక్కని యనుభవదృష్టాంత మిందుఁ గానరాలేదు” అని యెదవేమొ. యధార్థమే. వాదమున దోష మేమియు లేదు కాని తక్కినచోట్లవలె నిచ్చట ననుభవదృష్టాంతము లేదు. ఈవిషయమును మొట్టమొదటనే సూచించితిమి. “ఉత్తరము కూడ ప్రశ్నమువంటిదే యని నిరూపించితిమి కదా! కావున నీపూర్వ పక్షమే యుక్తము కాదు. బ్రహ్మము నిత్యశుద్ధ మనియు కల్పితములై యాతనియందు నామరూపాదు లన్నియు నున్నవి యనియు మొట్టమొదటనుండియు చెప్పుచున్నాము, ఇట్లుండ గుణక్రియాదులు మాత్రము కల్పితములై యేల యుండరాదు? మహావాక్య ములచే నూహింపఁదగియుండుట (మహావాక్యలక్ష్యత్వము) అను గుణముమాత్ర మేల కల్పితము కారాదు? ఈకారణమువలన వైవిషయమునఁ బూర్వపక్షము గావించి జాత్యుత్తరముచే నలయుటకంటె “పరమేశ్వరునియందు కల్పితమై సర్వంబును కలదు” అని యంగీకరించుట యుక్తము.

ఆవ. ఇట్లు పూర్వపక్షమును ఖండించి మహావాక్యార్థము నుపసంహరించు

చున్నారు:—

శ్లో. వికల్పతదభావాభ్యా మసంస్పృష్టాత్త వస్తుని,
వికల్పితత్వలక్ష్యత్వ సంబంధాద్యా స్తు కల్పితాః.

52

వ్యా. భవత్వేవమన్యత్ర ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ. — వికల్పేతి. వికల్పతదభావాభ్యాం వికల్పేన వికల్పాభావేన చాసంస్పృష్టాత్త వస్తునిసంస్పృశ్యరహిత పరమాత్మ వస్తుని వికల్పితత్వసంబంధాద్యా స్తత్ర వికల్పితత్వం నామ సవికల్పస్య వా నిర్వికల్పస్య వేతి పూర్వోక్తేన విషయాకృతత్వం. లక్ష్యత్వం లక్షణావృత్త్యా జ్ఞాప్యత్వం. సంబంధః సంయోగాదిరాదిశబ్దేన ద్రవ్యాదయో గృహ్యంతే. తుశబ్దోఽవ ధారణే. తత్ర ద్రవ్యం నామ గుణానామాశ్రయో ద్రవ్యం, సమవాయికారణం ద్రవ్య మితి వాతార్కికైర్లక్షితం. కర్తవ్యతిరిక్తత్వే సతి జాతిమాత్రాశ్రయో గుణః నిత్యమేక మనేక వృత్తి సామాన్య మితి లక్షితా జాతిః. సంయోగవియోగయోరసమవాయికారణ జాతీయం కర్తేతి లక్షితా క్రియా. ఏతే సర్వే స్వరూపే కల్పితా ఏవేత్యర్థః.

టీ. వికల్పతదభావాభ్యాం = వికల్పము, అది లేకుండుట అనువానితో, అసం స్పృష్టాత్త వస్తుని - అసంస్పృష్ట = సంబంధములేని, ఆత్మ వస్తుని = పరమాత్మనియందు, వికల్పి తత్వ... ఆద్యాః - వికల్పితత్వ = “మహావాక్యములు సగుణునిఁ జెప్పనా? నిర్గుణునిఁ జెప్పనా?” అను మొదలగువిధముల వికల్పింపఁదగియుండుట, లక్ష్యత్వ = ఊహింపఁదగి యుండుట, సంబంధ = సంయోగాదిసంబంధములు, ఆద్యాఃతు = మొదలగునవియైతే, కల్పితాః = కల్పింపఁబడినవి.

తా. వాస్తవస్థితిలో పరబ్రహ్మమునందు గుణములును లేవు; తద భావంబును లేదు. అభావము కూడ విశేషమే యగుటచే నదియు నిర్వి కాకునియం దుండుట సంభవింప దని యిదివఱకే చెప్పియున్నాము కదా! కావున నాతనియం దీగుణాదు లన్నియును తదభావములతోఁ గూడఁ గల్పింపఁబడినవే. కావున “మహావాక్యములచే గుణుతింపఁదగి యుండుట” యనుగుణము కూడ కల్పింపఁబడినదియే. ఇట్లగుటచే ఆయనను మహావాక్యము లూహించుచున్నవి యనిన నెంతో, యూహింప లేవనినను నంతియే. అభావముకూడ నాయనయం దుండదు కదా! కావున నీవిషయమునఁ బూర్వపక్షమును చేయుటయే సంభ వింపదు. అనఁగా ఆత్మభిన్నములుగ మహావాక్యములు కల వనుటయు నవి ఆత్మ నూహించి చెప్పు ననుటయు నవి యాత్మ నె ట్లూహింపఁగల

వను పూర్వపక్షంబును తత్పిద్ధాంతంబును కూడఁ బ్రపంచమువలె కల్పనా మాత్రమే యని పరమతాత్పర్యము.)

అవ. ఇట్లు మహావాక్యవిచారము నుపసంహరించి జ్ఞానసిద్ధికి నంతరంగసాధనము లగు శ్రవణాదుల నభివర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇత్థం వాక్యై స్తదర్థానుసంధానం శ్రవణం భవేత్,
 యుక్త్యా సంభావి తత్త్వానుసంధానం మననం తు తత్. 53
 తాభ్యాం నిర్విచికిత్సేఽర్థే చేతసః స్థాపితస్య యత్,
 ఏకతానత్వమేతద్ధి నిదిధ్యాసన ముచ్యతే. 54

వ్యా. ఏతావతా గ్రంథసందర్భేణ కిముక్తం భవతీత్యాకాంతాయాం ఫలిత మాహ.—ఇత్థమితి. ఇత్థం జగతో యదుపాదాన మిత్యాది గ్రంథజాతోక్త ప్రకారేణ వాక్యై స్తత్త్వ మస్యాదివాక్యై స్తదర్థానుసంధానం తేషాం వాక్యానా మర్థస్య జీవబ్రహ్మణోరేకత్వలక్షణస్యానుసంధానం శ్రవణం భవేత్. యుక్త్యా శబ్ద స్పర్శాదయో వేద్యా ఇత్యాదినా పరాపరాత్త నోరేపం యుక్త్యా సంభావితైకతేత్యం తేన గ్రంథసందర్భేణోక్తప్రకారేణ సంభావితత్వానుసంధానం శ్రుతస్యార్థస్యోప పద్యమానత్వజ్ఞానం యదస్తి తత్తు మనన మిത്യుచ్యతే.

ఇదానీం నిదిధ్యాసనమాహ.—తాభ్యామితి. తాభ్యాం శ్రవణమననాభ్యాం నిర్విచికిత్సే నిర్గతా విచికిత్సా సంశయో యస్తాదసౌ నిర్విచికిత్సః తస్మిన్నర్థే విషయే స్థాపితస్య ధారణావతశ్చేతసః. * దేశసంబంధ శ్చిత్తస్యధార్ణణేతి పతంజలినోక్తత్వాద్య దేశతానత్వ మేకాకారవృత్తిప్రవాహవత్వ మేతన్నిదిధ్యాసనముచ్యతే. హి ప్రసిద్ధం యోగశాస్త్రే తత్ర ప్రత్యయైకతానతా ధ్యానమితి.

టీ. ఇత్థం=ఈవిధముగ, వాక్యైః=తత్త్వమసి అను మొదలగు మహావాక్యముల త (మహావాక్యము లన్నియు మహావాక్యవివేకమున వివరింపబడును.) తత్ ... నుసంధానం - తత్=ఆవాక్యములయొక్క, అర్థం=తాత్పర్యభూతార్థమైన జీవబ్రహ్మై క్యమును, అనుసంధానం = గ్రహించుట, శ్రవణం=శ్రవణము (వినికె), భవేత్ = అగును. యుక్త్యా=యుక్తులతో, సంభావితత్వానుసంధానం-సంభావితత్వం=నిశ్చయమును (జీవుఁడు నిశ్చితముగ బ్రహ్మమే యను నిశ్చయమును), అనుసంధానం తు [యత్ = ఏది కలదో], తత్=అది, మననం = మనన మనబడును. (మనన మనఁగా విచారణ.) తాభ్యాం=ఈరెండింటిచేతను, నిర్విచికిత్సే = నిస్సంశయమైన, అర్థే = విషయమునందు,

జీవబ్రహ్మైక్యమునందు), స్థాపితస్య = నిలుపబడిన, చేతసః = మనస్సునకుఁ గలుగు, ఏకతానత్వం = ఏకాగ్రత్వము, యత్ = ఏది కలదో, ఏతత్ = ఇదియే, నిదిధ్యాసనం = నిదిధ్యాసనము (ధ్యానము), అని, ఉచ్యతే హి = చెప్పబడుచున్నది కదా.

తా. స్పష్టము.

అవ. ఇట్లు సాధనముల వర్ణించి యందు నిదిధ్యాసనమే సమాధి యగు ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ధ్యాత్వధ్యానే పరిత్యజ్య క్రమాధ్యైకగోచరమ్,
నివాతదీపవ చ్చిత్తం సమాధి రభిధీయతే.

55

వ్యా. తస్యైవ నిదిధ్యాసనస్య పరిపాకదశారూపం సమాధిమాహ. — ధ్యాత్వ ధ్యానే ఇతి. నిదిధ్యాసనే తావద్ధ్యాతా ధ్యానం ధ్యేయం చేతి త్రితయం భాసతే. తత్ర యదా చిత్తమభ్యాసవశేన ధ్యాత్వధ్యానే ధ్యాతారం ధ్యానం చ క్రమా త్పరిత్యజ్య ధ్యైకగోచర ధ్యేయ మేక మేవ గోచరో విషయో యస్య తత్తథావిధం భవతి, తదా సమాధిరిత్యుచ్యతే. తత్ర దృష్టాంతః నివాతేతి—వాయురహితే ప్రదేశే వర్తమానో దీపో యథా నిశ్చలో భవతి తద్వదిత్యర్థః.

టీ. క్రమాత్ = క్రమముగ, ధ్యాత్వధ్యానే = ధ్యానము చేయువాఁడు, ధ్యానము అను రెండింటిని, పరిత్యజ్య = విడిచి, ధ్యైకగోచరమ్ [సత్] = ధ్యానింపబడుచున్న పదార్థమునం దొక్కదానియందే నిలిచి, నివాతదీపవత్ - నివాత = గాలిలేని స్థలమున నున్న, దీపవత్ = దీపమువలె నున్న, చిత్తం = ధ్యానాయ త్తమైన చిత్తము, సమాధిః = సమాధి యని, అభిధీయతే = చెప్పబడును. (పరబ్రహ్మముతో నేకీభవించినచిత్తము కేవలము నిర్మల మగుటచే ప్రకాశరూపమై యుండును. కావున దీపముతోఁ బోల్పబడెను.)

తా. ఆనిదిధ్యాసనము ధ్యానరూప మగుటచే నందు ధ్యానించు వాఁడు ధ్యానము ధ్యానింపబడునది యను మూఁడు పదార్థములు కలవు. వాస్తవస్థితిలో బ్రహ్మమునందు భేదములు లేవు కదా! ఏక స్వరూపమగుదాని ధ్యానించువానికి భేదము కానబడుట యయుక్తమని వేటుగఁ జెప్పనక్కఱ లేదు. అట్లు కనబడుటయు సంభవింపదు; భ్రాంతివలన సంభవించినను అది యధార్థము కానేరదు. ప్రస్తుతము జీవు లాత్మనిశ్చయము కలవార లై నను, అనాదినుండియు భేదసంస్కారము దృఢముగ వచ్చుచున్నది. కావున నది వారిని వెంటనే విడువదు. ధ్యాన మభ్యాస మగుకొలఁది చిత్తము ధ్యాత్వధ్యానముల

రెండింటిని విడిచి షరమేశ్వరునియందు మాత్రమే ఏకీభవించును. ఇదియే సమాధి.

అవ. “ఇట్లు చిత్తము లీన మగునేని యప్పుడు వృత్తు లేవియు నుండవు కదా! ఇట్లైన నామనస్సు బ్రహ్మమునే కనుచున్నది యనుటకు మాత్ర మెట్లు వీలు కలుగును? అదియు (బ్రహ్మమును చూచుటయు) నంతర్ముఖవృత్తియే కదా!” యనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వృత్తయ స్తు తదానీ మజ్ఞాతా అ ప్యాత్త గోచరాః,
స్తరణా దనుమీయంతే వృత్తితస్య సముత్థితాత్. 56

వ్యా. నను సమాధౌ వృత్తీనామనుపలభౌ ధ్యేయైకగోచరత్వమపి నిశ్చేతుం న శక్యత ఇత్యాశంక్య వృత్తిసద్భావస్యానుమానగమ్యత్వాన్వైవ మిత్యాహ.—వృత్తయ స్త్వీతి. ఆత్మ గోచరా ఆత్మా గోచరో విషయో యాసాం తా వృత్తయస్తు తదానీం సమాధికాలేఽజ్ఞాతా అపి. వృత్తితస్య సమాధేరుత్థితస్య సముత్థితాదుత్పన్నాత్త్వని రణా దేతావంతం కాలం సమాహితోఽభూవ మిత్యేవం రూపాదనుమీయంతే యద్యత్త్వనిర్వృతే తత్తదనుభూత మితి వ్యాప్తే ర్లోకసిద్ధత్వా దిత్వర్థకః.

టీ. వృత్తయః తు = మనోవృత్తు లై తే, తదానీం=ఆసమాధిసమయమునందు, అజ్ఞాతా అపి = ప్రత్యక్షముగఁ దెలియఁబడని వైనను, వృత్తితస్య = ఆసమాధినుండి మేల్కొంచినవానికి, సముత్థితాత్ = పుట్టిన, స్తరణాత్ = స్తృతివలన, ఆత్మ గోచరాః - ఆత్మ = సర్వసాక్షికి, గోచరాః = గోచరము లగుచునే యున్నవిగా, అనుమీయంతే=ఊహింపఁబడుచున్నవి. ఆత్మను గ్రహించుచున్నవిగాఁగూడ నూహింపఁబడుచున్నవి యనవచ్చును. (వృత్తులు ఆత్మను గ్రహించుచు ఆత్మచేత గ్రహింపఁబడుచు నున్నవి యని తాత్పర్యము).

తా. సమాధికాలమునందు నెంతకాలము నిలిచినను పురుషున కొకప్పటికి ప్రార్థవశమున మెలకువ కలుగుచునే యున్నది. అప్పుడు వాఁడు “నేను సమాధియం దుంటిని” అని స్తరించుచున్నాఁడు. ఈస్మృతినిబట్టి చూచిన దీనికి నొక యనుభవ ముండవలయు నని నిస్సంశయముగ నిర్ణయింపవచ్చును. అట్లు విచారించినచో నాయనుభవమునకు స్వరూప మేమిగా నుండవలయును? ఆత్మ తన కభిముఖమై యున్నచిత్తమును గ్రహించుటయే కదా! చిత్తమభిముఖమగుట యనఁగా నందుండి వృత్తిజనించుటయే యనుట నిర్వివాదము. మనస్సు ఏపదార్థమును

గ్రహింపవలయు ననినను వృత్తిరూపముగ దానిపైకి బ్రసరించి కాని గ్రహింపదు. ఆవృత్తియు పదార్థాకారమును జేందినది యయ్యె దానిపై వ్యాపించును. (ఈవిషయము మున్ముందు సవిస్తరముగ ప్రకటింపఁ బడును). (ఇదియే మనస్సు విషయాభిముఖ మయ్యె ననుటకు నర్థము. కావున సమాధియందును ఇట్లే మనస్సునుండి బ్రహ్మకారవృత్తిపరంపర జనించుచుండు ననియే యూహింపవచ్చును. ఇట్లగుటచే “సమాధి యందు మనస్సు బ్రహ్మమును మాత్రమే ధ్యానింపుచున్నది” యనుట వలన విరోధ మేమియు లేదు. ధ్యాన మనఁగా పలుమాలు ధ్యేయ స్వరూపమును భావించుటయే. కావున “సమాధియందు వృత్తిపరంపర (అనేక వృత్తులు) కలదు” అని చెప్పవలయును. బాహ్యవృత్తులు మాత్రము సంస్కారవిశేషమువలన సుషుప్తినుండి మేల్కొంచిన వానికివలెనే సమాధినుండి మేల్కొంచినవానికిని కలిగినను సుషుప్తి యందువలెనే సమాధియందును లేవని తెలిసికొనవలయును. మనస్సు అంతర్ముఖ మగుట యొక్కటి తప్ప తక్కిన విషయమున నందంతటను సుషుప్తిసమాధులకు భేదము లేదు.

అవ. ‘ఇదియు యుక్తము కానేరదు. ఏవృత్తి కలుగవలయు ననినను ప్రయత్న ముండవలయును. సమాధియం దన్ననో యట్టిప్రయత్నములకు నవకాశము లేదు. ధ్యేయమునకంటె భిన్న మగునది యేదియు లేదు కదా? ఉండిననే కాని ప్రయత్నం బును కలుగదు కదా!’ యనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వృత్తీనా మనువృత్తి స్తు ప్రయత్నా త్ప్రథమా దపి,

అదృష్టాసకృదభ్యాససంస్కారసచివా ద్భవేత్.

57

వ్యా. నను, తదాసీం వృత్త్యుత్పాదకప్రయత్నాభావా త్కథం వృత్త్యను వృత్తిరిత్యాశంక్య తాత్కాలికప్రయత్నాభావేఽపి ప్రాథమికాదేవ ప్రయత్నాదదృష్టాది సహకారీసహితాద్భవతీ త్యాహ:—వృత్తీనామితి. ధ్యేయైకగోచరాణాం వృత్తి నామనువృత్తిస్తు ప్రవాహరూపేణానుగతిస్తు ప్రథమాదపి ప్రయత్నాత్సమాధిపూర్వకాలీనాదపి అదృష్టమశుక్లకృష్ణకర్తాభ్యో యః పుణ్యవిశేషః కర్తాశుక్లకృష్ణం యోగిన స్త్రీవిధమితరేషామితి పతంజలినా సూత్రితత్వాత్ యశ్చాసకృదభ్యాససంస్కారః పునఃపునః సమాధ్యభ్యాసేన జనితో భావనాఖ్యః సంస్కారవిశేష స్తాభ్యాం సహకారి కారణాభ్యాం సహ వర్తమావాద్భవతి.

టీ. వృత్తీనాం = ఆత్మవిషయకము లగునంతర్ముఖవృత్తులయొక్క, అనువృత్తిః
 తు = అనుసరణ మైతే (ఒకదానివెనుక, మఱి యొక్కటి జనించుట యైతే), అదృష్ట
 ...సచివాత్ - అదృష్ట = అశుక్లకృష్ట మనఁబడు పుణ్యపాపములుకాని కర్మచేతను,
 (ఇట్టికర్మయే యోగమును కలిగించు నని యోగశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పెదరు.) అసకృత్ =
 పలుమాఱు, అభ్యాస = యోగాభ్యాసముచేయుటచేత కలిగిన సంస్కారభావన
 యనఁబడు సంస్కారముతోను (భావనయే వాసన), సచివాత్ = కూడిన, ప్రథమాత్ =
 సమాధికి పూర్వమున నున్న, ప్రయత్నాత్ అపి = ప్రయత్నమువలననైనను, భవేత్ =
 కలుగవచ్చును.

తా. మఱియు చిత్తమునుండి వృత్తులు జనించుటకు ప్రయత్న
 ముండవలయును. సమాధియం దట్టిప్రయత్న ముండుటకు వీలు లేదు.
 భేదదృష్టి లేనిది ప్రయత్న ముండదు; భేదదృష్టి లేనిది సమాధి కుదు
 రదు. కావున “సమాధి యనఁగా నొక్క చిత్తవృత్తియే యగునేమో?”
 యను సంశయము జనించుటకు నవకాశము కలదు. అయితే ఈసంశయ
 మునకు నాధారము లేదు. ధ్యాన మనఁగా ధ్యేయమును పలుమాఱు
 స్మరించుటయే. కావున వృత్తు లనేకములుగ నుండి తీరవలయును.
 అప్పటికప్పుడు ప్రయత్నము లేకపోయినను సమాధియందు నిలుచు
 టకుఁ బూర్వ మది కలదు! త్రిప్పి విడువఁబడినచక్రము మఱల
 మఱలఁ ద్రిప్పఁబడకున్నను కొంతకాలమువఱకు తిరుగునట్లు మొట్ట
 మొదటి ప్రయత్నముచేతనే మనస్సు వృత్తిపరంపరను కలిగింపవచ్చును.
 మఱియు నాప్రయత్నమునకు సహాయముగ మఱికొన్ని కూడ నున్నవి.
 మొదటిది పురాకృతకర్మ. ఇది యెట్టివానికైనను అనఁగా ప్రకృతజన్మ
 మున మొట్టమొదటినుండియు నెట్టిప్రవర్తనతో నున్న వాని కైనను
 బలాత్కారముగ యోగసిద్ధి నొసంగఁగలదు. ఇది పుణ్యరూపము
 గాని పాపరూపముగాని కా దనియు కేవలము యోగసాధనము
 సూత్రమే యగునుకాని మఱి దేనిని కలిగింప దనియు యోగశాస్త్ర
 జ్ఞులు చెప్పెదరు. “కర్మాశుక్లకృష్టం యోగినస్త్రీవిధమితరేషాం” అను
 సూత్రముచే యోగశాస్త్రమున నీవిషయమే వర్ణింపఁబడి యున్నది.
 రెండవది యభ్యాసము. పలుమాఱు సమాధి అభ్యసించుటవలన
 నావాసన మనస్సునందు దృఢమై సమాధి కుపక్రమింపఁగానే నది
 వేగమువలె పరంపరగా వృత్తుల జనింపఁజేయును. కావున నాసమయ

మున ప్రయత్నము కలుగుటకు వీలు లే దనునించుక కారణముచే “సమాధియందు వృత్తులే లేవు” అని కాని “ఉన్నను ఒక్క వృత్తి మాత్రమే కలదు” అని కాని చెప్పి ధ్యానపదార్థమును భగ్నము చేయ సాహసింపఁగూడదు.

అవ. ఈసమాధి కల దను విషయమునఁ బ్రమాణముఁ జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యథా దీపో నివాతస్థ ఇత్యాదిభి రనేకథా,

భగవా నిమ మే వార్థ మర్జునాయ న్యరూపయత్ .

౬8.

వ్యా. నన్వయం సమాధిః పూర్వాచార్యైర్ను నిరూపితో దృష్ట ఇత్యాశంక్య సర్వగురుణా శ్రీపురుషో త్తమేన నిరూపితత్వా నైవమిత్యాహ.—యథేతి. యథా దీపో నివాతస్థో నేంగతే సోపమాస్తృ తేత్యాదిభిః శ్లోకైః అనేకథా నానాప్రకారేణ భగవాన్ జ్ఞానైశ్వర్యాదిసంపన్నః ఇమమేవ నిర్వికల్పకసమాధిరూపమర్థమర్జునాయ శిష్యాయ న్యరూపయ నిరూపితవాన్.

టీ. నివాతస్థః = గాలిలేనిస్థలమున నున్న, దీపః = దీపము, యథా = ఎట్లొ, (ఇది యోగికి నుపమానము), ఇత్యాదిభిః = అను మొదలగువాక్యములచే, అనేకథా = అనేకవిధములుగ, భగవాన్ = భగవంతుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు, అర్జునాయ = అర్జునుని కొఱకు, ఇమం=ఈ, అర్థం ఏవ=విషయమునే (సమాధిస్వరూపమునే), న్యరూపయత్ = నిరూపించెను.

తా. ఇట్టి స్వరూపముగల సమాధి యుండుట సంభవింప దని తలంతువేమొ? అది తగదు. సర్వలోకగురువగు శ్రీకృష్ణభగవానులు. అర్జునునకు నీవిషయమునే “యథా దీపో నివాతస్థో నేంగతే సోపమా స్తృతా, యోగినో యతచిత్తస్య యుంజతో యోగ మాత్మనః” అను మొదలగుశ్లోకములచే నాటవయధ్యాయమునందు వివరించి యున్నాఁడు.

అవ. ఇట్లు సప్రమాణముగ సమాధిని వివరించి తదభ్యాసమువలనఁ గలుగు ఫల మును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనాదా విహ సంసారే సంచితాః కర్మకోటయః,

అనేన విలయం యాంతి శుద్ధో ధర్మో వివర్ధతే.

59

వ్యా. అస్య సమాధేరవాంతరఫలమాహ. — అనాదావతి. అనాదౌ స్పష్టం. ఇహా స్థితిసంసారే సంచితాః సంపాదితాః కర్మకోటయః కర్మణాం పుణ్యాపుణ్యలక్షణానాం కోటయ ఇత్యుపలక్షణం. అపరిమితాని కర్మాణీత్యర్థః. అనేన సమాధినా విలయం యాంతి వినశ్యంతి. క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్థిన్ దృష్టే పరావరే ఇతి శ్రుతేః, జ్ఞానాన్ని స్వర్వకర్మాణీతి స్మృతేశ్చ. శుద్ధోః ధర్మః సవిలాసా విద్యానివర్తక సాక్షాత్కార సాధనభూతో ధర్మో వివర్ధతే. స్పష్టమ్.

టీ. అనాదౌ = అనాదియైన, ఇహ = ఈ, సంసారే = సంసారమునందు, సంచితాః = సంపాదించబడిన, కర్మకోటయః = అపరిమితములైన పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మలు, అనేన = ఈ సమాధిచేత, విలయం = నాశమును, యాంతి = పొందుచున్నవి. విశుద్ధః = నిర్మలముగు (సాక్షాత్కారమును కలిగించునట్టి), ధర్మః = ధర్మ విశేషము (చిత్తశుద్ధి), వివర్ధతే = వృద్ధి నొందును.

తా. “క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్థిన్ దృష్టే పరావరే జ్ఞానాన్ని స్వర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా” ఆపరాత్పరునిఁ గనుఁగొనినయెడల అనాదినుండి యార్జింపఁబడిన సర్వకర్మలును క్షీణించును. ఓ యర్జునా! జ్ఞాన మను నన్ని కర్మల నొక్కక్షణములో భస్మము చేయును. అను యెడలగు శ్రుతిస్మృతుల ననుసరించి చూచిన నీసమాధి వలన సర్వకర్మలును నశించును; సాక్షాత్కారసాధన మగుచిత్తశుద్ధి దినదినమునకు నభివృద్ధి నొందును.

అవ. ఈవిషయమున మహాత్ముల సమ్మతిని చూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ధర్మ మేఘు మిమం ప్రాహు స్సమాధిం యోగవిత్తమాః,

వర్ష త్యేష యతో ధర్మామృతధారా స్సహస్రశః.

60

వ్యా. తత్ర కిం ప్రమాణమిత్యత ఆహ. — ధర్మేతి. యోగవిత్తమాః అతిశయేన యోగజ్ఞా బ్రహ్మసాక్షాత్కారవంత ఇతి యావత్. ఇమం నిర్వికల్పసమాధిం ధర్మ మేఘు ప్రాహుః స్పష్టం. తదుపపాదయతి. — వర్ష తీతి. యతః కారణా దేష సమాధి ర్ధర్మామృతధారాః ధర్మలక్షణా అమృతధారాః సహస్రశో వర్ష తి క్షణమేకం క్రతు శతస్యాపీతి శ్రుతేరతో ధర్మ మేఘు ప్రాహురితి. పూర్వేణాన్వయః.

టీ. ఏషః = ఈ నిర్వికల్పసమాధి (సామాన్యనిదిధ్యాసనము సవికల్పసమాధి యనియు, నిప్పుడు వర్ణింపఁబడినది నిర్వికల్పసమాధి యనియు తెలిసికొనవలయును.) ధర్మ...ధారాః = ధర్మ = ధర్మ మనెడు (ఇది చిత్తశుద్ధి కానోపు నని మున్నే వివరించి

యున్నాము). అమృత = అమృతముయొక్క, ధారాః = ధారలను, సహస్రశః = వేన వేలుగ, యతః = ఏకారణమువలన, వర్షతి = వర్షింపుచున్నదో [తతః = ఆకారణము వలన], యోగవిత్తమాః = యోగవేత్తలలో నగ్రే సరులు, ఇమం = ఈ, సమాధిం = నిర్వి కల్పసమాధిని, ధర్మ మేఘం = ధర్మమును (వర్షించు) మేఘ మని, ప్రాహుః = చెప్పిరి.

తా. “క్షణ మేకం క్రతుశతస్య = నిర్వికల్పసమాధి నొక్క క్షణ కాల మాచరించువాఁడు నూలు మహాయజ్ఞములు చేసినవాఁ డగును” అను మొదలగు శ్రుతుల నాశ్రయించిన పై సిద్ధాంతమున కేమియు భంగము రాదు. వేదాంతవేత్త లగుమహాత్ములుగూడ సీసమాధి నిష్టే వర్షింపుచున్నారు. ధర్మము నపరిమితముగ వర్షధారలవలె వర్షించునది కావున దీనిని ధర్మ మేఘ మనిరి.

అవ. ఇట్లు సర్వమును వివరించి సమాధికిఁ గల ముఖ్యప్రయోజనమును చెప్పుచు విషయము నుపసంహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అమునా వాసనాజాలే నిశ్శేషం ప్రవిలాపితే,
సమూలోన్మూలితే పుణ్యపాపాభ్యే కర్మసంచయే. 61

వాక్య మప్రతిబద్ధం స త్ప్రాక్ పరోక్షావభాసితే,
కరామలకవ ద్బోధ మపరోక్షం ప్రసూయతే. 62

వ్యా. ఇదానీం సమాధేః పరమప్రయోజన మాహ.—అమునేతి. అమునా సమాధినా వాసనాజాలే అహంకారమమకారక ర్మత్వాద్యభిమాన హేతుభూతే జ్ఞాన విరుద్ధే సంసారసమూహే నిశ్శేషం యథా భవతి తథా ప్రవిలాపితే వినాశితే పుణ్య పాపాభ్యే కర్మసంచయే సమూలోన్మూలితే మూలసహితం యథా భవతి తథోన్మూలితే ఉద్భృతే వినాశిత ఇతి యావత్.

ఫలితమాహ:—వాక్యమితి. వాక్యం తత్త్వమస్యాదివాక్యం అప్రతిబద్ధం సత్కర్మవాసనాభ్యాం ప్రతిబంధరహితం సత్ ప్రాక్ పరోక్షావభాసితే పూర్వం పరోక్ష తయా ప్రకాశితే తత్త్వే కరామలకవత్కర్మస్థితామలక గోచరమివాపరోక్ష మపరోక్ష తయా తత్త్వావభాసన సమర్థం బోధం జ్ఞానం ప్రసూయతే జనయతి.

టీ. అమునా = ఈసమాధిచేత, వాసనాజాలే = శుభాశుభవాసనాసమూహము, నిశ్శేషం = మిగులు లేకుండ, ప్రవిలాపితే [సతి] = నశింపఁజేయఁబడినప్పుడు, పుణ్య పాపాభ్యే = పుణ్యపాపము లను పేరు గల, కర్మసంచయే = కర్మ సమూహము, సమూలో

న్దులితే-సమూల=పేరుతోఁగూడ, ఉన్దులితే [సతి] = పెళ్లగింపఁబడినప్పుడు, (కర్తకు మూలము వాసనలే యని గ్రహించునది.) వాక్యం = తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యము, అప్రతిబద్ధం సత్ = కర్తలచేతఁగాని వాసనలచేతఁగాని ప్రతిబంధములేనిదై, ప్రాక్ = మొట్టమొదట, పరోక్షావభాసిలే = పరోక్షముగ (స్వానుభవశూన్యముగ)ఁ బ్రకాశించును. తతః=పిదపఁ జేయఁబడిన (తత్వే = తత్త్వమందు). కరామలకవత్ = అఱచేత నున్న ఉసిరిక పండువలె, అపరోక్షం = ప్రత్యక్షమైన, బోధం = జ్ఞానమును, ప్రసూయతే = కలిగించును (అపరోక్షజ్ఞానమును కలిగించు ననుట.)

తా. సమాధి దృఢమయ్యెనేని అనాదినుండియు మనస్సున నెలకొనియున్న వాసనలును, వానివలన సంపాదింపఁబడియున్న కర్తలును నిశ్శేషముగ నశించును. అప్పుడు ప్రతిబంధరహితమై మహావాక్యజనిత జ్ఞానము ప్రకాశించును. మొట్టమొదట పరోక్షరూపమున నుండి పరిపాకమును జెందుకొలఁచి నపరోక్షముగ మాటును. మొట్టమొదట జీవబ్రహ్మము లొక్కటి యని సామాన్యజ్ఞానము కలుగును; పిదప నేనే బ్రహ్మము నను విశేషజ్ఞానము కలుగును.

అవ. ఇప్పుడు పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానమున ప్రభావమును వర్ణింపుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. పరోక్షం బ్రహ్మవిజ్ఞానం శాబ్దం దేశికపూర్వకం,

బుద్ధిపూర్వకృతం పాపం కృత్స్నం దహతి వహ్నివత్. 63

అపరోక్షాత్త విజ్ఞానం శాబ్దం దేశికపూర్వకం,

సంసారకారణాజ్ఞానతమసః శ్చండభాస్కరః. 64

వ్యా. ఇదానీం పరోక్షజ్ఞానస్య ఫలమాహ.—పరోక్షమితి. దేశికపూర్వకం గురుముఖిల్లబ్ధం తత్త్వమస్యాద్యాగమజన్యం పరోక్షం బ్రహ్మవిజ్ఞానం బుద్ధిపూర్వకం యథా భవతి తథా కృతం కృత్స్నం సమస్తం పాపం వహ్నివద్దహతి.

అపరోక్షజ్ఞానఫలమాహ:—అపరోక్షేతి. శాబ్దం దేశికపూర్వకం వ్యాఖ్యాతం అపరోక్షాత్త విజ్ఞాన మపరోక్షస్యాత్త నో విజ్ఞానం సుశయవిపర్యయరహితం యత్ జ్ఞానం తత్సంసారకారణాజ్ఞానతమసః సంసారకారణం యదజ్ఞానమస్తి తదేవ తమస్తస్య చండభాస్కరః మధ్యాహ్న కాలీనసూర్యః బాహ్యతమసశ్చండభాస్కర ఇవాజ్ఞాన తమసో నివర్తక ఇత్యర్థమ్.

టీ. దేశికపూర్వకం = గురుముఖమువలన లభించినట్టిదియు, శాబ్దం = మహావాక్యసంబంధమైనదియు నగు, పరోక్షం=పరోక్షమైన, బ్రహ్మవిజ్ఞానం=బ్రహ్మజ్ఞానము,

వహ్నివత్ = అగ్నివలె, కృత్స్నం = సంపూర్ణమైన, బుద్ధిపూర్వకృతం=బుద్ధిపూర్వకముగఁ జేయఁబడిన, పాపం=పాపమును (ఇది యుపలక్షణము. పుణ్యము నని కూడ గ్రహించునది. ముక్తికిఁ గర్తయంతయు విరుద్ధమే), దహతి=కాల్చును, దేశికపూర్వకం శాబ్దం, అపరోక్షాత్ విజ్ఞానం = అపరోక్షబ్రహ్మజ్ఞానము, సంసార... తమసః-సంసార = సంసారమునకు, కారణ = కారణమైన, అజ్ఞాన=అవిద్య యనెడు, తమసః=అంధకారమునకు, చండభాస్కరః=ప్రచండసూర్యుఁడు (అజ్ఞానాంధకారమును ధ్వంసముచేయుననుట).

తా. అందు పరోక్షజ్ఞానము కలిగినచోడనే బుద్ధిపూర్వకకృత పాపముకూడ నశించును. తక్కినవానినిఁగూర్చి చెప్పనేల? ఇచ్చట పాప మనుటవలన కేవలపాపమునే గ్రహింపరాదు. సర్వకర్తములను గ్రహింపవలయును. పరోక్షజ్ఞానమువలన నన్నికర్తములును నశించుననవలయును. కర్తలన్నియు భేదసాధ్యము లగుటచే నభేదమును బోధించు జ్ఞానమునకు విరుద్ధములే కదా! మఱియు నపరోక్షజ్ఞానమును గూర్చి చెప్పవలసినదియే లేదు. అది తనయుత్పత్తితోనే మూలావిద్యాంధకారము నడంచును; ముక్తిని కరతలామలకము గావించును.

అవ. ఇట్లు తత్త్వార్థమును సంక్షేపముగ వివరించి ప్రకరణార్థము నుపసంహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇత్థం తత్త్వవివేకం విధాయ విధివన్తన స్సమాధాయ,
విగళితసంస్మృతిబంధః ప్రాప్నోతి పరం పదం నరో నచిరాత్. 65
ఇతి ప్రత్యక్షత్త్వవివేకః.

వ్యా. గ్రంథాభ్యాసఫలమాహ:—ఇత్థమితి. నర ఇత్థముక్తేన ప్రకారేణ తత్త్వవివేకం తత్త్వస్య బ్రహ్మత్వైకత్వలక్షణస్య వివేకం కోశపంచకా ద్వివేచనం విధాయ కృత్వా తస్మిన్స్తత్వే విధివచ్ఛ్రోక్తప్రకారేణ మనః సమాధాయ స్థిరీకృత్య విగళిత సంస్మృతిబంధోఽపరోక్షజ్ఞానేన నివృత్తసంసారబంధస్సౌ పరం పదం నిరతిశయానంద రూపం మోక్షం నచిరాదవిలంబేన ప్రాప్నోతి సత్యజ్ఞానానందలక్షణం బ్రహ్మైవ భవ తీత్యర్థః.

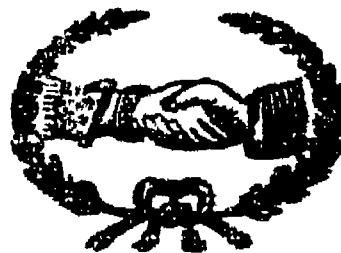
ఇతి శ్రీ పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యవర్య శ్రీమద్భారతీతీర్థ విద్యారణ్య
మునివర్యకింకరేణ రామకృష్ణాఖ్యవిదుషా విరచితా
తత్త్వవివేకవ్యాఖ్యా సమాప్తా.

టీ. ఇత్థం = ఈవిధముగ, తత్త్వవివేకం = జీవుని యథార్థస్వరూపముయొక్క వివేకం=వివేచనము (పంచకోశములనుండి విభాగించుటను), విధాయ=చేసి, విధివత్ = శాస్త్రోక్తరీతిగా, మనః = మనస్సును, సమాధాయ = సమాధానపఱచి (సమాధియందు నిలిపి యనుట), విగళిత...బంధః - విగళిత = వీడిపోయిన, సంస్మృతిబంధః = సంసార బంధము కలవాడై, నరః=మనుష్యుడై, నచిరాత్ = శీఘ్రముగ, పరం పదం = పరమ పదమును, ప్రాప్నోతి = పొందును.

తా. పైన వర్ణించినవిధముగ నేపురుషుడై తత్త్వనిర్ణయమును గావించి యేకాగ్రతను స్థిరపఱచుకొనునో యట్టివాడై సంసారబంధ విముక్తుడై శీఘ్రముగ ముక్తినిొందును.

ఇట్లు వెన్నెలకంటి సుందరరామశర్మచే వివరింపబడిన పంచదశియందు

తత్త్వవివేక మను ప్రథమప్రకరణము.





శ్రీ రస్తు

శ్రీ గణేశాయ నమః.

శ్రీ వేదాంతపంచదశి

ద్వితీయ ప్రకరణము



మహాభూతవివేకప్రకరణము

అవ. పరమేశ్వరునిస్వరూప మవాఙ్మనసగోచర మగుటచే దానిని నిరూపించు టకు మహాభూతస్వరూపనిరూపణము చక్కని యుపాయ మగు నని నిశ్చయించి, పరమేశ్వరుఁడు వీనిచేతనే యాస్వాదింపఁబడి బహువిధప్రపంచరూపముతోఁ దోఁచుచున్నాఁడు కావున వీనిధర్మములను శ్రీత్యేకముగ విభాగించిన నందు నిగూఢమైయున్న యాత్మత్వము ప్రకాశించు నని నిశ్చయించి మహాభూత స్వరూపముల వానిమూలమున సర్వప్రపంచస్వరూపముల వివరించువాడై మొట్టమొదట ప్రయోజననిరూపణ పూర్వకముగఁ బ్రతిజ్ఞను గావించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స దద్వైతం శ్రుతం యత్త త్పంచభూతవివేకతః,
బోధ్యం శక్యం తతో భూతపంచకం ప్రవివిచ్యతే.

1

వ్యాఖ్యానమ్

నత్వా శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునీశ్వరౌ,
పంచభూతవివేకస్య వ్యాఖ్యానం క్రియతే మయా.

వ్యా. 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయ' మితి శ్రుత్యాజగదుత్పత్తేః పురా యత్ జగత్కారణం సద్రూపమద్వితీయం బ్రహ్మ శ్రుతం తస్యావాఙ్మనస గోచరత్వేన స్వతోఽవగంతు మశక్యత్వాత్తత్కార్యత్వేన తదుపాధిభూతస్య భూత పంచకస్య, వివేకద్వారా తదవబోధనాయోపోద్ఘాతత్వేన భూతపంచకవివేకం ప్రతి జానీతే—సదద్వైతమితి.

టీ. అద్వైతం = ఏకస్వరూపమైన, యత్ = ఏ, సత్ = సద్రూపబ్రహ్మము, శ్రుతం = వేదమునందు వర్ణింపబడెనో, తత్ = అది, పంచభూతవివేకతః-పంచభూత = పంచభూతములను (అనగా వానిధర్మములను), వివేకతః = విభాగించుటవలన, బోధ్యం = తెలిసికొనుటకు, శక్యం = శక్యమగును. తతః = ఆకారణమువలన, భూతపంచకం = ఈపంచభూతములును, ప్రవిచ్యతే = విభాగించి వర్ణింపబడును.

తా. పరమేశ్వరుడు మొట్టమొదట ఆకాశముగాను, పిదప వాయువుగాను ఇట్లు భ్రాంతిచే పంచభూతములుగ తత్కార్య మగుసర్వ ప్రపంచముగ నవిద్యాప్రతిబింబములచే (జీవులచే)ఁ జూడఁబడె నని మున్నే వివరించియున్నాము కదా! ఇట్లుగుటచే జీవు లాబ్రహ్మమునందు (స్వస్వరూపమునందే యని గ్రహింపవలయును.) ఆకాశాదిధర్మముల నెల్ల నారోపించుచున్నారు. త్రాటిని సర్పముగఁ జూచినప్పుడు సర్పధర్మములఁ ద్రాటియం దారోపించిన ట్టిబ్రహ్మమునందును భ్రాంతిసిద్ధములగు నాకాశాదులధర్మముల నారోపించుచున్నారు. ఇట్టి యారోపమువలన వచ్చుస్వరూపంబును ఆరోపితధర్మంబులును (ఆరోపములయందు ఎప్పటికిని ధర్మములుమాత్రమే యారోపింపబడును. కాని ధర్మయగుపదార్థము కాదు. త్రాటియందు భ్రాంతివలన సర్పధర్మములుమాత్రమే చూడఁబడును కాని సర్పము దానిపై నిలువదు.) కలసిపోవుటచే “వీనిలో నేది వస్తుస్వరూపము? ఏవి యారోపితధర్మములు?” అని విభాగించుటకు నలవి కాకున్నది. విభాగింపకున్న స్వస్వరూపజ్ఞానము కలుగదు కదా! కావున నారోపితము లగు నాకాశాదులధర్మముల వివరించి చూపినచో నప్పుడు సులభముగఁ దన్ని రాకరణమువలన స్వస్వరూపము తేటపడును. మఱియు తమోమయప్రకృతితోఁ గూడిన పరమేశ్వర ప్రతిబింబమే ప్రపంచరూపముతోఁ బరిణమించె నని కూడఁ జెప్పితిమి. అందును ప్రకృతికే పరిణామ మనియు, పరమేశ్వరునిపక్షమున నది వివర్తమే స్వరూపమునకు హాని లేకయే పదార్థాంతరముగఁ దోచుట. త్రాడు తన స్వరూపమును పోగొట్టుకొనకయే సర్పస్వరూపముతో తోచుచున్నది యనుట దీనికి దృష్టాంతము.) అనియుఁ జెప్పితిమి. కావున ధర్మమును విభాగించి యాకాశమును ప్రకృతిమాత్రముగ నిర్ణయించిన

అధిష్ఠానరూప మగు బ్రహ్మము శేషించును. అప్పుడు భ్రాంతిసిద్ధమయినది యగుటచే నాకాశము కూడ లేనిది యగును. “స దేవ సో మ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మే వాద్వితీయమ్=ఓశాంతుఁడా! ఈ ప్రపంచ మంతయు సృష్టికిఁ బూర్వకాలమున నేక స్వరూప మగు బ్రహ్మముగ మాత్రమే యుండెను.” అను మొదలగు శ్రుతులచే జెప్పబడినవిషయము స్పష్ట మగును. కార్యమును బాగుగ విమర్శించినఁ గారణస్వరూపమును నిర్వి వాదముగ తెలిసికొనవచ్చును. మట్టికుండగా నూతినపిదపఁగూడ కుండకు సంబంధించిన యాకారాదివిశేషధర్మములు బుద్ధిచే విభాగించి నచో మృత్తికాస్వరూపము తేటపడునుకదా! కావున సులభముగఁ దత్త్వజ్ఞానమును కలిగించుటకై ఈ ప్రకరణమున పంచభూతముల విమ ర్శించుచున్నాము.

అవ. ఇట్లు ప్రయోజనమును వర్ణించి భూతగుణముల సంక్షేపముగ వివరించుచు ప్రకరణము నారంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శబ్దస్పర్శా రూపరసౌ గంధో భూతగుణా ఇమే,
ఏకద్విత్రిచతుఃపంచగుణా వ్యోమాదిషు క్రమాత్. 2

వ్యా. తత్ర తావదాకాశాదీనాం పంచానాం భూతానాం గుణతో భేదజ్ఞాప నాయ తద్గుణానాహ. — శబ్దేతి. “నన్వేతే గుణాః కిం సర్వేషాముత ఏకై కన్వైకైక గుణ ఇతి విమర్శయన్నోభయథాపి; కింతు ప్రకారాంతరమస్తి” ఇత్యభిప్రాయే ణాహ. — ఏకేతి.

టీ. శబ్దస్పర్శా = శబ్దస్పర్శములును, రూపరసౌ = రూపరసములును, గంధః = గంధంబును, ఇమే = ఇవి, భూతగుణాః = భూతములయందు కలగుణములు, వ్యోమాదిషు = ఆకాశాదులయందు, క్రమాత్ = వరుసగా, ఏకద్విత్రిచతుఃపంచగుణాః = ఒకటి రెండు మూఁడు నాలుగు అయిదు గుణములు; ఉండును.

తా. శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లైదును భూతస్వభావములు. ఇందు శబ్ద మాకాశమునకును, శబ్దస్పర్శములు వాయువునకును, శబ్ద స్పర్శరూపము లగ్నికిని, శబ్దస్పర్శరూపరసములు జలమునకును శబ్దస్పర్శ రూపరసగంధములు పృథివికిని గలవు. ఇవి యన్నియు ననుభవములోనే యున్నవి.

ఆవ. ఆయనుభవమును వివరింపుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రతిధ్వని ర్వియచ్ఛబ్దో వాయాః బీసీతి శబ్దనమ్,
అనుష్టాశీతసంస్పర్శో వహ్నా భుగుభుగుధ్వనిః. 3

ఉష్ణస్పర్శః ప్రభా రూపం జలే బులుబులుధ్వనిః,
శీతస్పర్శ శుక్లరూపం రసో మాధుర్య మిరితమ్. 4

భూమా కడకడాశబ్దః కాతిన్యం స్పర్శ ఇష్యతే,
నీలాదికం చిత్రరూపం మధురామ్లాదికో రసః. 5

సురభీతరగంధౌ ద్వా గుణా స్సమ్య గ్వివేచితాః,

వ్యా. తదేవ ప్రకారాంతరం విశదయతి.—ప్రతిధ్వనిరితి. ఆకాశే తావచ్ఛబ్ద ఏవ గుణః స చ ప్రతిధ్వనిరూపః. వాయా శబ్దస్పర్శా. తత్ర వాయుశబ్దమనుకారేణ దర్శయతి. బీసీతి శబ్దనమితి. ఏవము త్రత్రానుకరణశబ్దనం ద్రష్టవ్యం. తస్య స్పర్శ మాహ.—అనుష్టాశీతసంస్పర్శ ఇతి. వహ్నా శబ్దస్పర్శరూపాణీతి త్రయో గుణాః. తే చ క్రమేణాభిధీయంతే. వహ్నా భుగుభుగుధ్వనిః. 3.

ఉష్ణః స్పర్శః ప్రభా రూపమితి జలే శబ్దాదయో రసాంతాశ్చత్వారో గుణాస్తా నాహ.—జలే బులుబులుధ్వనిః. శీత స్పర్శః శుక్లం రూపం రసో మాధుర్యమితి. 4.

భూమా శబ్దాదిగంధాంతాః పంచగుణాస్తానుదాహరతి.—భూమా కడకడాశబ్ద ఇత్యాదినా సురభీతరగంధే ద్వావిత్యంతేన. 5.

ఉక్తమర్థముపసంహరతి. గుణా ఇతి.

టీ. ప్రతిధ్వనిః = ప్రతిధ్వని, వియచ్ఛబ్దః - వియత్ = ఆకాశభూతమునందుఁ గల, శబ్దః=శబ్దము, వాయా=వాయుభూతమునందు, బీసీ ఇతి=బీసీ అనునట్టి (ఇది యను కరణము), శబ్దనం = శబ్దము కలదు. (ఇది గాలి వీచునప్పుడు కలుగుధ్వని) అనుష్ట... సంస్పర్శః-అనుష్ట = వేడికానట్టియు, అశీత=చల్లన గానట్టియు, సంస్పర్శః=స్పర్శయుఁ గలదు. వహ్నా=అగ్నియందు, భుగుభుగుధ్వనిః = భుగుభుగు అనుచప్పుడు కలదు. (ఇది మండునప్పుడు కలుగుధ్వనికి ననుకరణము). ఉష్ణస్పర్శః = వేడియగుస్పర్శ కలదు. ప్రభా=ఆయన్నికిఁ గలకాంతియే, రూపం = రూప మగును. జలే=నీటియందు, బులు బులుధ్వనిః = బులుబులుధ్వని కలదు. (ఇదియు నీరు పాటునప్పుడు కలుగుధ్వనికి నను కరణము). శీతస్పర్శః = చల్లనిస్పర్శ కలదు. శుక్లరూపం = తెల్లనివర్ణము కలదు. మాధుర్యం=తీపియే, రసః=రస మని, ఈరితం=చెప్పబడెను. భూమా = భూమియందు, కడకడాశబ్దః = కడకడ యనుశబ్దము కలదు (ఇది కఠినవదార్థముల సంయోగాదులవలనఁ

గలుగుధర్మనికి ననుకరణము), స్పర్శ=స్పర్శము, కాతన్యం=కతినత్వమే యని, ఇష్యతే= అంగీకరింపబడుచున్నది. నీలాదికం = నలుపుమొదలగు, చిత్రరూపం=విచిత్ర వర్ణములు కలవు. మధురాష్టాదికాః=తీపి పులుపు మొదలగు, రసః=సర్వరసములు కలవు. సురభీతర గంధౌ - సురభి=సువాసన, ఇతర = దానికంటె భిన్నమైనదుర్వాసన యను, గంధౌ = గంధములు (వాసనలు), ద్వా=రెండును గలవు. [ఇతి=ఈవిధముగ,] గుణాః=భూతగుణ ములు, సమ్యక్=బాగుగ, వివేచితాః = వివేచన చేయబడినవి.

తా. ఆకాశమునందుఁ గల శబ్దము మన కనుభవములో నున్న ప్రతిధ్వనియే; ఇది వాయుధ్వని కాదు. వాయుదిభూతములకు చాంచల్యము కలిగినప్పుడు మాత్రమే ధ్వని కలుగును. ఇట్టిచాంచల్యము లేనికాలమునఁ గూడఁ బ్రతిధ్వని కలదు. కావున నది యాకాశధ్వనియే యనవలయును. ఆకాశ మనఁగా సర్వభూతములకు నాధారమగునట్టి బయలు. ప్రతిధ్వని యచ్చటనే కలుగుచున్నది. “ఇట్టైన నావరణ మేల? నిరావరణ మగుస్థలమునఁ బ్రతిధ్వని కలుగుట లేదు. కావున గాలియే మన ధ్వనిని కొనిపోయి యావరణమునకుఁ దగిల్చి మఱి వచ్చుచుండు ననియు, ధ్వనిశేషము మఱలఁ దెచ్చుననియు నదియే ప్రతిధ్వని యనియుఁ జెప్పవలయును” అని కొందఱు చెప్పుచున్నారు ఇది యుక్తము కాదు. శబ్దము వాయువశమున సంచరించు ననుట నిశ్చయమే యైనను అది మన కంతమునుండి వచ్చుధ్వనియే యనుట సంభవింపదు. ఒక స్థలమున జనించినశబ్దము అట్లే శ్రవణమువఱకు రా దనియు, నాశబ్దమునుండి యొక శబ్దధార జనించు ననియు సిద్ధాంతము. కావున ఒక ధ్వనివలన కలిగిన రెండవధ్వని ప్రతిధ్వని యనఁబడును. ఇది వాయుధ్వని కాదని యిదివఱకే నిరూపించితిమి; ఇతర భూతశబ్దముగూడఁ గానేర దని చెప్పితిమి. కావున నది యాకాశశబ్దమే ఇట్టిదియే యై వాయువుచే సంచరింపఁజేయఁబడును గాని యది ప్రత్యేకశబ్దము కాదు. మఱియు ప్రతిధ్వనికి నావరణ ముండవలయు నని నియమము కూడ లేదు. వైన వర్ణించినవిధముగఁ జూచిన నొకనితో మఱియొక్కఁడు మాట లాడునప్పుడు కూడ వినువానికి వినవచ్చునది ప్రతిధ్వనియే కదా? కావున నా ప్రతిధ్వని యాకాశమునందే జనించుచున్నది యనుట

నిర్వివాదము. ఒక శబ్దమునుండి మఱియొకశబ్దము జనించునను పక్షంబును నిర్వివాదమే. అట్లు కాకున్న నొక స్థలమునఁ గలిగినధ్వని దూరమున నున్నవారికి బహుకాలమునకు నల్పపరిమాణముతో వినవచ్చుటకుఁ గారణ మేమి? మిగుల దూరమున నున్నవారలకు బొత్తుగనే వినరా కుండుటకుఁ గారణ మేమి? ఒక శబ్దమునుండి శబ్దపరంపరలు జనించుచున్న వనిన నవి యొకదానికంటె నొకటి యల్పపరిమాణము కలవి యగుచు నుండును గావున నివి యన్నియు సంభవింపవచ్చును. కారణమునకంటె కార్య మల్పముగ నుండు ననుట నిర్వివాదము. కావున నెట్లు చూచినను ప్రతిధ్వని యాకాశశబ్ద మనుటలో సంశయము లేదు. ఇది యొక్కటియే యాకాశగుణము.

వి. వాయువునందు శబ్దస్పర్శములు కలవు. అందు గాలి వీచునప్పుడు చాంచల్యమునఁ గలుగుధ్వనియే శబ్దము, వాయువు పరమాణురూప మనియు, వానిసమర్థమువలన నాధ్వని యాకాశమునందే కలుగుచున్నది యనియుఁ గొందఱు చెప్పుదురు. ఇది యుక్తముకాదు. పరమాణుస్వరూప మాకాశమువంటిదని యావాదులచే నంగీకరింపఁబడి యుండుటచే వానికి సంమర్దము కలుగు ననుటయే మొదల సరిపడదు; కలిగినను అప్పుడు కలుగుధ్వని సంమర్దధ్వనియే యగునుగాని ప్రతిధ్వని కాకుండుటచే నాకాశధ్వని కానేరదు. ప్రతిధ్వని వాయూదు లున్నను అనఁగా సేవించుచున్నను చలింపకున్నను కలుగుచున్నది. ప్రస్తుత ధ్వని మాత్ర మట్లు కలుగుట లేదు. నియతముగ వాయుచాంచల్యమున్నప్పుడు మాత్రమే కలుగుచున్నది. కావున నీశబ్దము వాయుశబ్దమే! ఇట్లే దీనికిఁ గలస్పర్శ ముష్ణంబును శీతంబును కా దని తెలిసికొనవలయును. ఇది వెచ్చనిగాలి, చల్లనిగాలి యచవ్యవహారములు తేజోజలసంబంధముచే కలుగుచున్నవి యని గ్రహించునది. మేఘజలముమీఁదినుండిగాని నదీ తటాకాదులమీఁదినుండిగాని వచ్చుగాలి జల సంస్పర్శగలది యగుటచే చల్లనిగాలి యని చెప్పఁబడుచున్నది. కాలినకొండలపైనుండి గాని యితరము లగు నష్టపదార్థములమీఁదినుండిగాని వచ్చుగాలి వేడిగాలి యనఁబడుచున్నది. ఈ యనుభవమువలన నీరెండుస్పర్శములును గాలికి లే వని తోచుచున్నది. కావున విశేషమెద్దియు లేని సామాన్యస్పర్శమే వాయుస్పర్శ మని నిర్ణయింపవలసి వచ్చుచున్నది.

అగ్నియందు శబ్దస్పర్శరూపములు కలవు. అగ్ని మండునప్పుడు కలుగు భుగు భుగు ధ్వనియే దానిశబ్దము. ఇదియు నాకాశశబ్దమునకంటె భిన్నమే యని వాయు

నిరూపణమునందు నిరూపించినయుక్తుల ననుసరించి నిర్ణయించుకొన వలయును. దీనికి ఉష్ణస్పర్శము కల దనుట యనుభవసిద్ధము. మఱియు దానికి ప్రకాశమే రూపము. ఇది (శ్వేతరూప మనియు, నందును అభాస్వరశ్వేతరూప మనియుఁ గొందఱు చెప్పుదురు.) ఇది యుక్తయు కాదు. అన్నికిఁగల కాంతి సామాన్యకాంతియే కాని యందేరూపంబును స్పష్టము కాదు. మఱియు విమర్శించిన నది సర్వవర్ణములకు నాధార మని తేలుచున్నది. దీనికి నింద్రచాపమే దృష్టాంతము. అన్నియందుఁ గలరూప మెద్దియో సూర్యుని యందు కలదియు నదియే. మేఘజలంబున సూర్యకాంతి ప్రతిబింబించినప్పుడు ప్రతి బింబానుసారముగఁ గలుగు కాంతినమూహమే ఇంద్రధనుస్సు. ఈవిషయ మనేకస్థలములయందు వర్ణింపఁబడి యున్నది. దీనిని బట్టిచూచిన సూర్యకాంతియందు సర్వవర్ణములును కల వని తెలియుచున్నది. సూర్యకాంతియు నన్నికాంతియు నొక్కటియే యని నిరూపించితిమి. కావున నీరూపము లన్నియు నన్నియందు కల వన వలయును. కావున నన్నియందలి రూపము సామాన్యరూపమే కాని, యందు విశేషము లేవియు లేవనియే చెప్పవలయును. ఆరూపమును తెల్లనిది యని కాని యెఱ్ఱనిది యని కాని చెప్పఁ గూడదు. “యదగ్నే రోహితం రూపం తేజనస్త ద్రూపం” = “అన్నికిఁ గల యెఱ్ఱనిరూపమేదీ కలదో అది తేజస్సునకుః గలరూపము” అను శ్రుతియు పైనఁజూపఁబడిన మతమునకు విరుద్ధముగ నున్నది. వారు తేజస్సునకుఁ గల రూపము తెల్లనిది యనిరి; ఇది యెఱ్ఱనిదియనుచున్నది కదా! “ఇట్లైన మీసిద్ధాంతమునకుఁగూడ విరుద్ధమే కదా!” యనియెదవేమొ యట్లుకాదు. రూపము సామాన్యమైన దానిని లోకానుసారముగ నేవిశేషముతోనైనఁ జెప్పవచ్చును కాని తెల్లనిదైన యెఱ్ఱని దని చెప్పుటకు వీలులేదు కదా! కావున నన్నికిఁ గలరూపము నిర్వివాదముగ సామాన్యరూపమే.

జలమునందు శబ్దస్పర్శరూపరసములు కలవు. అందు జలచాంచల్యమువలనఁ కలుగు గుడుగుడుధ్వని జలధ్వని. స్పర్శము శీతస్పర్శము. రూపము తెలుపు. “యమునా నది జలము నల్లనై యున్నదికదా!” అనియెదవేమొ? వినుము. అది నీలవర్ణము కల భూసుబంధమువలనఁ గాని పదార్థాంతరసంబంధమువలనఁగాని యట్లున్నది యనవలయును. ఆజలమును పైకి నెగుఱవైచినఁ దెల్లగా నుండుటయే ఇందుకు దృష్టాంతము. అయినను ఆతెల్లు ఉజ్జ్వలమైనది కాదని కొందఱు చెప్పెదరు. ప్రకాశాప్రకాశములు పదార్థ సుబంధము ననుసరించునవి యగుటచే నిట్లు చెప్పుట యనుచితము. ఏవర్ణము కలపదార్థమైనను ఆవర్ణముచే ననేకపర్యాయములు పూయఁబడెనేని యప్పు డధిక కాంతిగలది యగుచున్నది యనుట మనకుఁ బ్రత్యక్షమైయున్నది కావున నిరుపాధిక మగుటచే శాశ్వేతవర్ణము కనుపింపక పోవచ్చునుగాని యింతమాత్రమున నదియే దానికి

స్వభావమనుట యుక్తము కానేరదు. ఇక దీనిరసము సామాన్యరసమే. మాధుర్య మనుట యనుభవమును బట్టి మాత్రమే చెప్పబడెను. వైశేషికసిద్ధాంతముకూడ నిట్టిదియే. అయినను, నది యన్యసంబంధమువలన వచ్చినదియే కాని స్వాభావికము కా దని తెలిసికొనవలయును. లవణాదిరసము లెట్లు భూసంబంధమువలనఁ గలిగినవియో యట్లే మాధుర్యము కూడ వాతాది సంబంధమువలనఁ గలిగినది. “జలమునందు రస మేదియు స్పష్టముగఁ గాన రా కున్నను కరకకాయ మొదలగువానిని భక్షించినపిదప దానిని రుచిచూచినచో మాధురరసము ప్రకట మగును. దానివలన జలమునందు కలరసము మాధుర్యమే యనవలయును” అని వైశేషికులు చెప్పుచున్నారు. కాని యిది యుక్తముకాదు. ఉపాధివలనఁ గలుగునది యేదియు స్వభావము కానేరదు. “జిహ్వాకు నాజలమునందలి రసమును గ్రహించు సామర్థ్యము తగ్గియుండును. కరకకాయ మొదలగుపదార్థములు దాని నభివృద్ధిచేయును” అని వారు చెప్పెదరుగాని యదియు ననుభవవిరుద్ధమే. కరకకాయవలనఁ గలిగిన ఒగరు అనఁగా దానిలోని నున్ననియమములు ఎంతవఱకు నాలుకపై నుండునో అంతవఱకు మాత్రమే జలము మాధుర్యముగాఁ దోచును. అది జిహ్వాసామర్థ్యము నభివృద్ధి చేసియుండునేని పిదపఁగూడ నాజల మట్లే తోచవలయును కదా. ఇట్లు లేదు, ఈకారణమువలన జలమునందలి రసమునకు విశేషములు లేవు. అయినను సామాన్యానుభవము ననుసరించి గ్రంథకర్తచే మాధురరసమే యని చెప్పబడెను.

భూమియందు శబ్దాదిగుణము లైదు కలవు. ఆకారముగల పదార్థము లాండొంటిని తగులుటవలన కలుగు కటకట యనుశబ్దము పృథ్వీశబ్దము. భూలోకమునందలి పదార్థము లన్నియు పృథ్వీమయపదార్థములే యని తెలిసికొనవలయును. భూమియందు కఠిన స్పర్శముకల దనుట యెల్లరు నెఱింగినదియే. పాకభేదమువలన మృదుస్పర్శము నిందు కలదు. కాయలు మొదలగునవి పరిపక్వమును జెందునప్పుడు మెత్తన యగుటయే యిందుకు దృష్టాంతము. మఱియు నిందు శుక్లరక్తపీతాది సర్వవర్ణములును కలవు. సర్వపదార్థములును పృథ్వీమయము లగుటచే నందలి వివిధరసములును పృథ్వీరసములే. “భూమికి నల్లనిరూపము కలదు” అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు చెప్పబడినవిషయము అత్యంత తమోగుణప్రధానభూతమగు నను నుద్దేశముచేతఁ జెప్పబడినది యని తెలిసికొనవలయును. ఇదియును కాక నిందు గంధగుణ మొక్కటి సర్వాధికమై యున్నది. ఇది సుగంధదుర్గంధ రూప మని గ్రంథకర్త చెప్పియున్నాఁడు. సామాన్యానుభవము ననుసరించి మాత్రమే ఇట్లు చెప్పబడె నని గ్రహించునది. విచారించిన యెడల గంధము సామాన్యగంధమే. దానికినుపాధుల ననుసరించిమాత్రమే యాభేదములు కలుగుచున్నవి యని తేటపడును. మంచివాసన యున్న పదార్థమునుండియే యది మురిగిపోయినప్పుడు

చెడ్డవాసన వచ్చుటయే యిందుకు దృష్టాంతము. సువాసనయే దానికి స్వభావ మైనచో నెప్పటికి నట్లు చెడ్డవాసన రాఁగూడదు కదా! కావున పృథ్వీ గంధము సామాన్య గంధమే. ఇంత యేల? సామాన్యము లగు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములే క్రమముగ తక్కిన భూతవిశేషగుణములతో నొక్కొక్కభూతమున నుండును. విశిష్టం శుద్ధం నాతిరిచ్యతే=విశేషయుక్త మగుపదార్థము శుద్ధమునకంటె భిన్నము కాదు అను న్యాయము ననుసరించి చూచిన నితర భూతములయందలి శబ్దము లాకాశశబ్దమునకంటె భిన్నములు కావు. స్పర్శములు వాయుస్పర్శకంటె భిన్నములు కావు. రూపము లన్ని రూపమునకంటెను రసములు జలరసమునకంటెను భిన్నములుకావు. ఇదియే పరమసిద్ధాంత మైనను, సామాన్యల యనుభవము నాశ్రయించి యిట్లు గుణవివేచనము చేయఁబడె నని తెలిసికొనవలయును.

అవ. జ్ఞానేంద్రియములను స్థానస్వరూపస్వభావములతోఁగూడ వివరింపు చున్నాఁడు:—

శ్లో. శ్రోత్రం త్వచ్ఛ్రుక్షీ జిహ్వః ఘ్రాణం చేంద్రియపంచకమ్. 6

కర్ణాదిగోళకస్థం త చ్ఛబ్దాది గ్రాహకం క్రమాత్,

సౌత్థ్యా త్కార్యానుమేయం తత్ప్రియో ధావే ద్భహిర్దుఖమ్. 7

కదాచి త్పిహి తే కర్ణే శ్రూయతే శబ్ద ఆంతరః,

ప్రాణవాయూ జాతరాగ్నౌ జలపానేఽన్నభక్షణే. 8

వ్యజ్యంతే హ్యంతరా స్స్పర్శా మిలనే చాంతరం తమః,

ఉద్ధారే రసగంధౌ చే త్యక్షాణా మాంతరగ్రహః. 9

వ్యా. ఏవంగుణతో భేదమభిధాయ కార్యతో భేదజ్ఞాపనాయ తత్కార్యాణి జ్ఞానేంద్రియాణి తావదాహ—శ్రోత్రమితి. తేషాం స్థానాని వ్యాపారాంశ్చ దర్శయతి.—కర్ణాదీతి. ఇంద్రియసద్భావే కిం ప్రమాణ మిత్యాకాంతాయాం కార్యలింగ కానుమాన మిత్యాహ.—సౌత్థ్యాదితి. తచ్చ రూపోపలబ్ధిః కరణజన్యా. క్రియాత్వా చ్ఛిదిక్రియావదిత్యాది ద్రష్టవ్యం. సౌత్థ్యాదపంచీకృతపంచభూతకార్యత్వేన దుర్లక్ష్యత్వాదిత్యర్థః. ఏతేషాం స్వభావమాహ.—ప్రాయ ఇతి. “పరాంచి ఖాని వ్యతృణ త్స్వయంభూ” రితి శ్రుతేరిత్యర్థః. 7.

ప్రాయశ్శబ్దేన సూచితం క్వచిత్కరణానామాంతర విషయ గ్రాహకత్వం దర్శయతి.—కదాచిదితి. ద్వాభ్యాం. కదాచిత్కర్ణస్య సిధానే కృతే సతి ప్రాణవాయూ జాతరాగ్నౌ చ విద్యమాన అంతరః శబ్దః శ్రూయతే. 8.

జలపానేనన్నభక్షణే చాంతరస్పర్శా ఆభివ్యజ్యంతే అభివ్యక్తా భవంతి. నేత్రనిమిలనే కృతే, ఆంతరం తమ ఉపలభ్యంతే ఉద్ధారే. జాతే రసగంధౌ ద్వా గృహ్యేతే. ఇత్యనేన ప్రకారేణాక్షాణామాంతరగ్రహః. అక్షాణామితి కర్తరి షష్ఠీ. ఆంతరస్య విషయస్య గ్రహో గ్రహణమింద్రియకర్తృకర్తాంతరవిషయగ్రహణం భవతీత్యర్థః. 9.

టీ. శ్రోత్రం = చెవి, త్వచ్ఛ్చక్షుషీ=త్వగింద్రియము నేత్రము, జిహ్వ=నాలుక, ఘ్రాణంచ=నాసికయు నని, ఇంద్రియపంచకం=పంచేంద్రియములు కలవు. తత్ = ఆ యింద్రియములు. (పంచక మని యేకవచన ముండుటచే, తత్ అని యేకవచనము ప్రయోగింపబడెను.) కర్ణాదిగోళకస్థం-కర్ణాది=చెవిమొదలగు, గోళక=గోళములయందు (చెవి చర్తము కన్ను నాలుక ముక్కు అనువానియందు), స్థం=ఉండి, క్రమాత్=వరు సగా, శబ్దాదిగ్రహకం=శబ్దాదులను గ్రహించుచున్నది. తత్, సాక్ష్యాత్=అతి సూక్ష్మ మగుటవలన, కార్యానుమేయం - కార్య = శబ్దమును గ్రహించుట మొదలగుకార్య ములవలన, అనుమేయం = ఊహింపదగినది యై యున్నది (కంటికిఁ గానరా వనుట). ప్రాయః = సామాన్యముగ, బహిర్ముఖం = వెలుపలిభాగమునకే, ధాపేత్ = పరుగులిడుచున్నవి (ఈవికవచనముల కన్నిటికిని “ఇంద్రియపంచకం” అను నేకవచనశబ్దమే మూలము.) కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, కర్ణే=చెవి, పిహితే సతి = మూయఁబడుచుండఁగా, ప్రాణవాయకా=ప్రాణవాయువునందును, జాతరాగ్నౌ = జత రాగ్నియందును గల, ఆంతరః=లోపలి, శబ్దః=శబ్దము, శ్రూయతే = వినవచ్చును. (చెవులు మూసినప్పుడు వినఁబడుచప్పుడు లోపలిధ్వని యని తెలిసికొనవలయును. అది వాయుగుల సంచారధ్వని). జలపానే=నీరు ద్రావునప్పుడును, అన్నభక్షణే = అన్న మును తినునప్పుడును, ఆంతరాః = లోపలి, స్పర్శాః = శీతోష్ణమృదుకఠినస్పర్శములు, వ్యజ్యంతే హి = తోఁచుచున్నవి కదా (చల్లనినీరు త్రాగునప్పుడు వక్షస్థలమునొద్ద, చల్లదనంబును వెచ్చనినీరు త్రాగునప్పుడు వెచ్చదనంబును తెలియుచుండు ననుట యను భవసిద్ధము. ఇట్లే యన్నపుముద్ద మ్రింగఁబడునప్పుడు కంఠమునందును హృదయమునం దునుఁ గూడ మృదుకఠినస్పర్శలు తెలియుచుండుటయు ననుభవసిద్ధమే.) మిలనే = కన్నుమూసినప్పుడు, ఆంతరం = లోపలి, తమః చ=చీకటియు. [వ్యజ్యతే = తోఁచు చున్నది]. ఉద్ధారే = త్రేఁచునప్పుడు, రసగంధౌ చ = రుచియు, వాసనయు, [వ్యజ్యేతే=ప్రకాశించుచున్నవి]. ఇతి = ఇట్లు, అక్షాణాం=జ్ఞానేంద్రియములయొక్క, ఆంతరగ్రహః = లోపలిశబ్దాదులను గ్రహించుట (అనఁగా నింద్రియములు లోపలి శబ్దాదుల నీవిధముగ గ్రహించును) అని తెలిసికొనవలయును.

తా. శ్రోత్రేంద్రియము, త్వగింద్రియము, నేత్రేంద్రియము, జిహ్వేంద్రియము, ఘ్రాణేంద్రియము నని జ్ఞానేంద్రియములు ఐదు. ఇవి చెవి, త్వక్కు, నేత్రము, నాలుక, ముక్కు ననెడి గోళకముల యందు నుండి శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములను గ్రహించుచున్నవి. ఈ యింద్రియములు అతిసూక్ష్మము లగుటవలన నవి నెరవేర్చుకార్యములను బట్టి ఊహించుచు గినవి. ఈయైంద్రియములును బాహ్యవ్యాపారము గలవి. ఒకప్పుడు చెవులను మూసినయెడల ప్రాణవాయువువలనను జత కాగ్నివలనను గలిగెడి లోపలిశబ్దములు వినబడును. నీరు త్రావునపు డును అన్నము భుజించునపుడును ఆంతరమందుఁ గల శీతోష్ణమృదుకఠిన స్పర్శములు గోచరించును. కన్నులు మూసినప్పుడు లోపలి చీకటి తోఁచును. త్రేన్చునప్పుడు రుచియు వాసనయు తోఁచును. ఇటుల నీయింద్రియపంచకముయొక్క వ్యాపారమును దెలిసికొనఁదగును.

అవ ఇక కర్మ స్వరూపనిరూపణపూర్వకముగ కర్మేంద్రియస్వభావాదుల వర్ణింపు చున్నాఁడు:—

- శ్లో. పంచోక్త్యాదానగమనవిసర్గానందకాః క్రియాః,
 కృషివాణిజ్యసేవాద్యాః పంచ స్వంతర్భవంతి హి. 10
 వాక్పాదపాణిపాయూపస్థైరక్షై స్తత్క్రియాజనిః,
 ముఖాదిగోళకేష్వాస్తే త త్కర్మేంద్రియపంచకమ్. 11

వ్యా. ఏపంచ జ్ఞానేంద్రియ వ్యాపారానభిధాయ కర్మేంద్రియాసత్వవాదినం ప్రతి తత్కర్మావసమర్థనాయ తల్లింగభూతాంస్తద్వ్యాపారానాహ. —పంచేతి. ఉక్తి క్షాదానం చ గమనం చ విసర్గశ్చ ఆనందశ్చేతి ద్వంద్వసమాసః. ఉక్త్యాదానగమన విసర్గానందాఖ్యాః పంచక్రియాః ప్రసిద్ధాః ఇతి శేషః. నను కృష్యాదీనాం క్రియాంత రాణా మపి సత్వాత్కథం పంచేత్యుక్త మిత్యాశంక్యాహ. —కృషీతి.

కాని తాని క్రియాజనకా నీంద్రియాణి ఇత్యత ఆహ. —వాక్పాదేతి. వాగాదిభిరక్షై స్తత్క్రియాజనిస్తాసాం క్రియాణాం ఉత్పత్తిర్భవతీతి శేషః. అత్రాపి ఉక్తిః కరణపూర్వికా క్రియాత్వాదిత్యాదికార్యలింగకమనుమానం ద్రష్టవ్యం. తస్య కర్మేంద్రియపంచకస్య స్థానాన్యాహ. —ముఖాదీతి. ఆదిశబ్దేన కరచరణౌ గుదశిశ్న చ్చిద్రే చ గృహ్యేతే.

టీ. ఉక్తి... ఆనందకాః-ఉక్తి=మాటలాడుట, ఆదాన=(ఇచ్చుట, గ్రహించుట) గమన=నడుచుట, విసర్గ=విసర్గము, ఆనందకాః = ఆనందము, అను పంచ=బడే, (సర్వం వాక్యం సావధారణం అనున్యాయము ననుసరించి ఇట్లర్థము చెప్పబడెను). క్రియాః= లోకమునందుఁగల కార్యములు, కృషి... ఆద్యాః-కృషి = సేద్యము, వాణిజ్య=వ్యాపారము, సేవా = సేవచేయుట, ఆద్యాః = మొదలైనవి యన్నియు, పంచసు = పైయేనింటి యందును, అంతర్భవంతి హి = అంతర్భావమును చెందును కదా (ఏకకార్యము నాచరించి నను, ఏవ్యాపారమును చేసినను మాటలాడుటయు నడచుటయు నిచ్చుటయు పుచ్చుకొనుటయు కాక మఱి యేమియు లేదు కదా? కావున నన్నియును పైన వర్ణించిన అయిదు కర్తృలలోనే చేరు నని తెలిసికొనవలయును). వాక్... ఉపస్థైః - వాక్=వాక్కు, పాణి = హస్తములు, పాద = పాదములు, ఉపస్థైః = ఉపస్థ అనునట్టి, అక్షైః = ఇంద్రియములచేత, తత్... జనిః - తత్=పూర్వోక్తములైన, క్రియా=పనులయొక్క, జనిః= పుట్టుక కలుగును. (వాగాదికర్తేంద్రియములు క్రమముగ మాటలాడుట మొదలగు కార్యముల నాచరించు ననుట). తత్ = ఆ, కర్తేంద్రియపంచకం = కర్తేంద్రియములైదును, ముఖాదిగోళకేఘ = నోరు మొదలగు గోళకములయందు (అనఁగా నోరు చేతులు కాళ్లు గుదము గుహ్యము అనువానియందు), ఆస్తే = ఉన్న (వి)ది.

తా. వాక్పాణిపాదపాయాపస్థ లనెడి కర్తేంద్రియములవలన మాట్లాడుట, ఇచ్చుట, పుచ్చుకొనుట, నడుచుట, మలవిసర్జనము, ఆనందించుట ననెడి క్రియలు జరుగుచున్నవి.

అవ. మనస్స్వరూపస్వభావములను ప్రకటించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మనో దశేంద్రియాధ్యక్షం హృత్పద్మే గోళకే స్థితమ్,
తచ్ఛాన్తకరణం బాహ్యేష్వస్వాతంత్ర్యా ద్వినేంద్రియైః. 12
అక్షే స్వర్థార్పితే ప్వేత ద్ధుణదోషవిచారకమ్,
సత్త్వం రజస్తమ శ్చాస్య గుణా విక్రియతే హితైః. 13

వ్యా. ఇదానీముక్తదశేంద్రియ ప్రేరకత్వేన ప్రస్తుతస్య మనసః కృత్యం స్థానం చ దర్శయతి:—మన ఇతి. తస్యాంతరింద్రియత్వం సనిమిత్తకమాహ—తచ్ఛేతి. దశేంద్రియాధ్యక్షత్వమేవ దర్శయతి:—అక్షేష్వితి. అక్షేష్వింద్రియస్వర్థార్పితేఘ విషయస్థాపితేఘ సత్త్వ ఏతన్ననో గుణదోషవిచారకమిదం సమీచీనమిదమసమీచీన మిత్యాది విచారకారీత్యర్థః. అయం భావః—ఆత్మనః ప్రమాతృత్వేన సర్వజ్ఞానసాధారణ్యాచ్చ త్సురాదీనాం రూపాదిజ్ఞానజననమాత్మే చరితార్థత్వాత్తద్గుణదోషవిచారస్యోపలభ్యమాన

స్యాన్యధానుపపత్త్యా తత్కారణత్వేన మనసో వై రాగ్యకామాద్యనేకవిధవృత్తిమత్త్వ
ప్రదర్శనాయ సత్వాదిగుణవత్త్వం దర్శయతి.—సత్వమితి. తేషాం తద్గుణత్వే కారణ
మాహ.—విక్రియత ఇతి. హి యతః తైర్గుణైర్విక్రియతే వికారం ప్రాప్నోతి త్యర్థః.

టీ. మనః=మనస్సు, దశేంద్రియాధ్యక్షం - దశ=పదియైన, ఇంద్రియ=పూర్వో
క్తము లగుజ్ఞానకర్తేంద్రియములకు, అధ్యక్షం = ప్రభువు, హృత్పద్మే=హృదయ కమల
మనెడు, గోశకే=గోశమున, స్థితం=ఉన్నది. తత్ చ=అదియు, అన్తఃకరణం = లోపలి
యింద్రియము [భవతి = అగుచున్నది]. ఇంద్రియైః వినా = ఇంద్రియములు లేక
పోయిన, బహిః=వెలుపల, అస్వాతంత్ర్యాత్ = స్వాతంత్ర్యము (స్వతంత్రముగ సంచ
రించుశక్తి) లేకపోవుటవలన, అక్షేషు = ఇంద్రియములు, అర్థార్పితేషు సత్సు-అర్థ =
విషయము లగు శబ్దాదులయందు, అర్పితేషు సత్సు = ప్రవేశపెట్టబడి యుండఁగా,
గుణ...విచారకం-గుణ = గుణములను, దోష=దోషములను, విచారకం=విచారించుచుం
డును. ఆస్య=ఈమనస్సునకు, సత్వం రజః తమః చ=సత్వరజస్తమస్సులు, గుణాః గుణ
ములు, తైః=వానిచేత [తత్ = ఆమనస్సు] విక్రియతే హి=వికారమును చెందును కదా.

తా. శబ్దస్పర్శాదులకంటె నధికము లగుపదార్థములను మనము
చూచుట లేదు. మనము ఏవిషయమును వినినను దేనిని తాఁకినను
చూచినను మూర్ఖునినను అందు గ్రహించుట శబ్దాదులనే యనుట
నిర్వివాదము. ఇట్లే మాటలాడుట మొదలగువానికంటె నితరములగు
పనులు లేవు. మన మేకార్యము నాచరించినను అది మాటలాడుట
మొదలగువానిలో నెందేని యేకీభవింపక తప్పదు. ఈపదియు పది
యింద్రియములచేతను కలుగుచున్నవి. వీనికి మనస్సు రాజు. సంకల్పము
లేని దిం దొక్కటియుఁ బ్రవర్తింపదు కదా! ఆమనస్సునకు హృదయ
కమలము స్థానము. ప్రస్తుతము కొందఱు శిరస్సే దానిస్థాన మను
చున్నారుగాని యది శ్రుత్యాదులకు విరుద్ధము. మొదడు తలయందు
కల దనియు, దానియందు భయాదిచిహ్నములు కానవచ్చుచున్నవి
యనియు వా రట్లు చెప్పుచున్నారుకాని అంతమాత్రమున మనస్థాన
మదియే యనుటకు వీలు లేదు. మనస్సు ఎచ్చట నున్నను, ఎచ్చట
సంకల్పించినను సర్వశరీరస్థితిని తెలుపునాడులవలె మొదడు కూడ
స్వభావజ్ఞానమునకు నొకసాధనముగ నుండిన నుండవచ్చును కదా!

“అట్టైన భగవంతుడు దానిని దాచియుంపరాదే. నాడులవలె బ్రకటించిన యుండవచ్చునే.” అనియెదవేమొ. పరమేశ్వరుని యభిప్రాయము నెవ్వఁడును నిర్ణయింపనేరఁడు. దానిని ప్రకటించుటవలన పూర్వజన్మ జ్ఞానాది ప్రకటనమువలన వలెనే యనేకకీడు లుండవచ్చును. కావున మనస్సునకు హృదయమే స్థాన మని శ్రుత్యనుసారముగ నంగీకరించుటవలన నిర్బంధ ముండదు. మఱియు దీనికి నింద్రియములకు వలె వెలుపలికి పోవుటకు స్వాతంత్ర్యములేదు కావుననే దీని కంతఃకరణ మని వేరు. ఇది యింద్రియములు విషయముల గ్రహింపక నుపక్రమించినప్పుడు వానితోఁ గలసి వెలుపలికి వచ్చి యందలిగుణదోషముల విచారించుచుండును. దీనికి సత్వరజ స్థమస్సు లను మూఁడుగుణములు కలవు. వీనిచే నిది యనేకవికారము నొందుచుండును. సత్వగుణ మధిక మైనప్పుడు శాంత మై విచారవంత మై పుణ్యపాపసంకల్పముల విధినిషేధపూర్వకముగ విమర్శింపుచు నుండును. ఇది పశ్చాత్తాపానుభవము గల ప్రతివారలకును విశద మైనవిషయమే. రజోగుణ మధికమైనప్పుడు కామక్రోధాదులు గలది యగును; సంక్షోభమును జెందుచు బహువిధకర్మల నాచరించును. తమోగుణ మధికమైనప్పుడు మూఢ మై యేమియుఁ జేయక యూరకుండును. నిదురించును. ఇట్లగుటచేతనే క్రమముగ నీగుణములవలన శాంతఘోరమూఢవృత్తులు కలుగు నని చెప్పబడుచున్నది.

వి. ఈ యింద్రియముల స్వరూపవ్యాపారములను దెలియుట యావశ్యకము గనుక నవి సంక్షేపముగఁ జెప్పబడును:—

జ్ఞానేంద్రియములు. ౫.

| | | |
|---------------------|------------------------|----------------|
| ఇంద్రియములు. | కార్యక్రమము. | అధిదేవత. |
| 1. శ్రోత్రేంద్రియము | శబ్దములను వినును. | దిక్కు. |
| 2. త్వగింద్రియము | స్పర్శమును గ్రహించును. | వాయువు. |
| 3. చక్షురింద్రియము | రూపమును దెలిసికొనును. | సూర్యుఁడు. |
| 4. రసనేంద్రియము | రుచులను గ్రహించును. | వరుణుఁడు. |
| 5. ఘ్రాణేంద్రియము | వాసనలను గ్రహించును. | అశ్వినిదేవతలు. |

కలేంద్రియములు. ౫

| ఇంద్రియములు. | కార్యక్రమము. | అధిదేవత. |
|-------------------|--------------------------------|---------------|
| 1. వాగింద్రియము | పుణ్యపాపమిశ్ర సంభాషణము చేయును. | చతుర్ముఖుఁడు. |
| 2. పాణింద్రియము | దానప్రతిగ్రహములు సేయును. | ఇంద్రుఁడు. |
| 3. పాదేంద్రియము | గమనాగమనములు సేయును. | ఉపేంద్రుఁడు. |
| 4. పాయురింద్రియము | మలవిసర్జనము చేయును. | మృత్యువు. |
| 5. ఉపస్థేంద్రియము | శుక్రమూత్రవిసర్జనము సేయును. | ప్రజాపతి. |

వాయుపంచకములు. ౫

| | | |
|----------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------|
| 1. ప్రాణవాయువు | ఉచ్ఛ్వాసము చేయును. | విశిష్టుఁడు. |
| 2. అపానవాయువు | నిశ్వాసము చేయును. | విశ్వకర్త. |
| 3. వ్యానవాయువు | అన్నరసమును శరీరమునందంతటఁబంచిపెట్టును. విశ్వయోని. | |
| 4. ఉదానవాయువు | సుషుప్తియందు సకలేంద్రియముల నుపసంహరించుకొని తనకు కారణ మగు నజ్ఞానమందు లయించుచు, ఉత్క్రమణసమయమున సకలేంద్రియములను గ్రహించికొని లోకాంతరమునకుఁ బోవును. | అజుఁడు. |
| 5. సమానవాయువు | జఠరాగ్నితోఁ గూడి ఆహారమును పచనము చేయును. | జయుఁడు. |

అంతఃకరణచతుష్టయము.

| | | |
|-------------|--------------------------|-----------------|
| 1. మనస్సు | సంకల్పవికల్పములఁ జేయును. | చంద్రుఁడు. |
| 2. బుద్ధి | నిశ్చయించును. | చతుర్ముఖుఁడు |
| 3. చిత్తము | చంచలమై ధారణము చేయును. | క్షేత్రజ్ఞుఁడు. |
| 4. అహంకారము | నే ననెడి అభిమానము. | రుద్రుఁడు. |

ఆవ. సత్త్వాదిగుణములవలన కలుగు మనోవృత్తులనే సవిస్తరముగ వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వైరాగ్యం ఘౌంతి రౌదార్య మిత్యాద్యా స్సత్త్వసంభవాః,
కామక్రోధా లోభయత్నా విత్యాద్యా రజ సోత్థితాః. 14

ఆలస్యభ్రాంతితంద్ర్యాద్యా వికారాస్తమ సోత్థితాః,

సాత్త్వికైః పుణ్యనిష్పత్తిః పాపోత్పత్తి శ్చ రాజస్వైః. 15

తామసై ర్నోభయం కింతు వృథాయుఃక్షపణం భవేత్ ,

అ త్రాహం ప్రత్యయీ కర్తే త్యేవం లోకవ్యవస్థితిః. 16

వ్యా. గుణై స్తస్య విక్రియమాణత్వమేవ ప్రపంచయతి.—వై రాగ్యమితి. స్పష్ట త్వాన్న వ్యాఖ్యాయతే.

వ్యా. వై రాగ్యాదీనాం కార్యాణి విభజ్య దర్శయతి—సా త్త్వికై రితి.

వ్యా. ఏతేషాం బుద్ధిసత్త్వాదంతఃకరణాదీనాం సర్వేషాం స్వామినమాహ— అత్రేతి. అహం ఇతి ప్రత్యయవాన్కర్తా ప్రభురిత్యర్థః. లోకే హి కార్యకారీ ప్రభు రి త్యేవముపదిశ్యతే.

టీ. వై రాగ్యం = వై రాగ్యము, ఊంతిః=ఓర్పు, ఔదార్యం = దాతృత్వము, ఇత్యాద్యాః=అనుమొదలగునవి, సత్వసంభవాః = సత్వగుణమువలనఁ గలిగినవి. కామ క్రోధా = కామక్రోధములు, లోభయత్నా = లోభప్రయత్నములు (అత్యాశయు కార్యములఁ జేయవలయు ననుప్రయత్నంబును), ఇత్యాద్యాః = అనుమొదలగునవి, రజసా=రజోగుణముచే, ఉత్థితాః = పుట్టినవి. ఆలస్య... ఆద్యాః - ఆలస్య=ఆలస్యము, భ్రాంతి=భ్రమ, తంద్రి = కూరుతుపాటు, ఆద్యాః=మొదలైన, వికారాః = వికార ములు, తమసా=తమోగుణమువలన, ఉత్థితాః = పుట్టినవి. సాత్త్వికైః = సత్వధర్తముల చేత, పుణ్యానిష్పత్తిః-పుణ్య=పుణ్యముయొక్క, నిష్పత్తిః=పుట్టుక కలుగును. రాజసైః= రజోగుణసంబంధములైన ధర్తములచే, పాపాత్పత్తిః-పాప=పాపముయొక్క, ఉత్పత్తిః= పుట్టుక కలుగును. తామసైః = తమోగుణధర్తములచే, ఉభయం=ఈరెండును, న=కలు గవు. కింతు=ఇఁక నేమనిన, వృథా=నిర్లభకముగ, ఆయుః క్షపణం-ఆయుః=ఆయుస్సును, క్షపణం = కడపుట, భవేత్ =అగును. అత్ర = ఈసర్వవిషయములయందును, అహం ప్రత్యయీ = అహంకారము గలవాఁడే, కర్తా=కర్త (ప్రభువు), ఇత్యేవ=ఈవిధముగ, లోకవ్యవస్థితిః - లోక=లోకముయొక్క, వ్యవస్థితిః=విర్పాటు కల దనుట.

తా. అందు వై రాగ్యాదులు సత్వధర్తములు; కామాదులు రజో ధర్తములు; ఆలస్యాదులు తమోధర్తములు. సత్వధర్తములచేఁ బుణ్యాం బును, రజోధర్తముచేఁ బాపంబును, కలుగును. తమోధర్తములచేఁ నేవియుఁ గలుగవు. ఆయుష్కాలమంతయు నూఱక వెచ్చింపఁబడును. ప్రమాదాదులచే నాలస్యాదులచేఁ బురుషుఁ డేమియుఁ జేయనేరక మూఢుఁడై యూరకుండును. ఈవిధముగ నింద్రియాదు లన్నియు వివ రింపఁబడెను. ఇంద్రియములశక్తి బాహ్యవిషయములఁ జూచునంతవఱకే

కర్తేంద్రియములకుఁ గార్యముల నాచరించుటయందే సామర్థ్యము. “ఇది మంచిది, యిది చెడ్డది” అను విచారణ యొకటి గానవచ్చుచున్నది గావున నది మనోధర్మ మని యంగీకరింపవలసియున్నది. ఆత్మ సామాన్యజ్ఞానరూపుఁ డగుటచే నిట్లు విచారింపఁడు. జ్ఞానేంద్రియములకును గ్రహించునంతవఱకే సామర్థ్యము కావున నవి విచారింపనేరవు. ఇట్లగుటచే నావిచారణ మనోధర్మమే నిశ్చయరూపము నొందినప్పు డదియే బుద్ధిధర్మ మగును. ఈ మనోబుద్ధులకు సత్వాదిగుణములు వికారకారణములు. ఈయింద్రియాదుల సాధనములుగ గైకొని భోగముల ననుభవించువాఁడు అహంకారార్థభూతుఁ డగు జీవుఁడు. ఇదియే లోకవ్యవస్థా ప్రకారము.

అవ. ఈవిధముగ లోకస్థితిని వర్ణించి యిప్పుడు ఆలోకము ఆకాశాదిభూత జన్యమే యని నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్పష్టశబ్దాదియు క్తేషు భౌతికత్వ మతిస్ఫుటమ్,

అక్షౌదా వపి త చ్చాస్త్రయు క్తిభ్యా మవధార్యతామ్. 17

వ్యా. ఏవం జగతః స్థితిమభిధాయేదానీం తస్య భౌతికత్వజ్ఞానోపాయమాహ—
 సృష్టేతి. స్పష్టశబ్దాదియు క్తేషు స్పష్టైః శబ్దస్పర్శాదిగుణైః సహితేషు ఘటాదిషు వస్తుషు భూతకార్యత్వం స్పష్టమేవావగమ్యతే. ఇంద్రియాదిషు కథంభూతకార్యత్వనిశ్చయ ఇత్యాశంక్యాగమానుమానాభ్యామిత్యాహ—అక్షౌదావపీతి. అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగిత్యాది శాస్త్రం. అనుమానం చ విమతాని శ్రోతాదీని భూతకార్యాణి భవతుమర్హంతి. భూతాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాత్ యద్వదన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి తత్తత్కార్యం దృష్టం. యథా మృదన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి ఘటో మృత్కార్యం దృష్టం తథా చేమాని—తస్మాత్తథేతి. తదన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వం చ ‘షోడశకళః సోమ్య పురుష’ ఇత్యాదినా ఛాందోగ్యశ్రుతౌ మనసః శ్రుతం. తద్వదన్వయత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్.

టీ. స్పష్ట...యు క్తేషు-స్పష్ట=స్ఫుటములైన, శబ్దాది=శబ్దము మొదలగు గుణములతో, యు క్తేషు=కూడియున్న ఘటాదిపదార్థములయందు, భౌతికత్వం=భూతజన్యత్వము (ఆపదార్థములు భూతజన్యము లనుట), అతిస్ఫుటం = మిగుల స్పష్టమయ్యే యున్నది. అక్షౌదౌ అపి = ఇంద్రియములు మొదలగువానియందును, తత్=ఆభూత

జన్యత్వము, శాస్త్రయుక్తిభ్యాం = వేదముచేతన యుక్తిచేతన, అవధార్యతాం=నిశ్చయించుకొనఁబడుఁ గాక.

తా. ఇప్పటికి ప్రపంచస్వభావ మంతయుఁ బ్రకటింపఁబడినది. ఇంక నీ ప్రపంచ మెందుండి వచ్చెనో చెప్పవలసియున్నది. ఇది పరమేశ్వరునియందు భ్రాంతిచేఁ జూడఁబడుచున్నది యని ప్రకటించియున్నాము కదా. ఆభ్రాంతిని తొలగించుకొనవలయు ననిన మొట్టమొదట దీని కారణము నెఱుంగుట యావశ్యకము. కారణము నెఱింగిననేగాని కార్యధర్తములు తేటపడవు. ఆధర్తములు తేటపడిననేకాని అధిష్ఠానము వేఱుచేయుటకు వీలు లేదు. కొన్నికొన్నిచోట్ల వ్యతిరేకమన్నను సామాన్యముగఁ గారణధర్తములు కార్యములకుఁ గలుగుచుండు ననుట నియమము. ఈనియమమునకు ననుభవము విరుద్ధమైనచో నప్పుడే కదా “కారణధర్తములు కార్యములకు నియతముగఁ గలుగునా లేదా” యని విచారింపవలయును.

వి. ప్రస్తుత ప్రపంచవిషయమున నట్టి సంశయ మేదియు లేదు. దీనికి పంచభూతములు కారణము. పంచభూతములకుఁ గలశబ్దాదిగుణములే యెందును గానవచ్చుచున్నవి. ప్రపంచమందలి ప్రతిబాహ్యపదార్థంబును స్పర్శరూపాదిగుణయుక్తమనుట నిర్వివాదము. ఆంతరము లగునిందియాదులు నిట్టివే యనుట సులభముగ నిర్ణయింపవచ్చును. వేదము “అన్నమయం హి సౌమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణ స్తేజోమయావాక్” = ఓశాంతుఁడా! మనస్సు అన్నమయము, ప్రాణములు జలమయములు, (వీనిస్వరూపము వాయువేయైనను జలముచే నభివృద్ధి నొందునుగావున [జలపానముచే శరీరమునుండి వెడలక నిలచియుండును కావున] నిట్లు చెప్పఁబడెను). “వాక్కు తేజోమయము” అని మనః ప్రభృతులకు భూతమయత్వమును చెప్పుచున్నది. “మనస్సు అన్నముచేత నభివృద్ధి నొందును” అను విషయము సదృష్టాంతముగఁ జూపఁబడియున్నది. ఏపదార్థము దేనిచే నభివృద్ధి నొందునో అది దానినుండియే జనించె ననుట లోకసిద్ధము. మట్టిచేతను నీటిచేతను అభివృద్ధి నొందునట్టి గోడ వానినుండియే జనించె ననుటలో వివాదము లేదుకద! మఱియు నీవేదాభిప్రాయమును దృఢపఱచుచుక్తు లనేకములు కలవు. “చక్షు సైజసం శబ్దాదిమధ్యే రూపస్యై వాభివ్యంజకత్వాత్ దీపవత్. రసనం ఆప్యం, శబ్దాదీనాం మధ్యే రసస్థై రసస్యై వాభివ్యంజకత్వాత్ ద్రాక్షారసవత్” = “దీపమువలె శబ్దాదివిషయములలో రూపమునొక్కదానినే వ్యక్తీకరించునది కావున నేత్రేంద్రియముగూడ తేజోభూతముఫలన జనించి

నదియే. ద్రాక్షారసమువలె శబ్దాదులలో రుచిని మాత్రమే యభివ్యక్తి నొందించునది యగుటచే జిహ్వా జలభూతమువలన జనించినదియే” అను మొదలగు ననుమానము లీవిషయమునే యనువాదము చేయుచున్నవి. కావున నీశాస్త్రయుక్తులచే నాద్రవపదార్థములు కూడ భౌతికములే యని నిర్ణయించుకొనవలయును.

అవ. ఇట్లు భూతభౌతికముల విభజించి “సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్” అని మొట్టమొదట నుద్దేశింపబడిన శ్రుతిని పదార్థపూర్వకముగ నర్థమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏకాదశేంద్రియై ర్యుక్త్యా శాస్త్రేణా ప్యవగమ్యతే,
యావ త్కించి ద్భవే దేత దిదంశబ్దోదితం జగత్. 18

ఇదం సర్వం పురా సృష్టే రేక మే వాద్వితీయకమ్.
స దే వాసీ న్నామరూపే నాస్తా మి త్యారుణే ర్వచః. 19

వ్యా. ఏవం భూతాని భౌతికాని చ వివిచ్య దర్శయిత్వా ప్రకృతాం సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాద్యద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదికాం శ్రుతిం వ్యాచక్షాణ స్తద్వాక్యస్థేదంపదస్యార్థమాహ—ఏకాదశేతి. ప్రత్యక్షాభిః సర్వైః ప్రమాణైరపి శబ్దాదర్థా పత్యాదిప్రమాణజ్ఞానైశ్చ యావత్కించిజ్జగదవగమ్యతే తత్సర్వం సదేవే త్యాదివాక్యస్థే నేదంపదేనాభిహితమిత్యర్థః.

ఏవమిదంశబ్దస్యార్థ మభిధాయ ఇదానీం తాం శ్రుతిం స్వయమేవార్థతః పఠతి—ఇదమితి. అరుణస్యాపత్యమారుణిరుద్దాలక స్తస్యవచనమిత్యర్థః.

టీ. ఏకాదశేంద్రియైః = అంతఃకరణముతోఁ గూడ పదునొకండింద్రియముల చేతను, యుక్త్యా=ప్రత్యక్షాదిప్రమాణములచేతను, శాస్త్రేణ అపి = వేదాదిశాస్త్రముల చేతను, యావత్ కించిత్ అవగమ్యతే = ఇంత యని నిరూపింపశక్యముకాక తెలియఁ బడుచున్నదో, ఏతత్ = ఈ, జగత్ = ప్రపంచము, ఇదంశబ్దోదితం=శ్రుతియందలి ఇదంశబ్దముచేఁ జెప్పబడినది. భవేత్ = అగును. సృష్టేః=సృష్టికి, పురా=ముందు, ఇదం= ఈకనఁబడు ప్రపంచము, సర్వం=అంతయు, ఏకం ఏవ=ఒకటియే యై, అద్వితీయకం = రెండవది లేనిది (సజాతీయవిజాతీయ స్వగతభేదములు లేనిది), సత్ ఏవ=సన్మాత్రము గానే (సత్తాస్వరూప మగు బ్రహ్మామాత్రముగానే), ఆసీత్ =ఉండెను. నామరూపే= ఇప్పుడు కానపచ్చు నామరూపములు, నాస్తాం=లేవు. ఇతి = అని, అరుణేః = అరుణ మహాముని కుమారుఁ డగు నుద్దాలకునియొక్క, వచః = వాక్యము (“స దేవ” అను శ్రుతివాక్యమునకు నర్థము).

తా. ఈవిధముగ భూతభౌతికరూపమై బహువిధభేదభిన్నమై సర్వేంద్రియములచేతను ప్రత్యక్షాదులచేతను సర్వశాస్త్రములచేతను గ్రహింపఁబడుచు నుండు నీప్రపంచ మంతయు “ఇది” యనుశబ్దముచేత మాత్రమే ఆత్మభిన్నముగ వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఇది యంతయు సృష్టికీఁ బూర్వమున సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదములు లేని బ్రహ్మముగ మాత్రమే యుండె ననియు నిప్పటి నామరూపాదులు లే వనియు నుద్దాలక వాక్యరూపమున శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ఇది సద్రూపముగానే యారంభదశయం దుండెను కాని శూన్యము కా దనుచున్నది. పరమేశ్వరుఁ డీ ప్రపంచ మనుచున్నది.

వి. ౧. ప్రత్యక్షము, ౨. అనుమానము, ౩. ఉపమానము, ౪. శబ్దము (ఆగమము), ౫. ఆర్థాపత్తి, ౬. అనుపలబ్ధి, ౭. సంభవము, ౮. వితిహ్యము అనునవి అష్టవిధ ప్రమాణములు.

౧. ప్రత్యక్షప్రమాణము—తాను స్వయముగాఁగాని, యొకరు చూపినఁగాని చూచి యిది యట్టి పదార్థ మని తెలిసికొనుట.

౨. అనుమానము—ఒకవస్తువుతో సంబంధించిన మఱియొక వస్తువును జూచి యట్టి వస్తువుగూడ నచ్చట నుండు నని యూహించి తెలిసికొనుట.

౩. ఉపమానప్రమాణము—ఒక వస్తువునుబోలు మఱియొక వస్తువును జూచి యూ వస్తువుగూడ నిట్లే యుండు నని తెలిసికొనుట.

౪. శబ్దప్రమాణము—మఱియొక ప్రమాణమువలనఁ దెలియఁబడుటకు పీలు లేని వస్తువు ఇట్టి దని తెలియఁజేయు ప్రాజ్ఞుని వాక్యమునుబట్టి యట్టివస్తువును తెలిసికొనుట.

౫. ఆర్థాపత్తిప్రమాణము—పైలక్షణములనుబట్టి యీయంశ మిట్లుండవచ్చు నని నిర్ణయించుకొని తెలిసికొనుట.

౬. అనుపలబ్ధిప్రమాణము—ఒక పదార్థ మొక స్థలమందు లేకపోవుటను తెలిసికొనుట.

౭. సంభవప్రమాణము—శతసంఖ్యలలో దశసంఖ్య లున్న వనియు, సహస్ర సంఖ్యలలో శతసంఖ్య లున్న వనియు, లక్షసంఖ్యలలో సహస్రసంఖ్య లున్న వనియు గ్రహించుట.

౮. వితిహ్యప్రమాణము—ఒక చెట్టునందు బ్రహ్మరక్ష స్సున్న దని యొకా నొకఁడు చెప్పఁగా, ఆమాటను ప్రజలు విని యాచెట్టుదగ్గఱకుఁ బోవునపు డామాటను జ్ఞజికిఁ దెచ్చుకొని భయపడుట.

అవ. ప్రస్తావవశమున వర్ణింపబడిన సజాతీయవిజాతీయ స్వగతభేదముల యొక్క స్వరూపమును నిరూపించుచు “ఏకమే వాద్వితీయం” అను పదములయర్థమును వివరించుచున్నాఁడుః—

శ్లో. వృక్షస్య స్వగతో భేదః పత్రపుష్పఫలాదిభిః,
వృక్షాంతరా త్సజాతీయో విజాతీయ శ్శిలాదితః. 20

తథా సద్వస్తునో భేదత్రయం ప్రాప్తం నివార్యతే,
విక్యావధారణద్వైతప్రతిషేధై స్త్రిభిః క్రమాత్. 21

వ్యా. ఏకమేవాద్వితీయమితి పదత్రయేణ సద్వస్తు స్వగతాదిభేదత్రయం ప్రసక్తం నివారయితుం లోకే స్వగతాది భేదత్రయం తావద్దర్శయతి—వృక్షస్యేతి.

ఏవమనాత్మని భేదత్రయం ప్రదర్శ్య సద్వస్తున్యపి ప్రసక్తం తత్ భేదత్రయం శ్రుతౌ పదత్రయేణ నివార్యత ఇత్యాహ—తథేతి. వస్తుత్వసామాన్యాదనాత్మనీవ సద్రూపాత్త్వన్యపి ప్రసక్తం స్వగతాదిభేదత్రయమైక్యావధారణద్వైతప్రతిషేధాభి ధాయకైః ఏకమేవాద్వితీయ మితి త్రిభిః పదైః క్రమేణ నివార్యత ఇత్యర్థః.

టీ. వృక్షస్య=ఒక వృక్షమునకు, పత్రపుష్పఫలాదిభిః=ఆకులు పువ్వులు గాయలు మొదలగువానితో (వీనిలో పరస్పరము కలుగునది.) స్వగతః భేదః = స్వగతభేదము (తనలోని పదార్థములతోఁ దనకుఁ గలుగు భేదము స్వగతభేద మనుట). వృక్షాంతరాత్ = మఱియొక వృక్షమునుండి, భేదః=భేదము, సజాతీయః = సజాతీయభేదము (వృక్షము నకు మఱియొక వృక్షము సమానజాతి కలదియేకదా). శిలాదితః=తాయి మొదలగువాని నుండి కలిగిన భేదము, విజాతీయః=విజాతీయ భేదము, వృక్షమునకు తాయి సమానజాతి కలది కాదు కదా. తథా = ఆవిధముగానే, సద్వస్తునః = సత్పదార్థమునకు, ప్రాప్తం = సామాన్యన్యాయము ననుసరించి (“అన్ని పదార్థములకును భేదత్రయము కలదు” అను న్యాయము ననుసరించి) సంభవించిన భేదత్రయం=పైన వర్ణింపబడిన మూఁడు భేదము లును, క్రమాత్=క్రమముగ, ఏక్య...ప్రతిషేధైః-ఏక్య = ఒక్కటి యనుటచేతను (“ఏకం” అను పదముచేతను), అవధారణ=“ఒక్కటియే” యని నిశ్చయించుటచేతను (“ఏవ” అను పదముచేతను), ద్వైత=రెండవదానిని, ప్రతిషేధైః=“సత్పదార్థమునకంటె భిన్నమైనది లేదు” అని నిషేధించుటచేతను (“అద్వితీయం” అను పదముచేతను), నివార్యతే = తొలగింపబడుచున్నది.

తా. లోకమున ప్రతిపదార్థమునకును సజాతీయవిజాతీయ స్వగత భేదము లని మూడు భేదము లుండును. అందు ఏపదార్థమునకైనను

తన యవయవములనుండి కలుగు భేదము స్వగత భేదము ; అవయవము లలో పరస్పరము కలుగు భేదముకూడ నిట్టిదియే. అవయవము లన్నియుఁ బదార్థములే కావున వానియందు పరస్పరము భేదము కలిగినను పదార్థమునకు నవయవమునకు భేదము కలిగినట్లే యగును. “ఇది చేయి, ఇది దేహము, ఇది పండు, ఇది వృక్షము, ఇది లోపలియిల్లు, ఇది గృహము” అను మొదలగువ్యవహారము లీవిషయమున నుదాహరణ ములు. ఇట్లే పదార్థమునకు సమానజాతీయ మగు మఱియొకపదార్థ ముతో కల భేదము సజాతీయ భేదము. “ఇది మనుష్య దేహము; ఇది పశు దేహము; ఇది వేచుచెట్టు; ఇది మామిడిచెట్టు” అను మొదలగువ్యవహారము లీ భేదమున కుదాహరణములు. ఇందు విశేషణములకు మాత్రమే భేదముగాని పదార్థము లొక్క జాతిలోనివే యని తెలిసి కొనవలయును. రెండును దేహములే; రెండును వృక్షములే కదా! ఇంతదూరము కూడఁ బోవ నక్కఱ లేదు. “ఈమనుష్య దేహమునకంటె నీమనుష్య దేహము వేఱు. ఈవేచుచెట్టుకంటె నీవేచుచెట్టు భిన్నము. ఈమామిడిచెట్టు పొలములో నున్నది; ఈమామిడిచెట్టు దొడ్డిలో నున్నది.” అను మొదలగువ్యవహారములు కూడ నీవిషయమునందే యుదాహరణములు; ఇక మూడవది విజాతీయ భేదము. ఇది పదార్థ మునకు నన్యజాతి (మఱియొక) పదార్థముతోఁ గల భేదము. “ఇది కొయ్య, ఇదితాయి” అను మొదలగు వ్యవహారము లీవిషయముననే దృష్టాంతములు.

వి. ఈ భేదములు ప్రపంచమున నే పదార్థమునకుఁ జూచినను గానపచ్చుచునే యున్నవియనుట స్పష్టము. ఈకారణమువలన పదార్థమంతయు భేదత్రయముతోఁ గూడి యుండవలయును అను ననుభవ నియమ మొక్క టి సంభవించును. దీని నాశ్రయించి ప్రపంచమునకుఁ బూర్వరూప మగుపదార్థమునకును నీ భేదము లుండవలయు నని పూర్వపక్షము రాగా దానిని “ఏకం ఏవ అద్వితీయం” అను మూడుపదములచేతను శ్రుతి వరుసగా నివారించుచున్నది. “సత్పదార్థ మొక్కటి” యని చెప్పి యవయవములు లే వని తెలియఁజేసి స్వగత భేదమును నివారింపుచున్నది. “అది యొక్కటియే” యని చెప్పి దానివంటిది మఱియొక్కటి లే దని తెలిపి సజాతీయ భేదమును తొలగింపు చున్నది. “దానికంటె భిన్న మగునది లేదు” అని చెప్పి యన్యజాతి కలపదార్థమైన నుండ దని నిరూపించి విజాతీయ భేదమును నిషేధించుచున్నది.

అవ. ఇట్లు సామాన్యముగ భేదత్రయిభావమును నిరూపించి దానికి యుక్తులను ఊపువాడై మొట్టమొదట స్వగతభేదాభావమును నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. సతో నావయవా శ్శంక్యా స్తదంశ స్యానిరూపణాత్,
నామరూపేణ త స్యాంశౌ తయో *రద్యా ప్యనుద్భవాత్. 22

నామరూపోద్భవ స్యైవ సృష్టిత్వా త్సృష్టితః పురా,
న తయో రుద్భవ స్తస్మాన్నిరంశం స ద్యథా వియత్. 23

వ్యా. సద్వస్తునస్తావన్న స్వగతభేదః శంకితుం శక్యతే. ఆస్య నిరవయవత్వా దిత్యాహ—సత ఇతి. నామరూపయోః సదవయవత్వం కిం న స్యాదిత్యాశంక్య సృష్టికి పురా తయోరభావాన్న సదంశత్వమిత్యాహ—నామేతి.

కుతో నామరూపయోరభావ ఇత్యాశంక్యాహ—నామరూపేతి. ఫలిత మాహ—తస్మాదితి. అత్రాయం ప్రయోగః సద్వస్తు స్వగతభేదకూన్యం భవతుమర్హతి నిరవయవత్వాద్గనవదతి.

టీ. సతః = సత్పదార్థమునకు, అవయవాః = అవయవములు, న శంక్యాః=కల వని సంశయింపదగవు (నిరూపించుటకు వీలు లేకపోవుటచే సత్పదార్థమున కవయవ ములు కల వనుట సిద్ధాంతము కానేరదు. అవయవము లుండిననే కాని స్వగతభేదము కలుగదు. కావున నాసత్పదార్థమునకు స్వగత భేదము లే దనుట). నామరూపే=నామ రూపములు రెండును, తస్య=ఆ సత్పదార్థమునకు, అంశౌ = భాగములు, న=కానేరవు. తయోః=ఆ రెండింటికిని, అద్యాపి=ఇప్పటికిని (కేవల సత్పదార్థ ముండునప్పుడు), అను ద్భవాత్=పుట్టుక లేదు కావున ('తస్య అంశౌ న' అని పూర్వముతో నన్వయము). నామరూపోద్భవస్య ఏవ = నామరూపోత్పత్తియే, సృష్టిత్వాత్ = సృష్టియగుటవలన, సృష్టితః = సృష్టికంటె, పురా=ముందు, తయోః = వానికి, ఉద్భవః=పుట్టుక, న=లేదు. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, తత్ = తత్పదార్థము, వియత్ యథా = ఆకాశమువలె, నిరంశం = భాగములు లేనిదే.

తా. యుక్తులచేత విచారించినను తత్పదార్థమునందు స్వగతాది భేదము లుండవు. స్వగతభేద ముండవలయు ననిన నవయవము లుండ వలయు నని మొట్టమొదటనే వివరించి యున్నాము కదా! ఈసత్ప దార్థమునకు నట్టి అవయవములు లేవు. కల వనిన వానిని నిరూపింప

* పా. రాదావ, (ఆదౌ = సృష్టికంటె బూర్వము, అనుద్భవాత్ = పుట్టుక లేనందున)

వలసివచ్చును. అట్టినిరూపణకు నవకాశము బొత్తిగనే లేదు. అవయవములు కలపదార్థములు నాశము నొందు ననుట నియమము కావున ప్రపంచమునకు ఆద్యవస్థ యగు నీసత్పదార్థ మవయవయుక్త మగునేని యది నశించునదియే కావలయును. అప్పటికి ప్రపంచ మొకప్పుడు శూన్యమగు ననవలసివచ్చును. ఇట్లు భవిష్యత్కాలమున శూన్య మగునేని భూతకాలమునందు నొకప్పుడు శూన్యమై యుండవలయును. పిదప జనించుండవలయును. ఈసృష్టికి నాద్యంతములే లే వనుట సంభవింపదు కదా! అవయవసహిత మగుటచే ఘటాదిపదార్థములవలె నెప్పటికో యొకప్పుటికి నిది నశించియే తీరవలయును. ఎప్పుడో యొకప్పుడు జనించియే యుండవలయును కదా! కావున ప్రపంచప్రథమావస్థారూప మగు సత్పదార్థమునకు నవయవము లుండుటకు వీలు లేదు.

వి. “సత్పదార్థము ప్రపంచపూర్వావస్థ యైనచో దానికి ప్రపంచమునకువలెనే భేదము లుండవలయును. నాశముగూడ కలుగవలయును. ఆపూర్వావస్థ ప్రపంచభిన్న మగు పదార్థాంతర మనుటకు వీలులేదు కదా.” అనియెదవేమొ వినుము. వాస్తవస్థితిలో మామతమున ప్రపంచము జనింపనే లేదు. పరబ్రహ్మమునందు భ్రాంతిచే నున్నట్లు చూడఁ బడుచుమాత్రమే యున్నది యనికదా చెప్పితిమి. కావున నీప్రశ్నమునకే యవకాశము లేదు. సామాన్యముగ నాలోచించినఁ బ్రపంచమునకును యాసత్పదార్థమునకును కల్పిత భేదము కలదు. ఈభేదము నాశ్రయించి, ప్రళయకాలమున ప్రపంచము నామరూపాదుల విడిచి యాసత్పదార్థమున నేకీభవించు ననియు సృష్టికాలమున మఱల విజృంభించు ననియుఁ జెప్పవచ్చును. ఈకారణమువలనఁ బూర్వావస్థ యనఁగా ప్రపంచమొక్క ప్రథమావస్థ యని గాని సృష్టికిఁబూర్వమునఁ గల రూపభేద మని కాని యర్థము కాదు. ఈవిధముగ చెప్పినచో సత్పదార్థము ప్రపంచమువంటిది కా నక్కఱలేదు కదా.

“కల్పితభేదము నాశ్రయించి యెట్లో దీనిని సమర్థించుటకంటె దీనినిగూడ సావయవ మని యంగీకరించుటయే మేలని తోచుచున్నది. అట్లంగీకరించినఁ బ్రపంచ మొకప్పుడు శూన్యమైయుండవలయునని చెప్పియున్నారుగాని, అట్లుండినమాత్రమున దోషమేమి?” అనియెదవేమొ వినుము. మొట్టమొదట శూన్యమైయుండినచో పిదప నే పదార్థముకాని జనింపనేరదు. శూన్యమునకును కలిమికిని విరోధమైయుండ నిది యెట్లు పొసగును? “కృష్ణునికిముందు శూన్యపురుషుఁ డొక్కఁడు రాజ్యము చేయుచుండెను” అనుట సరియగునా? కావున నేపదార్థముకాని యుత్పత్తికిఁబూర్వమున శూన్యముగనుండి

పీదప జనించె ననుట సంభవింపదు. ఏవిశేషణమైనను భావమునకే గాని యభావమున కుండదు. వస్తువే శూన్య మగుటచే న ట్లుండుటకును వీలు లేదు కదా! కావున నాసత్ప దార్థమున కవయవముల నంగీకరించి ప్రపంచ మొకప్పుడు శూన్యరూపముగ నుండు ననుట నంగీకరించినప్పుడు ప్రపంచజననమే యసంభవ మగును. కావున నియమముగ సత్పదార్థమున కవయవములులేవు అనియే యంగీకరించి తీరవలయును. ఇంత యేల! అవయవము లున్న నాశ ముండవలయును. సత్పదార్థమునకును లేమికిని విరోధము. కావున నది నశించుటకు వీలు లేదు. ఇ ట్లుండ దానికి నవయవము లుండుట యెట్లు సంభవించును? బొత్తిగనే సంభవింపదు కదా! కావున సత్పదార్థమునకు స్వగతభేదము కూడ లేదు. స్వగతభేదము అవయవాధీన మని యిదివఱకే యెఱిగించితిమి.

ఇట్లు చెప్పనేల? ఆసత్పదార్థమునందు ప్రపంచము వికృతము నొందుటచే ప్రపంచ గతనామరూపములే దానికి నవయవములు కావచ్చును. లేకున్న దానికే 'సత్' అను నామంబును వేదవర్ణిత మగు నొకానొక రూపంబును కలదుకదా! అవి యైనను దాని యవయవములు కావచ్చు ననియెదవేమొ వినుము. ప్రపంచసద్వస్తువులకుఁ గల భేదము కల్పితభేద మని వివరించియే యున్నాము. ఈకారణమువలన ప్రపంచము సద్వస్తువు నందు లీన మగుట యనఁగా రెండును అభిన్నము లై యుండుటయే కాని ప్రపంచము తన నామరూపములతో కూడ నందుఁజేరుట గాదు. ఈకారణమువలన ప్రపంచశతనామ రూపములవలన సత్పదార్థమునకు నవయవములు సంభవింపవు. మఱియు విచారింపఁగాఁ బ్రపంచ మనఁగా నామరూపములే యైయున్నవి. నామరూపభిన్నముగ లోకమున నే పదార్థము గానవచ్చుచున్నదో కొంచెము విచారింపుఁడు. 'ఇది స్తంభము' అను వ్యవహారము నందు స్తంభ మనునామంబును దీర్ఘ రూపంబును గోచర మగుచున్నవి. ఆరెండింటిని విడిచిన నచ్చట పదార్థ మేది కలదో విమర్శింపుఁడు. కట్టె కలదు కదా యనియెదవేమొ యచటను నామరూపములే కట్టె యను నామంబును తాలివలె నతికఠినముగాక లోహము వలె నన్నియందుఁ గరుఁగక కొంచెము మృదువై యుండు నొకానొక రూపముమాత్ర మే కలదు. ఇట్లే యేపదార్థమును విమర్శించినను నామరూపములుతప్ప మఱియొక్కటిలేదు. కావున ప్రపంచ మనఁగా నామరూపములే. ప్రపంచము జనించెను అనఁగా నామరూప ములు జనించెను అనియే యర్థము. ఇట్లుండ సృష్టికిఁ బూర్వమున సత్పదార్థముకలదు అనిన "నామరూపోత్పత్తికిఁ బూర్వము సత్పదార్థము కలదు" అనియే యర్థమగుచుండ నిక దానికి నానామరూపములును అవయవములును లే నట్లగును. "వాఁడు పుట్టక ముందే సర్వ శాస్త్రపారీణుఁ డయ్యెను" అనుమాట నెవ్వరై న విశ్వసించురా? కావున నాసత్పదార్థమున కవయవములే లేవు. "సత్ అనునామంబును వేదోక్త మగు నేదియో యొక రూపంబును

దానికిఁ గలవు” అని పూర్వపక్షము చేసితివి. అదియు వైనఁ జూపినయు క్తి ననుసరించి చూచినచో యుక్తము కానేరదు. నామరూపములే పుట్ట కున్న నవి యొక పదార్థము నాశ్రయించి యున్న వనుట యెట్లు? “ఇట్లైన ఇది సత్పదార్థము అను వ్యవహార మెట్లు వచ్చెను” అనియెదవేమొ. వినుము. ఆవ్యవహారము కేవలము వ్యావహారికము. ఆనామము ఊరక కల్పింపఁబడినదియే. ఏదియో యొకనామ భేదము లేకున్న దానినిగూర్చి యేమియు మాటలాడుటకు వీలులేదుకదా. కావున వాస్తవస్థితిలో నాపదార్థమునకు నామ భేదము లేదు. రూపంబును శ్రుతిచే “ఇది ఇట్టిది.” యని విధిపూర్వకముగ నుపదేశింపఁబడుట లేదు. “ఆసత్పదార్థముయొక్క రూపము వర్ణములు కలది కాదు, ఆకారము కలది కాదు.” అని ఇట్లు నిషేధపూర్వకముగ మాత్రమే సూచింపఁబడుచున్నది. “సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ=బ్రహ్మము సత్యరూపము జ్ఞానరూపము ఆద్యంతములు లేని దని” ఇత్యాది శ్రుతులు విధిపూర్వకముగఁ గూడఁ జెప్పచున్నవి కదా! అనియెదవేమొ. వినుము. ఆవియు లోకమున నున్న సత్యజ్ఞానాదుల మాత్రమే చెప్పచు వానిమూలమున పరమేశ్వర రూపము సూహింపవలయు నని మాత్రమే బోధించుచున్నవి. కావున సత్పదార్థమునకు నవయవములు లేవు; వాని నాధారము చేసికొని గలుగు స్వగత భేదంబును లేదు.

అవ. ఇట్లు స్వగత భేదమును నిరాకరించి సజాతీయ భేదమును నిరాకరించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. సదంతరం సజాతీయం న వై లక్షణ్యవర్జనాత్,

నామరూపోపాధిభేదం వినా నైవ సతో భిదా.

24

వ్యా. మా భూత్స్వగత భేదః. సజాతీయ భేదః కిం న స్యాదిత్యాశంక్య తత్సజాతీయం సదంతరమితి వక్తవ్యం. న తన్నిరూపయితుం శక్యతే, తతో వై లక్షణ్యాభావాదిత్యాహ—సదంతరమితి. నను ఘటసత్తా పటసత్తేతి సతో భేదః ప్రతిభాసత ఇత్యాశంక్య ఘటాకాశమతా శవదోపాధికో భేదో స స్వతో భాతీత్యాహ—నామరూపోపాధిభేదమితి. అత్రాయం ప్రయోగః—సద్వస్తు సజాతీయ భేదరహితం భవितుమర్హతి. ఉపాధిపరామర్శమంత రేణావిభావ్యమాన భేదత్వాత్ గగనవదితి.

టీ. వై లక్షణ్యవర్జనాత్ - వై లక్షణ్య = భేదము, వర్జనాత్ = లేకపోవుటవలన (భేదమును నిరూపించుటకు వీలు లేకపోవుటవలన), సజాతీయం = సమానజాతిగల, సదంతరం=రెండవ సత్పదార్థము, న=లేదు. నామ... భేదం - నామ=పేరు, రూప = రూపము అనెడు, ఉపాధి = ఉపాధులయొక్క, భేదం వినా=భేదము లేకుండా, సతః= సత్ పదార్థమునకు, భిదా=భేదము, న ఏవ = లేనేలేదు. (నామరూపభేదములవలన సత్పదార్థము భిన్నముగ నెన్నఁబడుచున్నది గాని యందు వాస్తవభేదము లే దనుట.)

తా. ఇట్లే యాసత్పదార్థమునకు సజాతీయభేదముకూడ లేదు. సమానజాతి గల రెండవపదార్థ ముండిననేకాని యాభేదము రా దని యిదివఱకే వివరించియున్నాము. ప్రస్తుతమున నట్టిపదార్థము లేదు. కల దనిన నిరూపించుటకు వీలు లేదు. సత్పదార్థమునకు సజాతీయ మనిన మఱియొక సత్పదార్థమే కదా కావలయును. అట్టిది యుండదు. “సత్” అనఁగా ఉనికి. ఇదియే భావము. ఇట్టివి రెండు కల వనిన వానిలో భేదము చూపఁబడవలసియుండును. అట్లు చూపుటకు వీలు లేదు. రెండును ఉనుకులే యయియుండ, వానిలో భేద మెట్లు గ్రహింపవచ్చును? “రెండుగ నుండఁగూడదా?” యని యొక్కరును, “ఒక్కటిగనే యుండఁగూడదా?” యని మఱియొక్కరును ఊరక వాదించుచుండవలసినదియే. మఱియు భేదవాదికిఁ బ్రమాణములు లేవు గావున నైక్యవాదివాదమే యప్పుడు బలవంత మగును. “వానికిఁ గూడఁ బ్రమాణములు లేవుకదా!” యనియెదవేమొ. భేదవాది తన వాదమును సాధింపలేకపోవుటయే విక్యవాదికి ప్రబలప్రమాణము.

“ఇట్లు చెప్పనక్కఱలేదు, సత్పదార్థమునందు భేదము కల దను పక్షము ననేక విధముల సిద్ధాంతము చేయవచ్చును. సత్పదార్థ మనఁగా భావమే యని మీరే యంగీకరించియున్నారు. లోకమున భావపదార్థము లాఱు కల వని వైశేషికులు చెప్పుదురు. మఱియు సర్వపదార్థములును ‘కలదు కలదు’ అని ప్రత్యేకముగ వ్యవహరింపఁబడుచుండుటచే ప్రతిపదార్థమునకు నొక్కొక్క కలిమి కల దని తోచుచున్నది. ఇట్లైన సత్పదార్థము లనేకములు కల వనియే చెప్పవచ్చును” అనియెదవేమొ? అది సరికాదు. ఇంతకుమున్నే యొకమాఱు ప్రపంచ మనఁగా నామరూపములేయని వివరించియున్నాను. ప్రపంచ మంతయు బ్రహ్మమున నారోపింపఁబడుచున్నది యనియుఁ దెల్పి యున్నాను. ఆబ్రహ్మమే సత్పదార్థ మనియు సూచించి యున్నాను. ఇట్లుగుటచే నామరూపభేదముల నాశ్రయించి యొక్క పదార్థమునే లోకు లనేకములుగఁ జూచుచున్నారన వచ్చును కదా! లోకానుభవ మంతయుఁ బరమార్థముగానే యుండ నవసరము లే దని తత్త్వవివేకమునందే సదృష్టాంతముగఁ బ్రకటింపఁబడి యున్నది. కావున నింతమాత్రము వలన నాసత్పదార్థమునందు భేదమును సాధించుటకు వీలులేదు. విచారింపుఁడు. “ఘటము కలదు. స్తంభము కలదు.” అను వ్యవహారములలో ఘటనామరూపములకంటె స్తంభనామరూపములు భిన్నము లగుచున్నవి యనుట నిశ్చయమే కాని కలుములకు భేద మెక్కడిది. “ఘటము కలదు” అనునప్పుడు ఘటమునుగూర్చి మన మేవిశేషము నెఱుఁగుచున్నామో

“స్తంభము కలదు” అనునప్పుడుకూడ నావిశేషమునే యెఱుంగుచున్నాముకదా! కావున కలిమియును సత్పదార్థ మెప్పటికి నొక్కటియే. దానికి సజాతీయమగు మఱియొక సత్పదార్థము లేదు. ఔపాధికభేదము పదార్థాంతరమును బుట్టించదు కదా! కావున నీసత్పదార్థమునకు స్వగతభేదమువలెనే సజాతీయభేదము కూడ లేదు.

అవ. ఇప్పుడు విజాతీయభేదాభావమును నిరూపించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. విజాతీయ మస త్తత్తు న ఖ ల్వ స్తీతి గమ్యతే,

నా స్యాతః ప్రతియోగిత్వం విజాతీయా ద్భిదా కుతః. 25

వ్యా. భవతు. తర్హి, విజాతీయాద్భేద ఇత్యాశంక్య, సతో విజాతీయమసత్తస్యాసత్త్వేనైవ ప్రతియోగిత్వాసంభవేన తత్ప్రతియోగికోఽపి భేదో నాస్తీత్యాహ— విజాతీయమితి.

టీ. విజాతీయం = సత్పదార్థమునకు విరుద్ధజాతిని కలది, అసత్ = అసత్పదార్థమే, (సత్తు కానిది అసత్తే కదా యనుట.) తత్ తు = ఆ యసత్పదార్థమైతే, అస్తి ఇతి=ఉన్నది యని, న గమ్యతే ఖలు=తెలియఁబడుట లేదు కదా! అతః=ఈ కారణము వలన, అస్య = ఈ యసత్పదార్థమునకు, ప్రతియోగిత్వం = ఆధారత్వములేక విరోధిత్వము, న = లేదు (ఈ యసత్పదార్థము దేనికిని నాధారము కానేరదు. విరోధియు కానేర దనుట), విజాతీయాత్ = విజాతీయపదార్థమునుండి, భిదా = భేదము, కుతః = ఎక్కడనుండి కలుగును. (విజాతీయపదార్థమే లేకున్న సత్పదార్థమునకు, దానినుండి భేద మెట్లు కలుగు ననుట).

తా. సత్పదార్థ మనఁగా కలిమి. దానికి విరుద్ధజాతి కలది లేమి. ఆలేమి బొత్తుగనే లే దని యెల్లరకును దెలియును. ఇ ట్లుండ దాని నుండి భేద మెట్లు జనించును? “లేమి కలదు” అని యెవ్వఁడును వెప్పఁడుకదా! కావున సత్పదార్థమునకు విజాతీయభేదము కూడ లేదు.

అవ. ఇట్లు భేదత్రయాభావమును యుక్తులచేత గూడ నిర్ణయించి ఛాందోగ్య శ్రుతివ్యాఖ్యానపూర్వకముగ స్వసిద్ధాంతమును స్థాపించి శిష్యులకు దానియందు చిత్త స్థైర్యమును సంపాదించుటకై ఖండనార్థము పూర్వపక్షమతము నుద్ధరించుచున్నాఁడు—

శ్లో. ఏక మే వాద్వితీయం స త్సిద్ధ మత్ర తు కే చన,

విహ్వలా అస దే వేదం పు రాసీ ది త్యవర్ణయన్. 26

వ్యా. ఫలితమాహః—ఏకమేవేతి. ఇదానీం స్థూణానిఖననన్యాఁశేన సదద్వైత మేవ ద్రుఢయితుం పూర్వపక్షమాహ—అత్ర త్సితి.

టీ. సత్ = సత్పదార్థము, ఏకం ఏవ ఆద్వితీయం = ఒక్కటియే రెండవది లేదు అనుట. సిద్ధిం = సిద్ధించినది. అత్ర తు = ఈవిషయమునందైతే, విహ్వలాః = భ్రాంతులై (యథార్థస్థితిని గ్రహింప లేక) కే చన = కొందఱు, ఇదం = ఈ ప్రపంచము, పురా = పూర్వమున (సృష్టికి పూర్వమున), ఆసత్ ఏవ = ఆసత్పదార్థముగానే, ఆసీత్ = ఉండెను. ఇతి = అని, అవర్ణయన్ = చెప్పిరి.

తా. ఈవిధముగ వైనఁ జూపిన యుక్తులు “ఏక మే వాద్వితీయం బ్రహ్మ” అని శ్రుతిచే జెప్పబడిన యర్థమునే యనువాదము చేయుచున్నవి. ఇట్లు శ్రుతియుక్తులచే నభేదము సిద్ధించుచుండ ప్రపంచము సద్రూపమే యనుట స్థిరమగుచుండ నీ నిజస్థితిని గనుఁ గొనలేక కొందఱు భ్రాంతులై “ఈ ప్రపంచము సృష్టికి పూర్వమున శూన్యరూపముగానే యుండె ననుచున్నారు.

అవ. ఈయనద్వాది భ్రాంతుఁ డగుటకుఁ గల కారణమును సదృష్టాంతముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మగ్న స్వాభౌ య థాఽక్షౌణి విహ్వలాని త థాస్య ధీః,

అఖండై కరసం శ్రుత్వా నిఃప్రచారా బిభే త్యతః. 27

వ్యా. విహ్వల త్వే దృష్టాంతమాహ:—మగ్న స్యేతి. దార్ఘాంతికేయోజయతి—

తథేతి. అస్యాసద్వాదినః. జాతావేక వచనం. ధీరంతఃకరణమఖండై కరసం వస్తుశ్రుత్వా నిష్ప్రచారా సాకారవస్తునీవాఖండై కరసే వస్తుని ప్రచారరహితా సతీ అతోఽస్తాద్వస్తునో బిభేతి.

టీ. అభౌ = సముద్రమునందు, మగ్నస్య = మునిగినవానియొక్క, అక్షౌణి = ఇంద్రియములు, యథా = ఎట్లు, విహ్వలాని = చెదరిపోవునో, తథా = అట్లే, ఆస్య = ఈయనద్వాదియుక్క (ఇది జాత్యేకవచనము). ధీః = బుద్ధి, అఖండై కరసం-అఖండ = విభాగములు లేనట్టియు, ఏకరసం = ఏకస్వరూపమగు బ్రహ్మమును, శ్రుత్వా = విని, నిః ప్రచారా = ఆ బ్రహ్మమునంచు సంచరింపలేనిదై, అతః = ఆ బ్రహ్మమునుండి, బిభేతి = భయము నొందును.

తా. స్పష్టము (అసద్వాదులకు “సత్పదార్థ మొక్కటియే” యను టలో నమ్మకము కుదుర దనుట).

అవ. ఈవిషయమున మహాత్ముల సమ్మతిని జూపుచున్నాఁడు —

శ్లో. గౌడాచార్యా నిర్వికల్పే సమాధా వన్యయోగినామ్,

సాకారబ్రహ్మనిష్ఠానా మత్యంతం భయ మూచిరే. 28

వ్యా. ఉక్తార్థే ఆచార్యసమ్మతిం దర్శయతి—గౌడాచార్యా ఇతి.

టీ. గౌడాచార్యాః = గౌడపాదాచార్యులు (ఈయన శంకరభగవత్పాదులకు పరమగురువు.) నిర్వికల్పే సమాధౌ = నిర్వికల్పసమాధియందు (ఇది తత్వవివేకమున సమాధి యనుపేర వర్ణింపబడెను.) సాకారబ్రహ్మనిష్ఠానాం = శివవిష్ణ్వాదిరూపములతో నాకారసహితముగఁ బరమేశ్వరు నుపాసించు, అన్యయోగినామ్ = జ్ఞానయోగులు కాక తక్కినవారలకు, అత్యంతం = మిగుల, భయం=భయము కలుగు నని, ఊచిరే = చెప్పిరి.

తా. అసద్వాదుల చిత్తము పరమేశ్వరునిఁ జూచి భయము నొందు నని చెప్పియుంటిమి కదా. దాని నాచార్యులు కూడ సమ్మతించి యున్నారు. వారు శివవిష్ణ్వాద్యుపాసకులకుఁ గూడ నట్టిభయము కల దనుచున్నారు. ఇక మిగుల మందమతు లగు నసద్వాదులను గూర్చి వేఱుగాఁ జెప్ప నేల?

అవ. ఇట్లు సమ్మతిని సామాన్యముగఁ దెల్పి దీనిని సూచించు నయ్యాచార్యుని వార్తకమును గూడ నుదాహరించు చున్నాఁడు.—

శ్లో. ఆస్పర్శయోగో నా మైష దుర్దర్శః సర్వయోగిభిః,
యోగినో బిభ్యతి హ్యస్మా దభయే భయదర్శినః. 29

వ్యా. కేన వాక్యేనోక్తవంత ఇత్యాకాంతాయాం తదీయం వార్తక మేవ పఠతి: —ఆస్పర్శేతి. యోగయమస్పర్శయోగాభ్యో నిర్వికల్ప స్సమాధిః ఏషసర్వయోగిభిః (సాకారధ్యాననిష్ఠైర్దుర్దర్శః దుఃఖేన ద్రష్టు యోగ్యః. దుష్ప్రేష ఇత్యర్థః) తత్రోపపత్తిమాహ—యోగిన ఇతి. హి యస్తాత్కారణాద్యోగినః పూర్వోక్తచైవత దర్శినః అభయే భయకూన్యే సమాధౌ నిర్ణనే దేశే బాలా ఇవ భయదర్శినో భయ హేతుత్వం కల్పయంతః. అస్మాదస్పర్శయోగాద్భీతిం ప్రాప్నువంతి.

టీ. ఏషః = నిర్వికల్పసమాధి, ఆస్పర్శయోగః నామ = ఆస్పర్శ మను పేరు కలది (ఆస్పర్శయోగ మనఁగా స్పృశింపరాని అనఁగా నసాధ్యమైన యోగము.) సర్వయోగిభిః=యోగు లనఁబడు నందఱచేతను, దుర్దర్శః = చూడరానిది, సాధింపరానిది యనుట (జ్ఞానయోగి తప్ప తక్కినవార లీసమాధిని సాధింపనేర రనుట). యోగినః = జ్ఞానయోగితప్పఁ దక్కినవారలు (భక్తియోగి కర్మయోగి మొదలగువారలు), అభయే= భయము లేనిస్థలమునందు “ద్వితీయా చైవ భయం = రెండవపదార్థ ముండిననే కాని

భయము కలుగదు అను శ్రుతి ననుసరించి చూచిన భేదమును చూచువార లగుటచే నాయితర యోగులకే భయ ముండును. ఏకస్వరూపమును చూచువాఁ డగుటచే జ్ఞాన యోగికి న ట్లుండదు. ఇట్లు నిర్వికల్పసమాధి భయరహిత మైనదియే యైనను (దాని యందు), భయదర్శినః - భయ=భయమును, దర్శినః=చూచువారై, అస్థాత్ = ఈనిర్వి కల్పసమాధినుండి, బిభ్యతి హి = భయము నొందుచున్నారు కదా.

తా. ఆగౌడపాదాచార్యవార్తికమున ని ట్లున్నది. “ద్వితీయా ద్వై భయం” అనుశ్రుతి ననుసరించిన, రెండవపదార్థ ముండిననే కాని భయము కలుగ దని తేలుచున్నది. తనకంటె నన్యమైనది యొకటి కలదని తోచిననే కాని భయము కలుగుట లే దనుట సర్వాను భవసిద్ధము. భయ మనఁగా నేమి? అది యెట్లు కలుగును? విచారించి నచో మాచే నొనర్పబడిన సిద్ధాంతమే స్థిర మగును. “వాఁడు న న్నేమి చేయును” అనునదియే కదా. భయమునకు స్వరూపము. ఇప్పుడు విమ ర్శించినవాఁ డొక్కఁడు తా నొక్కఁడు నని రెండు పదార్థము లుండి తీరవలయు నని తేలుచున్నది. ఇ ట్లగుటచే విమర్శించిన నీయుక్తియు పైశ్రుత్పర్థము ననువాదము చేయుచున్నది. ఈకారణమువలన బాగుగ విచారింతు రేని భక్తియోగ కర్త యోగములయందే భయము కలదుగాని జ్ఞానయోగమున దానిచే సాధింపఁబడు సమాధియందు భయము లేదు. భక్తికర్త యోగములయందు రెండుగను రెండింటి కంటె నధికముగను గూడ పదార్థములు కలవు; కావున పైశ్రుతి యుక్తుల ననుసరించి భయము కలుగవచ్చును. కలుగుచు నున్నది. భక్తి యోగులు “మనము బాగుగ నారాధింపకున్న శివున కేమి క్రోధము కలుగునో? విష్ణువున కేమి క్రోధము కలుగునో?” యని భయము నొందుచునే యున్నారు. కర్త యోగులును “కర్తయందు ప్రమాదము కలిగిన నేదేవత కోపించునో?” యని భీతి నొందుచునే యున్నారు.

వి. ఇ ట్లున్నను ఆయోగులు నిర్వికల్పసమాధి యన్న మిగుల భయము నొందె దరు. నిర్జన మగుస్థలమున విడువఁబడిన బాలుఁడు తనకు భయము నొందవలసినకారణము లేకున్నను మిగుల భీతి నొందునట్లు వారును నేకరూప మగుటచే భయము నొంది వలసిన కారణము లేకున్నను, ఈసమాధిని జూచి భయము నొందుచున్నారు. ఇ ట్లగు టచే దీనికి “అస్పర్శయోగము” అని పేరు. ఇది యందఱకును సాధ్యము కాదు.

అవ. ఇట్లు వచనపూర్వకముగ గౌడపాదాచార్యుని సమ్మతిని వివరించి శంకర భగవత్పాదపూజ్యులసమ్మతిని కూడ వచనపూర్వకముగ నుదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భగవత్పూజ్యపాదా శ్చ శుష్కతర్కపటూనమూన్,
 ఆహు ర్మాధ్యమికాన్ భ్రాంతా నచింత్యేఽస్తిక్ సదాత్తని. 30
 అనాదృత్య శ్రుతిం మార్ఖ్యా దిమే బౌద్ధా త్తపస్వినః,
 ఆపేదిరే నిరాత్తత్వ మనుమానై కచక్షుషః. 31

వ్యా. శ్రీమదాచార్యైరప్యేతదభిహిత మిత్యాహ:—భగవదితి.

తద్వార్తికం పఠతి:—అనాదృత్యేతి.

టీ. భగవత్పూజ్యపాదాః చ = శంకరాచార్యులును, శుష్కతర్కపటూన్ = శుష్క=నిస్సారమైన, తర్క = వాదమునందు, పటూన్ = సమర్థులైన, అమూన్ = ఈ యసద్వాదులను, అచింత్యే = మనస్సునకు గోచరము కాని, ఆస్తిక్ = ఈ, సదాత్తని=సద్రూపునియందు, మాధ్యమికాన్ = మధ్యస్థులైన, భ్రాంతాన్ = భ్రాంతులనుగ (భ్రాంతి నొందియు నొందనివారినిగ), ఆహుః = చెప్పిరి. “ఇమే=ఈ, తపస్వినః = శోచనీయులైన (వారికిఁ గలిగిన దుస్థితికై తక్కినవారలు వగవవలయు ననుట). బౌద్ధాః= బౌద్ధులు, శ్రుతిం = వేదమును, మార్ఖ్యాత్ = మూర్ఖత్వమువలన, అనాదృత్య = ఆదరింపక, అనుమానై కచక్షుషః-అనుమాన=అనుమానమే, ఏక=ముఖ్యమైన, చక్షుషః= నేత్రములుగ గలవారై (అనఁగా ననుమానముచేతనే సర్వవిషయములు సాధింపఁ బూనినవారై), నిరాత్తత్వం = శూన్యరూపత్వమును, ఆపేదిరే = పొందిరి. (వారికి నాత్తయే, సిద్ధింపకపోయె ననుట.)” “[ఇతి-ఆహుః] (అని పూర్వముతో నన్వయము).

తా. అవాఙ్మానసగోచరుడైన ఈ సద్రూపపరమాత్మ విషయమై శుష్కతర్కవాదసమర్థు లగు మాధ్యమికులు (బౌద్ధులు) భ్రమించి రనియు, వీరలు తమ మూర్ఖత్వముచేత “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవా ద్వితీయం” అనెడి ఇత్యాది శ్రుతిని నిగ్రహించి అనుమానమే ముఖ్య నేత్రముగాఁ గలవారగుచు బుద్ధిసాక్షి యగు ఆత్మ నంగీకరింపక శూన్య భావమును పొంది రనియు శ్రీశంకరాచార్యులు చెప్పిరి.

వి. “పాపము ! ఈబౌద్ధులు తమ యవివేకమువలన శ్రుతి నాదరింపక కేవల మనుమానముతోడనే కార్యనిర్వాహము చేయసెంచి కట్టకడకు శూన్యరూపు లైరి” అను వాక్యముచే నీవిషయమును బోధించిరి. అసత్పదార్థమునకును కలిమికిని విరోధ మగుటచే నా యసత్పదార్థ మెప్పటికి నుండదు. సత్పదార్థముకాని యసత్పదార్థము కాని యేది

జగత్కారణ మగునో అదియే ఆత్మ, కావునఁ జగత్కారణము శూన్య మైనచో నాత్మయు శూన్యమే కావలయు నని భావము. జగత్తునకుఁ బూర్వమున నున్నది యని చెప్పఁబడుచున్నది జగత్కారణమునుగూర్చియే యని తెలిసికొనవలయును. కార్యమునకంటె బూర్వమున నియతముగ నుండునది కారణమే కదా !

అవ. ఇట్లు అసద్వాదము భ్రాంత మని స్వయముగాను ఆచార్యవాక్యములవల నను స్థిరపఱచి యిప్పు డావాదమును దృష్టాంతపూర్వకముగ ఖండించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శూన్య మాసీ దితి బ్రూషే సద్యోగం వా సదాత్త తామ్,

శూన్యస్య న తు త ద్యుక్త ముభయం వ్యాహతత్వతః. 32

న యుక్త స్తమసా సూర్యో నాపి చాసౌ తమోమయః,

సచ్ఛూన్యయో ర్విరోధిత్యా చ్ఛూన్య మాసీ త్కథం నద. 33

వ్యా. ఇదాసీమసద్వాదం వికల్ప్య దూషయతి:—శూన్యమాసీదిత్యనేన వాక్యేన. శూన్యస్య సత్తాం జాతియోగం వా సద్రూపతాం వా బ్రూషే ఇతి వికల్పార్థః. తదుభయం సత్తాసంబంధసద్రూపత్వలక్షణం శూన్యస్య వ్యాహతత్వాన్నయుజ్యత ఇత్యర్థః.

‘వ్యాహతత్వమేవ’ దృష్టాంతపూర్వకం ద్రఢయతి—న యుక్త ఇతి.

టీ. “శూన్యం = శూన్యము, ఆసీత్ = ఉండెను.” ఇతి = అని, సద్యోగం = సత్ = అసత్పదార్థముతో, యోగం = సంబంధమునుగూర్చి, (“శూన్యమునకు సత్తో సంబంధము కలదు” అని), బ్రూషే = చెప్పుచున్నావా? సదాత్త తామ్ = సత్స్వరూపమును గూర్చి (“శూన్యము, సన్తయము” అని), [బ్రూషే] వా = చెప్పుదువా? వ్యాహతత్వతః = విరుద్ధ మగుటవలన, శూన్యస్య = శూన్యమునకు, తత్ ఉభయం తు = ఆరెండును (సత్తాసంయోగంబును సత్తామయత్వంబును) న యుక్తం = తగదు. సూర్యః = చీకటికి విరుద్ధుఁ డైనసూర్యుఁడు, తమసా = ఆచీకటితో, న యుక్తః = కూడియుండఁడు, అసౌ = ఈయన, తమోమయః అపి = చీకటియే స్వరూపముగఁ గలవాఁడును, నచ = కాఁడు, సచ్ఛూన్యయోః = సత్తకును శూన్యమునకును, విరోధి త్యాత్ = పరస్పర విరోధ ముండుటవలన, కథం = ఎట్లు, శూన్యం = శూన్యము, ఆసీత్ = ఉండెనో, వద = చెప్పుము.

తా. ఈయసద్వాద మెట్లును యుక్తియుక్తము కానేరదు. ఎప్పు డైనను శూన్యము కల దనుటకే వీలు లేదు. ఎట్లనిన:—“సత్” అనఁగా కలిమి. శూన్య మనఁగా లేమి. ఇప్పుడు చెప్పుము. శూన్యము కల దనిన దానికిఁ గలిమితో సంబంధము కల దనియా లేక కలిమియే దాని

స్వరూప మనియా యర్థము ? లోకమున “కలదు” అని చెప్పబడు పదార్థములయం దంతట నిట్టి స్థితులలో నేదియో యొకటి యున్నది. “సత్పదార్థము కలదు” అనునప్పుడు కల దని చెప్పబడినపదార్థము నకు నదియే (కలిమియే) స్వరూప మగుచున్నది. “ఘటము కలదు. స్తంభము కలదు” అను మొదలగు వ్యవహారములయందు ఘట స్తంభాది నామరూపములు సత్పదార్థమున కుపాధు లనియు, వానికి దానితో సంబంధము కల దనియు చెప్పియే యున్నాము. కావున నేపదార్థము కల దని చెప్పబడినను అచ్చట నీరెండు పక్షములలో నేదియో యొక పక్షము సిద్ధ మై యుండును.

వి. కావున ప్రస్తుతవ్యవహారమున నేపక్షము నంగీకరింపవలయును? శూన్యము నకు సత్తయే రూప మనిన నంతకంటె హాస్యాస్పదము మఱియొక్కటి లేదు కదా! సూర్యునకు చీకటియే స్వరూప మనిన నెవ్వరు విశ్వసించురు? ఇక శూన్యముగూడ సత్తకు నొక యుపాధి యనిన నుపాధి లేమియే యగుటచే నుపాధియే కానేరదు. దానితో నాపదార్థమునకు సంబంధమును కలుగ నేరదు. సూర్యుడు చీకటితో నెప్పటి కైనఁ గూడియుండునా? కలిమికిని లేమికిని నిత్యవిరోధ మగుట ప్రత్యక్షసిద్ధము. ఇట్లుండ శూన్యము కలిగెను అనుట యెట్లు? కొంచెము విచారించి చెప్పుము.

అవ. ఇట్లైన మీమతము (వేదాంతమతము) కూడ యుక్తమైనది కాదు. బ్రహ్మము భేదశూన్య మగునేని యందు నామరూపాది భేదయుక్త మగు నీ ప్రపంచ మెట్లు నిలచియుండును. సవికల్పనిర్వికల్పములకు విరోధము కదా యనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. వియదాదే ర్నామరూపే మాయయా సువికల్పితే,

వ్యా. నను, భవన్తే వియదాదీనాం నిర్వికల్పే బ్రహ్మణి సత్త్వం వ్యాహత మిత్యాశంక్యాహ—వియదాదేరితి.

టీ. వియదాదేః = ఆకాశాది ప్రపంచముయొక్క, నామరూపే = నామరూపములు రెండును, మాయయా=మాయచేత, సువికల్పితే = పరమేశ్వరునియందు (ఇదియే సత్పదార్థము) కల్పింపబడినవి. (సత్పదార్థమే భ్రాంతివలన ప్రపంచరూపముగాఁ జూడబడుచున్నది కాని తద్భిన్న మగు ప్రపంచమే లే దనుట.)

తా. ఈ ఆకాశాదులు పరమేశ్వరునియందు భ్రాంతిచేఁ జూడఁ బడుచున్నవి యని తత్త్వవివేకమునందే వివరించితిమి. ప్రపంచమునకును

నామరూపవ్యతిరిక్త మగు స్వరూప మేదియు లే దనియు నీ ప్రకరణ మునఁ జెప్పితిమి. సత్తుకు స్వాభావికంబుగ భేదము లే దనియు నామ రూపోపాధివలననే యట్టి భేదము కలుగుచున్నది యనియు వివరించి తిమి. వీనిని విమర్శించి చూచిన నామరూపాత్మకప్రపంచ మంతయు కల్పితమే యనియు సత్పదార్థ మొక్కటియే యంతటను కల దనియుఁ దేలును. “ఇట్టి రూపము గలది యాకాశము” అని కేవల నామరూప ములఁబట్టి వ్యవహరించుటయే కాని వానిఁ దొలఁగించిన నచ్చట నుండునది కేవల సత్పదార్థమే కాని మఱియొక్కటి కా దని తెలిసికొన వలయును. ఈ నామరూపములు కల్పితము లగుటచే నూరక యున్నట్లు తోఁచుటయే కాని పరమార్థస్థితిలో లేవు. ఇట్టైన నిక వాస్తవ స్థితిలో బ్రహ్మభిన్నపదార్థ మెక్కడిది? బ్రహ్మభిన్నపదార్థ ముండిననే కదా “బ్రహ్మము ఏకరూపమై యుండఁగా నానావిధభేదములు కల ప్రపంచము దానిలో నై క్యము నొందు ననుట యెట్లు?” అను పూర్వపక్షము రావలయును. అట్టి భేదమే లేదు. ప్రపంచబ్రహ్మములకుఁ గల భేదము కల్పితము మాత్రమే యని మున్నే ప్రకటించి యున్నాము కదా! కావున “సత్పదార్థమునందు సృష్టికిఁ బూర్వమున ప్రపంచ మైక్యము నొందియున్నది” యనుటలో విరోధ మేమియు లేదు.

అవ. “ఇట్లైన శూన్యముకూడ నిట్టిదియే కావచ్చును. దానికిని మాయాకల్పిత నామరూపము లుండవచ్చును. ప్రపంచమునకువలెనే దానికిని సత్పదార్థముతో సంయోగ ముండవచ్చును. అప్పుడు శూన్యము కలదు అనుటవలన దోష ముండదు కదా యనిన నా విషయమునఁ దన యంగీకారమును చూపుచు “ఇట్లు చెప్పిన బౌద్ధసిద్ధాంతము నిలు వదు” అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శూన్యస్య నామరూపే చ తథా చే జ్జీవ్యతాం చిరమ్. 34

వ్యా. తర్హి శూన్యస్యాపి నామరూపే సద్వస్తుని కల్పితే ఇతి వదతో బౌద్ధ స్యాపసిద్ధాంత ఇత్యభిప్రాయేణాహ:—శూన్యస్వేతి.

టీ. శూన్యస్య = శూన్యముయొక్క, నామరూపే చ = నామరూపములును, మాయయా=మాయచేతనే, సువికల్పితే=సత్పదార్థమునందు కల్పించఁబడినవి. [ఇతి=అని, వక్తవ్యం = చెప్పవలయును]. తథా చేత్ = అట్లయ్యెనేని, [శూన్యం=ఆశూన్యము] చిరం=బహుకాలము, జీవ్యతాం=ఆభివృద్ధి నొందును గాక. (ఇట్లు చెప్పటవలన వేదాంత సిద్ధాంతమునకు వచ్చు భంగ మేదియు లే దనుట.)

తా. “ఇట్లున శూన్యముగూడ నిట్టిదియే కావచ్చును” అందు వేమొ. అది బౌద్ధసిద్ధాంతమునకే విరుద్ధము. వారు మొట్టమొదట శూన్యము కల దనియు, దానినుండి సద్రూప మగుప్రపంచ ముద్భవించు ననియు కదా చెప్పుదురు. అట్టి యాశూన్యము కూడ ప్రపంచము వలెనే సత్పదార్థమునందే కల్పింపఁబడినది యగునేని యప్పుడు వారి సిద్ధాంత మెట్లు నిలుచును? ఈ కారణమువలన శూన్యమునకు బొత్తి గనే సంభవింపని నామరూపముల నంగీకరించినను వేదాంతమతమునకు వచ్చు విరోధ మేమియు లేదు. అసద్వాదులకు వచ్చు నానుకూల్యం బును లేదు.

అవ. “మమ్ము నాక్షేపించినట్లు కాదు. వేదాంత మతమునందును ఆసత్పదార్థము నకు ‘సత్’ అను నామంబును వేదోక్త మగు నొకానొక రూపంబును కల దనుచున్నారు కదా! అవియు కల్పితము లనియే మీ రంగీకరించి తీరవలయును. “వేదాంతమతమునఁ బరమార్థము లగు నామరూపములు బొత్తుగనే లేవు కదా” యనిన నట్లు కా దను చున్నాఁడు:—

శ్లో. సతోఽపి నామరూపే ద్వే కల్పితే చేత్తదా వద,

కుత్రేతి

వ్యా. నను తర్హి శూన్యస్యేవ సద్వస్తునోఽపి నామరూపే కల్పితే ఏవాంగీ కర్తవ్యే భవన్తే వాస్తవయోర్నామరూపయో రభావాదితి శంకతే సతోఽపి వికల్పా సహత్వాదయం పక్ష ఏవానుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ పరిహారతి—తదేతి. అయమభి ప్రాయః. సతో నామరూపే కిం సతి కల్పితే? ఉతాసతి? అథవా జగతి? నాద్యః. అన్యస్య రజతాదే ర్నామరూపయోః అన్యత్ర శుక్తికాదావారోపదర్శనాత్సతో నామరూపయోః సత్యేవ కల్ప నాయోగాత్. న ద్వితీయః. అసతో నిరాత్మకస చాధిష్ఠానత్వాయోగాత్. న తృతీయః. సత ఉత్పన్నస్య జగతః సన్నామరూపకల్ప నాధిష్ఠానత్వానుపపత్తేరితి మఘాదధిష్ఠానం అనయోః కల్పనా.

టీ. సతః అపి=సత్పదార్థముయొక్క గూడ, నామరూపే = నామరూపములు, ద్వే=రెండును, కల్పితే చేత్ = కల్పింపఁబడెనేని, తదా = అప్పుడు, కుత్ర = ఎచ్చట, [కల్పితే] ఇతి = అని, వద = చెప్పుము.

తా. “సత్పదార్థమునకును నామరూపములు కలవు. నామ రూపములు లేకుండ నేదియు నుండదు కదా! మీ మతమునందును

పారమార్థికము లగు నామరూపములు లేవు. కావున సత్పదార్థమునకుఁ గల నామరూపములు కూడ నన్నిటివలెనే కల్పితములు కావలయును. ఇట్టే నవియు ప్రపంచమువలె శూన్యరూపము కావలయును లేకున్న నన్నియు కలవియే యైనను కావలయును.” అని వాదింపఁబోయిన నది యుక్తము కాదు. సత్పదార్థమునకు నామరూపములే లే వనియు వ్యవహారార్థమే మాత్రమే యట్లు గ్రహింపఁబడుచున్నవి యనియు యిదివఱకే చెప్పితిమి. ఇట్లు కా దనిన నా కల్పనకు నాధార మేది? ఏదియైన నొక పదార్థ ముండినఁ గదా దానియందు మఱియొకదానిని కల్పింపవచ్చును. “ఏదియో యొక పదార్థ ముండవచ్చును” అనియెద వేమొ. అది యేది నిర్ణయించి చూడుము. మఱియొక సత్పదార్థమా? అసత్పదార్థమా? లేక ప్రపంచమా? మఱియొక సత్పదార్థమే యనుట సంభవింపదు. “రెండు సత్పదార్థములు కలవు” అనుటయే యసంభవ మని మున్నే నివరించియున్నాము. కావున మొదటిపక్షము నాశ్రయించిన “తన నామరూపములు తనయందే కల్పింపఁబడెను” అనవలసివచ్చును. ఇది విరుద్ధము. ఎచ్చటఁ జూచినను మఱియొకదాని నామరూపంబులు మఱి యొకదానియందు కల్పింపఁబడుచున్నవి యనుట ప్రసిద్ధమై యున్నది. భ్రాంతిలయం దీ విషయము ప్రత్యక్షము సర్వనామరూపముల రజ్జువు నందును రజతనామరూపముల ముత్యపుచిప్పయందును నారోపించు చుండుటను జూచుచున్నాము. “రజ్జువును రజ్జువుగాను, శుక్తిని శుక్తి గాను స్వకీయనామరూపములతోనే వ్యవహరించుట కలదు. అవి గూడ వేదాంతమతమునఁ గల్పితములే కదా.” యనియెదవేమొ వినుము. ఏ పదార్థములకుఁగాని నామరూపములు స్వాభావికములు కా వనియు, అవి యన్నియు సత్పదార్థమునందే కల్పింపఁబడినవి యనియు సర్వపదార్థము లకును యథార్థస్వరూపము సద్రూపుఁ డగు పరమేశ్వరుఁడే యనియుఁ జెప్పియున్నాము. కావున సర్వస్థలములయందును ఒక పదార్థముయొక్క నామరూపములు మఱియొక పదార్థమునం దారోపింపఁబడుచున్నవియే కాని తన నామరూపములు తనయందే యెచ్చట నారోపింపఁబడుట లేదు. ఇట్టే సద్రూపమునందు దేని నామరూపము లారోపింపఁబడు చున్నవి? ప్రపంచనామరూపము లనియెదరేమొ! అప్పటికిని ఈ

ప్రపంచము సత్పదార్థమున నారోపింపఁబడుచున్నదియే కాదా! మొట్టమొదట నీ నామరూపములు దేనికి సంబంధించియుండెను అనియెడ వేమొ. ఈ ప్రపంచమును దీనికి నుపాదాన కారణ మగు నవిద్యయు ననాదు లనియు వీనికి పుట్టుక లే దనియు నిదివఱకే పలుమాఱు వివరించి యున్నాము. కావున భ్రాంతిసిద్ధ మగు పూర్వకల్పప్రపంచముయొక్క నామరూపముల నుత్తరకల్పమునందును, అందలి నామరూపములు తదనంతర కల్పమునందును జీవులు కల్పితభేదభిన్న మగు స్వస్వరూపమున నారోపించుచున్నారు. కావున నెప్పటికిని తన నామరూపములు తనయందే యారోపింపఁబడు ననుట చెల్లదు.

వి. ఇక రెండవ పక్షము నవలంబించిన నది బొత్తిగనే సరిపడదు. అసత్పదార్థము బొత్తిగనే లేని దగుచుండ నది యొక కల్పనకు నాధార మగుట యెట్లు? మూడవ పక్షము గూడ నిట్లే యుక్తియుక్తము కానేరదు. భ్రాంతిసిద్ధమై తనయందే యారోపితమై యుండు ప్రపంచమునందే తన నామరూపము లారోపింపఁ బడె ననుట. ఇట్టిది శూన్య మని వేఱుగా చెప్పవలయునా? కావున నెట్లు చూచినను సత్పదార్థముయొక్క నామరూపములు కల్పితము లనుట యుక్తిశూన్యము.

అవ. “అధిష్ఠానము (ఆధారము) లే దను కారణమువలననే కదా మీ రిటు సిద్ధాంతము చేసితిరి. ఆ యధిష్ఠానమే లే దని తలంచెదము. అట్లైన దోష మేమి యనినది ప్రవిరుద్ధ మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిరధిష్ఠానో న భ్రమః క్వచి దీక్ష్యతే. 35

వ్యా. కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ—నిరధిష్ఠాన ఇతి.

టీ. నిరధిష్ఠానః = ఆధారములేని, భ్రమః = భ్రాంతి, క్వచిత్ = ఎచ్చటను, న ఈక్ష్యతే = చూడఁబడుట లేదు.

తా. “ఆధారము లేకయే యిట్టి కల్పన జరిగి యుండవచ్చును” అనిన నది యుక్తము కాదు. ప్రపంచమున నెచ్చటను ఆధారము లేని కల్పన లేదు. కల్పన యనఁగా నొకదాని ధర్మముల మఱియొకదాని యందు ఆరోపించుటయే యని యిదివఱకే నిరూపించి యున్నాము. భ్రాంతి యనినను ఇదియే కదా. కావున దీనికి నాధారము లేకున్న సరిపడదు. ఆధారము లేని భ్రాంతి జనించుట లేదు కదా! త్రావిన జూచిన దాని నెవ్వఁడైన సర్పముగా భ్రమించును కాని త్రాడే

లేకున్న నాభ్రాంతి యెట్లు కలుగును? “ఏమియు లేకున్నను ఒక్కొక్క సమయమున నెవ్వరో యొక రున్నట్లు భ్రాంతి కలుగుచున్నది” యని యెదవేమొ. అదియు చీకటినిగాని కన్ను చెదరుటచే నేర్పడినరూపమునుకాని యాధారము చేసికొని కలుగు భ్రాంతియే. కావున భ్రాంతికి నధిష్ఠాన మవశ్యముగ నుండవలయును. పూర్వోక్తవిధముగ నది సిద్ధింపకపోవుటచే సత్పదార్థముయొక్క నామరూపములు కల్పితములు కావు. ఇవి పారమార్థికస్థితిలో లేకున్నను వ్యావహారికస్థితిలో నిత్యములే.

అవ. “ఇట్లైనను ‘స దాసీత్’ అను వాక్యమే మెట్టమొదట స్థిరము కానేరదు” అని పూర్వపక్షి యాక్షేపించుచున్నాడు:—

శ్లో. స దాసీ దితి శబ్దార్థభేదే వై గుణ్యా మాపతేత్,
అభేదే పునరుక్తిః స్యాత్

వ్యా. నను “సదేవేదమగ్ర ఆసీ” దిత్వత్త్ర యథా వ్యాఘాత ఉక్తః, తథా “సదేవ సౌమ్యేదమగ్ర ఆసీ” దిత్వత్త్రాపి దోషోఽస్తితి శంకతే—సదాసీదితీతి. తథాహి సదాసీ దితిశబ్దభేదయోరర్థభేదోఽస్తి వా? నవా? అస్తి చేదద్వైతహనిర్నాస్తి చేత్పునరుక్తిః స్యాత్.

అతః సదాసీదిత్యనుపపన్నమితి ద్వివీచితీయపక్షమాదాయ—పరిహారతి.

టీ. “సత్ = సత్పదార్థము, ఆసీత్ = కలదు” ఇతి = అని, శబ్దార్థ భేదే - శబ్దార్థ=శబ్దార్థములకు, భేదే = భేదముకలదేని, వై గుణ్యం = అద్వైత భంగము, ఆపతేత్ = వచ్చును. అభేదే=భేదము లేకపోయేనేని, పునరుక్తిః = పునరుక్తి, స్యాత్ = కలుగును.

తా. “అసదాసీత్” అను వాక్యముపై నెట్లు దోషమును చెప్పి తిరో “సదాసీత్” అను వాక్యముమీఁదఁ గూడ నట్లే దోషము చెప్పవచ్చును. సత్ అనినను, ఆసీత్ అనినను అర్థ మొక్కటియా? రెండా? విచారించిన, సత్ అనినను ఉనికియే; ఆసీత్ అనినను ఉనికియే కదా! కావున నీయర్థములకు భేదము లే దనినచోఁ బునరుక్తిదోషము వచ్చును. ఒక్క యర్థమునే రెండుమాటలు చెప్పుట యనుచితము కదా! ఇట్లు గాక యేదియో యొక విధముగ వానికి భేదమును సాధింప

బోయిన మత సిద్ధాంతమునకు భంగము వచ్చును. ఉనికి యొక్క టియే యని కదా మీరు చెప్పుచున్నారు.

అవ. అభేదపక్షము నాశ్రయించి యీ పూర్వపక్షమును ఖండించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మైవం లోకే త థేక్షణాత్. 36

కర్తవ్యం కురుతే వాక్యం బ్రూతే ధార్యస్య ధారణమ్,
ఇత్యాదివాసనాయుక్తం ప్రత్యాసీ త్స ది తీరణమ్. 37

వ్యా. మైవమితి. పునరుక్తిదోషస్య కః పరిహార ఇత్యాశంక్యాహ—లోకే ఇతి. లోకే ఏవం విధేషు ప్రయోగేషు పునరుక్త్యభావః కుత్ర దృష్ట ఇత్యాశంక్యాహ—కర్తవ్యమితి. భవత్వేవం లోకే. శ్రుతౌ కిమయాత మిత్యత ఆహ—ఇత్యాదీతి.

టీ. మా ఏవం = ఇట్లు (అభేదము నంగీకరించిన పునరుక్తిదోషము కలుగునని) చెప్పఁగూడదు. లోకే = లోకమునందు, తథా = అవిధముగ, ఈక్షణాత్ = చూచుచుండుటవలన; అట్లు చెప్పఁగూడ దని పూర్వముతో నన్వయము; కర్తవ్యం = చేయవలసినదానిని, కురుతే = చేయుచున్నాఁడు. వాక్యం = చెప్పఁదగినదానిని, బ్రూతే = చెప్పుచున్నాఁడు. ధార్యస్య = ధరింపవలసినదానిని, ధారణమ్ = ధరించుచున్నాఁడు. (ఇచ్చట కర్తారమునందు షష్ఠి “ధరించుట కలుగుచున్నది” యని యుండఁగా తాత్పర్యమును గ్రహించి సుఖార్థమై “ధరించుచున్నాఁడు” అని చెప్పఁబడెను). ఇతి...యుక్తం-ఇత్యాది=అనుమొదలగు, వాసనా=యథార్థస్థితిలో పునరుక్తి యున్నను దానిని దోషముగఁ గైకొనక సర్వసాధారణముగ జరుగుచున్న వ్యవహారములకు సంబంధించిన సంస్కారములతో, యుక్తప్రతి = కూడియున్న శిష్యునిఁగూర్చియే, సత్ ఆసీత్ = సత్పదార్థము కలదు. ఇతి=అని, ఈరణం = చెప్పట కలుగుచున్నది (శ్రుతి చెప్పుచున్నది యనుట).

తా. పై పూర్వపక్షము యుక్త మైనది కాదు. “సత్ ఆసీత్” అను రెండు పదములకును అర్థభేద మొప్పటికిని లేదు. ఇట్లు లేకపోయినంతమాత్రమున పునరుక్తి కలుగదు. కలిగినను లోకవ్యవహారసిద్ధమగుటచే దోషమును కలిగింపదు. వాఁడు కార్యమును చేయుచున్నాఁడు, వాక్యమును చెప్పుచున్నాఁడు, ఇత్యాది వ్యవహారములనేకములు లోకమునఁ గానవచ్చుచునే యున్నవి. ఇవి దోషములుగఁ బరిగ్రహింపఁబడుట లేదు కదా! కావున “స దాసీత్” అను వాక్యమును దోషయుక్తము కాదు. మఱియు వాస్తవస్థితిలో నాసత్పదార్థ

మునుగూర్చి చెప్పువాఁ డెవ్వఁడు? ఏకస్వరూపునిఁగూర్చి చెప్పఁదగిన విషయముమాత్ర మేది కలదు? వినువాఁడు మాత్ర మెవ్వఁడు? ఈ సర్వమును కల్పిత మగు గురుశిష్యభేదము నాశ్రయించియే కదా వచ్చుచున్నది. ఇచ్చట శిష్యుఁడగువాఁ డజ్ఞుఁడు కావునను వాని చిత్తమున వ్యవహారవాసన లన్నియు స్థిరములై యున్నవి కావునను వాని చిత్తము ననుసరించియే వేద ముపదేశించుచున్నది. పైనఁజూపిన లోకవ్యవహారముల నిర్దోషములుగఁ బరిగ్రహించు వ్యవహారములకు సంబంధించిన సంస్కారములు వాని చిత్తమున నున్నవి గావున వేదము వానినిగూర్చి యిట్లు చెప్పుచున్నది. కావున నభేదపక్షము నాశ్రయించిన దోష మేమియు లేదు.

అవ. “ఇట్లైనను ఆ శ్రుతివాక్యము సంపూర్ణముగ స్థిరముకాలేదు. ‘అగ్రే=సృష్టికి పూర్వమున’ అని యం దున్నది. సత్పదార్థ మేకరూపమే యగునేని దానియందు కాల భేద మెక్కడిది? మఱియు ప్రపంచము లేనప్పు డేకరూపముగ నున్న పదార్థమునకు ప్రపంచమున్నప్పుడు భేదము కలుగవచ్చును. ఇదియంతయు మీసిద్ధాంతమునకు విరుద్ధమే కదా!” యనిన సమాధానమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కాలాభావే పురే త్యుక్తిః కాలవాసనయా యుతం,

శిష్యం ప్ర త్యేవ తే నాత్ర ద్వితీయం న హి శంక్యతే. 38

వ్యా. నన్వద్వితీయే వస్తుని భూతకాలాభావాదగ్ర ఆసీదిత్యుక్తిరనుపపన్నే త్యాశంక్యాహ—కాలేతి. నను జగదుత్పత్తేః పురా జగదభావేన సద్వితీయత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యాశంక్య శ్రుతిప్రవృత్తే ద్వైతవాసనావిష్ట్రోత్పప్రతిబోధనార్థత్వాత్ నాతిశంకనీయ మిత్యాహ—తేనేతి.

టీ. కాలాభావే = ఏక స్వరూప మగు సత్పదార్థమునందు కాలభేదము లేకున్నను, “పురా = పూర్వకాలమునందు” ఇతి=అని, ఉక్తిః = చెప్పుట, కాలవాసనయా = కాలసంస్కారముతో, యుతం = కూడిన, శిష్యం ప్రతివేవ = శిష్యునిఁ గూర్చియే, తేన = ఇట్లే సర్వమును ప్రపంచవాసనాయుక్తుం డగు శిష్యుని గూర్చియే చెప్పఁబడుచుండుటచేత, ద్వితీయం=మఱియొక్క విషయము లేక సత్పదార్థమునకంటె ప్రపంచము భిన్నముగ నుండవలయు నను విషయము, న శంక్య తే హి = సంశయింపఁ దగదు కదా! (ఇచట ప్రశ్న లేవియుఁ బనికి రా వనుట.)

తా. ఇట్లే “సృష్టికిఁ బూర్వమున సర్వము సత్పదార్థమే యయి యుండెను” అనుటయు శిష్యుని చిత్తము నాశ్రయించియే యని తెలిసి

కొనవలయును. పరమేశ్వరుఁడు ఏకరూపుఁ డగుటచే ఆయనయందు దేశకాలాదిభేదములు లేవు. అయినను శిష్యునకు నట్టి కాలవాసన కలదు. కావున దాని నాశ్రయించి శ్రుతి యాయనయందును కాలమును కల్పించుచున్నది. ఇది యొక్కటియే యన నేల? శ్రుతి యాయద్వితీయునిఁగూర్చి చెప్పు సర్వవిషయములును శిష్యునిచిత్తము నాశ్రయించియే చెప్పబడుచున్నవి. భేదవాసన కలవాఁ డగుటచేతనే ప్రపంచ బ్రహ్మములకు భేదమునుకూడ చెప్పుచున్నది. ఇంతమాత్రమువలన నాయనకు పారమార్థికభేదాదు లుండవలసిన పని లేదు. కావున నీవిషయమై శంకలఁ జేయుటయే తగనిపని. శిష్యుల మనస్సు ఏ క్షణి క్షణి న్న నట్లట్ల నుపదేశింపుచు గురువులు వారి నుద్ధరింపవలయును కదా.

ఆవ. ఇప్పుడు సర్వవాదివాక్ స్తంభమున సిద్ధాంతరహస్యము నెఱిగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చోద్యం వా పరిహారో వా క్రియతాం ద్వైతభాషయా,
అద్వైతభాషయా చోద్యం నాస్తి నాపి తదుత్తరమ్. ౪9

వ్యా. ఇదానీం సిద్ధాంతరహస్యమాహ—చోద్యమితి. వ్యవహారదశాయాం చోద్యాదికర్తవ్యం. పరమార్థతస్వద్వైతమేవ తత్త్వమిత్యర్థః.

టీ. చోద్యం వా = ప్రశ్నకాని, పరిహారః వా = ఉత్తరముకాని, ద్వైతభాషయా=భేదముతో, క్రియతాం = చేయబడుఁగాక, అద్వైతభాషయా = అద్వైతముతో విచారించిన, చోద్యం = ప్రశ్నము, నాస్తి=లేదు. తదుత్తరమ్ అపి = దానికి ఉత్తరమును, న = లేదు.

తా. అడుగుట చెప్పుట యనువవి భేద మున్నప్పుడే కాని కలుగవు. అభేద మైనప్పుడు అడుగువాఁ డెవ్వఁడు? చెప్పువాఁ డెవ్వఁడు? ఈకారణమువలన శాస్త్రమునందు చిత్తదార్థ్యమునకై చేయబడు ప్రశ్నోత్తరము లన్నియు ద్వైతము నాశ్రయించియే చేయబడుచున్నవి. ఈకారణమువలన నద్వితీయాత్మనిఁగూర్చి ప్రశ్నయే లేదు. భేదవాసనాయుక్తు లగు శిష్యులకొఱకై యట్లు చెప్పబడుచున్నది. కావున నందు దోష మేమియు నుండదు.

ఆవ. “భేదమే పరమార్థము కారాదా” యనిన నట్లు చెప్పుట శబ్దప్రమాణమునకు విరుద్ధ మని స్మృతి నుదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తదా స్తిమితగంభీరం న తేజో న తమ స్తతమ్,

అనాఖ్య మనభివ్యక్తం స త్కించి దవశిష్యతే. 40

వ్యా. పరమార్థతో ద్వైతాభావే స్తుతిం ప్రమాణయతి—తదేతి. స్తిమితం నిశ్చలం గంభీరం దురపగాహం మనసా విషయాకర్తుమశక్యం న తేజస్తేజస్త్వానధికరణం. న తమ స్తమసో విలక్షణం. అనాపరణస్వభావం. తతం వ్యాప్తం. అనాఖ్యం వ్యాఖ్యాతు మశక్యమనభివ్యక్తం చక్షురాదిభిరప్యవిషయాకృతం. సచ్ఛాన్యవిలక్షణం. అత ఏవ కించిదిదంతయా నిర్దేష్టమశక్య మవశిష్యతే ద్వైతనిషేధావధిత్యే నావతిష్ఠతి ఇత్యర్థః.

టీ. తదా = సృష్టికీబూర్వకాలమున, స్తిమితగంభీరం = నిశ్చలమును గంభీరము నైనట్టిదియు, న తేజః=తేజస్సు కానిదియు, న తమః = చీకటికంటె భిన్నమైనదియు, తతం = సర్వవ్యాప్తమైనదియు, అనాఖ్యం=“ఇది యిట్టిది” యని చెప్పరానిదియు, అనభివ్యక్తం=ఇంద్రియములకు గోచరము కానిదియు నగు, కించిత్=అనిర్వచనీయమగు, సత్ = సత్పదార్థము మాత్రమే, అవశిష్యతే = మిగిలియున్నది.

తా. భేదమే పరమార్థ మనుటకు నెట్లును వీలు లేదు. ప్రపంచము చేతనజడరూప మనుట నిస్సంశయము. అందు చేతనులు జీవులు. తక్కిన ప్రపంచము జడము. ఇందు జీవేశ్వరరూపములు రెండు నొక్కటియే యని కేవల యుక్తులతోకూడ నిరూపించి శ్రుతిచే నుపదేశింపఁ బడిన యైక్యము ననువాదము చేసియున్నాము. జడప్రపంచమును కేవల నామరూపాత్మకమే యని నిర్ణయించియున్నాము. నామరూపములను విభాగించిన నెందును సత్తకంటె భిన్నమగుపదార్థ మేదియు లేదనియుఁ జెప్పియున్నాము. ఒక్క పదార్థమునే అనేక నామరూపములతోఁ జూచుట పరమార్థము కా దనుటలో సంశయము లేదుకదా! మఱియు నామరూపములకు భేదమేకాని సత్తకు భేదము లే దనియును నిరూపించియున్నాము. ఈ భేదము భ్రాంతిసిద్ధముగఁ గూడ నుండుట సంభవించుచుండ, కేవల వ్యవహారము నాశ్రయించి నిర్దేతుకముగ భిన్న స్వరూపముతో నుండుటకు వీలులేని సత్తకు భేదము కల్పించుట యేటి యుక్తి? వ్యవహారమంతయు సత్యముగానే యుండితీరవలయు నను నియమ మెందైనఁ గలదా? రజ్జుసర్పముకూడ వ్యవహారసిద్ధమే. అది సత్య మగుచున్నదా? ఇదియునుగాక భేదము ప్రత్యక్షసిద్ధము.

శబ్దప్రమాణముఁ గూడ దీనినే చెప్పునేని యప్పు డప్రమాణమే యగును. ప్రమాణాంతరసిద్ధ మగు విషయమును జెప్పుట యనువాదమే యగునుకదా! తెలియనిదానిని తెలుపుటయే ప్రమాణమునకు లక్షణము. కావున లోకసిద్ధ మగు భేదముచే పరమతాత్పర్యముగఁ జెప్పిన వేదమునకుఁ బ్రామాణ్యభంగము కలుగును. “కలిగినఁ కలుగుఁగాక” అనియెడవేమొ. అట్లు చెప్పుటకు వీలులేదు. లోకమున సాధారణముగ సర్వవిషయములయందును శబ్దప్రమాణ మంగీకరింపఁబడుచున్నది. “నాలుగు దినములకు ముందు కాశీపట్టణమున నుత్సవము జరిగెను” అని యెవ్వఁడేని చెప్పిన నాయుత్సవమును చూడకయే జనులావిషయమును సమ్మతిఁ గొనుచున్నారు. కావున శబ్దప్రమాణ మవశ్యముగ నంగీకరింపఁ బడవలసినదియే. సామాన్యులవాక్యములే యిట్లుండ, అనాదిసిద్ధమగు పరమేశ్వరవాక్యమును గూర్చి యేమి చెప్పవలయును? (వేదము పరమేశ్వరనిర్దిత మనుటను గూర్చి నాచే రడింపఁబడిన బ్రహ్మసూత్రార్థచంద్రిక మూఁడవ యధికరణము చూచునది.) అట్లంగీకరించిన వైనవర్ణించినవిధముగ దానియం దభేదమే చెప్పఁబడి యుండవలయును. “సదేవ” అను మొదలగుశ్రుతిచే నీవిషయమే చెప్పఁబడి యున్నది. దీని యర్థమును వివరించుచు వైస్వతియు నీవిషయమునే ప్రకటించుచున్నది. యుక్తియు దీనినే యనువాదము చేయుచున్నది యనుట వైననే చూపియున్నాము. కావున నెప్పటికి నభేదమే పరమార్థము.

అవ. మఱియొక పూర్వపక్షము నుపక్రమించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నను భూమ్యాదికం మాభూ త్పరమాణ్వాంతనాశతః,

కథం తే వియతో సత్త్వం బుద్ధి మార్జోహ తీలి చేత్. 41

వ్యా. నను జనిమత్తేన అనిత్యస్య భూమ్యాదేరసత్త్వమస్తు. నిత్యాకాశస్యా సత్త్వం కథమంగీక్రియత ఇతి శంకతే—నన్నితి.

టీ. నను = ఓయి, పరమాణు...నాశతః - పరమాణ్వాంత = పరమాణువువలన, నాశతః=నశించు స్వభావము గలది యగుటవలన (అవయవము లుండుటవలన,) భూమ్యాదికం = భూమి మొదలగు భూతసముదాయమును, భౌతికములును, మార్జోహ = సృష్టికి పూర్వకాలమున నుండకుండిన నుండకుండునుగాక. వియతః = అవయవములు లేని

యాకాశముయొక్క, అసత్వం = లేమి, తే=నీయొక్క (వేదాంతియొక్క), బుద్ధిం = బుద్ధిని, కథం ఆరోహతి = ఎట్లు అధిష్టించుచు? (ఎట్లు తెలియు ననుట). ఇతి చేత్ = అనియెదవేని విసుము.

తా. ఈ పూర్వపక్షము తార్కికులది. వారిమతమున నాకాశమునకు నవయవములు లేవు. అది నిత్యము. తక్కిన భూతములు నాల్గును పరమాణువులనుండి ద్వ్యణుకత్య్రణుకాది క్రమంబున జనించి నవియగుటచే నవయవయుక్తములు. పరమాణువులు స్వయముగ నవయవాదులు లేనివై నను ఆకాశకల్పనమున నై నను రెండు చేరి ద్వ్యణుకమగు ననియు, అట్టి ద్వ్యణుకములు మూడు గలసి త్య్రణుకీ మగు ననియు, ఇదియే క్రమమున కొంతకాలమునకు భూమ్మాదిమహాపిండము లేర్పడు ననియు వారు చెప్పెదరు. ఇట్లగుటచే వారు భూమ్మాదినాశముల నంగీకరించి యాకాశముయొక్క యభావమును గూర్చిమాత్రమే పూర్వపక్షము చేసిరి. “ఆకాశము లే దనువిషయమును నిర్ణయించుట సంభవింపదు” అని వారి యభిప్రాయము.

అవ. దృష్టాంతపూర్వకముగ నీపూర్వపక్షమునకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అత్యంతం నిర్జగ ద్ద్యోమ యథాదౌ బుద్ధి మాశ్రితం,
త ఛైవ సన్నిరాకాశం కుతో నాశ్రయతే మతిమ్. 42

వ్యా. దృష్టాంతావప్సంభేన పరిహారతి—అత్యంతమితి. అత్యంతం నిర్జగజ్జగన్మాత్ర రహితమిత్యర్థః.

టీ. అత్యంతం=మిక్కిలి, నిర్జగత్ = జగత్తులేని (జగత్తును విడిచిన యనుట), ద్యోమ=ఆకాశము, బుద్ధిం=బుద్ధిని, ఆదౌ=సృష్టికి పూర్వమందున్నట్లు, యథా=విప్రకారము, ఆశ్రితమ్ = ఆశ్రయించినదియో, తఛైవ=అట్లే, నిరాకాశం = ఆకాశము లేని, సత్ = సత్పదార్థము (ఆకాశరహిత మగు సత్పదార్థము), కుతః = ఏకారణమువలన, మతిమ్ = బుద్ధిని, నాశ్రయతే = ఆశ్రయింపదు?

తా. ఆకాశాభావము బుద్ధికి గోచర మగుటలో నాశ్చర్యమేదియు లేదు. సర్వప్రపంచహీన మగు నాకాశ మెట్లు గోచరమయ్యెనో, అట్లే యాకాశవిహీన మగు శున్యతత్వపదార్థము కూడ గోచర మయ్యెను. ఇందు అసంభవ మేదియు లేదు. ఆకాశమును సత్పదార్థమును సాధారణముగ సర్వవిషయములయందు నొక్కటియె.

అవ. దీనిపై మఱల ప్రతివాది నుద్బోధించి (తేపి) మఱల వానిపక్షము ఖండించు చున్నాడు:—

శ్లో. నిర్జగ ద్ద్వోమ దృష్టం చే త్ప్రకాశతమసీ వినా,
 క్వ దృష్టం కిం చ తే పక్షే న ప్రత్యక్షం వియ త్ఖి. 43

వ్యా. నహి దృష్టే తదనుపపన్నమితి న్యాయమాశ్రిత్య చోదయతి—నిర్జగదితి. దర్శనమేవాసిద్ధమితి పరిహారతి—ప్రకాశేతి. అపసిద్ధాంతోఽపీత్యాహ—కిం చేతి.

టీ. నిర్జగత్ = సర్వప్రపంచరహితమైన, వ్యోమ = ఆకాశము, దృష్టంచేత్ = ప్రత్యక్షముగాఁ గానపచ్చునది యనియెదవేని, ప్రకాశతమసీవినా = కాంతియో, చీకటియో యీరెంటిలో నేదియో యొకటి లేకుండ, క్వ = ఎచ్చట, దృష్టం = ప్రత్యక్ష మగుచున్నది? కిం చ = మఱియు, తే = నీయొక్క, పక్షే = పక్షమునందు, వియత్ = ఆకాశము, ప్రత్యక్షం = కానపచ్చునది. న ఖలు = కాదుకదా.

తా. “ఇట్లు చెప్ప నేల? ప్రపంచశూన్య మగునాకాశము ప్రత్యక్ష ముగ నున్నది. భూమ్యాదులనుండి దానిని విభాగించి చూడవచ్చును. సత్పదార్థ మిట్టిది కాదు కదా! భూమ్యాదులు నశించుస్వభావము కలవి కావున నప్పు డొకవేళ శేషించియుండు నన్నను ప్రత్యక్షము మాత్రము కాదుకదా. ఆకాశము కూడ నిట్టిదియే యగుటచే నాసత్పదార్థ మద్వితీయము కానేరదు” అనియెద వేమొ. ఆకాశముకూడ ప్రపంచ రహితముగ కానవచ్చుట లేదు. ఎంత విభాగించి చూచినను ఆకాశము తేజస్సుతోనైనను, చీకటితోనైనను కూడియుండునేకాని యూరక యుండ దనుట స్పష్టము. కావున నెప్పుడు కానవచ్చినను ఆయాకాశము ప్రపంచసహితమయ్యే కానవచ్చుచుండును. మఱియు నీమతమున (తార్కిక మతమున) నాయాకాశము ప్రత్యక్షమే కాదు. కావున నీకు ప్రపంచరహిత కేవలాకాశానుభవమును లేదు. ఆకాశరహిత సత్ప దార్థానుభవమును లేదు.

అవ. ఇట్లు పూర్వవాదిని ఖండించి గ్రంథకర్త స్వానుభవమును వివరించు చున్నాడు:—

శ్లో. సర్వస్తు శుద్ధం త్వస్థాభి ర్నిశ్చితై రనుభూయతే,
 యుష్ణీం స్థితౌ న శూన్యత్వం శూన్యబుద్ధేశ్చ వర్జనాత్. 44

వ్యా. నను దర్శనాభావః సద్వస్తున్యపి సమాన ఇత్యాశంక్య, సతః సర్వానుభవ సిద్ధత్వానైవ మిత్యాహ—సద్వస్త్వీతి. నను తూష్ణింభావే శూన్యమేవ. ఇతరస్య కస్యాపి ప్రతీత్య భావాదిత్యాశంక్య శూన్యస్యాపి శూన్యప్రతీత్యభావాచ్ఛూన్యమపి న సంభవతీ త్యాహ—న శూన్యత్వమితి.

టీ. శుద్ధం = ఆకాశాదిసర్వప్రపంచరహితమై నిర్మలమైయున్న, సద్వస్తు తు= సత్పదార్థమైతే, నిశ్చితైః = జ్ఞాననిశ్చయముగల, అస్తాభిః = మాచే (వేదాంతులచే) తూష్ణిం స్థితౌ = సర్వసంకల్పములను విడిచి మానముతో నున్నప్పుడు లేక సమాధియందు, అనుభూయతే = అనుభవింపబడుచున్నది (ఏవిషయమును కాని సంకల్పింపక, మనస్సును శాంతముచేసి యున్నప్పుడు ఆమనస్థితిని గ్రహించుసాక్షియే సత్పదార్థ మనుట. అది ప్రపంచమును చూచునదియే కావున నీప్రపంచము దానియందు లే దనుట.) శూన్యబుద్ధేః = శూన్య మొకప్పుడు కల దను బుద్ధిని, వర్జనాత్ చ=తొలఁ గించుటవలన (ఆట్టి యభిప్రాయము యుక్తియుక్తము కా దనుటవలన,) [తథా = ఆ మానకాలమునందు]. శూన్యత్వం = లేమి, న [అనుభూయతే] = అనుభవింపబడుట లేదు.

తా. మావిషయ మన్ననో యిట్టిది కాదు. నిష్ప్రపంచ మగు నాకాశము మీకువలెనే మాకును అనుభవమున లేకపోయినను ఆకాశరహితమగు పరతత్వము మాత్ర మనుభవమున నున్నవి. మాలో నై నను సామాన్యులకు లేకున్నను జ్ఞానసిద్ధులకుఁ గలదు. జ్ఞానుల యను భవమేకదా యెప్పటికైనను ప్రమాణము. ఆయనుభవ మెట్లు కలుగు ననిన వినుము. సర్వసంకల్పములను విడిచి మనస్సును నిశ్చలము గావించి చూచిన నాయమనస్కుస్థితియందు మనస్సాక్షి యగుచేతన మొక్కటి గానవచ్చును. “ఇప్పు డీమనస్సు సంకల్పింపక నిశ్చలమైయున్నది; ఇప్పుడు దీనియందు సంకల్పము జనింపఁబోవుచున్నది,” అను మొదలగువిషయ ముల నాచేతనమే గ్రహించుచున్నది. “చిత్తవృత్తు లేవియు లేనప్పుడు ఏమియు లేదు” అనియెడ వేమొ! అప్పటికిని శూన్య మనుపదార్థమే యుండ దనియు నట్టియభిప్రాయము భ్రాంతియే యగు ననియు నిది వఱకే వివరించితిమి. ప్రస్తుతానుభవమునుగూర్చియు నిప్పు డేమియు లేదు అని యెవ్వఁడును తలంచుట లేదు. “ఇది సాక్షి”. అని గ్రహించు నప్పుడును మనోవృత్తి యుండకతీరదు కదా యనియెడ వేమొ.

అమనోవృత్తి యున్నను లేకున్నను సాక్షి సాక్షియే కదా. ఈయను భవము సంకల్పము లున్నప్పుడు కూడ కలుగవచ్చునే అనియెడ వేమొ. అది సత్యమే. స్పష్టముగఁ దెలియవచ్చునవస్థ యను కారణమున నిదర్శనార్థమై మాత్రమే మానస్థితి ప్రస్థాపింపఁబడెను కాని విజ్ఞానికి నిట్టి యనుభవము సర్వకాలములయందుఁ గూడ నుండు ననుటలో మాకు వివాదము లేదు. ఈవిధముగ ననుభవములో నున్న యాసాక్షి ప్రపంచమును చూచువాఁడు కావున నాతనికి నీ ప్రపంచముతో సంబంధము కలుగ దనుట ప్రత్యేకముగ చెప్పవలసినవిషయము కాదు. కంటికి తనచేఁ జూడఁబడు స్తంభాదులతో సంబంధము లే దనుటలో వివాదము లేదుకదా. కావున నాకాశాదిసర్వప్రపంచరహిత మై యున్న సత్పదార్థము మా కనుభవములో నున్నది. ప్రపంచమునకును సత్పదార్థమునకును గల సంబంధము కల్పితమే యని పలుమాఱు చెప్పి యున్నాము కదా! కావున సత్పదార్థమునఁ బ్రపంచగంధము (వాస్తవ సంబంధము) లేదు.

అవ. మఱికొన్ని సంశయముల నివారించి సత్పదార్థానుభవమును స్థిరము చేయు చున్నాఁడు:—

శ్లో. సద్బుద్ధి రపి చే న్నాస్తిమా స్త్వస్య స్వప్రభత్వతః,
నిర్తనస్కత్వసాక్షిత్వా త్సన్తాత్రం సుగమం నృణామ్. 45

వ్యా. నను తర్హి సద్బుద్ధ్యభావాత్సత్వమపి న ఘటత ఇతి శంకతే—సద్బుద్ధిరితి. తస్య స్వప్రకాశత్వాన్న తద్బుద్ధ్యభావోఽనిష్ట ఇతి పరిహారతి—మా స్త్వస్యేతి. స్వగోచర బుద్ధ్యభావే కథం సద్వస్త్వవగతుం శక్యత ఇత్యత ఆహ—నిర్తనస్కత్వేతి.

టీ. సద్బుద్ధిః అపి=ఇప్పు డొక పదార్థ మున్నది యను తలంపును, నాస్తిచేత్ = ఆ యనుభవసమయమున లే దందువేని, అస్య = ఈపరమేశ్వరుఁడు (ఇది కర్తృత్వమందు షష్ఠి), స్వప్రభత్వతః=స్వయంప్రకాశుఁ డగుటవలన, మా ఆస్తు = (ఆతలంపు) లేక పోవునుగాక. నిర్తనస్కత్వసాక్షిత్వాత్ -నిర్తనస్కత్వ = మనస్సు లే దనువిషయము నకు, సాక్షిత్వాత్ =సాక్షి యగుటవలన, సన్తాత్రం=ఆసత్పదార్థము, నృణామ్=మనుష్యులకు, సుగమం = సులభముగఁ దెలియును (మానస్థితినుండి మెలఁకువఁ జెందినపిదప “నే నింతకుముందు మానముతో నుంటిని” అని స్మరించుటవలన నప్పుడు సాక్షి కలఁ

డనుట యూహింపబడుచున్నది. అప్పుడును తన సంకల్పాభావము తనకుఁ దెలియుచునే యుండును కదా యనుట).

తా. “ఆమకాన కాలమున ‘ఇచ్చట నేదియు లేదు’ అను శూన్యబుద్ధి యెట్లు లేదో ‘ఇచ్చట నొక పదార్థము కలదు’ అను సద్బుద్ధియు లేదు కదా. ఇట్లుండ నచ్చట సత్పదార్థమే యనుభవింపబడుచున్నది. అనుట యెట్లు?” అనియెదవేమొ వినుము. ఏబుద్ధియు లేకపోయినను అనుభవమునకు విరోధము రా దని మున్నే వివరించియున్నాము. అప్పుడు సాక్షి కలఁడు కావున శూన్యబుద్ధి లేదు. ఆసాక్షియు స్వప్రకాశుఁడే (అన్యసహాయము లేక స్వయముగనే ప్రకాశించువాఁడే) యగుటచే సద్బుద్ధియు లేకపోయిన లేకపోవచ్చును. సంకల్ప మున్నను లేకున్నను ప్రతివానికిని సంకల్పాభావము తెలియుచునే యున్నది యనుటలో సంశయము లేదు. ఆస్థితినుండి మెలకువనొందినపిదపఁ గూడ “ఇంతకాలమువఱకు మకానముతో నుంటిని” అని స్మరించుచున్నాఁడు కదా. కావున మనస్సంక్షోభము లేనప్పుడు కూడ నిర్వికారుఁడై సాక్షి యున్నాఁ డనుటను గ్రహించుట బహుసులభము. “భేదము మీమతమున లేదుకదా. అనుభవించువాఁ డెవ్వఁడు? అనుభవింపఁ బడువాఁ డెవ్వఁడు” అనియెదవేమొ. ప్రశ్నోత్తరము లన్నియు జీవేశ్వరులకుఁ గల కల్పితభేదము నాశ్రయించియే జరుగవలయు నని మొట్టమొదటనే చెప్పియున్నాము. ఆవిద్యోపాధియం దున్న పరమేశ్వరుఁడే నిర్మలమగు స్వస్వరూపమును చిత్తసాక్షిగ తానే యనుభవించును.

అవ. ఇట్లు వాదముల ఖండించి నిదర్శనపూర్వకముగ శ్రుత్యర్థమును పరిష్కరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మనోజృంభణరాహిత్యే యథా సాక్షీ నిరాకులః,

మాయాజృంభణతః పూర్వం స త్త దై వ ని రా కు లమ్. 46

వ్యా. ఏవం నిష్ప్రపంచస్య సాక్షిణస్తూష్టింస్థితో భానం ప్రదర్శ్యత ద్దృష్టాంత బలేన సృష్టేః పురాపి సద్వస్తు తథావగంతుం శక్యత ఇత్యాహ—మన ఇతి.

టీ. మనోజృంభణరాహిత్యే - మనః = మనస్సుయొక్క, జృంభణ = విజృంభణము (వృత్తులచే ప్రసరించుట), రాహిత్యే=లేనప్పుడు, సాక్షీ = సాక్షి యగు స్వస్వరూపము, యథా = ఎట్లు, నిరాకులః = నిర్మలమైయున్నదో, తథా ఏవ = అట్లే,

సత్ = సత్పదార్థము, మాయాజ్యంభణతః - మాయా = మాయయొక్క, జ్యంభణతః = ప్రపంచరూప మగు జ్యంభణమునకంటె, పూర్వం = ముందు, నిరాకులమ్ = నిర్మలమై యుండెను.

తా. కావున మకానస్థితియందు మనస్సు లేనప్పుడు నిర్మలం దై సర్వపదార్థసంబంధముల వర్జించి సాక్షి యెట్లు స్వయముగఁ బ్రకాశించు చున్నాఁడో సత్పదార్థముకూడ మాయచేఁ బ్రపంచము సృజింపఁబడక ముందఱ్ఱే ప్రకాశించుచుండెను. మనస్సు విషయాకారముగఁ బరిణమింపక పూర్వము సాక్షి యెట్లు సిద్ధుడై యుండునో మాయ ప్రపంచాకారముగఁ బరిణమింపక పూర్వము సత్పదార్థము నట్లే నిర్మలమై యుండును. శ్రుతి యీయర్థమునే చెప్పుచున్నది.

వి. స్వభావము సహజమగుపదార్థమునకు, నింతయేల యేపదార్థమునకైనను, తిరస్కారము (ఆచ్ఛాదనము) మాత్రమే కాని స్వభావనాశ మెప్పటికిని కలుగ దనుట సర్వప్రమాణసిద్ధము. కావున విచారించినచో మనోవిజ్యంభణమునకు పూర్వమువలెనే తర్వాత కూడ సాక్షి నిర్మలంబుగనే యున్నాఁడు. విజ్యంభించినదియు విజ్యంభింప కుండినదియు మనస్సే. సాక్షియన్ననో యెప్పుడెప్పు డేయేస్థితి కలుగునో దానినెల్ల తాఁ జూచువాఁడుగనే యున్నాఁడు. చూడఁబడు పదార్థమునందు కల వికారములు చూచు వానికి నంటవు కదా! కావున భ్రాంతివలన వివేచన చేయలేక మోసపోవుటయే కాని సాక్షికి నేది యెట్లైనను వికారము లేదు; ఉండుటకును వీలు లేదు. స్తంభము భగ్నమైనచో దానిని చూచుకన్న భగ్నమగునా? కావున నెప్పటికిని సాక్షి నిర్వికారుడే. ఇట్లే సత్పదార్థంబును మాయావిజ్యంభణమునకుఁ బూర్వమున నేస్థితిలో నున్నదో తర్వాత కూడ నాస్థితిలోనే యుండును. ఎప్పటికిని నిర్వికారముగనే యుండును. నామరూపములు బహువిధములుగ దానియం దారోపింపఁబడినను దానిస్వరూపమునకు మాత్రము హాని కలుగదు. త్రాటిని సర్పముగఁ దలంచిన మనస్సునందే దోషము కలదు గాని త్రాటి కేమియు మార్పు లేదు కదా! కావున నెన్ని భేదములఁ జూచుచున్నను వానినెల్ల నామరూపభేదములుగా నిశ్చయించి సత్పదార్థ మొక్కటియే సర్వాత్మక మని గ్రహించి జీవుఁడును సత్యజ్ఞానానందరూపుడే కావున దానికిని తనకును భేదము లేదని నిర్ణయించుకొనవలయు నని యాస్థితికి పరమాభిప్రాయము.

ఆవ. ఇట్లు సర్పమును నివరించి మాయాస్వరూపమును నిర్ణయింపుచున్నాఁడు:-

శ్లో. నిస్తత్వా కార్యగమ్యాస్య శక్తిర్తా యాగ్ని శక్తివత్,
 న హి శక్తిం క్వచి త్కశ్చిత్ బుద్ధ్యతే కార్యతః పురా. 47

వ్యా. మాయాయాః కిం లక్షణమిత్యత ఆహ—నిస్తత్వేతి, నిస్తత్వా జగత్కారణభూతాద్వస్తునః పృథక్ తత్త్వరహితా కార్యగమ్యా వియదాది కార్యలింగగమ్యా ఆస్య సద్వస్తునః శక్తిర్వియదాదికార్యజననసామర్థ్యం మాయేత్యుచ్యతే. వస్తుస్వరూపాతిరిక్తశక్తిసద్భావే దృష్టాంతమాహ—అగ్నితి. యథాగ్న్యాదిస్వరూపాతిరిక్తం సోఘటాదికార్యలింగగమ్యం వహ్నిదినిష్ఠం సామర్థ్యమస్తి తద్వదిత్యర్థః. శక్తేః కార్యలింగగమ్యత్వం వ్యతిరేకముఖేన ద్రుఢయతి—నహి శక్తిమితి.

టీ. నిస్తత్వా = తత్త్వరూపమునకంటె భిన్న మగు స్వరూపము లేనిదియు, కార్యగమ్యా - కార్య = ఆకాశాదుల సృజించుటచే, గమ్యా = ఊహింపబడవలసినదియు నగు, ఆస్య శక్తిః=ఈ సత్పదార్థముయొక్క శక్తి, అగ్నిశక్తివత్ = అగ్నిహోత్రముయొక్క శక్తివలె, మాయా = సత్పదార్థభిన్నముగ “మాయ” యను పదముచే వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది. (అగ్ని పదమునకంటె భిన్న మగు “కాల్పుట” యను పదముచే నగ్నిశక్తి యెట్లు పిలువఁబడుచున్నదో అట్లే యనుట.) క్వచిత్ = ఎచ్చటను, కశ్చిత్ = ఎవ్వఁడును, కార్యతః = కార్యమునకంటె, పురా=ముందు, శక్తిం=పదార్థమునందలి సామర్థ్యమును. న బుద్ధ్యతే హి = తెలియఁబడదు.

తా. ప్రపంచము మాయచే సృజింపఁబడుచున్నది యని చెప్పి యున్నాము. ఈ మాయను గూర్చి కొంత చెప్పవలసియున్నది. విచారించిన దీనికి బ్రహ్మభిన్న మగుస్వరూపమే లేదు. సృష్టిని చూచిన మాత్రనే ఇది గ్రహింపఁబడవలసియున్నది. ఏదియో యొక కారణము లేక సృష్టి కలుగదు కావునను పరమేశ్వరుఁడును శక్తి లేక యే కార్యమును చేయనేరఁడు కావునను స్వరూపభిన్నముగ నీశక్తి కల్పింపఁ బడుచున్నది. ఒక్క పరమేశ్వరుని విషయమే కాదు, ఏ పదార్థము కాని శక్తి లేక యే కార్యమును సాధింపనేరదు. ప్రతి స్థలమునందును కార్యములనుబట్టి శక్తులు కల్పింపఁబడుచునే యున్నవి. అగ్ని తనలో వైవఁబడిన పదార్థమును కాల్చుచున్నది. అప్పుడు “అగ్నికి కాల్చు సామర్థ్యము కలదు” అని మనము చెప్పుచున్నాము. ఎచ్చటను కార్యమును చూడకున్న శక్తి కానవచ్చుట లేదు కదా! ఇట్లే ప్రస్తుత విషయమునందును ఆసత్పదార్థమునకు ప్రపంచ నిర్మాణ సామర్థ్యము కల

దనుట కార్యముచేఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ సామర్థ్యమే మాయ యనఁబడుచున్నది. ఇది వాస్తవస్థితిలో నా సత్పదార్థముకంటె భిన్నము కాకపోయినను భిన్నముగఁ గల్పింపఁబడుచున్నది; స్వరూపమే లేని దై యను స్వరూపము కలదిగ నెన్నఁబడుచున్నది.

అవ. “తత్త్వము లేని పదార్థ మొక్కటి కల దనుట యెట్లు?” అనిన సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. న సద్వస్తు సతః శక్తి ర్న హి వహ్నేః స్వశక్తితా,
సద్విలక్షణతాయాం తు శక్తేః కిం తత్త్వ ముచ్యతామ్. 48

వ్యా. ఏవం శక్తేః కార్యలింగగమ్యత్వ ముపపాద్య నిస్తత్త్వరూపతాముపపాదయతి—న సద్వస్తితి. ఆయమభిప్రాయః. సద్వస్తునః శక్తిః కిం సతీ? ఉతాసతీ. నతావత్సతీ. తథాత్వే సతోఽభిన్నత్వేన తచ్ఛక్తిత్వాయోగాత్. ఉక్తార్థే దృష్టాంత మాహ—నహి వహ్నేరితి. ద్వితీయేఽపి కిం నరవిషాణతుల్యా ఉత సద్విలక్షణేతి వికల్పాభిప్రాయేణ పృచ్ఛతి—సద్విలక్షణేతి.

టీ. సద్వస్తు=సత్పదార్థము, సతః = సత్పదార్థమునకు, శక్తిః=శక్తి, న = కానేరదు. వహ్నేః=అగ్నికి, స్వశక్తితా = తనకుఁ దానే శక్తిగా నుండుట, న హి = లేదు కదా (అగ్ని తనకుఁ దానే శక్తి కాదు కదా' యనుట). శక్తేః = ఆశక్తి, సద్విలక్షణతాయాం తు = సత్పదార్థమునకంటె భిన్న మగునేని, తత్త్వం = దాని స్వరూపము, కిం = ఏమిగా నుండును? ఉచ్యతామ్ = చెప్పఁబడుఁగాక (శూన్యమే యగును కదా యనుట).

తా. స్వరూపము లేని పదార్థ మొక్కటి కల దనుట నిశ్చయముగ నాశ్చర్యకారణమే కాని మాయాస్వరూపమును గూర్చి విచారించునప్పు డట్లు తలంప నక్కఱ లేదు. ఏల యనిన:—లోకమునఁ గల ప్రతి పదార్థమును సద్రూపముగా నైన నసద్రూపముగ నైన నుండవలయునుగదా! ఈమాయ వీనిలో నేది? సద్రూప మనినచో నా సత్పదార్థంబునకును దీనికిని భేద ముండుటకు వీలు లేదు. నామరూప భేదమే కాని సత్తకు భేద మెందును లే దనియు రెండవ సత్త యున్నదని చెప్పుటకు వీలు లే దనియు నిదివఱకే నిరూపించియున్నాము. ఇట్లు చూచిన, శక్తియు శక్తిమంతుండు నొక్కటియే యగును. ఇదియు విరుద్ధము. ఏపదార్థ మైనను దానే తన సామర్థ్యమే యున్నది యనుటకు వీలు కలదా? అగ్నికి తద్భిన్నరూపము కల దాహము (కాల్చుట)

శక్తి యగుచున్నది కాని ఆ యగ్నియే శక్తి యగుట లేదు కదా! ఇట్లే జలమునకును తద్భిన్నరూప మగు ద్రవత్వమే శక్తి యగుచున్నది కాని జలమే శక్తి యగుట లేదు కదా! కావున శక్తి శక్తిమంతులకు నవశ్యము భేద ముండవలయును. ఇట్టైన రెండవ పక్షము నాశ్రయింపవలసివచ్చును. అప్పుడు చెప్పబడు సత్పదార్థమునకంటె భిన్నమగునది యేమి కావలయును?

శ్లో. శూన్యత్వ మితి చే చూఞ్చన్యం మాయాకార్య మి తీరితమ్,

వ్యా. తత్రాద్యం పక్షమనూద్య దూషయతి—శూన్యత్వమితి.

టీ. [తత్వం = మాయాస్వరూపము] శూన్యత్వం = శూన్యముగ నుండుటయే, ఇతి చేత్ = ఆనియెదవేని, “మాయాకార్యం = మాయచే సృజింపబడిన ప్రపంచము, శూన్యం=శూన్యమైనదియే” ఇతి = అని, ఈరితమ్ = చెప్పబడి న ట్లగును. (ఇది సమ్మతముకాదు కదా యనుట).

తా. ఇక నా రెండవపక్షము నాశ్రయించి “మాయ సత్పదార్థమునకంటె భిన్న మైనదియే” యనిన “మాయ శూన్యరూపమే” యని చెప్పి న ట్లగును. సత్పదార్థమునకంటె వ్యతిరిక్త మైనది శూన్యమే కదా! ఇట్టైన ప్రపంచము కూడ శూన్యరూపమే కావలసివచ్చును. “ఇది మీకు సమ్మతమే కదా!” యనియెదవేమొ. అట్లు కాదు. మేము (వేదాంతులు) ప్రపంచమును శూన్య మనుట లేదు. ప్రపంచము కానవచ్చుట లే దని చెప్పుట లేదు. కానవచ్చినను ఇది కల్పిత మని గ్రహింపవలయునని మాత్రమే చెప్పుచున్నాము. దీని స్వరూపము శుద్ధబ్రహ్మమే యయి యున్నను మఱియొక విధముగఁ జూచుచున్నారని చెప్పుచున్నాము. ఒకే విధముగ. నున్నదానిని మఱియొక విధముగఁ జూచుట భ్రాంతి యనుచున్నాము. సద్రూపుఁ డగు పరమేశ్వరునకును ప్రపంచమునకును మేము చెప్పెడి భేదము కల్పితమే యని పలుమాఱు వివరించి యున్నాము. ఇట్లగుటచే మాకు వీని యభేదమే సమ్మత మనుటలో వివాదము లేదు కదా! ఇట్లు సత్పదార్థమునే ప్రపంచమునుగాఁ జెప్పుమాకు “ప్రపంచము శూన్యము” అనుటలో సమ్మత ముండునా? కావున నీపక్ష మెట్లును యుక్తము కానేరదు. కారణమును శూన్య మని

చెప్పి కార్యమును సత్య మనుట సంభవింపదు కదా! కావున మాయా స్వరూప మెట్లును నిర్ణయింపబడుటకు వీలు కాదు.

అవ. పర్యవసానమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న శూన్యం వాపి సద్యాదృక్తాదృక్తత్వమి హేష్యతామ్. 49

వ్యా. శూన్యస్య నామరూపే చ తథాచేజ్జీవ్యతాం చిరమిత్యత్రేత్యర్థః. తస్మా ద్ద్వితీయః పక్షః పరిశిష్యత ఇత్యాహ—న శూన్యమితి. మాయాస్వరూపం సత్త్వా సత్త్వాభ్యాం నిర్విచనానర్హ మిత్యభిప్రాయః.

టీ. [అతః = ఈ కారణమువలన], ఇహ = ఈ మాయావిషయమునందు, యాదృక్ తత్త్వం = ఎట్టి స్వభావము, న శూన్యం = శూన్యరూపము కాదో, సత్ అపిచ = సద్రూపంబును, న=కాదో, తాదృక్ = అట్టి [సత్త్వం=స్వభావము; కల దని;] ఇష్యతామ్ = నిశ్చయింపబడుఁగాక (ఈమాయ అనిర్వచనీయరూపిణి యనుట).

తా. ఈ విధముగ విచారించిన నెట్లు చెప్పుటకును వీలు లేక పోవుటచే నీమాయను అనిర్వచనీయరూపిణి యని మాత్ర మే నిర్ణయింపవలయును. అనిర్వచనీయరూపిణి యనఁగా నిర్ణయించుటకు వీలు కానిది యనుట. సద్రూపిణి యని కాని అసద్రూపిణి యని కాని నిర్ణయించుటకు వీలు కా దని యిదివఱకే నిర్ణయించితిమి కదా ! కావున “మాయ సద్రూపిణియు కాదు, అసద్రూపిణియు కాదు” అని మాత్రమే సిద్ధాంతము చేయవలయును.

అవ. శ్రుతియు నీ విషయమునే చెప్పుచున్నది యనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నాస దాసీ నో స దాసీ త్తదాసీం కిం త్వభూత్తమః,

సద్యోగా త్తమస స్సత్వం న స్వత స్తన్నిషేధనాత్. 50

వ్యా. అస్మిన్నర్థే శ్రుతిం ప్రమాణయతి—నాసదితి, ‘తమ ఆసీత్తమసా గూఢ మగ్రే’ ఇత్యాది శ్రుతిః ప్రమాణమిత్యర్థః. తర్హి తమ ఆసీదితి కథం సత్త్వముచ్యతే ఇత్యత ఆహ—సద్యోగాదితి. కుత ఇత్యత ఆహ—తన్నిషేధనాదితి.

టీ. తదాసీం=సృష్టికి పూర్వకాలమున, తమః = అజ్ఞానము (మాయ), అసత్ = అసద్రూపమై, న ఆసీత్ =ఉండలేదు. సత్ =సద్రూపముగాను, న ఆసీత్ =ఉండలేదు. కింతు =ఇక నేమంటే, అభూత్ =ఉండెను. తమసః = ఆమాయకు, సద్యోగాత్ = సత్పదార్థ సంబంధమువలన (దాని నామరూపములును సత్పదార్థమునందే యారోపింపబడి యుండుటవలన), సత్త్వం=కలిమి కలిగినది. తన్ని షేధనాత్ -తత్ =అసద్రూపమును, నిషే

ధనాత్ = నిషేధించుటవలన (మాయ సద్రూపిణి యగుటకు వీలు లే దనుటవలన)
 స్వతః = స్వాభావికముగ, న = మాయకు సద్రూపత్వము లేదు.

తా. “సృష్టికిఁ బూర్వమున మాయ కలదు గాని యది సద్రూపిణియు కాదు, అసద్రూపిణియు కాదు” అని “తమ ఆసీత్తమసాగూఢమగ్రే” = “(అనిర్వచనీయత్వ మను) నంధకారముచేఁ గప్పబడిన మాయ సృష్టికిఁ బూర్వమున నుండెను” అను మొదలగు వాక్యములచే శ్రుతి చెప్పుచున్నది. మాయకు పరమార్థసత్యత్వము లే దని యిదివఱకే నిరూపించియున్నాము. నామరూపము అన్నియు సత్పదార్థమునందే యారోపింపఁబడిన వనియు నిరూపించియున్నాము. కావున నీ మాయకుఁ గూడ సత్పదార్థసంబంధమువలననే సత్త్వము కలిగినది యని తెలిసికొనవలయును - (అనఁగా నీమాయ ప్రపంచమువలెనే పరమేశ్వరుని యందున్నట్లు కానవచ్చు నదియే కాని వాస్తవముగ నుండునది కా దనుట.)

అవ. పర్యవసానమును చెప్పుచు భేదమును సాధించుచున్నాఁడు—

శ్లో. అత ఏవ ద్ద్వితీయత్వం శూన్యస న్న హి గణ్యతే,
 న లోకే చైత్రతచ్ఛక్తో ర్జీవితం లిఖ్యతే పృథక్. 51

వ్యా. ఫలితమాహ—అత ఏవేతి. యతః స్వతస్సత్త్వం మాయాయాః నాస్తి, అతః శూన్యస్యేవ మాయాయా అపి ద్ద్వితీయత్వం న గణ్య తేహి నైవాద్రియతే ఇత్యర్థః. అనృతస్య ద్ద్వితీయత్వానంగీకారే దృష్టాంతమాహ—న లోకే ఇతి.

టీ. అతః ఏవ = ఈ కారణమువలననే, శూన్యవత్ = శూన్యమునకువలె [మాయాయాః=మాయకు], ద్ద్వితీయత్వం=బ్రహ్మభిన్నస్థితి (మాయ బ్రహ్మమునకు రెండవది యనుట). న గణ్యతే=గణింపఁబడదు, లోకే = లోకమునందు, చైత్రతచ్ఛక్తోః - చైత్ర=చైత్రుఁ డను పురుషునకును, తత్ = వానియొక్క, శక్తోః=శక్తికిని, జీవితం=జీవితము (చరిత్రము), పృథక్ = వేఱు(వేఱు)గా, న లిఖ్యతే = వ్రాయఁబడదు కదా.

తా. ఇ ట్లగుటచేతనే (అనిర్వచనీయరూపిణి యగుటచేతనే) యీ మాయ బ్రహ్మభిన్న మగు ద్ద్వితీయపదార్థముగ నెన్నఁబడుట లేదు. ఎచ్చటను శక్తిశక్తిమంతులకు భేదవ్యవహారము లేదు కదా! శక్తి మంతునిఁగూర్చి యేది చెప్పఁబడునో అదియే శక్తినిఁగూర్చియు చెప్పఁబడి న ట్లగుచున్నది; శక్తినిఁగూర్చి యేది చెప్పఁబడునో అదియే శక్తి

మంతునిఁగూర్చి చెప్పబడి న ట్లగుచున్నది. ఇది సర్వానుభవసిద్ధము. “ఇట్టైనఁ దానే తన శక్తి కావచ్చు నని యంగీకరించిన ట్టైనది. శక్తిశక్తి మంతులకు భేదమును చెప్పుట లేదు కదా” యనియెదవేమొ. అట్లు సంశయింప వలదు. ఇప్పుడు చెప్పినది శక్తి శక్తిమంతులకు భేదము లేదని కాదు. ఉన్నను భేదముగ పరిగణింపబడ దని మాత్రమే. కావున దోష మేమియు లేదు. ఈమాయవలెనే సర్వశక్తులు ననిర్వచనీయములే, శక్తిమంతులకంటె నభిన్నములే యని తెలిసికొనవలయును. ఈకారణమువలన (మాయ ప్రసంచమువలెనే లేని దయ్యు నున్నట్లు గానవచ్చుటవలన) నీమాయ యున్నను పరమేశ్వరుని యద్వితీయత్వమునకు భంగము కలుగదు.

అవ. ఇప్పుడు మఱియొక ఆక్షేపమును ఖండించుచు శక్తి శక్తిమంతులకు భేదము పరిగణింపబడ దను సిద్ధాంతమును దృఢపఱుచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శక్త్యాధిక్యే జీవితం చే ద్వర్ధతే తత్ర వృద్ధికృత్,
 న శక్తిః కిం తు తత్కార్యం యుద్ధకృష్యాదికం తథా. 52
 సర్వథా శక్తిమాత్రస్య న పృథగ్గణనా క్వచిత్,
 శక్తికార్యం తు నై వాస్తి ద్వితీయం శంక్యతే కథమ్. 53

వ్యా. నను శక్త్యాధిక్యే జీవితాధిక్యం దృశ్యతే. అతః శక్తేరపి పృథక్ జీవితత్వమస్తి శంకతే—శక్త్యాధిక్యేతి. న శక్తిరీవితవర్ధనే కారణమపి తత్కార్యం యుదకృష్యాది ఇతి పరిహరతి—తత్రేతి. ద్వారాంతికే యోజయతి—తథేతి.

వ్యా. సర్వథేతి. మాభూచ్ఛక్త్యా సద్వితీయత్వం సతోఽపి తత్కార్యేణ తద్భవత్యేవేత్యాశంక్య తస్య తదానీమసత్త్వాత్తేనాపి న సద్వితీయత్వ మిత్యాహ—శక్తి కార్యం త్వితి.

టీ. శక్త్యాధిక్యే = శక్తి అధికమైనప్పుడు, జీవితం = శక్తిమంతుని చరిత్రము, వర్ధతే = అభివృద్ధి నొందును. (ఇతి) చేత్ = అనియెదవేని వినుము. తత్ర = అచ్చట, వృద్ధికృత్ = అభివృద్ధిని కలిగించినది, శక్తిః = శక్తి, న = కాదు, కిం తు = ఇకనే మనిన, యుద్ధకృష్యాదికం-యుద్ధః = యుద్ధము, కృషి = సేద్యము, ఆదికం=మొదలగు నట్టి, తత్కార్యం=దానియొక్క కార్యమే, తథా = అట్లే ప్రకృత విషయమునందును గ్రహింపవలయు ననుట; (లోకమునందు వలెనే పరమేశ్వరుని విషయమునందును జగన్నిర్మాణశక్తిని భిన్నముగ గ్రహించుటకు వీలు లేదని భావము). క్వచిత్ = ఎచ్చ

టును, సర్వథా = ఎట్లు చూచినను, శక్తిమాత్రస్య = కేవల శక్తిని (కర్తార్థమందు షష్టి,) పృథక్ = ప్రత్యేకముగ, న గణనాత్ = గణింపకపోవుటవలన శక్తి శక్తిమంతు లొక్కటియే; శక్తికార్యం తు = ఆశక్తివలన కలిగినపని యైతే, న అస్తి ఏవ = బొత్తి గనే లేదు (సృష్టికిపూర్వమున లే దనుట.) ద్వితీయం = సత్పదార్థమునకంటె భిన్న మగుపదార్థము కల దని, కథమ్ = ఎట్లు, శంక్యతే = సందేహింపబడును? (నిస్సంశయ ముగ రెండవ పదార్థము లే దనుట.)

తా. “ఇట్లు చెప్ప నేల? శక్తిమంతునికంటె భిన్నముగ శక్తినిఁ గూర్చికూడ కొంత వివరింప వచ్చు ననియే తోచుచున్నది. ఎవ్వనికి శక్తి యధికముగ నుండునో, వాడు విశేషముగఁ గొనియాడఁ బడు చున్నాఁడు. వాని చరిత్ర మిక్కిలి వర్ణనీయ మగుచున్నది. అట్లు లేని వారు సామాన్యముగనే యున్నారు. ఈ భేదమునకుఁ గారణము శక్తియే కదా! దీనినిబట్టి చూచిన శక్తియుఁగూడ కొంత ప్రత్యేక చరిత్ర కల దనియే తోచుచున్నది. పదుగురిలో నధికముగ నెవ్వఁ డైన స్తోత్రము చేయఁబడెనేని, వానినిగూర్చిన స్తోత్రమునందలి యధిక భాగమంతయు వాని శక్తినిఁగూర్చియే రచింపఁబడినది యనవలయును. కావున శక్తిని శక్తిమంతునికంటె భిన్నముగ గ్రహింపవచ్చును.” అని యెదవేమొ వినుము.

వి. అభివృద్ధి గానవచ్చినచోట దానికిఁ గారణము శక్త్యాధిక్యము కాదు. దేశకాల సంయోగ సౌకర్యమువలనఁ గలిగిన తద్విజృంభణమే. శక్తిలో నెక్కువ తక్కువలు లేవు. ఉన్న వసుటకును వీలు లేదు. ఈ న్యూనాధికభావములు ఏ పదార్థమునకుఁగాని స్వాభావి కము లనుట సంభవింపదు. తత్త్వవివేక ప్రకరణమున నానందమునుగూర్చి యిట్టి విచారము జరుపఁబడియే యున్నది. అయినను సుఖబోధార్థమై యిచ్చటఁగూడ శక్తి నాశ్రయించి విచారితము. దానికి న్యూనాధికభావములు స్వాభావికములే యగునేని, కొందఱియందు ఆల్పశక్తియు మఱికొందఱియం దధికశక్తియు నియతమై యుండ వలసివచ్చును. లోకమున నట్లు గానవచ్చుట లేదు. కొంతకాలము శక్తిహీనుఁ డై యున్నట్లు తోచినవాఁడే యొకానొక సమయమున నిదృతకార్యముల నిర్వర్తించు చుండుటయు, సంపూర్ణ శక్తిమంతుండును ఒక్కొక్క వేళ నిష్ప్రయోజకుఁ డగుచుండు టయుఁ బ్రత్యక్షముగఁ జూచుచున్నాఁడు. శక్తికి నల్పాధిక భావములే నియతము లగునేని యిట్టి మార్పులు గానరాఁగూడదు కదా! “మనుష్యజాతీయం దిట్టి సందర్భములు కానవచ్చినను నితర జాతులయందెట్లు లేదు. మృగజాతి నిత్యముగ మనుష్య

జాతికంటె శక్తిహీన మయ్యె యున్నది. ఒకప్పుడును దానియం దాధిక్యము కాన రాలేదు కదా.” అనియెదవేమొ. అచ్చటను శక్తికి లోప మేదియు లేదు. మనుష్యుని యవయవములవంటి యవయవములు లేక పోవుటచే నా మృగములు మనుష్యకార్యములఁ జేయలేకున్నవి. అందును నెంతవఱకు నవయవ సంయోగ ముండునో, అంత వఱకును కార్యముల నాచరించుచునే యున్నవి. మనుష్యుని వలె నిలువనేర్చి హస్తములవలె ముంగలిపాదముల నుపయోగింపఁగల భల్లూకము అట్టి సామర్థ్యములేని యితర జంతువులవలె తన కెదురైనవానిని నోటితో కఱువఁ బ్రయత్నింపక చేతితో కొట్టుచున్నది. వ్యాఘ్రము అంతకంటె నల్పమగు నవయవ సంయోగము కలది కావున తన శత్రువుతో నిలువఁబడి పోరాడుట లేదు. వానరము ఆ భల్లూకమునకంటె నవయవ సంయోగములో నధిక మగునది కావున మనుష్యకార్యములఁ జాలవఱకు నాచరించుచున్నది. స్థిరసన్నివేశము సరిగాలేదు కావున నే మృగమును మనుష్యునివలె విషయ గ్రహణము పరిపూర్ణముగఁ జేయలే కున్నది. కావున నెట్లు చూచినను కారణాంతరములవలన న్యూనాధికభావములు దోచును. అంతియే కాని యే పదార్థమునకైన నది స్వాభావికము కాదు. పురాకృతకర్త సంస్కారము దీనికి ముఖ్యకారణము. ఏ యే పురుషుఁడు పుణ్యకర్త పరిపాకమువలన జనించుచున్నాఁడో, వాఁడు చక్కని యవయవ సంయోగము దేశకాలాదుల యానుకూల్యము గలవాఁడై తన కర్తఫలమునకుఁ దగినయట్లు కార్యముల నాచరించును. పాపకర్త పరిపాకమువలన తదనుభవమునకై జననమొందినవాఁడు అవయవసంయోగమునందేని దేశకాలాద్యానుకూల్యమునందేని మఱియొందేని విఘ్నము నొంది కార్యముల సాధింప నేర కుండును. లోకులు భ్రాతు లగుటచే నీ యధార్థతత్వము నెఱుంగలేక “వాని శక్తి యపరిమితము” అని శక్తియం దాధిక్యము నారోపింతురు.

కావున నభివృద్ధికారణము (చరిత్రాభివృద్ధికారణము) శక్తికాదు. తద్విజృంభణమే. పైన పఠించిన విధముగ పురాకృతసుకృతపరిపాకమువలన దేశకాలాద్యానుకూల్యము కలిగిన శక్తి తన సామర్థ్యమును యుద్ధాదిరూపములఁ గొంతవఱకైనను సామాన్యులకంటె నధిక మగునట్లు వెల్లడింపఁ గలుగునేని యదియే పురుషునకు స్తోత్ర హేతు వగుచున్నది. సంసారమగున్నతె యవిద్యచే తమ స్వస్వరూపమును గోలోపియిన జీవులకు పరిపూర్ణ సామర్థ్య మెక్కడిది? అది సృష్టికర్త యగు పరమేశ్వరునకే కాని మఱియొక్కనికెఁ గలుగనేరదు కదా? అదియే యందఱకుఁగూడ నున్న శక్తి. కల్పిత భేదము నాశ్రయించి “అందఱు” అని చెప్పటయే కాని ఉన్న తత్వ మొక్కటియే కదా! ఇట్లందఱియెడఁ బరిపూర్ణ శక్తియై యున్నను భేదకారణ మగు నవిద్యచే నాచ్ఛాదింపఁబడి బహువిధముల న్యూనాధిక భావములతో వ్యవహరింపఁబడుచున్నది యని తెలిసికొనవలయును. కావున నే విధముగఁ జూచినను శక్తి శక్తిమంతులకు భేద

మెన్నఁబడుట యెచ్చటను లేదు. ఇంత యెల? “పరమేశ్వరుఁడు సర్వశక్తియుక్తుఁడు” అనుటయు వానిని కొనియాడుటయుఁ గూడ వాని వలన కలిగిన సృష్టికార్యమును బట్టియే. విచారించిన వానియం దున్న శక్తికి నాధిక్యమును లేదు. మన శక్తికి నల్పత్వమును లేదు. భేదము లన్నియు నుపాధికృతములే కాని స్వాభావికములు కావు. కావున శక్తికి నెట్లును ప్రత్యేక చరిత్ర సంభవింపదు.

ఈవిధముగ నెట్లు చూచినను శక్తికి ప్రత్యేక వ్యవహారము లేకపోవుటచే శక్తి మంతులకు భేద మున్నను శక్తి వేఱుగ పరిగణింపఁబడదు. శక్తిమంతుఁ డొక్కఁడు; శక్తి మఱియొక్కటి యని చెప్పుటకు నెట్లును వీలులేదు. కావున మాయకును పరమేశ్వరునకును భేద మున్నట్లు కానవచ్చుటయే కాని నిజముగ లేదు. “ఇట్లైనను మాయా కార్యమగు ప్రపంచమునకును వానికిని భేద ముండవచ్చునుకదా” అనియెద వేమొ. సృష్టికీఁబూర్వమున నీ ప్రపంచమే లేదు కదా! కలిగిన బిదప నైనను భేదము రావచ్చు ననుటకును వీలు లేదు. ఒకప్పుడు లేనిది యాకస్తికముగ నెట్లు పచ్చును? మఱియు వేడిమికల యగ్నికి శీత గుణ మెప్పటికిని కలుగనట్లు అద్వితీయుఁ డగువానికి సద్వితీ యత్వమెట్లు కలుగును? కావునఁ బరమేశ్వరునికంటె భిన్న మగు పదార్థ మున్నది యనుటకే వీలులేదు. మఱియు సృష్టికీఁ బూర్వమున నున్న స్థితినిఁగూర్చియే మాటలాడు చున్నాము. కావున నీ ప్రశ్నమునకు (‘సృష్టికీఁ బిదపనైన ద్వైతము కలదా?’ యను ప్రశ్నమునకు) నవకాశమే లేదు. కావున సృష్టికీఁ బూర్వమున శక్తియుక్తుఁ డైనను శక్తి యనిర్వచనీయ మగుటచేఁ బరమేశ్వరు డద్వితీయుఁడే.

అవ. “అగునుగాక. ఈ శక్తి పరమేశ్వరునియం దంతట నున్నదా? లేక యొక స్థలమునందు మాత్రమే యున్నదా? మొదటి పక్షము నంగీకరించిన ముక్తులు శుద్ధ బ్రహ్మరూపు లగుదు రనుటకు వీలు లేదు. రెండవవాని నంగీకరించినఁ బరమేశ్వరునకు నవయవములఁ జెప్పవలయును. అది మీకు సమ్మతము కాదు.” అనిన సమాధానముఁ జెప్పవాఁడై సప్రస్తాంతముగ న్వసిద్ధాంతమును బెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న కృత్స్నబ్రహ్మవృత్తిః సా శక్తిః కింత్యేకదేశభాక్,
ఘటశక్తి ర్యథా భూమకా స్నిగ్ధమృద్యేవ వర్తతే. 54

వ్యా. నను సచ్ఛక్తిః సతి సర్వత్ర వర్తతే? ఉత్తైకదేశే? నాద్యః. ముక్తైః ప్రాప్యబ్రహ్మభావప్రసంగాత్. న ద్వితీయః. నిరంశత్యేన విరోధిత్వాత్. ఇత్యాశంక్యా ద్యానంగీకారాత్ ద్వితీయే పరిహారో వక్ష్యతే ఇత్యభిప్రాయేణాహ—న కృత్స్నతి. ఏకదేశవృత్తౌ దృష్టాంతమాహ—ఘటేతి.

టీ. ఘటశక్తి = కుండ యగుశక్తి, భూమా = భూమిలో (సర్వవిధము లగు మృత్తికలలో,) స్నిగ్ధమృది ఏవ = బంకమట్టియందే, యథా=ఎట్లు, వర్తతే=ఉన్నదో, [తథా = అట్లు,] సా = ఆ, శక్తి = మాయాశక్తి, కృత్సృజప్రహ్లావృత్తి-కృత్సృజ=పరిపూర్ణమైన, బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మమునందు (పరబ్రహ్మమున నంతటను అనుట.) వృత్తి = ఉండునది, న=కాదు. కింతు=ఇక నే మనిన, ఏక దేశభాక్-ఏకదేశ=కొంతభాగమును మాత్రమే, భాక్ = పొందునది.

తా. ఈ విధముగ ననిర్వచనీయరూపిణియై యభిన్న యయ్యై పరమేశ్వరునియందు నిలచియున్న మాయాశక్తి వానియం దొక యల్ప భాగమున మాత్రమే యున్నది. భూమి యంతయు మృత్తికయై యైనను యం దొక విధ మగు మృత్తికయందు (బంకమట్టియందు) మాత్రమే కుండను గలిగించు సామర్థ్య మున్నట్లు ఆ పరమేశ్వరుని యందును ఒక్క భాగమునందు మాత్రమే ప్రపంచరూపముగ విజృంభింపఁగల యా మాయాశక్తి కలదు.

వి. పరమేశ్వరునియం దంతటను ఈశక్తి కలదనుట శ్రుతికిని యుక్తికిని సరిపడదు. శ్రుతులు ఏకాంశమునందుమాత్రమే మాయ కల దనును. అవి సమానార్థము లగు స్మృతులతోఁ గూడ దిగువ నుదాహరింపఁ బడును. యుక్తి యన్ననో—పరమేశ్వరుని యం దంతటను శక్తియున్నయెడల నా శక్తి ప్రపంచాకారముతో పరిణమించినప్పుడు ఆ పరమేశ్వరునియం దంతటను ప్రపంచాధ్యాసము కలుగును. అప్పుడు వెదకుటకుఁ గాని గ్రహించుటకుఁ గాని అత్తగా నిర్ణయించుటకుఁ గాని పరమేశ్వరుఁడు ప్రత్యేకముగ నుండఁడు. ఇట్లుండకున్న ముక్తియే సంభవింపదు. పరమార్థస్థితి యెట్లున్నను సర్వము కల్పితమాత్రమే యైనను పరమేశ్వర రూపమును బ్రత్యేకముగ గ్రహించుటకు వీలు లేక పోవుటచే ముక్తియే లేకపోవును. మానమునందుఁ గాని సుషుప్తియందుఁ గాని సమాధియందుఁగాని శుద్ధాత్మానుభవము కలుగుటకే వీలు లేకపోవును. ప్రపంచాభావ రూపము లగు సమాధ్యాదులే లేకపోవును. కావున మాయ పరమేశ్వరునియందు సమగ్రముగ లేదు. ఏకదేశమునందు మాత్రమే కలదు.

అవ. మాయ పరమేశ్వరునియం దేకభాగమున మాత్రమే యున్నది యనుటకును మాయ నతిక్రమించియు శుద్ధపరమేశ్వరుఁ డున్నాఁ డనుటకును బ్రమాణములఁ జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపా దస్తి స్వయంప్రభః,
ఇ త్యేకదేశవృత్తిత్వం మాయాయా వదతి శ్రుతిః. 55

విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్ ;
 ఇతి కృష్ణోఽర్జునా యాహ జగత స్త్యైకదేశతామ్. 56

స భూమిం విశ్వతో వృత్వా హ్యత్యతిష్ఠ ద్దశాంగులమ్,
 వికారావ ర్తి చాత్రాస్తి శ్రుతిసూత్రకృతో ర్వచః. 57

వ్యా. శక్తేరేకదేశవృత్తిత్వే ప్రమాణమాహ—పాదోఽస్యేతి.

న కేవలం శ్రుతిరేవ స్మృతి రప్యస్తీత్యాహ—విష్టభ్యేతి.

ఇదానీం నిర్ణాయస్య రూపసద్భావే ప్రమాణమాహ—స భూమిమితి. వికారా
 వ ర్తిచ తథా స్థితిమాహేతి—సూత్రకారవచన మిత్యర్థః.

టీ. “అస్య = ఈ పరమేశ్వరునియొక్క, పాదః = పాతికభాగమే, సర్వా
 భూతాని = సమస్తభూతములు నై యున్నవి; స్వయంప్రభః = స్వప్రకాశస్వరూపుఁ
 డగు శుద్ధి పరమేశ్వరుఁడు, త్రిపాత్ = ముప్పాతికభాగము, అస్తి = కలఁడు” ఇతి =
 అని, శ్రుతిః=శ్రుతి, మాయాయాః=మాయకు, ఏక దేశవృత్తిత్వం-ఏకదేశ=పరమేశ్వ
 రునియొక్క భాగమున, వృత్తిత్వం=ఉండుటను, (మాయ పరమేశ్వరుని యం దొక్క
 భాగమున మాత్రమే యున్న దని), ఆహ=చెప్పుచున్నది. “అహం=నేను (కృష్ణుఁడు),
 ఇదం=ఈ, కృత్స్నం=సమస్తమైన, జగత్ = ప్రపంచమును, ఏకాంశేన = ఒక్క భాగ
 ముతో, విష్టభ్య=గ్రహించి (వ్యాపించి), స్థితః = ఉన్నాను. ఇతి = అని, కృష్ణః=శ్రీ
 కృష్ణుఁడు, జగతః=ప్రపంచముయొక్క, ఏకదేశతాం తు = ఏకభాగస్థితి నై తే (ప్రపం
 చము పరమేశ్వరుని యం దొక్కస్థలముననే యున్నది యనుటను), ఆహ = చెప్పెను.
 “సః=ఆ పరమేశ్వరుఁడు, భూమిం = (ఇది యుపలక్షణము) భూమ్యాదిసర్వప్రపంచ
 మును, విశ్వతః=సంపూర్ణముగ, వృత్వా=ఆవరించి, దశాంగులమ్=దశాంగుల పరిమాణము
 (అధిక పరిమాణ మనుట.)కలుగునట్లుగా, అత్యతిష్ఠత్ =అతిక్రమించియుండెను. వికారా
 వ ర్తి-వికార=ప్రపంచవికారములయందు, అవ ర్తి చ=ఉండకుండఁగాను, అత్యతిష్ఠత్ =
 అతిక్రమించి (సర్వప్రపంచము నతిక్రమించి)యుండెను. “ఇతి=అని, అత్ర=ఈవిషయ
 మునందు, శ్రుతిసూత్రకృతోః = వేదముయొక్కయు సూత్రకారునియొక్కయు,
 వచః=వాక్యము, అస్తి=కలదు. (ఇందు “సభూమిం” అనునది శ్రుతి యనియు, “వికా
 రావ ర్తిచ” అనునది సూత్ర మనియు తెలిసికొనవలయును. “వికారావ ర్తి చ తథాహి
 స్థితి మాహ.” బ్రహ్మసూత్రార్థచంద్రిక ౪-౪-౧౯).

అవ. “ఈ శ్రుతుల కభిప్రాయ మేమి? అవయవ హీనుఁ డగు పరమేశ్వరునకు
 నవయవములు కలవా?” యనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిరంశేఽప్యంశ మారోప్య కృ త్సేఽంశే వేతి పృచ్ఛతః,
 తద్భాష యో త్తరం బ్రూతే శ్రుతిః శ్రోతృహితైషిణీ. 58

వ్యా. తర్హి నిరంశత్వే విరోధ ఇత్యస్యః కః పరిహార ఇత్యాశంక్య వాస్తవ నిరంశత్వావగమాన్న విరోధ ఇత్యభిప్రాయేణోదాహృత శ్రుత్యభిప్రాయమాహ.— నిరంశేఽపీతి.

టీ. నిరంశే ఆపి = పరమేశ్వరుఁడు పరమార్థస్థితిలో నంశములు లేనివాఁడైనను ఆయనయందు, అంశం = అంశమును, ఆరోప్య = కల్పించి, “కృత్యేఽంశే = పరమేశ్వరునియం దంతటను మాయ కలదా? అంశే వా = పరమేశ్వరునియం దొక భాగమున మాత్రమే యామాయ యున్నదా?” ఇతి = అని, పృచ్ఛతః = స్వభ్రాంతి ననుసరించి ప్రశ్నించు శిష్యునకు, శ్రోతృహితైషిణీ-శ్రోతృ = వినువానియొక్క, హిత = లాభమును, ఏషిణీ=కోరునట్టి, శ్రుతిః = వేదము, తద్భాషయా - తత్ = ఆ శిష్యునియొక్క, భాషయా = భాషతో (వాని భ్రాంతి ననుసరించి యనుట), ఉత్తరం = ఉత్తరమును, బ్రూతే=చెప్పచున్నది. వ్యవహారస్థితిలో నేట్లు చెప్పినను పారమార్థికస్థితికి భంగము కలుగదు కదా యనుట).

తా. ఈ శ్రుతిస్మృతి సూత్రములు పరమేశ్వరునకు నవయవములను స్థాపించుచున్నవి యని తలంపవలదు. స్వయముగనే తమలో ప్రధాన భూతము లగు నద్వితీయ శ్రుతులకు విరోధము సంపాదించుచున్నవి యని భ్రాంతి నొందవలదు. భేదశ్రుతులను ప్రధానముగ గైకొన్నను అనువాదరూపములై నిలుచును గాని యభేద శ్రుతు లట్లు నిలువవు కదా! కావున నభేద శ్రుతులే గత్యంతరము లేకపోవుటచేఁ బ్రాధాన్యము నొందవలసియున్నవి. అవయవములు కలిగినేని స్వగతభేదము కలుగు నని యిదివఱకే చెప్పితిమి కదా. కావున నే వాక్యములకుఁగాని యే సూత్రములకుఁగాని భేదమునఁ దాత్పర్య ముండదు.

వి. కావున పై శ్రుత్యాదుల యభిప్రాయమును గూర్చి కొంత విచారించవలసి యున్నది. పరమార్థస్థితిలోఁ బరమేశ్వరుఁడు ఏకరూపుఁడే యైనను ఆయనయందు వ్యావహారికముగ సర్వము నుండవచ్చు నని యిదివఱకే వివరించియున్నాము. శిష్యుల యభిప్రాయము నాశ్రయించియే శ్రుతి బోధింప నుపక్రమించు ననియు నిరూపించి యున్నాము, “స దేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్” అను శ్రుత్యర్థమును విచారించునప్పుడు అందు కాలవ్యవస్థను గూర్చి చెప్పఁబడుట యెల్లఁ గాలవాసనాయుక్తుఁ డగు శిష్యునిఁ

గూర్చియె యని నిర్ణయించి యున్నాము. ఇట్లే యిచ్చటఁగూడ నవయవసంస్కార యుక్తుఁ డగు శిష్యునిఁగూర్చియే యిట్లు చెప్పుచున్నది యని తెలిసికొనవలయును. పరమేశ్వరుని యథార్థస్థితి యెఱుంగలేక ప్రపంచమునఁ బ్రతిపదార్థమునందును గానవచ్చు నవయవములవంటి యవయవములు పరమేశ్వరునకుఁ గూడ నుండవలయు నని నిశ్చయించి యా నిశ్చయముచే “ఈ మాయ సర్వావయవయుక్తుఁడై సంపూర్ణుఁ డగు పరమేశ్వరుని యం దంతట నున్నదా? లేక యొక్క యవయవమున మాత్రమే యున్నదా? అని ప్రశ్నించినవానిని గూర్చి “పరమేశ్వరునకు నవయవములే లేవు” అనిన సంతమాత్రమున వాని భ్రాంతి తొలఁగ దని తలంచి, వేదము క్రమక్రమముగ వానిని బరమార్థములోనికిఁ దెచ్చునదియై యారంభంబున వాని ప్రశ్నకు ననుకూలముగఁ బరమేశ్వరునియందు కల్పితావయవముల నంగీకరించి యుత్తరము చెప్పినది. ఇట్లే దాని ననుసరించిన స్త్రీతులును సూత్రములును గూడ చెప్పుచున్నవి. “పరమేశ్వరుని యం దంతటను మాయ యుండుటకు వీలులేదు” అను విషయమును సాధించు యుక్తియు నిట్టి యభిప్రాయముతోనే ప్రవర్తించినది కావున సర్వమును భ్రాంతికల్పితమే. పరమేశ్వరునియం దేదియు లే దని నిర్ణయించుకొనవలయును. భ్రాంతిచే సర్వమును కల దనియు నిర్ధారణ చేసికొనవలయును. భ్రాంతి లేనప్పుడు సర్వమును పరమేశ్వరుఁడే; ఊన్నప్పుడు ఆయనయందు అనిర్వచనీయ మగు మాయాశక్తి యొక యంశమున నుండి వానియందు ఆకాశాదినామరూపముల నారోపించుచు నా యంశములోఁ గొంత భాగమును స్వాధీనము చేసికొని సంసారము ననుభవింపఁజేయుచున్నది. ఇదియే సిద్ధాంత సంగ్రహము.

అవ. ఇట్లు శక్తి బ్రహ్మముల సద్భావమును వారి కల్పితసంబంధమును నిరూపించి సృష్టిప్రకారమును తెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్తత్వ మాశ్రితా శక్తిః కల్పయే త్సతి విక్రియాః,
వర్ణా భిత్తిగతా భిత్తౌ చిత్తం నానావిధం యథా. 59

వ్యా. యదర్థం బ్రహ్మణి మాయా సమర్థితా తదిదానీమాహ—సత్తత్వమితి. విక్రియా వివిధత్వేన క్రియంత ఇతి విక్రియాః కార్యవిశేషా ఇత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంత మాహ—వర్ణా ఇతి. వర్ణా రక్తపీతాదయః ధాతువిశేషాః.

టీ. భిత్తిగతాః = గోడయందున్న, వర్ణాః=వర్ణములు, భిత్తౌ = ఆగోడయందు, నానావిధం = నానావిధములైన, చిత్తం=బోధులను, యథా = ఎట్లు, కల్పయేత్ = కల్పించునో, [తథా=అట్లు], సత్తత్వం = సత్వదార్థమును, ఆశ్రతా = ఆశ్రయించిన, శక్తిః=శక్తి (మాయాశక్తి) సతి=ఆ సత్వదార్థమునందు, విక్రియాః = బహువిధములైన కార్యములను, కల్పయేత్ = కల్పించును.

తా. పైన వర్ణించిన విధముగఁ బరమేశ్వరునియందు నిలిచి యున్న మాయ వానియందు బహువికారములఁ గల్పించుచున్నది. గోడపై వర్ణములు మాత్రమే వ్రాయఁబడినను అవి సన్నివేశభేదము లచే బహువిధము లగు చిత్రములను కలిగించుచుండుటఁ బ్రత్యక్షముగఁ జూచుచున్నాము కదా! విచారించినచో చిత్తరువులు వర్ణములకంటె భిన్నములు కానట్లును ఆవర్ణములయొక్క పరిణామములే యైనట్లును ఈ ప్రపంచంబును మాయకంటె భిన్నము కాదు. మాయాపరిణామ రూపము కూడ నై యున్నది. మఱియు నెన్ని చిత్రము లున్నను వాని వలన గోడయొక్క స్థితికి నెట్టి మార్పును లేనట్లు ఎన్ని వికారము లున్నను బరమేశ్వరునకు నెట్టి మార్పును లేదు.

అవ. ఇట్లు ప్రపంచ హేతుస్వరూపములను సామాన్యముగ వివరించి ప్రత్యేక ముగ విభాగించువాఁడై మొట్టమొదట ఆకాశమును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆద్యో వికార ఆకాశః సోఽవకాశస్వరూపవాన్,
 ఆకాశోఽస్థితి సత్త్వ మాకాశేఽప్యనుగచ్ఛతి. 60
 ఏకస్వభావం సత్త్వ మాకాశో ద్విస్వభావకః,
 నావకాశ స్సతి వ్యోమ్ని స చైషోఽపి ద్వయం స్థితమ్. 61

వ్యా. తత్ర ప్రథమం కార్యవిశేషం దర్శయతి—ఆద్య ఇతి. సత్స్వరూప మాహ—సోఽవకాశ ఇతి. ఆకాశస్య బ్రహ్మకార్యత్వే హేతుమాహ—ఆకాశ ఇతి. తతః కిమిత్యత ఆహ—ఏకేతి. ఉక్తమర్థం విశదయతి. నావకాశ ఇతి. సతి సద్వస్తుస్వభావో నాస్తి. కింతు సత్స్వభావ ఏక ఏవ. ఆకాశే తు సత్స్వభావశ్చ, ఏషోఽప్యవకాశస్వభావోఽస్థితి ద్వయం స్థితం. విద్యత ఇత్యర్థః.

టీ. ఆద్యః = మొట్టమొదటి దైన, వికారః = వికారము, ఆకాశః=ఆకాశమే, సః=అది, అవకాశ స్వరూపవాన్ = అవకాశమే (ఎడమే) స్వరూపముగ కలది. (సర్వ భూతములును సర్వ జంతువులు నెందు నిలిచియున్నవో యదియే యాకాశ మనుట). “ఆకాశః అస్తి” = “ఆకాశము కలదు” ఇతి = అని, ఆకాశేఽపి = ఆకాశము నందును, సత్త్వం = సత్పదార్థము, అనుగచ్ఛతి=అనుసరించుచున్నది. (“కలదు” అని త్యవహరింపఁబడునది సత్పదార్థ మగు కలిమియే [భావమే] కదా యనుట). సత్త్వం= సత్పదార్థము, ఏకస్వభావః=కలిమి యను నొక్కటియే స్వభావముగ కలది. ఆకాశః ద్విస్వభావః=రెండు స్వభావములు (కలిమియు నవకాశంబు ననుట) కలది. సతి=సత్ప

దార్థమునందు, అవకాశః = అవకాశము (ఎడము), న = లేదు (సత్పదార్థము దట్టమైనది యనుట). వ్యోమ్ని = ఆకాశమున నన్నను, స చ = ఆ కలిమియు (ఇది సత్పదార్థస్వభావము). ఏషః అపి = ఈయవకాశంబును (ఇది యాకాశ స్వభావము). ద్వయం = ఈ రెండును, స్థితమ్ = ఉన్నవి. (“ద్వయం” అను పదము రెండు పదార్థముల యొక్క సమూహమునందు వర్తించుటచే నా సమూహమునే ప్రధానముగఁ గైకొని స్థితశబ్దము ఏకపదమునఁ బ్రయోగింపఁబడెను.)

తా. అట్లు మాయచేఁ గల్పింపఁబడుచున్న వికారములలో మొట్టమొదటిది యాకాశము. దానికి ఎడమే స్వరూపము. అది వాయువు మొదలగు తక్కిన భూతములకును భూతకార్యము లగు సర్వజంతువులకు నునికిపట్టె యున్నది. అది పైన నెచ్చటనో యున్నది, కానవచ్చుచున్నది యని తలంచుట భ్రమ. మన మందఱము నాకాశమునందే యున్నాము. ఎట్లనిన—వాయువు సర్వవ్యాపక మై మనచుట్టు నున్నది యని యందఱు నెఱుంగుదురు. తాళవృంతముల విసరునప్పుడు ఆ వాయువే చలించి మనకు స్పర్శసుఖమును కలిగించుచున్నది యనుట సర్వజనవిదితము. ఒక పదార్థ మున్నచోట మఱియొక పదార్థ ముండుటకు వీలు లేదనుటయు ప్రత్యక్షసిద్ధమే. కావున మన మే స్థలమున నుండుమో, అచ్చట వాయు వుండుటకు వీలు లేదు. అది తొలఁగి మనచుట్టు మాత్రమే యుండవలయును గాని మన మున్నచోటనే యుండుటకు వీలులేదుకదా! కావున నాగాలి యెచ్చటికి తొలఁగినదో మన మెచ్చట దానిచే నావృతుల మై యున్నామో ఆ యెడమే యాకాశము.

వి. ఈ ఆకాశమునకు రెండు స్వభావములు కలవు. అవకాశము దానికి స్వరూపమని యిప్పుడే వివరించితిమి. రెండవ స్వరూపము సత్పదార్థము. ఇదియు వ్యవహారము వలననే తెలియవచ్చుచున్నది. “ఆకాశము కలదు” అని లోకమున వ్యవహారము కలదు కదా! ఇచ్చట నాకాశశబ్దము నవకాశముచే చెప్పఁబడుచున్నది; కలదు అను పదముచే కలిమి చెప్పఁబడుచున్నది. వాస్తవస్థితిలో నీ కలిమి యాకాశ ధర్మము కాకున్నను భ్రాంతిచే నట్లు భావింపఁబడుచున్నదికదా! కలిమియే సత్పదార్థ మని యిదివఱకే తెలిపి యున్నాము. కావున నది యాకాశ ధర్మము కా దనుటలో వినాద మేమియు లేదు. కావున నీ విధమున విచారించినచో భ్రాంతి నాశ్రయించి చూచిన నాకాశమున నవకాశంబును కలిమియు నను రెండు ధర్మములు గానవచ్చుచున్నవి. సర్వమునకును

భ్రాంతియే మూలమనియు భ్రాంతి లేకున్న నేదియు లేదనియు పలుమాఱు వివరించి యున్నాము. కావున సత్పదార్థము ఏకస్వభావము. ఆకాశము ద్విస్వభావము.

అవ. ఈ విషయమునే మఱియొక విధముగఁ గూడ సమర్థించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యద్వా ప్రతిధ్వని ర్వ్యోమ్నో గుణో నాసౌ స తీక్ష్యతే,
వ్యోమ్ని ద్వా సద్ధ్వనీ తేన స దేకం ద్విగుణం వియత్. 62

వ్యా. సదాకాశయోరేకద్విస్వభావత్వం ప్రకారాంతరేణ వ్యుత్పాదయతి—
యద్వేతి. ప్రతిధ్వనిర్వ్యోమ్నోగుణ ఇత్యుపపాదిత మధస్తాత్. అసౌ ప్రతిధ్వనిః
సద్ధ్వస్తుని నేక్ష్యతే నోపలభ్యతే. వ్యోమ్ని తు సద్ధ్వనీ సచ్ఛబ్దౌ ఉభావప్యపలభ్యేతే.
తేన కారణేన సదేకస్వభావం; వియత్ ద్విగుణం ద్విస్వభావకమిత్యర్థః.

టీ. యద్వా = అట్లుగాక పోయినను, ప్రతిధ్వనిః = ప్రతిధ్వని, వ్యోమ్నః =
ఆకాశముయొక్క, గుణః=గుణము, అసౌ=ఇది, సతి=సత్పదార్థమునందు, న ఈక్ష్యతే=
కానఁబడదు. వ్యోమ్ని = ఆకాశమునందు, సద్ధ్వనీ=సత్తయును శబ్దంబును అను, ద్వా=
రెండు గుణంబులు కలవు. తేన=ఆకారణమువలన, సత్ = సత్పదార్థము, ఏకం = ఏక
స్వభావము కలది. వియత్ = ఆకాశము, ద్విగుణం = రెండు గుణములు కలది.

తా. మఱియొక విధముగఁ గూడ నై విషయమును సాధింప
వచ్చును. సృష్ట్యాదియం దున్న సత్పదార్థము ఏకస్వభావము కలది
యనియు మొట్టమొదట సృజింపఁబడిన యాకాశము రెండు గుణములు
కలది యనియు నిరూపింప వచ్చును. ఆకాశమునందు ప్రతిధ్వని కల
దని యిదివఱకే ~~నిరూపించి~~ యున్నాము. వాయూదిభూతములనుండి
యవకాశస్వరూప మగు నాకాశమును విభాగింప లేకున్నను ప్రతిధ్వనికి
నాధార మను కారణమును బట్టి విభాగింపవచ్చును. ప్రతిధ్వని యితర
భూతములయందు కలుగ నేర దని యిదివఱకే యుక్తియుక్తముగ
సవిస్తరముగ నిర్ణయించి యున్నాము. “ఉన్నది” యను వ్యవహార
ముచేఁ గలిమి యాకాశమునఁ గల వనుట నిర్వివాదమే కదా! కావున
నాకాశమునందు ప్రతిధ్వని యొక్కటియు కలిమి యొక్కటియు రెండు
స్వరూపములు కలవు. సత్పదార్థమున నీ ప్రతిధ్వని లేకపోవుటచే నొక్క
ధర్మమే. కావున నీ విధముగ నేకరూప మై నిర్వికార మై యున్న
సత్పదార్థమునందు మాయ ద్విగుణ మగు నాకాశమును కల్పించినది
యని తెలిసికొనవలయును.

అవ. “ఇట్లైన సత్పదార్థమే ప్రధాన మగుటచే దానికి నాకాశము ధర్మమై యుండవలయును. లోకమున నట్లు లేదు. కలిమి యాకాశమునకే ధర్మముగఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇట్లగుటకుఁ గారణ మేమి?” యనిన సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యా శక్తిః కల్పయే దోవ్యోమ సా సదోవ్యోమ్నో రభిన్నతాం,
ఆపాద్య ధర్మధర్మిత్వం వ్యత్యయే నావకల్పయేత్. 63

సతో వ్యోమత్వ మాపన్నం వ్యోమ్న స్సత్తాం తు లాకికాః,
తార్కికా శ్చావగచ్ఛంతి మాయాయా ఉచితం హి తత్. 64

య ద్యథా వర్తతే తస్య తథాత్వం భాతి మానతః,
అన్యథాత్వం భ్రమే నేతి న్యా యోఽయం సార్వలౌకికః. 65

వ్యా. నన్వాకాశస్య సద్బ్రహ్మకార్యత్వే ఆకాశస్య సత్తేతి సత ఆకాశధర్మ తా కుతః ప్రతిభాతీత్యాశంక్యాహ—యా శక్తిరితి. యా మాయా సద్వస్తుని ఆకాశం కల్పయతి సా ప్రథమతః సదోవ్యోమ్నో రభేదం కల్పయిత్వా పశ్చాత్తదర్మధర్మి భావం వైపరీత్యేన కల్పయతి. అత ఆకాశస్య సత్తేతి భానముపపద్యత ఇత్యర్థః.

వ్యా. మాయయా వైపరీత్యం కథం కృతమిత్యాశంక్యాహ—సత ఇతి. వస్తు తత్త్వవిచారే క్రియమాణే మృదో ఘటరూపత్వమివ సతో వ్యోమత్వమాపన్నం సద్వస్తునః ఆకాశరూపత్వం ప్రాప్తం లాకికాః ప్రాణినః. శాస్త్రీషు మధ్యే తార్కికాశ్చ తద్వైపరీత్యేన వ్యోమ్నో గగనస్య ధర్మిణః సత్తాం సద్రూపధర్మజాతిం చావగచ్ఛంతి జానంతి. నను అన్యస్యాన్యథా ప్రతీతి రనుపపన్నే త్యాశంక్యాహ—మాయాయా ఇతి. తద్విపరీతదర్శన హేతుత్వం మాయాయా యుక్త మిత్యర్థః.

వ్యా. మాయాయా విపరీత ప్రతీతి హేతుత్వం లౌకికన్యాయ ప్రదర్శనేన స్పష్టికరోతి—యద్యథేతి. యచ్ఛక్తియథా యేన శుక్తికాది రూపేణ వర్తతే తస్య తథాత్వం శుక్త్యాదిరూపత్వం ప్రమాణతః స్ఫురతి. అన్యథాత్వం రజతాదిరూపత్వం తద్భ్రమేణ భ్రాంత్యా ప్రతిభాతీత్యయం న్యాయః సర్వలోక ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః.

టీ. యా = ఏ, శక్తిః = మాయాశక్తి, వ్యోమ = ఆకాశమును, కల్పయేత్ = కల్పించుచున్నదో, సా = అదియే, సదోవ్యోమ్నోః = సత్పదార్థమునకు నాకాశమునకు, అభిన్నతామ్ = అభేదమును (విభాగించి తెలిసికొనుటకు వీలులేని స్థితిని), ఆపాద్య = కలిగించి, ధర్మధర్మిత్వం = ధర్మధర్మి భావమును (సత్పదార్థము ప్రధానముగాను, [ఇదియే ధర్మ] ఆకాశము గుణముగాను, [ఇదియే ధర్మము] ఉండుటను, వ్యత్యయేన = విపరీతముగ (ఆకాశము ప్రధానముగాను; సత్పదార్థము గుణముగాను), అవకల్పయేత్ =

కల్పించును. తతః = ఆకారణమువలన, [సతః=సత్పదార్థమునుండి], ఆపన్నం=మృత్తికనుండి ఘటమువలె పరమార్థ స్థితిలో జనించిన (మాయాసహిత సత్పదార్థమునకు మాయా పరిణామమువలన పరిణామము నంగీకరించి యిట్లు వ్యాఖ్యానమున చెప్పబడెను. “రజ్జువునుండి సర్పమువలె” నను నుపమానము మిగుల యుక్తియుక్తముగ నుండును). వ్యోమత్వం తు=ఆకాశత్వము (ఆకాశరూపము) నైతే, తాకికాః=శాస్త్రముల పొంతబోని సామాన్యలను, తార్కికాః చ = వైశేషికశాస్త్రమును నిర్దించిన తార్కికులును, వ్యోమ్నః=ఆకాశమునకుఁ గల, సత్తాం = సత్తారూపగుణమునుగ (ఉనికి యను గుణమునుగ), అవగచ్ఛంతి = తెలిసికొనుచున్నారు (నిశ్చయించుచున్నారనుట). తత్=అది (ఈవిపరీతజ్ఞానము), మాయాయాః=మాయకు, ఉచితం హి=తగినదియే కదా! “యత్ =ఏ పదార్థము, యథా=ఎట్లు, వర్తతే = ఉన్నదో, తస్య = దానికి, తథాత్వం = అట్టి స్వరూపము (యథార్థస్వరూప మనుట). మానతః=ప్రమాణమువలన (యథార్థ జ్ఞానము వలన ననుట). భాతి=ప్రకాశించును (తెలియు ననుట). భ్రమేణ=భ్రాంతిచేత, అన్యథాత్వం=విపరీతరూపము (వస్తువు ఒక విధముగా నున్న మఱియొక విధముగా) (భాతి) ఇతి=అని, సార్వతాకికః = సర్వలోకసిద్ధ మగు, న్యాయః = న్యాయము కలదు కదా! (మాయ యనగా భ్రాంతి యని యభిప్రాయము).

తా. మాయా విజృంభణ సమయమున నిట్టి విపరీత జ్ఞానము కలుగుట యొక వింత కాదు. మొట్టమొదట నిర్వికార మగు సత్పదార్థమునందాకాశము నెప్పు డీమాయ కల్పించినదో యప్పుడే వానికి (సత్పదార్థమునకు నాకాశమునకు) నభేదమును కల్పించును. ఆకాశమునకంటె వేఱుగా సత్పదార్థము గానరాకుండునట్లు చేయును. భ్రాంతియందు మన కీవిషయము ప్రత్యక్ష సిద్ధమయ్యే యున్నది. మనభ్రమ త్రాటియందు సర్పమును కల్పించిన పిదప నా త్రాటిని సర్పభిన్నముగాఁ గానరానిచ్చుచున్నదా? మనము సర్పమును చూచునప్పుడు త్రాటిని ప్రత్యేకముగాఁ జూడఁగలుగుచున్నామా? ఇచ్చటి యభేదశబ్ధార్థ మిదియే. “వాస్తవస్థితిలోఁ బరమేశ్వరునికంటె నాకాశము భిన్నము కాదు కదా! మాయయు నిట్టి కార్యమునే చేసిన నిక హాని యేమి కలదు?” అని భ్రాంతి నొందవలదు. “పరమేశ్వరునకు నాకాశమునకు భేదము లేదు” అనిన “పరమేశ్వరుఁడును ఆకాశమునను రెండు పదార్థములు కలవు; వానికి భేదము లేదు” అని యర్థము కాదు. ఎన్ని యుక్తులఁ జెప్పినను ఘటకుడ్యము లభిన్నములు కాఁగలవా? ఇక నేమి

యనిన “మన మాకాశ శబ్దముతో నే పదార్థమును వ్యవహరించు చున్నామో అది బ్రహ్మమే” అని మాత్రమే దానికి నర్థము. ఇట్టైన నాకాశశబ్దవాచ్య మగు నవకాశమునకు ధ్వనియొక్కమునకు నామ రూపాత్మకమునకు నిట్టి స్థితిలోఁ బరమేశ్వరునితో నభేద మెట్లు గలుగును. వాని కివి యెవ్వియు లేవు కదా! కావున నిచ్చటి యభేద శబ్దార్థము “ఆకాశవ్యతిరిక్తముగఁ గాన రాకుండుటమే”యనవలయును.

వి. ఈ విధముగ నభేదమును కలిగించిన పిదప నామాయయే వాని ధర్మ ధర్మి భావముల విపరీతములఁ గావించును. కారణ మగుటచేతను ఆకాశభౌతికి నాధార మగుటచేతను సత్పదార్థము ప్రధానము; దానినుండి జనించినది యగుటచేతను దాని వివర్తమే (స్వరూపమునకు హాని లేకుండ నొక పదార్థమునందు దోచు మఱియొక పదార్థము వివర్త మనబడును) యగుటచేతను, ఆకాశము దానికి గుణము. మాయా ప్రభావమువలన సత్పదార్థ మాకాశ మయ్యెను కాని ఆకాశము సత్పదార్థముగ కా లేదు. సృష్ట్యారంభమున మాయాశక్తికి నాశ్రయమై యున్నది సత్పదార్థమే యని యిదివఱకే నిరూపించియున్నాము కదా! ఇట్టెనను ఆకాశమే సత్పదార్థ మైనట్లు మాయ లోపించు చున్నది. సామాన్యతాకికులే కాక శాస్త్రనిర్ణాతలలోఁ గూడఁ దార్కికు లిట్లే విపరీతముగ గ్రహించుచున్నారు. దీనికంతయు నభేదమే కారణము. పరమేశ్వరుని సత్పదార్థమును వేఱుగ విభాగించుటకు వీలు (శక్తి) లేకపోవుటచేతను సత్పదార్థమునందే యభిన్నముగఁ గల్పింపఁబడినది యగుటచే సద్రూపముగ (ఉన్నట్లు) తోచుచుండుటచేతను “ఆకాశధర్మమే సత్త” యని గ్రహింపఁబడుచున్నది.

ఇది మాయకు నుచితమే. మనము లోకమున విపరీత జ్ఞానహేతువు లగువానినే మాయ లనుచున్నాము. ఇంద్రజాలికుఁ డొక నిర్జనప్రదేశమున నొక పట్టణమును చూపి నచో దానిని మాయ యనుచున్నాము. స్వప్నమున నొక పట్టణము గానవచ్చి యడంగి నచో దానిని మాయ యనుచున్నాము. ఇట్లే యీజగత్కారణమును మాయ యనఁ బడుచున్నది గావున నిది సేయు కార్యములును విపరీతములు కావచ్చును. స్వప్నేంద్ర జాలమాయలు లేనివానిని జూపినట్లే ఇదియు లేని ప్రపంచమును జూపుచున్నది. ఆ మాయ లోకపదార్థమును (ఇంద్రజాలము భూపరాగాదులను స్వప్నము ఆత్మను) మఱియొక పదార్థమునుగ (ఇంద్రజాలము పట్టణమునుగాను స్వప్నము పదార్థాంతరమును గాను) జూపినట్లు, ఇదియు నొకదానిని (సత్పదార్థమునందు కల్పింపఁబడిన యాకా శత్వమును) మఱియొక పదార్థమునుగ (ఆకాశమునందుఁ గల కలిమినిగ)ఁ జూపు

చున్నది. మఱియు దీనినిగూర్చి యింత విచారింప నక్కఱ లేదు. మాయ యనినను భ్రమ యనిన నొక్కటియే. లోకులు యథార్థజ్ఞానమువలన యథార్థ స్థితియు భ్రాంతి వలన విపరీత స్థితియు గ్రహింపఁబడుచుండు నని సాధారణముగానే చెప్పకొను చున్నారు కదా! కావున “ఆకాశమునకు కలిమి కలదు” అను వ్యవహారము సంభవించు చున్నది యనుటలో విరోధము లేదు. ఇంతమాత్రమునఁ బరమార్థ స్థితికి భంగమును లేదు. పరమార్థస్థితి మున్నే బహువిధముల వివరింపఁబడి యున్నది కదా !

అవ. ఈ విధముగ నాకాశ సృష్టియు దానియందు సత్త్వము నారోపించుటయు భ్రాంతివలన కలుగుచున్నవి యని చెప్పి వానిని తొలఁగించుకొను నుపాయము నుపదేశించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం శ్రుతివిచారా త్పా గ్యథా య ద్వస్తు భాసతే,
విచారేణ విపర్యేతి తతస్త చ్చింత్యతాం వియత్.

66

వ్యా. ఏవం భ్రాంత్యా విపరీతప్రతిభానం దర్శయిత్వా తన్నివృత్త్యుపాయ మాహ—ఏవమితి. ఏవము క్షేన ప్రకారేణ శ్రుతివిచారాత్పాక్ శ్రుత్యర్థవిచారా త్పూర్వం యద్వస్తు యత్స ద్రూపం బ్రహ్మభ్రాంత్యా యథా యేన గగనాదిరూపేణ వర్తతే తచ్చుత్పర్థపరాలోచనేన విపర్యేతి గగనాదిభావం పరిత్యజ్య సద్రూపం బ్రహ్మైవ భవతి. తతః శ్రుతివిచారేణ వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనసంభవాత్త ద్వియచ్ఛింత్య తాం విచార్యతామిత్యర్థః.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగ చూచిన, శ్రుతివిచారాత్ = వేదవిచారమునకంటె, ప్రాక్ = ముందు, యద్వస్తు = ఏపదార్థము, యథా = ఎట్లు, భాసతే = ప్రకాశించునో, తత్ = ఆవస్తువు, విచారేణ = విచారమువలన (వేదవిచారమువలన), విపర్యేతి = విపరీత మగు చున్నది (లోకము ననుసరించి చూచిన నొక విధముగఁ గానవచ్చు వస్తువు వేదసిద్ధాంతము నాశ్రయించి విచారించినచో మఱియొక విధముగ నిర్ణయింపఁబడుచున్నది యనుట. లోకమున నాశమునకు సత్త్వము కల దని వ్యవహార మున్నను విచారించినచో సత్పదార్థమునకే యాకాశత్వము కల దని యేర్పడుచున్నది కదా!) తతః = ఆకారణమువలన, తత్ వియత్ = ఆయాకాశము, చింత్యతాం = విచారింపఁబడుఁ గాక (ఇందేది యథార్థమో విచారింపవలయు ననుట.)

తా. స్పష్టము.

అవ. విచారస్వరూపమును విస్తరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భిన్నే వియత్సతీ శబ్దభేదా ద్బుద్ధే శ్చ భేదతః,

వ్యా. విచారస్వరూపమేవ దర్శయతి—భిన్నే ఇతి. భిన్నే ఇతి ప్రతిజ్ఞాతార్థే హేతుమాహ—శబ్దేతి. వియత్సచ్ఛబ్దయోరపర్యాయత్వాదిత్యర్థః. హేత్వంతరమాహ—బుద్ధేశ్చేతి.

టీ. శబ్దభేదాత్ = వానిని తెలుపుశబ్దములో భిన్నము లగుటవలనను, బుద్ధేః = బుద్ధి, భేదతః చ = భేద ముండుటవలనను, వియత్సతీ = ఆకాశమును సత్పదార్థమును, భిన్నే = పరస్పరభిన్నము లైనవి (ఆకాశశబ్దంబును సచ్ఛబ్దంబును భిన్నార్థములను చెప్పినవి యగుటచేతను వానియందు భేదబుద్ధి కూడ నుండుటచేతను ఆకాశ సత్పదార్థములు పరస్పరభిన్నములే యనుట).

తా. ఇచ్చట సామాన్యయుక్తులు కూడ విమర్శవృత్తితో నాలోచించిన శ్రుత్యర్థమునకే యనుకూలముగ నున్నవి కాని లోకవ్యవహారమునకు ననుకూలములుగ లేవు. లోకవ్యవహారము నాశ్రయించి చూచిన “రజ్జు సర్పభ్రాంతియందు సర్పమునకంటె భిన్నముగ రజ్జువు చూడఁబడనట్లు ఆకాశమునకంటె భిన్నముగ సత్పదార్థము చూడఁబడుట లేదు” అని చెప్పియున్నాము. ఈ యభేదము పరమార్థమునకు విరుద్ధ మనియు నిర్ణయించి యున్నాము. సామాన్యయుక్తులచేత విచారించినను నీ యభేదము గానవచ్చుట లేదు. ఆకాశ సత్పదార్థములకు భేదమే తెలుచున్నది ఎ ట్లనిన:—“ఆకాశము కలదు” అను స్థలమున నాకాశపదమునకు “కలదు” అను పదమునకును అర్థము సమానము కాదు. ఆకాశపదము అవకాశాత్త కమై శబ్ద గుణయుక్తమై యున్న యొకానొక పదార్థమును చెప్పును. “కలదు” అను పదము కలిమిని మాత్రమే చెప్పును. ఇట్లుండ నీ రెండు పదార్థములు నొక్కటి యగుట యెట్లు? పదములు హరివిష్ణ్వాదిపదములవలె పర్యాయపదము లైనప్పుడే కదా వానిచే జెప్పఁబడు పదార్థము లొక్కటి కావలయును. ఇవి పర్యాయపదములు కా వనుట నిస్సంశయము. మఱియు వీనివిషయమై భేదబుద్ధియుఁ గలదు. కావున నాకాశ సత్పదార్థములు పరస్పరభిన్నములే.

అవ. ఆకాశ సత్పదార్థములవిషయమై కల భేదబుద్ధిని చూపుచున్నాఁడు:—

వాయ్వాది స్వనువృత్తం సన్నతు వ్యోమే తి భేదధీః. 67

వ్యా. తమేవ హేతుం విశదయతి.—వాయ్వాదిస్వీతి. యద్వాయ్వాదిషు భూతేషు సన్వాయుః సత్తేజ ఇత్యేవంప్రకారేణానువృత్తం భాసతే. వ్యోమ తు నైవం భాసత ఇతి యత్ జ్ఞానం సా భేదధీః భేదబుద్ధిరిత్యర్థ.

టీ. “సత్=సత్పదార్థము, వాయ్వాదిషు=వాయువు మొదలగు తక్కిన భూతములయందును, అనువృత్తం=అనుసరించినది (“వాయువు కలదు. అగ్ని కలదు” అను మొదలగు వ్యవహారములు కలవు కదా యనుట). వ్యోమ తు=ఆకాశ మైతే, న [అనువృత్తం]=అనుసరింప లేదు” ఇతి=అని, భేదధీః=ఆకాశ సత్పదార్థ విషయమై, భేదబుద్ధి (ఆకాశము వేఱు, సత్పదార్థము వేఱు అను బుద్ధి) కలదు.

తా. ఈ విషయమున రెండవ హేతువుగ నిర్ణయింపఁబడిన భేదబుద్ధిని విమర్శించెదను వినుము. లోకమున “ఆకాశము కలదు” అను వ్యవహారమువలెనే “వాయువు కలదు, అగ్ని కలదు, జలము కలదు, భూమి కలదు” అని సర్వభూతములయందును సత్యవ్యవహారములు కలవు. ఆకాశవ్యవహారము మాత్ర మొక్క యాకాశ భూతమునందే కలదు. ఈ విషయము సర్వ ప్రసిద్ధము కదా! దీనినిబట్టి చూచిన సత్పదార్థ మన్ని భూతములయందును ననువర్తించియున్నది యనియు నాకాశ మట్లు గాక యొక్కటనే (ఆకాశమునందే) యున్న దనియు తేలుచున్నది కదా! ఇట్లుండ నీ రెండింటియందు నైక్యబుద్ధి కలుగుట యెట్లు? రెండు నొక్కటియే యైన నాకాశముకూడ సత్పదార్థమువలె సర్వభూతములతోఁ జేరి వ్యవహారింపఁబడవలదా! కావున లోకులకు వీని విషయమున “సత్త్వము సర్వవ్యాపకము; ఆకాశత్వ మట్టిది కాదు” అను భేదబుద్ధి కలుగుట లేదు. కావున నెట్లును ఆకాశ సత్పదార్థములు అభిన్నములు (అభేదస్వరూపము 63, 64, 65 శ్లో.) కానేరవు. కావున యుక్తులును వేదసిద్ధాంతమునే యనువాదము చేయుచున్నవి.

అవ. “ఇంతమాత్రమున వేదార్థ మెట్లు సిద్ధించెను? అందు సత్పదార్థమే ప్రధాన మని యున్నది కదా! ఆకాశ సత్పదార్థములకు భేద మున్నను ఆకాశమునకు సత్పదార్థము గుణ మగుటలో విరోధ మేమి?” యనిన చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సద్వస్త్యధికవృత్తిత్వాద్ధర్మి వ్యోమ్న స్తు ధర్మ తా,

వ్యా. ఏషం సదాకాశయోశ్చేదం ప్రసాధ్య వ్యోమ్నః సత్తేతి భ్రాత్యా ప్రతీతస్య ధర్మి ధర్మ భావస్య విచారేణ వ్యత్యయం దర్శయతి—సద్వస్త్యితి.

టీ. అధికవృత్తిత్వాత్ - అధిక = అనేక పదార్థములయందు, వృత్తిత్వాత్ = ఉండుటవలన, సద్వస్తు=సత్పదార్థము, ధర్మి = ప్రధానము. వ్యోమ్నః కి తు=ఆకాశమున కైతే, ధర్మతా=ఒక్క స్థలమునందు మాత్రమే యుండుటవలన గుణత్వము మాత్రమే కలదు. (ఈ ఆకాశ మను పదార్థము గుణముగ నుండవలసినదియే యనుట).

తా. సత్త్వ మాకాశమునకు ధర్మ మని తలంచుట భ్రాంతి యని సకారణముగ నిరూపించి యున్నాము. లోకదృష్టి యంతయు నిట్టిదియే యనియు ననుభవపూర్వకముగ దీని యథార్థస్థితిని (ఆకాశము ధర్మ మను స్థితిని) సాధించుటకు వీలు లే దనియూఁ దలంపవలదు. అది సామాన్యవ్యవహారము నాశ్రయించి చెప్పబడినదియే కాని మఱి యొక్కటి కాదు. విచారించిన నీ విషయము సుఖముగానే నిర్ణయింప వచ్చును. ఎట్లనిన:—

వి. లోకమున నొక న్యాయము కలదు. అనేక పదార్థములయం దేది యను వర్తించి యుండునో యది ప్రధాన మనియు, నేది యొక స్థలమున మాత్రమే యుండునో యది గుణ మనియుఁ జెప్పబడుచున్నది. భూమ్మాది పదార్థములు రూప రసాది బహుగుణములయం దనువర్తింపుచున్నవి. వానికి రూపంబును రసమును గంధ మును స్పర్శమును అను మొదలగు ననేక గుణములు కలవు కదా! ఆ రూపాదులు మాత్రము ఆ ట్లనువర్తించుట లేదు. ఒకవేళ వానిలో (ఆ రూపాదులలోఁ గొన్ని యొకటి రెండు భూతములవలన ననువర్తించినను అన్నియు నట్లనువర్తించుట లేదు. అనువర్తించినవి యైనను భూమ్మాదులవలె నంత యధికముగ ననువర్తించుట లేదు. ఇట్టి సందర్భమును విమర్శించి లోకులు బహుస్థలములయం దనువర్తించినవానిని ప్రధా నము లనియు నల్పస్థలములయందు మాత్రమే యుండు వానిని గుణము లనియుఁ జెప్పుచున్నారు. రూపాదులు భూమ్మాదులకు గుణము లనుట సుప్రసిద్ధము కదా! కావున నీన్యాయము ననుసరించి చూచిన బహుభూతములయం దనువర్తించి యుండు నది యగుటచే సత్పదార్థము ప్రధానము ధర్మి. అట్లుండనిది యగుటచే నాకాశము ధర్మము. కావున తొకకయుక్తులనైనను కొంచెము బాగుగ విచారించినచో వేదాభిప్రాయమే సిద్ధాంత మగును.

ఆవ. సరియే ధర్మమైనను ఈయాకాశము నిత్యము కావచ్చును. భూమ్మాదులకు గుణమే యైనను రూపము వాస్తవమే యగుచున్నది కదా! కావున నిప్పటికి లోకానుభవమువలన నద్వైతము సిద్ధింపలేదు అనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ధియా సత్యే పృథక్కారే బ్రూహి వ్యోమ కిమాత్త కమ్. 68

వ్యా. రూపరసాదిష్వనువృత్తస్య ద్రవ్యస్యేవ ఆకాశవాయాదిష్వనువృత్తస్య సతో ధర్మత్వం రసాదిభ్యో వ్యావృత్తస్య రూపస్యేవ వాయూదిభ్యో వ్యావృత్తస్య నభసో ధర్మత్వమిత్యర్థః. నను తర్హి ఘటాద్భిన్నరూపస్య యథా వాస్తవత్వం తథా సతో భిన్నస్య నభసోఽపి స్యాదిత్యాశంక్య, సద్వ్యరిక్తస్య నభసో దుర్నిరూపత్వా నైవమిత్యాహ—ధియేతి.

టీ. ధియా=బుద్ధితో, సత=సత్పదార్థమును (కర్తార్థమందు షష్ఠి) పృథక్కారే=వేఱుచేసినయెడల, వ్యోమ=ఆకాశము, కిమాత్త కమ్=ఏమి స్వరూపము గలదో, బ్రూహి=చెప్పుము.

తా. అద్వైత శ్రుత్యర్థము సిద్ధింపలే దన వలదు. కొంచెము విచారించిన సర్వమును స్పష్ట మగును. రూపము భూమ్మాదులకు ధర్మమే యైనను దానికి ప్రత్యేకరూపము కలదు. నేత్రేంద్రియము చేత మాత్రమే గ్రహింపఁదగియుండుట యను ప్రత్యేక స్వభావమును కలదు. ఇట్లగుటచే దానిని ప్రత్యేకముగ నిరూపింపవచ్చును. ఇచ్చట మాత్ర మట్లు లేదు. ఆకాశమును ప్రత్యేకముగ నిరూపించుటకు వీలు లేదు. బుద్ధి బలముచే నా సత్పదార్థమును విభాగించిన కేవలకాశ మునకు స్వరూప మేది యగును? చెప్పుము.

అవ. ఈ ప్రశ్నమునకు నొక విధముగ సమాధానమును కల్పించి తత్ఫలంబన పూర్వకముగ స్వసిద్ధాంతమును స్థాపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవకాశాత్త కం త చ్చే దస త్త దితి చింత్యతాం,

భిన్నం సతోఽసచ్చ నేతి వక్షి చే ద్వాహతి స్తవ. 69

వ్యా. దుర్నిరూపత్వమసిద్ధమితి శంకతే—అవకాశాత్త కమితి. తర్హి సతో విలక్షణత్వా ద సదేవ స్యాదితి పరిహారతి—అసదితి. సతో విలక్షణస్యాస త్త్వం నాస్తీతి వదతో దోషమాహ—భిన్నమితి.

టీ. తత్=ఆ యాకాశము, అవకాశాత్త కం=ఆవకాశస్వరూప మైనది, (ఇతి) చేత్=అనియెడవేని, తత్=అది, అసత్=అస ద్రూప మైనది, ఇతి = అని, చింత్యతాం=నిశ్చయింపఁబడుఁగాక, “సతః=సత్పదార్థమునకంటె, భిన్నం=వేఱైనది. అసత్ చ న = అసత్పదార్థమును కాదు,” ఇతి=అని, వక్షి చేత్ = చెప్పుదువేని, తవ=నీకు, వ్యాహతికి=వాక్యభంగము వచ్చును.

తా. “సత్పదార్థమును వేలు చేసినను ఆకాశమునకు ప్రత్యేక స్వరూపము కలదు. దానికి నవకాశము స్వరూపము గదా!” అని యెవవేమొ. అది సరియే. అంతమాత్రమువలన నాకాశమునకు ప్రత్యేక స్థితి సంభవింపదు. సత్పదార్థమునకు వ్యతిరేకమైనది యంతయు నసత్పదార్థమే కావలయు ననుట నిస్సంశయము కదా! “సత్పదార్థమునకంటె భిన్నమైనను అసత్పదార్థము కాదు” అనుట చెల్లదు. లోకమునఁ బ్రతివిషయమును రెండుగా విభాగింపవచ్చును. “మంచి చెడ్డ; సుఖము దుఃఖము; మేలు కీడు.” ఇత్యాదులు నియతవిభాగములై యున్నవి. ఇందు వస్తు స్వరూపాదులలో భేదము లేన్ని యున్నను వానితో నవసరము లేకయే ప్రతి పదార్థమును నొక విధము కా దని నిరూపింపఁబడినచో నియతముగ మఱియొక విధము కలది యగుచుండును. పదార్థములు పరస్పర మెట్టి భేదములు కలవి యైనను మంచివి కా వని నిరూపింపఁబడినచో నియతముగ చెడ్డవియే యగును. సుఖకరములు కా వని నిరూపింపఁబడినచో నియతముగ దుఃఖకరములే యగును. శీతములు కా వని నిరూపింపఁబడినచో నుష్ణములే యగును. మేలు కా దని నిరూపింపఁబడినచోఁ గీడే యగును. సదసద్విభాగము కూడ నిట్టిదియే. సర్వప్రపంచమును కలిమి లేము లని ద్వివిధముగ విభాగింపవచ్చును. కావున నే పదార్థము “ఇది సద్రూపము కాదు (కలది కాదు)” అని నిరూపింపఁబడునో అది నియతముగ లేనిదే కావలయును. కావున “సత్పదార్థమునకంటె భిన్న మయ్యు నసత్పదార్థము కాదు” అనుట యెట్లును యుక్తియు క్తము కాదు. అప్పుడు చెప్పిన వాక్యము నకే భంగము వచ్చును. కావున నాకాశమునకు నవకాశస్వరూపమున్నను అసద్రూపమే. నామరూపములు భ్రాంతిచేత మాత్రమే సత్పదార్థమునందు కల్పింపఁబడినవి యనియు నామరూపభిన్న మగు పదార్థమే లే దనియు నీవఱకుఁగూడ నిరూపించియే యున్నాము కదా! ఈవిధముగ నాకాశ మసద్రూపమే యని తేలుటచే నది యూరక యున్నట్లు మాత్రమే కానవచ్చుచున్నది కాని వాస్తవ స్థితిలో లే దని మాత్రమే చెప్పవలసియున్నది. అప్పుడు సద్రూప మొక్కటియే శేషించును. కావున నద్వైత శ్రుత్యర్థ మనుభవముచేతఁ గూడ తేలినది యని నిశ్చయ మగుచున్నది.

అవ. ఇట్లు కేవల ద్వైతమును యుక్తులతోఁ గూడ సాధించి ప్రత్యక్షమునకు గతిని కల్పించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భా తీతి చే ద్భాతు నామ భూషణం మాయికస్య తత్,
య దస ద్భాసమానం త న్ని థ్యా స్వప్న గజాదివత్. 70

వ్యా. అసత్వే భానం న స్యాదిత్యాశంక్య తుచ్ఛవిలక్షణత్వాద్భానం న విరు ధ్యత ఇత్యాహ—భాతీతి చేదితి ఆవిరోధం దర్శయితుం మిథ్యావస్తునో లక్షణం సదృష్టాంతమాహ—యదసదితి. యద్వస్తు స్వరూపేణావిద్యమానమపి భాసతే, తత్స్వప్న గజాదివన్తి ధ్యేత్యర్థః.

టీ. “భాతి = ఈ ఆకాశ మున్నట్లు ప్రకాశించుచున్నది”, ఇది చేత్ = అని యెదవేని, భాతు నామ=ప్రకాశింపనిము. తత్=ఆ ప్రకాశము, మాయికస్య = మాయా వాదికి, భూషణం = అనుకూలమే, (అట్లు ప్రకాశించుటవలన వాదమునకు భంగము రా దనుట). యత్ = ఏది, అసత్ = లేని దయ్యును, భాసమానం = ప్రకాశించు చున్నదో, తత్ = అది, స్వప్న గజాదివత్ = కలలోని యేనుఁగు మొదలగువానివలె, మిథ్యా = త్రికాలములయందు లేనిదియే-లేక అనిర్వచనీయ మైనదియే, (అనిర్వచనీయ మనఁగా కల దని కాని, లే దని కాని నిరూపించుటకు వీలు లే నిది. లే దని నిరూపించు టకు వీలులేకపోవుట కేవల ప్రకాశమువలననే యని యెఱుఁగునది.) యగును.

తా. “ఇట్లు చెప్పినను అద్వైత శ్రుత్యర్థము తేలుట లేదు. మీరు పైఁ జూపినది సామాన్యముక్తి కాని నియతము కాదు. కీచు కా వని నిరూపింపఁబడిన పదార్థములు కొన్ని మేలు కీచులను రెండింటిని గూడ కలిగింపక యూరకుండవచ్చును. ఇది ప్రత్యక్షాదు లగు నితర ప్రమాణములవలన నిర్ణయింపఁబడుచున్నది. కావున నితర ప్రమాణము లెవ్వియు విరుద్ధములు కా నప్పుడు మాత్రమే పై న్యాయ మన్వ యింపవలయును కాని సర్వకాలములయందును గాదు. కావున సత్ప దార్థము కాకపోయినంత మాత్రముననే యాకాశ మసత్పదార్థ మగు ననుటకు వీలు లేదు. అసత్పదార్థ మైనఁ గాన రాకపోవలయును గదా. ఆకాశము ప్రత్యక్షముగ నవకాశరూపమునఁ గానవచ్చుచునే యున్నది. కావున నిది సత్పదార్థము కాకపోయినను కలదియే యని చెప్పుటలో విరోధ ముండదు” అనియెదవేమో వినుము.

వి. విచారించి చూచిన నీ సుఖము కలుగవలసినపనియే లేదు. వాస్తవస్థితిలో శూన్యరూపము లయ్యుఁ గానవచ్చు పదార్థము లనేకములు కలవు. ప్రత్యక్ష మంతయు యధార్థమే కావలయు ననియు నియమము లేదు. కలయందు పురుషుఁడు గజాశ్వాదులఁ జూచుచున్నాఁ డనుట ప్రత్యక్షసిద్ధము. అందఱచేత ననుభూతము. కలయందవి యెచ్చటనుండి వచ్చినవి చెప్పుము. అప్పుడు స్థూలశరీరముతో సంబంధమే లేదు; దానిని నఱుకుచున్నను తెలియరాదు కదా! స్థూలశరీరసంబంధ మున్నప్పుడు జాగ్రదవస్థయందు కానఁబడు పదార్థములనే సత్యములనుగాఁ దలంచుచున్నా రనుట నిర్వివాదాంశము. మఱియు కలయందు మన స్సొక్కటి తప్ప మఱి యేదియు లే దనుట సర్వసాధారణము కదా! కావున కలయందు గజాదులు లే వనియే చెప్పి తీరవలయును. ఇంతవఱకు వివాదము లేదు కదా! ఇప్పుడు ప్రత్యక్షప్రమాణము నుపయోగించి చూడుఁడు. “లేనివి కానరావు కావున స్వప్నమునందలి గజాదులును యధార్థములు కావలయును.” అనుటకు వీలు కలదా. ఇట్లే యీ యుక్తివలన నాకాశమునకు సత్యత్వము కల దని సాధించుటకును వీలు లేదు. ఏ యే పదార్థము లేనిదయ్యు ప్రకాశించుచుండునో అది మిథ్య. (త్రికాలములయందు లేకయే యున్నట్లు తోఁచునది.) కావున నాకాశము మిథ్య; అది త్రికాలములయందును లేదు. ఇది ప్రకాశించిన ప్రకాశింప నిమ్ము. మేము దానిని వలదనుట లేదు. “అజ్ఞానప్రభావమువలన నట్లు లేని దయ్యుఁ బ్రకాశించుచున్నది” యని మాత్రమే చెప్పుచున్నాము. కావున నీ యుద్భావించిన దూషణము మాపక్షమునకు భూషణమే యగుచున్నవి. ఇదియు మాయాప్రభావమునే వర్ణించునుగదా! కావున పైన వర్ణించిన విధముగ యుక్తులచే నద్వైత శ్రుత్యర్థము సిద్ధించె ననుటలో వివాదము లేదు.

అవ. “ఇది మిగుల నద్భుతముగా నున్నది. ఎప్పుడును విడువకుండునవి పరస్పర భిన్నములుగ గ్రహింపఁబడుట లేదు” అనిన దృష్టాంతపూర్వకముగ సమాధానమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాతివ్యక్తి దేహిదేహకా గుణద్రవ్యే యథా పృథక్,
వియత్సతో స్తదై వాస్తు పార్థక్యం కోఽత్ర విస్తయః. 11

వ్యా. నను నియమేన సహోపలభ్యమానయోశ్చేదో న దృష్టచర ఇత్యాశంక్యాహ—జాతీతి.

టీ. జాతివ్యక్తి=జాతులును వ్యక్తులును (జాతి యనఁగా నాకారము. వ్యక్తి యనఁగా నాయాకారము గల పదార్థము. గోవుయొక్క యాకారమునకు గోజాతి యని పేరు.

ప్రత్యేక గోవులకు గో వ్యక్తు లని పేరు.) దేహి దేహా=దేహియు దేహమును, గుణ ద్రవ్యే = రూపాది గుణములును పృథివ్యాది ద్రవ్యములును, యథా=ఎట్లు, పృథక్ = భిన్నములొ (ఎప్పుడును పరస్పరము విడువకుండునవి యయ్యు భిన్నములై యున్నవో, వియత్సతోః = ఆకాశ సత్పతార్థములకు, పార్థక్యం = భేదము, తథైవ=అట్లే, అస్తు = కలుగునుగాక. అత్ర=ఈ విషయమున, విస్తయః=ఆశ్చర్యము, కః=ఏమి ?

తా. నియమముగ పరస్పరము విడువక యుండునవి యనునంత మాత్రమున భేదము కలుగఁగూడ దని నిర్ణయించుటకు వీలు లేదు. లోకమున ననేక స్థలములయం దిట్టి వానిలొ భేదము గానవచ్చుచున్నది. జాతి వ్యక్తిని విడిచి కాని, వ్యక్తి జాతిని విడిచి కాని యుండుట లేదు. జాతి యనఁగా నియత మగు నొకానొక యాకారము; వ్యక్తి యనఁగా నది కల పదార్థము. గో జాతిని విడిచి యొక్క గోవైన ప్రత్యేకముగ నుండునా? గోవును విడిచి జాతి యుండునా? గో జాతి యనఁగా గో స్వరూపమే. కావున నది లేనిది గోవే కానేరదు కదా! ఇట్లు విడువని సంబంధముకలవి యైనను, జాతివ్యక్తులు పరస్పరభిన్నములై యున్నవి. ఇచ్చటను జాతి వ్యక్తి పదములు పర్యాయములు కాకపోవుటయు, జాతి సర్వగోవులయందు నుండునది యనియు, వ్యక్తి యొక పిండమునందు మాత్రమే యుండు ననియు, భేదముతో భావించుటయు, పరస్పర భేదము కలదనుటకు (జాతికంటె వ్యక్తి భిన్న మనుటకు)ఁ గారణములు. ఇట్లే దేహాధారియు దేహమును నెప్పటికిని పరస్పరముఁ జరిత్యజింపవు. జీవుఁడు స్థూల దేహమును విడిచినను స్ూక్ష్మ దేహమును విడువఁడు. స్థూల దేహము నైనను అప్పటికి విడుచుటయే కాని తక్షణమే మఱి యొకదాని నంగీకరించుచునే యుండును. మఱియు గుణ మెప్పటికిని ద్రవ్యమును పరిత్యజింపదు. పరిత్యజించిన దానికి ప్రత్యేకముగ నిలు కడయే లేదు కదా! ద్రవ్యమును గుణమును విడువదు. దానికి నప్పుడు ద్రవ్యత్వమే లేదుకదా!

వి. ఇట్లు ఎప్పటికిని పరస్పరము విడువని వైనను, ఇవియు వై న్యాయముచే (పద ములు పర్యాయములు కాకపోవుట భేద బుద్ధి యను కారణములనుబట్టి చేసిన యూహచే) పరస్పరభిన్నము లనియే సాధింపఁదగియున్నవి. “వీనికిఁ గల సంబంధము సమవాయ సం బంధము. ఆసంబంధమువలన నివి భిన్నము లయ్యుఁ గాక యా పూర్వస్థితితో నుండును” అని

యెద వేమో. అది సరివడదు. సమవాయ మైనను పిదప నేది యైనను నదియు సంబంధమే కదా! సంబంధము పదార్థద్వయము లేకున్న సంభవింపదు. కావున నే సంబంధముచే సంబంధము లైనను పదార్థములలో భేదముమాత్రము పోదు. మఱియు “భేదముండియు లేకున్నది” యనిన మా వాదమునే యంగీకరించి నట్లగును. ఆకాశ మన త్వదార్థ మగుటచే సత్పదార్థా కాశములకు వ్యవహారకాలమున భేదంబును పారమార్థిక దశయం దభేదంబును కల దనియే కదా మేము చెప్పుచున్నాము. (సమవాయ సంబంధమునుగూర్చి బ్రహ్మసూత్రార్థచంద్రిక ఆరంభణాధికరణము. అ. అ. ప. ౧. సూ. ౧౪. చూచునది) కావున నీజాతి వ్యక్త్యాదులు నిర్వివాదముగ భిన్నములే. సత్పదార్థాకాశములు కూడ నిట్టివే కావచ్చును. నియతముగఁ బరస్పరము విడువకుండునంతమాత్రమున రెండు పదార్థములు నభిన్నములు కా నక్కఱ లే దనుట సిద్ధించెనుకదా! కావున నీ సిద్ధాంతమున నాశ్చర్య మేమి? ఇట్లగుటచే ననుభవము కూడ నద్వైత శ్రుత్యర్థము ననువాదము చేయుచున్నది.

అవ. “ఇది యంతయు యథార్థముగనే తోచుచున్నను, మనస్సునందు స్థిరమగుటలేదు” అనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బుద్ధోఽపి భేదో నో చిత్తే నిరూఢిం యాతి చే త్తదా,
అనై కాగ్ర్యా త్సంశయా ద్వా రూఢ్యభావోఽస్య తే వద.72
అప్రమత్తో భవ ధ్యానా దా ద్యేఽన్యస్తి నివివేచనం,
కురు ప్రమాణాయు క్తిభ్యాం తతో రూఢతమో భవేత్. 73

వ్యా. భేదో యద్యపి బుద్ధ్యతే, తథాపి నిశ్చితో న భవతీతి శంకతే—బుద్ధోఽపీతి. తస్య పరిహారం వక్తుం నిశ్చయాభావే కారణం పృచ్ఛతి—అనై కాగ్ర్యాదితి.

వ్యా. ఆద్యే పరిహారమాహ—అప్రమత్త ఇతి. ఆద్యే ప్రథమే వికల్పే ధ్యానాత్తతప్రత్యయైకతానతా ధ్యాన మిత్యుక్తలక్షణాదప్రమత్తోభవ సావధానమనా భవేదితియావత్. ద్వితీయే పరిహారమాహ—అన్యస్తిన్నితి. తతః కిమిత్యత ఆహ—తత ఇతి.

టీ. భేదః = ఈయాకాశ సత్పదార్థముల భేదము, బుద్ధః అపి = తెలిసికొనఁ బడినను, చిత్తే = మనస్సునందు, నిరూఢిం = దార్ఢ్యమును, న యాతి చేత్ = పొందుట లే దనియెదవేని, తదా=అప్పుడు, వద = చెప్పము. తే = నీకు, అన్య = ఈ విషయము యొక్క, రూఢ్యభావః = దార్ఢ్యాభావము (ఈ భేదము మనస్సున స్థిరపడకుండుట. అనై కాగ్ర్యాత్ = చిత్త మే కాగ్రము కాకపోవుటవలననా? సంశయాత్ వా = సందేహము తీరకపోవుట వలననా?) ఆద్యే = చిత్త మే కాగ్రము కాకపోవుటవలననే యిట్టి దార్ఢ్యము కలుగకుండునేని, ధ్యానాత్ = ధ్యానమువలన (ఈ విషయమునే పలు

మాఱు ఏకాంతమున స్థరించుటవలన, అప్రమత్తః = ఏకాగ్రచిత్తుడవు, భవ = కమ్ము, (ఈ నిశ్చితార్థమునే పలుమాఱు స్థరించిన నం దేకాగ్రత కలుగు ననుట). 'అన్యస్త్వి' = రెండవది యయ్యెనేని (సంశయము వీడకుండెనేని,) ప్రమాణయుక్తిభ్యాం=పేదవాక్యము చేతను స్వానుభవముచేతను, వివేచనమ్ = విచారమును, కురు = చేయుము. తతః = తర్వాత, రూఢతమః = ఈ భేదము మిగుల దృఢమైనది. భవేత్ = కాగలదు.

తా. “ఇట్లు చెప్పినను, ఇది మనస్సున నిలుచుట లేదు. కావున నిది చక్కని సిద్ధాంతము కాకుండు నేమో యని సంశయము కలుగుచున్నది” అనియెడవేమో. అది యుక్తము కాదు. ఈ విషయము నిర్వివాద మని స్వానుభవముచేతనే నిరూపించితిమి. అనుభవము చక్కనిది కాకపోయినచో సిద్ధాంతము నట్టిదే కావలయును గాని అనుభవము సరియైనచో సిద్ధాంతము సరికాక పోదు. స్వానుభవము నెవ్వఁడును కా దనలేడు కదా. “ఇ ట్టైన మనస్సున నిలువకుండుటేల?” యనియెడవేమోవినుము. దానికిఁ గొంతకారణము కలదు. అనాదినుండియు నాకాశబ్రహ్మములకు నభేదమును (ఈ యభేదమునకు స్వరూపము ౪౩-౪౪-౪౫ శ్లోకములలో నీ ప్రకరణమునందే నిరూపింపఁబడెను.) చూపుచుండినను భ్రాంతి మనస్సున నెలకొనియున్నది. దానివలన నది (మనస్సు) వ్యవహార విషయముల గ్రహించినంత సుకరముగఁ బారమార్థిక విషయముల గ్రహింపనేరదు. కావున మనస్సు దీనియం దేకాగ్రతను జెందనేరదు. మఱియు భ్రాంతి యధికమై యుండుటవలననే సంశయములును తీరినట్లుండవు. ఈ కారణములవలనమాత్ర మే యీ సిద్ధాంతము దృఢము కాకున్నది. కావున తత్వము నెఱుంగఁగోరుదువేని వీనిలో నేది నీకు బలవంతమై సిద్ధాంతదార్థ్యమును కలిగింపకున్నదో విచారించి దానిని నివర్తింపఁజేయుము. మనస్సునకు నేకాగ్రత కుచురకున్నఁ బలుమాఱు సిద్ధాంతార్థము ధ్యానించుచు నిది ధ్యాసనము నాచరింపుము; సంశయములే మఱల మఱల నుద్భవించుచు నశింపకుండిన శాస్త్రయుక్తులచేఁ బలుమాఱు విచారింపుచు మననము నాచరింపుము. పలుమాఱు శ్రవణమునుగూడ గావింపుము. (శ్రవణమనన నిది ధ్యాసనముల స్వరూపము తత్వవివేకము ౪౩-౪౪-శ్లో) అంత సిద్ధాంతదార్థ్యము కలుగును.

అవ. ఇట్లు సర్వమును వివరించి యుపసంహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ధ్యానా న్తానా ద్యుక్తి తోఽపి రూఢే భేదే వియత్సతోః,
న కదాచి ద్వియ త్సత్యం సద్వస్తు చ్చిద్రవ న్న చ. 74

వ్యా. తతోఽపికిమిత్యత ఆహ—ధ్యానాదితి. ధ్యానం పూర్వోక్తలక్షణం. మానం 'భిన్నే వియత్సతీ శబ్దభేదాద్భుద్భేషు భేదత' ఇత్యత్రోక్తం. యుక్తిస్తు సద్య స్త్వధిక దేశవృత్తిత్వా దిత్యాదావుక్తా. ఏతే ధ్యానాదిభిర్వియత్సతోకేభే చిత్తే నిరూఢిం యాతే సతి వియత్కదాచిన్న సత్యం. కింతు సర్వదా మిశ్రైవావభాసతే, సద్వస్తుపి చిద్రవదవకాశవన్న చ నైవ. భవతీతి శేషః.

టీ. ధ్యానాత్ = ధ్యానమువలనను (ఇదియే నిదిధ్యాసనము) మానాత్ = ప్రమాణమువలనను (వేదసిద్ధాంతమును గ్రహించుటవలన ననుట. ఇదియే శ్రవణము), యుక్తి తః అపి = యుక్తివలనను (యుక్తిచే నిర్ధారణ చేయుటవలన ననుట. ఇదియే మననము) వియత్సతోః = ఆకాశ సత్పదార్థములకు, భేదే = భేదము, రూఢే [సతి] = నిరూఢము కాఁగానే, వియత్ = ఆకాశము, కదాచిత్ = ఎప్పటికిని, సత్యం = సత్యమైనది, న = కానేరదు. సద్వస్తు = సత్పదార్థము చిద్రవత్ చ = రంధ్రము కలది (రెండవ పదార్థ ముండుటచేఁ బరిచ్ఛిన్న మైనది. [పరిచ్ఛిన్న మనగా సర్వవ్యాపకము కానిది]) న = కానేరదు.

తా. ఇట్లు శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనములచే నాకాశ సత్పదార్థములకుఁ గల భేదము చిత్తమునంను దృఢ మయ్యెనేని యప్పు డాకాశమెప్పుటికిని లేనిదియే యగును. సత్పదార్థమును సర్వపరిపూర్ణము అద్వితీయము నగును. కావున సృష్టికి పూర్వమునందే కాక సృష్టికాలము నందుకూడ సత్పదార్థ మొక్కటియే కలదు. సృష్టి యంతయు నున్నట్లు తోఁచునదియే కాని యున్నది కాదు.

అవ. ఈ విచారమువలన కలుగు నుపయోగమును రెండు శ్లోకములచే వివరించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. జ్ఞస్య భాతి సదా వ్యోమ నిస్తత్తోల్లఖపూర్వకమ్,
సద్వస్తుపి విభా త్యస్య నిచ్ఛిద్రత్వపురస్సరమ్. 75

వాసనాయాం ప్రవృద్ధాయాం వియత్సత్యత్వపాదినమ్,
సన్మాత్రాబోధయుక్తం చ దృష్ట్వా విస్తయతే బుధః. 76

వ్యా. వియత్సత్యవివేచనే ఫలమాహ—జ్ఞస్యేతి.

వ్యా. వియన్తి ధ్యాత్వం సతో వస్తుత్వం చ సదా చింతయతః కిం భవతీత్యత ఆహ—వాసనాయామితి. బుధో వియత్సతో స్తత్వవేత్తా గగనస్య సత్యత్వం బ్రువాణం నిరవకాశసద్వస్త్వవబోధరహితం చ దృష్ట్వా విస్త్వయం ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

టీ. జ్ఞస్య = వైఃజ్ఞేప్పినవిధమున సర్వమును నిర్ణయించుకొని సిద్ధాంతపదార్థమును చెందిన మహాత్మునకు, వ్యోమ = ఆకాశము, సదా = ఎల్లప్పుడును, నిః...పూర్వకం - నిస్తత్వ = నిరాత్మకత్వమును (అభావమును), ఉల్లేఖ = గ్రహించుటయే, పూర్వకమ్ = ముందుగా (“దీనికి స్వరూపమే లేదు” అను వివేకముతో), భాతి = ప్రకాశించును (అజ్ఞానికివలెనే జ్ఞానికిఁ గూడ నాకాశము గానవచ్చినను, ఆయన దానిని సత్యముగ తలంపఁ డనుట). సద్వస్తు అపి = సత్పదార్థముకూడ, అస్య = ఈ జ్ఞానికిని, ని... సరమ్ - నిచ్చిద్రత్వ = రంధ్రము లేకుండుటయే, (సర్వవ్యాపక మగుటయే) పురస్స రమ్ = ముందుగా (సర్వవ్యాపకత్వముతో ననుట). విభాతి = ప్రకాశించును. (బ్రహ్మ మును సర్వవ్యాపకమునుగాఁ జూచుచుండు ననుట). వాసనాయాం = ఈ దృఢాను భవమువలన కలిగిన సంస్కారము, ప్రవృద్ధాయాం [సత్యాం] = అభివృద్ధి నొందెనేని, వియత్...వాదినమ్ - వియత్ = ఆకాశముయొక్క, సత్యత్వ = సత్యరూపమును (“ఆకాశము సత్యము” అని). వాదినమ్ = వాదించునట్టివానిని, సత్...యుక్తం- సన్తాత్ర = సర్వమును తత్పదార్థమే యని, అబోధ = తెలిసికొనక పోవుటతో (అజ్ఞాన ముతో), యుక్తం చ = కూడినట్టివానిని, దృష్ట్వా = చూచి, బుధః = పండితుఁడు, విస్త్వయతే = ఆశ్చర్యపడును. (అజ్ఞాని తనకుఁ గల సంస్కారములవలన నాకాశసత్ప దార్థ భేదమును గూర్చి చెప్పినప్పు డెట్లాశ్చర్యము నొందునో అట్లే జ్ఞానియు నాకాశ సత్పదార్థము లయ భేదమునుగూర్చి చెప్పవానినిఁ జూచి యాశ్చర్యము - నొందు నని భావము.

తా. ఈ విధముగ శ్రవణాదులచే నాకాశ సత్పదార్థములకుఁ గల భేదమును నిర్ణయించుకొనిన నప్పు డా జ్ఞాని సామాన్యులవలెనే సర్వవ్యవహారముల నాచరించుచున్నను బంధము నొందఁడు. విచారిం చిన నీ పంచభూతములును వానివలన జనించిన భౌతికములును కూడ పైన్యాయము ననుసరించి శూన్యములే యగును గావున నేమియు వానిని బంధింప నేరవు. వానికి నీ యాకాశము గానవచ్చినప్పుడు, అది సత్యముగఁ దోచదు. ఆకాశమువలెనే యన్నియు సత్యములుగ తోచ వని గ్రహించునది. అట్లు తోచిననే కదా వానియందు రాగ ద్వేషములు జనించుట. అజ్ఞానికివలెనే వీనికిని ఆ యాకాశము గాన వచ్చినను స్వప్నగజాదులవలె నసత్యముగనే తోచుచునుగాని సత్య మని

యించుకై నను తోచదు. సత్పదార్థంబును సర్వవ్యాపక మనియే తోచు చుండును గాని యెప్పటికిని బరిచ్చిన్నముగ తోచదు. ధ్యానమువలన నీ తలంపులు దృఢము లయ్యెనేని పిదప నజ్ఞానస్థితియం దున్న భావనల వలెనే పరమార్థభావనలును మనస్సున నెలకొనును. అప్పుడు జ్ఞాన ప్రసంగము లజ్ఞానికి నద్భుతావహము లైనట్లే అజ్ఞాన ప్రసంగములును ఇప్పుడు జ్ఞానికి నద్భుతావహము లగును. ఇట్టి దార్ధ్యము కలిగెనేని వాడు జీవించియు సర్వసంసారబంధవర్జితుడై ముక్తుం డగును. చేతన జడరూప మగు సర్వప్రపంచము నీ యుక్తితో సత్పదార్థమాత్రముగఁ జూచుటయేకదా పరమార్థము. అదియే కదా ముక్తి. భ్రాంతిచే సర్వ ప్రపంచమును తనకు ద్వితీయమునుగా భావించి రాగద్వేషముల నొంది తదర్థము బహువిధ కర్త ల నాచరించి వానివలన సుఖ దుఃఖములఁ జెంది నట్లు తలంచుచు మోహితుడై యుండుటయేకదా బంధము. తన యద్వితీయత్వము పారమార్థికముగ నెఱింగిన పిదప నిది యెం దుండును? కావున నీ విజ్ఞానమే ముక్తికి సాధనము.

అవ. ఇట్లు ఆకాశ సృష్టిని గూర్చి సర్వమును వివరించి యీ న్యాయమును తక్కిన స్థలములందును అతిదేశించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవ మాకాశమిథ్యాత్వే సత్సత్యత్వేచ వాసితే,

న్యాయే నానేన వాయ్వాదేః సదంస్తు ప్రవిచ్యతామ్.

77

వ్యా. ఉక్తన్యాయమన్యత్రాప్యతిదిశతి—ఏవ మితి.

టీ. ఏవం = ఈ విధముగ, ఆకాశమిథ్యాత్వే - ఆకాశ = ఆకాశముయొక్క, మిథ్యాత్వే = అసత్యత్వంబును, సత్సత్యత్వే - సత్ = సత్పదార్థముయొక్క, సత్యత్వే చ = సత్యస్వరూపంబును, వాసితే (సతి) = సంస్కారరూపమున దృఢము కాఁగానే, అనేన=ఈ (ఆకాశ విచారమునందు చూపబడిన,) న్యాయేన=యుక్తులతో, (జాత్యేక వచనము) సదంస్తు = సత్పదార్థము, వాయ్వాదేః = వాయువు మొదలగు భూతముల నుండి, ప్రవిచ్యతామ్ = విభాగింపబడుఁగాక, విచారణచే నిట్లే సత్పదార్థమును వాయ్వాదిభిన్నమునుగ నిశ్చయింపవలయు ననుట.

తా. స్పష్టము.

అవ. వాయు విచారమునందుఁ గల కొన్ని విశేషములను జూపువాఁడై మొట్ట మొదట వాయుస్వరూపమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సద్వస్తు న్యేకదేశస్థా మాయా త త్రైకదేశగం,

వియ త్త త్రా ప్యేకదేశగతో వాయుః ప్రకల్పితః.

78

వ్యా. నన్వాకాశకార్యస్య వాయోరకారణభూతేన సద్వస్తునా తాదాత్మ్య ప్రతీత్యయోగాత్సతో వివేచనమప్రయోజక మిత్యాశంక్య సాక్షాత్సంబంధాభావేఽపి పరంపరయా సంబంధోఽస్తీత్వాహసద్వస్తునీతి.

టీ. మాయా = మాయ, సద్వస్తుని = సత్పదార్థమునందు, ఏకదేశస్థా = ఒకభాగమున నున్నది. ఈవిషయము (ఈ ప్రకరణమున గీర-వ శ్లోకమున వివరింపబడెను.) తత్ర = ఆమాయయందు, వియత్ = ఆకాశము, ఏకదేశగం = అల్పప్రదేశమున నున్నది. (కార్యములు కారణములకంటె నల్పములై యుండుట నియమము కదా యనుట. మృత్తికకంటె ఘటము అల్పపరిమాణము కలదియే యగు ననుట ప్రత్యక్షసిద్ధము. ఘటమునకై భూమిలో నున్నమృత్తిక యంతయు గ్రహింపబడదు కదా.) తత్రాపి = ఆయాకాశమునందు, వాయుః = వాయువు, ఏకదేశగతః = అల్పభాగమున నున్నవాడుగా, ప్రకల్పితః = కల్పింపబడెను. (దీనికిని “ఆకాశా ద్వాయుః” = “ఆకాశాకారమును జేందిన బ్రహ్మమునుండి వాయువు జనించెను” అను శ్రుతియే కారణము. మఱియు నాకాశమునకంటె వాయువు (అల్పపరిమాణము కలది యను విషయము మున్నందు పురాణ ప్రమాణముచే విమర్శింపబడును.)

తా. స్పష్టము.

అవ. ఇట్లు వాయుస్పృష్టిని చెప్పి తత్స్వరూపము ప్రత్యక్ష మగుటచే నీక్రింద దానిధర్మములఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. శోషస్పర్శా గతి ర్వేగో వాయుధర్తా ఇమే మతాః,

త్రయస్స్వభావా స్సన్తాయావ్యోమ్నాం యే తేఽపివాయుగాః.

వ్యా. ఏవం సద్వాయోః సంబంధం ప్రదర్శ్య తయోర్ధర్మతో భేదజ్ఞానాయ వాయూ ప్రతీయమానాః ధర్తానాహ—శోషస్పర్శావితి. ఏవం ప్రాతిస్వికాః ధర్తాః అభిధాయ కారణతః ప్రాప్తాన్తానాహ—త్రయ ఇతి. సన్తాయావ్యోమ్నాం యే త్రయః స్వభావాః శీలవిశేషా ధర్తాస్తేఽపి వాయుగాః వాయూ విద్యంత ఇత్యర్థః.

టీ. శోషస్పర్శా - శోష = ఎండుటయు, (ఎండించుటయు) స్పర్శా = తాఁకుటయు, గతిః = గమనంబును, వేగ = వేగంబును, ఇమే = ఇవి, వాయుధర్తాః = వాయువునకుఁ గల ధర్మము లని, మతాః = నిశ్చయింపబడినవి. సన్తాయావ్యోమ్నాం = సత్పదార్థమునకును, మాయకును, ఆకాశమునకును, యే = ఏ, త్రయః = మూడైన,

స్వభావాః = స్వభావములు కలవో, తే ఆపి = ఆవియు, వాయుగాః = వాయువునం దున్నవి.

తా. స్పష్టము.

అవ. విశదమగుటకై సత్పదార్థముయొక్కయు, మాయయొక్కయు, ఆకాశము యొక్కయు ధర్మములఁ బ్రస్తాపించి వాని వాయువునందుఁ జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వాయు ర స్తీతి సద్భావ స్సతో వాయూ పృథక్క్ర తే,
ని స్తత్పరూపతా మాయా స్వభావో వ్యోమగో ధ్వనిః. 80

వ్యా. కే తే ధర్మా ఇత్యత ఆహ—వాయురితి, వాయుర స్తీతి వ్యవహారహేతు సద్రూపత్వ సద్వస్తునో ధర్మ ఏకః. వాయూ సద్వస్తునో వివేచితే సతి యత్ని స్తత్ప రూపత్వం స మాయాధర్మో ద్వివీతీయః. శబ్దో వ్యోమ్న స్సకాశాదాగతో ధర్మ స్త్రీతీయ ఇత్యర్థః.

టీ. “వాయుః = వాయువు, అస్తి = కలదు,” ఇతి = అని, (ఇట్లు వాయువు నందు వ్యవహరింపబడు కలిమి) సద్భావ = సత్పదార్థముయొక్క స్వభావము, వాయూ = ఆవాయువు, సతః = సత్పదార్థమునుండి, పృథక్క్రతే [సతి] = ఆకాశ విచారమునందు చూపబడు యుక్తుల ననుసరించి వేఱు చేయఁబడఁగా నేర్పడునట్టి, ని స్తత్పరూపతా = శూన్యరూపము లేక అనిర్వచనీయరూపము, మాయాస్వభావః = మాయయొక్క స్వభావము, ధ్వనిః=వాయుచాంచల్యమువలన కలుగుధ్వని, వ్యోమగః= ఆకాశస్వభావము, (ఆకాశము సామాన్యశబ్దరూప మని ప్రకరణారంభముననే సూచించి యున్నాము.)

తా. స్పష్టము.

అవ. ఈ సిద్ధాంతముపై నొక యాక్షేపము జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సతోఽనువృత్తి స్సర్వత్ర వ్యో మ్నా నేతి పు రేరితమ్,
వ్యోమానువృత్తి రధునా కథం న వ్యాహతం వచః. 81

వ్యా. నను వ్యోమవివేచనప్రస్తావే ‘వాయూదిష్వనువృత్తం సన్నతు వ్యోమేతి భేదధీ’ రిత్యత్ర వాయూదావాకాశానువృత్తిర్నివారితా. ఇదానీం వ్యోమానువృత్తిరభి ధీయతే. అతః పూర్వోత్తరవిరోధ ఇతి శంకతే—సత ఇతి. వ్యోమానువృత్తి రధునో చ్యత ఇతి శేషః.

టీ. సర్వత్ర = అన్నిభూతములయందు, సతః = సత్పదార్థముయొక్క, అను వృత్తిః = అనువర్తనము; కలదు; వ్యోమ్నః = ఆకాశముయొక్క, [అనువృత్తిః = అను వర్తనము,] న = లేదు, (సర్వ పదార్థములయందును సత్పదార్థము కలదు కాని యాకా

శము లేదనుట). పురా = ముందు, (ఈ ప్రకరణమునందే 66-వ శ్లోకమున) ఈరితం = చెప్పబడెను. అధునా = ఇప్పుడు, (ఇచ్చటనే 80-వ శ్లోకమునందు) వ్యోమానువుత్తిః - వ్యోమ = ఆకాశముయొక్క, అనువుత్తిః = అనువర్తనము, (ఆకాశము కూడ వాయువునం దున్న దనుట.) [ఈరితా = చెప్పబడెను.] వచః = పూర్వోక్త వాక్యము, కథం = ఎట్లు, న వ్యాహతం = విరుద్ధము కాదు? (అవశ్యముగ విరుద్ధ మగుననుట.)

తా. పై శ్లోకమున చేయబడిన సిద్ధాంతము సరి యైనది కాదు. సత్పదార్థముయొక్కయు మాయ యొక్కయు ధర్మములు మాత్రము వాయువునం దుండవచ్చును కాని ఆకాశ ధర్మము లుండుటకు వీలు లేదు. ఇదివఱకు నొకమాట “సత్పదార్థ మన్ని భూతములయందు ననువర్తించును గాని యాకాశ మట్లనువర్తించదు.” అని చెప్పియున్నారు. ఇప్పుడు “ఆకాశముకూడ వాయువునం దనువర్తించియున్నది” యనిన మీ ప్రతిజ్ఞకు భంగము రాలేదా ?

అవ. ఈ యాక్షేపమునకు సమాధానమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిద్రాసువుత్తి ర్నే తీతి పూర్వోక్తి రధునా త్వియమ్,

శబ్దాసువుత్తి రే వోక్తా నచసో వ్యాహతిః కుతః.

౧౨౨

వ్యా. పూర్వమవకాశలక్షణస్వరూపాసువుత్తిర్నివారితా. ఇదానీం ధర్మాసువుత్తి రేవాభిధీయతే. న స్వరూపాసువుత్తిరతోన వ్యాహతిరితి పరిహారతి—చిద్రేతి.

టీ. “చిద్రాసువుత్తిః - చిద్ర = ఆకాశమునకు స్వరూపభూత మగు నవకాశము యొక్క, అనువుత్తిః = అనువర్తనము, న = ఇతరభూతములయందు లేదు”, ఇతి = ఇది అనునిదియే, పూర్వోక్తిః = ఇదివఱకు చేయబడిన ప్రజ్ఞకు నర్థము (ఇదివఱకు ఆకాశ స్వరూపభూత మగు నవకాశ మితర భూతములయందు లేదంటి మనుట.) అధునాతు = ఇప్పుడైతే, ఇయం = ఈ, శబ్దాసువుత్తిః ఏవ = ఆకాశగుణ మగు శబ్దము మాత్రమే యితర భూతములయం దనువర్తించియున్నది యని మాత్రమే, ఉక్తా = చెప్పబడెను. (ఇయం - అనుపదము అనువుత్తిః అనుదానికి విశేషణ మని తెలిసికొనవలయును. ఇచ్చట నాకాశ ధర్మమును గూర్చి మాత్రమే చెప్పితి మనుట). వచసః = వాక్యము నకు, వ్యాహతిః=భంగము, కుతః=ఎక్కనుండి వచ్చును? (ప్రతిజ్ఞా భంగము లే దనుట.)

తా. ఇచ్చట ప్రతిజ్ఞా భంగము లేదు. ఇదివఱకు ఆకాశ స్వరూప మితర భూతములయం దనువర్తించ దని మాత్రమే చెప్పియున్నాము.

దానికి ధ్వని గుణముగాని స్వరూపము కాదు. అచ్చట “సత్పదార్థము వలె నాకాశ మితర భూతములయం దనువర్తింపదు.” అని చెప్పబడి యుండుటచే “సత్పదార్థములోని యేభాగము (స్వరూపము) అనువర్తించునో యాకాశములోని ఆభాగమే (స్వరూపమే) యనువర్తింపదు” అనిమాత్ర మే తేలుచున్నది. ఆ సత్పదార్థమునకుఁ గల స్వరూపముకార్యములందు అంతటను ననువర్తించును. కాని యాకాశమునకును స్వరూప మేది కలదో అది మితర భూతములయందు అనువర్తింపదు. ఇంత యేల? “ఈ పదార్థము దానియం దుండదు.” అనిన “నీ పదార్థము యొక్క స్వరూపము దానిలో నుండదు.” అనియే కదా యర్థము. ప్రస్తుతము చెప్పబడిన దన్ననో గుణానువృత్తి దీనికి స్వరూపముతో సంబంధము లేకున్నను సంబంధమాత్రమువలన దాని గుణము మఱి యొక పదార్థమునకు సంబంధింపవచ్చును. కావున ప్రతిజ్ఞాభంగము లేదు. వస్త్రమునందు తంతువుల యాకార మనువర్తింపకున్నను తెలుపు నలుపు మొదలగు వర్ణములు మాత్ర మనువర్తించుచునే యున్నవి కదా! “ఇది యేల? తంతువుల పొడవు నాశ్రయించియే వస్త్రమునకుఁ బరిమాణము వచ్చుచున్నది. మఱియు గుణమునకును గుణవంతమునకుఁ గల సంబంధము నిత్య మగుటచే నం దేది యనువర్తించినను రెండు ననువర్తించినట్లే” యనియెవవేమొ వినుము. తంతువు సన్నముగాను దీర్ఘముగాను మాత్రమే యున్నను వస్త్రము వెడల్పుగాను గూడ నున్నది. అది దారముల సముదాయమే కదా. ఇట్టైన తంతురూప మంతయు దానియం దనువర్తించి యున్నది యనుట యెట్లు? తంతువు ఏకము. పట మనేకాత్మకము. మఱియు నాకార మేయే ధర్మముతోఁ గూడియుండునో, అనఁగా దీర్ఘత్వము ప్రాస్వత్వము కృశత్వము మొదలగు నేస్వభావములతోఁ గూడియుండునో, ఆ స్వభావములతోఁ బరిపూర్ణముగ ననువర్తించిననే కాని యనువృత్తి కాదు. ఇచ్చట పొడవుమాత్ర మొక వేళ యనువర్తించినను వెడల్పు అనువర్తింపలేదు. ఒక్కదారమే వస్త్రము కాదుకదా! పొడవు సహిత మొక దారముచేతనే యేర్పడె ననుటకు వీలు లేదు. కావున స్వరూపానువృత్తి లే కున్నను

గుణానువృత్తి కలుగు ననుటలో వివాదము లేదు. ఇక సమవాయ సంబంధమును గూర్చి యిదివఱకే చెప్పియున్నాము. సంబంధ మేది యైనను పదార్థద్వయమునకుఁ గాని యుండ దని యున్నాము. పదార్థములు రెండైనప్పుడు వానికిఁ గల సంబంధము నిత్య మగుట యెట్లు? సంయోగమునకు నెప్పటికైన వియోగ ముండవలసినదియే కదా ! కావున గుణగుణిసంబంధమువలన గుణికూడ గుణము ననుసరించియే వచ్చుచుండు నను వాదము చెల్లదు. గుణగుణి భేదమునుగూర్చి కూడ నిదివఱకే (యీ ప్రకరణమునందే డెబ్బదియొకటవ శ్లోకమున) వివరించి యున్నాము. కావున పూర్వోత్తర వాక్యములకు విషయభేదము కలదు. కావున ప్రతిజ్ఞాభంగము లేదు.

అవ. మఱియొక యాక్షేపమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నను సద్వస్తుపార్థక్యా దసత్త్వం చే త్తదా కథం,
అవ్యక్తమాయావైషమ్యా దమాయామయ తాపి నో. 83

వ్యా. నను వాయోః సద్భ్రహ్మవిలక్షణత్వాదసత్త్వలక్షణం మాయామయత్వం యద్యుచ్యతే తర్హ్యవ్యక్తస్వరూపమాయావైలక్షణ్యాదమాయామయత్వమపి కిం న స్యాదితి చోదయతి—నన్వితీ.

టీ. నను=ఓయి, సద్వస్తుపార్థక్యాత్ -సద్వస్తు=సత్పదార్థమునుండి, పార్థక్యాత్ = వే అగుటవలన [వాయోః=వాయువునకు], అసత్త్వం=అసద్రూపత్వము, [భవతి] చేత్ = అగునేని, అవ్యక్తమాయావైషమ్యాత్ - అవ్యక్త = అవ్యక్తరూప మైన (ఇంద్రియ గోచరముకాని), మాయా = మాయకంటె (సృష్టికిఁ బూర్వమున కేవల రూపముతో నున్న మాకంటె లేక ఇంద్రియగోచరము కాని యాకాశమును కల్పించి తద్రూపమున నున్న మాయకంటె), వైషమ్యాత్ = భిన్నమగుటవలన (ఇంద్రియగోచర మగుటవలన), అమాయమయతా-అపి=మాయాస్వరూపము లేకపోవుటయు (మాయా స్వభావమును కలిగియుండక పోవుటయు), తదా = అప్పుడు, కథం=ఎట్లు, న [భవతి] = లేకుండును? (సత్పదార్థ భిన్న మైనప్పు డసత్పదార్థ మెట్లయ్యెనో మాయాభిన్న మైనప్పుడును మాయాస్వభావరహిత మట్లే కావలయు ననుట.)

తా. ఇప్పటికిని దోషము నివర్తింప లేదు. ఆకాశగుణ మను వర్తింపుటను సమర్థించితిరి గాని మఱియొక దోషము వచ్చుచున్నది. “సత్పదార్థమునుండి విభాగించినప్పుడు కలుగు శూన్యరూప మేది

కలదో అదియే వాయువునందుఁ గల మాయా స్వభావము” అని చెప్పి యున్నారు. ఇది సరిపడదు. మాయ యొక్కటియే యయును వ్యక్తా వ్యక్త భేదములచే మీ సిద్ధాంతమునఁ బరిగ్రహింపఁబడి యున్నది. సృష్టికిఁ బూర్వము కేవల రూపముతో నున్నప్పుడు కాని అప్రత్యక్ష మగు నాకాశమును సృజించి తద్రూపమున నున్నప్పుడు కాని మీరు ఆ మాయనే అవ్యక్త మనుచున్నారు; బీజావస్థను విడిచి ప్రపంచ రూప ముగా విజృంభింప నారంభించినప్పుడు కాని వాయూది ప్రత్యక్షభూత ముల సృజించి తద్రూపముతో నిలిచినప్పుడు కాని దానినే వ్యక్త మనుచున్నారు. ఇందు అవస్థా భేదమువలన నామభేదము మాత్రమే కలదు కాని వస్తువు ఒక్కటియే కదా! ఇఁక జూడఁడు. ఈ వాయువు అవ్యక్తమునకంటె భిన్న మై యున్నది. ఇది వ్యక్తముకదా. అవ్యక్త మునకంటె భిన్న మనినను మాయకంటె భిన్న మనినను ఒక్కటియే. కావున నది మాయామయము కా దని చెప్పవచ్చును కదా. సృష్టికిఁ బూర్వమున బీజావస్థలో నున్న మాయనే అవ్యక్తముగ గ్రహించినచో నీదోష మాకాశమునందుఁ గూడఁ బ్రసరించును. మీరు చూపిన న్యాయము ననుసరించి యాకాశము కూడ మాయామయమే కదా! కావున నీ భూతములు మాయామయములు కాకున్నచో సత్య ములే కావలసివచ్చును. కావున దీనికి సమాధాన మేమి ?

అవ. ఈపూర్వపక్షమునకు సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిస్తత్వరూప తై వాత్రమాయా త్వస్యప్ర యోజికా,
సాశక్తికార్యయో స్తుల్యా వ్యక్తావ్యక్తత్వభేదినోః.

84

వ్యా. నావ్యక్తత్వం మాయామయత్వే ప్రయోజకం? కింతు నిస్తత్వరూపత్వం. తత్తు మాయాయామివ వాయూదావప్యస్తీతి న మాయామయత్వహానిరితి పరిహారతి— నిస్తత్వేతి.

టీ. అత్ర = ప్రస్తుత వాదమునందు, నిస్తత్వరూపతా ఏవ = పరమార్థ స్థితిలో స్వరూప మేమియు లేకుండుటయే, మాయాత్వస్య = మాయ యగుటకు (మాయామయ మగుటకు), ప్రయోజికా = లక్షణము (ఏది వ్యవహారమునకుఁ గానవచ్చుచున్నను, పరమార్థస్థితిలో లేదో యదియే మాయామయ మనఁబడు ననుట). సాచ = ఆయా లక్షణము, వ్యక్తావ్యక్తత్వభేదినోః = వ్యక్త మనియు అవ్యక్త మనియు, వ్యవహరింపఁబడు

చున్న, శక్తికార్యయోగి=శక్తికిని తత్కార్యము లగు భూతములకును, తుల్యా=సమాన మైనదియే, (నద్భిన్నము లగుటచే నీ రెండును నిరాత్మకములే యనుట).

తా. ఈ పూర్వపక్షము యు క్తమైనది కాదు. సృష్టికి పూర్వమున బీజావస్థలో నున్న శక్తి సూక్ష్మమైనది యగుటచే నవ్యక్త మనఁబడును; అదియే కార్యరూపముగ విజృంభించిన పిదప వ్యక్త మనఁబడును. ఇంతయే కాని అవస్థాభేదములఁ బరిత్యజించిన వీనిలో స్వరూప భేద మేదియు లేదు. ఏమి చెప్పినను స్వరూపము నాశ్రయించియే కదా చెప్పవలయును. “ఇట్టైన మాయకు లక్షణ మేది?” యనియెడవేమొ వినుము. వ్యవహారస్థితిలోఁ గానవచ్చుచుండియును బరమార్థస్థితిలో శూన్యరూప మగుటయే మాయకు స్వరూపము. ఇది పైని నిరూపించిన విధముగ నవ్యక్తమునందును (మాయాశక్తియలదును) వ్యక్తము నందును (తత్కార్య మగు ప్రపంచమందును) గూడఁ గలదు కదా. కావున నవ్యక్తము కాకపోయినంతమాత్రమున వాయువు కాని యాకాశము కాని మాయామయము కా కుండదు. కావున మాయా స్వభావము వాయువునందు కల దనుట నిర్వివాదమే.

అప. “ఇట్లైన నామాయయందు వ్యక్తావ్యక్తభేద మేల కలిగెను?” అనిన “దాని విచారముతో నిప్పుడు పని లేదు” అని పరిహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సదసత్త్వవివేకస్య ప్రస్తుతత్వా త్న చింత్యతాం,
అసతో వాంతరో భేద ఆస్తాం తచ్చింతయా త్ర కిమ్. ౬౪

వ్యా. నను శక్తికార్యయోరుభయోరపి నిస్తత్వరూపతాయామవిశిష్టాయాం వ్యక్తావ్యక్తత్వలక్షణో భేదః కుత ఇత్యాశంక్య, తద్విచారః ప్రస్తుతానుపయుక్త ఇతి పరిహారతి—సదసత్త్వేతి. అసతో మాయా తత్కార్యరూపస్యావాంతరభేదో వ్యక్తావ్యక్తత్వరూప ఇత్యర్థః.

టీ. సదసత్త్వవివేకస్య=సదసత్పదార్థముల విచారమే, ప్రస్తుతత్వాత్ = ఆరంభింపఁబడియుండుటవలన, సః=అదియే, చింత్యతామ్ = విచారింపఁబడుఁగాక. అసతః = అసత్పదార్థముయొక్క, అవాంతరః=హోపలనున్న, భేదః=వ్యక్తావ్యక్తభేదము, ఆస్తాం=ఉండనిట్లు, అత్ర=ప్రస్తుతమున, కిం=ఏమిప్రయోజనము (ఈ విచారమునకు నిది సమము కా దనుట).

తా. స్పష్టము.

అవ. ఇట్లు నిశేషముల ప్రస్తావించి యాకాశ విచారానుసారముగ సిద్ధాంతమును మనస్సున నిడుకొని యుపసంహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సద్వస్తు బ్రహ్మశిష్టోఽంశో వాయు ర్మిథ్యా యథా వియత్,
వాసయిత్వా చిరం వాయో ర్మిథ్యాత్వం మరుతం త్యజేత్ . 86

వ్యా. ఫలితమాహ—సద్వస్తితి. వాయూ యః సదంశ స్తద్బ్రహ్మరూపం శిష్టోఽంశో నిస్తత్వరూపాదిః వాయోః స్వరూపం. స చ వాయుః నిస్తత్వరూపత్వా దేవ ఆకాశవన్మిథ్యా ఇత్థం వాయోర్మిథ్యాత్వం చిరం వాసయిత్వా మరుతం త్యజేత్ మరుత్సత్య బుద్ధిం త్యజేదిత్యర్థః.

టీ. సద్వస్తు=“కలదు” అను వ్యవహారముచే వ్యవహరింపఁబడుచుండు భాగము, బ్రహ్మ=పరబ్రహ్మము; శిష్టః = మిగిలిన, అంశః = మాయాకాశాంశములు, వాయుః = వాయుస్వరూపము, వియత్ యథా = ఆకాశమువలెనే, మిథ్యా = అసత్య మైనది, చిరం = బహుకాలము, వాయోః = వాయువుయొక్క, మిథ్యాత్వం=అసత్యత్వమును, వాసయిత్వా = స్థిరము చేసికొని, మరుతం = వాయువును, త్యజేత్ = విడువవలయును (వాయువునందుఁ గల సత్యత్వ బుద్ధిని విడువవలయు ననుట).

తా. కావున నాకాశమువలెనే వాయువుకూడ మిథ్యయే యనుటలో సంశయము లేదు. ఆకాశమునందువలెనే యిందును గాన వచ్చు కలిమి సత్పదార్థము; ధర్మి తక్కిన భాగ మంతయును ధర్మము సద్భిన్న మగుటచే నసద్రూపము. కావున నీవాయువును కూడ మిథ్యగా నెఱింగి యా జ్ఞానము దృఢమగునంతవఱకు శ్రవణ మనన నిది ధ్యాసనముల నాచరించి యనంతరమున దీనిని పరిత్యజింపవలయును. ఆకాశవిచారమున వివరింపఁబడిన యనుభవజ్ఞానము నొంది యీ వాయువు కానవచ్చుచున్నను దానిచే బంధములేక యుండవలయును. దాని నింద్రజాలీయ నగరమును చూచినట్లు చూడవలయును. (ఇంద్ర జాల నగరమును చూచుట యనఁగా “ఇది ఇంద్రజాల నగరము” అని తెలిసి చూచుట యని గ్రహించునది).

అవ. ఇట్లు వాయువిచారమును ముగించి వహ్నినిగూర్చి ప్రస్తావమును నారంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చింతయే ద్వహ్ని మ వ్యేవం మరుతో న్యూనవ ర్తినమ్,
బ్రహ్మాండావరణే వ్యేషా న్యూనాధికవిచారణా.

వ్యా. వాయా ఉక్తం విచారం తేజస్యప్యతిదిశతి—చింతయేదితి. నను 'సద్వస్తు న్యేకదేశస్థా మాయా తత్రే' త్యాదినా వియదాదీనాం న్యూనాధికభావ ఉక్తః. స లోకే న క్వాపి దృశ్యత ఇత్యాశంక్యాహ—బ్రహ్మాండేతి.

టీ. మరుతః = వాయువునకంటె, న్యూనవ ర్తినమ్ = తక్కువగా నున్న, వహ్నిం అపి = అగ్నినిఁగూర్చికూడ, ఏవం = ఈ విధముగ నే, చింతయేత్ = విచారింపవలయును, విషా=ఈ, న్యూనాధిక విచారణా=ఎక్కువ తక్కువలను గూర్చిన విచారము, బ్రహ్మాండా పరణేషు-బ్రహ్మాండ=బ్రహ్మాండముయొక్క, ఆపరణేషు = ఆచ్ఛాదనము లగు పంచభూత ములయందే, (అస్తి = కలదు.)

తా. పైన విచారించిన విధముగ నే అగ్నినిఁ గూర్చియు విచారించి నిర్ణయింపవలయును. ఆ కాశమునకంటె వాయువు అల్పపరిమాణము కలది యైనట్లు ఆ వాయువునకంటె నగ్నియు నల్పపరిమాణము గలదియే. ఈ యల్పాధిక పరిమాణములు లోకమునఁ గానవచ్చుట లే దని యెదవేమొ. అవి లౌకిక భూతములనుగూర్చి చెప్పిన విషయము కాదు. లౌకికభూతములకుఁ గూడ నీ విభాగము సంబంధించినను స్పష్టముగఁ దెలియుటకై బ్రహ్మాండ కటాహమునకు నావరణభూతము లైన యాకాశాదులనుగూర్చి మాత్రమే యీ తారతమ్యము చెప్పఁబడుచున్నది. బ్రహ్మాండ కటాహమును మొదట పృథ్వియు దానిపై జలంబును మీఁద నగ్నియు నావల మారుతంబును, అనంతరంబున నాకాశంబును నావరించుచున్నవి యని పురాణము.

అవ. ఇ ట్లుద్దేశించి యాయగ్నికిఁ గల పరిమాణంబును స్వభావంబును ప్రమాణంబునుఁ గూడ నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వాయో ర్దశాంశతో న్యూనో వహ్ని ర్వాయా ప్రకల్పితః,
పురాణోక్తం తారతమ్యం దశాంశై ర్భూతపంచకే. 88

వ్యా. వాయోః కియతాంశేన న్యూనో వహ్నిరిత్యత ఆహ—వాయోరితి. తస్య వాస్తవత్వశంకాం వారయతి—వాయావితి. నన్వయం న్యూనాధికభావః స్వకపోలకల్పిత ఇత్యాశంక్యాహ—పురాణోక్తమితి.

టీ. వహ్నిః = ఈయగ్ని, వాయోః = వాయువుకంటె, దశాంశతః = పదియవ భాగముతో, న్యూనః=అల్పమైనది (వాయువులో పదియవభాగ మనుట). వాయా = ఆవాయువునందే, ప్రకల్పితః = కల్పింపఁబడినది (మాయచే నున్నట్లు తోపింపఁబడినది యనుట). భూతపంచకే = అయిదు భూతములయందును పరస్పరము, దశాంశైః=

దశమ భాగములతో, తారతమ్యం = న్యూనాధిక భావము (ఆకాశ వాయుగ్ని జల పృథువులు వరుసగా పూర్వపూర్వములకంటె ఉత్తరోత్తరములు దశమాంశములుగ మాత్రమే యున్నవి (యనుట). పురాణోక్తం = పురాణమునందుఁ జెప్పబడెను. స్మృతీతిహాస పురాణాదులు వేదార్థమును ప్రకటించునవియే కావునను “అనంతా వై వేదాః” = “వేదములకు నంతము లేదు” అను శ్రుతి నాశ్రయించి చూచిన ప్రస్తుతము పాఠములో నున్న వేదమే వేదసర్వస్వ మనుటకు వీలు లేకపోవుటచేతను, ఇప్పటి వేదమున నీ విషయము లేకున్నను దీనికి మూల శ్రుతి యొక్కటి యుండవలయు నను నూహ నవశ్య మాచరింపవలయును. దీనికి నీ విధముగ వేదోక్తత్వముకూడ కల దని నిర్ణయింపవలయు నని భావము.)

తా. ఆకాశమునందు వాయువు కల్పింపబడినట్లే వాయువునందు పదియవ భాగమున నీ యగ్నియుఁ గల్పింపబడెను. ఆకాశాదులలో కారణము లగు పూర్వభూతములలో కార్యము లగు నుత్తరభూతములు పదియవవంతు మాత్రమే యుండు ననుట పురాణములయందు ప్రసిద్ధమై యున్నది “వేదప్రసిద్ధి లేదు కదా!” అనియెడవేమొ. అదియు సూచనాపూర్వకముగఁ గలదు. లేకున్నను కల్పింపబడవచ్చును. అనుమాన ప్రమాణమునకు నొక యవకాశ మున్నది. “అనంతా వై వేదాః” అను శ్రుతి ననుసరించి చూచిన ప్రస్తుతము తుదకు పురాణ కాలమందె నను పాఠములో నున్నయంతపఱకే వేద మనియు నిక లే దనియుఁ జెప్పుటకు వీలు లేదు. శ్రుతిపురాణాదులును వేదార్థమును విశదీకరించుటకై యేర్పడినవి. కావున లేని విషయమును చెప్పు నను టయు సంభవింపదు. కావున నిప్పుటికి కేవల పురాణాపాక్యములే మిగిలి యున్నను వీనికి మూలభూతము లగు శ్రుతు లొకప్పు డుండె నని చక్కఁగ నూహింపవచ్చును. కావున నీవిషయమున వేదప్రామాణ్యము కూడ కలదు.

అవ. అగ్నిస్వరూపమును విచారార్థమై సవిస్తరముగ వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వహ్ని రుష్ణః ప్రకాశాత్తా పూర్వానుగతి రత్ర చ,
అస్తి వహ్ని స్స నిస్తత్వ శ్శబ్దవాక్ స్పర్శవా నపి. 89

సన్ధాయోవ్యోమపాయ్వంతైర్బుక్త స్యాగ్నే ర్నిభో గుణః,
రూపం తత్ర సత స్పర్శ మస్య దృఢ్యా వివిచ్యతామ్. 90

వ్యా. వహ్నిః స్వరూపమాహ—వహ్నిరితి. అత్రాపి వాయావివ కారణధర్మా అనుగతా ఇత్యాహ—పూర్వేతి. కే తే ధర్మా ఇత్యాకాంతాయామాహ—అస్తితి.

వ్యా. ఏవమగ్నా కారణధర్మానుగత్యనువాదపూర్వకం స్వకీయం ధర్మం దర్శయతి—సన్తాయేతి. ఇత్థం సవిశేషణం వహ్నిస్వరూపం వ్యుత్పాద్య, ఇదాసీం సద్వస్తునో వహ్నిం వివిసక్తి - తత్రేతి. తత్ర తేషు మధ్యే సతః సద్వస్తునోఽన్యత్స్వర్గభర్తజాతం మిధ్యేతి బుద్ధ్యా వివిచ్యతాం పృథక్ క్రియతామిత్యర్థః.

టీ. వహ్నిః=అగ్నిహోత్రము, ఉష్ణః = వేడి యైనది, ప్రకాశాత్తా=కాంతియే స్వరూపముగఁ గలది. అత్ర చ=ఈ యగ్నియందును, పూర్వానుగతిః-పూర్వ = అగ్నియుత్పత్తికంటెఁ బూర్వమున నున్నసన్తాయాకాశ వాయువుల ధర్మములయొక్క, అనుగతిః = అనువర్తనము కలదు. (ఈ యగ్నియందు సత్పదార్థముయొక్కయు, మాయయొక్కయు, నాకాశముయొక్కయు, వాయువుయొక్కయు ధర్మములు కల వనుట). వహ్నిః=అగ్ని, అస్తి=కలదు. (ఇది సత్స్వభావప్రదర్శనము) సః=ఆయగ్ని, నిస్తత్వః = సత్పదార్థమునుండి భేదింపఁబడినచో శూన్య రూప మగును (ఇది మాయాధర్మ ప్రదర్శనము). శబ్దవాక్=అగ్నియందును శబ్దము కలదు. (ఇది యాకాశధర్మ ప్రదర్శనము). స్పర్శవాక్ అపి = ఈ యగ్నియందు స్పర్శ కలదు (ఇది వాయుధర్మ ప్రదర్శనము). [ఏవం = ఈ విధముగ]. సత్...అంతైః - సత్=సత్పదార్థముయొక్కయు, మాయా=మాయయొక్కయు, వ్యోమ=ఆకాశముయొక్కయు, వాయు = వాయువుయొక్కయు, అంతైః = భాగములతో (ధర్మములతో ననుట). యుక్తస్య = కూడిన, అగ్నేః = అగ్నికి, నిజః = స్వకీయమైన, గుణః = గుణము, రూపం = రూపము (అగ్నికి నిరుపాధిక మగు రూపము విశేషగుణ మనుట). తత్ర = ఈ చెప్పఁబడినవానిలో, సతః = సత్పదార్థమునకంటె, అన్యత్ = భిన్నమైన, సర్వం = సమస్తమును (అనఁగా మాయాస్వభావము మొదలుగాఁ గల సర్వస్వభావములును), బుద్ధ్యా = బుద్ధిచే, వివిచ్యతామ్= విభాగింపఁబడును గాక.

తా. అగ్ని భూతమునకుఁ గాంతియే స్వరూపము. వేడిమి స్వభావము. సత్పదార్థము మొదలగువాని స్వభావములు కూడ నిచ్చుట నున్నవి. “కలదు” అను వ్యవహారమే సత్స్వభావ ముండుటకు నివర్తనము. శూన్యరూపమే మాయాస్వభావము. ఆకాశమునందుఁ గల శుద్ధ శబ్ద మిచ్చుట విశేషణయు క్తమై భుగుభుగు ధ్వని యని వ్యవహారింపఁబడుచున్నది. ఇట్లే వాయుగత మగు స్పర్శంబును విశేషణయు క్తమై యిందు వేడిమి కలదియై కానవచ్చుచున్నది. మఱియు దీని నిజగుణము రూపము. ఇవి యన్నియు సత్పదార్థమునకంటె భిన్నము లని యాకాశ వాయు భూతముల విచారించినట్లు విచారించి విభాగింపవలయును.

అవ. ఈ యగ్నివిచారమునకు ఫలమును చెప్పుచు జలవిచారము నుపక్రమించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సతో వివేచితే వహన్నా మిథ్యాత్వే సతి వాసితే,
ఆపో దశాంశతో న్యూనాః కల్పితా ఇతి చింతయేత్. 91

వ్యా. ఏవం వహ్నో ర్మిథ్యాత్వనిశ్చయానంతరమపాం మిథ్యాత్వం చింతయేదిత్యాహ—పత ఇతి.

టీ. వహన్నా=ఈ యగ్ని, సతః = సత్పదార్థమునుండి, వివేచితే = విభాగింపబడఁగా, మిథ్యాత్వే='అగ్ని సద్భిన్న మగుటచే నసత్యము' అని యగ్నియొక్క మిథ్యాభావము. వాసితే సతి = శ్రవణమనన నిది ధ్యాసనములచే మనస్సునందు దృఢముచేసికొనఁబడెనేని, ఆపః = జలంబును, దశాంశతః = అగ్నియందు పదియవ భాగముగ, న్యూనాః=అల్పపరిమాణముతో, కల్పితాః = మాయచే నగ్నియందే కల్పింపబడినవి, ఇతి=అని, చింతయేత్ = విచారింపవలయును (పూర్వమువలెనే జలమునుగూర్చి విచారింపవలయు ననుట).

తా. స్పష్టము.

అవ. విచారార్థమై జలస్వరూపము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంత్యా పోఽమూః శూన్యతత్త్వా స్సశబ్దాః స్పర్శసంయుతాః,
రూపవత్స్యోఽన్యధర్తానువృత్త్యా స్వీయో రసో గుణః. 92

వ్యా. అస్యాపి కారణధర్తాన్ స్వధర్తాంశ్చ విభజ్య దర్శయతి—సంత్యాపఇతి. శబ్దేన సహ వర్తత ఇతి సశబ్దః సశబ్దశ్చాసౌ స్పర్శశ్చ సశబ్దస్పర్శః తేన యుక్తా ఇత్యర్థః.

టీ. ఆపః=నీరు, సంతి=కలవు (అప్ శబ్దము నిత్య బహువచనము). అమూః=ఇవి, శూన్యతత్త్వాః=సత్పదార్థమునుండి విభాగించిన శూన్యరూపము లగును. సశబ్దాః=శబ్దగుణముతోఁ గూడియున్నవి, స్పర్శసంయుతాః=స్పర్శగుణము కలిగియున్నవి. రూపవత్స్యః = రూపముకలిగియున్నవి [ఏతత్ = ఇవి], అన్యధర్తానువృత్త్యా-అన్య=ఇతరములైనవియదాదులయొక్క, ధర్త = ధర్తములయొక్క, అనువృత్త్యా=అనువర్తనముచేత కలుగుచున్నది. స్వీయః=స్వకీయమైన, గుణః=గుణము, రసః = రసము.

తా. స్పష్టము.

అవ. జల విచారము నుపసంహరించి భూ విచారము నారంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సతో వివేచితా స్వప్న తన్మిథ్యాత్వే చ వాసితే,
భూమి ర్దశాంశతో న్యూనా కల్పితా తాఽస్త్వీతి చింతయేత్. 93

వేదాంత—13

వ్యా. వివేకధ్యానాభ్యామపాం మిథ్యాత్వం నిశ్చిత్వానంతరం భూమేర్మి
థ్యాత్వం చింతనీయ మిత్యాహ—సత ఇతి.

టీ. అప్పు = ఈ జలము, సతః = సత్పదార్థమునుండి, వివేచితాను [సతీషు] =
వివేచన చేయబడినపిదప, తన్మిథ్యాత్వే. తత్ = ఆ జలముయొక్క, మిథ్యాత్వే = వ్యావ
హారికస్థితియందుఁ గానవచ్చుచున్నను పారమార్థికస్థితియం దట్లు లేకపోవుట, వాసిలేచ =
చిత్తమునందు దృఢము చేసికొనబడిన తర్వాత, భూమిః = భూమి, దశాంశతః = పదియవ
భాగంబున, న్యూనా = అల్పపరిమాణముగలదై, అప్పు = జలములయందు, కల్పితా =
కల్పింపబడెను. ఇతి = అని, చింతయేత్ = విచారించవలయును. (సర్వస్పష్టియు కల్పనా
మాత్రమే కదా యని భావము).

తా. స్పష్టము.

అవ. భూ స్వరూపమును తన్నిర్ణయమువలన చేయవలసిన కార్యమును చెప్పు
చున్నాఁడు:—

శ్లో. అస్తి భూ స్తత్వశూ న్యాస్యాం శబ్దస్పర్శా సరూపకా,
రస శ్చ పరతో గంధో నైజ స్సత్తా వివిచ్యతామ్.

94

వ్యా. తస్యా మిథ్యాత్వచింతనాయ తద్ధర్మా నపి విభజతే—అస్తి భూరితి.
తేభ్యః సత్తామాత్రం పృథక్ కర్తవ్యమిత్యాహ—సత్తేతి.

టీ. భూః = భూమి, అస్తి = కలదు. [సా = అది], తత్వశూన్యా = సత్పదార్థము
నుండి విభాగించినచో శూన్యమైనది. అస్యాం = దీనియందు, సరూపకా = రూపముతోఁ
గూడిన, శబ్దస్పర్శా = శబ్దస్పర్శములును (అనఁగా శబ్దస్పర్శ రూపములు), రసః చ =
రసమును కలవు; పరతః = ఇవికాక, గంధః = గంధము, నైజః = స్వాభావికము, (శబ్ద
స్పర్శ రూప రస గంధము లైదును సామాన్యరూపముతో నాకాశాదులయందు కల
వనియును గంధము మాత్రము పృథివియందు విశేషముగఁ గూడ నున్నది యనియును,
తక్కిన శబ్దాదులు స్వస్వభూతములను మాత్రము విడిచి తక్కినచోట్ల ననువర్తించి
నప్పుడు మాత్రమే విశేషయుక్తము లగు ననియు ప్రకరణారంభమునందే వివరించి
యున్నాము.) (తతః = ఇట్లు భూ రూపమును నిర్ణయించిన పిదప), సత్తా = సత్పదార్థము,
వివిచ్యతామ్ = విభాగింపఁ బడుఁగాక (వైనఁ జూపిన విచారము నాశ్రయించి సత్స్పృగు
వుల విభాగించి పృథివి నసత్యరూపముగ నిర్ణయింపవలయు ననుట).

తా. స్పష్టము.

అవ. ఫలకథనముతో భూ విచారమును ముగించి పంచభూతములవలెనే బ్రహ్మాండాదులను కూడ నసత్యరూపము లని నిర్ణయించుచున్నాడు:—

శ్లో. పృథక్ కృతాయాం సత్తాయాం భూమి ర్మిథ్యావశిష్యతే,
భూమే ర్దశాంశతో న్యూనం బ్రహ్మాండం భూమిమధ్యగమ్. 95

బ్రహ్మాండమధ్యే తిష్ఠంతి భువనాని చతుర్దశ,
భువనేషు వసం త్యేషు ప్రాణిదేహా యథాయథమ్. 96

బ్రహ్మాండలోకదేహేషు సద్వస్తుని పృథక్ కృతే,
అసం తోఽండాదయో భాంతు తద్భా నేఽపీహ కా క్షతిః. 97

వ్యా. సత్తా పృథక్ కరణే ఫలమాహ—పృథగితి. ఇదానీం భౌతికేభ్యో బ్రహ్మాండాదిభ్యః సతో వివేచనాయ తదవస్థానప్రకారం దర్శయతి—భూమేరితి. బ్రహ్మాండేతి. స్పష్టమ్. తేషు సద్వివేచనే ఫలమాహ—బ్రహ్మాండేతి.

టీ. సత్తాయాం = సత్పదార్థము, పృథక్ కృతాయాం = విభాగింపబడెనేని, భూమిః=భూమి, మిథ్యా=అస ద్రూపిణియై, అవశిష్యతే = మిగులును, భూమి మధ్యగమ్= భూమి మధ్యమున నున్న, బ్రహ్మాండం = బ్రహ్మాండము, భూమేః=భూమికంటె, దశాంశతః=పదియవ భాగముగ, న్యూనం=తక్కువ యైనది (భూమిలో పదియవ భాగముగఁ గల్పింపబడె ననుట), బ్రహ్మాండమధ్యే = ఆ బ్రహ్మాండమునకు నడుమ, చతుర్దశ=పదు నాలుగైన, భువనాని = లోకములు, తిష్ఠంతి=ఉన్నవి. (ఇవియుఁ గల్పిత మాత్రములే యని యూహించునది). ఏషు = ఈ, భువనేషు = లోకములయందు, యథాయథమ్ = స్వస్వపరిమాణానుసారముగ, ప్రాణిదేహాః = దేవమునుష్టాది శరీరములు, వసంతి=ఉన్నవి. (భువనములు మాత్రము బ్రహ్మాండములో పదియవ భాగమే. ప్రాణి దేహములు కూడి స్వస్వపరిమాణములలో నెన్ని భేదము లున్నను మొత్తముమీద పదియవ భాగమే యని తెలిసికొనవలయును. దేహము లనేకము లగుటచే “యథాయథం” = “యథేష్టముగ” అని ప్రయోగింపబడెను.) బ్రహ్మాండలోక దేహేషు = ఈ విధముగ నున్న బ్రహ్మాండములయందును, లోకములయందును, దేహములయందును గల, సద్వస్తుని = “కలదు” అను వ్యవహారమునకుఁ గారణ మయిన సత్పదార్థము, పృథక్ కృతే సతి = విభాగింపబడెనేని (అన్నియుఁ బాంచభౌతికములే యగుటచే భూతములకుఁ గల భేదము వీనికిని సత్పదార్థముతో నవశ్య ముండును కదా యని భావము). అండాదయః = బ్రహ్మాండాదులు, అసంతః = అసద్రూపములే యగును. భాంతు=అవి యున్నట్లు ప్రకాశించు

చుండిన ప్రకాశింప నిమ్ము. ఇహ = ఇచ్చట (వివేకము కలిగిన పిదప ననుట), తద్భానే-
తత్ = ఆ బ్రహ్మాండాదులు, భానే అపి = ప్రకాశించినను, కా క్షతిః = ఏమి హాని?
(అవి వివేకికి నసద్రూపములుగానే కదా తోచు ననుట).

తా. స్పష్టము.

అవ. “ప్రపంచ మెట్లు ప్రకాశించినను వివేకికి హాని లేదు” అను విషయమున
హేతువును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భూతభౌతికమాయానాం సమ త్యేత్యంతవాసితే,
సద్వత్స్వద్వైత మి త్యేషా ధీ ర్విపర్యేతి న క్వచిత్. 98

వ్యా. తద్భానే కా క్షతిరిత్యుక్తమేవార్థం స్పష్టికరోతి—భూతేతి. భూతా
నామాకాశాదీనాం భౌతికానాం బ్రహ్మాండాదీనాం మాయాయాశ్చ తత్కారణ
భూతాయా మిథ్యాత్వే వివేకధ్యానాభ్యాం చిత్తే దృఢం వాసితే సతి సద్వస్తునో
ద్వైత తత్వబుద్ధిః కదాచిన్న విహన్యత ఇత్యర్థః.

టీ. భూత భౌతికమాయానాం = భూతములయొక్కయు వానినుండి జనించిన
బ్రహ్మాండాదులయొక్కయు వానికిఁ గారణ మగు మాయయొక్కయు, సమత్యే =
అసత్యత్వమును, అత్యంతవాసితే = చిత్తమున మిగుల దృఢమయ్యెనేని, సద్వస్తు =
సత్పదార్థము, అద్వైతమితి = ఏకరూప మనెడి, ఏషా ధీః = ఈబుద్ధి, క్వచిత్ =
ఎప్పటికిని (ఏ పదార్థమును చూచినప్పుడైన ననుట) న విపర్యేతి = విపరీతము కాదు.
తిరుగ దనుట; (ఒకప్పుడైన సద్భిన్న పదార్థమును సత్యముగ భావింప దనుట).

తా. ఆకాశాది పంచభూతములకును, అభూతకార్యము లగు
బ్రహ్మాండలోక దేహాదులకును, వీని కన్నిటికినిఁ గారణ మగు మాయ
కును మిథ్యాభావమును వివేకధ్యానములచేత చిత్తమందు మిక్కిలి
దృఢ మగు పర్యంతము అభ్యసంపవలెను. అట్లు మిథ్యాభావము దృఢ
మగుటవలన సద్వస్తువునందు అద్వైతభావబుద్ధి యెప్పటికిని నశింప దని
యభిప్రాయము.

అవ. “ఇట్లు సర్వప్రపంచము నసత్యమైన జ్ఞానికి వ్యవహారలోపము కలుగవలసి
వచ్చును” అనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సద్వైతా త్పృథగ్భూతే ద్వైతే భూమ్యాదిరూపిణి,
తత్తదర్థక్రియా లోకే యథా దృష్టా త చైవ సా. 99

వ్యా. నను భూమ్యాదీనామసత్వే విదుషో వ్యవహారలోపః ప్రసజ్యేతే త్యాశంక్య వివేకేన మిథ్యాత్వనిశ్చయేఽపి భూమ్యాదేః స్వరూపోపమర్దనాభావాన్న వ్యవహారో లుప్యత ఇత్యాహ. — సదదై వ్వాతాదితి.

టీ. సదదై వ్వాతాత్ = సత్పదార్థ మద్వితీయ మగుటవలన, దై వ్వాతే = రెండవది యగు, భూమ్యాదిరూపిణి = భూమ్యాదులే స్వరూపముగాఁ గల భూత భౌతికములు, పృథగ్భూతే సతి=భిన్నముకాఁగా, లోకే = లోకమునందు, తత్తదర్థక్రియా = ఆయా భూమ్యాదుల ప్రయోజనము, యథా = ఎట్లు, దృష్టా = చూడఁబడెనో, సా = అది, (ప్రయోజన మనుట). తథా ఏవ = అట్లే యని తెలిసికొనవలయును. (వ్యవహారమునకు లోపము కలుగవలసిన పని లే దనుట).

తా. ఇట్టి జ్ఞానమువలన జ్ఞానికి వ్యవహారలోకము కలుగ నక్కఱ లేదు. ఈ ప్రపంచమును సత్పదార్థభిన్నముగాను మిథ్యగాను విచారముచే నిర్ణయించితిమి. ఇంతయేకాని దాని స్వరూపమును ధ్వంసము చేయలేదు కదా! “జ్ఞానమాత్రముచేతనే రజ్జు సర్పము వ్యవహార సాధనము కాకుండ పోవుచున్నది కదా. ఇట్లే ప్రపంచముకూడఁ బోవచ్చును.” అనియెద వేమొ యట్లు కాదు. రజ్జు సర్పభ్రాంతి యప్పుడు మాత్రమే జనించినది; ప్రపంచభ్రాంతి యన్ననో అనాది. కారణ దార్ధ్యము ననుసరించియే కదా కార్యదార్ధ్యము కలుగుట. కావున రజ్జు సర్పమువలె నిది జ్ఞానమాత్రముతో వ్యవహార సాధనత్వమును విడువ నేరదు. “కారణము నశించెను గదా!” అనియెద వేమొ. కారణ నాశానంతరమునఁ గూడఁ గార్య మొకింతకాల ముండు ననుట జగత్ప్రసిద్ధము. రజ్జు సర్పభ్రాంతి పోయిన పిదపఁగూడ సర్పదర్శనమువలన గలిగిన భయకంపాదులు కొంతకాలమువఱకు తొలగవు, స్థాణు పురుషభ్రాంతి తొలగినపిదపఁ గూడ చోరభ్రాంతివలనఁ గలిగిన భయము వెంటనే తొలగదు. ఇట్లే ప్రపంచభ్రాంతి తొలగినను భ్రాంతిసమమున నున్న వ్యవహారము తొలగదు. రజ్జు సర్పభ్రాంతి మొదలగువానివలనఁ గలిగిన భయాదు ల్పకాలము మాత్రమే యుండుటయు ప్రపంచభ్రాంతివలన కలిగిన వ్యవహారము జీవితాంతమువఱకును మఱియొక పక్షమున మఱికొన్ని జన్మములవఱకునుఁ గూడ నుండుటయు కారణదార్ధ్యతారతమ్యమువలన నని యెఱుంగునది, భ్రాంతి నాశముతోడనే రజ్జు సర్పాదులు గానరా కుండుటకును ప్రపంచ

చము బహుకాలమువఱకు గానవచ్చుచుండుటకును గూడ నిదియే కారణము. కావున మిథ్యాత్వమును నిర్ణయించినంత మాత్రమున వ్యవహారము లోపము నొంద నక్కఱ లేదు? భ్రాంతి సమయమున నే యే విషయ మె ట్లెట్లు జరుగుచుండెనో తర్వాత గూడ నట్లట్లే జరుగ వచ్చును కావున జ్ఞాన్వజ్ఞానులకు నిశ్చయమునందే కాని వ్యవహారము నందు భేదము లేదు.

అవ. ఇట్లెనచో సాంఖ్యాదులు చెప్పి భేదసాధనయుక్తులకు బరిహార మేమి?

అనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సాంఖ్యకాణాదబౌద్ధాద్వైజ్ఞద్యైర్జగద్భేదో యథా యథా,
ఉత్పేక్ష్యతే నైకయుక్త్యా భవత్వేష తథా తథా. 100

వ్యా. నను సత్త్వస్యాద్వైత్వరూపత్వే సాంఖ్యాదిభిరభిధీయమానస్య భేదస్య కుతో న నిరాసః క్రియత ఇత్యాశంక్య వ్యావహారికభేదస్యాస్తాభిరభ్యుపగతత్వా త్తన్నిరాసాయ న ప్రయత్యత ఇత్యాహ—సాంఖ్యేతి.

టీ. సాంఖ్య... ద్వైకి—సాంఖ్య=సాంఖ్యులచేతను, కాణాద=తార్కికులచేతను, బౌద్ధాద్వైకి=బౌద్ధులు మొదలగువారిచేతను, జగద్భేదః-జగత్ = ప్రపంచముయొక్క భేదః = భేదము, యథా యథా=ఏయే విధముగా, అనేక యుక్త్యా - అనేక=బహువిధ ములైన, యుక్త్యా = యుక్తులచేత, ఉత్పేక్ష్యతే = ఊహింపబడుచున్నదో, తథా తథా=అయ్యయి విధంబుల, ఏషః=ఈ జగద్భేదము, భవతు=అగుఁగాక.

తా. సాంఖ్యులును, బౌద్ధులును, తార్కికులును, వేదప్రామాణ్యము నంగీకరింపక కేవల యుక్తులచేత నీశ్వరునికంటె జగంబు వేఱనియు నది సత్య మనియుం జెప్పెదరు. మే మన్ననో అద్వితీయ బ్రహ్మముకన్న వేఱుగా సత్యముగా నీ జగత్తు లే కున్నను వ్యవహారకాలము నందుమాత్రము స్వప్నప్రపంచమువలె నుండవచ్చు నని సమాధానము చెప్పుచున్నాము, కావున వారి యుక్తుల నింతకన్న నిరసింప నక్కఱ లేదు.

అవ. “సాంఖ్యాదివాదులును సప్రమాణముగా సద్వస్తువునకు భేదము చెప్పుచున్నారు. దానిని మీరు ఎట్లు నిరసించెదరు?” అనిన, దానికి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవజ్ఞాతం సదద్వైతం! నిశ్శంకై రన్యవాదిభిః,
ఏవం కా క్షతిరస్మాకం తద్వైతమవజానతామ్.

101

వ్యా. నను ప్రమాణసిద్ధస్య సత్త్వభేదస్యావజ్ఞానుపపన్నే త్యాశంక్యాహ—
అవజ్ఞాతమితి. యథాన్యవాదిభిః సాంఖ్యాదిభిః నిశ్శంకైః శ్రుత్యాదిసిద్ధిస్యాపి సదద్వై
తస్యావజ్ఞా క్రియతే శ్రుతియుక్త్యనుభవవప్తంభేనాస్మాభిస్తదీయద్వైతానాదరణే
కిం హీయత ఇత్యర్థః.

టీ. నిశ్శంకైః = నిర్భయాలైన, అన్యవాదిభిః = సాంఖ్యాదివాదులచేత, సద
ద్వైతమ్ = సద్రూప మగు నద్వైతతత్త్వము, అవజ్ఞాతం = నిరాకరింపబడినది. ఏవమ్ =
ఇట్లులే, తద్వైతం = ఆద్వైతము, అవజానతాం = నిరాకరించెడి, అస్మాకం = మాకు,
అనఁగా శ్రుతి యుక్తి అనుభవము అనువానిచే నిరాకరించువా రమయిన మాకు, కా
క్షతిః=ఏమి లోపము? అనఁగా ద్వైతము సత్యము గా దని నిరాకరించుట తప్పు కా
దనుట.

తా. మాయద్వైతతత్త్వము శ్రుతియుక్త్యనుభవసిద్ధ మై యు
న్నది. అట్టిదానినే వారు నిరసించినప్పుడు మేము ద్వైతమును
సత్యము గా దని నిరసించుట యెంతమాత్రము తప్పు గాదు. శ్రుత్యాది
బలముచే నట్లు చేయఁగలిగితి మని యభిప్రాయము.

అవ. “ద్వైతనిరాకరణము చేయుటవలన నీ కేమైనఁ బ్రయోజనము గలదా?”
యనిన జీవన్ముక్తి యను ప్రయోజన మున్నది. నిష్ప్రయోజనముగా ద్వైతమును నిర
సించుచున్నా మనుకొనవలదు అని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ద్వైతావజ్ఞా సుస్థితా చేనద్వైతే ధీః స్థిరా భవేత్,
స్థైర్యే తస్యాః పుమా నేష జీవన్ముక్త ఇతిర్యతే.

102

వ్యా. నను నిష్ప్రయోజనేయం ద్వైతావజ్ఞేత్యాశంక్య జీవన్ముక్తిలక్షణప్రయో
జనసద్భావాన్జైవ మిత్యాహ—ద్వైతేతి.

టీ. ద్వైతావజ్ఞా - ద్వైత = ప్రపంచముయొక్క, అవజ్ఞా = నిరసించుట,
సుస్థితా చేత్ = దృఢముగా నున్నచో, అద్వైతే = అద్వితీయ బ్రహ్మతత్త్వమునందు,
ధీః = బుద్ధి-అనఁగా దృఢనిశ్చయత, స్థిరా = కదలనిదై, భవేత్ = ఉండును. తస్యాః =
అట్టిద్వైత తిరస్కారమునకు, స్థైర్యే = స్థిరత్వము గల్గియుండిన, ఏషః=ఈ, పుమాన్ =
అధికారి యైన పురుషుఁడు, జీవన్ముక్తః=జీవన్ముక్తుఁడు, ఇతి = అని, ఈర్యతే = వ్యవహా
రింపబడుచున్నాఁడు.

తా. ద్వైత మంతయు మిథ్య యని యెప్పుడు దృఢనిశ్చయ మేర్పడునో అప్పుడు అద్వితీయ మైన బ్రహ్మతత్వమున దృఢనిశ్చయత యేర్పడును. అట్లు దృఢనిశ్చయత గల మనుజుఁడు జీవన్ముక్తుఁ డనుటకు సందేహము లేదు. జీవన్ముక్తుఁడు అనఁగా జీవించియున్నపుడే సంసారబంధముచే విడువఁబడినవాఁ డనుట. జీవన్ముక్తి లాభము ద్వైత మిథ్యాత్వజ్ఞానమువల్లఁ గల్గుటచే ద్వైత నిరాకరణము నిష్ప్రయోజనము గాదు.

అవ. ఇట్లు ద్వైతమును నిరాకరించినందువలన జీవన్ముక్తిలాభము మాత్రమే కాదు. విదేహము క్తిలాభముం గూడఁ గలదు. అనెడి శ్రీకృష్ణవాక్యమును సుదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః పార్థ నై నాం ప్రాప్య విముహ్యతి,
స్థిత్యా స్యా మంతకాలేఽపి బ్రహ్మనిర్వాణమృచ్ఛతి.

103

వ్యా. న కేవలం జీవన్ముక్తిరేవ ప్రయోజన మవీతు విదేహము క్తి రపీత్యభిప్రాయేణ కృష్ణవాక్యమప్యదాహరతి—ఏషేతి.

టీ. హేపార్థ = ఓయద్దనా, ఏషా = ఇది, బ్రాహ్మీ = బ్రహ్మయం దుండునట్టి, స్థితిః=ఉనికి, అనఁగా సర్వమును సన్న్యసించి బ్రహ్మస్వరూపుఁడై యుండుట. ఏనాం= ఈ విధముగా బ్రహ్మయై యుండుటను, ప్రాప్య=పోంది, న విముహ్యతి = విమోహమును బొందఁడు, అస్యాం = ఈస్థితియందు, అంతకాలేఽపి = అంత్యసమయమునందునను, స్థిత్యా = ఉండి, బ్రహ్మనిర్వాణం = మోక్షమును, ముచ్ఛతి = పొందును.

తా. బ్రహ్మత్యైక్యస్థితి నీకు పై విధముగఁ దెల్పఁబడెను. బ్రహ్మ భావముతో నుండువాఁ డీక నెన్నఁటికిని సంసారబంధమునఁ జిక్కుకొనఁడు. ఈస్థితి యవసానకాలమందుఁ గల్గినను విదేహ కైవల్యము నిరభ్యంతరముగఁ గల్గును. మొదటనే బ్రహ్మచర్యమున సన్న్యసించినవానికే యీ బ్రహ్మభావ మలవడెనేని యిక జెప్పవలసిన దేమి? అని యర్జునునకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ భగవద్గీత ద్వితీయాధ్యాయమందుఁ జెప్పెఁగదా.

అవ. “ఇట నంతకాల మనుటచే నిష్పా డున్న దేహము పడిపోవుట యని కాదు” అని తన యభిప్రాయము సుడుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సదద్వైతేఽన్యతద్వైతే యదన్యోన్వైక్యవీక్షణమ్,
తస్యాంతకాల స్తద్భేదబుద్ధి రేవ న చేతరః.

104

వ్యా. అంతకాలశబ్దేన వర్తమానదేహపాతోఽభిధీయత ఇత్యాశంకాం వారయితుం వివక్షితమర్థమాహ—సదద్వైత ఇతి. సద్రూపేఽద్వైతేఽన్యతరూపే ద్వైతేచ యదన్యోన్యన్యధ్యాసలక్షణమైక్యజ్ఞానమస్తి తస్మైక్యభ్రమస్యాంతకాలో నామతయో రద్వైతద్వైతయో స్సత్యాన్యతరూపేణ భేదబుద్ధిరేవ నాపరో వర్తమానదేహపాత ఇత్యర్థః.

టీ. సదద్వైతే - సత్ = సద్రూపమైన, అద్వైతే = అద్వితీయబ్రహ్మమునందును, అన్యతద్వైతే - అన్యత=బుతముగాని యనఁగా మిశ్రయైన, ద్వైతే=ద్వైతమునందును, యత్ = ఏ, అన్యోన్యైక్యవీక్షణం-అన్యోన్య=పరస్పరతాదాత్మ్యముగల, విక్యవీక్షణం = విక్యజ్ఞానముండెనో, తస్య=ఆయైక్యభ్రమకు, అంతకాలః = అవసానకాల మనఁగా, తద్భేదబుద్ధిరేవ - తత్ = వానియొక్క అనఁగా ద్వైతాద్వైతములయొక్క, భేదబుద్ధిరేవ=ద్వైతము మిశ్ర, అద్వైతము సత్యము అను భిన్నముగా నున్న నిశ్చయమే యగును. ఇతరః=అన్యమైనదేహపాతము. న చ = కానేరదు.

తా. సద్వస్తురూప మగు అద్వైతమందును, మిథ్యారూప మగు ద్వైతమందును ఆన్యోన్యన్యధ్యాసలక్షణముగల ఏ యైక్యభ్రమ కలదో ఆ విక్యభ్రమకు అంతకాల మనఁగా ఆ అద్వైతద్వైతములయొక్క సత్యమిథ్యారూపబుద్ధియే యగునుగాని ప్రాణహాని కాదు. ఇట్లు పూర్వోక్తభగవద్వాక్యమందుఁ గల అంతకాలశబ్దమునకు అర్థ మని తెలియవలెను.

అవ. లేక యాయంతకాలశబ్దమునకు లోకములోని వాడుకనుబట్టి మరణ మని యర్థము చేసినను చేయ నగును. తప్పు లేదు అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యద్వాంతకాలః ప్రాణస్య వియోగోఽస్తు ప్రసిద్ధితః,
తస్మిన్కాలేఽపి న భ్రాంతేర్గతాయాః పునరాగమః. 105

వ్యా. ఇదానీం లోకప్రసిద్ధార్థస్వీకారేఽపి న దోష ఇత్యభిప్రాయేణాహ—యద్వేతి.

టీ. యద్వా=వైవిధముగాఁ గాక, అంతకాలః=అంతకాల మనఁగా, ప్రసిద్ధితః = లోకమున వాడుకొనురీతిగా, ప్రాణస్య = ప్రాణముయొక్క, వియోగః = పోవుట యనియే, అస్తు=అగుఁ గాక, మరణ మనినను అనవచ్చును. తస్మిన్ = ఆ, కాలేఽపి = సమయమందును, గతాయాః = పోయిన, భ్రాంతేః=భ్రమయొక్క, పునః = తిరుగ, ఆగమః = వచ్చుట, న = లేదు.

తా. మఱియొకపక్షమందు పూర్వోక్త భగవద్వాక్యమందుఁ గల అంతకాలశబ్దమునకు మరణసమయ మని అర్థముచేసినను, పూర్వము వివేకముచేత నశించిన ద్వైతభ్రాంతి, మరణకాలమందు సయితము మఱలఁ గలుగ దని యభిప్రాయము.

అవ. ఈయర్థమునే స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నీరోగ ఉపవిష్టో వా రుగ్ణో వా విలుతన్ భువి,

మూర్ఛితో వా త్యజత్యేష ప్రాణాన్ భ్రాంతి ర్న సర్వధా.

వ్యా. ఉక్తమేవార్థం ప్రపంచయతి—నీరోగఇతి.

టీ. ఏషః = ఇతఁడు, నీరోగః = రోగములు లేనివాఁ డయి, ఉపవిష్టో వా = సుఖముగాఁ గూర్చిండి కాని, రుగ్ణః = రోగములు గలవాఁడై, భువి = భూమియందు, విలుతన్ వా = దొఱలుచుఁగాని, మూర్ఛితోవా = మూర్ఛపోయి గాని-అనఁగా మనః స్థారకము లేక గాని, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, త్యజతు = విడుచునుగాక. సర్వధా = అన్నివిధములచేతను, భ్రాంతిః = ద్వైతభ్రమ, న = ఎంతమాత్రము కలుగదు.

తా. ఏరోగమునులేక సుఖముగా కూర్చున్నవాఁడు. కూర్చుండి నట్లుండి ప్రాణములు విడచినను, వ్యాధి బాధచే భూమిని బడి పొరలుచు ప్రాణములు విడచినను, మనస్థారకమే లేక ప్రాణములు వదలినను జ్ఞానికి వివేకముచే నశించిన ద్వైతభ్రాంతి మఱల గలుగ దని భావము.

అవ. “ప్రాణము పోవునపుడు మూర్ఛ మొదలగువానిచే నదివఱకుఁ గల్గిన బ్రహ్మజ్ఞానము నశింపదా?” అనిన దృష్టాంతము చెప్పి బ్రహ్మజ్ఞానము నశింప దని సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దినే దినే స్వప్న సుప్త్యోరథీ తే విస్తృతేఽప్యయమ్,

పరేద్యుర్నానధీతస్సౌత్తద్వద్విద్యా న నశ్యతి.

107

వ్యా. ననుప్రాణవియోగకాలే మూర్ఛాదినా జ్ఞాననాశభ్రాంతి స్సౌదేవేత్యాశంక్య జ్ఞాననాశాభావే దృష్టాంతమాహ—దిన ఇతి. యథా ప్రత్యహమథీతేపేదే స్వప్న సుప్త్యాద్యవస్థాయాం విస్తృతేఽపి పరేద్యురనధీతవేదత్వం నాస్తి. తథామృతి కాలేఽపి తత్త్వానుసంధానాభావేఽపి విజ్ఞాననాశాభావ ఇత్యర్థః.

టీ. దినేదినే = ప్రతిదినము, అధీతే = పఠింపబడిన వేదము, స్వప్నసుప్త్యోః = స్వప్నావస్థ సుషుప్త్యవస్థలయందు, విస్తృతేఽపి = మఱచిపోయినను, అయం=ఈవేదాధ్యయనము, పరేద్యుః = మఱునాఁడు, అనధీతః = చదువబడనిది, న స్యాత్ =కానేరదు. తద్వత్ = ఆరీతిగనే, విద్యా = బ్రహ్మజ్ఞానము, న నశ్యతి = నశింపదు.

తా. వేదము చదువుకొని యొకఁడు స్వప్నసుషుప్త్యవస్థలలో నాచదివినవేదమును మఱచినను మఱుదినము మేల్కొంచినవేదమునే మఱపులేక వచ్చినదానిం జదువుట చూచుచున్నాము. అటువలెనే యొకవేళ బ్రహ్మజ్ఞానము మూర్ఖులచేత మరణకాలమున నంతరించినట్లున్నను నది యెంతమాత్రము చెడక యుండును. అనఁగా జ్ఞానమునకు నాశము కలుగదు.

అవ. ఒకమాఱు బ్రహ్మజ్ఞానము గలిగిన నది యెన్నటికిని నశింపదు. అని దానిబలమును దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రమాణోత్పాదితా విద్యా ప్రమాణం ప్రబలం వినా,
న నశ్యతి న వేదాంతాత్పరబలం మాన మీక్ష్యతే. 108

వ్యా. జ్ఞాననాశాభావమేవోపపాదయతి—ప్రమాణేతి.

టీ. విద్యా=బ్రహ్మజ్ఞానము, ప్రమాణోత్పాదితా - ప్రమాణ = వేదాంతప్రమాణముచేత, ఉత్పాదితా = పుట్టింపబడుచున్నది. అనఁగాఁ గలుగును. ప్రబలం = అతిశయబలముగల, ప్రమాణం వినా = ప్రమాణములేనిదగుచు, న నశ్యతి = నశింపదు. పోఁజాల దనుట. వేదాంతాత్ = ఉపనిషత్ప్రమాణముకంటె, ప్రబలం = మంచిబలముగల, మానం = ప్రమాణము, నేక్ష్యతే = చూడబడదు. అనఁగా వేదాంతప్రమాణమును మించినప్రమాణ మెక్కడను లేనే లే దనుట.

తా. సద్గురువులయొద్ద వేదాంతవిచారము చేయుఁగాఁ జేయుఁగా బ్రహ్మతెక్కజ్ఞానము కలుగుచున్నది. అట్లు దృఢముగను సప్రమాణముగను గలిగిన నిత్యాపరోక్షసాక్షాత్కారజ్ఞానము వేదాంతప్రమాణమును మించిన యింకొక ప్రమాణ ముండినప్పుడుగదా నశింపవలెను. అట్టిప్రమాణరాజము వేదాంతమే యై యుండ బ్రహ్మజ్ఞాన మెన్నఁటికైన నశించునా? నశింప దని భావము.

అవ. ఇదివఱకు చెప్పుచున్న యంశమును ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తస్మాద్వేదాంతసంసిద్ధం సద్దైవితం న బాధ్యతే,

అంతకాలేఽప్యతో భూతవివేకాన్నిర్వృతిస్థిస్థితా.

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతపంచదశ్యాం

మహాభూతవివేకః.

వ్యా. ఉపపాదితమర్థ ముపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరి వ్రాజకాచార్యవర్య శ్రీమద్భారతీతీర్థ విద్యారణ్య

మునివర్యకింకరేణ శ్రీరామకృష్ణాఖ్యేనవిదుషావిరచితా

పంచభూతవివేకవ్యాఖ్యా సమాప్తా.

టీ. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, వేదాంతసంసిద్ధం - వేదాంత = ఉపనిషత్ప్రమాణానుసారముగా, సంసిద్ధం = చక్కఁగాఁ గలిగిన, సదద్వైతం - సత్ = సద్రూపమైన, అద్వైతం = ద్వితీయమిథ్యాత్వనిశ్చయపూర్వకమైన బ్రహ్మజ్ఞానము, అంతకాలేఽపి—మరణకాలమునను, న బాధ్యతే = బాధింపబడదు అనఁగా నశింప దనుట. అతః—నశింపని దగుటచేత, భూతవివేకాత్ - భూ = పంచభూతములయొక్క, వివేకాత్ = పరిశీలనచేసి తెలిసికొనుటవలన, నిర్వృతిః = ముక్తి, స్థితా = తప్పక కల్గుచున్నది.

తా. చక్కఁగా వేదాంతములను శ్రవణమనననిదిధ్యాసనములచేతఁ జిరతరాభ్యాస మొనర్చుటవలనఁ గలిగిన ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మజ్ఞానము ప్రాణవియోగసమయమునఁ గూడ నశింప దని తెలిసినది. కనుక భూమి, జలము, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము అను పంచభూతములను, వానిగుణములను లక్షణములను బరిశీలించి ఆత్మతత్త్వము నపరోక్షముగా నెఱింగినవారికిం బునరావృత్తి లేని మోక్షసామ్రాజ్యము తప్పక గల్గు నని యెఱుంగవలయును.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు మహాభూతవివేక మను

ద్వితీయ ప్రకరణము.



శ్రీ రస్తు
శ్రీ గణేశాయ నమః.

శ్రీ వేదాంతపంచదశి

తృతీయ ప్రకరణము

పంచకోశవివేక ప్రకరణము

అవ. శ్రీవిద్యారణ్యస్వాములవారు తైత్తిరీయోపనిషత్తాత్పర్యమును వర్ణింప దలంచి పంచకోశవివేక మను ప్రకరణమును ఆరంభించుచు విషయప్రయోజనములను సూచించుచున్నారు (విషయ మన గ్రంథములో చెప్పబడెడియంశము, ప్రయోజన మనఁగా గ్రంథపాఠమువలనఁ గలిగెడిలాభము).

శ్లో. గుహాహితం బ్రహ్మ య త్తత్ పంచకోశవివేకతః,
బోధ్యం శక్యం తతః కోశపంచకం ప్రవిచ్యతే. 1

వ్యా. తైత్తిరీయోపనిషత్తాత్పర్యవ్యాఖ్యానరూపం పంచకోశవివేకాఖ్యం ప్రక రణమారభమాణ. ఆచార్య స్తత్ర శ్రోతృప్రవృత్తిసిద్ధయే ప్రయోజన మభిధేయం సూచ యక్ ముఖతశ్చిక్ష్ణీర్షితం గ్రంథం ప్రతిజానీతే:—గుహాహిత మితి. 'యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమ' న్నితి శ్రుత్యా గుహాహితత్వేనాభిహితం యద్బ్రహ్మస్తి తద్గుహాశబ్దవాచ్యాన్నమయాదికోశపంచకవివేకేన జ్ఞాతుం శక్యతే. తతస్తేషాం కోశానాం పంచకంప్రకర్షేణ ప్రత్యగాత్మనః సకాశాద్విభజ్య ప్రదర్శ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. యద్బ్రహ్మ = ఏబ్రహ్మవస్తువు, గుహాహితం - గుహా = పంచకోశము లనెడి గుహాయందు, అహితం = ఉంచబడియున్నదో, తత్ = ఆపరబ్రహ్మను, పంచకోశవివే కతః - పంచకోశ = ఆయిదుకోశములయొక్క, వివేకతః = వేరుపఱచి తెలిసికొనుట వలన, బోధ్యం = తెలిసికొనుటకు, శక్యం = సాధ్యమగుచున్నది. తతః = ఆందువలన, కోశపంచకం - కోశ = అన్నమయాదికోశములయొక్క, పంచకం = ఐదును, ప్రవి చ్యతే = వేరుపఱచి తెలుపబడుచున్నది, (కోశ మనఁగా ఆత్మను మాటుపఱచెడి కత్తి యొలువంటి పదార్థము).

తా. శ్రు. 'యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమణి' అను శ్రుతిచేత అన్నమయాదిపంచకోశము లనెడిగుహయందు ఏపర బ్రహ్మము ఉన్నట్లు చెప్పబడెనో, ఆపరబ్రహ్మమును పంచకోశములను వివేచనచేసి యెఱుఁగుటకు సాధ్య మగును. అందుచేత కోశపంచక మును ప్రత్యగాత్మస్వరూపముకంటె వేఱుగా విభజించి యీ ప్రకరణ మున తెలుపబడును.

శ్లో. దేహాదభ్యంతరః ప్రాణః ప్రాణాదభ్యంతరం మనః,
తతః కర్తా తతో భోక్తా గుహా సేయం పరంపరా. 2

వ్యా. నను కేయం గుహా? యస్యాం నిహితం బ్రహ్మకోశపంచకవివేకే నావ బుద్ధ్యత ఇత్యాశంక్య శ్రుత్యా గుహాశబ్దేన వివక్షితమర్థమాహ—దేహాదితి. దేహాదన్న మయాత్ప్రాణమయః అభ్యంతరః ఆంతరః ప్రాణాత్ప్రాణమయాన్తనః మనోమయః అభ్యంతర ఆంతరస్తతో మనోమయాత్కర్తా విజ్ఞానమయః ఆంతర ఇత్యనుషజ్యతే. తతో విజ్ఞానమయాద్భోక్తా ఆనందమయః. సోఽపి పూర్వవదాంతర ఇత్యర్థః. సేయం అన్నమయాద్యానందమయాంతానాం పరంపరా గుహాశబ్దే నోచ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. దేహాత్ = అన్నమయకోశముకంటె, ప్రాణః = ప్రాణమయకోశము, అభ్యం తరః = లోపలిది. ప్రాణాత్ = ప్రాణమయకోశముకంటె, మనః = మనోమయకోశము; అభ్యంతరం = లోపలిది. తతః = ఆ మనోమయకోశముకంటె; కర్తా = విజ్ఞానమయకోశ మును, తతః = ఆవిజ్ఞానమయకోశముకంటె, భోక్తా = ఆనందమయకోశమును, (అభ్యం తరః=లోపలిది అగును) సేయం-ఆ యీ పరంపరాక్రమముగా నున్న పంచకోశస్వరూ పము, గుహా=గుహా యని చెప్పబడుచున్నది.

తా. స్థూలదేహము అన్నమయకోశ మని చెప్పబడుచున్నది. దానికంటె లోపల ప్రాణమయకోశమును, దానికి లోపల మనోమయ కోశమును, దానికి లోపల విజ్ఞానమయకోశమును, దానికిని లోపల ఆనందమయకోశమును గలవు. ఈవిధముగా నొకటితర్వాత నొకటి క్రమముగా లోపలివై యున్నవి. ఇట్టి పంచకోశస్వరూపము గుహా యని చెప్పబడుచున్నది.

అవ. అన్నమయకోశము కార్యమైనను ఆయ్యదియే ఆత్మ యని యేల చెప్పఁ గూడదు? అను శంకకు సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పితృభుక్తాన్నజాద్విర్యాజ్జాతోఽన్నేనైవ వర్ధతే,
దేహాస్సోఽన్నమయోఽన్నాత్తా ప్రాకోఽర్ధ్వం తదభావతః. 3

వ్యా. ఇదానీమన్నయస్య స్వరూపం తదనాత్తత్వం చ దర్శయతి—పితృ
భుక్తేతి. పితృభుక్తాన్నజాన్తాతా పితృభుక్తాద్యవప్రీహ్యలక్షణా దన్నాజ్జాయమానం
యద్విర్యమస్తి తస్మాద్విర్యాద్యో దేహో జాతః. యశ్చ జననానంతరం క్షీరాద్యన్నే
నైవ వర్ధతే స దేహోఽన్నమయోఽన్నస్య వికారః, స ఆత్మా న భవతి. కుత ఇత్యత
ఆహ—ప్రాగితి జన్మనః ప్రాక్ మరణాదుర్ధ్వం చ తదభావతః తస్య దేహస్యా భావా
దిత్యర్థః. వివాదాధ్యాసితో జేహ ఆత్మాన భవతి. కార్యత్వా ద్ఘటాదివదితి భావః.

టీ. పితృభుక్తాన్నజాత్ - పితృభుక్త = తలిదండ్రులచే భుజింపబడిన, అన్నజాత్ =
అన్నమువలన కలిగిన, వీర్యాత్ = వీర్యమువలన, (శుక్లశోణితములవలన), జాతః =
పుట్టిన, దేహః = స్థూలదేహము, అన్నేనైవ = అన్నముచేతనే, వర్ధతే = పెరుగుచున్నది.
సః = ఆ స్థూలదేహము, అన్నమయః = అన్నవికారమగును. అన్నముయొక్క కార్య
మగు ననుట. ప్రాక్ = ఉత్పత్తికి పూర్వమును, ఉర్ధ్వం చ = నశించినతర్వాతను, తద
భావతః = ఆస్థూలదేహము లేకపోవుటవలన, సః = ఆ స్థూలదేహము, ఆత్మా = ఆత్మ,
న = కాదు.

తా. తల్లిదండ్రులచేత భుజింపబడిన అన్నమువలన పుట్టి
యన్నముచేతనే పెరిగి అన్నవికారమైన అన్నమయకోశము ఉత్పత్తికి
పూర్వమును నశించినతర్వాతను లేకపోవుటవలన స్థూలదేహ మాత్మ
కాదు. అనఁగా, వివాదమునకు ఆధారమైన స్థూలదేహము కార్య
మగుటవలన ఘటాదులవలెనే ఆత్మ కా దని యభిప్రాయము.

శ్లో. పూర్వజన్త న్యసన్నేతజన్త సంపాదయే త్కథమ్,
భావిజన్త న్యసత్కర్త న భుంజీ తేహ సంచితమ్. 4

వ్యా. హేతురస్తు. సాధ్య మభూద్విపక్షే బాధకాభావాదప్రయోజకోఽయం
హేతురిత్యాశంక్యా కృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాఖ్యబాధకసద్భావాస్తై వ మితి పరి
హారతి—పూర్వజన్తనీతి. ఏతద్దేహరూపస్యాత్మనః పూర్వజన్తన్తన్తన్తాదేతజన్త
హేత్వద్వజ్ఞా సంభవేఽప్యస్య జన్తనోఽప్యస్త్రీయమాణత్వాదకృతాభ్యాగమః, ప్రస
జ్యేత. తథా భావిజన్తన్తన్తన్తన్త దేహరూపస్యాత్మనోఽ సత్త్వాదభావాదిహఃసుష్ఠితయోః
పుణ్యపాపయోః ఫలభోక్తురభావేన భోగమంతరేణాపి కర్తృక్షయః ప్రసజ్యేతాయం
కృతవిప్రణాశః ఏవం కృతనాశాకృతాభ్యాగమరూపబాధకసద్భావాదాత్మనః కార్యత్వం
నాంగీకర్తవ్యమితి భావః.

టీ. పూర్వజన్త ని = వెనుకటిజన్తమునందు, అసత్ = ఆత్మత్వముచేత దేహము లేని దగుచు, ఏతజన్త = ఈజన్తమును, కథం = ఎట్లు, సంపాదయేత్ = సంపాదించును? (సంపాదింప శక్యము కా దనుట.) భావిజన్తని=రాబోవు జన్తమునందు, అసత్ = ఆత్మత్వముచేత శరీరము లేకపోవుచు, ఇహ = ఈజన్తమందు, సంచితం = సంపాదింపబడిన, కర్త = కర్తను, న భుంజీత = అనుభవింపకయే నశింపవలసివచ్చును.

తా. ఈశరీరము పుట్టుటకు ముందుజన్తమున సుకృతదుష్కృతముల నాచరించెడి ఆత్మ లేనియెడల శరీరము గలుగుటయే ఘటింపదు. కారణము లేనిదే కార్యము నెవ్వరు నంగీకరింపరు. ఇదియే యకృతాభ్యాగమదోష మనబడును. ఇప్పుడు ఈశరీరమూలమునఁ జేసినపుణ్యపాపఫలములను జన్తాంతరమున ననుభవించుటకై యప్పు డాత్మయుండి తీరవలెను. అప్పు డాత్మయే లేదు అనునెడల పుణ్యపాపములు నిష్ఫలములు అనవలసివచ్చును. ఇయ్యది కృతవిప్రణాశ మను దోషము. దీనిని శాస్త్రకారు లంగీకరింపరు. కావున పూర్వోత్తర కాలములందును. నుండెడి యాత్మ పూర్వోత్తరకాలములందు లేక మధ్యకాలములోనే యుండెడి స్థూలదేహ మనబడుచున్న అన్నమయకోశములు కానేరదు ఇవి ఆత్మకంటె భిన్నములుకాని, యొక్కటియగు ఆత్మకా దని భావము.

అవ. ఈవిధముగా నన్నమయకోశము ఆత్మ గా దని నిరూపించి, ప్రాణమయకోశస్వరూపమును దాని అనాత్మత్వమును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పూర్ణో దేహే బలం యచ్ఛన్నక్షాణాం, యః ప్రవర్తకః,
 వాయుఃప్రాణమయో నాసా వాణ్ణా చైతన్యవర్జనాత్. ౪

వ్యా. ఏవమన్నమయకోశస్యానాత్మత్వం ప్రవర్త్య ప్రాణమయకోశస్య స్వరూపం తదనాత్మత్వం చ దర్శయతి—పూర్ణ ఇతి. యో వాయుర్దేహే పూర్ణః పాదాదిమస్తకపర్యంతం వ్యాప్తస్సన్నభలం యచ్ఛన్నాన్వయనరూపేణ సామర్థ్యం ప్రయచ్ఛన్నక్షాణం చక్షురాదీనామింద్రియాణాం ప్రవర్తకః ప్రేరకో వర్తతే, న వాయుః ప్రాణమయ ఇత్యుచ్యతే. అసావప్యాత్మా న భవతి. తత్ర హేతుమాహ—చైతన్యేతి. వివాదాధ్యాసితః ప్రాణా ఆత్మా న భవతి జడత్వాద్భటాదివదితి భావః.

టీ. యః = ఏవాయువు, దేహే = శరీరమునందు, పూర్ణస్కన్ = అంతటను నిండి యున్నదగుచు, బలం=సామర్థ్యమును, యచ్ఛన్ = ఇచ్చుచు, అక్షాణాం=చక్షురాదీంద్రియములను, ప్రవర్తకస్కన్ = ప్రవర్తింపఁజేయుచు, (వర్తతే)=వర్తించుచున్నదో, సః =

ఆ ప్రాణమయః=ప్రాణమయకోశమనెడి, అసౌ=ఈ, వాయుః = వాయువు, చైతన్యవర్ణనాత్ -చైతన్య=తెలివియొక్క, వర్ణనాత్=లేకపోవుటవలన, ఆత్మా = ఆత్మ, న=కాదు.

తా. దేహమందు ఆపాదమస్తకము నంతటను వ్యాపించి వ్యానరూపముచేత దేహమునకు బలమిచ్చుచు, చక్షురాదీంద్రియములను బ్రేరేపించుచుండువాయువు ప్రాణమయకోశ మనబడును. ఇది చైతన్యము లేనిదై జడస్వభావము గలది గనుక ఘటాదులవలెనే ఆత్మ కాదు.

అవ. ఇప్పుడు మనోమయకోశమును దానియనాత్మత్వమును తెలుపుచున్నాడు:—

శ్లో. అహంతాం మమతాం దేహే గృహదౌ చ కరోతి యః,
కామాద్యవస్థయా భ్రాంతో నాసౌ వాత్మా మనోమయః. 6

వ్యా. ఇదానీం మనోమయస్వరూపప్రదర్శనపూర్వకం తస్యాప్యనాత్మత్వమాహ—అహంతామితి. దేహేఽహంతామహంభావం గృహదౌ మమతాం మదీయత్వాభిమానం చ యః కరోతి అసౌ మనోమయ ఇతి స ఆత్మా న భవతి. కుత ఇత్యత ఆహ—కామాదీతిహేతుగర్భవిశేషణం. కామక్రోధాదివృత్తిమత్త్వేనానియతస్వభావాదిత్యర్థః. మనోమయః ఆత్మా న భవతి. వికారిత్యా ద్దేహవదితి భావః.

టీ. యః = ఏమనస్సు, దేహే = శరీరమునందు, అహంతాం = నే ననెడిభావమును, గృహదౌ = గృహారామక్షేత్రాదులందు, మమతాం=నాది యనే యభిమానమును, కరోతి=చేయుచున్నదో, అసౌ=ఈమనస్సు, మనోమయః=మనోమయకోశము, కామాద్యవస్థయా=కామక్రోధాదివికారములుగలది యగుటచేత, భ్రాంతః = చపలస్వభావము గల మనస్సు, ఆత్మా=ఆత్మ, న=కాదు.

తా. శరీరమును తన్నుఁగాను గృహారామక్షేత్రాదులను తనవిగాను తోపింపఁజేయునదియు, కామక్రోధాది వికారములు గలదియు చపలస్వభావము గలదియు నగు మనస్సు మనోమయకోశ మని చెప్పఁబడును. ఇది కామక్రోధాదివికారములు గలిగి చపలస్వభావము గలది యగుటచేత దేహమువలెనే ఆత్మ కాదు.

అవ. ఇప్పుడు విజ్ఞానమయకోశస్వరూపమును దానియనాత్మత్వమును, నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. లీనా సుప్తా వపుర్బోధే న్యాపున్నయా దానభాగ్రగా,
చిచ్ఛాయోవేతధీర్నాత్మా విజ్ఞానమయశబ్దభాక్. 7

వా. అనంతరం కర్తృశబ్దవాచ్యస్య విజ్ఞానమయస్య స్వరూపం ప్రదర్శయంత్య దనాత్త్వం దర్శయతి—లీనేతి. యా చిచ్ఛాయోపేతా ధీశ్చిదాభాసయుతా బుద్ధిః సుప్తా సుప్తికాలే లీనా విలీనా సతీ బోధే జాగరణకాలే ఆనఖాగ్రగా నఖాగ్ర పర్యంతం వర్తమానా సతీ వపుః శరీరం వ్యాప్నుయాత్. సంవ్యాప్య వర్తతే. సా విజ్ఞాన మయశబ్దభాగ్విజ్ఞానమయశబ్దే నోచ్యమానాఽసావప్యోత్తా న భవతి విలయాద్యవస్థా వత్త్వాత్ ఘటాదివదిత్యర్థః.

టీ. చిచ్ఛాయోపేతధీః - చిచ్ఛాయా = చైతన్యప్రతిబింబముతో, ఉపేత = కూడుకొనిన, ధీః=బుద్ధి, సుప్తా = సుషుప్తికాలమున, లీనా సతీ=లయించినదై, బోధే = జాగ్రదవస్థయందు, ఆనఖాగ్రగా = నఖశిఖిపర్యంతము వ్యాపించినదై, వపుః శరీర మును, వ్యాప్నుయాత్ = వ్యాపించియుండును, సా = ఆబుద్ధి, విజ్ఞానమయశబ్దభాగ్ = విజ్ఞానమయకోశ మనఁబడుచున్న దగుచు, ఆత్తా=ఆత్మ, న=కాదు.

తా. సుషుప్తికాలమున లయించుచు జాగ్రదవస్థయందు నఖ శిఖిపర్యంతము వ్యాపించుచుండెడి చైతన్యప్రతిబింబముతోఁ గూడిన బుద్ధి విజ్ఞానమయకోశ మనఁబడును. ఈ బుద్ధియు విలయాద్యవస్థలు (సంకోచవికాసములు) గలదియగుటచే ఘటాదులవలెనే ఆత్మ కాదు.

అవ. మనోబుద్ధులు రెండును అంతఃకరణవికారములే కదా. తన్మయము లగు మనోమయవిజ్ఞానమయకోశములకు భేద మెట్లు ఘటించును? అనుశంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కర్తృత్వకరణత్వాభ్యాం విక్రియేతాన్తరింద్రియమ్,
విజ్ఞానమనసీ అంతర్బహిశ్చైతే పరస్పరమ్. 8

వ్యా. నను మనోబుద్ధ్యోరంతఃకరణత్వావిశేషాత్ మనోమయవిజ్ఞానమయ రూపేణ కోశద్వయకల్పనానుపపన్నే త్యాశంక్య కర్తృత్వకరణత్వాభ్యాం భేదసద్భా వాద్ఘటత ఏవ మనోమయత్వాదిభేద ఇత్యాహ—కర్తృత్వేతి. అంతరింద్రియమంతః కరణం కర్తృత్వకరణత్వాభ్యాం కర్తృరూపేణ కరణరూపేణ చ విక్రియేత పరిణ మత ఇత్యర్థః. ఏతే కర్తృకరణే విజ్ఞానమనసీ విజ్ఞానమనశ్శబ్దవాచ్యే భవతః. ఏతే చ పరస్పరం అంతర్బహిర్భావేన వర్తతే. అతః కోశద్వయముపపద్యతే ఇత్యర్థః.

టీ. అంతరింద్రియం = అంతఃకరణము, కర్తృత్వకరణత్వాభ్యాం - కర్తృ త్వ = కర్త యగుటయొక్కస్వరూపముచేతను, కరణత్వాభ్యాం = కరణత్వముచేతను, విక్రియేత=పరిణమించును. ఏతే = ఈకర్తృకరణములు రెండును, విజ్ఞానమనసీ=విజ్ఞాన

మయకోశ మనియు, మనోమయకోశ మనియు చెప్పబడుచు, పరస్పరం = ఒకదాని కొకటి, అంతర్బహిష్ఠ = వెలుపటి దనియు, లోపలి దనియు భావము గలవై వర్తించు చున్నవి.

తా. కర్తృత్వశక్తి గలది విజ్ఞానమయకోశము. కరణత్వశక్తి గలది మనోమయకోశము. కరణ మనఁగా ముఖ్యసాధనము. ఈ రెండింటిలో విజ్ఞానమయకోశము లోపలిది. మనోమయకోశము వెలు పలిది. కనుక నీ రెండింటికిని భేదము ఘటించవచ్చును.

అవ. ఇప్పుడు భోక్త యని చెప్పబడెడి ఆనందమయకోశస్వరూపమును నిరూ పించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కాచిదంతర్దుఖా వృత్తి రానందప్రతిబింబభాక్,
పుణ్యభోగే భోగశాంతౌ నిద్రారూపేణ లీయతే. 9

వ్యా. ఇదానీం భోక్తృశబ్దవాచ్యస్యానందమయస్యానాత్త్వ దర్శయితుం తస్య చ స్వరూపమాహ—కాచిదితి. పుణ్యభోగే పుణ్యకర్తృఫలానుభవకాలే కదాచి ద్ధీవృత్తిరంతర్దుఖా సతీ ఆనందప్రతిబింబభాగాత్త్వస్వరూపస్యానందస్య ప్రతిబింబం భజతే. నైవ భోగశాంతౌ పుణ్యకర్తృఫలభోగోపరమే సతి నిద్రారూపేణ లీయతే విలీనా భవతి. సా వృత్తిరానందమయ ఇత్యభిప్రాయః.

టీ. పుణ్యభోగే = పుణ్యకర్తృ ముయొక్క. ఫలానుభవకాలమునందు, కాచిత్ = ఒకానొకటైన, వృత్తిః = బుద్ధివృత్తి, అంతర్దుఖా (సతీ) = అంతర్దుఖమై, ఆనందప్రతి బింబభాక్ = ఆనందరూప మగు బ్రహ్మముయొక్క ప్రతిబింబమును గ్రహించుచు, భోగ శాంతౌ-భోగ = పుణ్యకర్తృముల ఫలభోగము, శాంతౌ = నశింపఁగా, నిద్రారూపేణ = నిద్రారూపముతో, లీయతే = లయించుచున్నది.

తా. అంతర్దుఖమైన యొకానొకబుద్ధివృత్తి యానందస్వరూప మగు బ్రహ్మముయొక్క ప్రతిబింబమును గ్రహించును. అదియే యా నందమయకోశ మనఁబడును. ఆకోశము పుణ్యభోగకాలమునందు అభివ్యక్త మగును. పుణ్యఫలభోగము క్షయింపఁగానే నిద్రారూప ముగా లయించును.

అవ. ఆనందమయకోశము ఆత్మ గా దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కాదాచిత్కత్వతో నాత్మా స్యాదానందమయోఽప్యయమ్,
బింబభూతో య ఆనంద ఆత్మాసౌ సర్వదా స్థితేః. 10

వ్యా. తస్యానాత్ త్వమాహ—కాదాచి శ్కేతి. ఆయమానందమయోఽపి కాదా చిత్కత్వాదాత్తా న స్యాదభ్రాదిపదార్థవదిత్యర్థః. నను విద్యమానానామానందమయా దీనాం సర్వేషా మాత్ త్వనిరాసే నై రాత్వం ప్రసజ్యే తేత్యాశంక్యాహ—బింబభూత ఇతి. బుద్ధ్యాదౌ ప్రతిబింబతయావస్థితస్య ప్రియాదిశబ్దవాచ్యస్య ఆనందమయస్య బింబ భూతః కారణభూతో య ఆనందోఽసావేవాత్తా భవతి. కుత ఇత్యత ఆహ—సర్వదేతి. నిత్యత్వాదిత్యర్థః. వివాదాధ్యాసితః ఆనంద ఆత్మా భవతుమర్హ తి. నిత్యత్వా న్నానై కాంతికలేతి భావః.

టీ. ఆయం = ఈ, ఆనందమయోఽపి = ఆనందమయకోశంబును, కాదాచిత్క త్వతః = ఒకానొకప్పుడు తోచుటవలన, ఆత్మా = ఆత్మ, న స్యాత్ = కానేరదు. బింబభూతః=బింబస్వరూపమైన, యః=ఏ, ఆనందః=ఆనందము గలదో, అసౌ=ఈబింబ భూతమైనయానందము, సర్వదా=ఎల్లప్పుడును, స్థితేః = ఉండుటవలన, ఆత్మా = ఆత్మ, స్యాత్ = అగును.

తా. ఉత్పత్తిలయములు గలిగి యొకానొకప్పుడు మాత్రము తోచుటచేత, అనఁగా నెప్పుడు నుండని దగుటచేత ఆయానందమయ కోశమును నిత్యమైనయాత్ కాఁజాలదు. ప్రియము, మోదము, ప్రమోదము ననెడి సుఖవిశేషవృత్తులచేతఁ జెప్పదగిన ఆనందమయము బుద్ధ్యాదులయందు ప్రతిబింబభావముచేత వర్తించుచున్నది. అట్టి ఆనందమయ మనెడి ప్రతిబింబమునకుఁ గారణభూతమైన ఆనందబింబ మెద్దికలదో ఆ ఆనందబింబము సర్వకాలసర్వావస్థలయందును నిత్య శుద్ధ ముక్త నిష్కళ నిష్క్రియ నిర్గుణ పరిపూర్ణచైతన్యస్వరూపము కలిగియుండుటచే నిదియే ఆత్మ యగును.

(ఇష్టవస్తువును జూచుటవలనఁ గలిగిన సంతోషము 'ప్రియము.' ఆ యిష్టవస్తువు లభించుటచేతఁ గలిగెడి సంతోషము 'మోదము.' ఇట్టివస్తువును అనుభవించుటచేతఁ గలిగెడి సంతోషము 'ప్రమో దము.')

అవ. పూర్వవాది యాక్షేపము:—
 శ్లో. నను దేహముపక్రమ్య నిద్రానందాంతవస్తుషు,
 మాభూదాత్తత్వమన్యస్తు న కశ్చిదనుభూయతే. 11

వ్యా. నన్వీతి. అన్నమయాద్యానందమయాంతానాం కోశానాముక్తైరే తుభి రాత్ త్వం నఘటతే. తన్తా ఘటిష్టాఽస్త్వాత్తా నుపలభ్యమానత్వా నై వం సంభవతీతి.

టీ. నను = ఓయి, దేహం = అన్నమయకోశమును, ఉపక్రమ్య = మొదలుకొని, నిద్రానందాంతవస్తుషు = ఆనందమయకోశ పర్యంతమైన కోశములయందు, ఆత్మత్వం = ఆత్మభావము, మా భూత్ = ఉండకపోవుగాక, అన్యస్తు = వేటొకటైన, కశ్చిత్ = ఏదియును, నానుభూయతే = అనుభవింపబడుట లేదే.

తా. అన్నమయకోశము మొదలుకొని ఆనందమయకోశము పర్యంతము ఆత్మ లేదంటివి. ఈకోశములకంటె వ్యతిరిక్త మగు ఆత్మ మాచే తెలియబడుట లేదు. కనుక శూన్యవాదము ఘటించు నని ప్రశ్న చేయుచున్నాడు. (పూర్వపక్షముచేయువాఁ డనుట.)

అవ. పైప్రశ్నమునకు సమాధానము చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. బాధం నిద్రాదయస్స ర్వేఽనుభూయంతే న చేతరః,

తథాప్యేతేఽనుభూయంతే యేనతం కోనివారయేత్.

12

వ్యా. పరిహారతి—బాధమితి. అత్ర నిద్రాశబ్దేన నిద్రానందో లక్ష్యతే. నిద్రా దయో దేహంతా ఉభయభ్యంతేఽన్యే నానుభూయంత ఇతి యదుక్తం తత్సత్యం. కథం తర్హి తదతిరిక్తస్యాత్మనోఽంగీకార ఇత్యత ఆహ—తథాపీతి. అన్యస్యానుపలభ్య మానత్వేఽపి యద్బలాదేతేషాం ఆనందమయాదినా ముపలభ్యమానతా భవతి సోఽను భవః కథం నాంగీక్రియత్ ఇత్యర్థః.

టీ. బాధం = సత్యము, నిద్రాదయః = ఆనందమయకోశము మొదలైన, సర్వే = అన్నికోశములును, అనుభూయంతే = అనుభవింపబడుచున్నవి. ఇతరః = ఈపంచకోశ ములకంటె వేఱైన యాత్మ, న చ = అనుభవింపబడుట లేదు. తథాపి = ఆవిధముగా తెలియబడకపోయినప్పటికిని, యేన = ఏయనుభవబలముచేత, ఏతే = ఇవి, అనఁగా (పంచకోశములు), అనుభూయంతే = అనుభవింపబడుచున్నవో, తం = ఆయనుభవ మును, కః = ఎవఁడు, నివారయేత్ = వారింపఁగలుగును. ఎవ్వఁడును నివారింప లేఁ డనుట.

తా. ఓయి పూర్వవాచీ! నీవు చెప్పినది సత్యము. అన్న మయాది పంచకోశములును అన్యునిచేత ననుభవింపబడుచున్న వనియు, ఆ పంచకోశములకంటె నన్యుఁ డగు ఆత్మ అనుభవింపబడుట లే దనియు నీవు చెప్పితివి. అట్లు ఆత్మ పంచకోశములవలె ననుభవింపఁ బడకున్నను, ఏ అనుభవమువలన నీ పంచకోశములు ననుభవింపఁ బడుచున్నవో ఆ యనుభవమే ఆత్మ. అట్టి ఆత్మను ఎవఁడు నిరాకరింపఁ గలఁడు? అట్టి ఆత్మ నవశ్య మంగీకరింపవలె ననుట.

అవ. ఆత్మ యున్నయెడల నేల కనుపింపదు? కనుపింపనందున ఆత్మ లే దన వలసి వచ్చును గదా అనుశంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వయ మేవానుభూతిత్వా ద్విద్యతే నానుభావ్యతా,
జ్ఞాతృజ్ఞానాంతరాభావా ద్జ్ఞేయో న త్వస త్తయా. 13

వ్యా. ననూ క్తేభ్యోఽన్య ఆత్మా యది విద్యతే తద్భూపలభ్యేత. నోపలభ్యతే. అతో నా స్తీత్యాశంక్యాహ—స్వయమితి. ఆనందమయాదీనాం సాక్షిణోఽనుభవరూప త్వాదేవానుభావ్యత్వం నా స్తీతి. నను అనుభవరూపత్వే ప్యనుభావ్యత్వం కుతోఽనస్యాది త్యాశంక్యాహ—జ్ఞాతితి. జ్ఞాతా చ జ్ఞానం చ జ్ఞాతృజ్ఞానే అన్యే జ్ఞాతృజ్ఞానే జ్ఞాతృ జ్ఞానాంతరే. తయోరభావః. తస్మాద్జ్ఞేయో జ్ఞానవిషయో న భవతీతి. జ్ఞాత్రాద్యభావా ద్వా న జ్ఞాయతే. స్వస్యైవాసత్తాద్వా. కిమత్ర వినిగమనే కారణమిత్యత ఆహ— నత్వ సత్తయేతి. నిద్రానందాదిసాక్షి త్వే నాసత్త్వస్య పూర్వమేవ నిరాకృదత్వాదితి భావః.

టీ. స్వయమేవ = తానే, అనుభూతిత్వాత్ = అనుభవస్వరూప మగుటవలన, అనుభావ్యతా=మఱియొకవిషయములో ననుభవ మగుట, న విద్యతే=కాఁజాలదు. జ్ఞాతృ జ్ఞానాంతరాభావాత్ -జ్ఞాతృ=తనకంటె వేఱైన జ్ఞాతయొక్కయు, జ్ఞానాంతర = మఱి యొక తెలివి యొక్కయు, అభావాత్ =లేకపోవుటవలన, అజ్ఞేయః = జ్ఞానవిషయము కాదు. అసత్తయా తు=లేకపోవుటచేతనై తే, న = అజ్ఞేయముకాదు (గ్రహింపఁబడక పోవుటకు హేతువు లే దనుట).

తా. అనుభవస్వరూప మగుటచే ఆత్మ మఱియొక యనుభవ ములో విషయము కాఁజాలదు. ఆత్మ జ్ఞానవిషయము కాకపోవుటకు ఆత్మయొక్క లేమి హేతువు కాదు. తనకంటె మఱియొకటి గ్రహించు నది లేకపోవుటయే యాత్మ గ్రహింపఁబడకపోవుటకు హేతువు.

అవ. ఆత్మ యనుభవవిషయము గా దనుటకు దృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాధుర్యాదిస్వభావానా మన్యత్ర స్వగుణార్పిణామ్,
స్వస్తిం స్తదర్పణాపేక్షా నో నచా స్త్యన్యదర్పకమ్. 14

వ్యా. అనుభవరూపస్యాత్మ నోఽనుభావ్యత్వాభావే దృష్టాంతమాహ—మాధుర్యా దితి. ఆదిశబ్దేనాష్టాదయో గృహ్యంతే. మాధుర్యాదయః స్వభావాః సహజా ధర్మవికేషా యేషాం తే మాధుర్యాదిస్వభావాః గుడాదయ స్తేషా మన్యత్ర స్వసంస్పృష్టపదార్థేషు చణ కాదిషు స్వగుణార్పిణాం స్వగుణాన్తాధుర్యాదీనర్పయంతీతి స్వగుణార్పిణస్తేషాంస్వస్తిన్ స్వస్వరూపే గుడాదిలక్షణే తదర్పణాపేక్షా తేషాం మాధుర్యాదీనాం అర్పణేసంపాదనే

ఽపేక్షా ఆకాంతా మాధుర్యాదికం కేన చిత్సంపాదనీయ మిత్యేవంరూపా నో నైవ విద్యతే. కించాన్యదర్పకం నాస్తిగుడాదీనాం మాధుర్యాదిప్రదం వస్త్యంతరం నాస్తీత్యర్థః.

టీ. అన్యత్ర = మఱియొక పదార్థమునందు, స్వగుణార్పణాం=తమగుణములను చేర్చెడి, మాధుర్యాదిస్వభావానాం=తీసి పులుపు మొదలగు సహజధర్మములు గల బెల్లము చింతపండు మొదలగు పదార్థములకు, స్వస్తిక్=తమయందు, తదర్పణాపేక్షా = మాధుర్యాదిధర్మములను చేర్పవలసిన యపేక్ష, నో=లేదు. అర్పకం=సంపాదించెడి, అన్యచ్చ= మఱియొకవస్తువును, నాస్తి=లేదు.

తా. సెనగపిండి మొదలగు వేఱుపదార్థములందు తమగుణమును చేర్చెడి మాధుర్యాదిస్వభావము గల చక్కెర మున్నగువస్తువులలో మాధుర్యాదికము చేర్చుటకై మఱియొకపదార్థము ఏవిధముగా నవేక్షింపఁబడదో, యనుభవరూప మగు ఆత్మయం దనుభవమునకై వేఱొకపదార్థ మవేక్షింపఁబడదు. ఆత్మ ఎల్లప్పుడును అనుభవరూపమే యగును.

శ్లో. అర్పకాంతరరాహిత్యే ఽప్యస్త్యేషాం తత్స్వభావతా,

మాభూత్తథానుభావ్యత్వం బోధాత్తా తు న హీయతే. 15

వ్యా. సదృష్టాంతం ఫలితమాహ—అర్పకాంతరేతి. మాధుర్యాదిసమర్పకవస్త్యంతరాభావేఽపి ఏషాం గుడాదీనాం మాధుర్యాదిస్వభావతా యథా విద్యతే ఏవమాత్తనో ఽప్యనుభవవిషయత్వం మాభూదనుభవరూపతా తు భవత్యేవేత్యర్థః.

టీ. అర్పకాంతరరాహిత్యేఽపి = మాధుర్యమునుచేర్చెడి మఱియొకవస్తువు లేకపోయినను, ఏషాం = ఈవస్తువులకు; చక్కెర మొదలగువాని కనుట. తత్స్వభావతా = మాధుర్యాదిస్వభావము, అస్తి=కలదు, తథా=ఆప్రకారముగా నాత్మకు, అనుభావ్యత్వం = అనుభవవిషయ మగుట, మాభూత్ = లేకపోవుఁగాక, బోధాత్తా తు=అనుభవరూపత్వమైతే, న హీయతే = లోపించదు. ఉండియే తీరు ననుట.

తా. అనుభవరూప మగు ఆత్మయందు ననుభవము గలుగఁజేసెడి యితరపదార్థము లేకున్నను అనుభవరూపత్వ ముండియే తీరును. ఆత్మయనుభవవిషయ మెన్నటికిని గాదు.

శ్లో. స్వయంజ్యోతి ర్భవత్యేష పురోఽస్త్వాద్భాసతేఽఖిలాత్,

తమేవ భాంత మన్వేతి తద్భాసా భాస్యతే జగత్. 16

వ్యా. ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ—స్వయమితి. అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిర్భవతి. అస్తాత్సర్వస్థా త్పురతస్సువిభాతి. * “తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీ” త్యాది శ్రుతయః ఆత్మనః స్వప్రకాశత్వం బోధయంతీత్యర్థః.

టీ. ఏషః=ఈయాత్మ, స్వయంజ్యోతిః = స్వప్రకాశస్వరూపుఁడు, భవతి=అగుచున్నాఁడు. అస్తాత్ = ఈ, అఖిలాత్ = సర్వజగత్తుకంటె, పురః=ముందు, భాసతే=ప్రకాశించుచున్నాఁడు. [సర్వం=తక్కినదంతయు), భాంతం=స్వయముగా ప్రకాశించుచున్న, తమేవ=ఆయాత్మనే, అన్వేతి = అనుసరించి ప్రకాశించుచున్నది. తద్భాసా-తత్=ఆయాత్మయొక్క, భాసా = స్వప్రకాశరూపముచేత, జగత్ = జగత్తంతయు, భాస్యతే = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడుచున్నది.

తా. ఆత్మ బోధస్వరూపుఁడుగాని బోధవిషయం డెన్నఁటికిని గాఁడు. బోధ, అనుభవము, అపరోక్షము, స్వయంప్రకాశము అనిన నివియన్నియు నొక్కటియే యగును. ఈయర్థములకు శ్రుతులను బ్రమాణములనుగా నుదాహరించుచున్నాఁడు—శ్రు. “అత్రాయం పురుషస్వయం జ్యోతిర్భవతి” అను శ్రుతి యాత్మస్వప్రకాశస్వరూపుఁడని చెప్పుచున్నది. “తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం” అనుశ్రుతి యాత్మచేతనే సర్వము ప్రకాశింపఁజేయఁబడుచున్న దనియు, ఆత్మ ప్రకాశస్వరూపుఁడనియుఁ జెప్పుచున్నది.

శ్లో. యేనేదం జానతే సర్వం తం కేనాన్వేన జానతామ్,
విజ్ఞాతారం కేన విద్యాచ్ఛక్తం వేద్యే తు సాధనమ్. 17

వ్యా. “యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాద్విజ్ఞాతారమిదం కేన విజానీయా” దితి వాక్యమర్థతః పఠతి—యేనేదమితి. యేనసాక్షీచైత్యరూపేణాత్మనేదం సర్వం దృశ్యజాతం జానతే ప్రాణిః. తం సాక్షీణమాత్మానమన్వేన కేన సాక్ష్యభూతేన జడేన జానతామవగచ్ఛేయః. పుమాంస ఇతి కేషః. అస్యైవ వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—విజ్ఞాతారమితి. దృశ్యజాతస్య విజ్ఞాతారం కేన దృశ్యభూతేన విద్యాద్విజానీయాన్న కేనాపి జానాతీత్యర్థః. నను మనసా జ్ఞాస్య తీత్యాశంక్యాహ—శక్తమితి. సాధనం తు జ్ఞానసాధనం మనస్తు వేద్యే జ్ఞాతవ్యవిషయే శక్తం సమర్థం. స తు జ్ఞాతర్యాత్మ ని. * “నైవ వాచా న మనసా” ఇత్యాది శ్రుతేస్తస్యాపి జ్ఞేయత్వే కర్తృత్వకర్తృత్వ విరోధాచ్ఛ్రేయ భావః.

టీ. యేన=వియాత్త చేత, ఇదం=ఈ, సర్వం = ప్రపంచమునంతటిని, జానతే = జనులు తెలిసికొనుచున్నారో, తం = ఆయాత్తను, అన్యేన = జడరూపమై యితరమైన, కేన = దేనిచేత, జానతాం = తెలిసికొనియెదరు, తెలిసికొనఁజాల రనుట. విజ్ఞాతారం= దృశ్యమును తెలిసికొనెడి ఆత్మను, కేన = ఏదృశ్యరూపముచేత, విద్యాత్ = తెలిసికొన వచ్చును. తెలియుటకు సాధ్యము కా దనుట. సాధనం తు=సాధనమనిననో, పేద్యే = జ్ఞాన విషయమైన ప్రపంచమునందు, శక్తం = పనిచేయును. ఉపయోగించు ననుట.

తా. శ్రు. “యేనేనం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాత్” అను శ్రుతియు, “విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్” ఆత్మ నెఱుఁగు నది మఱియొకటి లేదనియు, ఆత్మయే యన్నింటి నెఱుఁగునదియు, సాధనము లన్నియు దృశ్యములపై నుపయోగింపఁబడునుగాని దృశ్రా పముం దుపయోగింపవనియుం జెప్పుచున్నవి. దృక్కనినను అనుభవ మని నను నొక్కటే యగును.

శ్లో. స వేత్తి వేద్యం తత్సర్వం నాన్యస్తస్యాస్తివేదితా,
విదితావిదితాభ్యాం తత్పృథగ్బోధస్వరూపకమ్. 13

వ్యా. ఆత్మనః స్వప్రకాశకత్వమేవ “స వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా.” “అన్యదేవ తద్విదితా దధో అవిదితాద” ధీతి వాక్యద్వయమపి ప్రమాణం మన్వానస్త ద్వాక్యద్వయమర్థతః పఠతి. స వేత్తితి. స ఆత్మా యద్యద్యేద్యం తత్సర్వం వేద్యం వేత్తి. తస్యాత్తనో వేదితా జ్ఞాతాఽన్యో నాస్తి. తదోధస్వరూపకం బ్రహ్మవిదితావిది తాభ్యాం, విదితం జ్ఞాతం జ్ఞానేన విషయాకృతం అవిదితమజ్ఞానేనావృతం. తాభ్యాం పృథగ్విలక్షణం బోధస్వరూపత్వా దేవేత్యర్థః.

టీ. సః=ఆయాత్త, వేద్యం=ఎఱుఁగఁదగిన వేదిగలదో, తత్సర్వం = ఆ తెలియఁ దగినదాని నంతయును, వేత్తి=తెలిసికొనుచున్నాఁడు, తన్య = ఆయాత్తకు, అన్యః = ఇతరుఁడైన, వేదితా=తెలిసికొనెడివాఁడు, నాస్తి=లేఁడు, బోధస్వరూపకం = అనుభవ స్వరూపమైన, తత్ = ఆపరబ్రహ్మము, విదితావిదితాభ్యాం - విదిత= తెలియఁబడినదాని కంటెను, అవిదితాభ్యాం = తెలియఁబడనిదానికంటెను, పృథక్ =వేఱైనది.

తా. శ్రు. “స వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా” అను శ్రుతియు, “అన్యదేవ తద్విదితా దధో అవిదితాదధి” అను శ్రుతియు నాత్మకంటె వేఱగు ద్రష్ట లేఁ డనియు, జ్ఞాతాజ్ఞాతములకంటె విలక్షణ మనియు ఆత్మకు స్వప్రకాశత్వమునే బోధించుచున్నవి. ఈ స్వప్రకాశ త్వమునే ఆత్మకు ననుభవరూపముగఁ దెలియవలెను.

అవ. జ్ఞాతాజ్ఞాతములకంటె వేఱైనపదార్థ ముండుట యెట్లు ఘటించును? పదార్థ మనునది జ్ఞాతము కావలెను. లేదా అజ్ఞాతము కావలెను. కాని జ్ఞాతాజ్ఞాతములు రెండునుం గా దను టెట్లు? అనిన సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. బోధే ప్యనుభవో యస్య న కథంచన జాయతే,
తం కథం బోధయేచ్ఛాస్త్రం లోష్ట్రం నరసమాకృతిమ్. 19

వ్యా. నను విదితావిదితాతిరిక్తో బోధో నానుభూయత ఇత్యాశంక్య విదితవిశేషణస్య వేదనస్యైవ బోధస్వరూపత్వాత్తదనుభవేవా విదితస్యాప్యనుభవాభావప్రసంగా ద్బోగానుభవోఽవశ్య మంగీకర్తవ్య ఇది సోపహాశమాహ—బోధేఽపీతి. యస్యమందస్య బోధేఽపి ఘటాదిస్ఫురణరూపేఽప్యనుభవః సాక్షాత్కారః కథంచన కథమపి న జాయతే. తం నరసమాకృతిం నరసమాకారం లోష్ట్రం లోష్ట్రవజ్జడం మనుష్యంశాస్త్రం కథం బోధయేత్ ? న కథమపి బోధయేదిత్యర్థః.

టీ. యస్య=ఎవనికి, బోధేఽపి=స్ఫురణ కలిగినప్పటికిని, అనుభవః = అనుభవము, కథంచన = ఏవిధమునను, న జాయతే=కలుగదో, తం = అటువంటి, నరసమాకృతిం = మనుష్యునితో సమానమైన యాకారముగల, లోష్ట్రం=మట్టిముద్దను, మట్టిముద్దవలె బుద్ధి లేనివాని ననుట, శాస్త్రం = శాస్త్రము, కథం=ఎట్లు, బోధయేత్ = బోధింపఁగలుగును? బోధింపఁజాల దనుట.

తా. జ్ఞాత మన్న తెలియఁబడునది గదా! తెలివి యనునది ప్రకాశింపక తెలియఁబడునది యనుటయే సంభవింపదు. కనుక స్వప్రకాశమగు బోధ నెఱుంగ ననెడి మనుజుఁడు మనుష్యాకార మగు మట్టిముద్దయగును గాని మనుజుఁ డనంజెల్లదు. అనఁగా ననుభవము అనుభవ విషయము కాకపోయినను స్వప్రకాశము కావచ్చు ననుట.

అవ. బోధ యనినను అనుభవ మనినను నొక్కటే యంటివి. అది తెలియఁబడుట లేదే. అనుట నీ పన్నమాటకు విరుద్ధము అని సదృష్టాంతముగ చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. జిహ్వ మేఽస్తి నవేత్క్యక్తిరజ్ఞాయై కేవలం యథా,
న బుద్ధ్యతే మయా బోధో బోధవ్య ఇతి తాదృశీ. 20

వ్యా. బోధో న బుద్ధ్యత ఇత్యుక్తిరేవ వ్యాహతేతి సదృష్టాంతమాహ—జిహ్వేతి. మే జిహ్వస్తి నవేత్క్యక్తిర్భాషణం యథా లజ్ఞాయై కేవలం లజ్జాజననాయైవ భవతి, న బుద్ధిమత్త్వజ్ఞాపనాయ, జిహ్వాయా వినా భాషణానుపపత్తేః. ఏవం మయా

బోధో న బుద్ధ్యతే, ఇతః పరం బోధవ్య ఇత్యుక్తిరపి తాదృశీ లజ్జా హేతురేవ. బోధేన వినా త ద్వ్యవహారాసిద్ధిర్థ్యర్థః.

టీ. మే=నాకు, జిహ్వ = నాలుక, అస్తి వా = ఉన్నదా, నాస్తి వా = లేదా, ఇతి = ఈ ప్రకారమైన, ఉక్తిః = సంభాషణము, యథా = ఏ ప్రకారము, కేవలం = ముఖ్యముగా, లజ్జాయై=సిగ్గుకొఱకు అగుచున్నదో, తథా = (ఆ ప్రకారము,) మయా= నాచేత, బోధః = అనుభవము, న బుద్ధ్య తే = తెలియబడలేదు. బోధవ్యః = తెలుపబడుటగాక. ఇతి=ఈవిధమైన సంభాషణమును, తాదృశీ = అటువంటిదేను-అనగా లజ్జా కరమైన దనుట.

తా. నాకు నాలుక యున్నదా లేదా యని యడుగుట ఎట్లు హాస్యాస్పద మగునో, యట్లే యనుభవస్వరూప మైన బోధ నాచే నెఱుగబడలేదు గనుకఁ దెలియునటుల బోధింపు మనుటయు హాస్యాస్పదమే యగును.

అవ. బోధ యనగా స్ఫురణ మని తెలిసినది. అది బ్రహ్మజ్ఞానమున కేమి యుపయోగపడును? అనిన చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యస్మిన్ యస్మి న్నస్తి లోకే బోధ స్తత్తదుపేక్షణే,

యద్యోధమాత్రం తద్బ్రహ్మేవ త్యేవం ధీర్బ్రహ్మనిశ్చయః. 21

వ్యా. భవత్వేవంవిధః స బోధస్తథాపి ప్రకృతే బ్రహ్మపరోధే కిమాయాత మిత్యాశంక్యాహ—యస్మిన్నితి. లోకే జగతి యస్మిన్యస్మిన్ ఘటాదిలక్షణే విషయే బోధో జ్ఞానమస్తి తత్తదుపేక్షణే తస్య తస్య ఘటాదివిషయస్యోపేక్షణేనాదరణే కృతే సతి యద్యోధమాత్రం ఘటాదౌ సర్వత్రానుస్యూతం యత్ స్ఫురణమస్తి తదేవ బ్రహ్మేవంరూపా ధీర్బ్రహ్మనిశ్చయో బ్రహ్మవగతిరిత్యర్థః.

టీ. లోకే=లోకమునందు, యస్మిన్ యస్మిన్ = ఏయేపదార్థమునందు, బోధః= బోధ గలుగునో, తత్తత్ = ఆయాఘటాదివిషయమును, ఉపేక్షణే = త్రోసివైచిన, యత్=ఏ, బోధమాత్రం = స్ఫురణము మాత్రము మిగిలియుండునో, తత్ = ఆస్ఫురణము, బ్రహ్మేతి = పరబ్రహ్మ మగు నని, ఏవం=ఈవిధమైన, ధీః=బుద్ధి, బ్రహ్మనిశ్చయః= బ్రహ్మ మని యెఱుగుట.

తా. ఏయేపదార్థమునందు బోధ గలుగునో, యా యాఘటాది పదార్థముల విడిచి తెలివినిమాత్రము గ్రహించిన, సర్వపదార్థముల యందు వ్యాపించినయాస్ఫురణమే బ్రహ్మ మని బ్రహ్మనిశ్చయము గలుగుట ప్రయోజన మని భావము.

అవ. ఘటాదిపదార్థములను నుజ్జగించి యా యనుభవరూపమైన బ్రహ్మమును తెలిసికొనునెడలఁ బంచకోశవిచారణ ఎందుకు? అని శంకించి సమాధానము చెప్పవలయును—

శ్లో. పంచకోశపరిత్యాగే సాక్షిబోధావశేషతః,

స్వస్వరూపం స ఏవ స్యాత్ శూన్యత్వం తస్య దుర్లుటమ్. 22

వ్యా. నను ఘటాదివిషయాపేక్షయా తదర్థానుభవరూపం బ్రహ్మవగమ్యతే చేత్త్వో కోశపంచక వివేకోఽయం నిష్ప్రియోజనస్సౌదిత్యాశంక్య బ్రహ్మాణః ప్రత్య గ్రూపతాజ్ఞానేన వినా సంసారానివృత్తే స్తథాత్వావబోధోపయోగిత్వా న్న తస్యాపి వైయర్థ్య మిత్యాహ—పంచకోశేతి. పంచానాం కోశానామన్నమయాదీనాం పరి త్యాగే బుద్ధ్యానాత్ త్వనిశ్చయే కృతే తత్సాక్షిరూపస్య బోధస్యావశేషణాత్స సాక్షి రూపా బోధ ఏవ స్వస్వరూపం బ్రహ్మైవ స్యాత్. నన్నన్నమయాదీనాం అనుభవ సిద్ధానాంత్యాగే శూన్యపరిశేషస్సౌదిత్యాశంక్యాహ—శూన్యత్వ మితి. తస్య సాక్షి బోధస్య శూన్యత్వం దుర్లుటం, దుస్సంపాద్యమిత్యర్థః.

టీ. పంచకోశపరిత్యాగే - పంచకోశ = అన్నమయాదిపంచకోశములయొక్క, పరిత్యాగే=ఆత్మ కా దని పరిత్యజించినప్పుడు, సాక్షిబోధావశేషతః-సాక్షిబోధ=సాక్షి స్వరూపమైన బోధయొక్క, అవశేషతః = శేషించుటవలన, స ఏవ=ఆబోధయే, స్వస్వ రూపం = తనస్వరూపము, బ్రహ్మస్వరూప మనుట, తస్య = ఆ యాత్మ స్వరూపమునకు, శూన్యత్వం = శూన్యత్వము (లేమి), దుర్లుటం = ఎన్నఁటికిని ఘటించదు.

తా. పంచకోశముల నొక్కొక్కటిని బరిశీలించి వానిని అనాత్మ లని త్రోసివైవఁగా సాక్షియైనబోధమాత్రము శేషించును. అదియే తన యథార్థమైన స్వరూపము. అట్టి యాత్మ స్వరూపము శూన్య మనుట ఎన్నఁటికిని సంభవింపదు.

అవ. శూన్యత్వ మెన్నఁటికిని ఘటించకుండుటను స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అస్తి తావత్స్వయం నామ వివాదావిషయత్వతః,

స్వస్తిన్నపి నివాదశ్చేత్ప్రతివాద్యత్త కో భవేత్. 23

వ్యా. దుర్లుటత్వమేవోపపాదయతి—అస్తితి. స్వయంశబ్దవాచ్యం స్వస్వరూపం తాకికానాం వైదికానాం చ మతేతావదస్త్యేవ. కుత ఇత్యత ఆహ—వినాదేతి. స్వస్వ రూపస్య విప్రతిపత్తివిషయత్వాభావాదిత్యర్థః. విపక్షే బాధకమాహ—స్వస్తిన్నపి. స్వాత్మ వ్యపి విప్రతిపత్తౌ సత్యామత్రాస్యాం విప్రతిపత్తౌ కః ప్రతివాది స్యాన్న కోఽపీత్యర్థః.

టీ. వివాదావిషయత్వతః - వివాద = తగవునకు, అవిషయత్వతః = విషయము కాకపోవుటవలన, స్వయంనామ = స్వస్వరూపము, తావత్ = అన్ని మతములయందును, అస్తి = ఉన్నది. స్వస్తిన్నపి = తనస్వరూపమందును, వివాదశ్చేత్ = వివాదము కలిగినయెడల, అత్ర = ఈవిషయమై, కః = ఎవఁడు, ప్రతివాదీ = ప్రతిఘటించి వాదము చేయువాఁడు, భవేత్ = అగును? ప్రతిఘటించి వాదముచేయువాఁడు లేఁ డనుట.

తా. తా నని వ్యవహరింపఁబడెనువస్తు వున్నదా లేదా యను సందేహ మెవ్వరికిని లేదు. ఒకవేళ యున్న దందు వేని, యట్లు ప్రతి ఘటించి వాదము చేయువాఁడు లేఁడు.

అవ. తాను లేఁడనువాఁడు ప్రతివాదిగా నుండలేఁడు అనెద వేల?

శ్లో. స్వాసత్త్వం తు న కస్తే చిద్రోచతే విభ్రమం వినా,

అతపవ శ్రుతిర్బాధం బ్రూతే చాసత్త్వవాదినః.

24

వ్యా. నను స్వాసత్త్వవాద్యేవ ప్రతివాదీ భవిష్యతీత్యాశంక్య, తథావిధః కోఽపి నాస్తీత్యాహ—స్వాసత్త్వమితి. భ్రాంతిమేకాం విహాయాన్యస్యాం దశాయాం స్వస్యాభావః కేనాపి నాంగీక్రియత ఇత్యర్థః. కుత ఏవం నిశ్చయత ఇత్యాశంక్యాహ—అత ఇతి. యతః కస్తే చిన్నరోచతే. అతపవ శ్రుతిరపి అసత్త్వవాదినో బాధం బ్రూతే.

టీ. విభ్రమం వినా=భ్రాంతి లేకుండ, స్వాసత్త్వం తు=తాను లేఁ డని తలం చుట, కస్తే చిత్ = ఎవ్వనికిని, న రోచతే=ఇష్టము కాదు. అతపవ = కనుకనే, అసత్త్వ వాదినః = ఈన్య మని వాదించెడువానికి, శ్రుతిశ్చ=శ్రుతియును, బాధం = బాధను, బ్రూతే=చెప్పుచున్నది.

తా. తాను లేఁ డని యెవ్వఁడో భ్రాంతుఁడై యనవలెను గాని తనలేమి యెవ్వనికి సరిపడదు. అట్లు లేఁ డనువానికి బాధకమును శ్రుతి చెల్పుచున్నది.

అవ. ఆశ్రుతినే చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అసద్బ్రహ్మేతి చేద్వేన స్వయ మేవ భవే దసత్,

అతోఽస్య మా భూ ద్వేన్యత్త్వం స్వసత్త్వం త్వభ్యుపేయతామ్.

వ్యా. కేయం శ్రుతిత్యాం యోయం “అసద్బ్రహ్మే” త్యారభ్య “అస న్నేవే” త్యాదికాంతాం శ్రుతిమర్థతః వరతి—అనదితి. యది బ్రహ్మసదితి జానీయా

త్వో స్వయమేవ బ్రహ్మణోఽసత్వజ్ఞాన్యసద్భవేత్స్వస్యైవ బ్రహ్మరూపత్వాదిత్యర్థః. ఫలికమాహ—ఆత ఇతి.

టీ. బ్రహ్మ = బ్రహ్మము, అసదితి = లేదని, వేదచేత్ = తెలిసికొనెనేని, స్వయమేవ = తానే, ఆసత్ = శూన్యము, భవేత్ = కావలసివచ్చును, లేకపోవు ననుట. ఆతః = ఈహేతువువలన, అస్య = ఈబోధస్వరూపుడగు ఆత్మకు, వేద్యత్వం = జ్ఞానవిషయము, మాభూత్ = లేకపోవుగాక, స్వసత్త్వం తు = తనయునికి, అభ్యుపేయ తాం = సిద్ధించుగాక.

తా. శ్రు. “అసద్భ్రష్టేతి చే ద్వేద” అనునది మొదలు “అసన్నేవ స భవతి” అనువఱకు శ్రుతి యేమి చెప్పినది? ఎవ్వఁడు బ్రహ్మము లేదని తలఁచునో, వాఁడే లేనివాఁడగు నని చెప్పినది గావున ఆత్మ యొకదానిచేత తెలియఁబడునది కాకపోవచ్చును గాని ఆత్మ తెల్వియై యున్న దనుట యొప్పుకొనక తప్పదు.

అవ. ఏదేని విశిష్టరూపము నంగీకరింతువేని, ఆరూపముచేత తెలియఁబడె నని యంగీకరించి నట్లగును. తెలియఁబడునది కాదందువా యది శూన్యమైనది కావలసి వచ్చును అనెడి యాక్షేపమునకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కీదృక్త్వో తి చే త్పచ్చే రిదృక్తా నాస్తి తత్ర హి
యదనీదృగతాదృక్చ తత్స్వరూపం వినిశ్చిను. 223

వ్యా. ఇదానీమాత్మనః స్వప్రకాశత్వం వక్తుకామస్తస్య వేద్య త్వాభావే కీదృక్స్వరూపమితి ప్రశ్నముల్లాపయతి—కీదృగితి. అయమభిప్రాయః. ఆత్మన ఈదృక్త్వో దివా కేనచిద్రూపేణ వైశిష్ట్యాంగీకారే తేనైవ రూపేణ వేద్యత్వం స్యాత్. తదనంగీకారే శూన్యత్వమితి. సత్య మీదృక్త్వాద్యంగీకారే తథైవ వేద్యత్వం. తత్తు నాంగీక్రియత ఇత్యాహ—ఈదృగితి. ఉపలక్షణ మేతత్తాదృక్త్వస్యాపి. ఉభయాభావ మేవాహ—యదనీదృగితి.

టీ. తర్హి = అట్లులే లే, కీదృక్ ఇతి = ఆయాత్మ స్వరూప మెట్టి దని, పచ్చే శ్చేత్ = అడిగితివేని, తత్ర = ఆయాత్మ స్వరూపమునందు, ఈదృక్తా = ఇట్టిదనుట, నాస్తిహి = లేనే లేదు. అనీదృక్ = ఇటువంటి దని చెప్పుటకు సాధ్యముకానిదియు, అతాదృక్చ = అటువంటి దని చెప్పుటకు సాధ్యము కానిదియు, యత్ = ఏది గలదో, (తత్) = ఆస్వయంపము, తత్స్వరూపం = ఆయాత్మ స్వరూప మని, వినిశ్చిను = నిశ్చయించుకొనుము.

తా. ఆయాత్త యెటువంటి దని యడిగెదవేని వినుము. ఇట్టిది యట్టిది యని చెప్పుటకు సాధ్యము గాని దేదో యట్టిస్వరూపము ఆత్మ యని తెలియ నగును.

అవ. మీమాట కర్థము మాకు తెలియలేదు. విస్పష్టముగా చెప్పు మందువా? అది వచింప నలవి గా దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అక్షాణాం విషయ స్త్వీదృ క్షరోక్షస్తాదృగుచ్యతే,
విషయా నాక్షవిషయ స్వత్త్వాన్నాస్య పరోక్షతా. 27

వ్యా. నహి ప్రతిజ్ఞానమాత్రేణార్థసిద్ధి రిత్యాశంక్య, ఈదృక్తాదృక్త్వశబ్దయో రర్థ మభిదధాన స్తదవాచ్యత్వ ముపపాదయతి—అక్షణామితి. ప్రత్యక్షస్వైవ ఘటా దేరీదృక్ఖబ్జవాచ్యత్వం దృష్టం. పరోక్షస్వైవ ధర్మాదేస్తాదృక్ఖబ్జవాచ్యత్వం. ద్రష్టురాత్మ నస్తు ఇంద్రియజన్యజ్ఞానవిషయత్వాభావాన్నే దృక్త్వం. స్వేనైవ పరోక్షత్వా భావాన్న తాదృక్త్వమిత్యర్థః.

టీ. అక్షాణాం = ఇంద్రియములకు, విషయః = కనబడెడి ఘటాదికము, ఈ దృక్ = ఇట్టి దని చెప్పబడును. పరోక్షః=ఇంద్రియముల కగపడని పుణ్యాదికము, తాదృక్ = అట్టిదని, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది. విషయా తు=ఆత్మ యనినచో, అక్షవిషయః = ఇంద్రియములకు గోచరించెడిది, న = కాదు. అస్య = ఈయాత్మ, స్వత్త్వాత్ = తానై యుండుటవలన, పరోక్షతా = పరోక్షత్వమును, అనగా నగపడ కుండుట యనుట. న = లేదు.

తా. ఇంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్ష మగు ఘటాదిపదార్థము ఇట్టిది యని చెప్పబడుచున్నది. ఇంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షముగాని పుణ్యా దికము అట్టిది యని చెప్పబడుచున్నది. ద్రష్టయగు ఆత్మ చక్షు రాదీంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షముకానినాఁ డగుటచేత ఇట్టివాఁ డని చెప్పబడఁడు. తనకుఁ బరోక్షత్వము లేమిచే అట్టివాఁ డనియుం జెప్పబడఁడు. కనుక నిట్టివట్టిది యనెడిశబ్దములచేత చెప్పనలవిగానిది ఆత్మ యని తెలియవలెను.

అవ. అయితే, తున్యము తానోపును అనువానికి పరిహారము చెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. అవేద్యోఽప్యపరోక్షోఽత్మః స్వప్రకాశో భవత్యయం,
సత్యం జ్ఞానమనంతం చేత్యస్తీహా బ్రహ్మలక్షణమ్. 2

వ్యా. తర్హి శూన్యమితి ద్వితీయం పక్షం ఫలదర్శనవ్యాజేన పరిహారతి—అవేద్య ఇతి. ఇంద్రియజన్యజ్ఞానవిషయత్వాభావేఽప్యపరోక్షత్వాత్స్వప్రకాశ ఇత్యర్థః. అత్రాయం ప్రయోగః. అత్తా స్వప్రకాశః సంవిత్కర్తృతా మంతరేణాపరోక్షత్వాత్సంవేదనవదితి. న చ విశేషణాసిద్ధో హేతుః. ఆత్మనః సంవిత్కర్తృత్వే కర్తృకర్తృభావవిరోధప్రసంగాత్. స్వస్వరూపేణ కర్తృత్వం విశిష్టరూపేణ కర్తృత్వమిత్యవిరోధ ఇతి చేత్ గమనక్రియాయామపి ఏకస్యైవ స్వస్వరూపేణ కర్తృత్వం విశిష్టరూపేణ కర్తృత్వ మిత్యితి ప్రసంగాత్. న చ సాధనవికలా దృష్టాంతః. సంవేదనస్య సంవేదనాంతరాపేక్షాయా మనవస్థానాదితి తర్కమతే ఘటోఘటజ్ఞానేన భాసతే ఘటజ్ఞానమను వ్యవసాయనేతి సంవేదనవత్స్వప్రకాశే దృష్టాంతః సాధనవికల ఇతి చేన్న. జ్ఞానస్య జ్ఞానాంతరేణ భాసమానత్వాభావాత్ సాధనవికలః. నన్వాత్మనః స్వప్రకాశత్వేన సిద్ధత్వేఽపి బ్రహ్మలక్షణాభావాత్ న బ్రహ్మత్వసిద్ధిరిత్యాశంక్య తల్లక్షణం తత్ర యోజయతి. సత్యమితి. “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి” శ్రుత్యా యద్బ్రహ్మణో లక్షణముక్తం తదాత్మని విద్యత ఇత్యర్థః.

టీ. ఆయం = ఈయాత్మ, అవేద్యోఽపి = ఇంద్రియములచేత ఘటాదులవలె తెలియబడనిదైనను, అపరోక్షః = తనస్వరూపమే కనుక నిత్యాపరోక్షమైనది, అతః = కనుక, స్వప్రకాశః = స్వయముగా ప్రకాశించునది. భవతి = అగుచున్నది. బ్రహ్మలక్షణం-బ్రహ్మ=పరమాత్మయొక్క, లక్షణం = స్వరూపలక్షణము, సత్యం = సత్యమును, జ్ఞానం=చిద్రూపమును, ఇహ=దీనియందు, ఆత్మయం దనుట. అస్తి = కలదు.

తా. ఈ ప్రత్యగాత్ ఇంద్రియజన్యజ్ఞానముచేతఁ దెలియఁ బడెడువాఁడు గాకపోయినను సాక్షాత్ప్రత్యక్షముగ ‘అహం’ (నేను) అని స్ఫురించుచుండుటచేత, స్వప్రకాశుఁ డగును. “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” అనెడి శ్రుతిచేత బ్రహ్మము సద్రూప మనియు చిద్రూప మనియు అనంత మనియు, బ్రహ్మస్వరూపలక్షణము చెప్పఁబడెను. ఆ బ్రహ్మలక్షణములు ప్రత్యగాత్తయందును గలవు. కనుక నీయాత్మకు బ్రహ్మత్వము స్వతఃసిద్ధము.

అవ. ఆత్మకు సత్యత్వమును జెప్పుటకు సత్యత్వలక్షణముం జెప్పుచున్నాఁడు:—
 జ్ఞో. సత్యత్వం బాధరాహిత్యం జగద్బాధైకసాక్షిణః.

బాధః కింసాక్షికో బ్రూహి న త్వసాక్షిక ఇష్యతే. 29

వ్యా. ఆత్మనః సత్యత్వోపపాదనాయ తావత్సత్యత్వస్య లక్షణమాహ—సత్యత్వ మితి. బాధశూన్యత్వం సత్యత్వం. సత్యమబాధ్యం బాధ్య మిథ్యేతి తద్వివేక ఇతి పూర్వాచార్యైరుక్తత్వాత్. అస్తు. ప్రకృతే కిమయాతమిత్యత ఆహ—జగదితి. జగ తః స్థూలసూక్ష్మశరీరాదిలక్షణస్య యో బాధః సుప్తిమూర్ఛాసమాధిషు ఆవిద్యమా నతా, తత్సాక్షీ త్వేనైవ వర్తమానస్యాత్త్వో బాధః కింసాక్షికః. కస్సాక్షీ అస్య బాధస్య. అసౌ కింసాక్షికః. న కోఽపి సాక్షీ విద్యత ఇత్యర్థః. అసాక్షీకోఽప్యాత్ బాధః కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ—న త్వితి సాక్షీరహితో బాధో నాభ్యుపగంతవ్యోఽన్యథాఽతి ప్రసంగాదితి భావః.

టీ. బాధరాహిత్యం = బాధయొక్క లేకపోవుట, సత్యత్వం = సత్యత్వము (అగును). బాధ యనఁగా లేమి యనుట. జగద్బాధైకసాక్షిణః-జగత్ = జగత్తుయొక్క, బాధ = లేమికి, ఏక = ముఖ్యమైన, సాక్షిణః = ఎఱింగెడియాత్తు యొక్క, బాధః = లేమి, అభావమనుట, కింసాక్షికః = ఎవఁడు సాక్షిగాఁ గలిగియున్నది? బ్రూహి = చెప్పము. ఆత్మయొక్కయభావము నెఱింగినసాక్షి లేఁ డనుట. అసాక్షికస్తు=సాక్షిలేని యభావము, నేష్యతే=చిప్పకొనఁబడదు.

తా. సత్యత్వ మనిన బాధ లే కుండుట బాధ యనఁగా లేమి యగును. బాధింపఁబడనిది సత్య మనియు, బాధింపఁబడెడిది మిథ్య యనియుఁ బూర్వాచార్యు లొప్పియుండిరి. స్థూలసూక్ష్మశరీరాదిరూప మగు జగత్తుయొక్క లేమిని సుస్మృప్తిమూర్ఛాసమాధిలంక జూచుచు న్నాము. ఆలేమిని యెఱింగినవాఁ డొక్కఁ డింకవలయునుగదా. సాక్షి లేనిదాని నెవ్వఁడును అంగీకరింపను. అట్టిసాక్షియె యాత్మ యనఁబడును. కావున. అసాక్షికమైనదానిని నే నంగీకరింతు నంటివేని అది అతిప్రసంగ మగు నని భావము.

ఆవ. ఈసంగతి దృష్టాంతములచేత స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అపనీతేషు మూర్త్యేషు హ్యమూర్తం తస్య తే నియత్, 30
 శక్యేషు బాధితేషుం తే తస్య తే యత్తదేవ తత్.

వ్యా. ఉక్తమర్థం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి—అపనీతేష్వితి. మూర్తేషు గృహాది గతేషు ఘటాదిష్వపనీతేషు గృహాదిభ్యో నిసంగితేషు సత్సు యథాపనేతుమశక్యం నభ వివ శిష్యతే. ఏవం స్వవ్యతిరిక్తేషు మూర్త్యుముర్తేషు దేహేంద్రియాదిషు నిరాకర్తుం శక్యేషు బాధితేషు నేతి నేతీతి శ్రుత్యా నిరాకృతేషు సత్సు యంతే ఆవసానే సర్వనిరా కరణసాక్షిత్వేన యో బోధోఽ పశ్యతే స ఏవ బాధరహిత ఆత్మత్వర్థః.

టీ. మూర్తేషు = ఇంద్రియగోచరములైనట్టి గృహాదులయం దుండెడి ఘటాది పదార్థములు, అపనీతేషు సత్సు = ఇంటిలోపలనుండి యవలఁ బాఱవేయఁబడు చుండఁగా, (యత్) వియత్ = ఏయాకాశము, శిష్యతే = కదలింప శక్యము గాని దగుచు నిలిచి యుండెనో (తథా = ఆవిధముగనే), శక్యేషు = శక్యములైనవి, బాధితేషు సత్సు = ఆత్మకా దని నిరాకరింపఁబడుచుండఁగా, అంతే = చివరకు, యత్ = ఏబోధస్వరూపము, శిష్యతే = సాక్షియై నిలవఁబడుచున్నదో, తదేవ = ఆబోధస్వరూపమే, తత్ = ఆయాత్మ యగును.

తా. ఇంటిలో నున్న ఘటాదివస్తువుల నవల నుంచిన నుంచ వచ్చును. అచటి యాకాశమును గదలింప నెట్లు శక్యము కాదో యటు లనే దేహేంద్రియాదుల శాస్త్రముచే నిది గా దిది కా దని త్రోసి వేయఁగా నేది చివరకు శేషించి తొలఁగింప సాధ్యము గా కుండునో, అనఁగా నిరాకరింపఁబడినవాని నెఱుంగునో యట్టిబోధయే యాత్మ యగు నని యెఱుంగ నగును.

అవ. కనుపడుదాని నంతను నిషేధించిన నేమియు మిగులదు. శేషించినది యాత్మ యనుటెట్లనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సర్వబాధే న కించిచ్ఛేద్యన్న కించి త్తదేవ తత్,
 భాషా ఏవాత్ర భిద్యంతే నిర్బాధం తావ దస్తి హి. 31

వ్యా. నను ప్రతీయమానస్యసర్వస్యాపినిషేధేకించినావశిష్యతే. అతఃకథం శిష్యతే. యత్తదేవతదిత్యవశిష్టస్యాత్త్వముచ్యతఇతి శంకతే. సర్వబాధఇతి.నకించదవశిష్యత ఇతి వదతామపి తథా ప్రయోగసిద్ధయే సర్వాభావవిషయం జ్ఞానమవశ్యమభ్యుపేత వ్యం. అతస్తదేవాస్తదభిమతాత్త్వస్వరూపమిత్యభిప్రాయేణ పరిహారతి—యన్నేతి. న కించిదితిశబ్దేన యచ్ఛేతన్యముచ్యతే, తదేవ తద్బ్రహ్మేత్యర్థః. నను న కించిదిత్య భావవాచకేన న కించిచ్ఛేద్యేన కథంచైతన్యముచ్యతే ఇత్యాశంక్య బాధసాక్షిణోఽవశ్య మభ్యుపేయత్వాదభిధాయకశబ్దేష్వేవ విప్రతిపత్తిర్నాభిధేయ ఇతి పరిహారతి— భాషా ఇతి. అత్ర బాధసాక్షిణి బ్రత్యగాత్తని భాషా ఏవ న కించిత్సాక్షీత్వాది. శబ్దా ఏవ భిద్యంతే. నిర్బాధం బాధరహితం. సాక్షిచైతన్యం తు విద్యత ఏవేత్యర్థః.

టీ. సర్వబాధే సతి = సర్వప్రపంచమునకు మిథ్యాత్వము గలుగుచుండఁగా, కించిత్ = కొంచెమును, న చేత్ = లేదంటివేని, న కించిత్ = ఏమియు లేవనెడిది, యత్ = ఏది గలదో, తదేవ = అట్టిజ్ఞానమే, తత్ = ఆయాత్మ యగును. అత్ర = ఈవిష

యమునందు, భాషా ఏవ=మాటలే, భిద్యంతే = వేటుపడుచున్నవి. నిర్బాధంతావత్ = బాధింపఁ బడనిసాక్షిచైతన్యము, అస్తిహి = ఉన్నదిగదా !

తా. “దృశ్యము నంతయు నిది గా దిది గా దని త్రోసివైచినచో, నేమియు మిగులదు. ఏది చివరకు మిగులుచున్నదో అదియే యాత్మ యనుట కుదురదు.” చివర కేమియు మిగుల్లే దని తెలిసికొనెడి జ్ఞానమే బ్రహ్మ మగును. ఒక్కొక్కదాని నాత్మ గా దని త్రోసివైచిన, కట్టకడపట సర్వాభావమును గుర్తెఱింగెడిజ్ఞానమే యాత్మ.

అవ. ఈయర్థమునకు శ్రుతిప్రమాణమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అత ఏవ శ్రుతిర్బాధ్యం బాధిత్యా శేషయత్యదః,
స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యతద్వ్యావృత్తిరూపతః. 32

వ్యా. ఉక్తమర్థం శ్రుత్యారూఢం కరోతి—అతఏవేతి. యతః సాక్షిచైతన్య మబాధ్యమతఏవ “స ఏష నేతి నేత్యా” త్తేతి శ్రుతిరతద్వ్యావృత్తిరూపతోనాత్మ పదార్థనిరాకరణద్వారేణ బాధ్యం నిరాకరణయోగ్యం సర్వమనాత్మకవస్తుజాతం బాధి త్యానిరాకృత్య అతో నిరాకర్తుమశక్యం ప్రత్యక్ స్వరూపం శేషయత్యవశేషయతి.

టీ. అత ఏవ = ఇందువల్లనే, శ్రుతిః = శ్రుతి, బాధ్యం = బాధింపఁ దగిన దానిని, బాధిత్యా=నిషేధించి, స ఏషః=ఆయి, ఆత్మా=ఆత్మ, నేతి నేతి=ఇది కా దిది కా దని, అతద్వ్యావృత్తిరూపతః = అనాత్మ పదార్థములను నిరాకరించుటచేత, అదః = ఈ ప్రత్యక్ష స్వరూపమును, శేషయతి = మిగుల్చుచున్నది.

తా. “స ఏషనేతి నేత్యాత్మా” ఈయాత్మ ఇది కా దిది కాదనెడి శ్రుతి అనాత్మ పదార్థమును నిరాకరించి, నిరాకరింప శక్యముగాని ప్రత్యక్ష స్వరూపము నాత్మ గా మిగుల్చుచున్నది.

అవ. ఏది బాధింప శక్యము? ఏది బాధింప నశక్యము అనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇదం రూపం తు య ద్యావ స్థ త్యక్తుం శక్య తేఽఖిలం,
అశక్యో హ్యనివంరూప స్స ఆత్మా బంధనబుత్తః. 33

వ్యా. నేతి నేతి శ్రుతిర్బాధయోగ్యం బాధిత్యా బాధితుమశక్యం అవశేష యతీత్యుక్తం. తత్ర కీదృశం బాధితుం శక్యం కీదృశమశక్యమితి నిపతాయాం తదుభయం విభజ్య దర్శయతి. ఇదం రూపమితి. ఇదమిత్వేపి దృశ్య త్వేనానుభూయమానం రూపం స్వరూపం యస్య దేహాదేస్తదిపం రూపం తుశబ్దోపధారణే యద్యావదితి పదద్వయం సర్వదృశ్యోపసంగ్రహార్థం. ఏవం చ సతి యద్దృశ్యం ఇదమఖిలం త్యక్తుం

శక్యత వివేక్యర్థస్సంపద్యతే. అనిదంరూపః ప్రత్యక్షేనేదంతయావగంతుం అయోగ్యక సాక్షీ ఆశక్యస్య తుమిత్యర్థః. హీతి నిపాతేన ప్రసిద్ధిద్యోతకేన త్యక్తుస్స్వరూపత్వేన త్యాగాయోగ్యతాం సూచయతి. ఫలితమాహ—ఆత్మేతి. యో బాధరహితః సాక్షీ, స ఏవాత్మా నాహం కారాది ర్దృశ్య ఇత్యర్థః.

టీ. ఇదం రూపం తు = ఇది యసుస్వరూపము గలది, యత్ = ఏది, యావత్ = ఎంతవఱకుఁ గలదో, ఆఖిలం = సమస్తమైన, తత్ = అది, త్యక్తుం = నిరాకరించుటకు, శక్యతే = వీలగును. అనిదంరూపః = ఇది యని చూపనలవి గానట్టియు, బాధవర్జితః = బాధరహితమైన, స ఆత్మా = ఆసాక్షీచైతన్యము, ఆశక్యో హి = నిరాకరింప నశక్యము గదా.

తా. ఇది యది యని యెంతవఱకు నిర్దేశింప నలవి యగునో, అంతవఱకు నిషేధింప వీలగును. ఇట్లన్నింటిని నిషేధించెడి ప్రత్యేక గాత్రయే తా నగుటంజేసి, దానిని ఇది యని చెప్పుటకు వీలు లేదు. అందుచే నట్టి సాక్షీ నిరాకరింపఁబడక మిగిలి యాత్మ యనఁబడును.

అవ. ఫలితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సిద్ధం బ్రహ్మణి సత్యత్వం జ్ఞానత్వం తు పు రేరితం,
స్వయమేవానుభూతిత్వా దిత్యాదివచనైః స్ఫుటమ్. 31

వ్యా. భవత్వాత్కనోఽబాధ్యత్వం. ప్రకృతే కిమయాత మిత్యత ఆహ—సిద్ధ మితి. బ్రహ్మణి బ్రహ్మలక్షణే యత్సత్యత్వమభిహితం తదాత్మ ని సిద్ధం. భవతు సత్యత్వం. జ్ఞానత్వం కథమిత్యాకాంతాయాం తత్పూర్వమేవోపపాదితమిత్యాహ—జ్ఞానత్వ మితి. “స్వయమే వానుభూతిత్వాద్విద్యతే నానుభావ్యతా” *ఇత్యాదిభిర్వచనైః స్ఫుటమ్ రూపత్వం పూర్వమేవ సమ్యగభిహితమిత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మణి = బ్రహ్మమందు, సత్యత్వం = అబాధితత్వము, బాధింపఁబడకపోవుట, సిద్ధం = ఫలించినది. జ్ఞానత్వం = జ్ఞానస్వరూపమయితే, స్వయమేవ = స్వయముగానే, అనుభూతిత్వాత్ = అనుభవించెడివాఁడగుటవలన, ఇత్యాదివచనైః = గాఢమున అగువాక్యములచే, స్ఫుటం = స్పష్టముగా, పురా = వెనుక, ఈరితం = చెప్పఁబడెను.

తా. బ్రహ్మ మబాధితత్వస్వరూప మనుటచే సత్యత్వము సాధింపఁ బడినది. జ్ఞానత్వము 13-వ శ్లోకమునందు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడెను. అందుచే బ్రహ్మము సత్యజ్ఞానస్వరూపము.

అవ. “సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ” యను శ్రుతిలోని మూఁడపదగు ననంతత్వమును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న వ్యాపిత్వాద్దేశతోఽంతో నిత్యత్వాన్నాపి కాలతః,

న వస్తుతోఽపి సార్వాత్వాదానంత్యం బ్రహ్మణి త్రిధా. 35

వ్యా. నను సత్యత్వ జ్ఞానత్వయోరాత్తని సిద్ధత్వేఽప్యానంత్యం న ఘటతే. బ్రహ్మణ్యపి తస్యాసిద్ధేరిత్యాశంక్య బ్రహ్మణి తావత్తత్సాధయతి—న వ్యాపిత్వాదితి. *“నిత్యం విభుం సర్వగతం సూక్ష్మం. ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః, నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానాం. ఇదం సర్వం యదయమాత్తా సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మ బ్రహ్మైవేదం శర్వ” మిత్యాదిశ్రుతిషు వ్యాపిత్వనిత్యత్వసర్వాత్వత్వప్రతిపాదనాద్బ్రహ్మణస్త్రీ విధమప్యానంత్యం దేశకాలవస్తుకృతపరిచ్ఛేదరాహిత్యమభ్యుపేతవ్యమిత్యర్థః.

టీ. వ్యాపిత్వాత్ = అంతట వ్యాపించిన దగుటచే, దేశతః = దేశమువలన, అంతః = పరిచ్ఛేదము, న = లేదు. నిత్యత్వాత్ = నిత్య మగుటవలన, కాలతః = కాలమువలనను, న = అంతము లేదు. సార్వాత్వాత్ = శ్రుతులయందుఁ జెప్పఁబడిన యట్లు బ్రహ్మము సర్వవ స్తుస్వరూప మగుటవలన, వస్తుతోఽపి = వస్తువులను బట్టియు, న = నాశము లేదు. బ్రహ్మణి = బ్రహ్మమందు, త్రిధా=మూఁడు విధములుగా, ఆనంత్యం = అనంత స్వభావ మున్నది.

తా. 1. ‘నిత్యం విభుం సర్వగతం’ అనెడి శ్రుతిచేత దేశకృతపరిచ్ఛేదము లేదు. 2. ‘నిత్యం నిత్యానా’ మనెడి శ్రుతిచే కాలపరిచ్ఛేదములేదు. 3. ‘సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మ’ యనెడి శ్రుతిచే వస్తుకృతపరిచ్ఛేదమును లేదు. ఇట్లు మూఁడువిధము లగునాశమును బ్రహ్మమందు లేనందున అనంతత్వము సిద్ధించుచున్నది.

అవ. యుక్తివలనను ఆనంత్యమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేశకాలాన్యవస్తూనాం కల్పితత్వాచ్చ మాయయా,

న దేశాదికృతోఽంతోఽస్తి బ్రహ్మనంత్యం స్ఫుటం తతః. 36

వ్యా. న కేవలం శ్రుతితః. కింతు యుక్తితోఽపీత్యాహ—దేశకాలేతి. పరిచ్ఛేద హేతునాం దేశకాలాన్యవస్తూనాం మాయయా కల్పితత్వాచ్చ గంధర్వనగరాదిభిర్గనస్యేవ న దేశాదిభిః కృతః పారమార్థికః పరిచ్ఛేదో బ్రహ్మణి సంభవతి యత స్తో బ్రహ్మణ్యానంత్యం తావద్వ్యక్తమేవ. తదేతత్సత్యమాత్తా బ్రహ్మైవ. బ్రహ్మైవైత్ర హ్యేవం న విచికిత్స్యమిత్తో సత్యమాత్తేవ నృసింహో దేవో బ్రహ్మభవతి. ఆయమాత్తా బ్రహ్మైత్యాదిభిః శ్రుతిభిరాత్తనో బ్రహ్మభేదప్రతిపాదనాత్తస్యాప్యానంత్యం సిద్ధమితి తాత్పర్యమ్.

టీ. మాయయా=మాయచేత, దేశకాలాన్యవస్తునాం=దేశము, కాలము, ఇతర వస్తువులును; కల్పితత్వాత్ = కల్పింపబడుటవలన, దేశాదికృతః = జేశము మొదలగువానిచే కలిగిన, అంతః = నాశము, న = లేదు. తతః = అందువలన, బ్రహ్మీనం త్యం = బ్రహ్మ కనంతత్వము, స్ఫుటం = విశదము.

తా. గారడివాఁడు తనవిద్యచేత కల్పించిన గంధర్వనగరము మొదలగువానిచేత ఆకాశమున కెట్లు యథార్థమైన పరిచ్ఛేదము లేదో, అటులే, దేశకాలవస్తుకృతపరిచ్ఛేదము బ్రహ్మమునకు లేదు. అందున బ్రహ్మమున కనంతత్వము యుక్తినిబట్టియు స్ఫుట మగుచున్నది.

అవ. జడ మగు జగత్తు బ్రహ్మమందు కల్పితమైనను బ్రహ్మమునకు పరిచ్ఛేదము లేక పోవచ్చును. జీవేశ్వరులు చేతనుబుగదా. వారేల బ్రహ్మమునకు పరిచ్ఛేదము గలిగింప జాల రనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యం జ్ఞాన మనంతం యద్బ్రహ్మ తద్వస్తు తస్య తత్ ,

ఈశ్వరత్వం చ జీవత్వముపాధిద్వయకల్పితమ్.

37

వ్యా. నను జడస్య జగతో బ్రహ్మాణ్యారోపితత్వేన బ్రహ్మణః పరిచ్ఛేదకత్వా భావేఽపి చేతనయార్జీవేశ్వరయోస్తదసంభవాత్తత్కృత పరిచ్ఛేదకత్వే నానంత్యం బ్రహ్మణో న సంగచ్ఛత ఇత్యాశంక్య తయారప్యోపాధిక రూపత్వేన పారమార్థికత్వా భావాన్న తయారపి వాస్తవపరిచ్ఛేద హేతుత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ—సత్యమితి. య త్సత్యాదిరూపం బ్రహ్మ తద్వస్తు తదేవ పారమార్థికం. తస్య బ్రహ్మణో యల్లోక ప్రసిద్ధ మీశ్వరత్వం జీవత్వం చ తద్వక్ష్యమాణోపాధిద్వయేన కల్పితం. అతః తత్త్వాదేవ జడవ జీవేశ్వరయారపి తత్పరిచ్ఛేదకత్వాభావ ఇతి భావః.

టీ. సత్యం = సత్యస్వరూపమైనట్టియు, జ్ఞానం = జ్ఞానస్వరూపమైనట్టియు, అనంతం = అనంతస్వరూపమైనట్టియు, యత్ బ్రహ్మ=ఏ బ్రహ్మముగలదో, తత్=ఆ పర బ్రహ్మము, వస్తు = పారమార్థిక మగును. తస్య = ఆ బ్రహ్మమునకు, ఈశ్వరత్వం = ఈశ్వరభావమును, జీవత్వం చ = జీవత్వమును, ఉపాధిద్వయకల్పితం = రెండుపాధులచేతఁ గల్పింపబడెను.

తా. సత్యజ్ఞానానంత రూపలక్షణము గల ఏపరబ్రహ్మము గలదో ఆబ్రహ్మమే పారమార్థిక మగును. ఈశ్వరజీవత్వములు రెండును రెండుపాధులచేత ఆపరబ్రహ్మమునకే కల్పింపబడినవి. అట్లు జీవేశ్వరు లిద్దరును బ్రహ్మమందుఁ గల్పింపబడుటచేత, జడరూప మగు జగత్తు

వలెనే ఆజీవేశ్వరులును వాస్తవమైన బ్రహ్మమునకు పరిచ్ఛేదమును గలిగింపజాల రని యభిప్రాయము.

అవ. ఇప్పుడు ఈశ్వరోపాధిభూతమైన శక్తిని నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శక్తిరన్యైశ్వరీ కాచి త్వర్వవస్తునియామికా,

ఆనందమయమారభ్య గూఢా సర్వేషు వస్తుషు.

33

వ్యా. కిం తదుపాధిద్వయమిత్యాకాంక్షాయాం తదుభయం క్రమేణ దిదర్శయిషురాదావీశ్వరోపాధిభూతాం శక్తిం నిరూపయతి—శక్తిరితి. ఐశ్వరీ ఈశ్వరోపాధితయా ఈశ్వరసంబంధినీ కాచిత్సదసత్వాదిభీ రూపైర్నిర్వక్తుమశక్త్యా సర్వవస్తునియామికా సర్వేషామంతర్యామిబ్రాహ్మణోక్తానాం పృథివ్యాదీనాంనియమ్యవస్తునాంనియమనకర్త్రీశక్తిరస్తి సా కుత్ర తిష్ఠతి? కుతో వా నోపలభ్యత ఇత్యాశంక్యాహ—ఆనందేతి. ఆనందమయాదిషు బ్రహ్మాండాంతేషు సర్వేషు గూఢా వర్తతేఽతో నోపలభ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. సర్వవస్తునియామికా=అన్నింటిని నియమించునట్టి, ఐశ్వరీ=ఈశ్వరసంబంధమగు, కాచిత్=అనిర్వాచ్యమైన, శక్తిః=శక్తి, అస్తి=కలదు. ఆనందమయం = ఆనందమయకోశము, ఆరభ్య=మొదలుకొని, సర్వేషు వస్తుషు=అన్నివస్తువులయందు, గూఢా = తెలియబడని దగుచు (అస్తి=ఉన్నది).

తా. సర్వవస్తువులను నియమించు నీశ్వరశక్తి యొకటి గలదు. అది ఆనందమయకోశము మొదలుకొని సర్వవస్తువులయందు నిమిడియుండుటంజేసి మన యింద్రియములచే తెలియబడదు.

అవ. తెలియబడనిచో తే దని యేల చెప్పరా దనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వస్తుధర్తా నియమ్యేరక శక్త్యా నైవ యదాతదా,

అన్యోన్యధర్త సాంకర్యాద్విప్లవేత జగత్ఫలు.

39

వ్యా. నియమేనానుపలభ్యమానాయాస్తస్యా అసత్త్వమేవ కిం న స్యాదిత్యా శంక్య జగన్నియమనాన్యథానుపపత్త్యా సావశ్యమభ్యుపేయేత్యాహ—వస్తుధర్తా ఇతి. వస్తునాం పృథివ్యాదీనాం కాతన్యద్రవత్వాదయో యదా శక్త్యా న వ్యవస్థాప్యంతే తదా తేషాం ధర్తాణాం సాంకర్యాద్విమిశ్రణే నైకత్రావస్థానాత్ జగద్విప్లవేత. అని యత వ్యవహారవిషయతాం ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః. ఖల్వీతి ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి.

టీ. యదా=అప్పుడు, శక్త్యా=శక్తిచే, వస్తుధర్తాః = పృథివ్యాదివస్తువులయొక్క కాతన్యద్రవత్వాదిధర్తములు, న నియమ్యేరక=సరిగానుంచబడవో, తదా=అప్పుడు, అన్యోన్యధర్త సాంకర్యాత్ = ఒకదాని ధర్తములు మఱియొకవస్తువునందు చేరుటవలన, జగత్ = ప్రపంచము, విప్లవేత ఖలు = హాని నొందును కదా!

తా. ఈశ్వరశక్తి లేనిచో, వస్తుధర్మముల నియమము తప్పును. అందుచే జగద్విప్లవము (ప్రపంచమందలివస్తువులయందు ఎల్లప్పుడు నియతమైనధర్మముండక పోవుట) ఘటించును. అందుచే శక్తి లేదనుటకు వీలు లేదు.

అవ. జడమగు నీశక్తికి జగన్నియామకత్వ మెట్లు ఘటించు ననిన చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. చిచ్ఛాయావేశత శక్తిశ్చేతనేవ విభాతి సా,

తచ్ఛక్తిపాధిసంయోగా ద్బ్రహ్మైవేశ్వరతాం ప్రజేత్. 40

వ్యా. నను జడాయా అస్యా జగన్నియామకత్వం న యుజ్యత ఇత్యాశంక్యా హ—చిచ్ఛాయేతి. సా శక్తిశ్చిచ్ఛాయావేశతశ్చిదాభాసప్రవేశాచ్ఛేతనేవ చేతనత్వమాపన్నేవ విభాతి ప్రతీయతే. అతోఽస్యా నియామకత్వం ఘటత ఇత్యర్థః. అస్తు. ప్రస్తుతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ—తచ్ఛక్తి. సా చాసా శక్తిశ్చేతి కర్తృధారయః. నైవోపాధిస్తేన సంయోగః సంబంధస్తస్మాద్బ్రహ్మైవ సత్యాదిలక్షణమిశ్వరతాం సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మయోగితాం ప్రజేత్ ప్రాప్నుయాత్.

టీ. సా శక్తిః=ఆశక్తి. చిచ్ఛాయావేశతః=చైతన్యప్రవేశమువలన, చేతనేవ = చేతనత్వమును పొందినదానివలె, విభాతి=తోచుచున్నది. తచ్ఛక్తిపాధిసంయోగాత్ = ఆశక్తియను నుపాధిసంబంధమువలన, బ్రహ్మైవ=బ్రహ్మమే, ఈశ్వరతాం = ఈశ్వరత్వమును, ప్రజేత్ = పొందును.

తా. స్వయముగా మాయాశక్తి జడమైనను, చైతన్యప్రతిబింబమువలన చేతనమువలె తోచుచున్నది. అట్టిశక్తియను నుపాధినిబట్టి బ్రహ్మమునకును ఈశ్వరత్వము ఆరోపింపబడుచున్నది.

అవ. పంచకోశము లుపాధిగాఁ గల జీవత్వమునుగూర్చి చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. కోశోపాధివివక్షాయాం యాతి బ్రహ్మైవ జీవతాం,

పితా పితామహశ్చైకః పుత్రపాత్రాయథా ప్రతి. 41

వ్యా. జీవత్వోపాధిభూతానాం కోశానాం ప్రాగేవాభిహితత్వా త్తన్నిమిత్తకం జీవిత్యమిదానీమాహ—కోశోపాధీతి. కోశా ఏవ ఉపాధిః కోశాపాధిస్తద్వివక్షాయాం పర్యాలోచనాయాం క్రియమాణాయాం బ్రహ్మైవ సత్యాదిలక్షణమేవ జీవితాం జీవవ్యవహారవిషయతాం గచ్ఛతి. నన్వేకస్యైవ విరుద్ధధర్మద్వయయోగిత్వం యుగపన్నక్వాపి దృష్టచరమిత్యాశంక్యాహ—పితేతి. యథైక ఏవ దేవదత్త ఏకదైవ పుత్రం

ప్రతి పితా భవతి. పౌత్రం ప్రతి తు పితామహః. ఏవం బ్రహ్మసి కోశో పాధివివక్షా
యాం జీవో భవతి శక్త్యుపాధివివక్షాయాం. ఈశ్వరశ్చ భవతీత్యర్థః.

టీ. ఏకః=ఒక్క దేవదత్తుఁడు, యథా=ఎట్లు, పుత్రపౌత్రౌ ప్రతి=పుత్రునిఁగూర్చి
యు, పౌత్రునిఁగూర్చియు, పితా = తండ్రియు, పితామహశ్చ = తాతయు (అగు
చున్నాఁడో) అట్లే కోశోపాధివివక్షాయాం=పంచకోశము లను నుపాధి నాలోచింపఁగా,
బ్రహ్మైవ=బ్రహ్మమే, జీవతాం = జీవవ్యవహారమును, యాతి = పొందుచున్నది.

తా. దేవదత్తుఁ డొక్కఁడే కొడుకునుబట్టి తండ్రియు, మను
మనిబట్టి తాతయు అయినట్లు బ్రహ్మ మొక్కటియే పంచకోశోపాధిచే
జీవుఁడనియు, శక్త్యుపాధిచే ఈశ్వరుఁడనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

అవ. ఈయర్థమును దృష్టాంతముతోఁ జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పుత్రాదేరవివక్షాయాం న పితా న పితామహః,
తద్వత్నే శో నాపి జీవశ్శక్తికోశావివక్షణే.

42

వ్యా. వ్యస్తతస్తు జీవత్వమిశ్వరత్వం వా బ్రహ్మణో నాస్తీత్యేతత్సదృష్టాంత
మాహ—పుత్రాదేరితి.

టీ. పుత్రాదేః = పుత్రాదికముయొక్క, అవివక్షాయాం = వివక్ష లేనప్పుడు,
పితా న = తండ్రి కాఁడు. న పితామహః=తాతయు కాఁడు. తద్వత్ = అట్లే, శక్తి
కోశావివక్షణే = మాయాశక్తియొక్కయు, పంచకోశములయొక్కయు, వివక్ష లేనప్పుడు,
ఈశః=ఈశ్వరుఁడు, న=కాఁడు, జీవోఽపి=జీవుఁడును, న=కాఁడు.

తా. పుత్రుఁడు, పౌత్రుఁడు అనెడి వివక్ష లేనప్పుడు, దేవ
దత్తుఁడు తండ్రియు తాతయు కానియట్లు మాయాశక్తి, పంచకోశ
ములు అనెడి వివక్ష లేనప్పుడు బ్రహ్మమునకు ఈశ్వరత్వ జీవత్వములు
లేవు.

అవ. జ్ఞానఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. య ఏవం బ్రహ్మ వే దైష బ్రహ్మైవాన భవతి స్వయం,
బ్రహ్మణో నాస్తీ జన్మాత్మ పున రేష న జాయతే.

43

ఇతి శ్రీపంచాంశరణ్యాకృతౌ, వేదాంతపంచదశ్యాం
పంచకోశవివేకః.

వ్యా. ఇదానీము క్తజ్ఞానస్య ఫలమాహ—యవీవమితి. యస్సాధనచతుష్టయసంపన్న ఏవము క్తేన ప్రకారేణ పంచకోశవివేకపురస్సరం బ్రహ్మ ప్రత్యగభిన్నం సత్యాదిలక్షణం వేద సాక్షాత్కరోతి. ఏష స్వయం బ్రహ్మైవ భవతి. “సయోహ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి. బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర” మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః. తతోఽపి కిమిత్యత ఆహ—బ్రహ్మణ ఇతి. “న జాయతే మ్రియతే వా వివశ్చి” దిత్యాదిశ్రుతేః బ్రహ్మణస్తాప జన్తనాస్తి అతఏవ విద్వానపి స్వాత్మన స్తద్రూపత్వావగమానై వ జాయతే న చ పున రావర్తత ఇతి శ్రుతేరితి.

ఇతి శ్రీ పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యవర్య శ్రీమద్భారతీతీర్థ విద్యారణ్య
మునివర్యకింకరేణ రామకృష్ణాఖ్యవిదుషా విరచితా
పంచకోశవివేకవ్యాఖ్యా సమాప్తా.

టీ. ఏవం = ఇట్లు, యః = ఎవఁడు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మయ, వేద = తెలిసికొనునో, నః = వాఁడు, స్వయం = తాను, బ్రహ్మైవ = బ్రహ్మమే, భవతి = అగుచున్నాఁడు. అతః=ఇందువలన, బ్రహ్మణః=బ్రహ్మమునకు, జన్త = పుట్టుక, నాస్తి = లేదు, ఏషః = ఈజ్ఞానియు, పునః=తిరిగి, న జాయతే=పుట్టఁడు.

తా. ఎవఁడు సాధనసంపత్తిగలవాఁడై, పైఁజెప్పినవిధమున పంచకోశములను వివేకించి ప్రత్యగభిన్నముగా బ్రహ్మమును సాక్షాత్కరించుకొనునో, వాఁడు బ్రహ్మమే యగును. బ్రహ్మమునకు జననాదులు లేవు. కనుక నట్టి బ్రహ్మవిదునకును పునరావృత్తి లేదని పంచకోశ వివేకముయొక్క తాత్పర్యము.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు పంచకోశవివేక మను

తృతీయ ప్రకరణము.



శ్రీ రస్తు
శ్రీ గణేశాయ నమః.

శ్రీ వేదాంతపంచదశి

చతుర్థ ప్రకరణము

ద్వైత వివేక ప్రకరణము

అవ. విద్యారణ్యులు ద్వైతవివేక మను ప్రకరణమును జెప్పఁదలఁచి మంగళము నాచరించుచు గ్రంథము నారంభించుచున్నారు:—

శ్లో. ఈశ్వరేణాపి జీవేన సృష్టం ద్వైతం వివిచ్యతే,
వివేకే సతి జీవేన హేయో బంధస్సు ఘటి భవేత్.

1

వ్యాఖ్యానం.

నత్వా శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునీశ్వరౌ
మయా ద్వైతవివేకస్య క్రియతే పదయోజనా.

వ్యా. చికిత్సి తస్య గ్రంథస్య నిష్ప్రత్యూహపరిపూరణాయాభిలషితదేవతాతత్త్వా
నుస్మరణలక్షణం మంగళమాచరన్ అస్య వేదాంతప్రకరణత్వాచ్చాస్త్రీయమేవానుబంధ
చతుష్టయం సిద్ధవక్తృత్య గ్రంథారంభంప్రతిజానీతే— ఈశ్వరేణేతి. ఈశ్వరేణ
కారణోపాధికే నాంతర్యామిణా జీవేనాపి కార్యోపాధికే నాహంప్రత్యయినా చ
సృష్టముత్పాదితం ద్వైతం జగద్వివిచ్యతే విభజ్య ప్రదర్శ్యతే. అస్య ద్వైతవివేచనస్య
కాకదంత పరీక్షావన్నిష్ప్రయోజనత్వం వారయతి—వివేక ఇతి. వివేకేసతి జీవేశ్వర
సృష్టయోద్వైతయోర్వివేచనే కృతే సతి జీవేన పూర్వోక్తేన హేయఃపరిత్యాజ్యో
బంధో బంధహేతుఃద్వైతం సుఘటిభవేత్ స్పష్టతాంగచ్ఛేత్. ఏతావజ్జీవేన హేయ
మితి నిశ్చయత ఇత్యర్థః.

టీ. ఈశ్వరేణ = కారణోపాధికుఁడైన ఈశ్వరునిచేతను, జీవేనాపి = కార్యో
పాధికుఁడైన జీవునిచేతను, సృష్టం = పుట్టించఁబడిన, ద్వైతం = జగత్తు, వివిచ్యతే =

విభజించబడుచున్నది. విశేషేనతి=ద్వైతవిమర్శచేసినప్పుడు, జీవేన = జీవునిచేత,
హేయః = విడువదగిన, బంధః = బంధము, స్ఫుటీభవేత్ = స్పష్టమగును.

తా. మాయోపాధికుఁడగు నీశ్వరునిచేతను, అవిద్యోపాధికుఁడగు జీవునిచేతను సృజించబడిన ద్వైతము విభజనగా తెల్పబడుచున్నది. ఇట్లు వివేచనచేయుటచే బంధ హేతు వగు ద్వైతము జీవునిచేత విడువదగినదని స్పష్టమగును.

ఆవ. శ్వేతాశ్వతరవాక్యార్థమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాయాం ప్రకృతిం విద్యాన్తాయినం తు మహేశ్వరం,
స మాయీ సృజతీత్యాహుః శ్వేతాశ్వతరశాఖినః. ౨

వ్యా. నన్వదృష్టద్వారా జీవానామేవ జగద్దేతుత్వం వాదినో వర్ణయంతి. అతః కథమీశ్వరస్పష్టత్వముచ్యతే జగత ఇత్యాశంక్య బహుశ్రుతివిరోధాన్నేదం చోద్భవముత్థాపయితుమర్హ తీత్యభిప్రేత్య శ్వేతాశ్వతరవాక్యం తావదర్థతః పఠతి—మాయాం త్వితి. మాయోపాధిమీశ్వరం ప్రస్తుత్యాస్తాన్తాయీ సృజతే విశ్వమేతదితి తస్యైజిశ్వరస్య జగత్సృష్టత్వం శ్వేతాశ్వతరశాఖినో వర్ణయంతీత్యర్థః.

టీ. మాయాం=మాయను, ప్రకృతిం=కారణముగాను, మహేశ్వరం తు=ఈశ్వరుని, మాయినం = మాయోపాధికునిగను, విద్యాత్ = తెలిసికొనవలెను. శ్వేతాశ్వతరశాఖినః=శ్వేతాశ్వతరశాఖివారు, మాయీ=మాయోపాధికుఁడైన, సః=ఆ యీశ్వరుఁడు, సృజతీతి=సృజించుచున్నాఁడని, ఆహుః = చెప్పుదురు.

తా. మాయ ప్రకృతి యనంబడును. అట్టి మాయయే యుపాధిగాఁగల యీశ్వరుఁడు జగత్తును సృజించె నని శ్వేతాశ్వతరశాఖినిషత్తునందు చెప్పబడెను.

ఆవ. ఈయర్థమునే ఐతరేయోపనిషత్తుకూడ చెప్పుచున్నది:—

శ్లో. ఆత్తా వా ఇద మగ్రేఽభూత్స ఈక్షత సృజా ఇతి,
సుకల్పేనాసృజల్లోకాః స ఏతానితి బహ్వచ్చాః. ౩

వ్యా. ఐతరేయోపనిషద్వాక్యమర్థతోఽనుసంక్రామతి—అత్తేతి. “ఆత్తావా ఇద మేకవివ్రాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించ న మిషత్స ఈక్షత లోకా న్ను సృజా ఇతి స ఇమాంశ్లోకా న సృజతేత్యనేన వాక్యేనాద్వితీయస్య పరమాత్మన ఏవ జగత్సృష్టత్వం బహ్వచ్చా ఋక్సామయజురీతి ఆవారత్యర్థః.

టీ. అగ్రే=సృష్టికి పూర్వము, ఇదం=ఈజగత్తు, ఆత్మా వా=ఆత్మ గానే, అభూత్ = ఉండెను. సః=ఆపరమాత్మ, సృజా ఇతి=సృష్టించెద నని, ఈక్షత = సంకల్పించెను. సంకల్పేన=సంకల్పముచేత, సః=ఆపరమాత్మ, ఏతాన్ లోకాన్ = ఈలోకములను, అసృజదితి=సృష్టించె నని, బహ్వుచాః (ఆహుః) = బహ్వుచు లనిరి.

తా. ఈ ప్రపంచము సృష్టికి పూర్వము ఆత్మ గా నుండెను. అట్టి పరమాత్మ వీనిని సృజించెద నని సంకల్పించి లోకముల సృష్టించె నని బహ్వుచు లనిరి.

అవ. చెండుల్లోకములతో తైత్తిరీయ శ్రుత్యభిప్రాయమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఖం వాయ్వగ్నిజ్యోతిశ్చక్షుషధ్యన్న దేహః క్రమాదమీ,
సంభూతా బ్రహ్మణ స్తస్మా దేవస్మాదాత్త నోఽఖిలాః. 4

వ్యా. ఈశ్వరస్య జగత్కారణత్వే తైత్తిరీయ శ్రుతిరపి ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్య తద్వాక్యమర్థః పఠతి—ద్వాభ్యాం. ఖమితి.

టీ. తస్మాత్ = అట్టి, ఏతస్మాత్ ఆత్మ నః=ఈ ప్రత్యగభిన్నమైన ఆత్మ యను, బ్రహ్మణః = బ్రహ్మమువలన, ఖం=ఆకాశము, వాయు... దేహః-వాయు=వాయువు, అగ్ని = అగ్ని, జల=ఉదకము, ఉర్వి=భూమియు, ఓషధ = ఓషధులు, అన్న=అన్నము, దేహః = శరీరములు, ఆమీ అఖిలాః=ఇవన్నియు, క్రమాత్ = వరుసగా, సంభూతాః=పుట్టినవి.

తా. ఆ ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మమువలన క్రమముగా ఆకాశాది దేహాంతములగు సర్వవస్తువులును పుట్టినవి.

శ్లో. బహు స్యామహమీనాం ప్రజాయేయేతి కామతః,
తవ స్తస్మాదసృజత్సర్వం జగదిద్వాహ తిత్తిరిః. 5

వ్యా. “సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మే” త్యుపక్రమ్య “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్తన ఆకాశస్సంభూతః” ఇత్యాదినా “అన్నా త్సురుష” ఇత్యంతేన వాక్యేన గుహాహితత్వేన ప్రత్యగభిన్నాదృష్టాణి ఆకాశాదిదేహావర్సంతం జగదుత్పన్నమిత్యభిధాయోపరిష్టా దశ్చి* “సోఽకామయత, బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి. స తపోఽతప్యత, స తవ స్తస్మాద, ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిం” చేతి వాక్యేన తస్యైవ బ్రహ్మణో జగత్సర్వనేచ్ఛా పూర్వక పర్యాలోచనేన జగత్సృష్ట్యర్థం తిత్తిరిరాహ్యేత్యర్థః.

టీ. అహమేన = నేనే, బహు = నానూరువులుగా, స్యాం = ఆయ్యెదను. ప్రజాయేయ = కార్యవర్తమును ఆయ్యెదను. ఇతి కామతః = అసెడి సంకల్పమువలన,

తపః=తపస్సును, తప్తా=చేసి, సర్వం జగత్ =సర్వజగత్తును, అస్మజత్ ఇతి = సృజించె నని, తి త్తిరిః=తి త్తిరిముని, ఆహా=చెప్పెను.

తా. సమ స్తకార్యవర్గమును బహురూపములును తానే యయ్యెద నని సంకల్పించి, సమ స్తజగత్తును ఆత్మ సృజించె నని తి త్తిరిముని చెప్పెను.

అవ. ఛాందోగ్యాభిప్రాయమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇదమగ్రే స దేవాసి ద్భవతుత్వాయ తదైక్షత,

తేజోఽ బన్నాండజాదీని ససర్జేతి చ సామగాః.

6

వ్యా. ఛాందోగ్యేఽపి బ్రహ్మణ ఏవ జగత్సృష్టృత్వం శ్రుతిమిత్యాహ—ఇద మితి. “సదేవ సౌమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ” మితి సద్రూపమద్వితీయం బ్రహ్మోపక్రమ్య “తదైక్షత, బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తతేజోఽసృజ” తేత్యాదినా తస్యైవేక్షణపూర్వకం తేజోఽబన్నసృష్టృత్వ మభిధాయ “తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవంత్యండజజరాయుజముద్భిజ్జ” మిత్యాదినా అండజాది శరీరనిర్మాతృత్వం చ సామగా వర్ణయంతీత్యర్థః.

టీ. ఇదం=ఈజగత్తు, అగ్రే=సృష్టికిపూర్వము, సదేవ=సన్తాత్రమయ్యే, ఆసీత్ = ఉండెను. తత్=ఆ బ్రహ్మము, బహుత్వాయ=అనేకరూపములగుటకు, ఏక్షత=సంకల్పించెను. తేజోఽబన్నాండజాదీని = తేజస్సు, ఉదకములు, అన్నము, అండజములు మొదలగువానిని, ససర్జేతి = సృజించె నని, సామగాః = సామశాఖవారు, (ఆహుః = చెప్పెదరు).

తా. సష్టికి పూర్వము ఈ ప్రపంచ మంతయు సన్తాత్రమే యయ్యుండె, యట్టి బ్రహ్మము బహురూపముల నందఱకు సంకల్పించి పంచభూతములను అండజస్వేదజజరాయుజోద్భిజ్జము లను చతుర్విధ భూతజాతమును సృజించె నని సామశాఖీయులు చెప్పిరి.

ని. 1. అండజములు = గ్రుడ్డువలన పుట్టినవి. (పక్షులు పాములు మొదలగు చెవులులేనివి.) 2. స్వేదజములు = చెమటవల్ల పుట్టినవి (పేలు నల్లులు మొదలగునవి) 3. జరాయుజములు=మావివలన బుట్టినవి (మనుష్యులు పశువులు మొదలగు చెవులు గలవి). 4. ఉద్భిజ్జములు=భూమిని భేదించుకొని పుట్టినవి (తరుగుల్లలతాదులు).

శ్లో. విస్ఫులింగా యథా వహ్నేర్జ్వాలాయంతేఽక్షరత స్తథా,

వివిధాశ్చి జ్జడా భావా ఇత్యాధర్వణికశ్రుతిః.

7

వ్యా. ముండకోపనిషద్యపి “తదే తత్సత్యం యథాసుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులింగా స్సహస్రశః ప్రభవంతే సయాపాః తథాక్షరాద్వివిధాసోమ్య భావాః ప్రజాయంతే తత్ర చై వాపియంతీత్యక్షరశబ్దవాచ్యాద్భ్రష్టాణో జగదుత్పత్తిః శ్రూయత ఇత్యాహ—విస్ఫులింగా ఇతి.

టీ. వహ్నేః = ప్రదీప్తమగు అగ్నినుండి, విస్ఫులింగా = మిణుగురులు, యథా = ఏప్రకారము, జాయంతే = పుట్టుచున్నవో, తథా = ఆప్రకారము, అక్షరతః = పరబ్రహ్మమునుండి, వివిధాః = నానావిధములైన, చిజ్జడాః = చేతనజడాత్త కములైన, భావాః = వస్తువులును, (జాయంతే = పుట్టుచున్నవి), ఇతి = అని, ఆధర్వణిక శ్రుతిః = ముండకోపనిషత్తు (ఆహ = చెప్పెను).

ప్రా. ప్రజ్వరిల్లుచున్న యగ్నినుండి విస్ఫులింగములు పుట్టినట్లు పరమాత్మనుండి చేతనజడాత్త కమైన సర్వదాత్థములు పుట్టినవి ముండక శ్రుతి చెప్పెను.

అవ. బృహదారణ్యక శ్రుతిని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. జగదవ్యాకృతం పూర్వమాసీ ద్వాక్రియతాధునా,

దృశ్యాభ్యాం నామరూపాభ్యాం విరాడాదిషు తే స్ఫుటే. 8

వ్యా. ఏవం బృహదారణ్యకేఽప్యవ్యాకృతశబ్దవాచ్యాద్భ్రష్టాణోనామరూపాత్తకం జగదుత్పన్నమితి శ్రుతమిత్యాహ—జగదితి. “తదేవంతర్హ్యవ్యాప్తమాసీత్తన్నామరూపాభ్యామేవ ద్వాక్రియతాసౌ నామాయమిదం రూప”మితి వాక్యేన స్పష్టేః పురాఽస్పష్టనామరూపత్వేనావ్యాకృతశబ్దవాచ్యాన్యాయోపాధికాద్భ్రష్టాణో నామరూపస్పష్టీకరణలక్షణా శక్తదుక్తా. తస్మాత్ పూర్వమామరూపయోర్విరాడాదిషు స్థూలకార్యేషు స్పష్టతా చ. “తదిదమప్యేతర్హి నామరూపాభ్యామేవ ద్వాక్రియతే అసౌ నామాయమిదం రూప”మితి వాక్యేనాభిహితం. తేచ విరాడాదయః “ఆత్మేవేదమగ్ర ఆసీత్పురుషవిధ” ఇతివ్యధినా ఏవమేవ “యదిదం కించ మిషాసపం విపీలికాభ్యస్తస్సర్వమస్పజ” తేష్యంతేన దర్శితం ఇత్యర్థః.

టీ. పూర్వం = సృష్టికిపూర్వము, జగత్ = జగత్తు, ద్వాక్రియతం = ద్వాక్రియత మనెడి బ్రహ్మమాత్రముగ, ఆసీత్ = ఉండెను. అధునా = ఇప్పుడు, దృశ్యాభ్యాం నామరూపాభ్యాం = దనునించెడి నామరూపములచేత, ద్వాక్రియత = మార్పునొందెను. విరాడాదిషు = విరాట్టు మొదలగు స్థూలకార్యములయందు, తే = ఆనామరూపములు, స్ఫుటే = స్పష్టమగుచున్నవి.

తా. సృష్టికి పూర్వము బ్రహ్మమే యుండెను. ఈజగత్సృష్టి కాలమునం బ్రహ్మము నామరూపములుగా మారెను. ఆనామరూపములు స్థూలకార్యములైన విరాడాదులయందు సృష్టమగుచున్నవి.

శ్లో. విరాణ్ణనునరా గావః ఖరాశ్వాజావయస్తథా,
పిపీలికావధిద్వంద్వమితి వాజసనేయినః.

9

టీ. విరాణ్ణనునరాః=విరాట్టు, మనువులు, నరులు, గావః=గోవులు, ఖరాశ్వాజా వయః=గాడిదెలు, గుఱ్ఱములు మొదలైనవియు, తథా=అలాగుననే, పిపీలికావధిద్వంద్వం =చీమలవరకు నవధిగాఁగల జంతువులరాశియంతయు (బ్రహ్మణః = బ్రహ్మమువలన, ఆజాయత = పుట్టెను). ఇతి = అని, వాజసనేయినః = వాజసనేయులు, (ఆహుతి = చెప్పిరి).

తా. బృహదారణ్యకోపనిషత్తునందును, విరాట్టు మొదలుగా బ్రహ్మది పిపీలికపర్యంతమును గల స్త్రీపురుషరూపజంతు మిథునరాశి యగు సర్వప్రపంచమును బ్రహ్మమువలననే పుట్టినట్లు చెప్పబడెను.

అవ. బ్రహ్మమే జీవరూపముగా ప్రవేశించినట్లు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కృత్వా రూపాంతరం జైవం దేహే ప్రావిశదీశ్వరః,

ఇతి తాశ్శ్రుతయః ప్రాహు ర్జీవత్వం ప్రాణధారణాత్. 10

వ్యా. ఉదాహృతాభిః శ్రుతిభిః ద్వైతసృష్ట్యభిధానానంతరం బ్రహ్మణో జీవ రూపేణ తత్ర ప్రవేశోఽప్యభిహిత ఇత్యాహ—కృత్వేతి. శ్రుతయః జైవం జీవ సంబంధిరూపాంతరం ఆవిక్రియబ్రహ్మణో విలక్షణం వికారిరూపమిత్యర్థః. దేహే దేహా జాతే జీవత్వం కుత ఇత్యత ఆహ—జీవత్వమితి. ప్రాణాదీనాం స్వామిత్యేన ప్రేరక త్వం ప్రాణధారణం తస్మాజ్జైవం రూపం కృత్వా ప్రావిశదిత్యుక్తం.

టీ. ఈశ్వరః = ఈశ్వరుఁడు, జైవం = జీవసంబంధమగు, రూపాంతరం = మఱియొకరూపమును, కృత్వా = చేసికొని, దేహే = దేహసమూహమునందు, ప్రావిశ దితి = ప్రవేశించెనని, తాః శ్రుతయః = ఆ యుపనిషత్తులన్నియు, ప్రాహుః=చెప్పు చున్నవి. ప్రాణధారణాత్ = ప్రాణములను ధరించుటవలన, జీవత్వం = జీవభావ మేర్పడుచున్నది.

తా. ఆ బ్రహ్మమే వికారరూపమగు జీవత్వమును పొంది దేహా సమూహమునందు ప్రవేశించె నని శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి. ప్రాణాదులకు ప్రేరకుఁడగుటవలన జీవభావ మేర్పడె నని తెలియఁదగును.

అవ. ఆజీవత్వమునే చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. చైతన్యం య దధిష్ఠానం లింగదేహశ్చ యః పునః,
చిచ్ఛాయా లింగదేహస్థా తత్సంఘో జీవ ఉచ్యతే. 11

వ్యా. కిం తదిత్యపేక్షాయా మాహ—చైతన్యమితి. యదధిష్ఠానం లింగదేహ కల్పనాధారభూతం యచ్చైతన్యమస్తి; యశ్చ తత్ర కల్పితో లింగదేహో; యశ్చ తస్మిన్ లింగదేహే వర్తమానశ్చిదాభాసస్తత్సంఘస్తేషాం త్రయాణాం సమూహో జీవశబ్దేనోచ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. అధిష్ఠానాం=లింగదేహమున కాధారమైన, యత్ చైతన్యం=ఏచైతన్యము కలదో, యః పునః లింగదేహశ్చ = ఏ లింగదేహము కలదో, లింగదేహస్థా = సూక్ష్మ శరీరమం దున్నట్టి, చిచ్ఛాయా=చిత్సృతిబింబము కలదో, తత్సంఘః=ఆమూఁడింటిసముదాయము, జీవ ఇతి=జీవుఁ డని, ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నాడు.

లా. లింగదేహము మొదలగు సర్వకల్పనల కాధారమైన చైతన్యమును, చైతన్యమందు కల్పించబడిన లింగదేహమును, లింగదేహమున ప్రతిబింబించిన చిదాభాసులమును, ఈమూఁడును చేరి జీవుఁడనబడును. (బింబరూపముయొక్క ప్రతిబింబము చిదాభాసుఁడు.)

అవ. ఈశ్వరుఁడే జీవరూపమున ప్రవేశించె నంటివి. నానికి దుఃఖిత్వాదివిరుద్ధ భరము లేల గలిగె ననినఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. మాహేశ్వరీ తు మాయా యా తస్యా నిర్మాణశక్తివత్,
విద్యతే మోహశక్తిశ్చ తం జీవం మోహయత్యసౌ. 12

వ్యా. నన్విశ్వరస్యైవ జీవరూపేణ ప్రవిష్టత్వే తస్యాజ్ఞత్వదుఃఖిత్వాదివిరుద్ధ భర్తవత్త్వం కుత ఇత్యాశంక్యాహ—మాహేశ్వరీ త్వితి. మాహేశ్వరీ “మాయినం తు మహేశ్వర” ఇతి శ్రుత్యుత్తం మహేశ్వరసంబంధినీ యా మాయాస్తి తస్యా నిర్మాణశక్తివజగత్సర్వసామర్థ్యవన్మోహశక్తిశ్చ మోహనసామర్థ్య మప్యస్తి. “తదేత జ్జడం మోహత్తక” మితి శ్రుతేః. తస్య క్రిమిత్వత ఆహ—తం జీవమితి. ఆసౌ మోహన శక్తిస్తం పూర్వోక్తం జీవం మోహయతి చిదానందాదీస్వరూపజ్ఞానరసితం కరోతి.

టీ. మహేశ్వరీతు = ఈశ్వరసంబంధిని యగు, యా = ఏ, మాయా=మాయా శక్తిగలదో, తస్యాః = అట్టిమాయకు, నిర్మాణశక్తివత్ = జగత్తులను కల్పించెడి శక్తివలె, మోహశక్తిశ్చ = అందఱను మోహించఁజేసెడిశక్తియు, విద్యతే=కలదు. ఆసౌ = ఈమోహశక్తి, తం జీవం=అజీవుని, మోహయతి=మోహించఁజేయుచున్నది.

తా. ఈశ్వరశక్తికి జగన్నిర్మాణశక్తియు మోహింపజేసెడి శక్తియుఁ గలదు. ఆమోహనశక్తిచే జీవుఁడు మోహింపజేయఁబడుచున్నాఁడు.

అవ. మోహింపజేసిన నేమి యనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మోహదనీశతాం ప్రాప్య మగ్నో వపుషి శోచతి,
 ఈశసృష్ట మిదం ద్వైతం సర్వముక్తం సమాసతః. 13

వ్యా. తతోఽపి కిమిత్యత ఆహ = మోహదితి. మోహాత్పూర్వోక్తాదనీశతా మిష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారయోరసామర్థ్యం ప్రాప్య, వపుషి నిమగ్నః శరీరే తదాత్త్యాభిమానం గతః శోచతి దుఃఖిత్వాద్యభిమానం కరోతి. *“సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః” ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః. వక్ష్యమాణసాంకర్య పరిహారాయ వృత్తం నిగమయతి—ఈశేతి. సమాసతః సంక్షేపేణేత్యర్థః.

టీ. మోహాత్ = పూర్వోక్తమోహనశక్తివలన, అనీశతాం = అసమర్థతను, ప్రాప్య = పొంది, వపుషి = శరీరమందు, నిమగ్నః = అభిమానమును పొంది, శోచతి = దుఃఖించుచున్నాఁడు. ఈశసృష్టం = ఈశ్వరునిచే సృజింపఁబడిన, ఇదం=ఈ, సర్వం = ద్వైతం=సమస్తప్రపంచమును, సమాసతః = సంగ్రహముగా, ఉక్తం = చెప్పఁబడినది.

తా. మోహనశక్తివలన జీవునకు అసమర్థత ఏర్పడుచున్నది. (కావలసినవానిని పొందుటకు శక్తి లేకుండుటయు, అనిష్టమును తొలఁగించుకొనుటకు శక్తిలేకుండుటయు అసమర్థత యనంబడును.) శరీరమందు తాదాత్త్యాభిమానమువలన దుఃఖమును పొందుచున్నాఁడు. ఈవిధముగా ఈశ్వరసృష్ట మైన జగత్తునుగూర్చి చెప్పఁబడెను.

అవ. జీవుఁడు ద్వైతమును సృజించె ననుటకు ప్రమాణమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సప్తాన్న బ్రాహ్మణే ద్వైతం జీవసృష్టం ప్రపంచితం,
 అన్నాని సప్తజ్ఞానేన కర్తృణాఽజనయత్పితా. 14

వ్యా. నను జీవస్య ద్వైతస్త్వ త్వే కిం మానమిత్యాశంక్యాహ—సప్తాన్నేతి. కథం తత్ర ప్రపంచితమిత్యాశంక్య సప్తాన్నశబ్దవాచ్యద్వైతసృష్టిప్రతిపాదకం “యత్సప్తాన్నాని మేధనూ తపసా జనయత్పితే”తి వాక్యమర్థః సంగృహ్యతి—అన్నానీతి. పితా స్వాదృష్టద్వారా జగదుత్పాదనేక సర్వలోకపాలతో జీవ ఇత్యర్థః.

టీ. జీవసృష్టం = జీవునిచే సృజింపబడిన, ద్వైతం = ప్రపంచము, సప్తాన్న బ్రాహ్మణే = సప్తాన్నబ్రాహ్మణమునందు, ప్రపంచితం=వివరముగా చెప్పబడెను. పితా = లోకపాలకుడైన జీవుడు, జ్ఞానేన=తెలివితేతను, కర్తృణా=కర్త చేతను, సప్త అన్నాని = ఏడువిధములైన యన్నములను, అజనయత్ =సృజించెను.

తా. ఛాందోగ్యోపనిషత్తులోని సప్తాన్న బ్రాహ్మణమునందు జీవ సృష్టి వివరింపబడియున్నది. జీవుడు తన జ్ఞానకర్తములచేత ఏడు అన్నములను సృష్టించెను.

అవ. ఆ సప్తాన్నములనే చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. మర్త్యాన్న మేకం దేవాన్నే ద్వే పశ్వాన్నం చతుర్థకం,
అన్య త్రితయ మాత్తార్థ మన్నానాం వినియోజనమ్. 15

వ్యా. నన్నన్నసప్తకసర్జనం కిమర్థ మిత్యాశంక్య తద్వినియోగోఽపి “ఏకమస్య సాధారణం, ద్వే దేవానభాజయత్, త్రిణ్యాత్ నేఽకురుత పశుభ్య ఏకం ప్రాయచ్ఛ” దితి వాక్యే నోక్త ఇత్యాహ—మర్త్యాన్నమితి. వినియోజనముక్త మితి శేషః.

టీ. మర్త్యాన్న మేకం = మనుష్యునియన్న మొకటి, దేవాన్నే ద్వే = దేవాన్నములు రెండు, పశ్వాన్నం చతుర్థకం = పశువులయన్నము నాల్గవది, అన్యత్ =తక్కిన, త్రితయం=మూడన్నములును, ఆత్తార్థం=తనకొరకు, అన్నానాం=అన్నముల యేడింటి యొక్క, వినియోజనం=విభాగము, (ఉక్తం=చెప్పబడెను).

తా. సప్తాన్నముల విభజించి మర్త్యాన్న మొకటి, దేవాన్నములు రెండు, పశ్వాన్న మొకటి, చేరి నాల్గు. మిగిలిన మూడన్నములు తన నిమిత్తము అని చెప్పబడెను.

అవ. సప్తాన్నబ్రాహ్మణమునందు రమారమి రెండు ఖండికలవర్ణంత మీ విషయమే చెప్పబడిన దనుచున్నాడు:—

శ్లో. వ్రీహ్యదికం దర్శపూర్ణమాసౌ క్షీరం తథా మనః,
వాక్ ప్రాణాశ్చేతి సప్తత్వ మన్నానా మవగమ్యతామ్. 16

వ్యా. “తాని చ సప్తాన్నా స్యేకమస్య సాధారణమిదేవేవాస్య జగత్సాధారణమన్నం యదిదమద్యత” ఇత్యాదినా “అయమాత్తా వాఙ్మయో మనోమయః ప్రాణమయ” ఇత్యంతేన వాక్యసందర్భేణోషదూనఖండికాద్వయరూపేణ దర్శితానీత్యాహ—వ్రీహ్యదికమితి.

టీ. వ్రీహ్యదికం = ధాన్యము మొదలగునదియు, దర్శపూర్ణ మాసో = అమా వాస్యా పూర్ణిమలును, క్షీరం = పాలును, తథా = అటులనే, మనః = మనస్సును, వాక్ ప్రాణాశ్చ = ఇంద్రియములును, ప్రాణములును, ఇతి = అని, అన్నానాం = అన్నముల యొక్క, సప్తత్వమితి = ఏడగుట, యని, ఆవగమ్యతాం = తెలియవలెను.

తా. వడ్లు మొదలగు ధాన్యము సామాన్యమర్త్యాన్నము. అనూ వాస్యాపూర్ణిమలు దేవాన్నములు. క్షీరము పశ్వాన్నము. మనస్సు, ఇంద్రియములు, ప్రాణవర్గమును ఆత్మాన్నములు. ఇట్లు సప్తాన్నస్వరూపము వివరింపబడెను.

అవ. “సప్తాన్నములు జగత్తులోనివిగదా! జగత్తు ఈశ్వరసృష్టముగదా! అపుడు సప్తాన్నములు జీవునిచే సృజింపబడిన వనెద వేమి” యనినం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఈశేన యద్యవ్యేతాని నిర్మితాని స్వరూపతః,

తథాపి జ్ఞానకర్తృభ్యాం జీవోఽకార్షీ తదన్నతామ్.

17

వ్యా. ననూ క్తసప్తాన్నానాం జగదంతఃపాతిత్వేనేశ్వరనిర్మితత్వాజీవనిర్మితత్వా భిధానమయు క్తమిత్యాశంక్య తత్స్వరూపస్యేశ్వరనిర్మితత్వేఽపి భోగ్యత్వాకారస్య జీవ నిర్మితత్వాన్వైవమిత్యాహ— ఈశేనేతి. జ్ఞానకర్తృభ్యాం జ్ఞానం విహితం ప్రతిషిద్ధం చ దేవతా పరయోషిదాదివిషయధ్యానం; కర్తృ చ విహితం యజ్ఞాదిరూపం ప్రతిషిద్ధం హింసాదిరూపం తాభ్యామిత్యర్థః. తదన్నతాం తేషాం వ్రీహ్యదిప్రాణాంతానాం స్వభోగోపకరణత్వమిత్యర్థః.

టీ. యద్యపి = విచారింపఁగా, ఏతాని = ఈయేడన్నములు, స్వరూపతః = స్వరూపముచేత, ఈశేన = ఈశ్వరునిచే, నిర్మితాని = నిర్మింపబడినని. తథాపి = అటులైనను, జీవః = జీవుఁడు, జ్ఞానకర్తృభ్యాం = జ్ఞానకర్తృలచేత, తదన్నతాం = వానిని భోగసాధనమగుటకు, అకార్షీత్ = చేసికొనెను.

తా. సప్తాన్నము లీశ్వరునిచే సృజింపబడినవైనను, జీవుఁడు వానిని తన జ్ఞానకర్తృలచేత భోగసాధనములుగాఁ జేసికొనెను.

వి. జ్ఞానము విహిత మనియు ప్రతిషిద్ధ మనియు ద్వివిధము. అందు దేవతాది ధ్యానము విహితజ్ఞాన మనఁబడును. పరస్త్రీ పరధనాపహరణాదిరూప మగు ధ్యానము ప్రతిషిద్ధజ్ఞాన మనఁబడును. మఱియు, కర్తృ యును విహిత మనియు ప్రతిషిద్ధ మనియు ద్వివిధము. యజ్ఞాదిరూపమగు కర్తృము విహితము. హింసాదిరూపకర్తృము ప్రతిషిద్ధము.

ఇట్టి భావకర్తములచేత జీవుఁడు ఆ సప్తాన్నములును తనకు భోగసాధనము లగునట్లుగ వానికి భోగ్యాకారత్వము నిర్మించె నని తెలియవలెను.

అవ. ఫలితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఈశకార్యం జీవభోగ్యం జగద్ద్వాభ్యాం సమన్వితం,

పితృజన్యా భర్తృభోగ్యా యథా యోషి త్తథేష్యతామ్. 18

వ్యా. కిముక్తం భవతీతి తత్రాహ—ఈశకార్యమితి. జగత్సప్తాన్న త్వేన ఉక్తం న్నీహ్యదిరూపం ఈశకార్య త్వేన జీవభోగ్యత్వేన చ ద్వాభ్యాం సంబంధమిత్యర్థః. ఏక సోభ్యభయసంబంధే నృష్టాంతమాహ—పితృజన్యేతి.

టీ. జగత్ = సప్తాన్న రూపముగాఁ జెప్పబడిన ధాన్యాదికము, ఈశకార్యం = ఈశ్వరకార్యముగను, జీవభోగ్యం = జీవునకు భోగ్యముగను, ద్వాభ్యాం = జీవేశ్వరు లిద్దఱునో, సమన్వితం = కూడుకొనియున్నది. యోషిత్ = స్త్రీ, పితృజన్యా = తండ్రివలన పుట్టినది, భర్తృభోగ్యా = పెనిమిటిచే ననుభవింపఁదగినదైనది, యథా = ఎట్లా, తథా = అట్లే యని, ఇష్యతాం = అంగీకరింపఁబడుఁగాక.

అ. సప్తాన్న రూపం బగు జగత్తు ఈశ్వరునివలన పుట్టి, జీవునిచే ననుభవింపఁబడుచున్నది. కనుక నిద్దఱసంబంధము గలదిగాఁ జెప్పఁ బడెను. నృష్టాంతము:—ఒక స్త్రీ తండ్రిచే పుట్టింపఁబడి, పెనిమిటిచే ననుభవింపఁబడనట్లు జగత్తు ఈశ్వరునిచే సృజింపఁబడి జీవునిచే భోగింపఁబడుచున్నది.

అవ. జగత్సృష్టియందు జీవేశ్వరులకు సాధన మే మనిన చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. మూమూవృత్త్యాత్త కో హీశసంకల్ప సాధనం జనో,

మనోవృత్త్యాత్త కో జీవ సంకల్పో భోగసాధనమ్. 19

వ్యా. ఈశజీవసారగత్సర్జనే కిం సాధన మిత్యత ఆహ—మాయేతి.

టీ. జనో = సృష్టియందు, మూమూవృత్త్యాత్త కః = మూమూవృత్తి స్వరూపముగాఁ గలిగిన, ఈశసంకల్పః = ఈశ్వరసంకల్పము, సాధనం హి = సాధనముగదా! మనో వృత్త్యాత్త కః = మనోవృత్తి స్వరూపముగాఁ గల, జీవసంకల్పః = జీవసంకల్పము, భోగసాధనం = అనుభవసాధన మగును.

అ. ఈశ్వరసంకల్పము జగత్తును సృజించుటకును, జీవసంకల్పము దాని ననుభవించుటకును సాధనము లగును.

అవ. “భోగ్యవస్తువు లన్నియు ఈశ్వరసృష్టములంటివిగదా! అట్లైన జీవునిచే నీ జగత్తు భోగసాధనముగాఁ జేయఁబడుచున్న దని ఏల చెప్పెద”వనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:-

శ్లో. ఈశనిర్మితమణ్యాదౌ వస్తున్యేకవిధే స్థితే,
భోక్తృధీవృత్తినానాత్వాత్తద్భోగో బహుధేష్యతే. 20

వ్యా. నన్వీశసృష్టవస్తుస్వరూపాతిరిక్తో భోగత్వాకార ఏవ నాస్తి. యో జీవేన సృజ్యతే ఇత్యాశంక్యాహ—ఈశనిర్మితేతి. ఏకస్థి స్నేవ విషయే బహువిధోపభోగ ఉపలభ్యమాన స్తప్రయోజకం భోగ్యాకారభేదం గమయతీత్యర్థః.

టీ. ఈశనిర్మితమణ్యాదౌ = ఈశ్వరునిచే సృజింపఁబడిన మణిమొదలైన, వస్తుని = వస్తువులు, ఏకవిధే = ఒక్కవిధమై, స్థితే = ఉండఁగా, భోక్తృధీవృత్తినానాత్వాత్ = అనుభవించెడివారివృత్తులు పలువిధములుగా నుండుటవలన, తద్భోగః = ఆమణ్యాదుల యనుభవము, బహుధా = నానావిధములుగా, ఇష్యతే = అనుభవించఁబడుచున్నది.

తా. పరమేశ్వరునిచే సృజింపఁబడిన వస్తువులు ఒకేవిధమైనను, ఆవస్తువులే అనుభవించెడివారిబుద్ధివృత్తుల కనుగుణముగా బహువిధములుగా ననుభవించఁబడుచున్నవి.

అవ. ఆయనుభవభేదమునే చెప్పుచున్నాఁడు:-

శ్లో. హృష్యత్యేకో మణిం లబ్ధ్వా క్రుధ్యత్యన్యో హ్యలాభతః,
పశ్యత్యేవ విరక్తోఽత్ర న హృష్యతి న కుప్యతి. 21

వ్యా. నను నతి భోగభేద భోగ్యభేదః కల్ప్యత. స ఏవ నాస్తిత్యాశంక్య దృశ్యమానత్వా నైవమిత్యాహ—హృష్యతీతి. ఏకో మణ్యర్థీ తం లబ్ధ్వా హృష్యతి. అన్యస్తథావిధస్తదలాభాత్ క్రుధ్యతి. అత్ర మణౌ విషయే విరక్తస్తు తం మణిం పశ్యత్యేవ. లాభాలాభనిమిత్తౌ హర్షక్రోధౌ న ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

టీ. ఏకః = మణివాంఛగలయొకఁడు, మణిం = మణిని, లబ్ధ్వా = పొంది, హృష్యతి = సంతోషించుచున్నాఁడు. అన్యః = మఱియొకఁడు (దానినిఁ గోరినవాఁడే), అలాభతః = అది లభింపమింజేసి, క్రుధ్యతి = కోపించుచున్నాఁడు. అత్ర = ఈమణివిషయమై, విరక్తః = దానియం దపేక్షలేనివాఁడు, పశ్యత్యేవ = ఊరకచూచును. న హృష్యతి = సంతోషించును, న కుప్యతి = కోపించును.

తా. మణి దొరకినవానికి సంతోషమును, లభింపనివానికి కోపమును, విరక్తుఁ డగువానికి సంతోషము కోపమునులేక ఔదాసీన్యమును కలిగించుచున్నది. అందుచే ఒకేవస్తువు చిత్తవృత్తిభేదముచే ననుభవమందు భేదమును కలిగించుట ప్రసిద్ధము.

అవ. జీవస్పష్టములైన యాకారభేదములఁ జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రియోఽప్రియ ఉపేక్ష్యశ్చేత్యాకారా మణిగాస్త్రయః,

స్పష్టా జీవై రిశస్పష్టం రూపం సాధారణం త్రిషు.

22

వ్యా. కే తే భోగభేదోపరక్తా జీవస్పష్టా ఆకారభేదా ఇత్యత ఆహ—ప్రియ ఇతి. మణినిష్ఠాః స్రియత్వాప్రియత్వోపేక్ష్యత్వలక్షణా ఆకారభేదా జీవై స్పష్టాః త్రిషుపి సాధారణమనుస్యూతం యన్తణిరూపం తదీశ్వరనిర్మిత మిత్యర్థః.

టీ. ప్రియః = ప్రీతివిషయత్వమును, అప్రియః = ప్రీతివిషయము కాకపోవుటయు, ఉపేక్ష్యశ్చ = ఉపేక్షావిషయత్వము, ఇతి = అనియెడి, ఆకారాః = ఆకారములు, త్రయః = మూఁడును, మణిగాః = మణినిగూర్చినవి, జీవైః = జీవులచేత, స్పష్టాః = కలిగింపఁబడినవి. ఈశస్పష్టం = ఈశ్వరుఁడు కలిగించినది, త్రిషు=మూఁడింటి యందు, సాధారణం = సామాన్యముగ నంటియున్న, రూపం = మణిరూప మగును.

తా. ఈశ్వరునిచే నిర్మింపఁబడిన మణిస్వరూప మొక్కటే విధముగా నుండినను ఆయాజీవులు దానిని ప్రేమించుట, కోపించుట, ఉపేక్షించుట యను నాకారములు మూఁడువిధంబులుగా నిర్మింపఁబడినవి.

అవ. మఱియొక యుదాహరణమును జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. భార్యా స్నుషా ననాందా చ యాతా మాతేత్కనేకథా,

ప్రతియోగిధియా యోషి ద్భివ్యతే న స్వరూపతః.

23

వ్యా. ఉక్తం జీవస్పష్టాకారభేదముదాహరణాంతరేణ స్పష్టయతి. భార్యేతి. ననాందా భర్తృభగినీ యాతా దేవరపత్నీ ప్రతియోగిధియా భర్తృశ్వకూరాదిలక్షణ ప్రతియోగిగోచరయా బుద్ధ్యా తత్తపపేక్షయేత్యర్థః.

టీ. యోషిత్ = ప్రీతి, ప్రతియోగిధియా=భేదబుద్ధిచేత, భార్యా = భార్యగాను, ననాందాచ = ఆఁడుబిడ్డగాను, యాతా = తోడికోడలుగాను, మాతా = తల్లిగాను, ఇతి = ఇట్లు, అనేకథా = నానావిధములుగా భేదించుచున్నది. స్వరూపతః = ప్రీతి స్వరూపమునందు, న = భేదము లేదు.

తా. ఒకేస్త్రీని పెనిమిటి మామ మొదలైనవారు భార్య, కోడలు, ఆఁడుబిడ్డ, తోడికోడలు, తల్లి యని వారివారివరుస ననుసరించి భేదముగాఁ దలంచినను స్త్రీ స్వరూపమునందు భేదము లేనట్లు జీవుల బుద్ధివృత్తి ననుసరించి ద్వైతము నానావిధములుగా నుండినను ఈశ్వరస్పష్టిలో నొకేవిధముగా నుండుటకు భంగము లేదు.

ఆప. నీవన్నమాట బాగుగా లే దని పూర్వపక్షి యాక్షేపించుచున్నాడు—:

శ్లో. నను జ్ఞానాని భిద్యంతా మాకారస్తు న భిద్యతే,

యోషి ద్వపుష్యతిశయో న దృష్టో జీవనిర్మితః.

24

వ్యా. నను యోషిద్విషయాణి భార్యాస్తు షేత్యాదిజ్ఞానాన్యేవ భిన్నాస్యప లక్ష్యంతే. న తు తద్విషయభూతాయా యోషితస్వరూపే భేదో దృశ్యతే. అతః ప్రతియోగిధియా యోషిద్భిద్యత ఇత్యుక్తమయ్యుక్తమితి శంక్యతే—నన్వితీ.

టీ. నను = ఓసిద్ధాంతీ, జ్ఞానాని = స్త్రీవిషయకమైన జ్ఞానములు, భిద్యంతాం = వేటుపటుపబడుటగాక. ఆకారస్తు = స్త్రీయొక్క యాకార మన్ననో, న భిద్యతే = వేటు పటుపబడుట లేదు. యోషిద్వపుషి = స్త్రీశరీరమునందు, జీవనిర్మితః = జీవునిచే నిర్మించబడిన, అతిశయః = క్రొత్తరూపము, న దృష్టః = చూడబడుట లేదు.

తా. ఓ అద్వైతసిద్ధాంతీ! ఒకస్త్రీని గూర్చి వారివారికి భార్యయని, కోడలని యభిప్రాయములు భిన్నభిన్నములుగా నుండు గాక. ఆకారములో భేదము లేదే. జీవుడు నిర్మించిన క్రొత్తయాకారము స్త్రీయం దేదేని కనుపించుచున్నదా? కనుపించుట లే దని భావము. ఇది పూర్వపక్షియాక్షేపము.

ఆప. సిద్ధాంతి సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. మైవం మాంసమయీయోషి త్కాచి దన్యా మనోమయీ,

మాంసమయ్యా అభేదేఽపి భిద్యతే హి మనోమయీ.

25

వ్యా. జ్ఞానవైలక్షణ్యస్య జ్ఞేయవైలక్షణ్యావినాభూతత్వాత్ జ్ఞేయాకారభేదోఽంగీకర్తవ్య ఏవేత్యాశయేన పరిహారతి—మైవమితి.

టీ. మైవం = ఇటు లాక్షేపింపరాదు. మాంసమయీ = మాంసమయరూపము గల, యోషిత్ = స్త్రీ, అన్యా = ఇతరమగు, కాచిత్ = ఒకానొక, మనోమయీ = మనోమయరూపము గలదియు నగును. మాంసమయ్యా = మాంసమయరూపముచేత, అభేదేఽపి = భేదము లేకపోయినను, మనోమయీ = మనోమయరూపము, భిద్యతే హి = భేదింపబడుచున్నదే యగును.

తా. ఓ పూర్వపక్షీ! నీశంక సరిగా లేదు. ఆస్త్రీస్వరూపము మాంసమయాకార మొకటి, మనోమయాకార మొకటి. ఇట్లు ద్వివిధాకారము గలిగియున్నది. మాంసమయదేహమునం దాకారభేదము లేకున్నను, వెనిమిటి మామ మొదలగువారికి మనోవృత్తియందు స్త్రీని

గుఱించి యాకారభేదము కలుగుచునే యున్నది. ఎప్పుడును వస్తువునం దేదో విశేషము లేనిది అభిప్రాయ భేదము కలుగదు. అట్లు కలుగుటచేత స్త్రీస్వరూపమునందు నాయాకారవిశేషమున్నట్లు ఒప్పుకొనక తప్పదు. ఆయాకారవిశేషమే జీవస్పృష్టము.

అవ. మఱల పూర్వవాది శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భ్రాంతిస్వప్నమనోరాజ్యస్త్పతిష్వస్తు మనోమయం,
జాగ్రన్తానేన మేయస్య స మనోమయతేతి చేత్.

26

వ్యా. నను, భ్రాంత్యాదిస్థలే బాహ్యవిషయాభావాత్ తత్రత్యం వస్తు మనోమయమస్తు. ప్రమితిస్థలే తు తదనుపపన్నం. బాహ్యవస్తున స్వత్వాదితి శంకతే— భ్రాస్తీతి. మానేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణేన మేయస్య ప్రమేయస్యేత్యర్థః.

టీ. భ్రాంతిస్వప్నమనోరాజ్యస్త్పతిషు = భ్రాంతికాలమునను, స్వప్నకాలమునను, మనస్సులో నితరవిషయముల నాలోచించునప్పుడును, స్మరించుటయందును; మనోమయం = మనోమయాకారము, అస్తు = ఉండుఁగాక! జాగ్రన్తానేన = ప్రత్యక్ష ప్రమాణము చేత, మేయస్య = విషయమగు వస్తువునకు, మనోమయతా = మనోమయ భావము, న = తగదు. ఇతి చేత్ = ఇట్లందువేని, వినుము.—

తా. ఓసిద్ధాంతీ! భ్రాంతివశయందును, స్వప్నవశయందును, విషయధ్యానమందును, స్మరించుటయందును తోఁచెడిదానిని మనోమయమంటివి సరే కాని, ప్రత్యక్షముగా జాగ్రదవస్థలో కనుపడెడి వస్తువులను మనోమయమని చెప్పు తుట్లు? ప్రత్యక్షమున కనుపట్టెడిదానికంటె వేఱని చెప్పుటకు వీలు కాదు.

అవ. సిద్ధాంతి వైయాక్షేపణకు సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బాధం మానే తు మేయేన యోగాత్సాద్విషయాకృతిః,
భాష్యవార్తికకారాభ్యా మయ మర్థ ఉదీరితః.

27

వ్యా. ప్రమితిస్థలే బాహ్యవిషయ సత్త్వమంగీకరోతి— బాధమితి. కథం తర్హితద్విషయస్య మనోమయత్వ ముచ్యత ఇత్యత ఆహ— మానే త్వితి. మానే విషయాకృతిస్తు తస్య మేయేన యోగాత్సంబంధాత్సాత్. నన్విదం స్వకపోలకల్పితమి త్యాశంక్యాహ— భాష్యేతి.

టీ. బాధం = సరే, మానే = ప్రమాణమునందు, మేయేన = విషయముతో, యోగాత్ = సంబంధమువలన, విషయాకృతిః = విషయాకారము, స్యాత్ = అగును.

అయం అర్థః = ఈసంగతి, భాష్యవార్తికకారాభ్యాం = భాష్యకారులచేతను, వార్తిక కారులచేతను, ఉదీరితః = చెప్పబడెను.

తా. మనోవృత్తి ప్రమాణము. ఘటాదివిషయము ప్రమేయము. చిదాభాసునితోఁ గూడిన మనోవృత్తి ప్రమేయముతో చేరినపుడు, ఆమనోవృత్తియందు విషయాకార మేర్పడును. ప్రత్యక్షమునఁ జూచు వస్తువులయాకారము చిత్తమునం దేర్పడుచున్నది. అదియే మనోమయ రూప మగు నని భాష్యవార్తికకారు లిరువురును చెప్పిరి.

అవ. భాష్యకారునివాక్యమును పఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మూషాసిక్తం యథా తామ్రం తన్నిభం జాయతే తథా,
రూపాదీన్ వ్యాప్నువ చ్చిత్తం తన్నిభం దృశ్యతే ధ్రువమ్. 28

వ్యా. తత్ర తావద్భాష్యకారపచన ముదాహరతి—మూషేతి. యథా ద్రుతం తామ్రం మూషాయాం సిక్తం సత్తన్నిభం జాయతే తత్సమానాకారపద్భవతి. తథా రూపాదీన్ విషయాన్ వ్యాప్నువద్విషయాకుర్వచ్ఛిత్తం ధ్రువమవశ్యం తన్నిభం దృశ్యతే ఉపలభ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. యథా = ఎట్లు, మూషాసిక్తం = మూసయందు కరుగబడిన, తామ్రం = రాగి, తన్నిభం = ఆమూసయాకారమునకు సమానమైన యాకారముగలది, జాయతే = అగునో, తథా = అట్లే, రూపాదీన్ = రూపము మొదలగు విషయములను, వ్యాప్నువత్ = వ్యాపించిన, చిత్తం = చిత్తము, ధ్రువం = నిశ్చయముగా, తన్నిభం = ఆఘటాది విషయాకారముగలదిగా, దృశ్యతే = చూడబడుచున్నది.

తా. విగ్రహదులను పోతపోయువాఁడు తామ్రమును కరగి మూసకట్టి పోయును. అప్పు డాతామ్రము మూసయాకారమును జేందును. అట్లే ఘటము మొదలగు వస్తువులయందు వ్యాపించిన మనస్సు ఆ యా విషయాకారమును పొందుట యనుభవసిద్ధము. ఇదియే మనోమయరూపము.

అవ. మఱియొక దృష్టాంతమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యంజనో వా యథాలోకో వ్యంగ్యస్యాకారతామియాత్,
సర్వార్థవ్యంజకత్వా ద్ధీ ర్థాకారా ప్రదృశ్యతే. 29

వ్యా. నను తామ్రదేర్నిసంపర్కద్వితస్య మూషానిషిక్తస్య కఠినమూషాభి మాతేన కైత్యాపత్తౌ మూషాకారాపత్తావపి బుద్ధేరమూర్తాయాస్తామాదివిలక్షణాయా

విషయవ్యాప్తావపి కుతస్తదాకారావత్తిరిత్యాశంక్య దృష్టాంతాంతరమాహ—వ్యంజక
ఇతి. యథా వా వ్యంజకః ప్రకాశక ఆలోక ఆతపాదిర్వ్యంగ్యస్య ప్రకాశ్యస్య
ఘటాదే రాకారతామాకారవత్తామియా త్ప్రప్నయాదేవం ధీరపి సర్వార్థస్య వ్యం
జకత్వా త్సకలపదార్థప్రకాశకత్వాదర్థాకారా అర్థస్యాకార ఇవాకారో యస్యాః
సా తథా ప్రదృశ్యతే బ్రహ్మరేణోపలభ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. వ్యంజకః = వస్తువులను కనబఱచెడి, ఆలోకః = వెలుతురు మొదలగునది,
వ్యంగ్యస్య = ఘటాదిపదార్థములయొక్క, ఆకారతాం = ఆకారమును, ఇయాత్ =
పొందును. ధీః = బుద్ధి, సర్వార్థవ్యంజకత్వాత్ = సర్వపదార్థములను ప్రకాశింపఁ
జేయున దగుటవలన, అర్థాకారా = ఆయావిషయా కారములదై ప్రదృశ్యతే=చూడఁ
బడుచున్నది.

తా. వెల్తురు మొదలైనది ఘటాదివిషయాకారమును పొంది
నట్లు బుద్ధి సర్వవిషయములను (వెల్తురువలె) ప్రకాశింపఁ జేయునదిగాన,
ఆయావిషయాకారమై కన్పట్టును.

అవ. వార్తిక కారాభిప్రాయమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాతు ర్థానాభినిష్పత్తి ర్నిష్పన్నం మేయమేతి తత్,
మేయాభిసంగతం తచ్చ మేయాభత్వం ప్రపద్యతే.

30

వ్యా. ఇహానీం వార్తిక కారవచనమాహ—మాతురితి. మాతుః సాధిష్ఠానబుద్ధిస్థ
చిదాభావరూపాత్ప్రమాతుర్థానాభినిష్పత్తిత్వానస్య సాభాసాంతఃకరణవృత్తిరూపస్యాభి
నిష్పత్తిరుత్పత్తి ర్భవతీతి శేషః. నిష్పన్న ముత్పన్నం తన్మానం మేయం ఘటాదిరూప
మేతి ప్రాప్నోతి. కించ తన్మానం మేయాభిసంగతం ప్రమేయేణ సంబద్ధం సన్తేయాభ
త్వం మేయస్యాభేవాభా యస్య తన్తేయాభం తస్య భావస్తత్త్వం మేయసమానా
కారతాం ప్రపద్యతే ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

టీ. మాతుః = ప్రమాతవలన, నానాభినిష్పత్తిః = ప్రమాణముయొక్క
యుత్పత్తి యగుచున్నది. నిష్పన్నం=అట్లు పుట్టిన ప్రమాణము, మేయం=ఘటాదివిషయ
రూపమును, ఏతి = పొందుచున్నది. తచ్చ = ఆ ప్రమాణము, మేయాభిసంగతం =
ప్రమేయముతోకూడినదై, మేయాభత్వం = ఘటాదివిషయాకారమును, ప్రపద్యతే=
పొందుచున్నది.

తా. అంతఃకరణవృత్తిగల్గితచైతన్యము ప్రమాత యనంబడును.
అట్టి ప్రమాతతోఁ గూడిన మనోవృత్తి ప్రమాణ మనంబడును.

ఘటాదివిషయములు ప్రమేయములు. ప్రమాణము ప్రమేయాకారమును పొందుచున్నది. ఘటాదిసమానాకారమును పొందు ననుట.

అవ. ఫలితమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యేవం విషయా ద్వా స్తో ఘటౌ మృన్తయధీమయా,
మృన్తయో మానమేయస్యా త్సాక్షిభాస్యస్తు ధీమయః. 31

వ్యా. భవత్యేవం, ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ—సత్యేవమితి. నను మృన్తయఘటస్యేవ మనోమయఘటస్య తేనైవ మనసా గ్రహీతుమశక్యత్వాత్ గ్రాహకాంతారాభావాచ్ఛిద్ధిరే వేత్యాశంక్య గ్రాహకాంతరాభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ—మృన్తయో మానమేయ స్తథా ధీమయః సాక్షిభాస్య ఇత్యర్థః.

టీ. ఏవం సతి = ఇట్లుండఁగా, విషయా = విషయములైన, ఘటో = ఘటములు, మృన్తయధీమయా = మృద్దికారముగాను, బుద్ధివృత్తిరూపముగాను, ద్వా = రెండుగా, స్తో=అగుచున్నవి. మృన్తయః = మృన్తయఘటము, మానమేయః = ప్రమాణముచే తెలుపబడునది, స్యాత్ = అగును. ధీమయః = బుద్ధివృత్తిమయమగు ఘటము, సాక్షిభాస్యః = ప్రత్యగాత్తచే భావింపబడును.

తా. ఘటము మృద్దికారముగాను మనోమయముగాను, రెండుగా నగుచున్నది. మృద్దికారఘటము వృత్తిగమ్యము. ధీమయఘటము సాక్షిచేతనే తెలియబడును.

అవ. జీవస్పృష్ట ద్వైతము బంధహేతు వని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ధీమయో జీవబంధకృత్,
సత్యస్త్విన్ సుఖదుఃఖే స్త స్తస్తిన్నసతి న ద్వయమ్. 32

వ్యా. భవత్యేవం ద్వివిధం ద్వైతం. అత్ర కస్య హేయత్వం, కస్యవా నేతి న జ్ఞాయత ఇత్యాశంక్య జీవస్పృష్టస్యేవ హేయత్వమిత్యభిప్రేత్య తస్య బంధహేతుత్వం దర్శయతి—అన్వయేతి. అన్వయవ్యతిరేకావేవ దర్శయతి—సత్యస్త్విన్నితి, అస్త్విన్ జీవస్పృష్టే మానసప్రపంచే సతి విద్యమానే సుఖదుఃఖే స్తో భవతః. అసతి తు తస్తిన్న ద్వయం సుఖం దుఃఖం చ నాస్తీత్యర్థః.

టీ. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం = అన్వయవ్యతిరేకములచే, ధీమయః=మనోవృత్తిరూపమగు ద్వైతము, జీవబంధకృత్ = జీవునకు బంధము కలిగించుచున్నది. అస్త్విన్ సతి = ఈమనోమయద్వైతముండఁగా, సుఖదుఃఖే = సుఖదుఃఖములు, స్తో = కలుగు

చున్నవి. తస్మిన్ = ధీమయద్వైతము, అసతి=లేనప్పుడు, ద్వయం = సుఖదుఃఖములు రెండును, న = కలుగవు.

శా. మనోమయద్వైత మున్నంతవఱకు జీవుఁడు సుఖదుఃఖముల ననుభవించుచున్నాఁడు. అట్టిధీమయద్వైతము లేకున్న జీవునకు సుఖదుఃఖములు లేవని అన్వయవ్యతిరేకములచే జెప్పుచున్నాఁడు. అన్వయమనఁగా, ఒకటియున్న మఱియొక్కటియు ఉన్న దనుట. వ్యతిరేకమన్న, ఆదెనికొకటి లేకున్న రెండవదియు లేదనుట.

అథ. సోమనన్వయవ్యతిరేకములు బాహ్యవిషయము లేల కా వని శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అసత్యసి చ బాహ్యార్థే స్వప్నాదౌ బధ్యతే నరః,

సమాధిసుప్తి మూర్ఛాసు సత్యవ్యస్తి న్న బధ్యతే. 33

వ్యా. సమాధిసన్వయవ్యతిరేకా బాహ్యార్థవిషయా కిం న స్యాతామిత్యత ఆహ—అసత్యసి. సకో మనుష్యః. ఏతదుపలక్షణమన్యేషామపి. స్వప్నాదౌ స్వప్నస్వత్యులలో బాహ్యార్థేనుకూలే యోషిదాదౌ ప్రతికూలే వ్యాఘ్రాదౌ చ పారమార్థికే విషయవిషయే అవిద్యమానేపి బధ్యతే సుఖదుఃఖాభ్యాం యుజ్యతే. సమాధ్యుత్థాను అస్మిన్ బాహ్యార్థే సత్యసి న బధ్యతే న సుఖదుఃఖాదిభాగ్భవతి. అతస్తద్విషయానన్వయవ్యతిరేకా న స్త ఇత్యర్థః.

టీ. సరః = మనుష్యుఁడు బాహ్యార్థే = బాహ్యవిషయజాతము, అసత్యసి = లేనిదనియు, స్వప్నాదౌ = స్వప్నమనోరాజ్యాదులయందు, బధ్యతే = సుఖదుఃఖములు కలుగుచున్నాఁడు. సమాధిసుప్తి మూర్ఛాసు = సమాధి సుప్తి మూర్ఛావస్థలయందు, అస్మిన్ = ఈ బాహ్యవిషయములైన వ్యాఘ్రాదికము, సత్యసి = ఉన్నను, న బధ్యతే = సుఖదుఃఖములను కలిగించుట లేదు.

శా. స్వప్న సోమయందు బాహ్యవిషయములు లేకున్నను సుఖదుఃఖములు లేవునకు కలుగుచున్నవి. సమాధి, సుప్తి, మూర్ఛావస్థలయందు బాహ్యవిషయములున్నను సుఖదుఃఖములు కలుగుట లేదు. సమాధి, సుప్తి, మూర్ఛావస్థలయందు సుఖదుఃఖహేతువులనుటకు వీలు లేదు. అట్టి బాహ్యవిషయముల మనోమయములే నప్పుడు, అట్టి ధీమయవస్తుజాతమే సుఖదుఃఖాదికలయము.

అ. మనోమయద్వైతమే బుధహేతు వనుటను స్పష్టికరించుచున్నాఁడు:—

ఘటాదివిషయములు ప్రమేయములు. ప్రమాణము ప్రమేయాకారమును పొందుచున్నది. ఘటాదిసమానాకారమును పొందుననుట.

ఆవ. ఫలితమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యేవం విషయా ద్వా స్తో ఘటౌ మృన్తయధీమయా,
మృన్తయో మానమేయస్యా త్సాక్షిభాస్యస్తు ధీనుయః. 31

వ్యా. భవత్వేవం, ప్రకృతే కిమయాతమిత్యత ఆహ—సత్యేవమితి. నను మృన్తయఘటస్యేవ మనోమయఘటస్య తేనైవ మనసా గ్రహీతుమశక్యత్వాత్ గ్రహాకాంతారాభావాచ్చాస్థిధిరే వేత్త్యాశంక్య గ్రహకాంతరాభావోఽస్థి ఇత్యాహ— మృన్తయో మానమేయస్తథా ధీనుయః సాక్షిభాస్య ఇత్యర్థః.

టీ. ఏవం సతి = ఇట్లుండఁగా, విషయా = విషయములైన, ఘటౌ = ఘటములు, మృన్తయధీమయా = మృద్దికారముగాను, మనోమయముగాను, ద్వా = రెండుగా, స్తో = అగుచున్నవి, మృన్తయః = మృన్తయఘటము, మానమేయః = ప్రమాణముచే తెలుపబడునది, స్యాత్ = అగును. ధీనుయః = బుద్ధివృత్తిమయమగు ఘటము, సాక్షిభాస్యః = ప్రత్యగాత్తచే భావింపబడును.

తా. ఘటము మృద్దికారముగాను మనోమయముగాను, రెండుగా నగుచున్నది. మృద్దికారఘటము వృత్తిగమ్యము. ధీనుయః ఘటము సాక్షిచేతనే తెలియబడును.

ఆవ. జీవస్పృష్ట ద్వైతము బంధహేతు వని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ధీమయో జీవబంధకృత్,
సత్యస్త్విన్ సుఖదుఃఖే స్త స్తస్మిన్నసతి న ద్వయమ్. 32

వ్యా. భవత్వేవం ద్వివిధం ద్వైతం. అత్ర కస్య హేయత్వం, కస్యనా నేతి నా క్షాయత ఇత్యాశంక్య జీవస్పృష్టస్యేవ హేయత్వమిత్యభిప్రేత్య తస్య బంధహేతుత్వం దర్శయతి—అన్వయేతి. అన్వయవ్యతిరేకావేవ దర్శయతి—సత్యస్త్విన్నతి, అస్త్విన్ జీవస్పృష్టే మానసప్రపంచే సతి విద్యమానే సుఖదుఃఖే స్తో భవతః. అసతి తు తస్మిన్న ద్వయం సుఖం దుఃఖం చ నాస్తీత్యర్థః.

టీ. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం = అన్వయవ్యతిరేకములచే, ధీనుయః = మనోవృత్తి రూపముగు ద్వైతము, జీవబంధకృత్ = జీవునకు బంధము కలిగించుచున్నది. అస్త్విన్ సతి = ఈమనోమయద్వైతముండఁగా, సుఖదుఃఖే = సుఖదుఃఖములు, స్తో = కలుగు

శ్లో. దూరదేశం గతే పుత్రే జీవత్యేవాత్ర తత్ప్రీతా,
విప్రలంభకవాక్యేన మృతం మత్వా ప్రరోదితి.

31

వ్యా. మనోమయప్రపంచస్య బంధక త్వేనాన్వయవ్యతిరేకావుదాహరణేన స్పష్టయతి—దూరదేశమితి. దేశాంతరం ప్రాప్తే పుత్రే తత్రజీవత్యేవ సత్యత్ర స్వగృహే స్థితః కస్య పితా విప్రలంభకస్య మిథ్యావచనైః పరమంచకస్య త్వత్పుత్రో మృత ఇత్యేవంరూపేణ వాక్యేన స్వపుత్రం మృతం కల్పయిత్వా ప్రకర్షణ రోదనం కరోతి.

టీ. పుత్రే = పుత్రుఁడు, దూరదేశం = దూరదేశమును, గతే = పొందినవాఁడై, జీవత్యేవ = జీవించియుండియే, అత్ర = ఇక్కడ (తనయింటను), తత్ప్రీతా = వానితండ్రి, విప్రలంభకవాక్యేన = మోసగానిమాటచేత, మృతం = చచ్చె నని, మత్వా = తలఁచి, ప్రరోదితి = ఏడ్చుచున్నాఁడు.

తా. దూరదేశములోనున్నపుత్రుఁడు వాస్తవముగా సజీవుఁడై యున్నను, మోసగాఁడు తనపుత్రుఁడు చచ్చె నని చెప్పినమాటచేత తండ్రి దుఃఖమును పొందుచున్నాఁడుగదా! బాహ్యపుత్రుఁ డున్నను, మనోమయపుత్రుఁడు నశించుటచే తండ్రికి దుఃఖము కల్గినది.

అవ. దానినే వ్యతిరేకముచేఁ జెప్పచున్నాఁడు.—

శ్లో. మృతేఽపి తస్మిన్ వార్తాయాం మశ్రుతాయాం న రోదితి,
అత స్సర్వస్య జీవస్య బంధకృత్తానసం జగత్.

32

వ్యా. తస్మిన్నేవ పుత్రే తత్రైవ మృతేఽపి తన్మృతివార్తాయాం మశ్రుతాయాం సత్యాం న రోదనం కరోతి. ఫలితమాహ—అత ఇతి.

టీ. తస్మిన్ = ఆపుత్రుఁడు, మృతేఽపి = చచ్చినను, వార్తాయాం = మరణవార్త, అశ్రుతాయాం = వినబడనప్పుడు, న రోదితి = ఏడ్వఁడు. అతః = అందుచేత, సర్వస్య జీవస్య = జీవుల కందఱికిని, మానసం జగత్ = మనోమయద్వైతము, బంధకృత్ = సుఖదుఃఖములను కల్పించుచున్నది.

తా. అట్టిపుత్రుఁడు చచ్చినను, మరణవార్త తండ్రికి తెలియనంత వఱకు, వానికి దుఃఖము లేదుగదా! అందుచేత మనోమయప్రపంచమే బంధహేతు వని వై రెండుశ్లోకములయందలి యన్వయవ్యతిరేకవృత్తాంతములచే స్పష్టము.

అవ. బాహ్యప్రపంచమునకును సుఖదుఃఖములకును సంబంధము లేదంటివి. అది బౌద్ధమతాంతర్విజ్ఞానవాద మగు ననగా సమాధానము:—

శ్లో. విజ్ఞానవాదో బాహ్యార్థే వైయర్థ్యాత్స్యాదిహేతి చేత్,
న హృద్యాకార మాధాతుం బాహ్యస్యాపేక్షితత్వతః. 36

వ్యా. ధీమయస్య జగతో బంధహేతుత్వాంగీకారే బాహ్యార్థాపలాపాదపసిద్ధాం తాపాతః స్యాదితి శంకతే—విజ్ఞానేతి. పరిహారతి—నేతి. యద్యపి మానసప్రపంచ స్వైవ బంధహేతుత్వం, తథాపి తద్దేతుత్వేన బాహ్యార్థస్యాపి స్వీకారాన్న విజ్ఞాన వాదప్రసంగ ఇతి భావః.

టీ. బాహ్యార్థే = బాహ్యవస్తువు, వైయర్థ్యాత్ = వ్యర్థమగుటవలన, ఇహ = ఇక్కడ, విజ్ఞానవాదః=విజ్ఞానవాదము, స్యాదితి చేత్=అగునంటివేని, హృది ఆకారం= చిత్తములో బాహ్యవస్తురూపమును, ఆధాతుం = కల్పించుటకు, బాహ్యస్య=బాహ్యము యొక్క, అపేక్షితత్వతః = కావలసినచుటచే, న = విజ్ఞానవాదము కాదు.

తా. చిత్తమునం దాకారమును కలిగించుటకు బాహ్యవస్తు వేక్ష మేము కావలె ననుచున్నాము గాన, అట్టి అపేక్ష బొత్తిగా అనవసర మనెడి విజ్ఞానవాదములో మావాదము చేరదు.

అవ. విజ్ఞానవాదమైనను విరుద్ధ మేమియు లే దని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. వైయర్థ్యముస్తు మా బాహ్యం న వారయితుమిశ్చ హే,
ప్రయోజన మపేక్షంతే న మానావితి హి స్థితిః. 37

వ్యా. నను న హృద్యాకారమర్పణాయ బాహ్యపదార్థోఽపేక్షణీయః పూర్వ పూర్వమానసప్రపంచసంస్కార స్వైవోత్తరోత్తరమానసప్రపంచహేతుత్వోపపత్తేరి త్యాశంక్య ప్రాధవాదేన తదంగీకరోతి—వైయర్థ్యమితి. తస్మా విజ్ఞానవాదాత్కో భేద ఇత్యత ఆహ—బాహ్యమితి. విజ్ఞానవాదినో బాహ్యార్థమేవాపలపంతి. వయం న తథేత్యయమేవ భేద ఇత్యర్థః. ప్రయోజనశూన్యత్వా దభ్యుపగమోఽప్యయు క్తవిచేర్త త్యాశంక్యాహ—ప్రయోజనమితి. మానాథీనా వస్తుస్థిర్నిర్ను ప్రయోజనాథీనా. మాన సిద్ధస్య ప్రయోజన శూన్యత్వ ముక్త్రీణా సత్త్వస్య తాకేకైర్వాదిభిర్వానభ్యుపగ మాదితిభావః.

టీ. వైయర్థ్యం = వ్యర్థత్వము. అస్తు = అగుఁగాక, బాహ్యం = బాహ్యపదార్థ మును, వారయితుం = నివారించుటకు, నేక్ష హే = అంగీకరింపము. మానాని = ప్రమా

ణములు, ప్రయోజనం = ప్రయోజనమును, నాపేక్షం తే=అపేక్షింపవు, ఇతి = ఇట్లు, సీతిర్థి = శాస్త్రనిర్ణయముగదా.

తా. విజ్ఞానవాదు లెప్పుడును బాహ్యవస్తుస్థితిని ఒప్పుకొనరు. మేము బాహ్యవస్తుస్థితిని వ్యవహారకాలమునం దొప్పుకొనుచున్నాము గాన వారివాదమునకును మావాదమునకును భేదము కలదు. ప్రయోజనము లేనంతమాత్రముచే వస్తువే లే దని చెప్పుట శాస్త్రవిరుద్ధము. వస్తుస్థితి ప్రమాణముల నపేక్షించును గాని, ప్రయోజనము నపేక్షింప దని శాస్త్రనిర్ణయము గదా! ప్రత్యక్షాదిప్రమాణములచే వస్తువు లున్నట్లు తెలియుచుండఁగా వస్తుస్థితిచే ప్రయోజనము లేనందున వస్తువు లసలే లే వని లొకికులును, ఇతరవాదులును చెప్పురు. మేమును చెప్పుము.

అవ. మనోమయద్వైతనివృత్తిచేతనే బంధము పోవునెడల, బ్రహ్మజ్ఞానమెందుకు? అని శంక:—

శ్లో. బంధశ్చేన్నానసం ద్వైతం తన్నిరోధేన శామ్యతి,
అభ్యసే ద్యోగ మేవాతో బ్రహ్మజ్ఞానేన కిం వద.

33

వ్యా. మానసద్వైతస్వైవ బంధహేతుత్వే తస్య మనోనిరోధాత్కయోగే నైవ నివృత్తిసంభవాద్బ్రహ్మజ్ఞానస్య బంధనివర్తకత్వాభ్యుపగమో విరుద్ధ్యేతేతి శంకతే—బంధశ్చేదితి.

టీ. మానసం ద్వైతం = మనోమయప్రపంచము, బంధశ్చేత్ = బంధమైన, తత్ నిరోధేన = మనోనిరోధాత్కయోగముచేతనే, శామ్యతి = శమించును. అతః= అందుచే, యోగమేవ = మనోనిగ్రహమునే, అభ్యసేత్ = అభ్యసింపవలెను. బ్రహ్మజ్ఞానేన = బ్రహ్మజ్ఞానముచే, కిం = ఏమిప్రయోజనమో, వద = చెప్పుము.

తా. ఓసిద్ధాంతీ, మనోమయప్రపంచమే బంధహేతు వంటివేని, అట్టి బంధనివృత్తి యోగాభ్యాసముచే కలిగెడి మనోనిగ్రహమువలన కలుగును. బ్రహ్మజ్ఞానముచే బంధనివృత్తి యని యేల చెప్పితివి?

అవ. సిద్ధాంతి సమాధానము:—

శ్లో. తాత్కాలికద్వైతశాంతా వప్యోగామిజనిక్షయః,
బ్రహ్మజ్ఞానం వినా న స్యా దితి వేదాంతడిండిమః.

39

వ్యా. యోగేన కిం ద్వైతోపశమస్తాత్కాలిక ఉచ్యతే? ఆత్యంతికో వేతి విక
 ల్వాద్యమంగీకృత్య ద్వితీయం దూషయతి—తాత్కాలికే.* “జ్ఞాత్వా దేవం
 ముచ్యతే సర్వపాశైరాత్వా శివం శాంతిమత్యంతమేతి”-“యదా చర్తవదాకాశం వేష్ట
 యిష్యంతి మానవాః, తదా దేవమవిజ్ఞాయ దుఃఖస్యాంతో భవిష్య” తీత్యాది శ్రుతిష్వన్వ
 యవ్యతిరేకాభ్యాం బ్రహ్మజ్ఞానాదేవ బంధనివృత్తిరభిధీయత ఇతి భావః.

టీ. తాత్కాలికద్వైతశాంతావపి = తాత్కాలికముగా ద్వైతము శమించినను,
 ఆగామిజనిక్షయః = రాబోయెడి జన్మక్షయము, బ్రహ్మజ్ఞానం వినా = బ్రహ్మజ్ఞానము
 లేనిది, న స్యాదితి = కలుగదని, వేదాంతడిండిమః = ఉపనిషత్సిద్ధాంతము.

తా. మనోనిగ్రహముచే తాత్కాలికద్వైతశాంతి కలుగునే
 కాని, ఉత్తరకాలమందు జన్మ రాహిత్యము, బ్రహ్మజ్ఞానము లేక సాధ
 నాంతరముచే కలుగ నేర దని వేదాంతసిద్ధాంతము.

అవ. బాహ్యప్రపంచనాశము లేనిది బ్రహ్మజ్ఞానసిద్ధియే లే దని శంకింప, బాహ్య
 ప్రపంచమందు మిథ్యాత్వనిశ్చయము కలిగినజాలును. నాశ మక్కఱ లేదు. అని
 చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో. అనివృత్తేఽపీశస్పృష్టే ద్వైతే తస్య మృషాత్త తామ్,

బుద్ధ్వా బ్రహ్మాద్వయం బోధ్ధం శక్యం వస్త్యైక్యవాదినః. 40

వ్యా. నను బాహ్యద్వైతనివారణమంతరేణాఽద్వితీయబ్రహ్మజ్ఞానమేవ నోదీ
 యాదిత్యాశంక్య తన్నివారణాభావేఽపి తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానాదేవ పారమార్థికమ
 ద్వైతం బోధ్ధం శక్యత ఇత్యాహ—అనివృత్తేఽపీతి.

టీ. ఈశస్పృష్టే = ఈశ్వరునిచే సృజింపబడిన, ద్వైతే = ప్రపంచము, అని
 వృత్తేఽపి = నశింపకపోయినను, తస్య=ఆబాహ్యప్రపంచముయొక్క, మృషాత్త తాం=
 మిథ్యాత్వమును, బుద్ధ్వా=గ్రహించి, అద్వయం=అద్వితీయమైన, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును,
 బోధ్ధం = తెలిసికొనుటకు, వస్త్యైక్యవాదినః=జీవ బ్రహ్మైక్యమును జెప్పెడి యద్వైతికి,
 శక్యం = సాధ్యము.

తా. ఈశ్వరస్పృష్టమైన బాహ్యప్రపంచము నశింపకున్నను, దాని
 యందు మిథ్యాత్వనిశ్చయము గలిగిన వానికి అద్వితీయబ్రహ్మమును
 తెలిసికొన సాధ్యమగును. ఇది అద్వైతసిద్ధాంతము.

శ్లో. ప్రళయే తన్ని వృత్తౌ తు గురుశాస్త్రాద్యభావతః,

విరోధిద్వైతాభావేఽపి న శక్యంబోధ్ధం మద్వయమ్. 41

వ్యా. న ద్వైతమృషాత్వజ్ఞానమద్వైతజ్ఞానప్రయోజక మపితు తన్ని వారణ మే వే త్యభినివికమానం ప్రత్యాహ—ప్రళయే ఇతి. ప్రళయే ప్రళయావస్థాయాం తన్ని వృత్తౌ తు తస్య ద్వైతస్య నివృత్తౌ సత్యాం తు విరోధిద్వైతాభావేఽప్యద్వైతజ్ఞాన విరోధిత్వేన భవవభిమతస్య ద్వైతస్య నివారణే సత్యపి గురుశాస్త్రాద్యభావతః గురు శాస్త్రాదిరూపస్య జ్ఞానసాధనస్యాభావాద్దేతోరద్వయం వస్తు బోధ్యం శక్యం న భవతి. ఆతస్తన్నివారణ మప్రయోజకమితి భావః.

టీ. ప్రళయే = ప్రళయకాలమందు, తన్నివృత్తౌ = ఆబాహ్యప్రపంచము యొక్క నివృత్తి గలుగుచుండగా, గురుశాస్త్రాద్యభావతః = గురుశాస్త్రాదులు లేకపోవుటవలన. విరోధిద్వైతాభావేఽపి = అద్వితీయమునకు విరోధియగు ద్వైతప్రపంచము లేకున్నచు, ఆద్వయం = అద్వితీయమైన బ్రహ్మమును, బోధ్యం = తెలిసికొనుటయే, నశక్యం = సాధ్యము గాదు.

తా. ప్రళయకాలమునందు బాహ్యప్రపంచము నశించుచున్నచు, జ్ఞానసాధన మగు గురుశాస్త్రాదులు లేకపోవుటవలన బ్రహ్మమును తెలిసికొన వీలుగాదు. అందుచే బాహ్యప్రపంచనాశము చే ప్రయోజనము లేదు.

ఆవ. ఈవిషయమునే చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అబాధకం సాధకం చ ద్వైత మిశ్వరనిర్మితమ్,
అపనేతు మశక్యం చే త్యాస్తాం తద్ద్వేష్యతే కుతః. 42

వ్యా. తథాపి సతి ద్వైతే కథమద్వైతజ్ఞానమిత్యాకంక్యాహ—అబాధకమితి. ఈశ్వరనిర్మితద్వైతమబాధకం తన్నృషాత్వజ్ఞానేనై వాద్వైతజ్ఞానోత్పత్తేరు క్తత్వాదాబాధకం చ గురుశాస్త్రాదిరూపస్య తస్య జ్ఞానసాధనత్వాదాకాశాదిరూపద్వైతమస్త్యాభిరపనేతుమశక్యం చేతి హేతో స్తద్ద్వైతమాస్తాం. కుతః కారణాద్ద్వేష్యత ఇత్యర్థః.

టీ. ఈశ్వరనిర్మితం = ఈశ్వరునిచే నిర్మింపబడిన, ద్వైతం = ప్రపంచము, అబాధకం = బ్రహ్మజ్ఞానమునకు ప్రతిబంధకము కాదు, సాధకం చ = పైసాధకము, అపనేతుం=నశింపజేయుటకు, అశక్యం చ = శక్యము గానిది యగును. ఇతి=ఇందువలన, తత్ = ఆబాహ్యప్రపంచము, త్యాస్తాం = ఉండనీ, కుతః = ఎందువలన, ద్వేష్యతే = ద్వేషింపఁ బడును?

తా. బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు బాహ్యప్రపంచము ప్రతిబంధము కాకుండుటయే గాక, సాధకము గూడ నగును. అట్టియొక

బాహ్యప్రపంచ ముండుటయందు నీ కేల ద్వేషము? బాహ్యప్రపంచ మున్నను, జీవునకు దానియందు మిథ్యాత్వనిశ్చయ మేర్పడిన, నట్టి ద్వైతమువలన సుఖదుఃఖములు లేవు. అదియుఁగాక దానిని నశింపఁ జేయుటయు నశక్యము.

అవ. మనోమయద్వైతము రెండువిధములుగా నున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జీవద్వైతం తు శాస్త్రీయ మశాస్త్రీయ మితి ద్విధా,

ఉపాదదీత శాస్త్రీయ మా తత్త్వస్యావబోధనాత్.

43

వ్యా. ఇదాసీం జీవద్వైతం విభజితే—జీవేతి. కిం తద్ద్వివిధమపి సదా హేయ మేవ? నేత్యాహ—ఉపాదదీతేతి. అతత్త్వస్యావబోధనాత్ తత్త్వస్యావబోధన పర్యంతమిత్యర్థ.

టీ. జీవద్వైతం తు = జీవసృష్టిప్రపంచమయితే (మానసప్రపంచము), శాస్త్రీయం=శాస్త్రీయమును, అశాస్త్రీయ మితి = శాస్త్రవిరుద్ధమునని, ద్విధా = రెండు విధములుగా నున్నది. శాస్త్రీయం = శాస్త్రీయ మైన మానసప్రపంచమును, ఆ తత్త్వస్య=తత్త్వముయొక్క, అవబోధనాత్ = తెలిసినంతవఱకు, ఉపాదదీత=గ్రహింప వచ్చును.

తా. జీవసృష్టమానసప్రపంచము శాస్త్రీయ మనియు, అశాస్త్రీయ మనియు ద్వివిధము. శాస్త్రీయమైనదానిని బ్రహ్మసాక్షాత్కారపర్యంతము గ్రహింపవచ్చును.

అవ. శాస్త్రీయమానసప్రపంచమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మబ్రహ్మవిచారాఖ్యం శాస్త్రీయం మానసం జగత్,

బుద్ధే తత్త్వే తచ్చ హేయమితి శ్రుత్యనుశాసనమ్.

44

వ్యా. కిం తచ్ఛాస్త్రీయం ద్వైతమిత్యాకాంతాయామాహ—ఆత్మేతి. శ్రుత్య గ్రూహస్య బ్రహ్మణో విచారాఖ్యం యచ్ఛ్రవణాదికం తచ్ఛాస్త్రీయం మానసం జగది త్యర్థః. నన్వాతత్త్వస్యావబోధనాదిత్యుక్తమనుపపన్నం. “ఆసుప్లేరామృతేః కాలం నయేద్వేదాంతచింతయే” త్యుక్తత్వా దిత్యాశంక్యాహ—బుద్ధ ఇతి. తత్త్వే బ్రహ్మత్వే కలక్షణే బుద్ధే సాక్షాత్కృతే సతీత్యర్థః. తస్మాన్మస్తే రితి వాక్యస్య కా గతిరితి చేత్ “పద్యాన్నావసరం కించిత్కామాదీనాం మనాగ”పీతి పూర్వార్థే కామాద్యవసర ప్రదానస్య నిషిద్ధత్వాత్తత్పరమేవేతి వదామః. అతో న కాప్యనుపపత్తిరితి భావః.

టీ. శాస్త్రీయం=శాస్త్రీయమైన, మానసం జగత్ = నూనసప్రపంచము, ఆత్మ
 బ్రహ్మవిచారాఖ్యం=ఆత్మయే బ్రహ్మమనెడి విచారాత్మకమైన శ్రవణాదికము, తత్వే=
 పరతత్వము, బుద్ధే సతి = తెలియబడిన దగుచుండగా, తచ్చ = ఆశాస్త్రీయ మానస
 ప్రపంచము, హేయమితి = నిసర్జింపదగిన దని, శ్రుత్యనుశాసనం = శ్రుతియొక్క ఆజ్ఞ
 యగును.

తా. శాస్త్రీయమానసప్రపంచ మనఁగా బుద్ధిచే ప్రత్యగ్గాత్మ పద
 మాత్మలయొక్క స్వరూపములను గూర్చి శ్రవణమననాదులను చేయుట.
 అట్టి శ్రవణాదికమువలన, దానిచే సాధింపదగు బ్రహ్మ సాక్షాత్కా
 రము కలిగిన విమ్మట, దానిని నిసర్జింపవచ్చు నని శ్రుతియే చెప్పుచున్నది.

అవ. దృష్టాంతమును, ప్రమాణమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శాస్త్రాణ్యధీత్య మేధావీ అభ్యస్య చ పునః పునః,
 పరమం బ్రహ్మ విజ్ఞాయ ఉల్కావత్తా న్యథోత్సృజేత్. 45

వ్యా. తత్వబోధోత్తరకాలం తద్ధేయత్వప్రతిపాదనపరాః శ్రుతీరుదాహారతి—
 శాస్త్రాణీత్యారభ్య. (౪౫, ౪౬, ౪౭).

టీ. మేధావీ=ప్రాజ్ఞుఁడు, శాస్త్రాణి=వేదాంతశాస్త్రములను, అధీత్య=అభ్యయనము
 చేసి, పునఃపునః=పలుమాఱు, అభ్యస్య చ=ఆవృత్తిచేసి, పరమంబ్రహ్మ = పరబ్రహ్మమును,
 విజ్ఞాయ = తెలిసికొని, అథ = తరువాత, తాని = ఆశాస్త్రములను, ఉల్కావత్ =
 కొఱవికట్టెనువలె, ఉత్సృజేత్ = వదలనగును.

తా. బుద్ధిమంతుఁడు వేదాంతశాస్త్రమును గురుముఖమున చదివి,
 పలుమాఱు మననముచేసికొని, బ్రహ్మసాక్షాత్కారము కలిగినతరువాత
 నట్టిశాస్త్రమును విడువవచ్చును. వంటచేసినవాఁడు వంటపని పూర్తి
 యైన తర్వాత, కొఱవులను పాఱవైచినట్లు శాస్త్రాదికమును బ్రహ్మ
 సాక్షాత్కారానంతరము విడువవచ్చును.

అవ. మఱియొకదృష్టాంతమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గ్రంథ మభ్యస్య మేధావీ జ్ఞానవిజ్ఞానతత్పరః,
 పలాల మివ ధాన్యార్థీ త్యజే ద్ద్రంథ మశేషతః. 46

టీ. జ్ఞానవిజ్ఞాన తత్పరః = శాస్త్రజ్ఞానమునందును అనుభవమునందును అనురక్తుఁ
 ఁడైన, మేధావీ=ప్రాజ్ఞశాలి, గ్రంథం=శాస్త్రమును, అభ్యస్య=చదివి, ధాన్యార్థీ=ధాన్యము

వలెననువాఁడు, పలాలమివ = పరిగడ్డినివదలినట్లే, అశేషతః = పూర్తిగా, గ్రంథం = స్తకజాలమును, త్యజేత్ = విడువ నగును.

తా. ధాన్యార్థియగువాఁడు తన కక్కటలేని గడ్డిని పాటవైచిట్లు, బ్రహ్మజ్ఞానముకొఱకు శాస్త్రాదులను పఠించినవాఁడు బ్రహ్మసాక్షాత్కారానంతరము శాస్త్రాదికమును త్యజింపదగును.

అవ. బ్రహ్మజ్ఞాని అనాత్మవిషయకము లగు శబ్దములను విడువవలె ననువాఁడు:—

శ్లో. త మేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః,

నానుధ్యాయే బహుళా శబ్దా వాచో విగ్లాపనం హి తత్ . 47

టీ. ధీరః = ప్రాజ్ఞుఁడగు, బ్రాహ్మణః = బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛగలవాఁడు, తమేవ = ఆ పరమాత్మనే, విజ్ఞాయ = ప్రత్యగభిన్నముగా తెలిసికొని, ప్రజ్ఞాం = చిత్తైకాగ్రతను, కుర్వీత = కరియవలెను. బహుళా శబ్దా = అనాత్మవిషయకములగు పెక్కుశబ్దములను, నానుధ్యాయేత్ = చింతింపదగదు. తత్ = అట్లు చింతించుట, వాచః = పోషణి, విగ్లాపనం హి = శ్రమకరము గదా.

తా. ఆత్మ సాక్షాత్కారానంతరము, అనాత్మవిషయకశబ్దములనుండి ఇంద్రియములను పోషిక, ఆత్మస్వరూపమునందే సమాధిని వేయవలెను. అనఁగా బ్రహ్మసాక్షాత్కారానంతరము సర్వవ్యవహారములను విడువవలె నని యభిప్రాయము.

అవ. శ్రుతిప్రమాణమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. త మే వై కం విజానీథ హ్యన్యాయా వాచో విముంచథ,

యచ్ఛేద్వా మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః స్ఫుటాః. 48

వ్యా. తమేవైకం విజానీథత్యనేన “తమేవైకం జానథాత్తాన మన్యా వాచో విముంచథ” “అమృతస్యైష సేతు” రితి శ్రుతిరర్థతః పఠితేతి.

టీ. ఏకం = అద్వితీయమైన, తమేవ = ఆపరమాత్మనే, విజానీథ = తెలిసికొనుఁడు, అన్యాయా వాచః = ఇతరవాక్యములను, విముంచథ = విడువుఁడు, ప్రాజ్ఞః = విశ్చయజ్ఞానము గలవాఁడు, వాక్ = ఇంద్రియములను, మనసీ = మనస్సునందు, మచ్ఛేత్ = నియమింపవలెను. ఇత్యాద్యాః = ఈమొదలైన, శ్రుతయః = శ్రుతులు, స్ఫుటాః = స్పష్టములు.

తా. “యచ్ఛేద్వాజ్ఞనసీ ప్రాజ్ఞ స్తద్యచ్ఛేత్ జ్ఞానమాత్తని, జ్ఞానమాత్తని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛే చ్చాంత ఆత్తని” యనెడి శ్రుతి ఇంద్రియములను మనస్సునందును, వానిని బుద్ధియందును, వానిని మహత్తత్వమందును, పై యన్నింటిని ప్రత్యగాత్తయందును, నిశ్చలముగా నిలుపఁ దగు నని చెప్పుచున్నది. ఇట్లే యితరశ్రుతులును గలవు. తరువాత అనాత్మవిషయక సర్వవాక్యములను త్యజించి అద్వితీయ బ్రహ్మమునే తెలిసికొను మని ఈశ్రుతులు చెప్పుచున్నవి.

అవ. అశాస్త్రోమానసప్రపంచమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అశాస్త్రీయ మపి ద్వైతం తీవ్రం మంద మితి ద్విధా,
కామక్రోధాదికం తీవ్రం మనో రాజ్యం తథేతరత్. 49

వ్యా. అశాస్త్రీయస్యాపి ద్వైతస్యావాంతరభేదమాహ.— అశాస్త్రీయమితి. ద్విధాద్వివిధమపి క్రమేణోదాహరతి—కామేతి. ఇతరత్ మందమిత్యర్థః.

టీ. అశాస్త్రీయం = అశాస్త్రీయమైన, ద్వైతమపి = మనోమయప్రపంచమును, తీవ్రం మందమితి = తీవ్ర మనియు మంద మనియు, ద్విధా = ద్వివిధము, కామక్రోధాదికం = కామక్రోధాదులతోఁ గూడుకొన్న మనోమయప్రపంచము, తీవ్రం = తీవ్ర మనఁబడును. రథా=అట్లే, మనోరాజ్యం = సంతతవిషయధ్యానము, ఇతరత్ = మంద మనఁబడును.

తా. అశాస్త్రీయమానసప్రపంచము తీవ్ర మనియు, మంద మనియు ద్వివిధము. కామక్రోధాదులతోఁ జేరినది తీవ్ర మనియు, స్త్రీసక్చందనాదివిషయధ్యానముతో చేరినది మంద మనియు చెప్పెదరు.

అవ. శాస్త్రీయద్వైతమును తత్వజ్ఞానానంతరమే త్యజింప నగు నని యెల యనెదరు? అని పూర్వపక్షి యడుగుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉభయం తత్త్వబోధాత్ ప్రాజ్ఞివార్యం బోధసిద్ధయే,
శమ స్సమాహితత్వం చ సాధనేషు శ్రుతం తతః. 50

వ్యా. కిమనయోః శాస్త్రీయద్వైతస్యేవ తత్త్వబోధోత్తరకాలమేవ హేయత్వం నేత్యాహ—ఉభయమితి. ప్రాజ్ఞివారణం కిమర్థ మిత్యత ఆహ—బోధేతి సిద్ధయే తత్రలింగమాహ—శమ ఇతి. యతస్తత్త్వబోధాత్పాక్ తయోర్హేయత్వం తత ఏవ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదిబ్రహ్మజ్ఞానసాధనేషు మధ్యే శాంతః సమాహిత ఇతి ద్వాభ్యాం శాంతిసమాధి శ్రూయేతే ఇత్యర్థః.

టీ. తత్వబోధాత్ = తత్త్వజ్ఞానమునకు, ప్రాక్ = ముందు, బోధసిద్ధయే = జ్ఞాన
 లాభముకొఱకు, ఉభయం = రెండువిధములైన అశాస్త్రీయమానసప్రపంచములను,
 నివార్యం = నివారింపదగును. తతః = అందుచే, సాధనేషు = బ్రహ్మజ్ఞాన సాధనముల
 యందు, శమః = శాంతియు, సమాహితత్వం చ = ఏకాగ్రతయు, శ్రుతం = చెప్పఁ
 బడినవి.

తా. తీవ్రమందము లనెడి అశాస్త్రీయ ద్వివిధమానసప్రపంచ
 మును వేదాంత శ్రవణారంభముననే విడువ వలెను. ఏల యన,
 వానిం ద్యజింపకున్న వేదాంతశ్రవణమున కధికారము గలిగించు
 సాధనచతుష్టయసంపత్తి కలుగనేరదు. తీవ్రమానసప్రపంచమును విడువ
 కున్న శాంతి గలుగదు సమాహితత్వమును కుదురదు. విషయచింతనము
 విడువకున్న వైరాగ్యము కుదురదు. ఈయర్హతలు లేనిది బోధ యల
 వడదు.

వి. సాధనచతుష్టయసంపత్తి యనఁగా:—1. నిత్యానిత్యవస్తువివేకము, 2. ఇహాము
 త్రార్థఫలభోగవిరాగము, 3. శమాదిషట్కసంపత్తి, 4. ముముక్షుత్వము, అనునవి.

1. సత్యవస్తువు బ్రహ్మ మనియు ప్రపంచ మసత్య మనియుఁ దెలియుట నిత్యా
 నిత్య వస్తువివేక మనఁబడును.

2. ఇహలోకపరలోక వస్తుభోగములయందు ఇచ్చలేకపోవుటయె ఇహాముత్రార్థ
 ఫలభోగవిరాగము.

3. శమము, దమము, ఉపరతి, తితిక్ష, సమాధానము, శ్రద్ధ యనునవి గలిగి
 యుండుట శమాదిషట్కసంపత్తి.

4. మోక్షమును పొందవలె ననెడి దృఢనిశ్చయబుద్ధి గలిగియుండుట ముము
 క్షుత్వ మనఁబడును.

ఈ నాలుగును నొకదానికంటె నొకటి బలవంతములు. ఈసాధనచతుష్టయసంపత్తి
 గలిగినపిమ్మటనే సద్గురువునొద్ద వేదాంతశ్రవణాదులను జేయవలె ననియు, నట్టి సాధన
 చతుష్టయసంపత్తిగలవాఁడే బ్రహ్మోపదేశమున కర్హఁ డనియు నభిప్రాయము.

ఆవ. బ్రహ్మ సాక్షాత్కారానంతరమును, ఈయశాస్త్రీయమానసప్రపంచమును
 గ్రహింపరాదు.

శ్లో. బోధా దూర్ధ్వం చ తద్ధేయం జీనస్తు క్షిప్రసిద్ధయే,
 కామాది క్షేపబధేన యుక్తస్య న హి ముక్తయే.

వ్యా. నను తత్త్వబోధాత్పాక్ నివార్యమిత్యభిధానా దుత్తరకాలమస్య స్వీకార్యతా స్యాదిత్యాశంక్యాహ—బోధాదితి. ఉక్తమర్థం వ్యతిరేకముఖేన దృఢయతి—కామాదీతి. కామాదిరూపా యః క్షేశః స ఏవ బంధః తేన యుక్తస్య బద్ధస్య ముక్తతా జీవన్ముక్తత్వం. న హి నాస్త్వే వేత్సర్థః.

టీ. జీవన్ముక్తిప్రసిద్ధయే = జీవన్ముక్తిలాభమునకై, బోధాదూర్ధ్వం చ=జ్ఞానము కలిగినతర్వాతను, తత్ = ఆతీవ్రమందమానసప్రపంచము, హేయం = విడువవలెను. కామాదిక్షేశబంధేన యుక్తస్య = కామాదివ్యసనములవలని బంధములలో చిక్కుకొనిన వానికి, ముక్తతా = ముక్తి, న హి = లేదుగదా.

తా. కామక్రోధాదులు (తీవ్ర మందమానస ప్రపంచము). ముక్తిప్రతిబంధము లగుటచే వానిని బోధానంతరము సయితము గ్రహింపరాదు.

అవ. నాకు జీవన్ముక్తి అక్కఱ లేదు, విదేహకైవల్యమే చాలు నని పూర్వవాది శంకకు సమాధానము:—

శ్లో. జీవన్ముక్తి రియం మాభూత్ జన్తాభావే త్వహం కృతీ,
 తర్హి జన్తాపి తే అస్త్వేవ స్వర్గమాత్రాత్కృతీ భవాన్. 52

వ్యా. నను జన్తాదిసంసారాదుద్విగ్నస్యాత్యంతికపురుషార్థరూపతయో విదేహముక్త్యేవాలం. కి మనయా ఆపాతికయా జీవన్ముక్త్యేతి శంకతే—జీవన్ముక్తిరితి. బహిశ్ భోగనివృత్తిభయా జీవన్ముక్తిత్యాగే ఆముష్మిక భోగనివృత్తిభయాత్ విదేహముక్తిరసి త్యాజ్యా స్యాదితి ప్రతిబంధ్యా పరిహరతి—తర్హి తి.

టీ. ఇయం = ఈ, జీవన్ముక్తిః = జీవన్ముక్తి, మాభూత్ = లేకపోవుఁగాన, ఆహం=నేను, జన్తాభావే తు=జన్మరాహిత్యము గలుగుచుండఁగా, కృతీ = కృతార్థుఁడనయ్యెదను. తర్హి=అట్లంటివేని, తే = నీకు, జన్తాపి = జన్మము, అస్త్వేవ = ఉన్నది. భవాన్=నీవు, స్వర్గమాత్రాత్ = స్వర్గభోగమువలననే, కృతీ = ధన్యుఁడవు.

తా. 'నాకు విదేహముక్తియే చాలు' నంటివేని, నీవు ఆతీవ్రమంద రూపము లగు ద్వైతమును విసర్జింపక పోతివేని నీకు విదేహముక్తియు కలుగదు. నీకు వేదాంతశ్రవణ మనెడి పుణ్యాకర్మవలన స్వర్గము మాత్రము ప్రాప్తించును.

అవ. కామక్రోధాదుల త్యజించుటను గుఱించియే చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యయాతిశయదోషేణ స్వర్గో హేయో యదా తదా,

స్వయం దోషతమాత్తాయం కామాదిః కిం న హీయతే. 53

వ్యా. ప్రతిబందీమోచనం శంకతే—క్షయేతి. దోషయుక్తత్వేన స్వర్గాదేస్త్యా జ్యత్వే సకలపురుషార్థవిఘాతకత్వేనాతీవ దోషరూపస్య కామాదేః సుతరాం త్యాజ్య త్వమిత్యాహ—తగా స్వయమితి.

టీ. క్షయాతిశయదోషేణ = నశించుటయే, అధికమగుదోషముచేత, యదా = ఎప్పుడు, స్వర్గః = స్వర్గము, హేయః = విడువదగినదో, తదా = అప్పుడు, దోషత మాత్తా = అధికదోషమే, స్వయం = తానైన, కామాదిః = కామక్రోధాదివర్గము, కిం = ఏల, న హీయతే = విడువదగదు.

తా. అశాశ్వత మనెడి ఒక్కదోషమాత్రముననే స్వర్గాదికము హేయమైనచో, సర్వావర్థ మూలము లగుకామక్రోధాదుల నేల విడువరాదు?

అవ. వైరాగ్యసంపాదనమునకు విరుద్ధమైన కామక్రోధాదులను వినశించెదను. విహికభోగమాత్రోపయోగకరము లైన కామాదుల గ్రహించిన నేమి?

శ్లో. తత్త్వం బుద్ధ్వాపి కామాదీన్ని శ్చేషం న జహాసి చేత్, యథేష్టాచరణం తే స్యాత్కర్తృశాస్త్రాతిలంఘనః. 54

వ్యా. నను వైరాగ్యాదిసంపాదనేనాత్యంతవర్థహేతోః కామాదేస్త్యుక్త త్వా దైహికభోగమాత్రోపయోగి కామాద్యభ్యుపగమేహోదోష ఇత్యాశంక్యాహ—తత్త్వమితి. తత్త్వవిత్వాభిమానేన విధినిషేధశాస్త్ర మతిక్రమ్య కామాద్యభీనతయా వర్తమానస్య తవ యథేష్టాచరణం స్యాదిత్యర్థః.

టీ. తత్త్వం=తత్త్వమును, బుద్ధ్వాపి=ఎఱిగియు, కామాదీన్=కామాదులను, నిశ్చే షం=పూర్తిగా, న జహాసి చేత్ = విడువకుంటివేని, కర్తృశాస్త్రాతిలంఘనః = కర్తృశాస్త్ర మును నుల్లంఘించిన, తే=నీకు, యథేష్టాచరణం=స్వేచ్ఛాప్రవర్తనము, స్యాత్=అగును.

తా. బ్రహ్మపేత్త ప్రవర్తనము కామక్రోధాదులను పూర్తిగా విడువ వేని, నీవు కర్తృభ్రష్టాండవై స్వేచ్ఛాచారి వయ్యెనపు. అనఁగా నీవు బ్రహ్మపేత్త ననెడి అభిమానముచేత విధినిషేధరూప మగు కర్తృ శాస్త్రముల నతిక్రమించి, కామక్రోధాదుల యుక్త వశమందు వర్తించు చున్నయెడల నీయిష్టప్రకారము ప్రవర్తించిననొండె వగును వని యభి ప్రాయము.

ఆవ. స్వేచ్ఛావర్తన దోషమును చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. బుద్ధాద్వైతసుతత్వస్య యథేష్టాచరణం యది,
శునాం తత్త్వదృశాం చైవ కో భేదోఽశుచిభక్షణే. 55

వ్యా. అస్తు కో దోష ఇత్యాశంక్య తదనిష్ఠత్వప్రతిపాదనపరం సురేశ్వరాచార్య
వచనముదాహరతి—బుద్ధాద్వైతేతి. బుద్ధమద్వైతతత్వమద్వైతస్వరూపం బ్రహ్మ యేన
స బుద్ధాద్వైతసుతత్వ స్తత్వవిత్తస్య యథేష్టాచరణం యది స్యాత్ తర్హి అశుచిభక్షణా
దిక మపి స్యాత్. తథా సతి శునాం తత్త్వదృశాం చైవ న కోఽపి విశేషస్యాన్వయ
త్యర్థః.

టీ. బుద్ధాద్వైతసుతత్వస్య=తేలియబడిన అద్వైతతత్వము గలవానికి, యథేష్టా
చరణం యది = స్వేచ్ఛాచారప్రవర్తన ముండేనేని, తత్త్వదృశాం = తత్వవేత్తలకును,
శునాంచ=కుక్కలకును, అశుచిభక్షణే = అమేధ్యములను తినుటయందు, కో భేదః =
భేద మేమి?

తా. బ్రహ్మవేత్తలును కామక్రోధాదిపీడితు లైనచో, వారికిని
అమేధ్యభక్షణముచేయు కుక్కలకును భేదము లేదు. కాన కామ
క్రోధాదు లత్యంతము విడువదగినవి. (అని సురేశ్వరాచార్యులు
చెప్పిరి.)

ఆవ. దీనివలని యనిష్ట మే మనినం జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. బోధా త్పురా మనోమాత్రదోషాత్క్లిశ్నాస్యథాధునా,
అశేషలోకనిందా చే త్యహో తే బోధవై భవః. 56

వ్యా. ఏతావతా కిమనిష్టమాపాదిత మిత్యాశంక్య సోపహాసము త్తరమాహ—
బోధాదితి. తత్వజ్ఞానోదయా త్ప్రకామక్రోధాదిచిత్తదోషైస్తవ క్లిశోఽభూత్.
ఇదానీం తు సర్వలోకనిందయాఽపి స ఇతి క్లేశద్వైగుణ్యమితి భావః.

టీ. బోధాత్పురా = జ్ఞానోదయమునకు మున్ను, మనోమాత్రదోషాత్ = కామ
క్రోధాదిదోషములవలన, క్లిశ్నాసి = దుఃఖించితివి, అథ = బ్రహ్మజ్ఞానానంతరము,
అధునా = ఇప్పుడు, అశేషలోకనిందా చ=జను లందరిచేత నిందయును, ఇతి = ఇట్లు
కలిగిన, తే = నీయొక్క, బోధవై భవః = జ్ఞానాతిశయము, అహో = ఏమని చెప్ప
దగును.

తా. బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తికి పూర్వము నీకు కామక్రోధాదులచే
కలిగిన దుఃఖము, జ్ఞానోదయానంతరము ద్విగుణమైన యెడల నీజ్ఞాన

మహిమ ఏ మని వర్ణింపవచ్చును! దుఃఖము నెక్కువచేసెడి జ్ఞానము జ్ఞానమే కాదు.

అవ. కామక్రోధములను విడువు మని బోధించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విడ్వరాహాదితుల్యత్వం మా కాంక్షీ త్తత్వవిదృవాణా,
సర్వధీదోషసంత్యాగా ల్లోకైః పూజ్యశ్చ దేవవత్. 57

వ్యా. తర్హి కిం కర్తవ్య మిత్యత ఆహ—విడ్వరాహేతి. సర్వోత్కర్ష హేతు జ్ఞానవాణ్ త్వం కామాదిత్యాగాశక్తత్వేన సర్వాధమవిడ్వరాహాదిసామ్యం మా కాంక్షీత్ కింతు కామాదిలక్షణసకల మనోదోషహానేన సర్వజనైర్దేవపతూజ్యశ్చ పూజ్యో భవేత్సర్థః.

టీ. తత్వవిత్ = బ్రహ్మజ్ఞానివగు, భవాణ్ = నీవు, విడ్వరాహాదితుల్యం = కుక్క, పంది మొదలగు జంతువులతో సమత్వమును, మా కాంక్షీత్ = ఇచ్చయింపకుము. సర్వధీ దోషసంత్యాగాత్ = సమస్తచిత్తదోషములయొక్క (కామక్రోధాదులయొక్క) పరిత్యజించుటవల్ల, లోకైః = ప్రజలచేత, దేవవత్ = దేవతవలె, పూజ్యశ్చ = పూజ నీయుండవు, భవ = కము.

తా. జ్ఞానోపాయము కలిగిన నీవు, కామక్రోధాదుల వర్జింప నశక్తుఁ డవై, హీనజంతువులతో సాక్షిని గోరుట యుక్తముగాదు. కామక్రోధముల విసర్జించి, చిత్తదోషములను పోగొట్టుకొని, దేవుని వలె, సమస్తలోకముచేతను పూజనీయుండ వగుము.

అవ. కామాదుల విసర్జించుటకు మార్గమును దర్శించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కామ్యాదిదోషదృష్ట్యాద్యాః కామాదిత్యాగ హేతవః,
ప్రసిద్ధా మోక్షానాస్తేషాం తా నన్విష్య సుఖో భవ. 58

వ్యా. తత్త్యాగోపాయమాహ—కామ్యేతి. కామ్యాః కామనా విషయాః స్రగాదయ ఆదయో యేషాం ద్వేష్యాదీనాం తే కామ్యాదయస్తేషాం యే దోషా ఆనిత్యత్వసాలిశయిత్వాదయస్తేషాం దృష్టిరవలోకసమాద్యం యేషాం కోపస్వరూప విచారాదీనాం తే తథోక్తాస్తేషాం కామాదిత్యాగ హేతుత్వే ప్రమాణమాహ— ప్రసిద్ధా ఇతి. భవతు. తతః కిమాయాత మిత్యత ఆహ—తా నన్విష్యేతి.

టీ. కామ్యాదిదోషదృష్ట్యాద్యాః = గోరఁడగిన వస్తువులయొక్కయు, ద్వేష విషయములయొక్కయు, ఇంక మదమాత్సర్యాదులు కలిగించెడి విషయములయొక్కయు, దోషదృష్టి మొదలుగాఁగలవి. కామాదిత్యాగ హేతవః = ఆ కామాదులను త్యజించుటకు

హేతువులుగా, హే...స్థి... - ...చెప్పబడియున్నది. అ... సుఖి = సుఖానందపు...
చెప్పబడియున్నది. అ... సుఖి = సుఖానందపు...

అ... ములను గానని... కారణము. వ్య... దేలు కలుగు... వేదాంత... నర...
అ... ములను గానని... కారణము. వ్య... దేలు కలుగు... వేదాంత... నర...

అ... అ... అ...
అ... అ... అ...

అ... త్వ... త్యాభ... అ...
అ... త్వ... త్యాభ... అ...

అ... అ... అ...
అ... అ... అ...

అ... అ... అ...
అ... అ... అ...

అ... అ... అ...
అ... అ... అ...

టీ. విషయాన్ = శబ్దస్వరూపి విషయములను, ధ్యాయతః = ధ్యానించెడి, పుంసః = పురుషునకు, తేషు = ఆవిషయములయందు, సంగః = ఆసక్తి, ఉపజాయతే = కల్గుచున్నది. సంగాత్ = ఆసక్తివలన, కామః = కామము, సంజాయతే = పుట్టుచున్నది. కామాత్ = కామమువలన, క్రోధః = కోపము, అభిజాయతే = పుట్టుచున్నది.

తా. విషయములను సంతతము చింతించుటచేత వానియందు దాసక్తియు, అట్టి యాసక్తిచే కామమును, దానివలన క్రోధమును ఇట్లు క్రమక్రమముగా నాశము వాటిల్లును గాన విషయచింతనమును చేయరాదు.

అవ. మనోరాజ్యమును విడుచుటకు మార్గమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. శక్యం జేతుం మనోరాజ్యం నిర్వికల్పసమాధితః,
సుసంపాదః క్రమాత్సోఽపి సవికల్పసమాధినా.

61

వ్యా. తర్హ్యస్య మనోరాజ్యస్య కః పరిహారోపాయ ఇత్యత ఆహ—శక్యమితి. సోఽపి కుతః సిద్ధ్యతీత్యాహ—సుసంపాద ఇతి.

టీ. నిర్వికల్పసమాధితః = నిర్వికల్పసమాధివలన, మనోరాజ్యం = మనోరాజ్యము, జేతుం = జయించుటకు, శక్యం = సాధ్యము. సోఽపి = ఆనిర్వికల్ప సమాధియు, క్రమాత్ = క్రమముగా, సవికల్పసమాధినా = సవికల్పసమాధిచే, సుసంపాద్యః = సులభముగా సంపాదించవచ్చును.

తా. సవికల్పసమాధిచే నిర్వికల్పసమాధిని సంపాదించి, దానివలన మనోరాజ్యమును జయింపవచ్చును.

అవ. సమాధికి యోగ్యత లేనివానినిగూర్చి చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. బుద్ధత త్వేన ధీదోషశూన్యేనై కాంతవాసినా,
దీర్ఘం ప్రణవ ముచ్చార్య మనో రాజ్యం విజీయతే.

62

వ్యా. నన్వజ్ఞాంగయోగయు క్తస్య తథాస్తు. తప్రహితస్య కా గతి రిత్యత ఆహ—బుద్ధత త్వేనేతి. బుద్ధమపగతం తత్త్వం బ్రహ్మైక్యలక్షణం యేన స బుద్ధత త్వస్తేన కామక్రోధాదిబుద్ధిదోషరహితేన ఏకాంతవాసినా విజనదేశనివాసశీలేన పురుషేణదీర్ఘం షడ్వాదిశాపిమాత్రో పేతం ప్రణవమోంకార ముచ్చార్య మనోరాజ్యం విజీయతే వినివార్యత ఇత్యర్థః.

టీ. బుద్ధత త్వేన = తెలియబడిన తత్త్వముగలవాడు గనుక, ధీదోషశూన్యేన = చిత్తదోషములేని, ఏకాంతవాసినా = ఒంటరిగా నివసించెడివానిచే, దీర్ఘం = పొడవుగా.

హేతువులుగా, మో...సిద్ధాః - మోక్షశాస్త్ర వేదాంతశాస్త్రములయందు, ప్రసిద్ధాః = చెప్పబడియున్నవి. తాన్ = ఆకామాదులను, అన్విష్య = శోధించి (పరిత్యజించి), సుఖ = సుఖవంతుడవు, భవ = కమ్ము.

తా. క్షోరెడి వస్తువులయం దున్న అనిత్యసాతిశయత్వాదిలోపములను గమనించుట వానియందలి యపేక్ష పొడమకుండుటకు కారణము. ద్వేష్యాదివస్తువులయందును నిశ్చే దోషదృష్టిచే ద్వేషాదులు కలుగుచుండును. ఇది కామక్రోధాదులను త్యజించుటకు వేదాంతశాస్త్రములందుఁ జెప్పబడిన యుపాయము. అట్లు కామక్రోధ వర్జితుడవై సుఖవంతుడవు గమ్ము.

అవ. మనోరాజ్యము నేల విడువవలె ననినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. త్యజ్యతా మేష కామాది ర్తనోరాజ్యే తు కా క్షతిః,
అశేషదోషబీజత్వాత్ క్షతి ర్భగవతేరితా. 59

వ్యా. నను కామాదీనామనర్థహేతుత్వాత్త్యాజ్యత్వమస్తు. మనోరాజ్యస్య త్వతథాత్వాత్త్యాగో నాపేక్షిత ఇతి శంకతే—త్యజ్యతామితి. సాక్షాదనర్థహేతుత్వాభావేఽపిపరంపరయాతద్ధేతు త్వాత్త్యాజ్యత్వమే వేత్యభిప్రేత్య పరిహారతి— అశేషేతి.

టీ. ఏషః = ఈ, కామాదిః = కామాదులు, త్యజ్యతాం = విడువబడుఁగాఁక. మనోరాజ్యే తు = ధ్యానవిషయమందై తే, కా క్షతిః = అనిష్టకారణ మే మున్నది? (ఇతి చేత్ = ఇట్లుంటివేని), అశేషదోషబీజత్వాత్ = మనోరాజ్యము (విషయచింతనము) సకలానర్థమూల మగుటవలన, క్షతిః = లోపము గల దని, భగవతా = శ్రీకృష్ణునిచే, ఈరితా = చెప్పబడెను.

తా. మనోరాజ్యము ప్రత్యక్షముగా ననర్థహేతువు కాకున్నను, పరంపరగా ననిష్టములను కలిగించును గాన నదియును తప్పేయని శ్రీకృష్ణులు గీతలయందు చెప్పిరి.

అవ. ఆగీతావాక్యమును చూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ధ్యాయతో విషయాన్ పుంస స్సంగ స్తేషూపజాయతే,
సంగాత్సంజాయతే కామః కామాతోక్రోధోఽభిజాయతే. 60

వ్యా. పరంపరయాఽనర్థహేతుత్వప్రదర్శనపరం భగవద్వాక్య ముదాహరతి—ధ్యాయత ఇతి.

టీ. విషయాత్ = శబ్దస్వరూపి విషయములను, ధ్యాయతః = ధ్యానించెడి, పుంసః = పురుషునకు, తేషు = ఆవిషయములయందు, సంగః = ఆసక్తి, ఉపజాయతే = కల్గుచున్నది. సంగాత్ = ఆసక్తివలన, కామః = కామము, సంజాయతే = పుట్టుచున్నది. కామాత్ = కామమువలన, క్రోధః = కోపము, అభిజాయతే = పుట్టుచున్నది.

తా. విషయములను సంతతము చింతించుటచేత వానియందు దాసక్తియు, అట్టి యాసక్తిచే కామమును, దానివలన క్రోధమును ఇట్లు క్రమక్రమముగా నాశము పొట్టిల్లును గాన విషయచింతనమును చేయరాదు.

అవ. మనోరాజ్యమును విడుచుటకు మార్గమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. శక్యం జేతుం మనోరాజ్యం నిర్వికల్పసమాధితః,
సుసంపాదః క్రమాత్సోఽపి సవికల్పసమాధినా. 61

వ్యా. తర్హ్యస్య మనోరాజ్యస్య కః పరిహారోపాయ ఇత్యత ఆహ—శక్యమితి. సోఽపి కుతః సిద్ధతీత్యాహ—సుసంపాద ఇతి.

టీ. నిర్వికల్పసమాధితః = నిర్వికల్పసమాధివలన, మనోరాజ్యం = మనోరాజ్యము, జేతుం = జయించుటకు, శక్యం = సాధ్యము. సోఽపి = ఆనిర్వికల్ప సమాధియు, క్రమాత్ = క్రమముగా, సవికల్పసమాధినా = సవికల్పసమాధిచే, సుసంపాద్యః = సులభముగా సంపాదించవచ్చును.

తా. సవికల్పసమాధిచే నిర్వికల్పసమాధిని సంపాదించి, దానివలన మనోరాజ్యమును జయింపవచ్చును.

అవ. సమాధికి యోగ్యత లేనివానినిగూర్చి చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. బుద్ధతత్త్వేన ధీదోషసూన్యేనై కాంతవాసినా,
దీర్ఘం ప్రణవ ముచ్చార్వ మనో రాజ్యం విజీయతే. 62

వ్యా. నన్వస్తాంగయోగయుక్తస్య తథాస్తు. తద్రహితస్య కా గతి రిత్యత ఆహ—బుద్ధతత్త్వేనైతి. బుద్ధమషగతం తత్త్వం బ్రహ్మోత్తైక్యలక్షణం యేన స బుద్ధతత్త్వస్తేన కామక్రోధాదిబుద్ధిదోషరహితేన ఏకాంతవాసినా విజనజేశనివాసశీలేన పురుషేణదీర్ఘం వద్ధ్వాదికాశిమాత్రోపేతం ప్రణవమోకార ముచ్చార్వ మనోరాజ్యం విజీయతే వినివార్యత ఇత్యర్థః.

టీ. బుద్ధతత్త్వేన = తెలియబడిన తత్త్వముగలవాఁడు గనుక, ధీదోషసూన్యేన = చిత్తదోషములేని, ఏకాంతవాసినా = ఒంటరిగా నివసించెడివానిచే, దీర్ఘం = పొడవుగా.

ప్రణవం=ప్రణవమును, ఉచ్చార్య = ఉచ్చరించి, మనోరాజ్యం = విషయధ్యానము, విజీయతే = జయింపబడును.

తా. యమనియమాదుల కనర్హుడైనవాడు ప్రత్యగ్భ్రాక్షాన్యమును శ్రవణాదులచే గలిగి, కామక్రోధాదిచిత్తవోషరహితుడగుచు, నొంటరిగా నుండి, వీర్లు ప్రణవోచ్చారణచే విషయములయందలి చిత్తవిక్షేపమును పోగొట్టుకొనవచ్చును.

అవ. ఫలితమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. జితే తస్మిన్ వృత్తిశూన్యం మన స్తిష్ఠతి మూకవత్,
ఏత త్పదం వసిష్ఠేన రామాయ బహుధేరితమ్. 63

వ్యా. మనోరాజ్యవిజయే కిం భవతీత్యత ఆహ—జితే తస్మిన్నితి. యథా మూకః సకలవాగ్ద్యవహారహిత స్తిష్ఠత్యేవం మనోఽపి సర్వవ్యాపారహితం అవ త్స్థిత ఇత్యర్థః. అవృత్తికమనోవస్థానస్య పురుషార్థత్వే ప్రమాణమాహ—ఏతత్పదమితి. ఏతత్పదమియం దశేత్యర్థః.

టీ. తస్మిన్ = ఆవిషయచింతనము, జితే సతి = జయింపబడెనేని, మనః = మనస్సు, మూకవత్ = మూఁగవానివలె, వృత్తిశూన్యం = సంకల్పరహితమై, తిష్ఠతి = నిశ్చల మగును. ఏతత్పదం = ఈస్థితి, వసిష్ఠేన = వసిష్ఠమహర్షిచే, రామాయ = శ్రీ రామమూర్తికొఱకు, బహుధా=అనేకపర్యాయములు, ఈరితం = చెప్పబడెను.

తా. మనో రాజ్యమును జయించుటచే, మనస్సు సంకల్పనికల్పములు లేనిదై, మూఁగవానివలె నిశ్చలమగు నని, వసిష్ఠమహర్షి రామునకు బోధించెను.

అవ. వసిష్ఠనిబోధను రెండుశ్లోకములతోఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. దృశ్య న్నాస్తీతి బోధేన మనసో దృశ్యమార్జనమ్,
సంపన్నం చే త్తదుత్పన్నా పరా నిర్వాణనిర్వృత్తిః. 64

వ్యా. వాసిష్ఠశ్లోకద్వయముదాహరతి—దృశ్యమితి. “నేహ నానాస్తి కిం చ నే”త్యాది శ్రుత్యాఽద్వితీయ బ్రహ్మతిరిక్తజగదభావజ్ఞానేన మనసః సకాశాత్ దృశ్య నివారణం సంపన్నం. యది తర్హి నిరతిశయం మోక్షసుఖం సంపన్నమితి జానీయా దిత్వర్థః.

టీ. దృశ్యం=ప్రపంచము, నాస్తీతి=లే దనెడి, బోధేన = అద్వితీయబ్రహ్మజ్ఞానముచే, మనసః=మనస్సునుండి, దృశ్యమార్జనం=దృశ్యమును లేకుండఁ జేయుట (మనోమయ

ప్రపంచమును నశింపజేయుట), సంపన్నంచేత్ = లభించెనేని, తత్ = అప్పుడు, పరా = శ్రేష్ఠమైన, నిర్వాణనిర్వృతిః = మోక్షసుఖము, ఉత్పన్నా = పుట్టును. లభించు నని తెలియును.

తా. అద్వితీయబ్రహ్మముకంటె వేరైన దృశ్యప్రపంచము లేనే లేదనెడి 'నేహ నానా స్తి కించన' అను శ్రుతివిబ్ధి, మనస్సునుండి దృశ్యమును వారించెదవేని మోక్షము లభించె నని యెఱుంగుము.

శ్లో. విచారిత మలం శాస్త్రం చిర ముద్ధ్రాహితం మిథః,

సంత్యక్తవాసనా న్తా నా దృతే నాస్తు త్తమం పదమ్. 65

వ్యా. కించ అద్వైతశాస్త్రమత్యర్థం విచారితం. తథా పరస్పరం గురుశిష్యాది సంవాదద్వారాచిరకాలం ప్రత్యాయితంచ. ఏవం కృత్వా కిం నిశ్చితమిత్యత ఆహ— సంత్యక్తేతి. సమ్యక్పరిత్యక్తకామాదివాసనాన్త నసస్తూష్టింభావాదృతేఽధికః పురుషార్థో నాస్తీతి నిశ్చితమిత్యర్థః.

టీ. శాస్త్రం = అద్వైతశాస్త్రము, అలం = అత్యంతము, విచారితం = విచారించబడెను. మిథః = గురుశిష్యసంప్రదాయానుసారముగా, చిరం = చాలకాలము, ఉద్ధ్రాహితం = గ్రహింపజేయబడినది. సంత్యక్తవాసనాత్ = పూర్తిగ విడువబడిన వాసనలుగలిగిన, మానాదృతే = మనోవృత్తినాశమువినాగా, ఉత్తమం పదం = పరమ పదము (పురుషార్థము), నాస్తీ = లే దని నిశ్చయింపబడెను.

తా. వేదాంతశాస్త్రమును గురుశిష్యసంప్రదాయానుసారముగా చక్కఁగా విచారించి "అనుభవారూఢజ్ఞానముచే వాసనాక్షయము, మనోనాశము కలిగినవాడై పరమపురుషార్థమును పొందు" నని నిశ్చయింపబడినది.

అవ. ప్రారబ్ధాధీనముగా చిత్తవిక్షేపము గలిగెనేని, దాని నివారించుట కుపాయమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. విక్షిప్యతే కదాచిద్ధీః కర్మణా భోగవాయినా,

పున స్సమాహితా సా స్యా త్తదై వాభ్యాసపాటువాత్. 66

వ్యా. ఏవం నిర్వృత్తిస్వ దిత్స్య ప్రారబ్ధకర్మణా విక్షేపే సతి తత్ప్రతీకారో పాయః క ఇత్యపేక్షాయామహం—విక్షిప్యత ఇతి. భోగప్రదేవ ప్రారబ్ధకర్మణా బుద్ధిః కదాచిద్విక్షిప్యతే చేత్త్వి సా బుద్ధి రభ్యాసవిధ్యాత్తదైవ పునరపి సమాహితా స్యా దిత్యర్థః.

టీ. భోగదాయినా = భోగము నిచ్చెడి, కర్తణా = ప్రారబ్ధకర్త చే, కదాచిత్ = ఒకప్పుడు. ధీక=బుద్ధి, నిక్షిప్యతే = చలించును. సా=ఆబుద్ధి, పునః = తిరిగి, తదైవ = వెంటనే, అభ్యాసపాటవాత్ = అభ్యాసాతిశయమువలన, సమాహితా = నిశ్చలముగాఁ జేయఁబడినది, స్యాత్ = ఆగును.

తా. ఒకవేళ నిబుద్ధి ప్రారబ్ధకర్త చే చలించినను, అభ్యాసముచే తిరిగి నిరోధించఁ బడఁచగును.

అవ. చిత్తవిక్షేపములేనివానిని బ్రహ్మవేత్తయనుట అప్రధానమనుచున్నాఁడు:—
 జ్ఞో. విక్షేపో యస్య నాస్త్యస్య బ్రహ్మవిత్త్వం న మన్యతే,
 బ్రహ్మైవావాయ మితి ప్రాహు ర్మునయః పారదర్శినః. 67

వ్యా. సదా చిత్తవిక్షేపరహితస్య బ్రహ్మవిత్త్వమప్యోపచారికమిత్యాహ—
 విక్షేప ఇతి. పారదర్శినో వేదాంతపారగా ఇత్యర్థః.

టీ. యస్య = ఎవ్వనికి, విక్షేపః = చిత్తవిక్షేపము, నాస్తి = లేదో, అస్య = అతనికి, బ్రహ్మవిత్త్వం = బ్రహ్మవిత్త్వభావము, న మన్యతే = తలంచఁబడదు. అయం = ఇతఁడు, బ్రహ్మైవేతి = బ్రహ్మవేత్త యని, పారదర్శినః = వేదాంత పారగులగు, మునయః = మహర్షులు, ప్రాహుః = చెప్పిరి.

తా. ఎవరికి చిత్తవిక్షేపము లేదో, వానిని బ్రహ్మవేత్త యనుట లేదు. వాఁడు సాక్షాత్పర బ్రహ్మమే యని మహర్షులు వచించిరి.

అవ. ఈవిషయమున వసిష్ఠునివాక్యము సుదాహరించుచున్నాఁడు:—
 జ్ఞో. దర్శనాదర్శనే హిత్యా స్వయం కేవలరూపతః,
 య స్తిష్ఠతి స తు బ్రహ్మై బ్రహ్మ న బ్రహ్మవిత్త్వయమ్. 68

వ్యా. అత్రాపి వసిష్ఠవాక్యముదాహరతి—దర్శనాదర్శనే ఇతి. “యో బ్రహ్మ జానామి న జానా” మితి వ్యవహారద్వయం పరిత్యజ్య స్వయమద్వితీయచై తన్వ్య మాత్రరూపేణావతిష్ఠతే స స్వయం బ్రహ్మైవ న బ్రహ్మవిదిత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మై = ఓబ్రహ్మణుఁడా, యః = ఎవఁడు, దర్శనాదర్శనే = బ్రహ్మమును గుఱెఱుఁగుదు నని ఎఱుఁగ ననియెడి వ్యవహారద్వయమును, హిత్యా = పరిత్యజించి, స్వయం = తాను, కేవలరూపతః = అద్వితీయచై తన్వ్యమాత్రముగా, అవతిష్ఠతే = ఉండునో, సతు = వాఁడయితే, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమే, బ్రహ్మవిత్ = బ్రహ్మవిదుఁడను మాత్రము, న = కాఁడు.

తా. ఎవఁడు “నేను బ్రహ్మమును ఎఱుఁగుదు నని గాని, ఎఱుఁగ నని కాని,” ఏవ్యవహారము లేక, తా నద్వితీయ ప్రత్యగభిన్నచై తన్వ్య

మాత్రముగా నుండునో, వాఁడు బ్రహ్మమే యగును. బ్రహ్మవిదుఁడు మాత్రమే కాఁడు.

అన. ద్వైతవివేచనఫలమును ప్రకరణాంతమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

జీవస్సుక్ష్మే పరా కాష్టా జీవద్వైతవివర్జనాత్,
 లభ్యతే సావతోఽత్రే ద మిశద్వైతాద్వివేచితమ్. 69

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతపంచదశ్యాం
 ద్వైతవివేకః

వ్యా. సఫలం ద్వైతవివేచన ముపసంహరతి—జీవస్సుక్ష్మేరితి. ఆసావుక్తప్రకారా జీవస్సుక్ష్మేః పరా కాష్టా నిరతిశయవర్జవసానభూమి ర్జీవద్వైతస్య మనోమయప్రపంచస్య వివర్జనాత్సరిత్యాగా ల్లభ్యతే ప్రాప్యతే. అతః కారణాదిదం జీవద్వైతమిశద్వైతాదీ శ్వర సృష్టద్వైతాద్వివేచితం వివిచ్య ప్రదర్శితమిത്യర్థః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజ కాచార్యవర్య శ్రీమద్భారతీతీర్థవిద్యారణ్య
 మునివర్యకింకరేణ శ్రీరామకృష్ణాఖ్యేన విదుషా విరచితా
 ద్వైతవివేకవ్యాఖ్యా సమాప్తా.

టీ. అసా = గా, జీవస్సుక్ష్మే = జీవస్సుక్ష్మనియొక్క, పరా = ఉత్కృష్టమైన, కాష్టా = పరమావధి, జీవద్వైతవివర్జనాత్ = జీవస్సుప్తమనోమయప్రపంచమును త్యజించుటవలన, లభ్యతే = లభింపఁబడుచున్నది, అతః = ఈ హేతువువలన, అత్ర = ఇచట, ఇదం = గానునోమయప్రపంచము, ఈశద్వైతాత్ = ఈశ్వరసృష్టప్రపంచమునుండి, వివేచితం = వేరుగా నిభజింపఁబడినది.

గా. ఈ ప్రకరణమునందు జీవస్సుప్తప్రపంచమునకును, ఈశ్వర సృష్టకాండని బ్రహ్మప్రపంచమునకును భేదము వివరింపఁబడినది. జీవస్సుప్తమన మనోమయ సృష్టప్రపంచమును విడుచుటచే జీవస్సుక్ష్మండు పరమావధి యగు బ్రహ్మకర్మణిని పొందుచున్నాఁడు.

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు ద్వైతవివేక మను
 చతుర్థప్రకరణము.



శ్రీ రజ్జ

శ్రీ గణేశాయ నమః.

శ్రీ వేదాంతపంచదశి పంచమ ప్రకరణము

మహావాక్యవివేక ప్రకరణము

అవ. మోక్షాపేక్షగలవానికి మోక్షసాధనము బ్రహ్మతైక్యజ్ఞానము. అట్టియొక్క జ్ఞానము గలుగుటకొఱకు నాలుగువేదములలో మిక్కిలి ప్రసిద్ధము లయిన నాల్గు మహావాక్యముల యర్థమును నిరూపింపఁ దలఁచి ముందుగా శ్రీవిద్యారణ్యగురువర్యుఁడు అందరిని తరింపఁజేయవలయు నను మహాదయగలవారు గనుక ఋగ్వేదము ఏతరే యారణ్యకమందున్న “ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ” యను మహావాక్యమునందలి ‘ప్రజ్ఞాన’ శబ్దమున కర్థముం జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఓం యేనేక్షతే శృణోతీదం జిఘ్రతి వ్యాకరోతి చ,

స్వాద్వస్వాదూ విజానాతి తత్ప్రజ్ఞాన ముదీరితమ్.

1

వ్యాఖ్యానమ్

నత్వా శ్రీభారతీతీర్థ విద్యారణ్యమునీశ్వరా,

మహావాక్యవివేకస్య కుర్వే వ్యాఖ్యాం సమాసతః.

వ్యా. ముముక్షోర్హోక్షసాధన బ్రహ్మతైక్యత్వావగతిసిద్ధయే ప్రసిద్ధానాం చతుర్థాం మహావాక్యానాం అర్థం క్రమేణ నిరూపయన్ పరమదయాళురాచార్య ఆదౌ తావదైతరేయారణ్యకగతే “ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి” మహావాక్యే ప్రజ్ఞానశబ్దస్వార్థమాహ—యేనేక్షతే ఇతి. యేన చక్షుర్ద్వారా నిర్గతాంతఃకరణవృత్త్యాపహితచైతన్యేన ఇదం దర్శనయోగ్యం రూపాదిక మీక్షతే పశ్యతి పురుషస్తథా శ్రోతద్వారా నిర్గతాంతఃకరణవృత్త్యుపాధికేన యేన శబ్దజాతం శృణోతి; తథైవ ఘ్రీణద్వారా.

నిర్గతాంతఃకరణవృత్త్యుపహితేన యేన గంధజాతం జిఘ్రితి; యేన వాగ్నింద్రియా
 నిర్గతేన వ్యాకరోతి శబ్దజాతం వ్యాహరతి; యేన రసనేంద్రియద్వారా నిర్గతాంతః
 కరణవృత్త్యుపాధికేన స్వాద్వస్వాదూ రసో విజానాతి; అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చశబ్దః.
 తథాచోక్తానుక్తేస్సకలేంద్రియైః అంతఃకరణవృత్తిభేదైశ్చోపలక్షితం యచ్చైతన్యమస్తి
 తదేవాత్ర ప్రజ్ఞానమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. అనేన యేన వా పశ్యతీత్యాదేః సర్వాణ్యే
 వైతాని ప్రజ్ఞానస్య నామధేయానీత్యంతస్యావాంతరవాక్యసందర్భస్యార్థః సంక్షిప్య
 దర్శితః.

టీ. యేన = ఏచై తన్యముచేత, ఇదం = చూడఁదగిన రూపాదికమును, ఈక్షతే =
 చూచుచున్నాఁడో, శృణోతి = శబ్దములను వినుచున్నాఁడో, జిఘ్రితి = గంధముల నాఘ్రా)
 ణించుచున్నాఁడో, వ్యాకరోతి చ = అనేక శబ్దములతో వ్యవహరించుచున్నాఁడో,
 స్వాద్వస్వాదూ = మధురరసములను తిక్తరసములను, విజానాతి = తెలిసికొనుచున్నాఁడో
 తత్ = ఆచై తన్యము, ప్రజ్ఞానం = ప్రజ్ఞాన మని, ఉదీరితం = చెప్పబడుచున్నది.

తా. పురుషుఁడు అంతఃకరణవృత్తితోఁ గూడి నేత్రేంద్రియ
 ద్వారా వెలుపటికి వ్యాపించిన యేచై తన్యముతో దర్శనయోగ్యమగు
 రూపమును జూచునో, శ్రవణయోగ్యములైన శబ్దములఁ జెవులతో
 నాలకించునో, వాసనచూడఁదగిన సుగంధ దుర్గంధముల ముక్కుతో
 వాసనచూచునో, వాగ్నింద్రియముతో సర్వశబ్దములను వ్యవహరించునో,
 నాలుకతో తీపి చేఁడు వగరు మొదలగు రుచుల నెఱుంగునో, అట్టి
 యంతఃకరణవృత్తిద్వారా సకలేంద్రియద్వారా వెలుపటికి వ్యాపించిన
 యేచై తన్యము ప్రజ్ఞాన మనఁబడుచున్నది.

అవ. “ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ” యను మహావాక్యమందలి ప్రజ్ఞానశబ్దార్థమును చెప్పి
 యిప్పుడు బ్రహ్మశబ్దార్థమును దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చతుర్ముఖేంద్ర దేవేషు మనుష్యాశ్వగవాదిషు,

చైతన్యమేకం బ్రహ్మతః ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ మయ్యపి. 2

వ్యా. ఏవం ప్రజ్ఞానశబ్దస్యార్థమభిధాయ బ్రహ్మశబ్దస్యార్థమాహ—చతుర్ముఖేతి.
 ఉత్తమేషు దేవాదిషు మధ్యమేషు మనుష్యేషు అధమేషు అశ్వగవాదిషు దేహధారిషు
 ఆకాశాదిభూలేషు చ జగజ్జన్మాదిహేతుభూతం యదేకం చైతన్యమస్తి తద్బ్రహ్మైత్యర్థః.
 అనేన చ “ఏష బ్రహ్మైష ఇంద్ర” ఇత్యాదేః “ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠే” త్యంతస్యావాంతరవా
 క్యస్యార్థః సంక్షిప్య దర్శితః. ఇథం పదార్థ మభిధాయ వాక్యార్థమాహ—అత ఇతి.

యతః సర్వత్రావస్థితం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మతో మయ్యపి స్థితం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మైవ ప్రజ్ఞాన త్వావిశేషాదిత్యర్థః.

టీ. చతుర్తు... ఖ-చతుర్తు ఖ=బ్రహ్మ దేవునియందును, ఇంద్ర దేవేషు=ఇంద్రాది దేవతలయందును, మనుష్య = మనుష్యులయందును, అశ్వ = గుఱ్ఱములయందును, గవా దిభు = గోవులు మొదలగువానియందును గల, ఏకం = ఒక్కటియగు, చైతన్యం = చైతన్యము, బ్రహ్మ=బ్రహ్మ మగును. అతః = ఆకారణమువలన, మయ్యపి = నా దేహా మందును గల, ప్రజ్ఞానం = ప్రజ్ఞానము, బ్రహ్మ = బ్రహ్మ మగును.

తా. ఉత్తమజీవు లగు బ్రహ్మాది దేవతలయందును, మధ్యమజీవు లగు మనుష్యులయందును, అధమజీవు లగు అశ్వగవాది జంతువు లందును, ఆకాశాది భూతములందును ఏ అద్వితీయచైతన్యము గలదో ఆచైతన్యము బ్రహ్మ మగును. ఇట్లు ముందుపదార్థమును సంక్షేపముగాఁ దెల్పి వాక్యార్థమును తెల్పియున్నాఁడు. సర్వజీవులయందు సామాన్య మైయున్న చైతన్యము నాయందును ప్రజ్ఞానస్వరూప మగు బ్రహ్మ మై విలసిల్లుచున్న దని యెఱుంగనగును.

అవ. యజుశ్శాఖాంతర్గతమగు బృహదారణ్యక శ్రుతిలోని “అహం బ్రహ్మాఽస్మి” యను రెండవ వాక్యమునందలి అహంశబ్దార్థము నిందుఁ దెల్పుచున్నాఁడు:—

స్థో. పరిపూర్ణః పరాత్మాఽస్మి నేహే విద్యాధికారిణీ,
బుద్ధేస్సాక్షీతయా స్థిత్యా స్ఫురన్నహమితీర్యతే.

౩

వ్యా. ఏవం ఋక్ శాఖాగతం మహావాక్యార్థం నిరుచ్య యజుశ్శాఖాను మధ్యే బృహదారణ్యకోపనిషద్గతస్యాహం బ్రహ్మాస్మి తి మహావాక్యస్యార్థావిష్కరణాయ ఆహంశబ్దస్యార్థమాహ—పరిపూర్ణ ఇతి. పరిపూర్ణః స్వభావతో దేశకాలవస్తుభిరపరి చ్ఛిన్నః పరమాత్మా ఆస్తిన్తాయాకల్పితే జగతి విద్యాధికారిణి శమాదిసాధనసంపన్న త్వేన విద్యా సంపాదనయోగ్యేఽస్మిన్ శ్రవణాద్యనుష్ఠానవతి దేహే మనుష్యాది శరీరే బుద్ధేర్బుద్ధ్యై పలక్షీతస్య సూక్ష్మశరీరస్య సాక్షీతయాఽ వికారిత్వేనావభాసక తయా స్థిత్యాఽవస్థాయస్ఫురన్ ప్రకాశమానోఽహమితీర్యతే. లక్షణయాహంపదేనో చ్యుత ఇత్యర్థః.

టీ. పరిపూర్ణః = దేశకాలవస్తువులయం దెల్ల తావుల నిండిన, పరమాత్మా = పర మాత్మ, ఆస్మిన్ = ఈమాయాకల్పితమైన జగత్తునందును, విద్యాధికారిణి = జ్ఞానసంపా దనకుం దగిన మనుష్యాదిశరీరమందును, బుద్ధేః = బుద్ధ్యుపలక్షీత మగు సూక్ష్మదేహము వకును, సాక్షీతయా స్థిత్యా = సాక్షీయైయుండి, స్ఫురన్ = ప్రకాశించుచు, అహమి తీర్యతే = అహమ్మును పదముచే వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

తా. సకలదేశములయందును, సకలకాలములయందును, సకల వస్తువులయందును అపరిచ్ఛిన్నమై (ఎడతెరిసి లేనిదై) యుండిన పరమాత్మ మాయచే కల్పితమైన ప్రపంచమునందలి యెల్లశరీరములకు సాక్షియై యొప్పుచు నేను నే నని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఇదియే “అహంమసి” యను మహావాక్యమునందలి అహంశబ్దార్థ మని తెలిసికొనునది.

అవ. ఇకను బ్రహ్మశబ్దార్థమును జెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. స్వతఃపూర్ణః పరాత్పాత్ర బ్రహ్మశబ్దేన వర్ణితః,
అస్మీ త్యైక్యపరామర్శనేన బ్రహ్మ భవామ్యహమ్. 4

వ్యా. బ్రహ్మశబ్దార్థమాహ—స్వతః ఇతి. స్వతః పరిపూర్ణః స్వభావతో దేశకాలాద్యనవచ్ఛిన్నః పూర్వోక్తః పరమాత్మా అత్రాస్మిన్నహవాక్యే బ్రహ్మశబ్దేన బ్రహ్మైత్యనేన వర్ణితః. లక్షణయోక్త ఇత్యర్థః. ఏతద్వాక్యగతేనాస్మీతిపదేన పదద్వయసామానాధికరణ్యలభ్యం జీవబ్రహ్మణోరైక్యం పరామృశ్యత ఇత్యాహ—అస్మీతి. ఫలితమాహ—తేనేతి.

టీ. స్వతః = స్వాభావికముగా, పూర్ణః = నిండియున్న, పరాత్పా = పరమాత్మ, బ్రహ్మశబ్దేన = బ్రహ్మ మనుమాటచేత, వర్ణితః = చెప్పఁబడినది. అస్మీతి = అస్మి యని, ఏక్యపరామర్శః = జీవబ్రహ్మములకు ఏకత్వముయొక్క నిరూపణము చేయఁబడుచున్నదనుట, తేన = ఆహేతువుచేత, అహం = నేను, అనఁగా చిదాభాసుఁ డనుట, బ్రహ్మ = బ్రహ్మస్వరూపము, భవామి = అగుచున్నాను.

తా. స్వాభావికముగా నపరిచ్ఛిన్నముగా నై నిచెప్పఁబడిన పరమాత్మ స్వరూపమే యిచట బ్రహ్మశబ్దముచేత లక్షణచే చెప్పఁబడినది. అస్మి యనుపదముతో జీవేశ్వరుల కిందరికి నైక్యముగూడ నిరూపింపఁబడినది. కాఁబట్టి దేహేంద్రియాదివిలక్షణమై అహంశబ్దవాచ్యమైన నేనే బ్రహ్మము నని తాత్పర్యము.

అవ. సామవేదమందుఁ గల ఛాందోగ్యములో “తత్త్వమసి” యను నొక మహావాక్యము గలదు. ఆట్టి వాక్యమున కర్థమును నిరూపింపఁదలఁచి యందలి తత్ అను పదమునకు లక్ష్యార్థమును దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏక మేవాద్వితీయం సన్నామరూపవివర్జితమ్,
సృష్టేః పురాధునాప్యస్య తాదృక్త్వం తదితీర్యతే. 5

వ్యా. ఇదానీం ఛాందోగ్యశ్రుతిగతస్య తత్త్వమసీతి వాక్యస్యార్థప్రకాశనాయ తత్పదలక్ష్యార్థ మాహ—ఏకమేవేతి. “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం” మితి వాక్యేన సృష్టేః పురా స్వగతాదిభేదకూన్యం నామరూపరహితం యత్సద్వస్తు ప్రతిపాదితమస్తి ఆస్య సద్వస్తునోఽధునాపి సృష్ట్యుత్తరకాలేఽపి తాదృక్త్వం విచార దృష్ట్యా తథాత్వం తదితిపదే నేర్యతే లక్ష్యత ఇత్యర్థః.

టీ. సృష్టేః = ప్రపంచముయొక్కయుత్పత్తికి, పురా = ముందు, నామరూప వివర్జితం = నామము రూపము లేని, అద్వితీయం = తనకంటె వేరైన మఱి యేరెండవ పదార్థములేని, ఏకమేవ = ఒక్కచేయయిన, సత్ = సద్వస్తువు చెప్పబడినదో, అస్య = ఈసద్వస్తువునకు, అధునాపి = ఈసృష్టియైన తర్వాతకూడ, తాదృక్త్వం = విచారదృష్టిచే నట్టిస్వభావము, తదితి = తత్ అను పదముచేత, ఈర్యతే = లక్షణావృత్తిచేత చెప్పబడుచున్నది.

తా. ఏసద్వస్తువు సృష్టికి పూర్వము ఛాందోగ్యమున “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం” అని సజాతీయభేదము, విజాతీయభేదము, స్వగతభేదము అను త్రివిధభేదమును లేక నామరూపములును లేనిదిగా చెప్పబడెనో, యట్టి సద్వస్తువు సృష్టి జరిగినతర్వాత కూడ విచారించి చూడ నట్టి స్వభావము గలదిగానే ‘తత్’ అనెడి పదముచే లక్షణావృత్తిచేత బోధింపబడుచున్నది.

ఆవ. తత్ అనుదాని కర్థము చెప్పి ‘త్వం’ అనెడి పదమునకు లక్ష్యార్థమును నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. శ్రోతుర్దేహేంద్రియాతీతం వ స్వత్ర త్వంపదేరితమ్,
ఏకతా గ్రాహ్యతేఽసీతి తదై క్యమనుభూయతామ్. 6

వ్యా. త్వంపదలక్ష్యార్థమాహ—శ్రోతురితి. శ్రోతుః శ్రవణాద్యనుష్ఠానేన వాక్యార్థ ప్రతిపత్తేర్దేహేంద్రియాతీతం దేహేంద్రియోపలక్షితస్థూలాదిశరీరత్రయసాక్షితయా తద్విలక్షణం వస్తు సద్వస్త్వేవ త్వంపదేరితం వాక్యగతేన త్వమితి పదేన లక్షిత మిత్యర్థః. ఏకద్వాక్యస్థేన ఆసీతి పదేన తత్త్వంపదసామానాధికరణ్యలబ్ధం పదార్థద్వయై క్యం శిష్యం ప్రతి ప్రత్యాయ్యత ఇత్యాహ—ఏకతేతి. సిద్ధమర్థమాహ—తదై క్యమితి, తయోస్తత్త్వం పదార్థయోరై క్యం ప్రమాణసిద్ధమేకత్వ మనుభూయతాం ముముక్షుభి రిత్యర్థః.

టీ. శ్రోతుః = (శ్రవణాదులను చేసి వాక్యార్థజ్ఞానము గల) ముముక్షువునకు. దేహేంద్రియాతీతం = స్థూలసూక్ష్మకారణములనెడి దేహాత్రయముకంటెను, ఇంద్రియముల

కంటెను, అతీతం = విలక్షణమైన అనఁగా వేఱయెన్న, వస్తు=వస్తువు(సద్వస్తు వనుట), త్వంపదేరితం = నీవు అనెడి యర్థముగల త్వంపదముచేత లక్షితమయ్యెను. అసీతి = ఐతి వనెడి యర్థముగల అసిపదముచేత, ఏకతా=ఏకత్వము, అనఁగా ఒక్కటి యగుట, గ్రాహ్యతే=తెల్పబడుచున్నది. తదైక్యం - తత్=ఆజీవేశ్వరుల కిర్వరకును, ఐక్యం = ఏకత్వము, అనఁగా భేదములేకుండుట, అనుభూయతాం = మోక్షేచ్ఛగలవారిచే ననుభవింపబడవలయును.

తా. సద్గురువులయొద్ద శ్రవణాదులు చేసి మహావాక్యార్థజ్ఞానము కల్గియున్న ముముక్షువునకు దేహాత్రయవిలక్షణంబును సర్వేంద్రియవిలక్షణంబును అయిన సద్వస్తువే యీ మహావాక్యమున త్వంపదముచేత లక్షణావృత్తిచేతఁ దెల్పబడినది. అసిపదముచేత నైక్యము చెప్పబడినది గనుక, ఓముముక్షులారా! జీవేశ్వరుల స్వభావమును జక్కఁగాఁ బరికించి జీవబ్రహ్మైక్యనిశ్చయముం గనుఁడు.

అవ. అధర్వణవేదమందలి “అయమాత్తా బ్రహ్మ” అను మహావాక్యార్థ మిపుడు దెల్పబడును:—

శ్లో. స్వప్రకాశాపరోక్షత్వమయమి త్యుక్తితో మతమే,
అహంకారాదిదేహాంతా త్ప్రత్యగ్తేతి గీయతే. 7

వ్యా. క్రమస్రాప్తస్యాధర్వణవేదగతస్యాయమాత్తా బ్రహ్మేతి వాక్యస్యార్థం వ్యాచీక్షిర్దురాదావయమాత్తేతి పదద్వయేన వివక్షితమర్థంక్రమేణ దర్శయతి—స్వప్రకాశేతి. అయమిత్యుక్తితోఽయమితి శబ్దేన స్వప్రకాశాపరోక్షత్వం స్వయంప్రకాశేనాపరోక్షత్వం మతమభిమతం. అదృష్టాదివన్నిత్యపరోక్షత్వం ఘటాదివత్ దృశ్యత్వం చ వ్యావర్తయితుం విశేషణద్వయమితి బోధవ్యం. దేహాదిష్వస్యాత్తశబ్దప్రయోగదర్శనాదత్రాత్తశబ్దేన కిం వివక్షితమిత్యాకాంతాయామాహ—అహంకారేతి. అహంకార ఆదిర్యస్య ప్రాణ మన ఇంద్రియదేహసంఘాతస్య సోఽహంకారాదిః తథా దేహాః అంతోయస్యోక్తసంఘాతస్య సదేహాంతః అహంకారాదిశ్చాసౌ దేహాంతశ్చేతి తథా తస్మాత్ప్రత్యగధిష్ఠానతయా సాక్షితయా చాంతర ఆత్మేతి గీయతే ఆస్మిన్వాక్య ఇత్యర్థః.

టీ. అయమితి = ఇది, లేక వీఁడు అనెడి యర్థము గల అయమ్మునుశబ్దముచేత, స్వప్రకాశాపరోక్షత్వం = స్వయముగా ప్రకాశించుటచే నపరోక్ష మగుట (ప్రత్యక్ష మగుట). మతం = ఇష్టమైన, అహంకారాది = అహంకారము మొదలగాఁ గలదియు, దేహాంతాత్ = దేహమంతముగాఁ గలదియు నగు సంఘాతముకంటె, ప్రత్యక్=లోని

చైనది, ఆత్మేతి=ఆత్మయని, గీయతే=ఈవాక్యమందు వర్ణింపబడుచున్నది. ప్రత్యగాత్మ చెప్పబడుచున్న దనుట.

తా. ఋగ్యజుస్సామవేదములయందలి మహావాక్యార్థమును వివరించి యథర్థణవేదశ్రుతియందలి “అయమాత్మా బ్రహ్మ” అను నాల్గవ వాక్యములోని అయం, ఆత్మా, బ్రహ్మ అని మూడుపదములలోని మొదటి రెండు పదములచే (అయమాత్మా అనువానిని) స్వయం ప్రకాశస్వరూపము కలిగి సర్వజనప్రత్యక్ష మయి నట్టియు, దేహేంద్రియమనోహంకారాదులకంటె వేఱైనట్టియు సర్వాధార మైనట్టియు సర్వము నెఱుంగునట్టిదియనైన ప్రత్యగాత్మ చెప్పబడిన దని భావము.

శ్లో. దృశ్యమానస్య సర్వస్య జగతస్తత్త్వమీర్యతే,
బ్రహ్మశబ్దేన తద్బ్రహ్మ స్వప్రకాశాత్తరూపకమ్.

౪

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతపంచదశ్యాం
మహావాక్యార్థవివేకః.



వ్యా. బ్రహ్మణాదిష్వపి బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావర్తనాయాత్త వివక్షీకమర్థమాహ—దృశ్యమానస్యేతి. దృశ్యత్వేన మిథ్యాభూతస్య సర్వస్యాకాశాజే ర్జగతస్తత్త్వమధిష్ఠానతయా తద్బాధావధిత్వేన చ పారమార్థికం సచ్చిదానందలక్షణం యద్రూపమస్తి తద్బ్రహ్మశబ్దేనేర్యతే కథ్యత ఇత్యర్థః. వాక్యార్థమాహ—తద్బ్రహ్మేతి. యదుక్తలక్షణం బ్రహ్మ స్వప్రకాశాత్తరూపం స్వరూపం యస్య తత్స్వప్రకాశాత్త రూపకం స వివేక్యర్థః.

ఇతి శ్రీ పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యవర్యశ్రీమద్భారతీతీర్థ విద్యారణ్య
మునివర్యకింకరేణ రామకృష్ణాఖ్యవిదుషా విరచితా
మహావాక్యవివేక వ్యాఖ్యా సమాప్తా.

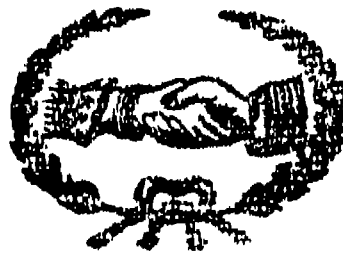


టీ. దృశ్యమానస్య=(మిథ్యాభూతమయ్యసు) కనపట్టుచున్న, సర్వస్య=ఆకాశాది సర్వస్వరూపమైన, జగతః=ప్రపంచముయొక్క, తత్త్వం=యథార్థస్వరూపము (అధిష్ఠాన రూపము) బ్రహ్మశబ్దేన = బ్రహ్మమనెడి పదముచేత, ఈర్యతే = చెప్పబడుచున్నది. తద్బ్రహ్మ = ఆపరబ్రహ్మము, స్వప్రకాశాత్తరూపకం - స్వప్రకాశ = స్వయముగా

ప్రకాశించెడి, ఆత్మ = ప్రత్యగాత్మయే, రూపకం = స్వరూపముగాఁగలది, (ప్రత్యగాత్మయే పరబ్రహ్మ మనుట.)

తా. విచారణచేసినపుడు రజుసర్పము పోల్కి మిథ్యాభూతమైన యాకాశాదిసర్వప్రపంచము పారమార్థికమైన (రజువువలె యథార్థమైన) బ్రహ్మమే కాని వేఱు కాదు. అది తనకుఁ దానే ప్రకాశించుచు నందఱకు నాత్మ యగును. అనఁగా ప్రత్యగాత్మయే బ్రహ్మ మని భావము.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు మహావాక్యవివేక మను పంచమ ప్రకరణము.



ఓం

శ్రీ రస్తు

శ్రీ గణేశాయ నమః

శ్రీ వేదాంతపంచదశి

షష్ఠ ప్రకరణము



చిత్రదీపప్రకరణము

అవ. గ్రంథకర్త యగు శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి “పరమాత్మని” అనుపదముచేత ఇష్టదేవతను స్మరించుచు “అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం నిష్ప్రపంచం ప్రపంచ్యతే” అను న్యాయముచొప్పున దృష్టాంతపూర్వకముగా ఆత్మయందు జగదారోపణముం జూపు చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఓమ్. యథా చిత్రసతే దృష్టమవస్థానాం చతుష్టయమ్,
పరమాత్మని విజ్ఞేయం తథావస్థాచతుష్టయమ్.

1

వ్యాఖ్యానమ్

యస్య స్మరణమాత్రేణ విఘ్నా దూరం ప్రయాంతి హి,

పందేహం దంతివక్త్రం తం వాంఛితార్థప్రదాయకమ్.

నత్వా శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునీశ్వరౌ

క్రియతే చిత్రదీపస్య వ్యాఖ్యా తాత్పర్యబోధినీ.

వ్యా. చిక్లితస్య గ్రంథస్య నిష్ప్రత్యూహపరిపూరణాయ పరమాత్మనీతిపదేనేష్ట దేవతాతత్త్వానుసంధానలక్షణం మంగళమాచరన్నస్య గ్రంథస్య వేదాంతప్రకరణత్వా త్తదీయై రేవ విషయాదిభి స్తద్వత్తాసిద్ధిం మనసి నిధాయాధ్యారోపాపవాదాభ్యాం నిష్ప్ర పంచం ప్రపంచ్యత ఇతి న్యాయమనుసృత్య పరమాత్మన్యారోపితస్య జగతః స్థితిప్రకారం సదృష్టాంతం ప్రతిజానీతే—యథేతి. చిత్రపటే యథా వక్ష్యమాణానాం అవస్థానాం చతుష్టయం దృష్టం తథైవ పరమాత్మన్యసి వక్ష్యమాణ మవస్థాచతుష్టయం జ్ఞేయమితి.

టీ. చిత్రపటే = రంగులగుడ్డయందు, యథా = ఏవిధముగా, అవస్థానాం = అవస్థలయొక్క, చతుష్టయం = నాలుగు అనేసంఖ్య, దృష్టం = చూడబడునో, తథా = ఆవిధముననే, పరమాత్మని = పరమాత్మయందు, అవస్థాచతుష్టయం = నాలుగు అవస్థలు విజ్ఞేయం = తెలియదగును.

తా. రంగులబట్టయం దేవిధముగా నాలుగు అవస్థలు కనబడునో యటులనే పరమాత్మయందును నాలుగు అవస్థలు కనబడుచున్నవి.

అవ. దృష్టాంతదార్శాంతికములయం దానాల్గు అవస్థలను జూపుచున్నాడు:—

శ్లో. యథా ధౌతో ఘట్టితశ్చ లాంఛితో రంజితః పటః,
చిదంతర్యామిసూత్రాత్తా విరాడాత్తా తథేర్యతే. 2

వ్యా. కిం తదిత్యాకాంక్షాయాం దృష్టాంతదార్శాంతికయో రుభయోరప్యవస్థా చతుష్టయం క్రమేణోద్దిశతి—యథేతి. ధౌతో, ఘట్టితో, లాంఛితో, రంజిత ఇత్యేవం ప్రకారాశ్చ తస్మాదవస్థా యథా చిత్రపటే ఉపలభ్యంతే, తథా పరమాత్మన్యపి చిత్, అంతర్యామి, సూత్రాత్తా, విరాట్, చేత్యవస్థాచతుష్టయం బోధవ్యమిత్యర్థః.

టీ. యథా = ఏప్రకారము, పటః = వస్త్రము, ధౌతః = ధౌత మనియు, ఘట్టితః = ఘట్టిత మనియు, లాంఛితః = లాంఛిత మనియు, రంజితః = రంజిత మనియు (చెప్పబడునో) తథా = అదేప్రకారము (పరమాత్మయందు), చిదంతర్యామిసూత్రాత్తా విరాడాత్తేతి = చిత్తు, అంతర్యామి, సూత్రాత్త, విరాట్స్వరూపము అని, తథేర్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. వస్త్రము ౧. ధౌతము, ౨. ఘట్టితము, ౩. లాంఛితము, ౪. రంజితము, అని నాలుగు అవస్థలం బొందినట్లు ఆత్మయును ౧. చిత్తు, ౨. అంతర్యామి, ౩. సూత్రాత్త, ౪. విరాట్ అని నాలుగు అవస్థలు గలిగి శాస్త్రమందుఁ దెలియబడుచున్నది.

అవ. దృష్టాంతమందు చూపించిన యవస్థలను దార్శాంతికమునఁ జూపు

చున్నాడు:—

శ్లో. స్వతశ్శుభ్రోఽత్ర ధౌతిస్సాన్విగ్ఘట్టితోఽన్యవిలేపనాత్,
మమ్యాకారైర్లాంఛితస్సాన్వి ద్రంజితో వర్ణపూరణాత్. 3

వా. దృష్టాంతస్థితానా మవస్థానాం స్వరూపం క్రమేణ వ్యుత్పాదయతి— స్వతః ఇతి. అత్ర ఆస్వవస్థాను మధ్యే స్వతో ద్రవ్యాంతరసంబంధం వినా శుభ్రో ధౌత

ఇత్యుచ్యతే. అనేనలిప్తాఘట్టితః మషీమయైరాకారై ర్యుక్తో లాంఛితః యథాయోగ్యం వక్ష్యేః పూరితో రంజితః స్యాత్.

టీ. అత్ర = ఈదృష్టాంతమందు, స్వతః = ఏపదార్థసంబంధము లేక స్వాభావికముగా, శుభ్రః = తెల్లనిదైన వస్త్రము, ధౌతః = ధౌత (గుంజిన) వస్త్రము, స్యాత్ = అగును. అన్యవిలేపనాత్ = ఇంకొకపదార్థముతోఁ బూయఁబడుటవలన, ఘట్టితః = ఘట్టితవస్త్రమగును. మష్యాకారైః = మసితో నిండినయాకారములచేత, లాంఛితః = లాంఛితవస్త్రమగును. వర్ణపూరణాత్ - వర్ణ = రంగులను, పూరణాత్ = అద్దుటవలన, రంజితః = రంజితవస్త్రమగును.

తా. మఱి యేయితరపదార్థము చేరక స్వాభావికస్థితిలో నున్న బట్టను శుభ్రవస్త్రం బనియు, గంజిమొదలగువానిం జేర్చినప్పుడు ఘట్టితవస్త్రం బనియును, మసి మొదలగు నాకారముల నద్దినప్పుడు లాంఛితవస్త్రం బనియు, ఎచ్చట నేరంగును వేయవలయునో యాయారంగులు పూర్తిగా నద్దినప్పుడు రంజితవస్త్రం బనియు వాడఁబడును.

అవ. వైశ్ణోకమునఁ జెప్పబడిన నాల్గవస్థలను దార్ఠాంతికమందు సరిపుచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వతశ్చిదంతర్యామీ తు మాయావీ సూక్ష్మస్పృష్టితః,
 సూత్రాత్తా స్థూలస్పృష్టైవ విరా డిత్యుచ్యతే పరః. . 4

వ్యా. దార్ఠాంతికే తా వ్యుత్పాదయతి—స్వత ఇతి. పరః పరమాత్మా మాయా తత్కార్యరహితశ్చిదిత్యుచ్యతే, మాయాయోగాదంతర్యామీ. అపంచీకృతభూతసమష్టి సూక్ష్మశరీరయోగా త్సూత్రాత్తా. పంచీకృతభూతకార్యసమష్టిస్థూలశరీరోపాధియోగా ద్విరాడితి.

టీ. పరః = పరమాత్మ, స్వతః = మాయాతత్కార్యసంబంధము లేనిస్వాభావిక స్థితిలో, చిత్ = చిత్తనఁబడును, మాయావీ = మాయతోఁ గూడినపుడు, అంతర్యామీ = అంతర్యామి యనఁబడును. సూక్ష్మస్పృష్టితః = పంచీకరణము చేయఁబడని పంచభూత కార్యసమష్టిస్వరూపమయిన సూక్ష్మశరీరసంబంధము కల్గినపుడు, సూత్రాత్తా = హిరణ్య గర్భుఁ డనఁబడును. స్థూలస్పృష్టైవ = పంచీకరణము చేయఁబడినపంచభూతకార్య సమష్టిస్థూలశరీరసంబంధముచేతనే విరాట్ = విరాట్టు, ఇతి = అనియును, కథ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. మాయయు తత్కార్యసంబంధమును లేని పరమాత్మను చిత్తు అందురు. మాయాసంబంధము కల్పియున్న ఆత్మను అంతర్యామి అందురు. పంచీకరణము చేయుటడని పంచభూతముల కార్యమైన సమష్టిసూక్ష్మశరీరోపాధి గల పరమాత్మను సూత్రాత్మ లేక హిరణ్య గర్భుఁ డందురు. పంచీకరణము చేయుటజిన పంచభూత కార్య ములయొక్క సమష్టి స్థూలశరీరోపాధి గల పరమాత్మను విరాట్టను చున్నారు.

అవ. పరమాత్మను చిత్రపటముతోఁ బోల్పితివి గనుక పరమాత్మయందుఁ గల చిత్రము లెవ్వి? అను శంకకు సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మాద్యాః స్తంబపర్యంతాః ప్రాణినోఽత్ర జడా అపి,
ఉత్తమాధమభావేన వర్తంతే పటచిత్రవత్.

5

వ్యా. నను పరమాత్మనః చిత్రపటస్థానీయత్వే తదాశ్రితాని చిత్రాణి పక్త వ్యాసీత్యత ఆహ—బ్రహ్మాద్యా ఇతి. ఆత్మ పరమాత్మనిఃఉత్తమాధమభావేన వర్తమానం బ్రహ్మాది స్తంబపర్యంతం చేతనాచేతనాత్మకం గిరినద్యాదిజడజాతం చ చిత్రస్థానీయ మిత్యర్థః.

టీ. ఆత్మ = ఈపరమాత్మయందు, బ్రహ్మాద్యాః = బ్రహ్మమొదలుకొని, స్తంబ పర్యంతాః=గడ్డిపోచవఱకుఁ గల, ప్రాణినః = జీవులును, జడా అపి = అచేతనములైన చెట్లు గుట్టలు మున్నగువస్తువులు, ఉత్తమాధమభావేన = ఉత్తమస్థితితోడను, నీచస్థితి తోడను, పటచిత్రవత్ = వస్త్రమునందలి చిత్రువువలె, వర్తంతే = ప్రవర్తించుచున్నవి.

తా. ఉత్తమస్థితిలోని జీవులు, బ్రహ్మాది దేవతాగణము, దాని తరువాత మనుష్యులు, అటుతరువాత పశుపక్ష్యాదివర్గము, ఇట్లొక దానికన్న నొకటి యుత్తమాధమభావములో నున్నవి. నదీసర్వతా దికమైన యచేతనవర్గము తక్కుచస్థితిలో నున్నది. ఇట్లు ఉత్తమాధమ భావమున నున్న చేతనాచేతనము లై నట్టియు బ్రహ్మ మొదలు గడ్డి పోచవఱకు నుండు జీవరాశి యంతయు రంగుబట్టయందుఁ గల చిత్ర రువువలె నున్నది.

అవ. బ్రహ్మ మొదలగువారిని కొందఱిని మాత్రము చేతను లగుటకు కారణము చెప్పఁ బూని దృష్టాంతమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిత్రార్పితమనుష్యాణాం వస్త్రాభాసాః పృథక్పృథక్,
చిత్రాధారేణ వస్త్రేణ సవృశా ఇవ కల్పితాః.

6

వ్యా. బ్రహ్మదిజగత్కేతన స్థానీయత్వే కారణం వక్తుం దృష్టాంతమాహ—
 చిత్రేతి. యథా చిత్రే లిఖితానాం మనుష్యాదిశరీరాణా మేవ నానావర్ణోపేతా
 వస్త్రవిశేషా లిఖ్యంతే తే చ శీతాద్యనివారకత్వా ద్వస్త్రాభాసా ఏవ.

టీ. చిత్రార్పితమనుష్యాణాం = చిత్రరువులో వ్రాయబడిన మనుష్యులకు, వృశ
 కృష్ణకౌ = ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా, చిత్రాధారేణ = చిత్రరువున కాధారమైన,
 వస్త్రేణ = బట్టతోడ, సవృశా ఇవ = సమానము లైనవానివలె, వస్త్రాభాసాః = ఆభాస
 వస్త్రములు (అనగా వస్త్రములవలె గన్నడుగు గాని వస్త్రములు కావనుట), కల్పితాః =
 చిత్రకారకునిచే లిఖింపబడుచున్నవి.

తా. చిత్రరువులలోని మనుష్యులకు ఆయావస్త్రములు కట్టబడి
 నట్లు వ్రాయుదురు. వానికి రంగులు వేలు వేలుగా నుండును. అవి
 యన్నియు అసలు బట్టవైన నద్దకము చేయబడినవే కదా! ఆవస్త్రములు
 చలిని పోగొట్టజాలక పోయినను వస్త్రములవలె మాత్రము గన్నట్లు
 చున్నవి.

ఆవ. దృష్టాంతమందలియంశమును దార్ఢాతికమందు సరిపుచ్చుచున్నాడు: —

శ్లో. పృథకపృథక్చిదాభాసాశ్చైతన్యాధ్యస్తదేహినాం,
 కల్పంతే జీవనామానో బహుధా సంసరం త్యమి.

7

వ్యా. దార్ఢాతికమాహ—పృథగితి. ఏవం పరమాత్మన్యారోపితానాం దేహా
 దీనాం శరీరాణామేవ జీవనామానశ్చిదాభాసాః ప్రత్యేకం కల్పంతే. న పర్వతాదీ
 నాం. తేషాం తత్కల్పనే కారణమాహ—బహుధేతి. అమి జీవాః దేవతిర్వస్తును
 ష్యాది శరీరప్రాప్త్యా. బహుధా సంసరంతి న పరమాత్మా. తస్య నిర్వికారత్వాదిత్యభి
 ప్రాయః.

టీ. చైతన్యాధ్యస్తదేహినాం - చైతన్య = చైతన్యమందు, అధ్యస్త = ఆటో
 పింపబడిన, దేహినాం = జీవులకు, చిదాభాసాః = చిదాభాసు లని, పృథకపృథక్ =
 ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా, కల్పంతే = కల్పనలు చేయబడుచున్నవి, అమి జీవనా
 మానకః = ఈజీవు లని చెప్పబడుమనుష్యుపశుపక్ష్యాదులు, బహుధా = పెక్కుభంగుల, సంస
 రంతి = సంసారమునఁ బడుచున్నవి అనగా జననమరణములఁ బొందుచున్నవి.

తా. వస్త్రమునందలి బొమ్మలకు నేర్పఱచిన ఆబొమ్మవస్త్రములు
 వలె చైతన్యముం దారోపితులైన జీవులకే చిదాభాసు లను నామము
 ప్రత్యేకముగా పెట్టబడుచున్నది. నదీసర్వతాదులకు లేదు. అనేక

విధము లగు జననమరణములనిట్టి చిదాభాసు లనబడుజీవులే పొందుటం జేసి యట్లు చెప్పుచున్నారు. అనఁగా పరమాత్మ ఏవికారములు లేని హృది గాన చిదాభాసు లనబడు జీవులయందలి జననాది వికారములు ఆకూటస్థనిర్వికారచైతన్యము నెంతమాత్ర మంట వని యెఱుంగ నగు.

అవ. లోకములోఁ గొందఱు వాదులు ఆత్మకే సంసార మనుచుండుట కేమి కారణమని యడిగినచో నందు కజ్ఞానమే కారణ మని దృష్టాంతపూర్వకముగ సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వస్త్రాభాసస్థితా న్వర్ణాన్ యద్వదాధారవస్త్రగాన్,
నదం త్యజ్జాస్తథా జీవసంసారం చిద్రతం విదుః.

8

వ్యా. నను సర్వే వాదినో తాకికా శ్చాత్తనవివ సంసారఇతి వదంతి. తత్త కిం కారణ మిత్యాశంక్య అజ్ఞానమేవ కారణమితి సదృష్టాంతమాహ—వస్త్రాభాసేతి.

టీ. అజ్ఞాః = మూఢులు, యద్వత్ = ఏ ప్రకారము, వస్త్రాభాసస్థితాన్ = ఆభాసవస్త్రములం దుండునట్టి, వర్ణాన్ = రంగులను, ఆధారవస్త్రగాన్ = చిత్తరువున కాధార మగు వస్త్రమందున్నవానినిగా, వదంతి=చెప్పుచున్నారో, తథా=ఆ ప్రకారమే, జీవసంసారం = జీవులసంసారమును అనఁగా జననమరణాదిరూప మగుస్థితిని, చిద్రతం = జై తన్యమం దున్నదానినిగా, విదుః = అనుకొనుచున్నారు.

తా. చలి మొదలగువానిం బోఁగొట్టమిచే వస్త్రములుఁ గాక వస్త్రములవలెఁ గన్నడును గనుక చిత్రగతమనుష్యాదిశరీరములకుఁ గట్టియుండుబట్టలను వస్త్రాభాసము లనఁదగును. అట్టియాభాసవస్త్రముల కుండురంగులు ఆబొమ్మ లేవస్త్రమందు చిత్రింపఁబడెనో, అట్టియాధార ముగా నున్నవస్త్రమం దున్నట్లు తలచెడివారు అందలి నిజమునెఱుఁగని నాగు గాన, తెలియనివా రనబడుదురు. అట్లు తెలియనివారు దృష్టాం తమున పొరఁబడి వేఱుగా నభిప్రాయపడినట్లు జీవునిసంసారమును జనన మరణాదీలను యుద్ధై తన్యమం దున్నట్లు పొరపడుచున్నారు. వస్త్ర స్వభావమునుబట్టి మొదట చిత్రాధారవస్త్రమందు వర్ణములు లేనియ ట్లుద్భవించుండును నేవికారములు లేవనుట.

అవ. చిత్తరువులో వ్రాయఁబడిన పర్వతములు నదులు మొదలగువానికి వస్త్ర కల్పన లేకపోవుటకు దృష్టాంతమూలకముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిత్రస్వర్వతాదీనాం వస్త్రాభాసో న దృశ్యతే,
సృష్టిసమృత్తికాదీనాం చిదాభాసస్తథా న హి.

9

వ్యా. గిరినద్యాదీనాం తు చిదాభాసకల్పనాభావం దృష్టాంతపురస్సరమాహ—
చిత్తనేతి. ప్రయోజనాభావాదితి భావః.

టీ. చిత్తస్థపర్వతాదీనాం = చిత్తరువులో లిఖింపబడిన పర్వతములు మొదలగు
వానికి, వస్త్రాభాసః = ఆభాసవస్త్రకల్పన, (యథా = ఏవిధముగా), న దృశ్యతే =
చూడబడదో, తథా=ఆవిధంబుననే, సృష్టిసమ్మత్తికాదీనాం=సృష్టియం దుండుభూమి
మొదలగువానికి, చిదాభాసః=చిదాభాసకల్పన (జీవకల్పన యనుట), న హి=లేదు.

తా. చిత్తరువున లిఖింపబడినపర్వతములు నదులు మున్నగు
వానికి వస్త్రము లున్నట్లు లిఖించుట లేనట్లు సృష్టిలోనిభూమి మొద
లగువస్తువులకు చిదాభాసులనెడి వ్యవహారము లేదు. చిదాభాసు
లనఁగా చిత్ప్రతిబింబములు. చైతన్యవ్యవహార మనుట.

అవ. ఇటులనే ఆత్మయం దారోపింపబడిన సంసారము జ్ఞానముచేత నివర్తించు
నని చెప్పఁ బూని యాసంసారమునకు కారణమైన అవిద్యయొక్క స్వరూపము చెప్పు
చున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసారః పరమార్థోఽయం సంబంధస్సాన్వితవస్తుని,
ఇతి భ్రాంతిరవిద్యా స్యా ద్విద్యయైషా నివర్తతే. 10

వ్యా. ఏవమాత్మన్యారోపితస్య సంసారస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వసిద్ధయే తన్మూల
భూతా మవిద్యామాహ—సంసార ఇతి.

టీ. ఆత్మవస్తుని = పరమాత్మయందు, అయం సంసారః = ఈసంసారము, పార
మార్థికః = యథార్థమైనదై, సంబంధః = సంబంధించియున్నది. ఇతి భ్రాంతిః = అను
భౌరపాటు, అవిద్యా = అవిద్య, స్యాత్ = అగును. ఏషా=ఈయవిద్య, విద్యయా =
జ్ఞానముచేత, నివర్తతే = పోవును.

తా. ఈసంసారము అనఁగా జననాదిజీవధర్మము ఆత్మయందు
చేరిక కలది యనుకొనుట పొరపాటు. దీనినే అవిద్య యందురు. అది
జ్ఞానముచేత నివర్తించును.

అవ. విద్య యన నేమి? అవిద్య యెట్లు లభించును? అని యాశంకించుకొని
విద్యాస్వరూపమును, అట్టివిద్య లభించుట కుపాయమును దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మాభాసస్య జీవస్య సంసారో నాత్మవస్తునః,
ఇతి బోధో భవేద్విద్యా లభ్యతేఽసౌ విచారణాత్. 11

వ్యా. కేయం విద్యా తల్లాభోపాయశ్చ క ఇత్యాకాంతాయాం విద్యాస్వరూపం తల్లాభోపాయం చ దర్శయతి—ఆత్తాభాసస్యేతి. చిదాభాసస్యేత్యర్థః.

టీ. ఆత్తాభాసస్య = చిదాభాసుడైన, జీవస్య = జీవునకు, సంసారః = సంసారముగలదు. ఆత్మ వస్తునః = పరమాత్మ కు, న = సంసారము లేదు. ఇతి బోధః = అనెడి జ్ఞానము, విద్యా = విద్య, భవేత్ = అగును. అసౌ = ఇట్టివిద్య, విచారణాత్ = పరిశీలనమువలన, లభ్యతే = లభించును.

తా. జీవునకే సంసారము గాని ఆత్మ కెంతమాత్రమును సంసారము లేదు. ఇట్టివిజ్ఞానమే బోధ యనంబడును. ఈబోధ చక్కగా శాస్త్రయుక్త్యనుభవములవలనఁ బరిశీలించినఁగాని గలుగదు. ఇదియే దీని కుపాయము.

అవ. విచారమునల్ల విద్య లభించు నంటివి. దేనివిచారముచేత లభించునో తెల్పు మన్న ట్లాశంకించి చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సదా విచారయే తస్మాత్ జగజ్జీవపరాత్మనః,
జీవభావజగద్భావబాధే స్వాత్మైవ శిష్యతే.

12

వ్యా. విచారాల్లభ్యతే విద్యేత్యుక్తం. కస్య విచారాల్లభ్యతే విద్యేత్యాశంక్యా హ—సదేతి. నను పరాత్తా విచార్యతాం మోక్షోపస్థాయాం. ఫలరూపేణావస్థావాజ్జీవ జగతోర్విచారః క్షోపయుజ్యత ఇత్యాశంక్య తయోరపవాదేన పరమాత్మావశేషేణ ఉపయుజ్యత ఇత్యాహ—జీవభావేతి.

టీ. తస్మాత్ = ఆహేతువువలన, జగజ్జీవపరాత్మనః = ౧. జగత్తును, ౨. జీవుని, ౩. ప్రత్యగాత్మను, సదా = ఎల్లప్పుడును, విచారయేత్ = పరిశీలించవలెను. జీవభావజగద్భావబాధే = జీవభావమునకును జగద్భావమునకును బాధ గలిగినపుడు (విచారించిన మీఁద రెండు భావములు సరి గా వని తెలిసికొన్నప్పు డనుట). స్వాత్మైవ = తనవాస్తవ రూపమైనపరమాత్మయే, శిష్యతే = శేషించుచున్నది (నిలుచు ననుట).

తా. ముముక్షు వగువాఁ డెల్లప్పుడు జగత్తన నేమి? జీవుఁ డన నేమి? పరమాత్మ యన నేమి? అని విమర్శించినచో నామొదటి రెండును కల్పితములుగ తేలును. చివర కాత్మ యొక్కటియే మిగులును. మోక్షోపస్థాయండు ఫలరూపమై శేషించును. కాఁబట్టి ఆత్మవిచారము చేయనగును. జగద్విచారము జీవవిచారము చేయ నేల యనెద వేమో. ఆ రెండింటికిని కల్పితస్వరూపము లని నిశ్చయించినఁగదా అకల్పి

తమును పారమార్థికమునై ఆత్మస్వరూపము మిగులుట అని యెఱుంగవలెను.

ఆవ. విచారణ చేసి జగత్తును జీవుని బాధించ మంటివి. ఈ రెండు పోయిన తరువాత సర్వవ్యవహారము లోపించు నందువా? బాధశబ్దార్థమును గమనించుము అని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. నాప్రతీతి స్తయో ర్బాధః కింతు మిథ్యాత్వనిశ్చయః,
నోచే త్సుషుప్తిమూర్ఛాదౌ ముచ్యే తాయత్నతో జనః. 13

వ్యా. నను విచారణ జీవభావజగద్భావబాధే స్వాత్మైవ శిష్యత ఇత్యుక్తం. విచారణ జీవజగతోర్బాధే తదప్రతీత్యా వ్యవహారలోపః ప్రసజ్యే తేత్యాశంక్య బాధశబ్దస్య విషయేకమర్థం వివక్షే దండం చాహ—నాప్రతీతిరితి. సుషుప్తిమూర్ఛాదౌ స్వత ఏవ స్వైకప్రతీత్యభావ తత్త్వజ్ఞానం వినాపి ముక్తిః స్యాదిత్యర్థః.

టీ. తయోః=ఆజీవజగత్తులకు, బాధః = బాధ యనగా, అప్రతీతిః = కనబడకుండుట, న = కాదు. కిం తు = మఱేమియనగా, మిథ్యాత్వనిశ్చయః=మిథ్యాభిరుతమైన దనెడి నిశ్చయము, (సత్యము గా దనెడి నిశ్చయ మనుట,) నోచేత్ = అట్లులగానిచో, జనః = జనము, ఆయత్నతః = జ్ఞానయత్నములేకయే, సుషుప్తిమూర్ఛాదౌ=గాఢనిద్రయందును మూర్ఛాద్యవస్థలందును, ముచ్యేత = సంసారబంధమునుండి విడువఁబడవలయును.

కా. బాధ యన్న జీవులును జగత్తును కనబడమి గాదు. జీవజగత్తులు రెండు సత్యములు కావనునిశ్చయము. కనబడమి యనినచో నిద్రావస్థయందును మూర్ఛాద్యవస్థలయందును స్ఫురింపనంతమాత్రమున ముక్తి వచ్చినవా? లేదు కనుక జీవజగద్బ్రూపబాధ యనగా స్వైకము మిథ్య యనెడి దృఢనిశ్చయమే యగునుగాని స్ఫురింపక పోవుట కాదు. అందుచేత జ్ఞానికి వ్యవహారలోపము లే దని తెలియవలెను.

శ్లో. పరమాత్తావశేషోపి తత్సత్యత్వ వినిశ్చయః,
న జగద్విస్మృతి ర్నోచే జీవన్ముక్తి ర్న సంభవేత్. 14

వ్యా. స్వాత్మైవ శిష్యత ఇత్యనేనాపి పరమాత్మనః సత్యత్వజ్ఞానమేవ వివక్ష్యతే. పరదతిక్తజగద్విస్మృతిః జీవన్ముక్త్యభావప్రసంగాదిత్యాహ—పరమాత్మేతి.

టీ. పరమాత్మాపశేషోఽపి=పరమాత్మయొక్క శేషించుట యనఁగా, తత్సత్యత్వ నిశ్చయః = ఆపరమాత్మ సత్యమైన దగుట యు నిశ్చయము (అగును). జగద్వి స్మృతిః = జగత్తును మఱచుట, న=కాదు. నోచేత్ = అట్లు గానిచో, జీవన్ముక్తిః = జీవించిన కాలమున ముక్తి గల్గుట, న సంభవేత్ = సంభవింపనేరదు.

తా. పరమాత్మ శేషించు నని చెప్పుటవలన ఆ పరమాత్మ సత్య మనెడి జ్ఞానమే యగునుగాని జగత్తును మఱచియుండుట కాదు. ఇట్లు కానియెడల జీవన్ముక్తి సంభవింపదు. జీవించియుండియే సంసారబంధము నుండి విడువబడుట జీవన్ముక్తి యని చెప్పబడును.

అవ. విచారణ యెంతవఱకు చేయవలె ననుదాని కవధి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరోక్షా చాపరోక్షేతి విద్యా ద్వేధా విచారజా,

తత్రాపరోక్షవిద్యాప్తా విచారోఽయం సమాప్యతే.

15

వ్యా. సదా విచారయేదిత్యుక్త్యా దేహపాతపర్యంతం విచారప్రసక్తా సత్యాం తస్యావధిమాహ—పరోక్షేతి.

టీ. విచారజా = విచారణచేయఁగాఁ గలిగిన, విద్యా=జ్ఞానము, పరోక్షా చాప రోక్షేతి = పరోక్ష మనియు నపరోక్ష మనియు, ద్వేధా=రెండువిధములుగా నున్నవి. తత్ర = ఆరెండింటిలో, అపరోక్షవిద్యాప్తా = అపరోక్షజ్ఞానము గలిగెనేని, ఆయం విచారః = ఈవిచారణ, సమాప్యతే = పూర్తియగును.

తా. విచారణ చేయఁగా రెండువిధములుగా జ్ఞానము గలుగు చున్నది. 1. పరోక్షజ్ఞానము, 2. అపరోక్షజ్ఞానము. పరోక్ష మనఁగా నేలొకాంతరముననో యేదేశాంతరముననో పరమాత్మ యున్న దను కొనుట. అపరోక్షజ్ఞాన మనఁగా పరమాత్మ ప్రత్యగభిన్నమైన దనెడి జ్ఞానము. ఇట్టియపరోక్షజ్ఞానము దృఢ మగువఱకు విచారణచేయ వలయు నని యవధి తెల్పబడినది.

అవ. ఆ ద్వివిధములయిన పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానములస్వరూపము తెల్పబడు చున్నది:—

శ్లో. అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద పరోక్షజ్ఞాన మేవ తత్,

అహం బ్రహ్మేతి చేద్వేద సాక్షాత్కార స్స ఉచ్యతే.

16

వ్యా. విచారజన్యాదిత్యపరోక్ష త్వాపరోక్షత్వభేదేన ద్వేధేత్యుక్తం. తయో రుభయోః స్వరూపం క్రమేణ దర్శయతి—అస్తి బ్రహ్మేతి.

టీ. బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మము, అస్తీతి = ఉన్న దని, వేదచేత్ = సామాన్యముగా తెలిసికొనినచో, తత్ = అది, పరోక్షజ్ఞానమేవ = పరోక్షజ్ఞానమే యగుచున్నది. అహం = నేను, బ్రహ్మేతి = బ్రహ్మమని, వేదచేత్ = తెలిసికొన్నచో, సః = ఆబోధ, సాక్షాత్కారః = అపరోక్షజ్ఞానముగా, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. గురువులకడ శ్రవణము సల్పినెడ వారు మహావాక్యార్థ బోధ చేయుదురు. అప్పుడే యధికారికి బ్రహ్మ మనునది యున్న దనెడి జ్ఞాన మేర్పడును. అది పరోక్షజ్ఞాన మగుచున్నది. తరువాత మఱి కొంత మననాదులు బాగుగా చేయను చేయను ఆబ్రహ్మము నేనే యనెడి బ్రహ్మమునకును తనకు నభేదజ్ఞాన మేర్పడుచున్నది. ఇది యపరోక్షజ్ఞాన మనబడుచున్నది.

అవ. అపరోక్షజ్ఞానమున కసాధారణకారణ మైన ఆత్మ తత్త్వవివేచనమును చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. తత్సాక్షాత్కారసిద్ధ్యర్థమాత్మ తత్త్వం వివిచ్యతే,
యేనాయం సర్వసంసారా త్సద్య ఏవ విముచ్యతే. 17

వ్యా. ఏవంవిధాత్తసాక్షాత్కారాసాధారణకారణమాత్మ తత్త్వవివేచనం ప్రతి జానీతే—తత్సాక్షాత్కారేతి. యేన సాక్షాత్కారేణ పుమాన్ సద్య ఏవ విముచ్యతే. తత్సాక్షాత్కారసిద్ధ్యర్థమితి పూర్వేణాన్వయః.

టీ. యేన = ఏయపరోక్షసాక్షాత్కారముచేత, ఆయం = ఈవిచారణచేయు పురుషుడు, సర్వసంసారాత్ = సమస్తమైన సంసారబంధమునుండి, సద్య ఏవ = సాక్షాత్కారము గలిగినక్షణముననే, విముచ్యతే = విడువబడుచున్నాడో, తత్సాక్షాత్కారసిద్ధ్యర్థం = ఆబ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలుగుటకొఱకు, ఆత్మ తత్త్వం = ఆత్మ స్వరూపము, వివిచ్యతే = విశదపఱచి చెప్పబడును.

తా. బ్రహ్మయొక్క యేసాక్షాత్కారము గలిగినవెంటనే పురుషుడు సంసారబంధమునుండి విముక్తి బొందునో, యట్టిబ్రహ్మసాక్షాత్కార మందఱకు సిద్ధింపఁ జేయుట కింక వైగ్రంథములో ఆత్మస్వరూపము చక్కఁగా నిరూపింపబడును.

అవ. ప్రత్యేగాత్మకు యథార్థముగా నేకత్వము గలుగుటకొఱకు లోకవ్యవహారములోఁ దోఁచెడు చైతన్యభేదమును దృష్టాంతపూర్వకముగా నుడువుచున్నాడు:—

శ్లో. కూటస్థో బ్రహ్మజీవేశా విత్యేవం చిచ్ఛతుర్విధా,
ఘటాకాశమహాకాశౌ జలాకాశాభ్రభే యథా.

18

వ్యా. చిదాత్మనః పారమార్థికమేకత్వం నిశ్చేతుం. వ్యవహారదశాయాం ప్రతీయమానం చైతన్యభేదముద్దిశతి—కూటస్థ ఇతి. ఏకస్యాశ్చితే శ్చాతుర్విధ్యే దృష్టాంతమాహ—ఘటాకాశేతి.

టీ. ఘటాకాశమహాకాశో = ఘటాకాశమును, మహాకాశమును, జలాకాశాభ్రభే = జలాకాశ మేఘాకాశములును, యథా = ఏవిధంబుగా నాలుగు తెఱఱగులుగ నుండెనో, ఏవం = ఈ ప్రకారము, చిత్ = ఆత్మచైతన్యము, కూటస్థః = కూటస్థుఁ డనియు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మ మనియు, జీవేశా = జీవేశ్వరులనియు, చతుర్విధా = నాలుగువిధములుగాఁ దోచుచున్నవి.

తా. ఒకటియగు నాకాశము ఘటాకాశము, మహాకాశము, జలాకాశము, మేఘాకాశము నని నాల్గువిధములుగా నున్నట్లు ఆత్మచైతన్యముకూడ కూటస్థుఁ డనియు, బ్రహ్మ మనియు, జీవుఁ డనియు, ఈశ్వరుఁ డనియు నాల్గు విధములుగా వ్యవహారదశలోఁ దోచుచున్నది.

అవ. ఘటములోని యాకాశమును, ఘటముతో చేరని యాకాశము అనఁగా మహాకాశమును అందఱు వాడుకచే నెఱింగినవే. ఇవిగాక యందఱికి వాడుకలో తెలియని జలాకాశమును దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఘటావచ్ఛిన్న భే నీరం యత్తత్ర ప్రతిబింబితః,
సాభ్రనక్షత్ర ఆకాశో జలాకాశ ఉదీర్యతే.

19

వ్యా. ఘటావచ్ఛిన్నస్య ఘటాకాశస్య తదనవచ్ఛిన్నస్య చ మహాకాశస్య ప్రసిద్ధత్వాత్ విహాయాప్రసిద్ధంజలాకాశంవ్యుత్పాదయతి—ఘటావచ్ఛిన్నేతి. ఘటావచ్ఛిన్నే ఆకాశే యదుదకమస్తి తత్ర జలే ప్రతిబింబితోఽభ్రనక్షత్రసహిత ఆకాశో జలాకాశ ఇత్యుచ్యతే.

టీ. ఘటావచ్ఛిన్నభే = ఘటములోపల నున్న యాకాశమందు, యత్ = ఏ, నీరం = ఉదకముగలదో, తత్ర = ఆయదకమున, ప్రతిబింబితః = ప్రతిబింబించిన, సాభ్రనక్షత్ర ఆకాశః = మేఘనక్షత్రములతోఁ గూడిన యాకాశము, జలాకాశః = జలాకాశ మని, ఉదీర్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. ఘటములోని యాకాశము దేనీరు గలదో, యానీటిలోఁ బ్రతిబింబించినట్టి మేఘునక్షత్రములతోఁ గూడిన యాకాశమును జలాకాశ మని చెప్పుచున్నారు.

ఆవ. జలాకాశస్వరూపముం దెల్పి మేఘాకాశముం జెప్పుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. మహాకాశస్య మధ్యే యన్తేఘమండల మీక్ష్యతే,

ప్రతిబింబతయా తత్ర మేఘాకాశో జలే స్థితః. 20

వ్యా. ఆభ్రాకాశం వ్యుత్పాదయతి—మహాకాశస్థితి. తత్ర మేఘమండలే యజ్జలం తస్మిన్నిత్యర్థః.

టీ. మహాకాశస్య = ఘటాదిసంబంధము లేనిమహాకాశముయొక్క, మధ్యే = నడుమను, యత్ = ఏ. మేఘమండలం = మేఘసముదాయము, మీక్ష్యతే = చూడఁ బడునో, తత్ర = ఆమేఘమండలమందలి, జలే = నీటియందు, ప్రతిబింబతయా = ప్రతిఫలించుటచేత, స్థితః = ఉండిన యాకాశము, మేఘాకాశః = మేఘాకాశ మనఁబడును.

తా. మహాకాశమునందలి మేఘమండలములో నుండు జలమునకుఁ బ్రతిఫలించినయాకాశము మేఘాకాశ మనఁబడుచున్నది.

ఆవ. మేఘము దున్నజలము మనకుఁ దెలియనప్పుడు ఆజలమందాకాశముఁ బ్రతిఫలించిన దని యెఱుగు బెట్లు! అను శంకకు సమాధానము జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మేఘాంశరూపముదకం తుషారాకారసంస్థితం,

తత్ర స్వప్రతిబింబోఽయం నీరత్వా దనుమీయతే. 21

వ్యా. నను మేఘజలస్యాప్రతీయమానత్వాన్నభసస్తత్ర కథం ప్రతిబింబితత్వజ్ఞానమిత్యాశంక్యాహ—మేఘాంశేతి. మేఘస్థజలస్య ప్రత్యక్షేణానుపలంభేఽసి వృష్టిలక్షణకార్యేణ మేఘే తదుపాదాన ముదకం సూక్ష్మావయవరూప మస్తీత్యనుమీయతే. ఉదకత్వేనైవ లింగేన ప్రతిబింబవత్త్వమపి. విమతం జలం ఆకాశబింబవద్భవితమర్హతి బలత్వాత్. ఘటగతజలవదిత్యనుమానేన మేఘాంశరూపే జలేఽప్యాకాశప్రతిబింబవద్భావోఽవగమ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. మేఘాంశరూపం = మేఘమునందు అంశరూపమైన, (సూక్ష్మావయవరూప మనుట), ఉదకం = నీరు, తుషారాకారసంస్థితం - తుషారం = మంచునీటియొక్క, ఆకారం = ఆకారమువంటియాకారముతోడ, సంస్థితం = ఉన్నది. తత్ర = ఆమేఘమందు, నీరత్వాత్ = నీటిస్వభావమునుబట్టి, అయంస్వప్రతిబింబః = ఈతన ప్రతిబింబము, ఆకాశప్రతిబింబ మనుట, అనుమీయతే = అనుమాన ప్రమాణముచేతఁ దెలియఁబడుచున్నది.

తా. మేఘములోని జలమును మనము చూడలేకపోయినను, వర్షించుట యనుకార్యముచేత వర్షమునకుఁ గారణమైన జలము మంచువలె సూక్ష్మరూపముగా నుండి యుండవచ్చు నని యూహింపవచ్చును. కారణము లేనిది కార్యము పుట్టదు గదా. మేఘమందు సూక్ష్మరూపముగా జలము లేనిది వర్ష మెటుల సంభవించు నని యనుమాన ప్రమాణముచేత నెఱుంగవచ్చును. ఊహింపవచ్చు ననుట. నీటిని యూహించి యెప్పుడు తెలిసికొంటిమో నీటిస్వభావమును బట్టి యాకాశము అందు ప్రతిబింబించుట గూడ నాయనుమానప్రమాణముచేతనే తెలియఁబడు నని భావము.

అవ. దృష్టాంతముగా తీసికొనిన యాకాశచతుష్టయమును స్పష్టపఱచి దార్ఢాంతిక మందలి కూటస్థుఁడు మొదలగునాల్పింతిఁగో మొదటికూటస్థశబ్దమున కర్థంబును దానికి నిర్వచనమునుం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అధిష్ఠానతయా దేహద్వయావచ్ఛిన్న చేతనః,
కూటవ నిర్వికారేణ స్థితః కూటస్థ ఉచ్యతే.

22

వ్యా. ఏవందృష్టాంతభూతమాకాశచతుష్టయం వ్యుత్పాద్యదార్ఢాంతికే ప్రకమోద్భిష్టం కూటస్థం వ్యుత్పాదయతి—అధిష్ఠానేతి. పంచీకృతాపంచీకృత భూతకార్యత్వేన స్థూలసూక్ష్మరూపస్య దేహద్వయస్యావిద్యాకల్పితస్యాధారతయా వర్తమానత్వేన తాభ్యామవచ్ఛిన్నతా కూటస్థ ఇత్యుచ్యతే. తత్ర కూటస్థశబ్దప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ—కూటవదితి.

టీ. దేహద్వయావచ్ఛిన్న చేతనః - దేహద్వయ=స్థూలసూక్ష్మరూపము లయిన రెండు శరీరములతోడను, అవచ్ఛిన్న=చేరియున్న, చేతనః=ఆత్మచైతన్యము, అధిష్ఠానతయా=ఆధారముగానుండుటచేత, కూటవత్ = బంగారు వెండిమొదలగు సొమ్ముల చేయునపుడాధారముగా నుండునట్టియినుప దాగలివలె, నిర్వికారేణ = ఏవిధమైన వికారముఁ జెందకుండ (మారకుండ ననుట), స్థితః = ఉండువాఁడు గనుక, కూటస్థః = కూటస్థుఁ డని, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

తా. స్థూలశరీరము, సూక్ష్మశరీరము అనెడి రెండుదేహములును అవిద్యచే కల్పింపఁ బడినవి. అందు మొదటిస్థూలదేహము పంచీకృత భూతములకార్యము. రెండవది యగు సూక్ష్మశరీరము అపంచీకృతములైన భూతములకార్యము. పై రెండు శరీరములతోఁ గూడుకొన్న

యాతః చైతన్యము, వాని కాధార మగు కంసాలియింటకిలో వెండి బంగారు సొమ్ములు చేయుట కాధారమగుదాగలివలె నేవికారముం జెందక యుండునదిగాన కూటస్థుఁ డనఁబడుచున్నది. అనఁగా కూటము వలె నిర్వకారముగా నుండునదిగాన కూటస్థుఁ డని నిర్వచనము చేయఁ బడుచున్నది.

అవ. వైవిధ్యముగా కూటశబ్దమును నిర్వచించి, యాకూటస్థునియందు బుద్ధి కల్పింపబడెను; అట్టిబుద్ధియందుఁ బ్రతిఫలించినవాఁడు గనుక నాకూటస్థునిలో చేరిక యైనవాఁడే జీవుఁడుగాన జీవస్వరూపమును జీవశబ్దమునకు నిర్వచనముఁ జెప్పఁ చున్నాఁడు:—

శ్లో. కూటస్థే కల్పితా బుద్ధిస్తత్ర చిత్ప్రతిబింబకః,
ప్రాణానాం ధారణాజీవస్సంసారేణ స యుజ్యతే. 23

వ్యా. ఏవం కూటస్థం వ్యుత్పాద్య జీవస్య కూటస్థకల్పితబుద్ధిప్రతిబింబకత్వేన తత్పక్షపాతిత్వాత్తం వ్యుత్పాదయతి—కూటస్థఇతి. తస్య జీవశబ్దాభిధేయత్వే నిమిత్త మాహ—ప్రాణానామితి. కూటస్థాతిరిక్తజీవకల్పనమప్రయోజక మిత్యాశంక్య, అవికారిణః కూటస్థస్య సంసారాసంభవవత్త్వన్నిర్వాహార్థం సోఽంగీకర్తవ్య ఇత్యాహ— సంసారేణేతి.

టీ. కూటస్థే=కూటమువలె నిర్వికారమైనచైతన్యమందు, బుద్ధిః=బుద్ధి, కల్పితా= కల్పింపబడినది. తత్ర = అబుద్ధియందు, చిత్ప్రతిబింబకః = కూటస్థచైతన్యముయొక్క ప్రతిబింబరూపము గలవాఁడు, అనఁగా చిదాభాసుఁ డనుట. ప్రాణానాం = ప్రాణాదు లను, ధారణాత్ = ధరించుటవలన, జీవః = జీవుఁడు, (స్యాత్ = అగును.) సః = ఆజీవుఁడు, సంసారేణ = సంసారముతో, యుజ్యతే = సంబంధమును బొందు చున్నాఁడు.

తా. కూటస్థునియందు బుద్ధి కల్పింపబడి యాబుద్ధియందు కూటస్థుని ప్రతిబింబమైనచిదాభాసుఁడు జీవుఁ డని వ్యవహారింపఁ బడుచున్నాఁడు గనుక జీవశబ్దమునకు వ్యుత్పత్తి ప్రాణముల ధరించుటవలన నని చెప్పబడియె. ఆకూటస్థునికంటె వేఱుగా జీవుఁ డనునామాంతర మేల గలిగె ననఁగా కూటస్థుఁడు నిర్వికారుఁడు గనుక వానికి సంసార ముండుట సంభవింపనేరదు. చిత్ప్రతిబింబితుఁడై చిదాభాసుఁ డనఁ బడు జీవుఁడే సంసారమును బొందుచున్నాఁడు.

అవ. కూటస్థుఁ డని జీవునికంటె వేఱొకఁ డున్నచో నతఁ డేల దెలియఁ బడఁడో చెప్పు మనుశంకకు సమాధానము చెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. జలవ్యోమ్నా ఘటాకాశో యథా సర్వస్తిరోహితః,

తథా జీవేన కూటస్థ స్సోఽన్యోన్యాధ్యాస ఉచ్యతే.

24

వ్యా. నను జీవతితి క్తః కూటస్థోఽస్తి చేత్కిమితి న ప్రతిభాసత ఇత్యాశంక్య జీవేన తిరోహితత్వాదితి సదృష్టాంతమాహ—జలేతి. న స్వేత త్తిరోధానం న క్వాపి శాస్త్రే ప్రతిపాదితత్యాశంక్య తస్యాన్యోన్యాధ్యాసశబ్దేనాభిధానాన్వైవ మిత్యాహ— అన్యోన్యాధ్యాస ఇతి. ఉచ్యతే భాష్యాదిష్వితి శేషః.

టీ. జలవ్యోమ్నా = జలాకాశముచేత, ఘటాకాశః = ఘటమందలి యాకాశము, సర్వః = అంతయును, యథా = ఏవిధముగా, తిరోహితః = కప్పబడినదో, తథా = అదేవిధమున, జీవేన = జీవునిచేత, కూటస్థః = కూటస్థాత్తయు, (తిరోహితుఁడయ్యె ననుట). సః = ఆవిధమగు తిరోధానము, అన్యోన్యాధ్యాసః - అన్యోన్య=పరస్పరమైన అధ్యాసః = అధ్యాస మని, ఉచ్యతే = శాస్త్రములయందుఁ జెప్పబడుచున్నది.

తా. ఘటాకాశము జలాకాశముచేఁ గప్పబడినతీరున జీవుని చేతఁ గూటస్థుఁడును గ్రమ్మబడినాఁడు. అందువలన ఈసంగతి (యన్యోన్యాధ్యాస) తెలియఁబడుట లేదు. అని బ్రహ్మసూత్ర భాష్యాదిశాస్త్రములలో వెల్లడింపఁబడియున్నది.

అవ. ఈయధ్యాసకుఁ గారణ మవిద్యయే. అవిద్య యనఁగా జీవునకును కూటస్థునకును సంసారదశలో భేదము తోఁపమియే యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అయం జీవో న కూటస్థం వివినక్తి కదాచన,

అనాది రవివేకోఽయం మూలావిద్యేతి గమ్యతామ్.

25

వ్యా. నన్వయమేవాధ్యాసశ్చేదస్య కారణరూపాఽవిద్యా వక్తవ్యేత్యాశంక్య జీవ కూటస్థయోః సంసారదశాయాం భేదాప్రతీతిరేవ అవిద్యేత్యాహ—అయమితి.

టీ. అయం జీవః = ఈజీవుఁడు (చిదాభాసుఁడు) కదాచన = ఎన్నఁడును, కూటస్థం = కూటస్థుని, న వివినక్తి = వేఱుగా నున్న ల్లెఱుఁగఁడు. అనాదిః=ఆదిలేని, అయం అవివేకః = ఈయవివేకము, మూలావిద్యేతి = మూలాజ్ఞాన మని, గమ్యతాం= తెలియఁబడుఁగాక. తెలిసికొనఁదగు ననుట.

తా. చిదాభాసుఁ డనఁబడెడి యీజీవుఁ డెన్నఁడు కూటస్థుఁడు తనకంటె వేఱుగా నున్న ల్లెఱుఁగఁడు. అనాది యగు యీయెఱుఁగక పోవుటయే అవివేకము (అవిద్య) అని చెప్పబడును. ఈ యవివేకమే

సంసారకారణ మని తెలియవలెను. అనఁగా, జీవకూటస్థులకు సంసార దశయందు భేదప్రతీతి లేమియే అవిద్య యని యభిప్రాయము.

అవ. ఈయవిద్యాకల్పితుఁడు జీవుఁడు, జీవత్వము తెలియవలె నంటే యవిద్యా స్వరూపమును తెలియవలెను. అది విక్షేపావరణరూపమై యున్నది. విక్షేపమున కావరణమే కారణము. గావున ముందు ఆవరణరూపావిద్యను బెల్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విక్షేపావృతిరూపాభ్యాం ద్విధాఽవిద్యా వ్యవస్థితా,

న భాతి నాస్తి కూటస్థ ఇత్యాపాదనమావృత్తిః.

26

వ్యా. పూర్వోక్తస్య జీవస్య అవిద్యాకల్పితత్వస్య స్పష్టికరణాయ అవిద్యాం విభజతే విక్షేపహేతుత్వేనాభ్యర్తి తత్వాదావృతిం ప్రశమం లక్షయతి—న భాతీతి. కూటస్థో న భాతి న ప్రకాశతే నాస్తి చేతి వ్యవహారహేతురావరణమిత్యర్థః.

టీ. ఆవిద్యా = ఆవిద్య, విక్షేపావృతిరూపాభ్యాం = విక్షేపరూపముచేతను, ఆవరణరూపముచేతను, ద్విధా = రెండు విధములుగా, వ్యవస్థితా = వర్తించుచున్నది. కూటస్థః = కూటస్థుఁడు, నాస్తి = లేఁడు, న భాతి = ప్రకాశింపఁడు, ఇతి = అని, ఆపాదనం = అనుటకుఁగారణమైనది, ఆవృత్తిః = ఆవరణము, (స్యాత్ = అగును.)

తా. అవిద్య విక్షేపావరణము లనెడి రెండువిధములుగా నున్నది. కూటస్థుఁడు లేఁడు, ప్రకాశింపఁడనుట కిదియే కారణము. ఆవరించి కూటస్థుని మఱుగుపఱచినది గనుక ఆవరణ మని దీనికి స్వార్థకనామ మేర్పడినది.

అవ. ఆవిద్యయా, ఆవిద్యవలనం గలిగిన యావరణమును రెండునుం గల వని నీ కెట్లు బెలియును అనుశంకకు లోకానుభవమువల్లనే తెలియు నని సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అజ్ఞానీ విదుషా పృష్టః కూటస్థం న ప్రబుద్ధ్య తే,

న భాతి నాస్తి కూటస్థ ఇతి బుద్ధ్యా వచత్యపి.

27

వ్యా. నన్వవిద్యాయాస్తత్కృతావరణస్య చ సద్భాదే కిం ప్రమాణ మిత్యా శంక్య లోకానుభవ వివేత్యాహ—అజ్ఞానీతి. విదుషా కూటస్థం కిం జానానీతి పృష్టోఽజ్ఞానీ తం న జానామిత్యజ్ఞానమనుభూయ వక్తి, అయమవిద్యానుభవః. న కేవల మజ్ఞానానుభవమేవ వక్తి అపితు నాస్తి న భాతి కూటస్థ ఇతి కూటస్థాభావాభావే చానుభూయ వదతి. అయమావరణానుభవః. అత ఉభయత్రానుభవః ప్రమాణ మితి భావః.

టీ. అజ్ఞానీ = జ్ఞానములేనివాఁడు, విదుషా = జ్ఞానిచేత, కూటస్థం = కూటస్థాత్మనుగూర్చి, పృష్ఠః = అడుగఁబడినవాఁడై, నప్రబుద్ధ్యతే = ఆకూటస్థుని నే నెఱుఁగను అని యుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు. కూటస్థ = కూటస్థుఁడు, న భాతి = ప్రకాశింపఁడు, నాస్తి = లేఁడు, ఇతి = ఈ ప్రకారంబుగా, బుద్ధ్వాపి = ఆ అజ్ఞానానుభవముఁ దెలిసియు, వదతి = ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచున్నాఁడు.

తా. జ్ఞాని అజ్ఞానిని నీవు కూటస్థు నెఱుఁగుదువా యని యడిగి నప్పుడు ఆ అజ్ఞాని నేను కూటస్థుని గుఱైఱుఁగ నని బహులు చెప్పును. ఎఱుఁగ నని చెప్పుట యజ్ఞాన మనుభవించి చెప్పుటయే. అజ్ఞానానుభవ మిట్టిదే. ఇదియునుంగాక కూటస్థుఁడు లేఁడు, ప్రకాశింపఁ డని కూడ చెప్పుచున్నాఁడే. ఇదియే ఆవరణానుభవము గల్గియున్నందుకు సాక్ష్యము. అసిద్ధ్యావరణములు రెండు గలవనుటలో నిట్టి యనుభవమే సాక్ష్యము.

అవ. మీయద్వైతమతములో ఆత్మ స్వయంప్రకాశస్వరూప మందురు. అందవిద్యయుండుట సంభవింపదు కదా. చీకటి వెల్తురు ఒకచోట నుండుట సంభవించునా? సంభవింపదు. అట్లవిద్యయే లేకపోవుచుండ నవిద్యాకార్యమగు నావరణముండుటయు మొదలే సంభవింపదు. ఎప్పు డవిద్యావరణములు రెండును లేవో విక్షేప మునదియు లేకపోవలసివచ్చును. ఇట్లవిద్యావరణవిక్షేపములు ఎపుడు లేకుండెనో జ్ఞానముచేఁ బోఁగొట్టుకొనం దగిన సంసార మనియెడియనర్థమును లేదు. కాన జ్ఞానముతోఁ బని లేదు కనుక జ్ఞానప్రతిపాదకశాస్త్రముతోఁ గూడం బనిలేదు. అని యీ మొదలగునాక్షేపము లెన్నియో వచ్చెను. ఈయాక్షేపములన్నియు బైనఁజెప్పఁబడిన యనుభవము చేతనే వారింపఁ బడుచున్న వని సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వప్రకాశే కుతోఽవిద్యా తాం వినా కథమావృత్తిః,

ఇత్యాదితర్కజాలాని స్వానుభూతిర్నిసత్యసా.

28

వ్యా. నను, భవంతే ఆత్మనః స్వప్రకాశత్వా తస్మిన్నవిద్యా నోపవద్యతే. తేజస్తిమిరయోరివ విరుద్ధస్వభావత్వేన తయోః సంబంధానుపపత్తేరవిద్యాభావే చ తత్కృతమారణం దున్నిరూప్యం స్యాత్తదభావే చ తస్మాలకస్య విక్షేపస్యాసంభవః. విక్షేపాభావేన జ్ఞాననివర్త్యస్యానర్థస్యాభావాత్. జ్ఞానవైయర్థ్యం తతస్తప్రతిపాదకం శాస్త్రమప్రమాణం స్యాదిత్యాశంక్త్యైతత్సర్వం పూర్వోక్తానుభవబాధితమిత్యాహ— స్వప్రకాశ ఇతి. న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి న్యాయాదితి భావః.

టీ. స్వప్రకాశే=స్వయముగాఁ బ్రకాశించెడి ఆత్మయందు (కూటస్థునియందు) ఆవిద్యా=అజ్ఞానము, కుతః=ఎట్లుగా నుండును? (ఉండదనుట), తాం వినా=ఆయవిద్య లేక, ఆవృత్తిః = ఆవరణము, కథం = ఎట్లుండును? (ఉండ దనుట). ఇత్యాది తర్కజాలాని = ఈమొదలయిన యాక్షేపములను, అసౌ స్వానుభూతిః = ఈ తమ యవిద్యానుభవము, గ్రసతి = అణచివేయుచున్నది.

తా. స్వయముగాఁ బ్రకాశించెడి కూటస్థునియందు దవిద్య యుండుట యనుభవము. వెలుఁగువంటిది ఆత్మ. చీకటివంటిది అవిద్య. ఈ రెండింటికిని ఏకత్రస్థితి కుదురదు. అవిద్య లేకపోగా దానివలన నేర్పడినయావరణము లేకపోవును. ఇకను ఆదిశబ్దముచేత వచ్చెడి నాక్షేపములు, వానివలనఁ గల్గిన విక్షేపము, విక్షేపమువలనఁ గల్గిన సుసారదుఃఖమును లేకపోవుచుండఁగా జ్ఞానసంపాదన మనావశ్యక మగుచున్నది. అటువైని జ్ఞానమును బ్రతిపాదించెడి తత్త్వశాస్త్రము నిష్ప్రయోజనము కావలసివచ్చు నని యీమొదలగునాక్షేపముల నన్నింటిని అవిద్యానుభవమును వైన నిరూపించియుంటిమి కదా. ఆ యనుభవ ముండియుండఁగా లే దనరా దని “న హి దృష్టేఽనుభవన్నం నామ” యను న్యాయము బోధించుచున్నది.

అవ. తన యనుభవమందు విశ్వాసము లేనివానికి తత్త్వనిశ్చయము గలుగ దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వానుభూతావవిశ్వాసే తర్కస్యాప్యనవస్థితేః,
కథం వా¹ తార్కిక తస్య తత్త్వనిశ్చయమాస్నుయాత్. 29

వ్యా. నన్వనుభవస్యోక్తతర్కవిరోధేనాభాసత్వాన్న తేన తత్త్వనిశ్చయ ఇత్యా శంక్య ఆనుభవప్రామాణ్యానభ్యుపగమే కేవలతర్కస్య నిశ్చయకత్వస్య స్వేనైవాన భ్యుపగతత్వాన్న తార్కికస్య తత్త్వనిశ్చయః క్వాపి స్యాదిత్యాహ—స్వాను భూతావతి.

టీ. స్వానుభూతౌ = తనయనుభవమందు, అవిశ్వాసే = విశ్వాసములేనప్పుడు, తర్కస్యాపి = ఆక్షేపణలకును, అనవస్థితేః = హద్దులేకపోవుటవలన, తస్య = ఆయాత్మ వ్యధూపముయొక్క, తత్త్వనిశ్చయం = స్వరూపనిశ్చయమును, తార్కికః = తర్కము

1. పాతాంతరం - తార్కికంమన్యః = తార్కికాభిమాని.

చేయువాడు (ఆక్షేపణ లెక్కువగాఁ జేయువాఁడనుట). కథం వా = ఏ ప్రకారముగా, ఆప్పుయాత్ = పొందఁగలఁడు? తత్త్వనిశ్చయమును పొందఁ జాలఁ డనుట.

తా. తన యనుభవముమీఁద విశ్వాసము లేక యూరక కుతర్కములుగా పెడవాదములు చేయఁనొడఁగినచోఁ దత్త్వస్వరూపము దెలియఁబడ దని యెఱుంగవలెను.

అవ. తఱచినఁగాని వెన్నరా దన్నట్లు తన సందేహనివృత్తికొఱకుఁ దర్కింపఁ గూడదా యనినచో ననుభవమునకు విరుద్ధముగా లేనిపోని కుశంకలు చేయరా దనుచున్నాము గాని శంకింపవల దని చెప్పట లే దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బుద్ధ్యారోహాయ తర్కశ్చే దపేక్ష్యేత తథా సతి,
స్వానుభూత్యనుసారేణ తర్కతాం మా కుతర్కతామ్. 30

వ్యా. నన్వనుభవః తత్త్వనిశ్చయక ఏవ. తథాప్యనుభూయమానస్వార్థస్య సుభావితత్వజ్ఞానాయ తర్కోఽస్యభ్యుపేతవ్య ఇత్యాశంకామనూద్య తర్కానుభవానుసారేణైవ తర్కో వర్జనీయో న తద్విరోధేనేత్యాహ—బుద్ధ్యారోహాయేతి.

టీ. బుద్ధ్యారోహాయ = విషయము బుద్ధియం దెక్కుటకు, తర్కః = తర్కించుట, అపేక్ష్యేత చేత్ = ఆవశ్యక మని తలంపఁబడినచో, తథాసతి = అట్లైనయెడల, స్వానుభూత్యనుసారేణ=తన యనుభవానుసారముగా, తర్కతాం = తర్కింపవగును, మా కుతర్కతాం=కుశంకలు చేయఁజనదు. అనుభవవిరుద్ధముగా శంకింపరా దనుట.

తా. విషయము బుద్ధికి గోచరించుటకు వాదించినను, అనుభవానుసారముగా వాదించవలెఁ గాని, లేనిపోనికుశంకలు చేయఁ గూడదు.

అవ. తర్కింపవలసినరీతి యిది యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వానుభూతి రవిద్యాయా మూవృతౌ చ ప్రదర్శితా,
అతః కూటస్థచై తన్యమవిరోధీతి తర్కతామ్. 31

వ్యా. కోఽసావసుభవో యదనుసారేణ తర్కో వర్జనీయ ఇత్యాకాంతాయాం పూర్వోక్తమవిద్యాదిగోచరమనుభవం స్థారయతి—స్వానుభూతిరితి. ఫలితమాహ—అత ఇతి.

టీ. అవిద్యాయాం = అవిద్యయందును, ఆవృతౌ చ = ఆవరణమందును, స్వానుభూతిః = తనయనుభవము, ప్రదర్శితా = తెలుపఁబడినది. అతః = పైతెల్పఁబడి

నదిగనుక, కూటస్థచైతన్యం=కూటస్థచైతన్యము, అవిరోధీతి=అవిద్యతో విరోధింపని దని, తర్కతాం = తర్కింపవచ్చును.

తా. అవిద్యావరణముల రెండింటివిషయమై తనయనుభవమును నిరూపించియుంటిమి. కాబట్టి కూటస్థచైతన్యమునకును అవిద్యకు విరోధము లే దని తర్కింపవచ్చును.

ఆవ. అవిద్యకు విరోధి విద్య యని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. తచ్చే ద్విరోధి కేనేయమావృత్త్వినుభూయతాం,
వివేకస్తు విరోధి స్యాత్తత్త్వజ్ఞానిని దృశ్యతామ్.

32

వ్యా. తమేవ తర్కమభినీయ దర్శయతి—తచ్చేదితి. అవిద్యావరణసాధక చైతన్యస్వైవ తద్విరోధిత్వేఽవిద్యాప్రతీతిరేవ న స్యాదితి భావః. తర్క్యావిద్యాయాః తో విరోధిత్వత ఆహ—వివేక ఇతి. వివేక ఉపనిషద్విచారజన్యం జ్ఞానం వివేకస్య అవిద్యావిరోధిత్వం క్వ దృష్టమిత్వత ఆహ—తత్త్వజ్ఞానినీతి.

టీ. తత్ = (కూటస్థచైతన్యము), విరోధి చేత్ = అవిద్యకు విరోధియైనచో, కేన = దేనిచేత, ఇయం = ఈ, ఆవృత్తిః = ఆవరణము, అనుభూయతాం హి = అనుభవింపబడును. (మఱియొకదానిచే ననుభవింపఁ బడ దనుట) వివేకస్తు=వివేక మనిననో, విరోధి = అవిద్యకు విరోధి, స్యాత్ = అగును. తత్త్వజ్ఞానిని - తత్త్వ = ఆత్మస్వరూపముయొక్క, జ్ఞానిని=జ్ఞానముగలవానియందు, దృశ్యతాం=తెలియబడుఁగాక.

తా. అవిద్యకు కూటస్థచైతన్యము విరోధి యయ్యెనేని అవిద్య కూటస్థుని నాశ్రయించియుండదు. అప్పు డావరణముయొక్క యనుభవ మెవనిచేతను ననుభవింపబడుటకును వీ లుండదు. అజ్ఞానియం దావరణానుభవము గన్పడుచున్నది. కనుక కూటస్థచైతన్యమునకు నవిద్యకును విరోధము లేకుండుట స్పష్టము. మఱి యవిద్యకు విరోధి వివేకము (విద్య) తత్త్వజ్ఞానియందు అవిద్య లేకపోవుట యను అనుభవముచేత, నీచెప్పబడినయంశము నిర్వివాదముగా ననుభూత మనుటకు సందియము లే దని భావము.

ఆవ. అవిద్యావరణాధ్యాసములం జెప్పి విక్షేపాధ్యాసమును చెప్పుచున్నాడు:-

శ్లో. అవిద్యావృత్తకూటస్థే దేహాద్వయయుతా చిత్తిః,
శుక్తా రూప్యవదధ్యస్తా విక్షేపాధ్యాస ఏవ హి,

33

వ్యా. ఏవ మవిద్యావరణే దర్శయిత్వా విక్షేపాధ్యాసమాహ—అవిద్యేతి. పూర్వోక్తావిద్యావరణవతి కూటస్థే ప్రత్యగాత్తన్యారోపితః స్థూలసూక్ష్మశరీరసహిత శ్చిదాభాసో విక్షేపాధ్యాస ఇత్యర్థః.

టీ. అవిద్యావృతకూటస్థే - అవిద్యావృత = అవిద్యావరణములు గలిగిన, కూటస్థే = కూటస్థునియందు (ప్రత్యగాత్తయందు), శుక్తౌ = ముత్తైపుఁజిప్పయందు, రూప్యవత్ = వెండివలెను, అధ్యస్థా = ఆరోపింపఁబడిన, దేహద్వయయుతా = స్థూలసూక్ష్మములనెడి రెండుశరీరములతోఁ గూడియున్న, చితిరేవ = చైతన్యమే, (చిదాభాసుఁ డనుట.) విక్షేపాధ్యాసో హి = విక్షేప మను పేరుగల యధ్యాసముగదా.

తా. శుక్తియందు రజతము భ్రాంతిచే నారోపింపఁబడినట్లు అవిద్యావరణములు గల కూటస్థునియందు స్థూలసూక్ష్మములనెడి రెండుశరీరములు గల చిదాభాసుఁ డారోపింపఁబడెను. విక్షేపాధ్యాస మనఁగా నీచిదాభాసుఁడే యగు నని యెఱుంగవలెను.

శ్లో. ఇదమంశస్య సత్యత్వం శుక్తిగం రూప్య ఇష్యతే,
స్వయంత్వం వస్తుతా చైవం విక్షేపే వీక్ష్యతేన్యగమ్. 34

వ్యా. అస్య విక్షేపస్యాధ్యాసత్వసిద్ధయే శుక్తిరజతాధ్యాససామ్యం దర్శయతి- ఇదమంశస్యేతి. శుక్తికాయాం స్థితం పురోదేశాదిసంబంధిత్వమబాధ్యత్వం చ యథాన్యారోపితే చ రజతేన్వభాసతే, ఏవం స్వయంత్వం వస్తుత్వం చ కూటస్థనిష్ఠమారోపితే చిదాభాసేన్వభాసత ఇత్యర్థః.

టీ. శుక్తిగం = ముత్తైపుఁజిప్పయందున్న, అంశస్య = అంశముయొక్క, ఇదం = ఇదంత్వమును, సత్యత్వం = సత్యతయును, రూప్యే = వెండియందు, ఇష్యతే = అంగీకరింపఁబడుచున్నది. ఏవం = ఈవిధమైన, స్వయంత్వం = కూటస్థునిస్వయంత్వమును, (తా ననెడిభావ మనుట.) వస్తుతా చ = వస్తుత్వమును, విక్షేపే = విక్షేపదశయందు, అన్యగం = చిదాభాసునియం దున్నట్లు, వీక్ష్యతే = చూడఁబడుచున్నది.

తా. ముత్తైపుఁజిప్పను జూచి యొకఁడు భ్రాంతిచేత ఇది వెండియని చెప్పును. అప్పుడు ముత్తైపుఁజిప్పయం దిది యనెడి ఇదంత్వమును సత్యతయు బాధింపఁబడకుండుట యనుట వాస్తవముగా నుండఁగా నా రెండును దానియం దారోపింపఁబడిన వెండియందు తోచినపగిది యథార్థముగా కూటస్థునియందలి స్వయంత్వమును వస్తుత్వమును కూటస్థునియందు విక్షేపముచే కల్పితుడైన చిదాభాసునియందును గనఁబడుచున్నవి.

అవ. వైశ్ణోకమున దృష్టాంతదార్శాంతికములు రెండింటియందును సామాన్యాంశము ఆరోపితమందుఁ దోచుటను దెల్పి విశేషాంశము కూడ దృష్టాంతదార్శాంతికముల

యందుఁ దోచుటను గనఁబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నీలపృష్ఠత్రికోణత్వం యథా శుక్తా తిరోహితం,
అనుగానందతాద్యేవం కూటస్థేఽపి తిరోహితమ్. 35

వ్యా. ఏవం సామాన్యాంశప్రతీతిముభయత్ర ప్రదర్శ్య విశేషాంశాప్రతీతి సామ్యం దర్శయతి—నీలేతి.

టీ. శుక్తా = ముత్తెఱుఁజిప్పయందు, నీలపృష్ఠత్రికోణత్వం - నీల = నల్లగా నుండుటయు, పృష్ఠ = వెనుకటిభాగమును, త్రికోణత్వం = ముక్కోణములు తీరియుండుటయు, యథా = ఏవిధముగా, తిరోహితం = తెలియకుండఁ గ్రమ్మఁబడియుండెనో, ఏవం = ఈప్రకారము, అనుగానందతాది = అనంగత్వము ఆనందత్వము పరిపూర్ణత్వము మొదలగునవి, కూటస్థేఽపి = కూటస్థునియందును, తిరోహితం = తెలియకుండఁ గ్రమ్మఁబడినవి.

తా. దృష్టాంత మైనము త్తెఱుఁజిప్పలోని నల్లఁదనమును, మూఁడుకోణములు గలిగియుండుటయు వెనుకటిభాగమును వెండియందుఁ దోపనట్లు దార్శాంతికమైన కూటస్థునియందలి అసంగత్వమును ఆనందత్వమును ఆవిశేషముచేఁ బరిపూర్ణత్వమును మొదలయిన విశేషాంశములు చిదాభాసునియందు కనఁబడకుండ మరుగుపడియున్న వని తెలియవలెను.

అవ. ఈవిషయమున నింకొక సాదృశ్యముం జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆరోపితస్య దృష్టాంతే రూప్యం నామ యథా తథా,
కూటస్థాధ్యస్తవిక్షేపనామాహ మితి నిశ్చయః. 36

వ్యా. సామ్యాంతరం దర్శయతి—ఆరోపితస్యేతి. దృష్టాంతే శుక్తిస్థలే ఆరోపితపదార్థస్య రూప్యమితి నామ యథా ఏవం కూటస్థే కల్పితస్య చిదాభాసరూపవిక్షేపస్య పూర్వోక్తస్యాహమితి నామేత్యర్థః.

టీ. దృష్టాంతే = సాదృశ్యమునందు (శుక్తియందు) ఆరోపితస్య = ఆరోపించఁ బడినదానికి, రూప్యం = వెండియనెడు, నామ = పేరు, యథా = ఏవిధముగాఁ గలిగెనో, తథా = ఆవిధముననే (దార్శాంతికమందుననుట.) కూటస్థాధ్యస్తవిక్షేపనామ-కూటస్థ = ప్రత్యగాత్తయందు, అధ్యస్త = ఆరోపించఁబడిన, విక్షేప = చిదాభాసరూపముయొక్క, నామ = పేరు, ఆహమితి = నే నని, నిశ్చయః = వ్యవహారము గలదగుచున్నది.

తా. శుక్తికాస్థలమునందుఁ గల్పితమైన పదార్థమునకు వెండి యనుపేరు గల్గినట్లు దార్ఠాంతికస్థలమైన ప్రత్యగాత్తయందుఁ గల్పితుఁడైనచిదాభాసునిపేరు 'అహం' (నేను) అని చెప్పుదురు. *

అవ. ఎదుట నున్న ముత్యపుఁజిప్పకును మన నేత్రేంద్రియమునకును సంబంధము గలుగఁగానే యిది వెండి యని శుక్తికంటె వేఱుగా వెండి యను నభిమానము గల్గినట్లు దార్ఠాంతికమందు ఆత్మకన్న వేఱయిన వస్తు విది యని యభిమానము గల్గుట లేదు అని యాశంకించి ఆత్మకన్న వేఱుగా నే నని యభిమానము దార్ఠాంతికమందు నుండియున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇదమంశం స్వతః పశ్యన్ రూప్య మిత్యభిమన్యతే,
తథా స్వం చ స్వతః పశ్యన్ నహ మిత్యభిమన్యతే. 37

వ్యా. నను దృష్టాంతే పురోవర్తిని శుక్తికకలే ఇంద్రియసన్నికర్షే జాతే సతి రూప్య మిదమితి తదతిరిక్తరజతాభిమాన ఉపపద్యతే. నైవం దార్ఠాంతికే ఆత్తాతిరిక్త వస్త్యభిమాన ఇత్యాశంక్యాత్రాపి స్వప్రకాశతయా చిదాత్మన్యవభాసమానే తదతి రిక్తోఽహ మిత్యభిమాన ఉపలభ్యతేఽతో న వైషమ్యమిత్యభిప్రామేణాహ—ఇద మంశమితి.

టీ. ఇదం=ఇది యనెడి, అంశం = అంశమును, స్వతః=స్వయముగా, పశ్యన్=చూచుచు, రూప్యమితి = వెండి యని, అభిమన్యతే = అభిప్రాయపడుచున్నాఁడు. తథా=ఆప్రకారము, స్వం చ = తనను కూడ, స్వతః = తానుగా, పశ్యన్=చూచుచు, అహమితి = నే నని, అభిమన్యతే = తలచుచున్నాఁడు.

తా. శుక్తి రజతస్థలములో శుక్తిమందలిదైన యిది యను నిద మంశమును తాను గనుఁగొని శుక్తితరమైన వెండిగా నభిప్రాయమును బొంది నట్లు ఆత్మను చూచుచు నాత్మేతరమైనయహంత్యాభిమానమును బొందుచున్నాఁడు. అనఁగా నేను వే అని తలచు ననుట. ఇందువల్ల దృష్టాంతదార్ఠాంతికములకుఁ బరస్పరవైషమ్యము లేదు.

అవ. స్వయ మనుశబ్దమునకును, అహమ్మనుశబ్దమునకును నొకటే యర్థ మగుట వలన సాదృశ్యము సరిపోదే యని యాక్షేపము రాఁగా సరిపోవు నని చెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇనంత్యరూప్యతే భిన్నే స్వత్వాహంతే తథేష్యతాం,
సామాన్యం చ విశేషశ్చ హ్యుభయత్రాపి గమ్యతే.

38

• వ్యా. నకు స్వయమహంశబ్దయోరేకార్థత్వా త్కథం దృష్టాంతదాహ్లాంతిక

యోస్సామ్యమిత్యాశంక్యేదంరూప్యశబ్దార్థయోస్వయమహంశబ్దార్థయోశ్చ సామాన్య విశేషరూపత్వస్యోభయత్ర సామ్యాన్వేషమిత్యాహ—ఇదమితి.

టీ. ఇనంత్యరూప్యతే = ఇది యనెడి శబ్దార్థమును వెండి యనెడి శబ్దార్థమును, భిన్నే = భిన్నములగును. (శుక్తియం దిది యుభయ మున్నది, వెండియందు రూప్య భావ మున్నది అనుట.) తథా=ఆప్రకారము, స్వత్వాహంతే=తా ననెడి శబ్దార్థమును నేననెడి శబ్దార్థమును (స్వశబ్దభావము స్వత్వ మగును, అహంశబ్దభావ మహంత్వ మగును అనుట,) ఇష్యతాం = (భిన్నములని) ఒప్పుకొని తీరవలయును. ఉభయత్రాపి=రెండింటి యందును, సామాన్యం చ=సామాన్యమును, విశేషశ్చ = విశేషమును, (సామాన్య విశేష భావము). గమ్యతే = తెలియబడుచున్నది.

తా. దృష్టాంతమందలి యిది యని యర్థ మిచ్చు నిదంశబ్దార్థమును వెండి యని యర్థ మిచ్చురూప్యశబ్దార్థము నెట్లు సమాన్యమన యర్థము గలవి కావో యట్లే దాహ్లాంతికమందలి స్వయంశబ్దార్థమును అహంశబ్దార్థమును భిన్నార్థకములు (ఒకే యర్థము గలవి కా వనుట). రెండింటిలో సామాన్యార్థమును విశేషార్థమును నున్నట్లు తెలియు చున్నది. కాబట్టి దృష్టాంతదాహ్లాంతికములందు సాదృశ్యము సరిపోవు చునే యున్నది.

ఆవ. స్వయంశబ్దమునకు సామాన్యార్థమున్న దనుటకు తాకికప్రయోగము నుదాహరణ మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేవదత్తః స్వయం గచ్ఛేత్త్వం వీక్షస్వ స్వయం తథా,
అహం స్వయం న శక్నోమి త్యేవం లోకే ప్రయుజ్యతే.

39

• వ్యా. స్వయంశబ్దార్థస్య సామాన్యరూపత్వం స్పష్టికర్తుం తాకికం ప్రయోగం తావ్యర్థయతి—దేవదత్తేతి.

టీ. దేవదత్తః = దేవదత్తుఁడు, స్వయం = స్వయముగా, గచ్ఛేత్ =పోవుఁగాన,
తథా=ఆప్రకారము, త్వం=నీవు, స్వయం=స్వయముగా, వీక్షస్వ=చూడుము. అహం = నేను, స్వయం = స్వయముగా, న శక్నోమి=నమర్థుఁడనుగాను, ఇతి = అని, ఏవం =

ఈ ప్రకారముగా, లోకే = లోకమున, ప్రయుజ్యతే = ప్రయోగింపబడుచున్నది.
(సామాన్యరూపముగా స్వయంశబ్ద ముపయోగింపబడుచున్న దనుట).

తా. దేవదత్తుడా, స్వయముగా వెళ్ళుము. నీవు స్వయముగాఁ జూడుము. నేను స్వయముగా సమర్థుడను గాను. అని స్వయంశబ్దమును లోకమున సామాన్యరూపముతో వాడుకొనుట యనుభవసిద్ధము.

అవ. లోకమందు ప్రయోగమున్నమాత్రమున స్వయంశబ్దమునకు సామాన్య రూపత్వ మెట్లంగీకరింతు నందునా? ఇది వెండి యనుచోట నంగీకరించినట్లు అని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. ఇదం రూప్య మిదం వస్త్ర మితి యద్వ దినం తథా,

అసౌ త్వమహ మిత్యేషు స్వయ మిత్యభిమన్యతే.

40

వ్యా. భవత్వేషం లోకే ప్రయోగః. కథమేతావతా స్వయంశబ్దార్థస్య సామాన్య రూపత్వ మిత్యాశంక్యేదంశబ్దార్థవ దిత్యాహ—ఇదం రూప్యమితి. యథా రూప్య వస్త్రాదౌ సర్వత్రేదంశబ్దస్య ప్రయుజ్యమానత్వాత్తదర్థస్య సామాన్యరూపత్వం, తథా అసౌ త్వమహమిత్యాదౌ సర్వత్ర స్వయంశబ్దప్రయోగాత్తదర్థస్యాపి సామాన్యరూపత్వ మవగమ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. ఇదం = ఇది, రూప్యం = వెండి, ఇదం = ఈయెదుటిది, వస్త్రం = బట్ట, ఇతి=ఇట్లుగా, ఇదం=ఇది యను నర్థముగలశబ్దము, యద్వత్ = ఎట్లుగనో, (సామాన్య రూపముగా వాడబడునో యనుట). తథా = ఆమాదిరిగా, అసౌ = వీడు, త్వం = నీవు, అహం=నేను, ఇతి = అనెడి, ఏత్యేషు = ఈశబ్దములయందు, స్వయం = తా నని యర్థమిచ్చునట్టి స్వయంశబ్దము, అభిమన్యతే = అంగీకరింపబడుచున్నది.

తా. ఇది వెండి ఇది వస్త్రము అని ఇదం శబ్దము సమానముగా నుపయోగింపబడినట్లు వీడు నేను నీవు అనెడి తావులందు స్వయం శబ్దము సమానముగాఁ బ్రయోగింపబడుటచేత స్వయంశబ్దమునకు సామాన్యరూపత్వము సిద్ధించుచున్నది.

అవ. స్వయంశబ్దమునకును అహంశబ్దమునకును లోకమందలి శబ్దప్రయోగము లలో భిన్నములైన యర్థములం దుపయోగింపబడుటం జూపితివి సరి. భిన్నార్థకము లయిన నీకేమి లాభము? అనిన ట్లాశంకించుకొని యాలాభమును చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అహంత్యాద్భిద్యతాం స్వత్వం కూటస్థే తేన కిం తవ,

స్వయంశబ్దార్థ ఏవైష కూటస్థ ఇతి మే భవేత్.

41

వ్యా. భవతు స్వయమహంశబ్దయోగ్యోకే భేదః. ఏతావతా కూటస్థాత్త ని కిమా యాతమితి పృచ్ఛతి—అహంత్యాదితి. సామాన్యరూపస్వయంశబ్దార్థ ఏవ కూటస్థ ఇతీదమాయాత మిత్యాహ—స్వయంశబ్దార్థ ఇతి.

టీ. (అహంశబ్దభావము అహత్వ మనబడును. స్వశబ్దభావము స్వత్వమనఁ బడును). అహంత్యాత్ = అహంశబ్దభావముకంటె, స్వత్వం = స్వశబ్దభావము, భిద్యతాం = భేదింపఁబడుఁగాక; వేఱుగా నుండుఁగాక యనుట. తేన = ఆభేదించుట చేత, తవ = నీకు, కిం=ఏమిలాభము? (ఇ ట్లనినచో), ఏషః = ఈ, స్వయంశబ్దార్థఏవ= స్వయంశబ్దముయొక్క యర్థమే, కూటస్థ ఇతి = కూటస్థుఁ డని, మే=నాకు, భవేత్ = అగును. స్వయంశబ్దార్థము కూటస్థుఁడగుటే లాభ మనుట.

తా. అహంశబ్దమునకంటె స్వయంశబ్దము భేదించిన నీకుఁ గల్గు లాభ మేమి యందువా? స్వయంశబ్దార్థము సామాన్యరూపముచేత కూటస్థుఁ డగుటే నాకు లాభ మని గ్రహింపుము.

అవ. స్వధర్మము అన్యత్వమును వారించును గాని కూటస్థుని బోధింప దంటివా? అది మాకు సమ్మతమే యని యొప్పుకొనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్యత్వవారకం స్వత్వ మితి చే దన్యవారణం,

కూటస్థస్యాత్త తాం వక్తుమిష్టమేవ హి తద్భవేత్.

42

వ్యా. నను స్వత్వరూపా ధర్మోఽన్యత్వం నివారయతి న కూటస్థత్వం బోధ యతీతి శంకతే—అన్యత్వవారకమితి. స్వయంశబ్దార్థస్య కూటస్థస్యైవాత్త త్వాత్స్వ త్వేనాన్యవారణమిష్ట మేవేతి పరిహారతి—అన్యవారణం కూటస్థస్యేతి.

టీ. స్వత్వం = స్వయంశబ్దభావరూప మగు ధర్మము, అన్యత్వవారకం = అన్య శబ్దభావరూపమగు ధర్మమును వారించునది. ఇతి చేత్ = అని యంటివేని, కూటస్థస్య= ప్రత్యగాత్త కు, ఆత్త తాం = ఆత్త భావమును, వక్తుః = చెప్పఁదలఁచినవానికి (నాకు), తత్ = ఆ, అన్యవారణం = అన్యమును నివారించుట, ఇష్టమేవ = అంగీకారమే, భవేత్ = అగును.

తా. స్వయంశబ్దభావరూప మగు ధర్మము అన్యధర్మమును వారించునంటివా, ప్రత్యగాత్త కు ఆత్త భావమును జెప్పఁబూనిన మాకు నది యిష్టమే యని భావము.

అవ. గోవు, అశ్వము, ఉదకము మొదలగు శబ్దములు భిన్నార్థకములైనట్లు స్వయంశబ్దమును ఆత్త శబ్దమును వేఱువేఱగునర్థములు గలవి కదా. స్వయంశబ్దార్థమైన

కూటస్థ శబ్దమునకు ఆత్మభావ మెట్లు ఘటించు నని యాశంకించి సమాధానము చెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వయ మాత్మేతి పర్యాయకా తేన లోకే తయోస్సహ,

. ప్రయోగో నా స్వతస్స్వత్వమాత్మత్వం చాన్యవారకమ్. 43

వ్యా. నను స్వయమాత్మ శబ్దయోర్భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తయోర్గవాశ్వాది శబ్దయోరి వైకార్థత్వాభావాత్కథం స్వయంశబ్దార్థస్య కూటస్థస్యాత్మత్వ మిత్యాశంక్య హస్త కరాదిశబ్దవదేకార్థత్వోపపత్తేరైవమితి పరిహారతి—స్వయమాత్మేతీతి. పర్యాయత్వే సహప్రయోగాభావే హేతుమాహ—తేన లోక ఇతి. ఫలితమాహ—అతస్స్వత్వ మితి.

టీ. స్వయం = స్వయంశబ్దంబును, ఆత్మేతి = ఆత్మ యనెడిశబ్దంబును, పర్యాయకా = ఒకయర్థము గలవి. (సమానార్థకపదంబు లనుట). తేన = పర్యాయపదములయిన కారణముచేత, లోకే = లోకమునందు, తయోః = ఆరెండుశబ్దంబులకును, సహ ప్రయోగః = ఒక్కస్థలమందుఁ బ్రయోగము, నాస్తి = లేదు. అతః = ఈహేతువు చేత, స్వత్వం = స్వయంశబ్దభావమును, ఆత్మత్వం చ = ఆత్మ శబ్దభావంబును, అన్యవారకం = అన్యశబ్దమును నివారించునది, (స్యాత్ = అగును).

తా. హస్తము, కరము; పాదము, పదము; ముఖము, వక్త్రము ఈజంటపదంబులు ఒకదాని కొకటి పర్యాయపదము లైనట్లు స్వయం శబ్దంబును, ఆత్మ శబ్దంబును నొకేయర్థము గలవి గాన, నీరెండుపదముల కేక్కడ నేకవాక్యమందుఁ బ్రయోగము గనుపింపదు కాన, స్వయం శబ్దార్థమే ఆత్మ. అందుచేత నీస్వయంశబ్దార్థ శబ్దార్థములు అన్యశబ్దార్థ మును నివారించును. స్వయంశబ్దార్థమైన కూటస్థున క్వాత్మభావము ఘటించు నని భావము.

ఆవ. స్వయంశబ్దమును ఆత్మ శబ్దమును పర్యాయపదము లయినచో చేతనము లయిన ఘటాదులయందు స్వయంశబ్ద ముపయోగింపఁబడుచున్నదే. అదెట్లు ఘటించును? అని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఘట స్స్వయం న జానా తీత్యేవం స్వత్వం ఘటాదిషు,

అచేతనేషు దృష్టం చేద్దృశ్యతా మాత్మసత్త్వతః. 44

వ్యా. నను ఘటాదిష్టచేతనే ష్యపి స్వయంశబ్దస్య ప్రయోగదర్శనాత్స్వయంత్యాత్మత్వయోరేకత్వం న ఘటత ఇతి శంకతే—ఘట ఇతి. ఘటాదిష్టపి స్ఫురణ

రూపేణాత్త చై తన్యస్య సత్త్వాత్తేష్వపి స్వయంశబ్దప్రయోగో న విరుధ్యత ఇత్యాహ—
దృశ్యతామితి.

టీ. ఘటః = కుండ, స్వయం = తాను, న జానాతి = తెలిసికొనఁ జాలదు, ఇతి = అని, ఏవం = ఈలాగున, అచేతనేషు = చేతనములు కాని, ఘటాదిషు = ఘట పటాదులయందు, స్వత్వం=స్వయంశబ్ద ముపయోగింపఁబడుట, దృష్టంచేత్ = చూడఁబడు చున్న దంటివా, ఆత్మ సత్త్వతః=ఆత్మ చై తన్యముయొక్క యుండుటచేత, దృశ్యతాం= తెలియఁబడుఁగాక, స్వయంశబ్ద ముపయోగించుట కూడు నని గ్రహింపవలయు ననుట.

తా. కుండ తాను దెలిసికొనఁజాలదు. అనెడి వాక్యమునుబట్టి చేతనములుగాని ఘటము మొదలగువానియందుఁగూడ నీయాత్మ పర్యాయమైన స్వయంశబ్ద ముపయోగింపఁబడుచున్న దంటివా, ఆత్మ చేతనాచేతనములయం దన్నింటియందును సమానముగా నుండుటవల్ల నచేతనము లగు ఘటాదులయందును నుపయోగింపఁబడియుండు నని తెలియనగును.

అవ. ఘటపటాదులయందుఁ గూడ చై తన్య ముండినచో మనుష్యపశుపక్ష్యాదు లనుమాత్రమే చేతను లనుట నిష్ప్రయోజనమే కదా యని యాశంకించి సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. చేతనాచేతనభిదా కూటస్థాత్కృతా న హి,
కింతు బుద్ధికృతాభాసకృతై వే త్యవగమ్యతామ్. 45

వ్యా. నను ఘటాదిష్వస్యాత్త చై తన్యస్య సత్త్వే చేతనవిభాగో నిర్ణిమి త్తికస్యాస్య దిత్యాశంక్య చేతనాచేతనవిభాగస్య చిదాభాససత్త్వాసత్త్వలక్షణకారణసద్భావానైవ మితి పరిహారతి—చేతనేతి.

టీ. చేతనాచేతనభిదా=ఇవి చేతనములు ఇవి యచేతనము లనెడి భేదము, కూట స్థాత్కృతా = కూటస్థచై తన్యమునుబట్టి వచ్చినది. న హి = కాదుగదా. కింతు = ఇంక నే మంటే, బుద్ధికృతాభాస కృతై వేతి - బుద్ధి = బుద్ధియందు, కృత = ప్రతిఫలించిన, ఆభాస=చిదాభాసునియందు, కృతై వ=కల్పింపఁబడినదే, ఇతి = అని, అవగమ్యతాం = గ్రహింపఁబడుఁగాక.

తా. ఇవి చేతనములు, ఇవి యచేతనము లనెడి వ్యవహారము కూటస్థచై తన్యమునుబట్టి రాలేదు, మఱి దేనిని బట్టి వచ్చిన దన బుద్ధి

ప్రతిబింబితఁడైన చిదాభాసునిబట్టి వచ్చినదే యని యెఱుంగవలయును. చిదాభాసుఁడుండు మనుష్యాదులను చేతను లనియు చిదాభాసుఁడు లేని కుండ గోడ మొదలగునవి యచేతనము లనియు వ్యవహరించుట నిష్ప్రయోజనము గాదు.

అవ. చిదాభాసుఁడుండినచో చేతనములు. అతఁడు లేనిచో నచేతనములగును, అని యొప్పుకొనినచో నచేతనములయం దాత్మచైతన్యముండు నని యొప్పిన మీ కేమి లాభమున్నది? యని యాశంక రాగా నచేతనకల్పన కధిష్ఠానమొకటియుండి తీరవలెను అనెడి యభిప్రాయముతో నచేతనము లయిన ఘటపటాదు లాకూటస్థచైతన్యమందే యారోపింపబడుటను దృష్టాంతసహితముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యథా చేతన ఆభాసః కూటస్థే భ్రాంతికల్పితః,

అచేతనో ఘటాదిశ్చ తథా తత్రైవ కల్పితః.

46

వ్యా. నను చేతనాచేతనవిభాగస్య చిదాభాససత్త్వాసత్త్వప్రయుక్తతాభ్యుపగమేఽచేతనేష్వాత్మసత్త్వాభ్యుపగమో నిష్ప్రయోజనస్యాదిత్యాశంక్య చేతనాచేతనవిభాగహేతుత్వేన కూటస్థస్యానభ్యుపగమ్యత్వేఽప్యచేతనకల్పనాధిష్ఠానత్వేన కూటస్థోఽభ్యుపగంతవ్య ఇత్యభిప్రాయేణ ఘటాదేస్తత్ర కల్పితత్వం సదృష్టాంతమాహ—
యథాచేతన ఇతి.

టీ. చేతనః = చేతనుఁడైన, ఆభాసః=చిదాభాసుఁడు, కూటస్థే = ప్రత్యగాత్మయందు, యథా = ఏవిధముగా, భ్రాంతికల్పితః = అవిద్యచేత నారోపింపబడియెనో, తథా = ఆవిధముగా, అచేతనః = చేతనరహితమైన, ఘటాదిశ్చ = ఘటాదులును, తత్రైవ = ఆప్రత్యగాత్మయందే (కూటస్థునియందె) కల్పితః = అవిద్యచే గల్పింపబడెను.

తా. కూటస్థునియందు చిదాభాసుఁడు డవిద్యచేతఁ గల్పితుఁడై నట్లు కూటస్థునియందు ఘటాద్యచేతనవర్గమును నవిద్యచే గల్పింపబడినది. చేతనాచేతనముల కన్నింటికిని కల్పనాధిష్ఠానము కూటస్థచైతన్య మొక్కటే యనుట మాకు లాభము.

అవ. స్వయంశబ్దమునకును ఆత్మశబ్దమునకును భేదము లేదని తేలఁగా వాదికొంచె మధికప్రసంగముగా నాశంక (పూర్వపక్షము) చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తత్రేదంతే అపి స్వత్వ మివ త్వమహమాదిషు,

సర్వత్రానుగతే తేన తయోరప్యాత్మ తేతి చేత్.

47

వ్యా. సత్వాత్తయో రేకత్వేఽతిప్రసంగం శంకతే తత్తేదంతే అపీతి. త్వమహామాదిషు సర్వత్రానుగతస్య స్వత్వస్యేవ సర్వత్రానుగతయోస్తత్తేదంతయోర ప్యాత్ స్వరూపతా కిం న స్యాదితి భావః.

టీ. (యేన=ఏకారణముచేత), స్వత్వమివ = స్వయంశబ్దభావమువలె, త్వమహామాదిషు = నీవు నేను అను మొదలయినశబ్దములయందు, సర్వత్ర = అంతటను, తత్తేదంతే అపి = తచ్ఛబ్దభావముగు తత్తయును, ఇదంశబ్దభావ మగు ఇదంత యును, (అది యిది అనుశబ్దముల ధర్మ మనుట). అనుగతే = సామాన్యముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నవో, తేన=ఆకారణముచేత, తయోరపి = తత్త్వేదంతలకు రెండింటికిని, ఆత్త తా=ఆత్మత్వము, (స్యాత్=అగును). ఇతి చేత్=ఆత్మత్వము కలుగు నని యన్నపక్షమందు.

తా. ఏమోయీ యద్వైతసిద్ధాంతీ ! స్వయంశబ్దమునకు నీవు నేను వీఁడు అనుచోట్ల సమానముగాఁ బ్రయోగించుటచే ఆత్మత్వ మొప్పినట్లు అది ఇది యనుశబ్దములును నంతట సమానముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుటచే ఆత్మత్వ మంగీకరించుము అని పూర్వపక్షి యాక్షేపించెను.

అవ. తత్=అది, ఇదం=ఇది, ఈరెండింటికిని ఆత్మత్వము సంభవింప దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తే ఆత్మత్వేఽప్యనుగతే తత్తేదంతే తతస్తయోః,
ఆత్మత్వం నై వ సంభావ్యం సమ్యక్త్వాదే ర్యథాతథా. 48

వ్యా. తత్తేదంతయోరాత్మత్వాధికవృత్తిత్వాదాత్మత్వం న సంభవతీత్యాహ—
తే ఆత్మత్వేఽపీతి. తత్తేదంతే స్వత్వమివ యద్యపి త్వమహామాదిషు అనుగతే, తథాపి తేష్వనువర్తమానే ఆత్మత్వేఽప్యనుగతే తదాత్మత్వమిదమాత్మత్వ మిత్యాదివ్యవహారసంభవాదతస్తయో రాత్మత్వాధికవృత్తిత్వాదాత్మత్వరూపతా న సంభావ్యతే. తత్ర దృష్టాంతస్సమ్యక్త్వాదేరితి. ఆత్మత్వం సమ్యగాత్మత్వమసమ్యగితి వ్యవహారవశా దాత్మత్వేఽప్యనువర్తమానయోః సమ్యక్త్వాసమ్యక్త్వయో రివేత్యర్థః.

టీ. తే=ఆ, తత్తేదంతే=అది యనుటయు ఇది యనుటయు అనఁగా తత్త ఇదంతలనుట, ఆత్మత్వేఽపి = ఆత్మభావమునందును, అనుగతే = అనువర్తించుచున్నవి. తతః = అందువలన, సమ్యక్త్వాదేః - సమ్యక్త్వ = మంచిదగుటకును, ఆదేః = చెడ్డది అనుటకును, యథా = ఏప్రకారము, ఆత్మత్వం=ఆత్మభావము, న సంభావ్యం = సంభవింపదో, తథా = అటువలెనే, తయోః = అది ఇది యనెడు తత్త్వేదంత్వములకు, ఆత్మత్వం = ఆత్మభావము, న సంభావ్యం = సంభవింప నేరదు.

తా. తచ్చబ్ధభావము తత్త యనఁబడుచున్నది. ఇదంశబ్ధభావము ఇదంత యనఁబడుచున్నది. స్వయంశబ్ధముంబోలె అది ఇది యనెడి శబ్ధార్థములు వ్యవహారమున వానిచిత్తము దేవాలయమునకుం బోయి నపుడు తదాత్మకమై యున్న దనియు, ఇంటియొద్ద దారాపత్యాదులఁ గాంచినపుడు ఇదమాత్మక మనియు వాడుకొనఁబడుచున్నది. అనఁగా తదిదంశబ్ధములు రెండింటిలో ఆత్మ శబ్ధము చేర్చియుపయోగింపఁబడు చున్న దనుట. తత్తేదంతలు స్వశబ్ధమువలె త్వవఃహమాదులందే కాక, సమ్యక్త్వాసమ్యక్త్వములవలె ఆత్మత్వ మనెడి ధర్మమునందును గూడ నుండుటచేత, ఈత త్తేదంతలును వీనివలె ఆత్మ కానేరవు.

అవ. ఇపుడు వ్యవహారసిద్ధ మగు నర్థమును ఫలితముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—
శ్లో. తత్తేదంతే స్వతాన్యత్వే త్వంతాహంతే పరస్పరం,

ప్రతిద్వంద్వితయా లోకే ప్రసిద్ధే నాస్తి సంశయః. 49

వ్యా. ఏవం ప్రాసంగికం పరిసమాప్య ఫలితప్రదర్శనాయ లోకవ్యవహారసిద్ధ మర్థమునువదతి—తత్తేదంతే ఇతి. తత్తాప్రతియోగిత్వ మిదంతాయా స్తదిద మితి స్వత్వ ప్రతియోగిత్వ మన్యత్వస్వ స్వయమన్య ఇతి త్వంతా ప్రతియోగిత్వ మహంతా యా స్వమహమితి లోకే ప్రతిద్వంద్విత్యేన ప్రయోగదర్శనాత్ప్రసిద్ధమితి భావః.

టీ. తత్తేదంతే = అది ఇది యనుశబ్ధధర్మములును, స్వతాన్యత్వే = తాను ఇత రము అనెడి శబ్ధధర్మములును, త్వంతాహంతే = నీవు నేను అనెడి శబ్ధధర్మములును, పరస్పరం = ఒకదానితో నొకటి, ప్రతిద్వంద్వితయా = ప్రతిద్వంద్వములుగా (విరు ధ్ధార్థకములుగా ననుట) లోకే = లోకవ్యవహారములందు, ప్రసిద్ధే = ప్రసిద్ధములై యున్నవి. సంశయః = సందేహము, నాస్తి = లేదు.

తా. లోకవ్యవహారమున అది ఇది, తాను ఇతఁడు, నీవు నేను ఇట్టియర్థము గల జంటమాటలను వ్యతిరేకార్థకములుగా వాడు చున్నారు. కాన పై రెండింటికిని (తత్తేదంతల కనుట) విరోధము సుప్ర సిద్ధమే యని యెఱుంగ నగు.

అవ. పైనచెప్పినరీతిగా విరోధమును గనుపఱచినందువలనఁ గలుగులాభమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్యతాయాః ప్రతిద్వంద్వీ స్వయం కూటస్థ ఇష్యతాం,

త్వంతాయాః ప్రతియోగ్యేషోఽహమిత్యాత్మని కల్పితః. 50

వ్యా. భవత్వేవం లోకే. ప్రకృతే కిమాయాత మిత్యత ఆహ—అన్యతాయా ఇతి. అన్యత్వప్రతియోగీ స్వయంశబ్దార్థః త్వంతాప్రతియోగ్యహంశబ్దార్థశ్చిదాభాసః కూటస్థే కల్పిత ఇత్యర్థః.

టీ. స్వయం = తా ననెడి శబ్దార్థ మగు, కూటస్థః = ప్రత్యగాత్త, అన్యతాయాః = అన్యశబ్దభావమునకు, ప్రతిద్వంద్వీ=విరోధి యని, ఇష్యతాం=తెలియఁబడుఁ గాక, త్వంతాయాః=నీ వనెడి శబ్దభావమునకు, ప్రతియోగీ=ప్రతిద్వంద్వీ యైన (విరోధి యైన) ఏషోఽహం = నేననెడిచిదాభాసుఁడు, ఆత్మని = కూటస్థునియందు (ప్రత్య గాత్తయందు) కల్పితః = ఆరోపింపఁబడెను.

తా. తా నని వ్యవహరింపఁబడెను ప్రత్యగాత్త అన్యపదార్థము లకు విరోధియే. నీ వనెడుదానికి విరోధి యగు నే ననెడి చిదా భాసుఁడు ప్రత్యగాత్తయందు కల్పింపఁబడెను.

అవ. నీవు నేను, అది ఇది, తాను ఇతరుఁడు అనువానికి భేద ముండినట్లు జీవే శ్వరులకు నింత విస్పష్టముగా భేదము తెలియఁబడినచో నేల అందఱును స్పష్టముగా తెలిసికొనరు? అని శంకించి సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అహంతాస్వత్వయో ర్భేదే రూప్యతేదంతయోరివ,

స్పష్టేఽపి మోహమాపన్నా ఏకత్వం ప్రతిపేదిరే.

51

వ్యా. ననూ క్తప్రకారేణ జీవకూటస్థయో ర్భేదే సత్యపి సర్వే ఇత్థం కిమితి న జానంతీత్యాశంక్యాహ—అహంతేతి. బుద్ధిసాక్షిణ, కూటస్థస్య బుద్ధ్యా ప్రత్యక్షీ కర్తుమశక్యత్వాహమితి ప్రతిభాసమానయో ర్జీవకూటస్థయో ర్భావైకత్వం ప్రతి పన్నా ఇత్యర్థః.

టీ. రూప్యతేదంతయోరివ-రూప్యతా=రూప్యత్వమునకును, (వెండియనెడి శబ్ద భావమునకు) ఇదంతయోరివ = ఇదంత్యమునకునువలె (ఇది యనెడి శబ్దభావమున కునువలె.) అహంతాస్వత్వయోః=తాననెడి శబ్దభావమునకు నేననెడి శబ్దభావమునకును, భేదే సత్యపి = భేదము స్పష్టముగా కనఁబడుచుండినప్పటికిని, మోహం = భ్రాంతిని, ఆపన్నాః = పొందినవారలై, ఏకత్వం = జీవునకును, ప్రత్యగాత్త కును, (కూటస్థునకును, చిదాభాసునకును) ఇద్దరికిని అభేదమును, ప్రతిపేదిరే = పొందిరి.

తా. ముత్యపుచ్చిప్పును చూచి యిది వెండి యని భ్రమపడినప్పుడు ఇది యని చెప్పుట యేది కలదో, అది ఇదంత్యము. అది శుక్తిధర్మము. రూప్యత్వ మనునది శుక్తికయందు కల్పిత మైనరజతధర్మము. ఈ

రెండింటికిని వలెనే అహంత్వాస్వత్వములకు భేదము విస్పష్టముగనే కనఁబడుచున్నది. కూటస్థునియందు తాననెడి శబ్దభావమును చిదాభాసునియందు అనఁగా జీవునియందు అహంశబ్దభావమును అనుట. అజ్ఞానముచేత భ్రాంతిపడి కూటస్థజీవులకు భేదము లేదని తలంచుచున్నారు.

అవ. జీవుఁడును కూటస్థుఁడును ఒక్కఁడే యని యాభ్రమ కలుగుట కేమి కారణము అని యడిగెదవేని దానికి తాదాత్మ్యాధ్యాసమే కారణ మని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తాదాత్మ్యాధ్యాస ఏవాత్ర పూర్వోక్తావిద్యయా కృతః,

అవిద్యాయాం నివృత్తాయాం తత్కార్యం వినివర్తతే. 52

వ్యా. నన్వస్య జీవకూటస్థయో రేకత్వభ్రమస్య కిం కారణమి త్యపేక్షాయామాహ—తాదాత్మ్యేతి. అ. తాస్మిన్ గ్రంథేనాదిరవివేకోయ మిత్యత్రోక్తయాఽవిద్యయేత్యర్థః. యతోఽవిద్యాకార్యత్వమస్యాతోఽవిద్యానివర్తకజ్ఞానేనైవ తన్నివృత్తిరిత్యాహ—అవిద్యాయా మితి.

టీ. అత్ర = ఈవిషయమందు, పూర్వోక్తావిద్యయా = పైన చెప్పఁబడిన యనాది యగు నజ్ఞానముచేత, కృతః = కల్పింపఁబడిన, తాదాత్మ్యాధ్యాస ఏవ = అన్యోన్యాధ్యాసమే ఇతిభ్రాంతికి కారణ మగును. అవిద్యాయాం = అజ్ఞానము, నివృత్తాయాం సత్యాం = నివర్తింపఁబడిన దగుచుండఁగా, తత్కార్యం = ఆయవిద్యాకార్య మగు అన్యోన్యాధ్యాసము (తాదాత్మ్యాధ్యాసము.) వినివర్తతే = పోవుచున్నది.

తా. ఈచిత్ర దీపమునందలి యిరువదియైదవశ్లోకమున చెప్పఁబడిన యనాద్యవిద్యచే కల్పింపఁబడిన పరస్పరాధ్యాసమే కూటస్థచిదాభాసు లొక్కటి యని పొరపడుటకుఁ గారణము. అన్యోన్యాధ్యాస మవిద్యయొక్క కార్యమగుటంజేసి యవిద్యను పోఁగొట్టెడిజ్ఞానము చేతనే యీయధ్యాసమును పోవు నని గ్రహింపవలయును.

అవ. అధ్యాసము అవిద్యాకార్యము గనుక నాయవిద్య అనఁగా కారణము నివర్తించిన, తత్కార్య మగు నధ్యాసమును నివర్తించు నని మీ రనుట సంగతముగా లేదు. అను ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవిద్యావృత్తితాదాత్మ్యే విద్యయైవ వినశ్యతః,

విక్షేపస్య స్వరూపం తు ప్రారబ్ధక్షయమీక్షతే. 53

వ్యా. నన్వధ్యాసస్యావిద్యాకార్యత్వాత్తన్నివృత్త్యా నివృత్తిరిత్యేత చనువ
 వన్నః. బ్రహ్మతేకత్వం విద్యాయాముత్పన్నాయామప్యవిద్యాకార్యస్య దేహాదేరుప
 లభ్యమానత్వాదిత్యక ఆహ—ఆవిద్యావృత్తితి. అవిద్యైకకారణయోరావృత్తితాదాత్మ్య
 దోష్యావ్యయైవ వినివృత్తిః. కర్తృసహితావిద్యాజన్యస్య తు విక్షేపస్వరూపస్య కర్తృవ
 సానవర్త్యంక మవస్థానమిత్యవిరోధ ఇతి భావః.

టీ. ఆవిద్యావృత్తితాదాత్మ్యే - అవిద్యా = అజ్ఞానముయొక్క కార్యము లగు,
 ఆవృత్తితాదాత్మ్యే = ఆవరణమును, అన్యోన్యాధ్యాసమును, విద్యయైవ = జ్ఞానము
 చేతనే, వివశ్యతః = నశించుచున్నది. విక్షేపస్య = ప్రారబ్ధకర్తృముతోఁ గూడిన విక్షేపము
 యొక్క, స్వరూపం తు = స్వరూపమనిననో, ప్రారబ్ధక్షయం = ప్రారబ్ధకర్తృనాశమును,
 ఈక్షలే = చూచుచున్నది. ప్రారబ్ధకర్తృ నశించెడుదనుక నుండు ననుట.

కా. అవిద్యవలన ఆవరణమును అధ్యాసమును కలిగినది. ఈ
 రెండును జ్ఞానము కలుగఁగనే నశించును. ఇక నవిద్యవలన పుట్టి
 నట్టియు ప్రారబ్ధకర్తృముతోఁ గూడినదియు నగువిక్షేపము ప్రారబ్ధము
 క్షయించెడువఱకు నుండును. కావున నసంగత మేమియు లేదు.

అవ. కారణ మైన యవిద్య నివర్తించిన తత్కార్య మగు విక్షేప ముండుట
 యెట్లు సంభవించును? అను ప్రశ్నను శాస్త్రాంతరములయందలి దృష్టాంతముచేత నమం
 ధానపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపాదానే వినష్టేఽపి క్షణం కార్యం ప్రతీక్ష్యతే,
 ఇత్యాహస్తార్కి కాస్తద్వదస్తాకం కిన్న సంభవేత్. 54

వ్యా. నను ప్రారబ్ధకర్తృణో నిమిత్తమాత్రత్వా త్తత్సద్భావమాత్రేణోపాదానే
 వినష్టేఽపి క్షణం కార్యానువృత్తిరిత్యాశంక్య శాస్త్రాంతరసిద్ధదృష్టాంతేన తదనువృత్తిం
 సంభావయతి—ఉపాదాన ఇతి.

టీ. తార్కికాః = తర్కశాస్త్రజ్ఞులు, ఉపాదానే = ఉపాదానకారణము, విన
 ష్టేఽపి = నశించినప్పటికిని, కార్యం = కార్యము, క్షణం = క్షణకాలము, ప్రతీక్ష్యతే =
 చూడఁబడుచున్నది. ఇతి = అని, ఆహుః = చెప్పుచున్నారు. తద్వత్ = అదేవిధముగా,
 అస్తాకం = మాకును, న సంభవేత్ కిం = సంభవింపదా? సంభవించు ననుట.

కా. ఉపాదానకారణము నశించినతర్వాత కార్యము క్షణకాల
 ముండు నని తార్కికు లందురు. అటులనే మావేదాంతసిద్ధాంత
 మందును కారణమైన యవిద్య నశించినతర్వాత తత్కార్య మగు

విక్షేపస్వరూపమైన దేహాదికము కొంతకాలముండు ననుటలో తప్పేమి? కొంతకాలముండవచ్చు ననుట తప్పు లే దని భావము.

అవ. అయ్యా! తార్కికులు కారణము నశించినతర్వాత కార్యము క్షణకాలముండునంటే మీరును అట్లే అనక వారు జేసెడు నేసినారు గనుక మేము బారెడు నేసినామనునట్లు ప్రారబ్ధకర్త క్షయించెడువఱకు నుండు నని మీరు చెప్పవచ్చునా? అనిన సమాధానపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తంతూనాం దినసంఖ్యానాం తైస్తాదృక్ క్షణ ఈరితః,

భ్రమస్యాసంఖ్యకల్పస్య యోగ్యః క్షణ ఇహేష్య తామ్. 55

వ్యా. నను తార్కికైః కార్యస్య క్షణమాత్రమవస్థాన మంగీకృతం. న చిరకాలమిత్యాశంక్యాహ—తంతూనా మితి. సంసారస్యానాదికాలమారభ్యానువృత్తత్వాత్ తస్మాద్రవణేన కులాలచక్రభ్రమవచ్చిరకాలానువృత్తిర్న విరుధ్యత ఇతి భావః.

టీ. దినసంఖ్యానాం = దినములచేత లెక్కింపఁదగిన, తంతూనాం = దారములకు, తైః = ఆతార్కికులచేత, 'తాదృక్' = అటువంటి, క్షణః=క్షణకాలము, ఈరితః= చెప్పఁబడియుండెను. ఇహ = ఈసంసారమునందు, అసంఖ్యకల్పస్య = లెక్కించుటకు నలవి గాని యనేక కల్పములనుండి యుండెడు, భ్రమస్య = భ్రమకు, యోగ్యః = అనురూప మగు, క్షణః = క్షణకాలము, ఇష్యతాం = అంగీకరింపఁబడుఁగాక.

తా. దారములు నశించినతర్వాత క్షణకాలమునకు వస్త్రము నశించునని తార్కికులు అనుటలో దారములు కొన్నిరోజులలో తయారైనవి గనుక అవి నశించినతర్వాత క్షణకాలమునకు వస్త్రము నశించుననవచ్చును. అనేక కల్పములనుండి యుండిన అవిద్య నశించినతర్వాత నశింపఁదగిన దేహాదులకును కుమ్మరవానిచక్రమువలె దానికి తగినంత కాలము నశించుటకు కావలయును. అని మే మేల చెప్పరాదు?

అవ. తార్కికులు చెప్పినట్లే మేమును అయుక్తముగా చెప్పినా మని దీనిచేత ననుకొనకుండు. మామాటకు వారిమాటకును వార యున్నది అని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. వినా క్షి దక్షమం మానం తైర్వృథా పరికల్ప్యతే,

శ్రుతియుక్త్యనుభూతిభ్యో వదతాం కిన్ను దుశ్శకమ్. 56

వ్యా. నను తార్కికైర్వృథా యుక్తమభిహితం తద్వద్భవతాపీత్యాశంక్య సోక్తా తతో వైషమ్యం దర్శయతి—వినేతి. క్షి దక్షమం విచారసహం మానం వినా ప్రమాణమంతరేణేత్యర్థః. * తస్య “తాపదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యైఽథ సంప

త్యే” ఇతి శ్రుతిః. చక్రభ్రమాదిదృష్టాంతో యుక్తిః. అనుభూతిర్విద్వదనుభవః. ఏతేభ్యః ప్రమాణేభ్యః కిం వక్తుమశక్య మిత్యభిప్రాయః.

టీ. తెః = ఆతార్కికులచేత, క్షోదక్షమం = విచారసహమైన, మానం వినా = ప్రమాణము లేకుండా, వృథా = వ్యర్థముగా, పరికల్ప్యతే = వాదముచేయఁబడుచున్నది. శ్రుతియుక్త్యనుభూతిభ్యః - శ్రుతి = వేదప్రమాణమువలనను, యుక్తి = అనుమానప్రమాణమువలనను, అనుభూతిభ్యః = అనుభవమువలనను, వదతాం = చెప్పెడి మాకు, కిన్ను దుశ్శకం = ఏమి శక్యము గాదు? అన్నియు శక్యము లగు ననుట.

తా. తార్కికులు ప్రమాణమును వదలి తమ యిచ్చవచ్చిన చొప్పున నే మేమో కల్పించిరి. మే మట్లు కాదు. ఏది చెప్పినను శ్రుతి, యుక్తి, అనుభవము నను నీమూఁడు ప్రమాణములకు సరిపోవునట్లు చెప్పెదము. కుమ్మరవాఁడు చక్రమును త్రిప్పి విడిచినతర్వాత కొంత సేపటివఱకు అది తిరుగుచునే యుండునట్లు అవిద్య నశించినతర్వాత దేహాదికము ప్రారబ్ధకర్త నశించువర్యంత ముండు నని “తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే” అను మొదలైన శ్రుతిని, కులాలచక్ర దృష్టాంతమనెడి యుక్తిని, జ్ఞానులయొక్క అనుభవ మనెడు అనుభవమును ప్రమాణములుగా తీసికొని మాటలాడునట్టి మేము అన్నింటిని సాధింపఁగలము. అని భావము.

ఆవ. ప్రకృతవిషయమును నిరూపణచేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆస్తాం దుస్తార్కికైస్సాకం వివాదః ప్రకృతం బ్రువే, స్వాహామోస్సిద్ధమేకత్వం కూటస్థపరిణామినోః.

57

త్యా. ప్రకృతమనునరతి—ఆస్తామితి. స్వయమహంశబ్దార్థయోః కూటస్థపరిణామినోఃకేకత్వం భ్రాంత్యా సిద్ధం.

టీ. దుస్తార్కికైస్సాకం = దుష్టులగు తార్కికులతో, వివాదః = కలహము, ఆస్తాం = అట్లుండనిమ్ము. ప్రకృతం = ప్రస్తుతవిషయమును, బ్రువే = చెప్పెదను. స్వాహామోః = స్వకర్తార్థమును, ఆహంశబ్దార్థమును అయిన, కూటస్థపరిణామినోః = కూటస్థ చిదా భానులకు, ఏకత్వం = ఏకత్వము, సిద్ధం = భ్రాంతిచేత నేర్పడినది.

తా. సరి, తార్కికులసంగతి అటుండ నిండు. మనకు ప్రకృతము నకుం గావలసినదానిని నుడివెదము. స్వశబ్దముచే చెప్పఁబడెడి ప్రత్య గాత్మకును ఆహంశబ్దముచే చెప్పఁబడెడి జీవునకును ఏకత్వము భ్రాంతిచే కుదురును గాని మఱి దేనిచేతను కుదురనేరదు.

అవ జీవకూటస్థుల కేకత్వము భ్రాంతిసిద్ధ మయినచో నీభ్రాంతి యందఱికిఁ గల్గునా? యనిన శ్రుతికి యథార్థమయిన యర్థమును తెలియఁజాలనివారి కందఱకుం గల్గు నని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. భ్రామ్యంతే పండితంమన్యా స్రుర్వే లౌకికతార్కికాః,

అనాదృత్య శ్రుతిం మ్హార్ఖ్యాత్కేవలాం యుక్తిమాశ్రితాః. 58

వ్యా. నను కూటస్థజీవయోరేకత్వం భ్రాంతిసిద్ధం చేదిదం భ్రాంతమితి కేఽపి కుతో న జానంతి ఇత్యాశంక్య శ్రుతితాత్పర్యపర్యాలోచనకూన్యత్వాదిత్యాహ— భ్రామ్యంత ఇతి.

టీ. పండితంమన్యాః = తమకుఁదామే పండితుల మని తలంచెడి, లౌకిక తార్కికాః = లోకజ్ఞానము మాత్రము కలిగియున్నవారును, తర్కింపఁగలవారును నయిన, సర్వే=అందఱును, మ్హార్ఖ్యాత్ = పెంకెపట్టువలన, శ్రుతిం = ప్రమాణరాజ మగువేదమును, అనాదృత్య=లక్ష్యముచేయక, కేవలాం యుక్తిం = యుక్తినిమాత్రమే, ఆశ్రితాః = అవలంబించినవారగుచు, భ్రామ్యంతే = పొరపడుచున్నారు.

తా. శ్రుతితాత్పర్యమును సరిగా గ్రహింప లేని దురభిమానులగు లౌకికతార్కికులు శబ్దప్రమాణము నుజ్జగించి యుక్తిని మాత్ర మవలంబించి కూటస్థుఁడును జీవుఁడును నొక్కటే యని పొరపడుదురు.

అవ. శ్రుతుల కర్థములు చెప్పఁగలవార ల ట్లేల భ్రాంతి నొందెద రనిన సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. పూర్వాపరపరామర్శవికలాస్తత్ర కేచన,

వాక్యాభాసాన్ స్వస్వపక్షే యోజయంత్యప్యలజ్జయా. 59

వ్యా. నను శ్రుత్యర్థప్రవక్తారోఽపి కేచిదిత్థం కుతో న జానంతీత్యాశంక్య తేషాం సాకల్యేన శ్రుత్యర్థపర్యాలోచనాభావా దిత్యాహ—పూర్వాపరేతి.

టీ. తత్ర = ఆతార్కికులయందును లౌకికులయందును, కేచన = కొందఱు, పూర్వాపరపరామర్శవికలాః - పూర్వ = ముందువాక్యములకును, అపర=తరువాతనున్న వాక్యములకును, పరామర్శ = అర్థమును బరిశీలించుటయందు, వికలాః = సమర్థులుగాక, స్వస్వపక్షే = తమ తమ యభిప్రాయములయందు, వాక్యాభాసాన్ - వాక్య = ఇతర వాక్యములయొక్క, ఆభాసాన్ = ఆభాసవాక్యములను (పూర్వపక్షులగువారిపై నిజముగా తమ కనుకూలించెడివానివలెఁ గనుపట్టెడి వనుట.) అలజ్జయా = అపార్థములఁ జెప్ప చున్నామే యని లజ్జలేక, యోజయంతి = అతుకు వెట్టుచున్నారు.

తా. శ్రుతుల కర్థము చెప్పనప్పుడు పూర్వాపరవాక్యముల చుక్క మొకటి యొండొంటికి విరోధములేకుండ విమర్శింపఁదగిన సమర్థత లేక, యితరవాక్యములచేత ఖండితము లయ్యెడి పూర్వపక్షముల వాక్యముల నెత్తుకొని, తమ రనుకొన్నసంగతికి సిగ్గున లేక ముడి

వెట్టుచున్నారు. సంబంధింపఁ జూచుచున్నారనుట.

ఆప. అట్లు వాదించెడివారిని వరుసగా చెప్పంబూని యందు ప్రత్యక్ష ప్రమాణమే ముఖ్యమని యొకచెడి లోకాయతికుఁడు స్థూలభావము నొందియున్నాఁడు గాన నా వివాదరీతి దెలుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కూటస్థాదిశరీరాంతసంఘాతస్యాత్త తాం జగుః,

లోకాయతాః పామరాశ్చ ప్రత్యక్షాభాసమాశ్రితాః. 60

వ్యా. తత్ర తావత్ప్రత్యక్షైకప్రమాణాభ్యుపగమే నాతిస్థూలత్వాల్లోకాయ తాదిపక్షం ప్రకమతోఽనుభావతే—కూటస్థాదీతి. ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన దేహాదేరాత్తత్వం పారమార్థికం స్యాదిత్యాశంశ్యోక్తం ప్రత్యక్షాభాస మితి.

టీ. లోకాయతాః = చార్వాకుఁడు మున్నగువారును, పామరాశ్చ = సాధు సేవకమును కాస్త్రాభ్యాసమును లేనివారును, ప్రత్యక్షాభాసం=ప్రత్యక్షముగా భాసించెడు స్థూలశరీరమును, ఆశ్రితాః = అనుసరించినవారగుచు, కూటస్థాదిశరీరాంతసంఘాతస్య— కూటస్థాది = కూటస్థుఁడు మొదలుగాఁగలిగి, శరీరాంత = శరీరమే అవసానముగాఁ గలిగిన, సంఘాతస్య = సమూహమునకు, ఆత్మతాం = ఆత్మత్వమును (ఆత్మభావమును), జగుః = చెప్పిరి.

తా. కొందఱు లొకకులును, లోకాయతుఁడు మున్నగువారును స్థూలదేహము ననుసరించి కూటస్థుఁడు మొదలుకొని శరీరమువఱకు ముదంవ్యక్తి సమూహమునే ఆత్మ యని నమ్ముచున్నారు.

ఆప. ఆవాదులు స్వయముగాఁ బ్రత్యక్షమే ముఖ్యప్రమాణమని వాదించెడువారైనను పదులను మోసముచేయ నెంచి తమమతమును శ్రుతిసిద్ధమైనమతమని తెల్పుటకు నచ్చటచ్చట కొన్ని శ్రుతివాక్యముల నుదాహరింతు రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శ్రోతకర్తుం స్వపక్షం లే కోశమన్నమయం. తథా,

విరోచనస్య సిద్ధాంతం ప్రమాణం ప్రతిజ్ఞిరే. 61

వ్యా. తే ప్రత్యక్షైకప్రమాణవాదినోఽపి పరవ్యామోహనాయ స్వమతం శ్రుతిసిద్ధమితి దర్శయితుం వాక్యమప్యదాహరంతీత్యాహ—శ్రోతకర్తుమితి. కోశమన్న

మయమితి శబ్దేనాన్నమయకోశప్రతిపాదకం. “స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ”
 ఇత్యాదివాక్యం లక్ష్యతే విరోచనస్య సిద్ధాంతమితి. తత్సిద్ధాంతప్రతిపాదక “మాతైవ
 దేహమయ” ఇత్యాదివాక్యం లక్ష్యతే. ఏతద్వాక్యద్వయం ప్రమాణత్వేన ప్రతి
 జానంత ఏవ. న తూపపాదయితుం త్నమాః ప్రకరణవిరోధాదితి భావః.

టీ. తే=అలోకాయతాదులు, స్వపక్షం = తమమతమును, శ్రౌతీకర్తుం= శ్రుతి
 సమ్మతముగాఁ జేయుటకు, అన్నమయం = అన్నవికారమైన, కోశం=కోశమును, తథా=
 ఆప్రకారము, విరోచనస్య=విరోచనునియొక్క, సిద్ధాంతం = నిర్ణయమును, ప్రమాణం
 =ప్రమాణముగా, ప్రతిజ్ఞిరే = గ్రహించిరి.

తా. అలోకాయతాదులు తమమతమును శ్రుతిసమ్మత మని
 తెల్పుటకు “స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః” = ఆపరమాత్మ
 అన్నమయకోశ స్వరూపుఁడు అని యర్థము గల వాక్యమును “ఆతైవ
 దేహమయః” అత్త దేహమయం డని యీమొదలగు విరోచనుని
 సిద్ధాంతవాక్యములను సందర్భవిరుద్ధముగా తీసికొని యీయర్థమును
 చెప్పెదరు.

అవ. దేహమే యాత్మ యనెడి మతమునందలి దోషమును చూపుటకు నింకొక
 మతమును నుదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జీవాత్తనిర్గమే దేహమరణస్యాత్త దర్శనాత్,
 దేహతిరిక్త ఏవాత్తేత్యాహుగ్లోకాయతాః పరే. 62

వ్యా. అస్మిన్ మతే దోషదర్శనపురస్కరం మతాంతర ముత్థాపయతి—
 జీవాత్తేతి.

టీ. పరే = మఱికొందఱైన, లోకాయతాః = లోకాయతులు, జీవాత్తనిర్గమే
 (సతి)=జీవాత్త లేచిపోయిన దగుచుండఁగా, అత్త=ఇచ్చట, దేహమరణస్య=స్థూలము
 పడిపోవుటయొక్క, దర్శనాత్ = ప్రత్యక్షమువలన, (దేహము పడిపోవుట ప్రత్య
 క్షముగా చూచుటవలన ననుట.) దేహతిరిక్త ఏవ - దేహ = స్థూలదేహముకంటె, అతి
 రిక్త ఏవ = వేఱైనవాఁడె, ఆత్తా=అత్త యని, ఆహుః = చెప్పుచున్నారు.

తా. లోకాయతులలోనే మఱికొందఱు జీవుఁడు ఈదేహ
 మును విడిచి వెళ్లఁగానే యీదేహము మృతమై పోవుటను చూచు
 చున్నాముగాన దీనిని ఆత్మ యనుట యుక్తము కాదు. ఈదేహము
 కంటె ఆత్మ వేఱుగా నున్న దని యందురు,

అవ. వైకారణముచేత దేహముకకన్న ఆత్మ వేఱైనది యనిన వారిని నిదిగో మేము స్థూలదేహమే యాత్మ యన దానికన్న వేఱుగా నీవుచెప్పిన యాత్మ యెట్టిది అని యాక్షేపించిన, దాని కింకొకవాది సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రత్యక్ష త్వేనాభిమతౌ ౭హంధీ ర్దేహతి రేకిణం,

గమయే దింద్రియాత్తానం వచ్చీ త్యాదిప్ర యోగతః. 63

వ్యా. కీదృశో దేహతిరిక్త ఆత్మా? కేన వా ప్రమాణేనావగమ్యతే? ఇత్యాశంకా యామాహ—ప్రత్యక్ష త్వేనేతి. ఆహం వచ్చి పశ్యామిత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ దేహతిరిక్తాహంబుద్ధిగమ్యాసింద్రియాణ్యాత్మేత్యర్థః.

టీ. వచ్చీ త్యాదిప్రయోగతః = నేను చెప్పుచున్నాను అనుమొదలగు ప్రయోగములను బట్టి, ప్రత్యక్ష త్వేన = ప్రత్యక్షభావముచేత, అభిమతౌ = అంగీకరింపఁ బడిన, ఆహంధీః = నే ననెడుబుద్ధి, దేహతి రేకిణం = స్థూలదేహవ్యతిరిక్తుడైన, ఇంద్రియాత్తానం = ఇంద్రియస్వరూపుని, గమయేత్ = తెలియఁజేయును.

తా. నేను చెప్పుచున్నాను. నేను వెళ్లుచున్నాను. నేను చూచుచున్నాను. ఇట్టిప్రయోగములంబట్టి దేహముకంక వేఱ నే ననెడి బుద్ధిచేత ప్రత్యక్షముగ తేలియఁబడు నింద్రియములే ఆత్మ అనఁగా బుద్ధిచేత పొందఁదగిన వాగాదీంద్రియములే ఆత్మ యని లోకాయతు లలో కొందఱు చెప్పెద రని అభిప్రాయము.

అవ. ఇంద్రియము లచేతనములు గదా “అవి యాత్మ యగుట యెట్లు” అని ఆక్షేపింపఁగా నింద్రియములే ఆత్మ యనియెడువాది బదులు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వాగాదీనా మింద్రియాణాం కలహా శ్శ్రుతిషు శ్రుతః,

తేన చైతన్యమేతేషా మాత్మత్వం తత ఏవ హి. 64

వ్యా. నన్వింద్రియాణామచేతనానాం కథమాత్మత్వమిత్యాశంక్య శ్రుతిష్వింద్రియ సువాదశ్రవణాదచేతనత్వమసిద్ధమిత్యాహ—వాగాదీనామితి. చేతనత్వస్యైవ వాత్మత్వణత్వాత్ చేతనానామింద్రియాణాం ఆత్మత్వముచితమిత్యాహ—ఆత్మత్వమితి.

టీ. శ్రుతిషు = వేదములయందు, వాగాదీనాం = వాక్కుమొదలైన, ఇంద్రియాణాం = ఇంద్రియములయొక్క, కలహః = వివాదము, శ్రుతః = వినఁబడుచున్నది. తేన = ఆహేతువుచేత, ఏతేషాం = ఈవాక్కు మొదలగు నింద్రియములకు, చైతన్యం = చేతనభావము, (అస్తి = కలదు). తత ఏవ హి = అందువలననే, ఆత్మత్వం = ఆత్మభావమును (అస్తి = కలదు).

తా. వేదవాక్యములయందు వాగాదీంద్రియములు తమలోఁ దాము కిలహించిన ట్లున్నది. వానికి చేతనభావము లేనిచో కలహించుట సంభవము కాదు. ఇంద్రియమును చేతనము లని దానినిబట్టి యొప్పకతప్పదు గనుక ఆ చేతనములైన యింద్రియములే ఆత్మ యగును అని యిటు లొకానొకవాదిమతము.

అవ. మఱియొక హైరణ్యగర్భవాదివాదముఁ దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. హైరణ్యగర్భాః ప్రాణాత్త వాదిన స్తేవమూచిరే,
చక్షురాద్యక్షలోపేఽపి ప్రాణసత్త్వే తు జీవతి. 65

వ్యా. మతాంతరముత్థాపయతి—హైరణ్యగర్భా ఇతి.

టీ. ప్రాణాత్త వాదినః = ప్రాణవాయువే యాత్మ యని వాదించెడి, హైరణ్య గర్భాస్తు = హైరణ్యగర్భమతస్థులన్ననో, చక్షురాద్యక్షలోపేఽపి-చక్షురాది=నేత్రేంద్రియము మొదలైన, అక్ష = ఇంద్రియములయొక్క, లోపేఽపి=లోపము కలిగినను, ప్రాణసత్త్వే తు = ప్రాణము నిలిచియుండనేని, జీవతి = బ్రతుకుచున్నాఁడు (ఇతి = అని), ఏవం = ఈప్రకారముగా, ఊచిరే = చెప్పిరి.

తా. నేత్రములు మొదలైన యింద్రియములకు సుషుప్త్యాద్య వస్థలందు లోపము గలిగినను పురుషుఁడు జీవించియుండుట మనము చూచుచున్నాము గనుక, ఇంద్రియము లాత్మ యనుట సరికాదు. మఱి యేమి యనిన, ప్రాణమే ఆత్మ యన నొప్పును అని హైరణ్యగర్భ మతస్థులు చెప్పెదరు.

శ్లో. ప్రాణో జాగర్తి సుప్తేఽపి ప్రాణశైష్ట్యాదికం శ్రుతం,
కోశః ప్రాణమయ స్సమ్యగ్విస్తరేణ ప్రపంచితః. 66

వ్యా. ప్రాణస్యాత్మ త్వే శ్రౌతలింగాని దర్శయతి—ప్రాణ ఇతి. “ప్రాణాదయ ఏవైతస్మిన్ పురే జాగ్రతి” ఇత్యాదినా ప్రాణజాగరణం శ్రూయతే. “తత్ప్రాణే ప్రసన్న ఉదతిష్ఠత్. తదుక్తమభవ త్తదేతదుక్త” మితి. ప్రాణస్య శైష్ట్యాదికం శ్రూయతే. “అన్యోఽంతర ఆత్మా ప్రాణమయ” ఇత్యాదినా ప్రాణమయకోశః ప్రపంచితః. ఆదిశబ్దేన ప్రాణసంవాదప్రవేశాదికం గ్రాహ్యమ్.

టీ. ప్రాణః=ప్రాణము, సుప్తేఽపి=నిదురించియున్నపుడును, జాగర్తి = నిలచి ఘనీ చేయుచున్నది. ప్రాణశైష్ట్యాదికం=ప్రాణముయొక్క శ్రేష్ఠత్వసూచకమైనకథ, శ్రుతం=

వేదమందు వినబడుచున్నది. ప్రాణమయః = ప్రాణమయమైన, కోశః = కోశము, సమ్యక్ = స్పష్టముగా, విస్తరేణ = వివరముగా, ప్రపంచితః = (శ్రుతులయందు) చెప్పబడినది.

తా. నిదురించుచున్నప్పుడు తక్కిన యింద్రియము లన్నియు తమ తమ వ్యాపారములను మాని నిలిచియుండుతఱి ప్రాణవాయువు మాత్రము ఎడ తెఱపిలేక బుస్సుబుస్సు మని పనిచేయుచునే యున్నది. కనుక, ప్రాణము తక్కిన యింద్రియములకన్న గొప్పది యని యీ మొదలగు విషయములు శ్రుతియందు చెప్పబడుటవలన ప్రాణమే ఆత్మ యని హైరణ్యగర్భమతస్థులు పల్కుచున్నారు.

ఆవ. ప్రాణముకంటె అన్యము ఆత్మ యనువాదిమతము నుద్ఘాటించు చున్నాడు:—

శ్లో. మన ఆత్మేతి మన్యంత ఉపాసనపరా జనాః,

ప్రాణస్యాభోక్తృతా స్పష్టా భోక్తృత్వం మనసస్తతః. 67

వ్యా. ప్రాణాదప్యాంతరస్య మనసః ఆత్మత్వవాదినో మతం దర్శయతి—మన ఆత్మేతి. ప్రాణస్యానాత్మత్వే యుక్తిమాహ—ప్రాణస్యేతి.

టీ. ఉపాసనపరాః = ఉపాసనయం దాసక్తి కలిగిన, జనాః=ప్రజలు, మనః = మనస్సును, ఆత్మేతి = ఆత్మ యని, మన్యంతే = తలంచుచున్నారు. ప్రాణస్య = ప్రాణమునకు, ఆభోక్తృతా=భోక్తృత్వము లేకపోవుట, అనగా సుఖదుఃఖముల ననుభవించ లేకపోవుట, స్పష్టా=ఎల్లరకు విశదమే కదా, మనసః=మనస్సునకు, భోక్తృత్వం = సుఖదుఃఖముల ననుభవించుట, (అస్తి = కలదు). తతః = అందువలన.

తా. మఱియు నుపాసనచేయువారు ప్రాణమునకు భోక్తృత్వము లేకపోవుటయు, మనసునకు భోక్తృత్వముండుటయుం బరికించి మనంబే యాత్మ యగుట యుక్తియుక్త మని చెప్పుచున్నారు.

ఆవ. ఈవిషయమున నికొక యుక్తియును చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః,

శ్రుతో మనోమయః కోశస్తే నాత్మేతీరితం మనః. 68

వ్యా. మనస ఆత్మత్వే యుక్తిప్రతిపాదికాం శ్రుతిమాహ—మన ఏవేతి. “తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రాణమయాత్, అన్యోఽంతర ఆత్మా మనోమయ” ఇతి శ్రుత్యం కరం దర్శయతి—శ్రుత ఇతి. ఫలితమాహ—తేనేతి.

టీ. మనుష్యాణాం = మనుష్యులయొక్క, బంధమోక్షయోః = బంధమోక్షములకు, కారణం = హేతువైనది, మన ఏవ = మనస్సే అగును. మనోమయః = మనోమయమవెడి, కోశః=కోశము, శ్రుతః = వేదములయందు చెప్పబడియున్నది. తేన = ఆకారణముచేత, మనః=మనస్సు, ఆత్మేతి=ఆత్మ యని, ఈరితం=చెప్పబడుచున్నది.

తా. శ్రు. “తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ప్రాణమయాదన్యోఽంతర ఆత్మామనోమయః” అని ప్రాణముకంటె మనోమయకోశము వేతైన దనియు బంధమోక్షములకు కారణమైన దనియు వేదమందు చెప్పబడి యుండుటచేత మనోమయకోశమే ఆత్మ యని చెప్పవలయును. అని ఉపాసకులు వాదించుచున్నారు.

అవ. ఇక బౌద్ధుని వాదమును తెలుపుచున్నాడు:—

శ్లో. విజ్ఞానమాత్మేతి పర ఆహుః క్షణిక వాదినః,

యతో విజ్ఞానమూలత్వం మనసో గమ్యతే స్ఫుటమ్. 69

వ్యా. మనసోఽప్యాంతరస్య విజ్ఞానస్య ఆత్మత్వవాదినో బౌద్ధస్య మతం దర్శయతి—విజ్ఞానమితి. విజ్ఞానస్యాంతరత్వే యుక్తిమాహ—యత ఇతి.

టీ. పరే = మఱికొందఱైన, క్షణికవాదినః = క్షణికవాదులు, యతః = ఏకారణమువలన, మనసః = మనస్సునకు, విజ్ఞానమూలత్వం = విజ్ఞానమే కారణ మగుట, స్ఫుటం = స్పష్టముగా, గమ్యతే = తెలియబడుచున్నదో (తతః = ఆకారణమువలన,) విజ్ఞానం = విజ్ఞానమయకోశము అనఁగా బుద్ధి, ఆత్మేతి = ఆత్మ యని, ఆహుః = చెప్పుచున్నారు.

తా. బుద్ధి మనస్సునకు కారణమై యంతకంటె లోపలి దగుట చేత క్షణికవాదు లగు బౌద్ధులు విజ్ఞానమయికోశమే ఆత్మ యని చెప్పుచున్నారు.

అవ. మనోమయకోశమునకు విజ్ఞానమయకోశమునకు భేదము తెలుపబడుచున్నది:—

శ్లో. అహంవృత్తి రిదంవృత్తి రిత్యంతఃకరణం ద్విధా,

విజ్ఞానం స్యాదహంవృత్తి రిదంవృత్తిర్మనో భవేత్. 70

వ్యా. విజ్ఞానమనశ్శబ్దవాచ్యస్యాంతః కరణస్యైకత్వాత్కథం మనోవిజ్ఞానయోః కార్యకారణభావ ఇత్యాశంక్య త ముపపాదయితుం తయోర్భేదం తావద్దర్శయతి—అహంవృత్తిరితి.

టీ. అహంవృత్తి = నే ననెడి వృత్తి స్వరూపముగను, ఇదంవృత్తి = ఇది యనెడివృత్తి స్వరూపముగను, ఇతి = ఈవిధముగా, అంతఃకరణం = అంతరింద్రియము, ద్విధా = రెండుతెఱఁగులుగా నున్నది; అహంవృత్తి = నే ననెడి వృత్తిస్వరూపము, విజ్ఞానం = బుద్ధి, స్యాత్ = అగును. ఇదంవృత్తి = ఇది యనెడువృత్తిస్వరూపము, మనః = మనస్సు, భవత్ = అగును.

తా. అంతరింద్రియము నే ననెడి వృత్తిరూపముగను, ఇది యనెడి వృత్తిరూపముగను ద్వివిధముగా నున్నది. నే ననెడి అంతఃకరణ వృత్తిని విజ్ఞాన మనియు ఇది యనెడి బాహ్యవృత్తిని మన స్సనియుఁ జెప్పుదురు. ఈ రెండింటికిని కార్యకారణభావము కూడ కలదు.

అవ. ఆ రెండింటికిని కార్యకారణభావమును తెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అహం ప్రత్యయబీజత్వం మిదంవృత్తే రితి స్ఫుటం,
అవిదిత్వా స్వమాత్మానం బాహ్యం వేత్తి నతు క్వచిత్. 71

వ్యా. తయోః కార్యకారణభావమాహ—అహం ప్రత్యయబీజత్వమితి. తదే వోపపాదయతి—అవిదిత్వేతి. అహంవృత్త్యుదయాభావే ఇదంవృత్త్యనుదయాదనయోః కార్యకారణభావ ఇత్యర్థః.

టీ. ఇదంవృత్తేః = ఇది యనెడి వృత్తికి, అహం ప్రత్యయబీజత్వం = నే ననెడి వృత్తియే కారణముగాఁ గలిగి యుండుట, అతిస్ఫుటం=మిగులస్పష్టముగా తెలియుచునే యున్నది. స్వం = తానైన, ఆత్మానం = స్వరూపమును, అవిదిత్వా = తెలిసికొనక, బాహ్యం=బాహ్యవిషయమును, క్వచిత్తు = ఎన్నటికిని, న వేత్తి = తెలిసికొనఁజాలఁడు.

తా. ఇది యని వెలుపలనుండు వస్తువును గ్రహించెడి వృత్తికి నే ననెడి అంతఃకరణవృత్తియే కారణము. ఎప్పుడును నే ననెడి వృత్తి కలుగక ఇది యనే వృత్తి పుట్టఁజాలదు. ఇది యనే వృత్తి స్వరూపము గాఁగల మనస్సునకు నే ననెడి వృత్తిస్వరూపముగల బుద్ధి కారణ మగును. ఇందుచేత బుద్ధివృత్తియైన విజ్ఞానమయకోశము కారణ మనియు మనోమయకోశము కార్య మనియు తెల్లంబగును.

అవ. బౌద్ధులలో నవాంతరభేదమగు క్షణికవిజ్ఞానపాదివాదమును చెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. క్షణే క్షణే జన్తనాశా వహంవృత్తేరితౌ యతః,
విజ్ఞానం క్షణికం తేన స్వప్రకాశం స్వతో మితేః. 72

ప్రశ్న. తస్య విజ్ఞానస్య క్షణికత్వేననుభవం ప్రమాణయతి—క్షణే ఇతి. క్షణికత్వముపపాద్య స్వప్రకాశత్వ ముపపాదయతి—స్వప్రకాశమితి. స్వేనైవ ప్రమితత్వా దిత్యర్థః.

టీ. యతః = ఏహేతువువలన, క్షణేక్షణే = ప్రతిక్షణమునందును, అహం వృత్తే=నేను అనెడి వృత్తికి, జన్తనాశౌ = ఉత్పత్తియు నాశమును, మితౌ = తెలియఁ బడుచున్నవో, తేన = ఆహేతువుచేత, విజ్ఞానం = విజ్ఞానము, క్షణికం = క్షణకాలముండునది, స్వతః = స్వయముగా, మితేః = తెలియఁబడుటవలన, స్వప్రకాశం = స్వయంప్రకాశమానమును, (స్యాత్ = అగును.)

తా. విజ్ఞానవాది యను బౌద్ధులలో నొకతెగవారు నే ననెడి వృత్తికి ప్రతిక్షణమునందు నుత్పత్తియు నాశమును కనఁబడుచుండుట చేత నావిజ్ఞానము క్షణిక మనియు అనఁగా క్షణకాలము మాత్రముండునది యనియు తనచేతనే తెలియఁబడుటవలన స్వయంప్రకాశరూపమగు ననియుం జెప్పుచున్నారు.

అవ. అట్టి విజ్ఞానవాది తనవాదమునకు బలకరముగ నుదాహరించెడి శ్రుత్యర్థమును విజ్ఞానమే యాత్మ యనుటను చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విజ్ఞానమయకోశోఽయం జీవ ఇత్యాగమా జగుః,

సర్వసంసార ఏతస్య జన్తనాశసుఖాదికః.

73

ప్రశ్న. విజ్ఞానస్యాత్మ త్వే ఆగమః ప్రమాణమిత్యాహ—విజ్ఞానమయేతి. * “తస్మాద్వా ఏతస్మాన్తనోమయాదన్యోఽంతర ఆత్మా విజ్ఞానమయ” “విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత” ఇత్యాదివాక్యం విజ్ఞానస్యాత్మత్వప్రతిపాదకమితి భావః.

టీ. అయం విజ్ఞానమయకోశః = ఈవిజ్ఞానమయకోశము, జీవ ఇతి = జీవుఁడని, ఆగమాః=వేదములు, జగుః=చెప్పుచున్నవి. జన్తనాశ సుఖాదికః - జన్త=ఉత్పత్తియు, నాశ=మరణంబును, సుఖాదికః = సుఖము దుఃఖము మొదలుగాఁగల, సర్వసంసారః = సంసార మంతయు, ఏతస్య=ఈజీవునకు, (భవతి=కలుగుచున్నది.)

తా. శ్రుతి. “తస్మాద్వా ఏతస్మాన్తనోమయాత్, అన్యోఽంతర ఆత్మా విజ్ఞానమయః,” “విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే” ఈమొదలైనశ్రుతులు మనోమయకోశముకంటె వేఱుగా లోపల విజ్ఞానమయ మనెడి కోశము కల దనియు, ఆ విజ్ఞానమయకోశమే జీవుఁ డనియు, విజ్ఞానముకే ఆత్మ భావమును శ్రుతులు చెప్పుచున్న వనియు విజ్ఞానమయుఁడే జీవుఁ

డనియు, వానికే ఈజననమరణరూప మగు సంసార మనియు క్షణిక విజ్ఞానవాదులగు బౌద్ధులు వాదింతురు.

అవ. ఆ బౌద్ధులలో అవాంతరభేదమైన శూన్యవాదివాదముం చెల్లు

చున్నాడు:—

శ్లో. విజ్ఞానం క్షణికం నాత్మా విద్యు దభ్రనిమేషవత్ ,

అన్యస్యానుపలబ్ధత్వా చ్ఛూన్యం మాధ్యమికా జగుః.

74

వ్యా. బౌద్ధావాంతరభేదస్య శూన్యవాదినో మతం దర్శయతి—విజ్ఞానమితి.

టీ. విద్యుదభ్రనిమేషవత్ - విద్యుదభ్ర = మేఘమందలి మెఱపుయొక్క,

నిమేషవత్ = స్ఫురణమువలె, మెఱపుమెఱసినట్లనుట. క్షణికం = క్షణకాలముండునట్టి,

విజ్ఞానం = విజ్ఞానము, నాత్మా = ఆత్మ కానేరదు. అన్యస్య = అన్యవస్తువు, అనుపలబ్ధత్వాత్ =

తెలియబడకపోవుటవలన, (భావార్థకమగు హేత్వర్థపంచమికి పూర్వమందున వశ్చి

విభక్తికి ప్రథమావిభక్త్యర్థము చెప్పవలయును.) శూన్యం = శూన్య మని, మాధ్యమికాః =

మాధ్యమికు లనెడి బౌద్ధులు, జగుః = చెప్పెదరు.

తా. మేఘమునందు మెఱపు మెఱసి యంతలోననే నశించు

నట్లు విజ్ఞానమును క్షణకాలములోనే పుట్టి నశించును గనుక నది

ఆత్మ కాఁజాలదు. ఆవిజ్ఞానమునకన్న వేఱగువస్తు వింకొకటి కనఁబడ

మిచే శూన్యమే పరిశేషించును గనుక శూన్యమే ఆత్మ యగును అని

బౌద్ధులలో శూన్యవాదులు వాదించుచున్నారు.

అవ. ఇక నాశూన్యవాదులు తమ యభిప్రాయమే శ్రు తియందును గనపట్టు చున్న దని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అస దేవేద మిత్యాదా విదమేవ శ్రుతం తతః,

జ్ఞానజ్ఞేయాత్త కం సర్వం జగద్భ్రాంతిప్రకల్పితమ్.

75

వ్యా. తత్ర శ్రుతి మాహ—అసదేవేదమితి. శూన్యస్యైవ తద్రూపత్వే ప్రతీయమానస్య జగతః కా గతిరిత్యత ఆహ—జ్ఞానేతి.

టీ. ఇదం = ఈజగత్తు, అసదేవ = సృష్టికి పూర్వము లేనే లేదు, ఇత్యాదౌ =

ఈ మొదలగు శ్రుతిసమూహమందు, ఇదమేవ = ఈ శూన్యత్వమే, శ్రుతం = వినఁబడు

చున్నది. తతః = అందువలన, సర్వం = సమస్తమైన, జ్ఞానజ్ఞేయాత్త కం = జ్ఞానస్వరూ

పము కలిగినట్టియు జ్ఞానముచే తెలియబడెడి స్వరూపము గలిగినట్టియు, సర్వం = సమస్త

మైన, జగత్ = జగత్తు, భ్రాంతి ప్రకల్పితం - భ్రాంతి = అజ్ఞానముచేత, ప్రకల్పితం = కల్పించబడినది.

తా. మఱియు సృష్టికి పూర్వము ఈ ప్రపంచమంతయు శూన్యమై యుండె నని “అసదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్” అనెడి శ్రుతియు మావాదమునే చెప్పుచున్నది. కావున జ్ఞానరూపమును జ్ఞానముచే తెలియఁబడెడి స్వరూపమును గల యీ ప్రపంచమంతయు నజ్ఞానముచేత కల్పించబడినది. “సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్” అనెడి శ్రుతిని మార్చి యసదేవ యని శ్రుతియం దున్న ట్లుచ్చరించుచు మాశూన్యవాదమునే శ్రుతి కూడ చెప్పిన దని శూన్యవాదులు వాదించెదరు.

అవ. ఇప్పుడు అద్వైతసిద్ధాంతి శూన్యమతమునందలి దోషమును నిరూపించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. నిరధిష్ఠానవిభ్రాంతే రభావా దాత్మనోఽస్తితా,

శూన్యస్యాపి ససాక్షీత్వా దన్యథా నోక్తిరస్య తే. 76

వ్యా. తదేతన్న తం దూషయతి—నిరధిష్ఠానేతి. నిస్స్వరూపస్య శూన్యస్యాధిష్ఠానత్వా యోగాన్నిరధిష్ఠానస్య భ్రమస్యానుపపత్తే ర్జగత్కల్పనాధిష్ఠానస్యాత్మనః సత్తాభ్యుపగంతవ్యా. కించ శూన్యవాదినాపి శూన్యసాక్షీత్వే నావశ్యమాత్మాభ్యుపగంతవ్యః. అన్యథా తస్యానభ్యుపగమే అస్య శూన్యస్యోక్తి శూన్యమిత్యభిధానం బౌద్ధస్య తవమతే న సిద్ధ్యేదితి భావః.

టీ. నిరధిష్ఠానవిభ్రాంతేః - నిరధిష్ఠాన=నిరాధారమైన, విభ్రాంతేః = భ్రాంతి యొక్క, అభావాత్ = లేకపోవుటవలన, ఆత్మనః = ఆత్మయొక్క, అస్తితా = ఉనికి, (భవతి = కలదు). జగత్కల్పనకు ఆధారమగు ఆత్మను నొప్పుకొని తీరవలయు ననుట. శూన్యస్యాపి = శూన్యమును, ససాక్షీత్వాత్ = సాక్షీతో కూడియుండిన దగుటవలన, ఆత్మనః = శూన్యమునకు సాక్షీయైన ఆత్మయొక్క (శూన్యమును తెలిసికొనెడి ఆత్మయొక్క) అస్తితా = స్థితి, (భవతి = కలదు) అని పూర్వవాక్యముతో నన్వయము. అన్యథా = ఆత్మశూన్యమునకు సాక్షీయై యున్న దని యొప్పుకొననియెడల, అస్య=ఈ శూన్యముయొక్క, ఉక్తిః=మాట, శూన్య మని చెప్పుట యనుట. తే=నీకు, న=కుదురదు.

తా. నిరాధార మగు భ్రాంతియుండుట యసంభవము. ఇది శూన్యము అని చెప్పువాఁడు ఆశూన్యమును తా నెఱిఁగి చెప్పవల

యును. అట్లు శూన్యమును తెలిసికొనెడివాని నొకని నొప్పుకొనక తప్పదు. ఆశూన్యసాక్షియే ఆత్మ యగును కావున నీ జగత్కల్పనకు నాధాపక డగు ఆత్మవస్తువున్న దని శూన్యవాది యొప్పునిచో శూన్య మనుమాటయే నోటితో ననుటకు సాధ్యము కాదు అని యద్వైత సిద్ధాంతి యావాదమును నొక్క యుక్తితోడనే ఖండించుచున్నాఁ డని భావము.

ఆప. ఇంతవఱకు వేదబాహ్యములైన మతములను వారివారి వాదములను వర్ణించి చూపి వేదమును నొప్పుకొని వాదించెడి వారివాదములం దెలుపఁబోవుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్యో విజ్ఞానమయత ఆనందమయ ఆంతరః,
అస్తీత్యే వోపలబ్ధవ్య ఇతి వైదికదర్శనమ్. 77

వ్యా. కస్త్యైత్యేత్యత ఆహ—అన్యఇతి. *“తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయా దన్యోఽంతర ఆత్మానందమయః.” “అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య స్తత్వభావే” నేతిచ శ్రుతి సద్భావాదానందమయః ఆత్మాభ్యుపగంతవ్య ఇతి వైదికదర్శనం వైదికసిద్ధాంతః.

టీ. విజ్ఞానమయతః = విజ్ఞానమయకోశముకంటె, అన్యః = వేఱైనట్టియు, ఆంతరః = లోపలిదైయుండనట్టియు, ఆనందమయః = ఆనందమయకోశము, అస్తీతి = ఉన్నదని, ఉపలబ్ధవ్య ఏవేతి = అంగీకరింపవలసినదే యని, వైదికదర్శనం - వైదిక = వేదము నొప్పినవారియొక్క, దర్శనం = సిద్ధాంత మగును.

తా. విజ్ఞానమయకోశముకంటె వేఱుగా లోపల నున్న ఆనంద మయకోశ మొకటి కల దని “తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽంత ర ఆత్మానందమయః” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది గనుక, ఆనందమయ కోశము ఆత్మ యగు నని వైదికులు వాదించుచున్నారు.

ఆప. ఇంతకు పూర్వము ఆత్మస్వరూపవిషయమైన వివాదమును తెలిసి యింక మీఁదట ఆత్మ పరిమాణమునుగుఱించిన వివాదమును తెలియఁజేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అణు ర్తహా న్నధ్యమో వేత్యేవం తత్రాపివాదినః,
బహుధా నివదంతేహి శ్రుతియుక్తిసమాశ్రయాత్. 78

వ్యా. ఏవమాత్మస్వరూపే విప్రతిపత్తిం ప్రదర్శ్య తత్పరిమాణ విశేషేఽపివాది విప్రతిపత్తిం దర్శయతి—అణురితి.

టీ. అణుః = అణుపరిమాణుఁడా, మహాన్ = పరిమాణరహితమైనవాఁడా, మధ్యమో వేతి=మధ్యమపరిమాణముగలవాఁడా యని, ఏవం = ఇట్లు, తత్రాపి = ఆపరి

మాణవిషయమునందును, వాదినః = వాదించెడువారు, శ్రుతియుక్తిసమాశ్రయాత్ - శ్రుతియుక్తి = వేదప్రమాణము ననుసరించిన యుక్తులయొక్క, సమాశ్రయాత్ = ఆధారమువలన, బహుధా = పలువిధములుగా, వివదంతే హి = వివాద పడుచున్నారు గదా.

తా. ఆత్మయొక్క పరిమాణమునుగుఱించి కొందఱు అణుపరిమాణము గలవాఁ డనియు, మఱికొందఱు అట్లు కాదు ఏపరిమాణమును లేనివాఁ డనియు, నొక కొందఱు మధ్యమపరిమాణము గలవాఁ డనియు వేదమంతలి యుక్తుల నాధారపఱచుకొని వివాదపడుచున్నారు.

అవ. అణుపరిమాణవాదులు వాదించెడి వాదమును బెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అణుం వదంత్యాంతరాళా సూక్ష్మనాడీప్రచారతః,

రోష్ణు స్సహస్రభాగేన తుల్యాసు ప్రచరత్యయమ్.

79

వ్యా. అత్రాణుత్వవాదినస్తావ ద్ధర్మయతి—అణుమితి. అణుత్వాభిధానే హేతుమాహ—సూక్ష్మేతి. తదుపపాదయతి—రోష్ణు ఇతి. నాడీష్వితి శేషః. సూక్ష్మాసు నాడీషుసంచారోఽణుత్వమంతరేణ న ఘటత ఇత్యభిప్రాయః.

టీ. అంతరాళాః = అణుపరిమాణవాదులలోనివారు, సూక్ష్మనాడీప్రచారతః - సూక్ష్మ=బహుసన్నని, నాడీ=నాడులయందు, ప్రచారతః=సంచరించుటవలన, అణుం = అణుపరిమాణముగలవానినిగా, (ఆత్మ పరమాణువంత యచుట), వదంతి=చెప్పుచున్నారు. అయం=ఈయాత్మ, రోష్ణుః = వెండ్లుకలో, సహస్రభాగేన = సహస్రాంశముతో, తుల్యాసు = సమానములైన, (నాడీషు = సూక్ష్మనాడులయందు), ప్రచరతి=సంచరించుచున్నాఁడు.

తా. అణుపరిమాణవాదులలో కొందఱు అణులను కొన్నియుక్తులు చెప్పుచున్నారు. అవి ఏవి యనఁగా ఆత్మ వెయ్యవపాలు అయిన బహుసూక్ష్మములైన సన్నని నాడులలో సంచరించుచున్నాఁడు. అంత సూక్ష్మమైనవాఁడు ఆత్మ కాకపోయినట్లైన అట్టివానియందు సంచరించుట సంభవింపనేరదు. కాబట్టి ఆత్మ పరమాణు వంత పరిమాణము గలవాఁ డగును అని చెప్పుదురు.

అవ. తమవాదమునకు ననుకూలమగు కొన్ని శ్రుతులను సుగ్గడించుచున్నారు:—

శ్లో. అణోరణీయానేషోఽణు సూక్ష్మా త్సూక్ష్మతరం త్వితీ,

అణుత్వమాహు శ్శుక్రతయ శ్శతశోఽథ సహస్రశః. 80

వ్యా. అణుత్వే కిం ప్రమాణమిత్యత ఆహ—అణోరితి. *“అణోరణీయా
న్మహతో మహీయాన్ ఏషోఽణురాత్తా చేతసా వేదితవ్యః.” “సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతరం
నిత్యం” మిత్యాది శ్శుక్రతయ ఇత్యర్థః.

టీ. ఏషః = ఈయాత్, అణుః=అణువంతవాఁడును, అణోః = అణువుకంటె,
అణీయాన్=సూక్ష్మమైన పరమాణు వంతవాఁడును, సూక్ష్మాత్ =సూక్ష్మముకంటె, సూక్ష్మ
తరం త్వితి=మఱింత సూక్ష్మమైయున్న వాఁడని, శతశః = నూఱులకొలదియు, అథ =
అట్లు గాక, సహస్రశః = వేనవేలు సంఖ్యగల, శ్శుక్రతయః = శ్శుక్రములు, అణుత్వం =
అణుపరిమాణము కలిగియుండుటను, ఆహుః = చెప్పుచున్నవి.

తా. ఆపరమాణువాదులు “శ్శు. అణోరణీయాన్ మహతో
మహీయాన్” “ఏషోఽణురాత్తా చేతసా వేదితవ్యః,” “సూక్ష్మా త్సూక్ష్మ
తరం నిత్యం” ఈ మొదలైన యనేకశ్శుక్రములు ఆత్మను అణుపరిమా
ణము గలవానినిగా చెప్పుచున్న వని నిరూపించుచున్నారు.

శ్లో. వాలాగ్రశతభాగస్య శతథా కల్పితస్య చ,
భాగో జీవస్స విజ్ఞేయ ఇతి చాపరా శ్శ్రుతిః. 81.

వ్యా. శ్శ్రుత్యంతర ముదాహరతి—వాలాగ్రే తి.

టీ. సః జీవః = ఆజీవుఁడు, శతథాకల్పితస్య = నూఱుచీలికలుగా చేయఁబడిన,
వాలాగ్రశతభాగస్య-వాలాగ్ర = వెంట్రుకకొనయొక్క, శతభాగస్య = నూఱువపాలు
యొక్క, భాగః=పరిమాణముగలవాఁడని, విజ్ఞేయ ఇతి=తెలియఁదగినవాఁడని. ఆపరా=
మఱియొక్కటైన, శ్శ్రుతిశ్చ = శ్శ్రుతియు, ఆహ = చెప్పెను.

తా. ఆత్మ యణుపరిమాణ మని చెప్పెడివారు జీవునిపరిమాణ
మును చెప్పుటలో నొక వెంట్రుకకొనను నూఱుచీలికలుగా చీల్చిన
నూఱు అంశము ఎంత సూక్ష్మముగా నుండునో జీవుఁడంత పరిమా
ణముగలవాఁడని శ్లోకమందు చెప్పఁబడిన “వాలాగ్రశతభాగస్య”
ను మొదలైన శ్శ్రుతి నుదాహరించి తా మనిన యణుత్వమును
వృధాపఱుచుచున్నారు.

అవ. ఇక బౌద్ధులలో నొక తెగవారైన దిగంబరులయొక్క వాక్యమును చెప్పు
చున్నాఁడు:—

శ్లో. దిగంబరా మధ్యమత్వమాహు రాపాదమస్తకం,

చైతన్యవ్యాప్తిసందృష్టే రానఖాగ్రశ్రుతేరపి.

82

వ్యా. మధ్యమపరిమాణవాదినో మతం దర్శయతి—దిగంబరా ఇతి. తత్రోప పత్తిమాహ—ఆపాదేతి. *“స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః” ఇతి శ్రుతి రప్యత్ర ప్రమాణ మిత్యాహ—ఆనఖాగ్రేతి.

టీ. దిగంబరాః = దిగంబరు లను బౌద్ధవాదులు, ఆపాదమస్తకం = పాదములు మొదలు శిరస్సువఱకును, చైతన్యవ్యాప్తిసందృష్టేః = చైతన్యవ్యాప్తి కనిపించుటవల నను, ఆనఖాగ్రశ్రుతేరపి - ఆనఖాగ్ర = గోటిచివరవఱకును (చైతన్యవ్యాప్తి గలదు) అనెడి శ్రుతియుండుటవలనను, మధ్యమత్వం=ఆత్మకు మధ్యమపరిమాణము కలుగుటను, ఆహుః = చెప్పిరి.

తా. చైతన్యము కరుగునఁబోసిన బంగారమువలె నెక్కడ నొక్కచో చూచినను కాలిబొటనవ్రేలు మొదలుకొని శిరస్సువఱకు వ్యాపించుట యనుభవముచే తెలియఁబడుచుండుటవలనను, శ్రుతి. “స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః” అని ఈ ఆత్మ కాలిగోటికొన మొదలు కొని శిరస్సుపర్యంతము ఈ శరీరమునందు ప్రవేశించియున్నాఁ డని శ్రుతిలో నుండుటవలనను దిగంబరులు ఆత్మ మధ్యమపరిమాణము గల దని వాదింతురు.

అవ. దిగంబరులవాదము ననుసరించి ఆత్మ దేహ మెంతదియో ఆత్మ యంతది యని చెప్పద మనిన నొక యసందర్భ మిందు కనఁబడుచున్నది. అది ఎద్ది యనిన ఆత్మ సూక్ష్మానాడులయందు సంచరించునని కూడ శ్రుతియందుఁ జెప్పఁబడినదే. మధ్యమపరి మాణము గలదియైనచో నాడులయందు సంచరించుట యెట్లు పొసఁగును అనెడి శంకకు సమాధానముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సూక్ష్మానాడీప్రచారస్తు సూక్ష్మై రవయవై ర్భవేత్,

స్థూలదేహస్య హస్తాభ్యాం కంచుక ప్రతిమోకవత్.

83

వ్యా. నను మధ్యమపరిమాణత్వే శ్రుతిసిద్ధో నాడీప్రచారో న ఘటత ఇత్యా శంక్యాహ—సూక్ష్మానాడీతి. యథా దేహావయవయోర్హస్తయోః కంచుకప్రవేశేన దేహస్య కంచుక ప్రవేశస్తద్వదాత్తావయవానాం సూక్ష్మాణాం నాడిషు ప్రచారేణాత్మ నోఽపి ప్రచార ఉపచర్యత ఇత్యర్థః.

టీ. హస్తాభ్యాం = రెండుచేతులచేత, స్థూలదేహస్య=స్థూలదేహమునకు, కంచుక ప్రతిమోకవత్ = చొక్కా తొడుగుకొనినట్లు, సూక్ష్మానాడీప్రచారస్తు - సూక్ష్మ=సన్న

జైన, నాడీ=నాడులయందు, ప్రచారస్తు = సంచరించుటయైతే, సూక్ష్మైః = సూక్ష్మములైన, ఆవయవైః = ఆవయవములచేత, భవేత్ = అగును.

తా. చేతులయందు చొక్కాను తొడుగుకొన్న, దేహమునకు చొక్కాచేరియుండినట్లు ఆత్మయొక్క సూక్ష్మవయవములైన నాడులయందు సంచారము కలుగుటవలన ఆత్మకును సంచారము నాడులయందు కలిగినట్లే యగు నని దిగంబరులు సమాధానము చెప్పుదురు.

శ్లో. న్యూనాధికశరీరేషు ప్రవేశోఽపి గమాగమైః,

ఆత్మాంశానాం భవేత్తేన మధ్యమత్వం వినిశ్చితమ్. 84

వ్యా. నన్వాత్తనో నియతమధ్యమపరిమాణత్వే కర్తవశాన్న్యూనాధికశరీర ప్రవేశోన ఘటత ఇత్యాశంక్యావయవాగమాపాయాభ్యామాత్తనో నియతమధ్యమపరిమాణత్వా ద్దేహవదుభయం న విరుధ్యత ఇత్యాహ—న్యూనాధికేతి, ఫలితమాహ—తేనేతి.

టీ. న్యూనాధికశరీరేషు = చిన్నశరీరములయందును పెద్దశరీరములయందును, ప్రవేశోఽపి=ప్రవేశంబును, ఆత్మాంశానాం-ఆత్మ=ఆత్మ సంబంధములైన, ఆంశానాం = భాగములయొక్క (ఆవయవములయొక్క), గమాగమైః = ఉత్పత్తివినాశములచేత, భవేత్=అగును. తేన=ఆకారణముచేత, మధ్యమత్వం=మధ్యమపరిమాణము కలదియగుట, వినిశ్చితం = నిర్ణయింపబడినది.

తా. ఆత్మ నియతముగా మధ్యమపరిమాణము గలదియే యైన యెడల సుకృతమష్కృతకర్తవశమున నొకప్పుడు పెద్దశరీరము వచ్చుటయు నొకప్పుడు మఱి చిన్ననిశరీరము వచ్చుటయును ఘటించదే యనెదవేమో. గొప్పశరీరముగాని కొద్దిశరీరముగాని వచ్చునపుడు ఆత్మయొక్క అవయవములకు నుత్పత్తినాశము లుండుటచేత ఆయా శరీరములందు ప్రవేశము కుదురవచ్చును. అందుచేత మధ్యమపరిమాణము గలది ఆత్మ యగుచున్న దని మే మన్న మాటలో లోపము లేదు. అని దిగంబరులు చెప్పెదరు.

ఆవ. ఇప్పుడు అద్వైతసిద్ధాంతి మధ్యమపరిమాణవాదిని ఆక్షేపించుచున్నాడు:—

శ్లో. సాంశస్య ఘటవన్నాశో భవత్యేవ తథా సతి,

కృతనాశాకృతాభ్యాగమయోః కో వారకో భవత్.

వ్యా. ఆత్మ సావయవయవ త్వే ఘటాదివదనిత్యత్వ ప్రసంగే నై తత్ దూషయతి—
సాంశస్యేతి. భవతు; ఊ దోష స్తత్రాహ—తథా సతీతి. కృతయోః పుణ్యపాపయో
రోగ్యగమంతరేణ నాశః. అకృతయోరకస్తాత్ ఫలదాతృత్వమకృతాభ్యాగమః. ఏతద్దోష
ద్వయమాత్త నో ఽనిత్యత్వాభ్యుపగమే భవేదితి భావః.

టీ. సాంశస్య = అవయవములతోఁ గూడిన (సావయవపదార్థమైనయనుట)
ఆత్మ కు, ఘటవత్ = ఘటమునకు వలె, నాశః = వినాశము, భవత్యేవ = కలుగనే కలుగు
చున్నది. తథాసతి = అట్లు ఆత్మ కు నాశము నంగీకరించినయెడల, కృతనాశాకృతా
భ్యాగమయోః - కృత = చేయఁబడిన పుణ్యపాపములయొక్క, నాశ = నశించిపోవుట
యును, అకృత = తనచేతఁ జేయఁబడని పుణ్యపాపములయొక్క, అభ్యాగమయోః =
ప్రాప్తించుటయును, వారకః = నివారించెడువాఁడు, కః = ఎవ్వఁడు, భవేత్ = ఉండును?
(నివారించెడువాఁ డెవ్వఁడును నుండఁ డనుట).

తా. వైశ్లోకమువలన ఆత్మ సావయవపదార్థమైనట్లు దిగంబర
వాది యనిన మాటలోని తప్పు చక్కఁగా గమనింపవలయును. ఆత్మ
సావయవపదార్థ మని యొప్పితివేని. అట్టి ఆత్మ ఘటాదులవలె నశింప
వలసివచ్చును. నశింపనీ యందువేమో? ఆత్మ నశించినట్టైతే ఒక దేహ
ముతో చేసిన పుణ్యపాపము లాదేహముతోడనే నశించిపోవును. ఇది
యొక తప్పు. దీనిని కృతనాశ మనెడి దోషముగాఁ జెప్పెదరు. పూర్వము
జన్మయు పుణ్యపాపకర్తయు లేకపోవుటచేత ఆజన్మలో సుకృత
దుష్కృతములయొక్క కార్యములైన సుఖదుఃఖములు నిర్నిమిత్తము
గావచ్చుట రెండవతప్పు. దీనిని అకృతాభ్యాగమదోష మనెదరు. ఈ
రెండు దోషములును దిగంబరసిద్ధాంతిపైని బ్రహ్మస్త్రమువలె పడు
చున్నవి. వీనిని అనఁగా ఈరెండు దోషములను వారించుట కెవరి
కిని సాధ్యము కా దని భావము. అనఁగా ఆత్మ కనిత్యత్వము నంగీక
రించినయెడల ఈ రెండుదోషములును సంభవించు నని భావము.

అవ. పైరీతిగా ఆత్మ యణుపరిమాణుఁ డనుటయు, మధ్యమపరిమాణుఁ డను
టయు ననురెండుపక్షములును సరిగా లేవు. ఆత్మ ఆకాశమువలె నిరవయవమును వ్యాప
కము ననుట యుక్త మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తస్మాదాత్మా మహానేన నై వాణుర్నాపి మధ్యమః,

ఆకాశవ త్స్వర్గతో నిరంశ శ్శృతిసమ్మతః.

స్వరూపుఁ డనియు, చిద్రూపః = జ్ఞానస్వరూపుఁ డనియు, చిదచిద్రూపః=జ్ఞానాజ్ఞాన
స్వరూపుఁ డనియు, ఇత్యపి = ఇట్టివిధముగా, బహుధా=బహువిధములుగా, కలహం =
వివాదమును, యయుః=పొందిరి. (వాదినః=వాదు లని యధ్యాహార్యము), ప్రాభాకరాః=
మీమాంసకులును, తార్కికాశ్చ=తార్కికులును, ఆస్య = ఇతనికి, (ఆత్మకు), అచిదా
త్మతాం=అచిద్రూపత్వమును, (జడరూపత్వమును), ప్రాహుః=చెప్పుచున్నారు. ఆత్మా =
ఆత్మ, ఆకాశవత్ = ఆకాశమువలె, ద్రవ్యం = ద్రవ్య మనియు, శబ్దవత్ =ఆకాశగుణ
మైన శబ్దమువలె, చితిః = జ్ఞానము, తద్గుణః = ఆయాత్మ గుణ మనియు, (ప్రాహుః =
చెప్పుచున్నారు), అని పూర్వవాక్యముతో నన్వయము.

తా. వాదులు వైవిధముగ వాదించి యటుతర్వాత ఆయాత్మ
స్వరూప మెట్టి దని చర్చించుటలో కొందఱు ఆత్మ జడస్వరూపుఁ డని
యును, మఱికొందఱు జ్ఞానస్వరూపుఁ డనియును, ఇంక కొందఱు జ్ఞానా
జ్ఞానస్వరూపుఁ డనియును వివాదపడిరి. అట్టివాచులలో ప్రాభాకరమత
స్థులును తార్కికులును ఆత్మ యాకాశమువలె ద్రవ్యము, ఆకాశ
గుణమైనశబ్దమువలె జ్ఞానమును ఆత్మ గుణము అగుచున్నది. ఇందుచేత
ఆత్మ జడస్వరూపుఁ డగును అని వాదించిరి.

అవ. ఆత్మయొక్క విశేషగుణములను వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇచ్ఛాద్వేషప్రయత్నాశ్చ ధర్తాధర్తౌ సుఖాసుఖే,
తత్సంస్కారాశ్చ తస్యైతే గుణాశ్చితివదీరితాః.

89

వ్యా. తస్యైవ విశేషగుణాంతరాణ్యాహ—ఇచ్ఛేతి. తత్సంస్కారాః
భావనాః.

టీ. ఇచ్ఛాద్వేషప్రయత్నాశ్చ - ఇచ్ఛా = కోరికయు, ద్వేష = ద్వేషమును,
ప్రయత్నాశ్చ = ప్రయత్నమును, ధర్తాధర్తౌ=ధర్తమును అధర్తమును, సుఖాసుఖే =
సుఖమును దుఃఖమును, తత్సంస్కారాశ్చ-తత్ = వానియొక్క, సంస్కారాశ్చ=వాస
నలును, ఏతే = ఇవి, చితివత్ = జ్ఞానమువలె, గుణాః = ఆత్మ గుణము లని, ఈరితాః=
చెప్పబడుచున్నవి.

తా. కోరిక, ద్వేషము, ప్రయత్నము, ధర్తము, అధర్తము,
సుఖము, దుఃఖము, వీనివాసనలును జ్ఞానమువలెనే ఆత్మ గుణము లని
ప్రాభాకరాదులు చెప్పెదరు.

వ్యా. అతః పరిశేషాదాత్తనో విభుత్వం సిద్ధమిత్యాహ—తస్మాదితి. త ప్రమాణమాహ—ఆకాశవదితి. *ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః” “నిష్కలం నిష్క్రియ” మిత్యాద్యాగమః ప్రమాణమిత్యర్థః.

టీ. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, ఆత్మా = పరమాత్మ, మహానేవ = పరిమాణ రహితుఁడును, అణుః = అణుపరిమాణుఁడును, నైవ = ఎంతమాత్రము కాఁడు, మధ్యమోఽపి = మధ్యమపరిమాణము కలవాఁడును, న = కాఁడు, ఆకాశవత్ = ఆకాశమువలె, సర్వగతః = అంతట వ్యాపించినవాఁడును, నిరంకుశః = అవయవములు లేకుండా వాఁడును, (ఇతి = అని), శ్రుతిసమ్మతః = వేదమందు చెప్పబడియున్నది.

తా. శ్రు. “ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః, నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం” అనఁగా ఆత్మ ఆకాశమువలె వ్యాపకుఁడును, నిత్యుఁడును, నిరవయవుఁడును, నిష్క్రియుఁడును శాంతుఁడును అయియున్నాఁడు. అని శ్రుతి చెప్పుచుండుటవలన ఆత్మ అణుపరిమాణము గలదియు మధ్యమపరిమాణము గలదియు ఎంతమాత్రము కానేరదు. దీనిచేత ఆత్మకు విభుత్వము (వ్యాపకత్వము) సిద్ధించిన దని యెఱుంగవలయును.

అవ. వైవిధ్యముగా ఆత్మకు విభుత్వమును (వ్యాపకత్వమును) నిర్ణయించి చిద్రూపత్వమును సాధింప నెంచి యా విషయమగు వివాదములను తెల్పుబోవుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇత్యుక్త్వా తద్విశేషే తు బహుధా కలహం యయుః,
అచిద్రూపోఽథ చిద్రూప శ్చిదచిద్రూప ఇత్యపి. 87

ప్రాభాకరాస్తార్కికాశ్చ ప్రాహురస్యాచిదాత్మతాం,
ఆకాశవద్ద్రవ్యమాత్తా శబ్దవత్తద్గుణస్థితిః. 88

వ్యా. ఏవమాత్తనో విభుత్వం ప్రసాధ్య, తస్య చిద్రూపత్వం నిశ్చేతుం తావద్వాదివిప్రతిపత్తిం దర్శయతి—ఇత్యుక్త్వేతి.

అచిద్రూపత్వవాదినో మతం దర్శయతి—ప్రాభాకరా ఇతి—తత్ప్రక్రియా మనుభాషతే ఆకాశవద్ద్రవ్యమితి. ఆత్మా ద్రవ్యం భవతుమర్హతి. గుణవత్త్వాదాకాశవదిత్యనుమానం సూచితం ఆత్మా పృథివ్యాదిభ్యో భిద్యతే జ్ఞానగుణకత్వాత్. యత్పృథివ్యాదిభ్యో న భిద్యతే తత్ జ్ఞానగుణకమపి న భవతి. యథా పృథివ్యాదీత్యనుమానం ద్రష్టవ్యం.

టీ. ఇతి = ఈ ప్రకారము, ఉక్త్వా = చెప్పి, అథ = తర్వాత, తద్విశేషే తు = తత్ = ఆయాత్మయొక్క, విశేషే తు = స్వరూపవిశేషమందైతే, అచిద్రూపః = జడ

స్వరూపుఁ డనియు, చిద్రూపః = జ్ఞానస్వరూపుఁ డనియు, చిదచిద్రూపః=జ్ఞానాజ్ఞాన
స్వరూపుఁ డనియు, ఇత్యపి = ఇట్టివిధముగా, బహుధా=బహువిధములుగా, కలహం =
వివాదమును, యయుః=పోందిరి. (వాదినః=వాదు లని యధ్యాహార్యము), ప్రాభాకరాః=
మీమాంసకులును, తార్కికాశ్చ=తార్కికులును, ఆస్య = ఇతనికి, (ఆత్మకు), అచిదా
త్మతాం=అచిద్రూపత్వమును, (జడరూపత్వమును), ప్రాహుః=చెప్పుచున్నారు. ఆత్మా =
ఆత్మ, ఆకాశవత్ = ఆకాశమువలె, ద్రవ్యం = ద్రవ్య మనియు, శబ్దవత్ =ఆకాశగుణ
మైన శబ్దమువలె, చితిః = జ్ఞానము, తద్గుణం = ఆయాత్మ గుణ మనియు, (ప్రాహుః =
చెప్పుచున్నారు), అని పూర్వవాక్యముతో నన్వయము.

తా. వాదులు వైవిధముగ వాదించి యటుతర్వాత ఆయాత్మ
స్వరూప మెట్టి దని చర్చించుటలో కొందఱు ఆత్మ జడస్వరూపుఁ డని
యును, మఱి కొందఱు జ్ఞానస్వరూపుఁ డనియును, ఇంక కొందఱు జ్ఞానా
జ్ఞానస్వరూపుఁ డనియును వివాదపడిరి. అట్టివాదలలో ప్రాభాకరమత
స్థులును తార్కికులును ఆత్మ యాకాశమువలె ద్రవ్యము, ఆకాశ
గుణమైనశబ్దమువలె జ్ఞానమును ఆత్మ గుణము అగుచున్నది. ఇందుచేత
ఆత్మ జడస్వరూపుఁ డగును అని వాదించిరి.

అవ. ఆత్మయొక్క విశేషగుణములను వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇచ్ఛాద్వేషప్రయత్నాశ్చ ధర్తాధర్తౌ సుఖాసుఖే,
తత్సంస్కారాశ్చ తస్యైతే గుణాశ్చితివదీరితాః.

89

వ్యా. తస్యైవ విశేషగుణాంతరాణ్యాహ—ఇచ్ఛేతి. తత్సంస్కారాః
భావనాః.

టీ. ఇచ్ఛాద్వేషప్రయత్నాశ్చ - ఇచ్ఛా = కోరికయు, ద్వేష = ద్వేషమును,
ప్రయత్నాశ్చ = ప్రయత్నమును, ధర్తాధర్తౌ=ధర్తమును అధర్తమును, సుఖాసుఖే =
సుఖమును దుఃఖమును, తత్సంస్కారాశ్చ-తత్ = వానియొక్క, సంస్కారాశ్చ=వాస
నలును, ఏతే = ఇవి, చితివత్ = జ్ఞానమువలె, గుణాః = ఆత్మ గుణము లని, ఈరితాః=
చెప్పఁబడుచున్నవి.

తా. కోరిక, ద్వేషము, ప్రయత్నము, ధర్తము, అధర్తము,
సుఖము, దుఃఖము, వీనివాసనలును జ్ఞానమువలెనే ఆత్మ గుణము లని
ప్రాభాకరాదులు చెప్పెదరు.

అవ. ఈగుణములకు ఉత్పత్తివినాశములకు కారణము చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆత్మనో మనసా యోగే స్వాదృష్టవశతో గుణాః,
జాయంతే ఽథ ప్రళీయంతే సుషుప్తేఽదృష్టసంక్షయాత్. 90

వ్యా. ఏషాం గుణానాముత్పత్తివినాశకారణమాహ—ఆత్మన ఇతి. స్వాదృష్టవశత ఆత్మనో మనసా యోగ ఇత్యన్వయః.

టీ. స్వాదృష్టవశతః = తన యదృష్టవశమున, ఆత్మనః = ఆత్మకు, మనసా = మనస్సుతో, యోగే సతి = సంబంధము కలిగినప్పుడు, గుణాః = కొన్నిగుణములు, జాయంతే = పుట్టుచున్నవి. సుషుప్తే = గాఢనిద్రయందు, అదృష్టసంక్షయాత్ = అదృష్టము నశించుటవలన, అథ = తర్వాత, ప్రళీయంతే = లయమును పొందుచున్నవి.

తా. తన యదృష్టమునుబట్టి ఆత్మకు మనస్సుతో సంబంధము కలిగినప్పుడు కొన్ని గుణములు పుట్టి యవి యన్నియు అదృష్టము క్షీణించుటవలన లయించుచున్న వని ప్రాభాకరాదు లనిరి.

అవ. ఆత్మ జడస్వరూపుడైనయెడల చేతనుఁ దగు టెట్లు? అను ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. చితిమత్త్వాచ్ఛేతనోఽయమిచ్ఛాద్వేషప్రయత్నవాన్,
స్వాధర్మాధర్తయోః కర్తా భోక్తా దుఃఖాదిమత్త్వతః. 91

వ్యా. ఆత్మనోఽచిద్రూపత్వే కథం చేతనత్వాభ్యుపగమ ఇత్యాశంక్య చితిమత్త్వాదిత్యాహ—చితిమత్త్వాదితి. ఆత్మనశ్చేతనత్వే హేత్వంతరమాహ—ఇచ్ఛేతి. తస్యేశ్వరాద్వైలక్షణ్యమాహ—స్యాదితి.

టీ. ఆయం = ఈయాత్మ, ఇచ్ఛాద్వేషప్రయత్నవాన్ - ఇచ్ఛా = కోరికయు, ద్వేష=విరోధమును, ప్రయత్నవాన్ = పూనికయుఁ గలవాఁడగుచు, చితిమత్త్వాత్ = జ్ఞానగుణముగలవాఁడగుటవలన, చేతనః=చేతనుఁడు, స్యాత్ = అగును. ధర్మాధర్తయోః= పుణ్యపాపములను, కర్తా = చేయువాఁడగుచు, దుఃఖాదిమత్త్వతః = దుఃఖమును సుఖమును గలవాఁడగుటవలన, భోక్తా = పుణ్యపాపకర్తలయొక్క ఫలము ననుభవించెడువాఁడు, స్యాత్ = అగును.

తా. ఆత్మ రాగము ద్వేషము ప్రయత్నము మొదలై నజ్ఞానగుణములు గలిగియుండుటచే చేతనుఁ డనియు పుణ్యపాపములను గలిగించెడి ధర్మాధర్తములను చేయువాఁడగుచు కర్తయు కర్మఫలమైన సుఖదుఃఖాదులను అనుభవించెడివాఁడగుటచేత భోక్తయు నగు నని చెప్పఁ

బడుచున్నాఁడు. కర్తృత్వభోక్తృత్వరాగద్వేషాదులు గల ఆత్మ ఈశ్వరునికంటె వేఱగు ననియు చెప్పబడును.

అవ. ఆత్మ సర్వగుఁడంటివే; ఆయాత్మకు లోకాంతరగమనము సిద్ధింపదు గదా అని యంటివేని చెప్పెద వినుము:—

శ్లో. యథాఽత్ర కర్తృవశతః కాదాచిత్కం సుఖాదికం,
తథా లోకాంతరే దేహే కర్తృణేచ్ఛాది జన్యతే.

92

వ్యా. నన్నాత్మనో విభుత్వే లోకాంతరగమనాదికం కథం ఘటేతేత్యాశంక్యా స్థితౌ దేహే కర్తృవశాదిచ్ఛా ద్యుత్పత్తౌ సత్యామాత్మనోఽవస్థానాదివ్యవహార ఇవ కర్తృవశా ల్లోకాంతరే దేహాంతరోత్పత్తౌ తదవచ్ఛిన్నాత్మప్రదేశే సుఖాద్యుత్పత్తి వశాత్తతాత్మనో గమనాదికవ్యవహార ఇత్యోపచారికమాత్మనో గమనాదికమిత్యభిప్రే త్యాహ—యథాత్ర కర్తృవశ ఇతి.

టీ. యథా = ఏప్రకారము, కర్తృవశతః = కర్తాధీనముగా, అత్ర = ఈశరీరము, నందు, సుఖాదికం = సుఖదుఃఖాదికము, కాదాచిత్కం = ఒకానొకప్పుడు గలుగునో తథా = ఆప్రకారము, లోకాంతరే = మఱియొకలోకమున, దేహే సతి = శరీరము కలిగినప్పుడు, కర్తృణా = కర్తృచేత, ఇచ్ఛాది = కోరికమొదలైనది, జన్యతే=పుట్టింపబడుచున్నది.

తా. అప్పుడప్పుడును కర్తృవశమున సుఖదుఃఖాదులు కలిగినట్లు పరలోకమునఁ గూడ కర్తృమువలన అక్కడ దేహము పుట్టుగానే రాగద్వేషప్రయత్నాదులు కలుగును. సుఖదుఃఖాదులును గలుగును. దేహోత్పత్తి సుఖదుఃఖాదులనుబట్టి ఆత్మ యొక లోకమునుండి మఱియొక లోకమునకు పోయినట్లు వ్యవహారింపబడుచున్నది. నిజముగా ఆత్మకు గమనాదికము లేక గమనాదిక మున్నట్లు వ్యవహరించుట గౌణముగా జరుగుచున్న దని ప్రాభాకరు లనిరి.

శ్లో. ఏవం చ సర్వగస్యాపి సంభవేతాం గమాగమా,
కర్తృకాండస్యమగ్రోఽత్ర ప్రమాణమితి తేఽవదన్.

93

వ్యా. ఏవమితి. ఆత్మనః సకర్తృత్వాది ధర్మవత్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యత ఆహ—కర్తృకాండ ఇతి.

టీ. సర్వగస్యాపి = అంతట నుండువాడైనను, (ఆత్మనః = ఆత్మకు,) గమాగమా = రాకపోకలు, ఏవం = ఈతీరుగా, సంభవేతాం=సంభవించుచున్నవి. అత్ర =

ఇట్లనుటయందు, సమగ్రః = ఫలసహితమైన, కర్త కాండః = కర్తలను బోధించెడి ప్రాచీనము, ప్రమాణం = ప్రమాణము, ఇతి = ఇట్లు అని, తే=ఆప్రాభాకరుఁడు మొదలగువారు, ఆవదక్ = చెప్పియున్నారు.

తా. ఆత్మ యన్నిచోట్ల నుండినదే యైనను ఆయాలోకములకు కాకపోకలు గొణముగా వైన చెప్పబడినవిధమున సంభవించినట్లును, ఈవిధమున ఫలసహితమైన కర్త కాండయే ప్రమాణము అని ప్రాభాకరులు చుడివిరి.

ఆవ. ఓస్థితాంతీ! నీవు చెప్పినమాటలలో పూర్వాపరసందర్భము కనిపించుట లేదు. ఎట్లనగా చెప్పబడినవర్ణోకమున విజ్ఞానమయకోశముకంటె ఆనందమయకోశము లోపలిదియు నది ఆత్మ యనియు చెప్పి యిప్పుడు ఇచ్చాదులు గలవాఁడు మఱియుగఁ దున్నట్లు చెప్పట విరుద్ధమైయున్నది యను ప్రశ్న రాగా సమాధాన మిచ్చు చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆనందమయకోశో య స్సుఖప్తా పరిశిష్యతే,

అస్పష్టచిత్త ఆత్మైషాం పూర్వకోశోఽస్య తే గుణాః.

94

త్యా. నన్వనోయో విజ్ఞానమయాత్ ఆనందమయ ఆంతర ఇత్యత్రానందమయస్యాత్ కర్తవ్యముక్తం. ఇదాసీమిచ్చాదిమానన్యః ప్రతిపాద్యతేఽతః పూర్వోత్తరవిరోధ ఇత్యుక్తం త్యాహ—ఆనందమయేతి. సుఖప్తావస్పష్టచిద్య ఆనందమయకోశః పరిశిష్యతే న పూర్వకోశశ్చాత్మేషు పంచకోశేషు ప్రథమ ఏషాం ప్రభాకరాదీనామాత్మా. అస్పష్ట చిత్తే పూర్వోక్తాః జ్ఞానాదయో గుణా ఇత్యర్థః.

టీ. సుఖప్తా = గాఢముగా నిద్రించునపుడు, అస్పష్టచిత్ - అస్పష్ట=స్పష్టము కాని, చిత్ = జ్ఞానస్వరూపమైన, యః = ఏయానందమయకోశము, పరిశిష్యతే = మిగిలియున్నట్లు చెప్పబడెనో, సః = ఆ, పూర్వకోశః = మొదటిదైన యానందమయ కోశము, ఏషాం=ఆప్రాభాకరులకు, ఆత్మా=ఆత్మ యగుచున్నది. అస్య=ఇట్టియాత్మకు, తే = ఆవి, గుణాః = గుణము లగుచున్నవి.

తా. గాఢముగా నిదురించునప్పుడు విస్పష్టముగాని జ్ఞానస్వరూపముగలిగిన ఏ యానందమయకోశము మిగిలియుండునట్లు చెప్పబడెనో అట్టి మొదటిదగు నానందమయకోశము ప్రాభాకరుల కాత్మ యగుచున్నది. తర్వాత చెప్పబడిన జ్ఞానాదులన్నియు నట్టి యాత్మ గుణము లగుచున్నవి. కనుక నిచ్చట పూర్వాపరసందర్భవిరోధము లే దని ఎఱుంగవచ్చు.

అవ. ప్రాభాకరమతమును వర్ణించి ఇపుడు భాట్టమతమును ప్రస్తావమునకు తెచ్చుచున్నాడు:—

శ్లో. గూఢం చైతన్యము త్పేక్ష్య జడబోధస్వరూపతాం,
ఆత్తనో బ్రువతే భాట్టా శ్చిదుత్పేక్షోత్థితస్త్వ తేః. 95

వ్యా. అస్యైవాత్తనశ్చిదచిద్రూపత్వం భాట్టా వర్ణయంతీత్యాహ—గూఢమితి. భాట్టా ఆత్తనో గూఢమస్వప్తం చైతన్యము త్పేక్ష్య ఊహిత్యా చిజ్జడోభయాత్తకతాం వర్ణయతి. చైతన్యోత్పేక్షాయాం కారణమాహ—చిదుత్పేక్షేతి. ఉత్థితస్త్వతేశ్చిదుత్పేక్షా భవతీతి యోజనా. సుప్తేరుత్థితస్య జాయమానాత్త నరణాత్సోషుప్తచైతన్యస్యోత్పేక్షా భవతీత్యర్థః.

టీ. భాట్టాః = భట్టపాదమతము ననుసరించినవారు (భాట్టమతస్థులు), ఆత్తనః = ఆత్మయొక్క, గూఢం = విస్వప్తముగాని, చైతన్యం = జ్ఞానస్వరూపమును, ఉత్పేక్ష్య = పరిశీలనచేసి, జడబోధస్వరూపతాం - జడ = అజ్ఞానస్వరూపుడగుటను, బోధస్వరూపతాం = జ్ఞానస్వరూపుడగుటను, బ్రువతే = చెప్పుచున్నారు. ఉత్థితస్త్వతేః-ఉత్థిత = నిదుర మేల్కొంచినవానియొక్క, స్త్వతేః = స్త్వతినిబట్టి, (నేను సుఖముగా నిద్రించితిని, నా కేమి తెలియలేదు, అనెడి స్త్వతివలన ననుట), చిదుత్పేక్షా = జ్ఞానస్వరూపముయొక్క యూహ, (భవతి = కలుగుచున్నది).

తా. ఆత్మయొక్క యస్వప్తముగు జ్ఞానస్వరూపమును పరిశీలించి జ్ఞానాజ్ఞానస్వరూపుడనియు, నిద్ర మేల్కొంచిన తర్వాత కలిగెడి స్త్వతినిబట్టి చైతన్యస్వరూపుడనియు భట్టపాదమతస్థులు ఊహించుచున్నారు.

అవ. భాట్టమతస్థులు ఆత్మను జ్ఞానస్వరూపుడని యూహించిన తెఱం గెఱింగించుచున్నాడు:—

శ్లో. జడో భూత్వా తదాస్వాప్సమితి జాడ్యస్త్వతి స్తదా,
వినా జాడ్యానుభూతిం న కథంచి దుపపద్యతే. 96

వ్యా. చిదుత్పేక్షా ప్రకారమే స్వప్తయతి—జడో భూత్వేతి. తథా సుషుప్తికాలే జడో భూత్వాఽస్వాప్సమిత్యేవంరూపా జాడ్యస్త్వతి రుత్థితస్య పురుషస్య జాయమానా సుషుప్తికాలీనజాడ్యానుభవమంతరేణానుపద్యమానా తదానీం తస్య జాడ్యానుభవం కల్పయతీతి భావః.

టీ. తదా = అప్పుడు, నిదురించునప్పు డనుట. జడః = జడస్వరూపుడను, భూత్వా = అయియుండి, ఆస్వాప్నం = నిద్రపోయితిని, ఇతి = ఈ ప్రకారముగా, జాడ్యస్త్వతిః-

కాద్య = జడత్వముయొక్క, స్మృతిః=స్మరణము (భవతి=కలుగుచున్నది). జాడ్యానుభూతిః వినా=జాడ్యానుభవములేక, తదా=ఆసుఖస్థికాలమందైన, స్మృతిః = స్మరించుట, కళంఛిత్ =విప్రకారముగను, నోపవద్యతే = సంభవింపనేరదు.

తా. నిద్రలేచి నిదురించునప్పటి తనయనుభవమును స్మరించి యాకాలమున నేను జడస్వరూపుడనై నిద్రించితిని అనుకొనుచున్నాను. గాఢనిద్రలో జడస్వరూపముయొక్క అనుభవము లేనిది స్మరించుట తటస్థింపదు. ఇట్లు ఆత్మయొక్క జడరూపత్వమును భాట్టుటాహించుచున్నారు.

అవ. సుఖస్థికాలమున చైతన్యము లోపించుట లే దనుటకు శ్రుతిప్రమాణమును చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ద్రష్టృర్దృష్టే రలోపశ్చ శ్రుతస్సుప్తా తతస్స్వయం,
అప్రకాశప్రకాశాభ్యా మాత్తా ఖిద్యోతవద్యుతః. 97

వ్యా. సుఖస్థా చైతన్యలోపాభావే ప్రమాణమాహ—ద్రష్టురితి. “న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపా విద్యతేఽవినాశిత్వా” ఐతి శ్రుతౌ ద్రష్టురాత్మన స్వరూపభూతానూః దృష్టేర్లోపా న విద్యతే వినాశరహితస్వభావత్వాత్. అన్యథా లోపవాచిణోఽపి నిస్సాక్షికస్య వక్తుమశక్యత్వాత్సుఖస్థా చైతన్యలోపాభావ శూన్యతే కతోఽపి కారణాదయమాత్తా ఖిద్యోతవస్ఫురణాభ్యాం యుక్తో భవతీత్యర్థః.

టీ. సుప్తా = నిద్రపోవునమయమునందు, ద్రష్టుః = ఆత్మయొక్క, దృష్టేః = స్వరూపచైతన్యమునకు, అలోపశ్చ = లోపము లేకపోవుటయు, శ్రుతః = పేదమందు వినబడుచున్నది, తతః = ఆకారణమువలన, స్వయం = తానైన, ఆత్మా = ఆత్మ, ఖిద్యోతవత్ = సూర్యునివలె, అప్రకాశప్రకాశాభ్యాం - అప్రకాశం = ప్రకాశించక వాల్చుటతోడను, ప్రకాశాభ్యాం = ప్రకాశించుటతోడను, యుతః = కూడుకొన్నవాడగును.

తా. శ్రు. “న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపా విద్యతే; అవినాశిత్వాత్” అనగా ఆత్మచైతన్యమునకు నాశము లేకపోవుటవలన లోపము లేదు. ఒకవేళ నెవ్వడైన లోపముండు నని చెప్పినయెడల ఆలోపమునకు సాక్షి యగువాఁ డొక్కఁ డుండి తీరవలయును అని యొప్పుక తప్పదు. సుఖస్థికాలమునందును ఆత్మచైతన్యమునకు లోపము లే దని శ్రుతి చెప్పుచున్నది గనుక సూర్యుఁడు ఒకప్పుడు

ప్రకాశించుటయు మేఘాచ్ఛాదితుడైనప్పుడు ప్రకాశించకపోవుటయు వలె చిదచిద్రూపత కలిగి యున్నాఁడని భాట్టమతస్థు లనిరి.

అవ. ఈభాట్టమతమందలి లోపమును దెల్పెడి సాంఖ్యమతమును ప్రసంగము లోనికిఁ దెచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిరంశస్యోభ యాత్తత్త్వం న కథం చిద్ధుటిష్యతే,

తేన చిద్రూప ఏవాత్తే త్యాహు సాంఖ్యా వివేకినః.

93

వ్యా. అస్మిన్ భాట్టమతే దూషణాభిధానపురస్కరం సాంఖ్యమతముత్థాపయతి— నిరంశస్యేతి.

టీ. వివేకినః = విమర్శనశీలురగు, సాంఖ్యాః = సాంఖ్యమతస్థులు, నిరంశస్య = అవయవరహితునకు, ఉభయాత్తత్త్వం = చైతన్యస్వభావము కలుగుటయు, జడస్వభావము కలుగుటయు, కథంచిత్ = ఏవిధముచేతను, న ఘటిష్యతే = ఘటించఁజాలదు, తేన = ఆహేతువుచేత, ఆత్తా = ఆత్మ, చిద్రూప ఏవ = జ్ఞానస్వరూపుఁడే యగు నని, ఆహుః = చెప్పుచున్నారు.

లా. ఆత్మ నిరవయవస్వరూపుఁడు గనుక జ్ఞానస్వరూపుఁడగు టయు అజ్ఞానస్వరూపుఁడగుటయు సంభవింపదు గనుక ఆత్మను చిద్రూపుఁడనియే చెప్పఁదగు నని పరిశీలనశక్తి గలిగిన సాంఖ్యమతస్థులు నిరూపించుచున్నారు.

అవ. అయితే నిదురలేచినవాఁడు నిద్రించితిని గాని నా కేమియు తెలియలేదు అని యజ్ఞానమును స్మరించుట కేమి సమాధానము చెప్పెద రని యాక్షేపింపఁగా దానికి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాడ్యాంశః ప్రకృతే రూపం వికారి త్రిగుణం చ తత్,

చిత్తో భోగాపవర్గార్థం ప్రకృతిస్సా ప్రవర్తతే.

99

వ్యా. జాడ్యస్త్వేత్స్త్వి కా గతిరిత్యాశంక్యాహ—జాడ్యాంశ ఇతి. తత్ప్రకృతిరూపం సత్వరజస్తమోగుణాత్కం. ప్రకృతికల్పనాయాం ప్రయోజనమాహ— చిత్ ఇతి. చిత్ః పురుషస్యేతి యావత్.

టీ. జాడ్యాంశః = అజ్ఞానభాగము, ప్రకృతేః = మూలప్రకృతియొక్క, రూపం = స్వరూపమగుచున్నది. తత్ = ఆ ప్రకృతిస్వరూపము, త్రిగుణాత్కం - త్రిగుణ = సత్వరజస్తమోగుణము లనియొడి, ఆత్మకం = స్వరూపము గలదియు, వికారి చ = వికారము గలదియు, (అగుచున్నది). చిత్ః = ఆత్మకు, భోగాపవర్గార్థం = భోగమోక్షములకొఱకు

(జీవునకు భోగమోక్షములను గలిగించెడుకొఱకు), సా ప్రకృతిః = ఆ మూలప్రకృతి, ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నది.

తా. సుషుప్తికాలములో జడస్వరూపుడై యున్నట్లు నిదుర లేచినవాఁడు “నే నేమి ఎఱుగ” నని స్మరించుట ప్రకృతిస్వరూపమే యగును. ఆ ప్రకృతి త్రిగుణాత్మకమై యున్నది. త్రిగుణము లనఁగా సత్వము రజస్సు తమస్సు అని గుణములు మూఁడు. అట్లు త్రిగుణ స్వరూపమై వికారము గలదియనైన ప్రకృతి పురుషునకు సుఖదుఃఖానుభవమును మోక్షమును ఇచ్చుటకు ప్రవర్తించుచున్నది. ఇట్లు ప్రకృతి వలన జడస్వరూపానుభవము కలుగ వచ్చు నని సాంఖ్యులు చెప్పెదరు.

ఆవ. ఆసంగుడైన ఆత్మ యనెడి పురుషునకును ప్రకృతికిని భేదము కలిగి యుండఁగా ప్రకృతిచేత పురుషునకు భోగమోక్షము లెట్లు కలుగు నని యాక్షేపము రాఁగా సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆసంగాయాశ్చి తేర్బంధమోక్షాభేదాగ్రహణత్తౌ,
బంధము క్తిన్యవస్థార్థం పూర్వేషా మివ చిద్భిదా. 100

వ్యా. నను చిత్తోఽసంగ త్వేన ప్రకృతిపురుషయోరత్యంతవివి క్తత్వాత్ ప్రకృతి ప్రవృత్త్యాకథం పురుషస్యభోగాపవర్గావిత్యాశంక్య తయోర్వివేకస్యాగ్రహణాత్పురుషే భోగాపవర్గా వ్యవహియేతే ఇత్యాహ—ఆసంగాయా ఇతి. తార్కికాదిభిరివసాంఖ్యై రాత్త భేదోఽంగీ క్రియత ఇత్యాహ—బంధము క్తితి.

టీ. భేదాగ్రహణత్ - భేద=ప్రకృతిపురుషులు వేఱుటయొక్క, అగ్రహణత్ = తెలియక పోవుటవలన, ఆసంగాయాః = దేనితోడను సంగములేని (సంబంధములేని), చిత్తేః = పురుషునకు, బంధమోక్షౌ = బంధమోక్షములు, మతౌ = చెప్పబడినవి. బంధము క్తిన్యవస్థార్థం = బంధమోక్షములను స్థాపించుటకొఱకు, పూర్వేషామివ = ముక చెప్పబడిన తార్కికాదులవలె, చిద్భిదా = ఆత్మ భేదము, (ప్రకృతిపురుషులకు భేదము), మతా = అంగీకరింపబడినది.

తా. ప్రకృతి వేఱు పురుషుఁడు వేఱు అని ప్రకృతిపురుషులభేదము తెలియబడకపోవుటచేత జీవునకు బంధమోక్షములు గలుగుచున్నవి యని తార్కికాదులవలె సాంఖ్యమతస్థులు కూడ బంధమోక్షముల స్థాపించుటకొఱ కాత్మ భేదము నంగీకరించుచున్నారు.

ఆవ. ప్రకృతి యుండుటకును పురుషుఁడు ఆసంగుడనుటకును శ్రుతి సుదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మహతః పరమవ్యక్త మితి ప్రకృతి రుచ్యతే,
శ్రుతావసంగతా తద్వదసంగోహిత్యతిస్సుఫటా.

101

వ్యా. ప్రకృతిసద్భావే పురుషస్యాసంగత్వే చ శ్రుతిముదాహరతి—మహత ఇతి.

టీ. ప్రకృతిః = ప్రకృతి, మహతః = మహత్త్వముకంటె, పరం = అన్యమైన దనియు, అవ్యక్తం = నేత్రాదీంద్రియములకు వ్యక్తము కాని దనియు, శ్రుతౌ = శ్రుతి యందు, ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది. తద్వత్=అటువలెనే, అసంగతా=అసంగత్వము, అసంగోహితి = పురుషుడు సంగి కాఁడనెడి శ్రుతిచేతను, అతిస్సుఫటా = మిక్కిలి స్పష్టమై యున్నది.

తా. ప్రకృతి మహత్త్వముకంటె పరమై యున్న దనియు అది యేయింద్రియములకును గోచరింప దనియు శ్రుతియందుఁ జెప్పబడి యున్నది. మఱియు “శ్రు. అసంగో హ్యాయం పురుషః” పురుషుడు దేనిసంబంధము లేనివాఁడు అని ఈశ్రుతిచేత స్పష్టమగుచున్న దని సాంఖ్యుల సిద్ధాంతము.

అవ. ఇంతవఱకు జీవవిషయమై వాదుల యభిప్రాయమును బెలిపి ఈశ్వరుని విషయమై వాదుల నివాదములను బెలుప నెంచి ఈశ్వరరూపమును నిరూపణసేయు చున్నాఁడు:—

శ్లో. చిత్సన్నిధౌ ప్రవృత్తాయాః ప్రకృతేర్ని నియామకం,
ఈశ్వరం బ్రువతే యోగా స్స జీవేభ్యః పరశ్శ్రుతిః.

102

వ్యా. ఏవం జీవవిషయాం వాదివిప్రతిపత్తిం ప్రపర్యేశ్వరవిషయాం తాం ప్రదర్శయితుం ఈశ్వరరూపం తావత్ స్థాపయతి—చిత్సన్నిధావతి. నను ప్రకృతి పురుషాతిరిక్తేశ్వరకల్పనమప్రమాణమిత్యాశంక్యాహ—స జీవేభ్య ఇతి.

టీ. యోగాః = యోగులు, చిత్సన్నిధౌ = ఆత్మసమీపమునందు, ప్రవృత్తాయాః = ప్రవర్తించుచుండెడి, ప్రకృతేః = ప్రకృతికి, ఈశ్వరం = ఈశ్వరుని, నియామకం = నియమించెడువానినిగా, బ్రువతే = చెప్పుచున్నారు, సః = ఆ ఈశ్వరుఁడు, జీవేభ్యః=జీవులకంటె, పరః=ఉత్కృష్టుఁడని, శ్రుతిః=వేదమందు చెప్పబడెను.

తా. చిద్రూపముయొక్క సమీపమునందు ప్రకృతి యున్న దనియు అట్టి ప్రకృతిని ఈశ్వరుఁడు నియమించు ననియు యోగ మతము. ఆ ఈశ్వరుఁడు జీవులకంటె శ్రేష్ఠుఁడని వేదములయందు తెలుపబడుచున్న దని కూడ యోగులు చెప్పుచున్నారు.

అవ. ఈశ్వరునియొక్క యునికిని చెప్పెడి శ్రుతిని పఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రధానక్షేత్రజ్జపతిర్గుణేశ ఇతి హి శ్రుతిః,

ఆరణ్యకే సంభ్రమేణ హ్యంతర్యామ్యుపపాదితః.

103

వ్యా. తామేవేశ్వరసద్భావప్రతిపాదికాం శ్రుతిం పఠతి—ప్రధానేతి. ప్రధానం గుణసామ్యావస్థారూపం క్షేత్రజ్ఞాజీవాస్తేషాం పతిః గుణాస్సత్వాదయస్తేషామీశో నియామక ఇత్యర్థః. న కేవలమియమేవ శ్రుతిరీశ్వరప్రతిపాదికా. అంతర్యామిబ్రాహ్మణమపీత్యాహ—ఆరణ్యక ఇతి.

టీ. ప్రధానక్షేత్రజ్జపతిః-ప్రధాన=ప్రకృతికిని, క్షేత్రజ్ఞ=జీవులకును, పతిః = అధిపతియును, గుణేశః = సత్వరజస్తమోగుణములకు నియామకుఁడును, (అయియున్నాఁడు) ఇతి = ఈ ప్రకారముగా, శ్రుతిర్హి = శ్రుతియున్నదిగదా. వేదము చెప్పుచున్నది, ఆరణ్యకే=ఆరణ్యమునం దధ్యయనము చేయఁదగిన అంతర్యామి బ్రాహ్మణమునందు, అంతర్యామి = ఈశ్వరుఁడు, సంభ్రమేణ = ఆదరముతో, ప్రతిపాదితః = చెప్పఁబడియుండెను.

తా. ప్రకృతి సత్వరజస్తమోగుణము లనెడి మూఁడుగుణముల యొక్క సామ్యావస్థ యగుచున్నది. అట్టి ప్రకృతిని జీవులను సత్వరజస్తమోగుణములను నియమించెడివాఁడు ఈశ్వరుఁ డొకఁడు కలఁడనియు అంతర్యామి బ్రాహ్మణమునందును ఆదరముతో ఈశ్వరుఁడు చెప్పఁబడె ననియు యోగులు చెప్పుచున్నారు.

అవ. ఈశ్వరవిషయమై వాదులవివాదముల నుపపాదించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అత్రాపి కలహాయంతే వాదిన స్వస్వయుక్తిభిః,

వాక్యాన్యపి యథాప్రజ్ఞం దార్థ్యా యోదాహారంతి హి.

104

వ్యా. తామేవ వాదివిప్రతిపత్తిం ప్రతిజానీతే—అత్రాపీతి. ప్రజ్ఞామనతిక్రమ్య యథాప్రజ్ఞం.

టీ. అత్రాపి = ఈ యీశ్వరవిషయమందును, వాదినః = ఆయా వాదులు, స్వస్వయుక్తిభిః - స్వస్వ = తమతమయొక్క, యుక్తిభిః = యుక్తులచేత, కలహాయంతే = కలహించుచున్నారు, దార్థ్యాయ = తమ తమ మతమును, స్థిరీకరించు కొనుటకొఱకు (స్థాపించుకొనుటకొఱకు) యథాప్రజ్ఞం = తమతమ ప్రజ్ఞానుసారముగా, వాక్యాన్యపి = అందుకు సాధకములైన వాక్యములనుకూడ, యోదాహారంతి హి = యోదాహరించుచున్నారు గదా.

తా. ఈశ్వరస్వరూపవిషయమున తమతమ యుక్తులతో వాదులు వాదించుచు వారివారి మతములను స్థాపించుకొన నెంచి వారివారి ప్రజ్ఞ చూపుచు నందుల కనుకూలించు పూర్వప్రయోగములను కూడ సాధ కములుగా నుదాహరించుచున్నారు.

ఆవ. పతంజలిచేతఁ జెప్పఁబడిన సూత్రార్థమును పఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్లేశకర్తృవిపాకై స్తదాశయై రప్యసంయుతః,
పుంవిశేషో భవేదీశో జీవవత్సోఽప్యసంగచిత్.

105

వ్యా. ఇదానీం పతంజలినోక్తమీశ్వరప్రతిపాదకం క్లేశకర్తృవిపాకై స్తదాశయై రపరామృష్టః పురుషవిశేష ఈశ్వరఇత్యేతత్సూత్రమర్థతః పతత—క్లేశేతి. క్లేశా అవి ద్యాదయః, పంచకర్తాణి కర్తృ శుక్లకృష్ణం యోగిన స్త్రివిధమితరేషామితి సూత్రితాని సతిమూలే తద్విపాకా జాత్యాయుర్భోగా ఇత్యుక్తాః కర్తృవిపాకాః. ఫలవిశేషా స్తదాశయాస్తేషాం సంస్కారాస్తైః క్లేశాదిభిరసంస్పృష్టః పురుషవిశేష ఈశ్వరో భవతి. సోఽపి జీవవదసంగశ్చిద్రూపశ్చేత్యర్థః.

టీ. క్లేశకర్తృవిపాకైః - క్లేశ = అవిద్యాదిపంచక్లేశములతోడను, కర్తృ = కర్తృ ములతోడను, విపాకైః=ఆయా కర్తృ ఫలవిశేషములతోడను, తదాశయైః=వాని సంస్కార ములతోడను, అసంయుతః = అంటని, పుంవిశేషః = పురుషో త్తముఁడు, ఈశః = ఈశ్వరుఁడు, భవేత్ = అగును. సోఽపి = ఆ యీశ్వరుఁడును, జీవవత్ = జీవునివలె, అసంగచిత్ - అసంగ = సంబంధము లేనివాఁడును, చిత్ = చి.ద్రూపుఁడును (భవేత్ = అగును.)

తా. పురుషో త్తముండైన యీశ్వరుండు అవిద్యాది పంచక్లేశ ములు లేనివాఁడు కర్తృలును కర్తృ ఫలములైన జాత్యాయుర్భోగాదు లును లేనివాఁడును, జీవునివలె దేనితో సంబంధము లేనివాఁడును చిత్స్వరూపుండును అగు నని పతంజలిమహర్షి “క్లేశకర్తృవిపాకై స్తదాశ యై రపరామృష్టః పురుషవిశేష ఈశ్వరః” అని సూత్రమును చేసి యున్నారు. మఱియు “కర్తృశుక్లకృష్ణం యోగిన స్త్రివిధ మితరేషాం” అనఁగా యోగికి అశుక్లకృష్ణ మనెడి పేరు గల కర్తృము, అనగా అదృష్టము కల దనియు తదితరులకు మూఁడువిధములైన కర్తృలుండు ననియు యోగసూత్రకర్త యగు పతంజలిమహర్షియే సెలవిచ్చి యున్నారు.

ఆప. ఈశ్వరుడు సంగము లేనివాడును చిద్రూపుడును ఆయ్యెనేని యతఁడు నియమించు బెట్లు ఆను ప్రశ్నమునకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తథాపి పుంవిశేషత్వాద్భుటతేఽస్య నియంతృతా,
అవ్యవస్థా బంధమోక్షో వాపతేతా మిహాన్యథా. 106

వ్యా. నన్వసంగచిద్రూపత్వే కథం నియంతృత్వమిత్యత ఆహ—తథాపీతి. ఈశ్వరస్య నియంతృత్వానభ్యుచగమే దోషమాహ—అవ్యవస్థావీతి.

టీ. తథాపి = ఆప్రకారముగా నీశ్వరుఁ డసంగచిద్రూపుఁ డైనను, పుం విశేషత్వాత్ = పురుషోత్తముఁడగుటంబట్టి, అస్య = ఇతనికి, నియంతృతా = నియామకుఁడగుట, భుటతే = సంభవించుచున్నది. అన్యథా = నియామకత్వము సంభవించక పోయిన యెడల, ఇహ = ఈపురుషునియందు (జీవునియందు), బంధమోక్షో = బంధమును మోక్షమును, అవ్యవస్థా = వ్యవస్థలేనివై, (నియమము లేనివై) అపతేతాం = కావలసి వచ్చును.

తా. ఈశ్వరుడు అసంగచిద్రూపుడైనను పురుషోత్తముఁ డగుట వలన సర్వమును నియమించుటకు సమర్థుఁ డగుచున్నాఁడు. ఈశ్వరు నకు నియామకత్వశక్తి లే దని చెప్పినయెడల బంధమోక్షములు వ్యవస్థి త్తములు కావలసివచ్చును అని పతంజలిమతము.

ఆప. ఆసంగుడైన ఈశ్వరుడు నియామకుఁ డగుటకు వేదమే ప్రమాణ మని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భీషాస్తా ది త్యేవమాదావసంగస్య పరాత్తనః,
శ్రుతం తమ్యక్త మప్యస్య క్లేశకర్తా ద్యసంగమాత్. 107

వ్యా. అసంగ స్వేశ్వరస్య నియంతృత్వం నిష్ప్రమాణకమిత్యాశం క్యాహ— భీషి. తన్నియంతృత్వం శ్రుతం. ననుశ్రుతమప్యయుక్తం కథమంగీ క్రియత ఇత్యత ఆహ—యుక్తమపీతి. జీవధర్తస్య క్లేశాదేరభావాదుపపన్నం చేత్యర్థః.

టీ. ఆసాత్ = ఈవరమేశ్వరునివలని, భీషా = భయముచేత, ఇ త్యేవమాదా = ఈ మొదలైన శ్రుతియందు, అసంగస్య = ఆసంగుడైన, పరాత్తనః = పరమంశ్చయ, తత్ = ఆ నియామకత్వము, శ్రుతం = శ్రుతియందు చెప్పబడినది. అన్య = ఇయాన్వ దనకు, క్లేశకర్తాద్యసంగమాత్ - క్లేశ = ఆవిద్యాదిపంచక్లేశములయొక్కయు, కర్తాదీ = కర్త విపాకము మొదలైనవానియొక్కయు, అసంగాత్ = సంబంధము లేకపోవుటవలన, తదపి = ఆనియామకత్వ ముండుటయు, ఇచ్చట తత్ అను పదము కాకికంటివలె సుఖయవాక్యములయందు నన్వయము గలిగియున్నది, యుక్తం = తగినదే యగును.

తా. శ్రుతి. “భీమాస్తాద్వాతః పవతే” అస్తాత్ = ఈ యీశ్వరుని వలన, భీమా = భయము చేత, వాతః = వాయువు, పవతే = వీచుచున్నది. అని యీ శ్రుతికి అర్థము. ఇట్టులనే పరమాత్మనలని భయముచేత సూర్యుఁడు, అగ్నియు, నిందుఁడు, మృత్యుదేవతయుఁ బని చేయుచున్నారని ఆశ్రుతి వరుసగా చెప్పియున్నది. దీనివలన నీశ్వరుఁడు సర్వమును నియమించును అని తేటపడుచున్నది. కావున జీవులయొక్క సుకృతదుష్కృతములకు ఫలమైన సుఖదుఃఖము లీశ్వరుని నంటక పోవుటంజేసి యీశ్వరునకు నసంగతయు నియామకత్వమును రెండు నుండవచ్చు ననుట యుక్తమే యగుచున్న దని యోగశాస్త్రసూత్ర కర్త యగు హతంజలిమహర్షి మతము.

అవ. జీవులు అనంగచిద్రూపులు. ఈశ్వరుఁడు నట్లే యసంగచిద్రూపుఁ డని యుభయులను సమానులనుగాఁ జెప్పినచో నీశ్వరునకు నియామకుఁ డని యాధిక్య మేమి యని యాశంకించి సమాధానముఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. జీవానామప్యసంగత్వాత్ క్లేశాది ర్నహ్యాథాపి చ,
వివేకాగ్రహతః క్లేశకర్తాది ప్రాగుదీరితమ్. 108

వ్యా. నను జీవా అప్యసంగచిద్రూపాః క్లేశాదిరహితా ఏవ. తథా చేశ్వరే ణో విశేష ఇత్యాశంక్య జీవానాం స్వతః క్లేశాదిరహితత్వేఽపి బుద్ధ్యా సహ వివేకాగ్రహత్ క్లేశాదిరస్తీతి పూర్వోక్తం స్మారయతి—జీవానామితి.

టీ. జీవానామపి = జీవులుకూడ, ఇచట షష్ఠికి ప్రథమార్థము. అసంగత్వాత్ = అసంగు లగుటవలన, క్లేశాదిః = క్లేశకర్తాదులు, నహి = యథార్థముగా లేవు. అథాపి చ = అట్టులయినప్పటికిని, వివేకాగ్రహతః-వివేక = అసంగత్వజ్ఞానముయొక్క, అగ్రహతః = లేకపోవుటవలన, ప్రాగ్ ఉదీరితం = ముందు చెప్పబడిన, క్లేశకర్తాది = అవిద్యాది పంచక్లేశములును కర్తలును, ఆదిశబ్దముచేత, జాత్యాయుర్భౌగాదిఫలములును, (సన్తి = కలవు).

తా. జీవులకు వాస్తవముగా క్లేశకర్తాదులు లేకుండినను అట్టి జ్ఞానము అనగా క్లేశకర్తాదులు మనకు లేవు అనెడి జ్ఞానము లేనివారగుటచేత వీరు జీవు లని చెప్పబడుచున్నారు. ఈశ్వరునకు అట్టి జ్ఞాన విశేషము గలదు. కనుక నియామకత్వమును నీశ్వరత్వమును అనెడి

యాధిక్యము తగియున్నది అని పతంజలిమహర్షి మతము. దీనినే యోగమత మందురు.

అవ. ఇప్పుడు తార్కికులమతమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిత్యజ్ఞానప్రయత్నేచ్ఛాగుణా నీశస్య మన్వతే,
అసంగస్య నియంతృత్వ మయుక్తమితి తార్కికాః.

109

వ్యా. తార్కికాస్త్యసంగస్య నియామకత్వమసహమానా జీవవిలక్షణత్వాయ జ్ఞానాదిగుణత్రయం నిత్యమంగీకుర్వత ఇత్యాహ—నిత్యేతి.

టీ. తార్కికాః = తార్కికులు, అసంగస్య = నిస్సంగుడైన, ఈశస్య = ఈశ్వరునకు, నియంతృత్వం = నియామకత్వము, అయుక్తమితి = యుక్తము కా దని, నిత్యజ్ఞానప్రయత్నేచ్ఛాగుణాన్—నిత్య=నిత్యములైన, జ్ఞాన=జ్ఞానమును, ప్రయత్న = ప్రయత్నమును, ఇచ్ఛా=కోరికయు ననెడి, గుణాన్=మూఁడు గుణములను, మన్వతే = అంగీకరించుచున్నారు.

తా. ఈశ్వరుఁడు అసంగుఁడు గనుక నాతనికి నియామకత్వము చెప్పుట తగదు. నిత్యములైన ౧. జ్ఞానము, ౨. ప్రయత్నము, ౩. ఇచ్ఛయు ననెడి యీమూఁడు గుణములు మాత్ర మున్నట్లు తార్కికు లంగీకరించుచున్నారు.

అవ. ఇచ్ఛాదిగుణము లీశ్వరునకు కలవు అని యంగీకరించినచో నిక జీవుని కంటె తారతమ్య మేమి గలదు?

శ్లో. పుంవిశేషత్వ మప్యస్య గుణై రేవ నచాన్యథా,
సత్యకామ స్సత్యసంకల్ప ఇత్యాది శ్రుతి ర్జగౌ.

110

వ్యా. నన్విచ్ఛాదిగుణకస్య కథం జీవాద్వైలక్షణ్య మిత్యాశంక్య గుణానాం నిత్యత్వాదేవేతి పరిహారతి—పుంవిశేషత్వమితి. గుణానాం నిత్యత్వే ప్రమాణమాహ—సత్యేతి.

టీ. ఆస్య = ఈ యీశ్వరునకు, గుణై రేవ = గుణములచేతనే, పుంవిశేషత్వం = పురుషులలో నధికుడై యుండుట, (భేదతి = కలుగుచున్నది). అన్యథా = వేఱువిధముగా, న చ = కలుగదు. సత్యకామః - సత్య = నిత్యమైన, కామః=ఇచ్ఛకలవాఁ డనియు, సత్యసంకల్పః - సత్య=యథార్థమైన, సంకల్పః=సంకల్పము గలవాఁ డనియు, ఇత్యాది= ఈ మొదలగు సంగతులను, శ్రుతిః = వేదవాక్యము, జగౌ = చెప్పెను.

తా. జ్ఞాన ప్రయత్నేచ్ఛ లనెడు నిత్యములైన మూడుగుణములు ఈశ్వరునకుఁ గలవు, కనుకనే జీవునికంటె నీశ్వరుఁడు విలక్షణుఁడు, కనుక నధికుఁడుగను చెప్పబడుచున్నాఁడు. మఱియు శ్రు. “సత్యకామః సంత్యసంకల్పః” = సత్యమైన యిచ్ఛయు సత్యమైన సంకల్పమును గలవాఁడని యీ మొదలైన శ్రుతిసమూహము ఈశ్వరుని గుణాధిక్యమునకు ప్రమాణముగా నున్నది యని తార్కికులు చెప్పుచున్నారు.

అవ. ఆ తార్కిక మతమునందురు దోషము కనబడుచున్నది యని వేటొక మతమును ప్రస్తాపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిత్యజ్ఞానాదిమత్త్వేఽస్య సృష్టిరేవ సదా భవేత్,
హిరణ్యగర్భ ఈశోఽతో లింగదేహేన సంయుతః.

111

వ్యా. తత్రాపి దోషసద్భావాత్పక్షాంతరమాహ—నిత్యేతి. తస్య హిరణ్యగర్భస్య కిం రూపమిత్యత ఆహ—లింగదేహేనేతి. మాయోపాధికః పరమాత్మా లింగశరీర సమష్టిభిమానేన హిరణ్యగర్భ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. అస్య = ఈయీశ్వరునకు, నిత్యజ్ఞానాదిమత్త్వే సతి = నిత్యమైన జ్ఞానాది గుణములు గలియుండఁగా, సదా = ఎల్లప్పుడును, సృష్టిరేవ = సృష్టించుటయే, భవేత్ = సంభవించును. అతః = ఈహేతువువలన, లింగదేహేన = సమష్టిసూక్ష్మశరీరముతో, సంయుతః = కూడుకొనిన, హిరణ్యగర్భః = సమష్టిసూక్ష్మశరీరాభిమానియైన, సూత్రాత్ = ఈశ్వరుఁడు (భవేత్ = అగును.)

తా. తార్కికులు చెప్పిన ప్రకారము అంతర్యామియైన ఈశ్వరునకు జ్ఞాన ప్రయత్నేచ్ఛ లనెడు మూడుగుణములును నిత్యములై యున్నయెడల ఆయీశ్వరునివలన సృష్టి యొప్పును నగుచుండవలయును. అట్లు లేకపోవుటచేత హిరణ్యగర్భుఁడే యీశ్వరుఁడు కావలయుననియు, అంతర్యామి యీశ్వరుఁడు కానేరఁడనియు మాయయే యుపాధిగాఁగల సమష్టిలింగశరీరాభిమానియగు పరమాత్మయే హిరణ్యగర్భుఁడనబడు ననియు హిరణ్యగర్భులు వాదించుచున్నారు.

అవ. హిరణ్యగర్భుఁ డీశ్వరుఁ డనుటకు ప్రమాణ మే మనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు:—

శ్లో. ఉద్దిభబ్రాహ్మణే తస్య మాహాత్మ్యమితి విస్తృతం,
లింగసత్త్వేఽపి జీవత్వం నాస్య కర్తాద్యభావతః.

112

వ్యా. హిరణ్యగర్భస్యేశ్వరత్వే కిం ప్రమాణమిత్యత ఆహ—ఉద్గీఢేతి. నను, లింగశరీరమోగే జీవస్సాస్పదిత్యాశంక్యావిద్యాకామకర్తాభావాన్న జీవ ఇత్యాహ—
లింగసత్త్వేఽపీతి.

టీ. కస్య = ఆహిరణ్యగర్భనియొక్క, మాహత్త్వం = ఘనత, ఉద్గీఢబ్రాహ్మణే = ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందలి యుద్గీఢబ్రాహ్మణమున, విస్తృతం = వివరించి చెప్పబడినది, ఇతి = ఇట్లు (చెప్పుదురు), ఆస్య = ఇశనికి, లింగసత్త్వేఽపి - లింగ = సూక్ష్మశరీరము యొక్క, సత్త్వేఽపి = ఉనికి గల్గియున్నను, కర్తాద్యభావతః = కర్తృత్వేకాదులయొక్క, అభావతః = లేకపోవుటవలన, జీవత్వం = జీవభావము, న = లేదు.

తా. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందలి యుద్గీఢబ్రాహ్మణమునందు నీ విషయము చెప్పబడినది. కావున ఆయుద్గీఢబ్రాహ్మణ మీవిషయమునఁ బ్రమాణమైయున్నది. సమష్టిసూక్ష్మశరీరసంబంధాభిమానము కల్గి యుండినను, అవిద్యాకామకర్తలు లేకపోవుటచేత నాహిరణ్యగర్భ చకు జీవత్వము ఘటింపనేరదు. ఇది హైరణ్యగర్భవాదులమతము.

ఆవ. ఇప్పుడు విరాట్టు ఈశ్వరుఁ డగుననెడి వారివాదమును అందుకు ప్రమాణ మును చెందు శ్లోకములతోఁ దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్థూలదేహం వినా లింగదేహో న క్వాపి దృశ్యతే,
వైరాజో దేహ ఈశోఽత స్సర్వతో మస్తకాదిమాన్. 113

శ్లో. సహస్రశీర్షేత్వేనం చ విశ్వతశ్చక్షురిత్యపి,
శ్రుత మిత్యాహు రనిశం విశ్వరూపస్య చింతకాః. 114

వ్యా. కేవలం లింగశరీరస్య స్థూలదేహం విహాయానుపలభ్యమానత్వాత్ స్థూల శరీరసమవ్యభిమానీ విరాడేవేశ్వర ఇత్యాహ—స్థూలదేహం వినేతి.

తత్సర్వావే ప్రమాణమాహ—సహస్రశీర్షేతి. శ్రుతం వాక్యమితి శేషః. విశ్వ రూపస్య చింతకాః విరాడుపాసకాః.

టీ. లింగదేహః = సూక్ష్మదేహము, స్థూలదేహం వినా = స్థూలశరీరములేక, క్వాపి = ఎక్కడను, న దృశ్యతే = చూడబడుట లేదు. అతః = ఈహేతువుచేత, సర్వతః = అంతటను, మస్తకాదిమాన్ - మస్తక=శిరస్సును, ఆదిమాన్ =నేత్ర పాదా ద్విపయవములుగల, వైరాజః = విరాట్పురుషునిసంబంధమైన, దేహః = దేహము, సమష్టిస్థూలశరీరాభిమానియైన విరాట్పురుషుఁ డనుట. ఈశః = ఈశ్వరుఁడు, (భవతి = ఆగుచున్నాఁడు), విశ్వరూపస్య = విరాట్పురుషునియొక్క, చింతకాః = ఉపాసన

చేయువారు, అనిశం = ఎల్లప్పుడును, సహస్రశీరేతి = వేయి శిరస్సులు గలవాఁడనియు, విశ్వతః = అంతటను, చక్షురిత్యపిచ = నేత్రములు కలవాఁడనియు, ఏవం = ఈ మొదలైన సంగతి, శ్రుతం = పురుషసూక్తములో చెప్పబడినది. ఇతి = అని, ఆహూః = చెప్పుచున్నారు.

తా. స్థూలదేహము లేక సూక్ష్మశరీర ముండుట ఎన్నఁటికిని సంభవింపదు. కావున శిరఃపాదాద్యవయవములు గల విరాట్పురుషుఁడే యీశ్వరుఁడనియు, ఇందుకు పురుషసూక్తము ప్రమాణ మనియు విరాడుపాసకులు వాదించుచున్నారు.

అవ. ఈ విరాట్పురుషోపాసనయందును తప్ప గనిపించుచున్న దనెడి వారి వాదమును చెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సర్వతః పాణిపాదత్వే క్రిమ్యాదే రపి చేశతా,
తత శ్చతుర్ద్భుః దేవ ఏవేశో నేతరః పుమాన్.

115

వ్యా. అత్రాపి దోషదృష్ట్యా దేవతాంతరమాలంబిత ఇత్యాహ—సర్వత ఇతి.

టీ. సర్వతః = అంతట, పాణిపాదత్వేనతి = చేతులును పాదములును గలవాఁడగుచుండఁగా, క్రిమ్యాదేరపిచ = పురుగులు మొదలగువానికి నయితము, ఈశతా = ఈశ్వరత్వము (సిద్ధింపవలసియుండెను.) తతః=ఆహేతువుచేత, చతుర్ద్భుః = నాలుగు ముఖములు గలిగిన, దేవఏవ = బ్రహ్మదేవుఁడే, ఈశః = ఈశ్వరుఁడు, ఇతరః=అన్యుఁడైన, పుమాన్ = పురుషుఁడు, న = కాఁడు, ఈశ్వరుఁడు కాఁడనుట.

తా. కాలుచేతులు సామాన్యముగా క్రిమికీటకాదులకుం గూడఁ గలవు. అంతమాత్రముచేత (కాలుచేతులు గలిగినమాత్రము చేత) విరాట్పురుషున కీశ్వరత్వము చెప్పుట యుక్తము కాదు మతేమి యనవలయు ననఁగా చతుర్ద్భుఁడైన బ్రహ్మయే యీశ్వరుఁడనుట ఉచితముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

శ్లో. పుత్రార్థం త ముపాసీనా ఏవ మాహూః ప్రజాపతిః,

ప్రజా అస్మజ్తేత్యాది శ్రుతిం చోదాహారంత్యమి.

116

వ్యా. ఏవం కైరుచ్యత ఇత్యత ఆహ—పుత్రార్థమితి. “ప్రజాపతిః ప్రజా అస్మజ్” తేత్యాదివాక్యం తత్ర ప్రమాణమిత్యాహురిత్యాహ—ప్రజాపతీరితి.

టీ. పుత్రార్థం = పుత్రసంతానముకొఱను, తం = ఆచతుర్ద్భుబ్రహ్మను, ఉపాసీనాః = ఉపాసన చేసెడివారు, ఏవం = ఈ చెప్పబోయెడి విధముగా, ఆహూః =

చెప్పచున్నారు. అమీ = ఈచతుర్ముఖబ్రహ్మోపాసకులు, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మదేవుఁడు, ప్రజాః = ప్రజలను, అస్మజత = సృష్టించెను. ఇత్యాదిశ్రుతిం చ = ఈ మొదలగు వేదవాక్యములను, ఉదాహరంతి = ఉదాహరణముగా చెప్పచున్నారు.

తా. శ్రు. “ప్రజాపతిః ప్రజా అస్మజత” బ్రహ్మదేవుఁడు ప్రజలను సృష్టించెను గనుక బ్రహ్మదేవునే ఈశ్వరుఁ డనవలయును అని చతుర్ముఖ బ్రహ్మోపాసనమును సంతానాద్యపేక్షలతోఁ జేసెడి జనులు వాదించుచున్నారు.

అవ. ఇప్పుడు భాగవత మతస్వరూపమును చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. విష్ణోర్నా భే సముద్భూతో వేధాః కమలజ స్తతః,
విష్ణురేవేళ ఇత్యాహు ర్లోకే భాగవతా జనాః.

117

వ్యా. భాగవతమతమాహ—విష్ణోరితి.

టీ. కమలజః = కమలమునందు పుట్టిన, వేధాః = బ్రహ్మదేవుఁడు, విష్ణోః = శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క, నాభేః = నాభికమలమువలన, సముద్భూతః = పుట్టియుండెను. తతః = అందుచేత, విష్ణురేవ = శ్రీ మహావిష్ణువే, ఈశ ఇతి = ఈశ్వరుఁ డగు నని, లోకే = లోకమునందు, భాగవతాః = భగవద్భక్తులైన (భాగవతులగు), జనాః = జనులు, ఆహుః = చెప్పచున్నారు.

తా. చతుర్ముఖ బ్రహ్మ విష్ణుదేవునియొక్క నాభికమలమునందు జనించినవాఁడు కనుక విష్ణుమూర్తిని దేవుఁ డనుట యుక్తియుక్తము కాని బ్రహ్మదేవుఁడే ఈశ్వరుఁ డనుట సరి కా దని భాగవతజనులు పల్కుదురు.

అవ. శైవమతస్వరూపమును చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. శివస్సృషాదావన్వేష్టుం శార్ఙ్గశ క్త స్తతశ్శివః,

ఈశో న విష్ణు రిత్యాహు శ్శైవా ఆగమమానినః.

118

వ్యా. శైవానామతమాహ—శివస్యేతి.

టీ. శార్ఙ్గః = విష్ణుదేవుఁడు, శివస్య = శివునియొక్క, షాదౌ = షాదములను, అన్వేష్టుం = వెదకుటకొఱును, అశక్తః = అసమర్థుఁ డయ్యెను. తతః = ఆకారణమువలన, శివః = శివుఁడు, ఈశః = ఈశ్వరుఁడు అనవలయును. విష్ణుః = శ్రీమహావిష్ణువు, నేతి = ఈశ్వరుఁడు కాఁ డని, ఆగమమానినః = శైవాగమమునందు అభిమానము గలిగిన, శైవాః = శివభక్తులు, ఆహుః = చెప్పచున్నారు.

తా. శివమతస్థులు ఆగమమునందలి యభిమానముచేత మా శివునిపాదములను వెదకి తెలిసికొనుటకుచేతఁగాని విష్ణుదేవుని ఈశ్వరుఁ డనుట చెల్లదు. శై వాగమము ప్రకారము పరమశివుని ఈశ్వరుఁ డనఁ దగియున్నది.

అవ. గణపతిమతస్థులవాదమును దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పురత్రయం సాధయితుం విఘ్నేశం సోఽప్యపూజయత్,
వినాయకం ప్రాహురీశం గాణపత్యమతే రతాః.

119

వ్యా. గాణపత్యమతమాహ—పురత్రయమితి.

టీ. సోఽపి = ఆశివుఁడును, పురత్రయం = త్రిపురములను, (త్రిపురాసురుల ననుట.) సాధయితుం = సాధింపనెంచి, విఘ్నేశం = విఘ్నములను దొలఁగించునట్టి గణపతిని, అపూజయదితి = పూజించియుండె నని, గాణపత్యమతే=గాణపత్య మనెడి మతమునందు, రతాః = తాత్పర్యముగల జనులు, వినాయకం = గణపతిని, ఈశం = ఈశ్వరునిగా, ప్రాహుః = చెప్పచున్నారు.

తా. త్రిపురాసురులను సంహరింపఁ బోవునపుడు ముందుగా శివుఁడు గణపతిని పూజించినట్లు పురాణములలో నుండుటచేత గణపతిని ఈశ్వరుఁ డనవలయుఁగాని, శివుని ఈశ్వరుఁ డనరాదు అని గాణపత్య మతస్థులు వాదించెదరు.

అవ. ఇట్లే తమ తమ మతాభిమానముచేత బహుజనులు బహువిధవాదములు చేయుచు ననేకమతముల నేర్పఱచి రని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవమన్యే స్వస్వపక్షాభిమానేనాన్యధాన్యధా,
మంత్రార్థవాదకల్పాదీ నాశ్రిత్య ప్రతిపేదిరే.

120

వ్యా. ఉక్తన్యాయమన్యత్రాప్యతిదిశతి—ఏవమితి. అన్యే ఛైరవమైరాలాద్యు పాసకాః. అన్యధాన్యధా వర్ణనే కారణమాహ—స్వస్వేతి. తత్రతత్ర ప్రమాణాని సంతీతి దర్శయతి—మంత్రేతి.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగా, అన్యే = మఱికొందఱు, (ఛైరవాద్యుపాసకు లనుట.) స్వస్వపక్షాభిమానేన = తమ తమ మతాభిమానముచేత, అన్యధాన్యధా = అనేక విధ ములుగా, మంత్రార్థవాదకల్పాదీన్ - మంత్ర = మంత్రములయందలి, అర్థవాద = కథ లను, కల్పాదీన్ = స్థలపురాణాదులను, ఆశ్రిత్య = అనుసరించి, ప్రతిపేదిరే = ఈశ్వ రునిగా నుపాసించిరి.

తా. మఱికొందఱు తమ తమ మతాభిమానము చేత వేదమంత్రములయందలి కథలను ఆయా స్థలపురాణములనుబట్టి వేఱు వేఱు దేవతల నుపాసనచేయుచున్నారు.

అవ. ఇట్లు లెక్కలేని మతము లున్న వని తెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అంతర్యామిణమారభ్య స్థావరాంతేశవాదినః,
సంత్యశ్వత్థార్కవంశాదేః కులదైవత్వదర్శనాత్ . 121

వ్యా. ఏవం కతి మతానీత్యాశంక్య, అసంఖ్యానీత్యాహ—అంతర్యామిణమితి. స్థావరేశవాదో న క్వాపి దృష్టచర ఇత్యాశంక్యాహ—అశ్వత్థార్కేతి.

టీ. అశ్వత్థార్కవంశాదేః - అశ్వత్థ = రావిచెట్టును, అర్క = జిల్లేడుచెట్టును, వంశ = వెదట్లును, ఆదేః = మొదలైనవానియొక్క, కులదైవత్వదర్శనాత్ = కులదేవతలకుగా నుపాసించుట (కనఁబడుచుండుట) వలన, అంతర్యామిణం = అంతర్యామిని, ఆరభ్య = మొదలుకొని, స్థావరాంతేశవాదినః - స్థావర = స్థావరములైన చెట్లు చేమలవఱకు, ఈశ = ఈశ్వరభావమును, వాదినః = వాదించెడువారును, సంతి = కలరు.

తా. అంతర్యామి మొదలుకొని చివరకు రావిచెట్లు, తులసి చెట్లు, జిల్లేడుచెట్లు, పుట్టలు, గుట్టలు, దేవుఁ డనియు కులదేవత లనియు పూజించెడిమతము లెన్నియో గణనాతీతములుగ నున్నవి. కావున స్థావరములే ఈశ్వరుఁ డని యేల యనరాదు. అని బహుజనులు చెప్పుచున్నారు.

అవ. ప్రపంచమున నెందఱున్నారో యందఱి కన్నిమతము లున్నట్లు తెలియఁబడుచున్నది. ఇందులో గ్రాహ్యములైన మతము లేవి? అగ్రాహ్యములైన మతము లేవి యని ప్రశ్న రాఁగా చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తత్త్వనిశ్చయకామేన న్యాయాగమవిచారిణాం,
వృకైవ ప్రతిపత్తిస్యా త్సస్యత్ర స్ఫుటముచ్ఛయే . 122

వ్యా. సన్వేపం మతభేదే కస్యోపాదేయత్వం కస్య వా హేయత్వ మిత్యాకాంక్షాయామాహ—తత్త్వనిశ్చయేతి. తత్త్వనిశ్చయకామేన తత్త్వనిశ్చయేచ్ఛయా న్యాయాగమయోర్విచారణశీలానాం పురుషాణాం ప్రతిపత్తిరేకైవ స్యాత్ . సా కీదృశీత్యతాహ—సాస్యత్రేతి.

టీ. తత్త్వనిశ్చయకామేన=పరతత్త్వనిశ్చయమును కోరినయెడల, న్యాయాగమ విచారిణాం = న్యాయవిచారమును వేదాంతవిచారమును గలవారికి, ప్రతిపత్తి=తత్త్వ నిశ్చయము, ఏకైవ = ఒక్కటే యుండును. సాపి = ఆ తత్త్వనిశ్చయబుద్ధియు, అత్ర= ఈచిత్రదీపికయందు, స్ఫుటం=సందేహములు పాయునట్లు, ఉచ్యతే=చెప్పబడును.

తా. చక్కగా వేదాంతశాస్త్రమును మీమాంసాన్యాయము లను పరిశీలించి నిశ్చయించినవారి కిన్ని మతములే లేవు. వారిమతము పరతత్త్వ మొక్కటితప్ప తక్కినవన్నియు వారి వారి యధికారము నను సరించి బోధసౌకర్యార్థముగాఁ దెలుపబడిన వని యీచిత్రదీపమునందు స్పష్టీకరింపబడును.

అవ. అట్టి నిశ్చయమును దెలుపబూని దాని కనుకూలమైన యొక శ్రుతిని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్తాయినం తు మహేశ్వరం,
అస్యావయవభూతైస్తు వ్యాప్తం సర్వమిదం జగత్. 123

వ్యా. తామేవ ప్రతిపత్తిం దర్శయితుం తదనుకూలాం శ్రుతిం పఠతి—మాయాం త్వితి. మాయామేవ ప్రకృతిం జగదుపాదానకారణం విద్యాత్ జానీయాత్. మాయినం తుమాయోపాధికమంతర్యామిణమేవ మహేశ్వరం మాయాధిష్ఠాతారం నిమిత్తకారణం జానీయాత్. అస్య మాయినో మహేశ్వరస్యావయవభూతై రంశరూపైశ్చరాచరాత్తకై ర్జైవైః కృత్స్నమిదం జగద్వ్యాప్త మిత్యస్యాశ్శుతేరర్థః.

టీ. మాయాం తు=మాయను, ప్రకృతం=ప్రకృతినిగా, విద్యాత్ = తెలిసికొన వలయును. మాయినం తు = మాయోపాధికుడైన యీశ్వరుని, మహేశ్వరం=మాయా ధిష్ఠాతయైన పరమేశ్వమనిగా (విద్యాత్ = తెలిసికొనవలెను). అస్య = ఈ పరమేశ్వరుని యొక్క, అవయవభూతైస్తు=అవయవస్వరూపులైన (చరాచరాత్మకములైన) సర్వజీవుల చేత, ఇదం=ఈ, సర్వం=సమస్తమైన, జగత్=జగత్తు, వ్యాప్తం=వ్యాపింపబడియున్నది.

తా. మాయ యీజగత్తునకు నుపాదానకారణ మగుచు ప్రకృతి యనబడుచున్నది. ఇట్టి మాయకు నాథారుడైన యంతర్యామిని మహేశ్వరునిగా నీయంతర్యామియొక్క అంశస్వరూపులైన జంగమ స్థావరాత్మకమైన (మనుష్యపశుపక్షివృక్షాదిస్వరూపమై) సర్వప్రపంచము వానిచే వ్యాపింపబడిన దని వేదము చెప్పుచున్నది.

ఆవ. ఈశ్రుతి చెప్పినచోప్పన న్యాయనిర్ణయము చేయుట తగియున్న దని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఇతి శ్రుత్యనుసారేణ న్యాయో నిర్ణయ ఈశ్వరే,
తథా సత్యావిరోధస్యాత్ స్థావరాంతేశవాదినామ్. 124

వ్యా. ఏతచ్ఛ్రుత్యనుసారేణేశ్వరవిషయే నిర్ణయో యుక్త ఇత్యాహ—ఇతితి.
కుతో యుక్త ఇత్యాశంక్య సర్వత్రావిరుద్ధత్వాదిత్యాహ—తథేతి. సర్వస్యాపీశ్వరత్వా
ఖ్యుపగమాన్న కేనాపి విరోధ ఇతి భావః.

టీ. ఇతి=ఈ పైన చెప్పబడిన ప్రకారముగల, శ్రుత్యనుసారేణ=శ్రుతి ననుసరించి,
ఈశ్వరే = ఈశ్వరవిషయకమైన, నిర్ణయః = నిర్ధారణము, న్యాయ్యః = న్యాయ
యుక్తమైయున్నది. తథా సతి=ఆ ట్లగుచుండగా, స్థావరాంతేశవాదినాం-స్థావరాంత
వృక్షముల పర్యంతమునుండు సర్వభూతములను, ఈశ = యీశ్వరుఁ డని, వాదినాం =
వాదముచేయువారికి, అవిరోధః = విరోధము లేక పోవుట (సర్వసమ్మతమై యుండుట),
స్యాత్ = ఆగును.

తా. “మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్” అని పైన చెప్పబడి
యున్న శ్రుతి ప్రకారము స్థావరపర్యంతములగు సర్వభూతములును
ఈశ్వరస్వరూప మని చెప్పుట సర్వజనసమ్మతమై యున్నది.

ఆవ. ఇళుడు మాయాస్వరూపమును నిరూపణము చేయుచున్నాడు:—

శ్లో. మాయా చేయం తమోరూపా తాపనీయే తదీరణాత్,
అనుభూతిం తత్ర మానం ప్రతిజ్ఞే శ్రుతి స్వయమ్. 125

వ్యా. నను జగత్ప్రకృతిభూతాయాః కిం రూప మిత్యత ఆహ—మాయా చేయ
మితి. కుత ఇత్యత ఆహ—తాపనీయ ఇతి. మాయా చ తమోరూపేతి తాపనీయోపనిషది
తమోరూపత్వస్యాభిధానాదిత్యర్థః. మాయాయాస్తమోరూపత్వే కిం ప్రమాణమిత్యా
కాక్షయాం అనుభూతిరితి. శ్రుతిరేవాత్రానుభవః ప్రమాణమితి ప్రజానీత ఇత్యాహ
—అనుభూతిమితి.

టీ. తాపనీయే=తాపనీయోపనిషత్తునందు, తదీరణాత్ = ఆ మాయాస్వరూపము
చెప్పబడుటవలన, ఇయం చ = ఈమాయ, తమోరూపా=తమోగుణస్వరూపమైనది,
తత్ర=తమోగుణస్వరూపము గలుగుటయందు, అనుభూతిం = అనుభవమును, మానం =
ప్రమాణముగా, శ్రుతి=శ్రుతి, స్వయం=తాను, ప్రతిజ్ఞే=తెల్పినది.

తా. శ్రు. “మాయా చ తమోరూపా” మాయ తమోగుణ
స్వరూపమైన దని యుత్తరతాపని పూర్వతాపని యను నుపనిషత్తుల

యందు చెప్పబడిన శ్రుతి లోకానుభవమును ప్రమాణముగాఁ జేసి చెప్పియున్నది.

అవ. ఆ లోకానుభవమునే వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జడం మోహాత్తకం తచ్చే త్యనుభావయతి శ్రుతిః,

ఆబాలగోపం స్పష్టత్వా దానంత్యం తస్య సాబ్రవీత్.

126

వ్యా. తత్ర మాయాయా స్తమోరూపత్వే ణోఽసావనుభవ ఇత్యాకాంతాయాం తదేతజ్జడం మోహాత్తక మితి శ్రుతిరేవాత్రానుభవం స్పష్టయతీత్యాహ—జడమితి. అనంతమితి శ్రుత్యా సర్వానుభవం సిద్ధత్వముచ్యత ఇత్యాహ—ఆబాలేతి. జడం మోహం చ ప్రకృతేః కార్యమిత్యాబాలగోపాలాదీనాం సర్వేషామనుభవఇత్యర్థః.

టీ. తత్ = ఆ తమోగుణస్వరూపమగుమాయ, జడం = జడ మనియు, మోహాత్తకం = అజ్ఞాన స్వరూపమైన దనియు, ఇతి = ఇట్లుగా, శ్రుతిః = వేదవాక్యము, అనుభావయతి = లోకానుభవము తెలుపుచున్నది. ఆబాలగోపం = పిల్లవాఁడు మొదలుకొని వెట్టిగొల్లవాఁడువఱకు, స్పష్టత్వాత్ = అందఱికిఁ దెలిసిన దగుటవలన, తస్య = ఆ తమోగుణస్వరూపమైన మాయకు, అనంత్యం = అనంతత్వమును, సా = ఆ వేదవాక్యము, సాబ్రవీత్ = చెప్పెను.

తా. మాయ జడస్వరూప మైన దనియు, నందఱను మోహింపఁ జేయునదియు, అనంతస్వభావము గల దనియు శ్రు. “తదేతజ్జడం మోహాత్తకం అనంతం” ఈ మొదలైన వేదవాక్యములు మాయాస్వరూపము ఆబాలగోపవిదిత మని అనుభవగోచర మగుటను తెల్పుచున్నవి.

శ్లో. అచిదాత్త ఘటాదీనాం యత్స్వరూపం జడం హి తత్,

యత్ర కుంతీభవేద్బుద్ధి స్స మోహ ఇతి లౌకికాః.

127

వ్యా. జడశబ్దస్యార్థమాహ—అచిదాత్తేతి. మోహశబ్దార్థ మాహ—యత్రేతి.

టీ. అచిదాత్త ఘటాదీనాం-అచిదాత్త = చేతనపదార్థములుగాని, ఘటాదీనాం = ఘటపటాదివస్తువులయొక్క, యత్ స్వరూపం = ఏస్వరూపము గలదో, తత్ = అది, జడం హి = జడశబ్దార్థముగదా, యత్ర = ఏవిషయమందు, బుద్ధిః = బుద్ధి, కుంతీభవేత్ = తెలిసికొనఁజాలక భ్రాంతిని జెందునో, సః = అది, మోహ ఇతి = మోహ మని, లౌకికాః = సామాన్యముగా లోకజ్ఞానము గలవారు (అహుః = చెప్పుచున్నారు).

తా. కుండ, గోడ మొదలైనవి అచేతనము లనెడి బుద్ధి యేది కలదో, యది జడస్వరూపముయొక్క యనుభవ మగును. “ఇది సా

బుద్ధికి నందకుండ నున్నది” యనునట్టి యనుభవము మోహస్వరూపము యొక్క యనుభవ మగును. ఇది యెల్లరకును దెలిసినవిషయమే.

అవ. పైన చెప్పబడినవిధమున సర్వానుభవసిద్ధమైన యానంత్యము సిద్ధించిన దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇత్థం లోకకదృష్టైశ్చ తస్మైర్వైరప్యనుభూయతే,
యుక్తివృష్ట్యా త్వనిర్వాచ్యం నాసదాసీదితి శ్రుతే. 128

వ్యా. ఉక్తప్రకారేణ సర్వానుభవసిద్ధత్వలక్షణమానంత్యం సిద్ధమిత్యాహ—
ఇత్థమితి. ఏతజ్జాడ్యమోహాలక్షణతమోహూపత్వం నన్వేపం మాయాయాస్సర్వానుభవ సిద్ధత్వేషుటాదివత్ జ్ఞానేనానివర్త్యత్వం స్యాదిత్యాశంక్యాహ—యుక్తితి. తుశబ్దః శంకావ్యావృత్త్యర్థః. అనిర్వాచ్యం సత్త్వేనాసత్త్వేన వానిర్వక్తు మశక్యం. తత్ర కిం ప్రమాణమిత్యత ఆహ—నాసదితి.

టీ. ఏతత్ = ఈజాడ్యమోహాలక్షణమైన తమోహూపత్వము, ఇత్థం = ఈపైన చెప్పబడినవిధమున, లోకకదృష్ట్యా = లోకజ్ఞానముచేత, తస్మైర్వైరపి = ఎల్లజనులచేతను, అనుభూయతే = అనుభవింపబడుచున్నవి. నాసదాసీదితి శ్రుతే = సద్రూపమును అసద్రూపమును కా దని చెప్పెడి శ్రుతినిబట్టియు, యుక్తివృష్ట్యా=యుక్తిచేత నాలోచించి చూచుటచేతను, అనిర్వాచ్యం = అనిర్వాచ్యమైనది. అనఁగా సద్రూప మని కాని అసద్రూప మని కాని వాక్కుచే చెప్పుట కలవి కా దనుట (స్యాత్=అగును).

తా. ప్రకృతिसంబంధమైన జడస్వరూపమైనట్టియు మోహ స్వరూపమైన తమోహూపత్వము చక్కని లోకజ్ఞానముకలిగి పరిశీలించుట చేత నెల్లరకు ననుభవగోచర మగును. ఇది సద్రూపమును అసద్రూపమును కా దనెడి శ్రు. “నాస దాసీన్నో స దాసీత్” ఈశ్రుత్యర్థమునుబట్టియు, యుక్తిచేత చూచినను అనిర్వాచ్య మగుచున్నది. అనఁగా వాక్కుచే నిట్టి దని వచింప శక్యము గాని దనుట.

అవ. ఈ శ్రుత్యర్థమును హేతువులచేత స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నాస దాసీద్విభాతత్వా న్నో సదాసీచ్ఛ బాధనాత్,
విద్యాదృష్ట్యా శ్రుతం తుచ్ఛం తస్య నిత్యనివృత్తితః. 129

వ్యా. అస్యాశ్చుతేరభిప్రాయమాహ—నాసదాసీదితి. బాధనాన్నేహనానాస్తి కించనేతి శ్రుత్యా నిషేధాదిత్యర్థః. సదసద్రూపత్వం తు. “విరుద్ధత్వాదయుక్త” మితి శ్రుత్యోపేక్షితం. ఏవం యుక్తివృష్ట్యానిర్వచనీయత్వం ప్రదర్శ్య “తుచ్ఛమిదం

రూపమస్యే”తి శ్రుతిర్విద్వదనుభవేన తస్మాస్తుచ్ఛత్వం దర్శయతీత్యాహ—విద్యేతి. తుచ్ఛత్వే హేతుమాహ—తస్యేతి.

టీ. విభాతత్వాత్ = (ఆమాయ) ప్రకాశించుచుండుటవలన, అసత్ = అసద్రూపమైనది, నాసీత్ = కాదు, బాధనాత్ = శ్రుతి నిషేధించుటవలన, సచ్ఛ = సద్రూపంబును, నో ఆసీత్ = కాదు. తస్య = ఆతమస్వరూప మగు మాయ, నిత్య నివృత్తితః - నిత్య = ఎల్లప్పుడును, నివృత్తితః = నివర్తించుటవలనను, విద్యాదృష్ట్యా = జ్ఞానదృష్టిచేత, తుచ్ఛం = తుచ్ఛమైనది, కాలత్రయమందు లేని దని, శ్రుతం = శ్రుతిచేతఁ జెప్పఁబడినది.

తా. ఈమాయ శశవిషాణము (కుందే క్కొమ్ము) వంధ్యా శ్రుతుఁడు (గొడ్డాలిక్కొడుకు) మొదలైనవానివలె లేని దందుమా? ప్రకాశించుటచేత లేనిది (అసద్రూపము) అనుటకు వీలులేదు. శ్రు. “నేహ నానాస్తి కించన” అనఁగా ఇహ = ఈజన్మయందు, కించన = ఏదియును, నాస్తి = లేదు. అనెడి ఈశ్రుతిచేత నిషేధింపఁబడుటవలన ఉనికి గలది (సద్రూపము) అనుటకు వీలు లేదు. ఈరెండుపక్షములు గాక మూడవది యైన ఉన్నది లేదు (సదసద్రూపము) అనెడి పక్షము పరస్పరవిరుద్ధభర్తము గలది గనుక శ్రుతియే యాపక్షమును శ్రు. “అయుక్తం” అను శ్రుతిచేత నుపేక్షించినది “తుచ్ఛమిదం రూపస్య” ఆప్రకృతిజ్ఞానముచేత నివర్తించున దగుటవలనను విద్వదనుభవమును బట్టియు తుచ్ఛము (కాలత్రయమందు లేనిది) అని శ్రుతిచేత చెప్పఁబడినది.

అవ. ఈచెప్పఁబడినసంగతిని పూర్తిచేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తుచ్ఛాఽనిర్వచనీయా చ వాస్తవీ చేత్యసౌ త్రిధా,

జ్ఞేయా మాయా త్రిభిర్బోధై శ్రౌతయా క్షికతాక్షికైః.

130

వ్యా. ఉపపాదితమర్థముపసంహరతి—తుచ్ఛేతి. శ్రౌతబోధేన తుచ్ఛ కాలత్రయేఽప్యసతీ యాక్షికబోధేనాఽనిర్వచనీయా తాక్షికబోధేన వాస్తవీ చేత్యేవం త్రిధా మాయా జ్ఞేయేత్యర్థః.

టీ. అసౌ మాయా = ఈమాయ, శ్రౌతయా క్షికతాక్షికైః-శ్రౌత = శ్రుతిసంబంధమైనట్టియు, యాక్షిక = యుక్తిసంబంధమైనట్టియు, తాక్షికైః = లోకసంబంధమైనట్టియు, త్రిభిః = మూడైన, బోధైః = బోధలచేత (దృష్టులచేత) తుచ్ఛా = కాల

త్రయమందు లేనిదియు, అనిర్వచనీయా చ = వాక్కుచే చెప్పనలవికానిదియు, వాస్తవీచ = సత్యమైనదియు, ఇతి = అని, త్రిధా = మూడువిధములు గలదిగా, జ్ఞేయా = తెలిసికొనదగినది (అగును). ఇచట యథాక్రమముగా నన్వయచాతుర్యమును గ్రంథకర్త చూపించియున్నాడు.

తా. ఈమాయ (క్రమముగా) శ్రౌతసంబంధమగు దృష్టిచేత కాలత్రయమందు లేని దనియు, యుక్తిసంబంధమగు దృష్టిచేత వాక్కుచే చెప్పనలవి కాని దనియు, లోకసంబంధమైన దృష్టిచేత వాస్తవమైన దనియు (తుచ్చ, అనిర్వచనీయ, వాస్తవి అని మూడు విధములు గలదిగ) తెలిసికొనవలసినది.

అవ. ఈమాయయొక్క కృత్యమును చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. అస్య సత్త్వమసత్త్వం చ జగతో దర్శయ త్యసౌ,
ప్రసారణాచ్చ సంకోచా ద్యథా చిత్రపటస్తథా.

131

వ్యా. అస్య సత్త్వమసత్త్వం చ దర్శయతీతి శ్రుతేర్థమస్యాః కృత్యమాహ—
అస్యేతి. ఏకస్యా ఏవ మాయాయా జగత్సత్త్వాసత్త్వప్రదర్శకత్వే దృష్టాంతమాహ—
ప్రసారణాదితి.

టీ. చిత్రపటః = బొమ్మలయద్దకము గల వస్త్రము, యథా = ఏవిధముగ, ప్రసారణాత్ = విస్తరింపజేయుటవలనను, సంకోచాచ్చ = ముడుచుటవలనను, తనయందలి చిత్రపుంబొమ్మలయునికిని ఆవి లేకపోవుటను చూపుచున్నదో, తథా = ఆవిధముగ, అసౌ = ఈమాయ, అస్య = ఈ, జగతః = జగత్తుయొక్క, సత్త్వం = ఉండుటను, అసత్త్వం చ = లేకపోవుటను, దర్శయతి = చూపించుచున్నది.

తా. బొమ్మలయద్దకము కలిగిన యొకానొక చిత్రవస్త్రమును విస్తరింపజేసినపుడు దానియందలి యునికి తెలియును. ఆవస్త్రమునే ముడిచినపుడు దానియందలి బొమ్మలయొక్క లేకపోవుటయును తెలియును. అటువలె ఈమాయ ప్రపంచముయొక్క కలిమిలేములం జూపుచున్నది. మాయ చేయుచున్న చమత్కారకార్యమిదియే. శ్రు. “అస్య సత్త్వమసత్త్వం చ దర్శయతి” అనెడి శ్రుత్యర్థ మిశ్లోకమందు తెల్పబడినది.

అవ. ఇప్పుడు శ్రు. “స్వతంత్రాస్వతంత్రత్వేన” అనెడి శ్రుతిచేత మాయయందు స్వాతంత్ర్యమును అస్వాతంత్ర్యమును చెప్పబడియుండుటచేత నందులకు తగిన యుపపత్తిని దెల్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అస్వతంత్రా హి మాయా స్యా దప్రతీతే ర్విना చితం,

స్వతంత్రాపి తథైవ స్యా దసంగస్వాన్యధాకృతేః.

132

వ్యా. స్వతంత్రాస్వతంత్ర త్వేనేతి శ్రుత్యా మాయాయా స్వాతంత్ర్యాస్వాతంత్ర్యే దర్శితే. తత్ప్రోభయత్రోపపత్తిమాహ — అస్వతంత్రేతి. స్వభాసకచై తన్యం విహాయ న ప్రకాశత ఇత్యస్వతంత్రాసంగస్యాత్తనోన్యధాకరణాత్ స్వతంత్రాపీ త్యర్థః.

టీ. మాయా = ప్రకృతి, చితం వినా = చిద్రూపుడైన ఆత్మను వదలి, అప్రతీతేః = స్ఫురింపకపోవుటవలన, అస్వతంత్రా హి = స్వతంత్రతలేనిదే, స్యాత్ = అగును. అసంగస్య = నిస్సంగుడైన కూటస్థుని, అన్యధా = సంగము కలవానినిగా, కృతేః = చేయుటవలన, స్వతంత్రాపి = స్వాతంత్ర్యము కలదియు, తథైవ = ఆప్రకారముగనే, స్యాత్ = అగును.

తా. మాయ ఆత్మను వదలిపెట్టిన స్ఫురింపదు గనుక స్వాతంత్ర్యము లేని దనవలయును. అసంగుడైన ప్రత్యేగాత్మను సంగము గలవానినిగాఁ జేయుటచేత స్వతంత్రాస్వతంత్ర త్వేన = స్వాతంత్ర్యము నస్వాతంత్ర్యము రెండును గల దనెడి హేతువు చెప్పబడినది.

అవ. కూటస్థుని సంగము గలవానినిగాఁ జేసినరీతిని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కూటస్థాసంగ మాత్తానం జగత్త్వేన కరోతి సా,

చిదాభాసస్వరూపేణ జీవేశావపి నిర్తమే.

133

వ్యా. అన్యధాకరణమేవ స్పష్టయతి—కూటస్థాసంగమితి. జీవేశావాభాసేన కరోతీతి శ్రుత్యుక్తం జీవేశ్వరవిభాగం చ కరోతీత్యాహ—చిదాభాసేతి.

టీ. సా = ఆమాయ, కూటస్థాసంగం-కూటస్థ=కూటస్థుఁ డగుటచేత, అసంగం = ఏసంగములేని (దేనితో నంటని), ఆత్తానం = ప్రత్యేగాత్మను, జగత్త్వేన = ప్రపంచస్వరూపునిగా, కరోతి = చేయుచున్నది. చిదాభాసస్వరూపేణ = చిదాభాస స్వరూపము చేత, జీవేశావపి = జీవుని నీశ్వరుని కూడ, నిర్తమే = నిర్తించినది.

తా. స్వభావముచేత నిర్వికారుఁడును అసంగుఁడు నైన ప్రత్యేగాత్మను జగద్రూపునిగాఁ జేసినది. (సర్వజగత్తును ప్రత్యేగాత్మయందు యధార్థముగా లేనిదానిని కల్పించిన దనుట.) మఱియు ఆమాయ జీవేశ్వరు లిద్దఱని చిదాభాసస్వరూపముచేత విభాగము కలుగఁ జేసినది. ఈయర్థము శ్రు. “జీవేశావాభాసేన కరోతి” అనెడి శ్రుతిచేత తెలుపఁ బడెను.

అవ. మాయ ఆత్మను జగద్రూపునిగాఁ జేసినయెడల, ఆయాత్మస్వరూపమునకు హాని వచ్చునే యని ప్రశ్న రాఁగా సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కూటస్థమనుపద్రుత్య కరోతి జగదాదికం,

దుర్లుటైకవిధాయిన్యాం మాయాయాం కా చమత్కృతిః. 134

వ్యా. ననాత్మనోఽన్యధాకరణే కూటస్థత్వహానిస్సాస్యదిత్యాశంక్యాహ—కూటస్థమితి. నను కూటస్థత్వావిఘాతేన జగదాదిస్వరూపత్వాపాదనం దుర్లుటమిత్యాశంక్య మాయాయాం దుర్లుటైకవిధాయిత్వాన్నేద మాశ్చర్యకారణమిత్యాహ—దుర్లుటేతి. అన్యధా మాయాత్వమేవ భజ్యేతేతి భావః.

టీ. కూటస్థం = ప్రత్యగాత్మనుగూర్చి, అనుపద్రుత్య = ఉపద్రవము కలుగఁ జేయక (కూటస్థస్వరూపమునకు హాని కలిగింపక) జగదాదికం = జగత్తుమొదలైనదానిని, కరోతి = చేయుచున్నది. దుర్లుటైకవిధాయిన్యాం - దుర్లుట = చేయనలవిగాని పనులను, విధాయిన్యాం = చేయఁగలిగిన, మాయాయాం = మాయయందు, చమత్కృతిః = ఆశ్చర్యపడఁదగినది, కా = ఏమి. (అస్తి = ఉన్నది? వింత లే దనుట.)

తా. కూటస్థస్వరూపమునకు నేమాత్రము హాని కలుగనీయక యాకూటస్థునియందు జగత్తు నంతయు కల్పించినది. అఘటనఘటనా సామర్థ్యముగలిగిన, అనఁగా నెంతటి యసాధ్యకార్యములనైనఁ జేయఁగలిగిన మాయవిషయమై యిది యిట్లు చేయు ననుట యొక వింతకాదు.

అవ. మాయ ఎంతటి యసాధ్యకార్యముల నైనఁ జేయఁగల దని దృష్టాంత పూర్వకముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ద్రవత్వ ముదకే వహ్నీవౌష్ణ్యం కఠిన్యమశ్చని,

మాయాయాం దుర్లుటత్వం చ స్వతస్సిద్ధ్యతి నాన్యతః. 135

వ్యా. మాయాయా దుర్లుటకఠిత్వస్వభావత్వే దృష్టాంతమాహ—ద్రవత్వమితి. ఉదకాదీనాం ద్రవత్వాది యథా స్వాభావికం తద్వన్తాయాయా దుర్లుటకఠిత్వమిత్యర్థః.

టీ. ఉదకే = నీటియందు, ద్రవత్వం = ద్రవస్వభావమును, వహ్నీ = అగ్నియందు, వౌష్ణ్యం = వేడిమిని, అశ్చని = తాతియందు, కఠిన్యం = కఠినత్వమును, మాయాయాం = మాయయందు, దుర్లుటత్వం చ = అసాధ్యమైనపనులఁ జేయుట, స్వతః = స్వాభావికముగనే, సిద్ధ్యతి = ఏర్పడుచున్నది, అన్యతః = ఇంకొకదానివలన, న = ఏర్పడలేదు.

తా. ఉపకమునందు ద్రవత్వమును, అగ్నియం దుష్ణత్వమును, తాఠియందు కాఠిన్యమును, నితర పదార్థములవలనఁ గలుగక స్వభావ సిద్ధములై యున్నట్లు మాయ యందును అఘటనాఘటనరూప మగు శక్తి స్వతస్సిద్ధమై యున్నదే కాని మఱియొక పదార్థమువలనఁ గలుగ లేదు.

శ్లో. న వేత్తి లోకో యావత్తం సాక్షాత్తావ చ్చమత్కృతిమ్,
ధత్తే మనసి పశ్చాత్తు మా యైషేత్యుపశామ్యతి. 136

వ్యా. నను మాయాయా దుర్లుటకఃరిత్వ మాశ్చర్య కారణం న భవతీ త్యుక్త మనుపపన్నం. లోకే మాయాయాశ్చమత్కారహేతుత్వదర్శనాదిత్యాశంక్య మాయా ప్రయోక్తసాక్షాత్కారపర్యంతమేవాస్యా ఆశ్చర్య కారణత్వం నోపరిష్టాదిత్యాహ— నవేత్తితి.

టీ. తం = ఆకూటస్థుని, లోకః = జనము, యావత్ = ఎంతవఱకు, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షముగా, న వేత్తి = తెలిసికొనదో, తావత్ = అంతవఱకు, మనసి = మనస్సు నందు, చమత్కృతిం = చమత్కారమును, ధత్తే = చేయుచున్నది. పశ్చాత్తు = ఆపర మాత్తును తెలిసికొనినతర్వాతనై తే, ఏషా = ఈ, మామేతి = మాయ యనునది, ఉప శామ్యతి=ఉపశమించుచున్నది. స్వరూపనాశనము నొందుచున్న దనుట.

తా. లోకములో మాయాచమత్కారములు చేయువాఁడు తా నగపడక యెన్నెన్నియో చిత్ర ప్రదర్శనములను గనపఱచి చిట్టచివ రకు అవి యసత్యము లని కనుపడఁగానే యదివఱకు కనుగొనినదంతయు మిథ్య యైనట్లు యీమాయా ప్రపంచమంతయు ఆపరమాత్మ సాక్షాత్కారము కలుగువఱకే తోఁచునుగాని ఆత్మ సాక్షాత్కారము కలిగిన వెనుక నింత చమత్కృతినిఁ జూపిన మాయ మాయమగును. లేని దగు నని భావము. అంతటికి వింత కలిగించు తన చమత్కారమును యథా ర్థముగా లే దని తెలుపును.

అవ. జగత్తు సత్య మని వాదించెడి నైయామికులనుగూర్చి యిట్టిచమత్కారములు చేయవచ్చును గాని జగత్తు మాయ యని వాదించెడివాదియొద్ద నిట్టిచోద్యములు పనికిరా వని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రసవంతి హి చోద్వాని జగద్వస్తుత్వ వాదిభు,
న చోదనీయం మాయాయాం తస్యాశ్చోద్వైక రూపతః. 137

వ్యా. కించ జగత్సత్త్వవాదినో నైయామి కాదీక్ ప్రత్యేవం విధాని చోద్యాని కర్తవ్యాని న మాయావాదినం ప్రతీత్యాహ—ప్రసరంతీతి.

టీ. జగద్వస్తుత్త్వవాదిభు - జగత్ = ప్రపంచమునకు, వస్తుత్త్వ = సత్యత్వమును, వాదిభు = చెప్పుచుండెడి తార్కికులు మొదలైనవారియొద్ద, చోద్యాని = ఆక్షేపణలు, ప్రసరంతి హి = పనికివచ్చును గదా. తస్యాః = ఆమాయకు, చోద్యైకరూపతః-చోద్య = వింతయై, ఏక = ముఖ్యమైన, రూపతః = స్వరూపము గనుక, మాయాయాం = మాయవిషయమై, చోదనీయం = చేయదగిన-చోద్యము, న = లేదు.

తా. తార్కికులు మొదలైనవాదులు ప్రపంచము సత్య మని చెప్పుచున్నారు. కనుక మీరు చేయు నాక్షేపణలు వారియొద్ద పనికి వచ్చును గాని చోద్యమే ముఖ్యస్వరూపముగాఁ గలిగిన మాయవిషయమై యట్టి చోద్యములు (ఆశ్చర్యములు) చేయుట కూడదు.

అవ. మాయను గుఱించి వాదము చేయుచుండెడువారిని గుఱించి చోద్యము చేయువిషయమై అధిక ప్రసంగమును చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చోద్యేఽపి యది చోద్యం స్యాత్త్వచ్చోద్యే చోద్యతే మయా, పరిహార్యం తతశ్చోద్యం న పునః ప్రతి చోద్యతామ్. 138

వ్యా. మాయావాదినం ప్రతి చోద్యకరణేఽతిప్రసంగమాహ—చోద్యేఽపీతి. తస్మా కిం కర్తవ్య మిత్యత ఆహ—పరిహార్యమితి.

టీ. చోద్యేఽపి = ఆశ్చర్యపడదగినదానియందును, చోద్యం = ఆక్షేపణము, స్యాద్ద్యది = కలిగినయెడల (చేసినటులైన ననుట.) త్వచ్చోద్యే = నీయాక్షేపముమీఁద, మయా = నాచేతను, చోద్యతే = ఇంకొకచోద్యము చేయఁబడును. తతః = ఆకారణమువలన, చోద్యం = ఆక్షేపణము, పరిహార్యం = (నీచేత) నివారింపదగినది. పునః = తిరిగి యెన్నఁటికిని, న ప్రతిచోద్యతాం = వ్యతిరేకముగా నాక్షేపణ చేయఁగూడదు.

తా. ప్రపంచము మాయామయ మని వాదించెడివారినితో పెడవాదములకు దిగితివేని, అట్టి పెడవాదములు చేయుటకు మేమును తీసిపోము. కనుక లేనిపోని నీచోద్యములను కట్టిపెట్టి యి: కమీఁద నెన్నఁటికి నిట్టి యాక్షేపణములు చేయంజనదు.

అవ. చెప్పినసంగతిని విశదపఱచి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విస్తయైకశరీరాయా మాయాయా శ్చోద్యరూపతః,
అన్వేష్యః పరిహారోఽస్యా బుద్ధిమద్భిః ప్రయత్నతః.

139

వ్యా. ఉక్తమేవార్థం ప్రపంచయతి—విస్తయేతి.

టీ. విస్తయైకశరీరాయాః - విస్తయః = ఆశ్చర్యమే, ఏక=ముఖ్యమైన, శరీరాయాః = స్వరూపముగాఁగల, మాయాయాః = మాయ, శ్చోద్యరూపతః = శ్చోద్యరూపమై యుండుటవలన, బుద్ధిమద్భిః = తెలివిగలవారిచేత, ప్రయత్నతః=పూనికతో, అస్యాః = ఈమాయకు, పరిహారః = నివారణోపాయము, అన్వేష్యః = యోచింపఁ దగినది.

తా. మాయయే శ్చోద్యమైనది గనుక తెలివి గలవారు అట్టి మాయను తొలఁగింపఁదగిన గొప్ప ప్రయత్నము యోచింపవలయును.

అవ. మాయాస్వరూపము తెలిసియుండినఁ గదా దానిని నివారించుటకుఁ బ్రయత్నము చేయుట. దానిస్వరూప మిట్టి దని యెఱుకవడలేదే యని శంకింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాయాత్వమేవ నిశ్చేయ మితి చేత్త్వర్హి నిశ్చిను,
లోకప్రసిద్ధమాయాయా లక్షణం యత్తదీక్ష్యతామ్.

140

వ్యా. మాయాత్వనిశ్చయే తత్పరిహారాన్వేషణముచితం. స ఏవ నేదాసీం సిద్ధః ఇతి శంకతే—మాయాత్వమితి. మాయాలక్షణసద్భావాంతాయాత్వం నిశ్చేయతామిత్యభిప్రాయేణాహ—తర్హి తి. కిం లక్షణ మిత్యత ఆహ—లోకేతి.

టీ. మాయాత్వమేవ = మాయాస్వరూపమే, నిశ్చేయమితి చేత్ = నిర్ధారణ చేయవలయు నంటివేని, తర్హి = అటులైనయెడల, నిశ్చిను = మాయాస్వరూపమును నిశ్చయించుకొనుము. లోకప్రసిద్ధమాయాయాః - లోకప్రసిద్ధ = జగత్ప్రసిద్ధమగు, మాయాయాః = మాయకు, యత్ = ఏ, లక్షణం = స్వరూపము కలదో, తత్ = ఆస్వరూపము (నీచే), ఈక్ష్యతాం = తెలియఁబడుఁగాక.

తా. మాయాస్వరూప మిట్టి దని తెలిసికొనఁ గోరితివేని దాని స్వరూపమును చెప్పెదను తెలిసికొనుము.

శ్లో. న నిరూపయితుం శక్యా విస్పష్టం భాసతే చ యా,
సా మాయే తీంఽన్తజాలాదౌ లోకా స్సంప్రతివేదిరే.

141

వ్యా. తస్యా అపి కిం లక్షణమిత్యత ఆహ—న నిరూపయితుమితి.

టీ. యా = ఏది, ఇంద్రజాలాదౌ = ఇంద్రజాలము మొదలగునవి చేయు నపుడు, నిరూపయితుం=నిర్ధారణ చేయుటకు, న శక్యా సతీ=శక్యము కానిదై, విస్పష్టం =మిక్కిలి స్పష్టముగా, భాసతే చ = ప్రకాశించుచున్నదో, సా = అది, మాయేతి = మాయ యని, లోకాః = జనులు, సంప్రతిపేదిరే = గ్రహించిరి.

తా. ఇంద్రజాలము మొదలైనవి చూచునపుడు ఏది నిర్ణయింప శక్యము గానిదై మిక్కిలి స్పష్టముగా ప్రకాశించునో అది లోక ప్రసిద్ధ మైన మాయాస్వరూపముగా జనులు నిశ్చయించుచున్నారు.

శ్లో. స్పష్టం భాతి జగచ్ఛేద మశక్యం తన్నిరూపణం,

మాయామయం జగత్తస్మా దీక్షస్వాపక్షపాతకః.

142

వ్యా. దృష్టాంతే సిద్ధలక్షణం దార్ఢ్యాతికేయోజయతి—స్పష్టమితి.

టీ. ఇదం జగచ్ఛేద = ఈ ప్రపంచమును, స్పష్టం = స్పష్టముగా, భాతి=కనబడుచున్నది. తన్నిరూపణం=ఆజగన్నిరూపణము, అశక్యం=ఇట్టి దని నిర్ణయించుటకు శక్యము కాదు. తస్మాత్ = ఆహేతువువలన, అపక్షపాతకః = పక్షపాతములేక, జగత్ = ప్రపంచమును, మాయామయం = మాయామయమునుగా, ఈక్షస్వ = తెలిసికొనుమా.

తా. ఇంద్రజాలము చేయునపుడు కనబడెడి వస్తువులవలె నీ జగత్తును మనచేత చూడబడిన దగుచు నిట్టి దని స్వరూపనిరూపణముఁ జేయ శక్యము కాకయున్నది. ఈకనబడెడి జగత్తును మాయామయ మని తెలిసికొనుము.

శ్లో. నిరూపయితుమారబ్ధే నిఖిలై రపి పండితైః,

అజ్ఞానం పురతన్తేషాం భాతి కక్ష్యాసు కాసు చిత్.

143

వ్యా. జగతోఽశక్యనిరూపణత్వం కథమిత్యాశంక్య తద్దర్శయతి—నిరూపయితు మితి.

టీ. నిఖిలై రపి పండితైః = పండితులందఱిచేతను, నిరూపయితుం = నిరూపించుటకు, ఆరబ్ధే సతి = ప్రారంభింపబడిన దగుచుండగా, తేషాం = ఆపండితులయొక్క, పురతః = ఎదుట, కాసుచిత్ = కొన్నియైన, కక్ష్యాసు = పక్షములందు, అజ్ఞానం = అజ్ఞానము, (తెలిసికొనలేకపోవుట), భాతి = కనబడుచున్నది.

తా. పండితు లందఱొక చోటఁ గూడి ప్రపంచముయొక్క స్వరూపమును నిరూపించుటకు నుభయపక్షములుగా చేరి ఈజగత్తు

వీవిధముగా వచ్చిన దని విచారించునెడ నుభయపక్షములవారును చెప్పలేక మాకు తెలియ దనుకొనెదరు. అదియే అజ్ఞానస్వరూపము గావున జగత్తుయొక్క పుట్టుక ఇట్టి దని నిర్ణయింప నెవరికిం దరముగాదు.

ఆవ. ఆశక్యముగానుండుటను ఉదాహరణముచే స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేహేంద్రియాదయో భావా వీర్యేణోత్పాదితాః కథం,

కథం వా తత్ర చైతన్య మిత్యుక్తే తే కిము త్తరమ్.

144

వ్యా. ఆశక్యనిరూపణత్వ మేవోదాహరణేన స్పష్టయతి—దేహేంద్రియేతి.

టీ. దేహేంద్రియాదయః=దేహము ఇంద్రియములును మొదలైన, భావాః = పదార్థములు, వీర్యేణ = శుక్లశోణితములచేత, కథం=ఎట్లుగా, ఉత్పాదితాః=పుట్టించబడినవి? తత్ర=వానియందు, చైతన్యం=చేతనత్వము, కథం వా = ఎట్లు కలిగినది? ఇతి= ఈ ప్రకారము, ఉక్తే సతి = ప్రశ్నచేయబడినపుడు, తే = నీకు, ఉత్తరం = సమాధానము, కిం = ఏ మున్నది?

తా. దేహేంద్రియాదిపదార్థములు శుక్లశోణితములవలన నెట్లు కలిగెను? వానియందు చైతన్య మెట్లర్పడెను? అని నిన్నెవరైన నడిగెదరు. దానికి నీ వేమి సమాధానము చెప్పెదవో చెప్పుము.

ఆవ. ఇప్పుడు స్వాభావికము గావచ్చు నని 'వాదించెడువాఁడు ప్రశ్నచేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వీర్యస్వైష స్వభావశ్చేత్కథం తద్విదితం త్వయా,

అన్వయవ్యతిరేకా యా భగ్నా తౌ వంధ్యవీర్యతః.

145

వ్యా. స్వభావవాదీ శంకతే—వీర్యస్యేతి. సిద్ధాంతీ పృచ్ఛతి—కథం తదితి.

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జానామిత్యాశంక్య వ్యాప్త్యభావాన్వైపమిత్యాహ—అన్వయేతి. వంధ్యవీర్యతః వంధ్యాయాం చ తత్ర వీర్యస్య వ్యర్థత్వాత్ ప్యాప్తిరగ్ను ఘటతే, యత్రయత్ర వీర్యం తత్రతత్ర దేహాదికమితి. నాన్వయోఽసి.

టీ. వీర్యస్య = శుక్లశోణితములకు, ఏషః = ఇది, స్వభావశ్చేత్ = స్వభావమనినట్లైతే, తత్ = అది, త్వయా = నీచేత, కథం = ఎట్లుగా, విదితం=తెలియబడినది? యా = ఏ, అన్వయవ్యతిరేకా = అన్వయమును వ్యతిరేకమును గలవో, తౌ = ఆరెండును, వంధ్యవీర్యతః - వంధ్య=నిష్ప్రియాజనమైన (కార్యోత్పాదనశక్తి లేని) వీర్యతః = శుక్లశోణితములు కలుగుట వలన, భగ్నా = భంగపాటు నొందినవి (చెడిపోయిన వనుట).

తా. ఓ స్వభావవాచి, అది వీర్యమునకు స్వభావ మని యనెద వేమో, అది నీ క్షేణు తెలిసెను? ఎక్కడెక్కడ శుక్లశోణితములు చేరునో, యక్కడక్కడ దేహేంద్రియాదులు పుట్టుచున్నవి. ఎక్కడెక్కడ శుక్ల శోణితములచేరిక లేదో, యక్కడక్కడ దేహేంద్రియాదుల పుట్టుక లేదు. వీర్యసంబంధము కలిగినపుడు దేహేంద్రియాదికార్యము పుట్టుట అన్వయము. అది లేనపుడు పుట్టకపోవుట వ్యతిరేకము. ఇట్టి అన్వయవ్యతిరేకములు గొడ్రాలియందు వీర్యసేకము కలిగినను కార్యోత్పత్తి లేమింజేసి నీవు చెప్పినవ్యాప్తి యుపయోగింపదు. కావున స్త్రీయందు వీర్యసేకము కలుగఁగానే దేహేంద్రియాదులు పుట్టుట స్వభావ మనియెడు నీవాదము చెల్లనేరదు.

శ్లో. న జానామి కి మప్యేత దిత్యంతే శరణం తవ,

అత ఏవ మహాన్తోఽస్య ప్రవదంతీంద్రజాలతామ్. 146

వ్యా. ఏవం పునఃపునః పృష్టే సతి కిమిపి న జానామి త్యేవోత్తరం దేయమితి. ఫలితమాహ—న జ్ఞానామితి.

టీ. ఏతత్ = దీనిని, కిమపి = ఏమాత్రమును, న జానామి=ఎఱుంగను, ఇతి = ఈలాగున, అంతే = కడపట, తవ=నీకు, శరణం = నమస్కారము (అని చెప్పుదువు). అత ఏవ = ఇందువల్లనే, మహాంతః = పెద్దలు, ఇంద్రజాలతాం=ఇంద్రజాలమువంటి దగుటను, ప్రవదంతి = చెప్పుచున్నారు.

తా. గట్టిగా దీనికిఁ గారణము చెప్పి కదలు మనిన, నీవు చెప్పఁ జాలక నా కేమియు తెలియదు, మన్నింపు మని చేతులు జోడించెదవు (నమస్కరించెదవు). ఇది తెలియ నలవికాదు గనుకనే తెలిసిన పెద్దలు ఈ ప్రపంచ మంతయు నింద్రజాలమువలె మాయ యనిరి.

ఆవ. జగత్తు అనిర్వాచ్య మనెడి విషయమున పెద్దల యొప్పుదలను జెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏతస్మాత్కిమివేంద్రజాలమపరం యద్దర్శనవాసే స్థితమ్
 రేతశ్చేతతి హస్తమస్తకపదప్రోద్భూతనానాంకురమ్,
 పర్యాయేణ శిశుత్వయాకావనజరావేషై రనేకై ర్వృతం
 పశ్యత్యత్తి శృణోతి జిఘ్రతి తథా గచ్ఛత్యథాగచ్ఛతి.

వ్యా. ఉక్తానిర్వచనీయత్వే వృద్ధసమృతిం దర్శయతి—ఏతస్మాదితి.

టీ. గర్భవాసే = గర్భగోళమునందు, స్థితం = ప్రవేశించినట్టి, యత్ రేతః = వీరీర్యము, హస్త...నానాంకురం సత్ - హస్త = హస్తములుగాను, మస్తక = శిరస్సుగాను, పద=పాదములుగాను, ప్రోద్భూత=పుట్టిన, నానా = అనేకవిధములైన, అంకురం సత్ = ఉత్పత్తిగలదై, పర్యాయేణ = క్రమముగా, అనేకైః = నానావిధములైన, శిశుత్వ యశావనజరావేషైః = బాల్యయశావనవార్ధక్యములను వేషములతో, వృతం సత్ = కూడుకొనిన దగుచు, చేతతి = చేతనము గలది యగుచున్నది. పశ్యతి=చూచుచున్నది. అత్తి=తినుచున్నది. శృణోతి = వినుచున్నది. జిఘ్రతి=వాసన చూచుచున్నది. తథా= మఱియు, గచ్ఛతి = పోవుచున్నది, అఖ = అదేవిధమున, ఆగచ్ఛతి = వచ్చుచున్నది. ఏతస్మాత్ = దీనికంటె, అపరం = వేఱొకటియైన, ఇంద్రజాలం = గారడీ, కిమివ = ఏమున్నది? ఏమియు లే దనుట.

తా. పురుషుని రేతస్సు స్త్రీయొనియందుఁ బ్రవేశింపఁ జేయఁబడిన దగుచు నచట నానావిధములుగ (హస్తమస్తకపాదాదిరూపముగా ననుట) పరిణమించి చేతనము గలదై యుత్పత్తియగును. తరువాతఁ గ్రమక్రమముగా బాల్యము, యశావనము, వార్ధక్యము అనెడి వేషములతోఁ గూడుకొని చూచుటయు, తినుటయు, వినుటయు, వాసన చూచుటయు, పోవుటయు, వచ్చుటయు మొదలగు పనులం జేయుచున్నది. చూచితిరా యింతకంటె నింద్రజాలము అనఁగా విచిత్ర మేమున్నది? ఇంతకన్న నింద్రజాలము వేఱుగా లే దనుట అని ఈసంసారమును గొప్ప యింద్రజాలముగా పెద్దలు వర్ణించియున్నారు.

శ్లో. దేహవద్వటధానాదౌ సువిచార్య విలోక్య తాం,

క్వ ధానా కుత్ర వా వృక్ష స్తస్మాన్మాయేత నిశ్చిను.

143

వ్యా. న కేవలం దేహస్యైవ దుర్నిరూపత్వం. కింతు వటవృక్షాదేరపీత్యాహ—
దేహవదితి.

టీ. దేహవత్ = దేహమువలెనే, వటధానాదౌ = మఱిగింజ మొదలగువాని యందు, సువిచార్య = బాగుగా పరిశీలించి, విచార్యతాం = విచారింపఁబడుఁగాక. ధానా = మఱిగింజ, క్వ=ఎక్కడ? మిక్కిలి స్వల్ప మైన దనుట; వృక్షో హి = మఱి చెట్టన్ననో, కుత్ర=ఎక్కడ? తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, మాయేతి = దీని నంతయు మాయ యని (మాయావైభవం బని), నిశ్చిను = తెలిసికొనుము.

తా. ఈ దేహమును పరిశీలించినచున్న మఱిగింజను బరిశీలింపుము. మఱిగింజ ఎంతదిగా నున్నది! దానివిధమును యోచించిన మనో

వాక్కులకు గోచరింపనట్లు దేహేంద్రియాదిసకల ప్రపంచమును ఇట్టి దని నిశ్చయించుటకు సాధ్యముగామింజేసి ఇదియే యింద్రజాలతుల్య మగు మాయవైభవ మని తెలియవలెను.

అవ. మాకు సమాధానము చెప్పటకు శక్తిలేకపోవచ్చును గాని యుదయనాచార్యులు మొదలైన తార్కికులు దీనికి సమాధానము చెప్పి యుండి రందువేమో యని శంకించి సమాధానముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిరుక్తావభిమానం తే దధతే తార్కి కాదయః,

హర్ష మిశ్రాదిభి స్తే తు ఖండనాదౌ సుశిక్షితాః.

149

వ్యా. నన్వస్తాభిర్నిర్వక్తుమశక్యత్వేఽపి ఉదయనాదిభిరాచార్యైర్నిరుచ్యత ఇత్యాశంక్యాహ—నిరుక్తావితీ.

టీ. తే తార్కికాదయః = ఆ యుదయనాచార్యులు మొదలైనతార్కికులు, నిరుక్తా=తర్కశాస్త్రమునందు, అభిమానం = పట్టుదలను, దధతే = ధరించుచున్నారు, (కలిగియున్నారు), తే తు=వారన్ననో, హర్ష మిశ్రాదిభిః = పూజ్యులగు శ్రీహర్షుఁడు మున్నగు తార్కికశిరోమణులచేత, ఖండనాదౌ=ఖండన గ్రంథాదులలో, సుశిక్షితాః = తగిన సమాధానములచేత శిక్షింపబడిరి.

తా. మీయుదయనాచార్యులు మొదలగు తార్కికులు తర్క శాస్త్రమునం దభిమానము గలిగి యెన్నెన్నో పూర్వపక్షములు చేసి యుండిరి. ఆపూర్వపక్షములను లేశలేశముగ శ్రీహర్షుఁడు మొదలగు మహామహులగు తార్కికులును నద్వైతులును అగు పెద్దలు సమాధానము చెప్పి మనుమాట లేకుండఁ జేసియుండిరి.

అవ. ఈసంగతియందు మనువు మొదలగు సాంప్రదాయజ్ఞులవాక్యమును జెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. అచింత్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తర్కేషు యోజయేత్,

అచింత్యరచనారూపం మనసాఽపి జగ త్ఖలు.

150

వ్యా ఉక్తార్థే సాంప్రదాయికానాం వాక్యం సంవాదయతి—అచింత్యా ఇతి.

టీ. యే భావాః=విషదార్థములు, అచింత్యాః = యోచించుటకు శక్యము కానివో, తాం = ఆపదార్థములను, తర్కేషు = వాదములయందు, న యోజయేత్ = తేఁగూఢధు. మనసాఽపి = మనస్సుచేతనైనను, జగత్ = ప్రపంచము, అచింత్యరచ

సారూపం ఖలు - అచింత్య = యోచింప నలవికాని, రచనా=కల్పనయొక్క. రూపం ఖలు = స్వరూపము కలది గదా.

తా. ఏపదార్థములు యోచించినను యోచన కందవో యట్టి పదార్థములనుగూర్చి తర్కింప రా దనియు ఈజగత్తును యోచింప నలవి గాని కల్పనారూప మనియు సాంప్రదాయికులు చెప్పిరి.

అవ. జగత్తునం దట్టిరచన యుండనిమ్ము. మాయయం దేమి వచ్చినది? అని శంకించి సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అచింత్యరచనాశక్తి బీజం మాయేతి నిశ్చిను,

మాయాబీజం తదేవైకం సుషుప్తావనుభూయతే.

151

వ్యా. నను భవత్వేవం జగతోఽచింత్యరచనాత్వం మాయాయాః కిమాయాత మిత్యత ఆహ—అచింత్యరచనేతి. అచింత్యరచనాశక్తిమత్ యద్బీజం కారణం నైవ మాయేత్యర్థః. నన్వేవం విధం కారణం క్వ దృష్టమిత్యత ఆహ—మాయేతి.

టీ. అచింత్యరచనాశక్తి - అచింత్య = చింతింప నలవిగాని, రచనా = కల్పన యొక్క, శక్తి = శక్తి గలిగిన, బీజం = కారణము, మాయేతి = మాయ యని, నిశ్చను = తెలిసికొనుము. ఏకం = ఒక్కటియైన, తత్ మాయాబీజమేవ - మాయా = మాయ యనెడి, బీజమేవ = కారణమే, సుషుప్తా=గాఢనిద్రయందు, అనుభూయతే = అనుభవింపబడుచున్నది.

తా. వైవిధ్యముగ నీజగత్తుయొక్క కల్పనమును ఆలోచించి చెప్పలేము. అట్టిరచనకు కారణమైనదే మాయ యని తెలియ నగును. ఆమాయ యనెడి కారణము అందఱచేత సుషుప్తియం దనుభవింపఁ బడుచునే యున్నది.

అవ. ఆసుషుప్తి జగత్కారణ మెట్లయ్యె ననిన సమాధానము చెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. జాగ్రత్స్వప్నజగత్తత్ర త్రీనం బీజ ఇవ ద్రుమః,

తస్మాదశేషజగతో వాసనాస్తత్ర సంస్థితాః.

152

వ్యా. కథం తస్య జగద్బీజత్వమిత్యత ఆహ—జాగ్రదితి. తతః కిమిత్యత ఆహ—తస్మాదితి. యతో జగత్కారణం మయాఽతోఽశేషజగద్వాసనాస్తత్ర మాయాయాం సంస్థితాః, తివ్రతీత్యర్థః.

టీ. బీజే = విత్తనమునందు, వృక్ష ఇవ = చెట్టువలె, తత్ర = ఆనుభు స్తియందు, జాగ్రత్స్వప్నజగత్ = జాగ్రత్ప్రపంచమును, స్వప్నప్రపంచమును, లీనం = అణగి యున్నవి. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, అశేషజగతః = సమస్తమైన ప్రపంచముయొక్క వాసనాః = సంస్కారములు, భావన లనుట, సంస్థితాః = లీనమైయున్నవి.

తా. బీజమునందు వృక్షము లీనమై యున్నవి, సున్ను స్తి యందు జాగ్రత్స్వప్నప్రపంచము లిమిడియున్నవి. ఆరీతిగా సర్వజగ ద్వాసన లామాయయందు లీనమైయున్నవి. కావున మాయ జగత్కారణం బగును.

శ్లో. యా బుద్ధివాసనా స్తాసు చైతన్యం ప్రతిబింబతి,

మేఘాకాశ వదస్పష్ట చిదాభాసోఽనుమీయతామ్.

153

వ్యా. తతోఽపి కిం తత్రాహ—యా బుద్ధీతి. నను, తాసు ప్రతిబింబోఽస్తిచే త్కుతోనానుభూయత ఇత్యాశంక్యాస్పష్టత్వాదిత్యాహ—మేఘేతి. త్వి కుత స్తస్మిన్ధి రిక్యత ఆహ—అనుమీయతామితి.

టీ. యాః బుద్ధివాసనాః = ఏబుద్ధివాసనలు గలవో, తాసు = వానియందు, చైతన్యం = కూటస్థచైతన్యము, ప్రతిబింబతి = ప్రతిఫలించుచున్నది. మేఘాకాశవత్ = మేఘము నందు ప్రతిబింబించిన యాకాశమువలె, అస్పష్టచిదాభాసః - అస్పష్ట = స్పష్టముగా తెలియబడని, చిదాభాసః = జీవుడు, అనుమీయతామ్ = ఊహచే తెలియబడుఁగాక. (ఊహించి తెలిసికొనవలె ననుట.)

తా. ఆబుద్ధివాసనలయందు కూటస్థచైతన్యము ప్రతిబింబించి యుండినను మేఘోదకమునందు ప్రతిబింబించిన యాకాశమువలె మనకు తెలియబడుట లేదు. అట్లు స్పష్టముగా తెలియబడని చిదాభాసుని అనుమాన ప్రమాణముచేత (ఊహచేత) తెలిసికొనవలెను.

శ్లో. సాభాసమేవ తద్బీజం ధీరూపేణ ప్రరోహతి,

అతో బుద్ధౌ చిదాభాసో విస్పష్టం ప్రతిభాసతే.

154

వ్యా. నను మేఘాశోదకస్యాస్పష్టాకాశప్రతిబింబవత్త్వేఽపి కజ్జాతీయస్య ఘటోదకస్య స్పష్టాకాశప్రతిబింబవస్సద్భావా న్నేఘాకాశానుమానం ఘటతే. ఇహ తు తథావిధవృష్టాంతాభావా త్కదమనుమానోదయ ఇత్యాశంక్యాత్పి తథావిధ వృష్టాంతసంపాదనాయాహ—సాభాసమితి. చిదాభాసవిశిష్టం తదేవాజ్ఞానం బుద్ధి రూపేణ పరిణమమాణం విస్పష్టం చిదాభాసభద్రవతీతి భావః. ఏవం చేదమనుమా

మత్ర సూచితం భవతి. విమతా బుద్ధివాసనాశ్చిత్ప్రతిబింబవత్వో భవతుమర్హంతి. బుద్ధ్యవసావిశేషత్వాత్, బుద్ధివృత్తివదితి.

టీ. సాభాసం = చిదాభాసునితోఁ గూడిన, తత్ బీజమేవ = మాయ యనెడి యాకారణమే, ధీరూపేణ=బుద్ధిరూపముగా, ప్రరోహతి=అంకురించుచున్నది. అతః = ఈహేతువుచేత, బుద్ధౌ=బుద్ధియందు, చిదాభాసః = చిదాభాసుఁడు, విస్పష్టం=మిక్కిలి స్పష్టముగా, ప్రతిభాసతే = ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

తా. అస్పష్టచిదాభాసునితోఁ గూడినట్టి యా మాయ యనెడి కారణమైన అజ్ఞానము బుద్ధిరూపముగా పరిణమించుచున్నది. కనుక బుద్ధియందు ప్రతిఫలించినచేతనయము చిదాభాసుఁ డని స్పష్టముగా తెలియ నగును.

శ్లో. మాయాభాసేన జీవేశౌ కరో తీతి శ్రుతౌ శ్రుతం,

మేఘాకాశ జలాకాశా వివ తౌ సువ్యవస్థితౌ.

155

వ్యా. ఏవం జీవేశ్వరయోర్తాయకత్వం శ్రుత్యుక్తముపపాదిత ముపసంహరతి— మాయాభాసేనేతి. నను జీవేశయోర్తాయకత్వే సమానే కథమవాంతరభేదస్థితిత్యా శంక్యాస్పష్టస్పష్టోపాధిమత్వేన మేఘాకాశజలాకాశయోరివ తత్స్థితిత్యాహ— మేఘాకాశేతి.

టీ. మాయా=మాయాశక్తి, ఆభాసేన = చిదాభాసస్వరూపముచేత, జీవేశౌ = జీవుని, ఈశ్వరుని, కరోతీతి=చేయుచున్న దని, శ్రుతౌ=వేదమునందు, శ్రుతం=వినఁబడు చున్నది, తౌ=వారిద్దఱును, (ఈశ్వరుఁడును, జీవుఁడును), మేఘాకాశజలాకాశావివ - మేఘాకాశ=మేఘమునందు ప్రతిబింబించిన యాకాశమువలెను, జలాకాశావివ=జలము నందు ప్రతిబింబించిన యాకాశమువలెను, సువ్యవస్థితౌ = ఉండిరి.

తా. మాయాశక్తి జీవేశ్వరుల నిరువురను ఆభాసులనుగాఁ జేసె నని వేదమందు చెప్పఁబడియున్నది. మేఘమునందు ప్రతిఫలించిన యాకాశముపగిది నస్పష్ట మగు కూటస్థచైతన్యము నీశ్వరుఁ డనియు, బుద్ధిరూపముగాఁ బరిణమించిన యా అజ్ఞానమునందే ఘటమునందలి జలమునందుఁ బ్రతిఫలించిన యాకాశమువలె ప్రతిబింబించి స్పష్టముగా నుండువానిని జీవుఁ డనియుం దెలియవలయును. స్పష్టాస్పష్టము లైన యుపాధులు గలవా రగుటచేత స్పష్టోపాధికుఁడు జీవుఁ డనియు, నస్పష్ట మైన మాయోపాధికుఁ డీశ్వరుఁ డనియు నిట్లు జీవేశ్వరు లనెడి భేద మేర్పడెను.

శ్లో. మేఘువద్వర్తతే మాయా మేఘస్థితతుషారవత్,
 ధీవాసనా శ్చిదాభాస స్తుషారస్థఖవత్స్థితః.

156

వ్యా. ఈశస్య మేఘాకాశసామ్యం సుప్తీకరోతి—మేఘువదితి.

టీ. మాయా=మాయ, మేఘువత్=మబ్బువలె, వర్తతే=వర్తించుచున్నది. మేఘు స్థితతుషారవత్-మేఘు = మేఘమునందలి, తుషారవత్=ఉదకబిందువువలె, ధీవాసనా = బుద్ధివాసనలు, వర్తతే=వర్తించుచున్నవి. చిదాభాసః=చిదాభాసుఁడు, తుషారస్థఖవత్ = తుషారస్థ=మేఘములోని సూక్ష్మమైన ఉదకముదలి, ఖవత్ = ఆకాశమువలె (మేఘా కాశమువలె) స్థితః= ఉండెను.

తా. మేఘమునంటిది మాయ, మేఘముం దుండెడు నుదకబిం దువులవంటివి యామాయయం దుండెడు బుద్ధివాసనలు. ఆబుద్ధివాసనల యందు ప్రతిబింబించిన జీవుఁడు చిదాభాసుఁ డనుట. మేఘములోని జల మునందు ప్రతిఫలించిన యాకాశమునంటివాఁ డని తెలియవలయును.

శ్లో. మాయాధీన శ్చిదాభాస శ్శుక్రతో మాయీ మహేశ్వరః,
 అంతర్యామీ చ సర్వజ్ఞో జగద్యోనిస్స ఏవ హి.

157

వ్యా. మాయాప్రతిబింబస్యేశ్వరత్వే కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్య—శ్రుతిరేవే

త్యాహ—మాయాధీన ఇతి.న కేవలమీశ్వరత్వమస్య శ్రుతం. అపి త్వంతర్యామీత్వాదిక మపి ధర్మకాతం శ్రుతమస్తీత్యాహ—అంతర్యామీతి.

టీ. మాయాధీనః = మాయయందు ప్రతిఫలించిన, చిదాభాసః = చిదాభా సుఁడు, మాయీ = మాయకు అధిష్ఠాతయైన, మహేశ్వరః = నియామకుఁడగు నీశ్వ రుం డని, శ్రుతః = శ్రుతియందు చెప్పబడినది. సఏవ = ఆమాయాధిష్ఠాత యగు చిదా భాసుఁడే, అంతర్యామీ = అంతర్యామి యనియు, సర్వజ్ఞః = సర్వముం దెలిసినవాఁ డనియు, జగద్యోనిః - జగత్ = ప్రపంచమునకు, యోనిః = కారణభూతుఁ డనియు, శ్రుతః = వేదమందు చెప్పబడియున్నాఁడు.

తా. మాయయందు ప్రతిబింబించి మాయాధీనుఁడై మాయకు ఆధారుఁడైన చిదాభాసుని ఈశ్వరుఁ డనియు, ఆచిదాభాసుఁడే సర్వ జ్ఞుఁడు అంతర్యామి జగద్యోని మొదలగు శబ్దములచేత శ్రుతియందు చెప్పబడియున్నాఁడు.

అవ. బుద్ధివాసనయందు ప్రతిఫలించినవాఁడు ఈశ్వరుఁ డెట్లగు నని శంకించి శ్రుతిఁ జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సౌఖ్యం మానందమయం ప్రకమ్యైవం శ్రుతిజ్ఞా,
ఏవం సర్వేశ్వర ఇతి సోఽయం వేదోక్త ఈశ్వరః.

158

వ్యా. నను ధీవాసనా ప్రతిబింబస్వేశ్వరత్వాదికం కథం శ్రుతిసిద్ధమిత్యాశంక్య తదుపపాదికాం శ్రుతిం దర్శయతి—సౌఖ్యం మితి. *సౌఖ్యస్థాన ఏకీభూతః ప్రజ్ఞాన ఘన ఏవేత్యాదికా శ్రుతిః ధీవాసనా ప్రతిబింబరూపస్యానందమయ స్వేశ్వరత్వాదికం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

టీ. సౌఖ్యం = గాఢనిద్రయందైన, ఆనందమయం = ఆనందమయకోశమును, ప్రకమ్యైవం = ప్రారంభించి, ఏవం = ఈ ఆనందమయకోశము, సర్వేశ్వరః - ఇతి = సర్వేశ్వరుఁ డని, శ్రుతిః = వేదము, జగౌ = చెప్పెను. నః అయం = ఆ యీ యానంద మయకోశము, వేదోక్తః = వేదమందుఁ జెప్పబడిన, ఈశ్వరః = ఈశ్వరుఁడు, (భవతి=అగుచున్నాఁడు.)

లా. శ్రు. “సౌఖ్యస్థాన ఏకీభూతః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ” ఈ శ్రుతికి అర్థము. “సౌఖ్యస్థానో=సౌఖ్యస్థియంను, ఏకీభూతః=ఆనందమయ కోశమం దున్న వాఁడు, ప్రజ్ఞానఘన ఏవ = జ్ఞాననిధియైన ఈశ్వరుఁడే” అని యీ మొక్కలైన శ్రుతి సౌఖ్యస్థిసంబంధమైన మాయయం దున్న బుద్ధి వాసనలయందు ప్రతిబింబించిన ఆనందమయకోశమును ఈశ్వరుఁ డని వేదము చెప్పుచున్నది.

అవ. ఆనందమయకోశమునకు సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మము లుండినట్లు చెప్పట యను భవవిరుద్ధముగా వున్నదే యని శంక రాఁగా చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సర్వజ్ఞత్వాదికే తస్య నైవ విప్రతిపద్యతాం,

శ్రౌతార్థస్యావితర్క్యత్వాన్తాయాయాం సర్వసంభవాత్. 159

వ్యా. నన్వానందమయస్య సర్వజ్ఞత్వాదికమపభవవిరుద్ధమిత్యాశంక్యాహ— సర్వజ్ఞత్వాదిక ఇతి. కుత ఇత్యుత ఆహ—శ్రౌతేతి. ఇతోఽపి న విప్రతిపత్తిః కార్యే త్యాహ—మాయాయామితి.

టీ. తస్య=ఆ యానందమయకోశమునకు, సర్వజ్ఞత్వాదికే=సర్వజ్ఞత్వము మొదలగుధర్మములు గలిగియుండుటయందు, శ్రౌతార్థస్య = శ్రుతియందు చెప్పబడిన యర్థము, అవితర్క్యత్వాత్=వితర్కములు చేయఁగూడనిదగుటవలనను, మాయాయాం= మాయయందు, సర్వసంభవాత్=అంతయును సంభవించుటవలనను, నైవ విప్రతిపద్యతాం=వివరింపఁగూడదు.

తా. శ్రుతియందుఁ జెప్పబడిన యర్థమునందు ఆక్షేపణలు తగ్గక పోవుటవలనను మాయయందు సర్వమును సంభవించుటవలనను ఆనందమయకోశమునకు సర్వజ్ఞత్వాది ధర్మములు కలిగియుండుట విషయమై భిన్నాభిప్రాయముతో కలహింపరాదు.

ఆవ. శ్రుతియందుఁ జెప్పబడినమాత్రమున తాలు తేలుచున్నవి అను వాక్యము వలె ననుభవవిరుద్ధమైనమాట గ్రాహ్యము కా దని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు:—
శ్లో. అయం యత్సృజతే విశ్వం తదన్యధయితుం పుమాన్,

న కోఽపి శక్తస్తేనాయం సర్వేశ్వర ఇతీరితః. 160

వ్యా. నన్వనుకూలయుక్త్యభావే శ్రుతిరపి గ్రావప్లవనవాక్యవదర్థవాదస్యాదిత్యాశంక్య, శ్రుతిప్రామాణ్యసిద్ధయే సర్వేశ్వరత్వాదికముపపాదయతి—అయమితి. అయమానందమయో యజ్ఞాగ్రదాది విశ్వం సృజతి తన్న కేనాప్యన్యధాకర్తుం శక్యతే. అతోఽయం సర్వేశ్వర ఇత్యర్థః.

టీ. అయం=ఈ ఆనందమయకోశము, యత్ విశ్వం=ఏ ప్రపంచమును, సృజతే=సృష్టించుచున్నదో, తత్ = ఆ ప్రపంచము, అన్యధయితుం = మరియొకవిధముగా చేయుటకు, పుమాన్ = పురుషుఁడు, కోఽపి = ఎవ్వఁడును, న శక్తః = సమర్థుఁడు గాఁడు. తేన = ఆకారణముచేత, అయం = ఈ యానందమయకోశము, సర్వేశ్వర ఇతి = సర్వేశ్వరుఁ డని, ఈరితః = వేదమందు తెలుపబడినది.

తా. ఏజాగ్రత్స్వప్నాదిరూప మగు ప్రపంచమును ఆనందమయకోశము పుట్టించెనో యాజగత్తును నింకొక విధముగా మార్చుటకు నెవఁడును సమర్థుఁడు గాఁడు. కావున ఆనందమయకోశము సర్వేశ్వరుఁ డని తెల్పబడెను.

ఆవ. ఇపుడు సర్వజ్ఞత్వమును దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అక్షేపప్రాణిబుద్ధీనాం వాసనాస్తత్ర సంస్థితాః,

తాభిః క్రోడీకృతం సర్వం తేన సర్వజ్ఞ ఈరితః. 161

వ్యా. ఇదానీం సర్వజ్ఞత్వముపపాదయతి—అత్ర సౌఖ్యప్తేఽజ్ఞానే కారణభూతే కార్యభూతానాం సర్వప్రాణిబుద్ధీనాం వాసనా నివసంతి. కాభిశ్చ వాసనాభిస్సర్వం జగత్ క్రోడీకృతం విషయాకృతం తేన సర్వబుద్ధివాసనావదజ్ఞానోపాధికత్వేన సర్వజ్ఞ ఉచ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. తత్ర = ఆయానందమయకోశమునందు, అశేషప్రాణిబుద్ధీనాం - అశేష = సమస్తమైన, ప్రాణి = జీవులయొక్క, బుద్ధీనాం = బుద్ధులయొక్క, వాసనాః = సంస్కారములు, సంస్థితాః = ఉండియున్నవి. తాభిః = ఆవాసనలచేత, సర్వం = జగత్తంతయు, క్రోడీకృతం = నిండియున్నది, తేన = అందుచేత, సర్వజ్ఞః = సర్వజ్ఞుఁ డని, ఈరితః = చెప్పబడెను.

తా. ఆయుజ్ఞానస్వరూపమైన యానందమయకోశ మనెడి కారణమునందు జీవుల బుద్ధివాసనలు గ్రామభోనులోని స్లేటులయందు మాటలును పాటలును చేరియుండునట్లు లీనమైయున్నవి. గ్రామభోనుస్లేటుకు సూది తగిలించినవెంటనే మాటలు పాటలు వెడలునట్లు ప్రసంచమంతయు ఆబుద్ధివాసనలచేత స్పష్టమగుచున్నది. కనుక ఆయానందమయకోశము సర్వజ్ఞుఁ డని చెప్పబడెను.

అవ. సర్వజ్ఞత్వము పొందినట్లైతే అందఱికిని యాయుభవ మెందుకు కలుగదు అని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వాసనానాం పరోక్షత్వాత్సర్వజ్ఞత్వం నహీక్ష్యతే,
సర్వబుద్ధిషు తద్దృష్ట్వా వాసనాస్వనుమీయతామ్. 162

వ్యా. నను యది సర్వజ్ఞత్వమస్తి తర్హి తత్ కుతో నానుభూయత ఇత్యాశంక్య తదుపాధీనాం వాసనానాం పరోక్షత్వాన్నానుభవ ఇత్యాహ—వాసనానామితి. కథం తర్హి తదవగమ ఇత్యాశంక్యాహ—సర్వబుద్ధిష్వితి, సర్వబుద్ధినిష్ఠం సర్వజ్ఞత్వం సకారణభూతవాసనాగతసర్వజ్ఞత్వపురస్సరం భవతుమర్హతి. కార్యనిష్ఠధర్తవిశేషత్వా త్పటగతరూపాదివదిత్యర్థః.

టీ. వాసనానాం = బుద్ధివాసనలు, పరోక్షత్వాత్ = ప్రత్యక్షములు కావు గనుక, సర్వజ్ఞత్వం = సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మము, నహీక్ష్యతే = అనుభవింపబడుటలేదు. తత్ = ఆసర్వజ్ఞత్వమును, సర్వబుద్ధిషు = అన్ని బుద్ధులయందును, దృష్ట్వా = చూచి, వాసనాను = బుద్ధిసంస్కారములయందు, అనుమీయతాం = ఊహించి తెలియబడుఁ గాక.

తా. బుద్ధివాసనలు ప్రత్యక్షములు కావు గనుక ఆనందమయ కోశమునందు సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మము తెలియబడుట లేదు. సకలబుద్ధులయందును నున్న సర్వజ్ఞత్వమునుబట్టి బుద్ధులయందలివాసనల నూహించి తెలిసికొనవలెను. ఎటుల ననఁగా వస్త్రమునం దుండెడి నలుపు తెలుపు

మొదలైన గుణములు దానికిఁ గారణమైన దారములలో నుండుటను తెలిసికొనువిధమున కార్యమునందు కనఁబడెడి ధర్మము కారణమందు తప్పక యుండు నని యూహించుట సులభమే కదా.

శ్లో. విజ్ఞానమయముఖ్యేషు కోశే ష్వన్యత్ర చైవ హి,
అంత త్త్విష్టా యమయతి తేనాంతర్యామితాం వ్రజేత్. 163

వ్యా. సర్వజ్ఞత్వముపపాద్యైషోఽంతర్యామితీశ్రుత్యుక్తమంతర్యామిత్వ ముపపాదయతి—విజ్ఞానేతి. అన్యత్ర పృథివ్యాదౌ త్విష్టా యమయతి యత సైనేత్యన్వయః.

టీ. విజ్ఞానమయముఖ్యేషు = విజ్ఞానమయకోశము మొదలగు కోశములయందును, అన్యత్ర చైవ హి = పృథివ్యాదిభూతములయందును, అంతః = లోపల, త్విష్టా = ఉన్న వాడై, యమయతి = ప్రేరేపించుచున్నాఁడు (నియమించుచున్నాఁడనుట). తేన = ఆకారణముచేత, అంతర్యామితాం = అంతర్యామిభావమును, వ్రజేత్ = పొందును.

తా. ఈశ్వరుఁడు ఆనందమయకోశముచేత విజ్ఞానకోశము మొదలగు కోశములయందును పృథివి మొదలగు పంచభూతములయందును లోపలనుండి ప్రేరేపించువాడై యుండుటచేత అంతర్యామి భావమును పొంది అంతర్యామి యని శ్రు. “యో విజ్ఞానే త్విష్టా” మొదలైన శ్రుతులచేత అంతర్యామి బ్రాహ్మణమునందు తెలుపఁబడి యున్నాఁడు.

అవ. ఈయభిప్రాయమును నికొక శ్లోకముచే దృఢపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బుద్ధౌ త్విష్టా నాంతరోఽస్యా ధియా నేక్ష్యశ్చ ధీవపుః,
ధియమంతర్యమయతీత్యేవం వేదేన ఘోషితమ్. 164

వ్యా. అస్మిన్నర్థే అంతర్యామిబ్రాహ్మణం కృత్స్నం ప్రమాణమితి దర్శయితుం తదేకదేశభూతం యో విజ్ఞానే త్విష్టాన్నిత్యాదివాక్యమర్థతోఽనుక్రమతి.—బుద్ధావతి.

టీ. బుద్ధౌ = బుద్ధియందు, అంతరః = లోపలను, త్విష్టా = ఉండి, ధీవపున్ = బుద్ధియే యుపాధిగాఁగలవాడై, ధియా = బుద్ధిచేత, నేక్ష్యశ్చ = చూడఁబడనివాడై, అంతః = లోపల, ధియా = బుద్ధిని, యమయతీతి = నియమించుచున్నాఁడని, వేదేన = వేదముచేత, ఏవం = ఈ ప్రకారముగా, ఘోషితం = వెల్లడిపఁబడినది.

తా. ఈశ్వరుఁడు ప్రాణములకును బుద్ధికిని లోపలనుండినను బుద్ధిచేత చూడఁబడకపోయినను, బుద్ధియే శరీరముగాఁ గలవాడై

బుద్ధిని ప్రేరేపించుచున్నాఁడని యంతర్యామి బ్రాహ్మణమునందు స్పష్టక
రంపఁబడెను,

శ్లో. తంతుః పటే స్థితో యద్వదుపాదానతయా తథా,
సర్వోపాదానరూపత్వా త్సర్వత్రాయ మవస్థితః.

165

వ్యా. ఇదానీమంతర్యామి బ్రాహ్మణస్య ప్రతిపర్యాయం వ్యాఖ్యానే గ్రంథ
బాహుళ్యభయా ద్వాఖ్యానస్య సర్వపర్యాయసంచారిత్వసిద్ధయే “యస్సర్వేషు
భూతే” స్థితి పర్యాయం వ్యాచక్షాణో “యస్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠ” నిత్యస్వార్థం
దృష్టాం తేనాహ—తంతుః పట ఇతి.

టీ. పటే = వస్త్రమునందు, తంతుః = నూలిపోగు, యద్వత్ = ఏవిధముగా,
ఉపాదానతయా = ఉపాదానకారణమగుటచేత, స్థితః = ఉండినదో, తథా = ఆవిధ
ముగా, అయం = ఈయంతర్యామి, సర్వోపాదానరూపత్వాత్ = సర్వప్రపంచమునకు
నుపాదానకారణమగుటవలన, సర్వత్ర = అంతటను, అవస్థితః = ఉన్నాఁడు.

తా. ఉపాదానకారణ మనఁగా కార్యమునందు కారణము ప్రవే
శించియుండుట. నూలు వస్త్రమునకు కారణమై వస్త్రమునందు ప్రవే
శము కలిగియుండునట్లు అంతర్యామియును జగత్తున కుపాదానకారణ
మై జగత్తంతయు నిండియున్నాఁడను భావము.

శ్లో. పటాదప్యాంతరస్తంతు స్తంతో రప్యంశు రాంతరః,
అంతరత్వస్య విశ్రాంతి వ్యత్రాసా వనుమీయతామ్.

166

వ్యా. ననూపాదానతయా సర్వత్రాయ మవస్థితశ్చేత్ కిమితి సర్వత్ర నోపలభ్యత
ఇత్యాశంక్య సర్వాంతరత్వాదిత్యాహ—పటాదపీతి. అత్రేదమనుమానం—అంతరత్వ
తారతమ్యం క్వచిద్విశ్రాంతం తారతమ్యత్వాదణుత్వతారతమ్యవదితి.

టీ. పటాదపి = వస్త్రముకంటెను, తంతుః = దారములు, అంతరః = లోపలివి,
తంతోరపి = దారముకంటెను, అంశుః = నూలుతునక, అంతరః = లోపలివి, యత్ర =
ఎచ్చటివఱకు, అంతరత్వస్య = లోని దగుట, విశ్రాంతిః = సరిపోవునో, తత్ర = అచ్చట,
అసౌ = ఈ అంతర్యామి, అనుమీయతామ్ = ఉన్నట్లుఁబఱచుదుఁగాక.

తా. వస్త్రముకంటె నూలిపోగులు లోపలివి నూలిపోగులకంటె
నూలిపోగుతునుక లోపలివి. ఇట్లు ఒకదానికంటె నొకటి లోపలిదై
చివర కెక్కడ నాఁగిపోవునో యక్కడ నంతర్యామి యున్నాఁడని అను
మాన ప్రమాణమువలన నెఱుంగవలెను. అన్నింటికిని లోపల నుండుట
చేత అనుభవగోచరుఁడగుట లేదని యభిప్రాయము.

శ్లో. ద్విత్వాంతరత్వకక్షాణాం దర్శనేఽప్యయనూంతరః,
 న వీక్ష్యతే తతో యుక్తి శ్రుతిభ్యామేవ నిర్ణయః.

167

వ్యా. నన్వాంతరత్వేష్యంశ్వాదివదంతర్యామిదర్శనం కిం న స్యాదిత్యాశంక్య
 తేషామివ బాహ్యత్వాభావాన్న దృశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణాహ—ద్విత్వాంతరత్వేతి.
 కుత స్త్వి తన్నిర్ణయ ఇత్యత ఆహ—తత ఇతి. అచేతనస్య చేతనాధిష్ఠానమంతరేణ
 ప్రవృత్త్యనుపపత్తిర్యుక్తిః. శ్రుతిస్తుదాహృతైవ.

టీ. ద్విత్వాంతరత్వకక్షాణాం=రెండుమూడు అంతరువులయొక్క, దర్శనేఽపి=
 తెలియుటయందును, ఆయం = ఈయంతర్యామి, అంతరస్కం = సర్వమునకు లోపలి
 వాడై, న వీక్ష్యతే=చూడబడుటలేదు. తతః = అందువలన, యుక్తిశ్రుతిభ్యామేవ=
 యుక్తిశ్రుతులచేతనే, నిర్ణయః = నిర్ణయమగును. (అనగా నీశ్వరనిర్ణయము చేయవలె
 ననుట). అచేతనమగు జగమునకు చేతనాధారములేకయే ప్రవర్తనము గూడ దనుట
 యుక్తి. “యస్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్” అనెడి వాక్యము శ్రుతి.

తా. అంతర్యామి మనకు తెలియబడకుండుటకు మధ్య నంత
 రువు లెన్నియో కలవు. అందుచేత నా యంతర్యామి యగు ఈశ్వరుండు
 అగపడుట లేదు. శ్రుతిచేతను, ఉపాయముచేతను తెలిసికొనడగు నని
 పెద్దలు నిర్ణయించిరి.

శ్లో. పటరూపేణ సంస్థానా త్పటస్తతోర్వపుర్యథా,
 సర్వరూపేణ సంస్థానా త్సర్వమస్య వపుస్తథా.

168

వ్యా. యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరమిత్యస్యార్థమాహ—పటరూపేనేతి.
 పటరూపేణావస్థితస్య తంతోః పటశ్శరీరం యథా. ఏవం సర్వరూపేణావస్థితస్య సర్వం
 శరీరమిత్యర్థః.

టీ. పటరూపేణ = వస్త్రరూపముచేత, ఆవస్థానాత్ = ఉండుటవలన, తంతోః=
 దారములకు, పటః=వస్త్రము, యథా=ఏవిధముగా, వపుః = శరీరమగునో, తథా = ఆవిధ
 ముగా, సర్వరూపేణ = సార్వాత్మ్యముచేత (సర్వాకారముగ), సంస్థానాత్ =ఉండుట
 వలన, అస్య=ఈఅంతర్యామికి, సర్వం= జగత్తంతయు, వపుః=శరీర మగుచున్నది.

తా. నూలు వస్త్రాకారముగా నుండుటచేత వస్త్రము నూలునకు
 శరీరమైనట్లు అంతర్యామి జగదాకారముగా నుండుటచేత నంతర్యా
 మికి జగత్తంతయు శరీర మని శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

శ్లో. తంతో స్సంకోచవిస్తారచలనాదౌ పటో యథా,

. అవశ్యమేవ భవతి న స్వాతంత్ర్యం పటే మనాక్.

169

వ్యా. “యస్సర్వాణి భూతాన్యంతరో యమయ” తీతి వాక్యస్య తాత్పర్యం సద్భ్రాంతమాహ శ్లోకద్వయేన—తంతోరితి.

టీ. తంతోః = నూలియొక్క, సంకోచవిస్తారచలనాదౌ = ముడిచినపుడును, విస్తరింపజేసినపుడును, పటః = వస్త్రము, యథా = ఏప్రకారముగా, అవశ్యమేవ = ముఖ్యముగా నటువలెనే, భవతి = అగుచున్నదో, (నూలివలె సంకోచవికాసములను పొందుచున్నదో), పటే = వస్త్రమునందు, మనాక్ = ఇంచుకయైనను, స్వాతంత్ర్యం = స్వతంత్రత, (తథా=ఆప్రకారముగా) న=లేదు.

తా. నూలును కుచ్చెపట్టిన, వస్త్రము కుచ్చెపెట్టబడినట్లును నూలు పఱచిన, వస్త్రమును పఱబడిన దగును. నూలు ననుసరించి వస్త్రముండవలసినదే కాని వస్త్రమున కేవిధమైన స్వాతంత్ర్యమును లేదు.

అవ. దీనిని దార్ఢ్యాంతికమందును దెలియజేయుచున్నాడు:—

శ్లో. తథాఽంతర్యామ్యయం యత్ర యయా వాసనయా యథా,

విక్రియేత తథా వశ్యం భవత్యేవ న సంశయః.

170

వ్యా. తంతుసంకోచాదీనా పటసంకోచాది ర్యథా భవతి ఏవ పృథివ్యాదిషూ షాదానత్వేన స్థితోఽంతర్యామి యయా యయా వాసనయా యథా యథా ఘటాది కార్యరూపేణ విక్రియతే, తథా తథా తత్త త్కార్యమవశ్యం భవతీతి భావః.

టీ. తథా = ఆప్రకారము, అయం = అంతర్యామి, ఈయంతర్యామి యగు నీశ్వరుడు, యత్ర=ఎచ్చట, యయా=ఏ, వాసనయా = సంస్కారముచేత, యథా = ఏవిధముగా, విక్రియేత = ఘటాదిరూపముగా మాఱునో (ఆనూకార్యము), తథా=ఆప్రకారము, అవశ్యం=ముఖ్యముగా (తప్పక), భవత్యేవ=కానే యగుచున్నది.

తా. పంచభూతములకును ప్రాణాదులకును నన్నింటికి నుపాదానకారణమైనట్టియు, అంతర్యామి యైనట్టియు ఈశ్వరుడు ఏయే వాసనలచేత నెక్కడెక్కడ నేయేవిధముగ వికారమును పొందునో, ఘటాదికార్యరూపమును ధరించునో ఆయావిధముగ కార్యవర్గమును కారణాధీనమై యున్న దనుటకు సంశయము లేదు.

శ్లో. ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా. 171

వ్యా. ఏవమంతర్యామిప్రతిపాదికాం శ్రుతిముపన్యస్య స్త్రుతిమప్యుపన్యస్యతి—ఈశ్వర ఇతి.

టీ. హేఅర్జున = ఓయర్జునా! యన్త్రారూఢాని (ఇవ) = యంత్రముల నదిష్ఠించియున్నవానివలె, సర్వభూతాని = సమస్తభూతములను, మాయయా = (త్రిగుణాత్కమైన తన) శక్తిచేత, భ్రామయన్ = (కర్తములయందు) ప్రవర్తింపజేయుచున్న, ఈశ్వరః=జగన్నియామకుఁడు, సర్వభూతానామ్=సమస్తభూతములయొక్క, హృద్దేశే=హృదయప్రదేశమందు, తిష్ఠతి=ఉన్నాఁడు.

తా. ఓయర్జునా! యంత్రారూఢుడైనవానివలె సమస్తభూతములను తన మాయచే కర్తములయందుఁ బ్రవర్తింపజేయుచు నున్న జగదీశ్వరుఁడు సర్వభూతముల హృదయప్రదేశమందు ఉన్నాఁడు. అని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ గీతలలో అర్జునునకు బోధించెను.

అవ. ఈవైన చెప్పబడిన భగవద్వాక్యములలోని యొక్కొకపదార్థమును విశదపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సర్వభూతాని విజ్ఞానమయాస్తే హృదయే స్థితాః,
తదుపాదానభూతేశ తత్ర విక్రియతే ఖలు. 172

వ్యా. సర్వభూతానామితి పదస్యార్థమాహ—సర్వభూతానీతి. తే చ హృదయపుండరీకే స్థితాః. నను తేషాం కుతో హృద్యవస్థానమిత్యాశంక్య హృద్యంతర్యామిణో విజ్ఞానమయాకారేణ పరిణామాదిత్యాహ—తదుపాదానేతి.

టీ. సర్వభూతాని = సమస్తభూతములును, విజ్ఞానమయాః = విజ్ఞానమయులగుచున్నవి. తే = ఆవిజ్ఞానమయులు, హృదయే = హృదయప్రదేశమునందు, స్థితాః=ఉండియున్నవి. తదుపాదానభూతేశః - తత్ = ఆవిజ్ఞానమయాని కోశములకు, ఉపాదానభూత = ఉపాదానకారణమైన, ఈశః = ఈశ్వరుఁడు, తత్ర = ఆహృదయప్రదేశమందు, విక్రియతే ఖలు = విజ్ఞానమయముగమాటి వికారమును పొందుచున్నాఁడు గదా.

తా. సర్వభూతము లనెడి వైశ్లోకమునందలి సర్వభూతపదమునకు విజ్ఞానమయు అని యర్థము. ఆవిజ్ఞానమయస్వరూపులు జీవులు.

వానికి నుపాదానకారణ మైన యీశ్వరుఁడు హృదయమున విజ్ఞాన మయతోశాకారముగ పరిణమించుటంజేసి హృదయకమలమునం దా విజ్ఞానమయతోశము లున్న వని యెఱుఁగవలయును.

అవ. భగవద్వాక్యమునందలి “యంత్రారూఢాని” అనెడి పదముయొక్క అర్థ మును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేహాదిపంజరం యంత్రం తదారోహాః 2 భిమానితా,
విహితప్రతిషిద్ధేషు ప్రవృత్తిర్భ్రమణం భవేత్. 173

వ్యా. యంత్రారూఢానీత్యత్ర యంత్రారోహశబ్దయోరర్థమాహ—దేహాదితి. భ్రమణమయన్నితి పదే ప్రకృత్యర్థమాహ—విహితేతి.

టీ. దేహాదిపంజరం = పంజరమువంటి దేహాదికము, యంత్రం = యంత్రము (అగును). అభిమానితా = అభిమానము గలుగుట, తదారోహః = దాని నెక్కుట, విహితప్రతిషిద్ధేషు-విహిత=ధర్మములందును, ప్రతిషిద్ధేషు=అధర్మములందును, ప్రవృత్తిః= ప్రవర్తించుట, భ్రమణం = తిరుగుట, భవేత్ = అగును.

తా. పంజరమువంటి దేహేంద్రియాదికము యంత్ర మగును. ఆ దేహేంద్రియాదికమునందు అభిమానము కలుగుటయే ఎక్కుట యనఁబడును. ధర్మాధర్మములందు ప్రవర్తించుట తిరుగుట యగును. అని యీవిధమున భగవద్వాక్యమునందుఁ గల యంత్రారోహశబ్దముల యర్థమును ‘భ్రమణం’ అను పదములోని భ్రమణాత్వార్థంబును అగు నని యెఱుఁగునది.

అవ. ఇప్పుడు ‘భ్రమణం’ అను పదములోని ణిచ్ అను ప్రత్యయముయొక్క అర్థమును, మాయా అను పదముయొక్క అర్థమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విజ్ఞానమయరూపేణ తత్ప్రవృత్తి స్వరూపతః,
స్వశక్త్యేషో విక్రియతే మాయయా భ్రమణం హి తత్. 174

వ్యా. ఇదానీం ణిచ్ ప్రత్యయమాయాపదయో ర్థమాహ—విజ్ఞానమయేతి.

టీ. ఈశః = ఈశ్వరుఁడు, స్వశక్త్యా=తన శక్తిచేతను, విజ్ఞానమయరూపేణ = విజ్ఞానమయతోశస్వరూపముచేతను, తత్ప్రవృత్తిస్వరూపతః-తత్ = అవిజ్ఞానమయతోశము యొక్క, ప్రవృత్తి=ప్రవర్తించుటయొక్క, స్వరూపతః=స్వరూపముచేతను, విక్రియతే = వికారమును పొందుచున్నాఁడు. తత్ హి = అదియే, మాయయా = మాయచేత, భ్రమణం = భ్రమింపఁ జేయుట (అనఁగా త్రిప్పుట అగును).

తా. ఈశ్వరుఁడు తన శక్తిచేత విజ్ఞానమయకోశస్వరూపము గను ఆవిజ్ఞానమయకోశముయొక్క ప్రవర్తించుట స్వరూపముగను పరిణామము పొందుచున్నాఁడు. విజ్ఞానమయకోశస్వరూపుఁ డగు చున్నాఁడనుట. ఇట్లగుటయే మాయచేత తిరుగునట్లు చేయుట యనంబడును.

అవ. “యః పృథివ్యా మంతరో యమయతి” అను శ్రుతియందలి యమయతి యనుపదమునకును ఇదియే యర్థ మని చెప్పి యావరుసలలో నెన్నిసారు లీపదము వచ్చినను, ఇట్లే యర్థమును చెప్పుకొనవలసిన దనియుం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అంత ర్యమయతీత్యుక్తాయ మేవార్థ శ్శ్రుతౌ శ్రుతః,

పృథివ్యాదిషు సర్వత్ర న్యాయోఽయం యోజ్యతాం ధియా. 175

వ్యా. శ్రౌతస్య యమయతీతి పదస్యాప్యయమేవార్థ ఇత్యాహ—అంతర్యమయతీతి. ఉక్తవ్యాఖ్యానం పర్యాయాంతరేష్వతిదిశతి—పృథివ్యాదిష్వీతి.

టీ. అంతః = లోపల, యమయతీతి = నియమించుచున్నాఁడని, ఉక్త్యా = చెప్పటచేత, ఆయం అర్థ ఏవ=ఈయర్థమే, శ్రుతౌ = శ్రుతియందు, శ్రుతః = వినఁబడినది, ఆయం, న్యాయః=ఈన్యాయము, పృథివ్యాదిషు = భూమి మొదలగు పంచభూతముల యందును, సర్వత్ర=అన్నిచోట్లను, ధియా=ప్రజ్ఞ చేత, యోజ్యతాం = సంబంధింపఁ జేసికొనవలయును.

తా. ‘అంతర్యమయతి’ అను పదముచేత నీశ్వరుఁడు సర్వాంతరుండై నియమించుచున్నాఁడనెడి యర్థమునే శ్రుతి బెలుపుచున్నది గావున ఇట్లే యావరుసలో ప్రతివాక్యాంతమున వచ్చెడి ‘యమయతి’ పదమునకు అర్థము చెప్పుకొనవలయును.

అవ. మన సర్వకార్యప్రవృత్తియు ఈశ్వరాధీనమే అయియున్నది యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జానామి ధర్మం న చ మే ప్రవృత్తిర్జానామ్యధర్మం న చమే నివృత్తిః,

కేనాపి దేవేన హృది స్థితేన యథా నియుక్తోఽస్మి తథా కరోమి.

వ్యా. ప్రవృత్తిజాతస్య. సర్వస్యేశ్వరాధీనత్వే వచనాంతర ముదాహారతి—జానామి ధర్మమితి.

టీ. ధర్మం=ధర్మమును, జానామి = ఎఱుఁగుదును. మే=నాకు (దానియందు), ప్రవృత్తిః=ప్రవర్తించుట, నచ=లేదు. అధర్మం=అధర్మమును, జానామి = గుర్తెఱుఁగుదును. మే=నాకు (దానియందు), నివృత్తిః = ప్రవేశింపకుండుట, నచ=లేదు. హృది=

యమునందు, స్థితేన = ఉన్నట్టి, కేనాపి = ఒకానొకఁడైన, దేవేన = దేవునిచేత,
 వివిధముగా, నియుక్తః = నియమింపఁబడినవాఁడను, అస్తి = అయితినో, తథా =
 ముగా, కరోమి = చేయుచున్నాను.

తా. నాకు ఇది ధర్మము, ఇది అధర్మము అని తెలియక పోలేదు
 ధర్మకార్యమును చేయుటయు అధర్మకార్యమును మానుకొనుట
 ను మాత్రము లేదు. దీనికి కారణ మేమి యని అందురేమో,
 నాహృదయముననుండి ప్రేరేపించి బలాత్కారముగాఁ బని
 యించుచున్న వాఁడు గాన, నాయంతరాత్మ ఎట్లు ప్రేరేపించునో
 చేయుదును.

అవ. ప్రవృత్తి సీయధీనము గాక, ఈశ్వరాధీన మయ్యెనేని పురుషుఁడు ప్రయ
 పవలయును అను లోకవాడుక నిర్ధక మగు గదా యని శంకించి ఆ పురుష
 త్నమును ఈశ్వరరూపమే యగు నని చెప్పుచున్నాఁడు:—

నార్థః పురుషకారేణేత్యేవం మా శంక్యతాం యతః,
 ఈశః పురుషకారస్వరూపేణాపి వివర్తతే. 177

వ్యా. నను ప్రవృత్తిశీశ్వరాధీనత్వే పురుషప్రయతో వ్యర్థస్వదిత్యాశంక్య,
 ప్రయత్నస్యాపీశ్వరస్వరూపత్వాన్వైవమితి పరిహారతి—నార్థః ప్రయో
 పురుషకారః పురుషప్రయత్నః.

టీ. యతః = ఏ హేతువువలన, ఈశః = ఈశ్వరుఁడు, పురుషకారస్వరూపేణాపి =
 ప్రయత్నరూపముతోడను, వివర్తతే = విశేషముగ వర్తించుచుండెనో (అతః =
 గాతువువలన,) పురుషకారేణ = పురుషప్రయత్నముతో, అర్థః = లాభము, నేతి =
 నని, మా శంక్యతాం = శంకింపఁగూడదు.

తా. ఈశ్వరుఁడు పురుషప్రయత్న స్వరూపముగా నున్నాఁడు
 క మనము ప్రయత్నముచేయుటవలన లాభము లే దని యెన్న
 ననుకొనరాదు.

అవ. పురుషప్రయత్నము కూడ నీశ్వరస్వరూపమే యైనచో నియమించు
 ఁడనియు, భ్రమింపఁజేయు చున్నాఁడనియు ననుట వ్యర్థము గదా యందు
 బా, వ్యర్థము కాదు అని నుడువుచున్నాఁడు:—

ఈదృగ్భేదేనేశ్వరస్య ప్రవృత్తి రైవ వార్యతాం,
 తథాపీశస్య బోధేన స్వాత్సంగత్వధీజనిః. 178

వ్యా. నను పురుష ప్రయత్న స్వాపీశ్వరస్వరూపత్వే యమయతీతి భ్రామయన్నితి ప్రతిపాదితమంతర్యామిప్రేరణం సృథా స్వాదిత్యాశంక్య తద్బోధేన స్వాత్సాంగత్వ జ్ఞానలక్షణఫలస్య సత్త్వాన్వైవమితి బహురతి—ఈదృగితి. ఈదృగ్బోధేనేశస్య పురుష కారాదిరూపేణాప్యవస్థానజ్ఞానే న ప్రవృత్తిః అంతర్యామిరూపేణ ప్రేరణం మైవ వార్యతామ్.

టీ. ఈదృగ్బోధేన=ఇటువంటి జ్ఞానముచేత, ఈశ్వరస్య = ఈశ్వరునియొక్క, ప్రవృత్తిః = ప్రేరేపణము, మైవ వార్యతాం=నివారించబడక పోవుగాక (నివారించు బడ దనుట). తథాపి=అట్లైనప్పటికిని, ఈశస్య = ఈశ్వరునియొక్క, బోధేన = తెలిసి కొనుటచేత, స్వాత్సాంగత్వస్థాని-స్వాత్సా = తన స్వరూపముయొక్క, ఆసంగత్వస్థి= అసంగత్వజ్ఞానముయొక్క, జనిః = ఉత్పత్తి, (భవతి = ఆగుచున్నది).

తా. ఈశ్వరుడు పురుష ప్రయత్న స్వరూపముగాఁ గూడ నున్నాఁడని తెలిసికొనినంతమాత్రమున ఈశ్వరుడు ప్రేరేపించు చున్నాఁడను మాటకు విరోధము లేదు. లేక పోవుటయే కాక, ఈశ్వరునియొక్క స్వరూపమును బాగుగా గ్రహించుట చేత తాను ఏవిధ మైన సంగము లేనివాఁ డనెడి (దేనితో నంటనివాఁ డనుట) విజ్ఞాన ముదయించుచున్నది. ఇదియే పరమలభము.

ఆవ. తాను సంగము లేనివాఁ డనెడి జ్ఞానము గలుగుటయే మోక్షస్వరూప మని శ్రుతిస్త్రుతులు బోధించుచున్న వని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తావతా ము క్షిరిత్యాహు శ్చు త్రయ స్స త్రుతయ స్తథా,
శ్రుతిస్త్రుతీ మమైవాజ్ఞే ఇత్యపీశ్వరభాషితమ్. 179

వ్యా. అత్త నోఽసంగత్వజ్ఞానేవాపి కిం ప్రయోజనమిత్యత ఆహ—తావతేతి. శ్రుతిస్త్రుత్యుదితస్య తస్మానతిలంఘనీయత్వే స్త్రుతిం దర్శయతి—శ్రుతిస్త్రుతీ ఇతి.

టీ. శ్రుతయః = శ్రుతులును, తథా = అలాగున, స్త్రుతయః== స్త్రుతులును, తావతా=అత్త నిస్సంగం డని తెలియుటచేత, ము క్షిరితి=మోక్షము కలుగుచున్న దని, ఆహుః=చెప్పుచున్నవి, శ్రుతిస్త్రుతీ = శ్రుతులును స్త్రుతులును, మమ = నాయొక్క, ఆజ్ఞే వేత్యపి = ఆజ్ఞ లే నుమా యని, ఈశ్వరభాషితం - ఈశ్వర=పరమేశ్వరస్వరూపుఁ డగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చేత, భాషితం = తెలుపబడినది.

తా. శ్రుతులును, స్త్రుతులును తన యాత్మస్వరూపము దేనితో నంటనిది అనెడి జ్ఞానముచేత మోక్షము గలుగు.నని బోధించుచున్నవి.

ఆశ్రుతిస్మృతులు నాయాజ్ఞారూపము లని భగవద్గీతయందు కృష్ణపరమాత్మయు వచించియున్నాఁడు.

అవ. శ్రుతిచేతను కూడ ఈశ్వరుఁడే భయహేతు వని తెలుపఁబడిన దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆజ్ఞయా భీతి హేతుత్వం భీషాస్తాదితి హి శ్రుతం,
సర్వేశ్వరత్వ మేతత్స్యా దంతర్యామిత్వతః పృథక్. 180

వ్యా. శ్రుత్యాపీశ్వరస్య భీతిహేతుత్వము క్తమిత్యాహ—ఆజ్ఞయేతి, ఈశ్వరస్య భీతిహేతుత్వ కిమర్థము క్తమిత్యాశంక్య సర్వేశ్వరత్వస్యాంతర్యామిత్వతః పార్థక్య సిద్ధయ ఇతి మత్వాహ—సర్వేశ్వరత్వ మితి.

టీ. అస్తాత్ = ఈయాశ్వరునివలన, భీషేతి = భయము గలుగుచున్న దనెడి శ్రుతిచేత, ఆజ్ఞయా = ఆజ్ఞ చేత, భీతి హేతుత్వం = భయ హేతుత్వము, శ్రుతం హి = వినఁబడుచున్నదిగాదా, ఏతత్ = ఈభయ హేతుత్వము, అంతర్యామిత్వతః = అంతర్యామిత్వము కంటె, పృథక్ = వేఱైన, సర్వేశ్వరత్వం = సర్వేశ్వరస్వభావము, (అగుచున్నది).

తా. శ్రు. “భీషాస్తాత్” అను శ్రుతివలన ఈశ్వరాజ్ఞ చేత భయ హేతుత్వము గలుగుచున్నది. ఈ భయ హేతుత్వము అంతర్యామిత్వభావముకంటె వేఱైన సర్వేశ్వరభావమే యగును. అనఁగా అంతర్యామిత్వముకంటె సర్వేశ్వరత్వమునకు భేద మున్న దని తెలుపుటకు శ్రుతి చెప్పె నని తెలియవలయును.

అవ. లోపలను వెలుపలను నంతయు నియమించినవాఁడు ఈశ్వరుఁడే యనుటకు రెండు మంత్రములను పఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసన ఇతి శ్రుతిః,
అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తాయం జనానా మితి చ శ్రుతిః. 181

వ్యా. బహిరంతశ్చేశ్వర ఏవ నియామక ఇత్యత్ర శ్రుతిద్వయమాహ—ఏతస్యేతి.

టీ. ఏతస్య = ఈ, అక్షరస్య వా = నాశరహితుఁడైన ఈశ్వరునియొక్క, ప్రశాసనే = ఆజ్ఞయందు - ఈ మొదలైన గ్రంథమందు, (సర్వప్రపంచము పరమేశ్వరాజ్ఞయందే పర్తించుచున్న దనుట), శ్రుతిః = శ్రుతి చెప్పుచున్నది, ఇతి = అనియు, అయం = ఈపరమేశ్వరుఁడు, జనానాం = జనులయొక్క, అంతః = లోపల, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించిన వాఁడగుచు, శాస్తా = శాసించుచున్నాఁడు, ఇతి చ = అనియు, శ్రుతిః = వేఱొక శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

తా. జగత్తుంతయు అక్షరుడగు నీశ్వరాజ్ఞయందు వర్తించు చున్న దనియు, ప్రాణికోటిలో నంతయు నీశ్వరుడు డుండి శాసించు చున్నాడనియు నీరెండు మంత్రములు చెప్పుచున్నవి.

శ్లో. జగద్యోని ర్భవే దేష ప్రభవాప్యయకృత్వతః,

ఆవిర్భావతిరోభావా వుత్పత్తిప్రళయకామతౌ.

182

వ్యా. క్రమప్రాప్త్యైషయోని రిత్యస్యార్థమాహ—జగద్యోనిరితి. ప్రతిజ్ఞా తార్థే 'ప్రభవాప్యయాహి భూతానా' మితి వాక్యం హేతుత్వేన యోజయతి— ప్రభవేతి. ప్రభవాప్యయావుత్పత్తిప్రళయా తత్కర్తృత్వాత్ జగద్యోనిరిత్యర్థః. ఉత్పత్తి ప్రళయశబ్దయోర్వివక్షితమర్థమాహ—ఆవిర్భావేనేతి. ఉత్పత్తిప్రళయావావి ర్భావతిరోభావా మతావీతి యోజనా.

టీ. ప్రభవాప్యయకృత్వతః = సృష్టిలయములను చేయుటవలన, ఏమః = ఈ యీశ్వరుడు, జగద్యోనిః = జగత్కారణమైనవాడు, భవేత్ = అగును, ఉత్పత్తిప్రళయా = ఉత్పత్తిప్రళయములు రెండును, ఆవిర్భావతిరోభావా - ఆవిర్భావ = ఉత్పత్తి యనగా ఆవిర్భావ మనియు, ప్రళయా = ప్రళయ మనగా తిరోభావమనియు, మతౌ = చెప్పబడినవి.

తా. పరమేశ్వరుడు లోకముయొక్క సృష్టిస్థితిలయములను చేయుచుండుటవలన జగత్తునకు కారణ మనియు ఉత్పత్తిప్రళయము లనగా ఆవిర్భావతిరోభావము లనియు అనగా వ్యక్త మగుటయు వ్యక్తము కాకపోవుటయు నని శ్రుతియందు చెప్పబడియున్నది.

అవ. పరమేశ్వరుడు ఆవిర్భావ మనియెడి యుత్పత్తికి కారణం డగుటను దృష్టాంతమూలముగా చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆవిర్భావయతి స్వస్తిక విలీనం సకలం జగత్,

ప్రాణికర్తవశా దేష పటో యద్వ త్ప్రసారితః.

183

వ్యా. ఆవిర్భావకారిత్యం సదృష్టాంత ముపపాదయతి—ఆవిర్భావయతీతి. యథాసంకుచితశ్చిత్రపటః స్వస్య ప్రసారణేన స్వనిష్ఠాని చిత్రాణ్యావిర్భావయతి ఏవ మిశోఽపీత్యర్థః.

టీ. పటః = వస్త్రము, ప్రసారితః = విస్తరింపబడిన దగుచు, యద్వత్ = ఏ ప్రకార ముగా తనయందు గల చిత్రవర్ణములను తోపింపజేయుచున్నదో, తద్వత్ = అటువలె,

ఏషః = ఈశ్వరుఁడు, స్వస్తికః = తనయందు, లీనం = లయించిన, సకలం = సమస్తమైన, జగత్ = ప్రపంచమును, ప్రాణికర్తృవశాత్ = జీవులయదృష్టము ననుసరించి, ఆవిర్భావయతి = ఆవిర్భవింపఁ జేయుచున్నాఁడు. (వ్యక్తపఱచుచున్నాఁడనుట.)

తా. ఒక బొమ్మలుగల రంగుబట్ట విడదీసినపుడు దానియందలి బొమ్మల నగపఱచెడువిధమున నీశ్వరుండును, దనయందు లీనమైన జగత్తును, ప్రాణులయదృష్టము (అనఁగా సృష్టికాండగిన కర్తృల యుద్బోధమునుట) ననుసరించి కనఁబఱచుచున్నాఁడు.

అవ. మఱియు నీశ్వరుఁడే ప్రళయమునకుఁ గారణ మనుటను ఇపుడు చెల్లుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పున స్తిరోభావయతి స్వాత్త న్యేవాఖిలం జగత్,
ప్రాణికర్తృక్షయవశా త్సంకోచితపటో యథా.

184

వ్యా. తస్యైవ ప్రలయకారణత్వం దర్శయతి—పునరితి. సపివ పటస్సంకుచితః చిత్రాణి యథా తిరోభావయతి తద్వదిత్యర్థః.

టీ. సంకోచితపటో యథా = మడతపెట్టుబడిన బట్టవలె, ప్రాణికర్తృక్షయవశాత్ - ప్రాణి = జీవులయొక్క, కర్తృ = కర్తృఫలములయొక్క, క్షయవశాత్ = క్షయించుటనుబట్టి, అఖిలం = సకలమైన, జగత్ = ప్రపంచమును, స్వాత్త న్యేవ = తనయందే, పునః = మఱి, తిరోభావయతి = లయింపఁ జేయుచున్నాఁడు.

తా. బొమ్మలరంగుబట్టను ముడిచినపుడు ఆవస్త్రము తనయందలి బొమ్మలను గనుపఱచనితెఱంగున పరమేశ్వరుఁడు ప్రపంచభోగముల ననుభవింపఁదగినకర్తృము జీవులకు తీరిపోఁగానే, సర్వప్రపంచమును దనయందు లయింపఁ జేయు నని భావము.

అవ. ఆవిర్భావతిరోభావములం గూర్చి మఱికొన్ని దృష్టాంతములం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. రాత్రిఘస్రా సుప్తిబోధా పుస్తీలననిమీలనే,
తూష్ణింభావమనోఽంబ్యే ఇవ సృష్టిలయాంబికా.

185

వ్యా. ఆవిర్భావతిరోభావయో ర్దృష్టాంతాంతరాణి దర్శయతి—రాత్రిఘస్రా వితి. ఘస్రోఽహః.

టీ. రాత్రిఘస్రావివ = రేయింబగళ్లపలెను, సుప్తిబోధావివ = సుషుప్తిజాగ్రదవస్థలవలెను, ఉస్తీలననిమీలనే ఇవ = ఉస్తేషనిమేషములవలెను, తూష్ణింభావమనో

రాజ్యే ఇవ=మిన్నకుండుటయు సంకల్పించుటయువలెను, ఇమా=ఈసృష్టిప్రళయములు, (స్యాత్వాం=అగుచున్నవి).

తా. సృష్టము.

అవ. ఈశ్వరుఁడు ఆరంభకర్తవముచేతనా, లేక పరిణామత్వముచేతనా, జగత్తు యొక్క సృష్టిసతీలయమునకు గారణమంటివి? ఆకారణత్వము ఈశ్వరుఁడు జగద్రూపముగ పరిణమించుటచేత నంటివా? ఆరంభకర్తవముచేత నంటివా? అద్వితీయుఁడైన వాని కారంభకర్తవము సంభవింపనేరదు. నిరవయవ మైన పదార్థముగాన పరిణమించుటయు సంభవింపదు అనియెడి పూర్వపక్షమునకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆవిర్భావతిరోభావశక్తిమత్త్వేన హేతునా,

ఆరంభపరిణామాది చోద్భానాం నాత్ర సంభవః.

186

వ్యా. నన్వీశ్వరస్య జగద్యోనిత్వం కి మారంభకత్వేన? కిం వా తదాకారపరిణామిత్వేన నాద్యకి. అద్వితీయస్యారంభకత్వాయోగాత్ స ద్వితీయః నిరవయవస్య పరిణామాసంభవాదిత్యాశంక్య నివర్తవాదాశ్రయణాన్నాయం దోష ఇతి పరిహారతి— ఆవిర్భావేతి.

టీ. ఆవిర్భావతిరోభావ శక్తిమత్త్వేన = సృష్టిప్రళయములఁ జేయునట్టి శక్తి గలిగిన, హేతునా=కారణములచేత, ఆరంభపరిణామాది చోద్భానాం=ఆరంభవాదముల యొక్కయు, పరిణామవాదము యొక్కయు పూర్వపక్షములకు, అత్ర=ఈ పరమేశ్వరునియందు, న సంభవః=సంభవింపదు.

తా. అనఁగా త్రాడు సర్పమువలె తోఁచెడివిధమున ఆయద్వితీయముగు వస్తువు జగద్రూపముగ తోఁచు నని చెప్పెడి మావాదమును నీపూర్వపక్షములు ఖండింపఁజాలవు. వీనికి సమాధానము ముందు గ్రంథములో అద్వైతానంద ప్రకరణమునందు సృష్టపఱచియున్నారము. అచట చూడఁదగును.

అవ. అద్వితీయుం డైన యీశ్వరునకు చేతనాచేతనరూపమైన జగత్తునకు సుపాదానకారణ మగుట యెట్లు అని శంకింపఁగా సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అచేతనానాం హేతుస్సాన్విజ్ఞా డ్యాంశో నేశ్వరస్తథా,

చిదాభాసాంశతస్త్వేష జీవానాం కారణం భవేత్.

187

వ్యా. నన్వేక ఏవేశ్వరః కథం చేతనాచేతనజగదుపాదానం భవిష్యతీత్యాశంక్యాచిత్ప్రధాన్యేనాచేతనోపాదానం చిత్ప్రధాన్యేన చేతనోపాదానం చ భవిష్యతీత్యాహ—అచేతనానామితి.

టీ. జాడ్యాంశః = జాడ్యాంశమైన ప్రకృతిరూపము, అచేతనానాం=జడములైన దేహేంద్రియాదులకు, హేతుః = కారణము, స్యాత్ = అగును, ఈశ్వరః = ఆత్మచైతన్యము, తథా = ఆప్రకారము, (జడములకు కారణ మగుట) న=లేదు, ఏషతు= ఈశ్వరుఁ డన్ననో, చిదాభాసాంశతః = మాయాప్రతిబింబితమైన యాభాసరూపమువలన, జీవానాం = జీవులకు, కారణం = హేతువు, భవేత్ = అగును.

తా. దేహేంద్రియాద్యచేతనపదార్థములకు ఈశ్వరుఁడు మాయోపాధికుఁడు కాఁబట్టి ఆమాయయే కారణ మగును గాని ఈశ్వరచైతన్యము దేహేంద్రియాది జడపదార్థమునకుఁ గారణము గాదు. ప్రకృతిప్రాధాన్యముచేత అచేతనములకు నుపాదానకారణ మగును. చిదాభాసరూపముచేత జీవులకుఁ గారణ మగును.

శ్లో. తమః ప్రధానః క్షేత్రాణాం చిత్ప్రధానశ్చిదాత్మనాం,
పరః కారణతా మేతి భావనాజ్ఞానకర్తృభిః. 188

శ్లో. ఇతి వార్తిక కారేణ జడచేతనహేతుతా,
పరమాత్మన ఏవోక్తా నేశ్వరస్వేతి చేన్న తత్. 189

వ్యా. నను మాయావిన ఈశ్వరస్య జగత్కారణత్వప్రతిపాదన మనుపపన్నం సురేశ్వరాచార్యైః పరమాత్మన ఏవ తదభిధానాదితి శంకతే ద్వాభ్యాం—తమః ప్రధానఇతి. తమః ప్రధానః తమోగుణప్రధానమాయోపాధికః పరమాత్మాక్షేత్రాణాం శరీరాదీనాం చిత్ప్రధానశ్చిదాత్మనాం చ భావనాజ్ఞానకర్తృభిః భావనా సంస్కారః జ్ఞానం దేవతాధ్యానాదికర్తృ పుణ్యాపుణ్యలక్షణం తైర్నిమిత్తభూతైరిత్యర్థః.

టీ. తమః ప్రధానః = మాయోపాధికుఁడైన, పరః = పరమాత్మ, క్షేత్రాణాం= జడములైన సర్వశరీరములకును, చిత్ప్రధానః=చైతన్యప్రధానుఁడగు పరమాత్మ, చిదాత్మనాం = చేతనులైన జీవులకును, భావనాజ్ఞానకర్తృభిః-భావనా=సంస్కారములచేతను, జ్ఞాన = ఉపాసనములచేతను, కర్తృభిః=పుణ్యపాపరూపకర్తృములచేతను, కారణతామ్= కారణత్వమును, ఏతి=పొందుచున్నాఁడు. ఇతి=ఈవిధముగా, వార్తికకారేణ=వార్తికములనుచేసిన సురేశ్వరాచార్యులచేత, పరమాత్మన ఏవ=ఆత్మచైతన్యమునకే, జడచేతన హేతుతా=చేతనాచేతనరూపమైన జగత్తునకు కారణం బగుట, ఉక్తా=తెలుపఁబడినది. ఈశ్వరస్య = ఈశ్వరునకు, నేతి చేత్ = కారణత్వము చెప్పఁబడ లే దని యంటివేని, తత్=అట్లు చెప్పట, న=కాదు.

తా. మాయోపాధికుఁ డగు నీశ్వరుండు జడపదార్థములకును, చేతనప్రధానుఁ డగు పరమాత్మ చేతనములకును సంస్కారములును, ఉపాసనలును, సుకృతదుష్కృతకర్మలును అనెడి ఈమూఁడు! నిమిత్తము లతో కారణత్వముగలిగి యున్నాఁడు. ఈ ప్రకారముగా వార్తిక కారుఁ డైన సురేశ్వరాచార్యులవారు చేతనాచేతనలక్షణ మైన జగత్తునకు కారణ మని చెప్పియుండిరి గాని ఈశ్వరుండు జగత్కారణ మని చెప్ప లేదు. గనుక మాయోపాధికుఁ డగు నీశ్వరుండు జగత్కారణుం డగుట యెట్లు తటస్థించును అని వై రెండుశ్లోకములచేత పూర్వపక్షము చేయఁబడెను.

అవ. వైపూర్వపక్షమునకు సిద్ధాంతము చెప్పఁబడుచున్నది:—

శ్లో. అన్యోన్యాధ్యాస మత్రాపి జీవకూటస్థయో రివ,

ఈశ్వర బ్రహ్మణోస్సిద్ధం కృత్వా బ్రూతే సురేశ్వరః.

190

వ్యా. త్వంపదార్థ ఇవ తత్పదార్థేఽప్యధిష్ఠానారోప్యయోరన్యోన్యాధ్యాసస్య వివక్షితత్వాన్వైవ మితి పరిహారతి—న తత్ అన్యోన్యాధ్యాసమితి.

టీ. సురేశ్వరః=వార్తికకారుఁడైన సురేశ్వరాచార్యుఁడు, అత్రాపి=ఇట్టిస్థలము నందును, జీవకూటస్థయో రివ = జీవునకును కూటస్థునకును వలె, ఈశ్వరబ్రహ్మణో రపి = ఈశ్వరునకును పరబ్రహ్మమునకును, అన్యోన్యాధ్యాసం = పరస్పరాధ్యాస మును, సిద్ధం కృత్వా = సిద్ధమైనదానినిగాఁ జేసి, బ్రూతే = జగత్కారణత్వమును జెప్పెను.

తా. ఓపూర్వపక్షవాదీ! సురేశ్వరాచార్యులవారు ఈశ్వరు నకును, పరబ్రహ్మమునకును జీవకూటస్థులకు వలెనే తాదాత్మ్యాధ్యా సమును సిద్ధింపఁజేసి యీశ్వరునకు జగత్కారణత్వమును జెప్పఁము న్నాఁడు. గాని కేవలపరమాత్మకు జగత్కారణత్వమును జెప్పలేదు అని అభిప్రాయము.

అవ. ఈశ్వరబ్రహ్మములకు తాదాత్మ్యాధ్యాసమును సిద్ధించిన ట్లెందుము సురేశ్వరాచార్యులవారు జగత్కారణత్వమును చెప్పి రని నీ కెట్లు తెలియును అనినొక పేమో. చెప్పెద ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యం జ్ఞాన మనంతం య ద్బ్రహ్మ తస్మా త్సముత్థితాః,

ఖివాయ్విగ్ని జలోర్వ్యోషధ్యన్న దేహః ఇతి స్మృతిః.

191

వ్యా. నను సుశేషరాచాచ్యైరీశ్వరబ్రహ్మణో రన్యోన్యాధ్యాసం సిద్ధవక్తృత్య
వ్యవహృత ఇతి కుతోఽవగమ్యత ఇత్యాశంక్య శ్రుత్యర్థపర్యాలోచనవశాదితి దర్శ
యితుం శ్రుతిమర్థః పఠతి—సత్యమితి.

టీ. సత్యం = సద్రూపుఁడును, జ్ఞానం = చిద్రూపుఁడును, అనంతం = అనంత
స్వరూపమును గల, యత్ = ఏ పరబ్రహ్మము గలదో, తస్మాత్ = ఆ పరబ్రహ్మమువలన,
ఖ వా య్వగ్ని జలార్యోషధ్యన్న దేహః - ఖ=ఆకాశమును, వాయు = వాయువును,
అగ్ని=అగ్నియు, జల=ఉదకమును, ఉర్వీ = భూమియు, ఓషధి = సమస్తమైన ఓషధు
లును, ఆన్న=భుజించెడి పదార్థములును, దేహ = శరీరములును, సముత్థితాః = పుట్టినవి,
ఇతి = అని, శ్రుతిః = వేదము (చెప్పుచున్నది).

తా. ఆకాశము వాయువు మొదలైన పంచభూతంబులును, ఓష
ధులును, భోజ్యపదార్థములును, ఉద్భిజ్జరాయుజాండజస్వేదజము
లనెడి భూతకోటియు మొదలగు సర్వప్రపంచంబును సత్యజ్ఞానానంద
స్వరూపుఁడైన పరబ్రహ్మమువలన పుట్టిన దని శ్రు. “సత్యం జ్ఞాన మనంతం”
అనెడి తెత్తిరియశ్రుతిని బట్టి తెలియుచున్న దని భావము.

అవ. నీ విప్పు డుదాహరించిన శ్రుతిచేత ఈశ్వరబ్రహ్మములకు అన్యోన్యాధ్యా
సము గల దని ఎట్లు గ్రహింప నగును అని శంకించి యు త్తరము చెప్పుచున్నాఁడు:—
శ్లో. ఆపాతదృష్టిత తత్ర బ్రహ్మణో భాతి హేతుతా,
హేతోశ్చ సత్యతా తస్మా దన్యోన్యాధ్యాస ఇష్యతే. 192

వ్యా. భవత్వేషా శ్రుతిః. అనయా కథమన్యోన్యాధ్యాసావగతిరిత్యత ఆహ—
ఆపాతేతి. తత్ర తస్యాం శ్రుతౌ సత్యాదిలక్షణస్య నిర్గుణబ్రహ్మణో జగత్కారణ
త్వం జగత్కారణస్య మాయావినశ్చిదాభాసస్య చ సత్యత్వమాపాతతః ప్రతీయమాన
మన్యోన్యాధ్యాసమంతరేణ న ఘటత ఇతి భావః.

టీ. తత్ర = వైశ్రుతియందు, ఆపాతదృష్టితః = సామాన్యదృష్టిచే నాలా
చించిన, బ్రహ్మణః = నిర్గుణబ్రహ్మమునకు, హేతుతా = జగత్కారణత్వము, భాతి=
స్ఫురించుచున్నది. హేతోశ్చ = కారణమైన ఈశ్వరునకు, సత్యతా = సత్యత్వమును,
ఆపాతదృష్టితః = సామాన్యదృష్టిచేతనే, భాతి = తెలియుచున్నది, తస్మాత్ = ఆకార
ణమువలన, అన్యోన్యాధ్యాసః = తాదాత్మ్యాధ్యాసము, ఇష్యతే = అంగీకరింపఁబడు
చున్నది.

తా. ఈశ్లోకతాత్పర్యము సద్గురువులవలన అంతర్బుద్ధిగలవారలకు గాని గ్రహింపసాధ్యము కాదు కాన జాగ్రత్తగా గమనించి తెలిసికొనవలయును. నాశక్తివంచన లేక దీనిభావమును నెఱిగించుచున్నాను.

అధ్యాస మనఁగా త్రాటిని జూచి పా మనుకొనునట్లు ఒక వస్తువును నింకొకటిగా తలంచుట. ఇక తాదాత్మ్యాధ్యాస మనఁగా రెండు వస్తువులయొక్క ధర్మములలో నొకదాని ధర్మములు మఱియొకదానియందున్నట్లు నిశ్చయించుట. ఒక మొద్దును చూచి పురుషుఁ డనియు, పురుషుని చూచి మొద్దునియు తలంచుటవలె జీవునకును కూటస్థునకును, అజ్ఞానదృష్టిచేత నన్యోన్యాధ్యాసము కలిగినట్లే ఈశ్వరునకును, (మాయోపాధికుడైన చిదాభాసునకు) నిర్గుణబ్రహ్మమునకును, వీరిద్దఱికిని “సత్యం జ్ఞానమనంతం” అను మొదలైన శ్రుతిసమూహమునందు సత్యత్వమును జగత్కారణత్వమును తోచుట పరస్పరమైన యధ్యాసము లేకయే సంభవింపనందున, అట్లు సురేశ్వరాచార్యులవారు సత్యజ్ఞానానందాదిలక్షణమైన పరబ్రహ్మమునకు జగత్కారణత్వమును ఈశ్వరబ్రహ్మములయొక్క తాదాత్మ్యాధ్యాసమును సిద్ధపఱుతుగా చేసి చెప్పి రని తెలియవలయును.

అవ. ఇట్లు అన్యోన్యాధ్యాసముచేత సిద్ధించిన ఏకత్వమును ప్రకరణారంభమున ఉదాహరించిన ఘట్టితపటదృష్టాంతమును స్మరింపజేసి స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్యోన్యాధ్యాసరూపోఽసావన్నలిప్తపటో యథా,

ఘట్టితే నైకతా మేతి తద్వద్భ్రాంత్యైకతాం గతః.

193

వ్యా. ఏవమన్యోన్యాధ్యాససిద్ధమిశ్వరబ్రహ్మణోరేకత్వం పూర్వతోదాహృత ఘట్టితపటదృష్టాంతస్థారణేన దృఢయతి. — అన్యోన్యేతి.

టీ. అన్నలిప్తపటః-అన్న = గంజిచేత, లిప్త = పూయఁబడిన, పటః=తెల్లబట్ట, ఘట్టితేన = ఘట్టితరూపముతో, ఏకతాం=ఏకత్వమును, యథా = ఏవిధముగా, ఏతి = పొందుచున్నదో, తద్వత్=ఆవిధముగానే, అన్యోన్యాధ్యాసరూపః = పరస్పరాధ్యాస స్వరూపుడైన, అసౌ=ఈశ్వరుఁడు, భ్రాంత్యా=అజ్ఞానముచేత, ఏకతాం = ఏకత్వమును (ఒక్కటియగుట), గతః = పొందెను.

తా. గంజి, కరక్కాయ మొదలైన అన్యపదార్థములచేత పూయఁబడిన తెల్లనిబట్ట ఘట్టితరూపముతో అభేదము గలిగి యున్నట్లు

బ్రహ్మముతో అన్యోన్యాధ్యాసము గలిగిన మాయాప్రతిబింబితుడైన ఈశ్వరుడును అజ్ఞానముచేత నిర్గుణబ్రహ్మముతో భేదము లేనట్లు అజ్ఞానులకు తోచుచున్నాడు.

ఆవ. నిర్గుణబ్రహ్మమునకు ఈశ్వరునకును అజ్ఞానముచేత ఏకత్వము గలిగినందులకు దృష్టాంతముం జెప్పి అజ్ఞానులకు భేదస్ఫురణము లేకపోవుటయందు నింకొక దృష్టాంత మిచ్చుచున్నాడు:—

శ్లో. మేఘాకాశమహాకాశౌ వివిచ్యేతే న పామరైః,
తద్వత్ బ్రహ్మేశయో రైక్యం పశ్యంత్యాపాతదర్శినః. 194

వ్యా. భృంత్యైకత్వావత్తౌ దృష్టాంతమభిధాయాపాతదర్శినాం భేదాప్రతీతౌ పూర్వోక్తమేవ దృష్టాంతాంతరం దర్శయతి—మేఘాకాశేతి. తద్వత్ బ్రహ్మేశయో రైక్యం పశ్యంతి. న భేదమిత్యర్థః.

టీ. పామరైః = అజ్ఞానులచేత, మేఘాకాశమహాకాశౌ - మేఘాకాశ = మేఘాకాశమును, మహాకాశౌ = మహాకాశమును, నవివిచ్యేతే = విభజనగాఁ దెలియఁబడవు, తద్వత్ = అటులనే, బ్రహ్మేశయోః = పరబ్రహ్మమునకును ఈశ్వరునకును, ఏక్యం = భేదము లేకపోవుటను, ఆపాతదర్శినః = పరిశీలనశక్తిలేని అజ్ఞానులు, పశ్యంతి = చూచుచున్నారు.

తా. తెలియనివారు మేఘాకాశము వేటు, మహాకాశము వేటు అని యెఱుంగక రెండింటి నొకటిగాఁ దలంచినట్లు, అజ్ఞానులు ఈశ్వరుఁడు పరబ్రహ్మము వే అని గుర్తెఱుంగక రెండు నొకటే యని పొరపాటుపడుచున్నారు.

ఆవ. ఈశ్వరపరబ్రహ్మములకు భేద మని తెలియు టెట్లు? అనినఁ జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. ఉపక్రమాదిభి ర్లింగై స్తాత్పర్యస్య విచారణాత్,
అసంగం బ్రహ్మ మాయావీ సృజత్యేష మహేశ్వరః. 195

వ్యా. కుతస్త్వి బ్రహ్మేశయో శ్చేదావగతిరిత్యత ఆహ—ఉపక్రమేతి. “ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోఽపూర్వతాఫలం, అర్థవాదోపపత్తి లింగం తాత్పర్య నిర్ణయ” ఇత్యుక్తేః పడ్విధైర్లింగైశ్శ్చుతి తాత్పర్యావధారణే సతి బ్రహ్మసంగం మాయావీ స్రష్టేత్యవగమ్యత ఇతి శేషః.

టీ. ఉపక్రమాదిభిః = ఉపక్రమము మొదలైన, లింగైః = షడ్విధలింగముల చేత, తాత్పర్యస్య = శ్రుతితాత్పర్యముయొక్క, విచారణాత్ = విచారణచేయుట వలన, బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మము, అసంగం = సంగరహితమైనది. ఏషః=ఈ, మాయావీ = మాయయే శరీరముగాఁగల యీశ్వరుఁడు, సృజతీతి=ప్రపంచసృష్టి చేయుచున్నాఁడని (తెలియుచున్నది.)

తా. “శ్లో. ఉపక్రమోపసంహారా వభ్యాసోఽపూర్వతాఫలం అర్థవాదోపపత్తిశ్చ లింగం తాత్పర్యనిర్ణయే.” అనఁగా 1-ఉపక్రమోప సంహారములు, 2-అభ్యాసము, 3-అపూర్వత్వము, 4-ఫలము, 5-అర్థ వాదము, 6-ఉపపత్తి యనెడి షడ్విధలింగములచేత ఉపనిషత్తులకుఁ దాత్పర్యనిర్ణయముఁ జేయుటవలన, బ్రహ్మము అసంగ మనియు, మాయి కుఁడయిన ఈశ్వరుఁడు జగత్తును సృష్టించుచున్నాఁడనియుం దెలియుఁ బడును. (లింగ మనఁగా గూఢ మగు అంతర్థము.)

1. ఉపక్రమము—సృష్టికిఁ బూర్వ మీవిశ్వమంతయు నామ రూపరహిత మై యుండె నని ప్రతిపాదించుట. ఇట “సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్” ఇత్యాదిశ్రుతులు ప్రమాణము.

ఉపసంహారము— దృశ్యప్రపంచమంతయు నాసద్రూపబ్రహ్మ మయమే యగు ననియు, ఆ బ్రహ్మమే సత్య మనియు, ఆబ్రహ్మమే ఆత్మ యని ప్రతిపాదించుట “ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా” ఇత్యాదిశ్రుతులు ప్రమాణము. ఈయుపక్రమోపసంహారములు రెండును అద్వితీయాత్మస్వరూపమును బ్రతిపాదించుటచేత నొకటే లింగముగఁ జెప్పబడును.)

2. అభ్యాసము— ఆబ్రహ్మము నీవే యని యుపదేశించుట. “తత్త్వమసీ” త్యాదిశ్రుతులు ప్రమాణము.

3. అపూర్వత— సంఘాతమం దుండెడి ప్రత్యగభిన్నపరమా త్తను ఎఱుగవా యేమి, యనెడి “అత్ర తావకిల సత్సోమ్యుననిభాస” ఇత్యాదిశ్రుతులు ప్రమాణము.

4. ఫలము—ప్రార్థ మెంత పర్యంతము నశింపదో అంత పర్యం తము దేహేంద్రియాదిప్రపంచము మిథ్యారూపముగఁ దోచుచు,

ఆప్తార్థబ్రహ్మమునకు నిశ్చేషనాశన మెప్పుడు కలుగునో యప్పుడు జగము బొత్తిగాఁ దోచక అద్వితీయాత్మస్వరూపముగ నుండు నని అద్వితీయాత్మజ్ఞానమునకు ఫలమును ప్రతిపాదించి చెప్పెడి “తస్య తావదేవయావన్న విమోక్ష్యేథ సంవత్స్య” ఇత్యాదిశ్రుతులు ప్రమాణము.

5. అర్థవాదము—ఏవస్తువును వినుటచేత వినఁబడని వస్తువు వినఁబడుచున్నదో; ఏవస్తువును మననముచేయుటచేత మననముచేయుఁ బడని వస్తువు మననముచేయుఁబడుచున్నదో యని యిట్లు అద్వితీయాత్మజ్ఞానముకొఱకు అర్థవాదమును బ్రతిపాదించెడి “అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతం” మిత్యాదిశ్రుతులు ప్రమాణము.

6. ఉపపత్తి—మృత్తికవలనఁ గలిగిన ఘటాదులును బంగారు వలనఁ గలిగిన కటకమకుటాదులును కారణముకంటె రూపముచే భిన్నముగఁ దోచినను ఈకార్యములకు ఉచ్చారణముతప్ప మఱియొక అర్థము లేమిచే కారణవ్యతిరిక్తముగ కార్యము లేవనెడి యుక్తిని బ్రతిపాదించెడి “వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం” మిత్యాదిశ్రుతులు ప్రమాణము.

ఈప్రకారము షడ్విధలింగములచేత శ్రుతులకు తాత్పర్యమును నిర్ణయించినవానికి శ్రవణమాత్రముచేత అద్వితీయాత్మజ్ఞానము గలుగును.

ఆవ. బ్రహ్మముయొక్క అసంగత్వమును బెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యం జ్ఞాన మనంతం చేత్యుపక్రమ్యాపసంహృతం,
యతో వాచో నివర్తంత ఇత్యసంగత్వనిర్ణయః.

196

వ్యా. శ్రుతావుపక్రమోపసంహారైకరూపప్రదర్శనేనోక్తం బ్రహ్మఽణోసంగత్వం స్పష్టయతి—సత్యమితి. అతోఽసంగత్వనిర్ణయో భవతీతి శేషః.

టీ. సత్యం=సత్యస్వరూప మనియు, జ్ఞానం=చిద్రూప మనియు, అనంతం చేతి = అనంత మనియు, ఉపక్రమ్య=మొదలిడి, యతో=వీనిర్గుణపర బ్రహ్మమునుండి, వాచః = సకలవాక్కులును, (వాక్కుని యుపలక్షణముచేత సర్వేంద్రియవ్యాపారము లనుట.) నివర్తంత ఇతి = నివర్తించుచున్నవో యని, ఉపసంహృతం = అక్కడికి బ్రహ్మప్రకరణము ముగింపఁబడెను. (అంతః=) కనుక, అసంగత్వనిర్ణయః = పరబ్రహ్మముయొక్క యసంగత్వమును నిర్ధారణము చేయుట (అగును.)

తా. తై త్తిరీయక శ్రుతియందు సద్రూపమును చిద్రూపమును అనంతరూపమును నగు బ్రహ్మ మను అర్థము గల శ్రు. “సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ” అని మొదలుపెట్టి యాప్రశ్నము కొంతదూరమైన తర్వాత చిట్టచివరకు ఏనిర్గుణపరబ్రహ్మమును సర్వేంద్రియవ్యాపారము లును గ్రహింపలేక యతనికడనుండి మఱలెనో యనెడి యర్థముగల, శ్రు. “యతో వాచో నివర్తంతే” అనెడి వాక్యముతో నిర్గుణబ్రహ్మ స్వరూపనిరూపణము ముగింపఁబడినది. ఇందువలన నేమి తెలియఁబడు చున్నది? బ్రహ్మ మసంగవస్తు వని నిర్ధారణమగుచున్న దని భావము.

అవ. మాయోపాధికుఁ డగునీశ్వరుఁడు జగంబు సృష్టించె ననెడి శ్రుతిని జూపు చున్నాఁడు:—

శ్లో. మాయీ సృజతి విశ్వం సన్నిరుద్ధస్తత్ర మాయయా,
అన్య ఇత్యపరా బ్రూతే శ్రుతిస్తేనేశ్వరస్సృజేత్. 197

వ్యా. మాయావిన ఈశ్వరస్య స్రష్టృత్వప్రతిపాదికాం శ్రుతిమర్థతో దర్శయతి—మాయాతి. “అస్తాన్తాయీ సృజతే విశ్వమేతత్త్సిం శ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ” ఇతి శ్రుతిరీశ్వరస్య స్రష్టృత్వం, జీవస్య తత్ర జగతి బద్ధత్వం చ దర్శయతీతి భావః.

టీ. మాయీ = మాయయే శరీరముగాఁగల యీశ్వరుఁడు, విశ్వం = జగత్తును, సృజతి=పుట్టించుచున్నాఁడు. అన్యః=వేటొకఁ డగుజీవుఁడు, మాయయా=మాయచేత, తత్ర=ఆజగత్తునందు, సన్నిరుద్ధ ఇతి=నిరోధింపఁ బడె నని, అపరా = వేటొకటియగు, శ్రుతిః=వేదవాక్యము, బ్రూతే=చెప్పుచున్నది. తేన=ఆకారణముచేత, ఈశ్వరః=ఈశ్వరుఁడు, సృజేత్ = సర్వజగత్తును సృష్టించెను.

తా. శ్రు. “అస్తాన్తాయీ సృజతే విశ్వ మేత త్త్సిం శ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః” అనఁగా మాయోపాధికుఁ డైన ఈశ్వరుఁడు జగత్తును సృష్టించెను. ఆసృజింపఁబడిన జగత్తునందు వే టొకఁడు అనఁగా జీవుఁడు మాయచేత నిర్బంధింపఁబడె నని యర్థమును శ్రుతి చెప్పుటచేత జగత్తులు సృజించినవాఁడు ఈశ్వరుం డని యెఱుంగ నగు.

అవ. ఇంతవఱకు చెప్పన గ్రంథముచేత ఆనందమయకోశస్వరూపుఁ డగు ఈశ్వరుఁడు జగత్తునకు కారణము అని స్పష్టపఱచి వానివలనఁ బ్రపంచోత్పత్తివిధమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆనందమయ ఈశోఽయం బహు స్యామిత్యవైక్షత,
హిరణ్యగర్భరూపోఽభూత్సుప్తిస్వప్నో యథా భవేత్. 198

వా. ఏవమానందమయేశ్వరస్య జగత్కారణ్యం ప్రతిపాద్య తస్మాజ్జగదుత్పత్తి ప్రకారమాహ—ఆనందమయఇతి. ఈక్షిత్వా చ హిరణ్యగర్భరూపోఽభూ తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యన్వయః. తత్ర దృష్టాంతమాహ—సుప్తిరితి.

టీ. ఆనందమయః = ఆనందమయకోశస్వరూపుడైన, అయం ఈశః = ఈ యీశ్వరుడు, బహు స్యామితి = విస్తారముగా ప్రపంచరూప మయ్యెద నని, అవైక్షత = చూచెను (సంకల్పించె ననుట) సుప్తిః = సుషుప్తి, స్వప్నః = స్వప్నరూపము, యథా = ఎట్లుగా, భవేత్ = అగునో (అట్లే యీశ్వరుండును), హిరణ్యగర్భరూపః = హిరణ్యగర్భుఁ డని పేరు గలవాఁడు, అభూత్ = ఆయెను.

తా. ఆనందమయకోశస్వరూపుడైన ఈశ్వరుఁడు విస్తారముగా నయ్యెద నని సంకల్పించి సుషుప్తివస్థ స్వప్నముగా మాఱిన తెఱంగున హిరణ్యగర్భరూపుఁ డయ్యెను. ఈవిషయము సమష్టిలింగశరీరాభిమాని స్వరూపనిరూపణము చేయు సంవర్భమున ప్రత్యక్షత్వ వివేకమునందు విశేషించి చెప్పియున్నాము గనుక గ్రంథనిస్తరభీతిచే నిట వ్రాయలేదు.

అవ. శ్రుతులలో కొన్నిచోట్ల ఒకదానితర్వాత నొకటి సృష్టింపబడినట్లును మఱి కొన్నిశ్రుతులలో నొక్కమాటుగనే సృష్టియైనట్లును భిన్నక్రమముగ అనఁగా పరస్పర విరుద్ధముగఁ జెప్పబడియెఁగదా! మే మేని నిజ మని గ్రహింపవలె? దేనిని విడువవలె నని ప్రశ్న రాఁగా నుభయమును గ్రహింప వలసినదే యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్రమేణ యుగపద్వైసా సృష్టిర్జ్ఞేయో యథా శ్రుతి,
ద్వివిధశ్రుతిసద్భావా ద్ద్వివిధస్వప్నదర్శనాత్. 199

మా. “తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్తన ఆకాశ స్సంభూత” ఇత్యాదౌ క్రమేణ సృష్టి శ్రవణాత్ “ఇదగ్ం సర్వమసృజ” తేతి. యుగపచ్చివణాచ్చ క స్యోపాదేయత్వం? కస్య వా హేయత్వ మిత్యాకాంతాయాం శ్రుతియుక్త్యపేతత్వాదుభయం గ్రాహ్యమి త్యాహ—క్రమేణేతి. ఏషా జగత్సృష్టిర్ద్వివిధా శ్రుతిసద్భావాత్. క్రమేణ యుగ పద్వా యథాశ్రుతి జ్ఞేయేతి యోజనా. తత్రోపపత్తి ర్ద్వివిధస్వప్నదర్శనాదితి. లోకే క్రమయుక్తస్య చాక్రమయుక్తస్య చ స్వప్నపవార్థజాతస్య దర్శనాదితి భావః.

టీ. ద్వివిధశ్రుతిసద్భావాత్ - ద్వివిధ = రెండువిధములైన, శ్రుతి = వేదవాక్యముల యొక్క, సద్భావాత్ = ఉండుటవలన, ద్వివిధస్వప్నదర్శనాత్ - ద్వివిధ = రెండువిధములైన, స్వప్న = స్వప్నములయొక్క, దర్శనాత్ = అనుభవ ముండుటవలన, ఏషా సృష్టిః = ఈ సృష్టి, క్రమేణ వా = ఒకదాని తర్వాత నొకటి యని గాని, యుగపద్వా = ఒక్కమాటుగా పుట్టినని గాని, యథాశ్రుతి = శ్రుతులలోఁ జెప్పబడినయట్లు, జ్ఞేయా = తెలిసికొననగును.

తా. శ్రు. “తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్త న ఆకాశ స్సంభూతః” సృష్టి క్రమమును నీశ్రుతి మొదలుకొని “ఆతవలన ఆకాశము పుట్టెను. ఆకాశమువలన వాయువు, వాయువువలన నగ్నియు, అగ్నివలన ఉదకంబును, ఉదకమువలన పృథివియు, పృథివివలన ఓషధులును, ఓషధులవలన నన్నంబును, అన్నమువలన పురుషుఁడును పుట్టె” నని ఇట్టియర్థమును బోధించుచు నొక శ్రుతి చెప్పినది. మఱియొక శ్రుతి “ఇదగ్ం సర్వ మసృజత” ఈసర్వప్రపంచమును సృష్టించెను అనెడి యర్థమును బోధించుచు సృష్టియంతయు నొక్కమాటుగా జరిగినట్లు చెప్పినది. రెండును శ్రుతులే గనుక రెండు విధములును యథార్థము లని మనము గ్రహింపవలయును. మన యనుభవములో స్వప్నము ఒక దానితర్వాత నొకటి వచ్చుటయు ఒకమాత్రే స్వప్నమందు వస్తువులన్ని యుగపడుటయుఁ జూచుచున్నారము గాన నుభయవిధమును గ్రహించుట యుక్తియుక్తముగా నున్నది” అని తెలియవలెను.

అవ. హిరణ్యగర్భునిస్వరూపమును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సూత్రాత్తా సూక్ష్మదేహోఖ్య స్సర్వజీవఘనాత్త కః,
 సర్వాహంమానధారిత్వాత్క్రియాజ్ఞానాదిశక్తిమాన్. 200

వ్యా. హిరణ్యగర్భస్య స్వరూపం నిరూపయతి—సూత్రాత్తేతి. సూత్రాత్తా షటే సూత్రమివ జగత్యనుస్మాత ఆత్మ స్వరూపం యస్య సః సూక్ష్మదేహ ఇత్యాఖ్యా యస్య స తథావిధ స్సర్వజీవఘనాత్తక స్సర్వేషాం జీవానాం లింగశరీరోపాధికానాం ఘనాత్తక స్సమష్టిస్వరూపః. తత్ర హేతు స్సర్వాహం మానేతి. సర్వేషు వ్యష్టిలింగశరీరేషు ఆహంమానత్వాదితి భావః. ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియాశక్తిమాంశ్చ.

టీ. సూత్రాత్త = సూత్రములు (దారములు) వస్త్రమందువలె జగంబులోపల వ్యాపించియున్నవాఁడు గనుక సూత్రాత్త యనియు, సూక్ష్మదేహోఖ్యః = సూక్ష్మదేహ మనెడి పేరు గలిగినట్టియు, క్రియాజ్ఞానాదిశక్తిమాన్ = క్రియాశక్తియు జ్ఞానశక్తియు

ఆదిశబ్దముచేత నిచ్చాశక్తియుఁ గలిగినట్టియు, సర్వాహంమానధారిత్యాత్ = సమస్తమైన లింగశరీరములయందు నభిమానము గలిగియుండుటవలన, సర్వజీవఘనాత్మకః-సర్వజీవ = లింగశరీరోపాధికు లగు సర్వజీవులయొక్క, ఘనాత్మకః = సమస్తస్వరూపుఁడును, అగు చున్నాఁడు. హిరణ్యగర్భుఁ డనుట.

తా. సూక్ష్మదేహ మని పేరు గలిగిన లింగశరీరములయందు దన్నింటి యందును అభిమానము గలిగి యిచ్చాశక్తి జ్ఞానశక్తి క్రియాశక్తులు గలిగి వస్త్రమునం దంతట దారములు వ్యాపించియుండులాగున జగత్తంతయు వ్యాపించినవాఁడు హిరణ్యగర్భుఁ డగును. ఇది హిరణ్యగర్భుని స్వరూపము.

అవ. హిరణ్యగర్భస్థితియందు జగత్తు స్ఫురించెడివిధంబును స్పష్టపఱచుటకు దృష్టాంతమును చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రత్యూషే వా ప్రదోషే వా మగ్నో మందే తమస్యయం,
లోకో భాతి యథా తద్వ దస్పష్టం జగ దీక్ష్యతే. 201

వ్యా. హిరణ్యగర్భావస్థాయాం జగత్ప్రతీతౌ దృష్టాంతమాహ—ప్రత్యూష ఇతి. ప్రత్యూషః ఉషఃకాలః.

టీ. ప్రత్యూషే వా = ఉషఃకాలమునందుఁగాని, ప్రదోషే వా = (సాయం కాలము) ప్రదోష కాలమునందుఁ గాని, మందే = కొంచెముగా వ్యాపించిన, తమసి = చీకటియందుఁ గాని, మగ్నః = మునిగియున్న, అయం లోకః = ఈ లోకము, యథా = విప్రకారముగ, భాతి = ప్రకాశించుచున్నదో (కనఁబడుచున్నదో) తద్వత్ = ఆప్రకారమే, (హిరణ్యగర్భునియందు), జగత్ = లోకము, అస్పష్టం = అంతస్పష్టముగాఁ గనుపింపనిదై, ఈక్ష్యతే = చూడఁబడుచున్నది.

తా. సూర్యోదయము కాక పూర్వమును సూర్యాస్తమయమైన తరువాతను కొంచెము చీకటియున్నప్పుడు ఈలోక మంత స్పష్టముగాఁ గనుపింపనట్లు ఆహిరణ్యగర్భస్థితియందు లోకము అంతగా నభివ్యక్తము కానిదై యుండును.

అవ. అందఱికిని తెలియునట్టి దృష్టాంతమును నీపైశ్లోకమునందుఁ జెప్పి యీ ప్రకరణారంభమున రెండవశ్లోకమునఁ జెప్పిన లాంఛితపటదృష్టాంతమును నిపుడు దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సర్వతో లాంఛితో మష్యా యథా స్యాద్ధుట్టితః తటః,
 సూక్ష్మాకారై స్తథేశస్య వపు స్సర్వత్ర లాంఛితమ్. 202

వ్యా. ఏవం లోకప్రసిద్ధదృష్టాంతమభిధాయ, యథా ధౌత ఇతి పూర్వోక్త
 శ్లోకేఽభిహితం లాంఛితం పటం దృష్టాంతయతి—సర్వత ఇతి. యథా ఘట్టితః పటో
 మషీమయై రాకారవిశేషైర్లాంఛితో భవతి, తథా మాయిన ఈశ్వరస్య వపుః అపంచీకృత
 భూతకార్యైరింగశరీరం లాంఛితమిత్యర్థః.

టీ. ఘట్టితః=ఘట్టిత మనెడి స్థితిని బొందిన, పటః = వస్త్రము, మష్యా=మషితో
 (నల్లనినూకారముతో), సర్వతః = అంతటను, లాంఛితః = గుర్తులు గలిగియుండునది,
 యథా=వీప్రకారము, స్యాత్ = అగునో, తథా = ఆప్రకారము, ఈశస్య = మాయో
 పాధికుం డగు నీశ్వరునియొక్క, వపుః = స్వరూపము, సూక్ష్మాకారైః=అస్పష్టములైన
 యాకారములతో, సర్వత్ర = అంతటను, లాంఛితం = గుర్తులు గలదిగాఁ జేయఁబడు
 చున్నది.

తా. రంగువేయువాఁడు వస్త్రముల వైన బొమ్మలయద్దకము
 చేయవలయు నని తెల్లని బట్టను దెచ్చి దానిని ముందుగా కరక్కాయల
 నీళ్లలోను కొంచెము గంజిలోను ముంచి ఘట్టనచేయును. ఆస్థితి
 ఘట్టిత మనఁబడును. అది యీశ్వరాకారస్థితికి దృష్టాంత మగును. ఘట్టిత
 మైన తర్వాత నావస్త్రము నెండ వైచి దాని మీఁద తాను వేయఁ
 దలఁచిన బొమ్మలయాకారమును నల్లనిమషితో నొక గుర్తుగా చేయును.
 అది వస్త్రమునకు లాంఛితస్థితి యగును. అటులనే అపంచీకృతములైన
 పంచభూతకార్యములచేత గుఱుతు లేర్పడిన సమష్టిలింగశరీరోపాధికుఁ
 డైన హిరణ్యగర్భుని యాకారము లాంఛిత మనఁబడుచున్నది.

అవ. అందఱికిని స్పష్టముగాఁ దెలియుటకు నింకొక దృష్టాంతమును చెప్పు
 చున్నాఁడు:—

శ్లో. సస్య వా శాకజాతం వా సర్వతోఽంకురితం యథా,
 శోమలం తద్వదేవైష పేలవో జగదంకురః. 203

వ్యా. “బుధ్యారోహాయ వైభవాత్” దృష్టాంతాంతరమాహ—సస్యం వేతి.

టీ. సస్యం వా = పైరుగాని, శాకజాతం వా = కూరదనుసులుగాని, సర్వతః =
 అంతట, అంకురితం సత్ = మొలిచి, యథా=వీప్రకారముగా, శోమలం = శోమలముగా
 నుండునో, తద్వత్ = ఆప్రకారమే హిరణ్యగర్భునియందును, ఏషః జగదంకురః =
 ఈజగత్తనెడిమొలక, పేలవః = సూక్ష్మమై యుండునది, (భవతి = అగుచున్నది)

తా. ఒకచోట మడి చేసి వడ్లుగాని తోటకూరగింజలు బచ్చలి గింజలుగాని చల్లి దినము నీరు చల్లుచుండిన నది మొలిచి బహుళోమల ముగఁ గనఁబడెడివిధమున హిరణ్యగర్భునియందు జగత్తు సూక్ష్మరూప ముగా నంకురించి యుండును.

అవ. ఈ ప్రకారముగా సమష్టిలింగశరీరాభిమాని యగు హిరణ్యగర్భునిస్వరూప మును దెలిపి, సమష్టిస్థూలశరీరాభిమాని యగువిరాట్పురుషునిఁ దెల్పుచున్నాఁడు:—
శ్లో. ఆతపాభాతలోకో వా పటో వా వర్ణపూరితః,

సస్యం వా ఫలితం యద్వత్తథా స్పష్టవపుర్విరాట్. 204

వ్యా. ఏవం సూత్రాత్ స్వరూపం విశదీకృత్య తస్యై వావస్థాభేదం పంచీకృతభూత కార్యోపాధికం విరాజం దృష్టాంత త్రచేణ విశదయతి—ఆతపేతి.

టీ. ఆతపాభాతలోకో వా-ఆతప = ఎండచేత, ఆభాత = అంతటఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడుచున్న, లోకో వా = లోకము గాని, వర్ణపూరితః-వర్ణ = అన్నిరంగులచేత, పూరితః = నిండింపబడిన, (పూర్తిగా రంగులు వేయఁబడిన) దనుట. పటో వా = చిత్తరువుబట్టగాని, ఫలితం = బాగుగా పండిన, సస్యం వా=పైరు గాని, (స్పష్టముగాఁ) యద్వత్ = ఏవిధముగాఁ గనఁబడునో, తథా=ఆవిధముగా, విరాట్ = విరాట్పురుషుఁడు, స్పష్టవపుః=స్పష్టమైన శరీరముగలవాఁడు, (భవతి=అగుచున్నాఁడు).

తా. సూర్యుఁ డుదయించి యెండ నలుదిక్కుల వ్యాపించినపుడు లోక మె ట్లుండునో, బొమ్మలగుడ్డ రంగు లన్నియు నబ్దఁబడినతర్వాత నెట్లుండునో, బాగుగా పండినతర్వాత పై రెట్లుండునో అట్లే విరాట్పు రుషుఁడు స్పష్టముగా పంచీకృతపంచమహాభూతకార్యోపాధికుఁ డగుచు ప్రపంచస్వరూపముతో నొప్పుచున్నాఁడు.

అవ. విరాట్పురుషుఁ డీవిధముగా నున్న ట్లభివర్ణింపఁబడినతావులను జెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. విశ్వరూపాధ్యాయ ఏష ఉక్తస్సూక్తే ౭పి పౌరుషే,
థాత్రాది స్తంబపర్యంతా నేతస్యానయవా నివిదుః. 205

వ్యా. సూర్యోదయానంతరమాతపేన ప్రకాశితో లోకః ఆతపాభాతలోకః. తత్సద్భావే ప్రమాణమాహ—విశ్వరూపేతి. విశ్వరూపాధ్యాయాదౌ కీదృగ్రూప ముదిత మిత్యాకాంతాయాం బ్రహ్మాది స్తంబపర్యంతం జగత్ ప్రూపముదితమిత్యాహ— థాత్రాదీతి.

టీ. ఏషః = ఈ విరాట్పురుషుఁడు, విశ్వరూపాధ్యాయే=విశ్వరూపమును తెలిపిన గీతలయందలి పదునొకండవ యధ్యాయమునందును, పౌరుషే సూక్తేఽపి = పురుష సూక్తమునందును, ఉక్తః=తెలుపబడెను. ధాత్రాది స్తంబపర్యంతాన్ = బ్రహ్మదేవుఁడు మొదలుకొని గడ్డిపోచవఱకు నుండెడి భూతములును, ఏతస్య = ఈ విరాట్పురుషుని యొక్క, ఆవయవాన్ = ఆవయవములనుగా, విదుః=తెలిసికొనుచున్నారు.

తా. బ్రహ్మదేవుఁడు మొదలుకొని గడ్డిపోచవఱకు నుండెడు భూతజాతము లన్నియు నావిరాట్పురుషునిస్వరూప మగు నని గీతల యందు పదునొకండవ యధ్యాయమునను పురుషసూక్తంబునను జెప్పబడియున్నది. విరాట్పురుషునివైభవ మంతయు శ్రుతిస్మృతులయందుఁ జెప్పబడియున్న దనుట.

అవ. అంతర్యామి మొదలుకొని కుద్దాలకాదిపర్యంతముగల సర్వవస్తువులను నీశ్వరరూపముగా నర్చింపవచ్చు నని మూఁడు శ్లోకములలోఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఈశసూత్రవిరాడ్వేధోవిష్ణురుద్రేంద్రవహ్నయః,

విఘ్నైరవమైరాశమారికాయక్ష రాక్షసాః.

206

శ్లో. విప్రక్షత్రియవిటూచ్ఛ్రాగవాశ్వమృగపక్షిణాః,

అశ్వత్థవటచూతాద్యా యవవ్రీహితృణాదయః.

207

శ్లో. జలపాషాణమృత్కాష్టవాస్యాకుద్దాలకాదయః,

ఈశ్వరాస్సర్వ ఏవైతే పూజితాః ఫలదాయినః.

208

వ్యా. ఏతావతా ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యాశంక్యాంతర్యామిప్రభృతి కుద్దాల కాదిపర్యంతం వస్తుజాతం ప్రత్యేకమిశ్వరత్వేన పూజ్యతా మిత్యాహ—ఈశేత్యాది శ్లోకత్రయేణ.

టీ. ఈశసూత్రవిరాడ్వేధోవిష్ణురుద్రేంద్రవహ్నయః - ఈశ = అంతర్యామియను, సూత్ర = హిరణ్యగర్భుఁడును, విరాట్ = విరాట్ పురుషుఁడును, వేధః = చతుర్ముఖ బ్రహ్మాయను, విష్ణుః = విష్ణుమూర్తియను, రుద్ర = శివుఁడును, ఇంద్ర = దేవేంద్రుఁడును, వహ్నయః = అగ్ని దేవుఁడును, విఘ్నైరవ మైరాశమారికాయక్ష రాక్షసాః - విఘ్న = విఘ్నేశ్వరుఁడును, ఛైరవ = ఛైరవుండును, మైరాశ = మైరాళుఁడును, మారికా = మారియు, యక్ష = యక్షులును, రాక్షసాః = రాక్షసులును, విప్రక్షత్రియవిటూచ్ఛ్రాః - విప్ర = బ్రాహ్మణులును, క్షత్రియ = రాజులును, విట్ = వైశ్యులును, శూద్రాః = శూద్రులును, గవాశ్వమృగపక్షిణి-గో = గోవులును, అశ్వ = గుఱుములును, మృగ = సింహము

లోనుగాఁగలమృగంబులును, పక్షిణః = గరుత్మంతుఁడు మొదలైనపక్షులును, అశ్వత్థవట చూతాద్యాః - అశ్వత్థ = రావిచెట్లును, వట = మఱిచెట్లును, చూతాద్యాః = మామిడి తులసి వేఁప మొదలైనచెట్లును, యవప్రీహితృణాదయః-యవ = యవలు గోధుమలు మొదలైనవియు, ప్రీహి = వడ్లును, తృణాదయః = గడ్డిమొదలైనవియు, జలపాషాణ మృత్కాష్టవాస్యాకుద్దాలకాదయః - జల = ఉదకంబును, పాషాణ = పాషాణమును, మృత్ = మట్టియు, కాష్ట = కొయ్యలును, వాస్యా = ఉలి చేబాడిస మొదలగుపని ముట్లును, కుద్దాలకాదయః = గొడ్డలి ఖడ్గము మొదలైన ఆయుధములును, ఏతే సర్వే = ఇవి అన్నియు, ఈశ్వరా ఏవ = ఈశ్వరస్వరూపములుగనే, పూజితాస్సంతః=పూజింపఁ బడిన వగుచు, ఫలదాయినః = వారి వారి యభీష్టముల నిచ్చుచున్నవి.

తా. అంతర్యామి మొదలుగ తృణపర్వంతముగ గల దృశ్య ప్రపంచములోని సర్వవస్తువులును ఈశ్వరస్వరూపమే కనుక వీనిలో నేవస్తువును బూజించినను ఈశ్వరునిఁ బూజించినట్లే యగుచు వారి వారి యభీష్టసిద్ధి యగు నని భావము.

అవ. శ్రు. “తం యథా యథోపాసతే తగై వ భవతి” అనెడి శ్రుతి ప్రమాణమును బట్టి పూజించుచున్నారని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యథా యథోపాసతే తం ఫల మియు స్తగ్ధా తథా,
ఫలోత్కర్షాపకర్షౌ తు పూజ్య పూజానుసారతః. 209

వ్యా. “తం యథా యథోపాసతే తగై వభవ” తీతి శ్రుతిః. తత్తత్పూజాతస్త్ఫల సద్భావే ప్రమాణమిత్యాహ—యథా యథేతి. నను సర్వేషామిశ్వరత్వే ఫలవైషమ్యం కుత ఇత్యాశంక్య పూజ్యానామధిష్ఠానానాం పూజనానామర్చాదీనాం చ సాత్త్వికాది భేదేన వైషమ్యమిత్యాహ—ఫలోత్కర్షేతి.

టీ. తం = ఆపరమేశ్వరుని, యథా యథా = ఎవ్వ రెవ్వరు ఏ యేవిధముగ, ఉపాసతే = ఉపాసించుచున్నారో, తథా తథా = వారు వారు ఆయావిధమైన, ఫలం = లాభమును, ఈయః = పొందెదరు. ఫలోత్కర్షాపకర్షౌ తు - ఫల = లాభముయొక్క, ఉత్కర్ష = ఆధిక్యమును, అపకర్షౌతు = న్యూనతయు (తారతమ్య మనుట.) పూజ్య పూజానుసారతః-పూజ్య = పూజింపఁబడెడి వస్తువులయొక్కయు, పూజా = పూజించెడి విధములయొక్కయు, అనుసారతః=తగినట్లుగా, (భవతి=కలుగుచున్నది.)

తా. ఎవ్వ రెవ్వరు పైనఁ జెప్పఁబడిన దేవతాదులను ఏయేవిధ ముగ నుపాసించెదరో అట్టివారు ఆయాలాభములను పొందుదు రని

“తం యథా యథోపాసతే” ఇత్యాది శ్రుతికి నర్థము. ఇక వారు వారు పొందెడు లాభములలో న్యూనాధికతలు గలుగుటకు నాయామూర్తి తాతమ్యమును బట్టియు, పూజించెడువారు చేయునట్టి పూజాతార తమ్యమునుబట్టియు కారణ మేర్పడుచున్నది.

అవ. ముక్తి యెట్లు లభించును అనినం జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ముక్తిస్తు బ్రహ్మతత్త్వజ్ఞానాదేవ న చాన్యథా,
స్వప్రబోధం వినా నైవ స్వస్వప్నో హీయతే యథా. 210

వ్యా. సాంసారికఫలసిద్ధిరేవం భవతు. ముక్తిః కస్యోపాసనాద్భవతీత్యాశంక్య జ్ఞానవ్యతిరేకేణ న కేనాపి భవతీత్యాహ—ముక్తిరితి. తత్ర దృష్టాంతమాహ— స్వప్రబోధమితి. స్వజాగరణమంతరేణ స్వనిద్రాకల్పితస్వప్నో యథా న నివర్తతే, తథా బ్రహ్మతత్త్వజ్ఞానమంతరేణ తదజ్ఞానకల్పితస్వస్వసంసారో న నివర్తత ఇతి భావః.

టీ. ముక్తిస్తు = ముక్తి యన్ననో (జన్మ రాహిత్యమన్ననో,) బ్రహ్మతత్త్వజ్ఞానా దేవ-బ్రహ్మతత్త్వ = అద్వితీయమైనట్టియు, ప్రత్యగభిన్నమైనట్టియు షరబ్రహ్మస్వరూ పముయొక్క, జ్ఞానాదేవ=జ్ఞానమువలననే (భవతి=కలుగుచున్నది.) అన్యథా=పేటొక విధముగా, న చ=మోక్షము కలుగదు. స్వస్వప్నః-స్వ=తనకుఁ గలిగిన, స్వప్నః = కల, స్వప్రబోధం వినా=మేలుకొనుట లేక, యథా=ఏవిధముగా, నైవ హీయతే=నివర్తిం పదో (ఆవిధముగా బోధవలననే ముక్తి కలుగు ననుట.)

తా. నిద్రించువానికి వచ్చినకలలు మెలకువ రానిది యెట్లు పోజాలవో, జీవునకు అజ్ఞానవశంబునఁ గలిగిన సర్వబంధములును తత్త్వజ్ఞానమువలననే తొలగు నని భావము.

అవ. ద్వైతప్రపంచ మంతయు స్వప్నమువంటి దని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అద్వితీయబ్రహ్మతత్వే స్వప్నోఽయమఖిలం జగత్,
ఈశజీవాదిరూపేణ చేతనాచేతనాత్కమ్. 211

వ్యా. నను ద్వైతనివృత్తిలక్షణాయా ముక్తే స్వప్నదృష్టాంతేన తత్త్వబోధ సాధ్యత్వాభిధానమనుపపన్నం. నివర్త్యస్య ద్వైతస్య స్వప్నతుల్యత్వాభావాదిత్యా శంక్యాన్యథా గ్రహణరూపత్వేన స్వప్నతుల్యత్వమస్త్యేవ. “త్రయమేతత్సునుష్టం స్వప్నమాయామాత్ర” మితి శ్రుత్యాభిహితత్వానైవ మిత్యాహ—అద్వితీయతి. ఈశ జీవాది రూపేణ వర్తమానం చేతనాత్కం యదఖిలం జగదస్త్యయమద్వితీయబ్రహ్మ తత్వే స్వప్న ఇతి యోజనా.

టీ. చేతనాచేతనాత్మకం - చేతన = చేతన్యరూపమైనట్టియు, అచేతనాత్మకం = జడరూపమైనట్టియు, ఈశజీవాదిరూపేణ = ఈశ్వరుఁడును జీవుఁడును మొదలుగాఁగలిగిన స్వరూపముతో వర్తించెడి, అఖిలం = సమస్తమైవ, జగత్ = ప్రపంచము, అద్వితీయ బ్రహ్మతత్వే - అద్వితీయ = ద్వైతరహితమైన (తనకంటె భిన్నవస్తువు లేని) బ్రహ్మతత్వే = బ్రహ్మస్వరూపమునందు, అయం = ఈ ద్వైతప్రపంచము, స్వప్నః = స్వప్నము, (భవతి = అగుచున్నది).

తా. ఈశ్వరుఁడు జీవుఁడు మొదలగు స్వరూపముతో వర్తించుచు చేతనాచేతనరూపమైన యీ ద్వైతప్రపంచమంతయు ఆయద్వితీయమరబ్రహ్మతత్వమునందు స్వప్నమై యున్నది. అనఁగా నీ ద్వైతప్రపంచము వాస్తవముగా లేదని భావము.

అవ. జీవేశ్వరులు అద్వితీయబ్రహ్మముకంటె భిన్నులు గానిచో, ద్వైతప్రపంచము లోనివారుగా నేల చెప్పఁబడిరి యని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—
శ్లో. ఆనందమయవిజ్ఞానమయా వీశ్వరజీవకా,

మాయయా కల్పితావేతౌ తాభ్యాం సర్వం ప్రకల్పితమ్. 212

వ్యా. ననీశజీవయోర్బ్రహ్మభిన్నయోః కథం జగదంతః పాతిత్వమిత్యాశంక్యతయో ర్థాయాకల్పితత్వేన జగదంతఃపాతిత్వమిత్యాహ—ఆనందమయేతి.

టీ. ఆనందమయవిజ్ఞానమయా = ఆనందమయకోశ విజ్ఞానమయకోశ స్వరూపులైన, ఈశ్వరజీవకా = ఈశ్వరజీవులు, ఏతౌ = ఈ యిరువురును, మాయయా = మాయచేత, కల్పితౌ = కల్పింపబడిరి. తాభ్యాం = వారిరువురిచేత, సర్వం = ప్రపంచమంతయు, ప్రకల్పితం = కల్పింపబడినది.

తా. ఈజగత్తంతయు మాయాకల్పితులైనట్టి ఆనందమయవిజ్ఞానమయకోశస్వరూపులగు నీశ్వరజీవులచేతనే కల్పింపబడినది గనుక జగత్తులోఁ జేర్చి చెప్పబడిరి.

అవ. ఎవనిచేత నేది కల్పింపబడినదియు నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఈక్షణాదిప్రవేశాంతా సృష్టి రీశేన కల్పితా,

జాగ్రదాదివిమోక్షాంత సుంసారో జీవకల్పితః.

213

వ్యా. తాభ్యాం సర్వం కల్పితమిత్యుక్తం. తత్ర శేన కియత్కల్పిత మిత్యాకాంక్షాయామాహ—ఈక్షణాదితి. “స విక్షత లోకాన్నుసృజా” ఇత్యాదికయా “ఏతయా

ద్వారా ప్రాపద్యతే” త్యంతయా శ్రుత్యా ప్రతిపాదితసృష్టిరీశ్వరకర్తృకా. “తస్య త్రయ ఆవసథా” ఇత్యాదికయా “స ఏత మేవ పురుషం బ్రహ్మతతమపశ్య” దిత్వంతయా శ్రుత్యా ప్రతిపాదితస్సంసారో జీవకర్తృక ఇత్యర్థః.

టీ. ఈక్షణాది ప్రవేశాంతా-ఈక్షణ = సంకల్పమే, ఆది = మొదలుగాఁ గలిగినట్టియు, ప్రవేశ = ప్రవేశమే, అంతా = అవసానముగాఁ గలిగినట్టియు, సృష్టిః = సృష్టి, ఈక్షేన = ఈ మాయోపాధికుండైన యీశ్వరునిచేత, కల్పితా = కల్పింపఁబడినది. జాగ్రదారి విమోక్షాంతః-జాగ్రత్ = జాగ్రదవస్థ, ఆది = మొదలుగాఁ గలిగినట్టియు, విమోక్ష = విదేహకైవల్యమే, అంతః = అవసానముగాఁ గలిగినట్టియు, సంసారః = సంసారము, జీవకల్పితః = జీవునిచేత కల్పింపబడినది.

తా. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు శ్రు. “స ఏక్షత లోకాన్ము సృజా ఇతి” అనెడి శ్రుతి మొదలుకొని శ్రు. “ఏతయా ద్వారా ప్రాపద్యత” అనువఱకుఁ జెప్పఁబడినసృష్టి ఈశ్వరునివలన కలిగె ననియు, శ్రు. “త్రయ ఆవసథా” అని ప్రారంభించి శ్రు. “స ఏత మేవ పురుషం బ్రహ్మతత మపశ్యత్” అనుదానివఱకు చెప్పఁబడిన సంసారము జీవుని వలనఁ గలిగె ననియుఁ దెలియ నగును.

అవ. బ్రహ్మ మొక్కటి మాత్రమే సత్యమై యుండ జీవేశ్వరులను గూర్చి వాదులెందుకు వివాదపడుచున్నారు అని శంకించి యుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అద్వితీయం బ్రహ్మతత్త్వమసంగం తన్న జానతే,

జీవేశయోర్థాయీకయో ర్వృక్షైవ కలహం యయుః. 214

వ్యా. నను బ్రహ్మణ ఏవ పారమార్థికత్వేవాదినాం జీవేశ్వరతత్వవిషయా విప్రతిపత్తిః కుత ఇత్యాశంక్య శ్రుతిసిద్ధతత్త్వజ్ఞానశూన్యత్వాహ—అద్వితీయమితి.

టీ. అద్వితీయం = తనకంటె భిన్నవస్తువు లేనట్టియు, అసంగం = దేనితో నంటనిదియు నైన, తత్ బ్రహ్మతత్త్వం = ఆ నిర్గుణస్వరూపమున, న జానతే = (వాదులు) గుర్తెఱుంగరు. మాయికయోః = మాయచేత కల్పితులైన, జీవేశయోః = జీవేశ్వరులవిషయమున, వృక్షైవ = నిరర్థకముగనే, కలహం = కలహమును, యయుః = పొందుచున్నారు.

తా. “వివేకశూన్య లగుచుఁ గొందఱు జీవుఁ డిట్టి మూఁడు ఈశ్వరుఁ డట్టివాఁడు” అనుచు నేవేవో లేనిపోని యుక్తులను బన్ని శుష్కవాదములు చేయుచుందురు. జీవేశ్వరు లిద్దఱును మాయా

కల్పితమే యనియు, నిర్గుణపరబ్రహ్మ మొక్కటియే అద్వితీయము ననుగము నగు ననియు నెఱుంగక వివాదపడుచున్నారు.

అవ. వాదులు వివేకము లేక జీవేశ్వరులను గుఱించి కలహించుచుండిన మీ రేల వారిపరా దని శంకించి యుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జ్ఞాత్వా సదా తత్త్వవిష్టా న తు మోదామహే వయం,
అనుశోచామ ఏవాన్యాన్న భ్రాంతై ర్వివదామహే. 215

వ్యా. జీవేశ్వరవిషయా యా వాదివిప్రతిపత్తేరజ్ఞానమూలత్వే తథావిధత్వం తే కిం న బోధనీయా ఇత్యాశంక్య వృథాక్రమత్వాన్నే త్యాహ—జ్ఞాత్వేతి.

టీ. తత్వనిష్ఠాః=బ్రహ్మనిష్ఠులగు, వయం=మేము, సదా = ఎల్లప్పుడును, జ్ఞాత్వా తు=తత్త్వమును తెలిసియుండియు, న మోదామహే=సంతోషించుట లేదు, అన్యాన్= ఇతరులను గూర్చి (అజ్ఞానులఁ గూర్చి), అనుశోచామ ఏవ = విచారపడుచునే యున్నారము. భ్రాంతైః=అజ్ఞానులతో, నవివదామహే = కలహింపఁబూనము.

తా. ఎల్లప్పుడును బ్రహ్మనిష్ఠులమై సంతసింపక అజ్ఞానులస్థితిని దలంచి విచారించుచునే యున్నారము కాని యాయజ్ఞానులతో వాదమునకుఁ జొరము.

అవ. అట్లు పలువిధంబుల నజ్ఞానముచే ననాత్మ వాదము చేసెడువారిని తెలుపు చున్నాఁడు:—

శ్లో. తృణార్చకాదియోగాంతాః ఈశ్వరే భ్రాంతిమాశ్రితాః,
లోకాయతాదిసాంఖ్యాంతాః జీవే విభ్రాంతిమాశ్రితాః. 216

వ్యా. ఈశ్వరే జీవే చ భ్రాంత్య విప్రతిపన్నాన్వాదినో విభజ్య దర్శయతి— తృణేతి.

టీ. ఈశ్వరే = పరమేశ్వరునివిషయమై, తృణార్చకాదియోగాంతాః = గడ్డి పోచను పూజించువారు మొదలుకొని యోగులవఱకును, భ్రాంతిం = పొరపాటుమ, ఆశ్రితాః = పడినవారు. జీవే = జీవునివిషయమున, లోకాయతాదిసాంఖ్యాంతాః = లోకాయతులు మొదలగు సాంఖ్యులవఱకును, విభ్రాంతిం = విశేషమైన పొరపాటును, ఆశ్రితాః = పొందియున్నారు.

తా. ఈచెప్పఁబడిన యాదులలో ఈశ్వరునివిషయమున గడ్డిని బూజించువారు మొదలు యోగులవఱకును నందఱు పొరపడినవారే.

లోకాయతులు మొదలు సాంఖ్యులవఱకును జీవునివిషయమునఁ జాల పొరపడియున్నవారలే. జీవేశ్వరుల నిర్ధారణవిషయమునఁ నందఱును నిప్పులోఁ గాలు వైచియున్నవారే యని భావము.

అవ. ఎవ్వఁడైన నొక్కఁడు పొరపాటుపడుమ గాని యందఱిని పొరపడి రనుట పొరపాటు గదా. ఒకవేళ పొరపడి రనుకొందము. అందువలన నేమి నష్టము అను ప్రశ్నకు నుత్తరము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అద్వితీయబ్రహ్మతత్త్వం న జానంతి యదా తదా,

భ్రాంతా ఏవాఖిలాన్తేషాం క్వ ముక్తిః క్వేహ వా సుఖమ్. 217

వ్యా. కుతో భ్రాంతత్వం తేషా మిత్యత ఆహ—అద్వితీయేతి. తతః కిం తత్రా హ—తేషామితి. పరిగృహీతపక్షప్రతిపాదనాభినివేశేన చిత్తవిశ్రాంత్యభావాత్ నైహిక మపి సుఖం తేషామి త్యాహ—క్వేహ వేతి.

టీ. యదా = ఎప్పుడు, అద్వితీయబ్రహ్మతత్త్వం = అద్వితీయమైన పరబ్రహ్మ స్వరూపమును, న జానంతి=గు రైఱుంగరో, తదా = అప్పుడు, అఖిలాః = అందఱును, భ్రాంతా ఏవ=భ్రాంతులే యగుచున్నారు. తేషాం = వారికి (అజ్ఞానులకు), ముక్తిః= మోక్షము, క్వ = ఎక్కడిది? లే దనుట. ఇహ = ఈలోకమునందును, సుఖంవా = సంతోషమైనను, క్వ = ఎక్కడిది?

తా. అద్వితీయ బ్రహ్మతత్త్వము నెఱుంగనివా రందఱును భ్రాంతులే యగుదురు. అట్టి అజ్ఞానులకు నిహఃపరలోకములయందని సుఖము లేదు. జన్మ రాహిత్య మన్ననో మొదలే లే దని వేఱుగా చెప్ప నక్కఱ లేదు.

అవ. అజ్ఞానులకు సుఖ మెంతమాత్రము లే దని తీసివేయఁగూడదు. కొందఱికి విద్యలచేతను, కొందఱికి ధనముచేతను, కొందఱికి సంతానముచేతను, కొందఱికి ఆధికారముచేతను సుఖము కలిగియున్నట్లు చూచుచున్నా మందువేని, యది సుఖ మని బ్రహ్మ విదు లనుకొన రని దృష్టాంత పూర్వకముగఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉత్తమాధమభావశ్చైతేషాం స్యా దస్తు తేన కిం,

స్వస్మిన్ధరాజ్యభిక్షౌభ్యాం న బద్ధ స్సప్రశ్యతే ఖలు. 218

వ్యా. నను తేషాం బ్రహ్మవిద్యాభావే లపీతరవిద్యా ప్రయుక్త ఉత్తమాధమ భావో దృశ్యతే. ఉత్తమత్వప్రయుక్తం సుఖం కేషాం చిత్స్యాదిత్యాశంక్య తస్య ముముక్షుభిరనాదరణీయత్వం దృష్టాంతేనాహ—ఉత్తమాధమేతి.

టీ. తేషాం = ఆవాదులలో, ఉత్తమాధమభావః = ఉత్తమత్వమును అధమత్వమును, స్యాచేత్ = ఉండునేని, అస్తు = ఉండుఁగాక, తేన = దానితో, కిం = ఏమి ప్రయోజనము? ప్రయోజనము లేదనుట. స్వప్నస్థరాజ్యభిక్షాభ్యాం - స్వప్నస్థ=కలలోనుండిన, రాజ్య = రాజ్యము చేతను, భిక్షాభ్యాం = భిక్షాటనముచేతను, బుద్ధః=మేలుకొనినవాడు, న స్పృశ్యతే ఖలు = స్పృశింపబడఁడు గదా.

తా. విద్యాధనాదులచేత వారులు ఉత్తమాధమభావము గలదని తలచినఁ దలంతురుగాక. దానివలన చిత్తవిశ్రాంతిరూప మైన ప్రయోజన మగపడదు. ఎట్లు లనఁగా కలలో రాజ్యము చేసినను భిక్ష మెత్తినను మేలుకొనినతర్వాత నా కల గనిన వానికి రాజ్యము చేసితె మన్న సుఖము లేదు, భిక్ష మెత్తితె మన్న దుఃఖమును లేదు అని స్వప్నజనవిదితమే కదా. కనుక నట్టియుత్తమాధమభావమును ముముక్షువులు లెక్కచేయరు.

అవ. చిత్తవిశ్రాంతిహేతువు లేమిజేసి ముముక్షువులు దానిని గణింప రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తస్మాస్తుముక్షుభి రై వ మతి ర్జీవేశవాదయోః,
కార్యా కింతు బ్రహ్మతత్త్వం విచార్యం బుద్ధ్యతాం చ తత్. 219

వ్యా. జీవేశ్వరవాదయోర్ముక్తి హేతుత్వాభావాన్న ముముక్షుభిస్తత్ర మతిర్నివేశ నీయే త్యుపసూహతి—తస్మాదితి. తస్మా కిం కర్తవ్య మిత్యాశంక్య శ్రుతివిచారేణ బ్రహ్మ బోధ ఏవ కర్తవ్య ఇత్యాహ—కింత్యితి.

టీ. తస్మాత్ = ఆహేతువువలన, ముముక్షుభిః = మోక్షకాములచేత, జీవేశయాకి = జీవేశ్వరవాదములయందు, మతిః = బుద్ధి, కార్యా = చేయఁదగినది, నైవ = కానేకాదు. (ఉంచఁగూడ దనుట). కింతు = ఇక నేమి యనఁగా, బ్రహ్మ తత్త్వం = అద్వితీయ మగు పరబ్రహ్మస్వరూపము, విచార్యం=విచారణచేయఁదగినది. తత్ = అట్టి బ్రహ్మస్వరూపము, బుద్ధ్యతాం చ = నిత్యాపరోక్షమైనట్లు తెలియవలసియున్నది.

తా. మోక్షమందు ధ్యాతృకృమము గలవారు జీవేశ్వరులవాదములతో వృథా కాలక్షోపములు చేయక యెల్లప్పుడును ఉపనిషద్వేద్య మగు నద్వితీయ బ్రహ్మతత్త్వమును విచారణచేసి యట్టిబ్రహ్మతత్త్వమును అపరోక్షస్వరూపము గా నెఱుంగునది.

అవ. బ్రహ్మస్వరూపమును తెలిసికొనుటకు జీవేశ్వరులస్వరూపమును నివారించు జనదా యందువేసి, మంచిది. అట్టి విచారణమును బ్రహ్మస్వరూపముదనుక చేయువలసిన దని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. పూర్వపక్షతయా తా చే త్త్వత్త్వనిశ్చయ హేతుతాం,
ప్రాప్నుతోఽస్తు నిమజ్జస్వ తయోర్నై తావతా వశః. 220

వ్యా. నను బ్రహ్మతత్త్వనిశ్చయాయ తయోస్త్వరూపం హేయత్వేన జ్ఞాతవ్య మిత్యాశంక్య తథాత్వే జీవేశవాదయోరేవ బుద్ధిర్న పరిసమాపనీయేత్యాహ—పూర్వ పక్షతయేతి. ఏతావతా పూర్వపక్షతయా తత్త్వనిర్ణయ హేతుతత్వసంభవేన తయోర్జీవేశవాద యోరేవావశో వివేకజ్ఞానశూన్యో న నిమజ్జస్వేతి యోజనా.

టీ. పూర్వపక్షతయా = పూర్వపక్షభావముచేత, తా=ఆజీవేశ్వరులను, (విచార యేత్) చేత్ = విచారించెడిపక్షమున, తత్త్వనిశ్చయ హేతుతాం - తత్త్వనిశ్చయ = బ్రహ్మస్వరూపనిశ్చయముయొక్క, హేతుతాం = కారణత్వమును, ప్రాప్నుతః=పోందు నట్టి నీకు, అస్తు = ఉపయోగమగుఁగాక. ఏతావతా = ఇట్టివిచారణచేత, తయోః = ఆజీవేశ్వరవాదములందు, వశస్సక్ = తన్నయఁడ వగుచు, న నిమజ్జస్వ = మునిఁగి పోకుము.

తా. జీవేశ్వరులస్వరూపమును పూర్వపక్షములచేత విచారిం చుట బ్రహ్మస్వరూపమును తెలిసికొనుటకే యందువా? ఆజీవేశ్వర వాదములలోనే తన్నయఁడ వై మునిఁగిపోకుము. బ్రహ్మస్వరూపము దనుక వివేకముతో విచారించుము.

అవ. ఇప్పుడు వాది పూర్వపక్షమును (ఆక్షేపణము) చేయుచున్నాడు:—

శ్లో. అసంగచిద్విభు ర్జీవ సాంఖ్యోక్త స్తాదృగీశ్వరః,
యోగోక్తస్తత్త్వయో రర్థా శుద్ధా తావతి చేచ్ఛృణు. 221

వ్యా. నను సాంఖ్యయోగశాస్త్రోక్త యోర్జీవేశయోశుద్ధ చిద్రూపత్వేన భవద్భిర వ్యుపాదేయత్వాన్న తయోః పూర్వపక్షత్వమితి శంకతే. అసంగచిదితి. సాంఖ్యయోగ శాస్త్రోక్తయోర్జీవేశయోశుద్ధచిద్రూపత్వేఽపి తయోర్వాస్తవభేదస్య తైరంగీకారాన్నా యమస్తత్స్థాంత ఇత్యాహ—శృణ్వీతి.

టీ. జీవః = జీవుఁడు, అసంగచిత్ = అసంగచిద్రూపుఁడును, విభుః = వ్యాప కుఁడును, ఈశ్వరః = ఈశ్వరుఁడును, తాదృక్ = అట్టివాఁడుగా, (అసంగచిద్రూపుఁ డును, వ్యాపకుఁడును అనుట), సాంఖ్యోక్తః=సాంఖ్యులచేత చెప్పఁబడెను. యోగోక్తః=

యోగులచేతను చెప్పబడెను. తౌ = ఆయాశ్వర జీవు లిద్దఱును, తత్త్వమోః = తత్పదముయొక్కయు, త్వంపదముయొక్కయు, ఆర్థా = అర్థమగుదు రనియు, శుద్ధౌ = పరిశుద్ధు లగుదు రనియు, ఇతి చేత్ = ఈవిధముగా నంటివేసి, శృణు = సమాధానము చెప్పుచున్నాను వినుము.

తా. సాంఖ్యులును యోగులును, జీవేశ్వరు లిరువురిని చిద్రూపులుగను వ్యాపకులుగను శుద్ధులుగను తత్త్వంపదార్థముల కర్థమైనవారుగను చెప్పుచున్నారు గనుక నాసాంఖ్యయోగమతములను ఖండింపక అద్వైతు లగు మీరు అంగీకరింపుఁ డందువేమో చెప్పెద వినుము.

శ్లో. న తత్త్వయోరుభా వర్థా వస్తత్త్విద్ధాంతతాం గతౌ,
అద్వైతబోధనాయైవ సా కతౌ కాచి దిష్యతే. 222

వ్యా. న తత్త్వయోరితి. తత్త్వంపదయోరుభా వర్థావస్తత్త్విద్ధాంతత్వం న గతా వితి యోజనా. నను, కూటస్థబ్రహ్మశబ్దాభ్యాం శుద్ధౌ తత్త్వంపదార్థా భవద్భిరపి భిన్నా నిరూపితావిత్యాశంక్యాహ—అద్వైతబోధనాయైవేతి.

టీ. తత్త్వమోః = తత్పదముయొక్కయు, త్వంపదముయొక్కయు, ఆర్థా = అర్థమైన, ఉభౌ = జీవేశ్వరు లిరువురు, అస్తత్త్విద్ధాంతతాం = మాసిద్ధాంతస్వరూపమును, న గతౌ = పొందినవారు కారు. సా కతౌ = ఆపక్షము, కాచిత్ = కొంతవఱకును, అద్వైతబోధనాయైవ - అద్వైత = తత్త్వంపదార్థముల కైక్యమును, బోధనాయైవ = బోధించుటకే, ఇష్యతే = కొంతవఱకు మాచేత నంగీకరింపబడినది.

తా. మాయద్వైతసిద్ధాంతమున తత్త్వంపదార్థస్వరూపులైన జీవేశ్వరులు భిన్ను లని నిత్యు లని యంగీకరింపము. బ్రహ్మతత్త్వమొక్కటియే పరమార్థస్వరూప మగును. అట్టి యద్వైతబ్రహ్మతత్త్వమును తెలుపుటకు కొంతవఱకు నాపక్షమును చెప్పితిమి.

అవ. అయితే తత్త్వంపదార్థవిచారణ యేల చేసెద రంటిరా చెప్పెద వినుఁడు. అని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనాదిమాయయా భ్రాంతౌ జీవేశౌ సువిలక్షణౌ,
మన్యంతే తద్వ్యదాసాసు కేరలం శోధనం తయోః. 223

వ్యా. లోకప్రసిద్ధభేదనిరాసద్వారా తదైక్యప్రతిపాదనాయైవ తా భేదేనానూదితౌ, న తు తయోర్భేదః ప్రతిపాద్యత ఇతి భావః. తర్హి పదార్థశోధనం కిమిత్వా

హ—అనాదీతి. అత్ర మాయాశబ్దేన స్వాశ్రయవ్యామోహికా అవిద్యా లక్ష్యతే. తయా విపరీతజ్ఞానం ప్రాప్తాం కర్తృత్వాదిమత్త్వం జీవస్య సర్వజ్ఞత్వాదిగుణయోగిత్వం చేశ్వరస్య పారమార్థికం మన్యంతే. అత స్తన్నివృత్త్యర్థమేవ శోధనం క్రియత ఇత్యర్థః.

టీ. అనాదిమాయయా = అనాదియైనమాయచేత, భ్రాంతాః = భ్రాంతి నొందిన వారు, జీవేశ్వరా=జీవేశ్వరు లిద్దఱును, సువిలక్షణౌ = యథార్థముగా భేదము గల వారని, మన్యంతే = అభిప్రాయపడుచున్నారు; తద్వ్యుదాసాయ-తత్ = ఆజీవేశ్వర భేదము యొక్క, వ్యుదాసాయ = నివృత్తికొఱకు, తయోః = ఆజీవేశ్వరులయొక్క, శోధనం = పరిశోధనము, కేవలం = ముఖ్యమైనది, (భవతి = అగుచున్నది.)

తా. తనకు ఆశ్రయ మైన వస్తువును మోహింపఁ జేయునది అవిద్య. అట్టి అవిద్యచేత జనులు విపరీతజ్ఞానవంతు లగుచు, జీవనకు కర్తృత్వాదిధర్మములును, ఈశ్వరునకు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణయోగిత్వమును పారమార్థిక మని తలంచుచున్నారు. ఆకారణమువలన నట్టి జనులకుఁ గల విపరీతజ్ఞానము నివర్తించుటకొఱకే అతత్త్వంపదార్థముల యొక్క శోధనమును మేము ముఖ్యముగాఁ జెప్పితిమి.

ఆవ. జీవేశ్వరులశోధనము చేయుటయం దిదివఱకు చెప్పిన దృష్టాంతమును జ్ఞాపకము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అత ఏవాత్ర దృష్టాంతో యోగ్యః ప్రాక్సమ్యగీరితః,
ఘటాకాశమహాకాశజలాకాశా భ్రాతృకః. 224

వ్యా. పదార్థశోధనప్రకారమేవ దిదర్శయిషు స్తదుపాయత్వేన పూర్వోక్త దృష్టాంతం స్థారయతి—అత ఏవేతి. యతః పదార్థశోధనం కర్తవ్యమత ఏవేత్యర్థః.

టీ. అతఏవ=ఇందువల్లనే, అత్ర = క. జీవేశ్వరపదార్థశోధనవిషయమై, యోగ్యః= తగిన, ఘటాకాశమహాకాశజలాకాశా భ్రాతృకః - ఘటాకాశ = ఘటాకాశము యొక్కయు, మహాకాశ = మహాకాశముయొక్కయు, జలాకాశ = జలాకాశము యొక్కయు, అభ్రక = మేఘాకాశముయొక్కయు, అత్తకః = స్వరూపము గల, దృష్టాంతః = దృష్టాంతము, ప్రాక్ = ఇంతకుపూర్వము, సమ్యక్ = తెస్సగా, ఈరితః= చెప్పబడెను.

తా. తత్త్వంపదార్థశోధనము చేయవలయును గనుక నందు విషయమై ఘటాకాశమహాకాశ జలాకాశ మేఘాకాశస్వరూప మైన దృష్టాంతమును మే మిదివఱకే చెప్పియుంటిమి.

ఆవ. ఇప్పుడు తత్త్వంపదార్థముల శోధింపవలసినవిధమును చెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జలాభ్రోపాధ్యధీనే తే జలాకాశాభ్రభే తయోః,
ఆధారౌ తు ఘటా కాశమహాకాశౌ సునిర్తలా.

225

వ్యా. పదార్థకోధన ప్రకారమాహ—జలాభ్రేతి. యే జలాకాశాభ్రభే తే జలాభ్రోపాధ్యధీనత్వాదపారమార్థికే. తయోరాధారభూతౌ ఘటాకాశమహాకాశౌ సునిర్తలా జలాద్యుపాధినిరపేక్షాకాశమాత్రరూపావిత్యర్థః.

టీ. తే = ఆరెండైన, జలాకాశాభ్రభే = జలాకాశమేఘాకాశములు, జలాభ్రోపాధ్యధీనే = జలాపాధి యనునట్టియు, మేఘోపాధి యనునట్టియు రెండుపాధులకు, అధీనే=స్వాధీనములైనవి. తయోః = ఆజలాకాశ మేఘాకాశంబుల రెంటికిని, ఆధారౌ = ఆధారములైన, ఘటాకాశమహాకాశౌ తు = ఘటాకాశమహాకాశములైతే, సునిర్తలా=మిగుల పరిశుద్ధములు (ఘటమునకును మేఘమునకును విలక్షణములైయున్నవి).

తా. జలమునందలి యాకాశమునకు జల ముపాధి యగును. మేఘమునందలి యాకాశమునకు మేఘ ముపాధి యగును. జలాకాశమున కాధారమైన ఘటాకాశమును మేఘాకాశమున కాధారమైన మహాకాశమును జలాకాశ మేఘాకాశములతో నంటక శుద్ధములైయున్నవి.

అవ. దార్ఠాంతికమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. ఏవ మానందవిజ్ఞానమయా మాయాధియోర్వశౌ,
తదధిష్ఠానకూటస్థబ్రహ్మాణీ తు సునిర్తలే.

226

వ్యా. దార్ఠాంతికమాహ—ఏవమితి.

టీ. ఏవం = ఈలాగున, ఆనందవిజ్ఞానమయా - ఆనంద = ఆనందమయకోశస్వరూపుడైన ఈశ్వరుడును, విజ్ఞానమయా = విజ్ఞానమయకోశస్వరూపుడైన జీవుడును, మాయాధియోః = మాయకును బుద్ధికిని, వశౌ=స్వాధీనములైయున్నారు. తదధిష్ఠానకూటస్థబ్రహ్మాణీ తు - తత్ = ఆనందమయ విజ్ఞానమయకోశములకు, అధిష్ఠాన= ఆధారములైన, కూటస్థబ్రహ్మాణీ తు=కూటస్థుడును, బ్రహ్మచైతన్యమును, సునిర్తలే = ఆరెండు కోశములయొక్క సంబంధము లేనివై యున్నవి.

తా. ఆనందమయ విజ్ఞానమయకోశస్వరూపులైన జీవేశ్వరులు వైదృప్తాంతప్రకారము మాయాబుద్ధులకు రెండింటికి నధీనులై వేదాంత—27

యున్నారు. ఆయానందమయ విజ్ఞానమయకోశములకు నధిమానభూతములైన కూటస్థబ్రహ్మచైతన్యములన్ననో, యాయానందమయ విజ్ఞానమయసంబంధములేక ఘటాకాశమహాకాశములవలె విలక్షణులై యున్నారు. అనఁగా దృష్టాంతమందు చెప్పబడిన జలమేఘములనెడి యుపాధులను వేటుచేసిచూచిన నచట నాకాశ మొక్కటియైనట్లు దార్శాంతికమునందు ఆనందమయ విజ్ఞానమయకోశములనెడి యుపాధులను వేటుచేసి చూచిన నుపహిత మగు బ్రహ్మచైతన్య మొక్కటియగు నని రహస్యము.

అవ. పదార్థద్వయశోధనమునకు నుపయుక్తముగానైన సాంఖ్యయోగమతములను అంగీకరింప మని యనెదవేమో యీరెండింటిని నొప్పుకొంటి మేని నితర తార్కికాదివాదములను నొప్పుకొనవలసివచ్చును గనుక “దశానా మేకాదశ” యన్నట్లు పదింటిలో పదకొండవదిగా నంగీకరించెద మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏతత్కక్షోపయోగేన సాంఖ్యయోగౌ మతౌ యది,
దేహాఽన్నమయకక్షత్వా దాత్త త్వేనాభ్యుపేయతా. 227

వ్యా. నను పదార్థద్వయశోధనకక్షోపయోగిత్వేనాపి సాంఖ్యయోగమతద్వయమంగీకార్యమితి చేదత్యల్పమిదముచ్యతే. ఇతరేషామపి శాస్త్రాణాం తత్తత్కక్షోపయోగిత్వేనాస్తాభిరభ్యుపేయత్వాదిత్యాహ—ఏతదితి.

టీ. ఏతత్కక్షోపయోగేన-ఏతత్కక్షా = ఈపదార్థద్వయశోధన మనెడి భాగమునకు, ఉపయోగేన=ఉపయోగముగా, సాంఖ్యయోగౌ = సాంఖ్యమతమును, యోగమతమును, మతౌ యది=వేదాంతసమ్మతములగునని యంటివేని, అన్నమయకక్షత్వాత్ = అన్నమయకోశమును చెప్పట కుపయోగించుటవలన, దేహాఽ=దేహము, ఆత్మత్వేన = ఆత్మస్వరూపముగా, ఆభ్యుపేయతాం = అంగీకరింపవలసివచ్చును. అట్లంగీకరించుటకు వీలుపడ దనుట.

తా. పదార్థద్వయశోధనమున కుపయోగించు నని సాంఖ్యయోగమతముల నొప్పుకొను మందువేని. నన్నమయకోశమును చెల్పుట కుపయోగించు స్థూలదేహమును ఆత్మగా నొప్పికొనవలసివచ్చును. కనుక నితర మతములవలెనే సాంఖ్యయోగమతములు రెండును వేదాంతసమ్మతములుగా నంగీకరింపబడ వని యభిప్రాయము.

అవ. మీయద్వైతమతమున కేవిషయమున సాంఖ్యయోగమతములు విరుద్ధములై యున్న వనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మ భేదో జగత్సత్య మిశోఽన్య ఇతి చేత్రయం,
త్యజ్యతే తైస్తదా సాంఖ్యయోగ వేదాంతసమ్మతిః. 228

వ్యా. కుత స్తర్హి సాంఖ్యయోగయో ర్వేదాంతవిరోధిత్యమిత్యాశంక్య జీవభేద జగత్సత్య త్వేశ్వరతాటస్థ్యలక్షణేఽంశే ఇత్యాహ—ఆత్మ భేద ఇతి.

టీ. ఆత్మ భేదః = ఆత్మ భేదమనుటను, జగత్సత్యం = జగత్తు సత్యమైన దనుటను, ఈశః = ఈశ్వరుఁడు, అన్య ఇతి = అన్యుఁడనుటను, త్రయం = ఈ మూఁడంశములను, త్యజ్యతే చేత్ = పరిత్యజించినచో, తదా = అప్పుడు, సాంఖ్యయోగ వేదాంతసమ్మతిః = సాంఖ్యులకును, యోగులకును, అద్వైతశాస్త్రసమ్మతము. (స్యాత్ = అగును).

తా. 1. ఆత్మ భేదమును, 2. జగత్సత్యత్వమును, 3. ఈశ్వరుఁడు తటస్థుఁ డగుచు వేత్రై యున్నాఁడు అను నీమూఁడంశములను వారు వదలివేసినయెడల ఆసాంఖ్యయోగమతములు రెండింటికిని వేదాంతసమ్మతము గలుగును.

అవ. ఇపుడు జీవుఁ డుసంగుఁ డని తెలిసికొనినచో మోక్షము కలుగుచుండఁగా, మీరు చెప్పెడి యద్వైతబోధతోఁ బనిలేకపోవు నని యాక్షేపింపఁగా అద్వైతజ్ఞానము కలుగనిది జీవుఁ డుసంగుఁ డని యెఱుఁగుట తటస్థింప దనెడి యాశయమును మనస్సులొ నుంచుకొని యుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జీవోఽసంగత్వమాత్రేణ కృతార్థ ఇతి చేత్తదా,
స్రక్చందనాదినిత్యత్వమాత్రేణాపి కృతార్థతా. 229

వ్యా. నను జీవస్యాసంగత్వజ్ఞానాదేవ ముక్తిసిద్ధేః కిమద్వైతబోధేనేత్యా శంక్యా ద్వైతజ్ఞానమంతరేణాసంగత్వాదికం న సంభావ్యత ఇత్యభిసంధిం హృది నిధాయో త్తరమాహ—జీవ ఇతి.

టీ. జీవః = జీవుఁడు, అసంగత్వమాత్రేణ = అసంగుఁ డని యెఱింగినమాత్రముచేత, కృతార్థ ఇతి చేత్ = పురుషుఁడు ధన్యుఁ డగుచున్నాఁ డని యాటివా, తదా = అప్పుడు, స్రక్చందనాదినిత్యత్వమాత్రేణాపి - స్రక్ = పుష్పహారములయొక్కయు, చందనాది = చందనము మొదలైన సుగంధద్రవ్యములయొక్కయు, నిత్యత్వమాత్రేణాపి = నిత్యము లని యెఱింగినంతమాత్రముచేత, కృతార్థతా = మనోరథసిద్ధి యని చెప్పవలసి వచ్చును.

తా. జీవుఁడు నిస్సంగుఁ డని యెఱిఁగినమాత్రముచేతనే పురుషుఁడు ధన్యుఁ డగునేని స్రక్చందనాదిపదార్థములు నిత్యము లని తెలిసికొనినమాత్రముచేతనే పురుషుఁడు ధన్యుఁ డగుచున్నాఁ డని చెప్పవలసినచ్చును.

అవ. అద్వైతసిద్ధాంతి గూడ తన యభిప్రాయమును వెల్లడించుచున్నాఁడు:—
శ్లో. యథా స్రగాదినిత్యత్వం దుస్సంపాద్యం తథాత్తనః,
అసంగత్వం న సంభావ్యం జీవతోర్జగదీశయోః. 230

వ్యా. ఆభిసంధిమావిష్కరోతి—యథేతి. జీవతోర్విశేష్యవిశేషణాకారేణ భాసమానయోః.

టీ. స్రగాదినిత్యత్వం = పుష్పహారాదులు నిత్యము లగుట, యథా=నీవిధముగ, దుస్సంపాద్యం=సంభవింపదో, తథా=ఆవిధముగ, జగదీశయోః=జగత్తును ఈశ్వరుఁడును, జీవతోస్సతోః = విశేష్యాకారముచేతను భాసించుచుండఁగా, అత్తనః=అత్తకు, అసంగత్వం = నిస్సంగత్వము, న సంభావ్యం=సంభవింప నేరదు.

తా. ఈశ్వరుఁడును జగత్తును నిత్య మనియెడిసాంఖ్యులును యోగులును స్రక్చందనాదిపదార్థములకు నిత్యత్వము సాధింప లేనివిధంబున విశేష్యవిశేషణాకారములచేత జీవేశ్వరులు భాసించుచుండఁగా, అత్త కసంగత్వము సాధింప నలవిగా దని యెఱుంగవలెను.

శ్లో. అవశ్యం ప్రకృతి స్సంగం పురేవాపాదయే త్తథా,
నియచ్ఛ త్వేతమీశోఽపి కోఽస్య మోక్ష స్తథా సతి. 231

వ్యా. అసంభవమేవ స్పష్టయతి. అవశ్యమితి. ఫలితమాహ—కోఽస్యేతి.

టీ. ప్రకృతిః=ఆవిద్య, పురేవ=అజ్ఞానదశయందు వలెనే, అవశ్యం=ముఖ్యముగా, సంగం=దేహేంద్రియాదిసంబంధమును, ఆపాదయేత్ = కలిగించును. తథా=ఆప్రకారము, ఈశోఽపి = ఈశ్వరుండును, ఏతం=ఈపురుషుని, నియచ్ఛతు = నియమించును. తథాసతి=అట్లైనయెడల, ఆస్య=ఈపురుషునకు, మోక్షః=మోక్షము, కః=నీవిధముగాఁ గలుగును? ఎన్నటికిని కలుగనేర దనుట.

తా. సాంఖ్యయోగుల మతప్రకారము అసంగత్వము పురుషున కెన్నటికిని సంభవింపదు. వారిమతములో ప్రకృతి, పురుషుఁడును, ఈశ్వరుఁడును నిత్యములు. అజ్ఞానదశయందు ప్రకృతి, దేహేంద్రియాద్యభిమానమును గలిగించుటయు నీశ్వరుఁడు, పురుషుని నియమించుటయు

నెట్లుండెనో, జ్ఞానదశయందును ప్రకృతియు నీశ్వరుండును నిత్యులు గనుక వారి మామూలుపనులను వారు చేయుచుండుటంబట్టి జీవున కసంగత్వము ఘటించదు. అందువలన మోక్షమును నెన్నటికిని ఘటించ దని స్పష్టమగుచున్నది.

శ్లో. అవివేకకృత స్సంగో నియమ శ్చేతి చేత్రథా,

బలా దాపతితో మాయావాదస్సాంఖ్యస్య దుర్త తేః.

232

వ్యా. సంగనియమనయోరవివేకకార్యత్వాత్ వివేకజ్ఞానేన చావివేకనివృత్తా కుతక పునస్సంగాద్యుత్పత్తిరితి శంకతే—ఆవివేకేతి. ఏవం సత్యపసిద్ధాంతపాత ఇతి పరి హారతి—బలాదితి. అయం భావః-ఆవివేకో నామ కిం? వివేకాభావః, కిం వాతదన్యః? ఉత తద్విరోధీ? నాద్యః, అభావమాత్రస్య భావకార్యజనకత్వాయోగాత్. న ద్వితీయః. వివేకాదన్యస్య ఘటాదేస్సంగ హేతుత్వాదర్థవాత్. తృతీయే తు శస్య భావరూపా జ్ఞానత్వమేవేతి మాయావాద ప్రసంగ ఇతి.

టీ. సంగః = దేహేంద్రియసంబంధమును, నియమశ్చ = నియమించుటయును, అవివేకకృతఇతిచేత్ = అవివేకముచేతఁ గలిగింపఁబడిన వంటివేని, తథా = ఆప్రకార ముగ, బలాత్ = బలాత్కారముచేత, దుర్తతేః = దుష్టమైనబుద్ధి గల, సాంఖ్యస్య = సాంఖ్యునకు, మాయావాదః=మాయావాదప్రసంగము, ఆపతితః=కలిగెను.

తా. ప్ర. సంగనియమములు రెండును అవివేకకార్యము లగుట చేత నవివేకము నివర్తించుచుండఁగా మఱల సంగాద్యుత్పత్తి లే దని సాంఖ్యుఁడు చెప్పినయెడల దోషమేమి? ఉ. ఇట్లు సాంఖ్యుఁడు చెప్పిన యెడల వాని కిచ్చలేకనే బలాత్కారముచేత నా సాంఖ్యునిమతము మాయావాదప్రసంగ మగుచు అపసిద్ధాంత మగును. న+వివేకము అను నీ రెండింటికిని సమాసము చేయుఁగా అవివేక మని యైనది. నజ్ఞునకు మూఁడువిధములుగా నర్థము చెప్పనచ్చును. అభావము, అన్యము, విరోధి యని. ఇచట నఞ్ అను పదమునకు అభావ మని చెప్పితి నూ, న+వివేకము అవివేకము—వివేకాభావ మని యర్థ మగును. అందువలన వివేకాభావమువలన సంగనియమము లనెడి కార్యములు పుట్టిన వన వలెను. అభావమువలన భావోత్పత్తి గలుగు ననుట యెవరిచేతను నంగీ కరింపఁబడదు. లేక అన్యమని యర్థము చెప్పెడిపక్షమున నవివేకము, అవి వేకము, వివేకాన్యము అని యగును. అన్యములైన ఘటపటాదులవలన

సంగము గలిగిన దనుట లోకానుభవవిరుద్ధము. అట్లుగాక న+వివేకము= అవివేకము. వివేకవిరోధి యని యగును. అనఁగా అజ్ఞానము కావలె. అదే యని యొప్పినచో నుక్కిరిబిక్కిరియై యేమి చెప్పుటకుఁ దెలియని సాంఖ్యుఁడు వాని మతసిద్ధాంతమునకు విరుద్ధముగా మే మన్నట్లు మాయ, అజ్ఞానము అని తప్పనిసరిగా నొప్పుకొనవలసివచ్చును. కావున సాంఖ్య యోగశాస్త్రములు రెండును వేదాంతసమ్మతములు కావని తెలియవలెను.

అవ. మీయద్వైతములో మాత్రము నిట్టి భాదలు లేవా? అద్వితీయమైన బ్రహ్మ పదార్థము దక్క వేఱువస్తువు లేకపోవుచుండఁగా ఈబంధమోక్షముల నెవరికి చెప్పవలెను? చెప్పలేక యప్పుడు మావలె మీరును ఆత్మ భేదము తప్పనిసరిగా నంగీకరింపవలసి వచ్చునే యని యాక్షేపము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బంధమోక్షవ్యవస్థార్థ మాత్త నానాత్వ మిష్యతాం,
ఇతి చేన్న యతో మాయా వ్యవస్థాపయితుం క్షమా. 233

వ్యా. అద్వైతాభ్యుపగమే బంధమోక్షవ్యవస్థానుపపత్తేరాత్మ భేదోఽంగీక ర్తవ్య ఇతి చోదయతి—బంధమోక్షేతి. ఏకస్యాత్మ నో మాయయా బంధమోక్షవ్యవస్థోపపత్తే రైవమితి పరహరతి—న యత ఇతి.

టీ. ఆత్మ నానాత్వం = ఆత్మ కు భేదము, బంధమోక్షవ్యవస్థార్థం = బంధమోక్షములయొక్క స్థాపనముకొఱకు, ఇష్యతాం=అంగీకరింపఁబడుఁగాక, ఇతి చేత్ = ఈవిధముగా నంటివా, న=అట్లనఁగూడదు, యతః=ఏహేతువువలన, మాయా=మాయ, వ్యవస్థాపయితుం=బంధమోక్షావస్థలను స్థాపనచేయుటకు, క్షమా=సామర్థ్యము గలదియగునో.

తా. 'ఓ అద్వైతసిద్ధాంతీ! ఆత్మ యొక్కటియే సత్యమంటివి? ఎవనికి బంధము? ఎవనికి మోక్షము? బంధమోక్షములు రెండవవస్తువే లేకపోవుటచే నీకు కుదరవు గనుక మేము చెప్పినయట్లు ఆత్మలు అనేకములు అని యొప్పుకొనుము' అనెదవేమో. అట్లన నవసరము లేదు. అవిద్యవలన బంధము, విద్యవలన మోక్షము అనిన నెంత సులువుగా బంధమోక్షములు మాయవలనఁ గలుగుచున్నవో తెలియుము.

అవ. మాయమాత్రము బంధమోక్షముల నెట్లు స్థాపింపఁగల దందువేమో, దానికి దుర్ఘటములైన కార్యములం జేయుట స్వాభావికము అని సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దుర్లుటం ఘటయామీతి విరుద్ధం కిం న పశ్యసి,
వాస్తవో బంధమోక్షో తు శ్రుతిర్న సహతే తరామ్. 234

వ్యా. మాయాపి కథం వ్యవస్థాపయేదిత్యాశంక్య తస్యా దుర్లుటకారిత్య
స్వాభావ్యాదిత్యాహ—దుర్లుటమితి. బంధస్యావిద్యకర్తేఽపి మోక్షో వాస్తవోఽ
భ్యుపేతవ్య ఇత్యాశంక్య శ్రుతివిరోధాన్వేషమిత్యాహ—వాస్తవమితి. న సహతే
తరామతితరాం నైవ సహత ఇత్యర్థః. బంధమివ మోక్షమపి వాస్తవం న సహత
ఇతి భాషః.

టీ. దుర్లుటం = చేయనలవికానిపనిని, ఘటయామీతి = సాధించుచున్నాననెడి,
విరుద్ధం = విరుద్ధముగా పల్కుటను, న పశ్యసి కిం = ఎఱుంగవా యేమి (లోకానుభవ
సిద్ధమే యనుట.) బంధమోక్షో = బంధమును మోక్షమును, వాస్తవో తు = వాస్తవము
లగుటను, శ్రుతిః = వేదవాక్యము, న సహతే తరాం = ఎంతమాత్రము నంగీకరింపదు.

తా. 'చేయ నలవి కానిపనిని నేను చేయుచున్నాను' అని లోక
మున వాడుకొనుమాట నెఱుంగుదుము కదా. నిజముగా చేయనలవి
కాని పనిని చేయుచున్నా ననుట విరుద్ధము, (అసంభవము). కనుక
మాయ మన మసంభవ మనుకొనినవానిని సంభవింపఁచేయఁగలదు.
అట్లు సంభవింపఁజేయుట మాయకు స్వభావసిద్ధము. లేనిపోని బంధ
మోక్షములను ఆమాయయే కల్పించినది. వాస్తవముగా ఆత్మకు
బంధమోక్షము లున్న వని వేదము చెప్పియుండలేదు. ఇదియునుం
గాక బంధమోక్షాదులు లే వని కఠోక్తముగఁ గూడఁ దెల్పియున్నది.

అవ. అట్లు ఆత్మకు బంధమోక్షములు లే వని చెప్పిన శ్రుతిని జూపు
చున్నాడు:—

శ్లో. న నిరోధో న చోత్పత్తిర్న బద్ధో న. చ సాధకః,
న ముముక్షుర్న వై ముక్త ఇత్యేషా పరమార్థతా. 235

వ్యా. మోక్షోదేర్వాస్తవత్వప్రతిషేధికాం శ్రుతిం పఠతి—న నిరోధ ఇతి.
నిరోధః నాశః. ఉత్పత్తిర్దేహానంబంధః. బద్ధస్సుఖదుఃఖాదిధర్మవాక్. సాధకః శ్రవణా
ద్యనుష్ఠాతా, ముముక్షుస్సాధన చతుష్టయసంపన్నః. ముక్తః నివృత్తావిద్యః. ఇత్యేత
త్సర్వం వస్తుతో నాస్తీత్యర్థః.

టీ. నిరోధః = నాశము, న = లేదు. ఉత్పత్తిశ్చ = జన్మమును, న = లేదు. బద్ధః =
సుఖదుఃఖాధిధర్మములు గలిగినబద్ధుఁడు, న = కాఁడు, సాధకః = శ్రవణమననాదుల సను

ష్ఠించెడు సాధకుండును, న = కాఁడు. ముముక్షుః = సాధనచతుష్టయసంపన్నుడైన ముముక్షువు, న=కాఁడు, ముక్తిః = అవిద్యానివృత్తి గల ముక్తుఁడును, నవై = కాఁడు, ఏషా=ఇట్టిస్థితి, పరమార్థతేతి=యథార్థస్వరూప మని శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

తా. జననమరణములు, సుఖదుఃఖములు, శ్రమణమననాద్యనుష్ఠానము మున్నగు సకలవ్యవహారములును పరమార్థమందు లేవు అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

అవ. జీవేశ్వరాదిసకల భేదములు మాయాకల్పితము లనుటను దెల్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాయాఖ్యాయాః కామధేనో ర్వత్సా జీవేశ్వరాపుభౌ,
యథేచ్ఛం పిబతాం ద్వైతం తత్త్వం త్వద్వైతమేవ హి. 236

వ్యా. ఏవం జీవేశ్వరాది భేదస్య మాయామయత్వ ముపపాదిత ముపసంహారతి—
మాయాఖ్యాయా ఇతి.

టీ. మాయాఖ్యాయాః = మాయ యనుపేరు గల, కామధేనోః = కామధేనువునకు, జీవేశ్వరా = జీవేశ్వరు లనెడి, ఉభౌ = రెండైన, వత్సా = దూడలు, (స్త్రీ=కలవు). ద్వైతం=ద్వైతమనెడి క్షీరమును, యథేచ్ఛం=స్వేచ్ఛగా, పిబతాం=త్రాగుటకుగాక, అనగా జీవేశ్వరు లిరువురును మాయాకల్పితు లనుట. తత్త్వం తు = పారమార్థిక సత్యస్వరూపమైతే, అద్వైతమేవహి=అద్వైత బ్రహ్మత్వ మొక్కటియేకదా.

లా. మాయ యనెడు కామధేనువుయొక్క దూడలైన జీవేశ్వరులు ద్వైత మనియెడి క్షీరపానమును యథేచ్ఛముగఁ జేయు నిమ్ము అనిన దానిభావము ద్వైతప్రపంచమును జీవేశ్వరులును నీ మొదలగు భేదజాత మంతయు మాయాకల్పితమును, అసత్యంబును నగు నని తెలియవలెను.

అవ. మాయాకల్పితులు గనుక జీవేశ్వరులకు భేదము మిథ్య యగుఁగాక. మాయా సంబంధము లేని కూటస్థబ్రహ్మములకుఁ గల భేదము యథార్థ మని యేల యనరాదు అని శంకించి యుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కూటస్థబ్రహ్మో ర్భేదో నామమాత్రాదృతేన హి,
ఘటాకాశమహాకాశౌ వియుజ్యేతే నహి క్వచిత్. 237

వ్యా. నను జీవేశ్వరయోర్తాయిక త్వేన తద్భేదోఽపి పారమార్థికస్సాన్యత్, ఇత్యా శంక్య భేదప్రయోజకస్య స్వరూపవైలక్షణస్యాభావానైవమితి పరిహారతి—కూటస్థితి.

నామమాత్రాద్యేదప్రతీతాపపి వస్తుతో భేదాభావే దృష్టాంతం పూర్వోక్తం స్థార
యతి—ఘటాకాశేతి.

టీ. కూటస్థబ్రహ్మణోః = ప్రత్యగాత్త పరమాత్మ లకు, భేదః = భేదము, నామ
మాత్రాద్యతే=నామమాత్ర మే కాని, నహి = వాస్తవముగా లేదు. ఘటాకాశమహా
కాశా = ఘటాకాశ మహాకాశములు రెండును, క్వచిత్ = ఎన్నడును, న వియుజ్యేతే
హి=భేదమును పొందవు గదా.

తా. ఇది ఘటాకాశము ఇది మహాకాశము అని నోట నను
టయే గాని యిన్ని యాకాశములు లేక యాకాశ మొక్కటే
యైనట్లు ప్రత్యగాత్త పరమాత్మ లనియు కూటస్థబ్రహ్మము లనియు భేద
ముగా చెప్పట మాత్రమే కాని వాస్తవముగా స్వరూపమునుబట్టి
చూచిన కూటస్థబ్రహ్మములకు రెండింటికిని నభేద మనుటయే సత్య
మగును.

అవ. అటులైతే యదఱును అభేదస్వరూపమునందే ఆభినివేశ మేల గలిగి
యుండరు అనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. యదద్వైతం శ్రుతం సృష్టేః ప్రాక్తదేవాన్య చోపరి,
ముక్తావపి వృథా మాయా భ్రామయత్యఖిలాన్ జనాన్. 233

వ్యా. ఏవం భేదస్య మిథ్యాత్వసమర్థనేన కిం ఫలమిత్యాహ—యదద్వైత
మితి. “నదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ”మితి శ్రుతౌ యదద్వితీయం
బ్రహ్మప్రతిపాదితం తదేవ కాలత్రయేఽప్యబాధ్యత్వేన వాస్తవం న భేద ఇతి భావః.
కుతస్తస్మి స వైశ్చే దేఽభినివేశః క్రియత ఇత్యత ఆహ—వృథామామేతి. తత్త్వ
జ్ఞానరహితత్వాదభినివేశం కుర్వంతీతి భావః.

టీ. సృష్టేః=సృష్టికంటె, ప్రాక్ = పూర్వము, యల్ అద్వైతం=ఏ యద్వైత
బ్రహ్మతత్వము, శ్రుతం=శ్రుతిలోఁ జెప్పఁబడినదో, తదేవ=ఆయద్వితీయబ్రహ్మతత్వమే,
అద్య=ఈసృష్టికాలమునను, ఉపరి చ=భవిష్యత్కాలంబునను, ముక్తావపి = మోక్షదశ
యందును, (అద్వైతస్వరూపమైయున్నది). మాయా=అవిద్య, అఖిలాన్ జనాన్ =
నిఖిలజనులను, వృథా=నిర్భకముగా, భ్రామయతి = భ్రమించుచున్నది.

తా. అవిద్యచేత నందఱును నభేదస్వరూపమును దెలియలేక
భ్రమపడుచున్నారుగాని అద్వైతబ్రహ్మతత్వ మొక్కటియే సృష్టికి

పూర్వమును సృష్టియైయున్న కాలమునను ప్రళయమైనతర్వాతను మోక్షదశయందును నేకరూపమై విలసిల్లుచున్న దని తెలియవలెను.

అవ. ఈ ప్రపంచ మంతయు మిథ్య యని చెప్పెడివారు కూడ సర్వవ్యవహారములు గలవారలై కనబడుచున్నారే యాతత్త్వజ్ఞానమువలన లాభ మే మున్నది యని శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యే వదంతీత్ర మేతేఽపి భ్రామ్యంతేఽవిద్యయాఽత్ర కిం,
న యథా పూర్వమేతేషా మత్ర భ్రాంతేరదర్శనాత్. 239

వ్యా. నను ప్రపంచస్య మాయామయత్వం తత్త్వస్యాద్వితీయత్వం చ యే వర్ణయంతి తేఽపి సంసారపంతో దృశ్యంతే. అతస్తత్త్వజ్ఞానేన కిం ప్రయోజనమితి శంకతే—యే వదంతీతి. కర్తవశాత్కేషాంచిద్వ్యవహారే సత్యపి పూర్వవదభినివేశా భావానైవమితి పరిహారతి—న యథేతి.

టీ. యే = ఎవ్వరు, ఇత్రం = ఈ ప్రకారముగా, వదంతి = చెప్పుచున్నారో, తేఽపి=అట్టివారును, ఆవిద్యయా = మాయచేత, భ్రామ్యంతే=భ్రమించుచున్నారు; అత్ర=ఈతత్త్వజ్ఞానముచేత, కిం=లాభ మేమి, (ఇతి చేత్=ఇట్లంటివా), ఏతేషాం=ఈతత్త్వజ్ఞులకు, యథాపూర్వం=వెనుకటి యవివేకదశయందువలె, అత్ర=ఈజ్ఞానదశయందు, భ్రాంతేః=భ్రాంతియొక్క, ఆదర్శనాత్ =లేకపోవుటవలన, న=అట్లనరాదు. తత్త్వజ్ఞానముచేత లాభముచేత లాభము లే దని యనఁగూడ దనుట.

తా. తత్త్వజ్ఞానము గలవారు పామరులవలె సర్వవ్యవహారములను జేయుచుండినను నవిద్యచేతఁ గలిగిన భ్రాంతి నివర్తించుటంజేసి యిట్టి యవిద్యానివృత్తిరూప మైన లాభము వారికి కలదు గనుక తత్త్వజ్ఞానముచేత జ్ఞానులకు లాభము లేదనఁగూడదు.

అవ. తత్త్వజ్ఞానము గలవారి కవిద్యాభ్రాంతి లే దని తెలుప ఆజ్ఞానినిశ్చయమును జ్ఞానినిశ్చయమును నెఱిఁగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విహికాముష్టిక స్సర్వసంసారో వాస్తవ స్తతః,
న భాతి నాస్తి చాద్వైత మిత్యజ్ఞానివినిశ్చయః. 240

శ్లో. జ్ఞానినో విపరీతోఽస్మాన్నిశ్చయ స్సమ్యగీక్ష్యతే,
స్వస్వనిశ్చయతో బద్ధో ముక్తోఽహం చేతి మన్యతే. 241

వ్యా. జ్ఞానినాం భ్రాంత్యభావం దర్శయితుం ఆజ్ఞానినాం నిశ్చయం తావదాహ—విహికేతి. ఇహ లోకే భవః విహికః. పుత్రకళత్రాదిపోషణరూపః. అముష్టిక పరలోకే భవః ఆముష్టికః స్వర్గసుఖాద్యనుభవరూపః.

తత్త్వవినిశ్చయస్య తతో వైలక్షణ్యం దర్శయతి—జ్ఞానిన ఇతి. అద్వైతం పారమార్థికం భాతి చ సంసార స్వపారమార్థిక ఇతి నిశ్చయ ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యా శంక్య స్వస్వ నిశ్చయానుసారేణ ఫలం భవతీత్యాహ—స్వస్వేతి.

టీ. ఐహికాముష్మికః - ఐహిక=ఇహలోకసంబంధమైనపుత్రమిత్రకళత్రాదిపాపణ రూపమైనట్టియు, ఆముష్మికః = స్వర్గసుఖాద్యనుభవరూపమైనట్టియు, సర్వసంసారః = సంసారము, వాస్తవః = ఎప్పుడు నుండును. తతః = ఆకారణమువలన, అద్వైతం = అద్వైతబ్రహ్మతత్త్వము, న భాతి = భాసించుట లేదు. నాస్తి చ=లేదు లేదు. ఇతి= ఈవిధముగా, అజ్ఞానివినిశ్చయః = అజ్ఞానుల నమ్మకము.

ఆస్మాత్ = ఈ అజ్ఞానుల నమ్మకముకంటె, జ్ఞానినః = తత్త్వజ్ఞానము గలవారియొక్క, నిశ్చయః = నమ్మకము, విపరీతః = భిన్నమైన దని, సమ్యక్ = దృఢముగా, ఈక్ష్యతే = తెలియు చున్నది. స్వస్వనిశ్చయతః = తన తన నిశ్చయము ననుసరించి (నమ్మకమునుబట్టి), అహం = నేను, బద్ధ ఇతి = బద్ధుడననియు, ముక్త ఇతి చ = ముక్తుడననియు, మన్యతే = తలంచు చున్నాడు.

తా. ఈలోకసంబంధ మైన పుత్రమిత్రకళత్రక్షేత్రవర్గమును పరలోకసంబంధ మగు స్వర్గసుఖాద్యనుభవమును ననునవియే వాస్తవములు. అద్వైతబ్రహ్మతత్త్వ మనునది మనకుఁ గనుపించుట లేదు గనుక నది లేదని అజ్ఞానుల నమ్మకము. ఇక జ్ఞానుల నమ్మక మే మన, అద్వైతబ్రహ్మతత్త్వముమాత్రమే సత్యము, తక్కినదంతయు మిథ్యయని యుండును. అట్టి నమ్మకములవలనఁ బ్రయోజన మేమి యనిన లాభము పారి పారి నిశ్చయానుసారముగా నుండును. అజ్ఞాని యట్టి యశాస్త్రీయనిశ్చయముచేత జననమరణముల నొందుచున్నాడు, జ్ఞాని శాస్త్రీయమైననిశ్చయము గలిగి కృతార్థుఁ డగుచున్నాడు. ఇట్లు జ్ఞాని కిని నజ్ఞానికిని ననుభవవైషమ్యమునుబట్టి ఫలవైషమ్యమును గలదు.

అవ. అద్వైతస్వరూపము శాస్త్రములు చెప్పగా వినుటయే కాని కనిపించుట లేదు గనుక, అజ్ఞాను లట్టి నిశ్చయము గలిగియుండవచ్చును. అని శంకింపగా బదులు చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. నాద్వైత మపరోక్షం చేన్న చిద్రూపేణ భాసనాత్,
అశేషేణ న భాతం చేద్వైతం కిం భాసతేఽఖలమ్.

వ్యా. అద్వైతం భాతీత్యుక్తిః శాస్త్రత ఏవ. నానుభవతస్తన్నిశ్చయ ఇతి శంక తే—నాద్వైతమితి. అనుభవాగోచరత్వమసిద్ధమితి పరిహారతి—న చిద్రూపేణేతి. ఘటస్ఫురతీతి ఘటాదిష్వచస్యూతస్ఫురణరూపేణ భానాదిత్యర్థః. నను చిద్రూపత్వస్య భానేఽపి తత్కార్యేన్నన ప్రతీయత ఇతి శంకతే—అశేషేణేతి. సాకల్యేన భానాభావోద్వైతేఽపి సమాన ఇత్యాహ—ద్వైతం కిమితి.

టీ. చిద్రూపేణ = చైతన్యరూపముగా, అద్వైతం = అద్వైతబ్రహ్మత్వము, భాసనాత్ = భాసించుచుండుటవలన, ఆపరోక్షం = గోచరించుట లేదని, న చేత్ = అద్వైతము నంగీకరింపకపోతివేని, న=అట్లంగీకరింపకపోవుట యుక్తము కాదు. అశేషేణ=సర్వస్వరూపముచేత, న భాతం చేత్=భాసింప లేదంటివేని, అఖిలం ద్వైతం= సమస్తమైనద్వైతము మాత్రము, భాసతే కిం=భాసించుచున్నదా?

తా. ద్వైతబ్రహ్మత్వ మనుభవగోచర మగుట లేదు గనుక జగత్తును సత్య మని అజ్ఞానులు నమ్ముచున్నారనుట న్యాయము కాదు. తనను జీకటిలోఁ గూర్చుండఁ బెట్టి యున్నావా యని యడిగిన నున్నా నని చెప్పుటచే చైతన్యస్వరూపముగా సర్వానుభవసిద్ధమై నిత్యాపరోక్షమై తెలియఁబడుచునే యున్నది. పూర్తిగా తెలియఁబడుట లేదని యాక్షేపించెద వేని, నీద్వైతము మాత్రము పూర్తిగా గోచరించు చున్నదా? పూర్తిగా గోచరించుట లేదని భావము.

అవ. పూర్తిగా తెలియకపోవుట యుభయులకు సమానము అని చెప్పి దానికి సమాధానమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దిక్షాశ్రేణ విభానం తు ద్వయో రపి సమం ఖిలు,
ద్వైతసిద్ధివ దద్వైతసిద్ధి స్తే తావతా న కిమ్. 213

వ్యా. ఏవం దోషసామ్యమభినాయ పరిహారసామ్యమాహ—దిక్షాశ్రేణేతి. దిక్షాశ్రేణాకదేశేన ద్వయోద్వైతాద్వైతయోరిత్యర్థః. ఏతావతా కథం పరిహారసామ్య మిత్యాశంక్యాహ—ద్వైతసిద్ధివదితి. తే తవ పక్షే తావతా ఏకదేశప్రతీతినద్భావేన ద్వైతసిద్ధిపల్ ద్వైతనిశ్చయ ఇవాద్వైతసిద్ధిరద్వైతనిశ్చయోఽపి కిం న భవతి? కింతు భవత్యేవేత్యర్థః.

టీ. దిక్షాశ్రేణ=కొంతభాగము మాత్రము, విభానం తు=స్ఫురించుట యన్ననో, ద్వయోరపి=ద్వైతాద్వైతపక్షములు రెండింటియందును, సమం ఖిలు = సమాన మేకదా.

తే = నీకు (ద్వైతి కనుట), తావతా = కొంతభాగము మాత్రము స్ఫురించుటచేత, ద్వైతసిద్ధిపత్ = ద్వైతనిశ్చయమువలె, అద్వైతసిద్ధిః = అద్వైతమందు నిశ్చయము కిం=ఎందుకు, న=కలుగదు? (కలుగుచున్న దనుట).

తా. ద్వైతాద్వైతపక్షములు రెండింటియందును నంతయు పూర్తిగా స్ఫురింపకపోవుట యను దోషము సమానముగా నున్నది. దానికి పరిహారము గూడ పూర్తిగాఁ దెలియఁబడక పోయినను దాని యందు సత్యత్వనిశ్చయము నీకుఁ గలిగినట్లే అద్వైతనిశ్చయమును మాకుఁ గలిగిన దని యనుకొనఁ గూడదా? అనుకొన నగు నని భావము.

అవ. అద్వైతము సిద్ధింపకపోవుటను నింకొకవిధముగా నాక్షేపించుచున్నాఁడు:-
 జ్ఞో. ద్వైతేన హీనమద్వైతం ద్వైతజ్ఞానే కథం త్విదం,

చిద్భానం త్వవిరోధ్యస్య ద్వైతస్యాతోఽసమే ఉభే. 244

వ్యా. పూర్వవాదీ ప్రకారాంతరేణాద్వైతాసిద్ధిం శంకతే—ద్వైతేనేతి, అద్వైతం ద్వైతరహితం తయోః పరస్పరవిరోధాత్తథా సదద్వైతప్రతీతావద్వైతం న సంభవతీత్యర్థః. నను త్త్వి ద్వైతస్యాప్యద్వైతవిరోధిత్వా దద్వైతే ప్రతిభాసమానే ద్వైతస్యాసిద్ధిరితి చోద్యం సమానమిత్యాశంక్యాహ పూర్వవాదీ—చిద్భానంతితి. భవన్త తే చిద్రూపప్రతీతేరేవాద్వైతప్రతీతిత్వాత్తస్యాశ్చ ద్వైతవిరోధిత్వాభావా న్నోభయోస్సామ్యమితి భావః.

టీ. ద్వైతేన = ద్వైతముచేత, అద్వైతం = అద్వైతము, హీనం = తేనిది, (భవతి=అగుచున్నది). ద్వైతజ్ఞానే నతి = ద్వైతముయొక్క స్ఫూర్తి గలుగుచుండఁగా, ఇదం తు=ఈయద్వైతనిశ్చయము, కథం=ఎట్లు కలుగుచు (కలుగ దనుట). చిద్భానంతు-చిత్ = చిద్రూపతయొక్క, భానం తు=తోచుట యన్ననో, ఆస్య = ఈ, ద్వైతస్య=ద్వైతమునకు, ఆవిరోధి=విరోధి గాదు. అతః=ఇందువలన, ఉభే = ద్వైతాద్వైతములు రెండును, అసమే=సమానములు గావు.

తా. అద్వైతము అను మాటను విడఁచి చూచినయెడల ద్వైతము లేనిది అని యగును. ద్వైత మనుమాటకును అద్వైత మను మాటకును రెండింటికిని విరోధ ముండుటవలన మాద్వైత ముండఁగా నద్వైత ముండుట సంభవింపనేరదు. నీవును నే నన్నట్లే ద్వైతమును నద్వైతమునకు విరోధి కనుక నద్వైతజ్ఞానము దోచుచుండఁగా ద్వైత

ముండుటమాత్ర మసంభవము గాదా యని యనెదవా? నీయద్వైత మతమున చిద్రూపముగా భాసించుటయే యద్వైతజ్ఞానమగును. అప్పుడు ద్వైత మనుమాటకు నద్వైత మనుమాటకును విరోధము లేమింజేసి యీ రెంటికిని సాదృశ్యమే కుదురదు. (సామ్యము తటస్థింప దనుట.) దోషము సమానము గనుక, పరిహారమును సమాన మనుట యుప్పుదు.

అవ. ఇట్లు పూర్వపక్షి యాక్షేపింప సిద్ధాంతి ద్వైతము మిశ్రయైనది గనుక వాస్తవ మైన యద్వైతమును కొట్టివేయఁజాల దని తనపైన వైచిన దోషమునకు నద్వైతసిద్ధాంతి పరిహారము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం తర్హి శృణు ద్వైత మసన్తాయామయత్వతః,

తేన వాస్తవ మద్వైతం పరిశేషా ద్విభాసతే.

245

వ్యా. ప్రతీయమానస్యాసి ద్వైతస్య వాస్తవత్వాభావాన్న వాస్తవద్వైతవిఘా తిత్వమితి పరిహారతి సిద్ధాంతీ—ఏవమితి. ప్రసక్తప్రతిషేధేన్యత్రాప్రసంగాచ్ఛిష్య మాణే సంప్రత్యయః పరిశేషః.

టీ. ఏవం తర్హి = ద్వైతాద్వైతములకు సామ్యము కుదురనిపక్షమున, ద్వైతం = ద్వైతము, మాయామయత్వతః = మాయాకల్పిత మగుటవలన, అసత్ = వాస్తవ మైనది కాదు. తేన = అందుచేత, వాస్తవం = సత్యస్వరూపమైన, అద్వైతం = అద్వైత బ్రహ్మత్వము, పరిశేషాత్ = పరిశేషన్యాయమువలన, (పరిశేషన్యాయ మనఁగా—“ప్రసక్తప్రతిషేధేన్యత్రాప్రసంగాచ్ఛిష్యమాణే సంప్రత్యయః పరిశేషః” దీనియర్థ మేమనఁగా—ప్రసక్తస్య=ప్రాప్తించిన వస్తువును, ప్రతిషేధే=నిషేధించినప్పుడు, అన్యత్ర = ఇతరమైనదానిని, అప్రసంగాత్ = చెప్పకపోవుటవలన, శిష్యమాణే = మిగిలియుండు దానియందు, సంప్రత్యయః = జ్ఞానము, పరిశేషః=పరిశేష మనఁబడును. నలుగురు కూర్చుండియుండఁగా నింకొకఁడు వచ్చి యిచట నాయుంగరము పెట్టితిని కానరాలేదు అనినపుడు కూర్చున్నవారిలో నొక్కొకరు ప్రత్యేకముగా నేను తీసితినా యని యడిగిన నీవు తీయలేదు అని ముగ్గురివఱకు నిట్లే చెప్పి నాల్గవవానిని అడిగినప్పుడు ఏమి బదులుచెప్పక యూరకుండెను. అప్పు డుంగరముసంగతి ఎవరు తీసిన ట్లూహించె దము? ఇప్పుడు చెప్పిన పరిశేషన్యాయమునుబట్టి నాల్గవవాఁడు తీసినాఁ డని స్పష్టమై నట్లు లనుట.) విభాసతే=ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఓద్వైతవాదీ! ద్వైతమునకును అద్వైతమునకును సాదృశ్యము లేకపోవుటవలన ద్వైత మద్వైతమును కొట్టివేయఁగల

దంటివి నామాటను పూర్తిగా విని తర్వాత నే మనఃపలయునో యప్పు డనెదవుకాక. నీదైవ్యతము మాయచేత కల్పితమంటిమి. అందుచేత నది యసత్య మగును. ఎప్పుడు దైవ్యతము మిథ్యమైనదో, యప్పు డేది పరిశేషన్యాయమునుబట్టి నిలిచియుండునో చెప్పుము. అదైవ్యతమే ప్రకాశించు నని భావము.

అవ. అదైవ్యతము మిగిలియుండుటనే చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అచింత్యరచనారూపం మాయైవ సకలం జగత్ ,
ఇతి నిశ్చిత్వ వస్తుత్వ మద్వైతే పరిశేష్యతామ్. 246

వ్యా. పరిశేషప్రకారమేవ దర్శయతి—అచింత్యేతి. న చింత్యా అచింత్యా అచింత్యా రచనా రూపం యస్య తత్తథావిధం సకల జగత్ మాయైవ మిథ్యైవేత్యనేన ప్రకారేణానివ ర్తనీయత్వా నిర్భ్యాత్వం ద్వైతస్య నిశ్చిత్వ వాస్తవమద్వైతం పరిశేష్య తామిత్యర్థః.

టీ. అచింత్యరచనారూపం-అచింత్య=అలోచించుటకు శక్యముకాని, రచనా = కల్పనయొక్క, రూపం=స్వరూపము గల, సకలం జగత్ =సర్వప్రపంచము, మాయైవ= మిథ్యయే, ఇతి=అని, నిశ్చిత్వ = నిశ్చయించి, అద్వైతే = అద్వైతమందు, వస్తుత్వం = వాస్తవమైయుండుట, పరిశేష్యతాం=శేషింపఁ జేయఁబడుఁగాక (మిగుల్చు మనుట).

తా. అలోచన కందని కల్పనారూపమువంటి రూపము గల జగత్తంతయు మిథ్య యని నిశ్చయించిన, అద్వైతము శేషించి యధార్థముగా నిలిచియుండును. నీదైవ్యత మనిర్వచనీయత్వముచేత నిలిచి యుండ దని భావము.

అవ. సిద్ధాంతీ! నీవు చెప్పినచొప్పున నద్వైతనిశ్చయము కలిగినను, పూర్వ వాసనచేత మాటిమాటికి ద్వైతసత్యత్వము తోచఁగూడదా యని యాశంకింపఁగా బదులు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పునర్ద్వైతస్య వస్తుత్వం భాతి చేత్త్వం తథా పునః,
పరిశిలయ కో నాత్ర ప్రయాసస్తేన తే వన. 247

వ్యా. నన్వేవమద్వైతనిశ్చయే కృతేఽపి పునః పునర్ద్వైతసత్యత్వం పూర్వవాసనయా భాతీత్యాశంక్య తన్నివృత్తయే పునః పునర్నిర్భ్యాత్వం విచారయేనిత్యాహ— పునర్ద్వైతస్యేతి. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదితి చతుర్థాధ్యాయే ఆత్మనః శ్రవణాద్యావర్తనస్య విహితత్వాద్వ్యాసేనేతి భావః.

టీ. ద్వైతస్య=ద్వైతమునకు, వస్తుత్వం=సత్యత్వము, పునః=తిరుగ, భాతిచేత్= తోచు నని యంటివా, త్వం=నీవు, పునః=మఱల, తథా=వెనుకటిరీతిగానే, పరిశీలయ = విచారణచేయుము (ద్వైతము మిథ్య యని పరికింపు మనుట). అత్ర = ఈద్వైతమిథ్యా త్వమును, తేన=ఆట్లు పరిశీలించుటచేత, తే=నీకు, ప్రయాసః=శ్రమ, కో వా=ఏమియో, వచ=చెప్పుము.

తా. పూర్వవాసనచేత ద్వైతసత్యత్వము తిరుగా తోచు నని యంటివా, వెనుకటివలెనే మఱల నాత్మవస్తువును విచారించుము. ఇట్లు ద్వైతము సత్య మని తోచినపు డంతయు మిథ్య యని పరిశీలించుట కేమి కష్టము? సులభముగా మాటిమాటికి బరిశీలించుటయందు శ్రమ లే దని భావము.

ఆవ. ఇట్లు దృఢముగా నపరోక్షవస్తువుయొక్క సాక్షాత్కారపర్యంతము ఆవ ధిగా నద్వైతస్వరూపమును విచారించుటయం దాయాసము లే దని మాచేఁ బెలువబడి నది. ఇక శ్రమ యన్ననో అది నీద్వైతము తోచినప్పుడే తప్పక కలుగుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కియంతం కాలమితి చేత్థేదోఽయం ద్వైత ఇష్యతాం,
అద్వైతే తు న యుక్తోఽయం సర్వానర్థనివారణాత్. 243

వ్యా. కియంతం కాలమిత్థం విచారణీయమిత్యాశంక్య, తత్రాపరోక్షవిద్యాప్తా విచారోఽయం సమాప్యత ఇతి విచారకాలావధేరుక్తత్వాన్న ద్వైతవిచారేఽయం ఘేదో యుక్తః. కింతు ద్వైతప్రతిభాస ఏవ యుక్త ఇత్యాహ—కియంతమితి.

టీ. ఆయం భేదః = ఈశ్రమ, కియంతం కాలంచేత్ = ఎంతకాలమువఱకు ననెదవేని, ద్వైతే = ద్వైతమునందు, ఇష్యతాం = అంగీకరింపఁబడుఁగాక. (ఈశ్రమ మును ద్వైతమునందే చేయు మనుట.) సర్వానర్థనివారణాత్ = సర్వదుఃఖములను నివారణచేయుటవలన, అద్వైతే తు = అద్వైతమతమం దన్ననో, ఆయం=ఇటువంటి కష్టము, న యుక్తః = కూడియుండునదికాదు.

తా. ఎంతకాల మిట్లు శ్రమపడుచు విచారణచేయవలయు ననెదవేని, ఎన్ని శ్రమలుండినను ద్వైతమునందే యుండును గాని సర్వా నర్థములను దొలఁగించు నద్వైతస్వరూపమును విచారించుటయం దించుకేని శ్రమ లేదు.

అవ. ఆత్మజ్ఞానము కలిగియుండినను నాయందు ఆఁకలియు, దప్పియు మొదలగు ననర్థము లట్లే ప్రత్యక్షముగాఁ గనుపడుచుండఁగా నద్వైతాత్మజ్ఞానము సర్వానర్థనివారక మని యెట్లన నొప్పు నని యాశంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తుత్పిపాసాదయో దృష్టా యథాపూర్వం మయీతి చేత్,
మచ్ఛబ్దవాచ్యేఽహంకారే దృశ్యంతాం నేతి కో వదేత్. . 249

వ్యా. నన్నేవమద్వైతాత్మతత్త్వాపరోక్షజ్ఞానవత్యపి మయి తుత్పిపాసాద్యనర్థస్య పరిదృశ్యమానత్వాదనర్థనివారకత్వమాత్రజ్ఞానస్యాసిద్ధమితి శంకతే—తుత్పిపాసాదయ ఇతి. కిం మచ్ఛబ్దవాచ్యేఽహంకారే దృశ్యంతే? ఉత మచ్ఛబ్దోపలక్షితే చిదాత్మనీతి వికల్ప్య ఆద్యమంగీకరోతి—మచ్ఛబ్దవాచ్య ఇతి. న ద్వితీయః; తస్యాసంగత్వా దవిషయత్వాచ్చేతి బహిరేవ ద్రష్టవ్యం.

టీ. మయి=నాయందు, యథాపూర్వం=పూర్వమువలెనే, తుత్పిపాసాదయః = ఆఁకలియు దప్పికయు మొదలయినవి, దృష్టా ఇతి చేత్ =కనఁబడుచున్న వని యంటివా, మచ్ఛబ్దవాచ్యే - మచ్ఛబ్ద=నే ననెడి శబ్దముచేత, వాచ్యే=చెప్పఁదగిన, అహంకారే = అహంకారమునందు, దృశ్యంతాం = చూడఁబడుఁగాక, నేతి=లే దని, కః = ఎవఁడు, వదేత్ = చెప్పును ?

తా. అవివేకదశయంనువలె నిప్పు డద్వైతజ్ఞానము గలిగినతర్వాత కూడ తుత్పిపాసాదు లుండనే యున్నవే యనెదవేమో. అని నే ననెడి శబ్దమున కర్థమైన అహంకారము నవిగాఁ దలంపుము. చిదాత్మయసంగుఁడును నవిషయుఁడును నై యున్నాఁడు గనుక తుత్పిపాసాది ధర్మముల కచ్చట ప్రసక్తి లేదు.

అవ. ఆ చిద్రూపవస్తువునందును సధ్యాసవశముగా తుత్పిపాసాదు లుండు నని యనఁగూడదా యని శంకించి యుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిద్రూపేఽపి ప్రసజ్యేరం స్తాదాత్మ్యాధ్యాసతో యది,
మా ధ్యాసం కురు కింతు త్వం వివేకం కురు సర్వదా. 250

వ్యా. వస్తుతస్తప్రతిత్యభావేఽపి భ్రాంత్యా తప్రసక్తిస్సాస్యాదితి శంకతే—చిద్రూపేఽపీతి. ఏవం తర్హ్యానర్థహేతోరధ్యాసస్య నివృత్తమే సదా వివేకః క్రియతా మిత్యాహ—మాధ్యాసమితి.

టీ. తాదాత్మ్యాధ్యాసతః=అన్యోన్యాధ్యాసమువలన, చిద్రూపేఽపి=చిద్రూపుఁడైన యాత్మయందును, ప్రసజ్యేరం యది = చేరు నని యంటివా, త్వం = నీవు, వేదాంత—28

అధ్యాసం=అధ్యాసమును, మా కురు = చేయఁబోకుము. కింతు=ఇక నేమి యనఁగా, సర్వదా = ఎల్లప్పుడును, వివేకం = (కూటస్థచిదాత్మ యొక్కయు, అహంకారాదుల యొక్కయు) విభజనమును, కురు=చేయుమా.

తా. అన్యోన్యాధ్యాసమువలన క్షుత్పిపాసాదుల చిద్రూపుని యందే ప్రసక్తము లగు నని యంటివా? అధ్యాసమునే చేయకు. కూటస్థ చిదాత్మను అహంకారాదులను విభజించి క్షుత్పిపాసాదులు అహంకారధర్మము లని తెలిసికొనుము.

అవ. అనాదివాసనావశమున నధ్యాసము వదలక వెంటఁబడుచున్న దంటివా, ఆవివేకమునే దృఢముగా చేసికొనిన నది నివర్తించును. అధ్యాసము నివర్తించుట కింత కన్న సుపాయాంతరము లే దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఝడి త్యధ్యాస ఆయాతి దృఢవాసనయేతి చేత్ ,
ఆవర్తయేద్వివేకం చ దృఢం వాసయితుం సదా. 2 1

వ్యా. అనాదివాసనావశాత్ పునః పునరధ్యాసాగమనే తన్నివృత్తయే వివేక వివాపర్తనీయః. నోపాయాంతర మిత్యాహ—ఝడితీతి.

టీ. దృఢవాసనయా=దృఢమైన వాసనచేత, ఝడితి = శీఘ్రముగా, అధ్యాసః= అన్యోన్యాధ్యాసము, ఆయాతి ఇతి చేత్ =వచ్చుచున్న దని యనినచో, దృఢం=దృఢముగా, వాసయితుం = నిల్పుటకొఱకు, వివేకం చ=వివేకమును, (కూటస్థుఁడును చిదాభాసుఁడును వేఱనెడి జ్ఞానమును), ఆవర్తయేత్ = పలుమారు వల్లవేయవలయును (అభివృద్ధి చేయవలయును).

తా. అనాదివాసనచేత నన్యోన్యాధ్యాసము శీఘ్రముగా నివర్తించక పోయెనేని కూటస్థచిదాభాసుల స్వరూపవిచారణమును, బలుమాటు గట్టిగా చేయఁగా నది పూర్తిగా నివర్తించఁగల దని భావము.

అవ. ఎంతకాలము విచారణ చేసినను, ద్వైతము మిథ్య యని యుక్తి కుదురునే కాని యనుభవము కలుగదు అని శంకింపఁగా సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వివేకే ద్వైతమిథ్యాత్వం యుక్త్యైవేతి న భణ్యతాం,
అచింత్యరచనా త్వస్యానుభూతిర్హి స్వసాక్షికీ. 2 2

వ్యా. నను విచారణ ద్వైతస్య మాయామయత్వం యుక్త్యైవ సిద్ధ్యతి. నానుభవత ఇత్యాశంక్యాచింత్యరచనాత్వలక్షణమిథ్యాత్వానుభవస్య స్వసాక్షికత్వాన్వైవ మితి పరిహారతి—వివేక ఇతి.

టీ. వివేకే సతి = వివేకము కలుగుచుండగా, యుక్త్యైవ = యుక్తిచేతనే, ద్వైతమిథ్యాత్వం = ద్వైత మసత్య మగుట, ఇతి=అని, స భణ్యతాం = ఆనకుము. అచింత్యరచనాత్వస్య - అచింత్య = ఆలోచింప శక్యముకాని, రచనాత్వస్య = రచన గలుగుటయొక్క, అనుభూతిః = అనుభవము, స్వసాక్షికో - స్వ = తానే, సాక్షికో = సాక్షిగాఁ గలది.

తా. అచింత్యరచనాస్వభావలక్షణము గల ద్వైతమిథ్యాభావము నకు అనుభవమే సాక్షిగాఁ గలిగి యున్నది. కనుక అనుభవముచేత ద్వైతమునకు మాయామయత్వము సిద్ధింపలే దని చెప్పఁగూడదు.

ఆవ. మీరు అచింత్యరచనయే మిథ్యాత్వమునకు లక్షణమని చెప్పితిరి. ఆట్టిలక్షణము చిదాత్తునియందు నున్నది అని అతివ్యాప్తిని శంకింపఁగా నొక మాట చెప్పఁబూను కొని కొంతవఱ కంగీకరించినట్లు నటించి యాయాక్షేపమును ఖండించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిదప్యచింత్యరచనా యది తర్హ్యస్తు నో వయం,

చితం సుచింత్యరచనాం బ్రూమో నిత్యత్వకారణాత్. 253

వ్యా. నన్వచింత్యరచనాత్వం మిథ్యాపదార్థలక్షణము క్తం చిదాత్త్వనిత్యత్వ మితి శంకతే—చిదపీతి. ప్రాగభావయుక్తత్వే సత్యచింత్యరచనాత్వం మిథ్యాత్వలక్షణ మితి వివక్షురచింత్యరచనాత్వమాత్త నోఽంగీకరోతి—తర్హ్యస్తితి. ఏవమంగీకారేఽప సిద్ధాంత ఇత్యాశంక్య పరిహారతి—నో వయమతి. తత్ర హేతుమాహ—నిత్యత్వేతి. వయం చితం సుచింత్యరచనాం నోబ్రూమ ఇతి యోజనా.

టీ. చిదపి=చిద్రూపుఁడగు కూటస్థుఁడును, అచింత్యరచనా యది - అచింత్య= ఆలోచింప నలవి గాని, రచనా యది=కల్పనారూపము గలదని యంటివేని, తర్హ్యస్తు= సరి అగుఁగాక, నిత్యత్వకారణాత్ = నిత్యమైయుండుటవలన, చితం=చిత్తును, వయం= మేము, సుచింత్యరచనాం - సుచింత్య = విచారింపశక్యమైన, రచనాం = రచన గల దానినిగా, నో బ్రూమః = చెప్పము.

తా. కూటస్థచిద్రూపుఁడు గూడ నచింత్యరచనాస్వరూపము గలవాఁ డందువా? పోనీ! అట్లే కానియు. అట్లయినపక్షమున మీ యద్వైతసిద్ధాంతవిరోధము గాదా యనెదవా? మేము చిద్రూపమును సుచింత్యరచనాస్వరూపము గలదానినిగాఁ జెప్పము. అనఁగా తాను ప్రాగభావముతోఁ గూడిన యచింత్యరచనాత్వము మిథ్యాత్వమునకు లక్షణముగాఁ జెప్పవలంబుటచేతను, అది నిత్యము గనుకను మా కప సిద్ధాంత ప్రసక్తి లే దని యొప్పెను.

అవ. చిద్రూపమునకు నిత్యత్వ మెట్లు కుదురు నని శంక రాగా ను త్తరము చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రాగభావో నానుభూత శ్చి తే ర్ని త్యా తతశ్చితిః,

ద్వైతస్య ప్రాగభావస్తు చై తన్యేనానుభూయ తే.

254

వ్యా. చితేర్నిత్యత్వం కుత ఇత్యాశంక్య ప్రాగభావానుభవాభావాదిత్యాహ—
 ప్రాగభావ ఇతి. యతశ్చి తేః ప్రాగభావో నానుభూత స్తో నిత్యేతి యోజనా. ఇద మత్రాకూతం. చితేః ప్రాగభావోఽస్తీతి వదన్ ప్రప్టస్యః—చిత్ప్రాగభావః కిం చితాను భూయతే? ఉతాన్యేన? నాన్యేన తస్య జడత్వేనానుభవితృత్వానుపపత్తేః. చితాను భూయత ఇత్యపి పక్షే కించిదంతరేణోత స్వేనైవ? నాద్యః. అద్వైతవాదే చిదంతర స్వైవాభావాత్. తత్స్వీకారేఽపి చిత్ప్రతియోగికస్యాభావస్య చిద్గ్రహణమంతరేణ గ్రహీతు మశక్యత్వాత్. తస్యా అపి గృహ్యమాణత్వే ఘటాదివదచిత్త్వావత్తేః. నాపి ద్వితీయస్వాభావస్య న్వేన గ్రహీతుమశక్యత్వాదితి. నను ద్వైతస్య ప్రమాత్రాది భేదరూపత్వాత్తదభావస్య చ తేనైవానుభవితమశక్యత్వాత్తదనుభవిత్రంతరాభావాచ్చ చై తన్యవదేవ ద్వైతస్యాపి నిత్యత్వావత్తిరిత్యాశంక్యానుభవిత్రంతరాభావోఽసిద్ధ ఇతి పరిహారతి—ద్వైతస్యేతి. జాగ్ర దాదిద్వైతాభావస్య సుషుప్తౌ సాక్షీణానుభూయమాన త్వాత్ “తమసస్సాక్షీ సర్వస్య సా” తీతి శ్చుతే శ్చేతి భావః.

టీ. చితేః = చిద్రూపమునకు, ప్రాగభావః=పూర్వము లేకపోవడము, న అను భూతః = అనుభవింపబడియుండలేదు. తతః=ఆకారణమువలన, చితిః = చిద్రూపము, నిత్యా=నిత్యమైన దగును. ద్వైతస్య=ద్వైతముయొక్క, ప్రాగభావస్తు=ప్రాగభావ మని నను, చై తన్యేన=చై తన్యముచే, అనుభూయతే = అనుభవింపబడుచున్నది.

తా. చై తన్యముయొక్క ప్రాగభావ మెవనిచేతను ననుభవింపఁ బడలేదు గనుక నది నిత్య మనఁబడుచున్నది. ద్వైతముయొక్క ప్రాగ భావము సుషుప్తికాలమున సాక్షిచై తన్యముచేత ననుభవింపఁబడు చున్నది గనుక దానికి మిథ్యాత్వము చెప్పవలయును. ప్రాగభావ మనఁగా పూర్వమందులేమి.

అవ. వైనఁ జెప్పబడినవిధమున ద్వైతమిథ్యాత్వము సిద్ధించె నని చెప్పు చున్నాడు:—

శ్లో. ప్రాగభావయుతం ద్వైతం రచ్యతే హి ఘటాదివత్,

తథాఽపి రచనాఽచింత్యా మిథ్యా తేనేంద్రజాలవత్.

255

వ్యా. ఏవం చ ప్రాగభావయుతత్వే సత్యచింత్యరచనాత్వస్య మిథ్యాత్వలక్షణస్య సద్భావాత్ ద్వైతమిథ్యాత్వం సిద్ధమిత్యాహ—ప్రాగభావేతి. ప్రాగభావయుతమితి హేతుగర్భితం విశేషణం ద్వైతం ప్రాగభావయుతత్వాత్ ఘటాదివద్రచ్యతేహి. తథాపి రచ్యమానత్వేఽపి. తస్య ద్వైతస్య రచనాఽచింత్యా. తేన రచ్యమానత్వే సత్యచింత్యరచనాత్వేనైంద్రజాలికప్రాసాదవన్తి ఘ్యేత్యర్థః.

టీ. ప్రాగభావయుతం = ప్రాగభావముతోఁ గూడుకొనిన, ద్వైతం = ద్వైతప్రపంచము, ఘటాదివత్ = ఘటపటాదిపదార్థమువలె, రచ్యతే = కల్పింపబడుచున్నది. తథాపి = అట్లు కల్పింపబడినప్పటికిని, రచనా = ద్వైతకల్పనము, అచింత్యా = ఇట్టిదని యాలోచింప శక్యము గాని దగును. తేన = ఆకారణముచేత, (కల్పనాస్వరూపము లగుటచేత), ఇంద్రజాలవత్ = ఇంద్రజాలమువలె, మిథ్యా = అసత్యమైనది. (భవతి = అగుచున్నది).

తా. ద్వైతము ప్రాగభావముతోఁ గూడిన దగుచు ఘటాదుల వలె రచింపబడుచున్నది. అట్లు రచింపబడినప్పటికిని గారడీవానిచేతఁ గనబడఁబడిన వస్తువులవలె, ద్వైతముయొక్కకల్పనయు నెట్లు రచింపబడినదో యోచింప శక్యము కాదు గనుక ద్వైతము మిథ్యయగుచున్నది.

అవ ఇంతవఱకు చిద్రూపముయొక్క నిత్యతయు, చిద్వ్యతిరిక్త మైనదానికి మిథ్యాత్వమును సాధింపబడినవి కాని అద్వైతబ్రహ్మత్వమున కపరోక్షత్వము సాధింపబడ లేదంటివా? నీ స్వవచనమునకు వ్యాఖ్యాతము కలుగుచున్నది. అని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిత్ప్రత్యక్షా తతోఽన్యస్య మిథ్యాత్వం చానుభూయతే,
నాద్వైతమపరోక్షం చేత్యేతన్న వ్యాహతం కథమ్. 256

వ్యా. చితిస్తావత్స్వప్రకాశత్వేన నిత్యాపరోక్షా చ భాసతే. చిద్వ్యతిరిక్తస్య చ మిథ్యాత్వం తయైవ చితానుభూయత ఇతి దర్శితం. ఏవం చ సత్యద్వైతస్యాపరోక్షత్వం నాస్తీతి వదతో వ్యాఖ్యాతశ్చ స్యాదిత్యాహ—చిత్ప్రత్యక్షేతి. చిద్రూపేణ భాసనాదిత్యభిహితయుక్తి సముచ్చయార్థచ్చశబ్దః అద్వైతమపరోక్షం చేత్యేతత్కథం న వ్యాహతం చేతి యోజనా.

టీ. చిత్ = చైతన్యము, ప్రత్యక్షా = స్ఫూర్తిరూపము (అగును). తతః = ఆచైతన్యముకంటె, అన్యస్య = వేరైనద్వైతమునకు, మిథ్యాత్వం చ = మిథ్యయగు

టయును, అనుభూయతే = అనుభవింపఁబడుచున్నది. అద్వైతం = అద్వైతము, అపరోక్షం = పరోక్షము కాదు. ప్రత్యక్షమైన దనుట. నేతి=కా దని, ఏతత్ = ఈ నీ మాట, కథం=ఎట్లు? న వ్యాహతం=కొట్టువడదు? (విరోధమగును అనుట). ఈశ్లోకము నందలి చ శబ్దముచేత ౨౪౨ శ్లోకములలో చెప్పఁబడిన యుక్తిసమూహము సూచిత మగుచున్నది.

తా. చైతన్యము తనను ప్రత్యక్షముగాఁ దెలిసికొనుటయం దన్యవస్తువు నపేక్షింపకయే తెలిసికొనుచున్నది. ద్వైతము జడస్వరూప మగుటచేత, అటుల తనను తాను తెలిసికొనఁజాలక చైతన్యముచేతఁ దెలియఁబడిన కారణముచేత ద్వైతము మిథ్య యగు ననియుఁ దెలుపఁ బడి యుండెను. ఇట్లు తెలుపఁబడియుండినను మఱల చైతన్య మపరోక్షము గా దని నీ వనుట విరుద్ధము.

అవ. “ఉపనిషదర్థము నిట్లెఱిగినవారుకూడ నిట్టి అద్వైతబ్రహ్మతత్త్వమునం దేల విశ్వాసమును బొందరు” అని ద్వైతవాది యడుగఁగా సిద్ధాంతి యెదురెత్తుగ చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇత్థం జ్ఞాత్వాఽప్యసంతుష్టాః కేచిత్కుత ఇతీర్యతాం,
చార్వాకాదేః ప్రబుద్ధస్యాప్యత్తా దేహాః కుతో వద. 257

వ్యా. ఏవం వేదాంతార్థం జానతామపి పురుషాణాం కేషాంచి దత్ర విశ్వాసః కుతో న జాయత ఇతి పృచ్ఛతి—ఇత్థమితి. సమ్యగ్విచారశూన్యత్వాదితి వివక్షుః ప్రతి బంధీం గృహ్ణతి—చార్వాకాదేరితి. ఆదిశబ్దే న పామరా గృహ్యంతే. ప్రబుద్ధస్య ఊహా పోహకుశలస్య.

టీ. ఇత్థం=ఈలాగున, కేచిత్=కొందఱు, జ్ఞాత్వాపి = ఉపనిషదర్థ మెఱిగినను, కుతః = ఎందువలన, అసంతుష్టాః=సంతోషమును బొందరో, ఈర్యతాం=తెలుపఁబడుఁ గాక! అని యడిగితివేని, ప్రబుద్ధస్య = తెలివితేటలు గల, చార్వాకాదేరితి = చార్వాకుఁడు మొదలగువారికిని, పామరులకును, దేహాః = స్థూలదేహము, ఆత్మా=ఆత్మ యగుట, కుతః = ఎందువలన? వద = చెప్పుము.

తా. ఉపనిషదర్థమును తెలిసికొనినవారయ్యు దానియందు సంతోషవిశ్వాసములను కొందఱ తేల పొంద రని న న్నడిగితివి. నేనును నిన్ను నొకటి యడిగెదను. చార్వాకాదులు మంచి తెలివితేటలు గలవారు గదా! ఈస్థూలదేహమే యాత్మ యని యేల పొరపడిరో చెప్పుము.

నే నడిగినదానికి నీ వేమి సమాధానము చెప్పెదవో అదియే నేను చెప్పెడి యుత్తర మని తెలిసికొనుము, అని సిద్ధాంతి ప్రతిద్వందిసమాధానము చెప్పెను.

అవ. ఇప్పుడు పూర్వవాది ప్రతిబందీమోచనమును శంకింపఁగా సిద్ధాంతి సరస మైనపద్ధతిలో బదులు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సమగ్విచారో నాస్త్యస్య ధీదోషాదితి చేత్తథా,
అసంతుష్టాస్తు శాస్త్రార్థం న త్వైక్షంత విశేషతః. 258

వ్యా. ప్రతిబందీమోచనం శంకతే—సమ్యగితి. సామ్యేన సమాధత్తే—తథేతి, ధీదోషాదిత్యనుషజ్యతే. తుశబ్ద ఏవశబ్దార్థః.

టీ. అస్య = ఈ చార్వాకుఁడు మొదలగువర్గమునకు, ధీదోషాత్ = బుద్ధిదోషము వలన, సమ్యక్ = చక్కఁగా, విచారః = ఉపనిషదర్థవిచారము, నాస్తీతి చేత్ = లే దని యంటివా, అసంతుష్టాస్తు = వేదాంతార్థము నెఱింగినను చిత్తవిశ్రాంతి నొందనివారలన్ననో. విశేషతః = అతిశయముగా, శాస్త్రార్థం = ఉపనిషదర్థమును, న త్వైక్షంత = జాగ్రత్తగా పరిశీలించరు (పరిశీలించి తెలిసికొనరు.)

తా. చార్వాకాదులకు బుద్ధిదోషమువలన స్థూలదేహ మెట్లాత్మ యగు నని తోచునో యటులనే యుపనిషదర్థ మెఱిగినవారును శాస్త్రార్థమును చక్కఁగా పరిశోధించి తెలిసికొనకపోవుటచే చిత్త విశ్రాంతి నొందలే రని తెలియుము.

అవ. ఇప్పుడు ఇదివఱలో విచారణచేసిన తత్త్వజ్ఞానమునకు ఫలమును, నట్టి ఫలమును దెల్పెడు శ్రుతిని దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః,
ఇతి శ్రౌతం ఫలం దృష్టం నేతి చేద్దృష్టమేవ తత్. 259

వ్యా. ఇత్థం తత్త్వం విచార్య తజ్జన్యతత్త్వజ్ఞానఫలం విచారయితుం తత్ప్రతిపాదికాం శ్రుతిం పఠతి—యదేతి. “అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్చ త” ఇతి. అస్య మంత్రస్యోత్తరార్థం అస్య ముముక్షోర్హృది శ్రితాయే కామాస్తాదాత్మ్యాధ్యాస మూలా ఇచ్ఛాదయస్సంతి, తే సర్వే యదా యస్మిన్ కాళే ప్రముచ్యంతే తత్త్వజ్ఞానే ధ్యాసనివృత్తౌ నివర్తంతే, అథ తదానీమేవ మర్త్యః పూర్వం దేహతాదాత్మ్యాధ్యాసేన మరణశీలః పురుషః అమృతః అధ్యాసాభావేన తద్రహితో భవతి. తత్ర హేతుమాహ— ‘అత్ర బ్రహ్మ సమశ్చ త’ ఇతి. అత్రాస్మిన్నేవ దేహే బ్రహ్మ సత్యాదిలక్షణం సమశ్చ

తే సమ్యగాపో తీత్యస్యాశ్శుతేరర్థః. శ్రుత్యా ప్రతిపాదితం ఫలం కామనివృత్త్యాది లక్షణం నానుభవసిద్ధం. కింతు శాబ్దమేవేతి శంకతే—శ్రౌతమితి. సమనంతర శ్రుతి వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా తస్య దృష్టత్వం సిద్ధ్యతీత్యభిప్రాయేణ పరిహారతి— దృష్టమేవ తదితి.

టీ. యదా=ఎప్పుడు, ఆస్య = ఈసాధకునియొక్క, హృది = హృదయమందు, శ్రీతాః = ఉండిన, యేకామాః = ఏకొరికలు గలవో, తే సర్వే = అవి యన్నియు, ప్రముచ్యంతే=విడువబడుచున్నవి. ఇతి=ఇట్లు, శ్రౌకం = శ్రుతియందుఁ జెప్పబడిన, ఫలం=తత్త్వజ్ఞానఫలము, దృష్టం = కనబడుచున్నది. నేతి చేత్ = తత్త్వజ్ఞానఫలము ప్రత్యక్షముగా దంటివేసి, తత్ = అది, అనఁగా తత్త్వజ్ఞానఫల మనుట, దృష్టమేవ= ప్రత్యక్షమైనదే యగును. అని మఱియొక శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

తా. శ్రు. “యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే” అని ప్రారంభముచేసి ఈశ్రుతికడకు శ్రు. “అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్చుతే” అని చెప్పినది. దీని తాత్పర్య మేమి యనఁగా—సాధకునియొక్క హృదయమునందు నధ్యాసమూలకములైన రాగద్వేషాదు లున్న కాలమున నితఁడు మర్త్యుఁ డనబడుచున్నాఁడు. మర్త్యుఁ డనఁగా మరణించెడు వాఁడు. అధ్యాసమూలకములైన రాగద్వేషాదులు పూర్తిగా పోయినప్పుడు మరణము లేనివాఁడై ఈదేహమునందే సత్యజ్ఞానాదిలక్షణములు గలబ్రహ్మస్వరూపమును అపరోక్షముగా(తానేర్చు) యనుభవించుచున్నాఁడు. అని తత్త్వజ్ఞానఫలము ఈదేహమందే కనవచ్చు ననెడి శ్రుతితాత్పర్యమునుబట్టి బ్రహ్మజ్ఞానఫలము ప్రత్యక్షమగునని తెలియవలెను.

ఆవ. ఇట్టి బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానము లేకపోవుటయే గ్రంథి యనబడుచున్నది అని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యదా సర్వే ప్రభిద్యంతే హృదయగ్రంథయ స్త్వితి,

కామా గ్రంథిస్వరూపేణ వ్యాఖ్యాతా వాక్యశేషతః.

200

వ్యా. తస్య దృష్టత్వస్పష్టికరణాయ తద్వాక్యముదాహృత్య తస్యార్థమాహ— యదా సర్వ ఇతి. అనేన వాక్యశేషేణ కామప్రమోకస్య గ్రంథిభేదత్వేన వ్యాఖ్యాత తత్వాద్గ్రంథిభేదస్యాహంకారచిదాత్కనోస్తాదాత్మ్యాధ్యాసనివృత్తిలక్షణస్యానుభవ సిద్ధ త్వాన్నాప్రత్యక్షతేతి భావః. వాక్యశేషత ఇత్యనేన వాక్యేనేత్యర్థః.

టీ. యదా = ఎప్పుడు, హృదయగ్రంథయః = హృదయగ్రంథులు, సర్వే = అన్నియు, ప్రభిద్యంతే = తెగిపోవునో, ఇతి=కూలాగున, కామాః=రాగద్వేషాదులు, గ్రంథిస్వరూపేణ = పీటముడులవంటి వని, వాక్యశేషతః = కడవటి వాక్యమువలన, వ్యాఖ్యాతాః=విశదముగ తెలుపఁబడినవి.

తా. హృదయగ్రంథు లనఁగా జడమైన అహంకారమునకు చిదాత్మకు తాదాత్మ్యాధ్యాస మగును. అట్టి యధ్యాసముచేతనే రాగ ద్వేషాదులు హృదయమున పీటముల్లవలె దుర్భేద్యములై యున్నవి. అవి యెప్పుడు తత్త్వజ్ఞానము గలుగునో అప్పుడు విడి పోవుచున్నవి. అని “యదా సర్వే ప్రభిద్యంతే హృదయగ్రంథయ స్త్వితీ” (వజ్రాన నిష్ఠాకాలమందు సకల హృదయగ్రంథులును భేదింపఁబడుచున్నవో) యను నీశ్రుతి విశదపఱచుచున్నది.

అవ. లోకమున కామ మనఁగా కోరిక యని వాడుచున్నారు కాని గ్రంథి యని వాడుక లేదు. గ్రంథి యని కామము నేల చెప్పితి వని యాశంకించి బదులు చెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. అహంకారచిదాత్మానా వేకీకృత్యావివేకతః,

ఇదం మే స్యా దిదం మే స్యాదితీచ్ఛాః కామశబ్దితాః. 261

వ్యా. నను, లోకే కామశబ్దేనేచ్ఛాభేద ఏవోచ్యతే. అతః కథం తస్య గ్రంథి త్వేన వ్యాఖ్యానమిత్యాశంక్యాధ్యాసమూలస్యైవేచ్ఛావిశేషస్య కామశబ్దవాచ్యత్వం నేచ్ఛామాత్రస్యేత్యాహ—అహంకారేతి.

టీ. అవివేకతః = అజ్ఞానమువలన, అహంకారచిదాత్మానా - అహంకార=అహంకారమును. చిదాత్మానా = కూటస్థుడై తస్యమును, ఏకీకృత్య=ఏకముగా చేసి, (రెంటికిని తాదాత్మ్యాధ్యాసముచేసి) ఇదం=ఇది, మే=నాకు, స్యాత్ =కావలెను, ఇదం=ఇది, మే=నాకు, స్యాత్ =కావలెను. ఇతి=ఇటువంటి, ఇచ్ఛాః=కోరికలు, కామశబ్దితాః=కామము అని చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. అచిత్తైన అహంకారమును చిద్రూపుడైనకూటస్థుని ఒక్కటిగాఁ దలంచుట చిదచిత్త్వగ్రంథి యనఁబడును. ఇదియే అజ్ఞానమువలనఁ గలిగిన యధ్యాసము. అట్టి అధ్యాసముచేత ‘నిది నాకుఁ గావలె నిది నాకుఁ గావలయు’ ననెడి యిచ్ఛలు కామము అని చెప్పఁబడుచున్నవి.

అవ. అధ్యాసమువలన కలిగిన కామమును పరిత్యజింపవలయును. అనినపుడు

ఇంతకంటె వేతనవస్తువు నవలంబించి కదా విడువవలయును, అనెదవేమో.

సమతమే యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అప్రవేశ్య చిదాత్తానం పృథక్పశ్య స్నహంకృతిం,
ఇచ్ఛంస్తు శోటివస్తుని న బాధో గ్రంథిభేదతః.

వ్యా. నన్వధ్యాసమూలస్యైవ కామస్య త్యాజ్యత్వే సతీతరోఽభ్యు
స్సాదిత్యాశంక్య బాధకత్వాభావాదభ్యుపేయతయేత్యాహ—అప్రవేశ్యేతి
కారే చిదాత్తానమప్రవేశ్య తాదాత్త్యాభ్యాసేనానంతర్భావ్యేత్యర్థః.

టీ. చిదాత్తానం=ప్రత్యగాత్తను, అప్రవేశ్య = అహంకారముతో
అహంకృతిం = జడమైన యహంకారమును, పృథక్ = ప్రత్యగాత్తకంటె
పశ్యత్ = కనుగొనుచు, గ్రంథిభేదతః - గ్రంథి=చిదచిద్గ్రంథి యనెడు
భేదతః = తెంపివేయుటవలన (వేటుగా తెలిసికొనుటవలన) శోటివస్తుని =
వస్తువులను, ఇచ్ఛం = కోరుచుండినను, న బాధః = ఏవిధమైన బాధయును
(మాకాక్షేపము లే దనుట).

తా. ప్రత్యగాత్తను అహంకారముకంటె విలక్షణమైన
గను దానితో నంటినదానినిగను దెలిసికొనుట గ్రంథిభేదము (అ
నివృత్తి) యనఁబడుచున్నది. అప్పు డేయేకోరిక లున్నను నవి
నకు సుఖదుఃఖాద్యనర్థములను నీయఁజాల వని తెలియవలెను.

అవ. అధ్యాస మెపుడు నివర్తించెనో యటుపైన కోరికలు పొడముట నుండు
దందు వేమో? ప్రార్థకర్త వశమువలన కామాదులు పుట్టినను పుట్టవచ్చును అని
చున్నాఁడు:—

శ్లో. గ్రంథిభేదేఽపి సంభావ్యా ఇచ్ఛాః ప్రార్థదోషతః,
బుద్ధ్యాఽపి పాపబాహుళ్యాదసంతోషో యథా తవ.

వ్యా. నన్వధ్యాసాభావే కామానామనుదయాపత్తిస్సాదిత్యాశంక్యా
వశాత్తేషా ముత్పత్తిస్సంభవిష్యతీత్యాహ—గ్రంథిభేదేఽపీతి. అత
మాహ—బుద్ధ్యాపీతి.

టీ. యథా=అట్లు, బుద్ధ్యాపి = వేదాంతార్థమును తెలిసినప్పటికిని, పాపబా
హుళ్యాత్ = పాపాధిక్యమువలన, అసంతోషః=తృప్తిలేకపోవుట, తవ=నీకు, (ఆసీత్
పించెనో), తథా=అట్లు, గ్రంథిభేదేఽపి = చిదచిద్గ్రంథి వీడిపోయినను, ప్రార్థదోషతః

ప్రారబ్ధ = ప్రారబ్ధకర్త ముయొక్క, దోషతః = లోపమువలన, ఇచ్ఛాః = కామాదులు, సంభావ్యాః = సంభవింపవచ్చును.

తా. వేదాంతార్థము నెన్నివిధముల నెంతగా బోధించినను పాపాధిక్యమువలన నీకు సంతోషము గలుగని విధంబున గ్రంథిభేదము గలిగినను (అధ్యాస నివర్తించినను) ప్రారబ్ధకర్త దోషమువలన కామాదులు పుట్టుట యసంభవము గా దని గ్రహింపుము.

అవ. అధ్యాస పోయినతర్వాత నహంకారాదిసంబంధము. తైన కామాదులు అనర్థదాయకములు కావని దృష్టాంతములను చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అహంకారగతేచ్ఛాద్వైదేహవ్యాధ్యాదిభిస్తథా,
వృక్షాదిజన్తనాశైర్వాచిద్రూపాత్తనికింభవేత్. 264

వ్యా. అధ్యాసాభావేహంకారగతేచ్ఛాదేరబాధకత్వం దృష్టాంతద్వయప్రదర్శనేన విశదయతి—అహంకారేతి. యథా దేహగతవ్యాధ్యాదిభిరహంకారసాక్షిణో బాధో నాస్తి, దేహసంబంధరహితత్వాత్. యథా వా వృక్షాదిగతైర్జన్తాదిభిరేవమధ్యాస నివృత్తావహంకారగతేచ్ఛాదిభిరపి చిద్రూపాత్తనికింభవేదితి భావః.

టీ. చిద్రూపాత్తని = చిత్స్వరూపుడైన ప్రత్యగాత్మయందు, అహంకారగతేచ్ఛాద్వైకి-అహంకార=అంతఃకరణమునందు, గత=ఆశ్రయించియుండిన, ఇచ్ఛాద్వైకి=కామాదులచేతఁగాని, దేహవ్యాధ్యాదిభిః = దేహమునందలి రోగములు మొదలగు వానితోఁగాని, తథా = అలాగున, వృక్షాదిజన్తనాశైర్వా - వృక్షాది = చెట్లు చేమలు మొదలగువానియొక్క, జన్తనాశైర్వా = ఉత్పత్తివినాశములతోఁగాని, కింభవేత్ = ఏమి యపాయము గలుగును? (ఏమి యపాయమును లేదనుట).

తా. సాధకున కెప్పుడధ్యాసము నివర్తించినదో యపుడు వాడు దేహహంకారాదులతో సంబంధములేక వాని కన్నింటికిని సాక్షి చిద్రూపుడై యలరారుచుండఁగా దేహమునందుండు రోగాదులును చెట్లచేమలయందుండు నుత్పత్తివినాశంబులును బాధింపనితెఱంగున నహంకారమున నుండు కామాదులును నెంతమాత్రము ఆచిద్రూపుని బాధింపజాలవని గ్రహింపుము.

అవ. ప్రత్యగాత్మ అసంగస్వరూపుడను నద్వితీయుండును నగుటవలన అధ్యాస మున్నకాలమునఁగూడ కామాదిబాధలు లేకపోవలయుఁగదా యనిన, నా కనుకూలమైన యాశంకనే చేసితి వని సంతసించుచు, నుత్తరము జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. గ్రంథిభేదా త్పురావ్యేపమితి చేత్త న్న విస్తర,
అయమేవ గ్రంథిభేద స్తవ తేన కృతీ భవాన్.

265

వ్యా. నను చిదాత్మనోఽసంగస్యైకరూపత్వాత్పూర్వమపి కామాదిభాగో నాస్తీతి శంకతే—గ్రంథిభేదాదితి. ఏవంవిధబోధస్యైవగ్రంథిభేద త్వేనాస్త్యాభిరభి ధీయమానత్వాదిదం చోద్యమస్తదనుకూలమిత్యాహ—తన్నవిస్త రేతి.

టీ. గ్రంథిభేదాత్ = గ్రంథివిచ్ఛేదముకంటె, పురాపి = పూర్వముకూడ, (అజ్ఞాన దశయందును), ఏవ మితి చేత్ = ఇటుల ప్రత్యగాత్మ యనారోపితస్వరూపుడై యున్నాడందువేసి, తత్ = ఆమాటను, (ఆత్మ యనారోపితస్వరూపుడగుటను), న విస్తర = మఱువకుము. అయమేవ = కూటస్థుడగు సర్వదా అసంగుడనెడి యాబోధయే, తవ = నీయొక్క, గ్రంథిభేదః = హృదయగ్రంథిని భేదించును. తేన = ఆయభండబోధ చేత, భవాన్ = నీవు, కృతీ = కృతార్థుడ వగుచున్నావు.

తా. హృదయగ్రంథి విడిపోవుటకు (అహంకారాదిసాక్షి నని యెఱుంగుటకు) పూర్వ మజ్ఞానదశయందును నిస్పృహ జ్ఞానదశయందువలెనే ఆత్మ అసంగుడై యనారోపితస్వరూపుడై యద్వైతతత్త్వమై ఆనంద ఘనమై అపరోక్షస్వరూపమై సద్రూపుడై చిద్రూపుడై యుండు నంటివా? ఉపనిషద్బోధ యదియే. గ్రంథివిచ్ఛేదం బన నిదియే; నేను దెల్పునదియు నిదియే. నీవు శంకించినదియు నిదియే; నేను సమాధానము చెప్పు నదియు నిదియే. నీ క్షేపితత్వబోధ కలిగెనేని దానిని మఱువక దృఢ మగునట్లు పూర్వోక్తరీతిగా నావృత్తి చేయుచు గృతార్థుండవు గఱుము.

అవ. గ్రంథి యనగా నిట్టిజ్ఞానము లేకుండుటయే యని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. నైవం జానంతి మూఢాశ్చే త్సోఽయం గ్రంథి ర్న చాపరః,
గ్రంథితద్భేదమాత్రేణ వైషమ్యం మూఢబుద్ధయోః.

266

వ్యా. ఏవంవిధజ్ఞానాభావఏవ గ్రంథిరిత్యాహ—నైవమితి. నను, జ్ఞానినోఽపీ ఛ్యభ్యుపగమే జ్ఞాన్యజ్ఞానినోః కుతో వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్య గ్రంథిభేదాతిరేకేణ న కుతోఽపీత్యాహ—గ్రంథితద్భేదేతి.

టీ. మూఢాః = అజ్ఞానులు, ఏవం = ఇటువంటి స్వరూపముగా, న జానంతీతి చేత్ = తెలిసికొనఁజాలరంటి వేసి, సోఽయం = అదియే, గ్రంథిః = చిదచిద్గ్రంథి, (భవతి = ఆగుచున్నది). అపరః = మఱియొక గ్రంథి, న చ = లేదు. మూఢబుద్ధయోః.

మూఢ = అజ్ఞానికిని, బుద్ధయోః = జ్ఞానికిని, గ్రంథితద్భేదమాత్రేణ-గ్రంథి = గ్రంథి యుండుటచేతను, తత్ = ఆ గ్రంథియొక్క, భేదమాత్రేణ = లేకపోవుటచేతను, వైషమ్యం = తారతమ్యము, (భవతి = కలుగును).

తా. అజ్ఞాను లిట్టిస్వరూపమును తెలిసికొనుట లేదే యంటివేని తెలియకపోవుటయే హృదయ గ్రంథి యనబడును. ఇంతకన్న వేఱుగా గ్రంథి లేదు. ఎవనికి నిట్టి గ్రంథి విడిపోవునో వాఁడు జ్ఞాని యనియు, ఎవనికి నీ గ్రంథి విడిపోకయుండునో వాఁడే యజ్ఞాని యనియు నుభ యులకు తారతమ్యము గ్రంథివిచ్ఛేదమునుబట్టియు, గ్రంథివిచ్ఛేదము కాకుండుటంబట్టియు నేర్పడిన దని తెలియ నగును.

అవ. వీఁడు జ్ఞాని యనియు వీఁడు అజ్ఞాని యనియు వ్యవహారమునకుఁ గారణాంతరము లే దని తెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రవృత్తౌ వా నివృత్తౌ వా దేహేంద్రియమనోధియాం,
న కించి దపి వైషమ్యమస్మిన్ జ్ఞానివిబుద్ధయోః.

267

వ్యా. కారణాంతరాభావమేవ విశదయతి—ప్రవృత్తావితీ.

టీ. దేహేంద్రియమనోధియాం - దేహా = దేహముయొక్కయు, ఇంద్రియ = ఇంద్రియములయొక్కయు, మనః = మనస్సుయొక్కయు, ధియాం = బుద్ధియొక్కయు, ప్రవృత్తౌ వా = కర్తములను చేయుటయందుఁగాని, నివృత్తౌ వా = ఊరకుండుటయందుఁగాని అజ్ఞానివిబుద్ధయోః = అజ్ఞానికిని జ్ఞానికిని, కించిదపి = ఏమాత్రమును, వైషమ్యం = తారతమ్యము, నాస్తి = లేదు.

తా. జ్ఞానికిని అజ్ఞానికిని భేదము గ్రంథియొక్క కలిమిలేము లంబట్టి యేర్పడినది గాని దేహేంద్రియమనోబుద్ధులయొక్క ప్రవృత్తి నివృత్తులంబట్టి యెంతమాత్రము నేర్పడ లే దని స్పష్టముగాఁ దెలియ నలయును.

అవ. ఈ చెప్పబడిన లక్షణమును దృఢపఱచుటకు దృష్టాంతమును జెప్పాచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్రాత్యశ్రోత్రియయో ర్వేద పాదాపాతకృణా భిదా,
నాహారాదావస్తి భేదస్సోఽయం న్యాయోఽత్ర యోజ్యతామ్.

వ్యా. ఉక్తార్థే దృష్టాంతమాహ—వ్రాత్యేతి.

టీ. వ్రాత్యశ్రోత్రియయోః = వ్రాత్యునకును శ్రోత్రియనకును, భిదా = భేదము, వేదపాఠాపాఠకృతా - వేదపాఠ = వేదమును చదువుట చేతను, అపాఠ = వేదమును చదువకపోవుటచేతను, కృతా = ఏర్పడినది. ఆహారాదౌ = భోజనాదివ్యవహారములందు భేదః = తారతమ్యము, నాస్తి = ఏమాత్రమును లేదు. సః అయం న్యాయః = ఆ యా న్యాయము, ఆత్ర = ఈ జ్ఞానివిషయమునను అజ్ఞానివిషయమునను, యోజ్యతాం = సమన్వయము చేసికొనబడుఁగాక, (సరిపోవు ననుట).

తా. వ్రాత్యుఁ డనఁగా నుపనయనాదిసంస్కారములు లేని బ్రాహ్మణుఁడు; వేదాధ్యయనాదియోగ్యతలు గల బ్రాహ్మణుఁడు శ్రోత్రియుఁ డనబడుచున్నాఁడు. ఉభయులును బ్రాహ్మణులే కదా. ఇందులో మొదటివానిని వ్రాత్యుఁ డనుటకును రెండవవానిని శ్రోత్రియుఁ డనుటకును గారణము వేదాధ్యయనము లేకపోవుటయును అది గలిగియుండుటయునే. ఇంతియ గాని వారి భోజనాదివ్యవహారములంబట్టి కాదు. ఈవిధంబుననే అజ్ఞానివిషయంబునను జ్ఞానివిషయంబునను నీ దృష్టాంతముంబట్టి సమన్వయము చేయనగును.

ఆవ. గ్రంథి విడిపోయినవాఁడు జ్ఞాని యగు నని యిదివఱకుఁ జెప్పినచూటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పిన గీతవాక్యమును ప్రమాణముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న ద్వేష్టి సంప్రవృత్తాని న నివృత్తాని కాంక్షతి,
ఉదాసీనవదాసీన ఇతి గ్రంథిభిదోచ్యతే.

269

వ్యా. జ్ఞానినో గ్రంథిశూన్యత్వే గీతావాక్యం ప్రమాణయతి—న ద్వేష్టితి. సంప్రవృత్తాని ప్రాప్తాని దుఃఖాని న ద్వేష్టి. నివృత్తాని సుఖాని న కాంక్షతి. కింతు ఉదాసీనవద్వర్తత ఇత్యర్థః. గ్రంథిభిదా గ్రంథిభేదః.

టీ. సంప్రవృత్తాని = సంప్రాప్తములైన దుఃఖాదులను గూర్చి, (జ్ఞాని) న ద్వేష్టి = ద్వేషింపఁడు, (ఏవగింపఁడు), నివృత్తాని = తొలగిన సుఖాదులను, న కాంక్షతి = కోరఁడు. (నా కివి గావలయు నని దేవిరింపఁ డనుట). ఉదాసీనవత్ = ఉదాసీనుని వలె. (ఊరకున్నవానివలె, ఆసీనః = కూర్చుండినవాఁడు, (జ్ఞాని) యనబడుచున్నాఁడు. ఇతి = ఇట్లు, గ్రంథిభిదా = గ్రంథిభేదము, (అవిద్యానివృత్తి), ఉచ్యతే = తెలుపబడుచున్నది.

తా. జ్ఞాని యగువాఁడు అప్రాప్తముగ లభించినవానిని పరిశ్యజింపఁడు. లభింపనివానికై యాశపడఁడు. ఇంక నేమి చేయు ననఁగా

వమియుపనిలేనివానివలె నూఱక 'కూరుచుండియుండును. చిదచిద్బ్రంధి వీడిన వాని తెఱం గిట్టి దని కృష్ణసరమాత్తచే భగవద్గీతయం దను గ్రహింపబడినది.

అవ. నీ వ్రదాహరించిన వాక్యము ఉదాసీనుడై యుండవలెను అనెడి విధిపర మగును గాని గ్రంథి వీడిపోవలయు ననుటను విధింపదు. అని యాశంకించి బదులు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఔదాసీన్యం విధేయం చేవ్చచ్ఛబ్దో వ్యర్థతా మియాత్,
న శక్తా అస్య దేహాద్యా ఇతి చేద్రోగ ఏవ సః. 270

వ్యా. నన్విదం వాక్యమాదాసీన్యవిధిపరం. న తు గ్రంథిభేదే ప్రమాణమితి శంకతే—ఔదాసీన్యమితి. విధిపరత్వే వచ్ఛబ్దో వ్యర్థస్యాదితి పరహారతి—వచ్ఛబ్ద ఇతి. నను, జ్ఞానిదేహాదేరకార్యక్షమత్వాదప్రవృత్తిర్న తు గ్రంథిభేదాదిత్యాశంక్యాప హాసతి—న శక్తాఇతి.

టీ. ఔదాసీన్యం=ఏమియుచేయక యూఱకుండవలయు ననుటను, విధేయం చేత్ = విధించుచున్న దని యంటివా? వచ్ఛబ్దః = ఉదాసీనవత్ అనెడి పదంబున నుండు వత్ ప్రత్యయము, వ్యర్థతాం = నిర్వర్థకమగుటను, ఇయాత్ = పొందును. అర్థము లేని దగు ననుట. అస్య = ఈజ్ఞానియొక్క, దేహాద్యాః=దేహేంద్రియాదులు, న శక్తాః=ఏపనిని జేయఁజాలవు. ఇతి చేత్=ఇట్లంటివా, సః=అట్లేమియు చేయలేకపోవుట, రోగఏవ = వ్యాధియే యగును.

తా. నీ వ్రదాహరించిన గీతావాక్యము జ్ఞానికి హృదయగ్రంథి భేదము గావలయు ననుటకుఁ బ్రమాణముగా చెప్పితివి. ఆవాక్యమున కర్థ మది గాదు. “జ్ఞానియైనవాఁడు కాలుచేతులు కదల్పక యొకచోట నూఱక కూర్చుండవలయు ననుటను దెలుపుచున్న దని నే నేల యన రాదు” అనియొకవేమొ! నీయర్థము వ్యర్థము, అనఁగా నర్థము లేని దని అందలి వచ్ఛబ్దము చెప్పుచున్నది. లేక నీ వన్నయర్థము రావలయు ననిన “ఉదాసీనో ఽయమాసీనః” అని వచ్ఛబ్దము లేకయుండిన నట్లు చెప్ప వచ్చును. అట్లుగాక “వదాసీనః” అని వచ్ఛబ్దముతో చేరియుండట వలన నూరకుండు వానివలె కూర్చుండవలయు నని యర్థ మగును. కనుక నీవనిన యర్థము ఘటించదు. జ్ఞానియొక్క దేహేంద్రియాదు లేపనిని జేయఁజాలవు గనుక నట్లు చెప్పబడె నని యందువేమొ! అట్లు

పనిచేయలేక పోవుట గ్రంథిభేదమువలనఁ గాదు, అది రోగమే యగును.

అవ. కానీ, అది రోగమే యనుకొనెదము. తప్పేమి యనినఁ జెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. తత్త్వబోధం క్షయవ్యాధిం మన్యంతే యే మహాధియః,
తేషాం ప్రజ్ఞాతివిశదాం కిం తేషాం దుశ్శకం వద. 271

వ్యా. భవతు. కో దోషస్తత్రాహ—తత్త్వబోధమితి. కిం దుశ్శకమసాధ్య మిత్యర్థః.

టీ. యే మహాధియః = ఏబుద్ధిశాలురు, తత్త్వబోధం = తత్త్వజ్ఞానమును, క్షయవ్యాధిం = దేహేంద్రియాదులను క్షీణింపఁజేసెడివ్యాధినిగా, మన్యంతే=తలం తురో, తేషాం = వారియొక్క (అట్లు తలంచినవారియొక్క), ప్రజ్ఞా = తెలివి, అతి విశదా = ఎంత నిర్మలమైనది? తేషాం = అట్టివారికి, దుశ్శకం = సాధ్యముకానిది, కిం = ఏదియో, వద = చెప్పుము.

తా. దేహేంద్రియాదులు క్షీణించి పనిచేయక యుండెనేని తత్త్వబోధగలవానినిగా నెఱుంగవలయును అనెడి యామహాబుద్ధి మంతులతెలివి నేమి చెప్పవలయును! తత్త్వజ్ఞానమును క్షయవ్యాధి యనినవా రిఁక నెంతటి యకార్యములనైనఁ జేయ వెనుకంజ వేయ రని సిద్ధాంతి హేళనము చేసినాఁడని భావము.

అవ. జ్ఞాను లగువారు ప్రవృత్తిని విడిచి నివృత్తులై యున్నట్లు పురాణములలోఁ జెప్పఁబడుచుండఁగా నన్నిట్లేల పరిహసించెద వందువేమో యని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భరతాదేరప్రవృత్తిః పురాణోక్తేతి చేత్తదా,
జక్షన్ క్రీడన్ రతిం విందన్నిత్యశ్రాపీర్ష కిం శ్రుతిమ్. 272

వ్యా. నన్వస్థానే పరిహాసోఽయం జ్ఞానినాం ప్రవృత్త్యభావస్య పురాణసిద్ధ త్వాదితి శంకతే—భరతాదేరితి. శ్రుతిమజానానశ్చోదయసీతి—పరిహారతి. జక్షన్నితి. “జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణ స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా వయన్యైర్వా నోపజనం స్త రన్నిదం శరీర”మితి శ్రాతం వాక్యం నాశ్రాపీరిత్యర్థః. జక్షన్ భక్షయన్. జక్ష భక్షహాసనయోరితి ధాతుః. క్రీడన్ స్వేచ్ఛయో విహారన్ రమమాణః స్త్ర్యాదిభిః

నోపజనం స్తరన్నిదం శరీరమితి ఉపజనం జనానాం సమీపే వర్తమానమిదం స్వశరీరం
 నస్తరన్నానుసందధాన ఇత్యర్థః. శ్లోకే రతిం విందన్నితి శ్రౌతస్య రమమాణ ఇతి
 పదస్య వ్యాఖ్యానమ్.

టీ. భరతాదేః=భరతుఁడు మొదలైన జ్ఞానివర్గమునకు, అప్రవృత్తిః = ప్రవర్తిం
 వకపోవుట, పురాణోక్తా = పురాణములయందుఁ జెప్పబడినది. ఇతి చేత్ = ఇట్లందు
 వేమో! తదా=అప్పుడు, జక్షన్ = భక్షించుచు, క్రీడన్ = ఆడుచు, రతిం = పుత్ర
 మిత్రాదులయం దనురాగమును, విందన్ = పొందుచు, ఇతి = ఈవిధముగా స్వస్వరూప
 మున నుండు ననెడి, శ్రుతిం=వేదవాక్యమును, నాశ్రాప్షీః కిం = వినలేదా యేమి?

తా. జడభరతాదు లే పని చేయకయు నూరకుండి రని పురాణ
 ములలోఁ దెల్పబడలేదా యనెదవేమో? శ్రుతిలో జీవన్ముక్తునిస్థితిని
 దెప్పుచు, భక్షించుచు, ఆడుచు, అనురక్తుఁ డగుచుఁ దన శరీరమునే
 మఱచి యానందమయుండై యున్నట్లు చెప్పబడినదే. దానికి నీ వేమి
 చెప్పెదవో చెప్పుము. అనఁగా వేదార్థముఁ దెలియక యిట్లు ప్రశ్నించు
 చున్నా వని ఎగలాళిచేసినాఁ డని భావము.

అవ. నేను పురాణమునఁ జెప్పబడిన జడభరతాదుల నిర్వాహారత కేమి యర్థ
 మనిన దానికి ప్రతిగా శ్రుత్యర్థమును చెప్పి హాస్యము చేసెతివి. ఇప్పుడైనను పురాణ
 మందుఁ జెప్పబడిన యర్థమునకు సమన్వయ మె ట్లందువేని దాని సమన్వయ మి ట్లగు
 నని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న హ్యహారాది సంత్యజ్య భరతాద్యాస్థితాః క్వచిత్,

కాష్ఠపాషాణవ త్కింతు సంగభీతా ఉదాసతే.

273

వ్యా. నను తర్హి పురాణస్య కా గతిరిత్యాశంక్య పురాణమప్యాదాసీన్య
 బోధన పరం. న ప్రవృత్త్యభావపరమిత్యభిప్రేత్యాహ—న హ్యహారాదీతి.

టీ. భరతాద్యాః = జడభరతుఁడు మొదలగువారు, క్వచిత్ = ఎన్నఁడును, ఆహా
 రాది=ఆహారాదులను, సంత్యజ్య = వదలిపెట్టి, కాష్ఠపాషాణవత్ - కాష్ఠ = కొయ్యల
 వలెను, పాషాణవత్ = పాషాణములవలెను, న హి స్థితాః=ఉన్నవారుకారు, కింతు =
 ఎ ట్లుండి రనఁగా, సంగభీతాస్సంతః = దారాపుత్రాదిసంగమునకు భయపడిన వా రగుచు,
 ఉదాసతే = ఉదాసీనులై యుండిరి. ఏమియుం బనిలేనివారివలె వర్తించి రనుట.

తా. పురాణములయందుఁ జెప్పబడిన జడభరతుఁడు మొద
 లగు జ్ఞానులు ఏ పనియుచేయక యాహారాదులను సముతము బరిత్యజించి

యూరకుంఘట లేదు. పుత్రమిత్రాదులఁ గైకొనిన, వానితో సంబంధ మేర్పడును అను భయముచేత కాష్ఠప్రాయులుగ నుదాసీనులుగ నుండి రని సమన్వయము చేయఁదగును.

అవ. జడభరతాదులచేత విషయసంగ మేల పరిత్యజింపఁబడినది ?—

శ్లో. సంగీ హి బాధ్యతే లోకై ర్నిస్సంగ సుఖమశ్ను తే,

తేన సంగః పరిత్యాజ్య స్సర్వదా సుఖమిచ్ఛతా.

274

వ్యా. సంగోఽపి కుత స్త్యజ్యత ఇత్యత ఆహ—సంగీతి.

టీ. సంగీ=విషయాసక్తిగలవాఁడు, లోకైః=జనులచేత, బాధ్యతే=బాధింపఁబడు చున్నాఁడు. నిస్సంగః = విషయాసక్తిలేనివాఁడు, సుఖం = సౌఖ్యమును, అశ్నుతే= పొందుచున్నాఁడు. తేన = ఆకారణముచేత, సర్వదా = ఎల్లప్పుడును, సుఖం=సౌఖ్య మును, ఇచ్ఛతా = కోరెడువానిచేత, సంగః = విషయాసక్తి, పరిత్యాజ్యః = పరిత్యజింపఁ దగిన దగును.

తా. ఎవఁడు విషయములం దాసక్తుడై యుండునో యట్టివాఁ డందఱిచే బాధింపఁబడుచున్నాఁడు. విషయాసక్తి లేనివాఁడు సుఖ పడుచున్నాఁడు. జనులచే గౌరవింపఁబడుచున్నాఁడు. కాన సుఖాపేక్ష గలవాఁ డెల్లప్పుడును విషయాసక్తిని విడువవలయును.

అవ. మీరు చెప్పినదానివలన నా కి ట్లర్థమైనది. మనస్సునందు సంగము లేక యుండవలయు నని. అయితే లోపల నిస్సంగులై యున్నను వెలుపట నాహారవిహార ములను జరిపెడువారిని అజ్ఞాను లని జను లందురే యని యాశంకించి యు త్తరము చెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. అజ్ఞాత్వా శాస్త్రహృదయం మూఢో వక్త్యన్యథాఽన్యథా,

మూర్ఖాణాం నిర్ణయస్త్వాస్తా మస్త త్సిద్ధాంత ఉచ్యతే.

275

వ్యా. నను, తర్హి, మానససంగస్యైవ త్యాజ్య త్వేఽంతస్సంగశూన్యానాం బహిర్వ్యవహారతామజ్ఞత్యాదికం జనైః కథముచ్యత ఇత్యాశంక్య, శాస్త్రతాత్పర్య జ్ఞానశూన్యత్వాదిత్యాహ—అజ్ఞాత్వేతి. ఆలో మూఢవ్యవహారో నాత్ర విచారణీయ ఇత్యాహ—మూర్ఖాణామితి. తర్హి కిమనుసంధేయమిత్యాకాంతాయాం శాస్త్ర హృదయమిత్యాహ—అస్తత్సిద్ధాంత ఇతి.

టీ. శాస్త్రహృదయం=శాస్త్ర తాత్పర్యమును, అజ్ఞాత్వా=చెలియక, మూఢః = మూఢుఁడు, అన్యథాన్యథా=పలువిధములుగా, వక్తి=చెప్పును. మూర్ఖాణాం = మూర్ఖుల

యొక్క, నిర్ణయః=నిశ్చయము, ఆస్తాం=అట్లుండుఁగాక. అస్త త్ సిద్ధాంతః-అస్త త్ =మా
యొక్క, సిద్ధాంతః=నిర్ణయము, (శాస్త్రతాత్పర్యము). ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. మూఢులు శాస్త్రతాత్పర్యము నెఱుఁగక వారివారికిఁ
దోచినటుల పరిపరివిధములఁ బల్కుదురుగాక. వారి నిశ్చయము
మన కేల? మాసిద్ధాంతమును అనఁగా వేదాంతశాస్త్రతాత్పర్యమును
దెల్పుదుము.

అవ. మీరు చెప్పెడి శాస్త్రతాత్పర్య మేమి యనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వై రాగ్యబోధోపరమా స్సహాయాస్తే పరస్పరం,
ప్రాయేణ సహ వర్తంతే వియుజ్యంతే క్వచిత్క్వచిత్. 276

వ్యా. కోఽసావిత్యత ఆహ—వై రాగ్యేతి.

టీ. వై రాగ్యబోధోపరమాః - వై రాగ్య = విరక్తియు, బోధ = జ్ఞానమును, ఉప
రమాః = ఉపరతియు, తే = ఈ యవి మూఁడును, పరస్పరం = ఒకటికొకటి, సహాయాః =
సహాయములగును. ప్రాయేణ = తఱచుగా, సహ వర్తంతే = ఆమూఁడును కలిసియుండును.
క్వచిత్ క్వచిత్ = ఒకానొకనియం దొకటికొకటి, వియుజ్యంతే = లేకయుండును.

తా. వై రాగ్యము, బోధ, ఉపరతి ఈమూఁడును నొకటితో
నొకటి కలిసి తత్త్వబోధకుఁ దోడ్పడుచు నుండును. ఒక్కొక్కనియందు
నొకటి గాని రెండు గాని లేకను పోవచ్చును.

అవ. వై రాగ్యబోధోపరతు లొకటికొకటి కలిసియుండు ననుటచేత వానికి పర
స్పరము భేదము లేదా? అని శంక రాఁగా వానికి పరస్పరము భేదము గల దని చెప్పు
చున్నాఁడు:—

శ్లో. హేతుస్వరూపకార్యాణి భిన్నాన్యేషా మసంకరః,
యథావ దవగంతవ్య శ్శాస్త్రార్థం ప్రవిచిచ్యతా. 277

వ్యా. వై రాగ్యాదీనా మన్యోన్యాపరిహారేణావస్థానదర్శనాదభేదశంకాయాం
తద్ధేత్వాదీనాం భేదాద్భేదోఽవగంతవ్య ఇత్యాహ—హేతుస్వరూపేతి.

టీ. ఏషాం = ఈవై రాగ్యబోధోపరతులయొక్క, హేతుస్వరూపకార్యాణి =
హేతువును, స్వరూపమును, కార్యమును, భిన్నాని = వేఱుగా నున్నవి. శాస్త్రార్థం =
శాస్త్రతాత్పర్యమును, ప్రవిచిచ్యతా = విభజించి తెలిసికొనువారిచేత, యథావత్ =
ఉన్నది యున్నట్లుగా, అసంకరః = వీనికి భేదము, అవగంతవ్యః = తెలిసికొనఁదగినది.

తా. వై రాగ్యబోధోపరతులకు మూఁడింటికిని హేతువు స్వరూపము కార్యమును వేటువేటుగా నుండును. శాస్త్రతాత్పర్యమును బాగుగా పరిశీలించి తెలిసికొనెడివాఁడు అవి యెట్లున్నవో అట్లుగానే దేని కది వేతే యని తెలిసికొనవలయును. అనఁగా నామూఁడును వాస్తవముగా భిన్నము లని భావము.

అవ. ఆమూఁడింటిలో మొదటి దగు వై రాగ్యముయొక్క హేతుస్వరూపకార్యములను దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దోషదృష్టిరిహాసా చ పునరోభగే ష్వదీనతా,

అసాధారణహేత్వాద్యా వై రాగ్యస్య త్రయోఽప్యమి. 278

వ్యా. తత్ర వై రాగ్యస్య హేత్వాదిత్రయం దర్శయతి—దోషదృష్టిరితి.

టీ. దోషదృష్టిః = విషయములయందలి లోపములను గనిపెట్టుటయు, జిహాసా = భోగములను వదలిపెట్టుటయు, పునః = తిరిగి, భోగేషు = విషయసుఖములయందు, ఆదీనతా = దీనత్వము లేకపోవుటయు (క్రోధిక లేకపోవుట యనుట), ఆమిత్రయోఽపి = ఈమూఁడును, వై రాగ్యస్య = వై రాగ్యముయొక్క, అసాధారణహేత్వాద్యాః = అసాధారణ = తక్కిన బోధోపరతులయం దుండని, హేత్వాద్యాః = హేతుస్వరూపకార్యము లగును.

తా. విషయములయం దనిత్యతయు సాతిశయత్వము మొదలగు దోషదర్శనము వై రాగ్యమునకు హేతువు. విషయసుఖములను పరిత్యజించుట వై రాగ్యముయొక్క స్వరూపము. మఱి యెన్నఁటికిని భోగేచ్ఛకలుగకపోవుట వై రాగ్యముయొక్క కార్యము. ఇట్లు హేతుస్వరూపకార్యములు తక్కిన బోధోపరతులకు లేక వై రాగ్యమునకు మాత్రమే యుండుటంజేసి యివి యసాధారణము లనఁబడుచున్నవి.

అవ. బోధయొక్క హేతు స్వరూప కార్యములను దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శ్రవణాదిత్రయం తద్వత్త్వమిథ్యావివేచనం,

పునర్నంధే రనువయో బోధస్యైతే త్రయో మతాః. 279

వ్యా. ఇదానీం తత్వబోధస్య కారణాదిత్రయం దర్శయతి—శ్రవణాదితి. ఆది శబ్దేన మనననిదిధ్యాసనే గృహ్యేతే. “అత్తా వారే ద్రష్టవ్యశ్శోభితవ్యోమంతవ్యో నిది ధ్యాసితస్య” ఇత్యాత్త దర్శనసాధనత్వేన శ్రవణాదివిధానాచ్ఛ్రవణాదేర్జ్ఞానహేతుత్వం

తత్త్వమిథ్యావివేచనం కూటస్థస్యాహంకారాదేశ్చ భేదజ్ఞాన గ్రంథేరనుదయోఽన్యోన్యాధ్యాసానుత్పత్తిః.

టీ. శ్రవణాతిత్రయం = శ్రవణము మొదలుగాఁ గలిగిన మూఁడును (శ్రవణమనననిధిధ్యాసములు), తద్వత్ = అట్లుగా, తత్త్వమిథ్యావివేచనం - తత్త్వ = ఆత్మ తత్త్వముయొక్కయు, మిథ్యా = అహంకారాదులయొక్కయు, వివేచనం = భేదజ్ఞానంబును, పునః = మఱల, గ్రంథేః = హృదయగ్రంథియొక్క, అనుదయః = ఉదయింపకపోవుటయు, ఏతేత్రయః = ఈమూఁడును, బోధస్య = తత్త్వజ్ఞానమునకు, మతాః = హేతుస్వరూపకార్యము లని చెప్పబడుచున్నవి.

తా. శ్రు. “ఆత్తావారే ద్రష్టవ్య శ్శోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః” దీని కర్థము. అరే = ఓమైత్రేయి, ఆత్తావా = ఆత్మయే, ద్రష్టవ్యః = తెలిసికొనఁదగినది, శ్శోతవ్యః = వినఁదగినది; మన్తవ్యః = యుక్తులతో ననుదినము తఱిచి తెలిసికొనఁదగినది; నిదిధ్యాసితవ్యః = ధ్యానింపఁదగినది. ఇట్లు ఆత్మజ్ఞానమునకు సాధనములనుగా శ్రవణమనననిది ధ్యాసములను విధించుటవలన నీమూఁడును జ్ఞాన (బోధ) హేతువులగును. కూటస్థాత్తయు అహంకారాదులు వే అని తెలిసికొనుటయు, వాని రెండింటిలో కూటస్థుఁడు సత్య మనియు, అహంకారాదులు మిథ్య యనియు నెఱుంగుట బోధయొక్క స్వరూప మగును. అన్యోన్యాధ్యాసరూప మగు గ్రంథి యెన్నటికి నుదయింపకుండుట బోధయొక్క కార్య మగును. ఇట్లు బోధయొక్క హేతుస్వరూపకార్యములు దెలుపఁబడినవి.

అవ. ఉపరతియొక్క హేతుస్వరూపకార్యములను దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యమాది ర్ధీనిరోధశ్చ వ్యవహారస్య సంక్షయః,
స్యూరే త్వాద్యా ఉపరతే రిత్యసంకర ఈరితః.

280

వ్యా. ఉపరతేస్తాని దర్శయతి—యమాదిరితి. ఆదిపదేన నియమాదయో గృహ్యంతే. ధీనిరోధశ్చ త్తవృత్తినిరోధలక్షణో యోగః.

టీ. యమాదిః = యమనియమాదులును, ధీనిరోధశ్చ = చీత్తనిరోధంబును, వ్యవహారస్య = లోకవ్యవహారముయొక్క, సంక్షయః = లేకుండుటయు, ఉపరతేః = ఉపరతియొక్క, హేత్వాద్యాః = హేతుస్వరూపకార్యములుగ, స్యుః = అగుచున్నవి. ఇతి = ఇట్లు, అసంకరః = వానిభేదము, ఈరితః = చెప్పబడెను.

తా. ఉపరతికి యమనియమాదులు హేతువు లనియు, చిత్తే కాగ్రత స్వరూప మనియు, లోక వ్యవహారము లేకపోవుట కార్య మనియు నిట్లు హేతుస్వరూపకార్యములు ప్రత్యేకముగా తెలుపఁ బడినవి.

వి. 1. యమము, 2. నియమము, 3. ఆసనము, 4. ప్రాణాయామము, 5. ప్రత్యాహారము, 6. ధ్యానము, 7. ధారణము, 8. సమాధి అనునవి అష్టాంగములు.

1. యమ మనఁగా—జీవహింస చేయకుండుట, యధార్థమును జెప్పట, దొంగ లింపకుండుట, బ్రహ్మచర్యము, అప్రతిగ్రహము నను సుగుణములు గలిగియుండుట.

2. నియమ మనఁగా—బాహ్యంతరపరిశుద్ధత, తపస్సు, సంతోషము, వేదాధ్యయనము, ఈశ్వరప్రణిధానము ననునవి.

3. ఆసనము—పద్మాసనాదుల నభ్యసించుట.

4. ప్రాణాయామము—రేచకపూరకకుంభకములచే ప్రాణాయామము నభ్య సించుట.

5. ప్రత్యాహారము—విషయములనుండి ఇంద్రియములను మఱిలించి స్వస్థాన ముందు నిలుపుట.

6. ధ్యానము—బ్రహ్మమును సగుణముగఁగాని, నిర్గుణముగఁగాని, ఏకాగ్రచిత్త ముతో చింతించుట.

7. ధారణము—మూలాధారాదిచక్రములందు మనస్సును నిలుపుట.

8. సమాధి—నిర్గుణబ్రహ్మతత్త్వమందు నిశ్చలచిత్తవృత్తి.

అవ. వైరాగ్యబోధోపరతులు మూఁడును ముఖ్యములేనా? లేక కొన్నిమాత్రమే ముఖ్యమాలా? ఇందు ముఖ్య మేది? అముఖ్యము లేవి? యని యడుగఁగా చెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. తత్త్వబోధః ప్రధానం స్యాత్సాక్షాన్తోక్షప్రదత్వతిః,
బోధోపకారిణా వేత్తావై రాగ్యోపరమా వుభౌ.

281

వ్యా. కిమేతేషాం సమప్రాధాన్యముత నేత్యాశంక్యాహ—తత్త్వబోధ ఇతి. “తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి. నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనా” యేతి శ్రుతే రిత్యర్థః ఇతరయోస్తూపకారిత్వమ్. “బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయాన్నా స్త్యకృతః కృతేన, తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్. శాంతో దాంత ఉపరత స్తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వాఽత్త న్యేవాత్మానం పశ్యే” దితి శ్రుతిభ్యామవగమ్యతే.

టీ. సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షముగా, మోక్ష ప్రదత్వతః = మోక్షము నిచ్చెడి దగుట వలన, తత్త్వబోధః = తత్త్వజ్ఞానము, ప్రధానం = ముఖ్యమైనది, స్యాత్ = అగును. ఏతే = ఈ, వై రాగ్యోపరమా - వై రాగ్యం = విరక్తియును, ఉపరమా = ఉపరతియు, ఉభౌ = రెండును, బోధోపకారిణౌ - బోధ = తత్త్వజ్ఞాపమునకు, ఉపకారిణౌ = అనుకూలించి సహాయము చేయుచున్నవి.

తా. 1. వై రాగ్యము, 2. బోధ, 3. ఉపరతి అను నీమూఁడింటిలో తత్త్వబోధ మోక్షమును గలుగఁజేయును గనుక ముఖ్యము. తక్కిన రెండును తత్త్వబోధకు సహాయకారు లగును.

అవ. ౨౭౬-వ శ్లోకమున తఱచుగా నివి మూఁడును కలిసియుండును. ఒక్కొక్క పురుషునియందు నొకటి రెండు లేకుండిన నుండవచ్చును అని చెప్పఁబడినది. దానికి కారణము నిప్పుడు బెల్లుచున్నాఁడు:—

శ్లో. త్రయోఽప్యత్యంతపక్వాశ్చే న్మహత స్తపసః ఫలం,
దురితేన క్వచి త్కించి త్కదాచి త్ప్రతిబధ్యతే. 282

వ్యా. ప్రాయేణ సహ వర్తంతే వియుజ్యంతే క్వచిత్క్వచిదిత్యుక్తం. తత్ర కారణ మాహ—త్రయోఽపీతి. అనేకజన్తార్జితపుణ్యపుంజపరిపాకేన త్రయాణాం సహ భావో భవతి. అన్యథా తు ప్రతిబంధకపాపానుసారేణ పురుషవిశేషే కాలనిశేషే కస్య చిత్ప్రతిబంధో భవతీతి భావః.

టీ. త్రయోఽపి = వై రాగ్యబోధోపరతులు మూఁడును, అత్యంతపక్వాశ్చేత్ = మిక్కిలి పరిపక్వము లాయెనేని, మహతః = అత్యధికమైన, తపసః = పూర్వపుణ్యము నకు, ఫలం = ఫలమగును. అనఁగా అనేక జన్మములయందుఁ జేసిన తపస్సు ఫలించిన దనుట. దురితేన = పాపముచేత, క్వచిత్ = ఒకానొకనియందు, కదాచిత్ = ఒకా నొకప్పుడు, కించిత్ = ఒకటొకటి, ప్రతిబధ్యతే = లేకపోవుచున్నది.

తా. జన్తాంతరపుణ్యముచేత ఒకానొక మహాపురుషునియందు వై రాగ్యబోధోపరతులు మూఁడును పూర్తిగా నుండును. ఒకానొకని యందు నేదో యొక యింఁచుక పాపవశంబున ఒక టొకటి లేక పోవచ్చును.

అవ. ఏవి యున్నను నేవి లేకపోయినను తత్త్వజ్ఞానము లేనిది మోక్షము సిద్ధింప దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వై రాగ్యోపరతీ పూర్ణే బోధస్తు ప్రతిబధ్యతే,
యస్య తస్య న మోక్షోఽస్తి పుణ్యలోక స్తపోబలాత్. 283

వ్యా. తత్రాపి తత్త్వజ్ఞానప్రతిబంధే మోక్షో నాస్తీత్యాహ—వై రాగ్యేతి. తర్హి వై రాగ్యాదిసంపాదనం నిష్ఫలమిత్యాశంక్య. శ్లో. “ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకా నుషిత్యా శాశ్వతీ స్సమాః, శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యాగ భ్రష్టోఽభిజాయత” ఇతి భగవద్వచనాత్పుణ్యలోకప్రాప్తిర్భవతీత్యాహ—పుణ్యలోక స్తపోబలాదితి.

టీ. యస్య = ఎవనికి, వై రాగ్యోపరతీ = విరక్తియు ఉపరతియు, పూర్ణే = పూర్తిగా నుండినను, బోధస్తు = తత్త్వజ్ఞానము, ప్రతిబధ్యతే = లేకపోవునో, తస్య = వానికి, మోక్షః = మోక్షము, నాస్తి = లేదు. తపోబలాత్ = విరక్తియు, నుపరతియు ననెడి తపోబలమువలన, పుణ్యలోకః = స్వర్గాదిపుణ్యలోకములు, (భవత్ = కలుగును).

తా. వై రాగ్యంబును, ఉపరతియు పూర్ణముగా నుండి తత్త్వ జ్ఞానము లేకపోయిన యెడల మోక్షము కలుగదు. కాని “ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకా నుషిత్యా శాశ్వతీ స్సమాః, శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యాగ భ్రష్టోఽభిజాయతే” - పుణ్యాత్ములు నివసించెడి లోకముల యందుఁ జిరకాల ముండి శిష్టాచారసంపత్తిగల శ్రీమంతులయింటిలోఁ దపోవిఘ్నము గలవాఁడు పుట్టు నని భగవద్దీతయందు చెప్పినచొప్పున వై రాగ్యోపరతు లనెడి తపోబలమువలన పుణ్యలోకావాప్తి కలుగు చున్నది. ఎప్పటికిని మంచి పని వ్యర్థము కాదు.

అవ. వై రాగ్యోపరతులు మాత్రము లేక తత్త్వజ్ఞానముమాత్ర ముండిన నే మగు ననఁగాఁ దెలుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పూర్ణే బోధే తదన్యో ద్వౌ ప్రతిబద్ధౌ యదా తదా,
మోక్షో వినిశ్చితః కింతు దృష్టదుఃఖం న నశ్యతి. 284

వ్యా. వై రాగ్యోపరతోఽస్తి ప్రతిబంధే జీవన్ముక్తిసుఖం న సిద్ధ్యతీత్యాహ— పూర్ణే బోధ ఇతి.

టీ. బోధే = తత్త్వజ్ఞానము, పూర్ణే సతి = పరిపూర్ణముగా నుండఁగా, తదన్యో = ఆతత్త్వజ్ఞానముకంటె వేఱైన, ద్వౌ = వై రాగ్యోపరతులు రెండును, యదా = ఎప్పుడు, ప్రతిబద్ధౌ = లేకపోవునో, తదా = అప్పుడు, మోక్షః = మోక్షము, వినిశ్చితః = తప్పక వచ్చును, కింతు = కాని, దృష్టదుఃఖం = ప్రారబ్ధకర్మ ననుభవించుచుండెడు దుఃఖము, న నశ్యతి = నశింపదు.

తా. తత్త్వజ్ఞానము పూర్ణముగా నుండి వై రాగ్యోపరతులు లేని యెడల మోక్షము తప్పక కలుగును. కాని జీవన్ముక్తిసుఖము గలుగ నేరదు. ప్రారబ్ధమువలనఁ గలుగుదుఃఖము నశింపదు.

ఆప. వై రాగ్యాదులకు అవధినిఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మలోకతృణీకారో వై రాగ్యస్యావధి ర్మతః.
దేహాత్మవత్పరాత్త్వద్వదార్థ్యే బోధస్సమాప్యతే. 285

శ్లో. సుప్తివ ద్విస్తృతి స్సీమా భవే దుపరమస్య హి,
ధియా స్వయా వినిశ్చేయం తారతమ్యమవాంతరమ్. 286

వ్యా. ఇదానీం వై రాగ్యాదీనామవధిం దర్శయతి—బ్రహ్మలోకేతి.

సుప్తివదితి. అవాంతరతారతమ్యం తు స్వస్వబుధ్యా నిశ్చేయ మిత్యాహ—
ధియేతి.

టీ. బ్రహ్మలోకతృణీకారక - బ్రహ్మలోక = సత్యలోకమును, తృణీకారః=తృణ ప్రాయముగాఁ దలంచుట (అపేక్ష లేకపోవుట), వై రాగ్యస్య = వై రాగ్యమునకు, అవధిః = హద్దుగ, మతః = (అని) చెప్పబడినది. దేహాత్మవత్ = దేహము నేను అనెడి జ్ఞానమువలె, పరాత్త్వద్వదార్థ్యే సతి = పరమాత్మస్వరూపనిశ్చయము గలిగి యుండె నేని (నేను పరమాత్మ నే యనెడి దృఢజ్ఞానము గలిగి యుండెనేని). బోధః = జ్ఞానము, సమాప్యతే = పూర్తి యగుచున్నది.

టీ. సుప్తివత్ = గాఢనిద్ర యందు వలె, విస్తృతిః = సర్వవ్యవహారములను మఱి చుట, ఉపరమస్య = ఉపరతికి, సీమా = అవధి, భవేద్ధి = అగుచున్నది గదా. అవాంతరం = మధ్యనుగల, తారతమ్యం = హెచ్చుతగ్గు లను (భేదము), స్వయాధియా = తన బుద్ధి చేత, వినిశ్చేయం = నిశ్చయించుకొనవలయును.

తా. వై రాగ్యమున కవధి సత్యలోకాధిపత్యము లభించు నని నను నపేక్ష లేకపోవుట. జ్ఞానమున కవధి దేహము నే ననియెడి దృఢ జ్ఞాన మవివేకదశయం దెట్లుండెనో యట్లు ఆత్మస్వరూపము నే ననెడి దృఢనిశ్చయము గలిగియుండుట. ఉపరతి కవధి గాఢముగ నిదురించు నపుడు ప్రసంచసంబంధము లగు సర్వవ్యవహారములను మఱచినట్లు నిఖిలవ్యవహారములయందు బోక్యము లేకయుండుట. వీనిలో నేది

యెంతవఱకు తనకుఁ గలిగినదియు తన బుద్ధికే విశద మగును అని రెండు శ్లోకముల తాత్పర్య మగును.

అవ. తత్త్వజ్ఞానులలోఁగూడ కొందఱు రాగద్వేషాదితారతమ్యము గలవారుగాఁ గనఁబడుటచేత జ్ఞానమువలన ముక్తి కలుగకపోవచ్చు నని శంకింపఁగా సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆరభకర్త నానాత్వా ద్బుద్ధానా మన్యధాన్యధా,
వర్తనం తేన శాస్త్రార్థే భ్రమితవ్యం న పండితైః. 287

శ్లో. స్వస్వకర్తానుసారేణ వర్తంతాం తే యథాయథా,
అవిశిష్ట స్సర్వబోధ స్సమా ముక్తి రితి స్థితిః. 288

వ్యా. నను, తత్త్వబోధవతామపి రాగాదిమత్త్వేన వైషమ్యోపలంభాత్ జ్ఞానస్యాపి ముక్తిహేతుత్వం నిశ్చేతుం న శక్యమిత్యాశంక్య రాగాదేః వ్యాధ్యాదివదారభకర్తఫలత్వాన్ముక్తిప్రతిబంధకత్వమసిద్ధమ్. అతో న శాస్త్రార్థే విప్రతిపత్తవ్యమిత్యాహ—ఆరభకర్త నానాత్వాదితి.

తర్హి కిం ప్రతిపత్తవ్య మిత్యత ఆహ—స్వస్వేతి. సర్వేషాం బ్రహ్మహనుస్త్థితి జ్ఞానమేకాకారం నిరవద్యబ్రహ్మరూపేణావస్థానం చ సమాసమితి భావః.

టీ. ఆరభకర్త నానాత్వాత్-ఆరభకర్త = ప్రారభకర్తయొక్క, నానాత్వాత్ = అనేకవిధములైన దగుటవలన (ప్రారభకర్త పలువిధంబులుగా నుండుటవలన), బుద్ధానాం = తత్త్వజ్ఞులయొక్క, వర్తనం = ప్రవర్తనము, అన్యధాన్యధా = వేఱు వేఱుగా, (స్యాత్ = ఉండును). తేన = ఆహేతువుచేత, శాస్త్రార్థే = శాస్త్ర తాత్పర్యమునందు (వేదాంతసిద్ధాంతమునందు, పండితైః = జ్ఞానబోధగలవారిచేత, న భ్రమితవ్యం = భ్రాంతిపడవలసినపని లేదు.

టీ. తే=ఆజ్ఞానులు, స్వస్వకర్తానుసారేణ = తమ తమ ప్రారభకర్తానుసారముగా, యథాయథా=వారి వారి కిచ్చవచ్చినట్లు, వర్తంతాం=వర్తింతురుగాక. సర్వబోధః = సార్వాత్మ్యమైన జ్ఞానము (అఖండాకారమైన బ్రహ్మస్వరూపమే నేననెడి జ్ఞానము), అవిశిష్టః=భేదములేనిది. ఇతి = ఈవిధమైన, ముక్తిః = జ్ఞానఫలమైన ముక్తి, సమా = సమానమైనది. (ఇతి = అని), స్థితిః = వేదాంతసిద్ధాంతము.

తా. ప్రారభకర్త యనేకరీతులుగా నుండుటచేత నాయాజ్ఞానులు ఆయావిధముల వర్తించినను స్వరూపబోధయం దేమాత్రము తార

తమ్యము లే దనియు, అట్టి సార్వాత్మ్యబోధ ననుసరించి ముక్తియందు తారతమ్యము లే దనియు నిది వేదాంతసిద్ధాంత మనియు నిస్సంశయముగాఁ బండితు లగువారు గ్రహింతురు గాక.

అవ. ఈ ప్రకరణముయొక్క తాత్పర్యమును సంక్షేపముగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు:-

శ్లో. జగ చ్చిత్రం స్వచై తన్యే పటే చిత్రమివార్పితం,
మాయయా తదుపేక్ష్యైవ చై తన్యే పరిశేష్యతామ్. 289

వ్యా. ప్రకరణస్యాస్య తాత్పర్యం సంక్షిప్య దర్శయతి—జగతి.

టీ. పటే = వస్త్రమునందు, చిత్రం = బొమ్మలయఁ ద్దకము, అర్పితమివ = వేయఁ బడినట్లు, స్వచై తన్యే = తన స్వరూపమైన చై తన్యమునందు (పరమాత్మయందు), చిత్రం = విచిత్రమైన, జగత్ = ప్రపంచము, మాయయా = మాయచేత, అర్పితం = కల్పింపఁ బడినది. తత్ = అట్టిజగత్తుచు (వాస్తవముగ లేక మాయచే నాత్మయం దారోపితమైన దనుట), ఉపేక్ష్య = మిథ్య యని నిరాకరించి, చై తన్య ఏవ = అత్తచై తన్యమే, పరిశేష్యతాం = పరిశేషన్యాయముచే గ్రహింపఁబడుఁగాక.

తా. స్వాభావికముగాఁ బరిశుద్ధమైన వస్త్రమునందు చిత్రకారు నిచే నాయాయాకారములు గల చిత్రములు (బొమ్మలు) ఎట్లు గల్పింపఁ బడునో యటులనే యచింత్యరచనగల మాయచేత తన స్వరూపమైన బ్రహ్మచై తన్యమునందు నానావిధమైన ప్రపంచము కల్పింపఁబడినది గనుక మాయాకల్పితమైన ఈ ద్వైతప్రపంచమును మిథ్య యని నిరాకరించి శుద్ధచై తన్యముమాత్రమే మిగిలియున్న దని సూక్ష్మదృష్టితోఁ దెలియఁ బడుఁగాక.

అవ. ఈచిత్రదీప మను గ్రంథమును నభ్యసించుటవలనం గలుగు లాభమును తెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిత్రదీప మిమం నిత్యం యేననుసందధతే బుధాః,
పశ్యంతోఽపి జగచ్ఛిత్రం తే ముహ్యంతి న పూర్వవత్. 290

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతపంచదశ్యాం
చిత్రదీప స్సమాప్తః.

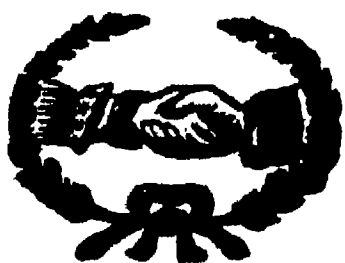
ఐ. గ్రంథాభ్యాసఫలమాహ—చిత్రదీపమితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్య శ్రీచరణశిష్యేణ
రామకృష్ణాఖ్యవిదుషా విరచితం తాత్పర్యబోధినీనామకం చిత్రదీప
వ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

టీ. యే బుధాః = ఏపండితులు, ఇమం చిత్రదీపం = ఈ చిత్రదీప మనెడు గ్రంథమును, అనుసందధతే = అనుసంధానము చేయుచుందురో, తే = ఆట్టివారు, చిత్రం = విచిత్రమైన, జగత్ = ప్రపంచమును, కశ్యంతోఽపి = చూచుచుండినను, పూర్వవత్ = వెనుకటివలె (అజ్ఞానదశయందువలె), న ముహ్యంతి = మోహమును బొందరు.

తా. దీపమును జూచువాగు చీకటివలని దృష్టిభంగమును పొందనియట్లు చిత్రదీప మను నీగ్రంథమును (గ్రంథస్థవిషయమును) నిరంతర మను సంధానముచేయుచున్న పండితులు విచిత్రమగు నీప్రపంచమును జూచుచుండినను నజ్ఞానదశయందు వ్యామోహముం జెందినట్లు మోహమును జెందరు.

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు చిత్రదీప మను
షష్ఠ ప్రకరణము.





శ్రీ రస్తు
శ్రీ గణేశాయ నమః.

శ్రీ వేదాంతపంచదశి సప్తమ ప్రకరణము

తృప్తిదీప ప్రకరణము

అవ. శ్రీవిద్యారణ్యాస్వామివారు తృప్తిదీప మను ప్రకరణమును ప్రారంభింపఁ దలఁచి యే శ్రుత్యర్థమును ప్రకరణమునందుఁ బ్రతిపాదింపఁ దలఁచిరో యా శ్రుతిని మొట్టమొదటఁ జెప్పఁచున్నారు.

శ్లో. ఆత్మానం చేద్విజానీయా దయమస్తితి పూరుషః,
కించ్చ కస్య కామాయ శరీర మనుసంజ్వరేత్.

1

వ్యాఖ్యానమ్

- శ్లో. అఖండానందరూపాయ శివాయ గురవే నమః,
శిష్యాజ్ఞానత మోధ్వంస పట్వర్కేంద్వగ్నిమూర్తయే. ౧.
- వేదార్థస్య ప్రకాశేన తమోహార్దం నివారయన్,
పుమర్థాంశ్చతురో దేయా ద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః. ౨.
- నత్వా శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునీశ్వరా,
క్రియతే తృప్తిదీపస్య వ్యాఖ్యానం గుర్వనుగ్రహాత్. ౩.

తృప్తిదీపాఖ్యం ప్రకరణమారంభమాణః శ్రీభారతీతీర్థగురు స్తస్య శ్రుతివ్యాఖ్యాన రూపత్వాత్, తద్వ్యాఖ్యేయం శ్రుతిమాదౌ పఠతి—ఆత్మానం చేదితి.

టీ. పూరుషః=పురుషుఁడు, అయం = ఈస్వయం ప్రకాశస్వరూపుఁడైన కూటస్థ పరమాత్మ, ఆస్తితి = నేనై యున్నా నని, ఆత్మానం = తన యథార్థస్వరూపమును, విజానీయాచ్ఛేత్ = విస్వప్రముగాఁ దెలిసికొనెనేని, కిం=విఫలమును, ఇచ్చన్=కోరుచు, కస్య = విభోక్తయొక్క, కామాయ = ప్రీతికొఱచు, (తప్యమానం = తపించుచుండిన) శరీరం = శరీరమునుగూర్చి, అను సంజ్వరేత్ = అనుసరించి తపించును? తపింపఁ డనుట.

తా. సర్వప్రకాశానందస్వరూపుఁ డగు కూటస్థుడై తన్వ్యస్వరూపము నే నైతి నని తన యథార్థస్వరూపమును తెలిసికొనియుండెనే; ఏలాభమును గోరి యేభోక్తయొక్క సంతోషముకొఱకు సర్వదా తపించుచుండెడి శరీరము ననుసరించి పరితపించును? మాయాకల్పిం మగుచు భోక్తృభోగ్యవర్గముతోఁ గూడిన యీ ద్వైతప్రపంచము తనయందు యథార్థముగ స్ఫురంపక పోవుటచేత నెంతమాత్రము తపింపఁ డని భావము.

అవ. ఇప్పుడు తాను చేయఁబూనిన తృప్తిదీప మను గ్రంథముయొక్క విచారమును దానివలన లాభమునుం దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అస్యా శ్శ్రుతే రభిప్రాయ స్సమ్యక్ గత్ర విచార్యతే,
జీవన్ముక్తస్య యా తృప్తిస్సా తేన విశదాయతే.

వ్యా. ఇదానీం చిక్షీర్షతగ్రంథవిచారం తత్ఫలం చ దర్శయతి—అస్యా ఇతి అత్ర తృప్తిదీపాఖ్యే గ్రంథే “ఆత్మానం చేద్విజానీయా” ది త్యాదికానూ శ్శ్రుతే రభిప్రాయః తాత్పర్యం సమ్యగ్విచార్యతే. తేనాభిప్రాయవిచారేణ జీవన్ముక్తస్య శ్రుతి ప్రసిద్ధా యా తృప్తిస్సా విశదాయతే స్పష్టిభవతి.

టీ. అత్ర = తృప్తిదీప మను ప్రకరణమునందు, అస్యాః = ఇప్పుడు దాహా రింపఁబడిన, శ్రుతేః = “ఆత్మానం చ” అను మొదలైన శ్రుతియొక్క, అభిప్రాయః = తాత్పర్యము. సమ్యక్ = చక్కఁగా, విచార్యతే = విచారణ చేయఁబడును. తేన = అట్టి విచారణచీత, జీవన్ముక్తస్య = జీవన్ముక్తునకు, యా తృప్తిః = వినంతృప్తిగలదో, సా = అట్టిసంతృప్తి, (నిరతిశయానందము), విశదాయతే = విశదీకరింపఁబడును. (స్పష్టమగు నట్టి తెలియఁజేయఁబడును.)

తా. ఈతృప్తిదీపప్రకరణమున నిప్పుడు చెప్పిన శ్రుత్యర్థవిచారము పూర్తిగాఁ జేయఁబడుచున్నది. ఇట్లు శ్రుతితాత్పర్యమును జక్కఁగా విచారించుటచేత జీవన్ముక్తు డెట్టి యానందముతో నుండునో యది విశద మగు నని భావము.

అవ. ఇంతకుముందు చెప్పఁబడిన శ్రుతియందు “పూరుషః” అనెడి పదము గలదు. దాని కర్థమును జెప్పఁదలఁచి ఉపోద్ఘాతముగా (ప్రతిపాదింపఁదలఁచిన యంశమునంతయు బుద్ధియం దుంచుకొని యందుల కుపయోగించెడి మఱియొక యంశమును వర్ణించుట) స్పష్టినిగుఱించి సంక్షేపముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:

శ్లో. మాయాభాసేన జీవేశౌ కరోతీతి శ్రుతత్వతః,

కల్పితావేవ జీవేశౌ తాభ్యాం సర్వం ప్రకల్పితమ్.

3

వ్యా. “పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తిర్విగ్రహో వాక్యయోజనా, ఆక్షేపస్య సమాధానం వ్యాఖ్యానం పంచలక్షణ”మితి వ్యాఖ్యానలక్షణసోక్తిక్తాత్వాత్ పురుష ఇతి వదస్యార్థ మభిధాతుం తదుపోద్ఘాతత్వేన సృష్టిం సాక్షిప్య దర్శయతి—మాయాభాసేనేతి, ప్రతిపాద్యమర్థం బుద్ధౌ సుగృహ్య తదర్థ మర్థాంతరవర్జనముపోద్ఘాతః. అత్ర మాయాశబ్దేన చిదానందమయబ్రహ్మప్రతిబింబసమన్వితా సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మికా జగదుపాదానభూతా ప్రకృతిరుచ్యతే. సా చ సత్త్వగుణస్య శుద్ధ్యవిశుద్ధిభ్యాం ద్విధాభిద్య మానా క్రమేణ మాయా చావిద్యా చేతి భవతి. తత్తయోర్నాయావిద్యయోః ప్రతిబింబితం బ్రహ్మచైతన్యమేవేశ్వరో జీవశ్చేత్సుచ్యతే. తదిదం తత్త్వవివేకాఖ్యే గ్రంథే శ్రీమద్విద్యారణ్యగురుభి ర్నిరూపితం. *“చిదానందమయబ్రహ్మప్రతిబింబసమన్వితా, తమోరజస్సత్త్వగుణా ప్రకృతిర్ద్వివిధా చ సా. సత్త్వశుద్ధ్యవిశుద్ధిభ్యాం మాయా విద్యే చ తేమతే, మాయాబింబో వశీకృత్య తాం స్యాత్సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః. అవిద్యావశ గత్స్వస్యస్తద్వైచిత్యైదనేకథా, సా కారణశరీరం స్యాత్సృష్టిస్తత్రాభి మావా”నితి. ఇమమేవార్థం మనసి నిధాయ “జీవేశౌభాసేన కరోతి మాయా చావిద్యా చ స్వయమేవ భవ”తీతి శ్రుతిరపి ప్రవృత్తా. అతో జీవేశ్వరయో ర్నాయాకల్పితత్వం ఆన్యతకృత్సం జగత్తాభ్యామేవ కల్పితమ్.

టీ. మాయా=ప్రకృతి, జీవేశౌ = జీవుని, ఈశ్వరుని, ఆభాసేన=ఆభాసులనుగా, కరోతి = చేయుచున్నది. ఇతి = అని, శ్రుతత్వతః=శ్రుతియందు చెప్పబడుటవలన, జీవేశౌ=వారిద్దఱిచేత, సర్వం = సమస్తమైన ద్వైతప్రపంచము, ప్రకల్పితం = ప్రచురముగాఁ గల్పింపఁబడినది.

తా. త్రిగుణాత్మక మైన ప్రకృతి జీవేశ్వరుల నిరువురను చిదాభాసులనుగా (చిత్ప్రతిబింబము లనుట.) చేసిన దని శ్రుతియందు తెలుపఁబడుటం జేసి జీవేశ్వరు లిరువురను మాయాకల్పితు లగుచున్నారు. అట్టిజీవేశ్వరులచేత నీజగత్తంతయుఁ గల్పింపఁబడెను.

అవ. అట్లు కల్పింపఁబడిన జగత్తునందు ఏవస్తు వెవనిచేతఁ గల్పింపఁబడినదో తెలుపు మనఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఈక్షణాదిప్రవేశాంతా సృష్టి రీతేన కల్పితా,

జాగ్రదాదివిమోక్షాంత స్సంసారో జీవకల్పితః.

4

వ్యా. తత్ర కేన కియత్కల్పిత మిత్యత ఆహ—ఈక్షణాదీతి. * “తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయే”యేతి శ్రుతమిక్షణ మాదిర్యస్యాస్నా ఈక్షణాదిః, “అనేన జీవేనాత్ నానుప్రవి”శ్యేతి శ్రుతేః ప్రవేశోఽంతో యస్యాస్నా ప్రవేశాంతా ఈక్షణాదిశ్చాస్సా ప్రవేశాంతా చేతి పశ్చాత్కర్తృ ధారయః. సేయం సృష్టిరీశ్వరేణ కల్పితా. జాగ్రదాదిర్యస్య సంసారస్యాస్సా జాగ్రదాదిర్విమోక్షో ముక్తిరంతో యస్య సః విమోక్షాంతస్స చ సంసారో జీవేన కల్పితః తదభిమానిత్వాజీవస్వేత్యర్థః. తే చ జాగ్రదాదయ ఇత్థం శ్రూయంతే. * “స ఏష మాయాపరిమోహితాత్తా శరీరమాస్థాయ కరోతి సర్వం, స్త్రీ అన్నపానాదివిచిత్రభోగైస్స ఏవా జాగ్రత్పరితృప్తిమేతి. స్వప్నేఽపి జీవస్సుఖదుఃఖభోక్తా స్వమాయయా కల్పితవిశ్వలోకే, సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమోఽభిభూతస్సుఖరూపమేతి. పునశ్చ జన్మాంతరకర్తృయోగాత్స ఏవ జీవ స్వప్తితి ప్రబుద్ధః, పురత్రయే క్రీడతి యశ్చ జీవస్తతస్తు జాతం సకలం విచిత్రం. జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యాదిప్రపంచం యత్ప్రకాశతే, తద్బ్రహ్మహమితి జ్ఞాత్వా సర్వబంధైః ప్రముచ్యత” ఇతి.

టీ. ఈక్షణాది ప్రవేశాంతా - ఈక్షణాది = సంకల్పము మొదలుగాఁ గలిగినట్టియు, ప్రవేశాంతా=ప్రవేశ మంతముగాఁ గలిగినట్టియు, సృష్టి=సృష్టి, ఈనేన = ఈశ్వరునిచేత, కల్పితా=చేయఁబడినది. జాగ్రదాదివిమోక్షాంతః - జాగ్రదాది=జాగ్రదవస్థమొదలుగా, విమోక్షాంతః=ముక్తియే యవధిగాఁ గలిగిన, సంసారః = సంసారము, జీవకల్పితః = జీవునిచేతఁ జేయఁబడినది.

తా. పై వ్యాఖ్యానములో నుదాహరింపఁబడిన శ్రు. “తదైక్షత” “అనేన జీవేన” తత్ = ఆసరమాత్మ, విక్షత = సంకల్పించెను అనెడి యర్థము గల శ్రుతి మొదలుకొని, “అనేన జీవేన” తన స్వరూపమైన జీవరూపముగాఁ బ్రవేశించి అనువఱకుఁ జెప్పఁబడినసృష్టి యింశ్వరునిచేఁ జేయఁబడిన దనియు, జాగ్రదవస్థ మొదలుకొని, “జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యాది” ఈ మొదలగు సంవర్భముచేత మోక్షపర్యంత మభివర్ణింపఁబడిన సంసారము జీవునిచేఁ గల్పింపఁబడిన దనియుఁ దెలియనగును.

ఆవ. ఇట్లు పురుషశబ్దముయొక్క అర్థమును తెలిసికొనుటకుఁ దగిన సృష్టిని దెలియిప్పుడు పురుషశబ్దమున కర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భ్రమాధిష్ఠానభూతాత్తా కూటస్థాసంగచివ్వపుః,
అన్యోన్యాధ్యాసతోఽసంగధీస్థజీవోఽత్ర పూరుషః.

వ్యా. ఏవం పురుషశబ్దార్థావబోధోపయోగినీం సృష్టిమభిధాయేదానీం పురుష
 శబ్దార్థమాహ— భ్రమాధిష్ఠానేతి. యః కూటస్థాసంగచిద్వపురవికార్యసంగచిత్స్వ
 రూపః భ్రమాధిష్ఠానభూతాత్తా భ్రమస్య దేహేంద్రియాద్యధ్యాసస్యాధిష్ఠానభూతః
 అధిష్ఠానత్వేన వర్తమానః పరమాత్మాఽస్తి. సోఽసంగ ఏవ అన్యోన్యాధ్యాసతః
 అన్యోన్యస్తిన్నన్యోన్యాత్తకతామన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్య సర్వవ్యవహారభాగ్భవతీ
 త్యాచార్యై ర్నిరూపితేన తాదాత్మ్యాధ్యాసేనాసంగధీస్థజీవః స్వేన పారమార్థికసంబంధ
 శూన్యాయాం బుద్ధౌ వర్తమానో జీవస్సన్న త్రాస్యాం శ్రుతౌ పురుష ఇత్యుచ్యతే. *
 “స వా అయం పురుషస్సర్వాసు పూర్ణు శేతే పురి శయ” ఇతి. శ్రుత్యా పురుషశబ్దస్య
 వ్యుత్పాది తత్త్వాత్పురుషస్యైవ చ పూరుషత్వా త్పురుష ఏవ పూరుషః బుద్ధ్యాది
 కల్పనాధిష్ఠాన కూటస్థచై తన్యమేవ బుద్ధౌ ప్రతిబింబితత్వేన ప్రాప్తజీవభావం సత్పురుష
 శబ్దేనోచ్యత ఇత్యభిప్రాయః.

టీ. కూటస్థాసంగచిద్వపుః - కూటస్థ=నిర్వికారుండును, అసంగ=నిస్సంగుండును,
 చిద్వపుః=చిద్రూపుండును అయినట్టియు, భ్రమాధిష్ఠానభూతాత్తా-భ్రమ=దేహేంద్రి
 యాదులయొక్క యధ్యాసమునకు, అధిష్ఠానభూత = ఆధారముగా నుండిన, ఆత్మా=పర
 మాత్మ, అన్యోన్యాధ్యాసతః=తాదాత్మ్యాధ్యాసమువలన, అసంగధీస్థ జీవస్సన్-అసంగ=
 తనతో యధార్థముగా సంబంధము లేని, ధీ=బుద్ధియందు, స్థ=వర్తించుచున్న, జీవస్సన్=
 జీవుడై, అత్ర=ఈ శ్రుతియందు, పూరుషః = పురుషుండు అని చెప్పబడుచున్నాడు.

తా. ఇంతకు ముందు చెప్పబడిన శ్రుతియందలి పూరుషశబ్దము
 చేత దేహేంద్రియాదులయొక్క యధ్యాసమునకు నధిష్ఠానభూతుడై
 నట్టియు, నిర్వికారుడై నట్టియు, చిద్రూపుడైన యా యసంగుడే
 “అన్యోన్యస్తిన్నన్యోన్యాత్తకతా మన్యోన్యధర్మాం శ్చాధ్యస్య సర్వ
 వ్యవహారభా గ్భవతీ” అని భాష్యమున శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదులచే
 దెలుపబడిన తాదాత్మ్యాధ్యాసమువలనఁ దనతో యధార్థ మగు సంబం
 ధము లేని బుద్ధియందుఁ బ్రతిబింబించినవాఁ డగుచు సర్వనాడులయందు
 వ్యాపించియుండుటవలన జీవుఁ డగుచు నీశ్రుతియందు చెప్పబడు
 చున్నాడు.

అవ. అందలి పురుషశబ్దముచేత చిదాభాసుఁ డగు జీవుడే తెల్పబడె ననక
 అధిష్ఠానభూతుఁ డగు కూటస్థచై తన్యమును నేల గ్రహింపవలయు నని యాశంకించి
 సమాధానము చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. సాధిష్ఠానో విమోక్షాదా జీవోఽధిక్రియతే న తు,
కేవలో నిరధిష్ఠానవిభ్రాంతేః క్వా ప్యసిద్ధితః.

వ్యా. నన్వత్ర పురుషశబ్దేన కేవలచిదాభాసరూపా, జీవ ఏవోఽచ్యుతాం. తదేన కూటస్థచైతన్యేనాధిష్ఠానభూతేనేత్యాశంక్య తస్య మోక్షాద్యన్వయితృత్వసిద్ధిః. తదపి స్వీకర్తవ్య మిత్యాహ—సాధిష్ఠాన ఇతి. సాధిష్ఠానః అధిష్ఠానేన కూటస్థచైతన్యేన సహితో జీవః విమోక్షాదా మోక్షస్వర్గాదిసాధనానుష్ఠానేధిక్రియతే అధికారి భవతి. న కేవల చిదాభాసః. కుత ఇత్యత ఆహ—నిరధిష్ఠానేతి. అధిష్ఠానరహితస్యా రోప్యస్య లోకేఽదృష్త్వాదితి భావః.

టీ. సాధిష్ఠానః=అధిష్ఠానమైన కూటస్థునితోఁ గూడిన, జీవః = చిదాభాసుఁడు, విమోక్షాదా = మోక్షస్వర్గాదిసాధనానుష్ఠానమునందు, అధిక్రియతే=అధికారి యగు చున్నాఁడు. నిరధిష్ఠానవిభ్రాంతేః-నిరధిష్ఠాన = అధిష్ఠానమును విడిచిన, విభ్రాంతేః = ఆరోపముయొక్క, ఆసిద్ధితః = లేకపోవుటవలన, కేవలస్తు = చిదాభాసుఁడు మాత్రము, న = అధికారి గానేరఁడు.

తా. స్వర్గమోక్షాదిసాధనములను ననుష్ఠించుటకు అధిష్ఠాన మును కూటస్థచైతన్యముతోఁ గూడిన జీవుఁడే యధికారి యగును. ఏనఁగా యనఁగా ముత్యపుచిప్ప లేనియెడల ఇది వెండి యనెడి యధిష్ఠానము లేని యారోప మెప్పుడును సంభవింపదు. కాన సంసారమోక్షసిద్ధి కలిగెడికొఱకు కూటస్థాసంగ చిద్రూపుని గ్రహించితిమి.

అవ. ఇప్పుడు అధిష్ఠానచైతన్యముతోఁ గూడిన యాచిదాభాసునకు గురూరాదులు గలుగుటను రెండు శ్లోకములలో వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అధిష్ఠానాంశసంయుక్తం భ్రమాంశ మవలంబతే,
యదా తదాఽహం సంసారీత్యేవం జీవోఽభిమన్యతే.

వ్యా. ఇదానీం సాధిష్ఠాన సైవ తస్య సంసారాద్యన్వయికృత్వం శ్లోకద్వయేన విభజ్య దర్శయతి—అధిష్ఠానాంశేతి. జీవో యదా అధిష్ఠానాంశసంయుక్తం సహితం భ్రమాంశం చిదాభాసోపేతం శరీరద్వయమవలంబతే స్వస్వరూపత్యేన స్వీకరోతి, తదాహం సంసారీత్యేవ మభిమన్యతే.

టీ. యదా=ఎప్పుడు, జీవః = జీవుఁడు, అధిష్ఠానాంశసంయుక్తం=అధిష్ఠానమును కూటస్థరూపముతోఁ గూడినట్టి, భ్రమాంశం = చిదాభాసునితోఁ గూడిన దేహాద్యము మును, అవలంబతే = తన రూప మని భావించుచున్నాఁడో, తదా=అప్పుడు, అహం =

నేను, సంసారీతి=సంసారముగలవాఁడ నని, (సుఖదుఃఖాదులు గలవాఁడ నని), ఏవం= ఈ ప్రకారము, అభిమన్యతే = అభిమానము గలవాఁడగుచున్నాఁడు.

తా. కూటస్థుడైన తన్యముతోడను చిదాభాసునితోడను గూడిన శరీరద్వయమును జీవుఁ డెప్పుడు తన రూప మని భావించునో, యప్పుడు నేను సుఖదుఃఖాదులు గల సంసారి నని యభిమానమును పొందును.

శ్లో. భ్రమాంశస్య తిరస్కారా నధిష్ఠానప్రధానతా,
యదా తదా చిదాత్మాహ మసంగోఽస్తి తి బుద్ధ్యతే. 8

వ్యా. యదా పునర్భ్రమాంశస్య దేహద్వయసహితస్య చిదాభాసస్య తిరస్కారాత్ మిథ్యాత్వజ్ఞానేనానాదరణాత్ అధిష్ఠానప్రధానతా అధిష్ఠానభూతస్యైవ కూటస్థస్య స్వరూపత్వం జీవేన స్వీక్రియతే, తదాహం చిదాత్మాహమసంగశ్చాస్తి తి బుద్ధ్యతే జానాతి.

టీ. యదా=ఎప్పుడు, భ్రమాంశస్య = ఆరోపితస్వరూపమైనట్టి, దేహద్వయముతోఁ గూడిన చిదాభాసునియొక్క, తిరస్కారాత్ = నిరాకరించుటవలన, అధిష్ఠానప్రధానతా=అధిష్ఠానమైన కూటస్థస్వరూపము (గ్రహింపబడునో), తదా = అప్పుడు, అహం=నేను, చిదాత్మా=చిద్రూపుఁడను, అసంగః=నిస్సంగుఁడను, అస్తి=అగుచున్నాను, ఇతి=అని, బుద్ధ్యతే=(జీవుఁడు) తెలిసికొనుచున్నాఁడు.

తా. ఎప్పుడు జీవుఁడు దేహద్వయముతోఁ గూడిన చిదాభాసస్వరూపము మిథ్య యగును గావున అధిష్ఠానకూటస్థుడైన తన్యస్వరూపమును మాత్రము తెలిసికొనునో యప్పుడు నే నసంగచిద్రూపుఁడ నైతి నని గ్రహించుచున్నాఁడు.

అవ. అసంగచిద్రూపుఁ డగు కూటస్థుఁడు నేను అనెడి జ్ఞానమునకు విషయుఁడు కాఁడు. కనుక నధిష్ఠానచై తన్యము జీవరూప మైనప్పుడు నే నసంగచిద్రూపుఁడ నైతి నని జీవుఁ డనుకొనుట ఘటింపదే యని యాశంకించి బదులు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నాసంగేఽహంకృతి ర్యుక్తా కథ మస్తి తి చేచ్ఛృణు,
ఏకో ముఖ్యో ద్వా వముఖ్యా విత్కర్త స్త్రివిధోఽహమః. 9

వ్యా. నన్వధిష్ఠానచై తన్యస్య జీవస్వరూపత్వస్వీకారే చిదాత్మాహమసంగోఽస్తి తి బుద్ధ్యత ఇతి యదుక్తం తదనుపపన్నం స్యాత్. అసంగచిద్రూపస్య కూటస్థస్యాహంప్రత్యయవిషయత్వాభావాదితి శంకతే—నాసంగ ఇతి. అసంగే చిదాత్మన్య విషయే అహంప్రత్యయో న యుజ్యతే యతః అతః కథమస్తి తి జానీయాత్? న కథమ

పీత్యర్థః. ముఖ్యయా వృత్త్యాహం ప్రత్యయవిషయత్వాభావేఽపి లక్షణయా తదస్తీతి వివక్షురహంశబ్దార్థం తావద్విభజితే—శృణ్వీతి. అహమోఽహంశబ్దస్యేత్యర్థః.

టీ. ఆసంగే = దేహోద్రియాది సంబంధములేని కూటస్థునియందు, అహంకృతిః = అహంకారము, న యుక్తా సతీ=ఉండఁదగని దగుచుండఁగా, కథం = ఎట్లు, అస్తీతి చేత్ =నే నసంగచిద్రూపుడ నైతి నని తెలిసికొను నంటివా? శృణు=చెప్పుచున్నాను, వినుము. అహమః = అహంశబ్దముయొక్క, అర్థః=అర్థము, ఏకః=ఒక్కటి, ముఖ్యః=ముఖ్యార్థమును, ద్వౌ=రెండు, అముఖ్యౌ=అముఖ్యార్థములును అగును. ఇతి = ఈవిధముగా, త్రివిధః=మూడువిధములైన యర్థములు గలది, (అహంశబ్ద మగును.)

తా. అసంగచిద్రూపుఁడు నే ననెడి జ్ఞానమునకు విషయంఁడు గాఁడు. కనుక ఆయధిష్ఠానస్వరూపము జీవుఁడే యనుకొనుట యెట్లు పొసఁగును? అని యంటివా? అహంశబ్దమునకు ముఖ్యార్థము (వాచ్యార్థము) ఘటింపకపోయినను, లాక్షణికార్థము ఘటింపవచ్చు నని చెప్పఁబూని అహంశబ్దమునకు నొకటి ముఖ్యార్థము, రెండు గౌణార్థములును (లక్షణచే జెప్పఁదగినవి) గల వని తెల్పెను.

అవ. అహంశబ్దముయొక్క ముఖ్యార్థమును బెల్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్యోన్యాధ్యస్తరూపేణ కూటస్థాభాసయోర్వపుః,

ఏకీభూయ భవే న్ముఖ్య స్తత్ర మూఢైః ప్రయుజ్యతే.

10

వ్యా. కీదృశో ముఖ్యోఽర్థ ఇత్యాకాంతాయాం తం ధర్మయతి—అన్యోన్యేతి. కూటస్థచిదాభాసయో స్వరూపమన్యోన్యాధ్యాసే నైక్యం ప్రాప్తం అహంశబ్దస్య వాచ్యత్వేన ముఖ్యోఽర్థో భవతి. ఆస్య కతో ముఖ్యత్వ మిత్యత అహం—తత్ర మూఢైరితి. యత ఇత్యధ్యాహరః. తత్ర తస్మిన్నవివిక్తే కూటస్థచిదాభాసయో స్వరూపే యతో వివేకజ్ఞానశూన్యై స్సర్వైరప్యహంశబ్దః ప్రయుజ్యతే, అతోఽస్య ముఖ్యత్వమిత్యర్థః.

టీ. కూటస్థాభాసయోః = కూటస్థునియొక్కయు, చిదాభాసుఁడైన జీవుని యొక్కయు, వపుః=స్వరూపము, అన్యోన్యాధ్యస్తరూపేణ = తాదాత్మ్యాధ్యాసరూపముగా, ఏకీభూయ = ఒకటియై, ముఖ్యః = వాచ్యార్థము, భవేత్ = అగును. తత్ర = ఆ యేకీభవించిన స్వరూపమునందు, మూఢైః = పామరజనముచేత, (యతః) = ఏ హేతువుచేత, ప్రయుజ్యతే = అహంశబ్దము వాడఁబడుచున్నదో, ఆకారణమువలన ముఖ్యార్థ మగు నని వెనుకటి వాక్యముతో నన్వయించు కొనవలెను.

తా. తెలియనివారు కూటస్థచిదాభాసుల తాదాత్మ్యాధ్యస్త
 రూపమును (రెంటియొక్క విశిష్టరూపమును) నే నని వ్యవహరింతురు.
 అదియే యహంశబ్దమునకు ముఖ్యార్థ మగును.

అవ. ఇప్పు డముఖ్యార్థముల రెంటిని దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పృథగాభాసకూటస్థా వముఖ్యో తత్ర తత్త్వవిత్,

పర్యాయేణ ప్రయుక్తేఽహంశబ్దం లోకే చ వైదికే.

11

వ్యా. ఇదానీమముఖ్యో ద్వౌ దర్శయతి—పృథగితి. ఆభాస్యకూటస్థా ప్రత్యేక
 మహంశబ్దార్థత్వేన యదా వివక్షితౌ తదా అముఖ్యార్థా భవతః. అనయోరముఖ్యత్వే
 కారణమాహ—తత్ర తత్త్వవిదితి. అత్రాపి యత ఇత్యధ్యాహారః. తత్త్వవిద్యతస్తత్ర
 తయోః కూటస్థచిదాభాసయోరహంశబ్దం లోకే లోకీకే వైదికవ్యవహారే చ పర్యాయేణ
 ప్రయుక్తౌ ఇతి యోజనా. ఆయం భావః—చిదాభాసకూటస్థయో రవివిక్తరూపస్య
 సార్వజనీనవ్యవహారవిషయత్వా స్తుఖ్యార్థత్వం. వివిక్తరూపస్య తు కతిపయజనైః కదాచి
 దేవ వ్యవప్రియమాణత్వా దముఖ్యార్థత్వమితి.

టీ. ఆభాసకూటస్థా - ఆభాస = చిదాభాసుఁడును, కూటస్థా = కూటస్థుఁడును,
 పృథక్ = వేఱుగా విభజింపబడినవార లగుచు, అముఖ్యో = గౌణార్థము గలవారు
 (అగుచున్నారు). (యతః = ఏహేతువువలన), తత్ర = ఆకూటస్థచిదాభాసులయందు,
 తత్త్వవిత్ = తత్త్వజ్ఞానము గలవాఁడు, అహంశబ్దం = నే ననెడిమాటను, లోకే =
 లోకవ్యవహారమందును, వైదికే చ = వైదికవ్యవహారమునందును, పర్యాయేణ = ఒక్కొక్క
 సారి, ప్రయుక్తే = ఉపయోగించుచున్నాఁడు. (అతః = ఈహేతువుచేత గౌణా
 ర్థము లగును.)

తా. కూటస్థుఁడును చిదాభాసుఁడును ప్రత్యేకముగా (నొక
 రొకరిని కలుపక విభజించి) నే ననెడి శబ్దముతో వాడినప్పుడు గౌణా
 ర్థము గలవారగుదురు. తత్త్వజ్ఞాని యగువాఁడు లోకీకవైదికవ్యవ
 హారములయందు కూటస్థచిదాభాసులస్వరూపం బెఱిగినవాఁ డగుచు
 నే ననెడి శబ్దమును కూటస్థునియం దొకప్పుడును చిదాభాసునియం
 దొకప్పుడును బ్రత్యేకించి వాడుటంజేసి యముఖ్యార్థము (గౌణార్థ
 ములు) అగును.

అవ. ఇప్పుడు చక్కఁగా తెలియఁటకొఱకుఁ బర్యాయముగా వాడుటను వివరించు
 చున్నాఁడు:—

శ్లో. లాకికే వ్యవహారేహం గచ్ఛామిత్యాదికే బుధః,
వివిచ్యైవ చిదాభాసం కూటస్థా త్తం వివక్షతి.

12

వ్యా. పర్యాయేణ ప్రయుక్త ఇత్యుక్తమేవార్థం ప్రపంచయతి ప్రతిపత్తి సౌకర్యాయ శ్లోకద్వయేన—లాకికేతి. బుధో విద్వానహంగచ్ఛామిత్యాది లాకికవ్యవహారే కూటస్థాచ్చిదాభాసం వివచ్య తమేవాహంశబ్దేన వివక్షతి వక్తుమిచ్ఛతి.

టీ. బుధః = తెలిసినవాడు, (తత్త్వజ్ఞాని), అహం = నేను, గచ్ఛామి=పోవుచున్నాను. ఇత్యాదికే = ఇదిమొదలగు, లాకికవ్యవహారే = లోకవ్యవహారమునందు, కూటస్థాత్ = కూటస్థునినుండి, చిదాభాసం = చిదాభాసుని, వివిచ్య = పరిశీలనచే విభజనముచేసి, తమేవ=ఆచిదాభాసునే, వివక్షతి=జెప్పబూనుచున్నాడు.

తా. నేను పోవుచున్నాను, నేను వచ్చుచున్నాను మొదలైన మాటలను లోకవ్యవహారమున నుపయోగించునపుడు ఈవాక్యముల యందు కర్తృపద మైన నేను అనెడి దానిని కూటస్థునినుండి చిదాభాసుని విభజించి విద్వాంసుఁడు ఆచిదాభాసుని నే నని చెప్పుచున్నాఁడు.

అవ. కూటస్థుఁడు నేను అనెడి జ్ఞానమునందు విషయుఁడు కావచ్చు నని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అసంగోహం చిదాత్తాహ మితి శాస్త్రీయదృష్టితః,
అహంశబ్దం ప్రయుక్తేయం కూటస్థే కేవలే బుధః.

13

వ్యా. అసంగ ఇతి. అయమేవ బుధశ్శాస్త్రీయదృష్టితః వేదాంతశ్రవణజనిత జ్ఞానేన కేవలే చిదాభాసాద్వివిక్తే కూటస్థేనసంగోహం, చిదాత్తాహ మితి లక్షణయా హంశబ్దం ప్రయుక్తే. ఆతో లక్షణయా అహంశబ్దార్థత్వేవాహం ప్రత్యయవిషయత్వ సంభవాధసంగోహమస్తీతి జ్ఞానముపపద్యత ఇత్యభిప్రాయః.

టీ. ఆయం బుధః = ఈవిద్వాంసుఁడు, శాస్త్రీయదృష్టితః - శాస్త్రీయ = వేదాంతశ్రవణముచే గలిగిన. దృష్టితః = జ్ఞానమువలన, అహం = నేను, అసంగః = విస్సంగుఁడననునట్టియు, అహం = నేను, చిదాత్తా = చిద్రూపుఁడను, ఇతి = ఇట్లు వైదికవ్యవహారమునందు, కేవలే=చిదాభాసునికంటె వేఱుగా గ్రహింపబడిన, కూటస్థే = కూటస్థునియందు, అహంశబ్దం = నేననెడిశబ్దమును ప్రయుక్తే = లక్షణావృత్తిచేత వాడుచున్నాఁడు.

తా. నేను దేహేంద్రియాదులసంబంధము తేనివాడను, నేను చిద్రూపుఁడను, అని యిట్లు వైదికవ్యవహారములందు వేదాంతశాస్త్ర

శ్రవణమువలన కలిగిన జ్ఞానమునుబట్టి చిదాభాసునినుండి విభజింపఁ బడిన కూటస్థునియందు విద్వాంసుఁడు నే ననెడి పదమును వాడు చున్నాఁడు. కాఁబట్టి కూటస్థుఁడు వైదికవ్యవహారమున నే ననెడి జ్ఞాన మునందు విషయుఁడు నిరభ్యంతరముగాఁ గావచ్చును. కూటస్థుఁడు జ్ఞానవిషయుఁ డగుట కభ్యంతరము లే దనుట.

అవ. ఈశ్లోకమునందు పూర్వవాది ఆక్షేపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జ్ఞానితాజ్ఞానితే త్వాత్తాభాసస్వైవ న చాత్తనః,
తథా చ కథమాభాసః కూటస్థోఽస్తి తి బుద్ధ్యతామ్. 14

వ్యా. నను పృథగాభాసకూటస్థావహాంశబద్ధస్యాముఖ్యార్థా విత్యుక్తం. తయో ర్మధ్యే కూటస్థః అజ్ఞాననివృత్తయేఽసంగోఽస్తి తి జానాతి. కింవా చిదాభాసః. స తావ త్కూటస్థః తస్యాసంగచిద్రూపత్వేన జ్ఞానిత్వాజ్ఞానిత్వయో రనుపపత్తేః. అత శ్చిదా భాసస్య జ్ఞానిత్వాదికం వక్తవ్యం. తథా చ సతికూటస్థాదన్య శ్చిదాభాసోఽహం కూట స్థోఽస్తి తి నజ్ఞాతు మర్హ తీతి శంకలే-జ్ఞానితాజ్ఞానితేతి.

టీ. జ్ఞానితాజ్ఞానితే తు = జ్ఞానము గలిగి యుండుటయు, నజ్ఞానము గలిగి యుండుటయు, ఆత్తాభాసస్య ఏవ - ఆత్త = కూటస్థాత్తయొక్క, ఆభాసస్వైవ = ప్రతిబింబమైన చిదాభాసునకే (కలవు). ఆత్తనః = కూటస్థునకు, న చ=లేవు. (జ్ఞానము గలుగుట జ్ఞానము లేకపోవుట యనుట), తథా చ = ఆవిధముగా నగుచుండఁగా, ఆభాసః = చిదాభాసుఁడు, కూటస్థః=కూటస్థస్వరూపము, అస్తి తి = ఐతి నని, కథం = ఎట్లు, బుద్ధత్యాం = తెలిసికొనును, తెలిసికొన సమర్థుఁడు గాఁ డనుట.

తా. జ్ఞానము కలుగుటయు లేకపోవుటయు బుద్ధి ప్రతిఫలితచిదా భాసునకు సంభవించును గాని కూటస్థునకు సంభవింపవు. ఆవిధముగా నగుచుండ కూటస్థునికంటె నన్యుఁ డగు చిదాభాసుఁడు నేను కూట స్థుఁడ నై తి నని తలంచుట యెట్లు సంభవించును? సంభవింపదు అని పూర్వపక్షి యాక్షేపించెను.

అవ. చిదాభాసుఁడు కూటస్థునికంటె నన్యుఁడు గాఁడు గనుక నీ యాక్షేపము చేయఁగూడదు:—

శ్లో. నాయం దోష శ్చిదాభాసః కూటస్థైకశరీరవాన్,
ఆభాసత్వస్య మిథ్యాత్వా త్కూటస్థత్వావశేషణాత్. 15

వ్యా. తస్య కూటస్థాదన్యత్వమేవాసిద్ధమితి పరిహారతి—నాయమితి పత్తిమాహ—ఆభాసత్వేతి. యథా దర్పణే ప్రతీయమానస్య ముఖాభాసస్య వత్వం. గ్రీవాస్థ ముఖమేవ తత్త్వం. తద్వదితి భావః.

టీ. ఆయం దోషః = ఈదోషము, న = లేదు, ఆభాసత్వస్య = రూపము, మిథ్యాత్వాత్ = మిథ్య యగుటవలన (సత్యము కాకుండుటవలన) స్థత్వావశేషణాత్ - కూటస్థత్వ = కూటస్థస్వరూపమే, అవశేషణాత్ = సజ్జేషించుటవలన, చిదాభాసః = ప్రతిబింబస్వరూపుడైన చిదాభాసుఁడు, కూట రవాక్ - కూటస్థ = కూటస్థస్వరూపమే, ఏక = ముఖ్యమైన, శరీరవాక్ = శరీర గలవాఁడు, స్వరూపముగాఁ గలవాఁ డనుట (అగును).

తా. నీవు చెప్పిన దోష మిచ్చుట సంభవింపదు. ముఖము మునందు ప్రతిఫలించినపుడు ప్రతిఫలించినరూపము వాస్తవము ముఖముమాత్రము వాస్తవమైనతెఱఁగున ప్రతిబింబస్వరూపుఁడైన చిదాభాసుఁడు మిథ్య యగుటవలన కూటస్థస్వరూపమే యథార్థం జేషించియుండుటవలన చిదాభాసుఁడు కూటస్థునిస్వరూపుడే య గని కూటస్థునికంటె నన్యుం డెన్నటికిన గానేరఁడు. కాఁబట్టి కూటస్థరూపము తానై తి ననుకొనుట తప్పు గాదు.

అవ. చిదాభాసుఁడు మిథ్యయైనపుడు వాఁడు కూటస్థుఁడ నైతి నను జ్ఞానము మాత్రము మిథ్య యేల గాకుండు నని శంకింపఁగా మా కదియు సవ యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కూటస్థోఽస్తి తి బోధోఽపి మిథ్యా చేన్నేతి కో వదేత్, న హి సత్యతయాభీష్టం రజ్జుసర్పవిసర్పణమ్.

వ్యా. నను చిదాభాసస్య మిథ్యాత్వే తదాశ్రితం కూటస్థోఽస్తి తి జ్ఞా మిథ్యాస్యాదితి శంకతే—కూటస్థయితి. కూటస్థస్వరూపాతిరిక్తస్య కృత్స్న మిథ్యాత్వా భ్యుపగమాత్తన్మిథ్యాత్వమస్తాకమిష్టమే వేతి పరిహారతి—నేతి కో వదే ఉక్తమర్థం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి—నహీతి. రజ్జ్వాం కల్పితస్య సర్పస్య గతా మపి ప్రతీయమానం వాస్తవం నాంగీక్రియతే యథా తద్వదితి భావః.

టీ. కూటస్థః = కూటస్థుఁడను, అస్తి తి = ఆయితి ననెడు, బోధోఽపి = జ్ఞా బును, మిథ్యాచేత్ = మిథ్య యగు నంటివా, న=మిథ్యకాదు, ఇతి=అని, కః=ఎవ్వ వదేత్ = చెప్పును? (ఎవ్వఁడును చెప్పఁ డనుట). రజ్జుసర్పవిసర్పణం - రజ్జు = యందు, సర్ప = పాముయొక్క, విసర్పణం = గమనము. మొదలై నది, సత్యతయా సత్యముగా, నవ్యాభీష్టం = అంగీకరింపబడదు గదా.

తా. రజ్జువునందు భ్రాంతిచే కల్పింపఁబడిన సర్పముయొక్క గమనాదికము ఎవనిచేతను సత్యముగా నెట్లు అంగీకరింపఁబడదో, అటులనే కూటస్థుఁడ నే నైతి ననెడి జ్ఞానంబును మిథ్య యందువేమో, అది మాకును సమతమే యగును. చిదాభాసుఁడు మిథ్య యగును. వాఁడు సలపాదించిన నేను కూటస్థుఁడ నైతి ననెడి జ్ఞానముమాత్రము మిథ్య కా దని యెవ రందురు. మిథ్య యగుట యందఱకు సమతమే.

అవ. జ్ఞానము మిథ్య యగునేని, యాజ్ఞానముచేత సంసారనివృత్తి యెట్లుగు నని యాశంకించి సమాధానముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తాదృశేనాపి బోధేన సంసారో హి నివర్తతే,

యక్షౌనురూపో హి బలి రిత్యాహు ర్లౌకికా జనాః.

17

వ్యా. జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వే తేన సంసారనివృత్తిర్న స్యాదిత్యాశంక్య నివర్త్యస్య సంసారస్యాపి, తథాత్వాత్తన్నివృత్తిరుపపద్యతే. స్వప్నవ్యాఖ్యదర్శనేన నిద్రానివృత్తివ దిత్కభిప్రాయాణాహ—తాదృశేనేతి. తత్ర యాదృశో యక్షస్తాదృశో బలి రితి లౌకిక గాథాం సంవాదయతి—యక్షేతి.

టీ. తాదృశేన = అట్లు మిథ్యయైన, బోధేనాపి = జ్ఞానముచేతనుకూడ, సంసారః = సంసారము, నివర్తతే హి = నివృత్తియగుచున్నది గదా. లౌకికాః=పామరులైన, జనాః=జనులు, బలిః = బలి, యక్షౌనురూపః = యక్షుఁ డెంతయో బలియు నంతే, ఇతి = అని, ఆహూర్హి = చెప్పుచున్నారు గదా.

తా. కలలోఁ గనఁబడిన వెద్దపులిని చూచుటచేత నిద్రకు భంగము గలిగినటుల మిథ్యయైన జ్ఞానముచేత సంసారము నివర్తించు ననుటకు సందియము లేదు. పామరులయొక్క వాడుకయు దీనిని బలపఱచుచున్నది. యక్షుఁ డెంతయో బలియు నంతే యని పామరు లనుకొనుదురు. అనఁగా గొప్ప దయ్యమునకు నిచ్చెడు బలియు గొప్పదే యగును. అను వాడుకనుబట్టి స్వప్నమందుఁ గనఁబడిన వెద్దపులియు సత్యము కాదు. దానిని చూచిన జ్ఞానమును సత్యము కాదు. అట్టి యసత్యజ్ఞానముచేత నిద్ర పోయినట్లు చిదాభాసుఁడును మిథ్యయే. అతనికి కూటస్థుఁ డను నే నైతి ననెడి జ్ఞానమును మిథ్యయే. ఇట్టిజ్ఞానము చేత సంసారము నివర్తించు ననుట తప్పు గాదు.

అవ. ఇప్పుడు చెప్పుచున్న యంశమును నుపసంహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తస్మాదాభాసపురుష స్సకూటస్థో వివిచ్య తం,

కూటస్థోఽస్తి తి విజ్ఞాతు మర్హ తి త్యభ్యధాచ్ఛ్రుతిః.

18

వ్యా. ఉపపాదితమర్థ ముపసంహరతి—తస్మాదితి. యస్మాత్కూటస్థ ఏవ చిదాభాసస్య నిజం స్వరూపం. తస్మా త్పురుషశబ్దవాచ్యః కూటస్థ సహితశ్చిదాభాసస్తః కూటస్థ మిత్యాభూతాశ్చస్వాద్వివిచ్య లక్షణయా కూటస్థోఽస్తి త్యవగంతుం శక్నోతి త్యభిప్రాయేణ శ్రు తిరస్తి త్యుక్తవతీత్యర్థః.

టీ. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, ఆభాసపురుషః - ఆభాస=చిదాభాసుఁడును పురుషః = పురుషుఁ డని చెప్పఁదగినట్టియు, సకూటస్థ = కూటస్థునితోఁ గూడిన జీవుఁడు, తం = ఆకూటస్థుని, వివిచ్య=తనకంటె వేఱుగా విభజించి, కూటస్థ=కూటస్థుఁ డును, ఆస్తి తి = ఐతి నని, విజ్ఞాతుం = తెలిసికొనుటకొఱకు, అర్హ తి=తగుచున్నాఁడు, ఇతి = ఇట్లుగా, శ్రు తిః = వేదవాక్యము, అభ్యధాత్ = చెప్పెను.

తా. ఏ హేతువుచేత కూటస్థుఁడే చిదాభాసునకు నిజస్వరూపమో, ఆకారణమువలన పురుషుఁ డని చెప్పఁబడుచు కూటస్థునితోఁ గూడిన చిదాభాసుఁడు [జీవుఁడు] మిథ్యాభూతుఁడైన తనకంటె కూటస్థుని విభజించి గౌణవృత్తిచేత [లక్షణావృత్తిచేత] కూటస్థుఁడ నై తి నని తెలిసికొన నర్హుఁ డని ప్రకరణారంభమున నుదాహరింపఁబడిన శ్రు తి చెప్పుచున్నది.

ఆవ. ఇట్లు “పురుషోఽస్తి” అని శ్రు తియందలి యీపదముల యభిప్రాయము తేటపఱచి “అయం” అను పదమును ప్రయోగించిన శ్రు త్యభిప్రాయమును బెల్లు చున్నాఁడు:—

శ్లో. అసందిగ్ధావిపర్యస్తబోధో దేహాత్త నీక్ష్య తే,

తద్వదత్రే తి నిర్ణేతు మయ మిత్యభిధీయ తే.

19

వ్యా. ఏవం పురుషోఽస్తి తి పదద్వయప్రయోగాభిప్రాయమభిధాయ అయమితి పదప్రయోగాభిప్రాయమాహ—అసందిగ్ధేతి. తాకికానాం ప్రసిద్ధే దేహరూప ఆత్మ ని సంశయవిపర్యయరహితోఽయమస్తి తి బోధో యద్వదుపలక్ష్య తే. అత్ర ప్రత్యగాత్మ ని విషయే తద్వత్తధావిధంజ్ఞానం ము క్తిసిద్ధయే సంపాద్యమితి నిర్ణేతు మయమిత్యభిధీయ తే. శ్రు త్యేతి శేషః.

టీ. యద్వత్ = ఏవిధముగా, దేహాత్మ ని = దేహరూపమైన ఆత్మ యందు, అసందిగ్ధావిపర్యస్తబోధః - అసందిగ్ధ = సందేహరహితమైనట్టియు, అవిపర్యస్త = విపర్యయ

రహితమైన, బోధః=ఈదేహమే నే నైననెడి జ్ఞానము, ఈక్ష్యతే=కనబడుచున్నదో (పామరజనుల కనుట). అత్ర = ఈ ప్రత్యగాత్త విషయమున, తద్వత్ = అటువంటి జ్ఞానము మోక్షసిద్ధికై సంపాదించవలయును. ఇతి = అని, నిర్ణేతుం = నిశ్చయించుటకు, అయమితి = ఇది యాత్మ యని, అభిధీయతే = శ్రుతిచేత తెలుపబడుచున్నది.

తా. పూర్వోక్త శ్రుతియందలి “అయం” అను పదప్రయోగము మన కేమి బోధించుచున్న వనఁగా సర్వజనప్రసిద్ధమైన యీదేహము నే నని సంశయవివర్యయములు లేనిజ్ఞానము కలిగినట్లు మోక్షము లభించుటకు నీ ప్రత్యగాత్త స్వరూపము నే నైతి నని నిశ్చయము సంపాదించవలయును అని బోధించుచున్నది.

అవ. ఇట్టిజ్ఞానము మోక్షమునకు సాధనము ఇట్లే యాచార్యులవారును చెప్పి రని వారివాక్యము నుదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేహతజ్ఞానవదానం దేహతజ్ఞానబాధకం,

ఆత్మస్వేవ భవే ద్యస్య స నేచ్ఛన్నపి ముచ్యతే.

20

వ్యా. ఈదృశ్యస్వైవ బోధస్య మోక్షసాధనత్వే చాచార్యవాక్యం సంవాద యతి—దేహత్తేతి. ఆహం మనుష్య ఇతి దేహత్త విషయో దృఢప్రత్యయో యథా, ఏవం ప్రత్యగాత్త స్వేవ దేహత్త త్వజ్ఞానబాధనేన బ్రహ్మహమస్మీతి జ్ఞానం యస్య జాయతే స విద్వాన్నేచ్ఛన్నపి మోక్షేచ్ఛారహితోఽపి ముచ్యతే సంసారహేతో జ్ఞానస్య జ్ఞానేనోపబాధితత్వాదితి భావః.

టీ. దేహతజ్ఞానవత్ = దేహమే ఆత్మ యనెడిజ్ఞానమువలె, జ్ఞానం=దృఢమైన బ్రహ్మజ్ఞానము, దేహతజ్ఞానబాధకం - దేహత్త = శరీరమే యాత్మ యనెడి, జ్ఞాన = జ్ఞానమును, బాధకం = బోఁగొట్టునదై, ఆత్మస్వేవ = ప్రత్యగాత్తయందే, యస్య = ఎవనికి, భవేత్ = కలుగునో, సః = వాఁడు, నేచ్ఛన్నపి = ముక్తిని గోరకున్నను, ముచ్యతే = సంసారబంధమునుండి విముక్తుఁ డగుచున్నాఁడు.

తా. లోకమున నెవనికి నీదేహమే నే ననెడి నిశ్చయమువలె దేహతజ్ఞానమును బోఁగొట్టడి బ్రహ్మజ్ఞానము దృఢముగా నేను బ్రహ్మను [బ్రహ్మహమస్మి] అని ప్రత్యగాత్తయందు కుదురునో, వానికి వలదనినను మోక్షము తప్పక కలుగు నని యాచార్యులవారు చెప్పి రని భావము.

అవ. “అయం” అనెడి పదమును గుఱించి పూర్వవాది మఱియొకవిధముగాఁ బ్రశ్న చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అయ మిత్యపరోక్షత్వ ముచ్యతే చే త్తదుచ్యతాం,
స్వయంప్రకాశం చైతన్య మపరోక్షం సదా యతః. 21

వ్యా. అయమితి పదప్రయోగస్యాభిప్రాయాంతరం శంకతే—అయమితి. యథా ఽయం ఘట ఇత్యాదిప్రయోగే ష్విదమా నిర్దిష్టస్య వస్తున ఆపరోక్ష్యం దృష్టం, తథాయమస్తీ త్యత్రాపీతి భావః. తదప్యస్తాకమిచ్ఛమే వేత్యాహ—త దుచ్యతామితి. కుత ఇత్యత ఆహ—స్వయమితి. సాధనాంతరనిరపేక్షతయాఽవభాసమానచైతన్యం వ్యవధాయకాభావాన్నిత్యమపరోక్షమిత్యస్తాభిరభ్యుపేతత్వాదిత్యర్థః.

టీ. అయమితి = అయ మనెడి పదప్రయోగముచే, అపరోక్షత్వం = ఆత్మకు ప్రత్యక్షత్వమును, ఉచ్యతే చేత్ = చెప్పబడుచున్న దంటివా, యతః=వి హేతువువలన, స్వయం = తానుగా, (అన్యోపేక్ష లేక), ప్రకాశం=ప్రకాశించెడి, చైతన్యం= కూటస్థచైతన్యము, అపరోక్షం = ప్రత్యక్షమై యున్నదో, (తతః = ఆహేతువువలన) తత్ = ఆయపరోక్షత్వము, ఉచ్యతాం = చెప్పబడుఁగాక.

తా. ఇది కుండ, ఇది వస్త్రము అనెడి వాక్యములలో నిది యని చెప్పబడిన వస్తువునకు ప్రత్యక్షత్వ మెట్లు తెలియఁబడెనో, ఇది కూటస్థాత్త యగును అనెడి వాక్యము దుండెడి యిది యను నర్థము గల “అయం” అను పదముచేత తెలుపబడిన ఆత్మయు నట్లు ప్రత్యక్షమైనదే యగు నని యనెదవేమో, అన్యవస్తుసహాయ మవసరము లేక యెల్లప్పుడును ప్రకాశించునట్టి కూటస్థచైతన్యము ప్రత్యక్షమైన దనుట చూకును సమతమే.

అవ. ఆత్మకు స్వయముగాఁ బ్రకాశించుటచేత ‘అయం’ అను పదమున కిప్పు డొప్పుకొనిన యపరోక్షత్వమును, దీనియొక్క యభిప్రాయాంతరమునుబట్టి పరోక్షత్వమును, నిదివఱకుఁ జెప్పబడిన జ్ఞానాజ్ఞానవిషయత్వమును నుండుట ఘటించదు అని శంక రాఁగా ఘటించు నని బదులు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరోక్ష మపరోక్షం చ జ్ఞాన మజ్ఞాన మిత్యదః,
నిత్యాపరోక్షరూపేఽపి ద్వయం స్యాద్దశమే యథా. 22

వ్యా. నన్వాత్తనస్వప్రకాశచిద్రూపత్వేన నిత్యాపరోక్షత్వాభ్యుపగమేఽయమితి పదప్రయోగస్యాభిప్రాయాంతరవర్ణనాంగీకారబలాదాగతమాత్మనః పరోక్షవిష

యత్వ మపరోక్షవిషయత్వం చ పూర్వోక్తం జ్ఞానాజ్ఞానాశ్రయవిషయత్వం చానుప
పన్నం స్యాదిత్యాశంక్య దశమ ఇవ సర్వముపపద్యత ఇత్యాహ—పరోక్షమితి.
పరోక్షమపరోక్షం చేత్యేకం యుగళం. జ్ఞానమజ్ఞానమిత్యపరం. ఇదం ద్వయం నిత్యా
పరోక్షరూపేఽప్యాత్త ని దశమ ఇవ స్యాదిత్యర్థః.

టీ. పరోక్షం = ప్రత్యక్షము గాక పోవుటయు, అపరోక్షం చ=ప్రత్యక్షమగు
టయు, జ్ఞానం=జ్ఞానమును (తెలివి యనుట), అజ్ఞానం=తెలివి లేకపోవుటయు, ఇతి =
అనెడి, అదః ద్వయం=ఈరెండును, దశమే యథా = పదియవవానియందువలె, నిత్యా
పరోక్షరూపేఽపి=నిత్యమును నపరోక్షంబును నైన ఆత్మయందును, స్యాత్=ఉండును
(ఘటించును).

తా. ఆత్మ నిత్యమైనదియు, ప్రత్యక్షమైనదియు నగును. స్వయ
ముగా నిట్టిదై నను పదియవవానియందు వలె నాత్మయందు పరోక్షవిష
యత్వాపరోక్షవిషయత్వంబును జ్ఞానాజ్ఞానవిషయత్వంబును ననెడి
రెండు జంటలును ఘటించవచ్చును.

అవ. పదియవవాఁ డని చెప్పిన దృష్టాంతమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నవసంఖ్యాహృతజ్ఞానో దశమో విభ్రమా త్తదా,

న వే త్తి దశమోఽస్తి తి వీక్షమాణోఽపి తాన్నవ.

23

వ్యా. దృష్టాంతం వ్యుత్పాదయతి—నవసంఖ్యేతి. పరిగణనీయపురుషనిష్ఠయా
నవసంఖ్యయా అపహృతాత్తజ్ఞానో దశమస్తదా తాన్ పరిగణనీయాన్ నవసంఖ్యా
కాస్వీక్షమాణోఽపి సమ్యక్పశ్యన్నపి భ్రాంత్యా గణనాకర్తారం స్వాత్మానం దశ
మోఽహ మస్తి తి న వే త్తి త్యర్థః.

టీ. నవసంఖ్యాహృతజ్ఞానః - నవసంఖ్యా = తొమ్మిదిమంది యనెడి లెక్కచేత
హృత = పోయిన, జ్ఞానః=తెలివి గల, దశమః = పదియవవాఁడు, తాన్ నవ = ఆ
తొమ్మిదిమంది మనుష్యులను, వీక్షమాణోఽపి=ప్రత్యక్షముగా చూచుచుండియు, విభ్ర
మాత్ = భ్రమవలన (తెల్విలేమిచే ననుట). తదా=ఆ లెక్కించునపుడు, దశమః =
పదియవవాఁ డను, అస్తి =నే నగుచున్నాను, ఇతి=అని, న వే త్తి = గుర్తెఱుగఁడు.

తా. ఒకప్పుడు పదిమంది మనుష్యులు కలిసి యొకయూరికిఁ
బోవుచుండ దారిలో నొక యేలు దాటవలసి వచ్చెను. అప్పు డాయేటిని
దాటి యావలిగట్టున కందఱును చేరిరి. అంత మన మందఱము గట్టుకు
చేరితిమా లేదా యని యం దొకనికి సందేహము కలిగి, ఒకఁడు ఇద్దఱు

అని వసుసగా నెదుటఁ గనుపించెడి తొమ్మిదిమందిని లెక్కపెట్టి యాలెక్క పెట్టుటలో తా నొకఁ డున్నట్లు ప్రత్యక్షముగా నెఱిగియుండినను పది యవవాఁడు తా నని తెలిసికొనలేక, అయ్యో పదియవవాఁ డేటఁ బడి పోయినాఁ డని చింతింపఁ జొచ్చెను. ఇట్లు ప్రతివాఁడును లెక్కింపఁబెనున లిడి తొమ్మిదిమందిని లెక్కించి తనను మఱచుచు వచ్చెను. ఇట్టికథలో లెక్కపెట్టెడివాఁడు తా నొకఁ డున్నాఁ డని నాసికిఁ దెలిసిగఱు నేను పదియవవాఁడ నగుదు నని తెలియకపోవుటయే యిచ్చట భ్రాంతి (అజ్ఞానము) అనఁబడును.

అవ. ఇట్లజ్ఞానమును దశమనియంబడుఁ గనుపఱచి అజ్ఞానకార్యమగు నావరణముం గూడ నా పదియవవానియందుఁ గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న భాతి నాస్తి దశమ ఇతి స్వం దశమం తదా,

మత్వా వక్తి త దజ్ఞానకృత మావరణం విదుః.

24

వ్యా. ఏవం దశమేఽజ్ఞానం ప్రదర్శ్య తత్కార్యమావరణం దర్శయతి—న భాతీతి. తదా దశమస్వం దశమం సంతం దశమో న భాతి నాస్తితి మత్వా వక్తి. అస్యావరణస్య యత్కారణం తదజ్ఞానకృతం. అజ్ఞానకార్య మావరణం విదుర్బుధా ఇతిశేషః.

టీ. తదా=అప్పుడు, స్వం=తాను, దశమం సంతం=పదియవవాఁడై యుండియు, దశమః = పదియవవాఁడు, నాస్తి=లేఁడు, న భాతి=కనఁబడఁడు, ఇతి = ఈలాగున, మత్వా=తెలిసి, వక్తి = చెప్పుచున్నాఁడు, తత్ = అట్లు చెప్పుటను, అజ్ఞానకృతం = అజ్ఞానముచేత చేయఁబడిన, ఆవరణం = ఆవరణమునుగా, (బుధాః=పండితులు), విదుః= తెలియుదురు.

లా. తా నున్నాఁ డని తెలిసీయు పదియవవాఁడు లేఁడని కనఁ బడఁడు అని యాలెక్క లెక్కించునపుడు చెప్పుటకు నజ్ఞానకృత మగు నావరణము కారణం బని తెలిసిన పెద్దలు చెప్పుచున్నారు. ఆవరణము ద్వివిధము. అసత్త్వావరణ మనియు, ఆభానావరణ మనియు. పదియవ వాఁడు లేఁ డనుట యసత్త్వావరణ మగును. పదియవవాఁడు కనఁబడ లే దనుట యాభానావరణ మగును. ఇట్లావరణస్వరూపమును దెలియునగు.

అవ. ఇప్పుడు అజ్ఞానకార్య మగు విక్షేపమును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నద్యాం మమార దశమ ఇతి శోచన్ ప్రరోదితి,

అజ్ఞానకృతవిక్షేపం రోదనాదిం విదు ర్బుధాః.

25

వ్యా. అజ్ఞానస్యైవ కార్యవిశేషవిక్షేపం దర్శయతి—నద్యామితి.

టీ. దశమః = పదియవవాఁడు, నద్యాం = ఏటియందు, మమార = చనిపోయినాఁడు. ఇతి = అని, శోచన్ = శోకించుచు, ప్రరోదితి = పొరలిపొరలి యేడ్చుచున్నాఁడు. బుధాః=తెలిసినవారు, రోదనాదిం = బెద్దగా నేడ్చుట మొదలగుదానిని, అజ్ఞానకృతవిక్షేపం - అజ్ఞాన = అజ్ఞానముచేత, కృత = చేయబడిన (అజ్ఞానకార్యమునుట), విక్షేపం = విక్షేపముచుగా, విదుః=తెలిసికొనుచున్నారు.

తా. పదియవవాఁ డేటిలో చనిపోయినాఁ డని శోకముతోఁ బెద్దగా నేడ్చుచుండుట మొదలగుదానిని అజ్ఞానకార్య మగు విక్షేపమునుగాఁ బెద్దలు చెప్పుదురు.

అవ. పదియవవాఁడు లేఁ డనెడి యసత్త్వావరణమును దొలఁగించునట్టి పరోక్షజ్ఞానమును బెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న మృతో దశమోఽస్తి శ్రుత్వాప్తవచనం తదా,

పరోక్షత్వేన దశమం వేత్తి స్వర్గాదిలోకవత్.

26

వ్యా. దశమస్యాసత్త్వాంశనివర్తకం పరోక్షజ్ఞానమాహ—న మృత ఇతి.

టీ. తదా = అప్పుడు, దశమః = పదియవవాఁడు, న మృతః = మరణింపలేదు, అస్తి=కలఁడు, ఇతి=అని, ఆప్తవచనం = హితునిమాటను, శ్రుత్వా = విని, పరోక్షత్వేన=ఎక్కడనో యున్నట్లుగా, స్వర్గాదిలోకవత్ = స్వర్గాదిలోకమువలె, దశమం=పదియవవానిని, వేత్తి = తెలిసికొనుచున్నాఁడు.

తా. ఈవిధముగాఁ బదియవవాఁ డేడ్చుచుండఁగా నింతలో వాని స్నేహితుం డొకఁ డరుదెంచి, మిత్రుఁడా, యేడ్వకుము. పదియవవాఁడు చనిపోలేదు. ఉన్నాఁ డని చెప్పినపుడు ఎక్కడనో స్వర్గాదిలోకము లున్నట్లు పదియవవాఁ డెక్కడనో యున్నాఁ డని తలంచును. ఎక్కడనో యున్నాఁడు అని యెఱుంగుట పరోక్షజ్ఞాన మగును దీనిచేత లేఁ డనెడు అసత్త్వావరణము పోవుటచేతఁ బరోక్షజ్ఞానముచే నసత్త్వావరణము నశించు నని పాఠకులు ముఖ్యముగా గ్రహింపవలయును.

అవ. ఆ పదియవవానియొక్క కనబడ లే దనెడి ఆభానావరణమును దొలఁ గించు నపరోక్షజ్ఞానమును బెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. త్వమేవ దశమోఽసీతి గణయిత్వా ప్రదర్శితః,
 అపరోక్షతయా జ్ఞాత్వా హృష్యత్యేవ న రోదితి. 27

అజ్ఞానావృతివిక్షేపద్వివిధజ్ఞానతృప్తయః,
 శోకాపగమ ఇత్యేతే యోజనీయాశ్చిదాత్తని. 28

వ్యా. తస్యైవాభానాంశనివర్తకమపరోక్షజ్ఞానం దర్శయతి—త్వమేవేతి. స్వేన
 పరిగణితైర్ను వభిస్సహస్వాత్తానం గణయిత్వా త్వమేవ దశమోఽసీతి ప్రదర్శితః.
 అహం దశమోఽస్మి త్యపరోక్షతయా జ్ఞాత్వా హర్షం ప్రాప్నోతి రోదనం త్యజతి.

ఏవం దృష్టాంతభూతే దశమే ప్రదర్శిత మవస్థాసప్తక మనూద్య, దాఙ్ఘాంతికే
 ఆత్మన్యసి తద్యోజనీయమిత్యాహ—అజ్ఞానేతి. అజ్ఞానం చావృతిశ్చ విక్షేపశ్చ ద్వివిధ
 జ్ఞానం చ తృప్తిశ్చేతి ద్వంద్వసమాసః.

టీ. త్వమేవ=నీవే, దశమః=పదియవవాఁడవు, అసీతి=అయితివని, గణయిత్వా=
 లెక్కపెట్టి, ప్రదర్శితః = స్నేహితునిచే చూపబడినవాఁడై, అపరోక్షతయా=ప్రత్యక్ష
 భావముచేత, జ్ఞాత్వా=నేనే పదియవవాఁడ నని తెలిసికొని, హృష్యత్యేవ = మిక్కిలి
 సంతోషమునే పొందుచున్నాఁడు. న రోదితి = విలపించుటను మానుచున్నాఁడు.
 అజ్ఞానావృతివిక్షేపద్వివిధజ్ఞానతృప్తయః - అజ్ఞాన=అజ్ఞానమును, అవృతి=ఆవరణమును,
 విక్షేప=విక్షేపమును, ద్వివిధజ్ఞాన = పరోక్షాపరోక్షము లనెడు రెండు జ్ఞానములును,
 తృప్తయః = సంతృప్తియు (ఆనందప్రాప్తియు), శోకాపగమః = దుఃఖనివృత్తియు,
 ఇత్యేతే = ఇట్లు పదియవవానియందు చూపబడిన ఈ యేడవస్థలును, చిదాత్తని =
 కూటస్థాత్తయందు, యోజనీయాః = ఆలోచించి సరిపుచ్చవలెను.

తా. నీవే పదియవవాఁడ వని మిత్రుఁ డొకఁడు లెక్కపెట్టి
 చూపించినపుడు నేనే పదియవవాఁడ నని తనను బ్రత్యక్షముగాఁ
 దెలిసికొని మిక్కిలి యానందము పొందుచు, పదియవవాఁడు నదిలో
 చనిపోయినాఁ డను దుఃఖమును పూర్తిగా విడుచుచున్నాఁడు. ఇప్పుడు
 దృష్టాంతముగాఁ దెలుపబడిన కథయందు పదియవ వానికిఁ గలిగిన
 అవస్థలను ఆలోచింపఁగా నేడునిధములుగఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఏటి
 యొడ్డునకు వచ్చి వరుసగా తొమ్మిదిమందిని లెక్కించి లెక్కపెట్టెడి తా
 నుండినను మఱచుట యనునది అజ్ఞాన మనెడి మొదటి యవస్థ. పది
 యవవాఁడు లేఁడు గనఁబడఁ డనునది ఆవరణ మనెడి రెండవ అవస్థ.
 ఏటిలోఁ బడి చనిపోయినాఁ డని శోకముతో రోదనము చేయుట

విక్షేప మనెడి మూడవ అవస్థ. అప్పుడు స్నేహితుఁడు వచ్చి పదియవ వాఁడు మరణింపలేదు, ఉన్నాఁ డని తెల్పినపు డెక్కడనో చాటున నున్నాఁ డని భావించుట పరోక్షజ్ఞాన మనెడి నాల్గవ అవస్థ. అంతఁ గ్రమముగా నందఱిని లెక్కించి నీవే పదియవవాఁడ వని తన వ్రేలితోఁ బొడిచి ప్రత్యక్షముగాఁ దెల్పుట అపరోక్షజ్ఞాన మను నైదవ అవస్థ. తదుపరి నేనే పదియవవాఁడను బ్రతికియున్నా నని తలఁచి దుఃఖ మును బాయుట యనునది దుఃఖనివృత్తి యను నాఱవ అవస్థ. పదుగు రము జీవముతో సుఖముగా తరికి చేరితి మని యానందించుట ఆనంద ప్రాప్తి యనెడి యేడవ అవస్థ. ఇట్టి యేడువిధములైన అవస్థలను ఆత్మ యందును గల్గుచున్నవి యని బుద్ధిమంతు లూహించి తెలియవల యును.

అవ. ఇట్లు దృష్టాంతమును స్పష్టపఱచి దాస్తాంతిక మగు నాత్మ యందును అజ్ఞానము మొదలగు సప్తావస్థలను గ్రమముగాఁ దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసారాసక్తచిత్తస్సంశ్చిదాభాసః కదాచన,
స్వయంప్రకాశకూటస్థం స్వతత్త్వం నైవ వేత్త్యయమ్. 29

వ్యా. తత్రాత్మస్వజ్ఞానాదికం క్రమేణ దర్శయతి—సంసారాసక్తేత్యాదినా శ్లోకచతుష్టయేన. అయం చిదాభాసో విషయసంపాదనాదిష్వాసక్తచిత్తస్సక్, కదాచన శ్రుతివిచారాత్పూర్వం కదాచిదపి స్వతత్త్వం స్వస్య నిజం రూపం స్వప్రకాశ చిద్రూపం కూటస్థం ప్రత్యగాత్తానం నైవ వేత్తి న జానాతీతి యత్తదజ్ఞానమ్.

టీ. అయం చిదాభాసః=ఈజీవుఁడు, సంసారాసక్తచిత్తస్సక్ - సంసార=సంసారమునందు, ఆసక్త=లగ్నమైన, చిత్తస్సక్=మనస్సుగలవాఁడగుచు, కదాచన = ఇదివఱకెన్నఁడును (వేదాంతవిచారముచేయుటకు పూర్వ ముట), స్వతత్త్వం=తన నిజరూప మగు, స్వయంప్రకాశకూటస్థం - స్వయం = ఇతరాపేక్ష లేక, ప్రకాశ = వెలింగెడు, కూటస్థం=ప్రత్యగాత్మ చైతన్యమును, నైవ వేత్తి=గు రైఱుంగఁడు.

తా. ఈచిదాభాసుఁ డగు జీవుఁడు శరీరదారాపత్యక్షేత్రవిణ్ణాదులయం దాసక్తచిత్తుఁ డయి వేదాంతవిచారము చేయక ముందు ఎన్నఁడును తన స్వరూప మగు స్వప్రకాశచైతన్య మగు ఆత్మను నెఱుంగకుండుట యజ్ఞాన మను ప్రథమావస్థ యగును.

శ్లో. న భాతి నాస్తి కూటస్థ ఇతి వక్తి ప్రసంగతః,

కర్తా భోక్తాహమస్తితి విక్షేపం ప్రతిపద్యతే.

30

వ్యా. న భాతీతి. చిదాత్మవిషయే ప్రసంగే జాతే కూటస్థో నాస్తి న భాతీతి మత్వా బ్రూతే. ఇదమజ్ఞానకార్యమావరణం కూటస్థాసత్త్వాభానాభిధానవత్కర్తృత్వాదిక మాత్మన్యారోపయతి—అస్యారోపస్య హేతుర్దేహద్వయయుత శ్చిదాభాసో విక్షేపః.

టీ. ప్రసంగతః=కూటస్థనిప్రస్తావన గలిగినపుడు, కూటస్థః=కూటస్థుఁడు, నాస్తి=లేఁడు, న భాతి = ఎక్కడను గనబడఁడు, ఇతి = అని, వక్తి = చెప్పుచున్నాఁడు. (జీవుఁడు) అహం=నేను, కర్తా=కర్తలను జేయువాఁడను, భోక్తా=కర్తఫలములగు సుఖదుఃఖాదుల ననుభవించెడివాఁడను, అస్తితి=అగుదు నని, విక్షేపం = విక్షేపస్థితిని, ప్రతిపద్యతే = పొందుచున్నాఁడు.

తా. కూటస్థనిప్రస్తావన రాఁగా నీచిదాభాసుఁ డగు జీవుఁడు కూటస్థుఁడు లేఁ డనియు కనబడఁ డనియుఁ జెప్పుట అసత్త్వాభానరూప మగు నావరణద్వితీయావస్థ. నేను కర్తను, నేను భోక్తను అని కర్తములను, కర్తఫలము లగు సుఖదుఃఖాదులను తనపై నారోపించుకొనుట విక్షేప మను తృతీయావస్థ. ఈయారోపణకారణము స్థూల సూక్ష్మశరీరములతోఁ గూడిన చిదాభాసుని విక్షేప మని చెప్పుదురు.

శ్లో. అస్తి కూటస్థ ఇత్యాదౌ పరోక్షం వేత్తి వార్తయా,

పశ్చాత్కూటస్థ ఏవాస్తి త్యేవం వేత్తి విచారతః.

31

వ్యా. అస్తి కూటస్థ ఇతి. పరేణ బోధితః కూటస్థోఽస్తితి జానాతి. ఇదం పరోక్షజ్ఞానం. శ్రవణాది పరిపాకపశ్చాత్కూటస్థోఽహమేవాస్తితి జానాతి. ఇద మపరోక్షజ్ఞానం.

టీ. వార్తయా=గురువుయొక్క వాక్యముచేత, కూటస్థః=కూటస్థుఁడు, (అస్తితి=ఉన్నాఁ డని), ఆదౌ=ప్రథమమున, పరోక్షం=పరోక్షముగా (ఎక్కడనో యున్నట్లు), వేత్తి = తెలిసికొనుచున్నాఁడు, పశ్చాత్ = అనెనుక, విచారతః = విచారణమువలన, కూటస్థ ఏవ=కూటస్థుఁడనే, అస్తి =నే నగుచున్నాను, ఇతి=అని, ఏవం=ఇట్లు, వేత్తి = ప్రత్యక్షముగా కూటస్థని గుర్తెఱుగుచున్నాఁడు.

తా. సద్గురువు చెప్పుటచేత కూటస్థుఁ డొకఁడు గలఁ డని తెలిసికొనుట పరోక్షజ్ఞాన మను నాల్గవ అవస్థ. అటుతర్వాత శ్రవణాదుల

యొక్క పరిపాకవశంబున ఆకూటస్థుఁ డను నేనే యగుదు ననుట
అపరోక్షజ్ఞాన మను పంచమావస్థ యగును.

శ్లో. కర్తా భోక్తేత్యేవమాదిశోకజాతం ప్రముంచతి,

కృతం కృత్యం ప్రాపణీయం ప్రాప్తమిత్యేవ తుష్యతి. 32

వ్యా. కర్తేతి. కూటస్థాసంగాతజ్ఞానానంతరం కర్తృత్వాదిశోకజాతం త్యజతి.
యదయం శోకాపగమః కృత్యం కర్తవ్యజాతం కృతం నిష్పాదితం ప్రాపణీయం ఫల
జాతం ప్రాప్తం లబ్ధమితి తుష్యతీతి యదియం తృప్తిరిత్యర్థః.

టీ. కర్తా = సర్వకర్తములను చేయువాడను, భోక్తా = చేసిన కర్తలఫలముల
ననుభవించువాడను, ఇతి=అని, ఏవమాది = ఈ మొదలైనరూపము గల, శోకజాతం=
దుఃఖసమూహమును, ప్రముంచతి = విడిచిపెట్టుచున్నాఁడు. కృత్యం = చేయవలసిన
దంతయు, కృతమితి= చేయబడె ననియు, ప్రాపణీయం = పొందదగినఫల మంతయు,
ప్రాప్తమిత్యేవ=పొందబడె ననియు, తుష్యతి=ఆనందించుచున్నాఁడు.

తా. ఆ ట్లపరోక్షజ్ఞానము గలిగినతర్వాత కర్తృత్వభోక్తృత్వ
రూప మగు సకలదుఃఖంబులను విడుచుట దుఃఖనివృత్తి యను నాటవ
అవస్థ యగును. చేయవలసినదాని నంతయు చేసితిని, పొందదగిన
కర్తఫలములను పొందితిని, అనఁగా నేను చేయవలసినదియు పొంద
దగినదియు లే దని యానందముతో నుండుట యానందావాప్తి యను
నేడవ అవస్థ యగును.

అవ. ఈపైన చెప్పబడిన సప్తావస్థలను దార్ఢాంతికమునందుచు జూపి మఱల

నొకమాటు ఆమొత్తమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అజ్ఞాన మావృత్తి స్తద్వద్విక్షేపశ్చ పరోక్షధీః,

అపరోక్షమతి శోకమోక్ష స్తృప్తిర్నిరంకుశా. 33

వ్యా. దార్ఢాంతికేఽపుక్త మవస్థాసప్తకం అనువదతి—అజ్ఞానమితి.

టీ. అజ్ఞానం = అజ్ఞానంబును, ఆవృత్తిః = ఆవరణములు రెండును, తద్వల్ =
ఆప్రకారము, విక్షేపః = విక్షేపంబును, పరోక్షధీః = పరోక్షజ్ఞానంబును, అపరోక్ష
మతిః = అపరోక్షజ్ఞానంబును, శోకమోక్షః = దుఃఖనివృత్తియు, నిరంకుశా=నిరాటంక
మగు, తృప్తిశ్చ = తృప్తియును (ఆనందప్రాప్తి యనుట, ఇవి సప్తావస్థ లని తెలియ
వలయును.

తా. స్పష్టము.

అవ. ఈ తెలుపబడిన సప్తావస్థ లాత్తధర్మము లని యొప్పినపక్షమున ఆకూట స్థునియొక్క నిర్వికారత్వము కొట్టువడిపోవును గదా యని యాశంకించి, ఈయవస్థ లన్నియు చిదాభాసునిధర్మములే కాని కూటస్థునకు లే వనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సప్తావస్థా ఇమాం సంతి చిదాభాసస్య తా స్విమా, 31

బంధమోక్షో స్థితౌ తత్ర తిస్రో బంధకృతస్త్వన్వృతాః.

వ్యా. ననూక్తావస్థాసప్తకస్యాత్తధర్మత్వాంగీకారే తస్య కూటస్థత్వం వ్యాహస్యే తేత్యాశంక్య ఏతాస్సప్తావస్థా శ్చిదాభాసస్యైవ; న కూటస్థస్యేత్యాహ—సప్తావస్థా ఇతి. సర్వం వాక్యం సావధారణమితి న్యాయేన చిదాభాసస్యైవేత్యవగమ్యతే. న కూటస్థస్య సప్తావస్థానాం. ఆసామత్రోపన్యాసో నృథేత్యాశంక్య న వృథాత్వం బంధ మోక్షకారిత్యవ్యోతనఫలత్వాదుపన్యాసస్యేత్యభిప్రాయానాహ—తాస్విమావితి. కిమా సాం సప్తానామప్యవిశేషేణ బంధమోక్షకారిత్యం నేత్యాహ—తత్రేతి. అజ్ఞానావరణ విక్షేప రూపా స్తిస్త్వ ఇత్యర్థః.

టీ. ఇమాః సప్తావస్థాః=ఈ యే డవస్థలు, చిదాభాసస్య=చిదాభాసునకు, సంతి= కలవు, తాసు = ఆ సప్తావస్థలయందు, ఇమా బంధమోక్షౌ = ఈ బంధమోక్షములు, స్థితౌ = రెండు నున్నవి, తత్ర=ఆ యే డవస్థలయందు, తిస్రో=అజ్ఞానము, ఆవరణము, విక్షేపము అనెడి మూఁ డవస్థలు, బంధకృతః=బంధమును కలిగించుచున్న వని, స్త్వృతాః =చెప్పబడినవి.

తా. ఆయే డవస్థలు చిదాభాసునకే కలవుగాని కూటస్థునకు లే వని భావము. ఆయవస్థలలో బంధమోక్షములు రెండు నున్నవి. అజ్ఞానావరణవిక్షేపములు మూఁడును బంధమును గలిగించు నని తెల్పబడినవి.

అవ. అజ్ఞానావరణవిక్షేపము మూఁడింటిలో నజ్ఞానస్వరూపమును జెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. న జానామీత్యుదాసీనవ్యవహారస్య కారణమ్,

విచారప్రాగభావేన యుక్త మజ్ఞాన మిరితమ్.

32

వ్యా. ఆసాం బంధకారిత్యుదాసీనవ్యవహారస్య త్వరూపం ప్రత్యేకం కార్య ప్రదర్శనేన స్పష్టిచిక్షీర్షురజ్ఞానస్య స్వరూపం తావద్దర్శయతి—న జానామీతి. అత్త తత్త్వవిచారప్రాగభావసహితం ఉదాసీనవ్యవహారస్య కారణం న జానామీత్యనుభూయ మాన మేతదజ్ఞానమిరితమిత్యర్థః.

టీ. విచారప్రాగభావేన-విచార = బ్రహ్మవిచారము చేయుటకు, ప్రాక్ = పూర్వము, ఆభావేన=ఆభావముతో, యుక్తం = కూడుకొనునట్టియు, ఉదాసీనవ్యవహారస్య = ఉదాసీనుడుగా నుండుటకు, కారణం = కారణమైనట్టియు, న జానామి = గుర్తెఱుంగను, ఇతి=ఇట్టి యనుభవముగలది, అజ్ఞానం = అజ్ఞాన మని, ఈరితం = చెప్పబడుచున్నది.

తా. ఆత్మతత్త్వవిచారముకంటె పూర్వ మభావముతోఁ గూడి యేమియు చేయక యూరకుండుటకుఁ గారణ మగుచు నే నెఱుఁగ నని యనుభవింపబడుచున్న యిది అజ్ఞాన మనఁబడుచున్నది.

అవ. ఆవరణస్వరూపమును దానికార్యమును దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అమార్గేణ విచార్యాథ నాస్తి నో భాతి చేత్యసా,
విపరీతవ్యవహృతి రావృతేః కార్య మిష్యతే.

36

వ్యా. ఆవృతస్వరూపం తత్కార్యం చ దర్శయతి—అమార్గేణేతి. శాస్త్రోక్త ప్రకార మతిలంఘ్య కేవలతర్కేణ విచార్యానంతరం కూటస్థో నాస్తి న భాతీత్యేవం రూపా విపరీతవ్యవహార ఆవరణకార్యమిత్యర్థః.

టీ. అమార్గేణ=శాస్త్రోక్తమార్గము నతిక్రమించి కేవలతర్కముచేత, విచార్య = విచారణచేసి, అథ=తర్వాత, అసా = ఈకూటస్థుఁడు, నాస్తితి = లేఁ డనియు, నో భాతీతి చ = స్ఫురింపఁ డనియు, విపరీతవ్యవహృతిః = విపరీతముగా వ్యవహరించుట, ఆవృతేః = ఆవరణముయొక్క, కార్యం = కార్య మని, ఇష్యతే = అంగీకరింపబడుచున్నది.

తా. శాస్త్రోక్తరీతితోఁ గాక కేవల తర్కముచేత (యుక్తులతో) విచారించి కూటస్థుఁడు లేఁ డనియు, ప్రకాశింపఁ డనియు నిరుద్ధముగా వ్యవహరించుట యావరణకార్య మనఁబడుచున్నది.

అవ. విక్షేపస్వరూపమును దానికార్యమును దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేహద్వయచిదాభాసరూపో విక్షేప ఈరితః,

కర్తృత్వాద్యఖిల శ్శోక స్సంసారాఖ్యోఽస్య బంధకః. 37

వ్యా. విక్షేపస్వ స్వరూపం తత్కార్యం చ దర్శయతి—దేహద్వయేతి. సూత్ర నూత్నాఖ్య శరీరద్వయసహితశ్చిదాభాస ఏవ విక్షేపః. బంధకః బంధహేతుస్సంసారాఖ్యః కర్తృత్వాద్యఖిలశ్శోకః. అస్య చిదాభాసస్య కార్యమితి శేషః. కర్తృత్వాదీత్యాది కర్ణే ప్రమాతృత్వాదయో గృహ్యంతే.

టీ. దేహద్వయచిదాభాసరూపః - దేహద్వయ = స్థూలసూక్ష్మకరీరముతోఁ గూడిన చిదాభాసరూపః = చిదాభాసునిస్వరూపము, విక్షేపః = విక్షేప మని, ఈరితః = చెప్పబడును, బంధకః = బంధహేతువైన, సంసారాఖ్యః = సంసార మనెడు పేరు గల కర్మత్వాద్యఖిలః - కర్మత్వ = కర్మత్వము, ఆది = మొదలుగాఁగల, అఖిలః సమస్తమైన, శోకః = దుఃఖము, ఆస్య = విక్షేపరూపుడైన యీచిదాభాసునియొక్క (కార్యం = కార్య మగును.)

తా. స్థూలసూక్ష్మదేహములతోఁ గూడిన చిదాభాసుఁడు విక్షేపమని చెప్పబడును. బంధహేతువైనట్టియు, సంసార మను పేరు గలిగినట్టియు, కర్మత్వభోక్తృత్వాది రూప మగు సర్వదుఃఖము విక్షేపరూపుడైన చిదాభాసుని కార్య మగును.

అవ. ఈచెప్పబడిన సప్తావస్థలు చిదాభాసుని వనుట యుక్తియు క్తముగ లేక విక్షేపాత్పత్తికి ముందే అజ్ఞానావరణము లుండుటవలనను, చిదాభాసుఁడు విక్షేపముగా జేరినవాఁడగుటవలనను చిదాభాసునకు సప్తావస్థలు కలిగియున్న వనుట ఘటింప దగినమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అజ్ఞాన మావృతి శ్చైతే విక్షేపాత్ప్రా క్ప్రసిద్ధ్యతః,
యద్య ప్యథా ప్యవస్థే తే విక్షేపస్యైవ నాత్మనః.

వ్యా. నను సప్తావస్థాశ్చిదాభాసస్యేత్యుక్తమనుపపన్నమ్. అజ్ఞానావరణయోగ్యి పాత్పత్తిః పురా స్థితత్వా చ్చిదాభాసస్య చ విక్షేపాంతఃపాతిత్వా త్తదవస్థాత్వాన పత్యే రిత్కాశంక్యాహ—అజ్ఞానమితి. అనయోరజ్ఞానావరణయోర్విక్షేపాత్పురా స్థిత్యేఽపి నాత్మావస్థాత్వం, తస్మానంగ త్వేనావస్థావత్త్వానుపపత్తేః. అతః పరిశేషాచ్చిదాభాసావస్థాత్వమేవ తయోర్వక్తవ్య మితి భావః.

టీ. యద్యపి = విచారింపఁగా, అజ్ఞానం = అజ్ఞానమున, ఆవృతిశ్చ = ఆవృతి మును ననెడి, ఏతే = ఈరెం డవస్థలును, విక్షేపాత్ = విక్షేపముకంటె, ప్రాకో = ముంద్ర ప్రసిద్ధ్యతః = ఉండియున్నవి, అథాపి = అట్లుండినను, తే అవస్థే = ఆరెండవస్థలు విక్షేపస్య ఏవ = విక్షేపరూపుడైన చిదాభాసునకే (ఉండి యున్నవి). ఆత్మనః = గుణస్థాత్మకు, న = లేవు.

తా. అజ్ఞానావరణములు రెండును విక్షేపమునకు పూర్వ మున్నవను, ఆత్మ యసంగుఁ డగుటంజేసి కూటస్థాత్మకు ఆయువస్థ లున్న వనుట తగదు. చిదాభాసునకుఁ గల వనుట తగియున్నది.

అవ. అవస్థలు గలవాఁ డని చెప్పిన చిదాభాసుఁ డప్పుడు లేఁడు గదా? వానికిఁ జూర్వముం దున్నయవస్థలు చిదాభాసుని వను బెట్టు? అని యాశంకించి యుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విక్షేపోత్పత్తితః పూర్వమపి విక్షేపసంస్కృతిః,

అస్త్యేవ తదవస్థాత్వ మవిరుద్ధం తత స్తయోః.

39

వ్యా. అవస్థావతో విక్షేపస్య తదానీమభావా త్తదవస్థాత్వాభిధాన మనుపపన్న మిత్యాశంక్య విక్షేపాభావేఽపి తత్సంస్కారస్య తదానీం సత్త్వాద్విక్షేపావస్థాత్వాభిధానం న విరుద్ధ్యత ఇత్యాహ—విక్షేపేతి. తతః కారణాత్తయోస్తదవస్థాత్వవర్జన మవిరుద్ధమితి యోజనా.

టీ. విక్షేపోత్పత్తితః = విక్షేపముయొక్క పుట్టుటకంటె, పూర్వమపి = ముందు కూడ, విక్షేపసంస్కృతిః = విక్షేపముయొక్క సంస్కారము, అస్త్యేవ = ఉండనే యున్నది. తతః = ఆకారణమువలన, తయోః=ఆయజ్ఞానావరణములకు, తదవస్థాత్వం= ఆచిదాభాసునియవస్థ లగుట, అవిరుద్ధం = తప్పుగాదు.

తా. విక్షేపరూపుడైన చిదాభాసుఁడు పుట్టుటకు మున్నే విక్షేపసంస్కార ముండియే యున్నది. కనుక నప్పుడు సంస్కారరూప ముగా విక్షేప ముండుటచేత నజ్ఞానావరణములు చిదాభాసునివి యన వచ్చును. ఆ ట్లనుటవలనఁ దప్పు లేదు.

అవ. లేనిపోనిసంస్కారము నొప్పుకొని యాయవస్థలను చిదాభాసునకుఁ జెప్పుట కంటె నధిష్ఠానరూపముగా సుప్రసిద్ధుడైన పరబ్రహ్మమునవే యనరాదా? అనిన నది యధికప్రసంగ మగును గనుక నట్లనఁగూడ దనుచు వారించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మణ్యారోపితత్వేన బ్రహ్మవస్థే ఇమే ఇతి,

న శంకనీయం సర్వాసాం బ్రహ్మణ్యే వాధిరోపణాత్.

40

వ్యా. నన్వప్రసిద్ధసంస్కారాభ్యుపగమద్వారా విక్షేపావస్థాత్వవర్జనాద్వరమధిష్ఠానతయా ప్రసిద్ధబ్రహ్మవస్థాత్వవర్జనమిత్యాశంక్యాతిప్రసంగాన్వైవమితి పరిహరతి— బ్రహ్మణీతి.

టీ. ఇమే = ఆయజ్ఞానావరణములు రెండును, బ్రహ్మణి = కూటస్థునియందు ఆరోపితత్వేన = కల్పింపబడిన వగుటచేత, బ్రహ్మవస్థే=కూటస్థునియవస్థలు, ఇతి=అని, న శంకనీయం = ఆక్షేపింపదగదు. బ్రహ్మణ్యేవ = పరబ్రహ్మమందే, సర్వాసాం = సర్వావస్థలయొక్క, వాధిరోపణాత్ = ఆరోపింపబడుటవలన (అటుల శంకింపదగ దనుట.)

తా. అన్నియు నధిష్ఠానస్వరూపుఁ డగు బ్రహ్మమందే కల్పిత మగుటవలన నీయజ్ఞానావరణము లనెడి రెండవస్థలుకూడ బ్రహ్మమునవే యగు ననుట యధికప్రసంగ మగును కనుక నట్లనఁగూడదు.

అవ. అన్నియు బ్రహ్మమందుఁ గల్పితములైనను విక్షేపముయొక్క యుత్పత్తి యైనతర్వాత నుండెడు సంసారిత్వాదిధర్మములు జీవునివిగాఁ గనఁబడుచుండుటచేత బ్రహ్మముయొక్క ఆవస్థ లనుట పనికి రా దని పూర్వపక్షి యాక్షేపించుచున్నాఁడు:—
శ్లో. సంసార్యహం విబుద్ధోఽహం నిశ్శోక స్తుప్త ఇత్యపి,

జీవగా ఉత్తరావస్థా భాంతి న బ్రహ్మగా ఇతి. 41

వ్యా. నను బ్రహ్మణ్యారోపితత్వావిశేషఽపి విక్షేపాత్పత్త్యుత్తరకాల భావినీ నాం సంసారిత్వాద్యవస్థానాం జీవాశ్రితత్వేనానుభూయమానత్వాన్న బ్రహ్మవస్థాత్వ మితి శంకతే—సంసారీతి. సంసారీ కర్మత్వాదిధర్మవాక్ విబుద్ధస్తత్వసాక్షాత్కార వాక్, నిశ్శోకశ్శోకరహితః, తుప్తః, పక్ష్యమాణకృత్యత్వాదిజనితసంతోషవానహ మస్తీ త్యుత్తరావస్థా జీవగాః జీవాశ్రితా భాంతి న బ్రహ్మశ్రితా ఇత్యర్థః.

టీ. అహం = నేను, సంసారీతి = సంసారముగలవాఁడ ననియు, అహం=నేను, విశుద్ధ ఇతి = విశేషజ్ఞానము గలవాఁడ ననియు, నిశ్శోక ఇతి = దుఃఖము లేనివాఁడ ననియు, తుప్త ఇత్యపి = తృప్తిగలవాఁడ ననియు, ఉత్తరావస్థాః = తరువాలియవస్థలు (విక్షేప జ్ఞాన దుఃఖనివృత్తి తృప్తి లనెడి నాలు గవస్థలు), జీవగాః = జీవునివిగా, భాంతి = కనఁబడుచున్నవి. బ్రహ్మగాః=బ్రహ్మము నాశ్రయించినవి, ఇతి=అనుట. న= కూడదు.

తా. నేను కర్మత్వభోక్తృత్వములు మొదలగు ధర్మములుగల వాఁడను. విశేషజ్ఞానము గలవాఁడను, దుఃఖము లేనివాఁడను, సంతోషము గలవాఁడను నను నవస్థలు నాలుగును జీవుని నాశ్రయించిన వనియు, బ్రహ్మము నాశ్రయింపలే దనియుం బూర్వపక్షి శరణిం చెను.

అవ. సిద్ధాంతి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తర్హ్యజ్ఞోఽహం బ్రహ్మసత్త్వభానే మద్దృష్టితో న హి,
ఇతి పూర్వే అవస్థే చ భానేతే జీవగే ఖలు. 42

వ్యా. ఏవం తర్హ్యజ్ఞానావరణయోరపి జీవాశ్రితత్వేనానుభూయమానత్వాజ్జీవా సాత్వమేవేతి పరిహారతి—తర్హ్యజ్ఞోఽహమితి, మద్దృష్టితో మమానుభవసేత్వర్థః.

టీ. తర్హి = ఆలాగుననైతే, అహం=నేను, అజ్ఞః = తెలియనివాడను, బ్రహ్మ సత్త్వభానే=బ్రహ్మముయొక్క స్థితి ప్రకాశములు, మద్బ్రహ్మితః = నాయనుభవమువలన, నహీతి=లే వనియు, పూర్వే = విక్షేపమునకుఁ బూర్వమం దుండిన, అవస్థే = అజ్ఞానా వరణము లనెడి రెం డవస్థలును, జీవగే=జీవునియం దున్నవిగను, భాసేతే ఖలు = కనఁ బడుచున్నవిగదా.

తా. నేను మూఢుడ ననియు, బ్రహ్మముయొక్క సత్త్వభాన ములు నాయనుభవమువలన లే వనియును, విక్షేపమునకు ముం దుండిన యజ్ఞానావరణము లనెడి రెం డవస్థలును జీవునిచే ననుభవింపఁబడు టచే జీవుఁ డగు చిదాభాసునికే కలిగియున్నట్లును బ్రత్యగాత్తుకు లే నట్లును తెలిసికొను మని సిద్ధాంతి సమాధానము చెప్పెను.

అవ. అజ్ఞానము బ్రహ్మము నాశ్రయించిన ట్లేల చెప్పిరి? అని పూర్వవాది యడుగఁగా సిద్ధాంతి సమాధానము జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అజ్ఞానస్యాశ్రయో బ్రహ్మేత్యధిష్ఠానతయా జగుః,
జీవావస్థాత్వ మజ్ఞానాభిమానిత్వా దవాదిషమ్. 43

వ్యా. నను, తర్హిజ్ఞానాశ్రయత్వం బ్రహ్మణః పూర్వాచార్యైః కథక్షుక్త మిత్యాశంక్య తద్వివక్షం దర్శయతి—అజ్ఞానస్యేతి. బ్రహ్మణోఽజ్ఞానాధిష్ఠానత్వవివక్షయా తదాశ్రయత్వముక్తం భవద్భి స్తర్హి కిం వివక్షయా జీవావస్థాత్వముక్తమిత్యా శంక్యస్వవివక్షం దర్శయతి—జీవావస్థాత్వమితి.

టీ. (పూర్వాచార్యైః=పూర్వులైన యాచార్యులు), అజ్ఞానస్య=అజ్ఞాన మునకును, అధిష్ఠానతయా = ఆధారమగుటచేత, బ్రహ్మ = కూటస్థుఁడు, ఆశ్రయః = ఆశ్రయము, ఇతి=అని, జగుః = చెప్పిరి. అజ్ఞానాభిమానిత్వాత్ = అజ్ఞానమునం దభి మానము గలవాఁ డగుటవలన, జీవావస్థాత్వం=జీవునియవస్థనుగా, అవాదిషం=చెప్పితిని.

తా. అజ్ఞానమున కాధారముగ బ్రహ్మవస్తువున్న దనెడి యుద్దేశముచేత బ్రహ్మ మజ్ఞానమున కాశ్రయ మని (పూర్వాచార్యులు) చెప్పిరి. జీవుఁ డజ్ఞానమునం దభిమానము గలిగి దాని ననుభవించు చుండుటచేత ఆ అజ్ఞానము జీవుని యవస్థనుగాఁ జెప్పితిని.

అవ. ఇకను ముక్తిహేతువులైన పరోక్షజ్ఞానము అపరోక్షజ్ఞానము వనెడి రెం డవస్థలును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జ్ఞానద్వయేన నష్టేఽస్తి న్నజ్ఞానే తత్కృతావృత్తిః,
న భాతి నాస్తి చేత్యేషా ద్వివిధాఽపి వినశ్యతి.

44

వ్యా. ఏవం బంధహేతుమవస్థాత్రయం ప్రదర్శ్యావశిష్టా స్వవస్థాసు మధ్యే
పూర్వోక్తజ్ఞానావరణనివృత్తిద్వారా ముక్తిహేతుమవస్థాద్వయం దర్శయతి—జ్ఞాన
ద్వయేనేతి. పరోక్షత్వాపరోక్షస్వలక్షణేన జ్ఞానద్వయేనావరణకారణేఽజ్ఞానే నష్ట
సతి తత్కృతావృత్తిః తేనాజ్ఞానేనోత్పాదితం న భాతి నాస్తితి వ్యవహారకారణం
ద్వివిధమప్యావరణం కారణాభావాన్నశ్యతితి.

టీ. జ్ఞానద్వయేన = రెండు విధములైన జ్ఞానముచేత, అస్తిత్వా అజ్ఞానే = ఈ
యజ్ఞానము, నష్టే సతి = నశించుచుండగా, నాస్తి = కూటస్థుఁడు లేఁ డనియు, న
భాతీతి చ = ప్రకాశింపలే దనియు, ఏషా తత్కృతావృత్తిః = ఈయజ్ఞానముచేత
చేయుఁబడిన, ద్వివిధా = రెండువిధములైన, ఆవృతిరపి = ఆవరణమును, వినశ్యతి =
పూర్తిగా నశించుచున్నది.

తా. పరోక్షజ్ఞానముచేతను, ఆపరోక్షజ్ఞానముచేతను, అజ్ఞానము
నశింపఁగానే కూటస్థుఁడు లేఁడు, ప్రకాశింపఁడు అనెను అజ్ఞానకార్యము
లైన అసత్త్వావరణమును నభానావరణమునుఁ బూర్తిగా నశించు నని
తెలియవలెను.

శ్లో. పరోక్షజ్ఞానతో నశ్యే దసత్త్వావృత్తి హేతుతా,
అపరోక్షజ్ఞాననాశ్యా హ్యభానావృత్తి హేతుతా.

45

వ్యా. కస్యాంశస్య కేనాంశేన నివృత్తిరిత్యపేక్షాయాం ఉభయం విభజ్య దర్శ
యతి—పరోక్షజ్ఞానతః ఇతి... కూటస్థాః నాస్తిత్వసత్త్వావరణకారణత్వం నివర్తతే.
కూటస్థాఽస్తిత్వపరోక్షజ్ఞానేన తు కూటస్థాః న భాతీత్యేవం యాపావరణకారణత్వం
నివర్తతే.

టీ. అసత్త్వావృత్తిహేతుతా - అసత్త్వం=కూటస్థుఁడు లేఁ డనెడు, ఆవృత్తి=ఆవర
ణమునకు, హేతుతా=అజ్ఞానము హేతు వగుట, పరోక్షజ్ఞానతః = వేదాంతార్థవిచార
ణమువలనఁ గలిగిన (కూటస్థుఁ డొకఁడు గలఁ డను జ్ఞానమువలన), నశ్యేత్ =నశ్చును.
అభానావృత్తి హేతుతా - అభాన=కూటస్థుఁడు ప్రకాశింప లే దనెడు, ఆవృత్తి=ఆవర
ణముయొక్క, హేతుతా=అజ్ఞానహేతుత్వము, అపరోక్షజ్ఞాననాశ్యా హి - అపరోక్ష

జ్ఞాన = ఆకూటస్థుడను నేనే యగుదు నను జ్ఞానముచే, నాశ్వా హి=నశింపఁ జేయదగి నదియే యగును.

తా. కూటస్థుఁ డున్నాఁ డను పరోక్షజ్ఞానమువలన కూటస్థుఁడు లేఁ డనుటకు కారణమైన యావరణమును, నేను కూటస్థుఁడ నైతి నను నపరోక్షజ్ఞానమువలన కూటస్థుఁడు ప్రకాశింప లేఁ డనుటకు కారణమైన యావరణాంశమును నివర్తించు నని భావము.

అవ. ఇప్పుడు జ్ఞానముయొక్క ఫలరూప మగు అవస్థాద్వయమందు ప్రథమా వస్థు జేప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అభానావరణే నష్టే జీవత్వారోపసంక్షయాత్,
కర్తృత్వాద్యభిల శ్లోక స్సంసారాభ్యో నివర్తతే. 46

వ్యా. ఇదానీం జ్ఞానస్య ఫలరూపావస్థాద్వయే ప్రథమావస్థామాహ—అజ్ఞానా వరణ ఇతి. అజ్ఞానావరణే నివృత్తే భ్రాంత్యా ప్రతీయమానస్య జీవత్వస్యాపి నివృత్త త్వాత్తన్నిమిత్తకః కర్తృత్వాదిలక్షణస్సంసారాభ్యశ్లోకస్సర్వోఽపి నివర్తత ఇత్యర్థః.

టీ. అభానావరణే = కూటస్థుఁడు ప్రకాశింపలే దనెడి, ఆవరణే = ఆవరణము, నష్టే సతి = నివర్తింపఁగా, జీవత్వారోపసంక్షయాత్ - జీవత్వ = జీవభావ మనెడి, ఆరోప = అధ్యాసముయొక్క, సంక్షయాత్ = నివర్తించుటవలన, సంసారాభ్యః = సంసార మనుపేరు గల, కర్తృత్వాద్యభిలః = కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిరూపముయొక్క సమస్తమైన, శ్లోకః = దుఃఖము, నివర్తతే = నివర్తించును.

తా. అపరోక్షజ్ఞానముచేత కూటస్థుఁడు ప్రకాశింపలే దను టకు కారణ మగు నజ్ఞానావరణము నశింపఁగా జీవత్వారోపణము నశించును. అట్లు జీవత్వారోపణము నివర్తింపఁగా కర్తృత్వభోక్తృ త్వాదిరూప మగు సర్వదుఃఖము నివర్తించును.

అవ. ఇట్లు జ్ఞానఫలరూపములైన రెం డవస్థలలో దుఃఖనివృత్తి యను ప్రథమా వస్థు చెలిపి తృప్తి యను రెండవ యవస్థు చెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నివృత్తే సర్వసంసారే నిత్యము క్తత్వభాసనాత్,
నిరంకుశా భవే త్తృప్తిః పునశ్శోకాసముద్భవాత్. 47

వ్యా. ఏవం శోకాపగమిరూపామవస్థాం ప్రదర్శ్య నిరంకుశత్వస్తిలక్షణాం ద్వితీయాం దర్శయతి—నివృత్తే సర్వసంసార ఇతి.

టీ. సర్వసంసారే = సమస్తమైన సంసారము, నివృత్తే సతి=నివర్తించగా, నిత్యము క్తత్వభాసనాత్ - నిత్య = ఎడతెగని, ముక్తత్వ = ముక్తస్వభావముయొక్క, భాసనాత్ =స్ఫురించుటవలన, పునః=మఱిల, శోకాసముద్భవాత్ - శోక=దుఃఖముయొక్క, అసముద్భవాత్ = ఉత్పత్తి లేకపోవుటవలన, నిరంకుశా = నిరుపాధికమైన, తృప్తిః = ఆనందము, భవేత్ = కలుగును.

తా. సర్వదుఃఖము నివర్తించి యఖండ మగు నసంగతయొక్క స్ఫూర్తివలనను దుఃఖరూప మగు సంసారముయొక్క యుత్పత్తిలేక పోవుటవలనను నిరతిశయ మగు నానందము జ్ఞానికి కలుగుచున్నది.

అవ. “ఆత్మానం చేత్” ఇత్యాదిమంత్రమునకుఁ దాత్పర్యము తెల్పెద మని యది విడనాడి అప్రకృతముగా నవస్థాసప్తకమును జెప్పచుంటి రని యాక్షేపము రాఁగా ఆ శ్రుతితాత్పర్యమును నిరూపించుటకు ననుకూల మగు సంగతినే చెప్పచున్నాఁ డని శ్రుతితాత్పర్యమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అపరోక్షజ్ఞానశోకనివృత్త్యాభ్యే ఉభే ఇమే,
అవస్థే జీవగే బ్రూత ఆత్మానం చేదితి శ్రుతిః.

48

వ్యా. నన్వాత్మానాఁ చేద్విజ్ఞానీయాదితి మంత్రవ్యాఖ్యానే. ప్రవృత్తత్వాత్ ద్విహాయ మధ్యేఽజ్ఞానాద్యవస్థాసప్తకనిరూపణం ప్రకృతాసంగత మిత్యాశంక్యా త్తానం చేద్విజ్ఞానీయాదిత్యస్యా శ్చుతేస్తాత్పర్యనిరూపణ శేష త్వేనాభిహితత్వాన్న ప్రకృతా సంగత మిత్యభిప్రేత్య శ్రుతితాత్పర్యమాహ—అపరోక్షజ్ఞానేతి. చిదాభాసనిష్ఠం యదవస్థాసప్తకమస్తి తత్రాపరోక్షజ్ఞానశోకనివృత్తిలక్షణమవస్థాద్వయం ప్రతిపాదయితు మయం మంత్రః ప్రవృత్త ఇత్యభిప్రాయః.

టీ. ఆత్మానం చేత్ = ఆత్మస్వరూపమును తెలిసికొనిన ట్లాయెనా, ఇతి=అనెడి, శ్రుతిః=మంత్రము, అపరోక్షజ్ఞానశోకనివృత్త్యాభ్యే - అపరోక్షజ్ఞాన=అపరోక్షజ్ఞాన మనుపేరు గలిగినట్టియు, శోకనివృత్త్యాభ్యే = దుఃఖనివృత్తి యను పేరుగలిగినట్టియు, ఉభే=రెండైన, ఇమే అవస్థే=ఈ యవస్థలను, జీవగే = చిదాభాసునియం దున్నవాని నిగా, బ్రూతే = చెప్పుచున్నది.

తా. శ్రు. “ఆత్మానం చేద్విజ్ఞానీయా దయ మస్తీతి పూరుషః, కిమిచ్ఛక్ కస్య కామాయ శరీర మనుసంజ్వరేత్” ఈమంత్రము చిదాభాసునియం దున్న యవస్థాసప్తకములో అపరోక్షజ్ఞానశోకనివృత్తు లనెడి రెం డవస్థలును నున్న వని చెప్పుటకు ప్రవర్తించినది శాస్త్రుని

యీయేకవస్థలను నిరూపించుట యాశ్రుతి తాత్పర్యనిరూపణమున. కవసర మగుటచేత నిది ప్రస్తుతాంశమునకు నుపయోగించు నదే యని తెలియవలెను.

శ్లో. అయ మిత్యపరోక్షత్వ ముక్తం తద్ద్వివిధం భవేత్,
విషయస్వప్రకాశత్వా ద్ధియాఽవ్యేవం తదీక్షణాత్.

49

వ్యా. నను, అయమిత్యపరోక్షత్వ మిత్యత్రాయమితి పదేనాత్తనోఽపరోక్షత్వ ముచ్యత ఇత్యుక్తం. తథా సత్యపరోక్షజ్ఞానవిషయత్వమేవ స్యాన్న పరోక్షజ్ఞాన విషయత్వ మిత్యాశంక్య తదుపపాదనాయాపరోక్షజ్ఞానం విభజతే—అయమితితి. ద్వైవిధ్యే కారణమాహ—విషయేతి. విషయస్య చిద్రూపస్యాత్త్వ న స్వప్రకాశత్వేన తదీక్షణా తస్య విషయస్యాత్త్వ నోఽవలొకనాచ్చేత్యర్థః.

టీ. విషయస్వప్రకాశత్వాత్ - విషయ=తన విషయము, స్వప్రకాశత్వాత్ = స్వయముగా ప్రకాశించుటవలన (ఇతర సాధనాపేక్షతో నవసరము లేకయే యుట). ధియా = బుద్ధిచేత, ఏవం = ఇట్లు స్వప్రకాశస్వరూపముగా, తదీక్షణా దపి = ఆ యాత్మను తెలిసికొనుటవలనను, తత్ = అయఃపరోక్షత్వము, ద్వివిధం = రెండు విధములు గలది, భవేత్ = అగును.

తా. ఇరువదియొకటవ శ్లోకమున “అయం” అను పదమునకుఁ జెప్పఁ బడిన యపరోక్షత్వము రెండు విధములు గలది యగుచున్నది.. తాను స్వయముగా ప్రకాశించుటచేత నపరోక్షజ్ఞానవిషయముఁ డగును. బుద్ధి చేత నాయాత్మను తెలిసికొనుటవలన పరోక్షజ్ఞానవిషయముండు నగును.

అవ. ఇట్లు ద్వివిధ మని చెప్పటవలన నుపయోగ మేమి యనినఁ జెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. పరోక్షజ్ఞానకాలేఽపి విషయస్వప్రకాశతా,
సమా బ్రహ్మ స్వప్రకాశ మస్తీత్యేవం విబోధనాత్.

50

వ్యా. భవతు ద్వైవిధ్యం ఏతావతా పరోక్షజ్ఞానవిషయత్వే కిమాయాతమిత్యా శంక్య విషయస్వప్రకాశత్వం పరోక్షజ్ఞానవిషయత్వవిరోధి న భవతీత్యాహ—పరోక్ష జ్ఞానేతి అపరోక్షజ్ఞానకాల ఇవ పరోక్షజ్ఞానకాలేఽపి విషయస్య బ్రహ్మణస్వప్రకాశ తాస్త్యేవ. త త్రోపప త్తిమాహ—బ్రహ్మ స్వప్రకాశమితి.

టీ. స్వప్రకాశం = స్వయంప్రకాశమానమగు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మపదార్థము, అస్తీతి=కల దని, ఏవం = ఈలాగున, విబోధనాత్ = బుద్ధిచేత (స్వయంప్రకాశరూప

ముగాఁ దెలియుటవలన), పరోక్షజ్ఞానకాలేఽపి=పరోక్షజ్ఞానకాలమునందును, విషయస్వప్రకాశతా = ఆత్మకు స్వయంప్రకాశత్వము, సమా=సమానముగా నున్నది.

తా. బ్రహ్మమున్న దని పరోక్షజ్ఞానము కలవాఁడు బుద్ధిచే నీవిధముగాఁ దెలిసికొనుచున్నాఁడు. బ్రహ్మమునకు స్వప్రకాశత్వము అపరోక్షజ్ఞానసమయమున నున్నట్లు పరోక్షజ్ఞానకాలమునను తుల్యముగా నున్నది అని.

అవ. ప్రత్యగభిన్న మగు పరబ్రహ్మవిషయకజ్ఞానమునకు పరోక్షత్వ ముగలిగె నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అహం బ్రహ్మేత్యనుల్లిఖ్య బ్రహ్మస్తీత్యేవ ముల్లిఖేత్, పరోక్షజ్ఞాన మేతన్న భ్రాంతం బాధానిరూపణాత్.

వ్యా. ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మగోచరస్య జ్ఞానస్య కుతః పరోక్షత్వమిత్యాశంకా ప్రత్యగంశాగ్రహణాదిత్యాహ—అహం బ్రహ్మేతి. నన్విదం భ్రాంతమిత్యాశంకాస్య భ్రాంతత్వం కిం బాధ్యత్వాదుత వ్యక్త్యనుల్లిఖాదక్షవా అపరోక్షేణ గ్రహణయోగ్యతా పరోక్ష్యేణ గ్రహణాత్? యద్వాంశాగ్రహణాదితి చతుర్థా వికలవ్య ప్రకాశ ప్రత్యాహ—ఏతదితి. ఏతన్న భ్రాంతం.

టీ. అహం=నేను, బ్రహ్మేతి=బ్రహ్మము నని, అనుల్లిఖ్య=ప్రత్యక్షముగా నెఱిగక, బ్రహ్మ=బ్రహ్మవస్తువు, అస్తీతి=ఉన్న దని, ఏవం = ఇట్లు సామాన్యకారము; ఉల్లిఖేత్ = తెలిసికొనును. ఏతత్=ఇట్టిస్వరూపమగు, పరోక్షజ్ఞానం=పరోక్షజ్ఞానము బాధానిరూపణాత్-బాధా = బాధయొక్క, అనిరూపణాత్ = నిరూపణ లేకపోవుటవలన, భ్రాంతం=మిథ్యాజ్ఞానము, స=కాదు.

తా. నేను బ్రహ్మము నైతి నని ప్రత్యక్షముగా బ్రహ్మవస్తువును మును దెలిసికొనక బ్రహ్మవస్తువు వొకటి గల దని తెలిసికొనుట పరోక్షజ్ఞాన మగును. ఈపరోక్షజ్ఞానమునకు బాధ లేమిం జేసి మిథ్యాజ్ఞానము కా దని తెలియవలెను.

అవ. పరోక్షజ్ఞానము మిథ్యాజ్ఞానము కా దనుటకుఁ గారణమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మ నాస్తీతి మానం చేత్స్యాద్బ్రాహ్మేత్ తదాధ్యక్షకే, న చైవం ప్రబలం మానం పశ్యమోఽతో న బ్రాహ్మ్యేత్.

వ్యా. హేతుం విపృణోతి—బ్రహ్మ నాస్తీతి.

టీ. బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మము, నాస్తీతి=లే దనెడి, మానం = ప్రమాణవచనము, స్యాచ్చేత్ = ఉండెనేని, తదా=అప్పుడు, ధృపం=నిశ్చయముగా, బాధ్యేత = పరోక్ష జ్ఞానము బాధింపబడును. ఏవం = ఇట్లు, ప్రబలం = ప్రబల మగు, మానం=ప్రమాణ వచనమును, న పశ్యామః=గు రెఱుగము (లే దనుట), అతః=ఇందువలన, న బాధ్యతే= పరోక్షజ్ఞానము బాధింపబడదు (మిథ్యాజ్ఞానము కాజాల దనుట).

తా. బ్రహ్మము లే దనెడి ప్రమాణవచన ముండెనేని యప్పుడు పరోక్షజ్ఞానము తప్పక బాధింపబడి మిథ్యాజ్ఞాన మగును. ఇట్టి ప్రబల ప్రమాణవచన మెక్కడను గనబడమిచే పరోక్షజ్ఞానము మిథ్యా జ్ఞానము కాదు.

అవ. వ్యక్తిస్వరూపము గోచరింపనందువలన నది మిథ్యాజ్ఞానమందువేని నట్లు చెప్పుట అతిప్రసంగ మగు నని నిందించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యక్త్యనుల్లేఖమాత్రేణ భ్రమత్వే స్వర్గధీ రపి,

భ్రాంతిస్సాన్య ద్వ్యక్త్యనుల్లేఖాత్సామాన్యోల్లేఖదర్శనాత్. 53

వ్యా. ద్వితీయమతిప్రసంగేన దూషయతి—వ్యక్తీతి. ఆయం స్వర్గ ఇత్యేవ మాకారేణ గ్రహణాభావాత్, కింతు స్వర్గోఽస్తీత్యేవం సామాన్యాకారేణ ప్రతీతే స్వర్గబుద్ధేరపి భ్రమత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః.

టీ. వ్యక్త్యనుల్లేఖమాత్రేణ - వ్యక్తి = బ్రహ్మస్వరూపముయొక్క, అనుల్లేఖ మాత్రేణ=ప్రత్యక్షముగాఁ దెలియ నంతమాత్రముచేత, భ్రమత్వే సతి=మిథ్యాత్వము గలుగుచుండఁగా, స్వర్గధీ రపి = స్వర్గము గల దని తలంచుటయు, వ్యక్త్యనుల్లేఖాత్ - వ్యక్తి=స్వర్గస్వరూపముయొక్క, అనుల్లేఖాత్=ప్రత్యక్షముగా నెఱుగకపోవుటవలన, సామాన్యోల్లేఖదర్శనాత్ - సామాన్య=సామాన్యాకారమున, ఉల్లేఖ=ఉన్న దని తెలిసి కొనుటయొక్క, దర్శనాత్ = అనుకొనుటవలన, భ్రాంతిః=మిథ్యాజ్ఞానము, స్యాత్ = కావలసివచ్చును.

తా. బ్రహ్మస్వరూపమును ప్రత్యక్షముగా నెఱుగనంతమా త్రముచేత నట్టి పరోక్షజ్ఞానము మిథ్య యగు నేని 'స్వర్గ మున్నది, కాళి యున్నది' అనెడి జ్ఞానము ప్రత్యక్షముగా స్వర్గమును, కాళిని తాను చూడనంతమాత్రమున సామాన్యాకారముగా నున్నది యనెడి జ్ఞానము గూడ మిథ్యాజ్ఞానమే కావలసివచ్చును కనుక పరోక్షజ్ఞా నము వ్యక్తిస్వరూపము దెలియనంతమాత్రమున మిథ్యాజ్ఞాన మనుట యతిప్రసంగ మగును గనుక న ట్లనరాదు.

ముగాఁ దెలియుటవలన), పరోక్షజ్ఞానకాలేఽపి=పరోక్షజ్ఞానకాలమునందును, విష
స్వప్రకాశతా = ఆత్మకు స్వయంప్రకాశత్వము, సమా=సమానముగా నున్నది.

తా. బ్రహ్మ మున్న దని పరోక్షజ్ఞానము కలవాఁడు బుద్ధి
నీవిధముగాఁ దెలిసికొనుచున్నాఁడు. బ్రహ్మమునకు స్వప్రకాశత్వము
అపరోక్షజ్ఞానసమయమున నున్నట్లు పరోక్షజ్ఞానకాలమునను తు
ముగా నున్నది అని.

ఆవ. ప్రత్యగభిన్న మగు పరబ్రహ్మవిషయకజ్ఞానమునకు పరోక్షత్వ మే
గలిగె నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అహం బ్రహ్మేత్యనుల్లిఖ్య బ్రహ్మస్తీత్యేన ముల్లిఖేత్,
పరోక్షజ్ఞాన మేతన్న భ్రాంతం బాధానిరూపణాత్.

వ్యా. ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మగోచరస్య జ్ఞానస్య కుతః పరోక్షత్వమిత్యాశం
ప్రత్యగంశాగ్రహణాదిత్యాహ—అహం బ్రహ్మేతి. నన్విదం భ్రాంతమిత్యాశంశ్చ
భ్రాంతత్వం కిం బాధ్యత్వాదుత వ్యక్త్యనుల్లిఖాదక్షవా అపరోక్షేణ గ్రహణయోగ్య
పరోక్షేణ గ్రహణాత్? యద్వాంశాగ్రహణాదితి చతుర్థా వికల్పప్రగః
ప్రత్యాహ—ఏతదితి. ఏతన్న భ్రాంతం.

టీ. అహం=నేను, బ్రహ్మేతి=బ్రహ్మము నని, అనుల్లిఖ్య=ప్రత్యక్షముగా నెఱ
గక, బ్రహ్మ=బ్రహ్మవస్తువు, అస్తీతి=ఉన్న దని, ఏవం = ఇట్లు సామాన్యకారము
ఉల్లిఖేత్ = తెలిసికొనును. ఏతత్=ఇట్టిస్వరూపమగు, పరోక్షజ్ఞానం=పరోక్షజ్ఞానము
బాధానిరూపణాత్-బాధా = బాధయొక్క, అనిరూపణాత్ = నిరూపణ లేకపోవు
వలన, భ్రాంతం=మిథ్యాజ్ఞానము, స=కాదు.

తా. నేను బ్రహ్మము నైతి నని ప్రత్యక్షముగా బ్రహ్మస్వరూ
మును దెలిసికొనక బ్రహ్మవస్తు వొకటి గల దని తెలిసికొనుట పరోక్ష
జ్ఞాన మగును. ఈపరోక్షజ్ఞానమునకు బాధ లేమింజేసి మిథ్యాజ్ఞానమ
కా దని తెలియవలెను.

ఆవ. పరోక్షజ్ఞానము మిథ్యాజ్ఞానము కా దనుటకుఁ గారణమును తె
చున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మ నాస్తీతి మానం చేత్యాద్యాధ్యేత తదాధువమ్,
న చైవం ప్రబలం మానం పశ్యామోఽతో న బాధ్యతే.

వ్యా. హేతుం వివృణోతి—బ్రహ్మ నాస్తీతి.

టీ. బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మము, నాస్తీతి=లే దనెడి, మానం = ప్రమాణవచనము, స్యాచ్చేత్ = ఉండెనేని, తదా=అప్పుడు, ధృపం=నిశ్చయముగా, బాధ్యేత = పరోక్ష జ్ఞానము బాధింపబడును. ఏవం = ఇట్లు, ప్రబలం = ప్రబల మగు, మానం=ప్రమాణ వచనమును, న పశ్యామః=గు రెఱుగము (లే దనుట), ఆతః=ఇందువలన, న బాధ్యతే= పరోక్షజ్ఞానము బాధింపబడదు (మిథ్యాజ్ఞానము కాఁజాల దనుట).

తా. బ్రహ్మము లే దనెడి ప్రమాణవచన ముండెనేని యప్పుడు పరోక్షజ్ఞానము తప్పక బాధింపబడి మిథ్యాజ్ఞాన మగును. ఇట్టి ప్రబల ప్రమాణవచన మెక్కడను గనబడమిచే పరోక్షజ్ఞానము మిథ్యా జ్ఞానము కాదు.

అవ. వ్యక్తిస్వరూపము గోచరింపనందువలన నది మిథ్యాజ్ఞానమందువేని నట్లు చెప్పట ఆతిప్రసంగ మగు నని నిందించుచున్నాఁడు:—

జ్ఞో. వ్యక్త్యనుల్లేఖమాత్రేణ భ్రమత్వే స్వర్గధీ రపి,

భ్రాంతిస్సాన్వ ద్వ్యక్త్యనుల్లేఖాత్సామాన్యోల్లేఖదర్శనాత్. 53

వ్యా. ద్వితీయమతిప్రసంగేన దూషయతి—వ్యక్తి. అయం స్వర్గ ఇత్యేవ మాకారేణ గ్రహణాభావాత్, కింతు స్వర్గోఽస్తీత్యేవం సామాన్యాకారేణ ప్రతీతే స్వర్గబుద్ధేరపి భ్రమత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః.

టీ. వ్యక్త్యనుల్లేఖమాత్రేణ - వ్యక్తి = బ్రహ్మస్వరూపముయొక్క, అనుల్లేఖ మాత్రేణ=ప్రత్యక్షముగా నెలియ నంతమాత్రముచేత, భ్రమత్వే సతి=మిథ్యాత్వము గలుగుచుండఁగా, స్వర్గధీ రపి = స్వర్గము గల దని తలంచుటయు, వ్యక్త్యనుల్లేఖాత్ - వ్యక్తి=స్వర్గస్వరూపముయొక్క, అనుల్లేఖాత్=ప్రత్యక్షముగా నెఱుగకపోవుటవలన, సామాన్యోల్లేఖదర్శనాత్ - సామాన్యం=సామాన్యాకారమున, ఉల్లేఖ=ఉన్న దని తెలిసి కొనుటయొక్క, దర్శనాత్ = అనుకొనుటవలన, భ్రాంతిః=మిథ్యాజ్ఞానము, స్యాత్ = కావలసివచ్చును.

తా. బ్రహ్మస్వరూపమును ప్రత్యక్షముగా నెఱుగనంతమా త్రముచేత నట్టి పరోక్షజ్ఞానము మిథ్య యగు నేని 'స్వర్గ మున్నది, కాళి యున్నది' అనెడి జ్ఞానము ప్రత్యక్షముగా స్వర్గమును, కాళిని తాను చూడనంతమాత్రమున సామాన్యాకారముగా నున్నది యనెడి జ్ఞానము గూడ మిథ్యాజ్ఞానమే కావలసివచ్చును కనుక పరోక్షజ్ఞా నము వ్యక్తిస్వరూపము నెలియనంతమాత్రమున మిథ్యాజ్ఞాన మనుట యతిప్రసంగ మగును గనుక నట్లనరాదు.

ముగాఁ దెలియుటవలన), పరోక్షజ్ఞానకాలేఽపి=పరోక్షజ్ఞానకాలమునందును, విషయస్వప్రకాశతా = ఆత్మకు స్వయంప్రకాశత్వము, సమా=సమానముగా నున్నది.

తా. బ్రహ్మమున్నదని పరోక్షజ్ఞానము కలవాఁడు బుద్ధిచేత నీవిధముగాఁ దెలిసికొనుచున్నాఁడు. బ్రహ్మమునకు స్వప్రకాశత్వము అపరోక్షజ్ఞానసమయమున నున్నట్లు పరోక్షజ్ఞానకాలమునను తుల్యముగా నున్నది అని.

అవ. ప్రత్యగభిన్న మగు పరబ్రహ్మవిషయకజ్ఞానమునకు పరోక్షత్వ మెట్లు గలిగె నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అహం బ్రహ్మేత్యనుల్లిఖ్య బ్రహ్మస్తీత్యేన ముల్లిఖేత్,
పరోక్షజ్ఞాన మేతన్న భ్రాంతం బాధానిరూపణాత్. 51

వ్యా. ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మగోచరస్య జ్ఞానస్య కుతః పరోక్షత్వమిత్యాశంక్య ప్రత్యగంశాగ్రహణాదిత్యాహ—అహం బ్రహ్మేతి. నన్విదం భ్రాంతమిత్యాశంక్యాస్య భ్రాంతత్వం కిం బాధ్యత్వాదుత ప్యక్త్యనుల్లేఖాదక్షవా అపరోక్షేణ గ్రహణయోగ్యస్య పరోక్ష్యేణ గ్రహణాత్? యద్వాంశాగ్రహణాదితి చతుర్థా వికల్ప్య ప్రశమం ప్రత్యాహ—ఏతదితి. ఏతన్న భ్రాంతం.

టీ. అహం=నేను, బ్రహ్మేతి=బ్రహ్మము నని, అనుల్లిఖ్య=ప్రత్యక్షముగా నెఱుగక, బ్రహ్మ=బ్రహ్మవస్తువు, అస్తీతి=ఉన్న దని, ఏవం = ఇట్లు సామాన్యకారముగాఁ జెల్లిఖేత్ = తెలిసికొనును. ఏతత్=ఇట్టిస్వరూపమగు, పరోక్షజ్ఞానం=పరోక్షజ్ఞానము, బాధానిరూపణాత్-బాధా = బాధయొక్క, అనిరూపణాత్ = నిరూపణ లేకపోవుట వలన, భ్రాంతం=మిథ్యాజ్ఞానము, న=కాదు.

తా. నేను బ్రహ్మము నైతి నని ప్రత్యక్షముగా బ్రహ్మస్వరూపమును దెలిసికొనక బ్రహ్మవస్తు వొకటి గల దని తెలిసికొనుట పరోక్షజ్ఞాన మగును. ఈపరోక్షజ్ఞానమునకు బాధ లేమింజేసి మిథ్యాజ్ఞానము కా దని తెలియవలెను.

అవ. పరోక్షజ్ఞానము మిథ్యాజ్ఞానము కా దనుటకుఁ గారణమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మ నాస్తీతి మానం చేత్యాద్యాభ్యేత తదాధుగ్రవమ్,
న చైవం ప్రబలం మానం పశ్యామోఽతో న బాధ్యతే. 52

వ్యా. హేతుం వివృణోతి—బ్రహ్మ నాస్తీతి.

టీ. బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మము, నాస్తీతి=లే దనెడి, మానం = ప్రమాణవచనము, స్యాచ్చేత్ = ఉండెనేని, తదా=అప్పుడు, ధృపం=నిశ్చయముగా, బాధ్యేత = పరోక్ష జ్ఞానము బాధింపబడును. ఏవం = ఇట్లు, ప్రబలం = ప్రబల మగు, మానం=ప్రమాణ వచనమును, న పశ్యామః=గు రెఱుగము (లే దనుట), అతః=ఇందువలన, న బాధ్యతే= పరోక్షజ్ఞానము బాధింపబడదు (మిథ్యాజ్ఞానము కాఁజాల దనుట).

తా. బ్రహ్మము లే దనెడి ప్రమాణవచన ముండెనేని యప్పుడు పరోక్షజ్ఞానము తప్పక బాధింపబడి మిథ్యాజ్ఞాన మగును. ఇట్టి ప్రబల ప్రమాణవచన మెక్కడను గనబడమిచే పరోక్షజ్ఞానము మిథ్యా జ్ఞానము కాదు.

అప. వ్యక్తిస్వరూపము గోచరింపనందువలన నది మిథ్యాజ్ఞానమందువేని నట్లు చెప్పట అతిప్రసంగ మగు నని నిందించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యక్త్యనుల్లేఖమాత్రేణ భ్రమత్వే స్వర్గధీ రపి,

భ్రాంతిస్సాస్య ద్వ్యక్త్యనుల్లేఖాత్సామాన్యోల్లేఖదర్శనాత్. 53

వ్యా. ద్వితీయమతిప్రసంగేన దూషయతి—వ్యక్తితి. అయం స్వర్గ ఇత్యేవ మాకారేణ గ్రహణాభావాత్, కింతు స్వర్గోఽస్తీత్యేవం సామాన్యాకారేణ ప్రతీతే స్వర్గబుద్ధేరపి భ్రమత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః.

టీ. వ్యక్త్యనుల్లేఖమాత్రేణ - వ్యక్తి = బ్రహ్మస్వరూపముయొక్క, అనుల్లేఖ మాత్రేణ=ప్రత్యక్షముగాఁ జెలియ నంతమాత్రముచేత, భ్రమత్వే సతి=మిథ్యాత్వము గలుగుచుండఁగా, స్వర్గధీ రపి = స్వర్గము గల దని తలంచుటయు, వ్యక్త్యనుల్లేఖాత్ - వ్యక్తి=స్వర్గస్వరూపముయొక్క, అనుల్లేఖాత్=ప్రత్యక్షముగా నెఱుగకపోవుటవలన, సామాన్యోల్లేఖదర్శనాత్ - సామాన్యం=సామాన్యాకారమున, ఉల్లేఖ=ఉన్న దని తెలిసి కొనుటయొక్క, దర్శనాత్ = అనుకొనుటవలన, భ్రాంతిః=మిథ్యాజ్ఞానము, స్యాత్ = కావలసివచ్చును.

తా. బ్రహ్మస్వరూపమును బ్రత్యక్షముగా నెఱుగనంతమా త్రముచేత నట్టి పరోక్షజ్ఞానము మిథ్య యగు నేని 'స్వర్గ మున్నది, కాశి యున్నది' అనెడి జ్ఞానము ప్రత్యక్షముగా స్వర్గమును, కాశిని తాను చూడనంతమాత్రమున సామాన్యాకారముగా నున్నది యనెడి జ్ఞానము గూడ మిథ్యాజ్ఞానమే కావలసివచ్చును కనుక పరోక్షజ్ఞా నము వ్యక్తిస్వరూపము చెలియనంతమాత్రమున మిథ్యాజ్ఞాన మనుట యతిప్రసంగ మగును గనుక న ట్లనరాదు.

అవ. ఉన్నాడనెడి వాక్యమువలన పరోక్షజ్ఞానము గలిగెనేని, అపరోక్షజ్ఞానము దేనివలనం గలుగు నని శంకించి విచారణతోఁ గూడినవాక్యమువలనఁ గల్గు నని బదులు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మా బ్రహ్మేతి వాక్యార్థే నిశ్చేషేణ విచారితే,
వక్తి రుల్లిఖ్యతే యద్వ ద్దశమ స్వమసీ త్యతః.

58

వ్యా. నను వాక్యార్థపరోక్షజ్ఞానముత్పద్యతే చేదపరోక్షజ్ఞానం కుతో జాయత ఇత్యాశంక్య విచారసహితాద్వాక్యార్థేవేత్యాహ—ఆత్మేతి. అయమాత్మా బ్రహ్మేతి వాక్యార్థే సమ్యగ్విచారమాణే పూర్వమస్తీతి సరోక్షతయాఽపగతస్య బ్రహ్మాణః ప్రత్యగభిన్నత్వం సాక్షాత్కీయతే. తత్ర దృష్టాంతః—యద్వదితి. దశమ స్వమసీ త్యలో వాక్య త్స్వాత్మ ని దశమత్వం యథా సాక్షాత్కీయతే తద్వదిత్యర్థః.

టీ. ఆత్మా=ప్రత్యగాత్మ, బ్రహ్మేతి=బ్రహ్మమగు నని, వాక్యార్థే=మహావాక్యము యొక్కయర్థము, నిశ్చేషేణ=పూర్తిగా, విచారితే సతి = విచారింపబడఁగా, దశమః = పదియవవాడవు, త్వం=నీవు, అసీతి = అగుచున్నా వనెడి, అతః = ఈవాక్యమువలన, యద్వత్ = ఏవిధముగాఁ బదియవవాఁడు తానే యొనట్లు ప్రత్యక్షజ్ఞానము గలుగునో, (అటువలె) వ్యక్తి=స్వరూపజ్ఞానము (తానేబ్రహ్మ మను నపరోక్షజ్ఞానము), ఉల్లిఖ్యతే=స్పష్టమగుచున్నది.

తా. శ్రు. “అయ మాత్మా బ్రహ్మ” ఈ ప్రత్యగాత్మస్వరూపమే బ్రహ్మ మగును అనియెడి సీమహావాక్యముయొక్క యర్థమును జక్కఁగాఁ బరిశీలించి తెలిసికొనినపుడు పదియవవాడవు నీవే యని నపుడు వానికిఁ బదియవవాడను నేనే యని వ్యక్తి యెట్లు ప్రత్యక్ష మగునో యట్లు ఆబ్రహ్మస్వరూపము నేనే యగుదు నని యపరోక్ష సాక్షాత్కారము గలుగును.

అవ. అపరోక్షజ్ఞానము గలిగెడి విధముం చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దశమః క ఇతి ప్రశ్నే త్వమేవేతి నిరూపితే,

గణయిత్వా స్వేన సహ స్వమేవ దశమం స్మరేత్.

59

వ్యా. విచారసహకృతేన వాక్యేనాపరోక్షజ్ఞానోత్పత్తిప్రకార సదృష్టాంత మాహ—దశమ ఇతి. త్వయాస్తీతి నిరూపితో దశమః క ఇతి ప్రశ్నే కృతే నిరూపితే సతి తస్య త్వమేవేతి పరిహారేఽభిహితే స్వాత్మ నా సహేతరాన్నవగణయిత్వాహా దశమోఽస్తీతి స్వమేవ దశమం స్మరేదిత్యర్థః.

టీ. దశమః = పదియవవాఁడు, కః = ఎవఁడు, ఇతి = అనెడి, ప్రశ్నే = ప్రశ్న, కృతే సతి = చేయఁబడినప్పుడు, త్వమేవ = నీవే, ఇతి = అని, నిరూపితే = నిరూపణము చేయఁబడిన దగుచుండఁగా, స్వేన సహ = తనతోఁగూడ, గణయిత్వా = అందఱిని లెక్కపెట్టుకొని, దశమం = పదియవవానిని, స్వమేవ = తననుగానే, స్మరేత్ = తెలిసికొనును.

తా. పదియవవాఁడు మున్నఁడంటివిగదా, వాఁడెక్కడ నున్నాఁడు, చెప్పు మనఁగానే యాస్నేహితుఁడు నీవే పదియవవాఁడవని బదులు చెప్పఁగా నప్పుడు తనను గూడ చేర్చుకొని అందఱిని లెక్కపెట్టుకొని నేనే పదియవవాఁడనగుదునని తెలిసికొనును.

అవ. పదియవవాఁడనైతి ననెడి జ్ఞానము విచారణతోఁ గూడిన దగుచు మిత్రవాక్యముచే గలిగినదగుటజేసి యెన్నటికిని విపర్యయముం బొందదు అని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దశమోఽస్తితి వాక్యోత్థా న ధీరస్య విహన్యతే,
ఆదిమధ్యావసానేషు న నవత్వస్య సంశయః. (60)

వ్యా. అస్య దశమోఽస్తితి జ్ఞానస్య విచారసహితవాక్యజనితత్వాన్నవిపర్యయాది రూపతేత్యాహ—దశమ ఇతి. అస్య దశమస్య త్వమేవ దశమోఽస్తితి వాక్యాత్పరిగణనాదిలక్షణవిచారసహితా దుత్పన్నాహం దశమోఽస్తితి బుద్ధిర్న విహన్యతే. న శేనాపి జ్ఞానేన బాధ్యతే. పరిగణనక్రియాయాం చ నవానామాదిమధ్యావసానేషు పరిగణనేఽప్యహం దశమో న వేతి సంశయశ్చ. న భవేదతస్మా దృథా పరోక్షరూపేత్యర్థః.

టీ. దశమః = పదియవవాఁడను, అస్తితి = ఐతి ననెడి, అస్య = ఈదశముని యొక్క, ధీః = జ్ఞానము, వాక్యోత్థా = విచారసహిత మగు వాక్యముపలనఁ గలిగినది. (కావున), న విహన్యతే = ఎన్నటికిని జెడదు. ఆదిమధ్యావసానేషు = లెక్కపెట్టునపుడు మొదటను, నడుమను, చివరను, నవత్వస్య = తొమ్మిదిమంది యగుటయొక్క, సంశయః = సందేహము, న = లేదు.

తా. ఈదశమునకుఁ గలిగిన పదియవవాఁడనైతి నను జ్ఞానము విచారణతోఁ గూడిన మహావాక్యముద్వారా కల్గుటచేత, నది యెన్నఁటికిని మార్పును బొందదు. త్రిప్పించి మళ్ళించి యెన్నిమాటలు లెక్కించినను వారు తొమ్మిదిమంది యనుటయందును దాను పదియవ

వాఁడ ననుటయందును సంశయము గాని విపర్యయము గాని గలుగదు. ఇది విచారసహకృత మగు వాక్యమువలనఁ గలిగినది గనుక నిరత దృఢత గల్గియున్నది.

అవ. ఈయర్థమును దార్శాంతికమందుఁ జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సదేవేత్యాదివాక్యేన బ్రహ్మసత్త్వం పరోక్షతః,

గృహీత్వా తత్త్వమస్యాదివాక్యాద్వ్యక్తిం సముల్లిఖేత్. 61

వ్యా. ఏతత్సర్వం దార్శాంతికే యోజయతి—సదేవేత్యాదీతి. “స దేవసోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయ” మిత్యాదివాక్యేన బ్రహ్మసద్భావం ప్రథమం నిశ్చిత్వ తస్య జీవరూపేణ ప్రవేశాది యుక్తిపర్యాలోచనయా ప్రత్యగ్రూపత్వంసంభావ్య తత్త్వ మసీత్యాదివాక్యేనాద్వితీయబ్రహ్మరూపమాత్మానమహం బ్రహ్మసీతి సాక్షాత్కూర్యాత్.

టీ. సదేవ=సృష్టికిఁబూర్వము సద్రూపముగా నుండె ననెడి, ఇత్యాదివాక్యేన= ఈ మొదలగువాక్యముచేత, పరోక్షతః = పరోక్షజ్ఞానముగా, బ్రహ్మసత్త్వం = బ్రహ్మ స్వరూపముయొక్క యునికిని, గృహీత్వా = తెలిసికొని, తత్త్వమపి - తతో = ఆపర బ్రహ్మస్వరూపము, త్వం = నీవు, అసి=బలివి, ఇత్యాది వాక్యాత్ = ఇది మొదలగు మహావాక్యమువలన, వ్యక్తిం = అద్వితీయబ్రహ్మతత్త్వమును, సముల్లిఖేత్ = నే నైతి నని యపరోక్షముగాఁ దెలిసికొనును.

తా. పదియవవాఁడున్నాఁడని మొదటఁ దెలిసికొన్నట్లు శ్రు. “సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్” అనెడి శ్రుతివలన సృష్టికి పూర్వము సన్నాతమై యున్న దని పరోక్షజ్ఞానము గలిగెను. తరువాత నాపర బ్రహ్మమే జీవస్వరూపముతోఁ బ్రవేశించెను అనెడి యర్థము గల వాక్యసందర్భముచేత బ్రత్యగ్రూపత్వ గా నుండెను, అని యెఱింగి “తత్త్వ మసి” అను మహావాక్యార్థమును విచారించి యాబ్రహ్మస్వరూపము నేనే యైతి నను నపరోక్షజ్ఞానమును (నేనే పదియవవాఁడ ననుకొన్న విధంబున) నొందుచున్నాఁడని భావము.

శ్లో. ఆదిమధ్యావసానేషు స్వస్య బ్రహ్మత్వధీరియమ్,

నైవ వ్యభిచరే త్తస్మాదాపరోక్ష్యం ప్రతిష్ఠితమ్. 62

వ్యా. ఆదిమధ్యేతి. అత ఇయమాత్తనో బ్రహ్మత్వబుద్ధిః పంచానాం కోశాసా మాదిమధ్యావసానేష్వాత్తనో వ్యవహారోఽపి నైవాన్యథా భవతి. ఆతోఽస్యా బుద్ధేర పరోక్షజ్ఞానత్వం సుసిద్ధమిత్వర్థః.

టీ. స్వస్య=తనకు, ఇయం బ్రహ్మత్వధీః=ఈచెప్పబడిన బ్రహ్మము నేనే యజ్ఞానము, ఆదిమధ్యావసానేషు = కోశములయొక్క యాదియందును, మధ్యమందచివరయందును (వ్యవహారేఽపి=వ్యవహరించునప్పుడును), నైవ వ్యభిచరేత్=మాట తస్మాత్=ఆకారణమువలన, అపరోక్ష్యం = అపరోక్షత్వము, ప్రతిష్ఠితం = దృఢము నిలుచును.

తా. ఈముముక్షువునకు విచారసహిత మగు మహావాక్యము వలనఁ గలిగిన “నేను బ్రహ్మము నైతిని” అను జ్ఞానము పంచకోశములయొక్క ఆదిమధ్యాంతములయందు వ్యవహరించుచున్నను, తొంద్రము లెక్కించెడి వానికి దశముండ నైతి ననెడి బుద్ధి మాటని విధంబు మాటదు. అందువలన నపరోక్షజ్ఞానము సిరమై నిలుచు నని భావము

అవ. మొదట కేవలవాక్యమువలనఁ బరోక్షజ్ఞానము గలుగు ననియు, విచారసహితవాక్యమువలన నపరోక్షజ్ఞానము గల్గు ననియు, మీ కెట్లు తెలిసె నని యగఁగా, తెత్తిరియ శ్రుత్యర్థమును బరికింపఁగా నని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జన్తాదికారణత్వాఖ్యలక్షణేన భృగుః పురా,
పారోక్ష్యేణ గృహీత్వాఽథ విచారాద్వ్యక్తిమేక్షత.

వ్యా. నన్వేపం ప్రశమతః కేవలవాక్యాత్పరోక్షజ్ఞానముత్పద్యతే. పద్విచారసహితాదపరోక్షజ్ఞానమి త్యేతత్కుతోఽవగమ్యత ఇత్యాశంక్య తెత్తిరియ శ్రుత్యర్థపర్యాలోచనయేత్యాహ—జన్తాదీతి. భృగునామకః కశ్చిదృషిః “యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని జీవంతి, యత్ప్రియం సంవిశంతి, తద్విజ్ఞానస్వ, తద్భ్రష్టే” తీతి వాక్యశ్రుతేన జగజ్జన్తాదికారణత్వలక్షణేన జగత్కారణం బ్రహ్మ పరోక్షతయాఽవగత్యాన్నమయాదిపంచకోశవిచారాద్వ్యక్తిం ప్రత్యగాత్మరూపం బ్రహ్మ దృష్టవానిత్యర్థః.

టీ. పురా=పూర్వకాలమునందు, భృగుః=భృగుమహర్షి, జన్తాదికారణత్వలక్షణేన - జన్తాది=ఉత్పత్తిస్థితిలయములకు, కారణత్వాఖ్య = కారణ మగుట యలక్షణేన = స్వరూపము గల వాక్యముచేత, పారోక్ష్యేణ=పరోక్షముగా, గృహీత్వాఽథ గ్రహించి, అథ=తరువాత, విచారాత్ = పంచకోశవిచారణవలన, వ్యక్తిం = స్వమును, విక్షత = తెలిసికొనెను.

తా. పూర్వము పరుణునికుమారుం డగు భృగుమహర్షి “యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని జీవ

యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతి, తద్విజ్ఞానస్వ” అనెడి వాక్యమునందు వినబడిన జగత్కారణ మగు బ్రహ్మమును పరోక్షజ్ఞానము చేత తెలిసికొని యాతర్వాత అన్నమయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయానంద మయకోశము లనెడి పంచకోశముల నొక్కొక్కదానిని విచారించి యీకోశములకంటె విలక్షణ మైన ప్రత్యగ్భూతస్వరూపమును బ్రహ్మమని తెలిసికొన్నట్లు తె త్తిరీయక శ్రుతివలనఁ దెలియఁబడినది.

అవ. ఆ ప్రకరణమున భృగుమహర్షి తండ్రి యగు వరుణుఁడు నీవు బ్రహ్మమవైతి వని యుపదేశించినట్లు వాక్యము గనబడదే. భృగుమహర్షికి నాత్మసాక్షాత్కారము గలుగుటెట్లని శంకించుకొని, సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యద్యపి త్వమసీత్యత్ర వాక్యం నో చేద్ భృగోః పితా,

తథాప్యన్నం ప్రాణ మితి విచార్యస్థల ముక్తవాన్.

64

వ్యా. నన్వస్తి ప్రకరణే త్వం బ్రహ్మసీత్యేవమాద్యుపదేశవాక్యాభావాత్కథం భృగోరాత్మసాక్షాత్కార ఇత్యాశంక్యాత్మసాక్షాత్కారహేతువిచారయోగ్యస్థలప్రదర్శనాదిత్యాహ—యద్యపీతి.

టీ. యద్యపి = విచారించగా, అత్ర = ఈతైత్తిరీయక శ్రుతియందు, భృగోః = భృగుమహర్షి యొక్క, పితా = తండ్రి యగు వరుణుఁడు, త్వం = నీవు, అసి = బ్రహ్మమవైతివి. ఇతి = అనెడి, వాక్యం = వాక్యమును, నో చేత్ = చెప్పలే దని యంటివా, తథాపి = అట్లు చెప్పకపోయినను, అన్నం = అన్నమయకోశము, ప్రాణమితి = ప్రాణమయకోశ మనియు, విచార్యస్థలం - విచార్య = విచారణచేయఁదగిన, స్థలం = ప్రదేశమును, ఉక్తవాన్ = చెప్పెను.

తా. విచారించగా వరుణుఁడు తనకుమారుఁడగు భృగుమహర్షికి నీవు బ్రహ్మమవైతి వని చెప్పలే దంటివేని, అట్లు చెప్పకుండినను, అన్నమయకోశ మనియు, ప్రాణమయకోశ మనియు, విజ్ఞానమయకోశ మనియు, ఆనందమయకోశ మనియు పంచకోశములను దెల్పెడి వాక్యములచే ఆత్మను దెలిసికొనుటకు విచారించఁదగినతావును దెల్పెను.

అవ. అన్నమయాదికోశములను విచారించినఁ బ్రత్యగ్భూతస్వరూపము తెలియును గాని బ్రహ్మస్వరూపముఁ దెలియుటెట్లని శంకించుకొని బదులు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్నప్రాణాదికోశేషు సువిచార్య పునః పునః,

ఆనందవ్యక్తిమీక్షాత్వా బ్రహ్మలక్ష్యోపయాయుజత్. 65

వ్యా. నన్వన్నమయాదికోశేష విచారితేషు ప్రతీచస్సాక్షాత్కారో భవతు—
 బ్రహ్మణస్తు కథమిత్యాశంక్య ప్రతీచ ఏవ బ్రహ్మత్వా త్వంచకోశవిచారేణానందాత్
 వ్యక్తిం సాక్షాత్కృత్య “ఆనందాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయంతే. ఆనందేన
 జాతాని జీవంతి, ఆనందం ప్రయంత్యభిసంవిశంతి.” త్యేవం బ్రహ్మలక్షణమపి ప్రతీచ్యేవ
 యోజితవానిత్యాహ—ఆన్నప్రాణాదీతి.

టీ. పునః = మాటిమాటికిని, ఆన్నప్రాణాదికోశేషు = అన్నమయ ప్రాణ
 మయాదికోశములయందు, సువిచార్య=ఆత్మను బాగుగా విచారించి, ఆనందవ్యక్తిం =
 ఆత్మయొక్క యానందస్వరూపమును, ఈక్షీత్వా = తెలిసికొని, బ్రహ్మలక్ష్యే-బ్రహ్మ =
 పరబ్రహ్మముయొక్క, లక్ష్యేపి = లక్షణమును, అయాయుజత్ = ప్రత్యగాత్మయందే
 చేర్చెను.

తా. ఆభృగుమహర్షి ప్రత్యగాత్మయే బ్రహ్మస్వరూప మగుట
 వలన పంచకోశములను విచారించి యందు ఆనందాభివ్యక్తిని నెఱింగి
 శ్రు. “ఆనందాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయంతే, ఆనందేన
 జాతాని జీవంతి, ఆనందం ప్రయంత్యభిసంవిశంతి” అనగా ఆనందము
 వలననే భూతకోటి పుట్టుచున్నది. పుట్టిన భూతకోటి యానందము
 చేతనే జీవించుచున్నది. ఆనందమునందే లయించుచున్నది. అనెడి
 యానందస్వరూపమును పరిశీలించి యది బ్రహ్మస్వరూపముగా గ్రహించి
 యాబ్రహ్మమును ప్రత్యగాత్మస్వరూపముగా గ్రహించెను.

అవ. బ్రహ్మము తటస్థలక్షణము గల దగుటచేత ప్రత్యగాత్మకంటె పేఱైనది
 కదా? ఆనందస్వరూప మగు ప్రత్యగాత్మయందుఁ బ్రహ్మలక్షణ మున్నట్లు తెలిసికొనుట
 యెట్లని శంకించుకొని యు త్తరము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యం జ్ఞాన మనంతం చేత్యేవం బ్రహ్మస్వలక్షణమ్,
 ఉక్త్వా గుహాహిత త్నేన కోశే స్వేత త్ప్రవర్ణితమ్. 66

వ్యా. నను, బ్రహ్మలక్షణస్యానందాత్తరూపేణ. ప్రతీచి యోజనం న ఘటేత.
 బ్రహ్మణస్తటస్థత్వేన ప్రతీచో భిన్న త్వాదిత్యాశంక్య న భేదస్సత్యాదిలక్షణస్య బ్రహ్మణః
 ప్రత్యగ్రూపేణావస్థాన శ్రవణాదిత్యాహ—సత్యమితి. “సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మే”
 త్యేవం బ్రహ్మస్వలక్షణం బ్రహ్మణస్వరూపలక్షణమభిధాయ, “యో వేద నిహితం

గుహాయాం పరమే వ్యోమ” నిత్యనేన వాక్యేన పంచకోశగుహాంతరస్థితత్వేన తస్యైవ ప్రత్య గ్రూపత్వమభిహితమిత్యర్థః.

టీ. సత్యం = సత్యత్వమును, జ్ఞానం = చిద్రూపత్వమును, అనంతం చ = అనంతత్వమును, బ్రహ్మస్వలక్షణం = బ్రహ్మముయొక్క స్వరూపలక్షణము, ఇత్యేవం = అని యీ ప్రకారము, ఉక్త్వా = చెప్పి, గుహాహితత్వేన = పంచకోశరూపమైన గుహలో నుండుటచేత, కోశేషు = పంచకోశములయందు, ఏతత్ = ఈ ప్రత్య గాత్మ స్వరూప మగు, ప్రదర్శితం = శ్రుతిచే చెల్పుబడెను. (బ్రహ్మమునకే ప్రత్య గ్రూపత్వము చెల్పుబడిన దనుట.)

తా. శ్రు. “సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ” అనెడి శ్రుతి సత్య జ్ఞానానంతత్వము పరబ్రహ్మమునకు స్వరూపలక్షణ మని చెప్పి యటు పిమ్మట శ్రు. “యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్” అను వాక్యముచేత బంచకోశస్వరూప మైన గుహలోపల నా బ్రహ్మ మున్న దని చెప్పుటవలన నాపరబ్రహ్మమునకే ప్రత్య గాత్మ స్వరూపము తెల్పుబడెను. ఇట్లు తెల్పుటచేత ప్రత్య గాత్మ పరమాత్మ లయొక్క స్వరూప మొక్కటే యగు నని యావాక్యసంవర్భమును గమనింపఁగా విశదమగుచున్నది.

అవ. ఇట్లు తెత్తిరీయక శ్రుతినిబట్టి భృగుమహర్షికి ముందు పరోక్షజ్ఞానము గలిగి క్రమముగా విచారించుటచేత నపరోక్షసాక్షాత్కారము గలిగిన దని తెల్పి యాయంశ మును బలపఱచుటకు ఛాందోగ్య శ్రుతియందుఁ చెల్పుబడినదానిని నుదాహరించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. పారోక్ష్యేణ విబుధ్యేంద్రో య ఆత్మేత్యాదిలక్షణాత్,
అపరోక్షీకర్తుమిచ్ఛం శ్చతుర్వారం గురుం యయా. 67

వ్యా. ఏవం తెత్తిరీయ శ్రుతిపర్యాలోచనయా భృగోః పరోక్షత్వజ్ఞానపూర్వ కం విచారజన్యత్వం సాక్షాత్కారస్య దర్శయిత్వా, ఛాందోగ్యశ్రుతిపర్యాలోచన యాపి తద్దర్శయతి—పారోక్ష్యేణేతి. ఇంద్రః “య ఆత్తాపహతపాప్తా విరజో విమృ త్యుర్విశోకో విజిఘ్రస్” ఇత్యాదివాక్యప్రతిపాదితేన లక్షణేనాత్తానం పరోక్షతయావ గత్య విచారాచ్ఛరీరత్రయనిరాకరణేన తత్సాక్షాత్కారణాయ “గురుం బ్రహ్మణం చతు ర్వార ముపపన్న” ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషద్యప్తమాధ్యాయే శ్రూయతే.

టీ. ఇంద్రః = దేవేంద్రుఁడు, యః = ఎవఁడు, ఆత్మేతి = ఆత్మ యనెడి, ఆది లక్షణాత్ = మొదలగుస్వరూపము గల వాక్యమువలన, పారోక్ష్యేణ = పరోక్షత్వ

ముగ, విబుధ్య=బ్రహ్మతత్త్వమును దెలిసికొని, అపరోక్షీకర్తుం = అట్టిబ్రహ్మముయొక్క
యపరోక్షసాక్షాత్కారముకొఱకు, ఇచ్ఛక్ = కుతూహలము గలవాఁడగుచు,
ర్వారం=నాలు పర్యాయములు, గురుం=బ్రహ్మస్వరూపమును నుపదేశించెడి బ్రహ్మదే
గూర్చి, యయా=వెళ్లెను.

తా. “శ్రు. య ఆత్మాపహతపాప్తా విరజో విమృత్యుర్విశో
విజిఘ్నే” ఏయాత్త పాపము లేనివాఁడో విరజస్కుఁడో మృత్యు
లేనివాఁడో శోకము లేనివాఁడో క్షుత్పిసాసలు లేనివాఁడో
యర్థము గలిగిన యీ మొదలైనవాక్యమున చెప్పబడిన స్వరూప
చేత నింద్రుఁడు ఆత్మను పరోక్షముగా తెలిసికొని విచారణచేసి ధ్య
సూక్ష్మకారణము లనియెడి శరీరత్రయమును నిరాకరించి ఆ బ్రహ్మ
యొక్క యపరోక్షసాక్షాత్కారముకొఱకు తన గురు నగు చతుర్
బ్రహ్మయొద్దకు నాలుగు తడవలు వెళ్లయున్నాఁడని ఛాంవోగ్యశ్ర
యం దెనిమిదవ యధ్యాయమునందుఁ దెల్పబడినది.

అవ. ఇప్పుడు పరోక్షజ్ఞానము గలిగిన తర్వాత నపరోక్షజ్ఞానము కలుగు
నైతరేయ శ్రుతియందును గనబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్తా వా ఇద మిత్యాదౌ పరోక్షం బ్రహ్మ లక్షితమ్,
అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ దర్శితమ్.

వ్యా. ఇదానీమైతరేయ శ్రుతావపి తద్దర్శయతి—ఆత్తావా ఇతి. “ఆత్తా
ఇదమేక వివాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిష”దిత్యనేన వాక్యేన బ్రహ్మణో లక్షణ
ధాయ, “స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా” ఇత్యుపక్రమ్య, “తస్య త్రయ ఆవసథాన్
స్వప్నా ఆయమావసథోఽయమావసథ” ఇత్యనేన పరమాత్మని జగదధ్యారోపప్ర
మభిధాయ “స జాతో భూతాన్యభివ్యైక్షతకిమిహన్యం వా వదిష”దితి తస్యారో
స్యోపవాదమభిధాయ స్వయమేవ పురుషం బ్రహ్మ తత మవశ్యదితీదమదర్శమితి ప్ర
గాత్తనో బ్రహ్మస్వరూపత్వ మభిహితం. “పునశ్చ పురుషోఽహమేవేత్యాదినా”
సాధనవై రాగ్యజననాయ గర్భవాసాదిదుఃఖం ప్రదర్శ్య “కోఽయమాత్మేతి వయవ
స్తహ” ఇత్యాదినా విచారేణ తత్త్వంపదార్థపరిశోధనపురస్సరం ప్రజ్ఞానం బ్ర
ప్రజ్ఞానరూపస్యాత్తనో బ్రహ్మత్వం దర్శితమిత్పర్థః.

టీ. ఇదం = ఈజగత్తంతయు, ఆత్తా వా = సృష్టికిఁ బూర్వము బ్రహ్మ
యందుఁ దె ననెడి, ఇత్యాదౌ=ఈమొదలగు వాక్యసందర్భమునందు, బ్రహ్మ=పర బ్రహ్మ
పరోక్షం = పరోక్షముగా, లక్షితం = తెలుపబడెను. అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం

అధ్యారోపముచేతను అపవాదముచేతను, ప్రజ్ఞానం=ప్రత్యగాత్మస్వరూపము, బ్రహ్మేతి= బ్రహ్మ మని, దర్శితం = తెల్పబడినది.

తా. ఐతరేయశ్రుతియందు శ్రు. “ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, నాన్యత్కించన మిషత్” ఈజగత్తంతయు సృష్టికి పూర్వము బ్రహ్మమైయున్నది బ్రహ్మేతర మించుకంతయును లేదు. అని మొదట బ్రహ్మలక్షణంబును చెల్పి “స ఈక్షత, లోకాన్ సృజై” ఆపరమాత్మ లోకము నంతయు సృజింతు నని సంకల్పించె నని చెప్పి, “తస్యత్రయ ఆవసథాస్త్రయ స్వస్నా అయ మావసథోఽయ మావసథః” = ఆపర మాత్మకు మూడుచోట్లు అనగా స్థూలసూక్ష్మకారణశరీరములు ఉనికి పట్లనియు, జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తు లనెడి మూడవస్థలు గల వనియు, ఈహృదయగుహ ముఖ్యనివాసస్థాన మనియు నిట్లు భూతభౌతిక ప్రపంచ మంతయు నాపరమాత్మయందే కల్పింపబడిన దని యాపర మాత్మయందు నిట్లు జగదారోపణముం దెలిపి “స జాతో భూతాన్యభి వైక్షత కిమివాన్యం వావదిషత్” అని ఆరోపితమైన యాజగత్తును ఆత్మగా దని యపవాదమును జెప్పి “స్వయమేవ పురుషం బ్రహ్మతత్వ మపశ్యత్” అని ప్రత్యగాత్మబ్రహ్మస్వరూపముం దెలిపి “పురుషోఽహ మేవ” అని మొదలగు వాక్యసందర్భముచేత జ్ఞానసాధనమైన వైరా గ్యోత్పత్తికొఱకు గర్భవాసాదిదుఃఖమును తెలిపి “ఞోఽయ మాత్తేతి వయ ముపాస్మహే” ఈ మొదలైన గ్రంథములచేత తత్పదార్థము యొక్కయు త్వంపదార్థముయొక్కయు పరిశోధనప్రకారముం దెలిపి “ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ” అను మహావాక్యముచేత ప్రత్యగాత్మకు బ్రహ్మ త్వము నిశ్చయింపబడినది. అనగా కొన్ని వాక్యములచేత పరోక్షత్వ మును మిహావాక్యవిచారణముచేత నపరోక్షత్వమును ఐతరేయశ్రుతి యందు కూడ తెల్పబడియుండె నని భావము.

అవ. ఇట్లే యితర శ్రుతులయందును దెల్పబడిన దని గ్రహింపవలయు నని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అవాంతరేణ వాక్యేన పరోక్షా బ్రహ్మధీ ర్భవేత్,
సర్వత్రైవ మహావాక్యవిచారా దపరోక్షధీః. 69

పా. ఉక్తన్యాయమితరాసు శ్రుతిష్యప్యతిదిశతి—అవాంతరేణేతి. సర్వత్ర సర్వాసు శ్రుతిష్యిత్వర్థః.

ముగ, విబుధ్య=బ్రహ్మతత్త్వమును చెలిసికొని, అపరోక్షీకర్తుం = అట్టిబ్రహ్మముయొక్క
 యపరోక్షసాక్షాత్కారముకొఱకు, ఇచ్ఛా = కుతూహలము గలవాఁడగుచు, చతు
 ర్వారం=నాలు పర్యాయములు, గురుం=బ్రహ్మస్వరూపమును నుపదేశించెడి బ్రహ్మదేవుని
 గూర్చి, యయా=వెళ్లెను.

తా. “శ్రు. య ఆత్మాపహతపాపా విరజో విమృత్యుర్విశోకో
 విజిఘ్నేః” ఏయాత్త పాపము లేనివాఁడో విరజస్కుఁడో మృత్యువు
 లేనివాఁడో శోకము లేనివాఁడో క్షుత్పిపాసలు లేనివాఁడో యని
 యర్థము గలిగిన యీ మొదలైనవాక్యమున చెప్పబడిన స్వరూపము
 చేత నిండ్రుఁడు ఆత్మను పరోక్షముగా తెలిసికొని విచారణచేసి స్థూల
 సూక్ష్మకారణము లనియెడి శరీరత్రయమును నిరాకరించి ఆబ్రహ్మము
 యొక్క యపరోక్షసాక్షాత్కారముకొఱకు తన గురు వగు చతుర్ముఖ
 బ్రహ్మయొద్దకు నాలుగు తడవలు వెళ్లయున్నాఁడని ఛాంవోగ్యశ్రుతి
 యం దెనిమిదవ యధ్యాయమునందుఁ దెల్పబడినది.

అవ. ఇప్పుడు పరోక్షజ్ఞానము గలిగిన తర్వాత పరోక్షజ్ఞానము కలుగుటను
 సైతరేయశ్రుతియందును గనబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్తా వా ఇద మిత్యాదౌ పరోక్షం బ్రహ్మ లక్షితమ్,
 అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ దర్శితమ్. 68

వ్యా. ఇదానీమైతరేయశ్రుతాపసి తద్దర్శయతి—ఆత్తావా ఇతి. “ఆత్తా వా
 ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిష”దిత్యనేన వాక్యేన బ్రహ్మణో లక్షణమభి
 ధాయ, “స ఈక్షత లోకాన్న సృజా” ఇత్యుపక్రమ్య, “తస్య త్రయ ఆవసథాస్త్రయ
 స్వప్నాఅయమావసథోఽయమావసథ” ఇత్యనేన పరమాత్మని జగదధ్యారోపప్రకార
 మభిధాయ “స జాతో భూతాన్యభివ్యేక్షతకిమిహాన్యం వా వదిష”దితి తస్యారోపిత
 స్యాపవాదమభిధాయ స్వయమేవ పురుషం బ్రహ్మ తత మపశ్యదితీదమదర్శమితి ప్రత్య
 గాత్తనో బ్రహ్మస్వరూపత్వ మభిహితం. “పునశ్చ పురుషోఽహమేవేత్యాదినా” జ్ఞాన
 సాధనవైరాగ్యజననాయ గర్భవాసాదిదుఃఖం ప్రదర్శ్య “కోఽయమాత్మేతి వయముపా
 స్మహ” ఇత్యాదినా విచారేణ తత్త్వంపదార్థపరిశోధనపురస్సరం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి
 ప్రజ్ఞానరూపస్యాత్తనో బ్రహ్మత్వం దర్శితమిత్కర్థః.

టీ. ఇదం = ఈజగత్తంతయు, ఆత్తా వా = సృష్టికిఁ బూర్వము బ్రహ్మమై
 యుండెననెడి, ఇత్యాదౌ=ఈమొదలగు వాక్యసందర్భమునందు, బ్రహ్మ=పరబ్రహ్మము,
 పరోక్షం = పరోక్షముగా, లక్షితం = తెలుపబడెను. అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం =

అధ్యారోపము చేతను అపవాదము చేతను, ప్రజ్ఞానం=ప్రత్యగాత్మస్వరూపము, బ్రహ్మేతి= బ్రహ్మ మని, దర్శితం = తెల్పబడినది.

తా. ఐతరేయశ్రుతియందు శ్రు. “ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, నాన్యత్కించన మిషత్” ఈజగత్తంతయు సృష్టికి పూర్వము బ్రహ్మమెయున్నది బ్రహ్మేతర మించుకంతయును లేదు. అని మొదట బ్రహ్మలక్షణంబును చెల్పి “స ఈక్షత, లోకాన్ సృజై” ఆపరమాత్మ లోకము నంతయు సృజింతు నని సంకల్పించె నని చెప్పి, “తస్యత్రయ ఆవసథాస్త్రయ స్వస్నా అయ మావసథోఽయ మావసథః” = ఆపర మాత్మకు మాఘోచోట్లు అనఁగా స్థూలసూక్ష్మకారణశరీరములు ఉనికి పట్లనియు, జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తు లనెడి మూడవస్థలు గల వనియు, ఈహృదయగుహ ముఖ్యనిహస్థాన మనియు నిట్లు భూతభౌతిక ప్రపంచ మంతయు నాపరమాత్మయందే కల్పింపబడిన దని యాపర మాత్మయందు నిట్లు జగదారోపణముం చెలిపి “స జాతో భూతాన్యభి వైక్షత కిమివాన్యం వావదిషత్” అని ఆరోపితమైన యాజగత్తును ఆత్మగా దని యపవాదమును జెప్పి “స్వయమేవ పురుషం బ్రహ్మతత్వ మపశ్యత్” అని ప్రత్యగాత్మ బ్రహ్మస్వరూపముం చెలిపి “పురుషోఽహ మేవ” అని మొదలగు వాక్యసందర్భముచేత జ్ఞానసాధనమైన వైరా గ్యోత్పత్తికొఱకు గర్భవాసాదిదుఃఖమును తెలిపి “ఞోఽయ మాత్తేతి వయ ముపాస్మహే” ఈ మొదలైన గ్రంథములచేత తత్పదార్థము యొక్కయు త్వంపదార్థముయొక్కయు పరిశోధన ప్రకారముం చెలిపి “ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ” అను మహావాక్యముచేత ప్రత్యగాత్మకు బ్రహ్మ త్వము నిశ్చయింపబడినది. అనఁగా కొన్ని వాక్యములచేత పరోక్షత్వ మును మహావాక్యవిచారణముచేత నపరోక్షత్వమును ఐతరేయశ్రుతి యందు కూడ తెల్పబడియుండె నని భావము.

అవ. ఇట్లే ఐతర శ్రుతులయందును చెల్పబడిన దని గ్రహింపవలయు నని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అవాంతరేణ వాక్యేన పరోక్షా బ్రహ్మాధీ ర్భవేత్,
సర్వత్రైవ మహావాక్యవిచారా దపరోక్షాధీః. 69

త్యా. ఉక్తన్యాయమితరాసు శ్రుతిష్యప్యతిదిశతి—అవాంతరేణేతి. సర్వత్ర సర్వాసు శ్రుతిష్యిత్వర్థః.

టీ. అవాంతరేణ = ఆయామధ్యనుండెడు, వాక్యేన=వాక్యముచేత, పరోక్షా= పరోక్షమైన, బ్రహ్మధీః=బ్రహ్మజ్ఞానము, భవేత్ =కలుగును. సర్వత్ర=అన్నిశ్రుతులందును, మహావాక్యవిచారాత్ =తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యములయొక్క యర్థవిచారముచేయుట వలన, అపరోక్షధీః=అపరోక్షబ్రహ్మసాక్షాత్కారము (భవేత్ = కలుగును).

తా. కొన్ని కొన్ని యవాంతరవాక్యములచేత పరోక్షజ్ఞానము కలుగును. సకల శ్రుతులయందును తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యార్థవిచారణవలన నపరోక్షబ్రహ్మజ్ఞానము కలుగు నని తెలుపబడెను.

అవ. మహావాక్యార్థవిచారమువలన నపరోక్షజ్ఞానము కలుగు నని స్వకపోలకల్పితముగా మీరు కల్పించిన ట్లున్నదే యని శంకించి వాక్యవృత్తి యచ గ్రంథమున నాచార్యులవా రిట్లు వక్కాణించినారని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మపరోక్ష్యసిద్ధ్యర్థం మహావాక్య మితీరితమ్,
వాక్యవృత్తా వతో బ్రహ్మపరోక్ష్యే విమతి ర్నహి. 70

వ్యా. నను మహావాక్యవిచారస్యాపరోక్షజ్ఞానజనకత్వం స్వకపోలకల్పితమిత్యా శంక్య వాక్యవృత్తావాచార్యస్తథా ప్రతిపాదితత్వాన్వేప మిత్యాహ—బ్రహ్మపరోక్ష్యేతి. అతో వాక్యాద్బ్రహ్మపరోక్ష్యజ్ఞానే విప్రతిపత్తిర్నాస్తీత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మపరోక్ష్యసిద్ధ్యర్థం=బ్రహ్మముయొక్క యపరోక్షసాక్షాత్కారము గలిగెడుకొఱకు, మహావాక్యం = తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యములు, ఇతి=ఇట్లు ప్రవర్తించుచున్న వని, వాక్యవృత్తౌ = వాక్యవృత్తి యనెడు గ్రంథమున, ఈరితం = శ్రీశంకర భగవత్పాదులవారిచే జెప్పబడినది. అతః = ఇట్టి మహావాక్యార్థవిచారణవలన, బ్రహ్మపరోక్ష్యే=బ్రహ్మముయొక్క యపరోక్షజ్ఞానవిషయమున, విమతిః=వివాదము, న హి = లేదుగదా.

తా. తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యములు అపరోక్షబ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలిగించుటకు బ్రవర్తించుచున్న వని శ్రీశంకరభగవత్పాదులవారు వాక్యవృత్తి యను గ్రంథమునందు స్పష్టముగాఁ దెల్పినారు గనుక అపరోక్షబ్రహ్మజ్ఞానము మహావాక్యార్థవిచారము వలనఁ గలుగు ననెడి యంశమునందు వివాద మేమాత్రము లేదని తెలియవలెను.

అవ. ఆచార్యులవారు ఆవాక్యవృత్తియందే మని చెప్పినదియుం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆలంబనతయా భాతి యోఽస్తత్ ప్రత్యయశబ్దయోః,
అంతఃకరణసంభిన్న బోధస్స త్వంపదాభిధః.

71

వ్యా. వాక్యవృత్తాభివృద్ధిపాదన ప్రకారం దర్శయతి—ఆలంబనయేతి. యోఽంతఃకరణసంభిన్నబోధః అంతఃకరణోపాధిక శ్చిదాత్తా ఆస్తత్ప్రత్యయశబ్దయోరహమితి జ్ఞానస్యాహమితిశబ్దస్య చాలంబనతయా విషయత్యేన భాతి. సః తథావిధోబోధః. త్వంపదాభిధః త్వమితి పదమభిధా అభిధాయకం యస్య సః త్వంపదాభిధః. త్వంపదవాచ్య ఇత్యర్థః.

టీ. అంతఃకరణ సంభిన్నబోధః - అంతఃకరణ=అంతఃకరణముతోడ, సంభిన్న=కూడుకొనిన, బోధః = చిదాత్త స్వరూపుఁడు, యః = ఎవఁడు, (ఆస్తి = కలఁడో), సః= ఆ బోధస్వరూపుఁడైన చిదాభాసుఁడు, అస్తత్ ప్రత్యయశబ్దయోః - ఆస్తత్ప్రత్యయ=నే ననెడి జ్ఞానమునకును, శబ్దయోః = నే ననెడి శబ్దమునకును, ఆలంబనతయా = విషయముగా, భాతి = ప్రకాశించుచున్నాఁడో, సః = అట్టి చిదాభాసుఁడు, త్వంపదాభిధః = త్వం అనెడి పదముచేతఁ దెల్పుబడుచున్నవాఁడు, “తత్త్వమసి” అనెడి వాక్యమునందలి త్వంపదవాచ్యుఁ డనుట.

తా. అంతఃకరణోపాధికుఁ డగు చిదాభాసుఁడు నే ననెడి జ్ఞానమునకు నే ననెడి శబ్దమునకును విషయ మగుచు, తత్త్వమసి యనెడి మహావాక్యమునందలి త్వంపదమునకు వాచ్యార్థ మగుచున్నాఁడు.

అవ. ఇప్పుడు తత్పదవాచ్యార్థమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాయోపాధి ర్జగద్యోని స్సర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణః,
పారోక్ష్యశబల స్సత్యాద్యాత్మక స్తత్పదాభిధః.

72

వ్యా. ఏవం త్వంపదవాచ్యార్థమభిధాయ తత్పదవాచ్యార్థ మాహ—మాయోపాధిరితి. పారోక్ష్యశబలః పరోక్షత్వధర్త విశిష్ట ఇత్యర్థః. ఏవం తటస్థలక్షణమభిధాయ స్వరూపలక్షణమాహ—సత్యాద్యాత్మక ఇతి. సత్యమాచిర్యేషాం జ్ఞానాదీనాం తే సత్యాదయః. ఆత్మా స్వరూపం యస్య స తథావిధ స్తత్పదాభిధః తత్పదమభిధా వాచకం యస్య సః తత్పదాభిధః. తత్పదవాచ్య ఇత్యర్థః.

టీ. మాయోపాధిః = మాయయే యుపాధిగాఁ గలిగినట్టియు, జగద్యోనిః=జగత్కారణమైనట్టియు, సర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణః = సర్వజ్ఞత్వము మొదలగు ధర్తములు స్వరూపముగాఁ గలిగినట్టియు, పారోక్ష్యశబలః = పరోక్షత్వధర్త విశిష్టుఁడైనట్టియు, సత్యాద్యాత్మకః = సత్యజ్ఞానానంతత్వములు స్వరూపలక్షణముగాఁ గల పరమాత్మ,

తత్పదాభిధా = తత్త్వమసి యను మహావాక్యములోని మొదటి తత్ అను పదమునకు వాచ్యార్థము (స్యాత్ = అగుచున్నాడు.)

తా. మాయోపాధికత్వంబును జగత్కారణత్వంబును సర్వజ్ఞత్వాదిపరోక్షధర్మవిశిష్టత్వంబును నాపరమాత్మకు తటస్థలక్షణం బగును. సత్యజ్ఞానానంతత్వాదిలక్షణములు బ్రహ్మమునకు స్వరూపలక్షణంబు లగును. ఇట్లు స్వరూపలక్షణంబును తటస్థలక్షణంబును గల పరమాత్మ మహావాక్యమునందలి తత్పదముచే జెప్పబడుచున్నాడు. తత్పద వాచ్యార్థ మనుట.

ఆవ. ఇట్లు త్వంపదతత్పదములకు వాచ్యార్థముం దెలిసి వాచ్యార్థజ్ఞానముకొఱకు లక్షణావృత్తి నాశ్రయింప వలయు నని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రత్యక్షరోక్షతైకస్య సద్వితీయత్వపూర్ణతా,
విరుద్ధ్యేతే యత స్తస్మా ల్లక్షణా సంప్రవర్తతే. 73

వ్యా. ఏవం పదార్థమభిధాయ వాచ్యార్థబోధనాయ లక్షణావృత్తిరాశ్రయణీ యత్యాహ—ప్రత్యక్షరోక్షతేతి. ప్రత్యక్షరోక్షత్వే సద్వితీయత్వేన సహితా పూర్ణ తేతి మధ్యమపదలాపినమాసః. సద్వితీయత్వపూర్ణత్వే చైకస్య వస్తునో యతో విరుద్ధ్యేతే ఆతో లక్షణావృత్తిరాశ్రయణీమేత్యర్థః.

టీ. ఏకస్య = ఒక్కవస్తువునకు, ప్రత్యక్షరోక్షతా - ప్రత్యక్ = ప్రత్యక్షావ మును (దేహేంద్రియాదుల కన్నింటికిని లోపలిదై యుండి సర్వసాక్షిగా స్ఫురించు చుండు ననుట), పరోక్షతా=పరోక్షత్వమును, సద్వితీయత్వపూర్ణతా - సద్వితీయత్వ= రెండవదానితోఁ గూడియున్నటువంటి, పూర్ణతా = పరిపూర్ణత్వంబును, యతః = ఏ హేతువువలన, విరుద్ధ్యేతే = విరుద్ధములై యున్నవో, తస్మాత్ = ఆహేతువువలన, లక్షణా = లక్షణావృత్తి, సంప్రవర్తతే = ప్రవ ర్తించుచున్నది.

తా. ఒక్క బ్రహ్మవస్తువు దేహేంద్రియాదుల కన్నింటికి సర్వాం తరముగా నుండి సర్వసాక్షిగాఁ బ్రకాశించుచున్నది. ఆ బ్రహ్మమే ఆకాశము మొదలగు సకలభూతభౌతికాత్మక మగు జగత్తునకు ఆధారముగా నుండియు ప్రత్యగాత్మవలె స్ఫురింపక పరోక్షముగా నున్నది. మఱియు దేహేంద్రియాదిద్వైతముతోఁ గూడుకొనిన ప్రత్యగాత్మ పరిచ్ఛిన్నుడై యున్నాడు. నిఖిలజగదాధార మగు పరమాత్మ పరి పూర్ణుడై యున్నాడు. ప్రత్యక్షమును పరోక్షత్వమును, అద్వితీ

యత్వమును సద్విత్తీయత్వమును, పరిచ్ఛిన్నత్వమును బరిపూర్ణత్వమును ననునని యొకదాని కొకటి విరోధించుటనుబట్టి వీని కైక్యము పొసఁగ నందున లక్షణావృత్తి నాశ్రయించుట యవసర మగును.

ఆవ. లక్షణావృత్తిస్వరూప మెట్టి దనఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. త త్త్వమస్యాదివాక్యేషు లక్షణా భాగలక్షణా,

సోఽయమిత్యాదివాక్యస్థపదయోరివ నాపరా.

74

వ్యా. సా చ కీదృశీత్యత ఆహ—త త్త్వమసీతి. భాగలక్షణా భాగత్యాగలక్షణేత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః. సోఽయమితి. సోఽయం దేవదత్త ఇతి వాక్యస్థయోః సోఽయమితి పదయోర్యథా జహదజహల్లక్షణావృత్తిరాశ్రితా నాపరా న జహల్లక్షణా. నాప్యజహల్లక్షణా. తద్వదత్రాపీత్యర్థః.

టీ. సోఽయం=అతఁడే యిఁకఁడు, ఇత్యాదివాక్యస్థపదయోరివ = ఈమొదలగు వాక్యములందలి పదముల రెంటియందువలె, త త్త్వమస్యాదివాక్యేషు = ఆపరబ్రహ్మము నీవైతివి అను మహావాక్యములయందు, భాగలక్షణా = భాగత్యాగ మనెడు పేరుగల (జహదజహల్లక్షణ యనుట). లక్షణా=లక్షణ (అగుచున్నది). అపరా = ఇతరలక్షణ, కేవల జహల్లక్షణగాని కేవలాజహల్లక్షణగాని, (అంతయు విడిచినది ఏమియు విడువ నిది) అనుట. న = లేదు.

తా. అతఁడే యీ దేవదత్తుఁడు అని ప్రయోగించినపుడు ఆ ప్రదేశమును ఆకాలమును ఈ ప్రదేశమును ఈకాలమును విడిచివెట్టి దేవదత్తులకు మాత్రమును విక్యము స్వీకరించునట్లు నీవు బ్రహ్మమవైతివి అను వాక్యమునందును నట్లే కొంత యంశమును తత్పదమునందును కొంత యంశమును త్వంపదమందును వదలివెట్టుచున్నాము. కనుక దీనిని (ఈలక్షణను) భాగత్యాగలక్షణ యని శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదురు. మహా వాక్యములయందు నీ లక్షణమే స్వీకరింపనగును. కేవలజహల్లక్షణను (అంతయు విడిచిన దానిని) కేవలాజహల్లక్షణను (ఏమాత్రమును విడువనిది) స్వీకరింపరా దని భావము.

వి. లక్షణావృత్తి త్రివిధము.—1. జహల్లక్షణ, 2. అజహల్లక్షణ, 3. జహద జహల్లక్షణ యని.

1. జహల్లక్షణ (విడిచినది).—“గంగాయా ఘోషః” (గంగయందు గొల్ల పల్లె) యను చోట గంగాలో గొల్లపల్లె యుండదు గనుక గంగాను విడచి గంగయొద్దను గొల్లపల్లె యున్న దని గ్రహించుట.

2. ఆజహల్లక్షణ (విడువనిది).—“మంచాః క్రోశంతి,” (మంచములు అఱచుచున్నవి యను నపుడు మంచములు కూయవు గనుక మంచములమీఁదనున్న పురుషులఱచుచున్నారని మంచములు సయితముగ పురుషుల ఆక్రోశమును గ్రహించుట.

3. జహదజహల్లక్షణ (విడిచి విడువనిది).—“సోఽయం దేవదత్తః” (ఆదేవ దత్తుఁడే యితఁడు) అనునపుడు విరుద్ధధర్మములు గల ఆకాలము యీకాలము, ఆదేశము, యీదేశము, ఆవయస్సు యీవయస్సు మొదలగు విరుద్ధాంశములను విడిచి కేవల లక్ష్యార్థభూతుఁడగు దేవదత్తునే వాక్యార్థముగ గ్రహించుట.

ఇటులనే ‘తత్త్వమసీ’త్యాది మహావాక్యములయొక్క లక్ష్యార్థమును లక్షణా వృత్తిచే గ్రహింపవలె నని యభిప్రాయము.

అవ. గోవును తీసికొని రమ్మ అనెడి వాక్యము మొదలగు వాక్యములయందు లక్షణావృత్తి లేకయే వాక్యార్థబోధ గలిగినట్లు లిక్కడ మాత్ర మేల గలుగ దని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసర్గో వా విశిష్టో వా వాక్యార్థో నాత్ర సమ్మతః,

అఖండైకరసత్వేన వాక్యార్థో విదుషాం మతః.

75

వ్యా. నను గామానయేత్యాదివాక్యేషు లక్షణావృత్త్యా వినాపి వాక్యార్థ బోధో దృశ్యతే. తద్వదత్తాపి కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ—సంసర్గ ఇతి. యథా లోకే గామానయేత్యాదౌ పదైస్సాగ్రితానాం ఆకాంక్షాదిమతాం గవాదిపదార్థానా మన్వయో వాక్యార్థత్వేనాంగీకృతః. యథా నీలం మహత్సుగంధ్యుత్పల మిత్యాదౌ నీలత్వాది విశిష్టసోపలస్య వాక్యార్థత్వం స్వీకృతం, నైవ మత్రమహావాక్యేషు సంసర్గ విశిష్టయోరన్యతరస్య వాక్యార్థత్వమభ్యుపగమ్యతే. కిం త్వఖండైకరసత్వేన స్వగతాదిభేదశూన్యవస్తుమాత్రరూపేణ వాక్యార్థో విద్వద్భిరభ్యుపేతః. అతో లక్షణాఽశ్రయణీయేత్యర్థః.

టీ. అత్ర = ఈమహావాక్యములయందు, సంసర్గో వా = సంసర్గరూపము గాని, విశిష్టో వా = విశిష్టరూపమైనఁగాని, వాక్యార్థః = వాక్యాన్వయము, న సమ్మతః = ఇష్టము కాదు. విదుషాం = విద్వాంసులకు, అఖండైకరసత్వేన = అఖండైకరసస్వరూప ముగా, వాక్యార్థః = వాక్యసమన్వయము, సమ్మతః = అంగీకృత మగుచున్నది.

తా. గోవును తీసికొనిరమ్మ అనెడి వాక్యమునందు ఆకాంక్షా దులు గలిగిన గోవు మొదలైన పదార్థములకు. అన్వయము వాక్యార్థ మని యంగీకరింపఁబడినది. ఇదియే సంస్కృష్టవాక్యార్థమునకు దృష్టాంత మగును. నీలం మహత్సుగంధ్యుత్పలం = నల్లని గొప్ప వాసన గల కలువ

అన్నచోట నీలత్వాదిధర్మములతోఁ గూడిన కలువకు వాక్యార్థము స్వీకరింపఁబడినది. ఇది విశిష్టవాక్యార్థమునకు దృష్టాంత మగును. ఇట్లు సంస్కరూప మగు వాక్యార్థము గాని విశిష్టరూప మగు వాక్యార్థము గాని మహావాక్యములయం దంగీకరింపఁబడదు. మఱియేమి యంగీకరింపఁబడు ననఁగా అఖండైకరసరూపమైన సజాతీయవిజాతీయస్వగత భేదములు లేని వస్తునూత్రరూపముగా వాక్యార్థము (సమన్వయము) పండితు లంగీకరించుచున్నారు. కావున నానశ్శక్తముగ లక్షణావృత్తిని స్వీకరింపవలయును.

అవ. అఖండైకరసరూప మగు వాక్యార్థమును చెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రత్యగ్బోధో య ఆభాతి సోఽద్వయానందలక్షణః,

అద్వయానందరూపశ్చ ప్రత్యగ్బోధైకలక్షణా.

76

వ్యా. అఖండైకరసం నాక్యార్థం దర్శయతి—ప్రత్యగ్బోధ ఇతి. యః ప్రత్యగ్బోధస్సర్వాంతరశ్చిదాత్తా ఆభాతి బుద్ధ్యాదిసాక్షిత్వేన స్ఫురతి సోఽద్వయానందలక్షణః అద్వితీయానందరూపః పరమాత్మేత్యర్థః. అద్వయానందరూపశ్చ తథావిధః పరమాత్మా ప్రత్యగాత్మేవేత్యర్థః.

టీ. ప్రత్యగ్బోధః = సర్వాంతరుఁ డయిన, (దేహేంద్రియాదుల కన్నింటికిని లోపలివాఁ డైన), యః = ఏప్రత్యగాత్మ, ఆభాతి = ఆన్నింటిని చెలిసికొనెడి వాఁడుగా స్ఫురించుచుండెనో, సః = ఆప్రత్యగాత్మ, అద్వయానందలక్షణః = అద్వితీయమైన యానందస్వరూప మగు పరమాత్మ యగుచున్నాఁడు. అద్వయానందరూపశ్చ = అద్వితీయమైన యానందస్వరూపముగల పరమాత్మయు, ప్రత్యగ్బోధైకలక్షణః = దేహేంద్రియాదుల కాంతరుఁడగు ప్రత్యగాత్మస్వరూపము గలవాఁడు.

తా. ఇక్కడ దేహేంద్రియాదుల కన్నింటికిని లోపలివాఁడై చిద్రూపుడైన ప్రత్యగాత్మ అద్వితీయ మై (తనకంటె వేఱునస్తువు లేనిదై) ఆనందస్వరూప మైన పరమాత్మయే యగును. అటులనే అద్వితీయానందస్వరూపుఁ డగు పరమాత్మయు ప్రత్యగాత్మస్వరూపుఁ డగును.

అవ. ఇట్టి యఖండార్థబోధవలన లాభ మేమి యనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇత్థమన్యోన్యతాదాత్మ్యప్రతిపత్తి ర్యదా భవేత్,

అబ్రహ్మాత్వం త్వమర్థస్య వ్యావర్త్యైత తదైవ హి.

వేదాంత—33

71

వ్యా. ఏవమఖండాథబోధేన కిం స్యాదిత్యత ఆహ—ఇత్యమితి.

టీ. ఇత్థం = ఈలాగున, ఆన్యోన్యతాదాత్మ్యప్రతిపత్తిః - ఆన్యోన్య = ప్రత్య
 గాత్త పరమాత్త ల యొండొరులయొక్క, తాదాత్మ్య=స్వరూపైక్యముయొక్క, ప్రతి
 పత్తిః=జ్ఞానము, యదా=ఎప్పుడు, భవేత్ = కలుగునో, తదైవ=అప్పుడే, త్వమర్థస్య=
 త్వంపదమున కర్థ మగు ప్రత్యగాత్త కు, అబ్రహ్మత్వం = భ్రాంతిసిద్ధ మగు జీవభావము,
 వ్యావర్తేత హి = నివర్తించును గదా.

తా. ఇట్లు ప్రత్యగాత్త పరమాత్త లొక్కటియే యని యొక్కజ్ఞాన
 మెప్పుడు గలుగునో యప్పుడే త్వంపదార్థ మగు ప్రత్యగాత్త కు నజ్ఞానము
 వలనఁ గలిగిన జీవభావము నివర్తించును.

అవ. మఱియు తత్పదార్థముయొక్క పరోక్షజ్ఞానంబు నట్లే నివర్తించు ననియు
 దానివలని లాభమునుం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. తదర్థస్య చ పారోక్ష్యం యద్యేవం కిం తతశ్శృణు,
 పూర్ణానందైకరూపేణ ప్రత్యగ్బోధోఽవతిష్ఠతే. 78

వ్యా. తదర్థస్యేతి. త్వమర్థస్య ప్రత్యగాత్త నోఽబ్రహ్మత్వం భ్రాంతిసిద్ధాబ్రహ్మ
 రూపతా. తదర్థస్య బ్రహ్మణశ్చ పారోక్ష్యం పరోక్షజ్ఞానైకవిషయత్వం చ నివర్తతే
 తతోఽసి కిమితి పృచ్ఛతి—యద్యేవమితి. ఉత్తరమాహ—శృణ్వతి.

టీ. తదర్థస్య = తత్పదార్థ మగు బ్రహ్మముయొక్క, పారోక్ష్యం చ = పరోక్ష
 త్వంబును, (నివర్తేత = నివర్తించును). అని వెనుకటి శ్లోకమందలి క్రియాపదముతో
 నన్వయింపవలెను. ఏవం యది = ప్రత్యగాత్త కు జీవభావంబును, పరబ్రహ్మకు పరోక్ష
 జ్ఞానవిషయత్వంబును నివర్తించె నేన, తతః = దానివలన, కిం = ప్రయోజన మేమంటి
 వేని, శృణు=చెప్పెద వినుము. ప్రత్యక్ = దేహేంద్రియాదులకన్నింటికిని నాంతరుఁ
 డగు, బోధః = ప్రత్యగాత్త, పూర్ణానందైకరూపేణ = పరిపూర్ణమైన యానంద
 స్వరూపముతో, అవతిష్ఠతే = ప్రతిష్ఠితుఁ డగుచున్నాఁడు.

తా. తత్పదార్థ మగు పర బ్రహ్మమునకు పరోక్షభావమును వెను
 కటి శ్లోకమునందలిరీతిగా ప్రత్యగాత్త కు జీవభావంబును నివర్తించును.
 ఇట్లు నివర్తించిన నేమి ప్రయోజన మందువా? ప్రత్యగాత్త యఖండా
 నందస్వరూపుడై యుండుటే పరమలాభము.

అవ. మహానాశ్చార్థనిచారము పరోక్షజ్ఞానసాధన మని వేదలక్షణము గనుపడు
 చుండఁగా నపరోక్షజ్ఞానము గలిగించు నని యెట్లు చెప్ప నగును అని యాశంకించి
 వాదిని ఎగతాళి చేయుచున్నాఁడు. —

శ్లో. ఏవం సతి మహావాక్యాత్పరోక్షజ్ఞాన మీర్యతే,
యైస్తేషాం శాస్త్రసిద్ధాంతవిజ్ఞానం శోభతే తరామ్.

79

వ్యా. నను సమయబలేన సమ్యక్పరోక్షానుభవసాధనమాగమ ఇత్యాగమలక్షణం. అతో వాక్యస్యాపరోక్షజ్ఞానకత్వం కథ ముచ్యత ఇత్యాశంక్య సిద్ధాంతపరిజ్ఞాన శూన్యోఽయమితి మనసి నిధాయోపహాసతి—ఏవం సతీతి. ఏవం వదంతః సిద్ధాంత రహస్యం నైవ జానంతీత్యర్థః.

టీ. ఏవంసతి = ఈవిధముగా నఖండైక్యజ్ఞానము గలుగుచుండగా, యైః=ఎవరి చేత, మహావాక్యాత్ = మహావాక్యార్థమువలన, పరోక్షజ్ఞానం = పరమాత్మ యొక్క డనో యున్నాఁ డనుజ్ఞానము, ఈర్యతే = చెప్పబడునో, తేషాం = అట్టివారియొక్క; శాస్త్రసిద్ధాంతవిజ్ఞానం - శాస్త్ర = వేదాంతశాస్త్రముయొక్క, సిద్ధాంత = నిర్ణయము యొక్క, విజ్ఞానం = నిశ్చయజ్ఞానము, శోభతే తరాం = అత్యధికముగా వెలుగును, (అట్టివారికి శాస్త్రసిద్ధాంతజ్ఞానము లేనే లే దనుట.)

తా. ప్రత్యగాత పరమాత్మ లకు అఖండైక్యజ్ఞానము గలుగుచుం డగా మహావాక్యార్థవిచారమువలన పరోక్షజ్ఞానము గలుగు నని యెవరిచే వాదింపబడునో యట్టివారిజ్ఞానము మిక్కిలి వెలుగుచున్నది. అనగా నట్టివారు వేదాంతసిద్ధాంతము నెంతమాత్ర మెఱుంగ రని పరి హాసము చేయుచున్నారని భావము.

అవ. సిద్ధాంత ముండిన నుండుఁగాక. వాక్యమునకు పరోక్షజ్ఞానమును గలిగించుట యుక్తికిని సరిపోవుచున్నదే అని శంకింపఁగా నీహేతువాదము బాగుగా లేదని ఖండించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆస్తాం శాస్త్రస్య సిద్ధాంతో యుక్త్యా వాక్యాత్పరోక్షధీః,
స్వర్గాదివాక్యవన్నైవం దశమే వ్యభిచారితః.

80

వ్యా. నను సిద్ధాంతస్తాప త్తిష్ఠతు. వాక్యస్య పరోక్షజ్ఞానజనకత్వం త్వనుమానసిద్ధ మితి శంకతే—ఆస్తామితి. విమతం వాక్యం పరోక్షజ్ఞానజనకం భవతుమర్హతి. వాక్యత్వా త్స్వర్గాదిప్రతిపాదకవాక్యవదిత్యుమానేన పరోక్షజ్ఞానజనకత్వం సిద్ధమిత్యర్థః. అనై కాంతికోఽయం హేతురితి పరిహారతి—నైవమతి. దశమ స్త్యమసీతి వాక్యే వాక్యత్వే సత్యపరోక్షజ్ఞానజనకత్వస్యోపలం భాదితి భావః.

టీ. శాస్త్రస్య = వేదాంతశాస్త్రముయొక్క, సిద్ధాంతః = నిర్ణయము, ఆస్తాం= అటుండనిమ్ము. యుక్త్యా = అనుమానప్రమాణముచేత, వాక్యాత్ = వాక్యమువలన, స్వర్గాదివాక్యవత్ - స్వర్గాది = స్వర్గలోకము మొదలగువానిని ప్రతిపాదించెడి, వాక్య

వత్ = వాక్యమువలెనే, పరోక్షాధిః = పరోక్షజ్ఞానము గలుగును. (ఇతి చేత్ = ఇట్లంటి వేసి), దశమే = పదియవవానియందు, వ్యభిచారతః = నిలువకపోవుటవలన, ఏవం = ఇట్లు పరోక్షజ్ఞానము గలుగు నని చెప్పుట, న = బాగుండలేదు.

తా. మీశాస్త్రసిద్ధాంతముతో మాకు బనిలేదు. మాయుక్తిని బట్టి స్వర్గాదులును ప్రతిపాదించెను వేదవాక్యమువలన పరోక్షజ్ఞాన ముద యించినట్లు మహావాక్యవిచారణవలనను పరోక్షజ్ఞానమే కలుగునని మే మేల యనరా దనెదవేమో? “నీవు పదియవవాడవు” అనెడు వాక్యమునం దపరోక్షజ్ఞానము గలుగుటచేత వాక్యమువలన పరోక్ష జ్ఞాన మను నీయుక్తి సరిపోలేదు గనుక నిట్లనఁగూడదు.

అవ. మఱియు త్వంపదమున కర్థమైన జీవునకు బరోక్షత్వము చెప్పుట బాగు లేదు గనుకను మహావాక్యవిచారము పరోక్షజ్ఞానము గలిగించు నని చెప్పుట యంగీక రింపబడ దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వతోఽపరోక్షజీవస్య బ్రహ్మత్వమపి వాంఛతః,
 నశ్చేత్సిద్ధాపరోక్షత్వ మితి యుక్తి ర్బ్రహ్మత్వహా. 81

వ్యా. కించ త్వంపదార్థస్య జీవస్య పరోక్షత్వాభావప్రసంగాదపి న మహావాక్యం పరోక్షజ్ఞానజనక మిత్యంగీకార్యమిత్యాహ—స్వత ఇతి.

టీ. స్వతః = స్వాభావికముగ, అపరోక్షజీవస్య = అపరోక్షస్వరూపుడైన జీవుఁడు, బ్రహ్మత్వ మపి = బ్రహ్మభావమును నయితము, వాంఛతస్వతః = ఆభిలషించుచుండఁగా, సిద్ధాపరోక్షత్వం = స్వతస్సిద్ధ మగు నపరోక్షత్వము, నశ్చేత్ = పోవును, ఇతి యుక్తిః = ఇట్లనెడి యుక్తి, అహా = ఆహా! మహత్ = ఎంత గొప్పది! (అహా యనునది పరి హాసమును బోధించును.)

తా. జీవుఁడు తనకు తాను సహజముగా నపరోక్షస్వరూపుడై బ్రహ్మభావమును గోరుచుండ నిదివఱకు తన కున్న యపరోక్షత్వము మహావాక్యార్థవిచారమువలనఁ బోవు నని యుక్తిచేత నూహించుట ఆహా! యెంత గొప్ప సంగతిగా నున్నది. అని దీనిని విన్నవారు పరి హసించు రనుట.

అవ. ఎవ రే మనిన నేమి? మా కిదియే సమ్యక్మగుఁడు అందువేని, ఒక్కమాట చెప్పెద విను మని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వృద్ధి మిప్తవతో మూలమపి నప్త మితీదృశమ్,
 లౌకికం వచనం సార్థం సంపన్నం త్వత్ప్రసాదతః. 82

వ్యా. ఇష్టాపత్తిరిత్యాశంక్యాహ—వృద్ధమితి.

టీ. వృద్ధిం=వడ్డిని, ఇష్టవతః=కోరుచుండెడువానియొక్క, మూల మపి = అసలు సొమ్ముకూడ, నష్టం = పోయినది, ఇతి = అనెడి, ఈదృశం = ఇటువంటి, లౌకికం = లోకసంబంధ మైన, (లోకమున వాడునట్టి), వచనం = సామెత, సార్థం=సార్థకమైనది (అర్థముతోఁ గూడినది) త్వత్ప్ర)సాదతః = నీదయవలన, సంపన్నం=అయినది. (సార్థక మైన దనుట.)

తా. 'వడ్డియాశ మొదలు చెటిచె' నను సామెత నీవయవలన యథార్థమగుచున్నది. అనఁగా నపరోక్షత్వము స్వతస్సిద్ధ మగుచు, బ్రహ్మభావమును గోరెడు జీవుని యపరోక్షత్వము పోవు ననుట వడ్డి యాశ మొదలు చెటిచె నన్న ట్లున్న దని తెలియవలెను.

అవ. జీవుఁ డంతఃకరణ ముపాధిగాఁ గలవాఁడు (సోపాధికుఁడు) గనుక నప రోక్షత్వము తగియుండును. నిరుపాధికమైన బ్రహ్మవస్తువున కట్టియపరోక్షత్వము చెప్పఁ దగ దని పూర్వపక్షి యాక్షేపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అంతఃకరణ సంభిన్నబోధో జీవోఽపరోక్షతామ్,
అర్హ త్యుపాధిసద్భావా న్నతు బ్రహ్మనుపాధితః. 83

వ్యా. నను సోపాధికత్వాజ్జీవస్యాపరోక్షత్వం యుక్తం. బ్రహ్మణస్తు నిరుపాధి కస్య తన్న యుజ్యత ఇతి శంక తే—అంతఃకరణేతి.

టీ. ఉపాధిసద్భావాత్ = ఉపాధి (శరీరము) గలవాఁ డగుటవలన, అంతః కరణ సంభిన్నబోధః - అంతఃకరణ = అంతరింద్రియముతోడ, సంభిన్న = కూడుకొనిన, బోధః=చై తన్యస్వరూపుఁడైన (చిదాభాసుఁ డనుట). జీవః=జీవుఁడు, అపరోక్షతాం= అపరోక్షత్వముచుగూర్చి, అర్హ తి = తగుచున్నాఁడు, అనుపాధితః=ఉపాధి లేని దనుట వలన, బ్రహ్మ తు = బ్రహ్మమన్ననో, న = అపరోక్షత్వమునకుఁ దగదు.

తా. జీవుఁడు సోపాధికుఁ డగుటచేత నతని కపరోక్షత్వ ముండుం గాక. నిరుపాధికుం డైన పరమాత్మ కట్టి యపరోక్షత్వము చెప్పఁగూడ దని వాది యాక్షేపించెను.

అవ. బ్రహ్మమునకు నిరుపాధికత్వము సిద్ధింప దని సిద్ధాంతి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నైవం బ్రహ్మత్వబోధస్య సోపాధినిషయత్వశః,
యావద్విదేహకైవల్య ముపాధే రనివారణాత్. 84

వ్యా. బ్రహ్మణో నిరుపాధికత్వమసిద్ధమితి పరిహారతి—నైవం బ్రహ్మేతి. జీవస్య బ్రహ్మరూపతాజ్ఞానం యదస్తి తస్య సోపాధికజ్ఞానవిషయత్వాత్తద్విషయస్య బ్రహ్మ

జ్ఞోఽపి సోపాధికత్వం జ్ఞానస్య సోపాధికవిషయత్వం చ జ్ఞేయస్య సోపాధికత్వమంత రేణ న ఘటత ఇతి భావః. తదేవ కుత ఇత్యత ఆహ—యావదితి.

టీ. బ్రహ్మత్వబోధస్య = బ్రహ్మమనైతి ననెడి జ్ఞానము, సోపాధివిషయత్వతః- సోపాధి=ఉపాధితోఁగూడిన, విషయత్వతః = విషయము గల దగుటవలన, ఏమ = ఈ వైవిధముగా నీ వనుట, న=బాగులేదు. (బ్రహ్మము నిరుపాధిక మని యనఁగూడ దనుట). యావద్విదేహకై పల్యం = విదేహము క్రిపర్యంతము, ఉపాధేః = ఉపాధియొక్క, అని వారణాత్ = జీవునకు నివర్తింపక పోవుటవలన (జ్ఞానస్య సోపాధికవిషయత్వం = జ్ఞాన మునకు సోపాధికవిషయత్వము గలిగియున్నది.)

తా. విదేహము క్రిపర్యంతము జీవున కుపాధి (శరీరము) నివర్తిం పదు గనుక జీవునిచేఁ దెలియఁబడెడి బ్రహ్మము సోపాధికుఁడు గానిచో నాబ్రహ్మజ్ఞానమునకు సోపాధికవిషయత్వము ఘటించ దని భావము.

అవ. జీవబ్రహ్మములయొక్క యుపాధులకుఁ గల తారతమ్యముం దెలుపు మని యాశంకించి యుత్తరముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అంతఃకరణసాహిత్య రాహిత్యాభ్యాం విశిష్యతే,

ఉపాధి ర్జీవభావస్య బ్రహ్మతాయాశ్చ నాన్యథా.

85

వ్యా. నను తర్హి జీవబ్రహ్మణోః విలక్షణముపాధిద్వయం వక్తవ్యమిత్యా శంక్యాహ—అంతఃకరణేతి. జీవభావబ్రహ్మభావయోరంతఃకరణసాహిత్యరాహిత్యే ఏవోపాధి ఇత్యర్థః.

టీ. జీవభావస్య = జీవత్వముయొక్కయు, బ్రహ్మతాయాశ్చ = బ్రహ్మత్వము యొక్కయు, ఉపాధిః=ఉపాధిత్వము, అంతఃకరణసాహిత్య రాహిత్యాభ్యాం - అంతః కరణ = అంతఃకరణముతో, సాహిత్య = కూడుటచేతను, రాహిత్యాభ్యాం = కూడక పోవుటచేతను, విశిష్యతే = భేదించుచున్నది. అన్యథా = మఱియొకవిధముగా, న = భేదము లేదు.

తా. అంతఃకరణసంబంధము జీవున కుపాధి యగును. అట్టి యంతః కరణసంబంధము లేకుండుట బ్రహ్మమున కుపాధి యగును. ఇంతకన్న వేఱొకవిధంబుగా జీవబ్రహ్మముల కుపాధి లేదు.

అవ. అంతఃకరణసంబంధము భావరూప మగును గనుక నది జీవున కుపాధి కావచ్చును. అభావరూప మగు సంతఃకరణసంబంధము లేకపోవుట యుపాధి యనఁ జెల్ల దని యాశంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యథా విధి మపాధి స్వా త్ప్రతిషేధ స్తథా న కిమ్,
సువర్ణ లోహ భేదేన శృంఖలాత్వం న భిద్యతే.

86

వ్యా. నన్వంతరికరణసంబంధస్య భావరూపత్వాదుపాధిత్వమస్తు, నాభావరూపస్య తద్రాహిత్యస్య తదుచితమిత్యాశంక్య యావత్కార్యమవస్థాయీ భేదమేతోరుపాధి తేత్యుక్తోపాధిలక్షణస్య సాహిత్యరాహిత్యయోరుభయోరపి సత్త్వాదుచితమేవోపాధిత్వ మిత్యభిప్రాయేణ పరిహరతి—యథావిధిరితి. విధిర్భావరూపోఽంతరికరణసంబంధో యథాఉపాధిస్వాత్తథా ప్రతిషేధోఽభావరూపోఽంతరికరణవియోగో న కిం? ఉపాధి ర్న స్వాత్కిం? స్వాదే వేత్యర్థః. తథాపి భావాభావరూపత్వలక్షణమవాంతరవై లక్షణ్యం దృశ్యత ఏవేత్యాశంక్య, తస్యాకించిత్రత్వేనానాదరణీయత్వ మిత్యభిప్రేత్య దృష్టాంతమాహ—సువర్ణేతి. పురుష ప్రచారనిరోధకత్వాంశేఽనుపయుక్తం సువర్ణత్వ లోహత్వాది వైలక్షణ్యం యద్వదనాదరణీయం తద్వదిత్యర్థః.

టీ. విధిః=భావరూపం బగు నంతరికరణసంబంధము, ఉపాధిః=ఉపాధి, యథా= ఏప్రకారముగా, స్వాత్=ఆగునో, తథా=ఆప్రకారము, ప్రతిషేధః=అంతరికరణసంబంధము లేకపోవుట, న కిం=ఉపాధి గాకపోవునా? (ఉపాధి యగు ననుట). సువర్ణ లోహ భేదేన - సువర్ణ=బంగార మనియు, లోహ=ఇసు మనియు, భేదేన=భేదముచేత, శృంఖ లాత్వం = సంకి శ్లగుట, న భిద్యతే = వేఱుకాదు.

తా. భావరూప మగు నంతరికరణసంబంధ మెట్లుపాధి యగునో యభావరూప మగు నంతరికరణవియోగంబును నట్లే యుపాధి యగును. భావాభావరూప మగు నవాంతరభేదము నంతగాఁ బాటింప నవసరము లేదు. సంకిళ్లు బంగారువి యైనను నినుపవి యైనను రెండింటియందును బంధకత్వము కలదు. బంగారుసంకిళ్లు, ఇనుపసంకిళ్లు అనెడి భేదము నెట్లు పాటింపరో యట్లే భావాభావరూప మగు భేదముతోఁ బని లే దని యెఱుంగవలయును.

అవ. విధినిషేధంబులు రెండును పరబ్రహ్మమును తెలిసికొనుటకు సాధనము లగు లని యాచార్యులవారు వక్కాణించిరి అని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అతద్వ్యావృత్తిరూపేణ సాక్షాద్విధిముఖేన చ,
వేదాంతానాం ప్రవృత్తిస్వా ద్విధేవ్యాచార్యభాషితమ్. 87

వ్యా. విధేరివ నిషేధస్యాపి బ్రహ్మబోధోపాయత్వేన బ్రహ్మోపాధిత్వం ప్రథ మితుం విధినిషేధయోరుభయోరపి బ్రహ్మబోధోపాయత్వ మాచార్యేర్నిరూపితమితి దర్శయతి—అతదితి. తచ్చుద్దేన బ్రహ్మభేదీయతే. అతచ్చుద్దేన తదలిరిక్తమజ్ఞానాది. నేతి

నేతీత్యాదివ్యావృత్తి ర్నిరసనం. న తత్ అతత్. తస్య ప్రపంచస్య వ్యావృత్తిర్నిరసనం. తదేవరూపం ఉపాయస్తేన సాక్షాద్విధిముఖేన విధిర్విధానం సాక్షాద్వాచకశబ్దప్రయోగః సత్యం జ్ఞానమనంతమిత్యేవమాదిరూపస్తేన చ విధిముఖేన తద్ద్వారేణాపీత్యర్థః. వేదాంతానాముపనిషదాం ప్రవృత్తిః ప్రవర్తనం ప్రతిపాదితం బ్రహ్మణీతి శేషః.

టీ. అతద్వ్యావృత్తిరూపేణ - అతత్ = బ్రహ్మేతరమగు నజ్ఞానాదికము యొక్క, వ్యావృత్తిరూపేణ=నిరసన మనెడి యుపాయముచేతను, సాక్షాద్విధిముఖేన చ=ప్రత్యక్షమగు శబ్దప్రయోగముచేతను, వేదాంతానాం = ఉపనిషత్తులయొక్క, ప్రవృత్తిః = బ్రహ్మమందు ప్రవర్తించుట, ద్విధేతి = రెండు విధములుగా నున్న దని, ఆచార్యభాషితం = పెద్దలచే జెప్పబడినది.

తా. శ్రు. “నేతి నేతి” = ఇది యాత్మగా దిది యాత్మగా దని దేహేంద్రియాదిసర్వజగత్తును నిషేధించుట అతద్వ్యావృత్తీ యనఁబడును. శ్రు. “సత్యం జ్ఞాన మనంతం” సద్రూపంబును చిద్రూపంబును అనంతరూపంబును బ్రహ్మమగు నని శబ్దప్రయోగవిధానపూర్వముగఁ జెప్పుట ప్రత్యక్షవిధి యనఁబడును. వేదాంతములు శబ్దప్రయోగవిధానపూర్వముగ బ్రహ్మమును బోధించును. ఆయుపనిషత్తులే కొన్ని చోట్లు ఇది యాత్మగా దిది యాత్మగా దని నిషేధరూపముగను బ్రహ్మమును బోధించును. విధి నిషేధంబులు రెండును నుపనిషత్తులయందు బ్రహ్మబోధ కుపాయంబులుగా గ్రహింపఁబడిన వని యాచార్యులు పలికిరి.

అవ. వేదాంతములు ఆత్మ యిది గా దిది గా దని దేహేంద్రియాదిసర్వప్రపంచము బ్రహ్మము గా దని నిషేధరూపమున బోధించునెడల నే ననెడిశబ్దమున కర్థమగు కూటస్థుని సయిత మట్లు నిషేధించినట్లగును. అందువలన నేను బ్రహ్మమనైతి నని జ్ఞానముకలుగుట సంభవింపదే యని శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అహమర్థపరిత్యాగా దహం బ్రహ్మేతి ధీః కుతః,
నైవమంశస్య హి త్యాగో భాగలక్షణయోదితః. 88

వ్యా. నను వేదాంతానామతద్వ్యావృత్త్యా బ్రహ్మబోధకత్వాంగీకారేఽహం శబ్దార్థస్య కూటస్థస్యాపి త్యాగప్రసంగా దహం బ్రహ్మస్తీతి సామానాధికరణ్యేన జ్ఞానం నోదేతుమర్హతీతి శంకతే—అహమర్థేతి. అహంశబ్దార్థస్య సర్వస్యాత్యక్తత్వాత్ప్రవృత్తిపరిహారతి—నైవమితి. హి యస్తాత్కారణాత్ భాగలక్షణయా జహదజహల్లక్షణయా అంశస్యాహంశబ్దార్థజేశస్య జడాంశస్య త్యాగ ఈరితః. న కూటస్థస్యాతోఽహం బ్రహ్మస్తీతి జ్ఞానముపపస్యత ఇత్యర్థః.

టీ. అహమర్థపరిత్యాగాత్ - అహమర్థ = అహంశబ్ధార్థముయొక్క (దేహేంద్రియాదులయొక్క), పరిత్యాగాత్ = పరిత్యజించుటవలన, అహం = నేను, బ్రహ్మేతి = బ్రహ్మమనైతి ననెడి, ధీః = జ్ఞానము, కుతః = ఎట్లుగాఁ గల్గును (కలుగ దనుట అని యంటివా), ఏవం = ఇట్లునుట, న = కూడదు. భాగలక్షణయా = భాగత్యాగలక్షణచేత (జహదజహల్లక్షణచేత), అంశస్య = అహంశబ్ధార్థమునందలి జడాంశముయొక్క, త్యాగః = పరిత్యాగము, ఉదితో హి = తెల్పబడినది గదా.

తా. అహంశబ్ధార్థమైన కూటస్థాత్తనుకూడ ఆత్మ గా దని విడిచి పెట్టితి మేని నేను బ్రహ్మమ నైతి నను సామానాధికరణ్యాజ్ఞాన ముదయించుట సంభవించ దని యనెదవేమో! భాగత్యాగలక్షణచేత నహంశబ్ధార్థమందుఁ గల జడాంశమును మాత్రమే విడిచిపెట్టుట గాని కూటస్థాత్తను విడిచిపెట్టుట లేదు. కాబట్టి నేను బ్రహ్మమ నైతి ననెడి జ్ఞానము కలుగవచ్చును.

అవ. అహమర్థమందుఁ గల జడాంశమును మాత్రము పరిత్యజించి బోధించెడి విధమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అంతఃకరణసంత్యాగా దవశిష్టే చిదాత్తని,
అహంబ్రహ్మేతి వాక్యేన బ్రహ్మత్వం సాక్షిణీక్ష్యతే. 89

వ్యా. అంశత్యాగేన బోధన ప్రకారమభినీయ దర్శయతి—అంతఃకరణేతి.

టీ. అంతఃకరణసంత్యాగాత్ = అంతఃకరణ మాత్మ గా దని నిషేధించుటవలన, అవశిష్టే = నిషేధింపఁగా మిగిలినట్టియు, చిదాత్తని = చిద్రూపుఁడు నగు, సాక్షిణీ = సాక్షి స్వరూపుఁడైన కూటస్థునియందు, అహం = నేను, బ్రహ్మ = బ్రహ్మ మను, ఇతి వాక్యేన = అనెడు వాక్యముచేత, బ్రహ్మత్వం = బ్రహ్మభావము, ఈక్ష్యతే = అనుభవింపఁబడుచున్నది.

తా. అహంశబ్ధార్థమందుఁ గల జడాంశ మైన అంతఃకరణమును ఆత్మ గా దని నిషేధించి శేషించిన కూటస్థుఁడైన తన్మయమందు నేను బ్రహ్మమ నైతి నని చెప్పెడి మహావాక్యముచేత దేహేంద్రియాదిసాక్షి యగు చిద్రూపమునందు బ్రహ్మత్వ మనుభవింపఁబడుచున్నది.

అవ. కేవలప్రత్యగాత్ స్వయంప్రకాశమానుం డగుటంజేసి బుద్ధివృత్తికి విషయం డగుట (గోచరించుట) ఘటింపదే యన్నట్లు శంకించి దానికి బదులు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వప్రకాశోఽపి సాక్ష్యేష ధీవృత్త్యా వ్యాప్యతేఽన్యవత్ ,
ఫలవ్యాప్యత్వ మేవాస్య శాస్త్రకృద్భి ర్నివారితమ్. 90

వ్యా. నను కేవలస్య ప్రత్యగాత్త నః స్వప్రకాశత్వా ద్బుద్ధివృత్తివిషయత్వం న ఘటత ఇత్యాశంక్యాహ—స్వప్రకాశ ఇతి. ఆన్యవద్ఘటాదివదిత్యర్థః. స్వప్రకాశోఽహమిత్యేవం బుద్ధివృత్తిసంభవాదితి భావః. తస్మాద్విపస్యేద్ధాంతాపాత ఇత్యాశంక్య పూర్వాచార్యైరపి వృత్తివ్యాప్యత్వస్యాంగీకృతత్వాన్నాయమపసిద్ధాంత ఇతి పరిహారతి — ఫలవ్యాప్యత్వమితి. ఫలం వృత్తిప్రతిబింబితచిదాభాసస్తద్వ్యాప్యత్వ మేవాస్య ప్రత్యగాత్త నో నిరాకృతం, స్వస్యైవ స్ఫురణరూపత్వాదితి భావః.

టీ. ఏషః సాక్షీ=ఈసర్వసాక్షి యగు ప్రత్యగాత్త. స్వప్రకాశోఽపి = స్వయముగాఁ బ్రకాశించుచుండినను, ధీవృత్త్యా = బుద్ధివృత్తిచేత, అన్యవత్ = ఘటాదికమువలె, వ్యాప్యతే=వ్యాపింపబడుచున్నాఁడు. అస్య = ఈప్రత్యగాత్తకు, ఫలవ్యాప్యత్వమేవ - ఫల=బుద్ధివృత్తియందు ప్రతిఫలించిన చిదాభాసరూపముయొక్క, వ్యాప్యత్వమేవ = వ్యాపింపబడుటయే, శాస్త్రకృద్భిః = శాస్త్రకర్తలచేత, నివారితమ్=నివారింపబడెను. (వృత్తివ్యాప్యత్వము నిరాకరింపబడలేదనుట.)

తా. సర్వసాక్షియైన ప్రత్యగాత్త తాను స్వయముగాఁ బ్రకాశించువాఁడైనను బుద్ధివృత్తిచేత ఘటాదులు వ్యాపింపబడినట్లు వృత్తిచేత వ్యాపింపబడుచున్నాఁడు. ఈప్రత్యగాత్తకు శాస్త్రకర్తలు ఫలవ్యాప్యత్వము (చిదాభాసరూపముచేత వ్యాపించుట) లేదనిరిగాని వృత్తివ్యాప్యత్వమును నిరాకరింపలేదు.

అవ. ఆత్మయందు ఫలవ్యాప్తి లేదని చెప్పఁ దలచి అనాత్మకు వృత్తిచేతను ఫలముచేతను వ్యాప్తి గల దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బుద్ధితత్త్వచిదాభాసో ద్వావపి వ్యాప్నోఁ ఘటమ్,
తత్రాజ్ఞానం ధియా నశ్యే దాభాసేన ఘటః స్ఫురేత్. 91

వ్యా. ఆత్మని ఫలవ్యాప్త్యభావం దర్శయితుమనాత్మనో వృత్త్యా ఫలేన చ వ్యాప్యత్వం దర్శయతి—బుద్ధితదితి. ఉభయవ్యాప్తేః ప్రయోజనమాహ—తత్రేతి. తత్ర తయోర్బుద్ధి చిదాభాసయోర్భేద్యే ధియా బుద్ధివృత్త్యా ప్రమాణభూతయా అజ్ఞానం నశ్యతి. జ్ఞానాజ్ఞానయో ర్విరోధాదితి భావః. అభాసేన చిదాభాసేన ఘటస్ఫురేత్; జడత్వేన స్వతస్స్ఫురణాయోగాదితి భావః.

టీ. బుద్ధితత్త్వ చిదాభాసో - బుద్ధి = బుద్ధివృత్తియు, తత్త్వ = ఆబుద్ధివృత్తియందున్న, చిదాభాసో = ఫల మని చెప్పబడు చిదాభాసుండును, ద్వావపి = రెండును, ఘటం=కుండను, వ్యాఘ్నతః = వ్యాపించుచున్నవి. తత్ర = ఆ రెండింటియందు, ధియా = ప్రమాణరూపమగు బుద్ధివృత్తిచేత, అజ్ఞానం = అజ్ఞానము, నశ్యేత్ = నశించును. ఆభాసేన = చిదాభాసునిచేత, ఘటః = ఘటము, స్ఫురేత్ = స్ఫురించును.

తా. బుద్ధివృత్తియు నాబుద్ధివృత్తి ప్రతిఫలితుఁ డగు చిదాభాసుండును ఇద్దఱును ఘటమునందు వ్యాపించుచున్నారు. ఆ రెండింటిలో బుద్ధివృత్తిచేత ఘటము నావరించియుండిన అజ్ఞానము నశించును. చిదాభాసునిచేత ఘటము స్ఫురించును. ఘటము జడ మగుటచేతఁ దాను స్వయముగా ప్రకాశించుట సంభవింపదు.

అవ. అనాత్మవస్తు వగు ఘటాదికమందు వ్యాపించుటకంటె నాత్మయందు వ్యాపించుటయందలి తారతమ్యముం దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మణ్యజ్ఞాననాశాయ వృత్తివ్యాప్తి రపేక్ష్యతే,
స్వయం స్ఫురణరూపత్వా న్నా భాస ఉపయుజ్యతే. 92

వ్యా. ఇదానీమాత్మని తతో వైలక్షణ్యం దర్శయతి—బ్రహ్మణీతి. ప్రత్యగ్బ్రహ్మణోరేకత్వస్యాజ్ఞానేనావృతత్వాత్తస్యాజ్ఞానస్య నివృత్తయే వాక్యజన్యయాహం బ్రహ్మస్మి త్యాకారకయా ధీవృత్త్యా వ్యాప్తిరపేక్ష్యతే. స్వస్యైవ స్ఫురణరూపత్వాత్ స్ఫురణాయ చిదాభాసో నా పేక్ష్యతే, అతో యుజ్యమానోఽపి చిదాభాసో నోప యుజ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మణి=ప్రత్యగాత్మయందు, అజ్ఞాననాశాయ = అజ్ఞాననాశముకొఱితు, వృత్తివ్యాప్తిః=బుద్ధివృత్తియొక్క వ్యాప్తి, అపేక్ష్యతే = కోరబడుచున్నది. (అవసరమగు ననుట). స్వయం = ప్రత్యగాత్మయగు తాను, స్ఫురణరూపత్వాత్ = ప్రకాశస్వరూపుఁ డగుటవలన, ఆభాసః = చిదాభాసుఁడు, నోపయుజ్యతే=ఉపయోగింపఁడు.

తా. ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మ లొక్కటి యగుట యజ్ఞానావరణముచేత నాచ్ఛాదింపఁబడియుండుటంబట్టి మహావాక్యార్థనిచారణము వలనఁ కలిగిన నేను బ్రహ్మమ నైతి నను బుద్ధివృత్తియొక్క వ్యాప్తి ప్రత్యగాత్మయం దావశ్యక మగును. ప్రత్యగాత్మ తాను స్ఫురణరూపుఁ డగుటవలన చిదాభాసునివ్యాప్తి (ఫలవ్యాప్తి) యుపయోగింపఁబడదు,

అవ. ఈవిషయమును దృష్టాంతముచేత స్పష్టికరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చక్షుర్దిపానపేక్ష్యేతే ఘటాదే ద్దర్శనే యథా,
 న దీపదర్శనే కింతు చక్షు రేక మపేక్ష్యతే.

93

వ్యా. ఉక్తమర్థం దృష్టాంతప్రదర్శనేన విశదయతి—చక్షురితి. అంధకారా వృతఘటాదిదర్శనే చక్షుర్దిపావుభావ ప్యపేక్ష్యతే. దీపప్రదర్శనే తు తథా న. కింతు ఏకం చక్షు రేవా పేక్ష్యతే యథా, తథా బ్రహ్మణ్య జ్ఞాననాశాయేతి పూర్వేణ సంబంధః.

టీ. ఘటాదేః = ఘటపటాదిజడవస్తువులయొక్క, దర్శనే = కనుఁగొనుటకు, చక్షుర్దిపా = కన్నులును దీపమును, అపేక్ష్యతే = కావలయును. దీపదర్శనే = దీపమును జూచుటయందు, న = చక్షుర్దీపములు రెండునుం బనిలేదు. కింతు = మఱి యేమి యనఁగా, ఏకం చక్షుః = ఒక్క కన్నుమాత్రము, యథా = ఏవిధముగా, అపేక్ష్యతే = కోరఁబడునో.

తా. కుండ మొదలగు జడవస్తువులను జీఁకటిలోఁ గనుఁగొన వలె ననిన దీపంబును కన్నులును నుండినఁగాని చూచుట ఘటించదు. దీపమును జూడవలె నన్ననో యది ప్రకాశవస్తువు గనుక మఱియొక దీపంబును కన్నులును రెం డవసరము లేదు. కన్ను లుండినఁ జాలును. అట్లే అనాత్మవస్తువులు దెలిసికొనునప్పుడు చిదాభాసవ్యాప్తియు బుద్ధి వృత్తివ్యాప్తియు నవసర మగును గాని సహజముగ ప్రకాశరూపుఁ డగు ఆత్మను దెలిసికొనుటకు వృత్తివ్యాప్తిమాత్రము చాలు నని తెలియనగును.

అవ. చిదాభాసం దెప్పుడును బుద్ధివృత్తులతోఁ గలిసియే యుండును గనుక నాబుద్ధివృత్తి ప్రత్యగాత్మయందు వ్యాపించినప్పుడు దానితోఁ గూడ చిదాభాసని వ్యాప్తియుఁ గలుగునే యను ప్రశ్నకు నుత్తరం బిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్థితోఽప్యసౌ చిదాభాసో బ్రహ్మణ్యేకీభవే త్పరమ్,
 న తు బ్రహ్మణ్యతిశయం ఫలం కుర్యాద్ఘటాదిరత్.

94

వ్యా. నను బుద్ధితద్వృత్తీనాం చిదాభాసవై శిష్యస్వాభావ్యాద్ఘటాదిష్యివ బ్రహ్మణ్యసి ఫలవ్యాప్తి ర్బలాద్భవేదిత్యాశంక్యానా—స్థితోఽపీతి. యద్యపి ఘటాద్యా కారణృత్తివచ్ఛ్రీక్వాగోచరవృత్తాపి చిదాభాసోఽస్తి తథాపి నాసౌ బ్రహ్మణో భేదేన భాసతే. కింతు ప్రచండాతపమధ్యవర్తి ప్రదీప ప్రభావాత్తేనైకీభూత ఇవ భవతి. అత స్ఫురణలక్షణాతిశయజనతో న బ్రహ్మణీత్యర్థః.

టీ. అసౌ చిదాభాసః = ఈ చిదాభాసుఁడు, స్థితోఽపి = బుద్ధివృత్తియందుఁ గలిసి యుండినను, బ్రహ్మణి=ప్రత్యగాత్తయందు, ఏకీభవేత్ = ఏకమైయుండును. పరం= ఇతరమైన, అతిశయం=అతిశయమైన, ఫలం తు=ప్రయోజనమునో, (స్ఫురణరూపమగు నతిశయమును), న కుర్యాత్ = చేయనేరఁడు.

తా. విచారింపఁగా ఘటాదిరూప మగు వృత్తియందువలె బ్రహ్మమును గోచరింపఁజేసెడి వృత్తియందును చిదాభాసుం డుండును గాని యతఁడు ప్రత్యగాత్తకన్న వేఱుగా స్ఫురింపఁడు. మంచి దీప్తి గలిగిన యెండయందు దీపమును బెట్టినపుడు ఆదీపకాంతియు నెండలోనే చేరునట్లు చిదాభాసుఁడు ప్రత్యగాత్తయం దేకీభవింపును. కాని బ్రహ్మమునందు స్ఫురణాతిశయంబును గలిగింపఁజాలఁడు.

అవ. బ్రహ్మమునందు ఫలవ్యాప్తి లేక వృత్తివ్యాప్తి మాత్ర ముండు నకుటకుఁ బ్రమాణ మేమి యని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అప్రమేయ మనాదిం చే త్యత్ర శ్రు త్యేద మిరితమ్,

మనసై వేద మాప్తవ్య మితి ధీవ్యాప్యతా శ్రు తా.

95

వ్యా. నను, బ్రహ్మణి ఫలవ్యాప్తిర్నాస్తి. వృత్తివ్యాప్తిస్తు విద్యత ఇత్యుక్తం. తత్ర కిం బ్రమాణమిత్యాశంక్యాగమః ప్రమాణమిత్యాహ—అప్రమేయమితి. “నిర్వికల్ప మనంతం చ హేతుదృష్టాంతవర్జితం, అప్రమేయమనాదిం చ యద్ జ్ఞాత్వా ముచ్యతే బుధ” ఇత్యత్రాస్తిన్తంత్రే శ్రు త్యాఽమృతబిందూపనిషదాఽప్రమేయశబ్దేనేదం ఫల వ్యాప్తిరాహిత్యముక్తం. “మనసై వేదమాప్తవ్యం నేహ నానాస్తి కించనే”తి కతవల్ల్యాం ధీవ్యాప్యతా శ్రు తా. వృత్తివ్యాప్యత్వం శ్రు తమిత్యర్థః.

టీ. అత్ర = ఈవిషయమున, అప్రమేయం = బ్రహ్మము అప్రమేయ మనియు, అనాదిం చేతి=అనాది యనియుం బ్రతిపాదించునట్టి, శ్రు త్యా = వేదవాక్యముచేత, ఇదం = ఈఫలవ్యాప్తి లేకుండుట, ఈరితం = చెప్పబడినది. ఇదం = ఈప్రత్యగాత్త, మనసైవ = మనస్సుచేతనే, ఆప్తవ్యం = గ్రహింపఁదగినది, ఇతి = ఇట్లుగా, (శ్రు తి చేత) ధీవ్యాప్యతా=బుద్ధివృత్తియొక్క వ్యాపించుట, శ్రు తా=శ్రు తియందుఁ దెల్పఁ బడినది.

తా. బ్రహ్మము నిర్వికల్పంబును అనంతంబును హేతుదృష్టాంత ములు లేనిదియు, అప్రమేయంబును ననాదిగఱు నగును. ఇట్టి బ్రహ్మము నేపండితుఁ డెఱుంగునో వాఁడు ముక్తుః డగు నని యమృతబిందూప

నిషత్తునం దీయర్థము గల శ్రుతి యప్రమేయశబ్దముచేత ఫలవ్యాప్తి (చిదాభాసవ్యాప్తి) లేకుండుటను దెలిపెను. మఱియు కఠవల్లియందు మనస్సుచేతనే బ్రహ్మము తెలియఁబడు ననియు బ్రహ్మేతరము లేదనియుఁ జెప్పుచు బుద్ధివృత్తివ్యావృత్త్యము దెల్పుఁబడెను గనుక నట్టి శ్రుతు లీవిషయమునం బ్రమాణము లగు నని గ్రహింపవలయును.

అవ. “ఆత్మానం చేత్” మొదలగు శ్రుతి అపరోక్షజ్ఞానము, దుఃఖనివృత్తియు నను నీయవస్థలు జీవుని నని చెప్పుచున్నట్లు ఈ ప్రకరణమునందలి నలువదియెనిమిదవ శ్లోకమునఁ జెప్పియుంటిరి. ఆమంత్రమున సేభాగమునం దపరోక్షజ్ఞానము దెల్పుఁబడెనో యానతీయవలయు ననినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మానం చేద్విజానీయా ఈయమస్తీతి వాక్యతః,
 బ్రహ్మతవ్యక్తి ముల్లిఖ్య యో బోధ స్సోఽభిధీయతే. 96

వ్యా. ఆత్మానం చేద్విజానీయాదితి మంత్రేణాపరోక్షజ్ఞానం శోకనివృత్త్యాఖ్యాం జీవగతమవస్థాద్యయమభిధీయత ఇత్యుక్తం. అపరోక్షజ్ఞానశోకనివృత్త్యాఖ్యే ఉభే ఇమే, అవస్థే జీవగే బ్రూత ఆత్మానం చేదితి శ్రుతిరిత్యనేన శ్లోకేన తత్ర కియతాంశేనా పరోక్షజ్ఞానముచ్యత ఇత్యాకాంక్షాయామాహ—ఆత్మానమితి. బ్రహ్మతవ్యక్తిం సత్యాది లక్షణ బ్రహ్మభిన్నం ప్రత్యగాత్తస్వరూపముల్లిఖ్య విషయాకృత్య యో బోధో జాయతే బ్రహ్మహమస్తీతి సోఽభిధీయతేఽనేన వాక్యేనేత్యర్థః.

టీ. అయం = ఈస్వప్రకాశానందస్వరూప మగు పరమాత్మ, ఆస్తీతి=నే నైతి నని, ఆత్మానం=స్వస్వరూపముచే, విజానీయాచ్ఛేత్ = తెలిసికొనినట్టాయెనా, వాక్యతః= అనెడి వాక్యమువలన, బ్రహ్మ = బ్రహ్మస్వరూపుఁ డగు తనను (ప్రత్యగాత్మను), ఉల్లిఖ్య = విషయముగాఁ జేసికొని, యః బోధః = విజ్ఞానము గలుగునో, సః=ఆబోధ, అభిధీయతే=ఈవాక్యముచేతఁ దెల్పుఁబడుచున్నది.

తా. సత్యజ్ఞానానందస్వరూప మైన పరబ్రహ్మమునకంటె వేఱు గాని ప్రత్యగాత్మస్వరూపమును బ్రత్యక్షముగాఁ జేసికొనెడు నపరోక్ష జ్ఞానము ఈ (ఆత్మానం చేత్ అను) వాక్యమువలనఁ దెలుపఁబడె నని యెఱుంగవలెను.

అవ. “ఆవృత్తి రసకృదుపదేశాత్” అను మహావాక్యార్థవిచారణవలన నప రోక్షజ్ఞానము గలిగినను జ్ఞానదార్శ్యముకొఱకు మాటిమాటికి నావృత్తి చేయవలసిన దని

యాచార్యులు సెలవిచ్చియున్నారు. కనుక శ్రవణాద్యావృత్తి ముఖ్యకర్తవ్య మగు నని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అస్తు బోధోఽపరోక్షోఽత్ర మహావాక్యార్థాత్తథాఽప్యసౌ,
న దృఢశ్చైవణాదీనా మాచార్యైః పునరీక్షణాత్. 97

వ్యా. నను, తస్మి పూర్వోక్తరీత్యాసకృద్వాక్యవిచారాదేవాపరోక్షజ్ఞానసిద్ధి
రావృత్తి రసకృదుపదేశాదిత్యాదౌ విహితం శ్రవణాద్యావర్తనమననుష్ఠేయం స్యాది
త్యాశంక్య జ్ఞానదార్థ్యాయ తదావర్తనానుష్ఠానస్యాచార్యైరభిహితత్వాత్తదనుష్ఠేయ
మేవేత్యాహ—అస్తు బోధ ఇతి. అత్ర బ్రహ్మాత్త విషయే మహావాక్యార్థకృచ్ఛితా
ద్విచారసహితా దపరోక్షబోధోఽస్తు భవతు. తథాపి నాసౌ దృఢః. అతశ్చైవణా
ద్యావర్తనీయం శ్రీమచ్ఛంకరాచార్యైః పునర్వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యనంతరమపి శ్రవ
ణాద్యావర్తనాభిధానాదిత్యర్థః. జ్ఞానదార్థ్యాయే త్యేతదర్థాలభ్యతే.

టీ. అత్ర = ఈ బ్రహ్మాత్త విషయమున, మహావాక్యార్థ = విచారముతోఁగూడిన
మహావాక్యార్థమువలన, అపరోక్షః = ప్రత్యక్షమగు, బోధః = జ్ఞానము, అస్తు=గలుగుఁ
గాక, తథాపి=అట్లు కలిగినను, ఆచార్యైః = శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదులచేత, పునః =
మరల, (మహావాక్యార్థజ్ఞానము గలిగినపిమ్మటఁగూడ) శ్రవణాదీనాం = వేదాంతశాస్త్ర
శ్రవణంబును, అభ్యాసాదికంబును, ఈరణాత్ = చెప్పఁబడుటవలన, న దృఢః = అట్టి
జ్ఞానము దృఢముగా నిలువదు.

తా. విచారసహిత మగు మహావాక్యార్థమువలన నపరోక్ష
జ్ఞానము కలిగినను నది దృఢముగా నిలువఁజాలదు కనుక అపరోక్ష
జ్ఞానము కలిగినపిమ్మట గూడ మాట్రిమాట్రికి శ్రవణమననాద్యభ్యాస
మావశ్యకమగు నని శ్రీశంకరాచార్యులపారును సెలవిచ్చిరి.

అవ. శ్రీశంకరులవారివాక్యముం చెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అహం బ్రహ్మేతి వాక్యార్థబోధో యావద్దృఢీభవేత్,
శమాదిసహిత స్తావ దభ్యసే చ్ఛ్చైవణాదికమ్. 98

వ్యా. ఆచార్యైః కేన వాక్యేనాభిహితమిత్యాశంక్య తద్వాక్యం వ్రతతి. అహం
బ్రహ్మేతి.

టీ. అహం=నేను, బ్రహ్మేతి=బ్రహ్మమనైతి నని, వాక్యార్థబోధః-వాక్యార్థ =
మహావాక్యార్థవిచారణవలన, బోధః = కలిగిన యపరోక్షజ్ఞానము, యావత్ = ఎప్ప
టికి, దృఢీభవేత్ = దృఢముగా నిలుచునో, తావత్ = అప్పటిదనుక, శమాదిసహితస్మిన్ -

శమాది=శమము, దమము, ఉపరతి, తిలిక్ష, శ్రద్ధ, సమాధానము అనెడి యాఱు గుణములతోఁ గూడుకొనినవాఁ డగుచు, శ్రవణాదికం=శ్రవణమననాదులను, అభ్యసేత్ = అభ్యసించవలయును.

తా. మహానాక్యార్థనిచారమువలనఁ గలిగిన యపరోక్షజ్ఞానము బాగుగా దృఢ మగుపర్యంతము శమాదిగుణములు గలవాఁడై శ్రవణమననాదుల ననుక్షణ మభ్యసించవలయు నని శ్రీశంకరాచార్యులు నక్కాణించిరి.

అవ. వేదాంతవాక్యప్రమాణమువలనఁ గలిగినజ్ఞానము దృఢముగా నుండకుండుటకుఁ గతం జేమి యనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. బాధం సంతి హ్యదార్థ్యస్య హేతవశ్శ్రుత్యనేకతా,
అసంభావ్యత్వమర్థస్య విపరీతా చ భావనా.

99

వ్యా. నను వాక్యప్రమాణజనితస్య జ్ఞానస్యాదార్థ్యం కుత ఇత్యాశంక్యాహ— బాధమితి. హి యస్తాత్కారణాచ్చుత్త్యనేకతా శ్రుతీనాం నానాత్వమేకో హేతుః. అర్థస్యాప్యఖండైకరసస్యాద్వితీయబ్రహ్మరూపస్యాతాకికత్వేనాసంభావితత్వమపరః. విపరీతభావనా చ పునః కర్తృత్వాభిమానరూప స్తృతీయ ఇత్యేవంవిధా అదార్థ్యస్య హేతవోబాధం సంతి సర్వథా విన్యంతే. అతోఽపరోక్షానుభవదార్థ్యాదు శ్రవణాదిక మావర్తనీయమితి భావః.

టీ. హి=వికారణమువలన, శ్రుత్యనేకతా- శ్రుతి= శ్రుతులయొక్క, అనేకతా= నానాత్వంబును (వెక్కు శ్రుతులును అనుట), అర్థస్య=అఖండైకరసరూపమైన యద్వి తీయ బ్రహ్మముయొక్క, అసంభావ్యత్వం = ఆ తాకికస్వరూపముతో నుండుట సంభవింప దనుకొనుటయు, విపరీతా = వ్యతిరేకమైన, భావనా=భావనయు, అదార్థ్యస్య = జ్ఞానముయొక్క దృఢముగా నిలువమికి, హేతవః=కారణములు, బాధం = పలువిధములుగా, సంతి కలవు.

తా. శ్రుతు లనేక విధములుగా నుండుటవలన పర బ్రహ్మవిషయమున సంశయము గలుగుట యొక కారణము. అఖండైకరసరూప మగు నద్వితీయబ్రహ్మవస్తువు లోకవిలక్షణ వస్తువుగా భావింపకపోవుట యసంభావన యను రెండవ కారణము. నేను కర్తను, నేను భోక్తను అని మఱల నభిమానము గలుగుట విపరీతభావన యను మూడవ కారణము. ఈవిధముగా నపరోక్షజ్ఞానము దృఢముగా నిలువకుండు

టకు బహువిధంబు లగు కారణంబు లున్నవి. కావున నిట్టి ప్రతిబంధక సామగ్రిని నివారించుటకును నవరోక్షజ్ఞానము దృఢ మగుటకును శ్రవణమననాదులను సర్వదా చేయవలయును.

అవ. శ్రుతులు భిన్నభిన్నములుగాఁ జెప్పుచుండుటవలనఁ గలిగిన సంశయ భావన నివర్తించుటకు నెప్పుడు శ్రవణము ముఖ్యకర్తవ్య మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శాఖాభేదా త్కామభేదాచ్ఛ్రుతం కర్తాన్యథాన్యథా.

ఏవమత్రాపి మాశం కీత్యతః శ్రవణ మాచరేత్. 100

వ్యా. ఏవం త్రివిధా నదార్థ్య హేతునుపన్యస్య శ్రుతినానాత్వప్రయుక్తా దార్థ్యనివృత్తయే శ్రవణావృత్తిః కార్యేత్యాహ—శాఖేతి. యథా శాఖాభేదాత్కర్తృ భేద క్షూయతే; “యద్యచైవ హశాత్రం క్రియతే యజుషాధ్వర్యవం సామ్నోద్గీఢం” మితి. యథా వా కామభేదా “త్కారీర్యా వృష్టికామో యజేత, శతకృష్ణలమాయు స్కామ” ఇత్యాదికర్తృభేదక్షూతః. ఏవ ముపనిషత్స్వపి ప్రతిపాద్యతత్త్వస్య భేద శంకాయాం సత్యాం తన్నివారణాయ శ్రవణం పునః పునః కర్తవ్యమిత్యర్థః.

టీ. శాఖాభేదాత్ = ఋగ్యజుస్సామాధర్వణము లను వేదశాఖలభేదమువల నను, కామభేదాత్ = వారి వారి యిష్టములు భిన్నములుగా నుండుటవలనను, కర్త = చేయఁదగినపని, అన్యథాన్యథా=అనేక విధములుగా, శ్రుతం=శ్రుతులయందుఁ దెల్పఁ బడుచున్నది. ఏవం = ఈ ప్రకారముగా, అత్రాపి = ఉపనిషత్తులయందుఁ జెప్పబడెడి తత్త్వస్వరూపమునందును, మాశంకి=భేదమున్నదని శంకింపబడక పోవుఁగాక, ఇత్యతః= ఇట్టిసందేహము లుండుటవలన, శ్రవణం=నిత్యము వేదాంతశ్రవణమును, ఆచరేత్ = చేయవలయును.

తా. శ్రు. “యద్యచైవ హశాత్రం క్రియతే, యజుషాధ్వర్యవం, సామ్నోద్గీఢం” = ఋగ్వేదముచేత హశాత్రము చేయఁబడును. యజు ర్వేదముచేత ఆధ్వరము చేయఁబడును. సామవేదముచేత ఔద్ధాత్రము చేయఁబడును. అని ఈవిధంబున నాయావేదములతో నాయాకర్తలు యజ్ఞాదులయందు విధింపఁబడుచున్నవి. మఱియు, వారి వారి యభీష్ట ముల ననుసరించి శ్రు. “కారీర్యా వృష్టికామో యజేత శతకృష్ణల మాయుస్కామః” అనఁగా వర్షమును గోరినవాఁడు కారీరి యనెడి పేరు గల ఇష్టిని చేయవలయు ననియు, ఆయుష్యాభివృద్ధిని గోరిన వాఁడు ‘శతకృష్ణల’ మ్మను పేరు గల ఇష్టిని జేయవలయు ననియు

టీ. ఏతత్ = ఈ శ్రవణము, సమన్వయాధ్యాయే = సూత్రభాష్యమునంబలి సమన్వయాధ్యాయమునందు (ప్రథమాధ్యాయమునందు), సూక్తం=చక్కగాఁ జెప్పఁ బడినది. అర్థస్య = ఉపనిషదర్థముయొక్క, సంభావనా = సంభావన, తాత్పర్యనిర్ణయము (మననము), ధీస్వాస్థ్యకారిభిః=చిత్తస్వాస్థ్యమును గలిగించెడి, తర్కైః=యుక్తుల చేత, ద్వితీయాధ్యాయే = రెండవ యధ్యాయమున, ఈరితా = వ్యాసుఁడు మొదలగు వారిచేతఁ జెప్పఁబడినది.

తా. సూత్రభాష్యమునందు ప్రథమాధ్యాయమున సంశయ నివృత్తిహేతు వగు శ్రవణపద్ధతియు, అందలి రెండవ యధ్యాయంబున అసంభావనానివృత్తిహేతు వగు మననమును యుక్తులచేత చేయ వలసిన రీతియును శ్రీవేదవ్యాసులవారిచేతను సూత్రరూపముగను, శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదులవారిచేత సూత్రభాష్యములయందును విస్పష్టముగాఁ దెల్పఁబడినది. కనుక వేదాంతార్థ శ్రవణముచేత సంశయము నివర్తించు ననియు, వేదాంతార్థ మననముచేత అసంభావన యనెడి అదార్థ్యహేతువు నివర్తించు ననియుం దెలియవలెను.

అవ. విపరీతభావన నివర్తించుటకు సాధనం బగు చిత్తైకాగ్రత యెట్లు కలుగునో చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బహుజన్తదృధాభ్యాసా ద్దేహాదిష్వాత్తధిః క్షణాత్,
పునఃపున రుదేత్యేవం జగత్సత్యత్వధీ రపి. 103

విపరీతా భావనేయ మైకాగ్రాత్సా నివర్తతే,
తత్త్వోపదేశాత్ప్రాగేవ భవత్యేతదుపాసనాత్. 104

వ్యా. ఇదానీం విపరీతభావనాం తన్నివృత్త్యుపాయం చ దర్శయతి—బహు జన్తేతి.

విపరీతేతి. విపరీతభావనానివర్తకం యదైకాగ్ర్యం తత్కుతో జాయత ఇత్యా శంక్యాహ—తత్త్వేతి. ఏతదైకాగ్ర్యం బ్రహ్మోపదేశాత్ప్రాగేవ సగుణబ్రహ్మోపాసనాద్భవతి భవేదిత్యర్థః.

టీ. బహుజన్తదృధాభ్యాసాత్ - బహుజన్త=అనేక జన్తములయందలి, దృధాభ్యాసాత్=దృఢమైన యభ్యాసమువలన, దేహాదిషు=దేహాదులయందు, ఆత్మధిః=ఆత్మ యనెడి బుద్ధియు, ఏవం = ఈ ప్రకారముగ, జగత్సత్యత్వధీరపి - జగత్=దేహేంద్రి యాదిజగత్తుయొక్క, సత్యత్వధీరపి = సత్యత్వబుద్ధియు, క్షణాత్ = క్షణమాత్రములో, పునఃపునః=మాటిమాటికి, ఉదేతి = పుట్టుచున్నది. ఇయం=ఇది, విపరీతా=విపరీతమైన,

భావనా = ఆభిప్రాయము, సా = ఆవిపరీతభావన, వికాగ్రాత్ = ఏకాగ్రతవలన, నివర్తతే = నివర్తించుచున్నది. ఏతత్ = ఈచిత్తైకాగ్రత, తత్త్వోపదేశాత్-తత్త్వ = బ్రహ్మతత్త్వముయొక్క, ఉపదేశాత్ = ఉపదేశమును బొందుటకంటె, ప్రాగేవ = పూర్వముందే, ఉపాసనాత్ = సగుణబ్రహ్మోపాసనమువలన, భవతి=విర్పడుచున్నది.

తా. దేహదులే యాత్మ యనియు దేహేంద్రియాదిజగత్తు సత్యమైన దనియు అనేక జన్మములయందలి దృఢాభ్యాసమువలన ఊణ మాత్రములో మాటిమాటికి నిట్టిబుద్ధి కలుగుచున్నది. ఇదియే విపరీత భావన యనబడును. ఈవిపరీతభావన చిత్తైకాగ్రతవలన నివర్తించును. ఆచిత్తైకాగ్రత పరబ్రహ్మోపదేశమునకుఁ బూర్వము సగుణోపాసన మును, భగవన్నామసంకీర్తనమును సాధుజనసేవనమును జేయుటవలనఁ గలుగుచున్నది.

అవ. సగుణబ్రహ్మోపాసనాదికము చేయవలయునను సంగతి మీ కెట్లు తెలిసినది అనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపాస్తయోఽత ఏవత్ర బ్రహ్మశాస్త్రేఽపి చింతితాః,

ప్రాగనభ్యాసినః పశ్చాద్భ్రహ్మభ్యాసేన తద్భవేత్.

105

వ్యా. నన్వేషకుతోఽవగతమిత్యాశంక్య ఉపాసనావిచారస్య వేదాంత శాస్త్రే కృతత్వాదిత్యాహ—ఉపాస్తయ ఇతి. అకృతోపాస్తికస్య కుత సజ్జనేత్యత ఆహ—ప్రాగితి.

టీ. అతఏవ=కనుకనే, అత్ర=ఈ చిత్తైకాగ్రతవిషయమునందు, ఉపాస్తయః = ఆయుపాసనములు, బ్రహ్మశాస్త్రేఽపి = వేదాంతశాస్త్రమునందును, చింతితాః = విచారించబడినవి. ప్రాక్ = తత్త్వోపదేశము గాకపూర్వము, అనభ్యాసినః = చిత్తైకాగ్రతయొక్క యభ్యాసము లేనివానికి, పశ్చాత్ = సగుణోపాసనము చేసినతర్వాత, బ్రహ్మభ్యాసేన = స్వరూపానుసంధానముచేత, తత్=ఆచిత్తైకాగ్రత, భవేత్ = కలుగును.

తా. వేదాంతశాస్త్రమునందును నక్కడక్కడ చిత్తైకాగ్రత విషయమున నుపాసనలు వివరింపబడియున్నవి. సగుణోపాసనము చేసి చిత్తైకాగ్రత పూర్తిగాఁ గలుగనివానికి తత్త్వోపదేశమైన వెనుక నిత్యమునట్టి పరతత్త్వము ననుసంధానము చేయుటవలన చిత్తైకాగ్రత క్రమముగాఁ గలుగును.

అవ. బ్రహ్మభ్యాస మన నెట్టిదో చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తచ్చింతనం తత్కథన మన్యోన్యం తత్ప్రబోధనం,

ఏతదేకపరత్వం చ బ్రహ్మభ్యాసం విదుర్బుధాః.

106

వ్యా. బ్రహ్మభ్యాసశ్చ కీదృశ ఇత్యాకాంతాయామాహ—తచ్చింతనమితి.

టీ. తచ్చింతనం = ఆ ప్రత్యగాత్ స్వరూపమును విచారించుటయు, తత్కథనం = ఆపరబ్రహ్మస్వరూపమును గుఱించియే మాటలాడుచుండుటయు, అన్యోన్యం = సాధకులలో నొకరితో నొకరు, తత్ప్రబోధనం = ఆ బ్రహ్మనుభవమును బెల్పుకొనుచుండుటయు, ఏతదేకపరత్వం చ = ఈ ప్రత్యగాత్తయే సర్వోత్కృష్టమైన దని యాసక్తి గలిగియుండుటయు, బ్రహ్మభ్యాసం = బ్రహ్మభ్యాసమునుగా, బుధాః = తెలిసిన పెద్దలు, విదుః = చెప్పవచ్చుచున్నారు.

తా. ఎల్లప్పుడును బ్రహ్మగాత్త పరమాత్మలయొక్క స్వరూపమును గూర్చియు నారెంటియొక్క యేకత్వమును గూర్చియు నాలోచించుచుండుటయు నెప్పుడును బ్రహ్మతత్వమును గూర్చియే భాషించుటయు, అభ్యాసకులతో తమ తమ యనుభవములను బెల్పుకొనుటయు, ప్రత్యగ్బ్రహ్మముల యఖండైక్యమే పరమోత్కృష్ట మని యాసక్తి గలిగియుండుటయు బ్రహ్మభ్యాస మగు నని తెలిసిన పెద్దలు చెప్పెదరు.

అవ. ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యమును స్పష్టపఱచుటకు శ్రుతి నుదాహరించుచున్నాడు:-

శ్లో. తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః,

నానుధ్యాయా ద్బహుళా శబ్దా న్వాచో విగ్లాపనం హి తత్.

వ్యా. ఏతదేకపరత్వం విశదయితుం శ్రుతిమాహ—తమేవేతి. ధీరో బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంపన్నః బ్రాహ్మణో బ్రహ్మభవతుమిచ్ఛుర్దుముక్షుస్తమేవ ప్రత్యగ్రూపం పరమాత్మానమేన విజ్ఞాయ సంశయాద్యభావో యథా భవతి తథా జ్ఞాత్వా ప్రజ్ఞాం బ్రహ్మైకత్వజ్ఞానసంతతిరూపమైకాగ్ర్యం కుర్వీత సంపాదయేత్. అనాత్మగోచరా న్బహుళా శబ్దాన్నానుధ్యాయాన్నానుస్తరేత్. ధ్యానేనాభిధానమప్యవలక్ష్యతే. నాభి దధ్యాచ్చ అన్యథాశబ్దధ్యానేన వాగ్విగ్లాపనానుపపత్తేః కుత ఇత్యత ఆహ—వాచో విగ్లాపనం. విగ్లాపయతీతి విగ్లాపనం శ్రమహేతుః. అయమభిప్రాయః—ఇతర శబ్దాను సంధానే మనసశ్శ్రమో భవతి. తదభిధానేన వాచ ఇతి.

టీ. ధీరః = బ్రహ్మచర్యము మొదలగు సాధనములతోఁ గూడియుండి, బ్రాహ్మణః = తాను బ్రహ్మ మగుటకు కోరికగల ముముక్షువు, తమేవ = ఆ ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మమునే, విజ్ఞాయ = సంశయభావన విపరీతభావనలు లేకుండఁ బెల్పుకొని, ప్రజ్ఞాం = బ్రహ్మైకత్వ

జ్ఞానసంతతిరూప మగు నేకాగ్రతను, కుర్వీత = సంపాదించవలయును. బహూక్ శబ్దాక్ = అనాత్ విషయకము లగు వెక్కుమాటలను, నానుధ్యాయాత్ = స్థరింపఁగూడదు, తత్ = అట్లు స్థరించుటయు, నుచ్చరించుటయు, వాచః = వాక్కునకు, విగ్లాపనం హి = శ్రమ హేతువే యగును.

తా. బ్రహ్మచర్యాదిసాధనముల సంపాదించి బ్రహ్మభావమును సంపాదించుఁగోరెడి ముముక్షు వగు బ్రాహ్మణుఁడు ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యమును సంశయభావనవిపరీతభావనలు లేక చక్కఁగా తెలిసికొని ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యజ్ఞానసంతానరూపం బగు చిత్తైకాగ్రతను సంపాదించవలయును. అనాత్ సంబంధంబులైన శబ్దములను స్థరించుట గాని యుచ్చరించుట గాని తగదు. వెక్కుశబ్దములను స్థరించుటచేత మనస్సునకును, ఉచ్చరించుటవలన వాక్కునకును శ్రమ కలుగును.

అవ, ఏకాగ్రతను సంపాదించవలయు నని చెప్పెడి స్మృతిని జెప్పుచున్నాఁడు:-
 జ్ఞో. అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,

తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహఃమ్యమమ్. 108

వ్యా. ఏవమైకాగ్ర్యప్రతిపాదికాం శ్రుతిమభిధాయ స్మృతిమప్యాహ—అనన్యా ఇతి. యే జనా అనన్యా అహం బ్రహ్మస్తీతి జ్ఞానేన మదభిన్నాస్సంత స్తథైవ మాం చింతయంతః పర్యుపాసతే పరితస్సర్వేష్వపి కాలేషు ఉపాసతే మద్రూపా ఏవవర్తంతే. తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం సదా మచ్ఛిత్తానాం తేషామహం తదాత్మత్వేనాను సంధీయమానోఽహం యోగక్షేమమలభ్యలాభలబ్ధపరిరక్షణరూపా యోగక్షేమా వహఃమి సంపాదయామి త్యర్థః.

టీ. యే జనాః = ఏజనులు. అనన్యాః = నేను బ్రహ్మమనైతి ననెడి జ్ఞానము చేత నాకంటె వేఱు గానివారై, మాం = నన్ను, చింతయంతః=పరమేశ్వరుని ధ్యానింతురో, పర్యుపాసతే=సర్వకాలములయందు మద్రూపులై యుందురో, తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం=ఎప్పుడును నాయందు మనస్సు కలిగినయట్టివారియొక్క, యోగక్షేమం-యోగ=ప్రాప్తముగానిదానిం బ్రాప్తిపఁజేయుటను, క్షేమం=ప్రాప్తించినదానిని స్థిరముగా నుంచుటను, అహం = నేను, వహఃమి = సంపాదించెదను.

తా. ఏజనులు నేను బ్రహ్మమనైతి నను జ్ఞానముచేత నాతో నైక్యమును జెంది నన్ను నిరంతరము ధ్యానించుచు నాస్వరూపులై

యుందురో యట్టివారి యోగక్షేమంబులను నేను సంపాదించెదను. లభింపని వస్తువు లభించుట యోగ మనఁబడును. లభించినవస్తువు రక్షింపఁబడుట క్షేమ మనఁబడును.

ఆవ. పైన నుదాహరింపఁబడిన శ్రుతిస్త్రోతులతాత్పర్యమును చెప్పుచున్నాఁడు:-
 శ్లో. ఇతి శ్రుతిస్త్రోతీ నిత్యమాత్త న్యేకాగ్రతాం ధియః,
 విధత్తో విపరీతాయా భావనాయాః క్షయాయ హి. 109

వ్యా. ఉదాహృతయో శ్రుతిస్త్రోత్యోస్తాత్పర్యమాహ—ఇతీతి. ఏతే శ్రుతిస్త్రోతీ విపరీతభావనానివృత్తయే ఆత్తని సదా చిత్తైకాగ్ర్యం ప్రతిపాదయత ఇత్యర్థః.
 టీ. ఇతి=ఈ ప్రకారము, శ్రుతిస్త్రోతీ=శ్రుతిస్త్రోతులు రెండును, విపరీతాయాః భావనాయాః=విపరీతభావనయొక్క, క్షయాయ = నివర్తించుటకొఱకు, ఆత్తని=ప్రత్య గాత్తయందు, నిత్యం=ఎల్లప్పుడు, ధియః = మనస్సునకు, ఏకాగ్రతాం=ఏకాగ్రతను, విధత్తః = విధించుచున్నవి.

తా. పైన నుదాహరింపఁబడిన “తమేవ ధీరో” అను శ్రుతియు “అనన్యాః” అను స్మృతియు విపరీతభావనయు నివర్తించుటకొఱకే నిరంతరము చిత్తైకాగ్రత యుండవలయు నని నిరూపించుచున్నవి.

ఆవ. దేహాదులయం దాత్మత్వబుద్ధియు జగత్తునందు సశ్యత్వబుద్ధియు నిట్టి రెండింటికిని విపరీతభావన యగుట యెట్లని శంకించి విపరీతభావనాలక్షణమును చెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యద్యథా వర్తతే తస్య తత్త్వం హిత్యాన్యథాత్వధీః,
 విపరీతా భావనా స్యా త్పిత్రాదా వరిధీ ర్యథా. 110

వ్యా. నను దేహాద్యాత్మత్వబుద్ధేః జగత్సత్వత్వబుద్ధిశ్చ కుతో విపరీతభావనాత్వ మిత్యాశంక్య తల్లక్షణయోగాదితి దర్శయితుం తస్యాః లక్షణమాహ—యద్యథేతి. యద్వస్తు శుక్త్యాది యథా యేన శుక్త్యాదిరూపేణ వర్తతే. తస్య తత్త్వం శుక్త్యాది రూపత్వం పరిత్యజ్యాన్యథాత్వధీరన్యథాత్వస్య రజతరూపత్వస్య ధీర్జ్ఞానం విపరీతభావనా స్యాత్ అతస్త్వింస్తద్బుద్ధిరితి యావత్. తాముదాహరతి.

టీ. యత్ = ఏవస్తువు, యథా=ఏవిధముగా, వర్తతే = ఉన్నదో, తస్య = ఆ వస్తువుయొక్క, తత్త్వం = యథార్థస్వరూపమును, హిత్యా=విడిచిపెట్టి, అన్యథాత్వధీః=జేటొకవస్తువుగాఁ దలంచుట, పిత్రాదౌ = తండ్రి మొదలగువారియందు, అరిధీర్యథా=శత్రువు లనెడి బుద్ధివలె, విపరీతా భావనా = విపరీతభావన, స్యాత్ =అగును.

శా. ముత్యపుచిప్పను జూచి వెండి యని యొక వస్తువునం దింకొక వస్తువుయొక్క యారోపణము చేయు బుద్ధి తల్లిదండ్రులు మొదలగు నాప్తజనులయందు శత్రుభావంబువలె విపరీతభావన యగు నని యెఱుంగ నగును.

అవ. ఈ చెప్పబడిన విపరీతభావనాలక్షణమును ప్రకృతాంశమునందు సరిపెట్టు చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మా దేహాదిభిన్నోఽయం మిథ్యా చేదం జగత్తయోః,
దేహాద్యాత్మ త్వసత్యత్వధీ ర్విపర్యయభావనా. 111

వ్యా. ఉక్తలక్షణం ప్రకృతే యోజయతి ఆత్మేతి. అయమాత్మా వస్తుతో దేహాదిభ్యో భిన్నః. ఇదం జగచ్చ మిథ్యా. ఏవం సత్యవి తయోరాత్మ జగతోర్యథాక్రమం దేహాద్యాత్మ త్వబుద్ధిరగత్వత్వబుద్ధిశ్చ యా సా విపరీతభావనేత్యర్థః.

టీ. ఆయం ఆత్మా=ఈ ప్రత్యగాత్మ, దేహాదిభిన్నః = దేహేంద్రియాదులకంటె వేఱగును. ఇదం జగచ్చ = దేహేంద్రియాది ప్రపంచంబును, మిథ్యా = వాస్తవముగా లేని దగును. (ఇట్లున్నను), తయోః = ఆ యాత్మ జగత్తులయందు, దేహేత్యాత్మ త్వ సత్యత్వధీః-దేహాది=దేహాదులయందు, ఆత్మ త్వ=ఆత్మ త్వబుద్ధియు, సత్యత్వధీః=దేహేంద్రియాది జగత్తునందు సత్యత్వబుద్ధియు, విపర్యయభావన యగును.

తా. ఈ ప్రత్యగాత్మ దేహేంద్రియాదులకంటె భిన్నుఁడు. దేహేంద్రియాది జగత్తును మిథ్య యగును. ఇట్లుండ దేహేంద్రియాదులే యాత్మ యనియు దేహేంద్రియాది జగత్తు సత్య మనియు నెంచుట విపరీతభావన యగును.

అవ. ఇంతకు ముందు విపరీతభావన యేకాగ్రతవలన నశించు నని సామాన్య ముగాఁ దెలుపబడెను. ఇప్పుడు విపరీతభావన తత్త్వభావనచేత నశించు నని విశేష కారముగాఁ దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తత్త్వభావనయా నశ్యేత్సాఽతో దేహాతిరిక్తతాం,
ఆత్మనో భావయేత్తద్వ నిధ్యాత్వం జగతోఽనిశమ్. 112

వ్యా. పూర్వమైకాగ్ర్యాత్సా నివర్తత ఇతి సామాన్యేనోక్తమర్థం విశేషకారణేణాహ—తత్త్వభావనయేతి. సా దేహాద్యాత్మ త్వజగత్సత్యత్వధీయాసా విపరీతభావనా తత్త్వభావనయా ఆత్మనో దేహాతిరిక్తత్వస్య జగతో మిథ్యాత్వస్య చ భావనయా నిరంతరధ్యానేన నశ్యేత్. ఆత ఆత్మనో దేహాతిరిక్తత్వం దేహజగతోర్నిధ్యాత్వం చ పదా భావయేదిత్యుక్తం.

టీ. సా=ఆవిపరీతభావన, తత్త్వభావనయా - తత్త్వ=ప్రత్యగాత్త పరమాత్మయే
యనెడి, భావనయా = ధ్యానముచేత, నశ్యేత్ = నశించును. అతః = ఈహేతువువలన,
ఆనిశం=ఎల్లప్పుడును, ఆత్మనః = ప్రత్యగాత్తకు, దేహాతిరిక్తతాం - దేహా = స్థూలసూక్ష్మ
కారణశరీరములకంటె, ఆతిరిక్తతాం = వేఱగుటను, భావయేత్ = ధ్యానింపవలయును.
తద్వత్ = అటులనే, ఆనిశం = ఎల్లప్పుడును, జగతః = దేహేంద్రియాది ప్రపంచము
యొక్క, మిథ్యాత్వం = నిజముగా లేకుండుటను, భావయేత్ = ధ్యానింపవలయును.

తా. విపరీతభావన ప్రత్యగభిన్న పరమాత్మ ధ్యానముచేత నశిం
చును. కావున ఎల్లప్పుడును ప్రత్యగాత్త దేహేంద్రియాదులకన్న వే
ఱనియు, నటులనే దేహేంద్రియాది ప్రపంచము మిథ్య యనియు చింత
నము చేయవలయును.

అవ. అట్టి ధ్యానవిషయములో జపము చేయునపుడు కొన్ని నియమము లున్నట్లు
నియమము లేవైనఁ గలవా యని పూర్వపక్షి శంకించుచున్నాఁడు:-

శ్లో. కిం మంత్రజపవ మ్మార్తిధ్యానవ చ్చాత్మ భేదధీః,
జగన్మిథ్యాత్వధీశ్చాత్మ హ్యవర్త్యా స్యాదుతాన్యథా. 113

వ్యా. తత్ర జపాదావివనియమాపేక్షా స్తినా? నవేతి పృచ్ఛతి-కిం మంత్రజపవ
దితి. ఆత్మ భేదధీరాత్మనో దేహాదిభ్యోవిభిన్నజ్ఞానం జగతో మిథ్యాత్వానుసంధానం చ
మంత్రజపవ ద్దేవతాధ్యానాదివత్కిం నియమేనానుష్ఠాతవ్య ముత లౌకిక వ్యవహారా
వన్నియమమంతరేణాపి కర్తుం శక్యత ఇతి.

టీ. ఆత్మ భేదధీః = ప్రత్యగాత్త వేఱనెడి జ్ఞానము, జగన్మిథ్యాత్వధీశ్చ=ప్రపం
చముయొక్క మిథ్యాత్వజ్ఞానంబును, మంత్రజపవత్ = మంత్రజపమువలెను, మూర్తి
ధ్యానవచ్చ=దేవతామూర్తులయొక్క ధ్యానమువలెను, అత్మ=ఈ బ్రహ్మభ్యాసమునందు,
అవర్త్యా=మాటిమాటికి నావృత్తి చేయఁదగినది, స్యాత్కిం = అగునా? ఉత = లేక,
అన్యథా = ఇంకొక విధముగా, స్యాత్కిం = అగునా?

తా. ప్రత్యగాత్త దేహాదులకంటె వేఱనెడి జ్ఞానంబును, దేహేం
ద్రియాదిజగత్తంతయు మిథ్య యనెడి జ్ఞానంబును మంత్రజపము
వలెను దేవతలను ధ్యానించుటవలెను. నియమముతో నిన్ని సారు అని
చేయవలయునా? లేక యితర వ్యవహారములవలెనే నియమములు లేక
చేయవలయునా? యని పూర్వవాది శంకించుచున్నాఁడు.

అవ. ఇప్పుడు పూర్వపక్షి యడిగినదానికి సిద్ధాంతి సమాధానము చెప్పు
చున్నాఁడు:-

శ్లో. అన్యథేతి విజానీహి దృష్టార్థత్వేన భుక్తివత్,
 బుభుక్షు ర్జపవద్భుక్తే న కశ్చిన్ని యతః క్వచిత్.

11

వ్యా. దృష్టఫలకత్వాన్నాత్ర నియమః కశ్చిదస్తీత్యాహ—అన్యథేతి. అన్యః నియమం వినేత్యర్థః. తత్ర హేతుమాహ—దృష్టార్థత్వేతి. తత్ర దృష్టాంతమాహ— భుక్తివదితి, దృష్టార్థేఽపిభోజనే నియమః శ్రుతిస్త్వో రుపలభ్యత ఇత్యాశంకా మా—బుభుక్షురితి త్సుదపకాయనాయ భోక్తుమిచ్ఛన్నురుషో జపం కుర్వాణ ఇవ నని మేన భుక్తే ఆపితు యథా త్సుద్భాషోపశాంతి స్స తథా భోజనం కరోతీత్యర్థః.

టీ. దృష్టార్థత్వేన=ప్రత్యక్షఫలము కల దగుటచేత, భుక్తివత్ = భోజనమువలె అన్యథేతి=నియమ మక్కఱలేదని, విజానీహి = తెలిసికొనుము. బుభుక్షుః = భోజన చేయఁదలఁచిన, కశ్చిత్ = ఎవఁడును, నియతస్సక్ = నియమము గలవాఁ డగుఁ క్వచిత్ = ఎన్నఁడును, జపవత్ = జపము చేయువానివలె, న భుక్తే=భుజింపఁడు.

తా. ఈ బ్రహ్మభ్యాసము ప్రత్యక్షఫలము గలది గనుక నియమ మేమియు లేకయే చేయ నగును. ఎటుల యనఁగా, కేవల త్సుదప వారణముకొఱకు భోజనము చేయువాఁడు జపము చేయువానివలె నియమముతో భుజించుట లేదు. మఱి యెట్లు భుజించు ననఁగా; త్సుద్భాష నివృత్తియగునట్లు భోజనము చేయును.

అవ. ఈసంగతిని వివరించి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అశ్నాతి వా నవాశ్నాతి భుంక్తేవా స్వేచ్ఛయాఽన్యథా,
 యేన కేన ప్రకారేణ త్సుధామపనినీషతి.

1

వ్యా. ఏతదేవ ప్రపంచయతి—అశ్నాతి వాన్నే సతి కదాచిమ్భుక్తే. న శ్నాతి తస్మిన్నసతి త్సుద్భాషానివారక ద్యూతాదిచేష్టయాఽనన్నన్నేవ కాలం నయ అన్యథా వా తిష్ఠ్ గచ్ఛ్ శయానో వా స్వేచ్ఛయా భుక్తే యేన కేన ప్రకారేణ తత్కాలికిం త్సుద్భాషా మపనేతుమిచ్ఛతి. ఆయమభిసంధిః త్సుద్భాషానివారకణదృష్టఫలాయ భోజనమేవం కార్యం. నియమాస్తు పరలోకహేతవ ఇతి.

టీ. (అన్నే సతి = అన్నము దొరకినపుడు), అశ్నాతి వా = భుజింపవచ్చు (అన్నే అసతి = అన్నము దొరకనపుడు), నవాశ్నాతి = భోజనము చేయకయు వచ్చును. (అనఁగా ఆకలిబాధ తెలియకుండుటకు నేయాటలోనో యాడుచు కా గడపు ననుట), అన్యథా వా=నుఱియొక విధముగా నైనను, స్వేచ్ఛయా=తనయిచ్ఛునట్లు, భుంక్తే=నిలుచుండియో పండుకొనియో నడచుచునో భుజించుచున్నాఁడు. కేన ప్రకారేణ = ఏవిధముచేతనైనను, త్సుధాం = అప్పటి త్సుద్భాషను, అపనినీషః పోగొట్టుకొనఁ దలఁచుచున్నాఁడు.

తా. లోపల నపరిమితముగా నాకలి యగుచున్నప్పు డన్నము దొరకిన భుజించును. లేకున్న నాబాధ తెలియకుండుటకు చీట్లాట, పులి జూచము, చదరంగము మొదలైన యాటలలో దేనితోడనో కాలము గడపుచు నేమియుఁ దినక పోవును. అథవా యేదైన పండు మొదలైన వానితో దేనినైన నియమములేక కూర్చుండియో నిలుచుండియో పండుకొనియో నోట వేసికొనును. ఏదో యొక విధమున నాకలి పోఁ జూచును. పరలోకలాభము శ్రుతిస్మృతులయందు దెలుపఁబడినవిధమున నియమముతో నాచరించువానికిఁ గలదు, గాని వీఁడు అప్పటి యాకలి మాత్రము పోఁ జూచెడివాఁడు గనుక నియమము లేవియు లేకయే భుజించును.

అవ. జపము మొదలగువానియం దైతే భోజనమువలె కా దని చెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. నియమేన జపం కుర్యా దకృతౌ ప్రత్యవాయతః,
అన్యథాకరణేనర్థస్వరవర్ణవిపర్యయాత్.

116

వ్యా. జపాదౌ భోజనాద్వైలక్షణ్యం దర్శయతి—నియమేనేతి. తత్ర హేతు మాహ—అకృతావితి. భవత్యేవమకరణే ప్రత్యవాయశ్చ. అన్యథాకరణేతు స నాస్తీత్యా శంక్యాహ—అన్యథేతి. “మంత్రో హీనస్వరతో వర్ణతో వా మిథ్యాప్రయుక్తోన తమర్థమాహ, స వాగ్విజ్రో యజమానం హినస్తి యథేంద్రశత్రుస్వరతోఽపరాధా” దిత్తుక్తత్వాదితి భావః.

టీ. జపం = జపమును, నియమేన = నియమముతో, కుర్యాత్ = చేయవల యును. అకృతౌ = నియమముతో చేయనపుడు, ప్రత్యవాయతః = పాపము గలుగు చుండుటవలన (నియమముతో జపము సేయవలయును). అన్యథా = వేఱొకవిధముగా, స్వరవర్ణవిపర్యయాత్ - స్వర = ఉదాత్తాదిస్వరములయొక్కయు, వర్ణ = అకారా ద్యక్షరములయొక్కయు, విపర్యయాత్ = తారుమారుగా నుచ్చరించుటవలన, కరణే = మంత్రజపము చేయుటయందు, అనర్థః = కీడు (స్యాత్ = కలుగును).

తా. మంత్రానుష్ఠానము మొదలగునవి యదృష్టఫలకము లగుటం జేసి (అప్రత్యక్షఫలమును గలిగించునవి యగుటచేత) వానిని బహు నియమముతోఁ జేయవలెను. మంత్రములో స్వరముగాని యక్ష రముగాని లోపించినను తారుమారైనను కీమ వాటిల్లును. శ్లో. “మంత్రో హీనస్వరతో వర్ణతో వా మిథ్యాప్రయుక్తో న తమర్థ

శ్లో. అన్యథేతి విజానీహి దృష్టార్థత్వేన భుక్తివత్,
 బుభుక్షు ర్జపవద్భుక్తే న కశ్చిన్ని యతః క్వచిత్. 114

వ్యా. దృష్టఫలకత్వాన్నాత్ర నియమః కశ్చిదస్తీత్యాహ—అన్యథేతి. అన్యథా నియమం వినేత్యర్థః. తత్ర హేతుమాహ—దృష్టార్థత్వేతి. తత్ర దృష్టాంతమాహ— భుక్తివదితి, దృష్టార్థేఽపిభోజనే నియమః శ్రుతిస్త్యత్యో రుపలభ్యత ఇత్యాశంక్యా హ—బుభుక్షురితి త్సుదపనయనాయ భోక్తుమిచ్ఛచ్ఛురుషో జపం కుర్వాణ ఇవ ననియ మేన భుక్తే ఆపితు యథా త్సుద్బాహోపశాంతి స్స తథా భోజనం కరోతీత్యర్థః.

టీ. దృష్టార్థత్వేన=ప్రత్యక్షఫలము కల దగుటచేత, భుక్తివత్ = భోజనమువలె, అన్యథేతి=నియమ మక్కఱలేదని, విజానీహి = తెలిసికొనుము. బుభుక్షుః = భోజనము చేయఁదలఁచిన, కశ్చిత్ = ఎవఁడును, నియతస్యై = నియమము గలవాఁ డగుచు, క్వచిత్ = ఎన్నఁడును, జపవత్ = జపము చేయువానివలె, న భుక్తే=భుజింపఁడు.

తా. ఈ బ్రహ్మభ్యాసము ప్రత్యక్షఫలము గలది గనుక నియమ మేమియు లేకయే చేయ నగును. ఎటుల యనఁగా, కేవల తున్ని వారణముకొఱకు భోజనము చేయువాఁడు జపము చేయువానివలె నియ మముతో భుజించుట లేదు. మఱి యెట్లు భుజించు ననఁగా; తుద్బాధ నివృత్తియగునట్లు భోజనము చేయును.

అవ. ఈసంగతిని వివరించి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అశ్నాతి వా నవాశ్నాతి భుంక్తేవా స్వేచ్ఛయాఽన్యథా,
 యేన కేన ప్రకారేణ తుధామపనిసీషతి. 115

వ్యా. ఏతదేవ ప్రపంచయతి—అశ్నాతి వాన్నే సతి కదాచిమ్భుక్తే. నవా శ్నాతి తస్మిన్నసతి తుద్బాధానివారక ద్యూతాదిచేష్టయాఽనశ్నన్నేవ కాలం నయతి. అన్యథా వా తిష్ఠన్ గచ్ఛన్ శయానో వా స్వేచ్ఛయా భుక్తే యేన కేన ప్రకా రేణ తత్కాలికిం తుద్బాధా మపనేతుమిచ్ఛతి. ఆయమభిసంధిః తుద్బాధానివృత్తి రక్షణదృష్టఫలాయ భోజనమేవం కార్యం. నియమాస్తు పరలోకహేతవ ఇతి.

టీ. (అన్నే సతి = ఆన్నము దొరకినపుడు), అశ్నాతి వా = భుజింపవచ్చును. (అన్నే అసతి = ఆన్నము దొరకనపుడు), నవాశ్నాతి = భోజనము చేయకయు పోవ చ్చును. (అనఁగా ఆకలిబాధ తెలియకుండుటకు నేయాటలోనో యాడుచు కాలము గడపు ననుట), అన్యథా వా=మఱియొక విధముగా నైనను, స్వేచ్ఛయా=తనయిచ్ఛవచ్చి నట్లు, భుంక్తే=నిలుచుండియో పండుకొనియో నడచుచునో భుజించుచున్నాఁడు. యేన కేన ప్రకారేణ = ఏవిధముచేతనైనను, తుధాం = అప్పటి తుద్బాధను, అపనిసీషతి= పోగొట్టుకొనఁ దలఁచుచున్నాఁడు.

తా. లోపల నపరిమితముగా నాకలి యగుచున్నప్పు డన్నము దొరకిన భుజించును. లేకున్న నాబాధ తెలియకుండుటకు చీట్లాట, పులి జూవము, చదరంగము మొదలైన యాటలలో దేనితోడనో కాలము గడపుచు నేమియుఁ దినక పోవును. అథవా యేదైన పండు మొదలైన వానితో దేనినైన నియమములేక కూర్చుండియో నిలుచుండియో పండుకొనియో నోట వేసికొనును. ఏదో యొక విధమున నాకలి పోఁ జూచును. పరలోకలాభము శ్రుతిస్మృతులయందు దెలుపఁబడినవిధమున నియమముతో నాచరించువానికిఁ గలదు, గాని వీఁడు అప్పటి యాకలి మాత్రము పోఁ జూచెడివాఁడు గనుక నియమము లేవియు లేకయే భుజించును.

అవ. జపము మొదలగువానియం దైతే భోజనమువలె కా దని చెప్పా చున్నాఁడు:—

శ్లో. నియమేన జపం కుర్యా దకృతౌ ప్రత్యవాయతః,

అన్యథాకరణేనర్థస్వరవర్ణవిపర్యయాత్.

116

వ్యా. జపాదౌ భోజనాద్వైలక్షణ్యం దర్శయతి—నియమేనేతి. తత్ర హేతు మాహ—అకృతావితి. భవత్యేవమకరణే ప్రత్యవాయశ్చ. అన్యథాకరణేతు స నాస్తీత్యా శంక్యాహ—అన్యథేతి. “మంత్రో హీనస్వరతో వర్ణతో వా మిథ్యాప్రయుక్తో న తమర్థమాహ, స వాగ్విజ్రో యజమానం హినస్తి యథేంద్రశత్రుస్వరతో నపరాధా” దిత్తుక్తత్వాదితి భావః.

టీ. జపం = జపమును, నియమేన = నియమముతో, కుర్యాత్ = చేయవల యును. అకృతౌ = నియమముతో చేయనపుడు, ప్రత్యవాయతః = పాపము గలుగు చుండుటవలన (నియమముతో జపము సేయవలయును). అన్యథా = వేఱొకవిధముగా, స్వరవర్ణవిపర్యయాత్ - స్వర = ఉదాత్తాదిస్వరములయొక్కయు, వర్ణ = అకారా ద్యక్షరములయొక్కయు, విపర్యయాత్ = తారుమారుగా నుచ్చరించుటవలన, కరణే = మంత్ర జపము చేయుటయందు, అనర్థః = కీడు (స్యాత్ = కలుగును).

తా. మంత్రానుష్ఠానము మొదలగునవి యదృష్టఫలకము లగుటం జేసి (అప్రత్యక్షఫలమును గలిగించునవి యగుటచేత) వానిని బహు నియమముతోఁ జేయవలెను. మంత్రములో స్వరముగాని యక్ష రముగాని లోపించినను తారుమారైనను కీడు వాటిల్లును. శ్లో. “మంత్రో హీనస్వరతో వర్ణతో వా మిథ్యాప్రయుక్తో న తమర్థ

మాహా, సవాగ్వజ్ఞో యజమానం హినస్తి యథేంద్రశితుస్స్వరతో పరాధాత్." మంత్రానుష్ఠానాదులలో నేలోపము కలిగినను ననర్థము పొసఁగు నని దీనివలనఁ దెలియుచున్నది.

అవ. ఆకలిబాధ యెప్పటి కప్పుడు కనఁబడెడిది గనుక నియమము లేక భుజించిన భుజింపవచ్చును. విపరీతభావన ప్రత్యక్షముగా నప్పుడు బాధ గలిగింపక పోవుట చేత నదృష్టఫలము నిచ్చెడు బ్రహ్మభ్యాసమును నియమముతోఁ జేయవలదా యని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. త్సుధేవ దృష్టబాధాకృద్విపరీతా చ భావనా,

జేయా కేనాప్యూపాయేన నా స్త్యత్రానుష్ఠితేః క్రమః. 117

వ్యా. నను త్సుద్బాధాయాదృష్టబాధహేతుత్వాత్తన్నివృత్తయేఽనియమేనాపి భోక్తవ్యమేవ. విపరీతభావనాయాస్తు తథాత్వాభావాత్తన్నివర్తకం ధ్యానమదృష్టఫలాయ నియమేనానుష్ఠేయమిత్యోశంక్యాహ—త్సుధేవేతి. విపరీతభావనాయా దుఃఖ హేతుత్వస్యానుభవసిద్ధత్వాదితి భావః.

టీ. త్సుధేవ = ఆకలివలె, విపరీతా భావనా చ = విపరీతభావనయు, దృష్ట బాధాకృత్ = ప్రత్యక్షముగా బాధను గలిగించుచున్నది, (కనుక) కేనాప్యూపాయేన = ఏ ఉపాయముచేతనైనను, జేయా = గెలువఁదగినది. అత్ర = ఈవిపరీతభావనను నశింపఁజేయువిషయమున, అనుష్ఠితేః = ధ్యానానుష్ఠానముయొక్క, క్రమః=విధానము, నాస్తి = లేదు.

తా. త్సుద్బాధ యందఱకుఁ బ్రత్యక్షముగాఁ గష్టముఁ బెట్టుచున్నట్లు విపరీతభావనయును సకల దుఃఖములకు మూలముగా నున్నది గనుక దాని నెఱ్ఱెనను బోఁగొట్టుకొనవలయును. అట్టి విపరీత భావనను బోఁగొట్టునట్టి ధ్యానము విషయమున నేవిధ మగు నియమము నక్కఱలేదు.

అవ. ఆ విపరీతభావమునను బోఁగొట్టుకొనుట కుపాయ మేమి యందువా యది యిదివఱకే తెలుపఁబడిన దని చెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. ఉపాయః పూర్వ మేవోక్త స్తచ్చింతాకథనాదికః.

ఏతదేకపరత్వేఽపి నిర్బంధో ధ్యానవ న్నహి. 118

వ్యా. తర్హి స ఉపాయః ప్రదర్శనీయ ఇత్యాశంక్య పూర్వమేవ ప్రదర్శిత ఇత్యాహ—ఉపాయ ఇతి. నను జపవత్ప్రజ్ఞాభిత్వాదినియమో మాభూద్ధ్యానవదేవ తద్దేకపరత్వలక్షణై కాగ్రతానిర్బంధోఽస్తీత్యాశంక్యాహ—ఏతదితి.

టీ. తచ్చింతాకళనాదికః - తత్ = ఆ ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మముయొక్క, చింతా = ధ్యానంబును, కళనాదికః = సంభాషణంబును మొదలుగాఁగల, ఉపాయః = ఉపాయము (బ్రహ్మభ్యాసము), పూర్వమేవ = ఇంతకు మున్నే, ఉక్తః = తెలుపఁబడినది. ఏతదేకపరత్వేఽపి-ఏతత్ = ఈ ప్రత్యగభిన్న మగు పరమాత్మయొక్క, ఏకపరత్వేఽపి = ముఖ్యముగా చిత్తైకాగ్రతను గలుగఁజేయు నిదిధ్యాసనమునందును, ధ్యానవత్ = ధ్యానమునందు వలె, నిర్బంధః = నియమము, నహి = లేనే లేదు.

తా. ప్రత్యగభిన్న మగు పరమాత్మను ధ్యానించెడు విషయమున “తచ్చింతనం తత్కథన మన్యోన్యం తత్ప్రబోధనం, ఏతదేకపరత్వం చ బ్రహ్మభ్యాసం విదుర్బుధాః” అనెడి నూటయాఱవ శ్లోకంబున నుపాయము చెప్పఁబడెను. ఆపర బ్రహ్మమును ప్రత్యగభిన్న స్వరూపముగ సర్వదా ధ్యానింపవలయును. అట్టి పరబ్రహ్మమును గుఱించియే ముచ్చటించుట మొదలగునదియే యుపాయం బగును. ధ్యానమునందు వలె బ్రహ్మమునుగుఱించి నిదిధ్యాసనమును చేయుటలో నియమము పని లేదు.

అవ. ధ్యానమందు మాత్రము నిర్బంధ మేమి యున్నది? ధ్యానింపఁదగిన మూర్తిని జింతించుటయే కదా యని శంకించి యందలి నిర్బంధమును వెలుపుటకు ధ్యానస్వరూపమును జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. మూర్తిప్రత్యయసాంతత్యమన్యానంతరితం ధియః,
 ధ్యానం తత్రాతినిర్బంధో మనసస్త్వందగాత్తనః. 119

వ్యా. నను ధ్యానస్య ధ్యేయచింత "మూర్తిప్రత్యయత్యాత్తత్ర" నిర్బంధ ఇత్యా శంక్య ధ్యానే నిర్బంధం దర్శయితుం ధ్యానస్వరూపం తావదాహ—మూర్తీతి. ధియో బుద్ధేస్సంబంధినాం మూర్తిప్రత్యయనాం దేనతాదిమూర్తిగోచరాణాం ప్రత్యయానాం యత్సాంతత్యమదిచ్ఛిన్నతయా పర్తమానత్వం తదన్యానంతరితం ఆస్మేన విజాతీయప్రత్యయేనాప్యవహితం స్థానమిత్యుచ్యతే ఏవ ధ్యానస్వరూపం నిరూప్య తత్ర నిర్బంధం దర్శయతి—తత్రేతి. నదా దర్శయతిలస్య కరితురగాదే రేకత్ర స్తం భాదౌ బంధనేన యథోపరోఽథో భవ తద్గదితి భావః.

టీ. ధియః = బుద్ధియొక్క, మూర్తిప్రత్యయసాంతత్యం - మూర్తి = ఆయా దేవతలయొక్క, ప్రత్యయ = స్వరూపజ్ఞానములయొక్క, సాంతత్యం = ఎడతెగకయం దుట, అన్యానంతరితం - అన్య = పేరుపేషయముచేత, అనంతరితం = వ్యవధానము లేని

దగుచు, ధ్యానం = ధ్యాన మనబడుచున్నది. తత్ర = అట్టి ధ్యానమునందు, చంచలాత్త
నః = చపలస్వభావము గలిగిన, మనసః = చిత్తమునకు, అతినిర్బంధః = ఎక్కువ నిర్బం
ధము, (అస్తి = కలదు.)

తా. దేనిని మనము ధ్యానింతుమో యామూర్తివిషయక మగు
జ్ఞానము తప్ప అన్యవిషయక మగు జ్ఞానమునకు నవకాశము లేదు.
ఏదేవతామూర్తిని ధ్యానింతుమో యామూర్తిధ్యాన మవిచ్ఛిన్న
తైలధారవలె నుండుట ధ్యానలక్షణము. ఈవిధ మగు ధ్యానములో
నత్యంతము చపలస్వభావ మగు మనస్సును గదలకుండ నిల్పుటయందు,
కఠితురగాదులను కట్టుకట్టను బంధించినట్లు గొప్ప నిర్బంధము గలదు.

అవ. మనస్సు చాల చపలమైన దుటయందు గీతావాక్యమును బ్రమాణముగాఁ
జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చంచలం హి మనః కృష్ణ ప్రమాధి బలవద్వృథం,

తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే వాయోరివ సుదుష్కరమ్.

120

వ్యా. మనసశ్చాంచల్యాదౌ గీతావాక్యం ప్రమాణయతి—చంచలంహీతి.
ప్రమాధి ప్రమథశీలం పురుషస్య వ్యాకులత్వకారణం బలవత్సమర్థ మని గ్రాహ్యమి
త్యర్థః. దృఢం సత్యసతి వా విషయే లగ్నం తత ఉద్ధర్తుమశక్యమిత్యర్థః, అత స్తస్య
మనసో నిగ్రహో వాయోర్నిగ్రహ ఇవ సుదుష్కరః.

టీ. హేకృష్ణ = ఓకృష్ణా! మనః = మనస్సు, చంచలం = మిక్కిలి చపలస్వభా
వము గలదియు, ప్రమాధి = ఎప్పుడును వ్యాకులత గలిగించునదియు, బలవత్ = నిగ్ర
హింపశక్యము గానిదియు, దృఢం = సద్విషయమునో దుర్విషయమునో పట్టుకొనెనా
యావిషయము నుండి మరలింప నలవికానిదియు (భవతి = అగుచున్నది.) తస్య = అట్టి
మనస్సుయొక్క, నిగ్రహం = అరికట్టుట, వాయోరివ = గాలిని నిరోధించుటను
వలె, సుదుష్కరం = చాల దుష్కరముగా (చేయనలవిగానిదిగా), మన్యే = తలంచు
చున్నాను.

తా. అర్జునుఁడు భగవంతునితో నిట్లనుచున్నాఁడు:—ఓకృష్ణా!
మనస్సు ఎప్పుడును జలించునదియు వ్యాకులత గలిగించునదియు నిగ్ర
హింప నలవి గానిదియు ఏవిషయముననేని ప్రవేశించెనా యింక
నచ్చటినుండి మరల్ప శక్యము గానిదియు నై యున్నది. ఇట్టి మనస్సును

నిగ్రహించుట వాయువును నిగ్రహించుటవలె చాల కష్టసాధ్యముగా నున్నది.

అవ. మనోనిగ్రహము దుష్కరమైన దనుటలో గీతావాక్యమును చెలిపి యోగ వాసిష్ఠమునందలి శ్లోకమును బ్రమాణముగాఁ జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అప్యభిసానా న్తహత స్సుమేరూన్తూలనా దపి,

అపి వహ్న్యశనాత్సాధో విషమశ్చిత్తనిగ్రహః.

121

వ్యా. మనసో దుర్నిగ్రహత్వే వాసిష్ఠవాక్యమపి ప్రమాణయతి—ఆపీతి.

టీ. హేసాధో = ఓవసిష్ఠమహర్షీ, అభిసానాదపి = సముద్రోదకము నంతయు త్రాగుటకంటెను, మహతః = గొప్పది యగు, సుమేరూన్తూలనాదపి = గొప్ప మేరుపర్వతమును పెల్లగించుటకంటెను, వహ్న్యశనాదపి = అగ్నిని మ్రింగుటకంటెను, చిత్తనిగ్రహః = మనస్సును వశపఱచుకొనుట, విషమః = సాధ్యముగానిది, భవతి = అగుచున్నది.

తా. ఓవసిష్ఠమహర్షీ! సముద్రోదకము నంతయు పానముచేయుట కంటెను, పర్వతములలో గొప్పది యగు మేరుపర్వతమును పెల్లగించుట కంటెను, జ్వాలాగ్నిని మ్రింగుటకంటెను మనస్సును నిరోధించుట చాల కష్టతర మగు నని శ్రీరామచంద్రమూర్తి తెల్పెను.

అవ. ఇట్లు ధ్యానవిషయమున మనస్సును నిగ్రహించుట మొదలగుకష్ట మతిశయముగా నున్నది; బ్రహ్మభ్యాసమున నిట్టి నిర్బంధములు లేవని తెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కథనాదౌ న నిర్బంధశ్శృంఖలాబద్ధదేహవత్,

కిం త్వనం తేతి హాసాద్వైర్విరోదో నాట్యవద్ధియః.

122

వ్యా. ప్రకృతే తతో వైషమ్యం దర్శయతి—కథనాదావతి. శృంఖలాబద్ధదేహస్య యథా నిర్బంధః న తథా కథనాదావిత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన తచ్ఛింతనాది సంగృహ్య తేన కేవలం నిర్బంధాభావశ్చ ప్రత్యుత ధియో వినోద ఇత్యాహ—కింత్వితి. ఇతిహాసః పూర్వేషాం కథా ఆద్యా యేషాం లౌకికకథానుకూలయుక్తిదృష్టాంత ప్రదర్శనాదీనాం తే అనంతాః అసంఖ్యాః. అనంతాశ్చ తే ఇతిహాసాద్యాశ్చేత్యనం తేతిహాసాద్యా సైర్ధియః బుద్ధేర్విరోదః క్రిడావిషయో భవతి. తత్రదృష్టాంతః—నాట్యవదితి. నృత్యక్రియానిరీక్షణమివేత్యర్థః.

టీ. శృంఖలాబద్ధదేహవత్ - శృంఖలా = సంకెళ్ల చేత, బద్ధ = బంధింపబడిన, దేహవత్ = దేహమునకు వలె, కథనాదౌ = పరబ్రహ్మస్వరూపమును గూర్చి చెప్పుట

మొదలగువానియందు, నిర్బంధః=కష్టము, న=లేదు. కింతు=ఇక నే మనఁగా, అనంతేతి హాసాద్యైః-అనంత = లెక్కలేని, ఇతిహాసాద్యైః=పూర్వులకథలు మున్నగువానిచేత, ధియః = బుద్ధికి, నాట్యవత్ = నాట్యమును జూచునట్లు, వినోదః = ఉత్సాహము (భవేత్ = కలుగును).

తా. సంకెళ్ళచే నిర్బంధింపఁబడిన దేహమునకుఁ గల నిర్బంధము వంటి నిర్బంధము, బ్రహ్మస్వరూపవిషయికసంభాషణచింతనాదిరూప మగు బ్రహ్మభ్యాసమందు లేకపోవుటయేకాక, ఇతిహాసముచేతను, అపరిమితలౌకికకథానుకూల యుక్తి దృష్టాంతములను జూపుటచేతను, నాట్యక్రియను జూచునప్పుడు బుద్ధికి వినోదముగ నున్నట్లును, ఈ బ్రహ్మభ్యాసమందుఁ గూడ బుద్ధికి ఉత్సాహ మతిశయించును. (ఇతిహాస మనఁగా పూర్వులయొక్క చరిత్రము).

అవ. కథాదులచేత చిత్తైకాగ్రతారూప మగు నిదిధ్యాసనమునకు విఘాతము గలుగును గదా యని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిదేవాత్తా జగన్తి ధ్యేత్స్యత్ర పర్యవసానతః,
నిదిధ్యాసనవిక్షేపో నేతిహాసాదిభిర్భవేత్.

123

వ్యా. నను కథాదిభిరపి తదేకపరత్వవిఘాతస్యాదిత్యాశంక్యాహ—చిదేవేతి= ఇతిహాసాదీనామాత్తా చిన్తాత్రరూపా న దేహాదిరూపః జగచ్ఛ మిథ్యేత్యేతస్మిన్నర్థే పర్యవసానాన్నతై రేతదేకపరత్వశబ్దాభిధేయస్య నిదిధ్యాసనస్య విక్షేప ఇత్యర్థః.

టీ. ఆత్మా=ప్రత్యగాత్మ, చిదేవ = చిన్తాత్రరూపుఁడు, జగచ్ఛ = జగత్తంతయు, మిథ్యేతి=మిథ్య యనియు, అత్ర = ఈ అర్థమునందు, పర్యవసానతః=బ్రహ్మభ్యాసము పర్యవసించుటవలన, ఇతిహాసాదిభిః-ఇతిహాస=పూర్వులచరిత్రలు. ఆదిభిః=మొదలగువాని చేత, నిదిధ్యాసనవిక్షేపః - నిదిధ్యాసన=బ్రహ్మభావమునకు, విక్షేపః = విఘాతము, న భవేత్ = కలుగనేరదు.

తా. ప్రత్యగాత్మ చిన్తాత్మఁ డగును, జగత్తు మిథ్య యగును అనెడి యర్థమునందు పర్యవసించుటవలన పూర్వులచరిత్రలు మొదలగు వానిచేత నేను బ్రహ్మమనెతిని (బ్రహ్మహమస్మి) అనెడి బ్రహ్మభావ మునకు (నిదిధ్యాసనమునకు) భంగము గలుగదు.

అవ. ఇతిహాసాదులచేత నిదిధ్యాసనమునకు భంగము గలుగనిచో కృషివాణిజ్య ములు చేసినను ఏకపరత్వమునకు (బ్రహ్మభావమునకు) భంగము కలుగదా యని యాశం కించి బదులు చెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. కృషివాణిజ్యసేవాదౌ కావ్యతర్కాదికేషు చ,
విక్షేప్యతే ప్రవృత్త్యా ధీనైస్తత స్మృత్యసంభవాత్. 124

వ్యా. నన్వితిహాసాదీనామంగీకారే కృష్యాదేరపి ప్రసక్తిస్సాస్యదిత్యా
శంక్యాహ—కృషీతి.

టీ. ధీ=బుద్ధి, కృషివాణిజ్యసేవాదౌ - కృషి = వ్యవసాయము చేయుటయందును, వాణిజ్య = వర్తకము చేయుటయందును, సేవాదౌ = నౌకరిచేయుట మొదలగు వానియందును, కావ్యతర్కాదికేషు చ=కావ్యములు తర్కశాస్త్రము మొదలగువాని నభ్యసించుటయందును, ప్రవృత్త్యా=ప్రవర్తించుటచేత, విక్షేప్యతే = విశేషముగా చలించుచున్నది. తైః = ఆ కృషి మొదలగువానిచేత, తత్ర = అచిత్తైకాగ్రతయందు, స్మృత్యసంభవాత్ = నేను బ్రహ్మ మైతి ననెడి స్మరణయొక్క, ఆ సంభవాత్ = సంభవింపక పోవుటవలన (బుద్ధివిక్షేపము గలుగును).

తా. బ్రహ్మభ్యాసము చేయువాఁడు వ్యవసాయమును వర్తకమును నౌకరిని కావ్యతర్కాదులను నభ్యసించుటయు మొదలగు వ్యవహారములను జేయునపుడు వానిచిత్త మితరత్ర ప్రవర్తించుటచేత నేను బ్రహ్మ మైతి ననెడి నిదిధ్యాసనము లేని దగుచు విక్షేపమును బొందుచున్నది. కావున బ్రహ్మభ్యాసమునకు కృషివాణిజ్యాదులవలన భంగము గలుగును.

ఆవ. వ్యవసాయము మున్నగునవి తత్త్వానుసంధానమునకు విఘ్నకారులు గనుక వానిని బరిత్యజింపవలయును. అట్టివియే కనుక భోజనము మొదలగువానిని మాత్రము పరిత్యజింపవలదా యని శంకించి సమాధానముఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనుసందధతై వాత్ర భోజనాదౌ ప్రవర్తితుం,
శక్యతేఽత్యంతవిక్షేపాభావాదాశు పునస్స్మృతేః. 125

వ్యా. నను కృష్యాదీనాం తత్త్వానుసంధానవిఘాతిత్వేన, త్యాజ్యత్వే భోజనాదేరపి తథాత్వాత్తదపి త్యాజ్యమేవేత్యాశంక్యాహ—అనుసందధతైవేతి. కుత ఇత్యత ఆహ—అత్యంతేతి. విక్షేపాభావోఽపి కుత ఇత్యత ఆహ—ఆశు పునస్స్మృతేరితి.

టీ. అనుసందధతా = తత్త్వానుసంధానము చేయువానిచేత, వాత్ర భోజనాదౌ = ఈభోజనము మొదలగువానియందు, అత్యంతవిక్షేపాభావాత్ = అంతగా విక్షేపము లేక పోవుటవలన, ఆశు = వెంటనే, పునః=తిరిగి, స్మృతేః = నేను బ్రహ్మము ననెడి స్మృతి గలుగుటవలన, ప్రవర్తితుం = ప్రవర్తించుటకు, శక్యతే ఏవ = శక్యమే యగుచున్నది.

తా. బ్రహ్మభ్యాసము చేయువాఁడు కృష్యాదులను మానినట్లు భోజనాదులను మానవలసినవనిలేదు. ఎందువలన ననఁగా భోజనాదుల వలన నించుక బ్రహ్మభావమునకు మఱిపు గలిగినను వెంటనే మఱల జ్ఞాపకమునకు వచ్చును గనుక భోజనాదుల మానవలసినపని లేదు.

అవ. ఇంచుకంత విక్షేపము గలిగినమాత్రమున పురుషార్థమునకు హాని కలుగవాయందువేమో చెప్పెద వినుము.

శ్లో. తత్త్వ విస్తృతిమాత్రాన్నా నర్థః కింతు విపర్యయాత్,
విపర్యేతుం న కాలోఽస్తి ఝడితి స్తరతః క్వచిత్. 126

వ్యా. నను తదానీం విక్షేపాభావేఽపి తత్త్వవిస్తృతిసద్భావా త్పురుషార్థహాని స్యాదిత్యాశంక్యాహ—తత్త్వవిస్తృతీతి. నుతస్తర్హ్యనర్థ ఇత్యత ఆహ—కింతు విపర్యయాదితి. విస్తరణే సతి విపర్యయోఽపి స్యాదిత్యాశంక్యాహ—విపర్యేతుమితి.

టీ. తత్త్వవిస్తృతిమాత్రాత్ = బ్రహ్మస్వరూపమును మఱచినంతమాత్రమున, అనర్థ = పురుషార్థమునకు హాని, న=లేదు. కింతు=మఱి యే మనఁగా, విపర్యయాత్ = విపరీతభావనవలన, (అనర్థః=పురుషార్థహానియగును). ఝడితి = శీఘ్రముగా, స్తరతః= బ్రహ్మభావమును స్థరించుచున్నవాఁ డగుచుండఁగా, క్వచిత్ = ఎచ్చటను, విపర్యేతుం = విపరీతభావమును బొందుటకు, కాలః = అవకాశము, నాస్తి = లేదు.

తా. ఇంచుకంత బ్రహ్మభావమును మఱచినమాత్రాన పురుషార్థహాని లేదు మఱి దేనివలన ననఁగా, నేను మనుష్యుఁడ నని విపరీతభావమును బొందుటవలన పురుషార్థహాని యగును. స్నానభోజనాదులను చేయుచున్నప్పుడు కొంచెము బ్రహ్మభావమును మఱచినను వెంటనే బ్రహ్మభావముతో నుండవచ్చును గనుక విపరీతభావన కవకాశము లేదు. కాఁబట్టి పురుషార్థహానియు లేదు.

అవ. భోజనాదులయందు ప్రవర్తించినట్లే తర్కాభ్యాసము మొదలగువాని యందును ప్రవర్తించుచుండఁగా తర్కాభ్యాసాదులవలన బ్రహ్మభావమునకు భంగము కలుగు నని యేల చెప్పుచున్నారనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తత్త్వస్తృతే రవసరో నాస్త్యన్యాభ్యాసశాలినః,
ప్రత్యుతాభ్యాసఘాతిత్వా ద్బలా త్త్వముపేక్ష్యతే. 127

వ్యా. నను భోజనాదిషు ప్రవృత్తస్యేవ తర్కాద్యభ్యాసప్రవృత్తస్యాపి తత్త్వ స్థరణం కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ—తత్త్వస్తృతీతి. న కేవలం తత్త్వానుసంధా

నావసరాభావ ఏవ కింతు కావ్యతర్కాద్యభ్యాసస్య. తత్త్వాభ్యాసవిరోధిత్యా తదానీం
స్మృతమపి తత్త్వం బలాదుపేక్ష్యత ఇత్యాహ—ప్రత్యుతేతి.

టీ. అన్యభ్యాసశాలినః-అన్య=తర్కము మొదలగు నితర శాస్త్రములయొక్క,
అభ్యాసశాలినః = అభ్యసించెడు స్వభావము గలవానికి, తత్త్వస్మృతేః - తత్త్వ =
బ్రహ్మభావముయొక్క, స్మృతేః = స్మరించుటకు, అవసరః = అవసరము, నాస్తి =
లేదు. ప్రత్యుత = విచారింపగా, అభ్యాసఘాతిత్వాత్ = బ్రహ్మభ్యాసమును జేడఁ
గొట్టున దగుటవలన, బలాత్ = ఇతర శాస్త్రాభ్యాసజలమువలన, తత్త్వం = బ్రహ్మను
సంధానము, ఉపేక్ష్యతే = ఉపేక్ష చేయఁబడును.

తా. తర్కాదుల నభ్యసించెడువానికి తత్త్వానుసంధానమున
కవకాశ ముండదు. ఇంతయేకాక యవి యనాత్మ శాస్త్రము లగుటంజేసి
తత్త్వాభ్యాసమునకు బాధకము లగును. అందువలన తత్త్వానుసంధాన
ముపేక్షింపఁబడును గనుక తర్కాద్యభ్యాసము బ్రహ్మభ్యాసికి తగ దని
చెప్పితిమి.

అవ. తత్త్వానుసంధానమునకు బాధకములు గనుక యవి త్యాజ్యము లనుటకు
బ్రమాణముం జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తమేవైకం విజానీథ హ్యన్యావాచో విముంచథ,
ఇతి శ్రుతం తథాన్యత్ర వాచో విగ్లాపనం త్వితి.

128

వ్యా. తత్త్వానుసంధానవిరోధిత్యాత్వ్యాజ్య త్వేప్రమాణ త్వేవ “తమేవైకం విజా
నథాత్తాన మన్యా వాచో విముంచథ, అమృతస్యైష సేతు” రితి శ్రుతివాక్యమర్థతః
పఠతి—తమేవేతి. “నానుధ్యాయాద్భహూం చ్చబ్ధాన్వాచోవిగ్లాపనం హి త”ది
త్యేతదపి వాక్యం శ్రూయత ఇత్యాహ—తథేతి.

టీ. ఏకం=అద్వితీయుండగు, తమేవ=ఆపర బ్రహ్మమునే, విజానథ=తెలిసికొనుఁడు,
అన్యాః వాచః = ఇతర శబ్దములను, విముంచథ = విడువుఁడు, ఇతి = ఈవిధముగా,
శ్రుతంహి = ముండకోపనిషత్తునందు చెప్పఁబడినదిగదా, తథా = అదేప్రకారముగా,
అన్యత్ర=వేఱొక శ్రుతియందును, వాచః=వాక్కునకు, విగ్లాపనంత్వితి = శ్రమహేతు
వగు నని, (చెప్పఁబడినది.)

తా. శ్రు. “తమేవైకం విజానథాత్తాన మన్యావాచో విముం
చథా అమృతస్యైష సేతుః.” అద్వితీయుం డగు నాపరమాత్మనే తెలిసి
కొనుఁడు. అనాత్మ విషయకములగు నితర వాక్యములను విడిచివెట్టుఁడు.
మోక్షమునకు ఇట్టి బ్రహ్మసాక్షాత్కారము సముద్రమునకు చెలియలి

కట్టవలె హద్దగుచున్నది అని యీ శ్రుత్యర్థము. శ్రు. “నానుధ్యాయా బహూంచ్ఛబ్దాన్వాచో విగ్లాపనం హి తత్” అనాత్ విషయకములగు ననేక శబ్దములను స్థరింప రాదు. అట్లు స్థరించుటవలన మనస్సునకును ఉచ్చరించుటవలన వాక్కునకును శ్రమ కలుగును. అని దీని యర్థము. కావున కావ్యతర్కాదుల నభ్యసించుట బ్రహ్మనుసంధానమునకు భంగకరము గనుక వానిని తత్త్వానుసంధానము జేయువాఁ డవశ్యముగా విడిచిపెట్టవలయును.

అవ. స్నానభోజనాదులను జేయవచ్చును. కావ్యతర్కాదుల నభ్యసించఁ గూడదు, అనుట నా కంత బాగుండలేదు. వదలిపెట్టిన రెంటిని వదిలిపెట్టవలసినదే. స్వీకరించిన రెంటిని స్వీకరింపవలసినదే యని పట్టుదలతోఁ బ్రశ్నింపఁగా సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆహారాది త్యజన్నైవ జీవే శ్చాస్త్రాంతరం త్యజన్,

కిం న జీవసి యేనైవం కరోష్యత దురాగ్రహమ్.

129

వ్యా. నను తత్త్వానుసంధానాతిరిక్తమాహారాది యథా న త్యజ్యత ఏవ మితర శాస్త్రాద్యభ్యాసోఽపి క్రియతా మిత్యాగ్రహం కుర్వాణం ప్రత్యాహ—ఆహారాదీతి.

టీ. ఆహారాది=అన్నపానాదులను, త్యజన్=విడిచిపెట్టినచో, నైవ జీవేత్ = జీవింప శక్యము కాదు. శాస్త్రాంతరం = ఇతర శాస్త్రమును (కావ్యతర్కాదులను), త్యజన్=వదిలిపెట్టుచు, న జీవసి కిం = జీవింపలేవా (జీవింపవచ్చు ననుట), అత్ర = ఇందువిషయమున, యేన = ఏకారణముచేత, ఏవం = ఈవిధముగా, దురాగ్రహం = చెడ్డపట్టుదలను, కరోషి = చేయుచున్నావు?

తా. అన్నపానాదులను వర్జించి బ్రతుక లేము. కావ్యతర్కాద్య భ్యాసమును వర్జించి బ్రతుకలేమా? బ్రతుకవచ్చును. ఇట్టివిషయమున స్నానభోజనాదులు బ్రహ్మభ్యాసమునకు బాధకములు గావు. కనుక చేయ వచ్చు నని నేను చెప్పఁగా కావ్యతర్కాదులు గూడఁ జేయ వచ్చు నని నీ కి పిచ్చిపట్టుదల యేల? కావ్యతర్కాద్యభ్యాసము వలె భోజనాదిక మపాయకరము గా దని భావము.

అవ. అయితే జనకుఁడు మొదలగువారు తత్త్వవిదులు గదా. వారు రాజ్యపరిపాలనము మొదలగు వ్యవహారముల నెట్లు చేసిరి అని ప్రశ్నించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జనకాదేః కథం రాజ్య మితి చేద్దృఢబోధతః,

తథా తవాపి చేత్తర్కం పఠ యద్వా కృషిం కురు.

130

1. 7

వ్యా. నను, తర్హి జనకాదీనాం తత్త్వవిదామపి కథం రాజ్యపరిపాలనాదౌ ప్రవృత్తిరితి శంకతే—జనకాదేరితి. దృఢాపరోక్షజ్ఞానిత్వాత్తేషాం సా న బాధికే త్యభిప్రాయేణ పరిహారతి—తర్హి మమాపి దృఢబోధోఽస్తీతి వదంతం ప్రత్యాహ— తథేతి.

టీ. జనకాదేః = జనకుఁడు మొదలైనవారికి, రాజ్యం = రాజ్యపాలనము మొదలగు వ్యవహారప్రవృత్తి, కథమితి చేత్ = ఎట్లు పనికివచ్చె నంటివా, దృఢబోధతః— దృఢ=చలింపని, బోధతః = అపరోక్షజ్ఞానమువలన (పనికి వచ్చె నని తెలియుము). తవాపి=నీకును, తథాచేత్ = అట్టి దృఢాపరోక్షజ్ఞానముగలిగి యుండెనేని, తర్కం = తర్కశాస్త్రమును, పఠ=అభ్యసించుము. యద్వా=అట్లుగాక, కృషిం = వ్యవసాయమును, కురు = చేయుము.

తా. జనకుఁడు మొదలగు జ్ఞానులు రాజ్యపరిపాలనము మొదలగు వ్యవహారములు చేసియుండలేదా అని యనెదవేమో వారు దృఢమైనయపరోక్షజ్ఞానము గలవారు గనుక ఆవ్యవహారాదులు వారి బ్రహ్మభ్యాసమునకు బాధకములు గాకపోయెను. నీకును అట్టి దృఢజ్ఞానము కలిగియుండినచో నపుడు కావ్యతర్కాభ్యాసముఁ జేసినను కృషివాణిజ్యాదులు సల్పినను బాధకము లేదు. దృఢాపరోక్షజ్ఞానము గలుగకపూర్వము ప్రాణములు నిల్చుటకు నన్నపానాదులు దక్క మఱి యేవియును బనికిరావు.

అవ. తత్త్వవేత్తలు సంసారము నిస్సార మైన దని యెఱింగియు నేల సంసారమునం బ్రవర్తించుచున్నారో అని యడిగెదవేని చెప్పెద వినుము:—

శ్లో. మిథ్యాత్వవాసనాదార్థ్యే ప్రారబ్ధక్షయకాంక్షయా,
అక్లిశ్నంతః ప్రవర్తంతే స్వస్వకర్తానుసారతః.

131

వ్యా. నను తత్త్వవిదస్సంసారాసారతాం జానంతః కుత స్తత్ర ప్రవర్తిష్యంతే ఇత్యాశంక్య ప్రారబ్ధస్యావశ్యం భావిఫలత్వాద్బోధేన తత్తత్క్షయాయ ప్రవృత్తి రిత్యాహ—మిథ్యాత్వేతి.

టీ. మిథ్యాత్వవాసనాదార్థ్యే సతి - మిథ్యాత్వ=జగత్ మిథ్యాత్వముయొక్క, వాసనా = సంస్కారముయొక్క, దార్థ్యేసతి = దృఢత్వము గలిగియున్నప్పుడు, ప్రారబ్ధక్షయకాంక్షయా - ప్రారబ్ధ = ప్రారబ్ధకర్తయొక్క, క్షయ = నశించుటయొక్క, కాంక్షయా=కోరిక చేత, అక్లిశ్నంతః=ఏమి శ్రమ లేనివారగుచు, స్వస్వకర్తానుసారతః= తమ తమ ప్రారబ్ధానుసారముగ, ప్రవర్తంతే = ప్రవర్తించుచున్నారు.

తా. జ్ఞానులు జగత్తు మిథ్య యనియు, బ్రహ్మస్వరూపము కన్ప
నితర మేమియు లే దనియు దృఢజ్ఞానము గలవారు గనుక ప్రారబ్ధ
కర్తము ననుసరించి యా ప్రారబ్ధక్షయమును గోరుచు క్షేత్రహితులై
సంసారమునఁ బ్రవర్తించుచున్నారు. “ప్రారబ్ధం భోగతో నశ్యేత్” =
ప్రారబ్ధకర్త మనుభవించినఁ గాని త్షయింప దని యున్నది గనుక ప్రారబ్ధ
క్షయముకొఱకుఁగాను జ్ఞానులు సంసారమునఁ బ్రవర్తించుచున్నారని
యెఱుంగవలయును.

అవ. అయితే అనాచారమునందుఁ గూడఁ బ్రవృత్తి యుండునా యని శంకించి
బదులు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అతి ప్రసంగో మాశంక్యస్వకర్త వశవర్తినాం,
అస్తు వా కేన శక్యేత కర్త వారయితుం వద. 132

వ్యా. తర్హనాచారేఽపి ప్రవృత్తిస్యాదిత్యాశంక్యాహ—అతిప్రసంగ ఇతి.
ప్రారబ్ధవశాదేవతిప్రసంగోఽపి స్యాదిత్యాశంక్యాంగీకరోతి—అస్త్వీతి.

టీ. స్వకర్త వశవర్తినాం = తమ ప్రారబ్ధకర్తాధీనముగాఁ బ్రవర్తించెడి జ్ఞానులకు,
అతి ప్రసంగః=అతిప్రసంగము, మా శంక్యః = శంకింపరాదు. అస్తు వా=అతిప్రసంగము
గలిగినఁగలుగుఁగాక, కేన = ఎవ్వనిచేత, కర్త=ప్రారబ్ధకర్తము, వారయితుం = నివారించు
చుటకొఱకు, శక్యేత = శక్యమగునో, వద = చెప్పమా.

తా. తమ తమ ప్రారబ్ధకర్తము ననుసరించి ప్రవర్తించెడి జ్ఞానులు
విధినిషేధముల గమనించి ప్రవర్తించు రనఁగూడదు. ఒకవేళఁ బ్రవర్తించినం
బ్రవర్తించురుగాక, ప్రారబ్ధకర్తమును నడ్డగించుటకు ఎవనికి
శక్తి గలదు? విధినిషేధరూపశాస్త్రము నుల్లంఘించుట అతిప్రసంగ
మనఁబడును. అట్టి అతిప్రసంగము గలిగినను జ్ఞానులకు తప్పు లే
దనుట.

అవ. జ్ఞానులకును అజ్ఞానులకును ప్రారబ్ధకర్తమును తప్పక యనుభవించుట సమాన
మైనయెడల వీరు జ్ఞాను లని వీ రజ్ఞాను లని తారతమ్య మే మున్నది? అని శంకించినఁ
జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జ్ఞానినోఽజ్ఞానిన శ్చాత్త సమే ప్రారబ్ధకర్తణి,
న క్షేతో జ్ఞానినో ధై ర్యాన్మాఢః క్లి శ్యత్యధై ర్యతః. 133

వ్యా. నను జ్ఞాన్యజ్ఞానినోః ప్రారబ్ధకర్తణ్యవశ్యభోక్తవ్యతయా సమానేఽనయోకి
తో బై లక్షణ్యసిద్ధితిత్యాశంక్యాహ—జ్ఞానిన ఇతి.

టీ. అత్ర=ప్రార్థకర్త తప్పక యనుభవింపవలసినదే అనుటయందు, జ్ఞానినః = జ్ఞానికిని, అజ్ఞానినశ్చ=అజ్ఞానికిని, ప్రార్థకర్తణి = ప్రార్థకర్త, సమే సతి = సమానమై యుండఁగా, జ్ఞానినః=జ్ఞానికి, ధైర్యాత్ = ధైర్యమువలన, క్షేషః = కష్టము, న=లేదు, మూఢః = అజ్ఞాని, అధైర్యతః = అధైర్యమువలన, క్లిశ్యతి=క్షేషము నొందుచున్నాఁడు (దుఃఖపడుచున్నాఁడు.)

తా. జ్ఞాన్యజ్ఞానులకు ప్రార్థకర్త ననుభవించుట సమానమే యైనను ధైర్యమువలన జ్ఞాని దుఃఖపడఁడు. అజ్ఞాని దుఃఖపడును. జ్ఞానికిని అజ్ఞానికిని నిదే భేదము.

అవ. ఇప్పు డిందువిషయమున దృష్టాంతము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. మార్గే గంత్రోర్ద్వయోశ్చాశ్రింతౌ సమాయామప్యదూరతాం,
జానన్ దైర్యాద్ద్రుతం గచ్ఛ త్యన్య స్తిష్ఠతి దీనధీః. 134

వ్యా. తత్ర దృష్టాంతమాహ—మార్గఇతి.

టీ. మార్గే=మార్గమునందు, గంత్రోః = పోవుచుండెడి, ద్వయోః=జ్ఞాన్యజ్ఞానుల కిరువురకును, శ్రాంతౌ = శ్రమ, సమాయామపి = సమానముగా నుండినను, ధైర్యాత్ = ధైర్యమువలన, అదూరతాం = సామీప్యమును, (జ్ఞానీ = జ్ఞానియగువాఁడు), జానన్ = గుర్తెఱుఁగుచు, గచ్ఛతి = పోవుచున్నాఁడు, దీనధీః = దైన్యబుద్ధిగల, అన్యః = మఱి యొకఁడు (అజ్ఞాని), తిష్ఠతి = అధైర్యమువలన నిలుచుచున్నాఁడు.

తా. ఒక చోటికిఁ బోవలయు నని జ్ఞానియు నజ్ఞానియు బయలు దేటి మార్గమునఁ బోవుచుండఁగా కొంతదూరము పోవుసరికి నిరువుర కును మార్గశ్రమ సమానముగా నుండినప్పటికిని జ్ఞాని ధైర్యముచేత పోవలసినతావు చాలదగ్గర నున్నట్లు తలంచుచు ననాయాసముగాఁ బోవుచున్నాఁడు. రెండవవాఁ డగు నజ్ఞాని దుర్బలచిత్తుఁడు గనుక ధైర్యము లేక యయ్యో కాళ్లు గుడ్డపేలికలవలె తేలిపోవుచున్నవే అని దుఃఖించుచు పోలేక నిలిచిపోవుచున్నాఁడు. ఈలాగున జ్ఞాన్య జ్ఞానుల కిరువురకుఁ బ్రార్థకర్తానుభవమునందు సామ్య ముండినను దుఃఖ పడుటలోమాత్రము భేదము గన్పట్టుచున్నది.

అవ. శ్రు. “ఆత్మానం చేత్” అనెడి మంత్రముయొక్క పూర్వార్థమును నీ విధముగా ననువదించుచు జ్ఞానఫలమును దెల్పెడి యామంత్రముయొక్క యుత్తరార్థ మునుగూర్చి ప్రసంగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సాక్షాత్కృతాత్తథీ స్సమ్య గవిపర్యయ బాధితః,

కిమిచ్ఛక్ కస్య కామాయ శరీర మనుసంజ్వరేత్ .

135

వ్యా. ఇత్థముపపాదితమాత్తానం చేదితి మంత్రస్య పూర్వార్థమనుపదక్ ఫల ప్రదర్శన పరము త్తర్థార్థమవతారయతి—సాక్షాదితి. సమ్యక్సాక్షాత్కృతాత్తథీః సాక్షాత్కృతః ఆత్మాయయా సాసాక్షాత్కృతాత్తా తాదృశీ ధీర్యస్యసః సాక్షాత్కృతాత్తథీః అవిపర్యయబాధితః విపర్యయేణ దేహాద్యాత్ త్వబుద్ధ్యా బాధితో న భవతీత్యవిపర్యయ బాధితః ఉభయం హేతుగర్భితం విశేషణమ్.

టీ. సమ్యక్ = లెస్సగా, సాక్షాత్కృతాత్తః - సాక్షాత్కృత = సాక్షాత్కరింపబడిన (అపరోక్షముగాఁ దెలిసికొనబడిన), ఆత్త=ఆత్మగల, ధీః = బుద్ధిగల వాఁడు, అవిపర్యయబాధితః = దేహాదికమే యాత్మ యనెడి విపరీతబుద్ధిచేత బాధింపఁ బడనివాఁడగుచు, కిమిచ్ఛక్ = ఏమి ఫలమును గోరుచు, కస్య = ఏభోక్తయొక్క, కామాయ = ప్రీతికొఱకు, శరీరం = శరీరము, (తప్యమానం = తపించుచుండఁగా), అను సంజ్వరేత్ = అనుసరించి తపించును? (వాస్తవముగా ద్వైతభా)తి లేకుండుట చేత నెంత మాత్రము తపింపఁ దనుట).

తా. ఈ ప్రకరణారంభమునఁ దెల్పబడిన మంత్రముయొక్క యుత్తర్థార్థ మే మని చెప్పుచున్న దనఁగా ఆత్మయొక్క యపరోక్ష జ్ఞానముగలిగి దేహమే నే ననెడి విపరీతభావన పూర్తిగా నశించినట్టి జ్ఞాని యేమి లాభమును గోరి యేభోక్తయొక్క ప్రీతికొఱకు దేహము తపింపఁగా నట్టిదేహము ననుసరించి తపించు నని యాక్షేపించుచున్నది. సంపూర్ణమైన జ్ఞానదశయందు మాయాకల్పితం బగు భోక్తృభోగ్యాత్తకమైన ద్వైతభావము లేమింజేసి జ్ఞానికి తాపము లే దని భావము.

అవ. ఇప్పు డీశ్లోకమునం దామంత్రయొక్క యుత్తర్థార్థమునకుఁ దాత్పర్యముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జగన్తి ధ్యాత్వధీభావా దాక్షిప్తా కామ్య కాముకౌ,

తయో రభావే సంతాప శ్శామ్యేన్నిన్నేహదీపవత్ .

136

వ్యా. అస్య మంత్రార్థస్య తాత్పర్యమాహ—జగన్తి ధ్యేతి. కామ్యం చ కాముకత్వ కామ్యకాముకౌ తావాక్షిప్తా నిరస్తౌ తన్ని రాకరణే కారణమాహ—జగన్తి ధ్యాత్వేతి. తతః కిమిత్యత ఆహ—తయోరితి. తయోః కామ్యకాముకయోరభావే సంతాపః కామనానిమిత్తకః. కారణాభావాన్నిన్నేహదీపవత్ శామ్యేదిత్యర్థః.

టీ. జగన్మిథ్యాత్వద్వితీయాత్ - జగత్ = దేహేంద్రియాదిజగత్తుయొక్క, మిథ్యాత్వద్వితీయాత్ = మిథ్యాత్వజ్ఞానమువలన, కామ్యకామకౌ - కామ్య = కోరదగిన పదార్థమును, కామకౌ = కోరునట్టి పురుషుఁడు, ఆక్షిప్తా = ఉభయములును నిరాకరింపఁ బడిరి, తయోః = ఆరెంటికిని (కామ్యకామకుల కనుట), అభావే సతి = లేమి కలుగుచుండఁగా, నిస్నేహదీపవత్ = చమురు లేని దీపమువలె, సంతాపః = కామనానిమిత్తమగు దుఃఖము, శామ్యేత్ = అణగిపోవును.

తా. ఎప్పుడు దేహేంద్రియాది జగన్మిథ్యాత్వజ్ఞానము దృఢముగా నేర్పడెనో యప్పుడు కోరదగిన భోగ్యపదార్థము లేదు. ఆ పదార్థము నపేక్షించెడి పురుషుఁడును లేడు. ఇట్లు భోగ్యపదార్థంబును భోక్తయును లేకపోవుచుండఁగా భోగనిమిత్త మగు దుఃఖము చమురు లేని దీపము చల్లారునట్లు నశింపును. కారణమైన కామ్య మెప్పుడు లేకపోయెనో తత్కార్య మగు దుఃఖంబును అప్పుడే లేకపోవును అని భావము.

అవ. కోరదగినపదార్థ మెప్పుడు లేదో, కోరికయు కోరుటవలని దుఃఖంబును లే దని లోకానుభవమును శంకించుకొని తగిన సమాధానముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గంధర్వపత్తనే కించిన్నైంద్రజాలికనిర్మితే,

జానన్ కామయతే కింతు జిహాసతి హాసన్నిదమ్.

137

వ్యా. కామ్యాభావా త్కామనాభావః క్వ దృష్ట ఇత్యాశంక్యాహ — గంధర్వేతి. మాయానిర్మితే పత్తనే స్థితం వస్తు కించిదపి ఇదమైంద్రజాలికనిర్మితమితి జానన్ కామయతే న కేవలం కామానాభావః ప్రత్యుత్తేదమన్వతమితి హాసన్ జిహాసతి పరిత్యక్తుమిచ్ఛతి.

టీ. వింద్రజాలికనిర్మితే - వింద్రజాలిక = ఇంద్రజాలముచేయు గారడీవాని చేత, నిర్మితే = మాయచేత కల్పింపబడిన, గంధర్వపత్తనే = గంధర్వనగరమునందు, (స్థితం = ఉన్నట్టివస్తువు,) కించిదపి = కొంచెమైనను, జానన్ = ఇది గారడీవానిమాయ చేత కల్పింపబడిన దని యెఱుంగుచు, న కామయతే = అపేక్షింపఁడు. కింతు = ఇక నే మనఁగా, ఇదం = ఈకనిపించెడిది = సత్యము గా దని. హాసన్ = నవ్వుచు, జిహాసతి = వదలిపెట్టఁ దలఁచుచున్నాఁడు.—

తా. ఒక గారడీవాఁ డింద్రజాల మనియెడి వినోదమును జేయుచు నొక మాయాపట్టణమును నిర్మింపఁగా నందలివస్తువు లన్నియు

మాయచే కల్పింపబడిన వని యెఱిగినవాఁ డందలి వస్తువును అపేక్షింపకుండుటయే కాక యావస్తువులం గనుఁగొని నవ్వుచు నొక్కవస్తువు నైనఁ దీసికొనఁబూనఁడు.

అవ. ఈసంగతిని ప్రకృతివిషయములలో (దార్ఠాంతికమునందుఁ) జూపు

చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆపాతరమణీయేషు భోగే వ్యేవం విచారవాణ్,

నానురజ్జతి కింత్యేతాన్ దోషదృష్ట్యా జిహాసతి.

138

వ్యా. దార్ఠాంతికే యోజయతి—ఆపాతేతి. ఏవమాపాతరమణీయేషు ప్రతీతి

మాత్రరమ్యేషు భోగేషు భుజ్యంత ఇతి భోగాః విషయాస్సృక్చందనవనితాదయస్తేషు ఏవం విచారవానాపాతరమణీయత్వానుసంధానవాన్నానురజ్జతి నాసక్తిం కరోతి కింతు దోషదర్శనే నైతాన్పరిత్యక్తు మిచ్ఛతి.

టీ. ఆపాతరమణీయేషు = పైకి మాత్రము రమ్యముగా నగపడెడు, భోగేషు = స్త్రీలు, పుష్పములు, చందనము మొదలగు విషయములందు, ఏవం = ఈవిధముగా, విచారవాణ్ = ఇవి పైకిమాత్రమందముగాఁ గనఁబడు నని తలఁచెడివాఁడు, నానురజ్జతి = వాని నపేక్షింపఁడు. కింతు = ఇక నేమనఁగా, దోషదృష్ట్యా = వానిలోపములను దెలియుటచేత, ఏతాన్ = ఈసక్చందనవనితాదిభోగంబులను, జిహాసతి=విడువఁ దలఁచుచున్నాఁడు.

తా. పైకి అందముగాఁ గన్నడును గాని విచారించిన నన్నియు నసహ్యము లని పరిశీలన బుద్ధిగలవాఁడు స్త్రీలను పుష్పములను చందనాదులను కోరకుండుటయే కాక వానిని దూరముగా విడిచిపెట్టఁ బూనుచున్నాఁడు.

అవ. విషయములందలి దోషములం దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అర్థానామార్జనే క్లేశ స్తదైవ పరిపాలనే,

నాశే దుఃఖం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థాన్ క్లేశకారిణః.

139

వ్యా. కే తే విషయదోషా ఇత్యత ఆహ—అర్థానామితి.

టీ. అర్థానాం = ధనము మొదలగు విషయములయొక్క, ఆర్జనే = సంపాదించుటయందును, తదైవ = ఆవిధముననే, పరిపాలనే = సంపాదింపఁబడినవానిని గాపాడుటయందును, క్లేశః = శ్రమము, (భవతి = కలుగుచున్నది.) నాశే = ధనాదివిషయములు నశించుటయందును, దుఃఖం = విచారము (కలుగును.) వ్యయే = ధనాదివిషయములు

నష్టమందును, దుఃఖం = క్షేషము (కలుగును.) క్షేషకారిణి = సర్వవిధంబుల దుఃఖ హేతువులైన, అర్థాన్ = ధనాదివిషయములను గూర్చి, ధిక్ = కాల్పనా, అని నింద చేయ నగును.

తా. ధనాదివిషయములను సంపాదించుటయందును దుఃఖమే కలుగుచున్నది; సంపాదించిన ధనాదులను గాపాడుకొనునప్పుడును కష్టము తప్పదు. ఆధనాదివిషయములు చోరులు మొదలైనవారిచేత నపహరింపఁబడినప్పుడును దుఃఖము కలుగును. చేతిమీఁదుగా ఖర్చుచేయ వలసివచ్చినప్పుడును కష్టముగానే యుండును. ఇట్లు సర్వవిధముల చేతను దుఃఖదాయకములగు నాధనాదులను తగులఁబెట్టనా యని నిందింపవచ్చును.

అవ. ఈరీతిగా విషయములయందలి దుఃఖహేతుత్వమును దెలిపి యందలియస హ్యతను జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాంసపాంచాలికాయాస్తు యంత్రలోలేఽంగపంజరే,

స్నాయ్వస్థిగ్రంథిశాలిన్యాః స్త్రీయాః కిమివ శోభనమ్.

140

వ్యా. ఏవం విషయాణాం దుఃఖహేతుత్వం ప్రదర్శ్యాశోభనత్వం క్వచిద్దర్శ యతి—మాంసేత్యాదిశ్లోకద్వయేన. స్నాయవస్థిరాః అస్థీని ప్రస్థాని. గ్రంథయో మాంసనిచయరూపనితంబస్తనాదయ ఏతైశ్చ సహితాయాః మాంసపాంచాలికాయాః పుత్రలికాయాయోషితోయంత్రలోకే యంత్రవచ్ఛంచలశీలే అంగపంజరే అంగాన్యేవ పంజరం నీడం తస్మిన్ శరీరే కిం శోభనమివ! న కిమపీత్యర్థః.

టీ. స్నాయ్వస్థిగ్రంథిశాలిన్యాః - స్నాయు=నరములతోడను, అస్థి = యెము కలతోడను, గ్రంథి = స్తనములు మొదలగు కణుతులతోడను, శాలిన్యాః = ప్రకా శించుచున్నట్టియు, (నరములు, యెముకలు, స్తనములు మొదలగు మాంసపిండములు గలది యనుట.) మాంసపాంచాలికాయాః = మాంసమయ మగు బొమ్మవంటి, స్త్రీయాః = ఆఁడుదానియొక్క, యంత్రలోలే = యంత్రమువలె చలించు స్వభావము గల, అంగపంజరే = పంజరమువంటి శరీరమునందు, కిమివ శోభనం = ఏమి రమ్యత యున్నది? (రమ్యత లేనే లే దనుట).

తా. ప్రతివారలును స్త్రీలను జూచి వ్యామోహపడుచున్నారు. ఉన్న దున్నట్లు స్త్రీస్వరూపమును విమర్శచేసినచో నరములు, ఎముక లును, పిఱుఁదలును, స్తనములును అనియెడి మాంసపుముద్దలును

గలిగి కదలేడు యంత్రపుబొమ్మవంటి శరీరమునందు వేడుకపడఁ దగినది యే మున్నది ?

శ్లో. ఏవమాదిషు శాస్త్రేషు దోషాస్సమ్యక్ప్రపంచితాః,
విమృశన్ననిశం తాని కథం దుఃఖేషు మజ్జతి. 141

వ్యా. ఏవమాదిష్యిత్యాదిశబ్దేన “త్వజ్ఞాంసరక్తబాష్పాంబు పృథక్కృత్వా విలోచనే, సమాలోకయ రమ్యం చేత్కిం ముఖా పరిముహ్యసి” ఇత్యేవమాదయో గృహ్యంతే.

టీ. ఏవమాదిషు = ఇది మొదలగు, శాస్త్రేషు = శాస్త్రములయందు, దోషాః = విషయములయందలి లోపములు, సమ్యక్ = లెస్సగా, ప్రపంచితాః = వివరింపఁబడినవి. తాని = ఆలోపములను, అనిశం = ఎల్లప్పుడును, విమృశన్ = విమర్శబుద్ధితోఁ జూచెడివాఁడు, దుఃఖేషు = స్త్రీ మొదలగు దుఃఖములయందు, కథం = ఎట్లుగా, మజ్జతి = మునుఁగును? (స్త్రీ మొదలగు విషయముల నపేక్షించఁ డనుట).

తా. పైనఁ జెప్పఁబడిన విధముగా ధనమును స్త్రీలును మొదలగు విషయములయందలి దోషములు శాస్త్రములలో వివరముగాఁ దెల్పఁ బడినవి. అట్టి విషయదోషములను జక్కఁగా గమనించినవాఁ డెన్నఁకిని వానికొఱ కాశపడఁడు. ఇదియునుంగాక విమర్శించునపుడు బుద్ధిలో చర్తమును మాంసమును రక్తమును జొల్లును దేని కది వేఱుగా నున్నట్లు భావించిన నందు రమ్యమగు వస్తువుకొకటి యైన నున్నదా? ఏల వృథాగా వ్యామోహముం జెందెదవని “త్వజ్ఞాంసరక్తబాష్పాంబు పృథక్కృత్వా విలోచనే, సమాలోకయ రమ్యం చేత్కిం ముఖా పరిముహ్యసి.” ఈ మొదలగు శాస్త్రములు గ్రహించనగును.

అవ. ఎప్పుడు విషయములయందలి దోషములను బరికించి తెలిసికొనునో యప్పటినుండి విషయభోగములయం దాసక్తి పుట్ట దని యుక్తియుక్త మగు దృష్టాంత మును దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తుధయా పీడ్యమానోఽపి న విషం హ్యత్తుమిచ్ఛతి,
మృష్టాన్నధ్వస్తృష్టాన న్నామూఢ స్తజ్జిఘత్సతి. 142

వ్యా. విషయదోషదర్శనే సతి భోగేచ్ఛాభావే యుక్తిసహితం దృష్టాంత మాహ—తుధయేతి. స్వయమమూఢః వివేకీ మృష్టాన్నభోజనేన ధ్వస్తావినష్టా తృప్తృష్టా ఆకాంతౌ యస్య స తథోక్తః ఇదం విషమిత్యేవం జానన్ తద్విషం న జిఘత్సతి నాత్తుమిచ్ఛతీత్యర్థః.

టీ. తుధయా = ఆకలిచేత, పీడ్యమానోఽపి = బాధింపబడుచుండినను, విషం = విషమును, అత్తుం = తినుటకు; నేచ్ఛతిహి = ఇచ్చగింపఁడు కదా. అమూఢః = వివేకము గలవాఁడు, మృష్టాన్నధ్వస్తత్పత్ - మృష్టా = పడ్రసోపేతమైన, అన్న = అన్నము తినుటచేత, ధ్వస్త = నశింపఁజేయఁబడిన, తృప్త్ = అపేక్ష కలవాఁడు, తత్ = ఆవిషమును, జానన్ = ఇది విష మని గుర్తెఱుఁగుచు, న జీఘత్సతి = భక్షింపఁగోరఁడు.

తా. ఆకలి యెంత బాధించినను విషమును నెవ్వఁడైన భక్షింపఁ గోరునా? కోరఁడు. పడ్రసోపేతమై పరిశుద్ధమైన పాయసశర్కరా పూపములను భుజించుటచేత నాకలి లేనివాఁడును విషమును ఇది విషమని గుర్తెఱిగినవాఁడును విషమును భక్షింపఁగోరను.

అవ. జ్ఞానికిని ప్రారబ్ధకర్త ప్రబల మగుటవలన భోగేచ్ఛ జనింపఁగూడదా యని యాశంకించి యొక వేళ కోరిక గలిగినను ప్రీతిపూర్వకముగా ననుభవింపఁ డని సమాధానముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రారబ్ధకర్తప్రాబల్యాద్భోగేష్విచ్ఛా భవేద్యది,
క్లిశ్యన్నేవ తదాఽప్యేష భుంక్తే విష్టిగృహీతవత్. 143

వ్యా. నను ప్రారబ్ధకర్తణః ప్రబలత్వాత్ జ్ఞానినోఽపిచ్ఛా భవేదిత్యాశంక్య సత్యామపీచ్ఛాయాం ప్రీతిపురస్సరం న భుంక్తు ఇత్యాహ—ప్రారబ్ధేతి.

టీ. ప్రారబ్ధకర్తప్రాబల్యాత్ - ప్రారబ్ధకర్త = ప్రారబ్ధకర్త యొక్క, ప్రాబల్యాత్ = ప్రబలత్వమువలన, భోగేషు = విషయభోగములయందు, ఇచ్ఛా = జ్ఞానికి కోరిక, భవేద్యది = కలిగినేని, తదాపి = అప్పుడును, ఏషః = ఈజ్ఞాని, విష్టిగృహీతవత్ = కూలిలేక వెట్టిమూటలు మోయువానివలె, క్లిశ్యన్నేవ = దుఃఖపడుచునే, భుంక్తే = అనుభవించు చున్నాఁడు.

తా. ప్రారబ్ధకర్త యొక్క ప్రాబల్యమువలన విషయ భోగముల యందుఁ గోరిక గలిగినేని అప్పుడును, ఎప్పుడును నరకబాధ నొందిన వానివలె దుఃఖపడుచునే యనుభవించును గాని జ్ఞాని యగువాఁడు విషయసుఖములను ప్రీతిపూర్వకముగా ననుభవింపఁడు.

అవ. జ్ఞాని ప్రీతిపూర్వకముగా విషయసుఖముల ననుభవింపఁ డని వానియనుభవము మీకుఁ దెలియు టెట్లు? అనినం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భుంజానానా అపి బుధాశ్శ్రద్ధావంతః కుటుంబినః,
నాద్యాపి కర్త నశ్చిన్న మితి క్లిశ్యంతి సంతతమ్. 144

వ్యా. కథమేతదవగమ్యత ఇత్యాశంక్య లోకదర్శనాదిత్యాహ—భుంజానాఇతి.

టీ. శ్రద్ధాపంతః = శ్రద్ధగలవారును, కుటుంబినః = కుటుంబవంతులును నగు, బుధాః=జ్ఞానులు, భుంజానానా ఆపి=ప్రార్థకర్త ఫలము ననుభవించువారయ్యు, అద్యాపి= ఇప్పటికిని, నః=మాకు, కర్త = ప్రార్థకర్త, నచ్చిన్నమితి=క్షయింపలే దని, సంతతం = ఎల్లప్పుడును, క్లిశ్యంతి = దుఃఖపడుచున్నారు.

తా. లోకమున గురు వేదాంతవాక్యములయందు విశ్వాసము గలిగి దారాపుత్రాదులతోఁ గూడుకొనియుండెడి జ్ఞానులు ప్రార్థకర్త ఫలము ననుభవించుచుండినను మా కి ప్రార్థకర్తము ఇప్పటికిని క్షయింప లేదే యని నిరంతరము దుఃఖించుచుండు రని లోకానుభవము చేతఁ దెలిసికొంటి మని భావము.

అవ. ఈ సంసారదుఃఖ మజ్ఞానులకుఁ బోలే, జ్ఞానులకు కూడ నుండెనేని జ్ఞాన ముండి నిష్ప్రయోజనము గదా యని యాశంకించి సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:— శ్లో. నాయం క్లేశోఽత్ర సంసారతాపః కింతు విరక్తతా,

భ్రాంతిజ్ఞాననిదానో హి తావస్సాంసారికస్త్వస్మృతః.

145

వ్యా. నను తత్త్వవిదాం సంసారనిమిత్తకస్తాపాఽనుపపన్నః జ్ఞానవైయర్థ్యా పాతాదిత్యాశంక్యాహ—నాయమితి. అయం క్లేశః నాద్యాపి కర్తనచ్చిన్నమిత్త్యేష మనుతాపాత్కః సంసారతాపః న భవతి. కింత్వత్ర సంసారే విరక్తతా ఆసక్తిరహితతా. తాపకత్వాభావే యుక్తిమాహ—భ్రాంతితి. హి యస్మాత్కారణా త్సాంసారికస్తాపా భ్రాంతిజ్ఞాననిదానః భ్రాంతిజ్ఞానకరణకస్త్వస్మృతః పూర్వాచాగ్నేః. అయంతు వివేకజ్ఞానమూలత్వాన్న తథావిధ ఇత్యర్థః.

టీ. అయం క్లేశః = ఈదుఃఖము, సంసారతాపః = సంసారసంబంధ మగు పరితాపము, న = కాదు, కింతు = కాక యే మనఁగా, అత్ర = ఈసంసారమందు, విరక్తతా = విరక్తి గలుగుట. భ్రాంతిజ్ఞాననిదానః = భ్రాంతిజ్ఞానము నిమిత్తముగాఁగల, తాపః = దుఃఖము, సాంసారికః = సంసారసంబంధ మగు దుఃఖ మని, స్మృతః = తెలిసిన వారిచేతఁ జెప్పబడినది.

తా. జ్ఞానులు మా కిప్పటికిని ప్రార్థకర్తము క్షయింపకపోయెనే యని దుఃఖించుట సంసారముమీఁద విరక్తి గాని సంసారసంబంధ మగు దుఃఖము గాదు; మఱియు సాంసారికదుఃఖ మనఁగా భ్రాంతిజ్ఞానము చేతఁ గలిగిన పరితాప మగును; అని తెలిసిన వెద్దలు ప్రార్థకర్త యింకను క్షయింప లేదే అనెడు సంతాపము వివేకమూలమైనది గనుక నాదుఃఖమును భ్రాంతిమూలక మగు సంసారదుఃఖ మనఁ గూడ నని చెప్పిరి.

అవ. ఈదుఃఖ మవివేకమూలమైనదో వివేకమూలకమైనదో యెట్లు తెలియునని యాశంకించి సర్వకామములను నివర్తింపఁజేయుటంజేసి వివేకమూలక మని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వివేకేన పరిక్లిశ్య స్వల్పభోగేన తృప్యతి,
అన్యథానంతభోగేఽపి నైవ తృప్యతి కర్హిచిత్. 146

వ్యా. అయం క్షేశో వివేకమూలః అవివేకమూలాః పేతి కుతోఽవగమ్యత ఇత్యాశంక్య కామనివర్తకత్వా ద్వివేకమూల ఇత్యాహ—వివేకేతి.

టీ. వివేకేన = వివేకముచేత, పరిక్లిశ్యక్ = మిక్కిలి క్షేషపడుచు, అల్పభోగేన = స్వల్పమగు సుఖముతో, తృప్యతి = సంతృప్తినొందుచున్నాఁడు, అన్యథా = అట్లు వివేకము లేనియెడల, అనంతభోగేఽపి = అపరిమితసుఖము గలిగినప్పటికిని, కర్హిచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, నైవ తృప్యతి = సంతృప్తిని పొందనే పొందఁడు.

తా. జ్ఞాని యగువాఁడు ఆత్మానాత్మ వివేకముచేత ప్రారబ్ధకర్మము క్షయింప లేదని క్షేషము (సంతాపము) నొందుచుండినను కామము లేనివాఁడు గనుక స్వల్పసుఖముచేతనే సంతృప్తిని బొందుచున్నాఁడు. అట్టి ఆత్మానాత్మ వివేకము లేనివాఁడు విషయసుఖము లెంత కలిగియుండినను కామము నశింపకపోవుటచేత నొకప్పుడును సంతృప్తిని జెందఁడు. కావున జ్ఞానియొక్కదుఃఖము వివేకమూలమైన దని గ్రహింపవలెను.

అవ. జ్ఞానికివలె నజ్ఞానికిఁగూడ విషయసుఖముచేతనే తృప్తి గలుగును. కాబట్టి వివేకము నిష్ప్రయోజన మని యాశంకించి విషయభోగము సంతృప్తికి హేతువు కాదని చెప్పెడి శ్రుతిని బెల్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న జాతు కామః కామానా ముపభోగేన శామ్యతి,
హవిషా కృష్ణవర్ణైవ భూయ ఏవాభివర్ధతే. 147

వ్యా. వివేకేన ఇవావివేకినోఽపి భోగేనైవ తృప్తిస్సాన్వయతో వివేకోఽప్రయోజక ఇత్యాశంక్య భోగస్య తృప్తిహేతుత్వాభావప్రతిపాదికాం శ్రుతిం పఠతి న జాతుకామ ఇతి.

టీ. కామానాం = ప్రియమైన వస్తువులయొక్క, భోగేన = అనుభవించుటచేత, కామః = కోరిక, జాతు = ఎప్పటికిని, న శామ్యతి = తగ్గదు. హవిషా = ఆజ్యముచేత, కృష్ణవర్ణైవ = అగ్నిహోత్రునివలె, భూయః = తర్వాత నధికముగా, అభివర్ధత ఏవ = పెరుఁగుచునే యుండును.

తా. ప్రియమైనవస్తువుల ననుభవించుటచేత నావస్తువులమీఁద ణోరిక యొన్నటికిని తగ్గదు. నేయి పోసినకొలఁది యగ్ని మండుచునే యుండును గాని తగ్గనియట్లు విషయసుఖముల ననుభవించుటచేత కామ మభివృద్ధి చెందును గాని విషయభోగ మింతటితో చాలు నని తృప్తి కలుగనేరదు అని యీ శ్రుతి తాత్పర్యము.

అవ. వివేకమూలక మగు విషయసుఖము సంతృప్తిని గలిగించుట యనుభవసిద్ధ మని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరిజ్ఞా యోపభుక్తో హి భోగో భవతి తుష్టయే,
విజ్ఞాయ సేవితశ్చోరో మైత్రీమేతి న చోరతామ్. 148

వ్యా. వివేక మూలస్య భోగస్య తృప్తిహేతుత్వ మనుభవసిద్ధమిత్యాహ—పరి జ్ఞాయేతి. ఆయం భోగ ఏతావానేసం ప్రయాససాధ్య ఇత్యేవ మనుభవపూర్వ శ్చేదలం బుద్ధిహేతుర్హి దృశ్యత ఇత్యర్థః. నను తృష్ణాహేతో ర్భోగస్య వివేకసాహ చర్య మాత్రేణ కథం తుష్టికరత్వ మిత్యాశంక్య సహచారివిశేషవశాద్విపరీత కార్య కారిత్వం తాకికే దృష్టమిత్యాహ—విజ్ఞాయేతి. ఆయం చోర ఇతి జ్ఞాత్వా తేన సహవర్తమానస్య పురుషస్య న చోరా భవతి. కింతు మిత్ర తా మేతీత్యర్థః.

టీ. పరిజ్ఞాయ=వివేకము కలిగి, ఉపభుక్తః = అనుభవింపఁబడిన, భోగః=విషయ సుఖము, తుష్టయే=తృప్తికొఱకు, భవతిహి=అగుచున్నదిగదా, (తృప్తి హేతువగుచున్న దనుట). విజ్ఞాయ = తెలిసి, సేవితః=సేవింపఁబడిన, చోరః = దొంగ, మైత్రీం=మిత్రత్వ మును, ఏతి=పొందుచున్నాఁడు, చోరతాం=చోరభావమును, నైతి=పొందఁడు.

తా. వివేకముతో విషయసుఖంబుల ననుభవించినయెడల అది సుఖహేతు వగును దానివలన తృప్తియుఁ గలుగును. వీఁడు దొంగ యని తెలిసి వానితో పరిచయము చేసినయెడల, వాఁడు న్నేహితుఁ డగును గాని దొంగ కానేరఁడు. ఇట్టి యనుభవమును లోకమునఁ జూచుచున్నాము గదా.

అవ. ణోరికలు స్వభావముగాఁ గల మనస్సునకు నల్పభోగములచేతఁ దృప్తి గలుగు టెట్లని యాశంకించి నిదిధ్యాసముచేత నేకాగ్రతను బొందిన మనస్సునకు తృప్తి కలుగు నని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మనసో నిగృహీతస్య లీలాభోగోఽల్పకోఽపి యః,

తమేవాలబ్ధవిస్తారం క్లిష్టత్వాద్భవం మన్యతే.

149

వ్యా. నను కామనాస్వరసత్వాన్తనసః కథం స్వల్పభోగేన తృప్తిస్సాస్య దిత్యా శంక్య నిదిధ్యాసనేన గృహీతస్యాతథాత్వాద్భవత్యేవ తృప్తిరిత్యాహ—మనస ఇతి. గృహీతస్య యోగాభ్యాసేన వశీకృతస్య మనసోఽల్పకోఽపి స్వల్పోఽపి లీలా భోగః లీలానుభవో యోఽస్తి, అలబ్ధవిస్తారమప్రాప్తబాహుళ్యం తమేవ భోగం క్లిష్ట త్వాద్దోషయుక్తత్వా ద్భవం మన్యతే, అధికత్వేన జానాతీత్యర్థః.

టీ. నిగృహీతస్య=యోగాభ్యాసముచేత వశపఱచుకొనఁబడిన, మనసః=మనస్సు నకు, అల్పకోఽపి = స్వల్పమైన దైనను, లీలాభోగః = విలాసార్థమైన యనుభవము, యః = ఏది, (అస్తి = కలదో), అలబ్ధవిస్తారం - అలబ్ధ = పొందఁబడని, విస్తారం = బాహుళ్యముగల, (విస్తారము కాని దనుట.) తమేవ = ఆభోగమునే, క్లిష్టత్వాత్ = దోషముతోఁ గూడిన దగుటవలన, భవం మన్యతే = గొప్పగాఁ దలఁచుచున్నాఁడు.

తా. యోగాభ్యాసముచేత స్వాధీనము చేసికొనఁబడిన మనస్సున కెంత స్వల్పభోగమైనను నాయల్పసుఖమునే యధికముగాఁ దలంచుచున్నాఁడు. నిదిధ్యాసనముచేత మనస్సుయొక్క కామనా స్వభావము నశించిపోవుటవలన స్వల్పభోగముచేతనే తృప్తి బొందు చున్నాఁ డని భావము.

అవ. యోగాభ్యాసముచేత నిగ్రహింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడు ఏమాత్రము సుఖము గలిగినను తృప్తి పొందుచున్నాఁడు అని దృష్టాంతముం జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. బద్ధముక్తో మహీపాలో గ్రామమాత్రేణ తుష్యతి,

పరై రబద్ధో నాక్రాంతో న రాష్ట్రం బహు మన్యతే.

150

వ్యా. నిగృహీత మనస స్వల్పేనాపి భోగేన తృప్తిర్భవతీత్యత్ర దృష్టాంత మాహ—బద్ధముక్త ఇతి.

టీ. బద్ధముక్తః - బద్ధ = శత్రువులచేత బంధింపఁబడి. ముక్తః = నదలిపెట్టఁ బడిన, మహీపాలః=భూపాలుఁడు (రాజు). గ్రామమాత్రేణ=ఒక్క గ్రామముచేతనే, తుష్యతి=సంతృప్తిని బొందుచున్నాఁడు. పరైః=శత్రువులచేత, అబద్ధః = బంధింపఁబడ నట్టియు, అనాక్రాంతః = నిరాటంకముగాఁ ప్రవర్తించెడిరాజు, రాష్ట్రం=దేశమును, న బహుమన్యతే = అదియొక్క గొప్పగా తలంపఁడు.

తా. శత్రువులచేతఁ బట్టువడి విడువఁబడిన రాజు ఒక్క గ్రామ మును నీ కిచ్చితిమి పో అని యొక గ్రామము నిచ్చినంతమాత్రమున

నెంతో తృప్తిపడుచున్నాడు. శత్రువులచేతఁ బట్టువడక నిరంకుశముగాఁ బ్రవర్తించెడిరాజున కెన్ని రాజ్యము లిచ్చినను తృప్తియే కలుగదు. ఇట్లులే ఏ కాగ్రతను పొందిన మనస్సున కేమాత్రము సుఖము లభించినను తృప్తి కలుగును. వివేకశూన్యమై నిగ్రహింపఁ బడని మనస్సున కెన్ని భోగములు గలిగినను ఎప్పటికిని తృప్తి గలుగదని భావము.

అవ. వాది యొక పూర్వపక్షమును జేయుచున్నాడు:—

శ్లో. వివేకే జాగ్రతి సతి దోషదర్శనలక్షణే,

కథమారబ్ధకర్తాపి భోగేచ్ఛాం జనయిష్యతి.

151

వ్యా. నను ప్రారబ్ధకర్తప్రాబల్యాద్భోగేష్విచ్ఛా భవేద్యదీత్యత్ర కర్తవశాదిచ్ఛా భవేతిత్యుక్తం. తదనుపపన్నం. ఇచ్ఛావిఘాతినీ వివేకజ్ఞానే సతి తదుత్పత్త్యసంభవాదితి శంకతే—వివేక ఇతి.

టీ. జాగ్రతి = జాగ్రదవస్థయందు, దోషదర్శనలక్షణే - దోషదర్శన = వస్తువులయందలిదోషమును గనిపెట్టుటయే, లక్షణే = స్వరూపముగాఁగల, వివేకే = జ్ఞానము కలిగియుండఁగా, ఆరబ్ధకర్తాపి = ప్రారబ్ధకర్తమును, కథం = ఎట్లు, భోగేష్ఠా = విషయభోగములయందు, ఇచ్ఛాం = వాంఛను, జనయిష్యతి = పుట్టింపఁగలదు? (శోరికను పుట్టింప లే దనుట).

తా. ఓసిద్ధాంతీ, నీ విదివరలో నూటనలువదిమూడవ శ్లోకములోఁ బ్రారబ్ధకర్తవశమువలన జ్ఞానికి విషయభోగములయందు వాంఛ కలుగునని చెప్పియుంటివి. ఆనూట యేమియు బాగుండ లేదు. ఎందువలనననఁగా జాగ్రదవస్థయందు జ్ఞానికి భోగేచ్ఛలను పోఁగొట్టు విషయభోగములయందలి దోషములను తెలియఁజేయునట్టి వివేకజ్ఞాన ముండియుండఁగా ప్రారబ్ధకర్త విషయవాంఛను పుట్టించు ననుట యసమంజసము గదా యని పూర్వపక్షి యాశంకించెను.

అవ. సిద్ధాంతి యట్టిప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. నైష దోషో యతోఽనేకవిధం ప్రారబ్ధ మిష్యతే,

ఇచ్ఛాఽనిచ్ఛా పరేచ్ఛా చ ప్రారబ్ధం త్రివిధం స్మృతమ్.

152

వ్యా. దోషదర్శనే సత్యపీచ్ఛాజన్త సంభవిష్యతి. ప్రారబ్ధస్య నానాప్రకారత్వాదితి పరిహారతి—నైష ఇతి. నానాప్రకారత్వమేవ దర్శయతి. ఇచ్ఛేతి. ఇచ్ఛాజనకమనిచ్ఛయా భోగప్రదం పరేచ్ఛయా భోగప్రదం చేతి త్రివిధమిత్యర్థః.

టీ. యతః = ఏహేతువువలన, ప్రారబ్ధం = ప్రారబ్ధకర్త, అనేకవిధం = పలువిధములు గలదిగా, ఇష్యతే = అంగీకరింపబడుచున్నదో (తతః = ఆహేతువువలన), ఏషః దోషః = ఇట్టిదోషము, న = లేదు. ప్రారబ్ధం = ప్రారబ్ధ కర్త, ఇచ్ఛా = ఇచ్ఛాప్రారబ్ధ మనియు (ఇచ్ఛను పుట్టించునది యనుట.) అనిచ్ఛా = అనిచ్ఛాప్రారబ్ధ మనియు (తానిచ్చుగింపకయే భోగము నిచ్చున దనుట). పరేచ్ఛా చ = పరేచ్ఛా ప్రారబ్ధ మనియు (పరులయొక్క సంకల్పముచేత భోగమునిచ్చునది యనుట). త్రివిధం = ఇట్లు మూడు విధములుగా, స్మృతం = చెప్పబడినది.

తా. ప్రారబ్ధకర్త మూడువిధములుగా జెప్పబడుచున్నది. ఇచ్ఛాప్రారబ్ధమనియు, అనిచ్ఛాప్రారబ్ధ మనియు, పరేచ్ఛాప్రారబ్ధ మనియు మూడువిధములుగా నున్నది. ఇచ్ఛను కలిగించునది గాన నిచ్ఛా ప్రారబ్ధ మనబడును. ఇచ్ఛ లేకయే భోగము నిచ్చుటంజేసి యనిచ్ఛా ప్రారబ్ధ మనబడుచున్నది. పరుల యిచ్ఛచేత భోగము నిచ్చుటంజేసి పరేచ్ఛాప్రారబ్ధ మనబడుచున్నది. ఈలాగున ప్రారబ్ధకర్త మనేక విధంబులుగా నుండుటచేత జ్ఞానికి వివేకజ్ఞాన ముండినప్పటికిని ప్రారబ్ధ కర్త మిచ్ఛను పుట్టించుట దోషము కా దని సిద్ధాంతి పూర్వపక్షికి సమాధానము చెప్పె నని భావము.

అవ. ఇష్య డిచ్ఛాప్రారబ్ధముం దెల్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అపథ్యసేవినశ్చోరా రాజదారరతా అపి,
జానంత ఏవ స్వానర్థమిచ్ఛంత్యారబ్ధకర్త తః.
వ్యా. ఇచ్ఛాప్రారబ్ధం దర్శయతి—అపథ్యేతి.

153

టీ. అపథ్యసేవినః - అపథ్య = తమకు నుత్తరకాలమున మేలు కలిగింపని పనులను, సేవినః = సేవించువారును (అపథ్యవస్తువును భుజించు రోగులును ననుట). చోరాః = దొంగలను, రాజదారరతా అపి - రాజదార = రాజస్త్రీలయందు, రతా అపి = అభిలాషగలవారును, స్వానర్థం = తమకు సంభవించెడి యనర్థమును, జానంత ఏవ = గుర్తెరింగినవారయ్యే, ఆరబ్ధకర్త తః = ప్రారబ్ధమువలన, ఇచ్ఛంతి = దుష్కార్యములు చేయఁ దలఁచుచున్నారు.

తా. అనర్థకరంబు లగు కార్యములను ఆచరించెడువారును అపథ్యవస్తువులను భుజించునట్టి రోగులును పరద్రవ్యముల నపహరించు నట్టి దొంగలును రాజస్త్రీలయం దభిలాష గలవారును వీర లంఘనులు

ప్రారబ్ధకర్తవలనఁ బ్రేరితులై తమ కనర్థము (కీడు) గలుగు నని యెఱింగియు దుష్కార్యములను జేయఁ గడంగుచున్నారు. ఇట్లకార్యములందిచ్చును బుట్టించునది గనుక నిచ్చాప్రారబ్ధమని తెలియవలయును.

అవ. పథ్యము హితము, పథ్యము గానిది (హితమును గలిగింపనిది) అపథ్యము. ఇట్లు అహితమును గలుగఁజేయునిచ్చ ప్రారబ్ధకర్తయొక్క ఫల మని ఎట్లు తెలియును. అని యాశంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న చాత్రైతద్వారయితుమిశ్వరేణాపి శక్యతే,
యత ఈశ్వర ఏవాహ గీతాయా మర్జనం ప్రతి. 154

వ్యా. అపథ్యనేవాదీచ్చాయాః ప్రారబ్ధఫలత్వం కుతోఽవగమ్యత ఇత్యాశంక్య అపరిహార్యత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ—న చేతి. అత్రాఽస్మిన్ లోకే అపథ్యాదీచ్చంతి త్యేతత్కుత ఇత్యత ఆహ—యత ఇతి.

టీ. అత్ర = ఈ ప్రపంచమునందు, ఏతత్ = ఈ ప్రారబ్ధకర్తను, వారయితుం = అడ్డగించుటకు, ఈశ్వరేణాపి = పరమేశ్వరునికైనను, న శక్యతే = శక్యముకాదు, యతః = ఏ హేతువువలన, ఈశ్వర ఏవ = పరమేశ్వరుఁడే, గీతాయాం = భగవద్గీతయందు, అర్జనం ప్రతి = అర్జునునింగూర్చి, ఆహ = చెప్పెనో.

తా. ప్రారబ్ధకర్తఫలమును తప్పించుటకు పరమేశ్వరునకుఁ గూడ శక్యము కాదు. ఏ హేతువువలన భగవద్గీతయందు పరమేశ్వరుం డగు శ్రీకృష్ణుఁడే యర్జునునిఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పియుండెను. అనఁగా ఎవనికి ఏయిచ్చ గలిగినను నదిప్రారబ్ధకర్తఫల మగు ననియు నట్టిప్రారబ్ధకర్తకు పరిహారము లే దనియు భావము.

అవ. కృష్ణుఁడు చెప్పిన యావాక్యమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతే ఋణానవా నపి,
ప్రకృతిం యాంతి భూతాని నిగ్రహాః కిం కరిష్యతి. 155

వ్యా. గీతావాక్యం పఠతి—సదృశమితి. వివేకజ్ఞానవానపి పురషస్వస్యా స్వకీయాయాః ప్రకృతే సదృశమనురూపం చేష్టతే. ప్రకృతిర్నామ పూర్వకృత ధర్తాధర్తాది సంస్కారః వర్తమాన జన్తాధావభివ్యక్తః. జ్ఞానవానపి కిం పునర్దుర్ల సస్యా తప్రకృతిం యాంతి భూతాని. నిగ్రహాః ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్నిరోధో మయాన్యేన వా కృతః కిం కరిష్యతి? న కిమపీత్యర్థః.

టీ. జ్ఞానవానపి = జ్ఞానము గలవాఁడును, స్వస్యాః=తనయొక్క, ప్రకృతేః = ప్రకృతికి (ప్రకృతి యనఁగా నీజన్మమం దభివ్యక్తమైన పూర్వజన్మములయందుఁ జేయబడినధర్మాధర్మములు మొదలగువానియొక్క సంస్కారము). సద్భవం = సమానముగా, చేష్టతే = ప్రవర్తించుచున్నాఁడు. భూతాని = ప్రాణికోటులు, ప్రకృతిం = తమతమ ధర్మాధర్మాదిసంస్కారములను, యాంతి=పొందుచున్నవి, నిగ్రహః = ప్రవృత్తినివృత్తులయొక్క నిగ్రహము (నాచేతను గాని పరునిచేతను గాని చేయఁబడిననిరోధ మనుట). కిం కరిష్యతి = ఏమి చేయలే దనుట).

తా. అర్జునా! యెంత జ్ఞానము గలవాఁడైనను తనపూర్వజన్మ సంస్కారము ననుసరించి యాయాపనులలో ప్రవృత్తినివృత్తులను జరుపుచున్నాఁడు. జ్ఞానియొక్కస్థితియే యిట్లు లుండ, మూఢులసంగతిని గూర్చి చెప్పవలయునా? ప్రాణికోటి యంతయు తమజన్మాంతరమునందలి ధర్మాధర్మ సంస్కారము ననుసరించి ప్రవర్తించుచుండును. అట్టిప్రవృత్తిని మాన్చుటకు నాచేతను మఱియొకనిచేతను కూడ శక్యము గాదు. అని కృష్ణపరమాత్మ యర్జునునకుంజెప్పెను. ఇట్టిభగవద్వాక్యముచేత నీచముందు ననర్థములను గలిగించుకోరికలు ప్రారబ్ధకర్మమువలననే పుట్టింపఁబడుచున్నవని స్పష్టమగుచున్నది.

అవ. ప్రారబ్ధకర్మము మహాతీవ్రమైనదియు ననివార్యంబైనదియు నయి యున్నదనుటకు నింకొకవాక్యసమ్మత్యయుం గల దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవశ్యంభావిభావానాం ప్రతీకారో భవేద్యది,
తదా దుఃఖైర్న లిప్యేరన్నలరామయుధిష్ఠిరాః.

156

వ్యా. తీవ్రప్రారబ్ధస్యాపరిహార్యత్వే వచనాంతరసమ్మతి మాహ—అవశ్యమితి. అవశ్యంభావినాం భావానాం దుఃఖాదీనామిత్యర్థః.

టీ. అవశ్యం = ముఖ్యముగా, భావిభావానాం - భావి=కాఁదగిన, భావానాం= దుఃఖాదిభావములకు, ప్రతీకారః = పరిహారము, భవేద్యది = ఉండినచో, తదా = ఆవెనుకటికాలమునందు, నలరామయుధిష్ఠిరాః = నలచక్రవర్తియు, శ్రీరామచంద్రమూర్తియు, ధర్మరాజును, దుఃఖైః = దుఃఖములచేత, న లిప్యేరన్ = పీడింపఁబడక యుండుదు.

తా. తప్పక సంభవించెడిదుఃఖాదులకుఁ బరిహార ముండినచో పూర్వకాలమునందు నలమహారాజును, శ్రీరామచంద్రమూర్తియు,

ధర్మ రాజును అంతంతకష్టముల నేల యనుభవించెదరు? అంతటి వారయ్య దుఃఖాదులకుఁ బరిహారము లేమింజేసి యన్నియిక్కట్లు పడిరి. కనుక తీవ్రప్రార్థమునకుఁ బరిహారము లే దని యీవాక్యము చేతఁ దెలియఁబడుచున్నది.

అవ. ప్రార్థమునకు పరిహారము లేనిచోఁ బ్రార్థమునుం దప్పింపఁజాలని యీశ్వరున కీశ్వరత్వము చూడ నేతిబీరకాయవంటిదే యగు నని యాశంకించి సమాధానముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. న చేశ్వరత్వ మిశస్య హీయతే తావతా యతః,

అవశ్యంభావితాప్యేషా మిశ్వరేణైవ నిర్జితా. 157

వ్యా. ప్రార్థస్యాపరిహార్యే తత్పరిహారాసమర్థస్యేశ్వరస్యానీశ్వరత్వప్రసంగ ఇత్యాశంక్యాహ—న చేశ్వరత్వమితి. కుత ఇత్యత ఆహ—యతః అవశ్యమితి. యతః కారణాదేషాం దుఃఖాదీనామవశ్యంభావితాపి ఈశ్వరేణైవ నిర్జితా, అతో నానీశ్వరత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః.

టీ. తావతా=ప్రార్థకర్తమును దప్పింపకపోయినంతమాత్రముచేత, ఈశస్య = ఈశ్వరునియొక్క, ఈశ్వరత్వం = ఈశ్వరభావము, న చ హీయతే = లేకపోదు, యతః = ఏకారణమువలన, ఏషాం = ఈదుఃఖాదులయొక్క, అవశ్యంభావితాపి = తప్పక యనుభవింపఁజేయుటయు, ఈశ్వరేణైవ=ఈశ్వరునిచేతనే, నిర్జితా=విర్పటుపఁ బడినదో.

తా. ప్రార్థకర్తమును దప్పింపఁజాలనంతమాత్రముచేత నీశ్వరుని ఈశ్వరత్వంబున కేమాత్రమును గొఱింత గలుగదు. ఈదుఃఖాదులను దప్పక యనుభవింపవలయు ననెడిశాసనముచేసినవాఁ డీశ్వరుఁడే కనుక నతని యీశ్వరత్వమున కేగొఱింతయును లేదు.

అవ. ఈవిధముగా నిచ్చా ప్రార్థమును వివరముగాఁ దెల్పి యిప్పు డనిచ్చా ప్రార్థముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రశోత్తరాభ్యామేవై తద్గమ్య తేద్రునకృష్ణయోః,

అనిచ్చాపూర్వకం చాస్తి ప్రార్థ మితి తచ్ఛృణు. 158

వ్యా. ఏవం సప్రపంచమిచ్చాప్రార్థ మభిధాయానిచ్చాప్రార్థం వక్తుమారభతే—ప్రశోత్తరాభ్యామితి. అనిచ్చాపూర్వకం చ ప్రార్థమస్తి ఏతద్ద్రునకృష్ణయోః ప్రశోత్తరాభ్యామేవ గమ్యతే జ్ఞాయత ఇతి యోజనా. తదభిధానాయ శిష్యమభిముఖకరోతి—తచ్ఛృణోతి.

టీ. అనిచ్ఛాపూర్వకం = తనయిచ్ఛాపూర్వకము గాని, ప్రారబ్ధం చ = ప్రారబ్ధ మొక్కటియు, అస్తీతి = కల దని, ఏతత్ = ఈసంగతి, అర్జునకృష్ణయోః = అర్జునుని యొక్కయు కృష్ణునియొక్కయు, ప్రశ్నోత్తరాభ్యామేవ = క్రమముగా నర్జునిప్రశ్న చేతను శ్రీకృష్ణుఁడు దెల్పినయుత్తరముచేతను, గమ్యతే = తెలియఁబడుచున్నది. తత్ = దానిని, శృణు = తెల్పెద వినుము.

తా. అనిచ్ఛాపూర్వకం బగు ప్రారబ్ధమొక్కటి గలదు. అట్టి ప్రారబ్ధ మున్నట్లు అర్జునునిప్రశ్నవలనను శ్రీకృష్ణునియుత్తరమువలనను దెలియఁబడుచున్నది. దాని నెఱింగించెద విను మని శిష్యుని నున్న ఖునిగాఁ జేయుచున్నాఁడు.

అవ. అర్జునుఁ డనిచ్ఛాప్రారబ్ధమును గుఱించి చేసిన ప్రశ్నమును నిప్పుడు చూపు చున్నాఁడు:—

శ్లో. అథ కేన ప్రయుక్తోఽయం పాపం చరతి పూరుషః,

అనిచ్ఛన్నపి వార్హిణ్యే! బలా దివ నియోజితః.

159

వ్యా. తత్రార్జునస్య ప్రశ్నం తావద్దర్శయతి—అథ కేనేతి. హే వార్హిణ్యే వృష్ణి సంబంధిన్! ఆయం పురుషః కేన ప్రయుక్తః ప్రేరితః అనిచ్ఛన్నపి ఇచ్ఛామ కుర్వన్నపి రాజ్ఞా బలాన్నియోజిత ఇవ పాపం చరతి—ఆచరతి.

టీ. హేవార్హిణ్యే = వృష్ణికులోద్భవుం డగు శ్రీకృష్ణా, అథ = అనంతరము, ఆయం పూరుషః = ఈపురుషుఁడు, కేన = దేనిచేతను, ప్రయుక్తస్య = ప్రేరేపింపఁ బడి, అనిచ్ఛన్నపి=ఇచ్ఛ లేనివాఁడైనను, (రాజ్ఞా = రాజుచేత), బలాత్ = బలాత్కార ముగ, నియోజిత ఇవ = నియమింపఁబడినవానివలె, పాపం = పాపకర్తను, చరతి = ఆచరించుచున్నాఁడో (తెల్పు మనుట).

తా. వృష్ణివంశమున నవతరించిన యో శ్రీకృష్ణా! ఈపురుషుఁడు తన కిచ్ఛ లేకుండినను రాజుచేత బలాత్కారముగ భటుఁడు నియ మితుఁడై పనిచేయునట్లు ఎవనిచేతఁ బ్రేరితుఁ డగుచుఁ బాపకర్తంబుల నాచరించుచున్నాఁడో యనుగ్రహించి తెల్పు మని యర్జునుం డడిగెను.

అవ. ఆయర్జునునిప్రశ్నకు శ్రీకృష్ణుఁడు తెల్పిన యుత్తరమును చెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః,
మహాశనో మహాపాప్తా విద్వేన మిహ వై రిణమ్.

160

వ్యా. శ్రీకృష్ణస్యోత్తరమాహ — కామఇతి. ఏష పురుషప్రవర్తకః రజోగుణాత్సముద్భవః ఉత్పత్తిర్యస్య సః రజోగుణసముద్భవః కామ ఏషః ప్రసిద్ధోఽయం కామః కదాచిత్క్రోధరూపేణాపి పరిణమతే. తతః క్రోధస్స పునః కీదృశః? మహాశనః మహాదశనం విషయజాతం యస్య స మహాశనః, మహాపాప్తా మహతః పాపస్య హేతుత్వా దుపచారా న్మహాపాప్తత్వమస్య అత ఇహ సంసారే ఏవం కామక్రోధ రూపిణం వై రిణం విద్ధి. అయమభిప్రాయః—ప్రారబ్ధవశాదుద్దిక్తరజోగుణకార్యయోః కామక్రోధయోరన్యతరస్యైవ పురుషప్రవర్తత్వం న ప్రవృత్తిరిచ్ఛయేతి.

టీ. ఏషః కామః = ఈకామంబును, ఏషః క్రోధః = ఈక్రోవంబును, రజోగుణ సముద్భవః = రజోగుణంబువలనఁ బుట్టినవి (రజోగుణకార్యము లనుట). మహాశనః= విషయసమూహం బను నధికాహారము గలిగినట్టియు, మహాపాప్తా = గొప్పపాపము నకు హేతు వగుటవలన నౌపచారికముగ మహాపాపియే యనం దగినదియు నగు, ఏనం= ఈకామక్రోధరూపమగు దానిని, ఇహ = ఈజన్మమందు, వై రిణం=పరమశత్రువునుగా, విద్ధి = తెలియుము.

తా. అర్జునా, రజోగుణమువలన బుట్టినకామము (సంకల్పము) పురుషునిఁ బ్రవర్తింపఁజేయునదై యొకప్పు డదియే క్రోధరూపముగా మాఱి దానికి విషయము లనియెడి యెంతయాహారమైనను చాలక పెద్దతిండిపోతు వలె మహాపాపములను కలుగఁజేయుటవలన మహాపాపి యనంబడి యెల్లజనులను నేప్రార్థును బాధించుచుండెడు నీకామ క్రోధంబులనే పరమశత్రువులనుగాఁ దెలిసికొనుము. ప్రారబ్ధకర్తవలన రజోగుణ మతిశయించిన కామముగాఁగాని క్రోధముగాఁగాని యై పురుషునిం బ్రేరేపించి విషయములయందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయును. అంతియగాని యెన్నఁడును బురుషుఁడు తనయిచ్ఛచేత నేవిషయముల యందుఁ బ్రవర్తింపఁ డని గట్టిగా నమ్ముము.

ఆవ. పురుషుని నియమములయందుఁ ప్రవర్తింపఁజేయు నని కామక్రోధము లన వలెనుగాని, అనిచ్ఛాప్రారబ్ధము నేల ప్రవర్తింపఁజేయు నని శంకించి అనిచ్ఛయే పురుషుని విషయములయందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుచున్న దను వాక్యమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధ స్వేన కర్తృణా,
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్తోహ త్కరిష్యస్యవశోఽపి తత్. 161

వ్యా. నన్వత్ర కామక్రోధయోరేవ పురుషప్రవర్తకత్వముపలక్ష్యతే, నానిచ్ఛా ప్రారబ్ధస్వేత్యాశంక్య తస్యైవ ప్రవర్తకత్వప్రతిపాదకం తద్వాక్యం పఠతి—స్వభావ జేనేతి. కౌంతేయ స్వనైవానుష్ఠితేత అత ఏవ స్వకీయేన ప్రారబ్ధేన కర్తృణా నిబద్ధస్యన్ యత్కర్తుం నేచ్ఛసి తదపి మోహాదవివేకతః అవశః పరవశః కరిష్యసి అతోఽనిచ్ఛా ప్రారబ్ధమస్తీత్యభ్యుపగంతవ్యమితి భావః.

టీ. హే కౌంతేయ = కుంతీపుత్రుడవగు నోయర్జునా, స్వేన = తనచేతనే యనుష్ఠింపబడినది గనుక, స్వభావజేన = తనదైన, కర్తృణా = ప్రారబ్ధకర్తముచేత నిబద్ధస్యన్ = నిరోధింపబడినవాడ వగుచు, యత్ = ఏయుద్ధముచు, కర్తుం = చేయుటకు, నేచ్ఛసి = ఇష్టపడవో, తదపి = ఆయుద్ధంబుచు, మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన, అవశస్యన్ = పరవశుండ వగుచు, కరిష్యసి = చేయఁగలవు.

తా. ఓయర్జునా, వెనుకటి జన్మంబులలోఁ దనచే ననుష్ఠింపబడిన దగుటవలన తన ప్రారబ్ధకర్త చేత బంధింపబడినవాడ వగుచు నేయుద్ధము నొనరింపనిష్టపడవో యూయుద్ధమును నవివేకమువలనఁ బరవశుండ వగుచుఁ జేసెద వని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పియుండెను. ఇందువలన ననిచ్ఛాప్రారబ్ధ మొకటి యున్న దని యంగీకరింప వలసియున్నది.

అవ. ఇక పరేచ్ఛాప్రారబ్ధమును గుఱించి తెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నానిచ్ఛంతో న చేచ్ఛంతః పరదాక్షిణ్యసంయుతాః,
సుఖదుఃఖే భజంత్యేతత్పరేచ్ఛాపూర్వకర్త హి. 162

వ్యా. ఇదానీం పరేచ్ఛాప్రారబ్ధమస్తీత్యాహ—నానిచ్ఛంత ఇతి. అనిచ్ఛంతోఽపి న భజంతి. ఇచ్ఛంతోఽపి న భజంతి కింతు పరదాక్షిణ్యసంయుక్తాస్సంతస్తత్ప్రీత్యర్థమేవ సుఖదుఃఖే అనుభవంతి. అత ఏతత్సుఖాదిభోగహేతుభూతం పరేచ్ఛాపూర్వకం ప్రారబ్ధం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. అతఏవ దోషదర్శనే సత్యసి ప్రారబ్ధస్యాపరిహార్యత్వాత్తస్యేచ్ఛాజనకత్వం న నివారయితుం శక్నోతీతి భావః.

టీ. అనిచ్ఛంతః=ఇష్టము లేనివారుచు, సుఖదుఃఖే=సుఖదుఃఖంబులను, న భజంతి అనుభవింపరు; ఇచ్ఛంతశ్చ = ఇష్టపడువారుచు, న భజంతీతి న = అనుభవింపరను మాట లేదు (అనుభవింతు రనుట.) (కింతు = ఇక నే మనఁగా), పరదాక్షిణ్యసంయుతాస్సంతః = ఇతరులదాక్షిణ్యముతోఁ గూడినవారగుచు, సుఖదుఃఖే=సుఖదుఃఖములను,

భజంతి = అనుభవించుచున్నారు. ఏతత్ = ఇది, పరేచ్ఛాపూర్వకర్తహి = పరేచ్ఛా పూర్వకమైన ప్రారబ్ధము గదా.

తా. సుఖదుఃఖములను బుద్ధిపూర్వకముగ ననుభవించును. ఆసుఖ దుఃఖములనే యన్యులయొక్క ప్రీతికొఱకు సమతిపడి యనుభవించుదురు. ఇట్లు సుఖదుఃఖాదిభోగములకు హేతుభూత మగు పరేచ్ఛాప్రారబ్ధము లోకమున సుప్రసిద్ధమే యై యున్నది. కాఁబట్టి జ్ఞానికి విషయముల యందు దోషవృష్టి యుండినను ప్రారబ్ధమునకుఁ బరిహారము లేదు. గనుక దానికి నిచ్చును పుట్టింకండఁ జేయుట కెవ్వరికిని సాధ్యము గాదు.

అవ. జ్ఞానికిని నిచ్చయుండె నేని, శ్రు. “కిమిచ్ఛక్” అనఁగా నేమి ఫలము నిచ్చయించుచు జ్ఞాని ప్రవర్తించు నని చెప్పిన యీ శ్రుత్యర్థమునకు నిప్పుడు మీ రంగీకరించినమాట విరోధించును గదా యని పూర్వవాది యాక్షేపింప నమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కథం తర్హి కిమిచ్ఛన్ని త్యేవ మిచ్ఛా నిషిధ్యతే,

నేచ్ఛానిషేధః కింత్విచ్ఛాబాధో భర్జితబీజవత్.

163

వ్యా. నను తత్త్వవిదోఁపీచ్ఛాంగీకారే కి మిచ్ఛన్నితి శ్రుతివిరోధఇతి శంకతే—కథం తర్హితి. కిమిచ్ఛన్నిత్యనేన వాక్యేన కథమిచ్ఛాభావో వర్జిత ఇత్యర్థః. నానేనేచ్ఛా భావోఁభిధీయతే, కింతు సత్యా ఆపి తస్యాస్సమర్థప్రవృత్తిజనకత్వం నాస్తీతి బోధ్యత ఇతి పరిహారతి—నేచ్ఛానిషేధ ఇతి. స్వరూపేణ సత్యా ఆపి తస్యా స్సామర్థ్యరాహిత్యే దృష్టాంతమాహ—భర్జితేతి.

టీ. తర్హి = అట్లులైనచో, కిమిచ్ఛన్నితి = ఏమి ఫలము నిచ్చయించు ననెడి వాక్యముచేత, ఏవం = ఈవిధముగా, ఇచ్ఛా = కోరిక, కథం=ఎట్లు, నిషిధ్యతే = నిషేధింపబడుచున్నది. (తత్త్వవిదున కిచ్ఛయే లే దని యాశ్రుతి యెట్లు చెప్పె ననుట). ఇచ్ఛా నిషేధః = ఇచ్ఛలేకపోవుట, న=కాదు, కింతు = మఱి యేమనఁగా, భర్జితబీజ వత్ - భర్జిత = వేయించబడిన, బీజవత్ = గింజలవలె, ఇచ్ఛాబాధః = ఇచ్ఛయొక్క లేమి, (ఉక్తః = చెప్పబడెను).

తా. శ్రు. “కిమిచ్ఛక్” ఏమి ఫలము నిచ్చయించుచు అని తత్త్వజ్ఞాని కిచ్ఛయే లే దని శ్రుతి తెల్పుచుండ నీవు తత్త్వజ్ఞాని కిచ్ఛ నంగీకరించుట శ్రుత్యర్థమునకు విరోధము గాదా యనిన నామాట

యొక్క యర్థ మది కాదు. మఱియేమి యనఁగా ఇచ్చ కలిగినను జ్ఞానము గలిగినతర్వాత నాయిచ్చ వేయించఁబడిన గింజలు (అగ్నితప్తం బైన గింజలు) మఱల మొలకలెత్త నట్లు ఆ కలిగినయిచ్చ జననమరణాదికార్యములను బుట్టింపఁజాల దని దాని యర్థము. అనఁగా ఇచ్చా స్వరూప ముండవచ్చును. కాని వేఁచిన గింజలవలె కార్యక్షమము కాక పోవచ్చు నని భావము.

అవ. ఇదివఱకు సంగ్రహముగాఁ దెల్పఁబడినయంశమును విస్తరించి చెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. భర్జితాని తు బీజాని సం త్యక్తకార్యకరాణి చ
విద్వదిచ్చా తథేష్టవ్యాఽసత్త్వబోధాన్న కార్యకృత్. 164

వ్యా. సంక్షేపేణోక్తమర్థం ప్రపంచయతి—భర్జితానీతి. యథా భర్జితాని బీజాని స్వయం స్వరూపేణ విద్యమానాన్యపి నాంకురాది కార్యకారాణి భవంతి, తథా విద్వదిచ్చా స్వయం విద్యమానాపీష్యమాణపదార్థస్యాసత్త్వజ్ఞానేన బాధితత్వాన్న వ్యసనాది కార్యక్షమేత్యర్థః.

టీ. భర్జితాని = అగ్నితప్తములైన (వేయించఁబడిన), బీజానీ తు = విత్తనములైతే, సంతి = స్వరూపముతో నున్నవి. ఆకార్యకరాణిచ=మొలకయెత్తుట మొదలగు పనులను జేయఁజాలవు. తథా = అటువలెనే, విద్వదిచ్చా - విద్వత్ = జ్ఞానియొక్క, ఇచ్చా = ఇచ్చయు, ఏష్టవ్యా = అంగీకరింపఁదగును, అసత్త్వబోధాత్ - అసత్త్వ = జగన్న్యాయత్వముయొక్క, బోధాత్ = జ్ఞానమువలన, కార్యకృత్ = సుఖదుఃఖాది కార్యములను గలిగించునది, న = కాదు.

తా. వేయించఁబడిన గింజలు చూచుటకు గింజలవలె నగపడుచుండినను వానికి మొలక యెత్తఁదగిన శక్తిలేనట్లు జ్ఞానికి నిచ్చ కలిగినను జగత్తు మిథ్య యను నిశ్చయజ్ఞానము కలిగియుండుటవలన సుఖదుఃఖాదులను పునర్జన్మమును నిర్మూలకంబని తెలిసికొనవలయును.

అవ. ప్రయోజనము లేదు గనుక జ్ఞాని కిచ్చయే లే దన రాదా యని శంకించి సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. దగ్ధవిజనురోహేఽపి భక్షణాయోపయుజ్యతే,
విద్వదిచ్చాఽన్యల్పభోగం కుర్యాన్న వ్యసనం బహు. 165

వ్యా. నను తర్హి విదుష ఇచ్చైవ నాంగీకర్తవ్యా, ఫలాభావాదిత్యాశంక్య, ఫలాభావోఽసిద్ధో భోగలక్షణఫలసద్భావాదితి స దృష్టాంతమాహ—దగ్ధబీజమితి. దగ్ధం భజ్జితమితి యావత్. వ్యసనం విపదాదిరూపం బహువిధం వ్యసనం. ని. “వ్యసనం విపది భ్రంశే దోషే కామజ్ఞోపజ” ఇత్యభిధానాత్.

టీ. దగ్ధం = కాల్పబడిన, బీజం = గింజ, అరోహేఽపి = మొలక యెత్తక పోయినను భక్షణాయ = తినుటకు, ఉపయుజ్యతే = పనికివచ్చుచున్నది, (ఆటులనే) విద్వదిచ్ఛాసి = జ్ఞానియొక్క యిచ్ఛయును, ఆల్పభోగం = స్వల్ప మగు భోగమును, కుర్యాత్ = కలుగఁజేయును, బహు వ్యసనం = ఎక్కువదుఃఖమును, న కుర్యాత్ = కలిగింపఁజాలదు.

తా. అగ్నితప్త మగు విత్తనము మొలిపించుటకుఁ బనికి రాక పోయినను తినుట కుపయోగించినట్లు జ్ఞానికిఁ గలిగినయిచ్ఛయు విశేష దుఃఖాదులను గలిగింప లేకపోయినను స్వల్ప భోగమునకుఁ బనికివచ్చు నని యీ దృష్టాంతముచేత స్పష్టమగుచున్నది.

అవ. ప్రారబ్ధకర్త మే భోగద్వారా జననమరణాది దుఃఖములను గలిగించు నని యేల యనరా దనెదవా చెప్పెద విను.—

శ్లో. భోగేన చరితార్థత్వా త్ప్రారబ్ధం కర్త హీయతే,
భోక్తవ్యసత్యతా భ్రాంత్యా వ్యసనం తత్ర జాయతే. 166

వ్యా. నను కర్ణైవ భోగద్వారా వ్యసనమపి జనయేదిత్యాశంక్యాహ—భోగే నేతి. ప్రారబ్ధకర్తణో భోగమాత్ర హేతుత్వాన్న వ్యసనజనకత్వ మిత్యర్థః. కుత స్త్వీ వ్యసనజన్యేత్యత ఆహ—భోక్తవ్యేతి. తత్ర తస్త్విన్విషయే.

టీ. ప్రారబ్ధం = ప్రారబ్ధమనియెడి, కర్త = కర్తము, చరితార్థత్వాత్ = భోగము నిచ్చుటవలన (ప్రారబ్ధకర్త భోగమాత్రమునకుఁ గారణ మగుటవలన), భోగేన=అనుభవించుటచేత, హీయతే = నశించుచున్నది, భ్రాంత్యా = అజ్ఞానముచేత, భోక్తవ్య సత్యతా - భోక్తవ్య = అనుభవింపఁదగిన పదార్థములకు, సత్యతా = సత్యత్వము తోఁచు చుండఁగా, తత్ర = ఆవిషయమందు, వ్యసనం = దుఃఖాదికము, జాయతే = పుట్టును.

తా. ప్రారబ్ధకర్తము భోగమునుమాత్ర మిచ్చి తాను నశించి పోవుచున్నది. కాని వ్యసనమును గలిగింపఁజాలదు. అనుభవింపఁదగిన పదార్థము అజ్ఞానముచేత సత్యముగాఁ దోచునెడ నావిషయమున జననాదిదుఃఖము తప్పక కలుగు నని తెలియవలెను.

అవ. దుఃఖాదులకు హేతు వగు భ్రమనుగుఱించి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మా వినశ్య త్వయం భోగో వర్ధతా ముత్తరోత్తరం,
మా విఘ్నాః ప్రతిబద్ధంతు ధన్వోఽస్త్విస్తాదితి భ్రమః. 167

వ్యా. వ్యసన హేతుం భ్రమం దర్శయతి—మా వినశ్యత్వితి. ఆయం భోగో మా వినశ్యతు. ఏష ఉత్తరోత్తరం వర్ధతాం. విఘ్నాశ్చైచనం మా ప్రతిబద్ధంతు. ఆస్య ప్రతిబంధం మా కుర్వంతు. అస్తాదేవ భోగాదహం ధన్యః కృతార్థోఽస్మి త్యేవం రూపో భ్రమో భవతి. తతశ్చ వ్యసనమిత్యర్థః.

టీ. ఆయం భోగః = ఈభోగము, మా వినశ్యతు = ఎన్నఁటికిని నశింపక పోవుఁ గాక. ఉత్తరోత్తరం = వైవైన, వర్ధతాం = అభివృద్ధియగుఁగాక, విఘ్నాః = అటంక ములు, మా ప్రతిబద్ధంతు = బాధింపకపోవుఁగాక, అస్తాత్ = ఈకలిగినభోగమువలన, ధన్యః అస్మి = ధన్యుఁడ నైతిని; ఇతి = ఇట్లునుకొనుట, భ్రమః = భ్రమ యనఁబడును.

తా. నా కిప్పుడు గలిగిన యీసుఖము నశింపక క్రమముగా నభివృద్ధి పొందవలయును. ఇట్టిభోగమున కేయాటంకములు గలుగకుండును గాక. ఇట్టిసుఖము కలుగుటవలన నేను కృతార్థుఁడను అని యనుకొనుటయే భ్రాంతి యనఁబడును.

అవ. ఇట్టి భ్రాంతి పోవునట్టియుపాయమును ప్రాసంగికముగా నెఱిఁగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యదభావి న తద్భావి భావి చేన్న త దన్యథా,
ఇతి చింతావిషఘ్నోఽయం బోధో భ్రమనివర్తకః. 168

వ్యా. ప్రసంగాదస్య పరిహారోపాయమాహ—యదభావీతి. యద్భవితు మయో గ్యం తన్న భవేదేవ. భవతుం యోగ్యం చైతదన్యథా న భవే దేవేత్యేవం రూప శ్చింతా విషఘ్నః. ఇదం మే శ్రేయః కదా భవిష్యతి? ఇదమనిష్ఠం కదా నివర్తిష్యత ఇత్యేవ మాదిచింతైవ విషమివ స్వసంస్పృష్టపురుషస్య నాశహేతుత్వాద్విషమిదం. చింతావిషం హంతీతి చింతావిషఘ్నః ఏవంభూతో యో బోధస్సోఽయం భ్రమ నివర్తకః పూర్వోక్తభ్రమస్య నివర్తక ఇత్యర్థః.

టీ. యత్ = ఏది, అభావి = కాదో, తత్ = అది, న భావి = కానేకాదు. భావిచేత్ = కావలసియుండెనా, తత్ = అది, అన్యథా = వేఱుగా, న = కాదు, ఇతి = అనెడి, చింతావిషఘ్నః = విచార మనెడి విషమును బోఁగొట్టునట్టి, ఆయం బోధః = ఈజ్ఞానము, భ్రమనివర్తకః = భ్రమను బోఁగొట్టునది (అగును).

తా. ఏది కాదో యది కానేకాదు, కాఁ దగినది కాకమానదు. మనుష్యునకుఁ గలిగెడివిచారము లనెడివిషమును బోఁగొట్టునట్టి యిట్టి జ్ఞానము భ్రాంతిని దొలఁగించును.

అవ. జ్ఞానికిని అజ్ఞానికిని భోగానుభవము సమానముగా నుండి యున్నను నిందులో నొకనికి వ్యసనము గలుగ దనుటయు నిఁకొకనికి (అజ్ఞానికి) వ్యసనము గలుగు ననుటయు నెట్లు పొసఁగు ననిన విపరీతజ్ఞానముయొక్క యునికిలేములంబట్టి యట్లగు నని సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సమేఽపి భోగే వ్యసనం భ్రాంతో గచ్ఛేన్నబుద్ధవాన్,

అశక్యార్థస్య సంకల్పద్భ్రాంతస్య వ్యసనం బహు.

169

వ్యా. నను విద్వదవిదుషో రుభయోరపి భోగిత్వావిశేషే ఏకస్య వ్యసనమపరస్య తు తన్నే త్యేతక్కుత ఇత్యాశఁక్య విపరీతజ్ఞానసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం తత్స్పిద్ధి రిత్యాహ—సమేఽపీతి. బుద్ధవాన్ జ్ఞానవాన్ జ్ఞానీత్యర్థః. భ్రాంతే కథం వ్యసన హేతుత్వమిత్యత ఆహ—అశక్యార్థస్యేతి.

టీ. భోగే = ప్రారబ్ధకర్త ఫలానుభవము, సమేఽపి=(అజ్ఞానికిని జ్ఞానికిని) సమానముగా నుండినను, భ్రాంతః=భ్రమను పొందినవాఁడు, వ్యసనం=దుఃఖమును, గచ్ఛేత్ = పొందును. బుద్ధవాన్ = జ్ఞానము గలవాఁడు, న గచ్ఛేత్ = దుఃఖమును బొందఁడు. భ్రాంతస్య=భ్రాంతిపొందినవానికి, అశక్యార్థస్య=సాధ్యము గానివిషయసముదాయము యొక్క, సంకల్పత్ = సంకల్పమువలన, బహువ్యసనం=అధికమైనదుఃఖము (కలుగును).

తా. జ్ఞానికిని అజ్ఞానికిని ప్రారబ్ధకర్త ఫలానుభవము సమానముగా నుండినను, అజ్ఞాని దుఃఖమును బొందును. జ్ఞాని దుఃఖము నొందఁడు. ఏల యనఁగా నజ్ఞాని తనకు సాధింప నలవికానివిషయములను బలుమాటు చింతించుచు నధికముగా దుఃఖము నొందుచున్నాఁడు; మఱియు విపరీతజ్ఞానము కలిగియుండుటవలన సర్వానర్థములను పొందుచున్నాఁడు. జ్ఞాని యట్టివిపరీతజ్ఞానము లేకపోవుటవలన సర్వానర్థనివృత్తి గలిగి తృప్తిఁ బొందుచున్నాఁడు.

అవ. జ్ఞానికి వ్యసనము లేకపోవుటను చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాయామయత్వం భోగస్య బుద్ధ్వాఽఽస్థాముపసంహరన్,

భుంజానోఽపి న సంకల్పం కురుతే వ్యసనం కుతః.

170

వ్యా. వివేకిన స్తదభావం దర్శయతి—మానూమయత్వమితి.

టీ. భోగస్య = విషయానుభవమునకు, మాయామయత్వం = మిథ్యాత్వమును, బుద్ధ్వా=తలంచి, ఆస్థాం=విషయభోగములయం దాసక్తిని, ఉపసంహరణ్=తగ్గించినవారి డగుచు, భుంజానోఽపి=ప్రారబ్ధకర్త ఫలము ననుభవించుచుండినను, సంకల్పం=విచారమును, న కుదు లే=చేయఁడు. వ్యసనం=దుఃఖము, కుతః=వాని కెట్లు కలుగును ? కలుగ దనుట.

తా. వివేకము గలవాఁడు ప్రారబ్ధకర్త ముయొక్క ఫలభోగము నందు మిథ్యాత్వనిశ్చయము గలిగి విషయభోగములయం దాసక్తిని వీడి కర్త ఫలము ననుభవించుచుండినను సంకల్పమును జేయఁడు గనుక వానికి దుఃఖము లుండనేరవు.

అవ. మిథ్యాత్వజ్ఞాన ముండినను భోగము తాత్కాలికసుఖము నిచ్చుటవలన ఆసక్తి లేకపోవు టెట్లు అని యాశంకించి సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వప్నేంద్రజాలసదృశమచింత్యరచనాత్త కం,
దృష్టం నష్టం జగ త్పశ్యన్ కథం తత్రానురజ్యతి. 171

వ్యా. నను మాయామయత్వబోధే సత్యసి భోగస్య తదాసీంతన సుఖహేతుత్వా త్కుత ఆస్థోపసంహరణ ఇత్యాశంక్య బహువిధదోషదర్శనాదిత్యాహ—స్వప్నేంద్రేతి.

టీ. స్వప్నేంద్రజాలసదృశం = స్వప్నముతోను ఇంద్రజాలముతోను సమానమై నట్టియు, అచింత్యరచనాత్త కం - అచింత్య=ఇట్టిదని యోచింప శక్యముకాని, రచనా= కల్పనయే, ఆత్త కం = స్వరూపముగాఁ గలిగినట్టియు, దృష్టం నష్టం = చూడఁబడుచున్న దగును, నష్టం=నశించెడి, జగత్ = ప్రపంచమును, పశ్యన్ = చూచుచు, తత్ర=అజగత్తు నందు, కథం=వీలాగున, అనురజ్యతి = అనురక్తిని పొందును ? ఆసక్తుఁడు కాఁ డనుట.

తా. స్వప్నమువలెను ఇంద్రజాలమువలెను మిథ్యారూపముగఁ గనఁబడుచు నశించెడిజగత్తును జూచుచు నందలివిషయములయం దన్నియు దోషములే కనఁబడుటచేత నాజగత్తునందును విషయముల యందును జ్ఞాని ఆసక్తుఁడు కాఁ డని భావము.

అవ. జగత్తును స్వప్నేంద్రజాలములవలె చూచుట యేవిధముగాఁ గల్గునో యాయుపాయముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వప్నమూపరోక్ష్యేణ దృష్ట్వా పశ్యన్ స్వజాగరమ్,
చింతయేదప్రమత్త స్సన్నుభౌ వనుదినం ముహుః. 172

వ్యా. ననూ క్తస్వపేంద్రజాలసాదృశ్యాదిజ్ఞానే సత్యాసక్తిభావో న భవేత్త దేవ కుతో జాయత ఇత్యాశంక్య తజ్జన్తోపాయమాహ—స్వస్వప్నమితి శ్లోకద్వయేన. స్వకీయ స్వప్నమపరోక్షతయా దృష్ట్వా స్వకీయం చ జాగరమనుభవన్ స్వప్నజాగ రావుభావపి అప్రమత్తస్సన్తు హుశ్చింతయేత్స్వప్న తుల్యోఽయం జాగర ఇతి.

టీ. స్వస్వప్నం = తనయొక్కస్వప్నమును, ఆపరోక్ష్యేణ = ప్రత్యక్షముగా, దృష్ట్వా=చూచి, స్వజాగరం = తనజాగ్రదవస్థను, పశ్యన్ = కనుగొనుచు, ఉభౌ=స్వప్న జాగరములను రెండింటిని, అప్రమత్తస్కో = పొరపాటులేకుండ, అనుదినం=ప్రతిదినము నందును, ముహుకి=మాటిమాటికిని, చింతయేత్ = విచారింపవలయును. జాగ్రదవస్థయు స్వప్నమువంటిదే యగు నని తలంపవలయు ననుట.

తా. వివేకియగువాఁడు (జ్ఞాని) స్వప్నమును ప్రత్యక్షముగాఁ జూచి తనజాగ్రదవస్థను జూచుచు పొరపాటుపడక స్వప్నజాగరములు రెండింటినిగుఱించి యనుదినంబును స్వప్నమువలె జాగ్రదవస్థయు సత్యము కా దని మాటిమాటికి విచారింపవలయును.

శ్లో. చిరం తయోస్సర్వసామ్య మనుసంధాయ జాగరే,
సత్యత్వబుద్ధిం సంత్యజ్య నానురజ్యతి పూర్వవత్ .

173

వ్యా. ఏవం తయో స్వప్నజాగరణయో స్సర్వసామ్యం తాత్కాలికభోగ హేతుత్వపరిణతివిరసత్వవినాశిత్వాదిలక్షణం చిరమనుసంధాయ జాగరేఽపి సత్యత్వ బుద్ధిం సంత్యజ్య పరిత్యజ్య జాగ్రద్వస్తుష్వపి పూర్వవజ్జగత్సత్యత్వజ్ఞానదశాయామివ నానురజ్యతి అనురక్తో న భవతీత్యర్థః.

టీ. తయోః = ఆస్వప్నజాగ్రదవస్థలకు, సర్వసామ్యం = సర్వవిధముల సాదృశ్య మును, చిరం = బహుకాలము, అనుసంధాయ = తలంచి, జాగరేఽపి = జాగ్రదవస్థ యందును, సత్యత్వబుద్ధిం = సత్యత్వబుద్ధిని, సంత్యజ్య = విడిచివెట్టి, పూర్వవత్ = అజ్ఞానదశయందు వలె, నానురజ్యతి = అనురక్తుఁడు గాఁడు.

తా. ఈలాగున స్వప్నజాగ్రదవస్థలకు రెండింటికిని తాత్కాలిక భోగమునకు హేతు వగుటయు పరిపక్వస్థితియందు విరసత్వమును బొందుటయు నశించుటయు మొదలగులక్షణములు గల సర్వసామ్య మును బహుకాల మనుసంధానముచేసి జాగ్రదవస్థయందఁ గనఁబడెడి యావద్వస్తువులయందును సత్యత్వబుద్ధి లేకపోవుటచేత నజ్ఞానదశలో ననురక్తుఁ డైనట్లు అనురక్తుఁడు కాఁడు. ఆసక్తిని జెందఁ దని భావము.

అవ. ప్రపంచవిషయక మగు మిథ్యాత్వజ్ఞానమునకును విషయసత్యత్వమును ననుసరించెడి భోగమునకును పరస్పరము విరోధ ముండుటవలన మిథ్యాత్వజ్ఞాన ముండియుండగా జ్ఞానికి ప్రారబ్ధకర్తృఫలభోగ మెట్లు. గలుగుట తటస్థించును? అని పూర్వవాది యాక్షేపింపగా విషయము సత్యమై యుండినగాని కర్తృఫలభోగ ముండ దనునియమము లేకపోవుటవలన విరోధము లే దని పరిహరించుచున్నాడు:—

శ్లో. ఇంద్రజాల మిదం ద్వైత మచింత్యరచనాత్వతః,
ఇత్త్యవిస్తరతో హానిః కా వా ప్రారబ్ధభోగతః. 174

వ్యా. నను ప్రపంచగోచరస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానస్య విషయసత్యత్వోపజీవినో భోగస్య చ పరస్పరవిరోధాన్ని థ్యాత్వజ్ఞానే సతి కథం భోగసిద్ధిరిత్యాశంక్య భోగస్య విషయసత్యత్వాపేక్షాభావాన్న విరోధ ఇతి పరిహరతి—ఇంద్రజాలమితి. ఇదం ద్వైతం భోగ్యజాతమచింత్యరచనాత్వాదింద్రజాలవన్ని థ్యేతి యుక్త్యానుసంధాయా విస్తరతో విదుషః ప్రారబ్ధభోగతః ప్రారబ్ధకర్తృఫలయోస్సుఖదుఃఖయో రనుభవేన మిథ్యాత్వానుసంధానస్య కా వా హానిః? వాశబ్దాన్ని థ్యాత్వానుసంధానేన భోగస్య కా హానిః? విభిన్న విషయత్వాదితి భావః.

టీ. అచింత్యరచనాత్వతః - అచింత్య = చింతించుటకు నలవి కాని, రచనాత్వతః = కల్పనారూపము గలిగి యుండుటవలన, ఇదం ద్వైతం = భోగ్యపదార్థములరాశి యగు నీద్వైతము, ఇంద్రజాల మితి = ఇంద్రజాలమువంటి దని (మిథ్య యని), అవిస్తరతః = నిత్య మనుసంధానము చేయుచు మఱవనిజ్ఞానికి, ప్రారబ్ధభోగతః - ప్రారబ్ధ = ప్రారబ్ధకర్తృఫలముయొక్క, భోగతః = అనుభవించుటవలన, హానిః = బాధ, కావా = ఏ మున్నది? ప్రారబ్ధకర్తృఫలమును జగన్ని థ్యాత్వజ్ఞానము నీ రెండును బ్రత్యేకవిషయము లగుటవలన, ప్రారబ్ధకర్తృఫలములైన సుఖదుఃఖములయొక్క యనుభవముచేత జగత్తు మిథ్యయగు నని తలంచుట కేమియు బాధ లేదు. జగత్తు మిథ్య యని యనుసంధానము చేయుటచేత ప్రారబ్ధకర్తృఫలభోగమున కయినను బాధ లే దుట.

గా. అచింత్యరచనారూప మగుటవలన ద్వైత మంతయు నింద్రజాలమువలె మిథ్య యగు నను సంగతిని గుర్తెఱంగినజ్ఞానికి ప్రారబ్ధఫల మగు సుఖదుఃఖానుభవముచేత జగన్ని థ్యాత్వానుసంధానమునకై నను, జగన్ని థ్యాత్వానుసంధానముచేత ప్రారబ్ధభోగమునకై నను హానిలేదు. ప్రారబ్ధకర్తృభోగంబును మిథ్యాత్వజ్ఞానంబును విభిన్నవిషయంబులగుటవలనను, భోగమునకు విషయములయొక్క

సత్యత్వాపేక్షతోఁ బనిలేక పోవుటవలనను రెండింటికి విరోధము లేదని భావము.

అవ. ఆరెండును భిన్నవిషయము లగుటను దెలియఁజేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిర్బంధ స్తత్త్వవిద్యాయా ఇంద్రజాలత్వసంస్కృతౌ,

ప్రారబ్ధస్యాగ్రహణో భోగే జీవస్య సుఖదుఃఖయోః.

175

వ్యా. విభిన్నవిషయత్వమేవ దర్శయతి—నిర్బంధఇతి. తత్త్వవిద్యాయా జగత్త్వగో చరస్య జ్ఞానస్య నింద్రజాలవజ్జగతో మిథ్యాత్వానుసంధానే నిర్బంధః. సతు భోగా పలాపే ప్రారబ్ధకర్తృణశ్చ జీవస్య సుఖదుఃఖయోః ప్రదానే ఆగ్రహః. న తు భోగ్యస్య సత్యత్వాపాదన ఇతి భావః.

టీ. తత్త్వవిద్యాయాః - తత్త్వ=జగత్తుయొక్క స్థితిని దెలిపెడి, విద్యాయాః = జ్ఞానమునకు, ఇంద్రజాలత్వసంస్కృతౌ = ఇంద్రజాలముయొక్క, స్థితిని దలంచుట యందు, నిర్బంధః=పట్టుదల (కలదు). తత్త్వజ్ఞానమునకు జగత్తు మిథ్య యని తోపింపఁ జేయుటకు స్వభావము గలదు గాని కర్తృభోగమును లేకుండఁజేసెడి స్వభావము లేదనుట. ప్రారబ్ధస్య = ప్రారబ్ధకర్తృము, జీవస్య=జీవునియొక్క, సుఖదుఃఖములయందు, ఆగ్రహః= ఆభినివేశము (కలదు). ప్రారబ్ధకర్తృకు జీవునకు సుఖదుఃఖముల నిచ్చుటకు శక్తి కలదు. గాని భోగ్య మగు జగత్తు మిథ్య యని తెల్పుశక్తి లేదనుట.

తా. తత్త్వజ్ఞానమునకు జగత్తు ఇంద్రజాలమువలె మిథ్య యగు నని తెల్పుటకు శక్తి గలదు గాని ప్రారబ్ధకర్తృఫలభోగమును నశింపఁ జేయుటకు శక్తిలేదు. ఇటులనే ప్రారబ్ధకర్తృమునకు జీవునకు సుఖదుఃఖముల నిచ్చుటయందు శక్తిగలదు. కాని ద్వైతమునకు సత్యత్వమును సంపాదించెడిశక్తి లేదు. అనఁగా తత్త్వజ్ఞానము జగన్మిథ్యాత్వము విషయముగాఁ గలది ప్రారబ్ధకర్తృ జీవునకు సుఖదుఃఖానుభవము నిచ్చుట విషయముగాఁ గలది. ఇట్లు రెండును భిన్నవిషయము గలవి యగుటవలనఁ బరస్పరవిరోధము లేదని భావము.

అవ. ఈలాగున తత్త్వజ్ఞానంబును ప్రారబ్ధకర్తృయు భిన్నవిషయంబు లగుటను దెలిపి యనుభవమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విద్యారబ్ధే విరుధ్యేతే న భిన్నవిషయత్వతః,

జానద్భిరవ్యేంద్రజాలవినోదో దృశ్యతే ఖలు.

176

వ్యా. ఏవం విభిన్నవిషయత్వం ప్రదర్శ్య ప్రయోగమాహ—విద్యేతి. విద్యా ప్రారబ్ధకర్తృణీ పరస్పరం న విరుధ్యేతే. విభిన్నవిషయత్వాత్. సంప్రతిపన్నరూపరసజ్ఞా

నవదిత్యర్థః. భోగ్యమిథ్యాత్వజ్ఞానం భోగబాధకం న భవతీత్యేతత్కృద్వృష్ట
మిత్యాశంక్యాహ—జానద్భిరితి. ఐంద్రజాలవినోదః ఇంద్రజాలసంబంధిచమత్కార
విశేషః జానద్భిరపీంద్రజాలత్వం జానద్భిరప్యవలోక్యత ఇతి ప్రసిద్ధమిత్యర్థః.

టీ. విద్యారణే = తత్త్వవిద్యయు ప్రారబ్ధకర్తయును, భిన్నవిషయత్వతః =
భిన్నవిషయము లగుటవలన, న విరుధ్యేతే = ఒకదాని నొకటి బాధింపవు. ఐంద్ర
జాల = ఇంద్రజాలసంబంధ మగు, వినోద = వినోదము, జానద్భిరపి = (ఇది మాయ
యని) ఎఱిగిన వారిచేతఁగూడ, దృశ్యతే ఖలు = చూడఁబడుచున్నది గదా.

తా. తత్త్వవిద్యయు . ప్రారబ్ధకర్తయు వేఱువేఱువిషయము
గలవి గనుక రూపరసజ్ఞానమువలె నొకదానితో నొకటి విరోధింపవు.
భోగ్య మగు ద్వైతము మిథ్యయగు ననెడి జ్ఞానము భోగమును
బాధింపఁజాల దని మీ కెట్లు నెలియు నని యందువేమో, ఇంద్ర
జాలము సత్యము గా దని యెఱింగినవాఁడును, ఆయింద్రజాలమునందలి
చమత్కారమును వినోదముగాఁ జూచుచుండుటను గనుచున్నారము
గదా. దీనింబట్టియే మిథ్యాత్వజ్ఞానము భోగమునకు బాధకము
గా దని స్పష్టమగుచున్నది.

అవ. ఈవైవిధముగా విద్యాప్రారబ్ధకర్తలకు రెండింటికిని బరస్పరవిరోధము
లే దని నిర్ణయించితిమి. ఓవాదీ, విరోధ మున్నది యనియే వాదించువా? నిన్ను కొన్ని
సంతు లడిగెదము. ప్రారబ్ధకర్త జ్ఞానమునకు విరోధియా? జ్ఞానము ప్రారబ్ధకర్త మునకు
విరోధియా? ప్రారబ్ధకర్త ము జ్ఞానమునకు విరోధి యగుట సత్యవింపనేర దని నిరూపించు
చున్నాఁడు:—

శ్లో. జగత్సత్యత్వమాపాద్య ప్రారబ్ధం భోజయే ద్యది,
తదా విరోధి విద్యాయా భోగమాత్రాన్న సత్యతా. 17

వ్యా. కించ విద్యాప్రారబ్ధకర్తణో ర్విరోధోఽస్తీతి వదన్ ప్రప్రవ్యక్తి—కిం
ప్రారబ్ధకర్త విద్యావిరోధిత్వచ్యుతే? ఉత విద్యా ప్రారబ్ధకర్త విరోధినీతి. నాద్య ఇత్యా
హ—జగదితి. ఆరబ్ధం కర్త జగతో భోగ్యజాతస్య సత్యత్వమబాధ్యత్వ మాపాద్య
సంపాద్య యది భోజయే జీవస్య సుఖదుఃఖే దద్యా విత్తదా విద్యాషయస్య మిథ్యా
త్వస్యా పహారాద్విద్యాయా విరోధి స్యాత్. న చ తథా కరోతి. కింతు భోగమేవ
ప్రయచ్ఛత్యతో న విద్యావిరోధి ప్రారబ్ధమితి భావః భోగబలాదేవ భోగ్యస్య సత్య
త్వమపి స్యాదిత్యాశంక్యాహ—భోగమాత్రానితి. విమతం జగత్ సత్యం భోగ్యత్వా
దిత్యత్ర నృష్టాంతాభావ ఇతిభావః.

టీ. ప్రార్థం=ప్రార్థకర్తము, జగత్సత్యత్వం-జగత్=భోగ్యపదార్థమగు జగత్తునకు, సత్యత్వం=నిలిచియుండుటను, ఆపాద్యం=సంపాదించి, భోజయేద్యది=జీవునకు సుఖదుఃఖంబులఁ గలుగఁజేయు నెడల, తదా = అప్పుడు, విద్యాయాః=జ్ఞానమునకు, విరోధి = విరోధము గలది (అగును) భోగమాత్రాత్ = సుఖదుఃఖానుభవమును గలిగించిన మాత్రమున, సత్యతా = భోగ్య మగు జగత్తునకు సత్యత్వము; న = సిద్ధింపదు.

తా. ప్రార్థకర్త భోగ్యజాతమునకు సత్యత్వమును సంపాదించి జీవునకు సుఖదుఃఖంబుల నిచ్చినచో నప్పుడు విద్యావిషయక మగు మిథ్యాత్వము నపహరించిన దగుటవలన ప్రార్థకర్తము విద్యకు విరోధి యగును. ప్రార్థకర్త మాలాగున చేయుట లేదు. భోగమునుమాత్ర మిచ్చుచున్నది. కాఁబట్టి ప్రార్థకర్తము విద్యకు విరోధి కాదు. భోగ బలమువలననే భోగ్యపదార్థమునకు సత్యత్వమును గలుగు నని యంటివా? భోగమాత్రమువలన భోగ్యపదార్థమునకు సత్యత్వము గలుగు ననువిషయములో నీకు దృష్టాంతమే లే దని భావము.

అవ. మిథ్య యగు పదార్థములచేత భోగము గలుగు ననుటయందును దృష్టాంతము లేదని యనిన ట్లాశంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనూనో జాయతే భోగః కల్పితై స్వప్న వస్తుభిః,

జాగ్రద్వస్తుభి రప్యేవ మసత్యైర్భోగ ఇష్యతామ్.

178

వ్యా. నను మిథ్యాపదార్థే ర్భోగో భవతీత్యత్రాపి దృష్టాంతో నాస్తీత్యాశంక్యాహ—అనూన ఇతి.

టీ. కల్పితైః=కల్పింపఁబడిన, స్వప్న వస్తుభిః = కలలోఁ గనఁబడెడివస్తువులచేత, అనూన,=కొఱవడని, భోగః=భోగము, జాయతే=కలుగుచున్నది. ఏవం = ఈవిధముగా, అసత్యైః=సత్యములు కాని, (అనఁగా మిథ్యాభూతములైన), జాగ్రద్వస్తుభిరపి=జాగ్రదవస్థలయందు అగవడువస్తువులచేతను, భోగః=భోగము, ఇష్యతాం=అంగీకరింపఁబడుఁగాక.

తా. స్వప్నావస్థయందు వాసనాకల్పితము లైన వస్తువులచేత భోగము గలిగినట్లు జాగ్రదవస్థయందును మిథ్య యగు వస్తువులచేత భోగము కల్గుచున్న దని యొప్పి తీరవలయును గదా. ఇంచుచేత మిథ్యాపదార్థములచేత భోగము గలుగు ననుటలో దృష్టాంతము లే దనఁగూడదు.

అవ. తత్త్వవిద్య ప్రారబ్ధకర్తమునకు విరోధియా యనెడి రెండవపూర్వపక్షమును బొసఁగ దని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. యది విద్యాపహ్నువీత జగత్ప్రారబ్ధఘాతినీ,

తదా స్యాన్నతు మాయాత్వబోధేన తదపహ్నవః.

179

వ్యా. నాపి ద్వితీయ ఇత్యాహ—యది విద్యేతి. విద్యా యది జగద్భోగ్యజాత మపహ్నువీత నేదం రజతమితి నిషేధకజ్ఞానవత్ప్రతీయమానస్య భోగ్యస్య స్వరూపం విలాపయేత్తదా ప్రారబ్ధకర్త భోగస్య సుఖదుఃఖానుభవస్య సాధనాపహారేణ ప్రారబ్ధకర్త విఘాతినీ స్యాన్న చ తత్కరోతి. కింతు మిథ్యాత్వమేవ బోధయతి. అతోన ప్రారబ్ధకర్త విరోధినీతి భావః. నను మిథ్యాత్వబోధనాదేవ స్వరూపమపి విలాపయేదిత్యాశంక్యాహ—నతు మాయేతి, ఇంద్రజాలాదౌ స్వరూపవిలాపనమంతరేణాపి మిథ్యాత్వజ్ఞానదర్శనాదితి భావః.

టీ. విద్యా=తత్త్వజ్ఞానము, జగత్ = భోగ్యజాతమగు జగత్తును, అపహ్నువీత యది=స్వరూపనాశనము చేసెనేని, తదా = అప్పుడు, ప్రారబ్ధఘాతినీ = ప్రారబ్ధమును నశింపఁ జేయునది, స్యాత్ = అగును. మాయాత్వబోధేన - మాయాత్వ = ప్రపంచము మిథ్యయనెడి. బోధేన = జ్ఞానముచేత, తదపహ్నవస్తు - తత్ = భోగ్యజాతమైన యా ప్రపంచ స్వరూపముయొక్క, అపహ్నవస్తు = నాశమన్ననో, న స్యాత్ = అగుటలేదు.

తా. తత్త్వజ్ఞానము భోగ్యపదార్థరాశి యగు జగత్తును నిది వెంచి గాదు అనెడి నిషేధజ్ఞానమువలె స్వరూపనాశనము చేసియుండినచో ప్రారబ్ధకర్త భోగ్య మగుసుఖదుఃఖానుభవముయొక్క సాధనము నపహరించుటచేత ప్రారబ్ధకర్తమునకు విరోధి యని యప్పుడు చెప్పవచ్చును గాని, తత్త్వవిద్య యెట్లును భోగ్యపదార్థమును నశింపఁ జేయుటలేదు. ఇంక నేమి నేయుచున్న దనఁగా, భోగ్యరాశి యంతయు మిథ్యయగు నని బోధించుచున్నది. కావున, తత్త్వవిద్య ప్రారబ్ధకర్తమునకు విరోధి యనరాదు. జగత్తు మిథ్య యని బోధించినందువలననే దానిస్వరూపమును గూడ నశింపఁ జేయు నని యందువా? ఇంద్రజాలమును గనుఁగొనునప్పుడు అచ్చట వస్తువులను నశింపఁ జేయకయే యావస్తువులు సత్యములు గా వనెడి జ్ఞాన ముండుట యనుభవస్థిమే యగును. ఇటులనే జగత్తు మిథ్య యని తెలిసికొనుటచేత భోగ్య రూపం బగు జగత్తునకు నాశనము గలుగ దని గ్రహింప నగును.

అవ. వైన చెప్పబడిన యంశమునే విపులముగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనపహ్నుత్య లోకాస్తదింద్రజాల మిదం త్వితి,
జానంత్యేవానపహ్నుత్య భోగ్యమాయాత్వధీస్తథా. 180

వ్యా. ఏతదేవ ప్రపంచయతి—అనపహ్నుత్యేతి. లోకా జనాస్తదింద్రజాల స్వరూపమనపహ్నుత్య ఆనిరస్య ఇద మింద్రజాలమితి జానంత్యేవ యథా తథా భోగ్య మనపహ్నుత్య అవినాశ్య మాయాత్వధీ ర్జగన్నిధ్యాత్వజ్ఞానం భవతీత్యర్థః.

టీ. లోకాః = జనులు, తత్ = ఆయింద్రజాలస్వరూపమును, అనపహ్నుత్య = నశింపఁజేయక, ఇదం = ఇది, ఇంద్రజాలం త్వితి = గారడి సుమా యని, జానంత్యేవ = తెలిసికొనుచునే యున్నారు. తథా = అలాగున, అనపహ్నుత్య = భోగ్యపదార్థమును (భోగమును) నశింపఁజేయక, భోగ్యమాయాత్వధీః - భోగ్య=అనుభవింపఁబడెడి జగత్తు యొక్క, మాయాత్వధీః=మిథ్యాత్వజ్ఞానము, భవతి=అగుచున్నది.

తా. జనులు ఇంద్రజాలమును చూచునప్పు డందలివస్తువులను నశింపఁ జేయకయే యచటి వస్తువులు నిజము గా వని తెలిసికొనునట్లు అనుభవింపఁబడెడి భోగ్యపదార్థములును వానియనుభవమును మిథ్య యగు ననెడిజ్ఞానము గలుగుటకు సందేహము లేదు.

అవ. ఇప్పుడు పూర్వవాది శ్లోకద్వయముతో నాక్షేపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యత్ర త్వస్య జగత్స్వాత్మా పశ్యేత్కస్తత్ర కేన కం,
కిం జిఘ్రేత్కిం వదేద్వేతి శ్రుతౌ తు బహుఘోషితమ్. 181

శ్లో. తేన ద్వైత మపహ్నుత్య విద్యోదేతి న చాన్యథా,
తథా చ విదుషో భోగః కథం స్యా దితి చేచ్ఛ్రణు. 182

వ్యా. యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మేవా భూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాదిశ్రుతిర్దృష్ట దర్శనదృశ్యాభావం బోధయత్యతో విద్యోత్పద్గమనా జగద్విలాపయేదేవ. ఏవం సతి విదుషో భోగశ్చ కథం స్యా దితి శ్రుత్యవప్తంభేన శంకతే. శ్లోకద్వయేన యత్ర స్వత్వాదినా. యత్ర యస్యాం విద్యావస్థాయాం కృత్స్నం జగదస్య విదుషాస్స్వత్వే వాభూదిదం సర్వం యదయమాత్తేతి జ్ఞానేన స్వరూపమేవ భవతి. తత్ర తస్యాం దశాయాం క్రోధ్రష్టా కేన సాధనేన చక్షుషా కిం దృశ్యం రూపజాతం పశ్యేదేవం ఘ్రీణ లక్షణేన కిం కుసుమాదికం జిఘ్రేత్కిం వాక్యం కేన వాగింద్రియేణ వా వదేదేవ మిత రేంద్రియ వ్యాపారాభావద్యోతనాయ వాశబ్దః. ఇత్యేవం ప్రకారేణ శ్రుతౌ బహు వాఠ మభిహిత మిత్యర్థః.

వ్యా. తతః క్షమిత్యత ఆహ— తేన ద్వైతమితి. స్వాప్యయసంపత్క్యోరన్యతరా పేక్షమావిష్కృతం హిత్యస్తి సూత్రే యత్ర త్వస్యేత్యుదాహృతాయాశ్చ తేస్సు ప్తి మోక్షయోరన్యతరవిషయ త్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాన్న విద్యయా జగదపహ్నవ ఇతి పరి హరతి—శృణ్వతి.

టీ. యత్ర = ఏతత్త్వజ్ఞానదశయందు, జగత్ = ప్రపంచమంతయు, ఆస్య = ఈజ్ఞానికి, స్వాత్మా = స్వస్వరూపమే యగునో, తత్ర = అట్టిజ్ఞానదశయందు, కః = ఏద్రష్ట (చూచెడువాఁడు), కేన = ఏసాధనముచేత (చతురింద్రియముచేత), కిం = ఏ దృశ్యమగు రూపాదికమును, పశ్యేత్ = చూచును? (చూడఁజాలఁడనుట). కేన = ఏఘ్రాణేంద్రియముచేత, కిం = ఏ పుష్పాదులను, జిఘ్రేత్ = వాసన చూచును? (ఆఘ్రాణింపఁ డనుట). కేన = ఏవాగ్నింద్రియముచేత, కిం = ఏవాక్యమును, వదేత్ = చెప్పును? (చెప్పలేఁ డనుట.) ఇతివా = కులాగున నాయాయంద్రియముచేత నా యా వ్యాపారమును జేయఁ డని, శ్రుతౌ = వేదమునందు, బహు = చాలపర్యాయములు, హోషితం = చెప్పఁబడెను. తేన = ఆకారణముచేత, విద్యాజ్ఞానము, ద్వైతం = జగత్తును, అపహ్నత్య = నశింపఁజేసి, ఉదేతి = పుట్టుచున్నది. అన్యథా = మఱియొకవిధముగా (జగత్తును నశింపఁజేయక యనుట). న చ = పుట్టదు. తథాచ = ఆ ప్రకార మగుచుండఁగా, విదుషః = జ్ఞానియగువానికి, భోగః = విషయానుభవము, కథం = ఎట్లు, స్యాదితి చేత్ = కలుగు నని యంటివా, శృణు = చెప్పెద వినుము.

తా. ఓయ ద్వైతసిద్ధాంతీ ! ఏజ్ఞానదశయందు నీజగత్తంతయు శ్రు. “ఇదం సర్వం య దయ మాత్మ” అను శ్రుతి ననుసరించి జ్ఞానికి తనస్వరూపమే యగుచున్నదో అట్టి జ్ఞానదశయందు ఏద్రష్ట ఏచతు రింద్రియ మనెడి సాధనముచేత నేదృశ్యమును చూచును? అటులనే ఏఘ్రాణేంద్రియసాధనముచేత ఏపుష్పాదులను నాఘ్రాణించును? ఏవాగ్నింద్రియసాధనముచేత నేవాక్యమును బల్కును? అని శ్రు. “యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మై వాభూ త్తేన కం పశ్యేత్” ఈమొదలగు శ్రుతి జ్ఞానదశలో ద్రష్ట, దర్శనము, దృశ్యము అనెడి త్రిపుటి లే దని తేల్చుచున్నది. కాఁబట్టి జ్ఞానదశలో జ్ఞానము కలిగినప్పుడు జగత్తు నశించు నని తేలుటచేత జ్ఞానము ద్వైతమును నశింపఁజేసియే పుట్టును గాని నశింపఁజేయక జ్ఞాన ముదయింపదు అట్లగుచుండ జ్ఞానికి భోగము సిద్ధించు తెట్లు? అని వాది యాక్షేపింప సిద్ధాంతి సమాధానమును చెప్పెద విను మనుచున్నాఁడు అని భావము.

అవ. వాది వైరెండుశ్లోకములచేతఁ జేసినయాక్షేపమునకు సిద్ధాంతి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సుషుప్తివిషయా ముక్తివిషయా వాశ్రుతి స్త్వితి,
ఉక్తం స్వాప్యయసంపత్క్యోరితి సూత్రే హ్యతిస్ఫుటమ్. 183

వ్యా. స్వాప్యయస్సుషుప్తిస్సంపత్తి ర్ముక్తిరిత్యర్థః.

టీ. శ్రుతిస్తు=ఈ శ్రుతి యన్ననో, సుషుప్తివిషయా=సుషుప్తివిషయముగలదిగాఁ గాని, ముక్తివిషయా వా = ముక్తివిషయమును గలదిగాఁ గాని, ఇతి = అన్వయింపఁ బడు నని, స్వాప్యయసంపత్క్యోః = “స్వాప్యయసంపత్క్యోః” అనెడి, ఇతి సూత్రే=ఇష్ట బ్రహ్మసూత్రమునందు, ఆతిస్ఫుటం=మిక్కిలిస్పష్టముగా, ఉక్తం హి=తెల్పఁబడినదిగదా.

తా. ఓవాదీ! శ్రు. “యత్ర త్వస్య” అనుశ్రుతి నాధారము చేసి కొని నీ వాక్షేపించితివి గాని “స్వాప్యయసంపత్క్యోః” అను బ్రహ్మ సూత్రమునందు ఆశ్రుతిని సుషుప్తివిషయముగాఁ గాని ముక్తివిషయ ముగాఁ గాని యన్వయింపవలయు నని విస్పష్టముగఁ దెల్పఁబడియుండ నాశ్రుతి నాధారము చేసికొని నీ వాక్షేపింపఁ గూడదు.

అవ. ఆశ్రుతిని సుషుప్త్యాదివిషయము గలదానినిగా నన్వయము నంగీకరింప నిచో బాధకముఁ దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్యథా యాజ్ఞవల్క్యదేరాచార్యత్వం న సంభవేత్,
ద్వైతదృష్టావవిద్వత్తా ద్వైతాదృష్టా న వాగ్వాదేత్. 184

వ్యా. అస్యాశ్చ)తేస్సుప్త్యాదివిషయత్వానంగీకారే బాధకమాహ—అన్యథేతి. తత్రోపపత్తిమాహ—ద్వైతేతి. యాజ్ఞవల్క్యదిర్యది ద్వైతం పశ్యేత్స్యా దా=ద్వైతజ్ఞానాభావాన్నాచార్యో భవేత్. అథ ద్వైతం న పశ్యతి తస్మా బోధ్య ష్యాద్యుపలబ్ధాదాచార్యవాక్ శిష్యం ప్రతి బోధనాయ న ప్రవర్తేత. అతో విద్యా సంప్రదాయోచ్ఛేదప్రసంగ ఇతి భావః.

టీ. అన్యథా=వేరొకవిధముగా (ఆశ్రుతిని సుషుప్తివిషయముగాఁ గాని, మోక్ష విషయము గాఁ గాని యంగీకరింపనియెడల), యాజ్ఞవల్క్యదేః = యాజ్ఞవల్క్యుఁడు మున్నగువారికి, ఆచార్యత్వం = ఉపదేశకు లగుట, న సంభవేత్ = సంభవింపనేరదు. ద్వైతదృష్టాసత్యాం=ద్వైతదృష్టి గలిగియుండినప్పుడు, అవిద్వత్తా=అద్వితీయజ్ఞానము లేకుండుటయు, ద్వైతాదృష్టా=ద్వైతజ్ఞానము లేనప్పుడు, వాక్=వాక్కు, న పదేత్ = చెప్పకపోవును, (తనకంటె వేఱుగా శిష్యాదివస్తువులే లేనియప్పుడు వారికి బోధించుట కాచార్యవాక్యము ప్రవర్తింప దనుట).

తా. పైన చెప్పబడిన శ్రుతిని సుషుప్తివిషయముగాఁ గాని మోక్షవిషయముగాఁ గాని అంగీకరింపనిచో యాజ్ఞవల్క్యుఁడు మొదలగువారికి నాచార్యత్వము సంభవింపదు. ఎందువల్ల ననఁగా ద్వైతము తోఁచెనా, అద్వైతజ్ఞానము లేకపోవుటచేత నద్వైతజ్ఞానము లేని వాఁ డాచార్యుఁడుగా నుండుట సంభవింపదు. ద్వైతస్ఫురణము లేకుండి నచో శిష్యాదులు గల రని యనుకొనమిచేత నెవనికి బోధించుట కాచార్యవాక్యము బయలుపెడలును? ఇట్టి ప్రసంగమువలన విద్యా సంప్రదాయమునకే యుచ్ఛేదము వాటిల్లును గనుక ఇట్టిప్రసంగములు చేయరా దని భావము.

అవ. సిద్ధాంతి, యాజ్ఞవల్క్యుదులకు శిష్యులకు బోధించునప్పు డుండెడి జ్ఞానము పరోక్షజ్ఞాన మనియు నిర్వికల్పకసమాధియందు ద్వైతప్రతీతి (స్ఫురణము) లేమింజేసి అప్పటిజ్ఞాన మపరోక్షజ్ఞాన మనియు నేల చెప్పరా దని శంకింపఁగా సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిర్వికల్పసమాధౌ తు ద్వైతాదర్శన హేతుతః,
నై వాపరోక్షవిద్యేతి చే త్సుషుప్తి స్తథా న కిమ్. 185

వ్యా. నను, యాజ్ఞవల్క్యుగీనా మాచార్యత్వదశాయాం విద్యమానస్య జ్ఞానస్య విద్యాత్వమస్యైవ. తథాపి తస్య నాపరోక్షవిద్యాత్వం ద్వైతప్రతీతినద్భా వాత్. నిర్వికల్పకసమాధౌ తు ద్వైతదర్శనాభావత్సై వాపరోక్షవిద్యేతి శంకతే— నిర్వికల్పేతి. ద్వైతాప్రతీతీరమృతి ప్రసంగాపాదకత్వాన్వైవమితి పరిహారతి—సుషుప్తి స్తథానకిమితి.

టీ. నిర్వికల్పసమాధౌ తు = నిర్వికల్పక సమాధియం దన్నచో, ద్వైతాదర్శన హేతుతః=ద్వైతస్ఫురణము లేనికారణముచేత, నై వ=అద్వైతవిస్తృతియే, అపరోక్ష విద్యేతి చేత్ = అపరోక్షజ్ఞానమగు నని యంటివేని, సుషుప్తిః = సుషుప్త్యవస్థ, తథా= అట్టిది, న కిం=కాదా? (అట్లు ద్వైతప్రతీతి లేనిచే యగు ననుట).

తా. ఓహాదీ, నీవు నిర్వికల్పసమాధియందు ద్వైతము స్ఫురించుట లేదు గనుక నట్టిది యపరోక్షజ్ఞానము కావచ్చును. శిష్యులకు బోధించునప్పుడు యాజ్ఞవల్క్యుఁడు మొదలగు నాచార్యవర్గమునకు ద్వైతస్ఫురణముండుటచే నది పరోక్షజ్ఞాన మని చెప్పుట అతి ప్రసంగ మగును. అనఁగా ద్వైతస్ఫురణము లేనియవస్థకు విద్యాత్వ మంగీకరిం

చినచో ద్వైతస్ఫురణము లేని సుషుప్తిని గూడ జ్ఞానదశనుగా నంగీకరింపవలసివచ్చును గనుక నది యధికప్రసంగ మగు నని భావము.

అవ. అధికప్రసంగము లేనితెఱంగునఁ బ్రశ్నించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మ తత్త్వం న జానాతి సుప్తా యది తదా త్వయా,

ఆత్మధీరేవ విద్యేతి వాచ్యం న ద్వైతవిస్తృతిః.

186

వ్యా. అతిప్రసంగపరిహారం శంకతే—ఆత్మ తత్త్వమితి. సుప్తా ద్వైతదర్శనా భావేఽప్యాత్మగోచరజ్ఞానాభావాన్న విద్యాత్వం తస్యా ఇత్యర్థః. తస్మిన్ ప్రాప్తం వివేకజ్ఞానస్వైప విద్యాత్వం. న ద్వైతదర్శనాభావస్వేత్యాహ—తదేతి.

టీ. సుప్తా = సుషుప్తిదశయందు, ఆత్మ తత్త్వం = ఆత్మ స్వరూపమును, న జానాతి యది = గుర్తెఱుగఁడంటివా, తదా = అప్పుడు, త్వయా = నీచేత, ఆత్మధీరేవ = ఆత్మజ్ఞానమే, విద్యేతి = విద్య యని, వాచ్యం = చెప్పఁదగును. ద్వైతవిస్తృతిః = జగత్తును మఱిచుట అనఁగా స్ఫురింపకపోవుట, న = విద్య కానేరదు.

తా. సుషుప్తికాలమునందు ద్వైతస్ఫూర్తి లేకపోయినను ఆత్మ స్వరూపజ్ఞానము లేదు గనుక, నది విద్య కాదంటివా మంచిది. అప్పుడు ఆత్మజ్ఞానమే విద్య యగును. ద్వైతప్రతీతి లేకపోవుట విద్య కాదని యెఱుంగుము.

అవ. ద్వైతప్రతీతి లేకుండుటయు, ఆత్మజ్ఞానము గలిగియుండుటయు నీ రెండును చేరి విద్య యగును గాని, యొకటిమాత్ర ముండుట విద్య కానేర దని శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉభయం మిళితం విద్యా యది తర్హి ఘటాదయః,

అర్థవిద్యాభాజిన స్సుస్సకలద్వైతవిస్తృతేః.

187

వ్యా. నను, ద్వైతాదర్శనాత్తజ్ఞానయోర్మిళితయో రేవ విద్యాత్వం; సైకైకస్వేతి శంకతే—ఉభయమితి. ద్వైతవిస్తృతేరపి విద్యాంశత్వాంగీకారే జడస్యాప్యర్థ విద్యాత్వప్రసంగ ఇతి పరిహారతి—తర్హి ఘటాదయ ఇతి. అత్రోపపత్తిమాహ—సకలేతి.

టీ. మిళితం = కలిసియుండిన, ఉభయం = అద్వైతజ్ఞానమును ద్వైతజ్ఞానము లేకుండుటయు ననెడి రెండును, విద్యా యది = విద్య యగు నని యంటివా, తర్హి = అట్టులేనచో, ఘటాదయః = ఘటపటాది జడపదార్థంబులును, సకలద్వైతవిస్తృతేః = సమస్తమైనద్వైతజ్ఞానము లేకయుండుటవలన, అర్థవిద్యాభాజినః = సగము విద్యను పొందియున్నవి, స్యుః = అగుచున్నవి.

తా. ద్వైతవిస్తృతియు! ఆత్మజ్ఞానంబును రెండును కలిసి విద్య
యగు నని యంటివా, ఘటపటాదిజడపదార్థంబు లిందలి ద్వైతవిస్తృతి
గలిగి యుండుటంజేసి సగము జ్ఞానము గలిగియున్న దని యనవలసి
వచ్చును గాన నట్టు లనకూడ దని భావము.

అవ. రెండును గలిసియే విద్య యనువారిమతమునందు దోషముం గనుపఱచు
చున్నాఁడు:—

శ్లో. మశకధ్వనిముఖ్యానాం విక్షేపాణాం బహుత్వతః,

తవ విద్యా తథా న స్యాద్ఘటాదీనాం యథా దృఢా. 188

వ్యా. అస్తి న్నేవ వక్షే సమాధిమతాం పురుషాణామర్థవిద్యావత్త్వమపి న స్యా
దితి సోపహాసమాహ—మశకధ్వనీతి. ఘటాదీనాం యథా ద్వైతవిస్తరణం దృఢం,
తథా తం సమాధౌ ద్వైతవిస్తరణం న సంభవతి. మశకధ్వన్యాదీనామనేకేషాం విక్షే
పాణాం సద్భావాదిత్యర్థః.

టీ. మశకధ్వనిముఖ్యానాం - మశక = దోమలయొక్క, ధ్వని = చప్పుడు,
ముఖ్యానాం = మొదలుగాఁగల, విక్షేపాణాం = వికల్పములయొక్క, బహుత్వతః =
అనేకత్వమువలన, ఘటాదీనాం = కుండలు మొదలగువానికి, యథా = ఏవిధముగా,
విద్యా = విద్య, దృఢా = స్పృఢమైనదో, తథా = ఆవిధముగా, తవ = నీకు, విద్యా =
విద్య, న స్యాత్ = కలుగకపోవును.

తా. తత్త్వజ్ఞానమును ద్వైతవిస్తృతియు రెండును గలిసి విద్య
యనునెడల ద్వైతవిస్తృతి విద్యలో సగము గావలసివచ్చును. యోగికి
మశకధ్వనులు మొదలగువిక్షేపములు గమనించుటవలన విద్యలోని సగ
భాగము గూడ ఘటించదు.

అవ. ఆత్మజ్ఞానమే విద్య యగు నని యంగీకరించునెడల నది మాకును సమ్మతమే
యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మధీ రేవ విద్యేతి యది తర్హి సుఖి భవ,

దుష్టచిత్తం నిరుంధ్యా చేన్నిరుంధి త్వం యథాసుఖమ్. 189

వ్యా. నను ఆత్మజ్ఞానస్వైవ విద్యాత్వం న ద్వైతవిస్తృతేరితి శంకతే—ఆత్మ
ధీరేవేతి. తదస్తాకమిష్ట మిత్యభిప్రాయేణాశీర్వాదయతి—తర్హి సుఖి భవేతి. నన్నాత్మ
ధీరేవ విద్యా సా న దుష్టచిత్తే సంభవత్యత్శ్చిత్తదోషపరిహారాయ చిత్తవృత్తినిరోధః
కార్య ఇతి శంకా మనుభావతే—దుష్టచిత్తమితి. తద్ధంగీకరోతి—నిరుంధి త్వమితి.

టీ. ఆత్మభీరేవ = ఆత్మజ్ఞానమే, విద్యేతి యది = విద్యయనెదవేని, తర్హి = అట్టులేతే, సుఖభవ = సుఖవంతుడవు గమ్ము. దుష్టచిత్తం = దోషయుక్త మగు మనస్సును, నిరుంధ్యాచేత్ = దోషనివృత్తికై చిత్తమును నిరోధింపవలసియుండునందువేని, యథాసుఖం = సుఖముగా, త్వం = నీవు, నిరుంధి = అరికట్టుము.

తా. ఆత్మజ్ఞానమే విద్య యని యంగీకరించునెడల నది మాకును సమతమే. చిత్తనిరోధము లేనిది విద్య ఘటించదు గనుక చంచలచిత్తమును నిరోధింపవలయు నంటివేని, యథాసుఖముగాఁ జిత్తము నరికట్టుము. (అదియును మాకు సమతమే.)

శ్లో. తదిష్ట మేష్టవ్యమాయామయత్వస్య సమీక్షణాత్,

ఇచ్ఛన్న ప్యజ్ఞవ న్నేచ్ఛే త్కిమిచ్ఛ న్నపి హి శ్రుతమ్. 190

వ్యా. తదిష్టమితి. ఆస్తాకమపీతి శేషః. కుత ఇత్యత ఆహ—విష్టవ్యేతి. చిత్తదోషాపగమే సతి అద్వితీయాత్మజ్ఞానాయేష్యమాణం జగన్తాయామయత్వం సమ్యగీక్ష్యతే యతః, అత ఇష్టమిత్యర్థః. ఏవం కిమిచ్ఛన్నతి మంత్రాంశేనాభిప్రేతమర్థముపపాదిత ముపసంహరతి—ఇచ్ఛన్నితి. ఇచ్ఛన్నప్యయమజ్ఞవన్నేచ్ఛేదతః కిమిచ్ఛన్నితి శ్రుతమితి యోజనా.

టీ. ఏష్టవ్యమాయామయత్వస్య - ఏష్టవ్య = (అద్వితీయాత్మజ్ఞానముకొఱకు) కోరఁదగిన, మాయామయత్వస్య = జగన్తాయామయత్వమును, సమీక్షణాత్ = మాచుటవలన, తత్ = ఆచిత్తనిరోధము, (ఆస్తాకం = మాకు), ఇష్టం = సమతము, ఇచ్ఛన్నసి = జ్ఞాని కోరినను, అజ్ఞవత్ = అజ్ఞానివలె, నేచ్ఛేత్ = కోరఁడు. (అతః = ఆకారణమువలన), కిమిచ్ఛన్నితి = కిమిచ్ఛన్నని, శ్రుతం హి = వేదములయందుఁ జెప్పఁబడినదే.

తా. జ్ఞాని ప్రపంచమును మాయామయంబుగ గుర్తెఱుంగును గానఁ జిత్తనిరోధమును జేయును. అతఁడు ప్రార్థవశంబున విషయముల నిచ్చుగించినను అజ్ఞానివలె బద్ధుడై కోరఁడు. “కిమిచ్ఛన్ కస్యకామాయ” అనుశ్రుతిలో “కి” మ్మునుపద మీయర్థమునే సూచించును.

అవ. “జ్ఞాని విషయముల నిచ్చుగించును. అట్లయినను నజ్ఞానివలెః గోరఁడు.” అని యిట్టి యభిప్రాయముల శాస్త్రము లేల గల్పింపవలె ననుశంకకు సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. రాగో లింగమబోధస్య సంతు రాగాదయో బుధే,

ఇతి శాస్త్రద్వయం సార్థమేవం సత్యవిరోధతః.

వ్యా. ఏవమభిప్రాయవర్ణనే కారణమాహ—రాగో లింగమితి. శ్లో. “రాగో లింగమబోధస్య చిత్తవ్యాయామభూమిషు, కుతశ్శాద్వలతా తస్య యస్యాగ్నిః కోటరే తరో” ఋతి తత్త్వవిదోరాగనిషేధవరంశాస్త్రం. *శాస్త్రార్థస్య సమాప్తత్వా న్తుక్తిస్యాత్తావతాపి తే, రాగాదయస్సంతు కామం న తద్భావోఽపరాధ్యతే” ఇతి. తస్యైవరాగాంగీకారవరం చ శాస్త్రమ్. ఏవం చ సతి తత్త్వవిదో దృఢరాగాభావే సతి శాస్త్రద్వయం సార్థమర్థవద్భవత్యవిరోధతః. రాగనిషేధవరస్య శాస్త్రస్య దృఢరాగ విషయత్వాత్తదభ్యుపగమవరస్య శాస్త్రస్య రాగాభాసవిషయత్వాదితి భావః.

టీ. అబోధస్య=జ్ఞానములేమికి, రాగః=విషయానురాగము, లింగం = చిహ్నము అనియు, బుధే=జ్ఞానియందు, రాగాదయః = రాగద్వేషాదులు, సంతు = ఉండుఁగాక అనియు, ఇతి=ఇట్టి, శాస్త్రద్వయం = శాస్త్రద్వయము, ఏవం సతి = ఇటులు చెప్పిన యెడల, అవిరోధతః = విరోధము లేకుండ, సార్థం = సార్థకంబగును.

తా. “రాగో లింగమబోధస్య చిత్తవ్యాయామభూమిషు, కుత శ్శాద్వలతా తస్య యస్యాగ్నిః కోటరే తరోః” అనుశాస్త్రము విషయానురాగ మజ్ఞానమునకు గుర్తు తొరటయం దగ్ని గలవృక్షము నకుఁ జెమ్మ యుండనేరదు గదా అను శాస్త్రము జ్ఞానికి విషయానురాగ ముండ దని తెల్పుచున్నది. “శాస్త్రార్థస్య సమాప్తత్వా న్తుక్తిస్యాత్తావతాపి తే, రాగాదయస్సంతు కామం న తద్భావోఽపరాధ్యతే” అనుశాస్త్రము బ్రహ్మవిదునకు జ్ఞానమువలన మోక్షము ఘటించును. గనుక రాగాదు లున్నను బాధకములు గావు అని తెల్పుచున్నది. ఈ రెండుశాస్త్రములును జ్ఞాని విషయములను గోరినను నజ్ఞునివలె బద్ధుడై కోరఁ డని చెప్పిననే సమన్వయము లగును.

అవ. “కి మిచ్ఛక్” అనుదానిభావమును వర్ణించు “కస్య కామాయ” అను శ్రుతిభావముం దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జగన్తిథ్యాత్వవత్స్వత్తా సంగత్వస్య సమీక్షణాత్,
కస్య కామాయేతి వచోభోక్త్ర భావవివక్షయా. 192

వ్యా. ఏవం కిమిచ్ఛన్నిత్యంశస్యాభిప్రాయ ముపవర్ణ్య కస్య కామాయేత్యంశ స్యాభిప్రాయమాహ—జగదితి. యథా జగన్తిథ్యాత్వబోధేన వాస్తవ కామ్యాభావవివక్షయా కిమిచ్ఛన్నిత్యుక్తం. ఏవమాత్తనోఽసంగత్వబోధే చ వాస్తవభోక్త్రత్వాభావ వివక్షయా కస్య కామా యేతి శ్రుత్యాభిహితమిత్యర్థః.

టీ. ఆత్మభీరేవ = ఆత్మజ్ఞానమే, విద్యేతి యది = విద్యయనెదవేని, తర్హి = అట్టులే తే, సుఖీ భవ = సుఖవంతుడవు గమ్ము. దుష్టచిత్తం = దోషయుక్త మగు మనస్సును, నిరుంధ్యాచేత్ = దోషనివృత్తికై చిత్తమును నిరోధింపవలసియుండునందువేని, యథాసుఖం = సుఖముగా, త్వం = నీవు, నిరుంధి = అరికట్టుము.

తా. ఆత్మజ్ఞానమే విద్య యని యంగీకరించునెడల నది మాకును సమతమే. చిత్తనిరోధము లేనిది విద్య ఘటించదు గనుక చంచలచిత్తమును నిరోధింపవలయు నంటివేని, యథాసుఖముగాఁ జిత్తము నరికట్టుము. (అదియును మాకు సమతమే.)

శ్లో. తదిష్ట మేష్టవ్యమాయామయత్వస్య సమీక్షణాత్,

ఇచ్ఛన్న ప్యజ్ఞవ న్నేచ్ఛే త్కిమిచ్ఛ న్నపి హి శ్రుతమ్. 190

వ్యా. తదిష్టమితి. అస్తాకమపీతి శేషః. కుత ఇత్యత ఆహ—ఏష్టవ్యేతి. చిత్తదోషాపగమే సతి అద్వితీయాత్మజ్ఞానాయేష్యమాణం జగన్తాయామయత్వం సమ్యగీక్ష్యతే యతః, అత ఇష్టమిత్యర్థః. ఏవం కిమిచ్ఛన్నతి మంత్రాంశేనాభిప్రేతమర్థముపపాదిత ముపసంహరతి—ఇచ్ఛన్నితి. ఇచ్ఛన్నప్యయమజ్ఞవన్నేచ్ఛేదతః కిమిచ్ఛన్నితి శ్రుతమితి యోజనా.

టీ. ఏష్టవ్యమాయామయత్వస్య - ఏష్టవ్య = (అద్వితీయాత్మజ్ఞానముకొఱకు) కోరఁదగిన, మాయామయత్వస్య = జగన్తాయామయత్వమును, సమీక్షణాత్ = మాచుటవలన, తత్ = ఆచిత్తనిరోధము, (అస్తాకం = మాకు), ఇష్టం = సమతము, ఇచ్ఛన్నపి = జ్ఞాని కోరినను, అజ్ఞవత్ = అజ్ఞానివలె, నేచ్ఛేత్ = కోరఁడు. (అతః = ఆకారణమువలన), కిమిచ్ఛన్నితి = కిమిచ్ఛన్నని, శ్రుతం హి = వేదములయందుఁ జెప్పఁబడినదే.

తా. జ్ఞాని ప్రపంచమును మాయామయంబుగ గుర్తెఱుంగును గానఁ జిత్తనిరోధమును జేయును. అతఁడు ప్రార్థవశంబున విషయముల నిచ్ఛగించినను అజ్ఞానివలె బద్ధుడై కోరఁడు. “కిమిచ్ఛ్నా కస్యకామాయ” అనుశ్రుతిలో “కి” మ్మునుపద మీయర్థమునే సూచించును.

అవ. “జ్ఞాని విషయముల నిచ్ఛగించును. అట్లయినను నజ్ఞానివలె: గోరఁడు.” అని యిట్టి యభిప్రాయముల శాస్త్రము లేల గల్పింపవలె ననుశంకకు సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. రాగో లింగమబోధస్య సుతు రాగాదయో బుధే,

ఇతి శాస్త్రద్వయం సార్థమేవం సత్యవిరోధతః.

వ్యా. ఏవమభిప్రాయవర్ణనే కారణమాహ—రాగో లింగమితి. శ్లో. “రాగో లింగమబోధస్య చిత్తవ్యాయామభూమిషు, కుతశ్శాద్వలతా తస్య యస్యాగ్నిః కోటరే తరో” ఋతి తత్త్వవిదోరాగనిషేధపరంశాస్త్రం. *శాస్త్రార్థస్య సమాప్తత్వా స్తుక్తిస్యాత్తావతాపి తే, రాగాదయస్సంతు కామం న తద్భావోఽపరాధ్యతే” ఇతి. తస్యైవరాగాంగీకారపరం చ శాస్త్రమ్. ఏవం చ సతి తత్త్వవిదో దృఢరాగాభావే సతి శాస్త్రద్వయం సార్థమర్థవద్భవత్యవిరోధతః. రాగనిషేధపరస్య శాస్త్రస్య దృఢరాగ విషయత్వాత్తదభ్యుపగమపరస్య శాస్త్రస్య రాగాభాసవిషయత్వాదితి భావః.

టీ. అబోధస్య=జ్ఞానము లేమికి, రాగః=విషయానురాగము, లింగం = చిహ్నము అనియు, బుధే=జ్ఞానియందు, రాగాదయః = రాగ ద్వేషాదులు, సంతు = ఉండుఁగాక అనియు, ఇతి=ఇట్టి, శాస్త్రద్వయం = శాస్త్రద్వయము, ఏవం సతి = ఇటులు చెప్పిన యెడల, అవిరోధతః = విరోధము లేకుండ, సార్థం = సార్థకంబగుచు.

తా. “రాగో లింగమబోధస్య చిత్తవ్యాయామభూమిషు, కుత శ్శాద్వలతా తస్య యస్యాగ్నిః కోటరే తరోః” అనుశాస్త్రము విషయానురాగ మజ్ఞానమునకు గుర్తు తొరటయం దగ్ని గలవృక్షము నకుఁ జెమ్మ యుండనేరదు గదా అను శాస్త్రము జ్ఞానికి విషయానురాగ ముండ దని తెల్పుచున్నది. “శాస్త్రార్థస్య సమాప్తత్వా స్తుక్తిస్యాత్తావతాపి తే, రాగాదయస్సంతు కామం న తద్భావోఽపరాధ్యతే” అనుశాస్త్రము బ్రహ్మవిదునకు జ్ఞానమువలన మోక్షము ఘటించును. గనుక రాగాదు లున్నను బాధకములు గావు అని తెల్పుచున్నది. ఈ రెండుశాస్త్రములును జ్ఞాని విషయములను గోరినను నజ్ఞునివలె బద్ధుడై కోరఁ డని చెప్పిననే సమన్వయము లగును.

అవ. “కి మిచ్ఛక్” అనుదానిభావమును వర్ణించు “కస్య కామాయ” అను శ్రుతిభావముం దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జగన్తి ధ్యాత్వవత్స్వాత్తా సంగత్వస్య సమీక్షణాత్,
కస్య కామాయేతి వచోభోక్త భావవివక్షయా. 192

వ్యా. ఏవం కిమిచ్ఛన్నిత్యంశస్యాభిప్రాయ ముపవర్ణ్య కస్య కామాయేత్యంశస్యాభిప్రాయమాహ—జగదితి. యథా జగన్తి ధ్యాత్వబోధేన వాస్తవ కామ్యాభావవివక్షయా కిమిచ్ఛన్నిత్యంక్తం. ఏవమాత్తనోఽసంగత్వబోధే చ వాస్తవభోక్తృత్వాభావవివక్షయా కస్య కామాయేతి శ్రుత్యాభిహితమిత్యర్థః.

టీ. జగన్నిఠ్యాత్వవత్ = జగన్నిఠ్యాత్వము వలె, స్వాత్మాసంగత్వస్య - స్వాత్మ = స్వస్వరూపముయొక్క, ఆసంగత్వస్య = సంగము లేకుండుటయొక్క, సమీక్షణాత్ = చూచుటవలన, భోక్తృభావవివక్షయా - భోక్తృ = భోక్తయొక్క, అభావ = లేకుండుటయొక్క, వివక్షయా = చెప్పదలచుటచేత, కస్య కామాయేతి = కస్య కామాయయని (ఎవ్వనికోరికనిమిత్త ముచుట). వచః = వాక్యము, భవతి = ప్రవ ర్తించుచున్నది.

తా. జ్ఞాని జగత్తు నసత్యముగను, తనను ఆసంగునిగను గ్రహించును గాన నిజముగా భోక్తృ లేనందున నెవ్వనికోరికకై పరితపించు నని భోక్తృ నిషేధింపఁ బడియెను.

అవ. ఆత్మకు భోక్తృత్వము లే దని శ్రుతి నిషేధించుటకు భోక్తృత్వప్రసక్తి యుండవలెను. ఆత్మను భోక్తృగా నెవ్వ రొప్పినారు? అను శంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పతిజాయాదికం సర్వం తత్తద్భోగాయ నేచ్ఛతి,
కింత్యాత్ భోగార్థ మితి శ్రుతౌ వుద్ఘోషితం బహు. 193

వ్యా. నన్వాత్తనో భోక్తృత్వప్రతిషేధ స్తత్ప్రసక్తిపూర్వకో వక్తవ్యః. సాతు న విద్యతే, ఆసంగత్వాదాత్తన ఇత్యాశంక్య తస్య స్వానుభవసిద్ధత్వాన్వైవ మిత్యభిప్రేత్య తదనువాదికాం శ్రుతిమర్థతోఽను క్రామతి—పతిజాయేతి. “న నా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవ” తీత్యారభ్య “ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవ” తీత్యంతేన వాక్యసందర్భేణ పతిజాయాదికస్య ప్రపంచస్యాత్మనో భోగసాధనత్వం ప్రతిపాద్యతే. తత ఆత్మనో భోక్తృత్వప్రసక్తిరిత్యర్థః.

టీ. పతిజాయాదికం = వెనిమిటి భార్య మొదలగాఁగల, సర్వం = సకలపదార్థములను, తత్తద్భోగాయ = ఎదుటివారిభోగముకొఱకు, నేచ్ఛతి = కోరఁడు. కింతు = మఱియేమి యనఁగా, ఆత్మ భోగార్థమితి = ఆత్మ భోగముకొఱకే యని, శ్రుతౌ = వేదమునందు, బహు = విశేషము, ఉద్ఘోషితం = చెప్పబడెను.

తా. మనుజుఁడు భోగసాధనంబుల నన్నింటిని వానివాని కొఱకుఁ బ్రేమించుట లేదు. ఆత్మభోగముకొఱకే వాని నన్నిటిని ప్రేమించుచున్నాఁ డని శ్రుతియే యజ్ఞలయం దజ్ఞానకల్పితం బగు భోక్తృత్వము ప్రసక్తమైన దని చెప్పుచున్నది కనుక ఆత్మకు భోక్తృత్వ ప్రసక్తి కలిగె నని తెలియవలెను.

అవ. ఈవిధముగా నాత్మకు భోక్తృత్వప్రసక్తిని గనఁబఱచి యాభోక్తృత్వమును నిరసించఁదలఁచి వికల్పించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కిం కూటస్థశ్చిదాభాసో యథా కిం చోభయాత్మకః,
భోక్తా తత్ర న కూటస్థోఽసంగత్వాద్భోక్తృత్వాం వ్రజేత్. 194

వ్యా. ఏవమాత్మనో భోక్తృత్వం ప్రదర్శ్య తదపవాదాయ భోక్తారం వికల్పయతి—కిం కూటస్థ ఇతి. కూటస్థస్య భోక్తృత్వం కిం? ఉత చిదాభాసస్య? కిం చోభయాత్మకస్యేతి వికల్పార్థః. తత్ర ప్రథమం ప్రత్యాహ—భోక్తా తత్రేతి.

టీ. భోక్త=కర్త ఫలముననుభవించెడివాఁడు, కూటస్థః = కేవలప్రత్యగాత్మయా, కిం = లేక, చిదాభాసః = కేవలచిదాభాసుఁడా, యథాకించ=లేక, ఉభయాత్మకః = కూటస్థసహిత చిదాభాసుఁడా? యని వికల్పార్థము. తత్ర = ఆమూఁడుపక్షములందు, కూటస్థః=కేవలప్రత్యగాత్మ, అసంగత్వాత్ = అసంగత్వమువలన, (అసంగుఁడగుటచే), భోక్తృత్వాం = భోక్తృత్వమును, న వ్రజేత్ = పొందఁడు.

తా. భోక్త కూటస్థుఁడా? లేక చిదాభాసుఁడా? లేక యుభయాత్మకుఁడా? యని వికల్పించి యసంగుఁ డగుటంజేసి కూటస్థుఁడు నిర్వికారుఁడగుటవలన భోక్తృత్వమును బొందఁడు.

అవ. అసంగుఁడైనను భోక్తృత్వ మేల గలుగదు? అను శంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సుఖదుఃఖాభిమానాభ్యో వికారో భోగ ఉచ్యతే,

కూటస్థశ్చ వికారీ చేత్యేత న్న వ్యాహతం కథమ్? 159

వ్యా. అసంగత్వమస్తు భోక్తృత్వం చ భవతు తో దోష ఇత్యాశంక్యాహ—సుఖేతి. సుఖత్వదుఃఖత్వాభిమానలక్షణో వికారో భోగః. సోఽసంగస్య కూటస్థస్య న యుజ్యతే. కూటస్థత్వవికారిత్వయో రేకత్ర సమావేశాయోగాదిత్యర్థః.

టీ. సుఖదుఃఖాభిమానాభ్యః = సుఖదుఃఖాభిమాన మను పేరుగల, వికారః = వికారమే, భోగః = భోగ మని, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది. కూటస్థశ్చ = కూటస్థుఁడు, వికారీ చ = వికారవంతుఁడు, ఇత్యేతత్ = ఇట్లుచుట, కథం = ఏలాగున, న వ్యాహతం = బాధితము గాదు? (విరోధ మగు ననుట.)

తా. సుఖదుఃఖాభిమానరూప మగు వికారము భోగ మనఁబడును. కూటస్థుఁ డన నిర్వికారుఁడు. నిర్వికారిత్వమును, వికారిత్వమును నొకనికి సంభవింపవు,

అవ. చిదాభాసునకు భోక్తృత్వమును నిరసించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వికారిబుద్ధ్యధీనత్వా దాభాసో వికృతా వపి,

నిరధిష్ఠావిభ్రాంతిః కేవలా న హి తిష్ఠతి.

196

వ్యా. నను తర్హి వికారిణ శ్చిదాభాసస్య భోక్తృత్వం స్యాదిత్యాశంక్య వికారిత్వేఽపి నిరధిష్ఠానస్య తస్యైవాసిద్ధేరేవమితి పరిహారతి—వికారీతి. చిదాభాసస్య వికారిబుద్ధ్యపాధ్యధీనత్వా త్స్వస్త్విన్వికారే సంభవత్యపి తస్యారోషితస్యారోషిత స్వరూపత్వేనాధిష్ఠానభూతం కూటస్థం విహాయ స్వాతంత్ర్యేణావస్థానాసంభవాత్కేవల చిదాభాసస్యాపి భోక్తృత్వం న సంభవతీతి భావః.

టీ. ఆభాసః = చిదాభాసుఁడు, వికృతా వపి=వికారము గల్గినప్పటికిని, వికారి బుద్ధ్యధీనత్వాత్ - వికారి = వికారవంత మగు, బుద్ధి=బుద్ధికి, అధీనత్వాత్ = స్వాధీన మగుటవలన, (న = భోక్త గానేరఁడు.) నిరధిష్ఠానవిభ్రాంతిః - నిరధిష్ఠాన=అధిష్ఠానము లేని, విభ్రాంతిః = భ్రమ, కేవలా = కేవలమైనదై, న తిష్ఠతి హి = ఉండదుగదా.

లా. చిదాభాసుఁడు వికారి యగు బుద్ధిని ఉపాధిగాఁ గలిగి యుండుటచేత తనయందు వికారము సంభవించినను, ఆ చిదాభాసుఁడు కల్పితఁ డగుటవలన తనకు ఆధారభూతుఁ డగు కూటస్థుని విడిచి స్వాతంత్ర్యస్థితి సంభవింపమిచే, కేవలచిదాభాసునకు భోక్తృత్వము సంభవింప దని యభిప్రాయము.

అవ. మూఁడవపక్షము ఆనఁగా భోక్త యుభయాత్త కుఁ డని యంగీకరింపక తీర దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉభయాత్త క ఏవాతో లోకే భోక్తా నిగద్యతే,

తాదృగాత్తానమారభ్య కూటస్థ శ్చేషిత శ్చుతౌ.

197

వ్యా. తస్మాత్ప్రతీయః పక్షః పరిశిష్యత ఇత్యాహ—ఉభయాత్త క ఇతి. యత ఏకైకస్య భోక్తృత్వం న సంభవత్యత ఉభయాత్త కసాధిష్ఠానచిదాభాస ఏవ లోకే వ్యవహారదశాయాం భోక్తృత్వభిధీయతే. పఃమార్గ తస్తూభయాత్త కత్వ మేవ న ఘటత ఇతి భావః. “నన్వసంగోహ్యాయం పురుష” ఇత్యాదావసంగత్వస్యైవ “యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణే” స్విత్యాదౌ బుద్ధిసాక్షిత్వస్యాపి శ్రవణాదుభయాత్త కం భోక్తృ స్వరూపమపి పారమార్థకమేవ స్యాన్న లోకవ్యవహారమాత్రసిద్ధ మిత్యాశంక్య శ్చుతే స్తత తాత్పర్యాభావాన్జైవమిత్యాహ—తాదృగితి. తాదృగాత్తానం బుద్ధ్యపాధికం భోక్తార మాత్తాన మారభ్యానూద్య కూటస్థః బుద్ధ్యాదికల్పనాధిష్ఠానభూతశ్చిదాత్తా శేషితః. బుద్ధ్యాద్యనాత్త నిరసనేన పరిశేషితః శ్చుతౌ బృహదారణ్యకాదావిత్యర్థః.

టీ. అతః = ఆకారణమువలన, లోకే = లోకమందు (వ్యవహారదశయందు), ఉభయాత్క వివ = కూటస్థసహితచిదాభాసుడే, భోక్తా = కర్తృఫలమనుభవించెడి వాడగునని, నిగద్యతే = చెప్పబడుచున్నాడు. శ్రుతౌ = బృహదారణ్యకాది శ్రుతియందు, తాదృక్ = అటువంటి, ఆత్మానం = భోక్తను, ఆరభ్య = చెప్పుటకారంభించి, కూటస్థః = ప్రత్యగాత్త, శేషితః = శేషింపబడెను. (బుద్ధ్యాద్యనాత్ నిరసనముచేత శేషింపబడె ననుట).

తా. ఏకారణముచేత కూటస్థ చిదాభాసులలో నొక్కొకనికి బ్రత్యేకముగ భోక్తృత్వము సంభవింపదో ఆకారణముచేత కూటస్థ సహిత చిదాభాసుడే వ్యవహారదశయందు భోక్త యని చెప్పబడుచున్నాడు. అనగా పరమార్థదశయందు కూటస్థసహితచిదాభాసత్వమే ఘటింప దని యభిప్రాయము. బృహదారణ్యకాది శ్రుతియందు బుద్ధ్యుపాధికుడగు భోక్తను జెప్పుటకు బ్రారంభించి బుద్ధ్యాదులకు అనాత్మత్వము నిశ్చయించుటచేత బుద్ధ్యాదికల్పనకు ఆధారభూతుడగు చిద్రూపకూటస్థుడను శేషింపబడెను.

అవ. ఈయర్థమునందు బృహదారణ్యక శ్రుతితాత్పర్యముం జెప్పచున్నాడు:--
 శ్లో. ఆత్మా కతమ ఇత్యుక్తే యాజ్ఞవల్క్యో విబోధయన్,
 విజ్ఞానమయమారభ్యాసంగం తం పర్య శేషయత్. 198

వ్యా. తత్ర బృహదారణ్యకవాక్యార్థం తావత్సంక్షిప్య దర్శయతి—ఆత్మేతి. జనకేన కతమ ఆత్మేత్యేవమాత్తని పృష్టే సతి యాజ్ఞవల్క్యస్తం విబోధయన్యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణే స్విత్యాదినా విజ్ఞానమయముపక్రమ్యాసంగోఽహ్యయం పురుష ఇత్యసంగం కూటస్థం పరిశేషితవానిత్యర్థః.

టీ. ఆత్మా = ఆత్మ, కతమః = ఎట్టివాడు? ఇతి=ఈలాగున, ఉక్తే=ప్రశ్నింపబడుచుండగా, యాజ్ఞవల్క్యః=యాజ్ఞవల్క్యమహర్షి, విబోధయన్=బోధించుచు, విజ్ఞానమయం = విజ్ఞానమయమని, ఆరభ్య = ఉపక్రమించి, ఆసంగం = ఆసంగుడగు, తం = ఆకూటస్థుని, పర్య శేషయత్ = మిగిల్చెను.

తా. దోహింద్రియమునః ప్రాణాదులలో ఆత్మ యెట్టివాడనియు నెన్నఁ దనియు జనకచక్రవర్తి ప్రశ్నింప, యాజ్ఞవల్క్యమహర్షి బుద్ధితాదాత్మ్యాపన్నుడగు విజ్ఞానమయమని సుపక్రమించి “అసంగోహ్యయం పురుషః” అను వాక్యముచే నిర్వికారుడగు కూటస్థుడే ఆత్మ యగునని బోధించెను.

అవ. ఈ యర్థమునందు ఐతరేయ శ్రుతిని గూడఁ బ్రమాణముగాఁ జూపు చున్నాఁడు:—

శ్లో. కోఽయమాత్తే త్యేవమాదౌ సర్వ త్రాత్తా విచారతః,

ఉభయాత్త కమారభ్య కూటస్థ శ్చేష్యతే శ్రుతౌ. 199

వ్యా. ఏవం బృహదారణ్య కేఽసంగాత్త పరిశేష ప్రకారం ప్రదర్శ్య ఐతరే యాది శ్రుత్యంతరేష్వపి తద్దర్శయతి—కోఽయమాత్తేతి. “వయముపాస్త హే కతరస్స ఆత్తే” త్యేవమాదౌవాత్త విచారేణాంతఃకరణోపాధిక మాత్తాన మారభ్య ప్రజ్ఞానమా త్రాత్త కః కూటస్థః పరిశేషితః. ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం. ఏవం యుక్తిశ్రుతిపర్యాలోచ నాయా ముభయాత్త కస్య భోక్తుర్ని ధ్యాత్వం. పారమార్థికస్యాసంగస్య కూటస్థస్యాభో క్తృత్వం సిద్ధం.

టీ. ఆయమాత్తా = ఈయాత్త, కః = ఎవఁడనెఁడి, ఇత్యాదౌ = ఈమొదలగు వాక్యములందు, సర్వత్ర = అంతటను, ఏవం = ఈ ప్రకారము, విచారతః = విచారణ వలన, శ్రుతౌ = శ్రుతియందు, ఉభయాత్త కం = కూటస్థసహితచిదాభాసుని (భోక్తను), ఆరభ్య = తెలుపుటకు ప్రారంభించి, ఆత్తా = ప్రత్యగాత్తయగు, కూటస్థః = నిర్వికా రుఁడు, శేష్యతే = శేషింపఁబడుచున్నాఁడు.

తా. ఈయాత్త యెవఁడు? ఎవనిని మేము ఉపాసింపవలెను? ఆయాత్త యెటువంటి వాఁడు? అనెడి అర్థముగల “కోయమాత్తేతి వయ ముపాస్త హే, కతరస్స ఆత్తేతి” ఇత్యాది ఐతరేయ శ్రుతివాక్యమందు ఆత్త విచారముచేత అంతఃకరణోపాధికుఁ డగు భోక్తను జెప్పుటకు ప్రారంభించి ప్రజ్ఞానమాత్త స్వరూపుఁడగు కూటస్థుఁడు శేషింపఁబడెను. ఇట్లు యుక్తిశ్రుతులచేత నాలోచింపఁగా కూటస్థ సహితచిదాభాసుఁ డగు భోక్త మిథ్యారూపుఁడనియు పారమార్థికుఁడగు అసంగకూటస్థు నకు భోక్తృత్వము లేదనియు స్పష్టమగుచున్నది. కనుక పరమార్థ మందు భోక్త గలఁ డనెడి విషయమై శ్రుతియొక్క అభిప్రాయము కా దని తెలియవలెను.

అవ. భోక్త మిథ్యాభూతుఁడైనయెడల నాతనియందు సత్యత్వబుద్ధి గల్గుట శేమి కారణము? అనుశంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కూటస్థసత్యతాం స్వస్తిన్నధ్యస్యాత్తా వివేకతః,

తాత్త్వికీం భోక్తృతాం మత్వా న కదాచిజ్ఞహాసతి.

వ్యా. ననూ క్తరీత్యా భోక్తుర్ని ధ్యాత్వే ప్రాణినాం తస్మిన్ సత్యత్వబుద్ధిః కుతో జాయత ఇత్యాశంక్యాహ—కూటస్థేతి. ఆత్మా లోక ప్రసిద్ధో భోక్తా-వివేకతః స్వస్య కూటస్థాద్వివేకజ్ఞానాభావేన కూటస్థనిష్ఠం సత్యత్వమాత్మన్యధ్యస్య తద్ద్వారా స్వనిష్ఠం స్వభోక్తృత్వస్యాపి సత్యతాం మత్వా భోగం కదాచిదపి న హతుమిచ్ఛతి.

టీ. కూటస్థసత్యతాం = కూటస్థునిసత్యత్వమును, స్వస్మిన్ = చిదాభాసుడగు తనయందు, ఆత్మావివేకతః-ఆత్మ = స్వరూపముయొక్క, అవివేకతః = అజ్ఞానమువలన, అధ్యస్య = ఆరోపించుకొని, భోక్తృతాం = భోక్తృత్వమును, తాత్త్వికీం=సత్యమైన దానినిగా, మత్వా = తలచి, కదాచిత్ = ఎప్పుడును, న జిహాసతి = భోగమును వదలుట కిచ్ఛగింపడు.

తా. చిదాభాసుడగు తనయధిష్ఠాన మగు కూటస్థునిసత్యత్వమును అజ్ఞానముచే దనయం దారోపించుకొని తనను సత్యమైన వానిగా నెంచి భోగములను విడువజాలడు.

అవ. అట్టులైనయెడల “ఆత్మ నస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి” అను శ్రుతి యాత్మకు భోగము గల దని చెప్పుచున్నదే, దీనికి సమాధాన మేమి? అనినఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. భోక్తా స్వస్యైవ భోగాయ పతిజాయాదిమిచ్ఛతి,
ఏష లౌకిక వృత్తాంతః శ్రుత్యా సమ్యగనూదితః. 201

వ్యా. నను, తర్హి “ఆత్మ నస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీత్యాత్మ శేషత్వం భోగ్యస్య కథం ప్రతిపాద్యత” ఇత్యాశంక్య న కూటస్థాత్మ శేషత్వం ప్రతిపాద్యతే. కింతు లోక ప్రసిద్ధోభయాత్ కభోక్తృ శేషత్వమేవ శ్రుత్యానూద్యత ఇత్యాహ— భోక్తేతి. లోకే యో భోక్తా సః స్వస్యైవ భోగాయ పతిజాయాది భోగోపకరణమిచ్ఛ తీత్యయం లౌకికవృత్తాంతః శ్రుత్యా సమ్యగనూదితః. నార్థాంతరం ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః.

టీ. భోక్తా = భోక్త, స్వస్యైవ = తనయొక్కయే, భోగాయ=భోగముకొఱకు, పతిజాయాదిం=భర్తృ భార్య మొదలగు పరికరమును, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాడు. (ఇతి = ఈలాగంటి), లౌకికవృత్తాంతః లోకసిద్ధమగు వృత్తాంతము, శ్రుత్యా=వేదము చేత, సమ్యక్ = లెస్సగా, అనూదితః = అనువదింపబడినది.

తా. లోక ప్రసిద్ధుడగు నుభ యాత్మకుని భోక్తగా నెంచి భర్తృభార్యాదిభోగసాధనముల నాత్మ సంబంధములుగా శ్రుతిచెప్పెను గాని, కేవలకూటస్థాభిప్రాయముతోఁ గాదు.

అవ. అనువాదమునకు ఫలమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. భోగ్యానాం భోక్తృ శేషత్వా న్నా భోగ్యేష్వనురజ్యతాం,
భోక్తర్యేవ ప్రధానేఽతోఽనురాగం తం విధిత్సతి. 202

వ్యా. అనువాదః కిమర్థ మిత్యాశంక్య భోక్తర్యేవ ప్రేక్షా విధానాయత్యాహ
—భోగ్యానామితి. భోగ్యానాం పతిజాయాదీనాం భోక్తుస్స్వస్య భోగోపకరణత్వా
ద్భోగ్యేష్వనురాగో న కర్తవ్యః. కింతు ప్రధానభూతే భోక్తర్యేవానురాగః కర్తవ్య
ఇతి విధానాయత్యర్థః.

టీ. భోగ్యానాం = భర్తృ భార్యాదిభోగపదార్థములు, భోక్తృ శేషత్వాత్ =
భోక్తకు భోగసాధనములగుటవలన, భోగ్యేషు=భర్తృ భార్యాదులందు, మానురజ్యతాం
=అనురాగము చేయఁబడకుండుఁగాక, (అనురాగము జేయఁ దగ దనుట). అతః=ఆకార
ణమువలన, ప్రధానే = ప్రధానభూతుఁ డగు, భోక్తర్యేవ = భోక్తయగు తనయందే,
తం = ఆ, అనురాగం=అనురాగమును, విధిత్సతి=విధించుట కిచ్చయించుచున్నది.

తా. భోగ్యము లగు భర్తృ భార్యాదివిషయములు భోక్తకు
పరికరములు, భోక్తయే ప్రధానుఁడు. భోక్తయగు ఆత్మనే ప్రేమిం
చుము. అని చిత్తము నాత్మాభిముఖముగాఁ జేయుటకై యీసంగతి
శ్రుతియం దనువదింపఁబడియెను.

అవ. భోగ్యములందుఁ బ్రేమను మాని యాత్మనే ప్రేమించు మని చెప్పెడి
పురాణవాక్యము నుదాహరించుచున్నాడు:—

శ్లో. యా ప్రీతి రవివేకానాం విషయే ష్వనపాయిసీ,
త్వామనుస్త్వరతస్సా మే హృదయాన్తాపసర్పతుః. 203

వ్యా. భోగ్యేషు ప్రేమత్యాగపురస్కరమాత్మప్రేమకర్తవ్యతాయాం దృష్టాంతత్వే
నేశ్వరేప్రేమప్రార్థనాపరం పురాణవచనముదాహరతి — యాప్రీతిరితి. అవివేకానా
మాత్మజ్ఞానకూన్యానాం విషయేష్వనపాయిసీ దృఢా యా ప్రీతిరస్తి. హే మాప
లక్షీపతే, సా ప్రీతిస్తామనుస్త్వరతస్త్వాం సదా చింతయతో మే హృదయాన్తాపసః
సర్పతుః అపగచ్ఛతు. మమ మనో విషయే ష్వాసక్తిం పరిత్యజ్య త్వయ్యేవ సదా తిష్ఠత్వి
త్యర్థః. యద్వా. అవివేకినాం విషయేషు దృఢా యా యాదృశీ ప్రీతిరస్తి సా
తాదృశీ త్వయి విషయే విద్యమానా ప్రీతిస్తామనుస్త్వరతో మే హృదయాన్తాప
సర్పతుః మాపగచ్ఛతు. సదాతిష్ఠత్విత్యర్థః.

టీ. అవివేకానాం=అవివేకులకు, విషయేషు = శబ్దాది విషయముల యందు, అన
పాయిసీ = ఎడతెగని, యా ప్రీతిః = ఏప్రేమ గలదో, సా = ఆప్రీతి, హేమాప =

ఓలక్ష్మీపతీ ! త్వాం = నిన్ను, అనుస్త్రతః = స్తరించుచుండెడి, మే = నాయొక్క, హృదయాత్ = హృదయమునుండి, సర్పతు = తొలంగుఁగాక.

తా. ఓశ్రియఃపతీ ! నాచిత్తము విషయములం బ్రేమింపకుండుఁగాక. నిన్నే ప్రేమించుఁగాక. ఈశ్లోకమున కర్థాంతరంబునుం గూడఁ జెప్పుదురు. దానిం దెల్పెదను.

టీ. అవివేకానాం = ఆత్మజ్ఞానము లేనివారికి, విషయేషు = శబ్దాదివిషయములందు, అనపాయినీ = దృఢమైన, యా ప్రీతిః = ఎట్టిప్రీతియుండునో, సా = అట్టి ప్రేమ (నీయందు నా కుండునట్టిప్రేమ), త్వాం = నిన్ను, అనుస్త్రతః = అనుక్షణము ధ్యానించెడి, మే = నాయొక్క, హృదయాత్ = హృదయమునుండి, మాపసర్పతు = తొలంగకుండుఁగాక. (ఎల్లప్పుడు దృఢముగా నిలుచుఁగాక యనుట.)

తా. అజ్ఞానులకు విషయములందు దృఢముగాఁ బ్రేమ యున్నట్లు అనుక్షణము నిన్నే ధ్యానించుచున్న నాకు నీయం దట్టి ప్రేమ దృఢముగా నెలకొనుఁగాక. దీనింబట్టి విషయాదులం బ్రేమింపక యా సర్వేశ్వరునే యెడతెగక ప్రేమింపుఁడని రహస్యము.

అవ. ఇట్టి పురాణవాక్య ముండుఁగాక, దానిచే మన కేమి లాభము? అనెడి శంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇతి న్యాయేన సర్వస్థా ద్భోగ్యజాతా ద్విరక్తధీః,

ఉపసంహృత్య తాం ప్రీతిం భోక్తర్యేవ బుభుత్సతే.

204

వ్యా. భవత్వేవం పురాణే. ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ—ఇతి న్యాయే నేతి. ఇత్యనేన పురాణోక్తన్యాయేన సర్వస్థాద్భోగ్యజాతాత్పతిజాయాదిలక్షణాద్విరక్తధీః విరక్తా ధీర్యస్యాసౌ విరక్తధీః పురుషస్తాం భోగ్యగోచరాం ప్రీతిం భోక్తర్యాత్తన్యూపసంహృత్య ఏవమాత్తానం బుభుత్సతే బోధమిచ్చతి.

టీ. ఇతి=ఇట్టి, న్యాయేన = న్యాయముచేత, సర్వస్థాత్ = సమస్తమగు, భోగ్యజాతాత్ = భోగ్యపర్ణమువలన, విరక్తధీః=వైరాగ్యబుద్ధిగలవాఁడై, తాం ప్రీతిం=ఆప్రీతిని, భోక్తర్యేవ = భోక్తయగు ఆత్మయందే, ఉపసంహృత్య = సంగ్రహించి, బుభుత్సతే = తెలిసికొనఁగోరుచున్నాఁడు.

తా. ఇతైఱంగున వైరాగ్యబుద్ధి గలిగి భోగ్యజాతములను బ్రేమింపక భోక్తయగుతననే ప్రేమించి యతనిం దెలిసికొన నిచ్చు గించును.

అవ. ఫలితముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్రక్చందనవధూవస్త్రసువర్ణాదిషు పామరః,
అప్రమత్తో యథా తద్వన్న ప్రమాద్యతి భోక్తరి. 205

వ్యా. ఏవమాత్త న్యేవ ప్రేమోపసంహారే ఫలితం సదృష్టాంతమాహ— స్రక్చందనేతి. పామరః పృక్షగః స్ర గాదివిషయేషు యథాఽప్రమత్త సావధానో భవతి ఏవం ముముక్షురప్యాత్త ని విషయే న ప్రమాద్యత్యనవధానం న కరోతి. కింతు తచ్చింతయైవ తిష్ఠతీత్యర్థః.

టీ. పామరః = పామరుఁడు, యథా = ఏవిధంబుగాను, స్రక్చందనవధూవస్త్రసువర్ణాదిషు - స్రక్ = పూలదండలును, చందన = మంచిగంధంబును, వధూ=స్త్రీలును, వస్త్ర = వస్త్రములును, సువర్ణ = బంగారము, ఆదిషు = మొదలుగాఁ గలవానియందు, అప్రమత్తః = సావధానుఁడగునో, తద్వత్ = ఆవిధంబుననే, (ముముక్షురపి = మోక్షమున నిచ్చగలవాఁడును), భోక్తరి=భోక్త యగు ఆత్మయందు, న ప్రమాద్యతి=ప్రమాదమును బొందఁడు. (ఆత్మను జింతించు ననుట).

తా. పామరుఁడు స్రక్చందనాది విషయములఁ బ్రేమించునట్లు జ్ఞాని సర్వదా ఆత్మను ప్రేమించును.

అవ. ఈవిషయములో ననేకదృష్టాంతములఁ జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కావ్యనాటకతర్కాదిమభ్యస్యతి నిరంతరం,
విజిగీషు ర్యథా తద్వన్తుముక్షుస్స్వం విచారయేత్. 206

వ్యా. అనవధానాభావమేవ బహుభిర్దృష్టాంతైస్స వృత్తయతి— కావ్యేతి. యథా విజిగీషుః ప్రతివాదిజయకామ ఇహ లోకే ప్రధానః పురుషో నిరంతరం కావ్యాదీ నభ్యస్యతి ఏవం ముముక్షురపి సదా స్వాత్మానం విచారయేత్.

టీ. విజిగీషుః=జమేచ్చగలవాఁడు, కావ్యనాటకతర్కాదిం=కావ్యములు, నాటకములు, తర్కము మొదలగువానిని, యథా = ఏవిధముగాను, నిరంతరం = ఎడతెగక, అభ్యస్యతి=అభ్యసించునో, తద్వత్ = అటువలె, ముముక్షుః = మోక్షేచ్చ గలవాఁడు, స్వం = స్వస్వరూపమును, విచారయేత్ = విచారించును.

తా. వాదిని జయించఁగోరువాఁడు కావ్యనాటకాదీల నిరంతర మభ్యసించునట్లు మోక్షేచ్చగలవాఁడు స్వస్వరూపమును సర్వదా విచారించును.

శ్లో. జపయాగోపాసనాది కురుతే శ్రద్ధయాం యథా,
స్వర్గాదివాలచయా తద్వచ్ఛ్రద్ధద్యాత్స్వే ముముక్షయా. 207

వ్యా. జపేతి. యథా వై దికశ్చ స్వర్గాద్యర్థీ త త్తత్సాధనాని జపాదీని శ్రద్ధాపుర
స్సర మనుతిష్ఠతి తథా ముముక్షురపి మోక్షేచ్ఛయా స్వేశ్రాతే ఆత్మ నివిశ్వాసం కుర్యాత్.

టీ. యథా = ఏవిధముగా, స్వర్గాదివాంఛయా = స్వర్గాదులయందలి కోరిక
చేత, శ్రద్ధయా = శ్రద్ధతో, జపయాగోపాసనాది = జపములు యాగములు ఉపాసన
మొదలగువానిని, కురు తే = చేయుచున్నాఁడో, తద్వత్ = అటువలెనే, ముముక్షయా =
మోక్షేచ్ఛచేత, స్వే = స్వస్వరూపమునందు, శ్రద్ధద్ధ్యాత్ = శ్రద్ధచేయవలయును.

తా. స్వర్గాదులందుఁ గోరికగలవాఁడు శ్రద్ధతో జపయాగాదుల
నాచరించునట్లు మోక్షకాముఁడు స్వస్వరూపవిచారమునం దాసక్తి
చేయవలయును.

శ్లో. చిత్తైకా గ్ర్యం మహాయోగీ మహాయాసేన సాధయేత్,

అణిమాదిప్రేష్పయైవం వివిచ్యా త్స్వం ముముక్షయా. 203

వ్యా. యోగీ యోగాభ్యాసవా నణిమాదై వ్యశ్వర్యలాభేచ్ఛయా మహాయాసేన
చిత్తైకాగ్ర్యం యథా సంపాదయే తద్వదయమప్యాత్తానం సదా వివిచ్యాత్ దేహా
దిభ్యో వివిచ్య జానీయాదిత్యర్థః.

టీ. యథా = ఏవిధంబున, యోగీ = యోగి, మహాయాసేన = గొప్పశ్రమచేత,
అణిమాది ప్రేష్పయా = అణిమాదిసిద్ధులఁబొందవలె నను కోరికచేత, చిత్తైకాగ్ర్యం =
చిత్తనైశ్చల్యమును, సాధయేత్ = సాధించునో, ఏవం = ఈవిధంబుగా, ముముక్షయా =
మోక్షేచ్ఛచేత, స్వం = స్వరూపమును, వివిచ్యాత్ = వేఱుపఱచి గురైఱుంగ నగును.

తా. అణిమాదిసిద్ధికాముఁ డగు యోగి విస్తారము శ్రమతో
చిత్తైకాగ్ర్యము నెట్లు సాధించునో అటులనే, ముముక్షువు స్వస్వరూప
మును సర్వదా విచారించుకొనవలయును.

అవ. దృఢాభ్యాసము చేయువారికి ఫలముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కౌశలాని వివర్ధంతే తేషామభ్యాసపాటవాత్,

యథా తద్వద్వివేకోఽస్యాప్యభ్యాసాద్విశదాయతే. 209

వ్యా. నన్వేవమే తేషాం సదాభ్యాసేన కిం ఫలమిత్యత ఆహ—కౌశలానీతి.
యథా తేషాం కావ్యాద్యభ్యాసవతా మభ్యాసపాటవేన తస్మిం స్తస్మిన్విషయే కౌశలాని
వివర్ధంతే ఏవమస్యాపి ముముక్షోరభ్యాసా ద్వివేకో దేహాదిభ్య ఆత్మనో భేదజ్ఞానం విశ
దాయతే స్పష్టం భవతి.

టీ. తేషాం = వారికి, అభ్యాసపాటవాత్ - అభ్యాస = అభ్యాసముయొక్క,
పాటవాత్ = దార్ఢ్యమువలన, యథా = ఏవిధముగా; కౌశలాని = నేర్పులు, వివర్ధంతే =

వృద్ధిపొందుచున్నవో, తద్వత్ = ఆవిధముగనే, ఆస్యాపి = ఈముముక్షువునకును, అభ్యాసాత్ = అభ్యాసమువలన, వివేకః = ఆత్మానాత్మ వివేకము, విశదాయతే = స్పష్టమగుచున్నది.

తా. కావ్యనాటకాద్యభ్యాసులకు నాయానైపుణ్యము లభివృద్ధియగునట్లు ముముక్షువున కభ్యాసమువలన ఆత్మానాత్మవివేకము స్ఫుటమగును.

అవ. వివేకపాటవమునకు ఫలమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. వివిచ్యతా భోక్తృతత్త్వం జాగ్రదాదిష్వసంగతా,
అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సాక్షిణ్యాధ్యవసీయతే.

210

వ్యా. వివేక వైశద్యస్య ఫలమాహ—వివిచ్యతేతి. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం భోక్తృతత్త్వం భోక్తుః పారమార్థికస్వరూపం, వివిచ్యతా భోగేభ్యో జడజాతేభ్యో భేదేన జానతా పురుషేణ జాగ్రదాదిషు=జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిష్వవస్థాసు సాక్షిణ్యసంగతా అధ్యవసీయతే నిశ్చీయత ఇత్యర్థః.

టీ. భోక్తృతత్త్వం - భోక్తృ = భోక్తయొక్క, తత్త్వం=యాథాత్మ్యమును, వివిచ్యతా = విమర్శచేయువానిచేత, సాక్షిణి = సాక్షిచైతన్యమునందు, అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం=అన్వయవ్యతిరేకములచేత, జాగ్రదాదిషు=జాగ్రదాద్యవస్థలయందు, అసంగతా=సంగము లేకుండుట, అధ్యవసీయతే=నిశ్చయింపఁబడుచున్నది.

తా. వివేకవైశద్యము గలవానికి జాగ్రదాదిదశలయందుఁ దనయసంగత్వము అన్వయవ్యతిరేకములచేత స్ఫుటముగా స్ఫురించును.

అవ. అన్వయవ్యతిరేకములఁ గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యత్ర యద్దృశ్యతే ద్రష్టా జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తిషు,
తత్రైవ తన్నేతరత్రే త్యనుభూతిర్హి సమృతా.

211

వ్యా. అన్వయవ్యతిరేకా దర్శయతి—యత్రేతి. జాగ్రదాదిషు మధ్యే యత్ర యస్మిన్ స్థానే జాగ్రతి స్వప్నే సుషుప్తౌ వా యత్ స్థూలం ప్రవివిక్తమానందశ్చేతి త్రివిధం భోగ్యం ద్రష్టా సాక్షిణా దృశ్యతే అనుభూయతే తద్దృశ్యం తత్రైవ తస్యామే వావస్థాయాం తిష్ఠతి. నేతరత్ర ఇతరస్యామవస్థాయాం నాస్తి. ద్రష్టా తు సర్వత్రాను గతతయా వర్తత ఇత్యనుభవస్సర్వసమృతః. హి ప్రసిద్ధమేతదిత్యర్థః.

టీ. ద్రష్టా = మాచెడివానిచేత (సాక్షిచేత), జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు = జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిదశలయందు, యత్ర = ఏదశయందు, యత్ = విపదార్థము, దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నదో, తత్ = ఆపదార్థము, తత్రైవ = అక్కడనే, భవతి= ఉండును. ఇతరత్ర = మఱియొకస్థలమునందు, న=ఉండదు. ఇతి = ఈలాగుననే, అనుభూతిః = అనుభవము, సమృతా హి = సమృతముగదా.

తా. జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తులయందు వెవ్వేలుగాఁ దాఁ గను గొన్న వస్తువులు ఆయాదశలయందే కన్నట్టునుకాని వేలు దశలయందుఁ గన్నడకుండును. ఆత్మయన్ననో యన్ని దశలయం దొక్కరూపై కన్నట్టును. (ఇవియే యన్వయవ్యతిరేకములగును.)

అవ. ఈయర్థమునందు శ్రుతిని గనఁబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స య తత్రేక్షతే కించి తేనానన్వాగతో భవేత్,
 దృష్టైవ పుణ్యం పాపం చేత్యేవం శ్రుతిషు డిండిమః. 212

వ్యా. న కేవలమనుభవః కింత్యాగమోఽపీత్యభిప్రాయేణ. * “స య తత్ర కించి తృప్త్యత్యనన్వాగతస్తేన భవత్యసంగో హ్యయం పురుషః స వా ఏష ఏతస్మిన్ సంత్రసాదేరన్త్వాచరిత్వా దృష్టైవ పుణ్యం చాపుణ్యం చ పునః ప్రతిన్యాయం ప్రతియోన్యాయద్రవ” తీత్యాది వాక్యద్వయమర్థతః పఠతి—స యదితి. స ఆత్మా తత్ర తస్యా మవస్థాయాం యత్కించి దోభ్యగ్యమిక్షతే పశ్యతి, తేన దృశ్యేనానన్వాగతో భవేదను సృత్య గతో న భవేత్కింతు స్వయమేవావస్థాంతరం గచ్ఛతీత్యర్థః. పుణ్యం పుణ్యఫలం సుఖం. పాపం పాపఫలం దుఃఖం చ దృష్టైవానాదాయైవేత్యర్థః.

టీ. సః=ఆజీవుఁడు, తత్ర=ఆజాగ్రదాదిదశలయందు, యత్కించిత్=ఏకొంచెము భోగ్యపదార్థమును, ఈక్షతే = కనుఁగొనుచున్నాఁడో, తేన=దానితో, అనన్వాగతః = కలిసికొనినవాఁడు, భవేత్ = అగును. పుణ్యం = పుణ్యమును, పాపం చ = పాపమును, దృష్టైవ = చూచియే, (స్వీకరింపక) (ఆద్రవతి = వెళ్లుచున్నాఁడు), ఇత్యేవం = ఈలాగున, శ్రుతిషు=వేదంబులయందు, డిండిమః=భేరి (వేదాంతసిద్ధాంత మనుట).

తా. జాగ్రదాది దశలయందు పదార్థములను ఆత్మ చూచునే కాని వాని నంట దని వేదాంతము లుద్ఘోషించుచున్నవి.

అవ. భోక్తృతత్త్వమును స్పష్టపఱచెడి మఱికొన్ని శ్రుతులఁ గనఁబఱచు చున్నాఁడు:—

శ్లో. జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యాది ప్రపంచం య త్ప్రకాశకే,
 తద్బ్రహ్మహా మితి జ్ఞాత్వా సర్వబంధైః ప్రముచ్యతే. 213

వ్యా. భోక్తృతత్త్వవివేచనపరాణి శ్రుత్యంతరాణి దర్శయతి—జాగ్రదితి. యత్సత్యజ్ఞానానందలక్షణం బ్రహ్మ సాక్షీరూపేణావస్థితం సత్ జాగ్రదాదిప్రపంచం ప్రకాశయతి తద్బ్రహ్మహామస్మి. న బుద్ధిచిదాభాసాద్యహామస్మి తి జ్ఞాత్వా శ్రుత్యనుభవాభ్యాం నిశ్చిత్వ సర్వప్రతిబంధైః ప్రమాత్మత్వకర్తృత్వాదిభిః ప్రముచ్యతే ప్రకరేణ సర్వాత్త నా ముచ్యతే.

టీ. జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యాది=జాగ్రత్తు, స్వప్నము, సుషుప్తి మొదలుగాఁగల, ప్రపంచం = ప్రపంచమును, యత్ = ఏచైతన్యము, ప్రకాశతే = ప్రకాశింపఁజేయుచున్నదో, తత్ బ్రహ్మ=ఆపరబ్రహ్మస్వరూపము, ఆహం=నేను, ఇతి = అని, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని, సర్వబంధైః = సకలబంధములచేత, ప్రముచ్యతే = బాగుగ విడువఁబడుచున్నాఁడు.

తా. జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యాది ప్రపంచమును బ్రకాశింపఁజేసెడి బ్రహ్మమే తా నని యెఱింగినచో సంసారబంధము శమించును. అని శ్రేయోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది.

శ్లో. ఏక ఏవాత్మా మంతవ్యో జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తిషు,

స్థానత్రయవ్యతీతస్య పునర్జన్మ న విద్యతే.

214

వ్యా. జాగ్రదాదిష్యవస్థాసు ఏక ఏవాత్మా మంతవ్యో జ్ఞాతవ్యః. ఏవం వివేక జ్ఞానేన స్థానత్రయవ్యతీతస్యావస్థాత్రయా ద్వివిక్తస్యాత్మనః పునర్జన్మ న విద్యతే. ఏత చ్ఛరీరపాతానంతరం శరీరాంతరప్రాప్తిర్నాస్తీత్యర్థః.

టీ. జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తి = జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయమునందు, ఆత్మా=ఆత్మ, ఏక ఏవ = ఒక్కఁ డనియే, మంతవ్యః = తెలియఁదగినవాఁడు, స్థానత్రయవ్యతీతస్య-స్థానత్రయ = అవస్థాత్రయమువలన, వ్యతీతస్య = వేఱుపఱుపఁబడినవానికి, పునర్జన్మ = మఱుజన్మము, న విద్యతే = లేదు.

తా. అవస్థాత్రయమునం దాత్మ యొక్కఁడే. నే నవస్థాత్రయముల నంటనివాఁడ నని యెఱింగినవానికి తిరిగి జన్మము లేదు. మోక్షమే యగును.

శ్లో. త్రిషు ధామసు యదోభ్యగ్యం భోక్తా భోగశ్చ యద్భవేత్,

తేభ్యో విలక్షణస్సాక్షీ చిన్మాత్రోఽహం సదాశివః.

215

వ్యా. త్రిషితి. త్రిషు ధామసు త్రిష్యపి స్థానేషు యదోభ్యగ్యం స్థూలప్రవిక్తా నందరూపం యశ్చ భోక్తా విశ్వతైజసప్రాజ్ఞరూపో యశ్చ భోగస్తదనుభవరూపశ్చేతి యే విందతే తేభ్యస్థానాదిభ్యో విలక్షణో యశ్చిన్మాత్రరూపస్సాక్షీ సదాశివః. నిరతి శయానందరూపత్వేన సర్వధా శోభమానః పరమాత్మాస్తి సోఽహమస్తీత్యర్థః.

టీ. త్రిషు = మూఁడైన, ధామసు = జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తిస్థానములయందు, యత్ = ఏది, భోగ్యం=భోగ్యమై, అస్తి = కలదో, భోక్తా=భోక్త, యః = ఎవఁడు, అస్తి=కలఁదో, భోగశ్చ=భోగంబును, యత్ = ఏది, భవేత్ = ఉండునో, తేభ్యః=చాని

కంటె, విలక్షణః = వేఱైనట్టియు, సాక్షీ = ద్రవ్యనైనట్టియు, సదాశివః = ఎల్లప్పుడును మంగళస్వరూపుడనైన, అహం=నేను, చిన్మాత్రః = చిద్రూపుడను.

తా. జాగ్రదాద్యవస్థా త్రయమందును గ్రమముగా స్థూల రహస్యానందరూప మగు నేభోగ్యము గలదో, మఱియు, విశ్వతైస్సప్రాజ్ఞ రూపుడగు నే భోక్త గలడో, మఱియు ఆయా యనుభవ రూప మగు నేభోగము గలదో, వానియన్నిటికంటె విలక్షణుడైనట్టి యే చిద్రూపుడు గలడో ఆసాక్షి యగు పరమాత్మ నిరతిశయానంద స్వరూపముచేత సర్వదా మంగళస్వరూపుడగు ననియు, ఆపరమాత్మ యే నే నై తి నని ముముక్షువగువాడు నిశ్చయించుకొనవలె నని యీ శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

అవ. ఈవిధముగా ఆత్మ యసంగుడని నిశ్చయింపబడగా, భోక్తృత్వ మెవరి దని శంక కలుగఁగా జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏవం వివేచితే తత్త్వే విజ్ఞానమయశబ్దితః,

చిదాభాసో వికారియో భోక్తృత్వం తస్య శిష్యతే. 216.

వ్యా. ఏవం వివేకేనాత్త తత్త్వేనసంగే నిశ్చితే సతి భోక్తృత్వం కస్యేత్యత ఆహ—ఏవమితి. యో విజ్ఞానమయశబ్దేనాభిధీయమానశ్చిదాభాస స్తస్య వికారీత్వా ద్భోక్తృత్వమిత్యర్థః.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగాను, తత్త్వే=తత్త్వము, వివేచితే సతి = వేఱుపఱుపఁ బడిన దగుచుండఁగా, విజ్ఞానమయశబ్దితః=విజ్ఞానమయశబ్దవాచ్యుడగు, యః వికారీ = ఏవికారి యగు, చిదాభాసః = చిదాభాసుడు, (అస్తి = కలఁడో), తస్య = అతనికి, భోక్తృత్వం=భోక్తృత్వము, శిష్యతే = మిగులుచున్నది.

తా. ఇతైః అంగునం జక్కఁగాఁ బరికింపఁ వికారము గల చిదాభాసుడే భోక్త యని స్పష్టమగుచున్నది.

అవ. చిదాభాసునకు భోక్తృత్వ మంగీకరించినచో “కస్య కామాయేతి వచో భోక్తృ భావవివక్షయా” అని వెనుక నీ వనినమాట యెట్లు కుదురు నని యాక్షేపము రాఁగా పారమార్థికుడగు భోక్త లేఁ డని మాయొక్క తాత్పర్య మని చెప్పుచుఁ జిదాభాసు నకు మిథ్యాత్వమును సాధించుచున్నాడు:—

శ్లో. మాయికోఽయం చిదాభాస శ్శృతే రనుభవా దపి,

ఇంద్రజాలం జగత్ప్రోక్తం తదంతఃపాత్యయం యతః.

వ్యా. నను చిదాభాసస్య భోక్తృత్వాంగీకారే కస్య కామాయేతి వచో భోక్తృ భావవివక్షయే పూర్వోక్తం వ్యాహనేతేత్యాశంక్య. తస్య వచనస్య పారమార్థిక భోక్తృభావపరత్వమభిప్రేత్య భోక్తుశ్చిదాభాసస్య మిథ్యాత్వం సాధయతి—మాయిక ఇతి. అయం చిదాభాసో మాయికో మృషాత్కః. 'శ్రుతేః' జీవేశావాభాసేన కరో తీతి శ్రుతేః. అనుభవాదపి ద్రష్టాదిత్రితయమధ్యవర్తిత్వేన అనుభూయమానత్వాద పీత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి—ఇంద్రజాలమితి. ఇంద్రజాలవన్తి ధ్యాభూతే జగత్వంత ర్భూతత్వాదస్యాపి మిథ్యాత్వం తద్వదనుభూయతే విద్వద్భిరితి శేషః. యస్మాజ్జగదంతః పాతీత్యతో మృషేతి యోజనా.

టీ. జగత్ = జగత్తు, ఇంద్రజాలం = గారడవంటిది (అని) ప్రోక్తం = చెప్పబడి నది. యతః = ఏహేతువువలన, అయం = ఈచిదాభాసుఁడు, తదంతఃపాలి = ఆజగ త్తులొక జేరినవాఁడో, (తతః = ఆకారణమువలన), అయం చిదాభాసః = ఈ చిదా భాసుఁడు, శ్రుతేః = శ్రుతివలనను, అనుభవాదపి = అనుభవముచేతను, మాయికః = మిథ్యా స్వరూపుఁ డగును.

తా. ఆమూయ చిదాభాసరూపముచేత జీవేశ్వరులనిరువురను సృష్టించుచున్న దనిచెప్పెడి "జీవేశావాసేన కరోతి" అనెడిశ్రుతిచేతను, అనుభవముచేతను ఈ చిదాభాసుఁడు మిథ్యారూపుఁ డగును.

అవ. ఈచిదాభాసుఁడు సుషుప్తిసమాధులయందు నశించును గనుక మిథ్యా భూతుఁ డని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. విలయోఽప్యస్య సుప్త్యాదౌ సాక్షీణా వ్యానుభూయతే,
ఏతాదృశం స్వస్వభావం వివినక్తి పునః పునః. 218

వ్యా. ఆస్య చిదాభాసస్య జగత ఇవ వినాశిత్వానుభవాదపి మృషాత్వమిత్యాహ —విలయోఽపీతి. మూర్ఛాదిరాదిశబ్దార్థః. భవతు మృషాత్వం. తతః కిమిత్యత ఆహ— ఏతాదృశమితి. యదా కూటస్థాద్వివేచితశ్చిదాభాసో మాయికో జాతస్తదా స్వతత్వ మేతాదృశం మృషాత్కం పునః పునః వివినక్తి కూటస్థాద్వివిచ్య జానాతి.

టీ. ఆస్య = ఈ చిదాభాసునియొక్క, విలయోఽపి = లయంబును, సుప్త్యాదౌ = సుషుప్త్యాదిదశలయందు, సాక్షీణా = సాక్షిచైతన్యముచేత, అనుభూయతే హి = అనుభ వింపబడుచున్నది గదా. ఏతాదృశం = ఇట్టి, స్వస్వభావం = తనస్వభావమును, పునః పునః = మాటిమాటికి, వివినక్తి = కూటస్థునికంటె భిన్నముగా విభజించి తెలిసికొను చున్నాఁడు.

తా. సుషుప్తి సమాధులయందుఁ జిదాభాసునిలేమిని నాక్షి గాంచుచున్నాఁడు. ఇట్టిచిదాభాసుఁడు తనమిథ్యాత్వమును మాటి మాటికి వేటుపటిచి తెలిసికొనుచున్నాఁడు.

అవ. అట్టివివేచనవలనఁ గలిగిన లాభమును దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వివిచ్య నాశం నిశ్చిత్య పునరోభగం న వాంఛతి,
ముమూర్షుశ్చాయితో భూమకా వివాహం కోఽభివాంఛతి. 219

వ్యా. తతోఽపి కిమిత్యత ఆహ—వివిచ్యేతి. స్వవినాశనిశ్చయే భోగేచ్ఛా భావే దృష్టాంతమాహ—ముమూర్షురితి.

టీ. వివిచ్య = వివేచనచేసి, నాశం = తననాశమును, నిశ్చిత్య = నిశ్చయించి, పునః = తిరుగా, భోగం = భోగమును, న వాంఛతి = కోరఁడు. ముమూర్షుః = చావ సిద్ధమై, భూమకా = భూమియందు, శాయితః = శయనింపఁజేయబడిన, కః = ఎవఁడు, వివాహం = పెండ్లిని, అభివాంఛతి = కోరును ?

తా. మరణోన్ముఖుఁడు వివాహము నపేక్షింపనియట్లు తన నాశము నెఱింగిన చిదాభాసుఁడు భోగము నపేక్షింపఁడు.

అవ. ఇంతియ కాదు. వెనుకటివలెఁ దా భోక్త నని వ్యవహరింప సిగ్గుపడు నని యునుం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జిహ్రేతి వ్యవహార్తుం చ భోక్తాహమితి పూర్వవత్,
చిన్ననాస ఇవ హ్రీతః క్లిశ్యన్ప్రార్థమశ్నుతే. 220

వ్యా. కించ పూర్వవదహం భోక్తేత్యేవం వ్యవహార్తుమపి లజ్జత ఇత్యాహ— జిహ్రేతి. తర్హి జ్ఞానోత్పత్త్యనంతరం ప్రార్థావసానపర్యంతం కథం వ్యవహారతీత్యత ఆహ—చిన్నేతి. చిన్ననాస ఇవ హ్రీతో లజ్జితః క్లిశ్యన్నేదాసీమపి కర్త తీయత ఇతి క్లేశమనుభవన్ ప్రార్థ మశ్నుతే. ప్రార్థకర్త ఫలం భుక్తు ఇత్యర్థః.

టీ. అహం = నేను, భోక్తేతి = భోక్త నని, పూర్వవత్ = వెనుకటివలె, వ్యవహార్తుఁ = వ్యవహరించుటకు, జిహ్రేతి = లజ్జపడుచున్నాడు. చిన్ననాస ఇవ = నాసికాచ్ఛేదము నొందినవానివలె, హ్రీతః = లజ్జపడినవాడై, క్లిశ్యన్ = క్లేశము నొందుచు, ఆర్థం = ప్రార్థ కర్తమును, అశ్నుతే = అనుభవించుచున్నాఁడు.

తా. ఇట్టి చిదాభాసుఁడు “నేను భోక్త” నని వ్యవహరించుట కును సిగ్గుపడును. ముక్కుకోయఁబడినవాని యట్లు లజ్జితుడై ప్రార్థ కర్త మనుభవించుచున్నాఁడు.

అవ. ఇప్పుడు జ్ఞానానంతరము సాక్షికి భోక్తృత్వము లే దని కైముతికన్యాయ ముచే జెప్పచున్నాఁడు:—“కిముత” యనుశబ్దముచేతఁ జెప్పఁబడునది గనుక కైముతి కము అనఁబడును. దండము నమలువాని కప్పడములు నమలుట ఏమి చెప్పవలె ననురీతి న్యాయము.

శ్లో. యథా స్వస్యాపి భోక్తృత్వం మంతుం జిహ్వాత్యయం తథా,
సాక్షిణ్యారోపయే దేత దితి కైవ కథా వృథా. 221

వ్యా. ఇదానీం జ్ఞానానంతరం సాక్షిణో భోక్తృత్వాభావః కైముతికన్యాయేన సిద్ధ ఇత్యాహ—యదేతి. అయం చిదాభాసస్వస్యాపి భోక్తృత్వం మంతుమహం భోక్తేతి జ్ఞాతుం జిహ్వాతి విలజ్జతే యదా, తదా ఏతత్స్వగతం భోక్తృత్వం సాక్షిణ్య సంగే ఆరోపయేదితి వృథా కథా. అర్థశూన్యా కైవ? న కాపీత్యర్థః.

టీ. అయం=ఈ చిదాభాసుఁడు, యథా = ఏప్రకారము, స్వస్యాపి = తనకును, భోక్తృత్వం=భోక్తృత్వమును, మంతుం=ఎఱుఁగుటకు, జిహ్వాతి=లజ్జించుచున్నాఁడో, తథా = ఆప్రకారము, ఏతత్ = ఈ భోక్తృత్వమును, సాక్షిణి=సాక్షిచై తన్మమునందు, ఆరోపయేదితి = ఆరోపము జేయుననెడివాక్యము, కైవ = ఏది? కథా = ఇట్లు కల్పించిన వాక్యము, వృథా=అర్థశూన్య మగును.

తా. చిదాభాసుఁడు తనను భోక్తృనుగాఁ దలంచుటకే లజ్జించు నప్పు డిట్టి యసత్యపుభోక్తృత్వమును సాక్షియం దెట్లు లారోపించును? ఆరోపింపఁజాలఁ డని భావము.

అవ. ఈ యర్థమును శ్రుతియందుఁ గనఁబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇత్యభిప్రేత్య భోక్తార మాక్షిప త్యవిశంకయా,
కస్య కామాయేతి తత శ్శారీరానుజ్వరో న హి. 222

వ్యా. ఉక్తమర్థం శ్రుత్యారూఢం కరోతి—ఇతీతి. కస్య కామాయేతి శ్రుతి రిత్యర్థః కూటస్థస్య చిదాభాసస్య వా పారమార్థికభోక్తృత్వాభావమభిప్రేత్యావి శంకయా శంకారాహిత్యేన భోక్తారమాక్షిపతి నిరాకరోతి. భవత్యేవం భోక్తృక్షేపః. తతః కిమిత్యత ఆహ—తత ఇతి. నహి జ్వరో జ్వరణం సంతాపః.

టీ. కస్యకామాయేతి = ఏభోక్తయొక్క ప్రీతికొఱ కనెడి అర్థముగల యీ శ్రుతి, ఇతి = పూర్వోక్తప్రకారము, ఆభిప్రేత్య=నిశ్చయించి, అవిశంకయా = నిస్సం శయముగా, భోక్తారం = భోక్తను, ఆక్షిపతి = నిరాకరించున్నది. తతః = ఆకారణము వలన, శారీరానుజ్వరః=దేహసంబంధ మగుసంతాపము (దుఃఖము), నహి=లేనే లేదు.

తా. “కస్యకామాయ” అనెడి శ్రుతివాక్యము వాస్తవ మగు భోక్తృత్వము కూటస్థునికా చిదాభాసునికా యని విచారించి, పరమార్థమందు భోక్తృలే డని నిశ్చయించి, నిస్సంశయముగా భోక్తృలే డని, భోక్తృను నిరాకరించుచున్న దని తెలియవలెను. కనుక నిశ్చలపరోక్షజ్ఞానికి శరీరసంబంధదుఃఖము లేనే లేదు.

అవ. బ్రహ్మవిదునకు శరీరత్రయతాపములు లే వని చెప్పబడకై యాశరీరత్రయమును తాపత్రయమునుం జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. స్థూల సూక్ష్మం కారణం చ శరీరం త్రివిధం స్తృతం,

అవశ్యం త్రివిధోఽస్త్యేవ తత్ర తత్రోదితో జ్వరః.

223

వ్యా. తత్త్వవిదశ్శరీరానుజ్వరాభావం దర్శయితుం శరీరభేదం తత్ర తత్ర జ్వర సద్భావం చ దర్శయతి—స్థూలమితి.

టీ. శరీరం = శరీరము, స్థూలం = స్థూల మనియు, సూక్ష్మం = సూక్ష్మ మనియు, కారణం చ = కారణ మనియు, త్రివిధం = త్రివిధ మని, స్తృతం = చెప్పబడినది, తత్ర తత్ర = ఆయాశరీరమందు, ఉదితః = చెప్పబడిన, త్రివిధః = త్రివిధ మగు, జ్వరః = దుఃఖము, అవశ్యం = ముఖ్యముగా, అస్త్యేవ = కలదేను.

తా. స్థూలము, సూక్ష్మము, కారణము అని శరీరము త్రివిధము. ఆశరీరములయందుఁ బ్రత్యేకించి వేఱువేఱగు తాపములు గలవు.

అవ. స్థూలదేహతాపములఁ దెల్పుచున్నాడు:—

శ్లో. వాతపి త్తక్షేప్తజన్యవ్యాధయః కోటిశస్తనౌ,

దుర్గంధిత్వకురూపత్వదాహభంగాదయస్తథా.

224

వ్యా. తత్ర స్థూలశరీరే జ్వరాంస్తావదాహ—వాతేతి.

టీ. తనౌ = స్థూలదేహమునందు, కోటిశః = కోట్లకొలది వాతపి త్తక్షేప్తజన్యవ్యాధయః = వాతపి త్తక్షేప్త వికృతివలనం గలిగిన రోగములును, తథా = అట్లులే, దుర్గంధిత్వకురూపత్వ దేహభంగాదయః = దుర్గంధము, కురూపము, అంగవైకల్యము, పరితాపము మున్నగునవియును, (సన్తి = కలవు.)

తా. స్థూలదేహమునందు వ్యాధులును, దుర్గంధాది దోషంబులును తాపహేతువు లని భావము.

అవ. సూక్ష్మశరీరమునందలి తాపములఁ గనుపఱచుచున్నాడు:—

శ్లో. కామక్రోధాదయశ్శాంతిదాంత్యాద్యా లింగదేహగాః,

జ్వరా ద్వయేఽపి బాధంతే ప్రాప్త్యాఽప్రాప్త్యా నరం క్రమాత్.

వ్యా. సూక్ష్మశరీరే జ్వరాక్ దర్శయతి—కామేతి. కామశాంత్యాదీనాం చ జ్వరత్వ ముపపాదయతి—ద్వయేఽపి ద్వివిధా ఆపి క్రమేణప్రాప్త్యప్రాప్తిభ్యాం నరం బాధం తేఽతో జ్వరసామ్యాత్ జ్వరా ఇత్యుచ్యంత ఇత్యర్థః.

టీ. కామక్రోధాదయః = కామము క్రోధము మొదలగునవియు, శాంతిదాంత్యాద్యాః = శమము దమము మొదలగునవియు, లింగదేహాగాః = సూక్ష్మశరీరమును బొందిన జ్వరాః = తాపములు. ద్వయేఽపి = ఈ రెండువిధములైనవియు, ప్రాప్త్యా = లభించుటచేతను, ఆప్రాప్త్యా = లభింపకపోవుటచేతను, నరం = మనుష్యుని, క్రమాత్ = వరుసగా, బాధం తే = బాధించుచున్నవి.

తా. కామ క్రోధ లోభ మోహ మద మాత్స్యర్య డంభో దర్ప సూయాది దుర్గుణములును, శమదమాది గుణములును, లింగదేహమును, (సూక్ష్మదేహమును) బొందియున్న (అంటియున్న) తాపములు. కామాదులు పురుషుని నంటికొని పరితపింపజేయును. శమిదమాదులు ఘటింపక పోయెనేని తపింపజేయును.

అవ. కారణశరీరమునందలి జ్వరమును ఛాందోగ్యశ్రుతి చెప్పుచున్న దని నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. స్వం పరం చ న వేత్త్యాత్తా వినష్ట ఇవ కారణే,
ఆగామిదుఃఖబీజం చేత్యేత దింద్రేణ దర్శితమ్. 226

వ్యా. కారణశరీరగతో జ్వరశ్చాందోగ్యశ్రుతావుక్త ఇత్యాహ—స్వం పరమితి. “నాహం ఖల్వయ మేవం సంప్రత్యాత్తానం జానాత్యయ మహ మస్తీ తి నో వివేమాని భూతాని వినాశమివాపీతో భవతి. నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యా” మితి వాక్యేన స్వపర జ్ఞానశూన్యత్వమజ్ఞానే నష్టప్రాయత్వం పరేద్యురాగామిదుఃఖబీజవాస నాసద్భావం చేంద్రేణ శిష్యేణ గురోః ప్రజాపతేః పురతో నివేదితమిత్యర్థః.

టీ. కారణే = కారణశరీరమునందు, (సుషుప్తియందు), ఆత్మా = ఆత్మ, వినష్ట ఇవ = నశించినవానివలె, స్వం = తనను, పరం చ = ఇతరుని, న వేత్తి = గుర్తెఱుగదు. వీతత్ = ఈకారణశరీరము, ఆగామిదుఃఖబీజం చ - ఆగామి = రాబోయెడి, దుఃఖ = దుఃఖమునకు బీజం చ = కారణము, ఇతి = ఇట్లు, ఇంద్రేణ = ఇంద్రునిచేత, దర్శితం = చూపింపబడినది.

తా. సుషుప్తియందు దనను మఱియొకరిని గుర్తెఱుంగడు. ఈసుషుప్తి రాబోయెడి జాగ్రత్స్వప్నములకు హేతు వగును. ఈసంగతి నింద్రుడు ప్రజాపతితో జెప్పినట్లు సామవేదోపనిషత్తునందుఁ

దెల్పబడెను. (స్వపరజ్ఞానశూన్యత్వము, అజ్ఞానముచే నష్టస్థాయత్వము ఆగామిదుఃఖబీజవాసనాస్థితియు కారణశరీరమందుఁ గల జ్వరము లని తెలియవలెను.)

అవ. ఇత్యైత్యంగున శరీరత్రయమునందలి జ్వరంబులఁ గనఁబఱచి యయ్యవి యని వార్యము లని తెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏతే జ్వరా శ్శరీరేషు త్రిషు స్వాభావికా మతాః,
వియోగే తు జ్వరైస్తాని శరీరాణ్యేవ నాసతే. 227

వ్యా. ఏవం త్రిష్వపి దేహేషు జ్వరానభిధాయ తేషామపరిహార్యత్వమాహ—
ఏత ఇతి. త్రిష్వపి శరీరేషు ప్రతీయమానా ఏతే జ్వరాః శరీరైస్సహోత్పన్న త్వేన,
స్వాభావికాః సంతతాః. స్వాభావికత్వం వ్యతిరేకముఖేన ద్రఢయతి—వియోగేత్వితీ.
యతః కారణాదేభిర్జ్వరైస్తేషాం శరీరాణాం వియోగే సతి తాని శరీరాణి నాసత ఏవ
నైవ భవంతి. అతస్స్వాభావికా ఇత్యర్థః.

టీ. ఏతే జ్వరాః=ఈతాపములు, త్రిషు శరీరేషు=మూఁడుశరీరములయందును,
స్వాభావికాః=స్వభావసిద్ధంబు లని, మతాః = అభిమతములు (చెప్పఁబడినవి). జ్వరైః=
తాపములతోడ, వియోగే తు=ఎడబాటు గల్గునెడల, తాని శరీరాణ్యేవ=ఆశరీరంబులే,
నాసతే = ఉండవు.

తా. ఈతాపంబులు శరీరత్రయమునకు సహజంబులు. ఇట్టిజ్వర
ములు (తాపములు) లేనిచో శరీరములే యుండవు.

అవ. ఇందుకుఁ దగినదృష్టాంతమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తంతో ర్వియుజ్యేత పటో వాలేభ్యః కంబలో యథా,
మృదో ఘట స్తథా దేహో జ్వరేభ్యోఽపీతి దృశ్యతామ్. 228

వ్యా. తత్ర దృష్టాంత మాహ—తంతోరితి.

టీ. పటః=పస్త్రము, తంతోః = దారమునుండి, వియుజ్యేత = విడియుండునా?
ఉండదు. కంబళః=కంబళి, వాలేభ్యః=వెంట్రుకలనుండి, (వియుజ్యేత=విడియుండునా?
ఉండదు.) ఘటః = కుండ, మృదః=మృత్తికనుండి, (వియుజ్యేత = విడియుండునా?
ఉండదు.) దేహోఽపిశరీరత్రయముసయితము, జ్వరేభ్యః=జ్వరములనుండి, వియుజ్యేత=
విడియుండునా? ఉండదు. కావున, (తత్ = దృష్టాంతమునందలి పటాదిత్రయము
తంత్యాదికమును విడిచియుండుట), యథా=ఎట్లు ఆసంభవమో, (ఇదమపి=దార్ఘాంతిక
మందు ఈశరీరత్రయము సైతము జ్వరములను విడిచియుండుట) తథా = అట్లే ఆసంభ
వము, ఇతి=అని, దృశ్యతాం = తెలియవలెను.

తా. దారములను విడిచి వస్త్రమును, రోమములను విడిచి గొంగ డియు, మట్టిని వీడి కుండయు నుండనట్లు జ్వరముల నుజ్జగించి శరీరము లుండవు. అనఁగా శరీరములు జ్వరమయము లని భావము.

అవ. కూటస్థునకు జ్వరాభావమును కైముతికన్యాయముచేతఁ జెప్పఁ బూని మొదట చిదాభాసునకు జ్వరాభావమును జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిదాభాసే స్వతః కోఽపి జ్వరో నాస్తి యతశ్చిత్తః,

ప్రకాశైకస్వభావత్వ మేవ దృష్టం న చేతరత్ .

229

వ్యా. ఇదానీం కూటస్థే జ్వరాభావం కైముతికన్యాయేన దిదర్శయషుశ్చిదా భాసే తావజ్జ్వరాభావం దర్శయతి—చిదాభాస ఇతి. చిదాభాసే స్వతఃశరీరత్రయగత జ్వరసంబంధ మంతరేణ న కోఽపి జ్వరో విద్యతే. కుత ఇత్యత ఆహ—యత ఇతి. చిత్తః ప్రకాశైకస్వభావస్య విద్వదనుభవసిద్ధత్వాత్ప్రతిబింబస్య చిదాభాసస్య తథాత్వ మేష్టవ్య మితి భావః.

టీ. చిదాభాసే=జీవునియందు, స్వతః = తనయంతట, కోఽపి జ్వరః=ఎట్టితాప మును, నాస్తి=లేదు. యతః=ఏహేతువువలన, చిత్తః=చైతన్యమునకు, ప్రకాశైకస్వభా వత్వమేవ=ప్రకాశమాత్రస్వభావమే, ఇష్టం=చూడఁబడినది. ఇతరత్ = మఱియొకటి, న చ దృష్టం=చూడఁబడ లేదు.

తా. చిదాభాసుఁడు (జీవుఁడు) ప్రకాశస్వభావుఁడు గనుక నాతని కేవిధము లగు జ్వరములును లేవు.

అవ. చిదాభాసునకు జ్వరములు లే పని యెందుకు సాధింపఁబడెనో తత్ఫలముం జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిదాభాసేఽప్యసంభావ్యా జ్వరా సాక్షిణి కా కథా,

ఏవమప్యేకతాం మేనే చిదాభాసో హ్యవిద్యయా.

230

వ్యా. యదర్థం చిదాభాసే జ్వరాభావ ఉపపాదితస్తదిదానీం దర్శయతి— చిదాభాసే ఇతి. యదా చిదాభాసేఽపి జ్వరా న సంభావ్యంలే. తదా న సాక్షిణి సంభవంతీతి కిము వక్తవ్యమితి భావః. నను తర్హి జ్వరామిత్యనుభవస్య కా గతి రిత్యత ఆహ—ఏవమప్యేకతామితి.

టీ. జ్వరాః=జ్వరములు, చిదాభాసేఽపి=చిదాభాసునియందును. అసంభావ్యాః= ఊహింప బడునవి కావు, సాక్షిణి=సాక్షి యగు కూటస్థునియందు, కా కథా=ఎక్కడి

వార్త! ఏవమపి=ఈలాగైనను, చిదాభాసః = చిదాభాసుఁడు, అవిద్యయా=అజ్ఞానము చేత, ఏకతాం=దేహత్రయైక్యమును, మేనే=తలంచెను, హి=ఇది ప్రసిద్ధము.

తా. చిదాభాసుఁడు ప్రకాశస్వభావుఁడు గనుక నతనికే జ్వరములు సంభవింపకపోవుచుండ, కూటస్థున కెట్లు సంభవించును? సంభవింప వనుట. చిదాభాసుఁడు తనయందు జ్వరములు లేనివాఁడైనను అవిద్యచేత నేకత్వమునుబొంది నేను తపించుచున్నా నని యభిమానించుచున్నాఁడు.

అవ. దీనినే వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సాక్షీ సత్యత్వమధ్యస్య స్వేనోపేతే వపుస్త్రయే,

తత్సర్వం వాస్తవం స్వస్య స్వరూప మితి మన్యతే.

231

వ్యా. ఏకతాం మేనే ఇతి సంక్షేపేణోక్తమర్థం ప్రపంచయతి—సాక్షీతి. చిదాభాసః స్వేన సహితే శరీరత్రయే సాక్షిగతం సత్యత్వమధ్యస్య తత్సర్వం జ్వరవత్ శరీరత్రయం స్వస్య వాస్తవం రూపమితి మన్యత ఇత్యర్థః.

టీ. (చిదాభాసః=చిదాభాసుఁడు), స్వేన=తనతో, ఉపేతే=తాదాత్మ్యాభిమానమున స్వీకరింపబడిన, వపుస్త్రయే = శరీరత్రయమునందు, సాక్షీసత్యత్వం = కూటస్థుని యొక్క సత్యత్వమును, అధ్యస్య = ఆరోపణము చేసికొని, తత్సర్వం = అదియంతయు, వాస్తవం=సత్యమగు, స్వస్య = తనయొక్క, స్వరూపమితి = స్వరూప మని, మన్యతే=తలంచుచున్నాఁడు.

తా. చిదాభాసుఁడు నేను మనుష్యుఁడను, నేను కర్తను, నేను అజ్ఞుఁడను అని తనయం దారోపింపబడిన (తాదాత్మ్యాభిమానముచే స్వీకరింపబడిన) శరీరత్రయమునందు కూటస్థుని సత్యత్వమును జేర్చి యిదియంతయు సత్య మని పొరబడుచున్నాఁడు.

అవ. ఇట్టి భ్రాంతి కల్గినపుడు తన కెట్టి నష్టము కలుచున్నదో దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏతస్మిన్ భ్రాంతికాలేఽయం శరీరేషు జ్వరత్స్వభ,

స్వయమేవ జ్వరామీతి మన్యతే హి కుటుంబివత్.

232

వ్యా. ఏవం భ్రాంతిజ్ఞానే సతి కిం భవతీత్యాహ—ఏతస్మిన్నితి. ఆయం చిదాభాసః ఆస్యాం భ్రాంతివేశాయాం శరీరనిష్ఠం జ్వరం స్వాత్మన్యారోపయతీత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతమాహ—కుటుంబివదితి.

టీ. ఏతస్మిన్ భ్రాంతికాలే = ఈ భ్రాంతిసమయమునందు, ఆయం = ఈచిదాభాసుఁడు, శరీరేషు = శరీరములయందుఁగల, జ్వరత్సు = జ్వరమును (స్వాత్మన్యారోప

యతి=తనస్వరూపము దారోపించుకొనుచున్నాడు). అథ తు=అటుపిమ్మటనో, స్వయ మేవ=తానే, కుటుంబివత్ = సంసారివలె (పామరగృహస్థునివలె), జ్వరామితి = తపించుచున్నా నని, మన్యతే హి=తలంచుచున్నాడు.

తా. ఇట్టిభ్రాంతి కల్గినప్పుడు చిదాభాసుఁడు యజమానునివలె తనకు తాపము లేకపోయినను శరీరతాపములఁ దనయం దారోపించు కొని తపించుచున్నా నని దుఃఖించును.

అవ. దృష్టాంతమును విశదపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పుత్రదారేషు తవ్యత్సు తపామితి వృథా యథా,
మన్యతే పురుష స్తద్వదాభాసోఽవ్యభిమన్యతే.

233

వ్యా. దృష్టాంతం విశదయతి—పుత్రదారేషితి.

టీ. పుత్రదారేషు = కుమాళ్లును భార్యయు, తవ్యత్సు = తపించుచుండఁగా, పురుషః=పామరజనుఁడు, యథా = ఏప్రకారము, తపామి=నేను తపించుచున్నా నని, వృథా=వ్యర్థముగా, మన్యతే = తలంచుచున్నాఁడో, తద్వత్ = ఆలాగుననే, చిదాభా సోఽపి=చిదాభాసుఁడును, ఆభిమన్యతే = ఆభిమానమును పొందుచున్నాఁడు.

తా. భార్యాపుత్రాదులకు జ్వరాదిబాధలు కల్గినప్పుడు వారి యం దభిమానము గల గృహయజమానుఁడు తపించునటుల దేహ త్రయాభిమానము గల చిదాభాసుఁడు వ్యర్థముగా నేను తపించు చున్నా నని తలంచుచున్నాఁడు.

అవ. ఈవిధముగా భ్రాంతికాలమునందు చిదాభాసునకు జ్వరములఁ గనఁబఱచి వివేకదశయందు జ్వరములు లే వని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. వివిచ్య భ్రాంతి ముజ్ఞిత్వా స్వమప్యగణయన్ సదా,
చింతయన్ సాక్షిణం కస్తాచ్ఛరీర మనుసంజ్వరేత్.

234

వ్యా. ఏవమవివేకదశాయాం చిదాభాసస్య భ్రాంత్యా జ్వరం ప్రదర్శ్య వివేక దశాయాం తదభావం దర్శయతి—వివిచ్యేతి. చిదాభాసః కూటస్థం స్వాత్మానం శరీరాణి చ వివిచ్య భేదేన జ్ఞాత్వా ఇదం సర్వం మమ వాస్తవం రూపమితి మన్యత ఇత్యుక్తాం భ్రాంతిం పఠిత్యజ్య స్వస్యాభాసరూపత్వజ్ఞానేన స్వస్తిన్న ప్యాదరమకుర్వన్ స్వస్య నిజం రూపం జ్వరాదిరహితం సాక్షిణం సదా చింతయన్ కస్తాచ్ఛరీరమనుసంజ్వరేత్ జ్వరవచ్ఛరీర మనుస్మత్య స్వయం కస్తాత్సంజ్వరేత్ ? న సంజ్వరేదేవేత్యర్థః.

టీ. (చిదాభాసః = చిదాభాసుఁడు), వివిచ్య = శరీరములను సాక్షిని తనకంటె వేఱుగాఁ జేసి, భ్రాంతిం = భ్రాంతిని, ఉజ్జి త్వా = వదలిపెట్టి, స్వమపి = తననుగూడ, అగణయన్ = లెక్కింపక, సదా = ఎల్లప్పుడు, సాక్షిణం = తననిజరూపమైన కూటస్థాత్మను, చింతయన్ = ధ్యానించుచు, కస్తాత్ = ఏ హేతువువలన, శరీరం = శరీరమును, అనుసంజ్ఞ రేత్ = అనుసరించి తపించును? (తపింపఁ డనుట).

తా. దేహాత్రయమును నేను గా ననియు నా కధిష్ఠాన మగు సాక్షియే సత్యస్వరూపుఁ డనియుఁ దలంచుచు తన చిదాభాసరూప మును గూడ లెక్కింపక వర్తించుజీవునకు శరీరతాపము లుండ వని భావము.

అవ. భ్రాంతిజ్ఞానము తాపములకు హేతువు. తత్త్వజ్ఞానము తాపనివృత్తికి హేతువు అని దృష్టాంతముతోఁ దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆయథావస్తుసర్పాదిజ్ఞానం హేతుః పలాయనే,

రజ్జుజ్ఞానేఽహిధీధ్వస్తా కృత మప్యనుశోచతి.

235

వ్యా. భ్రాంతిజ్ఞానతత్త్వజ్ఞానయోర్జ్వర తదభావకారణత్వం దృష్టాంత ప్రదర్శనేన స్పష్టయతి—ఆయథేతి. రజ్జాదౌ కల్పితస్య సర్పాదేర్జ్ఞానం పలాయనకారణం భవతి.

ఆదిశబ్దేన స్థానౌ కల్పితశ్చోరో గృహ్యతే రజ్జాదిజ్ఞానేన సర్పాదిబుద్ధినివృత్తౌ తదపి పలాయనమనుశోచతి. వృథాకృతం మయేత్యనుతప్యత ఇత్యర్థః.

టీ. ఆయథావస్తు = ఆ యథార్థవస్తువగు (రజ్జాదికమందుఁ గల్పింపఁబడిన), సర్పాది = సర్పము మొదలగు పదార్థములయొక్క, జ్ఞానం = జ్ఞానము, పలాయనే = పాటి పోవుటయందు, హేతుః = కారణము, రజ్జుజ్ఞానే = రజ్జుజ్ఞానము గల్గుచుండఁగా, అహిధీ ధ్వస్తా = సర్పజ్ఞానమునకు ధ్వంసము గల్గుచుండఁగా, కృతమపి = చేసినపలాయనము గూర్చియు, అనుశోచతి = పశ్చాత్తప్తుఁడగుచున్నాఁడు.

తా. రజ్జువును జూచి సర్ప మని భ్రమించినపుడు పలాయనము చేయును. పిమ్మట రజ్జు వని తెలిసినపుడు తెలియక పరుగిడితొనని చింతించును. కనుక, భ్రాంతిజ్ఞానము జ్వరమునకుఁ గారణ మనియు, వాస్తవజ్ఞానము జ్వరాభావమునకుఁ గారణ మనియుం దెలియవలెను.

అవ. సాక్షిని చింతించువిధమును దృష్టాంతముతో స్పష్టికరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మిథ్యాభియోగదోషస్య ప్రాయశ్చిత్తత్వసిద్ధయే,

క్షమాపయన్ని వాత్మానం సాక్షిణం శరణం గతః.

236

వ్యా. సాక్షీణం సదాచింతయన్నిత్యుక్తమర్థం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి—
 మిథ్యేతి. యథా లోకే మిథ్యాభియోగకర్తా తద్దోషస్య ప్రాయశ్చిత్తసిద్ధ్యర్థం మిథ్యాభి
 యుక్తం పునఃపునః క్షమాపయతి—వివమయం చిదాభాసోఽపి సాక్షీణ్య సంగాత్తని
 భోక్తృత్వాధ్యారోపలక్షణమిథ్యాభియోగదోషప్రాయశ్చిత్తార్థం సాక్షీణమాత్మానం
 క్షమాపయన్నివ శరణంగతః.

టీ. మిథ్యాభియోగదోషస్య = మిథ్యాపవాదదోషముయొక్క, ప్రాయశ్చిత్తత్వ
 సిద్ధయే = ప్రాయశ్చిత్తము ఘటించుటకొఱకు, ఆత్మానం = ఆత్మను, క్షమాపయన్నివ =
 క్షమాపణము వేడుచున్నవానివలె, సాక్షీణం = సాక్షిని, శరణం=శరణమును, గతః =
 పొందుచున్నాడు.

తా. సాక్షికి తాపము గల దని తాను పొరపడి తలచినందులకు
 ప్రాయశ్చిత్తముకొఱకు క్షమింపు మని సాక్షిని వేడుచున్న వానివలె
 శరణమును బొందును. అనగా చిన్మాత్రచింతనము గలవాడై వర్తించు
 చున్నాడు.

ఆవ. ఇందువిషయమై మఱియొక దృష్టాంతమును జెప్పుచున్నాడు:—
 శ్లో. ఆవృత్తపాపను త్యర్థం స్నానాద్యావర్త్యతే యథా,
 ఆవర్తయన్నివ ధ్యానం సదా సాక్షిపరాయణః. 237

వ్యా. తత్రైవ దృష్టాంతాంతరమాహ — ఆవృత్తేతి. యథా పాపకారిణా
 పురుషేణావృత్తపాపను త్యర్థమభ్యస్త పాపాపనోదయ విహితం స్నానాదికం ప్రాయ
 శ్చిత్తమావర్త్యతే పునఃపునరనుష్ఠీయతే, తథాయమపి చిరం సాక్షిణి సంసారిత్వాద్యా
 రోపణ దోషపరిహారాయ ధ్యానం పరివర్తయన్నివ సదాసాక్షిపరాయణో భవతి.

టీ. ఆవృత్తపాపను త్యర్థం = చిరకాలమాచరింపబడిన పాపమును బోగొట్టు
 కొనుటకొఱకు, స్నానాది = స్నానాదికము, యథా = ఎట్లు, ఆవర్త్యతే = పలుమా
 తాచరింపబడునో (ఆవిధముగా), ధ్యానం=ధ్యానమును, ఆవర్తయన్నివ = పలుమా
 తాచరించువానివలె, సదా = ఎల్లప్పుడు, సాక్షిపరాయణః = సాక్షినిష్ఠుడు (చిన్మాత్ర
 నిష్ఠుడు), (భవతి = అగుచున్నాడు.)

తా. లోకములో పాపి అనేక పాపములు పోవుట కనేకస్నాన
 ముల నాచరించునట్లు చిదాభాసుడు అనాదికాలమునుండి సాక్షిని
 పాపత్రయానుతప్తునిగాఁ దలంచిన పాపమును పోగొట్టుకొనుటకా
 యనునట్లు ఎప్పుడును సాక్షిచింతనము గలవాడై యుండును.

ఆవ. చిదాభాసుఁడు తనగుణములను ప్రకాశింపజేయుటకై లజ్జించు నని

సదృష్టాంతముగాఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపస్థకుష్ఠినీ వేళ్యా విలాసేషు విలజ్జితే,
జానతోఽగ్రే తథాభాసః స్వప్రఖ్యాతౌ విలజ్జితే. 238

వ్యా. ఏవం సాక్షిపరత్వం దృష్టాంతై రుపవర్ణ్య స్వగుణ ప్రఖ్యానే
లజ్జాకీలత్వం సదృష్టాంతమాహ—ఉపస్థకుష్ఠినీతి.

టీ. ఉపస్థకుష్ఠినీ=మర్తస్థానమున కుష్టవ్యాధిగల, వేళ్యా=వారాంగన, జానతః= ఎఱిగినవారియొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, విలాసేషు = విలాసములయందు, (యథా = ఏవిధముగా), విలజ్జితే = సిగ్గుపడునో, తథా = ఆవిధముగా, చిదాభాసః = చిదాభాసుఁడు, స్వప్రఖ్యాతౌ = తనగుణములను బొగడుకొనువిషయమై, విలజ్జితే=సిగ్గుపడుచున్నాఁడు.

తా. మర్తస్థలమునందు కుష్టవ్యాధిగలవేశ్య తనతో లోగడ సంబంధము గలవిటునియెదుటఁ దనవిలాసములఁ గనఁబఱుప లజ్జించు నట్లు తనమిథ్యాత్వమును నెఱిగినసాక్షియెదుట నేను కర్తను భోక్త నని పల్కుటకు చిదాభాసుఁడు లజ్జించును.

ఆవ. శరీరత్రయమును వేఱుగాఁ గనుఁగొనిన చిదాభాసుఁడు మఱల శరీరాభిమానమును జెందఁ డనుటకు దృష్టాంతముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. గృహీతో బ్రాహ్మణో మ్లేచ్ఛైః ప్రాయశ్చిత్తం చరణ్ పునః,
మ్లేచ్ఛైస్సంకీర్యతే నైవ తథాభాసశ్శరీరకైః. 239

వ్యా. ఇదాసీం శరీరత్రయాద్వివేచితస్య చిదాభాసస్య పునస్తైస్సహ తాదాత్మ్య శ్రమాభావే దృష్టాంతమాహ—గృహీత ఇతి.

టీ. మ్లేచ్ఛైః=తురుష్కులచేత, గృహీతః పట్టుకొనఁబడిన, బ్రాహ్మణః = బ్రాహ్మణుఁడు, ప్రాయశ్చిత్తం = ప్రాయశ్చిత్తమును, చరణ్=ఆచరించుచున్నవాడై, పునః = తిరుగా, మ్లేచ్ఛైః = తురుష్కులతో, నైవ సంకీర్యతే = ఎన్నటికినికలిసికొననే కలిసికొనఁడు. తథా = ఆలాగున, అభాసః = చిదాభాసుఁడు, శరీరకైః = శరీరములతో, నైవ సంకీర్యతే = కలిసికొననే కలిసికొనఁడు.

తా. పొరపాటుగా మ్లేచ్ఛునితోఁ గలిసికొని యాదోషము నివర్తించుటకై ప్రాయశ్చిత్త మాచరించుకొనిన మహాబ్రాహ్మణుఁడు మఱల మ్లేచ్ఛులతో నెన్నటికిని గలియనట్లు విచారముచేసి శరీరత్రయ

సంబంధమును వదులుకొనిన చిదాభాసుఁడు మఱల శరీరత్రయముతో నెన్నటికిని తాదాత్మ్యమును బొందఁడు.

అవ. సాక్షిచింతనమునకు వేఱొకలాభమును దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యావరాజ్యే స్థితో రాజపుత్రస్సామ్రాజ్య వాంఛయా,
రాజాను కారీ భవతి తథా సాక్ష్యను కార్యయమ్. 240

వ్యా. న కేవలం స్వాపరాధసివృత్తయే సాక్ష్యనుసరణం. కింతు మహాప్రయోజన సిద్ధ్యర్థ మపీతి సింహావలోకనన్యాయేన దృష్టాంతమాహ—యావరాజ్య ఇతి. రాజాను కారీ భవతి రాజేవ ప్రజారంజనాదిగుణవాక్ భవతీత్యర్థః.

టీ. యావరాజ్యే=యువరాజస్థానమునందు, స్థితః=ఉన్నట్టి, రాజపుత్రః=రాజ కుమారుఁడు, సామ్రాజ్యవాంఛయా = రాజ్యమునందలి కోరికచేత, రాజానుకారీ = రాజునుబోలి వర్తించువాఁడు, భవతి = అగుచున్నాఁడు. తథా=అలాగుననే, ఆయం = ఈచిదాభాసుఁడు, సాక్ష్యనుకారీ = కూటస్థుని ననుకరించుచున్నాఁడు.

తా. యువరాజు రాజ్యమును గోరి రాజును బోలి వర్తించు నట్లు చిదాభాసుఁడు మోక్షకాంక్షచే కూటస్థుని చింతనముగలవాఁడై యుండును.

అవ. యువరాజునకు రాజానుకరణమునందు రాజ్యలాభము గలదు. ఈతని కట్టి లాభ మేది యనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యో బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవత్యేష ఇతి శ్రుతిం,
శ్రుత్వా తదేకచిత్తస్సన్ బ్రహ్మ వేత్తి న చేతరత్. 241

వ్యా. నను, యువరాజస్య రాజానుసరణే సామ్రాజ్యఫలం దృశ్యతే సైవం సాక్ష్యనుసరణే అతస్తదనుసరణే కథం ప్రవర్తత ఇత్యాశంక్యాహ—య ఇతి* “స యోహవై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి వాస్యా బ్రహ్మవిత్కులే భవతి, తరతి శోకం తరతి పాప్తానం గుహాగ్రంధిభ్యో విముక్తామృతో భవ” తీతి శ్రుతౌ బ్రహ్మభావాదిరూపస్య ఫలస్య శ్రూయమాణత్వాత్తత్ఫలవాంఛయా సాక్ష్యనుసరణే ప్రవర్తనం యుక్తమిత్యర్థః.

టీ. యః = ఎవఁడు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును, వేద = గుర్తెఱుంగునో, ఏషః = వీఁడు, బ్రహ్మైవ = బ్రహ్మ, భవతి = అగుచున్నాఁడు. ఇతి = ఈలాగంటి, శ్రుతిం = శ్రుతిని, శ్రుత్వా = విని, తదేకచిత్తస్సన్ - తత్ = ఆబ్రహ్మమునందు, ఏక =

ఒకదానియందే, చిత్తస్పృక్ = మనస్సు కలవాడై, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును, వేత్తి = తెలిసికొనుచున్నాడు. ఇతరత్ = మఱియొకదానిని, న వేత్త = తెలిసికొనజాలడు.

తా. “ఆపరబ్రహ్మము నెవఁ డెఱుఁగునో వాఁడే పరబ్రహ్మమగును, లేదా, బ్రహ్మవిదుని కులమందు పుట్టును. దుఃఖమును దాటును, పాపవిముక్తుఁ డగును, పంచకోశరూపగుహాలవలనను కామప్రమోకరూపహృదయగ్రంథులవలనను ముక్తుఁ డగుచు అమృతరూపుఁ డగుచున్నాడు,” అని చెప్పెడి (వైవ్యాఖ్యానములోఁ జెప్పబడిన) శ్రుతిని నమ్మి తాను బ్రహ్మమును దెలిసికొనును. ఇతరము నెఱుఁగఁడు.

అవ. బ్రహ్మజ్ఞానమువలన తనకు బ్రహ్మత్వము ఘటించె నేని తన చిదాభాసత్వము పోవునే. తననాశనమునకుఁ బ్రయత్నించెడివాఁ డెవ్వఁడైనం గలఁడా? అను శంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. దేవత్వకామా హ్యాగ్న్యదౌ ప్రవిశంతి యథా తథా,

సాక్షి త్వేనావశేషాయ స్వవినాశం స వాంఛతి.

242

వ్యా. నను బ్రహ్మజ్ఞానేన బ్రహ్మభావప్రాప్తౌ చిదాభాసత్వమేవ వినశ్యేత్ అతస్వవినాశాయ కథం ప్రవర్తత ఇత్యాశంక్యాహ—దేవత్వకామేతి. యథా లోకే దేవత్వప్రాప్తికామా మనుష్యా భృగ్వగ్నిప్రయాగగంగాప్రవేశాదౌ ప్రవర్తంతే. ఏవం సాక్షిరూపేణావస్థానలక్షణస్యాధికఫలస్య విద్యమానత్వాచ్చిదాభాసత్వాపగమహేతౌ బ్రహ్మజ్ఞానేఽపి ప్రవృత్తిరటత ఏవేత్యర్థః.

టీ. యథా=ఏవిధముగా, దేవత్వకామాః=దేవత్వముగోరినవారు, అగ్న్యదౌ = అగ్ని మొదలగుదానియందు, ప్రవిశంతి = ప్రవేశించుచున్నారో, తథా=ఆవిధముగా, సాక్షి త్వేన = సాక్షిభావముతో, అవశేషాయ = మిగిలియుండుటకొఱకు, సః = ఆ చిదాభాసుఁడు, స్వవినాశం = తననాశమును, వాంఛతి = కోరుచున్నాడు.

తా. దేవభావము గల్గు నని పతివ్రతలు సమాగమనము చేయునట్లును, గంగా యమునా సంగమమున మరణించుటవలన దేవభావము కల్గు నని కోరికగలవారు అగ్ని జలాదులలోఁ బ్రవేశించునట్లును చిదాభాసుఁడు తన కుత్కృష్ట మగు బ్రహ్మభావము ఘటించు నని చిదాభాసత్వము విడువ నిచ్చుగించుచున్నాడు.

అవ. చిదాభాసుఁ డని యెంతవఱకు వ్యవహరింపబడునో యాసంగతిని దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ బెల్పుచున్నాడు:—

శ్లో. యావత్స్వదేహదాహం స నరత్వం నైవ ముంచతి,

తావదారబ్ధ దేహం స్యాన్నాభాసత్వవిమోచనమ్.

243

వ్యా. నను తత్వజ్ఞానే నాభాసత్వమపగచ్ఛతి చేత్కథం తత్త్వవిదాం జీవత్వ వ్యవహార ఇత్యాశంక్యప్రారబ్ధకర్తృక్షయపర్యంతం తదుపపత్తి సదృష్టాంతమాహ— యావదితి. యథాగ్న్యైదౌ ప్రవిష్టం పురుషః దాహాదినా స్వదేహనాశపర్యంతం నరత్వం వ్యవహారయోగ్యత్వం నైవ ముంచతి, ఏవం ప్రారబ్ధకర్తృక్షయపర్యంతం చిదా భాసత్వ వ్యవహారో న నివర్తత ఇత్యర్థః.

టీ. సః = ఆదేవత్వకాముఁడు, యావత్స్వదేహనాశం = తన స్థూలదేహము నశించువఱకు, నరత్వం = మనుష్యత్వమును, న ముంచతి = వదలిపెట్టఁడు, (తథా = ఆలాగుననే, యావదారబ్ధదేహం = ప్రారబ్ధకర్తార్జిత మగుదేహము నశించువఱకు, ఆభా సత్వవిమోచనం = చిదాభాసత్వ పరిత్యాగము, న స్యాత్ = లేకపోవును.

తా. పతివ్రతాదులకు స్థూలదేహము నశింపనిది దేవత్వము రానట్లు చిదాభాసునకుఁ బ్రారబ్ధదేహము నశింపనిచో నట్టిచిదాభాసు త్వము విడువదు.

అవ. జ్ఞానికి అజ్ఞానము పోయినతర్వాత నేను భోక్త ననుభాంతి యెటుల నను వర్తించును? అను శంకకు దృష్టాంతపూర్వకముగ సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. రజ్జుజ్ఞానేఽపి కంపాది శ్శనై రేవోపశామ్యతి,

పునర్నవాంధకారే సా రజ్జుః క్షిప్తారగీ భవేత్.

244

వ్యా. నను భోక్తృత్వాదిభ్రమోపాదానస్యా జ్ఞానస్య నివృత్తత్వాత్కథం పునరోఘోగానువృత్తిః కథం వా మర్త్యోహమితి విపరీతప్రతీతిరిత్యాశంక్య దృష్టాంత ప్రదర్శ్యనేనైతత్సంభావయతి—రజ్జుజ్ఞాన ఇతి.

టీ. రజ్జుజ్ఞానేఽపి=త్రాటిని నెఱింగియున్నను, కంపాదిః = భయకంపాదికము, శనై రేవ=మెల్లగానే, ఉపశామ్యతి=శమించుచున్నది. పునః=తిరుగ, మందాంధకారే= స్వల్పమగు చీకటియందు, సారజ్జుః = ఆత్రాడు, క్షిప్తా = వేయఁబడినదగును, ఉరగీ = సర్పము, భవేత్ = అగును.

తా. త్రాడుం జూచి సర్ప మని భ్రమచెందినవానికి తిరుగ త్రా డని గ్రహించిన కొంతకాలమునకుఁ గాని వెనుకటి భయకంపాదులు వీడవు. మఱియొకప్పుడు కొలఁది చీకటిలో త్రాటిని జూచెనేని సా మని భ్రమించును.

అవ. దీనిని దార్ఠాంతికమునందుఁ గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవమారబ్ధభోగోఽపి శనై శ్శామ్యతి నో హఠాత్,
భోగకాలే కదా చిత్తు మర్యోఽహమితి భాసతే.

245

వ్యా. దార్ఠాంతికే యోజయతి—ఏవమితి.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగాను, ఆరబ్ధభోగోఽపి = ప్రారబ్ధభోగంబును, శనైః = మెల్లగా, శామ్యతి = శమించుచున్నది. హఠాత్ = బలాత్కారమున, న=తొలగదు, భోగకాలే తు=భోగసమయమునందన్ననో, కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, అహం=నేను, మ ర్యకి=మనుష్యుడను ఇతి=అని, భ్రామ్యతి=పారపడుచున్నాఁడు.

తా. అటులనే జ్ఞాని యగు చిదాభాసునకు ప్రారబ్ధభోగము కొంతకాలంబునకుఁగాని శమింపదు. భోగానుభవసమయంబున నొకప్పుడు నేను మనుజుడ నని కూడ ననుకొనును.

అవ. మఱల మనుష్యుడ నను భ్రమ గల్గినయెడల తొల్లింటిత త్త్వజ్ఞానము నశింపదా యను శంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నై తావతా ఽపరాధేన త త్త్వజ్ఞానం వినశ్యతి,

జీవన్ముక్తివ్రతం నేదం కింతు వస్తుస్థితిః ఖలు.

246

వ్యా. నను పునర్మర్త్యబుద్ధ్యదయే తేన తత్త్వజ్ఞానం బాధ్యతేత్యాశంక్యహ— నై తావతేతి. కదాచిదహం మ ర్య ఇత్యేవంవిధజ్ఞానోదయమాత్రేణాగమప్రమాణజనిత తత్త్వజ్ఞానం న బాధ్యతే కుత ఇత్యత ఆహ—జీవన్ముక్తితి. ఇదం మ ర్యత్త్వబుద్ధ్యను కరణలక్షణం జీవన్ముక్తివ్రతం నియమేనానుష్ఠేయం న భవతి కింతు సమ్యక్ జ్ఞానేన భ్రాంతిజ్ఞాననివృత్తిరిత్యయం వస్తుస్వభావః అతః కదాచిన్మ ర్యత్త్వబుద్ధ్యదయేఽపి పున స్తత్త్వజ్ఞానాంతరేణ తస్యా ఏవ బాధ్యత్వమితి భావః.

టీ. ఏతావతా = ఇంతమాత్రపు, అపరాధేన = తప్పిదముచేత, త త్త్వజ్ఞానం = ఆత్మ జ్ఞానము, న వినశ్యతి = నశింపదు. ఇదం = ఈమ ర్యత్త్వానుకరణము. జీవన్ముక్తి వ్రతం = జీవన్ముక్తిరూపవ్రతము న = కానేరదు. కింతు = మఱి యేమి యనఁగా, వస్తు స్థితిః ఖలు = యథార్థస్థితి గదా.

తా. జ్ఞాని యొకప్పుడు పూర్వభ్రమానువృత్తిచే మనుజుడ నని తలంచినను తొల్లింటి త త్త్వజ్ఞానము నశింపదు. జీవన్ముక్తుఁడు తనను మనుజునిగాఁ దలంపవలయు నని విధి కాదు. యథార్థజ్ఞానముచేత భ్రాంతిజ్ఞానము నశించును కనుక నిది వస్తుస్వభావ మగును.

అవ. దశమునియందు భ్రమకార్య మనువర్తించుటను గనపఱచుచున్నాడు:—
 జ్ఞో. దశమోఽపి శిరస్తాడం రుదణ్ బుద్ధ్యా న రోదితి,

శిరోవ్రణస్తు మాసేన శనై శ్శామ్యతి నో తదా. 247

వ్యా. భవతు రజ్జుసర్పాదిస్థలే విపరీతజ్ఞాననివృత్తావపి తత్కార్యకంపాద్యను
 వృత్తిః ప్రకృతదృష్టాంతే దశమే దశమ స్త్వమసీతివాక్యవిచారజన్యజ్ఞానేన భ్రమ
 నివృత్తౌ తత్కార్యనువృత్తిరోపలభ్యత ఇత్యాశంక్యాహ—దశమోఽపీతి.
 దశమోఽస్మీతి జ్ఞానోదయే సతి శిరస్తాడన పూర్వకం రోదనమాత్రం నివర్తతే తాడన
 వ్రణస్తు అనువర్తత ఏవేత్యర్థః.

టీ. దశమోఽపి = పదియవవాడును, శిరస్తాడం = శిరస్తాడనపూర్వకముగా,
 రుదణ్ = రోదనము చేయుచు, బుద్ధ్యా = తాను దశముఁడైనట్లు గుఱెఱింగి, న
 రోదితి = విలపింపఁడు. శిరోవ్రణస్తు = తలగాయము మాత్రము, మాసేన = మాస
 కాలముచేత, శనైః = మెల్లగా, శామ్యతి = శమించుచున్నది. తదా = అప్పుడే, న
 శామ్యతి = మానదు.

తా. పదియవవాడు నేను పదియవవాడ నని యెఱింగిన
 తర్వాత నేడ్వకపోయినను వెనుక శిరస్తాడనమువలనం గలిగినగాయము
 నెలదినములకుఁగాని మానదు.

అవ. జ్ఞానము గలిగినపిమ్మటను సంసార మనువర్తించునెడల జీవన్ముక్తిపురుషార్థము
 గాకపోవు ననుశంకకు సమాధానము దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెల్పుచున్నాడు:—

జ్ఞో. దశమామృతిలాభేన జాతో హర్షో వ్రణవ్యథాం,

తిరోధత్తే ముక్తిలాభ స్తథా ప్రారబ్ధదుఃఖితామ్. 248

వ్యా. నను జ్ఞానోత్తరకాలేఽపి సంసారాను వృత్తౌ జీవన్ముక్తేః కుతః పురుషా
 ర్థతే త్యాశంక్య ముక్తిలాభజన్యహర్షస్య దుఃఖిచ్ఛాదకస్య సత్వాత్పురుషార్థతేతి
 దృష్టాంత పూర్వకమాహ—దశమేతి.

టీ. దశమామృతిలాభేన - దశమ = పదియవవానియొక్క, అమృతిలాభేన =
 బ్రతికియుండె నని గ్రహించుటచేత, జాతః = కలిగిన, హర్షః = సంతోషము = వ్రణ
 వ్యథాం = నెత్తిగాయపుబాధను, తిరోధత్తే = కప్పివేయును. తథా = అలాగున, ముక్తి
 లాభః = జీవన్ముక్తిలాభము; ప్రారబ్ధదుఃఖితాం = ప్రారబ్ధదుఃఖిమును, (తిరోధత్తే = కప్పి
 వేయుచున్నది.)

తా. పదియవవాడు బ్రతికియున్నాడని తెలిసినందువలనఁ గలి
 గిన సంతోషము నెత్తిమీఁదిగాయపుబాధ నుసశమింపఁజేసినట్లు

జీవన్ముక్తిసుఖము ప్రారబ్ధదుఃఖమును నగపడనీయదు. అనఁగా కప్పి వేయును.

అవ. ఇది జీవన్ముక్తివ్రతము గా దని చెప్పినందువలని ఫలితమును జెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్రతాభావా ద్యదాధ్యాస స్తదా భూయో వివిచ్యతాం,
రససేవీ దినే భుంక్తే భూయో భూయో యథాతథా. 249

వ్యా. జీవన్ముక్తివ్రతం నేవ మిత్యుక్తం తత్ర వ్రతత్వాభావే కిమాయాత మిత్యత ఆహ—వ్రతాభావాదితి. పునః పునర్విచారకరణే దృష్టాంతమాహ—రససేవీతి. యథా రససేవీ నరః. ఏకస్మిన్నేవ దినే త్సుద్బాధాపరిహారాయ పునః పునర్భుంక్తే తద్వదధ్యాస నివృత్తయే పునః పునర్వివేకః క్రియతామిత్యర్థః.

టీ. వ్రతాభావాత్ = జీవన్ముక్తివ్రతము లేకపోవుటవలన, యదా = ఎప్పుడు, అధ్యాసః = భ్రమ, భవతి = అగుచున్నదో, తదా = అప్పుడు, భూయః = తిరుగ, వివిచ్యతాం = వేఱుచేయఁబడుఁ గాక, రససేవీ = రసమును సేవించెడివాఁడు, దినే = ఒకదినమున, భూయో భూయః = మాటిమాటికి, యథా = ఏతీరున, భుంక్తే = భక్షించునో, తథా = ఆవిధముగా నని వైవాక్యముతో నన్వయించుకొనవలయును.

లా. ఇది యొక వ్రతము కాదు కనుక భ్రమ కల్గినపు డెల్లను స్వస్వరూపవిచారముం జేసికొనవచ్చును. ఔషధనేవ చేయువాఁడు ఆకలి కల్గినపుడెల్ల అన్నమును తినఁడా? అటులనే స్వస్వరూపవిచారముం జేయు మని భావము.

అవ. ప్రారబ్ధకర్తృఫలము జ్ఞానముచే నశింపనియెడల మఱి దేనిచే నశించును? ఇందుకు దృష్టాంతపూర్వముగ సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శమయత్యౌషధేనాయం దశమస్త్వం వ్రణం యథా,
భోగేన శమయిత్వైత త్ప్రారబ్ధం ముచ్యతే తథా. 250

వ్యా. జ్ఞానేనానివర్త్యస్య ప్రారబ్ధకర్తృఫలస్య కేవ తర్హి నివృత్తి రిత్యాశంక్య తాడనజన్యవ్రణస్య ఔషధేనేవ భోగేనైవ నివృత్తిరిత్యాహ—శమయతీతి.

టీ. అయం దశమః = ఈపదియవవాఁడు, స్త్వయం = తనదైన, వ్రణం = గాయమును, యథా = ఏవిధముగా, ఔషధేన = మందుచేత, శమయతి = పోఁగొట్టుకొనునో, తథా = ఆవిధముగ, ఏతత్ = ఈప్రారబ్ధమును, భోగేన = భోగముచేత, శమయిత్వా = శమింపఁ జేసి, ముచ్యతే = ముక్తుఁ డగును.

తా. పదియవవాఁడు ఔషధనేవచేసి శిరోవ్రణమును మాన్చు కొనునట్లు జ్ఞాని భోగముచే ప్రార్థకర్తమును శమింపజేసి ముక్తుఁడగుచున్నాఁడు.

అవ. కడచినవానిం జెప్పి యుత్తరగ్రంథము నవతరింపజేయుచున్నాఁడు:—
శ్లో. కిమిచ్ఛన్నితి వాఙ్మోక్షశ్శోక మోక్ష ఉదీరితః,

ఆభాసస్య హ్యవస్థాహి షష్ఠి తృప్తిస్తు సప్తమీ. 251

వ్యా. “అపరోక్షజ్ఞానశోకనివృత్త్యాభ్యే ఉభే ఇమే. అవస్థే జీవగే బ్రూత ఆత్మానం చే దితి శ్రుతి” శ్లోకేన. * “ఆత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్తీతి పూరుషః కిమిచ్ఛన్కస్య కామాయ శరీర మనుసుంజ్వరే” దిత్యస్మిన్త్రే అపరోక్షజ్ఞానశోక నివృత్త్యాభ్యే జీవావస్థే ద్వే అభిహితే ఇత్యుక్తం. ఇదానీం తదభిధానసూచితాంజీవస్య సప్తమీం తృప్తిలక్షణామవస్థాం వృత్తాసుకీర్తనపూర్వక వక్తుమారభతే.—కిమిచ్ఛన్నితి. కిమిచ్ఛన్నిత్యుక్తరాధేనాభిహితో యశ్శోకమోక్షస్య ఏతావతాగ్రంథనందర్శణ ఉదీ రితోఽభిహితః. ఏషా “అజ్ఞానమావృత్తిస్తద్వద్విక్షేపశ్చ పరోక్షధీః, అపరోక్ష మతి శ్శోకమోక్షస్తృప్తిర్నిరంకుశే” త్యనేన శ్లోకేనాభిహితాసు సప్తసు జీవావస్థాసు షష్ఠీ త్యాహ—ఆభాసస్యేతి. సప్తమీ వ్యాఖ్యాయత ఇతి శేషః.

టీ. కిమిచ్ఛన్నితి = కిమిచ్ఛన్ననెడి, వాఙ్మోక్షః = వాక్యముచేతఁ జెప్పఁబడిన, శోకమోక్షః = దుఃఖనివృత్తి, ఉదీరితః = మాచేఁజెప్పఁబడినది. ఏషా = ఇది, ఆభా సస్య=చిదాభాసునియొక్క, షష్ఠీ=ఆఱవదైన, అవస్థా హి=స్థితి గదా, తృప్తిస్తు=తృప్తి, సప్తమీ=ఏడవది, (వ్యాఖ్యాయతే = ఇక జెప్పఁబడును).

తా. చిదాభాసుని యేడవస్థలలో శోకనివృత్తి యను నాఱవ యవస్థ యిదివఱలో వర్ణింపఁబడినది. తృప్తి యను నేడవయవస్థను వర్ణించెదము.

అవ. జీవస్తుక్తుని తృప్తి నిరంశమైన దని సంసారికులతృప్తికంటె వైలక్షణ్యమును గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సాంకుశా విపయైస్తృప్తి రియం తృప్తి ర్నిరంకుశా,

కృతం కృత్యం ప్రాపణీయం ప్రాప్తమిత్యేవ తృప్యతి. 252

వ్యా. అపరోక్షజ్ఞానజన్యాయాస్తృప్తిర్నిరంకుశత్వం ప్రతియోగిప్రదర్శన పుర స్సరం ప్రతిజానీతే—సాంకుశేతి. విషయలాభజన్యాయాస్తృప్తిర్విషయాంతర కామ తయా కుంతితత్వాత్సాంకుశత్వం. ఆస్యాస్తు తదభావా నిరంకుశత్వం. తదేవదర్శ యతి—కృతమితి.

టీ. విషయైః = విషయములచేతనైన, తృప్తిః = తృప్తి, సాంకుశా = మొక్కపోయినది. అనఁగా పరిచ్ఛిన్నము. ఇయం = ఈ, తృప్తిః = (అపరోక్షజ్ఞానస్య)తృప్తి, నిరంకుశా=అడ్డులేనిది, కృత్యం=చేయఁదగినపని, కృతం=చేయఁబడినది, ప్రాపణీయం = పొందఁదగినలాభము, ప్రాప్తం=పొందఁబడినది, ఇత్యేవ = అనియే, తృప్యతి=సంతసించుచున్నాఁడు.

తా. విషయలాభజన్య మగు తృప్తికి అన్యవిషయకామత్వము చేత చెఱుపు గలుగును గనుక నట్టితృప్తి సాంకుశ మని చెప్పఁబడును. అపరోక్ష బ్రహ్మజ్ఞానమువలన తృప్తి గలుగుచుండఁగా మఱియొక సుఖేచ్ఛ కలుగమిచే నట్టితృప్తి నిరంకుశ మని చెప్పఁబడును. అట్టినిరంకుశ తృప్తి గలిగిన జీవన్ముక్తుఁడు చేయఁదగినవాని నన్నింటినిఁ జేసితిని, పొందఁదగినవాని నన్నింటినిం బొందితిని అని ఆనందించును.

అవ. ఆ కృతకృత్యత్వమును నుపపాదించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విహికాముష్టిక వ్రాతసిద్ధ్యై ముక్తేశ్చ సిద్ధయే,

బహుకృత్యం పురాస్యాభూ త్తత్సర్వమధునా కృతమ్.

253

వ్యా. కృతకృత్యత్వమేవోపపాదయతి—విహికేతి. అస్య విదుష స్తత్వజ్ఞానో దయాత్పూర్వ మిహలోకే ఇష్టప్రాప్తయే అనిష్టనివృత్తయే చ కృషివాణిజ్యాదిక స్వర్గాది సిద్ధయే యాగోపాసనాదికం మోక్షసాధనజ్ఞానసిద్ధయే శ్రవణాదికం చేతి బహువిధం కర్తవ్య మాసీదిదాసీంతు సాంసారికఫలేచ్ఛాభావా ద్బ్రహ్మానందసాక్షాత్కారస్య సిద్ధ త్వాచ్ఛ తత్సర్వం కృషియాగ శ్రవణాదికం కృతం కృతప్రాయమభూదతః పరమసుష్టే యత్వాభావాదిత్యర్థః.

టీ. అస్య=ఈవిద్వాంసునకు, పురా = జ్ఞానోత్పత్తికంటెఁ బూర్వము, విహికా ముష్టికవ్రాతసిద్ధ్యై - విహిక = ఇహలోకమునందలి సుఖముల, అముష్టిక = పరలోకము నందలి సుఖముల, వ్రాత = సముదాయముయొక్క, సిద్ధ్యై = సిద్ధికొఱకును, ముక్తేశ్చ = మోక్షముయొక్కయు, సిద్ధయే = సిద్ధికొఱకును, బహు = అనేకమైన, కృత్యం=చేయఁ దగినది, అభూత్ = ఉండెను, తత్సర్వం = అదియంతయు, అధునా=ఇప్పుడు, కృతం = చేయఁబడినది.

తా. ఈ విద్వాంసునకు తత్త్వజ్ఞానోదయమునకుఁ బూర్వము ఇష్టప్రాప్తికొఱకును, అనిష్టనివృత్తికొఱకును కృషివాణిజ్యాదికర్తము చేయఁదగినదై యుండెను. స్వర్గాదిపుణ్యాలోకసిద్ధికొఱకు యాగోపాస

నాదికము జేయఁదగిన దైయుండెను. తత్త్వజ్ఞానోదయ మైనపిమ్మటనో, సాంసారికఫలేచ్చ లేమిచేతను బ్రహ్మనందనాక్షోత్కారము గలుగుట చేతను ఆ కృషియాగాదిమంతయుఁ జేయఁబడినట్లాయెను. కనుక నిప్పుడు చేయఁదగినదంతయుఁ జేసినట్లే నాకు అన్ని లాభములు కలిగిన వని తృప్తి నొందును. ఇదియే కృతకృత్యత్వము.

అవ. కృతకృత్యత్వమునకు ఫల మగు నిరంకుశతృప్తిని ప్రతియోగి పురస్కర ముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తదేత త్కృతకృత్యత్వం ప్రతియోగిపురస్కరం,
అనుసందధదేవాయ మేవం తృప్యతి నిత్యశః. 254

వ్యా. ఏవం కృతకృత్యత్వముపపాద్య తత్ఫలభూతాం తృప్తిం దర్శయతి— తదేతదితి. ప్రతియోగిపురస్కరం ప్రతియోగ్యనుసంధానపూర్వకం యథా భవతి తథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ సర్వదా తృప్యతి.

టీ. తదేతత్ = ఆ యీ, కృతకృత్యత్వం = ధన్యతను. ప్రతియోగిపురస్కరం = ఎదిరిసంగతిని, అనుసందధదేవ = తలంచుచునే, ఆయం = ఈజీవన్ముక్తుఁడు, నిత్యశః = ఎల్లప్పుడు, తృప్యత్యేవ = తృప్తిని జెందుచున్నవాఁడే యగును.

తా. తనకృతకృత్యత్వమును సంసారులకంటె తనకుఁ గలయుత్కర్షమునుం దలంచి యీజీవన్ముక్తుఁడు సంతసించుచునే యుండును.

అవ. అనుసంధానమును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దుఃఖినోఽజ్ఞా స్సంసరంతు కామం పుత్రాద్యపేక్షయా,
పరమానందపూర్ణోఽహం సంసరామి కిమిచ్ఛయా. 255

వ్యా. తదేవానుసంధానం ప్రపంచయతి దుఃఖినోఽజ్ఞా ఇత్యాదినా—“కృతకృత్యతయా తృప్తిః ప్రాప్తప్రాప్యతయా పున” రిత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన. తత్ర తావ దైహికసుఖార్థిభ్యో వైలక్షణ్యం స్వస్య దర్శయతి—దుఃఖిన ఇతి.

టీ. దుఃఖినః = దుఃఖవంతులైన, అజ్ఞాః = పామరులు, కామం = స్వేచ్ఛచేత, పుత్రాద్యపేక్షయా = పుత్రాదులయందలియపేక్షతో, సంసరంతు = సంసారమును బొందుదురుగాక. పరమానందపూర్ణం = బ్రహ్మనందముచేఁ బూర్ణుడనైన, అహం = నేను, కిమిచ్ఛయా = దేనియందలికోరికచేత, సంసరామి = సంహరింతును ?

తా. సకాములు పుత్రాదులఁ గోరి యాయాకర్మములఁ జేయుదురు గాక. నిష్కాముఁడను బ్రహ్మనందపూర్ణుఁడను నగు నే నేల వానిం జేయుదును?

అవ. పరలోక ప్రదము లగు యజ్ఞాదులను జేయువారికన్నఁ దనకుఁ గల్గు నుత్కర్షణముం చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనుతిష్ఠంతు కర్తాణి పరలోకయియాసవః,
సర్వలోకాత్త కః కస్తాదనుతిష్ఠామి కిం కథమ్. 256

వ్యా. స్వర్గాద్యర్థం కర్తాద్యనుష్ఠాత్పభ్యో వై లక్షణ్యమాహ—అనుతిష్ఠంతితి.

టీ. పరలోక యియాసవః=పరలోకమును బొందఁగోరినవారు, కర్తాణి=యజ్ఞాది కర్తముల, అనుతిష్ఠంతు=ఆచరింతురు గాక. సర్వలోకాత్త కః = సర్వలోకాత్తుండనైన, అహం=నేను, కస్తాత్ = ఏహేతువువలన, కిం=దేనిని, కథం=ఎట్లుగా, అనుతిష్ఠామి = ఆచరింతును ?

తా. స్వర్గాదిలోకములఁ గోరెడివారు యజ్ఞాదుల నాచరించిన నాచరింతురు గాక. సర్వాత్త కుండ నగు నాకు వానితోఁ బనిలేదు.

అవ. స్వలాభము లేకున్నను పరోపకారార్థమైనను బ్రవర్తింపరాదా యని శంకించి సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యాచక్షతాం తే శాస్త్రాణి వేదా నధ్యాపయంతు వా,
యేఽత్రాధికారిణో మే తు నాధి కారోఽక్రియత్వతః. 257

వ్యా. నను స్వార్థప్రవృత్త్యభావేఽపి పదార్థప్రవృత్తిః కిం న స్యాదిత్యా శంక్యాధికారాభావాత్సాపి నాస్తీత్యాహ—వ్యాచక్షతామితి.

టీ. యే=ఎవ్వరు, అత్ర = ఈవిషయమై, అధికారిణః = అధికారముగలవారో, తే=వారు, శాస్త్రాణి = శాస్త్రములను, వ్యాచక్షతాం=వ్యాఖ్యానము చేయుదురు గాక. వేదాన్ = వేదములను, అధ్యాపయంతు = చదివింతురు గాక. మే తు=నాకైతే, అక్రియత్వతః = క్రియలు లేమింజేసి, అధికారః = అధికారము, నాస్తీ=లేదు.

తా. కర్తాధికారము గలవారలు వేదాధ్యయనాదులఁ గావింతురు గాక. నిష్క్రియుండ నగు నాకు వానియం దధికారము లేదు.

అవ. జ్ఞానియందును తనదేహముం గాపాడుకొనుటకొఱకు భిక్షాహరణాదికమును పరలోకసాధనం బగు స్నానానుష్ఠానాదికమును గనఁబడుచున్నది. కనుక నితనికి అక్రియత్వ మెట్లు ఘటించు ననుటకు సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిద్రాభిక్షే స్నానశౌచే నేచ్ఛామి న కరోమిచ,
ద్రష్టారక్షేత్కల్పయంతి కిం మే స్యాదన్యకల్పనాత్. 258

వ్యా. నను స్వదేహభరణార్థం భిక్షాహరణాదికం పరలోకార్థం స్నానాదికం చ భవతా క్రియమాణముపలక్ష్యతే అతోఽక్రియత్వమసిద్ధ మిత్యాశంక్య తదపి స్వదృష్ట్యానైవాస్తి కింత్వన్యైరేవ తత్కల్పిత ఇత్యాహ—నిదేతి.

టీ. నిద్రాభిక్షే=నిద్రాభిక్షలును, స్నానశౌచే = స్నానమును, మృత్తికాశౌచాదికమును, అహం=నేను, నేచ్ఛామి=కోరను. న కరోమి చ=చేయను. ద్రష్టారః=చూచెడివారు, కల్పయంతిచేత్ = కల్పించిరేని, ఆన్యకల్పనాత్ = ఇతరులకల్పనవలన, మే = నాకు, కిం స్యాత్ = ఏమగును.

తా. నేను స్వదేహారక్షణార్థము గాని పరలోకముకొఱకుఁ గాని దేనిని గోరుట లేదు. చేయుటయును లేదు. చూపరు లను కొన్నచో నాకేమి కొఱంత యగును.

అవ. ఇతరు లనుకొనుటవలన తనకు బాధలేమిని దృష్టాంతపూర్వకముగా వక్కాణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గుంజాపుంజాది దహ్యేత నాన్యారోపితవహ్నినా,

నాన్యారోపితసంసారధర్తానేవ మహం భజే.

259

వ్యా. అన్యకల్పనయాపి బాధోఽస్తీత్యాశంక్య తదభావే దృష్టాంతమాహ— గుంజాపుంజేతి.

టీ. గుంజాపుంజాది = గురిగింజలరాశి మొదలగునది, అన్యారోపితవహ్నినా = తనయందు ఇతరులచేత నారోపింపబడిన నిప్పుచేత, న దహ్యేత = దహింపనేరదు. ఏవం=ఈవిధంబుగ, అన్యారోపితసంసారధర్తాన్ - అన్య=ఇతరులచేత, ఆరోపిత=ఆరోపింపబడిన, సంసారధర్తాన్ = సంసారధర్తములను, అహం=నేను, న భజే=పొందను.

తా. గురిగింజలరాశిని అగ్ని యని కొందఱు భ్రమింపవచ్చును. పరకల్పిత మగుటచే నసత్య మగు నాయగ్ని దేనినైనఁ గాల్పఁగలదా? కాల్పఁజాలదు. అటులనే యజ్ఞానులు నన్ను సంసారిగాఁ దలంచిన మాత్రమున నేను సంసారి నగుదునా? కా నని భావము.

అవ. ఫలాంతరము గోరనందున కర్తానుష్ఠానము లేక పోయినను బ్రహ్మసాక్షాత్కారముకొఱకు శ్రవణాదులఁ జేయవలదా? అను శంకకు సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. శృణ్వంత్యజ్ఞాతతత్త్వాస్తే జానన్ కస్తాచ్ఛృణోమ్యహం,

మన్యంతాం సంశయాపన్నా న మన్యేఽహ మసంశయః.

260

వ్యా. నను ఫలాంతరేచ్ఛాభావే కర్తానుష్ఠాన మభూత్తత్వసాక్షాత్కారాయ శ్రవణాదికం కర్తవ్యమేవేత్యాశంక్యాజ్ఞానాద్యభావాచ్ఛ్రవణాదికర్తృత్వమపి మమ నాస్తీత్యాహ—శృణ్వంతితి. అజ్ఞాతత్వాః అజ్ఞాతం బ్రహ్మైకత్వలక్షణం తత్త్వం యైస్తే తథాభూతా శృవణం కుర్వంతు తత్త్వమిత్యమన్యథావేతి సంశయవంతో మననం కుర్వంతు మమ తు తదుభయాభావానోభయత్ర ప్రవృత్తిరిత్యర్థః.

టీ. అజ్ఞాతత్వాః = తత్త్వమెఱుఁగని, తే=వారు, శృణ్వంతు = శ్రవణము చేయుదురు గాక. జానన్ = శాస్త్రాధిజ్ఞానము గల, అహం=నేను, కస్తాత్ = ఎందువలన, శృణోమి = శ్రవణము చేయుదును. సంశయాపన్నాః = సంశయమును బొందినవారు, మన్యంతాం=మననము చేయుదురు గాక. అసంశయాః=సంశయరహితుఁడ నగు, అహం= నేను, న మన్యే = మననము చేయును.

తా. శాస్త్రాధిజ్ఞానము లేనివారు (సరతత్త్వము నెఱుఁగనివారు) శ్రవణము చేయుదురు. సంశయాపన్నులు మననము చేయుదురు. నాకు శాస్త్రాధినిశ్చయము గలదు కనుక సంశయము లేదు. అట్టి నాకు శ్రవణమననము లెప్పుడు నవసరములే దని భావము.

అవ. విపర్యయనివృత్తికొఱకు నిదిధ్యాసనము వలదా యనిన సమాధానముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విపర్యస్తో నిదిధ్యాసే త్కిం ధ్యాన మవిపర్యయాత్,

దేహత్త్వవిపర్యాసం న కదాచి ద్భజామ్యహమ్.

261

వ్యా. మా భూతాం శ్రవణమననే విపర్యయనిరాసార్థం నిదిధ్యాసనం కర్తవ్య మిత్యాశంక్య దేహదావాత్త్వబుద్ధిలక్షణస్య విపర్యయస్యాభావాత్తదపి నానుష్ఠేయ మిత్యాహ—విపర్యస్త ఇతి.

టీ. విపర్యస్తః=విపరీతభ్రమగలవాఁడు, నిదిధ్యాసేత్ =నిదిధ్యాసమును జేయును. అవిపర్యయాత్ = విపర్యయము లేకపోవుటవలన, ధ్యానం=ధ్యానము, కిం=ఎందుకు? కదాచిత్ = ఎప్పుడును, అహం=నేను, దేహత్త్వవిపర్యాసం = దేహమే యాత్మ యనెడి పొరపాటును, న భజామి = పొందను.

తా. దేహ మాత్మ యని భ్రమ చెందువాఁ డట్టిభ్రమ తొలంగు టకై ఆత్మధ్యాన మొనరించును. నా కట్టిభ్రమ లేదు. నే నేల ధ్యానము చేయవలెను? అదియు నా కనవసరము.

అవ. జ్ఞానికి భ్రమమే లేనిచో నేను మనుష్యుఁడ ననువ్యవహార మెట్లు ఘటించు ననుశంకకు సమాధానముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అహం మనుష్య ఇత్యాదివ్యవహారో వినాప్యముం,
విపర్యాసం చిరాభ్యస్తవాసనాతోఽవకల్పతే.

262

వ్యా. నను విపర్యయాభావే అహం మనుష్య ఇతివ్యవహారః కథం ఘటత ఇత్యా శంక్య వాసనావశాద్భవతీత్యాహ—అహమితి.

టీ. అహం=నేను, మనుష్యః = మనుష్యుడను, ఇత్యాదివ్యవహారః=ఈ మొదలగు వ్యవహారము, అముం విపర్యాసం=ఈవిపర్యయమును, వినాపి=వదలిపెట్టినను, చిరాభ్యస్త వాసనాతః--చిర=చాలాకాలమునుండి, అభ్యస్త=అభ్యసించబడిన, వాసనాతః=సంస్కారమువలన, అవకల్పతే=నెఱవేఱుచున్నది.

తా. జ్ఞానికి దేహతత్త్వాభ్రాంతి లేకపోయినను, అజ్ఞానదశయందలి యలవాటునుబట్టి నేను మనుష్యుడ నని యప్పుడప్పుడు వ్యవహరించును.

అవ. ఈవ్యవహార మెప్పుడు శమించు నను ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రారబ్ధకర్తణి క్షీణే వ్యవహారో నివర్తతే,

కర్తాక్షయేఽప్యసౌ నైవ శామ్యేధ్యానసహస్రతః.

263

వ్యా. తర్హ్యస్య వ్యవహారస్య నివృత్తిసిద్ధయే ధ్యానం సంపాద్యమిత్యాశంక్య ప్రారబ్ధక్షయమంతరేణాస్య నివృత్తిర్నాస్తీత్యాహ—ప్రారబ్ధేతి.

టీ. ప్రారబ్ధకర్తణి=ప్రారబ్ధకర్త, క్షీణే=క్షయింపగా, వ్యవహారః=నేను మనుష్యుడనను వ్యవహారము, నివర్తతే=తొలగును. కర్తాక్షయే = ప్రారబ్ధకర్తము నశింపనియెడల, అసౌ = ఈవ్యవహారము, ధ్యానసహస్రతః = వేయిధ్యానములవలననైనను, నైవ శామ్యేత్ = శమింపదు.

తా. ప్రారబ్ధము నశించె నేని వ్యవహార ముపశమించును. అది నశింపనంతకాలము నెన్ని ధ్యానములు చేసినను వ్యవహార ముపశమింపదు.

అవ. వ్యవహారము తగ్గుటకొఱకు ధ్యాన మక్కఱ లేదా యు శంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. విరళత్వం వ్యవహృతే రిప్టం చేద్ధ్యాన మస్తుతే,

అబాధికాం వ్యవహృతిం పశ్యన్ ధ్యానామ్యహం కుతః.

264

వ్యా. నను ప్రారబ్ధనిమిత్తకస్యాపి వ్యవహారస్య విరళత్వాయ ధ్యానం కర్తవ్యమే వేత్త్యాశంక్య వ్యవహారస్యాబాధకత్వదర్శనాత్తన్నివృత్తయే ధ్యానమననుష్ఠేయమిత్యాహ—విరళత్వమితి.

టీ. వ్యవహృతేః=వ్యవహారముయొక్క, విరళత్వం = పలుచందనము, లే=నీకు, ఇష్టంచేత్ = ఇష్టమైనయెడల, ధ్యానం=ధ్యానము, అస్తు=అగుఁగాక. వ్యవహృతిం = వ్యవహారమును, అబాధికాం = బాధకముకానిదానినిగా, పశ్యక్ = చూచుచున్న, అహం = నేను, కుతః = ఎందుకు, ధ్యాయామి = ధ్యానింతును.

తా. వ్యవహారము తగ్గవలె నని కోరిక గలవారు ధ్యానము చేయుదురు గాక. నాకు వ్యవహారము బాధకము గాదు. కాన ధ్యానముతోఁ బని లేదు. అనఁగా వ్యవహారము తన తత్వజ్ఞానమును బాధింప దని తత్వజ్ఞుని నిశ్చయము.

అవ. జ్ఞాని విక్షేపపరిహారముకొఱకు సమాధి చేయక తీరదుగదా యను శంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విక్షేపో నాస్తి యస్తాన్తేన సమాధిస్తతో మమ,

విక్షేపో వా సమాధిర్వా మనసస్సాద్వికారిణః.

265

వ్యా. ధ్యానస్యాకర్తవ్యత్వేఽపి విక్షేపపరిహారాయ సమాధిః కర్తవ్య ఇత్యా శంక్య విక్షేపసమాధ్యో ర్తనోధర్తత్వాన్న విక్షేపనివారకేఽపి సమాధౌ మమాధికార ఇత్యాహ—విక్షేప ఇతి.

టీ. యస్తాత్ = ఏహేతువువలన, మే = నాకు, విక్షేపః=విక్షేపము, నాస్తి = లేదో, తతః = ఆహేతువువలన, మమ = నాకు, సమాధిః = సమాధి, న = లేదు, విక్షేపో వా = విక్షేపమైనను, సమాధిర్వా = సమాధి యైనను, వికారిణః=వికారవంతమైన, మనసః = మనస్సునకు, స్యాత్ = అగును.

తా. నేను చిద్రూపుఁడను, నాకు విక్షేపము లేదు. కనుక సమాధితో నాకు అవసరము లేదు. విక్షేపముగాని సమాధిగాని వికారవంతమైన మనస్సునకుఁ గాని నిర్వికారం బగు ఆత్మకు సంభవింపదు.

అవ. సమాధిఫల మగు ననుభవమును సంపాదించవలదా యను శంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిత్యానుభవరూపస్య కోవా మేఽనుభవః పృథక్,

కృతం కృత్యం ప్రాసణీయం ప్రాప్తమిత్యేవ నిశ్చయః.

266

వ్యా. నను తథాపి సమాధిఫలమనుభవః సంపాదనీయ ఇత్యాశంక్యతస్య మత్స్వరూపాత్వాన్న సంపాద్యత్వమిత్యాహ—నిత్యేతి. ఉపపాదితం కృతకృత్యత్వం నిగమయతి—కృతం కృత్యమితి.

టీ. నిత్యానుభవరూపస్య = ఎడతెగనియనుభవమే స్వరూపముగాఁగల, మే = నాకు, పృథక్ = వేఱుగా, అనుభవః = అనుభవము, తుతః = ఎక్కడిది? కృత్యం = చేయఁదగినపని, కృతం = చేయఁబడినది. ప్రాపణీయం = పొందఁదగినది, ప్రాప్తం = పొందఁబడినది. ఇత్యేవ = అనియే, నిశ్చయః = నానిశ్చయము (అగుచున్నది).

తా. నేను నిత్యానుభవరూపుడను. నాకు సంపాదింపఁ దగిన యనుభవము వేఱుగా లేదు. చేయఁదగినకృత్యములు నెఱవేఱినవి. పొందఁదగినమోక్ష సుఖము పొందఁబడినది. ఇదియే నానిశ్చయము.

ఆవ. ఇటుల నియమ మంగీకరింపనిచో జ్ఞానికి స్వేచ్ఛాచారము ప్రసక్త మగునే యనెడిశంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యవహారో లాకిణో వా శాస్త్రీయో వాన్యథాపి వా,
మమాకర్తు రలేపస్య యథార్థం ప్రవర్తతామ్. 267

వ్యా. ఏవం సర్వత్ర కర్తృత్వానభ్యుపగమే అనియతవృత్తిత్వం ప్రసజ్యేతే త్యాశంక్య ప్రార్థవశాత్ప్రాప్తమనియతవృత్తిత్వమంగీకరోతి—వ్యవహార ఇతి. లాకిణో భిక్షాహారాదిశాస్త్రీయో జపసమాధ్యాదిరన్యథాపి వా ప్రతిషిద్ధహింసావిర్వా వ్యవహారః కర్తృత్వ భోక్తృత్వరహితస్య మమ ప్రార్థం కర్తానతిక్రమ్య ప్రవర్తతామిత్యర్థః.

టీ. ఆకర్తుః = కర్తకానట్టియు, అలేపస్య = భోక్తకానట్టియు, మమ = నాకు, లాకిణో వా = లోకసిద్ధము కాని, శాస్త్రీయో వా = శాస్త్రసిద్ధము గాని, అన్యథాపి వా = మఱియొకవిధమైనది గాని, వ్యవహారః = వ్యవహారము, యథార్థం = ప్రార్థనానుసారముగ, ప్రవర్తతాం = ప్రవర్తించుఁగాక.

తా. నేను కర్తను గాను. భోక్తను గాను. ప్రార్థనానుసారముగా నావ్యవహార మెట్లుండెన నుండనిమ్ము. అది నాకు బాధకము కాదు.

ఆవ. ఇటుల నిజము చెప్పి ప్రోథవాదముతో సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. ప్రోథవాదం బన నెదితివానివాద మంగీకరించి చెప్పుట:—

శ్లో. అథవా కృతకృత్యోఽపి లోకానుగ్రహకామ్యయా,
శాస్త్రీయేణైవ మార్గేణ వర్తేహం కా మమ క్షత్తి. 268

వ్యా. ఏవం పస్తుతత్వమభిధాయ ప్రోథవాదేనాహ—అథపేతి. లోకానుగ్రహకామ్యయా ప్రాణ్యనుగ్రహేచ్ఛయేత్యర్థః.

టీ. అథవా = అటుల గాక పోయినను, కృతకృత్యోఽపి = నేను కృతకృత్యుఁడనైనను, లోకానుగ్రహకామ్యయా = లోకము ననుగ్రహింపవలె నను సంకల్పముచేత,

శాస్త్రీయణ = శాస్త్రసిద్ధ మగు, మార్గేణైవ = మార్గముచేతనే, వర్తే = వర్తించెదను, మమ = నాకు, కాక్షతిః = ఏమి నష్టము? (నష్టము లే దనుట.)

తా. నే నెటుల వర్తించినను తప్పు లేదు. లోకానుగ్రహము కొఱకు శాస్త్రీయముగనే వర్తించెదను నా కేమి నష్టము?

అవ. శాస్త్రీయమార్గమునందు వర్తించినయెడల తదభిమానమువలన నీకు వికారము గలుగదా యనుశంకకు రెండుశ్లోకములతో సమాధానము నిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేవార్చనస్నానశౌచభిక్షాదౌ వర్తతాం వపుః,

తారం జపతు వాక్తద్వత్పఠత్వామ్నాయమస్తకమ్. 269

విష్ణుం ధ్యాయతు ధీర్యద్వా బ్రహ్మనందే విలీయతాం,

సాక్ష్యహం కించిదప్యత్ర న కుర్వే నాపి కారయే. 270

వ్యా. శాస్త్రీయ ఏవ మార్గే ప్రవర్తనాంగీకారే తర్హి తదభిమానప్రయుక్తో వికారస్యాదిత్యాశంక్యాహ—దేవార్చనేత్యాదినా శ్లోకద్వయేన తారం. ప్రణవం ఆమ్నాయమస్తకం వేదాంతశాస్త్రం.

టీ. వపుః = శరీరము, దేవార్చనస్నాన శౌచభిక్షాదౌ - దేవార్చన = దేవతా పూజయు, స్నాన = స్నానమును, శౌచ = మృత్తికాశౌచాదికము, భిక్షా = భిక్షయు, ఆదౌ = మొదలగు వానియందు, వర్తతాం = ప్రవర్తించుఁగాక, వాక్ = వాగింద్రియము, తారం = ప్రణవమును, జపతు = జపించుఁగాక, తద్వత్ = అటువలె, ఆమ్నాయమస్తకం = వేదాంతమును, పఠతు = పఠించుఁగాక, ధీః = బుద్ధి, విష్ణుం = విష్ణుమూర్తిని, ధ్యాయతు = ధ్యానముచేయుఁగాక. యద్వా=అట్లుగాక, బ్రహ్మనందే= బ్రహ్మనందమునందు, విలీయతాం = నిమగ్నమగుఁగాక, అహం = నేను, అత్ర = దీని కంతకును, సాక్షీ = తటస్థముగఁ జూచువాఁడను కాని, కించిదపి = కొంచెమైనను, న కుర్వే = చేయను, నాపి కారయే = చేయించను.

తా. ఆయా యింద్రియములు ఆయాపనులను జేయుచునుండుఁ గాక. నేను వానికన్నిటికిని సాక్షిమాత్రుఁడను. నే నొక్కదానిని జేయుటయు లేదు, చేయించుటయును లేదు.

అవ. ఫలితము జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం చ కలహాః కుత్ర సంభవే త్కర్మిణో మమ,

విభిన్నవిషయత్వేన పూర్వాపరసముద్రవత్. 271

వ్యా. ఫలితమాహ—ఏవం చేతి.

టీ. ఏవంచ = నిజ మిట్లుండఁగా, కర్మిణః = కర్మానుష్ఠానపరునకును, మమ = నాకును, విభిన్నవిషయత్వేన = భిన్నములగు విషయములు గలవార మగుటచేత, పూర్వా = పరసముద్రవత్ = ప్రాకృచ్ఛిమసముద్రములకువలె, కుత్ర = ఏవిషయమున, కలహః = వివాదము, సంభవేత్ = సంభవించును? (సంభవింప దనుట.)

తా. నిజ మిది గనుక కర్మ పరునకును నాకును విషయము వేరుగుటంజేసి అన్యోన్యము నెట్టివిరోధంబును లేదు.

అవ. కర్మిణి జ్ఞానికిని గల విషయభేదమును స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వపుర్వాగ్ధీషు నిర్బంధః కర్మిణో న తు సాక్షిణి,
జ్ఞానిన సాక్ష్యలేపత్వే నిర్బంధో నేతరత్ర హి.

272

వ్యా. విభిన్నవిషయత్వమేవ స్పష్టయతి.

టీ. కర్మిణః = కర్మానుష్ఠానపరునకు, వపుర్వాగ్ధీషు = శరీరవాఙ్మనస్సులు మూటియందు, నిర్బంధః = పట్టుదల గలదు. సాక్షిణి = సాక్షియందు, న = పట్టుదలలేదు. జ్ఞానినః = జ్ఞానికి, సాక్ష్యలేపత్వే = సాక్షియొక్క నిర్లేపత్వమునందు, నిర్బంధః = పట్టుదలగాని, ఇతరత్ర = ఇతరములైన వాఙ్మనోబుద్ధులయందు, న హి = పట్టుదలలేదు.

తా. కర్మానుష్ఠానపరునకు శరీర వాఙ్మనస్సులయందు నిర్బంధము గలదు; సాక్షియందు నిర్బంధములేదు. జ్ఞానికి సాక్షియొక్క నిర్లేపత్వమునందే నిర్బంధముగాని శరీరవాఙ్మనస్సులయందు పట్టుదలలేదు. కనుక కర్మి జ్ఞాను లిద్దఱును విభిన్నవిషయము లగుదురు.

అవ. ఇటు అన్యోన్యవిరోధము లేకపోయినను పరస్పరము కలహించెడికర్మ తుఁడును జ్ఞానియు విద్వాంసులకు పరిహాసపాత్రు లగుదు రని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం చాన్యోన్యవృత్తాంతానభిజ్ఞౌ బధిరావివ,
వివదేతాం బుద్ధిమంతో హసన్త్యేవ విలోక్య తౌ.

273

వ్యా. తథాపి యా జ్ఞానికర్మిణౌ కలహం కుర్వాతే తౌ విద్వద్భిః పరిహాస నీయావిత్యాహ—ఏవం చేతి.

టీ. ఏవంచ = ఇట్లుండఁగా, అన్యోన్యవృత్తాంతానభిజ్ఞౌ = ఒండొరులవృత్తాంతము లెఱుంగని కర్మియును జ్ఞానియును, బధిరావివ = చెవిటివారివలె, వివదేతాం = కలహింతురు, బుద్ధిమంతః = బుద్ధికారులు, తౌ = వారిరువురిని, విలోక్య = కనుఁగొని, హసన్త్యేవ = తప్పక నవ్వెదరు.

తా. స్వస్వాభిప్రాయంబుల (తమభావములను) నెఱుంగని కర్మయు జ్ఞానియును వాదించునపుడు వారివాదములు చెవిటివారల వాదములవలె బుద్ధిమంతులకు నవ్వు పుట్టించును.

అవ. అపహాస్య మెందు కని శంక గలుగఁగా కలహించుటకు విషయము లేదని శ్లోకద్వయమున నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యం కర్మీ న విజానాతి సాక్షీణం తస్య త త్త్వవిత్,
బ్రహ్మత్వం బుధ్యతాం తత్ర కర్మిణః కిం విహీయతే. 274

వ్యా. కుతః పరిహాస్యత్వమిత్యాశంక్య నిర్విషయకలహకారిత్యాదిత్యాహ—
యమితి. కర్మీ యం సాక్షీణం కర్మానుష్ఠానోపయోగిదేహవాగుబద్ధ్యతిరిక్తం ప్రత్యగాత్మా
నం న విజానాతి తత్త్వవిదా తస్య బ్రహ్మత్వే బుద్ధే కర్మిణః. కర్మానుష్ఠానే కిం హీయతే.

టీ. కర్మీ = కర్మానుష్ఠానపరుఁడు, యంసాక్షీణం = ఏసాక్షీని, న విజానాతి =
గుర్తెఱుంగఁడో, తస్య = అట్టిసాక్షికి, త త్త్వవిత్ = బ్రహ్మవిదుఁడు, బ్రహ్మత్వం =
బ్రహ్మత్వమును, బుధ్యతాం = తెలిసికొనుఁగాక. తత్ర = ఆవిషయమై, కర్మిణః =
కర్మానుష్ఠానపరునకు, కిం హీయతే = ఏమి నష్టము గలుగును? (నష్టము లే దనుట.)

తా. కర్మ పరుఁడు సాక్షి నెఱుంగఁడు, అట్టి సాక్షియే బ్రహ్మ
మని జ్ఞాని యనినచో కర్మ పరున కేమి నష్టము ? కర్మ తున కేమియు
లోటు లే దని భావము.

శ్లో. దేహవాగుబద్ధయ స్త్యక్తా జ్ఞానినాన్ అన్యతబుద్ధితః,
కర్మీ ప్రవర్తయత్వాభి రానినో హీయతే తత్ర కిమ్. 275

వ్యా. దేహేతి. జ్ఞానినా మిథ్యాత్వబుద్ధ్యా పరిత్యక్తాభిదేహవాగుబద్ధిభిః కర్మాను
ష్ఠానేజ్ఞానినోవాకిం విహీయతే? అతోనిర్విషయ కలహకారణోః పరిహాసనీయత్వ
మిత్యర్థః.

టీ. జ్ఞానినా=జ్ఞానిచేత, అన్యతబుద్ధితః మిథ్యాబుద్ధివలన, దేహవాగుబద్ధయః =
శరీరవాఙ్మనస్సులు, త్యక్తాః = విడిచిపెట్టఁబడినవి, అభిః = యాశరీరవాఙ్మనస్సులచేత,
కర్మీ=కర్మానుష్ఠానపరుఁడు, ప్రవర్తయతు = ప్రవర్తించుఁగాక. తత్ర = ఈవిషయమున,
జ్ఞానినః=జ్ఞానికి' కిం హీయతే = నష్ట మేమి? (నష్టము లే దనుట.)

తా. జ్ఞాని వాఙ్మనఃకాయంబులను అసత్యబుద్ధిచేఁ ద్యజించెను.
జ్ఞానిచేఁ ద్యజింపఁబడిన వాఙ్మనఃకాయములతోఁ గర్మ పరుఁడు కర్మ
ముల నాచరించెనేని, జ్ఞాని కేమి కొఱంత ? (ఏమాత్రము నష్టము
లే దనుట.)

అవ. ఉపయోగములేదు గనుక జ్ఞాని కర్తృప్రవృత్తిని అంగీకరింపడంటివేని నట్టి యుపయోగాభావము నివృత్తికిని సమాన మని చెప్పవచ్చును:—

శ్లో. ప్రవృత్తి ర్నోపయుక్తా చేన్నివృత్తిః క్షోపయుజ్యతే,
బోధహేతు ర్నివృత్తిశ్చే ద్బుభుత్సాయాం తథోతరా. 276

వ్యా. కర్తృసుష్ఠానం ప్రయోజనశూన్యత్వాన్న జ్ఞానినాభ్యుపగమ్యత ఇతి శంకతే—ప్రవృత్తిరితి. ఉపయోగాభావో నివృత్తావపి సమాన ఇతి పరిహారతి—నివృత్తి రితి. నివృత్తేర్బోధహేతుత్వాన్నోపయోగాభావ ఇతి శంకతే—బోధహేతుర్నివృత్తి శ్చేదితి. తర్హి ప్రవృత్తిరపి బుభుత్సాహేతుత్వాదుపయోగవతీత్యాహ—బుభుత్సాయామితి.

టీ. ప్రవృత్తిః = కర్తృచరణము, నోపయుక్తాచేత్ = ఉపయోగింపదంటివేని, నివృత్తిః=నివృత్తి, క్వ=ఎక్కడ, ఉపయుజ్యతే=ఉపయోగించును? నివృత్తిః = నివృత్తి, బోధహేతుశ్చేత్ = జ్ఞాన హేతువంటివేని, తథా = అట్లులే, ఇతరా=ఇతరప్రవృత్తి యును, బుభుత్సాయాం = జ్ఞానేచ్ఛోత్పాదనమునందు (కారణ మగును.)

తా. జ్ఞానికి ప్రవృత్తినివృత్తులు రెండింటితోను బనిలేదు. నివృత్తి బోధహేతు వగును. కనుక నుపయోగించు నంటివా బోధో చ్ఛోత్పాదనమునందుఁ బ్రవృత్తి అనఁగా కర్తృనుష్ఠానము కారణము గనుక దాని నేల యంగీకరింపరాదు ?

శ్లో. బుద్ధశ్చేన్న బుభుత్సేత నాప్యసౌ బుద్ధ్యతే పునః,
అబోధా దనువర్తేత బోధో న త్వన్యసాధనాన్. 277

వ్యా. నను బుద్ధస్యబుభుత్సాభావాత్ప్రవృత్తే రనుపయోగిత్వమితి పునశ్శంకతే —బుద్ధశ్చేదితి. తర్హి బుద్ధస్య పునర్బోధాభావాత్తద్దేతునివృత్తిరపి బుద్ధం ప్రత్యనుప యోగినీ త్యాహ—నాపీతి. సకృజ్ఞాతస్య బోధస్య స్థిరత్వాయ నివృత్తి రపేక్ష్యత ఇత్యాశక్య స్థిరత్వం బాధకాభావమపేక్ష్యతే న సాధనాంతరమిత్యాహ—అబోధా దితి. వాక్యప్రమాణజన్యజ్ఞానస్య బలవతా ప్రమాణేన బాధాభావాదనువృత్తిసాన్న్విదేవ, అతో న సాధనాంతరం తదర్థమనుష్టేయమిత్యర్థః.

టీ. బుద్ధః=జ్ఞానియగువాఁడు, నబుభుత్సేతచేత్=బోధోచ్ఛ నపేక్షింపడంటివా, అసౌ = ఈజ్ఞాని, పునః=తిరుగ, న బుద్ధ్యతే = జ్ఞానము నపేక్షింపడు. బోధః = జ్ఞానము, అబోధాత్ = బాధలేమింజేసి, అనువర్తేత=అనువ ర్తించును, అన్యసాధనాన్ = ఇతరసాధనములను, నతు = అపేక్షింపదు.

తా. జ్ఞానము కలవానికి జ్ఞానేచ్ఛతోఁ బనిలేదు. కనుక జ్ఞానే చ్ఛను గలుగఁజేయు ప్రవృత్తిమార్గ మనవసరము అంటివేని జ్ఞానియ

నఁగా జ్ఞానము గలవాఁడు గనుక అట్టివానికి జ్ఞానసాధనం బగునివృత్తి తోడనుం బనిలేదు. విదేహకైవల్యపర్యంతము జ్ఞాన మనువర్తింపవలదా? అందువలన జ్ఞానికి నివృత్తి అనవసర మంటివేని నదియును సరిగాదు. తత్త్వజ్ఞానమును బాధించెడి ప్రబలప్రమాణము లేనందున ఒక మాటు గల్గిన యపరోక్షజ్ఞానమే ఆమరణ మనువర్తించును. ఇతర సాధనములతోఁ బనిలేదు. కాన జ్ఞానికిఁ బ్రవృత్తినివృత్తులు సమము లని భావము.

అవ. బ్రహ్మవిదుని జ్ఞానము ప్రమాణాంతరములచే బాధితము గాకపోయినను నవిద్యాతత్కార్యములచే బాధితము గాఁగూడదా యనుశంకకు సమాధానము చెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. నావిద్యా నాపి తత్కార్యం బోధం బాధితుమర్హతి,
పురైవ తత్త్వబోధేన బాధితే తే ఉభే యతః. 278

వా. నను ప్రమాణాంతరేణాధేఽప్యవిద్యయా తత్కార్యేణ కర్తృత్వాధ్యా సేన వా బాధస్సాదిత్యాశంక్యాహ—నావిద్యేతి. తత్ర హేతుమాహ—పురైవేతి.

టీ. అవిద్యా=అవిద్యగాని, తత్కార్యమపి=అవిద్యాకార్యమగు కర్తృత్వాదికము గాని, బోధం=తత్త్వసాక్షాత్కారమును, బాధితుం=బాధించుటకొఱకు, నార్హతి=తగదు, తేఉభే=ఆరెండును, పురైవ=లోగడనే, తత్త్వబోధేన = తత్త్వసాక్షాత్కారముచేత, యతః = ఏహేతువువలన, బాధితే = బాధింపబడినవో; అని పూర్వవాక్యముతో నన్వయము.

తా. అవిద్యాతత్కార్యములు తత్త్వజ్ఞానముచేత బాధితము లైనవి (కొట్టుపడినవి). కనుక అట్లు బాధితము లగుచు మృతప్రాయము లైన అవిద్యాతత్కార్యములు తత్త్వసాక్షాత్కారమును జేటుపఁ జాలవు.

అవ. అవిద్య బాధితమైనను నవిద్యాకార్యము లగుదేహేంద్రియాదులు కనఁ బడుచున్నవి గనుక బాధితములు గావు. అట్టి యవిద్యాకార్యములు బోధను నశింపఁ జేయునేమో యనుశంకకు సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. బాధితం దృశ్యలా మక్షే స్తేన బాధో నదృశ్యతే,
జీవన్నాఖుర్న మార్జారం హంతి హన్యాత్కథం మృతః. 279

వ్యా. నన్వవిద్యాయాబాధితత్వేషి తత్కారస్య ప్రతీయమానస్య బాధితత్వాసం భవత్తేన బోధస్య బాధో భవేదిత్యాశంక్య ఉపాదాననివృత్త్యైవ తస్యాపి బాధిత

త్వాన్న తేనాపి బాధ శ్శంకితుం శక్యత ఇత్యాహ—బాధితమితి. తత్ర దృష్టాంత మాహ—జీవన్నితి. ఆఖుర్మాషకః.

టీ. బాధితం=తత్త్వజ్ఞానబాధితమైన దేహేంద్రియాదికము (అనగా దృశ్యము). అక్షైః=ఇంద్రియంబులచేత, దృశ్యతాం = చూడబడుగాక. తేన = ఆ దృశ్యముచేత, బాధః=జ్ఞానమునకు నాశము, న దృశ్యతే=చూడబడదు. జీవన్ = బ్రదికియుండిన, ఆఖుః=ఎలుక, మార్జారం=పిల్లిని, న హంతి = చంపలేదు. మృతః = చచ్చిన, ఆఖుః = ఎలుక, కథం=ఎట్లు, మార్జారం=పిల్లిని, హన్యాత్ = చంపును.

తా. దృశ్యము తత్త్వజ్ఞానబాధితమై గన్పట్టుగాక. చచ్చిన యెలుక పిల్లిని జంపజాలనట్లు తత్త్వజ్ఞానముచే హతప్రాయ మగు దృశ్యము బోధను బాధింపజాలదు.

అవ. ద్వైతదర్శనముచేత తత్త్వజ్ఞానము బాధింపబడకుండుటను దృష్టాంత మతోఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అపి పాశుపతాస్త్రేణ విద్ధశ్చేన్న మమార యః,

నిష్ఫలేషువినున్నాంగో నంక్ష్యతీత్యత్ర కా ప్రమా.

280

వ్యా. ద్వైతదర్శనేన తత్త్వబోధస్య బాధాభావం కైముతికన్యాయప్రదర్శనేన ద్రథయితుం తదనుకూలం దృష్టాంతమాహ—అపీతి. యస్సమర్థః పాశుపతాస్త్రేణ విద్ధోఽపి న మమార చేత్కిల స నిష్ఫలేషువినున్నాంగః శల్యరహితేషణా వ్యధితదేహాస్సన్నంక్ష్యతి నాశం ప్రాప్సుతీత్యత్ర కా ప్రమా? ప్రమాణం నాస్తీత్యర్థః.

టీ. పాశుపతాస్త్రేణ = పాశుపతాస్త్రముచేత, యః = ఎవఁడు, విద్ధశ్చే దపి = కొట్టబడినను, న మమార=చావలేదో, సః=వాఁడు, నిష్ఫలేషువినున్నాంగః-నిష్ఫల = మొనలేని, ఇషు=బాణముచేత, వినున్న = గ్రుచ్చబడిన, అంగః=శరీరముగలవాఁడై, నంక్ష్యతి=నశింపగలఁడు. ఇత్యత్ర = ఈయంశమునందు, కాప్రమా=ఏమిప్రమాణము? (ప్రమాణము లే దనుట.)

తా. పాశుపతాస్త్రముచేతను హతుఁడు గానివాఁడు మొండి బాణముచేత హతుఁ డగుట యెట్లసంభవమో, తత్త్వజ్ఞానమునకుఁ బూర్వమే దృశ్యముచేత బాధితముగాని బోధ నదృశ్యముచేత తిరుగఁ దా నెట్లు బాధింపబడును? ఇదియు నట్లే యసంభవము.

అవ. దృష్టాంతసిద్ధాంతం బగుసంగతిని ప్రకృతమునందు సమన్వయించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆదావవిద్యయా చిత్రైః స్వకార్యై ర్జ్వంభమాణయా,
యుద్ధ్యా బోధోఽజయతోఽద్య సుదృఢో బాధ్యతాం కథమ్. 281

వ్యా. దృష్టాంతసిద్ధమర్థం దార్ఢాంతికే యోజయతి—ఆదావతి. ఆదౌ విద్యా
భ్యాససమయే చిత్రైర్బహువిధైః స్వకార్యైః ప్రమాత్వత్వభోక్తృత్వకర్తృత్వాదిభి
ర్జ్వంభమాణయా వివర్థమానయాఽవిద్యయా బోధో యుద్ధ్యా యుద్ధం కృత్వా తా
మజయత్ స ఏవాభ్యాసపాటవేన సుదృఢోఽద్యేనానీమవిద్యానివృత్తౌ సత్యాం
నిర్మూలేన తత్కార్యేణాధ్యాసేన కథం బాధ్యతాం న కథమపి బాధ్యే తేత్యర్థః.

టీ. ఆదౌ=మొదట, చిత్రైః = విచిత్రములైన, స్వకార్యైః = తనకార్యములగు
కర్తృత్వభోక్తృత్వాదులచేత, జ్వంభమాణయా=వృద్ధిని బొందుచున్న, ఆవిద్యయా =
అజ్ఞానముతో, యుద్ధ్యా = యుద్ధముచేసి, బోధః = జ్ఞానము, అజయత్ = జయించెను.
సుదృఢః = మిగుల దృఢమైన, సః = అజ్ఞానము, అద్య = ఇప్పుడు, కథం = ఎట్లు,
బాధ్యతాం = బాధింపఁబడును.

తా. సంసారదశలో కర్తృత్వభోక్తృత్వాదులు విజృంభించు
చుండు సమయముననే ఆవిద్యతోఁ బోరాడి యవిద్యను జయించి బ్రహ్మ
సాక్షాత్కారమును బొందెను. అట్టి బ్రహ్మ సాక్షాత్కారము తనచే
లోగడనే పరాజితం బగు నవిద్యచేత బాధింపఁబడదు. నిశ్చయము.

అవ. సిద్ధమైన యర్థమును రూపకాలంకారముచే నభివర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తిష్ఠంతృజ్ఞానతత్కార్యశవా బోధేన మారితాః,
న భీతిర్బోధసమ్రాజః కీర్తిః ప్రత్యుత తస్య తైః. 282

వ్యా. ఉపపాదితమర్థం శ్రోత్వబుద్ధ్యారోహణయ రూపకేణాహ—తిష్ఠంతితి.

టీ. బోధేన = తత్త్వజ్ఞానముచేత, మారితాః = చంపఁబడిన, అజ్ఞానతత్కార్య
శవాః = అజ్ఞానము దాని కార్యంబు లనియెడి పీనుగులు, తిష్ఠంతు=ఉండుఁగాక. బోధ
సమ్రాజః = బోధ యను చక్రవర్తికి, భీతిః = భయము, న = లేదు. ప్రత్యుత = విచా
రింపఁగా, తస్య = ఆబోధచక్రవర్తికి, తైః=ఆయజ్ఞానతత్కార్యశవములచేత, కీర్తిః =
ప్రతిష్ఠ (అస్తి = కలదు).

తా. బోధచేత మిథ్యాభూతములు గా గ్రహింపఁబడి హత
ప్రాయములై అజ్ఞానతత్కార్యము లుండిన నుండనిండు. వానినిఁ జూచి
తత్త్వవిదుఁడు ఇవి యేమి చేయునో యని భయపడఁడు. యుద్ధకాల
ములో మహానీరులతోఁ బోరాడి వారిం జంపిన శూరుఁడు వారిశవము

లను జూచి భయమందఁడు. ఇంతియ గాదు. దీనివలన నీమహావీరుఁ డిందఱిని బోకార్చె నను కీర్తినే పొందును. అటులనే జ్ఞానికి కీర్తియే సంభవించును.

అవ. ఇట్టి జ్ఞానికి లాభముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

జ్ఞో. య ఏవమతిశూరేణ బోధేన న వియుజ్యతే,

ప్రవృత్త్యా వా నివృత్త్యా వా దేహదిగతయాస్య కిం. 283

వ్యా. భవత్వేవం ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ—య ఇతి. యః పుమా నేవ ముక్తప్రకారేణాతిశూరేణావిద్యాతత్కార్యఘాతకేన బోధేన బ్రహ్మత్వత్వ జ్ఞానేన న వియుజ్యతే న కదాచిదపి వియన్తో భవతి. ఆస్య పుంసో దేహదిగతయా ప్రవృత్త్యా వా నివృత్త్యా వా కిం? న కిమపీష్టమనిష్టం చేత్యర్థః.

టీ. యః = ఎవఁడు, ఏవం = ఈవిధముగా అతిశూరేణ = మిక్కిలిశూరుఁడైన, బోధేన = జ్ఞానముతో, న వియుజ్యతే = ఎడబాటును బొందఁడో, ఆస్య = ఇకనికి, దేహదిగతయా = శరీరాదికమును బొందిన, ప్రవృత్త్యావా = ప్రవృత్తితోఁగాని, నివృత్త్యావా = నివృత్తితోఁగాని, కిం = ఏమి ప్రయోజనము.

తా. ఇట్టి వీర్యవంత మగు బోధగల మహనీయుఁడు శరీరగతము లగు ప్రవృత్తినివృత్తులచే హాని చెందఁడు.

అవ. జ్ఞానింబోలి యజ్ఞానియు ప్రవృత్తినివృత్తుల నేల మానకూడ దను ప్రశ్నకు సుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు:—

జ్ఞో. ప్రవృత్తావగ్రహో న్యాయ్యో బోధహీనస్య సర్వథా,

స్వర్గాయ వాపవర్గాయ యతితవ్యం యతో నృభిః. 284

వ్యా. కర్హి జ్ఞానివదజ్ఞానినోఽపి ప్రవృత్తావగ్రహో న యుక్త ఇత్యాశం క్యాహ—ప్రవృత్తావితి. తతోపసత్తిమాహ—స్వర్గాయేతి.

టీ. బోధహీనస్య = ఆపరోక్షజ్ఞానము లేనివానికి, సర్వథా = సకలవిధములచేత, ప్రవృత్తే = ప్రవర్తనమున, ఆగ్రహః = ఆభినివేశము, న్యాయ్యః = యుక్తము. యతిః = విహేతువువలన, నృభిః = ఆజ్ఞానులగు మనుజులచేత, స్వర్గాయవా = స్వర్గముకొఱుకొ గాని, ఆపవర్గాయవా = మోక్షముకొఱుకొగాని, యతితవ్యం = యత్నింపఁదగినదో. (ఆకారణమున).

తా. బ్రహ్మవిదునితో నజ్ఞాని పోల్పడగఁడు. బ్రహ్మవిదుఁడు కృతకృత్యుఁడు. అజ్ఞానికి స్వర్గమోక్షములతోఁ బని గలదు. కనుక నితఁడు తదర్థమై యత్నించుట న్యాయ్యము.

అవ. కర్తృపరులతోఁ గలసియున్నపుడు జ్ఞాని యెట్లు చరించునో యాసంగతిని దెలియపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విద్వాంశ్చేత్తాదృశాం మధ్యే తిష్ఠే తదనురోధతః,
కాయేన మనసా వాచా కరోత్యేవాఖిలాః క్రియాః. 285

వ్యా. విదుషఆగ్రహాన యుక్త ఇత్యుక్తం తస్మి కర్మిణాం మధ్యే వర్తమానేన తేన కిం కర్తవ్యమిత్యాహ—విద్వాంశ్చేదితి. విద్వాంస్తాదృశాం కర్మిణాం మధ్యే తిష్ఠే చ్చేత్తదనురోధత స్తేషామనుసారేణ శరీరాభిస్సర్వాః క్రియాః కరోత్యేన న తా న్కర్మిణో నివారయే దిత్వర్థః.

టీ. విద్వాన్ = బ్రహ్మవిదుఁడు, తాదృశాం మధ్యే = అట్టి అజ్ఞానులనడుమను, తిష్ఠేచ్ఛేత్ = ఉన్నయెడల, తదనురోధతః = వారి ననుసరించి, కాయేన = శరీరము చేతను, మనసా = మనస్సుచేతను, వాచా = వాక్కుచేతను, అఖిలాః = సమస్తములైన, క్రియాః = క్రియలను, కరోత్యేవ = చేయుచునే యుండును.

తా. బ్రహ్మవిదుఁడు అజ్ఞానులతోఁ గలసినపుడు తనకుఁ బ్రయోజనము లేకపోయినను లోకానుగ్రహము కొఱకు మనోవాక్కాయము లచే నాయాపనులు అజ్ఞానులవలెనే చేయును.

అవ. ముముక్షువులతోఁ గలసినపుడు జ్ఞాని ప్రవర్తించెడి విధమును దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏష మధ్యే బుభుత్సానాం యదా తిష్ఠే తదా పునః,
బోధాయైషాం క్రియాస్సర్వా దూషయంస్త్యజతు స్వయమ్. 286

వ్యా. అన్యైవ తత్వబుభుత్సానాం మధ్యే స్థితస్య కృత్యమాహ—ఏషమధ్య ఇతి. ఏష విద్వాన్బుభుత్సానాం మధ్యే యదా తిష్ఠే తదా తేషాం బుభుత్సానాం బోధాయ తత్త్వజ్ఞానజననాయ తాః క్రియా దూషయన్స్వయమపి త్యజతు.

టీ. ఏషః = ఈజ్ఞాని, యదా=ఎప్పుడు, బుభుత్సానాం మధ్యే = తత్త్వజ్ఞానాపేక్షగలవారియొక్క మధ్యయందు, తిష్ఠేత్ = ఉండునో, తదా=అప్పుడు, తేషాం = ఆముముక్షువులకు, బోధాయ = బోధకొఱకు, సర్వాః = సమస్తములైన, క్రియాః = క్రియలను, దూషయన్ = దూషించుచు, స్వయం = తాను, త్యజతి = వదలిపెట్టుచున్నాఁడు:—

తా. ఈ మహనీయుఁడు ముముక్షువులయొద్ద వారికి జ్ఞానము కలుగుటకొఱకు కర్తృలవలన ప్రయోజనము లేదని నుమవుచు దానును నూనివేయును.

అవ. ఎందు కిటుల చేయుననుప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవిద్వదనుసారేణ వృత్తిర్బుద్ధస్య యుజ్యతే,
స్తనంధయానుసారేణ వర్తతే తత్ప్రతి తా యతః. 287

వ్యా. కుత ఏవం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ—అవిద్వదితి. అజ్ఞాన్యనుసారేణ జ్ఞానినో వర్తనముచితం కృపాశుత్వాత్తేషా మనుకంపనీయత్వాచ్చేతిభావః. ఏవం క్వ దృష్టమిత్యత ఆహ—స్తనంధయేతి. స్తనంధయా స్తనపానకర్తారః శిశవ ఇత్యర్థః.

టీ. బుద్ధస్య = బ్రహ్మవిదునకు, అవిద్వదనుసారేణ = అజ్ఞానుల ననుసరించుటచే, వృత్తిః=వర్తనము, యుజ్యతే=యుక్తమగుచున్నది. యతః=ఏహేతువువలన, తత్ప్రతి= వానితండ్రి, స్తనంధయానుసారేణ = బాలునియిష్టానుసారముగా, వర్తతే = ఉండునో, అటులనే యని వైదానితో నన్వయము.

తా. బాలుని చిత్తవృత్తిని వానితండ్రి యనుసరించి బుద్ధి చెప్పు నట్లు జ్ఞాని అజ్ఞానుల చిత్తవృత్తుల ననుసరించి వారల యోగ్యతాను సారముగ బోధించును వారికి విశ్వాసము గల్గుట కొఱకు దానును నటులనే వర్తించును.

అవ. దీనినే స్పష్టికరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అధిక్షిప్తస్తాడితో వా బాలేన స్వపితా తదా,
న క్లిశ్నాతి న కుప్యేత బాలం ప్రత్యుత లాలయేత్. 288

వ్యా. పితు స్తనంధయానుసారిత్వమేవ దర్శయతి—అధిక్షిప్త ఇతి.

టీ. బాలేన = పిల్లవానిచేత, స్వపితా = తనతండ్రి, అధిక్షిప్తః = తిరిస్కరింపఁ బడినను, తాడితోవా = కొట్టఁబడినను, తదా=అప్పుడు, న క్లిశ్నాతి=క్లేశమునొందఁడు. న కుప్యేత = కోపగింపఁడు. ప్రత్యుత = ఇక నేమి యన, బాలం=పిల్లవానిని, లాలయేత్ = బుజ్జగించును.

తా. బాలుఁడు తెలియక తండ్రిని దిట్టినను గొట్టినను తండ్రి యది తప్పిదముగా నెంచి కోపగింపఁడు. తెలియక యిటుల చేసె నని త్నమించి బుజ్జగించును.

అవ. దార్ఢాంతికముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిందితః స్తూయమానో వా విద్వానజ్ఞైర్ను నిందని,
న స్తాతి కిం తు తేషాం స్యాద్యథా బోధస్తథా చరేత్. 289

వ్యా. దార్ఢ్యాంతికే యోజయతి—నిందిత ఇతి. విద్వాన్ అజ్ఞేర్నిందిత స్తూయమానో వా స్వయం న నిందితి న స్తూతి కింతు తేషా మజ్ఞానాం యథా బోధ ఉపజాయతే తథాచరేత్.

టీ. విద్వాన్ = పండితుఁడు, అజ్ఞాః = అజ్ఞానులచేత, నిందితః = నిందింపబడినను, స్తూయమానో వా = స్తుతింపబడినను, న నిందితి=నిందింపబడు, న స్తూతి=స్తుతింపడు. కింతు=ఇక నేమి యన, తేషాం=ఆయజ్ఞానులకు, బోధః=బోధ, యథాస్యాత్ = ఎట్లుగాఁ గల్గునో, తథా=ఆప్రకారముగా, ఆచరేత్ = ఆచరించును.

తా. బ్రహ్మవిదుఁడు అజ్ఞానుల స్తుతినిందల గమనింపఁడు. వారికి బోధగల్గురీతిని వర్తించును.

అవ. ఇటులు చేయుటకు హేతువును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. యేనాయం నటనేనాత్ర బుధ్యతే కార్యమేవ తత్,

అజ్ఞప్రబోధా నై వాన్యత్కార్యమస్త్యత్ర తద్విదః. 290

వ్యా. ఏవమాచరణే నిమిత్తమాహ—యేనేతి. అయమజ్ఞానీ అత్రాస్తిన్ లోకే విదుషో యేన యాదృశేన నటనేనాచరణేన బుధ్యతే తత్త్వమవగచ్ఛతి. తదాచరణం తేన కర్తవ్యమేవ. తస్మి తద్వదేవ కార్యాంతరమపి ప్రసజ్యేతేత్యత ఆహ—అజ్ఞేతి. యత స్తద్విదస్తత్త్వవిదః అత్ర లోకేఽజ్ఞప్రబోధాదన్యత్కర్తవ్యం నై వాస్త్యత స్తదనుసరణేన తత్త్వబోధనం కర్తవ్యమిత్యర్థః.

టీ. అత్ర=ఈలోకమునందు, యేన నటనేన = ఏయాచరణముచేత, అయం = ఈయజ్ఞుఁడు, బుధ్యతే = జ్ఞానముగలవాఁ డగునో, తదేవ=అదియే, కార్యం = జ్ఞానికీ కర్తవ్యము, అత్ర = ఈలోకమున, తద్విదః = బ్రహ్మవిదునకు, అజ్ఞప్రబోధాత్ = అజ్ఞానుల బోధించుటకంటె, ఆన్యత్ = వేరొక, కార్యం = పని, న = లేదు.

తా. తా నెటుల వర్తించిన అజ్ఞానులకు జ్ఞానలాభము గల్గునో అటులనే వర్తించును. అజ్ఞానులఁ గడదేచ్చుటకన్న జ్ఞానుల కొండు కర్తవ్యము లేదు.

అవ. యావద్ద్రంభ తాత్పర్యమును చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. కృతకృత్యతయా తృప్తిః ప్రాప్తప్రాప్యతయా పునః,

తృప్యన్నేవం స్వమనసా మన్యతేఽసౌ నిరంతరమ్. 291

వ్యా. వృత్తపర్తిష్యమాణయోస్తాత్పర్యమాహ—కృతకృత్యేతి. ఆసౌ విద్వాన్ పూర్వోక్తప్రకారేణ కృతకృత్యతయా కృతం కృత్యజాతం యనాసౌ కృతకృత్యవేదాంత—41

స్తస్య భావ స్తత్తా తయా తృప్తస్యై వక్ష్యమాణప్రకారేణ ప్రాప్తప్రాప్యతయా ప్రాప్తం ప్రాప్యం యేన సః ప్రాప్తప్రాప్యః. తస్య భావ స్తత్తా తయా తృప్యై తృప్తా భవన్ స్వమనసా నిరంతరమేవం మన్యతే.

టీ. కృతకృత్యతయా=కృతకృత్యత్వముచేతను, ప్రాప్తప్రాప్యతయా = బొందవలసినదానిం బొందుటచేతను, తృప్తః=తృప్తినొందినవాడగుచు, స్వమనసా=తన మనస్సుచేత, ఏవం = ఈవిధముగా, తృప్యై=తృప్తుడగుచు, అసౌ=ఈవిద్వాంసుడు, నిరంతరం=ఎడతెగక, మన్యతే = తలంచుచున్నాడు.

తా. నిత్యతృప్తుడును పురుషార్థలాభము కలిగినట్టియు జ్ఞాని మనస్సులో నిట్లు తలంచును.

అవ. ఆతలంచెడి విధంబు చివరదనుక చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం నిత్యం స్వాత్తానమంజసా వేద్మి,
ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం బ్రహ్మనందో విభాతి మే స్పష్టమ్. 292

వ్యా. కిం మన్యత ఇత్యత ఆహ—ధన్యోఽహం ధన్యోఽహ మిత్యాదినా. ధన్యః కృతార్థః. ఆదరార్థే వీప్సా. నిత్యమనవరతం స్వాత్తానం స్వస్య నిజం రూపం దేశాద్యనవచ్ఛిన్నం ప్రత్యగాత్తాన మంజసా సాక్షాద్యతో వేద్మి జానామి, అతో ధన్య ఇత్యర్థః. ఏవమాత్తజ్ఞానలాభనిమిత్తాం తుష్టి మభిధాయ తత్ఫలలాభనిమిత్తాం తుష్టిం దర్శయతి—ధన్య ఇతి. బ్రహ్మనందః బ్రహ్మభూతానందః మే స్పష్టం విభాతి స్పష్టం యథా భవతి తథా స్ఫురతీత్యర్థః.

టీ. నిత్యం=ఎల్లప్పుడు, స్వాత్తానం=స్వస్వరూపమును, అంజసా=యథార్థముగా, వేద్మి=గురైఱుంగుచున్నాను. అతః = ఈహేతువువలన, అహం=నేను, ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం = మిగుల ధన్యుడను, ఆదరార్థము ద్విరుక్తము. ఇటులనే ముందును గ్రహించునది. మే=నాకు, బ్రహ్మనందః=బ్రహ్మనందము, స్పష్టం=స్ఫుటముగా, విభాతి=ప్రకాశించుచున్నది, ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం = నే నత్యంతము ధన్యుడను.

తా. స్పష్టము.

శ్లో. ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం దుఃఖం సంసారికం న వీక్షేఽద్య,
ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం స్వస్యాజ్ఞానం పలాయితం క్వాపి. 293

వ్యా. ఏవమిషప్రాప్తౌ తుష్టి మభిధాయానిష్టనివృత్త్యాపి తుష్యతీత్యాహ— ధన్యోఽహమితి. అద్య ఇదానీం దుఃఖం దుఃఖస్వరూపం సంసారం న వీక్షే న పశ్యామి.

అతః కృతార్థ ఇత్యర్థః. దుఃఖావ్రతీతౌ కారణమాహ—ధన్యోఽహమితి. అనేక కర్త
వాసనాజాలమజ్ఞానం క్వాపి వలాయితం నష్టమిత్యర్థః.

టీ. సాంసారికం = సంసారసంబంధమైన, దుఃఖం = దుఃఖమును, అద్య =
ఇప్పుడు, న వీక్షే=చూడను. అతః=ఈ కారణమువలన, ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం=
నేను మిక్కిలి ధన్యుఁడను, న్వస్య=నాయొక్క, అజ్ఞానం=అజ్ఞానము, క్వాపి = ఎచ్చ
టికో, వలాయితం=పరుగై త్తిపోయినది, అతః=ఇందువలన, ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం=
చాల ధన్యుఁడను.

తా. స్పష్టము.

శ్లో. ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం కర్తవ్యం మే న విద్యతే కించిత్,
ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం ప్రాప్తవ్యం సర్వమద్య సంపన్నమ్. 294

వ్యా. అజ్ఞాననివృత్తఫలకృతకృత్యత్వంప్రాప్తప్రాప్యత్వంచ దర్శయతి—ధన్యఇతి.

టీ. నవిద్యతే = లేదు. అతః = ఇత్యాదికమును వైవలెనే, సర్వం=సమస్తమైన,
ప్రాప్తవ్యం = పొందఁదగినది, అద్య = ఇప్పుడు, సంపన్నం=లభించినది, ధన్యోఽహం
ధన్యోఽహం = అత్యంతము కృతార్థుఁడను.

శ్లో. ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం తృప్తేర్షే కోపమా భవేల్లోకే,
ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం ధన్యో ధన్యః పునః పునర్ధన్యః. 295

వ్యా. ఇదానీం కృతకృత్యత్వమిత్యాదినా జాతాయాస్తృప్తేర్షిరతిశయత్వ
మాహ—ధన్య ఇతి. ఇతః పరం వక్తవ్యాదర్శనాత్తుష్టిరేవ పరిస్ఫురతీతి దర్శయతి—
ధన్య ఇతి.

టీ. మే=నాయొక్క, తృప్తేః = తృప్తికి, ఉపమా=సాదృశ్యము, లోకే=లోక
మందు, కా=ఏది, భవేత్=అగును? (నాత్మప్తినిరుపమానమైన దనుట). ధన్యోఽహం
ధన్యోఽహం=ఇక కోరఁదగినది లేనందున తన ధన్యవాదముతో ముగించుచున్నాఁడు.

శ్లో. అహో పుణ్యా మహో పుణ్యం ఫలితం ఫలితం దృఢమ్,
అస్య పుణ్యస్య సంపత్తే రహో వయ మహో వయమ్. 296

వ్యా. అస్యసర్వస్య కారణభూతపుణ్యపుంజపరిపాకమనుస్మృత్య తుష్యతీత్యా
హ—అహో పుణ్యమితి. ఏవవిధపుణ్యసంపాదకమాత్తానమనుస్మృత్య తుష్యతి—
అస్యేతి.

టీ. పుణ్యం = పుణ్యము, అహో=ఎంత ఆశ్చర్యకరము! దృఢం = దృఢముగా,
ఫలితం=ఫలించినది. అస్య = ఈపుణ్యముయొక్క, సంపత్తేః = సంపత్తివలన, వయం =
మేము, అహో=ఎంతవారము, సర్వత్ ద్విరుక్తి ఆదర్శార్థ మగు నని యెఱుంగునది.

శ్లో. అహో శాస్త్ర మహో శాస్త్ర మహో గురు రహో గురుః,
అహో జ్ఞాన మహో జ్ఞాన మహో సుఖ మహో సుఖమ్. 297

వ్యా. ఇదానీం సమ్యజ్ఞానసాధనం శాస్త్రం తదుపదేష్టార మాచార్యం చాను
స్మృత్య తుష్యతి. అహో శాస్త్రమితి. పునశ్చ శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం తత్సుఖం చాను
స్మృత్య సంతుష్యతి—అహో జ్ఞానమితి.

టీ. శాస్త్రం=శాస్త్రము, అహో = ఎంతచిత్రమైనది, గురుః=గురువు, అహో=
ఎంతటిమహనీయుఁడు, జ్ఞానం = జ్ఞానము, అహో = ఎంతదొడ్డది ! సుఖం = మోక్ష
సుఖము, అహో=ఎంత గొప్పది ! అనఁగా వీనిమహత్త్వముల కవధియే లే దనుట.

శ్లో. తృప్తిదీప మిమం నిత్యం యేననుసందధ తే బుధాః,
బ్రహ్మనందే నిమజ్జంత స్తే తృప్యంతి నిరంతరమ్. 298

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతపంచదశ్యాం
తృప్తిదీప స్సమాప్తః.

వ్యా. గ్రంథాభ్యాసఫలమాహ—తృప్తిదీపమితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునివర్యకింకరేణ
రామకృష్ణాఖ్యవిదుషా విరచితం తాత్పర్యబోధినీనామకం తృప్తిదీప
వ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

టీ. ఇదం తృప్తిదీపం = ఈతృప్తిదీప మను ప్రకరణమును, యే బుధాః = ఏ
విద్వాంసులు, నిత్యం=అనుదినము, అనుసందధ తే = అనుసంధానము చేయుదురో, తే=
వారు, బ్రహ్మనందే=బ్రహ్మనందమునందు, నిమజ్జంతః=మునిఁగినవా రగుచు, నిరంతరం =
ఎడతెగక, తృప్యంతి = తృప్తిని జెందుదురు.

తా. ఈతృప్తిదీప మను ప్రకరణమును నిత్య మనుసంధానము
చేయువారు బ్రహ్మనందామృతాబ్ధిలో నోలలాడుదురు.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతంబగు పంచదశియందు తృప్తిదీప మను
సప్తమప్రకరణము.

శ్రీ ర శ్చ
శ్రీ గణేశాయ నమః.



శ్రీ వేదాంతపంచదశి

అష్టమ ప్రకరణము

కూటస్థదీపప్రకరణము

అవ. ముముక్షువనకు మోక్షసాధనం బగు బ్రహ్మజ్ఞానము త్వంపదార్థశోధనము వలనం గలుగును. కాన త్వంపదార్థశోధనపర మగు కూటస్థదీప మను ప్రకరణము నారంభింపదలంచి శ్రీవిద్యారణ్యులు త్వంపదలక్ష్యార్థమును వాచ్యార్థమును దృష్టాంతములతో వేఱువేఱుగా చెప్పుచున్నారు:—

శ్లో. ఖాదిత్యదీపితే కుడ్యే దర్పణాదిత్యదీప్తివత్,
కూటస్థభాసితో దేహాః ధీస్థజీవేన భాస్యతే.

1

వ్యాఖ్యానమ్

నత్వా శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునీశ్వరౌ,
కుర్వే కూటస్థదీపస్య వ్యాఖ్యాం తాత్పర్యదీపికామ్.

వ్యా. అత్ర ముముక్షో ర్షోక్షసాధనస్య బ్రహ్మైకత్వజ్ఞానస్య త్వంపదార్థశోధన పూర్వకత్వాత్త్వంపదార్థశోధనపరం కూటస్థదీపాఖ్యం గ్రంథమారభమాణ ఆచార్యో ఽస్య గ్రంథస్య వేదాంతప్రకరణత్వేన తదీయైరేవ విషయాదిభిస్తద్వత్తాసిద్ధిమభిప్రేత్య త్వం పదలక్ష్యవాచ్యో కూటస్థజీవో సద్దృష్టాంతం భేదేన నిర్దిశతి—ఖాదిత్యేతి. ఖాదిత్య దీపితే భే ఆదిత్యః ఖాదిత్యః ప్రసిద్ధస్సూర్య ఇత్యర్థః. తేన చ తత్సంబంధ్యా లాఙ్ఘో లక్ష్యతే. తేన దీపితే ప్రకాశితే కుడ్యే దర్పణాదిత్యదీప్తివత్ దర్పణేషు నిపత్య పరావృత్తైశ్చ కుడ్యసంబద్ధై రాదిత్యరశ్మిభిస్తప్త్రికాశనమివ కూటస్థభాసితః కూటస్థేనా వికారిచై తన్యేన భాసితః ప్రకాశితో దేహాః ధీస్థజీవేన బుద్ధిసంచిదాభాసేన భాస్యతే ప్రకాశ్యతే. అనేనసామాన్యతో విశేషతశ్చ కుడ్యావభాసకాదిత్యప్రకాశ ద్వయమివ దేహావభాసకచై తన్యద్వయమస్తీతి ప్రత్యక్షాతం భవతి.

టీ. ఖాదిత్యదీపితే = ఆకాశమునందలిసూర్యునిచేతఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడిన, కుడ్యే = గోడయందు, దర్పణాదిత్యదీప్తివత్ -దర్పణాదిత్య=అద్దముందు ప్రతిఫలించిన సూర్యునియొక్క, దీప్తివత్ =ప్రకాశమువలె, కూటస్థభాసితః=కూటస్థునిచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, దేహః = స్థూలదేహము, ధీస్థజీవేన = అంతఃకరణమునందు ప్రతిఫలించిన చిదాభాసుఁ డగుజీవునిచేత, భాస్యతే=ప్రకాశింపఁ జేయఁబడుచున్నది.

తా. ఆకాశమునందలి సూర్యునివంటివాఁడు కూటస్థుఁడు. అద్దములోఁ బ్రతిఫలించిన సూర్యునివంటివాఁడు చిదాభాసుఁడు. అనఁగా జీవుఁడు. గోడను బోలినది శరీరము. ఎండచే వ్యాప్తంబగుగోడపైని అద్దములోని సూర్యప్రతిబింబముయొక్క ప్రభ వ్యాపించిన నెట్టులుండునో, అట్టులే కూటస్థునిచేఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడిన శరీరము చిదాభాసునిచేఁగూడఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడినపుడు ద్విగుణప్రకాశము గలదై వర్తించును. అనఁగా త్వంపదలక్ష్యార్థ మగు కూటస్థుఁ డాకాశ సూర్యునివంటి వాఁడు. త్వంపదవాచ్యార్థ మగు చిదాభాసుఁడు దర్పణములోని సూర్యప్రతిబింబమువంటివాఁ డగు నని భావము.

అవ. ఆదిత్యప్రతిబింబముయొక్క దీప్తికంటె వేఱుగా నాకాశముం దున్న సూర్యునిప్రకాశము గోడయందుఁ గన్నడుట లేదే యని శంకించి యట్టిరెండు ప్రకాశములను విభజించి చూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనేకదర్పణాదిత్యదీప్తీనాం బహుసంధిషు,

ఇతరా వ్యజ్యతే తాసామభావేఽపి ప్రకాశతే.

2

వ్యా. నను తత్ర దర్పణాదిత్యదీప్తివ్యతిరేకేణ ఖాదిత్యదీప్తిర్నోపలభ్యత ఇత్యాశంక్య తాభ్యస్తాం విభజ్య దర్పయతి—అనేకేతి. యా అనేకా బహుదర్పణ జన్యాః కుడ్యే తత్రతత్ర మండలాకారవిశేషప్రభాదృశ్యంతే తాసాం సంధిషు మధ్యేషు ఇతరా సామాన్యప్రకాశరూపఖాదిత్యప్రభా వ్యజ్యతే అభివ్యక్తోపలభ్యతే. తాసాం దర్పణజన్య ప్రభాణామభావేఽపి దర్పణాపగమాదినాఽసత్వే చ స్వయం సర్వత్ర ప్రకాశతే.

టీ. అనేకదర్పణాదిత్యదీప్తీనాం-అనేక=వేఱువేఱుగు, దర్పణాదిత్య = అద్దములందుఁ బ్రతిఫలించిన సూర్యులయొక్క, దీప్తీనాం=కాంతులయొక్క, బహుసంధిషు = పైకై నమధ్యభాగములందు, ఇతరా = ప్రతిబింబదీప్తికంటె వేఱుగు ఆకాశసూర్యుని దీప్తి, వ్యజ్యతే = కనఁబడుచున్నది. తాసాం = ఆప్రతిబింబదీప్తులయొక్క, అభావేఽపి=లేమియందును, ప్రకాశతే = ఆదీప్తియే ప్రకాశించుచున్నది.

తా. అనేకములగు అద్దములనుండి ప్రతిఫలించిన సూర్యబింబ కాంతులు గోడమీఁద నక్కడక్కడ విశేష కాంతితో మండలాకారములుగఁ గనుపడును. ఆమండలాకార విశేష ప్రభలమధ్య సర్వసామాన్యమగు సూర్యప్రభయు గనుపడును. అద్దములు లేనపుడు ఆమండలాకారప్రభలు లేకపోయినను గోడమీఁద సర్వసామాన్యసూర్యప్రభయే యుండును. కనుక దర్పణప్రతిబింబితదీప్తులు సూర్యప్రకాశముకంటె భిన్నములు కా వని తెలియవలెను.

అవ. ఈదృష్టాంతసిద్ధ మగునర్థమును దార్ఠాంతికమందుఁ గనఁబఱచుచున్నాఁడు:—
శ్లో. చిదాభాసవిశిష్టానాం తథానేకధియా మసౌ,
సంధిం ధియా మభావం చ భాసయన్ ప్రవివిచ్యతామ్. 3

వ్యా. దృష్టాంతసిద్ధమర్థం దార్ఠాంతికే యోజయతి—చిదాభాసేతి. తథా తేనైవ ప్రకారేణ చిదాభాసవిశిష్టానాం చిత్ప్రతిబింబయుక్తానా మనేకధియా మనేకానాం బుద్ధివృత్తీనాం ఘటజ్ఞానాదిశబ్దవాచ్యానాం సంధిమంతరాళం జాగ్రదాదౌ ధియాంతాసామేవ బుద్ధివృత్తీనామభావం చ సుషుప్త్యాదౌ భాసయన్ ప్రకాశయన్ అసౌ కూటస్థః ప్రవివిచ్యతాం తాభ్యో భేదేన జ్ఞాయతామిత్యర్థః.

టీ. చిదాభాసవిశిష్టానాం = చిదాభాసునితోఁ గూడుకొనిన, అనేక ధియాం = అనేకములగు బుద్ధి వృత్తులయొక్క, సంధిం = మధ్యభాగమును, ధియాం = బుద్ధులయొక్క, అభావం చ = లేమినిగూడ, భాసయన్ = ప్రకాశింపఁజేయుచున్న, అసౌ = ఈకూటస్థుఁడు, ప్రవివిచ్యతాం = వివేచన చేసి తెలిపికొనఁబడుఁగాక.

తా. పూర్వోక్తదృష్టాంతప్రకారము చిదాభాసునితోఁ గూడిన అనేకబుద్ధివృత్తులయొక్క మధ్యకాలమున, జాగ్రదాదికమందుఁ బ్రకాశింపఁజేయుచున్నట్టియు మఱియు, సుషుప్త్యాదికమందు ఆబుద్ధివృత్తులయొక్క అభావమును బ్రకాశింపఁజేయుచున్నట్టియు కూటస్థుడై తన్యము ఆబుద్ధివృత్తులకంటె భిన్న మని గ్రహింపవలెను.

అవ. దేహస్థకూటస్థచిదాభాసులకుఁ గల భేదమును చూపుటకొఱకు దేహముకంటె బాహ్యమందును చిదాభాసబ్రహ్మముల నిపుడు విభజించి చూపుచున్నాఁడు:—
శ్లో. ఘటై కాకారధీనా చిద్ధట మేవావభాసయేత్,
ఘటస్య జ్ఞాతతా బ్రహ్మచై తన్యేనావభాస్యతే. 4

వ్యా. ఇదానీం దేహాంతః కూటస్థచిదాభాసయో శ్చేదప్రదర్శనాయ దేహా దృహిరపి చిదాభాసబ్రహ్మణీ విభజ్య దర్శయతి—ఘటేతి. ఘటైకాకారధీస్థా చిత్ ఘటస్యైకస్యాకార ఇవాకారో యస్యాస్నా ఘటైకాకారా తథావిధా యాం బుద్ధౌ వ ర్తమానశ్చిదాభాసః ఘటమేకమేవావభాసయే తస్య ఘటస్య జ్ఞాతతా భ్యో భర్తా ఘటో జ్ఞాత ఇతి వ్యవహారహేతుర్యస్య ఘటకల్పనాధిష్టానేన బ్రహ్మ చైతన్యేన సాధనభూతేనావభాస్యతే ప్రకాశ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. ఘటైకాకారధీస్థా - ఘటైక=ఘట మను నొకపదార్థముయొక్క, ఆకార= ఆకారముగల, దీస్థా=అంతఃకరణప్రతిబింబితమైన, చిత్ = చైతన్యము, ఘటమేవ=ఘట మునే, అవభాసయేత్ = ప్రకాశింపజేయును. ఘటస్య=ఘటముయొక్క, జ్ఞాతతా = జ్ఞాతత్వము అనఁగాఁ దెలియఁబడుట, బ్రహ్మచైతన్యేవ = బ్రహ్మచైతన్యముచేత, అవ భాస్యతే = ప్రకాశింపజేయఁబడుచున్నది.

తా. 'ఇది ఘటము' అని ఘటమును గ్రహించెడిబుద్ధివృత్తి యందఁ బ్రతిఫలితం బగు చైతన్యము ఘటముం బ్రకాశింపజేయును. నాచేత ఘటము జ్ఞాతమయ్యెను (తెలియఁబడెను). అను నపుడు ఘటమునందలిజ్ఞాతత్వము బ్రహ్మచైతన్యముచేతఁ బ్రకాశింపజేయఁబడును. ఘటమం దుండెడిజ్ఞాతత్వమును వృత్తిప్రతిబింబచైతన్యము గ్రహింపఁజాలదు.

అవ. ఘటమందలి జ్ఞాతత్వముచు గనఁబఱచుచైతన్యమే ఘటమును గనఁబఱచఁ గలుగును గదా. ఇక్కడ బుద్ధివృత్తి నేల యంగీకరింపవలెను? అను ప్రశ్నకుసమాధానముం జెప్పచున్నాఁడు:—

కో. అజ్ఞాతత్వేన భాతోఽయం ఘటో బుద్ధ్యదయాత్పురా, బ్రహ్మణైవోపరిష్టాత్తు జ్ఞాతత్వేనేత్యసౌ భిదా. 5

వ్యా. నను జ్ఞాతత్వావభాసకచైతన్యేనైవ ఘటప్రతీతिसంభవాద్బుద్ధిః కిమర్థేత్యా శంక్య ఘటస్య జ్ఞాతతాది భేదసిద్ధ్యర్థేత్యాహ—అజ్ఞాతత్వేనేతి. బుద్ధ్యదయాత్పురా అయం ఘటో బ్రహ్మణైవాజ్ఞాతత్వేన ప్రకాశితో బుద్ధ్యత్వత్తా సత్యాంజ్ఞాతత్వేన బ్రహ్మణైవ ప్రకాశ్యత ఇతీయానేవ భేదః; నాన్య ఇత్యర్థః.

టీ. ఆయం ఘటః = ఈఘటము, బుద్ధ్యదయాత్ = వృత్తుత్పత్తికంటె, పురా = లోఁగడ, అజ్ఞాతత్వేన = తెలియఁబడనివిగ, (బ్రహ్మముచేత), భాతః=ప్రకాశింప జేయఁబడెను. ఉపరిష్టాత్తు = వృత్తుత్పత్త్యనంతరమైతే, అసౌ=ఈఘటము, బ్రహ్మణైవ = బ్రహ్మముచేతనే, జ్ఞాతత్వేన = జ్ఞాతత్వధర్మపూర్వకముగా (భాస్యతే = ప్రకాశింప జేయఁబడును), ఇతి = ఈలాగున, భేదః = కూటస్థచిదాభాసుల భేదము.

తా. (బుద్ధియందు) ఇది ఘట మనువృత్తి జనించుటకుఁబూర్వము నాకు ఘటము తెలియ దనును. అప్పుడు అజ్ఞాతత్వపూర్వకముగా ఘటము సాక్షిచే దెలియఁబడుచున్నది. ఇది ఘట మనువృత్తి జనించిన పిదప నాచే ఘటము తెలియఁబడిన దని యనును. ఆ తెలియఁబడుట యనఁగా ఘటమందలి జ్ఞాతత్వము సాక్షిచే గ్రహింపఁబడుట. ఘటమును గ్రహించునది వృత్తిప్రతిబింబితచైతన్యము. జ్ఞాతత్వమును గ్రహించునది సాక్షిచైతన్య మని యెఱుంగవలెను.

అవ. ఒకేఘటమునకు జ్ఞాతత్వము అజ్ఞాతత్వము అనెడి ధర్మము లెట్లు సుభవిం చును? అను శంకకు సమాధానము చెప్పటకై జ్ఞాతత్వ మనఁగా జ్ఞానవిషయత్వము. అజ్ఞాతత్వ మనఁగా అజ్ఞానవిషయత్వము అని నిర్వచింపవలయును. కనుక జ్ఞానాజ్ఞాన ముల స్వరూపముం దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిదాభాసాంతధీవృత్తిరానం లోహంతకుంతవత్ ,

జాడ్యమజ్ఞానమేతాభ్యాం వ్యాప్తః కుంభో ద్విధోచ్యతే. 6

వ్యా. నన్వేకన్వైవ ఘటస్య జ్ఞాతత్వాజ్ఞాతత్వలక్షణం ద్వైరూప్యం కథం సంభ వతీత్యాశంక్య తదవబోధనాయజ్ఞాతతాజ్ఞాతతాని మిత్తయోర్జ్ఞానాజ్ఞానయోస్స్వరూపం తావద్దర్శయతి—చిదాభాసేతి. చిదాభాసాంతధీవృత్తిః చిదాభాసశ్చిత్ప్రతిబింబ స్సోఽంతే పురోభాగే యస్యాః సా ధీవృత్తిః జ్ఞానమిత్యుచ్యతే. బోధేద్ధాబుద్ధిరిత్యా చార్యై రభిధానాత్. తత్ర దృష్టాంతో లోహంతకుంతవదితి జాడ్యం స్వతస్సూర్తి రహితత్వమజ్ఞాత మిత్యుచ్యతే. ఏతాభ్యాం పర్యాయేణ వ్యాప్తస్సర్వతస్సంబద్ధః కుంభో ద్విధోచ్యతే. జ్ఞాత ఇతి. అజ్ఞాత ఇతి చోచ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. చిదాభాసాంతధీవృత్తిః = చైతన్యప్రతిబింబమంతమందుఁ గలయంతఃకరణ వృత్తి, లోహంతకుంతవత్ = మొనయందు లోహము గల బల్లెమువలె, జ్ఞానం = జ్ఞాన మని చెప్పఁబడును. జాడ్యం = జడత్వము, అజ్ఞానం = అజ్ఞాన మని చెప్పఁబడును. ఏతాభ్యాం = ఈజ్ఞానాజ్ఞానములచేత, వ్యాప్తః = వ్యాపింపఁబడిన, కుంభః = ఘటము, ద్విధా = రెండువిధములుగా, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. “బోధేద్ధా బుద్ధిః” అను శ్రీశంక రాచార్యవచనానుసార ముగ బోధచే బ్రకాశించునది ‘బుద్ధి’ యనఁబడును. ఇనుమును పురో భాగమందుఁగల ఈఁటెనంటి చిదాభాసుని పురోభాగమందుఁగల బుద్ధి వృత్తి ‘జ్ఞాన’ మనఁబడును. ఆ బుద్ధియొక్క జడాంశము (స్వతస్సూర్తి

రహితత్వము) 'అజ్ఞాన' మనఁబడును. ఈజ్ఞానాజ్ఞానములచేతఁ బర్యాయముగ నంతట వ్యాపింపఁబడినఘటము ద్వివిధముగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది. అనఁగా జ్ఞానముచే వ్యాపింపఁబడిన ఘటము జ్ఞాత మనియు, అజ్ఞానముచే నావరింపఁబడిన ఘటము అజ్ఞాత మనియుఁ జెప్పఁబడు నని యభిప్రాయము.

అవ. అజ్ఞాత మగు ఘటము బ్రహ్మచైతన్యముచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడినట్లు జ్ఞాత మగు ఘటముకూడ బ్రహ్మచైతన్యముచేత నేల ప్రకాశింపఁజేయఁబడవలెను? జ్ఞానాత్మక మగు వృత్తిచేతనే ఘటమునకుఁ బ్రకాశము లభించును గదా యను నాక్షేపమునకు సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అజ్ఞాతో బ్రహ్మణా భాస్యో జ్ఞాతః కుంభ స్తథా న కిమ్,
జ్ఞాతత్వజననేనైవ చిదాభాసపరిక్షయః.

7

వ్యా. నన్వజ్ఞాతస్య కుంభస్యాజ్ఞానవ్యాప్తత్వాద్భవతు బ్రహ్మవభాస్యత్వం. జ్ఞానవ్యాప్తస్య కుంభస్య కుతో బ్రహ్మచైతన్యావభాస్యత్వ మిత్యాశంక్యాజ్ఞానస్యాజ్ఞాతతాజనన ఇవ జ్ఞానస్యాపి, జ్ఞాతతాజననమాత్రోపక్షీణత్వాదజ్ఞాతకుంభవత్ జ్ఞాతకుంభస్యాపి బ్రహ్మవభాస్యత్వం భవతీత్యాహ—అజ్ఞాత ఇతి. యథా అజ్ఞాతః కుంభో బ్రహ్మణాభాస్యస్తథాజ్ఞాతః కుంభో న కిం బ్రహ్మవభాస్యో భవతి? కింతు భవత్యేవేత్యర్థః. కుత ఇత్యుత ఆహ—జ్ఞాతత్వేతి.

టీ. యథా = ఏవిధముగాను, అజ్ఞాతః = అజ్ఞాతమగు ఘటము, బ్రహ్మణా = బ్రహ్మముచేత, భాస్యః = ప్రకాశింపఁజేయఁదగినదో, జ్ఞాతః = జ్ఞానవిషయమైన, ఘటః = ఘటము, తథా = ఆవిధముగా, న కిం? = కాదా? (భాస్యమగు ననుట.) జ్ఞాతత్వజననేనైవ = జ్ఞాతత్వముయొక్క పుట్టించుటచేతనే, చిదాభాసపరిక్షయః = చిదాభాసుని యొక్కచారితార్థ్యము, (భవతి = ఆగుచున్నది).

తా. జ్ఞానవిషయ మగు ఘటము బ్రహ్మముచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడినట్లు చిత్ప్రతిబింబసహితవృత్తిచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడిన ఘటము గూడ బ్రహ్మచైతన్యముచేతనే ప్రకాశింపఁ జేయఁబడును. బ్రహ్మచైతన్యము ఘటమును ప్రకాశింపఁజేసినపుడు వృత్తిప్రతిఫలిచిదాభాసుఁడు ఘటము నేల ప్రకాశింపఁజేయవలె నని శంకింపఁ బలేదు. ఈచిదాభాసుఁడు ఘటమునందు జ్ఞాతత్వమును బుట్టించి చితార్థుఁ డగును. అట్టిజ్ఞాతత్వము గల ఘటమును బ్రహ్మచైతన్యవప్రకాశింపఁజేయును.

అవ. అజ్ఞానవ్యాప్తివలన ఘటమున కజ్ఞాతత్వము గలిగినట్లు చై తన్యప్రతిబింబము లేని బుద్ధివృత్తియొక్క వ్యాప్తిచేతనే జ్ఞాతత్వ మేల కలుగఁగూడదు? బుద్ధివృత్తియందు చై తన్యము ప్రతిఫలించు నని యేల యొప్పుకొనవలెను? అను ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆభాసహీనయా బుద్ధ్యా జ్ఞాతత్వం నైవ జన్యతే,
తాదృగ్బుద్ధేర్విశేషః కో మృదాదే స్వా ద్వికారిణః. 8

వ్యా. నన్వజ్ఞాతతాజననాయాజ్ఞానమివ జ్ఞాతతాజననాయాపి బుద్ధిరేవాలం. కిమనేన చిదాభాసేనేత్యాశంక్య చిదాభాసరహితాయా బుద్ధేర్ టాదివదప్రకాశరూప సత్వేన జ్ఞాతతాజననం న సంభవతీత్యాహ—ఆభాసేతి.

టీ. ఆభాసహీనయా = చిదాభాసరహిత మగు, బుద్ధ్యా = బుద్ధివృత్తిచేత, జ్ఞాతత్వం=జ్ఞాతత్వము, నైవ జన్యతే=కలుగనే కలుగదు. తాదృగ్బుద్ధేః = అట్టిబుద్ధికి, వికారిణః = వికారవంత మగు, మృదాదేః = మృత్తిక మొదలగు దానికంటె, కః=ఏమి, విశేషః = విశేషము? (విశేష మేమియు లే దనుట).

తా. చిదాభాసరహిత మగుబుద్ధి జ్ఞాతత్వముం గలుగఁజేయఁ జాలదు. దానికిని మృత్తునకును తారతమ్యము లేదు.

అవ. ఈయర్థమును దృష్టాంతముచే స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జ్ఞాత ఇత్యుచ్యతే కుంభో మృదా లిప్తో న కుత్రచిత్,
ధీమాత్రవ్యాప్తకుంభస్య జ్ఞాతత్వం నేష్యతే తథా. 9

వ్యా. చిదాభాసరహితబుద్ధివ్యాప్తస్య ఘటస్య జ్ఞాతత్వాభావం దృష్టాంతప్రద ర్శనేన స్పష్టయతి—జ్ఞాత ఇతి. లోకే కుత్ర చిదపి ఘటః మృదా శుక్లకృష్ణాదిరూపయా లిప్తో లేపనం ప్రాప్తో జ్ఞాత ఇతి నోచ్యతే యథా, తథా చిదాభాసరహితబుద్ధివ్యాప్త స్యాపి కుంభస్య జ్ఞాతత్వం నాభ్యుపగమ్యత ఇతి భావః.

టీ. మృదా = మృత్తికచేత, లిప్తః = పూయఁబడిన, కుంభః = ఘటము, కుత్రచిత్ = ఎక్కడను, జ్ఞాత ఇతి = తెలియఁబడిన దని, నోచ్యతే = చెప్పఁబడదు. తథా= అవిధముగనే, ధీమాత్రవ్యాప్తకుంభస్య = చై తన్యప్రతిబింబరహితం బగు వృత్తిచే వ్యాప్తమైన ఘటమునకు, జ్ఞాతత్వం = జ్ఞాతత్వము, నేష్యతే = అంగీకరింపఁబడదు.

తా. బుద్ధివృత్తియందు చై తన్యము ప్రతిబింబింపనియెడల నదియు మట్టివంటిదే. మట్టి పూసినకుండను జ్ఞాత మని యందురా? అనరు. అట్లులే కేవలబుద్ధివృత్తిచే వ్యాపింపఁబడినకుండకును జ్ఞాతత్వము

ఘటించక పోవును. కనుక ఘటము జ్ఞాతమైన దనియెడి లోకవ్యవహారము నిర్వహించుటకు బుద్ధివృత్తియందు చైతన్యప్రతిబింబ మంగీకరింపక తీరదు.

అవ. జ్ఞాతత్వముకొఱకు మృత్తికయందు చిత్ప్రతిబింబ మంగీకరింప నవసరము లేదు. ఆకాశసూర్యప్రభ వలె వ్యాప్తమగు బ్రహ్మచైతన్యముచేతనే ఘటమునకు జ్ఞాతత్వము ఘటించును. అను శంకకు సమాధానము:—

శ్లో. జ్ఞాతత్వం నామ కుంభే తచ్చిదాభాసఫలోదయః,
 న ఫలం బ్రహ్మచైతన్యం మానాత్ప్రాగపి సత్త్వతః. 10

వ్యా. ఫలితమాహ—జ్ఞాతత్వమితి. యతః కేవలాయాః బుద్ధేః జ్ఞాతత్వజననా సమర్థత్వమతః కుంభే చిదాభాసలక్షణస్య ఫలస్య వ్యాప్తిరేవ జ్ఞాతత్వం నామ ప్రసిద్ధ మిత్యర్థః. నన్వధాసి చిదాభాసో న కల్పనీయః బ్రహ్మచైతన్యస్యైవ ఫలస్య సద్భావా దిత్యాశంక్యాహ—న ఫలమితి. బ్రహ్మచైతన్యం ఫలం ఘటాదిస్ఫురణం న భవతీతి కుత ఇత్యత ఆహ—మానాదితి, మానాత్ప్రాగపి ప్రమాణప్రవృత్తేః పూర్వమపి విద్యమాన త్వాత్ఫలస్య తు తదుత్తరకాలీనత్వనియమాదితి భావః.

టీ. కుంభే = కుంభమునందు, జ్ఞాతత్వం నామ=జ్ఞాతత్వ మనఁగా, తచ్చిదాభాస ఫలోదయః-తత్ = ఆబుద్ధివృత్తియందు, చిదాభాస = చైతన్యప్రతిబింబముయొక్క, ఫలోదయః = ఫలావిర్భావమే, బ్రహ్మచైతన్యం = బ్రహ్మచైతన్యము, మానాత్ = ప్రమాణముకంటె, ప్రాగపి = లోగడను, సత్త్వతః = ఉండుటవలన, ఫలం = ఫలము, కాదు.

తా. బుద్ధివృత్తియందుఁ బ్రతిఫలించిన చిదాభాసుని ప్రకాశము ఘటముపైఁ బడినపుడే ఘటము జ్ఞాత మని వ్యవహరింపఁబడును. ఈ వ్యవహారమును బ్రహ్మచైతన్యవ్యాప్తి నిర్వహింపఁజాలదు. బ్రహ్మచైతన్యము వృత్తి పుట్టుటకుఁ బూర్వము కూడ ఘటమందు వ్యాపించి యే యున్నది. కనుక దానినిబట్టి యీవ్యవహారము ఘటించునెడలఁ గనులు దేఱచి చూచుటకు ముందును ఘటము నాకు జ్ఞాతమైన దనవలసి వచ్చును. అట్లు లోకానుభవము లేదు. కనుక జ్ఞాతత్వము చిదాభాసునివ్యాప్తికి ఫలము. బ్రహ్మచైతన్యవ్యాప్తికి ఫలము గాదు.

అవ. నీవు చెప్పినసిద్ధాంతము సురేశ్వరవార్తికవిరుద్ధ మని పూర్వపక్షి యాక్షేపింపఁగా నావార్తికమును గవఁబఱచి దానితాత్పర్యమును వర్ణింపఁ దలఁచి మొదట వార్తికమును వ్రాయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరాగర్థప్రమేయేషు యా ఫలత్వేన సమ్మతా,
సంవితై సవేహ మేయోఽర్థో వేదాంతో క్తిప్రమాణతః. 11

వ్యా. నన్విదం పరాగర్థప్రమేయేష్యిత్వాది సురేశ్వరవార్తికవిరుద్ధమిత్యాశంక్య తద్వివక్షానభిజ్ఞస్య ఇదం చోద్య మితి పరిహారతి—పరాగర్థేతి. అస్య చాయమర్థః. పరాగర్థా బాహ్యో ఘటాదయః పదార్థాస్తేషు ప్రమేయేషు ప్రమాణవిషయేషు సత్సు యా ప్రమాణఫలత్వేనాభ్యుపేతా సంవిదస్తి సై వేహాస్తి న్వేదాంతకాస్తే వేదాంతో క్తి ప్రమాణతో వేదాంతవాక్యలక్షణప్రమాణేన మేయోఽర్థో జ్ఞాతవ్యోఽర్థః.

టీ. పరాగర్థప్రమేయేషు పరాగర్థ = బాహ్యార్థములు, ప్రమేయేషు = విషయము లైనపుడు, యాసంవితే = ఏజ్ఞానము, ఫలత్వేన = ఫలముగ, సమ్మతా = ఇష్టమైనదో, సైవ = అట్టి సంవితే (జ్ఞానమే), ఇహ = ఈ వేదాంతకాస్త్రమునందు, వేదాంతో క్తి ప్రమాణతః = వేదాంతవాక్యప్రమాణమువలన, మేయః = తెలియఁదగిన, అర్థః = అర్థము (వస్తువు).

తా. విషయములను బ్రకాశింపఁ జేసెడి జ్ఞానమే వేదాంత శాస్త్ర ప్రతిపాద్య మైన బ్రహ్మము.

శ్లో. ఇతి వార్తిక కారేణ చిత్సాదృశ్యం వివక్షితమ్,
బ్రహ్మచిత్ఫలయో ర్భేద సాహస్యాం విశ్రుతో యతః. 12

వ్యా. ఇత్యనేన వార్తికేన బ్రహ్మచైతన్యసదృశశ్చిదాభాసః ప్రమాణఫలత్వేన వివక్షితః. న బ్రహ్మచైతన్యమితి భావః. వార్తికకారాణామీదృశీ వివక్షేతి కుతోఽవగమ్యత ఇత్యాశంక్య తద్గురుభిః శ్రీమదాచార్యై రుపదేశసాహస్యాం బ్రహ్మచైతన్య చిదాభాసయోర్భేదస్య ప్రతిపాదితత్వాదిత్యాహ—బ్రహ్మచిదితి. బ్రహ్మ చ చిత్ఫలం చ బ్రహ్మచిత్ఫలే తయోరితి విగ్రహః.

టీ. ఇతి = ఈలాగున, వార్తికకారేణ = వార్తికకారులగు సురేశ్వరాచార్యులవారి చేత, చిత్సాదృశ్యం = చైతన్యములకు పోలిక, వివక్షితం = వివక్ష చేయఁబడినది. యతః = ఏ హేతువువలన, సాహస్యాం = ఉపదేశసాహస్రియను భాష్యకార ప్రణీతగ్రంథమునందు, బ్రహ్మచిత్ఫలయోః = బ్రహ్మమునకును వృత్తిప్రతిఫలితచిదాభాసునకును, భేదః = భేదము, విశ్రుతః = విశేషించి చెప్పఁబడినదో.

తా. వైశ్లోకమున చెప్పఁబడినవిధముగా సురేశ్వరాచార్యుల వారు చెప్పిరి గాన వేదాంతప్రతిపాదిత మగు బ్రహ్మమే ఘటమును బ్రకాశింపఁ జేయును. దానంజేసియే ఘటము జ్ఞాత మని వాఁడబడును చిదాభాసవ్యాప్తిచే గాదని శంకింపవలదు. సురేశ్వరులగురువు లగు

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదులు ఉపదేశసాహస్రి యను గ్రంథమునందు బ్రహ్మమును, చిదాభాసుని వేటుగాఁ జెప్పియుండిరి. కావున సురేశ్వ రాచార్యులు ఘటమునకు జ్ఞాతత్వమును గలుగఁజేయువృత్తిప్రతిబింబితచిదాభాసుఁడు వేదాంతప్రతిపాద్య మగు బ్రహ్మమువంటివాఁ డని చెప్పెఁ గాని, బ్రహ్మమే జ్ఞాతత్వము గలుగఁజేయు నని తమగురువుల సిద్ధాంతమునకు విరుద్ధముగాఁ జెప్పలే దని భావము.

అవ. ఇందువలనఁ బ్రకృతమం దేమి లభించిన దనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆభాస ఉదిత స్తస్మాజ్ఞాతత్వం జనయేద్ధుః,

తత్పునర్బ్రహ్మణా భాస్య మజ్ఞాతత్వవదేవ హి.

13

వ్యా. ఏవం చ సతి ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ—ఆభాస ఇతి. యస్మా ద్బ్రహ్మచిత్ఫలయోర్భేదః ప్రసిద్ధః తస్మాద్ధటే ఉదిత ఉత్పన్న ఆభాసశ్చిదాభాసస్తత్ర ఘటే జ్ఞాతత్వం జనయేదుత్పన్నం తత్ జ్ఞాతత్వం పునరజ్ఞాతత్వవద్బ్రహ్మణైవావ భాస్యం భవతి హిప్రసిద్ధ మిత్యర్థః.

టీ. తస్మాత్ = ఆహేతువువలన, ఉదితః = పుట్టిన, చిదాభాసః = చిదాభాసుఁడు, ఘటే = ఘటమునందు, జ్ఞాతత్వం = జ్ఞాతత్వమును, జనయేత్ = పుట్టించును. తత్పునః = అట్టిజ్ఞాతత్వము, అజ్ఞాతత్వవదేవహి = అజ్ఞాతత్వమువలెనే, బ్రహ్మణా = పరబ్రహ్మముచేత, భాస్యం హి = ప్రకాశింపఁజేయఁదగినది గదా.

తా. కనుక వృత్తిప్రతిఫలితచిదాభాసునివ్యాప్తిచే ఘటమునల దుజ్ఞాతత్వము గలుగును. వృత్తి జనించుటకు పూర్వము అజ్ఞాతత్వము బ్రహ్మచైతన్యముచే దెలియఁబడినట్లు వృత్తి జనించినపిమ్మట ఘటమునం దుండెడి జ్ఞాతత్వము గూట బ్రహ్మచైతన్యముచే గ్రహింపఁ బడును. జ్ఞాతత్వమును బుట్టించుట చిదాభాసునిపని. జ్ఞాతత్వము నెఱుంగుట బ్రహ్మచైతన్యముపని.

అవ. బ్రహ్మచిదాభాసులకు విషయ భేదములను జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ధీవృత్త్యాభాసకుంభానాం సమూహో భాస్యతే చిత్రా,

కుంభమాత్ర ఫలత్వాత్స ఏక ఆభాసతస్సుస్ఫరేత్.

14

వ్యా. ఏవం బ్రహ్మచిదాభాసయో ర్భేదముపపాదితం విషయభేదప్రదర్శనేన స్పష్టయతి—ధీవృత్త్యేతి. చిత్రా బ్రహ్మచైతన్యేనేత్యర్థః. చిదాభాసస్య కుంభమాత్ర నిష్ఠ ఫలరూపత్వాత్తేనాభాసేన స ఘట ఏక ఏవ స్ఫురేద్భాస్యే తేత్యర్థః.

టీ. ధీవృత్త్యాభాసకుంభానాం - ధీవృత్తి = బుద్ధివృత్తియొక్కయు, ఆభాస = చిదాభాసునియొక్కయు, కుంభానాం=ఘటముయొక్కయు, సమూహః=సముదాయము, చితా = బ్రహ్మచైతన్యము చేత, భాస్యతే=ప్రకాశింపఁ జేయఁబడుచున్నది. కుంభమాత్ర ఫలత్వాత్ = (చిదాభాసుఁడు) ఘటమాత్రమును విషయముగాఁ జేసికొనును గనుక, సః= ఆఘటము, ఏకః=ఒక్కటి, ఆభాసతః=చిదాభాసునివలన, స్ఫురేత్ = ప్రకాశించును.

తా. బుద్ధివృత్తిని, తత్ప్రతిబింబితుఁడగుచిదాభాసుని, తద్వ్యాప్తమగుఘటమును ఈమూఁడింటిని బ్రహ్మచైతన్యము ప్రకాశింపఁ జేయును. వృత్తిప్రతిఫలితుఁ డగు చిదాభాసుఁడు ఘటము నొక్క దానినే ప్రకాశింపఁజేయును.

అవ. కుంభము బ్రహ్మచిదాభాసులచే వ్యాపింపఁబడు ననుటకుఁ గారణముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. చైతన్యం ద్విగుణం కుంభే జ్ఞాతత్వేన స్ఫురత్యతః,
అన్యేననువ్యవసాయాఖ్యమాహురేత ద్యధోదితమ్. 15

వ్యా. కుంభస్య చిదాభాసబ్రహ్మోభయభాస్యత్వే లింగమాహ—చైతన్యమితి. అతో ఘటస్య బ్రహ్మచిదాభాసోభయభాస్యత్వాత్కుంభే జ్ఞాతత్వేన ద్విగుణం చైతన్యం భాతి. ఇదమేవ ఘటజ్ఞాతతావభాసకం చైతన్యం తార్కికైర్నామాంతరేణ వ్యవప్రియత ఇత్యాహ—అన్యఇతి. యధోదితం యధోక్తమేతదేవ బ్రహ్మచైతన్యం అన్యే తార్కికా అను వ్యవసాయాఖ్యం జ్ఞానాంతరం ప్రాహురితి యోజనా.

టీ. ఆతః=అదువలన (చిదాభాస బ్రహ్మములనెడి రెండింటిచేతను ఘటము ప్రకాశింపఁబడుటవలన), కుంభే=ఘటమందు, జ్ఞాతత్వేన=జ్ఞాతత్వముచేత, ద్విగుణం=ద్విగుణమగు, చైతన్యం=చైతన్యము, స్ఫురతి = స్ఫురించుచున్నది. యధోదితః=వెనుక చెప్పఁబడిన, ఏతత్ = ఈ బ్రహ్మచైతన్యమును, అన్యే=ఇతరమతస్థులగు తార్కికులు, అను వ్యవసాయాఖ్యం=అను వ్యవసాయమనెడి పేరుగల జ్ఞానాంతరమును, ఆహుః=చెప్పెదరు.

తా. గోడయందు ఆకాశసూర్యప్రభయు దర్పణసూర్యప్రభయు వ్యాపించియున్నస్థలమున నిబ్బడిగాఁ బ్రకాశ ముండునట్లు ఘటము నందు చిదాభాసుని ప్రకాశమును బ్రహ్మచైతన్యప్రకాశమును జేరి ద్విగుణమై యుండుటంజేసి ఘటము స్ఫుటముగా జ్ఞాతమై ప్రకాశించును. ఈజ్ఞాతత్వమును బ్రకాశింపఁజేయు బ్రహ్మచైతన్యమును తార్కికులు అనువ్యవసాయ మనెడి జ్ఞానాంతర మందురు.

అవ. చిదాభాసబ్రహ్మములకు వ్యవహారమునుబట్టి భేదమును చూపుచున్నాఁడు:—
శ్లో. ఘటోఽయమిత్యసాచ్యక్తిరాభాసస్య ప్రసాదతః,

విజ్ఞాతో ఘట ఇత్యుక్తిర్బ్రహ్మనుగ్రహతో భవేత్. 16

వ్యా. ఆయం ఘట ఇతి జ్ఞాతో ఘట ఇతి వ్యవహారభేదాదపి చిదాభాసబ్రహ్మ
ణోచ్ఛేదోఽవగంథవ్య ఇత్యాహ—ఘటోఽయమితి.

టీ. ఆయం - ఇది, ఘటః=ఘటము, ఇతి = ఈలాగని, ఉక్తిః = చెప్పట, ఆభా
సస్య = చిదాభాసునియొక్క, ప్రసాదతః = అనుగ్రహమువలన, భవతి = అగుచున్నది.
ఘటః = ఘటము, విజ్ఞాతః = తెలియఁబడినది. ఇతి = ఈలాగున, ఉక్తిః = పలుకుట,
బ్రహ్మనుగ్రహతః = బ్రహ్మప్రసాదమువలన, భవేత్ = అగును.

తా. ఇది ఘటమని వాడుటకు చిదాభాసుఁడు కారణము.
ఘటము జ్ఞాతమైన దని వాడుటకు బ్రహ్మచైతన్యవ్యాప్తి కారణము.

అవ. దేహమునకు వెలుపల చిదాభాసబ్రహ్మములను విభజించి తెలిసికొనినట్లు
దేహములో వా రిరువురిని గనుఁగొనువిధముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆభాసబ్రహ్మాణీ దేహద్భహిర్యద్వద్వివేచితే,

తద్వదాభాసకూటస్థా వివిచ్యేతాం వపుష్యపి.

17

వ్యా. దేహద్భహిశ్చిదాభాసబ్రహ్మాణీ వివిచ్యేతే యథా తథా దేహంత శ్చిదా
భాసకూటస్థా వివేచనీయావిత్యాహ—ఆభాసేతి.

టీ. ఆభాసబ్రహ్మాణీ = చిదాభాసుఁడును బ్రహ్మమును, దేహాత్ = శరీరముకంటె,
బహిః = వెలుపల, యద్వత్ = ఏవిధంబుగా, వివేచితే = వేఱుచేసి గ్రహింపఁబడినవో,
తద్వత్ = అటువలెనే, వపుష్యపి = శరీరమునందును, ఆభాసకూటస్థా = చిదాభాస
కూటస్థులు, వివిచ్యేతాం = వేఱుపఱిచి గ్రహింపఁబడుదురు గాక.

తా. దేహమునకు వెలుపల చిదాభాసకూటస్థులం బ్రత్యేకించి
గ్రహించినట్లు దేహముందును నట్లే వా రిరువురిం బ్రత్యేకించి గ్రహింప
వలయును.

అవ. వెలుపల ఘటాదులయందు వృత్తివ్యాప్తి గలిగినట్లు అంతరము లగు కామ
క్రోధాదులందు వేఱుగా వృత్తులు లేవుగదా. అక్కడ చిదాభాసబ్రహ్మములను వేఱు
వేఱుగా నెఱుల గ్రహింప నగును? అను శంకకు సమాధానము:—

శ్లో. అహంవృత్తౌ చిదాభాసః కామక్రోధాదికాసు చ,

సంవ్యాప్య వర్తతే తప్తే లోహే వహ్నిర్యథా తథా.

వ్యా. నను దేహోద్భవిశ్చిదాభాసవ్యాప్యఘటాకారవృత్తివదాంతరవిషయగోచర
వృత్త్యభావాత్కథం తద్వ్యాపకః చిదాభాసోఽభ్యుపగమ్యత ఇత్యాశంక్య విషయ
గోచరవృత్త్యభావేఽప్యహమాదివృత్తి సద్భావాత్తద్వ్యాపకశ్చిదాభాసోఽభ్యుపగంతుం
శక్యత ఇతి సద్వృష్టాంతమాహ—అహమితి.

టీ. వహ్ని=అగ్ని, తప్తే లోహే = కాల్పబడిన యినుమునందు, యథా =
ఏప్రకారము, వర్తతే = వర్తించునో, తథా = ఆప్రకారము, చిదాభాసః = చిదా
భాసుఁడు, అహంవృత్తా=నే ననెడి వృత్తియందును, కామక్రోధాదికాసుచ = కామ
క్రోధాదివృత్తులయందును, సంవ్యాప్య = వ్యాపించి (వర్తతే)=వర్తించుచున్నాఁడు.

తా. అగ్ని తప్తమైన యినుములో అగ్ని వ్యాపించియుండునట్లు
చిదాభాసుఁడు అహంవృత్తియందును, కామక్రోధాదివృత్తులందును
వ్యాపించి వర్తించును.

అవ. అహమాదివృత్తులు చిదాభాసునిచేఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడు ననుసంగతిని
దృష్టాంతముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వమాత్రం భాసయే త్తప్తం లోహం నాన్యత్కదాచన,
ఏవమాభాససహితా వృత్తయస్వస్వభాసికాః. 19

వ్యా. అహమాదివృత్తీనామేవ చిదాభాసభాస్యత్వం దృష్టాంతప్రపంచనేన
స్పష్టయతి—స్వమాత్రమితి.

టీ. తప్తం = కాచఁబడిన, లోహం=లోహము, స్వమాత్రం = తననుమాత్రమే,
భాసయేత్ = ప్రకాశింపఁజేయును. అన్యత్ = ఇతరమైనదానిని, కదాచన = ఎప్పు
డును, న భాసయేత్ = ప్రకాశింపఁజేయదు. ఏవం = ఈప్రకారముగా, ఆభాస
సహితాః = చిదాభాసునితోఁ గూడుకొనిన, వృత్తయః = కామక్రోధాదివృత్తులు,
స్వస్వభాసికాః = తమతమను బ్రకాశింపఁజేయునవి యగును.

తా. కాల్చినయినుపగుండులోని నిప్పు చీకటిలో దానిని
మాత్రమే గనఁబఱుపఁజాలును. గాని రెండవదానిని గనఁబఱుపఁ
జాలదు. ఈవిధముగాఁ గామాదివృత్తులలోఁ బ్రతిఫలించిన చిదా
భాసుఁడు ఆవృత్తులను మాత్రమే ప్రకాశింపఁజేయును.

అవ. ఇట్లు చిదాభాసుని నిరూపించి, యిక కూటస్థస్వరూపనిరూపణము జేయు
టకై వృత్త్యభావసమయము నిపుడు వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్రమాద్విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్య జాయంతే వృత్తయోఽఖిలాః,
సర్వా అపి విలీయంతే సుప్తిమూర్ఛాసమాధిషు. 20

వ్యా. ఏవం చిదాభాసం వ్యుత్పాద్య, కూటస్థస్వరూపం వ్యుత్పాదయితుం తదుపయోగినం వృత్త్యభావావసరం దర్శయతి—క్రమాదితి.

టీ. అఖిలాః = సమస్తములైన, వృత్తయః = వృత్తులు, క్రమాత్ = వరుసగా, విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్య = నడుమనడుమ వ్యవధిని జేంది, జాయంతే=పుట్టుచున్నవి. సర్వా అపి = సమస్తవృత్తులు, సుప్తిమూర్ఛాసమాధిషు = సుషుప్తిమూర్ఛాసమాధులయందు, విలీయంతే = లయించుచున్నవి.

తా. జాగ్రత్స్వప్నములందు వృత్తులు వరుసగా నప్పుడప్పుడు పుట్టుచుండును. వృత్తు లన్నియు సుషుప్తిమూర్ఛాసమాధులయందు లయించును.

ఆవ. వృత్తి విలయ మగుఁగాక. కూటస్థుని దెలియుట కిది యెట్లుపయోగించును? అనుప్రశ్నకు సమాధానము:—

శ్లో. సంధయోఽఖిలవృత్తీనా మభావా శ్చావభాసితాః,
నిర్వికారేణ యేనాసౌ కూటస్థ ఇతి చోఽచ్యతే.

21

వ్యా. భవత్వేవం సమాధ్యాదౌ వృత్తివిలయః. అనేన కథం కూటస్థోఽవగమ్యత ఇత్యాశంక్య వృత్త్యభావసాక్షి త్వేనాసావవగమ్యత ఇత్యాహ—సంధయ ఇతి వృత్తిసంధయౌ వృత్త్యభావాశ్చ యేన నిర్వికారచైతన్యేనావభాస్యంతే, అసౌ కూటస్థోఽవగంతవ్య ఇత్యర్థః.

టీ. అఖిలవృత్తీనాం = సమస్తవృత్తులయొక్క, సంధయః = సంధులును, అభావాశ్చ = వృత్తులయొక్క అభావములును, నిర్వికారేణ = వికారరహితుఁడైన, యేన = ఎవనిచేత, అవభాసితాః = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినవో, అసౌ = ఇతఁడు, కూటస్థ ఇతి చ = కూటస్థుఁ డనియు, ఉఽచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

తా. ఒక బుద్ధివృత్తి నశించి మఱియొక బుద్ధివృత్తి పుట్టుచుండుఁగా ఆ రెండువృత్తులయొక్క నడిమికాలము 'సంధి' యనఁబడును. అట్టి సంధికాలములును, సుషుప్తి మూర్ఛా సమాధ్యవస్థలయందు వృత్తులయొక్క అభావములును ఏ నిర్వికారసాక్షి చైతన్యముచేత తోచఁబడుచున్నవో ఆసాక్షిచైతన్యమే కూటస్థుఁ డనఁబడును.

ఆవ. దీని ఫలితముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఘటే ద్విగుణచైతన్యం యథా బాహ్యే తథాంతరే,
వృత్తిస్వపి తతస్తత్ర వైశద్యం సంధితోఽధికమ్,

22

వ్యా. ఏవం చ సతి కిం ఫలితమిత్యత ఆహ—ఘట ఇతి. బాహ్యే ఘటే యథా ఘటమాత్రావభాసకశ్చిదాభాసః ఘటస్య జ్ఞాతతావభాసకం బ్రహ్మచైతన్యం చేతి చైతన్య ద్వైగుణ్యం తథాంతరే ఽహంకారాదివృత్తివ్యపి కూటస్థచైతన్యం వృత్త్యవభాస కశ్చిదాభాసశ్చేతి ద్విగుణచైతన్యమస్తి. త త్రోపపత్తిమాహ—తత ఇతి. యతో ద్విగుణ చైతన్యమస్తి, తతస్సంధితస్సంధిభ్యస్తత్ర వృత్తిషు వై శద్యమధికం దృశ్యత ఇతి శేషః.

టీ. యథా=ఏవిధముగా, బాహ్యే = వెలుపల, ఘటే = ఘటమునందు, ద్విగుణ చైతన్యం=ఇనుముడిచైతన్యము, (అస్తి = కలదో), తథా=అలాగుననే, ఆంతరే=లోపలి, వృత్తివ్యపి = వృత్తులయందును, ద్విగుణచైతన్యం = ద్విగుణచైతన్యము, అస్తి కలదు. తతః=ఆహేతువువలన, సంధితః = సంధికాలమువలన, తత్ర = ఆ ఆహమాదివృత్తుల యందు, వై శద్యం=స్పష్టత్వము, అధికం=అధికముగ, (దృశ్యతే)=మాడఁబడుచున్నది.

తా. వెలుపలిఘటమునందు చిదాభాసవ్యాప్తియు కూటస్థ వ్యాప్తియు నుండుటంజేసి చైతన్య మెట్లు ద్విగుణమై యుండెనో యట్లులే కామక్రోధాదివృత్తులయందు చిదాభాసవ్యాప్తియు కూటస్థ వ్యాప్తియు నుండుటంజేసి వృత్తులయంతరాళమునకంటె చైతన్యము ద్విగుణమై యుండును.

అవ. ఘటాదులయందు వలె వృత్తులయందు జ్ఞాతత్వాజ్ఞాతత్వావభాసకుఁడుగా కూటస్థుని నేల స్వీకరింపరాదను శంకకు సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జ్ఞాతతాజ్ఞాతతే న స్తో ఘటవద్వృత్తిషు క్వచిత్ ,

స్వస్య స్వేనాగ్రహీత త్నాత్తాభిశ్చాజ్ఞాననాశనాత్ .

23

వ్యా. నన్వత్రాపి ఘటాదిష్వివ జ్ఞాతతాజ్ఞాతతావభాసకత్వేన కూటస్థః కిం నేష్యత ఇత్యాశంక్య తత్ర జ్ఞాతతాద్యభావాదేవేత్యాహ—జ్ఞాతతేతి. త త్రోపపత్తి మాహ—స్వస్యేతి. జ్ఞానాజ్ఞానవ్యాప్తిభ్యాం జ్ఞాతతాజ్ఞాతతే భవతః. వృత్తీనాం తు స్వప్రకాశత్వేన జ్ఞానవ్యాప్తిర్నాస్తి. తాభి ర్వృత్తిభిస్సోప్సత్పత్తిమాత్రేణ స్వగోచ రస్యాజ్ఞానస్య నివర్తితత్వాదజ్ఞానస్య వ్యాప్తిరపి నాస్తితి భావః.

టీ. స్వస్య = తాను, స్వేన = తనచేత, అగ్రహీతత్వాత్ = గ్రహింపబడక పోవుటవలన, తాభిః=ఆవృత్తులచేత, అజ్ఞాననాశనాచ్చ=అజ్ఞానముయొక్క నాశము వలనను, ఘటవత్=ఘటమునందువలెనే, వృత్తిషు = వృత్తులయందు, క్వచిత్=ఎప్పటి కిని, జ్ఞాతతాజ్ఞాతతే = జ్ఞాతత్వాజ్ఞాతత్వములు, నస్తః = లేవు.

తా. ఘటమునందు వలె వృత్తులయందు జ్ఞాతత్వాజ్ఞాతత్వములు సంభవింపవు. ఎందువల్ల ననఁగా కర్త కర్తృత్వవిరోధముచేత వృత్తిని

వృత్తిగఁ హింపఁజాలదు. జ్ఞానవ్యాప్తిచేత ఘటాదులయందు జ్ఞాతత్వము గలుగుచున్నది. అజ్ఞానవ్యాప్తిచేత ఘటాదులయందు అజ్ఞాతత్వము గలుగుచున్నది. బుద్ధివృత్తులలో స్వప్రకాశ రూపత్వము గలిగి యుండుటచేత ఆవృత్తులయందు జ్ఞానము వ్యాపింపదు. అందువలన వృత్తులయందు జ్ఞాతత్వము సంభవింపదు. మఱియు, నావృత్తులు తాము ఉత్పత్తియైనమాత్రమున స్వగోచరాజ్ఞానము నివర్తించుటవలన ఆ వృత్తులయందు అజ్ఞానవ్యాప్తియు లేదు. అందువలన వృత్తులయందు అజ్ఞాతత్వమును లేదని తెలియవలెను.

అవ. చిదాభాసకూటస్థులలో నొకటి వికారియు మఱియొకటి యవికారియు ననుటకు హేతువును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ద్విగుణీకృతచైతన్యే జన్తనాశానుభూతితః,
అకూటస్థం తదన్యత్తు కూటస్థమవికారతః.

24

వ్యా. నను కూటస్థచిదాభాసయోరుభయోరపి చిత్త్యే సమానే ఏకస్య కూటస్థత్వ మపరస్యాకూటస్థత్వమిత్యేతత్కృత ఇత్యాశంక్య చిదాభాసనిష్ఠయోర్జన్తనాశయోరనుభూయ మానత్వాత్తస్యాకూటస్థత్వ మపరస్య వికారిత్యే ప్రమాణాభావాత్కూటస్థత్వ మిత్యాహ—ద్విగుణీతి.

టీ. ద్విగుణీకృతచైతన్యే = ద్విగుణముగాఁ జేయఁబడినచైతన్యమునందు, జన్తనాశానుభూతితః = ఉత్పత్తినిలయములయొక్క యనుభవమువలన, అకూటస్థం=(చిదాభాసస్వరూపము) వికారియైనది. తదన్యత్తు = దానికంటెవేఱగు చైతన్యము, అవికారతః = నిర్వికారత్వమువలన, కూటస్థం = కూటస్థముగలది యగును.

తా. వృత్తులందు రెండుచైతన్యములు గలవు. వానిలో జన్తనాశములు గలది గనుక చిదాభాసస్వరూపము సవికారము. కూటస్థ చైతన్యము నిర్వికారమును నిత్యమును నగును.

అవ. చిదాభాసునికంటె వేఱుగా కూటస్థుని నీవే కల్పించితివి. పూర్వీకు లెవ్వరును అంగీకరింపరు. అను ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అంతఃకరణతద్వృత్తిసాక్షీత్యాదావనేకథా,
కూటస్థ ఏవ సర్వత్ర పూర్వాచార్యైర్వినిశ్చితః.

25

వ్యా. చిదాభాసవ్యతిరిక్త కూటస్థాభ్యుపగమ స్వకపోలకల్పిత ఇత్యాశంక్యా చార్యైః కూటస్థస్యోపపాదితత్వానైవమిత్యాహ—అంతఃకరణేతి. “అంతఃకరణ

తద్వృత్తి సాక్షీ చైతన్యవిగ్రహః, ఆనందరూపస్సత్యస్సన్మిన్నాత్తానం ప్రపద్యస" ఇత్యాదా విత్యర్థః.

టీ. అంతఃకరణతద్వృత్తిసాక్షీత్యాదౌ = అంతఃకరణము తద్వృత్తిసాక్షీయను మొదలగువాక్యములందు, కూటస్థ ఏవ = కూటస్థుడే, సర్వత్ర = అంతట, అనేకథా = పలువిధంబులుగా, పూర్వాచార్యైః = పూర్వాచార్యులచేత, వినిశ్చితః = నిశ్చయింపఁ బడెను.

తా. "అంతఃకరణతద్వృత్తిసాక్షీ చైతన్యవిగ్రహః, ఆనందరూపస్సత్యస్సన్మిన్నాత్తానం ప్రపద్యసే" నీవు అంతఃకరణమునకును తద్వృత్తులకును సాక్షీవి. చైతన్యస్వరూపుడవును, ఆనందరూపుడవును, సత్యస్వరూపుడవును అగుచు నాస్వరూపము నెందుకు భావింపవు? అని దీనియర్థము. ఇత్యాదివాక్యములయందు శ్రీశంకరాచార్యాదులు కూటస్థుని నిరూపించిరి గాన నిది స్వకపోలకల్పితము గాదు.

అవ. కూటస్థునికంటె వేఱగు చిదాభాసుఁడును పూర్వాచార్యులచే నంగీకరింపఁ బడె నని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్తాభాసాశ్రయాశ్చైవం ముఖాభాసాశ్రయా యథా,
గమ్యంతే శాస్త్రయుక్తిభ్యామిత్యాభాసశ్చ వర్ణితః. 26

వ్యా. కూటస్థాతిరిక్తశ్చిదాభాసోఽపి తైర్వర్ణితఇత్యాహ—ఆత్తాభాసేతి. ఆత్తాచాభాసశ్చాశ్రయశ్చాత్తాభాసాశ్రయాశ్చేతి ద్వంద్వస్సమాసః. ముఖాభాసాశ్రయా ఇత్యత్రాపి తథా. ముఖం ప్రసిద్ధమాభాసో ముఖప్రతిబింబః ఆశ్రయో దర్పణాదిశ్చేతి. త్రయం యథా ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే ఏవమాత్తా కూటస్థ ఆభాసశ్చిదాభాసః ఆశ్రయోంతఃకరణాదిరితి త్రయోఽపి శాస్త్రయుక్తిభ్యామవగమ్యంత ఇత్యర్థః. అత్ర చాభాసశబ్దేన కూటస్థాతిరిక్తశ్చిదాభాసో వర్ణిత ఇతి భావః మనసస్సాక్షీతి బుద్ధేస్సాక్షీతి బుద్ధిసాక్షీణః కూటస్థస్య ప్రతిపాదకం శాస్త్రం "రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూ" వేతి చిదాభాసప్రతిపాదకం. వికారిత్యావికారిత్వరూపా యుక్తిః పూర్వమేవోక్తేతి భావః.

టీ. ముఖాభాసాశ్రయా యథా = ముఖంబును ప్రతిబింబమును దర్పణము నెట్టువలె, ఏవం=ఈవిధముగా, ఆత్తాభాసాశ్రయాశ్చ-ఆత్త = కూటస్థుఁడును, ఆభాస= చిదాభాసుఁడును, ఆశ్రయాశ్చ = అంతఃకరణమును, శాస్త్రయుక్తిభ్యాం = శాస్త్రము చేతను యుక్తులచేతను, గమ్యంతే=తెలియఁబడుచున్నవి. ఇతి=ఈలాగున, ఆభాసశ్చ = చిదాభాసుఁడును, వర్ణితః = వర్ణింపఁబడెను.

తా. ముఖమును తత్ప్రతిబింబమును దర్పణంబును లోకము నందు ప్రసిద్ధమైన తెఱంగున కూటస్థుఁడును, చిదాభాసుఁడును, అంతఃకరణంబును శాస్త్రయుక్తులచే సుప్రసిద్ధంబులై యున్నవి. అని కూటస్థుని కంట వేటుగా చిదాభాసుఁ డంగీకరింపఁబడెను.

అవ. చిదాభాసుని అంగీకరింపఁగూడ దని పూర్వపక్షి యధిక్షేపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నకూటస్థో లోకాంతరగమాగమా,
కర్తుం శక్తో ఘటాకాశ ఇవాభాసేన కిం వద. 27

వ్యా. తత్ర చిదాభాసమాక్షిపతి—బుద్ధీతి. స్వస్తికౌ కల్ప్యమానయా బుద్ధ్యావచ్ఛిన్నకూటస్థ ఏవ ఘటద్వారా ఘటాకాశ ఇవ బుద్ధిద్వారా లోకాంతరగమనాగమనే కర్తుం శక్నోతి. అతశ్చిదాభాసకల్పనాయాం గౌరవమితి భావః.

టీ. బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నకూటస్థః = బుద్ధిపరిచ్ఛిన్నం డగు కూటస్థుఁడు, లోకాంతర గమాగమా = స్వర్గాదిలోకంబులఁగూర్చి గమనాగమనంబులను, ఘటాకాశ ఇవ = ఘటాకాశమువలెను, కర్తుం = చేయుటకొఱకు, శక్తిః = సమర్థుఁడు, అభాసేన = చిదాభాసు నితో, కిం = ఏమి ప్రయోజనమో, వద = చెప్పుము.

తా. బుద్ధియందు వ్యాపించియున్న కూటస్థుఁడు ఘటాకాశము వంటివాఁడు. అతఁడు స్వర్గాదిలోకములకు గమనాగమనంబు లొనర్ప సమర్థుఁడు. బుద్ధియందు చైతన్యప్రతిబింబము నంగీకరించినందునఁ బ్రయోజన మే మున్నదో చెప్పుము. ప్రయోజనము లేదని భావము.

అవ. చిదాభాసుని నంగీకరించుటకుఁ గారణముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శృణ్వసంగః పరిచ్ఛేదమాత్రాజీవో భవేన్నహి,
అన్యథా ఘటకుడ్యాద్యై రవచ్ఛిన్నస్య జీవతా. 28

వ్యా. అసంగస్య కూటస్థస్య బుద్ధ్యవచ్ఛేదమాత్రేణ జీవత్వం న ఘటతే. అన్యథాతిప్రసంగాదితి పరిహారతి—శృణ్వసంగ ఇతి.

టీ. శృణు = వినుము. అసంగః = సంగములేనిచిదాభాసుఁడు, పరిచ్ఛేదమాత్రాత్ = చేరినంతమాత్రమున, జీవః = జీవుఁడు, న భవేద్ధి = కాఁజాలఁడుగదా, అన్యథా = అట్లు కానియెడల, ఘటకుడ్యాద్యైః = కుండ, గోడ మొదలగువానిచేత, అవచ్ఛిన్నస్య = కూడుకొనినచైతన్యమునకు, జీవతా = జీవత్వము, భవేత్ = కావలసివచ్చును.

తా. ఎట్లు ఘటము కుడ్యము మొదలగువానియందు వ్యాక్తం బగుచైతన్యము జీవుఁడు కాకుండునో యట్లు అంతఃకరణమందు వ్యాపించినకూటస్థచైతన్యమునకు జీవత్వము ఘటకంప దని తాత్పర్యము.

అవ. అంతఃకరణమునకును ఘటకుడ్యాదులకును దారతమ్యము కలదని శంకించి యట్టి తారతమ్యంబువలననే కూటస్థునికంటె స్వచ్ఛ మగు అంతఃకరణమునందుఁ బ్రతి ఫలించిన చిదాభాసుఁడు వేఱని సిద్ధించు నని మూఁడుశ్లోకములలో నిరూపించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. న కుడ్యసదృశీ బుద్ధిస్స్వచ్ఛత్వాదితి చేత్తథా,
అస్తు నామ పరిచ్ఛేదే కిం స్వాచ్ఛ్యేన భవేత్తవః. 29

వ్యా. బుద్ధికుడ్యయోస్వాచ్ఛ్యాస్వాచ్ఛ్యాభ్యాం వైషమ్యం శంకతే—నేతి. ఉక్తం స్వచ్ఛత్వం పరిచ్ఛేదప్రయోజకం న భవతీత్యాహ—తథా. అస్తితి.

టీ. బుద్ధిః=బుద్ధి, స్వచ్ఛత్వాత్=నిర్మలమగుటవలన, కుడ్యసదృశీ=గోడవంటిది, నేతిచేత్=కాదంటివేని, తథా=ఆవిధముననే, అస్తు నామ = అగుగాక, పరిచ్ఛేదే=అవచ్ఛిన్నత్వపక్షమునందు, స్వాచ్ఛ్యేన = స్వచ్ఛత్వముచేత, తవ = నీకు, కిం = ఏమి, భవేత్ = అగును? (ఏమి లాభమును లే దనుట).

తా. బుద్ధి నిర్మలమైనది. గోడ మలినమైనది. కాన రెండును సమానములు గావు. అంటి వేని సమానములు గాకపోవుఁగాక. అట్టి యుపాధులభేదము అవచ్ఛేదపక్షమునందు అవచ్ఛిన్నునకు లాభనష్టం బులఁ గలుగఁజేయఁజాలదు.

శ్లో. ప్రస్థేన దారుజన్యేన కాంస్యజన్యేన వా నహి,
విక్రేతు స్తండులాదీనాం పరిమాణం విశిష్యతే. 30

వ్యా. ఉక్త మర్థం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి—ప్రస్థేనేతి. దారుకాంస్య జన్యయోః ప్రస్థయోస్థితే స్వచ్ఛత్వాస్వచ్ఛత్వే తండులపరిమాణే న్యూనాధికభావ హేతూ న భవత ఇత్యర్థః.

టీ. దారుజన్యేన=కొయ్యవలనఁ బుట్టినదిగాని, కాంస్యజన్యేనవా = కంచువలన నేర్పడినట్టిదిగాని, ప్రస్థేన = కంచముచేత, విక్రేతుః=అమ్మెడివానికి తండులాదీనాం= బియ్యము మొదలగువానియొక్క, పరిమాణం=కొలత, న హి విశిష్యతే తారతమ్యమును బొందదు.

తా. అమ్మెడువానికి కంచుమానికతో కొల్చినను కొయ్యమాని కతో కొల్చినను బియ్యము మొదలగువానిపరిమాణము సమానముగా నుండును. అట్లులే అంతఃకరణావచ్ఛిన్నుఁడు జీవుఁడైనయెడల ఘట కుడ్యాద్యవచ్ఛిన్నుఁడు జీవుఁ డేల కాఁగూడ దని శంకించువాని భావము.

శ్లో. పరిమాణావిశేషేఽపి ప్రతిబింబో విశిష్యతే,
కాంస్యే యది తదా బుద్ధావప్యభాసో భవేద్బలాత్. 31

వ్యా. కాంస్యప్రస్థే తండులపరిమాణాధిక్యాభావేఽపి ప్రతిబింబలక్షణమాధిక్య మస్తీత్యాశంక్య త్వా బుద్ధావపి చిదాభాసో భవతైవాంగీకృతస్సాద్విత్యాహ—పరి మాణావిశేష ఇతి.

టీ. పరిమాణావిశేషేఽపి = పరిమాణమునందు తారతమ్యము లేకపోయినను, కాంస్యే = కంచుమానిక యందు, ప్రతిబింబః=ప్రతిబింబము, విశిష్యతే=అతిశయించు చున్నది. ఇతి యది=ఈగంటివేని, తదా = అప్పుడు, బుద్ధావపి = బుద్ధియందును, ఆభాసః = చిదాభాసుఁడు, బలాత్ = నీవాక్యబలమున, భవేత్ = అగును.

తా. వారుపాత్రమందును కాంస్యపాత్రమందును బరిమాణ మొక్కటేయైనను కంచుపాత్రమునందు ధాన్యము ప్రతిఫలించును, అంటివేని నట్టులే కంచుపాత్రమువంటి యంతఃకరణమునందు ప్రతి ఫలము ప్రతిబింబించును. ఆప్రతిబింబమే కూటస్థునికంటు వేఅగు చిదాభాసుఁ డని యంగీకరింపక తీరదని భావము.

అవ. ప్రతిబింబమును నంగీకరించినమాత్రమున చిదాభాసు నంగీకరించుట యెట్లు గును? అనుదానికి సమాధానము:—

శ్లో. ఈషద్భాసనమాభాసః ప్రతిబింబస్తథావిధః,
బింబలక్షణహీనస్సక్ బింబవద్భాసతే స హి. 32

వ్యా. ప్రతిబింబాంగీకారే చిదాభాసః కథమంగీకృతస్సాద్విత్యాశంక్య ప్రతి బింబాభాసశబ్దాభ్యామభిధేయస్వార్థస్యైక్యాదిత్యాహ—ఈషదితి. ప్రతిబింబస్యాభా త్వం కథమిత్యాశంక్యాభాసలక్షణయోగాదిత్యాహ—బింబలక్షణేతి. హి యస్మా క్కరణాత్ప్రతిబింబో బింబలక్షణరహితో బింబవదవభాసతే అతో హేతో ద్బింబా భాస ఇతి భావః.

టీ. ఈషద్భాసనం=ఇంచుక ప్రకాశించుట, ఆభాసః = ఆభాసము. ప్రతిబింబః= ప్రతిబింబము, తథావిధః = అట్టిరీతిగలది. సః=ఆప్రతిబింబము, బింబలక్షణహీనస్సక్ = బింబలక్షణము లేని దగుచు, బింబవత్ = బింబమువలె, భాసతే హి = ప్రకాశించు చున్నదిగదా.

తా. ఆభాస మన ఇంచుక ప్రకాశించునది. అదియే ప్రతిబిం బము. అట్టిది బింబలక్షణము లేక బింబమువలె భాసిల్లును. కాన ప్రతి బింబ మనినను చిదాభాసుఁ డనినను నొక్కటియే.

అవ. ఆభాసమందు ప్రతిబింబలక్షణమును సమన్వయము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ససంగత్వవికారాభ్యాం బింబలక్షణహీనతా,
స్ఫూర్తిరూపత్వమేతస్య బింబవద్భాసనం విదుః.

33

వ్యా. ఆభాసలక్షణయోగిత్వమేవ స్పష్టయతి—ససంగత్వేతి. ఏతస్య చిదాభాసస్య సంగత్వవికారిత్యాభ్యాం బింబభూతాసంగా వికారిచైతన్యలక్షణహీనత్వం స్ఫురణరూపత్వం బింబవదవభాసనమిత్యర్థః. హేతులక్షణరహితా హేతువదవభాసమానా హేత్వాభాసా ఇతి వదిత్యర్థః.

టీ. ససంగత్వవికారాభ్యాం = సంగముగల్గుటయు వికారమునందుట యను రెండుధర్మములచేత, బింబలక్షణహీనతా = బింబలక్షణములు లేకపోవుట, (భవతి = అగుచున్నది). ఏతస్య = ఈ ప్రతిబింబమునకు, స్ఫూర్తిరూపత్వం = ప్రకాశరూపత్వము, బింబవత్ = బింబమువలె, భాసనం = ప్రకాశించుట యని, విదుః = తెలిసికొనిరి.

తా. బింబలక్షణము లేని దగుచు బింబమువలె బ్రకాశించునది ప్రతిబింబము. ప్రతిబింబము దర్పణగతమాలిన్యాదిధర్మములఁజెందును. ఉత్పత్తిలయాదివికారములఁ జెందును గనుక బింబలక్షణములు దాని యందు లేవు. ప్రకాశించుట యనునదియే బింబముతో పోల్చి గాన ప్రతిబింబలక్షణము దర్పణప్రతిబింబమున సమన్వితము. ఆభాసం బనిన నిదియే.

అవ. ఇటుల చిదాభాసని నిరూపించి యతఁడు బుద్ధికంటె వేఱని తెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న హి ధీభావభావిత్వాదాభాసోఽస్తి ధియః పృథక్,
యథా మృదల్పమేవోక్తం ధీరవ్యేవం స్వదేహతః.

34

వ్యా. ఇత్థం చిదాభాసస్యాప్రయోజకతాం నిరాకృత్య ఇదానీం తస్య బుద్ధేః పృథక్స్వత్త్వం సాధయితుం పూర్వపక్షమాహ—నహీతి. యథా మృది సత్యామేవ భవన్ ఘటో న మృదో భిద్యతే తద్వదితి భావః. న స్వేవం తర్హి దేహతిరిక్తా ధీరపి న సిద్ధ్యేదితి ప్రతిబంద్యా పరిహారతి. అల్పమితి.

టీ. ధీభావభావిత్వాత్ = బుద్ధియుండిననే యుండెడివాఁడగుటవలన, ఆభాసః = చిదాభాసుఁడు, యథా మృత్ = మృత్తువలె, ధియః = బుద్ధికంటె, పృథక్ = వేఱుగా, నాస్తి హి = లేఁడు కదా. అల్పమేవ = స్వల్పముగనే, ఉక్తం = చెప్పబడినది. ఏవం = ఈవిధముగా, స్వదేహతః = తనదేహముకంటె, ధీరపి = బుద్ధియు, న = వేఱుకాదు.

తా. బుద్ధి యుండినఁగాని తత్ప్రతిబింబితుం డగుచిదాభాసుఁ డుండఁడు. కాన బుద్ధికంటె వేఱుగా చిదాభాసుఁడు లేఁడు. మట్టికంటె కుండ వేఱుగా నుండునా? ఉండదు గదా యని శంకింపఁగా నిట్లు గీకరించితి మేని స్థూలదేహ ముండిననే బుద్ధి యుండును గాన స్థూల దేహముకంటె బుద్ధియు వేఱుగా లే దని యనవలసివచ్చును. కనుక నీపూర్వపక్షము యుక్తము కా దని సిద్ధాంతి ప్రతిబంది యిచ్చు చున్నాఁడు. ప్రతిబంది యనఁగా వాది యొక దోషమును గనుపఱు పఁగా దానివైఁ బ్రతివాది యంతటి మఱియొకదోషమును వానిపక్ష మునఁ గనపఱచుట.

అవ. పూర్వపక్షకారుఁడు ప్రతిబందిమోచనమును శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేహే మృతేఽపి బుద్ధిశ్చేచ్ఛాస్త్రావస్తి తథా సతి,
బుద్ధేరన్యశ్చిదాభాసః ప్రవేశ శ్రుతిషు శ్రుతః. 35

వ్యా. ప్రతిబందిమోచనం శంకతే— దేహేమృత ఇతి. దేహవ్యతిరిక్తాయా బుద్ధేస్సవిజ్ఞానో భవతీత్యాది శ్రుతిసిద్ధత్వాన్నా సత్త్వమితి భావః. నను శ్రుతిబలాద్దే హాతిరిక్తా బుద్ధిరభ్యుపగమ్యతే చేత్త్వాప్రవేశశ్రుతిబలాద్బుద్ధ్యతిరిక్తశ్చిదాభాసోఽప్య భ్యుపేయ ఇత్యాహ—తథాసతీతి.

టీ. దేహే = శరీరము, మృతేఽపి = మరణించినను, శాస్త్రాత్ = శాస్త్రము వలన, బుద్ధిః = బుద్ధి, అస్తి చేత్ = ఉన్నదంటివా, తథాసతి = అట్టులైనయెడల, బుద్ధేః = బుద్ధికంటె, అన్యః = వేఱైన, చిదాభాసః = చిదాభాసుఁడు, ప్రవేశశ్రుతి షు = ప్రవేశశ్రుతులయందు, శ్రుతః = చెప్పబడెను.

తా. శరీరమును బుద్ధియు నొక్కటి గాదు; శరీరము నష్టమై నను సూక్ష్మశరీరం బగు బుద్ధి గల దని శాస్త్రము దెల్పుచున్న దని యంటివేని అట్టిశాస్త్రము బుద్ధికంటె వేఱుగా చిదాభాసుఁడు బుద్ధిలోఁ బ్రవేశించె నని చెప్పుచున్నది గనుక బుద్ధికంటె వేఱుగా చిదాభాసుని నంగీకరించి తీఱవలెను.

అవ. చిదాభాసుఁడు బుద్ధిలోఁ గలసియే ప్రవేశించును గాని బుద్ధ్యతిరిక్తుఁ డగుచు బుద్ధిలోఁ బ్రవేశించు నని శ్రుతియం దెక్కడను వక్కాణింపఁబడి యుండ లే దనుటకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ధీయుక్తస్య ప్రవేశశ్చేన్నైతరేయే ధియః పృథక్,
ఆత్మా ప్రవేశం సంకల్ప్య ప్రవిష్ట ఇతి గీయతే.

వ్యా. నను బుద్ధ్యపాధికస్యైవ ప్రవేశో యుజ్యతే నేతరస్యేతి శంకతే—ధీయు క్తస్యేతి. ఐతరేయశ్రుతో బుద్ధ్యతిరిక్తస్యైవ ప్రవేశశ్రవణాశ్చైవమితి పరిహారతి— ఐతరేయ ఇతి.

టీ. ధీయు క్తస్య = బుద్ధితోఁ గూడిన చిదాభాసునకు, ప్రవేశశ్చేత్ = ప్రవేశ మంటివా, న = కాదు. ఐతరేయ = ఐతరేయశ్రుతియందు, ధీయః = బుద్ధికంటె, పృథక్ = వేఱుగా, ఆత్మా = ఆత్మ, ప్రవేశం = ప్రవేశమును, సంకల్ప్య = సంకల్పించి, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించెను. ఇతి = అని, గీయతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. చిదాభాసుఁడు బుద్ధితోఁ గలసియే మఱియొక చోటఁ బ్రవేశించునుగాని బుద్ధికంటె వేఱుగా బుద్ధితోఁ బ్రవేశించుట వేదమం దెచ్చుటను చెప్పబడియుండలేదని యనఁ జెల్లదు. ఐతరేయశ్రుతియందు చిదాభాసుఁడు సంకల్పపూర్వకముగా బుద్ధితోఁ బ్రవేశించినట్లు చెప్పం బడెను.

అప. ఐతరేయశ్రుత్యర్థమును బఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కథం త్విదం సాక్షదేహం మదృతే స్యాదితీరణాత్,
విదార్య మూర్ధసీమానం ప్రవిష్టస్సంసరత్యయమ్.

37

వ్యా. తాం శ్రుతిమర్థతః పఠతి—కథం త్వితి. అయం పరమాత్మా సాక్షదేహం అక్షణి దేహాశ్చాక్షదేహాస్తై స్సహ వర్తత ఇతి సాక్షదేహమిదం జడజాతం మదృతే చేతనం మాం విహాయ కథన్న స్యాన్న కథమపి నిర్వహేదితి విచార్య మూర్ధసీమానం కపాలత్రయమధ్యదేశం విదార్య సన్నిధిమాత్రేణ భిత్వా ప్రవిష్టస్కో సంసరతి జాగ్ర దాదిక మనుభవతీత్యర్థః.

టీ. సాక్షదేహం = ఇంద్రియములతోను దేహముతోను గూడిన, ఇదం = ఈజడ సమూహము, మదృతే = నన్ను వినగా, కథం స్యాదితి = ఎట్లుగా నుండునని, ఈరణాత్ = చెప్పుటవలన, మూర్ధసీమానం = కపాల మధ్యప్రదేశమును, విదార్య = భేదించి, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినవాడై, అయం = ఈచిదాభాసుఁడు, సంసరతి = సంసారమును బొందుచున్నాఁడు.

తా. శరీరము ఇంద్రియములును మనస్సును మొదలగుజడ సమూహము నేను లేనిది యుండ దని శిరోభాగమును భేదించుకొని చిదాభాసుఁడు ప్రవేశించి సంసార మనుభవించు నని ఐతరేయశ్రుతి దెల్పుచున్నది. ఇక్కడ బుద్ధికంటె వేఱుగు చిదాభాసుఁడు బుద్ధి యందుఁ బ్రవేశించె నని చెప్పబడినది.

ఆవ. అసంగునకు ప్రవేశ మెట్లు లని శంకించుచున్నాడు:—

శ్లో. కథం ప్రవిష్టోఽసంగశ్చే త్సృష్టి ర్వాస్య కథం వద,
 మాయికత్వం తయోస్తుల్యం విశాశశ్చ సమస్తయోః. 38

వ్యా. నన్వసంగస్యాత్తనః ప్రవేశోఽప్యయుక్త ఇతి శంకతే—కథం ప్రవిష్ట ఇతి. ఇదం చోవ్యం సృష్టావపి సమానమిత్యాహ—సృష్టిరితి. సృష్టికర్తృర్నాయకత్వాన్న దోష ఇత్యాశంక్యాయం పరిహారః ప్రవేష్టర్యపి సమాన ఇత్యాహ—మాయికత్వమితి. అనయోర్నాయకత్వే హేతుశ్చ సమాన ఇత్యాహ—వినాశ ఇతి.

టీ. అసంగః = అసంగుడగుఆత్మ, కథం = ఎట్లుగా, ప్రవిష్టశ్చేత్ = ప్రవేశించు ననెదవేని, అస్య = ఈయసంగుః డగుఆత్మ కు, సృష్టిర్నాయకత్వం = సృష్టియైనను, కథం = ఎట్లు ఆగును? వద = చెప్పుము. తయోః = ఆప్రవేశించెడువానికిని సృజించెడువానికిని, మాయికత్వం = మాయామయత్వము, తుల్యం = సమానము. తయోః = ఆయిద్దఱికిని, వినాశశ్చ = వినాశంబును, సమః = సమానమైనది (అగును.)

తా. అసంగుడగుఆత్మ అంతఃకరణములో నెట్లు ప్రవేశించె నని శంకింపవలదు. అసంగ మగు ఆత్మ ఎట్లు జగంబును సృజించెనో చెప్పుము. సృజించుట మాయిక మంటివా? ప్రవేశించుటయును నట్టివే ప్రవేశించెడివాడును సృజించెడివాడును మాయికు లనుటకు శ్రుతియందు వీరిద్దఱికి నాశము చెప్పటయే యాధారము.

ఆవ. చిదాభాసుడును నశించు ననుటకుఁ బ్రమాణమును జూపుచున్నాడు:—

శ్లో. సముత్థాయైష భూతేభ్య స్తాన్యేవానువినశ్యతి,
 వినష్టిమితి మైత్రేయ్యో యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ హి. 39

వ్యా. 'ప్రజ్ఞానఘన ఏవై తేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి స ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి' షోపాధికరూపస్య వినాశిత్వప్రతిపాదికాం శ్రుతిం దర్శయతి— సముత్థాయేతి. ఏష ప్రజ్ఞానఘన ఆత్మా ఏతేభ్యో దేహేంద్రియాదిరూపేభ్యః పంచ భూతకార్యేభ్యో నిమిత్తభూతేభ్యః ఉపాభ్యస్సముత్థాయ జీవత్వాభిమానం ప్రాప్య తాన్యేవ దేహాదీని వినశ్యంత్యనువినశ్యతి. తేషు వినశ్యత్సు తత్కృతం జీవత్వాభి మానం జహాతి. ఏవంప్రకారేణ షోపాధికరూపస్య వినాశిత్వం యాజ్ఞవల్క్య మైత్రేయ్యో ఉవాచ ఉక్తవానిత్యర్థః.

టీ. ఏషః=ఈయాత్మ, భూతేభ్యః=పంచభూతకార్యము లగు దేహేంద్రియాది రూపమువలన, సముత్థాయ = జీవత్వాభిమానమును బొంది, తాన్యేవ = ఆదేహాదులు, వినష్టిం=నాశమును బొందుచుండగా, అనువినశ్యతీతి = అనుసరించి నాశమును బొందు

చున్నాఁడు (జీవత్వాభిమానమును విడుచుచున్నాఁడు) అని, యాజ్ఞవల్క్యుః=యాజ్ఞ
వల్క్యుః=యాజ్ఞవల్క్యుః, మైశ్రేయ్యై = మైశ్రేయ్యికి, ఉవాచ హి = చెప్పెను.

తా. జీవుఁడు పంచభూతమయ మగునంతఃకరణ మనెడి యుపాధి
వలన జీవత్వాభిమానము చెంది యది నశించినప్పుడు తానును నశించు
చున్నాఁడు. అనఁగా జీవత్వాభిమానమును వదలుచున్నాఁడు. అని
యాజ్ఞవల్క్యుశ్రుతి చెప్పుచున్నది.

అవ. కూటస్థనిత్యత్వమునుగూర్చి శ్రుతిని గవఁబఱచుచున్నాడు:—

శ్లో. అవినాశ్యయమాత్తేతి కూటస్థః ప్రవివేచితః,

మాత్రాసంసర్గ ఇత్యేవమసంగత్వస్య కీర్తనాత్.

40

వ్యా. “అవినాశీ వా అరేఽయమాత్తానుచ్ఛిత్తిధర్తా” ఇతి శ్రుత్యా కూటస్థ
స్తతో విభిన్నః ప్రదర్శిత ఇత్యాహ—అవినాశీతి. ‘మాత్రాసంసర్గస్త్వస్య భవతీతి
శ్రుత్యాఽవినాశిత్యే హేతుమసంగత్వం చోక్తవానిత్యాహ—మాత్తేతి. మీయంత
ఇతి మాత్రా దేహాదయస్తాభిరస్యాత్తనోఽసంసర్గో భవతీత్యర్థః.

టీ. అయం ఆత్మా=ఈయాత్మ, అవినాశీతి=నశించెడువాఁడు గాఁ డని చెప్పెడి
శ్రుతిచేత, కూటస్థః=కూటస్థుఁడు, మాత్రాసంసర్గః=విషయములతోఁ గూడికొనువాఁడు
గాఁడు, ఇత్యేవం = ఈలాగున, అసంగత్వస్య = అసంగత్వముయొక్క, కీర్తనాత్ =
చెప్పుటవలన, ప్రవివేచితః = వివేచన చేయఁబడెను.

తా. ఆత్మ నశించెడువాఁడు కాఁడు. ఆతఁడు దేహదులలో
సంసక్తి నొందఁడు. అని యనుటంజేసి యీబృహదారణ్యకశ్రుతి కూట
స్థనే ప్రతిపాదించుచున్నదని గ్రహింపనగును.

అవ. ‘జీవాపేత’ మిథ్యాది శ్రుతి జీవుఁడు (చిదాభాసుఁడు) నశింపఁ డని
దెప్పుచుండ నాచిదాభాసుఁడు నశించునని యనుట తగదు. అనుటకు సమాధానముం
జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జీవాపేతం వావ కిల శరీరం మ్రియతే న సః,

ఇత్యత్ర న విమోక్షోఽర్థః కింతు లోకాంతరే గతిః.

41

వ్యా. నను ‘జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియత’ ఇతి
శ్రుత్యా అస్యై పాధికస్యాప్యవినాశిత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యాశంక్య తస్యాశ్శ్రుతే
ద్దేహాంతర ప్రాప్తివిషయతయా నాత్యంతికనాశాభావపరత్వమిథ్యాహ—జీవాపేత
మితి. జీవాపేతం జీవరహితం జీవేనత్యక్తమితి యావత్. వావ ఏవ జీవో న మ్రియత
ఇత్యర్థః.

టీ. జీవాపేతం = జీవునిచే వదలిపెట్టబడినట్టి, శరీరంవావకిల = శరీరమే, మ్రియతే = నశించును. సః = ఆచిదాభాసుఁడు, (జీవుఁడు) న మ్రియతేతి = నశింపఁ డని, అత్ర = ఈ శ్రుతియందు, విమోక్షః = మోక్షము, అర్థః = అర్థము, న = కాదు. కింతు = ఇక నేమి యన, లోకాంతరే = లోకాంతరమున, గతిః = ప్రాప్తి (అగుచున్నది.)

తా. “జీవాపేతం” అను శ్రుతి శరీరము నశించును గాని జీవుఁడు నశింపఁడని చెప్పుచున్నది. జీవుఁడు నశించు నని నీ వెట్లు చెప్పితి వని యనవలదు. ఆ శ్రుతి మోక్షమును జెప్పుటలేదు. జీవుఁడు స్థూల శరీర మును వదలి లోకాంతరములకుఁ బోవు నని చెప్పుచున్నది గాని మోక్ష దశలో జీవత్వము నశింప దని చెప్పుటలేదు. అనఁగా జీవునకు దేహాంతరప్రాప్తినిఁ జెప్పుచున్న దేకాని మోక్షదశయందు నాశము లే దని యీ శ్రుతి చెప్పుట లే దని యభిప్రాయము.

అవ. జీవుఁడు నశించునెడల నశింపని బ్రహ్మమును దాను తెలిసికొను టెట్లు? అను ప్రశ్నకు సమాధానము:—

శ్లో. నాహం బ్రహ్మేతి బుద్ధ్యేత స వినాశీతి చేన్న తత్, 42
సామానాధికరణ్యాస్య బాధాయామపి సంభవాత్.

వ్యా. నను జీవస్య వినాశిత్వేఽహం బ్రహ్మాస్తీత్యవినాశి బ్రహ్మ తాదాత్మ్య జ్ఞానం న ఘటత ఇతి శంకతే—నాహమితి. వినాశి స జీవోఽహం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మ రూపేణాత్మానం న బుద్ధ్యేత న జానీయాత్. వినాశ్యవినాశినోరేకత్వవిరోధాదితి చేస్తుఖ్య సామానాధికరణ్యాభావేఽపి బాధాయాం సామానాధికరణ్యసంభవాత్. జీవభావబాధేన బ్రహ్మాభావోఽవగంతుం శక్యత ఇత్యాహ—న తదితి.

టీ. సః వినాశీ = ఆ నశించెడి జీవుఁడు, అహం బ్రహ్మేతి = నేను బ్రహ్మ మనిన, న బుద్ధ్యేతేతిచేత్ = ఎఱుంగఁడని యనెదవేని, తత్ = అట్లు, న = కాదు. సామానాధికరణ్యాస్య = సామానాధికరణ్యమునకు, బాధాయామపి = బాధయందును, సంభవాత్ = సంభవించుటవలన (న తత్ = అట్లు కా దని). పూర్వవాక్యముతో నన్వయము.

తా. నశించెడి జీవుఁడు నశింపని బ్రహ్మమే నే నని యెట్లునుకొ నును? ఇది విరుద్ధము గదా యని యనవలదు. నేను బ్రహ్మము ననఁగా నాయొక్క కర్మత్వస్వరూప మసత్యము, నానిజరూపము బ్రహ్మమే యని దీనిభావము. దీనిని బాధాసామానాధికరణ్య మని శాస్త్రజ్ఞులు వ్యవహరింతురు.

అవ. ఈ యర్థమునందుఁ బ్రమాణముం గనఁబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యోఽయం స్థాణుః పుమానేష పుంధియా స్థాణుధీరివ,
 బ్రహ్మసీతి ధియావ్యేషా హ్యహంబుద్ధిర్నివర్త్యతే.

43

వ్యా. బాధాసామానాధికరణ్యేన వాక్యార్థప్రతిపత్తిప్రకారో వార్తికకారై
 స్పద్యష్టాతోఽభిహిత ఇతీమమర్థం తద్వాక్యోదాహరణపూర్వకం దర్శయతి—యోఽ
 యం స్థాణురితి. సామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వం “స్థాణురేష పుమా” నిత్యస్తి
 న్వాక్యే పురుషత్వబోధేన స్థాణుత్వబుద్ధి ర్నివర్త్యతే యథా ఏవ మహం బ్రహ్మసీతి
 బోధేనాహం బుద్ధిః కర్తాహ మస్తీ త్యేవ మాదిరూపా సర్వాపి నివర్త్యత ఇతి.

టీ. యోఽయం = ఏయీ, స్థాణుః = దుంగ గలదో, ఏషః = ఇది, పుమాన్ =
 పురుషుఁడు (ఇతి=ఇట్టి, పుంధియా = పురుషబుద్ధిచేత, స్థాణుధీరివ = స్థాణుబుద్ధివలెనే,
 బ్రహ్మసీతి ధియాఽసి = నేను బ్రహ్మమ ననుజ్ఞానముచేతను, ఏషా అహంబుద్ధిః = ఈ
 యహం బుద్ధి నే ననుజ్ఞానము), నివర్త్యతే హి = నివర్తింపఁజేయఁబడుచున్నదిగదా.

తా. “స్థాణురేషః పుమాన్” (స్థాణువుగఁదోఁచునది పురుషుఁడు)
 అనెడి వాక్యమందు పురుషత్వబుద్ధిచేత స్థాణుత్వబుద్ధి నివర్తించుచున్నది.
 ఇది సామానాధికరణ్యముయొక్క బాధార్థమందు దృష్టాంత మగును.
 ఈ ప్రకారమే “అహం బ్రహ్మసి” యనెడి బోధచేత ‘నేను కర్తనైతి’
 ననెడి యిత్యాదిరూప సర్వసంసారబుద్ధి (అహంబుద్ధి) నివర్తించుచున్నది.

శ్లో. నైష్కర్మ్యసిద్ధావప్యేవమాచార్యైస్సప్తమీరితమ్,
 సామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వమతోఽస్తు తత్.

44

వ్యా. నైష్కర్మ్యేతి. ఏవముక్తేన ప్రకారేణాచార్యైర్వార్తికకారైరైష్క
 ర్మ్యసిద్ధా సామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వం స్పష్టమీరితమితి ఫలితమాహ—అతోఽ
 స్తుతదితి. అతః కారణాద్బ్రహ్మహమస్తీతి వాక్యే తత్సామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వ
 మస్తిత్యర్థః.

టీ. ఏవం=ఈవిధముగాను, నైష్కర్మ్యసిద్ధావపి=నైష్కర్మ్యసిద్ధి యను గ్రంథం
 బునను, ఆచార్యైః = సురేశ్వరాచార్యులచేత, సామానాధికరణ్యస్య = సమానవిభక్తి
 ప్రయోగమునకు, బాధార్థత్వం=బాధయే యర్థముగాఁ గల్గుట, స్పష్టం = స్ఫుటముగా,
 ఈరితం = చెప్పఁబడినది. అతః=ఈ హేతువువలన, తత్=ఆసామానాధికరణ్యబాధార్థ
 త్వము, అస్తు = నేను బ్రహ్మమ నైతి ననెడివాక్యమం దగుఁగాక.

తా. ఈవిధముగా నైష్కర్మ్యసిద్ధియందు నేను బ్రహ్మమ నను నప్పుడు నేను ఆనెడి చిదాభాసరూపము బాధితంబగు నని సామానాధికరణ్యము బాధార్థకమని సురేశ్వరునిచే జెప్పబడెను. కనుక నదియే యుక్తముగా నున్నది.

అవ. ఇట్టి సామానాధికరణ్యము శ్రుతులలో మఱెచ్చటనైనఁ గలదా యని శంకించి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సర్వం బ్రహ్మేతి జగతా సామానాధికరణ్యవత్,

అహం బ్రహ్మేతి జీవేన సమానాధికృతిర్భవేత్.

45

వ్యా. నన్నేవమపి శ్రుతిషు బాధాయాం సామానాధికరణ్యం న క్వాపి దృష్ట మిత్యాశంక్య సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మే త్యత్ర బాధాయాం సామానాధికరణ్య దృష్ట మతోఽత్రాపి తద్వద్భవిష్యతీత్యాహ—సర్వం బ్రహ్మేతీతి.

టీ. సర్వం బ్రహ్మేతి = అంతయు బ్రహ్మమే యని, జగతా = ప్రపంచముతో, సామానాధికరణ్యవత్ = సామానాధికరణ్యమువలె, అహం బ్రహ్మేతి = నేను బ్రహ్మమనని, జీవేన = జీవునితో, సమానాధికృతిః = సామానాధికరణ్యము, భవేత్ = అగును.

తా. “సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మ” అను శ్రుతియందు సర్వము బ్రహ్మమనునప్పుడు సర్వ మనునది యసత్యము, బ్రహ్మమనునది నిజము, అని యెట్లు గ్రహింపవలెనో అట్లే నేను బ్రహ్మమ ననునప్పుడు నే ననునది యసత్యము. బ్రహ్మ మనునదియే నిజ మని గ్రహింపవలయును.

అవ. అటులైనయెడల వివరణకారులు సామానాధికరణ్యమునకు బాధాత్వము నెందుకు నిలాకరించిరి అను ప్రశ్నమునకు సమాధానము:—

శ్లో. సామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వం నిరాకృతమ్,

ప్రయత్నతో వివరణే కూటస్థస్య వివక్షయా.

46

వ్యా. నను తర్హి వివరణాచార్యైర్బాధసామానాధికరణ్యం కుతో నిరాకృతమి త్యాశంక్య తైరహంశబ్దేన కూటస్థస్య వివక్షితత్వాదిత్యాహ—సామానాధికరణ్యస్యేతి.

టీ. వివరణే = వివరణమునందు, కూటస్థస్య = కూటస్థునియొక్క, వివక్షయా = చెప్పవలె ననెడి యిచ్చచేత, ప్రయత్నతః = ప్రయత్నమువలన, సామానాధికరణ్యస్య = సామానాధికరణ్యమునకు, బాధార్థత్వం = బాధయే యర్థముగాఁ గల్గుట, నిరాకృతం = నిరాకరింపఁబడినది.

తా. వివరణకారులు నే ననుమాటకు కూటస్థుఁ డర్థమని యంగీకరించి నేను బ్రహ్మమ ననునప్పుడు ఈ సమానవిభక్తిప్రయోగము

బాధార్థకము గా దని నిరూపించిరి. నే ననగా కూటస్థుఁడు. అతఁడు అబాధితుఁడు గాన నీసామానాధికరణ్యము బాధార్థకము గా దని వారి (వివరణకారుని) యభిప్రాయము.

అవ. దీనినే వివరింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శోధిత స్త్వంపదార్థో యః కూటస్థో బ్రహ్మరూపతాం,
తస్య వక్తుం వివరణే తథో క్తమితరత్ర చ.

47

వ్యా. కూటస్థత్వవివక్షయేత్యుక్తమర్థం వివృణోతి—శోధిత ఇతి. శోధితో బుద్ధ్యాదిభ్యో వివేచిత స్త్వంపదలక్ష్యో యః కూటస్థో వక్ష్యమాణలక్షణ స్తస్య బ్రహ్మ రూపతాం సత్యత్వానిలక్షణబ్రహ్మరూపతాం వక్తుం వివరణాదిషు బాధాసామానాధి కరణ్యనిరాకరణపూర్వకం ముఖ్యసామానాధికరణ్యము క్తమిత్యర్థః.

టీ. శోధితః=బుద్ధ్యాదులవలన వేఱుపఱచఁబడిన, త్వంపదార్థః=త్వంపదార్థమైన, యః కూటస్థః=ఏకూటస్థుఁడు గలఁడో, తస్య=అతనికి, బ్రహ్మరూపతాం=బ్రహ్మస్వరూప మును, వక్తుం=చెప్పటకొఱకు, వివరణే = వివరణ గ్రంథమునందు, తథా = ఆవిధముగా, ఉక్తం=చెప్పఁబడినది. ఇతరత్ర చ = మఱియొక చోటను, (ఉక్తం = చెప్పఁబడినది.)

తా. బుద్ధ్యాదినిలక్షణుఁడును త్వంపదలక్ష్యారంబు నగు కూట స్థుఁడే బ్రహ్మ మని చెప్పటకు వివరణకారు లట్లు బాధార్థత్వము నిరాక రించిరి.

అవ. కూటస్థునకు బ్రహ్మముతో నైక్యమును సంభావించుటకొఱకు కూటస్థశబ్దము యొక్క అర్థమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేహేంద్రియాదియుక్తస్య జీవాభాసభ్రమస్య యా,
అధిష్ఠానచిత్తినైషా కూటస్థోఽత్ర వివక్ష్యతే.

48

వ్యా. ఇదానీం కూటస్థస్య బ్రహ్మణైక్యం సంభావయితుం కూటస్థశబ్దేన వివక్షిత మర్థమాహ—దేహేతి. ఆదిశబ్దేన మనఆదయో గృహ్యంతే ఏవం చ దేహేంద్రియాది యుక్తస్య శరీరద్వయయుక్తస్య జీవాభాసభ్రమస్య చిదాభాసరూపభ్రమస్య యాధి ష్ఠానచిత్తీర్యదధిష్ఠానచై తన్యమస్తి తదత్ర వేదాంతేషు కూటస్థత్వేన వివక్షితమిత్యర్థః.

టీ. దేహేంద్రియాదియుక్తస్య = శరీరేంద్రియాదులతోఁ గూడుకొనిన, చిదాభాసభ్రమస్య=చిదాభాసభ్రమకు, యా అధిష్ఠానచిత్తిః = వీయధిష్ఠానచై తన్యము గలదో, నైషా = అయిచై తన్యము, అత్ర=ఈశాస్త్రమునందు, కూటస్థః = కూటస్థుఁ డని, వివక్ష్యతే=వివక్ష చేయఁబడుచున్నాఁడు (అంగీకరింపఁబడుచున్నాఁడు.)

తా. దేహేంద్రియాదులతాదాత్మ్యమును బొందినచిదాభాసున కాధారభూత మగు చైతన్యమే కూటస్థుఁ డని వేదాంతశాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

అవ. బ్రహ్మశబ్దంబున కర్థము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జగద్భ్రమస్య సర్వస్య యదధిష్ఠానమీరితం,

త్రయ్యంతేషు తదత్ర స్యాద్బ్రహ్మశబ్దవివక్షితమ్.

49

వ్యా. బ్రహ్మశబ్దస్య చార్థమాహ—జగదితి. కృత్స్నజగత్కల్పనాధిష్ఠానం యచ్చైతన్యం వేదాంతేషు నిరూపితం తదత్ర బ్రహ్మశబ్దేన వివక్షితమిత్యర్థః.

టీ. సర్వస్య=సమస్తమైన, జగద్భ్రమస్య = జగత్తనియెడి భ్రమకు, త్రయ్యం తేషు=ఉపనిషత్తులయందు, యత్=ఏది, అధిష్ఠానం=అధిష్ఠాన మని, ఈరితం = చెప్పఁ బడినదో, తత్=అది, అత్ర = ఈమహావాక్యమునందు, బ్రహ్మశబ్దవివక్షితం = బ్రహ్మశబ్ద ముచే చెప్పఁబడినది, స్యాత్ = అగును.

తా. సకలజగత్కల్పన కాధారభూత మై వ్యాపక మగు చైతన్యమే బ్రహ్మశబ్దార్థము.

అవ. జీవుఁడు కల్పితుఁడు గాఁడే. జీవున కధిష్ఠానము కూటస్థుఁ డని యెట్లు చెప్పెదవు? అని యడుగఁగా సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏకస్మిన్నేవ చైతన్యే జగదారోప్యతే యదా,

తదా తదేకదేశస్య చిదాభాసస్య కా కథా.

50

వ్యా. నను జీవభ్రమాధిష్ఠానం చైతన్యం కూటస్థ ఇత్యుక్తమనుపపన్నం జీవ స్యారోపితత్వాసిద్ధిరిత్యాశంక్య తస్యారోపితత్వం కైముతికన్యాయేన సాధయతి— ఏకస్మిన్నితి. జగదేకదేశత్వం చానేన జీవేనాత్మనాను ప్రవిశ్యేత్యాది శ్రుతిసిద్ధమ్.

టీ. ఏకస్మిన్నేవ=ఒక్కటేయైన, చైతన్యే=చైతన్యమునందు, జగత్ = జగత్తు, యదా=ఎప్పుడు, ఆరోప్యతే=ఆరోపింపఁబడుచున్నదో, తదా=అప్పుడు, తదేకదేశస్య= జగదంతర్భూతుఁ డగు, చిదాభాసస్య = జీవునకు కల్పన, కా కథా = ఎక్కడివార్త.

తా. జగత్తంతయు బ్రహ్మమందుఁ గల్పిత మని యొప్పుకొని నప్పుడు జగదేకదేశభూతుఁ డగు చిదాభాసుఁడు బ్రహ్మ మగు కూటస్థుని యందుఁ గల్పితుఁ డనుటకు సంశయము లేదు.

అవ. చైతన్య మొక్కటి గదా. తత్పదార్థ మని త్వంపదార్థ మనియు భేద మెందు కనినం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జగత్తదేకదేశాఖ్యసమారోప్యస్య భేదతః,

తత్త్వంపదార్థా భిన్నా స్తో వస్తుతస్త్వైకతా చితేః.

51

వ్యా. నను జగదధిష్ఠానచై తన్యస్త్వైకత్వాత్తత్త్వంపదార్థయోః భేదాభాషే తత్త్వంపదార్థయోః పానరుక్త్యమిత్యాశంక్య తయోరాపాధికో భేదో వాస్తవ మైక్య మిత్యాహ—జగదితి. జగదితి తదేకదేశ ఇతి చ ఆఖ్యా యస్య సమారోప్యస్య తత్తథా జాతావేకవచనమ్.

టీ. జగత్తదేకదేశాఖ్యసమారోప్యస్య - జగత్ = జగత్తు, తదేకదేశ = జగదేశ దేశమగు నంతఃకరణము ననెడి, సమారోప్యస్య = ఆరోపింపదగినపదార్థముయొక్క, భేదతః=భేదమువలన, తత్త్వంపదార్థా = తత్పదార్థత్వంపదార్థములు, భిన్నా = భిన్నములు, స్తో=అగుచున్నవి. వస్తుతస్త్వైకతా=యథార్థముగా, చితేః=చై తన్యమునకు, ఏకతా = ఏకత్వము, (అస్తి=అగుచున్నది).

తా. జగత్కల్పన కాధార మగు బ్రహ్మము తత్పదార్థము. జగత్తులోఁ జేరినయంతఃకరణపుంగల్పనకు నాధార మగు చైతన్యము త్వంపదార్థము ఈకల్పితములను విడనాడి చూచినయెడల చైతన్య మొక్కటియే యగును.

అవ. చిదాభాసుఁడు కల్పితుం డనుటకు హేతువులం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. కర్తృత్వాదీన్ బుద్ధిధర్తాన్ సూర్యార్థ్యాఖ్యాం చాత్తరూపతాం,

దధద్విభాతి పురత ఆభాసోఽతో భ్రమో భవేత్.

52

వ్యా. నను చిదాభాసస్య శుక్తికారజతాదివదధిష్ఠానారోప్యోభయధర్తవత్త్వా నుపలంభాత్కథమారోపితత్వ మిత్యాశంక్యాహ—కర్తృత్వాదీనితి. బుద్ధ్యపాధి ద్వారా సమారోప్యమాణా న్కర్తృత్వభోక్తృత్వప్రమాతృత్వాదీన్, స్ఫురణలక్షణ మాత్తరూపత్వం చ దధత్పురతోభాతి స్పష్టం ప్రతిభాసతే. అత ఆభాసః కల్పిత ఇత్యర్థః.

టీ. కర్తృత్వాదీన్ = కర్తృత్వము మొదలగు, బుద్ధిధర్తాన్=అంతఃకరణధర్తములను, సూర్యార్థ్యాఖ్యాం=స్ఫురణ మను పేరుగల, ఆత్తరూపతాం=ఆత్తరూపత్వముచు, దధత్ = ధరించినవాఁడై, పురతః=ముందు, విభాతి=ప్రకాశించుచున్నాఁడు. అతః = ఈ హేతువువలన, ఆభాసః = చిదాభాసుఁడు, భ్రమః = భ్రాంతికల్పితుఁడు, భవేత్ = అగును.

తా. చిదాభాసుఁడు నేను కర్త నని యనుకొనును. కర్తృత్వము తనది కాదు. అది బుద్ధిధర్తము. ప్రకాశించుట యాత్తధర్తము. ఈ

రెండింటిని జేర్చుకొని దర్పణధర్మమును ముఖధర్మమును జేర్చుకొని యెదుటఁ బ్రకాశించు ముఖప్రతిబింబమువలె చిదాభాసుఁడు భ్రాంతి కల్పితుం డగు నని భావము.

అవ. ఇట్టి భ్రాంతికే గారణముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కా బుద్ధిః కోఽయ మాభాసః కోవాఽత్తాత్ర జగత్కథం,
ఇత్యనిర్ణయతో మోహా హేయ సంసార ఇష్యతే. 53

వ్యా. అస్య భ్రమస్య కిం కారణ మిత్యాకాంతాయాం బుద్ధ్యాదిస్వరూపాపరి జ్ఞానమేవేత్యాహ—కా బుద్ధిరితి. తస్య నివర్తనీయత్వాయానర్థహేతుమాహ— హేయ ఇతి.

టీ. బుద్ధిః=బుద్ధి, కా=ఏది? అయం ఆభాసః=ఈచిదాభాసుడు, కః = ఎవఁడు? ఆత్మా=ఆత్మ, కోవా=ఎవ్వఁడు? ఆత్మ = ఈయాత్మయందు, జగత్ = జగత్తు, కథం= ఎట్టుగా నుండెను? ఇతి = ఈ ప్రకారము, అనిర్ణయతః = నిర్ణయము లేకపోవుటవలనఁ గలిగిన, హేయః = వదలఁదగిన, మోహః = అవివేకము, సంసారః = సంసార మని, ఇష్యతే = అంగీకరింపఁబడుచున్నది,

తా. ఎట్టిది బుద్ధి? చిదాభాసుఁ డెవఁడు? ఆత్మ యన నెట్టిది? జగత్తునకు రూప మెద్ది? అని విచారింపనంతకాలము దుఃఖ మగు సంసార మనువర్తించును. చిదాభాసునకు అజ్ఞానమే కారణ మని ముఖ్య తాత్పర్యము.

అవ. ఇట్టిసంసారమును దొలఁగింపఁజేయుసాధనమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బుద్ధ్యాదీనాం స్వరూపం యో వివినక్తి స తత్త్వవిత్,
స ఏవ ముక్త ఇత్యేవం వేదాంతేషు వినిశ్చయః. 54

వ్యా. అస్య కిన్నివర్తకమిత్యాకాంతాయాం బుద్ధ్యాదిస్వరూపవివేక ఏవ నివర్తక ఇత్యభిప్రేత్య తద్వానేప జ్ఞానీ. తత ఏవానర్థనివృత్తిరిత్యాహ—బుద్ధ్యా దీనామితి.

టీ. బుద్ధ్యాదీనాం = బుద్ధి మొదలగువానియొక్క, స్వరూపం = స్వరూపమును, యః=ఎవ్వఁడు, వివినక్తి=వివేచించి గ్రహించునో, సః=వాఁడు, తత్త్వవిత్ = తత్త్వ విదుఁడు, స ఏవ=వాఁడే, ముక్తః=ముక్తుఁడు, ఇత్యేవం=ఈలాగున, వేదాంతేషు=వేదాంతములయందు, వినిశ్చయః = నిశ్చయము.

తా. బుద్ధి మొదలగునవి తనకంటె వేఱనియు మిథ్యాభూతంబు లనియును గ్రహించినవాడే తత్త్వవిదుఁడు. అతఁడే ముక్తుఁడు. ఇదియే వేదాంతసిద్ధాంతము. తత్త్వజ్ఞానమే సంసారానర్థనివర్తక మని భావము.

అవ. ఫలితముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం చ సతి బంధస్యాత్క న్యేత్యాదికుతర్కజాః,

విడంబనా దృఢం ఖండ్యాః ఖండనోక్తిప్రకారతః.

55

వ్యా. ఏవం బంధమోక్షయో రవివేకమూలత్వే సత్యద్వైతవాదే కస్య బంధః కస్య వా మోక్ష ఇత్యేవమాదిరూపాస్తార్కికైః క్రియమాణాః కుతర్కమూలాః పరిహాసవిశేషాః ఖండనోక్తయ్యుక్తిభిస్తేషాం నిరుత్తరత్వాపాదనేన పరిహరణీయా ఇత్యాహ — నీవమితి.

టీ. ఏవం చ సతి=ఇట్లగుచుండఁగా, కస్య=ఎవనికి, బంధః = బంధము, స్యాత్ = అగును? ఇత్యాది = ఈ మొదలుగాఁగల, కుతర్కజాః = పెడవాదమువలనఁ గలిగిన, విడంబనాః = పరిహాసములు, ఖండనోక్తిప్రకారతః = ఖండనఖాద్యమందుఁ జెప్పిన విధముగా, దృఢం = దృఢముగా, ఖండ్యాః = ఖండింపఁదగినవి.

తా. నిజ మిట్టిది. బంధ మెవరికి? మోక్ష మెవరికి? అని మతాంతరస్థులు చేయు శంకలను ఖండనఖాద్యగ్రంథములలో శ్రీహర్షమహాపండితుఁడు బోధించిన యుక్తులచే ఖండింపవలయును. వానిం గమనింపవలయును. నిజము విచారించినచో నెవ్వరికిని బంధము లేదు. అజ్ఞానమునుబట్టి విచారించితి మేని అజ్ఞానకల్పితం డగు చిదాభాసునకే బంధ మని యాగ్రంథముయొక్క ముఖ్యతాత్పర్యము.

అవ. ఇట్టికూటస్థుఁడు గలఁ డనుటకుఁ బురాణవాక్యములు శ్లోకత్రయముచే పఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వృత్తేస్సాక్షితయా వృత్తిప్రాగభావస్య చ స్థితః,

బుభుత్సాయాస్తథాఽజ్ఞోఽస్తి త్యాభాతా జ్ఞానవస్తునః.

56

వ్యా. ఏవం శ్రుతియుక్తిభ్యాం కూటస్థం బుద్ధ్యాదిభ్యో వివిచ్య దర్శయిత్వా పురాణేష్యపి తద్వివేకః కృత ఇత్యాహ—వృత్తేరిత్యాది శ్లోకత్రయేణ. కామాది వృత్తుత్పత్తౌ సత్యాం తత్సాక్షిత్వేన వృత్తుదయాత్పూర్వం తత్ప్రాగభావసాక్షిత్వేన

జిజ్ఞాసాయాం సత్యాం తత్సాక్షి త్వేన తతః పూర్వమజ్ఞోఽస్మి శ్యనుభూయమానా
జ్ఞాన సాక్షి త్వేన చ శివ ఏవ తిష్ఠతి.

టీ. వృత్తేః = కామాదివృత్తికిని, వృత్తిప్రాగభావస్యచ=ఆకామాదివృత్తియొక్క
ప్రాగభావమునకును, బుభుత్సాయాః=జిజ్ఞాసకును, సాక్షితయా=సాక్షిభావముచేత, స్థితః=
చిద్రూపుడగు శివుడు స్థితిని బొందుచున్నాఁడు. (తతఃపూర్వం=అంతకుఁ బెఱ
బూర్వము.) ఆజ్ఞః=వివేకములేనివాడను, ఆస్మి తి=ఐతి నని యనుభవింపఁబడుచుండెడి,
అజ్ఞానవస్తునః = అజ్ఞానమునకు, సాక్షితయా = సాక్షిత్వముచేత, అభాతా = ప్రకా
శకుఁ డగుచున్నాఁడు.

తా. కామాదివృత్తి ఉదయించుచుండఁగా నావృత్తికి సాక్షి
త్వముచేతను, ఆకామాదివృత్తి ఉదయించుటకుఁ పుఁ బూర్వము ఆ
వృత్తియొక్క ప్రాగభావమునకు సాక్షిత్వముచేతను, మఱియు, జిజ్ఞాస
గలుగుచుండఁగా ఆజిజ్ఞాసకు సాక్షిత్వముచేతను, అంతకుఁ బూర్వము
ఎఱుఁగనివాడ నైతి నని యనుభవింపఁబడుచుండెడి అజ్ఞానమునకు
సాక్షిత్వముచేతను, ఈ ప్రకారము జ్ఞానవస్తు వగు శివుని కంతటను స్థితి
గలిగియున్నది. అనఁగా ఆత్మ సర్వసాక్షియై యుండును.

శ్లో. అసత్యాలంబనత్వేన సత్యస్సర్వజడస్య తు,
సాధక త్వేన చిద్రూపస్సదా ప్రేమాస్పదత్వతః. 57
ఆనందరూప స్వర్వార్థసాధక త్వేన హేతునా,
సర్వసంబంధవ త్వేన సంపూర్ణ శ్శివసంజ్ఞితః. 58

వ్యా. సచాసత్యస్య జగతః ఆలంబనత్వేనాధిష్ఠాన సత్యః, జడస్య సర్వస్య
సాధక త్వేనావభాసకత్వాత్ చిద్రూపః సర్వదా ప్రేమవిషయత్వా దానందరూపః.

సర్వార్థావభాసకత్వేన సర్వసంబంధిత్యాస్సంపూర్ణ ఇత్యుచ్యతే. అత్ర చేదమభి
ప్రేతం. విమతశ్శివః వృత్త్యాదిభ్యో భిద్యతే. వృత్త్యాదిసాక్షిత్వాత్. యద్వృత్త్యాది
భ్యో న భిద్యతే తత్త్వృత్త్యాదిసాక్షి న భవతి. యథావృత్త్యాది. విమత శ్శివస్సత్వో
భవతు మర్హతి. మిథ్యాధిష్ఠానత్వాదసత్యరజతాధిష్ఠాన శ్చ క్తివత్. విమతశ్చిద్రూపః జడ
మాత్రావభాసకత్వాద్యచ్ఛిద్రూపం న భవతి తత్సర్వం జడావభాసక మపి న భవతి.
యథా ఘటాది. విమతః పరమానందరూపః పరప్రేమాస్పదత్వాత్. యత్పరమానంద
రూపం న భవతి తత్పరప్రేమాస్పదమపి న భవతి యథా ఘటాది. విమతః పరిపూర్ణ
స్సర్వసంబంధిత్యాద్దగనవత్. సర్వసంబంధిత్యం చ సర్వార్థసాధకత్వేన. విమత స్సర్వ
సంబంధవాన్సర్వార్థావభాసకత్వాద్య స్సర్వసంబంధవాన్న భవతి స సర్వావభాసకోఽపి
భవతి యథా దిపాదిరితి.

టీ. అసత్యాలంబన త్వేన=అసత్యమగు జగంబున కాధార మగుటచేత, సత్యః= సత్య స్వరూపుఁడు, సర్వజడస్యతు=సకలజడవర్గమునకు, సాధక త్వేన=సాధకుఁ డగుట చేత, చిద్రూపః = చైతన్యస్వరూపుఁడు, సదా = ఎల్లప్పుడు, ప్రేమాస్పదత్వతః=ప్రేమ విషయుఁ డగుటవలన, ఆనందరూపః = ఆనందస్వరూపుఁడు, సర్వార్థసాధక త్వేన = సకలపదార్థములకు సాధకుఁ డగుట యనెడి, హేతునా = కారణముచేత, సర్వసంబంధ వత్వేన = సకలసంబంధములు గల్గియుండుటచేతను, సంపూర్ణః = పరిపూర్ణుఁడు నగు, శివసంజ్ఞితః = శివుఁ డని చెప్పబడును.

తా. ఆ ప్రత్యగ్భూతయనెడి శివుఁడు అసత్యమగు సర్వజగమునకు అధిష్ఠానమగుటచే సత్యస్వరూపుఁడగును. సకలజడపదార్థవర్గమును ప్రకాశింపఁ జేయుటవలన సాధకుఁడగుటచే చిద్రూపుఁడగును. సర్వదా ప్రేమ విషయుఁడగుటవలన ఆనందస్వరూపుఁడగును. సర్వజగముతో సంబంధము గలవాఁడగుటచే పరిపూర్ణుఁ డనఁబడును. ఇట్లు పురాణవాక్య తాత్పర్యము.

అవ. పురాణవాక్యతాత్పర్యముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇతి శైవపురాణేషు కూటస్థః ప్రవివేచితః,
జీవేశత్వాదిరహితః కేవల స్వప్రభశ్శివః.

59

వ్యా. ఉదాహృతపురాణవాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—ఇతీతి. ఇత్యేవం ప్రకారేణ సూత్రసంహితాదిషు పురాణేషు జీవేశ్వరత్వాదికల్పనారహితః కేవలోఽద్వితీయ స్వప్రకాశశ్చైతన్యరూప శ్శివః కూటస్థా వివేచిత ఇత్యన్వయః.

టీ. ఇతి=ఈవిధంబుగా, శైవపురాణేషు=శైవపురాణములయందు, జీవేశత్వాది రహితః = జీవత్వేశ్వరత్వములు లేని, కేవలః=నిర్వికారుఁడగు, స్వప్రభః=స్వప్రకాశుఁ డగు, శివః=శివుఁడే, కూటస్థః=కూటస్థుఁ డని, ప్రవివేచితః=విభజనగా నిరూపింపఁబడెను.

తా. జీవత్వమును నీశ్వరత్వమును లేని నిర్వికారమగు స్వప్రకాశ చైతన్యమే కూటస్థుఁ డనియు నతఁడే శివుఁ డనియు సూత్రసంహిత చెప్పుచున్నది.

అవ. జీవత్వేశ్వరత్వములు వాస్తవముగా లే వనుటకుఁ గారణముం జెప్పు చున్నాడు.

శ్లో. మాయాభాసేన జీవేశౌ కరోతీతి శ్రుతత్వతః,

మాయికా వేవ జీవేశౌ స్వచ్ఛౌ తౌ కాచకుంభవత్.

60

వ్యా. జీవేశత్వాదిరహితత్వం కుత ఇత్యాశంక్య శ్రుత్యా తయోర్థాయకత్వ ప్రదర్శనాదిత్యాహ—మాయేతి. 'జీవేశావాభాసేన కరోతి మాయా చావిద్యాచ స్వయమేవ భవతీతి' శ్రుతిః. మాయావిద్యాధీనయోశ్చిదాభాసయోర్థాయకత్వం ప్రతిపాదయతీతి భావః మాయికత్వే. తయోర్ద్దేహాదిభ్యో వైలక్షణ్యం న స్యాదిత్యాశంక్య పార్థివత్వా విశేషేఽపి కాచకుంభస్య ఘటాదిభ్యో వైలక్షణ్యమివానయో రసి స్యాదిత్యాహ—స్వచ్ఛావితీ.

టీ. మాయా = మాయశక్తి, ఆభాసేన = ప్రతిబింబింపజేసికొనుటచేత, జీవేశా = జీవేశ్వరులను, కరోతి = చేయుచున్నది. ఇతి = ఇట్లని, శ్రుతత్వతః = పేదమందుఁ జెప్పబడుట వలన, జీవేశా = జీవుఁడును ఈశ్వరుఁడును, మాయికావేవ = మాయాకల్పితులే యగుదురు. తౌ = ఆజీవేశ్వరులు, కాచకుంభవత్ = గాజుకడపలవల (గ్లాసులవలె), స్వచ్ఛౌ = నిర్తలులు.

తా. మాయ తాను రెండురూపముల ధరించి తన సొంత రూపములలోఁ బ్రతిబింబించిన ప్రతిబింబములో నొకని జీవునిగను పేదొకని దేవునిగను జేయుచున్న దని "జీవేశావాభాసేన కరోతి మాయా చావిద్యాచ స్వయమేవ భవతీ" అనెడి తాపనీయశ్రుతి చెప్పుచున్నది. కాన జీవేశ్వరులు మాయాకల్పితులు. అయినను గాజుకుప్పలవలె నిర్తలస్వరూపము గలవారలు.

అవ. ఘటాదులు మాయవలనఁ గలిగెను. జీవేశ్వరులును మాయవలననే కలిగిరి. ఈఘటాదులకంటె వారికి స్వచ్ఛత్వ మేల గలిగెను? అని యాశంకించి దృష్టాంత గ్రూర్వకముగా సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్నజన్యం మనో దేహాత్స్వచ్ఛం యద్వత్తథైవ తౌ,
మాయికావపి సర్వస్త్వా దన్యస్త్వా త్స్వచ్ఛతాం గతౌ. (51)

వ్యా. నను ఘటకాచకుంభారంభకయో ర్భృద్విశేషయో ర్భేదా త్స్వలక్షణ్యముచితం. జగజ్జీవేశ్వరభేదహేతోర్థాయాయా ఏకత్వాత్తయోర్భేదో వైలక్షణ్యమనుచితమిత్యాశంక్య అన్నజన్యయోర్ద్దేహామనసోర్యభా వైలక్షణ్యం తద్వదిత్యాహ—అన్నేతి.

టీ. అన్నజన్యం = అన్నమువలనఁ గలిగిన, మనః = మనస్సు, యద్వత్ = ఏవిధంబుగ, దేహాత్ = దేహమునకంటె, స్వచ్ఛం = నిర్తలమైనదో, తథైవ = అవిధం

బుననే, తౌ = ఆజీవేశ్వరులు, మాయికావపి = మాయామయులైనను, అన్యస్తాత్ = ఇతరమైన, సర్వస్తాత్ = సర్వజగత్తుకంటె, స్వచ్ఛతాం = స్వచ్ఛత్వమును, గతౌ = పొందిరి.

తా. సూలశ్చిరము అన్నమువలననే కల్గును. మనస్సుకూడ నన్నమువలననే సాయముం జెందును. అయినను దేహముకంటె మనస్సు స్వచ్ఛ మని యంద అంగీకరించుచునే యున్నారు. జీవేశ్వరులు మాయి కులైనను మాయిక మగు జగంబుకంటె నిర్మలు లగుదురు.

అవ. స్వచ్ఛులగుదురు గాక. వీరికి జ్ఞాన మెట్లు ఘటించు ననుప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిద్రూపత్వం చ సంభావ్యం చిత్త్వేనైవ ప్రకాశనాత్,
సర్వకల్పనశక్తాయా మాయాయా దుష్కరం న హి. 62

వ్యా. భవతు కాచాదివత్స్వచ్ఛత్వం. చిత్త్వం తు కుత ఇత్యాశంక్యాను భవాదిత్యాహ—చిద్రూపేతి. చిద్రూపత్వేన ప్రకాశనమపి మాయికయోరనుపపన్న మిత్యాశంక్య తస్యా దుర్లుటకారిత్యాదుపపన్న మిత్యాహ—సర్వేతి.

టీ. చిత్త్వేనైవ = చిద్రూపత్వముచేతనే, ప్రకాశనాత్ = ప్రకాశించుటవలన, చిద్రూపత్వం చ = చిద్రూపత్వంబును, సంభావ్యం = ఊహింపదగినది. సర్వకల్పనశక్తాయాః-సర్వ=సర్వజగత్తుయొక్క, కల్పన=కల్పించుటయందు, శక్తాయాః = సమర్థమైన, మాయాయాః=మాయకు, దుష్కరం=దుస్సాధ్యమైనది, న హి=లేదు గదా.

తా. జీవేశ్వరులు జ్ఞానవంతులుగాఁ గన్పట్టుచున్నారు. జీవుఁడు జ్ఞానవంతు డనుటకు మన యనుభవమే సాక్షి. ఈశ్వరుఁడు సర్వజ్ఞుఁడని వేదములు నుడువుచున్నవి. కనుక వీ రిరువురును జ్ఞానవంతులే యగుదురు. సర్వజగత్తులను గల్పించినమాయ మాయికు లగు జీవేశ్వరులకు జ్ఞానము గల్పింప లేనంత యసమర్థమైనదా? జ్ఞానవంతులనుగఁ జేయఁగల దనుట.

అవ. చెప్పినయర్థమును కైముతికన్యాయమున దృఢపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అస్తన్నిద్రాపి జీవేశౌ చేతనౌ స్వప్నగౌ సృజేత్,
మహామాయా సృజత్యేతావిత్యాశ్చర్యం కిమత్ర తే. 63

వ్యా. ఉక్తమర్థః కైముతికన్యాయేన ద్రఢయతి—అస్తదితి.

టీ. అస్తన్నిద్రాపి=మననిద్రయు, స్వప్న గౌ=స్వప్న గతులైనట్టియు, చేతనా = జ్ఞానవంతులునైన, జీవేశౌ = జీవేశ్వరులను, సృజేత్ = సృజించుచు. మహామాయా = మహామాయ, ఏతౌ=ఈజీవేశ్వరులను, సృజతి=సృజించుచున్నది. ఇత్యత్ర=ఈయంశము నందు, తే=నీకు, కిం ఆశ్చర్యం=ఏమి యాశ్చర్యమున్నది?

తా. మననిద్రయే కలలో జీవుని, ఈశ్వరుని సృజించుచున్నది. అనగా నిద్రలో నొకఁడు దేవునియొద్దకుఁ దాఁ బోయినట్లును, ఆయన తనకు వర మిచ్చినట్లును దోచును. మననిద్రయే జీవేశ్వరుల సృజించు చుండ సకలజగత్కల్పిత యగు మాయ జీవేశ్వరుల సృజించుటలో వింత యేమున్నది? ఇం దాశ్చర్యము లే దని భావము.

అవ. ఈశ్వరుఁడు మాయికుడైనయెడల నాతనికి సర్వజ్ఞత్వము ఘటింపనేర దని యనవలదు. అని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సర్వజ్ఞత్వాదికం చేశే కల్పయిత్వా ప్రదర్శయేత్,
ధర్మిణం కల్పయంత్యాస్యాత్కో భారో ధర్మకల్పనే. 64

వ్యా. ఈశ్వరస్యాపి మాయికత్వే తస్య జీవవదసర్వజ్ఞత్వాదికం స్యాదిత్యా శంక్య సర్వజ్ఞత్వాదికమపి మాయైవ కల్పయిష్యతీత్యాహ—సర్వజ్ఞత్వేతి. త త్రోప పత్తిమాహ—ధర్మిణమితి.

టీ. ఈశే = ఈశ్వరునియందు, సర్వజ్ఞత్వాదికం చ = సర్వజ్ఞత్వము మొదలగు దానిని, కల్పయిత్వా=కల్పించి, ప్రదర్శయేత్=చూపించును. ధర్మిణం=ధర్మిని (విశేష్య మును), కల్పయంత్యాః = కల్పించునట్టి మాయకు, ధర్మకల్పనే-ధర్మ = విశేషణము యొక్క, కల్పనే=కల్పించుటయందు, కః భారః=ఏమి భారము, స్యాత్ =అగును.

తా. ఈశ్వరుని గల్పించినమాయ ఈశ్వరునకు సర్వజ్ఞత్వమును గల్పింపఁజాలదా? ఏనుఁగును గల్పించిన చిత్రకారుఁ డాయేనుఁగునకు దంతములం గల్పింపఁజాలఁడా? అట్టులే మాయ యన్నింటిని గల్పింపఁ గల్గు నని తాత్పర్యము.

అవ. ఇట్టులే కూటస్థుఁడును గల్పితుం డని యనరాదా? యనిన సమాధానమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కూటస్థేఽప్యతిశంకా స్యా దితి చే న్నాతిశంక్యతామ్,
కూటస్థమాయికత్వే తు ప్రమాణం న హి విద్యతే. 65

వ్యా. నను జీవేశ్వరైరివ కూటస్థస్యాపి మాయికత్వం ప్రసజ్యేతేతి శంకతే— కూటస్థ ఇతి ప్రమాణాభావాన్జైవ మితి పరిహారతి—మాతిశంక్యతామితి.

టీ. కూటస్థేఽపి=కూటస్థునియందును, అతిశంకా=అధికమగుశంక, స్యాదితిచేత్ = కలుగు ననెదవేని, మాతిశంక్యతాం=అధికముగా శంకింపవలదు. కూటస్థమాయిక త్వేతు= కూటస్థుఁడు మాయికుఁ డనుట యందు, ప్రమాణం = ప్రమాణము, న హి విద్యతే = లేనేలేదు.

తా. జీవేశ్వరులను మాయికు లనినట్లు కూటస్థుని నూయికుం డనఁజెల్లదు. వేదమున కూటస్థుఁడు మాయికుం డని యెచ్చటనుం జెప్పఁబడి యుండలేదు.

అవ. కూటస్థుఁడు సత్స్వరూపుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణముం గనఁబఱచు చున్నాఁడు:—

శ్లో. వస్తుత్వం ఘోషయంత్యస్య వేదాంతాస్సకలా అపి,
సపక్షరూపం వ స్త్వస్యన్న సహంతే ఽత్ర కించన. 66

వ్యా. కూటస్థస్య వాస్తవత్వేఽపి ప్రమాణం నోపలభ్యత ఇత్యాశంక్యశ్రుతయ స్సర్వా అపి ప్రమాణమిత్యాహ—వస్తుత్వమితి. అత్ర కూటస్థస్య పారమార్థికత్వే. ప్రతిపక్షభూత మన్య ద్వస్తు కించన న సహంత ఇత్యర్థః.

టీ. అన్య=ఈకూటస్థునకు, వస్తుత్వం=సత్యత్వమును, సకలా అపి=సమ స్తములైన, వేదాంతాః=ఉపనిషత్తులు, ఘోషయంతి=స్ఫుటముగా చెప్పుచున్నవి. అత్ర=ఇందువిష యమై, సపక్షరూపం = ప్రతిపక్షభూతమగు, అన్యత్ =మఱి మొకవస్తువును, కించన = దేనిని, న సహంతే=సహింపవు.

తా. కూటస్థుఁ డొక్కఁడే సత్యస్వరూపుఁడు. ఆయనతో సమాన మగుసత్యము మఱియొక్కటి లేదు. అని సర్వోపనిషత్తులు చెప్పుచున్నవి.

అవ. నీవు శ్రుతులనే కనఁబఱచెదవు. యుక్తు లేల చెప్పవు? అను శంకకు సమా ధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శ్రుత్యర్థం విశదీకుర్తో న తర్కాద్వచ్చి కించన,
తేన త్కారికశంకానా మత్ర కోఽవసరో వద. 67

వ్యా. నను కూటస్థస్య జీవేశయోశ్చ వాస్తవత్వావాస్తవత్వసాధనే శ్రుతయ నీవ పత్యంతే న తర్కాః కించి దపి సాధ్యతే ఇత్యాశంక్య ముముక్షూణాం శ్రుత్యర్థ విశదీకరణాయ ప్రవృత్తత్వాన్న తర్కోపన్యాస ఇత్యాహ—శ్రుత్యర్థమితి.

టీ. శ్రుత్యర్థం = వేదార్థమును, విశదీకర్తః = స్పష్టపఱచెదము. తర్కాత్ = ముక్తివలన, కించిత్ = ఇంచుకయును, న వచ్చి = చెప్పను. లేన = ఆకారణముచేత, తార్కికశంకానాం = తార్కికులసందేహములకు, అత్ర = ఇక్కడ, కః అవసరః = ఏమియవసరము? వద = చెప్పమా.

తా. వేదార్థజ్ఞానమువలన ముముక్షువునకు ముక్తి కలుగును. కాన దానినే మేము చెప్పెదము. శుష్కతర్కమువలన లాభము లేదు. కాన వానితో మాకుఁ బని లేదు. వేదార్థమును నిరూపించుటకు తర్కములతోఁ బనిలేదు.

అవ. ఫలితమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తస్మాత్ కుతర్కం సంత్యజ్య ముముక్షుశ్శ్రుతిమాశ్రయేత్,
శ్రుతౌ తు మాయా జీవేశౌ కరోతీతి ప్రదర్శితమ్. 68

వ్యా. తతః కి మిత్యత ఆహ—తస్మాదితి. ముముక్షుణా శ్రుత్యర్థః కీదృశోఽనుసంధేయ ఇత్యాహ—శ్రుతావిత్యాది. శ్రుతిషు జీవేశయో ర్థాయకత్వమ్.

టీ. తస్మాత్ = ఆహేతువువలన, కుతర్కం = వెడయుక్తులను, సంత్యజః = వదలిపెట్టి, ముముక్షుః = మోక్షేచ్ఛగలవాఁడు, శ్రుతిం = వేదమును, ఆశ్రయేత్ = ఆశ్రయింపవలెను. శ్రుతౌ తు = వేదమునందైతే, మాయా = మాయ, జీవేశౌ = జీవేశ్వరులను, కరోతి = చేయుచున్నది, ఇతి = ఈలాగున, ప్రదర్శితం = చూపింపబడినది.

తా. కనుక కుతర్కముల వదలి మోక్షమునం దిచ్ఛ గలవారు వేదమునే యాశ్రయింపవలెను. వేదమునందు జీవేశ్వరులను మాయ కల్పనచేసె నని చెప్పబడియున్నది.

అవ. విచారింపవలసినయంశముల రెండు శ్లోకములతోఁ జెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఈక్షణాదిప్రవేశాంతా సృష్టిరీశకృతా భవేత్,
జాగ్రదాదివిమోక్షాంతస్సంసారో జీవకర్తృకః. 69

వ్యా. ఈక్షణాదిప్రవేశాంతాయా సృష్టే రీశ్వరకర్తృత్వం, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిబంధమోక్షలక్షణస్య సంసారస్య జీవకర్తృత్వమ్.

టీ. ఈక్షణాదిప్రవేశాంతా = సంకల్పము మొదలు జీవరూపుఁడై ప్రవేశించుటయే చివరగాఁగల, సృష్టిః = సృష్టి, ఈశకృతా = ఈశ్వరునిచేతఁ జేయఁబడినది, భవేత్ = అగును. జాగ్రదాదివిమోక్షాంతః-జాగ్రదాది = జాగ్రదవస్థ మొదలుగాఁ గలిగి, విమోక్షాంతః = మోక్షమే చివరగాఁగల, సంసారః = సంసారము, జీవకర్తృకః = జీవుఁడే కర్తగాఁ గలది.

తా. “తదైక్షత” అని సృష్ట్యాదియందు మాయాప్రతిబింబ రూపుఁ డగు ఈశ్వరుఁడు సృజింప వలయు నని సంకల్పించి పంచ భూతాదికమును సృజించెను. అనంతరము జీవుఁడై యందుఁ దాను బ్రవేశించెను. ఇది యంతయు నీశ్వరకర్తృక మని చెప్పబడును. జాగ్రదవస్థమొదలు మోక్షపర్యంతము జరిగెడి సంసారవ్యవహారము జీవకర్తృక మని చెప్పబడును.

శ్లో. అసంగ ఏవ కూటస్థస్సర్వదా నాస్య కశ్చన;

భవత్యతిశయస్తేన మనస్యేవం విచార్యతామ్.

70

వ్యా. కూటస్థస్యాసంగత్వాదికం మృతిజన్తాదిలక్షణస్య వ్యవహారజాతస్యా సత్త్వం చ ప్రతిపాదితమతో ముముక్షురిమమర్థం సర్వదా విచారయేదిత్యభిప్రాయః.

టీ. కూటస్థః = కూటస్థుఁడు, అసంగ ఏవ = అసంగుఁడేను. సర్వదా = సర్వకాల ములయందును, అస్య = ఈకూటస్థునకు, కశ్చన = ఒకానొక, అతిశయః = అతిశయము, న భవతి = లేదు. తేన = ఆకారణముచేత, మనసి = మనస్సునందు, ఏవం = ఈలాగున, విచార్యతాం = విచారించబడుఁగాక.

తా. కూటస్థుఁడు అసంగుఁడు, కూటస్థున కెప్పుడు నతిశయము లేదు. బంధమోక్షాది తారతమ్యము లే దనుట ఈవిధముగ నెప్పుడు విచారము చేయంజనును.

అవ. కూటస్థునకు బంధమోక్షములు లే వనుటకు శ్రుతిని పఠించుచున్నాఁడు:—
శ్లో. న నిరోధో న చోత్పత్తిర్న బంధో న చ సాధకః,

న ముముక్షుర్న వై ముక్త ఇత్యేషా పరమార్థతా.

71

వ్యా. కూటస్థస్య జన్తాద్యతిశయాభావః కుతోఽవగమ్యత ఇత్యాశంక్య శ్రుతి వాక్యాదిత్యభిప్రేత్య తద్వాక్యం పఠతి—న నిరోధ ఇతి.

టీ. నిరోధః = లయము, న = లేదు. ఉత్పత్తిశ్చ = పుట్టుకయు, న = లేదు. బంధః = బంధమును, న = లేదు. సాధకశ్చ = వేదాంతశ్రవణాద్యనుష్ఠానము చేయు వాఁడును, న = లేడు. ముముక్షుః = ముముక్షువును, న = లేడు. ముక్తవై = ముక్తుఁ డును, న = లేడు. ఏషా = ఇది, పరమార్థతేతి = పరమార్థమని శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

తా. వాస్తవముగా బంధమోక్షములు గాని యుత్పత్తిలయ ములు గాని లేవు. ఒక్కయాత్మయే పరమార్థ మని శ్రుతి చెప్పు చున్నది.

అవ. అటులై నయెడల శ్రుతి జీవేశ్వరజగత్తుల నేల చెప్పుచున్నది అనుటకు సమాధానము:—

శ్లో. అవాఙ్మనసగమ్యం తం శ్రుతిర్బోధయితుం సదా,
జీవమీశం జగద్వాపి సమాశ్రిత్య ప్రబోధయేత్. 72

వ్యా. నను తర్హి శ్రుతిఘ తత్ర తత్ర జీవేశ్వరాదిస్వరూప ప్రతిపాదనం కిమర్థ మిత్యాశంక్యావాఙ్మనసగోచరస్యాత్ నోఽవబోధనాయేత్యాహ—అవాఙ్మనసేతి.

టీ. శ్రుతిః = వేదము, అవాఙ్మనసగమ్యం = వాఙ్మనస్సులకు గోచరింపని, తం = ఆకూటస్థాత్మను, బోధయితుం = తెలుపుటకొఱకు, సదా = ఎల్లప్పుడును, జీవః = జీవుని గాని, ఈశం = ఈశ్వరునిఁ గాని, జగద్వాపి = జగత్తును గాని, సమాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, ప్రబోధయేత్ = బోధించును.

తా. మనో వాగాద్యతీత మైన ఆయాత్మతత్త్వముం బోధింపఁ దలంచి వేదము కల్పితము లగుజీవేశ్వరజగత్తు లను నీమూఁడింటిలో నెద్దానినైన నాశ్రయించి బోధించును.

అవ. తత్త్వ మొక్కటియెకదా, దానిం జెప్పునప్పుడు శ్రుతులకుఁ బరస్పర విరోధ మెందుకు? అని శంకించి జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యయా యయా భవేత్పుంసాం వ్యుత్పత్తిః ప్రత్యగాత్తని,
సా సైవ ప్రక్రియేహ స్యా త్సాధ్విత్యాచార్యభాషితమ్. 73

వ్యా. నను తత్త్వస్వైకరూపస్య శ్రుతిబోధ్యత్వే శ్రుతిఘ విగానం కుతో దృశ్యత ఇత్యాశంక్య న తత్వే విగాన మస్తి. అపితు తద్బోధనప్రకారే తదపి బోధ్య పురుషచిత్త వైషమ్యానుసారేణేతి సురేశ్వరాచార్యైరుక్తమిత్యాహ—యయా యయేతి.

టీ. యయా యయా = ఎట్టి యెట్టి ప్రక్రియచేత, పుంసాం = జనులకు, ప్రత్య గాత్తని = ఆత్మయందు, వ్యుత్పత్తిః = ఆభిముఖ్యము, భవేత్ = అగునో, సా సైవ ప్రక్రియా = ఆయా ప్రక్రియయే, ఇహ = ఈ వేదాంతశాస్త్రమునందు, సాధ్విత్యా = యోగ్యమైనది, స్యాత్ = అగును. ఇతి=ఇట్లు, ఆచార్యభాషితం = సురేశ్వరాచార్యు లచేఁ జెప్పఁబడినది.

తా. జగత్తంతయుఁ గల్పితము గనుక శిష్యులకు ఏయేవిధంబులఁ జెప్పినచో బోధ గల్గునో యదియే యుక్త మగునూర్ధము. ప్రతిపాదిం చెడి పద్ధతులలో భేద ముండినను ప్రతిపాదింపఁబడెడి ఆత్మతత్త్వ మొక్క టియే యని తాత్పర్యము.

అవ. ప్రతిపాదన ప్రకారములో భేదముతోఁచుట యైనను అజ్ఞులకే కాని విజ్ఞులకుఁ గా దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శ్రుతితాత్పర్యమఖిలమబుద్ధ్యా భ్రామ్యతే జడః,
వివేకి త్వఖిలం బుద్ధ్యా తిష్ఠత్యానందవారిధౌ. 74

వ్యా. శ్రుత్యర్థస్యైకరూపత్వే తత్ప్రతిపాదకానా మేవ క్షతో విప్రతిపత్తి రిత్యాశంక్య శ్రుతి తాత్పర్యబోధశూన్యానామేవ విప్రతిపత్తిర్నతు తద్విదా మిత్యాహ—శ్రుతి తాత్పర్యమితి.

టీ. అఖిలం = సమస్తమైన, శ్రుతితాత్పర్యం = వేదతాత్పర్యమును, అబుద్ధ్యా = ఎఱుంగలేక, జడః = అవివేకి, భ్రామ్యతే = భ్రమించుచును. వివేకి తు = వివేకముగలవాఁడైతే, అఖిలం = సమస్తమును, బుద్ధ్యా = ఎఱింగి, ఆనందవారిధౌ = ఆనందసముద్రమునందు, తిష్ఠతి = ఉండును.

తా. వేదతాత్పర్యము తెలియని అజ్ఞుఁడు భ్రమించును. విజ్ఞుఁడు బ్రహ్మనందసముద్రమున నోలలాడును.

అవ. వివేకము గలవానినిశ్చయమును బెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాయామేఘో జగన్నీరం వర్ష త్యేవ యథాతథా,
చిదాకాశస్య నో హానిర్న వా లాభ ఇతి స్థితిః. 75

వ్యా. తర్హి వివేకినో నిశ్చయః కీదృశ ఇత్యాకాంతాయామాహ—మాయేతి.

టీ. మాయామేఘః = మాయ యనెడి మేఘము, జగన్నీరం = జగత్తనియెడి నీటిని, యథాతథా = ఎట్లొ యట్లు, వర్ష త్యేవ = వర్షించుచునే యున్నది. చిదాకాశస్య = నిద్రూపమగు నాకాశమునకు నో హానిః = నష్టము లేదు. నవా లాభః = లాభంబును లేదు. ఇతి = ఇట్లు, స్థితిః = వస్తుస్థితి.

తా. మాయ యనెడిమబ్బు జగత్తనియెడి నీటిని వర్షించినను చిదాకాశమునకు లాభనష్టములు లేవు. అట్లే కల్పితులైన జీవునిగలనం గాని ఈశ్వరునివలనం గాని జగత్తువలనం గాని నిర్విశేష బ్రహ్మమునకు లాభ నష్టములు లేవు. ఇట్లు వివేకియొక్క నిశ్చయము.

అవ. గ్రంథాభ్యాసఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇమం కూటస్థదీపం యోఽనుసంధ త్తే నిరంతరం,
స్వయం కూటస్థరూపేణ దీప్యతేఽసౌ నిరంతరమ్. 76

ఇతి శ్రీనిద్యారణ్యకృతో, వేదాంతశాస్త్రచదశ్శాస్త్రం
కూటస్థదీప స్సమాప్తః.

వ్యా. గ్రంథాభ్యాసఫలమాహ—ఇమమితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీభారతీ తీర్థవిద్యారణ్యమునివర్యకింకరేణ
రామకృష్ణాఖ్యవిదుషా విరచితం తాత్పర్యబోధినీనామకం కూటస్థదీప

వ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

టీ. ఇమం కూటస్థదీపం = ఈకూటస్థదీపమును, యశి = ఎవఁడు, నిరంతరం =
ఎడతెగక, అనుసంధత్తే = అనుసంధానము చేయుచున్నాఁడో, అసౌ = వీఁడు, నిరం
తరం = ఎల్లప్పుడును, కూటస్థరూపేణ = కూటస్థస్వరూపముచేత, దీప్యతే = తేజరిల్లును.

తా. కూటస్థదీపము నెల్లప్పుడు ననుసంధానము చేయువాఁడు
తాను కూటస్థబ్రహ్మ మై యెల్లప్పుడును విరాజిల్లును.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు కూటస్థదీప మను
అష్టమ ప్రకరణము.

శ్రీ రస్తు
శ్రీ గణేశాయ నమః.



శ్రీ వేదాంతపంచదశి

నవమ ప్రకరణము

ధ్యానదీపప్రకరణము

అవ. సాధనచతుష్టయసంపన్నుఁ డగు ముముక్షువు వేదాంతశ్రవణ మొనర్చినను బుద్ధిమాంద్యమువలన బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానము గలుగనప్పుడు, అట్టి యపరోక్షజ్ఞానమునకు సాధనం బగు నుపాసనము నిరూపింపఁ దలంచి మొదట నుపాసనమువలనంగూడ జ్ఞానముద్వారా మోక్షము గల్గు నని దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంవాదిభ్రమవద్బ్రహ్మతత్త్వోపాస్త్యా విముచ్యతే,
ఉత్తరే తాపనీయేఽత శ్శుక్రోపాస్తిరనేకథా.

1

వ్యాఖ్యానమ్

నత్వా శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునీశ్వరా,
క్రియతే ధ్యానదీపస్య వ్యాఖ్యా సంక్షేపతో మయా.

వ్యా. ఇహ తావద్వేదాంతశాస్త్రే నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదిసాధనచతుష్టయ సంపన్నస్య సమ్యక్చివణమనననిదిధ్యాసనానుష్ఠానవత స్తత్త్వంపదార్థవివేచనపూర్వకం మహావాక్యార్థాపరోక్షజ్ఞానేన బ్రహ్మభావలక్షణో మోక్షో భవతీతి ప్రతిపాదితం. తత్ర శ్రుతోపనిషత్కస్యాపి బుద్ధిమాంద్యానినా కేనచిత్ప్రతిబంధేన వాక్యార్థ వివయాపరోక్షప్రమిత్యనుత్పత్తౌ సత్యాం తదుత్పాదనద్వారా మోక్షఫలతోపాసనానీ దిదర్శయిషురాదౌ తావత్సృష్టాంతం బ్రహ్మతత్త్వోపాసనయాపి మోక్షో భవతీతి ప్రతిజానీతే—సంవాదీతి. యథా సంవాదిభ్రమేణ ప్రవృత్తస్యాభిప్రేతార్థలాభో భవతి, ఏవం బ్రహ్మతత్త్వోపాసనయాప్యభిలషితో బ్రహ్మభావలక్షణో మోక్షో భవ

తీత్యర్థః. తత్ర కిం ప్రమాణమిత్యత ఆహ—ఉత్తర ఇతి. యత ఉపాసనయాపి మోక్షో
 ౭ స్త్యతః తాపనీయోపనిషద్యనేక ప్రకారేణ బ్రహ్మతత్త్వోపాసనా శ్రుతావుక్తేత్యర్థః.

టీ. సంవాది భ్రమవత్ = సంవాది భ్రమమువలె, బ్రహ్మతత్త్వోపాస్యా=బ్రహ్మ
 తత్త్వముయొక్క యుపాసనచేత, విముచ్యతే=ముక్తుడగుచున్నాఁడు. అతః=ఈకార
 ãమువలన, ఉత్తరే తాపనీయే = ఉత్తరతాపనీయోపనిషత్తునందు, ఉపాస్తిః=ఉపాస
 నము, అనేకథా = అనేకవిధములుగా, శ్రుతా = చెప్పబడినది.

తా. సంవాది భ్రమము ఇష్టవస్తులాభము గలుగఁజేసినట్లు, బ్రహ్మ
 తత్త్వోపాసనము మోక్షము నొసఁగును. కనుకనే నృసింహాత్తర తాప
 నీయోపనిషత్తునం దనేకవిధంబులుగా బ్రహ్మోపాసనము వర్ణింపబడినది.
 సంవాది భ్రమ మనఁగా లాభము గలుగఁజేసెడిభ్రమ. జ్ఞాన మని గ్రంథ
 కారునిచే ముందు గ్రంథములోఁ దెలుపబడును.

అవ. ఇప్పుడు సంవాది భ్రమమును దృష్టాంతపూర్వకముగ నిరూపింపఁ దలఁచి
 యా సంవాది భ్రమమున వక్కాణించిన సురేశ్వరవార్తికమును బఠించుచున్నాఁడు—
 శ్లో. మణిప్రదీపప్రభయోర్బుద్ధ్యాభిధావతోః,

మిథ్యాజ్ఞానావిశేషేఽపి విశేషోఽర్థక్రియాం ప్రతి. 2

వ్యా. సంవాది భ్రమవదిత్యుక్తమర్థం సదృష్టాంతం ప్రపంచయితుం సంవాది
 భ్రమప్రతిపాదకవార్తికం పఠతి—మణిప్రదీపేతి. మణిశ్చ ప్రదీపశ్చ మణిప్రదీపే
 తయోః ప్రభే మణిప్రదీపప్రభే తయోరితి విగ్రహః. మణిప్రభాయాం దీప
 ప్రభాయాం చ యా మణిబుద్ధిస్సా మిథ్యాజ్ఞానమేవాతస్మిన్ స్తద్బుద్ధిత్వాత్ అథాపి
 మణిప్రభాయాం యా మణిబుద్ధిస్సా అర్థక్రియాకారిణీ. మణిప్రభాయాం మణి
 బుద్ధ్యాభిధావతః పురుషస్య మణిలాభో భవతి. ఇతరస్య తు నాస్తీత్యర్థక్రియాయాం
 వైషమ్యమస్తీత్యర్థః.

టీ. మణిప్రదీపప్రభయోః = మణియొక్కయు దీపముయొక్కయు కాంతుల
 యందు, మణిబుద్ధ్యా=మణి యనెడి బుద్ధిచేత, అభిధావతోః=పరుగిడెడి యిరువురు పురు
 షులకు, మిథ్యాజ్ఞానావిశేషేఽపి - మిథ్యాజ్ఞాన=పొరబాటునకు, అవిశేషేఽపి=భేదము
 లేకుండినను, అర్థక్రియాం ప్రతి=ఫలమునుగూర్చి, విశేషః=అతిశయము, అస్తి=కలదు.

తా. మణిప్రభయందును దీపప్రభయందును ఏమణిబుద్ధిగలదో
 ఆబుద్ధి మిథ్యాజ్ఞానమే యగును. అయినను, మణిప్రభయందు గల బుద్ధి
 అర్థక్రియను గలిగించును, అనఁగా మణిప్రభయందు మణిబుద్ధిచేఁ బరు

గెత్తుపురుషునకు మణిలాభము గలుగును. దీపప్రభయందు మణిబుద్ధిచేఁ బరుగెత్తు పురుషునకు మణిలాభము గలుగదు. ఈ ప్రకారము అర్థ క్రియయందు వైషమ్యము గల దని యభిప్రాయము.

అవ. వైవార్తికమునకు శ్లోకత్రయముచే వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నాఁడు:—
శ్లో. దీపోఽపవరకస్యాంత ర్వర్తతే తత్ప్రభా బహిః,

దృశ్యతే ద్వార్యథాన్యత్ర తద్వ ద్దృష్టా మణేః ప్రభా. 3

వ్యా. వార్తికం వ్యాచక్షే—దీపోఽపవరకస్యాంతరిత్యాదినా శ్లోకత్రయేణ. కస్తింశ్చిన్తందిరే అపవరకస్యాంత ర్దీపస్తివృత్తి. తస్య ప్రభా బహిర్ద్వారప్రదేశే రత్న మివ వర్తులోపలభ్యతే. తథాఽన్యస్తిన్తందిరే అపవరకస్యాంతఃస్థితస్య రత్నస్య ప్రభా బహిర్ద్వారప్రదేశే దీపప్రభేవ రత్న సమానోపలభ్యతే.

టీ. దీపః=దీపము, అపవరకస్య=గదియొక్క, అంతః=లోపల, వర్తతే=ఉన్నది. తత్ప్రభా = దానివెల్లు, బహిః=వెలుపల, ద్వారి = ద్వారమునందు, వర్తతే=ఉన్నది. తద్వత్=అటులనే, అన్యత్ర = మఱియొకచోట, మణేః = రత్నముయొక్క, ప్రభా= కాంతి, బహిః = వెలుపటి, ద్వారి=ద్వారమునందు, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది.

తా. ఒకయింటిలో దీపము వెట్టినపుడు దానికాంతి గవాక్షము గుండా ద్వారమునందు ప్రసరించుచుండెను. అట్టులే మఱియొక యింటిలో రత్నము వెట్టినపుడు దానికాంతియు గవాక్షముద్వారా ద్వారదేశమునందుఁ బ్రసరించుచుండెను.

శ్లో. దూరే ప్రభాద్వయం దృష్ట్వా మణిబుద్ధ్యాఽభిధావతోః,
ప్రభాయాం మణిబుద్ధి స్తు మిథ్యాజ్ఞానం ద్వయో రపి. 4

వ్యా. దూర ఇతి. తథావిధం ప్రభాద్వయం దూరతో దృష్ట్వా ఆయం మణిః ఆయం మణిరితి బుద్ధ్యా ద్వా పురుషావభిధావనం కురుత స్తయోర్ద్వయో రపి ప్రభా విషయే జాయమానం మణిజ్ఞానం భ్రాంతమేవ.

టీ. దూరే=దూరమునందు, ప్రభాద్వయం=రెండుకాంతులను, దృష్ట్వా=చూచి, మణిబుద్ధ్యా = అవి మణు లనియెడి భ్రనుచేత, అభిధావతోః = పరుగిడువారికి, ప్రభాయాం=కాంతియందు, మణిబుద్ధిస్తు = మణిజ్ఞానమైతే, ద్వయోరపి = ఇరువురికిని, మిథ్యాజ్ఞానం = భ్రనుజ్ఞానమే యగును.

తా. దూరమునుండి యీ రెండు కాంతులను జూచి యిరువురు పురుషులు అవి మణు లని భ్రమపడి పరుగిడిరి. అట్టి తఱి నీ యిరువురి జ్ఞానము మిథ్యాజ్ఞానమే యగును.

అవ. అట్టులైనను నిరువురకు ఫలతారతమ్యమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. న లభ్యతే మణి దీపప్రభాం ప్రత్యభిధావతా,

ప్రభాయాం ధావతాఽవశ్యం లభ్యేతైవ మణిర్మణేః. 5

వ్యా. అథాపి దీపప్రభాయాం మణిబుద్ధిం కృత్వా ధావతా పురుషేణ మణి ర్నోపలభ్యతే. మణేః ప్రభాయాం మణిబుద్ధ్యా ధావతా మణిర్లభ్యేతైవ.

టీ. దీపప్రభాం ప్రతి = దీపకాంతినిగూర్చి, అభిధావతా = అభిముఖముగాఁ బరుగెత్తెడువానిచేత, మణిః=రత్నము, న లభ్యతే = పొందఁబడదు. మణేః = రత్నము యొక్క, ప్రభాయాం = కాంతియందు, ధావతా = మణిబుద్ధిచే పరుగిడెడువానిచేత, మణిః=రత్నము, లభ్యేతైవ = అవశ్యము పొందఁబడును.

తా. దీపకాంతిని జూచి రత్న మని భ్రమించినవానికి రత్నము లభింపదు. రత్నప్రభం గాంచి రత్న మని పరుగిడినవానికి యత్నము చేసినచో రత్న మవశ్యముగా లభించును.

అవ. ఈవార్తికమువలనం బ్రకృతమునఁ గల్గులాభముం దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దీపప్రభామణి భ్రాంతిర్విసంవాదిభ్రమః స్మృతః,

మణిప్రభామణి భ్రాంతిః సంవాదిభ్రమ ఉచ్యతే. 6

వ్యా. భవత్వేవం వార్తికార్థః ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ—దీపప్ర భేతి. యా దీపప్రభాయాం మణి భ్రాంతిరస్తి, సా విసంవాదిభ్రమ ఇతి స్మృతా విద్వద్భిర్ణిలాభలక్షణార్థక్రియారహితత్వాత్. యా మణిప్రభాయాం మణిబుద్ధి రస్తి సా తు మణిలాభలక్షణార్థక్రియవత్త్వాత్సంవాదిభ్రమ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. దీపప్రభామణి భ్రాంతిః=దీపకాంతియందు మణి యనెడి భ్రాంతి, విసంవాది భ్రమః=విసంవాది భ్రమ యని, స్మృతః = చెప్పఁబడుచు. మణిప్రభామణి భ్రాంతిః = రత్నప్రభయందు రత్నమనెడు భ్రాంతి, సంవాదిభ్రమః = సంవాది భ్రమ యని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. దీపప్రభను జూచి రత్న మని పొరపడినవాని భ్రమజ్ఞానము 'విసంవాదిభ్రమ' యనఁబడును. విసంవాదిభ్రమ యనఁగా వ్యర్థమగు (లాభములేని) భ్రమ. రత్నప్రభను జూచి రత్న మని భ్రమించినవాని

జ్ఞానము 'సంవాదిభ్రమ' యనబడును. సంవాదిభ్రమ యనగా లాభము గల భ్రమజ్ఞానము.

అవ. ప్రత్యక్షస్థలములలో నిట్టిసంవాదిభ్రమను జూపి యనుమానస్థలములలో దానిం గనబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బాష్పం ధూమతయా బుధ్వా తత్రాంగారానుమానతః,
వహ్నిర్యదృచ్ఛయా లబ్ధ స్స సంవాదిభ్రమో మతః. 7

వ్యా. ఏవం ప్రత్యక్షవిషయే సంవాదిభ్రమం దర్శయిత్వానుమానవిషయేఽపి తం దర్శయతి—బాష్పమితి. క్వచిత్ప్రదేశే స్థితం బాష్పం ధూమవత్త్వేన నిశ్చిత్త్య తన్మూలప్రదేశే అయం ప్రదేశః అగ్నిమాన్ ధూమవత్త్వాదిత్యనుమానాయ ప్రవృత్తేన పురుషేణ దైవగత్యా యద్యగ్నిస్త్రోపలభ్యేత తదా బాష్పవిషయం ధూమజ్ఞానం సంవాదిభ్రమో మత స్సమతః.

టీ. బాష్పం=నీటియావిరిని, ధూమతయా = ధూమమునుగా, బుధ్వా = తెలిసి, తత్ర = అక్కడ, అంగారానుమానతః = అగ్నియున్నదని యూహించుటవలన, యదృచ్ఛయా=దైవికముచేత, వహ్నిః - అగ్ని, లబ్ధః = పొందబడెను. సః=అది, సంవాదిభ్రమః = సంవాదిభ్రమ యని, మతః = చెప్పబడెను.

తా. నీటియావిరిని జూచి యచట నగ్ని కల దని యొక డూహించెను. నీటియావిరిని గాంచి యది పొగ యనుకొనుట పొరబాటు యైనను దైవికంబుగా నానీటియొద్దను నిప్పు చొరకెనేని వానికిఁ గలిగిన నీటియావిరియందలి ధూమజ్ఞానము లాభకర. మగుటంజేసి యది సంవాదిభ్రమ యనబడును.

అవ. శబ్దజ్ఞానమునం దా సంవాదిభ్రమను జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గోదావర్యదకం గంగోదకం మత్వా విశుద్ధయే,
సంప్రోక్ష్య శుద్ధిమాప్నోతి స సంవాదిభ్రమో మతః. 8

వ్యా. ఆగమవిషయేఽపి తం దర్శయతి—గోదావర్యదకమితి. గోదావర్యదకస్యాఽపి విశుద్ధిహేతుత్వమాగమసిద్ధమతస్త్రోక్షణా దపి విశుద్ధి రస్త్యేవ. అథాపి గోదావర్యదకే యా గంగోదకబుద్ధి స్సా భ్రాంతిరేవ.

టీ. గోదావర్యదకం=గోదాపరియుదకము, గంగోదకం = భాగీరథీజలమునుగా, మత్వా=తలంచి, విశుద్ధయే=పరిశుద్ధికొఱకు, సంప్రోక్ష్య = ప్రోక్షణముచేసికొని, శుద్ధిం= శుద్ధిని, ఆప్నోతి = పొందుచున్నాఁడు. సః = అట్టిది, సంవాదిభ్రమః = సంవాదిభ్రమ యని, మతః = సమతము.

తా. గోదావరీజలమును భాగీరథీజలమును విడివిడిగా రెండు కలశములందు పెట్టగా గోదావర్యుదకమే గంగోదక మని పొరపడి యొకఁడు ప్రోక్షించుకొనెను. వానిజ్ఞానము సరికాకపోయినను వస్తు స్వభావముచేత అట్టియుదక ప్రభావముచేత వానికి శుద్ధి కలుగుచున్నది. ఇది సంవాదిభ్రమ మగును.

అవ. ఇంకొక యుదాహరణ మిచ్చుచున్నాఁడు;—

శ్లో. జ్వరేణాత్సన్నిపాతం భ్రాంత్యా నారాయణం స్మరన్,
మృత స్వర్గ మవాప్నోతి స సంవాదిభ్రమో మతః. 9

వ్యా. ఉదాహరణాంతరమాహ—జ్వరేణాత్స ఇతి. జ్వరేణ సన్నిపాతం ప్రాప్తః పురుష ఇదం నారాయణస్మరణం మమ స్వర్గసాధనమితి జ్ఞానమంతరేణాపి సన్నిపాత ప్రయుక్తభ్రమవశాత్సాధారణం పురుషతయా వై ద్యాదివ న్నారాయణం స్మరన్మతః స్వర్గమవాప్నోత్యేవ. ‘హర్హి రతి పాపాని దుష్టచిత్తై రపి స్మృతః అనిచ్ఛయాపి సంస్పృష్టో దహత్యేవ హి పావక’ ఇతి. ‘ఆకుశ్య పుత్ర మఘవాన్యదజామిలోఽపి నారాయణేతి మ్రియమాణ ఉవైతి ముక్తిమిత్యాదిపురాణవచనేభ్యః అత్రాపి నారాయణనామ్నః పుత్ర నామత్వజ్ఞానం భ్రాంతిరేవ.

టీ. జ్వరేణ = జ్వరముచేత, సన్నిపాతం = సన్నిపాతవ్యాధిని, అప్తః = పొందిన వాఁడై, భ్రాంత్యా = భ్రాంతిచేత, నారాయణం = విష్ణుమూర్తిని, స్మరన్ = స్మరించుచు, మృతః = మరణించినవాఁడు, స్వర్గం = స్వర్గమును, అవాప్నోతి = పొందుచున్నాఁడు. సః = అట్టిది, సంవాదిభ్రమః = సంవాదిభ్రమ యని, మతః = అభిమతము.

తా. సన్నిపాతజ్వరము వచ్చినయొకఁడు భ్రాంతిచే నజామీలుని వలె నారాయణుని స్మరించెనేని యాస్మరణ మయథార్థజ్ఞానమే యైనను వానికి స్వర్గము గల్గును. అదియును సంవాదిభ్రమయే యగును. ఇటు “హర్హి రతి పాపాని దుష్టచిత్తై రపి స్మృతః, అనిచ్ఛయాపి సంస్పృష్టో దహత్యేవ హి పావకః” “ఆకుశ్య పుత్ర మఘవాన్యదజామిలోఽపి నారాయణేతి మ్రియమాణ ఉవైతి ముక్తిమ్” (అనిచ్ఛచే స్మృశించినను అగ్నిదహించునట్లు పాపచిత్తుఁడు అనిచ్ఛచే స్మరించినను వానిపాపములను శ్రీమన్నారాయణుండు హరించును. పాపాత్ముఁడగు అజామీలుఁడు తనపుత్రుని ‘నారాయణా’ యనిపిలుచుచు మృతినొంది ముక్తుఁడాయెను). అనేడి పురాణవాక్యములవలన నారాయణనామమునకు పుత్రనామ

త్వజ్ఞానము భ్రాంతియే యగును. ఇట్టిభ్రాంతి సంవాదిభ్రమ యనఁ బడును.

అవ. తేలివనితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రత్యక్షస్యానుమానస్య తథా శాస్త్రస్య గోచరే,
ఉక్తన్యాయేన సంవాదిభ్రమా స్సంతి హి కోటిశః. 10

వ్యా. ఏవం త్రివిధసంవాదిభ్రమోదాహరణేన సిద్ధమర్థమాహ—ప్రత్యక్షస్యేతి.

టీ. ప్రత్యక్షస్య=ప్రత్యక్షమునకును, అనుమానస్య=అనుమానమునకును, తథా= ఆవిధముననే, శాస్త్రస్య=శాస్త్రమునకును, గోచరే=విషయమునందు, ఉక్తన్యాయేన = చెప్పబడినరీతిచేత, సంవాదిభ్రమాః = సంవాదిభ్రమలు, కోటిశః = కోట్లకొలది, సంతి = కలవు.

తా. ప్రత్యక్షస్థలంబునను, అనుమానస్థలంబునను, శాస్త్రవిషయంబునను నిట్టిసంవాదిభ్రమలు కోట్లకొలది గలవు.

అవ. సంవాదిభ్రమను గమనింపనిచో బాధకముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అన్యథా మృత్తికాదారుశిలాస్సృద్ధేవతాః కథమ్,
అగ్నిత్వాదిధియోషాస్యాః కథం వా యోషిదాదయః. 11

వ్యా. విపక్షే బాధప్రదర్శనేనోక్తమర్థం ద్రథయతి—అన్యథేతి. అన్యథా సరివాది భ్రమాభావే మృదాదయః ఫలసిద్ధయే దేవతాత్వేన పూజ్యా న భవేయుస్స్వతో దేవతాత్వాభావాదిత్యర్థః. బాధకాంతరమాహ — అగ్నిత్వాదితి. పంచాగ్నివిద్యా యాం “యోషా వావ గౌతమాగ్నిః పురుషో వావ గౌతమాగ్నిః పృథివీ వావ గౌతమాగ్నిః పర్జన్యో వావ గౌతమాగ్నిరసౌ వావలోకో గౌతమాగ్ని” రిత్యాది వాక్యై ర్యోషి త్పురుష పృథివీ పర్జన్యద్యులోకానా మగ్ని త్వేనోపాసనం బ్రహ్మలోకావాప్తి ఫలకం న భవేదిత్యర్థః. ఆదిపదేన మనో బ్రహ్మాత్యుపాసీత. ఆదిత్యో బ్రహ్మాత్యాదేశ ఇత్యేవ మాదయో గృహ్యంతే.

టీ. అన్యథా = అట్లుగానియెడల, మృత్తికాదారుశిలాః - మృత్తికా=మట్టియు, దారు=కొయ్యయు, శిలాః = తాయియు, దేవతాః=దేవతలు, కథం = ఎట్లుగా, స్యుః = అగును? యోషిదాదయః = స్త్రీలు మొదలగునవియు, అగ్నిత్వాదిధియా = అగ్ని మొదలగునవి యనెడిబుద్ధిచేత, కథం = ఎట్లుగా, ఉపాస్యాః = ఉపాసింపఁదగినవి?

తా. సంవాదిభ్రమమును గమనింపనియెడల మృద్ధాపశిలలను శాస్త్రప్రకారము దేవత లని భావించెడువారికి సుకృతలాభము లేక

పోవలసివచ్చును. అట్లులే పంచాగ్నివిద్యయందు స్త్రీని, పురుషుని, పృథివిని, మేఘమండలమును, ద్యులోకంబును అగ్ని యనియు, వారియవయవములను నగ్నాద్యవయవము లనియు భావించెడివారికి బ్రహ్మలోక ప్రాప్తి గలుగు నని చెప్పెడియుపనిషద్వాక్య మప్రమాణము గావలసివచ్చును. స్త్రీ మున్నగువా రెన్నటికి నగ్నాదులు గారు. కాఁబట్టి యాయుపాసకులజ్ఞానము భ్రమజ్ఞానమే యైనను దానివలన లాభము గల దని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

అవ. సంవాది భ్రమను సంక్షేపముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అయథావస్తువిజ్ఞానాత్ఫలం లభ్యత ఈప్సితం,
కాకతాళీయతస్సోఽయం సంవాది భ్రమ ఉచ్యతే. 12

వ్యా. ఇదానీం బహుభిర్గ్రంథైరుపపాదితం సంవాది భ్రమం బుద్ధిసౌకర్యాయ సంక్షేప్య దర్శయతి—అయథావ స్తితి. విహితాదవిహితాద్వా యస్తాదయథావస్తు విజ్ఞానా దీప్సితమభిలషితం ఫలం కాకతాళీయన్యాయతో దైవగత్యా లభ్యతే, సోఽయం సంవాది భ్రమ ఇత్యర్థః.

టీ. అయథావస్తువిజ్ఞానాత్ = అయథార్థజ్ఞానమువలన, కాకతాళీయతః = దైవ యోగమువలన, ఈప్సితం = కోరబడిన, ఫలం = లాభము, లభ్యతే (చేత్) = పొందబడే నేని, సోఽయం = అట్టిలాభకారి యగు భ్రమ, సంవాది భ్రమః = సంవాది భ్రమ యని, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. అయథార్థజ్ఞానముచేత దైవికముగా లాభ మబ్బే నేని యా భ్రమ సంవాది భ్రమ యనంబడును.

అవ. బ్రహ్మోపాసన మయథార్థము గదా. అది యెట్లు మోక్షఫల మొసంగును? అను శంకకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వయం భ్రమోఽపి సంవాదీ యథా సమ్యక్ఫలప్రదః,
బ్రహ్మతత్త్వోపాసనాపి తథా ముక్తిఫలప్రదా. 13

వ్యా. నను బ్రహ్మోపాసనస్వాయథావస్తువిషయస్య కథం సమ్యక్ జ్ఞానసాధ్య ముక్తిఫలప్రదత్వమిత్యాశంక్య సంవాది భ్రమవదేవేత్యాహ—స్వయం భ్రమ ఇతి.

టీ. స్వయం = తనయంతట, యథా = ఏవిధముగా, సంవాదీ = సంవాదిజ్ఞానము, భ్రమోఽపి = భ్రమయైనను, సమ్యక్ఫలప్రదః = మంచిఫలమునిచ్చుచున్నదో, తథా = ఆవిధముననే, బ్రహ్మతత్త్వోపాసనాపి = బ్రహ్మతత్త్వోపాసనయు, ముక్తిఫలప్రదా = మోక్షఫల మొసంగునది, (భవతి = అగుచున్నది).

తా. లోగడ చెప్పిన సంవాదిభ్రమలు లాభకారు లైనట్లు బ్రహ్మోపాసనయును లాభకారి యగును.

అవ. బ్రహ్మతత్త్వమును దెలిసి యుపాసింపవలెనా? తెలియకయే యుపాసింపవచ్చునా? తెలిసియున్నయెడల తెల్వి యనిన జ్ఞానమే కనుక తెల్వి యుండిన నుపాసనమేల? తెలియకయే యుపాసింపవలయు నంటివా, వస్తుజ్ఞానము లేక యుపాసించుటెట్లు ఘటించును? అనుశంకలకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వేదాంతేభ్యో బ్రహ్మతత్త్వ మఖండైకరసాత్కమ్,
పరోక్ష మవగ మ్యైతదహ మస్తీత్యుపాసతే. 14

వ్యా. నను, బ్రహ్మతత్త్వం జ్ఞాత్వోపాసనం క్రియతేఽజ్ఞాత్వావా? ఆద్యే ఉపాసనావైయర్థ్యం మోక్షసాధనస్య జ్ఞానస్యైవ విద్యమానత్వాత్. ద్వితీయే విషయాపరిజ్ఞానాదుపాసన మేవ న ఘటత ఇత్యాశంక్యాహ—వేదాంతేభ్య ఇతి. అయ మభిప్రాయః—బ్రహ్మతైకత్వాపరోక్షజ్ఞానస్య మోక్షసాధనస్యానుత్పన్నత్వానోపాసనా వైయర్థ్యం శాస్త్రాత్పరోక్షతయావగతత్వాద్బ్రహ్మణ ఉపాసనావిషయత్వమితి.

టీ. వేదాంతేభ్యః = ఉపనిషత్తులవలన, అఖండైకరసాత్కమ్-అఖండ=భిన్నము కాని, ఏకరసాత్కమ్ = ఏకవిధమగు, బ్రహ్మతత్త్వం = బ్రహ్మతత్త్వమును, పరోక్షం= పరోక్షమునుగా, అవగమ్య = తెలిసికొని, ఏతత్ = ఇది, ఆహమస్తీతి = నేనే యని, ఉపాసతే = ఉపాసించుచున్నారు.

తా. వేదాంతమువలన నఖండైకరసాత్కకం బగు బ్రహ్మ మొకటి గల దని పరోక్షంబుగా గ్రహించి, అపరోక్షజ్ఞానమునకై నేనే బ్రహ్మమనని యుపాసించును. పరోక్షజ్ఞానము గలదు గనుక నుపాసించుట కభ్యంతరము లేదు, అపరోక్షజ్ఞానము గలుగమింజేసి యుపాసన యవసరము.

అవ. పరోక్షజ్ఞాన మన నెట్టిదియో యెఱింగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రత్యగ్వ్యక్తిమనుల్లిఖ్య శాస్త్రా ద్విష్ణోద్విమూర్తివత్,
అస్తి బ్రహ్మేతి సామాన్యజ్ఞాన మత్ర పరోక్షధీః. 15

వ్యా. ఉపాస్య బ్రహ్మతత్త్వగోచరస్య పరోక్షజ్ఞానస్య కిం రూపమిత్యాశంకా యామాహ—ప్రత్యగితి. ప్రత్యగ్వ్యక్తిం బుద్ధ్యాదిసాక్షిణమానందాత్మాన మనుల్లిఖ్యావిషయీకృత్య శాస్త్రా త్ప్రత్యజ్ఞానాదివాక్యజాతాద్బ్రహ్మస్తీత్యేవం సామాన్యాకారేణ జాయమానం జ్ఞానం అత్రాస్యాముపాసనాయాం పరోక్షధీః పరోక్షజ్ఞానం.

వవక్షీతమిత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః—విష్ణ్వాదీతి. విష్ణ్వాదిమూర్తిప్రతిపాదకశాస్త్ర జన్యజ్ఞానవదిత్యర్థః.

టీ. ప్రత్యగ్వ్యక్తిం = బుద్ధ్యాదులకు సాక్షి యగు ప్రత్యగాత్మను, అనుల్లిఖ్య = విషయముచేసికొనక, శాస్త్రాత్ = శాస్త్రమువలన, విష్ణ్వాదిమూర్తివత్ = విష్ణ్వాది మూర్తులవలె, బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మము. అస్తీతి = కలదని, సామాన్యజ్ఞానం = సామాన్య జ్ఞానము, అత్ర = ఇక్కడ, పరోక్షజ్ఞాన = పరోక్షజ్ఞాన మని, ఉచ్యతే = చెప్పబడు చున్నది.

తా. తానే బ్రహ్మమైయుండియు, ఆసంగతి స్ఫురింపక బ్రహ్మ మెక్కడనో గల దనుకొనెడి సామాన్యజ్ఞానము విష్ణ్వాదిమూర్తి జ్ఞానమువలె పరోక్షజ్ఞాన మనబడును.

అవ. విష్ణ్వాదిమూర్తిజ్ఞానము ఎట్లు పరోక్ష మగును? అని యడుగఁగాఁ జెప్పా చున్నాఁడు:—

శ్లో. చతుర్భుజాద్యవగతావపి మూర్తిమనుల్లిఖిన్, అక్షైః పరోక్షజ్ఞాన్యేవ న తదా విష్ణుమీక్షతే. 16

వ్యా. నను శాస్త్రే విష్ణ్వాదిమూర్తేశ్చతుర్భుజత్వాదివిశేషప్రతీతేః తత్ జ్ఞాన స్యాపి కుతః పరోక్షత్వమిత్యాశంక్యాహ—చతుర్భుజాదీతి. శాస్త్రేణ చతుర్భుజ త్వాదివిశేషప్రతీతావపి చతురాదిభి ర్విష్ణ్వాదిమూర్తిమవిషయాకుర్వన్ పుగుషః పరోక్ష జ్ఞాన్యేవ. తత్రోపపత్తి మాహ—న తదేతి. తదోపాసనాకాలే విష్ణు ముపాస్యం నేక్షతే నేంద్రియైర్విషయాకరోతీత్యర్థః.

టీ. చతుర్భుజాద్యవగతావపి=నాలుగుభుజంబులు గలవాఁ డని యీమొదలగు నవి తెలిసినప్పటికిని, అక్షైః = ఇంద్రియంబులచేత, మూర్తిం = స్వరూపమును, అను ల్లిఖిన్ = గోచరింపఁజేసికొననివాఁడై, పరోక్షజ్ఞాన్యేవ=పరోక్షజ్ఞానియే, (భవతి=అగు చున్నాఁడు). తదా=అప్పుడు, విష్ణుం=శ్రీమహావిష్ణువును, నేక్షతే=కనుఁగొనలేఁడు.

తా. విష్ణ్వాదిమూర్తి ప్రతిపాదకశాస్త్రముచే విష్ణ్వాదిమూర్తుల యొక్క చతుర్భుజత్వాదివిశేషాకారము తెలియుఁబడినను, చతురందిం లచే విష్ణ్వాదిమూర్తులను జూడనివాఁ డగుచు పురుషుఁడు పరోక్షజ్ఞాని యే యగును. అనఁగా ప్రత్యక్షముగఁ జూడకపోయినను శాస్త్రజన్య జ్ఞానముచే దెలియుట పరోక్షజ్ఞాన మగును.

అవ. ఆవిష్ణుజ్ఞానము విష్ణువును గనఁబఱచనంతమాత్రమున భ్రమము కా దని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరోక్షత్వాపరాధేన భవేన్నాతత్త్వవేదనమ్,
ప్రమాణేనైవ శాస్త్రేణ సత్యమూర్త్యైర్విభాసనాత్.

17

వ్యా. నను విష్ణ్వాదిగోచరస్య జ్ఞానస్య వ్యక్త్యుల్లేఖయితృత్వాభావా ద్భ్రమత్వ మిత్యాశంక్య ప్రమాణేన జనితత్వాన్న భ్రమత్వమిత్యాహ—పరోక్షత్వేతి. పరోక్ష జ్ఞానత్వం భ్రాంతిజ్ఞానత్వే కారణం న భవతి. కింతు విషయాసత్యత్వం ఇహ తు ప్రమాణ భూతేన శాస్త్రేణైవ యథార్థభూతాయా విష్ణ్వాదిమూర్త్యైర్విభాసనాన్న భ్రమత్వ మిత్యర్థః.

టీ. పరోక్షత్వాపరాధేన=పరోక్షత్వముయొక్క లోపముచేత, అతత్త్వవేదనం= అయథార్థజ్ఞానము, న భవేత్ = కాదు. ప్రమాణేన = ప్రమాణ మగు, శాస్త్రేణైవ = శాస్త్రముచేతనే, సత్యమూర్త్యైః = నిజమైనయాకారముయొక్క, విభాసనాత్ = గోచరించుటవలన (అయథార్థభావము కా దనుట).

తా. గురూపదేశమువలన నుప్పుడు విష్ణువు కన్నుల కగపడనంత మాత్రముచేత నాజ్ఞానము భ్రమ మనఁ జెల్లదు. శాస్త్రమే యిట్టిమూర్తి గల దని చెప్పినది. శాస్త్రసిద్ధం బగు రూపమును గోచరింపఁ జేసెడిజ్ఞానమ యథార్థ మె ట్లగును? కా దని భావము.

అవ. నేను సచ్చిదానందరూపబ్రహ్మమ ననుజ్ఞానము సచ్చిదానందరూపమును గ్రహించి కదా కలుగును. ఇది పరోక్షమేల కావలయు ననుశంకకు సమాధానము:—

శ్లో. సచ్చిదానందరూపస్య శాస్త్రాద్భానేఽప్యనుల్లిఖిత్,
ప్రత్యంచం సాక్షిణం తత్తు బ్రహ్మ సాక్షాన్న వీక్షతే.

18

వ్యా. నను సచ్చిదానందవ్యక్త్యుల్లేఖనో బ్రహ్మతత్త్వజ్ఞానస్య శాస్త్రజన్యస్యాపి తుతః పరోక్షతేత్యాశంక్యాపరోక్షత్వప్రయోజకప్రత్యక్షోల్లేఖాభావాదిత్యాహ— సచ్చిదానందేతి. 'సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ నిత్యశుద్ధో బుద్ధస్సత్యో ముక్తో నిరం జనస్సద్ధీదం సర్వం సత్సదితి చిద్ధీదం సర్వం ప్రకాశతే' ఇత్యాదిశాస్త్రాత్సచ్చిదానంద రూపస్య బ్రహ్మణో భానేఽపి ప్రత్యం చం సాక్షిణమనుల్లిఖిత్ తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్య గాత్తరూపత్వమజానాన స్తద్బ్రహ్మసాక్షాన్న వీక్షతే నైవ పశ్యతి.

టీ. సచ్చిదానందరూపస్య = సచ్చిదానందస్వరూపమునకు, శాస్త్రాత్ = శాస్త్రము వలన, భానేఽపి = భానము (ప్రతీతి) గలిగినను, ప్రత్యంచం = సర్వాంతరుఁడగు, సాక్షిణం=సాక్షిని, అనుల్లిఖిత్ = విషయముచేసికొననివాఁడగుచు, తద్బ్రహ్మ=ఆ బ్రహ్మ మును, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షముగా, న తు వీక్షతే = చూడనేలేడు.

తా. నేను సచ్చిదానందస్వరూపమగు బ్రహ్మము నని శాస్త్రమును నమ్మి భావించునప్పుడు తన కాసంగతి నమ్మికచేతనే గ్రహింపఁబడినది గాని యట్టి యనుభవ మప్పుడు తనకు లేదు.

అవ. ఈపరోక్షజ్ఞానము యథార్థజ్ఞాన మెట్లగు ననినఁ జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. శాస్త్రోక్తేనైవ సూర్యేణ సచ్చిదానందనిశ్చయాత్,

పరోక్షమపి తద్ జ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానం న తు భ్రమః. 19

వ్యా. కథం తర్హి తథావిధబ్రహ్మగోచరస్య జ్ఞానస్య తత్త్వజ్ఞానత్వ మిత్యా శంక్యాగమ ప్రమాణజన్యత్వాదిత్యాహ—శాస్త్రేతి. తత్ జ్ఞానం పరోక్షమపి శాస్త్రోక్తేనైవ ప్రకారేణ బ్రహ్మణః సచ్చిదానందరూపనిశ్చయకత్వాత్సమ్యక్ జ్ఞానమేవ న భ్రమ ఇత్యర్థః.

టీ. శాస్త్రోక్తేన = శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడిన, సూర్యేణైవ = మార్గముచేతనే, సచ్చిదానందనిశ్చయాత్ = సచ్చిదానందస్వరూపనిశ్చయమువలన, తత్ జ్ఞానం = ఆజ్ఞానము, పరోక్షమపి = పరోక్షమైనను, భ్రమః = భ్రమ, న తు = కాదు.

తా. నేను సచ్చిదానందస్వరూపమగు బ్రహ్మ మనిన శాస్త్రములముగనే గ్రహించెను గాన నది స్వానుభవము లేమింజేసి పరోక్షమైనను భ్రమ కాఁజాలదు.

అవ. బ్రహ్మము ప్రత్యగ్రూప మని మహావాక్యములందు వర్ణింపఁబడినది. కనుక ఆమహావాక్యములవలనఁ గలిగినజ్ఞాన మపరోక్షజ్ఞాన మని యేల యనఁగూడదు అను ప్రశ్నమునకు సమాధానము:—

శ్లో. బ్రహ్మ యద్యపి శాస్త్రేషు ప్రత్యక్షేనైవ వర్ణితమ్,

మహావాక్యై స్తథాప్యేత ద్దురోబ్ధ మవిచారిణః. 20

వ్యా. నను సత్యజ్ఞానాదివాక్యైర్బ్రహ్మణస్సచ్చిదానందరూపత్వమివ తత్త్వ మస్మాదివాక్యైః ప్రత్యగ్రూపత్వమపి తస్య బోధ్యత ఏవ. అతశ్శాస్త్రజన్యస్యాపి జ్ఞానస్య ప్రత్యగ్వక్తుల్లేఖత్వాదపరోక్షత్వమేవేత్యాశంక్యాహ—బ్రహ్మేతి. యద్యపి వేదాంతేషు మహావాక్యైర్బ్రహ్మప్రత్యగాత్ త్వేనైవోపదిష్టం తథాప్యేతత్ప్రత్యగ్రూపత్వం అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తత్త్వంపదార్థవివేకశూన్యస్య దురోబ్ధం బోద్ధమశక్య మతః కేవలా ద్వాక్యాన్నాపరోక్షజ్ఞానముత్పద్యత ఇత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మ = బ్రహ్మము, యద్యపి = విచారింపఁగా, శాస్త్రేషు = శాస్త్రములయందు, ప్రత్యక్షేనైవ = ప్రత్యగ్రూపముగనే, మహావాక్యైః = తత్త్వమస్మాదిమహావాక్యముల

ధ్యానదీప ప్రకరణము

చేత, వర్ణితం = వర్ణింపబడినది. తథాపి = అలాగైనను, అవిచారిణః = విచారింపని వానికి, ఏతత్ = ఇది, దురోభధం = తెలియశక్యముకాదు.

తా. మహావాక్యములయందు ప్రత్యగాత్మయే బ్రహ్మమని చెప్పబడినది. అయినను విచారముచేయనివాని కీయర్థ మపరోక్షముగఁ దెలియ శక్యముకాదు.

ఆవ. చెప్పటకు మహావాక్యము లుండెను, వాస్తవముగా జీవబ్రహ్మముల వ్యత్యముండెను. విచారముతోఁ బని యేమి? అను శంకకు సమాధానము:—

శ్లో. దేహాద్యాత్మత్వవిభ్రాంతౌ జాగ్రత్యాం న హతాత్మమాగా, బ్రహ్మత్వేన విజ్ఞాతుం క్షమతే మందధీత్వతః. 21

వ్యా. నను సమ్యక్ జ్ఞానస్య ప్రమాణవస్తుపరతతంత్రత్వాత్ప్రమాణావ్యత తత్త్వ మస్యాదిరూపవాక్యస్య సద్భావాద్వస్తునశ్చ బ్రహ్మత్వైక్యలక్షణస్య నిష్కలీక త్యాత్మతో విచారమంతరేణ దురోభధత్వమిత్యాశంక్యాహ—దేహాదిని. బ్రహ్మత్వ కత్వాపరోక్ష జ్ఞానవిరోధినో దేహేంద్రియాదిష్వాత్మత్వభ్రమస్య విచారనిష్కర్షిత సద్భావాత్తన్ని వృత్తయే చ విచారోఽపేక్ష్యత ఇత్యర్థః.

టీ. దేహాద్యాత్మత్వవిభ్రాంతౌ = శరీరమే యాత్మయనెడి విభ్రమము. జాగ్ర త్యాం=ప్రకాశించుచుండఁగా, హతాత్ =బలాత్కారముగాను, ప్రమాణోపమానము బ్రహ్మ=బ్రహ్మమును, ఆత్మత్వేన=ఆత్మస్వరూపత్వముగ, విజ్ఞాతుం=తెలిసికొనుటగాను, మందధీ త్వతః=మందబుద్ధిగలవాడగుటవలన, న క్షమతే=సమర్థుఁడు కాఁడు.

తా. దేహమే యాత్మ యనుజ్ఞాన ముండుటం జేసి యాత్మభ్రమము బోఁగొట్టఁదగినవిచారము లేనిదే మహావాక్యము బ్రహ్మమని జ్ఞానముం గలుగఁ జేయఁజాలదు.

ఆవ. దేహాత్మభ్రమ యుండుటంజేసి పరోక్షజ్ఞానము గుండ సాధింపని రాదా యని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మమాత్రం సువిజ్ఞేయం శ్రద్ధాభోగ్యాస్త్రనర్కనః, అపరోక్షదైవ్యతబుద్ధిః పరోక్షాదైవ్యతబుద్ధ్యను. 22

వ్యా. నను తర్హి దేహేంద్రియాదిగోచరస్య దైవ్యభ్రమస్య సద్భావ దద్వితీయ బ్రహ్మగోచరం పరోక్షజ్ఞానమపి నోదీయాదిత్యాశంక్యావలక్షణైక్యమై మస్య పరోక్షా దైవ్యజ్ఞానావిరోధిత్యాచ్ఛ్రద్ధావతః పుంస శ్శాస్త్రా త్పరక్షజ్ఞానము

సముత్పద్యత ఏవేత్యాహ—బ్రహ్మామాత్ర మితి. అపరోక్ష ద్వైతబుద్ధిర్మతః పరోక్షా ద్వైతబుద్ధ్యనుత్ ఆతో బ్రహ్మామాత్రం సువిజ్ఞేయ మితి యోజనా.

టీ. శ్రద్ధాళోః = శ్రద్ధకలిగినటువంటి, శాస్త్రదర్శినః = శాస్త్రజ్ఞునకు, బ్రహ్మా మాత్రం = బ్రహ్మమొక్కటియే, సువిజ్ఞేయం = బాగుగాఁ దెలియఁదగినది. అపరోక్ష ద్వైతబుద్ధిః=ప్రత్యక్షమగు ద్వైతజ్ఞానము, పరోక్షాద్వైతబుద్ధ్యనుత్ = పరోక్షమగు నద్వైతజ్ఞానమును బాధింపఁ జాలదు.

తా. శాస్త్రవిశ్వాసము గలవాఁడు బ్రహ్మ మొకటి గల దని గ్రహింపవచ్చును. ప్రత్యక్ష మగు దేహత్రజ్ఞానము పరోక్ష మగు బ్రహ్మ జ్ఞానమును బ్రతిబంధింపఁజాలదు.

అవ. ఈ యర్థమునందు దృష్టాంతమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అపరోక్షశిలాబుద్ధిర్న పరోక్షేశతాం నుదేత్,

ప్రతిమాదిషు విష్ణుత్వే కో వా విప్రతిపద్యతే.

23

వ్యా. అపరోక్ష భ్రమస్య పరోక్షసమ్యక్ జ్ఞానావిరోధిత్వే దృష్టాంతమాహ— అపరోక్షేతి. విరోధాభావమేవోదాహృత్య దర్శయతి ప్రతిమాదిష్వితి.

టీ. అపరోక్షశిలాబుద్ధిః = ప్రత్యక్షమగుశిలాజ్ఞానము, పరోక్షేశతాం=పరోక్ష మగు నీశ్వరత్వమును, న నుదేత్=పోఁగొట్టదు. ప్రతిమాదిషు = ప్రతిమలు మొదలగు వానియందు, విష్ణుత్వే = విష్ణుభావననుగుఱించి, కోవా = ఎవ్వఁడు, విప్రతిపద్యతే = కలహించుచున్నాఁడు?

తా. శిల యని ప్రత్యక్షముగాఁ గనుపడినను అది విష్ణ్వాది దేవత యనుటలో నెవ్వరికిని వివాదము లేదు.

అవ. కొంద టీయర్థమునందు వివరించుచున్నారే యని యడుగఁగాఁ జెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. అశ్రద్ధాలో రవిశ్వాసో నోదాహరణమర్హతి,

శ్రద్ధాలోరేవ సర్వత్ర వైదికే ష్విధికారతః.

24

వ్యా. కేచన విప్రతిపద్యమానా ఉపలభ్యంత ఇత్యాశంక్యాహ—అశ్రద్ధాలో రితి. సర్వేషు వేదోక్తానుష్ఠానేషు శ్రద్ధాలోరేవ శ్రద్ధావత ఏవాధికారిత్యాదిత్యర్థః.

టీ. అశ్రద్ధాళోః = గురువేదాంతవాక్యములయందు నమ్మకములేనివానియొక్క, అవిశ్వాసః = విశ్వాసాభావము, ఉదాహరణం = దృష్టాంతమునుగూర్చి, నార్హతి =

తగదు. సర్వత్ర = అంతట, వైదికేషు = వైదికకృత్యములయందు, అధికారతః = శ్రద్ధ గలవారే యధికారు లగుటవలన. అని పూర్వార్థముతో నన్వయము.

తా. శ్రద్ధ లేనివానియవిశ్వాసము దృష్టాంతార్థము కాదు. వైదికకర్తములయందు శ్రద్ధాభువే యధికారి యగును.

అవ. ఇట్లన్నంబున పరోక్షజ్ఞానమున కేమి లాభము గల్గిన దనిన, లోకానుభవ ముచే దృఢపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సకృదాప్తోపదేశేన పరోక్షజ్ఞానముస్ఫువేత్,
విష్ణుమూర్త్యుపదేశో హి న మీమాంసామపేక్షతే. 25

వ్యా. ఏతావతా పరోక్షజ్ఞానే కిమాయాతమిత్యత ఆహ—సకృదాప్తేతి. ఉక్తమర్థం లోకానుభవేన ద్రఢయతి—విష్ణుమూర్తీతి.

టీ. సకృత్ = ఒక్కమాటు, ఆప్తోపదేశేన = ఆప్తునియొక్క యుపదేశముచేత, పరోక్షజ్ఞానం = పరోక్షజ్ఞానము, ఉద్భవేత్ = పుట్టును. విష్ణుమూర్త్యుపదేశః = విష్ణుమూర్తి యొక్క యుపదేశము, మీమాంసాం = చర్చించుటను, నాపేక్షతే = అపేక్షింపదు.

తా. ఆప్తుఁ డొక్కమాటు చెప్పినందువలనఁ బరోక్షజ్ఞాన మొద లును. ప్రతిమ మొదలగువానిని దేవుఁ డని యనుటకు విచార మక్కఱ లేదు.

అవ. అటులైనయెడల కర్తయును నుపాసనంబును పూర్వోత్తరమీమాంసా శాస్త్రములయందేల విచారింపఁబడుచున్నవి అనినం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. కర్తోపాస్తీ విచార్యేతే అనుష్ఠేయానినిర్ణయాత్,
బహుశాఖావిప్రకీర్ణం నిర్ణేతుం కః ప్రభుర్నరః. 26

వ్యా. నను తర్హి శాస్త్రేషు కుతో విచారాః క్రియంత ఇత్యాశంక్యానుష్ఠే యయోః కర్తోపాసనయోస్సందేహసంభవా త్తన్నిర్ణయాయ విచారాః క్రియంత ఇత్యాహ—కర్తోపాస్తీ ఇతి. సందేహసంభవమేవోపపాదయతి—బహుశాఖేతి. అనే కాసు శాఖాసు తత్ర తత్ర చోదితం కర్త ఉపాసనం వా ఏకత్ర సమాహృత్య నిర్ణేతు మస్తదాదిర్నరః కః ప్రభుస్సమర్థః? న కోఽపీత్యర్థః.

టీ. అనుష్ఠేయానినిర్ణయాత్ - అనుష్ఠేయ = ఆచరింపఁదగినదానియొక్క, అని నిర్ణయాత్ = నిర్ణయము లేకపోవుటవలన, కర్తోపాస్తీ = కర్తయును ఉపాసనయు, విచార్యేతే = విచారింపఁ బడుచున్నవి. బహుశాఖావిప్రకీర్ణం - బహు = అనేకములైన, శాఖా = వేదశాఖలయందు, విప్రకీర్ణే = విడివిడిగాఁ జెప్పఁబడిన కర్తోపాసనలను,

నిర్ణేతుం = నిర్ణయించుటకు, కః నరః=వీమనుజుఁడు, ప్రభుః = సమర్థుఁడు? (ఎవ్వఁ డును సమర్థుఁడు కాఁ డనుట.)

తా. అనేకవేదశాఖలయందు సంకీర్ణముగాఁ జెప్పబడినకర్తను ఉపాసనను శాస్త్రకారులు నిర్ణయింపనిచో, ననుష్ఠానమే సంభవింపక పోవును. కావున వా రట్లు నిర్ణయించిరి.

ఆవ. అట్లేని సామాన్యులకు కర్తోపాసనానుష్ఠానమే ఘటింప దని శఙ్కించి చెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. నిర్ణీతోఽర్థః కల్పసూత్రైర్గ్రథితస్తావతాస్తికః,

విచారేణ వినా కర్త శక్తోఽనుష్ఠాతుమంజసా.

27

వ్యా. తను తర్హ్యననుష్ఠేయత్వమేవ కర్తోపాసనయోః ప్రాప్తమిత్యాశంక్యా హా—నిర్ణీత ఇతి. జైమిన్యాదిభిః పూర్వాచార్యైర్నిశ్చితోఽర్థః అనుష్ఠానప్రకారః కల్పసూత్రస్సంగ్రహీతోఽస్తి. తావతా తైర్గ్రథితత్వేనైవ తేషు విశ్వాసవాన్పురుషః విచారం వినాపి కర్త సమ్యగనుష్ఠాం శక్నోత్యేవ.

టీ. నిర్ణీతః=మీమాంసాదిశాస్త్రములచేత నిర్ణయింపబడిన, అర్థః=అర్థము, కల్ప సూత్రైః = ఆశ్వలాయనాపస్తంబాదికల్పసూత్రములచేత, గ్రథితః = కూర్పబడినది, తావతా = అంతతో, ఆస్తికః = విశ్వాసముకలవాఁడు, విచారేణ వినా = విమర్శింపక, అంజసా=యథార్థముగా, కర్త=కర్తను, అనుష్ఠాతుం=చేయుటకొఱకు, శక్తః=సమర్థుఁడు (అగుచున్నాఁడు.)

తా. శాస్త్రకారులు నిర్ణయించిన యర్థమును కల్పసూత్రకారులు వానిని సంగ్రహించి యనుష్ఠానోపయోగముగా గ్రంథంబుల రచించి యున్నారు. వాని ననుసరించి ఆస్తికోత్తములు మీమాంసా పాండి త్యము లేకపోయినను కర్తల నాచరింపవచ్చును.

ఆవ. ఇటులే యుపాసనల నాచరింపవచ్చునని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపాస్తీనా మనుష్ఠాన మార్షగ్రంథేషు వర్ణితమ్,

విచారాక్షమమర్త్యాశ్చ తచ్చుత్వోపాసతే గురోః.

28

వ్యా. నను, తత్తోపాసనావిచారాభావాత్తదనుష్ఠానం న సంభవేదిత్యాశం క్యాహ—ఉపాస్తీనామితి. ఆర్షగ్రంథేషు బ్రాహ్మవాసిష్ఠాదిమంత్రకల్పేషు ఉపాసనా ప్రకారో వర్ణితస్తతో విచారాసమర్థా మనుష్యాః కల్పేషాక్తం తదుపాసనం గురు ముఖాదవగత్యానుతిష్ఠంతీతి భావః.

టీ. ఉపాస్తీనాం = ఉపాసనలయొక్క, అనుష్ఠానం = ఆచరించుట, ఆర్ష గ్రంథేషు=ఋషి ప్రోక్తములగు గ్రంథములయందు, వర్ణితం = వర్ణింపబడినది. విచారాక్షమమర్త్యాశ్చ = విచారమునందు సమర్థులుగాని మనుజులు, తత్ =దానిని, గురోః= గురువువలన, శ్రుత్వా=విని, ఉపాసతే=ఉపాసించుచున్నారు.

తా. బ్రాహ్మవాసిష్ఠాదికల్పగ్రంథములయం దుపాసనలను జేయు ప్రకారము వర్ణింపబడెను. శాస్త్రజ్ఞానము లేనివారు గురుముఖముగా నాయంశములను గ్రహించి యుపాసనములను జేయుదురు.

అవ. అట్లేని పూర్వికులు వేదవిచార మేల చేసి రసినం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వేదవాక్యాని నిర్ణేతుమిచ్ఛన్ మిమాంసతాం జనః,

ఆప్తోపదేశమాత్రేణ హ్యనుష్ఠానం హి సంభవేత్ .

29

వ్యా. నను తర్హి దానీంతనైరపి గ్రంథకర్తృభిర్వేదవాక్యవిచారః కుతః క్రియత ఇత్యాశంక్య స్వస్వబుద్ధిపరితోషాయైవ క్రియతే నానుష్ఠానసిద్ధయ ఇత్యాహ—వేదేతి.

టీ. వేదవాక్యాని=వేదవాక్యములను, నిర్ణేతుం=నిర్ణయించుటకొఱకు, ఇచ్ఛన్= ఇచ్ఛించిన, జనః = జనము, మిమాంసతాం = విచారముచేయుఁగాక. ఆప్తోపదేశ మాత్రేణ = యథార్థముచెప్పెడివారియొక్క మాటమాత్రముచేతనే, అనుష్ఠానం=ఆచరణము, సంభవేద్ధి = సంభవించును గదా.

తా. తాను స్వయముగా వేదవాక్యంబుల విచారింపఁదలఁచిన వానికొఱకు మిమాంసాశాస్త్రములు రచింపఁబడినవి. అనుష్ఠానము నకుఁ గల్పసూత్రంబులును గురూపదేశంబును చాలును.

అవ. బ్రహ్మసాక్షాత్కారము అట్టిది కాదని వక్కాణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మసాక్షాత్కృతి స్త్వేవం విచారేణ వినా నృణాం,

ఆప్తోపదేశమాత్రేణ న సంభవతి కుత్రచిత్ .

30

వ్యా. నను బ్రహ్మోపాసనవద్బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్యాప్యపదేశమాత్రాదేవ సిద్ధిః కిం న స్యా దిత్యాశంక్యాహ—బ్రహ్మేతి. ఆప్తోపదేశమాత్రేణోపాసనానుష్ఠానోపయోగిపరోక్షజ్ఞానముత్పద్యతే. అపరోక్షజ్ఞానం తు విచారమంతరేణ న జాయత ఇత్యుక్తం.

టీ. బ్రహ్మసాక్షాత్కృతిస్తు = బ్రహ్మసాక్షాత్కారమైతే, ఏవం = ఈవిధముగా, విచారేణ వినా = విచారము లేక, ఆప్తోపదేశమాత్రేణ = ఆప్తులు చెప్పటచేతనే, కుత్రచిత్ =ఎక్కడను, న సంభవతి = సంభవింపదు.

వేదాంత—45

తా. తాను శ్రవణమననములఁ జేయనిది గురువులు చెప్పినంత మాత్రమున బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలుగదు గాన బ్రహ్మవిచార మావశ్యకముగఁ జేయఁదగినది.

అవ. అందులకుఁ గారణముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరోక్షజ్ఞానమశ్రద్ధా ప్రతిబధ్నాతి నేతరత్,
అవిచారోఽపరోక్షస్య జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకః.

31

వ్యా. తత్ర కారణమాహ—పరోక్షేతి. యతోఽవిశ్వాస ఏవ పరోక్షజ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతి. నావిచారోఽతస్తన్నివృత్తౌ సకృదుపదేశాదేవ పరోక్ష జ్ఞానజన్మోప పద్యతే. అవిచారప్రతిబంధస్యాపరోక్షజ్ఞానస్య తు విచారద్వారా తన్నివృత్తి మంతరేణోత్పత్తిర్న సంభవతి. ఆతో విచారః కర్తవ్య ఇతి భావః.

టీ. అశ్రద్ధా = అవిశ్వాసము, పరోక్షజ్ఞానం = ప్రత్యక్షముగాని జ్ఞానమును, ప్రతిబధ్నాతి=ఆరిగట్టుచున్నది. ఇతరత్ = మఱియొకటి, న=కాదు. అవిచారః=విచారము లేకపోవుట, అపరోక్షస్య = ప్రత్యక్షరూపమగు, జ్ఞానస్య = జ్ఞానమునకు, ప్రతిబంధకః = ప్రతిబంధించునది (అగును),

తా. అవిశ్వాసము పరోక్షజ్ఞానమును జెలుచును. అవిచారము అపరోక్షజ్ఞానముం గలుగ నీయదు.

అవ. ఎంతవఱకు విచారింపవలయునో అట్టియవధిని జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విచార్యాప్యోపరోక్ష్యేణ బ్రహ్మత్తానం న వేత్తి చేత్,
ఆపరోక్ష్యోవసానత్వా ద్భూయో భూయో విచారయేత్.

32

వ్యా. నను విచారే కృతేఽపి యదాఽపరోక్షజ్ఞానం జాయతే. తదా కిం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ—విచార్యాపీతి. తత్త్వంపదార్థా సమ్యగ్విచార్యాపి వాక్యార్థం బ్రహ్మైకత్వమపరోక్షతయా న జానాతీతి చేత్తదాపి పునః పునర్విచార ఏవ కర్తవ్యః. ఆపరోక్షజ్ఞానహేతో రన్యస్యాభావాదితి భావః.

టీ. విచార్యాపి = విచారించియా, ఆపరోక్ష్యేణ = ప్రత్యక్షముగా, బ్రహ్మత్తానం=బ్రహ్మరూపమగు ప్రత్యగ్తను, న వేత్తి చేత్=ఎఱుంగఁడేని, ఆపరోక్ష్యోవసానత్వాత్=అపరోక్షజ్ఞానమే యవధిగాఁ గల దగుటవలన, భూయోభూయః=మాటి మాటికి, విచారయేత్ = విచారింపవలయును.

తా. ఒకమాఱు విచారించినయెడల బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలుగనిచో విసుగుచెందక సాక్షాత్కారము గలుగువఱకు పలుమాఱు విచారము చేయవలయును.

అవ. ఈజన్తముననే సాక్షాత్కారము గలుగకుండనేని విచారము వ్యర్థమగునే యని శంకింపఁగా సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. విచారయన్నామరణం నైవాత్మానం లభేత చేత్,
జన్తాంతరే లభేతైవ ప్రతిబంధక్షయే సతి.

33

వ్యా. నను భూయో భూయో విచారేణాపీహ సాక్షాత్కారానుదయే సతి విచారో వ్యర్థస్సాన్వదిత్యాశంక్యాహ—విచారయన్నితి.

టీ. ఆమరణం = మరణపర్యంతము, విచారయన్ = విచారముచేయుచున్నను బ్రహ్మాత్మానం = బ్రహ్మస్వరూప మగు ప్రత్యగాత్మను, న లభేత చేత్ = పొందకుండనేని, ప్రతిబంధక్షయే సతి = ప్రతిబంధము నశింపగా, జన్తాంతరే = ఇంకొకజన్తమున, లభేతైవ = లభించియే తీఱును.

తా. యావజ్జీవము విచారించినను బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలుగ దేని నిరాశం జెందఁగూడదు. ప్రతిబంధము తొలగఁగానే జన్తాంతరము నందు బ్రహ్మసాక్షాత్కారము శాస్త్రస్రామాణ్యముచేత తప్పక కలుగును.

అవ. చెప్పినయర్థమున సూత్రమును, శ్రుతిని, యుక్తిని శ్లోకద్వయముచేఁ గనఁ బఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇహ వాముత్ర వా విద్యేత్యేవం సూత్రకృతోదితమ్,
శృణ్వంతోఽప్యత్ర బహవో యన్న విద్యురితి శ్రుతిః.

34

వ్యా. నన్విదం కుతోఽవగతమిత్యాశంక్య బ్రహ్మసూత్రకృతా వ్యాసేన “ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనా” దిత్వస్తిన్ సూత్రేఽభిధానాదిత్యాహ— ఇహవాముత్రేతి. సతి ప్రతిబంధే ఇహ జన్తని జ్ఞానానుత్పత్తౌ శ్రుతిం దర్శయతి— శృణ్వంత ఇతి.

టీ. ఇహ = ఈలోకమందుఁగాని, అముత్ర = జన్తాంతరమునందుఁగాని, విద్యా = బ్రహ్మసాక్షాత్కారము, భవతి = కలుగుచున్నది. ఇత్యేవం = ఈవిధముగా, సూత్రకృతా = సూత్రకారునిచేత, ఉదితం = చెప్పబడినది. శృణ్వంతోఽపి = శ్రవణ మొనర్చినవారు లును, అత్ర = ఈలోకమునందు, బహవః = అనేకులు, యత్ = ఏ హేతువువలన, న విద్యుః = అత్త నెఱుంగరో, ఇతి = ఈవిధముగా, శ్రుతిః = వేదవాక్యము, అస్తి = కలదు.

తా. విచారపరునకు నీజన్తయందే సాక్షాత్కారము గల్గును. లేదా జన్తాంతరమునందుఁ గల్గును. అని “ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతి

బంధే తద్దర్శనాత్” అను సూత్రమును సూత్రకారులు చెప్పిరి. శ్రవణముచేసినను ప్రతిబంధ ముండినచో నీజన్మమున సాక్షాత్కారము గలుగ దని వేదవాక్యము చెప్పినది.

అవ. ఈ జన్మమందు శ్రవణాదికమును జేసినవానికి జన్మాంతరమందు అపరోక్షజ్ఞానము కలుగు ననెడి విషయమై “గర్భేనుసన్నన్వేషామవేదమహే దేవానాం జనిమాని విశ్వే” ఇత్యాది శ్రుత్యర్థము నిపుడు పఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గర్భ ఏవ శయానస్సౌ వామదేవోఽవబుద్ధవాన్;

పూర్వాభ్యస్తవిచారేణ యద్వదధ్యయనాదిషు.

35

వ్యా. ఇహ జన్మని శ్రవణాది కర్తుః జన్మాంతరే అపరోక్షజ్ఞానం భవతీత్యత్రాపి ‘గర్భేను సన్నన్వేషామవేదమహాదేవానాం జనిమాని విశ్వే’ త్యాదికాం శ్రుతి మర్థతః పఠతి—గర్భ ఇతి. ఇహ జన్మన్యనుత్పన్నస్య జ్ఞానస్య కాలాంతరోత్పత్తౌ దృష్టాంతమాహ—యద్వదితి.

టీ. వామదేవః = వామదేవమహర్షి, గర్భ ఏవ=గర్భమునందే, శయానస్సౌ = శయనించినవాఁ డగుచు, పూర్వాభ్యస్తవిచారేణ = పూర్వజన్మమం దభ్యసించఁబడిన విచారముచేత, అధ్యయనాదిషు = అధ్యయనము మొదలగువానియందు, యద్వత్ = ఏ విధంబుగనో, (తద్వత్=ఆవిధముగా), అవబుద్ధవాన్ = బ్రహ్మమును గుర్తెఱిగెను.

తా. వామదేవుఁ డను మహర్షికి పూర్వజన్మమున కొంతవిచారము చేసినప్పటికిని బ్రహ్మజ్ఞానము గలుగలేదు. ఆశరీరము పోయి జన్మాంతరము రాఁగానే గర్భస్థుడై యుండఁగానే అధ్యయనాదుల యందు వలె బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానము గలిగివవాఁ డయ్యెను.

అవ. దీనికి దృష్టాంతమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బహువారమధీతేఽపి యదా నాయాతి చేత్పునః,

దినాంతరేఽనధీత్యైవ పూర్వాధీతం స్మరేత్పుమాన్.

36

వ్యా. దృష్టాంతం వివృణోతి—బహువారమితి.

టీ. బహువారం=అనేకసారులు, అధీతేఽపి=అధ్యయనము చేయఁబడినను, యదా పునః = ఎప్పుడైతే, నాయాతిచేత్ = రాకయుండెనేని, పుమాన్ = పురుషుఁడు, దినాంతరే=మఱియొక దినమున, అనధీత్యైవ = అధ్యయనముచేయకయే, పూర్వాధీతం= పూర్వ మధ్యయనము చేయఁబడినదానిని, స్మరేత్=జ్ఞాపకమునకుఁ దెచ్చుకొనును.

తా. అధ్యయనమును జదువువా రనేకమాటులు చదివినను గ్రంథము ముఖస్థము కాదేని నాదినమున స్వస్థతగాఁ బరుండి మఱు దినము లేవఁగనే స్మరించినంతమాత్రమున నది తప్పక ముఖస్థ మగును. ఇది యనుభవసిద్ధము.

అవ. మఱి కొన్ని దృష్టాంతములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కాలేన పరిపచ్యంతే కృషిగర్భాదయో యథా,
తద్వదాత్త విచారోఽపి శనైః కాలేన పచ్యతే.

37

వ్యా. ఆదిశబ్దేన పరిగృహీతాని దృష్టాంతాంతరాణ్యాహ—కాలేనేతి. దార్ఢ్యా తికే యోజయతి.

టీ. కృషిగర్భాదయః=వ్యవసాయము గర్భము మొదలగునవి. యథా=ఏవిధమున, కాలేన=కాలముచేత, పరిపచ్యంతే=పక్వములగుచున్నవో, తద్వత్=అటులే, ఆత్మ విచారోఽపి=బ్రహ్మవిచారమునయితము, శనైః=మెల్లగా, కాలేన = కాలముచేత, పచ్యతే= పరిపక్వ మగుచున్నది.

తా. కృషి సల్పవానికి (వ్యవసాయకునకు) గింజల నాటిననాఁడే పంట యింటికి రానేరదు. గర్భము పదిమాసములు నిండినఁ గాని ప్రస వింపదు. అట్టులే శ్రవణము చిరకాలము చేసినం గాని ఫలింపదు. వెంటనే ఫలింపకపోయె నని చింతింపవలదు.

అవ. పలుమాటు విచారించినను ప్రతిబంధ మున్నయెడల బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగ దనుటలోఁ బ్రమాణమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పునః పునర్విచారేఽపి త్రివిధ ప్రతిబంధతః,

న వేత్తి తత్త్వమిత్యేత ద్వార్తికే సమ్యగీరితమ్.

38

వ్యా. బహువారం విచారితేఽపి తత్త్వే ప్రతిబంధబలాత్సాక్షాత్కారో న జాయత ఇత్యేతద్వార్తికకారై రపి నిరూపితమిత్యాహ—పునః పునరితి.

టీ. పునఃపునః = మాటిమాటికి, విచారేఽపి = విచారముచేసినను, త్రివిధ ప్రతిబంధతః - త్రివిధ = మూఁడువిధంబులగు, ప్రతిబంధతః = ప్రతిబంధములవలన, తత్త్వం = తత్త్వమును, న వేత్తి = గుర్తెఱుంగఁడు. ఇతి = ఈయంశము, వార్తికే = సురేశ్వరవార్తికమందు, సమ్యక్ = తెస్సగా, ఈరితం = చెప్పఁబడెను.

తా. త్రివిధంబు లగు ప్రతిబంధంబు లున్నయెడల నెన్ని మాటులు విచారించినను ప్రతిబంధములు నివర్తించుదనుక బ్రహ్మ

జ్ఞానము (తత్త్వసాక్షాత్కారము) గలుగ దని శ్రీసురేశ్వరాచార్యుల వారు చెప్పిరి.

అవ. ఆ వార్తికములను ఉదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కుత స్తజ్ఞానమితి చేత్తద్ది బంధపరిక్షయాత్,

అసావపి చ భూతో వా భావీ వా వర్తతేఽథవా.

39

వ్యా. తాన్యేవ వార్తికాన్యదాహరతి — కుత స్తజ్ఞానమిత్యాదివా భరతస్య త్రిజన్తభిరిత్యంతేన. తత్ర తావత్పూర్వ ముత్పన్నస్య జ్ఞానస్యేదానీముత్పత్తౌ కారణం పృచ్ఛతి—కుత ఇతి. ఉత్తరమాహ—కద్ది బంధేతి. బంధః ప్రతిబంధస్తస్య పరిక్షయాదిత్యర్థః. సోఽపి ప్రతిబంధో భూతో భావీ వర్తమానశ్చేతి త్రివిధ ఇత్యాహ —అసావపి.

టీ. తజ్ఞానం=ఆ బ్రహ్మజ్ఞానము, కుత ఇతి చేత్=ఎట్లు గల్గునంటివేని, తత్=అది, బంధపరిక్షయాత్ - బంధ=ప్రతిబంధముయొక్క, పరిక్షయాత్=నాశమువలన, (భవతి=అగుచున్నది). అసావపి చ=ఈ ప్రతిబంధంబును, భూతోవా=కడచినదైనను, భావీవా=రాఁబోవునదియైనను, అథవా = అట్లుగాక, వర్తతే వా = తత్కాలమున నున్నదైనను (అగుచున్నది).

తా. ప్రతిబంధములు నివర్తింపనిది బ్రహ్మసాక్షాత్కారము కలుగదు. ప్రతిబంధములు భావిప్రతిబంధ మనియు భూతప్రతిబంధ మనియు వర్తమానప్రతిబంధ మనియు మూఁడు విధంబులుగా నున్నవి.

అవ. ప్రతిబంధక్షయమువలనలభముం దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అధీతవేదవేదార్థోఽప్యత ఏవ న ముచ్యతే,

హిరణ్యనిధిదృష్టాంతాదిదమేవ హి దర్శితత్.

40

వ్యా. భవత్వేవం త్రివిధః ప్రతిబంధ స్తతః కి మిత్యత ఆహ—అధీతేతి. అత ఏవ ప్రతిబంధసద్భావాదేవేత్యర్థః. సతి ప్రతిబంధే జ్ఞానం నోదేతీత్యేతత్ తద్యథా హిరణ్య నిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సజ్చరంతో న విందేయః ఏవమేవేమా స్పర్శాః ప్రజాః అహరహ ర్భ్రష్టాలోకం గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విందస్య నృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యనయా శ్రుత్యా ప్రదర్శితమిత్యాహ—హిరణ్యేతి.

టీ. అధీతవేదవేదార్థోఽపి-అధీత=అధ్యయనముచేయఁబడిన, వేదవేదార్థోఽపి=వేదవేదార్థములు గలవాఁడైనను, అతఏవ=ప్రతిబంధమువలననే, న ముచ్యతే=ముక్తుఁడు

కాఁడు. హిరణ్యనిధిదృష్టాంతాత్ = హిరణ్యనిక్షేపనిదర్శనమువలన, ఇదమేవ = ఈ యర్థమే, దర్శితం హి = చూపించబడినది గదా.

తా. వేదవేదాంతములు తెలిసినను ప్రతిబంధములు క్షయింప నిది బ్రహ్మజ్ఞానము గలుగదు. బంగారుపాతరపైఁ గాఁపురమున్నవాఁడు గూడ తన కాబంగారమును గనబడకుండ చేయునట్టి యిటుకలు మొదలగువాని యడ్డము తీసివేయునంతవఱకు సువర్ణలాభసుఖము ననుభవింపఁడు. ఇదియు నట్టులే యని భావము.

అవ. భూతప్రతిబంధమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అతీతేనాపి మహిషీన్నే హేన ప్రతిబంధతః,

భిక్షుస్తత్త్వం న వేదేతి గాథా లోకే ప్రతీయతే.

41

వ్యా. నన్వతీతస్య బంధకత్వం న దృష్టమిత్యాశంక్యాహ—అతీతేనేతి. అయ మర్థః—కశ్చిద్యతిః పూర్వం గార్హస్థ్యదశాయాంకస్యాం చిన్తహిష్యాం స్నేహం కృత్వా పశ్చాత్సన్యాసానంతరం శ్రవణే ప్రవృత్తోఽపి తేనైవ స్నేహజనితా త్ప్రతి బంధాత్తత్త్వం గురుణోపదిష్టమపి న జ్ఞాతవా నిత్యేవంవిధా గాథా లోకే ప్రతీయతే పురాణాదిషు పత్యత ఇత్యర్థః.

టీ. అతీతేనాపి=కడచినదైనను, మహిషీన్నే హేన = గేదెయందలి మమకారము చేతనైన, ప్రతిబంధతః = అడ్డంకివలన, భిక్షుః = యతి, తత్త్వం = యధార్థమును, న వేద = గుర్తెఱుగఁడయ్యెను, ఇతి = ఈవిధమగు, గాథా=కథ, లోకే = ప్రపంచము నందు, ప్రతీయతే = వ్యవహరింపబడుచున్నది.

తా. ఒకఁడు తనగృహస్థాశ్రమమునం దొకబట్టెను ప్రేమించి యుండెను. అనఁగా గేదెయందు విశేషము మమకారముతో నుండెను. అనంతరము సన్యసించెను. ధ్యానము చేయునప్పుడును బ్రహ్మచింతనము చేయుఁబూనునప్పుడును పూర్వాభ్యాసమువలన నా బట్టె (ఎనుము)యే జ్ఞాపకమువచ్చుచుండెను. అని లోక వాడుక కలదు.

అవ. అటులైన నట్టివాని కెట్లు జ్ఞానము గలిగెను? అనినం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనుసృత్య గురుస్నేహం మహిష్యాం తత్త్వముక్తవాన్,

తతో యథావ ద్వేదైష ప్రతిబంధస్య సంక్షయాత్.

42

వ్యా. తర్హి తథా విధస్య తస్య కథం జ్ఞానోత్పత్తిరిత్యత ఆహ—అనుసృత్యేతి. గురుస్తస్య తత్త్వోపదేశా తదీయమహిషీన్నేహమనుసృత్య తస్యామేవ మహిష్యాం

తత్త్వం తన్మహిష్యుపాధికం బ్రహ్మాక్తవాన్. తతస్సోఽపి మహిషీన్నేహలక్షణప్రతి
బంధకాపగమేన గురూపదిష్టం తత్త్వం యథావచ్ఛస్త్రోక్తప్రకారేణైవ జ్ఞాతవా
నిత్యర్థః.

టీ. గురుః = గురువు, స్నేహం = మమకారమును, అనుసృత్య = అనుసరించి,
మహిష్యాం = బట్టెయందే, తత్త్వం = తత్త్వమును, ఉక్తవాన్ = చెప్పెను. తతః =
దానివలన, ఏషః = ఈసన్యాసి, ప్రతిబంధస్య = ప్రతిబంధముయొక్క, సంక్షయాత్ =
క్షయించుటవలన, యథావత్ = యథార్థమును, వేద = గురైః గెను.

తా. ఈసంగతి గమనించి గురు వాయతికి మహిషియే బ్రహ్మ
మని యుపదేశించెను. ఆయన యట్టులే చింతించి (ధ్యానించి) ప్రతిబం
ధము క్షయింపఁగనే బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును బొందెను.

అవ. వర్తమానప్రతిబంధమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రతిబంధో వర్తమానో విషయాసక్తిలక్షణః,
ప్రజ్ఞామాంద్యం కుతర్కశ్చ విపర్యయదురాగ్రహాః. 43

వ్యా. ఏవమతీతప్రతిబంధం ప్రదర్శ్య వర్తమానం దర్శయతి—ప్రతిబంధ ఇతి.
వర్తమానః ప్రతిబంధశ్చిత్తస్య విషయాసక్తిరూపః ఏకః ప్రజ్ఞామాంద్య బుద్ధే నైత్యై
భావః కుతర్కశ్చ శుష్కతార్కికత్వేన శ్రుత్యర్థస్యాన్యథోహనం విపర్యయదురాగ్ర
హాః విపర్యయే ఆత్మనః కర్తృత్వాదిధర్మయుక్తత్వజ్ఞానలక్షణే దురాగ్రహో యుక్తి
రహితోఽభినివేశః ఏతేషామన్యతమస్యాపి సత్త్వే జ్ఞానం నోచేతీత్యర్థః.

టీ. విషయాసక్తిలక్షణః = విషయములయం దాసక్తి యనునదియు, ప్రజ్ఞామాం
ద్యం = ప్రజ్ఞాలోపమును, కుతర్కశ్చ = కుత్సితయుక్తులును, విపర్యయదురాగ్రహాః =
కర్తృత్వాదికమందు నిర్ముక్తిక మగుపట్టుదలయు, వర్తమానః = వర్తమాన మగు, ప్రతి
బంధః = ప్రతిబంధము.

తా. విషయములయం దాసక్తియు, మందబుద్ధియు, దుర్ముక్తు
లును, ఎవ్వఁడు చెప్పినను నేను వినను, నేను కర్తృత్వాదిధర్మములు
గలవాఁడ ననెడి యభినివేశంబును వర్తమానప్రతిబంధ మనఁబడును.

అవ. ఇది పోవుట కుపాయంబు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శమాధ్యైశ్శ్రీవణాద్యైశ్చ తత్ర తత్రోద్దితైః క్షయం,
నీతేఽస్మిన్ ప్రతిబంధేఽతస్స్వస్య బ్రహ్మత్వమశ్నుతే. 44

వ్యా. అస్యాః ప్రతిబంధస్య కేన నివృత్తిరిత్యత ఆహ—శమాద్యైరితి. శమా దయః “శాంతోదాంత ఉపరతస్థితిక్షుస్సమాహితో భూ” త్వేతి శ్రుత్యుక్తాః. శ్రవణా దయః “శ్రోతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య” ఇతి శ్రుత్యాభిహితాః. ఏతైస్సాధనైస్తత్ర తత్ర తస్య తస్య ప్రతిబంధస్య నివర్తనే ఉచితై ర్యోగ్యైస్తస్తిం స్తిన్ ప్రతిబంధే క్షయం నీతే సతి వినాశితే సతి అతః ప్రతిబంధాపగమాదేవ స్వస్య ప్రత్యగాత్తనో బ్రహ్మాత్వం ప్రాప్నోతి త్యర్థః.

టీ. తత్రతత్ర = అక్కడక్కడ, ఉచితైః చెప్పబడిన, శమాద్యైః = శమ దమాదులచేతను, శ్రవణాద్యైశ్చ = శ్రవణమననాదులచేతను, అస్తిన్ ప్రతిబంధే = ఈ ప్రతిబంధము, క్షయం = నాశమును, నీతే సతి = పొందింపబడఁగా, అతః ఈ హేతువువలన, స్వస్య = తనకు, బ్రహ్మాత్వం = బ్రహ్మాత్వమును, ఆశ్నుతే = పొందు చున్నాఁడు.

తా. శ్రవణమననాదులచేతను, శమదమాదులచేతను, వర్తమాన ప్రతిబంధము నశించినతోడనే నేను బ్రహ్మము నని స్వస్వరూపమును సాక్షాత్కరించుకొనుచున్నాఁడు.

అవ. ఆగామిప్రతిబంధమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆగామిప్రతిబంధశ్చ వామదేవే సమీరితః,
ఏకేన జన్తనా క్షీణో భరతస్య త్రిజన్తభిః.

45

వ్యా. ఇదాసీం భావిప్రతిబంధం దర్శయతి—ఆగామితి. ఆగామిప్రతిబంధో జన్తాంతరహేతుః ప్రారబ్ధవిశేష ఇత్యర్థః. తస్య చ భోగమంతరేణ నివృత్త్య భావాత్తన్నివృత్తౌ కాలనియమో నా స్తీత్యాహ—ఏకేనేతి. స చ ఏకేన జన్తనా క్షీణో వామదేవస్యేతి శేషః. భరతస్య త్రిజన్తభిః క్షీణ ఇత్యనుషజ్యతే.

టీ. ఆగామిప్రతిబంధశ్చ = ఆగామిప్రతిబంధము (అనఁగా ముందుజన్తమున ననుభవింపఁదగిన ప్రారబ్ధకర్తము), వామదేవే = వామదేవునియందు, సమీరితః = చెప్పఁ బడెను. (సః = ఆభావిప్రతిబంధము), (వామదేవస్య = వామదేవునకు), ఏకేన = ఒక్కటియగు, జన్తనా = జన్తముచేత, క్షీణః = నశించెను. భరతస్య = జడభరతునకు, త్రిజన్తభిః = మూఁడుజన్తములచే, క్షీణః = నశించెను.

తా. స్పష్టము.

అవ. అట్టిభావిప్రతిబంధ మెన్నిజన్త లతోఁ దీఱు నని యడుగఁగా నిన్ని యని నియమము లే దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యోగభ్రష్టస్య గీతాయా మతీతే బహుజన్త ని,
ప్రతిబంధక్షయః ప్రోక్తో న విచారోఽప్యనర్థకః. 46

వ్యా. నన్వేకేన త్రిజన్తభిరితి నియతకాలత్వం భవతైవోచ్యత ఇత్యాశంక్యా
హ—యోగేతి. యోగభ్రష్ట స్తత్వసాక్షాత్కారపర్యంతం విచారరహిత ఇత్యర్థః. తర్హి
తత్త్వవిచారో నిష్ఫలస్వాదిత్యాశంక్యాహ—న విచారోఽపీతి. ప్రతిబంధనివృత్త్య
నంతరమేవాపరోక్షజ్ఞానలక్షణఫలసద్భావాదితి భావః.

టీ. గీతాయాం=భగవద్గీతయందు, యోగభ్రష్టస్య = యోగభ్రష్టునకు, బహు
జన్త ని=అనేకజన్త సముదాయము, ఆతీతే (సతి) = కడచినదగుచుండగా, ప్రతిబంధ
క్షయః=ప్రతిబంధక్షయము, ప్రోక్తః=చెప్పబడియెను. విచారోఽపి = విచారంబును,
అనర్థకః=నిరర్థకము, న = కాదు.

తా. యోగభ్రష్టః డనేకజన్తములు గడచినపిదప ప్రతిబంధము
నశింపఁగా బ్రహ్మసాక్షాత్కారముచే ముక్తుఁ డగుచున్నాఁడు. అని
శ్రీకృష్ణభగవానులు చెప్పిరి.

శ్లో. ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకా నాత్త తత్త్వవిచారతః,
శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే సాభిలాషోఽభిజాయతే. 47

వ్యా. గీతాయాం ప్రతిపాదితమర్థం దర్శయతి—ప్రాప్యేత్యాదినా తతో
యాంతి పరాం గతి మిత్యంతేన. ప్రాప్యేతి. యోగభ్రష్ట ఆత్త తత్త్వవిచారబలాదేవ
పుణ్యకారిణాం లోకా స్వర్గవిశేషా న్నాప్య తత్ర బహుకాలం సుఖమనుభూయ
తద్భోగావసానే సాభిలాషశ్చేదన్తికాలోకే శుచీనాం మాతృకః పితృకః శుద్ధానాం
శ్రీమతాం కులేఽభిజాయతే.

టీ. (యోగభ్రష్టః=తత్త్వవిచారముచేయుచు బ్రహ్మసాక్షాత్కారముగలుగక
మృతుఁడైనవాఁడు), ఆత్త తత్త్వవిచారతః = ఆత్త తత్త్వవిచారమువలన, పుణ్యకృతాం=
అశ్వమేధాదియాగములు చేసినవారియొక్కయు, లోకాన్ = స్వర్గాదిలోకములను,
ప్రాప్య=పోంది, సాభిలాషః=అభిలాషకలిగెనేని, శుచీనాం=పరిశుద్ధులైన, శ్రీమతాం =
సంపన్నులయొక్క, గేహే = గృహమునందు, జాయతే = పుట్టును.

తా. బ్రహ్మతత్త్వవిచారపరుఁడు ప్రతిబంధమువలన నాజన్తమున
బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలుగ దేని దేహాత్మాగానంతరము స్వర్గాదిక
ములలో మహాసుఖ మనుభవించి శ్రీమంతులగృహంబులలో జనకమహా
రాజువలెను అశ్వపతికేకయమహారాజువలెను జన్మించెను.

అవ. పక్షాంతరమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. అథవా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతాం,

నిస్సప్రహా బ్రహ్మతత్త్వస్య విచారాత్తద్ధి దుర్లభమ్. 48

వ్యా. పక్షాంతరమాహ—అథవేతి. నిస్సప్రహా స్వయమసి విరక్తశ్చేద్యక్ష్మా తత్త్వవిచారా దేవ ధీమతా మాత్త తత్త్వనిశ్చయవిచారవతాం యోగినాం చిత్తైకాగ్ర్య వతాం కులే భవతి జాయత ఇత్యర్థః. పూర్వస్తాత్పక్షాదత్ర ఖో విశేష ఇత్యాహ— తద్ధీతి. హి యస్తాత్కారణా త్తద్ద్యోగికులే జన్త దుర్లభ మల్పపుణ్యేనాలభ్యమిత్యర్థః.

టీ. అథవా = అటులుగానియెడల, నిస్సప్రహాశ్చేత్ = (ఆయోగ ప్రస్తుడు) నిస్సప్రహుడు (అతివిరక్తుడు) అగునేని, బ్రహ్మతత్త్వస్య = బ్రహ్మస్వరూపముయొక్క, విచారాత్ = విచారమువలన, ధీమతాం = ఆత్మ తత్త్వనిశ్చయవిచారముగల, యోగినాం = చిత్తైకాగ్ర తగల పుణ్యపురుషులయొక్క, కులే = కులమందు, భవతి = పుట్టుచున్నాడు. తత్ = అట్టిజన్తము, దుర్లభం హి = దుర్లభము కదా.

తా. బ్రహ్మవిచారపరుడు నిస్సప్రహుడైన యెడల బుద్ధిశాలు రగు యోగులవంశమున శ్రీశుకునింబోలె జన్మించును. అట్లు జన్మించుట కడు దుర్లభము.

అవ. ఆదుర్లభత్వమును నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికమ్,

యతతే చ తతో భూయస్తస్మాదేతద్ధి దుర్లభమ్. 49

వ్యా. తస్య దుర్లభత్వముపపాదయతి—తత్రేతి. హి యస్తాత్కారణా తత్ర తస్మిన్ జన్తని పౌర్వదైహికం పూర్వదేహభవం తం బుద్ధిసంయోగం తత్త్వవిచారగోచర బుద్ధిసంబంధం శీఘ్రం లభతే ప్రాప్నోతి. న కేవలం బుద్ధిసంబంధమాత్రలాభః, కింతు, తతః పూర్వస్తా తప్రియత్నాద్భూయో యతతే చాధికం ప్రయత్నం కరోతి తస్మాదేత జన్త దుర్లభ మిత్యర్థః.

టీ. హి = ఏకారణమువలన, తత్ర ఆజన్తమునందు, తం పౌర్వదైహికం = పూర్వ దేహసంబంధమగు, బుద్ధిసంయోగం = బుద్ధిసంబంధమును, లభతే = పొందుచున్నాడో, తతః = అంతకంటె, భూయః = అధికముగా, యతతే చ = ప్రయత్నించును. తస్మాత్ = ఆహేతువువలన, ఏతత్ = ఈయోగికులజన్తము, దుర్లభం = దుర్లభము.

తా. అట్టి యోగికులజన్తమందు, బూర్వజన్తమందలి తత్త్వ విచారమువలన మంచిబుద్ధినిగల్గించుండును. అందువలన తొల్లింటికంటె

నధికముగా బ్రహ్మజ్ఞానమునకై యత్నించును. కావున నిట్టిజన్మము దుర్లభము.

అవ. అభ్యాసమునందు హేతువును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రీయతే హ్యవశోఽపి సః,

అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్,

50

వ్యా. భూయోఽభ్యాసే కారణమాహ—పూర్వేతి. స యోగ భ్రష్టస్తేన పూర్వాభ్యాసే నైవావశోఽపి అస్వాధీనోఽపి హ్రీయతే ఆకృష్యతే ఏవ మనేకేషు జన్మసుకృతేన యత్నేన సంసిద్ధస్తత్త్వజ్ఞానసంపన్న స్తస్మాత్త్వజ్ఞానా త్పరాం గతిం ముక్తిం యాతి ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

టీ. తేన పూర్వాభ్యాసేనైవ = ఆత్మోల్లింఠియభ్యాసముచేతనే, సః = ఆయోగ భ్రష్టుఁడు, అవశోఽపి = అస్వాధీనుండైనను, హ్రీయతే = ఆకర్షింపబడుచున్నాఁడు, అనేకజన్మసంసిద్ధః=బహుజన్మములయందు సిద్ధుడై, తతః=అనంతరము, పరాం=ఉత్కృష్టంబగు, గతిం=గతిని, యాతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. తనయత్నము లేకయే పూర్వాభ్యాసవశమున తత్త్వజ్ఞానమువైపు ఆకర్షింపబడును. ఇట్టి యనేక జన్మసంసిద్ధుఁడు కైవల్యమును బొందును. ఇట్లు గీతాశాస్త్రము చెప్పుచున్నది. కనుక భావిప్రతిబంధ నివృత్తియందు కాలనియమము లే దని తెలియవలెను.

అవ. మఱియొక ఆగామిప్రతిబంధమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మలోకాభివాంఛాయాం సమ్యక్సత్త్వాం నిరుధ్య తాం,

విచారయేద్గ్ ఆత్మానం న తు సాక్షాత్కరోత్యయమ్.

51

వ్యా. ఆగామిప్రతిబంధాంతరం దర్శయతి—బ్రహ్మలోకేతి. బ్రహ్మలోకప్రాప్తి చ్ఛాయాం దృష్టాయాం సత్యాం తాం నిరుధ్య య ఆత్మానం విచారయేత్తస్య సాక్షాత్కారో నైవ జాయత ఇత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మలోకాభివాంఛాయాం = బ్రహ్మలోకమునందలి కోరిక, సమ్యక్, = లెస్సగా, సత్యాం=ఉండఁగా, తాం=ఆకోరికను, నిరుధ్య = ఆరికట్టి, ఆత్మానం = ఆత్మను (యః=ఎవఁడు), విచారయేత్ = విచారముచేయునో, అయం=వీఁడు, న తు సాక్షాత్కరోతి = బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును పొందఁడు.

తా. బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవలయు ననుకోరిక యుండఁగానే దాని నాపివేసి ఆత్మవిచారము చేసినను వాని కీజన్మమున బ్రహ్మ సాక్షాత్కారము గలుగదు.

అవ. అట్టివానికి మోక్ష మెప్పటికిఁ గలుగు ననినం జేప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా ఇతి శాస్త్రతః,

బ్రహ్మలోకే స కల్పంతే బ్రహ్మణా సహ ముచ్యతే.

52

వ్యా. నను తర్హి తస్య కదాపి ముక్తి ర్న స్యాదిత్యాశంక్యాహ—వేదాంతేతి.

“వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వాః, తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యంతి సర్వే, బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతినంచరే, పరస్యాంతే కృతాత్తానః ప్రవిశంతి పరం పద.” మిత్యాదిశాస్త్ర వశాద్బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యనంతరం తత్త్వం సాక్షాత్కృత్య బ్రహ్మణా సహ ముక్తిర్భవిష్యతీత్యర్థః.

టీ. వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః - వేదాంతవిజ్ఞాన=వేదాంతములు దెలియట చేత, సునిశ్చితార్థాః = నిశ్చయింపబడినయర్థము గలవారలై, ఇతి శాస్త్రతః = ఇది మొదలగునర్థము దెలిపెడిశాస్త్రమువలన, సః = ఆ బ్రహ్మలోకకాముఁడు, బ్రహ్మలోకే = బ్రహ్మలోకమునందు, కల్పంతే = బ్రహ్మకల్పసమాప్తియందు, బ్రహ్మణా సహ = బ్రహ్మ దేవునితోఁ గూడ, ముచ్యతే = ముక్తుఁడగుచున్నాఁడు.

తా. “వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః” అను తైత్తిరీయశ్రుతి యట్టి వానికే బ్రహ్మలోకమునందు బ్రహ్మలోక సమాప్తి కాలమున బ్రహ్మ దేవునితోఁ గూడ విదేహాకైవల్యము గల్గు నని బోధించుచున్నది.

అవ. కొందఱకు విచారము గూడ లభింప దని నుడువుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కేషాం చిత్స విచారోఽపి కర్తృణా ప్రతిబధ్యతే,

శ్రవణాయాపి బహుభిర్వో న లభ్య ఇతి శ్రుతేః.

53

వ్యా. ఏవం తత్త్వవిచారే క్రియమాణే ప్రతిబంధవశాదత్ర సాక్షాత్కారో

న జాయత ఇత్యభిధాయ తీవ్రపాసినాంతు సోఽపి విచారో దుర్లభఇత్యాహ— కేషాంచిదితి. తత్ర ప్రమాణమాహ—శ్రవణాయేతి. యః పరమాత్మా బహుభిః పురుషైశ్శ్రవణాయాపి శ్రోతుమపి న లభ్యః దుర్లభ ఇత్యర్థః.

టీ. కేషాంచిత్ = కొందఱకు, సః విచారోఽపి = అట్టి తత్త్వవిచారముకూడ, కర్తృణా=పాపకర్త చేత, ప్రతిబధ్యతే = అరికట్టబడుచున్నది. శ్రవణాయాపి = శ్రవణముకొఱకును, బహుభిః = అనేకులచేత, యః = ఏయాత్త, న లభ్యః = పొందఁ దగినది కాదో, ఇతి శ్రుతేః = ఇట్టి శ్రుతివలన (ఈయర్థము సిద్ధించును.) అని అధ్యాహారము దెచ్చుకొనవలెను.

తా. కొందఱు పాపాత్ములకు బ్రహ్మవిచారమున కవకాశంబును దొరకదు. కనుకనే “శ్రవణాయాపి బహుభిర్వో న లభ్యః” అను వేద వాక్య మిట్లు చెప్పెను.

అవ. విచారమునకు సమర్థులు గానిముముక్షువులకు మోక్షసాధనమును గూర్చి యుపాయాంతరముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అత్యంతబుద్ధిమాంద్యాద్వా సామగ్ర్యా వాప్యసంభవాత్,
యో విచారం న లభతే బ్రహ్మోపాసీత సోఽనిశమ్. 54

వ్యా. ఏతావతా సతి ప్రతిబంధే తత్త్వసాక్షాత్కార స్తత్సాధనభూతో విచారశ్చ న సంభవతీత్యభిధాయేదానీం విచారాసమర్థేన పురుషార్థార్థినా కిం కర్తవ్య మిత్యపేక్షాయాం విచారాక్షమమర్త్యాశ్చ తచ్చుత్వోపాసతే గురో రితి యత్ప్రకృతిజ్ఞాతం తదుపపాదయతి—అత్యంతేతి. సామగ్ర్య సంభవో నామ తత్త్వోప దేష్టు ర్గురో రధ్యాత్ శాస్త్రస్య దేశకాలాదేర్వా ఆసంభవ స్తస్మాదిత్యర్థః.

టీ. అత్యంతబుద్ధిమాంద్యాద్వా = మిక్కిలి మందబుద్ధివలనఁగాని, సామగ్ర్యః = విచారసామగ్రి యగు గురుశాస్త్రములయొక్కకాని, ఆసంభవాత్ = సంభవింపక పోవుటవలన, యః = ఎవ్వఁడు, విచారం = విచారమును, న లభతే = పొందఁడో, సః = వాఁడు, అనిశం = ఎల్లప్పుడు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును, ఉపాసీత = ఉపాసించ వలయును.

తా. తనకు విచారముచేయవలె ననెడి శక్తి గాని, గురుశాస్త్రములు గాని యనుకూలముగా సంభవింపనపుడు మోక్షము గోరెడి వాఁడు బ్రహ్మము నుపాసించవలెను.

అవ. బ్రహ్మము నిర్గుణము గదా దాని నుపాసించు బెట్లు? అనినం జెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. నిర్గుణబ్రహ్మతత్త్వస్య న హ్యుపాస్తే రసంభవః,
సగుణబ్రహ్మణీవాత్ ప్రత్యయావృత్తిసంభవాత్. 55

వ్యా. నను నిర్గుణస్య బ్రహ్మతత్త్వస్య గుణరహితత్వా త్తదుపాసనం న ఘటత ఇత్యాశంఖ్యోపాసనస్య ప్రత్యయావృత్తిరూపత్వాత్సగుణబ్రహ్మణీవ నిర్గుణేరపి తత్సంభవతీత్యాహ—నిర్గుణేతి.

టీ. నిర్గుణబ్రహ్మతత్త్వస్య=నిర్గుణ బ్రహ్మతత్త్వముయొక్క, ఉపాస్తేః = ఉపాసనమునకు, ఆసంభవః = ఆసంభవము, న = లేదు. సగుణబ్రహ్మణీవ = గుణవిశిష్టమగు బ్రహ్మమునందు వలె, అత్ = ఈనిర్గుణ బ్రహ్మమునందు, ప్రత్యయావృత్తిసంభవాత్ = చిత్తవృత్తుల యావృత్తి సంభవించుటవలన (అని పూర్వార్థముతో నన్వయము.)

తా. నిర్గుణబ్రహ్మము నుపాసించుట అసాధ్యము గాదు సగుణ బ్రహ్మమునుపాసించినట్లే నిర్గుణబ్రహ్మము నుపాసింపవచ్చును. ఉపాసన మనఁగా ననేకమాటలు లొక్కవిధముగానే భావనచేయుట.

అవ. నిర్గుణోపాసనము ఘటింప దనిన ప్రతిబంది నిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవాఙ్మనసగమ్యం తన్నోపాస్యమితి చేత్తదా,

అవాఙ్మనసగమ్యస్య వేదనం న చ సంభవేత్.

56

వ్యా. నను నిర్గుణబ్రహ్మణో వాఙ్మనసగోచరత్వాభావాన్నోపాస్యత్వమిత్యా శంక్య వేదనపక్షే ఒప్యయం దోషః సమాన ఇత్యాహ—అవాఙ్మనసేతి.

టీ. అవాఙ్మనసగమ్యం = వాక్కునకును మనస్సునకును గోచరింపని, తత్ = ఆబ్రహ్మము, ఉపాస్యం = ఉపాసింపదగినది, నేతి చేత్ = కాదగిటివేని, శదా=అప్పుడు, అవాఙ్మనసగమ్యస్య=వాఙ్మనస్సులకు గోచరింపని బ్రహ్మముయొక్క, వేదనం=జ్ఞానము, న సంభవేత్ = సంభవింపదు.

తా. వాక్కునకును మనస్సునకును దెలియరాని బ్రహ్మము నుపా సించుట కుదుర దంటివేని, యాయవాఙ్మనసగోచరమగుదాని నెఱింగిం చుటయు సంభవింపదు.

అవ. ఉపాసనము సంభవించువిధమును బెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వాగాద్యగోచరాకారమిత్యేవం యది వేత్త్యసౌ,

వాగాద్యగోచరాకారమిత్యవాసీత నో కుతః.

57

వ్యా. నను బ్రహ్మ వాఙ్మనసాగోచరమిత్యేవం జ్ఞాతుం శక్యమిత్యాశంక్య ఏవ మేవోపాసితమపి శక్యమిత్యాహ—వాగాదీతి.

టీ. అసౌ = ఈముముక్షువు, (బ్రహ్మ = నిర్గుణబ్రహ్మము), వాగాద్యగోచరా కారమితి = వాఙ్మనంబులకు గోచరింపని స్వరూపము గలదియని, ఏవం=ఈ ప్రకారము, వేత్తియది = ఎఱుఁగుచున్నాఁ డనెవవేని, వాగాద్యగోచరాకారమితి = వాఙ్మనంబు లకు గోచరింపని స్వరూపము గల దని, కుతః = ఎందువలన, నోపాసీత = ఉపాసింపఁ గూడదు? (ఉపాసింపదగు ననుట).

తా. నిర్గుణబ్రహ్మమును వాగాదులకు గోచరింపని దనియే తెలిసి కొనును. అటులనే యయ్యది వాగాద్యగోచర మనియే యుపాసింప వచ్చును.

ఆవ. బ్రహ్మము నుపాసించుట సగుణం బగును. అను శంకకు సమాధానము:—
 శ్లో. సగుణత్వ ముపాస్యత్వాద్యది వేద్యత్వతోఽపి తత్,

వేద్యం చేక్షణావృత్త్యా లక్షితం సముపాస్యతామ్. 58

వ్యా. బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వే సగుణత్వం ప్రసజ్యే తేత్యాశంక్య వేద్యత్వేఽపి తత్సగుణత్వం స్యాదిత్యాహ—సగుణత్వమితి. తత్సగుణత్వమిత్యర్థః. నను లక్షణా వృత్త్యాశ్రయణాన్న వేద్యత్వే సగుణత్వప్రసంగ ఇత్యాశంక్య ఉపాసనమపి తస్యైవ క్రియతా మిత్యాహ—వేద్యం చేదితి.

టీ. ఉపాస్యత్వాత్ = ఉపాసనలో విషయ మగుటవలన, సగుణత్వం = గుణ ములతోఁ గూడికొనుట, స్యాద్యతి=అగునందు వేని, వేద్యత్వతోఽపి=జ్ఞానవిషయత్వము వలనను, తత్ = ఆసగుణభావము, (భవతి=అగుచున్నది.) లక్షణావృత్త్యా=లక్షణచేత, వేద్యం చేత్ = తెలియఁబడునంటి వేని, లక్షితం = లక్షణావృత్తిచేత చెప్పఁబడి బ్రహ్మము, సముపాస్యతాం = ధ్యానింపఁబడుఁగాక.

తా. నిర్గుణము ఉపాస్యముగాదు. బ్రహ్మమునకు ఉపాసనావిష యత్వము గలుగుచుండఁగా సగుణత్వము సంభవింపదా? అనెదవేని, బ్రహ్మము జ్ఞానముచేఁ దెలియఁబడుటవలన జ్ఞానపక్షమందును ఆసగుణ త్వము సంభవించును. అయితే లక్షణావృత్తిచే బ్రహ్మము నెఱుఁగుట చేత జ్ఞానపక్షమందు సగుణత్వ మెఱులఁ గలుగు నంటివా, లక్షణా వృత్తిచేఁ దెలియఁబడు ప్రకారమే ఉపాసనమును జేయవలె నని తెలిసి కొనుము.

ఆవ. బ్రహ్మ ముపాస్యము గా దని వేదమే నిషేధించుచున్న దని శంకించి సమాధానము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మ విద్ధి తదేవ త్వం న త్విదం య దుపాసతే,
 ఇతి శ్రు తేరుపాస్యత్వం నిషిద్ధం బ్రహ్మణో యది. 59

వ్యా. నను బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం శ్రు త్వా నిషిద్ధ్యత ఇతి శంకతే—బ్రహ్మ విద్ధీతి. “యన్తనసా న మనుతే, యే నాహు ర్తనో మతం, తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి నేదక యదిదముపాసత” ఇతి శ్రు తిరుపాస్య బ్రహ్మత్వం నిషేధతీత్యర్థః. తత్త్వం యదవాఙ్మనసగమ్యం తదేవ బ్రహ్మ విద్ధి. ఇదమితి యత్తూపాసతే పురుషాస్తన్న విద్ధీతి యోజనా.

టీ. తదేవ = దానినే, త్వం = నీవు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమునుగా, విద్ధి = తెలిసికొ. నుము. యత్ = దేనిని, ఉపాసతే = (ఉపాసకులు) ఉపాసించుచున్నారో, ఇదం=ఇది,

న తు = బ్రహ్మముగాదు. ఇతి శ్రుతేః = ఇట్టిశ్రుతివలన, బ్రహ్మణః = బ్రహ్మమునకు ఉపాస్యత్వం = ఉపాసించబడుట, నిషిద్ధం యది = నిషేధింపబడిన దంటివేసి.

తా. ఉపాసించబడునది బ్రహ్మము గా దని వేదవాక్యము చెప్పెను గాన నిర్గుణబ్రహ్మమున కుపాస్యత్వము లేదు అని యంటివేసి.

అవ. ఉపాస్యత్వమువలనే వేద్యత్వమునకును నిషేధము సమాన మని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. విదితాదన్యదేవేతి శ్రుతేర్వేద్యత్వమస్య న,
యథాశ్రుత్యేవ వేద్యం చేత్తథా శ్రుత్యాఽప్యపాస్యతామ్. 60

వ్యా. ఉపాస్యత్వపద్వేద్యత్వస్యాపి తన్నిషేధస్సమాన ఇత్యాహ—విదితాదితి. “అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదథి” ఇతి బ్రహ్మణో వేద్యత్వమపి నివారయతీత్యర్థః. విదితాత్ జ్ఞాతాదిత్యర్థః. అవిదితాదజ్ఞాతాదిత్యర్థః. “విదితావిదితాభ్యామన్యద్భ్రష్టేతి” శ్రుతిః ప్రతిపాదయతీతి చేతత్త్వా తస్యైవ తజ్ఞానీయాదిత్యాశంక్యాపాసనేఽప్యేతత్సమానమిత్యాహ—యథేతి.

టీ. విదితాత్ = తెలియబడినదానికంటె, అన్యదేవ = బ్రహ్మము వేరైనదేయగును. ఇతి శ్రుతేః = ఇట్టిశ్రుతివలన, ఆన్య = ఈ బ్రహ్మమునకు, వేద్యత్వం = జ్ఞానవిషయత్వము, న=లేదు. యథాశ్రుత్యేవ = శ్రుతివాక్యము మీఱకయే, వేద్యం చేత్ = జ్ఞానవిషయమంటివేసి, తథా = ఆవిధముగను, శ్రుత్యాపి = శ్రుతిచేతను, ఉపాస్యతాం = ఉపాసించబడుఁగాక.

తా. మఱియొక వాక్యము బ్రహ్మము వేద్యము గా దని చెప్పెను గాన జ్ఞానవిషయత్వము గూడ లేక పోవలసివచ్చును. శ్రుతిలోఁ జెప్పఁబడినట్లు అవేద్య మనియే తెలిసికొనవచ్చు నంటివా. అవేద్యమే యనియేల యుపాసించరాదు? నిర్గుణబ్రహ్మ మవేద్య మనియే యుపాసించవచ్చు నని భావము.

అవ. బ్రహ్మమునకు వేద్యత్వము వాస్తవము గా దని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అవాస్తవీ వేద్యతా చేదుపాస్యత్వం తథా న కిం,
వృత్తివ్యాప్తిర్వేద్యతా చేదుపాస్యత్వేఽపి తత్సమమ్. 61

వ్యా. నను వేద్యత్వం బ్రహ్మణో వాస్తవం న భవతీత్యాశంక్యోపాస్యత్వమపి తథేత్యాహ—అవాస్తవీతి. నను వేదనపక్షే వృత్తే ర్భ్రహ్మణాకారత్వ మస్తి, నోపాసన ఇత్యాశంక్య శబ్దబలాత్తదాకారత్వ ముభయత్ర సమానమిత్యాహ—వృత్తీతి.

టీ. వేద్యతా = జ్ఞానవిషయత్వము, అవాస్తవీ చేత్ = అయథార్థ మంటివేసి, ఉపాస్యత్వం = ఉపాసనవిషయత్వము, తథా = అట్టిది, న కిం=కాదా యమి? వృత్తి వ్యాప్తిః = వృత్తివిషయత్వము, వేద్యతా చేత్ = వేద్యత్వ మని యంటివేసి, ఉపాస్యత్వేఽపి = ఉపాసనావిషయత్వమందును, తత్ = ఆవృత్తివ్యాప్యత్వము, సమం = తుల్యము (అగును).

తా. వేద్యత్వ మసత్యము, అది నిర్గుణత్వమును చెఱుపదు. అనెదవేని ఉపాస్యత్వమును అసత్యము. అదియు నట్టులే నిర్గుణత్వమును జెఱుపదు. వేద్యత్వ మనఁగా వృత్తివిషయత్వము అని యంటివా ఉపాస్యత్వము గూడ నట్టులే యుపాసనాత్మ కవృత్తి విషయత్వరూప మగును. వృత్తికి విషయమైనను వేద్యము కాదు. చైతన్యమునకు విషయమైననే వేద్య మగును. అను సిద్ధాంత మంగీకరించి, వృత్తివిషయత్వము నిర్గుణ త్వమును చెఱుప దని యంటివా యట్టులే యుపాసనాత్మ కవృత్తివిషయ త్వము గూడ నిర్గుణత్వమును జెఱుపఁజాలదు.

అవ. యుక్తిశూన్య మగు నాక్షేపము గూడ దని చెప్పుచున్నాఁడు:—
 జ్ఞో. కా తే భక్తికుపాస్తా చే త్కస్తే ద్వేష స్తదీరయ,
 మానాభావో న వాచ్యోఽస్యాం బహుశ్రుతిషు దర్శనాత్. 62

వ్యా. యుక్తిశూన్య ఉపాలంభస్తు త్వత్పక్షేఽపి సమాన ఇత్యాహ—కా త ఇతి. నను, నిర్గుణోపాసనే ప్రమాణం నాస్తీత్యాశం క్యానేకాసు శ్రుతిషు ఉపలభ్య మానత్వా స్తవమిత్యాహ—మానాభావ ఇతి.

టీ. తే=నీకు, ఉపాస్తా = ఉపాసనయందు, కా భక్తిః=ఏమి భక్తి? ఇతిచేత్ = ఇట్లంటివేసి, తే=నీకు, కః ద్వేషః = ఏమి ద్వేషము? తత్ =దానిని, ఈరయ=చెప్పుము. ఆస్యాం=ఈయుపాసనయందు, మానాభావః=ప్రమాణాభావము, న వాచ్యః=చెప్పదగి నది కాదు. బహుశ్రుతిషు = అనేకశ్రుతులయందు, దర్శనాత్ = కనిపించుటవలన. అని పూర్వవాక్యముతో నన్వయము.

తా. ఉపాసనయందు నీ కింత పట్టుదల యేల? అని న న్ననకుము. నిర్గుణబ్రహ్మణోపాసన యందు నీ కింత ద్వేషమేలకో చెప్పుము. ప్రమా

ణము లేనందున నా కట్టి యుపాసనము సమతము గా దని యంటివేని యట్లు లనరాదు. అనేక శ్రుతులయందు నిర్గుణోపాసన గన్పించుచున్నది.

ఆవ. శ్రుతులఁ గనఁబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉ త్తరస్తిస్తాపనీయే శై బ్యప్రశ్నేఽథ కాతకే,

మాండాక్యాదౌ చ సర్వత్ర నిర్గుణోపా స్తిరీరితా.

63

వ్యా. బహుశ్రుతిషు దర్శనాదిత్యుక్తమర్థం విప్రుణోతి—ఉ త్తరేతి. తాపనీయో పనిషది తావత్ “దేవా హవై ప్రజాపతిమబ్రువన్నణోరణీయాంసమిమమాత్తాన మోంకారం నో వ్యాచక్ష్యే” త్యాదినా బహుధా నిర్గుణోపాసనమభిధీయతే. శై బ్య ప్రశ్నే ప్రశ్నోపనిషది పంచమే ప్రశ్నే “యః పున రేతం త్రిమాత్రేణామిత్యనేనైవా ఊ రేణ పరం పురుషమభిధ్యామి” తేతి, కాతకే కతవల్ల్యాం “సర్వే వేదా యత్పద మామనం” తీత్యుపక్రమ్య “ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మ, ఏతదాలంబనం శ్రేష్ఠ” మిత్యా దినా ప్రణవోపాసనముచ్యతే. మాండాక్యోపనిషది “ఓమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వ” మిత్యాదినావస్థాత్రయాతీతతురీయోపాసనమేవాభిధీయత ఇత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన తైత్తి రీయముండకాదయో గృహ్యంతే.

టీ. ఉ త్తరస్తిక్ తాపనీయే=నృసింహో త్తరతాపనీయోపనిషత్తునందును, శై బ్య ప్రశ్నే=శై బ్యప్రశ్నయందును, అథ=అట్లులే, కాతకే=కతోపనిషత్తునందును, మాండా క్యాదౌ = మాండాక్యోపనిషత్తు మొదలగువానియందును, సర్వత్ర = అంతట, నిర్గుణో పా స్తిః=నిర్గుణోపాసన, ఈరితా=చెప్పఁబడినది.

తా. స్పష్టము.

ఆవ. వీనియనుష్ఠానవిధాన మెక్కడఁ జెప్పఁబడినదనినం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనుష్ఠాన ప్రకారోఽస్యాః పంచీకరణ ఈరితః,

జ్ఞానసాధనమేతచ్ఛేన్నేతి కేనాత్ర వారితమ్.

64

వ్యా. నను నిర్గుణోపాసనం కథమను శ్చేయమిత్యత ఆహ—అనుష్ఠానేతి. న స్వేత దుపాసనం జ్ఞానసాధనమేవ న ముక్తిసాధనమిత్యాశంక్య బ్రహ్మత్వోపాస్త్వాపి ముచ్యత ఇతి వదతా మస్తాకమనుకూలమిత్యాహ—జ్ఞానసాధన మితి.

టీ. అస్యాః=ఈనిర్గుణోపాసనయొక్క, అనుష్ఠాన ప్రకారః=అనుష్ఠానవిధానము, పంచీకరణే=పంచీకరణవార్తికమునందు, ఈరితః=చెప్పఁబడినది. ఏతత్=ఇది, జ్ఞానసాధ నంచేత్=జ్ఞానమునకు సాధనమంటివేని, అత్ర=ఈవిషయమై, నేతి=కాదని, కేన=ఎపని ఛేత, వారితం=నివారించఁబడినది? (ఎవ్వరును నివారించ లే దనుట).

తా. నిర్గుణోపాసన చేయువిధము. పంచీకరణవార్తికముతో జెప్పబడినది. ఇట్టియుపాసన జ్ఞానసాధన మని యందఱు చెప్పుదురు.

ఆవ. నిర్గుణోపాసన నెవ్వరు నాచరించుట లేదే యను శంకకు సమాధానము:—

శ్లో. నానుతిష్ఠతి ణోఽవ్యేతదితి చేనానుతిష్ఠతు,
పురుషస్యాపరాధేన కిముపాస్తిః ప్రదుష్యతి. 65

వ్యా. నను, సగుణోపాసనమేవ సర్వైరనుష్ఠీయతే, న నిర్గుణోపాసనమిత్థ్యా శంక్య తస్య ప్రమాణసిద్ధస్యాపలాపో న యుక్త ఇత్యాహ—నానుతిష్ఠతీతి.

టీ. ణోఽపి=ఎవ్వఁడును, ఏతత్ = దీనిని, నానుతిష్ఠతిచేత్ = ఆచరించుటలేదంటివా, మానుతిష్ఠతు=అనుష్ఠింపకపోవుఁగాక, పురుషస్య=పురుషునియొక్క, అపరాధేన=ఆపరాధముచేత, ఉపాస్తిః = ఉపాసన, ప్రదుష్యతి కిం = దూషింపబడునాయేమి? దూషింపబడదనుట.

తా. సగుణోపాసనయే కాని నిర్గుణోపాసన నిపు డెవ్వఁడును జేయుటలేదే? అనెదవేని, పురుషుఁడు నిర్గుణోపాసన దనుష్ఠింపకుండుం గాక. పురుషునియొక్క ఆపరాధముచేత నిర్గుణోపాసన దూషింపబడదు.

ఆవ. ఇందుకు దృష్టాంతముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇతోఽప్యతిశయం మత్వా మంత్రా వశ్యాదికారిణః,
మూఢా జపంతు తేభ్యోఽతిమూఢాః కృషిముపాసతామ్. 66

వ్యా. ప్రమాణసిద్ధస్యానుష్ఠానాభావేనాపరిత్యాజ్యత్వే దృష్టాంతమాహ— ఇతోఽపీతి. ఆయమభిప్రాయః—యథా సగుణోపాసనేభ్యః కాలాంతరభావిఫలేభ్యో వశ్యాదికారిమంత్రేషు విహికఫలప్రదత్వమతిశయం బుద్ధ్వా మూఢానాం తన్తంత్ర జపాదౌ ప్రవృత్తావపి వివేకిభిస్సగుణోపాసనం న పరిత్యజ్యతే, యథావా నియమానుష్ఠానాపేక్షేభ్యస్తేభ్యోఽపి మంత్రేభ్యః కృష్యాదావతిశయం నియమనైరపీక్ష్యం మత్వా మూఢతరాణాం తత్ర ప్రవృత్తావపి తన్తంత్రానుష్ఠానం న పరిత్యజ్యతే, తథా సాంసారికఫలేప్సూనాం నిర్గుణోపాసనానుష్ఠానాభావేఽపి న ముముక్షుభి ర్నిర్గుణోపాసనం త్యజ్యత ఇతి.

టీ. మూఢాః = మూఢులు, ఇతోఽపి = ఈ నిర్గుణోపాసనముకంటె, అతిశయం= అతిశయమైనదానినిగా, మత్వా = తలఁచి, వశ్యాదికారిణః = వశీకరణము మున్నగునవి కలుగఁజేయు, మంత్రా = మంత్రములను, జపంతు = జపము చేయుదురుగాక, తేభ్యః=

వారికంటె, అతిమూఢాః = అత్యంతమూఢులు, కృషిం = సేద్యమును, ఉపాసతాం = ఉపాసించుదురుగాక.

తా. కొందఱు మందాధికారులు నిర్గుణోపాసనకంటె సగుణోపాసన సులభసాధ్యం బని దాని నాచరింతురు. దానికంటె వశీకరణాదిమంత్రజపము శీఘ్ర ఫలదాయక మని మరికొందఱు చేయుదురు. ఇదియు స్నానాదినియమసాపేక్షము గనుక కష్టసాధ్య మని యెంచి మఱికొందఱు సేద్యమునే చేయుదురు. తమ తమ యధికారముల ననుసరించి వర్తింతురు. అందువలన నిర్గుణోపాసన కేమియు కొఱత లేదు.

అవ. ప్రకృతమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తిష్ఠంతు మూఢాః ప్రకృతా నిర్గుణోపాస్తిరీర్యతే,
విద్యైక్యాత్సర్వశాఖార్థాన్ గుణాన త్రోపసంహరేత్. 67

వ్యా. ఏవం ప్రాసంగికం పఠినమాప్య ప్రకృతమనుసరతి—తిష్ఠంతి. “సర్వపేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషా” దిత్యుక్తన్యాయేన నిర్గుణోపాసనస్వైకత్వాత్ తాసు తాసు శాఖాసు శ్రుతానుపాస్యగుణా నేక త్రోపసంహృత్యోపాసనం కర్తవ్యమిత్యాహ—విద్యేతి.

టీ. మూఢాః=మూఢులు, తిష్ఠంతు=ఉండుదురుగాక, ప్రకృతా=ప్రస్తుతమైన, నిర్గుణోపాస్తిః = నిర్గుణోపాసన, ఈర్యతే = చెప్పబడుచున్నది. విద్యైక్యాత్ = నిర్గుణవిద్యయొక్క యేకత్వమువలన, సర్వశాఖార్థాన్ = సకలశాఖలయర్థములగు, గుణాన్ = గుణములను, అత్ర = ఈనిర్గుణోపాసనయందు, ఉపసంహరేత్ = ఉపసంహారము చేయవలెను.

తా. మూఢులజోలి మన కక్కఱ లేదు. నిర్గుణోపాసననుం జెప్పుచున్నాము. అన్ని వేదములయందు నిర్గుణోపాసన యొక్కటియే యగును. దానివిశేషము లెచట నెచట చెప్పబడినను వాని నన్నిటిని ఉపసంహరించుకొనవలయును.

అవ. గుణములు రెండు తెఱంగులు. విధిరూపము లనియు, నిషేధరూపము లనియు. వానిని సంగ్రహింపవలయు ననుటకుఁ బ్రమాణమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆనందాదేర్విధేయస్య గుణసంఘస్య సంహృతిః,
ఆనందాదయ ఇత్యస్తి సూత్రే వ్యాసేన వర్ణితా. 68

వ్యా. తే చ గుణా ద్విప్రకారాః విధేయా నిషేధ్యాశ్చేతి. తత్ర “ఆనందో బ్రహ్మ. విజ్ఞాన మానందం బ్రహ్మ, నిత్యశుద్ధో బుద్ధస్సతో ముక్తోనిరంజనో విభురద్వయ ఆనందః పరః ప్రత్యగేకరస” ఇత్యాదయో యే విధేయగుణా స్తేషా ముపసంహారః. ‘ఆనందాదయః ప్రధానస్యే’ త్యస్తి న్నధికరణేఽభిహిత ఇత్యాహ—ఆనందాదేరితి.

టీ. ఆనందాదేః=ఆనందము మొదలుగాఁగల, విధేయస్య=విధిబోధ్యమైన, గుణ సంఘస్య=గుణసంఘముయొక్క, సంహృతిః=ఉపసంహారము, ఆనందాదయ ఇతి=ఆనందాదయ యనెడి, అస్మిన్ = ఈసూత్రమునందు, వర్ణితా = వర్ణింపబడినది.

తా. బ్రహ్మమునందలి సత్యము, జ్ఞానము, ఆనందము మొదలగు విధేయధర్మములు బ్రహ్మసూత్రములలో సాధనాధ్యాయమున “ఆనందాదయః ప్రధానస్యే” అను సూత్రమున వ్యాసమహర్షి చేఁ జెప్పబడినవి.

అవ. నిషేధ్యగుణము లెక్కడఁ జెప్పబడినవనినం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అస్థూలాలాదేర్ని షేధ్యస్య గుణసంఘస్య సంహృతిః,
తథా వ్యాసేన సూత్రేఽస్మిన్నుక్తాక్షరధియాం త్వితి. 69

వ్యా. యే చ ‘అస్థూలమనణ్వాహ్రస్వం య త్తదదదృశ్యమగ్రాహ్యం, ఆశబ్ద మస్పర్శమరూపమవ్యయ’ మిత్యాదయో నిషేధ్యగుణా స్తత్ర తత్ర శ్రుతా స్తేషాముపసంహారః. ‘అక్షరధియాం త్వవరోధః సామాన్య తద్భావాభ్యామాపసదవ త్తదుక్త’ మిత్యస్తి న్నధికరణేఽభిహిత ఇత్యాహ—అస్థూలాలాదేరితి.

టీ. అస్థూలాలాదేః=అస్థూలము మొదలుగాఁగల, నిషేధ్యస్య=నిషేధింపదగిన, గుణ సంఘస్య=గుణసముదాయముయొక్క, సంహృతిః = ఉపసంహారము, తథా=ఆవిధముగా, అక్షరధియాం త్వితి=అక్షరధియా మ్మనెడి, అస్మిన్ సూత్రే=ఈసూత్రమునందు, వ్యాసేన = వ్యాసమహర్షి చేత, ఉక్తా = చెప్పబడినది.

తా. “అస్థూల మనణు, అహ్రస్వ మదీర్ఘం” నిషేధ్యరూపములగు ధర్మములను, “అక్షరధియాం త్వవిరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యాం” అను సూత్రమునందు వేదవ్యాసమహర్షి వర్ణించెను.

అవ. నిర్గుణబ్రహ్మోపాసనమునందు గుణములను జేర్చి కొనుటెట్లు? అనినం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిర్గుణబ్రహ్మతత్త్వస్య విద్యాయాం గుణసంహృతిః,
న యుజ్యే తేత్యుపాలంభో వ్యాసం ప్రత్యేవ మాం న తు. 70

వ్యా. నను నిర్గుణ బ్రహ్మవిద్యాయాం న గుణోపసంహార ఏవ యుజ్యతే. నిర్గుణ విద్యాత్వవిరోధాదిత్యాశంక్య సూత్రకారణైవ మభిహితస్యోపసంహారస్యాస్తాభి రభి ధీయమానత్వా న్నాస్తా న్ప్రతీదం చోద్య ముచితమిత్యాహ—నిర్గుణేతి.

టీ. నిర్గుణ బ్రహ్మతత్త్వస్య = గుణరహిత మగు బ్రహ్మతత్త్వముయొక్క, విద్యా యాం=ఉపాసనయందు, గుణసంహృతిః=గుణములచేరిక, న యుజ్యేత=యుక్తముకాదు. ఇతి=అనెడి, ఉపాలంభః = ఆక్షేపము, వ్యాసం ప్రత్యేవ=వ్యాసులనుగూర్చియే. మాం ప్రతి తు=నన్నుగూర్చియైతే, న=కాదు.

తా. నిర్గుణ బ్రహ్మోపాసనయందు గుణములఁ జేర్చుకొన నవ సరము లేదు. వ్యాసుఁడు స్థూలాదిగుణములఁ జేర్చె నని యెట్లు చెప్పెదవు ? అని న న్నడుగకుము. ఈయధిక్షేపమునకు వ్యాసులే యుత్తరవాది యగును.

శ్లో. హిరణ్యశక్ర సూర్యాదిమూర్తీనామనుదాహృతేః,
అవిరుద్ధం నిర్గుణత్వమితి చేత్తుష్యతాం త్వయా.

71

వ్యా. హిరణ్యశక్ర త్వాదిగుణవిశిష్టమూర్తీనా మనభిధానాదిదం నిర్గుణోపాసన మేవేతి చేత్త్వం న విరోధ ఇత్యాహ—హిరణ్యేతి. హిరణ్యశక్ర సూర్యాది మూర్తీనాం హిరణ్యయాని శక్రశ్రాణి యస్యాసౌ హిరణ్యశక్రః తథావిధస్సూర్యో హిరణ్యశక్ర సూర్యః ఆదిర్యేషాం హిరణ్యశక్ర సూర్యాదయస్తేషాం మూర్తయో హిరణ్యశక్ర సూర్యాదిమూర్తయ స్తాసామితి విగ్రహః.

టీ. హిరణ్యశక్ర సూర్యాదిమూర్తీనాం-హిరణ్యశక్ర = తేజోమయములైన మీసములుగల, సూర్యాదిమూర్తీనాం=సూర్యుఁడు మొదలగుమూర్తులయొక్క, అనుదా హృతేః=ఉదాహరింపక పోవుటవలన, నిర్గుణత్వం=గుణశూన్యత్వము, అవిరుద్ధమితిచేత్ = విరుద్ధము గాదంటివేని, త్వయా=నీచేత, తుష్యతాం=సంతసింపబడుఁగాక. (నీవు సంతోషింతువుగాక యనుట).

తా. కరచరణాద్యవయవములు ఈయుపాసనయందుఁ జెప్పఁ బడలేదు గనుక, అస్థూలాది బ్రహ్మోపాసన నిర్గుణోపాసన యగు నని సంతసించితి వేని యది మాకును నభిమతమే యగును.

అవ. నిర్గుణోపాసనయందు బ్రహ్మమునందు గుణములను ధ్యానింపవలెనా, లేదా, యను శంక కుత్తరము చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. గుణానాం లక్షకత్వేన న తత్వేఽంతఃప్రవేశనం,
ఇతి చేదస్త్యేవమేవ బ్రహ్మతత్త్వముపాస్యతామ్.

72

వ్యా. నన్వానందాదీనామస్థూలాదీనాం చ గుణానాముపాస్య త్వేఽంతః ప్రవేశా
 శాఖావా తద్గుణవిశిష్టత్వేన కథముపాస్యత్వమిత్యాశంక్య తేషాం తత్త్వాంతః ప్రవేశా
 భావేఽపి తేషాం లక్షకత్వసంభవాత్ తైర్లక్షితం బ్రహ్మోపాస్యమిత్యాహ—గుణానా
 మితి.

టీ. గుణానాం=గుణములు, లక్షకత్వేన=వ్యావర్తకములగుటచేత, తత్త్వే=బ్రహ్మ
 తత్త్వమునందు, అంతఃప్రవేశనం=లోపలఁ బ్రవేశించుట, నేతి చేత్ = లేదంటివేసి, అస్తు=
 అగుఁగాక, బ్రహ్మతత్త్వం=బ్రహ్మతత్త్వము, ఏవమేవ=ఇటులనే, ఉపాస్యతాం =ఉపా
 సింపఁబడుఁగాక.

తా. అస్థూలాదిగుణములును, ఆనందాదిగుణములును, బ్రహ్మము
 నందు తక్కిన జడపదార్థములకంటెను, పరిచ్ఛిన్నపదార్థములకంటెను
 భేదమును దెలియఁజేయును. బ్రహ్మతత్త్వమున వీనిం జేర్చి నవసరము
 లేదు. శుద్ధ మగు బ్రహ్మతత్త్వముపాసింపఁదగినది.

అవ. ఉపాసనావిధములఁ జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆనందాదిభిరస్థూలాదిభిశ్చాత్తాఽత్ర లక్షితః,
 అఖండైకరస్సోఽహ మస్మి త్యేవముపాసతే.

73

వ్యా. తథోపాసనప్రకారమేవ దర్శయతి—ఆనందాదిభిరితి.—అత్రాసు శ్రుతిషు
 యోఽఖండైకరసః ఆత్మా ఆనందాదిభిరస్థూలాదిభిశ్చ గుణైర్లక్షిత స్సోఽహమస్మి
 త్యేవముపాసతే ముముక్షువ ఇతి శేషః.

టీ. ఆనందాదిభిః = ఆనందాదివిశేషములతోను, అస్థూలాదిభిశ్చ = అస్థూలాది
 శ్రుతులతోను, ఉపలక్షితః = సంబంధింపక బోధింపఁబడిన, అఖండైకరసః - అఖండ =
 పరిచ్ఛిన్నముగానట్టియు, ఏకరసః = ఏకవిధ మగు స్వభావముగల, సః ఆత్మా=ఆయాత్మ,
 అహం అస్మి = నేనైతిని, ఇత్యేవం = ఇతైఃఅంగున, ఉపాసతే = ఉపాసనచేయు
 చున్నారు.

తా. ఆనందాదిగుణములతోడను, అస్థూలాదిగుణములతోడను
 బంధింపక యాగుణములద్వారా శాఖాచంద్రన్యాయముచేఁ గను
 విపఁబడిన బ్రహ్మమే నే నని యుపాసింపవలెను. శాఖాచంద్రన్యాయ
 సంగఁగా శుక్లపక్షద్వితీయనాఁడు కొమ్మమీఁద పశ్చిమపుదిక్కున
 చంద్రుఁడు గలఁ డని యొకఁడు చెప్పఁగా మఱియొక్కఁ డట్లులే యా
 చంద్రునిఁ గాంచును. చంద్రునకును కొమ్మకును నేమి సంబంధము లేదు,
 అటులనే యని భావము.

అవ. ధ్యానమునకును బోధకును గల విశేషములఁ దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బోధోపాస్త్వోర్విశేషః క ఇతి చేదుచ్యతే శృణు,
వస్తుతంత్రోభవేద్బోధః కర్తృతం త్రముపాసనమ్.

74

వ్యా. న న్వేషం సతి విద్యోపాసనయోః కో భేద ఇత్యాశంక్య వస్తుతంత్ర
కర్తృతంత్రత్వాభ్యాం భేద ఇత్యాహ—బోధోపాస్త్వోరితి.

టీ. బోధోపాస్త్వోః=బోధకును నుపాసనకును, విశేషః=భేదము, కః=ఎట్టిది? ఇతి
చేత్=ఇట్లంటివా, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది. శృణు=వినుము. బోధః=బోధ, వస్తు
తంత్రః=వస్తుధీనమైనది, ఉపాసనం = ఉపాసనము, కర్తృతంత్రం=కర్తృధీనమైనది.

తా. బోధ వస్తుయాథార్థ్యమును గనఁబఱచును, ఉపాసన
తా ననుకొన్నవిధమున భావింతుట. ఎట్లు లనఁగా సాలగ్రామమును
జూచి యది శీల యని గ్రహించుట బోధ యగును. ఇది శ్రీమహావిష్ణు
వని భావించుట యుపాసన యగును. బోధోపాసనల రెండింటిభేద
మిట్టి దని యెఱుంగ నగును.

అవ. బోధోపాసనలకు భేదము చెప్పటకై వాని హేతువులఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విచారాజ్ఞాయతే బోధోఽనిచ్ఛా యం న నివర్తయేత్,
స్వోత్పత్తిమాత్రాత్సంసారే దహత్యఖిలసత్యతామ్.

75

వ్యా. వైలక్షణ్యాంతరసిద్ధయే బోధస్య హేత్వాదికం దర్శయతి—విచారా
జ్ఞాయత ఇత్యాదినా శ్లోకద్వయేన. విచారాద్వస్తుతత్త్వవిచారోద్బోధో జాయతే.
కిం చ విచారా జ్ఞాయమానం యం బోధ మనిచ్ఛా బోధో మా భూదిత్యేవంరూపా
శ నివర్తయేన్న నివారయేత్. ఉత్పద్యమానశ్చ బోధ స్వజన్మాత్రాత్సంసారేఽఖి
లస్య ప్రపంచస్య సత్యతాం దహతి నాశయతి.

టీ. అనిచ్ఛా = ఇచ్ఛలేకపోవుట, యం=ఏబోధను, న నివర్తయేత్=నివర్తింపఁ
జేయదో, (సః) = ఆబోధ, విచారాత్ = తత్త్వవిచారమువలన, జాయతే = పుట్టు
చున్నది. స్వోత్పత్తిమాత్రాత్ = తన యుత్పత్తిమాత్రమున; సంసారే=సంసారమునందు
అఖిలసత్యతాం = సమస్తమగు సత్యతను, దహతి = నాశముచేయుచున్నది.

తా. వస్తుతత్త్వవిచారమువలన బోధ (జ్ఞానము) కలుగు
చున్నది. ఆబోధ అక్కఱ లేకనుకొను ఇద్దఱ కలిగినను, కలిగిన జ్ఞాన
మును ఆయిచ్ఛ నివారించఁజేయఁజాలదు. అట్టి బోధ కలిగినతొడనే
ప్రపంచము అసత్య మని తోఁచును.

శ్లో. తావతా కృతకృత్య సన్నిత్యత్పిముపాగతః,
జీవన్ముక్తిమనుప్రాప్య ప్రారబ్ధక్షయమీక్షతే.

76

వ్యా. తావతేతి. తావతా తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తిమాత్రేణ నిరతిశయసుఖం
ప్రాప్నోతిత్యర్థః.

టీ. తావతా=అందుచేత, కృతకృత్యస్సన్=కృతార్థుడగుచు, నిత్యత్పిం =
శాశ్వతంబగు సంతోషముచు, ఉపాగతః = పొందినవాడగుచు, జీవన్ముక్తిం=జీవన్ముక్తిని,
అనుప్రాప్య=పొంది, ప్రారబ్ధక్షయం = ప్రారబ్ధక్షయమును, ఈక్షతే = చూచుచున్నాడు.

తా. తత్త్వజ్ఞానము కలుగఁగానే కృతకృత్యుడగుచు జీవ
న్ముక్తిని జెంది విదేహకైవల్యము కొఱకుఁ బ్రారబ్ధ మెప్పుడు తీరునా
యని చూచుచుండును.

అవ. ఉపాసనను నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆప్తాపదేశం విశ్వస్య శ్రద్ధాభురవిచారయన్,
చింతయేత్ప్రత్యయై రన్యై రనంతరితవృత్తిభిః.

77

వ్యా. ఉపాసనాయాశ్చ బోధాద్వైలక్షణ్యాంతరసిద్ధయే తద్దర్శయతి—ఆప్త
ఇతి. ఆప్తస్య గురోరుపదేశముపాస్యస్వరూపప్రతిపాదకవాక్యజాతం విశ్వస్య విశ్వానం
కృత్వాఽవిచారయన్ ఉపాస్య తత్త్వంప్రత్యయై రన్యైః విజాతీయఘటాదివిషయై
రనంతరితవృత్తిభిరప్యవహితవృత్తిభిశ్చింతయేదితి.

టీ. ఆప్తాపదేశం = గురుపదేశమును, విశ్వస్య = నమ్మి, శ్రద్ధాభుః = శ్రద్ధ
గలవాడై, అవిచారయన్ = సంశయింపనివాడగుచు, అన్యైః = ఇతరములైన,
ప్రత్యయైః = జ్ఞానములచేత, అనంతరితవృత్తిభిః = ఎడముచేయబడని వృత్తులచేత,
చింతయేత్ = ధ్యానింపవలెను.

తా. ఉపాసనచేయువానికి శాస్త్రవిచారముతోఁ బనిలేదు.
గురువుల యుపదేశమును నమ్మి యుపాసించును. ఉపాసన యనఁగా భావిం
చెడి వస్తువు దక్క నన్యము మధ్యకాలమున జ్ఞాపకము రాకుండున
ట్లుడతెగక ప్రవర్తించెడి వృత్తుల ప్రవాహ మగు నని తెలియనగు.

అవ. ఉపాసన యెంతకాలము చేయవలయు ననెడి విధినిఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. యావచ్చింత్యస్వరూపత్వాభిమానస్స్వస్య జాయతే,
తావద్విచింత్యం పశ్చాచ్ఛ తదేవామృతి ధారయేత్.

78

వ్యా. కియంతం కాలం చింతయేదిత్యాశంక్యాహ—యావదితి.

టీ. యావత్ = ఎంతకాలము, స్వస్య = తనకు, చింత్యస్వరూపత్వాభిమానః - చింత్య = ధ్యానింపఁదగిన దేవతయొక్క, స్వరూపత్వ = ఆకారత్వముయొక్క, అభిమానః=అభిమానము, జాయతే = పుట్టుచున్నదో, తావత్ = అంతవఱకు, విచింత్యం = ఉపాసనచేయఁదగినది. పశ్చాచ్ఛ=అనంతరమును, తథైవ = ఆవిధంబుగనే, ఆమృతి=మరణవర్యంతము, ధారయేత్ = జ్ఞాపకముంచుకొనవలెను.

తా. ఉపాసింపఁబడెడి దైవము తానే యని గట్టినిశ్చయము గలుగువఱకు నుపాసన యొనర్చి యానిశ్చయమును జీవితకాల మంతయు నిల్పుకొనవలెను.

అవ. ఉపాసకుఁడు తనచే ధ్యానింపఁబడెడి దేవతను తన్నుగా భావించు ననుట కుదాహరణము నిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మచారీ భిక్షమాణో యుతస్సంవర్గవిద్యయా,
సంవర్గరూపతాం చిత్తే ధారయిత్వా హ్యాభిక్షత.

79

వ్యా. ఉపాసకస్య తద్రూపత్వాభిమానముదాహరణప్రదర్శనేన స్పష్టికరోతి— బ్రహ్మచారీతి. కశ్చిత్సంవర్గత్వగుణవిశిష్టః ప్రాణోపాసకో బ్రహ్మచారీ భిక్షాహరణార్థ మాగత్యాభిప్రతారినామ్నోః రాజ్ఞః పురతః 'మహాత్తనశ్చతురో దేవ ఏకః కః సజా గారభువనస్య గోపాః, తం కాపేయం. నాభిషశ్యంతి మర్త్యా ఆభిప్రతారిణా బహుధా వసంత'మితి మంత్రేణ స్వాత్తనస్సంవర్గరూపత్వం చిత్తే ధృతం ప్రకటి కృతవానితి ఛాందోగ్యే శ్రూయత ఇత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మచారీ = బ్రహ్మచారి, సంవర్గవిద్యయా = సంవర్గవిద్య యను నుపాసనతో, యుతః=కూడుకొనినవాడగుచు, భిక్షమాణః=భిక్షమును యాచించుచు, స్వస్య=తనయొక్క, చిత్తే = మనస్సునందు, సంవర్గరూపతాం = సంవర్గస్వరూపత్వమును, ధారయిత్వా = ధరించి, అభిక్షత హి=యాచించెఁగదా.

తా. సంవర్గోపాసకుఁ డగు నొక బ్రహ్మచారి యభిప్రతారి యను రాజు తన పురోహితు లగు కాంపేయులతో భుజించుచుండ నచటికి భిక్షాటనమునకుఁగా వెళ్లి యాతఁడు తనను గమనింపక పోఁగా సూర్యాదులను నాలో లయింపఁజేసికొనెడి సంవర్గరూపుఁడనైన నే నేతేరఁగా నీ కాంపేయులు ననుగ్రహింపఁజాలరైరి అని యభిప్రతారి యను రాజుతో నాతఁడు పల్కెను. ఈకథ ఛాందోగ్యోపనిషత్తున

నుండెను. దీనివలన మనము గ్రహింపవలసిన దేమనఁగా నుపాసించఁ బడెడి దేవతయే తా ననెడి యభిమానము తనకు దృఢ మగుదనుక నుపాసించవలయు నని లభించుచున్నది. సంవర్గ మనఁగా వ్యష్టిసమష్టిరూప ములఁ జెందినవాయువు.

అవ. ఉపాసనకును బోధకును భేదమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పురుషస్యేచ్ఛయా కర్తు మకర్తుం కర్తు మన్యథా,
 శక్యోపాస్తిరతో నిత్యం కుర్యాత్ప్రత్యయసంతతిమ్. 80

వ్యా. ఆమృతి ధారణే నిమిత్తం దర్శయన్ననిచ్చా యం న నివర్తయే దిత్యుక్తా ద్బోధధర్తాద్వైలక్షణ్యమాహ—పురుషస్యేతి. ఉపాస్తిః పురుషస్యోపాసకస్యేచ్ఛయా కర్తుమకర్తుమన్యథా ప్రకారాంతరేణ .వా కర్తుం శక్యా. అతః పురుషస్యేచ్ఛాధీనత్వా దుపాసనం సర్వదా కుర్యాదిత్యర్థః.

టీ. పురుషస్య=మనుజునియొక్క, ఇచ్ఛయా=కోరికచేత, కర్తుం = చేయుటకును, అకర్తుం = చేయకుండుటకును, అన్యథా కర్తుం = మఱియొకవిధముగాఁ జేయుటకును, ఉపాస్తిః = ఉపాసనము, శక్యా=వీలగును, అతః = ఈకారణమువలన, నిత్యం = ఎల్లప్పు డును, ప్రత్యయసంతతిం = వృత్తిప్రవాహమును, కుర్యాత్ = చేయవలయును.

తా. ఉపాసన ఉపాసకుని యిచ్ఛప్రకారము చేయుటకు, చేయకపోవుటకు, మఱియొకవిధముగాఁ జేయుటకును శక్యమైన దగును. కనుక నుపాసన సర్వదా చేయవలెను.

అవ. సదా చింతనంబువలనం గల్గు లాభమును చెల్లుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వేదాధ్యాయీ హ్యప్రమత్తోఽధితే స్వప్నేఽధివాసతః,
 జపితా తు. జపత్యేవ తథా ధ్యాతాపి వాసయేత్. 81

వ్యా. ఏవం సదా చింతనే కిం భవతీత్యత ఆహ—వేదాధ్యాయీతి. అప్రమత్తో వేదాధ్యాయీ సదాధ్యయనశీలః జపితా సదాజపశీలోఽధివాసతః దృఢవాసనయా స్వప్నాదిష్వప్నధ్యయనం జపం వా కరోతి. ఏవ ముపాసకోఽపి వాసనాదాఢ్యా త్స్వప్నాదాపి ధ్యాయతీత్యర్థః.

టీ. వేదాధ్యాయీ=బేదము చదివెడువాఁడు, అప్రమత్తః=ప్రమాదము లేనివాఁ డగుచు, స్వప్నే=స్వప్నమునందు, అధివాసతః = దృఢవాసనగలవాఁడై, అధితే=అధ్య యనము చేయుచున్నాఁడు. హి=ఇది ప్రసిద్ధము. జపితా తు=జపముచేయువాఁడై తే, జపత్యేవ = ఎడతెగక జపించుచుండును. తథా = ఆవిధంబుగా, ధ్యాతాపి=ధ్యానము చేయువాఁడు కూడ, వాసయేత్ = చిరాభ్యాసము చేయనగును.

తా. వేదముం జదువువాఁ డా గ్రంథము కంఠస్థ మగుటకై ఎల్లప్పుడును బఠించును గాన దానిని గలలోఁగూడఁ బలవరించును. జపము చేయువాఁడు నట్టులే చేయును. ధ్యానము చేయువాఁడును అట్లే దృఢాభ్యాసమును నాపాదింప నగును.

అవ. కలలోఁ గూడ ధ్యాన మనువర్తించుటకు, గారణమును జెప్పు చున్నాఁడు.—

శ్లో. విరోధి ప్రత్యయం త్యక్త్వా నై రంతర్యేణ భావయన్,
లభ తే వాసనావేశాత్స్వప్నాదా వపి భావనామ్. 82

వ్యా. స్వప్నాదావపి ధ్యానానువర్తనే కారణమాహ—విరోధితి. వాసనావ శాత్సంస్కారపాటవాత్. భావనాం ధ్యానం.

టీ. విరోధి ప్రత్యయం=విరోధించెడివృత్తిని, త్యక్త్వా=వదలి, నై రంతర్యేణ=ఎడ తెగక, భావయన్=భావించుచు, వాసనావేశాత్ = వాసనాభినివేశమువలన, స్వప్నా దావపి = స్వప్నము మొదలగువానియందును, భావనాం = వాసనానువృత్తిని, లభతే = పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఉపాసకుఁడు ఇతరవృత్తులు లేక ఆనందాదిగుణములచే లక్షితమగు బ్రహ్మమను నే నై తి నని నిరంతరము ధ్యానించుచు, సంస్కార సామర్థ్యమువలన స్వప్నాద్యవస్థలయందు సయితము ధ్యానము చేయు చుండు నని తెలియవలెను.

అవ. ప్రారబ్ధకర్త యనుభవించెడివాఁ డట్లు నిరంతర మెట్లు ధ్యానము చేయఁ గలఁడని ప్రశ్నింపఁగా దృష్టాంతముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భుంజానోఽపి నిజారబ్ధమాస్థాతిశయతోఽనిశం,
ధ్యాతుం శక్తో న సందేహో విషయవ్యసనీ యథా. 83

వ్యా. నను, ప్రారబ్ధకర్త వశా ద్విషయాననుభవతః కథం నై రంతర్యేణ భావనా సిద్ధిరిత్యాశంక్యాస్థాతిశయే సతి విషయవ్యసనివద్భావనాసిద్ధిస్సాదిత్యాహ—భుం జాన ఇతి.

టీ. నిజారబ్ధం=తన యారబ్ధకర్తమును, భుంజానోఽపి = ఆనుభవించుచున్నను, ఆస్థాతిశయతః = ఎక్కువవట్టుదలచేత, ధ్యాతుం = ధ్యానమొనరించుటకు, విషయవ్య సనీ యథా = విషయానన్తునివలె, శక్తః = సమర్థుఁడు, భవేత్ = అగును. సందేహః = సంశయము, న = లేదు.

తా. ప్రార్థకర్త ననుభవించుచున్నను, విషయాసక్తుఁడు విషయంబులఁ జింతించుపగిది, నుపాసకుఁడు ఆస్థాతిశయముచేత (పరపురుషునియందఁ దగిలిన చిత్తముగల స్త్రీవలె) నెడతెగక తత్త్వమును భావింపవచ్చును.

అవ. దృష్టాంతమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరవ్యసనినీ నారీ వ్యగ్రాపి గృహకర్తణి,
తదేవాస్వాదయత్యంతః పరసంగరసాయనమ్.

84

వ్యా. దృష్టాంతం వివృణోతి—పరవ్యసనినీతి.

టీ. పరవ్యసనినీ = పరపురుషవ్యసనముగల, నారీ = స్త్రీ, గృహకర్తణి = గృహకృత్యమునందు, వ్యగ్రాపి = ఆసక్తి గలదైనను, తత్ = ఆ, పరసంగరసాయనమేవ = పరపురుషసంపర్క మనెడి యమృతమునే, అంతః = లోపల, ఆస్వాదయతి = ఆస్వాదించుచుండును.

తా. పరపురుషానురక్తి గల భామిని గృహమం దెన్ని పనులను జేయుచుండినను పరపురుషసంగమసౌఖ్యమునే నిరంతరము భావించును. అట్లే యుపాసకుఁడును నిరంతరము ధ్యానమును చేయు నని భావము.

అవ. అట్లు భావించినను నిత్యము చేయుపనులు అడ్డవని దృష్టాంతమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరసంగం స్వాదయంత్యా అపి నో గృహకర్త తత్,
కుంతీభవేదపి త్వేత దాపాతేనైవ వర్తతే.

85

వ్యా. పరసంగాస్వాదనే గృహకృత్యవిచ్ఛేదస్వాదిత్యాశంక్యాహ — పరసంగమితి.

టీ. పరసంగం = పరపురుషభోగములు, స్వాదయంత్యాః = సర్వదాచింతనము చేయుచుండెడి వనితకు, తత్ గృహకర్తాపి = ఆగృహకృత్యంబును, నో కుంతీభవేత్ = చెడదు. అపితు = మఱేమి యనఁగా, ఏతత్ = ఇది, ఆపాతేనైవ = హృదయపూర్వకము గాకయే, వర్తతే = ఉండును.

తా. పరపురుషసంగమసౌఖ్యంబు నెల్లప్పుడు భావించుచుండినను, కాంత గృహకృత్యంబుల మానివేయదు గాని మనఃపూర్వకముగాఁ జేయదు. చేయుచున్నట్లే వెలుపటి కగపడును.

అవ. దీనినే వివరించుచున్నాడు:—

శ్లో. గృహకృత్యవ్యసనిసీ యథా సమ్యక్కరోతి తత్ ,
పరవ్యసనిసీ తద్వన్న కరోత్యేవ సర్వథా. 86

వ్యా. ఆపాతేనైవ వర్తత ఇత్యుక్తమర్థం వివృణోతి—గృహకృత్యేతి.

టీ. గృహకృత్యవ్యసనిసీ=గృహకార్యములయం దాసక్తిగల పతివ్రత, యథా= ఎట్లు, తత్ = ఆగృహకృత్యమును, సమ్యక్ = లెస్సగా, కరోతి = చేయునో, తద్వత్ = ఆవిధముగా, పరవ్యసనిసీ = పరపురుషాసురక్తి గల వనిత, సర్వథా = ఎల్ల విధంబులను, న కరోత్యేవ = చేయనే చేయదు.

తా. పతివ్రత మనఃపూర్వకముగా శ్రద్ధతో గృహకృత్యంబుల నొనరించునట్లు వ్యభిచారిణి యన్యాసక్త యగుటంజేసి యట్లాచరింపఁ జాలదు.

అవ. దార్ఢాంతికముం జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏవం ధ్యానై కనిష్ఠోఽపి లేశాల్లాకికమారభేత్ ,
తత్త్వవిత్త్వవిరోధిత్వా ల్లాకికం సమ్యగాచరేత్ . 87

వ్యా. దార్ఢాంతికే యోజయతి—ఏవం ధ్యానేతి. నను తత్త్వవిదపి తాకికవ్యవహారం కిం లేశేనాచరతి కిం వా సమ్యగితి వికల్ప్య విషయవ్యవహారస్య తత్త్వజ్ఞానా విరోధిత్వాత్సమ్యగేవాచరతీత్యాహ—తత్త్వవిదితి.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగా, ధ్యానై కనిష్ఠోఽపి = ధ్యానపరుఁడును, లేశాత్ = స్వల్పముగా, తాకికం = లోకవ్యవహారమును, ఆరభేత్ = ఆచరించును. తత్త్వవిత్త్వ = బ్రహ్మవిదుఁడై తే, ఆవిరోధిత్వాత్ = విరోధింపకపోవుటవలన, తాకికం=లోకవ్యవహారమును, సమ్యక్ = చక్కగా, ఆచరేత్ = ఆచరించును.

తా. ధ్యానై కనిష్ఠుఁడు లోకవ్యవహారమును స్వల్పముగఁ జేయును. బ్రహ్మవిదుఁడు లోకవ్యవహారము తనను బాధింపనందున బాగుగనే చేయును.

అవ. విరోధాభావమును జెల్పుచున్నాడు:—

శ్లో. మాయామయః ప్రసంచోఽయమాత్మా చై తన్మయాపధృత్ ,
ఇతి బోధే విరోధః కో లోకవ్యవహారిణః. 88

వ్యా. అవిరుద్ధత్వమేవ దర్శయతి—మాయామయ ఇతి.

టీ. ఆయం ప్రసంచః = ఈప్రసంచము, మాయామయః = మాయయొక్క

పరిణామము, ఆత్మా = ప్రత్యగాత్మ, చైతన్యరూపధృత్ = చైతన్యస్వరూపుఁడు, ఇతి = ఇట్టిదగు, బోధే సతి = బోధ కల్గుచుండఁగా, లౌకికవ్యవహారిణః = లోకవ్యవహారము చేసెడి బ్రహ్మవిదునకు, విరోధః = విరోధము, కః = ఎట్టిది.

తా. ప్రపంచ మంతయు మిథ్య, చిద్రూప మగు ఆత్మ యే సత్యము, అనెడి యనుభవము గల బ్రహ్మవిదుని లౌకికవ్యవహారము బాధింప నేరదు.

అవ. ఎందుకు బాధింపదో చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అపేక్షతే వ్యవహృతిర్న ప్రపంచస్య వస్తుతాం,

నాస్యాత్తజాడ్యం కిం త్వేషా సాధనాన్యేవ కాంక్షతే. 89

వ్యా. విరోధాభావమేవ ప్రపంచయతి—అపేక్షత ఇతి.

టీ. వ్యవహృతిః=వ్యవహారము, ప్రపంచస్య = ప్రపంచముయొక్క, వస్తుతాం = యాధార్థమును, నాపేక్షతే = కోరదు. ఆత్మ జాడ్యం = తనయొక్క మాంద్యమును, నాపేక్షతే = కోరదు. కింతు = ఇక నేమి యనఁగా, ఏషా = ఈవ్యవహారము, సాధనాన్యేవ = సాధనములనే, కాంక్షతే = కోరుచున్నది.

తా. జ్ఞానియొక్క వ్యవహారమునకుఁ బ్రపంచ సత్యత్వముతోఁ బనిలేదు. ఆత్మ జడ మని గ్రహించుఁ బనిలేదు. మఱి యేమన, వ్యవహార సాధనము లుండిన నావ్యవహారములు నెఱవేరును.

అవ. వ్యవహారసాధనములను జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. మనోవాక్కాయతద్బాహ్యపదార్థాస్సాధనాని తాన్

తత్త్వవి నోపమృద్నాతి వ్యవహారోఽస్య నో కుతః. 90

వ్యా. కాని తాని వ్యవహారసాధనానీత్యత ఆహ—మనోవాగితి. తద్బాహ్యః పదార్థాః గృహక్షేత్రాదయస్తాన్ మన ఆదీంస్తత్త్వజ్ఞానీ న నివారయతి. అతోఽస్య జ్ఞానినో వ్యవహారః కతో న భవతి? భవత్యే వేత్స్యర్థః.

టీ. మనోవాక్కాయతద్బాహ్యపదార్థాః = మనస్సు, వాక్కు, శరీరము, శబ్దాదిపదార్థంబులును, సాధనాని = వ్యవహారసాధనంబులు. తాన్ = వానిని, తత్త్వ విత్ = బ్రహ్మవిదుఁడు, నోపమృద్నాతి = నివారింపఁడు. ఆస్య = ఇతనికి, వ్యవహారః = వ్యవహారము, కుతః = ఎందువలన, నో = లేదు? (కల్గుననుట).

తా. మనోవాక్కాయాదులును శబ్దస్పర్శాదులును వ్యవహార సాధనములు. తత్త్వవిదుఁడు వాని నసత్యములఁగా భావించును.

గాని వాని రూపుమాపలేడు. బ్రహ్మవిదునకు వ్యవహారము గల్గుట కేమి యభ్యంతర మున్నది? బ్రహ్మవిదుడు వ్యవహరింప వచ్చు నని భావము.

అవ. తత్త్వవిదుడు విషయముల బాధింప లేకపోయినను చిత్తమును నిరోధింప వలదా? అనెడి శంకకు సమాధానము:—

శ్లో. ఉపమృద్నాతి చిత్తం చేద్ధ్యాతాఽ సా న తు తత్త్వవిత్,
న బుద్ధిం మర్దయన్ దృష్టో ఘటతత్త్వస్య వేదితా. 91

వ్యా. నను విషయానుపమర్దనేఽపి తత్త్వవిదా చిత్తోపమర్దనం కార్యమిత్యా శంక్య తథాకరణే తత్త్వవిదేవ న స్యాదిత్యాహ—ఉపమృద్నా తీతి. నను, తత్త్వవిదా చిత్తం నోపమృద్యత ఇత్యేతత్ క్వ దృష్టమిత్యాశంక్యాహ—న బుద్ధిమితి. ఘట తత్త్వస్య వేదితా జ్ఞాతా బుద్ధిం మర్దయన్ పీడయన్నైకాగ్యం కుర్వన్పురుషో న దృష్టో నోపలబ్ధ ఇత్యర్థః.

టీ. బుద్ధిం=బుద్ధిని, ఉపమృద్నాతి చేత్=సంకోచించినయెడల, అసౌ=ఇతఁడు, ధ్యాతా=ధ్యానము చేయువాఁడు, (భవతి = అగుచున్నాఁడు). తత్త్వవిత్ = తత్త్వ విదుఁడు, నతు=కాఁడు. ఘటతత్త్వస్య = ఘటనూఢాత్మ్యమును, (ఇది కర్తృణిషష్ఠి.) వేదితా=గు రైఠీఁగినవాఁడు, బుద్ధిం=చిత్తమును, మర్దయన్ = పీడించుచున్నవాఁడై, న దృష్టః = చూడఁబడలేదు.

తా. బుద్ధి నేకాగ్రము చేయునేని, అతఁడు ధ్యాని గాని జ్ఞాని గాఁడు, కనులతో ఘటమును గాంచువాఁడు బుద్ధిని నితర విషయములందుఁ బోసీయక నిర్బంధించి చూచుటలేదు. ఎట్లు చూచినను ఘటము గన్పడును.

అవ. స్థూలపదార్థము గనుక ఘటము స్ఫుటమై ప్రకాశించును బ్రహ్మపదార్థ మట్టిది గాదే యనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సకృత్ప్రత్యయమాత్రేణ ఘటశ్చేద్భాసతే సదా,
స్వప్రకాశోఽయమాత్తా కిం ఘటవచ్చు న భాసతే. 92

వ్యా. నను ఘటస్య స్థూలత్వేన స్పష్టత్వాత్తద్దర్శనే చిత్తపీడనం నాపేక్ష్యత ఇత్యాశంక్య తస్య స్వప్రకాశత్వేన ఘటాదపి స్పష్టతరత్వాచ్చిత్తనిరోధనం నైవా పేక్ష్యత ఇత్యాహ—సకృదితి.

టీ. సకృత్ప్రత్యయమాత్రేణ = ఒకమాటు చూచుటచేతనే, ఘటః = ఘటము, సదా=ఎల్లప్పుడు, భాసతే చేత్=ప్రకాశించు నంటివేని, స్వప్రకాశః=స్వయంప్రకాశ వేదాంత—47

మానమైన, ఆయం ఆత్మా=శూయాత్, ఘటవచ్చు=ఘటమువలె, న భాసతే కిం=ప్రకాశిం పదా? (ప్రకాశించు ననుట).

తా. ఒకమాటు చూచిన ఘట మవసర మైనప్పుడెల్ల జ్ఞాపకము వచ్చును. అటులనే స్వప్రకాశమైన ఆత్మ ఘటముకంటెను ప్రసిద్ధము. స్వస్వరూపము గనుక నెల్లప్పుడు ప్రకాశించును.

శ్లో. స్వప్రకాశతయా కిం తే తద్బుద్ధిస్తత్వవేదనమ్,

బుద్ధిశ్చ క్షణనాశ్యేతి చోద్యం తుల్యం ఘటాదిషు. 93

వ్యా. నను బ్రహ్మణస్వప్రకాశత్వేఽపి తద్దోచరాయా బుద్ధివృత్తేరేవ తత్త్వ జ్ఞానత్వాత్తస్యాశ్చ క్షణికత్వేన బ్రహ్మణి పునః పునరవస్థాపనమపేక్ష్యత ఇత్యా శంక్యేదం చోద్యం ఘటాదిష్వపి సమానమిత్యాహ—స్వప్రకాశతయేతి.

టీ. స్వప్రకాశతయా=స్వయంప్రకాశమగుటచేత, తే=నీకు, కిం=ఏమి ప్రయోజనము?, తత్=ఆబ్రహ్మవిషయికమగు, బుద్ధిః=బుద్ధివృత్తియు, తత్త్వవేదనం = తత్త్వజ్ఞానమును, క్షణనాశ్యా=క్షణకాలములో నశించునవి. ఇతి=అని, చోద్యం = పూర్వపక్షము, ఘటాదిషు=ఘటము మొదలగువానియందును, తుల్యం=సమానము.

తా. బ్రహ్మము స్వప్రకాశమైన నీ కేమి లాభము? తత్త్వజ్ఞానమనఁగా బ్రహ్మమును గనఁబఱచెడి (ప్రకాశింపఁజేసెడి) చిత్తవృత్తి గదా. అది క్షణికము. దానిని మాటిమాటికిఁ గలుగఁజేయుటకై చిత్తకాగ్రత చేయవలదా యనిన ఘటజ్ఞానము గూడ క్షణికమే. కనుక దానిని మఱలఁ గలుగఁ జేయుటకుఁగూడ యత్నింపవలసివచ్చును. ఈ రెండును సమములే.

అవ. ఒకమాటు నిశ్చయించిన ఘటమును నెల్లప్పుడు వ్యవహరింపవచ్చును. దాని కొఱకు యత్న మక్కఱలే దంటి వేని ఒకమాటు బ్రహ్మము సాక్షాత్కరించె నేని యెప్పుడును ధ్యానము చేయవచ్చును. గనుక నీరెండును సమములే యని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఘటాదౌ నిశ్చితే బుద్ధిర్నశ్యత్వేవ యదా ఘటః,

ఇష్టో నేతుం తదా శక్య ఇతి చేత్సమమాత్తని. 94

వ్యా. ఘటాదిజ్ఞానస్య క్షణికత్వేన సకృన్నిశ్చితస్య సర్వదా వ్యవహార్యం శక్యత్వాత్తత్ర చిత్తస్థైర్యసంపాదనమప్రయోజనకమిత్యాశంక్యేదమాత్తన్యపి సమానమిత్యాహ—ఘటాదావీతి.

టీ. ఘటాదౌ = ఘటము మొదలగునది, నిశ్చితే (సతి) = నిశ్చయింపబడఁగా, బుద్ధికి=బుద్ధి, నశ్యత్యేవ=నశింపనే నశించును. యదా=ఎప్పుడు, ఘటకి=ఘటము, ఇష్టకి= ఇష్టమో, తదా=అప్పుడు, నేతుం = తీసికొనిపోవుటకు (వ్యవహరించుటకు), శక్య ఇతి చేత్ =శక్యమగునంటివేని, ఆత్మని=ఆత్మవిషయమై, సమం=సమానము.

తా. ఒకమాటు చూచిన ఘటము నవసర మగునెడ వ్యవహరింప వచ్చును. అట్లులే యొకమాటు సాక్షాత్కరించిన బ్రహ్మమును అవసర మగునప్పుడు శిష్యులకు బోధింపవచ్చును. తానును ధ్యానింప వచ్చును.

అవ. దీనినే స్పష్టీకరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిశ్చిత్య సకృదాత్తానం యదాపేక్షా తద్దైవ తస్మై,
వక్తుం మంతుం తథా ధ్యాతుం శక్నోత్యేవ హి తత్త్వవిత్. 95

వ్యా. సమమాత్త నీత్యుక్తమర్థం వివృణోతి—నిశ్చిత్యేతి.

టీ. సకృత్ = ఒక్కమాటు, ఆత్తానం = ఆత్మను, నిశ్చిత్య = నిశ్చయించి, యదా = ఎప్పుడు, అపేక్షా = అపేక్షయో, తద్దైవ = ఆప్పుడే, తం = ఆయాత్మను, వక్తుం = పల్కుట కును, మంతుం = మననము చేయుటకును, తథా = అట్లు, ధ్యాతుం = ధ్యానించుటకును, తత్త్వవిత్ = బ్రహ్మవిదుఁడు, శక్నోత్యేవ = సమర్థుఁడే యగుచున్నాఁడు.

తా. బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలవాఁడు తన కిచ్చవచ్చినపు డెల్ల బ్రహ్మమునుగూర్చి వచించును; మననము చేయును; ధ్యానించును. దీని కొఱి కెప్పుడును నితర వ్యాపారముల మాన నవసరము లేదు.

అవ. జ్ఞాననిష్ఠుఁడు మాత్రము ధ్యానముచేయఁడా యని యడిగినం జెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపాసక ఇవ ధ్యాయన్ లౌకికం విస్తరేద్యది,
విస్తరత్వేవ సా ధ్యానాద్విస్తృతిర్న తు వేదనాత్. 96

వ్యా. నను, తత్త్వవిదత్యుపాసకవదాత్తానుసంధానవశాజ్జగదనుసంధానరహితో దృశ్యత ఇత్యాశంక్య సోఽనుసంధానాభావో ధ్యానప్రయుక్తో న వేదనప్రయుక్త ఇత్యాహ—ఉపాసక ఇతి.

టీ. ఉపాసక ఇవ = ఉపాసన చేయువానివలె, ధ్యాయన్ = ధ్యానము చేయుచు, లౌకికం = లోకవ్యవహారమును, విస్తరేద్యది = మఱచునేని, విస్తరత్వేవ = మఱచిపోనిము, సా విస్తృతిః = ఆమఱపు, ధ్యానాత్ = ధ్యానమువలనఁ గలిగినదికాని, వేదనాత్ = తత్త్వజ్ఞానమువలన, న = కాదు.

తా. బ్రహ్మవిదుఁ డొకప్పుడు లోకవ్యవహారములను మఱచి సమాధినిష్ఠుఁడై యుండును. ఆసమయంబునఁ గల్గిన ప్రపంచసంబంధమైన మఱపు ధ్యానఫలము గాని జ్ఞానఫలము గాదు.

అవ. బ్రహ్మవిదునకు మోక్షముకొఱకు ధ్యాన మక్కఱ లేదా యనినఁ జెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. ధ్యానం త్వేచ్ఛికమేతస్య వేదనాన్తుక్తిసిద్ధితః,
జ్ఞానాదేవ తు కైవల్యమితి శాస్త్రేషు డిండిమః. 97

వ్యా. నను, తత్త్వవిదాపి ముక్తిసిద్ధయే బ్రహ్మధ్యానం కర్తవ్యమిత్యాశంక్య “జ్ఞానాదేవ తు కైవల్యం ప్రాప్యతే యేన ముచ్యతే, తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి, నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయ, జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశై”రిత్యాది శాస్త్రసద్భావాన్న మోక్షాయ ధ్యానం కర్తవ్యమిత్యాహ—ధ్యానమితి.

టీ. వేదనాత్ = జ్ఞానమువలన, ముక్తిసిద్ధితః = మోక్షముయొక్క సిద్ధించుటవలన, ఏతస్య = ఈ బ్రహ్మవిదునకు, ధ్యానం = షరబ్రహ్మవిషయక ధ్యానము, విచ్ఛికం = ఇచ్ఛను అనుసరించినది, జ్ఞానాదేవ తు = జ్ఞానమువలననే, కైవల్యం = మోక్షము, ఇతి = అని, శాస్త్రేషు = శాస్త్రములయందు, డిండిమః = భేరిధ్వని (సుప్రసిద్ధమచట).

తా. బ్రహ్మవిదునకు జ్ఞానముచేతనే కైవల్యము సిద్ధించును. కనుక, ఆ బ్రహ్మవిదుఁడు తన కిచ్ఛవచ్చినయప్పుడు ధ్యానించును లేదా మానుకొనును. అది యతనికి మోక్షసాధకమును గాదు; అది లేకుండుట బాధకమును గాదు.

శ్లో. తత్త్వవిద్యది న ధ్యాయేత్ప్రవర్తేత తదా బహిః,
ప్రవర్తతాం సుఖే నాయం కో బాధోఽస్య ప్రవర్తనే. 98

వ్యా. నను తత్త్వవిదో ధ్యానానభ్యుపగమే తస్య సదా బహిః ప్రవృత్తిసాన్వి దిత్యాశంక్యాబాధకత్వాత్ప్రవృత్తిరభ్యుపేయత ఇత్యాహ—తత్త్వవిదితి.

టీ. తత్త్వవిత్ = బ్రహ్మవేత్త, న ధ్యాయేద్యది = ధ్యానముచేయఁడేని, తదా = అప్పుడు, బహిః = వెలుపట, ప్రవర్తేత = ప్రవర్తించుననెదవేని, అయం = ఈ బ్రహ్మవేత్త, సుఖేన = అనాయాసముచేత, ప్రవర్తతాం = ప్రవర్తించుఁగాక. ఆస్య = ఇతనికి, ప్రవర్తనే = అట్లు ప్రవర్తించుటయందు, కః బాధః = ఏమి బాధ?

తా. బ్రహ్మవిదుఁడు ధ్యానము చేయకుండినబాహ్యప్రవర్తనము గల్గునంటి వేని అట్లు బాహ్యప్రవృత్తి గల్గినను గల్గుఁగాక. అతని కేమి నష్టము? అతఁడు కృతకృత్యుఁడు. అతని బ్రహ్మనిష్ఠకు నేలోపమును లేదు.

ఆవ. ఇది అతిప్రసంగము కాదా యనినం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అతిప్రసంగ ఇతి చేత్ప్రసంగం తావదీరయ,

ప్రసంగో విధిశాస్త్రం చేన్న తత్తత్త్వవిదం ప్రతి.

99

వ్యా. బహిః ప్రవృత్త్యభ్యుపగమేఽతిప్రసంగస్సౌదిత్యాశంక్య ప్రసంగస్య దుర్నిరూప్యత్వా నైవమితి పరిహారతి—అతిప్రసంగఇతి. న ప్రసంగో దుర్నిరూప్యో విధిశాస్త్రస్య ప్రసంగశబ్దేన వివక్షితత్వాదితి చేన్న. తస్యాజ్ఞానివిషయత్వేన తత్త్వవిద్విషయత్వాభావాదిత్యాహ—ప్రసంగ ఇతి. విధిశాస్త్రమిత్యుపలక్షణం నిషేధశాస్త్రస్యాపి.

టీ. అతి ప్రసంగ ఇతి చేత్ = అతిప్రసంగ మాంటివేసి, ప్రసంగం = ప్రసంగ మును, తావత్ = ఇప్పుడు, ఈరయః=చెప్పము. విధిశాస్త్రం = విధినిషేధప్రతిపాదక శాస్త్రము. ప్రసంగశ్చేత్ = ప్రసంగమగు నంటివేసి, తత్ = ఆప్రస్తావము, తత్త్వ విదంప్రతి = బ్రహ్మవేత్తనుగుఱించి, న = కాదు.

తా. బ్రహ్మవిదుఁడు ధ్యానము మానినఁడుమున కట్టుబాటు చెడునంటివేసి, నట్టివానికి కట్టుబాటు లేదు. ప్రసంగ మనఁగా విధి శాస్త్రము. (కట్టుబాటు)

ఆవ. విధినిషేధశాస్త్రమునకు ఆ అజ్ఞానవిషయత్వమునే చూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వర్ణాశ్రమవయోఽవస్థాఽభిమానో యస్య విద్యతే,

తస్యైవ చ నిషేధాశ్చ విధయస్సకలా అపి.

100

వ్యా. విధిశాస్త్రస్యావిద్యద్విషయత్వమేవ దర్శయతి—వర్ణేతి.

టీ. వర్ణాశ్రమవయోఽవస్థాభిమానః = వర్ణములును, ఆశ్రమములును, వయస్సును, ఆవస్థయు, వీనియం దభిమానము, యస్య=ఎవనికి, విద్యతే=కలదో, తస్యైవ = అతనికే, నిషేధాశ్చ = నిషేధంబులును, సకలా అపి = సమస్తములైన, విధయశ్చ = విధులును (కట్టుబాట్లు), (భవంతి = అగుచున్నవి).

తా. వర్ణావస్థావయోవిశేషములు గల అజ్ఞానకే విధినిషేధాధికారము. బ్రహ్మవిదున కట్టి యధికారము లేనే లేదు. శాస్త్ర మాతని నియమింపఁజాలదు.

ఆవ. నను తత్త్వవిదుని నిశ్చయముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. వర్ణాశ్రమాదయో దేహే మాయయా పరికల్పితాః,

నాత్మనో బోధరూపస్యేత్యేవం తస్య వినిశ్చయః.

101

వ్యా. నను తత్త్వవిదోఽపి దేహాధారిత్యేన వర్ణాశ్రమాద్యభిమానిత్వమస్తీత్యా శంక్యాహ—వర్ణాశ్రమేతి.

టీ. మాయయా=మాయవలన, దేహే = దేహమందు, వర్ణాశ్రమాదయః=వర్ణాశ్రమాదులు, పరికల్పితా ఇతి = కల్పింపబడిన పనియు, బోధరూపస్య=బోధస్వరూపుడగు, ఆత్మనః = ఆత్మకు, నేతి = లేవనియు, ఏవం = ఈ ప్రకారముగా, తస్య = ఆజ్ఞానియొక్క, వినిశ్చయః = నిశ్చయమగును.

తా. నేను చిద్రూపుడ నగు ఆత్మను. నాకు వర్ణాశ్రమాదులు లేవు. అవి యన్నియు మాయాకల్పితదేహసంబంధము లగును గాని నావి కావు. అని బ్రహ్మవిదుని నిశ్చయము.

అవ. జ్ఞానికి చేయదగినపని లే దనుటయందు శాస్త్రమును గనుపఱచు చున్నాడు:—

శ్లో. సమాధిమథ కర్మాణి మా కరోతు కరోతు వా,

హృదయేనాస్తసర్వాస్థో ముక్త ఏవో త్తమాశయః.

102

వ్యా. నను తత్త్వవిన్నిశ్చయస్తావ త్త్విత్తు. శాస్త్రం తు కర్తవ్యం ప్రతిపాదయ తీత్యాశంక్య తదపి తస్య కర్తవ్యాభావమేవ బోధయతీత్యాహ—సమాధిమితి. యో హృదయేన బుద్ధ్యా అస్తసర్వాస్థః అస్తాః పరిత్యక్తాః ఆశేషాః ఆసక్తివిశేషా యస్య తథావిధః అత ఏవో త్తమాశయః ఉత్తమః ఆశయః అభిప్రాయో నిర్మలం జ్ఞానం యస్య స తథోక్తః స ముక్త ఏవ. అతః సమాధిమథకర్మాణీత్యన్వయః.

టీ. సమాధిం=సమాధిని గాని, కర్మాణి = కర్మలను గాని, మా కరోతు=చేయక పోనీ, కరోతు వా=చేయనీ, హృదయేన=మనస్సుచేత, అస్తసర్వాస్థః - అస్త=నిరసింపబడిన, సర్వ=సమస్తములైన, ఆస్థః=కోరికలు గల, ఉత్తమాశయః = నిర్మలజ్ఞానము గల వాడు, ముక్త ఏవ = కృతకృత్యుడే యగును.

తా. బ్రహ్మవిదుడు పూర్వాభ్యాసముచేత సమాధిని గాని, కర్మలను గాని చేసినను మానినను, సర్వవాంఛలు లేనివాడై నందున, అట్టి విమలచిత్తుడు ముక్తుడే యగు నని భావము.

అవ. ఈవిషయమున నింకొక ప్రమాణమును జూపుచున్నాడు:—

శ్లో. నైష్కర్ష్యేణ న తస్యార్థస్యార్థోఽస్తి న కర్తభిః,

న సమాధానజప్యభ్యాం యస్య నిర్వాసనం మనః.

108

వ్యా. విదుషః కర్తవ్యం నాస్తి. తత్రవచనాంతరముదాహరణి—నైష్కర్ష్యేణేతి. నైష్కర్ష్యం కర్మరాహిత్యం తేన కర్మత్యాగేనేత్యర్థః. సమాధానం సమాధిః. జప్యం జపః.

టీ. యస్య = ఎవ్వనియొక్క, మనః = మనస్సు, నిర్వాసనం = వాసనలేనిదో,
 తస్య = అతనికి, నైష్కర్మ్యేణ = కర్మరాహిత్యముతో, అర్థః = ప్రయోజనము, న =
 లేదు. కర్మ భిః = కర్మలతోడను, తస్య = అతనికి, అర్థః = ప్రయోజనము, న = లేదు. సమా
 ధానజప్యాభ్యాం = సమాధితోడను జపముతోడను, న = ప్రయోజనము లేదు,

తా. వాసనాక్షయము గల మహాసీయునకు కర్మలతోఁగాని
 కర్మరాహిత్యముతోఁగాని సమాధితోఁగాని జపముతోఁగాని మఱి
 దేనితోఁగాని పనిలే దని శాస్త్రతాత్పర్యము.

అవ. వాసనానివృత్తికొఱకు జ్ఞాని బ్రయత్నింప వలదా? అనినఁ జెప్ప
 చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మాఽసంగ స్తతోఽన్యత్స్యాదింద్రజాలం హి మాయికమ్,
 ఇత్యచంచలనిర్ణీతేః కుతో మనసి వాసనా. 104

వ్యా. నను విదుషామపి వాసనానివృత్తయే ధ్యానం కర్తవ్యమిత్యాశంక్య సమ్య
 జ్ఞానినో వాసనైవ నాస్తీత్యాహ—ఆత్మేతి.

టీ. ఆత్మా = పరబ్రహ్మము, అసంగః = సంగము లేనివాఁడు, అతః = ఈపరబ్రహ్మము
 కంటె, అన్యత్ = ఇతరమైన, జగత్ = జగత్తు, మాయికం = మాయాకల్పితమైన, ఇంద్ర
 జాలం హి = ఇంద్రజాలముగదా. ఇతి = ఈలాగని, అచంచలనిర్ణీతేః = దృఢనిశ్చయము
 గలవానికి, మనసి = మనస్సునందు, వాసనా = ఆశ, కుతః = ఎక్కడిది? (లే దనుట).

తా. జగత్తు మాయికము పరమాత్మ యసంగుఁడు అని గ్రహిం
 చినవానికి వాసనయే సంభవించు దని యీ వచనాభిప్రాయము.

అవ. ప్రకృతమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం నాస్తి ప్రసంగోఽపి కుతోఽస్యాఽతిప్రసంజనం,
 ప్రసంగో యస్య తస్యైవ శంక్యేతాతిప్రసంజనమ్. 105

వ్యా. భవత్వేవం. ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ—ఏవమితి. కస్య
 తస్యాతిప్రసంగ ఇత్యత ఆహ—ప్రసంగ ఇతి.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగా, ప్రసంగోఽపి = విధిబద్ధతయు, నాస్తి = లేదు. అస్య =
 ఈబ్రహ్మవిదునకు, అతిప్రసంజనం = విధ్యతిక్రమము, కుతః = ఎక్కడిది? యస్య = ఎవనికి,
 ప్రసంగః = ప్రసంగమో, తస్యైవ = వానికే, అతిప్రసంజనం = అతిప్రసక్తి, శంక్యేత =
 ఊహింపబడును.

తా. ఎవ్వఁడు విధిశాస్త్రముల కధికారియో వాఁడు విధి నతిక్ర
 మించెనేని, దోషము అట్టివానికే సంభవించును. విధిశాస్త్రము బ్రహ్మ

విదుని నియమింపజాలదు. కావున దాని నతిక్రమించినను నాతనికి దోషము లేదు.

ఆవ. ఇది యెచట చూడబడిన దనిన దృష్టాంతమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విధ్యభావా న్న బాలస్య దృశ్యతేఽతిప్రసంజనం,

స్యాత్కుతోఽతిప్రసంగోఽస్య విధ్యభావే సమే సతి.

106

వ్యా. ఏవం క్వ దృష్ట మిత్యత ఆహ—విధ్యభావాదితి. దాహాంతికే యోజ యతి—స్యాదితి.

టీ. బాలస్య=పిల్లవానికి, విధ్యభావాత్=విధి లేకపోవుటవలన, అతిప్రసంజనం= విధ్యతిక్రమము, న దృశ్యతే=చూడబడుట లేదు. విధ్యభావే=విధిలేకపోవుట, సమే సతి=సమానమగుచుండగా, అస్య = ఈ బ్రహ్మవిదునకు, అతిప్రసంగః = అతిప్రసంగము, కుతః = ఎక్కడిది? (లే దనుట.)

తా. బాలునకు విధికి లొంగవలసినది లేనందున విధిదోష మాత నికీఁ గలుగదు. జ్ఞానికిం గూడ నట్టులే యగును. బాలుఁడు మలమూత్ర విసర్జనము చేయుచు భుజించుచుండినను దాని నెవ్వరును నాక్షే పింపరు. కారణ మేమి? అతనింగూర్చి శాస్త్రము విధింపదు. తగిన వయసువచ్చినతర్వాతనే యతఁడు విధ్యధికారి యగు నని భావము.

ఆవ. బాలునకును బ్రహ్మవిదునకును దారతమ్యమును శంకించి సమాధానము జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న కించిద్వేత్తి బాలశ్చే త్సర్వం వేత్త్యేవ త త్త్వవిత్,

అల్పజ్ఞస్యైవ విధయస్సర్వే స్యుర్నాన్యయోర్ద్వయోః.

107

వ్యా. బాలస్య విధ్యభావే ప్రయోజకమజ్ఞత్వ మస్తి. న విదుష ఇత్యాశంక్య తస్యాజ్ఞత్వాభావేఽపి విధ్యభావప్రయోజకం సర్వజ్ఞత్వమస్తిత్యాహ—న కించిదితి. తర్హి విధ్యధికారః కస్యేత్యాశంక్యాహ—అల్పజ్ఞస్యైతి.

టీ. బాలః=బాలుఁడు, కించిత్ = దేనినినైనను, న వేత్తి చేత్ = ఎఱుంగఁడని యంటివేని, త త్త్వవిత్ = బ్రహ్మవిదుఁడు, సర్వం=సకలమును, వేత్త్యేవ = ఎఱుంగుచునే యున్నాఁడు. సర్వే=సమ స్తములైన, విధయః=శాస్త్రీయనిబంధనములు, అల్పజ్ఞస్యైవ= స్వల్పజ్ఞానము గలవానికే, స్యుః = అగుచున్నవి. అన్యయోః ద్వయోః=తక్కిన యిరు వురకు, న = లేవు.

తా. బాలున కేమియుం దెలియదు కాన విధినిషేధము లతని బాధింప వంటివేని నన్నియుం దెలియును గాన నవి జ్ఞానిని గూడ బాధింపవు. విధినిషేధములు అల్పజ్ఞునినే బాధించును.

అవ. శాపానుగ్రహసామర్థ్యము గలవాడే బ్రహ్మవిదుఁ డగును. అనియెడి భ్రమను నిరసించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శాపానుగ్రహసామర్థ్యం యస్యాసౌ త త్త్వవిద్యది,
తన్న శాపాదిసామర్థ్యం ఫలం స్యాత్తపో యతః. 108

వ్యా. నను 'వ్యాసాదివచ్చాపానుగ్రహసామర్థ్యం యస్య, న ఏవ తత్త్వవిద్యాన్య ఇతి శంకతే—శాపేతి. పరిహారతి—తన్నేతి. తత్ర హేతుమాహ—శాపాది సామర్థ్యమితి.

టీ. యస్య=ఎవ్వనికి, శాపానుగ్రహసామర్థ్యం = నిగ్రహానుగ్రహసామర్థ్యము, (అస్తి=కలదో) అసౌ=వీఁడు, త త్త్వవిద్యది = తత్త్వవిదుండంటివేని, తత్=అది, న = కాదు, యతః = ఏహేతువువలన, శాపాదిసామర్థ్యం = శాపాదులిచ్చు సామర్థ్యము, తపసః=తపస్సుయొక్క, ఫలం=ఫలము, స్యాత్=ఆగును.

తా. జ్ఞానులలోఁ గొందఱు శాపానుగ్రహ హేతు వగు తపస్సు గలవా రుందురు. కొందఱు గాక సత్కర్మానుష్ఠానముచేతను విజాతీయమగు తపస్సుచేతను చిత్తశుద్ధిపూర్వకవై రాగ్యముగల్గి శ్రవణమననాదు లాచరించి బ్రహ్మసాక్షాత్కార మందెదరు. తపోనిష్ఠులందు శాపానుగ్రహసామర్థ్యము గనుపించును. అది తపఃఫలముగాని జ్ఞానఫలము గాదు. కావున తపోరహితులయం దట్టి వఃహిమ లుండవు. అంత మాత్రముచే వారిని జ్ఞానులు గా రని భ్రమింపఁ జనదు.

అవ. వ్యాసాదిమహర్షులయందు నిగ్రహానుగ్రహసామర్థ్యంబు గలదే యనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యాసాదేరపి సామర్థ్యం దృశ్యతే తపసో బలాత్,
శాపాదికారణాదన్యత్తపో జ్ఞానస్య కారణమ్. 109

వ్యా. నను వ్యాసాదీనాం తత్త్వవిదా మపి శాపాదిసామర్థ్యం దృశ్యత ఇత్యా శంక్య తత్ తేషాం న తత్త్వజ్ఞానఫలం అపితు తపఃఫలమిత్యాహ—వ్యాసాదేరితి. ననుతర్హి 'తపసా బ్రహ్మ విజ్ఞానస్వేతి శ్రు తే స్తపోరహితస్య తత్త్వజ్ఞానమపి న ఘటేత ఇత్యాశంక్య శాపాదికారణాదన్యస్య తపసః సత్త్వా నైవమిత్యాహ—శాపేతి.

టీ. వ్యాసాదే రషి=వ్యాసమహర్షి మొదలగువారికిని, తపసః = తపస్సుయొక్క, బలాత్ = బలమువలన, సామర్థ్యం = సమర్థత, దృశ్యతే = చూడబడుచున్నది. శాపాది కారణాత్ = శాపాదులకు హేతువగు తపస్సుకంటె, అన్యత్ = వేరైన, తపః=తపస్సు, జ్ఞానస్య=జ్ఞానమునకు, కారణం=కారణము.

తా. వ్యాసాదిమహర్షులకు నిగ్రహానుగ్రహములకు హేతువగు తపస్సు గలదు. కావున వా రట్టి సామర్థ్యము గలిగి వర్తించిరి. జ్ఞానులకును తపస్సు గలదు గాని, ఇది శాపానుగ్రహహేతు వగు తపస్సు కంటె వేరగునది. ఇది జ్ఞానమునకే సాధనం బగును.

అవ. వ్యాసాదులయం దుభయవిధ మగు తపస్సు గలదని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. ద్వయం యస్యాస్తి తస్యైవ సామర్థ్యజ్ఞానయోరనిః,
ఏకైకం తు తపః కుర్వన్నేకైకం లభతే ఫలమ్. 110

వ్యా. తర్హి తేషాం వ్యాసాదీనాం తత్త్వజ్ఞానిత్వం శాపాదికారణత్వం చ కథం దృశ్యత ఇత్యాశంక్య ఉభయవిధతపసస్సద్భావాదిత్యాహ—ద్వయమితి.

టీ. ద్వయం = ఉభయవిధమగు తపస్సు, యస్య = ఎవ్వనికి, అస్తి = కలదో, తస్యైవ=వానికే, సామర్థ్యజ్ఞానయోః = సామర్థ్యజ్ఞానములయొక్క, జనిః = ఉత్పత్తి, (భవతి = అగుచున్నది.) ఏకైకం = ఒక్కొక్కటైన, తపః=తపస్సును, కుర్వన్=అచ రించుచు, ఏకైకం=ఒక్కొక్కటైన, ఫలం=లాభమును, లభతే=పొందుచున్నాడు.

తా. వ్యాసాదులకు శాపానుగ్రహసామర్థ్యమును గలుగఁజేసెడి తపస్సును జ్ఞాన హేతు వగు తపస్సును గలదు గాన, వా రుభయ సామర్థ్యములు గల్గి వర్తించిరి. ఒక్కొక తపస్సుగలవార లొక్కొక సామర్థ్యమునే పొందుదురు.

శ్లో. సామర్థ్యహీనో నింద్యశ్చే ద్యతిభి ర్విధివర్జితః,
నింద్యంతే యతయోఽన్యన్యైరనిశం భోగలంపటైః. 111

వ్యా. నను యశ్శాపాదిసామర్థ్యరహితః తస్య విధ్యభావేఽపి విహితానుష్ఠాత్పత్తి ర్నింద్యత్వం స్యాదిత్యాశంక్య తేషామపి విషయలంపటైర్నింద్యత్వం స్యాదిత్యా హ—సామర్థ్యహీన ఇతి.

టీ. సామర్థ్యహీనః = సామర్థ్యము లేనివాఁడును, విధివర్జితః = విధిరహితుఁడగు వాఁడును, యతిభిః=విహితానుష్ఠాతలచేత, నింద్యశ్చేత్ = నింద్యుఁ డంటివేని భోగలం పటైః = భోగాసక్తులగు, అన్యైః = ఇతరులచేత, యతయోఽపి = విహితానుష్ఠాతలును, అనిశం=సర్వదా, నింద్యంతే=నిందింపబడుదురు.

తా. శాపానుగ్రహసామర్థ్యము లేని బ్రహ్మవిదుఁడు విధులను మిత్రనేని నియమముతో వర్తించువారలు వాని నాక్షేపింపరా యనిన నొరుల యాక్షేపమును బరికింపఁ జనదు. భోగపరు లీనియమాను ఘాతల నాక్షేపించుట లేదా యట్టులే యగు నని భావము.

అవ. భోగలంపటులు నియమానుష్ఠాతల నిందించువిధముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భిక్షావస్త్రాది రక్షేయుర్యద్యేతే భోగతుష్టయే,
అహో యతిత్వమేతేషాం వై రాగ్యభరమంధరమ్. 112

వ్యా. ఏతేఽపి భోగతుష్ట్యర్థం విషయాస్సంపాదయేయురిత్యాశంక్య తదా లేషాం యతిత్వమేవ హీయ తేత్యభిప్రాయోపహసతి—భిక్షేతి.

టీ. ఏతే = వీరు, భోగతుష్టయే = భోగత్పక్షిణిఱకు, భిక్షావస్త్రాది = భిక్షయు వస్త్రములు మొదలగువానిని, రక్షేయుర్యది = రక్షించుకొనెదరంటివేని, ఏతేషాం = వీరి యొక్క, వై రాగ్యభరమంధరం - వై రాగ్య = వై రాగ్యముయొక్క, భర = భారము చేత, మంధరం = విపశమైన, యతిత్వం = నియమానుష్ఠానము, అహో=ఎంత యాశ్చర్య కరమైనది!

తా. ఈ యతులు వై రాగ్యమే కలనార లై రేని వీరికి భిక్షా చింత యేల? వస్త్రాదికంబుల రక్షించుకొన నేల? అని భోగపరులు వీరిని గూడ నాక్షేపింతురు. కాన నొరుల యాక్షేప ముకించిత్కరము.

అవ. ఆటులనే విధినిషేధబద్ధుఁడు గాని జ్ఞానిని నియమపరు లాక్షేపించినను బాధకము గా దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వర్ణాశ్రమపరాన్తూఢా నిందంత్యిత్యుచ్యతే యది,
దేహత్యమతయో బుద్ధం నిందంతాశ్రమవాసినః. 113

వ్యా. విషయలంపటైః పామరైశ్చ క్రియమాణయా నిందయా క్రియాపరాణాం శిష్టానాం హాని ర్నాస్తీత్యుచ్యతే చేత్త్వా దేహభిమాసిభిః క్రియాపరైః క్రియ మాణయా నిందయా తత్త్వవిదోఽపి న హానిరిత్యాహ—వర్ణాశ్రమేతి.

టీ. వర్ణాశ్రమపరాన్ = వర్ణాశ్రమధర్మానుష్ఠాతలను, మూఢాః = భోగలంపటు లగు నజ్ఞులు, నిందంతు = దూషింతురు గాక. ఇతి = ఈలాగున, ఉచ్యతే యది = చెప్పబడిన యెడల, దేహత్యమతయః = దేహమం దాత్త బుద్ధిగల, ఆశ్రమవాసినః = ఆశ్రమధర్మ నిరతులు, బుద్ధం = జ్ఞానిని, నిందంతు = నిందింతురు గాక.

తా. భోగలంపటులు నిందించినమాత్రమున వణ్ణాశ్రమ ధర్మ పరులకు నష్టము లే దంటి వేని, దేహాత్మబుద్ధులు నిందించినమాత్రమున జ్ఞానికిని నటులనే నష్టము లేదు.

అవ. ప్రస్తుతముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తదిత్థం తత్త్వవిజ్ఞానే సాధనానుపమర్దనాత్,

జ్ఞానినా చరితుం శక్యం సమ్యగ్రాజ్యాది లౌకికమ్.

114

వ్యా. ప్రాసంగికం పరిసమాప్య ప్రకృతమనుసరతి—తదిత్థమితి. తత్త్వస్మాత్కారణాదిత్థము క్షేన ప్రకారేణ తత్త్వవిజ్ఞానే సతి సాధనానుపమర్దనాల్లాకికవ్యవహార సాధనానాం మనఆదీనామవిలాపనా ల్లాకికం రాజ్యాది రాజ్యపరిపాలనాదికర్త వా జ్ఞానినా సమ్యగాచరితుం శక్యమిత్యర్థః.

టీ. తత్ = ఆకారణమువలన, ఇత్థం = ఈవిధముగా, తత్త్వవిజ్ఞానే = తత్త్వవిజ్ఞానము గల్గుచుండఁగా, సాధనానుపమర్దనాత్ = వ్యవహారసాధనము లగు దేహేంద్రియాదులు గనపట్టుచున్నందువలన, జ్ఞానినా = జ్ఞానిచేత, సమ్యక్ = లెస్సగాను, లౌకికం = లోకసిద్ధమైన, రాజ్యాది = రాజ్యము మొదలగునవి, చరితుం = ఆచరించుట కొఱు, శక్యం = శక్యమైనది.

తా. తత్త్వజ్ఞానము గల్గినను దేహేంద్రియాదులు మిథ్యాభూతము లని తెలియును గాన, వానికి స్వరూపనాశము లేదు. కావున జ్ఞాని లౌకిక మగు రాజ్యాదికము నట్టిసాధనములచేత నాచరింపవచ్చును.

అవ. బ్రహ్మవిదునకు రాజ్యమం దిచ్చయే వీలు గాదనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మిథ్యాత్వబుద్ధ్యా తత్రేచ్ఛా నాస్తి చేత్త్వీ మాస్తు తత్,

ధ్యాయన్వాథ వ్యవహారన్యధారబ్ధం వసత్వయమ్.

115

వ్యా. నను తత్త్వవిదః ప్రపంచమిథ్యాత్వజ్ఞానేన తత్రేచ్ఛైవ నోదీయాదితి చేత్త్వీ స్వకర్తానుసారేణ వర్తతా మిత్యాహ—మిథ్యాత్వేతి.

టీ. మిథ్యాత్వబుద్ధ్యా = అసత్యత్వబుద్ధిచేత, తత్ర = ఆరాజ్యాదికమునందు, ఇచ్ఛా = కోరిక, నాస్తి చేత్ = లేదంటివేని, తత్ = అది, మాస్తు = లేకపోవుఁగాక, ఆయం = ఈబ్రహ్మవిదుఁడు, ధ్యాయన్వా = ధ్యానముచేయుచునైనను, అథ = ఆటుగాక, వ్యవహారన్వా = వ్యవహరించుచునైనను, యధారబ్ధం = ఆరబ్ధము సతిక్రమింపక, వసతుం = ఉండుఁగాక.

తా. జ్ఞానులలోఁ గొందఱికి మిథ్యాభూతపదార్థములం దిచ్చు గలుగదు. అట్టివారు వ్యవహరింపరు. కొందఱికి ప్రాకృతానుసారముగ మిథ్యాభూతములందుఁ గూడ వాంఛ గల్గును. వారు రాజ్యాదులు చేయుదురు. ఉభయులకును తత్త్వజ్ఞానము సమము. ముక్తియు సమము. వైషమ్యము ప్రాకృతాధీనము.

అవ. జ్ఞానికంటె నుపాసకునకు భేదమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపాసకస్తు సతతం ధ్యాయన్నేవ వసేవ్యతః,

ధ్యానేనైవ కృతం తస్య బ్రహ్మత్వం విష్ణుతాదివత్. 116

వ్యా. ఇదానీముపాసకస్య తతో వైషమ్యం దర్శయతి—ఉపాసకఇతి. తత్రోప పత్తిమాహ—యత ఇతి. యతః కారణాత్తస్య బ్రహ్మత్వం ధ్యానేనైవ కృతం. న ప్రమాణేన ప్రమితమతోధ్యాయినా సదా ధ్యానం కర్తవ్యమిత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః—విష్ణు తాదివదితి. యథా స్వస్తిక్ ధ్యానేన సంపాదితస్య విష్ణుత్వాదేః పారమార్థికత్వం నాస్తి తద్వదిత్యర్థః.

టీ. ఉపాసకస్తు = ఉపాసకుఁడై తే, సతతం = ఎల్లప్పుడును, ధ్యాయన్నే వ = ధ్యానము చేయుచునే, వసేత్ = ఉండును. 'యతః=విహేతువువలన, తస్య=అతనికి, ధ్యానేనైవ = ధ్యానముచేతనే, బ్రహ్మత్వం=బ్రహ్మత్వము, విష్ణుతాదివత్ = విష్ణుత్వము మొదలగుదానివలె, కృతం = చేయఁబడినదో, తతః = ఆహేతువువలన (అని పూర్వార్థముతో నన్వయము).

తా. ధ్యానము చేయువాఁ డెప్పుడును ధ్యానము చేయుచునే యుండవలెను. ధ్యానము మానినచో తన బ్రహ్మత్వము పోవు నని వాని తాత్పర్యము. నేను విష్ణువునని ధ్యానము చేసినపుడు తనకు విష్ణుత్వ మెట్లు కల్పితమో బ్రహ్మత్వమును నట్టిదే యని బ్రహ్మసాక్షాత్కారము లేకపోవుటచే నతఁ డనుకొనును.

అవ. బ్రహ్మత్వము ధ్యానమువలన వచ్చినను, అది పారమార్థికము కాఁగూడదు. అనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ధ్యానోపాదానకం యత్తత్ ధ్యానాభావే విలీయతే,

వాస్తవీ బ్రహ్మాతా నైవ జ్ఞానాభావే విలీయతే. 117

వ్యా. ధ్యానసంపాదితస్యాపి తస్య పారమార్థికత్వం కిం న స్యాదిత్యాశంక్య ధ్యానసంపాదితస్య వాగ్ధేనుత్వాదేర్ధ్యానాపాదేనైవగమదర్శనాన్నైవమిత్యాహ— ధ్యానేతి. జ్ఞానేన ప్రకాశితస్య బ్రహ్మత్వస్య తతో వైలక్షణ్యమాహ—వాస్తవీతి.

హేతుగర్భితం విశేషణం. యతో బ్రహ్మత్వం వాస్తవం, అతో జ్ఞాపకజ్ఞానాభావే సతి నైవ విలీయతే.

టీ. యత్ = విబ్రహ్మత్వము, ధ్యానోపాదానకం = ధ్యానము హేతువుగాఁ గలదో, తత్ = అది, ధ్యానాభావే = ధ్యానము లేనిసమయమునందు, విలీయతే = లయమును బొందుచున్నది. వాస్తవీ = యథార్థమైన, బ్రహ్మతా = బ్రహ్మత్వము, జ్ఞానాభావే = జ్ఞానము లేనప్పుడు, నైవ విలీయతే = లయింపదు.

తా. ధ్యానకల్పిత మగు వస్తువు ధ్యానము లేనప్పుడు నశించును. జ్ఞానముచే గ్రహింపఁబడిన పదార్థము వృత్తిజ్ఞానము పోయినను పోనేరదు. కనుక బ్రహ్మకారాపరోక్షవృత్తి నశించినను బ్రహ్మము నశింపదు.

అవ. బ్రహ్మత్వము జ్ఞానమువలన పుట్టలే దని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. తతోఽభిజ్ఞాపకం జ్ఞానం న నిత్యం జనయత్యదః,
జ్ఞాపకాభావమాత్రేణ న హి సత్యం విలీయతే. 118

వ్యా. వాస్తవత్వాదేవ జ్ఞానేన నైవ జన్యత ఇత్యాహ—తత ఇతి. యతోఽబో బ్రహ్మత్వం నిత్యం తతో జ్ఞానం తస్యాభిజ్ఞాపకమవబోధకమేవ. న జనకమిత్యర్థః. తతోఽపవృత్తిం వృతి రేకముఖేనాహ—జ్ఞాపకేతి. ఆయమభిప్రాయః బ్రహ్మత్వం యది జ్ఞానజన్యం స్యాత్తర్హి జ్ఞాననాశే స్వయం విలీయత. న చ విలీయతే. అతో న జన్యత ఇత్యర్థః.

టీ. తతః = ఆహేతువువలన, జ్ఞానం = జ్ఞానము, అభిజ్ఞాపకం = వస్తువును గనబఱచునది. నిత్యం = నిత్యమైన బ్రహ్మమును, అవః = ఈజ్ఞానము, నజనయతి = పుట్టించదు. జ్ఞాపకాభావమాత్రేణ = ప్రకాశక మగుజ్ఞానము నశించినంతమాత్రముచేత, సత్యం = నిత్యమైన బ్రహ్మము, న హి విలీయతే = లయింపదు.

తా. వృత్తిజ్ఞానము తనలో విషయమైన బ్రహ్మమును సృష్టించదు. కావున తాను లేనందున దానిని నశింపఁజేయదు.

అవ. ఉపాసకునకు బ్రహ్మత్వము యథార్థమే యని అంగీకరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆస్త్యేవోపాసకస్యాపి వాస్తవీ బ్రహ్మతేతి చేత్,
పామరాణాం తిరశ్చాం చ వాస్తవీ బ్రహ్మణాం న కిమ్. 119

వ్యా. నను జ్ఞానివదుపాసకస్యాపి బ్రహ్మత్వం వాస్తవమస్త్యేవేతి శంకతే— ఆస్త్యేవేతి. అత్యల్పమిదముచ్యత ఇత్యభిప్రాయేణాహ—పామరాణామితి.

టీ. ఉపాసకస్యాపి = ఉపాసకునకును, వాస్తవీ = యథార్థమైన, బ్రహ్మతా = బ్రహ్మత్వము, అస్త్యేవేతిచేత్ = కలదంటివేని, పామరాణాం = పామరులకును, తిరక్ష్ణాంచ = తిర్యగ్గతువులకును, వాస్తవీ = వాస్తవమైన, బ్రహ్మతా = బ్రహ్మత్వము, న కిం = లేదా యేమి?

తా. ఉపాసకునకును బ్రహ్మత్వము కల దంటివేని అట్టి బ్రహ్మత్వము పామరులకును, తిర్యగ్గతువులకును గలదు. కనుక ఉపాసకునకును బ్రహ్మత్వము గల నని చెప్పుటవలనఁ బ్రయోజనము లేదు.

అవ. పామరులకు బ్రహ్మత్వ ముండినను దెలియఁబడదు గనుక పురుషార్థోపయోగి గాదంటివేని నుపాసకులకును నట్టిదే యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అజ్ఞానా దపుమర్థత్వముభయత్రాపి తత్సమం,
ఉపవాసాద్యథా భిక్షా వరం ధ్యానం తథాన్యతః. 120

వ్యా. పామరాదీనాం విద్యమానమపి తద్బ్రహ్మత్వ మజ్ఞాతత్వాన్న పురుషార్థోపయోగీత్యాశంక్య అజ్ఞాతత్వేన పురుషార్థోపయోగిత్వముపాసకస్యాపి సమానమి త్యాహ—అజ్ఞానాదితి. నను తర్హ్యపాసనం కిమర్థమభిధీయత ఇత్యాశంక్యేతరానుష్ఠానేభ్యః శ్రేష్ఠత్వాభిప్రామేణోక్తమితి దృష్టాంతపూర్వకమాహ—ఉపవాసాదితి.

టీ. అజ్ఞానాత్ = అజ్ఞానమువలన, తత్ = ఆ, అపుమర్థత్వం = ఆపురుషార్థత్వము, ఉభయత్రాపి = రెండింటియందును, సమం = సమానము, ఉపవాసాత్ = ఉపవాసముకంటె, యథా = వివిధముగా, భిక్షా = భిక్షాటనము, వరం = శ్రేష్ఠమో, తథా = ఆవిధముగా, అన్యతః = ఇతర వ్యాపారముకంటె, ధ్యానం = ధ్యానము, వరం = శ్రేష్ఠము.

తా. తనకుఁ దెలియఁబడనందున బ్రహ్మత్వము పురుషార్థము గాకపోవుటకు పామరులకును నుపాసకులకును సమానమే. ఉపవాసము చేయుటకంటె భిక్ష మొత్తుకొనుట యెట్లు కొంచెము మంచిదో యితర వ్యాపారముకంటె ధ్యాన మట్లు మంచిది.

అవ. ధ్యానశ్రేణ్యమును గనఁబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పామరాణాం వ్యవహృతేర్వరం కర్తాద్యనుష్ఠితిః,
తతోఽపి సగుణోపాస్తిర్నిర్గుణోపాసనా తతః. 121

వ్యా. ఇతరానుష్ఠానాచైచ్ఛ్రీష్ట్యమేవ దర్శయతి. పామరాణామితి.

టీ. పామరాణాం = పామరులయొక్క, వ్యవహృతేః = వ్యవహారముకంటె, కర్తాద్యనుష్ఠితిః = కర్తాదుల నాచరించుట, వరం = శ్రేష్ఠము, తతోఽపి = అంతకంటె, సగుణోపాస్తిః = సగుణోపాసనము, వరం = శ్రేష్ఠము, తతః = అంతకంటె, నిర్గుణోపాసనా = నిర్గుణోపాసనము, వరం = శ్రేష్ఠము.

తా. పామరవ్యవహారముకంటె కర్తాచరణమును దానికంటె సగుణోపాసనయును దానికంటె నిర్గుణోపాసనయును శ్రేష్ఠ మని భావము.

అవ. శ్రేష్ఠ్యమునకు హేతువును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. యావద్విజ్ఞానసామీప్యం తావచ్చైశ్రీష్ఠ్యం వివర్ధతే,
బ్రహ్మజ్ఞానాయతే సాక్షాన్నిర్గుణోపాసనం శనైః.

122

వ్యా. ఉత్తరోత్తరశ్రేష్ఠ్యే కారణమాహ—యావదితి. నిర్గుణోపాసనస్య సర్వ శ్రేష్ఠ్యే కారణమాహ—బ్రహ్మజ్ఞానాయత ఇతి.

టీ. యావత్ = ఎంత పర్యంతము, విజ్ఞానసామీప్యం = విజ్ఞానసామీప్యమో, తావత్ = అంతపర్యంతము, శ్రేష్ఠ్యం = శ్రేష్ఠత్వము, వివర్ధతే = వృద్ధిపొందుచున్నది. నిర్గుణోపాసనం = నిర్గుణోపాసనంబును, శనైః = మెల్లగా, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షముగా, బ్రహ్మజ్ఞానాయతే = బ్రహ్మజ్ఞానమువంటి దగుచున్నది.

తా. నిర్గుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారమున కెంత సమీపించునో వృత్తికంత శ్రేష్ఠ్యము ఘటించుచున్నది. నిర్గుణోపాసనవృత్తి బ్రహ్మజ్ఞానమునకు మిక్కిలి సన్నిహితము గాన బ్రహ్మజ్ఞానమువంటిది అగును.

అవ. ఉపాసనమునకు సంవాదిభ్రమసామ్యమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. యథా సంహతివిభ్రాంతిః ఫలకాలే ప్రమాయతే,
విద్యాయతే తథోపాస్తిర్ముక్తికాలేతిపాకతః.

123

వ్యా. ఉక్తమర్థం దృష్టాంతప్రదర్శనపూర్వకం ద్రథయతి—యథేతి.

టీ. యథా = ఏవిధముగా, సంవాదివిభ్రాంతిః = సంవాదిభ్రమ, ఫలకాలే = ఫలసమయమునందు, ప్రమాయతే = యథార్థమువలె నాచరించుచున్నదో, తథా = అలాగున, ఉపాస్తిః = ఉపాసనము, అతిపాకతః = అత్యంతపరిపాకమువలన, ముక్తికాలే = మోక్షకాలమునందు, విద్యాయతే = విద్యవంటి దగును.

తా. సంవాదిభ్రమము తాను యథార్థము గాకపోయినను యథార్థజ్ఞానము గలిగించినట్లు నిర్గుణోపాసన గూడ యథార్థమగు బ్రహ్మసాక్షాత్కారముం గలిగించును.

అవ. సంవాదిభ్రమదృష్టాంతమును విశదీకరించుచున్నాడు:—

శ్లో. సంవాదిభ్రమతః పుంసః ప్రవృత్తస్యాన్యమానతః,
ప్రమేతి చేత్తథోపాస్తిరాంతరే కారణాయతామ్.

124

వ్యా. నను సంవాదివిభ్రాంతిస్వయమేవ న ప్రమా భవతి. కింతు తయా ప్రవృత్తస్యేంద్రియార్థసన్నికర్షాత్ప్రమా జాయత ఇతి శంకతే—సంవాదీతి. అస్తు. తర్హి నిర్గుణోపాసనమపి నిదిధ్యాసనరూపం సద్వాక్యజన్యాపరోక్షజ్ఞానే కారణం భవిష్యతీత్యాహ—తథేతి.

టీ. సంవాది భ్రమతః=సంవాది భ్రమవలన, ప్రవృత్తస్య=ప్రవ ర్తించిన, పుంసః= పురుషునకు, అన్యమానతః=మఱియొక ప్రమాణమువలన, ప్రమేతిచేత్=యథార్థజ్ఞానము గలుగుచున్నదనెనవేని, తథా=అట్లులే, ఉపాస్తిః=ఉపాసన, అంతరే=మఱియొక యథార్థ జ్ఞానమునందు, మా కారణాయతాం = కారణమువలె నాచరించునది కాకపోవు గాక.

తా. సంవాది భ్రమము రత్నయః ధార్థజ్ఞానమునకుఁ గారణ మైనట్లు నిర్గుణోపాసన బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకుఁ గారణం బగును.

అవ సగుణోపాసన బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకుఁ గారణము గాదా? అనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. మూర్తిధ్యానస్య మంత్రాదేరపి కారణతా యది,

అస్తు నామ తథాప్యత్ర ప్రత్యాసత్తిర్విశిష్యతే.

125

వ్యా. నన్వేపం సతి మూర్తిధ్యానాదేరపి చిత్తైకాగ్ర్యసంపాదనద్వారా అప రోక్షజ్ఞానసాధనత్వం స్యాదితి చేత్తదప్యంగీక్రియత ఇత్యాహ—మూర్తితి. తర్హి నిర్గుణోపాసనే కోఽతిశయస్తత్రాహ—తథాపీతి. ప్రత్యాసత్తిః సామీప్యం; జ్ఞానం ప్రతీతి శేషః.

టీ. మూర్తిధ్యానస్య = సగుణమూర్తిధ్యానమునకు, మంత్రాదేరపి = మంత్రాదుల కును, కారణతా యది = అపరోక్షజ్ఞాన కారణత్వము గల దంటివేని, అస్తు నామ = అగుగాక. తథాపి = అట్లులేనను, అత్ర = నిర్గుణోపాసనయందు, (జ్ఞానం ప్రతి=తత్వ జ్ఞానమును గుఱించి), ప్రత్యాసత్తిః = సామీప్యము, విశిష్యతే = అధికమగుచున్నది.

తా. సగుణోపాసనయును మంత్రజపంబును బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు కారణంబులే ఐనను బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు నిర్గుణోపా సన యెంత సన్నిహితమో, అవి అంత సన్నిహితములు గావు.

అవ. నిర్గుణోపాసన బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు నెట్లు సన్నిహితమో చెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. నిర్గుణోపాసనం షక్వం సమాధిస్సాన్వితైస్తతః,

యస్సమాధిర్నిరోధాఖ్యసోఽనాయంసేన లభ్యతే.

126

వేదాంత—48

వ్యా. ప్రత్యాసత్తిప్రకారమేవ దర్శయతి—నిర్గుణేతి. నిర్గుణోపాసనం యదా పక్వం భవతి తదా సవికల్పకసమాధిస్సాన్సౌత్. తతస్సవికల్పకసమాధేర్నిరోధాభ్యో యస్తస్యాపి నిరోధే సర్వనిరోధాత్ “నిర్బిజస్సమాధి” రితి సూత్రోక్తలక్షణో నిర్వికల్పకస్సమాధిస్సోఽనాయాసేన లభ్యతే.

టీ. నిర్గుణోపాసనం = నిర్గుణోపాసన, పక్వం = పరిపక్వమైనదై, శనైః = మెల్లగా, సమాధిః = సమాధిగ, సాన్సౌత్ = అగుచు. తతః = అనంతరము, యః నిరోధాభ్యః = ఏనిరోధ మను పేరు గల, సమాధిః = నిర్వికల్పసమాధి కలదో, సః=అది, అనాయాసేన = ఆయాసము లేకయే, లభ్యతే = లభించుచున్నది.

తా. నిర్గుణోపాసన పరిపక్వమై, సవికల్పసమాధి యగును. అనంతరము నిర్వికల్పసమాధి యనాయాసముగ లభించును.

అవ. దానివలనిలాభముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిరోధలాభే పుంసోఽంతరసంగం వస్తు శిష్యతే,

పునః పునర్వాసి తేఽస్త్విన్వాక్యాజ్జాయేత తత్త్వధీః.

127

వ్యా. భవత్వేషామ నిర్వికల్పకలాభస్తతః కిమిత్యత ఆహ—నిరోధేతి. తతోఽపి కిమిత్యత ఆహ—పునః పునరితి. ఆస్త్విన్నసంగే వస్తుని పునః పునర్వాసితే భావితే సతి వాక్యాత్తత్త్వమస్యాని లక్షణా తత్త్వధీస్తత్త్వజ్ఞానమహం బ్రహ్మస్తి త్యేవమాకారం జాయేత ఉత్పద్యేత.

టీ. నిరోధలాభే (సతి) = నిర్వికల్పకసమాధిలాభము గల్గుచుండఁగా, పుంసః = పురుషునికి, అంతః=లోపల, అసంగం = సుబంధము లేని, వస్తు=వస్తువు, శిష్యతే=మిగులు చున్నది. పునః పునః=మాటిమాటికి, అస్త్విన్=ఈయసంగవస్తువు, వాసితే సతి=భావింపఁ బడిన దగుచుండఁగా, వాక్యాత్ = మహావాక్యమువలన, తత్త్వధీః = బ్రహ్మసాక్షాత్కారము, జాయేత = కలును.

తా. నిర్వికల్పసమాధిలాభము గలుగుచుండఁగా పురుషుని యొక్క స్వరూపమందు సంగరహితమగు ఆత్మవస్తువు శేషించును. ఈ యసంగాత్మవస్తువును మాటిమాటికి భావించుచుండఁగా, తత్త్వమస్యాది వాక్యములవలన ‘అహం బ్రహ్మస్తి’ యనెడి పరతత్త్వజ్ఞానము గలుగును.

అవ. తత్త్వజ్ఞానస్వరూపముం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిర్వికారాసంగనిత్యస్వప్రకాశైకపూర్ణతాః,

బుద్ధౌ ఝడితి శాస్త్రోక్తా ఆరోహాంత్యవివాదతః.

128

వ్యా. తత్త్వజ్ఞానస్వరూపమేవ విశదయతి—నిర్వికారేతి.

టీ. శాస్త్రోక్తాః = వేదాంతశాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడిన, నిర్వికారాసంగనిత్య స్వప్రకాశైకపూర్ణతాః - నిర్వికార = వికారములు (మార్పులు) లేమియు, ఆసంగ = సంగము లేమియు, నిత్య = నిత్యత్వమును, స్వప్రకాశ = తనంతటఁ బ్రకాశించుటయు, ఏక = ఏకత్వమును, పూర్ణతాః = పూర్ణత్వమును, బుద్ధౌ = బుద్ధియందు, ఝశితి = అతివేగముగానే, అవివాదతః = నిర్వివాదముగా, ఆరోహంతి = కలుగుచున్నవి.

తా. బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలుగఁగనే వేదాంతశాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడిన ఆత్మధర్మములగు నిర్వికారత్వము, అసంగత్వము, నిత్యత్వము, స్వప్రకాశత్వము, అద్వితీయత్వము, పరిపూర్ణత్వము ననునవి బుద్ధియందు నిర్వివాదముగను, శీఘ్రముగను గలుగుచున్నవి. ఇ ట్లెవ్వ నికి స్వసాక్షికత్వము స్ఫురించునో వాఁడె బ్రహ్మవిదుఁడు.

అవ. ఉక్తార్థమునందుఁ బ్రమాణముం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యోగాభ్యాస స్తేవతదర్థోఽమృతబింద్వాదిషు శ్రుతః,

ఏవం చ దృష్టద్వారాపి హేతుత్వాదన్యతో వరమ్.

129

వ్యా. నను నిర్వికల్పకసమాధివశాదపరోక్షజ్ఞానముదేతీత్యత్ర కిం ప్రమాణ మిత్యాశంక్యామృతబింద్వాదిశ్రుతయస్సర్వా ఆపి ప్రమాణమిత్యాహ—యోగాభ్యాస ఇతి. ఫలితమాహ—ఏవమితి. ఏవం చ సతి నిర్గుణోపాసనస్యాప్యపరోక్షజ్ఞానప్రత్యా సత్తిసంభవే సతి దృష్టద్వారాపి నిర్వికల్పకసమాధిభాభద్వారేణాపి శబ్దాదదృష్టద్వారాపి హేతుత్వాత్ జ్ఞానసాధనత్వాదన్యతస్సగుణోపాసనాదిభ్యో వరం శ్రేష్ఠమిత్యర్థః.

టీ. ఏతదర్థః = ఇట్టి సాక్షాత్కారము ప్రయోజనముగాఁగల, యోగాభ్యాసః = యోగాభ్యాసము, అమృతబింద్వాదిషు = అమృతబింద్వాద్యుపనిషత్తులందు, శ్రుతః = చెప్పఁబడినది. ఏవం చ = ఈవిధంబుగా, దృష్టద్వారాపి = సమాధిలాభమువలనను, హేతుత్వాత్ = జ్ఞానమునకుఁ గారణ మగుటవలన, అన్యతః = తక్కిన సగుణోపాసన కంటె, వరం = శ్రేష్ఠము.

తా. కనుకనే బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు యోగాభ్యాసము సాధన మగు నని యమృతబిందూపనిషత్తు లోనగువానియందుఁ జెప్పం బడెను. కావునఁ గనఁబడువిధమునఁ గూడ సగుణోపాసనముకంటె నిర్గుణోపాసనము బ్రహ్మసాక్షాత్కారంబునకు సన్నిహితం బగు నని భావము.

ఆవ. ఇట్లు నిర్గుణోపాసనకు అపరోక్షజ్ఞానసాధనత్వము సిద్ధించి యుండఁగా ఆ నిర్గుణోపాసనను ఉపేక్షించి తీర్థయాత్రాది ఇతర కార్యములయందుఁ బ్రవర్తించుట వృథాశ్రమం బగు నని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపేక్ష్య త తీర్థయాత్రాజపాదీనేవ కుర్వతాం,

పిండం సముత్సృజ్య కరం లేఢీతి న్యాయ ఆపతేత్.

130

వ్యా. ఏవం నిర్గుణోపాసనస్యాపరోక్షజ్ఞానసాధనత్వే సిద్ధే సతి తత్పరిత్యజ్య శ్యత్ర ప్రవృత్తానాం వృథా శ్రమస్యాదితి తాకికన్యాయదర్శనేనాహ—ఉపేక్ష్యతి.

టీ. తత్ = ఆనిర్గుణోపాసనను, ఉపేక్ష్య = ఉపేక్షించి, తీర్థయాత్రాజపాదీనేవ = తీర్థయాత్రయు జపము మున్నగువానినే, కుర్వతాం = చేసెడివారికి, పిండం = చేతిలోని అన్నపుముద్దను, సముత్సృజ్య = బాటవైచి, కరం = చేతిని, లేఢీతి = నాకు చున్నాఁడనెడి, న్యాయః = సామెత, ఆపతేత్ = ప్రసరించును.

తా. నిర్గుణోపాసనను వదలి తీర్థయాత్రాదులఁ గావించువారు చేతిలోని అన్నపుముద్దను బాటవైచి వట్టిచేతినీ నాకెడివారివలె నవివేకు లని భావము.

ఆవ. ఆత్మ విచారముచు మానిన నిర్గుణోపాసకులును అట్టివారు గారా? అనిన అగుదు రని యంగీకరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపాసకానామప్యేవం విచారత్యాగతో యది,

బాధం తస్మాద్విచారస్యాసంభవే యోగ ఈరితః.

131

వ్యా. నన్వాత్త తత్త్వవిచారం పరిత్యజ్య నిర్గుణోపాసనం కుర్వతామప్యయం న్యాయస్సమాన ఇత్యాశంక్యాంగీకరోతి—ఉపాసకానామితి. తస్మాద్ నిర్గుణోపాసనం కుతః ప్రతిపాద్యత ఇత్యత ఆహ—తస్మాదితి. యస్మాదుక్తన్యాయప్రసంగ స్తస్మాద్విచారాసంభవే యోగ ఉపాసనము క్తమిత్యర్థః.

టీ. విచారత్యాగతః = తత్త్వపదార్థవిచారత్యాగమువలన, ఉపాసకానామపి = ఉపాసకులకును, ఏవం యది = ఇట్టి న్యాయమే కలుగునంటివేని, బాధం = కలుగును. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, విచారస్య = విచారణయొక్క, ఆసంభవే = సంభవించ నపుడు, యోగః = యోగాభ్యాసము, ఈరితః = చెప్పబడినది.

తా. తత్త్వంపదార్థవిచారమును జేయక నిర్గుణోపాసన జేయు వారికిని ఈన్యాయము వర్తించును. తత్త్వంపదవిచారము సంభవించని వానికే ఉపాసనాయోగము చెప్పబడినది.

అవ. ఆత్మ తత్త్వ విచారము సంభవింపకపోవుటకుఁ గారణమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. బహువ్యాకులచిత్తానాం విచారా త్తత్త్వధీర్నహి,

యోగో ముఖ్యస్తత స్తేషాం ధీదర్పస్తేన నశ్యతి.

132

వ్యా. విచారాసంభవే కారణమాహ—బహ్వితి. యతో విచారో న సంభవతి, అతో యోగః కర్తవ్య ఇత్యాహ—యోగ ఇతి. ముఖ్యత్వే కారణమాహ—ధీదర్ప ఇతి. తేన యోగేన యతో ధీదర్పో నశ్యతి, అతో ముఖ్య ఇత్యర్థః.

టీ. బహువ్యాకులచిత్తానాం = మిగుల చపల మగు మనస్సు గలవారికి, విచారాత్ = బ్రహ్మవిచారమువలన, తత్త్వధీః = తత్త్వజ్ఞానము, న హి = కలుగనే కలుగదు. తతః=ఆహేతువువలన, తేషాం=వారికి, యోగః = యోగాభ్యాసము, ముఖ్యః=ప్రధానమైనది, తేన = అట్టి యోగాభ్యాసముచేత, ధీదర్పః = చిత్తమదము, నశ్యతి=నశించుచున్నది.

తా. విక్షిప్తచిత్తులు బ్రహ్మవిచారము చేయఁజాలరు. వారు చిత్తస్థైర్యమునకై యోగ మభ్యసింపవలయును. దానితో చిత్త మద మడంగును.

అవ. విచారాధికారులఁ దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవ్యాకులధియాం మోహమాత్రేణాచ్ఛాదితాత్త నామ్,

సాంఖ్యనామా విచారస్యాన్ముఖ్యో ఝడితి సిద్ధిదః.

133

వ్యా. ఏవం వ్యాకులచిత్తానాం యోగస్య ముఖ్యత్వమభిధాయ తద్రహితానాం విచార ఏవ ముఖ్య ఇత్యాహ—అవ్యాకులేతి. సాంఖ్యనామా విచారః సాంఖ్యశబ్ద వాచ్యస్తత్త్వవిచారో ముఖ్యః. కుత ఇత్యత ఆహ—ఝడితీతి.

టీ. అవ్యాకులధియాం - అవ్యాకుల = చంచలముకాని, ధియాం = బుద్ధి గల్గినట్టియు, మోహమాత్రేణ = భ్రమమాత్రముచేత, ఆచ్ఛాదితాత్తనాం - ఆచ్ఛాదిత = కప్పఁబడిన, ఆత్తనాం = స్వరూపముగలవారలకు, సాంఖ్యనామ=సాంఖ్యం బను పేరు గలిగినట్టియు, ముఖ్యః = ప్రధానమైనట్టియు, ఝడితి = శిఖ్రముగ, సిద్ధిదః = సిద్ధినిచ్చెడి, విచారః = బ్రహ్మవిచారము, స్యాత్ = కలుగును.

తా. స్థిరచిత్తులే కర్తవ్యమిద్ధిభ్రమ మాత్రము కలవారు బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు ముఖ్యసాధన మైనట్టి సాంఖ్య మను పేరుగల విచార మొనరింపవలయును.

అవ. ఈయర్థమునందుఁ బ్రమాణమును గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యత్సాంఖ్యైః ప్రాప్యతే స్థానం తద్ద్యోగైరపి గమ్యతే,
ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ యః పశ్యతి స పశ్యతి.

134

వ్యా. యోగసాంఖ్యయోరుభయోరపి తత్త్వజ్ఞానద్వారా ముక్తిసాధనత్వే గీతావాక్యం ప్రమాణయతి—యత్సాంఖ్యైరితి. యః సాంఖ్యం చ యోగం చ ఫలత ఏకం పశ్యతి శాస్త్రార్థం సమ్యక్పశ్యతీత్యర్థః.

టీ. సాంఖ్యైః = తత్త్వవిచారపరులచేత, యత్ = విస్థానము, ప్రాప్యతే = పొందఁ బడునో, తత్ = అది, యోగైరపి = యోగులచేతను, గమ్యతే = పొందఁబడుచున్నది. సాంఖ్యంచ=తత్త్వవిచారమును, యోగంచ = యోగమును, ఏకం=ఒక్క ఫలము గలదాని నిగా, యః=ఎవఁడు, పశ్యతి=చూచునో, సః=అట్టివాఁడు, పశ్యతి=యథార్థంబు నెఱిగినవాఁడగుచున్నాఁడు.

తా. సాంఖ్యులచేత నే పరమపదము పొందఁబడుచున్నదో ఆ పరమపదము ధ్యానయోగులచేతను పొందఁబడుచున్నది. సాంఖ్య యోగముల రెండింటిని ఫలముచేత నొక్కటిగ నెనఁడు జూచు చున్నాఁడో వాఁడు శాస్త్రార్థమును యథార్థముగ నెఱిగినవాఁడగును.

అవ. ఇందుకుఁ బ్రమాణముగా శ్రుతినిగూడ గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిషన్నమితి హి శ్రుతిః,
యస్తు శ్రుతే విరుద్ధస్య ఆభాససాంఖ్యయోగయోః.

135

వ్యా. న కేవలం గీతావాక్యం-కింతు తన్మూలభూతశ్రుతిరప్యస్తీత్యాహ—తత్కారణమితి. నను సాంఖ్యయోగయోరుభయోరపి తత్త్వజ్ఞానద్వారా ముక్తిసాధనత్వే నాంగీకారే తచ్ఛాస్త్రే ప్రతిపాదితానాం తత్త్వానామపి స్వీకార్యత్వం స్యాదిత్యా శంకాహ—యస్త్వితి. ఆభాసో బాధ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. కారణం = స్వకారణమైన, తత్ = ఆ బ్రహ్మము, సాంఖ్యయోగాభిషన్నం = విచారముచేతను యోగముచేతను లభించునది, ఇతి=ఇట్టి యర్థమును చెప్పెడి, శ్రుతిర్హి = శ్రుతియును జెప్పుచున్నది. సాంఖ్యయోగయోః = సాంఖ్యయోగములందు, యస్తు = వినరుఁడు, శ్రుతేః=శ్రుతికి, విరుద్ధః=విరోధము గలవాఁడగునో, సః=వాఁడు, ఆభాసః = ఆభాసుఁడగును.

తా. సాంఖ్యయోగంబులు రెండును బ్రహ్మప్రాప్తికి సాధనంబు లని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. కావున నవి గ్రాహ్యంబు లగును. కాని,

సాంఖ్యశాస్త్రంబునందుఁ గాని యోగశాస్త్రంబునందుఁ గాని యీశుతి సిద్ధము లగు సాంఖ్యయోగంబులకు విరుద్ధముగా నెవఁడు వర్తించునో వాఁడు ఆభాసుఁ డగును. ఇట సాంఖ్యశబ్దమునకు తత్త్వంపదార్థనిచార మనియు, యోగశబ్దమునకు ఉపాసన యనియు గ్రహింపవలెను.

అవ. ఉపాసన పరిపక్వముగాక ముందు దైవవశంబున దేహత్యాగము ఘటించె నేని వానికిం గల్గు ఫలముం దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపాసనం నాతిపక్వమిహ యస్య పరత్ర సః,

మరణే బ్రహ్మలోకే వా తత్త్వం విజ్ఞాయ ముచ్యతే.

136

వ్యా. నను ఉపాసనం కుర్వాణస్య తత్త్వజ్ఞానాత్పాక్ మరణే సతి మోక్షో న సిద్ధ్యేదిత్యాశంక్యాహ—ఉపాసనమితి.

టీ. యస్య=ఎవ్వనికి, ఇహ=ఈజన్మ మందు, ఉపాసనం=ఉపాసన, నాతిపక్వం= మిగుల పరిపక్వము గాదో, సః = వాఁడు, మరణే = మరణకాలముం దైనను, పరత్ర = జన్మాంతరమునం దైనను, బ్రహ్మలోకే వా=బ్రహ్మలోకమునం దైనను, తత్త్వం=యథార్థ జ్ఞానమును, విజ్ఞాయ = తెలిసికొని, ముచ్యతే = ముక్తుఁ డగును.

తా. ఈజన్మ మునందు నిర్గుణోపాసన బ్రహ్మసాక్షాత్కారము నియ్యనిచో మరణసమయమునఁ గాని జన్మాంతరమునందుఁ గాని బ్రహ్మ లోకమునందుఁ గాని తత్త్వసాక్షాత్కారమును గల్గించి మోక్షము నొసంగును.

అవ. మరణకాలమునందు సాక్షాత్కార మిచ్చు ననుటలోఁ బ్రమాణమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరమ్,

తం తమేవై తి యచ్ఛిత్తస్తేన యాతీతి శాస్త్రతః.

137

వ్యా. మరణాపసరే జ్ఞానాస్మక్తిలాభే ప్రమాణమాహ—యం యం వాపీతి. 'యచ్ఛిత్తస్తేనైవ ప్రాణమాయాతి, ప్రాణస్తేజసా యుక్తః సహత్తనా యథాసంకల్పిత లోకం నయ'తీతి వాక్యాచ్ఛేత్యర్థః.

టీ. యం యం వాపి భావం = ఏయేపదార్థమును, స్మరన్ =తలంచుచు, అంతే= అవసాన కాలమునందు, కళేబరం=శరీరమును, త్యజతి = వదలుచున్నాఁడో, తంతమేవ= ఆయాభావము నే,వీతి=పొందుచున్నాఁడు. యచ్ఛిత్తః=దేనియందు చిత్తము గలవాఁడో, తేన=దానితో, యాతి=పొందుచున్నాఁడు. ఇతి=ఇట్టి, శాస్త్రతః = శాస్త్రమువలన, అని తర్వాతి శ్లోకముతో నన్వయము.

తా. దేహత్యాగకాలమునందు దేనిని స్మరించునో, దానిని బొందు నని భగవద్గీత చెప్పుచున్నది. ఇట్టి యర్థమునే శ్రుతియును దెల్పుచున్నది.

శ్లో. అంత్యప్రత్యయతో నూనం భావిజన్త తథా సతి,
నిర్గుణప్రత్యయోఽపి సగుణోపాసనే యథా. 133

వ్యా. ననూదాహృతాభ్యాం శ్రుతిస్త్వతివాక్యాభ్యామంత్యప్రత్యయతో భావి జన్తాభిధీయతే. న జ్ఞానాస్తుక్తిరిత్యాశంక్య ముఖతస్తథాభిధానమంగీకరోతి—అంత్య ప్రత్యయత ఇతి. కథం తర్హి మరణకాలే జ్ఞానాన్తోఽఙ్గో భవతీత్యత్రేదం వాక్యద్వయం ప్రమాణత్వేనోపన్యస్త మిత్యాశంక్యాహ—తథా సతీతి. తథా సతి అంత్యప్రత్యయా ద్భావిజన్త వినిశ్చయే సతి, సగుణోపాసకస్య యథా మరణావసరే పూర్వాభ్యాసవశా త్సగుణబ్రహ్మకారప్రత్యయో జాయతే, ఏవం నిర్గుణోపాసకస్యాపి నిర్గుణ బ్రహ్మగోచరః ప్రత్యయో జాయతే జనిష్యత ఇత్యర్థః.

టీ. అంత్యప్రత్యయః = అవసానకాలమందు స్మరింపఁబడెడి విషయమువలన, భావిజన్త = భవిష్యజన్తము, నూనం = నిశ్చయముగ, భవతి = అగుచున్నది. తథాసతి = అట్లుగు చుండఁగా, నిర్గుణప్రత్యయోఽపి = నిర్గుణ బ్రహ్మజ్ఞానంబును, సగుణోపాసనే యథా = సగుణోపాసనమునందు వలె, భవతి = అగుచున్నది.

తా. సగుణోపాసకునకు నవసానసమయంబున సగుణాకార జ్ఞానము గలిగినట్లు నిర్గుణోపాసకునకును నిర్గుణబ్రహ్మవిషయక సాక్షాత్కారము లభించును. అంత్యప్రత్యయ మనఁగా తాను పూర్వ మభ్యసించుచుండెడి యాయాదేవతావిషయాకారవృత్తి జ్ఞానము.

శ్లో. నిత్యనిర్గుణరూపం తన్నామమాత్రేణ గీయతాం,
అర్థతో మోక్ష ఏవైష సంవాదిభ్రమవన్తతః. 134

వ్యా. నను నిర్గుణబ్రహ్మప్రత్యయాభ్యాసవశాన్నిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిరేవ భవేన్న ముక్తిరిత్యాశంక్య బ్రహ్మప్రాప్తిముఖ్యోః శబ్దమాత్రేణ భేదో నార్థత ఇత్యాహ—నిత్య నిర్గుణేతి. తద్బ్రహ్మ నిత్యమితి నిర్గుణమితి నామమాత్రేణోచ్యతామర్థత స్తేష మోక్ష ఏవ స్వరూపావస్థితిర్ముక్తిరిత్యభిధానాదితి భావః. తత్ర దృష్టాంతమాహ—సంవాదీతి. యథా సంవాదిభ్రమో నామమాత్రేణ భ్రమ ఇత్యుచ్యతే. వస్తుతస్తత్వజ్ఞానమేవ తద్విదిత్యర్థః.

టీ. తత్ = ఆ బ్రహ్మము, నామమాత్రేణ = పేరుచేతనే, నిత్యనిర్గుణరూపం = నిత్య మగు నిర్గుణస్వరూప మని, గీయతాం = చెప్పబడు గాక. ఏష = ఇది, సంవాదిభ్రమవత్ = సంవాదిభ్రమవలె, ఆర్థతః = ఫలితమును బట్టి, మోక్ష ఏవ = మోక్షమే యని, మతః = అభిమతము.

తా. నిర్గుణోపాసన యని వేరే కాని యిది సంవాదిభ్రమవలె మోక్షమే యగును. మోక్ష మనినను బ్రహ్మాప్రాప్తి యనినను నొక్కటే.

అవ. నిర్గుణబ్రహ్మోపాసనము మోక్షసాధన మెట్లగునో తెల్పుచున్నాడు:—
శ్లో. తత్సామర్థ్యాజ్ఞాయతే ధీర్తులాలావిద్యానివర్తికా,
అవిముక్తోపాసనేన తారక బ్రహ్మబుద్ధివత్.

140

వ్యా. నను నిర్గుణోపాసనస్య మానసక్రియా రూపస్య గుక్తిసాధనత్వాభిధానం విరుద్ధమిత్యాశంక్య తజ్జన్యజ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వాభిధానాన్న విరోధ ఇత్యా హా—తదితి. తత్ర దృష్టాంతమాహ—అవిముక్తేతి. యథా అవిముక్తసగుణబ్రహ్మోపాసన సామర్థ్యాత్తారక బ్రహ్మవిద్యా జాయతే, ఏవం నిర్గుణోపాసనాన్నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానం జాయత ఇత్యర్థః.

టీ. అవిముక్తోపాసనేన = సగుణ బ్రహ్మోపాసనముచేత, తారక బ్రహ్మబుద్ధివత్ = నిర్గుణోపాసనమువలె, తత్సామర్థ్యాత్ = నిర్గుణోపాసనబలమువలన, మూలాలావిద్యానివర్తికా = మూలాలావిద్యను దొలగించెడి, ధీః = బ్రహ్మసాక్షాత్కారము, జాయతే = పుట్టుచున్నది.

తా. సగుణోపాసనము చేసినవాని కిశ్వరానుగ్రహమున నిర్గుణోపాసన యెట్లు ఘటించునో నిర్గుణోపాసకునకును బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును అట్లే ఘటించును.

అవ. నిర్గుణోపాసనకు మోక్షము ఫల మనుటకుఁ బ్రమాణములు:—

శ్లో. సోఽకామో నిష్కామ ఇతి హ్యశరీరో నిరిందియః,

అభయం హీతి ముక్తశ్చం తావసీయే ఫలం శ్రుతమ్.

141

వ్యా. నను, నిర్గుణోపాసనస్య మోక్షః ఫలమిత్యత్ర కిం ప్రమాణమిత్యత ఆహ—సోఽకామఇతి, “సోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామత్యత్రైవ సమవలీయస్తే బ్రహ్మైవ సకం బ్రహ్మోపేతి. అశరీరో నిరిందియోఽప్రాణో హ్యమనాః సచ్చిదానందమాత్రస్స స్వరాధ్యవతి. య ఏవం వేద చిన్మయో హ్యయమోకారశ్చిన్మయమివం సర్వం తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవైక

మేవ తద్భవత్యేతదమృతమభయమేత ద్భ్రష్టాభయం వై బ్రహ్మ భవతి. య ఏవం వేదేతి రహస్య” మిత్యాదివాక్యైస్తాపనీయోపనిషది నిర్గుణోపాసనస్య మోక్షః ఫల త్వేన శ్రూయత ఇత్యర్థః.

టీ. సః=ఆ నిర్గుణోపాసకుఁడు, కామస్సక్=మోక్షకామియగుచు, నిష్కామః= ఇతర కామము లేనివాఁడును, అశరీరః = శరీరము లేనివాఁడును, నిరింద్రియస్సక్= ఇంద్రియములు లేనివాఁడును అగుచు, అభయం హి = సఃసారభయరహిత మోక్షమునే పొందుచున్నాఁడని, ఇతి=ఇట్లు, ముక్తత్వం మోక్షరూపమాగు, ఫలం = ఫలము, తాప నీయే=తాపనీయోపనిషత్తునందు, శ్రుతం=వినఁబడుచున్నది (చెప్పఁబడుచున్నది).

తా. నిర్గుణోపాసకుఁడు మోక్షకామి యగుచు, కామసంకల్పము లును, శరీరాభిమానమును లేనివాఁడై, యింద్రియప్రేరితుఁడు గాక తప్పక మోక్షమును బొందుచున్నాఁడని “సోఽకామో నిష్కామ ఆప్త కామ, ఆత్త కామో న తస్య ప్రాణా ఉత్కామింశ్చత్రైవ సమవలీ యన్తే బ్రహ్మైవ సః బ్రహ్మవ్యేతి” యను తాపనీయోపనిషద్వాక్యము వలన నిర్గుణోపాసనాఫలము వినఁబడుచున్నది.

అవ. ఉపాసనవలన మోక్షము గలుగునేని “నాన్యః పంథాః” అను శ్రుతి నెట్లు సమన్వయింపవలె ననినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపాసనస్య సామర్థ్యాద్విద్యోత్పత్తిర్భవేత్తతః,
నాన్యః పంథా ఇతి హ్యేతచ్ఛాస్త్రం నైవ విరుధ్యతే. 142

వ్యా. ననూపాసనయా ముక్తిస్సాస్యచ్ఛేత్ ‘నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనా’ యేతి శ్రుతివిరోధ ఇత్యాశంక్య విద్యావ్యవధానేన మోక్షప్రదత్వాభిధానాన్న విరోధ ఇత్యాహ—ఉపాసనస్యేతి.

టీ. ఉపాసనస్య = నిర్గుణోపాసనయొక్క, సామర్థ్యాత్ = సామర్థ్యమువలన, విద్యోత్పత్తిః = జ్ఞానోత్పత్తి, భవేత్ = కలుగును. ఆతః = ఆకారణమువలన, “నాన్యః పంథా ఇతి” అన్యః = ఇతరమైన, పంథాః = త్రోవ, నేతి=లే దని చెప్పెడి, ఏతత్ - శాస్త్రం=శాస్త్రము, నైవ విరుధ్యతే=విరోధింపదు.

తా. నిర్గుణోపాసనాసామర్థ్యమువలన బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలుగును. కావున నిర్గుణోపాసనకంటె నన్య మగు మోక్షసాధనము లేదని చెప్పెడి శ్రుతి యసంగతము గాదు.

అవ. మఱియొక ప్రమాణమును గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిష్కామోపాసనాస్తు క్రిస్తాపనీయే సమీరితా,

బ్రహ్మలోకస్స కామస్య శైబ్యప్రశ్నే సమీరితః.

143

వ్యా. మరణే బ్రహ్మలోకే వా తత్త్వం విజ్ఞాయ ముచ్యత ఇత్యుక్తార్థే శ్రుతి ప్రమాణయతి—నిష్కామ ఇతి. తత్ర 'సోఽకామ' ఇత్యాదితాపనీయవాక్యం పూర్వమేవోదాహృతం.

టీ. నిష్కామోపాసనాత్ = కోరిక లేక చేసిన నిర్గుణోపాసనవలన, ముక్తిః = మోక్షము, (ఆని) తాపనీయే = తాపనీయ శ్రుతియందు, సమీరితా = చెప్పబడినది. సకామస్య = కోరికతో నిర్గుణోపాసనజేయువానికి, బ్రహ్మలోకః = బ్రహ్మలోకము (బ్రహ్మలోకప్రాప్తి గలుగు నని), శైబ్యప్రశ్నే = శైబ్యప్రశ్నయందు, సమీరితః = చెప్పబడినది.

తా. కోరిక లేక నిర్గుణోపాస్తి చేయువానికి మోక్షము లభించు నని తాపనీయ శ్రుతి చెప్పినది. సకాముడగు నిర్గుణోపాసకునకు బ్రహ్మలోకము లభించు నని ప్రశ్నోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది.

అవ. ప్రశ్నోపనిషదర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. య ఉపాస్తే త్రిమాత్రేణ బ్రహ్మలోకే స నీయతే,

స ఏతస్సాజీవఘనాత్పరం పురుషమీక్షతే.

144

వ్యా. ఇదానీం శైబ్యప్రశ్నోపనిషద్వాక్యమర్థః పఠతి—య ఉపాస్త ఇతి. “యః పునరేత త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయిత స తేజసి సూర్యే సంవన్నో యథా పాటోదరస్త్వచా వినిర్దుచ్యత ఏవం వా వై స పాప్తనా వినిర్దుక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్సాజీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత” ఇతి సకామస్య బ్రహ్మలోకప్రాప్తికామ్యయత ఇత్యర్థః. నను శైబ్యప్రశ్నే సకామస్య బ్రహ్మలోకగతిరేవ ప్రతీయత ఇత్యాశంక్య తత్ర తత్పసాక్షాత్కారశ్చ శ్రూయత ఇత్యాహ—స ఏతస్సాతి. బ్రహ్మలోకం గతస్స ఉపాసకః ఏతస్సాజీవఘనాజీవసమప్తిరూపాద్ధిరణ్యగర్భాత్పరముక్తృప్తం పురుషం నిరుపాధిక్తచైతన్యరూపం పరమాత్మానం ఈక్షతే సాక్షాత్కరోతి.

టీ. యః = ఎవఁడు, త్రిమాత్రేణ = త్రిమాత్రాకారప్రణవముచేత, ఉపాస్తే = ఉపాసించుచున్నాఁడో, సః = వాఁడు, బ్రహ్మలోకే = బ్రహ్మలోకమునందు, నీయతే = పొందింపబడుచున్నాఁడు. సః = వాఁడు, ఏతస్సాత్ జీవఘనాత్ = ఈసమప్తిజీవుడగు

హిరణ్యగర్భునికంటె, పరం=ఉత్కృష్టుడైన, పురుషం=నిర్విశేష బ్రహ్మమును, ఈక్షతే= సాక్షాత్కరించుకొనుచున్నాడు.

తా. త్రిమాత్ర ప్రణవము నుపాసించువాడు బ్రహ్మలోకమున కేగి యచ్చట హిరణ్యగర్భునికన్న మిన్నయగు నిర్విశేష బ్రహ్మమును సాక్షాత్కరించుకొను నని ప్రశ్నోపనిషత్తునందు “యః పునరేతం త్రిమాత్రేణ” యనెడి శ్రుతివాక్యము చెప్పుచున్నది.

అవ. ఈయర్థమునందు బ్రహ్మసూత్రమును బ్రమాణముగా నుదాహరించు చున్నాడు:—

శ్లో. అప్రతీకాధికరణే తత్కృతున్యాయ ఈరితః,

బ్రహ్మలోకఫలం తస్మాత్సకామస్యేతి వర్ణితమ్.

145

వ్యా. కించ, ‘అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణః, ‘ఉభయథా చ దోషాత్తత్కృతు’ శ్చేత్యత్ర కామానుసారేణ ఫలప్రాప్తిర్భవతీతి ప్రతిపాదితం తస్మా దపి సకామస్య బ్రహ్మలోకగతిరిత్యుక్తేత్యాహ—అప్రతీకేతి.

టీ. అప్రతీకాధికరణే = అప్రతీకాధికరణమునందు, తత్కృతున్యాయః = తత్కృతున్యాయము, ఈరితః = చెప్పబడినది, తస్మాత్=ఆహేతువువలన, సకామస్య= సకామునకు, బ్రహ్మలోకఫలం = బ్రహ్మలోక మనెడి ఫలము (కలుగుచున్నది). ఇతి = ఇట్లుగా, వర్ణితం = వర్ణింపబడినది.

తా. “అప్రతీకాలంబనా న్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాచ దోషాత్తత్కృతుశ్చ” అను సూత్రమున ప్రతీకోపాసకులకంటె వేఱగు సకాములు బ్రహ్మలోకము నొందెద రని చెప్పబడెను. తత్కృతున్యాయ మనఁగా దేనిని భావించిన నదియే తా నగు ననుట.

అవ. బ్రహ్మలోకగతునకు తత్త్వజ్ఞానము గల్గెడి విధమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. నిర్గుణోపాస్తిసామర్థ్యాత్తత్ర తత్త్వమవేక్షతే,

పునరావర్తతే నాయం కల్పాంతే చ విముచ్యతే.

146

వ్యా. తర్హి సకామస్య తత్త్వజ్ఞానం కుతో జాయత ఇత్యాశంక్యాహ—నిర్గుణేతి. “ఇమం మానవమావర్తం నావర్తతే న స పునరావర్తతే న స పునరావర్తత” ఇతి, “బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే” ఇత్యాది శ్రుతిస్తోత్రసద్భావాన్న తస్య పునస్సంసార ప్రాప్తిః. కింతు ముక్తిరేవేత్యాహ—పునరావర్తత ఇతి.

టీ. (సః=ఆ సకాముఁడు), నిర్గుణోపాస్తిసామర్థ్యాత్ = నిర్గుణోపాసనాబలము వలన, తత్ర = ఆ బ్రహ్మలోకమునందు, తత్త్వం = తత్త్వమును, ఆవేక్షతే = చూచుచున్నాఁడు. ఆయం=వీఁడు, పునః=మఱల, నావర్తతే=సంసారమునకు రాఁడు. కల్పాంతే చ=బ్రహ్మకల్పాంతమునందు, విముచ్యతే=ముక్తుఁడగుచున్నాఁడు.

తా. నిర్గుణోపాస్తిబలమువలన బ్రహ్మలోకమునందు బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గల్గును. వాఁడు మఱల సంసారమునకు రాఁడు. బ్రహ్మకల్పాంతమునందు ముక్తుఁడగును.

అవ. ప్రణవోపాసనభేదములను జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రణవోపాస్తయః ప్రాయో నిర్గుణా ఏవ వేదగాః,

క్వచిత్ సగుణతాప్యక్తా ప్రణవోపాసనస్య హి. 147

వ్యా. ఇదానీం ప్రణవోపాసనప్రసంగాత్ ఋద్ధిస్థం తద్వైవిధ్యం దర్శయతి—

ప్రణవేతి.

టీ. ప్రాయః = తఱచుగా, వేదగాః = వేదగతములైన, ప్రణవోపాస్తయః = ప్రణవోపాసనలు, నిర్గుణా ఏవ = నిర్గుణములే. క్వచిత్ = కొన్నిచోట్ల, ప్రణవోపాసనస్య = ప్రణవోపాసనకు, సగుణతాపి = సగుణత్వముకూడ, ఉక్తా = చెప్పఁబడినది.

తా. వేదమునఁ జెప్పఁబడిన ప్రణవోపాసనలు ప్రాయీకముగా నిర్గుణోపాసనలే. కొన్ని స్థలములందు సగుణోపాసనలు గూడఁ జెప్పఁబడియున్నవి.

అవ. ద్వైవిధ్యమును గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరాపర బ్రహ్మరూప ఓంకార ఉపవర్ణితః,

పిప్పలాదేన మునినా సత్యకామాయ పృచ్ఛతే. 148

వ్యా. ద్వైవిధ్యే ప్రమాణమాహ—పరాపరేతి. 'ఏతద్వైవిధ్యే సత్యకామ వరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార స్తస్మాద్విద్వానేతేనై వాయతనేనై కతమస్వే'తీతి ఉభయ రూపత్వం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః.

టీ. మునినా=మహర్షియైన, పిప్పలాదేన = పిప్పలాదునిచేత, పృచ్ఛతే=అడుగుచుండిన, సత్యకామాయ = సత్యకామనికొఱకు, బ్రహ్మరూపః=బ్రహ్మముయొక్క రూపమగు, ఓంకారః = ప్రణవము. పర = పరమనియు (నిర్గుణ మనియు), అపరః = అపరమనియు (సగుణ మనియు), ఉపవర్ణితః=వర్ణింపఁబడినది.

తా. ఓంకారము పరబ్రహ్మముగను, అపర బ్రహ్మముగను భావింప వలసిన దని విప్పలాదుఁడు సత్యకామునకుఁ జెప్పినట్లు ప్రశోపనిషత్తు నందుఁ గలదు. పర మనఁగా నిర్గుణము, అపర మనఁగా సగుణము.

అవ. మఱియొక శ్రుతిని బ్రమాణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏతదాలంబనం జ్ఞాత్వా యో యదిచ్ఛతి తస్య తత్,
ఇతి ప్రోక్తం యమేనాపి పృచ్ఛతే నచి కేతనే.

149

వ్యా. కతవల్ల్యాం యమేనాపి “ఏతదాలంబనం జ్ఞాత్వే” త్యాదినా ద్వైవిధ్య ముక్తమిత్యాహ—ఏతదాలంబనమితి.

టీ. ఏతత్ = ఈ, ఆలంబనం = ఆలంబనభూత మగు ప్రణవమును, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని, యః=ఎవఁడు, యత్ = దేనిని, ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో, తస్య = వానికి, తదితి = అది పొందబడుచున్న దని, యమేనాపి=యమునిచేతను, పృచ్ఛతే = అడుగుచున్న, నచి కేతనే=నచి కేతస్సుకొఱకు, ప్రోక్తం=చెప్పబడినది.

తా. ప్రణవమును సగుణబ్రహ్మముగాఁ గాని నిర్గుణబ్రహ్మముగాఁ గాని భావించిన వానికి కోరిన ఫలము ఘటించు నని యముఁడు నచి కేతస్సునకు చెప్పినట్లు కఠోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది.

అవ. ఫలితమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇహ వా మరణే చాస్య బ్రహ్మలోకే ధవా భవేత్,
బ్రహ్మసాక్షాత్కృతిస్సమ్యగ్ సాసీనస్య నిర్గుణమ్.

150

వ్యా. ఉ క్తమర్థమువసంహారతి—ఇహ వేతి.

టీ. నిర్గుణం=నిర్గుణబ్రహ్మమును, సమ్యక్ =చక్కఁగా, ఉపాసీనస్య=ఉపాసనము చేయుచుండెడి, అస్య=ఇతనికి, ఇహ వా=ఇహలోకమునఁగాని, మరణే చ=మరణసమయమునఁగాని. అధవా=అట్లుగాక, బ్రహ్మలోకే = బ్రహ్మలోకమునందుఁగాని, బ్రహ్మసాక్షాత్కృతిః=బ్రహ్మసాక్షాత్కారము, భవేత్ =అగును.

తా. నిర్గుణోపాసకునకు నిహలోకమునఁగాని మరణసమయమునఁగాని బ్రహ్మలోకమునఁగాని బ్రహ్మసాక్షాత్కారము తప్పక కలుగును. కాన నిర్గుణోపాసనను ముఖ్యముగా నాచరింపఁదగును.

అవ. విచారమునేయ సమర్థుఁడు గానివాఁడు నిర్గుణబ్రహ్మధ్యానమునం దధికారి యనుటయందుఁ బ్రమాణమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అర్థోఽయమాత్త గీతాయామపి స్పష్టముదీరితః,
విచారాక్షమ ఆత్తానముపాసీతేతి సంతతం.

151

వ్యా. విచారాత్తత్వజ్ఞానసంపాదనాసమర్థస్య నిర్గుణబ్రహ్మధ్యానేఽధికార ఇత్యయమర్థ ఆత్త గీతాయాం సమ్యగభిహిత ఇత్యాహ—అర్థోఽయమితి.

టీ. విచారాక్షమః = విచారమునందు సమర్థుఁడు గానివాఁడు, సంతతం = ఎడతెగక, ఆత్తానం = పరమాత్మను, ఉపాసీతేతి = ఉపాసింపవలయు నని, అయం అర్థః = ఈఅర్థము, ఆత్త గీతాయామపి = ఆత్త గీతయందును, స్పష్టం = స్ఫుటముగా, ఉదీరితః = చెప్పబడినది.

తా. నిర్గుణోపాసనచేయుటకు అసమర్థుఁడగువాఁడు ప్రత్య గాత్రూప పరబ్రహ్మము నుపాసింపవలె నని, యీ అర్థము ఆత్త గీతయందును స్పష్టముగఁ జెప్పబడినది.

అవ. ఆ ఆత్త గీతావాక్యము నుదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సాక్షాత్కర్తుమశక్తోఽపి చింతయేన్నామశంకితః,
కాలేనానుభవారూఢో భవేదాఫలితో ద్భ్రవన్.

152

వ్యా. ఆత్త గీతావాక్యాన్యేవోదాహరతి—సాక్షాదితి.

టీ. సాక్షాత్కర్తుం = బ్రహ్మమును సాక్షాత్కరించుటకు, అశక్తోఽపి = శక్తి లేనివాఁడైనను, మాం = (పరమాత్మ నగు) నన్ను, అశంకితస్యన్ = శంకింపని వాఁడగుచు, చింతయేత్ = ధ్యానింపవలెను. కాలేన = కొంతకాలమునకు, అనుభవారూఢః = అనుభవమునొందిన వాఁడై, ద్భ్రవన్ = నిశ్చయముగా, అఫలితః = ఫలంబు నొందిన వాఁడుగ, భవేత్ = అగుచున్నాఁడు.

తా. బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలుగనివాఁడు నిర్గుణబ్రహ్మధ్యానము చేసినేని, అనుభవారూఢమగు ద్భ్రవన్ అయర్థము వానికి ఫలించును.

అవ. దృష్టాంతమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యథాగాఢనిధేర్లజ్ఞో నోపాయః ఖననం వినా,
మల్లాభేఽపి తథా స్వాత్మచింతాం ముక్త్యా న చాపరః.

153

వ్యా. ధ్యానస్య సమ్యజ్ఞానోపాయత్వే దృష్టాంతమాహ—యథేతి. దార్ఢ్యాంతికే యోజయతి—మల్లాభ ఇతి.

టీ. యథా = ఎట్లు, అగాఢనిధేః = లోతగు నిధియొక్క, లజ్ఞా = ప్రాప్తియందు, ఖననం వినా = త్రవ్వట విడిచి, ఉపాయః = ఉపాయము, న = లేదో,

తథా = ఆలాగున, మల్లాభేఽపి = నాలాభమునందును, స్వాత్త చింతాం = స్వస్వరూప
 ధ్యానమును, ముక్త్యా = వదలి, అవరక = వేఱొక, ఉపాయః = ఉపాయము, న =
 లేదు.

తా. గనిలోని రత్నములు చొరకవలె ననిన భూమిని ద్రవ్యక
 తీరదు. అట్లే ఆత్మసాక్షాత్కారము గావలె ననిన నిర్గుణోపాసనము
 కంటె వే అపాయము లేదు.

అవ. ఈయర్థమునందు మఱియొక వాక్యమును గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేహోపలమపాకృత్య బుద్ధికుద్దాలకాత్పునః,

ఖాత్వా మనోభువం భూయో గృహ్ణీయాం న్నాం నిధిం పుమాన్.

వ్యా. వృతిరేకేణోక్త మర్థమన్వయముఖేనాహ—దేహోపలమితి.

టీ. దేహోపలం=దేహ మనియెడి తాతిని, అపాకృత్యం=పెల్లగించి, బుద్ధికుద్దాల
 కాత్పునః=బుద్ధి యనెడి గుద్దలివలన, మనోభువం=మనస్సు అనియెడి భూమిని, ఖాత్వా=
 త్రవ్వి, నిధిం=నిధినైన, మాం=నన్ను, పుమాన్=పురుషుఁడు, గృహ్ణీయాత్ = గ్రహింప
 వలయును.

తా. శరీరాభిమానము వదలి తన బుద్ధిచేత మనస్సునందే ఆత్మ
 విచారము చేసికొని బ్రహ్మసాక్షాత్కారము నందవ లెను. ధన మపే
 షించినవాఁ డెట్లు గనిపై నుండు తాతిని దీసి భూమిని ద్రవ్వి
 యందలి ధనముం గ్రహించునో యటులనే యని భావము.

అవ. ధ్యానఫలమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనుభూతేరభావేఽపి బ్రహ్మస్థిత్యేన చింత్యతామ్,

అప్యసత్ప్రాప్యతే ధ్యానాన్నిత్యాప్తం బ్రహ్మ ణి పునః. 15

వ్యా. జ్ఞానేఽసమర్థస్య ధ్యానేఽధికార ఇత్యత్ర వాక్యాంతరం పఠతి—అను
 భూతేరితి. ధ్యానాద్ధి బ్రహ్మప్రాప్తా. కైముతికన్యాయమాహ—అపీతి. ఉపాసకస్య
 పూర్వమవిద్యమానమపి దేశత్వాదికం ధ్యానాత్ప్రాప్యతే కిల. స్వరూపేణ నిత్యప్రాప్తం
 సర్వాత్తకం బ్రహ్మ ధ్యానాత్ప్రాప్యత ఇతి కిముత వక్తవ్యమిత్యర్థః.

టీ. అనుభూతేః = అనుభవముయొక్క, అభావేఽపి = లేకపోయినను, బ్రహ్మస్థి
 త్యేవ = నేను బ్రహ్మమనైతి ననియే, చింత్యతాం = ధ్యానింపఁబడుఁగాక, అసదపి =
 తనకు పూర్వములేని దేవతత్వాదికముగూడ, ధ్యానాత్ = ధ్యానమువలన, ప్రాప్యతే =

పొందఁబడుచున్నది. నిత్యాస్తం=ఎల్లప్పుడు పొందఁబడిన, బ్రహ్మ=బ్రహ్మము, కిం పునః= ఏమి చెప్పవలెను.

తా. బ్రహ్మనుభవము లేకపోయినను నేనే బ్రహ్మము నని ధ్యానింపవలెను. ధ్యానమువలన లేనిది సయితము లభించును. స్వస్వరూపమగు బ్రహ్మము లభించు నని వేతె చెప్ప నేల? లభించియే తీరు నని భావము.

అవ. పైన చెప్పఁబడినదానిని సంక్షేపముగాఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనాత్మబుద్ధిశ్చై ధిల్యం ఫలం ధ్యానాద్ధి నేది నే,
పశ్యన్నపి న చ్ఛేద్ధ్యా యేతోఽపరోఽస్తాత్పశుర్వర. 156

వ్యా. బ్రహ్మధ్యానఫలస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదపి ధ్యానం కర్తవ్యమిత్యాహ—
అనాత్మేతి.

టీ. ధ్యానాత్=ధ్యానమువలన, ది నేది నే = ప్రతిదినమునందును, అనాత్మబుద్ధిశ్చై ధిల్యం=దేహదులు నే ననియెడిబుద్ధి తగ్గి పోవుటయను, ఫలం=లాభమును, పశ్యన్నపి=చూచుచున్నను, న ధ్యా యేవ్యది=ధ్యానింపఁడేని, అస్తాత్=వీనికంటె, అపరః = మఱియొక, పశుః = పశువు, కః = ఎవఁడు? వద = చెప్ప.

తా. ధ్యానమువలన దినములు గడచినకొలఁది దేహేంద్రియాదులు నేనే యనెడి భ్రమ నశించును. ఇట్టి లాభము గనుపడుచున్నను, ధ్యానింపనివాఁడే నరపశు వని తెలియనగును.

అవ. ఫలమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేహాభిమానం విధ్వస్య ధ్యానాదాత్తానమద్వయమ్,
పశ్యన్నర్యోఽమృతో భూత్వా హ్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే. 157

వ్యా. ఇదానీముపపాదితమర్థం సంక్షిప్త్య దర్శయతి—దేహాభిమానమితి. మరణశీలే దేహేఽహమిత్యభిమానపరిత్యాగాత్స్వయమమృతో భూత్వా అత్రాస్మిన్నేవ శరీరే స్వస్య నిజం రూపం సచ్చిదానందరూపం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి.

టీ. దేహాభిమానం = శరీరాభిమానమును, విధ్వస్య=ధ్వంసముచేసి, ధ్యానాత్=ధ్యానమువలన, అద్వయం = తనకంటె భిన్నవస్తువులేని, అత్తానం = పరమాత్మను, పశ్యన్ = సాక్షాత్కరించుకొనుచున్న, మర్త్యః = మనుజుఁడు, అమృతో భూత్వా = మరణవర్జితుఁడై, అత్ర = ఇక్కడనే, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును, సమశ్నుతే = పొందుచున్నాఁడు.

తా. ధ్యానము చేయువానికి దేహాభిమానము తొలగును. బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలుగును. అమృతరూపుడై యీజన్మమందే ముక్తుడగును.

అవ. ప్రకరణమునకు ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ధ్యానదీపమిమం సమ్యక్పరామృశతి యో నరః,

ముక్తసంశయ ఏవాయం ధ్యాయతి బ్రహ్మ సంతతమ్.

158

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతపంచదశ్యాం

ధ్యానదీపస్సమాప్తః.

వ్యా. ధ్యానదీపానుసంధానఫలమాహ— ధ్యానదీపమితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునివర్యకింకరేణ రామకృష్ణాఖ్యవిదుషా విరచితం తాత్పర్యబోధినీనామకం ధ్యానదీప

వ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

టీ. ఇమం ధ్యానదీపం=ఈ ధ్యానదీపమును, యః నరః=ఏమనుజుఁడు, సమ్యక్=తెచ్చగా, పరామృశతి=పరికించుచున్నాఁడో, అయం=ఇతఁడు, ముక్తసంశయ ఏవ=సంశయములు లేనివాఁడై, సంతతం=ఎల్లప్పుడును, బ్రహ్మ=బ్రహ్మమును, ధ్యాయతి=ధ్యానించును.

తా. ఈ ధ్యానదీప ప్రకరణమును బాగుగా విమర్శచేసి తెలిసికొనినవానికి సంశయములు తొలగి బ్రహ్మధ్యానమునం దభిరుచి గల్గును.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు ధ్యానదీప మను నవమ ప్రకరణము.

శ్రీ రఘు
శ్రీ గణేశాయ నమః.



శ్రీ వేదాంతపంచదశి

దశమ ప్రకరణము

నాటకదీపప్రకరణము

అవ. శ్రీవిద్యారణ్యస్వామి నాటకదీపమును బ్రారంభింపఁ దలంచి మందాధి
కారుల కనాయాసముగ బ్రహ్మబోధ గలుగుటకు బ్రహ్మమందు జగత్కల్పనమును జెప్పు
చున్నాఁడు:—

శ్లో. పరమాత్మాద్వయానందః పూర్ణః పూర్వే స్వమాయయా,
స్వయమేవ జగద్భూత్వా ప్రావిశజ్జీవరూపతః.

1 ✓

వ్యాఖ్యానమ్.

నత్వా శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునీశ్వరౌ,

అర్థో నాటకదీపస్య మయా సంక్షిప్య వక్ష్యతే.

వ్యా. చిక్కిరి తస్య గ్రంథస్య నిష్ప్రత్యూహపరిపూరణాయాభిమతదేవతాత్వాను
స్మరణలక్షణం మంగళమాచరణ మందాధికారిణామనాయాసేన నిష్ప్రపంచబ్రహ్మత్వ
తత్వప్రతిపత్తిసిద్ధయే 'అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం నిష్ప్రపంచం ప్రపంచ్యతే, శిష్యా
ణాం బోధసిద్ధ్యర్థం తత్వజ్ఞైః కల్పితః క్రమ' ఇతి న్యాయమచ్యుత్యాత్మన్యధ్యారోపం
తావదాహ—పరమాత్మేతి. పూర్వే సృష్టేః ప్రాగద్వయానందః పూర్ణః. "సదేవ సోమ్యే
దమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం" "విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ" "పూర్ణమదః పూర్ణ"
మిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధః స్వగతాదిభేదశూన్యః పరమానందరూపః పరిపూర్ణః పరమాత్మా
స్వమాయయా "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్తాయినం తు మహేశ్వర" మితి శ్రుత్యు
క్తయా స్వనిష్ఠయా మాయాశక్త్యా "స్వయమేవ జగద్భూత్వా తదాత్మానగ్ స్వయ

మకురుత, సచ్చత్యచ్ఛాభవ” దితి శ్రుతేః స్వయమేవ జగదాకారతాం ప్రాప్య జీవ రూపతః ప్రావిశత్. “తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రావిశత్”. “అనేన జీవేనాత్తనాను ప్రవిశ్యే” త్యాది శ్రుతేః జీవరూపేణ ప్రవిష్టవానిత్యర్థః.

టీ. పూర్వే = కల్పాదియందు, అద్వయానందః = అద్వితీయానందస్వరూపుఁ డైనట్టియు, పూర్ణః=పరిపూర్ణుఁడైనట్టియు, పరమాత్మా=పరమాత్మ, స్వమాయయా=తన మాయచేత, స్వయమేవ=తానే, జగత్ = ప్రపంచస్వరూపముగా, భూత్వా=అయి, జీవ రూపతః = జీవస్వరూపముతో, ప్రావిశత్ = ప్రవేశించెను.

తా. నిర్విశేషంబును, సత్యజ్ఞానానందస్వరూపంబు నగు బ్రహ్మము అనిర్వచనీయ మగు మాయయొక్క సహాయంబున జగత్తును సృజించి యాజగత్తులో మాయావశంబుననే తాను జీవుఁడై ప్రవేశించెను.

అవ. ఒక్క పరమాత్మయే సర్వశరీరములయందుఁ బ్రవేశించినయెడల దేవ మను ష్యాదులకు నుత్తమాధమభావ మెట్లు ఘటించును అని శంకించి సమాధానమును జెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. విష్ణ్వాద్యుత్తమదేహేషు ప్రవిష్టో దేవతాభవత్, ౨
మర్త్యాద్యధమదేహేషు స్థితో భజతి దేవతామ్.

వ్యా నను పరమాత్మన ఏవైకస్య సర్వశరీరేషు ప్రవిష్టత్వే పూజ్యపూజకాది భావేన ప్రతీయమాన ఉత్తమాధమభావో విరుధ్యే తే త్యాశంక్యాహ—విష్ణ్వితి. నాయం స్వాభావిక ఉత్తమాధమభావః. కింతు శరీరోపాధినిబంధనోఽతో న విరోధ ఇతి భావః.

టీ. విష్ణ్వాద్యుత్తమదేహేషు = విష్ణువు మొదలుగాఁగల యుత్తమోపాధుల యందు, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినవాఁడై, దేవతా=దేవత, అభవత్ = ఆయెను. మర్త్యా ద్యధమదేహేషు=మనుష్యులు మొదలుగాఁగల హీనోపాధులయందు, స్థితః = ఉన్న వాఁడై, దేవతాం = దేవతను, భజతి = సేవించుచున్నాఁడు.

తా. ఆత్మ యొక్కఁడైనను ప్రకృష్టోపాధులయందుఁ బ్రవేశించి దేవత యగును. నికృష్టోపాధులయం దుండుటచేత దేవత నుపాసించువాఁ డగును.

అవ. ఇ ట్లధ్యారోపమును దెలిపి యిప్పు డపవాదమును జెప్పుచున్నాఁడు. అధ్యారోప మనఁగాఁ జగత్కల్పన యగును. అపవాద మనఁగా బ్రహ్మమందు జగత్తులు లే వని నిషేధించుట:—

శ్లో. అనేకజన్త భజనాత్ స్వవిచారం చికిర్షతి,

విచారేణ వినష్టాయాం మాయాయాం శిష్యతే స్వయమ్. 3 ✓

వ్యా. ఇత్థమాత్తస్యధ్యారోపం సంక్షేపేణ ప్రదర్శ్య ససాధనం తదపవాదం సంక్షిప్య దర్శయతి—అనేకేతి. అనేకజన్త భజనాదనేకేషు జన్తసు అనుష్ఠితానాం కర్తాణాం బ్రహ్మణి సమర్పణరూపాత్ భజనాత్ స్వవిచారం స్వస్యాత్తనో బ్రహ్మ రూపస్య జ్ఞానసాధనం శ్రవణాదికం చికిర్షతి కర్తుమిచ్ఛతి. తతః స్వవిచారేణ విచార జనితజ్ఞానేన మాయాయాం స్వస్యాద్వయానందత్వాదిరూపాచ్ఛాదికాయామజ్ఞానా విద్యాదిశబ్దవాచ్యాయాం వినష్టాయాం నివృత్తాయాం స్వయమద్వయానందపూర్ణః పరమాత్మైవావశిష్యతే.

టీ. అనేకజన్త భజనాత్ = అనేకములైన జన్తలయందు భజించుటవలన, స్వవిచారేణ - స్వ = తనయొక్క, విచారేణ = విచారముచేత, విచారం = ఆత్మ విచారమును, చికిర్షతి = చేయ నిచ్చగించుచున్నాఁడు. విచారేణ = ఆత్మ విచారముచేత, మాయాయాం = మూలావిద్య, వినష్టాయాం = నశించినదగుచుండఁగా, స్వయం = తాను, (ఆత్మ స్వరూపము) శిష్యతే = మిగులుచున్నది.

తా. అనేకజన్తములయం దీశ్వరారాధన చేయుటచే ఆత్మ విచారమున కిచ్చు వొడమును. విచారము చేయుఁగా మాయ నశించును. మాయ నశింపఁగా ఆత్మస్వరూప మగు తాను మిగులును.

అవ. బంధనివృత్తి మోక్ష మని మోక్షశాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. ఆత్మ మాత్రము శేషించుట మోక్ష మని నీ వనుచున్నావు. ఈరెండింటికిని సమన్వయ మెట్లు? అని ప్రశ్నింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అద్వయానందరూపస్య సద్వయత్వం చ దుఃఖితా,

బంధః ప్రోక్తస్వరూపేణ స్థితిర్ను క్షిరితీర్యతే. 4 ✓

వ్యా. నను 'తద్బ్రహ్మహమితి జ్ఞాత్వా సర్వబంధైః ప్రముచ్యత' ఇత్యాదిశ్రుతిభి ర్బంధనివృత్తిలక్షణస్య మోక్షస్య జ్ఞానఫలత్వాభిధానాత్ పరమాత్మ విశేషణస్య తత్ఫల తాభిధానమరుపపన్నమిత్యాశంక్యాహ — అద్వయానందేతి. అద్వితీయే బ్రహ్మణి వాస్తవస్య బంధస్య మోక్షస్య వా దుర్నిరూపత్వాద్దుఃఖిత్యాదిభ్రమ ఏవ బంధః స్వరూపావస్థితిలక్షణా తన్నివృత్తిరేవ మోక్షః. అతో న శ్రుతివిరోధ ఇతి భావః.

టీ. అద్వయానందరూపస్య = రెండవది లేనిదియు, ఆనందస్వరూపము నగు, పరబ్రహ్మమునకు, సద్వయత్వం చ = సద్వితీయత్వమును, దుఃఖితా = దుఃఖిత్వమును,

బంధః=బంధ మని, ప్రాక్తః = చెప్పబడెను. స్వరూపేణ = స్వస్వరూపముతో, స్థితిః= ఉనికి, ముక్తిరితి = మోక్ష మని, ఈర్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. అద్వితీయ మగు ఆత్మకు నేను సద్వితీయుఁడను, దుఃఖిని అని యనుకొనుటయే బంధము. ఇట్టిభ్రమ లేక స్వస్వరూపమునం దుండు టయే మోక్షము. ఇదియే బంధనివృత్తి. కనుక విరోధ మేమియు లేదు.

అవ. జనకాదులు కర్త చేతనే ముక్తినిఁ జెందిరి. విచారముతోఁ బని యేమి యనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:— ✓

శ్లో. ఆవిచారకృతో బంధో విచారేణ నివర్తతే,
తస్మాజ్జీవపరాత్తానాం సర్వదైవ విచారయేత్. 5

వ్యా. నను “కర్తృణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ” ఇతి స్మృతే ర్భోక్షస్య కర్తృసాధనత్వావగమాత్ కిమనేన విచారజనితజ్ఞానేనేత్యత ఆహ—విచారేతి. విచార ప్రాగభావోపలక్షితాజ్ఞానకృతస్య బంధస్య న విచారజన్యజ్ఞానాదన్యతో నివృత్తిరుప పద్యతే. ఉదాహృతస్మృతౌ చ సంసిద్ధిశ్చైవ చిత్తశుద్ధిరేవాభిధీయతే న మోక్ష ఇతి భావః. విచారేణ బంధనివృత్తిరుక్తా కిం విషయేణ విచారేణేత్యత ఆహ—తస్మాదితి. తత్ర సాక్షాత్కారపర్యంతం సర్వదా విచారం కుర్యాదిత్యర్థః.

టీ. ఆవిచారకృతః = బ్రహ్మవిచారము చేయకపోవుటవలన కలిగిన, బంధః = బంధము, విచారేణ=ఆత్మ విచారముచేత, నివర్తతే=పోవుచున్నది. తస్మాత్=ఆపేటువు వలన, జీవపరాత్తానాం = జీవపరమాత్మ లను, సర్వదైవ = ఎల్లప్పుడును, విచారయేత్ = విచారింపవలెను.

తా. బ్రహ్మవిచారము చేయనందున బంధము ఘటించును. ఆబంధము ఆత్మవిచారముచేత నివర్తించును. కావున జీవాత్మపరమాత్మ లను సర్వదా విచారింపవలయును.

అవ. జీవస్వరూపమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అహమిత్యభిమంతా యః కర్తాఽసౌ తస్య సాధనం,
వనస్తస్య క్రియే అంతర్బహిర్వృత్తి క్రమోత్థితే. 6

వ్యా. తత్ర జీవరూపం తావన్నిరూపయతి—అహమితి. యశ్చిదాభాసవికల్పాః 2హంకారో వ్యవహారదశాయాం దేహదావహమిత్యభిమన్యతే, అసౌ కర్తా కర్తృ

త్వాదిధర్మ విశిష్టో జీవ ఇత్యర్థః. తస్య కిం కరణమిత్యపేక్షాయామాహ—తస్యేతి. కామాదివృత్తిమానంతఃకరణభాగో మనః. కరణస్య క్రియావ్యాప్తత్వాత్క్రియాం దర్శయతి—తస్య క్రియే ఇతి.

టీ. యః=ఏచిదాభాసవిశిష్టాహంకారము, అహమితి = దేహదులయందు నే నని, అభిమంతా = అభిమానమును గలుగఁజేయుచున్నదో, అసౌ=ఈఅహంకారము, కర్తా= కర్తృత్వాదిధర్మ విశిష్టః డగు జీవుఁ డగును. తస్య = ఆజీవునకు, మనః = మనస్సు, సాధనం = కరణమగును తస్య=ఆమనస్సునకు, క్రమోత్థితే = క్రమక్రమముగ పుట్టెడి, అంతర్బహిర్వృత్తీ = దేహములోపలను వెలుపలను వర్తించునట్టివృత్తులు, క్రియే = క్రియ (వ్యాపారము) లగును.

తా. 'అహం' నేను అని దేహదులయం దభిమానమును గలిగించు అహంకారము కర్తృత్వాదిధర్మ విశిష్టఁడగు జీవుఁడు. ఈజీవునకు మనస్సు సాధనము. ఈమనస్సునకు అంతర్బహిర్వృత్తులు క్రియలు.

అవ. ఈవృత్తులస్వరూపమును వృత్తివిషయమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అంతర్ముఖాహమిత్యేషా వృత్తిః కర్తారముల్లిఖేత్,
బహిర్ముఖేదమిత్యేషా బాహ్యం వస్త్విదముల్లిఖేత్.

7

వ్యా. అనయోస్వరూపం విషయం చ వివిచ్య దర్శయతి—అంతర్ముఖేతి. ఇదమిత్యేషేతి బహిర్వృత్తేః స్వరూపాభినయః అవిశిష్టేన విషయప్రదర్శనం బాహ్యం దేహద్బహిర్వర్తమానమిదం తయా నిర్దిశ్యమానం వస్త్వుల్లిఖేత్ విషయాకుర్యాదిత్యర్థః.

టీ. అంతర్ముఖా=లోపలివైపు ప్రసరించిన, అహమితి=నే ననెడి, ఏషా వృత్తిః= ఈవృత్తి, కర్తారం = కర్త యగు జీవుని, ఉల్లిఖేత్ = విషయముగఁ జేసికొనును. బహిర్ముఖా=వెలుపలివైపున కభిముఖమైన, ఇదమితి=ఇది యనెడి, ఏషా వృత్తిః=ఈవృత్తి, బాహ్యం=వెలుపలిదైన, వస్తు=పదార్థమును, ఉల్లిఖేత్ = విషయముగఁ జేసికొనును.

తా. నే ననెడి అంతఃకరణవృత్తిలో జీవుఁడు గోచరించును. ఇది యనెడి ప్రపంచాభిముఖమగువృత్తిలో బాహ్యపదార్థము గోచరించును.

అవ. జ్ఞానేంద్రియపంచకమున తుపయోగమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇదమో యే విశేషాస్సుర్గంధరూపరసాదయః,

అసాంకర్యేణ తాన్విద్యాత్ ఘ్రాణాదీంద్రియపంచకమ్.

8

వ్యా. నను మననైవ సర్వవ్యవహారసిద్ధౌ చక్షురాదివైయర్థ్యం ప్రసజ్యేతేత్యా శంక్యాహ—ఇదమ ఇతి. మనసా ఇదమితి సామాన్యమాత్రం గృహ్యతే. నతు తద్విశేషో గంధాదిరతస్తద్ద్రహణే ఘ్రాణాదికముపయుజ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. ఇదమః = ఇది యని నిర్దేశింపబడెడి పదార్థముయొక్క, గంధరూపరసాదయః = గంధము, రూపము, రసము మొదలగునవి, యే=ఎట్టి, విశేషాః = భేదములు, స్యుః=కలవో, తాన్=ఆధర్మములను, ఘ్రాణాదీంద్రియపంచకం = ఘ్రాణేంద్రియము మొదలగు నైంద్రియములనుగా, అసాంకర్యేణ = ప్రత్యేకముగా, విద్యాత్ = తెలిసికొనుచు.

తా. బాహ్యపదార్థములయందుఁ గల శబ్దస్పర్శాదివిశేషములను ఘ్రాణాదీంద్రియపంచకము ప్రత్యేకముగా గ్రహించును.

అవ. సాధనసహితుఁ డగు జీవునిఁ దెల్పి సాక్షిచైతన్యమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కర్తారం చ క్రియాం తద్వద్వ్యాప్తవృత్తివిషయానపి,
స్ఫోరయేదేకయత్నేన యోసౌ సాక్ష్యత్ర చిద్వపుః. 9

వ్యా. ఏవం సోపకరణం జీవస్వరూపం నిరూప్య పరమాత్మానం నిరూపయతి— కర్తారమితి. కర్తారం పూర్వోక్తమహంకారరూపం క్రియామహామిదమాత్మకమనోవృత్తి రూపాం వ్యాప్తవృత్తివిషయానపి వ్యాప్తానన్యోన్యవిలక్షణాన్ ఘ్రాణాదిగ్రాహ్యాన్ గంధాదీన్ విషయాంశ్చ ఏకయత్నేన యగపదేవ యశ్చిద్వపుశ్చిద్రూప ఏవ సన్ స్ఫోరయేత్ ప్రకాశయేత్. అసావత్ర వేదాంతశాస్త్రే సాక్షీత్యుచ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. కర్తారం = కర్తను, క్రియాం చ = వ్యాపారమును, తద్వత్ = ఆలాగున, వ్యాప్తవృత్తివిషయానపి = పరస్పరభిన్నములగు శబ్దాదివిషయములను, ఏకయత్నేన = ఒకే పూన్నితో, యః = ఏపరమాత్మ స్ఫోరయేత్ = స్ఫురింపజేయునో (ప్రకాశిండు జేయునో), ఆసౌ = ఇతఁడు, చిద్వపుః = చిత్స్వరూపుఁ డైన, సాక్షీ = సాక్షిచైతన్యము, (భవతి = అగుచున్నాఁడు.)

తా. చేయువానిని, చేసెడి పనిని, శబ్దాదివిషయములను నొక్కమాటుగాఁ బ్రకాశింపజేయువాఁడు సాక్షిచైతన్య మనఁబడును.

అవ. సాక్షీ ఒకేసారి సర్వమును బ్రకాశింపజేయుట ననుభవమునందుఁ గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఈక్షే శృణోమి జిఘ్రామి స్వాదయామి స్పృశామ్యహమ్,
ఇతి భాసయతే సర్వం నృత్యశాలాస్థదీపవత్. 10

వ్యా. సాక్షిణ ఏకయత్నేన సర్వస్ఫోరకత్వమభినీయ దర్శయతి—ఈక్షే శృణోమితి. ఈక్షే రూపమహం పశ్యామి త్యేవం ద్రష్టృదర్శనదృశ్యలక్షణాం త్రిపుటి మేకయత్నేన భాసయతే. ఏవం శృణోమి త్యాదావపి యోజ్యం. యుగపదవి కారిత్యేనానేకావభాసక త్వే దృష్టాంతమాహ—నృత్యశాలాస్థదీపవదితి.

టీ. అహం = నేను, ఈక్షే = చూచుచున్నాను, శృణోమి = వినుచున్నాను, జిఘ్రామి = ఆఘ్రాణించుచున్నాను, స్వాదయామి = ఆస్వాదించుచున్నాను. (రుచి చూచుచున్నా ననుట.) స్పృశామి = తాఁకుచున్నాను, ఇతి = ఈలాగున, సర్వం = సర్వమును, నృత్యశాలాస్థదీపవత్ = నాటకశాలలోని దీపములవలె, భాసయతే = ప్రకాశింపజేయుచున్నాఁడు.

తా. అట్టి సాక్షి “నేను వినుచున్నాను, ఆఘ్రాణించుచున్నాను, రుచిచూచుచున్నాను, తాఁకుచున్నాను” అని ద్రష్టృదర్శనదృశ్యలక్షణము గల త్రిపుటిని ఒక్కసారిగ, నాటకశాలయందలి దీపములవలె నంత యును బ్రకాశింపజేయుచున్నాఁడు.

ఆవ. దృష్టాంతమును విశదపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నృత్యశాలాస్థితో దీపః ప్రభుం సభ్యాంశ్చ నర్తకీమ్,
దీపయేవవిశేషేణ తదభావేఽపి దీప్యతే. 11

వ్యా. దృష్టాంతం స్పష్టయతి—నృత్యేతి. అవిశేషేణ ప్రభాదివిషయవిశేషావభాసనాయ వృద్ధ్యాదివికారమంతరేణేతి యావత్.

టీ. నృత్యశాలాస్థితః = నాటకశాలయం దున్న, దీపః = దీపము, ప్రభుం = రాజును, సభ్యాం = సభ్యులను, నర్తకీమ్ చ = నాట్యమాడెడి స్త్రీని, అవిశేషేణ = ఒకే రీతిగా, దీపయేత్ = ప్రకాశింపజేయును. తదభావేఽపి = ఆ ప్రభువు మొదలగు వారలు లేకపోయినను, దీప్యతే = తాను ప్రకాశించుచునే యున్నది.

తా. నాటకశాలలో నున్న దీపము ఆశాలయందుఁగల అందఱను సమానముగాఁ బ్రకాశింపజేయును. వా రెవ్వరు లేక పోయినను తాను ప్రకాశించును.

అవ. దీనిని దార్ఠాంతికమునఁ గనఁబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అహంకారం ధియం సాక్షీ విషయానపి భాసయేత్,

అహంకారాద్యభావేఽపి స్వయం భాత్యేవ పూర్వవత్. 12

వ్యా. దార్ఠాంతికే యోజయతి—అహంకారమితి. సుషుప్త్యాదావహంకారా

ద్యభావేఽపి తత్సాక్షీతయా భాత్యేవేత్యర్థః.

టీ. సాక్షీ=సాక్షి, అహంకారంధియం=అహంకారమును బుద్ధిని, విషయానపి = శబ్దాదివిషయములను, భాసయేత్ = ప్రకాశింపఁజేయును. స్వయం = తాను, అహంకారాద్యభావేఽపి = తాను, తనది యను తలంపు లేనప్పుడును, పూర్వవత్ = ఎప్పటి యట్లే, భాత్యేవ=ప్రకాశించుచునే యున్నాఁడు.

తా. నాటకశాలయందలి దీక్షమునలెనే సాక్షియు జాగ్రత్తయందు తాను, తనది యను బుద్ధి విషయంబుల నెల్ల భాసించుచు నవి లేనప్పుడును ఎప్పటివలె బ్రకాశించుచునే యున్నాఁడు.

అవ. బుద్ధియే యన్నింటినీ బ్రకాశింపఁ జేయుచుండ, పేఱేసాక్షి నేల కల్పించెద వనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిరంతరం భాసమానే కూటస్థే జ్ఞప్తిరూపతః,

తద్భాసా భాస్యమానేయం బుద్ధిర్నృత్యత్యనేకధా. 13

వ్యా. నను ప్రకాశరూపాయా బుద్ధేరేవాహంకారాది సర్వవస్త్వభాసకత్వ సంభవాత్ కిం తదతిరిక్తసాక్షికల్పనయేత్యాశంక్యాహ—నిరంతరేతి. కూటస్థే నిర్వికారే సాక్షిణి జ్ఞప్తిరూపతః స్వప్రకాశచైతన్యతయా నిరంతరం భాసమానే సదా స్ఫురతి సతి ఇయం బుద్ధిస్తద్భాసా తస్య సాక్షిణః స్వరూపచైతన్యేన భాస్యమానా ప్రకాశ్యమానైవానేకధా ఘటోఽయం పటోఽయమిత్యాదిజ్ఞానాకారేణ నృత్యతి విక్రియతే. ఆయం భావః—యతో బుద్ధేర్వికారితయా జడత్వాత్స్వతః స్ఫూర్తి రాహిత్యమతస్త దతిరిక్తస్సర్వాభాసకస్సాక్ష్యవ్యభ్యుపగంతవ్య ఇతి.

టీ. కూటస్థే=నిర్వికారుఁ డగు సాక్షి, జ్ఞప్తిరూపతః=స్వప్రకాశచైతన్యరూపము వలన, నిరంతరం = సర్వదా, భాసమానే (సతి) = స్ఫురించుచుండఁగా, ఇయం బుద్ధిః = ఈబుద్ధి, తద్భాసా=ఆసాక్షియొక్క స్వరూపచైతన్యముచేత, భాస్యమానే=ప్రకాశింపఁ బడుచున్న దగుచు, ఆనేకధా = ఆనేకవిధముల, నృత్యతి = నాట్యము చేయుచున్నది (వికారమును బొందుచున్నది.)

తా. కూటస్థుఁడు స్వయంప్రకాశమానుఁ డై ప్రకాశించు చుండును. ఆయనచే ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన బుద్ధి అనేకవిధముల నాట్య మాడుచుండును. అనఁగా వికారముఁ జెందు నని తాత్పర్యము.

అవ. పైఁ జెప్పినదానిని చక్కఁగా తెలుపుటకు నాటకముగా నిరూపించు చున్నాఁడు:— ✓

శ్లో. అహంకారః ప్రభుస్సభ్యా విషయా నర్తకీ మతిః,

తాలాదిధారీణ్యక్షాణి దీపస్సాక్ష్యవభాసకః. 14

వ్యా. ఉక్తమర్థం శ్రోతృబుద్ధిసౌకర్యాయ నాటకత్వేన రూపయతి—అహంకార ఇతి. విషయభోగసాకల్యవైకల్యాభిమానప్రయుక్తహర్షవిషాదపత్వాన్నైత్యాభిమాని ప్రభుతుల్యత్వమహంకారస్య పరిసరవర్తిత్వేఽపి విషయాణాం తద్రాహిత్యాత్సభ్యురుషసామ్యం నానావిధవికారపత్వాన్నర్తకీసామ్యం ధియః ధీవిక్రియాణామనుకూలవ్యాపారపత్వాత్తాలాదిధారిసమాసత్వమింద్రియాణామేతత్సర్వావభాసకత్వాత్సాక్షిణో దీపసాదృశ్యమస్తీతి ద్రష్టవ్యం.

టీ. అహంకారః=నే ననెడి యభిమానముఁ జెందెడి జీవుఁడు, ప్రభుః=ప్రభువు, విషయాః = విషయములు, సభ్యాః=సభ్యులు, మతిః=బుద్ధి, నర్తకీ=ఆటకత్తె, అక్షాణి = ఇంద్రియములు, తాలాదిధారీణి=తాళము, మద్దల మొదలగువానిని వాయించువారలు, సాక్షి=జీవుఁడు, అవభాసకః = ప్రకాశింపఁజేసెడి, దీపః=దీపము.

తా. జీవుఁడు ప్రభువువంటివాఁడు. విషయములు సభ్యులు. బుద్ధి యాటకత్తెవంటిది. ఇంద్రియములు నాటకాంగములగు తాలాదుల వంటివి. సాక్షిచైతన్యము వీని నన్నిటిని ప్రకాశింపఁజేసెడి దీపమును బోలును.

అవ. సాక్షికి దీపసామ్యము నింకను జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వస్థానసంస్థితో దీపస్సర్వతో భాసయేద్యథా,

స్థిరస్థాయీ తథా సాక్షీ బహిరంతః ప్రకాశయేత్. ✓ 15 ✓

వ్యా. నను సాక్షిణోఽప్యహంకారాద్యవభాసకత్వే తేన తేన సంబంధాపగమా గమనరూపవికారపత్త్వం స్యాదిత్యాశంక్యాహ—స్వస్థానేతి. దీపో యథా గమనాది వికారశూన్యః స్వదేశేఽవస్థిత ఏవ సకం స్వసన్నిహితాఖిలపదార్థానవభాసయతి. ఏవం సాక్ష్యవీతి భావః.

టీ. స్వస్థానసంస్థితః = తన స్థానమం దున్న, దీపః=దీపము, సర్వతః=అంతటను, యథా = ఎట్లు, భాసయేత్ = ప్రకాశింపజేయుచున్నదో, తథా = అట్లే, స్థిరస్థాయీ= నిశ్చలమైన, సాక్షీ = సాక్షి, బహిరంతః = దేహమునకు లోపలను, వెలుపలను, ప్రకాశయేత్ = ప్రకాశింపజేయును.

తా. రంగస్థలదీపము సంస్థానమందుండియే సర్వమును ఎట్లు ప్రకాశింపజేయుచున్నదో, ఆరీతిని నిశ్చలుడైన సాక్షి సర్వేంద్రియములను ప్రకాశింపజేయుచున్నాఁడు.

అవ. బహిరంతర్దతమనములు సాక్షికి లే వని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బహిరంతర్విభాగోఽయం దేహఃపేక్షో న సాక్షిణి,

విషయా బాహ్యదేశస్థా దేహస్యాంతరహంకృతిః.

16

వ్యా. నను సాక్షిణో బహిరంతరవభాసకత్వాభిమానమనుపపన్నం. 'అపూర్వమన పరమనంతరమబాహ్య' మితి శ్రుత్యా తస్య బాహ్యంతరవిభాగాభావాభిధానాదిత్యా శంక్యాహ—బహిరితి. కస్య బాహ్యత్వం కస్య చాంతరత్వమిత్యత ఆహ—విషయేతి.

టీ. అయం = ఈ, బహిరంతర్విభాగః = బాహ్యంతరభేదము, దేహఃపేక్షః = దేహమునుబట్టియే కలిగెను, (కాని), సాక్షిణి న=ఈ భేదము సాక్షికి లేదు. (ఎట్లనఁగా) విషయాః = విషయములు, బాహ్యదేశస్థాః = దేహమునకు వెలుపలనుండునవి, అహంకృతిః=అహంకారము, దేహస్య అంతః=దేహముయొక్కలోపలిది.

తా. విషయములు దేహమునకు బాహ్యదేశస్థములు. అహంకారము దేహములోననుండు వృత్తి. సాక్షికి దేహఃపేక్షయే లేదు. అనఁగా సాక్షి దేహమున కంటని దేహవ్యతిరిక్తపదార్థ మగుటంజేసి బహిరంతర్విభాగవిషయచర్చ సాక్షినిగూర్చి లేనే లేదు.

అవ. సాక్షి నిశ్చయముగా నిశ్చలుడయ్యును, బుద్ధియొక్క చలించు స్వభావము సాక్షియందు వృథగా నారోపింపబడుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అంతస్థాన్ధి స్సహైవాత్సైర్బహి ర్యాతి పునఃపునః,

బాహ్యబుద్ధిస్థచాంచల్యం సాక్షిణ్యారోప్యతే వృథా.

17

వ్యా. నను, స్థిరస్థాయీ తథా సాక్షీ బహిరంతః ప్రకాశయే 'దిత్యవికారిణ స్వయో' బహిరంతరవభాసకో క్తిరయుక్తా. అహం ఘటం పశ్యామి త్యత్రాహమిత్యంతర హంకారసాక్షితయా వృథమతో భాసకస్యానంతరం ఘటం పశ్యామితి ఘటాకారవృత్తి

స్ఫురణరూపేణ బహిర్నిర్గమానుభవాదిత్యాశంక్యాహ—కంతస్థేతి. ద్రవ్యగ్రాహకత్వేన దేహాంతరావస్థితా బుద్ధిః రూపాదిగ్రహణాయ చక్షురాదిద్వారా భూయో నిర్గచ్ఛతి తథా చ తన్నిష్ఠం చాంచల్యం తద్భాసకే సాక్షిణ్యారోప్యతే. అతో న వాస్తవం సాక్షిణశ్చాంచల్యమితి భావః.

టీ. అంతస్థా=దేహములో నున్న, ధీః=బుద్ధి, అక్షైః=ఇంద్రియములతో, సహ=కూడ, పునః పునః=పలుమాఱు, బహిః=బహిర్విషయములపై, యాతి = పొందుచున్నది (ప్రసరించుచున్నది). అతః=అందువలన, బాహ్యబుద్ధిస్థచాంచల్యం=సాక్షికి వెలుపటనున్న బుద్ధియొక్క చాంచల్యము, వృథా = నిష్ప్రయోజనముగా, సాక్షిణి = సాక్షియందు, ఆరోప్యతే = ఆరోపింపబడుచున్నది.

తా. బుద్ధికి ఇంద్రియములద్వారా బాహ్యవిషయగ్రహణము నందుఁ గలిగిన చంచలత్వము నిష్ప్రయోజనముగా సాక్షియందారోపింపబడుచున్నదే కాని వాస్తవజ్ఞానముచే సాక్షికి చంచలత్వ మెంత మాత్రమును లే దని తెలిసికొనఁదగును.

అవ. నిశ్చలమైన సాక్షియందు బుద్ధియొక్క బాహ్యచాంచల్యస్వభావ మారోపింపబడుచున్నది గాని నిశ్చయముగా సాక్షి అచల మైన పదార్థ మని. పైశ్లోకమందు చెప్పబడియెఁగదా! దానికి దార్ఠాంతికమును చూపుచున్నాఁడు:— ✓

శ్లో. గృహాంతరగతస్వల్పో గవాక్షా దాతపోఽచలః,

తత్ర హస్తే నర్త్యమానే నృత్యతీవాతపో యథా.

18 ✓

వ్యా. భాసకే భాస్యచాంచల్యారోపః క్వ వృష్ట ఇత్యాశంక్యాహ—గృహాంతర గత ఇతి. గవాక్షాత్ గృహాంతరం గతః స్వల్పాతపోఽచల ఏవ వర్తతే. తత్ర తస్మిన్నాతపే పురుషేణ హస్తే నృత్యమానే ఇతస్తతశ్చాంచల్యమానే యథా ఆతపో నృత్యతీవ చలతీవ లక్ష్యతే; న తు చలతీత్యర్థః.

టీ. గవాక్షాత్ = కిటికీలోనుండి, గృహాంతరగతః=గృహములోనికి చొచ్చిన స్వల్పః=కొంచెమైన, ఆతపః=ఎండ, అచలః=నిశ్చలమైనదే అయినను. తత్ర=అయెండ యందు, హస్తే నర్త్యమానే సతి=చేయి కదలింపబడుచుండఁగా (అనఁగా ఒక పురుషుఁడు తన చేతిని ఆట్టి యెండయందు ఆడించినయెడల), ఆతపః = ఎండ, యథా = ఎట్లు నృత్యతీవ=కదలుచున్నట్లుండునో అట్లే సాక్షియు కదలకుండునను కదలునట్లు తోచును.

తా. ప్రకాశింపఁజేయఁబడెడు వస్తువుయొక్కగుణము ప్రకాశింపఁజేసెడు వస్తువునం దారోపించుట మన యనుభవమందఁ జూపి దానిమూలమున బాహ్యవస్తువునందు బుద్ధియొక్క సంచారముచే సూచించిన సహజచాంచల్యము బుద్ధిని ప్రకాశింపఁజేసి బుద్ధియొక్క సంచారమును గూడ గుర్తెఱింగెడి సాక్షియం దారోపింపఁ బడుచున్నదే కాని, వాస్తవముగా సాక్షి నిశ్చలమైన దని చెప్పుదున్నాఁడు. ఎటుల కిట్టికోలోనుండి గృహమునఁ బ్రవేశించుచున్న యెండ నిజముగా కదలిక లేనిదయ్యును, ఆయెండలో చేయి కదలించినయెడల ఎండయే కదలిన ట్లగపడునో అట్లే బుద్ధి బాహ్యవస్తువులయందు ప్రవేశించి నపుడు సాక్షియే చలించుచున్నట్లు వాస్తవవ్యతిరెక్తముగా తోచు చున్నది.

అవ. బుద్ధియొక్క చాంచల్యము వైశిష్ట్యనరీతిని సాక్షియం దారోపింపఁబడుటం జేసి బుద్ధిసేసెడి గమనాగమనములు సాక్షియే చేయుచున్నటుల మన కగపడుచున్నది. వాస్తవముగా సాక్షి నిశ్చలుఁడు. ఆతనికి గమనాగమనములు లేవు అని చెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. నిజస్థానస్థితస్సాక్షీ బహిరంతగ్రమాగమకా,

అకుర్వత్ బుద్ధిచాంచల్యాత్కరోతీవ తథా తథా.

19

వ్యా. దార్ఢాంతికమాహ—నిజస్థానేతి.

టీ. నిజస్థానస్థితః = స్వస్థానమం దుండెడి, సాక్షీ=సాక్షిభూతుఁడగు పరమాత్మ, బహిః=బయటను, అంతః=లోనను, గమాగమా = పోయివచ్చుటలను, అకుర్వత్ = (నిజముగా) చేయకున్నను, బుద్ధిచాంచల్యాత్ = బుద్ధియొక్క చంచలస్వభావమువలన, తథాతథా=బుద్ధియొక్క చాంచల్యముననుసరించి, కరోతీవ=చేయించుచున్నటులనే కనుపించుచున్నాఁడు.

తా. నిజముగా సాక్షి యగు పరమాత్మ స్వస్థానముననే యున్నాఁడు. ఆయనకు గమనాగమనములు లేవు. ఏల యన, గమనాగమనములు చేయవలసిన యావశ్యకత లేదు. స్వస్థానమం దుండియే సర్వేంద్రియ క్రియలను గుర్తెఱుంగు సామర్థ్యము ఆసాక్షికిఁగలదు గాన, ఆయనకు గమనాగమనజనితచాంచల్యము వాస్తవముగా లేదు. కాని

బుద్ధికి బాహ్యవస్తుసంచారముచే గలిగెడి గమనాగమనము లాసాక్షికి సంబంధించినవే యని తోచుచున్నవి.

అవ. పైశ్లోకమున నిజస్థానస్థితస్సాక్షీ (స్వస్థానమందున్న సాక్షి) అని చెప్పఁ బడెను. ఈశ్లోకమున సాక్షియొక్కదేశ మెద్దియో చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న బాహ్యో నాంతరస్సాక్షీ బుద్ధేర్దేశౌ హి తావృభౌ,
బుద్ధ్యాద్యశేషసంశాంతౌ యత్ర భాత్యస్తి తత్ర సః. 20

వ్యా. నిజస్థానస్థిత ఇత్యనేన కిం బాహ్యదిదేశస్థత్వమేవోచ్యతే? నేత్యాహ—
న బాహ్యమితి. తత్ర హేతుమాహ—బుద్ధేరితి. తర్హి కిం వివక్షీకమిత్యత ఆహ—
బుద్ధ్యాదీతి. ఆదిశబ్దేనేంద్రియాదయో గృహ్యంతే. సంశాంతిశబ్దేన తత్ప్రతీత్యుపరతి
ర్వివక్షీతా.

టీ. హి=ఎందుచేత, ఉభౌ = రెండైన, తౌ = పైశ్లోకములో చెప్పిన బాహ్యం
తర్దేశములు, బుద్ధేః = బుద్ధియొక్క, దేశౌ = సంచారభూము లగునో, తతః = అందు
చేతనే, సాక్షీ = పరమాత్మ, బాహ్యః = బాహ్యప్రదేశము కలవాఁడు, న = కాఁడు.
అంతరః = అంతరము కలవాఁడు, న = కాఁడు. యత్ర = ఏదేశమున, బుద్ధ్యాద్యశేష
సంశాంతౌ = బుద్ధి మొదలగు ఇంద్రియములకు మిక్కిలి శాంతి కలుగుచున్నదో
(అనఁగా) ఎచ్చట బుద్ధిగాని మఱి యేయింద్రియములు గాని సంచరింపవో, ఎచ్చట
ఇంద్రియవ్యాపారమించుకేని లేదో, యత్ర = ఎచ్చట, సః=ఆపరమాత్మ, భాతి=సహజ
ప్రకాశత్వముచే వెలుగొందుచున్నాఁడో, తత్ర = అచ్చట, సః = ఆసాక్షి, అస్తి =
ఉన్నాఁడు.

తా. ఇంద్రియములయొక్కయు, సాక్షియొక్కయు దేశములు
వేఱు వే అని చెప్పుచున్నాఁడు. బాహ్యంతర్దేశములు బుద్ధిసంచార
స్థానము లగుటచే రెండు ప్రదేశములును సాక్షియొక్కదేశములు
కావు. ఎక్కడ బహిరింద్రియములు గాని, అంతరింద్రియములు గాని
ప్రవేశింపవో అక్కడ స్వయంప్రకాశమానుఁడై సాక్షి ఉన్నాఁడు. ✓

అవ. సాక్షికి వ్యవహారశూన్యత చెప్పినట్లయిన, ఆయనకు ఏదేశమును ఉండఁ
దగదు. దేశాభావ మేర్పడును. దేశాభావ మేర్పడిన “స్వస్థానస్థితుఁ డగు సాక్షి” అని
చెప్ప వీలుపడ దని ఆక్షేపణ చేయఁగా స్వాభిప్రాయమును విస్తరించుచున్నాఁడు:— ✓

శ్లో. దేశః కోఽపి న భాసేత యది తర్హ్యస్త్యదేశభాక్,
 సర్వదేశ ప్రకృష్టైవ సర్వగత్వం న తు స్వతః.

21

వ్యా. నను సర్వవ్యవహారోపరతౌ దేశ ఏవ నోపలక్ష్యతే. కుతస్తన్నిష్ఠత్వ ముచ్యత ఇత్యాశంక్య స్వాభిప్రాయ మావిష్కరోతి—దేశ ఇతి. దేశాదికల్పనాధిష్ఠా నస్య స్వాతిరిక్తదేశాపేక్షా నాస్తీతి భావః. నను దేశాద్యభావే శాస్త్రే సర్వగతత్వసర్వ సాక్షిత్వాద్యుక్తిర్విరుద్ధ్యే తేత్యత ఆహ—సర్వదేశేతి. స్వాభావిక మేవ కిం న స్యాది త్యత ఆహ—నతు స్వత ఇతి. అద్వితీయత్వాదసంగత్వాచ్చేతి భావః.

టీ. దేశః కోఽపి=ఏదేశమును, న భాసేత యది=కుదుర దని యంటివేని, అదేశ భాక్=దేశశూన్యతను పొందినవాఁడు, అస్తు=అగుఁగాక. సర్వదేశ ప్రకృష్టైవ=సర్వదేశ కల్పనచేతనే, సర్వగత్వం=సర్వగతత్వము, స్వాత్=అగును. స్వతస్తు=స్వాభావికముగా, న = కాదు.

తా. సర్వదేశాదికల్పనకు నాధారుఁ డగు సాక్షికి అన్యదేశా పేక్షయే లేదు. (సాక్షియే సర్వదేశములకు అధిష్ఠానుఁ డయిన, అతనికి వేఱుదేశ మేల కావలెను?) దేశాభావముచేత సాక్షికి సాధారణ ముగా చెప్పఁ బడెడి సర్వగతత్వ సరసాక్షిత్వములకు విరోధము కలుగు నని యాక్షేపణము చేయుఁగా, సాక్షికి సర్వగతత్వము సర్వదేశ కల్పన చేతనే యేర్పడుచున్న దని సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు.

అవ. స్వదేశకల్పనచేతనే సర్వగతత్వ మేర్పడుచున్న దని చెప్పుటచే సర్వగత త్వము సాక్షికి స్వాభావికము కా దని యొప్పుకొనఁబడుచున్నది. సర్వగతత్వమువలె సర్వసాక్షిత్వమును ఆత్మకు వాస్తవము గా దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అంతర్బహిర్వా సర్వం వా యం దేశం పరికల్పయేత్,
 బుద్ధి సద్దేశగస్సాక్షీ తథా వస్తుషు యోజయేత్.

22

వ్యా. సర్వగతత్వవత్సర్వసాక్షిత్వమపి న వాస్తవమిత్యాహ—అంతర్బహిరితి.

టీ. బుద్ధిః = బుద్ధి, అంతః = లోపలిదైనను, బహిర్వా = వెలుపటిదియైనను, సర్వం వాహి = సమస్తమగు, యం=ఏ, దేశం=దేశమును, పరికల్పయేత్ = కల్పించునో, సాక్షీ = సాక్షి, తద్దేశగః = ఆదేశమును పొందినవాఁడగును. తథా = అట్లే, వస్తుషు = వస్తువులయందును, యోజయేత్ = ఊహింప నగును.

తా. బుద్ధి తన సంచారవ్యాపారమునం దేదేశమును కల్పించు చున్నదో, ఆదేశమును సాక్షి పొందినవాఁడగుచున్నాఁడు. అట్లే బుద్ధి ఏవస్తువుపై ప్రసరించునో, సాక్షి ఆవస్తువును పొందినవాఁడగును. సాక్షికి బుద్ధియొక్క చాంచల్యమును గమనాగమనములు ఎట్లారోపింపఁ బడుచున్నవో, అట్లే బుద్ధియొక్క దేశవస్తుపరికల్పనయు సాక్షియం దారోపింపఁబడుచున్నదే కాని, వాస్తువముగా ఈగుణము లేనియు సాక్షికి స్వాభావికములు గావని సారాంశము.

అవ. వస్తువులయందు ఊహించెడి పద్ధతిని తెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యద్యద్రూపాది కల్పేత బుద్ధ్యా తత్తత్ప్రకాశయన్,
తస్య తస్య భవేత్సాక్షీ స్వతో వాగ్బుద్ధ్యగోచరః.

23

వ్యా. తథా వస్తుషు యోజయేదిత్యేతత్ప్రపంచయతి—యద్యదితి. తస్మా కిం తస్య నిజరూపమిత్యత ఆహ—స్వత ఇతి.

టీ. బుద్ధ్యా = బుద్ధిచే, యద్యత్ = ఏయే, రూపాది = రూపాదికము; కల్పేత = కల్పింపఁబడుచున్నదో, తత్తత్ = ఆయారూపాదికమును, ప్రకాశయన్ = ప్రకాశింపఁజేయుచు, తస్య తస్య = ఆయా యాకారములకు, సాక్షీ భవేత్ = పరమాత్మ సాక్షి యగును. స్వతః=తా నయితే, వాగ్బుద్ధ్యగోచరః = నోటితో వచించుటకుఁగాని, మనస్సుతో తెలిసికొనుటకుఁ గాని వీలులేనివాఁడు. (ఆనఁగా వచించుటయు తెలిసికొనుటయు కష్ట మనుట).

తా. బుద్ధి ఏయేవస్తువులయందు ప్రసరించుచున్నదో, ఏయే యాకారములను చెందుచున్నదో పరమాత్మ ఆయారూపములను, ఆకారములను ప్రకాశింపఁజేయుచు, వానికి సాక్షిభూత మగుచున్నది. అంతియకాని సహజముగా స్వసాక్షిత్వము పరమాత్మకు లేదు. పరమాత్మయొక్క నిజరూప మే మన, ఆయన అవాఙ్మానసగోచరుఁడని చెప్పవలయును గాని వేతేమియుఁ జెప్ప వీలు లేదు.

అవ. పరమాత్మ అవాఙ్మానసగోచరుఁడన్నచో, ముముక్షువులచే నెట్లు గ్రహింపబడ గలఁడనెడి యాక్షేపమునకు సమాధానము:—

వేదాంత—50

శ్లో. కథం తాదృజ్చయా గ్రాహ్యా ఇతి చేన్నేవ గృహ్యతామ్,
సర్వగ్రహాపసంశాంతౌ స్వయమేవావశిష్యతే.

24

వ్యా. అవాజ్చనసగోచరత్వే ముముక్షుణా న గృహ్యే తేతి శంకతే—కథమితి. అగ్రాహ్యత్వమిష్టమేవేత్యాహ—మైవేతి. నన్వాత్తనో విచారేణ వినష్టాయాం మాయాయాం శిష్యతే స్వయమిత్యుక్తం పరమాత్మావశేషణం న సిద్ధ్యేదిత్యత ఆహ— సర్వగ్రహేతి. స్వాత్తాతిరిక్తస్య ద్వైతస్య మిథ్యాత్వనిశ్చయేన తత్ప్రతిత్యపశాంతౌ స్వాత్వేవ సత్యతయాఽవశిష్యత ఇతి భావః.

టీ. తాదృక్=అవాజ్చనసాగోచరుడగు సాక్షి, మయా=మోక్షేచ్ఛగల నాచే. కథం=ఎట్లు, గ్రాహ్య ఇతి శేత్ = గ్రహింపబడగలడనెడవేని, మైవ గృహ్యతాం = గ్రహింపబడకయే యుండుఁగాక. (అయిన నేమి నష్ట మున్నది?) సర్వగ్రహాపసంశాంతౌ సత్యాం = సర్వప్రపంచమునకు లయము కలుగుచుండఁగా, స్వయమేవ = పరమాత్మయే, అవశిష్యతే = మిగులును.

తా. పరమాత్మ అవాజ్చనసగోచరుం డగుటచే ముముక్షువులకుఁ గూడ గ్రహింప నశక్యుడే అయినను, సర్వకాలసర్వావస్థలయందును, బ్రహ్మపదార్థవిచారముచే గలిగెడి ద్వైతమిథ్యాత్వనిశ్చయముచే, బ్రహ్మేతరపదార్థమిథ్యాత్వనిశ్చయజ్ఞానముచే, ముముక్షువు సర్వమును మఱచి, పరమాత్మ యగు తానే శేషించుట గుర్తెఱుంగఁగలఁడు. బ్రహ్మేతరపదార్థములన్నియు నశించుననియు, బ్రహ్మపదార్థ మొక్కటియే అనశ్వరము, సత్యము. అట్టి బ్రహ్మము సర్వేంద్రియక్రియాసాక్షిభూతుఁడగు తానే యనెడి నిశ్చయము గలిగినపుడు ముముక్షువు పరమాత్మయే మిగులు నని గ్రహింపఁగలఁడు. ✓

శ్లో. న తత్ర మానావేత్వాస్తి స్వప్రకాశస్వరూపతః,

తాదృగ్స్వత్వత్వవేత్వా చేచ్ఛ్చృతిం పఠ గురోర్దుఖాత్. 25

వ్యా. యద్యత్స్వత్వన్యాయేన స్వాత్తా పరిశిష్యతే, తథాపి తదాపరోక్ష్యాయ కించిత్ప్రమాణమపేక్షితమిత్యత ఆహ—న తత్రేతి. తత్ర హేతుమాహ—స్వప్రకాశేతి. నన్వాత్తనః స్వప్రకాశతయా స్వతః స్ఫూర్తా మానం నాపేక్ష్యత ఇతి వ్యుత్పత్తి సిద్ధయే మానమపేక్షితమిత్యాశంక్య శ్రుతిరేవాత్ ప్రమాణమిత్యాహ—తాదృగితి.

టీ. స్వప్రకాశత్వస్వరూపతః=(పరమాత్మ) స్వప్రకాశస్వరూపుడై యుండుట చేత, తత్ర = ఆపరమాత్మ విషయమై, మానాపేక్షా = ప్రమాణముయొక్క ఆవశ్యకత, నాస్తి = లేదు. తాదృగ్స్వృత్పత్త్యపేక్షా చేత్ = అటువంటి వృత్పత్తియొక్క ఇష్టమున్నచో, గురోః=సద్గురువులయొక్క, ముఖాత్ =ముఖమునుండి, శ్రుతిం=వేదమును, పత = చదువుకొనుము.

తా. పరమాత్మయొక్క అపరోక్షత్వమునకు ఆయన స్వప్రకాశ స్వరూపుడగుటవలన ప్రమాణ మనవసరము. స్వప్రకాశస్వరూపుడగుటచే ప్రమాణ మనవసరమనెడి వృత్పత్తికైనను ప్రమాణ మక్కఱ లేదా యని శంకింతువేని, నీవు గురువులయొద్ద శ్రుతులను పఠించినచో అట్టి ప్రమాణము తెలియఁగలదు.

అవ. ఉత్తమాధికారికి ద్వైతమిథ్యాజ్ఞాననిశ్చయమువలనను, పరమాత్మయగుట శేషించు నని చెప్పి, మందాధికారికి ఆత్మానుభవోపాయము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యది సర్వగ్రహత్యాగోఽశక్యస్తర్హి ధియం వ్రజ,
శరణం తదధీనోఽంతర్బహిర్వైషోఽనుభూయతామ్. 26

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతసంచదశ్యాం
నాటకదీపస్సమాప్తః.

వ్యా. ఏవము త్తమాధికారిణ ఆత్మానుభవోపాయమభిధాయ, మందాధికారిణ స్తం దర్శయతి—యదీతి. బుద్ధిశరణత్వే కిం ఫలమిత్యత ఆహ—తదధీన ఇతి. బుద్ధ్యా యద్యత్పరికల్ప్యతే, బాహ్యమాంతరం వా తస్య తస్య సాక్షిత్వేన తదధీనః పర మాత్మా వానుభూయతామిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునివర్యకింకరేణ
రామకృష్ణాఖ్యవిదుషా విరచితం తాత్పర్యబోధినీనామకం నాటకదీప
వ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

టీ. సర్వగ్రహత్యాగః = సర్వప్రాపంచిక వ్యవహారత్యాగము, ఆశక్యో యది = శక్యము గానిచో, తర్హి = అట్లయిన, ధియం = బుద్ధిని, శరణం = రక్షింపు మని, వ్రజ = ప్రార్థింపుము. తదధీన-తత్ = ఆబుద్ధికి, అధీనః = ఆధీరుడగు, ఏషః = ఈపరమాత్మ, అంతః =

దేహములోపలను, బహిర్వా = దేహము బయటను, అనుభూయతాం = అనుభవింపఁ బడుఁగాక.

తా. ప్రాపంచిక వ్యవహారమును వదలుటకు నీకు శక్తి లేదేని, బుద్ధికి లోనై బుద్ధిచే దేహములోపలఁ గాని వెలుపటఁ గాని ఏరూపాది కము కల్పింపఁబడుచున్నదో, ఆరూపాదికమునకు సాక్షివై, ఆపర మాత్మను అనుభవింపుము.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు నాటకదీప మను దశమ ప్రకరణము.

సారాంశము.

ఈ పైశ్చోకములందు బుద్ధియొక్క గుణములును, వ్యాపారమును సాక్షి కారో పింపఁబడుచున్నవి గాని వాస్తవముగా నవి సాక్షికి సహజములు గా వని చెప్పఁబడెను. బుద్ధియొక్కయు సాక్షియొక్కయు గుణములును వ్యాపారములును వేర్వేరుని నిరూ పింపఁబడుటచే, సాక్షిభూతుఁడగు పరమాత్మ బుద్ధికన్నను భిన్నుఁ డని గుర్తెఱుంగునది.

శ్రీ రఘు.
శ్రీ గణేశాయ నమః



శ్రీవేదాంతపంచదశి

ఏకాదశ ప్రకరణము

యోగానంద ప్రకరణము

ఆవ. విద్యారణ్యమునులు 'బ్రహ్మనంద' మనెడు గ్రంథమును చెప్పవలచి దాని యోజనమును మొదటఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

• బ్రహ్మనందం ప్రవక్ష్యామి జ్ఞాతే తస్మిన్న శేషతః,
విహికాముష్టికానర్థవ్రాతం హిత్యా సుఖాయ తే.
వ్యాఖ్యానమ్.

1

నత్వా శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునీశ్వరౌ,

బ్రహ్మనందాభిధం గ్రంథం వ్యాఖ్యే బోధసిద్ధయే.

వ్యా. చిక్కిరితస్య గ్రంథస్య నిష్ప్రత్యూహపరిపూరణాయ పరిపంథికల్పవృత్తయేఽభిమతదేవతాతత్త్వానుసంధానలక్షణం మంగళమాచరణ శ్రోతృప్రవృత్తి ధ్యయే సప్రయోజనమభిధేయమావిష్కర్షణ గ్రంథారంభం ప్రతిజానీతే—బ్రహ్మనందమితి. “నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ సాక్షాత్కర్తుమనీశ్వరాః, యే మందాస్తేఽనుకంఘ్యంతే సవిశేషనిరూపణైః.” సవిశేషబ్రహ్మరూపాణాం దేవతానాం తత్త్వస్య నిర్విశేషబ్రహ్మరూపత్వాభిధానాద్భిక్షాణశ్చ “ఆనందో బ్రహ్మే” త్యాదిశ్రుతిభిరానందరూపతాభిధానాత్ బ్రహ్మనందమిత్యానందరూపస్య బ్రహ్మణో వాచకశబ్దప్రయోగేన “యద్ధిమనసా ధ్యాయతి తద్వాచా వదతీ”తి శ్రుతిప్రోక్తన్యాయేన బ్రహ్మనుసంధానలక్షణం మంగళాచరణం సిద్ధం. బ్రహ్మణశ్చ సర్వవేదాంతప్రతిపాద్యత్వాత్తత్ప్రకరణరూపశ్చాస్య గ్రంథస్యాస్తి తదేవ విషయ ఇతి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగేణ విషయశ్చాపి సూచితః. విహికేత్యుక్తరార్థే నానిష్టనిష్ప్రత్యక్షాస్తిరూపం ప్రయోజనద్వయం ముఖత ఏవోక్తం. బ్రహ్మనందః బ్రహ్మ చాసావానందశ్చేతి బ్రహ్మనందః. వాచ్యవాచకయో రభేదోప

చారాత్తప్రతిపాదణో గ్రంథోఽపి బ్రహ్మనందస్తం ప్రవక్ష్యామి తస్మిన్ ప్రతి
 పాద్యప్రతిపాదకరూపే బ్రహ్మనందే జ్ఞాతేఽవగతే సతి ఐహికాముష్మికానర్థవ్రాతం
 ఐహికానాం ఇహలోకే భవానాం దేహపుత్రాదివ్యహం మమాభిమానప్రయుక్తానాం
 ఆధ్యాత్మికాదితాపానాం ఆముష్మికాణాముముష్మికా పరలోకే భవానాం చ తేషా
 మనర్థానాం వ్రాతః సమూహాః తం అశేషతః నిశ్చేషం యథా భవతి తథా హిత్యా
 బుత్యజ్య సుఖాయ తే సుఖరూపం బ్రహ్మైవ భవతి.

టీ. బ్రహ్మనందం = బ్రహ్మనంద మనెడు ప్రకరణమును, ప్రవక్ష్యామి = చెప్పు
 చున్నాను. తస్మిన్ = ఆ బ్రహ్మనందము, నిశ్చేషతః = పూర్ణముగా, జ్ఞాతే సతి = తెలియఁ
 బడిన దగుచుండఁగా, ఐహిక...తం - ఐహికాముష్మిక = ఇహలోక, పరలోక సంబంధ
 ములగు, అనర్థ = అనర్థములయొక్క, వ్రాతం = సమూహమును, హిత్యా = వదలి,
 సుఖాయ తే = సుఖించును. (చిదాభాసుఁ డని యధ్యాహరము).

తా. “నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ సాక్షాత్కర్తు మసీశ్వరాః, యే
 మందాస్తేఽనుకంస్యంతే సవిశేషనిరూపణైః” అనెడి శ్రుతి ఏ మంద
 ప్రజ్ఞలునిర్విశేషపర బ్రహ్మమును సాక్షాత్కరించుకొననసమర్థులో వారలు
 సవిశేషనిరూపణములచేత ననుగ్రహింపఁ గుచున్నారని చెప్పుచున్నది.
 మఱియు సవిశేష బ్రహ్మరూపులగు దేవతలయొక్క స్వరూపమునకు నిర్వి
 శేష బ్రహ్మరూపత్వము చెప్పబడుటవలనను, “ఆనందో బ్రహ్మే”
 త్యాది శ్రుతులచేత బ్రహ్మమునకు ఆనందరూపత్వము చెప్పబడుటవల
 నను, “బ్రహ్మనందం” అని యీ గ్రంథ మారంభింపఁబడుటవలనను,
 “యద్ధి మనసా ధ్యాయతి తద్వాచా వదతి” యనెడి న్యాయమువలన,
 బ్రహ్మనుసంధానలక్షణముగల మంగళాచరణ మి గ్రంథమునకు సిద్ధించిన
 దని తెలియవలెను. ఈశ్లోకముయొక్క ఉత్తరార్థమందు దుఃఖనివృత్తి
 ఇష్టప్రాప్తిరూపముగు ప్రయోజనద్వయము మొదటనే చెప్పబడెను.
 ఆ ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకరూప మగు బ్రహ్మనందమును దెలిసికొనుటవలన
 ఇహలోకమందుఁగల దేహ పుత్రాదులయందు “నేను నాది” యనెడి
 యభిమానముతోఁ గూడిన ఆధ్యాత్మిక ఆధిభౌతిక ఆధినైవిక దుఃఖ
 సమూహంబును, పరలోకమందుఁగల ఆత్మవిధదుఃఖసమూహమును నిశ్చే
 షముగా విడిచి పురుషుఁడు నిత్యసుఖస్వరూపపర బ్రహ్మమే తా నగు నని
 యభిప్రాయము.

అవ. బ్రహ్మజ్ఞానమువలన సర్వాభీష్టములు సిద్ధించు నని చెప్పెడి శ్రుతిస్తోత్రులను గనుపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మవిత్పరమాప్నోతి శోకం తరతి చాత్మవిత్,
రసో బ్రహ్మ రసం లభ్యానందిభవతి నాన్యథా.

2

వ్యా. బ్రహ్మజ్ఞానస్యానిష్ఠనివృత్తిష్టప్రాప్తిహేతుత్వే బహుాని శ్రుతిస్తోత్రాని వాక్యాని ప్రమాణాని సంతీతి ప్రదర్శయితుకామస్తాపత్ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం', 'శ్రుతం హ్యేవమేవ భగవద్వశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదితి, సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయ'త్వితి వాక్యద్యయమర్థతః పఠతి—బ్రహ్మవిదితి. బ్రహ్మవేత్తీతి బ్రహ్మవిత్ పరముత్కృష్టమానందరూపం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి. ఆత్మవిత్ భూమశబ్దవాచ్యం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదశూన్యం ఆత్మానం వేత్తీత్యాత్మవిత్ శోకం స్వసంస్పృష్టం పురుషం శోచయతీతి శోకస్తమోమూలః సంసారస్తం తరతి ఆతిక్రామతి. ననూదా హృత్తైత్తిరీయక శ్రుతినాక్యే బ్రహ్మజ్ఞానస్య పరప్రాప్తిహేతుతై వావభాసతే నానందప్రాప్తిహేతుతేత్యాశంక్య ఆనందప్రాప్తిహేతుత్వప్రతిపాదనపరం 'రసో వై సః, రసగ్ హ్యేవాయం లభ్యానందిభవ'తీతి తదీయమేవ వాక్యమర్థతః పఠతి—రస ఇతి. 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ', 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి ప్రకరణాదౌ బ్రహ్మత శబ్దాభ్యా మభిహితో య ఆత్మానసౌ రసః సార ఆనందరూప ఇత్యర్థః. రసమానందరూపం బ్రహ్మ లభ్యా బ్రహ్మహమస్తీతి జ్ఞానేన ప్రాప్యానందిభవతి. అపరిచ్ఛిన్ననిరతిశయసుఖవాన్ భవతి. ఉక్తమర్థం వ్యతిరేకప్రదర్శనేన ద్రఢయతి—నాన్యథేతి. అన్యథా బ్రహ్మైకత్వజ్ఞానం విహాయ సాధనాంతరానుష్ఠానేన నానందిభవతీత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మవిత్ = నిర్గుణపరబ్రహ్మమును దెలిసికొనినవాఁడు, పరం = నిరతిశయానందరూప బ్రహ్మమును, ఆప్నోతి = పొందుచున్నాఁడు. ఆత్మవిత్ = భూమశబ్దముచే జెప్పఁదగిన ఆత్మ నెఱిఁగినవాఁడు, శోకం = తమోమూలమగు సంసారదుఃఖమును, తరతి = తరించుచున్నాఁడు. రసః = ఆనందరూపుఁడగు ఆత్మ, రసం = ఆనందరూపమగు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును, లభ్యా = పొంది, (ఆహం బ్రహ్మస్మి యనెడి జ్ఞానముచేత), ఆనందిభవతి = నిరతిశయానందము గలవాఁడుగ అగుచున్నాఁడు. అన్యథా = మఱియొకవిధముగ, న = కాఁజాలఁడు.

తా. తైత్తిరీయోఽనిషత్తు "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం" (బ్రహ్మవిదుఁడు కైవల్యమును పొందును.) అని చెప్పుచున్నది. "తరతి శోక

మాత్ర విత్ ” అనెడి ఐత రేయ శ్రుతి ఆత్మవిదాఁడు సర్వశోకమునుండి ముక్తుఁ డగు నని చెప్పుచున్నది. “రసో వై సః, రసగ్ హ్యేవాయం లభ్యాఽనందీభవతి” అను తె తిరీయోపనిషత్తు బ్రహ్మ మానందస్వరూప మనియు, అట్టి బ్రహ్మస్వరూపవిజ్ఞాప్తిచేతనే, ఆనందము లభించు ననియు చెప్పుచున్నది. కాఁబట్టి నిర్గుణ బ్రహ్మమును దెలిసికొనిన ఆత్మవిదాఁడు సంసారదుఃఖమును తరించి, నిరతిశయానందమును బొందును. ఇతరో పాయములవలన నిట్టి యుత్కృష్టపదవి లభింపదు. అని యభిప్రాయము.

శ్లో. ప్రతిష్ఠాం విందతే స్వస్తి న్యదా స్యాదథ సోఽభయః,
కురుతేఽస్తిన్నంతరం చేదథ తస్య భయం భవేత్.

3

వ్యా. ఏవమన్వయముఖేనేషప్రాప్త్యనిష్ఠనివృత్తిప్రతిపాదనపరాణి వాక్యాని ప్రదర్శ్య అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనర్థనివృత్తిప్రదర్శనపరం ‘యదా హ్యేవైష ఏతస్తి న్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే, అథ సోఽభయం గతోభవతి, యదా హ్యేవైష ఏతస్తిన్నదరమంతరం కురుతే, అథ తస్య భయం భవ తీతి వాక్యద్వయమర్థతోఽనుక్రమతి—ప్రతిష్ఠామితి. అస్యాయమర్థః. యదా యస్తిన్ కాలే, హీతి విద్యత్ప్రసిద్ధి ప్రదర్శనపరో నిపాతః. ఏవేత్యయ మేవానర్థనివృత్త్యుపా యోనాన్య ఇతి నియమనార్థః. ఏష ముముక్షుః ఏతస్త్విద్వద్వదనుభవగమ్యే అదృశ్యే ఇంద్రియాగోచరే ఆనాత్మ్యే ఆనాత్మీయే స్వరూపతయా స్వకీయత్వరహితే అనిరుక్తే నిరుక్తం నిర్వచనం శబ్దేనాభిధానం యత్ర నాస్తి తదనిరుక్తం తస్త్విన్నిలయనే నిలీ యతేఽస్త్విన్నితి నిలయనమాధారః స న విద్యతే యస్య తస్తిన్ స్వసుహిమ్నిస్థితే ఇత్యర్థః. అభయమద్వితీయం. ‘ద్వితీయాఽద్వై భయం భవతీతి శ్రుతేర్భయశబ్దేనాత్ర భయహేతు ర్భేదో లక్ష్యతే. న విద్యతే భయం భేదో యథా భవతి తథా ప్రతిష్ఠాం ప్రకరణ సంశయవివర్యయరాహిత్యేన స్థితిః బ్రహ్మహనుస్తీత్యవస్థానం ప్రతిష్ఠా తాం విందతే గురూఽసత్త్వాదినా శ్రవణాదికం కృత్వా లభతే. అథ తదానీమేవ స ఏవం విద్వానభయంభయరహితం మోక్షరూపమద్వితీయం బ్రహ్మగతః ప్రాప్తోభవతి. ‘బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి శ్రుతేః. యదా యస్త్విన్నేవ కాలే ఏష పూర్వోక్తః ఏతస్త్విన్న దృశ్యత్వాదిగుణకే ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి ఉదితి నిపాతోఽపిశబ్దార్థః. ఆరముదల్పమపి అంతరం భేదం ఉపాస్యోపాసకాదిలక్షణం కురుతే పశ్యతి. ధాతూనామనేకార్థ త్వాత్. అథ తదానీమేవ తస్య భేదదర్శినో భయం సంసారప్రయుక్తం దుఃఖం భవతి.

టీ. యదా=అప్పుడు, స్వస్తిక్ = స్వస్వరూపమునందు, ప్రతిష్ఠాం=ప్రతిష్ఠను, (సంశయవివర్యయరాహిత్యముచేత 'బ్రహ్మహమస్తి' యనెడిస్థితిని), విందతే = పొందుచున్నాఁడో, అథ=అప్పుడే, సః=వాఁడు, అభయః = భయరహితుఁడు, స్యాత్ = అగును. తస్మిక్ = ఆ బ్రహ్మమందు, అంతరం = భేదమును, కురుతే చేత్ = చేయునెడల, అథ = అప్పుడే, తస్య = వానికి, భయం = భీతి, భవేత్ = అగును.

తా. వై వ్యాఖ్యానము దుదహరింపబడిన "యదా హ్యేవైష, అభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే" అనెడి శ్రుతి ఏకాలమందు ముముక్షువు విద్వదనుభవగమ్య మగునట్టియు, ఇంద్రియాగోచరమైనట్టియు, స్వరూపముచే స్వకీయత్వరహితమైనట్టియు, శబ్దముచే పేరు లేనట్టియు, స్వమహిమయం దున్నట్టియు, అద్వితీయ బ్రహ్మమునంపు అభేదబుద్ధితో సంశయ వివర్యయరాహిత్యముచేత, 'అహం బ్రహ్మసి' యనెడి స్థితిని గురూప దేశ శ్రవణమననాదికములచేత పొందుచున్నాఁడో అప్పు డావిద్వాంసుఁడు భయరహిత మోక్షరూపాద్వితీయ బ్రహ్మమును బొందినవాఁడగునని చెప్పుచున్నది. "యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదర... తస్య భయం భవతి" యనెడి శ్రుతి వాక్యము, ఏపురుషుఁడు ఏకాలమందు పూర్వోక్త ప్రత్యేగభిన్న బ్రహ్మమందు కొంచెమైనను ఉపాసోపాసకాదిలక్షణభేదమును జూచుచున్నాఁడో అప్పుడే యాభేదవృష్టిగలవానికి సంసార ప్రయుక్తదుఃఖము గలుగుచున్న దని చెప్పుచున్నది. ఇట్లే రెండు శ్రుతి వాక్యములును అన్వయవ్యతిరేక ముఖముగ బ్రహ్మజ్ఞానమువలన దుఃఖనివృత్తియగు నని చెప్పుచున్నవి.

శ్లో. వాసుస్సూర్యో వహ్ని రింద్రో మృత్యుర్జన్మాంతరేఽంతరమ్,

కృత్వా ధర్మం విజానంతోఽప్యస్తాద్భిత్వా చరంతి హి. 4

వ్యా. భేదదర్శినాం భయం భవతీత్యేతద్వృద్ధీకర్తుం బ్రహ్మైకత్వజ్ఞానరహితానాం వాయూదీనాం భయప్రదర్శనపరం 'భీషాఽస్తాద్వాతః పవత' ఇత్యాది మంత్ర మర్థతః పఠతి—వాయురితి. వాయూదయో జగన్నియామకత్వేన ప్రసిద్ధాః పంచాపి దేవతా అతీతే జన్తని ధర్మమిష్టాపూర్తాదిలక్షణం విజానంతోఽపి జ్ఞానపూర్వక మనుష్ఠిత వంతోఽప్యంతరం ప్రత్యగ్భ్రష్టాణోకేదం కృత్వాఽస్తాద్భ్రష్టాణో భీత్యాఽస్త్విన్వా య్యాదిజన్తని చరంతి స్వస్వవ్యాపారేషు సదా ప్రవర్తంతే. హిశబ్దేన * "భయాదస్యా గ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః, భయాదింద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమ" ఇతి కఠశ్రుతో యమేనోక్తాం ప్రసిద్ధిం దర్శయతి.

టీ. వాయుః = వాయువు, సూర్యః = సూర్యుడు, వహ్నిః = అగ్ని, ఇంద్రః = ఇంద్రుడు, మృత్యుః = మృత్యువు, జన్తాంతరే = జన్తాంతరమందు, అంతరం = భేదమును, కృత్వా = చేసి, ధర్తం = ధర్తమును, విజానంతోఽపి = ఎఱింగినవారైనను, భీత్యా = భయము చేత, చరంతి హి = సంచరించుచున్నారుగదా !

తా. జగన్నియామకత్వముచేత సుప్రసిద్ధులగు వాయువు, సూర్యుడు, అగ్ని, ఇంద్రుడు, మృత్యువు ననెడి యీ పంచదేవతలును పూర్వజన్మమందు ఇష్టాపూర్తాదిలక్షణముగల ధర్తమును జ్ఞానపూర్వకముగా ననుష్ఠానముజేసినవారలైనను, ప్రత్యగాత్మబ్రహ్మములను భేదబుద్ధితోఁ జూచినఁకర లగుటచే నీవాయ్వాదిజన్మములయందు బ్రహ్మమునకు భీతిజెందినవారలై తమతమ వ్యాపారములయందుఁ బ్రవర్తించుచున్నారని 'భీమాస్తాద్వాతః పవత' ఇత్యాదిమంత్రము చెప్పుచున్నది. ఈ ప్రకారమే 'భయాదస్యాగ్నిస్తపతి' ఇత్యాది కతశ్రుతియుఁ జెప్పుచున్నది.

శ్లో. ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన,
ఏతమేవ తపేన్నైషా చింతాకర్తాగ్ని సంభృతా. 5

వ్యా. నను 'తరతి శోకమాత్త విదిత్యాది మాదాహృతవాక్యేషు బ్రహ్మనందజ్ఞానస్యానర్థనివృత్తిహేతుత్వం స్పష్టం నావభాసత ఇత్యాశంక్య తథా ప్రతిపాదనపరం వాక్యముదాహరతి—ఆనందమితి. రాహోశ్చిర ఇత్యాదివత్ భేదవ్యపదేశ ఔపచారికః. బ్రహ్మణస్స్వరూపభూతమానందం విద్వానపరోక్షతయా జానన్ పురుషః కుతశ్చన కస్తాదపి విహికభయహేతోర్వ్యాధ్యాదేః పారతాకికభయహేతోః పాపాదేర్వా న బిభేతి భయం న ప్రాప్నోతి. నను తత్త్వవిదః పాపాదేర్భయం నాస్తీతి ఏతత్కుతోఽవగమ్యత ఇత్యాశంక్య తప్రతిపాదకం, 'ఏతగ్ హవావ న తపతి, కిమహగ్ం సాధు నాకరవం, కిమహం పాపమకరవ'మితి వాక్యమర్థతః సతతి—ఏతమితి. కర్తాగ్నిసంభృతా పుణ్యపాపరూపకం కర్ణైవాగ్నిః అకరణకరణాభ్యామగ్నిపత్సూతాప హేతుత్వాత్తేన సంభృతా సంపాదితా ఏషా, పుణ్యం నాకరవం. కస్తా త్పాపం తు కృతవాన్ కుత ఇత్యేవంరూపా చింతా ఏతమేవ తత్త్వవిదమేవ న తపేత్ న సంతాపయేత్ నాన్యమవిద్వాంసం. స తు తయా చింతయా సదా సంతప్యత ఇత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మణః = బ్రహ్మముయొక్క, ఆనందం = ఆనందస్వరూపమును, విద్వాన్ = అపరోక్షత్వముచేఁ దెలిసికొనినవాఁడు, కుతశ్చన = దేనివలనను, న బిభేతి = భయమును

పోందఁడు, కర్తాన్ని సంభృతా=కర్త యనెడి అన్నివలన సంపాదింపబడిన, ఏషా=ఈ, చింతా=చింత, ఏతమేవ=ఈ బ్రహ్మచేతనే, న తపేత్=తపింపజాలదు.

తా. “ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన” యనెడు తెత్తిరియక శ్రుతి బ్రహ్మస్వరూపమును ఆపరోక్షముగా నెఱింగిన బ్రహ్మవిదుఁడు ఇహమందు వ్యాధ్యాదికముచేతను, పరమందు సాపాధికముచేతను భయమును బొందఁ డని చెప్పుచున్నది. మఱియు, “ఏతగ్ హవావ న తపతి కిమహగ్ సాధునాకరవం, కి మహం పాపమకరవమ్” అనెడి శ్రుతి పుణ్యము చేయనివానికి “అయ్యో నే నెందుకు పుణ్యము చేయలేదు” అనియు, పాపముచేసినవానికి “అయ్యో నేను పాపము నేల చేసితి” ననియు చింత కలిగించుననియును, అట్టిచింత తత్త్వజ్ఞానికిఁ గలుగ దనియుఁ జెప్పుచున్నది.

అవ. ఈపెళ్లొకములలో బ్రహ్మజ్ఞానికి ఎట్టిభీతి గాని, శోకము గాని, చింత గాని లే దని చెప్పి, అది లేకుండుటకు కారణమును, అవి ఎప్పుడు ఉండునదియు ఈక్రింది జ్ఞోకములలోఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

జ్ఞో. ఏవం విద్వా న్కర్తణీ ద్వే హిత్యాత్తానం స్త రేత్సదా,

కృతే చ కర్తణీ స్వాత్తరూపేణైవైష పశ్యతి.

6

వ్యా. పుణ్యపాపయోరతాపకల్పే హేతుప్రధర్శనవరం ‘స య ఏవం విద్వానే తే ఆత్తానగ్ స్పృణుతే, ఉభేహ్యైవైష ఏతే ఆత్తానగ్ స్పృణుతే’ ఇతి వాక్యద్వయ మర్థతః పఠతి—ఏవమితి. స యః కశ్చిత్పుమానేవయుక్తేన ప్రకారేణ ‘సయశ్చాయం పురుషే, యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక’ ఇత్యనేన ప్రకారేణ విద్వాన్ జానన్ ప్రవర్తతే. స ఏతే పుణ్యపాపే హిత్యే త్యధ్యాహరః. ఆత్తానం బ్రహ్మభిన్నం ప్రత్యంచం స్పృణుతే ప్రీణయతి సదా స్త రేదిత్యర్థః యతః పుణ్యపాపయోర్ధ్యాత్వానుసంధానేన హానం కృతం అతః తద్విషయా చిన్తేవ నాస్తి కుతః తన్నిమిత్తకస్తాప ఇత్యభిప్రాయః. కించ ఏష విద్వాన్ ఏతే పూర్వోక్తే ఉభే పుణ్యపాపరూపే కర్తణీ దేహేంద్రియాది ప్రవృత్త్యా జనితే స్వాత్తరూపేణైవ. ‘ఇదగ్ సర్వం యదయమాత్తే’ త్యాదివాక్యోక్త ప్రకారేణ పశ్యతి జానాతీత్యర్థః. అతః స్వాత్తాభిన్నత్వాదప్యతాపకత్వమితి భావః.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగా, విద్వాన్ = బ్రహ్మమును నెఱింగినవాఁడు, ద్వే = రెండైన, కర్తణీ = కర్తలను, హిత్యా = పదలి, సదా = ఎల్లపుడు, ఆత్తానం = పరమాత్మను, స్త రేత్ = స్తరించును. కృతే = చేసిన, కర్తణీ = పుణ్యపాపకర్తలను, ఏషః = ఈవిద్వాంసుఁడు, ఆత్తరూపేణైవ = ఆత్మగనే, పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడు.

తా. “స యశ్చాయంపురుషే, యశ్చసావాదిత్య స ఏకః” ‘సయ ఏవం విద్వానేతే ఆత్మానగ్ స్పృణుతే” అనెడి శ్రుతివాక్యములు, ఏపురుషుఁడు తనయందును సూర్యునియందును సమస్తభూతము లందును గల ఆత్మ యొక్కఁడే యని యెఱింగి ప్రవర్తించునో, అట్టి పురుషుఁడు పుణ్యపాపముల నంటక, బ్రహ్మమునకంటె నభిన్న మగు ప్రత్యగ్భూతను సర్వదా స్మరించుచుండు నని చెప్పుచున్నవి. అనఁగా, పుణ్యపాపములు రెండును మిథ్య యనెడి అనుసంధానము చేత, ఆపుణ్యపాపచింతయే లేకపోవుటవలన . తన్ని మి త్తకదుఃఖము జ్ఞానికి కలుగనే కలుగ దని యభిప్రాయము. మఱియు, “ఇదగ్ సర్వం యదయమాత్మా” యనెడి శ్రుతిప్రకారము, దేహేంద్రియాదిప్రవర్తనముచేతఁ గలిగెడి పుణ్యపాపకర్మలు సర్వమును ఆత్మయే (స్వస్వరూపమే) యని తలంచుటచేత ఆ పుణ్యపాపములు జ్ఞానికి దుఃఖహేతువులు కావు అని” ఉభే హ్యేవైష ఏతే ఆత్మానగ్ స్పృణుతే” అనెడి శ్రుతి చెప్పు చున్నది.

ఆవ. కర్మము లనేకములు. ఆకర్మముల స్వరూపమే తా నని తెలియనవుడు వాని నాత్మ గా భావించుటెట్లు? అనిన, కర్మములు నశించుటకు మఱియొక సాధనమును జెప్పి శ్రుతిని పఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భిద్యతే హృదయగ్రంథి శ్చిద్యతే సర్వసంశయాః,
క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే. 7

వ్యా. నను ‘నా భుక్తం క్షీయతే కర్మ కల్పకోటిశతైర’ వీత్యాదికాస్త్రసద్భావా దనాదౌ సంసారే బహుజన్తోపార్జితేషు పుణ్యాపుణ్యలక్షణేషు కర్మస్వసంఖ్యాతేషు ప్రసిద్ధత్వేనాత్మ తయానుసంధానాయోగ్యేషు సత్సు కథం తద్విషయా చింతా న భవే దిత్యాశంక్య సనిదానానాం తేషాం తత్త్వజ్ఞానేన వినాశితత్వాన్న చింతాజనకత్వమి త్యభిప్రాయేణ హృదయగ్రంథ్యాదివివృత్తివరం ముండకాదిశ్రుతిఘస్థితంవాక్యంపఠతి—
భిద్యతే ఇతి. పరావరే పరమపి హిరణ్యగర్భానికం పదం అవరం నికృష్టం యస్మాత్తస్మిన్ పరాత్తని దృష్టే సాక్షాత్కృతే ఆస్య సాక్షాత్కారవతో హృదయస్య బుద్ధేః చిదాత్మ నశ్చ గ్రంథివత్ దృఢసంశ్లేషరూపవత్త్వాత్ గ్రంథిరన్యోన్యాధ్యాసో భిద్యతే విదీర్య తే వినశ్యతీత్యర్థః. సర్వసంశయాః ఆత్మాదేహాదివ్యతిరిక్తో? న వా? వ్యతిరిక్తోఽపి కర్మ త్యాదిధర్మయోగీ? న వా? అకర్మత్వేఽపి తస్య బ్రహ్మణో భేదోఽస్తి? న వా? అభే దేఽపి తత్ జ్ఞానం కర్మాదిసహితం ముక్తిసాధనం కేవలం చేత్యాదయః భిద్యంతే ద్వైధి

క్రియంతే. తత్త్వతః సాక్షాత్కృతస్య వస్తునః సంశయవిపర్యయవిషయత్వాదర్శనాదితి భావః. కర్తాణి సంచితాని పుణ్యాపుణ్యలక్షణాని క్షీయంతే స్వనిదానాజ్ఞానవినాశేన వినశ్యంతీతి.

టీ. పరావరే = కార్యకారణస్వరూపమైన, ఆస్తిక్ = ఆబ్రహ్మము, దృష్టే సతి = చూడబడఁగా, హృదయగ్రంథిః = చివచిద్ద్రంధ్ర (ఆనఁగా నన్యోన్యధ్యాసము), భిద్యతే=విడిపోవుచున్నది. సర్వసంశయాః=అన్ని సందేహములును, భిద్యంతే=భేదింపబడుచున్నవి. ఆస్య = ఈజీవునియొక్క, కర్తాణి=కర్తములు, క్షీయంతే = క్షీణించుచున్నవి.

తా. “నాభుక్తం క్షీయతే కర్త కల్పకోటిశతై రపి” అనెడి శాస్త్రస్థితివలన, అనాదియగు నీసంసారమందు బహుజన్మములనుండి సంపాదింపబడిన పుణ్యపాపకర్మములవలనిఫలము కల్పకోటిశతములచే నయినను అనుభవింపక తీర దని తెలియుచుండఁగా ఆకర్మ విషయమైన చింత జ్ఞానికి లేకపోవుటెట్లు? అనెడి శంక కలుగఁగా, హిరణ్యగర్భాదిక పదముకంటె శ్రేష్ఠమైన, పరమాత్మసాక్షాత్కరింపబడుటవలన, నట్టి ఆత్మసాక్షాత్కారముగలవానికి హృదయగ్రంధి భేదింపబడు ననియు, అట్లు సాక్షాత్కరింపబడిన బ్రహ్మవస్తువునందు సంశయవిపర్యయవిషయములవలనఁ గలిగెడి సకలసంశయములు చీల్చివేయఁ (నివర్తింపఁ) బడు ననియు, మూలజ్ఞానమును సంచితకర్మయు నశించు ననియు శ్రుతి రూపక మగు నీశ్లోకముయొక్క అభిప్రాయము. [బుద్ధికిని చిదాత్మకును గ్రంధివలె దృఢసంక్లేషరూపము గలిగియుండుటవలన హృదయగ్రంధి యనఁగా నన్యోన్యధ్యాసము.]

ఆవ. కొన్నిశ్రుతులు కర్మజ్ఞానములు రెండిండిని మోక్షసాధనములుగ చెప్పుచున్నపుడు జ్ఞానముననే మోక్ష మెట్లనిన చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తమేవ విద్వానత్యేతి మృత్యుం. పంథా న చేతరః.

జ్ఞాత్వా దేవం పాశహనిః క్షీణైః క్షేర్న జన్మభాక్. 8

వ్యా. నను, ‘కర్మన్నేవేహ కర్తాణి జీవీషేచ్ఛతగ్ం సమాః. ఏవం త్వయి నాన్యథేతోఽస్తి న కర్మలిప్యతే నరే, విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తజ్వేదోభయగ్ సహ,’ ‘అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుత’ ఇత్యాదిశ్రుతేః, ‘కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః, యథాన్నం మధుసంయుక్తం మధు చాన్నేన

సంయుతం, ఏవం తవశ్చ విద్యా చ సంయుక్తం భేషజం మహత్' ఇత్యాదిస్త్రోతేశ్చ
 కేవలస్య వా జ్ఞానస్య సముచ్చితస్య వా కర్తృణో ముక్తిహేతుత్వం స్యాదిత్యాశంఖ్యో
 దాహృతవాక్యస్థలేఽపి తవశ్శబ్దస్య పాపనివృత్తిపరత్వాత్, ఆస్థితా ఇతి ఆజ్ఞో పూర్వక
 శబ్దస్య పాపనివృత్తిపరత్వాత్, సంసిద్ధిశబ్దేన చ జ్ఞానసాధనచిత్తశుద్ధ్యభిధానాద్విద్యా
 శబ్దేన చోపాసనాయా వివక్షితత్వాన్న కర్తృణో ముక్తిసాధనత్వమిత్యభిప్రాయేణ సాధ
 నాంతరనిషేధపరం 'తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి, నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనా'
 యేతి శ్వేతాశ్వతరవాక్యమర్థతః పఠతి—తమేవేతి. తం పూర్వోక్తం పరమాత్మానం
 విద్వానేన మృత్యుం సంసారమత్యేతి అతిక్రమతి ఇతరస్సముచ్చయరూపః కేవలకర్తృ
 షోవా పంథా మార్గో మోక్షోపాయో న చ నైవ విద్యతే. ననూదాహృతాసు శ్రుతిష్వ
 న్వయవ్యతిరేకాభ్యామైహికానిష్టనివృత్తిరేవ ప్రాధాన్యేనావభాసతే నాముష్మికీత్యా
 శంక్యాముష్మికస్యానిష్టస్య భావిజన్త పూర్వకత్వాత్తస్య సనిదానస్యాభావప్రతిపాదకం
 * 'జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాపహానిః క్షీణైః క్షేణై రన్త మృత్యుప్రహాణి' రితి శ్వేతా
 శ్వతరవాక్యమర్థతః పఠతి—జ్ఞాత్వేతి. దేవం స్వప్రకాశం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ
 జ్ఞాత్వా ఆపరోక్షతయానుభూయ స్థితస్య కామక్రోధాదీనాం సర్వేషాం పాశానాం
 హానిర్భవతిః. తైః పాశశబ్దాభిధేయైః రాగాదిభిః క్షేణైః క్షీణైర్నష్టైః భావిజన్త హేతుక
 ర్తారంభాయోగాచ్చైతన్న ప్రాప్నోతిత్యర్థః.

టీ. తమేవ = ఆయాత్మనే, విద్వాన్ = ఎఱింగినవాఁడు, మృత్యుం=మృత్యు
 వును, అత్యేతి = అతిక్రమించుచున్నాఁడు. ఇతరః పంథాః = జ్ఞానముకంటె వేఱొక
 మార్గము, న చ లేనేలేదు. దేవం = స్వప్రకాశుఁడగు పరమేశ్వరుని, జ్ఞాత్వా=తెలిసి
 కొని, పాశహానిః=కామక్రోధాదిరూపసర్వబంధముల యొక్క హాని (క్షయము), భవతి=
 ఆగుచున్నది. క్షేణైః = పాశశబ్దమే పేరుగఁగల రాగాదులతోడి వ్యసనములు, క్షీణైః=
 నాశమును బొందుచుండఁగా, జన్త భాక్=జన్తముల నొందెడివాఁడు, న = కాఁడు.

తా. “కుర్వన్నే వేహ కర్తాణి.....విద్యయాఽమృతమశ్నుతే”
 ఇత్యాదిశ్రుతులును, “కర్తృణైవ హి సంసిద్ధి... భేషజం మహత్,” ఇత్యాది
 స్త్రుతులును జ్ఞానసహితకర్తృము ముక్తిహేతు వగు నని చెప్పుచుండఁగా,
 కేవలజ్ఞానము ముక్తిహేతు వగు నని చెప్పుట యెట్లనిన, ఈచెప్పఁబడిన
 వాక్యములందు భేషజశబ్దమునకు పాపనివృత్తిపరత్వము కలిగియుం
 డుటచేతను, సంసిద్ధిశబ్దముచేత జ్ఞానసాధనచిత్తశుద్ధి చెప్పఁబడుట
 వలనను, విద్యాశబ్దముచే ఉపాసనము విధింపఁబడుటవలనను కర్తృము

ముక్తిసాధనము కానేరదు. “తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేయరాయ,” అనెడి శ్రుతి పరమాత్మ నెఱిగినవాఁడే మృత్యుయుక్త మగు సంసారమునుండి విమువఁబడు ననియు, మోక్ష ప్రాప్తికి జ్ఞానముదక్క నితర సాధనము లే దనియుఁ జెప్పుచున్నది. మఱియు, “జ్ఞాత్వా దేవం!..మృత్యుప్రహాణి,” అనెడి శ్రుతి, జ్ఞానికి భావిజన్మ సహిత పరలోకసంబంధదుఃఖము లేదని చెప్పుచున్నది. కనుక బ్రహ్మజ్ఞానికి నిహసంబంధదుఃఖముగాని పరలోకసంబంధదుఃఖముగాని లేదు. అనఁగా పునర్జన్మము కలుగ దనుట. కర్మములు చిత్తశుద్ధిద్వారా పరంపరాజ్ఞానసాధనములగును గాని కేవలము జ్ఞానసాధనములు గావు.

అవ. జ్ఞానులకుఁ గూడ నిష్టానిష్టఫలంబులు గలుగుచున్నవి గాన, జ్ఞానులకు కర్మ నివృత్తి లే దని శంకింపఁగా, జ్ఞానులకు శోకమోహాదు లుండ వనుటకు శ్రుతిని గను పఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేవం మత్వా హర్షశోకౌ జహాత్యత్రైవ ధైర్యవాన్,
నైనం కృతాకృతే పుణ్యపాపే తాపయతః క్వచిత్ . 9

వ్యా. నను శోకతరణాదిఫలం శ్రూయత ఏవ నానుభూయతే జ్ఞానినామపీష్టా నిష్టప్రాప్తిపరిహారార్థం ప్రవృత్తిదర్శనాదిత్యాశంక్య దృఢాపరోక్షజ్ఞానినాం తదభావ ప్రతిపాదనపరం ‘అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి కతశ్రుతివాక్యమర్థతః పఠతి—దేవమితి. ధైర్యవాన్ప్రీహ్లాచర్యాదిసాధనసంపన్నో దేవం చిదానందాదిలక్షణం మత్వావగమ్యాత్త్రైవాస్మిన్నేవ జన్మని హర్షశోకౌ జహాతి. ‘ఏతమేవ తపేన్నైషా చింతా కర్తాగ్నిసంభృతే’ త్యుక్తార్థే విశేషప్రదర్శనపరం, ‘నైనం కృతాకృతే తపత’ ఇతి యాజ్ఞవల్క్యబ్రాహ్మణవాక్యమర్థతః పఠతి—నైనమితి. పూర్వమకృతం పుణ్యం కృతం చ పాపం తత్త్వవిదస్తాపహేతుర్న భవతీత్యుక్తం. ఇహ తు కృతమకృతంవా పుణ్యం పాపం వా తథావిధం తాపకం న భవతీత్యుచ్యత ఇతివిశేషః, తథాహి, తాపా నామ చిత్తవికారవిశేషః. పుణ్యం కృతం సద్ధర్మ లక్షణం వికారముత్పాదయతి. అకృతం విషాదం పాపం పునస్తద్వైపరీత్యేనాకృతం హర్షముత్పాదయతి కృతం విషాదం. తత్త్వవిదస్తు ఉభే అప్యభయవిధవికారహేతూ న కదాచిద్భవతః. అవిక్రియ బ్రహ్మరూపత్వజ్ఞానాదిత్యభిప్రాయః.

టీ. దేవం = పరమాత్మను, మత్వా = తెలిసికొని, ధైర్యవాన్ = ధీరుఁడు అత్రైవ = ఈ జన్మముందే, హర్షశోకౌ = సుఖదుఃఖములను, జహాతి = వదలిపెట్టు

చున్నాడు. వినం = ఈ బ్రహ్మవిదుని, కృతాకృతే = చేయబడినట్టియు, చేయబడ
నట్టియు పుణ్యపాపే = పుణ్యపాపములు, క్వచిత్ = ఎప్పుడును, న తాపయతః =
తపింపజేయవు.

తా. ఇష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారముకొఱకు జ్ఞానులందును బ్రవృత్తి
కనబడుచుండుటవలన 'ఆత్మవేత్త దుఃఖమును తరించు నని చెప్పబడిన
ఫలము శాస్త్రముచే వినబడుచున్నదేకాని అనుభవసిద్ధముగఁ గను
పడుటలేదు. అనిన, బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంపన్నుఁడు తత్త్వజ్ఞానముచేత
చిదానందాదిస్వరూపరక్షణములుగల పరమాత్మను అపరోక్షముగ
నెఱింగి, యీజన్మమందే విషయలాభాలాభనిమిత్తకసుఖదుఃఖములను
విడుచుచున్నాడు. "అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో
హర్షశోకా జహతి" అనెడి శ్రుతి దృఢాపరోక్షజ్ఞానముగలవానికి
ఇష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారముకొఱకుఁ బ్రవృత్తియే లేదని ప్రతిపాదించు
చున్నది. కనుక ఆత్మవేత్త దుఃఖమును తరించు ననుట అనుభవసిద్ధమీ
యగును. మఱియు, చేయబడని పుణ్యమును, చేయబడిన పాపమును
జ్ఞానికి తాపహేతువులు గా వని పూర్వ మైవశ్లోకమునఁ జెప్పబడిన
అర్థమందు "నైనం కృతాకృతే తపత ఇతి" యనెడి యాజ్ఞవల్క్యబ్రాహ్మణ
వాక్యము వర్తించుచున్నది. ఈయర్థ మెటుల ననఁగా, తాప మనునది
చిత్తవికారభేదము కనుక పుణ్యము చేయబడిన దగుచు సుఖలక్షణ
వికారమును గలిగించును. చేయబడనిదగుచు దుఃఖలక్షణవికార
మును గలిగించును. దీనికి విఠరీతముగా పాపము చేయబడని దగుచు
సుఖలక్షణవికారమును గలుగఁజేయును, చేయబడిన దగుచు దుఃఖ
లక్షణవికారమును గలిగించును. జ్ఞానికో, 'నేను అవిక్రియ బ్రహ్మ
రూపుఁడను' అనెడి తత్త్వజ్ఞాన ముండుటచేతఁ బూర్వోక్తద్వివిధ
వికార హేతువులును ఎప్పటికిని గలుగ వని తెలియవలెను.

అవ. ఈవైవాక్యములే కాక ఇంక నెన్నియో శ్రుతివచనములు బ్రహ్మజ్ఞానికి
శోకమోహములు లే వని యుద్ఘోషించుచున్నవి.

శ్లో. ఇత్యాదిశ్రుతయో బహ్వ్యః పురాణైః స్మృతిభిస్సహ,

బ్రహ్మజ్ఞానేనర్థహానిమానందం చాప్యఘోషయన్.

10

వ్యా. నన్వియంత్యేప వాక్యాని ప్రమాణాని? నేత్యాహ—ఇత్యాది శ్రుతయ
ఇతి. ఆదిశబ్దేన 'ఇహ చేదవేదీదథ సత్యమస్తి న చేదిహావేదీన్తహాతీ వినష్టిః.' 'య

ఏతద్విదురమృతాస్తే భవంత్యథేతరే దుఃఖమేవోపయంతి. తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత సపవ తదభవత్ నిచాయ్య తం మృత్యుముఖా త్వ్రీముచ్యత' ఇత్యా ద్యాశ్శ్చుతయో గృహ్యంతే. 'సర్వభూతస్థమాత్తానం సర్వభూతాని చాత్తని, సంపశ్య న్నాత్తనా జీవైస్వారాజ్యమధిగచ్ఛతి. క్షేత్రజ్ఞస్యాత్త విజ్ఞానాద్విశుద్ధిః పరమా మతే'త్యాది పురాణస్మృతివచనై స్సహ ప్రమాణానీత్యర్థః. ఉదాహృతానాం శ్రుతి స్మృతిపురాణ వాక్యానాం సర్వేషాం తాత్పర్యమాహ—బ్రహ్మజ్ఞానేతి.

టీ. బహ్వ్యః = అనేకములైన, ఇత్యాది శ్రుతయః = ఈమొదలగు శ్రుతులు, పురాణైః = పురాణములతోడను, స్మృతిభిః = స్మృతులతోడను, సహ = కూడి, బ్రహ్మజ్ఞానే = బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగఁగా, అనర్థహానిం = అనర్థపరిహారముచు, ఆనందం చాపి = ఆనందమును, అఘోషయన్ = ప్రకటించినవి.

తా. "ఇహచేదవేదీ.....ముఖాత్ప్రీముచ్యతే" ఇత్యాది శ్రుతులును, "సర్వభూతస్థమాత్తానం.....గచ్ఛతి" ఇత్యాది స్మృతు లును, "క్షేత్రజ్ఞస్యాత్త విజ్ఞానాద్విశుద్ధిః పరమా మతా" ఇత్యాది పురాణవాక్యములును, బ్రహ్మజ్ఞానము చేత దుఃఖనివృత్తి యగు ననియు, ఆనందము గలుగు ననియు ఘోషించుచున్నవి.

అవ. ఆనంద మెన్ని విధములొ చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆనందస్త్రివిధో బ్రహ్మనందో విద్యాసుఖం తథా,
విషయానంద ఇత్యాదౌ బ్రహ్మనందో వివిచ్యతే. 11

వ్యా. నను బ్రహ్మనంద ఇత్యానందపదస్య బ్రహ్మపదేన విశేషణాదానందాం తరమస్తీత్యవగమ్యతే. స కతివిధః? కీదృశశ్చానంద ఇత్యాకాంతాయాం తద్భేదదర్శన పూర్వకం బ్రహ్మనందవివేచనం ప్రతిజానీతే—ఆనంద ఇతి. బ్రహ్మనందో విద్యానందో విషయానంద ఇత్యనేన ప్రకారేణానందస్య త్రైవిధ్యమవగంతవ్యం, తత్రేతరయో రానందయోర్బ్రహ్మనందమూలకత్వాదాదావధ్యాయత్రయేణ బ్రహ్మనందో విభజ్య ప్రదర్శ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మనందః = బ్రహ్మనంద మనియు, తథా = ఆలాగుననే, విద్యాసుఖం = విద్యాసుఖ మనియు, విషయానందః=విషయానందమనియు, ఇతి=ఈలాగున, ఆనందః= ఆనందము, త్రివిధః = మూడు విధములుగ, వివిచ్యతే = విభజింపఁబడుచున్నది.

తా. బ్రహ్మనందము విద్యానందము విషయానందము నని ఆనందము త్రివిధము. అందు బ్రహ్మనందము నిరూపింపఁబడును.

ఆవ. బ్రహ్మ మానంద మనుటకు తెత్తిరీయ శ్రుతి ప్రమాణము:—

శ్లో. భృగుః పుత్రః పితుశ్శ్రుత్వా వరుణాద్బ్రహ్మలక్షణమ్,

అన్నప్రాణమనోబుద్ధీ స్త్యక్త్వానందం విజజ్ఞివాన్.

12

వ్యా. తత్రాదౌతావ తెత్తిరీయ శ్రుతిపర్యాలోచనాయామానందరూపం బ్రహ్మవ గమ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ భృగువల్ల్యా ఆర్థం సంక్షేపేణ దర్శయతి—భృగు నామకః పుత్రః పితుర్వరుణాఖ్యాద్బ్రహ్మలక్షణం 'యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని జీవంతి, యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతి, తస్మిజ్జ్ఞాసన్వ, తద్బ్రహ్మే'త్యేవం రూపం శ్రుత్వాన్నమయాదికోశేషు తల్లక్షణాసంభవేన తేషామ బ్రహ్మత్వం నిశ్చిన్త్యానందమయకోశే పంచమావయవత్వేన 'బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతి'ష్ఠేతి శ్రుతం బింబభూతమానందం బ్రహ్మలక్షణయోజనయా బ్రహ్మత్వేన జ్ఞాతవానిత్యర్థః.

టీ. భృగుః = భృగుమహర్షి, పితుః = తండ్రియైన, వరుణాత్ = వరుణునివలన, బ్రహ్మలక్షణం = పరబ్రహ్మలక్షణమును, శ్రుత్వా = విని, అన్నప్రాణమనోబుద్ధీః = అన్నప్రాణమనోబుద్ధులను, త్యక్త్వా = వదలిపెట్టి, ఆనందం = ఆనందస్వరూప మగు బ్రహ్మమును, విజజ్ఞివాన్ = తెలిసికొనెను.

తా. భృగుమహర్షి తండ్రియగు వరుణునివలన బ్రహ్మస్వరూప మును విని, అన్నమయాదికోశములయందు బ్రహ్మలక్షణములు సంభ వింపమిచే, ఆకోశములకు బ్రహ్మత్వము లే దని నిశ్చయించి, ఆనందమయ కోశమందు పంచమావయవత్వముచేత "బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా" అనెడి శ్రుతివలనఁ దెలియఁబడుచుండెడి బింబభూతమగు ఆనందమును బ్రహ్మ లక్షణయోజనతో బ్రహ్మత్వముచేఁ దెలిసికొనెను. అనఁగా ఆనందబింబ మునకు బ్రహ్మత్వమును నిశ్చయించె నని యభిప్రాయము.

ఆవ. ఆయోజనాప్రకారమును జూపెడి వాక్యార్థమును బఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆనందాదేవ భూతాని జాయంతే తేన జీవనమ్,

తేషాం లయశ్చ తత్రాతో బ్రహ్మనందో న సంశయః.

13

వ్యా. కథమానందే తల్లక్షణం యోజితవానిత్యాశంక్య తద్యోజనాప్రకారప్రద ర్శనపరం 'ఆనందాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయంతే, ఆనందేన జాతాని జీవంతి. ఆనందం ప్రయంత్యభిసంవిశం' తీతి వాక్యమర్థతః. పఠతి—ఆనందాదితి. గ్రామ్యస్థర్ నిమిత్తకానందాదేవ భూతాని ప్రాణినో జాయంతే ఉత్పద్వంతే. తేన విషయభోగాది నిమిత్తకేనానందేన జీవనం ప్రాప్నువంతి. తేషాం ప్రాణినాం లయశ్చ తత్ర తస్మిన్

సుషుప్తికాలినే స్వరూపభూతానంద ఏవ భవతి. సుషుప్తావానందాతిరేకేణ కస్యా వ్యనుభవాభావాదతః ఆనందో బ్రహ్మైవ సర్వానుభవసిద్ధత్వాన్నాత్మ సంశయః కర్తవ్య ఇతి భావః.

టీ. భూతాని = ప్రాణులు, ఆనందాదేవ = ఆనందమువలననే, జాయంతే = పుట్టుచున్నవి. తేన = ఆయానందముచేతనే, జీవనం = ఉండఁగలుగుటయు (స్థితియు), భవతి = కలుగుచున్నది. తేషాం = ఆభూతములయొక్క, లయః = అవసానంబును, తత్ర = ఆబ్రహ్మమునందు, భవతి = అగుచున్నది. అతః = ఈకారణముచే, బ్రహ్మ = బ్రహ్మము, ఆనందః = ఆనందస్వరూపమే, న సంశయః = సందేహము లేదు.

తా. “ఆనందాద్భ్యేవ ఖల్విమాని.....ప్రయంత్యభిసంసేశంతి” అనఁగా, ప్రాణులు గ్రామ్యధర్మ నిమిత్తకానందమువలననే పుట్టుచున్నవి. ఆప్రాణులు విషయభోగాదిక నిమిత్తకమగు ఆయానందముచేతనే జీవించుచున్నవి. మఱియు ఆప్రాణులయొక్క లయమును సుషుప్తిసంబంధ మగు స్వరూపభూతానంద మందె కలుగుచున్నది. అనెడి శ్రుతివాక్య ప్రకారము సుషుప్తియందు ఆనందానుభవముకంటె నితరానుభవ మెవని కని లేనికారణమున ఆనందము బ్రహ్మమే యగు ననియు, ఈ సౌషుప్తానందానుభవము సర్వానుభవసిద్ధ మగుటవలన నీయర్థమందు సంశయము లే దనియు అభిప్రాయము.

అవ. ఈపైనఁ జెప్పినట్లే సామవేద శ్రుతియుఁ జెప్పుచున్న దని నిరూపించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. భూతోత్పత్తేః పురా భూమా త్రిపుటీద్వైతవర్జనాత్,

జ్ఞాతృజ్ఞానజ్ఞేయరూపా త్రిపుటీ ప్రళయే హి నో.

14

వ్యా. ఏవం తె త్తిరీయ శ్రుతిపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణ ఆనందరూపతాం ప్రదర్శ్య ఛాందోగ్యశ్రుతిపర్యాలోచనయాపి తాం దిదర్శయిషుః సనత్కుమారనారద సంవాదరూపే సప్తమాధ్యాయే స్థితస్య భూమరూపబ్రహ్మప్రతిపాదకస్య ‘యత్ర నాన్య త్పశ్యతి నాన్యచ్ఛ్రణోతి నాన్యద్విజానాతీ స భూ’మేత్యాది వాక్యార్థం సంక్షేపేణాహ—భూతోత్పత్తేరితి. భూతాత్తాకాకాదీనాం తత్కార్యాణాం జరాయుజాండజా దీనాం చోత్పత్తేః పూర్వం త్రిపుటీద్వైతవర్జనాత్ త్రయాణాం జ్ఞాతృ జ్ఞానజ్ఞేయ రూపాణాం పుటానామకారాణాం సమాహారస్త్రిపుటీ నైవ ద్వైతం తస్య వజ్జనమభావ స్తస్మాద్భూమా దేశతః కాలతో వస్తుతో వా పరిచ్ఛేదశూన్యః పరమాత్మా ‘భావా నయ నేద్రవ్యానయన’ మితి న్యాయాద్భూమైవాసీదిత్యధ్యాహారః. తదేవ ద్వైతవర్జనముప

పాదయతి—జాతృజ్ఞానేతి వక్ష్యమాణజాత్రాదిరూపా త్రిపుటీ ప్రళయకాలే నాస్తీ త్యేతత్సర్వవేదాంతసంమతమితి హిశబ్దం ప్రయుంజానస్యాయమభిప్రాయః.

టీ. భూతోత్పత్తేః పురా = భూతములు పుట్టుటకు పూర్వము, త్రిపుటీన్వైత వర్ణనాత్ = త్రిపుటీరూప మగు నైవైతము లేకపోవుటవలన, భూమా = దేశకాలవస్తువుల వలన పరిచ్ఛేదములేని పరబ్రహ్మము, అస్తి = కలదు, జాతృజ్ఞానజ్ఞేయరూపా = జాతృ జ్ఞాన జ్ఞేయరూపమగు, త్రిపుటీ = త్రిపుటి, ప్రళయే = ప్రళయకాలమప్పుడు, నో = లేదు, హి = ఇది నిశ్చయము.

తా. “యత్ర నాన్యత్పశ్యతి.....స భూమా” యనెడి శ్రుతి ఏపరమాత్మయందు అన్య మెద్దియుఁ జూడఁబడదో, అన్య మెద్దియు వినఁ బడదో, అన్య మెద్దియు నెఱుఁగఁబడదో ఆపరమాత్మ ‘భూమ’ శబ్ద ముచేఁ జెప్పఁదగిన దని చెప్పుచున్నది. ఆకాశాది పంచభూతములును తద్భూతకార్యము లగు జరాయుజాండజాది నానావిధభూతములును బుట్టుటకంటె (సృష్టికంటె) బూర్వము జాతృజ్ఞానజ్ఞేయము లనెడి త్రిపు టియు లేమిచే, దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదములేని భూమశబ్దముచేఁ జెప్పఁ దగిన పరమాత్మ మాత్ర మే యుండెను. ప్రళయకాలమందును బ్రహ్మైతర మెద్దియును లేదు. (ఇట్లు ఛాందోగ్యశ్రుతి.)

అవ. జాతృజ్ఞానజ్ఞేయములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విజ్ఞానమయ ఉత్పన్నో జ్ఞాతా జ్ఞానం మనోమయః,
జ్ఞేయాశ్శబ్దాయో నై తత్ర యముత్పత్తితః పురా. 15

వ్యా. ఇదానీం జ్ఞాత్రాదిస్వరూపం దర్శయతి—విజ్ఞానమయ ఇతి. పరమాత్మన ఉత్పన్నో బుద్ధ్యపాధికో జీవో విజ్ఞానమయో జ్ఞాతా; మనోమయః మనసి ప్రతిబింబితం మనోమయశబ్దనాచ్యం చై తన్యం జ్ఞానం; శబ్దస్వరూపాయో జ్ఞేయాః ప్రసిద్ధాః. ఇదం త్రయం కార్యత్వాదుత్పత్తేః పురా కారణవ్యతిరేకేణ నాస్తీత్యర్థః.

టీ. ఉత్పన్నః = పరమాత్మ వలనఁ బుట్టిన, విజ్ఞానమయః = విజ్ఞానమయుఁడు, జ్ఞాతా = జ్ఞాత యనఁబడును. మనోమయః = మనోహయకోశము, జ్ఞానం = జ్ఞాన మని చెప్పబడును. శబ్దాయః = శబ్దాదివిషయములు, జ్ఞేయాః = జ్ఞేయము లని చెప్పఁ బడును. ఏతత్త్రయం = ఈ త్రిపుటి (మూఁడును)యు, ఉత్పత్తితః పురా = జగదుత్పత్తికి పూర్వము, న = లేదు.

తా. పరమాత్మ వలనఁ బుట్టిన బుద్ధ్యపాధిక జీవుఁడు (విజ్ఞానమయ కోశము) జ్ఞాత యగును. మనస్సునందుఁ బ్రతిబింబరూపమును బొంది

నోమయకోశ శబ్దముచే జెప్పఁదగిన చైతన్యము జ్ఞానమగును. శబ్దాది సయము లెదును జ్ఞేయము లగును. ఇవి మూఁడును జగత్తుతోపాటు ట్టినవిగాని తత్పూర్వము లేవు.

అవ. ఫలితముఁ జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్రీ. త్రయాభావే తు నిర్ద్వైతః పూర్ణ ఏవానుభూయతే,

సమాధిసుప్తిమూర్ఛాసు పూర్ణస్సృష్టేః పురా తథా. 16

వ్యా. ఫలితమాహ—త్రయేతి. జ్ఞాత్రాదిత్రయాభావే నిర్ద్వైతః ద్వైతరహితః పూర్ణ ఏవాత్మానుభూయతే. కుత్రానుభూయత ఇత్యత ఆహ—సమాధీతి. విద్వదనుభవ ప్రదర్శనాయ సమాధిగ్రహణం సర్వానుభవద్యోతనాయ సుషుప్తిమూర్ఛయో రుదారణం. సుషుప్త్యాదుత్థితస్య ద్వైతాదర్శనస్త రణాన్యధానుపపత్త్యా నిర్ద్వైతస్య తదను వితుస్సిద్ధిరితి భావః. భవతు సుషుప్త్యాదావద్వైతసిద్ధిః. ప్రకృతే కిమాయాత మిత్యత మా—పూర్ణ ఇతి. తథా సుషుప్త్యాదౌ పరిచ్ఛేదకాభావాత్పూర్ణస్తథా. సృష్టేః పురాపి తదభావాత్పూర్ణ ఇత్యర్థః.

టీ. త్రయాభావే తు = ఈమూఁడును లేనప్పుడు, సమాధిసుప్తిమూర్ఛాసు = సమాధిదశయందును, గాఢనిద్రయందును, మూర్ఛాసమయమునను, నిర్ద్వైతః=ద్వైతము లేని, పూర్ణ ఏవ=పరిపూర్ణాత్తయే, అనుభూయతే = అనుభవింపఁబడుచున్నది. తథా = అట్లులే, సృష్టేః పురా = సృష్టికి పూర్వమును, అనుభూయతే = అనుభవింపఁబడును.

తా. సమాధిసుప్తి మూర్ఛాసమయములందు జ్ఞాతృజ్ఞానజ్ఞేయ రూపమగు ద్వైతము లేదు. కనుక నీయవస్థలయం దన్నిటిలోను పరి పూర్ణమగు బ్రహ్మమే ప్రకాశించుచున్నది. ఇచట విద్వదనుభవము కొఱకు సమాధియు, సర్వజనానుభవము కొఱకు సుషుప్తిమూర్ఛ లును గ్రహింపఁబడిన వని తెలియవలెను.

అవ. బ్రహ్మము ప్రళయకాలము దుండిన నుండుఁగాక. అది యానందస్వరూప ముటకు ప్రమాణ మే మని శంకించి చెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. యో భూమా స సుఖం నాల్పే సుఖం త్రే ధా విభేదిని,

సనత్కుమారః ప్రాహైవం నారదాయాతిశోకినే. 17

వ్యా. అస్తు బ్రహ్మణః పూర్ణత్వం. ఆనందరూపత్వే కిమాయాతమిత్యాశంక్యా స్వయవ్యతిరేకాభ్యాం భూమ్నస్సుఖరూపత్వప్రదర్శనపరం. 'యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమ' స్తీతి వాక్యమర్థతోఽనుక్రమతి—యో భూమేతి. యః

పూర్వోక్తా భూమా న సుఖరూప ఏవ. అద్వితీయే దుఃఖ హేతోరభావాత్ ఆల్పే పరి
చ్ఛిన్నే. తస్యైవ వివరణం త్రేధా విభేదినీతి హేతుగర్భం విశేషణం. సుఖం తత్ర న
విద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం కన్తే కేనాభిహితమిత్యత ఆహ—సనత్కుమార ఇతి. నారదస్య
శిష్యత్వే కారణమాహ—అతిశోకిన ఇతి. అతిశయితః అధికః శోకో ఽస్యాస్తీత్యతి
శోకో తస్య.

టీ. యో భూమా = ఏది వ్యాపకమగుబ్రహ్మమో, సః = అది, సుఖం =
సుఖస్వరూపము. త్రేధా = మూడు విధములుగా, విభేదినీ=భేదించినటువంటి, ఆల్పే=
పరిచ్ఛిన్నమగు ద్వైతమందు, సుఖం = సుఖము, న = లేదు. ఏవం = ఈలాగున, అతి
శోకినే = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న, నారదాయ=నారదునికొఱకు, సనత్కుమారః =
సనత్కుమారుడు, ప్రాహ = చెప్పెను.

తా. పూర్వోక్త భూమశబ్దవాచ్యుఁ డగు పరమాత్మయందు
దుఃఖహేతువు లేనందున, ఆయఖండపరమాత్మ సుఖరూపుఁడే యగు
ననియు, త్రిపుటీభేదముగల, పరిచ్ఛేదవస్తువునందు (ద్వైతమందు)
సుఖము లేదు గనుక దుఃఖతుఁ డగు నారదునికొఱకు సనత్కుమారుఁడు
చెప్పినట్లు “యోవై భూమా తత్సుఖం, నాల్పే సుఖమస్తి” అనెడి
ఛాందోగ్యశ్రుతియందుఁ జెప్పబడినది.

అవ. నారదునకు శోకకారణమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సపురాణాన్పంచ వేదాన్ శాస్త్రాణి వివిధాని చ,
జ్ఞాత్వాఽప్యనాత్త విత్త్వేన నారదోఽతిశుశో చ హ. 18

వ్యా. తస్యాతిశోకిత్వే కారణమాహ—సపురాణానితి. నారదః పురాణైస్సహ
వర్తంత ఇతి సపురాణాః పంచవేదాస్తాన్వివిధాని చ శాస్త్రాణి విదిత్వాప్యాత్తజ్ఞాన
రహితత్వేనాతిశయేన శోకం ప్రాప్తః.

టీ. నారదః = నారదుఁడు, సపురాణాన్ = పురాణములతోఁగూడిన, పంచ
వేదాన్ = అయిదువేదములను, వివిధాని = అనేకములయిన, శాస్త్రాణి చ=శాస్త్రములను,
జ్ఞాత్వాఽపి = తెలిసికొనియు, అనాత్త విత్త్వేన = ఆత్మజ్ఞానములేక పోవుటవలన, అతి
శుశోచ హ = మిక్కిలి దుఃఖించెను.

తా. సర్వవేదశాస్త్రపురాణేతిహాసనిదఁ డయ్యు ఆత్మస్వరూప
సాక్షాత్కారము గలుగకపోవుటచే మిక్కిలి శోకము గలిగిన నార
దుఁడు సనత్కుమారులకడకు చనె నని పూర్వశ్లోకముతో నన్వయము.

దీనిం జేసి సద్గురుకటాక్షము దక్క శాస్త్రపరిచయమాత్రముననే బ్రహ్మ స్వరూపసాక్షాత్కారము లభింప దని ఎఱుంగునది.

అవ. వేదశాస్త్రపఠనముచే శోక మధిక మయ్యె నని చెప్పుచున్నాఁడు:—
శ్లో. వేదాభ్యాసా త్పురా తాపత్రయమాత్రేణ శోకితా,

పశ్చాత్త్వభ్యాసవిస్తారభంగ గర్వైశ్చ శోకితా.

19

వ్యా. నను వేదశాస్త్రవిషయకజ్ఞానస్య శోకనివర్తకత్వేన ప్రసిద్ధస్య కథమతి శోకహేతుత్వమిత్యత ఆహ—వేదాభ్యాసాదితి. తాపత్రయేణాధ్యాత్మికాదిలక్షణే సైవ శోకితా శోకోఽస్యాస్తీతి శోకి తస్య భావస్తత్తా ఆనీదిత్యధ్యాహారః. పశ్చాత్త్వీతి. తు శబ్దో విశేషద్యోతనార్థః. అభ్యాసః. పారాద్యావర్తనం విస్తారః పఠితస్య విస్తరణం భంగః స్వతోఽధికేన తిరస్కారః గర్వో న్యూనదర్శనేన స్వాధిక్యబుద్ధిః ఏతైః కారణై శ్శోకిత్వం.

టీ. వేదాభ్యాసాత్పురా=వేదాభ్యాసము చేయకముందు, తాపత్రయమాత్రేణ= తాపత్రయములచేత మాత్రమే, శోకితా = దుఃఖము, (భవతి = కలుగుచున్నది). పశ్చాత్ = వేదాభ్యాసానంతరము, అభ్యాస విస్తార భంగ గర్వైశ్చ = అభ్యాసముచేతను, అభ్యసించినది మఱిచిపోవుటచేతను, దానివలన వచ్చెడి పరాభవముచేతను, తక్కువ వారిం జూచునప్పటి గర్వముచేతను కూడ, శోకితా = దుఃఖము (భవతి = కలుగుచున్నది.)

తా. వేదాభ్యాసమునకు పూర్వము తాపత్రయజనితదుఃఖ మొక్కటియే యుండెను. వేదాభ్యాసముచే, అనఁగా దానిని నిత్యము పఠించుటచేతను, పఠించినదానిని మఱిచుటచేతను, అట్టి మఱిపుచ్చే గలిగిన పరాభవమువలనను, నాయంత చక్కగా వేదము తెలిసినవాఁడు లేఁడనెడి గర్వముచేతను, బ్రహ్మజ్ఞానరహితుఁడగువానికి, శోక కారణ ములు ఎక్కువై, దుఃఖమును హెచ్చుగఁ గలిగించును. దీనినిబట్టి బ్రహ్మజ్ఞానరహిత వేదశాస్త్రపఠనము మోక్షసాధనము కా దని తెలియఁ దగును.

అవ. నారదునకు దుఃఖము కలుగుటకు కారణమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సోఽహం విద్వన్ప్రశోచామి శోక సారం నయాత్ర మామ్,

ఇత్యుక్త స్సుఖమేవాస్య పార మితభ్యధాదృషిః.

20

వ్యా. నన్వేపం సర్వజ్ఞస్యాపి నారదస్యాతిశోకిత్వం జాతమితి కుతోఽవగమ్యత ఇత్యాశంక్య, 'సోఽహం భగవశ్శోచా' మితి తదీయాదేవ వాక్యాదవగతమిత్యభి

ప్రేత్య 'తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయ'త్వితీ తన్నివృత్త్యుపాయే తేన పృష్టే సతి సనత్కుమారో భూమశబ్దవాచ్యం సుఖరూపం బ్రహ్మైవ జ్ఞాయమానం శోక నివృత్త్యుపాయ ఇతి సుఖం త్వేవ జిజ్ఞాసితవ్యమిత్యారభ్యో త్తరగ్రంథసందర్భే ణోక్తవానిత్యాహ—సోఽహమితి.

టీ. హే విద్వం = ఓ బ్రహ్మవిదుఁడ వగు సనత్కుమారుఁడా, సోఽహం = అట్టి నేను, ప్రశోచామి=మిక్కిలి దుఃఖించుచున్నాను. అత్ర=ఇక్కడ, మాం=నన్ను, శోకపారం=దుఃఖముయొక్క అంతమును, నయ = పొందింపుము. ఇతి=ఇట్లు, ఉక్తిః = చెప్పబడినవాఁడై, సుఖమేవ = సుఖమే, ఆస్య = ఈసంసారమునకు, పారం = అపధి, ఇతి=అని, ఋషిః=మహర్షి యగు సనత్కుమారుఁడు అభ్యధాత్ = పలికెను.

తా. "నేను మిక్కిలి సంసారదుఃఖముచే శోకించుచున్నాను. ఈ దుఃఖమునుండి నన్ను రక్షింపు" మని నారదుఁడు ప్రార్థింపఁగా, బ్రహ్మవిదుఁ డగు సనత్కుమారఃపహర్షి భూమశబ్దముచే జెప్పఁదగిన సుఖరూప మగు బ్రహ్మమే దుఃఖాంత మని బోధించెను. అనఁగా జరణ మరణ మనెడి ఈసంసారమువలనఁ గలిగెడి శోకము నివర్తింపఁ జేసికొనుట కును, సంతతసుఖప్రాప్తికిని బ్రహ్మజ్ఞానము దప్ప వేఱుమార్గము లే దని తెలియవలెను.

అవ. విషయసుఖ మేల మంచిది కా దనిన చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సుఖం వైషయికం శోకసహస్రేణావృతత్వతః,
దుఃఖమేవేతి మత్వాహ నాల్పే-స్తి సుఖమిత్యసౌ. 21

వ్యా. నను స్రగాదిజన్యేషు సుఖేషు బహుషు సత్సు నాల్పే సుఖమస్తీత్యుక్తి రనుపపన్నేతి చేన్న. తేషాం స్రగాదీనాం దుఃఖానుషంగేణ విషసంపృక్తాన్నవద్బహు దుఃఖరూపత్వస్య మునినాభి ప్రేతత్వాదిత్యాహ—సుఖమితి.

టీ. వైషయికం = విషయజన్యమైన, సుఖం = సుఖము, శోకసహస్రేణ = బహుశోకములచేత, అవృతత్వతః = ఆవరింపబడుటవలన, దుఃఖమేవేతి = దుఃఖమే యని. మత్వా = తలఁచి, అల్పే = పరిచ్ఛిన్నమందు, సుఖం = సుఖము, నాస్తీతి = లే దని, ఆసౌ = ఈసనత్కుమారుఁడు, ఆహ = చెప్పెను.

తా. విషయసుఖము నశించెడిది గావున, బహుశోకములతోఁ గూడి యుండును. విషముతోఁ గూడిన యన్నము వలె విషయానం దము వలనిసుఖము దుఃఖావహమే యని సనత్కుమారుఁడు చెప్పెను.

అవ. ద్వైతమందు సుఖము లే దనుమాట నంగీకరించి, అద్వైతమందుఁ గూడ సుఖము లే దని పూర్వవాది శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నను ద్వైతే సుఖం మాభూదద్వైతేఽప్యస్తి నో సుఖం,

అస్తి చేదుపలభ్యేత తథా చ త్రిపుటీ భవేత్.

22

వ్యా. ద్వైతే సుఖాభావమంగీకృత్యాద్వైతేఽపి తమాశంకతే—నన్వీతి. తత్రానుపలభిం ప్రమాణయతి—అస్తి చేసితి. అద్వైతే యది సుఖం విద్యతే, తర్హి విషయసుఖాదిపదుపలభ్యేత. యతో నోపలభ్యతేఽతో నాస్తీత్యర్థః. ననూపలభ్యత ఇత్యాశంకమానం ప్రత్యాహ—తథేతి. అనుభవస్య అనుభవిత్రనుభావ్యసాపేక్షత్వా దద్వైతహానిరితి భావః.

టీ. నను = ఓయీ, ద్వైతే = ద్వైతమునందు, సుఖం = సుఖము, మాభూత్ = లేకపోనీ, అద్వైతేఽపి = అద్వైతమునందును, సుఖం = సుఖము, నాస్తి=లేదు. అస్తి చేత్ = ఉన్నయెడల, ఉపలభ్యేత = ప్రత్యక్షముగా పొందబడవలెను. తథాచ = అట్లగుచుండఁగా, త్రిపుటీ = త్రిపుటి, భవేత్ = ఆగును

తా. ఓసిద్ధాంతీ! ద్వైతమందు సుఖము లేకపోవుఁగాక. అద్వైత మందును సుఖము లేదు. అట్లద్వైతమందు సుఖము లే దని చెప్పుటకు అనుభవము లేకపోవుటయే ప్రమాణము. అద్వైతమందు సుఖ మనుభ వింపఁబడుచున్నది యంటివేని, అట్లనుభవింపఁబడుచుండఁగా జ్ఞాతృ జ్ఞానజ్ఞేయరూప మగు త్రిపుటి (ద్వైతము) ఉండుటచేత అద్వైతహాని యగును. అని పూర్వపక్షి యాక్షేపము.

అవ. ఇందుకు సిద్ధాంతి సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాస్తద్వైతే సుఖం కింతు సుఖమద్వైతమేవ హి,

కిం మానమితి చేన్నాస్తి మానాకాంతౌ స్వయంప్రభే.

23

వ్యా. అద్వైతస్య సుఖాధికరణత్వనిషేధమంగీకరోతి—సిద్ధాంతీ మాస్త్వీతి తత్ర హేతుమాహ—కింత్వీతి. హి యస్తాత్కారణాదద్వైతమేవ సుఖం. అత స్సుఖా ధికరణం న భవతీత్యర్థః. అద్వైతం సుఖమిత్యత్ర కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్యానువాద పూర్వకం తస్య స్వప్రకాశత్వాత్ప్రమాణప్రశ్న ఏవానుపపన్న ఇత్యాహ—కిం మానమితి.

టీ. అద్వైతే = అద్వైతమునందు, సుఖం = సుఖము, మాస్తు = లేకపోనిమ్ము. కింతు = మఱి యేమనఁగా, అద్వైతమేవ హి = అద్వైతమే, సుఖం = సుఖము. కిం =

వీది, మానమితి చేత్ = ప్రమాణ మంటివేసి, స్వయంప్రభే = స్వప్రకాశమునందు, మానాపేక్షా = ప్రమాణముతో ఆవసరము, నాస్తి = లేదు.

తా. ఓపూర్వవాదీ! నీవు చెప్పినయట్లు అద్వైతము సుఖమున కారణమైనది కాకబోవుఁగాక. ఏకారణముచేత అద్వైతమే సుఖమగునో ఆకారణముచేత అద్వైతము సుఖాధికరణము (సుఖమున కారణము) కాదని తెలియవలెను. దీనికి ప్రమాణ మేమి యనెదవేని, స్వయముగాఁ బ్రకాశించుచుండెడి వస్తువునందు ప్రమాణాపేక్ష లేదు. అనఁగా అనువాదపూర్వకముగ నా అద్వైతమునకు స్వప్రకాశత్వము కలిగియుండుటవలన ప్రమాణప్రశ్నయే యుక్తము కాదు.

అవ. స్వప్రకాశ మనుటకు ప్రమాణ మే మనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వప్రభత్వే భవద్వాక్యం మానం యస్తాద్భనానినం,

అద్వైతమభ్యుపేత్యాస్తిస్సుఖం నాస్తితి భాషసే.

24

వ్యా. నను స్వప్రకాశకత్వేఽపి కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్య త్వదీయమేవ వచనం ప్రమాణమిత్యాహ—స్వప్రభత్వఇతి. తదుపపాదయతి—యస్తాదితి. యతః కారణాద్భవతా ప్రమాణనైరపేక్ష్యాణాద్వైతమభ్యుపేత్య సుఖమేవాక్షిప్యతేఽతః స్వప్రభత్వ మిత్యర్థః.

టీ. యస్తాత్ = ఏకారణమువలన, భవాన్ = నీవు, ఇదం = ఈ, అద్వైతం = అద్వైతమును, అభ్యుపేత్య = అంగీకరించి, అస్తిన్ = ఈ అద్వైతమందు, సుఖం = సుఖము, నాస్తితి = లేదని; భాషసే = పలుకుచున్నావో, (తస్తాత్ = ఆకారణము వలన), స్వప్రభత్వే = స్వప్రకాశత్వమందు, భవద్వాక్యం = నీవాక్యము, మానం = ప్రమాణమగును.

తా. అద్వైతము స్వప్రకాశ మనుటకు నీవాక్యమే మాకు ప్రమాణము. నీవు “అద్వైతమందు సుఖము లేదు” అనుటవలన అద్వైతము నంగీకరించి కదా మాటలాడుచున్నావు?

అవ. అద్వైతమును నే నొప్పుకొన ననెడి పూర్వవాదిమాటకు సమాధానము:—

శ్లో. నాభ్యుపైమ్యహమద్వైతం త్వన్నచోఽనూద్య దూషణమ్,

వచ్చీతి చేత్తదా బ్రూహి కిమాసీద్ద్వైతతః పురా.

25

వ్యా. న మయాఽద్వైతమభ్యుపగమ్యతే. కింతు త్వదుక్తమద్వైతమనూద్య దూష్యతేఽతో నోక్తసిద్ధిరితి శంకతే—నాభ్యుపైమితి. వికల్పసహత్వాద్ద్వైతానభ్యుపగమోఽనుపపన్న ఇతి మన్వానం పృచ్ఛతి—తదేతి.

టీ. అహం = నేను, అద్వైతం = అద్వైతమును, నాభ్యుపైమి = ఆంగీకరింపను, త్వద్వచః = నీవాక్యమును, అనూద్య = అనువదించి, దూషణం = దోషమును, వచ్చీతి చేత్ = చెప్పుచున్నానంటివేని, తదా = అప్పుడు, ద్వైతతః = ద్వైతముకంటె, పురా = లోగడ, కిమాసీత్ = ఏమి యుండెనో, బ్రూహి = చెప్పుము.

తా. నే నద్వైతము నంగీకరింపను. కాని మీ రద్వైత మని యంటిరి గాన ఆమాట ననువదించి ఖండించెద నని పూర్వపక్ష యనఁగా, సిద్ధాంతి ద్వైతోపపత్తికి పూర్వ మేది యుండెనో చెప్పు మని పూర్వ పక్షనే ప్రశ్నించుచున్నాఁడు.

అవ. వికల్పమును జూపి ఖండించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కిమద్వైత ముత ద్వైతమన్యో వా కోటిరంతిమః,

అప్రసిద్ధో న ద్వితీయోఽనుత్పత్తే శ్శిష్యతేఽగ్రిమః.

26

వ్యా. కింశబ్దసూచితం వికల్పం దర్శయతి—కిమద్వైతమితి. తృతీయం పక్షం నిరాకరోతి—అంతిమ ఇతి. అంతిమః అప్రసిద్ధః. ద్వైతాద్వైతవిలక్షణస్య రూపస్య లోకే అదర్శనాదితి భావః. ద్వితీయం పక్షం నిరాకరోతి—న ద్వితీయ ఇతి. తత్ర హేతుమాహ—అనుత్పత్తేరితి. ద్వైతస్య తదాసీమచుత్పన్నత్వాదితి భావః. అతః ప్రథమః పక్షః పరిశిష్యత ఇత్యాహ—శిష్యత ఇతి.

టీ. అద్వైతం కిం = అద్వైతమా, ఉత = లేక, ద్వైతం = ద్వైతమా, అన్యః కోటిర్వా = వేటొక పక్షమా? అని వికల్పించి సిద్ధాంతి చెప్పుచున్నాఁడు. అంతిమః = కడవటిపక్షము; (వేటొక పక్షము), అప్రసిద్ధః = ప్రసిద్ధమైనది గాదు. అనుత్పత్తేః = అప్పుడు పుట్టనందున, ద్వితీయః = రెండవపక్షము (ద్వైతము), న=కాదు. (అతః = కనుక) అగ్రిమః = మొదటిపక్షము (అద్వైతము), శిష్యతే = మిగిలియున్నది. (అదియే ముఖ్యపక్షము.)

తా. ద్వైతము పుట్టుటకు లోగడ, ద్వైతాద్వైతములకంటె వేటగుపదార్థము గల దనుటకు వీలుపడదు. అట్టి దప్రసిద్ధము. ద్వైతము పుట్టుటకు పూర్వము ద్వైత ముండుట యసంభవము. ఈన యుత్పత్తికి పూర్వము తానే యుండు శుట్లు? ఈ రెండు వికల్పములును ఖండి తములైనందున, ద్వైతోత్పత్తికి పూర్వ మద్వైతమే యున్న దని తేలు చున్నది.

అవ అద్వైత మనుభవసిద్ధము గాదు. యుక్తిమాత్రముచేతనే సిద్ధించు నని యూక్షింపఁగా, సిద్ధాంతి యుక్తిసిద్ధ మనుటయు ఘటింప దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అద్వైతసిద్ధిర్యుక్త్యైవ నానుభూత్యేతి చేద్వద,
నిర్దృష్టాంతా సదృష్టాంతా వా కోట్యంతరమత్ర నో. 27

వ్యా. ననూక్తేన ప్రకారేణాద్వైతం యుక్త్యైవ సిద్ధ్యతి నానుభవేనేతి చోదయతి—అద్వైతేతి. అద్వైతసిద్ధిర్యుక్త్యైవేత్యుక్తం వికల్పాసహత్వాదనుపపన్నమితి మన్వానో యుక్తిం వికల్పయతి సిద్ధాంతీ వదేతి. వికల్పస్య న్యూనతాం నిరాకరోతి—కోట్యంతరమితి.

టీ. అద్వైతసిద్ధిః = అద్వైతసిద్ధి, యుక్త్యైవ = యుక్తిచేతనే కలిగెను, అనుభూత్యా = అనుభవముచేత, నేతి చేత్ = కాదంటివేని, యుక్తిః = యుక్తి, నిర్దృష్టాంతా = దృష్టాంతరహితమా, సదృష్టాంతావా = దృష్టాంతసహితమా, వద = చెప్పుము. అత్ర = ఈ అద్వైతవిషయమై, కోట్యంతరం = మఱియొక కోటి, నో = లేదు.

తా. అద్వైతము కేవల యుక్తిసిద్ధమే, అనుభవసిద్ధము కాదు అనుటకు వీలులేదు. యుక్తి రెండువిధములు. దృష్టాంతరహితము, దృష్టాంతసహితము. మూడవవిధ మగు యుక్తి లేదు. ఇక్కడ యుక్తి ఈ రెండువిధములలో నెట్టిదో చెప్పు మని సిద్ధాంతి పూర్వపక్షిని నడుగుచున్నాడు.

శ్లో. నానుభూతిర్న దృష్టాంత ఇతి యుక్తిస్తు శోభతే,
సదృష్టాంతత్వపక్షే తు దృష్టాంతం వన మే మతమ్. 28

వ్యా. ప్రశమం పక్షం సోపహాసం నిరాకరోతి—నానుభూతిరితి. అద్వైతసిద్ధిర్యుక్త్యైవేతి వదతా అనుభూతిస్తావన్నాభ్యుపేయతే. యుక్తిస్తు దృష్టాంతప్రదర్శనమంతరేణ న కించిత్సాధయతి. అతో న దృష్టాంత ఇత్యుక్తిరయుక్తేతి భావః. ద్వితీయే వికల్పే ఉభయవాదిసంప్రతిపన్నో దృష్టాంతో వక్తవ్య ఇత్యాహ—సదృష్టాంతేతి.

టీ. అనుభూతిః = అనుభవము, న=లేదు, దృష్టాంతః = దృష్టాంతమును, నేతి = లేదనెడి, యుక్తిస్తు = యుక్తి, శోభతే=ప్రకాశించుచున్నది. సదృష్టాంతత్వపక్షేతు= దృష్టాంత మున్న దంటివేని, మే (చ) మతం = నాను సమ్మతమగు, దృష్టాంతం = దృష్టాంతమును, వద = చెప్పుము.

తా. దృష్టాంతము లేదు. అనుభవము లేదు. యుక్తిమాత్రము కల దని చెప్పుట యసంగతము. ఏల యన ప్రపంచములో దృష్టాంతము లేని యుక్తియే లేదు. (యుక్తి యనఁగా నొక దృష్టాంతమును

బట్టి మఱియొకదానిని సాధించుటయే కదా.) దృష్టాంతము కల దంటివేని, మన యుభయులకు సమతమగు దృష్టాంతమును జెప్పుము.

అవ. పూర్వపక్షి దృష్టాంతముచేతనే యద్వైతమును సాధింపఁ బ్రయత్నింపఁగా దానిని ఖండించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అద్వైతః ప్రళయో ద్వైతానుపలంభేన సుప్తివత్,
ఇతి చేత్సుప్తిరద్వైతే తత్ర దృష్టాంతమీరయ.

29

వ్యా. తస్మాద్ దృష్టాంతేనైవాద్వైతం సాధయామితి శంకతే పూర్వవాదీ—అ ద్వైత ఇతి. ప్రళయోద్వైత రహితో భవతుమర్హతి ద్వైతానుపలభిమత్వాత్ యో యోద్వైతానుపలభిమాన్ స స ద్వైతరహితః యథాస్వాప ఇతి నన్వేపం సాధ యతస్తవ స్వసుషుప్తిర్దృష్టాంతః? పరసుషుప్తిర్వా? ఆద్యే తస్యాః పరం ప్రత్యసిద్ధత్వే న తత్సిద్ధయే దృష్టాంతాంతరం వక్తవ్యమిత్యాహ—సుప్తిరితి.

టీ. ద్వైతానుపలంభేన=ద్వైతము కనఁబడకుండుటచే, సుప్తివత్ = సుప్తివలె ప్రళయః = ప్రళయము, అద్వైత ఇతిచేత్ = అద్వైతమగు నని యంటివేని, సుప్తిః = సుషుప్తి, అద్వైతేతి = అద్వైతమగు ననెడి, తత్ర = ఈయంశమందు, దృష్టాంతం= దృష్టాంతమును, ఈరయః = చెప్పుము.

తా. ఓసిద్ధాంతీ! ప్రళయము ద్వైతస్మృతి హేతుకజ్ఞానవం తము గామిచే ద్వైతము లేనిది యనఁదగును. ఏదేది స్మృతిహేతుక జ్ఞానవంతముకాదో అద్దియద్ది సుషుప్తివలె ద్వైతము లేనిది యగును. ఇట్లు అనుమానప్రమాణపూర్వక దృష్టాంతముచేత అద్వైతమును సాధింపరాదా యేమి? అయితే, సుషుప్తి అద్వైత మగు ననెడి విషయ మందు దృష్టాంత మేమి? తన సుషుప్తి దృష్టాంత మగునా? పరసుషుప్తి దృష్టాంత మగునా? తన సుషుప్తియే దృష్టాంత మయ్యెడి పక్షమున, తన సుషుప్తికి పరసుషుప్తి ప్రత్యక్షసిద్ధ! మగుటచేత ఆపరసుషుప్తి సిద్ధించెడి కొఱకు సుషుప్తి అద్వైత మగుననెడి విషయమందు మఱియొక దృష్టాం తమును జెప్పుము. అని సిద్ధాంతి యడిగెను.

అవ. పరుని సుషుప్తిని దృష్టాంతముఁ జేసి నాసుషుప్తియం దద్వైతము కల దని సాధించెద నని పూర్వపక్షి యనఁగా, అట్లు సంభవింప దని సిద్ధాంతి ఖండించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. దృష్టాంతః పరసుప్తిశ్చేదహా తే కాశలం మహాత్,
యః స్వసుప్తిం న వేత్త్యస్య పరసుప్తా తు కా కథా.

30

వ్యా. నను తస్యాః పరసుషు ప్తిరేవ దృష్టాంత ఇతి ద్వితీయం వికల్పమాశంకతే—
 దృష్టాంత ఇతి. పరసుష్టేస్తవాప్రసిద్ధత్వేన త్వయా దృష్టాంతీకరణమచపన్నమితి సోప
 హాసమాహ సిద్ధాంతీ—అహో ఇతి. యో భవాన్ సుష్టేరనుభవగమ్యత్వానంగీకారేణ
 స్వసుష్టిమపి న వేత్తి. ఆస్య తవ పరసుష్టా కా కథా? పరసుష్టిజ్ఞానం న భవతీతి కిము
 వక్తవ్యమితి భావః.

టీ. పరసుష్టిః=అన్యని సుషుష్టి, దృష్టాంతశ్చేత్=దృష్టాంతమంటివా, తే = నీ
 యొక్క, మహాత్=గొప్పదైన, కౌశలం = కుశలతనుగూర్చి, అహో = ఏమన నగును.
 యః=ఎవఁడు, స్వసుష్టి = తన సుషుష్టిని, న వేత్తి=ఎఱుంగఁడో, ఆస్య = ఆతనికి, పర
 సుష్టా=ఇతరుని సుష్టియందు, కా కథా = ఎక్కడి వార్త!

తా. అద్వైతమును సాధించెడికొఱకు దృష్టాంతముగాఁ జెప్పఁ
 బడిన నాసుషుష్టికి పరసుషుష్టియే దృష్టాంతమగునుగదా. ఓశూర్వ
 వాచీ! నీ నేర్పరితనము మిక్కిలి కొనియాడఁచినదే. నీసుషుష్టియొక్క
 యనుభవము నంగీకరింపమిచే నీసుషుష్టినే నీ వెఱుంగనియపుడు,
 నీకు నా పరసుషుష్టిజ్ఞానము గలుగుచున్నదనిన, ఇంక నేమి జెప్పవలెను!
 అనఁగాఁ బరసుషుష్టి నీకుఁ బ్రత్యక్షము గామిచే నీచేత నాపరసుషుష్టి
 దృష్టాంతము జేయఁబడుట యుక్తము క్రా దని యభిప్రాయము.

శ్లో. నిశ్చేష్టత్వాత్పరసుష్టో యథాహమితి చేత్తదా,
 ఉదాహర్తుస్సుషుష్టేస్తే స్వప్రభత్వం బలాద్భవేత్. 31

వ్యా. నన్ననుమానాత్పరసుష్టిసిద్ధిరితి శంకతే—నిశ్చేష్టేతి. విమతః పరః సుష్టా
 భవితుమర్హతి. ప్రాణాదిమత్త్వే సతి నిశ్చేష్టత్వాత్ మాద్వదిత్యనుమానాదిత్యర్థః. ఏవం
 తర్హి తవ సుష్టేః స్వప్రకాశత్వం పరిశిష్యత ఇత్యాహ సిద్ధాంతీ—తదేతి. తదా తర్హి
 మాం ప్రతి సుష్టిముదాహర్తుర్దృష్టాంతీకర్తుస్తవ సుష్టేః స్వప్రభత్వం స్వప్రకాశత్వం
 బలాత్సుష్ట్యుదాహరణసామర్థ్యాదేవ భవేత్.

టీ. సుష్టా=సుషుష్టియందు, యథాహం = నావలె, పరః=పరుఁడు, నిశ్చేష్టాదితి
 చేత్=నిశ్చేష్టఁడగుటవల్ల నంటిసేని, తదా=అప్పుడు, ఉదాహర్తుః=సుషుష్టిని దృష్టాంతీ
 కరించెడి, తే = నీయొక్క, సుషుష్టేః = సుషుష్టికి, స్వప్రభత్వం = స్వప్రకాశత్వము,
 బలాత్=సుషుష్ట్యుదాహరణ సామర్థ్యమువలన, భవేత్ = అగును.

తా. సుషుష్టియందు 'నావలె పరుఁడు ప్రాణాదికము గలిగి నిశ్చేష్టఁ
 డగుటవలన పరసుషుష్టి అనుమానప్రమాణముచే సిద్ధించును' అనెద

వేని, సుషుప్తిని దృష్టాంతీకరించెడి సీయొక్క సుషుప్తికి స్వప్రకాశత్వము సుషుప్త్యుదాహరణసామర్థ్యమువలననే కలుగును.

అవ. బలాత్కారముగా స్వప్రకాశత్వ మెట్లు కలుగునో దాని జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. నేంద్రియాణి న దృష్టాంత స్తథాఽస్యంగీకరోషి తావ్,
ఇవమేవ స్వప్రభత్వం యద్భానం సాధనై ర్విना. 32

వ్యా. కథం బలాద్భవతీత్యాశంక్యాహ—నేంద్రియాణీతి. సుప్తిగ్రాహకాణీంద్రియాణి న సంతి తేషాం స్వకారణే విలీనత్వాత్. దృష్టాంతశ్చ సంప్రతిపన్నోనాస్తి పరసుప్తేరప్రసిద్ధత్వస్యోక్తత్వాత్తథాపి తాం సుప్తిమంగీకరోషి. ఏవం చ సతి సాధనై ర్విना జ్ఞానసాధనమంతరేణాపి భానం ప్రకాశనమితి యదిదమేవ స్వప్రభత్వం సుషుప్తావిత్యర్థః. అత్రాయం ప్రయోగః—విమతా సుప్తిః స్వప్రకాశా అసత్స్వపి జ్ఞానసాధనేషు ప్రకాశమానత్వాత్ సాంఖ్యాభిమతాత్త్వత్ప్రభాకరాభిమతసంపేదనవత్ 'కాక్యాభిమతస్వాత్త్వచ్ఛేత్యర్థః.

టీ. ఇంద్రియాణి=సుషుప్తిని గ్రహించెడి ఇంద్రియములు, న=లేవు, దృష్టాంతః=సరియైన దృష్టాంతము, న=లేదు. తథాపి=అట్లులేనను, తాం=ఆసుషుప్తిని, అంగీకరోషి=ఒప్పుకొనుచున్నావు. సాధనై ర్విना = హేతువులు లేకుండ, యద్భానం=విప్రకాశము గలదో, తదిదమేవ = ఆ ఇదియే, స్వప్రభత్వం = స్వప్రకాశత్వము.

తా. ఓపూర్వవాదీ ! ఆసుషుప్త్యవస్థయందు ఇంద్రియములు తమ కారణమందు లయించుటవలన సుషుప్తిని గ్రహించు ఇంద్రియములు లేవు. అప్రసిద్ధమగు పరసుషుప్తిని దృష్టాంతముగఁ జెప్పుటవలన సరియైన దృష్టాంతమును లేదు. ఐనను ఆసుషుప్తిని నంగీకరించితివి. అట్లంగీకరించుటయందు జ్ఞానసాధనము లేకయే యే ప్రకాశనము గలదో యదియే సుషుప్తియందు స్వప్రకాశత్వమగు నని తెలియవలెను. ఇచట ననుమాన ప్రమాణమును గ్రహింపవలెను. ఎట్లనఁగా, విమతమగు సుషుప్తి జ్ఞానసాధనములు లేకపోయినను బ్రకాశించుచుండుటవలన, సాంఖ్యులకు సమ్మతమగు ఆత్మవలెను ప్రభాకరులకు సమ్మతమగు సంవేదనమువలెను, శాంకులకు సమ్మతమగు స్వాత్మవలెను స్వప్రకాశత్వము గలది యగు నని యిట్లు అనుమాన ప్రమాణముచే నెఱుంగవలెను.

అవ. సుషుప్తియం దద్వైత మున్న నుండుఁగాక. అది సుఖరూప మను టేల యనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్తా మద్వైతస్వప్రభత్వే వద సుప్తా సుఖం కథమ్,

శృణు దుఃఖం తదా నాస్తి తతస్తే శిష్యతే సుఖమ్.

33

వ్యా. ఇత్థం ప్రళయస్య దృష్టాంత త్వేనోదాహృతాయాస్సుషుప్తేరద్వైతత్వం
స్వప్రభత్వం చ ప్రసాధ్య తత్ర సుఖప్రసాధనాయ పూర్వపక్షిణ ఆకాంతాముత్థాప
యతి—స్తామద్వైతేతి, సుఖప్రతియోగినో దుఃఖస్య తదానీమసత్త్వాత్సుఖమేవ పరి
శిష్యత ఇత్యాహ—శృణ్వీతి. సుఖదుఃఖయో ప్రకాశతమసోరివ పరస్పరవిరోధిత్యాత్
దుఃఖాభావే సుఖమేవాభ్యుపేయమితి భావః.

టీ. ఆద్వైతస్వప్రభత్వే=ఆద్వైతత్వమును, స్వప్రకాశత్వమును, స్తాం=ఉండుం
గాక, సుప్తా=సుషుప్తియందు, సుఖం=సుఖము, కథం=ఎట్లు గలదో, వద = చెప్పము.
శృణు=చెప్పెద వినుము. తదా=ఆసమయమందు, దుఃఖం = దుఃఖము, నాస్తి = లేదు.
తతః=అందువలన, తే=నీకు, సుఖం=సుఖము, శిష్యతే=మిగులుచున్నది.

తా. సుషుప్తియందు ఆద్వైతభావమును స్వప్రకాశత్వమును
నుండుంగాక. ఆసుషుప్తియందు సుఖ మెట్లు గల దనిన, ఆసుషుప్తియందు
దుఃఖము లేనికారణమున సుఖమే జేషించును. అనఁగా సుఖదుఃఖములు
రెండింటికిని ప్రకాశాంధకారములవలె పరస్పరవిరోధిత్వము గలిగి
యుండుటచేత, సుషుప్తియందు సుఖవిరోధి యగు దుఃఖము లేమివలన
సుఖమే కల దని యంగీకరింపఁదగు నని యభిప్రాయము.

అవ. పైవిషయమునే శ్రుత్యనుభవములచే గనఁబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అంధస్సన్నప్యనంధస్సాన్వద్విద్ధోఽవిద్ధోఽథ రోగ్యపి,

అరోగీతి శ్రుతిం ప్రాహ తచ్చ సర్వజనా విదుః.

34

వ్యా. సుప్తా దుఃఖాభావే కిం మానమిత్యాకాంతాయాం శ్రుత్యనుభవా
దిత్యాహ—అంధ ఇతి. తస్మాద్వా ఏతం సేతుం తీర్త్వాంఽధస్సన్నంనో భవతి. విద్ధస్సన్న
విద్ధో భవత్యుపతాపీ సన్ననుపతాపీ భవతి. తద్యద్యపీదం భగవశ్శరీరమఁధం భవత్యనంధస్స
భవ తీత్యాదిశ్రుతిః దేహాభిమానప్రయుక్తానంధత్వాదీన్తోషాన్ సుప్తా నివారయతి—
వ్యాధ్యాదినా పీడ్యమానస్యాపి సుప్తా తద్దుఃఖానుభవో నాస్తి త్యేతత్సర్వజనప్రసిద్ధం
చేత్యర్థః.

టీ. అంధస్సన్నపి = గ్రుడ్డివాడైనను, అనంధ = గ్రుడ్డితనము లేనివాఁడు,
స్యాత్=అగుచున్నాఁడు. విద్ధః = బాణముచే గ్రుచ్చుబడినవాఁడు, అవిద్ధః = అట్లు
గ్రుచ్చుబడనివాఁడు (భవతి=అగుచున్నాఁడు). అథ=అట్లులే, రోగ్యపి = రోగముగల

వాఁడు, అరోగీ = రోగము లేనివాఁడు, (భవతి=అగుచున్నాఁడు.) ఇతి=ఈవిధముగా, శ్రుతిః = వేదము, ప్రాహ = చెప్పెను. కల్ = దానిని, సర్వజనాశ్చ = సర్వజనులును, విదుః = ఎఱుఁగుదురు.

తా. సుషుప్తివశయందు గ్రుడ్డివానికి నేను గ్రుడ్డివాఁడ నని కాని, బాణపుదెబ్బ తగిలినవానికి దానిబాధ గాని, రోగికి, నేను రోగి నని గాని తెలియదు. దుఃఖ హేతువు లున్నను సుషుప్తియందు దుఃఖము లేకుండుట యనుభవసిద్ధము. ఈయర్థమునే “అంధస్సన్ననంధోభవతి” ఇత్యాది ఛాందోగ్యశ్రుతియు చెప్పుచున్నది.

అవ. దుఃఖము లేనంతమాత్రమున, సుఖమే యున్న దని చెప్పటకు వీలు లే దని పూర్వపక్షి యాక్షేపింపఁగా సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. న దుఃఖాభావమాత్రేణ సుఖం లోష్టశిలాదిషు,
ద్వయాభావస్య దృష్టత్వాదితి చేద్విషమం వచః. 35

వ్యా. నను, యత్ర దుఃఖాభావస్తత్ర సుఖమిత్యస్యావ్యాప్తేర్లోష్టాదౌ వ్యభిచార ఇతి శంకతే—న దుఃఖేతి. దుఃఖాభావమాత్రేణ సుఖం కల్పయితుం న శక్యతే. లోష్ట శిలాదిషు ద్వయాభావస్య సుఖదుఃఖయోరభావస్య దర్శనాదిత్యర్థః. దృష్టాంత దార్ఘాంతి కయోర్వైషమ్యా నైవమితి పరిహరతి—విషమమితి. వచో దృష్టాంతవచనం విషమం దార్ఘాంతికాననుసారీత్యర్థః.

టీ. లోష్టశిలాదిషు=మట్టిగడ్డతాయి మొదలగువానియందు, ద్వయాభావస్య = సుఖదుఃఖములయొక్క అభావము, దృష్టత్వాత్ = కనుపించుటవలన, దుఃఖాభావ మాత్రేణ = దుఃఖము లేనంతమాత్రముచేతనే, సుఖం = సుఖము, నేతిచేత్ = కల్పింప రాదనెదవేని, వచః = నీవాక్యము, విషమం = దార్ఘాంతికము ననుసరించినది కాదు.

తా. శిలాదులయందు సుఖదుఃఖములు రెండును లేవు. కావున “ఎచట దుఃఖము లేదో అచట సుఖము మిగులుచున్నది” అనెడి వాక్య మునకు వ్యాప్తి లేనందున, సుషుప్తియందు దుఃఖము లేనిమాత్రమున సుఖమును గల్పించుటకు శక్య మెట్లగును? ఈ లోష్టాదిశిలాద్వష్టాంత వాక్యము దార్ఘాంతికము ననుసరించినది కాదు.

అవ. పూర్వపక్షిమాటయందలి అననుకూలత్వమును జూపుచున్నాఁడు.—

శ్లో. ముఖదైన్యవికాసాభ్యాం పరదుఃఖసుఖోహనమ్,
దైన్యాద్యభావతో లోష్టే దుఃఖాద్యూహో న సంభవేత్. 36
వేదాంత—52

వ్యా. దృష్టాంతస్యాననుకూలశ్చ మేవోపపాదయతి—ముఖేతి. అన్యనిష్ఠయోః సుఖదుఃఖయోరూహనం యథాక్రమం ముఖదైన్యవికాసాభ్యాం లింగాభ్యాం కర్తవ్యం. ఆయం దుఃఖో విషణ్ణవదనత్వా త్సంప్రతిపన్నవత్. ఆయం సుఖో ప్రసన్నవదనత్వాత్సంప్రతిపన్నవదిత్యర్థః. భవత్వేషం లోకే. ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ—దైన్యేతి. లోష్టాదౌ ముఖదైన్యాదిలింగాభావా త్సుఖదుఃఖయోరూహనమేవ న సంభవతి. అతస్తత్ర దుఃఖాభావోఽపి న నిశ్చేతుం శక్యత ఇత్యర్థః.

టీ. ముఖదైన్యవికాసాభ్యాం = ముఖమునందలి దీనత్వముచేతను వికాసము చేతను, పరదుఃఖసుఖోహనమ్ = ఇతరునియొక్క దుఃఖములు సుఖమును ఊహించుట, (అస్తి = కలదు). లోష్టే = మట్టిగడ్డయందు, దైన్యాద్యభావతః = దైన్యము మున్నగు నవి లేకపోవుటవలన, దుఃఖాద్యూహః = దుఃఖము మొదలగువాని యూహ, న సంభవేత్ = సంభవింపదు.

తా. చేతనుని ముఖముందుఁ దోచు దైన్యవికాసములనుబట్టి వానికిఁ గల దుఃఖము గాని సుఖమును గాని యూహించవచ్చును. వాఁడు విషణ్ణవదనుఁడుగా నున్నయెడల వానికి దుఃఖము గల దనియు, ప్రసన్నవదనుఁడుగ నున్నయెడల సుఖముగల దనియు నూహించవచ్చును. లోకమం దట్లుండుఁగాక, ప్రకృతమందు లాభ మేమి? అనెదవేని, లోష్టాదులు చైతన్యరహితము లగుటవలన వానియందు సుఖదుఃఖముల నూహించుటయే సంభవింపదు గనుక, దుఃఖాభావమును సముత్తము నిశ్చయింప శక్యము కాదు అని సిద్ధాంతి సమాధానము.

ఆవ. తన సుఖదుఃఖములకును, పరుని సుఖదుఃఖములకును గల భేదమును జెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వకీయసుఖదుఃఖే తు నోహనీయే తతస్తయోః,

భావో వేద్యోఽనుభూత్యైవ తదభావోఽపి నాన్యతః.

37

వ్యా. ఇదానీం పరకీయసుఖదుఃఖాభ్యాం స్వకీయసుఖదుఃఖయో ర్త్వేషమ్యం దర్శయతి—స్వకీయేతి. స్వనిష్ఠయోస్తు సుఖదుఃఖయోరనుభవసిద్ధత్వాన్నానుషేయత్వం యతస్తతస్తయోస్సుఖదుఃఖయోర్భావః సద్భావో యథానుభూత్యైవ వేద్యః ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే, తథా తదభావోఽపి తయోస్సుఖదుఃఖయోరభావోఽపి అన్యతః అన్యస్తాదనుమానాదేర్నావగమ్యతే. కింతు ప్రత్యక్షేణైవేత్యర్థః.

టీ. (యతః=ఏకారణమువలన), స్వకీయసుఖదుఃఖే తు=తనసంబంధములగు సుఖదుఃఖములై లే, ఊహనీయే = ఊహించదగినవి, న = కావో, తతః = ఆహేతువువలన,

తయోః=ఆ సుఖదుఃఖములయొక్క, భావః=ఉనికి, అనుభూత్యైవ = అనుభవము చేతనే, వేద్యః = తెలియఁదగినది. తదభావోఽపి = ఆ సుఖదుఃఖములు లేకపోవుటయు, అనుభూత్యైవ=అనుభవము చేతనే, వేద్యః=తెలిసికొనఁదగినది. అన్యతః=బేటొక సాధనము చేత, న వేద్యః = ఎఱుఁగఁదగినది కాదు.

తా. ఏకారణము చేతఁ దనయొక్క సుఖదుఃఖములు అనుభవసిద్ధములే కాని యూహింపఁదగినవి కావో, ఆకారణము చేతనే యా సుఖదుఃఖములయొక్క స్థితి (ఉనికి) యు అనుభవము (ప్రత్యక్షము) చేతనే తెలియఁదగును. తన సుఖదుఃఖములయొక్క అభావమును (లేమియు) బ్రత్యక్షముగ తెలిసికొనఁదగును గాని అనుమానాది ప్రమాణముల వలనఁ దెలియఁబడవు.

అవ. పై చర్చయొక్క ఫలితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. తథా సతి సుషుప్తౌ చ దుఃఖాభావోఽనుభూతితః,

విరోధిదుఃఖరాహిత్యాత్సుఖం నిర్విఘ్నమిష్యతామ్.

33

వ్యా. ఫలితమాహ—తథేతి. తథాసతి స్వకీయస్య సుఖాదేరనుభవగమ్యత్వే సతి సుషుప్తౌ స్వకీయసుషుప్తావపి విద్యమానో దుఃఖాభావోఽనుభవేనైన సిద్ధః. తతోఽపి కిం తత్రాహ—విరోధీతి. సుషుప్తౌ సుఖవిరోధినో దుఃఖస్యాభావాన్నిర్విఘ్నం బాధరహితం సుఖమిష్యతామభ్యుపేయతాం.

టీ. తథాసతి=అ ట్లుండగా, సుషుప్తౌ చ=సుషుప్తిదశయందు, విరోధిదుఃఖరాహిత్యాత్=సుఖమునకు విరోధి యగు దుఃఖముయొక్క లేకపోవుటవలన, దుఃఖాభావః=దుఃఖము లేకపోవుటయు, సుఖం చ = సుఖమును, అనుభూతితః = అనుభవమువలన, నిర్విఘ్నం = నిరాటంకముగా, ఇష్యతాం = అంగీకరింపఁబడుఁగాక.

తా. ఇట్లు చెప్పుటచే ఫలిత మే మనఁగా, స్వకీయ సుఖానికము అనుభవముచే నెఱుఁగవలసిన దగుచుండఁగా, తన సుషుప్తియందునుం గల దుఃఖాభావమును అనుభవముచేతనే సిద్ధమైన దగును. సుషుప్తియందు దుఃఖాభావమువలన లాభ మేమి యన, సుఖవిరోధియగు దుఃఖము లేమివలన బాధరహితమగు సుఖము గల దని యంగీకరింపవలె నని తెలియవలెను.

అవ. సుషుప్తియందు సుఖము గల దనుటకు మఱియొక హేతువు:—

శ్లో. మహాత్తరప్రయాసేన మృదుశయ్యాదిసాధనమ్,

కుతస్సంపాద్యతే సుప్తౌ సుఖం చే త్తత్రనో భవేత్.

39

వ్యా. శయ్యాదిసుఖసాధనసంపాదనాన్యథానుపపత్త్యాపి సుషుప్తౌ సుఖమస్తి త్యవగమ్యత ఇత్యాహ—తత్ర తస్యాం సుషుప్తౌ సుఖం న భవేచ్ఛేత్ మహత్తర ప్రయాసేన బహువిధవిత్తవ్యయశరీరపీడనాదినా మృదుశం శయ్యాది కళిపుమంచాది సాధనం సుఖసాధనం కుతః కస్తాత్కారణాత్సంపాద్యతే? న కుతోఽపీత్యర్థః.

టీ. తత్ర = ఆ, సుప్తౌ = సుషుప్తియందు, సుఖం=సుఖము, నో భవేచ్ఛేత్ = లేకపోయినయెడల, మహత్తరప్రయాసేన = గొప్ప ప్రయాసముచేత, మృదుశయ్యాది సాధనం = మెత్తని పరుపులు మొదలగు సాధనములు, కుతః = ఎందుకు, సంపాద్యతే= సంపాదించబడుచున్నవి?

తా. సుషుప్తియందు సుఖము లేనియెడల సుఖసాధనము లగు మృదుశయ్యాదుల నేల నేకరింపవలెను? కావున సుషుప్తియందు సుఖమున్నది.

ఆవ. మృదుశయ్యాదులు దుఃఖనివృత్తికొఱకుఁ గాని సుఖసంపాదనమునకుఁ గా వనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. దుఃఖనాశార్థమేవై తదితి చేద్రోగిణస్తథా,

భవత్వరోగిణ స్త్వేత త్సుఖాయైవేతి నిశ్చిను.

40

వ్యా. అర్థాపత్తేరన్యథోపపత్తి శంకతే—దుఃఖేతి. ఏతచ్ఛయ్యాదిసాధనసంపాదనం దుఃఖనివృత్తిఫలకం న నియకమితి పరిహారతి—రోగిణ ఇతి. రోగాదిదుఃఖే సతి తన్నివృత్తయే తద్భవతు. తదభావే తు నివర్త్యదుఃఖాభావాత్తత్సంపాదనం సుఖాయై వేత్యవగమ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. ఏకత్ = ఈమృదుశయ్యాదుల సంపాదనము, దుఃఖనాశార్థమేవేతి = దుఃఖనివృత్తికొఱకే యంటివేని, రోగిణః=రోగికి, తథా=అట్లులే, భవతు = అగుఁగాక. ఆరోగిణః=రోగము లేనివారికి, ఏకత్ = ఇది, సుఖాయైవ=సుఖముకొఱకే, ఇతి=అని, నిశ్చిను= నిశ్చయింపుమా.

తా. మృదుశయ్యాదులు దుఃఖనివృత్తికొఱకు రోగు లగుటచే దుఃఖముగలవారు నేకరింతురందు వేని అట్లే కానియు. అయినను దుఃఖకారణము లగు రోగము లేవియు లేనివారు గూడ వానిని సంపాదించుచున్నారు. కాన, అవి సుఖముకొఱకే యని నిశ్చయము. కాఁబట్టి, సుషుప్తిలో సుఖమున్న దని భావము.

ఆవ. సుషుప్తియందలి సుఖము నిత్యము గదా. అది మృదుశయ్యాదిసాధనములవలనఁ గలుగుచున్న దనిన, అది యనిత్యమగు విషయసుఖమగునే” యని యాక్షేపము:—

శ్లో. తర్హి సాధనజన్యత్వాత్సుఖం వైషయికం భవేత్ ,

భవత్వేవాత్ర నిద్రాయాః పూర్వం శయ్యాసనాదిజమ్. 41

వ్యా. నను సౌఖ్యస్త సుఖస్య శయాదిసాధనజన్యత్వే ఆత్మస్వరూపత్వం వ్యాహస్యేతేతి శంకతే—తర్హితి. కిం నిద్రాగమనాత్పూర్వకాలీనస్య విషయజన్యత్వ ముచ్యతే? ఉత నిద్రాకాలీనస్యేతి వికల్పాద్యమంగీకరోతి—భవత్వీతి.

టీ. తర్హి = అట్టులైతే, సాధనజన్యత్వాత్ = సాధనములచేతఁ గలుగుటవలన, వైషయికం=విషయజన్యమైన, సుఖం=సుఖము, భవేత్ = అగుచున్నది. ఆత్మ=ఇచ్చట, నిద్రాయాః = నిద్రకంటె, పూర్వం = మొదటిదైన, శయ్యాసనాదిజం = శయ్యాసనాది కమువలనఁ బుట్టిన, సుఖం = సుఖము, ఏవం = ఈవిధముగా, భవత్వేవ = కానిము.

తా. నిదుర పట్టుటకు ముం దనుభవింపఁబడెడి సుఖము మృదు శయ్యాదిసాధనజన్యమై విషయసంబంధ మగును గాని, నిదురపట్టిన తర్వాత ననుభవింపఁ బడెడిసుఖము సాధనజన్య మెట్లగును? (సుషుప్తి యందు మృదుశయ్యాసనము లున్న వని నిదురించు వానికి తెలియదు గదా!)

అవ. ద్వితీయవికల్పము నిపుడు నిరాకరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిద్రాయాం తు సుఖం యత్తజన్యతే కేన హేతునా,

సుఖాభిముఖధీరాదౌ పశ్చాత్తజ్జే త్పరే సుఖే. 42

వ్యా. ద్వితీయం నిరాకరోతి—నిద్రాయామితి. సుషుప్తౌ శయ్యాద్యనుసంధానా భావాత్తజన్యత్వం తస్య న సంభవతీతి భావః. నను నిద్రాయామజన్యం సుఖం యద్యస్తి తర్హి తత్ విషయసుఖవత్కుతో నానుభూయత ఇత్యాశంక్యానుభవితుస్తదా తస్మిన్నిమగ్నత్వాన్న విషయసుఖవత్తదనుభవ ఇత్యభిప్రాయేణాహ—సుఖేతి. ఆదౌ నిద్రాయాః పూర్వస్థితౌ కాలే జీవః సుఖాభిముఖధీః శయ్యాదిజన్యసుఖాభిముఖా ధీర్బుద్ధిర్యస్య న తథోక్తస్తథావిగో భవతి. పశ్చాన్నిద్రాకాలే పరే ఉత్కృష్టే సుఖే మజ్జేత్ లీనో భవేత్.

టీ. నిద్రాయాం తు=నిద్రయందైతే, యత్ = ఏసుఖము, అస్తి=కలదో, తత్ = అది, కేన హేతునా = ఏకారణముచే, జన్యతే=పుట్టుచున్నది. ఆదౌ = నిద్రపట్టుటకుఁ బూర్వము, (జీవః = జీవుఁడు), సుఖాభిముఖధీః = సుఖాభిముఖ మగు బుద్ధిగలవాఁడై, పశ్చాత్ = అనంతరము, పరే = నిరవధికమగు, సుఖే=సుఖమందు, మజ్జేత్ = మునుంగును.

తా. గాఢసుషుప్తిలోని సుఖము బ్రహ్మనందము. అది దేనివలనను పుట్టదు. జీవుఁడు మొదట శయ్యాదిజన్య మగు వైషయిక సుఖమనుభవించి దానివలన సుఖాభిముఖమనస్కుఁడై తరువాత స్వస్వరూపభూత బ్రహ్మనందము ననుభవింపుచున్నాఁడు.

ఆవ. ఈయర్థమునే శ్లోకత్రయముచే సంక్షేపముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాగ్రద్వ్యాపృతిభిశ్శాంతో నిశ్రమ్యాథ విరోధిని,
అపనీతే స్వస్థచిత్తో అనుభవేద్విషయే సుఖమ్. 43

వ్యా. సంక్షేపేణోక్తమర్థం శ్లోకత్రయేణ ప్రపంచయతి—జాగ్రద్వ్యాపృతిభి రిత్యాదినా—జీవో జాగ్రద్వ్యాపృతిభిర్జాగరణావస్థాయాం క్రియమాణైర్వ్యాపార విశేషైః శాంతో నిశ్రమ్య మృదుశయ్యాదౌ శయనం కృత్వాఽథానంతరం విరోధిని వ్యాపారజనితే దుఃఖేఽపనీతే నివారితే సతి స్వస్థచిత్తోఽవ్యాకులమనా భూత్వా శయ్యాదౌ విషయే జాయమానం సుఖం అనుభవేత్సాక్షాత్కూర్యాత్.

టీ. (జీవః=జీవుఁడు), జాగ్రద్వ్యాపృతిభిః=జాగ్రదవస్థయందలి వ్యాపారముల చేత, శాంతః = అలసటఁ జేచినవాఁడై, నిశ్రమ్య=నిశ్రమించి, అథ=అనంతరము, విరోధిని = విరోధియగు దుఃఖము, అపనీతే సతి = నిరాకరింపఁబడఁగా, స్వస్థచిత్తః = స్వస్థ చిత్తుఁడై, విషయే=విషయమునందలి, సుఖం=సుఖమును, అనుభవేత్=అనుభవించును.

తా. జీవుఁడు జాగ్రదవస్థలో నలవిధము లగు శ్రమల నొంది, తన్నివృత్తికై మృదుశయ్యాదులయందు పవళించుటచే నిశ్రమించి, పిమ్మట వ్యాపారజనితదుఃఖము నివారింపఁబడుచుండఁగా, వ్యాకులము లేని మనస్సుతో శయ్యాది విషయములవలని సుఖము ననుభవించుచున్నాఁడు.

ఆవ. విషయసుఖములను నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మాభిముఖధీవృత్తౌ స్వానందః ప్రతిబింబతి,
అనుభూయై నమ త్రాపి త్రిపుట్యా శాంతిమాప్పుయాత్. 44

వ్యా. విషయసుఖం చ కీదృశమిత్యాకాంక్షాయాం తత్స్వగూపం దర్శయన్ పరే సుఖే నిమజ్జననిమిత్తత్వేన తదనుభవేఽపి శ్రమం దర్శయతి—ఆత్మాభిముఖేతి. అనాగతవిషయసంపాదనాదినా దుఃఖమనుభూయ తన్నివృత్తయే మృదుశయ్యాదౌ శయానస్య బుద్ధిరంతర్ముఖా భవతి. తస్యాం చ బుద్ధివృత్తౌ స్వరూపభూత ఆనందః స్వాభిముఖే దర్పణే ముఖమివ ప్రతిబింబతి. ఏష హి విషయానందః. ఆత్రాప్యస్వామసి

వేలాయామేనం విషయానందమనుభూయానుభవిత్రనుభవానుభౌవ్యలక్షణయా త్రిపుట్యాశ్రమం, ప్రాప్నూయాత్.

టీ. ఆత్మాభిముఖధీవృత్తౌ = ఆత్మాభిముఖచిత్తవృత్తియందు, స్వానందః=స్వరూపభూతానందము, ప్రతిబింబతి = ప్రతిబింబించుచున్నది. ఆత్మాపి=ఇచ్చటను, ఏనం = ఈవిషయానందమును, అనుభూయ=అనుభవించి, త్రిపుట్యా=త్రిపుటిచేత, శ్రాంతిం = శ్రమను, ప్రాప్నూయాత్ =పొందును.

తా. జాగ్రద్వ్యాపారమును వదలినందున చిత్త మాత్మాభిముఖమగును. అట్టి చిత్తమం దానందరూప మగు ఆత్మ అద్వమునందు ముఖమువలె ప్రతిఫలించును. ఇనియును విషయానందమగును. ఈవశయందు జ్ఞాత్వజ్ఞానజ్ఞేయము లనెడి త్రిపుటియుండును గాన, నిదియు శ్రమగాఁ దోచును. (త్రిపుటి యనఁగా అనుభవించెడివాఁడును, అనుభవమును, అనుభవింపఁబడునదియును.)

అవ. దీనివలన ప్రకృతమున కేమి ప్రయోజన మనినం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. తచ్చ్రమస్యాపను త్త్యర్థం జీవో ధావేత్స్పరాత్తని,

తేనై క్యం ప్రాప్య తత్రత్యో బ్రహ్మనందస్వయం భవేత్. 45

వ్యా. తతః కిం తత్రాహ—తచ్చ్రమస్యేతి. తస్య త్రిపుటిదర్శనజనితస్య శ్రమస్యాపనోదాయ స ఏవ జీవః పరమాత్మన్యానందరూపే బ్రహ్మణి ధావేచ్ఛీఘ్రిం గచ్ఛేత్. గత్వా చ తేన బ్రహ్మణ్యైక్యం తాదాత్మ్యం గత్వా, 'సతా సోమ్య తదాసంపన్నో భవ'తీతి శ్రుతేః స్వయమపి తత్రత్యస్తస్యాం సుషుప్తా స్థితో బ్రహ్మనందో భవేత్.

టీ. తచ్చ్రమస్య = ఆత్రిపుటినిఁ జూచుటచేఁగలిగిన శ్రమయొక్క, అపను త్యర్థం = పోఁగొట్టుకొనుటకొఱకు, జీవః=జీవుఁడు, పరమాత్మని = పరమాత్మయందు, ధావేత్ =శీఘ్రిముగఁ జొందును. తేన=ఆ బ్రహ్మముతో, ఏక్యం=ఏకత్వమును, ప్రాప్య=పొంది, తత్రత్యః = ఆసుషుప్తియం దుండెడి, బ్రహ్మనందః=బ్రహ్మనందము, స్వయం = తాను, భవేత్ = ఆగును.

తా. ఈ త్రిపుటిశ్రమనివారణకై యాజీవుఁడు సుషుప్త్యవస్థయందలి బ్రహ్మముతో నైక్యమును పొందును. కావున తానును ఆ సుషుప్తియందుండెడి బ్రహ్మనందమగును.

అవ. ఈవిషయ మై పలువిధంబు లగు నృష్టాంతములు వేదమందుఁ గలవని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దృష్టాంతాశ్శకుని శ్యేనః కుమారశ్చ మహాన్నృపః,
మహాబ్రాహ్మణ ఇత్యేతే సుప్త్యానందే శ్రుతీరితాః.

46

వ్యా. ఆస్తిన్నుపపాదితే సాఘప్త ఆనందే శకున్యాదయో బహవో దృష్టాంతాః శ్రుత్యుక్తా విద్యంత ఇత్యాహ—దృష్టాంతా ఇతి. శకున్యాదిభిః పంచభిర్దృష్టాంతైః సుప్తావానందోపపాదనేన తత్రసుఖం నాస్తీతి మతం నిరాకృతం.

టీ. శకునిః=పక్షియు, శ్యేనః=డేగయు, కుమారశ్చ = పిల్లవాఁడును, మహాన్ = గొప్పవాఁడైన, నృపః=రాజును, మహాబ్రాహ్మణః = బ్రహ్మవిదుఁడును, ఇత్యాది=ఈలా గంటి, దృష్టాంతాః=దృష్టాంతములును, సుప్త్యానందే = సుషుప్త్యానందము విషయమై, శ్రుతీరితాః=వేదముచే జెప్పబడినవి.

తా. వేదములలో నిచ్చిన శకుని శ్యేనాది యైదు దృష్టాంతము లను వరుసగా నిందుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

అవ. మొదటి దృష్టాంతమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శకునిస్సూత్ర బద్ధస్సక్ దిక్షు వ్యాపృత్య విశ్రమం,
అలభ్యా బంధనస్థానం హస్తస్తంభాద్యుపాశ్రయేత్.

47

వ్యా. తత్ర తాపత్ 'స యథా శకునిస్సూత్రేణ ప్రతిబద్ధో దిశందిశం పతిత్వా న్యత్రాయతనమలభ్యా బంధన మేవోపాశ్రయతే, ఏవమేవ ఖలు సోమ్య తన్నో దిశం దిశం పతిత్వాన్యత్రాయతనమలభ్యా ప్రాణమేవోపాశ్రయతే, ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మర ఇత్యస్య దృష్టాంతదార్శ్వాంతిక ప్రతిపాదనపరస్య ఛాందోగ్యశ్రుతివాక్య స్యార్థం సుక్షేపేణ దర్శయతి శ్లోకద్వయేన—శకునిరితి. హస్తాదౌ క్వచిదాధారే సూత్రేణ బద్ధః శకునిః పక్షి ఆహారాదిగ్రహణాయ దిక్షు ప్రాచ్యాదిషు వ్యాపారం కృత్వా తత్ర విశ్రమం - విశ్రమ్యతే ఆస్తిన్నితి విశ్రమః ఆధారః తమలభ్యా బంధన స్థానం హస్తాదికమేవ యథాశ్రయేత్.

టీ. శకునిః=పక్షి, సూత్ర బద్ధస్సక్=త్రాటిచేఁగట్టబడిన దగుచు, దిక్షు=దిక్కుల యందు, వ్యాపృత్య=తిరిగి. విశ్రమం = విశ్రాంతిని, అలభ్యా=పొందక, బంధనస్థానం = కట్టినచోటైన, హస్తస్తంభాది = చేయియు స్తంభము మొదలగువానిని, ఉపాశ్రయేత్ = ఆశ్రయించును.

తా. "స యథా శకునిః ప్రాణస్య ప్రాణం" అను ఛాందోగ్య శ్రుతి స్తంభాదులకుఁ ద్రాటితోఁ గట్టబడిన పక్షి నలు దెసలం దిరిగి యొక్కడను విశ్రమించుట కాధారస్థానమును బొందఁజాలక తనకు బంధనస్థానము నెట్లాశ్రయించునో.

38. జీవోపాధి మనస్తద్వద్ధర్మాధర్మఫలాప్తయే,

స్వప్నే జాగ్రతిచ భ్రాంత్యా ఊణే కర్తణి లీయతే.

48

వ్యా. తథా జీవోపాధిభూతం మనోపి పుణ్యాపుణ్యఫలయోస్సుఖదుఃఖయో రనుభవాయ స్వప్నజాగ్రదవస్థయోస్తత్రతత్ర భ్రాంత్యా భోగప్రదే కర్తణి ఊణేసతి స్వోపాదానేఽజ్ఞానే లీయతే తల్లయే చ తదుపహితో జీవః పరమాత్మైవ భవతీత్యర్థః.

టీ. తద్వత్ = ఆపక్షివలెనే, జీవోపాధి = జీవున కుపాధియైన, మనః = మనస్సు, ధర్మాధర్మఫలాప్తయే = ధర్మాధర్మ ఫలంబులం బొందుటకు, స్వప్నే = స్వప్న దశయందును, జాగ్రతి = జాగ్రద్దశయందును, భ్రాంత్యా = తిరిగి, కర్తణి = కర్త, ఊణేసతి = ఊణింపఁగా, లీయతే = లయమును బొందుచున్నది.

తా. ఆపక్షి నలుదెసలను దిరిగి తన ఆధారస్థానమునకుఁ జేరు నట్లే, జీవున కుపాధియగు మనస్సు ధర్మాధర్మ ఫలములఁ బొందుటకొఱకు స్వప్నజాగ్రదవస్థలందు భ్రాంతిచే నచ్చటచ్చటఁ దిరిగితిరిగి, భోగప్రద మగు కర్తము ఊణింపఁగా తన కుపాదానమగు జీవునితో అజ్ఞానమందు లయించును. అపుడు జీవుఁడు పరమాత్మయే యగును.

అవ. రెండవ దృష్టాంతమును వివరింపుచున్నాఁడు:—

39. శ్యేనో వేగేన నీడై కలంపటశ్శయితుం వ్రజేత్,

జీవస్సుప్త్యై తథా ధావేద్బ్రహ్మానందై కలంపటః.

49

వ్యా. ఇదానీం శ్యేనదృష్టాంతప్రపంచనపరస్య 'తద్యథాస్తిన్నాకాశే శ్యేనో వా సుప్తో వా విపరిపత్య క్రాంతస్సంహత్య పక్షౌ స్వాలయాయైవ ధ్రియత ఏవమే వాయం పురుష ఏతస్మా ఆనందాయ ధావతి యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్య' తీత్యస్య బృహదారణ్యశ్రుతివాక్యస్యార్థం సంక్షిప్యహ— శ్యేన ఇతి. యథా ఆకాశే సర్వతః ప్రచరన్ శ్యేన ఏతన్నామా పక్షీ గగనే సంచార నిమిత్త శ్రమపరిహారాయ శయితుం శయనం కర్తుం నీడై కలంపటః కులాయై కాభిలాష వాన్ వ్రజేత్ శీఘ్రం గచ్ఛేత్ తద్వదేవ జీవో మనఃకాపాధికశ్చిదాభాసోఽపి బ్రహ్మానందై కాభిలాషవాన్ స్వాపాయ శీఘ్రం గచ్ఛేత్ హృదయాకాశమితి శేషః.

టీ. శ్యేనః = డేగ, వేగేన = వేగముతో, నీడై కలంపటః - నీడ = గూటియందు, ఏక = ఒక్కదానియందే, లంపటః = ఆసక్తి గల దగుచు, శయితుం = శయనించుట కొఱకు, వ్రజేత్ = పోవును. తథా = అటులే, జీవః = జీవుఁడు, బ్రహ్మానందై కలంపటః =

బ్రహ్మనంద మొక్కటియందే ఆసక్తి గలవాఁడగుచు, సుషుప్త్యై = సుషుప్తికొఱకు, ధావేత్ = (హృదయాకాశమునుగూర్చి) పరుగెత్తును.

తా. డేగ ఆకాశమందు నలుదిక్కుల సంచరించి, అలసి, శ్రమ నివారణకై విశ్రమించుటకు తన నివాసస్థాన మగు గూటియందుఁ బ్రవేశించునట్లే మనోపాధికుఁడగు జీవుఁడైన చిదాభాసుఁడును బ్రహ్మనందానుభవాసక్తుఁడగుచు నిద్రించుటకై శీఘ్రముగ హృదయాకాశమును బొందుచున్నాఁడు. ఇట్లు “తద్యథాస్తిన్నా కాశే...స్వప్నం పశ్యంతి,” యనెడి బృహదారణ్యక శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

అవ. మూడవ దృష్టాంతమును విశదీకరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అతిబాలస్తనం పీత్వా మృదుశయ్యాగతో హసన్,

రాగద్వేషాద్యనుత్పత్తేరానందై కస్వభావభాక్.

50

వ్యా. ‘స యథా కుమారో వా మహారాజో వా మహాబ్రాహ్మణో వాఽతిఘ్నీమానంవస్య గత్వా శయితైవమేష ఏతచ్ఛేత’ ఇతి కుమారాదిదృష్టాంతత్రయప్రదర్శనపరం బాలాకిబ్రాహ్మణగతవాక్యం శ్లోకత్రయేణ వ్యాచక్షే—అతిబాల ఇత్యాదినా. యథాస్తనంధయః శిశుః ఆగళం స్తనం పీత్వా మృదుత్వాదిగుణయోగిని తల్పేశాయితః స్వకీయాది జ్ఞానశూన్యత్వేన రాగాదిరహితస్సన్ సుఖమూర్తి రేవావతిష్ఠతే.

టీ. అతిబాలః = అత్యంతము బాలుఁడు (చంటిబిడ్డ), స్తనం = స్తన్యమును, పీత్వా = త్రాగి, మృదుశయ్యాగతః = మెత్తని శయ్యచు బొంది, హసన్ = నగుచు, రాగద్వేషాద్యనుత్పత్తేః = రాగము ద్వేషము మొదలగునవి జనింపమింజేసి, ఆనందైకస్వభావభాక్ = ఆనంద మనియెడు ఏకవిధ మగు స్వభావమును పొందినవాఁడు (భవతి = అగుచున్నాఁడు).

తా. పసిబాలుఁడు తృప్తిగ స్తన్యమును గ్రోలి రాగద్వేషములు లేమింజేసి, మృదు వగు శయ్యయందు నగుచు, బ్రహ్మనందము ననుభవించుచున్నాఁడని, “స యథా కుమారో.....ఏతచ్ఛేత” అనెడి శ్రుతి తెలుపుచున్నది.

అవ. నాలవ దృష్టాంతమును బృహదారణ్యకశ్రుతిచే వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మహారాజస్సార్వభౌమస్సంతృప్త స్సర్వభోగతః,

మానుషానందసీమానం ప్రాప్యానందై కమూర్తిభాక్.

51

వ్యా. యథా వా సార్వభౌమో రాజా విశదబుద్ధిత్వేఽపి సర్వైర్మానుషానందై ర్యుక్తత్వా త్ప్రార్థనీయాభావేన రాగాదిరహిత ఆనందమూర్తిరేవావతిష్ఠతే.

టీ. సార్వభౌమః = సర్వభూమండలాధిపతి యగు, మహారాజః = మహారాజు; సర్వభోగతః = సర్వభోగములచేత, సంతృప్తః = మిగుల తృప్తినొందినవాఁడగుచు, మానుషానందసీమానం = మనుష్యుల యానందముయొక్క యవధిని, ప్రాప్య = పొంది, ఆనందైక మూర్తిభావ్ = ఆనందమే ముఖ్యమైన స్వరూపమును బొందినవాఁడు. (భవేత్ = ఆగును).

తా. సార్వభౌముఁడగు మహారాజు మనుష్యులలోకమునం గల సకలభోగముల ననుభవించుటచే నేకొంతయు లేక యానంద మూర్తియై యుండును.

ఆవ. అయిదవ యుపమానమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మహావిప్రో బ్రహ్మవేదీ కృతకృత్యత్వలక్షణామ్,
విద్యానందస్య పరమాం కాష్టాం ప్రాప్యవతిష్ఠతే. 52

వ్యా. యథావా మహావిప్రో మహాబ్రాహ్మణః ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారవాన్ ఆహం కృతకృత్య ఇత్యేవం రూపాం విద్యానందస్య పరమాం సీమాం జీవన్ముక్తతాం ప్రాప్తః పరమానందస్వరూప ఏవావతిష్ఠతే తథా సుప్తోఽప్యానందరూపస్తిష్ఠతీతి శేషః.

టీ. మహావిప్రః = ఉత్తమబ్రాహ్మణుఁడు, బ్రహ్మవేదీ = బ్రహ్మవిదుఁడగుచు, కృతకృత్యత్వలక్షణామ్ = కృతకృత్యుఁడ నుట స్వరూపముగాఁ గల, విద్యానందస్య = విద్యానందముయొక్క, పరమాం = శ్రేష్ఠమైన, కాష్టాం = అవధిని, ప్రాప్య = పొంది, అవతిష్ఠతే = ఉన్నాఁడు.

తా. సవ్యాబ్రాహ్మణుఁడు ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారము గల వాఁడై, నేను ధన్యుఁడనైతి నని, విద్యానందమునకు పరమావధి యగు జీవన్ముక్తి నొంది పరమానందస్వరూపుఁడై యెట్లుండునో యట్లే సుషుప్తి బొందినవాఁడును ఆనందరూపస్థితినిఁ బొందుచున్నాఁడు.

ఆవ. వై శిష్యిన దృష్టాంతముల తాత్పర్యమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ముగ్ధబుద్ధాతిబుద్ధానాం లోకే సిద్ధా సుఖాత్తలా,
ఉదాహృతానామన్యే తు దుఃఖినో న సుఖాత్తకాః. 53

వ్యా. నన్యేతే కుమారాదయస్త్రయ ఏవ కిమితి దృష్టాంతీకృతా నాన్య ఇత్యా శంక్య దృష్టాంత త్రయోదాహరణ తాత్పర్యమాహ—ముగ్ధేతి. వివేకకూన్యానాం మధ్యే అతిబాలస్సఖీ, వివేకిషు సార్వభౌమః, అతివివేకిష్యానందాత్ సాక్షాత్కారవా నేవ ఇతరే తు సర్వదా రాగాదిమత్త్వాదసుఖిన ఇతి దృష్టాంతీకృతా ఇత్యర్థః.

టీ. లోకే = లోకమున, ముగ్ధబుద్ధాతిబుద్ధానాం - ముగ్ధ = వివేకములేనివారి లోను, బుద్ధ=వివేకులలోను, అతిబుద్ధానాం=మహావివేకము గలవారిలోను, సుఖాత్త తా= ఆనందస్వరూపుడై యుండుట, సిద్ధా = సిద్ధించినది. ఉదాహృతానాం=పైన ఉదాహరింపబడినవారికంటె, అన్యే తు=ఇతరులయితే, దుఃఖినః = దుఃఖము గలవారు, సుఖాత్త కాః=సుఖస్వరూపులు, న=కారు.

తా. లోకమందు వివేకశూన్యులలో నతిబాలుఁడు సుఖ. వివేకులలో సార్వభౌముఁడు సుఖ. అతివివేకులలో ఆత సాక్షాత్కారము గలవాఁడె పరమసుఖ. తదితరులు రాగద్వేషాదిపీడితు లగుటచేత సుఖవంతులు గారు.

అవ. దార్ఢాంతిక వాక్యతాత్పర్యమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కుమారాదివదేవాయం బ్రహ్మనందై కతత్పరః,

స్త్రీపరిష్వక్తవద్వేద న బాహ్యం నాపి చాంతరమ్. 54

వ్యా. భవంత్వేతే సుఖినః. ప్రకృతే కిమయాతమిత్యాశంక్య దార్ఢాంతిక శ్రుతి వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—కుమారాదితి. కుమారాదికత్కుమారాదయో యథానంద భాజః, ఏవమయమసి సుషుప్తః బ్రహ్మనందై కతత్పరః బ్రహ్మనందై కభాగిత్యర్థః. బ్రహ్మనందై కపరత్వే యుక్తిప్రదర్శనపరం 'తద్యథా ప్రియయా స్త్రీయా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేదనాంతరమేవమేవాయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్త నా సంపరిష్వక్తో బాహ్యం కించన వేద నాంతర'మితిజ్యోతిర్బ్రాహ్మణగతం వాక్యమర్థతోఽనుక్రామతి—స్త్రీపరిష్వక్తేతి. యథా లోకే ప్రియయా స్త్రీయా ఆలింగతః కామీ బాహ్యో భ్యంతర విషయజ్ఞానశూన్యత్వాత్సుఖమూర్తివస్థవతి తథా సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞేన పరమాత్మనైక్యంగతో జీవో బాహ్యోదివిషయజ్ఞానాభావాదానందరూప ఏవ భవతి.

టీ. ఆయం = ఈసుప్తుఁడు, కుమారాదివదేవ=పసిబాలుఁడు మొదలగువారివలె, బ్రహ్మనందై కతత్పరః = బ్రహ్మనందమునందు ఆసక్తుఁడగుచు, స్త్రీపరిష్వక్తవత్ = స్త్రీచేత నాలింగనము చేసికొనబడినవానివలె, బాహ్యం = బాహ్యవ్యాపారమును, న వేద = ఎఱుంగఁడు. అంతరం చాపి=అంతరవ్యాపారమును, న వేద=ఎఱుంగఁడు.

తా. వైశ్లోకమందుఁ జెప్పబడిన బాలకసార్వభౌమ బ్రహ్మవేత్తలు ఏప్రకార మానందనిమగ్ను లై యుండురో ఆప్రకారమే సుషుప్తుఁడును బ్రహ్మనందతత్పరుఁ డగును. 'తద్యథా ప్రియయా..... వేద నాంతరం' అనెడి శ్రుతి ప్రియురాలిచే నాలింగనము జేసికొనఁ

బడిన పురుషుడు బాహ్యంతరవిషయముల నెఱుంగకుండ నానంద మగుఁ డయి యెట్లుండునో అట్లే సుషుప్తియందు జీవుఁడు ప్రత్యగా త్తయం దైక్యమై బాహ్యంతరవిషయజ్ఞానశూన్యుఁ డగుటవలన, కేవ లానందరూపుఁడై యుండునని చెప్పుచున్నది.

అవ. బాహ్యభ్యంతరము లన నేమియో చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బాహ్యం రథ్యాదికం వృత్తం గృహకృత్యం యథాంతరమ్,
తథా జాగరణం బాహ్యం నాడీస్థస్వప్న ఆంతరః. 55

వ్యా. అత్ర దృష్టాంతదార్ఢాంతికవాక్యస్థయోర్బాహ్యభ్యంతరశబ్దయోర్వివక్షిత మర్థం క్రమేణ దర్శయతి—బాహ్యమితి. వృత్తం వృత్తాంతః. నాడీస్థః జాగ్ర ద్వాసనయా నాడీమధ్యే ప్రతీయమానః. ప్రపంచస్వప్న ఇత్యుచ్యతే.

టీ. రథ్యాదికం=వీధిలో జరిగిన, వృత్తం=వృత్తాంతము, బాహ్యం=బాహ్యము, గృహకృత్యం=ఇంటిలోనిపని, ఆంతరం=లోపలిది, యథా=ఎట్టులో, తథా=ఆవిధముగా, జాగరణం=జాగ్రదవస్థ, బాహ్యం=బాహ్యమగును. నాడీస్థః=జాగ్రద్వాసనచేత నాడీ మధ్యమందు స్ఫురించెడి, ఆంతరః=ఆంతరప్రపంచము, స్వప్నః=స్వప్న మనఁబడును.

తా. ఏప్రకారముగా రాజవీధి మున్నగునది బాహ్య మగునో, ఇంటిలోని పని లోనివగునో, ఆప్రకారముగా జాగ్రదవస్థబాహ్యము. నాడులయందు జాగ్రద్వాసనచే నంతఃకరణమునఁ దోచెడి ఆంతర ప్రపంచము స్వప్న మనఁబడును.

అవ. సుషుప్తియందు జీవుఁడు బ్రహ్మానందస్వరూపుఁడై యున్నాఁ డని యుక్తి ప్రదర్శనపరమగు శ్రుతితాత్పర్యమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పితాపి సుప్తావపి తేత్యాదౌ జీవత్వవారణాత్,
సుప్తా బ్రహ్మైవ నో జీవస్సంసారిత్యాసమీక్షణాత్. 56

వ్యా. జీవస్సుప్తా బ్రహ్మానందరూపేణైవావతిష్ఠత ఇత్యత్ర యుక్తి ప్రదర్శన పరాయాః 'అత్ర పితాపి సుప్తా భవ' తీత్యాదికాయాః శ్రుతేస్తాత్పర్యమాహ— పితేతి. అత్ర సుప్తావాధ్యాసీకానాం పితృత్వాదిజీవధర్మాణాం శ్రుత్యైవ నివారితత్వాత్, జీవత్వాప్రతీతౌ బ్రహ్మైవై వాపశిష్యత ఇత్యర్థః.

టీ. పితాపి సుప్తావపి తేత్యాదౌ=తండ్రియైనను సుషుప్తియందు తండ్రికాఁ డని చెప్పెడి ఈ మొదలగు శ్రుతియందు, జీవత్వవారణాత్ = జీవభావనిషేధమువలన, సుప్తా=గాఢనిద్రయందు, సంసారిత్యాసమీక్షణాత్ = సంసారిత్యాభిమానము లేమింజేసి, బ్రహ్మైవ=బ్రహ్మమే యగును. జీవః=జీవుఁడు, న = కాదు,

తా. “అత్రపితాపితా భవతి” అను సీమొదలగు శ్రుతియందు సుషుప్తియందు అధ్యాసముచేసెడి పితృత్వాదిజీవధర్మములు నివారింపఁ బడుటచేత జీవుఁడు సుషుప్తియందు బ్రహ్మమే యగును. మఱియు సుషుప్తి యందు జీవత్వము స్ఫురింపక పోవుటచే బ్రహ్మమే శేషించును.

అవ. దేహాభిమాన ముండిన, సంసార ముండును. అది లేనియెడల, సంసార ముండ దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పితృత్వాద్యభిమానో యస్సుఖదుఃఖాకరస్సహి,
తస్మిన్నపగతే తీర్ణస్సర్వా శోకా న్భవత్యయమ్. 57

వ్యా. నను పితృత్వాభిమానాభావేఽపి సుఖత్వాదిసంసారః కిం న స్యాదిత్యా శంక్య సంసారస్య దేహాభిమానమూలత్వాత్తదభావే అభావ ఇతి మన్వానస్తప్రతి పాదకం ‘తీర్ణో హి తదా సర్వాన్ శోకాన్ హృదయస్య భవ’ తీతి సమనంతర వాక్యం తాత్పర్యతో వ్యాచక్షే—పితృత్వాదీతి.

టీ. యః = ఏది, పితృత్వాద్యభిమానః = తండ్రి మొదలుగాఁ గల యభిమా నమో, స హి=ఆయభిమానమే, సుఖదుఃఖాకరో = సంసారమూలము. తస్మిన్=ఆ యభి మానము, అపగతేసతి = తొలఁగఁగా, ఆయం = ఈపురుషుఁడు, సర్వాన్ = సమస్త ములైన, శోకాన్=దుఃఖములను, తీర్ణః=దాఁటినవాఁడు, భవతి=అగును.

తా. సుషుప్తియందు పితృత్వాద్యభిమానము లేకపోయినను సుఖత్వాదిసంసారము లేదా యనిన, పితృత్వాదిదేహాభిమానమే సుఖ దుఃఖములకు మూల మగు సంసారము. కనుక దేహాభిమానము లేని పురుషుఁడు సర్వదుఃఖములను దాఁటుచున్నాఁ డని “తీర్ణో హి తదా సర్వాన్ శోకాన్ హృదయస్య భవతి” యనెడి శ్రుతి చెప్పుచున్నది. అనఁగా సుషుప్తియందు దేహాభిమానము లేదు గనుక సంసారమును లే దని యభిప్రాయము.

అవ. సుషుప్తియందు సుఖానుభవమును స్పష్టపఱచెడి ఆధర్వణశ్రుతిని జెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమసా వృతః,
సుఖరూపమువై తీతి బ్రూతే హ్యధర్వణీ శ్రుతిః. 58

వ్యా. ననూదాహృతాభిః శ్రుతిభిర్న సుఖప్రాప్తిర్నుభతోఽభిధీయమానోప లభ్యత ఇత్యాశంక్య తథాభిధానపఠం కైవల్యశ్రుతివాక్యమర్థః పఠతి—సుషుప్తీతి.

సకలే జాగ్రదాదిలక్షణే ప్రపంచే విలీనే స్వోపాదానభూతాయాం తమః ప్రధానా
నూం ప్రకృతౌ విలయం గతే సతి, తమసా తయా ప్రకృత్యా ఆవృత ఆచ్ఛాదితో
జీవస్సుఖరూపం బ్రహ్మోపైతీతి తస్యాశ్శ్రుతేరర్థః.

టీ. సుషుప్తికాలే = గాఢనిద్రయందు, సకలే = సర్వప్రపంచమును, విలీనే
సతి = లయించినదగుచుండగా, తమసా = అజ్ఞానముచేత, వృతః = చుట్టుకొనబడిన
జీవుడు, సుఖరూపం = ఆనందస్వరూపమును, ఉపైతి=పొందుచున్నాడు. ఇతి=అని,
అధర్వణీ=అధర్వణవేదములోని, శ్రుతిః=శ్రుతివచనము, బ్రూతే=చెప్పుచున్నది.

తా. సర్వప్రపంచమును సుషుప్తికాలమున నజ్ఞానమున లయిం
పగా నట్టి యవిద్యతోఁగూడిన జీవుఁ డానందస్వరూప మగు బ్రహ్మ
మును బొందుచున్నాఁడని అధర్వణవేదమునందలి శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

అవ. ఈవిషయము శ్రుతిలోఁ జెప్పబడుటయే కాక యనుభవసిద్ధమై యున్న
దనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సుఖమస్వాప్నమత్రాహం న వై కించి దవేదిషమ్,

ఇతి సుప్తే సుఖాజ్ఞానే పరామృశతి చోత్థితః.

59

వ్యా. న కేవలమయం శ్రుతిప్రసిద్ధోఽర్థః. కింతు సర్వానుభవసిద్ధోఽపీత్యా
హ—సుఖమితి. సుషుప్తాదుత్థితః పురుషః ఏతావంతం కాలం సుఖమస్వాప్నం. న
కించిదవేదిషమిత్యేవం నిద్రాకాలీనే సుఖాజ్ఞానే పరామృశతి స్మరతి. అతోఽపి సుప్తా
సుఖమస్తీత్యవగమ్యతే.

టీ. అత్ర = ఈగాఢనిద్రయందు, ఆహం = నేను, సుఖం = సుఖముగా,
అస్వాప్నం = నిదురించితిని. కించిత్ = కొంచెమును, నావేదిషం వై = ఎఱుఁగను. ఇతి =
ఈలాగున, సుప్తే = సుషుప్తికాలమునందలి, సుఖాజ్ఞానే = సుఖమును, అజ్ఞానమును,
ఉత్థితః=నిదురనుండి మేల్కొంచినవాఁడు, పరామృశతి చ=స్మరించుచున్నాఁడు.

తా. “నేను హాయిగా నిద్రపోతిని. ఆనిదురలో నే నేమియు
నెఱుఁగను.” అని నిదురనుండి మేల్కొంచినవాఁ డాసుషుప్తియం
దలి యూనందమును, అజ్ఞానమును స్మరించుటంబట్టి సుషుప్తియం
దానందమున్న దని తేలుచున్నది.

అవ. సుఖానుభవము లేని సుఖస్మరణ మనుభవ మని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరామర్శోనుభూతేఽస్తిత్యాసీననుభవస్తదా,

చిదాత్మత్వాత్సతో భాతి సుఖమజ్ఞానధీస్తతః.

60

వ్యా. నను, పరామర్శస్యాప్రమాణత్వాత్కథం తద్బలాత్సుఖసిద్ధిరిత్యాశంక్య తస్యాప్రామాణ్యేఽపి తన్మూలభూతానుభవబలాత్తత్సిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణాహ— పరామర్శ ఇతి. పరామర్శః స్మరణజ్ఞానమనుభూత ఏవ విషయే భవతి. నాననుభూత విషయ ఇత్యస్తాద్దేతోస్తదా సుప్తా అనుభవ ఆసీదిత్యవగమ్యతే. నను సుప్తా మనస్సహితానాం జ్ఞానకరణానాం విలీనత్వాత్కథమనుభవసిద్ధిరిత్యాశంక్య కిం సుఖానుభవసాధనం నాస్తీత్యుచ్యతే, అజ్ఞానానుభవసాధనం వా? నాద్యః—స్వప్రకాశచిద్రూపత్వేన సుఖస్య కారణానపేక్షత్వాత్. న ద్వితీయః—స్వప్రకాశసుఖబలాదేవ తదావరకా జ్ఞాన ప్రతీతిసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణాహ—చిదాత్మేతి. తతస్స్వప్రకాశసుఖాదజ్ఞానధీ రజ్ఞానస్య ప్రతీతిర్భవతీతి.

టీ. పరామర్శః = స్మరించుట, అనుభూతే = అనుభవమునుబట్టియే, అస్తి=కలదు. తదా = ఆసుషుప్తియందు, అనుభవః = సుఖాజ్ఞానముల యనుభవము, ఆసీత్ = కలిగెను. ఇతి = అని (తెలియుచున్నది). సతః=సర్వస్తువుయొక్క, సుఖం=స్వరూపభూతానందము, చిదాత్మత్వాత్ = చైతన్యస్వరూప మగుటవలన, భాతి = ప్రకాశించుచున్నది. తతః = అందువలన, (చిద్రూపము గాననే), అజ్ఞానధీః = అజ్ఞానానుభవము, భాతి = స్ఫురించుచున్నది.

తా. అనుభవము లేనిది స్మరించుట సంభవింపదు. జాగ్రదవస్థ యందు “నేను ఊయిగా నిదురించితి” ననుటవలన సుషుప్తికాలమందలి సుఖానుభవంబును, ‘నాకేమియు తెలియ దని’ స్మరించుటచే అజ్ఞానానుభవమును తెలియుచున్నది. సర్వస్తువు స్వయంప్రకాశచైతన్య స్వరూపమగుటవలన, అజ్ఞాన ప్రతీతియు, అందువలననే సుఖప్రతీతియుఁ గలుగుచున్నవి.

అవ. పరామర్శ మనఁగా స్మరణము. అది ప్రమాణము గాదు. దానివలన సుషుప్తియందు సుఖాజ్ఞానంబులు గల వని ఎట్లు సిద్ధించు నని ప్రశ్నచేయఁగా, వైశ్ణోకమునందు సమాధానముఁ జెప్పబడెను. ఈశ్వాకమునందు సుషుప్తిలో సుఖము ప్రకాశించినను, అది బ్రహ్మ మనుటకు కారణ మేమి యను పూర్వపక్షీప్రశ్నకు ఉత్తరము:—

శ్లో. బ్రహ్మజ్ఞానమానందమితి వాజసనేయినః,
పఠంత్యతస్స్వప్రకాశం సుఖం బ్రహ్మైవ నేతరత్.

వ్యా. నను సౌఖ్యప్రసూఖస్య స్వప్రకాశసుఖత్వేఽపి బ్రహ్మానందః స్వయం భవే దిత్యత్రోక్తం బ్రహ్మరూపత్వం న సంభవతి మానాభావాదిత్యాశంక్య విజ్ఞానమానంద మిత్యాది బృహదారణ్యకవాక్యస్య సద్భావాన్వైవమిత్యాహ— బ్రహ్మవిజ్ఞానమితి.

టీ. బ్రహ్మ=బ్రహ్మము, విజ్ఞానం = జ్ఞానస్వరూప మనియు, ఆనందమితి=ఆనంద స్వరూప మనియు, వాజసనేయినః = శుక్లయజుర్వేదులు, సతంతి=పఠించుచున్నారు. ఆతః = ఆహేతువువలన, స్వప్రకాశం = స్వయంప్రకాశమైన, సుఖం = సుఖము, బ్రహ్మైవ = బ్రహ్మమే, ఇతరత్ = వేరొకటి, న = కాదు.

తా. బ్రహ్మము జ్ఞానానందస్వరూప మని బృహదారణ్యకశ్రుతి వాక్యము చెప్పుచున్నది. కాన సుషుప్తిలోని స్వప్రకాశరూప మగు సుఖ మానందరూప మగు బ్రహ్మమే యని భావము.

అవ. సుషుప్తిలోని సుఖమును, అజ్ఞానమును విజ్ఞానమయుం డగు చిదాభాసుడు జాగ్రద్దశలో స్మరించుచున్నాఁడు—ఎవ్వఁ డే దనుభవించునో, వాఁడే దానిని స్మరించుట లోకసిద్ధము. సుషుప్తిలో విజ్ఞానమయుండు లేఁడు. కాన నప్పుడు విజ్ఞానమయుం డనుభవించె ననుటకు వీలు లేదు. సుషుప్తిలో నుండెడివాఁ డానందమయుండు ఆనంద మయుం డనుభవించినదానిని విజ్ఞానమయుం డెట్లు స్మరించు ననెడి యాక్షేపమునకు సమాధానము:—

శ్లో. యదజ్ఞానం తత్ర లీనా తౌ విజ్ఞానమనోమయా,

తయోర్హి విలయావస్థా నిద్రాఽజ్ఞానం చ సైవ హి.

62

వ్యా. నన్వసుభవస్త్వరణయోరై కాధికరణ్యనియమాత్సుఖమహమస్వాప్నం న కించిదవేదిషమితి చ సౌఖ్యప్రసూఖాజ్ఞానయోర్విజ్ఞానమయశబ్దవాచ్యేన జీవేన స్మర్యమాణత్వాత్ తస్యైవ సుఖాద్యసుభవితృత్వం వక్తవ్యమిత్యాశంక్య తదుపాధే ర్విజ్ఞానస్యాజ్ఞానకార్యస్యాజ్ఞానే విలీనత్వాన్వైవమిత్యభిప్రాయేణాహ—యదజ్ఞానమితి. న కించిదవేదిషమితి స్త్వరణాన్యథానుపపత్త్యా గమ్యమానం యదజ్ఞానమస్తి, తత్ర తస్మిన్నజ్ఞానే తౌ ప్రమాతృప్రమాణత్వేన ప్రసిద్ధౌ విజ్ఞానమనోమయా విలీనా విజ్ఞాన త్వాద్యాకారం పరిత్యజ్య కారణరూపేణావస్థితావత స్తదుపాధికస్య నానుభవితృత్వ మితి భావః. తత్రోపపత్తిమాహ—తయోగితి. హి యస్తాత్తయోర్విజ్ఞానమనోమయ యోర్విలయావస్థా నిద్రే త్యుచ్యతే. 'విజ్ఞానవిరతిస్సుప్తి' రిత్యభిధానాత్. తర్హి నిద్రాయా మేవ విలీనావితి వక్తవ్యమిత్యాశంక్యాహ—అజ్ఞానమితి. సైవ నిద్రా విద్వద్భిరజ్ఞాన మితి వ్యవహ్రాయత ఇత్యర్థః.

వేదాంత—53

టీ. యత్ అజ్ఞానం=వి అజ్ఞానము, (అస్తి=కలదో), తత్ర = దానియందు, తౌ విజ్ఞానమనోమయా=ఆ విజ్ఞానమనోమయకోశములు, లీనౌ=లయించుచున్నవి. తయోః= ఆ రెండుకోశములయొక్కయు, విలయావస్థా=లయించు సమయమే, నిద్రా=నిద్ర యనంబడును. నైవహి = అదియే, అజ్ఞానం = అజ్ఞాన మనబడును.

తా. అనుభవస్థరణములు రెండును ఏకాధికరణత్వ నియమము గలవగుటచేత, సుషుప్తియందుఁ గల సుఖాజ్ఞానములు విజ్ఞానమయుఁ డగు జీవునిచేత స్థిరంబగుచుండుటవలన, ఆజీవుఁడే సుషుప్తియందుఁ గల సుఖాధికము ననుభవించుచున్నాఁ డని చెప్పరాదా? అనిన, 'నేను సుషుప్తియం దేమియు నెఱుఁగ' ననెడి స్థరణముచే దప్ప మఱియొక విధముగఁ దెలియఁబడని యే అజ్ఞానము గలదో ఆ అజ్ఞానమందు ప్రమాతృ ప్రమాణసిద్ధములగు విజ్ఞాన మనోమయకోశములు విజ్ఞానత్వ మనోమహత్వాకారమును విడిపించి, తమకుఁ గారణ మగు అజ్ఞానరూప సితినిఁ బొందుచున్నవి. అందువలన నా విజ్ఞానమయోపాధికుఁ డగు జీవుఁడు సుషుప్తియందుఁ గల సుఖాజ్ఞానముల ననుభవించుచుండలే దని తెలియవలెను. ఇందుకు ఉపపత్తి "విజ్ఞానవిరతిః సుప్తిః" అని చెప్పఁబడిన యట్లు ఆ విజ్ఞానమనోమయములయొక్క విలయావస్థ నిద్ర యని చెప్పఁ బడును. ఆ నిద్రయే అజ్ఞాన మని విద్వాంసులు వ్యవహరింతురు. కనుక ఆ విజ్ఞానమనోమయములు రెండును అజ్ఞానమందే విలయమును బొందు చున్న వని తెలియవలెను.

అవ. సుషుప్తియందు విజ్ఞానమయుఁడు లేఁడు గదా. ఒకని యనుభవమును మఱి యొకఁ డెట్లు స్థిరించు నని ఇదివఱిఁ జేసిన యాక్షేపమునకు సమాధానము:—

శ్లో. విలీనఘృతవత్పశ్చాత్స్వాద్విజ్ఞానమయో ఘనః,
విలీనావస్థ ఆనందమయశబ్దేన కథ్యతే. 63

వ్యా. నను తర్హి సౌఘప్త సుఖాద్యనుభవకాలేఽసతో విజ్ఞానమయస్య ప్రబోధే కథం తత్స్వర్తృత్వమిత్యాశంక్య విలయావస్థాయామపి తత్స్వరూపనాశా భావా ద్విలయావస్థోపాధి మతానందమయరూపేణానుభవితృత్వం విజ్ఞానశబ్దవాచ్య ఘనీభావోపాధిమత్వేన స్వర్తృత్వం చైకస్య ఘటత ఇత్యభిప్రాయేణాహ—విలీనేతి. యథాగ్నిసంయోగాదినా విలీనం ఘృతం పశ్చాద్వాయాదిసంబంధవశాద్ధ నీభవతి. ఏవం జాగ్రదాదిషు భోగప్రదస్య కర్తృణః క్షయవశాన్నిద్రారూపేణ విలీనమంతఃకరణం

పునరోగ ప్రదకర్త వశాత్ప్రబోధే విజ్ఞానాకారేణ ఘనీభవతి. అతస్తదుపాధిక ఆత్మాపి విజ్ఞానమయో ఘనస్స్యాత్. స ఏవ పూర్వం విలయావస్థోపాధికస్సన్నానందమయ ఇత్యుచ్యతే.

టీ. విలీనఘృతవత్ = కరఁగిన నేతివలె, పశ్చాత్ = అనంతరమందు, ఘనః = గట్టి పడిన వాఁడు, విజ్ఞానమయః = విజ్ఞానమయుఁడు, స్యాత్ = అగును. విలీనావస్థః = విలయా వస్థ, ఆనందమయశబ్దేన = ఆనందమయుఁ డను శబ్దముచేత, కథ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. సుషుప్తి సుఖాద్యనుభవ కాలమందు లేని విజ్ఞానమయనకు ప్రబోధము గలుగుచుండఁగా, ఆసుషుప్తియందుఁ గల సుఖాది స్మరణ మెట్లగును? అనిన, అగ్నిసంబంధముచేఁ గరఁగిన నేయి వాయ్వాది సంబంధవశమున నెట్లు ఘనీభవించునో ఆప్రకారమే జాగ్రదాదుల యందు భోగము నిచ్చెడికర్తము ఊయించుటవలన నిద్రారూపమున లీన మయిన అంతఃకరణము, మఱల భోగ ప్రదకర్త వశమున ప్రబోధమందు విజ్ఞానాకారముగ ఘనీభవించుచున్నది. అందువలన నా యంతఃకరణోపాధికుఁ డగు ఆత్మయు విజ్ఞానమయత్వముచేత ఘనీభవించును. ఆ యాత్మయే పూర్వము విలయావస్థ నుపాధిగాఁ గలిగి ఆనందమయ శబ్ద వాచ్యుఁ డగును. అనఁగా, విలయావస్థయందును ఆవిజ్ఞానమయస్వరూప మునకు నాశములేమివలన విలయావస్థను ఉపాధిగాఁ గల ఆనందమయ రూపముచేత ననుభవించెడి ధర్మమును, విజ్ఞానమయశబ్దముచేఁ జెప్పఁ దగిన ఘనీభావము నుపాధిగాఁ గలిగియుండుటచేత స్మరించెడి ధర్మ మును అను నీ రెండు ధర్మములును ఒక్కఁ డగు ఆత్మకు ఘటించు నని యభిప్రాయము.

అవ. వైదానినే స్పష్టికరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సుప్తిపూర్వక్షణే బుద్ధివృత్తిర్యా సుఖబింబితా,

నైవ తద్బింబసహితా లీనానందమయస్తతః.

64

వ్యా. విలీనావస్థ ఆనందమయ ఇత్యుక్తమేవార్థం స్పష్టికరోతి—సుప్తీతి. సుప్తేః పూర్వస్తిన్నవ్యవహితే క్షణే యాంతర్ముఖా బుద్ధివృత్తిః స్వరూపభూతసుఖప్రతిబింబ యుక్తా భవతి. తతః అనంతరం తత్ప్రతిబింబసహితా నైవ వృత్తిర్నిద్రారూపేణ విలీనా ఆనందమయ ఇత్యభిధీయతే.

టీ. సుప్తిపూర్వక్షణే = సుషుప్తికి పూర్వక్షణమందును, సుఖబింబితా = సుఖప్రతి బింబముతోఁ గూడుకొనిన, యా బుద్ధివృత్తిః = ఏ బుద్ధి వృత్తి గలదో, నైవ = అదియు,

తద్బింబసహితా=ఆ ప్రతిబింబముతోఁ గూడిన దగుచు, తతః=అనంతరము, లీనా=కరఁగి నదై, ఆనందమయః = ఆనందమయుఁ డని, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. గాఢనిద్రకుఁ బూర్వక్షణమందు మృదుశయ్యాదిజన్య సుఖాకార మగు బుద్ధివృత్తి తన ప్రతిబింబముతోఁ గూడ నజ్ఞానమున లయించి ఆనందమయుఁ డని చెప్పఁబడును.

అవ. సుషుప్తిదశలో నానందమయుఁడు బ్రహ్మసుఖము ననుభవించు తెఱఱగుః—
శ్లో. అంతర్ముఖో య ఆనందమయో బ్రహ్మసుఖం తదా,

భుక్త్యే చిద్బింబయుక్తాభిరజ్ఞానోత్పన్నవృత్తిభిః. 65

వ్యా. ఏవమానందమయస్వరూపం ప్రదర్శ్య తస్యైవ ప్రబోధకాలే విజ్ఞాన మయరూపేణ స్తర్మత్వసిద్ధయే తదానీం సుఖానుభవముపపాదయతి—అంతర్ముఖ ఇతి. సుఖప్రతిబింబసహితాంతర్ముఖధీవృత్తిజనితసంస్కారసహితా జ్ఞానోపాధిగో య ఆనంద మయస్తదా సుషుప్తౌ బ్రహ్మసుఖం స్వరూపభూతం సుఖం చిదాభాససహితాభిరజ్ఞానా దుత్పన్నాభిః సుఖాదిగోచరాభిః వృత్తిభిః సత్త్వపరిణామవిశేషైర్భుంక్తే అనుభవతి.

టీ. అంతర్ముఖః = సుఖప్రతిబింబసహితాంతర్ముఖ బుద్ధివృత్తిజనిత సంస్కార సహితా జ్ఞానోపాధిగల, యః = ఏ, ఆనందమయః=ఆనందమయుఁడు, (అస్తి=కలఁడో) (సః = అతఁడు) తదా=ఆసుషుప్తిసమయమున, బ్రహ్మసుఖం=బ్రహ్మనందమును, చిద్బింబ యుక్తాభిః=చైతన్య ప్రతిబింబముతోఁ గూడుకొనిన, అజ్ఞానోత్పన్నవృత్తిభిః = అజ్ఞా నమువలన పుట్టిన వృత్తులచేత, భుక్త్యే = అనుభవించుచున్నాఁడు.

తా. సుఖప్రతిబింబసహిత మగు అంతర్ముఖబుద్ధివృత్తిజనితసంస్కార ముతోఁ గూడిన అజ్ఞానోపాధికుఁ డగు ఆనందమయుఁడు, సుషుప్తి కాలమందు స్వరూపభూత బ్రహ్మసుఖమును, చిదాభాససహితములును అజ్ఞానజన్య సుఖాదిగోచర సత్త్వపరిణామవిశేషములును అగు వృత్తుల చేత ననుభవించుచున్నాఁడు.

అవ. జాగ్రదవస్థయందువలె సుషుప్తియందు 'నేను సుఖము ననుభవించు చున్నాను' అనెడి యభిమాన మేల గలుగదు? అనెడి శంకకు సమాధానముః—

శ్లో. అజ్ఞానవృత్తయః సూక్ష్మా విస్పష్టా బుద్ధివృత్తయః,
ఇతి వేదాంతసిద్ధాంతపారగాః ప్రవదంతి హి. 66

వ్యా. నను తర్హి జాగరణ ఇవ తదానీం సుఖమనుభవమిత్యభిమానః కుతో న స్యాదిత్యాశంక్యావిద్యావృత్తీనాం బుద్ధివృత్తివత్సప్తత్వాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ- అజ్ఞానవృత్తయ ఇతి. ఇదం కుతోఽవగతమిత్యత ఆహ—ఇతీతి.

టీ. అజ్ఞానవృత్తయః = అజ్ఞానవృత్తులు, సూక్ష్మాః = సూక్ష్మములైనవి, బుద్ధి వృత్తయః=అంతఃకరణవృత్తులు, విస్పష్టాః = స్పష్టము లైనవి. ఇతి=ఈలాగున, వేదాంత సిద్ధాంతపారగాః = వేదాంతసిద్ధాంత (రహస్యముల) నెఱిగినవారలు, ప్రవదంతి హి= చెప్పుచున్నారుగదా.

తా. సుషుప్తియందలి అజ్ఞానవృత్తులు సూక్ష్మములు గనుక జాగ్రదవస్థయందలి బుద్ధివృత్తులవలె స్పష్టములు కావు. అందువలన సుఖానుభవాభిమానము సుషుప్తియందు ఉండదు. ఇట్లు వేదాంత సిద్ధాంతపారగులు చెప్పెదరు.

ఆవ. వైశ్ణోకమునఁ జెప్పిన విషయమునకుఁ బ్రమాణముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాండుాక్యతాపనీయాది శ్రుతిష్వేతదతిస్ఫుటమ్,
ఆనందమయభోక్తృత్వం బ్రహ్మనందే చ భోగ్యతా. 67

వ్యా. నన్వానందమయో బ్రహ్మనందం సూక్ష్మాభిరవిద్యావృత్తిభిర్భుక్తు ఇత్యత్ర కిం ప్రమాణమిత్యత ఆహ—మాండుాక్యేతి. ఏతచ్ఛబ్దార్థ మేవాహ—ఆనందేతి.

టీ. ఏతత్ = ఈవిషయము, మాండుాక్యతాపనీయాది శ్రుతిషు=మాండుాక్య తాపనీయాది శ్రుతులయందు, అతిస్ఫుటం=విస్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. (అతః=కనుక) ఆనందమయభోక్తృత్వం=ఆనందమయునకు భోక్తృత్వమును, బ్రహ్మనందే=బ్రహ్మనంద మందు, భోగ్యతా చ=భోగ్యత్వమును గలదు.

తా. మాండుాక్యతాపనీయాద్యుపనిషత్తు లానందమయుఁడు భోక్తృత్వ యనియు బ్రహ్మనందము భోగ్య మనియుం జెప్పుచున్నవి గాన నీయర్థము యథార్థము. భోక్తృత్వ యన ననుభవించెడివాఁడు. భోగ్య మనఁగా ననుభవింపఁబడునది.

ఆవ. వైఁజెప్పిన మాండుాక్యశ్రుతియర్థమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏకీభూతస్సుషుప్తిస్థః ప్రజ్ఞానఘనతాం గతః,
ఆనందమయ ఆనందభుక్తేతోమయవృత్తిభిః. 68

వ్యా. ఇదానీం 'సుషుప్తస్థాన ఏకీభూతః ప్రజ్ఞానఘన ఏవానందమయో హ్యనంద భుక్తేతోమయ' ఇతి మాండుాక్యాదిశ్రుతిగతం వాక్యమర్థతః పఠతి—ఏకీభూత ఇతి. సుప్తం సుషుప్తిస్తత్ర తిష్ఠతీతి సుషుప్త్యభిమానీత్యర్థః. ఆనందమయ ఆనందప్రచురః ఆనందభుక్ స్వరూపభూమానందం భుక్తు ఇత్యానందభుక్. చేతోమయవృత్తిభిః. చేతశ్చైతన్యం తన్తయాస్తత్ప్రచురాశ్చిత్ప్రతిబింబసహితా ఇత్యర్థః. తాశ్చ తాః వృత్తయశ్చ చేతోమయవృత్తయస్తాభిరానందభుగితి యోజనా.

టీ. సుషుప్తిస్థిః=సుషుప్తియం దుండెడి, ఏకీభూతః = విజ్ఞానాద్యుపాధివిలయము చేత నేకాకారత్వమును బొందిన, ఆనందమయః=ఆనందమయాత్మ, ప్రజ్ఞానఘనతాం= ప్రజ్ఞానఘనత్వమును, గతస్సక్ = పొందినవాడగుచు, చేతోమయవృత్తిభిః=చిత్ప్రతిబింబసహితములగు వృత్తులచేత, ఆనందభుక్ =స్వరూపభూతానందము ననుభవించును.

తా. సుషుప్త్యభిమానియు, విజ్ఞానాద్యుపాధివిలయముచేత నేకాకారత్వమును బొందినట్టియు, ప్రజ్ఞానఘనముఁడును అగు ఆనందమయాత్మ చిత్ప్రతిబింబసహితవృత్తులచేత స్వరూపానందము ననుభవించును. అని మాండాక్యశ్రుతి చెప్పుచున్నది.

అవ మాండాక్యశ్రుతిలోని 'ఏకీభూతః' అనెడి పదమున కర్థము:—

శ్లో. విజ్ఞానమయముఖ్యైర్వ్యో రూపైర్ముక్తః పురాధునా,
స లయేనైకతాం ప్రాప్తో బహుతండులపిష్టవత్ . 69

వ్యా. తద్వాక్యగతస్యైకీభూత ఇతి పదస్యార్థమాహ—విజ్ఞానేతి. యః ఆత్మా పురా జాగరణావస్థాయాం విజ్ఞానమయముఖ్యైః 'స వా అయమాత్మా బ్రహ్మ విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్తయః శ్రోత్రమయః పృథివీమయ ఆపోమయో వాయుమయ ఆకాశమయ స్తేజోమయోఽతేజోమయః కామమయోఽకామమయః క్రోధమయోఽశ్రోధమయ' ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తై రూపైరాకారవిశేషైర్ముక్తోఽభూత్స ఏవాధునా లయేన విజ్ఞానమన ఆద్యుపాధివిలయేనైకతాం ఏకాకారతాం ప్రాప్తో గతో భవతి. తత్ర దృష్టాంతమాహ—బహ్వితి. బహుతండులజనితపిష్టవదిత్యర్థః.

టీ. యః = ఏయానందమయుఁడు, పురా = జాగ్రద్దశయందు, విజ్ఞానమయముఖ్యైః=విజ్ఞానమయుఁడు మొదలుగాఁగల, రూపైః = రూపములతో, యుక్తః=కూడుకొనియుండెనో, సః=అతఁడు, అధునా=ఇప్పుడు, బహుతండులపిష్టవత్ = అనేకములగు బియ్యములపిండివలె, లయేన = ఉపాధిలయముచేత, ఏకతాం = ఏకత్వమును, ప్రాప్తో= పొందును.

తా. 'స వా అయమాత్మా... క్రోధమయోఽశ్రోధమయః' అనెడి శ్రుతియందుఁ జెప్పబడినట్లు, ఈయానందమయుఁడు జాగ్రద్దశలో నానావిధపదార్థములతో తాదాత్మ్యము పొంది, విజ్ఞానమయుఁ డనియు, మనోమయుఁ డనియు, ప్రాణమయుఁ డనియు వివిధరీతుల బహు రూపుఁడై యుండెను. ఆయుపాధు లన్నియు (కరఁగిన నేతివలె) లయింపఁగా అనేకము లగు బియ్యములు విసరి తడుఁగగా దానివలని పిడుచ

ఏకవిధముగా నున్నటుల, ఆనందమయుఁ డేకాకారుఁడై యుండు నని భావము.

అవ. ఆమాండుక్యశ్రుతియందలి ప్రజ్ఞానఘనశబ్దార్థముఁ జెప్పచున్నాఁడు:—
 3. ప్రజ్ఞానాని పురా బుద్ధివృత్తయోఽథ ఘనోఽభవత్,
 ఘనత్వం హిమబిందూనా ముదగ్దేశే యథా తథా. 70

వ్యా. అథ ప్రజ్ఞానఘనశబ్దార్థమాహ—ప్రజ్ఞానానీతి. పురా పూర్వం జాగ్ర దాదౌ ప్రజ్ఞానశబ్దవాచ్యా ఘటాదిగోచరా యా బుద్ధివృత్తయోఽభవత్, అథ సుషుప్తి కాలే ఘటాదివిషయాభావే సతి ఘనోఽభవత్, చిద్రూపేనైకరూపోఽభూత్. తత్ర దృష్టాంతమాహ—ఘనత్వమితి.

టీ. ఉదగ్దేశే=ఉత్తరదేశమందు, హిమబిందూనాం = మంచునకు, ఘనత్వం = గడ్డకట్టుట, యథా=ఎట్లగునో, తథా=ఆప్రకారమే, పురా=పూర్వముగల, ప్రజ్ఞానాని= ప్రజ్ఞానములు, అథ = సుషుప్తికాలమందు, ఘనః = చిద్రూపముచే నేకరూపము, అభవత్ = అయినది.

తా. ఉత్తరదేశమందు మంచుబిందువులు ఘనీభవించి, ఏకాకారముగ గడ్డకట్టినయట్లు, జాగ్రదాదికమందుఁ ప్రజ్ఞానశబ్దముచేఁ జెప్పఁదగిన ఘటాదిగోచరబుద్ధివృత్తులు సుషుప్తికాలమందు ఘటాదివిషయము లేమింజేసి చిద్రూపముచే నేకరూప మగును.

3. తద్ఘనత్వం సాక్షిభావం దుఃఖాభావం ప్రచక్షతే,
 లౌకికాస్తార్కికా యావద్దుఃఖవృత్తివిలోపనాత్. 71

వ్యా. ఇదాసీం ప్రజ్ఞానఘనశబ్దార్థనిరూపణప్రసంగాదాగతం కించిదాహ—తద్ఘనత్వమితి. యదిదం వేదాంతేషు సాక్షిత్వేనాభిధీయమానం ప్రజ్ఞానఘనత్వ మస్తి, తదేవ లౌకికాః శాస్త్రసంస్కారరహితాః తార్కికా వైశేషికాదయ శ్చాస్త్రీణశ్చ దుఃఖాభావం ప్రచక్షతే దుఃఖాభావ ఇత్యాహుః. కుత ఇత్యత ఆహ—యావదితి. యావత్తో దుఃఖవృత్తయస్తాసాం సర్వాసాం విలయాదిత్యర్థః.

టీ. సాక్షిభావం = సాక్షిభావ మని చెప్పఁబడెడి, తద్ఘనత్వం = ఈ ప్రజ్ఞాన ఘనత్వమును, లౌకికాః = పామరులును, తార్కికాః = తర్కశాస్త్రవిదులును, యావద్దుఃఖవృత్తివిలోపనాత్ = సమస్తదుఃఖవృత్తులు లోపించుటవలన, దుఃఖాభావం = దుఃఖము లేకుండుటనుగ, ప్రచక్షతే = చెప్పచున్నారు.

తా. వేదాంతములయందు సాక్షిత్వముచే జెప్పబడిన యీ ప్రజ్ఞానము 'దుఃఖాభావ' మని శాస్త్రసంస్కారము లేని లౌకికులును శాస్త్రవాదులగు తార్కికులును చెప్పెదరు. అట్లు చెప్పుటకుఁ గారణమేమన సర్వదుఃఖవృత్తులును సుషుప్తియందు విలయమును బొందుటచే నట్లు చెప్పెదరు.

ఆవ. మాండుశ్లోపనిషత్తులొని చేతోముఖశబ్దార్థమును జెప్పచున్నాఁడు:—
 శ్లో. అజ్ఞానబింబితా చి త్సాన్త్యన్ముఖమానందభోజనే,

భుక్తం బ్రహ్మసుఖం త్యక్త్వా బహిర్యాత్యథ కర్తణా. 72

వ్యా. పూర్వోదాహృత శ్రుతివాక్యగతచేతో ముఖశబ్దార్థమాహ—అజ్ఞానేతి. ఆనందభోజనే సోషుప్తబ్రహ్మానందాస్వాదనే ముఖం సాధనం అజ్ఞానబింబితా చిత్సాన్త్య దజ్ఞానవృత్తౌ ప్రతిబింబితం చై తన్యమేవ భవేత్. నను సుషుప్తావానందమయరూపేణ జీవేన బ్రహ్మసుఖం చేద్భుజ్యతే. తర్హి తత్పరిత్యజ్యాథ బహిః కుతో జాగరణం దుఃఖాలయ మాగచ్ఛేదిత్యత ఆహ—భుక్తమితి. పుణ్యాపుణ్యకర్త పాశబద్ధత్వాత్తేన ప్రేరితో జీవః సాక్షాత్కృత మపి బ్రహ్మానందం పరిత్యజ్యాథ బహిర్యాతి జాగరణాదికం గచ్ఛ తీత్యర్థః.

టీ. అజ్ఞానబింబితా = అజ్ఞానమునందు ప్రతిబింబించిన, చిత్ = చై తన్యము, ఆనందభోజనే = ఆనందానుభవమందు, ముఖం=సాధనము, స్యాత్ = అగును. భుక్తం = అనుభవింపబడిన, బ్రహ్మసుఖం=బ్రహ్మసుఖము, త్యక్త్వా=వదిలిపెట్టి, అథ = అనంత రము, (జీవః=జీవుఁడు), కర్తణా=కర్త చేత, బహిః=బాహ్యమును (జాగ్రదాదికమును), యాతి = పోవుచున్నాఁడు.

తా. ఆనందమయునకు అజ్ఞానజన్యంబు లగు వృత్తులయందు ప్రతిబింబించిన చై తన్యము, బ్రహ్మానందానుభవమునందు సాధనము. క్షుప్తి యానందానుభవమును మాని, మఱల జాగ్రత్తున కేల వచ్చునంటి వేని, వాని జాగ్రదోగప్రదకర్తయే దానికి హేతువు.

ఆవ. ఇందుకు కైవల్యశ్రుతిప్రమాణముం జెప్పచున్నాఁడు:—
 శ్లో. కర్త జన్తాంతరేఽ భూద్యత్తద్యోగాద్భుధ్యతే పునః,

ఇతి కైవల్యశాఖాయాం కర్తజో బోధ ఈరితః. 73

వ్యా. ఏతత్కుతోఽవగమ్యత. ఇత్యాశంక్య 'పునశ్చ జన్తాంతరకర్తయోగా త్స ఏవ జీవస్వపితి ప్రబుద్ధ' ఇతి కైవల్యశ్రుతివాక్యాదితి మన్వానస్తద్వాక్యవర్ధతః యతం స్తదభిప్రాయమాహ—కర్తేతి.

టీ. జన్మాంతరే = వెనుకజన్మములందు, యత్కర్త = ఏకర్త, అభూత్ = ఉండెనో, తద్యోగాత్ = దానిసంబంధమువలన, పునః = మఱల, బుద్ధ్యతేతి = జాగ్రదాదికమును బొందుచున్నాఁడని, కైవల్యశాఖాయాం = కైవల్యోపనిషత్తునందు, కర్తజః = కర్తవలనఁ గలిగిన, బోధః = జాగ్రదవస్థ, ఈరితః = చెప్పఁబడెను.

తా. “పునశ్చ బుద్ధః” అను కైవల్యశ్రుతి, సుషుప్తిలోనుండి జాగ్రద్దశకు జీవుఁడు కర్తవశముననే వచ్చు నని చెప్పుచున్నది.

అవ. సుషుప్తియందు బ్రహ్మనంద మచభవింపఁబడు ననుట కింకొక లింగమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కంచిత్కాలం ప్రబుద్ధస్య బ్రహ్మనందస్య వాసనా,

అనుగచ్ఛేన్యతస్తూష్ణీమాస్తే నిర్విషయస్సుఖీ.

74

వ్యా. సుప్తా బ్రహ్మనందోఽచుభూయత ఇత్యత్ర లింగం చాహ—కంచదితి.

ప్రబుద్ధస్య జాగరణా ప్రాప్తస్యాపి కంచిత్కాలం స్వల్పకాలవర్యంతం సుప్తావను భూతస్య బ్రహ్మనందస్య వాసనా సంస్కారోఽచుగచ్ఛేదనుగచ్ఛతి. కుత ఏతదవ గమ్యత ఇత్యాహ—యత ఇతి. యతః కారణాత్ప్రబోధాదౌ నిర్విషయో విషయాను భవరహితోఽపి సుఖీ సంస్తూష్ణీమాస్తేఽతోఽవగమ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. యతః = ఏకారణమువలన, ప్రబుద్ధః = మేల్కొంచినవాఁడు, నిర్విషయః = విషయవర్జితుఁడై, సుఖీ = సుఖివంతుఁడై, ఆస్తే = ఉండెనో, (ఁతః = ఆకారణమువలన), ప్రబుద్ధస్య = నిదురనుండి మేల్కొంచినవానికి, కంచిత్కాలం = కొంచెముసేపు, బ్రహ్మనందస్య = బ్రహ్మనందముయొక్క, వాసనా = సంస్కారము, అనుగచ్ఛేత్ = అనుసరించి వచ్చును.

తా. నిదురనుండి మేల్కొంచినవాఁడు కొంతకాలము విషయ చింత లేక సుఖముగా నుండును. అది యేల యన, అట్లుండుట సుషుప్తిలో ననుభవింపఁబడిన బ్రహ్మనందముయొక్క సంస్కారమే యని తెలియవలెను.

శ్లో. కర్తభిః ప్రేరితః పశ్చాన్నానాదుఃఖాని భావయన్,

శనై ర్విస్మరతి బ్రహ్మనందమేషోఽఖిలో జనః.

75

వ్యా. తస్మి తూష్ణీం కుతో నావతిష్ఠత ఇత్యత్ర ఆహ—కర్తభిః పూర్వోక్తైశ్చోచ్చింతః సర్వోఽపి ప్రాణీ పశ్చాన్నానావిధాని దుఃఖాన్యనుసందధానః శనై ర్బ్రహ్మనందం విస్మరతి.

టీ. కర్తృభిః = కర్తృలచేత, ప్రేరితః = ప్రేరేపింపబడి, పశ్చాత్ = అనంతరము, నానాదుఃఖాని = అనేక దుఃఖములను, భావయన్ = భావించుచు, ఏషః = ఈ, అఖిల జనః = సమస్తమైన జనము, శనైః = మెల్లగా, బ్రహ్మనందం = బ్రహ్మనందమును, విస్తరతి = మఱచుచున్నది.

తా. ప్రాణివర్గము సుషుప్తిలో బ్రహ్మనందము ననుభవించినను, కర్తృవశంబున జాగ్రద్దశలోని దుఃఖములను స్మరించుచు క్రమక్రమముగా నట్టి బ్రహ్మనందమును మఱచును.

అవ. సుషుప్తిలో బ్రహ్మనందము గలదా యని సంశయింపఁ దగ దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రాసూర్ధ్వమపి నిద్రాయాః పక్షపాతో దినే దినే,
 బ్రహ్మనందే నృణాం తేన ప్రాజ్ఞోఽస్మిన్వివదేత కః. 76

వ్యా. ఇతోఽపి బ్రహ్మనందే న విప్రతిపత్తిః కార్యేత్యాహ—ప్రాగితి. ప్రత్యహం మనుష్యాణాం నిద్రాయాః ప్రాసూర్ధ్వమపి నిద్రారంభే నిద్రావసానే చ బ్రహ్మనందే స్నేహోఽస్తి యతో నిద్రాదౌ మృదుశయ్యాది సంపాదయంతి; తదవసానే చ తం పరిత్యక్తు మశక్తా స్తూష్ణిమాసతే; తేన కారణేన ఆస్మిన్నానందే కో బుద్ధిమాన్వివదేత? న కోఽపీత్యర్థః.

టీ. దినేదినే = ప్రతిదినమున, నిద్రాయాః = నిద్రయొక్క, ప్రాక్ = పూర్వమందును, ప్రాసూర్ధ్వమపి = అనంతరమందును, నృణాం = జనులకు, పక్షపాతః = పక్షపాతము, (భవతి = ఆగుచున్నది.) తేన = ఆహేతువుచేత, ఆస్మిన్ బ్రహ్మనందే = ఈ బ్రహ్మనందమునందు, ప్రాజ్ఞః = ప్రజ్ఞగలవాఁడు, కః = ఎవఁడు, వివదేత = వివాదమును బొందును? ఎవఁడును ద్వేషింపఁ డని యర్థము.

తా. ప్రతిదినమందు నరులు నిద్రకుఁ బూర్వము సుఖసాధనంబులయిన శయ్యాదులం గోరుదురు. నిద్రానంతర మట్టులే సుఖయై యుండవలె నని కోరుదురు. దానంజేసి సుషుప్తియందు బ్రహ్మనందము కలదనుట నిర్వివాదాంశము.

అవ. పూర్వపక్షే యాక్షేపము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నను తూష్ణింస్థితౌ బ్రహ్మనందశ్చేద్భాతి లౌకికాః,
 అలసాశ్చరితార్థా స్సృశ్మాస్త్రేణ గురుణాఽత్ర కిమ్. 77

వ్యా. చోదయతి—నన్వితి. గురుశుక్రాహాదినా లభ్యస్య బ్రహ్మనందాను భవస్య తూష్ణింస్థితీమాత్ర లభ్యత్వే గురుశుక్రాహాదిపూర్వకం శ్రవణాదికం వృథా స్యాదిత్యర్థః.

టీ. నను = ఓయీ సిద్ధాంతీ! తూష్ణింస్థితౌ = ఊరకుండునపుడు, బ్రహ్మానందః = బ్రహ్మానందము, భాతి చేత్ = ప్రకాశించెనేని, లాకికాః = పామరులైన, అలసాః = సోమరులు, చరితార్థాః = కృతార్థులు, స్యుః = అగుదురు. శాస్త్రేణ = శాస్త్రముతోడను, గురుణా = గురువుతోను, అత్ర = ఈ బ్రహ్మానందవిషయమై, కిం = ఏమి ప్రయోజనము?

తా. ఓసిద్ధాంతీ! గురుశుశ్రూషాదికము చేతను, శాస్త్రాభ్యాసము చేతను పొందఁదగిన బ్రహ్మానందానుభవము తూష్ణింస్థితి నున్నంత మాత్రమున లభింపఁగలదేని, శాస్త్రవాసనలేని పామరులును సోమరులును గృతార్థు లగుదు రని చెప్పవలసినవచ్చును. అప్పుడు వేదాంత శాస్త్రముతోను గురుశుశ్రూషాదిపూర్వక శ్రవణమననాదికముతోను బ్రయోజన మేమి?

అవ. ఈ యాక్షేపణమునకు సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బాధం బ్రహ్మేతి విద్యుశ్చే త్కృతార్థా స్తావతైవ తే,
గురుశాస్త్రే వినాఽత్యంతం గంభీరం బ్రహ్మ వేత్తి కః. 78

వ్యా. అయం బ్రహ్మానంద ఇతి జ్ఞానే సతి కృతార్థతా భవత్యేవ. తదేవ గురు శుశ్రూషాదికమంతరేణ న సంభవతీత్యాహ—బాధమితి. అత్యంతం గంభీరం దురవగాహమవాఙ్మనసగమ్యం సర్వజ్ఞం సర్వాంతరం సర్వాత్కరూపం బ్రహ్మ గురుశాస్త్రే విహానూన్యేన కేనాప్యపాయేన ణో జానీయాన్న ణోఽపీత్యర్థః.

టీ. బాధం = సరేకాని, బ్రహ్మేతి = ఈయానందము బ్రహ్మ మని, విద్యుశ్చేత్ = ఎఱిఁగినయెడల, తావతైవ = అంతమాత్రము చేతనే, తే = వారు, కృతార్థాః = కృతార్థులగుదురు. గురుశాస్త్రే వినా = గురువులు శాస్త్రములు వినాగా, అత్యంతం = మిక్కిలి, గంభీరం = గంభీరమైన, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును, కః = ఎవఁడు, వేత్తి = తెలిసికొనగలఁడు?

తా. ఓపూర్వవాదీ! నీవు చెప్పినది సరియే. సర్వవ్యాపారముల వదలినప్పటి సుఖము బ్రహ్మానంద మని పామరు లెఱింగిరేని వారు కృతకృత్యులే యగుదురు. మఱియు, అవాఙ్మానసగోచరమై సర్వజ్ఞమును సర్వాంతరమును, సర్వాత్కరము నగు బ్రహ్మమును గురుశాస్త్రములు వినాగా నే యితరోపాయముచేతను దెలియ శక్యముకాదు.

అవ. “నాకు నీవాక్యముచేతనే బ్రహ్మము తెలియును. నాకు కృతకృత్యతా బుద్ధి గలుగమికిఁ గారణ మేమి” యని ప్రశ్నింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జానామ్యహం త్వదుక్త్యావ్య కుతో మే న కృతార్థతా,
 శృణ్వత్ర త్వాదృశో వృత్తం ప్రాజ్ఞంమన్యస్య కస్యచిత్. 79

వ్యా. నను త్వద్వాక్యాదేవ బ్రహ్మనందం జానతో మమ కుతః న కృతార్థతా
 లభ్యత? ఇత్యాశంక్యానువాదపూర్వకం సోపహాసము త్తరమాహ—జానామితి.

టీ. త్వదుక్త్యా = నీవాక్యముచేత, అద్య=ఇప్పుడు, అహం = నేను, జానామి =
 బ్రహ్మము నెఱిగితిని. కుతః = ఎందువలన, మే=నాకు, కృతార్థతా = కృతార్థత, న =
 లేదు? అనెదవేని, అత్ర = ఈవిషయమై, త్వాదృశః = నీవంటి, ప్రాజ్ఞంమన్యస్య =
 తెలివిగలవాడ ననుకొనెడి, కస్యచిత్ = ఒకానొకని, వృత్తం = వృత్తాంతము, శృణు =
 వినుము.

తా. బ్రహ్మనంద మానందరూప ముందివి. నీమాటనుబట్టియే నా
 కాసంగతి దెలిసినది. నాకు సంసారదుఃఖము శమింపకుండుటకుఁ గారణ
 మేమి అని యడుగఁగా, వానికి సమాధానముగా నొక కథను జెప్ప
 నున్నాఁడు.

శ్లో. చతుర్వేదవిదే దేయమితి శృణ్వ న్న వోచత,
 వేదాశ్చత్వార ఇత్యేవం వేద్మి మే దేయతాం ధనమ్. 80

వ్యా. తమేవ వృత్తాంతం దర్శయతి—చతుర్వేదేతి. కశ్చిచ్ఛతుర్వేదవిదే
 కన్దేచిదిదం బహుధనం దాతవ్యమితి, ఏవం విధం వాక్యం శ్రుత్వా వేదాశ్చత్వార
 ఇత్యస్తాదేవ వాక్యాదహం వేద్మి అతో మే దేయతామితి వక్తి తద్వద్భవానపీత్యర్థః.

టీ. చతుర్వేదవిదే = నాలుగు వేదములును తెలిసినవానికి, దేయమితి=ఈ ధన
 మియఁదగిన దని, శృణ్వన్ = విన్నవాడగుచు, (కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు), వేదాః =
 వేదములు, చత్వారఇతి=నాలు గని, వేద్మి = ఎఱుంగుదు నని, మే=నాకు, ధనం=ధనము,
 దేయతాం=ఈయఁబడుగాక. ఇతి=ఈలాగున, అవోచత=ఒకఁడు పలికెను.

తా. నాలుగు వేదములు తెలిసినవానికి ధనము నిచ్చెన నని
 యొక దాత యనెను. ఒక మూర్ఖుఁడు “నీవు నాలుగు వేదము లంటివి.
 వేదములు నాలు గని నాకుఁ దెలియును. కావున నా కాధన మిమ్ము”
 అని యడిగెను. నీ వడిగినప్రశ్న యామూర్ఖుని ప్రశ్నను బోలియున్నది.

శ్లో. సంఖ్యామేవైష జానాతి నతు వేదానశేషణః,
 యది తర్హి త్వమవ్యేవం నా శేషం బ్రహ్మ వేత్సి సి. 81

వ్యా. నను వేదాశ్చత్వార ఇతి యో వేద స వేదగతాం సంఖ్యామేవ వేత్సి న
 తు వేదానాం స్వరూపమితి చోదయతి—సంఖ్యామితి. సామ్యేన సమాధత్తే తర్హి తి.

ఏవం చతుర్వేదాభిజ్ఞం మన్య ఇవ త్వమప్యశేషం పూర్ణం యథాభవతి తథా బ్రహ్మ న వేత్సి నైవ జానాసి.

టీ. ఏషః=వీడు, సంఖ్యామేవ = వేదసంఖ్యను మాత్రమే, జానాతి = ఎఱుం గును. వేదాః=వేదములను, అశేషతః = సంపూర్ణముగా, న జానాతీతి = ఎఱుంగడనెద వేని. తర్హి = అట్లయితే, త్వమపి=నీవును, ఏవం = ఈవిధంబున, అశేషం = పూర్ణ ముగా, బ్రహ్మ=బ్రహ్మమును, న వేత్సిహి = ఎఱుంగవు గదా.

తా. ఓపూర్వపక్షీ! మూర్ఖునకు వేదములు నాలు గన్న మాటయే తెలియునుగాని వేదస్వరూపము సంపూర్ణముగాఁ దెలియ దంటివేని, నీకును అట్లే బ్రహ్మస్వరూపము నిశ్చేషముగాఁ దెలియదు. అని సిద్ధాంతి సమాధానముఁ జెప్పెను.

అవ. వేదములకు స్వరూపభేదము గలదు. బ్రహ్మము ఏకరసము; బ్రహ్మమం దిట్టి భేదము లే దని శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అఖండైకరసానందే మాయాతత్కార్యవర్జితే,
అశేషత్వసశేషత్వవార్తావసర ఏవ కః.

82

వ్యా. నను సంఖ్యాతిరిక్తవేదస్వరూపభేద ఇవ స్వగతాదిభేదజూన్యే ఆనంద రూపే బ్రహ్మాణి అజ్ఞాయమానస్యాంశస్యాభావాదసంపూర్ణజ్ఞానిత్వోపాలంభో న ఘటత ఇతి చోదయతి—అఖండైకేతి.

టీ. మాయా తత్కార్యవర్జితే=మాయతోను, తత్కార్యములతోను రహితమై నట్టి, అఖండైకరసానందే - అఖండ = అపరిచ్ఛిన్నమైన, ఏకరస = ఏకవిధమైన, ఆనందే = ఆనందస్వరూప మగు బ్రహ్మమందు, అశేషత్వసశేషత్వవార్తావసర ఏవ = నిశ్చేషము సశేషము అనియెడి వార్తలకు ప్రసక్తియే, కః = ఎక్కడిది ?

తా. మాయాతత్కార్యరహిత మగు బ్రహ్మము ఏకరూపము. నిశ్చేషత్వ సశేషత్వభేదము బ్రహ్మమునకు లేదు గాన తూష్ణింస్థితియందు బ్రహ్మము నిశ్చేషముగా నాకు తెలియలే దనుటకు వలనుపడదు.

అవ. ఇప్పుడు, బ్రహ్మజ్ఞానమందును సంపూర్ణ త్వాదికమును జూపుటకై బ్రహ్మము నెఱుంగుదు నని చెప్పెడివానిని వికల్పించి యడుగుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శబ్దానేవ పఠస్యాహో తేమామర్థం చ పశ్యసి,
శబ్దసారేఽర్థబోధస్తే సంపాద్యత్వేన శిష్యతే.

83

వ్యా. బ్రహ్మజ్ఞానేఽప్యశేషత్వాదికం దర్శయితుం బ్రహ్మ జానామీతి వదంతం వికల్ప్య పృచ్ఛతి—శబ్దానితి. కిమఖండైకరసమద్వితీయసచ్ఛిదానందరూపమిత్యాది

శబ్దానేవ పఠసి. అహో అథవా తేషాం శబ్దానామర్థం స్వగతాదిభేదకూన్యత్వావికం చ పశ్యసి జానాసి? ఇతి వికల్పార్థః. ఆద్యపక్షే సావశేషత్వం దర్శయతి—శబ్దపాఠే ఇతి.

టీ. శబ్దానేవ = శబ్దములనే, పఠసి = పఠించుచున్నావా? తేషాం = వాని యొక్క, అర్థం = అర్థమును, అహో పశ్యసి = చూచుచున్నావా? శబ్దపాఠేఽపి = శబ్దపాఠమునను, తే=నీకు, అర్థబోధః = అర్థజ్ఞానము, సంపాద్యత్వేన = సంపాదించఁ దగినదిగ, శిష్యతే = మిగిలియున్నది.

తా. ఓపూర్వపక్షీ! బ్రహ్మ మఖండై కరసము, నిశ్చేషము అను శబ్దములు మాత్రము నీకు తెలియును. వానియర్థము నీకు తెలియదు గాన వానిని తెలిసికొనుము.

అవ. నా కర్థజ్ఞానము గూడఁ గల దనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అర్థే వ్యాకరణాద్బుద్ధే సాక్షాత్కారోఽవశిష్యతే,

స్యాత్కృతార్థత్వద్ధీ ర్భావత్తావద్దురుముపాస్వ భోః.

84

వ్యా. ద్వితీయేఽపి తద్దర్శయతి—కర్థ ఇతి. వ్యాకరణాదిత్యుఫలక్షణం, నిగ మాదేః. వ్యాకరణాదినా పరోక్షజ్ఞానే సంపాదితేఽపి సంశయాదినిరాసేనాపరోక్షీకరణ మవశిష్యతే, తర్హి కదా! సంపూర్ణత్వజ్ఞానస్యేత్యాశంక్య తదవధిం దర్శయతి—స్యాదితి. యదా కృతార్థత్వబుద్ధిరుత్పద్యతే తదా జ్ఞానస్య సంపూర్ణతాఽవగంతవ్యేత్వర్థః.

టీ. భోః=ఓయీ, అర్థే = అర్థము, వ్యాకరణాత్ = వ్యాకరణమువలన, బుద్ధే= తెలియఁబడఁగా, సాక్షాత్కారః = సాక్షాత్కారము, అవశిష్యతే=మిగులును. కృతార్థ త్వద్ధీః=కృతార్థత్వబుద్ధి, యావత్ = ఎంతవఱకు, స్యాత్ = అగునో, తావత్=అంత దనుక, గురుం = గురువును, ఉపాస్వ = నేవింపుము.

తా. వ్యాకరణ సహాయముచే నర్థజ్ఞానము గలిగినను సాక్షాత్కారముకొఱకై యత్నింపుము. సాక్షాత్కారము గూడ నీకుఁ గలిగె నంటివేని, నీకు కృతార్థతాబుద్ధి గలిగే యుండవలయును. నీకు కృతార్థత్వబుద్ధి కలుగ లే దంటివి గాన అట్టి బుద్ధి కలుగునంతవఱకు గురువుల నేవింపుము.

అవ. ప్రకృతమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆస్తామేతన్యత్ర యత్ర సుఖం స్యాద్విషయై ర్వివా,

తత్ర సర్వత్ర విద్వేతాం బ్రహ్మనందస్య వాసనామ్,

85

వ్యా. ఏవం ప్రాసంగికం పరిసమాప్య ప్రకృత మేవానుసరతి—ఆస్తామితి. యత్ర యత్ర యస్మిన్యస్మిన్కాలే తూష్టింభావాదౌ విషయానుభవమంత రేణ సుఖం భవతి, తత్ర తత్ర సుఖస్య విషయజన్యత్వాభావాత్సామాన్యాహంకారావృతత్వాచ్చ వాసనానందత్వమవగంతవ్యమిత్యర్థః.

టీ. ఏతత్ = ఈ విషయము, ఆస్తా = ఉండఁగాక, యత్ర యత్ర = ఎక్కడెక్కడ, విషయైర్విన్నా = విషయములు లేకుండ, సుఖం = సుఖము, స్యాత్ = అగునో, తత్ర సర్వత్ర = అచ్చట నంతటను, ఏతాం = ఈ, బ్రహ్మానందస్య = బ్రహ్మానందముయొక్క, వాసనాం = వాసననుగా, విద్ధి = ఎఱుంగుము.

తా. ఈ ప్రసంగ మటుండనిమ్ము. ఏయే కాలమున తూష్టింభావా దికమందు విషయానుభవరహితమగు సుఖము గలుగునో ఆసుఖము విషయమువలనఁ గలిగినది గామి చేతను, సామాన్యాహంకారము చేతఁ గన్పడుటవలనను అది వాసనానంద మని తెలియవలెను.

అవ. బ్రహ్మానందవాసనానందములను జెప్పి, విషయానందమును నిరూపించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. విషయేష్వపి లభ్యేషు తదిచ్ఛోపరమే సతి,
అంతర్దుఖమనోవృత్తావానందః ప్రతిబింబతి.

86

వ్యా. ఏవం బ్రహ్మానందవాసనానందౌ దర్శయిత్వా ఇదాసీమానందత్రైవిధ్య నియమనాయూత్తాభిముఖధీవృత్తావిత్యక్తమేవ విషయానందం పునరనువదతి—విషయేష్వపీతి. యదా స్ర గాదివిషయలభాత్తతదిచ్ఛోపరమో భవతి, తదా తదా మనస్యంతర్దుఖే సతి తస్మిన్ కాయః స్వాత్తానందః, ప్రతిబింబితో భవత్యయం విషయానంద ఇత్యర్థః.

టీ. విషయేషు = విషయములు, లభ్యేషు = పొందఁబడఁగా, తదిచ్ఛోపరమే సతి = ఆవిషయములయందలి కోరికయొక్క శాంతి గలుగుచుండఁగా, అంతర్దుఖమనోవృత్తా = అంతర్దుఖ మగు చిత్తవృత్తియందు, ఆనందః = ఆనందము, ప్రతిబింబతి = ప్రతిఫలించును.

తా. స్ర గాది విషయలభము గలిగిన తరువాత వానియందలి కోరిక శాంతిఁగా చిత్తవృత్తియందు సుఖము గలుగును. చిత్తవృత్తి యందు స్వాత్తానందము ప్రతిఫలించును. ఇట్టి ప్రతిబింబానందమునే విషయానంద మనియుఁ జెప్పెదరు.

అవ. ఆనందఫలితమును జెప్పచున్నాడు:—

బ్రహ్మనందో వాసనా చ ప్రతిబింబ ఇతి త్రయమ్,
అంతరేణ జగత్స్యస్తిన్నానందో నాస్తి కశ్చన.

87

వ్యా. ఫలితమాహ—బ్రహ్మనందఇతి. ఉక్తప్రకారేణ స్వప్రకాశతయా సుషుప్తా ప్రతిభాసమానో యో బ్రహ్మనందో యశ్చ తూష్టిస్థితౌ విషయానుభవమంతరేణ ప్రతీయమానో వాసనానందో యోఽప్యభీష్టవిషయలాభాదం ర్దుభే మనసి ప్రతిబింబితో విషయానంద ఏతత్త్రితయాతిరేకేణాస్తికై జగతి న కశ్చిదానందోఽస్తి. నను 'ఆనందస్త్రివిధో బ్రహ్మనందో విద్యాసుఖం తథా, విషయానంద' ఇత్యనేన ప్రకారేణానందత్త్రైవిధ్యముక్తం. ఇదానీంతు 'బ్రహ్మనందో వాసనా చ ప్రతిబింబ ఇతి త్రయ'మితి తద్విలక్షణమానందస్య త్రైవిధ్యముచ్యతే. అతః పూర్వో త్తరవిరోధః. కించ, 'యావద్యావదహంకారో విస్తృతోఽభ్యాసయోగతః, తావత్తావత్సూక్ష్మదృష్టే ర్ని జానందోఽనుమీయతే' ఇతి. 'తాదృక్సుమానుదాసీన కాలేఽప్యానందవాసనాం, ఉపేక్ష్య ముఖ్యమానందం భావయత్యేవ తత్పర' ఇతి చోక్తప్రకారద్వయాతిక్తా నిజానందముఖ్యానందావభిధీయతే—తథా ద్వితీయాధ్యాయే 'మందప్రజ్ఞంతు జిజ్ఞాసుమాత్తానందేన బోధయే' దితి, అత్తానందస్తతోఽన్యోఽభిధీయతే. 'యోగానందః పురుక్షోయ' ఇత్యత్ర యోగానందోఽపి కశ్చిదవభాసతే. 'బ్రహ్మనందాభిధే గ్రంథే తృతీయాధ్యాయ ఈరితః, అద్వైతానందఏవ స్యా' దిత్యత్రాద్వైతానందం చాన్యమవగచ్ఛామః. అతః 'అంతరేణ జగత్స్యస్తిన్నానందో నాస్తికశ్చనే'త్యుక్తిర్విరుధ్యే తేది చేన్ద్రవం. విద్యానందస్య విషయానందవదంతః కరణవృత్తివిశేష త్వేన విషయానందే చాంతర్భావస్య విషయానందవతః కరణవృత్తిశేష త్వేనవిషయానందేచాంతర్భావస్య 'విషయానందవద్విద్యానందోధీవృత్తిరూపక' ఇత్యుక్తరత్ర ధీవృత్తిరూపత్వాభిధానేన వివక్షితత్వాన్ని జానందముఖ్యానందాత్తానందయోగానందాద్వైతానందానాం తు బ్రహ్మనందాదనతిరిక్తత్వాచ్చ. తథాహి—'యావద్యావదహంకార' ఇత్యుదాహృతే శ్లోకే యోగలక్షణోపాయగమ్యతయా యోగానందత్వేన వివక్షితస్య నిజానందస్వైవ 'న ద్వైతం భాసతే నాపి నిద్రా తత్రాస్తి యత్సుఖం, స బ్రహ్మనంద ఇత్యాహ భగవాన్రునం ప్రతి' ఇత్యస్తిన్ను త్తరశ్లోక ఏవ బ్రహ్మనందత్వాభిధానాన్ని జానందో బ్రహ్మనందాన్న భిద్యతే. తథా ముఖ్యానందోఽపి బ్రహ్మనంద ఏవ. 'తథా చ విషయానందో వాసనానంద, ఇత్యమూ, 'ఆనందౌ జనయన్నాస్తి బ్రహ్మనందః స్వయంప్రభ' ఇత్యత్ర జన్యత్వేనాముఖ్యభూతయోర్విషయానంద వాసనానందయోర్జ్జనకత్వేనాభిహితస్య బ్రహ్మనందస్వైవ తాదృక్సుమానుదాసీన కాలేఽపీత్యుదాహృతఏవ శ్లోకే, 'ఆనందవాసనాస్, ఉపేక్ష్య ముఖ్యమానందం భావయత్యేవ తత్పర' ఇతి

ముఖ్యానందత్వాభిధానాదాత్తానందాద్వైతానందయోస్తు బ్రహ్మానందత్వం, 'యోగానందః పురోక్తో యః స ఆత్మానంద ఇష్యతా' మితి తృతీయాధ్యాయాదౌ ప్రథమాధ్యాయే యోగానందతయా వివక్షితస్య బ్రహ్మానందస్యైవ యోగానందశబ్దేనానువాదపూర్వకం ఆత్మానందతామభిధాయ 'కథం బ్రహ్మాత్వ మేతస్య సద్వయస్యేతిచేదితి ప్రశ్నపూర్వకమాకాశాదిశరీరాంతమిత్యాదినా ద్వితీయస్య బ్రహ్మాత్వప్రతిపాదనమవగంతవ్యం. తస్మాద్బ్రహ్మానందో వాసనా చ ప్రతిబింబ ఇత్యుక్తం త్రైవిధ్యం సుస్థం. నను తర్హి 'నన్వేపం వాసనానందాత్ బ్రహ్మానందాదపీతరం, పేత్తి యోగీ నిజానంద' మిత్యత్ర నిజానందస్య బ్రహ్మానందవాసనానందాభ్యాం భేదేన నిర్దేశో న యుజ్యత ఇతి న శంకనీయం. ఏకస్యైవ బ్రహ్మానందస్య జగత్కారణత్వోపాధిసాహిత్యరాహిత్యభేదవ్యవధేశోపపత్తేః. తథాహి బ్రహ్మానందనిరూపణావసరే * "ఆనందాద్భ్యైవ ఖల్విమాని భూతాని జాయంత" ఇత్యాదినా జగత్కారణత్వాభిధానేన బ్రహ్మానందస్య సమాయత్వమవగమ్యతే. నిర్ణాయస్య జగత్కారణత్వానుపపత్తేః నిజానందనిరూపణకాలేఽపి 'యావద్యావదహంకార' ఇత్యాదినా సకారణస్యాహంకారస్య విలయప్రతిపాదనా నిజానందస్య నిర్ణాయత్వమితి సర్వమనవద్యమ్.

టీ. బ్రహ్మానందః=బ్రహ్మానంద మనియు, వాసనా చ = వాసనానంద మనియు, ప్రతిబింబ ఇతి=ప్రతిబింబానంద మనియు, త్రయమ్=ఈమూఁటిని, అంత రేణ=వినాగా, అస్మిన్ =ఈ, జగతి = జగత్తునందు, కశ్చన ఆనందః = ఏయానందమును, నా స్తి=లేదు.

తా. బ్రహ్మానందము, వాసనానందము, ప్రతిబింబానందము నని ఆనందము త్రివిధము. ఈ త్రివిధానందములు దప్ప నితరానంద మెద్ది యును లేదు. పురోక్త ప్రకారముగ స్వప్రకాశత్వముచే సుషుప్తియందనుభవింపఁబడునది బ్రహ్మానందము. తూక్ష్ణస్థితీయందు స్త్రీపుష్పాది విషయానుభవము లేకనే తోచుచుండునది వాసనానందము. ఇష్టవస్తు ప్రాప్తివలన నంతర్ముఖమగు మనస్సునందుఁ బ్రతిబింబించునది విషయానందము.

వి. ప్ర. ౧౧-వ శ్లోకమునందు బ్రహ్మానందము, విద్యానందము, విషయానందము అని ఆనందత్రయము చెప్పఁబడినవి. ఇప్పుడు తద్విలక్షణముగ బ్రహ్మానంద వాసనానంద విషయానందములు చెప్పఁబడినవి. ఇది పురోక్త ర విరోధ మగును. మఱియు నే ద్వివిధానందత్రయముకంటె ౯ ౭-వ శ్లోకమునందు నిజానందమును, ౧౨౦-వ శ్లోకమునందు ముఖ్యానందమును చెప్పఁబడనున్నవి. ద్వాదశ ప్రకరణమందు ౪-వ శ్లోకములో

వీని యన్నిటికంటె నన్యమగు ఆత్మానందము చెప్పబడనున్నది. త్రయోదశ ప్రకరణ మందు మొదటి శ్లోకములో యోగానందము చెప్పబడనున్నది. తత్ప్రకరణ ౧౦౧-వ శ్లోకములో అద్వైతానందము చెప్పబడనున్నది. ఇటుల ననేకానందము లుండఁగా నీ శ్లోకము దీయానంద త్రయముకంటె నితరానందము లేదని చెప్పబడినది. కారణ మేమి?

ఉ. చతుర్దశ ప్రకరణము ౨-వ శ్లోకములో జెప్పబడు ప్రకారము విద్యానందము విషయానందమువలెనే అంతఃకరణవృత్తి విశేషరూప మగుటవలన ఆ విద్యానందము విషయానందమం దణఁగియుండును. నిజానంద, ముఖ్యానంద, ఆత్మానంద, యోగానంద, అద్వైతానందము లైదును బ్రహ్మానందముకంటె భిన్నములు గావు గనుక నివి బ్రహ్మానందమం దణఁగియున్నవి. ఎ ట్లనఁగా, నీయధ్యాయమందు ౯౮-వ శ్లోకమందు యోగలక్షణముచేఁ బొందఁదగిన దని చెప్పబడిన నిజానందము, ౧౦౦-వ శ్లోకమందుఁ జెప్పబడు ప్రకారము, బ్రహ్మానందముకంటె నభిన్నము. ఆ ప్రకారము ముఖ్యానంద మును బ్రహ్మానందమే యగును. అది యె ట్లనఁగా, ౮౮-వ శ్లోకమందుఁ జెప్పబడెడి ప్రకారము, అముఖ్యభూతము లగు విషయానంద వాసనానందములను గలిగించు బ్రహ్మానందమే, ౧౨౧-వ శ్లోకమునందు ముఖ్యానంద మని చెప్పబడుటవలన, ముఖ్యానందమును, బ్రహ్మానందమే యగును. మఱియు, ఆత్మానందాద్వైతానందములు రెండును బ్రహ్మానందములో నణఁగియున్నవి. అది యె ట్లనఁగా, త్రయోదశ ప్రకరణారంభమందు మొదటి శ్లోక ప్రకారము, ప్రథమాధ్యాయమందు యోగానందత్వముచేఁ జెప్పబడిన బ్రహ్మానందమునకే యోగానందశబ్దముచేత ననువాదపూర్వకముగా ఆత్మానందత్వమును దెలిపి, పిమ్మట ద్వైతసహితమగు నీయాత్మానందమునకు బ్రహ్మత్వ మెటులఁ గలుగుననెడి ప్రశ్నపూర్వకముగ, సద్విత్తీయానందమునకు బ్రహ్మత్వము ప్రతిపాదింపబడెను. కనుక, ఆత్మానందము బ్రహ్మానందమే యగును. మఱియు, అద్వైతానందమునకు బ్రహ్మత్వము, ప్రతిపాదింపబడుటచేత నాయద్వైతానందము బ్రహ్మానందమే యగును. ఆకారణము వలన ఈశ్లోకమందుఁ జెప్పబడిన ప్రకారము బ్రహ్మానంద వాసనానంద విషయానందము లనెడి ఆనందములు మూఁడే కల వని తెలియవలెను.

ప్ర. ద్వాదశ ప్రకరణారంభమున మొదటి శ్లోకములోఁ జెప్పబడిన నిజానందము బ్రహ్మానంద వాసనానందములకంటె భేదముగా నిర్దేశింపబడరాదు గదా?

ఉ. ఒక్కటియగు బ్రహ్మానందమే జగత్కారణత్వోపాధియొక్క యునికి లేముల భేదముచేత భేదముగాఁ దెలుపబడుచున్నది. అది యె ట్లనఁగా, బ్రహ్మానందనిరూపణ సమయమందు, ఈయానందమువలననే భూతములు పుట్టుచున్నవని “ఆనందాద్భ్యేవ భర్త్వి మాని భూతాని జాయంతే” త్యాది వాక్యముచే, బ్రహ్మమునకు జగత్కారణత్వమును

జేష్ఠుటవలన, మాయాసంబంధము లేని బ్రహ్మమునకు జగత్కారణత్వము కూడదు కనుక బ్రహ్మనందమునకు మాయాసహితత్వము కలదని తెలియుచున్నది. మఱియు, నిజానంద నిరూపణకాలమందును తొంబదియొనిమిది మున్నగు శ్లోకముల ప్రకారము సకారణమగు అహంకారముయొక్క విలయమును జేష్ఠుటవలన, నిజానందమునకు మాయాసంబంధము లేదు. కనుక బ్రహ్మనంద వాసనానందములకంటె నిజానందమును భేదముగాఁ జెప్పరా దని శంకింపఁదగ దని యభిప్రాయము.

అవ. బ్రహ్మనందమును నిరూపింపఁ బూని ఇతరానందము నిరూపించుట అసంగ తము కాదా యను శంకకు సమాధానము:—

శ్లో. తథా చ విషయానందో వాసనానంద ఇత్యమ్నా,

ఆనందౌ జనయన్నాస్తే బ్రహ్మనందః స్వయంప్రభః.

88

వ్యా. నన్వస్తిన్న ధ్యాయే బ్రహ్మనందవివేచనస్యైవ ప్రస్తుతత్వాదితరానంద ద్వయప్రతిపాదనం ప్రకృతాసంగత మిత్యాశంక్య తయోర్బ్రహ్మనందజన్యత్వేన తద్బోధోపయోగిత్వాన్న ప్రకృతాసంగత మిత్యభిప్రాయేణాహ—తదేతి. తథాచ ఏవ మానందత్రైవిధ్యే సతి యస్వయంప్రకాశ ఆనందో విషయానందవాసనానందౌ జన యతి, స బ్రహ్మనందో వేదితవ్య ఇత్యర్థః.

టీ. తథా చ=అట్లుండఁగా, విషయానందః=విషయానంద మనియు, వాసనా నంద ఇతి=వాసనానంద మనియు, అమూ - ఆనందౌ=విషయానందములను, జనయన్= పుట్టించుచున్నదై, స్వయంప్రభః = స్వప్రకాశమైన, బ్రహ్మనందః = బ్రహ్మనందము, ఆస్తే = ఉన్నది.

తా. బ్రహ్మనందమే విషయానందవాసనానందములఁ బుట్టించును. కార్యమునుబట్టి కారణమును గుర్తించుటకై యారెం డానందములు నీ ప్రకరణమునందుఁ జెప్పబడుట ప్రకరణవిరోధము కాదు.

అవ. ఉత్తరగ్రంథము నవతరింపఁ జేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శ్రుతియు క్త్యనుభూతిభ్యః స్వప్రకాశచిదాత్మకే,

బ్రహ్మనందే సుప్తికాలే సిద్ధే సత్యన్యథా శృణు.

89

వ్యా. వృత్తానుసంకీర్తనపూర్వకము ఉత్తరగ్రంథమవతారయతి—శ్రుతీతి. శ్రుతిభిః 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమోఽభిభూతస్సుఖరూపమే' తీత్యాదిభిర్యుక్తిభిస్సుఖ మహామస్వాప్న మిత్యాదిపరామర్శాన్యథానుపపత్త్యాదిభి రనుభూత్యా చ అర్థాపత్తికల్పితేన సుషుప్త్యనుభవేన చ సుషుప్తకాలే స్వప్రకాశో బ్రహ్మనందస్సాధితః. ఇతః పరమ న్యథా జాగరణావస్థాయానుపి యో బ్రహ్మనందావగ మో యో వక్ష్యతే తంశ్చణ్విత్వర్థః.

టీ. శ్రుతియుక్త్యనుభూతిభ్యః = శ్రుతి, యుక్తి, అనుభవములచేత, స్వప్రకాశ చిదాత్మకే = స్వప్రకాశచైతన్యస్వరూపమైన, బ్రహ్మనందే = బ్రహ్మనందము, సుప్తి కాలే = సుషుప్తిసమయమున, సిద్ధే సతి = సిద్ధించిన దగుచుండఁగా, అన్యథా = మఱి యొక కాలమందు, శృణు = (బ్రహ్మనందము నెఱిగెడి యుపాయమును) వినుము.

తా. సుషుప్తికాలమున స్వప్రకాశచైతన్యస్వరూప మగు బ్రహ్మనందము కల దని శ్రుత్యుక్త్యనుభవములచేత నిరూపించితిమి. కాలాంతరమందును బ్రహ్మనందమును దెలియుట కుపాయముం జెప్పెదము.

అవ. అట్టి యుపాయమును గనఁబఱచుటకు పూర్వము జీవునకు జాగ్రత్స్వప్నా వస్థాప్రాప్తిని జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. య ఆనందమయస్సుప్తా స విజ్ఞానమయాత్త తామ్, గత్వా స్వప్నం ప్రబోధం వా ప్రాప్నోతి స్థానభేదతః. 90

వ్యా. ప్రతిజ్ఞాతమేవ బ్రహ్మనందావగమోపాయం దర్శయితుం తదుపోద్ఘాత త్వేన సనిమిత్తాం జీవస్యావస్థాద్వయప్రాప్తిం దర్శయతి—య ఇతి. సుప్తా సుషుప్తి కాలే విలీనావస్థ ఆనందమయత్వేన కశ్యత ఇత్యుక్తో య ఆనందమయః స విజ్ఞాన శబ్దాభిధేయ బుద్ధ్యుపాధిమత్వేన విజ్ఞానవాయతాం ప్రాప్యస్థానభేదతో వక్ష్యమాణా స్థానవిశేషయోగేన స్వప్నం జాగరణం వా కర్తానుసారేణ గచ్ఛతి.

టీ. సుప్తా = సుషుప్తియందు, యః ఆనందమయః = ఏ యానందమయుఁడు గలఁడో, సః=వాఁడు, విజ్ఞానమయాత్త తాం=విజ్ఞానమయాత్మ త్వమును, గత్వా=పోంది, స్వప్నం = స్వప్నమును గాని, ప్రబోధం వా = జాగ్రదవస్థను గాని, స్థానభేదతః = స్థానభేదమువలన, ప్రాప్నోతి = పొందుచున్నాఁడు.

తా. సుషుప్తావస్థాభిమాని యగు ఆనందమయుఁడు సుషుప్త్యంతరము విజ్ఞానమయుఁ డగుచు, స్థానవిశేషయోగముచేత స్వప్నమును గాని, జాగ్రద్దశనుగాని కర్తానుసారముగ పొందుచున్నాఁడు.

అవ. జాగ్రదాద్యవస్థలకు స్థానములం దెలుపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నేత్రే జాగరణం కంఠే స్వప్నం సుప్తిర్మృదంబుజే, ఆపాదమస్తకం దేహం వ్యాప్య జాగర్తి చేతనః. 91

వ్యా. ఇదానీం జాగ్రదాద్యవస్థోపయోగినీ స్థానాని దర్శయతి—నేత్ర ఇతి. నేత్రశబ్దస్య కృత్స్న దేహోపలక్షణపరతామభిప్రేత్య నేత్రే జాగరణమిత్యంశస్యార్థ మాహ—ఆపాదేతి. చేతనో జీవః.

టీ. నేత్రే = నేత్రమందు, జాగరణం = జాగ్రదవస్థ (అగుచున్నది). స్వప్నః = స్వప్నావస్థ, కంఠే = కంఠమునందు (అగుచున్నది). సుప్తిః = సుషుప్తిః, హృదంబుజే = హృదయకమలమునందు (అగుచున్నది). చేతనః = చేతనుడైన జీవుడు, ఆపాద మస్తకం = పాదములు మొదలు శిరస్సువఱకు, దేహం = దేహమును, వ్యాప్య = వ్యాపించి, జాగర్తి = జాగ్రదవస్థ ననుభవించుచున్నాడు.

తా. జీవుడు నేత్రమం దున్నపుడు, అనఁగా స్థూలశరీరమం దంతటను నున్నపుడు జాగ్రదవస్థ యగును. కంఠ ప్రదేశమం దున్నపుడు స్వప్నావస్థను బొందును. హృదయకమలమం దున్నప్పుడు సుషుప్త్యవ స్థను బొందును.

ఆవ. దేహవ్యాప్తిని దృష్టాంతముతోఁ జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. దేహతాదాత్మ్యమాపన్న స్తప్తాయఃపిండవ త్తతః,
అహం మనుష్య ఇత్యేవం నిశ్చిత్వైవావతిష్ఠ తే.

92

వ్యా. దేహం వ్యాప్యేత్యనేన వివక్షితమర్థం దృష్టాంతప్రదర్శనేన స్పష్ట యతి—దేహతాదాత్మ్యమితి. తత్ర ప్రమాణమాహ—తత ఇతి. యతో మనుష్య త్వాది జాతిమతా దేహేన తాదాత్మ్యం ప్రాప్తస్తతః అహం మనుష్య ఇత్యేవం నిశ్చిత్వ సంశయాదిరహితజ్ఞానేన గృహీత్వైవావతిష్ఠ తే.

టీ. తప్తాయఃపిండవత్ = కాచిన యినుపగుండువలె, దేహతాదాత్మ్యం = దేహ తాదాత్మ్యమును, ఆపన్నః = బొందినవాఁ డగుచు, తతః = దానివలన, అహం మనుష్య ఇత్యేవం = నేను మనుష్యుడ నని యితైఱంగున, నిశ్చిత్వైవ = నిశ్చయించియే, అవ తిష్ఠ తే = ఉండుచున్నాడు.

తా. కాల్చిన యినుపగుండునందు, అగ్ని కిని యినుపగుండునకును భేదము గ్రహింపలేనట్లు దేహతాదాత్మ్యమును బొందిన చిదాభాసున కును దేహమునకును భేదము గ్రహింపఁజాలము గాన నేను మను ష్యుడ ననియే ప్రతిమనుజుఁడు వ్యవహరించుచున్నాడు.

ఆవ. దేహతాదాత్మ్యమును బొందినవాని కవస్థా త్రయమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. ఉదాసీన స్సుఖీ దుఃఖీ త్యవస్థాత్ర యమేత్యసౌ,
సుఖదుఃఖే కర్త కా ర్యే త్వాదాసీన్యం స్వభావతః.

93

వ్యా. దేహతాదాత్మ్యాభిమాన హేతు కాన్యేవావస్థాంత రాణి దర్శయతి—ఉదా సీన ఇతి. తత్ర సుఖిత్వదుఃఖిత్వయోః కర్త జన్యత్వజ్ఞానాయ విశేషభూతయోః సుఖ దుఃఖయోస్తద్భేదుకత్వం దర్శయతి—సుఖేతి.

టీ. ఉదాసీనః = ఉదాసీనుఁ డనియు, సుఖీ = సుఖవంతుఁ డనియు, దుఃఖీ = దుఃఖవంతుఁ డనియు, ఇతి = ఈలాగున, అవస్థాత్త్రయం = మూఁ డవస్థలను, అసౌ = ఈజీవుఁడు, ఏతి = పొందుచున్నాఁడు. సుఖదుఃఖే తు = సుఖదుఃఖము లయితే, కర్మ కార్యే = కర్మ వలనఁ బుట్టినవి, ఔదాసీన్యం = ఉదాసీనత్వము, స్వభావతః = స్వభావసిద్ధ మైనది.

తా. నేను సుఖి ననియు, నేను దుఃఖి ననియు, నే నూరకుంటి ననియు ననుచున్నాఁడు. సుఖము, దుఃఖము, ఔదాసీన్యము అను మూఁ డవస్థలం బొందుచున్నాఁడు. సుఖదుఃఖములు కర్మవలనఁ గలిగినవి, ఔదాసీన్యము స్వాభావిక మైనది.

అవ. సుఖదుఃఖావస్థలక కారణభేదమువలన ద్వైవిధ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బాహ్యాభోగా న్మనో రాజ్యాత్సుఖదుఃఖే ద్విధా మతే,
సుఖదుఃఖాంత రాశేషు భవే త్తూష్ణీ మవస్థితిః. 94

వ్యా. తయోశ్చ సుఖదుఃఖయోర్నిమి త్తభేదాత్ ద్వైవిధ్యమాహ—బాహ్యేతి. జ్ఞాన్యదాసీన్యం కదా స్యాదిత్యత ఆహ—సుఖేతి. వ్యక్తిభేదవిషయాయా బహువచనం.

టీ. బాహ్యాభోగాత్ = స్త్రీపుష్పాని బాహ్యవిషయములయొక్క యనుభవము వలన, మనోరాజ్యాత్ = మనోరాజ్యమువలనను, సుఖదుఃఖే = సుఖదుఃఖములు, ద్విధా = రెండు విధములుగా, మతే = ఆభిమతములు. సుఖదుఃఖాంతరాశేషు = సుఖదుఃఖముల మధ్యకాలమున, తూష్ణీం = ఊరక, అవస్థితిః = ఉండుట అనఁగా ఔదాసీన్యావస్థ. భవేత్ = అగును.

తా. జాగ్రద్దశలో ఇష్టానిష్టవిషయముల ననుభవించుటచే సుఖ దుఃఖములు గలుగుచున్నవి. ఇట్లే మనస్సులో ఇష్టానిష్టవిషయముల భావించుటచే సుఖదుఃఖములు ప్రాప్తించును. అట్టి సుఖదుఃఖానుభవము లేని సమయమున, జీవుఁ డుదాసీనుడై యుండును.

అవ. జాగ్రదాద్యవస్థానిరూపణఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న కాపి చింతా మేఽస్త్వద్య సుఖమాస ఇతి బ్రువన్,
ఔదాసీన్యే నిజానందభావం వక్త్యుఖిలో జనః. 95

వ్యా. యదర్థం జాగ్రదాద్యవస్థానిరూపణఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు:—న కాపీతి. సర్వోఽపి జనః ఇదాసీం మమ కాపి చింతా గృహాదివిషయా నాస్తి. అతః సుఖం యథా

భవతి తథా తిష్ఠామితి వదన్ ఔదాసీన్యకాలే స్వరూపానందస్ఫూర్తిం బ్రూతే, ఆత్మో జాగరణావస్థాయామపి నిజానందభావమస్తీత్యవగంతవ్యమిత్యభిప్రాయః.

టీ. అద్య = ఇప్పుడు, మే = నాకు, కాపి చింతా = ఏచింతయు, నాస్తి = లేదు. సుఖం = సుఖముగా, ఆసేతి = ఉంచున్నా నని, బ్రువన్ = చెప్పుచు, ఔదాసీన్యే = ఔదాసీన్యదశయందు, నిజానందభావం = తన నిజానందస్ఫూర్తిని, వక్తి = చెప్పుచున్నాడు.

తా. నా కేమియు చింత లేదు. నేను సుఖముగా నున్నా నని యూరకుండుసమయంబున ప్రతి మనుజుండును నిజానందమును జెప్పుచున్నాడు. ఇదియే జాగ్రద్దశయందలి స్వరూపానందస్ఫూర్తి.

అవ. ఇది వాసనానంద మనుటకు హేతువును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అహమస్తీ త్యహంకారసామాన్యాచ్ఛాదితత్వతః,

నిజానందోన ముఖ్యోఽయం కిం త్వసౌ తస్య వాసనా.

96

వ్యా. నన్వోదాసీన్యేఽవభావమానస్య నిజానందత్వే తస్య బ్రహ్మానందత్వా త్పూర్వోక్తా వాసనానందతా న స్యాదిత్యాశంక్యాహంకారసామాన్యావృతత్వాన్న బ్రహ్మానందతేతి పరిహారతి.—అహమస్తీ తి. దేవదత్తోఽహమిత్యాది విశేషకూన్యే నాహమస్తీ త్యేవంరూపేణాహంకారసామాన్యేనావృతత్వాన్నాయం ముఖ్య ఇత్యర్థః. తర్హి తస్య కిం రూపతేత్యత ఆహ—కిం త్వసౌవితి.

టీ. అహమస్తీ తి = నే నున్నా నని, అహంకారసామాన్యాచ్ఛాదితత్వతః = అహంకారసామాన్యముచే గప్పబడిన దగుటవలన, ఆయం నిజానందః = ఈ నిజానందము, ముఖ్యః = ముఖ్యమగు, బ్రహ్మానందః = బ్రహ్మానందము, న = కాదు. కింతు = ఇంక నేమన, అసౌ = ఈనిజానందము, తస్య = ఆ బ్రహ్మానందముయొక్క, వాసనా = వాసన యనంబడును.

తా. ఔదాసీన్యదశయందు, 'నేను' అనెడి యభిమాన ముండును. అట్టి యభిమానముచే గప్పబడినందున, అప్పటి యానందము బ్రహ్మానందము కాదు. బ్రహ్మానందముయొక్క వాసన యగుటచేత వాసనానంద మనంబడును.

అవ. వాసనానంద మనుటయందు దృష్టాంతమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. నీరపూరితభాండస్య బాహ్యే శైత్యం న తజ్జలమ్,

కింతు నీరగుణస్తేన నీరసత్తానుమీయతే.

97

న్యాయా. ముఖ్యానందాతిరిక్తవాసనానందసద్భావే దృష్టాంతమాహ—నీరేతి. జల పూర్ణకుంభస్య బహిర్భాగస్పర్శనే నోపలభ్యమానం యచ్చై ఛత్యమస్తి తత్తావజ్జలం న భవతి ద్రవత్వానుపలంభాత్. కిం తర్హి తదిత్యత ఆహ—కిం త్వితి. నీరగుణత్వం కథ మవగమ్యత ఇత్యత ఆహ—తేనేతి. విమతం ఘటే ఉపలభ్యమానశ్చైత్యం జలజన్యం భవతు మర్హతి శ్చైత్యత్వాత్ జలే ఉపలభ్యమానశ్చైత్యవదితి.

టీ. నీరపూరితభాండస్య = నీటిచే పూరింపబడిన ఘటముయొక్క, బాహ్యే = వెలుపలిభాగమందలి, శ్చైత్యం = చల్లదనము, తత్ జలం = ఆజలము, న = కాదు. కింతు = మఱి యేమనిన, నీరగుణః = నీరగుణము. తేన = ఆగుణముచేత (ఆచల్లదనముచేత), నీరసత్తా = ఘటములోని నీటియొక్క యునికి, అనుమియతే = ఊహింపబడుచున్నది.

తా. ఒక కుండనిండుగ నీరు పోసి దాని పై భాగమును స్పృశించి నప్పుడు చల్లదనము తెలియును. ఆ చల్లదనము నీరు కాదు. అయిన నా చల్లదనమునుంబట్టి లోకల నీ రున్న దని యూహింపవచ్చును. అట్లులే వాసనానందము బ్రహ్మనందము కాకపోయినను, వాసనానందమునుబట్టి బ్రహ్మనందము నూహింపవచ్చును.

ఆప. ఊహించెడు విధమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. యావద్భావనదహంకారో విస్తృతోఽభ్యాసయోగతః,
తావత్తావత్సూక్ష్మదృష్టే ర్నిజానందోఽనుమియతే.

93

న్యాయా. భవత్వేవం నీరానుమాపకత్వం శ్చైత్యస్య. ప్రకృతే కిమయాత మిత్యా శంక్య తద్వాసనానందస్యాపి ముఖ్యానందానుమాపకత్వమయాతమిత్యాహ—యావ దితి. ఆభ్యాసయోగతః 'యచ్ఛేద్వాజ్ఞనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేద్ జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞాన మాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాంత ఆత్మ నీతి శ్రుత్యభిహితనిరోధసమాధ్యభ్యాస యోగేన యావద్భావనదహమాదివృత్తివిలయవశాచ్చిత్తవిలయవశాచ్చిత్తస్య సూక్ష్మతా జాయతే, తావత్తావన్నిజానందాభివ్యక్తిర్భవతీత్యనుమియతే. ఆయమత్ర ప్రయోగః— అహంకారసంఖోచవిశేషవికీర్ణక్షణేషు ద్వితీయాదిక్షణః పక్షః స పూర్వస్థాత్ క్షణా దధికనిజానందావిర్భావవాక్ అహంకారసంఖోచవిశేషయుక్తకాలత్వా దహంకార సంఖోచయుక్తాద్యక్షణవదితి.

టీ యావద్భావన = ఎంతెంత, అహంకారః = అహంకారము, అభ్యాస యోగతః = అభ్యాసయోగమువలన, విస్తృతః = మఱువబడినదో, తావత్తావత్ = అంతంత, సూక్ష్మదృష్టేః = సూక్ష్మదృష్టివలన, నిజానందః = నిజానందము, అను మియతే = అనుమానప్రమాణముచే నూహింపబడుచున్నది.

తా. ఇట్లు చెప్పుటచేత ప్రకృతమందు లాభ మేమి యన, ఆ వాసనానందమునకును ముఖ్యానందము ననుసరించిన రూపకత్వము కలిగె నని తెలియవలెను. ఎ ట్లన, ఇంద్రియములను విషయములనుండి మఱిించి, మనస్సునందుఁ జేర్పవలె ననియు, ఆగృత్తిశూన్యముగు మనస్సును బుద్ధియందుఁ జేర్పవలెననియు, ఆ యింద్రియమనస్సహితబుద్ధిని అహంకారమందు (మహత్తత్వమందు)ఁ జేర్పవలె ననియు, ఆ యింద్రియమనోబుద్ధిసహితాహంకారమును ప్రత్యేకతయందు నిలుపవలె ననియుఁ జెప్పెడి “యచ్ఛేద్వాజ్ఞానసీ...తద్యచ్ఛేదాంతరాత్తని,” అనెడి శ్రుతిచేఁ జెప్పఁబడిన నిరోధసమాధ్యభ్యాసయోగముచేత, నెంతంతమాత్రము అహమాదివృత్తినిలయవశమున చిత్తమునకు సూక్ష్మత్వము కలుగుచున్నదో. అంతంతమాత్రము నిజానందము స్ఫురించుచుండు నని అనుమానప్రమాణముచేత నూహింపవలెను. ఆ యనుమాన మెటు లనిన, అహంకారసంకోచవిశేషముతోఁ గూడిన క్షణములయందు ద్వితీయాది క్షణభాగమెద్ది కలదో ఆ ద్వితీయాదిక్షణభాగము అహంకారసంకోచవిశేషముతోఁగూడిన కాలముగలది యగుటవలన అహంకారసంకోచముతోఁ గూడిన మొదటి క్షణమువలెనే, పూర్వక్షణముకంటె నధికమగు నిజానందము నాపిర్బవింపఁ జేయునది యగు నని ఇట్లనుమానప్రమాణముచే నూహించి తెలియవలెను. (ఇచట సంకోచ మనఁగా అహమాదివృత్తినిలయము).

అవ. ఈసూక్ష్మదృష్టి కవధిని జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సర్వాత్త నా విస్తృతస్సక్ సూక్ష్మతాం పరమాం వ్రజేత్,
అనీనత్వాన్న నిద్రైషా తతో దేహాఽపి నో పతేత్.

99

వ్యా. బుద్ధిసౌక్ష్మ్యస్య కోఽవధిరిత్యాకాంతాయాం సాక్షాత్కారోఽవధిరిత్యాహ—సర్వేతి. తర్హి సా నిద్రైషా స్యాదిత్యత ఆహ—పతేనేతి. సర్వవృత్తివిలయేఽప్యంతః కరణస్వరూపవిలయాభావాన్నేయం నిద్రా. బుద్ధేః కారణాత్త నావస్థానం సుషుప్తిరిత్యాచార్యైరుక్తత్వాదిత్యర్థః. అంతఃకరణస్వరూపవిలయాభావే లింగమాహ—తత ఇతి. యత్ర సుషుప్త్యాదావహంకారవిలయస్తత్ర దేహాపాతో దృష్టః. ఇహతు తదభావాదవిలీన ఇతి గమ్యతే.

టీ. (అహంకారః = అంతఃకరణము), సర్వాత్త నా = సకలవిధములచేత, విస్తృతస్సక్ = విస్తృతినిః బొందినదగుచు (వృత్తిశూన్యము గలదియగుచు), పరమాం =

ఉత్కృష్టమగు, సూక్ష్మతాం = సూక్ష్మత్వమును, ప్రజేత్ = పొందును. అలీనత్వాత్ = అహంకారము లయింపనందున, ఏషా = ఇది, నిద్రా = నిద్ర, న = కాదు. తతః = ఆకారణము వలన, దేహోఽపి = దేహంబును, నోపతేత్ = పడిపోదు.

తా. అహంకారము బొత్తిగ శూన్యమై అత్యంతశూన్యత్వమును బొందును. అనఁగా బ్రహ్మసాక్షాత్కారమే బుద్ధిసూక్ష్మత్వమున కవధి. ఆ కాలమందు సర్వవృత్తులును లయించినను అంతఃకరణము లయింపమిచే నీ స్థితి నిద్రకాదు. అంతఃకరణము కారణరూపముగ నుండుటయే సుషుప్తి యని శ్రీశంకరాచార్యులు నుడివిరి. కనుక, నే సుషుప్త్యాదిక మందు అహంకారము విలయ మగునో ఆయా యవస్థయందు దేహము పడిపోవుట కనఁబడుచున్నది. బ్రహ్మనందనిష్ఠయందో దేహమట్లు పడ కుండుటవలన అహంకారము లయింపలే దని తెలియఁబడుచున్నది.

అవ. ఫలితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. న ద్వైతం భాసతే నాపి నిద్రా తత్రాస్తి యత్సుఖం,

స బ్రహ్మనంద ఇత్యాహ భగవానర్జునం ప్రతి. 100

వ్యా. ఫలితమాహ—న ద్వైతమితి యస్మిన్కాలే ద్వైతభానం నాస్తి నిద్రాపి నాగచ్ఛతి తస్మిన్కాలే ఉపలభ్యమానం యత్సుఖమస్తి స బ్రహ్మనంద ఇత్యర్థః. ఆయం బ్రహ్మనంద ఇతి కుతోఽవగతమిత్యాశంక్య కృష్ణవాక్యాదిత్యాహ—ఇతీతి. గీతాయాం షష్ఠాధ్యాయ ఇతి శేషః.

టీ. (యత్ర = ఏకాలమందు), ద్వైతం = ప్రపంచము, న భాసతే = ప్రకాశింపదో, నిద్రా = నిదుర, నాపి = లేదో, తత్ర = ఆదశయందు, యత్ సుఖం = ఏసుఖము, అస్తి = కలదో, సః = అది, బ్రహ్మనంద ఇతి = బ్రహ్మనంద మని, భగవాన్ = భగవంతుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, అర్జునం ప్రతి = అర్జునునిగూర్చి, ఆహ = చెప్పెను.

తా. ద్వైత మేమియుఁ గనుపింపక, నిద్ర యును లేని స్థితిలోని సుఖస్ఫూర్తి బ్రహ్మనందమే యని శ్రీకృష్ణుఁ డర్జునునకు బోధించెను.

అవ. అట్టి శ్లోకములను అర్థక్రమముగాఁ బఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శనై శ్శనై రుపరమే ద్బుద్ధ్యా ధృతిగృహీతయా,

ఆత్మ సంస్థం వఃనః కృత్వా న కించిదపి చింతయేత్. 101

వ్యా. తత్ర శ్లోకైరుక్తవానిత్యాశంక్య తాన్ శ్లోకాన్ పఠత్యర్థక్రమాను సారేణ—శనైరితి. ఆయమర్థః ధృతిగృహీతయా ధైర్యయుక్తయా బుద్ధ్యా సాధనభూ తయా శనై శ్శనైర్నుసహసా ఉపరమేత్ మన ఉపరతిం కుర్యాత్. కియత్పర్యంతమిత్యత

ఆహ—ఆత్మేతి. మన ఆత్మ సంస్థం ఆత్మ ని సంస్థా సమ్యక్ స్థితిః 'ఆత్మే వేదగ్ం సర్వం న తతోఽన్యత్కించదస్తీ' త్యేవం రూపా యస్య తదాత్మ సంస్థం తథావిశం కృత్వా కించిదపి న చింతయేత్. ఏష యోగస్య పరమోఽవధిః.

టీ. భృతిగృహీతయా=ధైర్యయు క్తమగు, బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత, శనైశ్శనైః=మెల్ల మెల్లగా, ఉపరమేత్ = ఉపరమింపవలెను. మనః=మనస్సును, ఆత్మ సంస్థం=ఆత్మయం దున్నదానినిగా, కృత్వా=చేసి, కించిదపి=దేనిని, న చింతయేత్ =చింతింపగూడదు.

తా. యోగాభ్యాసపరుఁడు తన చిత్తమును ధైర్యముతో విషయములపై పోనీయక నియమించి, మెల్లమెల్లగా వృత్తులను లయింపఁ జేయవలెను. మనస్సును ప్రత్యేకాత్మయందు నిలిపి మఱి దేనిని చింతింపరాదు. అని అర్జునునకు శ్రీకృష్ణుఁ డుపదేశించెను.

అవ. ఇట్టి యభ్యాసపరుఁడు మొదట నేమి చేయవలెనో చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యతో యతో నిశ్చరతి మనశ్చంచలమస్థిరమ్,
తతస్తతో నియమ్యైతదాత్మ న్యేవ వశం నయేత్. 112

వ్యా. ఏతత్సంపాదనే ప్రవృత్తో యోగీ ప్రథమం కిం కుర్యాదిత్యత ఆహ—యత ఇతి. చంచలం స్వభావదోషావత ఏవాస్థిరం ఏకత్ర విషయేఽనియతం. ఏవం విధం మనోయదా యదా యతోయతో యస్తాద్యస్తాచ్ఛబ్దాదేర్నిమిత్తాన్నిశ్చరతి నిర్లచ్ఛతి. తదాతదా తతస్త తస్తస్తాత్తస్తాచ్ఛబ్దాదేః సకాశాన్నియమ్య, తేషాం శబ్దాదీనాం మిథ్యాత్వాదిదోషదర్శనే నాభాసీకృత్య వైరాగ్యభావనాపూర్వకం నిరుద్ధైతన్తన ఆత్మ న్యేవ వశం నయేత్ ఆత్మ వశ్యతామాపాదయేత్, ఏవం యోగమభ్యస్యాభ్యాస బలాదాత్మ న్యేవ మనః ప్రశామ్యతి.

టీ. చంచలం=చంచలమైనట్టియు, ఆస్థిరం=స్థిరము గానట్టియు, మనః=మనస్సు, యతోయతః=ఏయేశబ్దాదినిమిత్తమున, నిశ్చరతి = బయలువెడలుచున్నదో, తతస్తతః= ఆయాశబ్దాదికమువలన, ఏతత్ = ఈమనస్సును, నియమ్య=నిగ్రహించి, ఆత్మ న్యేవ = ప్రత్యేకాత్మయందే, వశం=వశమును, నయేత్ =పొందింపవలెను.

తా. లయవిక్షేపస్వభావము గల మనస్సు ఏయేశబ్దాదినిమిత్తములవలన వెలువలికి బోవునో, ఆయాశబ్దాదులనుండి దానిని మఱి లించి ప్రత్యేకాత్మయందు నిలుపవలెను.

అవ. మనశ్శాంతివలన గలిగెడి లాభమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రశాంతమనసం హ్యేనం యోగినం సుఖము త్తమం,
ఉపైతి శాంతరజసం బ్రహ్మభూతమకల్మషమ్. 103

వ్యా. మనః ప్రశాంతౌ కిం భవతీత్యత ఆహ—ప్రశాంతేతి. శాంతరజసం తీణమోహాదిక్లేశరజసం అత ఏవ ప్రశాంతమనసం ప్రకర్షణ అత్యర్థం శాంతం విక్షేప శూన్యం మనో యస్య తం బ్రహ్మభూతం బ్రహ్మైవేదం సర్వమితి నిశ్చయవత్తయా జీవన్ముక్తం అకల్మషం ఆధర్మాదివర్జితమేనం యోగినం ఉత్తమం క్షయిత్వసాలిశయత్వాది దోషరహితం సుఖముపైతి ఉపగచ్ఛతి.

టీ. ప్రశాంతమనసం = ప్రశాంతిచెందిన మనసు గలిగినట్టియు, శాంతరజసం = రజస్తమోగుణరహితుఁడును, అకల్మషం = ఆధర్మాదిరహితుఁ డైనట్టియు, బ్రహ్మభూతం = అంతయు బ్రహ్మమయమే యని నిశ్చయము గలిగిన, ఏనం యోగినం = ఈయోగిని, ఉత్తమం = ఉత్తమమైన, సుఖం = సుఖము, ఉపైతి = బొందుచున్నది.

తా. రజస్తమోగుణరహితుఁడై పుణ్యాపాపవర్జితుఁ డగుచు, శాంతమనస్కుఁడై సర్వమును బ్రహ్మమయముగ నెంచు యోగి బ్రహ్మ నంవసుఖమును బొందును.

ఆవ. ఇట్టిసితిని జెప్పెడి మఱికొన్ని భగవద్గీతశ్లోకములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. యత్రోపరమతే చిత్తం నిరుద్ధం యోగసేవయా,
 యత్ర చైవాత్మనాత్మానం పశ్యన్నాత్మని తుష్యతి. 04

వ్యా. సంగృహీతార్థప్రపంచనపరాక తదీయానేవ శ్లోకాకౌ పఠతి—యత్రేతి. చిత్తం యత్ర యస్మిన్కాలే యోగసేవయా యోగానుష్ఠానేన సర్వస్వాద్విషయాత్ నివారితం సదుపరమతే ఉపరతిం గచ్ఛతి. కించ యత్ర యస్మిన్కాలే ఆత్మనా సమాధి పరిశుద్ధేనాంతఃకరణేనాత్మానం పరం చైతన్యం జ్యోతిస్స్వరూపం పశ్యన్నుపలభమానః స్వస్తిన్నేవ తుష్యతి తుష్టిం భజతే న విషయేష్యిత్వర్థః.

టీ. యత్ర = ఏకాలమునందు, యోగసేవయా = యోగానుష్ఠానముచేత, నిరుద్ధం = అరికట్టఁబడిన, చిత్తం = చిత్తము, ఉపరమతే = ఉపరమమును బొందుచున్నదో, యత్ర చ = ఏకాలమునందు, ఆత్మనా = సమాధిపరిశుద్ధాంతఃకరణముచేత, ఆత్మానం = పరం జ్యోతిస్స్వరూపచైతన్యమును, పశ్యన్ = చూచుచు, ఆత్మనేవ = తనయందే, తుష్యతి = సంతోషించుచున్నాఁడో.

తా. ఏకాలమందు యోగి నిశ్చలమనస్కుఁడై పరంజ్యోతి స్వరూపచైతన్యమును (ప్రత్యగాత్మను) చూచుచున్నాఁడో అప్పుడు పరమోత్కృష్టమైన బ్రహ్మనందసుఖము ననుభవించుచున్నాఁడు.

శ్లో. సుఖమాత్యంతికం యత్తద్బుద్ధిగ్రాహ్యమతీంద్రియమ్,
 వేత్తి యత్ర న చైవాయం స్థితశ్చలతి తత్త్వతః. 15

వ్యా. కించ యత్ర యస్మిన్నాతే ఆత్మని స్థితోఽయం యోగీ ఆత్యంతికం ఆత్యంతమేవ భవతీత్యాత్యంతికం అనంతం బుద్ధిగ్రాహ్యం ఇంద్రియనిరపేక్షయాబుద్ధ్యా గృహ్యమాణం అతీంద్రియం ఇంద్రియగోచరాతితమవిషయజనితం యత్తదీదృశం సుఖం వేత్తి అనుభవతి. కించ ఆత్మని స్థితోఽయం తత్త్వతస్సాదాత్త్వస్వరూపాన్న చలతి న ప్రచ్యవతే.

టీ. బుద్ధిగ్రాహ్యం=బుద్ధిచేత గ్రహింపదగినట్టియు, అతీంద్రియం = ఇంద్రియాగోచరమైనట్టియు, ఆత్యంతికం=నిరపధికమైనట్టియు, యత్ = ఏసుఖము గలదో, తత్ = దానిని, వేత్తి = ఎఱుగుచున్నాడో, యత్ర = ఏసమయమందు, స్థితః = ఉన్నట్టి, అయం=ఈయోగి, తత్త్వతః=తత్త్వమువలన, న చలతి=చలింపడఁడో.

తా. శ్లోకమునకు రాబోవు శ్లోకములతో చేర్చి తాత్పర్యము వ్రాయబడును.

శ్లో. యం లభ్యా చాపరం లాభం మన్యతే నాధికం తతః,
 యస్మిన్ స్థితో న దుఃఖేన గురుణాపి విచాల్యతే. 106

వ్యా. కించ యమాత్తానం లభ్యా ప్రాప్య ఆపరం లాభం లాభాంతరం తతోఽధికం న మన్యతే 'ఆత్మలాభాన్నపరం విద్యత' ఇతి స్మృతేః. కించ యస్మిన్నాత్తతత్త్వే స్థితో గురుణా మహతాపి దుఃఖేన శాస్త్రాభిఘాతాదిలక్షణేన ప్రహ్లాద ఇవ న విచాల్యతే.

టీ. యం=ఏఆత్మసుఖమును, లభ్యా = పొంది, తతః = అంతకంటె, ఆపరం = మఱియొక, లాభం = లాభమును, అధికం = అధికముగా, న మన్యతే = తలంపడఁడో, యస్మిన్ = ఏయాత్మయందు, స్థితః = ఉన్నట్టివాఁడు, గురుణా = గొప్పదైన, దుఃఖేనాపి = (శస్త్రాభిఘాతాదిలక్షణముగల) దుఃఖముచేతనైనను, న విచాల్యతే = (ప్రహ్లాదునివలె) చలింపబడఁడో.

తా. ఈశ్లోక తాత్పర్యము సైదానితో చేర్చి వ్రాయబడును.

శ్లో. తం విద్యాద్దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితమ్,
 స నిశ్చయేన యోక్తవ్యో యోగోఽనిర్విణ్ణచేతసా. 107

వ్యా. ఇదానీముపపాదితం యోగం నిగమయతి—తం విద్యాదితి. శనైశ్శనై రిత్యాదినా యోపద్భిర్విశేషజైర్విశిష్ట ఆత్మవస్థావిశేషో యో యోగ ఉక్తస్తం దుఃఖ సంయోగవియోగం దుఃఖైస్సంయోగ స్థేన వియోగస్తం విపరీతలక్షణయా యోగసంజ్ఞితం యోగ ఇత్యేవం సంజ్ఞా యస్మైతి తం యోగసంజ్ఞితం విద్యాత్ జానీయాత్. ఏవంవిధ యోగానుష్ఠానే కించిత్కర్తవ్యతావిశేషమహ—స నిశ్చయేనేతి. స పూర్వోక్తో యోగో నిశ్చయేనాధ్యవసాయేనానిర్విణ్ణచేతసా నిర్వేదరహితేన చిత్తేన యోక్తవ్యోఽనుష్ఠేయః.

టీ. తం = అట్టి, దుఃఖసంయోగవియోగం = దుఃఖములతోడి సంయోగముచేత వియోగమును, యోగసంజ్ఞితం = యోగ మనెడు పేరు గలదానినిగా, విద్యాత్ = తెలిసికొనవలయును. సః యోగః = అట్టియోగము, నిశ్చయేన = నిశ్చయముచేత, అనిర్విణ్ణచేతసా = భేదములేని చిత్తముగలవనిచేత, యోక్తవ్యః = అచుష్టింపదగినది.

తా. నిర్వికల్పసమాధిదశయందు చిత్తవృత్తు లుపరమించును. యోగి స్వస్వరూపదర్శనముచే తుష్టి జెందును. నిరవధికమై యింద్రియాతీతమై విశుద్ధచిత్తముచే తెలియదగిన బ్రహ్మనందసుఖము నెఱుగును. అట్టి నిరతిశయానందస్థితినుండి చలించుడు. ఇంతకంటె సాధింపదగు వేతొక లాభ మున్న దని తలంపడు. అట్టి స్థితియం దున్నవానిని శస్త్రసాతాదిదుఃఖములు గూడ ఆ బ్రహ్మనందసుఖమునుండి తొలగింపజాలవు. దుఃఖసంయోగవియోగమే యోగ మని విపరీతలక్షణచే యోగశాస్త్రమున జెప్పబడినది. అట్టియోగము “దీనినలన తప్పక ఫలము గలుగు” ననెడి నిశ్చయముతో విసుకు జెనక ప్రతిదినమును అభ్యసించవలెను.

అవ. చెప్పిన యర్థమును ముగించుచున్నాడు:—

శ్లో. యుంజన్నేవ సదాత్తానం యోగీ విగతకల్తమః,

సుఖేన బ్రహ్మసంస్పర్శమత్యంతం సుఖమశ్నుతే.

108

వ్యా. ఇదానీముక్తమర్థముపసంహరతి—యుంజన్నితి. విగతకల్తమో విగతపాపో యోగాంతరాయవర్జితో యోగీ సదాత్తానమేవం యథోక్తేన ప్రకారేణ యుంజన్నను సందధానస్సుఖేనానాయాసేన బ్రహ్మసంస్పరం బ్రహ్మణా సంస్పర్శో యస్య సుఖస్య తద్బ్రహ్మసంస్పర్శం బ్రహ్మస్వరూపభూతమితి యావత్. అత్యంతమవినశ్వరం నిరతిశయం సుఖమశ్నుతే ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగా, సదా = ఎల్లప్పుడు, ఆత్తానం = ఆత్మను, యుంజన్ = అనుసంధానము చేయుచున్న, విగతకల్తమః = పాపరహితుడైన, యోగీ = యోగాభ్యాసపరుడు, సుఖేన = అనాయాసముగా, బ్రహ్మసంస్పర్శం = బ్రహ్మస్వరూపమైన, అత్యంతం = నిరవధికమైన, సుఖం = సుఖమును, అశ్నుతే = పొందుచున్నాడు.

తా. ఈ చెప్పబడినవిధమున నిరంతరము ఆత్మానుసంధానము చేయు విగతకల్తమైన యోగి అనాయాసముగ బ్రహ్మస్వరూప మగు నిరవధికసుఖమును బొందును.

అవ. విసుగక చేసిన యోగాభ్యాసము ఫలించు ననుటకు దృష్టాంతము:—

శ్లో. ఉత్సేక ఉదధే ర్యవ్వ త్కుశాగ్రేణై కబిందునా,
మనసో నిగ్రహ స్తవ్వద్భవేదపరిభేదతః.

109

వ్యా. అనిర్వేదేన క్రియమాణో యోగాభ్యాసః ఫలపర్యంతో భవతీత్యేతత్స దృష్టాంతమాహ—ఉత్సేక ఇతి. కుశాగ్రేణోద్భృతేనై కేన బిందునా క్రియమాణ ఉదధే రుత్సేకః ఉద్భృత్య బహిస్సేచనం పరిభేదాభావే సతి యద్వత్కాలాంతరే భవేదేవ తద్వత్ మనసో నిగ్రహోఽపి శ్రమరాహిత్యేన క్రియమాణః కాలాంతరే సిద్ధ్యేత్ ఇదం చ టిట్టిభోపాఖ్యానం మనసి నిభాయోక్తమ్.

టీ. కుశాగ్రేణ=దర్భాగ్రముచేత, ఏకబిందునా = ఒక బిందువుచేత, ఉదధేః = సముద్రముయొక్క, ఉత్సేకః = వెలుపలికిఁ జిమ్ముట, యద్వత్=ఎట్టులో, తద్వత్ = అట్టులే, మనసః = మనస్సుయొక్క, నిగ్రహః = నిగ్రహము, అపరిభేదతః = భేదము లేకుండ, భవేత్ = ఆగును.

తా. సముద్రములోని నీటిని దర్భాగ్రముచేత వెలుపలికిఁ జిమ్ము వానికి శ్రమము స్వల్పము. ఇట్టులే యెడతెగక చిమ్ముచుండినయెడల (ఎన్ని జన్తములకైనను) వానికి సముద్రశోషణఫలము ఘటించును. అట్టులే నిరంతర యోగాభ్యాసముఁ డెన్ని జన్తములకైనను చివరకు ముక్తుడై తీరును. ఈవై దృష్టాంతము టిట్టిభోపాఖ్యానము మనసులో నుంచుకొని చెప్పఁబడెను. ఆకథ యేమనః—టిట్టిభ మను నొక పక్షి సముద్రతీరమున గ్రుడ్లను బెట్టుగా నవి సముద్రములోనికి కెరటములచే కొట్టుకొని పోఁబడెను. కొంతకాలమున కాపక్షి సముద్రము తన గ్రుడ్ల నవహరించె ననుకొని, సముద్రము నింకింపఁ జేసెనని ప్రతిజ్ఞ యొనర్చి, యొక్క గరికపుడకను ముక్కునఁ గఱచికొని గానిని సముద్రములో ముంచి యొడ్డున విదల్చుచుండెను. దానిం గాంచి కులాభీమానముచే పక్షు లన్నియు దాని సాహాయ్యమునకై యట్లే చేయ నారంభించెను. నారముఁ డీసమాచారమును చూచి, నైకుంతమంశు శ్రీగుహవిష్ణున కెఱింగించెను. ఆయన సన్నిధియందుండు పక్షిచక్రవర్తి యగు గరుత్మంతుఁడు “మాజాతియందు సముద్రున కింత యనావరణమా” యని కోపించి తన ఐక్యలతో సముద్రుని చెల్లించెదరుగా చేయ నెంచఁగా సముద్రుఁడు భీతిల్లి యాతనిని శరణుజొచ్చి, టిట్టిభపక్షి గ్రుడ్లను దాని కిచ్చి, ఇంక ముందు నే నెవ్వరి

పదార్థముల ననుహరింప నని ప్రతిజ్ఞ చేసినట్లు భారతమున వర్ణింపబడెను. అట్లే పట్టువలతో యోగాభ్యాసము చేసెడివానికి ఈశ్వరసాహాయ్యము గలుగు నని భావము.

అవ. ఈయర్థముదు మఱియొక శ్రుతిని బ్రమాణముగా నుదాహరించు చున్నాడు:—

శ్లో. బృహద్రథస్య రాజర్ష్యాకాయన్యో మునిస్సుఖిన్,
 ప్రాహ మైత్రాఖ్యశాఖాయాం సమాధ్యుక్తిపురస్సరమ్. 110

వ్యా. న కేవలమయమర్థో గీతాయామభిహితః కింతు మైత్రాయణీయశాఖా యామపీత్యాహ—బృహదితి. మైత్రాయణీయనామకే యజుశ్శాఖాభేదే శాకాయన్య నామా కశ్చిదృషిః స్వశిష్యత్వేనోపపన్నస్య బృహద్రథాఖ్యస్య రాజర్షేః బ్రహ్మసుఖం సమాధ్యభిధానపూర్వకం యథా భవతి తథో క్తవాక్.

టీ. బృహద్రథస్య = బృహద్రథః డనెడి, రాజర్షేః=రాజర్షికి, శాకాయన్యః= శాకాయన్యః డనెడి, మునిః = మునీశ్వరుడు, మైత్రాఖ్యశాఖాయాం = మైత్రాయణీయశాఖాయందు, సమాధ్యుక్తిపురస్సరం = సమాధికథనపూర్వకముగా, సుఖం = సుఖమును, ప్రాహ=చెప్పెను.

తా. శాకాయన్యః డను మహర్షి బృహద్రథః డను రాజునకు సమాధికథనము బ్రహ్మనందనుఖావిర్భావము గలుగు నని మైత్రేయ శాఖయందుఁ జెప్పబడినది.

అవ. మైత్రాయణీయశాఖామంత్రముల నుదాహరించుచున్నాడు:—

శ్లో. యథా నిరింధనో వహ్ని స్వయోనాపుపశామ్యతి,
 తథా వృత్తిక్షయాచ్చిత్తం స్వయోనాపుపశామ్యతి. 111

వ్యా. కేన ప్రకారేణోక్తవానిత్యాశంక్య తత్ప్రతిపాదకాంస్తదీయాక్ మంత్రాక్ పఠతి—యథేతి. నిరింధనో దగ్ధకాష్టో వహ్ని స్వయోనా స్వకారణే తేజో మాత్రే ఉపశామ్యతి జ్వాలాదిరూపం విశేషాకారం పరిత్యజ్య తేజోమాత్రరూపే యథావతిష్ఠతే తథా తేనైవ ప్రకారేణ చిత్తమంతఃకరణమపి వృత్తిక్షయాన్నిరోధ సమాధ్యభ్యాసేన రాజసాదిసకలవృత్తినాశాత్స్వకారణే సత్త్వమాత్రే ఉపశామ్యతి సత్త్వమాత్రావశేషం భవతీత్యర్థః.

టీ. యథా=ఏప్రకారము, నిరింధనః=దహింపబడిన కట్టెలు గల, వహ్నిః=అగ్ని, స్వయోనా=తనకు కారణమైన తేజస్సునందు, ఉపశామ్యతి = ఉపశమించునో, తథా=

అలాగున, వృత్తిక్షయాత్ = వృత్తులు లయించుటవలన, చిత్తం = అంతఃకరణము, స్వయోనౌ=తన కారణమందు, ఉపశామ్యతి=ఉపశమించుచున్నది.

తా. కష్టే లన్నియు దహింపఁబడినప్పు డగ్ని తన కారణ మగు తేజస్సునందు లయించునట్లు, సకలవృత్తులు సమాధ్యభ్యాసముచేత లయించుటవలన (నశించుటవలన) నంతఃకరణమును నట్లే తన కారణ మగు సత్త్వమునందు లయించును.

అవ. దానివలనఁ గలుగు ప్రయోజనమును చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వయోనావుపశాంతస్య మనస్సత్యకామినః,

ఇంద్రియార్థవిమూఢస్యాన్వతాః కర్తవశానుగాః.

112

వ్యా. తతః కిమత ఆహ—స్వయోనావతి. సత్యే ఆత్మని విషయే కామోఽస్యాస్తీతి సత్యకామీ తస్యాత ఏత స్వయోనావుపశాంతస్య అతఏవ ఇంద్రియార్థవిమూఢస్యేంద్రియార్థేషు విషయేషు శబ్దాదిషు విమూఢస్య జ్ఞానశూన్యస్య మనసః కర్తవశ మనుగచ్ఛంతీతి కర్తవశానుగాః ససాధనాః సుఖాదయః అన్వతా మాయికత్వజ్ఞానేన మిథ్యాభూతాస్య రిత్యర్థః.

టీ. సత్యకామినః = సత్యమునందు కోరికగల, స్వయోనౌ=తన కారణస్వరూపమందు, ఉపశాంతస్య = లయించినట్టియు, ఇంద్రియార్థవిమూఢస్య = శబ్దాదివిషయశూన్యమగు, మనసః = మనస్సునకు, కర్తవశానుగాః = కర్తవశముగాఁ గలిగెడి సుఖదుఃఖాదులు, అన్వతాః=మిథ్యాభూతములు, (భవంతి=ఆగుచున్నవి.)

తా. ఆత్మయం దభిలాష గలిగినట్టి మనస్సు తన కారణ మగు సత్యమునందు లయించుటం జేసి శబ్దాదివిషయములు లేని దగును. అందుచేతనే కర్తాధీనము లగు సుఖ దుఃఖములు మిథ్యాభూతములుగఁ దోచును.

అవ. ఇప్పుడు లోకానుభవమును తెలియఁజేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిత్తమేవ హి సంసారస్తత్ప్రయత్నేన శోభయేత్,

యచ్చిత్తస్తన్యో మర్త్యో గుహ్య మేతత్సనాతనమ్.

113

వ్యా. నను చిత్తోపశాంతౌ జగన్మిథ్యా భవతీత్యేతదనుపపన్నం తదుపాదానకత్వాభావాత్తస్యేత్యాశంక్యాహ—చిత్తమేవేతి. యద్యపి స్వరూపేణ చిత్తోపాదానకం జగన్న భవతి తథాపి. తస్య భోగ్యత్వం చిత్తకారణమేవ హిశబ్దేనాత్ర సర్వానుభవం ప్రమాణయతి. సుఖప్యాదౌ చిత్తవిలయే భోగాదర్శనాదితి భావః. యత్శ్చిత్తాత్మకః సంసారః అతస్తచ్చిత్తమేవ ప్రయత్నేనాభ్యాసవై రాగ్యాదిలక్షణేన శోభయేత్

వేదాంత—౧౪

రజస్తమోరాహిత్యేనైకాగ్రం కుర్యాత్. నన్వాత్తనో విముక్తయే ఆత్మైవ శోధనీయో
 న చిత్త మిత్యాశంక్యాహ—యచ్చిత్త ఇతి. మర్త్య ఇత్యుపలక్షణం దేహిమాత్రస్య
 యో దేహి యచ్చిత్తో యస్మిన్ పుత్రాదౌ విషయే చిత్తవాన్ భవతి స తన్తయః
 తదాత్మక ఏవ తత్సాకల్యవైకల్యయోరాత్మస్యేవ సమారోపణాత్. ఏతత్సనాతనం
 ఇదమనాదిసిద్ధం గుహ్యమతిరహస్యం. ఏతదుక్తం భవతి—స్వభావతః శుద్ధస్యాత్తనో
 యతశ్చిత్తసంపర్కా దేవ సంసారిత్వం, 'ధ్యాయతీవ లేలాయతీ' వేతి శ్రుతేః. ఆత
 శ్చిత్తస్య శోధనేనాత్మన స్సంసారనివృత్తిరితి.

టీ. హి=ఏహేతువువలన, సంసారః=సంసారము, చిత్తమేవ=మనస్సే, స్యాత్=
 అగునో, తత్=ఆచిత్తమును, ప్రయత్నేన = అభ్యాసముచేత, శోధయేత్=ఏకాగ్రము
 చేయవలెను. మర్త్యః=మనుజుఁడు, యచ్చిత్తః=దేనియందు మనస్సుకలవాఁడు, భవేత్=
 అగునో, తన్తయః = అట్టి స్వరూపముగలవాఁడు, భవతి=అగుచున్నాఁడు. ఏతత్=ఇది,
 సనాతనం=పురాతనమైన, గుహ్యం=రహస్యము.

తా. చిత్తము జగమున కుపాదానకారణము గాకపోయినను,
 ఆజగముయొక్క భోగ్యభోగత్వములకు చిత్తమే కారణము. ఎట్లన,
 సుషుప్త్యాదికమందు చిత్తవిలయ మగుచుండఁగా నచట భోగము కనఁ
 బడమియు, జాగ్రదాదికమందు చిత్తవిలయము గామిచే నచట భోగము
 కనఁబడుటయు నను సర్వజనానుభవమే దీనికిఁ బ్రమాణము. మఱియు
 నేకారణముచేత సంసారము చిత్తరూపము గలదియో ఆకారణముచేత
 నాచిత్తమునే అభ్యాసవైరాగ్యాదులచేత శోధింపవలెను. ఆత్మయొక్క
 విముక్తికొఱకు ఆత్మనే శోధింపవలెనుగాని చిత్తమును శోధింప నేల?
 అనిన, దేహి పుత్రాదివిషయమందు చిత్తము గలవాఁడగుచు ఆపుత్రా
 దికమందుఁ గల సాకల్యవైకల్యములను తనయందే యారోపణము చేసి
 కొనుటవలన, నాపుత్రాదిరూపము గలవాఁడగును. ఈయర్థమనాది సిద్ధ
 మగు పరమరహస్యము. "ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ" అనెడి శ్రుతివచన
 ప్రకారము స్వాభావికముగఁ బరిశుద్ధుఁడగు ఆత్మకు చిత్తసంబంధము
 చేతనే సంసారిత్వము ప్రాప్తించుచున్నది. కనుక, చిత్తమును శోధించుట
 చేత ఆత్మకు సంసారము నివర్తించు నని యభిప్రాయము.

అవ. చిత్తము నిర్మలమైనను సంసార మెట్లు లయించుననుటకు సమాధానము:—
 శ్లో. చిత్తస్య హి ప్రసాదేన హంతి కర్మ శుభాశుభమ్,
 ప్రసన్నాత్తాత్మని స్థిత్యా సుఖమక్షయ్యమశ్నుతే.

వ్యా. నన్వనాదిభవపరంపరోపార్జితసుఖదుఃఖప్రద పుణ్యపాపకర్తణోస్సతో శ్చిత్తశోధనేనాపి కథమాత్మనః సంసారనివృత్తిర్భవిష్యతీత్యాశంక్య చిత్తప్రసాదోపలక్షిత బ్రహ్మనుసంధానేన సకలకర్మక్షయోపపత్తిరేవమితి పరిహరతి—చిత్తస్యేతి. హి శబ్దేన 'తద్యథేషీకాతూలమగ్నో ప్రాతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్తానః ప్రదూయంతే. 'ఉపపాతకేషు సర్వేషు పాతకేషు మహత్సు చ ప్రవిశ్య రజసీపాదం బ్రహ్మధ్యానం సమాచరేత్' ఇత్యాదిశ్రుతిస్తృతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. తతః కిమిత్యత ఆహ—ప్రసన్నేతి. ప్రసన్నాత్మాచేతో యస్య స తథోక్తః ఆత్మని స్వస్వరూపోఽద్వితీయానందలక్షణే బ్రహ్మణి స్థితత్వాదేవాహమితి నిశ్చయేన దృశ్యజాతం పరిహృత్య చిన్మాత్రరూపేణావస్థాయాక్షయ్యమవినాశి యత్సుఖం స్వరూపభూతం తదశ్నుతే.

టీ. చిత్తస్య=అంతఃకరణముయొక్క, ప్రసాదేన=నైర్మల్యముచేత, శుభాశుభం=సుఖదుఃఖప్రదమగు, కర్మ = కర్మను, హంతి = నశింపజేయును. హి=ఇది శ్రుతి ప్రసిద్ధ మనుట. ప్రసన్నాత్మా = నిర్మలమైన చిత్తముగలవాఁడు, ఆత్మని=స్వస్వరూపమునందు, స్థిత్యా=ఉండి, ఆక్షయ్యం=నశింపని, సుఖం=సుఖమును, ఆశ్నుతే=పొందును.

తా. అనాదియగు సంసారమందు పరంపరగా సంపాదింపఁబడిన సుఖదుఃఖప్రద పుణ్యపాపకర్తస్థి గలిగియుండఁగా చిత్తశోధనముచే నైనను ఆత్మకు సంసార మొట్లు నివర్తించుననిన, పురుషుఁడు నిర్మల చిత్తము చేత సకలపుణ్యపాపరాశిని నశింపజేయును. "తద్యథేషీకాతూలమగ్నో.....ప్రదూయంతే" ఇత్యాది శ్రుతులును, "ఉపపాతకేషు..... సమాచరేత్," ఇత్యాది స్మృతులును, ఎందుగఁడ్యియు దూదియు నన్నిచే దహింపఁబడినట్లు బ్రహ్మవేత్తయొక్క పుణ్యపాప కర్మములన్నియు జ్ఞానాన్నిచే దహింపఁబడు నని చెప్పుచున్నవి. కనుక నిర్మలచిత్తముగల వాఁడు స్వస్వరూపాద్వితీయ బ్రహ్మమం దుండి నాశరహిత బ్రహ్మనందమును బొందు నని మైత్రాకాయణీయోపనిషత్ ఖయందఁ జెప్పబడె. నని తెలియవలెను.

అవ. ఈయర్థమునే దృష్టాంతముచే జెప్పుచున్నాఁడు—

శ్లో. సమాసక్తం యథా చిత్తం జంతోర్విషయగోచరే,
యద్యేవం బ్రహ్మణి స్యాత్తత్తో న ముచ్యేత బంధనాత్. 115

వ్యా. ప్రసన్నాత్మాత్మని స్థిత్యేత్యుక్తమేవార్థం దృష్టాంతోక్తిపురస్కరం ప్రథయతి—సమాసక్తమితి. ప్రాణినశ్చిత్తం విషయగోచరః ఇంద్రియప్రచారభూమిస్తస్మి

న్యథా స్వభావతస్సమ్యగాసక్తం భవతి తదేవ చిత్తం బ్రహ్మణి ప్రత్యగభిన్నే పరమాత్మని యద్యేవమాసక్తం స్యాత్త్వా కస్సంసారాన్న ముచ్యేత? సర్వోఽపి ముచ్యత ఏవేత్యర్థః.

టీ. జంతోః=ప్రాణియొక్క, చిత్తం=మనస్సు, విషయగోచరే=ఇంద్రియ ప్రచారమునందు, యథా=ఎట్లు, సమాసక్తం=తగుల్కొనెనో, ఏవం=ఈవిధముగా, బ్రహ్మణి = పరబ్రహ్మమునందు, సక్తం = చేరినదియైనది, స్యాద్యది = అయ్యెనేని, తత్ = అప్పుడు, బంధనాత్ = సంసారబంధమునుండి, కః = ఎవ్వఁడు, న ముచ్యేత = ముక్తినిొందఁడు? (ముక్తినిొందు నని భావము.)

తా. మనుష్యుఁడు స్రక్చందనాదివిషయములయందుఁ దన చిత్తమును నిల్పినట్లు పరబ్రహ్మమునందు దృఢముగా నిల్పె నేని అట్టి వాఁడు ముక్తుఁ డగుట కేమియు సందేహము లేదు. తప్పక ముక్తుఁ డగును.

అవ. మనస్సున కవాంతరభేదమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. మనో హి ద్వివిధం ప్రోక్తం శుద్ధం చాశుద్ధమేవ చ,
అశుద్ధం కామసంపర్కాచ్ఛుద్ధం కామవిపర్జితమ్. 116

వ్యా. ఉక్తార్థదార్థ్యాయ మనసోఽవాంతరభేదమాహ—మన ఇతి. తత్ర కారణమాహ—అశుద్ధమితి. కామ ఇత్యుపలక్షణం క్రోధాదేరపి.

టీ. మనః = మనస్సు, శుద్ధం చ = శుద్ధ మనియు, అశుద్ధమేవ చ = అశుద్ధ మనియు, ద్వివిధం=రెండువిధములుగా, ప్రోక్తంహి=చెప్పఁబడెను. కామసంపర్కాత్ = కోరికలయొక్క సంపర్కమువలన, అశుద్ధం=మలినమైనది, కామవిపర్జితం = కామరహితమైనది, శుద్ధం=నిర్మలమైనది.

తా. మనస్సు రెండు విధములు. సంకల్పవికల్పాదులతోఁ గూడినది మలినచిత్త మగును. కామరహితమైనది నిర్మలచిత్త మనఁబడును.

అవ. ఇట్టి మనస్సు బంధమోక్షములకు హేతు వని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః,
బంధాయ విషయాసక్తం ముక్త్యై నిర్విషయం స్మృతమ్. 117

వ్యా. ద్వివిధస్య తస్యైవ క్రమేణ సంసారమోక్షయోర్హేతుతాం దర్శయతి—మన ఏవేతి.

టీ. మన ఏవ=మన స్సే, బంధమోక్షయోః=బంధమోక్షములకు, కారణం=హేతువు. విషయాసక్తం=విషయములయం దాసక్తి గల మనస్సు బంధాయ=బంధముకొఱికు,

భవతి=అగుచున్నది. నిర్విషయం = విషయరహితమగు మనస్సు, ముక్త్యై=ముక్తికొఱకు, భవతి = అగుచున్నది. (ఇతి = ఆని), స్మృతం = చెప్పబడినది.

తా. కామసహిత మగు మనస్సు బంధమునకు కారణము. నిష్కామ మగు మనస్సు మోక్షమునకు హేతువు. కావున ముముక్షువు మనస్సునుండి సర్వకామములను పాఱుద్రోలగాలె నని భావము.

ఆవ. సమాధినిష్ఠయందలి సుఖము నిరవధిక మనుటకు శ్రుతిప్రమాణము:—
 శ్లో. సమాధినిర్ఘాతమలస్య చేతసో నివేశితస్యాత్త ని యత్సుఖం భవేత్,
 న శక్యతే వర్ణయితుం గిరా తదాస్వయం తదంతఃకరణేన గృహ్యతే.

వ్యా. 'ప్రసన్నాత్తాత్త నిస్థిత్యా సుఖమక్షయ్యమన్న తే' ఇత్యుక్తమేవార్థం శ్రుతి స్వయమేవ ప్రపంచయతి—సమాధితి, ఆత్త ని ప్రత్యక్ష్యరూపే నివేశితస్య సమాధి నిర్ఘాతమలస్య సమాధినా ప్రత్యగ్భ్రష్టాణోరైక్యగోచరప్రత్యయావృత్త్యా నిర్ఘాత మలస్య నిశ్చేషేణ నివారితరజస్తమోమలస్య చేతస్తస్తిక్ సమాధౌ యత్సుఖముత్ప ద్యతే తదా సమాధావుత్పన్నం తత్సుఖం గిరా వాచా వర్ణయితుం న శక్యతే. ఆతాకిక సుఖత్వాదిత్యర్థః. కింతు స్వయం తత్స్వరూపభూతం సుఖమంతఃకరణేనైవ గృహ్యతే.

టీ. సమాధినిర్ఘాతమలస్య=ప్రత్యగ్భ్రష్టాణోరైక్యగోచరప్రత్యయావృత్తిచే నిశ్చేష ముగఁ బోఁగొట్టబడిన రజస్తమోమలము గలిగినట్టియు, ఆత్త ని = ఆత్మయందు, నివేశి తస్య=స్థాపింపబడిన, చేతసః=చిత్తమునకు, యత్ సుఖం=ఏసుఖము, భవేత్=కలుగునో, (తత్ = ఆసుఖము), గిరా = వాక్యములచేత, వర్ణయితుం = వర్ణించుటకు, న శక్యతే= సాధ్యపడదు. తదా = అప్పుడు, తత్ = ఆసుఖమును, స్వయం = తనంతటనే, అంతః కరణేన = అంతఃకరణముచేత, గృహ్యతే = గ్రహింపబడుచున్నది.

తా. ప్రత్యగ్భ్రష్టాణోరైక్యగోచరప్రత్యయావృత్తిరూప మగు సమాధివలన రజస్తమోగుణములను నిశ్చేషముగ నివర్తించిన చిత్త మునకు, అట్టి సమాధిస్థితియందుఁ గలిగెడి సుఖము లౌకికసుఖము కానందున, నట్టి సుఖమును వాక్కుచే వర్ణింప శక్యము గాదు. స్వరూప భూత మగు నాసుఖము అంతఃకరణముచేతనే గ్రహింపబడఁదగినది.

ఆవ. ఇట్టి సమాధి దుర్లభముగదా! దానింబట్టి బ్రహ్మనందనిర్ణయ మెట్లు చేయ నగు ననినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యద్యప్యసౌ చిరం కాలం సమాధిర్దుర్లభో నృణామ్,
 తథాపి క్షణికో బ్రహ్మనందో నిశ్చాయయత్యసౌ.

వ్యా. నన్వన్వైవ సమాధేర్దుర్లభత్వాత్కథమనేన బ్రహ్మానందనిశ్చయసంభవ ఇత్యాశంక్యాహ—యన్వపీతి. ఆస్య సమాధేస్సంతతస్యాసంభవేఽపి త్షణికస్య తస్య సంభవాత్తేనైవాయమానందో నిశ్చేతుం శక్యత ఇత్యర్థః.

టీ. యద్యపి = విచారింపఁగా, అసౌసమాధిః = ఈసమాధి, చిరంకాలం = చిర కాలము, నృణాం = మనుష్యులకు, దుర్లభః = దుర్లభమైనది. తథాపి = అట్లైనను, త్షణికః=క్షణికమైన (కొంచెముకాలమే యుండెడి), అసౌ = ఈసమాధి, బ్రహ్మానందం= బ్రహ్మానందమును, నిశ్చాయయతి, = నిశ్చయింపఁజేయును.

తా. ఈసమాధి చిరకాలము నిల్పుట కష్టసాధ్యము. త్షణిక కాలము నిలిచినను, దానినిబట్టి బ్రహ్మానందము నిర్ణయింపవచ్చును.

అవ. అట్టి యానందనిశ్చయము శ్రవణాదులయందు శ్రద్ధగలవారికిఁ గలుగనే కలుగుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శ్రద్ధాభుర్వ్యసనీ యోఽత్ర నిశ్చినోత్యేవ సర్వథా,
నిశ్చితే తు సకృత్తస్మిన్ విశ్వసిత్యన్యదా ఽప్యయమ్. 120

వ్యా. నన్వాత్తదర్శనాయ శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తాఅపి కేచిదానందనిశ్చయ కూన్యా బహిర్ముఖా ఏవ వర్తంత ఇత్యాశంక్య శ్రద్ధాదిరహితానాం తథాత్వేఽపి శ్రద్ధాదిమతాం తన్నిశ్చయో భవత్యేవేత్యాహ—శ్రద్ధాభురితి. వ్యసనం సర్వథా సంపాదయిష్యామిత్యాగ్రహః తద్వాక్ వ్యసనీ. అత్ర సమాధౌ సర్వథా అవశ్యం. తతః కిమిత్యత ఆహ—నిశ్చితే త్వితి. అస్మిన్ బ్రహ్మానందే సకృదేకదా త్షణికసమాధౌ నిశ్చితే సతి ఆయం సకృన్నిశ్చయవా నన్యదాపి ఇతరస్మిన్నపి కాలే విశ్వసితి ఆనందోఽస్తీతి విశ్వాసం కరోతి.

టీ. యః = ఎవఁడు, అత్ర = ఈ బ్రహ్మానందమునందు, వ్యసనీ = ఆసక్తిగలవాఁ డగుచు, శ్రద్ధాభుః=శ్రద్ధ గలవాఁడో (సః=వాఁడు), సర్వథా = సర్వవిధంబులచేతను, నిశ్చినోత్యేవ = తప్పక నిశ్చయించుచునే యున్నాఁడు. తస్మిన్ = ఆ బ్రహ్మానందము, సకృత్ = ఒక్కమాఱు, నిశ్చితే సతి = నిశ్చయింపఁబడఁగా, ఆయం = ఈయభ్యాస కుఁడు, అన్యదాపి = మఱియొక కాలమందును, విశ్వసితి = ఆనంద మున్న దని నమ్ము చున్నాఁడు.

తా. పట్టువలయు, విశ్వాసమును గల యోగాభ్యాసకుఁడు సమాధియందలి యానందమును నిశ్చయించును. త్షణికకాలమైనను ఒక మాఱు నిశ్చయించెనేని యెల్లపుడును దానినే నమ్మి యట్టి సమాధిసుఖ ప్రాప్తికై యత్నించును.

అవ. ఇట్టి విశ్వాసమువలని ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తాదృక్పమానుదాసీనకాలేఽప్యానందవాసనామ్,
ఉపేక్ష్య ముఖ్యమానందం భావయత్యేవ తత్పరః.

121

వ్యా. తతోఽపి కిం తత్రాహ—తాదృగితి. తాదృక్పమాన్ శ్రద్ధాదిపురస్కరం సకృన్నిశ్చయవాక్. పురుషః ఔదాసీన్యదశాయామపి ఉపలభ్యమానాం పూర్వోక్తా మానందవాసనాముపేక్ష్య తత్పరో ముఖ్యానందే తాత్పర్యవాక్ భూత్వా తమేవ భావయతి.

టీ. తాదృక్ = ఆలాటి, పుమాన్ = పురుషుఁడు, ఉదాసీనకాలేఽపి = ఔదాసీన్యదశయందును, ఆనందవాసనాం = వాసనానందమును, ఉపేక్ష్య = లెక్కింపక, తత్పరః = ఆట్టి బ్రహ్మానందమం దాసక్తిగలవాఁ డగుచు, ముఖ్యం=ముఖ్యమైన, ఆనందమేవ = బ్రహ్మానందమునే, భావయతి = భావించును.

తా. సమాధ్యానందమందు నమ్మకము గలవాఁడు, ఔదాసీన్యదశయందు వాసనానంద ముండినను దాని నుపేక్షించి సమాధ్యానందమునే పొందఁగోరును.

అవ. ఇందులకుఁ దగిన దృష్టాంతమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరవ్యసనినీ నారీ వ్యగ్రాపి గృహకర్తణి,
తదేవాస్వాదయత్యంతః పరసంగరసాయనమ్.

122

వ్యా. ఏవం వ్యవహారకాలే నిజానందం భావయతీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—పరేతి.

టీ. పరవ్యసనినీ=పరపురుషనియం దాసక్తిగల, నారీ=స్త్రీ, గృహకర్తణి=గృహవ్యాపారమునందు, వ్యగ్రాపి=ఉద్యుక్తురాలైనను, అంతః=లోపల, తదేవ=పూర్వ మనుభవింపఁబడినట్టి, పరసంగరసాయనం = పరపురుషునితో సంపర్క మునెడి సుఖవిశేషమునే, ఆస్వాదయతి = తలంచుచుండును.

తా. వ్యభిచారిణి యగు స్త్రీ గృహకృత్యముల నాచరించుచున్నను, మనస్సులో సర్వకాలములందును పరపురుష సంగసుఖమునే భావించుచుండును గదా! అట్లే యోగియు నౌదాసీన్యదశయందు సయితము సమాధ్యానందమునే పొందుచుండును.

అవ. దార్ఠాంతికమందు సమన్వయించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం తత్త్వే పరే శుద్ధే ధీరో విశ్రాంతిమాగతః,
తదేవాస్వాదయత్యంతర్బహిర్వ్యవహార స్మపి.

123

వ్యా. ద్వారాంతికే యోజయతి—ఏవమితి.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగా, పరే = ఉత్కృష్టమగునట్టియు, శుద్ధే=నిర
నట్టియు, తత్త్వే = తత్త్వమునందు, విశ్రాంతిం = విశ్రాంతిని, ఆగతః=పోందిన, ధీ
ధీరుఁడు, బహిః=వెలుపల, వ్యవహారన్నపి = వ్యవహారించుచున్నను, అంతః =
తదేవ = ఆబ్రహ్మనందమునే, ఆస్వాదయతి = చవిగొనుచుండును.

తా. ఈవిధముగా పరమాత్మ యందు చిత్తమును నిలిపిన
విదుఁడు వ్యవహారకాలమునందును బ్రహ్మనందసుఖము ననుభవిం
యుండును.

అవ. ధీరుఁ డన నెవ్వఁడో చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ధీరత్వమక్షప్రాబల్యే నప్యానందాస్వాదవాంఛయా,
తిరస్కృత్యాఖిలాక్షౌణి తచ్చింతాయాం ప్రవర్తనమ్.

వ్యా. ధీరశబ్దార్థమాహ—ధీరత్వమితి. ఇంద్రియాణాం విషయాభి
పురుషాకర్షణసామర్థ్యేనైవ స్వరూపసుఖానుసంధానేచ్ఛయా సర్వాణీంద్రియ
స్కృత్యానందానుసంధాన ఏవ ప్రవర్తమానేత్వం ధీరత్వమిత్యర్థః.

టీ. అక్షప్రాబల్యేనైవ = ఇంద్రియములు బలవంతములుగా నున్నను,
స్వాదవాంఛయా - ఆనంద = ఆనందముయొక్క, ఆస్వాద = రుచిచూచుటయ
వాంఛయా = కోరికచేత, అఖిలాక్షౌణి = సకలేంద్రియంబులను, తిరస్కృత్య
రించి, తచ్చింతాయాం = ఆబ్రహ్మనుసంధానమునందు, ప్రవర్తనం = ప్రవర్తి
ధీరత్వం = ధీరత్వమనఁబడును.

తా. ఇంద్రియములు వెలుపలికి లాగుచుండినను, ఆనంద
దాభిలాషచేత ఆయింద్రియముల నిరోధించి బ్రహ్మనుసంధానమున
ప్రవర్తించుటయే ధీరత్వ మనఁబడును. అట్టివాఁడే ధీరుఁడు.

అవ. విశ్రాంతి యన నెట్టిదో చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భారవాహీ శిరోభారం ముక్త్యానై విశ్రమం గతః,
సంసారవ్యాపృతిత్యాగే తాదృగ్బుద్ధిస్తు విశ్రమః.

వ్యా. విశ్రాంతిశబ్దస్య వివక్షితమర్థం సదృష్టాంతమాహ—భారవాహీతి.
లోకే భారం వహన్ పురుషః శ్రమహేతుం శిరఃస్థితం భారం పరిత్యజ్య
రహితో వర్తతే తథా సంసారవ్యాపారత్యాగే సతి శ్రమరహిత ఆసమితి జాయ
బుద్ధిస్సా విశ్రమశబ్దేనోచ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. భారవాహీ = బరువు మోయువాఁడు, శిరోభారం = నెత్తిపైబరువును, ముక్తా=వదలి, విశ్రమం=విశ్రాంతిని, గతః = పొందినవాఁడగుచు, ఆస్తే = ఉండును. సంసార వ్యాపృతిత్యాగే - సంసారం=సంసారమునందు, వ్యాపృతి=వ్యవహారముయొక్క, త్యాగే=వదలిపెట్టుటయందుఁగలిగిన, తాదృగ్బుద్ధిః = అట్టి జ్ఞానము, విశ్రమః=విశ్రాంతి (యనఁబడును.)

తా. బరువుమోయువాఁడు తన నెత్తిపై బరువును దించుకొని నపుడు విశ్రాంతిసుఖమును పొందును. అట్టులే సమాధినిష్ఠాగరిష్ఠుఁడు సంసారవ్యవహారములను వదలివేయుటచే విశ్రాంతిసుఖము ననుభవించును. అట్టి సంసారవ్యవహారత్యాగమే విశ్రాంతి యనఁబడును.

అవ. ఫలితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. విశ్రాంతిం పరమాం ప్రాప్తస్తాదాసీన్యే యథా తథా,
సుఖదుఃఖదశాయాం చ తదానందైకతత్పరః.

126

వ్యా. ఇదాసీం ఫలితమర్థమాహ—విశ్రాంతిమితి. పరమాం నిరతిశయాం విశ్రాంతి ముక్తలక్షణాం ప్రాప్తః పురుషః స్వస్య ఔదాసీన్యదశాయాం యథా పరమానందాస్వాదనే తాత్పర్యవాన్భవతి, ఏవం సుఖదుఃఖహేతుప్రాప్తికాలేఽపి తదనుసంధానం పరిత్యజ్య నిజానందాస్వాదన ఏవ తాత్పర్యవాక్ భవతీత్యర్థః.

టీ. యథా=ఏ ప్రకారము, ఔదాసీన్యే=ఉదాసీనదశయందు, పరమాం=ఉత్కృష్టమైన, విశ్రాంతిం=విశ్రాంతిని, ప్రాప్తః = పొందెనో, తథా=అట్లే, సుఖదుఃఖదశాయాం చ=సుఖదుఃఖదశయందుచు, తదానందైక తత్పరః = ఆ బ్రహ్మానందమునందే ముఖ్యమైన యాసక్తి గలవాఁడైయుండును.

తా. ఉత్కృష్టమైన విశ్రాంతి (వైశ్లోకమునఁ జెప్పినట్టిది) పొందిన తరువాత ఔదాసీన్యదశయందే కాక సుఖదుఃఖదశయందును (నిరంతర యోగాభ్యాసపరునకు) నెడతెగక బ్రహ్మానందసుఖము లభించును.

అవ. దుఃఖదశయందు దుఃఖ మభిమతము కానందున, దాని యనుసంధానము లేకపోయినను వైషయికసుఖం బరుకూలంబగుటవలన దానియం దభిరుచి గలుగక మానదు, కాన నాసమయమున సమాధిసుఖానుసంధాన మెట్లు ఘటించు ననినం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అగ్నిప్రవేశహేతౌ ధీశ్శృంగారే యాదృశీ తథా,
ధీరస్యోచేతి నిషయేఽనుసంధానవిరోధిని.

127

వ్యా. నను దుఃఖస్య ప్రతికూలత్వేన తదనుసంధానేచ్ఛాభావేఽపి వైషయిక సుఖస్యానుకూలత్వేన పురుషై రర్థ్యమానత్వా తదనుసంధానేచ్ఛా కుతో న భవేదిత్యా శంక్య తస్య విషయసంపాదనాదిద్వారాఽతీవ బహిర్ముఖత్వాపాదనేన నిజానందా నుసంధానవిరోధిత్వా త్తదిచ్ఛాసి వివేకినో న జాయత ఇతి దృష్టాంతప్రదర్శనపూర్వక మాహ—అగ్నితి. శీఘ్రం దేహవిమోచనేచ్ఛాయాం దృఢతరాయాం సత్యాం తద్విలంబకారణే అలంకారాదౌ యథా అగ్నిప్రవేష్టుర్వైరస్య బుద్ధిరుత్పద్యతే ఏవం వై రాగ్యాదిసాధనసంపన్నస్య వివేకినో బ్రహ్మనుసంధానవిరోధిని విషయసుఖేఽ పీత్యర్థః.

టీ. అగ్నిప్రవేశహేతౌ = అగ్నియందు ప్రవేశించుటకు కారణము కలిగినపుడు, శృంగారే = శృంగారమందు, యాదృశీ ధీః = ఎట్టి బుద్ధిగలుగునో, తథా = ఆవిధంబు గనే, అత్తానుసంధానవిరోధిని = అనుసంధానమునకు విరుద్ధమగు, విషయే = ప్రకృంద నాదివిషయమందు, అస్య = ఇతనికి, (తాదృశీ) ధీః = అట్టి బుద్ధి, ఉదేతి = కలుగును.

తా. పతివ్రత సమాగమనముఁ జేయునపుడు తదంగముగా నలంకరించుకొనును. అప్పు డట్టి యలంకారము దాసతీకి నెట్టి వైరబుద్ధి యుండునో అట్లులే బ్రహ్మనందసుఖమునం దుండెడి యోగికి విషయ సుఖము దాసక్తి యుండదు.

అవ. 'యోగి విషయములను బొత్తిగా నిరసించునా' యనిన నట్లు గా దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవిరోధిసుఖే బుద్ధిః స్వానందే చ గమాగమా,
కుర్వంత్యాస్తే క్రమాదేషా కాకాక్షివదితస్తతః. 128

వ్యా. మాభూద్విరోధివిషయే సుఖేచ్ఛా అప్రయత్నసౌలభ్యేనాబహిర్ముఖత్వ హేతౌ విషయే కిం న భవతీత్యత ఆహ—అవిరోధితి.

టీ. బుద్ధిః = బుద్ధి, అవిరోధిసుఖే = అనుసంధానమునకు విరుద్ధము గాని సుఖ మందును, స్వానందే చ = స్వరూపానందమునను, గమాగమా = గమనాగమనములను, కుర్వంతీ = చేయుచున్న, ఏషా = ఈబుద్ధి, క్రమాత్ = వరుసగా, కాకాక్షివత్ = కాకికంటివలె, ఇతస్తతః = ఇటునటు, ఆస్తే = ఉండును.

తా. ఇట్టి యోగియొక్క చిత్తము కాకికంటివలె, విషయసుఖ మును బ్రహ్మనందమును ఇటునటు నాస్వాదించును. యోగి విక్షేపదశ యందు విషయసుఖమును, సమాధిదశయందు బ్రహ్మనందసుఖమును ఆస్వాదించుచుండును.

అవ. దృష్టాంతమును వివరించుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏకైవ దృష్టిః కాకస్య వామదక్షిణనేత్రయోః,
యాత్యాయా త్యేవమానందద్వయే తత్త్వవిదో మతిః. 129

వ్యా. దృష్టాంతం వివృణోతి—ఏకైవ దృష్టిరితి. యథా కాకస్య దృష్టిః దృశ్య తేనయేతి. దర్శనసాధనం చక్షురింద్రియమేకమేవ వామదక్షిణనేత్రయోర్గోళకయోః పర్యాయేణ గమనాగమనే కరోతి, ఏవం విపేకినో బుద్ధిరప్యానందద్వయ ఇత్యర్థః.

టీ. కాకస్య = కాకికి, వామదక్షిణనేత్రయోః = ఎడమకుడికన్నులయందు, దృష్టిః = చూపు, ఏకైవ = ఒక్కటియే, యాత్యాయాతి = గమనాగమనములను జేయుచుండును, ఏవం = ఈవిధముగా, తత్త్వవిధః = బ్రహ్మవిదునియొక్క, మతిః = బుద్ధియు, ఆనందద్వయే = ఉభయవిధానందమునందును, (యాత్యాయాతి = పోవుచు వచ్చుచు నుండును).

తా. కాకి కుడియెడమకన్నులం దొక దృష్టియే కాన నొక కంటి తోఁ జూచునపుడు రెండవ కంటితోఁ జూడనట్లు బ్రహ్మవిదునిబుద్ధి విషయానంద బ్రహ్మానందముల భిన్న కాలములలో ననుభవించును.

అవ. ఈయర్థమునే మఱియొక దృష్టాంతముచే జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. భుంజానో విషయానందం బ్రహ్మానందం చ తత్త్వవిత్,
ద్విభాషాభిజ్ఞవద్విద్యా దుభౌ లౌకికవైదికా. 130

వ్యా. దార్ఢాంతికం ప్రపంచయతి—భుంజాన ఇతి. తత్త్వవిత్, విషయాన్ భుంజాన స్తజ్జన్యం విషయానందముపనిషద్వాక్యాదవగతం బ్రహ్మానందం చ లౌకిక వైదికావుభౌ విషయానందబ్రహ్మానందౌ భాషాద్వయవేదీవ జానీయాదిత్యర్థః.

టీ. తత్త్వవిత్ = బ్రహ్మవిదుడు, విషయానందం=విషయానందమును, బ్రహ్మానందం చ = బ్రహ్మానందమును, భుంజానః = అనుభవించుచు, ద్విభాషాభిజ్ఞవత్ = రెండు భాషలు తెలిసినవానివలె, ఉభౌ = రెండైన, లౌకికవైదికా=విషయానందబ్రహ్మానందములను, విద్యాత్ = తెలిసికొనును.

తా. రెండు భాషలు తెలిసినవాఁ డెట్లు ఒక్కొక్క కాలముం దొక్కొక్కభాష మాట్లాడునో, అట్లే, బ్రహ్మవిదుడు భిన్న కాలములందు విషయానంద బ్రహ్మానందముల ననుభవించుచున్నాడు.

అవ. దుఃఖానుభవకాలములో పరితాపము లేకుండుటకు కారణము:—

శ్లో. దుఃఖప్రాప్తా న చోద్వేగో యథాపూర్వం యతో ద్విదృక్,
గంగామగ్నార్థకాయస్య పుంస శీతోష్ణధీర్యథా. 131

వ్యా. నను దుఃఖానుభవదశాయాం ఉద్వేగేనతి కథం నిజానందానుభవ ఇత్యా శంక్యాహ—దుఃఖేతి. యతో యస్తాత్కారణా ద్వివేకీ ద్విదృక్ తాకికవై దికస్యవహార యో రుభయోరపి వేత్తా అతో దుఃఖప్రాప్తావపి పూర్వవదజ్ఞానదశాయా మివ న తస్యోద్వేగః వివేకేన తదా బాధ్యమానత్వాత్ అతో దుఃఖానుభవకాలేఽపి నిజానందాను సాధానం న విరుధ్యత ఇత్యర్థః. యుగపదుభయానుసాధానే దృష్టాంతమాహ—గంగేతి.

టీ. యతః = ఏహేతువువలన, (వివేకీ = జ్ఞాని), ద్విదృక్ = రెండు దృష్టులు గలవాడో, (తతః = ఆకారణము వలననే), గంగామగ్నార్థకాయస్య = గంగయందు సగము మునిగిన శరీరము గల, పుంసః = పురుషునకు, శీతోష్ణధీర్యథా = శీతోష్ణములవలె, యథాపూర్వం = వెనుకటివలెనే, దుఃఖప్రాప్తా = దుఃఖము లభించుచుండఁగా, ఉద్వేగః = పరితాపము, న = లేదు.

తా. మధ్యాహ్నమునందు గంగలో సగము మునిగినవానికి పై భాగమునందు వేడియు క్రిందిభాగమునందు చలియు నున్నట్లు, బ్రహ్మవిదునకు దుఃఖానుభవకాలమునను గూడ బ్రహ్మానుభవస్ఫూర్తి యుండుటంజేసి సంసారదశయందువలె పరితాపము గలుగదు.

అవ. ఫలితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇత్థం జాగరణే తత్త్వవిదో బ్రహ్మసుఖం సదా,
భాతి తద్వాసనాజన్యే స్వప్నే తద్భాసతే తథా. 132

వ్యా. ఫలితమాహ—ఇత్థమితి. సదా సుఖదుఃఖానుభవదశాయాం తూష్టిం స్థితా చేత్యర్థః. న కేవలం జాగరణ ఏవ తద్భాసం. కింతు స్వప్నావస్థాయామపీత్యాహ— తద్భాసనేతి. హేతుగర్భం విశేషణం జాగ్రద్వాసనాజన్యత్వస్వప్నస్య తత్రాపి తద్బ్రహ్మసుఖం తథా జాగ్రదవస్థాయామివ భాసత ఇత్యర్థః.

టీ. ఇత్థం = ఈవిధమున, జాగరణే = జాగ్రద్దశయందు, తత్త్వవిదః = తత్త్వ విదునకు, బ్రహ్మసుఖం = బ్రహ్మానందము, సదా = ఎల్లప్పుడు, భాతి = ప్రకాశించుచు న్నది. తద్వాసనాజన్యే = ఆజాగ్రద్వాసనవలనఁ గలిగిన, స్వప్నే = స్వప్నదశయందు, తథా = ఆవిధముననే, తత్ = ఆబ్రహ్మానందసుఖము, భాసతే = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఇట్టి బ్రహ్మవిదునకు బ్రహ్మనందము జాగ్రద్దశయందే కాక స్వప్నదశయందును స్ఫురించుచుండును.

అవ. స్వప్నములాని విశేషమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవిద్యావాసనాప్యస్తీత్యతస్తద్వాసనోత్థితే,
స్వప్నే మూర్ఖవ దేవైష సుఖం దుఃఖం చ వీక్షతే. 133

వ్యా. నను స్వప్నస్యానందానుభవవాసనాజన్యత్వే సతి ఆనంద ఏవ భాసత ఇత్యాశంక్యాహ—అవిద్యేతి. స కేవలమానందవాసనాబలాదేవ స్వప్నో జాయతే కింతు అవిద్యావాసనాబలాదపి. అతస్తద్వాసనాజన్యత్వాత్తత్రాజస్యేవ సుఖాద్యను భవో భవతీత్యర్థః.

టీ. అవిద్యావాసనాపి = అవిద్యయొక్క వాసనయు, అస్తీత్యతః = కల దను హేతువువలన, తద్వాసనోత్థితే = ఆయవిద్యావాసనవలనఁ గలిగిన, స్వప్నే=స్వప్న దశయందు, మూర్ఖవదేవ=అజ్ఞునివలెనే, ఏషః=ఇతఁడు, సుఖం=సుఖమును, దుఃఖం చ= దుఃఖమును, వీక్షతే = చూచుచున్నాఁడు.

తా. ఆనందానుభవవాసన చేతనే స్వప్నము గలుగునెడల స్వప్న మందఃను ఆనందమే స్ఫురించుచుండవలెను గదా యనిన, స్వప్నము కేవలానందవాసనాబలముచేతనే కలుగదు. అవిద్యావాసనాబలముచేతఁ గూడ గలుగును. కనుక, స్వప్నమందు అవిద్యావాసన యుండుటవలన, స్వప్నావస్థయందు జ్ఞాని అవివేకినలె సుఖదుఃఖముల ననుభవించును.

అవ. ప్రకరణమును ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మనందాధే గ్రంథే బ్రహ్మనందప్రకాశకం,
యోగిప్రత్యక్షమధ్యాయే ప్రథమే-స్తిస్నుతీనితమ్. 134

ఇతి శ్రీవిద్యాప్రణాళికా తో, వేదాంతపంచవశ్యాం బ్రహ్మనందే
యోగానందో నామ ప్రథమో-ధ్యాయః.

వ్యా. ఏతాపతా గ్రంథసందర్భేణోక్తమర్థం నిగమయతి—బ్రహ్మనందేతి. బ్రహ్మనందనామకే అధ్యాయపంచకాత్తకే గ్రంథే-స్తిక్ ప్రథమే-ధ్యాయే సుషుప్తివస్థాయాం సుఖదుఃఖదశాయాం చ స్వప్రకాశచిద్రూపబ్రహ్మనందస్య ప్రకాశకం

యోగ్యనుభవరూపం ప్రత్యక్షము క్తమిత్యర్థః. ఇదం చోపలక్షణమాగమాదీనాం. తేషా
మప్యత్ర దర్శితత్వాత్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీ భారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునివర్యకింక రేణ
రామకృష్ణాఖ్యవిదుషా విరచితే బ్రహ్మనందవ్యాఖ్యానే యోగానందో నామ
ప్రథమోఽధ్యాయః.

టీ. బ్రహ్మనందాభిధే = బ్రహ్మనంద మను పేరు గల, గ్రంథే = గ్రంథమందు,
ప్రథమే = మొదటిదైన, అధ్యాయే = అధ్యాయరూపం బగు, తత్ = ఆ, బ్రహ్మనంద
ప్రకాశకం = బ్రహ్మనందమును బ్రకాశింపఁ జేసెడి, యోగిప్రత్యక్షం = యోగియొక్క
యనుభవము, ఈరితం = చెప్పఁబడినది.

తా. ఈ బ్రహ్మనంద ప్రకరణమున బ్రహ్మనందమును బ్రకాశింపఁ
జేసెడి యోగియొక్క యనుభవము దెలుపఁబడినది.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు బ్రహ్మనందమందలి
యోగానంద మను ప్రథమాధ్యాయము సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు.
శ్రీ గణేశాయ నమః



శ్రీవేదాంతపంచదశి

ద్వాదశ ప్రకరణము



ఆత్మానంద ప్రకరణము

అవ. యోగి నిజానుభవమును జెప్పి మందాధికారికి బ్రహ్మనందానుభవప్రకారముఁ జూపింపఁదలఁచి శిష్యులకు నుపక్రమించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నన్నేవం వాసనానందా ద్బ్రహ్మనందా దపీతరమ్,

వేస్తు యోగీ నిజానందం మూఢస్యాత్మాస్తి కా గతిః.

1

వ్యాఖ్యానమ్.

వ్యా. అత బ్రహ్మనందాంతర్గతమాత్మానందనామకం ద్వితీయాధ్యాయమారభతే. త దేవం ప్రథమాధ్యాయే వివేకినో యోగీన నిజానందానుభవప్రకారం ప్రదర్శ్య మూఢస్య జిజ్ఞాసోరాత్మానందశబ్దవాచ్యత్వం పదార్థవివేచనముఖేన బ్రహ్మనందానుభవ ప్రకారప్రదర్శనాయ శిష్యులకు మవతారయతి—నన్నేవమితి.

టీ. నను=ఆయా! ఏవం=ఈవిధముగా, వాసనానందాల్ = వాసనానందము కంటెను, బ్రహ్మనందాల్ = బ్రహ్మనందముకంటెను, ఇతరం = వేఱైన, నిజానందం = నిజానందమును, యోగీ = యోగి, వేస్తు = ఎఱుగుఁగాక. ఆత్మ = ఈవిషయమున, మూఢస్య=మూఢునకు, కాగతిః=ఏమి త్రోవ, ఆస్తి=కలదు?

పా. ఓం! యోగాధ్యాసపరునకు నిజానందానుభవము కల దని చెప్పితిరి. మూఢునకుఁ కృత్కార్యం జెందు నుసాయ మెద్దియో సెలవింఁడని శిష్యుఁ డడిగెను.

అవ. అతిమూఢునకు విద్యాధికారము లే దని గురుని ప్రత్యుత్తరము:—

శ్లో. ధర్మాధర్మకళా దేవ జాయతాం మ్రియతామపి,

పునః పునర్దేహాల్పక్షైః కిం నో దాక్షిణ్యతో వచ.

2

వ్యా. శిష్యేణైవం పృష్టో గురురతిమూఢస్య విద్యాధికార ఏవ నాస్తీత్యాహ—
 ధర్మేతి. ఏహోఽతిమూఢోఽనాదౌ సంసారేఽతీతేషు జన్మసు అనుష్ఠితసుకృతదుష్కృత
 వశాన్నానావిధదేహస్వీకారేణ పునః పునర్జాయతాం మ్రియతాం చేత్యర్థః.

టీ. ఏషః=ఈమూఢుఁడు, ధర్మాధర్మ వశాత్ =పుణ్యపాపవశమువలన, పునఃపునః=
 మాటిమాటికి, దేహోలక్ష్యః=పెక్కుదేహములచేత, జాయతాం=పుట్టుఁగాక, మ్రియతా
 మపి = చచ్చుఁగాక, నః=మాయొక్క, దాక్షిణ్యతః = మోమోటముచేత, కిం=ఏమి
 త్రయోజనమో, పద=చెప్పము.

తా. అట్టి మూఢుఁడు జన్మమరణప్రవాహములో కొట్టుకొని
 పోవుచుండును. అతనివై మాయొక్క దాక్షిణ్యమువలనఁ బ్రయోజన
 మేమి? (ప్రయోజనము లే దని యభిప్రాయము).

అవ. అందఱిని కృతార్థులఁజేయు దయాళురు గనుక మూఢునకును తరణో
 పాయమును జెప్పఁ దని శిష్యుఁడు వేఁడుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అస్తి వోఽనుజిఘ్నుత్వా ద్దాక్షిణ్యేన ప్రయోజనమ్,

తర్హి బ్రూహి స మూఢః కిం జిజ్ఞాసుర్వా పరాఙ్ముఖః.

౪

వ్యా. సర్వానుగ్రాహకత్వాదాచార్యేణ తస్యాపి కాచన గతిర్వక్తవ్యేతి శిష్య
 ఆహ—అస్తీతి. వో యుష్టాకమనుజిఘ్నుత్వాద్వాదమగ్రహీతు మిచ్ఛవోఽనుజిఘ్నుత్వ
 స్తేహం భావ స్తత్త్వం తస్మా చ్చిష్యోద్ధరణేచ్ఛాయు క్తత్వా ద్దాక్షిణ్యత స్తదుద్ధరణలక్షణం
 ప్రయోజనమస్తీత్యర్థః. ఏవం శిష్యవచనమాకర్ణ్య, గురు స్తం వికల్ప్య పృచ్ఛతి—తర్హి తి.

టీ. షః=మీరు, (షష్ఠికి ప్రథమార్థము), అనుజిఘ్నుత్వాత్ = అనుగ్రహింప
 నిచ్ఛగలవారు గనుక, దాక్షిణ్యేన = దయచేత, ప్రయోజనం = లాభము, అస్తి=కలదు.
 తర్హి=అటులయితే, సః=ఆమూఢుఁడు, జిజ్ఞాసుః=బ్రహ్మ నెఱుంగఁగోరినవాఁడో, పరా
 ఙ్ముఖో వా కిం=పెడమొగముఁ బెట్టువాఁడో, బ్రూహి=చెప్పము.

తా. “మీరు దయాళువులరు గాన నట్టి మూఢులను గూడ
 నుద్ధరింపవలెను” అని శిష్యుఁడు వేఁడఁగా, అట్టి మూఢుఁడు బ్రహ్మము
 నెఱుగఁ గోరిక గలవాఁడా కాఁడా యని గురువు శిష్యుని ప్రశ్నించెను.

అవ. పరాఙ్ముఖునకును జిజ్ఞాసువునకును కృతార్థత కుపాయముఁ జెప్పచున్నారు:—

శ్లో. ఉపాస్తిం కర్త వా బ్రూయాద్విముఖాయు యథోచితమ్,

మందప్రజ్ఞం తు జిజ్ఞాసుమాత్థానందేన బోధయత్.

5

వ్యా. యది మూఢస్య కాచన గతిర్వక్తవ్యా తర్హి మూఢః కిం రాగీ విరక్తోవా వదేతి. రాగీ చే ద్రాగానుసారేణ కర్త వోపాసనం వా వక్తవ్యమితి ప్రథమే పరిహార మాహ—ఉపాస్తిమితి. విముఖాయ త త్త్వజ్ఞానవిముఖాయ బహిర్ముఖాయేత్యర్థః. యథోచితం యథాయోగ్యం బ్రహ్మలోకాదికామశ్చేదుపాస్తిం బ్రూయాత్. స్వర్గాది కామశ్చేత్కర్త బ్రూయాదిత్యర్థః. జిజ్ఞాసుత్వేఽపి సోఽతివివేకి మందప్రజ్ఞో వేతి వికల్ప్య అతి వివేకినః పూర్వాధ్యాయోక్తప్రకారేణ యోగేన బ్రహ్మసాక్షాత్కార మభిప్రేత్య మందప్రజ్ఞస్య తద్దర్శనోపాయమాహ—మందేతి. యో మందప్రజ్ఞస్తం జ్ఞాతుమిచ్ఛుః జిజ్ఞాసుః తమాత్మానందేన ఆత్మానందవివేచనముఖేన బోధయేత్.

టీ. విముఖాయ=త త్త్వజ్ఞానమం దిచ్ఛలేనివానికి, యథోచితం=అధికారమునకు తగినట్లు, ఉపాస్తిం = ఉపాసనను గాని, కర్త వా=కర్త నుగాని, బ్రూయాత్ =చెప్పవల యును. మందప్రజ్ఞం తు = మందబుద్ధిగల, జిజ్ఞాసుం = జ్ఞానవాంఛగలవానినిగూర్చి, ఆత్మానందేన=ఆత్మానందముచేత, బోధయేత్ =బోధింపవలయును.

తా. మూఢులను గూడ నుద్ధరింపఁదగు నంటివి కావున చెప్పెద వినుము. అట్టి మూఢుఁడు రాగము గలవాఁడో విరక్తుఁడో యోజించి, త త్త్వజ్ఞానాపేక్షలేని రాగముగలవాఁడయినయెడల, అట్టివాఁడు బ్రహ్మ లోకాదికాంక్ష గలవాఁ డాయెనేని వానికి యోగ్యమగు నుపాసనము నుపదేశింపవలెను. స్వర్గాదికము గోరెనేని యజ్ఞాదిపూజకర్త విధుల నుప దేశింపవలెను. పరతత్త్వమును దెలియఁ గోరెనేని, వాఁ డతివివేకియో మందప్రజ్ఞుఁడో తెలిసికొని, అతివివేకి యైనయెడల పూర్వాధ్యాయ మందుఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము యోగము నభ్యసించఁ జేయవలెను. మంద ప్రజ్ఞుఁ డైనయెడల వానికి ఆత్మానందముచే బోధించి వానిని గృతార్థునిఁ జేయవలెను.

అవ. ఆత్మానందము పూర్వ మెవ్వరెవ్వరికి బోధింపఁబడెననినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. బోధయామాస మైత్రేయీం యాజ్ఞవల్క్యే నిజస్త్రియామ్,
 నవా అరే సత్యురథే పతిః స్త్రియ ఇతీరయన్. 5

వ్యా. ఏవం కేన తో బోధిత ఇత్యత ఆహ—బోధయామాసేతి. యాజ్ఞవల్క్యః ఏతన్నామతో యజుశ్శాఖావిశేషప్రవర్తకః కశ్చివృషిః మైత్రేయామేతన్నామికాం నిజస్త్రియాం స్వభార్యాం. 'న నా అరే సత్యురథే పతిః స్త్రియ' ఇతి న వా అరే సత్యుః కామాయ సతిః స్త్రియో భవతీత్యాదిప్రకారేణ ఈరయన్ బ్రువన్ బోధ యామాస బోధితవానిత్యర్థః.

టీ. అరే=ఓమైత్రేయీ! పతిః = భర్త, పత్యురథే = భార్యకొఱకు, ప్రియః = ఇష్టుఁడు, నవేతి = కాఁ దని, ఈరయన్ = చెప్పఁచు, యాజ్ఞవల్క్యః = యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి, నిజప్రియాం = తన భార్యయైన, మైత్రేయీః=మైత్రేయినిగూర్చి, బోధయా మాస = బోధించెను.

తా. బృహదారణ్యకోపనిషత్తున యాజ్ఞవల్క్యమహర్షి తన భార్య యగు మైత్రేయికి ఆత్మానందమును బోధించెను. అట్టివిధ మెట్లన, భర్తను భార్య ప్రేమించుట భార్యకొఱకే కాని భర్తకొఱకుఁ గా దని “నవా అరే పత్యుః” అనెడి శ్రుతిచే బోధించెను.

అవ. మైత్రేయీ బ్రాహ్మణప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడిన యర్థమును సంగ్రహ ముగాఁ జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. పతిర్జాయా పుత్రవిత్రే పశుబ్రాహ్మణబాహుజాః,

లోకా దేవా వేదభూతే సర్వం చాత్తార్థతః ప్రియమ్. 6

వ్యా. ఉత్తరత్ర “పరప్రేమాస్పదత్వేన పరమానంద ఇష్యతా”మితి వాక్యేన పరప్రేమాస్పదత్వేన హేతునాత్మనః పరమానందరూపతాం సిసాధయిషుః, ఆదౌ పరప్రేమాస్పదత్వ హేతుసమర్థనాయ తావదుదాహృతవాక్యస్యోపలక్షణపరతామభిప్రేత్య తత్ప్రకరణస్థసకలపర్యాయవాక్యతాత్పర్యమాహ—పతిరితి. పతిజాయాదికం భోగ్యజాతం భోక్తుశ్చేషత్వాత్ భోక్తు సంబంధేనైవ ప్రియం. న స్వరూపేణేత్యభిప్రాయః.

టీ. పతిః = పెనిమిటియు, జాయా = భార్యయు, పుత్రవిత్రే = పుత్రుఁడును ధనమును, పశుబ్రాహ్మణబాహుజాః = పశువులును, బ్రాహ్మణులును, క్షత్రియులును, లోకాః = లోకములును, దేవాః = దేవతలును, వేదభూతే = వేదములును భూతములును, సర్వం చ = సమస్తమును, ఆత్తార్థతః = తన ప్రయోజనమునకై, ప్రియం = ప్రేమాస్పదమైనది.

తా. పతి జాయాపుత్రాదులు, ధనము, పశువులు, బ్రాహ్మణులు, క్షత్రియులు, లోకములు, దేవతలు, వేదములు పంచభూతములు మొదలగు సర్వభోగ్యజాతమును భోక్త యగు తనకు (ఆత్మకు) ప్రయోజనకారి యగుటచే ప్రేమాస్పదమగును. అనఁగా, నివియన్నియు భోక్తకు శేష మగుటవలన భోక్తయొక్క సంబంధముచేతనే ప్రియమగుచున్నవి కాని భోక్తసంబంధము కానియెడల స్వరూపముచేత ప్రియము కా వని అభిప్రాయము.

అవ. వైనఁ జెప్పఁబడినవానిలో “నవా ఆరే పత్యుః కామాయ.....భవతి” అనెడి శ్రుతివాక్యతాత్పర్యమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పత్యావిచ్ఛా యదా పత్న్యాస్తదా ప్రీతిం కరోతి సా,
 త్సుదనుష్ఠానరోగాద్యైస్తదా నేచ్ఛతి తత్పతిః. 7

వ్యా. ఇదానీం పూర్వోదాహృతస్య ‘నవా ఆరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రయోభవతి. ఆత్తనస్తు కామాయ పతిః ప్రయో భవతీత్యస్య వాక్యస్య తాత్పర్యార్థం విభజ్యదర్శయతి—పత్యావితి. యదా యస్మిన్కాలే పతన్యః జాయాయాః పత్యో భర్తృవిషయే ఇచ్ఛా కామో భవతి తదా సా పత్నీ పత్యో ప్రీతిం స్నేహం కరోతి. యదా తు పతిః త్సుదాదినా ఇచ్ఛాభావహేతునా యుక్తో భవతి చేత్తదా తాం నేచ్ఛతి న కామయతే.

టీ. యదా = ఎప్పుడు, పతన్యః = భార్యకు, పత్యో = భర్తయందు, ఇచ్ఛా = కోరిక కలుగునో, తదా=ఆసమయమందు, సా = ఆభార్య, ప్రీతిం=ప్రేమను, కరోతి = చేయును. తదా = అప్పుడు, తత్పతిః = దానిభర్త, త్సుదనుష్ఠానరోగాద్యైః = ఆకలి, అనుష్ఠానము, రోగము మొదలగువానితో, (యుక్తో భవతి యది = కూడుకొనెనేని) తదా=అప్పుడు, నేచ్ఛతి=ఇచ్ఛయింపఁడు.

తా. భార్య తనకు కామసుఖము ననుభవింపఁ గోరిక కల్గినప్పుడు, తన భర్తను ప్రేమించును. అతఁ డప్పుడు ఆకలిచే దుర్బలుఁడై యున్నఁ గాని, నియమపనుఁడై యున్నఁగాని, వ్యాధిగ్రస్తుఁడై యున్నఁ గాని భార్యతోఁ గామసుఖము నపేక్షింపఁడు.

అవ. దీనిఫలితమును జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. న కత్యురథే సా ప్రీతిస్సార్థ వివ కరోతి తామ్,
 పతిశ్చాత్తన ఏహార్థే న జాయార్థే కదాచన. 8

వ్యా. ఏవం చ సతి కిం ఫలితమిత్యత ఆహ—న పత్యురితి. జాయయా క్రియ మాణా యా ప్రీతిస్సా పత్యురథే పత్యుః ప్రయోజనాయ న. కిం తు జాయా తాం పత్యో ప్రీతిం స్వార్థవివ స్వప్రయోజనాయైవ కరోతి ‘న వా ఆరే జాయాయై కామాయజాయాప్రియా భవత్యాత్తనస్తు కామాయ జాయా ప్రియా భవతీత్యాది ‘నవా ఆరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి. ఆత్తనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీత్యంతానాం వాక్యానాం తాత్పర్యం క్రమేణ విభజ్య దర్శయతి—పతిశ్చేత్యాదినా. పతిశ్చ భర్తాపి స్వప్రయోజనాయైవ జాయాయాం ప్రీతిం కరోతి న జాయా ప్రీతయే ఇత్యర్థః.

టీ. సా ప్రీ తిః = ఆ ప్రేమ, పత్యురథే = వెనిమిటికొఱకు, న=కాదు. తాం=ఆ ప్రీ తిని, స్వార్థవివ=తనకొఱకే, కరోతి = చేయుచున్నది. పతిశ్చ = భర్తయు, ఆత్మన వివార్థే=తనకొఱకే, (ప్రీతిం=ప్రీ తిని, కరోతి = చేయును.) జాయార్థే=భార్యకొఱకు, కదాచన=ఒకప్పుడును, న=కాదు.

తా. భార్య భర్తను ప్రేమించుట స్వసుఖాపేక్ష చేతనేకాని భర్తకొఱకుఁ గాదు. అటులే భర్త భార్యను ప్రేమించుటయు తన కొఱకేగాని భార్యకొఱకుఁ గాదు.

శ్లో. అన్యోన్య ప్రేరణేఽప్యేవం స్వేచ్ఛయైవ ప్రవర్తనమ్. 9

వ్యా. న స్వేకైకకామనయా ప్రవృత్తౌ ప్రీ తిః స్వార్థా భవతు యుగపదుభయేచ్ఛయా ప్రవృత్తౌ తు ప్రీ తేరుభయార్థ తా స్యాదిత్యాశంక్యాహ—అన్యోన్యేతి. ఏవము క్తేన ప్రకారేణ స్వేచ్ఛయైవ ప్రవర్తనముభయో రపీతి శేషః.

టీ. అన్యోన్యప్రేరణే = పరస్పరము ప్రేమగల్గినప్పుడును, ఏవమేవ = ఈవిధముగా, స్వేచ్ఛయైవ=తన యిచ్ఛచేతనే, ప్రవర్తనం=ప్రవర్తనమగుచున్నది.

తా. భార్యభర్త లన్యోన్యప్రేరణచే మెలఁగినప్పుడును తమ లాభమునకే గాని యొరుల లాభమునకుఁ గాదు.

ఆవ. భార్యభర్తల ప్రేమ తమ స్వార్థమునకే యనుటకు దృష్టాంతము:—

శ్లో. శ్శశ్రుకంటకవేధేన బాలే రుదతి తత్ప్రీతా,

చుంబత్యేవ న సా ప్రీతిర్బాలార్థే స్వార్థవివహి. 10

వ్యా. స్వేచ్ఛయా ప్రవర్తనమేవ దర్శయతి—శ్శశ్రుకంటకేతి. పిత్రా క్రియ మాణం పుత్రముఖాదిచుంబనం న పుత్రప్రీత్యర్థం. తస్య శ్శశ్రుకంటకవేధేన రోదన కర్తృత్వాత్ ఆత స్తత్ప్రీతుః స్వతుష్ట్యర్థమేవేత్యవగంతవ్య మిత్యర్థః.

టీ. శ్శశ్రుకంటకవేధేన=మీసముల నెడి ముండ్లయొక్క (ముండ్లు) గుచ్చుకొనుట చేత, బాలే=పిల్లవాఁడు, రుదతి=ఏడ్చుచున్నను, తత్ప్రీతా=వానితండ్రి, చుంబత్యేవ = ముద్దాడుచునే యున్నాఁడు. సా ప్రీ తిః = ఆ ప్రేమ, బాలార్థే = పిల్లవానికొఱకు, న=కాదు. స్వార్థ వివ హి=తనకొఱకే కదా!

తా. మీసములు గుచ్చుకొని యెడ్చుచు వదలిపెట్టినఁజాలు నని యుండెడి కుట్టవానిని తండ్రి వదలక ముద్దాడుచున్నాఁడు. ఈ ముద్దు పెట్టుకొనుట తన సుఖమునకే కాని బాలుని సుఖముకొఱకు గాదు.

ఆవ. చేతను లగుపతి జాయాపుత్రాదులయందు ప్రేమ స్వార్థముకొఱకే చేయఁబడినదా? అయ్యలనిమి త్తము చేయఁబడినదా యనుటకుఁ గూడ నవకాశము గలదు. అని

ప్రశ్నింప, అచేతనంబును ఇచ్చయే లేని ధనవిషయంబున నట్టి శంక కవకాశమే లే దని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిరిచ్ఛమపి రత్నాదివిత్తం యత్నేన పాలయన్,
 ప్రీతిం కరోతి స స్వార్థే విత్తార్థత్వం న శంకితమ్.

11

వ్యా. చేతనేషు పతిజాయాపుత్రేషు క్రియమాణాయాః ప్రీతేః స్వార్థత్వపరా ర్థత్వసం దేహాసంభవాదచేతన త్వేనేచ్ఛామాత్ర రహితస్య విత్తవిషయస్య తచ్ఛంకై వనా స్తీత్యభిప్రేత్య 'న వా ఆరే విత్తస్య కామాయ విత్తం ప్రీయం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ విత్తం ప్రీయం భవతీ'త్యస వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—నిరిచ్ఛమపీతి.

టీ. నిరిచ్ఛమపి=కోరిక లేనిదైనను, రత్నాదివిత్తం=రత్నాదిధనము, యత్నేన= ప్రయత్నముచేత, పాలయన్ = కాపాడుచున్న, సః = ఆపురుషుఁడు, స్వార్థే = తన కొఱకుఁగా, ప్రీతిం=ప్రేమను, కరోతి = చేయుచున్నాఁడు. విత్తార్థత్వం=ధనముకొఱకు, ప్రేమించుచున్నాఁ డనుట, న శంకితం = సం దేహింపబడలేదు.

తా. ధన మచేతన మగుటంజేసి దానికి కోరికయే లేదు. దానిని ఆసక్తితోఁ గాపాడి ప్రేమించుట దానినిఁ గాపాడు పురుషునినిమిత్తమే యని లోకవిదితము.

అవ. చేతనత్వమందును బరువును వహించుట మొదలగు నిచ్చలేని పశువిషయ మైన శ్రుతివాక్యతాత్పర్యమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అనిచ్ఛతి బలీవర్దే వివాహయిషతే బలాత్,
 ప్రీతిస్సా వణిగర్థైవ బలీవర్దార్థతా కుతః.

12

వ్యా. చేతనత్వేఽపి వాహనాదీచ్ఛారహితపశువిషయస్య 'న వా ఆరే పశూనా' మిత్యస్య వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—అనిచ్ఛతీతి. బలీవర్దే అనడుహి అనిచ్ఛతి భారం వోధుమిచ్ఛామకుర్వత్యపి బలాద్వివాహయిషతే వాహయితుం కామయతే. తత్ర వహ నాదివిషయాయాః ప్రీతేః వణిగర్థైవ న బలీవర్దార్థతేత్యర్థః.

టీ. బలీవర్దే=ఎద్దు, అనిచ్ఛత్యపి = ఇష్టపడకపోయినను, బలాత్=బలాత్కారము వలన, వివాహయిషతే = బరువునుమోయ నిచ్చయించుచున్నది. సా ప్రీతిః=ఆప్రేమ, వణిగర్థైవ = పర్తకునికొఱకే యగును. బలీవర్దార్థతా = ఎద్దుకొఱ కనుట, కుతః = ఎట్లు? ఎద్దుకొఱకుఁ గా దని భావము.

తా. ఎద్దునకు గంత మోయుటకుఁ గాని బండి లాగుటకుఁ గాని ఇష్టము లేకపోయినను, అందు మూలకముగా ధనార్జనము చేయఁగోరు

వర్తకుఁడు, దానినిపట్టి కట్టినందున బలాత్కారముచే నది మోయు చున్నది. అట్లు చేయుట వర్తకుని ప్రయోజనముకొఱకేకాని వృషభము యొక్క ప్రీతికై కాదు.

అవ. ఒకదానిం బ్రేమించుట తన సుఖముకొఱకే యను మాటను చేతనాచేతన ముల నుదాహరించి దృఢపఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రాహ్మణ్యం మేఽస్తి పూజ్యోఽహమితి తుష్యతి పూజయా,
అచేతనాయా జాతే ర్నో సంతుష్టిః పుంస వీవ సా. 13

వ్యా. 'నవాఅరే బ్రహ్మణః కామా'యేతి వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—బ్రాహ్మణ్యమితి. బ్రాహ్మణ్యనిమిత్తయా పూజయా బ్రాహ్మణో ఽహమస్తీ త్యభిమాననానేవ తుష్యతి. న జడా జాతిరిత్యర్థః.

టీ. (బ్రాహ్మణః=బ్రాహ్మణుఁడు) మే=నాకు, బ్రాహ్మణ్యం=బ్రాహ్మణత్వము, అస్తి = కలదు, అహం=నేను, పూజ్యః=పూజింపదగినవాఁడను, ఇతి=అని, పూజయా=గౌరవించుటచేత, తుష్యతి = సంతసించుచున్నాఁడు. సంతుష్టి = అట్టి సంతోషము, అచేతనాయాః=జడస్వరూపమైన, జాతేః=బ్రాహ్మణజాతికి, న=కాదు, సా=ఆసంతుష్టి, పుంస వీవ = పురుషునకే యగును.

తా. బ్రాహ్మణుని పూజించినపు డాతఁడు నేను బ్రాహ్మణుఁడను, పూజనీయుఁడను అని జాత్యభిమానముచే దాను సంతసించును గాని, అచేతన మగు బ్రాహ్మణజాతికి నట్టి సంతసము గలుగదు.

అవ. మఱియొక దృష్టాంతమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్షత్రియోఽహం తేన రాజ్యం కరోమిత్వత్త రాజతా,
న జాతే ర్వైశ్యజాత్యాదౌ యోజనాయేవ మిరితమ్. 14

వ్యా. 'న వా అరే క్షత్'స్యేత్యాదివాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—క్షత్రియ ఇతి. రాజ్యోపభోగనిమిత్తం సుఖం క్షత్రియత్వజాతిమత ఏవ న క్షత్రియత్వజాతేరిత్యర్థః. ఇదం క్షత్రియోదాహరణం వైశ్యాద్యుపలక్షణార్థమిత్యాహ—వైశ్యజాత్యాదావీతి.

టీ. అహం=నేను, క్షత్రియః = క్షత్రియుఁడను, తేన = దానిచేత, రాజ్యం = ప్రభుత్వమును, కరోమి = చేయుచున్నాఁడను. ఇత్వత్త = అనుచోట, రాజతా = రాజత్వము, జాతేః = జాతికి, న = కాదు. వైశ్యజాత్యాదౌ = శోమటిజాతి మొదలగుజాతియందు, యోజనాయ = కూర్చుకొనుటకొఱకు, ఇదం=ఇది, క్షత్రితం = చెప్పబడినది.

తా. “నేను రాజును, రాజ్యము చేయుచున్నాను” అనెడి రాజత్వాభిమానమును, అందలి సంతోషమును సామాన్యజాతి మాత్రమున కుండదు. మఱి యే మనఁగా, ఆ యభిమానము రాజునకే యుండును. ఇటులే వైశ్యులు మొదలగు జాతులయందును ఊహింప నగును.

అవ. మఱియొక దృష్టాంతముఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వర్గలోక బ్రహ్మలోకా స్తాం మమేత్యభివాంఛనమ్,
లోకయోర్నోపకారాయ స్వభోగయైవ కేవలమ్. 15

వ్యా. ‘న వా అరే లోకానాం కామాయే’ త్వాదివాక్యస్య తాత్పర్యమాహ— స్వర్గలోక ఇతి. లోకద్వయోపాదానం కర్తోపాసనాలక్షణసాధనద్వయసంపాద్య సకలలోకోపలక్షణార్థం.

టీ. స్వర్గలోక బ్రహ్మలోకా=స్వర్గలోక బ్రహ్మలోకములు, మమ=నాకు, స్తాం = అగుఁగాక, ఇతి = అని, ఆభివాంఛనం = కోరుట, కేవలం = పూర్తిగా, స్వభోగయైవ= తన భోగముకొఱకే, లోకయోః = ఆలోకములయొక్క, ఉపకారాయ = ఉపకారము కొఱకు, న = కాదు.

తా. కర్తృచేత స్వర్గలోకము గాని, యుపాసనచే బ్రహ్మలోకము గాని సంపాదింపఁగోరుట తన యుద్ధారముకొఱకే గాని యాలోకముల కుపకరించుటకుఁ గాదు.

అవ. దేవతావిషయిక దృష్టాంతమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఈశవిష్ణోదయో దేవాః పూజ్యంతే పాపనష్టయే,
న తన్నిష్పాపదేవార్థం తత్తు స్వార్థం ప్రయుజ్యతే. 16

వ్యా. కించ—ఈశవిష్ణోదయ ఇతి. పాపనష్టయే పాపనివృత్తయ ఇత్యర్థః తత్పూజనం నిష్పాపదేవార్థం పాపరహితానాం దేవానాం ప్రయోజనాయ న. కింతు స్వార్థం పూజాకర్తుః ప్రయోజనాయ.

టీ. పాపనష్టయే = పాపహరిహారముకొఱకు, ఈశవిష్ణోదయః = ఈశ్వరుఁడు, విష్ణువు మొదలగు, దేవాః = దేవతలు, పూజ్యంతే = పూజింపఁబడుదురు. తత్ = ఆ పూజించుట, నిష్పాపదేవార్థం = పాపరహితు లగు దేవతలకొఱకు, న=కాదు. కింతు = మఱియేమంటే, స్వార్థం = స్వప్రయోజనముకొఱకు, ప్రయుజ్యతే = చేయఁబడును.

తా. ఈశవిష్ణ్వాదులఁ బూజించుట తన పాపనివృత్తి యగుటకుఁ గాని పాపరహితు లగు దేవతలకొఱకుఁ గాదు. ఏదేవతల నెవరు పూజించినను తమ సుఖముకొఱకే యని భావము.

అవ. ఇంకొక దృష్టాంతమును గనఁబఱచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఋగాదయో హ్యాధీయంతే దౌర్భ్రాహ్మణ్యానవాప్తయే,
న తత్ప్రసక్తం వేదేషు మనుష్యేషు ప్రసజ్యతే. 17

వ్యా. కించ ఋగాదయ ఇతి. దౌర్భ్రాహ్మణ్యం వ్రాత్యత్వం. తచ్చ దౌర్భ్రాహ్మణ్యం మనుష్యేషు మనుష్యత్వావాంతరజాతిరూపం. తద్రహితేషు వేదేషు న ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. దౌర్భ్రాహ్మణ్యానవాప్తయే = వ్రాత్యత్వమును పొందకుండుటకు, ఋగాదయః = ఋగ్యజుస్సామాధర్వవేదములు, ఆధీయంతే = అధ్యయనము చేయఁబడుచు. తత్ = ఆది (వ్రాత్యత్వము), వేదేషు = వేదములందు, ప్రసక్తం = ప్రాప్తమైనది, న = కాదు. మనుష్యేషు = మనుష్యులయందు, ప్రసజ్యతే = ప్రసక్త మగును.

తా. తమ వ్రాత్యత్వము పోవుటకు వేదములఁ బఠించుచున్నారు గాని వ్రాత్యత్వమే లేని వేదములకొఱకుఁ గాదు. వేదపఠనము వేదముల నుద్ధరించుటకుఁ గాదు. వేదాధ్యయనము చేయనియెడల బ్రాహ్మణులకు సంప్రాప్తమయ్యెడి దౌర్భ్రాహ్మణ్య నివృత్తికొఱకే వేదములఁ బఠించుచున్నారు.

అవ. పంచభూతములను ప్రేమించుటయు నాత్మార్థమే యని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. భూమ్యాదిపంచభూతాని స్థానత్పల్పకశోషణైః,
హేతుభిశ్చావకాశేన వాంఛంత్యేషాం న హేతవః. 18

వ్యా. కించ—భూమ్యాదీతి. సర్వే ప్రాణినః స్థానప్రదానత్పణ్ణివారణపాకకరణార్థ శోషణావకాశప్రదానాశ్చైర్హేతుభిర్నిమిత్తైః పృథివ్యాదీని పంచభూతాని వాంఛంతి ఆపేక్షంతే. ఏషాం పృథివ్యాదీనాం తు హేతవః స్థానవాంఛాదీని నిమిత్తాని న సంత్యతో న స్వయమాకాంక్షంతీత్యర్థః.

టీ. స్థానత్పల్పకశోషణైః - స్థాన = ఉనికియు, త్పల్ = దప్పియు, పాక = పచనము చేయుటయు, శోషణైః = ఎండఁబెట్టుటయు, అవకాశేన చ = అవకాశమిచ్చుట యనెడి, హేతుభిః = హేతువులచేత, భూమ్యాదిపంచభూతాని = భూమి మొదలగు పంచభూతములను, వాంఛంతి = కోరుచున్నారు. ఏషాం = ఈపృథివ్యాదులకు, హేతవః = పూర్వోక్త ప్రయోజననిమిత్తములు, న (సంతి) = లేవు.

తా. మనుజుఁడు ఉండుటకు భూమిని, దప్పి తీర్చుకొనుటకు నీటిని, పాకమున కగ్నిని, ఎండఁ బెట్టుటకు గాలిని, తిరుగుటకు ఆకాశమును గోరును. భూమికి నునికితో నవసరము లేదు. నీటికి దప్పియే లేదు. ఇట్లే పంచభూతములకును మనుష్యునకు వలె ఉనికి మొదలు గాఁగల కోరికలు లేవు కావున పంచభూతములయందలి ప్రేమయు వానినిఁ గోరెడి మనుష్యునికొఱకే యని భావము.

అవ. 'న వా ఆరే సర్వస్య కామాయ భవతి' అను వాక్యమునకు తాత్పర్యము:—
 జ్ఞో. స్వామిభృత్యాదికం సర్వం స్వోపకారాయ వాంఛతి,
 తత్తత్కృతోపకారస్తు తస్య తస్య న విద్యతే. 19

వ్యా. ఇదానీం 'న వా ఆరే సర్వస్య కామా' యేత్యస్య వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—స్వామితి. భృత్యాదిసర్వో జనః స్వామ్యాదికం సర్వం స్వోపకారాయ స్వప్రయోజనాయ వాంఛతి. ఏవం స్వామ్యాదిరపి.

టీ. స్వామిభృత్యాదికం = ప్రభువు, భృత్యుఁడు మొదలుగాఁ గల, సర్వం = సమస్తమును, స్వోపకారాయ=తన ప్రయోజనముకొఱకే, వాంఛతి=కోరుచున్నాఁడు. తత్తత్కృతోపకారస్తు = వారివారిచే చేయఁబడెడి యుపకారమైతే, తస్య తస్య = ఆయా వానికి, న విద్యతే = కాదు.

తా. ప్రభువు భృత్యుఁడు మొదలగు సర్వజనులును తమ తమ ప్రయోజనముకొఱకే యపేక్షించుచున్నారు. ఆ రాజభృత్యాదికము కొఱకుఁ జేయఁబడు ఉపకారము తమ తమ సౌఖ్యముకొఱకే కాని, ఆ రాజభృత్యాదిసౌఖ్యము కొఱకుఁ గాదు.

అవ. వేదమం దిన్ని యుదాహరణములు చెప్పఁబడుటకుఁ గారణము:—
 జ్ఞో. సర్వవ్యవహృతిష్వేవమనుసంధాతుమిదృశం,
 ఉదాహరణబాహుళ్యం తేన స్వాం వాసయేన్న తిమ్. 20

వ్యా. నను శ్రు తావేవం బహుదాహరణదర్శనం కిమర్థం కృతమిత్యాశంక్యా హ—సర్వవ్యవహృతిష్వేతి. ఇచ్ఛాపూర్వకేషు సర్వేష్యపి భోజనాదివ్యవహారేషు ఏవ మాత్త నస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీత్యుక్తేన ప్రకారేణానుసంధాతుమనుసంధానాయ ఈదృశం పతిజాయాదిషు ప్రీతిదర్శనరూపముదాహరణబాహుళ్యము క్తమితి శేషః. తేన కారణేన స్వాం స్వసంబంధినీం మతిం బుద్ధిం వాసయేత్. సర్వస్యాపి స్వశేషత్వావగమేన స్వాత్మనః ప్రియ తమత్వానుసంధానవతీం కుర్యాదిత్యర్థః.

టీ. సర్వవ్యవహృతిషు = సర్వవ్యవహారములందును, ఏవం = ఈవిధముగా, అను సంధాతుం=భావించుటకొఱకు, ఈదృశం = ఈలాటి, ఉదాహరణబాహుళ్యముక్తం = పెక్కుదృష్టాంతములు. చెప్పబడెను. తేన = ఆ హేతువుచేత, స్వాం = భోక్తయగు తన సంబంధమైన, మతిం=బుద్ధిని, వాసయేత్ = అభ్యసించఁజేయవలెను.

తా. సర్వభోగ్యప్రపంచమును భోక్తయగు తనకు శేష మగుట వలన, బుద్ధికి భోగ్యపదార్థములయందఁ గల ప్రీతిని మఱలించి, భోక్తయగు తనయందే బుద్ధిని ప్రీతి గల దానినిగఁ జేయవలయు నని బోధించుటకై వేదమందు ఇన్ని యుదాహరణములు చెప్పబడె నని యభిప్రాయము.

ఆవ. ప్రీతిస్వరూపమును ప్రశ్నోత్తరరూపముగ శ్లోకద్వయముచేఁ జెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అథ కేయం భవత్ప్రీతిశ్శూక్రియతే యా నిజాత్తని,

రాగో వధ్వాదివిషయే శ్రద్ధా యాగాదికర్తణి. 21

వ్యా. నన్నాత్త శేషత్వేన సర్వస్య ప్రియత్వోక్తేరాత్తనః ప్రియతమత్వముక్త మనుపపన్నం ప్రీతి వికల్పే క్రియమాణే ప్రీతేరేవ దుర్నిరూపత్వా దిత్యభిప్రాయేణ ప్రీతి స్వరూపం పృచ్ఛతి-అథ కేయమితి. అథశబ్దః ప్రశ్నార్థః యా నిజాత్తని ప్రీతిః శ్రూయతే, ఇయం కా? కిం రాగరూపా? కిం వా శ్రద్ధారూపా? ఉత భక్తిరూపా? యద్వేచ్ఛారూపేతి కింశబ్దార్థః. చతుర్న్వపి పక్షేషు ప్రీతేస్సర్వవిషయత్వం న సంభవ తీత్యాహ—రాగ ఇతి. రాగశ్చేద్వధ్వాదిష్వేవ స్యాన్న యాగాదిషు. శ్రద్ధా చేద్యాగాదిష్వేవ స్యాన్న వధ్వాదిషు.

టీ. యా = ఏది, నిజాత్తని = స్వస్వరూపమునందు, శ్రూయతే = చెప్పబడుచున్నదో, ఇయం ప్రీతిః=ఈ ప్రేమ, అథ కా భవేత్ = ఏదైయుండును? రాగః = రాగము, వధ్వాదివిషయే=స్త్రీలు మొదలగు వారి విషయముననే (స్యాత్ = అగును.) శ్రద్ధా=శ్రద్ధ యనునది, యాగాదికర్తణి=యాగము మొదలగు కర్తలందే (అగును.)

తా. ఆత్మ ప్రియతమ మని వేదమునఁ జెప్పబడెను. ఆ ప్రీతి యెట్టిది? అనురాగస్వరూప మంటివా? అది స్త్రీలు మొదలగు భోగసాధనములందే కాని యాగాదులం దుండదు. శ్రద్ధ యంటివా? ఇది యాగాదులయం దుండును గాని స్త్రీలు మొదలగు హరియం దుండదు.

శ్లో. భక్తిః స్యాద్దురుదేవాదావిచ్ఛా త్వప్రాప్తవస్తుని,

తర్హ్యై సాత్త్వికీ వృత్తిస్సుఖమాత్రానువర్తిసి.

వ్యా. భక్తిశ్చేత్ గుర్వాదిష్టేవ స్యాన్నే తరేషు. ఇచ్ఛా చేదప్రాప్తవస్తువిషయైవ స్యాన్నే తరవిషయా. అతో న సర్వవిషయత్వం ప్రీతేరిత్యర్థః. ఉక్తప్రకారచతుష్టయా తిరిక్తం పక్షమాదాయో త్తరమాహ—తర్హ్యస్త్వితి. తర్హి ప్రీతేః రాగాదిరూపత్వా సంభవే సతి సుఖమాత్రానువర్తినీ సుఖమేవ సుఖమాత్రమనుసృత్య వర్తత ఇతి సుఖమాత్రానువర్తినీ సుఖైకగోచరేత్యర్థః. సాత్త్వికీ సత్త్వగుణపరిణామరూపా వృత్తిః ప్రీతిరస్తు.

టీ. భక్తిః=భక్తి, గురుదేవాదౌ=గురువు దేవుఁడు మొదలగు వానియం దుండును. ఇచ్ఛాతు=కోరికయున్ననో, అప్రాప్తవస్తుని = దొరకని వస్తువునందు, భవేత్=ఉండును. తర్హి=అట్లులే తే, సుఖమాత్రానువర్తినీ = సుఖమాత్రము ననువర్తించినది, సాత్త్వికీ = సత్త్వగుణసంబంధియగు, వృత్తిః=వృత్తియే, ప్రీతిః=ప్రేమ యగుఁగాక.

తా. భక్తి యంటివా? అది గురుదేవతాదివిషయిక మగును. కాని యన్యవిషయికము గాదు. ఇచ్ఛ యంటివా? లభింపని వస్తువులయం దుండును గాని లభించిన వస్తువులయం దుండదు. ఇట్లాక్షేపింపఁగా సిద్ధాంతిసుఖమాత్రము ననుసరించెడి సత్త్వగుణజన్యమగు వృత్తి విశేషమే ప్రీతి యని సమాధానముఁ జెప్పెను.

ఆవ. ప్రీతి ఇచ్ఛాదులకంటె వేఱినిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రాప్తే నష్టేఽపి సద్భావాదిచ్ఛతో వ్యతిరిచ్యతే,
సుఖసాధనతోపాధేరన్నపానాదయః ప్రియాః.

23

వ్యా. నను తర్హి సా ప్రీతిరిచ్ఛేచ్ఛేత్యాశంక్య పరిహరితి—ప్రాప్త ఇతి. ఇచ్ఛా తావదప్రాప్తసుఖాదిమాత్రవిషయా. ఇయం తు సర్వవిషయా. ప్రాప్తే లభ్యే సుఖాదౌ నష్టేఽపి తస్మిన్ విషయే విద్యమానత్వాత్. అత ఇచ్ఛాతః ఇచ్ఛాయా వ్యతిరిచ్యతే భిద్యతే. ఇదానీం సుఖసాధనభూతేష్వన్నాదిష్యివాత్తన్యసి ప్రీతిదర్శనాదాత్తనోఽప్యన్నాదివత్సుఖసాధనత్వం స్యాదితి శంకతే—సుఖేతి. అన్నపానాదయస్సుఖసాధనతోపాధినా యథా ప్రియా దృష్ట్యాః ఆత్మాప్యానుకూల్యాత్ప్రియత్వాదన్నాది సమోఽన్నపానాదివత్సుఖసాధనం స్యాదిత్యర్థః.

టీ. ప్రాప్తే = లభించిన దానియందును, నష్టేఽపి = నశించిన దానియందును, సద్భావాత్ = ఉండుటవలన, ఇచ్ఛాతః = ఇచ్ఛకంటె, వ్యతిరిచ్యతే=వేఱయిన దగును. సుఖసాధనతోపాధేః = సుఖసాధన మనెడి ధర్మమువలన, అన్నపానాదయః=అన్నము, పానము మొదలగునవి, ప్రియా = ఆభిమతంబులు.

తా. దొరకిన దానియందును, నశించిన దానియందును ఇచ్చయుం
డదు. ప్రీతి యుట్టి రెండింటియందును ఉండును కాన ప్రీతి యిచ్చకంటె
వ్యతిరి కమైనది. ఆత్మ ప్రీతి అన్నాదులవంటి దనెదవేని య ట్లనరాదు.
అన్నపానాదులు సుఖసాధనము లగుటచే ప్రేమాస్పదము.

అవ. అన్నపానీయంబులకంటె ఆత్మకు భేదమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మానుకూల్యాదన్నాదిసమశ్చేదమునాత్ర కః,

అనుకూలయితవ్యస్యాన్వైకస్మి న్కర్తకర్తృతా. 24

వ్యా. అత్రేదమనుమానం సూచితం. విమత ఆత్మా సుఖసాధనం భవతు మర్హతి.
ప్రియత్వాదన్నాదివనితి. అన్నపానాదిషు భోగ్యత్వ ముపాధి రిత్యభిప్రాయేణ పరిహార
తి—అమునేతి. అత్ర లోకే అమునా సుఖసాధనతయానుకూలేనానుకూలయితవ్యః
కస్యోత్ ? న కోఽపి స్యాదాత్మారితీక్తస్య భోక్తురభావాదిత్యర్థః. నను స్వయమేవా
నుకూలయితవ్యస్యాదిత్యత ఆహ—నైకస్మిన్నితి. ఏకన్వైవాత్మనో యుగపదుపకార్య
త్వముపకారకత్వం చేతి ధర్తద్వయం విరుధ్యత ఇత్యర్థః.

టీ. ఆత్మా=ఆత్మ, ఆనుకూల్యాత్ = ఉపకరించుటవలన, అన్నాదిసమశ్చేత్ =
అన్నాదులలో సముఁ డంటివేని, అమునా = ఈయాత్మచేత, కః = ఎవ్వఁడు, అను
కూలయితవ్యః = అనుకూలింపఁ జేయఁదగినవాఁడు, స్యాత్ = అగును? ఏకస్మిన్ =
ఒక్కయాత్మయందే, కర్తకర్తృతా=కర్తత్వము కర్తృత్వమును, న=లేదు.

తా. ఆత్మయు నన్నాదులవలె ననుకూలము గనుక ప్రేమింపఁ
బడుచున్న దంటివేని, యది సరి కాదు. అనుకూలుఁ డనఁగా నుపకరించు
వాఁడు. ఆత్మ యన్నిటివలన నుపకారముఁ బొందునది గాని మఱియొక
దాని కుపకరించునది కాదు. ఉపకార మను క్రియకు నొకే యాత్మ
కర్తయుఁ కర్తయుఁ గానేరదు. ఎంతటివాఁడును తన భుజముపైని
తా నెక్కి కూర్చుండఁ జాలఁడు.

అవ. ఆత్మ సుఖసాధనము గాకపోయినను, సుఖము వలె భోక్త కుపకరింపఁ
గూడదా యనినం జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సుఖే వైషయికే ప్రీతిమాత్రమాత్మా త్వతిప్రియః,

సుఖే వ్యభిచర త్యేషా నాత్మాని వ్యభిచారిణీ. 25

వ్యా. నన్వన్నాదివత్సుఖసాధనత్వాభావేఽపి సుఖవద్భోక్తృశేషతా స్యాది
త్వాశంక్యాత్మనో నిరతిశయప్రేమాస్పదత్వా నైవమితి పరిహారతి—సుఖ ఇతి. వైష

యికే విషయజన్యే సుఖే ప్రీతిమాత్రం ప్రీతిరేవ న నిరతిశయా. ఆత్మాత్వతిప్రియో నిరతిశయ ప్రేమవిషయః ఆత్మో న విషయజన్యసుఖతుల్యత్వార్థః. తత్ప్రభయత్ప్రపవత్తి మాహ—సుఖే వ్యభిచరతీతి. సుఖే వైషయికే సుఖే జాయమానా ఏషా ప్రీతిర్వ్యభిచరతి కదాచిత్సుఖాంతరం గచ్ఛతి; న తస్మిన్నేవ నియతాఽతిష్ఠతే. ఆత్మని తు విద్యమానా ప్రీతిర్న వ్యభిచారిణీ విషయాంతరగామినీ న భవతి, ఆత్మో నిరతిశయా సేత్సర్థః.

టీ. వైషయికే=విషయములవలనం గలిగిన, సుఖే=సుఖమందు, ప్రీతిమాత్రం=ప్రీతిమాత్రము, (భవతి=కలుగుచున్నది). ఆత్మా తు=ఆత్మయయితే, ఆతి ప్రియః=పరమ ప్రేమాన్నదుడు. సుఖే=సుఖమందు, ఏషా=ఈ ప్రీతి, వ్యభిచరతి=మాటిపోవుచున్నది. ఆత్మని=ఆత్మయందు, ఏషా=ఈ ప్రీతి, న వ్యభిచరతి=మార్పు నొందదు.

తా. విషయజన్యమగు సుఖమందు ప్రీతిమాత్రమే కలదుగాని నిరతిశయప్రియము లేదు. ప్రత్యగాత్మ నిరతిశయప్రీతి విషయండగుట వలన సుఖమువలె భోక్తకు శేషత్వమును బొందడు. విషయసుఖము నందుఁ గల ప్రీతి మఱియొక విషయసుఖమునుగూర్చి మాటుచున్నది. అందువలన నది విషయసుఖమందు ప్రీతిమాత్రమే యగును. ప్రత్య గాత్మయందుఁ గల ప్రీతి అన్యవిషయసుఖాపేక్ష లేనిది గనుక నిరతిశయ మైనది.

అవ. వైషయికసుఖము సుఖాంతరము దొరకిన మాటును. ఆత్మసుఖ మట్లు మాఱు దని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏకం త్యక్త్వాన్యదాదత్తే సుఖం వైషయికం సదా,
నాత్మా త్యాజ్యో న చాదేయః స్తస్మిన్వ్యభిచరే త్కథమ్. 26

వ్యా. సుఖగోచరాయాః ప్రీతీర్వ్యభిచారం దర్శయతి—ఏకమితి. ఆత్మని తు తదభావం దర్శయతి—నాత్మేతి. అయోగ్యత్వాదిత్వార్థః ఫలితమాహ—తస్మిన్నితి.

టీ. వైషయికం = విషయసంబంధమైన, సుఖం = సుఖము, సదా = ఎల్లప్పుడు, ఏకం = ఒకదానిని, త్యక్త్వా = వదలిపెట్టి, ఆన్యత్ = మఱియొకదానిని, ఆదత్తే = గ్రహించును. ఆత్మా = ఆత్మ, త్యాజ్యః = వదలఁ దగినది, న = కాదు. ఆదేయశ్చ = గ్రహింపఁదగినదియు, న = కాదు. తస్మిన్ = ఆ యాత్మయందు (సుఖం = కలిగెడి సుఖము), కథం = ఎట్లు, వ్యభిచరేత్ = వదలిపోవును.

తా. విషయసుఖము నొకదాని ననుభవించుచుండ నంతకంటె నధికసుఖము లభించెనేని, తొల్లింటిదానియందు ప్రేమ తగ్గిపోవును.

ఆత్మ విడువఁబడునది గాదు. గ్రహింపఁదగినదియుఁ గాదు. ఆత్మ సిద్ధవస్తువు గుఱుం జేసి దానిస్వరూపము మాఱదు.

అవ. ఆత్మ విడువఁ దగినదియుఁ గాదు, గ్రహింపఁ దగినదియుఁ గాదంటివేని, యుపేక్షింపఁ దగిన దని యనవలసివచ్చు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. హానాదానవిహీనేఽస్తిన్నుపేక్షాచేత్తృణాదివత్,

ఉపేక్షితుస్వరూపత్వాన్నోపేక్ష్యత్వం నిజాత్తనః. 27

వ్యా. హానాదివిషయత్వాభావేఽప్యాత్మనస్తృణాదివదుపేక్షావిషయత్వం కిం నస్యాదితి శంకతే—హానేతి. హానం పరిత్యాగః. ఆదానం స్వీకారః, ఉపేక్షాశౌదాసీన్యం, ఆత్మనో హానాద్యవిషయత్వవదుపేక్షావిషయత్వమపి న సంభవత్యయోగ్యత్వాదిత్యభిప్రాయేణ పరిహరతి—ఉపేక్షితురితి. ఉపేక్షితుః ఉపేక్షాకర్తుః యానిజాత్తా అవినాశిస్వరూపమస్తి తస్య స్వస్వరూపత్వాదేవ స్వవ్యతిరిక్తతృణాదివదుపేక్ష్యత్వముపేక్షావిషయత్వం న విద్యత ఇతి శేషః.

టీ. హానాదానవిహీనే = విడుచుటయు గ్రహించుటయు లేని, అస్తిన్ = ఇట్టి యాత్మయందు, తృణాదివత్ = గడ్డిపోచ మొదలగువానియందు వలె, ఉపేక్షాచేత్ = ఉపేక్షించుట కలుగునంటివేని, ఉపేక్షితుః = ఉపేక్షించెడువానికి, స్వరూపత్వాత్ = స్వరూపమైయుండుటవలన, నిజాత్తనః = తన యాత్మకు, ఉపేక్ష్యత్వం = ఉపేక్షింపఁ దగినదగుట, న = సంభవింపదు.

తా. “ఆత్మ వదలిపెట్టుటకును గ్రహించుటకును అనర్హ మంటివి. అటు లంటివేని ఉదాసీనములగు గడ్డిపోచలవలె ఉపేక్షింపఁ దగినదా?” అట్టిది గాదు. ఆత్మను ఎవ్వఁ డుపేక్షించునో వాని కాత్మ స్వరూప మగుటంజేసి దానియం దుపేక్ష కలిగియుండుటకు వీలులేదు. తన స్వరూపము నుపేక్షించువాఁడు లోకమున లేఁడుగదా!

అవ. “ఆత్మ త్యజింపఁదగినది కాదంటివి; దానికి విరుద్ధముగా లోకానుభవము కలదు.” అని శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. రాగక్రోధాభిభూతానాం ముమూర్షావీక్ష్యతే క్వచిత్,

తతో ద్వేషావ్యవేత్యాజ్య ఆత్మేతి యది తన్నహి. 28

వ్యా. నను హానవిషయత్వమాత్మనో నాస్తీత్యుక్తమనుపపన్నం. ద్వేషాత్యాజ్య త్వదర్శనాదితి శంకతే—రాగేతి. యతో ముమూర్షా దృశ్యతే తత ఆత్మని ద్వేషసంభవాత్ ‘వృశ్చికాదివదాత్తాపి త్యాజ్య’ ఇతి యద్యుచ్యేతేతి శేషః తత్త్యాగస్యాత్మ వ్యతిరిక్తదేహవిషయత్వాన్వైషమితి పరిహరతి—తన్నహితి.

టీ. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, రాగక్రోధాభిభూతానాం = కామక్రోధములచే వశీకృతు లగువారికి, ముమూర్షా = చనిపోవుటయం దిచ్చు, నీక్ష్యతే = చూడబడుచున్నది. తతః = అందువలన, ద్వేషాత్ = ద్వేషమువలన, ఆత్మా = ఆత్మ, త్యాజ్యః = త్యజింపదగినది, భవేదితి = అగునని, ఉచ్యతే యది = చెప్పెనని, తన్నహి = అది కాదు.

తా. కామక్రోధాదులచే ప్రేరితులై కొందఱొకానొకప్పుడు మరణమును గోరుదురు గనుక వృశ్చికాదులవలె ప్రత్యగాత్మ త్యజింపదగినది యనెనని సరికాదు.

శ్లో. త్యక్తుం యోగ్యస్య దేహస్య నాత్మ తా త్యక్తురేవ సా,
న త్యక్తర్వస్తి సద్వేషస్త్యాజ్యే ద్వేషేతు కా ఊతిః. 29

వ్యా. త్యక్తుమితి. త్యక్తుముత్స్రప్తుం యోగ్యోచితస్య దేహస్యాత్మ తా నాస్తి కస్య తర్హి సేత్యత ఆహ—త్యక్తురితి. త్యక్తుర్దేహత్యాగకారిణో దేహతిరి క్తస్య జీవస్య సా ఆత్మ తేత్యర్థః. భవతు త్యక్తురాత్మత్వం. ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ—న త్యక్తరీతి. అతో నాత్మనస్త్యాజ్యత్వమిత్యభిప్రాయః. మా భూదాత్మని విద్వేషః; దేహే తూపలభ్యత విపేత్యాశంక్యాహ—త్యాజ్య ఇతి. త్యాజ్యే దేహగోచరే ద్వేషే సత్యపి కా ఊతిరాత్మనస్త్యాగాభావవాదినో మమేతి శేషః.

టీ. త్యక్తుం = పరిత్యజించుటకు, యోగ్యస్య = తగిన, దేహస్య = దేహమునకు, ఆత్మ తా = ఆత్మత్వము, న = లేదు. సా = ఆయాత్మత్వము, త్యక్తురేవ = వదలిపెట్టెడి వానికే, (అస్తి = కలదు.) త్యక్తురి = త్యజించెడివానియందు, సః ద్వేషః = అట్టిద్వేషము, నాస్తి = లేదు. త్యాజ్యే = పరిత్యజింపదగినదేహమును, ద్వేషే తు = ద్వేష ముండి నచో, కా ఊతిః = నష్ట మేమి!

తా. త్యజింపదగిన దేహమునకు ఆత్మత్వములేదు గనుక దానినిఁ ద్యజింపవచ్చును. ఆత్మ త్యజించునదే కాని త్యజింపబడునది కాదు. శరీరము త్యాజ్యమైనచో ఆత్మ కేమి నష్టము?

ఆవ. ఇట్లు “న వా అరే పత్యుఃకామాయ” అనెడి వాక్యము మొదలుకొని “ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి” అను వాక్యమువఱకు గల శ్రుతియొక్క తాత్పర్యమును జెప్పి, యిపుడు యుక్తివలనఁ గూడ ఆత్మయొక్క పరమప్రేమాస్పద త్వమును సాధించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆత్మార్థత్వేన సర్వస్య ప్రీతేశ్చాత్మా హ్యతిప్రియః.
సిద్ధో యథా చుత్రమిత్రాత్పుత్రః ప్రియతరస్తథా. 30

వ్యా. తదేవం 'న వా ఆరే పత్యుః కామాయే' త్యారభ్య 'ఆత్మనస్తు కామాయ
 సర్వం, ప్రియం' భవతీత్యంతాయాః శ్రుతేస్తాత్సర్వపర్యాలోచనయా ఆత్మనః ప్రియత
 మత్వం ప్రదర్శ్య యుక్తితోఽపి తద్దర్శయతి—ఆత్మేతి. సర్వస్య సుఖసహితస్య తత్సా
 భనజాతస్య పతిజాయాదేరాత్తార్థత్వేన స్వస్యోపకారకత్వేన ప్రీతేశ్చ ప్రియత్వాద
 ప్యాత్తా ఉపకార్యః. స్వయమతిశయేన ప్రియస్సిద్ధో హి. ఏతదేవ దృష్టాంతప్రదర్శ
 నేన స్పష్టయతి—యథేతి. లోకే యథా పుత్రమిత్రా తుపత్రస్య మిత్రభూతాత్
 పుత్రద్వారా ప్రీతివిషయాత్ యజ్ఞదత్తాదేస్సకాశాత్ పుత్రో దేవదత్తాదిరవ్యవధా
 నేన ప్రీతివిషయత్వాత్తస్మాదతిశయేన ప్రియో భవతి పితుర్విష్ణుదత్తాదేస్తథా తద్వత్స్వి
 సంబంధిత్వేన ప్రీతివిషయాత్ సర్వస్వాత్స్వయమతిశయేన ప్రియో భవతీత్యర్థః.

టీ. మిత్రాత్ = స్నేహితునికంటె, పుత్రః = పుత్రుఁడు, యథా=విప్రకారము,
 ప్రియతరః = అధిక ప్రేమపాత్రుఁడో, తథా = ఆప్రకారము, సర్వస్య = భర్తృ
 భార్యాది సర్వభోగ్యప్రపంచమును, ఆత్తార్థత్వేన=ఆత్మకొఱకై నదగుటచేత, ప్రీతేశ్చ=
 ప్రీతిగలదగుటచేత, ఆత్తా = భోక్తయగు తాను, అతిప్రియః = నిరతిశయ ప్రీతివిష
 యుఁడు, అని, సిద్ధః = ప్రసిద్ధము.

తా. స్నేహితునికంటె పుత్రునియెడ ప్రేమ యధికము గదా!
 అట్లే తన కుపయోగించెడి సర్వపదార్థములయందలి ప్రేమకంటెను తనపై
 ప్రేమ యధిక మని భావము.

ఆవ. ఆత్మ పరమ ప్రేమాస్పదమనుటకు స్వానుభవప్రదర్శనమున దృఢీకరించు
 చున్నాఁడు:—

శ్లో. మా న భూవమహం కింతు భూయాసం సర్వదేత్యసౌ,
 ఆశీ స్సర్వస్య దృష్టేతి ప్రత్యక్షౌ ప్రీతిరాత్తని. 31

వ్యా. ఏవమాత్తని శ్రుతియుక్తిభ్యా ముపపాదితాం నిరతిశయాం ప్రీతిం స్వాను
 భవప్రదర్శనేన ద్రఢయతి—మా న భూవమితి. అహం మా భూవమితి. న క్వాపి
 మమాసత్త్వ మస్తు. కింతు సర్వదా భూయాసం సదా మమ సత్తాస్తు ఇత్యేవంరూపా
 ఆశీః ప్రార్థనా సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య సంబంధినీ దృష్టా. సర్వోఽప్యేవమేవ ప్రార్థయత
 ఇత్యర్థః. ఫలిత మాహ—ప్రత్యక్షేతి. యత ఏవం సర్వైః ప్రార్థ్యతే అత ఆత్మని నిర
 తిశయప్రీతిః ప్రత్యక్షసిద్ధ్యర్థః.

టీ. అహం = నేను, మా న భూవం = లేనివాఁడనుగాను, అనఁగా నాకెప్పటి
 కిని నాశములేకపోవుఁగాక యనుట; కింతు = ఇంకనేమన, సర్వదా = ఎల్లప్పుడు,

భూయాసం = ఉండువాడనగుదునుగాక, ఇతి = అని, ఆఖిః = శోరిక, సర్వస్య=సర్వ జనమునకు, దృష్టా = చూడబడినది. ఇతి = ఈహేతువున, ఆత్మని = ఆత్మయందు, ప్రీతిః = ప్రేమ, ప్రత్యక్షా = అనుభవసిద్ధము.

తా. “నే నుండకపోవద్దు. ఏది యెట్టు లుండినను నే నెప్పుడును నుండుదును గాక” యని ప్రతిప్రాణియుఁ గోరును. కావున ‘నే’ నని చెప్పబడెడి యాత్మయందలి యధికప్రేమ ప్రత్యక్షము.

శ్లో. ఇత్యాదిభిస్త్రీభిః ప్రీతౌ సిద్ధాయామేవమాత్మని,
పుత్రభార్యాదిశేషత్వమాత్మనః కైశ్చి దీరితమ్.

32

వ్యా. వృత్తాసుకీర్తనపురస్కరం మతాంతరం దూషయితుమనుభాషతే—ఇత్యాదిభిరితి. ఇతిశబ్దేనానుభవః పరామృశ్యతే. ఆదిశబ్దేన యుక్తి శ్రుతీ ఇత్యాదిభిః అనుభవ యుక్తిశ్రుతిలక్షణై త్రిభిః ప్రమాణై రేవముక్తేన ప్రకారేణాత్మని ప్రీతౌ సిద్ధాయా మపి కైశ్చిత్ శ్రుతితాత్పర్యాసభిజ్ఞైరాత్మనః పుత్రభార్యాదిశేషత్వం పుత్రాదీన్వృతి స్వస్యోపసరనత్వమిరితమభిహితమ్.

టీ. ఇత్యాదిభిః=ఈమొదలైన, త్రిభిః = శ్రుతియుక్త్యనుభవములు మూడింటి చేత, ఏవం = ఈవిధముగా ఆత్మని = ఆత్మయందు, ప్రీతౌ = ప్రేమ, సిద్ధాయాం = సిద్ధింపఁగా, కైశ్చిత్ = కొందఱిచేత, ఆత్మనః = ఆత్మకు, పుత్రభార్యాదిశేషత్వం = పుత్రుఁడు, భార్య మొదలగువారికి శేష మగుట (ఉపకరణమగుట), ఈరితం = చెప్పబడినది.

తా. శ్రుతియుక్త్యనుభవములచేత నీవిధముగా నాత్మయే పరమ ప్రేమాస్పద మని తేలినది. ఈ యంశము తెలియక కొందఱు భార్య దులే పరమప్రేమాస్పద మని పొరపడి చెప్పిరి. వారు పుత్రభార్య దులకు ఆత్మ ఉపకరణ మగుటయు పొరబాటే. ఆత్మ పుత్రభార్యదుల కన్నను ప్రేమాస్పద మని తెలియవలెను.

అవ. పుత్రభార్యదులు పరమప్రేమాస్పదము లనువారు వారి వాదమునకు ప్రమాణములం జూపుచున్నారు:—

శ్లో. ఏతద్వివక్షయా పుత్రే ముఖ్యాత్వత్వం శ్రుతిరితం,
ఆత్మావై పుత్రా వామేతి తచ్చోపనిషది స్ఫుటమ్.

33

వ్యా. ఇదం నతోఽవగతమిత్యత ఆహ—ఏతదితి ఏతద్వివక్షయైవ కైశ్చిదీర్యత ఇత్యేతదభిప్రయోగీకరణాభిప్రాయేణ ‘ఆత్మావై పుత్రా వామేతి’త్యాదికయా శ్రుత్యా వేదాంత—57

పుత్రస్య ముఖ్యాత్ త్వమిరితమిత్యర్థః. కించ తత్పుత్రస్య ముఖ్యాత్ త్వముపనిషది ఐతరేయోపనిషదాదౌ స్ఫుటం వ్యక్తమభిహిత మితిశేషః.

టీ. ఏతత్ వివక్షయా=ఇట్టి యర్థమును చెప్పవలె ననెడి ణోరికచేత, పుత్రే=పుత్రుని యందు, ముఖ్యాత్ త్వం = ముఖ్యాత్ త్వము, ఆత్తా వై పుత్రనామేతి=ఆత్తావై పుత్ర నామా ౩ నెడి, శ్రుతీరితం=శ్రుతిచే జెప్పబడినది. తచ్చ = ఆదియు, ఉపనిషది=ఉప నిషత్తునందు, స్ఫుటం=స్పష్టముగాఁ జెప్పబడినది.

తా. “ఆత్తా వై పుత్రనామాసి” అను శ్రుతి పుత్రుడే యాత్మ యని చెప్పుచున్నది. ఈయర్థమే ఐతరేయశ్రుతియందును నిరూపింపఁ బడియెను.

అవ. ఇట్టి యైతరేయశ్రుత్యర్థమును పఠించుచున్నాడు:—

శ్లో. సోఽస్యాయమాత్తా పుణ్యేభ్యః కర్తృభ్యః ప్రతిధీయతే;

అథాన్యేతర ఆత్తాయం కృతకృత్యః ప్రమీయతే.

34

వ్యా. కేన వాశ్యేనేత్యాకాంక్షాయాం తద్వాక్యమర్థతః పఠతి—సోఽస్యేతి అస్య పితుః స ఆయం ‘పురుషే హవాయమాదితో గర్భోభవ’తీతి ప్రకరణాదౌ పురుషే దేహే గర్భత్వేనోక్తః ఆయం సోఽగ్రవీవ కుమారం జన్మనోగ్రేఽధిభావతీత్యత్రాతి శయేన పాలనీయతయోక్తః పుత్రరూప ఆత్తా పుణ్యేభ్యః కర్తృభ్యః పుణ్యకర్తానుష్ఠా నాయ ప్రతిధీయతే ప్రతినిధిత్వేనాపస్థాప్యతే. పిత్రేతి శేషః. అథాన్యేతరం అస్య పితు రయం ప్రత్యక్షేణ పరిదృశ్యమాన ఇతరః పుత్రాదన్యో జనస్సాగ్రస్తః పితృరూప ఆత్తా స్వయం కృతకృత్యోఽనుష్ఠితకృత్యజాతస్సౌ ప్రమీయతః ఇత్యర్థః.

టీ. అస్య=ఈపురుషునియొక్క, సోఽయమాత్తా=ఈపుత్రరూపాత్మ, పుణ్యేభ్యః కర్తృభ్యః=పుణ్యకర్తలకొఱు, ప్రతిధీయతే=ప్రతినిధిగా నుంచబడును. అథ=అనంతర మందు, అస్య=ఈతండ్రియొక్క, ఇతరః=మఱియొక, ఆయం ఆత్తా=ఈయాత్మ, కృత కృత్యః=కృతకృత్యుడై, ప్రమీయతే=మరణించును.

తా. మనుజునకు తానును, తన పుత్రుడను ఇద్దఱును ఆత్మలే. దీనిలో పుత్రరూపుఁ డగు నాత్మను పుణ్యకర్తల నాదరించుటకుఁ గాను భూలోకమున నిల్చి తాను కృతకృత్యుఁడై తండ్రి తండ్రియొక్క దేహము మరణించును. అని యైతరేయశ్రుతి చెప్పుచున్నది. దీనినిబట్టి మరణించెడి తండ్రికంటె ఉండెడి పుత్రుఁడు ముఖ్యాత్త యని తేలు చున్న దని పూర్వపక్షి భావము.

అవ. ఇదే యర్థమును జెప్పు మఱియొక శ్రుతిని పఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యస్యాత్మని లోకోఽస్తి నాపుత్రస్యాత వీవ హి,

అనుశిష్టం పుత్ర మేవ లోక్యమాహుర్తనీషిణః.

35

వ్యా. ఉక్తార్థస్య దృఢీకరణాయ పుత్రరహితస్య పరలోకాభావ ప్రదర్శనపరస్య 'నాపుత్రస్య లోకోఽస్తి'తి వాక్యస్యార్థమాహ—సత్యపీఠి. యతః పుత్రస్య ముఖ్య మాత్మత్వమస్త్యత ఏవాత్మని స్వస్తికా సత్యపి స్థితేఽప్యపుత్రస్య పుత్రరహితస్య పితృ లోకః పరలోకో నాస్తి హి. ఇదం పురాణాదిషు ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. వ్యతిరేకముఖేనోక్త స్యార్థస్యాన్వయముఖేన ప్రతిపాదకస్య 'అనుశిష్టం పుత్రం లోక్యమాహు' రితి వాక్య. స్యార్థమాహ—అనుశిష్టమితి. మనీషిణః శాస్త్రార్థాభిజ్ఞాః అనుశిష్టం వక్ష్యమాణైస్తస్యం బ్రహ్మేత్యాదిభిర్తంత్రైః శిక్షితమేవ పుత్రం లోక్యం లోకాయ హితం పరలోకసాధన మాహురిత్యర్థః.

టీ. అతఏవ=కనుక నే (పుత్రునికి ముఖ్యాత్మత్వము గలుగుటచేత). ఆత్మని=తంత్ర యగు తాను, సత్యపి=ఉండినను, అపుత్రస్య=పుత్రులు లేనివానికి, లోకః= పరలోకము, నాస్తి=లేదు. హి=ఈయర్థము పురాణ ప్రసిద్ధము. మనీషిణః=విద్వాంసులు, అనుశిష్టం= శిక్షితుడైన, పుత్ర మేవ=పుత్రు నే, లోక్యం=పరలోకసాధనముగ, ఆహుః=చెప్పెదరు.

తా. తా నుండినను కుమారుఁడు లేనియెడల పరలోకము లేదని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ఇంకొక శ్రుతి సుశిక్షితుడగు పుత్రుఁడు పరలోక సాధన మని చెప్పుచున్నది. దీనినిబట్టి పరలోకసాధన మగు పుత్రుఁడే తనకంటె ముఖ్యుఁ డని పూర్వపక్షివాదము.

అవ. ఇహలోకసుఖమునకును పుత్రుఁడే కారణ మను శ్రుతిని పఠించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. మనుష్యలోకో జమ్యస్యాత్పుత్రేణైవేతరేణ నో,

ముమూర్షు ర్మంత్రయేత్పుత్రం త్వం బ్రహ్మేత్యాదిమంత్రకైః.

36

వ్యా. ఇదానీ మైహికసుఖస్యాపి పుత్రహేతుకత్వప్రతిపాదనపరం 'సోఽయం మనుష్యలోకః పుత్రేణైవ జయ్యో నాన్యేన కర్తవ్యే'తి శ్రుతివాక్యమర్థతః పఠతి—మను ష్యలోక ఇతి మనుష్యలోకసుఖం పుత్రేణైవ జయ్యం స్యాత్సంపాద్యం స్యాదితరేణ కర్తా దినా సాధనాంతరేణ నో నైవ భవతి. పుత్రశూన్యస్య సుఖసాధనమపి ధనాదికం నిర్వేద జనకం భవతీతి భావః. అనుశిష్టం పుత్రం లోక్యమిత్యత్ర పుత్రానుశాసనము క్తం. ఇదానీం తస్యావసరం తన్తంత్రాంశ్చ దర్శయతి—ముమూర్షురితి. ఆదిశబ్దేన 'త్వం యజ్ఞస్త్యం లోక' ఇతి మంత్ర గృహ్యేతే. 'ఏభిస్త్యం బ్రహ్మే'త్యాదిస్త్రీభిర్తంత్రైః ముమూర్షుః పితామరణావసరే పుత్రం మంత్రయేత్ పుత్రస్యానుశాసనం కుర్యాదిత్యర్థః.

టీ. మనుష్యలోకః=మనుష్యలోకము, పుత్రేణైవ = కుమారునిచేతనే, జయ్యః= జయింపశక్యము, స్యాత్=అగును. ఇతరేణ=మఱియొకదానిచే, న (జయ్యః-స్యాత్)= జయింప నలవి గాదు. ముమూర్షుః = మరణించు దలంచినవాడు. పుత్రం = పుత్రుని, త్వం=నీవు, బ్రహ్మ=బ్రహ్మమవు, ఇత్యాదిమంత్రకైః = ఈ మొదలగు మంత్రములచేత, మంత్రయేత్ = అభిమంత్రించవలెను.

తా. మనుష్యలోకమును పుత్రునిచేతనే జయింప నగును. అన్యసాధనములచే జయింప శక్యము గాదు. మరణించునపుడు 'త్వం బ్రహ్మ' (నీవు బ్రహ్మమవు) అను మంత్రమును జెప్పుచు బుత్రుని నభిమంత్రింపవలెను.

అవ. ఈయర్థమును ముగించుచున్నాడు:—

శ్లో. ఇత్యాదిశ్రుతయః ప్రాహుః పుత్రభార్యాదిశేషతామ్,
 లౌకికా అపి పుత్రస్య ప్రాధాన్యమనుమన్వతే. 37

వ్యా. ఉక్తమర్థం నిగమయతి—ఇత్యాదీతి. న కేవలమయం శ్రుతిసిద్ధోఽర్థః కింతు లోకప్రసిద్ధోఽపీత్యాహ—లౌకికా ఇతి.

టీ. ఇత్యాదిశ్రుతయః = ఈమొదలైన శ్రుతులు, పుత్రభార్యాదిశేషతాం = పుత్రభార్యదులకు శేషత్వమును, ప్రాహుః = చెప్పుచున్నారు. లౌకికాః = పామరులును, పుత్రస్య = పుత్రునకు, ప్రాధాన్యం = ముఖ్యత్వమును, అనుమన్వతే = చెప్పుచున్నారు.

తా. “శ్రుతులును పామరులును పుత్రభార్యదులకు తా నుపకరణ మనియే చెప్పుచున్నవి” అని పూర్వపక్షివాదము.

అవ. ఈయర్థమునే చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. స్వస్తిన్మృతేఽపి పుత్రాదిర్జీవే ద్విత్తాదినా యథా,
 తథైవ యత్నం కురుతే ముఖ్యాః పుత్రాదయస్తతః. 38

వ్యా. తదేవోపపాదయతి—స్వస్తిన్నితి. స్వస్తిన్పిత్రాదౌ ఏకేనాదిశబ్దేనభార్యాదయో గృహ్యంతే. ద్వితీయేన క్షేత్రాదయః. ఫలితమాహ—ముఖ్యా ఇతి. యస్తాత్సప్రయాసం సోధ్యాపి పుత్రాదిజీవనోపాయం సంపాదయతి, తతస్తస్మాత్పుత్రాదయో ముఖ్యాః ప్రధానభూతా ఇత్యర్థః.

టీ. స్వస్తిః=తాను, మృతేఽపి=చచ్చినను, పుత్రాదిః = పుత్రభార్యాదికము, ద్విత్తాదినా = ధనము క్షేత్రము మొదలగువానితో, యథా = ఏప్రకారము, జీవేత్ = జీవనముచేయునో, తథైవ=ఆప్రకారము, యత్నం = ప్రయత్నమును, కురుతే=చేయు

చున్నాఁడు. తతః = ఆ హేతువువలన, పుత్రాదయః = పుత్రుఁడు మున్నగువారలు, ముఖ్యాః = ప్రధానులు (అగుచున్నారు.)

తా. తాను మరణించినను పుత్రభార్యులు సుఖముగా జీవించుటకుఁగాను తన జీవితమునంతయు యత్నించుచున్నాఁడు గాన పుత్రభార్యులు ముఖ్యు లని చెప్పనొప్పును.

అవ. ఇట్లు లోక వేదప్రమాణములతో పుత్రాదులకు ప్రాధాన్యమును జెప్పఁగా దాని నంగీకరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బాధమేతావతా నాత్తా శేషో భవతి కస్యచిత్.

గౌణమిథ్యాముఖ్యభేదే రాత్తా యో భవతి త్రిధా.

39

వ్యా. ఏవం వేదలోక ప్రసిద్ధిభ్యాం ప్రదర్శితం పుత్రాదిప్రాధాన్యమంగీకరోతి— బాధమితి. తస్మాత్తనశ్శేషిత్వోపపాదనం వ్యాకుప్యేదిత్యాశంక్యాహ—ఏతావతేతి. ఏతావతా పుత్రాదేః క్వచిత్ప్రాధాన్యమస్తీత్యేతావతా నహి ప్రతిజ్ఞామాత్రేణార్థ సిద్ధి రిత్యాశంక్య యత్రయత్ర వ్యవహారే యస్య యస్యాత్త్వం వివక్ష్యతే, తస్య తస్యాత్త్వః తత్ర తత్ర ప్రాధాన్యదర్శనాయోపాధ్వాతత్వేనాత్తత్రైవిధ్యమాహ— గాణేతి. గౌణాత్తా మిథ్యాత్తా ముఖ్యాత్తా చేత్యయమాత్తా త్రిధా భవతి.

టీ. బాధం=సరి, ఏతావతా = ఇంతమాత్రముచేత, ఆత్తా=ఆత్మ, కస్యచిత్ = దేనికిని, శేషం=ఉపకరణము, న భవతి=కాదు. ఆయం ఆత్తా=ఈయాత్మ, గౌణమిథ్యా ముఖ్యభూతైః=గౌణాత్మ యనియు, మిథ్యాత్మ యనియు, ముఖ్యాత్మ యనియు నిట్టి భేదములచేత, త్రిధా = మూఁడు విధములు గలది, భవతి=అగుచున్నది.

తా. మంచిది. నీవు శ్రుత్యర్థముచేతను లోకానుభవముచేతను ఆత్మ యన్యమునకును నంగ మంటివి. అట్లు గాదు. ఆత్మ (1) గౌణాత్మ (2) మిథ్యాత్మ (3) ముఖ్యాత్మ యని మూఁడు తెఱంగులుగా చెప్పనగును.

అవ. ఆత్మ గౌణ మని చెప్పబడినట్లు లోకమం దుదాహరణము:—

శ్లో. దేవదత్తస్సు సింహోఽయమిత్యైక్యం గౌణమేతయోః,

భేదస్య భాసమానత్వాత్పుత్రాదే రాత్తతా తథా.

40

వ్యా. తత్ర పుత్రాదేర్గౌణాత్మత్వప్రదర్శనాయ లోకే గౌణప్రయోగముదాహ రతి—దేవదత్త ఇతి. ఆయం దేవదత్తః సింహ ఇతి యత్ దేవదత్తసింహయోరైక్యం తద్గౌణమాపచారికం, తత్ర హేతుమాహ—ఏతయోరితి. దార్పాంతికే యోజయతి—

పుత్రాదేరితి.

టీ. ఆయం దేవద త్తస్తు=ఈ దేవదత్తుఁ డయితే, సింహ ఇతి=సింహ మనెడి వ్యవహార మందు, ఏతయోః=ఈ దేవద త్తసింహములకు, భేదస్య = భేదము, భాసమానత్వాత్ = స్ఫురించుటవలన, ఐక్యం=ఆరెండింటికిని గల ఏకత్వము, గౌణం=జౌపచారిక మగును. తథా=ఆప్రకారము, పుత్రాదేః=పుత్రుఁడు మున్నగువానికి, ఆత్త తా=ఆత్మత్వము గౌణ మగును.

తా. దేవదత్తుఁడు సింహము అనునప్పుడు సింహమువంటివాఁ డని యర్థము గాని, సింహమును అతఁడును నొకరే యని యర్థము కాదు. అట్టులే నా కుమారుఁడే నే ననుటలో కుమారుఁడును తానును నొక్కటియే యని యర్థము కాదు. లాభనష్టములయందు పుత్రాదులు తనయంత బాధ్యులే యని మాత్ర మర్థము.

అవ. మిథ్యాత్వమును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భేదోఽస్తి పంచకోశేషు సాక్షిణో న తు భాత్యసౌ,

మిథ్యాత్వ తా ఽతః కోశానాం స్థాణోశ్చోరాత్త తా యథా. 41

వ్యా. అనంతరం మిథ్యాత్వానం దర్శయతి—భేద ఇతి. పంచకోశేష్వానంద మయాద్యన్నమయాం తేషు పంచసు కోశేషు సాక్షిణస్సకాశాద్విద్యమానోఽపి భేదో నావభాసతే. అతస్తేషాం మిథ్యాత్వ త్వమిత్వర్థః. మిథ్యాత్వ త్వే దృష్టాంతమాహ— స్థాణోఽపి. వస్తుతశ్చోరాద్భిన్నస్య స్థాణోశ్చోరరూపత్వం యథా మిథ్యా తద్వదిత్వర్థః.

టీ. పంచకోశేషు=అన్నమయాదికోశములందు, సాక్షిణః=సాక్షియగు నాత్మకు, భేదః=భేదము, అస్తి=కలదు. అసౌ=ఈభేదము, న తు భాతి=ప్రకాశింపదు. ఆతః=ఈ హేతువువలన, స్థాణోః = మోడునకు, చోరాత్త తా యథా=చోరాత్మకత్వమువలె, కోశానాం=పంచకోశములకు, మిథ్యాత్వ తా=మిథ్యాత్వ త్వము, తథా=అట్టిది.

తా. అన్నమయాది పంచకోశములందును, తత్సాక్షియగు కూటస్థు నకును భేదము కలదు. అయినను నది తెలియుట లేదు గాన పొల ములో పాతిన మొద్దు దొంగ గాకపోయినను, దొంగ యని భ్రమించి నట్లు, పంచకోశములు ఆత్మ గాకపోయినను నయ్యవి యాత్మ యని భ్రమింతురు గాన నయ్యవి మిథ్యాత్వ మనబడును.

అవ. ముఖ్యాత్వ త్వమును నిరూపించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. న భాతి భేదో నాప్యస్తి సాక్షిణోఽప్రతియోగినః,

సర్వాంతరత్వాత్తస్యైవ ముఖ్యమాత్మ త్వమిష్యతే.

వ్యా. ఏవం గౌణమిథ్యాత్తానావుపపాద్యేదానీం సాక్షీణో ముఖ్యాత్మత్వ ముప
 వాదయతి—న భాతీతి. సాక్షీణస్సాక్షీయాపస్యాత్మనో గౌణాత్మనః పుత్రాదేరివ కస్తాదపి
 భేదో న భాతి మిథ్యాత్మనో దేహాదేరివ భేదో నాస్త్వపి, త త్రోభయత్ర హేతుః, అప్రతి
 యోగిన ఇతి హేతుగర్భితం విశేషణమప్రతియోగిత్యాద్యథా పుత్రాదేర్దేహాదేరివ
 స్వయం ప్రతియోగి విద్యతే నైవం స్వస్య వస్తుభూతః కశ్చిత్ప్రయోగ్యస్తి దేహాదే
 స్సర్వస్వారోపితత్వాదితి భావః. నను భేదాభావేన సాక్షీణో గౌణమిథ్యాత్మత్వే మా
 భూతాం. ముఖ్యాత్మత్వం తు కుత ఇత్యత ఆహ—సర్వేతి. సర్వస్వాదేహపుత్రాదేరాంత
 రత్వా త్సర్వసాక్షీణః ప్రతీచస్సర్వాంతరత్వేన ప్రతీయమానత్వాత్తస్యైవ సాక్షీణ
 ఏవాత్మత్వం ముఖ్యమనౌపచారికమిష్యతే అభ్యుపగమ్యత ఇత్యర్థః. అత్రేదమనుమానం
 సూచితం—విమతస్సాక్షీ ముఖ్యాత్తా భవతుమర్హతి సర్వాంతరత్వాత్. యో
 ముఖ్యాత్తా న భవతి స సర్వాంతరోఽపి న భవతి యథాహంకారాదిరితి కేవలవ్యతిరేకీ.

టీ. అప్రతియోగినః = తనతో సమాన మగు మఱియొక సత్యవస్తువులేవి,
 సాక్షీణః=ఆత్మకు, భేదః=భేదము, న భాతి=ప్రకాశించుటలేదు. నాప్యస్తి=లేనేలేదు.
 సర్వాంతరత్వాత్ = అన్నిటికిని లోని దగుటవలన, తస్యైవ=ఆసాక్షీకే, ముఖ్యం =
 ముఖ్యమైన, ఆత్మత్వం=ఆత్మత్వము, ఇష్యతే = అంగీకరింపబడుచున్నది.

తా. సాక్షీచైతన్యము తనకంటె వేరగు సత్యపదార్థము లేమిం
 జేసి దేనికంటెను వేరు గాదు. అందువలన నది కనుపించదు. అన్నిటికి
 నంత రాత్త గనుక ముఖ్యాత్మ యనంబడును.

అవ. ఇట్లు ఆత్మ త్రివిధముగాక, పుత్రు లే ముఖ్యాత్మ యని చెప్పెడి శ్రుతి
 కేమి సమాధాన మనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యేవం వ్యవహారేషు యేషు యస్యాత్మతోచితా,

తేషు తస్యైవ శేషిత్వం సర్వస్యాన్యస్య శేషతా.

43

వ్యా. భవత్వాత్తత్రైవిధ్యం. పుత్రాదేశ్యేషిత్వాభిధానే కిమాయాతమిత్యత
 ఆహ—సత్యేవమితి. ఏవమాత్మత్రైవిధ్యే సత్వపి ఏషు లాకికవైదికలక్షణేషు పాలన
 పోషణ బ్రహ్మత్త్వానుసంధానాదిషు వ్యవహారవిశేషేషు యస్య పుత్రాదేర్దేహాదేస్సాక్షీణో
 వా ఆత్మత్వముచితం భవతి తేషు తస్య పుత్రాదేర్దేహాదేః సాక్షీణో వా శేషిత్వం
 ప్రధానత్వం అన్యస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య శేషతా ఉపసర్జనత్వం భవతీతి శేషః.

టీ. ఏవం సతి=ఇట్లుండఁగా, యేషు వ్యవహారేషు = ఏ వ్యవహారములయందు
 (పాలన పోషణ బ్రహ్మత్త్వానుసంధానాది వ్యవహారములయందు), యస్య=ఏపుత్రాది
 కమునకు, ఆత్మతా = ముఖ్యాత్మత్వము, ఉచితా = తగియున్నదో, తేషు = ఆవ్యవ

హారములయందు, తస్యైవ=ఆపుత్రాదికమునకే, శేషిత్వం=ప్రాధాన్యము, భవతి=అగును. ఆన్యస్య=ఇతరమైన, సర్వస్య=సకలమునకు, శేషతా=అప్రాధాన్యము, (అగుచున్నది.)

తా. ఇట్లు ఆత్మకు త్రైవిధ్యము గలుగుచుండఁగా, ఏలొకక వైదికలక్షణములు గల పాలనపోషణబ్రహ్మత్వ త్వానుసంధానాది వ్యవహారవిశేషములందు, ఏపుత్రాదికమున కయినను, దేహాదికమునకైనను, సాక్షికైనను ముఖ్యాత్మత్వము తగియుండునో అట్టి వ్యవహారముల యందు ఆ పుత్రాదికమునకైనను, దేహాదికమునకైనను, సాక్షికైనను ముఖ్యాత్మత్వమును, దానికంటె అన్యమగు సర్వమునకును అముఖ్యాత్వమును జెప్పవలయును.

అవ. దీనినే స్పష్టీకరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ముమూర్షోఽగ్రహరక్షాదౌ గౌణాత్తై వోపయుజ్యతే,

న ముఖ్యాత్తా స మిథ్యాత్తా పుత్ర శ్చేషీ భవత్యతః.

1-1

వ్యా. ఏతదేవ ప్రపంచయతి—మమూర్షోఽగ్రహరక్షాదౌ గౌణాత్తై వోపయుజ్యతే, గృహరక్షాదౌ కర్తృవిశేషే గౌణాత్తైవ పుత్రభార్యాదిరూప, ఏవోపయుజ్యతే ఉపయుక్తోభవతి. ఉత్తరత్ర జీజీవిషుత్వాదిత్యర్థః. ముఖ్యాత్తా సాక్షీ నోపయుజ్యతే. అవికారిత్వాన్నాపి మిథ్యాత్తా. తస్య మరణోస్తుభిత్వాదితి భావః. ఫలితమాహ—పుత్ర ఇతి. స్పష్టం.

టీ. ముమూర్షోః = చాపసిద్ధమైనవానికి, గృహరక్షాదౌ = ఇల్లు కాపాడుట మొదలగు పనులయందు. గౌణాత్తైవ = గౌణాత్తయగు పుత్రుఁడే, ఉపయుజ్యతే = ఉపకరించుచున్నాఁడు, ముఖ్యాత్తా = ముఖ్యాత్తయగు సాక్షిచైతన్యము, న (ఉపయుజ్యతే)=ఉపయోగింపదు. మిథ్యాత్తా=మిథ్యాత్తయగు శరీరము, న =ఉపకరింపదు. ఆతః = ఈహేతువువలన, పుత్రః=గౌణాత్తయగు పుత్రుఁడు, శేషీ = ప్రధానుఁడు, భవతి = అగుచున్నాఁడు.

తా. చనిపోయెడువాఁడు తన కుటుంబవ్యవహారముల నెరవేర్చుటకొఱకుఁ బుత్రునే యపేక్షించును. ఆ పనికి శీఘ్రములో నశింపఁ బోవు శరీరముగాని, నిర్వికారమగు ముఖ్యాత్మగాని ఉపయోగింపడు. అందుచేత గౌణాత్తయగు పుత్రుఁడే యపుడు ప్రధానుఁ డగును.

అవ. గృహరక్షాదివ్యవహారములలో గౌణాత్తయగు పుత్రుని నేల స్వీకరింపవలె ననినం జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అధ్యేతా వహ్నిరిత్యత్ర సన్నప్యగ్నిర్న గృహ్యతే,
అయోగ్యత్వేన యోగ్యత్వా వటురేవాత్ర గృహ్యతే. 45

వ్యా. ఉక్తే గృహారక్షాదివ్యవహారే సత్యపి స్వస్తిక్ పుత్రాదిస్వీకారే దృష్టాంత మాహ—అధ్యేతేతి. అయమధ్యేతా వహ్నిరిత్యస్తిక్ ప్రయోగే స్వరూపేణ విద్య మానోఽప్యగ్నిశబ్దార్థత్వేన న గృహ్యతే తస్యాధ్యేతృత్వాయోగాత్. కింతు అధ్యే తృత్వే యోగ్యో వటుర్నాణవకవీవ అత్రాస్తిన్ప్రియోగే అగ్నిశబ్దార్థత్వేన గృహ్యతే యోగ్యత్వా దిత్యర్థః.

టీ. వహ్నిః=అగ్ని, అధ్యేతేతి=అధ్యయనము చేయునదియగు ననెడి, అత్ర = ఈ ప్రయోగమందు, అగ్నిః=అగ్ని, సన్నపి = సమీపమందుండినను, అయోగ్యత్వేన = యోగ్యత్వము లేమిచే, న గృహ్యతే = అది గ్రహింపబడదు. అత్ర = ఈ ప్రయోగ మందు, వటురేవ = వటు:డే, యోగ్యత్వాత్ = అధ్యయనము చేయుటకు యోగ్యుఁ డగుటవలన, గృహ్యతే = అగ్నిశబ్దమువలన గ్రహింపబడును.

తా. ఈ చదువుకొ నెడు వటువు అగ్ని యే యని యెవఁడేని పల్కె నేని యగ్నిసముఁ డగు వటువునే గ్రహించెదము గాని యగ్నిని గ్రహిం పము. అగ్నికి అధ్యయనము చేయునట్టి సామర్థ్యము లేదు గాన దానిని గ్రహింపజాలము. అట్లే గృహారక్షణాదివ్యాపారములందు మరణము నకు సంసిద్ధుఁ డగు తా నుపయోగింపఁడు గాన గౌణాత్త యగు పుత్రుఁడే స్వీకరింపబడుచున్నాఁడు.

అవ. మిథ్యాత్వ త్వప్రాధాన్యమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. కృశోఽహం పుష్టిమాప్స్యమిత్యాదౌ దేహత్తతోచితా,
న పుత్రం వినియుక్తేఽత్ర పుష్టిహేత్వన్నభక్షణే. 46

వ్యా. ఏవం గౌణాత్ప్రాధాన్యస్థలముదాహృత్య మిథ్యాత్వప్రాధాన్యస్థలముదా హరతి—కృశ ఇతి. అహం కృశో జాతః. ఆతోఽన్నభక్షణాదినా పుష్టిం సంపాద యిష్యా మిత్యాదౌ లోకవ్యవహారేఽన్నభక్షణయోగ్యస్య దేహస్యైవాత్మత్వం గ్రహీతుముచితం ఉక్తమర్థం లోకవ్యవహారప్రదర్శనేన ద్రఢయతి—పుత్రమితి.

టీ. అహం = నేను, కృశః=చిక్కియున్నాను. పుష్టిం=బలమును, ఆప్స్యమి = పొందఁగలను. ఇత్యాదౌ = ఈమొదలగు వ్యవహారమునందు, దేహత్తతా = మిథ్యా భూత మగు దేహత్తతయే, ఉచితం = గ్రహింపఁదగినది, అత్ర = ఈపుష్టి, హేత్వన్న భక్షణే = బలమునకు కారణమగు నన్నభక్షణమునందు, పుత్రం = కుమారుని, న విని యుక్తే = ఉపయోగింపఁడు.

తా. నేను చిక్కియున్నాను. నాకు బలము కావలెను. అని యపేక్షించినపుడు, పుష్టి హేతు వగు నన్నభక్షణమునకు తగిన, మిథ్యాత్మ భూతమగు శరీరమే యుపయోగింపఁబడుచున్నది. గౌణాత్మ యగు పుత్రుఁ డచట నుపయోగింపఁబడఁడు. (ఆపని కాతఁ డనర్హుఁడు గాన.) ఇట్టిచోట మిథ్యాత్మ యగు శరీరము గౌణాత్మ యగు పుత్రుని కంటె ముఖ్యమైనది.

అవ. మఱియొక దృష్టాంతమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. తపసా స్వర్గమేష్యామిత్యాదౌ కర్తాత్ తోచితా,
అనపేక్ష్య వపురోగం చ రేక్ష్యచ్చాచ్చిదికం తతః.

47

వ్యా. కించ—తపసేతి. యదాతు తపః కృత్వా స్వర్గం సంపాదయిష్యా మిత్యాది వ్యవహారం కరోతి తదా కర్తృశబ్దవాచ్యవిజ్ఞానమయస్యైవాత్మ త్వముచితం, న దేహాదే రిత్కర్షః. తదేవోపపాదయతి—అనపేక్ష్యేతి. యతో న దేహస్యాత్మ త్వ ముచితం తతో దేహభోగపరిత్యాగపూర్వకం కర్తురుపకారకం కృచ్ఛ్చిచాంద్రాయణాదికం చరతీత్కర్షః.

టీ. తపసా = తపస్సుచేత, స్వర్గం = స్వర్గమును, ఏష్యామి = పొందఁగలను. ఇత్యాదౌ=ఇది మొదలగు వ్యవహారమునందు (యతః=ఏ హేతువువలన), వపురోగం= శరీరభోగమును, అనపేక్ష్య = కోరక, కృచ్ఛ్చిదికం = కృచ్ఛ్చిచాంద్రాయణాది వ్రత ములను, చరేత్ = ఆచరించునో, తతః = ఆహేతువువలన, కర్తాత్ తా=మిథ్యాభూత మగు కర్తాత్మ కత్వము, ఉచితా = తగియున్నది.

తా. నేను తపస్సు నాచరించి స్వర్గమును పొందెద నని యెంచిన వాఁడు శరీరభోగములను త్యజించి, యుపవాసముల నొనర్చు చున్నాఁడు. ఈపనికి మిథ్యాత్మ యగు స్థూలశరీర ముపయోగపడదు. అందువలన నట్టి కర్తాత్మయే యావ్యవహారమునందు ప్రధాన మగు చున్నది.

అవ. ముఖ్యాత్మ స్థలము నుదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మోక్ష్యేహమిత్యత్ర యుక్తం చిదాత్మ త్వం తదా పుమాన్,
తద్వేత్తి గురుశాస్త్రాభ్యాం న తు కించిచ్చిక్షీర్షతి.

48

వ్యా. కించ మోక్ష్యేహమితి. యదా పుమాన్ శమాదీన్సంపాద్య ముక్తిం ప్రాప్స్యమితి మతిం కరోతి—తదా గురుశాస్త్రాభ్యామార్యోపదేశ వాక్యార్థవిచార జన్యాపరోక్షజ్ఞానేనాహం కర్తృద్యాత్మా సచ్చిదానంద బ్రహ్మహమస్మీతి చిదాత్మానమప

గచ్ఛతి. తస్య చిదాత్మత్వమేవోచితం. నను తత్ర కర్తాద్యాత్మత్వమిత్యర్థః. 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ' 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ' 'అనంతరో బాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞాన ఘనవివేత్యాది శ్రుతేః.

టీ. అహం=నేను, మోక్ష్యే = ముక్తుడ నగుదును, ఇత్యత్ర=ఇట్టి వ్యవహారము నందు, చిదాత్మత్వం = చైతన్యాత్మకత్వము, యుక్తం = తగియున్నది. తదా = ఆ సమయమునందు, పుమాన్ = పురుషుడు, గురుశాస్త్రాభ్యాం = గురువుచేతను, శాస్త్రము చేతను, తత్ = ఆ చిదాత్మకత్వమును, పేత్తి = తెలిసికొనుచున్నాడు, కించిత్ = ఇంచుకయును, న చికిర్షతి = చేయనెంచడు.

తా. నేను ముక్తుడ నగుదును అని వ్యవహరించునపుడు, మిథ్యాత్మయగు దేహము మోక్షమున కర్హము కాదు. గౌణాత్మయగు పుత్రుడును దాని కర్హుడు కాడు. చిద్రూపమగు తన స్వరూపమే యర్హము కాన నదియే యా వ్యవహారమునందు ముఖ్యము.

ఆవ. ఆయా వ్యవహారములం దయ్యవియే ప్రధానము లనుటకు దృష్టాంతము:—

శ్లో. విప్రక్షత్రాదయో యద్వద్బృహస్పతిసవాదిషు,

వ్యవస్థితా స్తథా గౌణమిథ్యాముఖ్యా యథోచితమ్.

49

వ్యా. ఉదాహృతానాం త్రివిధానామాత్మనాం వ్యవహారవిశేషేషు వ్యవస్థయా ప్రాధాన్యే దృష్టాంతమాహ—విప్రేతి. యథా 'బ్రాహ్మణో బృహస్పతిసవేన యజే' తేత్యత్ర బ్రాహ్మణస్యైవాధికారో న క్షత్రియవైశ్యయోః. 'రాజా రాజసూయేన యజే' తేత్యత్ర రాజ్ఞవీవాధికారో న బ్రాహ్మణవైశ్యయోః. 'వైశ్యో వైశ్యస్తోమేన యజే' తేత్యత్ర వైశ్యస్యైవాధికారో నేతరయోః. ఏవం గౌణమిథ్యాముఖ్యభేదానామాత్మనాం యథా యోగ్యం స్వోచితవ్యవహారేషు ప్రాధాన్య మితి భావః.

టీ. విప్రక్షత్రాదయః = బ్రాహ్మణుడు క్షత్రియుడు మొదలగువారలు, బృహస్పతిసవాదిషు=బృహస్పతిసవనము మొదలగు క్రతువులయందు, యథా = ఏవిధముగా, వ్యవస్థితాః = నియమింపబడియున్నారో, తథా = ఆవిధముగా, యథోచితం = తగు రీతిని, గౌణమిథ్యాముఖ్యాః = గౌణమిథ్యాముఖ్యాత్మలు, వ్యవస్థితాః = నియమింపబడియున్నవి.

తా. బృహస్పతిసవన మను క్రతువునందు బ్రాహ్మణుడే ముఖ్యుడు. రాజసూయయాగమున క్షత్రియుడే ప్రధానుడు. వైశ్య

స్తోమమునకు వైశ్యుడే యర్హుఁడు. ఇట్లే గృహారక్షణమునకు గౌణాత్మ యగు పుత్రుఁడును, పుష్టికి మిథ్యాత్మ యగు శరీరమును, ముక్తికి చిద్రూపాత్మయు ముఖ్యములు.

అవ. ఫలితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. తత్ర తత్రోచితే ప్రీతి రాత్త న్యే వాతిశాయినీ,

అనాత్త ని తు తచ్ఛేషే ప్రీతి రన్యత్ర నోభయమ్.

50

వ్యా. ఫలితమాహ—తత్ర తత్రేతి. యస్మిన్ యస్మిన్ స్వప్నవహారే యో య ఆత్మా ఉచితో భవతి. తత్ర తత్ర తస్మిన్ స్తస్మిన్ స్వప్నవహారే ఉచితే ఉపయోగితయా ప్రధాన భూతే ఆత్మ న్యేవ ప్రీతి రతిశాయినీ అతిశయవతీ, తచ్ఛేషే తస్మాత్తనః శేషే శేష భూతేనాత్మ ని ఆత్మ వ్యతిరిక్తే వస్తుని ప్రీతిః ప్రీతిమాత్రం న నిరతిశయం ప్రేమే త్యర్థః. అన్యత్ర ఆత్మ తచ్ఛేషాభ్యామన్యస్మిన్ వస్తుని నోభయముభయవిధమపి ప్రేమ నా స్తీత్యర్థః.

టీ. తత్ర తత్ర = అక్కడక్కడ, ఉచితం=తగిన, ఆత్మ న్యేవ=ఆత్మ యందే, అతి శాయినీ=అధికమైన, ప్రీతిః=ప్రేమ, అస్మి=కలదు. తచ్ఛేషే=అట్టియాత్మ కు పరికరమగు, అనాత్మ ని తు=అనాత్మ యందైతే, ప్రీతిః=ప్రేమమాత్రము, అన్యత్ర = ఇతరస్థలమందు, ఉభయం = ఉభయమును, న = లేదు.

తా. ఏ వ్యవహారమం దే యాత్మ యో, దానియం దధిక ప్రీతి యుండును. దాని యుపకరణమునందు ప్రీతిమాత్ర ముండును. తక్కిన వానియందు ప్రీతి గాని పరమప్రీతి గాని యేదియు నుండదు.

అవ. 'అన్యత్ర న' అని చెప్పిన యన్యపదార్థమును విభజించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపేక్ష్యం ద్వేష్యమిత్యన్యద్వేషా మార్గతృణాదికం,

ఉపేక్ష్యం వ్యాఘ్రసర్పాది ద్వేష్యమేవం చతుర్విధమ్.

51

వ్యా. అన్యత్ర నోభయమిత్యత్రాభిహితస్యాన్యశబ్దార్థస్యావాంతరభేదమాహ— ఉపేక్ష్యమితి. అన్య దన్యదిత్యుచ్యమానం వస్తు ఉపేక్ష్యం ఉపేక్షావిషయః ద్వేష్యం ద్వేషవిషయశ్చేతి ద్విధా ద్విప్రకారం భవతి. తదుభయముదాహరతి—మార్గేతి. మార్గ గతం తృణలోష్టాదికము పేక్ష్యం స్వస్యోపద్రవహేతుర్వ్యాఘ్రాదికం ద్వేష్య మిత్యర్థః. ఫలితమాహ—వివమితి.

టీ. అన్యత్ = అన్యపదార్థము, ఉపేక్ష్యం = ఉపేక్ష్య మనియు, ద్వేష్యం = ద్వేష్య మనియు, ద్వేషా = రెండు విధములు. మార్గ తృణాదికం = మార్గ మందలి గడ్డిపరక మొదలగు నది, ఉపేక్ష్యం = ఉపేక్ష్య మని చెప్పబడును. వ్యాఘ్రసర్పాది = పెద్దపులి శాము మొద

లగునవి, ద్వేష్యం=ద్వేష్య మని చెప్పబడును. ఏవం=ఈవిధముగా (పదార్థః=పదార్థము), చతుర్విధం=నాలుగు విధములు గలది.

తా. ముఖ్యాముఖ్యాత్మ లకం శై (ఆత్మ తచ్ఛేషములకం శై) అన్య శబ్దముచే జెప్పబడు వస్తువు ఉపేక్ష్యము, ద్వేష్యము నని ద్వివిధము. మార్గమం దుండు గడ్డిపోచ మట్టిగడ్డ మొదలగునవి ఉపేక్ష్యములు. ఉపద్రవమును గలిగించు వ్యాఘ్రసర్పాదులు ద్వేషనిషయములు. ఈ ప్రకారము లోకమందు చతుర్విధవస్తువులు గలవు.

అవ. ఈ చతుర్విధ్యమునే చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆత్మాశేష ఉపేక్ష్యం చ ద్వేష్యం చేతి చతుర్న్వపి,

న వ్యక్తినియమః కింతు తత్తత్కార్యాత్తథాతథా.

52

వ్యా. చతుర్విధ్యమేవ దర్శయతి—ఆత్మేతి. నన్నాత్మాదీనాం చతుర్ణామతి ప్రియతమత్వాదికం కిం నియతం? నేత్యాహ—చతుర్న్వపీతి. ఆయమేవ ప్రియత మోఽయమేవ ప్రియః. ఇదమేవోపేక్ష్యం. ఇదమేవ ద్వేష్యం నాన్యదితి నియమో నాస్తీత్యర్థః. కిం తర్హిత్యత ఆహ—కిం త్వితు. తస్మాత్తస్మాత్కార్యవిశేషాదుపకారాది రూపా తథాతథా ప్రియాదిరూపేత్యర్థః.

టీ. ఆత్మా = ఆత్మ యనియు, శేషః=శేష మనియు, ఉపేక్ష్యం చ = ఉపేక్ష్య మనియు, ద్వేష్యం చేతి=ద్వేష్య మనియు, చతుర్న్వపి=నాల్గింటిలో, వ్యక్తినియమః = వ్యక్తినియమము, న=లేదు. కింతు=ఇంక నే మనఁగా, తత్తత్కార్యాత్ = ఆయాపని వలన, తథా తథా=ఆయావిధముగా (భవతి=అగుచున్నది.)

తా. ఆత్మ, శేషము, ఉపేక్ష్యము, ద్వేష్యము అను నాల్గింటిలో నిది శేషమే యనియు, నిది యుపేక్ష్యమే యనియు, మొదలగు నీలాటి నియమములు లేవు. కార్యవశమున నొక్క వస్తువే భిన్న భిన్నములు కావచ్చును.

అవ. దీనినే యుపపాదించుచున్నాడు:—

శ్లో. స్యాద్వ్యాఘ్రస్సమ్మూఘో ద్వేష్యో హ్యవేక్షస్తు పరాజ్ఞుభిః,

లాలనాదనుకూలశ్చే ద్వినోదాయేతి శేషతామ్.

53

వ్యా. సర్వత్రాప్యనియమయోజనాయ ప్రసిద్ధే ద్వేష్యవ్యాఘ్రే తదభావం దర్శ యతి—స్యాదితి. యదా వ్యాఘ్రః స్వభక్షణాయ సంఘా ఆగచ్ఛతి తదా ద్వేష్యో భవతి. స ఏవ పరాజ్ఞుభో గచ్ఛతి చేదుపేక్ష్యో భవతి స ఏవ యది లాలనాత్

స్వానుకూలః భవతి తదా వినోదాయేతి వినోదసాధనం భవతీతి శేషతాం స్వసోప
కారకత్వేన ప్రియత్వం భజత ఇత్యభిప్రాయః.

టీ. వ్యాఘ్రిః=వెద్దపులి, సమ్ముఖః = ఎదురుగా వచ్చెనేని, ద్వేష్యః=ద్వేషింపఁ
దగినది, స్యాత్ = అగును. పరాఙ్ముఖః=పెడమొగము పెట్టి పోవుచున్నదైన, ఉపేక్ష్యః=
ఉపేక్షింపఁదగినది, స్యాత్ = అగును. లాలనాత్ = మచ్చికచేయుటవలన, అనుకూల
శ్చేత్ = అనుకూలమయ్యెనేని, వినోదాయ = వినోదముకొఱకు, శేషతాం=శేషత్వమును,
నీతి=పొందును.

తా. వ్యాఘ్రిము తన కెదురుగా వచ్చెనేని ద్వేష్య మగును. అదియే తన్ను చూడక మఱియొక త్రోవను పోవుచుండె నేని యుపే
క్ష్యమగును. అదియే మచ్చికచే శేషముగా (అనుకూలముగా) చేయఁ
బడెనేని తన వినోదముకొఱ కగును (శేష మగును).

అవ. ఒక్కటే మూఁడు విధము లగునేని వ్యవహారమునకు కట్టుబాటు లేక
పోవునుగదా యని శంకించి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యక్తీనాం నియమో మా భూల్లక్షణాత్తు వ్యవస్థితిః,

అనుకూల్యం ప్రాతికూల్యం ద్వయాభావశ్చ లక్షణమ్.

54

వ్యా. నన్వేకస్యైవ వస్తునః ప్రియత్వాదిధర్మత్రయాంగీకారే వ్యవహారవ్యవస్థా
న స్యాదిత్యాశంక్యాహ—వ్యక్తీనామితి. వ్యక్తినియమాభావేఽపి లక్షణవశాద్వ్య
వస్థా భవిష్యతీత్యర్థః. కిం లక్షణమిత్యాకాంతాయాం తల్లక్షణమాహ—అనుకూల్య
మితి, అనుకూలత్వం ప్రియస్య లక్షణం వ్యావర్తకో ధర్మః. ప్రతికూలత్వం ద్వేష్యస్య
లక్షణం. ఉపేక్ష్యస్య అనుకూల్యప్రాతికూల్యరూపద్వయాభావశ్చ లక్షణమిత్యర్థః.

టీ. వ్యక్తీనాం=వ్యక్తులకు, నియమః = కట్టుపాటు, మా భూల్ = లేకపోనిప్పు,
లక్షణాత్ = లక్షణమువలననై తే, వ్యవస్థితిః=వ్యవస్థ (అగుచున్నది). అనుకూల్యం=అను
కూలత్వము, ప్రాతికూల్యం = ప్రతికూలత్వము, ద్వయాభావశ్చ = రెండును లేక
పోవుటయు, లక్షణం=లక్షణము, భవతి=అగుచున్నది.

తా. ఇది ద్వేష్యము, ఇది యుపేక్ష్యము అని వ్యక్తినియమము
లేకపోయినను, అనుకూలత్వము శేషమునకు లక్షణము. ప్రతికూల
త్వము ద్వేష్యమునకు లక్షణము. ఈ రెండును లేకపోవుట యుపేక్ష్య
మునకు లక్షణము.

అవ. ఇదివఱలోఁ జెప్పినదానినే సంగ్రహముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. ఆత్మా ప్రేయాన్ ప్రియశ్చేషో ద్వేషో వేషే తదన్యయోః,
 ఇతి వ్యవస్థితో లోకో యాజ్ఞవల్క్యమతం చ తత్. 55

వ్యా. ఏతావతా గ్రంథసందర్భేణోపపాదితమర్థం బుద్ధిసౌకర్యాయ సంక్షిప్త్య కథయతి—ఆత్మేతి. ఆత్మా ప్రత్యగానందః ప్రేయానతిశయేన ప్రియః శేషః స్వోప సర్జనభూతఃపదార్థః ప్రియస్తదన్యయోస్తాభ్యామాత్మనస్తచ్ఛేషాచ్ఛాన్యయోః వ్యాఖ్య) పథిగతతృణాదిరూపయో ద్వేషోవేషే యథాక్రమం భవత ఇతి. ఏవం చాతుర్వి ధ్యేన లోకో వ్యవస్థితః వ్యవస్థాం ప్రాప్తః ఉక్తప్రకారచతుష్టయాతిరిక్తం న కించిద్వి ద్యత ఇత్యభిప్రాయః. ఆయమర్థః శ్రుత్యభిసతోఽపీత్యాహ—యాజ్ఞవల్క్యేతి. ఆత్మా దీనాం ప్రియతమత్వాదికం యత్తద్వాజ్ఞవల్క్యమతం చ యాజ్ఞవల్క్యస్యాపి సమత మిత్యర్థః.

టీ. ఆత్మా=ఆత్మ, ప్రేయాన్=పరమప్రేమాస్పదమైనది, శేషః = అనుకూలమైన వస్తువు, ప్రియః = ప్రియమైనది, తదన్యయోః = ఈరెండింటికన్నను వేఱైనవస్తువుల యందును, ద్వేషోవేషే = ద్వేషమును ఉపేక్షయు (భవతః = అగుచున్నవి). ఇతి = ఇట్లు, లోకో=లోకము, వ్యవస్థితః=నియమితమైనది, యాజ్ఞవల్క్యమతం చ = యాజ్ఞ వల్క్యమహర్షి యొక్క సిద్ధాంతమును, తత్ = అదియే.

తా. ఆత్మ పరమప్రేమాస్పదమైనది, తన కనుకూల మగువస్తువు ప్రియము. ప్రతికూల మగునది ద్వేష్యము. ఈరెండును కానిది ఉపే క్ష్యము అని లోకము విభజింపఁబడినది. ఇదియే యాజ్ఞవల్క్యమహర్షి సిద్ధాంతము.

అవ. ఈయర్థమునకు మఱియొక శ్రుతిప్రమాణమును జూపుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. అన్యత్రాపి శ్రుతిః ప్రాహపుత్రాద్విత్తాత్తథాత్తనః,
 సర్వస్థావాంతరం తత్త్వం తదేతత్ప్రియ ఈరితవే. 56

వ్యా. న కేవలం మైత్రేయాబ్రాహ్మణ ఏవాత్తనః ప్రియతమత్వముక్తం. కింతు పురుషవిధబ్రాహ్మణేఽపీత్యభిప్రాయేణ తద్వాక్యార్థం సంగృహ్ణాతి—అన్యత్రాపీతి. 'తదే తత్ప్రియః పుత్రాత్ప్రియో విత్తాత్ప్రియోఽన్యస్థాత్సర్వస్థాపంతరంయదయమాత్తే'త్య నేన వాక్యేవ పుత్రవిత్తాదేస్సర్వస్థాదాంతరస్యాత్త తత్త్వస్య ప్రియత్వమిరితమిత్యర్థః.

టీ. అన్యత్ర = మఱియొక స్థలమందు, శ్రుతిః = శ్రుతి, పుత్రాత్ = కుమారుని కంటెను, తథా=అవిధముగనే, విత్తాత్ = ధనముకంటెను, సర్వస్థాత్ = సమస్తపదార్థ

ములకంటెను, తదేతత్ = ఆయా, ఆత్మనః = ఆత్మ యొక్క, తత్త్వం = స్వరూపము, ప్రేయః = ప్రియతరమైన దని, ఈరితం = చెప్పబడినది.

తా. కుమారునికంటెను, ధనముకంటెను, సమస్తపదార్థముల కంటెను, ఆత్మతత్త్వమే ప్రియతమ మని 'తదేతత్ప్రేయః...యదయ మాత్తా' అను శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

అవ. సాక్షియే ముఖ్యాత్మ యని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. శ్రౌత్యా విచారదృష్ట్యా యం సాక్ష్యేవాత్తా న చేతరః,

కోశాన్పంచ వివిచ్యాంతర్వస్తు దృష్టిర్విచారణా.

57

వ్యా. భవత్వేవం శ్రుతావభిధానం. ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ— శ్రౌత్యేతి. శ్రుత్యర్థపర్యాలోచనరూపయా విచారదృష్ట్యా సాక్షిణ ఏవ ముఖ్యమాత్మత్వం నేతరస్య పుత్రాదేరిత్యర్థః. విచారదృష్ట్యేత్యభిహితస్య స్వరూపమాహ—కోశానితి. అన్న మయాదీన్పంచ కోశాన్స్తైత్తిరీయ శ్రుత్యుక్తప్రకారేణాత్మనః పృథక్కృత్యాంతస్థిత స్యాత్ నోఽనుభవో విచారణేత్యర్థః.

టీ. ఆయం = ఈ, సాక్ష్యేవ = సాక్షియే, శ్రౌత్యా = వేదసంబంధమైన, విచార దృష్ట్యా = చర్చచేత, ఆత్తా = ఆత్మ యనబడును. ఇతరః = మఱియొకటి, నచ = ఆత్మ కాదు. పంచ = ఐదైన, కోశాన్ = కోశములను, వివిచ్య = విభజించి, అంతః = లోపల నుండునట్టి, వస్తుదృష్టి = ప్రత్యగభిన్న పరమాత్మ వస్తువు (ప్రత్యగాత్మ) యొక్క వివేచ నము, విచారణా = విచారణ యనబడును.

తా. వేదములోఁ జెప్పినరీతిని విచారింపఁగా సాక్షియే యాత్మ యనియు, తద్వ్యతిరిక్తము ఆత్మ కా దనియు స్పష్టమగును. పంచకోశ ములను వేఱుపఱచి వానికంటెను వేఱగు ప్రత్యగాత్మను నిరూపించు టయే విచారణ యనబడును.

అవ. అంతస్థిత మగు ఆత్మను కరుగొనువిధమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. జాగరస్వప్నసుప్తీనామా గామాపాయభాసనం,

యతో భవత్యసావాత్తా స్వప్రకాశచిదాత్మకః.

58

వ్యా. అంతస్థితస్య వస్తునో దర్శనప్రకారమేవాహ—జాగరేత్యాది నా. జాగ్రదాద్యవస్థానాం మధ్యే ఉత్తరోత్తరావస్థాగమస్య పూర్వపూర్వావస్థానివృత్తే శ్చావభాసనం యతో నిత్యచైతన్యరూపాత్సాక్షిణో భవతి, స స్వప్రకాశచిద్రూప ఆత్మేత్యర్థః.

టీ. జాగరస్వప్నసుప్తీనాం = జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తు లను నవస్థలయొక్క, ఆగ
మాపాయభాసనం = రాకపోకలయొక్క ప్రకాశము, యతః = దేనివలన, భవతి =
అగుచున్నదో, అసౌ = ఈచైతన్యరూపసాక్షి, స్వప్రకాశచిదాత్మకః=స్వయంప్రకాశ
చైతన్యాత్మకమైన, ఆత్మా=ప్రత్యగాత్మ యనబడును.

తా. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులు గ్రమముగా వచ్చుచు పోవుచు
నుండఁగా వానిని గనుఁగొనెడి చైతన్యమే ప్రత్యగాత్మ యని భావము.

అవ. పైయర్థమును విశదీకరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శేషాః ప్రాణాదివిత్రాంతా ఆసన్నాస్తారతమ్యతః,

ప్రీతిస్తథా తారతమ్యాత్మేషు సర్వేషు వీక్ష్యతే.

59

వ్యా. సంగ్రహేణోక్తం శ్రుత్యర్థం ప్రపంచయతి—శేషాఇతి. సాక్షివ్యతిరిక్తాః
ప్రాణాదివిత్రాంతా వక్ష్యమాణాః పదార్థాస్తారతమ్యేనాత్మన ఆసన్నాః సమీపవర్తినో
భవంతి. తత్ప్రోపపత్తిమాహ—ప్రీతిరితి. యథా తారతమ్యేనాంతరత్వం తద్వదేవ
తేషు ప్రాణాదిషు తారతమ్యాత్ప్రీతిర్వీక్ష్యతే. సర్వైరపీతి శేషః.

టీ. శేషాః = శేషభూతములైన, ప్రాణాదివిత్రాంతాః = ప్రాణము మొదలుకొని
విత్రపర్యంతమైన పదార్థములు, తారతమ్యతః = తారతమ్యమువలన, ఆసన్నాః=ఆత్మ
సమీపవర్తనముగలవి యగుచున్నవి. తథా = అటులనే, తారతమ్యాత్ = తారతమ్యము
వలన, తేషు సర్వేషు = వానియన్నింటియందు, ప్రీతిః = ప్రేమ, వీక్ష్యతే = చూడఁ
బడుచున్నది.

తా. ప్రాణము మొదలు ధనపర్యంతము ఒక్కొక్కదానికంటె
నొక్కొక్కటి నొచ్చునట్లుగా నాత్మను సమీపించుచున్నవి. కాన
వానియందు ప్రేమయు న్యూనాధికభావముతో నుండును.

అవ. ఈయంశము దనుభవమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విత్తాత్పుత్రః ప్రియః పుత్రా త్పిండః పిండాత్తథేంద్రియమ్,

ఇంద్రియాశ్చ ప్రియః ప్రాణః ప్రాణాదాత్మా ప్రియః పరః.

60

వ్యా. ప్రీతేస్తారతమ్యేనానుభవమేవ విశదయతి—విత్తాదితి. పిండోఽన్నమ
యోదేహః. అయం భావః—సర్వైః ప్రాణిభిః పుత్రాదివిపత్సగిహారాయ విత్తవ్యయః
క్రియతే. స్వదేహరక్షణాయ కదాచిత్పుత్రాదిరపి దీయతే. ఇంద్రియనాశపరిహారాయ
తాడనావినా. దేహపీడాప్యంగీక్రియతే. మరణప్రసక్తా తత్పరిహారాయేంద్రియ

వేదాంత—58

వై కల్యమప్యంగీక్రియతే, అతపివో త్తరమతిశయేన ప్రియత్వం సర్వానుభవసిద్ధం. ఆత్మ నస్తు నిరతిశయ ప్రేమాస్పదత్వం విద్వదనుభవసిద్ధమితి.

టీ. విత్తాత్ = ధనముకంటె, పుత్రః = పుత్రుఁడు, ప్రియః = ప్రియుఁడు పుత్రాత్ = పుత్రునికంటెను, పిండః = స్థూలశరీరము, ప్రియః = ప్రియమైనది. పిండాత్ = శరీరము కంటెను, ఇంద్రియం = ఇంద్రియము, ప్రియం = ప్రియమైనది. ఇంద్రియాచ్ఛ = ఇంద్రియములకంటె, ప్రాణః = ప్రాణవాయువు, ప్రియః = ప్రియమైనది. ప్రాణాత్ = ప్రాణముకంటెను, ఆత్మా = ఆత్మ, పరఃప్రియః = మిగుల ప్రియమైనది.

తా. ధనముకంటె పుత్రుఁడును, పుత్రునికంటె శరీరమును, శరీర మునకంటె ఇంద్రియములును, ఇంద్రియములకంటె ప్రాణమును, ప్రాణ వాయువుకంటెను (అనఁగా వైఁ జెప్పినవానికన్నిటికంటెను) ఆత్మయే మిగుల ప్రియమైనది. ఆత్మ సమస్తపదార్థములకంటెను ప్రేమయందు అధిక మని భావము.

అవ. ఈయర్థమును స్పష్టపఱచుటకై జ్ఞానియొక్కయు నజ్ఞానియొక్కయు విశ్రుతిపత్తి ప్రదర్శించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం స్థితే వివాదోఽత్ర ప్రతిబుద్ధవిమూఢయోః,

శ్రుత్యోదాహారి తత్రాత్మా ప్రేయానిత్యేవ నిర్ణయః.

61

వ్యా. ఏవమాత్తనః ప్రియతమత్వే ప్రమాణసిద్ధేఽపి జ్ఞాన్యజ్ఞానినోర్విశ్రుతిపత్తి నిరసనాయ శ్రుత్యా తద్విశ్రుతిపత్తిర్ద్వితేత్యాహ—ఏవం స్థిత ఇతి. తత్ర నిర్ణయ మాహ—తత్రాత్మేతి. ఆత్మనః ప్రియతమత్వస్యోపపాదితత్వాత్.

టీ. ఏవం స్థితే = నిజ మట్లుండఁగా, ఆత్ర = ఈవిషయమై, ప్రతిబుద్ధవిమూ ఢయోః = జ్ఞానియొక్కయు నజ్ఞానియొక్కయు, వివాదః = వివాదము, శ్రుత్యా = వేదము చేత, ఉదాహారి = ఉదాహరింపఁబడినది, తత్ర = ఆ వివాదముందు, ఆత్మా = ఆత్మ, ప్రేయానిత్యేవ = ప్రియతముఁ డనియే, నిర్ణయః = నిర్ణయము.

తా. బృహదారణ్యక శ్రుతి పరమప్రేమాస్పద మెద్ది యను విష యమున జ్ఞానికిని నజ్ఞానికిని వాదము గలిగినట్లును, ఆత్మయే పరమప్రే మాస్పద మనెడి జ్ఞానియొక్క సిద్ధాంతమే నిశ్చిత మనియు వర్ణించెను.

అవ. అజ్ఞానకును బ్రహ్మవిదునకును జరిగిన వాదమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సాక్ష్యేవ దృశ్యాదన్యస్తాత్ప్రేయానిత్యాహ తత్త్వనిత్,

ప్రేయాన్పుత్రాదిరేవేమం భోక్తుం సాక్షీతి మూఢధీః.

62

వ్యా. తామేవ విప్రతిపత్తిమాహ—సాక్షీతి.

టీ. అన్యస్థాత్ = ఇతరమైన, దృశ్యాత్ = దృశ్యమునకంటె, సాక్ష్యేవ = సాక్షియే (ప్రత్యగాత్తయే), ప్రేయానితి=మిక్కిలి ప్రియుడని, తత్త్వవిత్ = జ్ఞాని, ఆహ = చెప్పెను. ఇమం = ఈఆత్మను, భోక్తుం = అనుభవించుటకొఱకు, పుత్రాదిరేవ= పుత్రుఁడు మున్నగువారలే, సాక్షీ=సాక్షి యని, మూఢధీః=అజ్ఞుఁడు, ఆహ = చెప్పెను.

తా. అన్నిటికంటెను ఆత్మప్రియతమ మని బ్రహ్మవిదుని వాదము. పుత్రుఁడు, భార్యయు మొదలగుననియే తన యాత్మకంటె ప్రియతమము లని అజ్ఞానివాదము.

అవ. ఆత్మకంటె నన్యము ప్రియమని చెప్పెడివారలను విభజించుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. ఆత్మనోఽన్యం ప్రియం బ్రూతే శిష్యశ్చ ప్రతివాద్యపి,
 తస్యోత్తరం వచో బోధశాపా కుర్యాత్తయోః క్రమాత్. 63

వ్యా. ఆత్మాలిరిక్తస్య ప్రియత్వవాదినో విభజ్యోత్తరాభిదానాయ తమేవ వాదినం విభజ్య కథయతి—ఆత్మన ఇతి. ఉత్తరాభిధానప్రకారమాహ—తస్యోత్తరమితి. తయోః శిష్యప్రతివాదినోస్సంబంధినస్తస్య వచనస్యోత్తరం వచః ప్రత్యుత్తరరూపం వాక్యం క్రమేణ బోధశాపా బోధరూపం శాపరూపం చ కుర్యాదిత్యర్థః,

టీ. శిష్యశ్చ = శిష్యుఁడును, ప్రతివాద్యపి = ప్రతివాదియు, ఆత్మనః = తన యాత్మకంటె, అన్యం=అన్యవస్తువు, ప్రియం=ప్రియమని, బ్రూతే = పలుకుచున్నారు. తస్య = ఆవాక్యమునకు, ఉత్తరం = సమాధానమైన, వచః = వాక్యమును, తయోః = ఆ యిద్దరికిని, క్రమాత్ = వరుసగాను, బోధశాపా = బోధశాపములుగా, కుర్యాత్ = చేయవలెను.

తా. తన యాత్మకంటె పుత్రాదికము ప్రియ మని భావించెడి శిష్యునకు, ఆతని యభిప్రాయము సరికాదని బోధ నేయుము. నా యభిప్రాయమే సరి యని కలహించెడి ప్రతివాదికి 'నీవు ప్రియ మని నమ్మెడి యన్య పదార్థము నిన్ను దోషింపఁజేయును' అని శపింపుము.

అవ. ఈశ్రుతివాక్యమునకు నుత్తరవాక్య మగు 'స యోఽన్యమాత్మనః రోత్స్యో' తీతి అనునది బోధశాపప్రకారమును జెప్పుచున్నది. దాని యర్థమును పఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రియం త్వం రోత్స్యోతి త్యేవముత్తరం వక్తి తత్త్వవిత్,
 స్వోక్తప్రియస్య దుష్టత్వం శిష్యో వేత్తి వివేకతః. 64

వ్యా. ప్రతివచనప్రదానరూపం 'స యోఽన్యమాత్మనః ప్రియం బ్రువాణం బ్రూయాత్ ప్రియం త్వాం రోత్యోతీతి సమనంతర శ్రుతివాక్యమర్థతః పఠతి—ప్రియం త్వామితి. తత్త్వవిత్ శిష్యప్రతివాదినావుభావపి ప్రతి హే శిష్య హే ప్రతివాదిన్ ప్రియం త్వదభిప్రేతం పుత్రాదిరూపం స్వనాశేన త్వాం శిష్యం ప్రతివాదినం వా రోత్యోతి రోదయిష్యతి. ఇత్యేవము కప్రకారేణోత్తరం ప్రతివచనం వక్తి బ్రవీతి. ఇదమేకమేవ వచనం శిష్యప్రతివాదినోరుభయోః కథము త్తరం జాతమిత్యాశంక్య శిష్యం ప్రత్యుత్తరం తావద్ద్యోతయతి—'స్వోక్తప్రియస్యేత్యాదినా వీక్షతే త మహర్షిశ, మిత్యంతేన సార్థశ్లోకచతుష్టయేన— స్వోక్తప్రియస్యేతి. శిష్యః స్వోక్తప్రియస్య స్వేనాభిహితస్య పుత్రాదిరూపస్య వివేకతః వక్ష్యమాణదోషవిచారేణ దుష్టత్వం వేత్తి అవగచ్ఛతి.

టీ. తత్త్వవిత్ = బ్రహ్మవిదుఁడు, ప్రియం=ప్రియమగువస్తువు, త్వాం=నిన్ను, రోత్యోతీతి = రోదనముచేయుచునని, ఉత్తరం = సమాధానమును, వక్తి = చెప్పుచున్నాఁడు. శిష్యః = శిష్యుఁడు, వివేకతః = వివేకమువలన, స్వోక్తప్రియస్య = తనచే జెప్పబడిన ప్రియవస్తువునకు, దుష్టత్వం = దోషయుక్తత్వమును, వేత్తి=తెలిసికొనుచున్నాఁడు.

తా. బ్రహ్మవిదుఁడు నీవు ప్రియ మని నమ్మిన యన్యవస్తువు నిన్ను భేదింపఁజేయు నని శిష్యునితో ననును. దానిని విచారించి తా నిదివఱకు నమ్మిన పుత్రాదిపదార్థములు సదోషము లని యాతఁడు గ్రహించును.

అవ. శిష్యుఁడు గురువాక్యమువలన గ్రహించిన దోషమును గ్రంథకర్త నాలుగు శ్లోకములతో వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అలభ్యమాన స్తనయః పితరా క్లేశయేచ్ఛిరమ్,
 లబ్ధోఽపి గర్భపాతేన ప్రసవేన చ బాధతే. 65

వ్యా. దోషవిచారప్రకారమేవ దర్శయతి—అలభ్యమాన ఇతి శ్లోకత్రయేణ

టీ. అలభ్యమానః = లభింపని, తనయః = కుమారుఁడు, పితరా = తల్లిదండ్రులను, చిరం = చాలకాలము, క్లేశయేత్ = కష్టపెట్టును. లబ్ధోఽపి=పొందఁబడినవాఁడైనను, గర్భపాతేన = గర్భపాతముచేత, ప్రసవేన చ = ప్రసవముచేతను, బాధతే = బాధించుచున్నాఁడు.

తా. 65, 66, 67 శ్లోకముల తాత్పర్యము 63-వ శ్లోక తాత్పర్యముతోఁ జేర్చి వ్రాయఁబడినది.

శ్లో. జాతస్య గ్రహరోగాదిః కుమారస్య చ మూర్ఖతా,
ఉపనీతేఽప్యవిద్వత్త్వం అనుద్వాహశ్చ పండితే. 66

టీ. జాతస్య = పుట్టినవానికి, గ్రహరోగాదిః = బాలారిష్టాది గ్రహములు, రోగములు మొదలగునవి (అగుచున్నవి.) కుమారస్య చ = కుమారుఁ డగువానికి, మూర్ఖతా = మొఱకుతనము, భవతి = కలుగుచున్నది. ఉపనీతేఽపి = ఉపనీతుఁడైనను, అవిద్వత్త్వం = విద్యారాహిత్యము, భవతి = కలుగుచున్నది. పండితః = పండితుఁ డగుచుండఁగా, అనుద్వాహశ్చ = వివాహము కాకపోవుట, భవతి = కలుగుచున్నది.

శ్లో. పునశ్చ పరదారాది దారిద్ర్యం చ కుటుంబినః,
పిత్రోద్దుఃఖస్య నాస్త్వంతో ధనీ చేన్ద్రియతే తదా. 67

టీ. పునశ్చ = తిరుగా, పరదారాది = పరస్మీ గమనము మొదలగునది, భవతి = అగుచున్నది. కుటుంబినః = కుటుంబవంతునకు, దారిద్ర్యం చ = లేమిడియు, భవతి = అగుచున్నది. పిత్రోరపి = తలిదండ్రులయొక్క, దుఃఖస్య = దుఃఖమునకు, అంతః = అంతము, నాస్తి = లేదు. ధనీ చేత్ = ధనవంతుఁ డాయెనా? తదా = అప్పుడు, మ్రియతే = మరణించును.

శ్లో. ఏవం వివిచ్య పుత్రాదౌ ప్రీతిం త్యక్త్వా నిజాత్తని,
నిశ్చిత్య పరమాం ప్రీతిం వీక్షతే తమహర్నిశమ్. 68

వ్యా. ఏవం పుత్రగతదోషసుకీర్తనం దారాదిసర్వవిషయదోషోపలక్షణార్థం. ఏవం వివిచ్యేతి. ఏవము క్తేన ప్రకారేణ పుత్రాదౌ విషయజాతే వివిచ్య విద్యమానాన్ దోషాన్ విభజ్య జ్ఞాత్వాస్మిన్ప్రీతిం పరిత్యజ్య నిజాత్తని ప్రత్యగ్రూపే సాక్షిణి పరమాం నిరతిశయాం ప్రీతిం నిశ్చిత్య తం ప్రత్యగాత్మానమహర్నిశం సర్వదా వీక్షతే అనుసంధత్త ఇత్యర్థః.

టీ. ఏవం = ఈవిధముగా, వివిచ్య = విచారించి, పుత్రాదౌ = పుత్రుఁడు మొదలగు వారియందు, ప్రీతిం = ప్రేమను, త్యక్త్వా = వదిలి, నిజాత్తని = తన యాత్మయందు, పరమాం = ఉత్కృష్టమైన, ప్రీతిం = ప్రేమను, నిశ్చిత్య = నిశ్చయించుకొని, తం = ఆ యాత్మను, అహర్నిశం = రేయింబవలును, వీక్షతే = చూచును.

తా. సంతానము లే నపుడు, దంపతులకు సంతానము లేదే యను దుఃఖము. గర్భసాతము గలిగెనేని అదియు దుఃఖమే. ప్రసవ మప్పుడును దుఃఖమే. ఇది లోకవిదితము. శిశువు గలిగిన తరువాత వానికి గ్రహరోగాదులు గలిగె నేని నదియు దుఃఖమే. బాలుఁడు

మూర్ఖుఁ డయ్యెనేని మఱింత దుఃఖము. ఉపనయనమైన వెనుక వానికి చదువురాకున్న అప్పుడును దుఃఖమే. తరువాత పెండ్లి కాకున్న దుఃఖము. వాఁడు పరదారరతుఁ డయ్యెనా యదియు దుఃఖమే. కుటుంబియై వాఁడు దరిద్రుఁ డాయెనా యదియు దుఃఖమే. ధనికుడై మరణించెనా (అన్ని మంచి గుణము లుండియు మరణించెనా) ఇంక నా దుఃఖమున కంతమే లేదు. ఇట్లు అశాశ్వతవస్తువుల నమ్మువాఁడు చెడు నని గురువాక్యమును గ్రహించి శిష్యుఁడు పుత్రాదికమును ప్రేమింపక, స్వస్వరూపమునందే పరమప్రేమగలిగి, స్వస్వరూప సాక్షాత్కారమును బొంది ముక్తుడగును.

అవ. ఈ వాక్యమే ప్రతివాదికి శాపమై పరిణమించునని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆగ్రహః ద్బ్రహ్మవిద్వేషా దపి పక్షమముంచతః,
వాదినో నరకః ప్రోక్తో దోషశ్చ బహుయోనిషు. 69

వ్యా. ప్రియం త్వాం రోత్యుతీత్యన్వైప వాక్యస్య ప్రతివాదినం ప్రతి శాప రూపత్వం ప్రకటయతి—ఆగ్రహఃదితి. ఆగ్రహత్ ఉక్తం పుత్రాదిప్రియత్వం సర్వధా న త్యజామి త్యేవంరూపాత్ బ్రహ్మవిద్వేషాదనేనోక్తంవిఘటయిష్యామి త్యేవంరూపాచ్చ పక్షం పుత్రాదీనామేవ ప్రియతమత్వాదికమపరిత్యజతః ప్రతివాదినో నరకప్రాప్తిస్తథా బహుయోనిషు నరతిర్యగాదిష్వనేకేషు జన్తసు దోషః పుత్రభార్యాదీష్టవియోగా నిష్టప్రాప్తిరూపః ప్రోక్తః 'ప్రియం త్వాం రోత్యు'తీతి శపతా జ్ఞానినేతి శేషః.

టీ. ఆగ్రహః=పట్టదలవలన, బ్రహ్మవిద్వేషాదపి=బ్రహ్మవిదునియందలి ద్వేషము వలనను, పక్షం=తన పక్షమును, అముంచతః = వదలిపెట్టని, వాదినః=వాదికి, బహుయోనిషు = అనేకయోనులయందు, నరకః = నరకము, దోషః=దోషము, ఇతి=అని, ప్రోక్తః=చెప్పబడినది.

తా. బ్రహ్మవిదుఁడు చెప్పినమాటను వినక పెడసరముచే ఆత్మభిన్నమును ప్రియముగా గ్రహించిన వాది యనేక జన్మములందు నరక దుఃఖ మనుభవించును. ఇదియే బ్రహ్మవిదుని శాపము.

అవ. ఒకే వాక్యము శిష్యప్రతివాదులకు భిన్నార్థముల నె ట్లిచ్చు ననినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మరూపత్వాదిశ్వరత్వేన వర్ణితం,
యద్వ త్త త్తతైవ స్యా త్తచ్ఛిష్యప్రతివాదినోః. 70

వ్యా. నను జ్ఞానినో కన్యైకన్యైవ వాక్యస్య శిష్యం ప్రత్యుపదేశరూపత్వం వాదినం ప్రతి శాపరూపత్వం చేతి విరుద్ధం రూపద్వయం కథం ఘటత ఇత్యాశంక్యో త్తర ప్రదాతురీశ్వరరూపత్వాత్తస్యాభిప్రాయానుసారేణోభయం భవిష్యతీతి మత్వా తదుప పాదకస్య 'ఈశ్వరోఽహం తథైవ స్యామ్' ఇతి సమనంతరవాక్యస్య తాత్పర్యమాహ— బ్రహ్మవిదితి. యతో బ్రహ్మవిదః స్వస్య బ్రహ్మత్వానుభవాదీశ్వరత్వమస్యతస్తేన యం శిష్యాపికం ప్రతి యద్యదిష్టమనిష్టం వాభిధీయతే తత్ తచ్చిష్యప్రతివాదినోః తస్య జ్ఞానినో యశ్చిష్యః యశ్చ ప్రతివాదీ తయోస్తథైవ స్యాదిష్టమనిష్టం వా అవశ్యం భవేదిత్యర్థః.

టీ. బ్రహ్మవిత్ = బ్రహ్మవిదుఁడు, బ్రహ్మరూపత్వాత్ = బ్రహ్మస్వరూపుఁ డగుట వలన, ఈశ్వరత్వేన = ఈశ్వరత్వముచేత, యద్వత్ = ఏ విధముగా, వర్ణితం = వర్ణింపఁ బడినదో, తత్తత్ = ఆయా ఇష్టానిష్టరూపఫలము, తచ్చిష్యప్రతివాదినోః = ఆ శిష్యునకు ప్రతివాదికిని, తథైవ = ఆ విధముగనే, స్యాత్ = అగును.

తా. బ్రహ్మవిదుఁడు బ్రహ్మస్వరూపుఁడు గాన నతం డీశ్వరుఁడు. కావున శిష్యప్రతివాదులకు జ్ఞానియొక్క ఇష్టానిష్ట ఫలము సంకల్ప మాత్రమున ఘటించును కాన నొక వాక్యమున కర్థద్వయ ముండ వచ్చును.

అవ. వ్యతిరేకముగాఁ జెప్పినదానిని నన్వయముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యస్తు సాక్షిణమాత్మానం సేవతే ప్రియముత్తమమ్,
తస్య ప్రేయానసానాత్మా న నశ్యతి కదాచన.

71

వ్యా. వ్యతిరేకము ఖేనో క్తస్యార్థస్యాన్వయముఖేన ప్రతిపాదకం 'ఆత్మానమేవ ప్రియముపాసీత స య ఆత్మానమేవ ప్రియముపాస్తే నేహాస్య ప్రియం ప్రమా యుకం భవ'తీతి సమనంతరవాక్యమర్థతః పఠతి—యస్త్వితి తుశబ్ద ఉక్తవైలక్షణ్య ద్యోతనార్థః. అనాత్మప్రియత్వవాదినోఽన్యో యశ్చిష్యః ఆత్మానమేవోక్తమప్రియం నిరతిశయప్రేమగోచరం సేవతే సదాత్మానం స్మరతి. తస్య శిష్యాదేః ప్రేయాన్ ప్రియ తమత్వేనాభిమతోఽసావాత్మా ప్రతివాద్యభిమతం ప్రియమివ న కదాచిద్విదినశ్యతి. కింతు సదానందరూపస్సన్నవభాసత ఇత్యర్థః.

టీ. యస్తు = ఎవఁడు, సాక్షిణం = సాక్షియగు, ఆత్మానం = ఆత్మను, ఉత్తమం = ఉత్తమమైన, ప్రియం = ప్రియమైనదానినిగా, సేవతే = సేవించుచున్నాఁడో, తస్య = ఆ పురుషునికి, ప్రేయాన్ = నిరతిశయప్రీతివిషయత్వమునకు సముత్తమగు, ఆసావాత్మా = ఈ ప్రత్యగాత్మ, కదాచన = ఎప్పుడును, న నశ్యతి = నశింపదు.

తా. ఇట్లు స్వస్వరూపమే పరమప్రేమాస్పద మని యెంచి ప్రత్య గాత్మను ప్రేమించువాని కెన్నఁడును ఏ విధమైన దుఃఖమును సంభ వించదు. ఆత్మను నమ్మినవానికి దుఃఖము లే దనుట వ్యతిరేకము. నమ్మిన వానికి సుఖము కలుగు ననుట యన్వయము.

అవ. ఫలితమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరప్రేమాస్పద త్వేన పరమానందరూపతా,

సుఖవృద్ధిః ప్రీతివృద్ధౌ సార్వభౌమాదిషు శ్రుతా.

72

వ్యా. ఇత్థమాత్త నః పరప్రేమాస్పదత్వహేతుం ప్రసాధ్యేదానీం ఫలితమాహ— పరప్రేమేతి. ఆత్మాయం ప్రయోగః—ఆత్మా పరమానందరూపః నిరతిశయప్రేమవిషయ త్వాత్. యః పరమానందరూపో న భవతి. స నిరతిశయప్రేమవిషయో న భవతి. యథా ఘటాదిరితి. కేవలవ్యతిరేకీ పరప్రేమాస్పదత్వహేతోరాత్త నః పరమా నందరూపతా సాధనే సామర్థ్యద్యోతనాయ ప్రీతివృద్ధౌ సుఖవృద్ధిముదాహరతి—సుఖవృద్ధిరితి. యతః సార్వభౌమాది హైరణ్యగర్భాంతేషు పదవిశేషేషు యత్ర యత్ర ప్రీతిర్వృద్ధతే తత్ర తత్ర సుఖాభివృద్ధిరస్తీతి తైత్తిరీయబృహదారణ్యక శ్రుత్యోరభిహిత మతః ప్రీతేర్నిరతి శయత్వే సతి ఆనందస్యాపి నిరతిశయత్వమవగంతుం శక్యత ఇతి భావః.

టీ. (ఆత్మనః = ప్రత్యగాత్మకు), పరప్రేమాస్పద త్వేన=ఉత్కృష్టమైన ప్రేమ విషయ మగుటచేత, పరమానందరూపతా = పరమానందస్వరూపత్వము (అగుచున్నది.) ప్రీతివృద్ధౌ=ప్రేమయొక్క యభివృద్ధి గలుగఁచుండఁగా, సుఖవృద్ధిః=సుఖాభివృద్ధి, సార్వ భౌమాదిషు=సార్వభౌముఁడు మొదలుగాఁ గల వారియందు, శ్రుతా=వినఁబడుచున్నది.

తా. ఆత్మ నిరతిశయప్రేమవిషయం డగుటవలన పరమానంద రూపం డగుననియు, ఎద్ది పరమానందరూపవంతము కాదో యది ఘటాది కమువలె నిరతిశయప్రేమవిషయము కా దనియు (అనుమాన ప్రమాణము చేత) నెఱుంగవలెను. మరియు, నే కారణమువలన సార్వభౌముఁడు మొదలు బ్రహ్మపర్యంతమును గల పదవిశేషములందు నెచ్చుటెచ్చుట ప్రీతి వృద్ధిబొందుచున్నదో అచ్చుటచ్చుట సుఖాభివృద్ధి గలదని తైత్తి రీయబృహదారణ్యక శ్రుతులయందుఁ జెప్పఁబడెను. ఆ కారణమువలన ప్రీతికి నిరతిశయత్వము కలుగుచుండఁగా ఆనందమునకు నిరతిశయ త్వము కలుగు నని యెఱుఁగుటకు శక్య మగు నని తెలియవలెను.

అవ. పూర్వవాది యాక్షేపము:—

శ్లో. చైతన్యవత్సుఖం చాస్య స్వభావశ్చేచ్ఛిదాత్తనః,
ధీవృత్తిష్వనువర్తేత సర్వాస్వపి చితిర్యథా.

73

వ్యా. నన్వాత్తనః పరమానందరూపత్వమునుపపన్నం. తథాత్వే చైతన్యస్యేవ తత్స్వరూపభూతస్యానందస్యాపి సర్వాసు ధీవృత్తిష్వనువృత్తిః ప్రసజ్యేతేతి శంకతే—
చైతన్యవదితి.

టీ. ఆస్య చిదాత్తనః=ఈచిద్రూపుడగు ఆత్మకు, చైతన్యవత్=చైతన్యమువలె, సుఖంచ = సుఖమును, స్వభావశ్చేత్ = సహజమయ్యేనేని, సర్వాస్వపి = నమస్తమైన, ధీవృత్తిః=బుద్ధివృత్తులయందు, చితిర్యథా=చైతన్యమువలె, అనువర్తేత = అనువర్తించవలెను.

తా. “ఓ సిద్ధాంతీ! ఆత్మకు చిద్రూప మెట్లు స్వాభావికమో, ఆనందరూపమును అట్లే సహజ మనుట కుదురదు. ఎందుచేత ననగా—
చిద్రూపత్వము బుద్ధివృత్తులయం దనుగతమైయున్నట్లనందరూప మను గతమై యుండుట లేదుకదా! కాన, ఆనందరూపత్వ మాత్మకు స్వభావము కాదు” అని పూర్వపక్షి యాక్షేపించెను.

అవ. వైయాక్షేపణకు దృష్టాంతపూర్వకముగా సిద్ధాంతి సమాధానముం జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. మైవముష్ణప్రకాశాత్తా దీపస్తస్య ప్రభా గృహే,
వ్యాప్నోతి నోష్ణతా తద్వచ్చితేరేవానువర్తనమ్.

74

వ్యా. చిదానందయోరుభయోరప్యాత్మస్వరూపత్వే నపి వృత్తిః చిత ఏవాను వృత్తిర్నానందస్యేతి దృష్టాంతావప్తంభేన పరిహారతి—మైవమితి. యథోష్ణప్రకాశాత్త కస్య దీపస్య ప్రకాశ ఏవ గృహదావసుగచ్ఛతి నోష్ణతా. ఏవం చైతన్యస్యైవాను వృత్తి ర్నానందస్యేత్యర్థః.

టీ. మైవం=ఇట్లుక్షేపింపరాదు. దీపః=దీపము, ఉష్ణప్రకాశాత్తా = వేడియొం బ్రకాశమును స్వభావముగాఁ గలది, తస్య=ఆదీపముయొక్క, ప్రభా=వెలుగు, గృహే= ఇంటియందు, వ్యాప్నోతి=వ్యాపించుచున్నది. ఉష్ణతా=వేడిమి, న=వ్యాపించుట లేదు. తద్వత్=అటులనే, చితేరేవ=చైతన్యమునకే అనువర్తనం=అనువర్తించుట, భవతి=అగుచున్నది.

తా. ఓ పూర్వవాదీ! నీ విటుల నాక్షేపింపరాదు. ఏల యనఁగా, దీపమునకు వెలుగును వేడిమియు సహజము లైనను, వెలుతురు మాత్రమే యిల్లంతయు వ్యాపించుచున్నది. కాని వేడిమి వ్యాపించుట లేదు. అట్లే జ్ఞానానందస్వరూపుఁ డగు ప్రత్యగ్భూతయొక్క జ్ఞానస్వరూపము మాత్రమే బుద్ధివృత్తులయందు వర్తించుచున్నది. కాని ఆనందము వర్తించుట లేదు. కావున ఆత్మకు పరమానందస్వరూపత్వము లేదని చెప్పరాదు.

ఆవ. చిదానందము లొక్కటే యయ్యెనేని చిద్రూపత్వమును గ్రహించిన బుద్ధి వృత్తి యీ యానందము నేల గ్రహింపదు? అని శంకింపఁగా దృష్టాంతపూర్వకముగా సమాధానముఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. గంధరూపరసస్పర్శేష్వపి సత్సు యథా పృథక్,
 ఏకా క్షేణైక ఏవార్థో గృహ్యతే నేతరస్తథా.

75

వ్యా. నను చిదానందయోరభేదే చిదభివ్యంజకధీవృత్తావేవానందాభివ్యక్తిరపి స్యాదిత్యాశంక్య తథా నియమాభావే దృష్టాంతమాహ—గంధేతి. యథైకద్రవ్యవర్తి నాం గంధాదీనాం చతుర్థాం మధ్యే ఘ్రాణాదినా ఏకేనేందియేణ గంధాదిరేకైక ఏవ గుణో గృహ్యతే నేతరః, తథా చిదానందయోర్భేద్యే చిత్ ఏవాభాసనమిత్యర్థః.

టీ. గంధరూపరసస్పర్శేషు=గంధము, రూపము, రసము, స్పర్శమును, సత్స్వపి= ఒక వస్తువునందుండినను, యథా=ఏవిధముగా, పృథక్=సేఱుగా, ఏకాక్షేణ=ఒక యింది యముచేత, ఏక ఆర్థ ఏవ=ఒకవిషయముమాత్రమే, గృహ్యతే=గ్రహింపబడుచున్నదో, ఇతరః=ఇతర విషయము, న గృహ్యతే=గ్రహింపబడుట లేదో, తథా=అటులనే ఆనందము గ్రహింపబడుటలేదు.

తా. ఒక వస్తువునందు రూపరసగంధస్పర్శము లుండినను నేత్ర మొక్క రూపమునే గ్రహించును. రసమును గ్రహింపనేరదు. రసనేంది యము రసమునే గ్రహించును, రూపమును గ్రహింపజాలదు. అట్లే కొన్ని బుద్ధివృత్తులు చైతన్యమునుమాత్రమే గ్రహించును. మఱికొన్ని బుద్ధివృత్తులు ఆనందమును మాత్రమే గ్రహించును.

ఆవ. దృష్టాంతదాష్టాంతికములకుఁ దారతమ్యమును శంకించి సమాధానముఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. చిదానందౌ నైవ భిన్నౌ గంధాద్యాస్తు వీలక్షణాః,
 ఇతి చేత్తదభేదోఽపి సాక్షిణ్యన్యత్ర వా వద.

76

వ్యా. దృష్టాంతదార్ఠాంతికయో రై వ్యవమ్యం శంకతే—చిదానందావతి. విలక్షణాః భిన్నా ఇత్యర్థః. ఉక్తవైషమ్యం పరిహర్తుం దార్ఠాంతికే చిదానందయోరభేదః కిం స్వాభావికః? ఉతౌపాధిక ఇతి వికల్పయతి—తదభేద ఇతి. తదభేదస్తయోశ్చిదానందయోరభేద ఏక్యం సాక్షిణ్యాత్త్వస్వరూపే వాఽన్యత్ర. తదుపాధిభూతాసు వృత్తిషు వేత్యర్థః.

టీ. చిదానందౌ = చై తన్యము ఆనందమును, నైవ భిన్నా = వేఱుగావు, గంధా ద్యాస్తు = గంధము మొదలగునవి, విలక్షణాః = వరస్పరభిన్నములు, ఇతి చేత్ = ఇట్లంటి వేసి, తదభేదోఽపి = వాని యభేదమును, సాక్షిణి వా = సాక్షియందో, అన్యత్ర వా = బుద్ధి వృత్తులయందో, వద = చెప్పము.

తా. రూపరసగంధాదులు వేఱు వే అగుటంజేసి యొక్కొక్కటి వేఱు వే అగు నిందియములచే గ్రహింపబడును. చిదానందము లభిన్నము లగుటవలన, బుద్ధివృత్తులచే చై తన్యము గ్రహింపబడినప్పుడు, తదభిన్నమైన యానంద మేల గ్రహింపబడదు? అని పూర్వపక్షి శంకింప, చిదానందము లాత్మయం దభిన్నములా? బుద్ధివృత్తులయం దభిన్నములా? యని, యతని సిద్ధాంతి యడుగుచున్నాఁడు.

శ్లో. ఆద్యే గంధాదయోఽప్యేవమభిన్నాః పుష్పవర్తినః,
అక్షభేదేన తద్భేదే వృత్తిభేదాత్తయోర్భిదా. 77

వ్యా. ప్రథమే పక్షే దృష్టాంతదార్ఠాంతికయో స్సామ్యమాహ—ఆద్య ఇతి. ఆద్యే చిదానందయో సాక్షిణి భేదాభావపక్షే పుష్పవర్తినో గంధాదయోఽపి ఏవం చిదానందవదేవాభిన్నాః వరస్పరం భేదరహితాః ఇతరపరిహారేణైకస్యాపనేతుమశక్యత్వాదితి భావః. ద్వితీయ పక్షేఽపి సామ్యమాహ—అక్షేతి. అక్షణాం గంధాదిగ్రాహకాణాం ఘ్రాణాదీందియాణాం భేదేన తద్భేదే తేషాం గంధాదీనాం భేదాభ్యుపగమే తద్వదేవ వృత్తిభేదాత్ చిదానందాభివ్యక్తిహేతునాం రాజస సాత్త్విక వృత్తీనాం భేదాత్తయో శ్చిదానందయోర్భిదా భేదో భవిష్యతీత్యర్థః.

టీ. ఆద్యే = మొదటి పక్షమునందు, పుష్పవర్తినః = పుష్పముం దుండెడి, గంధా దయోఽపి = గంధాది పంచవిషయములును, ఏవం = చిదానందములవలెనే, అభిన్నాః = ఆభిన్నములు. అక్షభేదేన = ఇందియభేదముచేత, తద్భేదే = ఆ గంధాదులకు భేదము

కలుగుచుండగా, వృత్తిభేదాత్ = బుద్ధివృత్తుల భేదమువలన, తయోః = ఆచిదానంద ములకు, భిదా = భేదము కలుగుచున్నది.

తా. పుష్పమునందు యాపరసగంధాదు లభిన్నము లై యున్నను, ఒక్కొక్క ఇంద్రియముచే నొక్కొక్కటియే గ్రహింపబడును. అట్లే చిదానందము లొక్కటియే యైనను, బుద్ధివృత్తులయందలి భేదముచే కొన్ని చిద్రూపమాత్రమును, మఱి కొన్ని యానందరూపమును గ్రహించును. ఇందు విరోధ మేమియు లేదు. వేదాంతసిద్ధాంతమునందు గుణ గుణుల కభేదము గనుక నిట్లు చెప్పబడెను.

అవ చిదానందము లొక్కటి యని ఎట్లు గ్రహింప నగు ననివఁ జెప్పు చున్నాఁడు.—

శ్లో. సత్త్వవృత్తౌ చిత్సుఖైక్యం తద్వృత్తేర్నిర్మలత్వతః,
రజోవృత్తేస్తు మాలిన్యాత్సుఖాంశోఽత్ర తిరస్కృతః. 78

వ్యా. నను తర్హి చిదానందయోరైక్యం కు త్రోపలభ్యత ఇత్యాశంక్యాహ— సత్త్వవృత్తావితి. సత్త్వవృత్తౌ శుభకర్తోపస్థాపితాయాం సత్త్వగుణపరిణామరూపాయాం బుద్ధివృత్తౌ చిత్సుఖైక్యం చిదానందయోరైక్యమవభాసత ఇతి శేషః. తత్రోపపత్తి మాహ—తద్వృత్తేరితి. కుత స్త్వి భేదోఽవభాసత ఇత్యత ఆహ—రజోవృత్తేరితి.

టీ. సత్త్వవృత్తౌ = సాత్త్వికవృత్తియందు, తద్వృత్తేః=ఆవృత్తియొక్క, నిర్మల త్వతః = నైర్మల్యమువలన, చిత్సుఖైక్యం = చైతన్యసుఖముల కేకత్వము, గృహ్యతే = గ్రహింపబడుచున్నది. రజోవృత్తేస్తు=రజోవృత్తియొక్క, మాలిన్యాత్ = మాలిన్యము వలన, సుఖాంశః = సుఖరూపత్వము, అత్ర = ఈరాజసవృత్తియందు, తిరస్కృతః = కప్పబడెను. (స్ఫురింప దనుట).

తా. సాత్త్వికవృత్తి నిర్మలమైన దగుటవలన దానియందు చిదా నందములు రెండును స్ఫురించును. రాజసవృత్తి మాలిన్యముగలది గనుక దానియందు సుఖాంశము స్ఫురింపదు.

అవ. సుఖాంశము స్ఫురింపకపోవుటయందు దృష్టాంతమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తింత్రిణీఫలమత్యమ్లం లవణేన యుతం యదా,
తదామ్లస్య తిరస్కారాదీషదమ్లం యథా తథా. 79

వ్యా. విద్యమానస్యాపి సుఖాంశస్య తిరస్కారే దృష్టాంతమాహ—తింత్రిణీతి. యథా తింత్రిణీఫలే లవణయోగాదత్యమ్లత్వం తిరోహితం తద్వద్రజోవృత్తానా వలదస్య తిరోభావ ఇత్యర్థః.

టీ. యదా = ఎప్పుడు, అత్యమ్లం = మిక్కిలి పుల్లనైన, తింత్రణీఘలం = చింత పండు, లవణేన = ఉప్పుతో, యుతం = కూడుకొన్నదో, తదా = అప్పుడు, అమృత్యు = పుల్లదనముయొక్క, తిరస్కారాత్ = తగ్గిపోవుటవలన, యథా = ఎట్లు, ఈషదమ్లం = కొంచెము పులుపు గలది, (భవతి) = అగుచున్నదో, తథా = అట్లే యని వెనుకటి శ్లోక ముతో నన్వయము.

తా. మిక్కిలి పుల్లని చింతపండులో ఉప్పు కలిసె నేని పులుసు తగ్గినట్లు సత్వగుణములో రజోగుణము గలిసె నేని అట్టి మిశ్రనృత్తు లందు సుఖాంశము స్ఫురింపదు.

ఆవ. గూఢాభిప్రాయముతో శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నను ప్రియతమత్వేన పరమానందతాత్తని,
వివేక్తుం శక్యతామేవం వినా యోగేన కిం భవేత్. 80

వ్యా. గూఢాభిసంధిం శంకతే—నన్వీతి. ననూక్తేన ప్రకారేణాత్తనః పరమా నందరూపత్వం పరప్రేమాన్నదత్వహేతునా గౌణమిథ్యాత్తరూపేభ్యః ప్రియోపేక్ష్య ద్వేష్యేభ్యో వివేక్తుం వివిచ్య జ్ఞాతుం శక్యతాం నామ, తథాపి నాయం వివేకో ముక్తి సాధనం అపరోక్షజ్ఞానద్వారా ముక్తిహేతుర్యోగస్యాభిధానాదితి గూఢోఽభిసంధిః.

టీ. నను = ఓయీ, ఏవం = పూర్వోక్తప్రకారము, ప్రియతమత్వేన = మిక్కిలి ప్రియమయియుండుటచేత, ఆత్తని = ప్రత్యగాత్తయందు, పరమానందతా = పరమానంద రూపత్వము, వివేక్తుం = వివేచనచేయుటకు, శక్యతాం = శక్యమగుఁగాక, యోగేన వినా = యోగము లేదేని, కిం భవేత్ = ఏమగును?

తా. “ఆత్మ పరమానందరూపుఁడా! యని విమర్శచేసిన నేమి ఫలము? యోగము లేనిది యపరోక్షజ్ఞానము కలుగదు గదా.” యని శంకించినవాని యభిప్రాయము.

ఆవ. సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యద్యోగేన తదేవేతి వదామో జ్ఞానసిద్ధయే,
యోగః ప్రాక్టో వివేకేన జ్ఞానం కిం నోపజాయతే. 81

వ్యా. గూఢాభిసంధేరేవోక్తరమాహ—యద్యోగేనేతి. యథా యోగస్యాప రోక్షజ్ఞానహేతుత్వమస్తి, ఏవం వివేకస్యాపీత్యత్రాపి గూఢోఽభిసంధిః. ఇదానీం చోద్యపరిహారయోరుభయోరభిసంధిం ప్రకటయతి—జ్ఞానేతి. యథాపరోక్షజ్ఞానసాధ

న త్వేన యోగోఽభిహితః పూర్వస్తిన్నధ్యాయే. ఏవ మస్తిన్నధ్యాయేఽభిహితేన గౌణమిధ్యాత్త వివేకద్వారా శోశపంచకవివేకేనాపి జ్ఞాన ముత్పద్యత ఏవేత్యర్థః.

టీ. యోగేన = యోగముచేత, యత్ = ఏమి ఫలమో, తదేవేతి = అదియే యని, వదామః = చెప్పుచున్నాము. జ్ఞానసిద్ధయే = జ్ఞానసిద్ధికొరకు, యోగః = యోగము, ప్రోక్తః = చెప్పబడినది. వివేకేన = వివేకముచేత, జ్ఞానం = జ్ఞానము, నోపజాయతే కిం = ఏల జనింపదు?

తా. “యోగముచేత గలిగెడి ఫలమే వివేకముచేతను గలుగును.” అనగా, యోగము జ్ఞానసిద్ధికి సాధనము “వివేక మేమిచేయును?” అని ప్రశ్నింపగా వివేకమును అట్టి జ్ఞానసిద్ధికి సాధన మని సమాధానము చెప్పుచున్నాడు.

అవ. ఈయర్థమునందుఁ బ్రమాణమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. యత్సాంఖ్యైః ప్రాప్యతే స్థానం తద్వోగై రపి గమ్యతే,
ఇతి స్మృతం ఫలైకత్వం యోగినాం చ వివేకినామ్. 82

వ్యా. తత్ర కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్యాహ—యత్సాంఖ్యైరాత్తానాత్త వివేకిభిః యత్ స్థానం మోక్షరూపం ప్రాప్యతే గమ్యతే తద్వోగై ర్యోగిభిరపి గమ్యతే ఇత్యనేన యోగినాం వివేకినాం చ ఫలైకత్వం జ్ఞానద్వారా మోక్షలక్షణఫలస్యైకత్వ ముక్త మిత్యర్థః.

టీ. సాంఖ్యైః = ఆత్తానాత్త వివేకము గలవారిచేత, యత్ స్థానం = ఏస్థానము, ప్రాప్యతే = పొందబడునో, తత్ = ఆస్థానము, యోగై రపి = యోగులచేతను, గమ్యతేతి = పొందబడుచున్న దని, యోగినాం = యోగులకును, వివేకినాం = ఆత్తానాత్త వివేకము గలవారికిని, ఫలైకత్వం = ఒకటే ఫలము, స్మృతం = చెప్పబడినది.

తా. ఆత్తానాత్త విచారపరులకును, యోగులకును, బ్రహ్మ సాక్షాత్కారద్వారా కైవల్యము గల్గు నని శ్రీకృష్ణుఁడు గీతలయందు చెప్పెను.

అవ. ఒక్క ఫలమునకు రెండు సాధనము లేల యనినఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అసాధ్యః కస్యచిద్వోగః కస్యచిద్జ్ఞాననిశ్చయః,
ఇత్థం విచార్య మార్గా ద్వా జగాద పరమేశ్వరః. 83

వ్యా. నను వివేకయోగయోరేకమేవ చేత్ఫలం తర్హ్యనయోరన్యతరస్యైవ

యుక్తం శాస్త్రేషు ప్రతిపాదనం నోభయోరిత్యాశంక్యాధికారివై చిత్త్యాత్ యుక్త ముభయోః ప్రతిపాదనమిత్యభిప్రాయేణాహ—అసాధ్య ఇతి.

టీ. కస్యచిత్ = ఒకానొకనికి, యోగః = యోగము, అసాధ్యః = కష్టము, కస్యచిత్ = మఱియొకనికి, జ్ఞాననిశ్చయః = జ్ఞాననిశ్చయము, అసాధ్యః=అసాధ్యము, ఇత్థం = ఈలాగున, విచార్య = యోచించి, పరమేశ్వరః = పరమేశ్వరుడు, ద్వైమాన్తా = రెండు మార్గములను, జగాద=పల్కెను.

తా. కొందఱికి యోగ మసాధ్యము, మఱి కొందఱికి తత్వ విచార మసాధ్యము. ఇట్టిసంగతి విచారించియే వారివారికి వీలగునట్లు సాంఖ్యయోగము లనెడి రెండు మార్గములను పరమేశ్వరుడు తెలిపెను.

అవ. సాంఖ్యయోగముల సామ్యమునే యుపపాదించుచున్నాడు:—

శ్లో. యోగే శోఽతిశయస్తత్ర జ్ఞానముక్తం సమం ద్వయోః,
రాగద్వేషాద్యభావశ్చ తుల్యో యోగివివేకినోః. 84

వ్యా. నన్వత్యంతాయాససాధ్యస్య యోగస్య నిరాయాససులభాద్వివేకాదతిశయో వక్తవ్య ఇత్యాశంక్య సోతిశయః కిమపరోక్షజ్ఞానజనకత్వాదుచ్యతే. ఉక రాగద్వేషనివృత్తిహేతుత్వాదభవా ద్వైతానుపలభికారణత్వాదితి వికల్ప్య ప్రథమ పక్షే ఫలసామ్యమిత్యాహ—యోగ ఇతి. ద్వయోర్వివేకయోగయోరుభయోరపి జ్ఞానలక్షణఫలం సమముక్తం 'యత్సాంఖ్యైరిత్యాదినా.' అత స్తవ యోగే శోఽతిశయః? న శోఽపీత్యర్థః. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—రాగద్వేషేతి.

టీ. తత్ర = ఆ రెండింటిలో, యోగే = యోగమునందు, కః అతిశయః = అతిశయ మేమి? ద్వయోః = రెండింటికి, జ్ఞానం = జ్ఞానము, సమం = సమాన మని, ఉక్తం = చెప్పబడినది. రాగద్వేషాద్యభావశ్చ = రాగద్వేషాదులు లేమియు, యోగివివేకినోః = యోగి కిని విచారపరునకును, తుల్యః = సమానము.

తా. సాంఖ్యయోగములు రెండును జ్ఞానసాధనము లైనప్పుడు, విచారమునకు యోగమునకును తారతమ్యము లేదు. రాగద్వేషాదులు లేకపోవుటయు నీ యిరువురకు సమానమే యని భావము.

అవ. వివేకికి రాగాదులు లే వనుట నుపపాదించుచున్నాడు:—

శ్లో. న ప్రీతిర్విషయేష్వస్తి ప్రేయా నాత్తేతి జానతః,
కుతో రాగః కుతో ద్వేషః ప్రాతికూల్యమసశ్యతః. 85

వ్యా. వివేకినో రాగాద్యభావము పపాదయతి—న ప్రీతిరితి. ఆత్మాప్రియతమ ఇతి జానతః పురుషస్య న తావద్ద్విషయేషు ప్రీతిరస్తి. అతో న తేషు రాగో జాయతే. రాగహేతో రాసుకూల్యజ్ఞానస్యాభావాత్, నాపి ద్వేషః, తద్దేతోః ప్రాతికూల్యజ్ఞానస్యాభావాదిత్యర్థః.

టీ. ఆత్మా=ఆత్మ, ప్రేయాన్ ఇతి = ప్రియతముఁ డని, జానతః = ఎఱింగిన వానికి, విషయేషు=విషయములయందు, ప్రీతిః = ప్రేమ, నాస్తి=లేదు. ప్రాతికూల్యం= ప్రతికూలత్వము, అవశ్యతః = చూడనివానికి, రాగఃకుతః = రాగ మెక్కడిది? ద్వేషః కుతః=ద్వేష మెక్కడిది ? (రెండును లే వనుట).

తా. తనకు ప్రతికూల మగు పదార్థమే లే దని యెఱింగిన విచార పరునకు రాగద్వేషము లుండవు. ఆత్మయే పరమప్రేమాస్పద మనెడి నిశ్చయము కుదురుటచే విషయములయందు ప్రీతియు నుండదు.

అవ. వివేకి వ్యవహారదశయందు అపకారము చేయువానియందు ద్వేషము గనపట్టుచున్నదంటివేని, అది విచారపరునకును యోగికిని సమానమని చెప్పుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. దేహఃదేః ప్రతికూలేషు ద్వేషస్తుల్యో ద్వయోరపి,
 ద్వేషం కుర్వన్న యోగీ చేదవివేక్యపి తాదృశః. ౯౬

వ్యా. నను వివేకినో వ్యవహారదశాయాం దేహాద్యుపద్రవకారిషు ద్వేషో దృశ్యత ఇత్యాశంక్య తదా యోగివివేకినోః స తుల్య ఇతి పరిహారతి—దేహఃదేరితి. ప్రతికూలేషు పృశ్చికాదిషు ద్వేషకర్తు స్తదా యోగిత్వమేవ నాభ్యుపగమ్యతే చేత్ భవతాత్త్వి తాదృశస్య వివేకిత్వమపి నాభ్యుపగచ్ఛామ ఇత్యాకా—ద్వేషమితి. తాదృశో ద్వేషకర్తా చేదవివేక్యపి వివేకవానపి న భవతీత్యర్థః.

టీ. దేహఃదేః = శరీరము మొదలగువానికి, ప్రతికూలేషు = అనుకూలములుగాని సర్పాదులయందు, ద్వయోరపి=సాంఖ్యయోగుల కిద్దరికిని, ద్వేషః=ద్వేషము, తుల్యః = సమానమైనది. ద్వేషం = ద్వేషమును, కుర్వన్ = చేయుచున్నవాఁడు, యోగీ న చేత్ = యోగియే కాఁ దంటివేని, తాదృశః = అట్టివాఁడు, అవివేక్యపి=వివేకరహితుఁ డుచు (భవతి = అగుచున్నాఁడు.)

తా. ప్రతికూలము లగు సర్పాదులయందు ద్వేషము యోగికిని జ్ఞానికిని సమమే. అట్టి ద్వేష మున్నచో నాతఁడు యోగియే కాఁ దంటి వేని వాఁడు జ్ఞానియు కాఁజాలఁడు.

జ్ఞో. ద్వైతస్య ప్రతిభానం తు వ్యవహారే ద్వయోస్సమం,
సమాధౌ నేతి చే తద్వన్నాద్వైత త్త్వవివేకినః.

87

వ్యా. నను వివేకినో ద్వైతదర్శనమస్తి. యోగినస్తు తన్నాస్తీతి తృతీయే వికల్పే యోగినోఽతిశయో భవిష్యతీత్యాశంక్య వివేకినస్తద్ద్వైతదర్శనం కిం వ్యవహారదశాయా ముచ్యతే? ఉతాన్యదేతి వికల్పాద్యే తద్వోగినోఽపి సమానమిత్యాహ—ద్వైత స్యేతి. ద్వితీయమాశంకతే—సమాధౌవితి. యోగినః సమాధికాలే ద్వైతదర్శనం నాస్తీ త్యుచ్యతే తత్ చేదిత్యధ్యాహారః. తర్హి వివేకినోఽపి వివేకదశాయాం ద్వైతాదర్శనం తుల్యమితి పరిహారతి—తద్వదితి. యోగినస్సమాధిదశాయామివాద్వైతత్వవివేకినః అద్వైతం తత్త్వమితి శ్రుతియుక్తిభ్యాం వివేచనం కుర్వతోఽపి తస్మిన్నాతే ద్వైత దర్శనం నాస్తీత్యర్థః.

టీ. వ్యవహారే = వ్యవహారదశయందు, ద్వైతస్య = ద్వైతప్రపంచముయొక్క, ప్రతిభానం తు = కనుపడుటయైతే, ద్వయోః = జ్ఞానికిని యోగికిని, సమం = సమానము, సమాధౌ = సమాధిదశయందు, (యోగినః = యోగికి), నేతి చేత్ = ద్వైతస్ఫురణము లే దంటివేసి, తద్వత్ = అట్లులే, (ఆత్మానాత్త వివేకదశయందును), ద్వైతత్వం = ద్వైతభావము, వివేకినః = వివేచనముచేసిన వానికిని, న = లేదు.

తా. వ్యవహారదశయందు ద్వైతభావము యోగిజ్ఞానుల కిద్దటి కిని కలదు; సమాధిదశయందు ఇద్దటికిని స్ఫురింపదు. కనుక వారిద్దటికిని సర్వవిధంబుల సామ్యమే ఘటించు నని భావము.

ఆవ. వివేకదశయందు ద్వైత మెట్లు స్ఫురింప దనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

జ్ఞో. వివక్ష్యతే తదస్తాభిరద్వైతానందనామకే,
అధ్యాయే హి తృతీయే ఽతస్సర్వమప్యతిమంగళమ్.

88

వ్యా. కథం తదభావ ఇత్యాశంకోపరితనేఽధ్యాయే తదుపపాదయిష్యత ఇత్యాహ—వివక్ష్యత ఇతి. ఉక్తమర్థం నిగమయతి—సర్వమపీతి.

టీ. అస్తాభిః = మాచేత, అద్వైతానందనామకే = అద్వైతానంద మనెడి పేరు గల, తృతీయే అధ్యాయే = మూడవ యధ్యాయమునందు, తత్ = ఆ ద్వైతస్ఫురణము లేమి, వివక్ష్యతే = నిరూపింపబడుచు. అతః = ఈ హేతువువలన, సర్వమపి = అంతయు, మంగళం = శుభమగును.

తా. వివేకదశయందు ద్వైతము స్ఫురింపదనుసంగతి అద్వైతానంద మను మూడవ ప్రకరణమున వర్ణింపబడును గాన సంతయు శుభము.

అవ. ఇట్టివాఁడు యోగియంటివేని, అదియే మాతాత్పర్య మని చెప్పుచున్నాఁడు:-
 శ్లో. సదా పశ్యన్నిజానందమపశ్యన్ నిఖిలం జగత్ ,

అర్థాద్యోగీతి చేత్తర్హి సంతుష్టో వర్ధతాం భవాన్. 89

వ్యా. నను ద్వైతాదర్శనసహితాత్త దర్శనవతో యోగిత్వమేవ భవిష్యతీతి
 శంకతే—సదా పశ్యన్నితి. ఇష్టాపత్త్యా పరిహారతి—తర్హీతి.

టీ. సదా=ఎల్లప్పుడు, నిజానందం=నిజానందమును, పశ్యన్=చూచుచు, నిఖిలం
 జగత్=సమస్తమైన జగత్తును, అపశ్యన్ = మాడనివాఁడగునేని, అర్థాత్=పర్యవసా
 నమువలన, యోగీతి చేత్ = యోగియగు ననెదవేని, తర్హి = అట్టులైతే, సంతుష్టః=
 సంతుష్టిఁజేందిన, భవాన్=నీవు, వర్ధతాం=వర్ధిల్లుదువు గాక.

తా. నీ యిష్ట ప్రకారము సర్వదా స్వస్వరూపభూతానందాత్తాను
 భవముగలవాఁడగుచు జగత్ స్ఫురణము లేనివాఁడే యోగి యగు నని
 తెలిసికొనుము. ఇట్లు వాస్తవమును జెప్పితివి కనుక నీవు వర్ధిల్లుదువు గాక.

అవ. అధ్యాయ తాత్పర్యమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మనందాభిధే గ్రంథే మందానుగ్రహసిద్ధయే,
 ద్వితీయాధ్యాయ ఏతస్మిన్నాత్తానందో వివేచితః. 90

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతపంచదశ్యాం, బ్రహ్మనందే
 ఆత్తానందో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. అధ్యాయ తాత్పర్యం సంక్షిప్త దర్శయతి—బ్రహ్మనందేతి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునివర్యకింక రేణ
 రామకృష్ణాభ్యవిదుషా విరచితే బ్రహ్మనందవ్యాఖ్యానే ఆత్తానందో నామ
 ద్వితీయోఽధ్యాయః.

టీ. బ్రహ్మనందాభిధే = బ్రహ్మనంద మనెడి, ఏతస్మిన్ ద్వితీయాధ్యాయే=ఈ
 రెండవయధ్యాయ మనెడి, గ్రంథే=గ్రంథమునందు, మందానుగ్రహసిద్ధయే=మందబుద్ధి
 గలవారల యనుగ్రహముకొఱకు, ఆత్తానందః=ఆత్తానందము, వివేచితః=నిరూపింపఁబడినది.

తా. బ్రహ్మనంద మనెడి ఈ గ్రంథమునందు, మందాధికారుల నిమి
 త్తమై ఆత్తానంద మను ఈ ద్వితీయాధ్యాయము నిరూపింపఁబడినది.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు బ్రహ్మనందమందలి
 ఆత్తానంద మను ద్వితీయాధ్యాయము సమాప్తము.

శ్రీ రఘు.
శ్రీ గణేశాయ నమః



శ్రీవేదాంతపంచదశి

త్రయోదశ ప్రకరణము

అద్వైతానంద ప్రకరణము

అవ. పై ప్రకరణములోఁ జెప్పఁబడిన ఆనందత్రితయముకంటె నిందుఁ జెప్పఁ బడిన యోగానందము వేఱని తలంపఁ గూడ దని చెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. యోగానందః పురోక్తో య స్స ఆత్మానంద ఇష్యతామ్,
కథం బ్రహ్మత్వ మేతస్య సర్వయస్యేతి చేచ్ఛ్రణు.

1

వ్యాఖ్యానమ్.

వ్యా. నను 'ఆనందస్త్రివిధో బ్రహ్మనందో విద్యానుఖం తథా విషయానంద' ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ఆనందత్రయమేవ ప్రతిజ్ఞాయ ద్వితీయాధ్యాయే తదతిరిక్తాత్మానందనిరూపణాత్తద్విరోధో జాయత ఇత్యాశంక్యాహ—యోగానంద ఇతి. యథా ప్రతిజ్ఞాతస్యైవ బ్రహ్మనందస్య యోగజన్యసాక్షాత్కారవిషయత్వేన యోగానందత్వం నిరుపాధికత్వేన నిజానందత్వం చ వ్యవహృతం, తథా తస్యైవ గౌణమిథ్యాముఖ్యాత్త్వ వివేచనేనావగమ్యత్వవివక్షయాత్మానందోఽభిహిత ఇతి భావః. నను సజాతీయాద్వైతాత్తనః పుత్రభార్యాదేః మిథ్యాత్తనో దేహదేర్విజాతీయాదాకాశాదేశ్చ విభిన్నస్య సద్వయస్యాత్మానందస్య ప్రథమాధ్యాయోక్తద్వితీయయోగానందరూపతా న సంభవ తీతి శంకతే—కథమితి. సజాతీయత్వేనాభిమతస్య గౌణాత్తనః పుత్రాదే ర్మిథ్యాత్తనో దేహదేశ్చ తైత్తిరీయ శ్రుత్యభిహితజగదంతఃపాతిత్వాదాకాశాదేశ్చ జగత ఆత్మానందాతిరేకేణాసత్త్వాచ్చాద్వితీయబ్రహ్మరూపతా తస్య ఘటత ఇతి న బహుమాన ముత్తరమాహ—శృణ్వీతి.

టీ. పురా = పూర్వము; యః యోగానందః = ఏ యోగానందము, ఉక్తః = చెప్పఁబడెనో, సః = ఆయ్యది, ఆత్మానందః = ఆత్మానందము (అని), ఇష్యతాం =

తలంపబడుగాక. సద్వయస్య = రెండవ వస్తువుతోఁ గూడిన, ఏతస్య = ఈ యాత్మా నందమునకు, బ్రహ్మత్వం = బ్రహ్మభావము, కథం = ఎట్లు సిద్ధించును? ఇతి చేత్ = ఇట్లంటివేని, శృణు = వినుము.

తా. పూర్వము దెల్పిన ఆనందత్రయములోఁ జేరినదే యోగా నందము. అదియే యాత్మానంద మని తెలియనగును. ఆత్మానందము నిరుపాధికము గదా, రెండవదానితోఁగూడిన యానందము మందాధికారికి బ్రహ్మనంద మగు టెట్లందువేని తెల్పెద వినుము.

శ్లో. ఆకాశాదిస్వదేహాంతం తైత్తిరీయశ్రుతీరితమ్,

జగన్నాస్త్యన్యదానందాదద్వైతబ్రహ్మతా తతః. 2

వ్యా. ఆకాశాదీతి. * 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్తన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాదిక యా తైత్తిరీయశ్రుత్యాభిహితం జగత్స్వకారణభూతాదాత్మానందాద్యతః అన్యత్ప్రకథన్ నాస్తి. అతః కారణభూతస్యాత్మానందస్యాద్వితీయత్వ మిత్యభిప్రాయః.

టీ. తైత్తిరీయశ్రుతీరితం = తైత్తిరీయశ్రుతియందుఁ జెప్పబడిన, ఆకాశాది స్వదేహాంతం = ఆకాశము మొదలుకొని తన దేహముపర్యంతము, జగత్ = ప్రపంచము, ఆనందాత్ = ఆనందముకంటె, అన్యత్ = వేఱుగా, నాస్తి = లేదు. తతః = అందువలన, అద్వైతబ్రహ్మతా = అద్వితీయ బ్రహ్మత్వము (నిరుపాధిక మగు నానందరూప మనుట) సంభవించును.

తా. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాత్' అని మొదలిడి తైత్తిరీయశ్రుతి యాత్మ వలన నాకాశము పుట్టెను. ఆకాశమువలన వాయువు, వాయువువలన అగ్నియు, అగ్నివలన నుదకమును, ఉదకమువలన భూమియు ఇతైః గున తన దేహపర్యంతము నాత్మకంఁజు వేఱు గాదు. కాన నీ యానంద మద్వితీయానంద మని చెప్పుట కభ్యంతరము లేదని భావము.

అవ. మీరు చూపిన శ్రుతిలో నాత్మకు కారణత్వము తెల్పబడెఁగాని యానందమునకుఁ గా దని శంకింప సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆనందాదేవ తజ్జాతం తిష్ఠత్యానంద ఏవ తత్,

ఆనంద ఏవ లీనం చే త్యుక్తానందాత్కథం పృథక్. 3

వ్యా. ననూదాహృత శ్రుతివాక్యే ఆత్మనః కారణత్వం శ్రూయతే, నానంద స్యేత్యాశంక్య తత్ప్రతిపాదకం తదీయమేవ 'ఆనందాద్భేద భిల్విమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాది వాక్యమర్థతః పఠతి—ఆనందాదేవేతి. వ్యాఖ్యాతం. ఫలిత

మాహా—ఇత్యుక్తేతి. అత్రేదమనుమానం సూచితం, విమతం జగదానందాన్న భిద్యతే. తత్కార్యత్వాత్. యద్యత్కార్యం తత్తతో న భిద్యతే, యథా మృత్కార్యం ఘటాది మృదో న భిద్యత ఇతి.

టీ. తత్ = ఆ జగత్తు, ఆనందాదేవ = ఆనందమువలననే, జాతం = పుట్టెను. తత్ = ఆజగత్తు, ఆనంద ఏవ = ఆనందమునందే, తిష్ఠతి = స్థితి గలది. ఆనంద ఏవ = ఆనందముననే, లీనం = లయించుచున్నది. ఇతి = ఈలాగున, ఉక్తానందాత్ = తెల్పబడిన యానందముకన్న, కథం = ఎట్లు, పృథక్ = వేరుగును?

తా. అత్రైత్తిరీయముననే తరువాత 'ఆనందాద్భేదాభివ్యమాని భూతాని జాయంతే' అని ఆనందముననే జగదుత్పత్తి, దానియందే స్థితి, దానియందే లయము అని కూడ చెప్పబడినది. కాన కార్యకారణముల కభేద మను న్యాయమునుబట్టి కారణ మగు ఆనందమునకంటె జగత్తు వేరు కాదు.

ఆవ. కార్యకారణముల కభేద మని నీవు సాధించితివి. కులాలునివలనఁ బుట్టిన ఘటము కారణమునకంటె వేరుగా నుండలేదా? అట్లే దార్ఠాంతికమందును ననుకొనుఁ దనిన సమాధానము:—

శ్లో. కులాలా ధృట ఉత్పన్నో భిన్నశ్చేతి న శంక్యతాం,
మృద్వ దేష హ్యుపాదానం నిమిత్తం న కులాలవత్. 4

వ్యా. కులాలాదుత్పన్నస్య ఘటస్య తతో భేదదర్శనాదపై కాంతికతా హేతో రిత్యాశంక్య కులాలస్య నిమిత్తకారణత్వాదిహ చానందస్యోపాదానత్వసమర్థనాజ్ఞాప మిత్యాహ—కులాలాదితి. ఏష ఆత్మానందః మృద్వత్. మృద్ధ టస్యేవ ఉపాదానం కారణం; కులాల ఇవ నిమిత్తకారణం న భవతి.

టీ. కులాలాత్ = కుమ్మరవానివలన, ఉత్పన్నః = పుట్టిన, ఘటః = ఘటము, భిన్నశ్చేతి = కారణమునకంటె వేరుగు నని, న శంక్యతాం = శంకింపవలదు. హి = ఏ హేతువు వలన, ఏషః = ఈ యానందరూపమగుబ్రహ్మము, మృద్వత్ = మట్టివలె, ఉపాదానం = ఉపాదానకారణమగునో, కులాలవత్ = కుమ్మరివలె, నిమిత్తం = నిమిత్తకారణము, న = కాదో.

తా. కారణ మగు కుమ్మరికంటె కార్య మగు ఘటము వేరుగా నున్నట్లు ఆనందజగత్తులు భిన్న మని యేల యనుకొనఁగూడ దనః అట్లు శంకింపజనదు. ఘటోత్పత్తినిఁగూర్చి కులాలుఁడు నిమిత్తకారణము;

మృత్తు ఉపాదానకారణము. అట్లే జగత్తున కారణము యుపాదానకారణము. ఘటము తన కుపాదానకారణ మగు మృత్తుకంటె నెట్లు వేలు కాదో అట్లే జగత్తును తన కుపాదానకారణ మగు ఆనందముకంటె వేలుకాదు. ఇక్కడి ఆనందమునకు ఘటమున కుపాదానకారణ మగు మృత్తుసాటి గాని, నిమిత్తకారణమగు కులాలుఁడు సాటి గాఁడు.

అవ. కులాలుఁడే యేల ఉపాదానకారణ మనఁగూడ దనినం జెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. స్థితి ర్లయశ్చ కుంభస్య కులాలే స్థి న హి క్వచిత్ ,
 దృష్టౌ తౌ మృది తద్వత్స్యాదుపాదానం తయోశ్శ్రుతేః. 5

వ్యా. నను కుతో నోపాదానత్వం కులాలస్యాపీత్యాశంక్య స్థితిలయాధారత్వ రూపాపాదానత్వలక్షణాభావాదిత్యాహ—స్థితిరితి. హి యస్తాత్కారణాత్ ఘటస్య స్థితిలయా కులాధారా న భవతోఽతో నోపాదానత్వమితి శేషః. కుత్ర తర్హితా విత్యత ఆహ—దృష్టావితి. తౌ ఘటస్య స్థితిలయా తదుపాదానభూతాయాం మృద్యేవ దృష్టౌ ప్రత్యక్షేణోపలభ్యా. భవత్వేవం తత్ర. ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యతఆహ— తద్వదితి. యన్వత్ ఘటస్య మృదుపాదానం తద్వత్ జగతోఽప్యానంద ఉపాదానం స్యాత్ తత్ర హేతుః—తయోరితి. తయోర్జగత్స్థితిలయయోః శ్రుతేః ఆనందాద్భ్యే వేత్వాదివాక్యే ఆనందహేతుకత్వశ్రవణాదిత్యర్థః.

టీ. హి=ఏకారణమువలన, క్వచిత్ = ఎక్కడను, కుంభస్య = కుండయొక్క, స్థితిః = ఉనికియు, లయశ్చ = నాశమును, కులాలే = కుమ్మరియందు, న స్తః = లేవో, తౌ=ఆస్థితిలయములు, మృది = మట్టియందు, దృష్టౌ=ప్రత్యక్షముగాఁ గనుపడుచున్నవి. తద్వత్=ఆప్రకారమే, తయోః = ఆ జగత్ స్థితిలయములకు, శ్రుతేః = ఆనందహేతు కత్వము వినఁబడుచుండుటవలన, (అనందః=ఆనందము), ఉపాదానం = ఉపాదానకారణము, స్యాత్ = అగుచున్నది.

తా. ఒక వస్తువునకు దేనియందు స్థితిలయములు గలుగుచున్నవో అదియే యుపాదానకారణ మనంబడును. ఘటమునకు స్థితిలయములు మృత్తునం దగుచున్నవి గాని, కుమ్మరియం దగుటలేదు. కాన ఘటము నకు మృత్తే యుపాదానకారణము. జగత్తునకు స్థితిలయములు ఆనందము వలన నని శ్రుతిలోఁ జెప్పఁబడినది గాన, ఆనందము జగత్తున కుపాదానకారణము. కావున మృద్దుటంబులంబోలె, ఆనందమునకును జగత్తు

నకును అభేదము సిద్ధము జగత్తునకు ఆనందస్వరూప మగు బ్రహ్మమే యుపాదానకారణ మని తెలియవలెను.

అవ. ఉపాదానత్వములొని అవాంతరభేదములను జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపాదానం త్రిధా భిన్నం వివర్తి పరిణామి చ,
ఆరంభకం చ తత్రాంత్యో న నిరంశేఽవకాశినా. 6

వ్యా. ఆనందస్య స్వాభిమతం జగదుపాదానత్వం వక్తుం తదవాంతరభేదమాహ—
ఉపాదానమితి. తత్ర వివర్తం పరిశేషయితుమితరా పక్షో దూషయతి—తత్రేతి.
అంత్యో ఆరంభపరిణామపక్షో నిరంశే నిరవయవే వస్తుని నావకాశినా అవకాశవంతో
న భవతః.

టీ. ఉపాదానం=ఉపాదానకారణము, ౧ వివర్తి=వివర్త్యుపాదాన మనియు; ౨ పరిణామి చ=పరిణామ్యుపాదాన మనియు, ౩ ఆరంభకం చ=ఆరంభకోపాదాన మనియు, త్రిధా = మూఁడు విధములుగా నున్నది. తత్ర = ఈ మూఁడింటిలో, అంత్యో=కడవటి రెండును, నిరంశే=నిరవయవవస్తువునందు, అవకాశినా=అవకాశము గలవి, న=కావు.

తా. స్పష్టము.

అవ. ఇప్పు డారంభకవాదమతమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆరంభవాదినోఽన్యస్తా దన్యస్యోత్పత్తిమూచిరే,
తంతోః పటస్య నిష్పత్తేర్భిన్నా తంతుపటౌ ఖిలు. 7

వ్యా. తయోరనవకాశత్వమేవ దర్శయితుం తావదారంభకవాదినో మతమను వదతి—ఆరంభేతి ఆరంభవాదినో వై శేషికాదయః అన్యస్తాత్కార్యాపేక్షయాఽన్య స్తాత్కారణాదన్యస్య కారణాపేక్షయాఽన్యస్య కార్యస్యోత్పత్తిమూచిరే ఉక్తవంతః. కుత ఏవం వదంతీత్యత ఆహ—తంతోరితి. నిష్పత్తేరుత్పత్తేర్భిన్నాదితి శేషః. ఏతా వతా కథం కార్యకారణభేదసిద్ధిరిత్యత ఆహ—భిన్నావితి. విరుద్ధపరిమాణత్వాద్విరు ధ్ధార్థక్రియావత్త్వాచ్చేతి భావః.

టీ. తంతోః=తంతువువలన, పటస్య = బట్టయొక్క, నిష్పత్తేః = ఉత్పత్తినిబట్టి, ఆరంభవాదినః=తార్కికులు, అన్యస్తాత్ = అన్యకారణమున, అన్యస్య=అన్యకార్యము యొక్క, ఉత్పత్తిం=పుట్టుకను, ఉచిరే=చెప్పిరి. తంతుపటౌ=తంతుపటములు, భిన్నా= వేఱు కదా.

తా. కారణాంతరమువలన కార్యాంతరోత్పత్తిని వై శేషికవా దులు చెప్పిరి. ఎందుచేత ననఁగా: తంతువువలన పటోత్పత్తి గనఁబ

డుటం జేసియు విరుద్ధపరిమాణము గలిగి విరుద్ధములైన క్రియలఁ గలిగి నవి గనుకను, నా తంతుపటములు భిన్నము లని చెప్పిరి. అనఁగా కార్య కారణములకు భేదమును తెల్పి రని భావము.

అవ. ఇప్పుడు పరిణామవాదమును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవస్థాంతరతాపత్తిరేకస్య పరిణామితా,

స్యాత్ క్షీరం దధి మృత్కుంభస్సువర్ణం కుండలం యథా. 8

వ్యా. ఇదానీం పరిణామన్వరూపమాహ—అవస్థేతి. ఏకస్యైవ వస్తునః పూర్వా వస్థాత్కాఠ్యగపురస్సరమవస్థాంతరప్రాప్తిః పరిణామ ఇత్యర్థః. తముదాహరతి—స్యాదితి. యథా క్షీరమృత్సువర్ణానీనాం క్షీరాదివ్యవహారయోగ్యతాం పరిత్యజ్య దధ్యాదివ్యవ హారయోగ్యతాపత్తిః.

టీ. ఏకస్య = ఒక వస్తువునకు, అవస్థాంతరాపత్తిః=పూర్వస్థితి చెడి వేరొక స్థితి పరిణమించుట, పరిణామితా = పరిణామ మనఁబడును. క్షీరం=పాలు, దధి = పెరుఁగు గను, మృత్ = మన్ను, కుంభః=ఘటముగను, సువర్ణం=బంగారము, కుండలం = కుండలము గను (భూషణవిశేషము), యథా=ఎటుల, స్యాత్ = అగునో, ఆయావస్తువుగా పరిణమించు ననుట.

తా. ఏవస్తువు గాని తన తొల్లింటిరూపమును వీడి వేరొకరూప మును వహించిన నది పరిణామముఁ జెందె ననఁబడును. పాలు పెరుఁగై నట్లు, మృత్తు కుండ యైనట్లు, సువర్ణ మనేక భూషణములై నట్లును, మొదటి రూపమును వదలి రూపాంతరమును బొందుట యని భావము.

అవ. ఇప్పుడు వివర్తకారణమును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవస్థాంతరభానం తు వివర్తో రజ్జుసర్పవత్,

నిరంశేఽప్యస్త్యసౌ వ్యోమ్ని తలమాలిన్యకల్పనాత్. 9

వ్యా. ఇదానీం వివర్తలక్షణమాహ—అవస్థాంతరేతి. తుశబ్దోఽస్య పూర్వస్థా ప్పక్షద్వయాద్వైలక్షణ్యద్యోతనార్థః. పూర్వాకస్థామపరిత్యజ్యైవావస్థాంతరభానం సర్తక. తముదాహరతి—రజ్జ్వేతి. యథా రజ్జ్వాత్తనాఽవస్థితస్యైవ ద్రవ్యస్యసర్పాత్త వావభాసనం వివర్తక. నను వివర్తమానస్య రజ్జ్వాదేః సాంశత్వదర్శనాన్నిరంశే సోఽపి న ఘటత ఇత్యాశంక్య నిరవయవే గగనాదావపి తద్దర్శనాన్వైపమిత్యాహ—నిరం శేఽపీతి.

టీ. రజ్జుసర్పవత్ = త్రాటియందు పాము తోఁచినటుల, అవస్థాంతరభానం = మఱియొక వస్తువుగ ప్రకాశించుట, వివర్తకః=వివర్త మగును. అసౌ=ఈ వివర్తము, నిరం

శేఽపి=నిరవయవస్వరూప మైనదైనను, వ్యోమ్ని=ఆకాశమున, తలమాలిన్యకల్పనాత్ -
 తల = తలక్రిందుగా పొరలింపబడిన యింద్రనీలకటాహతుల్య మగుటయొక్కయు,
 మాలిన్య = నీలవర్ణము గల్గుటయొక్కయు, కల్పనాత్ = ఆరోపించుటవలన, అస్తి =
 అగును.

తా. ఏవస్తువు గాని తన వెనుకటి రూపమును వీడక, (పరిణామము
 పొందక) యన్యవస్తువుగా భాసించెనేని యది వివర్త మనబడును.
 తాడు తాడుగానే యున్నను చీకటిలో నది పాముగా కనిపించు
 టయు, ఏమియు లేని ఆకాశమున బోర్లించిన ఇంద్రనీలపాత్ర మున్నట్లు
 కనుపించుటయు, నల్లగా నున్నట్లు కనుపించుటయు వివర్తమునకు
 దృష్టాంతములు.

అవ. ఇట్లు నిరూపించుటవలని ఫలమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. తతో నిరంశ ఆనందే వివర్తో జగదిష్యతామ్,

మాయాశక్తిః కల్పికా స్యా దైంద్రజాలిక శక్తివత్. 10

వ్యా. అసౌ వివర్తః వ్యోమ్ని తలత్వమనోముఖేంద్రనీలకటాహతుల్యత్వం
 మాలిన్యం నీలవర్ణతా తయోః కల్పనాదాకాశస్వరూపానభిజ్ఞైరారోప్యమాణత్వా
 దిత్యర్థః. ఫలితమాహ—తత ఇతి. తతో నిరంశేఽపి వివర్తసంభవాత్ జగన్నిరంశే
 ఆనందే వివర్తః కల్పిత ఇత్యంగీకార్యమిత్యర్థః. నన్వద్వితీయే ఆనందే జగత్కల్పన
 మనుపపన్నం కల్పనాహేతోరభావాదిత్యాశంక్యాహ—మాయేతి. శక్తిః కల్పకత్వం
 క్వ దృష్టమిత్యత ఆహ—వింద్రజాలికేతి. యదైంద్రజాలికనిష్ఠాయాః మణిమంత్రాది
 రూపాయాః మాయాయాః శక్తేర్లంఘనగరాదికల్పకత్వం, తథేత్యర్థః.

టీ. తతః = అందువలన, నిరంశే = నిరవయవస్వరూప మగు, ఆనందే = ఆనంద
 రూపమగు బ్రహ్మమునందు, జగత్ = ప్రపంచము, వివర్తః=వివర్త మని, ఇష్యతాం =
 అంగీకరింపబడుగాక. వింద్రజాలికశక్తివత్ = గారడీవాని శక్తివలె, మాయాశక్తిః =
 మాయాశక్తి, కల్పికా = కల్పనము చేయునది, స్యాత్ = అగును.

తా. వింద్రజాలికునియందు మణిమంత్రాదిరూప మగు గారడీ
 విద్య యున్నట్లు, నిరవయవస్వరూప మగు బ్రహ్మమును, మాయాశక్తిచే
 ఈజగత్తు కల్పింపబడినది.

అవ. పరబ్రహ్మము దొక శక్తి కల దనిన ద్వైతాపత్తి కలుగు నని శంకింపగా
 సమాధానము:—

శ్లో. శక్తిశ్చక్రాత్పృథక్నాస్తి తద్వద్వృష్టేర్నచాభిదా,
ప్రతిబంధస్య దృష్టత్వాచ్చక్త్యభావే తు కస్య సః.

11

వ్యా. నన్వానందాతిరిక్తాయాః మాయాయా అభ్యుపగమే ద్వైతాపత్తిరిత్యా శంక్య తస్య అనిర్వచనీయత్వేనాసృతత్వం వక్తుముత్తరత్ర వక్త్యమాణాయాః లాకిక్యా అగ్న్యాదిశక్తే స్తావ ద్భేదేనాభేదేన వా నిర్వక్తుమశక్యత్వం దర్శయతి—శక్తిరితి. శక్తిరగ్న్యాది నిష్ఠా స్ఫోటాదిజనికా శక్తాదగ్న్యాది స్వరూపాత్పృథక్ భేదేన నాస్తి. కుత ఇత్యత ఆహ—తద్వదితి. తద్వత్తథాత్వస్య భేదేనాసత్త్వస్య దృష్టే ర్దర్శనాదగ్న్యాదిస్వరూపాతిరేకేణానుపలభ్యమానత్వాదిత్యర్థః. నాప్యగ్న్యాదిస్వరూప మేవ శక్తిరిత్యాహ—న చేతి. ఆభిదా అభేదోఽపి న చ నైవ. తత్రాపి హేతు మాహ—ప్రతిబంధస్యేతి. మణిమంత్రాదిభిః శక్తికార్యస్య స్ఫోటాదేః ప్రతిబంధ దర్శనాత్స్వరూపాతిరిక్తా శక్తిర్ద్రిష్టవ్యేత్యభిప్రాయః. భవతు ప్రతిబంధదర్శనం శక్తే ర్భేదోఽపి మాభూతోక్తోదోషస్తత్రాహ—శక్త్యభావ ఇతి. ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాగ్న్యాది స్వరూపస్య ప్రతిబంధాసంభవా త్తద్వ్యతిరిక్తశక్త్యనభ్యుపగమే సతి ప్రతిబంధోఽపి నిర్విషయస్యా దిత్యభిప్రాయః.

టీ. శక్తాత్ = శక్తిగలదానికంటె, పృథక్ = వేరుగా, శక్తిః = శక్తి, నాస్తి = లేదు. తద్వత్ = అట్లే, దృష్టేః = కనుపించుటవలన, ఆభిదా = భేదము లేమియు, నచ = కాదు. ప్రతిబంధస్య = ప్రతిబంధముయొక్క, దృష్టత్వాత్ = కనుపించుటవలన, శక్త్య భావేతు = శక్తిలేనియెడల, సః = ఆప్రతిబంధము, కస్య = దేనిది ?

తా. శక్తి గలది శక్తము. దాహకత్వాదిశక్తి అగ్న్యాదిస్వరూపముకంటె వేరుగా కనుపడమిచే వేరుని చెప్పవీలు లేదు. వేరుగాఁ గనుపడక పోవుటచే నవి రెండును ఒకటే యనుటకును వీలు లేదు. మణిమంత్రాదులచే శక్తి నిరోధింపఁబడినప్పుడు, అన్య మనకపోయినచో ప్రతిబంధము నిర్లభక మగును.

అవ. ఇంద్రియముల కగోచరమైన శక్తి యున్న దని యెట్లు తెలియనగు ననినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శక్తేః కార్యానుమేయత్వాదకార్యే ప్రతిబంధనమ్,
జ్వలతోఽగ్నే రదాహే స్యా స్తంత్రాదిప్రతిబంధతా.

12

వ్యా. నన్వతీంద్రియాయాః శక్తేః కథం ప్రతిబంధోఽవగంతుం శక్యత ఇత్యా శంక్యాహ—శక్తిరితి. అతీంద్రియాపి శక్తిర్యతః కార్యలింగగమ్యా అతః ఆకార్యే

సత్యవి కారణే కార్యానుత్పత్తౌ సత్యాం ప్రతిబంధనం ప్రతిబంధః అవగమ్యత ఇతి శేషః. ఉక్తమర్థం దృష్టాంతప్రదర్శనేన స్పష్టయతి—జ్వలత ఇతి. లాకే న్వరూపేణ జ్వలతోఽగ్నేః సకాశాద్దాహాదిలక్షణే కార్యే అనుత్పద్యమానే సతి మంత్రాదిప్రతిబంధతా మంత్రాదీనాం శక్తిప్రతిబంధకత్వం స్యా దిత్యర్థః.

టీ. శక్తేః=శక్తి, కార్యానుమేయత్వాత్=కార్యమువలన తెలియఁదగిన దగుట వలన, అకార్యే = కార్యము పుట్టనపుడు, ప్రతిబంధనం = ఆడ్డగింపు (అవగమ్యతే = గ్రహింపఁబడును.) జ్వలతః=ప్రజ్వరిల్లుచున్న, అగ్నేః=అగ్నివలన, అదాహే=దాహాది లక్షణమైన కార్యము జనింపనపుడు, మంత్రాదిప్రతిబంధతా = మంత్రాదులచేత ప్రతిబంధకత్వము, స్యాత్ = కలుగును.

తా. కారణమైన అగ్ని మండుచుండినను దానియందు దాహ రూపకార్యము లేనప్పుడు మణిమంత్రాదులు అగ్నిశక్తిని స్తంభించిన వని యూహింపవచ్చును.

అవ. తాకికశక్తిని గనుపఱచి మాయాశక్తిని శ్రుతిమూలకముగాఁ జెప్పు చున్నాఁడు:—

శ్లో. దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢాం మునయోఽవిదన్,

పరాస్య శక్తిర్వినిధా క్రియాజ్ఞానబలాత్తి కా.

13

వ్యా. ఇత్థం తాకికశక్తిం స్వరూపతః ప్రమాణతశ్చోపన్యసేదాసీం మాయా శక్తిసద్భావే * తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢా మితి శ్వేతాశ్వతరోపనిషద్వాక్యమర్థతః, పఠతి—దేవాత్మేతి. మునయః కాలన్వభావాది కారణవాదేషు దోషదర్శనవంతః జగత్కారణజిజ్ఞాసయా ధ్యానయోగమాస్థితాః అధి కారిణః దేవాత్మశక్తిం దేవస్య ద్యోతమానస్య స్వప్రకాశచిదాత్మనః ప్రత్యగభిన్నస్య బ్రహ్మణః శక్తిం మాయారూపాం స్వగుణై స్వకార్యభూతైః ఘోలసూక్ష్మశరీరైః నిగూఢామావృతాం అవిదన్ సాక్షాత్కృతవంత ఇత్యర్థః. తస్యామేవోపనిషది స్థితం 'పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి వాక్యాంతర మర్థతః పఠతి—పరాస్యేతి. అస్య బ్రహ్మణః పరా ఉత్కృష్టా జగత్కారణభూతా శక్తిర్వివిధా శ్రూయత ఇతి వాక్యశేషః. వివిధత్వమేవాహ—క్రియేతి. క్రియాజ్ఞానే ప్రసిద్ధే, బలమిచ్ఛాశక్తి జ్ఞానక్రియాశక్తి సాహచర్యాత్ క్రియాదిశక్తయః అత్తా స్వరూపం యస్యాః సా క్రియాజ్ఞానబలాత్తి కా.

టీ. మునయః = ఋషులు, దేవాత్మశక్తిం=ప్రత్యగభిన్న స్వప్రకాశమాన పర మాత్మయొక్క మాయాశక్తిని, స్వగుణైః=తమ శరీరోపాధులచేత, నిగూఢాం=అమఠింపఁ

బడినదానినిగా, అవిదకం = తెలిసికొనిరి. ఆస్య = ఈ బ్రహ్మముయొక్క, పరా = ఉత్కృష్టమైన, శక్తిః = శక్తి, క్రియాజ్ఞానబలాత్ కి = క్రియా, జ్ఞాన, ఇచ్ఛాశక్తు లని, వివిధా = నానావిధములుగా (శ్రూయతే = వివరబడుచున్నది).

తా. జగత్కారణమును నిరూపింపఁ దలఁచి యోగనిష్ఠు లగు మునులు పరమాత్మయం దున్నట్టి శక్తిత్రయస్వరూపమును ధ్యాన యోగము చేతఁ దెలిసికొని రని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తునందుఁ జెప్పఁ బడెను. ఈ శక్తిత్రయము క్రియాశక్తి, జ్ఞానశక్తి, ఇచ్ఛాశక్తి యను నామములచే వ్యవహరింపఁబడును.

అవ. — మాయా ప్రతిపాదిక వాసిష్ఠశ్లోకమును పఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇతి వేదవచః ప్రాహ వసిష్ఠశ్చ తథాబ్రవీత్,

సర్వశక్తి పరం బ్రహ్మ నిత్యమాపూర్ణమద్వయమ్.

14

వ్యా. ఇదం వాక్యద్వయం కుత్రత్యమిత్యత ఆహ—ఇతీతి. న కేవలం మాయా శక్తిః శ్రుతిప్రసిద్ధా. కింతు స్మృతిప్రసిద్ధాపీత్యాహ—వసిష్ఠ ఇతి. యథా శ్రుతి ర్విచిత్రాం మాయాశక్తి ముక్తవతీ వసిష్ఠోఽపి తాం తథోక్తవాన్. వాసిష్ఠాభిదే గ్రంథ ఇతి శేషః. మాయా ప్రతిపాదకాన్ వాసిష్ఠశ్లోకానేప పఠతి—సర్వేతి. నిత్యమాపూర్ణ మద్వయమితి. బ్రహ్మణః పారమార్థికం రూపముక్తం. సర్వశక్తితి తస్మైవ పోపాధికం రూపం.

టీ. ఇతి = ఇట్లు, వేదవచః = వేదవాక్యము, ప్రాహ = చెప్పెను. వసిష్ఠశ్చ = వసిష్ఠుఁ డును, తథా = అట్లే, అబ్రవీత్ = చెప్పెను. బ్రహ్మ = బ్రహ్మము, నిత్యం = నిత్యమనియు, ఆపూర్ణం = అంతట వ్యాపించిన దనియు, అద్వయం = అద్వితీయమనియు, పరం = ఉత్కృష్టమైనదనియు, సర్వశక్తి = సర్వశక్తులు గల దనియు (వేదమును వసిష్ఠుఁడును చెప్పిరి.)

తా. పరబ్రహ్మము, నిత్యము, సర్వవ్యాపకము, పూర్ణము, అద్వి తీయము అని వేదము చెప్పుచున్నది. జ్ఞానవాసిష్ఠ మనెడి గ్రంథమందును నిట్లే చెప్పఁబడినది.

శ్లో. యయోల్లసతి శక్త్యాసౌ ప్రకాశమధిగచ్ఛతి,

చిచ్ఛక్తి ర్భ్రహ్మణో రామ శరీరేషూపలభ్యతే.

15

వ్యా. తత్పరం బ్రహ్మ యదా యదా యయా యయా మాయాశక్త్యోల్లసతి వికసతి వివర్తత ఇత్యర్థః. తదా తదాఽసావసౌ శక్తిః ప్రకాశమధిగచ్ఛతి అభివ్యక్తిం ప్రాప్నోతి, ఇదాసీం తామేవాభివ్యక్తిం ప్రపంచయతి—చిచ్ఛక్తి రితి ద్వ్యాభ్యాం.

శరీరేషు దేవతిర్యజ్ఞనుష్యాది లక్షణేషు చిచ్ఛక్తిశ్చేతనత్వవ్యవహారహేతుభూతోప
లభ్యతే దృశ్యతే.

టీ. రామ = ఓశ్రీ రామా! యయాశక్త్యా = ఏమాయాశక్తిచేత, తత్ = ఆపర
బ్రహ్మము, ఉల్లసతి = జగద్రూపముగాఁ గనబడుచున్నదో, అసౌ = ఈమాయాశక్తి,
ప్రకాశం = ప్రకాశమును, అధిగచ్ఛతి = పొందుచున్నది. శరీరేషు = శరీరములయందు,
బ్రహ్మణః = పరబ్రహ్మముయొక్క, చిచ్ఛక్తిః = చైతన్యశక్తి, ఉపలభ్యతే = తెలియఁబడు
చున్నది.

తా. ఆపరబ్రహ్మ మెప్పుడెప్పుడు మాయాశక్తిచేత జగద్రూపమై
కన్పట్టునో, అప్పుడప్పుడీమాయాశక్తి యెఱుంగఁబడును. దేవతిర్యజ్ఞను
ష్యాదిశరీరములయందు నీచైతన్యశక్తి తెలియఁబడుచున్నది. అని
శ్రీరామునితో వసిష్ఠముని యానతిచ్చెను.

శ్లో. స్పందశక్తిశ్చ వాతేషు దార్ఢ్యశక్తి స్తథోపలే,

ద్రవశక్తి స్తథాంభస్సు దాహశక్తి స్తథానలే.

16

వ్యా. స్పందశక్తిశ్చలనహేతుభూతా ప్రకాశమధిగచ్ఛతీత్యుక్త్యానభివ్యక్త
దశాయామపి బ్రహ్మణి జగత్సత్తా దర్శితా.

టీ. వాతేషు = గాడ్పులయందు, స్పందశక్తిః = చలనరూపశక్తియు, తథా = అట్లే,
ఉపలే = తాతియందు, దార్ఢ్యశక్తిః = కాఠిన్యశక్తియు, తథా = అట్లే, అంభస్సు = నీళ్ల
యందు, ద్రవశక్తిః = ద్రవశక్తియు, తథా = అట్లే, ఆనలే = అగ్నియందు, దాహశక్తిః =
దాహశక్తియు, అస్తి = కలదు.

తా. సులభము.

శ్లో. శూన్యశక్తి స్తథాకాశే నాశశక్తిర్వి నాశిని,

యథాండేంతర్మహాసర్వో జగదస్తి తథాత్తని.

17

వ్యా. అనభివ్యక్తస్యాపి సత్త్వే దృష్టాంతమాహ—యథాండ ఇతి.

టీ. తథా = అట్లు, ఆకాశే = ఆకాశమునందు, శూన్యశక్తిః = శూన్యశక్తియు, వినా
శిని = నశింపఁజేయువస్తువునందు, నాశశక్తిః = నాశశక్తియు, అండే = గ్రుడ్డునందు,
అంతః = లోపల, మహాసర్వః = గొప్ప సర్వము, యథా = ఎట్లు, అస్తి = ఉన్నదో, తథా =
అట్లు, ఆత్తని = పరమాత్మయందు, జగత్ = ప్రపంచము, అస్తి = ఉన్నది.

తా. ఆకాశమందు శూన్యశక్తియు, నశించెడి వస్తువులందు
నాశశక్తియుఁ గలిగియున్నది. ఓరామా! మహాసర్వము గ్రుడ్డునందు

సూక్ష్మరూపముగ నున్నట్లు ఈ స్పందాదిశక్తిరూపప్రపంచమంతయు సూక్ష్మరూపమున పరమాత్మయం దిమిడియున్నది.

శ్లో. ఫలపత్రలతాపుష్పశాఖావిటపమూలవాక్, 18
 నను బీజే యథా వృక్షః తథేదం బ్రహ్మణి స్థితమ్.

వ్యా. విచిత్రస్యాపి తస్య సత్వే దృష్టాంతమాహ—ఫలేతి.

టీ. నను = ఓరామా! ఫలపత్రలతాపుష్పశాఖావిటపమూలవాక్ = పండ్లు, ఆకులు, తీగలు, పుష్పములు, కొమ్మలు, రెమ్మలు, వేళ్లు గల, వృక్షః = చెట్టు, బీజే = విత్తునందు, యథా=ఎట్లుండెనో, తథా=అలాగున, ఇదం = ఈజగత్తు, బ్రహ్మణి=బ్రహ్మమందు, స్థితం=ఉన్నది.

తా. ఓరామా! ఫలకుసుమాదులతోఁ గూడిన మహావృక్షము విత్తునందు తెలియఁబడకయున్నట్లు బ్రహ్మమునందు జగత్తున్నదని తెలిసికొనుము.

శ్లో. క్వచి త్కాశ్చి త్కదాచిచ్చ తస్మాదుద్యంతి శక్తయః, 19
 దేశ కాలవిచిత్రత్వాత్ క్షాతలాదివ శాలయః.

వ్యా. నను సర్వాసామపి శక్తీనాం యుగపదేవాభి వ్యక్తిః కుతో న స్యాదిత్యాశంక్యాహ—క్వచిదితి. క్వచిద్దేశవిశేషే కదాచిత్కాలవిశేషే కాశ్చిచ్చక్త్యాదయస్తా సామయుగపదభివ్యక్తా దృష్టాంతమాహ—క్షాతలాదితి. యథా భూమిగతాసాం సర్వేషాం బీజానాం మధ్యే దేశవిశేషే కాలవిశేషే చ కేషాంచి దేవ బీజానామంకురోత్పత్తిర్న సర్వేషాం తద్వదిత్యర్థః.

టీ. దేశకాలవిచిత్రత్వాత్ = దేశకాలవైచిత్ర్యమువలన, క్షాతలాత్ = భూమి నుండి, శాలయ ఇవ=వరిమొక్కలవలె, క్వచిత్ = ఒకానొక దేశమున, కదాచిచ్చ = ఒకనొక కాలమున, కాశ్చిత్ శక్తయః = కొన్ని శక్తులు, తస్మాత్ = ఆబ్రహ్మమువలన, ఉద్యంతి=ఉదయించుచున్నవి.

తా. భూమియందు నాఁటఁబడిన విత్తులందు, ఆయాదేశ కాలముల ననుసరించి మొక్కలు మొలిచినట్లు, బ్రహ్మమునుండి కొన్ని శక్తులు వయించుచున్నవి.

శ్లో. స ఆత్తా సర్వగో రామ నిత్యోదితమహావపుః, 20
 యన్తనాజ్ఞననీం శక్తిం ధత్తే తన్తన ఉచ్యతే.

వ్యా. ఇదానీం జగతః కల్పనామాత్రరూపతాం దర్శయితుం తత్కల్పకస్య మనసో రూపం తావద్దర్శయతి—స ఇతి. నిత్యోదితమహావపుః, నిత్యం సదా ఉదితం ప్రకాశ

మానం మహద్దేశకాలాదిపరిచ్ఛేదరహితం వపుః స్వరూపం యస్య స తథా యవ్యస్తిక్
కాలే మనాక్ ఈషన్త ననీం స్వపరావబోధనరూపాం శక్తిం మాయాపరిణామరూపాం
ధత్తే ధారయతి తత్తదా మన ఇత్యుచ్యతే.

టీ. రామ=ఓరామ! సర్వగః=సర్వవ్యాపకుః డైనట్టియు, నిత్యోదితమహావపుః =
నిత్యమై ప్రకాశమైన గొప్ప శరీరము గల, స ఆత్మా=ఆయాత్మ, మనాక్=ఇంచుక, మన
నీం=మననరూపమగు శక్తిని, యత్=ఎప్పుడు, ధత్తే=ధరించునో, తత్=అది, మనః=మన
స్సని, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. సర్వవ్యాపకమై యెల్లప్పుడును ప్రకాశించెడి యాత్మ ఏకా
లమున దనను పరుని తెలియఁజేసెడి శక్తిని ధరించునో, అప్పుడు మనస్సని
చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో. ఆదౌ మనస్తదనుబంధవిమోక్షదృష్టి
పశ్చాత్ప్రపంచరచనా భువనాభిధానా,
ఇత్యాదికా స్థితిరియం హి గతా ప్రతిష్ఠా
మాఖ్యాయీకా సుభగబాలజనోదితేవ.

21

వ్యా. ఇదానీం కల్పనాప్రకారమాహ—ఆదావితీ. ఆదౌ ప్రథమం మననశక్త్య
ల్లాసేన మనోభవతి, తదను తదనంతరం బంధవిమోక్షదృష్టి బంధవిమోక్షకల్పనే భవతః.
పశ్చాదనంతరం బంధదృష్టావేవ భువనాభిధానా భువనమిత్యభిధానం యస్యాః సా
భువనాభిధానా ప్రపంచరచనా ప్రపంచస్య గిరినగరీసరిత్సముద్రాదేః రచనా కల్పనం
భవతి, ఇత్యాదికా ఏవం ప్రకారా ఇయం జగతః స్థితిఃప్రతిష్ఠాం నైర్వృంగతా ప్రాప్తా.
కల్పితస్యాపి వాస్తవత్వప్రతీతో దృష్టాంతమాహ—అఖ్యాయీకేతి. బాలజనాయోదితా
ఉక్తా ఆఖ్యాయీకా కథా యథా వాస్తవత్వబుద్ధిగతా, తథేదం జగదిత్యర్థః.

టీ. ఆదౌ=మొదట, మనః=మనస్సును, తదను = ఆవెచుక, బంధవిమోక్షదృష్టి =
బంధమోక్షకల్పనలును, పశ్చాత్=ఆనంతరము, భువనాభిధానా=భువన మనియెడి పేరు
గల, ప్రపంచరచనా=గిరినద్యాదిప్రపంచకల్పనయు, భవతి=అగుచున్నది. ఇత్యాదికా=
ఇది మొదలగు, ఇయం స్థితిః=ఈజగత్స్థితి, ప్రతిష్ఠాం = నైర్వృమును, గతా=పోందినదై,
సుభగబాలజనోదితా=ముద్దుపిల్లకుఁ జెప్పబడిన, ఆఖ్యాయీకేవ = కట్టుకథవలె, భవతి =
(ఈజగత్తు) అగుచున్నది.

తా. బ్రహ్మమునందు మొదట మనస్సును, తరువాత బంధ
మోక్షములును, ఆపిమ్మట ప్రపంచకల్పనయుఁ గ్రమముగా దృఢమై

తల్లిపిల్లల కన్నముపెట్టుచుఁ జెప్పెడి కట్టుకథవలె నిజముగా నీ ప్రపంచస్థితి గనఁబడును. కాని వాస్తవము గా దని భావము.

అవ. వాసిష్ఠమందలి యా కథను జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బాలస్య హి వినోదాయ ధాత్రీ వక్తి శుభాం కథాం,
 క్వచిత్సంతి మహాబాహూ రాజపుత్రాస్త్రయ శ్శుభాః. 22

వ్యా. తామేవ వాసిష్ఠస్థాం కథాం కథయతి—బాలస్యేత్యాదినా.

టీ. బాలస్య=బాలునియొక్క, వినోదాయ=వినోదముకొఱకు, ధాత్రీ=ఉపమాత (దాది), శుభాం=ఇంపైన, కథాం = కథను, వక్తిహి = చెప్పుచున్నదిగదా! హేమహా బాహూ = ఓ గొప్ప బాహువులు గలవాఁడా! క్వచిత్ = ఒకానొక తావున, శుభాః = సుందరు లైన, త్రయః=ముగ్గురు, రాజపుత్రాః=రాజకొమరులు, సంతి=ఉన్నారు.

తా. ఓరామా! రాజకుమారులను దాది ఎత్తుకొని యొక యింపైన కథను జెప్పెను. శ్లాఘనీయములగు బాహువులు గల యో బాలుఁడా! ఒక యూరిలో ముగ్గురు రాజకుమారు లున్నారు.

శ్లో. ద్వా న జాతౌ తదైకస్తు గర్భ ఏవ న చ స్థితః,
 వసంతి తే ధర్తయుక్తా అత్యంతా సతి పత్తనే. 23

టీ. ద్వా=ఇద్దఱు, న జాతౌ=పుట్టరైరి. తథా=అటుల, ఏకస్తు = ఒకఁడై తే, గర్భ ఏవ=గర్భమునందే, న చ=లేఁడు. తౌ=వారును, అసతి పత్తనే=హుళక్కిపట్టణమునందు, ధర్తయుక్తాః=ధర్తముతోఁ గూడుకొనినవారై, సంతి=నివసించియున్నారు.

తా. ఆముగ్గురిలో నిద్దఱు పుట్టనే లేదు. ఒకఁడై తే గర్భము లోనే లేఁడు. అట్టిముగ్గురు అసలేలేని పట్టణములో మహాధర్మాత్తులై యున్నారు.

శ్లో. స్వకీయాచ్ఛాన్యనగరాన్నిర్గత్య విమలాశయాః,
 గచ్ఛంతో గగనే వృక్షౌ దదృశుః ఫలశాలినః. 24

టీ. స్వకీయాత్ = తమదైన, శాన్యనగరాత్ = శూన్యపట్టణమునుండి, విమలా శయాః=మంచియభిప్రాయములు గల ఆ రాజపుత్రులు, నిర్గత్య=బయలుదేరి, గచ్ఛంతః=పోవుచు, గగనే=ఆకాశమునందు, ఫలశాలినః=పండ్లుగలిగిన, వృక్షౌ = వృక్షములను, దదృశుః = చూచిరి.

తా. సద్భావములు గలిగిన యా రాజపుత్రులు తమ శూన్యపట్టణమునుండి బయలుదేరిపోవుచు, ఆకాశమునందు పండ్లతోఁ గూడిన వృక్షములను చూచిరి.

శ్లో. భవిష్యన్నగరే తత్ర రాజపుత్రాస్త్రయోఽపి తే,
సుఖమద్య స్థితాః పుత్ర మృగయాన్యవహారిణః.

25

టీ. పుత్ర=అబ్బాయి, రాజపుత్రాః=రాజపుత్రులగు, తే=వారు, త్రయోఽపి=ముగ్గురును, భవిష్యన్నగరే=ముందుఁగఱఁగఁబోయెడి పట్టణమునందు, మృగయాన్యవహారిణః=వేటాడుచున్నవారై, సుఖమద్య స్థితాః=ఇపుడు సుఖముగా నుండిరి.

తా. ఆ రాజపుత్రులు ముగ్గురును ఆ భవిష్యన్నగరమునందు వేటాడుచు సుఖముగా నుండిరి.

శ్లో. ధాత్ర్యేతి కథితా రామ బాలకాఖ్యాయీకా శుభా,
నిశ్చయం స యయా బాలో నిర్విచారణయా ధియా.

26

టీ. రామ=ఓ శ్రీరామా! ఇతి=ఈలాగున, ధాత్ర్య = పిల్లల నాడించుదాదిచేత, బాలకాఖ్యాయీకా=కుఱ్ఱవానికొఱకు కథ, కథితా=చెప్పబడెను. సః-బాలః=ఆ రాజపుత్రుఁడును, నిర్విచారణయా=కల్లనిజములను విచారింపని, ధియా=బుద్ధిచేత, నిశ్చయం=నిజమును, యయా=పోందెను.

తా. ఇట్లు దాదిచే జెప్పబడిన కథ నా పసిబాలుఁడు, ఆలోచన లేని బుద్ధిగలవాఁడగుటచే నిజ మని నమ్మెను.

అవ. పైకథయందలి యర్థమునే దార్ఠాంతికమునం దన్వయించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇయం సంసారరచనా విచారోఽస్తి తచేతసాం,
బాలకాఖ్యాయీకే వేత్థమవస్థితిముపాగతా.

27

వ్యా. దృష్టాంతసిద్ధమర్థం దార్ఠాంతికే యోజయతి—ఇయమితి.

టీ. ఇయం సంసారరచనా=ఈ సంసారకల్పన, విచారోఽస్తి తచేతసాం=విచారము లేని మనస్సు గలవారికి, బాలకాఖ్యాయీకేవ = (పైశ్లోకములందు దాది) కుఱ్ఱవానికె జెప్పినకథచందమున, అవస్థితిం=ఉనికిని (స్థితిని), ఇత్థం=ఈరీతిని, ఉపాగతా=పోందెను.

తా. ఓ శ్రీరామా! ఈసంసారరచన కల్లనిజముల యాలోచన లేనివారికి, బాలునికి పై కథయందువలె నమ్మకమును కలిగించును.

అవ. పసిష్టోక్తిని ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇత్యాదిభిరుపాఖ్యానై రాయాశక్తేశ్చ విస్తరం,
వస్థిపః కథయామాస నైవ శక్తిర్నిరూప్యతే.

28

వ్యా. పసిష్టోక్త ముపసంహరతి—ఇత్యాదిభిరితి. ఏవం, మాయాసద్భావే ప్రమాణ ముపన్యస్య తస్యాః ఆనిర్వచనీయత్వం వక్తుం ప్రతిజానీతే—నైవ శక్తిరితి.

వేదాంత—60

టీ. ఇత్యాదభిః = ఈ మొదలగు, ఉపాఖ్యానైః = కథలచేత, వసిష్ఠః = వసిష్ఠ మహర్షి, మాయాశక్తేశ్చ = మాయాశక్తియొక్క, విస్తరం = ప్రభావమునుగూర్చి, కథయామాస = బోధించెను. సా శక్తిః ఏవ = ఆ శక్తియే, నిరూప్యతే = (మాచేతను) నిరూపింపబడును.

తా. విద్యారణ్యగురుండు వసిష్ఠుఁడు మాయాశక్తిని గూర్చి శ్రీరామునకు బోధించినరీతిని జెప్పి, మాయాశక్తిని నిరూపించెద ననుచున్నాఁడు.

అవ. మాయాశక్తియొక్క అనిర్వచనీయత్వమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కార్యాదాశ్రయతశ్చైషా భవేచ్ఛక్తిర్విలక్షణా,
 స్ఫోటాంగారౌ దృశ్యమానౌ శక్తిస్త్రానుమీయతే. 29

వ్యా. కార్యాదితి. ఏషా మాయాశక్తిః కార్యాత్స్వకార్యభూతాత్ జగతః ఆశ్రయతః స్వాశ్రయాద్భ్రష్టాణశ్చ విలక్షణా విపరీతస్వభావా భవేత్. మాయాశక్తేః కార్యాదాశ్రయతో వైలక్షణ్యం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి—స్ఫోటాంగారా వితి. వహ్ని గతశక్తేః కార్యరూపః స్ఫోటః ఆశ్రయరూపోఽంగారశ్చ ప్రత్యక్ష గమ్యా శక్తిస్తు కార్యానుమేయా అతస్తాభ్యాం సా విలక్షణేత్యర్థః.

టీ. ఏషా శక్తిః = ఈశక్తి, కార్యాత్ = శక్తిచే గల్పింపబడిన జగత్తుకంటెను, ఆశ్రయతశ్చ = తనకు నాధార మగు పరమాత్మ కంటెను, విలక్షణా = వేఱైనది, భవేత్ = అగును. స్ఫోటాంగారౌ = స్ఫోటము(బొబ్బలెత్తుట)యును, అగ్నియు, దృశ్యమానౌ = మన కగపడుచున్నవి. తత్ర = ఆయన్నియందు, శక్తిః = దహింపజేసెడి శక్తి, అను మీయతే = ఉన్న దని ఊహింపబడుచున్నది.

తా. మాయాశక్తి బ్రహ్మము నాధారముఁ జేసికొనియున్నది. ఈజగత్తు మాయాశక్తికార్యము. అట్టియెడ నా మాయాశక్తి, తన కార్యమగు జగత్తునకంటెను, తన కాధార మగు బ్రహ్మమునకంటెను విలక్షణమై యున్నది. మనకుఁ దేజోరూపమగు నగ్ని కనబడుచున్నది. దానియందు చేతి నుంచినఁ బొబ్బలెత్తుట ప్రత్యక్షానుభవము. ఈ రెండింటినిబట్టి యగ్నియందు దహనశక్తి గల దని యూహించుచున్నాము. అట్లే కార్యమును (జగత్తును) బట్టి కారణమందలి (ఈశ్వర సంబంధమైన) మాయాశక్తి యున్న ట్లూహింపవచ్చును.

అవ. మృచ్ఛక్తియందు మఱియొక దృష్టాంతమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పృథుబుద్ధోదరాకారో ఘటః కార్యోఽత్ర మృత్తికా,
శబ్దాదిభిః పంచగుణైర్మృక్తా శక్తిస్త్వతద్విధా. 30

వ్యా. ఉక్తన్యాయం మృచ్ఛక్తావపి యోజయతి—పృథుబుద్ధేతి. యః పృథుబుద్ధోదరాకారః పృథు స్థూలం బుద్ధం వర్తులం ఉదరం యస్య పృథుబుద్ధోదరః. తథావిధ ఆకారో యస్య సః పృథుబుద్ధోదరాకారః తాదృక్ ఘటః కార్యః శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాభ్యపంచగుణోపేతా మృత్తికా ఆశ్రయః శక్తిస్త్వతద్విధా ఉభయవిలక్షణేత్యర్థః.

టీ. పృథుబుద్ధోదరాకారః = లావై నట్టియు, వర్తులమైనట్టియు, పొట్టవంటి యాకారము గలిగినట్టి, ఘటః=కుండ, కార్యః = మృచ్ఛక్తియొక్కకార్యము, అత్ర = దీనియందు, శబ్దాదిభిః=శబ్దము మొదలైన, పంచగుణైః = ఐదు గుణములతో, యుక్తా= కూడికొనియున్న, మృత్తికా=మట్టి, (ఆశ్రయః = శక్తి కాశ్రయము), శక్తిస్తు=మృత్తు నందలి శక్తియైతే, అతద్విధా = అట్టిది కాదు. అనఁగా తన యాధారవస్తువుకన్నను కార్యముకన్నను విలక్షణ మని యర్థము.

తా. శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి ధర్మములతోఁ గూడినది మట్టి. అట్టి మట్టి శక్తి కాధారవస్తువు గుండ్రమై, లావై పొట్టవలె నుండు కుండ అట్టి శక్తియొక్క కార్యము. ఇచ్చటి శక్తి తన కార్య మగు ఘటముకంటెను, తన కాధార మగు మృత్తిక కంటెను విలక్షణ ముగా నున్నది గదా.

అవ. ఆ శక్తియొక్క వైలక్షణ్యమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. న పృథ్వాది ర్న శబ్దాదిః శక్తావస్తు యథా తథా,
అత ఏవ హ్యచింత్యేషా న నిర్వచనమర్హతి. 31

వ్యా. వైలక్షణ్యమేవాహ—న పృథ్వాదిరితి. శక్తా పృథుత్వాదికార్యధర్తో నాస్తి. శబ్దాదికః ఆశ్రయధర్తోఽపి న విద్యతే. అతో విలక్షణేత్యర్థః. తర్హిసా కీదృశీ త్యత ఆహ—స్త్వితి. యథా తథేత్యుక్తమేవార్థం స్పష్టయతి—అత ఏవేతి. యత కార్యాదాశ్రయతశ్చ విలక్షణా అతఏవైషా అచింత్యా చింతితుమశక్యా. నను తర్హి అచింత్యత్వమేవ తస్యాః స్వరూపం స్యాదిత్యాశంక్యాహ—న నిర్వచనమితి. భేదేనా భేదేనాచింత్యత్వాదినా వా యేనశేనాఽపి రూపేణ నిర్వచనం నార్హతీత్యర్థః.

టీ. శక్తి = శక్తియందు, పృథ్వాదిః = లావు, గుండ్రము మొదలగు ఘటము యొక్క (కార్యముయొక్క) గుణములు, న = లేవు. శబ్దాదిః = శబ్దస్పర్శరూపములు

మొదలగు మృత్తిక (శక్తి, ఆశ్రయవస్తువు) యొక్క గుణములును లేవు, అతః=అందువలన (ఆశక్తి), యథా=ఎట్టిదో, తథా=అట్టిది, అస్తు=అగుఁగాక. హి=ఏ హేతువులవలన, ఏషా= ఈశక్తి కార్యాశ్రయవస్తువిలక్షణమో, అతఏవ = అందువలననే, అచింత్యా=చింతింప నసాధ్యము. నిర్వచనం=ఇట్టిది యని చెప్పటకును, న అర్హతి=అర్హమైనది కాదు.

తా. ఈశక్తియందు కార్య మగు ఘటముయొక్క స్థూలత్వ వర్తులత్వాది గుణములును లేవు. తన కాశ్రయవస్తు వగు మృత్తిక యొక్క శబ్దస్పర్శాదు లగు నయిదు గుణములును లేవు. కార్యము యొక్క గాని, ఆశ్రయవస్తువుయొక్క గాని ధర్మము లీశక్తియందు లే నందుననే యాశక్తి ఆకార్యాశ్రయములు రెండింటికంటెను విలక్షణ మని చెప్పఁబడినది. అందుచేతనే, ఆ శక్తి యిట్టి దని మనస్సునందు చింతించుటకుఁ గాని, నిరూపించుటకుఁ గాని సాధ్యము గా కున్నది. అచింత్యత్వమును శక్తికి స్వరూప మని చెప్పటకు వీలు లేదు. భేదముచేఁ గాని, యభేదముచేఁ గాని, మఱి యే రూపముచేఁ గాని ఆ శక్తిని వర్ణించుటకు విలు గాదు. శక్తి అనిర్వచనీయ మనుటయం దీ పైయర్థ మంతయు నున్న దని తెలియవలెను.

ఆవ. కారణ మగు మృత్తుకంటె శక్తి విలక్షణ మైనచో, నది యేల మృత్తువలె ప్రత్యక్షముగా కనుపింప లే దనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. కార్యోత్పత్తేః పురా శక్తిర్నిగూఢా మృద్యవస్థితా,
కులాలాదిసహాయేన వికారాకారతాం వ్రజేత్. 32

వ్యా. నను కారణస్వరూపాతిరిక్తా శక్తిర్మద్యస్థి తర్హి కారణస్వరూపమివ సా కుతో నావభాసత ఇత్యాశంక్యాహ—కార్యోత్పత్తేరితి. మృచ్ఛక్తి ర్ఘటాదికార్యో త్పత్తేః పూర్వం మృది నిగూఢావతిష్ఠతే అతో నావభాసత ఇత్యర్థః. నిగూఢత్వే ఉప రిష్టాదపి న తస్యా ఆభివ్యక్తిస్సాన్వదిత్యాశంక్యానభివ్యక్తస్సాపి నవనీతాదేర్థనాది సేవ కులాలాదివ్యాపారేణ తస్యాభివ్యక్తిస్సాన్వదిత్యాహ—కులాలాదితి. ఆదిశబ్దేన

ండచక్రాదయో గృహ్యంతే.

టీ. శక్తిః=మృత్తు నాశ్రయించినశక్తి, కార్యోత్పత్తేఃపురా = కార్య మగు ఘటము పుట్టుటకు పూర్వము, మృది = మట్టియందు, నిగూఢా = లోపల దాగుకొని, అవస్థితా=ఉండెను. కులాలాదిసహాయేన = కుమ్మరివాఁడు, వానిచక్రము మొదలగువస్తు వులయొక్క సాయముచేత, వికారాకారతాం = ఘటము మొదలగు వస్తువుల యాకార మును, వ్రజేత్ = పొందును.

తా. ఘటోత్పత్తికి పూర్వము శక్తి మృత్తునందు చేరియుండెను. కుమ్మరివాఁడు దానిని ఘటాదివస్తువులుగా చేసినపు డా శక్తి ఘటాది కార్యవస్తురూపమును గాంచుచున్నది. మృత్తునం దీశక్తి క్షీరమునందు వెన్నవలె నణఁగియుండి, కార్యోత్పత్త్యనంతరము వెలువడుచున్నది.

అవ. కారణమునకు విలక్షణమైన శక్తి కార్యమునం దున్నచో, కార్యకారణ ముల భేద మేల స్ఫురింప దనినం జేప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పృథుత్వాదివికారాంతం స్పర్శాదిం చాపి మృత్తికామ్,
ఏకీకృత్య ఘటం ప్రాహుర్విచారవికలా జనాః.

33

వ్యా. నను కారణాతిరిక్తస్య శక్తికార్యస్య సత్త్వే కార్యకారణయోగ్యేదో న కుతోఽవభాసత ఇత్యాశంక్య భేదప్రతీతిహేతోర్విచారస్యాభావాదిత్యాహ—పృథుత్వాదితి. అవివేకినో జనాః, పృథుబుధ్నత్వాదిరూపం కార్యం శబ్దస్పర్శాదిగుణ రూపాం కారణభూతాం మృత్తికాం చావిచారత ఏకీకృత్య ఘట ఇత్యాచక్షతే.

టీ. విచారవికలాః=అలోచనలేని, జనాః=ప్రజలు, పృథుత్వాదివికారాంతం = లావు వర్తులత్వము మొదలగు రూపము గల కార్యమును, స్పర్శాదిం=శబ్దస్పర్శాదిగుణ రూపమైన, మృత్తికాంచాపి = కారణమైన మృత్తికను కూడ, ఏకీకృత్య=అనాలోచనచే నొకటిగాఁ జేర్చి, ఘటం = కుండ యని, ప్రాహుః = చెప్పుదురు.

తా. సామాన్యజనులు ఘటమును జూచి, పృథుత్వవర్తులత్వాది కార్యస్వరూపమును, శబ్దస్పర్శాదికారణమైన మృత్తుస్వరూపమును వేఱువేఱుగా తెలిసికొనలేక, వీని నన్నింటిని ఘట మనియే వ్యవహరించుచున్నారు.

అవ. పామరులు ఘట మని వ్యవహరించుట అవిమర్శ మూల మనుటకుఁ గారణమును జేప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కులాలవ్యాప్యతేః పూర్వం యో మృదంశస్స నో ఘటః,
పశ్చాత్తు పృథుబుధ్నాదిమత్త్వే యుక్తా హి కుంభతా.

34

వ్యా. ఉక్తస్య ఘటవ్యవహారస్యావిచారమూలత్వం నుత ఇత్యాశంక్యాహ—కులాలేతి. కులాలవ్యాపారాత్పుర్వభావినో మృదంశస్యాఘటస్య ఘటత్వేన వ్యవహారాదవిచారమూలత్వం తస్మ్యేతి భావః. కస్య తర్హి ఘటత్వమిత్యత ఆహ—పశ్చా

త్వితీ. కులాలవ్యాపారానంతరభావినః పృథుబుధో దరాకారస్యైవ ఘటశబ్దవాచ్యత్వ ముచితం. తదుత్పత్త్యనంతరమేవ ఘటశబ్దప్రయోగదర్శనాదితి భావః.

టీ. కులాలవ్యాపృతేః = కుమ్మరివాఁడు పనిచేయుటకు, పూర్వం = ముందున్న, యః-మృదంశః=(ఘటము కాని) ఏ మట్టియొక్క అంశము గలదో, సః=ఆ మృదంశము, ఘటః = కుండ, న = కాదు. పశ్చాత్తు = తర్వాతనైతే, పృథుబుధ్నాదిమత్త్యే = ఘాలత్వ వర్తులత్వాదికము కలిగినప్పుడు, కుంభతా = కుండ యని వ్యవహరించుట.

తా. కుమ్మరివాఁడు కుండలుచేయక మునుపు మృత్తికగా నున్న దానిని కుండ యనుట యవివేకము. ఆ మట్టినే కుమ్మరివాఁడు లావు గాను, గుండ్రముగాను చేసినతర్వాత దానిని ఘట మని వ్యవహరించుట యుక్తమే.

అవ. యథార్థముగా నున్న ఘటము అనిర్వచనీయ మగు శక్తియొక్క కార్య మనుట సరిగా లే దని శంకించి, ఘటముకూడ వాస్తవము గా దనుచున్నాఁడు:—
శ్లో. స ఘటో న మృదో భిన్నో వియోగే సత్యనీక్షణాత్,

నాప్యభిన్నః పురా పిండదశాయామనవేక్షణాత్. 35

వ్యా. నను పారమార్థికస్య ఘటస్యానిర్వచనీయశక్తికార్యత్వమయుక్త మిత్యా శంక్య ఘటస్యాపి పారమార్థికత్వమసిద్ధమిత్యాహ—స ఘట ఇతి. ఫలో మృదః పృథక్కృత్య ద్రష్టమశక్యత్వాన్న మృదో భిద్యతే. నాఽపి మృదేవ. పిండావస్థాయా మనుపలభ్యమానత్వాత్.

టీ. సః ఘటః = ఆట్టి ఘటము, మృదః=స్వకారణమైన మృత్తుకంటె, భిన్నః = వేతైనది, న=కాదు. వియోగే సతి=ఆకుండ బ్రద్దలైనప్పుడు, అనీక్షణాత్ = ఘటము కనుపించక పోవుటవలన (ఇతి పూర్వేణాన్వయః). పురా=మొదట, పిండదశాయాం= వట్టిముద్దగా నున్నప్పుడు, అనవేక్షణాత్ = ఘటము కనుపించక పోవుటవలన, ఆభిన్నః= ఏక మైనదియు, నాపి = కానేరదు.

తా. కుండ బ్రద్దలైనపుడు అది ఘటముగా నగపడకపోవుటచే నట్టి ఘటము మట్టికంటె వేతైనది కాదు. మట్టి ముద్దగా నున్నప్పుడును ఘటము కనుపడుట లేదు గాన, మృద్ధుటము లొకటే యనుటకును వీలు లేదు. అందుచే ఘటము కూడ అనిర్వచనీయమే. కావున శక్తియు, శక్తికార్య మైన ఘటమును, రెండును అనిర్వచనీయములై పారమార్థిక సత్యత్వములు కా వని తేలుచున్నది.

అవ. ఫలితమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. అతోఽనిర్వచనీయోఽయం శక్తివ త్తేన శక్తిజః,

అవ్యక్తత్వే శక్తిరుక్తా వ్యక్తత్వే ఘటనామభృత్ .

36

వ్యా. అతః శక్తివదనిర్వచనీయ ఏవ ఘటః. ఫలితమాహ—తేనేతి. నను శక్తి కార్యయోరుభయోరస్యనిర్వచనీయత్వే శక్తిః కార్యం చేతి భేదవ్యవహారః కుత ఇత్యాహ—అవ్యక్తత్వ ఇతి.

టీ. అతః = అందువలన, అయం = ఈఘటము, అనిర్వచనీయః = నిరూపింప శక్యముగానిది, తేన = ఆకారణమువలన, శక్తిజః = శక్తివలన పుట్టిన కార్యము, శక్తి వత్ = శక్తివంటిదే యగును. అవ్యక్తత్వే=నామరూపములు లేని దశయందు, శక్తిః= శక్తి యని, ఉక్తా = వ్యవహరింపబడుచున్నది. వ్యక్తత్వే = నామరూపములచే స్పష్ట మైనప్పుడు, ఘటనామభృత్ = ఘట మను పేరును పొందుచున్నది.

తా. శక్తియొక్క కార్య మగు ఘటము, శక్తివలెనే అనిర్వచనీయ మగును. ఆ ఘటము నామరూపవిభాగము లేనిస్థితిలో శక్తి యనబడును. నామరూపము లేర్పడినప్పుడు ఘట మని వ్యవహరింపబడుచున్నది.

అవ. మృత్తునందు మొదట వ్యక్తముగాని మాయాశక్తి తర్వాత వ్యక్త మగుటకు దృష్టాంతము:—

శ్లో. వింద్రజాలికనిష్ఠాపి మాయా న వ్యజ్యతే పురా,

పశ్చాద్గంధర్వసేనాదిరూపేణ వ్యక్తిమాపున్నయేత్ .

37

వ్యా. పూర్వ మనభివ్యక్తా మాయాశక్తిః పశ్చాదభివ్యజ్యత ఇత్యేతన్న ప్రసిద్ధం మాయాస్వరూపం లభ్యత ఇత్యాశంక్యాహ—వింద్రజాలికేతి. పురా మణిమంత్రాది ప్రయోగాత్పూర్వం.

టీ. వింద్రజాలికనిష్ఠాపి = ఇంద్రజాలవిద్య తెలిసినవానియందుఁ గల, మాయా= మాయయు, పురా = మణిమంత్రాదులను ప్రయోగించుటకు మున్ను, న వ్యజ్యతే=వ్యక్త మగుట లేదు. పశ్చాత్ = మణిమంత్రాదులప్రయోగము చేసిన పిమ్మట, గంధర్వ సేనాది రూపేణ=గంధర్వసేన మొదలగు రూపముచేత, వ్యక్తిమాపున్నయేత్ = స్పష్టమగును.

తా. ఇంద్రజాలవిద్య నేర్చినవానియందుఁ గల మాయాశక్తి మణిమంత్రాదిప్రయోగమునకు మున్ను వ్యక్తముగాక, పిమ్మట గంధర్వసేనాదిరూపముగ నభివ్యక్త మగుచున్నది.

అవ. మృతునకు సత్యత్వమును, ఘటాదికార్యమునకు మిథ్యాత్వమును ఛాందో గ్యమునందుఁ గూడ చెప్పఁబడినది యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం మాయామయత్వేన వికారస్యాన్యతాత్మతాం,

వికారాధారమృద్వస్తుసత్యత్వం చా బ్రవీచ్ఛ్రుతిః.

38

వ్యా. శక్తికార్యస్య ఘటాదేరన్యతత్వం శక్త్యాధారస్య మృదాదేః సత్యత్వ మిత్యేతచ్ఛాందోగ్యశ్రుతావప్యభిహితమిత్యాహ--ఏవమితి. మాయామయత్వేన మాయా కార్యత్వేన వికారస్య కార్యరూపస్య ఘటాదేరన్యతాత్మతాం మిథ్యాత్వం వికారాణాం ఘటాదీనామాధారభూతాయాః మృదః సత్యత్వం 'వాచారంభణం వికారో నామ ధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమి'త్యాది శ్రుతిరుక్తవతీత్యర్థః.

టీ. ఏవం = ఇట్లు, శ్రుతిః = ఛాందోగ్యోపనిషత్తు, మాయామయత్వేన = మాయాశక్తివలనఁ బుట్టుటచేత, వికారస్య=ఘటము మొదలగు కార్యమునకు, అన్యతాత్మ తాం=మిథ్యాత్వమును, వికారాధారమృద్వస్తుసత్యత్వం చ = ఘటాదుల కాధారమైన మట్టియొక్క సత్యత్వమును, అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

తా. "శ్రు. వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తి కేత్యేవ సత్యమ్" అనెడి ఛాందోగ్యశ్రుతి, శక్తిజన్యము లగు ఘటాదు లన్నియు మిథ్య యే కాని వాస్తవము గా వనియు, ఘటాది కార్యసమూహమున కంతయు నాశ్రయభూత మగు మృత్తికయే పార మార్థికసత్య మనియు చెప్పుచున్నది.

అవ. ఆ శ్రుత్యర్థమునే వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వాఙ్మిషాద్వ్యం నామమాత్రం వికారో నాస్య సత్యతా,

స్పర్శాదిగుణయుక్తా తు సత్యా కేవలమృత్తికా.

39

వ్యా. ఇదానీం వాచారంభణమిత్యాద్యుదాహృతం వాక్యమర్థతః పఠతి--వాఙ్మి షాద్వ్యమితి. వాగింద్రియేణోచ్ఛార్యం నామమాత్రం నామైవాస్య ఘటాదేర్న సత్యతా న నామాతిరేకేణ పారమార్థికం రూపమస్తికింతు తదాధారభూతా మృదేవ సత్యేత్యర్థః.

టీ. వికారః=ఘటము మొదలగు కార్యసమూహము, వాఙ్మిషాద్వ్యం=వాక్కు చేత వ్యవహరింపఁదగి, నామమాత్రం = ఘట మనెడి పేరుమాత్రమే గలది యగును. అస్య=ఈ ఘటాదికార్యమునకు, సత్యతా=వాస్తవత్వము, న = లేదు. స్పర్శాది గుణ యుక్తా = శబ్దస్పర్శాదిపంచగుణయుక్తమైన, కేవలమృత్తికా తు = కేవలము మట్టి మాత్రమే యైతే, సత్యా=పారమార్థిక సత్యము.

తా. ఈ ఘటాదికార్యసమూహమునకు 'ఘట మనెడి వాగింద్రియముతో చెప్పెడి శబ్దమే' రూపము తప్ప నామమున కన్య మగు పారమార్థికసత్యత్వము దానియం దేమియు లేదు. మృత్తికయే సత్యము.

అవ. మృత్తిక సత్య మనుటకును, మాయాశక్తియు, శక్తిజన్య మగు ఘటాదికమును అసత్యమనుటకుఁ గారణమును జెన్పించున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యక్తావ్యక్తే తదాధార ఇతి త్రిష్యాద్యయోర్ద్వయోః,
పర్యాయః కాలభేదేన తృతీయ స్త్వనుగచ్ఛతి.

40

వ్యా. శక్తితత్కార్యయోరన్వతత్వే తదాధారస్య సత్యత్వే చ కారణమాహ—
వ్యక్తకేతి. వ్యక్తో ఘటాదిలక్షణః కార్యః అవ్యక్తా తత్కారణభూతా శక్తిః తే వ్యక్తావ్యక్తే తదాధారస్తయోరాధారభూతా మృత్తికేత్యేతేషు త్రిషు మధ్యే ఆద్యయోః ప్రథమమోద్దిష్టయోర్ద్వయోః కార్యశక్త్యోః సంబంధినౌ యాకాలా తయోశ్చేదేన భేదస్య విద్యమానత్వాత్పర్యాయః క్రమేణ భవనం. తృతీయ స్తదుభయాధారస్తు మృదాదిరనుగచ్ఛతి ఉభయత్రానువర్తతే. ఆయం భావః—శక్తికార్యయోః కదాచిత్కత్వా దన్వతత్వం, ఆధారస్య తు కాలత్రయానుగామిత్వాత్సత్యత్వమితి.

టీ. వ్యక్తావ్యక్తే=వ్యక్త మగు ఘటాదికార్యమును, అవ్యక్త మగు శక్తియు, తదాధారః=ఆ ఘటాదికార్యమునకును, ఆ ఘటాదులకు కారణ మగు శక్తికిని, ఆధార మగు మృత్తికయు, ఇది=ఈ, త్రిషు=మూఁటియందు, ఆద్యయోః=ప్రథమమునఁ జెప్పఁబడిన, ద్వయోః=రెండింటికిని, కాలభేదేన=కాలము భేదముచే, పర్యాయః=వ్యవహారము గలదు. తృతీయః=మూఁడవ దగు మృత్తిక, అనుగచ్ఛతి=కార్యమునందును శక్తియందును అనువర్తించుచున్నది.

తా. ఘటాదులు కార్యము ఘటాదులకు కారణము శక్తి ఘటమునకును, శక్తికిని ఆశ్రయభూత మగునది మృత్తు. ఈ మూఁటిలో, కార్యశక్తులు రెండును ఒకటి యున్నప్పుడు మఱియొకటి యుండదు. ఘటాదికార్య మున్నప్పుడు శక్తి యుండదు. శక్తి యున్నప్పుడు ఘటాదికార్యము కనుపించదు. మృత్తిక యైతే కార్యమున్నప్పుడు, శక్తియున్నప్పుడు, ఈ రెండును లేనప్పుడును (త్రికాలములయందు) నుండుటవలన సత్యము ఘటాదికార్యమును శక్తియు, కొన్ని కాలములం దుండవు గాన నవి అన్వతము లనియు, మిథ్య యనియు నెఱుంగ నగును.

అవ. ఘటాదు లసత్య మనుటకు మూఁడు కారణములను జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిస్తత్త్వం భాసమానం చ వ్యక్తముత్పత్తినాశభాక్,
తదుత్పత్తౌ తస్య నామ వాచా నిష్పాద్యతే నృభిః. 41

వ్యా. ఇదానీం వికారస్యైవాసత్యత్వే హేతుత్రయమాహ— నిస్తత్త్వమితి. వ్యక్తం వ్యక్తశబ్దవాచ్యం ఘటాదికార్యం స్వరూపేణాసదేవ భాసతే తథోత్పత్తివినాశ వదుపలభ్యతే ఉత్పత్త్యనంతరం వాగింద్రియజన్యనామాత్మకత్వేన వ్యవహియతే చ.

టీ. వ్యక్తం=ఘటాదికార్యము, నిస్తత్త్వం=స్వరూపము లేనిదగుచు, భాసమానంచ= సామాన్యముగా ప్రకాశించుచున్నదై, ఉత్పత్తినాశభాక్ = ఉత్పత్తి వినాశములను పొందుచున్నది. తదుత్పత్తౌ=ఆకారోత్పత్తియందు, తస్య=దానికి, నామ = పేరు, నృభిః=మనుజులచే, వాచా=వాక్కుచేత, నిష్పాద్యతే=కల్పింపబడుచున్నది.

తా. ఘటాదికార్యజాతము, వాస్తవముగా లేనిదై, ఆపాతముగా ప్రకాశించుచున్నది, అట్లే ఉత్పత్తివినాశములు గలదియు నగుచున్నది. అట్లు కార్యము పుట్టినతర్వాత జనులచేత పేరుతో వ్యవహరింపబడుచున్నది.

శ్లో. వ్యక్తే నష్టేఽపి నామైతన్న ప్రకృష్టనువర్తతే,
తేన నామ్నా నిరూప్యత్వాద్వ్యక్తం తద్రూపముచ్యతే. 42

వ్యా. కించ—వ్యక్తేతి. వ్యక్తే కార్యస్వరూపే నష్టేఽపి ఏతత్కార్యాదభిన్నం నామనృప్రకృష్టేషు నృణాం శబ్దప్రయోక్త్యాణాం మనుష్యాణాం వదనేష్వనువర్తతే. తతః కిం తత్రాహ—తేనేతి. వ్యక్తం కార్యం తు న వాచా వ్యవహియమాణేన నామ్నా శబ్దేన నిరూప్యత్వాద్వ్యవహియమాణత్వాత్తద్రూపం తస్య నామ్నో రూపమేవ రూపం యస్య తత్తథా నామాత్మకముచ్యత ఇత్యర్థః. ఆయం భావః—నిమతో ఘటః ఘటశబ్దాత్కథో భవతుమర్హతి, ఘటశబ్దేన వ్యవహియమాణత్వాత్ ఘటశబ్దవదితి.

టీ. వ్యక్తే=ఘటాదికార్యస్వరూపము, నష్టేఽపి = నశించినను, ఏతత్ నామ=ఈ పేరే, నృప్రకృష్టేషు=మనుష్యుల నోళ్లయందు, అనువర్తతే=అనువర్తించుచున్నది. వ్యక్తం= కార్య మగు ఘటాదికము, తేన నామ్నా=ఆ పేరు చేత, నిరూప్యత్వాత్=వ్యవహరింపబడుచుండుటవలన, తద్రూపం = ఆ వెనుకటి పేరుయొక్క రూపము, ఉచ్యతే = వ్యవహరింపబడుచున్నది.

తా. ఘటాదికార్యముయొక్క పృథుబుద్ధోదగ్రాకారము నశించినను, ఆ వెనుకటి పేరునే మనుష్యులు వాడుచుందురు. ఆ పేరుతోనే

జనులు వ్యవహరించినను అప్పు డది ఘట మనుటకు వీలు లేదు. అప్పుడు ఘట మనెడి నామము మాత్రము మిగిలినది కాని, కార్యరూప మగు ఘటము సత్యముగ లేదు. ఇట్లనుమానముచేతను ఘటము అసత్యని నిరూపింపబడినది.

అవ. ఆ హేతుత్రయమును చెప్పి అనుమానరచన చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిస్తత్త్వాద్విత్వాద్విత్వాద్వాచారంభణనామతః,
వ్యక్తస్య న తు తద్రూపం సత్యం కించి న్మదాదివత్. 43

వ్యా. ఏవం హేతుత్రయం ప్రసాధ్యేదానీమనుమానరచనాప్రకారం సూచయతి—నిస్తత్త్వాదితి. వ్యక్తస్య ఘటాదిరూపస్య కార్యస్య యత్పృథుబుద్ధోదరాకారం రూపమస్తి తత్కించిత్యమపి సత్యం న భవతి. నిస్తత్త్వాద్విత్వత్త్వం వాస్తవరూపం యస్మాత్తన్నిస్తత్త్వం తస్య భావో నిస్తత్త్వత్వం తస్మాత్తథా వినాశిత్యాన్త్యపి సత్యామేవ వినాశప్రతియోగిత్యాత్ వాచారంభణనామతః వాగింద్రియజన్య శబ్దమాత్రాత్కత్వాత్త్విష్వపి హేతుషు మృద్వదితి వైధర్మ్యదృష్టాంతః. అత్రైవం ప్రయోగః—ఘటాదిరూపః కార్యః అసత్యో భవతుమర్హతి నిస్తత్త్వత్వాత్, యదసత్యం న భవతి న తన్నిస్తత్త్వం యథా ఘటాద్యుపాదానం మృదితి కేవలవ్యతిరేకీ ఏవ మితరహేతుద్వయేఽపి యోజనీయం.

టీ. నిస్తత్త్వత్వాత్ = వాస్తవస్వరూపము లేని దగుటవలనను, వినాశిత్యాత్ = నశించెడి దగుటవలనను, వాచారంభణనామతః = వాగింద్రియముతో ఘటమని శబ్దము మాత్ర ముచ్చరించుటవలనను, వ్యక్తస్య = కార్య మగు ఘటాదికమునకు, మృదాదివత్ = మృత్సువర్ణములవలె, తత్ రూపం తు = ఆ రూపమయితే, కించిత్ = కొంచెమైనను, సత్యం = వాస్తవమైనది, న = కాదు.

తా. ౧. ఘటాదికార్యముయొక్క, పృథుబుద్ధోదరాకార రూపము వాస్తవస్వరూపము కలది గాకుండుటవలనను; ౨. నశించెడి దగుటవలనను; ౩. వాగింద్రియముతో శబ్దమాత్రముగా వ్యవహరింపబడుటవలనను, మృత్తికవలె దానిరూప మెంతమాత్రమును సత్యము కాదు. వైః జెప్పిన మూఁడు కారణములవలనను, కార్యముయొక్క రూప మసత్య మని అనుమానరచనచే నిర్ధారణ చేయబడినది.

అవ. మృత్తికయొక్క సత్యత్వమును ఉపపాదించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యక్తకాలే తతః పూర్వ మూర్ధ్వమప్యేకరూపభావో,
స తత్త్వమవినాశం చ సత్యం మృద్వస్తు కథ్యతే. 44

వ్యా. ఏవం వికారస్యాసత్యత్వముపపాద్యేదానీం తదధిష్ఠానరూపాయాః మృదః సత్యత్వముపపాదయతి—వ్యక్తేతి. వ్యక్తకాలే స్థితికాలే తతః పూర్వం వ్యక్తోత్పత్తేః పూర్వస్థితి కాలే ఊర్ధ్వమపి వ్యక్తవినాశోత్తరకాలేఽపి ఏకరూపభావో ఏకాకారం సతత్త్వం తత్వేన వాస్తవరూపేణ సహ వర్తత ఇతి సతత్త్వమవినాశం వికారేణ సహ నాశరహితం యన్మద్యస్తు తస్మత్సమితి కథ్యతే అత్రేదమనుమానం—విమతం మృద్వస్తు సత్యం భవతుషర్హతి. సతత్త్వత్వాత్, ఆత్మవదిత్యాది యోజ్యం.

టీ. వ్యక్తకాలే = ఘటాదిక మున్నప్పుడును, తతః పూర్వం = అంతకుపూర్వ మును, ఊర్ధ్వమపి = కార్యము నశించిన తరువాతను, ఏకరూపభావో = ఒకే రూపము గలదిగాను, సతత్త్వం=వాస్తవరూపముతో నున్నదిగాను, అవినాశం చ=వికారముతోఁ గూడ నాశము లేనిదియు నైన, మృద్వస్తు=మృత్పదార్థము, సత్యం=సత్యమని, కథ్యతే= చెప్పబడుచున్నది.

తా. మృత్తు ఘటోత్పత్తికి పూర్వమును, ఘటస్థితికాలమునను, ఘటనాశానంతరమునను ఒకే రీతిగా తన వాస్తవరూపముతో నుండుట చేతను కార్యముతో నశింపకుండుట చేతను సత్య మని నిరూపింపబడినది.

అవ. ఘటాదిక మసత్యమైవయెడల, శుక్తియం దారోపింపబడిన రజతాదికము వలె, నధిష్ఠానజ్ఞానముచేత ఆరోపితస్వరూపము నివర్తించును గదా. అని పూర్వవాది ప్రశ్న:—

శ్లో. వ్యక్తం ఘటో వికారశ్చేత్యేతైర్నామభిరీరితః,
అర్థశ్చేదన్మతః కస్తాన్న మృద్బోధే నివర్తతే.

45

వ్యా. నను ఘటాదేః కార్యజాతస్యాసత్యత్వే తస్యారోపితరజతాదేరివాధిష్ఠాన జ్ఞానేన నివర్తతా. స్యాదితి శంకతే—వ్యక్తమితి. వ్యక్తమిత్యాదిభిస్త్రిభిః శబ్దై రభిధీయమానో యోఽర్థః కార్యరూపస్తస్య కారణాతిరేకేణాసత్వేఽంగీక్రియమాణే మృల్లక్షణకారణస్య జ్ఞానే కిం న తన్నివృత్తిస్సాన్వయదిత్యర్థః.

టీ. వ్యక్తం = వ్యక్త మనియు, ఘటః = ఘట మనియు, వికారశ్చ = వికార మనియు, ఇత్యేతైః=ఈ మొదలైన, నామభిః = శబ్దములచేత, ఈరితః = చెప్పబడిన, అర్థః = కార్యరూపము, అన్మతశ్చేత్ = అసత్య మంటివేని, మృద్బోధే = మృత్తు యొక్క జ్ఞానము కలుగుచుండఁగా, కస్తాత్ = ఎందువలన, న నివర్తతే = (ఘట మేల) నివర్తించదు ?

తా. ఓ సిద్ధాంతీ! న్యక్తఘటవికారాదిశబ్దములచే వ్యవహారింపఁ బడెడి కార్య మనృత ముంటివేని, కార్యమున కధిష్ఠానమైన మృదానము కలిగినప్పుడు, దానియం దారోపితమైన ఘటజ్ఞాన మేల నివర్తింపదు?

అవ. ఇట్లు కార్యజ్ఞాననివృత్తి మాకును సమతమే యని సిద్ధాంతి పరిహరించు చున్నాడు:—

శ్లో. నివృత్త ఏవ యస్తాత్తే తత్సత్యత్వమతిర్గతా.

ఈదృశ్చీవృత్తిరేవాత్ర బోధజా న త్వభాసనమ్. 46

వ్యా. ఇష్టాపత్తిరితి పరిహరతి—నివృత్త ఇతి. తత్రోపపత్తిమాహ—యస్తాదితి. యస్తా త్కారణాత్తవ ఘటాదివిషయా సత్యత్వబుద్ధిర్నష్టాఽతః స నివృత్త ఏవేత్యర్థః. నన్వారోపితరజతాదిరూపస్యైవాప్రతీతిరుపలభ్యతే న సత్యత్వబుద్ధ్యవగమ ఇత్యా శంక్య తస్య నిరుపాధిక భ్రమత్వాదస్తు తథాత్వం. ఇహ తు సోపాధిక భ్రమే సత్యత్వ బుద్ధ్యవగమ ఏవ నివృత్తిస్సాన్విదిత్యభిప్రాయేణాహ—ఈదృగితి. అత్ర సోపాధిక భ్రమ స్థలే ఈ దృగేవ సత్యత్వబుద్ధ్యవగమరూపైవ బోధజా అధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానజన్యా నివృత్తి రభ్యుపేయా న త్వభాసనం న స్వరూపాప్రతీతిరూపేత్యర్థః.

టీ. యస్తాత్ = ఏ హేతువువలన, తత్సత్యత్వమతిః గతా = ఘటము సత్య మనెడి బుద్ధి పోయినదో, (తస్తాత్ = ఆకారణమువలన), నివృత్త ఏవ = (ఘటమును) నివర్తించి నదే యగును. అత్ర = ఈ సోపాధిక భ్రమస్థలమునందు, బోధజా = అధిష్ఠానము వాస్తవ మనెడి జ్ఞానమువలన కలిగిన, ఈదృశ్చీవృత్తిరేవ = ఇటువంటి నివృత్తియే (సత్యము కా దనుటయే నివృత్తి), అభాసనంతు = స్వరూపము తో చకపోవుటయు, న = కాదు.

తా. ఘటము సత్యము కాదనుకొనుటయే కార్యనివృత్తి యనం బడును. పూర్తిగా వస్తుప్రతీతి లేకపోవుట నిరుపాధిక భ్రమస్థలముననే తప్ప ఇట్టి సోపాధిక భ్రమస్థలములో నక్కఱ లేదు.

శ్లో. పుమా నధోముఖో నీరే భాతోఽప్యస్తి న వస్తుతః,

తటస్థమర్త్యవత్స్థినై వాస్థా కస్య చిత్క్వచిత్. 47

వ్యా. ఏవం క్వ దృష్టమిత్యత ఆహ—పుమానిని. జలేఽధోముఖత్వేన ప్రతిభాస మానోఽపి పుమాన్ పరమార్థతో నాస్తి. తత్రోపపత్తిమాహ—తటస్థేతి. కస్యచి ద్వివేకినోఽవివేకినో వా తస్మిన్నగోముఖే పురుషే తీరస్థపురుష ఇవ సత్యత్వాభిమానః క్వచిద్దేశే కాలే వా నైవాస్తితి.

టీ. పుమాన్ = పురుషుడు, నీరే = నీటియందు, అన్తోముఖః = తలక్రిందుగా, భాతోఽపి = కనువడినను, వస్తుతః = వాస్తవముగా, నాస్తి = లేడు. తస్మిన్ = ఆ తలక్రిందుగా కనబడెడి ప్రతిబింబమునందు, తటస్థమర్త్యవత్ = గట్టున నున్న మనుష్యునియందు వలె, కస్యచిత్ = ఎవనికిని, క్వచిత్ = ఎప్పుడుగాని, ఎక్కడగాని, ఆస్థా = సత్యత్వనిశ్చయము, నైవ = లేనే లేదు.

తా. నీటిలో మనుష్యుని ప్రతిబింబము తలక్రిందుగా కనువడినను ఎట్టి మూర్ఖునకును, వాస్తవముగా నీటిలో తలక్రిందుగాఁ గల మనుష్యుఁడున్నాఁడని నమ్మక మెన్నఁడు కలుగదు గదా.

అవ. ఆరోపిత మసత్య మనెడి జ్ఞానముచేఁ గలుగు పురుషార్థము:—

శ్లో. ఈదృగ్బోధే పుమర్థత్వం మత మద్వైతవాదినాం,
మృద్రూపస్యాపరిత్యాగాద్వివర్తత్వం ఘటే స్థితమ్. 48

వ్యా. నన్వారోపితస్యాసత్యత్వజ్ఞానమాత్రాన్న పురుషార్థసిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ— ఈదృగితి. అద్వైతవాదే అత్తానందాతిరిక్తస్య సర్వస్వ మిథ్యాత్వనిశ్చయే సత్యద్వితీయానందాభివ్యక్తిలక్షణః పురుషార్థస్సిధ్యతీత్యభిప్రాయః. నను ఘటస్య మృద్వివర్తత్వే సిద్ధే తద్దానాద్ఘటసత్యత్వబుద్ధిర్నివర్తతే న చైతదిదానీం సిద్ధమిత్యాశంక్యాహ— మృద్రూపస్యేతి.

టీ. ఈదృక్ బోధే = ఇట్టిబోధ గలుగుచుండఁగా, పుమర్థత్వం = మోక్ష పురుషార్థము సిద్ధించు నని, అద్వైతవాదినాం = అద్వైతవాదులయొక్క, మతం = మతము, మృద్రూపస్య = కారణమైన మృద్రూపముయొక్క, అపరిత్యాగాత్ = కార్యావస్థయందు పరిత్యాగము చేయమివలన, ఘటే = ఘటమునందు, వివర్తత్వం = మృత్యే ఘటముగాఁ దోచుట, స్థితం = ఉన్నది.

తా. అద్వితీయానందస్వరూపుఁడైన బ్రహ్మముకంటె నితరమైన దంతయు మిథ్య యను నిరూఢి జ్ఞానము కలిగినయెడల బ్రహ్మనందస్ఫూర్తి రూప మగు మోక్షపురుషార్థము సిద్ధించు నని యద్వైతసిద్ధాంతము. కారణరూప మగు మృత్యే కార్యరూప మగు ఘటమునందు వివర్తించి యున్నది. కార్యావస్థలోను, కారణరూప మగు మృత్యే ఘటముగా తోచుచున్నది గాని మృద్వ్యతిరేక పదార్థ మేమియు లేదు.

అవ. కారణరూపమును, పరిత్యజింపకపోయినను, మృత్పరిణామమే ఘట మని యేల యనరా దనుటకు సమాధానము:—

శ్లో. పరిణామే పూర్వరూపం త్యజే త్తత్తీరరూపవత్ ,

మృత్సువర్ణే నివర్తేతే ఘటకుండలయోర్నహి.

49

వ్యా. ఘటే మృద్రూపపరిత్యాగాభావేఽపి మృత్పరిణామతా ఘటస్య కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ—పరిణామ ఇతి. యత్ర క్షీరాదౌ పరిణామోఽభ్యుపగమ్యతే తత్ర క్షీరాదిభావస్య పూర్వరూపస్య త్యాగ ఉపలభ్యత ఇత్యర్థః. నను నివర్తే పూర్వ రూపాపరిత్యాగః క్వ దృష్ట ఇత్యాశంక్య, మృత్సువర్ణయోర్ద్వైశ్యత ఇత్యాహ— మృత్సువర్ణేతి. మృత్సువర్ణే నివర్తయోర్ ఘటకుండలయోః నిష్పన్నయోరపి తత్కారణ భూత మృత్సువర్ణరూపే న నివర్తేతే ఇతి హి ప్రసిద్ధమిత్యర్థః.

టీ. పరిణామే = పరిణామవాదమునందు, క్షీరరూపవత్ = క్షీరరూపమువలె, పూర్వరూపం = మొదటి రూపమును, త్యజేత్ = విడువవలసియుండును. ఘటకుండలయోః = ఘటకుండలములయందు, మృత్సువర్ణే = మృత్సువర్ణములు, న నివర్తేతేహి = పూర్వరూపమును విడుచుటలేదు గదా,

తా. పరిణామవాదమునందు, కార్యవస్థయందు కారణ స్వరూపము మాణిసోవలెను, క్షీరము దధిగా మాణినప్పుడు క్షీరరూపము మాణిసోవుటచే నక్కడ పరిణామము నివర్తవాదమునందు పూర్వ రూపమును త్యజించుట లేదు. మృత్సువర్ణములు ఘటకుండలములుగా నైనను వాని పూర్వరూపమును వదలుట లేదు. అందుచే నిది నివర్త విషయముగాని పరిణామవిషయము గాదు.

అవ. కార్యమైన ఘటము నశించినపుడు మృద్వికార మగుట లేదు గాన నివర్త మనుటకు వీలు లేదు, అనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఘటే భగ్నే న మృద్భావః కపాలానామవేక్షణాత్ ,

మైవం చూర్ణేన్తి మృద్రూపం స్వర్ణరూపం త్వతిస్ఫుటమ్. 50

వ్యా. నను ఘటస్య మృద్వివర్త్యమనుపపన్నం ఘటనాశే పునర్మృద్భావదర్శనాదితి శంకలే—ఘట ఇతి. మృద్భావభావే కారణముహ—కపాలానామితి. కపాలానామపి నాశే మృద్భావో మృద్భావోవలభిః స్యాదితి పరిహారతి—మైవమితి. సువర్ణే త్వేతచ్ఛోద్యమే వానవః శమిత్యాహ—స్వర్ణేతి.

టీ. ఘటే = గుండ, భగ్నే నతి = నశించఁగా, కపాలానాం = పెంకులయొక్క, అవేక్షణాత్ = కనుపించుటవలన, మృద్భావః = మట్టియగుట, న = లేదు. (ఇతి క్షేత్ = ఇట్లంటివేని) మైవం = అది సరికాదు. మృద్రూపం = మృద్రూప మగు, చూర్ణః =

చూర్ణము, అస్తి = కలదు, స్వర్ణరూపం తు = సువర్ణరూపమైతే, అతిస్ఫుటం = శంకకు వీలే లేక స్పష్టమగును.

తా. ఘటము నశించినప్పుడు పెంకులుగా నగపడినను, అది నిజముగా చూర్ణమై మృద్రూపముగానే యున్నది. కుండలాదులును అట్లే స్పష్టముగా సువర్ణరూపమును దాల్చుచున్నవి. అందుచేత వివర్తోదాహరణమే ఘటకుండలాదులయందు సిద్ధము.

అవ. క్షీరము దధి యగుటయు వివర్తమే యని యేల యనరా దని శంకించి సమాధానము చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. క్షీరాదౌ పరిణామోఽస్తు పునస్తద్భావవర్జనాత్,
 ఏతావతా మృదాదీనాం దృష్టాంతత్వం న హీయతే. 51

వ్యా. నను పరిణామే దృష్టాంతత్వేనాభిహితానాం క్షీరమృత్సువర్ణాదీనాం మధ్యే యది మృత్సువర్ణయో ర్వివర్తదృష్టాంతత్వమంగీక్రియతే తర్హి తద్వదేవ క్షీరస్యాపి తథాత్వం స్యాదిత్యాశంక్యాహ—క్షీరాదావీతి. తర్హి క్షీరవదేవావస్థాంతరమావద్యమానయోస్తయోర్వివర్తదృష్టాంతతా న భవేదిత్యాశంక్యాహ—ఏతావతేతి. ఏతావతా క్షీరాదేః పరిణామత్వేన మృదాదీనాం మృత్సువర్ణాదీనాం దృష్టాంతత్వం వివర్తదృష్టాంతభావో న హీయతే న నశ్యతి. ఆయమభిప్రాయః—క్షీరస్య పూర్వరూప పరిత్యాగపురస్కరమవస్థాంతరప్రాప్తినద్భావాత్పరిణామిత్వమేవ, మృత్సువర్ణయోస్తు ఆవస్థాంతరాపత్తినద్భావేఽపి పూర్వరూపపరిత్యాగాభావాద్వివర్తతాపీతి.

టీ. పునః = దధిరూపమును పొందినతర్వాత, తద్భావవర్జనాత్ = క్షీరభావమును పొందకపోవుటవలన, క్షీరాదేః = క్షీరాదులయందు, పరిణామః = పరిణామమే, అస్తు = ఉండుగాక. ఏతావతా = ఇట్లునుటచే, మృదాదీనాం = మృత్సువర్ణాదులకు, దృష్టాంతత్వం = వివర్తదృష్టాంతభావము, న హీయతే = చెడదు.

తా. పరిణామ వివర్తములకు రెండు భేదములు; ౧. పరిణామమునందు పూర్వరూప పరిత్యాగ మున్నది. వివర్తమునందు పూర్వరూప పరిత్యాగము లేదు; ౨. కార్యము నశించినప్పుడు తిరిగి తన కారణరూపమును పరిణామమునందు పొందుట లేదు. వివర్తమునందు కార్యనాశమైనచో నది తిరిగి కారణరూపమును పొందును. దధి నశించిన తిరిగి పాలుగా కాదు గదా. అందుచే క్షీరము దధిగా మాటుట పరిణామమే కాని వివర్తము కాదు. “మృత్సువర్ణములును అవస్థాంతరమును పొందుట వలనను ౮-వ శ్లోకములో వానిని నీవు పరిణామదృష్టాంతములుగా

చెప్పితిని. కాన అవియు పరిణామవృష్టాంతములుగా నంగీకరింపవలె నని పూర్వనాది యాక్షేపింపఁగా అవస్థాంతరమును పొందునంతమాత్రముచే పరిణామ మనుటకు వీలు లేదు. పూర్వరూపపరిత్యాగము లేదు గాన మృత్సువర్ణములు పరిణామవృష్టాంతములు గావు. ఇవి వివర్తవృష్టాంతములే.

అవ. మృత్సువర్ణోదాహరణములయం దారంభకత్వము వల యంగీకరింపఁబడ దనిన సమాధానము జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆరంభవాదినః కార్యే మృదో ద్వైగుణ్యమాపతేత్,
రూపస్పర్శాదయః ప్రోక్తాః కార్యకారణయోః పృథక్. 52

వ్యా. నను మృత్సువర్ణయోః పరిణామవివర్తావివారంభకత్వమపి కిం నాంగీ క్రియత ఇత్యాశంక్యాహ—ఆరంభవాదిన ఇతి. ఆరంభవాదినో మతే కార్యే ఘటాది రూపే మృదో మృత్తికాదేర్ద్రివ్యస్య ద్వైగుణ్యం కార్యకారణ కారణకారణ చ ద్వైగుణత్వమాపద్యేత. తథా చ సతి గుణత్వాదిద్వైగుణ్యమప్యాపద్యేతేతి భావః. యత ఏకదిత్యా శంక్యాహ—రూపేతి. రూపాదీనాం గుణానాం కార్యకారణయో ర్భేదస్య తై రేవాంగీ కృతత్వాదితి భావః.

టీ. ఆరంభవాదినః=ఆరంభవాదికి, కార్యే = ఘటాదికమునందు, మృదః=మృత్తు మొదలగు పదార్థమునకు, ద్వైగుణ్యం = ఇబ్బడించుట, అపతేత్ = సంభవించును. కార్యకారణయోః = కార్యకారణములయందు, రూపస్పర్శాదయః = రూపస్పర్శాది మంచగుణములు, పృథక్ = పేరుపేరుగా, ప్రోక్తాః = చెప్పఁబడినవి.

అ. ఆరంభవాదులు (వైశేషిక వాదులు) మృత్సువర్ణములు ఘటాదులవలనగా చేయఁబడినప్పుడు, కారణమునం దుండెడి గుణములు ద్వైగుణత్వమును పొందు నని చెప్పెదరు. ఆరంభకారణమునకు మృత్సువృష్టాంతముగా ననేక తింతువులవలన పటము పుట్టుటను చెప్పెదరు. అదియు మృత్సువృష్టాంతమునకు భిన్నమగు కారణమువలనఁ బుట్టుటను ననేకములుగా నున్నది. కటము వీర్ణవిస్తృతమై ఏకమై యున్నది. అవి వివర్తన కారణకారణములు కలిగియుండుటచేతను, విరుద్ధార్థక్రియా వంశము లగుటచేతను, ఆరంభకమునందు కార్యకారణములు భిన్నములు. కార్యము ముక్తము, కారణముయొక్కయు గుణములు

భిన్నము లని వైశేషికులే అంగీకరించుచున్నారు. కార్యకారణముల గుణములు భిన్నము లని యొకచోటను కార్యమందు కారణ గుణములు ద్విగుణించు నని మఱియొకచోటను వైశేషికులు చెప్పుచున్నారు. కావున వీరివాదములో విరోధ మున్నది. అందుచే వారి వాద మంగీకరింపఁ దగదు. అందుచేత మృత్సువర్ణాదుల కారంభకత్వము గ్రహింప వలనుపడదు.

శ్లో. మృత్సువర్ణమయశ్చేతి దృష్టాంతత్రయమూరుణిః,

ప్రాహతో వాసయేత్కార్యాన్వృతత్వం సర్వవస్తుషు. 53

వ్యా. నను మృత్సువర్ణయోః కిం ద్వయోరేవ వివర్తత్యే దృష్టాంతత్వం? నేత్యాహ—మృదిలి. ఆరుణస్య పుత్ర ఉద్దాలకాఖ్యః కశ్చిదృషిః. 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండే' నేత్యారభ్య కార్ణాయసమిత్యేవ సత్యమిత్యంతేన వాక్యసందర్భేణ కార్యస్యాన్వృతత్వే మృత్సువర్ణయోః రూపం దృష్టాంతత్రయము క్తవానిత్యర్థః. కిమర్థమేపం దృష్టాంతత్రయము క్తవానిత్యాశంక్యాహ—అత ఇతి. అత ఏవం బహుషు మృదాదిషు కార్యాన్వృతత్వముపలభ్యమతో భూతభౌతికరూపే సర్వేషు వస్తుషు కార్యాన్వృతత్వం వాసితం కుర్యాదిత్యర్థః.

టీ. ఆరుణిః=ఆరుణుని పుత్రుఁ డగు ఉద్దాలకమహర్షి, మృత్సువర్ణమయశ్చేతి = మృత్తు, సువర్ణము, ఇనుము నని, దృష్టాంతత్రయం=మూఁడు దృష్టాంతములను, ప్రాహ = చెప్పెను. అతః = అందుచే, సర్వవస్తుషు = అన్ని వస్తువులయందు, కార్యాన్వృతత్వం = ఘటాదికార్యములయొక్క మిథ్యాత్వము, వాసయేత్ = తెలిసికొనవలయును.

తా. శ్రు. "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన" యనియు, "కార్ణాణ్ణియసమిత్యేవ సత్య" మనియు చెప్పుచు, కార్యములు మిథ్యయే యనియు, కారణమే సత్య మనియుఁ జెప్పుటకు మృత్తును, సువర్ణమును, ఇనుమును దృష్టాంతములుగా ఉద్దాలకుఁడు చెప్పెను. ఈ దృష్టాంతములను బట్టి సర్వవస్తువులందును ఘటాదికార్యము మిథ్య యనియు, మృత్సువర్ణాదులపాదానకారణములే సత్య మనియు నెఱుంగ నగుచు.

ఆవ. కార్యవర్ణము మిథ్య యని తెలిసికొనుటచే ప్రయోజనము:—

శ్లో. కారణజ్ఞానతః కార్యవిజ్ఞానం చాపి సోఽవదత్,

సత్యజ్ఞానేఽన్వృతజ్ఞానం కథమత్రోపసద్యతే.

వ్యా. నను, కార్యాన్వతత్వానుసంధానమపి కిమర్థము క్తమిత్యాశంక్య కారణ
జ్ఞానాత్కార్యజ్ఞానసిద్ధయ ఇత్యభిప్రాయేణాహ—కారణేతి. కారణస్య మృదాదే
గానాత్కార్యజాతస్య ఘటాదేరానమపి 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం
మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాదిత్యాదివాక్యజాతేనోక్తవానిత్యర్థః. నను మృత్సువర్ణాది
రూపస్య పారమార్థికస్య కారణస్య విజ్ఞానాత్త్వద్విలక్షణస్య ఘటరూపకార్యాదే
ర్విజ్ఞానమనుపపన్నమితి శంకతే—సత్యేతి.

టీ. సః = ఆ ఉద్దాలకుడు, కారణజ్ఞానతః = కారణమును తెలిసికొనుటవలన,
కార్యవిజ్ఞానం చాపి=కార్యము తెలియుటనున్ను, ఆవదత్=చెప్పెను. అత్ర=ఈ విష
యమై, సత్యజ్ఞానే = సత్యమైన కారణజ్ఞానము కలిగినప్పుడు, అన్వతజ్ఞానం=అసత్య
మైన కార్యము తెలియుట, కశం=ఎట్లు, ఉపపద్యతే = ఘటించును?

తా. ఉద్దాలకుడు కారణము తెలిసినయెడల కార్యవర్త
మంతయుఁ దెలియు ననెను. సత్యమైన కారణమును తెలిసికొన్నచో,
అన్వతమైన కార్య మెట్లు తెలియును?

అవ వైపూర్వపక్షమునను సిద్ధాంతి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సమృత్కస్య వికారస్య కార్యతా లోకదృష్టితః,
వాస్తవోఽత్ర మృదంశోఽస్య బోధః కారణబోధతః. 55

వ్యా. కార్యస్య సత్యాన్వతాంశద్వయరూపత్వాత్కారణజ్ఞానాత్కార్యగత
సత్యాంశజ్ఞానం భవతీత్యభిప్రాయేణాహ—సమృత్కస్యేతి. సమృత్కస్యాధిష్ఠానభూత
మృత్సహితస్య వికారస్య ఆరోపితస్య ఘటాదిరూపస్య కార్యతా కార్యశబ్దార్థత్వం
లోకప్రసిద్ధమిత్యర్థః. భవత్యేవ మేతావతా కారణజ్ఞానాత్కార్యజ్ఞానం సంభవతీతి
చోద్యస్యకః పరిహారో జాత ఇత్యాశంక్య కార్యగతాన్వతాంశత్వజ్ఞానాభావేఽపి
తద్గతసత్యాంశజ్ఞానం భవత్యేవేతి పరిహారతి—వాస్తవఇతి. అత్ర కార్యే యా వాస్తవ
మృదంశోఽస్తి, అస్య వాస్తవంశస్య బోధో జ్ఞానం కారణజ్ఞానాద్భవతీత్యర్థః.

టీ. సమృత్కస్య=అధిష్ఠానమైన మృత్తుతోఁ గూడిన, వికారస్య = మృత్కల్పిత
మైన ఘటాదిరూపమునకు, కార్యతా = కార్యశబ్దముచే వ్యవహారము, లోకదృష్టితః=
లోకవాడుకవలన (భివేత్=నిలుగుచు). అత్ర=ఈ కార్యమునందు, మృదంశః=మృత్తిక
యొక్క అంశమే, వాస్తవః = సత్యమైనది. అస్య=ఈ సత్యత్వముయొక్క, బోధః =
జ్ఞానము, కారణబోధతః=సత్యమైన కారణజ్ఞానమువలన కలుగుచు.

తా. అధిష్ఠానముతోఁ గూడిన ఆరోపితము కార్య మని లోక
మునఁ జెప్పుదురు. కార్య ముగు ఘటమునందు మృదంశమే యథార్థము.

ఇట్టి వాస్తవమైన జ్ఞానము, కారణము తెలిసినఁ గాని కలుగదు. కార్యముయొక్క కారణము తెలిసినయెడల అట్టి కారణజ్ఞానముచే కార్యము మిథ్య యనియు, వాస్తవముగా నదియు కారణముకంటె వేఱు గా దనియు తెలియును.

ఆవ. కార్యమం దున్న సత్యాంశబోధ గలిగినట్లు, ఆన్యతాంశబోధమాత్ర మక్కఱ లేదా యని శంకింపఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆన్యతాంశో న బోధవ్యస్తద్బోధానుపయోగతః,

తత్త్వజ్ఞానం పుమర్థం స్యా న్నన్యతాంశావబోధనమ్. 56

వ్యా. నను, కార్యగతసత్యాంశవదన్యతాంశోఽపి బోధవ్య ఇత్యాశంక్య ప్రయోజనాభావాన్జైవమిత్యాహ—ఆన్యతాంశ ఇతి. ప్రయోజనాభావమేవ దర్శ యతి—తత్త్వజ్ఞానమితి. తత్త్వస్యాభాధ్యస్య వస్తునో జ్ఞానం పుమర్థమితి పుంసో జ్ఞాతుః పురుషస్యార్థః ప్రయోజనం యస్మిన్ తత్పుమర్థమితి. బహువ్రీహిః. ఆన్యతాం శస్యవికారస్యావబోధనం ప్రయోజనవన్న భవతీత్యర్థః.

టీ. తద్బోధానుపయోగతః = అట్టి ఆన్యతాంశబోధచే లాభము లేదు గనుక, ఆన్యతాంశః=ఆసత్యాంశము, న బోధవ్యః=తెలియవలసినపని లేదు, తత్త్వజ్ఞానం = అబాధితమైన వస్తువుయొక్క జ్ఞానము, పుమర్థం=పురుషార్థము గలది, స్యాత్ =అగును. ఆన్యతాంశావబోధనం=ఆన్యతాంశమును తెలిసికొనుట, న=పురుషార్థము కాదు.

తా. ఆన్యతాంశ జ్ఞానముచే పురుషార్థము లేదు. ఇతర ప్రయో జనమును లేదు కాన దానినిఁ దెలియ నక్కఱలేదు. తత్త్వజ్ఞానమువల ననే పురుషార్థము గలదు. ఎట్లనఁగా రజ్జుసర్పభ్రాంతియందు సర్పజ్ఞాన ముచే భయకంపాదిదుఃఖప్రాప్తియు, యథార్థ మగు రజ్జుజ్ఞానముచే దుఃఖనివృత్తివలనఁ బురుషార్థంబును గనఁబడుచున్నవి.

ఆవ. మఱల పూర్వనాది శంకించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తర్హి కారణవిజ్ఞానాత్కార్యజ్ఞానమితిరిశే,

మృదోబోధాన్మృత్తికాబుద్ధేత్యుక్తం స్యాత్కోఽత్ర విస్తయః. 57

వ్యా. నను, కారణజ్ఞానాత్కార్యజ్ఞానం భవతీత్యేతచ్ఛ్రోతృబుద్ధౌ చమత్కార హేతుర్భవిష్యతీత్యభిప్రాయోక్తం. తదేతన్న సంభవతీతి శంకతే—తర్హితి. కారణస్య మృదాదేహానాత్కార్యగతు మృదాదిసత్యాంశజ్ఞానం భవతీత్యుక్తే మృదానాత్ మృదో జ్ఞానమిത്യుక్తం భవతి. ఏవంచ సశిశబ్దత ఏవ చమత్కారో నార్థత ఇత్యర్థః.

టీ. తర్హి = అట్టులయితే, కారణవిజ్ఞానాత్ = కారణమును తెలిసికొనుటవలన, కార్యజ్ఞానమితి = కార్యము తెలియు నని, ఈరితే = చెప్పినప్పుడు, మృద్యోధాత్ = మృదంశమును తెలిసికొనుటవలన, మృత్తికా బుద్ధేతి = మృత్తికయే తెలిసిన దని, ఉక్తం = చెప్పబడినది, స్యాత్ = అగును. అత్ర = దీనియందు, విస్తయః కః = ఆశ్చర్య మేమి ?

తా. కారణ మగు మృదానముచే కార్య మగు ఘటాదికార్య జ్ఞానము కలుగు ననుట, మీ శబ్దచమత్కృతిని తెలుపుచున్నదే కాని, అర్థములో నేమియు చమత్కారము లేదు. మృదంశము తెలియుటచే మృత్తిక తెలియు ననిన, నిం దేమి వింత గలదు ? అని పూర్వవాది శంకించెను.

అవ. సిద్ధాంతి దీనికి సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యం కార్యేషు వస్త్యంశః కారణాత్తేతి జానతః,
విస్తయో మాస్త్విహాజ్జస్య విస్తయః కేన వార్యతే.

58

వ్యా. ఈదృగ్వివేకవతాం విస్తయాభావేఽపి తద్రహితానాం విస్తయస్యాచే వేతి పరిహారతి—సత్యమితి. కార్యేషు ఘటాదిషు విద్యమానో వాస్తవోఽంశః కారణ స్వరూపమేవేతి యే జానంతి, తేషామాశ్చర్యం మా ఘాదితరేషాం తదానఘాన్యానాం జాయమానో విస్తయో న నివారయితుం శక్యత ఇత్యర్థః.

టీ. సత్యం = నీవు చెప్పినది నిజమే, కార్యేషు = కార్యములయందు, వస్త్యంశః = సత్యాంశము, కారణాత్తేతి = కార్యము కారణరూపమే యని, జానతః = ఎఱిగినవానికి, ఇహ = ఈ విషయములో, విస్తయః = ఆశ్చర్యము, మాస్తు = లేకపోవుఁ గాక; అజ్ఞస్య = తెలియనివానికిఁ గలిగెడి, విస్తయః = ఆశ్చర్యము. కేన = ఎవరిచేత, వార్యతే = వారింపఁ బడును (వారింపఁ బడ దనుట).

తా. సరి, ఘటాదికార్యమునందలి వాస్తవస్వరూపము కారణ రూపమే యని తెలిసిన నీ బోధిపాని కాశ్చర్యము కలుగకున్నను, అట్టి పరిశీలన లేని యజ్ఞాన కాశ్చర్యము కలుగును.

అవ. వైయర్థమునే వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆరంభే పరిణామీ చ త్కాకికశ్చైక కారణే,
జ్ఞాతే సర్వమతిం శ్రుత్వా ప్రాశ్నవంత్యేవ విస్తయమ్.

59

వ్యా. అజ్ఞస్య విస్తయో భవేదిత్యుక్తమేవార్థం ప్రపంచయతి—ఆరంభీతి. ఆరంభో నామ సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తాఖ్యకారణేభ్యో భిన్నస్య కార్యస్యోత్పత్తిస్తాం యో వక్తి సోఽయమారంభీత్యుచ్యతే. పూర్వరూపపరిత్యాగేన రూపాంతరప్రాప్తి లక్షణం పరిణామం యో వక్తి స పరిణామీత్యుచ్యతే. ప్రక్రియాద్వయమజానానోయో వ్యవహారమాత్రపరః స లౌకిక ఇత్యుచ్యతే. ఏషాం త్రయాణామపి కారస్యైకస్య జానాదనేకేషాం కార్యాణాం విజ్ఞానం భవతీతి వాక్యశ్రవణాద్విస్తయో భవేదేవేత్యర్థః.

టీ. ఆరంభీ = ఆరంభవాదియు, పరిణామీ = పరిణామవాదియు, లౌకికశ్చ = పామరుఁడును, ఏక కారణే = ఒక్క కారణము, జ్ఞాతే = తెలియఁబడఁగా, సర్వమతిం = సర్వకార్యములు తెలియు ననుటను, శ్రుత్వా = విని, విస్తయం = ఆశ్చర్యమును, ప్రాప్నువం త్యేవ = తప్పక పొందుచున్నారు.

తా. సమవాయ్య సమవాయినిమిత్తము లనెడి కారణములవలన భిన్న మగు కార్యము జనించు నని చెప్పెడి వైశేషికుఁడు ఆరంభ వాది యనఁబడును. కారణము తన పూర్వకారమును విడిచి భిన్నరూపమును బొందుట పరిణామ మనఁబడును. అట్టి పరిణామవాదమును వాదించు సాంఖ్యుఁడు పరిణామవాది యనఁబడును. ఈ ద్వివిధ కార్యముం దెలియక వ్యవహారమాత్రాసక్తుఁ డగువాఁడు లౌకికుఁ డనఁబడును. ఈ ముగ్ధురకు నేక కారణవస్తుజ్ఞానమువలన ననేక కార్యవర్తజ్ఞానము గలుగుచున్న దనెడి వాక్యమును వినుటచేత నీ ముప్పురకును ఆశ్చర్యము గలుగుచున్నది.

ఘటమునకు మృత్తికయు, వస్త్రమునకు నూలును సమవాయి కారణ మగును. వేదాంతులు కార్యము కారణముకంటె నభిన్న మని చెప్పెదరు. కారణముకంటె కార్యము భిన్న మని తార్కికులు చెప్పెదరు. మృత్తికయందఁ గల అనేకాణువులయొక్క సంయోగమును, నూలుయొక్క సంయోగమును, అనఁగా ఇత్యాది సంబంధము, సమవాయి కారణ మనఁబడును. ఘటమునకు కుమ్మరియు వాని పని ముట్లును నిమిత్తకారణము. అట్లే వస్త్రమునకు సాలెవాఁడును వాని పని ముట్లును నిమిత్తకారణము. అని తెలియవలెను.

అవ. ఉన్నది యన్నట్లు చెప్పక నిట్లు చెప్పట కేమి కారణ మనినఁ జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. అద్వైతేఽభిముఖికర్తుమేవాలైకస్య బోధతః,
సర్వబోధః శ్రుతౌ నైవ నానాత్వస్య నివక్షయా.

60

వ్యా. నను యథాశ్రుతమర్థం పరిత్యజ్యేత్థం వ్యాఖ్యానే కిం కారణమిత్యాశంక్య
శ్రుతేస్తత్ర తాత్పర్యాభావాదిత్యాహ—అద్వైత ఇతి. అద్వైతవిజ్ఞానే శిష్యమభి
ముఖికర్తుమేవ ఛాందోగ్యశ్రుతావేకస్య కారణస్య విజ్ఞానాత్సర్వేషాం కార్యాణాం
విజ్ఞానముక్తం. న తు కార్యాణామనేకేషాం విజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమిత్యభిప్రాయః.

టీ. అద్వైతే = అద్వైతమునందు, అభిముఖికర్తుమేవ = శిష్యు నభిముఖునిగాఁ
జేయుటకే, అత్ర శ్రుతౌ = ఈ ఛాందోగ్యశ్రుతియందు, ఏకస్య = కారణముయొక్క,
బోధతః = జ్ఞానమువలన, సర్వబోధః = అనేక కార్యవిజ్ఞానము, శ్రుతః = వినఁబడు
చున్నది. నానాత్వస్య నివక్షయా = భేదముయొక్క ప్రతిపాదనేచ్ఛచేత, నైవ
(శ్రుతః) = వినఁబడలేదు.

తా. “యథా సోమ్యేకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞా
తం స్యాత్,” అనెడి ఛాందోగ్య శ్రుతియందు సజాతీయ విజాతీయ
స్వగతభేద రహిత మగు సద్రూపాత్మక బ్రహ్మమునందు శిష్యుని అభి
ముఖునిగాఁ జేయుటకొఱకే, ఒక కారణవస్తువుయొక్క జ్ఞానమువలన
సర్వకార్యములయొక్క విజ్ఞానమును జెప్పఁబడెను గాని, అనేక కార్య
ములయొక్క విజ్ఞాన మావశ్యక మనెడి తాత్పర్యముతోఁ జెప్పఁబడ
లే దని యభిప్రాయము.

అవ. ఛాందోగ్యశ్రుతియందలి పూర్వోత్తరవాక్యసందర్భముచే ఫలించిన యర్థ
మును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏకమృత్పిండవిజ్ఞానాత్సర్వ మృన్తయధీర్యథా,
తదైకబ్రహ్మబోధేన జగద్బుద్ధిర్విభావ్యతామ్.

61

వ్యా. ఇదాసీమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే దృష్టాంతప్రదర్శనపరస్య * ‘యథా సో
మ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృన్తయం విజ్ఞాతం స్యా’ దిలి వాక్యస్వార్థనిరూపణపుర
స్కరం దార్ఢాంతికప్రదర్శనపరస్య * ‘ఉత తమాదేశమప్రాక్షీః యేనా శ్రుతం శ్రుతం
భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత’ మితి వాక్యస్వార్థం ప్రదర్శయన్ ప్రకృతే ఫలిత
మాహ—ఏక మృత్పిండేతి యథా ఘటశరావాద్యుపాదానస్వైకస్య మృత్పిండస్యావ
బోధాత్తద్వికారాణాం సర్వేషాం ఘటాదీనాం బోధో భవతి. ఏవం సర్వోపాదాన
స్వైకస్య బ్రహ్మణో బోధాత్తత్కార్యస్య కృత్సత్వస్య జగతో బోధో భవతీత్యుప
గంతవ్యమిత్యర్థః.

టీ. ఏకమృత్పిండవిజ్ఞానాత్ = ఒక్క మృత్పిండ మను విజ్ఞానమువలన, సర్వమృత్తయధీః = సకలమృద్వికారము లగు ఘటశరావాదులయొక్క జ్ఞానము, యథా = ఎట్లు కలుగుచున్నదో, తథా = అటులనే, ఏకబ్రహ్మబోధేన = ఒక్క యద్వితీయ పరబ్రహ్మమును తెలిసికొనుటవలన, జగద్బుద్ధిః = కార్యమైన ప్రపంచమును బలయుట, విభావ్యతాం = తెలిసికొనఁబడుఁ గాక.

తా. ఘటశరావాదులకు ఉపాదానకారణమైన ఒక మృత్పిండ జ్ఞానమువలన మృద్వికారము లగు సర్వఘటాదులయొక్క జ్ఞానమును ఎట్లు కలుగుచున్నదో, ఆ ప్రకారమే సర్వమునకు ఉపాదానకారణమగు అద్వితీయబ్రహ్మముయొక్క జ్ఞానమువలన తత్కార్యం బగు సర్వప్రపంచ జ్ఞానమును గలుగుచున్న దని భావము.

అవ. బ్రహ్మ జగత్స్వరూపములను జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సచ్చిత్సుఖాత్తకం బ్రహ్మ నామరూపాత్తకం జగత్,

తాపసీయే శ్రుతం బ్రహ్మ సచ్చిదానందలక్షణమ్.

62

వ్యా. నను బ్రహ్మజగతోస్వరూపాపరిజ్ఞానే బ్రహ్మజ్ఞానాజగతో జ్ఞానం భవతీత్యేతన్నావగంతుం శక్యత ఇత్యాశంక్య తదవగమాయ తదుభయస్వరూపం దర్శయతి—సచ్చిదితి. బ్రహ్మణస్సచ్చిదానందరూపత్వే కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్య తాపసీయాదిశ్రుతయః ప్రమాణమిత్యభిప్రాయేణాహ—తాపసీయ ఇతి. ఉత్తరస్తిక్ తాపసీయే ఆధర్వణికైస్తావత్ * 'బ్రహ్మవేదం సర్వం సచ్చిదానందమాత్ర' మిత్యాదిప్రదేశేషు బ్రహ్మణస్సచ్చిదానందరూపత్వము క్తమిత్వర్థః.

టీ. బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మము, సచ్చిత్సుఖాత్తకం = సచ్చిదానందరూపము. జగత్ = జగత్తు, నామరూపాత్తకం = నామరూపములే స్వరూపముగాఁ గలది. తాపసీయే = ఉత్తర తాపసీయోపనిషత్తునందు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మము, సచ్చిదానందలక్షణం = సద్రూప, చిద్రూప, ఆనందరూపములే లక్షణముగాఁ గలది యని, శ్రుతం = చెప్పఁబడినది.

తా. పరబ్రహ్మము సచ్చిదానందమాత్రస్వరూప మనియు, జగత్తు కల్పితనామరూపాత్తక మనియు నృసింహోత్తరతాపసీయోపనిషత్తునందుఁ జెప్పఁబడినది.

అవ. ఇంక నితర శ్రుతులఁ బఠించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సద్రూపమారుణిః ప్రాహ ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ బహ్వాచః,

సనత్కుమార ఆనందమేవమన్యత్ర గమ్యతామ్.

63

వ్యా. ఆదిశబ్దేన వివక్షితాని శ్రుత్యంతరాణి దర్శయతి—సద్రూపమితి. ఆరుణా పుత్రేణోద్దాలకేన ఛాందోగ్యశ్రుతౌ, * 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ, దిత్యాదినా సద్రూపం బ్రహ్మనిరూపితం. తథా బహ్వాచః ఋక్ శాఖాధ్యాయినః ఐతరేయో పనిషది. * 'ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠా, ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి. ప్రజ్ఞానరూపత్వం బ్రహ్మణో దర్శయంతి. ఏవం పూర్వోద్దాహృతాయాం ఛాందోగ్యశ్రుతావేవ సనత్కుమారాభ్యో గురుః నారదాభ్యశిష్యాయ. * 'భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య' ఇత్యుపక్రమ్య 'యో వై భూమాతత్సుఖమితి భూమశబ్దాభిధేయస్య బ్రహ్మణ ఆనందరూపత్వము క్తవానిత్యర్థః. ఉక్తన్యాయమన్యత్రాప్యతిదిశతి—ఏవమితి. అన్యత్ర తైత్తిరీయకాదిశ్రుతిషు. * 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా' దిత్యాదివాక్యైరానందరూపత్వాదికము క్తమితి ద్రష్టవ్యమితి భావః.

టీ. ఆరుణిః=ఆరుణిపుత్రుః డగు ఉద్దాలకుఁడు, సద్రూపం=బ్రహ్మము సద్రూపమని, ప్రాహ=చెప్పెను. బహ్వాచః = ఋక్ శాఖవారు, బ్రహ్మ=బ్రహ్మము, ప్రజ్ఞానం=ప్రజ్ఞాన స్వరూప మనిరి. ఏవం = ఇటులనే, సనత్కుమారః = సనత్కుమారుఁడు, ఆనందం=బ్రహ్మ మానంద స్వరూప మనెను. అన్యత్ర=తక్కిన తైత్తిరీయాది శ్రుతులయందును, గమ్యతాం = ఇట్లే తెలియఁబడుఁగాక.

తా. "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" అనెడి ఛాందోగ్యశ్రుతియందు, సృష్టికిఁ బూర్వ మీ ప్రపంచమంతయు సద్రూపముగా నుండెనని ఉద్దాలకుడు చెప్పెను. 'సత్' అనఁగా కాలత్రయాబాధ్య మగు బ్రహ్మవస్తువు. "ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠా ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ" అనెడి ఐతరేయోపనిషద్వాక్యమందు ప్రజ్ఞానమే బ్రహ్మమని చెప్పఁబడెను. ప్రజ్ఞాన మనఁగా స్వయంప్రకాశమానత్వము. "యో వై భూమా తత్సుఖమ్" ఎద్ది భూమయో యదియే ఆనంద మని (బ్రహ్మ మని) ఛాందోగ్యమునందె సనత్కుమారుడు నారదున కుపదేశించెను. మరియు "ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" ఆనందమే బ్రహ్మము, అని తైత్తిరీయ శ్రుతియందుఁ జెప్పఁబడెను. ఆనంద మనఁగా నిత్యసుఖము. ఇట్లు బ్రహ్మము సత్యజ్ఞానానందస్వరూప మని సిద్ధించుచున్నది.

అవ. జగత్తు నామరూపాత్మక మనుటకును శ్రుతిని జూపుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. విచిత్ర్య సర్వరూపాణి కృత్వా నామాని తిష్ఠతి,
 అహం వ్యాకరవాణీమే నామరూపే ఇతి శ్రుతీ.

వ్యా. సచ్చిదానందేష్వివ నామరూపయోరపి శ్రుతిం దర్శయతి—విచిత్యేతి. 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్ య దాస్తే' ఇతి, 'అనేన జీవే నాత్త నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరణాణీతి' చ సప్తవ్యే జగన్నిష్ఠే నామ రూపే శ్రుత్యా దర్శితే ఇత్యర్థః.

టీ. సర్వరూపాణి = సర్వరూపములను, విచిత్య = సృజించి, నామాని = పేరు లను, కృత్వా = కల్పించి, తిష్ఠతి = ఉన్నాడు. ఆహం = నేను, ఇమే = ఈ నామరూప ములను, వ్యాకరవాణి = విస్తరించెద నని, శ్రుతీ = రెండు శ్రుతులును చెప్పుచున్నవి.

తా. "సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభి వదన్ యదాస్తే" యనెడి శ్రుతి, బుద్ధిప్రేరకుఁ డగు పరమేశ్వరుఁడు సకల రూపములను గల్పించి వానితో వ్యవహరించుచున్నాఁ డని చెప్పు చున్నది. "అనేన జీవేనాత్త నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" యనెడి శ్రుతి, ఆత్మ జీవరూపమునఁ బ్రవేశించి, యీ నామరూపము లను విస్తరింపఁ జేయుచున్నాఁ డని చెప్పుచున్నది. కనుక, నామరూప ములు రెండును జగత్తునం దున్న నని యభిప్రాయము.

అవ. వేటొక శ్రుతిని సుదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవ్యాకృతం పురా సృష్టే రూర్ధ్వం వాక్రియతే ద్విధా,
అచింత్యశ క్తిర్తాయాస్తా బ్రహ్మణ్యవ్యాకృతాభిధా. 65

వ్యా. తత్రైవ శ్రుత్యంతరముదాహరతి—అవ్యాకృతమితి. బృహదారణ్యక శ్రుతౌ. * 'తద్ధీదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియతాసౌ నామాయమిదం రూపమితి స్పష్టస్య జగతో నామరూపాత్త కత్వం దర్శితమిత్యర్థః. సృష్టేః పూర్వమిదం జగదవ్యాకృతమవ్యక్తనామరూపాత్త కమభూదూర్ధ్వం సృష్ట్యవ సరే ద్విధా వాచ్యవాచకభావేన వ్యాక్రియతే వ్యక్తీకృత మిత్యర్థః. ఇదానీం తద్ధీదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యత్రావ్యాకృతశబ్దస్యార్థమాహ—అచింత్యేతి. యేయం బ్రహ్మణి అచింత్యశ క్తిర్తాయాస్తా ఏషాఽవ్యాకృతాభిధాన్తిన్వాక్యేఽవ్యాకృతశబ్దే నాభిధీయత ఇత్యర్థః.

టీ. సృష్టేః పురా = సృష్టికి పూర్వము (ఇదం = ఈ జగత్తు) అవ్యాకృతం = నామరూపములు స్పష్టముగా లేనిదై యుండెను. ఊర్ధ్వం = తరువాత, ద్విధా = రెండు విధములుగా, వ్యాక్రియతే = వ్యక్తము చేయఁబడుచున్నది. బ్రహ్మణి = బ్రహ్మమందు, ఏషా = ఈ, అచింత్యశ క్తిః = నిరూపింప శక్యముగాని శక్తిస్వరూపము గల, మాయా = మాయ, అవ్యాకృతాభిధా = అవ్యాకృత శబ్దముచే జెప్పఁబడుచున్నది.

తా. ఈ జగత్తు సృష్టికి పూర్వము అవ్యక్తనామరూపములు గల దిగా నుండి, సృష్టికాలమున, నామరూపములచేతను (వాచ్యవాచక భావముచేత) వ్యక్తీకరింపబడుచున్నది. సృష్టికాలమున అచింత్య రచనా రూప మగు మాయాశక్తి అవ్యాకృత మనెడి పేరుచేత బ్రహ్మమం దున్న దని “తద్ధీనం తర్హ్యావ్యాకృతం.....సా నామాయమిదం రూపం” అనెడి బృహదారణ్యక శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

అవ. ఆ బృహదారణ్యక శ్రుత్యర్థమునే చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అవిక్రియ బ్రహ్మనిష్ఠావికారం యాత్యనేకథా,
మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్తాయినం తు మహేశ్వరమ్. 66

వ్యా. తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియతేత్యస్యార్థమాహ—అవిక్రియేతి. అవికారిణి బ్రహ్మణి వర్తమానా సా అనేకథా భూతభౌతిక ప్రపంచరూపేణ భహుథా వికారం పరిణామం ప్రాప్నోతి. మాయా బ్రహ్మణి వర్తత ఇత్యత్ర ప్రమాణమాహ—మాయాం త్వితి. మాయాం పూర్వోక్తాం ప్రకృతిం ప్రక్రియతే అనయేతి ప్రకృతి రుపాదాన కారణం విద్యాత్ జానీయాత్. మాయినం తస్యా ఆశ్రయత్వేన తద్వంతం మహేశ్వరం మాయానియామకం విద్యాదిత్యనువర్తతే. ఉభయత్ర తుశబ్దః పరస్పర వైలక్షణ్యద్వ్యోతనార్థః.

టీ. అవిక్రియ బ్రహ్మనిష్ఠా (సా) = నిర్వికారమైన బ్రహ్మస్వరూపమం దున్న మాయాశక్తి, అనేకథా=అనేక విధములుగా, వికారం=పరిణామమును, యాతి=పోందు చున్నది. మాయాంతు = మాయనో, ప్రకృతిం=ప్రపంచమున కుపాదానకారణముగా, విద్యాత్ = తెలిసికొనవలయును. మహేశ్వరం తు = పరమాత్మనో, మాయినం = మాయ కాశ్రయునిగా, (మాయా నియామకునిగా) విద్యాత్ = తెలిసికొన నగును.

తా. బ్రహ్మము నిర్వికారము. ఆ బ్రహ్మము నాశ్రయించియున్న మాయాశక్తి భూతభౌతిక ప్రపంచముగా వెక్కురీతుల బరిణామించు చున్నది. మాయను జగత్తున కుపాదానకారణముగాను మహేశ్వరుని మాయకు నియామకుని గను దెలిసికొనవలెను.

అవ. మాయతోఁ గూడిన బ్రహ్మముయొక్క ప్రథమసృష్టిని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆద్యో వికార ఆకాశస్కోఽస్తి భాత్యపి చ ప్రియః,
అపకాశ స్తస్య రూపం తన్ద్విధ్యా న తు తత్రయమ్. 67

వ్యా. ఇదానీం మాయోపహితస్య బ్రహ్మణః ప్రథమకార్యమాహ—అద్యది తస్య కారణాగాగతం రూపత్రయమాహ—స్కోఽస్తితి. నచ్చిదానందరూప ఇత్యర్థః

తస్య ప్రాతిస్వికం రూపమాహ—అవకాశఇతి. తస్య పూర్వస్తాద్రూపత్రయాద్వైలక్షణ్యమాహ—తన్ని ధ్యేతి. సదాదిరూపత్రయం వాస్తవమిత్యర్థః.

టీ. ఆద్యః = మొదటిదైన, కార్యః = కార్యము, ఆకాశః = ఆకాశము. సః = ఆ యాకాశము, అస్తి = ఉన్నది. భాతి = ప్రకాశించుచున్నది. అపి చ=ఇం లేగాదు, ప్రియః=ఇష్ట మైనది. తస్య=ఆ యాకాశముయొక్క, రూపం = స్వరూపము, అవకాశః=ఎడము, తత్=అది, మిథ్యా=అసత్యము. త్రయం తు=ఆ మూడైన సత్తు, చిత్తు, ఆనందరూపము లన్ననో, న మిథ్యా = మిథ్యకాదు. సత్యము.

తా. మాయతోఁ గూడిన ఆ పరబ్రహ్మముయొక్క మొదటి కార్యము ఆకాశము. అవకాశము కలది యాకాశ మనబడును. అట్టి యాకాశమునందు సచ్చిదానందరూపము లుండియున్నవి. ఆకాశమున్నది యను వ్యవహారములో సద్రూపమును, ఆకాశము తోఁచుచున్న దన్నప్పుడు చిద్రూపమును, ఆకాశము కావలె నన్నప్పుడు ఆనందరూపమును దానియందు కల వని గ్రహింప నగును. కారణమగు బ్రహ్మముయొక్క ఈమూఁడు లక్షణములును కార్యమైన యాకాశమందున్నవి కార్యమైన యాకాశము మిథ్య యగును. సచ్చిదానందములు మూఁడును వాస్తవములు.

అవ. నాలవదైన యాకాశమునకు మిథ్యాత్వము కలుగుటకుఁ గారణమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న వ్యక్తేః పూర్వమస్త్యేవ న పశ్చాన్నాపి నాశతః,
ఆదావంతే చ యన్నాస్తి వర్తమానేఽపి తత్తథా. 68

వ్యా. తస్య చతుర్థరూపస్య మిథ్యాత్వే హేతుమాహ—నవ్యక్తేరితి. ననూ త్పత్తివినాశయోర్తథ్యే ప్రతీయమానస్యావకాశస్య కథమసత్త్వమిత్యాశంక్యాహ—ఆదావీతి.

టీ. సహ=ఆయాకాశము, వ్యక్తేః=పుట్టుటకంటె, పూర్వం=ముందు, నాస్త్యేవ=లేనే లేదు. నాశతః = నశించుటకంటె, పశ్చాచ్చ = తర్వాతను, న = లేదు. యత్ = ఏ వస్తువు, ఆదౌ = మొదటను, అంతే చ = చివరను, నాస్తి = లేదో, తత్ = అది, వర్తమానేఽపి = వర్తమానకాలమునందు, తథా = అట్లు లేనిదే.

తా. ఆకాశ ముత్పత్తికి పూర్వమును, నశించిన తర్వాతను లేదు. ఏది ఆద్యంతములయందు లేనిదో అది వర్తమానకాలమందును లేనిదే. కనుక ఆకాశము మిథ్యయే.

అవ. ఈ చెప్పిన యర్థమునందు గీతావాక్యమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవ్యక్తాదీని భూతావి వ్యక్తమధ్యాని భారత,
అవ్యక్తనిధనాన్యేవేత్యాహ కృష్ణోఽర్జునం ప్రతి.

69

వ్యా. ఉక్తార్థే శ్రీకృష్ణవాక్యం ప్రమాణయతి—అవ్యక్తాదీనీతి.

టీ. భారత = ఓయర్జునా! భూతాని = ఆకాశాదిభూతభౌతికములు, అవ్యక్తాదీని = మొదట లేనివై, వ్యక్తమధ్యాని = మధ్యకాలముందు మాత్ర మున్నవై, అవ్యక్తనిధనాన్యేవ = అంతమందు నాశము గలవి యగుచునే యున్నవి. ఇతి = ఇట్లుగా, అర్జునం ప్రతి = అర్జునునిఁ గూర్చి, కృష్ణః = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆహ = చెప్పెను.

తా. అర్జునా! భూతభౌతిక ప్రపంచ మంతయు ఉత్పత్తికి పూర్వము లేక మధ్యకాలమునఁ గనుపడుచు, అంత్యకాలమునందు నశించుచున్నది. అనఁగా ఆద్యంతములలో లేక వర్తమానకాలముందు మాత్రము కనపడుచున్నదానిని లేనిదానినిగానే యెంచు మని శ్రీకృష్ణుఁడర్జునున కుపదేశించెను.

అవ. ఆకాశమునందు సచ్చిదానందరూపము లున్న వసుట కనుభవమే ప్రమాణ మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మృద్వత్తే సచ్చిదానందా అనుగచ్ఛంతి సర్వదా,
నిరాకాశే సదాదీనామనుభూతిర్ని జాత్త ని.

70

వ్యా. సదాదిరూపత్రయస్యావకాశసత్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్యానుభూతి రేవ ప్రమాణమిత్యాహ—మృద్వదితి. మృద్వదితి దృష్టాంతప్రదర్శనార్థః. ఘటాదిషు యథాకాలత్రయేఽపి మృదసువర్తతే తథా సదాదిరూపత్రయం సర్వదానుగకమిత్యర్థః. నన్వవకాశం విహాయ సదాదిరూపత్రయం కథమనుభూతమిత్యాశంక్యాహ—నిరాకాశఇతి.

టీ. తే సచ్చిదానందాః = ఆ సచ్చిదానందములు మూఁడును, మృద్వతో = మృత్తువలెనే, సర్వదా = ఎల్లప్పుడూ, అనుగచ్ఛంతి = కార్యము ననుసరించుచున్నవి. నిరాకాశే = ఆకాశమును లేనిదిగా భావించిన, సదాదీనాం = సచ్చిద్రూపములయొక్క, అనుభూతిః = అనుభవము, నిజాత్త ని = తన యూత్తయందు, (స్ఫురతి =) స్ఫురింపఁ గలదు.

తా. ఘటాదిషులయందను నే ప్రకారముగఁ గాలత్రయమందును మృత్తిక వర్తింతుచున్నదో, ఆ ప్రకారమే ఆకాశమందు సచ్చిదానందములు మూఁడును సర్వదా వర్తింతుచున్నవి. విచారణచేసి వైఁజెప్పిన 'అదావంతే చ' యనున్యాయము ననుసరించి కార్యవర్గమును లేని

దానినిగా భావించినయెడల, ఆ సచ్చిదానందములయొక్క యనుభవము స్పష్టముగాఁ గల్గును.

అవ. ఈసంగతినే దృఢపఱచుటకు మఱలఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అవకాశేవిస్త్వతేఽథ తత్ర కిం భాతి తే వద,

శూన్యమేవేతి చేదస్తు నామ తాదృగ్విభాతి హి.

71

వ్యా. తదేవోపపాదయతి—అవకాశ ఇతి. పూర్వవాదినశ్చోద్యమనువదతి— శూన్యమితి. అంగీకృత్య పరిహారమాహ—అ స్త్వితీ. శబ్దతః శూన్యమస్తు. అర్థత స్త్వవ కాశాభావవిశేషణస్య విశేష్య త్వేన ప్రతీయమానం కించిద స్తీత్యవగంతవ్యమిత్యాహ— తాదృగితి. హిశబ్దో లోకప్రసిద్ధిద్యోతనార్థః.

టీ. అవకాశే=అకాశము, విస్త్వతే = మఱచిపోఁగా, అథ=తరువాత, తత్ర = అక్కడ, తే=నీకు, కిం=ఏమి, భాతి=ప్రకాశించుచున్నదో, వద=చెప్పుము. శూన్యమేవ= శూన్యమే, భాతీతిచేత్=ప్రకాశించుచున్నది యంటివేని, అస్తు నామ = శబ్దమువలన శూన్యమగుఁగాక, తాదృక్=అట్టివిశేష్యము, విభాతి హి=ప్రకాశించుచునే యున్నది.

తా. ఓ పూర్వవాదీ! అకాశమును స్మరింపనపుడు (భావింప నపుడు) ఏమి స్ఫురించు వనిన, నీవు శూన్యమే యున్న దని బదులు చెప్పెదవు. శూన్య మనిన అభావ మగును. అభావ విశేషణమునకు విశేష్య ముండి తీరవలెనుగదా యని యడుగఁగా, విశేష్య మేదో యున్నట్లొప్పుదువు. అదియే యాకాశమును స్మరింపనపుడు గలిగెడి సచ్చిదానందానుభవ మని యెఱుంగుము.

అవ. ఫలితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. తాదృక్త్వాదేవ తత్సత్త్వమకాదాసీన్యేన తత్సుఖం,

ఆనుకూల్యప్రాతికూల్యహీనం య త్తన్నిజం సుఖమ్.

72

వ్యా. భవత్వేషం. ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యాశంక్య విశేష్య త్వేన ప్రతీయ మానస్య సత్వమభ్యుపేయమిత్యాహ—తాదృక్త్వాదితి. తస్య సుఖస్వరూపత్వమాహ-- ఔదాసీన్యేతి. ఔదాసీన్యవిషయత్వాత్తస్య సుఖస్వరూపత్వమిత్యర్థః. నన్వసుకూలత్వ రహితస్య కథం సుఖస్వరూపత్వమిత్యాశంక్యాహ—ఆనుకూల్యేతి.

టీ. తాదృక్త్వాదేవ=అవకాశాభావమునకు విశేష్యముగాఁ దోచునది యగుట వలననే, తత్=అది, సత్త్వం=సత్యమైనది. తత్ = ఆ సద్రూపము, ఔదాసీన్యేన=ఆను కూల్యప్రాతికూల్యములు లేక ఉదాసీనత్వముచేత, సుఖం=సుఖరూపమైన దగును. యత్ =

వి వస్తువు, అనుకూల్య ప్రాతికూల్యహీనం = అనుకూలత్వ ప్రతికూలత్వములు లేనిదో, తత్ = ఆవస్తువు, నిజం = స్వకీయమైన, సుఖం = ఆనందము.

తా. అవ కాశాభావమునకు విశేష్యమైనట్టు గన్నట్టుటచే, ఆ వస్తువు సద్రూప మగును. ఆ సద్రూపము అనుకూలభావము గాని ప్రతికూలభావము గాని లేనిదై ఉదాసీనముగా నుండుటచే నది యానంద రూప మనియుఁ జెప్పఁ దగును. అందుచేతనే యది నిజానంద మగును.

అవ. వైవిషయమునే వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆనుకూల్యే హర్షధీః స్యాత్ ప్రాతికూల్యే తు దుఃఖధీః,
ద్వయాభావే నిజానందో నిజదుఃఖం న తు క్వచిత్. 73

వ్యా. తదేవోపపాదయతి—అనుకూల్యితి. నను నిజానందవన్నిజదుఃఖమపి కిం నస్యాదిత్యాశంక్య దుఃఖే నిజత్వప్రసిద్ధ్యభావాన్జ్ఞాపమిత్యాహ—నిజదుఃఖమితి.

టీ. ఆనుకూల్యే = అనుకూలత యున్నచో, హర్షధీః = సుఖబుద్ధి, స్యాత్ = అగును. ప్రాతికూల్యే = ప్రతికూలత్వమున్నచో, దుఃఖధీః = దుఃఖముతోఁ గూడినబుద్ధి, స్యాత్ = అగును. ద్వయాభావే = అనుకూలత్వ ప్రతికూలత్వములు రెండును లేనిచో (ఉదాసీనత్వమైన), నిజానందః = స్వస్వరూపానందము, స్యాత్ = కలుగును. క్వచిత్ = ఎప్పుడును, నిజదుఃఖం = స్వరూపముచలన దుఃఖము, న = కలుగదు.

తా. స్రక్చందనాద్యనుకూలనస్తుప్రలవలన సంతఃకరణమునకు సుఖము కలుగును. హ్యఘ్రిసర్పాది ప్రతికూలనస్తుప్రలవలన అంతఃకరణమునకు దుఃఖము కలుగును. ఈ సుఖదుఃఖములు స్వస్వరూప సంబంధములు గావు. అనుకూలత్వప్రతికూలత్వరాహిత్య మైనచో సుఖు ప్తివనయందు వలె స్వస్వరూపానంద మనుభవింపఁబడును. స్వస్వరూపమునకు దుఃఖము ధర్మ మని యొచ్చుటను జెప్పఁబడి యుండలేదు. కాన నిజదుఃఖ మొన్నఁడును కలుగదు.

అవ. “నిజానందము నిత్యము గదా. అటులైన దుఃఖ మొన్నఁడు కలుగక యుండవలెనుగదా” అనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిజానందే స్థిరే హర్షశోకయోర్వ్యత్యయః క్షణాత్,
మనసః క్షణికత్వేన తయోర్తానసతేష్యతావో. 74

వ్యా. నను నిజానందస్య నదానందత్వాత్సర్వదా హర్షవివ స్యాత్. న తు

శోక ఇత్యాశంక్య తస్య నిత్యత్వేఽపి తద్ద్రాహిణో మనసః క్షణికత్వేన మానసయో
 త్తయోరపి క్షణికత్వమిత్యాహ—నిజానంద ఇతి.

టీ. నిజానందే = స్వరూపానందము, స్థిరేఽపి = నిత్యమైనదైనను, మనసః =
 మనస్సుయొక్క, క్షణికత్వేన = క్షణికత్వముచే, హర్ష శోకయోః = సుఖదుఃఖములకును,
 క్షణాత్ = క్షణికత్వమువలన, వ్యత్యయః = మార్పు (కలుగుచున్నది). తయోః = ఆ సుఖ
 దుఃఖములకు, మానసతా = మనస్సుతో సంబంధము, ఇష్యతాం = ఒప్పుకొనఁబడుఁ గాక.

తా. నిజానందము నిత్యమే. అయినను అట్టి యానంద మున్న దని
 గ్రహించునది మనస్సు. మనస్సు క్షణికముగదా అందుచే మనస్సుతో
 సంబంధము గల సుఖదుఃఖములును (ఆనుకూల్య ప్రాతికూల్యముల వలనఁ
 గలిగిన సుఖదుఃఖములు) క్షణికము లగుచున్నవి. నిజానందమునకు
 మనస్సునకు సంబంధము లేదు కావున నిజానందము అంతఃకరణము
 నందలి సుఖదుఃఖములవలె నిమేషమాత్రము గాక, స్థిరమై, నిత్య మై
 దె యున్నది.

ఆవ. విజ్ఞానాత్తయందు వలె, ఆకాశము మొదలు శరీరాంతమువఱకు, సచ్చి
 దానందము లున్న వని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆకాశేఽప్యేవమానందః సత్తాభానే తు సమృతే,
 వాయ్వాదిదేహపర్యంతం వస్తుష్వేవం విభావ్యతామ్. 75
 వ్యా. దృష్టాంతే సిద్ధమర్థం దార్ఘాంతికే యోజయతి—ఆకాశేఽపీతి. ఏవం
 విజ్ఞానాత్తన్యక్తప్రకారేణేత్యర్థః. సత్తాభానే తు భవతాప్యభ్యుపగమ్యేతే అతో
 నోపపాదనీయే ఇత్యర్థః. ఆకాశే ప్రతిపాదితోఽర్థః వాయ్వాదిశరీరాంతేష్వభ్యుప
 గంతవ్య ఇత్యాహ—వాయ్వాదీతి.

టీ. ఏవం = ఇట్లు (విజ్ఞానాత్తయందు వలె), ఆకాశేఽపి = ఆకాశమునందును,
 ఆనందః = ఆనందము (ఉన్నది). సత్తాభానే తు = సద్రూపమును, చిద్రూపమును,
 సమృతే = అంగీకరింపఁబడుచున్నవి. ఏవం = ఈ ప్రకారము, వాయ్వాదిదేహ
 పర్యంతం = వాయువు మొదలు శరీర మంతముగాఁ గల, వస్తుషు = వస్తువులయందు,
 (వాయుగ్నిజల భూమ్యాపభ్యన్న శరీరములందును) విభావ్యతాం = భావింపవలెను.

తా. ఆకాశమునందును, విజ్ఞానాత్తయందు వలె నానంద
 మున్నది. ఆకాశమునందు సచ్చిద్రూపములు సీచే నొప్పుకొనఁబడినవి.

అందుచేత నాకాశమునందు సచ్చిదానందము లున్న వని తేలుచున్నది ఆకాశమునందు వలెనే, వాయూది శరీరపర్యంత మున్న వస్తువుల యన్నింటియందును సచ్చిదానందము లున్న వని తెలిసికొనవలెను.

అవ. వాయూదులయొక్క యితర ధర్మములను జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గతిస్పర్శౌ వాయురూపం వహ్నేర్దాహప్రకాశనే,

జలస్య ద్రవతా భూమేః కాతిన్యం చేతి నిర్ణయః.

76

వ్యా. తత్ర వాయూదినామసాధారణధర్మాక్ దర్శయతి — గతిస్పర్శావతి ద్వాభ్యాం.

టీ. గతిస్పర్శౌ=గతియు (పోవుటయు) స్పర్శమును, వాయురూపం=వాయువు యొక్క రూపము, వహ్నేః=అగ్నికి, దాహప్రకాశనే = దహనమును ప్రకాశమును, జలస్య = నీటికి, ద్రవతా = ద్రవత్వమును, భూమేః = భూమికి, కాతిన్యం చ = కాతిన్యమును, ఇతి=రూపము లని, నిర్ణయః=శాస్త్ర నిర్ణయము.

తా. సచ్చిదానందములు వాయూదులం దున్నవి. ఇవిగాక, వాయువునకు గతిస్పర్శములును, అగ్నికి దహన ప్రకాశములును, జలము నకు ద్రవత్వమును, భూమికి కాతిన్యమును, అసాధారణధర్మము లని శాస్త్రనిర్ణయము.

అవ. ఈ యసాధారణ ధర్మములనుబట్టి వాయూదులకు వివిధాకారంబులును ఏర్పడిన వనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అసాధారణ ఆకాశ ఓషధ్యన్నవపుష్యపి,

ఏవం విభావ్యం మనసా తత్తద్రూపం యథోచితమ్.

77

వ్యా. అసాధారణేతి.

టీ. అసాధారణ ఆకాశే = అసాధారణ ధర్మములు గల యాకాశమునందును, ఓషధ్యన్నవపుష్యపి = ఓషధులయందును, అన్నమందును, శరీరమందును, తత్తద్రూపం = వాని వాని యసాధారణ ధర్మము లగు రూపము, ఏవం = ఇట్లే, యథోచితం = వాని ధర్మములకు తగినట్లు, విభావ్యం=తెలిసికొనఁదగును.

తా. ఆకాశమునకు వలె, ఓషధ్యన్న శరీరములకును, వాని యసాధారణ ధర్మములకును తగిన యాకారము లేర్పడిన వని తెలియవలెను.

అవ. నామరూప భేదిము లున్నను వాయూదు లన్నిటియందును సచ్చిదానందము లున్న వనుచున్నాఁడు:—

నేదాంత—62

శ్లో. అనేకథా విభిన్నేషు నామరూపేషు చైకథా,
తిష్ఠంతి సచ్చిదానందా విసంవాదో న కస్యచిత్ .

78

వ్యా. ఫలితమాహ—అనేకథేతి.

టీ. నామరూపేషు = నామరూపాదులయందు, అనేకథా=అనేక విధములుగా, విభిన్నేషు=భిన్నములైన వాయ్యాదు లన్నిటియందును, ఏకథా=ఒకే రీతిగా, సచ్చిదానందాః = సచ్చిదానందములు మూఁడును, తిష్ఠంతి=ఉన్న వనుటయందు, కస్యచిత్ = ఎవనికిని, విసంవాదః = వివాదము, న = లేదు.

తా. వాయ్యాదులు నామరూపాదులచే ననేక విధములుగా భిన్నములైనను వాని యన్నింటిలోను, సచ్చిదానందములున్న వనుట నిర్వివాదాంశము.

అవ. వాయ్యాదులకు నామరూపాదులలో భేదము ప్రత్యక్షముగా కనిపించుచున్నను, అట్టి భేదము వాస్తవము గా దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిస్తత్వే నామరూపే ద్వే జన్తనాశయుతే చ తే,
బుద్ధ్యా బ్రహ్మణి వీక్షస్వ సముద్రే బుద్భుదాదివత్ .

79

వ్యా. తర్హి ప్రతీయమానయోర్నామరూపయోః కా గతిరిత్యాశంక్య కల్పితత్వమేవ గతిరిత్యాహ—నిస్తత్వేతి. కల్పితత్వే హేతుః—జన్తేతి.

టీ. ద్వే=రెండైన, నామరూపే = నామరూపములు, జన్తనాశయుతే=జన్తముతోను, నాశముతోను కూడుకొన్నవి. అనఁగా ఉత్పత్తి నాశములు గలవి, నిస్తత్వేచ= అందుచే వాస్తవములును (కావు). అతః = అందువలన, తే = ఆ నామరూపములను, సముద్రే = సముద్రమందు, బుద్భుదాదివత్ = నీటి బుగ్గలవలె, బ్రహ్మణి = బ్రహ్మమునందు, (కల్పితే = కల్పింపబడిన వని,) బుద్ధ్యా వీక్షస్వ = భావింపుము.

తా. వాయ్యాదుల నామరూపములు నీటి బుగ్గలవలె నుత్పత్తి నాశములు గలవి. కాలత్రయమందు నుండునవి గావు. అందుచేత ఆ నామరూపములు వాస్తవములు కా వని యెఱిఁగి బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును పొందుము.

అవ. నామరూపములు కల్పితము లనుటవలన ఫలితమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సచ్చిదానందరూపేస్త్రిన్పూర్ణే బ్రహ్మణి వీక్షితే,
స్వయమేవావజానాతి నామరూపే శ్శనై శ్శనైః .

80

వ్యా. తతః కిమిత్యత ఆహ—సచ్చిదానందేతి.

టీ. అస్మిన్ = ఈ, పూర్ణే = పూర్ణమైనట్టియు, సచ్చిదానందరూపే = సచ్చిదానంద స్వరూపుడైన, బ్రహ్మణి = బ్రహ్మము, వీక్షితే = సాక్షాత్కరింపబడఁగా, (జ్ఞాని), స్వయం = తాను, నామరూపే = కల్పితనామరూపములను, శనైః శనైః వివ = మెల్ల మెల్ల గనే, అవజానాతి = ఉపేక్షించును.

గా. అద్వితీయమును, సచ్చిదానందస్వరూపమును, పూర్ణమును నైన బ్రహ్మముయొక్క సాక్షాత్కారము కలిగినచో, నామరూపములు కల్పితము లని మెల్ల మెల్లగాఁ దెలియుఁ గలదు. అనఁగా నామరూపములు స్ఫురింపవు.

ఆవ. నామరూపములు కల్పితము లనియు, ద్వైతము మిథ్య యనియు, ఎంత నిశ్చయజ్ఞానము కలుగునో, అంత దృఢముగా బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును కలుగునని:—

శ్లో. యావద్యావదవజ్ఞా స్యాత్తావత్తావ త్తదీక్షణం,
యావద్యావన్వీక్ష్యతే తత్తావత్తావదు భే త్యజేత్. 81

వ్యా. బ్రహ్మజ్ఞానదార్శ్యస్య ద్వైతావజ్ఞాపూర్వకత్వాచ్చ)వణాదివత్ ద్వైతావ జ్ఞాపి కర్తవ్యే త్యాహ—యావదితి.

టీ. యావత్ యావత్ = ఎంతెంత దృఢముగా, అవజ్ఞా = (ద్వైతమందు) మిథ్యాత్వనిశ్చయము, స్యాత్ = కలుగునో, తావత్తావత్ = అంతంత దృఢముగా, తత్ = ఆ బ్రహ్మయొక్క, తదీక్షణం = సాక్షాత్కారము, (స్యాత్ = కలుగును). యావద్యావత్ = ఎంతెంతవఱకు, తత్ = ఆ బ్రహ్మము, వీక్ష్యతే = సాక్షాత్కరింపబడునో, తావత్ తావత్ = అంతంతవఱకు, ఉభే = ఆ నామరూపములను రెండింటిని, త్యజేత్ = చాస్తవములు కావని త్యజింపవలెను.

గా. ద్వైతమిథ్యాత్వ జ్ఞానమును, నామరూపముల యన్యతత్వమును ఎంత దృఢముగా గ్రహింపబడునో, అంతగా బ్రహ్మసాక్షాత్కార మగును. బ్రహ్మసాక్షాత్కార మెంతెంతమాత్రము గలుగునో, అంతెంతమాత్రము నామరూపములు విడువబడును.

ఆవ. ద్వైతమం దనాసరణాభ్యాసముయొక్కయు, బ్రహ్మభ్యాసముయొక్కయు ప్రయోజనము జీవన్ముక్తి యని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. తదభ్యాసేన విద్యాయాం సుస్థితాయామయం పునూఁ, జీవన్మేవ భవేత్సుక్తా పురస్తు యథా తథా. 82

వ్యా. ఉభయాభ్యాసస్య ఫలమాహ—తదభ్యాసేనేతి.

టీ. తదభ్యాసేన = ఆ బ్రహ్మభ్యాసముచేతను ప్రపంచమిథ్యాభ్యాసముచేతను, (౧౩-వ శ్లోకమునందు దీని పద్ధతిని వివరించుచున్నారు.) విద్యాయాం సుస్థితాయాం = బ్రహ్మజ్ఞానము దృఢము కాగా, అయం పుమాన్ = ఈ బ్రహ్మభ్యాసపరుఁడు, జీవన్నేవ = జీవించియున్నను, ముక్తిః = జననమరణరూపసంసారమునుండి విడువబడినవాఁడే. అట్టి వానికి పునర్జన్మ లేదు. పునర్మరణమును లేదు. వపుః = దేహము, యథాతథా = ఎట్లైనను, అస్తు = ఉండ నిమ్ము.

తా. ద్వైతమిథ్యాత్వాభ్యాసముచేతను, బ్రహ్మభ్యాసముచేతను, అట్టి యభ్యాసము చేయు పురుషుఁడు, ఈ శరీరమును ధరించియున్నను బ్రతికియుండియే సంసారబంధ విముక్తుఁ డగుచున్నాఁడు.

అవ. బ్రహ్మభ్యాసమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తచ్చింతనం తత్కథనమన్యోన్యం తత్ప్రబోధనం,

ఏకదేకపరత్వం చ బ్రహ్మభ్యాసం విదుర్బుధాః.

83

వ్యా. ఇదానీం బ్రహ్మభ్యాసస్వరూపమాహ—తచ్చింతనమితి.

టీ. తచ్చింతనం = ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మస్వరూపధ్యానమును, తత్కథనం = ఆ బ్రహ్మస్వరూపమును గూర్చిన సంభాషణమును, అన్యోన్యం = ఒక రొకరికి, తత్ప్రబోధనం = ఆ బ్రహ్మస్వరూపబోధ చేసికొనుటయు, ఏకదేకపరత్వం చ = ఈ బ్రహ్మమునందే ప్రధానముగా చిత్తము నేకాగ్రపఱచియుంచుటయు, బ్రహ్మభ్యాసం = బ్రహ్మభ్యాస మని, బుధాః = పండితులు, విదుః = తెలిసికొనిరి.

తా. బ్రహ్మభ్యాస మన, సర్వకాలములందు, సర్వావస్థలయందు, బ్రహ్మస్వరూపమును గూర్చియే ప్రసంగించుట, ధ్యానించుట, బోధ చేయుట, శ్రవణము చేయుట, బ్రహ్మస్వరూపమునందే చిత్తము నేకాగ్రముగా నుంచుట (సంతతప్రత్యగ్బ్రహ్మధ్యానము) బ్రహ్మభ్యాస మనఁ బడును.

అవ. ద్వైతముయొక్క జ్ఞానము చిరకాలమునుండి వచ్చుచుండినను, బ్రహ్మభ్యాసమును శ్రద్ధాన్వితుఁడై చేసిన, అట్టి ద్వైతజ్ఞానము నివర్తించు నని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వాసనానేకకాలీనా దీర్ఘకాలం నిరంతరం,

సాదరం చాభ్యస్యమానే సర్వదైవ నివర్తతే.

84

వ్యా. నన్వనాదికాలమారభ్య ప్రతిభాసమానస్య ద్వైతస్య కాదాచిత్కేన జ్ఞానాభ్యాసేన కథం నివృత్తిరిత్యాశంక్య దీర్ఘకాలనైరంతర్యేణ సత్కారసేవితేనా భ్యాసేన నివర్తత ఏవేత్యాహ—వాసనేతి.

టీ. సాదరం = ఆదరముతోఁగూడ, నిరంతరం = ఎల్లపుడు, దీర్ఘకాలం = చాల కాలము, అభ్యసయమానే = బ్రహ్మభ్యాసము చేయఁబడిన దగుచుండఁగా, వాసనా = ద్వైతము సత్యమనెడి జ్ఞానము, అనేక కాలినాపి = చిరకాలమునుండి యున్న దైనను, సర్వధా = అన్నివిధములను (తప్పక), నివర్తత ఏవ = నివర్తించును.

తా. ఈ ప్రపంచముయొక్క వాసన చిరకాలమునుండి యున్న దైనను, నిత్యము శ్రద్ధాన్వితుఁడై బ్రహ్మభ్యాసము చేసినయెడల, వాని కా ద్వైతవాసన నిశ్చేషముగ నివర్తించఁ గలదు.

అవ. బ్రహ్మ మద్వితీయ మైనను, మాయయొక్క దుర్ఘటఘటనాసామర్థ్యమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. మృచ్ఛక్తివద్బ్రహ్మశక్తిరనేకా నన్మతాన్ సృజేత్,
యద్వా జీవగతా నిద్రా స్వప్నశ్చాత్ర నిదర్శనమ్.

85

వ్యా. నను బ్రహ్మణ ఏకస్యానేకాకారజగద్ధేతుత్వమనుపపన్నమిత్యాశంక్య మాయాసహితస్యోపపద్యత ఇత్యాహ—మృచ్ఛక్తివదితి. అన్మతాన్కార్యాజీత్వర్థక. నను మృచ్ఛక్తేః సత్యత్వాదనేక హేతుత్వాత్ విషమో దృష్టాంత ఇత్యాశంక్య పక్షాంతరమాహ—యద్వా జీవతి.

టీ. మృచ్ఛక్తివత్ = మృత్పిండమందు నిగూఢమైన శక్తి ఘటశరావాదికమును పుట్టించినట్లు, బ్రహ్మశక్తిః = పరబ్రహ్మము నాశ్రయించి యుండెడి మాయాశక్తి, అనేకాన్ = నివిధము లైన, అన్మతాన్ = వాస్తవముగా లేని (పారమార్థికసత్యత్వము లేని) ప్రపంచమునందలి దృశ్యపస్తువులను, సృజేత్ = పుట్టించును. యద్వా = అట్లు గానిచో, అత్ర = ఈ విషయమునందు, జీవగతా = జీవునియందుఁ గల, నిద్రా = నిద్రాశక్తి, స్వప్నశ్చ = కలయును, నిదర్శనం = నిదర్శనము (అగును.)

తా. మృత్పిండమందలి శక్తి ఘటాదికార్యజాతము నెట్లు కల్పించు చున్నదో, అట్లే, ఈశ్వరసంబంధి యగు మాయాశక్తియు పారమార్థిక సత్యత్వము లేని యీ ప్రపంచము నంతయు సృజించెను. అనఁగా మాయాశక్తితోఁగూడిన బ్రహ్మమే జగత్కారణ మని యర్థము. సత్యము గాని మాయాశక్తి యెట్లు ప్రపంచమును సృజింపఁగల దనిన, ఉత్పత్తి

నాశములు గలిగి (అందుచేత సత్యము గాని) నిద్రాశక్తి స్వప్నమును, “అట్టి స్వప్నములో రథగజాదులను సృజించుట లేదా” యని సిద్ధాంతి చెప్పుచున్నాడు. అసత్య మయ్యు, అనేక పదార్థములను మాయాశక్తి సృజించె ననుటకు నిద్రాశక్తియు, స్వప్నమును దృష్టాంతము.

అవ. నిద్రాశక్తి స్వప్నమును సృజించుచున్న దనెడి దృష్టాంతమునే స్పష్టపఱచు చున్నాడు:—

శ్లో. నిద్రాశక్తిర్యథా జీవే దుర్లుటస్వప్న కారిణీ,
 బ్రహ్మణ్యేషా స్థితా మాయా సృష్టిస్థిత్యంతకారిణీ. 36

టీ. యథా=ఎట్లు, జీవే = జీవునియం దున్న, నిద్రాశక్తిః = నిద్రాశక్తి, దుర్లుట స్వప్న కారిణీ = నిజముగా సంభవించని స్వప్నమును సృష్టించుచున్నదో, తథా=అట్లు, ఏషా మాయా=ఈ మాయాశక్తి, బ్రహ్మణీ = బ్రహ్మమునందు, స్థితా=ఉన్నదై, సృష్టి స్థిత్యంతకారిణీ=జగత్తుయొక్క ఉత్పత్తిస్థితి లయములను జేయునది (అగుచున్నది.)

వ్యా. దృష్టాంతం విశదయతి—నిద్రేతి. దార్ఢాంతికమాహ—బ్రహ్మణీతి.

తా. జీవునియందుఁ గల నిద్రాశక్తి స్వప్నమునందు జాగ్రద్దశ యందు ఘటింపఁజేసినట్లు, పరబ్రహ్మమే యాధారముగాఁ గల మాయా శక్తియు ప్రపంచమును సృజించెను. కలలోఁ గన్నడెడి వస్తువు లెట్లు నిజముగా లేవో, అట్లే మాయాశక్తిచే సృజింపఁబడిన యీ ప్రపంచము కూడ మిథ్యయే యని తెలిసికొనవలెను.

అవ. నిద్రాశక్తియొక్క ఆఘటనఘటనాసామర్థ్యమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. స్వప్నే వియద్గతిం పశ్యేత్స్వమూర్ధచ్ఛేదనం యథా,
 ముహూర్తే వత్సరోఘం చ మృతపుత్రాదికం పురమ్. 37

వ్యా. దుర్లుటకారిత్వమేవ దర్శయతి—స్వప్న ఇతి.

టీ. స్వప్నే = కలయందు, యథా = ఎట్లు, వియద్గతిం = ఆకాశగమనమును, స్వమూర్ధచ్ఛేదనం=తన తలను నఱుకుటయు, ముహూర్తే = ముహూర్తకాలమునందు, (స్వల్పకాలమందు) వత్సరోఘంచ=అనేక సంవత్సరములును, మృతపుత్రాదికం = చని పోయిన పుత్రమిత్రకళత్రాదులును గల, పురం=పట్టణమును, పశ్యేత్ = చూచునో.

తా. నిజముగా ఆకాశగమనము, తన తలను నఱుకుట, ముహూర్తకాలములో ననేక సంవత్సరములు గడచుట, పుత్రాదులు చచ్చుట జరుగకపోయినను, అట్లు జరిగినట్లు కనిపించుట నిద్రాశక్తి సామర్థ్యమును జూపుచున్నది.

శ్లో. ఇదం యుక్తమిదం నేతి వ్యవస్థా తత్ర దుర్లభా,
యథాయథేక్ష్యతే యద్యత్తత్తద్మ్యుక్తం తథా తథా.

88

వ్యా. స్వప్నస్య దుర్లుటత్వే హేతుమాహ—ఇదమితి.

టీ. తత్ర=ఆ స్వప్నమందు, ఇదం యుక్తం=ఇది తగు ననియు, (సంభవ మనియు) ఇదం నేతి=ఇది తగినది కా దనే (ఇది యసంభవ మనియెడి), వ్యవస్థా = నియమము, దుర్లభా=లభింపదు (లేదు). యద్యత్=ఏదేది, యథా యథా=ఏయే రీతిని, ఈక్ష్యతే = చూడఁబడుచున్నదో, తత్తత్=అది యది, తథా తథా=అదేరీతిని, యుక్తం=తగినది.

తా. స్వప్నమునం దిది సంభవము, ఇది యసంభవ మనెడి నియమము లేదు. స్వప్నమునందు సంభవాసంభవ వివేకము లేదు గాన. కలయం దనుభవింపఁబడెడి దంతయు ఉన్న దనియే చెప్పవలెను.

శ్లో. ఈదృశో మహిమా దృష్టో నిద్రాశక్తిర్యథా తథా,
మాయాశక్తిరనిత్యోఽయం మహిమేతి కిమద్భుతమ్.

89

వ్యా. ఉక్తమర్థం కై ముతికన్యామేన స్పష్టయతి—ఈదృశ ఇతి.

టీ. ఈదృశః=ఇట్టి, నిద్రాశక్తిః=నిద్రాశక్తియొక్క, మహిమా = అఘటనఘటనా సామర్థ్యము, యథా=ఎట్లు, దృష్టః=చూడఁబడుచున్నదో, తథా=అట్లే, మాయాశక్తిః=మాయాశక్తియొక్క, అయం మహిమా = ఈ జగత్తును సృష్టించగల సామర్థ్యము, అచింత్య ఇతి = చింతింప నసాధ్య మనుటలో, కిం అద్భుతం = ఏమి యాశ్చర్యము? ఆశ్చర్యము లే దనుట.

తా. పరిచ్ఛిన్నం డగు జీవనియం దున్న నిద్రాశక్తికే యిట్టి సామర్థ్యము కనుపించుచుండఁగా, అపరిచ్ఛిన్నమైన పూర్ణమైన పరబ్రహ్మము నాశ్రయించిన మాయాశక్తికి ఈ ప్రపంచమును సృజించగల సామర్థ్యం యున్న దనుట యం దేమి వింత గలదు? నిద్రాశక్తికే యిట్టి ప్రభావ ముండఁగా, మాయాశక్తినిఁగూర్చి చెప్పవలసిన దేమి?

అవ. “ప్రయత్నాదికము లేక మాయాశక్తి జగత్తు నెట్లు సృజించె” ననినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. శయానే పునఃచ నిద్రా స్వప్నం బహువిధం సృజేత్,
బ్రహ్మణ్యేనం నిర్వికారే వికారాణాం కల్పయత్యసా.

90

వ్యా. అప్రయతమాన బ్రహ్మనిష్ఠాయూః జగదేతుత్వద్బ్రహ్మాంతమాహ—శయాన ఇతి.

టీ. శయానే=నిదురపోవుచున్న, పురుషే=మనుష్యునియందలి, నిద్రా=నిద్రాశక్తి, బహువిధం = అనేక విధములైన, స్వప్నం = స్వప్నములను, సృజేత్ = సృష్టించును. ఏవం=ఇట్లే, నిర్వికారే = వికారరహితమైన, బ్రహ్మణి = పరబ్రహ్మమందున్న, అసౌ= ఈ మాయ, వికారాన్ =కార్యసమూహ మగు నీ జగత్తును, కల్పయతి=కల్పించుచున్నది.

తా. ఏ ప్రయత్నమును లేక నిర్వికారుడై నిద్రించుచున్న జీవునియందుఁ గల నిద్రాశక్తి నానావిధస్వప్నపదార్థములను సృష్టించుచున్నది. అటువలెనే నిర్వికార మగు పరబ్రహ్మమందుఁ గల ఈ మాయాశక్తియు నానావిధకార్యవర్ణమును నిర్మించుచున్న దని తెలియవలెను.

అవ. మాయచే చేతనాచేతన పదార్థసమూహ మగు ఈ ప్రపంచము సృజింపబడె ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఖానిలాగ్ని జలోర్వ్యండలోకప్రాణిశిలాదికాః,

వికారాః ప్రాణిధీష్వంతశ్చిచ్ఛాచాయా ప్రతిబింబితా.

91

వ్యా. మాయయా సృష్టాన్నదార్థాన్ దర్శయతి—ఖానిలేతి. నను పాంచభౌతిక త్వేన సామ్యేఽపి కేషాంచి చైతనత్వం, కేషాంచి జడత్వం కుత ఇత్యాశంక్యాహ— ప్రాణీతి. ప్రాణిశరీరేష్వంతఃకరణేషు చైతన్యప్రతిబింబనాచ్చైతనత్వమితరత్ర తదభావా జడత్వమిత్యర్థః.

టీ. ఖానిలాగ్ని జలోర్వ్యండలోకప్రాణిశిలాదికాః = ఆకాశము, గాలి, ఆగ్ని, నీరు, భూమి, బ్రహ్మాండము, లోకములు, ప్రాణిసమూహము, శిలలు మొదలగు, వికారాః=కార్యసమూహము, (మాయచే సృజింపబడెను), ప్రాణిధీషు = చేతన పదార్థముల యొక్క బుద్ధులయందలి, అంతః=లోన, చిచ్ఛాచాయా=సాక్షిచైతన్యముయొక్క ఛాయ, ప్రతిబింబితా=ప్రతిబింబించుచున్నది.

తా. మాయాశక్తిచే సృజింపబడిన పదార్థములు చేతనము నియు, అచేతనము లనియు రెండు విధములు. చేతన వస్తువుల (మనుష్యులు మొదలగువారి) బుద్ధులయందు, లేక, అంతఃకరణములయందు, సాక్షిచైతన్యము ప్రతిఫలించుచున్నది. అచేతనముల కట్టి బుద్ధి లేదు. అందుచే నట్టి సాక్షియొక్క ప్రతిబింబమును లేదు.

అవ. చేతనాచేతన విభాగము చిదాభాసునియొక్క ఉండుట, లేకపోవుటవలనఁ గలుగుచున్నదే కాని బ్రహ్మముచే చేయబడ లే దని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. చేతనాచేతనేష్వేషు సచ్ఛిదానందలక్షణం,

సమానం బ్రహ్మ భిద్యేతే నామరూపే పృథక్ పృథక్.

92

వ్యా. నను చేతనాచేతనవిభాగశ్చిద్రూపబ్రహ్మకృత ఏవ కిం న స్యాదిత్యా శంక్య బ్రహ్మణస్సర్వోపాదానత్వేన సర్వత్ర సమత్వానైవమిత్యాహ—చేతనేతి.

టీ. ఏషు చేతనాచేతనేషు = ఈ చేతనాచేతన పదార్థములందు, సచ్చిదానంద లక్షణం బ్రహ్మ=సత్, చిత్, ఆనందములు స్వరూపముగాఁ గల బ్రహ్మము, సమానం = అధిష్ఠానముచేత సమానముగానే యున్నది. నామరూపే = నామరూపములు, పృథ క్పృథక్ = వేరువేరుగా, భిద్యేతే = భేదించుచున్నవి.

తా. పరబ్రహ్మము చేతనాచేతన వస్తువులయం దన్నింటియం దును, అధిష్ఠానముగా నున్నది. నామరూపములు మాత్రమే ఒక్కొక్క కార్యమునకు వేరుగా నున్నవి. అట్టి నామరూపభేదము లేనిచో, కార్యవర్గ మంతయు బ్రహ్మస్వరూపమే.

శ్లో. బ్రహ్మణ్యేతే నామరూపే పటే చిత్రమివ స్థితే,

ఉపేక్ష్య నామరూపే ద్వే సచ్చిదానందధీర్భవేత్.

93

బ్రహ్మణశ్చిజ్జడసాధారణత్వే హేతుమాహ—బ్రహ్మణీతి. బ్రహ్మణస్సర్వ కల్పనాధారత్వాత్సర్వగతత్వమిత్యర్థః. తత్కథమవగమ్యత ఇత్యాశంకాయాం కల్పిత నామరూపత్వాగేఽధిష్ఠానం బ్రహ్మవగమ్యత ఇత్యాహ—ఉపేక్ష్యేతి.

టీ. ఏతే నామరూపే=ఈ నామరూపములు, బ్రహ్మణి=బ్రహ్మమునందు, పటే = గుడ్డయందు, చిత్రమివ=బొమ్మ (చిత్రరువు) వలె, స్థితే = ఉన్నవి. ద్వే నామరూపే = ఆ నామరూపములకు రెండింటిని, ఉపేక్ష్య = విడిచిపెట్టి చూచినయెడల, సచ్చిదా నందధీః = సచ్చిదానందరూప మగు బ్రహ్మమునందు బుద్ధి, భవేత్ = అగుఁ గాక.

తా. వస్తువునందు చిత్రరువు లున్నట్లు బ్రహ్మమునందు నామ రూపాత్మక ప్రసంచము కల్పించఁబడెను. అనఁగా చిత్రరువులకు వస్తు మాధారమైనట్లు పర్వప్రసందకల్పనకు బ్రహ్మ ముపాదానముగ నున్న దని యభిప్రాయము. కల్పిత నామరూపప్రసంచము నుపేక్షించినయెడల సచ్చిదానందరూప పరబ్రహ్మము తేలియఁబడును.

ఆవ. దృష్టాంతమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జలస్థైర్యోముఖే స్వస్య దేహే వృష్టిస్త్వయేష్యేష్యేష్యే శం,

తీరస్థ ఏవ దేహే స్వే జాత్పర్యం స్యాన్యథా తథా.

94

వ్యా. ఉక్తార్థే దృష్టాంతమాహ—జలస్థ ఇతి. నీరే అగ్గోముఖే దేహే పరిదృశ్య మానేఽపి తత్రాదరం పరిత్యజ్య తీరస్థ స్వదేహేత్యుపరితే మమత్వబుద్ధిర్యథాతథాత్వర్థః.

టీ. యథా=ఎట్లు, జలస్థే=జలమునందు ప్రతిబింబించిన, అఘోముఖే=తలక్రిందులుగా నున్నట్టి, స్వస్య=తనయొక్క, దేహే = శరీరము, దృష్టేఽపి = చూడఁబడినను, తం=ఆ జలప్రతిబింబ శరీరమును, ఉపేక్ష్య=ఉపేక్షించి, తీరస్థే=తీరమునం దున్న, స్వే దేహే=తన దేహమునందే, తాత్పర్యం = తాత్పర్యము, స్యాత్ = కలుగునో, తథా= అట్లే, నామరూపముల నుపేక్షించిన, పరబ్రహ్మస్ఫూర్తి గలుగను.

తా. గట్టున నిలిచి, నీటియందు తన శరీరముయొక్క ప్రతిబింబమును జూచువాఁ డెట్లు, జలమం దఘోముఖముగాఁ గనఁబడెడి శరీరము తనది కా దని తెలిసికొని, గట్టున నున్న దేహమే తనదిగా భావించుచున్నాఁడో, అట్లే నామరూపముల నుపేక్షించి పరబ్రహ్మచింతనముఁ జేయవలెను.

అవ. ఇంకొక దృష్టాంతమును జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సహస్రశో మనోరాజ్యే వర్తమానే సదైవ తత్,
సర్వైరుపేక్ష్యతే యద్వ దుపేక్షా నామరూపయోః. 95

వ్యా. ఇదానీం సర్వజనప్రసిద్ధం దృష్టాంతాంతరమాహ—సహస్రశ ఇతి. ఉపేక్షా కర్తవ్యేతి శేషః.

టీ. సహస్రశః = అనేక విధములుగా, మనోరాజ్యే = మనోరాజ్యము, సదా= ఎల్లప్పుడు, వర్తమానేఽపి=ఉన్నను, సర్వైః = అందఱచేతను, యద్వత్=ఎట్లు, ఉపేక్ష్యతే=(ఆ మనోరాజ్యము) ఉపేక్ష=చేయఁబడుచున్నదో, (తద్వత్=అటులే) నామరూపయోః = నామరూపములయొక్క, ఉపేక్షా = ఉపేక్ష (చేయవలెను).

తా. కోరికచే కల్పింపఁబడిన వస్తువుల నెట్లు జను లుపేక్ష చేయుచున్నారో (అనఁగా లెక్కసేయుట లేదో) అటులే నామరూపముల నుపేక్ష చేయవలెను. అనఁగా నామరూపములు గల కార్యవర్గముతోఁ గూడిన ఈ ప్రపంచమునందును అనాదరణ, లేక మిథ్యాత్వనిశ్చయము చేయవలెను.

శ్లో. క్షణే క్షణే మనోరాజ్యం భవత్యేవాన్యథాన్యథా,
గతం గతం పునర్నాస్తి వ్యవహారో బహిస్తథా. 96

వ్యా. ప్రపంచవైచిత్ర్యే దృష్టాంతమాహ—క్షణ ఇతి. దార్ఢాంతికమాహ—వ్యవహార ఇతి.

టీ. మనోరాజ్యం = మనోరథముచే కల్పించిన సామ్రాజ్యము, క్షణే క్షణే=అనుక్షణమును, అన్యథాన్యథా=వేఱు వేఱు రీతిగా, భవత్యేవ=అగుచునే యున్నది. గతం=పోయినది, గతం=పోయినదే, పునః=తిరిగి, నాస్తి = రాబోదు. బహిః=వెలుపల నున్న, వ్యవహారః = వ్యవహారమును, తథా = అట్లే యగును.

తా. మనోరథకల్పిత వస్తుజాత మనుక్షణము మాటుచు, పోయిన వస్తువులు తిరిగి వచ్చుట లేదు. అట్లే జాగ్రద్దవస్థయందును, పోయిన వస్తువు అనాత్మపదార్థము తిరిగి వచ్చుట లేదు.

శ్లో. న బాల్యం యావనే లభ్యం యావనం స్థావిరే తథా,
మృత్యు పితౌ పునర్నాస్తి నాయాత్యేవ గతం దినమ్. 97

వ్యా. తదేవ వివృణోతి—న బాల్యమితి.

టీ. యావనే=యావనమునందు, బాల్యం=బాల్యము, న లభ్యం=పొందబడదు. స్థావిరే=ముదిమియందు, తథా=అట్లే, యావనం = యావనమును, న లభ్యం = పొందనలవి కాదు. మృత్యుః=చనిపోయిన, పితౌ=తండ్రి, పునః=తిరిగి, నాస్తి=లేడు. గతం = కడచిన, దినం = రోజు, నాయాత్యేవ = ఎన్నఁటికిని రాదు.

తా. జాగ్రద్దవస్థయందును గడచిన కాలము తిరిగి రాకుండుట యెల్లరకును అనుభవసిద్ధము. యావనమందు బాల్యముగాని, ముదిమియందు యావనముగాని వఱల రాదు. చనిపోయిన బంధువులుగాని, గడచిన దినముగాని ఎన్నఁటికిని తిరిగి రాబోదు.

అవ. ద్వైతమిథ్యాత్వనిర్ణయమును ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మనోరాజ్యాద్విశేషః కః క్షణధ్వంసిని తాకికే,
అతోఽస్తిస్థానమానేఽపి తత్సత్యత్వధీయం త్యజేత్. 98

వ్యా. ద్వైతక్షణికత్వమువసంహరతి—క్షణికత్వసాధనే ప్రయోజనమాహ—
అతోఽస్తిన్నీతి.

టీ. క్షణధ్వంసిని=క్షణకాలములో ధ్వంస మయ్యెడి, తాకికే = ఈ ప్రపంచమునందు, మనోరాజ్యాత్ = మనోరాజ్యముకన్న, కః విశేషః (అస్తి) = ఏమి విశేషమున్నది? రెండును క్షణికములే, రెండును సశ్వరములే యవుట. అతః = అందువలన, అస్తిత్వం=ఈ ప్రపంచము, భాసమానేఽపి = భాసించుచున్నను, తత్సత్యత్వధీయం = ఆ ప్రపంచము సత్య మనెడు బుద్ధిని, త్యజేత్ = త్యజింపవలెను.

తా. మనోరథకల్పిత గృహాక్షేత్ర పుస్తకభ్రాది సామ్రాజ్యము క్షణభంగుల వుని నాన ము నేక్ష చేయుచున్నాము కదా! ఇంతకంటె

ఈ ప్రపంచమునం దేమి విశేష మున్నది? ఇదియు నశించునదే కదా! ఇందును మనకు ప్రియమైనవారు నశించుట చూచుచున్నారము గదా! అట్టియెడ దీనియం దేల మన కాదరణ! మన మీ ప్రపంచము సత్యమని యేల నమ్మలెను? ఈ ప్రపంచము సత్యము కాదు. ఇది సృష్టికి పూర్వము గాని, ప్రళయానంతరము గాని లేదు. అందుచే దీనియందు సత్యత్వబుద్ధిని విడువుము.

అవ. ద్వైతము నుపేక్షించుటవలన త్రయోజనమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపేక్షితే లాకికే ధీర్నిర్విఘ్నా బ్రహ్మచింతనే,

నటవత్కృత్రిమాస్థాయాం నిర్వహత్యేవ లాకికమ్.

99

వ్యా. నను లాకికోపేక్షాయాం శో లాభ ఇత్యాశంక్య బ్రహ్మణి ధీః స్థిరా భవ తీత్యాహ—ఉపేక్షిత ఇతి. తర్హి జ్ఞానినో వ్యవహారః కథమిత్యాశంక్యాహ—నట వదితి.

టీ. లాకికే=లోకమందున్న వస్తుజాతము, ఉపేక్షితే = ఉపేక్ష చేయఁబడఁగా, ధీః=బుద్ధి, బ్రహ్మచింతనే=బ్రహ్మచింతనమునందు, నిర్విఘ్నా=విఘ్నము లేనిదిగ, స్యాత్ = అగును. నటవత్ = నటునివలె, కృత్రిమాస్థాయాం = కవటపు నటనతో, లాకికం = లోక వ్యవహారమును, నిర్వహత్యేవ = చేయుచునే యున్నాఁడు.

తా. లోకమం దున్న సర్వవస్తువులయందు వైరాగ్యము గలిగి వాని నుపేక్షించినయెడల బ్రహ్మవిచారమునందు నిరాటంకముగా బుద్ధి వర్తించును. అట్టి బ్రహ్మజ్ఞానము కలిగినంతట, నటుఁడు పూర్వాభ్యాస వశమున నాటకరంగమున నటించినట్లే, జ్ఞానియుఁ బూర్వాభ్యాసము ననుసరించి లోకవ్యవహారమును నిర్వహించును.

అవ. జ్ఞానికిని లాకిక వ్యవహారము కలదంటివేని, వానికి వికారిత్వము ఘటించునే యనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రవహత్యపి నీరేఽధః స్థిరా ప్రాధశిలా యథా,

నామరూపాన్యథాత్వేఽపి కూటస్థం బ్రహ్మ నాన్యథా.

100

వ్యా. నను జ్ఞానినో వ్యవహారాభ్యుపగమే వికారిత్వం ప్రసజ్యేతీత్యాశంక్య బుద్ధౌ వ్యవహారపత్యామపి తత్సాక్ష్యాత్తా నిర్వికార ఇతి సద్బ్రహ్మాంతమాహ—ప్రవహ తీతి. ఉదకే ఉపరి ప్రవహత్యపి అధఃస్థితా. ప్రాధా శిలా యథా వ చలతి తథా వీపం బుద్ధౌ సంసరంత్యామపి న జ్ఞానీ సంసరతీత్యర్థః.

టీ. నీరే=నీరు, ప్రవహత్యపి=పైన ప్రవహించుచున్నను, అధః=క్రింద నున్న, ప్రాధశిలా=పెద్ద బండ, యథా = వివిధముగా, స్థిరా=కదలకుండునో, తథా = అటులనే, నామరూపాన్యథా త్వేఽపి = నామరూపముల కన్యథాత్వము గలిగినను, కూటస్థం = నిర్వికారమైన, బ్రహ్మ=బ్రహ్మము, అన్యథా=వికారము గలది, న=కాదు.

తా. బండపైఁగా నీ రెంత పాటుచుండినను, అదుగున నున్న ఆ బండి యెట్లు స్థిరముగా కదలక యుండునో, అటులే బుద్ధి నామరూపముల వ్యవహారము చేయుచుండినను, జ్ఞాని నిర్వికారుడైన బ్రహ్మ స్వరూపముగానే యుండును.

అవ. ఆపరిచ్ఛిన్న మైన బ్రహ్మమందు పరిచ్ఛిన్న మైన జగత్తెట్లు భాసించుననిన దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిశ్చిద్రే దర్పణే భౌతి వస్తుగర్భం బృహద్వియత్,
సచ్ఛిద్ర నే తథా నానా జగద్గర్భమివం వియత్. 101

వ్యా. నన్వఖండే బ్రహ్మణి తద్విలక్షణస్య జగతః కథమవభాసనమిత్యాశంక్య నిశ్చిద్రే దర్పణే సావకాశవస్తునో యథా భావం తద్వసిత్యాహ—నిశ్చిద్ర ఇతి.

టీ. నిశ్చిద్రే = సందు లేని, దర్పణే = అద్దమునందు, వస్తుగర్భం = అనేక పదార్థములు గర్భమందుఁ గలిగినట్టియు, బృహత్ = గొప్పదైన, వియత్ = ఆకాశము, యథా = ఎట్లు, భౌతి = భాసించునో, తథా = అట్లు, నానాజగద్గర్భం = అనేక జగత్తులు గర్భమందుఁ గల, ఇవం వియత్ = ఈ చిదాకాశము, సచ్ఛిద్ర నే=సచ్ఛిదానంద రూపమైన బ్రహ్మమునందు, భౌతి=ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఎక్కడ సందులేని అద్దమునందు, అనేక వస్తువులతో నిండియున్న గొప్ప యాకాశము ప్రకాశించినట్లు, సచ్ఛిదానందస్వరూపమైన బ్రహ్మమునందు ఈ ప్రసంగము తోచు నని భావము.

అవ. దృశ్యము కాని బ్రహ్మమందు జగత్తు తోచుట యెట్లునఁగా సమాధానము:—

శ్లో. అదృష్ట్యా దర్పణం నైవ తదంతస్థేక్షణం తథా,
అమత్వో సచ్ఛిదానందం నామరూపమతిః కుశో. 102

వ్యా. సన్వదృశ్యే బ్రహ్మణి కథం జగత్ప్రతీతిరిత్యాశంక్య సచ్ఛిదానంద ప్రతీతి పురస్కరమేవ జగత్ప్రతీతిరితి సదృష్టాంతమాహ—అదృష్ట్యేతి.

టీ. దర్పణం = అద్దమును, అదృష్ట్యా = కనుగొనక, తదంతస్థేక్షణం = దాని యందు ప్రతిఫలించిన వస్తువులను కనుగొనుట, నైవ=సంభవింపదు. తథా = అలాగున,

సచ్చిదానందం = సచ్చిదానందస్వరూప మగు బ్రహ్మమును, అమత్వా = తెలియక, నామరూపమతిః=నామరూపముల జ్ఞానము, కుతః=ఎట్లు ఘటించును? ఘటించ దనుట.

తా. అద్దమును చూడక అద్దములో ప్రతిఫలించిన వస్తువులఁ గాంచుట సిద్ధింపదు. అటులనే సచ్చిదానందస్వరూపమైన బ్రహ్మప్రతీతి గానిది నామరూపజ్ఞానమును కలుగదు.

అవ. నామరూపములు భాసించుటవలన నిర్విషయబ్రహ్మము స్ఫురించుటెట్లనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రథమం సచ్చిదానందే భాసమానేఽథ తావతా,
బుద్ధిం నియమ్య నై వోర్ధ్వం ధారయేన్నామరూపయోః. 103

వ్యా. నను నామరూపయోరపి భాసమానత్వాత్కథం నిర్విషయబ్రహ్మప్రతీతి రిత్యాశంక్య తద్బుద్ధ్యపాయమాహ—ప్రథమమితి. సచ్చిదానందే బ్రహ్మణి కల్పిత నామరూపాత్త కే ప్రపంచే సచ్చిదానందమాత్రం బుద్ధ్యా గృహీత్వా నామరూపయో ర్బుద్ధిం న ధారయేత్.

టీ. ప్రథమం = మొదట, సచ్చిదానందే = సచ్చిదానందరూపమైన బ్రహ్మము, భాసమానే = ప్రకాశించుచుండఁగా, అథ=అనంతరము, తావతా = అంతమాత్రముతో, బుద్ధిం = బుద్ధిని, నియమ్య = నియమించి, ఊర్ధ్వం = అటుపైని, నామరూపయోః = నామరూపములయందు, న ధారయేత్ = ధరింపరాదు.

తా. సచ్చిదానంద స్వరూపబ్రహ్మమందుఁ గల్పించఁబడిన నామ రూపాత్త క ప్రపంచవిషయమై బుద్ధివలన సచ్చిదానందమాత్రమునే గ్రహించి నామరూపములను బుద్ధియందు ధరింప కున్నయెడల, నిర్వి షయ మగు సచ్చిదానందస్వరూపబ్రహ్మము మాత్రమే బుద్ధికి స్ఫురిం చును. ఇదియే నిర్విషయబ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయ మని యభి ప్రాయము.

అవ. ఫలితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం చ నిర్జగద్బ్రహ్మ సచ్చిదానందలక్షణం,
అద్వైతానంద ఏ శస్తిః విశ్రామ్యంతు జనాః స్థిరమ్. 104

వ్యా. ఫలితమాహ—ఏవమితి. ఏవం చ సతి నిర్జగద్బ్రహ్మ సచ్చిదానందలక్షణం భవతీత్యర్థః.

టీ. ఏవం చ=కూరీతి, సచ్చిదానందలక్షణం = సత్తు చిత్తు ఆనందము స్వరూపముగాఁ గల, బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మము, నిర్జగత్ = నిష్ప్రపంచస్వరూపము గలది యగును. ఏతస్మిన్ అద్వైతానందే = ఇట్టి యద్వైతానందస్వరూపమునందు, జనాః = జనులు, స్థిరం=స్థిరముగా, విశ్రామ్యంతు=శాంతిని పొందుదురు గాక. సుఖింతురు గాక.

తా. వైనఁ జెప్పిన విధముగా, సచ్చిదానంద స్వరూపమైన బ్రహ్మము ప్రపంచ సంబంధము లేనిదై యున్నది. కనుక ముముక్షు లందఱి ట్టి యద్వైతానంద స్వరూప మగు బ్రహ్మమునం దెల్లప్పుడును నిశ్చలముగ విశ్రమింతురుగాక.

అవ. ప్రకరణమును ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మనందాభిధే గ్రంథే తృతీయోఽధ్యాయ కురితః,
అద్వైతానంద ఏవ స్యాజ్జగన్తి ధ్యాత్వచింతయా.

105

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతపంచకళ్యాం, బ్రహ్మనందే
అద్వైతానందో నామ తృతీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇదానీమధ్యాయార్థముపదహారతి—బ్రహ్మనందేతి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజక చార్య శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునివర్య
కింకరేణ రామకృష్ణాభ్యేన విదుషా విరచితే బ్రహ్మనందవ్యాఖ్యానే
అద్వైతానందో నామ తృతీయోఽధ్యాయః.

టీ. బ్రహ్మనందాభిధే గ్రంథే=బ్రహ్మనంద మనెడి పేరు గల గ్రంథమునందు,
తృతీయః ఆధ్యాయః = మూడవ భాగము, కురితః=చెప్పబడినది. జగన్తి ధ్యాత్వచింత
యా = ప్రపంచము మిథ్య యనెడి సుతతవిచారణచేత, అద్వైతానంద ఏవ = అద్వై
తానందమే, (అద్వితీయ మగు బ్రహ్మనందసుఖమే) స్యాత్ =కలుగును.

తా. బ్రహ్మనంద మనెడి ఈ గ్రంథమునందు, అద్వైతానంద
మను మూడవ భాగము చెప్పబడినది. ప్రపంచముయొక్క మిథ్యా
త్వానుసంధానలక్షణవిచారమువలన నిష్ప్రపంచపరిపూర్ణబ్రహ్మనందమే
చిత్తమందఁ బ్రశ్నోక్షముగ స్ఫురించును.

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతం లగు పదపదశియగుషే బ్రహ్మనందమందలి
అద్వైతానంద నామ తృతీయోఽధ్యాయము సమాప్తము.

అవ. ఆశ్రుతి సుదాహరించుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆత్మానం చేద్విజానీయాదయ మస్తీతి పూరుషః,

కిమిచ్ఛస్కస్య కామాయ శరీరమను సంజ్వరేత్.

5

వ్యా. తచ్చృతివాక్యం పఠతి—ఆత్మానం చేదితి.

టీ. ఆయం=ఈ ముముక్షు వగు, పూరుషః = పురుషుడు, ఆత్మానం = ఆత్మను, అస్తీతి=నే నైతి నని, విజానీయా శ్చేత్ = తెలిసికొననేని, కిమిచ్ఛన్ = ఏమి కోరుచు, కస్య=ఎవనియొక్క, కామాయ=ఇష్టముకొఱకు, శరీరం = తపించెడి శరీరమును గూర్చి, అనుసంజ్వరేత్ = పఠింపించును. (పఠితాపము నొందఁ డనుట.)

తా. శాస్త్రవిచారముచే కూటస్థాత్తయొక్క యథార్థ స్వరూపమును దెలిసికొని ఆ యాత్మయే నేనని నిశ్చయము గల జ్ఞాని ఏ భోక్త యొక్క ప్రీతికొఱకు, ఏ ఫలము నిచ్చయించుచు, దేహము పఠింపించిన దానితోపాటు తానును పఠింపించును? తాను బ్రహ్మమనెడి నిశ్చయముచే జ్ఞానికి భోక్తృత్వాభిమానము లేదు. ద్వైతము మిథ్యయనెడి నిశ్చయముచే నది భోగ్యము కా దనియు తెలియును. అందుచే జ్ఞానికి భోక్తృత్వభోగ్యములవలనఁ గలిగెడి యైహికదుఃఖముగాని, అట్టి దుఃఖమువలని తాపము గాని లేదు.

అవ. ఆత్మకును, జీవునకును గల సంబంధమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. జీవాత్తా పరమాత్తా చేత్యాత్తా ద్వివిధ ఈరితః,

చిత్తాదాత్త్యాత్మి భిరేదైః జీవస్సన్ భోక్తృతాం వ్రజేత్.

6

వ్యా. ఆత్మని శోకసంబంధం దర్శయితుం తద్భేదమాహ—జీవాత్తేతి. ఆత్మనో జీవత్వే నిమిత్తమాహ—చిత్తాదాత్త్యాదితి. చైతన్యస్య స్థూలసూక్ష్మకారణయావైస్త్రిభిః శరీరైస్తాదాత్మ్యభ్రమే సతి చిత్తో భోక్తృత్వం భవతి స భోక్తా జీవ ఇత్యుచ్యతే.

టీ. ఆత్మా=ఆత్మ, జీవాత్తా = జీవాత్మ యనియు, పరమాత్తా చేతి=పరమాత్మ యనియు, ద్వివిధః = రెండు విధములుగా, ఈరితః = చెప్పఁబడినది. త్రిభిః దేహైః= స్థూలసూక్ష్మకారణము లనెడి మూడు శరీరములతో, చిత్తాదాత్త్యాత్ = చైతన్యము యొక్క తాదాత్మ్యభ్రాంతివలన, జీవస్సన్ =జీవుఁ డగుచు, భోక్తృతాం=భోక్తృత్వమును, వ్రజేత్ = పొందును.

తా. ఆత్మవస్తువు జీవాత్మ యనియు, పరమాత్మ యనియు ద్వివిధముగాఁ జెప్పఁబడెను. ఆ యాత్మచైతన్యమునకు స్థూలసూక్ష్మ కారణ

శరీరములే తా ననెడి భ్రాంతి కలుగుటచేత, భోక్తృత్వమును పొంది, జీవుఁ డనబడుచున్నాఁడు.

అవ. ఇప్పుడు పరమాత్మ స్వరూపమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరాత్మా సచ్చిదానంద స్తాదాత్మ్యం నామరూపయోః,
గత్వా భోగ్యత్వమాపన్నస్త ద్వివేకే తు నోభయమ్. 7

వ్యా. ఇదానీం పరమాత్మ నః స్వరూపమాహ—పరాత్మేతి. తస్య భోగ్యరూప త్వాప త్తిప్రకారమాహ—తాదాత్మ్యమితి. నామరూపకల్పనాధిష్ఠానత్వేన తత్తాదా త్మ్యం ప్రాప్య భోగ్యమశ్నుత ఇత్యర్థః. భోక్తృత్వాద్యభావే కారణమాహ—తద్వి వేక ఇతి. తాభ్యాం శరీరత్రయజగద్భ్యాం వివేకే భేదజ్ఞానే సతి నోభయం భోక్తృ భోగ్యరూపం నాస్తీత్యర్థః.

టీ. పరాత్మా = పరమాత్మ, సచ్చిదానందః = సత్యజ్ఞానానందస్వరూపుఁడు, (భవేత్ = అగును), నామరూపయోః = నామరూపములయొక్క, తాదాత్మ్యం = వికృతమును, గత్వా = పొంది, భోగ్యత్వం = భోగ్యస్వరూపమును, ఆపన్నః = పొందిన వాఁడు, (భవేత్ = అగును). తద్వివేకే తు = ఆ శరీరత్రయమును విభజించి తెలిసికొని నప్పుడు, ఉభయం = భోక్తృభోగ్యస్వరూపము, న = లేదు.

తా. పరమాత్మ తాను సచ్చిదానందస్వరూపుఁ డైనను, నామ రూపములతోడను, భోగ్యముతోడను, తాదాత్మ్యమును బొంది జీవుఁ డనబడుచును. జీవాస్త్యుభేదమును విచారింది తెలిసికొనినప్పుడు, భోక్తృ భోగ్యములు, నామరూపములు తాను గాక వానికి నిలక్షణుఁ డై యుండును.

అవ. ఈ యర్థమునే వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భోగ్యమిచ్ఛన్ భోక్తుర్థే శరీరమనుసంజ్వ రేత్,
జ్వలాస్త్రిషు శరీరేషు స్థితా న త్వాత్త నో జ్వరాః. 8

వ్యా. ఉత్తమర్థం విప్రణోతి—భోగ్యమితి.

టీ. భోక్తుః = భోక్తృయైవ తనయొక్క, అర్థే = లాభము విషయమై, భోగ్యం = భోగ్యమును, ఇచ్ఛన్ = కోరుచు, శరీర మను = శరీరత్రయము ననుసరించి, సంజ్వ రేత్ = దుఃఖించును. త్రిషు శరీరేషు = మూఁడు శరీరములందును, జ్వరాః = తాపములు, స్థితాః = ఉన్నవి. అత్త నస్తు = అత్తకలుతే, జ్వరాః = తాపములు, న = లేవు.

తా. భ్రమణుఁడగు తాను భోక్తృ యును నభిమానముచే భోగ్య మును గోరుచు శరీరత్ర యము ననుసరించి దుఃఖము నొందుచున్నాఁడు.

‘శరీరత్రయవిలక్షణః డగు నాత్మయే నే’ నని తెలిసికొనినయెడల, ఆత్మకెట్టి దుఃఖములును లేవు గాన, ఆ పురుషునకును దుఃఖ ముండదు.

అవ. శరీరత్రయములూ నే యే శరీరమం దే యే జ్వరము లున్న వనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యాధయో ధాతువైషమ్యే స్థూలదేహే స్థితా జ్వరాః,
కామక్రోధాదయ స్సూక్ష్మే ద్వయోర్బీజం తు కారణే. 9

వ్యా. కస్తిక్ శరీరే శోజ్వర ఇత్యాశంక్య స్థూలదేహే విద్యమానాన్ జ్వరాన్ దర్శయతి—వ్యాధయ ఇతి. లింగదేహకారణదేహగతాన్ జ్వరానాహ—కామేతి.

టీ. ధాతువైషమ్యే = ధాతుప్రకోపముచే భేదము గలుగఁగా, స్థూలదేహే = స్థూలదేహమునందు, స్థితాః = ఉన్న, వ్యాధయః = రోగములు, జ్వరాః = జ్వరములు, సూక్ష్మే = సూక్ష్మశరీరమునందు, కామక్రోధాదయః = కామక్రోధాదులు, జ్వరాః = జ్వరములు. ద్వయోః = స్థూలసూక్ష్మ శరీరములకు, బీజం తు = మూలమైన యవిద్య, కారణే = కారణ శరీరమునందు, (జ్వరః = జ్వరమగును.)

తా. స్థూలశరీరమునందు ధాతు ప్రకోపముచే గలిగెడి వ్యాధి రూపము లగు జ్వరము లున్నవి. సూక్ష్మశరీరమునందు కామక్రోధాది రూపము లగు జ్వరము లున్నవి. స్థూలసూక్ష్మశరీరములు గలుగుటకు బీజము కారణ శరీర మగుటవలన నట్టి బీజమే కారణ శరీరమందుఁ గల జ్వరము.

అవ. పూర్వమందు చెప్పబడిన శ్రుత్యర్థమును వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అద్వైతానందమార్గేణ పరాత్తని వివేచితే,
అపశ్యన్వాస్తవం భోగ్యం కిన్నామేచ్ఛేత్పరాత్తనిత్. 10

వ్యా. ఇదాసీముదాహృత శ్రుతితాత్పర్యకథనవ్యాజేన పూర్వోక్తమేవార్థం విశదయతి—అద్వైతేతి. తృతీయాధ్యాయోక్తప్రకారేణ మాయాకార్యనామరూపాభ్యాం సచ్చిదానందే పరమాత్తని వివేచితే భేదేన జ్ఞాతే సతి సర్వం ప్రపంచం మిథ్యేతి శానన్ కిం నామ భోగ్యమిచ్ఛతి.

టీ. అద్వైతానందమార్గేణ = అద్వైతానంద ప్రకరణమున చెప్పిన మార్గముచేత, పరాత్తని = పరమాత్మ, వివేచితే = విచారింపఁబడె నేని, పరాత్తనిత్ = బ్రహ్మవిదుఁడు, వాస్తవం భోగ్యం = నిజ మైన భోగ్యమును, అపశ్యన్ = చూడక, కిన్నామ = దేనిని, ఇచ్ఛేత్ = కోరును? దేనిని కోరఁ డనుట.

తా. అద్వైతానంద ప్రకరణమునందు చెప్పిన ప్రకారముగా పరబ్రహ్మమును మాయా తత్కార్యములనుండి విభజించి తెలిసికొనిన ఆత్మవిదుడు ఏ భోగ్యవస్తువును నపేక్షింపడు. (భోగ్యము మిథ్యయనెడి నిశ్చయజ్ఞానము కలిగెను. కాన భోగ్యము నిచ్ఛయింపడు.)

అవ. పై ప్రకారము పరమాత్మను తెలిసికొనినయెడల, భోక్తయే లేడు గాన వానికి శరీరమువలనఁగాని, జ్వరములవలనఁ గాని తాపము లేదని చెప్పచున్నాడు:—
శ్లో. ఆత్మానందో క్షరీత్యాస్తి జీవాత్త్వస్యవధారితే,

భోక్తా నైవాస్తి కోఽప్యత్ర శరీరే తు జ్వరః కుతః. 11

వ్యా. తతః పూర్వాధ్యాయోక్తరీత్యా జీవాత్త్వస్వరూపే ఆనంగకూటస్థచై తస్య రూపే నిశ్చితే సతి కామయితరభావాజ్జ్వరాదినబంధో నాస్తీత్యాహ—ఆత్మానందేతి.

టీ. ఆత్మానందో క్షరీత్యా = ఆత్మానంద ప్రకరణమునఁ జెప్పబడినట్లు, ఆస్తికా జీవాత్త్వ ని=ఈ జీవునకు వాస్తవస్వరూపమైన సాక్షిచైతన్యము, అవధారితే=తెలిసికొనఁ బడఁగా, భోక్తా=భోక్త, నాస్త్యేవ=లేనే లేడు. అత్ర శరీరేతు=ఈ శరీరమునందయితే, జ్వరః=జ్వరము, కుతః=ఎక్కడిది?

తా. ఆత్మానంద ప్రకరణమునఁ జెప్పినరీతిగా జీవాత్త్వయొక్క వాస్తవస్వరూపము అక్కయే యని జీవాత్త్వల కభేదము నెఱింగినయెడల భోక్తయే లేడు గాన, అట్టివానికి శరీర తాపమే లేదు.

అవ. ఈ క్రింది శ్లోకములయందు, జ్ఞానికి దుఃఖాభావమును జెప్పచున్నాడు:—
శ్లో. పుణ్యపాపద్వయే చింతా దుఃఖమాముష్మికం భవేత్,

ప్రథమాధ్యాయ ఏవోక్తం చింతా నై నం తపే దితి. 12

వ్యా. ఇదానీమాముష్మికం జ్వరం దర్శయతి—పుణ్యేతి. తస్యాభావః ప్రథమాధ్యాయే నిరూపిత ఇత్యాహ—ప్రథమేతి.

టీ. పుణ్యపాపద్వయే చింతా = పుణ్యపాపములయొక్క చింత, ఆముష్మికం దుఃఖం=ఆముష్మిక (పారతౌకిక) దుఃఖము, భవేత్ = అగును. ఏనం = ఈ బ్రహ్మవిదుని, చింతా=పుణ్యపాపములయొక్కచింత, న తపేదితి=తపింపఁజేయ దని, ప్రథమాధ్యాయ ఏవ=మొదటి యధ్యాయమునందే, ఉక్తం=చెప్పబడినది.

తా. పుణ్యము చేయకపోతనే యనియు, పాపము చేసితినే యనియుఁ గలిగెడి చింత ఆముష్మికదుఃఖ మునఁబడును. ఇట్టి యాముష్మిక

దుఃఖము జ్ఞానికి లేనే లేదు. ఇది యోగానంద ప్రకరణమందే చెప్పబడెను.

అవ. జ్ఞానికి ఆగామివిషయక చింత లే దని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. యథా పుష్కరపణ్ణేఽస్మిన్ అపామ్లశ్లేషణం తథా,

వేదనాదూర్ధ్వమాగామికర్తృణోఽశ్లేషణం బుధే.

13

వ్యా. నను, జ్ఞానిన ఆరబ్ధకర్తృవిషయా చింతా మాభూత్. ఆగామికర్తృవిషయా చింతా భవత్యేవేత్యాశంక్య తద్యథా పుష్కరపలాశ, ఇత్యాదిశ్రుత్యా జ్ఞానిన ఆగామికర్తృసంబంధనిరాకరణాత్తద్విషయాపి చింతా నాస్తీత్యాహ—యథేతి.

టీ. యథా=ఏ రీతిని, అస్మిన్ పుష్కరపణ్ణే = ఈ తామరాకునందు, అపాం = నీటియొక్క, అశ్లేషణం=సంబంధము లేదో, తథా=ఆ రీతిని, అస్మిన్ బుధే = ఈ తత్త్వ విదునియందు, వేదనాత్=తత్త్వజ్ఞానంబుకంటె, ఊర్ధ్వం=తరువాత, ఆగామికర్తృణః = రాబోవు కర్తృయొక్క, అశ్లేషణం=సంబంధము లేకుండును.

తా. తామరాకువై నీరు ఆకున కెట్లంటుకుండ నుండునో, ఆ ప్రకారముగా జ్ఞానికిని ఆగామి కర్తృఫలమునకును సంబంధము లేదు. ఈ యర్థము “తద్యథా పుష్కరపలాశ” అనెడి శ్రుతినుండి తీసికొనబడినది.

విశే. (1) ఆగామి (2) సంచిత (3) ప్రారబ్ధము లని కర్తృత్రివిధము:—౧. ఈ జన్మమందు జననము మొదలు మరణవర్యంతము చేయబడు పుణ్యపాపకర్తృము ఆగామి యనఁడును. ౨. బ్రహ్మసృష్టి మొదలు ఈ జన్మారంభమువఱకు జీవుఁ డా యా జన్మములందుఁ జేసిన కర్తృము సంచిత మనఁబడును. 3. సంచితకర్తృనుండి వర్తమాన జన్మమందు అనుభవింపవలసిన కర్తృము ప్రారబ్ధ మనఁబడును.

అవ. జ్ఞానికి సంచిత కర్తృయు నశించు నని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఇషీకాతృణతూలస్య వహ్నిదాహః క్షణాద్యథా,

తథా సంచితకర్తాస్య దగ్ధం భవతి వేదనాత్.

14

వ్యా. ‘తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్తా నః ప్రదూయంత’ ఇతి శ్రుత్యవప్తంభేన సంచితకర్తృవిషయాపి చింతా జ్ఞానినో నాస్తీత్యాహ—ఇషీకేతి.

టీ. ఇషీకాతృణతూలస్య=లేత యెండుగడ్డిపరకలును దూదియు, క్షణాత్=క్షణములో, వహ్నిదాహః=అగ్ని చేదహనము, యథా=ఏ ప్రకారమో, తథా=ఆ ప్రకారమే,

అన్య=ఈ బ్రహ్మవిదునియొక్క, సంచితకర్త = పూర్వజన్మములందు సంపాదించబడిన కర్త, వేదనాత్ = బ్రహ్మజ్ఞానమువలన, దగ్ధం=నాశము నొందును.

తా. “తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్తానః ప్రదూయంతే” అనెడి శ్రుత్యర్థమును పఠించుచున్నాఁడు. లేత గడ్డికరకలు గాని, దూది గాని ఎట్లు అగ్నిచే ధ్వంసము చేయబడునో, ఆ విధమున జ్ఞానియొక్క సంచితకర్తము లన్నియు తత్త్వజ్ఞానమువలన నశింపఁ జేయబడును.

అవ. ఈ యర్థమున గీతావాక్యము నుదాహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యథైథాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్త్వా సా త్కురుతేఽర్జున,
జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్తాణి భస్త్వా సాత్కురుతే తథా.

15

వ్యా. ఉత్తారే భగవద్వాక్యమపి ప్రమాణయతి—యథైథాంసీతి.

టీ. అర్జున=ఓ యర్జునా! సమిద్ధః = బాగుగా మండుచుండెడి, అగ్నిః = అగ్ని, విధాంసి=ఎండు సమిధలను, యథా=ఎట్లు, భస్త్వాసాత్ = భస్మముగా, కురుతే=చేయునో, తథా=అట్లు, జ్ఞానాగ్నిః = తత్త్వజ్ఞాన మనెడి యగ్ని, సర్వకర్తాణి=సమస్త కర్తలను, భస్త్వాసాత్ = భస్మముగా, కురుతే=చేయును.

తా. ఓ యర్జునా! ప్రజ్వలించుచుండెడి యగ్ని సమిధలను భస్మీ భూతముచేసినట్లు, జ్ఞానాగ్ని సర్వకర్తములను నశింపఁ జేయును.

అవ. జ్ఞాని కర్త బద్ధుఁడు గాఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యస్య నాహంకృతో ధావో బుద్ధిర్వ్యస్య న లిప్యతే,

హత్వాపి స ఇమాన్ లోకాన్ న హంతి న నిబధ్యతే.

16

వ్యా. యస్య నాహమితి.

టీ. యస్య=ఎవనికీ, అహంకృతః = అహంకారపూర్వక మగు, భావః=భావము, న=లేదో, యస్య = ఎవనియొక్క, బుద్ధిః = బుద్ధి, న లిప్యతే = కర్తయొక్క ఫలమును వాంఛింపదో, సః=వాఁడు. ఇమాన్ లోకాన్ = ఈ లోకములను, హత్వాపి=నశింపఁ జేసినను, న నిబధ్యతే=కర్తచే బద్ధుఁడు గాఁడు.

తా. ఏ పురుషునకు లోను చేయు కర్మయం దభిమానము లేదో, ఎవనియొక్క బుద్ధి కర్మఫలంబు క్షేపింపదో, అట్టి అహంకృతజ్ఞాని, శరీరము ననుసరించి యీ జనులనందఱినిఁ జంపినను స్వస్వరూపభూతా విక్రియ

బ్రహ్మవిజ్ఞానము గలవాఁ డగుటవలన, పరమార్థదృష్టిచేత. చంపినవాఁడు కాఁ డనియు, అట్టి కర్తకు బద్ధుఁడును గాఁ డనియు తాత్పర్యము.

అవ. వైశాంధోగ్యశ్రుతిని ప్రమాణముగాఁ జూపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాతాపిత్రోర్వధస్తేయం భూణహత్యాన్యదీదృశం,
న ముక్తిం నాశయేత్పాపం ముఖకాంతిర్న నశ్యతి.

17

వ్యా. అస్మిన్నేవార్థే * 'న మాతృవధేన న పితృవధేన న స్తేయేన న భూణ హత్యయా నాస్య పాపం న చక్నుషో ముఖా న్నీలం వేతి ఛాందోగ్యశ్రుతివాక్య మర్థతః పఠతి—మాతాపిత్రోరితి. చనేత్యేకం పదం. నీలమితి కాంతిరిత్యర్థః.

టీ. మాతాపిత్రోః వధః=తలిదండ్రులఁ జంపుటయు, స్తేయం=దొంగతనమును, భూణహత్యా=శిశుహత్యయు, అన్యత్ ఈదృశం పాపం=ఇంకను నితరములై న యిట్టి పాపమును, ముక్తిం=ముక్తిని, న నాశయేత్ = నశింపఁజేయదు. ముఖకాంతిః=ముఖవర్చస్సును, న నశ్యతి=నశించదు.

తా. “న మాతృవధేన న స్తేయేన న భూణహత్యయా నాస్య పాపం చ న చక్నుషో ముఖాన్నీలం వా” యనెడి శ్రుత్యర్థమును జెప్పు చున్నాఁడు. మాతృవధ మొదలుగాఁ గల యెట్టి మహాపాపమును జ్ఞానియొక్క ముక్తిని గాని, ముఖవర్చస్సును గాని నశింపఁజేయ లేదు.

అవ. జ్ఞానియొక్క తృప్తిని అం శ్లోకములలో వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దుఃఖాభావవదేవాస్యసర్వకామాప్తిరితా,

సర్వా న్కామా నసావాప్త్వా హ్యమృతోఽభవదిత్యతః.

18

వ్యా. ఉక్తచాతుర్విధ్యమధ్యే ద్వితీయ ప్రకారమాహ—దుఃఖేతి. ఈరితా శ్రు త్యేతి శేషః. అస్మిన్నర్థే ఐతరేయ శ్రుతివాక్యమర్థతః పఠతి—సర్వానితి.

టీ. అన్యః=ఈ బ్రహ్మవిదునకు, దుఃఖాభావవదేవ=దుఃఖము లేనట్లే, సర్వకామాప్తిః =సమస్తకామప్రాప్తివలని తృప్తి, ఈరితా = చెప్పఁబడినది. అసౌ=ఈ బ్రహ్మవిదుఁడు, సర్వాన్ కామాన్ =సమస్తకామములను, ఆప్త్వా=పొంది, అమృతః=బ్రహ్మస్వరూపుఁడు, అభవదితి=అగు ననుట, హి=శ్రుతి ప్రసిద్ధము.

తా. బ్రహ్మవిదునకు దుఃఖము లేదు. వానికి పొందఁదగిన దేదియు లేదు. ఆతఁడు సర్వకామముల ననుభవించినవాఁడై బ్రహ్మ స్వరూపుఁడే యగును. అని ఐతరేయ శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

ఆవ. ఛాందోగ్యశ్రుతిని ప్రమాణముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జక్షణ క్రీడణ రతిం ప్రాప్తః స్త్రీభిర్వానై స్తథేతరైః,

శరీరం న స్మ రేత్ప్రాణః కర్తా జీవయే వముమ్.

19

వ్యా. 'జక్షణ క్రీడణ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞానిభిర్వాఽజ్ఞాని భిర్వా వయస్యైర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి ఛాందోగ్య శ్రుతివాక్యమర్థతః పఠతి—జక్షన్నితి.

టీ. స్త్రీభిః = స్త్రీలతోను, యానైః = ప్రయాణికులతోడను, తథా = అట్లే, ఇతరైః = ఇతరులతోను, జక్షణ = భక్షించుచు, క్రీడణ = క్రీడించుచు, రతిం = రతిని, ప్రాప్తస్యన్ = పొందినవాఁ డగుచు, శరీరం = శరీరమును, న స్మరేత్ = తలఁపఁడు. ప్రాణః = ప్రాణము, కర్తా = ప్రారబ్ధకర్త చేత, అముం = ఈ బ్రహ్మాదిదుని, జీవయేత్ = జీవింపఁ జేయును.

తా. స్త్రీలతోఁ గాని, ప్రయాణికులతోఁ గాని, ఇతరులతోఁ గాని భక్షించుచును క్రీడించుచును రమించుచును జ్ఞాని తన శరీరమును స్మరింపఁ డనియు, పాని ప్రాణము ప్రారబ్ధకర్తముచేత జీవింపఁబడుచుండు ననియు, “జక్షణ క్రీడణ రమమాణః... స్మరన్నిదం శరీరం” అనెడి ఛాందోగ్యశ్రుతి చెప్పుచున్నది.

ఆవ. తైత్తిరీయక శ్రుత్యర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సర్వాణ్ కామాణ్ సహాప్నోతి నాన్యవ జన్త కర్తభిః,

వర్తంతే శ్రోత్రియే భోగా యుగపత్క్రమవర్జితాః.

20

వ్యా. తత్రైవ తైత్తిరీయశ్రుతివాక్యం పఠతి—సర్వానితి. నను కర్తఫలభోగాంగీ కారే జన్తాపి ప్రసజ్యేతేత్యాశంక్యాహ—నాన్యవదితి. జ్ఞానేక సంచితకర్తణాం దగ్ధ త్వాదజ్ఞవ జన్త నాస్తీత్యర్థః.

టీ. (అసౌ = ఈ బ్రహ్మజ్ఞాని), సర్వాణ్ కామాణ్ = సమస్తకామములను, అప్నోతి = పొందును (అనుభవించును), కర్తభిః = సంచిత కర్తలచే, అన్యవత్ = జ్ఞానవిహీనునికివలె, జన్త = ఇంకొక జన్తము, న = లేదు. శ్రోత్రియే = శ్రోత్రియుఁ డైన ఆ జ్ఞానియందు, భోగాః = భోగములు, క్రమవర్జితాః = క్రమములేక, యుగపత్ = ఒకే కాలమందు, వర్తంతే = వర్తించుచున్నవి.

తా. జ్ఞానియుక్కు సందింప కర్తము లన్నియు జ్ఞానముచే దహింపఁ బడును గనుక, అజ్ఞానికివలె నతనికి ప్రసజ్యము లే ననియు, సర్వభోగ

ములును కాలక్రమము లేక ఏకకాలమందే వానియందు వర్తించు ననియు తెత్తిరియక శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

అవ. వై యర్థమునే సంగ్రహముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యువా రూపీ చ విద్యావాన్ నీరోగో దృఢచిత్తవాన్,

సైన్యోపేతః సర్వపృథ్విం విత్తపూర్ణాం ప్రపాలయన్.

21

వ్యా. ఇదాసీం తెత్తిరియకబృహదారణ్యకవాక్యం సంక్షిప్యార్థతః పఠతి—
యువేతి.

టీ. యువా=యువకుఁడు, రూపీ చ=సౌందర్యవంతుఁడును, నీ రోగః=రోగము లేనివాఁడును, దృఢచిత్తవాన్ = దృఢమైన చిత్తము కలవాఁడును, సైన్యోపేతః = సైన్యముకలవాఁడై, సర్వపృథ్విం=సమస్తభూమండలమును, విత్తపూర్ణాం = ధనముతో సమృద్ధియగునట్లు, ప్రపాలయన్ = రాజ్యమును పాలించును.

తా. ఈ శ్లోకముతోఁ గలిపి తాత్పర్యము దిగువను వ్రాయఁ బడును.

శ్లో. సర్వై ర్మానుష్యకై ర్భోగై సంపన్నస్తృప్తభూమిపః,

య మానంద మవాప్నోతి బ్రహ్మవిచ్చ తమశ్చ తే.

22

వ్యా. నను సార్వభౌమాదిహిరణ్యగర్భాంతానాం జీవనిష్ఠానామానందానాం కథం జ్ఞానిని సంభవ ఇత్యాశంక్య సర్వేషామానందానాం జ్ఞానినావగత బ్రహ్మాంశత్వా త్సంభవ ఇత్యాహ—సర్వైరితి.

టీ. సర్వై మానుష్యకైః భోగైః = సమస్తమనుష్యసంబంధము లైన భోగము లతో, సంపన్నః = కూడుకొనినవాఁడై, స్తృప్తభూమిపః=తృప్తిని జేందిన మహారాజు, యం ఆనందం=ఏ యానందమును, అవాప్నోతి = పొందుచున్నాఁడో, తమేవ = ఆ యానందమునే, బ్రహ్మవిచ్చ = బ్రహ్మవిదుఁడును, అశ్చ తే = అనుభవించును.

తా. యశావనము, సౌందర్యము, నీ రోగత్వము, దృఢచిత్తము, మంచిసైన్యము, విత్తసమృద్ధిగల మహారాజ్యము మొదలగు సమస్త భోగములను కలిగి మనుష్యమాత్రునకు వీలయిన సర్వభోగముల ననుభవించెడి మహారాజున కెట్టి సుఖము గలదో, బ్రహ్మవిదునకును అట్టి సుఖమే ప్రాప్తించును. సార్వభౌమాదిహిరణ్యగర్భాంతముగఁ గల సర్వజీవనిష్ఠానందములును బ్రహ్మాంశములే యగుటవలన, పరబ్రహ్మ స్వరూపుఁ డగు జ్ఞానియందు గల వని యభిప్రాయము.

అవ. పైఁ జెప్పిన సార్వభౌమునికిని జ్ఞానికిని సామ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు:—
 జ్ఞో. మర్త్యభోగే ద్వయోర్నాస్తి కామస్త్రప్తిరతస్సమా,
 భోగాన్నిష్కామతైకస్య పరస్యాపి వివేకతః. 23

వ్యా. నను సార్వభౌమశ్రోత్రియయోర్విషయప్రాప్తిసామ్యాభావాత్కథమానంద
 సామ్యమిత్యాశంక్య నైరపేక్ష్యసామ్యాత్తత్ప్రాప్తిసామ్యమిత్యాహ — మర్త్యేతి.
 తృప్తిసామ్యే హేతుమాహ—భోగాదితి.

టీ. మర్త్యభోగే=మనుష్యలోకమందలి భోగములయందు, ద్వయోః = మహా
 రాజునకును, జ్ఞానికిని, కామః=ఇచ్ఛ, నాస్తి=లేదు. అతః=అందువలన, తృప్తిః=తృప్తి,
 సమా=వా రిద్దరికిని సమమే. ఏకస్య=మహారాజునకు, భోగాత్ = విషయభోగమువలన,
 నిష్కామతా=కోరిక లేకుండుట. పరస్యాపి=జ్ఞానికి, వివేకతః = జ్ఞానమువలన, (నిష్కా-
 మతా = కోరిక లే కుండుట.)

తా. మానుషికభోగములయందు మహారాజునకును జ్ఞానికిని
 కోరిక లేదు. మహారాజునకు సకల భోగములను తనకు తృప్తి కలిగి
 నంతవఱకు అనుభవించుటచేతను, బ్రహ్మవిదులకు జ్ఞానోదయముచేతను
 భోగములందు కోరిక కలుగదు.

అవ. వివేకము జ్ఞానికి మానుషికభోగములం బెట్లు నిష్కామతను గలిగించు
 ననినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

జ్ఞో. శ్రోత్రియత్వాద్వేదాన్తైర్భోగ్యదోషా నవేక్షతే,
 రాజా బృహద్రథో దోషాన్తాన్ గాథాభిరుదాహరత్. 24

వ్యా. వివేకత ఇత్యుక్తమర్థం వివృణోతి—శ్రోత్రియత్వానితి. విషయదోషాః
 కస్యాం శాఖాయాం కేన నిరూపితా ఇత్యాశంక్య బృహద్రథేన మైత్రాయణీయాభ్య
 శాఖాయాం గాథాభిరుక్తా ఇత్యాహ—రాజేతి.

టీ. శ్రోత్రియత్వాత్ = శ్రోత్రియత్వమువలన, (జ్ఞాని యగుటవలన) వేద
 శాస్త్రైః=వేదశాస్త్రవణముచేత, భోగ్యదోషాన్ = భోగ్యవస్తువులయందలి దోషము
 లను, అవేక్షతే = కనుగొనుచున్నాఁడు. బృహద్రథ రాజా=బృహద్రథ మహారాజు,
 తాన్ దోషాన్ = ఆ భోగ్యపదార్థదోషములను, గాథాభిః = ఉపాఖ్యానములచే, ఉదా-
 హరత్ = ఉదాహరించెను.

తా. వేదశాస్త్రవఱకు నమననాదులచే భోగ్యపదార్థముల యందలి
 దోషములను శ్రోత్రియుఁడగు జ్ఞాని చూచుచున్నాఁడు. అందుచేత

జ్ఞాని కట్టి భోగములపై కోరిక యుండదు. భోగ్యవస్తువులయందలి దోషములను బ్రహ్మద్రుమహారాజు శ్రుతియందు చెప్పియున్నాఁడు.

అవ. వానియందలి దోషములు తెలియుటచే భోగ్యములయందు కామ ముండ దని దృష్టాంతముచే జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దేహదోషాం శ్చిత్తదోషాన్ భోగ్యదోషా ననేకశః,
శునా వాంశే పాయసే నో కామ స్తవ్వద్వివేకినః.

25

వ్యా. వివేకినః కామానుదయే దృష్టాంతమాహ—శునేతి.

టీ. దేహదోషాన్=శరీరదోషములను, చిత్తదోషాన్=చిత్తదోషములను, భోగ్య దోషాన్=భోగ్యవస్తుదోషములను, అనేకశః=వివిధ రీతులుగా, బ్రహ్మద్రుమహారాజు రించెను. (కావున), శునావాంశే=కుక్క కక్కినదానియందు, కామః=కోరిక, (యథా) న=ఎట్లు కలుగదో, వివేకినః=జ్ఞానికి, పాయసే=పి=పరమాన్నమందును, తద్వత్=అట్లే, కామః న = కోరిక యుండదు.

తా. కుక్క కక్కునందు కోరిక యెట్లుండదో, అట్లే దేహాది దోషముల సెఱింగిన జ్ఞానికి పాయసాదిభోగములందును గోరిక కలుగదు.

అవ. సార్వభౌముని యానందముకంటె బ్రహ్మజ్ఞాని యానందముయొక్క విశేష మేమియో చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిష్కామత్వే సమే ఒప్యత్ర రాజ్ఞస్సాధనసంచయే,
దుఃఖమాసీత్ భావినాశాదతి భీరనువర్తతే.

26

వ్యా. సార్వభౌమాచోఽప్రీతియస్యాధిక్యమాహ—నిష్కామత్వ ఇతి.

టీ. (ద్వయోః=మహారాజునకును జ్ఞానికిని), నిష్కామత్వే=కోరిక లేకుండుట, సమే=పి = సమానమైనను, రాజ్ఞః = రాజునకును, సాధనసంచయే = అనుభవించుటకు కావలసిన సాధనసంపాదనమునందు, దుఃఖం=దుఃఖము, ఆసీత్=కలదు. భావినాశాత్ అతిభీః = రాజోవు కాలమునందలి నాశమువలన భీతియు, అనువర్తతే=కలుగుచున్నది.

తా. బ్రహ్మజ్ఞానికిని, సార్వభౌమునకును మానుషభోగములందు నిష్కామత్వము సమ మైనను, (సార్వభౌమున కనుభవించుటచే తృప్తి గలుగుచున్నది గాన) రాజునకు భోగసాధనసంపాదనమువలనను భవిష్యత్కాలమునం దీ సంపత్తి పోవు ననెడి భయమువలనను తాపము కలుగును. జ్ఞాని కెట్టి దుఃఖమును లేదు. అందుచే జ్ఞానియొక్క

ఆనందము, సమస్త సంపత్తులతోఁ గూడుకొనిన సార్వభౌముని సుఖమునకంటెను గొప్ప దని భావము.

అవ. జ్ఞానియం దింకొక విశేషమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. నోభయం శ్రోత్రియస్యాత స్తదానందోఽధికోఽన్యతః,
గంధర్వానంద ఆశాఽస్తి రాజ్ఞో నాస్తి వివేకినః.

27

వ్యా. సార్వభౌమత్వం సాధనసాధ్యం పశ్చాచ్ఛ తన్నాశభీతిశ్చేతి దోష ద్వయ వత్త్వాచ్ఛ్రోత్రియే తు తదుభయాభావాదాధిక్యమిత్యర్థః. శ్రోత్రియస్యాధిక్యాంతరమాహ—గంధర్వేతి.

టీ. శ్రోత్రియస్య=బ్రహ్మవిదునకు, ఉభయం=సార్వభౌమునకు పై శ్లోకములొ చెప్పిన రెండు దుఃఖకారణములును, న=లేవు. అతః=ఇందువలన, తదానందః=ఆ జ్ఞాని యొక్క ఆనందము, అన్యతః = మహారాజుయొక్క ఆనందముకన్నను, అధికః = ఉత్కృష్టమైనది. రాజ్ఞః=మహారాజునకు, గంధర్వానందే = గంధర్వానందమునందు, ఆశా=శోరిక, అస్తి=ఉన్నది. వివేకినః=బ్రహ్మజ్ఞానికి, న=ఆశలేదు.

తా. పై శ్లోకములొఁ జెప్పిన యాధిక్యమే కాక జ్ఞానియం దింకొక విశేషము గలదు. సార్వభౌమునకు మనుష్యానందముననే యిచ్చలేదు గాని గంధర్వానందమునం దిచ్చు యున్నది. జ్ఞానికి ధానియందును శోరిక లేదు. అందువలన జ్ఞాని యానందము పరమోత్కృష్టమని భావము.

అవ. గంధర్వానందమును నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అస్తిన్కల్పే మనుష్యస్సౌ పుణ్యపాకవిశేషతః,
గంధర్వత్వం సమాకాశ్చో మర్త్యగంధర్వ ఉద్యతే.

28

వ్యా. ఇదానం గంధర్వానందే ద్వివిధ్యం దర్శయతుం శ్లోకద్వయేన గంధర్వ భేదమాహ—అస్తిన్నితి.

టీ. అస్తిన్కల్పే=73 కల్పముందు (13,20,000 సంవత్సరము లొక మహాయుగము, 71 మహాయుగము లొక మన్వంతరము, 14 మన్వంతరము లొక కల్పమనబడును.) మనుష్యస్సౌ=మనుష్యుడై, పుణ్యపాకవిశేషతః = పుణ్యపరిపక్వము వలన, గంధర్వత్వం = గంధర్వత్వమును, సమాకాశ్చో=పోంది, మర్త్యగంధర్వ ఇతి = మనుష్యగంధర్వ నామముతో, ఉద్యతే=వ్యతహారింపబడును.

తా. ఒక కల్పమంతయు మనుష్య దేహముతో చేసిన పుణ్య పరిపాకవిశేషమువలన గంధర్వదేహమును పొంది, మర్త్యగంధర్వుఁ డనఁబడును.

అవ. గంధర్వత్వమునే జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. పూర్వకల్పే కృతాత్పుణ్యాత్కల్పాదావేవ చేద్భవేత్,
గంధర్వత్వం తాదృశోఽత్ర దేవగంధర్వ ఉచ్యతే. 29

వ్యా. పూర్వేతి.

టీ. పూర్వకల్పే = గతకల్పమునందు, కృతాత్ పుణ్యాత్ = చేయఁబడిన పుణ్య విశేషమువలన, కల్పాదౌ ఏవ = కల్పారంభముననే, గంధర్వత్వం = గంధర్వత్వము, భవేచ్ఛేత్ = కలిగెనేని, తాదృశః = అట్టివాఁడు, అత్ర = ఈ లోకముననే, దేవగంధర్వ ఇతి = దేవగంధర్వుఁ డని, ఉచ్యతే = వ్యవహరింపఁబడుచున్నాఁడు.

తా. పూర్వకల్పమందు చేసిన పుణ్యమువలన ఈ కల్పమందు గంధర్వుఁడుగా నున్న వాఁ డీ లోకముననే దేవగంధర్వుఁ డనఁబడును.

అవ. చిరలోక పిత్రానందమును జూపుటకొఱకు చిరలోక పితరులను, దేవానందము త్రివిధ మని తెల్పుటకు దేవభేదమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అగ్ని ష్వాత్తాదయో లోకే పితరశ్చిరవాసినః,
కల్పాదావేన దేవత్వం గతా ఆజానదేవతాః. 30

వ్యా. చిరలోకపిత్రానందప్రదర్శనాయ చిరలోకపిత్రానాహ—అగ్నిష్వాత్తాదయ ఇతి. దేవానందత్రైవిధ్యజ్ఞానాయ దేవభేదమాహ—కల్పాదావీతి.

టీ. లోకే = పితృలోకమునందు, చిరవాసినః = చాలకాలముగా వసించిన, అగ్ని ష్వాత్తాదయః = అగ్ని ష్వాత్తుఁడు మొదలగువారు, పితరః = పితృదేవతలు (అనఁబడుదురు). కల్పాదా వేవ = ఈ కల్పప్రారంభముననే, దేవత్వం = దేవత్వమును, గతాః = పొందిన దేవతలు, ఆజానదేవతాః = ఆజానదేవత లనఁబడుదురు.

తా. అదివరలో పితృలోకమున చాలకాల ముండిన యగ్ని ష్వాత్తాది పితృదేవతలు కల్పాదియందే దేవత్వమును పొంది, ఆజానదేవతలనఁబడుదురు.

అవ. ఆజానదేవతలచేతను పూజనీయులను జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అస్తిక కల్పేఽశ్వమేధాదికర్తృ కృత్వా మహత్పదం,
అవాప్యాజానదేవై ర్యాః పూజ్యాస్తాః కర్తృ దేవతాః. 31

వ్యా. ఆస్తికై కల్ప ఇతి.

టీ. ఆస్తికై కల్పే=ఈ కల్పమునందు, ఆశ్వమేధాది కర్మ=ఆశ్వమేధాది మహా క్రతువులను, కృత్వా = చేసి, మహత్పదం = గొప్పస్థితిని, అవాప్య=పొంది, యాః = ఎవరు, దేవైః = దేవతలచేత, పూజ్యాః = పూజించదగినవారో, తాః = వారు, కర్మ దేవతాః = కర్మ దేవతలు (అని = చెప్పబడుదురు.)

తా. ఈ కల్పముం దశ్వమేధాది మహా క్రతువులం జేసి, పూర్వ కల్పములందే చేయబడిన పుణ్యమువలన, ఈ కల్పమునను దేవభావమును బొందినవారు కర్మ దేవత లనబడుదురు. అట్టివారు దేవతలచేతను పూజనీయులు.

అవ. దేవతలను, ఇంద్రబృహస్పతులను, విరాడిరణ్యగర్భులను జెప్ప చున్నాడు:—

శ్లో. యమాగ్నిముఖ్యా దేవాస్సు ర్జాతావింద్రబృహస్పతీ,

ప్రజాపతిర్విరాటోక్రో బ్రహ్మసూత్రాత్తనామకః.

32

వ్యా. యమాగ్నితి. ఇంద్రబృహస్పతీ ప్రసిద్ధావిత్కర్షః.

టీ. యమాగ్నిముఖ్యాః = యముడు, అగ్ని మొదలగువారు, దేవాః=దేవతలు, స్యుః = అగుదురు. ఇంద్రబృహస్పతీ = ఇంద్రుడును బృహస్పతియు, జాతౌ = తెలియబడినవారు (ప్రసిద్ధులు). ప్రజాపతిః = ప్రజాపతి, విరాట్ = విరాట్టుగా, ప్రోక్తః = చెప్పబడెను. బ్రహ్మ = బ్రహ్మ, సూత్రాత్తనామకః = సూత్రాత్త యనబడును.

తా. యముడును, అగ్నియు మొదలగు దేవతలును, ఇంద్ర బృహస్పతులును సమష్టిస్థూలశరీరోపాధికుఁ డగు విరాట్టును, సూత్రాత్త యనబడు హిరణ్యగర్భుఁడును నొకరికన్న నొకరు శతగుణిత మధిక మైన యానందము గలవారై యున్నారు.

అవ. మై జెప్పబడిన వారందఱును జ్ఞానికన్న తక్కువ వారిని చెప్ప చున్నాడు:—

శ్లో. సార్వభౌమాదిసూత్రాంతా ఉత్తరోత్తరకామినః,

అవాఙ్మనసగమ్యో-యమాత్తానందస్తతః పరః.

33

వ్యా. సార్వభౌమాదిసూత్రాంతానాం శ్రోత్రియాత్ న్యూనత్వద్యోతనాయా హ—సార్వభౌమాదీతి. ఏభ్యః సర్వేభ్యో-ధికమానందమాహ — అవాఙ్మనసేతి. యతో-యమాత్తానందః అవాఙ్మనసగమ్యః అతః ఏభ్యస్సర్వేభ్యో-ధిక ఇత్యర్థః.

టీ. సార్వభౌమాదిసూత్రాంతాః = మహారాజు మొదలు హిరణ్యగర్భునివఱకు నుండెడి సమస్త దేవతలును, ఉత్తరోత్తరకామినః = తమకు వైనున్నవారిస్థితినిఁ గోరు వారు. ఆయం ఆత్మానందః = ఈ జ్ఞానియొక్క ఆత్మానందము, అవాఙ్మనసగమ్యః = వాక్కుచేతఁగాని, మనస్సుచేతఁగాని తెలియ నశక్యము, అతః = ఇందువలన, పరః = ఉత్కృష్ట మైనది.

తా. సార్వభౌముఁడు మొదలుకొని హిరణ్యగర్భునివఱకు నున్న వార లందఱకు తమకన్నను గొప్పవారైన దేవతలుగా కావలె ననెడి వాంఛ గలదు. జ్ఞాని నిత్యతృప్తుఁడు. ఏ వాంఛయు లేనివాఁడు. కావున నతఁడు వైఁ జెప్పినవా రందఱికన్నను గొప్పవాఁడు.

అవ. బ్రహ్మజ్ఞానికి సర్వజీవులచే ననుభవింపబడిన యానందము కల దనుట:—
 శ్లో. తైస్త్వైః కామ్యేషు సర్వేషు సుఖేషు శ్రోత్రియో యతః,
 నిస్సప్రహస్తేన సర్వేషామానందాస్సంతి తస్య తే. 34

వ్యా. ఇదానీం సర్వేషామానందాశ్శ్రోత్రియే విద్యంతే. తస్య తేషు నిస్సప్ర హత్వాదిత్యాహ—తైస్త్వైః.

టీ. యతః = ఏహేతువువలన, శ్రోత్రియః=జ్ఞాని, సర్వేషుకామ్యేషు సుఖేషు= సమస్త కామ్యసుఖములయందును, తైస్త్వైః=ఆయా సుఖములతో, నిస్సప్రహః = కోరిక లేనివాఁడో, తేన=ఆ హేతువుచేత, సర్వేషాం=జీవులందఱియొక్క, తే ఆనందాః = ఆ యానందములు, తస్య = జ్ఞానికి, సంతి = ఉన్నవి.

తా. జ్ఞానికి సకలజీవులయొక్క సుఖములందును నిస్సప్రహయే కాన, ఆ జీవు లందఱియొక్క ఆనందమును జ్ఞానికి కల దని భావము.

అవ. జ్ఞానికి సర్వభోగములును కల వని చెప్పుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. సర్వకామాప్తిరేషాక్తా యద్వాసాక్షిచిదాత్తనా,
 స్వదేహవత్సర్వదేహేష్వపి భోగా నవేక్షతే. 35

వ్యా. ఉపపాదితమర్థముపసంహరతి—సర్వేతి. ఇదానీం పక్షాంతరమాహ— యద్యేతి. యథా స్వదేహే ఆనందాకారబుద్ధిసాక్షి త్వేనానందిత్వమితరేష్వపి దేహేషు తద్వదిత్యర్థః.

టీ. ఏషా ఉక్తా = ఈ వై ౧౮ శ్లోకములలో చెప్పబడిన యర్థము, సర్వకామా ప్తిః = సర్వకామప్రాప్తి యగును. యద్వా=లేనిచో, సాక్షిచిదాత్తనా=తన బ్రహ్మానం దమును నెఱుంగు చిదాత్మ చేత, స్వదేహవత్ = తన దేహమువలె, సర్వదేహేషు అపి= అందఱి దేహములయందును, భోగాః=భోగములను, అవేక్షతే=చూచుచున్నాఁడు.

తా. జ్ఞాని సర్వబుద్ధిసాక్షి యగు బ్రహ్మమే యగుచున్నాడు. కాన, తన దేహమందలి యానందమును తెలిసికొనినట్లు, తాను పాక్షితైః శ్చితరుల బుద్ధులయందలి యానందమును దెలిసికొనుచున్నాడు. అందుచే జ్ఞానికి సర్వజీవులయొక్క ఆనందమును ఆతడు సాక్షిస్వరూపుఁ డగుట వలనఁ గలుగుచున్నది.

అవ. అజ్ఞాని కట్టి యానందము లే దనుచున్నాడు:—

శ్లో. అజ్ఞస్యావ్యేతదస్యేవ న తు తృప్తిరబోధతః,

యో వేద సోఽశ్ను తే సర్వాన్కామానిత్యబ్రవీచ్ఛుతిః. 36

వ్యా. ననూక్తప్రకారేణాజ్ఞస్యాపి సర్వానందప్రాప్తిరస్తీత్యాకంక్ష్య వత్సేషు సర్వబుద్ధిసాక్ష్యహామితి జ్ఞానాభావాన్దేవమిత్యాహ—అజ్ఞస్యేతి. ఉక్తార్థే తృప్తితీయ శ్రుతిం ప్రమాణయతి—వేదేతి. గుహాయాం నిహితం బ్రహ్మ యో వేద సోఽశ్నుత ఇతి యోజనా.

టీ. అజ్ఞస్య=అజ్ఞానికి, అబోధతః = వివేకము లేకపోవుటవలన, ఏతత్ (సర్వ కామాప్తిః)=ఈ సర్వకామాప్తి, నాస్యేవ = లేనే లేదు. తృప్తిస్త్యపి=తృప్తియు, న= లేదు. యః=ఎవ్వఁడు, వేద=బ్రహ్మమును తెలిసికొనుచున్నాఁడో, సః=అట్టి మనుజుఁడు, సర్వాన్ కామాన్ =సమస్త భోగములను, అశ్నుతే =పొందును, ఇతి=అని, శ్రుతిః = శ్రుతి, అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

తా. అజ్ఞానికి జ్ఞానము లేక పోవుటచేత, సర్వకామప్రాప్తి గాని తృప్తిగాని లేదు. ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మము ననుభవించుటగాఁ దెలిసికొనిన జ్ఞాని సర్వకామములను జెందు నని తెల్లీరియక శ్రుతియందుఁ జెప్పఁ బడినది.

శ్లో. యద్వా సర్వాత్త తాం స్వస్య సామ్నా గాయంతి సర్వదా,
అహవన్నం తథాన్నాదశ్చేతి సామ్నా హ్యధీయతే. 37

వ్యా. ఇదాసీం తృతీయప్రకారమాహ—యద్యేతి. ఇమాన్ లోకాన్యామాన్నిష్కామరూప్యనుసంచరన్నిత్యాదినేత్యర్థః.

టీ. యద్వా = పై చెందు పక్షములును గానియెడల, స్వస్య = తనయొక్క, సర్వాత్త తాం = సర్వవ్యాపకత్వమును, సర్వదా = ఎల్లకాలములందును, సామ్నా = సామశ్రుతులచేత, గాయంతి = పాడుచున్నారు. అహం = నేను, అన్నామితి=అన్న

మనియు (భోగ్యము ననియు), తథా = అట్లే, అన్నాదశ్చేతి = భోక్త ననియు, సామ్నా = సామశ్రుతిచే, అధీయతే హి = చెప్పబడుచున్నది.

తా. జ్ఞాని యెల్లప్పుడును, నేనే భోగ్యమును నేనే భోక్తను అని యిట్లు సామగానముఁ జేయుచున్నాఁడు.

శ్లో. దుఃఖాభావశ్చ కామాప్తిశుభే హ్యేవం నిరూపితే,
కృతకృత్యత్వమన్యచ్చ ప్రాప్తప్రాప్యత్వమిక్ష్యతామ్. 38

వ్యా. అతీతగ్రంథేన సిద్ధమర్థం సుక్షిప్యాహ—దుఃఖేతి.

టీ. దుఃఖాభావః = (జ్ఞానికి) దుఃఖము లేకుండుటయు, కామాప్తిశ్చ = సర్వ కామప్రాప్తియు, ఉభే = ఈ రెండును, నిరూపితే హి = చెప్పబడినవి గదా! కృత కృత్యత్వం = చేయబడిన సమస్తకార్యములు గలవాఁడై యుండుటయు, అన్నిసచుల నొనర్చినవాఁ డగుటయు, ప్రాప్తప్రాప్యత్వం = పొందబడిన సమస్త ఫలసమూహము గలవాఁడై యుండుటయు, ఈక్ష్యతాం = వీక్షింపబడుఁగాక.

తా. వై శ్లోకములందు జ్ఞానికి దుఃఖము లే దనియు, సర్వభోగ ములయొక్క ఆనందము కల దనియుఁ జెప్పబడెను. ఉత్తరగ్రంథమునం దాతని కృతకృత్యత్వమును, ప్రాప్తప్రాప్యత్వమును జెప్పబడును.

అవ. ఈ విషయమును తృప్తిదీపమునఁ జెప్పితి మని స్మరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉభయం తృప్తిదీపే హి సమ్యగస్థాభిరీరితం,
త ఏవ త్రానుసంధేయాః శ్లోకా బుద్ధివిశుద్ధయే. 39

వ్యా. ఆవిశిష్టం కృతకృత్యత్వం ప్రాప్తప్రాప్యత్వమిത്യభయం తృప్తిదీపే ద్రష్టవ్యమిత్యాహ—త ఏవేతి.

టీ. తృప్తిదీపే = తృప్తి దీపమునందు, అస్థాభిః = మాచేత, ఉభయం = కృతకృత్యత్వ మును ప్రాప్తప్రాప్యత్వమును, సమ్యక్ = సవిస్తరముగా, ఈరితం హి = చెప్పబడెను గదా. తే ఏవ శ్లోకాః = ఆ శ్లోకములే, అత్ర = ఈ సందర్భమునందును, బుద్ధి విశుద్ధయే = బుద్ధియందు సందేహ నివృత్తికొఱు, అనుసంధేయాః = జ్ఞానికి తెచ్చుకొనఁ దగును.

తా. జ్ఞానియొక్క కృతకృత్యత్వమును ప్రాప్తప్రాప్యత్వమును తృప్తి దీపమునఁ జక్కఁగా నిరూపించబడినవి. దానినే ఈ సందర్భమున జ్ఞాపికిఁ దెచ్చుకొనవలెను.

అవ జ్ఞానికి కృతకృత్యత్వమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. విహికాముష్టిక వ్రాతసిద్ధ్యై ముక్తేశ్చ సిద్ధయే,

బహుకృత్యం పురాస్యాభూత్తత్సర్వమధునాకృతమ్.

40

టీ. అస్య=ఇతనికి, పురా = జ్ఞానోదయమునకు మున్ను, విహికాముష్టిక వ్రాత సిద్ధ్యై = ఈ లోకముయొక్కయు, పరలోకముయొక్కయు, ఇష్టవస్తుసంపాదనము కొఱకు, ముక్తేశ్చ = ముక్తియొక్క, సిద్ధయే = సంసారమునకు, బహుకృత్యం=పెక్కు కార్యములు చేయవలసినవిగా, అభూత్ = ఉండెను. అధునా = జ్ఞానోత్పత్తి తరువాత, తత్సర్వం = ఆ చేయవలసిన కార్యము లన్నియు, కృతం = చేయబడినట్లే.

తా. జ్ఞానోత్పత్తికి పూర్వము విద్వాంసునకు చేయఁ దగిన కార్యము లేన్నియో యుండెను. తత్త్వజ్ఞానోదయానంతరము అట్టి కార్యము లన్నియు చేయఁబడిన వగును. జ్ఞానికి చేయవలసిన కార్యము లేవియు నుండవు. అందు కనియే, జ్ఞానిని కృతకృత్యుఁ డందురు.

అవ. కృతకృత్యు డగుటవలననే జ్ఞానికి తృప్తి గలుగు చున్న దని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. తదేతక్కృతకృత్యత్వం ప్రతియోగిపురస్సరం,

అనుసందధదేవాయమేవం తృప్యతి నిత్యశః.

41

టీ. అయం=ఈ విద్యావంతుఁడు, తత్ ఏతత్ కృతకృత్యత్వం=ఆ యీ కృతకృత్యత్వమును, ప్రతియోగి పురస్సరం = ప్రతియోగిపురస్సరముగా, అనుసందధత్ = అనుసంధానములచేయుచు, ఏవం=ఈ రీతిగా, నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును, తృప్యత్యేవ = తృప్తిని బొందుచున్నాడు.

తా. జ్ఞాని ప్రతియోగిపురస్సరముగా కృతకృత్యత్వము ననుసంధానము చేయుచు నిత్యశృప్తుఁ డై యుండును.

అవ. జ్ఞానికి, జ్ఞులకువలె, సంసారదుఃఖము లే దని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. దుఃఖినోఽజ్ఞాః సంసరంతు కామం పుత్రాద్యపేక్షయా,

పరమానందపూర్ణోఽహం సంసరామి కిమిచ్ఛయా.

42

టీ. దుఃఖినః=దుఃఖముఁ జెందెడి, అజ్ఞాః=జ్ఞానవిహీనులు, పుత్రాద్యపేక్షయా=పుత్రులు, భార్యలు మొదలుగాఁ గల వారలయందలి ప్రేమచేత, కామం=ఎక్కువగా,

సంసరంతు = సంసారములో పడియుందురు గాక. పరమానందపూర్ణః = ఉత్కృష్టమైన బ్రహ్మానందము ననుభవించెడి, అహం = నేను, కిమిచ్ఛయా = ఎట్టి కోరికచేత, సంసరామి = సంసారమును జేందుదును.

తా. విహికసుఖాపేక్షగలవారు భార్యాపుత్రాదికమందలి ప్రేమచేత దుఃఖమును పొందుచు సంసారములోఁ జిక్కియుందురు. అంతియకాని, బ్రహ్మానందనిమగ్నుఁడైన తత్త్వజ్ఞాని కెన్నటికి సంసార మనునది లేదు.

అవ. జ్ఞాని వైదికకర్తానుష్ఠానముఁ జేయువారి కన్నను నధికుఁడనుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. అనుతిష్ఠంతు కర్తాణి పరలోకయియాసవః,

సర్వలోకాత్త కః కస్తాదనుతిష్ఠామి కిం కథమ్. 43

టీ. పరలోకయియాసవః = స్వర్గాది లోకములను కోరెడివారు, కర్తాణి = పేదచోదితకర్తములను, అనుతిష్ఠంతు = చేయుదురుగాక. సర్వలోకాత్త కః = సమస్తలోకములకు స్వరూపభూతుఁడ నైన నేను, కస్తాత్ = ఏ కారణమువలన, కిం = ఏ కర్తమును, కథం = ఏ విధముగా, అనుతిష్ఠామి = ఆచరించెదను.

తా. పరలోకములను ఇచ్ఛయించెడి వారలు జ్యోతిష్టోమాది కర్తముల నాచరింతురు గాక. సర్వలోకాత్తకుఁడ నైన నే నెందులకు కర్తముల నాచరించెదను? ఆతఁడే పరలోకస్వరూపుఁడగుటవలన ఆతనికి పరలోకపాంశయు లేదు. అందువలన కర్తములఁ జేయవలసినది లేదు.

శ్లో. వ్యాచక్షతాం తే శాస్త్రాణి వేదానధ్యాపయంతు వా,
 యేఽత్రాధికారిణో మే తు నాధికారోఽక్రియత్వతః. 44

టీ. అత్ర = ఈ ప్రపంచమునందు, యే = ఎవరు, అధికారిణః = అధికారముగలవారో, తే = వారు, శాస్త్రాణి = శాస్త్రములను, వ్యాచక్షతాం = శిష్యులకుఁ జెప్పదురుగాక, వేదాన్ = చతుర్వేదములను, అధ్యాపయంతు వా = అధ్యయనము చేయించినఁ జేయుంతురు గాక. మే తు = నా కయితే, అక్రియత్వతః = నిష్క్రియా స్వరూపుఁడ నగుటవలన, అధికారః = వేదాధ్యయనము చేయుటకుఁగాని చేయించుటకుఁగాని యధికారము, న = లేదు.

తా. వేదాధ్యయనాధికారము గలవారు అధ్యయనము చేయుదురు గాక, పరులచే చేయింతురు గాక. నిష్క్రియాస్వరూపుఁడ నగుటవలన జ్ఞాని నగు నాకు నట్టి వేదాధ్యయనాధ్యాపనాధికారము లేదు.

అవ. జ్ఞానికి స్నానశౌచాదులయందును వాస్తవమైన యిచ్చ లే దనుట:—

శ్లో. నిద్రాభిక్షే స్నానశౌచే నేచ్ఛామి న కరోమి చ,
ద్రష్టారశ్చేత్కల్పయంతి కిం మే స్యాదన్యకల్పనాత్. 45

టీ. నిద్రాభిక్షే = నిద్రనుగాని భిక్షునుగాని, స్నానశౌచే = స్నానమును గాని, శౌచమునుగాని, న ఇచ్ఛామి = కోరను, న కరోమి = చేయను. ద్రష్టారః = నన్నుఁ జూచువారు, కల్పయంతిచేత్ = కల్పించుచుందురేని, ఆన్యకల్పనాత్ = ఇతరులు కల్పించుటచేత, మే = నాకు, కిం స్యాత్ = ఏ మగును? బాధగాని, ప్రత్యవాయము గాని లే దని భావము.

తా. నిద్రాభిక్షలయందుఁ గాని, స్నానశౌచాదులయందుఁ గాని, జ్ఞానికి కొఱత లేదు. కర్మత్వమును లేదు. జ్ఞానిని జూచెడువా రాతఁడు కర్మములను జేయకున్నాఁ డని కల్పనము జేసెదరు. ఇతరు లట్లు కల్పనము చేయుటవలన జ్ఞాని కేమియు బాధ లేదు.

అవ. పై యర్థమం దింకొక దృష్టాంతమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. గుంజాపుంజాది దహ్యేత నాన్యారోపితవహ్నినా,
నాన్యారోపితసంసారధర్మానేవమహం భజే. 46

టీ. అన్యారోపితవహ్నినా = ఇతరులచే కల్పింపబడిన యగ్నిచేత, గుంజా పుంజాది = గురిగింజలరాశి మొదలగునది, న దహ్యేత = దహింప లేదు. ఏవం = ఈ విధముగా, అహం = నేను, అన్యారోపితసంసారధర్మాన్ = ఇతరులచే కల్పింపబడిన సంసార ధర్మములను, న భజే = పొందను.

తా. గురిగింజల పొదదగ్గర, గురిగింజల కుప్పను, తెలివిలేని కోఱులు మొదలగునవి యగ్ని గా నారోపించినమాత్రమున ఆ గురి గింజలరాశి యంతయు దహింపఁజేయనట్లు, అజ్ఞానులచే జ్ఞానియం దారోపింపబడిన సంసార ధర్మములు జ్ఞాని కేమియు బాధ గలిగింపవు.

అవ. జ్ఞానికి శ్రవణాదికముతోను అవసరము లే దని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. శృణ్వంత్యజ్ఞాతతత్త్వాస్తే జానన్ కస్తాద్భ్రాణోమ్యహం,
మన్యంతాం సంశయాపన్నా న మన్యేహమసంశయః. 47

టీ. అజ్ఞాతతత్త్వాః = బ్రహ్మస్వరూపము నెఱుఁగనివారు, శృణ్వంతు = శ్రవణ మును జేయుదురు గాక. అహం = నేను, జానన్ = పఠతత్త్వము నెఱిఁగి, కస్తాత్ =

ఎందు నిమిత్తము, శృణోమి = వినెదను? సంశయాపన్నాః = సంశయములు గలవారు, మన్యంతాం = మననము చేయుదురు గాక. ఆసంశయః = సందేహము లేని, ఆహం = నేను, న మన్యే = మననమును చేయను.

తా. బ్రహ్మతత్త్వమును తెలియనివారు శ్రవణమును జేయుదురు గాక. సంశయము గలవారు మననమును జేయుదురు గాక. సందేహము లేక వస్తుతత్త్వమును ఎఱిగిన జ్ఞానికి శ్రవణమననాదులతోఁ బని లేదు.

అవ. అట్లే నిదిధ్యాసమును జ్ఞాని కక్కఱ లే దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విపర్యస్తో నిదిధ్యాసేత్కిం ధ్యానమవిపర్యయే,

దేహత్తత్త్వవిపర్యాసం న కదాచిద్భజామ్యహమ్.

48

టీ. విపర్యస్తః = విపరీతభావము గలవాఁడు, నిదిధ్యాసేత్ = నిదిధ్యాసమును జేయుఁ గాక. అవిపర్యయే = విపరీతభావము లేనివాని విషయమై, ధ్యానం=నిదిధ్యాసము, కిం = ఎందుకు? ఆహం = నేను, కదాచిత్ = ఒకప్పుడును, దేహత్తత్త్వవిపర్యాసం = దేహాదికమే నే ననెడి విపరీతభావమును, న భజామి = పొందను.

తా. దేహాదికమే యాత్మ యనెడి విపరీతభావము గలవాఁడు నిదిధ్యాసమును జేయవలెను గాని, అట్టి విపరీతభావము లేక యథార్థమైన (దేహేంద్రియాదివిలక్షణమైన) బ్రహ్మస్వరూపము నెఱింగిన జ్ఞానికి నిదిధ్యాసముతోఁ బని లేదు.

అవ. మనుష్యుడను నే ననెడి వ్యవహారమును, దేహాదికము నే నని యభిమానమును లేకపోయిన నెట్లు చేయఁగలఁ డనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆహం మనుష్య ఇత్యాదివ్యవహారో వినాష్కముం,

విపర్యాసం చిరాభ్యస్తవాసనాతోఽవకల్పతే.

49

టీ. ఆహం = నేను, మనుష్యః = మనుష్యుడ ననెడి, ఇత్యాది వ్యవహారః = ఈ మొదలగు వ్యవహారము, అముం విపర్యాసం వినాపి = ఈ విపరీతభావము లేకపోయినను, చిరాభ్యస్తవాసనాతః = చిరకాలమునుండి యభ్యసించబడిన సంస్కారవశముగా, అవకల్పతే = కలుగవచ్చును.

తా. నేను మనుష్యుడను, నేను బ్రాహ్మణుడను అను మొదలుగాఁ గల వ్యవహారము, దేహాదికమే యాత్మ యనెడి విపరీతభావము లేని వానికిని, చిరకాలాగతవాసనావశముగా ఉండవచ్చును.

అవ. ఇట్టి వాసనా నివృత్తికొఱకైనను నిదిధ్యాసనమును చేయవలదా యనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆరబ్ధకర్తణి క్షీణే వ్యవహారో నివర్తతే,
కర్తాక్షయే త్వసౌ నైవ శామ్యేద్ధ్యానసహస్రతః. 50

టీ. ఆరబ్ధకర్తణి = ప్రారబ్ధకర్త, క్షీణే సతి = క్షయింపఁగా, వ్యవహారః = నేను మనుష్యుఁడను అను మొదలగు వ్యవహారము, నివర్తతే = నివర్తించును. ఆసౌ = ఇట్టి వ్యవహారము, కర్తాక్షయే = ప్రారబ్ధకర్త క్షయింపనపుడు, ధ్యానసహస్రతః = వేయి ధ్యానముల వలనను, నైవ శామ్యేత్ = పోనే పోదు.

తా. నేను మనుష్యుఁడ ననెడి వ్యవహారము ఆరబ్ధపర్యంతమును ఉండి, యది నశింపగానే నశించును. ఆరబ్ధక్షయము గానివి యెన్ని ధ్యానములు చేసినను ఆ వ్యవహారము పోదు.

అవ. ఇట్టి వ్యవహారము హెచ్చు గాకుండఁ జేయుటకైనను నిదిధ్యాసనము చేయరాదా యనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. విరళత్వం వ్యవహృతేరిష్టం చేద్ధ్యానమస్తు తే,
అబాధికాం వ్యవహృతిం పశ్యన్ ధ్యానామ్యహం కుతః. 51

టీ. తే = నీకు, వ్యవహృతేః = వ్యవహారముయొక్క, విరళత్వం = పలుచ దనము (తగ్గిపోవుట), ఇష్టం చేత్ = కావలె నంటివేసి, ధ్యానం = నిదిధ్యాసనము, అస్తు = ఉండుఁగాక. వ్యవహృతిం = వ్యవహారమును, అబాధికాం = బాధ కలిగింపని దానినిగా, పశ్యన్ = ఎఱిగిన, ఆహం = నేను, కుతః = ఎందుకు, ధ్యానామి = ధ్యానము చేయుదును.

తా. వ్యవహారమును తగ్గించవలె నని శోరిక గలవాఁడు ధ్యాన ముఁజేసినఁ జేయుఁ గాక. వ్యవహారమువలన నా కేమియు బాధ లేదని యెఱిగినవానికి దానిని దగ్గింపవలె నని శోరికయే యుండదు. అందువలన వానికి ధ్యానముతోఁ బని లేదు.

అవ. విక్షేప నివృత్తికొఱకైనను ధ్యానము చేయరాదా యనినఁ జెప్ప చున్నాఁడు:—

శ్లో. విక్షేపో నాస్తి యస్మాన్నే న సమాధిస్తతో మమ,
విక్షేపో వా సమాధిర్వా మనసస్సాస్వద్వికారిణః. 52

టీ. యస్మాత్ = ఏ హేతువువలన, మే = నాకు, విక్షేపః = చిత్తచాంచల్యము, న = లేదో, తతః = ఆ హేతువువలన, మమ = నాకు, సమాధిః = చిత్తనిరోధము, న = లేదు. విక్షేపో వా = విక్షేపముగాని, సమాధిర్వా = చిత్తైకాగ్రత గాని, వికారిణః = వికారముగల, మనసః = మనస్సునకు, స్యాత్ = అగును. (మనోధర్మము లనుట.)

తా. ఎవనికి చిత్తచాంచల్య ముండునో వాడు చిత్తనిరోధము చేయవలెను. విక్షేపసమాధులు రెండును వికారి యగు మనస్సుయొక్క ధర్మములు. నిర్వికారస్వరూపుఁ డగు జ్ఞానికి సమాధియు నక్కఱ లేదు.

అవ. సమాధ్యనుభవము సంపాదించఁదగినదే కదా! యనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:-
 జ్ఞో. నిత్యానుభవరూపస్య కో మేఽత్రానుభవః పృథక్,

కృతం కృత్యం ప్రాపణీయం ప్రాప్తమిత్యేవ నిశ్చయః. 5:3

టీ. నిత్యానుభవరూపస్య = ఎప్పుడు ననుభవస్వరూపుఁడ నగు, మే = నాకు, అత్ర = ఈ సమాధియందు, పృథక్ = వేఱైన, అనుభవః అనుభవము, కః = ఏ మున్నది? కృత్యం = చేయవలసినది, కృతం = చేయఁబడినది, ప్రాపణీయం = పొందవలసినది, ప్రాప్తం = పొందఁబడినది, ఇత్యేవ = ఇట్లే, నిశ్చయః = నిశ్చయము.

తా. నిత్యము బ్రహ్మస్వరూపము నేనే యనెడి యనుభవము గల నాకు (జ్ఞానికి) క్రొత్తగా సంపాదించఁదగిన యనుభవ మే మున్నది? నేను కృతకృత్యుఁడను, ప్రాప్తప్రాప్తవ్యుఁడను అనియే నా నిశ్చయము.

అవ. ఇందుచేత స్వచ్ఛావృత్తి ఘటించునే యనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు:-
 జ్ఞో. వ్యవహారో లాకిణో వా శాస్త్రీయో వాన్యథాపి వా,

మమాకర్తురలేపస్య యథారబ్ధం ప్రవర్తతాం. 5:4

టీ. లాకిణో వా = లోకసంబంధమైన దైనను, శాస్త్రీయోవా = శాస్త్రసంబంధమైనను, అన్యథాపి వా = నిషిద్ధరూప మైనను, వ్యవహారః = వ్యవహారము, అకర్తుః = కర్తను గానట్టియు, అలేపస్య = భోక్తను గానట్టియు, మమ = నాకు, ఆరబ్ధం యథా = ప్రారబ్ధానుసారముగా, ప్రవర్తతాం = ప్రవర్తించుఁ గాక.

తా. లౌకికవ్యవహారము (స్నానభిక్షాదికము) శాస్త్రీయ వ్యవహారము (ప్రణవజపము మొదలగునది), నిషిద్ధవ్యవహారమును (శాస్త్ర నిషిద్ధమైన పను లన్నియును) ప్రారబ్ధకర్తానుసారముగా ప్రవర్తించుఁ గాక. కర్తృత్వభోక్తృత్వములు లేని నన్ను అట్టి వ్యవహార మేమియుఁ జేయలేదు.

అవ. లోకానుగ్రహార్థ మైనను కర్మధ్యానాదులను చేయవలదా? యనినం జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. అథవా కృతకృత్యోఽపి లోకానుగ్రహ కామ్యయా,
శాస్త్రీయేణైవ మార్గేణ వర్తేహం కా మమ త్కతిః. 55

టీ. అథవా=అట్లుగాక, కృతకృత్యోఽపి=కృతార్థుఁడ నైనను, లోకానుగ్రహ కామ్యయా=లోకము ననుగ్రహింపవలె ననెడి శోరికచేత, శాస్త్రీయేణ = శాస్త్రమందుఁ జెప్పబడిన, మార్గేణైవ=మార్గముననే, అహం = నేను, వర్తే=వర్తించెదను. మమ=నాకు, కా త్కతిః=ఏమి లోటు?

తా. కృతకృత్యుఁడ నైనను, లోకమును బాగుపఱచుటకొఱకు శాస్త్రానుసార మగు మార్గముననే వర్తించెదను. అట్టి వ్యవహారముచే నా కేమియు బాధ లేదు.

అవ. ఈ శరీరాదు లే వ్యవహారము చేయుచున్నను జ్ఞాని కెట్టి విశారమును కలిగింప వని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. దేవార్చనస్నానశౌచభిక్షాదౌ వర్తతాం వపుః,
తారం జపతు వాక్తద్వత్పఠత్వామ్నాయమస్తకమ్. 56

శ్లో. విష్ణుం ధ్యాయతు ధీర్యద్వా బ్రహ్మానందే విలీయతాం,
సాక్ష్యహం కించిదప్యత్ర న కుర్వే నాపి కారయే. 57

టీ. వపుః=శరీరము (ఉపాధి), దేవార్చనస్నానశౌచభిక్షాదౌ = దేవార్చనము, స్నానము, శౌచవిధి, భిక్ష మొదలగువానియందు, వర్తతాం = ఉండుఁగాక. వాక్ = వాక్కు, తారం = ప్రణవమును, జపతు = జపించుఁ గాక, తద్వత్ = అటువలెనే, ఆమ్నాయమస్తకం = ఉపనిషచ్చాస్త్రమును, పఠతు = పఠించుఁ గాక, ధీః=బుద్ధి, విష్ణుం= విష్ణుమూర్తిని, ధ్యాయతు=ధ్యానించుఁ గాక, యద్వా = అటు గాకున్న, బ్రహ్మానందే= బ్రహ్మానందమునందు, విలీయతాం = లీనమగుఁ గాక, అత్ర = ఈ బుద్ధ్యాదివ్యవహార విషయమై, సాక్షీ = సర్వసాక్షి నగు, అహం = నేను, కించి దపి = కొంచె మైనను, న కుర్వే = చేయను. నాపి కారయే = చేయింపను.

తా. శరీరము దేవార్చనస్నానశౌచభిక్షాది కార్యములయందు వర్తించుచుండుఁ గాక, వాక్కు ప్రణవమునుగాని ఉపనిషదాది వేదాంత శాస్త్రమునుగాని యుచ్చరించుచుండుఁ గాక, బుద్ధి విష్ణుమూర్తిని

ధ్యానించుచుండుఁ గాక, లేదా బ్రహ్మనందమందు విలీనమైయుండుఁ గాక, వీని కన్నిటికిని సాక్షి నగు నేను ఎద్దియుఁ జేయువాఁడను గాను, చేయుంచువాఁడనుం గాను.

అవ. బ్రహ్మవిదునియొక్క స్థితిని జెప్పచున్నాఁడు:—

- 35. కృతకృత్యతయా తృప్తిః ప్రాప్తప్రాప్త్యతయా పునః,
తృప్త్యస్తేవం స్వమనసా మన్యతేఽసౌ నిరంతరమ్. 58
- 36. ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం నిత్యం స్వాత్మానమంజసా వేద్మి,
ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం బ్రహ్మనందో విభాతి మే స్పష్టః. 59
- 37. ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం దుఃఖం సాంసారికం న వీక్షేఽద్య,
ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం స్వస్వాజ్ఞానం పలాయితం క్వాపి. 60
- 38. ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం కర్తవ్యం మే న విద్యతే కించిత్,
ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం ప్రాప్తవ్యం సర్వమద్య సంపన్నమ్. 61
- 39. ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం తృప్తేర్నే కోపమా భవేల్లోకే,
ధన్యోఽహం ధన్యోఽహం ధన్యో ధన్యః పునః పునర్ధన్యః. 62
- 40. అహో పుణ్యామహో పుణ్యాం ఫలితం ఫలితం దృఢం,
అస్య పుణ్యస్య సంపత్తేరహో వయమహో వయమ్. 63

తా. ఈ పై శ్లోకములకు అర్థ తాత్పర్యములు తృప్తిదీపము చివర వ్రాయఁబడినవి. అచ్చటఁ జూడఁ దగును. బ్రహ్మనందము గలవాఁడు కృతకృత్యుఁ డనియు, ప్రాప్తప్రాప్త్యుఁ డనియు, ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మ సాక్షాత్కారముగలవాఁ డనియు, సాంసారికదుఃఖము లేనివాఁ డనియు, అజ్ఞానరహితుఁ డనియు వర్ణింపఁబడినది. అందుచే వానికి సంపూర్ణమైన తృప్తి గలదు కనుక బ్రహ్మజ్ఞానియొక్క తృప్తిని వర్ణించెడి తృప్తిదీపమందలి శ్లోకములు తిరిగి యిచ్చట వ్రాయఁబడినవి. అట్టి బ్రహ్మనందముచేత నేను ధన్యుఁడను, నేను ధన్యుఁడను, నా పుణ్యము ఫలించెను అని ఆనంద స్వరూపుఁ డై యుప్పుంగుచున్నాఁడు.

- 41. అహో శాస్త్రమహో శాస్త్రమహో గురురహో గురుః,
అహో జ్ఞాన మహో జ్ఞాన మహో సుఖ మహో సుఖమ్. 64

తా. ఈ శ్లోకమును తృప్తిదీపమునందు చెప్పబడినది. తన గురువు, శాస్త్రము, జ్ఞానము, సుఖము వీనియొక్క మహిమనుగూర్చి ఆశ్చర్యము నొందుచున్నాఁడు.

అవ. ప్రకరణము నుపసంహరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మనందాభిధే గ్రంథే చతుర్థో ధ్యాయ ఈరితః,
విద్యానంద స్తదుత్పత్తిపర్యంతోఽభ్యాస ఇష్యతామ్. 65

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతపంచదశ్యాం, బ్రహ్మనందే
విద్యానందో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇదుమధ్యాయార్థముపసంహరతి—బ్రహ్మనందాభిధ ఇతి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునివర్య
కింకరేణ రామకృష్ణాఖ్యేన విదుషా విరచితే బ్రహ్మనందవ్యాఖ్యానే
విద్యానందో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః.

టీ. బ్రహ్మనందాభిధే = బ్రహ్మనంద మనెడి యీ గ్రంథమునందు, చతుర్థోఽధ్యాయః = నాలవ అధ్యాయ మగు, విద్యానందః = విద్యానందము, ఈరితః = చెప్పబడినది. తదుత్పత్తిపర్యంతః = ఆ విద్యానందము గలిగెడివఱకు, అభ్యాసః = అభ్యాసము (బ్రహ్మభ్యాసము), ఇష్యతాం = చేయబడుఁ గాక.

తా. బ్రహ్మనంద మనెడి గ్రంథమునందు నాలవ యధ్యాయ మగు విద్యానందము చెప్పబడినది. కావున ముముక్షువు లగువారు బ్రహ్మసాక్షాత్కారకర్యంతము దృఢాభ్యాసమును చేసి తరింతురు గాక.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు బ్రహ్మనందమందలి
విద్యానంద మను చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

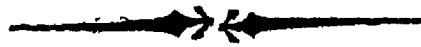


శ్రీ రస్తు.
శ్రీ గణేశాయ నమః



శ్రీవేదాంతపంచదశి

పంచదశ ప్రకరణము



విషయానంద ప్రకరణము

అవ. ఈ ప్రకరణమునందుఁ జెప్పెడి యర్థమును సూచించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అథాత్ర విషయానందో బ్రహ్మనందాంశరూపభాక్,
నిరూప్యతే ద్వారభూతస్తదంశత్వం శ్రుతిరగౌ.

1

వ్యాఖ్యానమ్

వ్యా. పంచమాధ్యాయస్య ప్రతిపాద్యమర్థమాహ—అథేతి. నను విషయానందస్య తాఙ్వికత్వాన్తోక్షశాస్త్రే నిరూపణ మను పవన్నమిత్యాశంక్య తస్య తాఙ్వికప్రసిద్ధత్వేఽపి బ్రహ్మనందైకదేశత్వేన బ్రహ్మజానోపయోగిత్వాదు క్త మిత్యాహ—ద్వారేతి. బ్రహ్మనందైకదేశత్వే కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్యాహ—తదంశత్వమితి.

టీ. అథ=అనంతరము, అత్ర=ఈ ప్రకరణమునందు, ద్వారభూతః=సాధనమైన, బ్రహ్మనందాంశరూపభాక్=బ్రహ్మనందస్వరూపముయొక్క అంశను పొందిన, విషయానందః=విషయానందము, నిరూప్యతే=నిరూపింపబడును. తదంశత్వం=ఆ బ్రహ్మనందముయొక్క అంశ మనుటను, శ్రుతిః = శ్రుతి, జగౌ=చెప్పెను.

తా. బ్రహ్మనందసాధన మగు విషయానంద మీ ప్రకరణమున నిరూపింపబడును. ఆ విషయానందము బ్రహ్మనందాంశ మని శ్రుతియుఁ జెప్పుచున్నది.

అవ. శ్రుత్యర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏషోఽస్య పరమానందో యోఽఖండైకరసాత్తకః,
అన్యాని భూతాన్యేతస్య మాత్రామేవోపభుంజతే.

2

వ్యా. ఉదాహృతాసు వివిధాస్వపి వృత్తిషు బ్రహ్మణశ్చిద్రూపత్వం భాతీ త్యాహ—వృత్తిష్వితి. శాంతాసు విశేషమాహ—శాంతాస్వితి. చ శబ్దోఽను క్తద్వయ సముచ్చయార్థకః.

టీ. సర్వాసు = సమస్తమైన, ఏతాసు వృత్తిషు = ఇట్టి మనోవృత్తులయందు బ్రహ్మణః = పరబ్రహ్మయొక్క, చిత్స్వభావతా = చైతన్యస్వభావము, ప్రతిబింబతి = ప్రతిబింబించుచున్నది. శాంతాసు=సాత్త్వికవృత్తులయందు, సుఖం చ=ఆనందస్వరూపమును, ప్రతిబింబతి=ప్రతిఫలించుచున్నది.

తా. మనోవృత్తులు 1. సాత్త్విక, 2. రాజస, 3. తామసము లని మూఁడు విధములుగా నున్నవి. వైరాగ్యము, ఓర్పు, ఔదార్యము. ఇవి సాత్త్వికవృత్తుల కుదాహరణములు. అత్యాశయు, ప్రేమయు, కోరికయు, కోపమును ఈ మొదలగునవి రాజసవృత్తులు. మఱియు, భయము మున్నగు నవి తామసవృత్తులు. సాత్త్వికము లైన యంతఃకరణవృత్తులయందు పర బ్రహ్మయొక్క జ్ఞానానందస్వరూపములు ప్రతిఫలించును.

ఆవ. ఈ చెప్పిన యర్థమునందు శ్రుతివాక్యమును జూపుచున్నాఁడు:— శ్లో. రూపం రూపం బభూవాసౌ ప్రతిరూప ఇతి శ్రుతిః,

ఉపమా సూర్యకేత్యాది సూత్రయామాస సూత్రకృత్. 6

వ్యా. ఉక్తార్థే శ్రుతివాక్యమర్థః పఠతి—రూపమితి. తత్రైవ వ్యాససూత్రైక దేశం పఠతి—ఉపమేతి. అతఏవ చేతి సూత్రస్య పూర్వభాగః.

టీ. అసౌ = ఈ పరమాత్మ, రూపం రూపం = ప్రతిరూపమునందు, ప్రతిరూపః = ప్రతిబింబము, బభూవ = ఆయెను. ఇతి = ఆని. శ్రుతిః=కాతక శ్రుతి, సూత్రకృత్ = సూత్రకారు లగు వ్యాసాచార్యులు, సూర్యకేత్యాది = ఉదకమునందు ప్రతిఫలించిన సూర్య ప్రతిబింబము మొదలగునది, ఉపమా = సాదృశ్యముగా, సూత్రయామాస = సూత్రమును జేసెను.

తా. ఆ పరమాత్మ ప్రతిశరీరమునందును ప్రతిబింబించిన ప్రతి బింబరూపముగా నున్నాఁడు అని కతశ్రుతి చెప్పెను. సూత్రకారు లగు వేదవ్యాసులవారు “అత ఏవ చోషమాం సూర్యకాదివత్” అనెడి సూత్రమునందు ఉదకమున ప్రతిఫలించిన సూర్యునిల నుపమాన ముగాఁ జెప్పెను.

అవ. ఒకే వస్తువున కుపాధిభేదముచే నానారూపత్వము గలుగు ననుటకు శ్రుతిః-

శ్లో. ఏక ఏవ హి భూతాత్తా భూతే భూతే వ్యవస్థితః,

ఏకథా బహుథా చైవ దృశ్యతే జలచంద్రవత్.

7

వ్యా. స్వరూపేణైకస్యోపాధిసంపర్కాన్నానాత్వే శ్రుతిం పఠతి—ఏకఏవేతి.

టీ. భూతాత్తా=వరమాత్త, ఏక ఏవ హి సత్ = ఒక్కడే అయ్యుండి, భూతే భూతే=ప్రతి శరీరమునందు, వ్యవస్థితః = ఉండును. జలచంద్రవత్ = జలమునందు ప్రతి ఫలించిన చంద్రునివలె, ఏకథా=ఒక్కడుగాను, బహుథా చైవ=అనేక విధములుగాను, దృశ్యతే=కనుగొనబడుచున్నాడు.

తా. వరమాత్త తా నొక్కడై యుండియు, ప్రతిశరీరము నందు, ఉపకమందు ప్రతిఫలించిన చంద్రునివలె, నుపాధిస్వరూపముచే నానావిధములుగాను, ఉపహితస్వరూపములచే నొక్కడుగాను చూడఁ బడుచున్నాడు.

అవ. నిర్దుష్టమైన పరబ్రహ్మము ఒకచోట చిన్నాత్ముడుగా ప్రకాశించినట్లును ఒకచోట చిదానందములుగా ప్రకాశించినట్లును చెప్పట సరి కా దని శంకింపఁగా దృష్టాంతముచే సమాధాన మిచ్చుచున్నాడు:—

శ్లో. జలే ప్రవిష్టశ్చంద్రోఽయమస్పష్టః కలుషే జలే,

నిర్దుష్టో నిర్దుష్టే నిర్దుష్టే ద్వేధా బ్రహ్మవి వృత్తిషు.

8

వ్యా. నను, నిరపద్యస్య బ్రహ్మాణః క్వచిచ్చిన్నాత్తభానమితరత్త చిదానందభాన మిత్యేవం విభాగకరణముపపన్నమిత్యాశంక్య చంద్రదృష్టాంతేన పరిహారతి—జలే ప్రవిష్ట ఇతి. ఉక్తమర్థ్య దార్థ్యాంతికే యోజయతి—తద్వదితి.

టీ. జలే = జలమునందు, ప్రవిష్టః = ప్రతిబింబించిన, ఆయం చంద్రః = ఈ చంద్రుడు, కలుషే జలే = ముడికి నీటియందు, అస్పష్టః = స్పష్టముగా కనుపడఁడు. నిర్దుష్టే=నిర్దుష్టమైన నీటియందు, నిర్దుష్టః=మిక్కిలి స్పష్టముగాఁ గనపడును. తద్వత్ = అటువలె, బ్రహ్మవి = బ్రహ్మమును, వృత్తిషు = సాత్త్విక గాజన తామసవృత్తులయందు ద్వేధా=వృత్తులమాలిన్య భేదముచే నెండు విధములుగా కన్పడును.

తా. సన్నిహానంకస్వరూపం యొక్కటి యైనను, స్పష్టములైన సాత్త్వికవృత్తులయందు స్పష్టముగాను, రాజస తామస వృత్తులయందు స్పష్టముగాను, ఒకే చంద్రుఁడు నిర్దుష్టజలమునందు, మలినజలమునందు వలె ద్వివిధముగాఁ గన్పడును.

అవ. దానినే చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. ఘోరమూఢాసు మాలిన్యాత్సుఖాంశశ్చ తిరోహితః,

ఈషన్వైర్తల్యతస్తత్ర చిదంశప్రతిబింబనమ్.

9

వ్యా. తదేవోపపాదయతి—ఘోరేతి.

టీ. ఘోరమూఢాసు=రాజస తామస వృత్తులయందు, మాలిన్యాత్=మలినత్వ ముండుటవలన, సుఖాంశః = పరబ్రహ్మముయొక్క ఆనందము, తిరోహితః = చక్కగా స్ఫురింపదు. తస్త్ర=ఆ రాజస తామస వృత్తులయందు, ఈషత్ నైర్తల్యతః= కొంచెము నిర్తలత్వ ముండుటచే, చిదంశ ప్రతిబింబనం = జ్ఞానస్వరూపస్ఫూర్తి (అగును).

తా. రాజస తామస వృత్తులయందు మాలిన్య ముండుటచే, ఆనందస్వరూపము స్ఫురింపదు. అట్టి వృత్తులయందును కొంచెము నైర్తల్య మున్నది గాన జ్ఞానస్ఫూర్తి మాత్రము కలుగుచున్నది.

అవ. మఱియొక దృష్టాంతమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. యద్వాపి నిర్తలే నీరే వహ్నే రౌష్ణ్యస్య సంక్రమః,

న ప్రకాశస్య తద్వత్స్యాచ్చింతాత్రోద్భూతిరేవ చ.

10

వ్యా. నను చంద్రోపాధేరుదకస్య దైవవిధ్యాదంశభానముపపన్నం. ప్రకృతే తూపాధిభూతస్యాంతకరణన్యైకత్వాదేకాంశభానమచుపపన్నమిత్యాశంక్య దృష్టాంతాంతరమాహ—యద్వాపీతి.

టీ. యద్వాపి=ఇంకొక పక్షమునందును, నిర్తలే నీరే=స్వచ్ఛమైన నీటియందు, వహ్నేః = అగ్నియొక్క, రౌష్ణ్యస్య = ఉష్ణత్వముయొక్క, సంక్రమః=సంక్రమించుట కలుగును. ప్రకాశస్య = తేజోరూపముయొక్క, సంక్రమః = మేళనము, న = లేదు. తద్వత్=అటులనే, చింతాత్రోద్భూతిరేవచ = జ్ఞానరూపముయొక్క స్ఫూర్తియు నగును.

తా. తేట యగు నీటిలో అగ్నియొక్క ఉష్ణత్వము మాత్రము సంక్రమించును. తేజోరూపము సంక్రమింపదు. అట్లే రాజస తామస వృత్తులయందు పరబ్రహ్మముయొక్క చిదంశము (జ్ఞాన స్వరూపము) మాత్రము స్ఫురించును గాని ఆనందాంశము స్ఫురింపదు.

అవ. సాత్త్విక వృత్తులయందు జ్ఞానానందములు రెండును స్ఫురించు నని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. కాష్ఠే త్వష్ట్యప్రకాశౌ ద్వావుద్భవం గచ్ఛతో యథా,
శాంతాసు సుఖచైతన్యే తదైవోద్భూతి మాఘ్నతః. 11

వ్యా. ఇదానీం శాంతాసు వృత్తిః చిదానందయోః ప్రతీతౌ దృష్టాంతాంతర
మాహ—కాష్ఠే త్వితి.

టీ. కాష్ఠే తు=కట్టెయం చైతే, త్వష్ట్యప్రకాశౌ ద్వా = ఉష్ణత్వప్రకాశత్వ
ములు రెండును, యథా=వీప్రకారము, ఉద్భవం=పుట్టుటను, గచ్ఛతః=పోందుచున్నవో,
తదైవ = అటులే, శాంతాసు = సాత్వికవృత్తులయందు, సుఖచైతన్యే = జ్ఞానానంద
స్వరూపములు రెండును, ఉద్భూతిం = ప్రకాశమును, ఆఘ్నతః = పొందుచున్నవి.

తా. అగ్నియొక్క వేడిమియు ప్రకాశంబును నెండు కట్టెయందు
స్ఫురించుచున్నట్లు సాత్వికవృత్తులయందు జ్ఞానానందములు రెండును
భాసించును.

అవ. ఈ వ్యవస్థ స్వాభావికంబును, అనుభవసిద్ధంబును నగు నని చెప్పు
చున్నాడు:—

శ్లో. వస్తుస్వభావమాశ్రిత్య వ్యవస్థాతూభయోస్సమా,
అనుభూత్యనుసారేణ కల్ప్యతే హి నియామకమ్. 12

వ్యా. సన్యేవం వ్యవస్థా తుతః కృతేత్యాశంక్యాహ—వస్త్వితి. తత్ర కిం
నియామకమిత్యాశంకా—ననుభూతీతి.

టీ. వ్యవస్థా తు = ఈ చెప్పబడిన వస్తుధర్మ విచిత్రస్ఫురణరూపభేదవ్యవహార
మైతే, వస్తుస్వభావం = వస్తుస్వభావమును, ఆశ్రిత్య=ఆనుసరించి, ఉభయోః = రెండింటి
యందును, సమా = తుల్యము, అనుభూత్యనుసారేణ = అనుభవానుసారముగా, నియా
మకం = హేతువు, కల్ప్యతే హి = కల్పించబడును గదా!

తా. ఇట్టి యేర్పాటు దృష్టాంతదార్ఠాంతికములయందు రెండింటి
యందును, వస్తుస్వరూపమునుబట్టి సమానముగా నుండును. వస్తుస్వరూప
మట్టు లుండుటకు ననుభవమునుసారముగా హేతువు కల్పించుకొనవలెను.

అవ. అనుభవమును జూపుచున్నాడు:—

శ్లో. న ఘోరాసు న పూఢాసు సుఖానుభవ ఈక్ష్యతే,
శాంతాస్వపి క్వచిత్కచ్చిత్సుఖాలిశయ ఈక్ష్యతామ్. 13

వ్యా. అనుభూతిమేవ ఉద్యయతి— న ఘోరాస్వితి. శాంతాస్వప్యానంద
ప్రకాశోఽస్తి సోఽసి క్వచిత్కచ్చిత్సుఖాలిశయో భవతీత్యాహ—శాంతాస్వితి.

నేదాంత—65

టీ. ఘోరాసు=రాజసవృత్తులయందు, సుఖానుభవః=సుఖానుభవము, నేత్యులే= అనుభవింపబడదు. మూఢాసు=తామస వృత్తులయందును, సుఖానుభవః=సుఖానుభవము, న=లేదు. శాంతాస్వపి = సాత్త్వికవృత్తులయందును, క్వచిత్ = ఒకానొకనియందు, కశ్చిత్ సుఖాతిశయః = ఒకానొక సుఖవిశేషము, ఈత్యతాం = అనుభవింపబడును.

తా. రాజసతామసవృత్తులయం దానందానుభవము కనుపడదు. సాత్త్వికవృత్తులయందును, ఒకొక్కనియం దొక్కొక్కవిధ మైన యానంద స్ఫూర్తి గలుగును.

అవ. రాజసతామస వృత్తులయందు సుఖానుభవము లే దని స్పష్టముగ చెప్పా చున్నాడు:—

శ్లో. గృహక్షేత్రాదివిషయే యదా కామో భవేత్తదా,
రాజసస్యాస్య కామస్య ఘోరత్వాత్తస్య నో సుఖమ్. 14

వ్యా. పూర్వోక్తఘోరమూఢవృత్తిషు సుఖాభావమేవాభినీయ దర్శయతి—
గృహక్షేత్రేతి.

టీ. గృహక్షేత్రాదివిషయే = ఇండ్లు క్షేత్రము మొదలగువాని విషయమందు, యదా=ఎప్పుడు, కామః=కోరిక, భవేత్=కలునో, రాజసస్య = రజ్జోగుణోద్భవమైన, అస్య కామస్య=ఈ కోరిక, ఘోరత్వాత్ = భయంకరమైన దగటవలన, తస్య=దానికి, సుఖం = ఆనందము, నో = లేదు.

తా. గృహక్షేత్రవిత్తాదులయందు కోరిక కల్గినపుడు, అది ఘోర రూప మగును. అందువలన ఆ కామము సుఖరూపము గాదు.

శ్లో. సిద్ధ్యన్నవేత్యస్తి దుఃఖమసిద్ధౌ తద్వివర్ధతే,
ప్రతిబంధే భవేత్క్రోధో ద్వేషో వా ప్రతికూలతః. 15

వ్యా. సుఖాసిద్ధౌ దుఃఖం వర్ధతే. సుఖస్య ప్రతిబంధే తు క్రోధో భవతి. సుఖా భావే కారణాంతరమాహ—ద్వేషో వేతి. తత్ర ప్రతికూలదుఃఖస్య సత్త్వాదిత్యర్థః.

టీ. (గృహక్షేత్రాది విషయః=గృహక్షేత్రవిత్తాదికము), సిద్ధ్యేత్=సిద్ధించునా? నవా=లభింపదా? ఇతి=ఆని, దుఃఖం = దుఃఖము, అస్తి=కలదు. ఆసిద్ధౌ=సిద్ధింపనపుడు, తత్=ఆ దుఃఖము, వివర్ధతే=వృద్ధి యగును. ప్రతిబంధే=గృహక్షేత్రాదివిషయ సుఖము నకు ప్రతిబంధము గలిగిరప్పుడు, క్రోధః=కోపము, భవేత్=కలుగును. ప్రతికూలతః= ఆపని ప్రతికూలమయినయెడల, ద్వేషో వా=ద్వేషమయినను, భవేత్ = కలుగును.

తా. గృహక్షేత్రవిత్తాదులు కలునా? కలుగవా? యని దుఃఖమును, అవి లభింపనపుడు దుఃఖాతిశయమును, ప్రతిబంధము కలిగినపుడు కోపమును, ప్రతికూలించినపుడు ద్వేషమును కలుగుచున్నవి.

అవ. తామసవృత్తులందు సుఖానుభవము లే దనుట కింకొక కారణము:—

శ్లో. అశక్యశ్చేత్ప్రతీకారో వివాదస్యాత్స తామసః,
క్రోధాదిషు మహద్దుఃఖం సుఖశంకాపి దూరతః. 16

వ్యా. పరిహారస్యాశక్యత్వే వివాదో భవతి. తస్యాపి తామసత్వాన్న తత్ర సుఖమిత్యాహ—అశక్య ఇతి. క్రోధాదిష్విత్పాదయః స్పష్టార్థాః.

టీ. ప్రతీకారః=పరిహారము, అశక్యశ్చేత్ = శక్యముగాని యెడల, వివాదః=కలహము, స్యాత్ =కలుగును. సః=ఆ వివాదము, తామసః = తమోగుణముచే జనించినది, స్యాత్ = అగును. క్రోధాదిషు = క్రోధము, ద్వేషము, వివాదము కలిగినప్పుడు, సుఖశంకాపి = సుఖశంకయు, దూరతః = దూర మగుటవలన, మహద్దుఃఖం = అధిక మగు దుఃఖము కలుగును.

తా. తన కిష్టము గాని దానికి పరిహారము (దానిని నివారించుటకు) చేయుటకుఁ జేతఁ గానిచోఁ గలహము కలుగును. అది తమోగుణవృత్తిచలనఁ గలిగిన దంతుఁడు. ఇట్లు క్రోధద్వేషవివాదాదులవలన గొప్ప దుఃఖమే కాని సుఖము లేకమును లే దని భావము.

శ్లో. కామ్యలాభే హర్షవృత్తిస్సాంతా తత్ర మహాత్సుఖం,
భోగే మహాత్తరం లాభప్రసక్తావీషదేవ హి. 17

టీ. కామ్యలాభే = కోరిన విషయము సిద్ధించినపుడు కలిగెడి, హర్షవృత్తిః = సంతోషవృత్తి, శాంతా=సాత్త్వికవృత్తి యనఁబడును. తత్ర=ఆ సాత్త్వికవృత్తియందు, మహాత్సుఖం=గొప్ప యానందము కలదు. భోగే=ఇష్టవస్తు భోగమునందు, మహాత్తరం= అంతకన్న వధికసుఖము, లాభప్రసక్తా = తనకు లాభము కలుగు నని తోచునపుడు, ఈషదేవ హి = కొంచెమైన సుఖమే (స్యాత్ = అగును).

తా. తాను కోరిన విషయము లభించినచో హర్షము గలుగును. అది సాత్త్వికవృత్తి యగును. ఇష్టవస్తు భోగమువలన ఇంకను గొప్ప సుఖము కలుగును. సుఖము కలుగఁ గల దని తోచినపుడు కొంచెము సుఖము కలుగును.

శ్లో. మహత్తమం విరక్తా తు విద్యానందే తదిరితం,

ఏవం ఊంతౌ తథాదార్యే క్రోధలోభనివారణాత్.

18

టీ. విరక్తా తు = వైరాగ్యము కలిగినప్పుడు, మహత్తమం = మిక్కిలి గొప్ప యానంద మని, విద్యానందే=విద్యానంద మను నాల్గవ ప్రకరణముందు, ఈరితం=చెప్పబడెను. ఏవం=ఈ విధముగా, ఊంతౌ=ఓర్పు గలిగినప్పుడును, తథా=అట్లే, ఔదార్యే=ఉదారభావము గలిగినప్పుడును, క్రోధలోభనివారణాత్ = క్రోధము, పేరాసయు లేక పోవుటవలన, మహత్తమం సుఖం=గొప్ప యానందము (భవేత్ = కలుగును.)

తా. క్రోధలోభములు లేక, సహనము, ఔదార్యము కలిగినప్పుడు గొప్ప సుఖము కలుగును. విరక్తి కలిగినపు డన్ననో, నిరతిశయానందము కలుగు నని విద్యానందప్రకరణమున, 34-వ శ్లోకమందుఁ జెప్పబడినది.

అవ. ఈ సుఖము శాంత్యాదులు కలిగినపుడు సర్వానుభవసిద్ధమై యున్న దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యద్యత్సుఖం భవేత్తత్ ద్భ్రష్టానైవ ప్రతిబింబనాత్,

వృత్తిష్వంతర్ముఖా స్వస్య నిర్విఘ్నం ప్రతిబింబనమ్.

19

వ్యా. ఏవం ఊంత్యాదీనాం సిద్ధమిత్యాహ—వృత్తిష్వితీ.

టీ. యద్యత్ సుఖం=ఏ యే సుఖము, భవేత్ = కలుగునో, తత్తత్ = అయ్యది, ప్రతిబింబనాత్ = చిత్ప్రతిబింబమువలన, బ్రష్టానైవ=బ్రష్టాపే యగును. వృత్తిషు = మనోవృత్తులు, అంతర్ముఖాసుసతీషు=అంతర్ముఖము లగుచుండఁగా, అస్య=ఈ పరబ్రహ్మము యొక్క, ప్రతిబింబనం = ప్రతిఫలించుట, నిర్విఘ్నం = నిరాటంకముగా కలుగును.

తా. ఏ సుఖము కలిగినను, అది యంతయు బ్రష్టాపే. మనోవృత్తులు అంతర్ముఖము లైనయెడల, ఆ బ్రష్టాముయొక్క ఆనందప్రతిబింబము పూర్తిగాఁ గలుగును.

అవ సర్వత్ర బ్రహ్మస్వరూపానుభవమును జూపఁ దలఁచి యా బ్రహ్మరూపమును జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్తా చితిస్సుఖం చేతి స్వభావా బ్రహ్మాణ స్త్రయః,

మృచ్ఛిలాదిషు సత్తైవ వ్యజ్యతే నేతరద్వయమ్.

20

వ్యా. ఇదానీం సర్వత్ర బ్రహ్మస్వరూపానుభూతిప్రదర్శనాయ తత్స్వరూపం స్థారయతి—సత్తేతి. మృచ్ఛిలాదిషు సత్తాత్రమిత్యర్థః. ఘోరమూఢయోర్ద్వయో స్సత్తాచిదీ ద్యే శాంతవృత్తౌ సచ్ఛిదానందాః త్రయోఽసి వ్యక్తాః.

టీ. సత్తా=సత్తయు, చిలికి=స్ఫూర్తియు, సుఖం చేతి=ఆనందము ననెడి, త్రయః= మూడును, బ్రహ్మణః = పరబ్రహ్మముయొక్క, స్వభావాః = లక్షణములు. మృచ్ఛిలా దిఘ = మృత్పాషాణాదులయందు, సత్తైవ = సద్రూపత మాత్ర మే, వ్యజ్యతే=కన్పట్టు చున్నది. ఇతరత్ ద్వయం = తక్కిన జ్ఞానానందములు రెండును, న = స్ఫురింపవు.

తా. సచ్చిదానందములు మూడును బ్రహ్మలక్షణములు. మృ త్పాషాణాదులయందు బ్రహ్మముయొక్క సద్రూపము మాత్ర మే కన్పట్టు చున్నది వానియందు జ్ఞానానందస్ఫూర్తి లేదు.

శ్లో. సత్తా చితి ర్ద్వయం వ్యక్తం ధీవృత్తోఽర్హిరమూఢయోః,
శాంతవృత్తౌ త్రయం వ్యక్తం మిశ్రం బ్రహ్మేష్టమీరితమ్. 21

వ్యా. వీవం సప్రపంచం బ్రహ్మభిహితమిత్యాహ—మిశ్రమితి.

టీ. ఘోరమూఢయోః=రాజసతామసములైన, ధీవృత్తోఽర్హిః=బుద్ధి వృత్తులయందు, సత్తా=సద్రూపంబును, చిలికి = చిద్రూపమును, ద్వయం = రెండును, వ్యక్తం = భాసించు చున్నవి. శాంతవృత్తౌ = సాత్వికవృత్తియందు, త్రయం = సద్రూప చిద్రూపానంద రూపములు మూడును, వ్యక్తం = స్ఫురించుచున్నవి. ఇత్యం = ఈ విధముగా, మిశ్రం బ్రహ్మ = మాయాశబలిత బ్రహ్మము, ఈరితం = చెప్పబడెను.

తా. రాజసతామసవృత్తులయందు సద్రూపచిద్రూపంబులు మాత్ర మే తోచును. సాత్వికవృత్తియందు సచ్చిదానందరూపములు మూడును తోచును. ఇట్లు మాయాశబలిత బ్రహ్మస్వరూపము చెప్పబడెను.

అవ. “మాయాశబలితము కాని బ్రహ్మ మున్న దని తెలియు బెట్లు?” అనఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. అమిశ్రం జ్ఞానయోగాభ్యాం తౌ చ పూర్వమునీరితౌ,
ఆద్యేఽధ్యాయే యోగచింతా జ్ఞానమధ్యాయయోర్ద్వయోః. 22

వ్యా. అమిశ్రం కుతో జ్ఞాయత ఇత్యాశంక్యాహ—అమిశ్రమితి. తౌ చ జ్ఞాన యోగౌ పూర్వమేవోక్తావిశ్యర్థః. కుతోక్తానిత్యాశంక్య యోగః ప్రథమాధ్యాయే ఉక్త ఇత్యాహ—ఆద్యఇతి. సమనంతరాధ్యాయయోర్జ్ఞానము క్తమిత్యాహ—జ్ఞానమితి.

టీ. అమిశ్రం = నిష్ప్రపంచబ్రహ్మస్వరూపము, జ్ఞానయోగాభ్యాం = జ్ఞాన యోగములచేత (౧౧, ౧౨, ౧౩ ప్రకరణములందు, ఉక్తం=చెప్పబడెను), తౌ చ =

ఆ జ్ఞానయోగములు రెండును, పూర్వం = ఇదివరలో, ఉదీరితం = చెప్పబడినవి, ఆ ద్వే అధ్యాయే = ఒకటవ యధ్యాయమునందు, యోగచింతా = యోగచింతయు, ద్వయోః అధ్యాయయోః = తరువాతి రెం డధ్యాయములయందు, జ్ఞానం = జ్ఞానము, ఉదీరితం = చెప్పబడెను.

తా. నిష్ప్రపంచబ్రహ్మస్వరూపము 11, 12, 13-వ ప్రకరణము లలో చెప్పబడెను. యోగచింత 11-వ ప్రకరణమునందును, జ్ఞానము 12, 13-వ ప్రకరణములందును చెప్పబడెను.

అవ. మాయాస్వరూపమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అసత్తా జాడ్యదుఃఖే ద్వే మాయారూపత్రయం త్విదం,

అసత్తా నరశ్శంగాదౌ జాడ్యం కాష్టశిలాదిషు.

23

వ్యా. నను సచ్చిదానందానాం బ్రహ్మరూపత్వే మాయాయాః కిం రూపమిత్యా శంక్యాహ—అసత్తేతి. నృశ్శంగాదావసత్త్వం మృచ్ఛిలాదిషు జాడ్యమితి వివేకః.

టీ. అసత్తా = అసత్తయ్యు, ద్వే జాడ్యదుఃఖే = జాడ్యదుఃఖములు రెండును, ఇదం = ఇది, మాయారూపత్రయం = మాయయొక్క రూపత్రయ మగును. నరశ్శంగాదౌ = మనిషికొమ్ము మొదలగువానియందు, అసత్తా = అభావ మెఱుంగ నగును. కాష్టశిలాదిషు = కొయ్యలు, తాలు మొదలగువానియందు, జాడ్యం = జడత్వము కలదు.

తా. అసత్త, జడత్వము, దుఃఖము ననునవి మాయయొక్క లక్షణములు. నరశ్శంగాదులయందు అభావం బెఱుంగ నగును. కాష్ట శిలా దులయందు జడత్వ మూహింప నగు.

అవ. మాయయొక్క దుఃఖరూపమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఘోరమూఢధియోద్దుఃఖమేవం మాయా విజృంభితా,

శాంతాదిబుద్ధివృత్తైక్యాన్తిశ్రం బ్రహ్మణో మిశ్రత్వే.

24

వ్యా. దుఃఖం కుత్రేత్యాశంక్యాహ—ఘోరమూఢేతి. ఏవం సర్వత్ర మాయా ప్రతిభాసత ఇత్యాహ—ఏవమితి. శాంతాదిషు వృత్తిషు బ్రహ్మణో మిశ్రత్వే కిం కారణమిత్యత ఆహ—శాంతాదీతి.

టీ. ఘోరమూఢధియోః = రాజసతామసవృత్తులయందు, దుఃఖం = దుఃఖము కలదు. ఏవం = ఈ విధముగా, మాయా = మాయాశక్తి, విజృంభితా = సర్వజగత్తును వ్యాపించియున్నది. శాంత్యాదిబుద్ధివృత్తైక్యాత్ = సాత్త్వికాదివృత్తులతో ఏకత్వము వలన, బ్రహ్మ = బ్రహ్మము, మిశ్ర మితి = మిశ్ర మని, కీర్తితం = చెప్పబడును.

తా. రాజసతామసవృత్తులయందు దుఃఖము గల దని యెఱుంగవలెను. సాత్త్విక రాజస తామసవృత్తులతో నైక్యముఁ జెందుటవలన బ్రహ్మమును మిశ్ర మని చెప్పబడును.

ఆవ. ఫలితమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏవం స్థితేత్ర యో బ్రహ్మ ధ్యాతుమిచ్ఛేత్పుమానసా,
నృశృంగాదిముపేక్షేత శిష్టం ధ్యాయేవ్యథాయథమ్. 25

వ్యా. ఏతదభిధానం కిమర్థమిత్యాశంక్య బ్రహ్మధ్యానార్థమిత్యాహ—ఏవమితి. నృశృంగాదిముపేక్ష్యాన్యత్ర బ్రహ్మధ్యానం కర్తవ్యమిత్యాహ—నృశృంగాదిమితి.

టీ. ఏవం = ఇట్లు మాయారూపత్రయము, స్థితే = ఉండఁగా, యః పుమాన్ = ఏ సాధకుఁడు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మస్వరూపమును, ధ్యాతుం = ధ్యానించుటకు, ఇచ్ఛేత్ = పూనుకొనును. ఆసా = వీఁడు, నృశృంగాదిం = నరవిషాణము మొదలగు నభౌవమును, ఉపేక్షేత = ఉపేక్షింపవలెను. శిష్టం = తక్కినదానిని, యథాయథం = ఉచితరీతిని, ధ్యాయేత్ = ధ్యానము చేయవలెను.

తా. సోపాధిక బ్రహ్మమును సాధకుఁడు ధ్యానించుటకు మిశ్ర బ్రహ్మము చెప్పబడెను. అందు నరశశవిషాణములనలె నభౌవరూపమునుపేక్షించి తక్కినదానియెం దుచితరీతిని బ్రహ్మధ్యానము చేయఁ దగును.

ఆవ. "శిష్టం" అని ప్రెక్ష్యోకములొక జెప్పినదానిని వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శిలాదౌ నామరూపే ద్వే త్యక్త్వా సన్నాత్రచింతనం,
త్యక్త్వా దుఃఖం ఘోరమూఢధియోః సచ్చిద్విచింతనమ్. 26

వ్యా. ఆన్యత్రేత్యుక్తం. శత్ర కథం ధ్యేయమిత్యత ఆహ—శిలాదావితి. ఘోరమూఢబుద్ధిషు దుఃఖం పరిత్యజ్య సచ్చిద్రూపయోశ్చింతనం కర్తవ్యమిత్యాహ—త్యక్త్యేతి.

టీ. శిలాదౌ = పాషాణాదులయందు, ద్వేనామరూపే = నామరూపములు రెండింటిని, త్యక్త్వా = ఉపేక్షించి, సన్నాత్ర చింతనం = కేవలసద్రూపధ్యానమును (చేయవలెను). ఘోరమూఢధియోః = రాజసతామసవృత్తులయందు, దుఃఖం = దుఃఖమును, త్యక్త్వా = వదిలి, సచ్చిద్విచింతనం = సచ్చిద్రూపములు రెండింటియొక్క ధ్యానమును (చేయవలెను).

తా. సోపాధిక బ్రహ్మమును సాధకుఁడు ధ్యానింపవలయును. రాజసతామసవృత్తులయందు సత్యజ్ఞానములు రెండింటియొక్క స్వరూపధ్యానమును జేయవలయును.

అవ. సాత్త్వికవృత్తులయందు సచ్చిదానందరూపములు మూఁటిని ధ్యానింప నగును:—

శ్లో. శాంతాసు సచ్చిదానందాన్స్త్రీనవ్యేనం విచింతయేత్,
కనిష్ఠమధ్యమోత్కృష్టాస్తిసశ్చింతాః క్రమాదిమాః. 27

వ్యా. సాత్త్వికవృత్తిషు సచ్చిదానందాస్త్రయోఽపి ధ్యేయా ఇత్యాహ—
శాంతాస్త్వీతి. ఏషాం ధ్యానానాం కిం సామ్యం, నేత్యాహ—కనిష్ఠేతి.

టీ. శాంతాసు=సాత్త్వికవృత్తులయందు, స్త్రీన్=మూఁడైన, సచ్చిదానందానపి= సచ్చిదానందములను మూఁటిని, ఏవం = ఇవిధముననే, విచింతయేత్=ధ్యానింపవలెను. ఇమాః = ఈ, త్రిసః చింతాః = మూఁడు ధ్యానములును, క్రమాత్ = క్రమముగా, కనిష్ఠమధ్యమోత్కృష్టాః = సామాన్యముగాను, మధ్యమముగాను, ఉత్కృష్టముగాను (చేయ నగును).

తా. సాత్త్వికవృత్తులయందు బ్రహ్మముయొక్క సచ్చిదానందములను మూఁటిని ధ్యానింపవలెను. మృచ్ఛిలాదిజడపదార్థములయందలి సద్రూపమును సామాన్యముగా ధ్యానింపవలెను. రాజసతామసములయందలి సచ్చిద్రూపముల నంతకన్న నెక్కువగా ధ్యానింపవలెను. సాత్త్వికవృత్తులయందు సచ్చిదానందములను మూఁటిని నెక్కువగా ధ్యానింపవలెను.

అవ. నిర్గుణోపాసన కనధికారులు సగుణబ్రహ్మోపాసనమును జేయవలె ననుట:—

శ్లో. మందస్య వ్యవహారేఽపి మిశ్రబ్రహ్మణి చింతనం,
ఉత్కృష్టం వక్తుమేవాత్ర విషయానంద ఈరితః. 28

వ్యా. ఇదానీం నిర్గుణబ్రహ్మధ్యానేఽనధికారిణోఽనుగ్రహాయ మిశ్రబ్రహ్మ ధ్యానేఽధికార ఇత్యభిప్రాయేణాహ—మందస్యేతి.

టీ. మందస్య = మందాధికారియొక్క, వ్యవహారేఽపి = వ్యవహారమునందును, మిశ్రబ్రహ్మణి = సోపాధికబ్రహ్మమందు, చింతనం = ధ్యానము, ఉత్కృష్టం = మంచి దని, వక్తుమేవ = చెప్పుటకే, అత్ర = ఇచ్చట, విషయానందః = విషయానందము, ఈరితః = చెప్పబడెను.

తా. నిర్గుణోపాసన కనధికారులైనవారు మిశ్రబ్రహ్మోపాసనమును చేయవలెనని చెప్పుటకే ఈ విషయానంద ప్రకరణము వ్రాయఁబడినది.

అవ. ఇక నిర్గుణోపాసనవిధానమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఔదాసీన్యే తు ధీవృత్తే శ్చైథిల్యాదు త్తమో త్తమం,

చింతనం వాసనానందే ధ్యానము క్తం చతుర్విధమ్.

29

వ్యా. ఏవం సవృత్తికం ధ్యానత్రయముక్త్వాఽవృత్తికం ధ్యానమాహ—ఔదాసీన్యేత్వితి. ఏభ్యో ధ్యానేభ్యోఽధికమిత్యర్థః. ఉక్తం నిగమయతి—ధ్యానమితి.

టీ. ఔదాసీన్యే = ఉదాసీనదశయందు, వాసనానందే తు = వాసనానందకాలమునం దయితే, చింతనం=ధ్యానము, ధీవృత్తే = మనోవృత్తులయొక్క, శ్చైథిల్యాత్ = తగ్గిపోవుటవలన, ఉత్తమోత్తమం = పరమోత్కృష్టము, (ఏవం = ఇట్లు, ధ్యానం = బ్రహ్మధ్యానము, చతుర్విధం=నాలుగు విధములుగా, ఉక్తం=చెప్పబడెను.

తా. ఇదివఱకు చెప్పబడిన మూఁడు విధములైన ధ్యానమున కంశు, వృత్తు లుపశమించిన తరువాత వాసనానందమందు చేయబడెడు బ్రహ్మధ్యాన ము త్తమోత్తమ మని తెలియనగును. ఇట్లు ధ్యానము నాలుగు విధము లని చెప్పబడెను.

అవ. వాసనానందమందలి ధ్యానమును ధ్యానభేదముగా నేల యశరాదు? అది యేల యు త్తమోత్తమ మనినఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. న ధ్యానం జ్ఞానయోగాభ్యాం బ్రహ్మవిద్యైవ సా ఖిలు,

ధ్యానేనై కాగ్ర్యమాపన్నే చిత్తే విద్యా స్థిరీ భవేత్.

30

వ్యా. ఆయం ధ్యానావాంతరభేదః కిం నేత్యాహ—న ధ్యానమితి. త్స్థిరీ కిమేతదిత్యాహ—బ్రహ్మవిద్యేతి. ఇయం బ్రహ్మవిద్యా కథముత్పన్నే త్యాశంక్యాహ—ధ్యానేనేతి.

టీ. జ్ఞానయోగాభ్యాం=జ్ఞానయోగము లున్నంతమాత్రాన, ధ్యానం=ధ్యానము, న = నిరూపింపబడలేదు. సా=అది (౧౧, ౧౨, ౧౩ ప్రకరణములయందు నిరూపింపబడిన యర్థము), బ్రహ్మవిద్యైవ ఖిలు = బ్రహ్మవిద్యయే కదా ! ధ్యానేన = ధ్యానము చేత, వికాగ్ర్యం = ఏకాగ్రతను, ఆపన్నే = పొందిన, చిత్తే=చిత్తమునందు, విద్యా = జ్ఞానము, స్థిరీభవేత్ = దృఢ మగును.

తా. యోగజ్ఞానములఁ దెలిపిడి ౧౧, ౧౨, ౧౩ ప్రకరణములయందు నిరూపింపబడిన యర్థమే యీ ౧౧-వ ప్రకరణమందును నిరూపింపబడినదే కాని ధ్యానము నిరూపింపబడలే దని తెలియవలెను. ఆ ప్రకరణములయందుఁ బ్రతిపాదింపబడిన బ్రహ్మవిద్యయే

యిచ్చటంకూడ నిరూపింపఁబడినది. పూర్వోక్తసచ్చిదానందచింతన రూప ధ్యానముచేతఁ జిత్రైకాగ్ర్యము కలుగుచుండఁగా నట్టి చింతనమందు బ్రహ్మవిద్య యుదయించి స్థిరముగా నిలుచును.

అవ. ఇది బ్రహ్మవిద్య యనుటకు కారణమును జెప్పచున్నాఁడు.—

శ్లో. విద్యాయాం సచ్చిదానందా అఖండైకరసాత్త తాం,

ప్రాప్య భాంతి న భేదేన భేదకోపాధివర్జనాత్.

31

వ్యా. ఆస్యా విద్యాత్వే హేతుమాహ—విద్యాయామితి.

టీ. విద్యాయాం = బ్రహ్మవిద్యయందు, సచ్చిదానందాః = సత్యజ్ఞానానంద స్వరూపములు, అఖండైకరసాత్త తాం = అపరిచ్ఛిన్నమైన ఏకాకారత్వమును, ప్రాప్య = పొంది, భాంతి = తేజరిల్లుచున్నవి. భేదకోపాధివర్జనాత్ = భేదమును కలుగఁజేసెడి ఉపాధులు లేకపోవుటవలననే, భేదేన = వేఱుగ, న భాంతి = ప్రకాశింపవు.

తా. అదియే విద్య యనుటకుఁ గారణ మే మనఁగా—జ్ఞానదశ యందు, బ్రహ్మలక్షణము లైన సచ్చిదానందములు, సజాతీయవిజాతీయ స్వగతభేద శూన్యమైన (అపరిచ్ఛిన్నమైన) కేవల వస్తుమాత్రముగా ప్రకాశించుటయే. ఆ జ్ఞానదశయందు భేదమునకుఁ గారణము లైన యుపాధులు లేకపోవుటవలన బ్రహ్మలక్షణము లగు సచ్చిదానందములు భేదముగాఁ బ్రకాశింపవు.

అవ. ఆ యుపాధులను పరిహరించెడి విధమును జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. శాంతా ఘోరాశ్శిలాద్యాశ్చ భేదకోపాధయో మతాః,

యోగాద్వివేకతో వై పాముపాధీనా మపాకృతిః.

32

వ్యా. భేదకోపాధివర్జనాదిత్యుక్తం. తానేవ భేదకోపాధీనాహ—శాంతా ఇతి.

ఏతేషాం పరిహారః కేనోపాయేనేత్యాశంక్యాహ—యోగాదితి.

టీ. శాంతాః = సాత్త్వికవృత్తులును, ఘోరాః = రాజసవృత్తులును, శిలా ద్యాశ్చ = పాషాణాది చింతనములును, భేదకోపాధయః = భేదమును కలిగించునట్టి యుపాధు లని. మతాః = చెప్పఁబడును. యోగాత్ = యోగమువలనఁగాని, వివేకతో వా = ఆత్మానాత్మ వివేకమువలనఁగాని, ఏషాం ఉపాధీనాం = ఈ యుపాధులయొక్క; అపాకృతిః = పరిహారము (స్యాత్ = అగును).

తా. రాజసవృత్తులును, సాత్త్వికవృత్తులును, తామసవృత్తు లగు పాషాణాదులును, బ్రహ్మలక్షణము లగు సచ్చిదానందములకు భేదమును

గలిగించెడి యుపాధు లని చెప్పబడుచున్నవి. యోగమువలనఁగాని, ఆత్మానాత్మ వివేకమువలనఁగాని ఈ యుపాధులను పరిహరింప నగును.

అవ. ఫలితమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిరుపాధి బ్రహ్మత త్వేభాసమానే స్వయంప్రభే,

అద్వైతే త్రిపుటీ నాస్తి భూమానందోఽత ఉచ్యతే.

33

వ్యా. ఫలితమాహ—నిరుపాధీతి. త్రిపుటీభానాభావాత్ భూమానంద ఇత్యుచ్యతే ఇత్యర్థః.

టీ. స్వయంప్రభే=స్వప్రకాశమై, నిరుపాధి బ్రహ్మతత్వే=ఉపాధిరహిత. బ్రహ్మ స్వరూపమైన, అద్వైతే=అద్వితీయ వస్తువునందు, భాసమానే (సతి)=ప్రకాశించుచుండఁగా, త్రిపుటీ=జ్ఞాతృజ్ఞానజేయము లనెడి త్రిపుటి, నాస్తి=లేదు. అతః = అందువలన, భూమానంద ఇతి = భూమానంద మని, ఉచ్యతే = చెప్పబడును.

తా. స్వయంప్రకాశస్త్వరూపమై సదాభాసమానం బగు నిరుపాధికా ద్వితీయ బ్రహ్మతత్త్వమున, జ్ఞాతృజ్ఞానజేయము లనెడి త్రిపుటి లేదు. కాన నట్టిస్థితి భూమానంద మనఁబడును. అనఁగా భూమశబ్ద వాచ్య మగు నానంద మగు నని వేదాంతశాస్త్రమందు స్పష్టముగాఁ జెప్పబడినది.

అవ. గ్రంథమును ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మనందాభిధే గ్రంథే పంచమోఽధ్యాయ ఈరితః,

విషయానంద ఏతేన ద్వారేణాంతః ప్రవిశ్యతామ్.

34

వ్యా. గ్రంథముపసంహారతి—బ్రహ్మనందేతి.

టీ. బ్రహ్మనందాభిధే గ్రంథే=బ్రహ్మనందమనెడి గ్రంథమునందు, విషయానందః=విషయానంద మను, పంచమోఽధ్యాయః=పంచమాధ్యాయము, ఈరితః=చెప్పబడెను. ఏతేన ద్వారేణ=ఈ విషయానందముద్వారా, అంతః = బ్రహ్మనందమునందు, ప్రవిశ్యతామ్=ప్రవేశింపబడుఁ గాక.

తా. బ్రహ్మనంద మనెడి గ్రంథమునందు, ఈ పంచమాధ్యాయములో విషయానందము చెప్పబడెను. ఈ విషయానందముద్వారా బ్రహ్మనందస్వరూపమును గ్రహింతురు గాక.

అవ. గ్రంథాంతమున మంగళాచరణమును జేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రీయాద్ధరిహరోఽనేన బ్రహ్మనందేన సర్వదా,
పాయాచ్చ ప్రాణినస్సర్వాన్ స్వాశ్రితాన్ శుద్ధమానసాన్. 35

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యకృతౌ, వేదాంతపంచదశ్యాం, బ్రహ్మనందే
విషయానందో నామ పంచమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ప్రీయాదితి. స్పష్టత్వాన్న వ్యాఖ్యాయతే.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునిఁవర్య
కింకరేణ రామకృష్ణాఖ్యేన విదుషా విరచితే బ్రహ్మనందవ్యాఖ్యానే
విషయానందో నామ పంచమోఽధ్యాయః.

సమాప్తేయం సవ్యాఖ్యా పంచదశీ.

టీ. హరిహరః=హరిహరాత్ కుఁ డగు పరమేశ్వరుఁడు, అనేన బ్రహ్మనందేన =
బ్రహ్మనంద మనెడి యీ గ్రంథముచేత, ప్రీయాత్ = ప్రీతిని జేందుఁగాక. శుద్ధ
మానసాన్ = పరిశుద్ధమనస్కు లైనట్టియు, స్వాశ్రితాన్ = తన్ను ఆశ్రయించిన,
సర్వాన్ ప్రాణినః=ఎల్లజీవులను, సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, పాయాచ్చ=రక్షించును గాత.

తా. హరిహరస్వరూపుం డగు పరమేశ్వరుఁడు ఈ గ్రంథముచే
ప్రీతుఁ డగు గాక. (ఈ గ్రంథమును ఈశ్వరార్పణమును జేసె నని
భావము) మఱియు, అప్పరమేశ్వరుఁడు, శుద్ధమనస్కు లై త న్నాశ్ర
యించివ జీవుల నెల్లకాలము ప్రోచుఁ గావుత. అని యాశీర్వచన
పూర్వకమంగళము గ్రంథకర్త యొనరించెను.

ఇది శ్రీవిద్యారణ్యకృతం బగు పంచదశియందు బ్రహ్మనందమందలి

విషయానంద మను పంచమాధ్యాయము సమాప్తము.

శ్రీవేదాంతపంచదశి సంపూర్ణము.

పారిభాషిక పద వివరణము



అ

అంతఃకరణము. } = మనోబుద్ధి చిత్తా
అంతరింద్రియము. } హంకారములు.

అంతర్ముఖః = సద్గురూక్తలక్ష్యదృష్టిగల
వాఁడు.

అంత్యప్రత్యయము = పూర్వమభ్యసించుచుం
డెడియాయా దేవతావిషయాకారవృత్తి.

అకృతాభ్యాగమదోషము = కారణము
లేనిదే కార్యము. కలుగు ననుట.

అక్షః = ఇంద్రియములు.

అక్షరం = కారణము (నశింపనిది).

అక్షరః = నశింపని.

అజః = పరమాత్మ (పుట్టుకలేనిది).

అతిదేశించుట = ఒకచోటఁ జెప్పబడిన
దానిని సామ్యమునుబట్టి మఱియొక
చోట నుపయోగించుట.

అద్వయః = ఏకము.

అధ్యాసః = (శుక్తియందు రజతభ్రాంతి
వలె) ఒకవస్తువును జూచి అది మఱి
యొకవస్తువు అనుకొనుట.

అధ్యాత్మ = శ్రోత్రాదీంద్రియములు.

అధ్యేతృ = చదువుకొనువారు.

అనవచ్ఛిన్నం = అపరణరహితము.

అనవస్థాదోషము = ఒకదోషమును ఖండింప
నింకొకదోషము పొడముచు నెప్పటి
కిని ముగింపులేనిదోషము.

అనుగతం = వెంబడించునది.

అనుపపత్తి = యుక్తిలేమి

అనుబంధచతుష్టయము = ౧. అధికారి, ౨.
విషయము, ౩. సంబంధము, ౪.
ప్రయోజనము.

అనువృత్తం = అనుసరించిన.

అనువ్యవసాయం = ఘటమునందు చిదా
భాసుని ప్రకాశమును బ్రహ్మచైతన్య
ప్రకాశమును జేరి ద్విగుణమైయుం
డుటవలన ఘటము స్ఫుటముగా
జ్ఞాతమై ప్రకాశించు జ్ఞాతత్వము. ఇది
తార్కికులుచెప్పెడి జ్ఞానాంతరము.

అన్వయః = అనువృత్తి = (పూసలలాని
దారమువలె) నంతటను వ్యాపించి
(నిండి) యుండునది.

అపరోక్షము = ప్రత్యక్షము.

అభిధానకం = చెప్పనది.

అభిధేయం = చెప్పబడునది.

అవగతం = తెలియబడినది.

అవభాసః = స్ఫురించుట, స్ఫూర్తి.

అవిద్య = అజ్ఞానము.

అవ్యక్తము = ఇంద్రియములకు గోచరింపనిది.

ఆ

ఆగమాః = వేదములు.

ఆగ్రహః = అభినివేశము.

ఆతజ్ఞః = ఆత్మను దెలిసికొనినవాఁడు, జ్ఞాని.

ఆత్మస్వః = నిరంతరాత్మావలోకనము గల
వాఁడు.

ఆధిః = మనోవికారము.

ఆపరోక్ష్యం = ప్రత్యక్షము కాకుండుట.
 ఆభాసః = లేనిది యున్నట్లు తోచుట.

ఇ

ఇష్టాపూర్తం = ఇష్టమనఁగా యాగాదికర్త
 సముదాయము, పూర్త మనఁగా చెరు
 వులు బావులు సత్రములు తోఁటలు
 మున్నగు జనోపయోగముకొఱుఁ
 జేయఁబడు స్థానకర్తలు.

ఉ

ఉజ్జగించుట = విడుచుట.
 ఉపనిషత్ = బ్రహ్మము, బ్రహ్మబోధక
 వేదాంతవాక్యములు.
 ఉపపత్తిః = యుక్తి.
 ఉపలబ్ధం = పొందఁబడినది.
 ఉపలబ్ధి = తెలివి.
 ఉపహాసం = పరిహాసము = హేళనము.
 ఉపాదానం = ముఖ్యకారణము.
 ఉపాదేయం = గ్రాహ్యము.
 ఉపాధిః = ఆత్మప్రతిబింబాధారశరీరము.

ఏ

ఏకరసః = తన్మాత్రము (మాఱులేనిది)

క

కరణం = ఇంద్రియము; సాధనము.
 కాకదంతపరీక్ష = పొల్లును దంచినట్లు
 ఫలము లేనివని.
 కాణాదః = తార్కికుఁడు.
 కూటస్థః = జననాదివికారరహిత పరబ్రహ్మ
 ము; సాక్షి, చైతన్యము, ప్రత్యగాత్మ.
 కృతకత్యః = జ్ఞాని.
 కృతప్రణామచోషము = కార్యము కనఁ
 బడుచుండఁగా, కారణము లే దనుట.

క్షణికము = క్షణకాలములోనదృశ్యమగునది
 క్షణికవాదినః = బౌద్ధులలో నొకతెగ.

క్షతిః = హాని.
 క్షరం = నశించునది.
 క్షేత్రం = శరీరము,
 కైముతికన్యాయము = 'కిముత' యను శబ్ద
 ముచేఁ జెప్పఁబడునది గనుక 'కైముతి
 కము' ఉదాహరణము :—దండమును
 నమలువానికి అప్పడములు నమలుట
 యెంతవని ?

గ

గుణము = ఒకవస్తువునం దొకస్థలమున
 మాత్రమే యుండునది.
 గుహః = తోశపంచకము.

చ

చిదాభాసః = జీవుఁడు.
 చైతన్యాభాసః = చిదాభాసుఁడు, జీవుఁడు.

జ

జిజ్ఞాసుః = ఆత్మను దెలియఁగోరు ముము
 త్సువు.
 జః = ఆత్మ (తెలియువాఁడు).
 జ్ఞప్తిః = చైతన్యము.
 జ్ఞేయం = ఇంద్రియములకు గోచరమగునది.

త

తమః = ఆజ్ఞానము.
 తాదాత్మ్యం = వికృతము, వీకత్వము.
 త్రిపుటి = జ్ఞాతృజ్ఞానజ్ఞేయములు.

ద

దిగంబరః = బౌద్ధులలో నొకతెగ.
 దృశిః = ఆత్మ.
 దృశ్యం = చూడఁబడునది.
 ద్రష్టా = చూచువాఁడు.

ధ

- ధర్మము = వస్తుగుణము.
- ధర్మి = గుణముగలది.
- ధీః = బుద్ధి, బ్రహ్మజ్ఞానము.
- ధీరః = ఇంద్రియములు బాహ్యవిషయముల
పైకిఁ బరుగిడుచున్నను, వానిని నిరో
ధించి బ్రహ్మనుసంధానమునందు చిత్త
వృత్తులను నిలుప సమర్థుడగువాఁడు;
ప్రాపంచిక వ్యాపారమును మఱచి
సర్వదా బ్రహ్మనిష్ఠునుండువాఁడు.

న

- నశ్వరం = నశించునది.
- నిత్యముక్తిః = కూటస్థుఁడు.
- నిర్వృత్తిః = జననమరణరూపసంసారము
నుండి విముక్తి; నిత్యసుఖము; మోక్షము.

ప

- పరావరః = కారణస్వరూపముచేత 'పరుఁ
డ'నియు కార్యాత్మకస్వరూపముచేత
'అవరు' ఁ డనియు గ్రహింపబడు
బ్రహ్మము.
- పరావరా = ఒకరినుండి యొకరికి క్రమ
ముగ ప్రాప్తించినది; శ్రేష్ఠమైనట్టియు
కనిష్ఠములైనట్టియు సర్వవిద్యా విష
యములందు వ్యాప్తించియున్నది =
బ్రహ్మవిద్య.
- పరివర్తనం = మార్పు.
- పార్థక్యం = భేదము.
- ప్రజ్ఞానం = అంతఃకరణవృత్తితోఁగూడి
ఇంద్రియములద్వారా బాహ్యవిషయ
ములను దెలిసికొనెడిజ్ఞానము.
- ప్రమా = సత్యబుద్ధి.

ప్రమాణం = ప్రమాతతోఁగూడిన మనో
వృత్తి.

ప్రమాత = అంతఃకరణ ప్రతిఫలితచైతన్యము.

ప్రమేయం = ఘటాదివిషయములు.

ప్రతిపత్తి = జ్ఞానము.

ప్రతిబంది = వాది యొకదోషమును గను
పఱుపఁగా ప్రతివాది యట్టి మఱియొక
దోషమును వానివాదమందే కనుపఱి
చుట.

ప్రనులోమం = వ్యతిరేకము.

ప్రత్యక్ష = దృశ్యవస్తువుకంటె విలక్షణ
ముగనుండునది. (దృశ్యము, అన్య
తము, జడము, దుఃఖమునులేని) ఆత్మ
దృక్కు = (జడదుఃఖరూపముగాని)
సచ్చిదానందరూపము.

ప్రత్యక్షం = ఎదుటనున్నది.

ప్రత్యక్షత్వము = ఉపాధివశమున మఱుగు
పడియున్న యథార్థాత్మ స్వరూపము.

ప్రత్యయః = జ్ఞానము.

ప్రధానం = అనేకపదార్థములయందు ఏది
ఆధిపతియైయుండునో ఆది.

ప్రసాధనం = సిద్ధి.

బ

బంధః = జననమరణరూప సంసారబంధము.

బహిర్ముఖః = దేహాత్మ వాదులు.

భ

భాగత్యాగము = విరుద్ధాంశపరిత్యాగము.

భానం = ప్రకాశము.

భాసకం = ప్రకాశంపఁజేయునది (ఆత్మ).

భాస్యం = ప్రకాశింపఁజేయబడునది.

మ

మనోరాజ్యం = సంతతవిషయధ్యానము.

మాధ్యమికాః = శూన్యవాదులగు బౌద్ధులు.

ముముక్షుః = ఆత్మజ్ఞాన (మోక్షము)నందు ఆసక్తిగలవాఁడు.

మూలావిద్య = జన్మాంతరవాసనలవలన స్వస్వరూపమును మఱచుటకు కారణమగు అజ్ఞానము.

మేయం = విషయమగువస్తువు.

ల

లక్ష్మ్యార్థః = శబ్దముచే జెప్పదగనిది.
లింగం = హేతువు; సూక్ష్మశరీరము.
లోకాయతికాః = వేదబాహ్యులు.

వ

వస్తుః = ఆత్మ.
వాక్యార్థః = పదసముదాయజన్యార్థము.
వాచారంభణం = వ్యవహారక్షమములగు జడాన్మత నామరూపములు.
వాచ్యార్థః = ముఖ్యార్థము.
వాసనా = పూర్వసంస్కారము.
విక్షేపః = బహిర్ద్వేషి.
విజ్ఞాతా = తెలిసికొనువాఁడు, ప్రత్యగాత్మ.
విజ్ఞానం = విశిష్టజ్ఞానము.
విజ్ఞానవాదినః = బౌద్ధులలో నొకతెగ.
విదితం = తెలియఁబడినది.
విద్యా = ఆత్మజ్ఞానము, నిర్వికారాత్మబుద్ధి.
విద్వాన్ = ఆత్మజ్ఞాని.
వివర్యయః = వివర్యయగ్రహణము.
వివర్యానః = అదికానిదానిని అదియనుకొనుట
విప్రతిపత్తిః = వివాదము, తగవు.
విలక్షణం = విరుద్ధస్వభావముగలది.
వివక్షితం = చెప్పదలచినది
వివర్తము = స్వరూపహాని లేకుండ పదార్థాంతరముగ తోచుట.

విషయాః = దృశ్యములగు జడములు.
విషయా = ఆత్మ.

విసువాదిభ్రమ = వ్యర్థమగు భ్రమ.
విహితకర్త = వేదచోదితకర్త.

వేదనం = జ్ఞానము.
వైశేషికాః = తార్కికులు.

వైషమ్యం = హెచ్చుతగ్గులు.
వ్రాత్యః = ఉపనయనాదిసంస్కారములు లేని బ్రాహ్మణుఁడు.

వ్యాపకం = అంతటను నుండునది.
వ్యావృత్తం = మఱలినది.
వ్యావృత్తిః = హారములోనిపూసలవలె నొకదానినొకటి అంటుకుండుట.
వ్యాహతిః = భంగము.

స

సంవర్గవిద్య = వ్యప్తిసమప్తిరూపములఁ జేందిన వాయువు; ఉపాసనాదేవతయే తా ననెడి ఆభిమానముతోఁ జేయు ఉపాసనావిధానము.

సంవాదిభ్రమము = లాభమును గలుగఁజేయు భ్రమ.

సంశ్రయము = ఆశ్రయము.
సంస్మృతిః = జననమరణప్రవాహము.

సంవిత్ = జ్ఞానము.
సమాధానము = ధ్రువపర్చుట.

సమాధిః = అంతర్ద్వేషి.
సామానాధికరణ్యం = రెండు ధర్మములు ఒక వస్తువునం దుండుట.

సూక్ష్మం = తెలియశక్యముకానిది.
స్తృతి = గడచినదానిని స్మరించుట.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము:—1966. కాపీలు-1500.

www.mohanpublications.com

మోహన్ పబ్లికేషన్స్ లో లభించు

పుస్తకముల పట్టిక
(Book List)

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆయుర్వేద, మంత్రశాస్త్రాది
అనేక విషయాలు తెలుసుకోండి...

ఫేస్ బుక్ **మోహన్ పబ్లికేషన్స్** పేజ్ లైక్ చేయండి.



Like us to follow :

MOHAN PUBLICATIONS

Rajamahendravaram



అజంతా హోటల్ ఎదుట, కోటగుమ్మం, రాజమహేంద్రవరం - 533101.

WWW.MOHANPUBLICATIONS.COM

మావద్ద లభించు గ్రంథములు

1. వ్రతకథలు - పూజలు

| | |
|---------------------------------------------------------|--------------|
| 1. శ్రీ వినాయక వ్రతం | వెల రూ.10-00 |
| 2. శ్రీ విఘ్నేశ్వరపూజా-పుణ్యాహవాచనం | 30-00 |
| 3. శ్రీ విఘ్నేశ్వరపూజ (కాణిపాకక్షేత్రమాహాత్మ్యంతో) | 10-00 |
| 4. సంకష్టహరచతుర్థి శ్రీమహాగణపతి వ్రతం | 30-00 |
| 5. వరలక్ష్మీ వ్రతం | 10-00 |
| 6. కేదారేశ్వర వ్రతం | 10-00 |
| 7. త్రినాథ వ్రతం(కలర్) | 10-00 |
| 8. త్రినాథవ్రతం(సాదా) | 5-00 |
| 9. క్షీరాబ్ధి వ్రతం | 12-00 |
| 10. మంగళ గౌలీవ్రతం | 10-00 |
| 11. వైభవలక్ష్మీ వ్రతం ఫోటో యంత్రంతో | 25-00 |
| 12. శ్రీలక్ష్మీ కుబేర వ్రతం (ఫోటో యంత్రంతో) | 25-00 |
| 13. కనకమహాలక్ష్మీ వ్రతం (కామేశ్వరిపాటతో) | 25-00 |
| 14. సంతోషీమాతా వ్రతం | 25-00 |
| 15. ఏడు శనివారాల వ్రతం | 25-00 |
| 16. సత్యనారాయణవ్రతం | 25-00 |
| 17. శ్రీ సువర్చలాహనుమద్దీక్ష | 30-00 |
| 18. శివదీక్ష | 10-00 |
| 19. కాత్యాయనీ వ్రతం | 20-00 |
| 20. సౌభాగ్య గౌలీవ్రతం | 20-00 |
| 21. తిరుప్పావై (ధనుర్మాసవ్రతం) | 36-00 |
| 22. స్త్రీల వ్రతకథలు | 36-00 |
| 23. స్త్రీలవ్రతకథలుస్థూలాక్షరి (నేడునూరిగంగాధరరావుగారి) | 54-00 |
| 24. పెళ్ళి పాటలు - స్త్రీలపాటలు (కామేశ్వరిపాటతో) | 36-00 |
| 25. సర్వదేవతా పూజావిధానం | 25-00 |
| 26. ఆరువ్రతాలు | 30-00 |
| 27. రాహుకాలంలోదుర్గాదేవీపూజా | 10-00 |

| | |
|--------------------------------------------|--------|
| 28. తులసి నిత్యపూజ, తులసీఉపయోగాలు | 10-00 |
| 29. శ్రీ చక్ర రహస్య విజ్ఞానమ్ | 36-00 |
| 30. శ్రీచక్ర పూజావిధానం(పెద్దది) | 36-00 |
| 31. లక్ష్మీ - గౌరీ నిత్యపూజ | 10-00 |
| 32. శ్రీ సరస్వతీ నిత్యపూజ | 10-00 |
| 33. శ్రీ దుర్గానిత్యపూజ | 10-00 |
| 34. కాలభైరవ నిత్యపూజ | 10-00 |
| 35. శివపూజ | 10-00 |
| 36. వీరభద్ర పూజ | 10-00 |
| 37. ఆంజనేయ నిత్యపూజ | 10-00 |
| 38. నాగేంద్ర స్వామి పూజ | 10-00 |
| 39. సుబ్రహ్మణ్య నిత్యపూజ | 10-00 |
| 40. రామదేవుని కథ | 10-00 |
| 41. శివదేవుని కథ | 10-00 |
| 42. లక్ష్మీనరసింహపూజ | 10-00 |
| 43. వేంకటేశ్వరపూజ | 10-00 |
| 44. బ్రహ్మాంగారి నిత్యపూజ | 10-00 |
| 45. సూర్య నిత్యపూజ | 10-00 |
| 46. నవగ్రహ నిత్యపూజ | 10-00 |
| 47. రుక్మిణీ కల్యాణం | 25-00 |
| 48. ఉమామహేశ్వర వ్రతం | 36-00 |
| 49. శ్రీ కామేశ్వరీ వ్రతం | 36-00 |
| 50. 16 సోమవారముల వ్రతము | 25-00 |
| 51. పార్వతీకల్యాణం | 25-00 |
| 52. సహస్రకమలవర్తి వ్రతము | 25-00 |
| 53. పంచముఖ ఆంజనేయ పూజావిధానము | 36-00 |
| 54. అష్టనాగపూజ | 36-00 |
| 55. పూజలు ఎందుకుచేయాలి ? | 36-00 |
| 56. ఏ దేవునికి ఏపుష్పాలతో పూజించాలి? | 36-00 |
| 57. ఏ దేవునికి ఏప్రసాదం నైవేద్యం పెట్టాలి? | 36-00 |
| 58. ఏదేవునికి ఏవిధముగాబీపారాధనచెయ్యాలి? | 36-00 |
| 59. ఏదేవునికి ఎన్ని ప్రదక్షిణలుచేయాలి ? | 36-00 |
| 60. హనుమద్ వ్రతం | 36-00 |
| 61. పంచాయతన పూజ | 63-00 |
| 62. 28 వ్రతములు | 120-00 |

| | |
|---------------------------------------|--------|
| 63. కలశపూజలు (9 ఒకేసారి) | 150-00 |
| 64. కలశపూజలు (విడివిడిగా) (ప్రింటులో) | |
| 65. ప్రాంకార మహాయజ్ఞం (ప్రింటులో) | |
| 66. గోమాత | 40-00 |

2. స్తోత్రాలు-సుప్రభాతములు సహస్రనామములు

| | |
|--------------------------------------------------------------------------------|--------|
| 1. శ్రీ లలితా విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాలు పురాణపండ రాధాకృష్ణమూర్తిగాలి సంకలనం | 45-00 |
| 2. లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రములు (హిందీ) ,, | 50-00 |
| 3. లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రములు (ఇంగ్లీషు) ,, | 50-00 |
| 4. స్థూలాక్షరీలలితావిష్ణుసహస్రనామస్తోత్రములు(పత్రికసైజ్) | 99-00 |
| 5. లలితావిష్ణు (కేస్ బైండ్) 1/8 డెమ్మి | 63-00 |
| 6. స్థూలాక్షరీ లలితావిష్ణు (క్రాస్ సైజు)కేస్ బైండ్ | 108-00 |
| 7. సర్వదేవతా స్తోత్రమంజరి | 120-00 |
| 8. సకలదేవతా అష్టోత్తరశతనామావళి: (63) | 24-00 |
| 9. విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రమ్ (క్రాస్) | 25-00 |
| 10. లలితా సహస్రనామ స్తోత్రమ్ (క్రాస్) | 36-00 |
| 11. లలితా సహస్రనామములు | 24-00 |
| 12. లక్ష్మీ సహస్రనామములు | 24-00 |
| 13. దుర్గా సహస్రనామములు | 24-00 |
| 14. ఆంజనేయ సహస్రనామములు | 24-00 |
| 15. శివ సహస్రనామములు | 24-00 |
| 16. విష్ణు సహస్రనామములు | 24-00 |
| 17. గణపతి సహస్రనామములు | 24-00 |
| 18. సుబ్రహ్మణ్య సహస్రనామములు | 24-00 |
| 19. గాయత్రి సహస్రనామములు | 24-00 |
| 20. లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాలు | 24-00 |
| 21. శ్రీరామా సహస్రనామములు | 24-00 |
| 22. సరస్వతి సహస్రనామములు | 24-00 |
| 23. సూర్యసహస్రనామములు & ఆదిత్యహృదయం | 24-00 |
| 24. శ్రీవేంకటేశ్వరసహస్రనామములు | 24-00 |
| 25. మణిభీషవర్ణన (పెద్దది) | 24-00 |
| 26. సంద్యావందనం | 24-00 |
| 27. మంత్రపుష్పమ్ | |
| 28. త్రిభాషా హనుమాన్ చాలీసా | 15-00 |
| 29. హనుమాన్ చాలీసా | 10-00 |

| | |
|-----------------------------------------------------|--------|
| 30. మణిబీష్టపవర్ణన (పాకెట్) | 10-00 |
| 31. ఆరు చాలీసాలు | 10-00 |
| 32. శివారాధన (శివస్తోత్రాలు) | 10-00 |
| 33. వేంకటేశ్వర సుప్రభాతం (పాకెట్) | 10-00 |
| 34. ఆరుదండకాలు | 5-00 |
| 35. వేంకటేశ్వర గోవిందనామములు | 5-00 |
| 36. అష్టలక్ష్మీ స్తోత్రమ్ కనకధారాస్తోత్రమ్ | 10-00 |
| 37. దేవీఖండమాలాస్తోత్రమ్ (మహిషాసురమర్దనీస్తోత్రంతో) | 10-00 |
| 38. సుందరకాండ (పాకెట్) | 10-00 |
| 39. భగవద్గీత మూలం | 27-00 |
| 40. రామరక్షాస్తోత్రమ్ | 15-00 |
| 41. స్తోత్ర రత్నావళి | 36-00 |
| 42. పురాణపండ లలితా-విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రమ్(మినీ) | 10-00 |
| 43. పురాణపండ లలితాసహస్రనామస్తోత్రమ్(మినీ) | 10-00 |
| 44. పురాణపండ విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రమ్ | 10-00 |
| 45. పురాణపండ ఆదిత్య హృదయం | 10-00 |
| 46. మంత్రపుష్పం (మినీ) | 10-00 |
| 47. శివానందలహరి-సౌందర్యలహరి | 36-00 |
| 48. కుజదోషం | 10-00 |
| 49. కాలసర్ప దోషం | 10-00 |
| 50. మీ అప్పలు తీరాలా? | 10-00 |
| 51. దృష్టిదోషాలు నివారణ | 10-00 |
| 52. పంచసూక్తములు | 10-00 |
| 53. సంధ్యావందనం | 10-00 |
| 54. రుద్రనమకమ్-చమకమ్ | 10-00 |
| 55. గాయత్రీమంత్రాలు | 10-00 |
| 56. హయగ్రీవ స్తోత్రమాల | 10-00 |
| 57. దక్షిణామూర్తి స్తోత్రమాల | 10-00 |
| 58. ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగాలు - పంచారామాలతో | 10-00 |
| 59. శ్రీసూక్తం పురుష సూక్తం | 10-00 |
| 60. నవగ్రహస్తోత్రమాల | 36-00 |
| 61. మహాన్యాసమ్ | 36-00 |
| 62. సుందరకాండ గానామృతం | 36-00 |
| 63. గోమాతపూజావిధానము | 10-00 |
| 64. ఆనందసిద్ధి - 1 శ్రీదేవీ స్తోత్రమాల | 108-00 |

| | |
|---------------------------------------------------------------|--------|
| 65. ఆనందసిద్ధి - 2 ఏ సమస్యకు ఏ స్తోత్రమ్ పారాయణచేయాలి | 108-00 |
| 66. ఆనందసిద్ధి-3 మానసదేవీ స్తోత్రమాల | 108-00 |
| 67. శ్రీ కాలభైరవ రక్షా కవచమ్ | 63-00 |
| 68. అర్చన | 40-00 |
| 69. నిత్యదేవతార్చన | 40-00 |
| 70. సర్వదేవతా స్తోత్ర నిధి | 99-00 |
| 71. శ్రీచక్ర నవవరణార్చన | 63-00 |
| 72. చండీ సప్తశతి పారాయణ క్రమం | 99-00 |
| 73. శ్రీదేవి స్తోత్ర రత్నావళి 32 దేవి స్తోత్రాలకు తాత్పర్యంతో | 99-00 |
| 74. వనదుర్గా మంత్రానుష్ఠాన క్రమమ్ | 63-00 |
| 75. శ్రీ కాలభైరవ వ్రతము | 63-00 |

3. శ్రీ సాయి దత్త గ్రంథములు

| | |
|------------------------------------------------|--------|
| 1. శ్రీ సాయిబాబా సచ్చరిత్ర | 120-00 |
| 2. సంపూర్ణ శ్రీ గురు చరిత్ర | 120-00 |
| 3. శ్రీ సాయిఆరాధన-షిర్డివైభవం | 120-00 |
| 4. శ్రీ సాయిబాబా జీవిత చరిత్ర (క్రాస్) | 63-00 |
| 5. శ్రీ గురుచరిత్ర (క్రాస్) | 63-00 |
| 6. నవనాథ చరిత్ర | 99-00 |
| 7. శ్రీసాయిచరిత్ర (భైండు) ప్రయాణపుపారాయణగ్రంథం | 63-00 |
| 8. శ్రీగురుచరిత్ర (భైండు) ప్రయాణపుపారాయణగ్రంథం | 63-00 |
| 9. సత్యదత్తవ్రతం దత్తాత్రేయపూజాకల్పం,సహస్రంతో | 30-00 |
| 10. అనఘాదేవీ వ్రతం | 30-00 |
| 11. భక్తుల ప్రశ్నలకు బాబా జవాబులు | 30-00 |
| 12. శ్రీ సాయిపూజాకల్పం (సహస్రంతో) | 25-00 |
| 13. శ్రీ సాయిభజనమాల | 20-00 |
| 14. శ్రీ సాయి భజన్స్ | 20-00 |
| 15. శ్రీ సాయిభక్తి గీతాలు | 20-00 |
| 16. శిరిడిహారతులు (భావంతో) | 20-00 |
| 17. "శ్రీసాయి"కోటి | 27-00 |
| 18. "శ్రీసాయిరామ్"కోటి | 20-00 |
| 19. శ్రీ సాయినాథ స్తోత్రమంజరి | 10-00 |
| 20. శ్రీ సాయివేయినామాలు | 8-00 |
| 21. శ్రీ సాయి హారతులు (పాకెట్) | 15-00 |
| 22. శ్రీ సాయి స్తవనమంజరి | 10-00 |
| 23. హిందీ శ్రీ సాయి హారతులు | 15-00 |

| | |
|--------------------------------------------|--------|
| 24. శని సింగణాపూర్ క్షేత్రమాహాత్మ్యం | 63-00 |
| 25. ఇంగ్లీషు శ్రీ సాయిహారతులు | 15-00 |
| 26. షిరిడి దర్శనం-శ్రీసాయి వైభవం | 99-00 |
| 27. సాయిసత్యవ్రతం | 30-00 |
| 28. సాయి అనుగ్రహమ్ | 120-00 |
| 29. నవగురువారాల వ్రతకల్పము | 15-00 |
| 30. శ్రీదత్తలీలామృతము | 99-00 |
| 31. హృదయంలో సాయి | 15-00 |
| 32. శ్రీషిరిడిసాయి లీలామృతం(శ్రీసచ్చరిత్ర) | 120-00 |
| 33. గజాననమహారాజ్ చరిత్ర | 99-00 |

4. జ్యోతిషాలు

| | |
|---------------------------------------------------|--------|
| 1. 'కాలచక్రం' గంటలపంచాంగం (గార్గేయ) | 72-00 |
| 2. గ్రహభూమి పంచాంగము (గార్గేయ) | 108.00 |
| 3. ఆనందసిద్ధి పంచాంగం (వై.వి.శాస్త్రి) | 63.00 |
| 4. ములుగు వారి రాశిఫలితాలు (12రాశులువారికి) | 50.00 |
| 5. ములుగు వారి రాశిఫలితాలు విడివిడిగాఓక్కొక్కటి | 12.00 |
| 6. కాలచక్రంజ్యోతిషక్యాలండర్ | 25.00 |
| 7. గ్రహబలం క్యాలండర్ (శ్రీనివాసగార్గేయ-భక్తిటివి) | 25.00 |
| 8. శుభమస్తు (పిడపల్లి) క్యాలండర్ | 25.00 |
| 9. సాదా క్యాలండర్ | 5.00 |
| 10. పాకెట్ క్యాలండర్ | 15.00 |
| 11. తాజకనీలకంఠీయమ్ | 100-00 |
| 12. కేరళ జ్యోతిష రహస్యాలు | 180-00 |
| 13. జ్యోతిష బ్రహ్మ రహస్యాలు | 180-00 |
| 14. మానసాగరి జాతకపద్ధతి | 180-00 |
| 15. వరాహమిహిర జాతకపద్ధతి | 180-00 |
| 16. వధూవర వివాహమైత్రిద్వాదశకూటములు | 99-00 |
| 17. సింపుల్ రెమిడీస్ | 180-00 |
| 18. శంభు హోరప్రకాశిక | 250-00 |
| 19. పూర్వ పరాశరి | 100-00 |
| 20. పరాశర జ్యోతిషవిజ్ఞాన సర్వస్వం | 200-00 |
| 21. ప్రశ్న సింధు | 99-00 |
| 22. నక్షత్ర విశేష ఫలితాలు | 63-00 |
| 23. సూర్యసిద్ధాంతపంచాంగగణితంచేయడంఎలా? | 180-00 |
| 24. ధృక్సిద్ధాంతపంచాంగగణితం చేయడంఎలా? | 180-00 |

| | |
|----------------------------------------------------------|--------|
| 25. ఆయుర్దాయ నిర్ణయం | 63-00 |
| 26. జాతక గణిత ప్రవేశిక | 63-00 |
| 27. జ్యోతిషమర్కబోధిని | 63-00 |
| 28. జ్యోతిష ప్రశ్నోత్తరమాల | 63-00 |
| 29. ముహూర్తం నిర్ణయించడంఎలా? | 63-00 |
| 30. జాతక మకరందం | 63-00 |
| 31. జ్యోతిష సరస్వతి | 63-00 |
| 32. మీజననకాల విశేషాలు | 63-00 |
| 33. ముహూర్త విజ్ఞాన భాస్కరం | 63-00 |
| 34. జ్యోతిష స్వయంబోధిని | 63-00 |
| 35. శుభముహూర్త శిరోమణి | 63-00 |
| 36. నక్షత్ర ఫలమంజరి | 36-00 |
| 37. పంచాంగం చూసే విధానం | 36-00 |
| 38. సర్వార్థ జ్యోతిషం | 36-00 |
| 39. ప్రాథమిక జ్యోతిషం | 36-00 |
| 40. నవరత్నములు శుభయోగములు | 36-00 |
| 41. శుభశకునాలు | 30-00 |
| 42. హస్తరేఖాఫలితాలు | 36-00 |
| 43. సంఖ్యల్లో భవిష్యత్ | 36-00 |
| 44. ముహూర్త దీపిక | 99-00 |
| 45. పుట్టమచ్చలు ఫలితాలు | 30-00 |
| 46. కలలు ఫలితాలు | 30-00 |
| 47. జాతక చక్రం వేయడం ఎలా? | 36-00 |
| 48. మానసాగరి (ప్రాచీనజ్యోతిషగ్రంథం) -పుచ్చాశ్రీనివాసరావు | 250-00 |
| 49. జ్యోతిషశాస్త్ర చిట్కాలు | 120-00 |
| 50. గుప్తా శతాబ్ది పంచాంగం (1940-2050) | 999-00 |
| 51. ప్రశ్నచండేశ్వరమ్ | 63-00 |
| 52. ద్వాదశభావ ఫలచంద్రిక | 250-00 |
| 53. జ్యోతిష శతయోగరత్నావళి (నూరుయోగాలఫలితాలు) | 120-00 |
| 54. అంగసాముద్రికం | 36-00 |
| 55. హస్త సాముద్రికం | 63-00 |
| 56. లాల్ కితాబ్ | 99-00 |
| 57. శకునశాస్త్రం | 63-00 |
| 58. ఆధునికప్రశ్నశాస్త్రం | 120-00 |
| 59. పరాశరజ్యోతిష ప్రశ్నజ్యోతిషం | 180-00 |

| | |
|---------------------------------------------------------|--------|
| 60. అష్టకవర్ణ (కొండపల్లి) | 63-00 |
| 61. బృహత్జాతకం (ప్రాచీనప్రతికీపునర్ముద్రణ) | 250-00 |
| 62. లగ్నరత్నాకరం | 63-00 |
| 63. షట్పంచాశిక | 120-00 |
| 64. 40 రోజుల్లో జ్యోతిషంనేర్చుకొనండి | 270-00 |
| 65. 40 రోజుల్లో సాముద్రికంనేర్చుకొనండి | 180-00 |
| 66. 40 రోజుల్లో సంఖ్యాశాస్త్రం | 180-00 |
| 67. 40 రోజుల్లో నక్షత్ర (నాడీ) ఫలితములు | 270-00 |
| 68. 40 రోజుల్లో వైద్యజ్యోతిషం నేర్చుకోండి | 250-00 |
| 69. మీ పుట్టినతేదీ అద్భుతరహస్యాలు (సాయిగణపతిరెడ్డి) | 270-00 |
| 70. కె.పి.జ్యోతిషం (ఫలిచయం) | 63-00 |
| 71. ముహూర్తచింతామణి | 99-00 |
| 72. సూర్యచంద్ర గ్రహణములు | 63-00 |
| 73. ప్రసిద్ధవ్యక్తుల జాతకాలు (వేరేకొండప్ప) | 180-00 |
| 74. అదృష్టరెమెడిస్ | 144-00 |
| 75. గ్రహసంచార ఫలనిర్ణయదీపిక | 63-00 |
| 76. జ్యోతిష రెమిడిస్ | 300-00 |
| 77. జాతకమార్తాండం పాతప్రతికీ యథాతథం (కొండపల్లి) | 250-00 |
| 78. జ్యోతిషవిద్యాప్రకాశిక పాతప్రతికీ యథాతథం (కొండపల్లి) | 250-00 |
| 79. నాడీజ్యోతిషం | 63-00 |
| 80. నక్షత్రపారిజాతం (గోరసవీరభద్రాచార్య) | 63-00 |
| 81. లగ్నపారిజాతం (గోరసవీరభద్రాచార్య) | 63-00 |
| 82. గౌతమసంహిత | 63-00 |
| 83. హోరరత్నమాల | 63-00 |
| 84. జాతకఫల మణిమంజరి | 200-00 |
| 85. పుష్యర పంచాంగం (2013-14నుండి 2024-25) | 560-00 |
| 86. దశాభుక్తిఫల నిర్ణయం | 250-00 |
| 87. వింత జ్యోష్యములు | 63-00 |
| 88. షోడశవర్ణులు | 200-00 |
| 89. రవిగ్రహ సమస్త ప్రభావములు | 99-00 |
| 90. చంద్ర గ్రహ సమస్త ప్రభావములు | 99-00 |
| 91. కుజ గ్రహ సమస్త ప్రభావములు | 99-00 |
| 92. బుధ గ్రహ సమస్త ప్రభావములు | 99-00 |
| 93. గురు గ్రహ సమస్త ప్రభావములు | 99-00 |
| 94. శుక్ర గ్రహ సమస్త ప్రభావములు | 99-00 |

| | |
|-------------------------------------------------|--------|
| 95. శని గ్రహ సమస్త ప్రభావములు | 99-00 |
| 96. రాహు & కేతు గ్రహముల సమస్త ప్రభావములు | 99-00 |
| 97. ఆధునిక గ్రహములు-ఉపగ్రహములు సమస్త ప్రభావములు | 99-00 |
| 98. ముహూర్తమార్తాండం | 63-00 |
| 99. లఘుజాతకం | 63-00 |
| 100. జాతకాలంకారము | 63-00 |
| 101. మేషలగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 102. వృషభ లగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 103. మిథున లగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 104. కర్కాటక లగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 105. సింహలగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 106. కన్యలగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 107. తుల లగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 108. వృశ్చిక లగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 109. ధనుస్సు లగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 110. మకర లగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 111. కుంభ లగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 112. మీన లగ్న ఫలితములు | 99-00 |
| 113. నారద సంహిత | 200-00 |
| 114. పంచాంగపీఠికలేఖకాగణితం | 250-00 |
| 115. తారాబలం - చంద్రబలం (వేరే కొండప్ప) | 99-00 |
| 116. సులభలగ్న సాధన (చిత్రాలగురుమూర్తిగుప్తా) | 200-00 |
| 117. రాహు కేతువుల యోగము | 99-00 |
| 118. ఛాయాగ్రహములు | 99-00 |
| 119. జ్యోతిషవిజ్ఞాన దీపిక | 63-00 |

బి.వి.రామన్ గారి గ్రంథములు

| | |
|-----------------------------------------|-------|
| 120. జ్యోతిష విద్యారంభం | 50-00 |
| 121 గ్రహభావ బలములు | 50-00 |
| 122. కాలచక్రదశ | 50-00 |
| 123. అనుభవ ప్రశ్నాజ్యోతిషం | 50-00 |
| 124. జ్యోతిషశాస్త్రంలో వాతావరణ భూకంపాలు | 50-00 |
| 125. పురోగామి జాతకం | 50-00 |
| 126. భావార్ధరత్నాకరం | 75-00 |
| 127. భారతీయజ్యోతిష సర్వస్వం | 75-00 |
| 128. అష్టకవర్గ పద్ధతి: | 75-00 |

| | |
|-------------------------------------------|--------|
| 129. జ్యోతిషశాస్త్రంలో సందేహాలు,సమాధానాలు | 75-00 |
| 130. ప్రశ్నతంత్ర | 75-00 |
| 131. ముహూర్తం | 75-00 |
| 132. విశిష్ట జాతకములు | 125-00 |
| 133. భారతీయఫలితజ్యోతిషం | 125-00 |
| 134. 300 ముఖ్యమైన యోగములు | 125-00 |
| 135. జాతకంపరిశీలించడంఎలా ? | 300-00 |

**రాష్ట్రపతి అవార్డుగ్రహీత, మహామహోపాధ్యాయ, వాచస్పతి
శ్రీ మధురకృష్ణమూర్తిగారి గ్రంథములు**

| | |
|----------------------------------------|--------|
| 136. బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-1 | 200-00 |
| 137. బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-2 | 200-00 |
| 138. బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-3 | 200-00 |
| 139. బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-4 | 200-00 |
| 140. భావార్థరత్నాకరము | 100-00 |
| 141. ముహూర్త చింతామణి | 100-00 |
| 142. ముహూర్త చింతామణి-పార్షు2 | 200-00 |
| 143. స్వప్న శాస్త్రము | 36-00 |
| 144. శతయోగమంజరి | 50-00 |
| 145. వ్రతనిర్ణయకల్పవల్లి | 250-00 |
| 146. దైవజ్ఞవల్లభం | 75-00 |
| 147. వసంతరాజశకునమ్ (బృహత్శకునశాస్త్రం) | 250-00 |
| 148. వాస్తుశాస్త్రవివేకము-1 | 100-00 |
| 149. వాస్తుశాస్త్రవివేకము-2 | 200-00 |
| 150. వాస్తుశాస్త్రవివేకము-3 | 100-00 |
| 151. వాస్తుశాస్త్రవివేకము-4 | 200-00 |
| 152. అనుభవసులభవాస్తు - 1 | 50-00 |
| 153. అనుభవసులభవాస్తు - 2 | 100-00 |
| 154. పంచాంగ వివేకము | 99-00 |
| 155. వశిష్ట సంహిత | 360-00 |
| 156. పంచపక్షి శాస్త్రం (కేస్బైండ్) | 200-00 |

5. వాస్తులు

| | |
|-------------------------------------------|--------|
| 1. 40 రోజుల్లో "వాస్తువిద్య" నేర్చుకొనండి | 180-00 |
| 2. వాస్తుశాస్త్ర రహస్యములు | 200-00 |
| 3. వాస్తునుబట్టి మీ ఇల్లు | 63-00 |
| 4. మీరూ మీ వాస్తు | 63-00 |

| | |
|--------------------------------------------------------|--------|
| 5. గృహవాస్తు చిట్కాలు | 63-00 |
| 6. వాస్తు పూజ | 63-00 |
| 7. వాస్తు సూత్రములు | 63-00 |
| 8. వాస్తుశాస్త్ర రహస్యాలు | 63-00 |
| 9. గృహవాస్తు వర్ణలు | 99-00 |
| 10. విశ్వకర్మవాస్తు శాస్త్రరీత్యా మీ ఇంటి ప్లానులు | 63-00 |
| 11. విశ్వకర్మ వాస్తుశాస్త్రరీత్యా మీఇండ్లఆయుములు | 99-00 |
| 12. విశ్వకర్మ వాస్తు శాస్త్రం(చిత్రాలగురుమూర్తిగుప్తా) | 180-00 |
| 13. ఆధునిక గృహవాస్తు | 99-00 |
| 14. శుభవాస్తు | 270-00 |
| 15. వాస్తుయంత్ర రత్నావళి | 120-00 |
| 16. వాస్తుశాస్త్రం | 120-00 |
| 17. హౌస్ ప్లాన్స్ | 63-00 |
| 18. గృహనిర్మాణ వాస్తు | 63-00 |
| 19. వాస్తు రెమెడీస్ | 63-00 |
| 20. గృహవాస్తు దర్శణం | 63-00 |
| 21. జ్యోతిష-గృహవాస్తుచంద్రిక | 200-00 |
| 22. వాస్తురత్నాకరం (కొండపల్లి) | 63-00 |
| 23. వాస్తుశిరోమణి | 120-00 |
| 24. వాస్తుసంగ్రహమ్ | 63-00 |
| 25. పంచవాస్తు పారిజాతం | 120-00 |
| 26. వాస్తుడిండిమమ్ | 63-00 |
| 27. వాస్తుదుందిభి | 120-00 |
| 28. విశ్వకర్మవాస్తుప్రకాశిక (కేస్బైండ్) | 250-00 |
| 29. కృష్ణవాస్తుశాస్త్రము | 63-00 |
| 30. జలవాస్తు,శల్యవాస్తు (దంతూరిపండరీనాథ్) | 99-00 |
| 31. మయవాస్తు (గోరసపీఠభద్రాచార్య) | 120-00 |
| 32. వాస్తు జ్యోతి | 63-00 |
| 33. మన ఇల్లు-మనవాస్తు | 99-00 |
| 34. వాస్తవ వాస్తుపూజావిధానము | 108-00 |
| 35. వాస్తు దర్శణం | 120-00 |

6. మంత్ర-శాస్త్రాలు

| | |
|---------------|-------|
| 1. మంత్రసాధన | 63-00 |
| 2. తంత్రజాలం | 63-00 |
| 3. మంత్రశక్తి | 63-00 |

| | |
|-------------------------------------------|--------|
| 4. దత్తాత్రేయ తంత్రవిద్య | 63-00 |
| 5. దత్తాత్రేయ మూలికాతంత్రమ్ | 63-00 |
| 6. తాంత్రిక పంచాంగం | 63-00 |
| 7. యక్షిణీ తంత్రం | 63-00 |
| 8. మంత్రానుష్ఠాన చంద్రిక | 63-00 |
| 9. సర్వదేవతా మంత్రకవచములు | 63-00 |
| 10. మంత్రాక్షరాలరహస్యం (బీజాక్షరసిఘంటువు) | 63-00 |
| 11. సర్వదేవతా మంత్రరత్నావళి | 63-00 |
| 12. సదాచార దీపిక | 63-00 |
| 13. యోగినీ-వామకేశ్వరతంత్రం | 63-00 |
| 14. ప్రపంచసారతంత్రం | 63-00 |
| 15. బదనిక తంత్రమ్ | 63-00 |
| 16. ఉచ్చిష్ట గణపతి తంత్రమ్ | 63-00 |
| 17. గుప్త సాధన తంత్రం | 63-00 |
| 18. గంధర్వ తంత్రమ్ | 63-00 |
| 19. సౌందర్యలహరి (మంత్రయంత్రరత్నావళి) | 63-00 |
| 20. యంత్ర మంత్ర తంత్ర | 63-00 |
| 21. పాశుపత తంత్రం | 99-00 |
| 22. పంచదశ మహాఖడ్గ తంత్రం | 99-00 |
| 23. రుద్రాష్టాధ్యాయః | 99-00 |
| 24. మంత్రసిద్ధి | 120-00 |
| 25. పరశురామతంత్రమ్ | 108-00 |
| 26. శ్రీలలితావిలోమ పంచదశీ | 108-00 |
| 27. శ్రీ గురు తంత్రం | 108-00 |
| 28. గాయత్రీ తంత్రమ్ | 108-00 |
| 29. మహాశక్తి మంత్ర తంత్ర రహస్యాలు | 150-00 |
| 30. శ్రీ దుర్గ తంత్రమ్ | 200-00 |
| 31. మహామృత్యుంజయఅమృతపాశుపతమ్ | 200-00 |
| 32. సర్ప (నాగ)తంత్రం | 250-00 |
| 33. హవన తంత్రం | 250-00 |
| 34. షోడశనిత్యతంత్రం | 250-00 |
| 35. శాక్తీయతంత్రం | 250-00 |
| 36. రుద్రయామళతంత్రం | 250-00 |
| 37. లక్ష్మీప్రత్యంగిరా తంత్రమ్ | 250-00 |
| 38. హిరణ్యకూలినీ తంత్రమ్ | 250-00 |

| | |
|---------------------------------------------|--------|
| 39. మాయాప్రత్యంగిరా తంత్రమ్ | 250-00 |
| 40. శ్రీ విశ్వరూప ప్రత్యంగిరా తంత్రమ్ | 250-00 |
| 41. స్వర్ణాకర్షణభైరవతంత్రం | 250-00 |
| 42. కాశీవిశాలాక్షి తంత్రం | 250-00 |
| 43. శాంతితంత్రమ్ | 250-00 |
| 44. యంత్రసిద్ధి | 360-00 |
| 45. శ్రీ లక్ష్మీతంత్రమ్ | 360-00 |
| 46. మంత్రమహోదధి (స్త్రీదేవతాకల్పమ్) | 360-00 |
| 47. మంత్రమహోదధి (పురుషదేవతాకల్పమ్) | 360-00 |
| 48. మంత్రశాస్త్రం (గ్రంథము) | 360-00 |
| 49. ప్రత్యంగిరాకృత్యాతంత్రం | 360-00 |
| 50. కామధేనువు తంత్రం | 360-00 |
| 51. శూలినీదుర్గాతంత్రం | 360-00 |
| 52. శ్రీవిద్య రహస్యం | 290-00 |
| 53. కులార్ణవ తంత్రమ్ | 150-00 |
| 54. ఆచార్య సిద్ధ నాగార్జునతంత్రం (ఓరిజినల్) | 390-00 |
| 55. సిద్ధమూలిక రహస్యం (మంత్ర,యంత్రసహితం) | 63-00 |

7. గ్రంథాలు - ఆరాధనలు

| | |
|-----------------------------------------|-------|
| 1. భగవద్గీత శ్లోక తాత్పర్య సహితం | 54-00 |
| 2. భగవద్గీత (వచనం) | 99-00 |
| 3. భగవద్గీత శ్లోకతాత్పర్యం-కేసుబైండింగ్ | 72-00 |
| 2. గణేశ ఆరాధన 1 | 99-00 |
| 3. గణేశోపాసన 2 | 99-00 |
| 4. నవగ్రహవైభవం | 99-00 |
| 5. నవగ్రహ రెమెడీస్ | 99-00 |
| 6. నవగ్రహ వేదం | 99-00 |
| 7. శనిగ్రహారాధన | 99-00 |
| 8. ఆదిత్యారాధన | 99-00 |
| 9. సుబ్రహ్మణ్యారాధన | 99-00 |
| 10. శ్రీ శివ ఆరాధన | 99-00 |
| 11. లక్ష్మీ ఆరాధన | 99-00 |
| 12. హనుమదారాధన | 99-00 |
| 13. లలితారాధన | 99-00 |
| 14. శ్రీ చక్రారాధన | 99-00 |
| 15. గాయత్రీ ఆరాధన | 99-00 |

| | |
|-------------------------------------------------------------------|-------|
| 16. వీరభద్రారాధన | 99-00 |
| 17. కుజగ్రహారాధన | 99-00 |
| 18. భైరవారాధన | 99-00 |
| 19. దైవారాధన | 99-00 |
| 20. గీతారాధన (భగవద్గీత శ్లోకతాత్పర్యసహిత) | 99-00 |
| 21. శ్రీవేంకటేశ్వరాధన | 99-00 |
| 22. హయగ్రీవారాధన | 99-00 |
| 23. లక్ష్మీనరసింహారాధన | 99-00 |
| 24. శ్రీ బాలాత్రిపురసుందరీ స్తోత్ర కదంబం | 99-00 |
| 25. దేవీ లీలామృతం | 99-00 |
| 26. పురాణపండ సుందరకాండ వచనం | 99-00 |
| 27. పురాణపండ రామాయణం | 99-00 |
| 28. పురాణపండ భారతం | 99-00 |
| 29. పురాణపండ భాగవతం | 99-00 |
| 30. (సూరి) వాల్మీకి రామాయణం | 99-00 |
| 31. కాలసర్ప యోగం | 99-00 |
| 32. నిత్య జీవితములో రుద్రాక్షలు | 99-00 |
| 33. నిత్య జీవితములో నవరత్నాలు | 99-00 |
| 34. వేదసూక్తములు | 99-00 |
| 35. వేమన పద్యసారామృతం | 99-00 |
| 36. పండగలు పర్వదినాలు | 99-00 |
| 37. సూక్తిరత్నాలు | 99-00 |
| 38. హనుమచ్ఛ్రిత్ర | 99-00 |
| 39. నవగ్రహ దర్శనమ్ | 99-00 |
| 40. నిత్యజీవితంలో నవగ్రహాలు | 99-00 |
| 41. సాలగ్రామములు | 99-00 |
| 42. గురుశుక్ర ప్రభావము చంద్రకళానాడీ | 99-00 |
| 43. శనిగ్రహరెమిడిస్ | 99-00 |
| 44. జాతకసుధాసారము-జాతకమోక్షప్రదాయిని | 99-00 |
| 45. వివాహజ్యోతిషమంజరి-మ్యారేజ్మ్యాచింగ్గైడ్ (సాయిగణపతిరెడ్డి) | 99-00 |
| 46. మీపుట్టినతేదీనిబట్టి మీజీవితరహస్యాలు (న్యూమరాలజ్ లైఫ్గైడ్) .. | 99-00 |
| 47. మీఅదృష్టానికి (పేరు) నేమ్కరక్షన్ .. | 99-00 |
| 48. న్యూమరాలజ్ రెమిడిస్ | 99-00 |
| 49. మూకపంచశతీ | 99-00 |
| 50. శ్రీరామకర్ణామృతం | 99-00 |

| | |
|--------------------------------------------------------------|--------|
| 51. రహస్యకుక్కుటశాస్త్రం | 300-00 |
| 52. ఉపాసన విధానం | 99-00 |
| 53. పంచమవేదం మహాభారతం | 99-00 |
| 54. దేవుళ్ళు డాట్ కామ్ | 99-00 |
| 55. గణపతిభాష్యం | 99-00 |
| 56. యజుర్వేద ఉపనయనవివాహప్రయోగమంజరి | 99-00 |
| 57. నవయోగులు | 99-00 |
| 58. ఆంధ్రప్రదేశ్ లోనిదర్శించవలసిన ప్రముఖదర్గాలు | 99-00 |
| 59. సకలదేవతాఅష్టోత్తరాలు(పెద్దది)-(180అష్టోత్తరశతనామావకులతో) | 99-00 |
| 60. సకలదేవతా అష్టోత్తరశతనామావకులు (కేస్ బైండింగ్) | 216-00 |
| 61. సకలదేవతా సహస్రనామములు | 99-00 |
| 62. ఆధ్యాత్మిక సూక్తి నిధి | 99-00 |
| 63. బ్రాహ్మణులు గోత్రాలు,ప్రవరలు | 99-00 |
| 64. సర్వదేవతాస్వరూపుడు శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు | 99-00 |
| 65. శ్రీ లక్ష్మీసన్నిధి | 99-00 |
| 66. శ్రీలక్ష్మీ గణపతి హోమకల్పం | 99-00 |
| 67. మార్నల్ ఆర్ట్స్ (కరాటే,కుంగ్ ఫూనేర్చుకోండి) | 99-00 |
| 68. మ్యాజిక్ గైడ్ | 99-00 |
| 69. చదరంగం | 99-00 |
| 70. పంచముఖ హనుమత్ వైభవం | 63-00 |
| 71. గరుడపురాణం | 40-00 |
| 72. మాఘపురాణం | 36-00 |
| 73. శివపురాణం | 36-00 |
| 74. వైశాఖపురాణం | 36-00 |
| 75. కార్తీక పురాణం | 36-00 |
| 76. కార్తీక పురాణం (చిన్నది) | 25-00 |
| 77. సర్వకార్యసిద్ధికి రామాయణపారాయణ | 63-00 |
| 78. పెద్దబాలశిక్ష | 50-00 |
| 79. గాయత్రీ మహిమ | 36-00 |
| 80. వృక్షదేవతలు | 63-00 |
| 81. యాజుష స్కార్త సంస్కార చంద్రిక | 200-00 |
| 82. సనాతనవైదిక బ్రాహ్మణస్మార్తాగమకల్పమ్ | 150-00 |
| 83. చతుర్వేదములు | 120-00 |
| 84. నవగ్రహారాధన | 120-00 |
| 85. తాళపత్ర సమాహార గోపురం | 120-00 |
| 86. మనుధర్మ శాస్త్రం (వచనంలో...) (కేస్ బైండు) | 250-00 |

| | | |
|----------------------------------------|-----------------|--------|
| 87. మానవధర్మములు | | 120-00 |
| 88. వేదమంత్ర సంహిత | | 120-00 |
| 89. సహస్రలింగార్చన | | 120-00 |
| 90. శ్రీ శివగీత | | 120-00 |
| 91. ద్వాదశఉపనిషత్తులు | | 120-00 |
| 92. పురాణపండవారి సౌందర్యలహరి | (కేస్ బైండింగ్) | 250-00 |
| (శ్లోకతాత్పర్యసహిత విపులవ్యాఖ్యతో) | సాదా | 120-00 |
| 93. బృహత్ శివ స్తోత్ర రత్నాకరము | | 200-00 |
| 94. బృహత్ దేవీ స్తోత్రరత్నాకరము | | 200-00 |
| 95. బృహత్ విష్ణు స్తోత్రరత్నాకరము | | 200-00 |
| 96. కేదారనాథ్ బదరీనాథ్ యాత్రాగైడు | | 63-00 |
| 97. దక్షిణావృత శంఖములు | | 63-00 |
| 98. 108 దివ్యదేశాల విష్ణుక్షేత్రదర్శని | | 36-00 |
| 99. ధర్మసింధువు(కేస్ బైండింగ్) | | 270-00 |
| 100. భారతీయ శైవక్షేత్రయాత్రాదర్శిని | | 99-00 |
| 101. చిలుకూరి బాలాజీచరిత్ర | | 36-00 |
| 102. భగవత్ స్తుతి | | 63-00 |
| 103. సూర్యోపాసన | | 36-00 |
| 104. కాశీఖండం | | 250-00 |
| 105. దేవీభాగవతం | | 360-00 |
| 106. శ్రీ ఆంజనేయం | | 216-00 |
| 107. ధర్మసందేహాలు | | 216-00 |
| 108. ఆధ్యాత్మిక దైవిక వస్తువులు | | 250-00 |
| 109. రామాయణం | | 600-00 |
| 110. పోతన భాగవతం | | 900-00 |
| 111. శివమంత్రములు | | 63-00 |

8. వైద్య గ్రంథాలు

| | |
|------------------------------------|-------|
| 1. ఆహారం ఆరోగ్యం | 36-00 |
| 2. మూలికావైద్య చిట్కాలు | 36-00 |
| 3. ఆయుర్వేద వైద్య చిట్కాలు | 30-00 |
| 4. గృహవైద్య రహస్యాలు | 36-00 |
| 5. గృహవైద్యసారం | 36-00 |
| 6. హోమియోవైద్యం (ద్వాదశలవణచికిత్స) | 63-00 |
| 7. ప్రకృతివైద్యం | 36-00 |
| 8. ఆహారం-వైద్యం | 99-00 |

| | |
|------------------------------------------------------|---------|
| 9. సంపూర్ణ ఆయుర్వేద-చిట్కా వైద్యం | 99-00 |
| 10. ఆయుర్వేదమ్ | 36-00 |
| 11. ఆయుర్వేద మూలికావైద్యబీపిక | 99-00 |
| 12. దుంపకూరలు, ఆకుకూరలు, కాయగూరలు (వాడకం - ఉపయోగాలు) | 99-00 |
| 13. ఏకమూలికావైద్యం | 99-00 |
| 14. అష్టాంగ హృదయం (4భాగాలు) | 1200-00 |
| 15. రహస్యసిద్ధయోగవైద్యసారమ్ | 99-00 |
| 16. ప్రాథమిక హోమియోవైద్యం | 99-00 |
| 17. ఒబెసిటీ | 99-00 |
| 18. హెల్త్గెడ్ | 99-00 |
| 19. ఆయుర్వేదం-జీవనవేదం | 99-00 |
| 20. ఫుడ్థెరపి | 63-00 |
| 21. న్యూచురల్థెరపి | 99-00 |
| 22. సంపూర్ణఆరోగ్యానికి 20ని॥ | 63-00 |
| 23. కీళ్ళనొప్పులు మీ సమస్యలైతే... | 99-00 |
| 24. యోగామంత్ర | 63-00 |
| 25. యోగా మండే టు సండే | 63-00 |
| 26. హెర్బల్ మెడిసిన్-హెల్త్టుడే | 99-00 |
| 27. హెల్త్ఫైల్ | 108-00 |
| 28. వస్తుగుణపాఠం | 250-00 |
| 29. రసాయన వాజీకరణ తంత్రం | 150-00 |
| 30. వస్తుగుణ మకరందం | 400-00 |
| 31. నాటువైద్యం -(కేస్బైండ్) | 360-00 |
| 32. నాటువైద్యం (చిన్నది) | 99-00 |
| 33. ప్రాణాయామము-యోగ | 63-00 |

9. అయ్యప్ప - భవానీ రకాలు

| | |
|------------------------------|-------|
| 1. శ్రీ అయ్యప్ప లీలామృతం | 30-00 |
| 2. శ్రీ అయ్యప్ప భజనపాటలు | 63-00 |
| 3. శ్రీ అయ్యప్ప పూజాకల్పం | 20-00 |
| 4. శ్రీ అయ్యప్ప భక్తి గీతాలు | 20-00 |
| 5. హారతిగైకొనుమా | 40-00 |
| 6. శ్రీ అయ్యప్ప దీక్ష F | 10-00 |
| 7. శ్రీ అయ్యప్ప భజనమాల F | 10-00 |
| 8. శ్రీ అయ్యప్ప నిత్యపూజ P | 10-00 |

| | |
|------------------------------------------|--------|
| 9. శ్రీ అయ్యప్ప నిత్యనియమావళి P | 10-00 |
| 10. భవానీదీక్ష (శ్రీ భవానీ లీలామృతం) | 36-00 |
| 11. దేవీలీలామృతం | 99-00 |
| 12. శ్రీ దేవీ పూజాకల్పం | 20-00 |
| 13. దేవీ భక్తిగీతాలు | 20-00 |
| 14. భవానీదీక్ష P | 10-00 |
| 15. దేవీ భక్తిమాల F | 10-00 |
| 16. శ్రీ అయ్యప్ప భజనావళి | 120-00 |
| 17. అయ్యప్పపూజావిధి (జేసుదాసుసాంగ్స్ తో) | 24-00 |

10. భజనలు - కీర్తనలు

| | |
|---------------------------------------------|--------|
| 1. అన్నమయ్య కీర్తనలు | 20-00 |
| 2. శ్రీరామదాసు కీర్తనలు | 20-00 |
| 3. సర్వదేవతా మంగళహారతులు | 20-00 |
| 4. వసుంధర మంగళ హారతులు | 25-00 |
| 5. సౌభాగ్య దేవతా మంగళహారతులు | 36-00 |
| 6. సర్వదేవతా భజనలు | 36-00 |
| 7. చిట్టి పొట్టి పాటలు | 10-00 |
| 8. జాతీయ గీతాలు | 10-00 |
| 9. దేశభక్తి గీతాలు | 36-00 |
| 10. పండుగలు-పుణ్యక్షేత్రాలు భక్తిగీతాలు | 36-00 |
| 11. గొబ్బిళ్ళపాటలు, లాలిపాటలు, కోలాటపాటలు | 36-00 |
| 12. అన్నమయ్య సంకీర్తనలు | 99-00 |
| 13. పెళ్ళిపాటలు-స్త్రీలపాటలు | 36-00 |
| 14. భక్తానంద భజనకీర్తనలు(ఓల్డ్ సినిస్ట్రల్) | 36-00 |
| 15. సర్వదేవతాభక్తిమణిమాల | 36-00 |
| 16. బతుకమ్మ ఉయ్యాల పాటలు | 36-00 |
| 17. అన్నమయ్య సంకీర్తనావిధి(1000కీర్తనలు) | 270-00 |

11. హిట్స్ సాంగ్స్

| | |
|--------------------------------|-------|
| 1. ఘంటసాల భక్తిగీతాలు-భగవద్గీత | 36-00 |
| 2. ఎస్.పి.బాలు భక్తిగీతాలు | 36-00 |
| 3. ఘంటసాల సుమధురగీతాలు | 99-00 |
| 4. పి. సుశీల సుమధురగీతాలు | 99-00 |

| | |
|--------------------------------|-------|
| 5. ఎస్.పి. బాలు సుమధురగీతాలు | 99-00 |
| 6. ఎస్.జానకి సుమధురగీతాలు | 99-00 |
| 7. వేటూరి సుందరరామమూర్తిహిట్స్ | 99-00 |
| 8. సర్వదేవతా సినీభక్తిగీతాలు | 99-00 |

12. స్త్రీలకు ఉపయుక్త పుస్తకములు

| | |
|------------------------------------------|-------|
| 1. శ్రీకాంతామణి వంటలు (నెజ్) | 63-00 |
| 2. శ్రీకాంతామణి వంటలు (నాన్ వెజ్) | 63-00 |
| 3. శాకాహార వంటలు | 30-00 |
| 4. మాంసాహారవంటలు | 30-00 |
| 5. చిట్టిచిట్కాలు | 30-00 |
| 6. అందానికి చిట్కాలు | 30-00 |
| 7. పిల్లల పేర్లు (పెద్దది) | 30-00 |
| 8. పిల్లల పేర్లు (చిన్నది) | 10-00 |
| 9. లేటెస్ట్ ఎంబ్రాయిడరీ శాలీబోర్డర్స్ | 36-00 |
| 10. లేటెస్ట్ ఎంబ్రాయిడరీ డిజైన్స్ | 36-00 |
| 11. చిన్నారులకు చిరుతిళ్ళు | 30-00 |
| 12. పసందైన ఫాస్ట్ ఫుడ్ వంటలు | 30-00 |
| 13. పలావ్లు, ఫ్రైడ్ రైస్లు, వెరైటీరైస్లు | 30-00 |
| 14. వేపుళ్ళు-ఇగుర్లు | 30-00 |
| 15. బ్రేక్ ఫాస్ట్ వంటలు | 30-00 |
| 16. పండుగలలో చేసుకొనే పిండివంటలు | 30-00 |
| 17. మైక్రోవేవ్ వంటలు | 99-00 |
| 18. సర్వదేవతాభక్తిమాల | 36-00 |
| 19. పిల్లలపేర్లు (బాబు) | 36-00 |
| 20. పిల్లలపేర్లు (పాప) | 36-00 |
| 21. మోడ్రన్ మెహంది (గోరింటాకు డిజైన్స్) | 36-00 |
| 22. మోడ్రన్ పిల్లలపేర్లు | 99-00 |
| 23. నోరాలించే నాన్ వెజ్ వంటలు | 99-00 |
| 24. మోడ్రన్ టైలరింగ్ (లేడీస్ & జంట్స్) | 99-00 |

వివిధ రకాలు

| | |
|-----------------------|--------|
| ఎందరోమహానుభావులు | 270-00 |
| యోగాసనాలు | 36-00 |
| సూర్యనమస్కారములు | 36-00 |
| పొడుపు కథలు (చిన్నవి) | 10-00 |

| | |
|---------------------------------------|--------|
| హిందీ-తెలుగు-స్వబోధిని | 20-00 |
| ఇంగ్లీషు-తెలుగు-స్వబోధిని | 20-00 |
| జనరల్ నాలెడ్జ్ | 20-00 |
| నూరు ఎక్కాలు | 10-00 |
| 1-100 టేబుల్ బుక్ | 10-00 |
| 1-100 టేబుల్ బుక్ (క్రాస్ సైజు) | 4-50 |
| శ్రీరామకోటి | 27-00 |
| శ్రీశివకోటి | 27-00 |
| మేజిక్ | 30-00 |
| అంకెలతో గారడీ | 30-00 |
| హృదయస్పందన (కవితలు) | 30-00 |
| వాత్యయన కామసూత్రాలు | 36-00 |
| ఎ.పి.టూలిస్ట్ గైడు | 36-00 |
| ఇంద్రజాల రహస్యాలు | 30-00 |
| మహేంద్రజాల రహస్యాలు | 30-00 |
| శరీరభాష (బాడీ లాంగ్వేజ్) | 99-00 |
| క్రియాయోగం | 36-00 |
| ఆనందంగా జీవిద్దాం | 99-00 |
| హరిశ్చంద్ర నాటకం | 50-00 |
| వాత్యయనకామసూత్రాలు | 99-00 |
| పంచసాయకం | 99-00 |
| రతిరహస్యాలు | 99-00 |
| అనంగరంగం (కంభంపాటి స్వయంప్రకాష్) | 99-00 |
| శృంగారకేళి (కంభంపాటి స్వయంప్రకాష్) | 99-00 |
| గాయత్రీవిజ్ఞాన్ | 99-00 |
| చింతామణి (నాటకం) | 50-00 |
| బాలనాగమ్మ | 50-00 |
| కాళహస్తి స్త్రీల వ్రతకథలు | 36-00 |
| కాళహస్తి రామాంజనేయ యుద్ధం(బదిరెడ్డి) | 50-00 |
| కాళహస్తి గోవింద నామాల భగవద్గీత | 36-00 |
| కాళహస్తి గృహవాస్తు చింతామణి | 99-00 |
| కాళహస్తి గృహవాస్తు మర్కాలు (భైండు) | 63-00 |
| రామరాయవాస్తుశాస్త్రం(ముద్దగడరామారావు) | 90-00 |
| ఎం.ఎస్.ఆర్.హనుమాన్ చాలీసా | 10-00 |
| ఎం.ఎస్.ఆర్.సుందరకాండ | 80-00 |
| బ్రహ్మాంగారిజీవితచరిత్ర (జవంగుల) | 125-00 |
| శ్రీ ఆదిశంకరాచార్య దివ్యచరితామృతం | 40-00 |

| | |
|-----------------------------------------------------|---------|
| కాశీరామేశ్వర మజలీ కథలు | 63-00 |
| శ్రీలలితాసహస్రనామము(భాస్కరభాష్యం) | 600-00 |
| ప్రకృతిసిద్ధాంతములు-వేదవిజ్ఞానము-ఫలితజాతక సూత్రములు | 595-00 |
| ముదుండి విశ్వనాథరాజుగారి గ్రంథములు | |
| విశ్వకర్మ ప్రకాశము | 80-00 |
| ప్రాచీనవాస్తుశాస్త్రాలు-ఆధునికవాస్తుపరిశీలన | 250-00 |
| నారద సంహిత | 150-00 |
| వాస్తురాజవల్లభము-మూలానువాదము | 60-00 |
| మయమతము - వచనము | 80-00 |
| బృహత్సంహిత - వచనము | 160-00 |
| వాస్తువిజ్ఞానజ్యోతి | |
| పురోహిత దర్శని (గోరసవీరభద్రాచార్య) | |
| విశ్వకర్మవాస్తువిద్యారహస్యములు | |
| వాస్తు విజ్ఞాన చంద్రిక | |
| మహాదశా పారిజాతం | |
| వాస్తు నారాయణీయం | 120-00 |
| యోగావళీఖండం | 120-00 |
| ముహూర్తసింధువు | 150-00 |
| సర్వార్థచంద్రిక (4భాగాలు) | 1208-00 |
| మీరే న్యూమరాలజిస్ట్ (డావూడ్) | 370-00 |
| నిర్ణయసింధు (2భాగాలు) | 590-00 |
| సాయి... | 45-00 |
| శ్రీ దుర్గానందలహరి | 200-00 |
| ఆరతిసాయిబాబా | 11-00 |
| ప్రతిష్ఠకల్పః(సాగీ నరసింహమూర్తి) | 500-00 |
| తాజుద్దీన్ బాబా సచ్చరిత్ర | 100-00 |

సుమారు 100 సం॥రాలునాటి ప్రాచీన ప్రతులు తిరిగి

ఈ క్రింది గ్రంథములు ప్రచురించబడినవి.

| | |
|----------------------------------------------|--------|
| శ్రీరామ మంత్రానుష్ఠానము | 300-00 |
| శ్రీరామనవరాత్రోత్సవకల్పః | 300-00 |
| సీతారామ కథా సుధ అయోధ్యకాండ | 200-00 |
| సీతారామ కథా సుధ బాలకాండ | 150-00 |
| అరణ్యకాండ | 100-00 |
| శ్రాద్ధము ఎందుకు పెట్టాలి ? షోడశ సంస్కారములు | 200-00 |
| స్కార్త కాపర్ణి కారికలు | 200-00 |
| నవుంసక సంజీవనము, వైద్య శిరోమణి | 200-00 |
| విషవైద్య చింతామణి | 200-00 |

| | |
|---------------------------------------------|--------|
| హేమాద్రి సూరిణా ప్రాయశ్చిత్తాధ్యాయః | 300-00 |
| సర్వమూలికా గుణరత్నాకరం | 300-00 |
| ఆపస్థంబీయ ధర్మసూత్రాలు | 300-00 |
| సర్వశాంతి దర్పణం - అపర ప్రయోగ దర్పణం | 200-00 |
| గణకరంజని | 200-00 |
| సంతాన దీపిక | 200-00 |
| తిథినిర్ణయ కాణ్డః | 250-00 |
| ముహూర్త దర్పణం | 200-00 |
| జ్యోతిష శాస్త్ర రత్నము (శ్రీవతిజాతక పద్ధతి) | 250-00 |
| లఘుతాచకము | 200-00 |
| శ్రీ వైఖనస పైతృమేదిక ప్రయోగః | 300-00 |
| స్మృతి రత్నాకరము (ధర్మశాస్త్రం) | 400-00 |
| జాతకామృతతసారం | 300-00 |
| జాతక బోధిని | 300-00 |
| సంగీత విద్యాదర్పణం | 300-00 |
| సంగీత సర్వార్థసారసంగ్రహం | 300-00 |
| ముహూర్త మార్తాండం(టీకతాత్పర్యం) | 450-00 |
| జాతకరహస్యం | 200-00 |
| రాజమార్తాండం | 200-00 |
| ఆయుర్దాయదీపిక | 200-00 |
| వైద్యామృతం | 200-00 |
| అనుపానమంజరీ | 200-00 |
| నవగ్రహశాంతి విధానం-ఉదకశాంతి విధిః | 200-00 |
| చికిత్సరత్నము | 200-00 |
| స్వరచింతామణి | 200-00 |
| ద్వాదశలోహ భస్మవిధానం | 200-00 |
| దైవజ్ఞయశో విభూషణం | 200-00 |
| అనుపాన రత్నకరము | 200-00 |
| కాలామృతము | 250-00 |
| దైవజ్ఞకర్ణామృతము | 300-00 |
| రసేంద్ర చింతామణి | 300-00 |
| రసరత్న సముచ్చయం | 300-00 |
| వస్తుగుణరత్నాకరము | 300-00 |
| హోరానుభవదర్పణము | 360-00 |
| విశ్వకర్మ ప్రకాశిక వాస్తుశాస్త్రము | 250-00 |
| స్త్రీజన కల్పవల్లి | 450-00 |
| సంగీత సర్వార్థ సంగ్రహం | 300-00 |
| సంగీత సుధాసంగ్రహము | 250-00 |
| అర్క ప్రకాశము | 200-00 |
| సంగీత మార్తాండము | 200-00 |
| సంగీత ప్రథమబోధిని | 200-00 |

| | |
|-------------------------------------------|--------|
| వైద్యకల్పతరువు | 200-00 |
| రసప్రదీపిక | 250-00 |
| గణకానందము | 250-00 |
| శ్రీ లలితాసహస్రనామావళిః-వివరణాత్మక భావంతో | 200-00 |
| నవచండి వేదోక్త శ్రీ దేవీ పూజాకల్పం | 200-00 |
| శ్రీ గాయత్రీ అనుష్ఠాన తత్వప్రకాశిక | 360-00 |
| సంగీతమార్తాండము | 250-00 |
| సారావళి | 360-00 |
| భేషజకల్పము | 200-00 |
| గురుశిష్య ఆయుర్వేద వైద్యచింతామణి | 360-00 |
| జాతకమణి | 200-00 |
| సర్వశకున ప్రకాశిక | 200-00 |
| యాజుష ప్రయోగ చంద్రిక | 250-00 |
| శిక్షావల్లీ-ఆనందవల్లీ-భృగువల్లీ | 300-00 |
| వసంతరాజ శకునము | 250-00 |
| తోట్టి వైద్యం | 450-00 |
| జ్యోతిష సిద్ధాంత సంగ్రహము (పంచాంగ గణితం) | 300-00 |
| సహస్ర యోగప్రకాశిక | 300-00 |
| శ్రీవిద్యారహస్యం | 290-00 |
| మహర్షుల చరిత్ర 1,3 300+300 | |
| వేంకట సోమయాజీయం అను ధర్మశాస్త్రకాండము | 250-00 |
| శ్రీఆంజనేయం | 216-00 |
| రాశితుల్యవత్సర ఫలితం | 200-00 |
| నాడి జ్యోతిష విశ్లేషణ | 400-00 |
| రహస్యకుక్కుటశస్త్రం | 300-00 |
| స్త్రీ ధర్మరత్న బాండాగారము | 200-00 |
| శైవోత్సవరత్నాకరం | 300-00 |
| యాజుషప్రయోగ చింతామణి | 300-00 |
| సుస్వర ఋగ్వేద ప్రయోగదర్శిని | 300-00 |
| ఆయుర్వేద వైద్య సంగ్రహం | 300-00 |
| వశిష్ట సంహిత | 360-00 |
| హోమియోపతి గృహవైద్యం | 200-00 |
| వ్రతచూడామణి | 300-00 |
| వైశ్యధర్మప్రకాశిక | 300-00 |
| ఆలయ నిత్యార్చన పద్ధతి | 200-00 |
| స్మృతిముక్తాఫలం | 300-00 |
| ఆపస్తంబయల్లాజీయమ్ | 300-00 |
| జ్యోతిషశాస్త్రసంగ్రహము | 200-00 |
| కర్మవిపాకాఖ్యాయం | 360-00 |
| ముహూర్త రత్నావళి | 250-00 |
| సుదివిలోచనం | 300-00 |
| ఉత్తర కాలామృతం | 200-00 |
| సర్వవిషయ సర్వస్వసంగ్రహం | 200-00 |

అరుదైన పాత పంచాంగములు, వ్రతకథలు,
 పురాణములు, ఆరాధన గ్రంథములు,
 సుప్రభాతములు, మహోత్సవములు, సహస్రనామములు,
 పూజావిధానములు, స్తోత్రాలు, ప్రామాణిక గ్రంథములు,
 కథలు, జ్యోతిష, వాస్తు, వైద్య, మంత్రశాస్త్రాది ఆధ్యాత్మిక
 గ్రంథములకు

మోహన్ పబ్లికేషన్స్

ఆధ్యాత్మిక గ్రంథనిలయం

కోటగుమ్మం, అజంతా హోటల్ ఎదుట,
 రాజమహేంద్రవరం.

www.mohanpublications.com

From : ☎ : 0883-246 25 65

MOHAN PUBLICATIONS

Fort Gate, Opp : Ajanta Hotel
 Rajahmundry-533 101 (a.p.)



ఉచిత Pdf బుక్స్ కై :- www.granthanidhi.blogspot.in



ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆయుర్వేద,
 మంత్రశాస్త్రాది అనేక విషయాలు
 తెలుసుకొండి... ఫేస్ బుక్
MOHAN PUBLICATIONS
 పేజ్ లైక్ చేయండి.



www.granthanidhi.com



మా ఇ-బుక్స్ కినిగె డ్యారా కానుకగాలు
 చేసుకొనే వచ్చును.



మా ఇ-బుక్స్ డైలీహంట్ డ్యారా
 అత్యధిక డిస్కంట్ ఆఫర్ లతో లభించును.